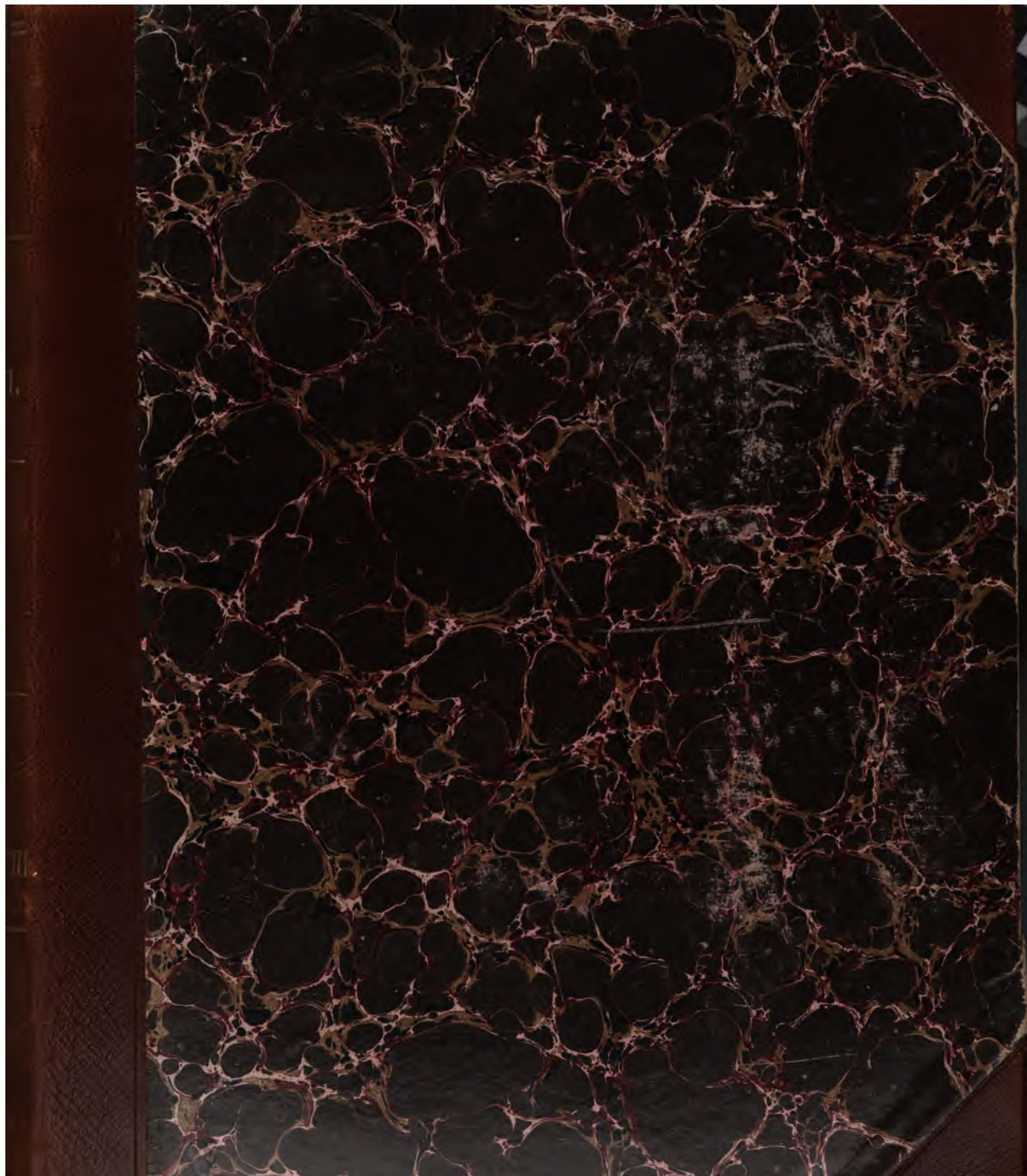

CORPUS REFORMATORUM.

VOLUMEN LXV.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS

INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

IOANNIS CALVINI

OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON GUILIELMUS BALDENSPERGER

THEOLOGI ARGENTORATENSES

VOL. XV.

CONTINENTUR HOC VOLUMINE:

COMMENTARII IN ISAIAM PROPHETAM

PARS POSTERIOR CAP. XL—LXVI.

PRAELECTIONUM IN IEREMIAM PROPHETAM

PARS PRIOR CAP. I—VII.

CAPUT XL.

1. *Consolamini, consolamini populum meum, dicet Deus vester.* 2. *Loquimini secundum cor Ierusalem, et clamate ad eam, quod impleta sit militia eius, quod remissa*[1]) *sit iniquitas*[2]) *eius, quoniam accepit e manu Iehovae duplicia in omnibus peccatis suis.* 3. *Vox clamans in deserto: Parate viam Iehovae: dirigite in solitudine semitam Deo nostro.* 4. *Omnis vallis exaltabitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erit praeruptum in rectitudinem, et loca confragosa in planitiem.* 5. *Et revelabitur gloria Iehovae, videbitque omnis caro pariter, quod os Iehovae loquutum est.* 6. *Vox dixit*[3]): *Clama. Et dixi, Quid clamabo? Omnis caro herba: et omnis gratia eius quasi flos campi.* 7. *Exaruit herba, emarcuit flos, quia spiritus Iehovae sufflavit in eo. Sane herba est populus.* 8. *Arescit*[4]) *herba, emarcet flos. At sermo Dei nostri stabit in aeternum.* 9. *Ascende in montem excelsum annunciatrix Sion: attolle fortiter vocem tuam annunciatrix Ierusalem. Attolle, ne timeas. Dic civitatibus Iuda: Ecce Deus vester.* 10. *Ecce Dominus Iehova in robore veniet: et brachium eius sibi potens. Ecce merces eius cum eo, et opus eius coram ipsius facie.* 11. *Sicuti pastor gregem suum pascet, brachio suo colliget agnos, sinu suo portabit, foetas suaviter ducet.* 12. *Quis mensus est pugillo suo aquas, et coelos palmo mensus est, et comprehendit tribus digitis pulverem terrae, et appendit montes in statera, et colles in trutina?* 13. *Quis erudivit spiritum Iehovae, aut consilio eum instruxit, et eum docuit?* 14. *A quo petiit consilium, ut eum moneret? et docuit eum semitam iudicii, erudivit scientia, et viam prudentiae ostendit ei?* 15. *Et gentes quasi gutta situlae, et quasi pulvisculus trutinae reputantur: en insulas quasi rem minimam tollit.* 16. *Nec Libanus sufficeret ad incendium: nec bestiae eius ad holocaustum.* 17. *Omnes gentes quasi nihilum sunt coram eo, et prae ipso reputantur minus quam nihil, et quod non est.* 18. *Cui igitur similem fecistis Deum, aut quam similitudinem ordinabitis ei?* 19. *Artifex parat sculptile, aurifaber aurum aptat illi, et catenas argenteas (conflat) aurifaber.* 20. *Pauper oblationi eligit lignum quod non putrescat: artificem peritum quaerit sibi qui sculptile praeparet, ne moveatur.* 21. *An nescitis? an non audistis? an non vobis annunciatum est ab initio? an non edocti estis a fundamentis terrae?* 22. *Is sedet super gyrum terrae, cuius habitatores sunt veluti locustae: extendit coelum ut cortinam: expandit, inquam, quasi tentorium ut inhabitetur.* 23. *Redigit potentes in nihilum, gubernatores terrae quasi non sint.* 24. *Perinde ut non plantati, perinde ut non sati, perinde ac si non radix in terra stirps eorum. Etiam dum sufflat in eos arescunt,*[1]) *et turbo quasi stipulam aufert eos.* 25. *Et cui assimilabitis me, ut similis sim? dicit Sanctus.* 26. *Tollite in sublime oculos vestros, et aspicite*[2]) *quis creavit ea producens ad numerum exercitum*[3]) *eorum, omnibus nominatim acclamabit: a magnitudine virium et robore fortitudinis nullum deficiet.*[4]) 27. *Quare dicis Iacob, et loqueris Israel? Abscondita est via mea a Iehova, et a Deo meo iudicium meum transit.* 28. *An non scivisti? an non audisti (quod) Deus saeculi sit Iehova, qui fines terrae creavit? Non laborat, nec lassitudine fatigatur: et non est investigatio intelligentiae eius.* 29. *Dat lasso virtutem, et cui nihil est virium robur suppeditat.* 30. *Fatigantur adolescentes et lassantur: iuvenes cadendo cadunt.* 31. *At exspectantes Iehovam, vires novas colligent: sustollent alas ut aquilae: current, nec fatigabuntur: ambulabunt, nec deficient.*

[1]) 1551: impleta. [2]) Vel, miseria (*marg.*). [3]) Vel, dicebat. [4]) 1551: aruit *etc.*

[1]) 1551: aruerunt ...... abstulit. [2]) *ibid.* accipite [3]) *ibid.* militiam. [4]) Vel, deerit.

IN CAPUT XL.

1. (*Consolamini.*) Novum argumentum ingreditur propheta. Nam relicto populo apud quem nec minae nec monitiones ullae proficiebant, quod deplorata esset eius nequitia, ad posteros sese convertit: ut populo cruce humiliato demum in extremis angoribus consolationem defuturam non esse significet. Ac verisimile est prophetiam hanc ab ipso scriptam esse quum instaret tempus migrationis, ne decedens ex vita ecclesiam Dei sine spe restitutionis gravissimis malis obrutam relinqueret. Etsi autem antehac minis ac terroribus vaticinia in hunc finem permiscuit, eorum tamen praecipue qui tunc vivebant videtur rationem habuisse. Quidquid autem posthac sequetur, ad futuram ecclesiam spectabit, cuius renascentia mortem eius longe sequuta est. Perpetuam enim doctrinam subiiciet, quae ad unum tempus restringenda non est, ac praesertim quum tractat de exordio et progressu regni Christi. Atque eo maioris apud nos momenti esse debet haec prophetia, quod recta nos compellat. Nam etsi priorum anagoge fieri potest, ut et Iudaeis et nobis communis doctrina sit: tamen quia derelictis illius temporis Iudaeis posteros alloquitur, quotquot futuri sunt usque ad finem mundi, haec magis peculiaris esse nobis videtur. Hac igitur exhortatione voluit Dominus piorum animos excitare, ne in gravibus aerumnis deficerent. Primum Iudaeos, qui in duram illam captivitatem abducendi paulo post erant, ubi et sacrificiis et prophetis carerent: atque omni consolatione destituti essent, nisi Dominus his vaticiniis eorum miseriae subvenisset. Deinde pios omnes quotquot futuri erant, aut in posterum exstabunt, ut animum erigant, etiam quum ad extrema redacti esse ac periisse videbuntur. Ut autem haec oratio plus efficaciae haberet, magisque animos percelleret, Deum inducit excitantem novos prophetas, quibus mandat ut amica consolatione populi dolores leniant. Summa est, ubi ad tempus visus fuerit deseruisse miseros exsules, rursus ex tenebris emersurum esse gratiae testimonium: et ubi cessaverint laetae prophetiae, futurum esse rursus illis suum tempus. Atque ut laetitiae materiam amplificet, utitur numero plurali: quo significat se non unum aut alterum, sed plures quasi in turma missurum: id quod etiam re ipsa praestitit. Unde magis relucet infinita eius bonitas et clementia. Caeterum, in primis notandum est verbum futuri temporis, *dicet Iehova*, quod interpretes in praesenti vel praeterito reddentes tam verba depravant quam sensum corrumpunt. Oblique enim medium tempus designat, quo graviter affligendus erat populus, quasi Deo tacente. Etsi enim tunc quoque non destitit Deus per aliquos prophetas spem facere salutis: quia tamen in longum tempus reiiciebat misere afflictos et paene perditos, frigidior erat consolatio donec libertas reditus quasi digito monstrata fuit. Ideoque ad praesentem gratiam referri debet verbum *consolamini*, cuius repetitio non modo certitudinem vaticinii confirmat, sed commendat efficaciam et fructum. Quasi diceret, in hac legatione fore uberem, plenam et continuam gaudendi causam. Omnino quidem retinendum est futurum verbi tempus: quia subest tacita antithesis inter triste illud silentium, de quo dixi, et doctrinam consolationis quae postea successit. Et cum hoc vaticinio consentit ecclesiae querimonia Psalmo 74 (v. 9): Signa nostra non videmus: non est amplius propheta, nec est inter nos qui sciat quousque. Videmus enim ut se optimo solatii genere orbatam esse deploret: quia nulla promissio leniendis malis in medium prodeat. Perinde ac si diceret: Non patietur Dominus vos destitui prophetis, qui vos in extremis demum angustiis consolentur. Excitabit eo tempore viros quibus legationem diu a vobis optatam mandabit, ac tunc quoque ostendet se curam habere vestri. Hoc autem futurum *Dicet*, non tantum ad captivitatem babylonicam refero, sed ad totum liberationis tempus quod in se complectitur regnum Christi. Porro ad verbum *Dicet*, supplendum est, prophetis, quos scilicet in eam rem constituet. Frustra enim verba facerent, nisi Dominus ipsis diceret, atque etiam ori eorum insereret quod aliis nuntiarent. Est igitur mutua relatio inter Deum et prophetas. Denique pollicetur Dominus reliquam fore spem salutis, tametsi ingratitudo hominum perpetuum huius vocis silentium extremumque exitium mereatur. Haec autem ad exsilium babylonicum restringenda non esse dixi: quia patent latissime, et doctrinam evangelii comprehendunt: in qua praecipue est vis ista consolandi. Eius enim est erigere afflictos et prostratos: enectos et vere mortuos recreare, moestos levare tristitia, denique laeta et iucunda omnia afferre: unde etiam evangelium nominatur. Nec vero tunc demum coepit, quum Christus apparuit mundo: sed multo antea, ex quo scilicet manifestus Dei favor illuxit, ac Daniel primo vexillum quodammodo erexit, ut se fideles ad reditum accingerent: postea Aggaeus, Zacharias, Malachias, Nehemias, Esras, et alii usque ad Christi adventum, eosdem ad melius sperandum hortati sunt. Qui vero postremus omnium scripsit Malachias, quia paucos fore prophetas intelligebat, ad legem Mosis populum remittit, ut ex ea voluntatem Dei minasque et promissa intelligant. Ex hoc autem loco quid maxime quaerendum sit in prophetis colligimus, nempe ut proposita gratiae Dei dulcedine ad spem animent pias mentes, ne sub malorum onere deficiant, sed intrepide persistant in Dei invocatione. Caeterum

quia res difficilis erat creditu, foederis memoriam proponit, ac si diceret, fieri non posse ut perpetuo obliviscatur Deus quid olim Abrahae promiserit. Quanquam ergo suis peccatis exciderant a gratia Iudaei, se tamen pronuntiat eorum esse Deum, et ipsos populum sibi esse peculiarem, quorum utrumque ab electione pendebat: quia tamen in illa etiam gente multi erant reprobi, subindicat non nisi ad fideles proprie dirigi hunc sermonem: quia incredulos continuo languore confici prorsus et absumi tacitus patitur. Atqui fidelibus suggeritur inaestimabile solatium, quod etiamsi ad tempus moerore et luctu premantur, quia tamen in Deo sperant, qui pater est consolationis, sensuri tamen sint suo tempore repositas sibi esse instar occulti thesauri gratiae promissiones, quae illorum animos exhilarent. Est etiam eximia commendatio muneris prophetici, quod pios sustentet in rebus adversis, ne deficiant vel frangantur. Contra admonet hic locus gravissimam esse Dei vindictam ubi desunt fidi doctores, ex quorum ore in ecclesia Dei resonet consolatio, quae prostratos erigat et exanimes reficiat.

2. (*Loquimini ad cor Ierusalem.*) Praecipit hic Deus servis suis prophetis, ac dictat quid eos afferre velit in medium, ubi ex luctu ad gaudium revocandi erunt fideles. Neque tamen tam eos hortatur et animat, ut alacriter et strenue incumbant in hoc munus, quam fidelibus certam spem suggerit, qua patienter devorent morae taedium, donec appareant prophetae cum laeto suavique hoc nuntio. Loqui ad cor nihil aliud est quam ex voto vel animi sententia: abhorret enim cor nostrum, vel refugit si quid triste nuntietur: cupide vero excipit quidquid arridet: imo quasi obviam accurrit. Iam quum in speciem repudiatus fuisset populus, nihil gratius afferri potuit, quam reconciliatio, quae offensas omnes deleret. Sub nomine vero Ierosolymae ecclesiam synecdochice intelligi satis notum est. Et *clamandi* verbum significat promissionem huius gratiae claram et apertam fore, ut personet in auribus omnium, atque intelligatur. Nam si prophetae susurrarent duntaxat aut demurmurarent, ambigua esset fides huius consolationis vel infirma. Nunc quod libere promulgant et quasi pleno ore, minus dubitationis habet.

(*Quod impleta sit.*) Hic est ille optabilis nuntius, quod Dominus finem afferre velit militiae populi sui. כי accipio expositive. צבאה nonnulli pro tempore simpliciter accipiunt. Sunt etiam qui putent notari visitationis tempus, sed perperam: quia Hebraeis proprie significat praefixum et destinatum legitimae operae aut labori tempus. Hic autem procul dubio metaphora ducta est a missione militum: quia significat molestiarum finem atque exitum adesse, Deum nolle perpetuo vexari suos, sed aerumnis modum esse impositum. Tempus ergo exsilii babylonici iustae militiae comparat: quo exacto velut emeriti milites domum reversuri sint, ubi otium et quietem colant. *Iniquitatem* vero remissam dicit, quod Deum tam propitium habeant, qui summo iure ipsos persequi nolit. Itaque est causae redditio. Quemadmodum enim medici in curandis morbis primum causas tollunt, unde morbi nascuntur, sic Dominus nobiscum agit: flagella, quibus nos castigat, ex peccatis nostris manant. Ergo ut percutere desinat, prius ipsum nobis ignoscere oportet. Ideoque finem poenarum fore dicit, quia iniquitatem amplius non imputet. Alii עונה, pro miseria accipiunt, eique finem afferri intelligunt. Qui sensus probe etiam convenit, ac sic eandem rem propheta enuntiabit duobus modis. Idem enim est militiam finitam esse, et miseriis eius finem afferri. Tenendum tamen est illud principium, Deum ab exigendis poenis cessare, ubi placatus est, ut venia et peccatorum remissio semper ordine praecedat tanquam causa. Quanquam iudicio meo verbum נרצה priorem sensum flagitat: quasi diceret sic litatum esse Deo, ut peccata ignoscens et condonans, paratus sit redire cum populo suo in gratiam.

(*Duplicia.*) Bifariam exponitur hic locus. Aiunt enim nonnulli, Quum duplices poenas meritus esset hic populus, duplici gratia ornatum esse, alii, satis poenarum dedisse, quia maiores sumere Deus nolit. Prior interpretatio etsi praeclaram et utilem continet doctrinam: quia tamen textui non convenit relinquenda est. Et prophetam nihil aliud velle constat quam Deum ecclesiae suae miseriis satis superque esse contentum. Ergo qui hic in Hieronymum et alios huius interpretationis autores invecti sunt, eos vellem moderatiores fuisse: nam omnino genuina est: non autem illa subtilior, quod Dominus duplicem gratiam pro peccatis rependat. Summa est, nolle Deum maiores aut diuturniores poenas de populo suo sumere: quia pro paterna sua indulgentia sibi quodammodo displiceat in rigore. Atque hic duplum pro largo et abundanti accipitur. Nec vero existimandum est poenas maiores aut aequales fuisse delictis. Exsecranda enim illorum blasphemia est, qui Deum accusant saevitiae, quasi nimis atroces poenas hominibus infligat. Quae enim sat gravis poena vel minimo peccato infligi posset? Hoc igitur ad misericordiam Dei referendum est, qui plagis modum imponens testatur se plures aut maiores sumere nolle, quasi prioribus fuerit abunde satisfactum, quum tamen multo gravioribus populus ille dignus esset. Patris enim personam sustinet Deus qui filiis condolescens, non nisi invitus ad severitatem trahitur, ideoque libenter ad dandam veniam animum reflectit.

3. (*Vox clamans.*) Prosequitur argumentum quod exorsus erat, atque expressius declarat se missurum populo, quamvis in speciem desperato, ministros consolationis. Simul praevenit obiectionem quae afferri poterat. Tu quidem promittis consolationem, sed ubi erunt prophetae? nam in deserto futuri sumus: unde perveniet ad nos haec consolatio? Testatur ergo desertum impedimento non fore quo minus ista consolatione fruantur. Et *desertum* metaphorice capitur pro vastitate illa quae futura erat. Non tamen nego quin ad iter intermedium alludat propheta. Videbatur enim deserti asperitas reditum intercludere. Promittit ergo, tametsi obstructae essent viae omnes, nec ulla rima pateret, Dominum sibi ac suis exitum per invia facile patefacturum. Alii coniungunt particulam hanc *In deserto* cum membro sequenti, atque ita exponunt: Parate viam Iehovae in deserto. Sed videtur potius vocem inducere propheta, quae palatos et quasi ab orbe habitabili expulsos colligat. Tametsi nihil praeter horrendam solitudinem conspiciatis, tamen haec vox consolationis ex prophetarum ore audietur. Haec enim ad duram illam servitutem referuntur, quam in Babylone subituri erant. Quos vero compellat ista vox? an fideles? minime: sed Cyrum, Persas, et Medos, qui captivum hunc populum tenebant. Hi, quum alieni essent ab obsequio Dei, coguntur populum liberare. Iubentur ergo parare ac sternere viam, ut populus Dei in Iudaeam reducatur. Ac si dictum esset: Ex inviis pervia facite. Hic commendatur vis et efficacia prophetiae istius. Nam Deus servos suos potestate instruens ut homines saevos et rapinis deditos, et tunc Babylonis victores iubeant populo suo reditum conficere, significat nihil fore obstaculo, quo minus sua promissio compleatur: quia velut conductitia omnium opera utetur. Unde insignis affertur consolatio, quum videmus Deum profanorum hominum opera uti in salutem nostram, ad eamque creaturas omnes, quum res postulat destinare. Quod autem via non Iudaeis, sed ipsi Deo paranda esse dicitur, hic etiam testimonium singulare habemus amoris ipsius erga nos: quod in se transscribit quidquid in salutem electi populi spectabat. Non erat autem Domino ambulandum, nec via ulla indigebat: sed nos ita sibi coniunctos esse ostendit, ut quod fit in nostram gratiam, sibi ipsi factum ducat. Quae loquendi ratio frequenter alibi occurrit, ut quum dicitur egressum esse Deum in proelium cum Christo suo: item equitasse per mediam Aegyptum: item sublato vexillo per desertum suos duxisse. Hic locus citatur ab evangelistis, et Ioanni Baptistae applicatur, quasi de ipso haec praedicta sint: nec immerito: fuit enim primarius inter nuntios et praecones nostrae redemptionis, cuius illa e Babylone redemptio typus tantummodo fuit. Et sane quo tempore emersit tristis et squalida ecclesia, deformitas deserto fuit similior quam exsilium babylonicum. Sed voluit Deus apertam in deserto, ubi docuit Ioannes, figuram et effigiem exstare miserae dissipationis, qua totus ecclesiae decor inversus et prope deletus erat. Vere ergo quod hic metaphorice dicitur a propheta, tunc impletum fuit: quia Ioannes in rebus maxime confusis et perditis extulit laetitiae signum. Verum quidem est, eandem vocem editam prius fuisse a Daniele, Zacharia et reliquis: sed quo propior instabat redemptio, efficacius de ea potuit disserere Ioannes: sicuti etiam Christum digito ostendit. Caeterum quia in crasso populo et fere stupefacto paucos tangebat serius dissipationis suae dolor, solitudinem quaesivit Ioannes, ut ipso loci intuitu parum attentos expergefaceret ad spem et desiderium promissae liberationis. Quod vero se prophetam esse negat, ex fine vocationis et doctrinae summa pendet: quia missus non erat ut seorsum fungeretur continuo aliquo munere, sed ut Christo magistro ac Domino audientiam tanquam apparitor faceret. Iam quod de impedimentis tollendis hic dicitur, non inscite ad singulos transfert, nempe quia naturae nostrae pravitas, flexuosi mentis anfractus, et cordis contumacia viam Domino praecludunt, ut vera sui abnegatione se comparent ad praestandum obsequium.

4. (*Omnis vallis.*) Confirmat ac declarat proximam sententiam. Ostendit enim nullas difficultates Domino obstare posse quo minus liberet ecclesiam suam ac restituat, quum ei visum fuerit. Verba haec per modum imperativum commode reddi possent, ut uno contextu iubeat Deus per suos prophetas viam sibi aptari et aequari: sed in re ipsa parum est discriminis. Sufficiat tenere prophetae consilium: Quamvis multae et arduae difficultates sese obiiciant ad salutem ecclesiae arcendam, manum tamen Dei superiorem fore et victricem. Simul notandum est, semper multa impedimenta occurrere, quoties saluti nostrae consulit Deus, vel afflictis vult succurrere, quibus tamen magis illustratur eius gloria. Nos vero nihil iacturae facimus. Nam admirabilem eius potentiam eo magis conspicimus, quum nullae hominum vires aut conatus aut machinationes obsistere possunt, quo minus ad metam suam pertingat. Per montes enim et praerupta loca sic deducit suos, ac si plana omnino via esset. Nec vero dubium est quin *montium et collium* nomine propheta cuiusvis generis obstacula figurate intelligat. Omnia enim molitur Satan, ut salutem nostram impediat. Ergo ubi ad spiritualem redemptionem venitur, his verbis interiora simul atque exteriora impedimenta comprehendi certum est: cupiditates et pravos affectus, ambitionem, stultam confidentiam, impatientiam, quibus mirum in modum retardamur, sed ea omnia Dominus abrum-

pet. Nam quum porrigit manum, nihil nos abducere aut avertere potest.

5. (*Et revelabitur.*) Significat magnificum fore hoc redemptionis opus, ita ut palam Dominus se autorem eius esse ostendat, maiestatemque suam ac potentiam conspicuam reddat. Eam quidem omnibus in locis ac rebus apertissime ostendit: sed potissimum in vindicanda ac liberanda ecclesia id se promittit facturum. Nec frustra, quia liberatio ecclesiae a suis exordiis usque ad Christi adventum incredibilis quaedam fuit orbis renovatio. Atque haec valde opportuna fuit admonitio, quum virtus Dei quam olim exserere solitus fuerat prope exstincta foret, ut vix obscurae scintillae micarent, sicuti in Psalmo (74, 9) dicitur: Signa nostra non videmus etc. promitti novum et memorabile specimen, ex quo sentiant Deum, ubi ad tempus dissimulat, in promptu tamen habere varios auxiliandi modos. Miraculum deinde amplificat alia circumstantia, quia non in Iudaea modo, sed in exteris et longinquis regionibus celebre erit. Nam his verbis *videbit omnis caro*, significat nullas fore gentes quibus non liqueat populi reditum coeleste esse opus, nec Deum frustra per prophetam loquutum esse. Atque in eo perstringit hominum incredulitatem, qui nunquam acquiescunt promissionibus Dei, atque pro fabulis habent quidquid dicitur a prophetis, donec rem ipsam intuiti cogantur cedere. Simul hic docemur quae sit vera ratio corrigendae nostrae incredulitatis: nempe, si nos exerceamus in Dei promissionibus meditandis, et quaecunque earum documenta exhibet, fidem nostram confirment. Sic enim doctrinam ipsam cum experientia coniungere decet. Nam quia frigeret apud nos spectaculum operum Dei, praelucet verbi sui face: deinde ipso effectu veritatem obsignat.

6. (*Vox dixit: clama.*) Hic aliam vocem designat ab ea de qua prius loquutus est. Hactenus enim de prophetarum voce agebat, nunc vocem Dei ipsius intelligit prophetas clamare iubentis. Tametsi vero prophetarum vox sit etiam Dei, cuius organa sunt, (nec enim ex se ipsis loquuntur) tamen haec distinctio necessaria est, ut intelligamus quando iubeat Dominus, quando prophetae et ministri iussa ipsius exsequantur. Et concinna est inter duas voces comparatio, ut discamus non minus reverenter excipere quod afferunt prophetae, quam si tonaret Deus ipse e coelo: quia non loquuntur nisi ex eius ore, et quasi intermedii recitant quod suggessit. Porro haec praefatio de re maxime seria prophetam acturum esse admonet: quia etsi ubique testatur se fideliter de manu in manum tradere quod a Deo accepit: hic tamen quo plus sibi attentionis conciliet, narrat sibi expressa Dei voce praescriptam esse loquendi formulam. Huc pertinet *clamandi* verbum, ac si diceret mandatum hoc clara et sonora voce promulgandum esse, ut penitus afficiat. Iam addita interrogatio pondere non caret. Significat enim propheta non temere se prosilire et iactare quod sibi tumultuarie audire visus sit, sed quod distincte certoque edoctus sit, quum animo composito exspectasset. Porro ex re ipsa colligere licet nihil hic esse supervacuum: quia duo praecipua coelestis doctrinae capita breviter tradenda erant. Quamvis fumus sit ac res nihili homo, totaque eius praestantia fallax et emarcida, optimam tamen esse causam gloriandi fidelibus, quia extra se salutem quaerunt: et quamvis in terra peregrinantur, quia tamen se Deus illis per verbum suum coniungit, coelesti felicitate esse praeditos. Necesse enim est, ut nostri exinanitio ad expetendam Dei gratiam nos adducat. Sciebat certe propheta quid docere operae pretium esset: sed hac interrogatione animos magis excitare voluit, ut ostendat, necessario cogi se et alios omnes Dei servos ad proferendam hanc sententiam: nec aliunde initium docendi fieri posse, etiamsi centies rogent, atque inquirant: ut certe nihil unquam proficient, si aliam rationem inire velint. Clamandi verbo non displicet tam libertatem quam perspicuitatem intelligi, quia prophetae non debent obscure susurrare, sed diserta voce pronuntiare quod ipsis mandatur: deinde libere et pleno ore proferre quidquid iussi sunt. Quisquis igitur ad hoc munus vocatur, haec perpetuo in memoriam revocet ac teneat, invicta scilicet libertate utendum adversus omnis generis difficultates, quali et prophetae et apostoli semper usi sunt. Vae mihi, inquit Paulus (1. Cor. 9, 16), si non evangelizavero: necessitas enim mihi incumbit.

(*Omnis caro herba.*) Primo notandum est, non tantum de humanae vitae fragilitate agi, sed longius extendi sermonem, ut quidquid excellentiae sibi inesse putant homines in nihilum redigatur. Comparat quidem David (Psal. 103, 15) foeno hanc vitam, quod emarcida sit et caduca: sed contextus evincit prophetam non modo loqui de externo homine, sed comprehendere animi dotes, quibus maxime homines superbiunt, ut est prudentia, magnanimitas, solertia, iudicium, dexteritas in rebus agendis, quibus sibi videntur praestare supra reliqua animantia, idque melius exprimitur voce חסדו, quam statim subiungit. Vertunt quidam gloriam, alii beneficentiam: mihi magis placuit nomen gratiae, quo intelligo quidquid decus et favorem conciliat hominibus. Interea tamen passiva quoque significatio locum habebit: quasi diceret propheta, Quidquid praeclarum est et laude dignum in hominibus, meram esse Dei liberalitatem. Sic David (Psal. 59, 11. 18) Deum beneficentiae suae appellat, quem agnoscit bonorum omnium autorem, et cuius gratiae fert acceptum quod tam abunde locupletatus sit. Certum quidem est חסד vocari quidquid est in ho-

minibus praestantissimum naturaliter, idque vanitatis damnari a propheta: quia subest tacita antithesis inter communem generis humani naturam et gratiam regenerationis. Nonnulli interpretes ad Assyrios hoc referunt, ac si eorum potentiam, opes, industriam, conatus extenuans, imo pro nihilo ducens propheta terrorem eximeret Iudaeis. Hunc igitur sensum eliciunt: Si vos exanimant hostium vires, memineritis carnem esse, quae sua infirmitate statim concidit. Sed eorum error paulo post ex contextu refellitur, ubi propheta diserte ad Iudaeos ipsos accommodat. Diligenter vero tenendum est, totum hominem cum suis facultatibus flori conferri, in quibus tantopere sibi placere solent. Nam de fragilitate humanae vitae satis vulgo persuasi sunt omnes, de qua profani scriptores amplissime disputarunt. Sed in evellenda fiducia quam homines ex falsa persuasione sapientiae concipiunt, multo plus est difficultatis: si quid enim aut scientiae, aut industriae habere se praeter alios putent, merito se gloriari arbitrantur. At nihil tam excellens in homine esse ostendit, quod non cito marcescat ac pereat. Videtur autem propheta correctionem quandam veluti per ludibrium subiungere, *Quasi flos campi:* plus enim quiddam est flos quam herba. Est igitur concessio, quod tametsi speciem aliquam prae se ferunt homines, tanquam in agris flores, qui tamen refulget decor protinus interit atque evanescit, ut frustra hoc fallaci et inani splendore sibi placeant vel applaudant.

7. (*Exaruit herba.*) Posset hoc quidem de agrorum pulchritudine intelligi, quam venti unius impetus deformat, sicut dicitur Psalmo 103 (v. 15 sq.). Nam ventum alibi vocari Dei spiritum scimus. Mihi tamen magis probatur similitudinem aptari praesenti causae: quia alioqui obscurior fuisset eius ratio. Exegetice ergo exprimit propheta quorsum illud pertineat, homines cum sua gloria nihil aliud esse quam herbam: nempe quia spiritus Dei repente uno flatu omnes absumet. Sic autem resolvi debet oratio: Utcunque vigeant homines praeclaris dotibus ornati, simul ac flaverit Dei spiritus, sentient se nihil esse. Nam quod se inebriant mendaci confidentia, inde contingit, quia non prodeunt in Dei conspectum: sed quo sibi libere adulentur, abdunt se in latebras. Ergo ut fatua erroris dulcedine fallere se desinant, eos ad Dei praesentiam trahit propheta, et concedit florere quidem in speciem, quum se a Deo subduxerunt: verum simul atque Dominus flatum emiserit, interire omnem illum vigorem et florem putrescere. At videtur officium adscribere spiritui Dei quod ab ipso longe alienum est: eius enim vis est renovare faciem terrae. Si vero Dominus spiritum substrahat, omnia in nihilum rediguntur. Hic longe diversa praedicat Isaias, ac pugnare videtur cum Davide (Ps. 104, 30). Sed absurdum non est virtute spiritus omnia reparari: atque rursus eadem in nihilum redigi quae prius aliquid esse videbantur. Nihil enim sumus nisi in Deo. In eo autem ut incipiamus aliquid esse, ante convinci oportet nostrae vanitatis, ut eius probe conscii simus. Propterea Dominus efflat in nos, ut nos ex nobis ipsis nihil esse intelligamus. Iam vero ut scirent omnes prophetam non loqui de alienigenis, sed de populo ipso qui Dei nomine gloriabatur, subiunxit populum foenum esse. Existimassent enim Iudaei se antecellere et dignitate aliis praestare, ideoque a communi aliorum sorte eximendos: eos igitur proprie ac nominatim compellat, ne quid sibi prae aliis arrogent. Quasi diceret prudenter eos facere, si inopiam suam reputando omnem sui fiduciam abiiciant. In summa, quum propheta consolationis mentionem fecisset, ostendit quomodo sint homines ad eam praeparandi: nec enim eius capaces esse, nisi prius in nihilum redigantur. Emolliri ergo duritiem nostram, deiici altitudinem et prosterni, pudefieri iactantiam, domari animos nostros atque humiliari necesse est, si cum aliquo fructu consolationes percipere velimus, quae nobis a prophetis Dei iussu afferuntur.

8. (*Arescet herba.*) Repetitio haec iterum ad exinaniendam carnis gloriam subiicitur: simul tamen consolationem optimam in se continet, Deum scilicet ubi suos deiecit statim ipsos erigere ac reficere. Talis igitur est contextus: Foenum quidem marcescit atque interit, sed verbum Domini in aeternum manet. Haec sola consolatio nobis reliqua est, postquam intelleximus quam inanes et vacui simus bonorum omnium, quam fluxa et caduca sit carnis nostrae gloria, ut verbo Domini, quasi porrecta manu, erigamur. Fragiles nos esse et caducos, sed stabilem atque aeternum esse sermonem Domini: denique vitam, quae in nobis deficit, aliunde offerri. Hic tota evangelii summa comprehenditur paucis: constat enim agnitione nostrae miseriae, inopiae ac vanitatis, ut vere humiliati confugiamus ad Deum, a quo solo in integrum restitui nos oportet. Ne ergo exanimentur homines aut frangantur, qui nuditatem suam et vanitatem norint, quia aeternum Dei verbum iis proponitur, quo abunde fulciri ac sustentari possunt. Docemur praeterea non aliunde petendam esse consolationem, quam ab aeternitate, quae non alibi quam in Deo quaerenda est, quando nihil reperietur in terra firmum aut stabile. Nihil enim magis insipidum quam acquiescere in statu praesenti, quem evanidum cernimus. Fallitur autem quisquis solidam felicitatem se adipisci posse sperat, donec ad Deum conscenderit: quem ideo scriptura aeternum vocat, ut sciamus vitam ab eo nobis fluere: sicuti hac lege nos sibi filios adoptat, ut faciat suae immortalitatis consortes. Sed parum id prodesset, nisi ratio eius quaerendi nobis ostende-

retur. Proponitur ergo verbum, a quo nullo modo deflectendum est: nam si vel minimum aberremus, miris labyrinthis implicabimur, nec ullam extricandi nostri rationem inveniemus. Aeternum autem dicitur verbum, non in se tantum, sed in nobis ipsis: quod praecipue notandum est, quoniam nulla alioqui ad nos consolatio redire posset. Atque sic Petrus, optimus huius loci interpres, eum nobis accommodat (1 Ep. 1, 23 sq.), quum nos hoc semine incorruptibili regenerari dicit: hoc, inquam, verbo quod praedicatur. Unde colligimus quod nuper dixi, vitam mortuis paratam esse, qui ad canalem sibi propositum sitibundi accedent: quia virtus in Deo abscondita per verbum nobis manifestatur.

9. (*Ascende in montem.*) Pergit in eodem argumento. Nam quum prius prophetas se daturum promiserit Dominus, qui populi tristitiam et metum promissionibus levarent, nunc iubet eandem consolationem latius spargi: quia per totam Iudaeam velit gratiam suam diffundere. Prius Ierosolymae et Sioni spem dederat faustae huius legationis: nunc eandem vocem per alias urbes spargi et resonare iubet, atque hoc consilio clamorem attolli, et ex edito loco publicare praecipit. Quanquam autem Sionis et Ierosolymae nomine idem intelligit, emphatica tamen est repetitio: quoniam admonet non alia de causa praecellere urbem unam aliis omnibus, nisi quia illic Deus sanctuarium sibi delegit. Annuntiatricem porro vocat, quia illic ex legis praescripto erudiebantur sacerdotes et levitae, qui toti populo magistri forent, suaque opera propagarent salutis doctrinam. Interea notandum diligenter hoc elogium est, quo ecclesiam suam insignit Deus, ne certa discretionis nota careat. Neque enim censeri ecclesia meretur, ubi non personat coelestis doctrinae praedicatio. Quo sensu etiam vocatur a Paulo columna et firmamentum veritatis (1. Tim. 3, 15). Etsi enim Deus per se et absque hominum ministerio regere nos posset, has tamen ecclesiae suae partes mandavit, et apud eam deposuit inaestimabilem verbi sui thesaurum. Qua etiam ratione alibi dicetur piorum omnium mater. Unde sequitur, nihil magis praeposterum esse et absurdum, quam a mutis idolis iactari ecclesiae nomen, ut fit in papatu. Monemur etiam, non ideo coelitus doceri ecclesiam, ut sibi intus et occulte sapiat, sed ut promulget quod didicit. Ad haec liberam et intrepidam iniungit gratiae promulgationem, ne prophetae et doctores quasi de re ambigua timide verba faciant: sed ostendant constare sibi plenam eorum certitudinem quae promittunt, quia probe conscii sint Deum, qui mentiri non potest, sibi esse autorem. Iubet autem e Sione prodire gratiae suae testes, qui totam Iudaeam gaudio repleant. Ubi dicit *ecce Deus vester*, complectitur hac loquutione summam nostrae felicitatis, quae in sola praesentia Dei consistit. Bonorum enim omnium cumulum secum affert. Quod si absit, nihil nobis miserius aut infelicius esse potest, et quamvis affluant bona omnis generis, tamen si abalienati simus a Deo omnia nobis in exitium verti necesse est. Porro ex circumstantia notandum est, nihil magis fidei esse contrarium quam ad praesentem rei aspectum exigere quae Deus annuntiat per prophetas suos, quibus tunc obmutescere necesse fuisset, nisi ut ipsi mentes extulerant supra mundum, ita praediti invicta magnitudine et constantia ausi fuissent alios secum attollere, ut in rebus desperatis bene sperarent. Et sane ubi praevalent impii, adeoque ipsa impietas, quo magis ubique trepidatur et quo miserior videtur ecclesia, eo magis extollere convenit gratiam Dei, eiusque praesentiam demonstrari fidelibus.

10. (*Ecce Dominus Iehova.*) Brevem illam sententiam pluribus exornat, quoniam opus habebat aliqua explicatione. Et demonstrandi adverbium iterum usurpat certitudinis causa, quo plus fiduciae addat bonorum animis. Planius igitur ostendit quantum nobis conferat praesentia Dei: ac primo quidem venturum ipsum dicit cum fortitudine, eaque minime otiosa, sed cui effectus ita coniunctus est quem sentiamus. לו vertunt ex se ipso: si quis ad verbum malit vertere: Est potens, vel regnans sibi. Significat autem Deum sibi sufficere, nec cuiusquam auxilio indigere. Idem clarius repetit per vocem mercedis et operis. Nam hebraico more rem unam bis dici satis tritum est. Merces autem dicitur non meritis debita, sed iustitia Dei, qua se remuneratorem esse testatur omnibus qui vere et ex animo eum invocant. Atque hoc valere nomen שכר noverunt omnes linguae hebraicae mediocriter periti. Summa est, Deum non venturum ut spectetur a nobis otiosus, sed ut virtutem suam exserat: eamque ipsi experiamur: adeoque pro voce operis non male quadraret effectus. Multi subtilius exponunt, atque pueriliter philosophantur in verbis operis et mercedis: ac si opus meritum esset, cui rependitur merces: quum propheta nihil minus spectarit. Idem enim repetit, ut iam dictum est, atque fructum adventus Domini declarat, quem maximo suo bono percipient fideles.

11. (*Sicuti pastor.*) Hoc versu declarat quale sit illud Domini opus. Nam quum varie, imo innumeris modis operetur, poterat suspensus haerere auditor quidnam aggredi vellet Deus: ita generalis doctrina minus fuisset ad spem erigendam efficax. Etsi autem non enumerat singulas partes, breviter tamen admonet Deo fore propositum ecclesiam suam fovere et tueri. Propterea eum comparat pastori: quo nomine immensum eius erga nos amorem exprimit: quod se eo demittere non recuset, ut pastoris munere erga nos fungatur. Alibi et nuper

etiam descripsit terribili potentia instructum ad populi sui defensionem, quod iterum mox repetit. Hic personam magis amabilem tribuit, ut suaviter quiescant fideles sub eius custodia. Iam quamvis sub gregis nomine designet electum populum, cuius regendi curam susceperat, monemur tamen non aliis Deum fore pastorem, nisi qui modestia et mansuetudine oves et agnos imitabuntur. Propterea conditio gregis notanda est. Nec enim vult pascere feras indomitas, sed agnos. Exuenda proinde est ferocia nostra, ut nos cicurari patiamur, si velimus in ovile, cuius se custodem fore promittit Deus, aggregari.

(*Portabit.*) His verbis exprimitur singularis Dei indulgentia, quia non modo in totum gregem communi amoris affectu ducitur, sed prout quaeque ovis imbecilla fuerit, sollicitudinem in ea curanda, et humanitatem in fovenda, et tolerantiam in ferenda declarat. In quo nihil omittit quod ad officium boni pastoris pertineat. Singulae enim oves pastori inspiciendae, ut illis pro cuiusque captu consulat: praesertim sublevandae sunt si debiles nimium fuerint. Summa est, Deum in suis gubernandis mitem, humanum, placidum, et misericordem fore, ut imbecilles quoque minime urgeat ultra modulum suae facultatis.

12. (*Quis mensus est.*) Postquam de amica Dei sollicitudine disseruit in populo suo tuendo, nunc eiusdem potentiam praedicat, eamque quibus potest encomiis extollit, quae tamen nos minus afficerent, nisi attenti essemus ad consilium prophetae. Primo intuitu putarent imperiti congeri mutilas sententias a propheta, quod frigidum esset. Atqui si finem spectemus, tempestive Dei potentiam splendida oratione exornat, quae vera est fidei nostrae fultura, ne dubitemus facturum esse quod pollicitus est. Non abs re dicit Paulus (Rom. 4, 20) Abraham minime haesitasse, quia Deum, qui promiserat, statuit potentem esse ad fidem verbis suis praestandam. Quo etiam sensu alibi (2. Tim. 1, 12) de se testatur: Scio cui crediderim: potens est Deus servare depositum meum. Eodem tendit illud Christi, Pater qui vos mihi dedit, maior omnibus est (Ioh. 10, 29). Ergo quia nobis assidue cum diffidentia luctandum est, multisque machinis nos impetit Satan, ut fidem apud nos obtineant Dei promissiones, potentiae eius laudem quam meretur tribuere operae pretium est. Iam quia incredibilis erat populi restitutio, pias mentes attolli supra mundum necesse fuit, ne Dei gratiam alligarent humanis mediis. Videmus ut non simpliciter doceat propheta Deum esse coeli et terrae opificem: sed quidquid recitat de immensa eius virtute ad praesentem causam accommodet, sicuti ad usum quoque nostrum hodie pertinet. Quum nobis aliquid adversi contingit, salus nostra abscondita est, ac veluti interposita nube potentia Dei obscuratur: haeremus attoniti, ac si a Domino destituti ac neglecti essemus. Ne quid igitur hic vulgare dici arbitremur: quia si bene insideret animis nostris haec persuasio potentiae Dei, nunquam ita agitaremur, neque nos adversae calamitates ullae perturbarent. Huic potentiae, ut dictum est, innixus fuit Abraham, quo secure posset amplecti quod alioqui incredibile erat. Ideo affirmat Paulus ipsum sperasse praeter spem: posse enim facere Deum sibi persuasit quae dixerat, nec fluctuatus, aut animo debilitatus est. Docemur ergo oculos attollere supra hunc mundum, ne ex specie rerum iudicemus, sed futurum statuamus quod a Deo dictum est: quod omnia in eius arbitrio posita sint. Haec persuasio quum necessaria sit omnibus, tum vero Iudaeis ea maxime opus fuisse merito dixi. Urgebantur enim a potentissimis hostibus, praeclusi erant aditus, nulla spes libertatis erat: nihil undique apparebat praeter vastam et horridam solitudinem. Quamobrem frustra ipsis allata fuisset consolatio, nisi moniti a propheta mentes in coelum extulissent, totumque animum suum, praetermissa rerum specie, in potentiam Dei unice intendissent. Dum mensuras nominat, quibus homines in minimis rebus utuntur, accommodat sese ruditati nostrae. Sic enim nobiscum Dominus balbutire solet, atque similitudines mutuari a rebus quae nobis usitatae sunt, quum de maiestate sua loquitur: ut melius magnitudinem eius et praestantiam rudes et angustae mentes percipiant. Facessant igitur omnes crassae de Deo imaginationes: quoniam magnitudine sua absorbet omnes creaturas, ut nihil prae ipso sint coelum, terra, mare, et quidquid in eis continetur, tametsi immensa eorum magnitudo sit.

13 et 14. (*Quis erudivit.*) Nunc de sapientia Domini idem subiicit propheta, quod de eius bonitate et potentia docuerat. Ac notanda est connexio, quia sicuti maligne Dei virtutem restringit carnis sensus ad terrena media, sic perperam incomprehensibile eius consilium humanis rationibus subiicit. Donec emineat Deus supra omnes creaturas, multa sese ingerunt quae cursum operum eius impediant. Ergo si ex nostra opinione iudicium facimus, obrepent protinus variae dubitationes. Sic quoties non apparet quomodo hoc vel illud facturus sit Deus, an futurum sit ambigimus, quia impossibile videtur quod rationem nostram exsuperat. Ergo ut nostrae infirmitati potentiam Dei opponere convenit: sic audaciam nostram compescere debet incomparabilis eius sapientia. Quaerens an quis aptaverit vel direxerit spiritum Dei, significat non opus fuisse magistro qui praeiret, vel de rebus incognitis eum moneret. *Spiritum* autem pro ratione, iudicio, vel mente accipit. Mutuatur enim similitudinem ex hominum natura, quo magis se illis

accommodet: nec mihi videtur hoc de spiritu essentiali Dei intelligendum esse. Eandem vero rem pluribus modis enuntiat propheta: ut sciamus nihil esse homine stultius, quum audet se in coelum evehere ut opera Dei suo ingenio scrutetur vel aestimet. Hic igitur magis ac magis hominum audaciam et temeritatem comprimere voluit Isaias. Paulus in eundem finem hoc testimonium citat (Rom. 11, 34), ut scilicet ab inscrutabili illo Dei consilio arceamur. Deus enim de sua sapientia disquiri non vult, nisi sobrie, et quoad expedit. Unum hoc discrimen est, quod Paulus spirituale evangelii ministerium humano ingenio comprehendi posse negat, propheta autem in genere commendat Dei providentiam. In utroque tamen humiliari nos oportet, et sensus omnes nostros ad obsequium captivos offerre. Quidquid enim habemus rationis aut luminis merae sunt tenebrae, donec a Christo illuminemur.

15. (*En gentes.*) Si mentem prophetae cupimus assequi et haec cum fructu legere, tenendum est (quod nuper attigi) eius consilium. Neque enim ex abrupto celebrat Dei magnitudinem: sed eam pro circumstantia praesentis causae quantum potest extollit. Ut sciant Israelitae unum hunc clypeum sufficere ad se protegendos, modo Deum habeant propitium, nullos mundi conatus, furores, impetus esse metuendos: atque ita discant se recipere in Dei tutelam. Nisi enim penitus fuisset hoc illis persuasum, in singula momenta variae oriebantur desperationis causae. Idem ergo prosequitur argumentum Isaias, nihili esse omnes gentes ac populos dicens, si cum Deo comparentur: quia solo flatu discutiet instar pulvisculi omnes terrae incolas. Nam ut nimium proclives sumus et perperam ingeniosi ad captandos diffidentiae praetextus, quidquid a Satana obiicitur saluti nostrae adversum fingimus viam Deo obstruere. Hoc vitium ut corrigat propheta, creaturas omnes nihili esse admonet coram Deo, omnesque populos paucis et exiguis aquae guttis esse similes. Unde colligimus nihil magis esse praeposterum quam efferre creaturas ad minuendam potentiam Dei, quae suprema omnium ut est ita agnosci debet.

16. (*Libanus.*) Id est: si Deo sacrificandum sit pro dignitate, nec totus Libanus, nec ferae quae illic pascuntur ad sacrificium sufficient. Variis loquendi formis inculcat hanc Dei potentiam: ut de ea persuasi homines creaturas et omnem earum vim nihil morentur. Quanquam videtur consulto propheta de cultu Dei agere, quo lectores ad maiorem eius reverentiam adducat: quasi diceret: Tu scilicet Dei virtutem metiri audebis tuo sensu, ad quem rite colendum instructus non eris, etiamsi quidquid est in Libano animalium et lignorum coacerves? Hinc colligunt nonnulli neminem posse sacrificiis Deum promereri. Quod quidem verum est: sed spectandum est consilium prophetae, sicuti iam dictum est, ut ad maiorem fiduciam Iudaeos animet, omnia nihili prae Deo esse ostendit.

17. (*Omnes gentes.*) Repetit quod dixerat, in manu et arbitrio Dei esse simul ac visum fuerit abolere cunctas gentes: imo dum permanent in suo statu, coram eo censeri quasi nihilum. Sed absurdum videtur quod gentes nihil esse dicit: quoniam creatae sunt a Deo, ut aliquid essent. Respondeo, hoc dici per comparationem: quando ea est pravitas humani ingenii, ut obscuret Dei maiestatem, atque ea extollat quae Deo cedere debuerant. Quum ergo ad certamen illud ventum est, secure pronuntiare possumus, nihili esse quidquid cum Deo comparatur. Nec loquitur simpliciter Isaias de hominum natura, qualis a Deo condita est: sed eorum superbiam deiicere ac comprimere vult quum adversus Deum sese efferre audent. Scimus enim nos non posse nisi in Deo consistere, in quo solo vivimus (ut ait ille [Act. 17, 28]) movemur et sumus. Homine nihil vanius, ac si cum vanitate (ut inquit David [Psalm. 62, 10]) appendatur, ea etiam vanior futurus est. Eodem modo Isaias gentes non tantum nihil, sed minus quam nihil esse praedicat, quo magis earum imbecillitatem et vanitatem demonstret.

18. (*Cui igitur similem fecistis Deum?*) Iudaeis ab alia quoque tentatione non leve periculum erat: quia credibile erat Assyrios et Chaldaeos non absque eorum ope tot victoriis potitos esse. Hinc colligere promptum erat, quid nobis prodest peculiari Dei cultu differre ab omnibus populis, quum propitio et favente coelo militent hostes nostri, nihil auxilii nobis a Deo quem colimus affulgeat? Nec vero dubium est quin exsulibus insultaverint increduli, sicuti patet ex aliis locis. Ne ergo ob cladem acceptam concideret inter Iudaeos vera religio, exsurgit Deus, sibique gravem iniuriam fieri proclamat, si rebus adversis fracti fideles ad idola et gentium superstitiones declinent. Ita eos confirmat in promissionum fide, ne poenarum quas sustinent insultu labascant. Nec vero alloquitur, ut prius monuimus, homines tantum suae aetatis, sed posteros: quibus durius futurum erat certamen cum gentium ludibriis, quarum futuri erant captivi, deinde etiam cum malis exemplis et consuetudine. Nam quum profanis gentibus permixti quotidie cernerent multas pietatis corruptelas, difficilius fuit constanter perstare. Ergo ne quid stultae opinionis conciperent, quod falsorum deorum cultoribus prospere cederent omnia, huic vitio propheta occurrit, et admonet Deum quem ipsi et patres eorum coluerunt, non esse cum diis gentium comparandum. Hi enim ab hominibus creati, auro aut argento, ligno aut lapide constabant, Deus autem

omnia creavit. Iniuriam ergo fieri Deo summam, non tantum si eius maiestas cum rebus nihili conferatur, sed etiam nisi supra omnes angelos, et quidquid censetur divinum longe emineat. Quum Paulus utitur hoc testimonio adversus idololatras, aut saltem verba prophetae recitat (Act. 17, 29), non detorquet a genuino sensu. Hinc quidem colligit praeposterum esse si Deo imaginem aliquam affingamus. Propheta vero sic a diffidentia revocat Iudaeos, ut simul superstitiones gentium condemnet, atque alienissimum a Deo esse ostendat aut pingi, aut effingi. Unde apparet Pauli doctrinam probe cum ista convenire. Postquam enim propheta Dei potentiam immensam esse ostendit, quum vel pugillo omnia comprehendat, infert tandem, *cui* ergo me similem facietis? nam quaecunque effigies exprimatur, nihil mihi affine vel simile habitura est. Utilis doctrina et digna observatu. Nam si vel unicus hic locus exstaret, sufficeret omnino ad refutanda figmenta, quibus se deludunt papistae, quum sibi licere volunt externis figuris repraesentare Deum. Negat propheta imaginem posse ex mortua materia confici, quae Dei gloriae conveniat. Palam idola reiicit, necdum loquitur de ipsorum cultu, sed quod ea fabricare et erigere per se coram Deo exsecrandum et detestabile sit. Scriptura vero huiusmodi testimoniis referta est. Moses (Deut. 4, 12) populum ad hoc vitium proclivem monebat: Effigiem nullam aut formam vidisti in monte, vocem tantum audiisti. Vide ergo et attende ne deceptus ullam imaginem tibi fabrices. Ergo ad cognoscendum Deum non debemus ipsum pro nostra libidine effingere, sed confugere ad verbum, in quo viva ipsius imago nobis proponitur. Ea communicatione contenti ne quid amplius ex nobis ipsis audeamus. Aliae enim viae aut rationes, quemadmodum simulacra et imagines, nos ad vanitatem et mendacium, non ad veritatem instituent, sicut praeclare docet Ieremias (10, 8): Eruditio vanitatum, lignum. Et Habacuc (2, 18), Mendacium est conflatile eius. Quod autem Dominus interdum sese leoni, urso, homini, aut aliis rebus comparat, nihil ad imagines, ut papistae arbitrantur: sed iis similitudinibus aut humanitas Dei et clementia, aut severitas et ira, et alia eiusmodi exprimuntur. Nec enim aliter Deus sese nobis patefacere potest, nisi ex similitudine rerum quas novimus. In summa, si Deo simulacrum erigere aut statuere liceret, hoc commune haberet cum diis gentium, nec stare posset haec prophetae sententia.

19 et 20. (*Artifex.*) Quia magna vis est publici consensus, et quidquid multitudini placet pro lege ducitur: contra hunc errorem fideles munit propheta. Est igitur occupatio in his verbis, ne Iudaeos terreat, quod gentes certatim studia sua conferant idolis fingendis, quia hoc modo alii alios fallaciis illaqueant: interea in amentiam totius mundi invehitur, quod tanto fervore omnes ad superstitionem ferantur, et sibi quisque magister sit in fingendis idolis. Concludit nullum genus hominum ab isto crimine purum esse: divites simul et pauperes reos ac convictos teneri. Divites enim conflare deos ex auro vel argento, pauperes ex ligno selecto. Unde ostendit mira insania abripi cunctos homines: qui, tametsi desint ipsis facultates, tamen eximium aliquid habere expetunt pro deorum cultu. Volunt enim homines praesentem habere Deum: atque hoc initium et fons idololatriae est: quia Deus per simulacrum nobis non adest, sed per verbum suum et spiritus virtutem. Quamvis autem et gratiae suae et bonorum spiritualium imaginem nobis obiiciat in sacramentis, non alio tamen spectat, quam ut sursum ad se nos invitet. Interea caecorum hominum ineptias propheta perstringit, quod in idolis concinne ornandis plus quam industrii sint et curiosi.

21. (*An nescitis.*) Postquam derisit gentium stuporem et insaniam propheta, ad Iudaeos sese convertit. Ut enim omnes ad superstitionem proclives sumus, ita facile labimur, quum nobis exemplum aliquod ob oculos positum est. Quum autem Iudaei in exilio Babyloniis permixti essent, quotidie foedissima idololatriae exempla cernere coacti, poterant abripi ad impiam imitationem. Praevenit ergo in tempore Isaias, atque admonet ne talium rerum conspectu moveantur. Rogat annon edocti sint, atque didicerint quis sit Deus? Putant plerique interpretes idem et unum hic repeti: liquere scilicet ex mundi fabrica nihil minus esse consentaneum quam in ligno et lapide, auro et argento Deum quaerere. Sed duo esse membra licebit colligere ex contextu. Si pergeret in obiurgandis gentibus, testes non alios produceret quam coelum et terram. Sed quia Iudaeos alloquitur qui familiariter ex lege edocti erant, ad eos coarguendos testimonia distincte profert tam ex naturae ordine, quam ex voce ipsa Dei: ac primum quidem generaliter quaerit an ignorent? Duos postea modos subiicit, quibus verum Deum a falsis discernere oportuerat. Prior est ex verbi auditu. Ideoque diserte exprimit: An non vobis annuntiatum est? an non audistis? Posterior est ex pulcherrimo hoc theatro, ubi sursum et deorsum refulget Dei gloria. Si ad exteros et profanos homines fuisset sermo, contentus hac secunda demonstratione fuisset: sicuti etiam a Paulo factum videmus. Nam quia cum Lystrensibus negotium erat, ad quos nulla pervenerat notitia coelestis doctrinae, naturalibus tantum argumentis utitur: quia Deus dans pluvias et tempus serenum, se ἀμάρτυρον minime reliquerit. Propheta autem apud Iudaeos de vera pietate disserens legem omittere minime debuit, quae bis inexcusabiles

reddebat si ea posthabita cum incredulis se profanarent. Neque enim solum oculorum intuitu convicti erant, sed aurium quoque sensu, quas Deus assidue verberabat legis suae praedicatione. Quia igitur ab uberibus matrum simul cum lacte imbiberant veram notitiam Dei, et longa temporum serie a patribus edocti erant, merito exprobrat propheta nimis ingratos et perversos fore, si profectu apud eos careat tale adiumentum. Nam quod dicit *a principio*, vel iampridem, huc pertinet, non modo a pueritia educatos fuisse in puro Dei cultu, sed per continuas aetates viguisse in gente illa doctrinam quae eos non sineret errare si modo essent attenti: perinde ac si diceret, non habetis novitium aliquem Deum, sed eum ipsum qui se Abrahae, Mosi, caeterisque patribus ab initio patefecit. Et certe non parva hinc confirmatio accedit, quod vetustas doctrinae nobis constat, quae per tot saecula inter fideles continuata est. Non quod sola ad fidei certitudinem sufficiat antiquitas (quia ex opposito gentibus promptum fuisset obiicere non minus vetustas suas esse superstitiones) sed quum ab initio abunde sancita fuisset legis autoritas, et testatus fuisset Deus a se esse profectam, accessit ex longo usu non parva confirmatio, quum scirent posteri traditam sibi fuisse a maioribus religionis formam, quae abiici non poterat sine turpi defectionis nota. Tali igitur exordio et progressu dubitatio omnis facile tollitur. Una vero et eadem nobis hodie fides cum patribus, quum eundem nobiscum Deum, patrem Domini nostri Iesu Christi agnoverint. Idem enim sermo, eadem promissa, idem finis, piis omnibus proposita sunt. Quod dicit, *ex fundamentis terrae*, synecdochica est loquutio: pars enim mundi pro toto accipitur. Deus autem hunc mundum veluti speculum proposuit hominibus, ut ex eius aspectu maiestatem ipsius agnoscerent: ut sit viva imago rerum invisibilium, sicuti fusius disserit Paulus primo ad Rom. cap. (v. 20). Excusatione igitur caret eorum ignorantia: nec enim sibi incognitum fuisse Deum causari possunt, qui se tot modis patefecit. Et certe magis arrogantia et fastu quam ignorantia peccant homines. Despiciunt enim Deum sese palam offerentem ac plane loquentem, in creaturis rebusque vanissimis occupantur. An vero talis contemptus excusationem meretur? an non digni sunt qui excaecentur, atque Dei loco figmenta sua adorent: sicuti fere omnibus videmus accidisse? Iusta profecto et digna tanto fastu haec poena est. Quod si huic notioni, qua per creaturas imbuimur, accedat etiam doctrina verbi, multo minus excusandi sumus. Utrumque igitur coniunxit Isaias, ut bis damnandos esse Iudaeos ostenderet, nisi de potentia Dei et bonitate edocti confiderent.

22. (*Is sedet.*) Persequitur idem argumentum, quamvis ratione dissimili, magnificentiam Dei atque potentiam extollens. Quorsum id faciat prius attigimus: quia scilicet adeo propensi ad diffidentiam sumus, ut occasione vel minima vacillemus: ideo pluribus inculcare cogitur propheta, ut infirmos ac labascentes animos in fiducia Dei contineat. Ante quidem de mundi creatione loquutus est: nunc vero ad perpetuam gubernationem descendit: quia non uno tantum momento manum suam exseruit Deus ad creandum mundum, sed in eo conservando non minus efficaciter eam profert. Atque hoc notatu dignum est: quia frigida speculatio esset, Deum sentire mundi autorem, nisi ad tuendum eius statum semper extenta esset eius manus. Hoc intelligit propheta sedendi verbo, terram non manere suo loco stabilem et fixam, nisi quatenus sustinetur Dei virtute. Nam sessio metaphorice tantundem valet atque imperium. Terrae vero incolas locustis comparans, admonet Deum minime includi his angustiis, quia ne coeli quidem ipsum comprehendunt: ut discamus, quoties fit Dei mentio, nihil de incomprehensibili eius gloria terrestre vel humanum concipere. Caeterum docet haec similitudo quam ridicula sit hominum caecitas dum nihil non sibi arrogant: quia tantundem proficiunt suis iactantiis, ac si minutae quaedam bestiolae, quales sunt locustae, saltando se efferrent. Atqui mox necesse est eas in terram recidere.

Expandit quasi tentorium. Eadem forma loquendi utitur etiam David (Psal. 104, 2): agit autem uterque de coelorum aspectu et expansione respectu nostri. Nec enim intelligunt Deum expandere coelos, ut in iis habitet, sed ut nobis potius detur sub iis habitandi locus. Ut enim sustinemur terra, ita coelis contegimur, quo sartam et tectam undiquaque mansionem habeamus. Verum hae similitudines multum extenuare videntur dignitatem rei de qua propheta concionatur, quum tamen ipsam pro viribus extollere atque illustrare velit. Quid enim cortina? quid tentorium? Respondeo, has similitudines valere nihilominus ad amplificationem rei. Perinde enim est ac si diceret: Tam facile a Deo extendi coelum, quam ab homine cortinam. Et unicuique considerandum relinquit, quantum differant coeli a cortina, et quanta sit eorum magnitudo. Nemo enim est cui hoc satis perspicuum non sit. Denique subest antithesis inter tabernacula, quae laboriose magnis impensis et longo tempore exstruunt homines, quae tamen vix ad centum pedes assurgunt: et immensam coelorum altitudinem solo Dei nutu dispositam, quae satis clare demonstrat qualis et quantus sit artifex.

23. (*Redigit potentes.*) Pergit in celebranda Dei providentia, qua totus quidem orbis, sed humanum genus specialiter regitur. Nuper attingere coepit, Deum non ita mundum condidisse ut postea for-

tuito regi sineret, sed curam gerere eius servandi, iusque et dominationem retinere. Sed quia humanum genus propius respicere dignatur, ideo hanc partem deligit propheta, in qua eius providentiam commendet. Summa quidem est, quaquaversum patere eius imperium, ut omnia suo arbitrio moderetur et gubernet: sed quod maxime erat utile cognitu, in ipsa hominum vita praesentissimae Dei virtutis illustres notas docet conspici: imo generali doctrina non contentus speciem in medium proponit, qua magis expergefieri nos decet. Quidquid vulgo ignobili accidit, quasi minus spectatu dignum vilescit ac praeterit. Regna autem, et monarchias, vel homines summa dignitate praeditos e sublimi decidere, quaedam videtur esse terrae concussio: scite propheta talibus documentis nos excitat. Principes certe et magistratus a communi sorte exempti nec communibus hominum miseriis obnoxii esse videntur. Splendore enim suo omnium oculos et mentes perstringunt: ipsi vero prorsus hebetantur. Ideo potissimum illos nominat propheta, atque in nihilum a Domino redigi pronuntiat. Quod si adversus magnates et principes tantum potest Dei manus, quid de vulgo censendum est? an non etiam pro arbitrio suo promiscua multitudine utetur, et quovis impellet? an non ei vires et animi robur, sicuti visum erit, aut dabit aut adimet?

24. (*Perinde ut non plantati.*) Tametsi particula אף significet Etiam: tamen huic loco magis convenit quod reddidi Adeo ut. Itaque simplex erit sensus: Adeo ut dicas plantatos non fuisse, nec seminatos. Amplificatio autem est eius quod prius dixerat. Funditus enim deleri principes atque evelli ostendit, ut ne vestigium quidem ipsorum reliquum sit, ac si nunquam exstitissent. Quamdiu statum suum retinent, sic firmi videntur ut nullo adverso casu deiici possint. At eiusmodi conversiones accidunt quae deleant nomen ipsum et memoriam, ut dicas nunquam exstitisse: idque non tantum hominibus, sed etiam florentissimis regnis accidisse videmus. Quum igitur graves ruinae totidem sint formidabilis potentiae Dei signa, discamus non inniti fallacibus terrae fulturis, sed utcunque suppetant copiae aut vires, ab ipso pendeamus. Neque enim, ut blaterant profani homines, mundum instar pilae versat Deus, quasi eum delectet hic ludus: sed ut quisque in sublime evectus est, se insolenter iactando finem non facit, donec se praecipitet, ut semper appareant eius iudicia. Unde etiam monemur perperam adscribi fortunae vel aliis causis varios rerum eventus. Nec enim Deus momentaneus creator fuit, qui curam operis sui statim abiiceret: sed assidue manum admotam habet, ne quid nisi eius arbitrio et voluntate agatur. Quum igitur variae in mundo accidunt mutationes, quum fluxa et caduca esse videmus quae firma et fixa esse putabantur, mentes nostras ad summam illam Dei providentiam convertamus.

(*Atque etiam flavit.*) Hinc ostendit quam levia sint et inania coram Deo quae oculos nostros perstringere, nosque attonitos reddere solent. Nec enim cogitare possumus de magno aliquo rege quin perturbemur toto animo ac stupeamus. Atqui ostendit reges ac principes instar stipulae esse coram Deo, a cuius flatu velut turbine quocunque volet momento expelluntur. Docemur ergo nunquam obstupescendum esse ad creaturae ullius conspectum, quin Deo honorem suum et gloriam tribuamus. Quod diligenter a Iudaeis considerandum fuit, qui monarchiam illam Chaldaeorum, a quibus captivi tenebantur, nunquam deleri, nec se ex eorum manibus eripi posse existimassent, nisi venisset in mentem haec doctrina, nihil tam in mundo firmum esse quod non ad Dei flatum liquescat. Ergo ne desperent de salute sua admonet propheta Deum, simul ac fulminare voluerit e coelo, fracturum quidquid roboris in hostibus eos terret, ut evanescat.

25. (*Et cui.*) Repetit superiorem illam sententiam, qua dixit Dominum non passurum se similem fieri idolis: ne Iudaei minus tribuerent eius potentiae, quod tam diu captivi essent sub infidelium manu: aut idola aliquid posse existimarent, quod florerent eorum cultores, quibus servire ipsi cogebantur. Nam in hunc modum de veri Dei et idolorum potentia disputando comparassent ipsum cum idolis. Ideo repetit quasi per indignationem: Cui me similem facitis? ac si diceret, an vestris comparationibus mihi maiestatem meam adimetis? Nam etsi homines varia cogitent de Deo, eumque pro sua libidine transforment, ipse tamen similis sui manet. Naturam enim propter hominum figmenta non immutat. Et apposite nomen *sancti* pro Deo usurpat: quo titulo oblique coarguit vel insimulat Iudaeos foedae ingratitudinis, nisi ut ab eo segregati sunt, ita vicissim eum sanctificent. Nihil enim sanctitatis reperietur in diis gentium, mera sunt hominum figmenta. Atrox igitur fit Deo iniuria, et indigne cogitur in ordinem, ubi committuntur idola cum eo in certamen, ac disputatur plusne possint quam Deus ipse.

26. (*Tollite in sublime oculos.*) Videtur hic propheta nimium immorari in hac re, quae praesertim nihil habet obscuritatis. Pluribus enim sententiis inculcat quod fatentur omnes, mirabilem Dei potentiam et sapientiam ex praeclaro mundi ordine cognosci. Sed notandum est quod prius dixi, nos tam malignos tamque ingratos divinae potentiae aestimatores esse, ut saepe Deum homuncione aliquo minorem fingamus. Plus enim terremur saepe inani unius hominis larva, quam omnibus Dei promissionibus confirmemur. Non frustra igitur repetit propheta fraudari Deum suo honore, nisi nos eius

virtus in sui admirationem rapiat. Nec in re supervacanea operam consumit: adeo enim tardi atque hebetes sumus, ut subinde nos excitari atque stimulari oporteat. Homines quotidie coelum et sidera cernunt: sed quotusquisque cogitat de eorum autore? Sic homines natura formati sunt, ut eos ad coelorum contemplationem, ex qua autorem agnoscant, natos esse appareat. Nam quum reliqua animantia Deus abiecerit ad pastum, solum hominem erexit, atque ad sui quasi domicilii conspectum excitavit. Quod etiam praeclare a poeta descriptum est:

> Pronaque quum spectent animalia caetera terram,
> Os homini sublime dedit, coelumque videre
> Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus.[1])

Ostendit ergo propheta hominum malignitatem, qui non agnoscunt de Deo quod palam ipsorum oculis obiicitur, sed pecudum instar rostrum in terram defigunt: quia fieri non potest quoties sursum oculos tollimus cum aliqua attentione, quin sensus nostros feriat Dei maiestas. Et stellas nominans clarius exprimit mirificum ordinem, qui refulget in coelorum aspectu, clare dictare unum esse Deum et creatorem mundi: idque fateri cogentur quicunque in tanta copia et varietate siderum tam distinctum ordinem et cursum tam bene moderatum notabunt. Nec enim fortuito stellae singulae suam sedem occuparunt, nec temere in tanta celeritate aequabiles tenent progressus: atque etiam in diversis erroribus ad rectam lineam incedunt, ut ne minimo quidem puncto deflectant a via divinitus sibi praescripta. Itaque mirabilis earum dispositio Deum autorem atque opificem ostendit, ut oculos aperire nequeant homines, quin Dei maiestatem in eius operibus intueri cogantur.

(*Producens ad numerum exercitum eorum.*) Militiae nomine duo comprehendit: nempe numerum prope infinitum: deinde admirabilem dispositionem. Nec enim pauci homines exercitum conficiunt, ac ne mediocris quidem numerus, nisi adsint multiplices copiae. Deinde non dicitur exercitus, cum homines temere ac sine delectu inter se conglomerati miscentur aut vagantur dispersi, sed ubi decurionum, centurionum, millenariorum aliorumque ducum ordines constituti, ubi certo iudicio ordinatae acies ac dispositae: ita mirifici stellarum ordines et certi cursus merito exercitus dici possunt. Per vocem numeri significat Deum semper ad manum habere hunc exercitum. Milites in exercitu vagari possunt, nec statim imperator, etiamsi tuba clangat, eos colliget, atque in ordinem rediget: sed alia ratio in Deo est. Semper in promptu habet exercitum suum: idque in numerum, hoc est, in numerato habet, ita ut nihil desit.

(*Omnibus acclamabit.*) Psalm. 147 (v. 4) idem habetur, eodemque sensu. Quidam exponunt Deum stellarum numerum tenere, qui nobis est incognitus. Verum aliud sibi David et Isaias voluerunt, Deum scilicet sideribus uti pro arbitrio suo: ac si quis servo suo imperaret nominatim ipsum ad se vocans: ut postea idem quoque de Cyro dicetur, cuius opera et ministerio in liberando populo suo Dominus usus est. Denique notatur summa docilitas et obsequium, ubi qui vocatur statim ad nomen respondet.

(*A magnitudine.*) Qui superiore loco exponunt Dominum stellarum numerum tenere, in hoc etiam errant, quod putant sic nomina iis indidisse, ut vim atque officium ipsarum exprimeret. Alii exponunt nullam stellam vi et efficacia sua destitui, quod Dominus eam ipsis indiderit, quae perpetua foret. Alii vero coniungunt haec cum verbo יִקְרָא, ac si diceret, Adeo potens est Dominus, ut stellae omnes ipsius iussa exaudiant. Atque hic sensus aptior mihi videtur: nempe, Deum ita potentem esse, ut simul atque aliquid mandavit, omnes siderum exercitus praesto sint ad obsequium. In quo non vulgare potentiae ipsius documentum habemus: quum nobilissimae creaturae illae sine controversia sese illi subiiciunt, et iussa eius capessendo testantur se autorem suum agnoscere. Nomen אִישׁ, non tantum viris et mulieribus, sed aliis quoque animantibus, atque etiam inanimatis ab Hebraeis accommodatur: quemadmodum prius cap. 34, quum de avibus loquens, quae magnificas illas domos occupaturae erant, nullam defore diceret, hac dictione אִישׁ usus est. Hic nobis commendatur potentia Dei, ut sciamus nihil aut in coelo aut in terra esse quod ab eius nutu et arbitrio non pendeat. Nihil ergo magis perversum aut praeposterum, quam si cum idolis, quibus nihil vanius esse potest, comparetur.

27. (*Quare dices.*) Nunc vel cum Iudaeis expostulat propheta, quod paene desperatione victi essent, nec intenderent in promissiones Dei, quibus animos suos sustentare debuissent: vel in posterum consulit, ne ullis quamlibet diuturnis malis succumbant. Verba sunt futuri temporis, quae etiam resolvi possunt in modum subiunctivum: Quare diceres? merito enim ex proxima sententia infert Isaias, quidquid acciderit patienter exspectandum esse Deum ab electo populo, donec in tempore succurrat. Ratiocinatur enim a minori ad maius, quum singulas mundi partes contineat Deus suo imperio, fieri non posse ut ecclesiam suam deserat.

---

[1]) Ovid. Met. I. 84 *Editio gallica posterior hos versus ipsa* μεταμορφοῖ:

> Et neantmoins que tout autre animal
> Iette tousiours son regard principal
> Encontre bas, Dieu à l'homme a donné
> La face haute, et luy a ordonné
> De regarder l'excellence des cieux,
> Et d'eslever aux estoilles ses yeux.

Probabile tamen est iam tunc volitasse in populo querimonias, quibus Deo obstreperent, ac si eorum salutem negligeret, vel tardior esset ad opem ferendam, vel etiam clausis oculis praeteriret eorum incommoda. Hoc vitium nunc corrigitur, quod putabant se Deo curae non esse: sicuti accidere solet in rebus adversis, in quibus nos abiectos a Deo, et praedae expositos, nullamque eius providentiam esse cogitamus.

(*Iacob* et *Israel.*) His nominibus in memoriam revocat foedus Domini, quod tot tamque variis promissionibus confirmatum erat: perinde ac si diceret: Annon cogitas te populum illum esse quem sibi peculiariter delegit Deus? cur existimas rationes tuas ab eo negligi qui fallere non potest? *Viam* enim pro statu et rationibus accipit: *absconditum* pro neglecto, vel ignoto. Quia si auxilium suum Deus paulo longius extrahat, non putamus eius curam ad nos usque se extendere. Quidam aliter exponunt: nempe populum hic reprehendi, quod se impune peccare existimaret: atque hanc sententiam similem esse volunt cum eiusmodi: Dixit impius in corde suo, Non est Deus, etc. (Psalm. 14, 1). Sed dubium non est, quin haec fuerit mens prophetae: An putas, Israel, res tuas a Domino non curari? Invehitur enim in diffidentiam populi, eumque graviter obiurgat, ut ipsum postea consoletur, atque ostendat Dominum perpetuo suis quos tuendos suscepit adfuturum. Nomen *iudicii*, quod continuo post additur, hanc interpretationem confirmat. Imploratur enim iudicium in afflictione, quum immerito opprimimur, aut iniuria nobis infertur. Et iudicium, vel ius nostrum amplecti et suscipere dicitur Deus quum nos causa cognita tuetur et defendit: praeterire vero, quum negligit atque ab hostibus diripi sinit. Perinde igitur est ac si diceret immerito facere Iudaeos, quod neglectam causam suam a Deo ac destitutam querantur. Atque ista obiurgatione ipsos praeparat ad recipiendam consolationem. Nec enim perversis aut vanis cogitationibus occupatae mentes eam percipere possent. Prius ergo impedimenta tolli atque viam sterni consolationi necesse fuit.

28. (*Annon scivisti?*) Idem repetit quod ante dixerat: populum familiariter educatum in schola Dei non esse excusabilem in sua socordia. Severe enim eum obiurgat, quod non melius in legis doctrina profecerit, aliisque adminiculis, quae Deus ad communem gentium notionem addiderat. Ac sciendi verbum, quod generalius est, priore loco ponit: quia multis miraculis aliisque experimentis testatam illis fecerat Deus suam gloriam. Postea descendit ad auditum: quasi diceret: Si nihil tibi profuit factis et sermone edoctum esse Deum nunquam cessare ab officio, plus quam indocilem te esse apparet. *Deum saeculi*, aeternum vocat. Sic enim distinguitur ab omnibus idolis, quae temporalia sunt, et conficta ab hominibus: quod profecto si animis nostris vere insideret, non esset amplius diffidentiae locus. Nam si aeternus est Deus, nunquam mutatur aut labascit. Hoc enim coniunctum aeternitas habet, ut nunquam sit mutationi obnoxia, sed perpetuo sibi constet. Quae quum non satis tenerent Iudaei, quamvis saepius audiissent: ideo propheta hac obiurgatione ipsos excitare voluit, ut ostendat bis reos fore coram Deo, qui edocti tam plurimis eius beneficiis quam verbo honorem tamen quem decet et gloriam ei non tribuant.

(*Non fatigatur.*) Duo hic docet propheta: primum, non fatigari Deum benefaciendo: deinde, sapientiam eius a nemine pervestigari. Priore membro ostendit nihil obstaturum Deo quominus beneficentiam suam prosequatur: quia similis non est hominibus, quorum exhauriuntur facultates saepius largiendo, aut qui nova subinde officia praestando fatigantur, aut quos suae liberalitatis poenitet. Inexhausta enim est ipsius beneficentia: si patribus liberalis fuit, posteros non minore liberalitate et munificentia prosequetur. Quod autem saepenumero aliter agit Deus quam nobis expedire putemus, occurrit propheta, et consilium eius incomprehensibile esse dicens, admonet minime esse murmurandum, quamvis non statim votis nostris obtemperet: quia nihil ad spem nostram fovendam aptius quam haec sobrietas, ubi reputantes quam mirabiliter operetur Deus in suis servandis, arcano eius consilio nos subiicimus.

29. (*Dans lasso.*) Nunc accommodat propheta generales sententias quibus usus est ad praesentem causam. Hoc enim ipsius consilium esse diximus, ut populum melius animet, atque in spem erigat. Quod autem Iudaei tunc fracti erant viribus, omnique robore destituti, ideo admonet officium Dei esse, iis qui hoc modo fessi sunt ac debilitati opem ferre. Commendat igitur potentiam Dei hac circumstantia, ut colligant vel statuant non esse dubitandum de salute quamdiu ipsum propitium habuerint. Propheta quidem populum respexit, qui captivus in Babylone tenebatur: sed nobis quoque hanc doctrinam accommodare debemus, ut quoties nos deficient vires, ac prostrati fere iacebimus, hoc veniat in mentem: Dominum lassis manum porrigere, qui omni ope destituti deficiunt. Sed prius lassitudinem nostram et inopiam a nobis sentiri necesse est, ut impleatur illud Pauli, Virtus Dei in infirmitate nostra perficitur (2. Cor. 12, 9). Nisi enim serio in animis nostris perculsi et convicti simus nostrae infirmitatis, auxilium a Deo opportunum habere non possumus.

30 et 31. (*Fatigantur adolescentes.*) Hac comparatione magis illustrat propheta quod ante dixerat:

invictum scilicet atque indefessum esse quod Deus electis suis suggerit robur. Hominum enim vires facile deficiunt: Dei vero nunquam. Certum est quidem quidquid vigoris naturaliter in nobis residet a Deo proficisci: sed quoniam ea sibi quasi propria arrogant homines, quae communiter in omnes contulit Deus, ideo propheta discernit inter fortitudinem hominum, quae videtur esse ipsis ingenita, et eam qua Deus peculiariter electos suos sustinet. Nec enim satis perspicitur beneficium Dei quod in universam naturam effusum est. Atque ita hominum vires appellat, quibus humanum genus communiter pollet, auxilium Dei, quo nobis proprie succurrit, postquam vires nostrae defecerunt. Agit enim propheta de gratia Dei quam supernaturalem vocant, eamque perpetuam esse dicit, quum homines per se nihil nisi fluxum et caducum habere possint, ut hac nota discernat ecclesiam Dei a reliquo mundo, et spiritualem gratiam a terreno statu. Ubi in priore membro נערים posuit, subiungit בחורים, quod non modo iuvenes, sed etiam electos significat. Quia tamen iterat eandem sententiam, magis convenit ad aetatem referri: quanquam intelligit quosque electissimi vigoris in ipso aetatis flore. Hoc autem consilio commendat eximiam praerogativam, qua Deus filios suos prae aliis dignatur: ut sua sorte contenti, minime invideant terrenis hominibus vires in quibus exsultant. In summa, ostendit vehementer falli homines, si propriae fortitudinis confidentia efferantur. Labascunt enim protinus, ac deficiunt. Atque alludere videtur ad id quod in dies usu venit: nempe quo quisque robustior est, eo maiore audacia quae difficillima sunt aggreditur: atque eo fit ut qui vegetiores sunt natura, raro senes fiant. Nihil enim arduum nimis aut difficile esse putant, nihil non tentant, et in omnia pericula temere irruunt: sed fatiscentes in medio cursu temeritatis suae poenas luunt. Idem quoque accidit iis qui dote aliqua ornati a Deo superbiunt, sibique nimium de se persuadent. Quidquid enim a Deo acceperunt, redigitur in nihilum: imo in exitium et perniciem iis vertitur: ac merito tales dant poenas arrogantiae suae.

31. (*At exspectantes Iehovam.*) Mutare vires Hebraei pro colligere novas vires, atque ita instaurari accipiunt. Piis igitur qui in Domino sperabunt vires minime defuturas ostendit: ac confirmat quod prius dixit, In quiete et silentio erit fortitudo vestra. Nec enim tumultuari aut temere nos proiicere, sed patienter exspectare debemus. Itaque exspectatio hic nihil aliud quam patientiam significat. Violenti homines suo se impetu frangunt: at piorum vigor quamvis minus habeat ostentationis, imo saepe quasi prostratus iacet, dum placide auxilium Dei exspectant, recreatur ac reficitur. Proinde redeundum ad illud Pauli, Virtutem Dei in nostra infirmitate perfici. Nos igitur nobis probe eius conscios esse oportet, ut Dei virtuti locum demus. Hac doctrina Iudaeis admodum opus fuit, qui duro illo exsilio affligebantur: sed nobis quoque in hac misera ecclesiae dissipatione vehementer necessaria est.

(*Sustollent alas.*) Idem hic a propheta dici putant quod habetur Psalm. 103 (v. 5): Renovabitur ut aquilae iuventus tua. Certum est aquilam inter reliquas aves admodum longaevam esse. Aristoteles et Plinius testantur eam senectute nunquam mori, sed inedia: nempe quod superiore rostro nimium excrescente, cibum in os ingerere non possit, ac solo potu diu vescatur. Zaadias quidam, ut Iudaei omnes audaces sunt in confingendis fabulis, fingit aquilam in regionem soli propinquam evolare, atque ita ad solem accedere, ut veteres pennae adurantur, atque in earum locum novae aliae succrescant: sed hoc ridiculum prorsus et fabulosum est. Significat autem propheta eos qui Domino confidunt aquilarum more vegetos fore usque ad ultimam senectutem. Sed quum aquilae altius volent quam reliquae aves, in quo singularem quandam agilitatem ostendunt, unde etiam proverbium Aquila in nubibus: ideo hic locus non tantum de vita diuturna, sed etiam de vigore et agilitate accipi potest: ut Isaias postquam vires ipsorum recreari ostendit, subiiciat etiam vegetari ipsos, et in sublime extolli. Eodem pertinet quod sequitur de cursu infatigabili: perinde ac si diceret, Dominum ita adfuturum suis, ut peragant cursum suum sine ulla molestia. Est enim figurata loquutio, qua significat pios divinitus suffultos semper fore agiles ad munus suum obeundum. Atqui tot aerumnae nobis sustinendae sunt in hac vita, dicet quispiam, qui ergo nos lassitudinis immunes fore dicit? Respondeo, sic pios affici molestiis et fatigari, ut postea emergant, ac sentiant se Dei virtute recreatos. Iis enim accidit quod ait Paulus (2. Cor. 4, 8. 9), Dum in omnibus premimur, non opprimimur: laboramus, at non destituimur: persequutionem patimur, at non deserimur: deiicimur, at non perimus. Discamus ergo confugere ad Dominum, qui variis laboribus exantlatis nos tandem ad portum perducet. Qui enim viam stravit, nosque in stadio suo collocatos progredi iussit, non ad unum modo diem iuvare vult, ut in medio cursu deserat, sed perducere usque ad metam.

CAPUT XLI.

1. *Tacete mihi insulae et colligant populi vires: accedant, tunc loquentur: pariter ad iudicium accedamus.* 2. *Quis excitavit ab oriente iustitiam? vocavit eum ad pedem suum? dedit coram eo gentes? et reges subiugavit? dedit quasi pulverem gladio eius, et quasi stipulam propulsam arcui eius?* 3. *Persequutus est eos: evasit in pace, semita qua non ingressus erat pes eius.* 4. *Quis designavit et fecit, vocans nationes ab initio? Ego Iehova primus, et cum novissimis ego idem.* 5. *Viderunt insulae et timuerunt: extremi fines terrae expaverunt, accesserunt et venerunt.* 6. *Quisque proximo suo opem tulit, et fratri suo dixit, sis strenuus.* 7. *Confortavit faber conflatorem, malleo percutiens tundentem vicissim, et dixit, Bonum hoc ad plumbaturam, firmavitque clavis, ut non moveretur.* 8. *At tu Israel servus meus: Iacob quem elegi, semen Abrahae amici mei.* 9. *Quoniam apprehendi te ab extremitatibus terrae: ab eminentiis eius vocavi te, ac dixi tibi, Servus meus es tu, elegi te, et non repudiavi te.* 10. *Ne timeas: quoniam ego tecum sum: non terrearis, quoniam ego Deus tuus sum, qui te corroboro, adhuc*[1]) *opem tibi feram, adhuc te sustentabo dextera iustitiae meae.* 11. *Ecce pudefient et erubescent omnes qui te provocant: erunt quasi in nihilum, et peribunt qui tecum litigant.* 12. *Quaeres eos, nec invenies: qui contendunt tecum erunt quasi nihilum, et qui tecum belligerantur, quasi consumptio.* 13. *Quoniam ego Iehova Deus tuus, apprehendens dextram tuam, ac dicens tibi, Ne timeas, ego tibi opitulabor.* 14. *Ne timeas vermis Iacob, mortui Israel: ego auxiliabor tibi, dicit Iehova, et redemptor*[2]) *tuus, Sanctus Israelis.* 15. *Ecce posui te in traham: ut tribula nova habens dentes, triturabis montes et comminues, et colles in pulverem rediges.* 16. *Ventilabis eos, et ventus tollet, et turbo sparget eos. Tu vero exsultabis in Iehova: in Sancto Israel gloriaberis.* 17. *Egeni et pauperes quaerent aquas, quae non apparent: lingua eorum siti exarebit. Ego Iehova exaudiam eos: ego Deus Israelis non deseram eos.* 18. *Aperiam in editis cacuminibns flumina: et fontes in media planitie: desertum ponam in stagna aquarum, et terram vastam in scaturigines aquarum.* 19. *Dabo in deserto cedrum, spinum, myrtum et pinum: ponam in solitudine abietem, ulmum et populum simul.* 20. *Itaque videant, et cognoscant: cogitent, et intelligant simul, quod manus Iehovae fecerit hoc, et Sanctus Israelis creaverit istud.* 21. *Adeste causae vestrae, dicit Iehova: afferte firmamenta vestra, dicit rex Iacob.* 22. *Adducant, et annuntient nobis quae ventura sunt: priora quae fuerunt nuntient, et apponemus cor nostrum: et sciemus novissima eorum: et quae ventura sunt praedicate*[1]) *nobis.* 23. *Nuntiate quae futura sunt in posterum, ut sciamus vos deos esse: quin benefacite aut malefacite, ut enarremus, et videamus*[2]) *pariter.* 24. *Ecce vos estis ex nihilo: et factura vestra ex nihilo: abominationem elegit in vobis (homo).* 25. *Excitavi ab aquilone, et venit: ab oriente solis vocabit in nomine meo: et veniet ad principes, quasi ad lutum, et tanquam figulus calcabit lutum.* 26. *Quis nuntiarit ab initio, ut cognoscamus? iam ante, et dicemus, iustus. Utique non est annuntians: utique non audire faciens: utique non audiens verba vestra.* 27. *Primus Sioni, ecce: ecce ipsi: et Ierosolymae nuntium dabo.* 28. *Aspexi*[3]), *nec ullus erat: de istis inquisivi, et nullus erat consiliarius: interrogavi eos, nec responderunt verbum.* 29. *Ecce, omnes vanitas: et defectus opera eorum, ventus et chaos simulacra eorum.*

[1]) Vel, utique. [2]) Vel, vindex.

IN CAPUT XLI.

1. (*Tacete mihi insulae.*) Tametsi videtur nova esse prophetae concio, tamen idem argumentum persequitur. Nam quo pudorem incutiat Iudaeis, dicit si apud incredulos et caecos agenda sit causa, se quoque fore victorem. Unde coarguitur non modo tarditas, sed stupor eius populi, cui Deus per legem suam propius innotuerat. Interea mirum non est, populum multis terroribus implicitum sic trepidasse, ut firmam consolationem vix admitteret: quia nos ipsi plus satis experimur quantum res adversae nos conturbent: quia in hac naturae nostrae pravitate et corruptela utroque morbo quisque laborat, ut prosperis rebus se intemperanter efferens fraenum modestiae et moderationis excutiat: in adversis vero tumultuetur, vel iaceat exanimis, aegre quidem vel minimum bonitatis Dei gustum concipiat. Mirum ergo videri non debet quod propheta sit adeo copiosus in hoc argumento, et pluribus ipsum persequatur. *Insulas* vocat transmarinas regiones. Quod enim Iudaei nulla cum iis exercerent commercia, ideo quidquid trans mare erat insulas vocabant. Non solum igitur vicinos populos, sed etiam remotiores compellat, et sibi silentium fieri postulat. Quale vero est huiusmodi silentium? Iudicii speciem describit Isaias, quod Dominus cum omnibus gentibus subire non recusat. Tantum postulat ut in causa sua audiatur: nec quidquam confuse aut tumultuose agatur: quo nihil magis contrarium iudicio esse potest. Quamobrem vult silentium indici gentibus: quo praestito, aperte causam suam declarat. Ordo enim iudicii postulat, ut seorsim quisque loquatur. Nam si omnes con-

[1]) 1551: docete nos. [2]) Vel, miremur. [3]) 1551: vidi.

clament, miram perturbationem sequi necesse erit. Hinc admonemur nos ideo non satis honorifice de Dei potentia, bonitate, sapientia, aliisque eius virtutibus sentire, quod ipsum loquentem non audiamus. Obstrepunt homines atque obmurmurant in Deum, alii fastu suo turgentes contemnunt aperte eius verbum: alii socordia quadam negligunt, et sepulti in terrenis delitiis ad regnum coeleste attendere gravantur. Hodie vero experimur quanta audacia et protervia plerique obloquantur Deo. Qui fit ut papistae adeo pertinaces et obstinati sint in suis erroribus, nisi quod audientiam Deo facere nolunt? nam si audiretur cum silentio, veritas facile vinceret. In summa, Dominus hic se victorem fore ostendit, si attente ab hominibus audiatur. Non vult autem defunctorie audiri: quod iniqui et corrupti iudices, concepta iam animo sententia, facere solent: sed observari rationes suas ac perpendi, in quibus nihil nisi aequissimum reperietur. Quaeri potest, an propheta hic hortetur gentes ad audiendum? Respondeo, haec potissimum ad Iudaeos spectare: nam sero ad gentes perventura erat haec prophetia: sed eo plus efficaciae habet ista oratio ad emolliendam Iudaeorum duritiem, quum gentes, quamvis alienae essent, facile ipsius potentiam agnituras ostendit, si modo ipsum silentio audire vellent. Plus autem ponderis et vehementiae habent haec verba, quibus recta ipsas compellat, quam si de iis in tertia persona loquutus esset.

(*Colligant populi vires.*) Provocat Dominus omnes gentes in certamen, idque per contemptum, ut potentiores solent, et qui causae bonitate freti minime de eventu ambigunt. Collectis viribus conspirent inter se, nihil efficient: sed victor tandem ipse evadam. Ut vulgo solemus dicere, *Ie les despite.* Etiamsi omnes mentis et corporis nervos intendant, tamen vincentur, tantum postulo, ut audientiam mihi praebeant. His verbis significat tantam esse vim veritatis ut facile mendaciis omnibus resistat, modo homines ad eam attentos se praebeant. Quamvis ergo universi homines insurgant ad veritatem opprimendam, ipsa tamen praevalebit. Atque ita si abducimur a Deo culpam in alios reiicere non licebit: sed potius conveniet nos ipsos accusare, quod satis attenti ac diligentes non fuimus, quum nos ipse alloqueretur. Nec enim apud nos mendacia praevalerent, neque vel ullo Satanae astu decepti vel ullis machinis eversi abriperemur, si probe essemus ad Deum audiendum compositi. Quod autem personam rei suscipit, ut ad tribunal causam acturus compareat, quaeri potest quis tam arduae et difficilis causae iudex idoneus inter homines futurus sit? Respondeo, hic non agi de iudicibus deligendis: tantum significat Dominus se victorem fore, si coram aequis iudicibus haec causa tractanda sit. Nec enim se aut hominibus aut angelis submittere potest, ut iis rationem reddat: sed quo omnem excusationem tollat, testatum facit victoriam sibi esse in manu, etiamsi cogatur ad dicendum causam. Propterea alienum esse a ratione, quod disceptamus inter nos, nec ei omnino acquiescimus: ingratos nos ac perversos esse, quod ei audientiam non facimus, nec quam iusta a nobis postulet cogitemus. Et certe quum nihil magis praeposterum sit quam Deum iudicari a mortalibus, hoc tamen magis detestabile prodigium est, ubi caeco nostro fremitu ante causam auditam eum damnamus.

2. (*Quis excitabit.*) Hinc satis constat quisnam sit prophetae scopus. Vult enim testari Iudaeis ipsos extra errandi fore periculum, si viam, quam eis praemonstrat, sequi velint. Atque haec ratio est, cur mentionem Abrahae faciat. Poterat enim alia Dei opera recensere: sed exemplum causae suae accommodatum elegit. Nam quum ex Abrahamo progeniti essent, quem Deus per tot discrimina eduxerat e Chaldaea, sperare quoque debebant eum non minus sibi ipsis affuturum: quando neque virtus eius imminuta erat, nec benefaciendo fatigatur. Quoniam captivis et exsulibus, quum procul a patria distarent, reditum sperare difficile erat, simili exemplo ad bene sperandum hortatur, quum in Chaldaea vicinisque regionibus dispersi essent, medium iter propter multa obstacula putabant sibi clausum esse. Atqui ex eodem loco in Iudaeam transierat Abraham ipsorum pater. An qui hominem unum inopem, solitarium cum patre, nepote et uxore, salvum per tot discrimina et incolumem deduxerat, non posset dux itineris esse populo suo? Quum ergo Deus Abraham e patria evocans molestiis omnibus liberasset, domesticum hoc specimen magis afficere debuit eius filios, ut patris Abrahae exitus e Chaldaea futurae redemptionis pignus esset vel speculum. Quod Abrahamum *iustitiam* vocat, hoc extollendi hominis causa non facit, sed ut ostendat personam divinitus fuisse ei impositam quae ad totum ecclesiae statum pertineat. Neque enim eius vocatio tanquam privati cuiuspiam fuit: sed documentum aeternae Dei iustitiae in illa editum piis omnibus commune est, quasi diceret in eius persona semel liberatam fuisse ecclesiam, ut confideret eandem salutis suae et iustitiae Dei perpetuitatem fore. Et sane in uno homine vocationem piorum, et formam quandam ecclesiae, atque initium et finem salutis nostrae intuemur. Denique Abraham velut divinae iustitiae, quatenus in terrenis relucet, speculum est: atque hoc nomen πρὸς αὔξησιν valet. Fuit enim praeclarum Dei opus, iustitiam ab oriente, ubi omnia corrupta et foedissimis superstitionibus conspurcata erant, excitari. Si igitur tale documentum bonitatis et potentiae Dei semel editum fuit, cur non in posterum idem aut simile

exspectandum erat? Quod sequitur, *ad pedem suum*, nonnulli exponunt Abrahamum, quocunque venit, nomen Domini invocasse. Nam simul atque in regionem aliquam venerat, exstruebat altare Deo, in quo sacrificaret. Quod quidem verum est: sed ego aliter interpretor: nempe Dominum fuisse ducem itineris Abrahamo, qui ipsum e vestigio sequutus est. Nam quum excedere iussus est, nulla certa regio ostensa est ad quam tenderet. Ita migrando nescivit vel quam procul, vel in quam partem concederet: sed Deus suspensum tenuit, donec terram Chanaan esset ingressus. Quia ergo vocatus Abraham statim paruit, et quamvis incertus esset sui itineris pependit ab ore Dei, ipsoque duce fuit contentus: scite ad pedem sequutus dicitur, quod se pedissequum Deo tradiderit, ut prompti et morigeri famuli solent, qui domini vestigia sequuntur, tametsi incerti sint quo ipsos ducat.

(*Dedit in conspectum.*) Significat, quamvis hominem suspensum multae singulis momentis curae angere et torquere possent, Deum tamen omnia impedimenta sustulisse, quae ipsi nocumento esse poterant. Non referuntur omnes difficultates a Mose, quae Abrahamo decedenti allatae sunt: sed unusquisque animo colligere potest migrationem illam maximis molestiis carere non potuisse. Nec enim fieri poterat quin discedens concitaret in se odium gentis, ac velut insanus ab omnibus damnaretur, quod patria, propinquis, amicis relictis in regionem incertam concederet. Postquam vero in terram Chanaan venit, negotium ei fuit cum pravis hominibus et inhumanis, cum quibus bene ipsi convenire non poterat, quum ab eorum superstitionibus alienus esset. Et quae refert Moses satis indicant nunquam quietum fuisse Abrahamum: nihil tamen impios adversus eum tentare ausos esse: adeo ut quum ab Hethaeis sepulcrum emendum esset, liberaliter et gratis obtulerint, atque ipsum virum Dei, ac principem esse confessi sint: illustrat Dei gratiam, quod ne regibus quidem pepercerit, ut se fidelem servi sui vel clientis Abrahae patronum ostenderet. Nota est historia de quatuor regibus ab eo victis et profligatis. Posset etiam extendi ad Pharaonem et Abimelech: quorum mentio quoque fit nominatim Psa. 105 (v. 14), ubi hoc argumentum tractatur: nam in eos animadversum est, quod ausi sint attingere Christum Domini. Sed proprie designat eam victoriam quam de quatuor regibus consequutus est, qui Loth nepotem ex fratre cum tota eius substantia abducebant. Quia ex contextu satis apparet prophetam de regibus vel populis mansuefactis non loqui, sed de armatis hostibus qui violenter sub iugum missi sunt. Amplificat postremo facilitatem istius victoriae, atque in eo maximum contemptum exprimit, dum reges istos pulveri et stipulae comparat. Eos enim sine periculo prostravit. Simul revocat in memoriam non esse hoc hominis virtuti sed Dei auxilio tribuendum: quia tanta vincendi facilitas humanitus non contigit.

3. (*Persequutus est eos.*) Iterum exornat in victoriae magnitudine singulare Dei beneficium. Hoc enim plurimum habet momenti, quod eam obtinuit in regione sibi ignota. Difficile enim et periculosum est persequi hostes in regionibus ignotis: et quantum valeat locorum notitia, satis ostendunt historiae: idque in dies experiuntur qui bellum gerunt. Id nihil obfuit Abrahamo: unde magis perspicuum est, ipsum Dei manu ductum atque adiutum fuisse, ut intrepide suos circumduceret.

4. (*Quis designavit.*) Tametsi hic Abrahae exemplum duntaxat proposuit Isaias, tamen dubium non est, quin populum commonefacere voluerit de omnibus beneficiis quae patres olim acceperant: perinde ac si diceret: Revocate in memoriam quae sit vestra origo: unde excitarim patrem vestrum Abrahamum: quo ipsum duxerim: neque tamen haec beneficiorum meorum clausula fuit: nunquam enim ab eo tempore desii vos omni genere bonorum cumulare. Quum ergo interrogat quisnam sit, non de uno tantum facinore loquitur: sed adiungit alia beneficia, quae variis temporibus sequuta sunt quorum etiam populus debuit reminisci. Quod Deum ab initio generationes vocasse dicit, referri debet ad continuos aetatum successus. דור Hebraeis significat non modo saeculum, vel durationem humanae vitae, sed eiusdem temporis homines. Ita generatio una ab altera distinguitur, ut patres a filiis, et ab avis nepotes. Nam posteri nos proximam generationem vocabunt: maiores vero nostros magis remotam ac vetustam. Porro quia unumquodque saeculum absumeret humanum genus nisi sobole renovaretur, docet propheta continuo tenore propagari homines a Deo, ut alii aliis succedant. Unde sequitur omnibus saeculis praeesse, ne putemus fortuito gubernari hunc mundum, ubi in aetatum serie clare perspicitur Dei providentia. Iam vero quia propter diversas mutationes caeco impetu volutari mundus videtur, his verbis admonet propheta multiplices istos eventus a mundi exordio fuisse cognitos. Summa est, in varietate ista quam affert tempus, Deum regnare, et aequabili tenore perficere quod ab initio decrevit.

(*Ego Iehova.*) Tandem horum beneficiorum autorem se esse clarius affirmat: quod Abraham vicit hostes, quod sine noxa inter impios versatus est, quod fudit reges, quod eum ultus est Dominus, quum Abimelech, atque etiam Pharao uxorem eius rapuisset: praeterea quod singulis generationibus alia quoque varia beneficia data sint, hoc sibi acceptum ferendum docet. Nec enim generi Abrahae solum, sed universo mundo virtus ipsius innotuerat.

Quod se *primum* nominat, et *cum* novissimis se esse dicit, hoc pertinet non ad aeternitatem essentiae modo, sed ad imperium quod in terra exercet: ac si diceret se quantumvis longo tempore non senescere, neque unquam cessurum iure suo. Nec enim in coelis sedens otium colit, sed potius ex solio suo moderatur res terrenas. Caeterum, quamvis innumeram deorum turbam substituat mundus, sibi tamen nihil decedere admonet, quia sui manebit similis.

5 et 6. (*Videbunt insulae.*) Nunc ostendit nimis ingratum fuisse mundum, qui cum opera Dei agnoverit, perstiterit tamen in eadem caecitate cui ante addictus fuerat. Nuper dixerat se facile victorem fore, si modo audientia sibi fieret: nunc subiicit, cognitam fuisse potentiam suam a gentibus, easque interea pervicaces atque obstinatas fuisse. Quo fit ut excusatione omni careant: quoniam abunde patefacta fuerit Dei maiestas, nisi sponte caecutire malent. Quo igitur velamen inscitiae tollat vel remotissimis populis, dicit operum suorum intuitu fuisse expavefactos, et tamen mox ad ingenium rediisse ut se multis erroribus et deliriis involverent. Concinna est in duobus verbis allusio, ראו וייראו, quae latine exprimi non potest. Summa tamen est, non modo oculatos fuisse testes, sed etiam ita convictos, ut metum illis extorserit ipsa cognitio. Posset obiici, beneficia quae Deus in Abrahamum contulit, per totum orbem celebrari non potuisse, ut exteris nationibus nota essent. Verum, ut diximus, tametsi Abrahae tantum mentionem facit, tamen alia quoque beneficentiae suae exempla in memoriam reducere voluit, quae patres ipsorum erant experti, ut ex iis spem meliorem animo conciperent. Nec enim Abrahamum solummodo e Chaldaea eduxerat, sed universam eius sobolem eripuit e servitute Aegypti, atque in possessionem misit terrae Chanaan. Gentes igitur potentiam suam expertas esse dicit, quum liberavit et conservavit populum suum, ut ipsum verum esse Deum intelligere possent. Nec enim obscura aut dubia in tot miraculis apparuit potentia ipsius. Denique significat conterritas fuisse gentes admirabili potentia Dei, quum populum suum liberaret. Et quotidie impii, quum de ea aliquid audiunt, terrentur, et attoniti redduntur, quia sibi adversum esse Deum sentiunt.

(*Accesserunt.*) Quidam interpretantur Accedere, quod infideles propius Dei opera intuiti sint: quia dum certius aliquid percipere volumus, propius accedimus. Alii referunt ad regem Sodomae, qui obviam Abrahae venit: sed ea convenire mihi non videntur. Et certe nihil ad rem faciunt: et contextus optime cohaeret, si hanc extremam partem cum proximo versu coniungas hoc modo: *accesserunt*, congregati sunt, unusquisque proximum suum adiuvit: ut sit sensus, tametsi insulae opera mea viderint et cognoverint, adeo ut iis fuerint pavefactae, tamen turmatim collectae inter se conspirarunt. Quorsum? ut mutuo se cohortarentur ad novos deos fabricandos, magisque ac magis sese in caecitate sua confirmarent. Crimen ergo gentium exaggerat, quum proximo suo unumquemque adiutorem fuisse dicit. Et certe quisquis probe inquiret, hunc reperiet superstitionum omnium esse fontem, quod mutuo consensu homines lucem e coelo sibi oblatam obtenebrant. Tametsi vero Dominus hic expostulat cum idololatris, tamen in Iudaeorum gratiam facit, ne in gentium impietatem declinent: nec se a Deo et recta fide dimoveri patiantur. Producit ergo in medium ingratitudinem gentium, ne eam Iudaei aemulentur, sed in vero Dei cultu permaneant. Hic velut in speculo perspicimus quanta sit hominum pravitas, qui nihil proficiunt in operibus Dei contemplandis: imo pervicaciores redduntur, magisque sese obstinant. Sponte enim caligare, et in media luce palpare, quam Deum sese palam offerentem intueri malunt. Ad caecitatem accedit rabies, qua in Deum efferuntur, et certamen cum ipso suscipere non dubitant, ut superstitiones suas tueantur. Ita ut hoc vitium non idololatria tantum, sed idolomania sit. Hanc insaniam describit Isaias quum ait Sis fortis, age strenue. Sceleratam enim coniurationem hominum significat, qua se mutuo cohortantur, imo inflammant ad idolorum cultum, atque propulsandum timorem Dei quem ex potentia ipsius poterant animo concipere.

7. (*Et confirmavit.*) Hic versus varie exponitur, et certe habet aliquid obscuritatis: nec Hebraei ipsi in verborum interpretatione consentiunt, Cur חרש, hic pro fabro lignario tantum accipiatur, non video, quemlibet enim fabrum significat. מחליק vertunt percutientem: ego in nominativo vertere malo. פעם Incudem vertunt, alii malleum minorem: sed quum interdum vicem alteram significet, expositio ista mihi optime contextui quadrare videtur. Nam significat propheta fabros vicissim tundendo sese mutuo incitare: quoniam in idem opus intenti incalescunt, atque alter alterum impellit et inflammat, ut quod susceperunt citissime perficiant. In summa, pervicaciam idololatrarum describit et insaniam, qua alii aliis inspirant ad resistendum Deo. Hoc vitium unius saeculi non fuisse tam ex hoc loco quam ex omnibus historiis palam est: et hodie ipsi experimur plus quam optandum esset. Videmus ut homines mutua cohortatione sese impellunt ad tuendas superstitiones atque idolorum cultum. Et quo illustrior Dei veritas in medium prodit, eo obstinatius contrarias partes sectantur, ac si ex professo cum Deo bellum gerere in animo esset. Etenim ex quo enituit purior religio, in

eius odium multis in locis multiplicata sunt idola et erecta, peregrinationes, missae, vota impia et anniversaria apud nonnullos celebriora quam antea fuerunt. Nam in pristina illa ignorantia aliquid erat moderationis: nunc vero idololatrae velut rabie perciti discurrunt, et caeco impetu feruntur: nihil non moliuntur, ut labascentem superstitionem fulciant, et nutantia idola: denique coniungunt manus, et mutuas inter se operas tradunt, ut resistant Deo. Quod si quispiam in fratrem suum reiicere culpam velit, nihil efficiet. Sic enim haeret in unoquoque ut depelli nullo modo possit. Omnes student mendacio, et quasi ex professo imposturas appetunt, suaque multitudine freti tam se quam alios singuli Deo praeferunt. Alii alios vicissim stimulant ad idolorum cultum, atque tam insano amore flagrant, ut universus propemodum orbis eo ardeat.

8. (*At tu Israel.*) Nunc ostendit, quamvis sublato vexillo omnes consentiant in errorem, totusque mundus fallaciis sit deditus, quam absurdum sit populum Israel misceri cum gentibus profanis. Nam quum gratuita vocatione segregatus a Deo ac selectus esset, in eundem furorem sese proiicere non debebat. Insignis locus, quo docemur vocationem nostram sufficere nobis debere, ut ab inquinamentis huius mundi cohibeamur. Quamvis grassentur corruptelae, ac mundus se in omnem nequitiam effundat, tamen hoc fraeno retineri nos decet, quod a Deo electi sumus: ideoque gentium et impiorum more vagari nobis minime fas est. Vos quidem eiusmodi fuistis, inquit Paulus (1. Cor. 6, 11): at nunc abluti estis, sanctificati estis per nomen Domini Iesu, et per spiritum Dei nostri. Imo nihil magis absurdum, quam ubi nobis illuxit sol iustitiae, vagari quasi caecos in tenebris. Spectanda igitur est nostra vocatio, ut eam omni studio et diligentia sequamur, atque, ut filios lucis decet ambulantes, a priori vitae consuetudine abhorreamus. Hac ratione servum suum appellat, non quod suis obsequiis quidquam promeriti essent Israelitae: sed quia eos sibi addixerat. Ideoque in eundem finem addit, *tu* Iacob quem elegi, quae clara est gratuiti favoris commendatio: ac si diceret, vos quidem servi mei estis, non proprio merito, sed beneficentia mea, quando vos electione mea paravi et aptavi ut mihi peculiaris essetis populus. Denique admonet non adeptos esse sua industria ut censeantur Dei servi, nec quidquam ab aliis differre in quo excellant: sed quia sic Deo placuerit, cuius est eligere pro suo arbitrio hunc vel illum. Interea simul admonet quis finis sit nostrae electionis: nempe ut serviamus Deo. Nos enim, ut inquit Paulus (Ephes. 1, 4), elegit, ut sancti et irreprehensibiles essemus coram ipso. Hic enim est scopus electionis, ut qui mancipia Satanae fuerunt, sese Deo totos submittant, ac devoveant. Additur tertio loco *semen Abrahae*, ut sciamus electionem pendere a promissione Dei, non quod promissio electionem praecedat, quae ab aeterno est, sed quod Dominus, promissionis respectu, beneficentiam suam prosequutus sit: quia Abrahae dixerat Ego sum Deus tuus et seminis tui. Continuata igitur haec in posteros gratia est: atque ob promissionem populus ille Domino peculiariter commendatus fuit, quemadmodum etiam Paulus (Rom. 9, 4) testamentum, promissionem, legislationem ad eum pertinuisse docet. Unde etiam semen illud sanctum vocatum est, sacra Dei haereditas, et regnum sacerdotale. Singulari vero honore Abrahamum prosequutus est Dominus, quod eum amicum vocarit. Servum Dei appellari magnum et honorificum est. Nam si magni beneficii loco ducitur in familiam regis aut principis cooptari, quanto pluris faciendum, quum nos Deus pro servis ac domesticis habet? Sed eo non contentus maiore etiam honore eum afficit, atque amici nomine exornat. Quod autem hic de Abrahamo dictum est, ad pios omnes pertinet: idque plenius declarat Christus: Non iam vos servos appello, sed amici mei estis (Ioh. 15, 15). Servi enim voluntatem Domini ignorant: vobis autem arcana et divina mysteria patefacta sunt: unde amici et propensi erga vos animi affectum intelligere potestis. Tantum igitur honorem a Deo consequuti officii nostri meminisse debemus: ut quo magis bonitatem erga nos suam testatus est, eo magis sollicite maioreque reverentia ipsum assidue colamus. Semper vero tenendum est, non alio iure Abraham fuisse Dei amicum, quam adoptionis: sicuti etiam dicit Moses solo Dei beneplacito Iudaeos excellere, quia patres eorum dilexit Deus.

9. (*Quoniam apprehendite.*) Idem argumentum prosequitur Isaias. Ipsi enim usu experimur quam necesse sit consolationes repeti ubi nos adversae res premunt: ut mirum non sit prophetam in hoc argumento adeo copiosum esse. Caeterum ab uno Abraham ad totam gentem transscendit, commemorans quid ipsis omnibus praestiterit Deus. Porro relativum אשר hic pro rationali particula accipio: causae enim redditio est, cur populus forti animo esse debeat in rebus adversis: quia prius beneficentiam ipsius expertus erat: unde et in posterum non minus bene sperandum. Extremitates terrae bifariam accipere licet: vel quod ex longinqua plaga, unde scilicet oriundus erat Abraham, deductus fuerit populus: vel quod Deus, qui ultimos orbis fines complectitur suo imperio, uni tantum populo manum porrigere dignatus sit. Addit Eminentias. Sic enim vertere nomen אצילים placuit. Alii in genere masculino malunt, principes vel eximios, sensu non admodum diverso. Extollit enim Dei gratiam propheta, quod praeteritis gentibus nobilissimis, vilem et obscurum populum sibi adoptaverit. Nonnulli

referunt ad regnum Aegypti, unde Iudaei educti sunt. Scimus enim quanta fuerit illius populi gloria, et quantum se opinione doctrinae, antiquitatis, nobilitatis, variisque eiusmodi dotibus aliis praetulerit. Ego vero aliter interpretor: nam refero ad electionem populi, qui e medio aliarum nationum longe praestantiorum electus est. מ igitur accipio pro Ab, vel Prae: ut sit comparatio inter Iudaeos et alias nationes. Quemadmodum etiam Moses (Deut. 7, 7. 8) ostendit, non ideo electos esse ipsos quod plures aut praestantiores aliis populis essent: quia longe pauciores erant: sed quia Dominus dilexit eos, et iusiurandum servare voluit quod iuraverat patribus ipsorum. Item, Non propter iustitiam tuam, aut rectitudinem cordis tui venis possidere terram (Deut. 9, 5). Quum ergo longe inferiores essent aliis populis, nihilominus electi sunt. Unde magnitudo amoris Dei perspicitur: nec quidquam esse cur tot tantisque beneficiis acceptis tam benefico patri in posterum diffidant. Adiungit praeterea huius gratiae testimonium in lege fuisse datum populo: quasi diceret, non fuisse absconditam, sed potius consignatam publicis tabulis, quum Deus lege data foedus suum pepigit. Nec enim quos Deus sibi in populum assumpserat voluit huc aut illuc vagari, sed promissione salutis sibi devinxit. Quod postremo sequitur, Non repudiavi te, supervacaneum, imo intempestive positum videtur, nisi haec loquendi forma Hebraeis usitata esset: cui etiam inest non parum ponderis. Exprimit enim constantiam electionis, ac si diceret: Postquam te semel adoptavi, non deserui te, nec destitui, tametsi variae mihi occasiones repudiandi tui oblatae sunt. Tanta enim fuerat Iudaeorum ingratitudo, ut eos merito reiicere posset, nisi quia constare sibi voluit. Quod autem de iis dicitur ad nos quoque pertinet. Nam perpetua est illa Pauli sententia: Dona Dei absque poenitentia esse (Rom. 11, 29). Etsi vero maximam partem propter infidelitatem abscindat, reliquum tamen facit aliquod semen adoptionis, ut in surculis quibusdam vocatio perseveret. Nec enim pravitate hominum electio Dei immutari potest. Itaque meminerimus nos hac conditione electos a Deo esse, ut permaneamus in eius familia, tametsi possemus merito abdicari.

10. (*Ne timeas.*) Quum superior doctrina eo spectarit ut populus in Deo recumberet, concludit propheta ex tot beneficiis quibus amorem suum patefecit Dominus, populo extimescendum non esse. Et notanda diligenter ratio quam subiungit: *quoniam ego tecum sum.* Hoc enim solidum est fundamentum fiduciae. Quod si animis nostris infixum erit, firmis atque invictis adversus omnis generis tentationes consistere licebit. Sicut ubi existimamus Deum abesse, aut dubitamus an nobis adesse velit, perturbamur metu, et inter multas agitationes diffidentiae fluctuamus. Quod si stemus innixi huic fundamento, nullis aut aerumnis aut tempestatibus obruemur. Nec tamen intelligit propheta fideles ita intrepidos stare ut omnis prorsus timoris vacui sint et immunes: sed quamvis agitentur in animo, et variis modis ad diffidentiam sollicitentur, ea constantia reluctari ut superiores evadant. Natura enim timidi et diffidentia pleni sumus, sed corrigendum eiusmodi vitium hac cogitatione: Deus nobis adest, et curam nostrae salutis habet. אַף עִזַּרְתִּיךָ alii in praeterito vertunt: ego in futuro, adiuvabo te. אַף interpretor Adhuc: ut saepe alias accipi solet. Quanquam non male convenit Etiam: ideoque libera sit optio lectoribus. Si praeteritum verbi tempus placeat, tantundem valebit ac Quin etiam, vel Imo. Iustitiae nomine scriptura non tantum aequitatem comprehendit, sed fidem quoque quam Dominus praestat in conservandis suis. Sic enim specimen edit iustitiae suae, quum adversus impiorum machinationes et varios insultus fideliter suos tuetur. Ergo *dexteram* iustitiae appellat, qua se fidelem et iustum esse prodit: unde colligenda est eximia consolatio. Nam si servos suos tueri et defendere statuit Dominus, nihil nobis verendum est: quia Deus se ipsum abnegare nec iustitiam suam exuere potest.

11. (*Ecce pudefient.*) Hic propheta nominatim promittit Iudaeis auxilium adversus hostes. Nam si simpliciter salutem promitteret, nulla mentione facta de hostibus, variae cogitationes ac perplexae animis eorum obrepere poterant. Deus quidem promittit nos fore salvos: sed interea praevalent adversarii nostri, nosque indignissime et crudelissime tractant: ubi haec salus, quae tam large et prolixe promissa est? Ad generalem ergo promissionem additur etiam haec circumstantia: tametsi floreant hostes, tamen pudore et ignominia tandem suffusi retrocedent. Hac ergo conditione promittitur salus, ut interea sustinendi hostes, variaque certamina cum ipsis subeunda sint, ne tranquillitatem nobis externam promittamus, quoniam assidue nobis in bello versandum est.

12. (*Quaeres eos.*) Id est, Si quaeras. Nec enim quaeruntur hostes, ubi profligati sunt. Quamobrem hoc futurum per subiunctivum resolvendum puto, Si quaeras, non invenies: quoniam deleti atque in nihilum redacti erunt. Hic observandum est duplex notari hostium genus: unum, eorum qui aperta vi nos adoriuntur: alterum, eorum qui verbis nobiscum agunt, id est, calumniis, maledictis et contumeliis nos proscindunt: ac veluti iustam causam tuerentur, varias lites nobis intendunt, nosque iudicio provocant: ac saepe eorum criminum accusant quorum ipsi autores fuerunt. Verum hae sunt Satanae artes, cui quum ministros se praebeant, haud sane mirum est ipsos dominum et magistrum

suum imitari. Ergo armatos hostes commemorat propheta qui violenter ecclesiam oppugnant: deinde adiungit litigatores, qui fraudibus, calumniis et fallaci iuris praetextu molestiam exhibent. His ergo criminationibus nos exerceri mirum non est; nec novum videri debet, si hodie multi nebulones operam suam venditent Antichristo ad nos calumniandos: quum id iam olim prophetis aliisque Dei servis evenerit.

13. (*Quoniam ego Deus tuus.*) Iam ostenderat propheta ubi fundanda sit fiducia salutis, ut contra omnes impetus perseveret: nempe, ubi Deum nostrum esse nobisque favere persuasi sumus. Nunc idem tradit sed aliis verbis: nec tamen supervacanea repetitio est. Scimus enim quam facile nobis excidat haec doctrina, etiamsi saepius inculcetur. Nec potuit nimius esse in hac promissione commendanda, quam in animis nostris radices agere difficile est. Itaque sciamus felicem nobis omnium pugnarum exitum fore, quoniam Dominus nobis adest, atque in eum respicere discamus quoties difficili aliqua pugna urgemur. Nam si dubii huc atque illuc spectemus, nunquam tranquillo animo futuri sumus. Quum autem *deum* se nostrum vocat, non tantum commemorat potentiam suam, sed bonitatis, quam in nos exercere vult, testimonium reddit. Nec enim sufficeret nos persuasos esse de potentia Dei, nisi de amore ipsius pariter certi essemus. Imo quum solius potentiae mentione terreamur, bonitas proprie ad nos pacandos valet. Iterum vero et de apprehensione manus, et de voce loquitur: quia magni nostra interest tenere quae Deus amoris signa nobis dederit, et coniungere doctrinam, quae nobis perpetuae gratiae fidem facit. Itaque verbo dicendi non parum inest ponderis: nos enim suspensos animi haerere necesse est, donec loquatur Dominus, cuius sola voce metus adimi et tranquillitas afferri potest. Si igitur animo quieto esse, atque perturbationes, quae nobis variae accidunt, vincere cupimus, recta in eius vocem intentos esse oportet, ut nunquam ab ea animum divertamus. Eos enim misere angi assidueque vacillare, atque incertos esse necesse est qui hanc Dei vocem audire nolunt, vel non satis attente audiunt.

14. (*Ne timeas vermis.*) Parum honorifice videtur loqui de Iudaeis, dum eos vermem, deinde mortuos appellat. Sed melius congruit haec comparatio calamitati populi, atque aptior est ad ipsum consolandum, quam si gentem electam vocasset, regale sacerdotium, sanctam arborem ex sancta radice, et aliis eiusmodi titulis ornasset. Imo absurdum fuisset magnificis illis nominibus ipsos vocare dum miseria extrema premebantur. Quare vermis nomine, quasi ignominiis populi condolescens, eo melius in spem bonam erigit: quia eum quamlibet abiectum et contemptum a se tamen respici docet. Perinde ac si diceret: Tametsi nullus sis, ego tamen tibi opem feram, teque in pristinam libertatem restituens faciam ut e sordibus et putredine emergas. מתים nonnulli interpretantur viros, quod contextui minime convenit. Ergo manifesta ratio cogit vertere mortuos. Est enim expositio prioris per repetitionem, quae Hebraeis valde usitata est. Assentior igitur Hieronymo, qui ita vertit: neque moror quod מתים per: non per ·· hic scribitur Facile enim fuit tam affinia inter se puncta mutari. Et res ipsa spectanda est, quia nihil magis insulsum quam viros pro vermibus subiicere: nisi forte quis malit legere mortales. Sed haud dubie vocem hanc Deus audiri voluit ab afflictissimis, ut penetraret usque ad ipsum sepulcrum: quia ex opposito redemptorem se mortuis fore affirmat. Porro sic propheta saeculi sui rationem habuit, ut hanc doctrinam extenderit ad omnes mundi aetates. Quoties igitur oppressam impiorum saevitia ecclesiam videbimus, haec in memoriam revocanda erunt, ut filios Dei qui mundi fastu calcantur, nec modo habentur contemptibiles, sed omni crudelitatum et probrorum genere affecti vix respirant, statuamus coram Deo in summo honore et pretio esse, ut brevi caput attollant: et hoc quisque nostrum ad se accommodet, ut neque contumeliis, neque miseria nostra, neque angoribus, neque ipsa morte terreamur. Tametsi mortuis similes simus, omnisque salutis spes nobis adempta sit, tamen aderit nobis Dominus, ecclesiamque suam vel e sepulcro ipso demum excitabit. Et propheta sanctum Israelis rursus addens, ad foederis memoriam fideles, sicuti paulo ante, revocat, quo segregatus erat Israel in sacrum Dei peculium, atque ita addit animos, ne eos exanimet vel debilitet sortis suae indignitas, dum se vermes et mortuos esse reputant.

15. (*Ecce posui te.*) Loquitur adhuc de restitutione ecclesiae, eamque ita superiorem hostibus fore promittit ut eos trituret ac comminuat: et aptissima similitudine hoc declarat. Iudaei enim quos alloquitur, paene obtriti erant: ex adverso vero pronuntiat ab iis obterendos esse hostes, ut postquam liberati fuerint, vicem eis mutuam reddant. Porro hoc necessario addendum fuit: quia nisi recuperassent novas vires, hostium libidini semper obnoxii fuissent. Ideoque divinitus armandi fuerunt ad repellendas iniurias. Quanquam simul pronuntiat Isaias vindictae Dei fore ministros. Sed videtur hoc modo inflammare Iudaeos ad ulciscendi cupiditatem: quod a spiritu Dei omnino alienum est. Et quum nimis in hunc morbum propensi simus, Dominus has ulciscendi cogitationes saepe alibi reprimi iubet: tantum abest ut eas indulgentia foveat. Hortatur enim ut potius bene precemur hostibus, non ut eorum calamitatibus et aerumnis oblectemur. Respondeo, prophetam hic docere quid futurum sit, non iubere neque hortari ut hostium

exitium appetamus. Si quis rursus excipiat, non solum exspectandum esse, sed etiam appetendum quod Dominus promittit, quum cedat in eius gloriam et salutem nostram: fateor sane hoc solatio non parum levari nostros dolores, quum promittit se poenas aliquando sumpturum de hostibus, qui nos crudeliter vexarunt, atque eadem ipsis mensura reddíturum: hoc non obstat quominus nos interea mansuetos esse iubeat, ut nos potius misereat ipsorum ob mala quae sibi accersunt, eorumque vicem deploremus, quam feramur crudeli affectu in ipsorum perniciem. Quod si hanc promissionem qua decet fide amplectimur, omni carnis impetu in ordinem subacto, primum compositi erimus ad tolerantiam: deinde moderato zelo expetemus Dei iudicium. Ideoque danda inprimis opera est, ut omni turbulento carnis motu sedato et valere iusso liquido sinceroque corde exspectemus opportunum iudicii tempus, idque non tam privatae utilitatis respectu, quam ut laudem suam obtineat Dei iustitia. In eandem sententiam a Davide scriptum est (Psalm. 58, 11): Laetabuntur iusti, quum viderint ultionem, pedes suos in sanguine impiorum lavabunt. Non quod delectentur eorum malo: sed quod, ut postea subiungit, iustum maneat fructus suus, et iusta Dei iudicia in terra patefiant, quum improbi scelerum suorum poenas luunt. Iudaei, ut sunt truculenti natura, et caedium avidi, has promissiones eo sensu arripiunt quo ferae et immanes bestiae, quae oblatam praedam aviditate vorant, atque solo eius sensu infremiscunt. At Dominus non vult suos mansuetudinis, quam praecipue commendat, oblivisci. Nec enim ipsius esse possumus, nisi eodem spiritu, humanitatis videlicet et clementiae, dirigamur. Denique hac similitudine rastri dentati nihil aliud significat, quam infelicissimum impiorum exitum, quos Dominus piorum manu profligabit. Idque ut pios consoletur: non ut ad caedis aviditatem inflammet.

16. (*Ventilabis eos.*) Idem hic significat quod proximo versu, sed alia similitudine. Nam ecclesiam vanno comparat: impios vero quisquiliis quae vanno proiectae disperguntur huc et illuc: ac si diceret, Quamvis ad tempus gentes vos triturent atque ventilent, durius tamen ipsas iudicium manet. Exitio enim suo triturabuntur, ac veluti quisquiliae proiicientur. Notandum vero discrimen est: quia et hic bono suo fideles triturantur, quia patiuntur se domari, et redigi sub imperium Dei. Alii vero pervicaciter repugnant, nec se in ordinem cogi sinunt. Hos tanquam paleas aut quisquilias vento proiici docet propheta. Sic Iudaeos flagellis Deus excusserat, calcaverat triturando, cribrando agitaverat, ut tritico bene purgato similes ad se colligeret: profanas vero gentes quasi paleas sterquilinio destinat. Huc accedit, quod ex incredulis quosdam triturat victrix ecclesia, ut ipsi quoque sordibus suis purgati, locum obtineant in Dei horreo. Atque ita impletum fuit hoc vaticinium, quoties opera fidelium subiugati fuerunt aliqui in gentibus, ut Christi imperio se subiicerent. Neque enim terrena unquam potentia praediti fuerunt, ut cunctis hostibus suis dominarentur. Quin potius animas suas in tolerantia possidere oportuit. Sed instar palmarum sub tot oneribus eos erexit Dominus, ut non modo incolumes emergerent, sed pedibus etiam calcarent hostes suos invicta animi altitudine. Notandum praeterea est, frequenti scripturae usu transferri ad ecclesiam quod proprie non nisi in Deum competit. Quia ergo impias gentes afflixit Deus in ecclesiae suae gratiam, dicitur eos dedisse triturandos sub pedes fidelium, ad quos perveniebat fructus. Caeterum quoties istas prophetias legimus, attollendae sunt mentes ad regnum Christi, ut omni pravo affectu vacui eum quem decet modum teneamus, neque ante tempus trituram istam appetamus: quia abunde sufficere nobis debet, si caput nostrum tandem hostes suos sub pedibus suis prosternat, ut communis sit nobis victoriae triumphus. Iam ubi addit causam exsultandi in Domino Iudaeis fore, quamquam hac fiducia lenire vult eorum dolorem, simul tamen admonet modestiae pios, ne exsultent animi ferocia si quando erigi ipsos manu Dei contingat, atque ita evehi, ut hostes sub potestatem suam redigant. Nihil enim proclivius est hominibus, quam efferri et protervire quum res ipsis succedunt ex animi sententia. Obliviscuntur se esse homines, Deique memoriam delent, quem debuerant bonorum omnium autorem agnoscere. Ut ergo immodicam exsultationem, qua semper caro lascivit, cohibeat propheta, et qua nos saepe abripi sinimus, subiunxit *in domino*, quia in eo omnis et gloria et laetitia nostra subsidere debet. Denique propheta ad gratitudinem hortatur, ut quo altius evehimur a Deo, eo diligentius omni ambitionis vanitate correcta, in ipso solo et gaudeamus et gloriemur.

17. (*Egeni et pauperes quaerent aquas.*) Hic prosequitur argumentum quod iam ab initio quadragesimi capitis tractare coeperat. Miserum enim et calamitosum statum declarat in quo futuri erant Iudaei in Babylone, donec tandem Deus eorum misertus opem afferret. Ergo eos ad tolerantiam extremae inopiae praeparat, siticulosos fore dicens: quia haec synecdoche ad exprimendam mali gravitatem aptior erat. Scimus enim nihil esse quod magis excruciet homines quam aquae penuriam in siti. Atqui ubi eo necessitatis ventum fuerit, Deus se subventurum affirmat. Unde colligendum est, ad quos haec promissio pertineat: nempe ad eos qui ad extrema redacti velut siti arescunt, ac prope deficiunt. Unde etiam perspicimus ecclesiam non semper abundare bonis omnibus, sed magna inter-

dum inopia premi, ut his velnti aculeis pellatur ad Deum invocandum: quia ad segnitiem delabi solemus, quum res fluunt ex animi sententia. Ideo sitire nos ac esurire utile est, ut discamus ad Dominum toto animo confugere. Denique nos sensu inopiae nostrae affici ac premi necesse est, ut auxilium Domini sentiamus. Nec vero dubium est hac circumstantia partim magnitudinem gratiae fuisse illustratam a propheta, partim vero admonitum fuisse populum ne egestatis suae taedio deficeret. Et notanda sunt nomina quibus hic populum Dei vocat. Afflictos enim et pauperes dicendo non de alienis loquitur, sed de iis quos Dominus cooptarat, ac veluti peculium sibi delegerat: quibus extremas quasque angustias patienter ferendas esse denuntiat. Unde mirum videri non debet si fame et siti nos prope tabescere interdum sinat Deus, quando patres non minus duriter exercuit. Quum dicit aquas nusquam occurrere, discamus Dominum, ut patientiam nostram et fidem probet, omnia nobis subsidia adimere, ut in ipso solo recumbamus. Quum ergo nobis huc illuc circumspectantibus nullum auxilium apparebit, sciamus Dominum nihilominus adfuturum esse. *Exaudiendi* verbo significat non quibuslibet Deum subvenire, sed iis qui ipsum precantur, quod si adeo socordes simus ut negligamus auxilium eius, omnino destitui, nec ullam, utpote indignos, allevationem sentiri iustum est.

18 et 19. (*Aperiam.*) Superiorem doctrinam alio modo illustrat, nempe Deum minime opus habere externis mediis et naturalibus, ut opituletur ecclesiae suae: sed in promptu esse arcanos et admirabiles modos, quibus praeter spem et carnis sensum eius necessitati remedium afferat. Quum nulla apparet auxilii ratio, facile desperatio obrepit. Vix certe sperare audemus quidquam, nisi quatenus externa adminicula se oculis nostris ostendunt. His destituti in Domino conquiescere non possumus. At propheta tunc vel maxime confidendum esse admonet: quia tunc maior opportunitas Deo est exserendae suae virtutis, quum nullae hominibus viae aut rationes patent, omniaque penitus deplorata esse videntur. Praeter spem igitur et cogitationem omnium hominum affuturus est suis Dominus, ne ancipiti et dubia cogitatione nos huc atque illuc distrahi sinamus. Et quo magis id confirmet, se adversus rerum naturam et ordinem miracula editurum promittit: ne humano ingenio haec aestimanda et iudicanda esse putemus, neque inferioribus hisce mediis potentiam Dei et promissa alligemus. Satis enim per se Dominus virtutis habet, nec aliunde eam mutuari necesse est, nec ordini naturae adstrictus est, quin eum facile immutet, quum ei visum erit. Nam quod in cacuminibus montium aquas, et in planitie agrorum fontes, in desertis stagna se editurum dicit, ea omnia praeter naturae ordinem esse scimus. Quorsum vero haec promittat satis apertum est: ne scilicet putarent Iudaei se excludi a reditu in Iudaeam magna illa deserti vastitate, ubi viatores torrentur solis aestu omnibusque rebus necessariis destituuntur. Promittit ergo Dominus se aquam abunde suppeditaturum, et alia quae ad iter faciendum necessaria erunt. Haec autem impleta sunt, quum Dominus populum suum eduxit e Babylone: sed multo plenius quum universum orbem ad se convertit per Christum redemptorem, a quo abundantissimae aquae per totum orbem ad sitim miserorum hominum restinguendam effusae sunt. Tunc enim eiusmodi conversio accidit, qualis nunquam mentibus hominum concipi potuisset.

20. (*Itaque videant.*) Quum sibi ex cunctis operibus suis reverentiam Deus conciliet, ubi tamen de restituenda ecclesia agitur, admirabilis eius virtus sese profert, quae omnes cogat in admirationem sui. Et sicut alibi vidimus, ac deinde saepius repetet, populum ab exsilio reducens, documentum edidit saeculis omnibus memorabile, sicuti hic pronuntiat se facturum. Quoniam vero vel tardi vel negligentes sumus ad consideranda eius opera, et quia perquam exigua est attentio, statim nobis effluunt, pluribus idem inculcat. Vanis enim atque inutilibus rebus potius quam in admirandis hisce Dei operibus occupamur: ac si quando nos in admirationem rapiant, tamen facile obliviscimur, quia ad res alias et quidem frivolas statim delabimur. Nos igitur exstimulat propheta, ut excusso torpore omnes sensus nostros ad comprehendendam Dei virtutem excitet atque intendat. Itaque aspectum primo loco ponit qui certam notitiam pariat: deinde adiungit cogitationem, quae notitiam melius ac certius confirmet. Incertum est autem an propheta de Iudaeis, id est, domesticis ecclesiae, an de exteris loquatur. Ac meo quidem iudicio generaliter accipere possumus, in ecclesiae restitutione conspicuam fore manum Dei usque ad gentes procul remotas, ut insigne Dei opus omnes admirari cogantur. Certum est autem Persas et Medos ex quo dominati sunt Iudaeis mirum in modum stupefactos fuisse, quum haec prophetarum testimonia audirent, maxime ubi rem ipsam oculis intuiti sunt. Haec enim ab hominibus fieri non posse intellexerunt, tametsi ad eum minime conversi sint.

21. (*Adeste causae vestrae.*) Hoc etiam superiori doctrinae necessario addi oportuit: quum enim versamur inter impios, ludibrio habetur spes nostra, et stultitiae ab iis damnamur, quasi nimium simplices ac creduli simus. Talibus ergo sannis invaditur fides nostra, et saepe concutitur. Hi pendent e nubibus, atque sibi persuadent ea quae fieri non possunt, omnique rationi adversantur. Quum igitur in exsilio eiusmodi irrisiones audituri essent Iudaei,

his prophetae monitionibus ipsos muniri operae pretium fuit. Et quo plus efficaciae habeat hic sermo, testandae fiduciae causa gentes ipsas ultro lacessit, iubens ut firmamenta causae suae afferant, sicuti in iudicio fieri solet. *Regem* autem Iacob se vocans, idolis omnibus insultat, et se causam populi sui suscipere demonstrat, ut tandem appareat gloriae suae vindex, iniuste oppressos redimendo. Interea tamen magna fide pios instructos esse oportuit: qualis enim fuit regni species, quum captivi adeoque oppressi essent? unde etiam prius vermem Iacob et mortuos vocavit. Verum ea promissione sustentarunt animos suos qua prius radicem eorum sub terra latere dictum est, quum arbori exsectae populum comparavit: Emerget ex trunco Isai, etc. Regnum igitur quod latebat oculis fidei intuebantur: nec enim id aut corporis oculis cerni, aut humano ingenio comprehendi potuit.

22 et 23. (*Adducant.*) Non tantum aggreditur idolorum cultores, sed iubet ut secum deos ipsos in medium producant: perinde ac si diceret, quibuscunque argutiis sint instructi, non fore tamen idoneos patronos ut tam malam causam defendant. Hic porro videmus Deum patroni personam sustinere, et totius populi nomine loqui. Nec enim vult disiungi ab ecclesia sua. Eam ergo confirmat, atque munit adversus ludibria impiorum, et alias machinas quibus fidem nostram adoriuntur. Bono igitur animo esse nos decet, quum Deus suscipiat causam nostram, atque in medium prodeat adversus idololatras, atque adeo in ipsa idola armatus invicta sua veritate insurgat, eorum vanitatem refutans. Caeterum hoc modo admonet se verbo suo satis superque armasse suos electos ad certam victoriam, ut congredi manusque conserere cum incredulis omnibus non dubitent. Et certe quisquis rite ut par est profecit in coelesti doctrina, victrice fidei constantia cunctas Satanae imposturas facile discutiet. Verum quidem est, fidem nostram ab obedientia incipere: sed ita intelligentiam praecedit docilitas, qua Deo subiicimus sensus nostros in obsequium, ut certa deinde scientia mentes nostras illustret. Atque hac nota discernitur a superstitionibus vera religio, quia ad regulam minime dubiam vel fallacem exigitur. Plus satis quidem in suis erroribus superbiunt idololatrae: sed tota eorum pervicacia ex stupore, amentia, vel phrenetico impetu emergit. Nam si sobrie et placide ad sanam doctrinam attenderent, statim concideret fastus ille quo lucem veritatis obruunt. Alia est piorum ratio, quorum etsi fides in humilitate fundata est, non tamen stulto et inconsiderato zelo temere fertur: quia spiritum Dei habet ducem et magistrum, ne a certa verbi luce aberret. Itaque ubi nulla est ad discernendum regula, teste propheta, mera est superstitio. Iam quia nihil temere repudiandum, dicunt fideles: Afferte, et cor adiiciemus: non quod divinitus edocti adhuc in utramque partem debeant esse flexibiles: sed quia superstitiosi nihil nisi ridiculum iactare possunt. Iterum ergo notatur discrimen stupidae obstinationis et rectae fidei quae suam soliditatem habet in verbo Dei, ne unquam labascat. Iam videndum est quibus argumentis Dei maiestatem asserat propheta. Nam omnipotentiam, rerumque omnium praescientiam ita sibi vendicat Deus, ut alio transferri sine summo sacrilegio nequeant. Unde colligitur sic propria esse divinitatis, ut vere Deus censeri mereatur quisquis novit ac potest omnia. Nunc ergo ita propheta ratiocinatur: Si quae colitis idola sunt dii, oportet ipsos scire et posse omnia: atqui nihil possunt neque in prosperis neque in adversis, neque praeterita neque futura tenent: ergo non sunt dii. Hic exoritur quaestio difficilis. Multa enim apud profanos vaticinia exstant, quae ab oraculis deorum suorum acceperunt, quibus videri possent Apollo, Iupiter et alii futura praescire, proptereaque dii esse. Primum respondeo, si consideremus cuiusmodi fuerint illa oracula, quae ab idolis reddita narrantur, omnia obscura aut ambigua fuisse intelligemus.

Aio te Aeacida Romanos vincere posse.

Item alibi:

Croesus Halym penetrans magnam pervertet opum vim.

His ergo perplexis ambagibus Satan torquebat hominum mentes, ut perinde incertos a se dimitteret qui talibus imposturis dediti erant. Sed tenendum praeterea est quod docet Paulus, dari efficaciam erroris Satanae, ut deludat omnes impios qui sponte eius praestigiis se addicunt (2. Thess. 2, 9). Quum ergo Satanam mendacii patrem consulerent increduli, non mirum fuit decipi praetextu veritatis. Sed haec iustissima fuit ingratitudinis merces. Videmus laxata fuisse fraena Satanae, ut per falsos prophetas magis excaecaret Achab, qui sibi in talibus praestigiis placebat. Non minus aequum fuit profanas gentes, quum se alienassent a vero Deo, vanis decipulis captari, imo trahi in exitium. Atque hic supervacua est disputatio, in qua multum laborat et sudat Augustinus, quomodo ad coelestes angelos praescientia daemones accedant: quia causam alibi quam in eorum natura quaerere convenit. Sic olim Deus fallaciis instruens impios doctores scelera populi sui ultus est: non quod illi praecellerent dono intelligentiae: sed quatenus in hunc usum aptati erant, grassati sunt permissa sibi licentia. Quod ad Deum ipsum spectat, quanquam abscondita est eius praescientia, imo profunda est abyssus: eam tamen satis patefecit electo populo, ut se a falsorum deorum turba eximeret. Non quod omnia praedixerit per suos prophetas: quia et inexplebilis est hominum curiositas, nec utile est ipsis scire

omnia: sed quia nihil celavit quod esset utile cognitu, et multis insignibus vaticiniis quoad sufficeret ostendit se peculiarem ecclesiae curam gerere: sicut dicit Amos (3, 7): An erit arcanum quod non revelet Deus servis suis prophetis? Atque hac praerogativa indigne et sceleste abusi sunt Iudaei, qui ex frivolis suis praedictionibus quaestum passim inter gentes fecerunt. Caeterum ita semper enituit veritas in coelestibus oraculis, ut in ea dilucide agnoscerent Deum Israel unicum esse, quicunque sibi ab insidiis cavebant. Fideles quidem in schola Dei edoctos non magis fallere potuerunt idola, quam si quis homini bene oculato nigrum pro albo in meridie ostentet, tantum abest ut praescientiam suam demonstraverint. Potentiae vero multo minus attribuere licuit, quum ex quotidianis vaticiniis palam esset Deum unum res prosperas et adversas moderari. Idolis suis gratias egit victor Assyrius. Atqui pridem admonuerat Deus Iudaeos quid futurum esset: imo palam ostenderat se armare impium illum exercendae vindictae suae causa. Porro *malefacere* non est hic accipiendum pro iniuriam inferre, quod alienum a Deo est: sed poenas irrogare significat, et res adversas immittere, quod providentiae Dei, non idolis aut fortunae tribui debet. Quo sensu saepissime occurrit in scripturis. Amos (3, 6): An est malum in civitate quod non fecerit Dominus? Item Ieremias populum accusat quod Deum autorem boni et mali non agnosceret (Thren. 3, 38). His ergo malis, cuiusmodi sunt bella, pestis, fames, paupertas, aegritudo, et alia eius generis, Dominus in scelera populi animadvertit: atque eorum omnium autor agnosci vult. Non adducit autem Isaias omnia exempla et argumenta quibus Deus ab idolis distingui posset. Nam longa admodum opus fuisset oratione: sed iis nunc contentus fuit quibus breviter et tamen aperte rem monstraret. Nondum enim finem huic argumento facturus est.

24. (*Ecce vos estis.*) Nunc insultat idolis, ut pios in fiducia et cultu unius Dei confirmet, dum ex comparatione perspiciunt eos qui idola colunt misere falli et caecutire. *Factura* hic passive accipi debet, ac si diceret vanam esse imaginationem, vel figmentum nulla de re. Atqui improprie loqui videtur Isaias, quum idola ex nihilo esse dicit: auro enim aut argento, aut aere, aut lapide, aut alia materia constant. Solutio est facilis: nec enim materiam spectavit Isaias: sed qualitatem, hoc est, opinionem divinitatis quam de iis homines perperam concipiunt. Nec enim superstitiosi lignum, aut aes, aut metallum simpliciter adorant, sed quam stulte maiestatem numinis affingunt. Hoc certe nihil omnino quam vanam imaginationem esse certum est. Unde etiam Paulus (1. Cor. 8, 4) eodem modo pronuntiat idolum nihil esse. Quid enim esse, aut quo nomine figmentum inane vocari potest?

(*Abominationem.*) Alii vertunt, Abominatio: atque intelligunt homines qui idola eligunt, abominabiles esse. Sed alium sensum esse puto. Verbum *elegit* accipio indefinite, ut grammatici loqui solent, quemadmodum etiam alias saepe occurrit in scripturis. Nam quum prophetae de vulgo hominum loquuntur, et aliquid commune et usitatum narrant, substantivum non exprimunt. Sic igitur intelligo, homines idola fabricare non posse, quin simul abominationem fabricent. Atque hic locus singularis est ad detestanda idola, et audaciam hominum qui ea constituunt. Hoc enim sine maxima Dei contumelia fieri non potest. Videtur quidem nonnullis esse lusus: sed propheta abominationem esse pronuntiat, quam Deus ferre non potest, nec inultam esse patietur. Ac per verbum eligendi idololatriae origo quasi digito monstratur: quia nunquam tot corruptelis vitiata esset pura religio, nisi pro sua libidine ausi fuissent homines deos sibi fingere. Quare notandum est electitios omnes cultus verae pietati opponi.

25. (*Excitavi ab aquilone.*) Iterum ad illud argumentum redit quod prius attigerat, de praescientia et potentia Dei: atque in eum solum, cuius haec sunt, Dei nomen competere ostendit. Vana igitur esse idola, quae nihil omnino aut norunt aut possunt. Quod dicit se ab aquilone excitasse, nonnulli de Cyro interpretantur, alii de Christo. Ego vero duas res hic a propheta notari existimo. Nam quum dicit ab aquilone, intelligit Chaldaeos: ab oriente, Medos et Persas. Ac si diceret: duae mutationes memoratu dignae contingent: nam Chaldaeos excitabo, quorum regnum in sublime eveham. Deinde advenient Persae, qui eorum potentiam ad se transferent. Haec Dominus quamvis longo postea intervallo futura, iam sibi nota esse suoque consilio ordinata esse docet, ut eorum eventus suae divinitatis certum sit documentum. Interea priore membro poenam denuntiat ad terrendos Iudaeos: secundo commendat misericordiam suam, quia et captivitatem, et liberationem populi, opus suum fore testatur, ut palam sit penes ipsum et praescientiam et potentiam esse. Profani homines varia inter deos suos officia distribuunt. Apollo praedicit futura, Iupiter exsequitur, atque alius alia agit. Dei vero partes sunt non solum futura praedicere aut significare, sed omnia disponere suo arbitratu. Quidquid enim divinitatis est, in solum Deum competit, nec alio transferri potest. Ideo tam praescire quam facere coniunctim sibi vendicat. Ab aquilone se vocare dicens, ut nuper attigi, vaticinium edit de futura captivitate, de qua tunc nulla opinio erat, quia Iudaei cum Chaldaeis amicitia iuncti erant. Simul de restitutione populi vaticinatur, qui per Cyrum in patriam reductus est. Quis in illo rerum statu haec credibilia esse existimasset: praesertim

quum longo post temporis intervallo sequuta sint? nam circiter ducentos postea annos evenerunt, ex quo propheta vaticinatus erat. Harum rerum autorem se esse Dominus testatur: ut omnes intelligant Chaldaeos non temere prosiliisse, sed a Domino fuisse excitatos quasi flagella Iudaeis castigandis: Persas quoque et Medos non sua virtute Chaldaeos subegisse, nisi quatenus ducti manu Dei atque impulsi sunt. Hic igitur magnitudinem Dei et potentiam exprimit, eoque apertius, quod reges et principes Dei respectu lutum esse docet. Hinc melius perspicimus prophetam non solum temporis sui, sed posterorum rationem habuisse. Nam iis qui tunc vivebant, haec nota esse non potuerunt: posteri vero quibus re ipsa haec comprobata sunt, melius intellexerunt: ut nemini dubium esse posset, unicum esse Deum, cui nuda et aperta essent omnia, quique res omnes arbitrio suo moderaretur. Insignis locus quo plena et solida fides oraculis Dei asseritur. Nec enim Iudaei, dum captivi essent in Babylone, haec vaticinia finxerunt: sed quum longe antea eorum etiam patribus relicta et tradita fuissent, iustum Dei iudicium tandem noverunt, a quo in tempore moniti fuerant. Deinde misericordiam eius amplexi sunt, quum intelligerent se tandem liberandos esse a Domino, qui volebat ecclesiam suam servari: atque fidelem ipsum in promissis experti sunt. Hinc igitur certo constituere possumus, Isaiam proprio motu minime loquutum, sed linguam eius Dei spiritu impulsam atque directam esse. Quod venisse dicit, perinde valet atque certo impletum iri quidquid iussu Dei praedictum est. Loquitur autem de re futura: unde praescientia Dei apparet. Deinde autorem se harum rerum esse: quod ad virtutem et potentiam pertinet. Vocare Dei nomine nihil aliud est, quam rem aggredi eius auspiciis. Verum quidem est, nihil minus propositum fuisse Cyro quam operam suam Deo Israelis locare, aut eum sequi ducem: sed ex re ipsa patuit, Deum occulto modo praeire ut eum per continuas victorias, et quidem incredibiles, Babylonem usque perduceret. Quod figulo comparat lutum calcanti, ideo additum est, quoniam immensa erat Chaldaeorum potentia, ut inexpugnabilem omnes vulgo putarent, atque invicti esse videbantur. Quum ergo freti suis opibus omnes adversarios contemnerent Babylonii, atque impotenter efferrentur, propheta non ipsos modo, sed alios innumeros instar luti calcandos atque subigendos esse dicit. Denique significat opulentiam Chaldaeorum impedimento non fore quominus haec mutatio fiat, atque Medi et Persae regnum occupent. Et certe haec similitudo clare ipso eventu probata fuit, quod Cyrus tot gentibus devictis, tot bellis feliciter defunctus, intra exiguum tempus totum orientem subegit.

26. (*Quis nuntiavit.*) Iterum adversus idola insurgit Dominus, postquam asseruit divinitatem suam. Quaerit enim an idololatrae ad probandos suos cultus simile aliquid proferre possint: id est, exemplum aliquod eiusmodi praescientiae aut potentiae adducere. Et quia hoc iuris sine controversia sibi uni sumere poterat, insultans dicit: Fatebimur verum esse Deum a quo talia fient. Ad verbum, Iustum esse: sed iusti appellatio late patet. Accipitur autem interdum pro vero et probato. Unde illud, Iustificata est sapientia a filiis suis, id est, probata (Matt. 11, 19). Haec igitur luculenta sunt testimonia divinae maiestatis quibus vanitas idolorum coarguitur, quod solius Dei arbitrio reguntur omnia, soloque eius nutu potentissimae monarchiae evertuntur. Loquitur autem Dominus in plurali, ut ostendat se non propriam, sed totius populi causam tueri. Ipse quidem sua aeternitate contentus est: verum ut infirmi sumus, ita nobis probari ipsum esse Deum necesse est, ne vagentur mentes nostrae, atque incertae errent, sed in eo penitus conquiescant. Ideo additur ad verbum experimentalis notitia, quae fidem, si adhuc vacillationi obnoxia est, melius fulciat. Obmutescere vero idola dicit, et suspensos relinquere suos cultores, dum ipse facem verbi sui accendit, quae electo populo ad rectum iudicium praeluceat.

27. (*Primus Sioni.*) Hoc versu clarius exprimit Deus futura se praedicere Iudaeis, ut eos ad fidem animet: quia nisi finem suum et usum habeant prophetiae, res futuras cognoscere per se non admodum prodesset. Hoc igitur Deus se respicere testatur in vaticiniis, ut ecclesiae fidem aedificet. Quod superioribus addi necesse fuit, ut populus intelligeret ista exempla proponi non solum ad virtutem Dei praedicandam, sed ut pii omnes ex ea fructum sentirent. Sic enim accommodanda sunt exempla omnia virtutis atque praescientiae Dei, ut nos ei curae esse, atque in salutem nostram omnia ab ipso agi intelligamus. Iubetur ergo Sion agnoscere verum et unicum Deum: non ex eo solum quod poenas scelerum suorum dedit: sed quod restituitur ab exsilio, atque ita propitium sibi Deum sentit.

(*Ecce.*) Hic considerandus est nobis mons Sion quasi vastus et desertus: Ierosolyma vero ut in solitudinem redacta. Unde etiam Ieremias eam sic loquentem introducit, ut mulieres afflictae et turbatae solent. Ita nunc Dominus eam proponit ut orbam et destitutam. Postea Isaias ipsam ad laetitiam excitabit, ut mulierem prius sterilem, cui nova foecunditas ad sobolem gignendam a Domino data est. Eodem modo hic significat se consolaturum Ierosolymam, quo tempore triste et horrendum spectaculum erat in deformibus eius ruinis. Hic autem est nuntius, vel orituros ex ea liberos, quum

diu orba et solitaria fuisset: vel turmatim ad eam redituros qui per longinqua exsilia dispersi fuerant. Opponenda igitur est illi vastitati restitutio quae per Cyrum facta est, ubi dicitur, Ecce veniunt. Et sub nomine Primi non modo aeterna Dei essentia, sed etiam vaticinii antiquitas notatur. Adiungit quomodo fideles Deus edoceat de rebus futuris, nempe opera et ministerio prophetarum. מבשר Hieronymus vertit evangelistam, sed proprie nuntium significat: parum tamen interest, quod ad sensum spectat. Prophetas enim denotat qui laetum ac optatum huius liberationis nuntium perferent, sicuti ante per Mosen promiserat Deus se per continuas successiones excitaturum fideles ministros, qui magis omnibus, ariolis et divinis longe praecellerent. Unde etiam prius insigni titulo ecclesiam ornabat, annuntiatricem vocans: quoniam in ea resonare debet verbum Dei: quod plurimum valet ad commendationem praedicationis. Nec enim Dominus e coelo descendit ut nos doceat: sed utitur ministerio servorum suorum, atque ipsorum ore se loqui pronuntiat. Hoc autem insigne beneficium Dei a nobis toto animo complectendum est. Promiserat in lege (Deut. 18, 15), ut nuper attigi: Suscitabo vobis prophetam de medio vestri. Nunc promissionem istam confirmat, quum ait, nuntios minime defuturos qui populum sublevent in suis moeroribus, et in summis illis angustiis consolentur. Hic etiam constituendum, nullam esse ecclesiae formam, ubi prophetiae cessant: id est, ubi nulla miseriis nostris ex verbo Dei allevatio affertur.

28. (*Aspexi, nec ullus.*) Postquam de se loquutus est Dominus, ad idola revertitur. Sunt enim perpetuae antitheses, quibus Deus idolis opponitur, perinde ac si diceret: Haec a me fiunt, ab idolis vero fieri non possunt. Nihil enim omnino iis consilii, prudentiae vel intelligentiae est: nullum responsum interrogantibus dare, nullam allevationem miseris afferre possunt. Atque in ista comparatione tenendum est, primum per prophetas et eorum doctrinam facile ostendere se esse Deum, deinde similiter quoque operibus: in idolis vero nihil tale reperiri. Sequitur ergo non esse deos, nosque in hoc uno defixos esse oportere. Caeterum hebetantur hominum oculi socordia, quod neque interrogent, neque considerent, neque observent. Obstupescunt ergo in idolis: quia sponte hallucinantur. Nam protinus vanitatem deprehenderent, si diligentiam in considerando adhiberent. Unde apparet idolorum cultores ignorantiae praetextu excusari non posse: quia caeci esse atque in tenebris errare quam lucem intueri et veritatem amplecti malunt.

29. (*Ecce omnes vanitas.*) Postquam loquutus est de idolis, idem pronuntiat de ipsorum cultoribus: quemadmodum etiam Psal. 115 (v. 8) habetur: Similes eis fiunt qui faciunt ea, et omnes qui sperant in eis. Omnes igitur superstitiosos vanitatis plenos esse, nihil iudicii aut rationis habere ostendit. Hoc quidem ipsis persuaderi non potest: nam arrogantia sua inflati se primarios omnium hominum esse putant, nosque velut stupidos et humanarum rerum expertes prae se despiciunt. Quo fastu nos contemnunt papistae et acuti eorum doctores? qua superbia olim Romani Iudaeos spreverunt? Sed nihil est cur moremur talem superbiam: omnes enim hic a Deo vanitatis damnantur.

(*Defectus opera eorum.*) Opera vocat tam simulacra quae sibi superstitiosi homines effingunt, quam omnes commentitios cultus, quorum nullus est finis vel modus, ubi quis sibi religionis autor et magister esse appetit: omnia defectum, id est, rem nihili esse pronuntiat. Planius etiam declarat, quum dicit *ventum* esse et *chaos*, id est, rem confusam. Sic enim expono תהו, quemadmodum etiam accipitur primo Genescos, quum terram primum informem ac veluti confusam fuisse Moses ait. Hic locus adversus idololatras diligenter notandus. Putant enim simulacra instituta esse ad conservandam religionem, atque eorum conspectu, tanquam visibili praesentia Dei, animos accendi. Libros simplicium atque idiotarum esse putant, qui scripturarum lectione institui non possunt. Hic vero spiritus Dei rem confusam atque informem esse dicit: quia videlicet obturbantur ingenia hominum, atque in superstitione retinentur. Imo quidquid verae notitiae hominibus inest, hoc idolorum cultu suffocatur atque exstinguitur. Denique omnia simulacra et eorum cultus, et qui eos commenti sunt, et qui sequuntur, meram vanitatem esse docet, atque a nobis secure damnari posse.

CAPUT XLII.

1. *Ecce servus meus, innitar illi* [1]) *electus meus, in quo sibi placuit anima mea. Posui spiritum meum super eum: iudicium gentibus proferet.* 2. *Non clamabit, neque attollet, neque audire faciet in plateis vocem suam.* 3. *Arundinem quassatam non perfringet, nec linum fumans exstinguet: in veritate proferet iudicium.* 4. *Non deficiet, neque frangetur: donec ponat in terra iudicium: et legem eius insulae exspectabunt.* 5. *Sic dicit Deus Iehova* [2]), *creator coelorum, et expandens eos: dilatans terram et germina eius: dans flatum populo in ea habitanti, et spiritum ambulantibus in ea.* 6. *Ego Iehova vocavi te in iustitia, et tenebo te manu tua: custodiam te, et ponam in foedus populi, in lucem gentium.* 7. *Ut aperias oculos cae-*

---

[1]) *in margine:* Vel suffulciam ipsum. [2]) Vel, potens.

corum, ut educas ex ergastulo vinctos, et e domo carceris sedentes in tenebris. 8. *Ego Iehova: hoc nomen meum: et gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam sculptilibus.* 9. *Priora ecce venerunt: et nova ego annuntio: antequam oriantur nota faciam vobis.* 10. *Cantate Iehovae canticum novum, laudem eius ab extremo terrae: qui descenditis in mare, et plenitudo eius* [1]*), insulae et incolae earum.* 11. *Exclament desertum et urbes eius, villae ubi habitat Kedar. Cantent incolae petrae, et e vertice montium iubilent.* 12. *Dent Iehovae gloriam, et laudem eius in insulis annuntient.* 13. *Iehova tanquam gigas egredietur: et sicut praeliator zelum excitabit. Vociferabitur, iubilabit: super inimicos suos roborabitur.* 14. *Tacui a multo tempore, silui et continui me: tanquam parturiens clamabo: vastabo, et deglutiam simul.* 15. *In solitudinem redigam montes et colles: omnem herbam eorum exsiccabo: ponam flumina in insulas: et stagna exsiccabo.* 16. *Et ducam caecos per viam quam nesciebant: per semitas quas non noverant faciam eos ingredi: ponamque tenebras coram eis in lucem, et obliqua in planum. Haec* [2]*) faciam eis, et non derelinquam eos.* 17. *Agentur retrorsum, pudefient pudore qui confidunt sculptili, et fusili dicunt, Vos dii nostri.* 18. *O surdi audite, et caeci intenti estote ad videndum.* 19. *Quis caecus nisi servus meus? quis surdus sicut nuntius meus quem mitto? quis caecus sicut perfectus, et caecus ut servus Iehovae?* 20. *Videndo multa quae non observas, aperiendo aures, ut non audiat.* 21. *Iehova voluntarius propter iustitiam suam, ut magnificet legem ac extollat.* 22. *At hic populus direptus est ac conculcatus: illaqueandi in carceribus omnes, et in speluncis abscondentur. Erunt in direptionem, nec erit qui liberet: in praedam, nec quisquam dicet, redde.* 23. *Quis in vobis auribus percipiet hoc? quis advertet? quis attendet in posterum?* 24. *Quis in praedam dedit Iacob, et Israel exposuit direptoribus? Nonne Iehova? eo quod peccaverimus in eum, nec voluerunt ambulare in viis eius, nec audierunt legem eius.* 25. *Itaque effudit super eum furorem irae suae, et robur belli. Inflammavit eum undique, neque advertit: exarsit in eum, neque posuit super cor.*

IN CAPUT XLII.

1. (*Ecce servus meus.*) Videtur propheta tanquam ex abrupto ad Christum transsilire, sed memoria tenendum quod iam alio loco diximus: solere prophetas quum aliquid difficile creditu promittunt, statim mentionem de Christo subiungere. In eo enim promissiones omnes ratae sunt, quae alioqui dubiae ac suspensae essent. In Christo, inquit Paulus, est Etiam et Amen (2. Cor. 1, 20). Quid enim nobis cum Deo nisi mediator ille intercedat? nimium profecto absumus a maiestate ipsius. Ergo neque salutis, neque ullius boni, nisi beneficio Christi, participes esse possemus. Porro dum Iudaeis liberationem promisit Dominus, altius eorum mentes evehere voluit: ut maiora et praestantiora dona spectarent, quam libertatem corporis, et reditum in Iudaeam. Ea enim praeludia tantummodo fuerunt redemptionis quam per Christum adepti sunt demum, et nos hodie consequimur. Imo mutila fuisset Dei gratia in reditu populi, nisi quatenus perpetuus ecclesiae suae redemptor tunc apparuit. Sed ut alibi diximus, finis babylonici exsilii plenam ecclesiae restitutionem in se complexus est. Ideoque non mirum si illud exordium gratiae prophetae contexant cum regno Christi, sicuti haec series passim occurrit. Ad Christum ergo veniendum, sine quo propitius nobis Deus esse non potest: hoc est, nisi in eius corpus insiti censeamur inter Dei filios. De ipso quidem primogenito et capite nunc sermonem haberi ex progressu liquebit: quia neque ad alium quempiam transferri possent quae dicentur: et evangelistae controversiam omnem tollunt. *Servum* vocat Christum, κατ' ἐξοχὴν. Hoc enim nomen in omnes pios competit: quoniam ea conditione adoptati sunt a Deo, ut se et totam vitam ei in obsequium addicant: pii quoque doctores, et quicunque publicam in ecclesia personam sustinent, peculiari modo se nominant Dei servos. Christus vero singulare quiddam habet, cur potissimum hoc nomen ei conveniat. Nam ideo servus vocatur, quod Deus pater non modo vel docendi, vel aliud agendi munus ei iniunxerit, sed ipsum vocarit ad opus eximium et incomparabile, quod cum caeteris commune non est. Caeterum hoc nomen etsi tribuitur personae, refertur tamen ad humanam naturam. Nam quum aeterna sit eius deitas, et in ea aequalem et eandem cum patre gloriam semper obtinuerit, ut se ad parendum submitteret, necesse fuit carnem induere. Unde etiam Paulus (Philipp. 2, 6), Quum esset, inquit, in forma Dei, non arbitratus est rapinam, se facere aequalem Deo: sed inanivit semetipsum, formam servi accipiens, etc. Quod ergo fuit servus, hoc voluntarium fuit: ne quidquam de eius dignitate propterea minui existimemus. Atque hoc significarunt veteres ecclesiae scriptores nomine dispensationis: qua factum esse dicunt, ut omnes infirmitates nostras subierit. Est enim voluntarius hic affectus quo se subiecit Deo, atque ita subiecit, ut nobis quoque inserviret. Nec tamen ea tam humilis conditio prohibet quominus supremam maiestatem retineat. Unde etiam Apostolus ipsum supra omne nomen exaltatum esse dicit.

(*Ecce.*) Utitur particula demonstrativa, ut adducat Iudaeos in rem praesentem. Nam ea quae ob oculos habebant poterant ipsos ad desperationem

---

1) 1551: et quod in ea est. 2) Vel, Haec verba, vel, Has res.

adigere. Iubet ergo ut oculos avertant a praesenti rerum statu, atque in Christum respiciant. אתמך alii active, alii passive exponunt. Si passive, talis erit sensus: Sic Deum innixurum Christo suo, ut omnem curam in ipsum reiiciat: sicuti domini in servos fideles solent. Atque hoc eximiae fidelitatis testimonium est, quod Deus pater ei omnia committet: atque in eius manu deponet suam potestatem et imperium. Non tamen displicet activa significatio: Erigam ipsum, vel attollam, vel stabiliam in suo gradu. Nam quod paulo post sequitur: Ponam spiritum meum in eo, repetitio est eiusdem sententiae. Priore itaque loco dicit, Fulciam eum: deinde modum fulturae indicat, quod eum spiritu suo reget: qua loquutione significat se Christo in omnibus adiutorem fore, nec passurum ut ullis difficultatibus cedat. Oportuit autem Christum praeditum esse spiritu Dei, ut divino illo munere fungeretur, Deique et hominum mediator esset: quia humanitus tanta res peragi non poterat. *Electus* hic pro eximio capitur, ut aliis in locis: quemadmodum electi iuvenes vocantur, qui sunt in ipso flore aetatis. Servum igitur eximium vocat, qui perferat nuntium reconciliationis, cuius omnes actiones regantur divinitus. Interea gratuitum suum amorem commendat, quo nos omnes complexus est in filio unigenito, ut in ipso capite refulgeat electio, qua in spem aeternae vitae sumus adoptati. Iam quia coelestis virtus in humana Christi natura habitat, dum ipsum audimus loquentem, ne carnem aut sanguinem spectemus, sed altius erigamus mentes, ut quidquid ab eo agitur divinum esse intelligamus.

(*In quo sibi placuit anima mea.*) Hoc testimonio intelligimus Christum non solum gratiosum esse patri, sed ipsum solum ei gratum et acceptum esse: ut nulla sit ratio impetrandae a Deo gratiae, quam intercessore Christo. Atque hoc sensu hic locus ab evangelistis citatur, quemadmodum et Paulus primo ad Ephesios cap. (v. 6) docet nos in dilecto sic fuisse reconciliatos, ut propter ipsum amemur. Postea admonet, Christum virtute spiritus non sua privatim causa ornatum iri, sed ut eam longe lateque diffundat. Et quidem iudicii nomine significat regimen bene constitutum: non sententiam quae a iudice fertur pro tribunali. Nam iudicare Hebraeis praeesse, regere et moderari significat. Nec tantum in Iudaea, sed ubique terrarum hoc iudicium fore adiungit. Quae promissio admodum nova atque insolita fuit: Deus enim tantummodo in Iudaea notus erat, gentes ab omni gratiae fiducia excludebantur. Propterea luculentis hisce testimoniis nobis vehementer opus fuit, ut de vocatione nostra reddamur certiores: nam alioqui haec promissa nullo modo ad nos pertinere viderentur. Christus ergo missus est ut universum orbem sub potestatem et obsequium Dei redigeret. Unde apparet sine ipso confusa et perversa esse omnia. Priusquam ad nos accedat, nulla inter nos recta administratio esse potest. Discamus ergo nos ei subiicere, si bene ac moderate regi cupimus. Est autem hoc regimen ex natura ipsius regni aestimandum, quod externum non est, sed ad interiorem hominem pertinet. Constat enim recta conscientia, et vitae sinceritate, non quae coram hominibus, sed coram Deo aestimetur. Itaque huc summa redit, quia tota hominum vita perversa est ex quo per lapsum Adae omni ex parte corrupti sumus, venisse Christum cum coelesti potentia spiritus, qui nos mutato ingenio reformet in vitae novitatem.

2. (*Non clamabit.*) Ostendit qualis futurus sit Christi adventus: nempe, sine pompa aut apparatu, qualis regibus terrenis esse solet. Adventu enim regum varii strepitus et ingentes acclamationes fiunt, adeo ut coelum terrae misceri videatur. At Christum sine ullo strepitu aut clamore venturum esse dicit Isaias: idque non modo laudandae modestiae causa, sed primum ut nihil de eo terrenum fingamus: deinde, ut cognita eius mansuetudine qua nos allicit, properemus alacriter ad eius occursum. Postremo, quamvis contemptibilis sit eius humilitas, ne tamen languescat fides nostra. Non attollet ergo vocem, hoc est, nihil prae se feret turbulentum: ut vulgo dicere solemus de placido homine et quieto, *Il ne fait pas grand bruit.* Nec certe venditavit sese populo: quin saepe miracula sua vulgari prohibebat, ut eius imperium atque autoritatem omnes longe diversam esse intelligerent ab ea quam reges aut principes sibi conciliant, rumore de se concitato ad captandum favorem multitudinis.

3. (*Arundinem quassatam.*) Postquam in genere pronuntiavit Christum principibus terrenis dissimilem fore: mansuetudinem quoque ipsius in specie declarat in eo, quod infirmos ac debiles sustinebit. Hoc enim significat ista similitudine *arundinis quassatae*, nolle se eos qui semifracti sunt frangere omnino ac conterere, sed levare potius ac sustinere: ut quod boni in ipsis erit conservet atque adaugeat. Idem declarat similitudine lini fumigantis. Metaphora ducta est ab ellychniis, in quibus etsi displicet obscuritas, aut fumus quem edunt, non tamen exstinguuntur, sed potius mundantur ac foventur. Talem Christo indulgentiam attribuit Isaias, qua imbecillitatem nostram toleret: quod re ipsa sentimus ab ipso impleri. Ubicunque enim emicat aliqua scintilla pietatis, eam fovet atque excitat. Nam si nobiscum summo iure ageret, in nihilum redigeremur. Quamvis igitur vacillent homines ac claudicent, quamvis etiam quassati aut luxati sint, tamen eos non statim abiicit, quasi prorsus inutiles: sed diu perfert, quoad firmiores et constantiores reddiderit. Huius mansuetudinis signum editum

fuit a Deo, quum Christus ad hoc legationis munus inauguratus est. Missus enim est e coelo in ipsum spiritus sanctus sub specie columbae, quae nihil aliud prae se fert quam mansuetudinem et lenitatem. Et certe signum ipsi rei omnino convenit. Nec enim magnos strepitus movet, nec formidabilem se praebet, ut reges terreni solent: neque populum suum supra modum urgere, aut premere, sed potius sublevare ac fovere vult. Nec solum id praestitit quum apparuit mundo, sed in dies per evangelium talem se praebet. Hoc igitur exemplo debent ministri evangelii, quum eius vices sustineant, mansuetos se praebere, et sustinere infirmos, et placide ducere in viam, ne exstinguant in eis igniculos pietatis, qui vel paulum modo emicant, sed potius inflamment totis viribus. Caeterum ne hac mansuetudine vitia et corruptelas foveri existimemus, subiungit, *in veritate proferet iudicium.* Quamvis ergo Christus infirmos sublevet ac sustineat, tamen longe abest a blanditiis, quibus vitia aluntur. Corrigenda igitur sunt peccata sine adulatione, qua nihil magis alienum ab ista mansuetudine esse potest. Itaque diligenter cavenda nobis sunt extrema: id est, ne vel nimia severitate frangamus debilium animos: vel blanditiis nostris aliquid mali foveamus. Ut autem melius teneamus in quos hac mansuetudine utendum sit Christi exemplo, sedulo expendenda sunt prophetae verba. Calamum quassatum et ellychnium fumans nominat. Haec igitur ad eos non pertinent qui robusti sunt, atque pervicaciter resistunt, quique furiosi sunt, ac indomiti: tales enim hac indulgentia indigni sunt, quin potius severitate verbi, tanquam malleo, frangendi sunt et conterendi. Itaque sic laudat mansuetudinem, ut simul quibus apta sit, quando et quomodo utendum sit, demonstret. Nec enim convenit duris et praefractis, vel sui furoris flammam iaculantibus, sed qui dociles se praebent, ac libenter se iugo Christi subiiciunt. Et fumandi verbo admonet non tenebras, sed scintillas, tametsi tenues et subobscuras, ali ab ipso ac foveri. Ubi igitur pervicacia et impietas, illic summa severitate agendum est, nec ullo modo indulgendum: ubi vero quaedam vitia non prorsus intolerabilia sunt, tamen hac lenitate minime foveri, sed corrigi atque emendari decet: quia praecipua semper veritatis, de qua loquitur, habenda ratio, ne vitia tegantur, atque ita occultam putredinem contrahant, sed infirmi paulatim ad sinceram rectitudinem formentur. De iis ergo hic agitur, quibus tametsi multum desit, integro sunt animo, et studiosi sunt verae religionis: ut saltem inchoatum in iis boni aliquid appareat. Quam enim durus in contemptores fuerit Christus, ex multis exemplis abunde patet. Virgam enim ferream cogitur exserere ad comminuendos eos qui se pastorali eius pedo regi non sustinent. Nam sicuti vere pronuntiat voluntariis discipulis iugum suum suave esse, et onus leve: ita non frustra eum sceptro ferreo armat David Psalmo secundo (v. 9) ad hostes frangendos: et Psalmo 110 (v. 6. 7) sanguine madidum fore dicit.

4. (*Non deficiet, neque frangetur.*) Alludit ad proximum versum, et confirmat id quod prius dictum est: nempe, Christum placidum quidem et lenem fore erga debiles: nihil tamen aut effeminatum aut molle habiturum, quia mandatum sibi a patre munus suum viriliter exsequetur. Hoc enim significat quum ait non defecturum. Atque in hoc verbo יכהה allusio est cum priore versu, ubi de fumigante lino loquutus est. Ostendit autem qualis vera sit moderatio mansuetudinis, ne declinet ad dissolutam indulgentiam. Sic enim ea utendum est, ne officio nostro desimus. Multi se lenitatis nomine venditare volunt, ut plausibiles sint mundo et gratiosi: sed interim turpiter ac nefarie veritatem produnt. Memini quum in celebri quadam civitate duo essent concionatores, quorum alter strenue ac fortiter vitia insectabatur, alter vero blanditiis auram popularem captabat: hunc blandum qui Ieremiam enarrabat incidisse in locum plenum lenissimae consolationis: atque argumentum opportunum (ut quidem existimabat) nactum, invehi coepisse in rigidos illos et severos reprehensores, qui verborum quasi fulminibus homines terrere solent. Postridie vero quum propheta argumentum mutaret, et acrius pro sua vehementia obiurgaret impios, miserum assentatorem, quae recenti memoria omnes audierant, summa cum irrisione retractare coactum esse. Ita levis illa aura quam captabat, protinus evanuit, quum se proderet indicio suo, bonisque et malis putidum se redderet. Est igitur nobis inter dociles et pervicaces distinguendum, ne passim mansuetudine ista abutamur. Interea invictam Christi fortitudinem Isaias fore praedicat, qua obstacula omnia superet. Nam his verbis, Donec ponat iudicium, intelligit efficax fore ministerium Christi, ut emergat fructus doctrinae. Nec enim solummodo dicit, donec annuntiaverit voluntatem patris: sed donec stabiliat iudicium, id est, rectam administrandi rationem: sicuti prius dictum est. Testatur ergo ministerium Christi non fore infructuosum, sed tantae efficaciae ut eo homines reformentur. Quod ad Christi personam restringi non debet, sed ad totum evangelii cursum: quia non modo legatione sibi iniuncta functus est per triennium, sed per suos ministros quotidie eandem continuat. Interea monemur nos munere isto fungi non posse, quin molestiae permultae ferendae sint, et difficilia certamina subeunda, adeoque periculosa, ut iis propemodum frangamur, atque omnia abiicere parati simus. Non est tamen desinendum, sed constanter pergendum in officio, atque ad extremum usque currendum est.

Ideo testatur hic propheta Christum adeo constantem fore, ut vocationem suam ad extremum persequatur. Quo etiam exemplo nobis forti animo perseverandum est. *Legem* hic accipit pro doctrina: quemadmodum etiam Hebraeis a docendo appellatur. Atque sic prophetae de evangelii doctrina loqui solent, ut ostendant ipsam neque novam, neque alienam a Mose futuram esse.

(*Insulae.*) Prius declaravimus insulas ab Hebraeis vocari transmarinas regiones. Confirmat autem propheta superiorem sententiam, qua dictum est, Christum non Iudaeis tantum, sed gentibus quoque destinatum esse: tametsi nihil commune haberent cum politia Iudaeorum. Ad omnes denique nationes pertinet ista promissio: ut omnes orbis partes huius restitutionis atque reformationis fructum percipiant. Exspectandi quoque verbo significat electos avide suscepturos evangelium sibi oblatum. Nam in eo Dominus patefacit vim suae electionis, quod qui in tenebris errabant simul atque evangelii vocem audiunt, eam summo studio amplectuntur, ac tametsi prius aberrarent ut oves dissipatae ac fere perditae, tamen pastoris vocem statim audiunt, seque libenter ei submittunt: quemadmodum etiam Christus ipse pronuntiavit. Unde agnoscimus verissimum esse illud Augustini, plerasque oves extra caulas agere, quum lupi intra caulas saepenumero habitent. Attentio porro haec opus Dei est, dum homines qui sapere se putabant, proprio sensu valere iusso, accurrunt ad discendum Christi evangelium, ut toti ab hoc magistro pendeant.

5. (*Sic dicit Iehova.*) Confirmat id quod dixit initio capitis de regno Christi, omnia videlicet per ipsum restituenda atque instauranda esse: quod quum incredibile videri posset, magnificam hic descriptionem subiunxit de potentia Dei: qua fides nostra confirmari debet, quum praesertim externus rerum status omnino adversatur. Propterea adducit aperta documenta potentiae Dei, ut eorum commemoratione excitentur omnes, atque sibi persuadeant eum qui ex nihilo creavit omnia, coelos expandit, germina produxit, vitam inspiravit animantibus, quique sustinet ac tuetur omnia sua potestate, facile haec praestiturum quae promittit de regno Christi. His loquendi formis monemur, ut verbo Dei sua constet autoritas et plena fides, reputandam semper esse eius potentiam. Neque enim abs re sic praefatur Isaias, sed ut omnem dubitationem eximat: quia Deo, sub cuius manu et arbitrio subest totus orbis, nihil sit difficile: et proximis capitibus similis loquendi ratio occurret. האל potentem nonnulli vertunt, alii Deum: sed parum refert, idem enim est sensus: quia potentiam eius et maiestatem proponit, atque his titulis eam varie exornat, ut ipsum facile collapsa et prostrata omnia restiturum sciamus.

6. (*Ego Iehova vocavi te in iustitia.*) Iterum repetit Dei nomen, in quo subaudienda sunt ea quae expressit superiore versu de potentia ipsius. Vulgo putant vocationis Christi finem notari, quod missus sit a patre ut iustitiam stabiliret inter homines. Ea enim destituti sunt quamdiu Christo carent: omnibusque scelerum et vitiorum corruptelis dediti, sub tyrannide Satanae captivi sunt. Sed quia *iustitiae* nomen latius patet, argutiam illam omitto: neque etiam dicitur *ad iustitiam vocandus*, sed loquutio haec simpliciter resolvi debet in adverbium iuste, vel sancte. Potius intelligo vocatum Christum in iustitia, quod legitima sit eius vocatio, ideoque stabilis et firma futura sit. Scimus enim ea quae rite et ordine non fiunt, diuturna esse non posse. Nisi forte ita accipere placeat, Deum, ut Christum praeficiat ecclesiae instaurationi, non aliunde causam petere, sed a se ipso, et propria iustitia. Certum tamen est, stabilitatem notari hac voce: ac si dictum esset fideliter. Per apprehensionem manus intelligit praesens auxilium Dei: ac si diceret: Ego te gubernabo ac confirmabo in ea vocatione in qua te constitui. In summa, ut iusta est illa tua vocatio, sic eam tuebor ac sustinebo, ac si apprehensa manu tua dux tibi essem. Et verbum custodiendi quod proxime sequitur satis declarat quid sit tenere manu: nempe, sic gubernatum iri Christum a patre, ut eum tutorem ac vindicem habeat, fruatur eius auxilio, denique praesentem ipsum sentiat in omnibus.

(*Ponam te in foedus.*) Iam exprimit quorsum custodem se Christo fore Deus promittat. Caeterum propheta distincte de Iudaeis et gentibus loquutus est: non quod differant natura, aut alii aliis praestantiores sint (omnes enim egent gratia Dei, atque omnibus promiscue Christus salutem attulit), sed quia Iudaeis primum locum attribuit Dominus, ideo ab aliis secerni consentaneum fuit. Ergo antequam diruta esset maceria, non suo merito, sed Dei beneficio excelluerunt, quod foedus gratuitum cum iis primo loco initum sit. Obiici potest, cur statuatur Christus in foedus quod multo ante sancitum erat: nam ante duo annorum millia et aliquanto plus adoptaverat Deus Abraham: atque ita origo discretionis Christi adventum longe praecessit. Respondeo, foedus quod percussum fuerat cum Abrahamo et posteris, fundatum fuisse in Christo. Haec enim sunt foederis verba: Benedicent se in semine tuo omnes gentes. Nec vero aliter fuit ratum foedus, quam in semine Abrahae, hoc est, in Christo: cuius adventu, tametsi prius initum esset, confirmatum est, atque effectu ipso sancitum. Unde etiam Paulus omnes Dei promissiones in Christo Etiam et Amen esse dicit. Et alio loco Christum ministrum cir-

cumcisionis vocat, ad implendas promissiones quae datae erant patribus (Rom. 15, 8). Clarius etiam alibi Christum esse omnium pacem, ut qui ante divisi erant sub ipso coalescant, atque ita reconcilientur Deo tam longinqui quam propinqui (Ephes. 2, 17). Hinc quoque apparet Christum non tantum Iudaeis, sed toti mundo promissum esse. Atque iterum hic locuples de gentium vocatione testimonium habemus, quum nominatim exprimat Christum in earum lucem destinatum esse. *Lucem* porro vocat, quod gentes in profundissimas et densissimas tenebras demersae essent, quo tempore Iudaeis tantum Dominus praelucebat. Nunc igitur in nobis solummodo culpa est, nisi salutis huius participes simus. Omnes enim homines, nemine dempto, ad se vocat, omnibusque Christum destinat, ut ab ipso illuminemur. Aperiamus modo oculos, ipse solus tenebras discutiet, mentesque nostras veritatis luce illustrabit.

7. (*Ut aperias oculos caecorum.*) Hic fusius enarrat in quem finem Christus a patre mittendus sit: ut quid fructus nobis afferat, et quam necessarium eius subsidium sit melius liqueat. Admonet autem cunctos mortales caecitatis suae, ut eam agnoscant, si illuminari a Christo velint. Denique sub istis metaphoris declarat qualis sit hominum conditio, donec illis affulgeat Christus redemptor: miserrimos scilicet, bonorum omnium vacuos et inopes, aerumnisque infinitis septos atque obrutos esse, donec a Christo liberentur. Etsi autem compellat ipsum Christum, fideles tamen respicit, ut sciant quod sibi sperandum sit, nec dubitent malis suis omnibus paratum fore remedium, si eius fidem implorent. Nec enim hic Christo praescribit pater quid acturus sit, quasi doceri vel mandatis instrui ipse necesse habeat: sed eum nostra causa alloquitur, ut quorsum a patre missus sit intelligamus: quemadmodum etiam Psalmo secundo (v. 7): recensebo decretum: postula a me, dabo tibi gentes. Dignitas enim et autoritas Christi illic praedicatur, ut sciamus summum ei a patre concessum esse imperium, quo tutius omnem in eo spem et fiduciam locemus.

8. (*Ego Iehova.*) Hinc collige qualis et quantus sit morbus incredulitatis, quum in eo curando vix ullis verbis Dominus sibi satisfacere possit. Sumus enim ad diffidentiam proni natura: nec Deo loquenti fidem habemus, nisi duritiem nostram penitus evincat. Deinde subinde in idem vitium relabimur nostra levitate, nisi nos pluribus fraenis retineat. Iterum ergo revertitur ad eam confirmationem de qua prius dictum est, nequid fidem deroget suis promissis. הוא interdum capitur substantivi loco, ut sit nomen proprium Dei. Ego vero simpliciter expono, ipsum est nomen meum, id est, mihi proprium est, ut nefas sit alio transferri. In summa, hac loquutione obsignat quidquid de officio Christi dictum est, ac veluti sigillum addit promissioni: Qui haec pronuntiat, testatur se solum esse Deum, nomenque hoc in ipso tantum residere. *Non dabo*, id est, non patiar gloriam meam imminui: quod fieret si mendax aut vanus deprehenderer in promissis. Suis ergo promissis se staturum declarat, quod gloriam suam vindicare et servare integram velit, ne ulla in parte ipsi derogetur. Insignis locus: quo docemur gloriam Dei in eo praecipue conspicuam esse, quod praestat ea quae pollicitus est. Atque hinc eximiam fidei nostrae confirmationem habemus, quod Dominus nunquam fallit, nec promissis deest, nec ulla ratione impediri potest quod semel constituit. Quoniam vero Satan miris artibus hanc Dei gloriam obscurare, atque ad homines et falsos deos transferre nititur, ideo testatur se non passurum ut vanus aut fallax in promissis videatur. Antithesis autem inter Deum unicum et idola ad circumstantiam temporis refertur: quia nisi Deus suorum fuisset redemptor, gloriati fuissent increduli ac si fallax et inanis fuisset vera religio. Negat igitur se passurum Deus, ut oppressa ecclesia triumphos agant impii: sicuti minime dubium est, Deum hactenus nobis pepercisse, et tam clementer adhuc agere nobiscum, ne sacrilegis papistarum probris evangelium suum exponat. Hinc universalis doctrina colligenda est: nempe, Dominum velle gloriam suam illibatam sibi manere. Eam enim ubique summa contentione vindicat atque asserit: ut zelotem se eius acerrimum esse ostendat, nec minimam eius partem alio transferri patiatur.

9. (*Priora.*) Nunc in memoriam revocat priora vaticinia, ex quorum complemento fidem in posterum quoque sibi habendam esse ostendit. Nam quae re ipsa experti sumus, multum ad confirmationem valere debent. Perinde ergo est ac si diceret: Ego toties loquutus sum patribus vestris, meque in omnibus veracem estis experti: mihi tamen de futuris fidem habere non potestis. Experientia rerum ante actarum nihil vos movet, neque ad meliora incitat. Sic igitur commemoranda sunt beneficia Dei, ut in verbo eius, quoties in spe abscondita latet salus nostra, toto vitae nostrae cursu acquiescamus et confirmemur. Ac adverbio *ecce* tanquam digito monstrat, ipsos experientia didicisse Deum non esse vanum, nec frustra per prophetas loquutum esse: quia palam certis documentis nota et celebris erat Dei veritas.

(*Antequam.*) Hac nota discernit Deum ab idolis, quod futura solus ipse novit ac praedicit: illa vero nesciunt. Quod autem responsa plerumque data sunt a diis gentium, ea aut falsa aut fallacia fuisse ante vidimus, quia turpiter saepe delusi fuerunt qui ab illis pendebant, sicuti digni fuerunt

hac mercede. Quod si quando prima specie eventus respondit, hoc modo demersi altius fuerunt in aeternum interitum: et iusto Dei iudicio factum est ut talibus praestigiis eos fascinaret Satan. Alia oraculorum ratio, quibus utiliter, et in suam salutem ecclesia nunc ad resipiscentiam adducta fuit: nunc in bonam spem erecta, ne sub poenarum onere deficeret. Hoc quidem fixum manet, quaecunque praedixit Deus, eventu comprobari. Omnia enim providentia sua regit et moderatur.

10. (*Cantate Domino.*) Nunc populum ad gratitudinem hortatur. Hoc enim perpetuum in beneficiis Dei esse debet, ut eorum commemoratione ad gratias agendas et laudes eius celebrandas incitemur. Porro ista exhortatione pios velut in rem praesentem vocans eas promissiones confirmat de quibus loquutus est. Hoc enim prophetae consilium notandum est, quantumvis duriter premantur fideles, non tamen esse cur moerori succumbant: sed bona spe animari debere ad laetitiam, ut iam se ad gratitudinis testimonium accingant. Materia huius cantici est, quod Christus patefactus est mundo, et missus a patre ut ecclesiae suae miseriis succurrat, eamque restituat in perfectum ordinem: imo quasi totum orbem renovet. Quo autem res erat magis difficilis creditu, omnem dubitationem tollere voluit propheta, ut melius animis eorum haec vaticinia infigeret: nec profecto mirum est prophetam in his excitandis adeo laborare, quum in extremas angustias redacti essent, nec ulla spes reliqua esset salutis. Solus enim rerum aspectus fidem eorum labefacere poterat, imo suspicionem afferre, vana et ridicula esse omnia quae a prophetis praedicta erant. Huc ergo pertinet ista exhortatio, ut in deploratissimo rerum statu erecto sint animo, atque istis promissionibus confidant. *Novum* intelligit praeclarum, elegans, exquisitum, non vulgare aut tritum: sed quod in admirationem homines rapiat, utpote compositum de singulari Dei gratia, cuius simile exemplum nunquam exstiterat. Quo sensu etiam Psal. 33 et 96 capitur. Novum enim hic opponitur vulgari, atque ita incomparabilis Dei misericordia commendatur, quae in Christo patefacienda erat. Quamobrem celebrari ipsam, atque eximiis laudibus extolli oportuit. Unde colligimus unumquemque nostrum eo magis ad laudes Dei praedicandas intentum esse oportere, quo plus beneficiorum accepit. Omnes quidem Deo laudes canere debent: quia nemo est qui non summopore sit ei obstrictus: sed magis exquisitas laudes ab iis manare decet qui liberalius ornati fuerunt. Iam quum fontem omnium benedictionum aperuit Deus in Christo, et spirituales omnes divitias explicuerit, non mirum si insolitum et insigne laudis sacrificium sibi rependi postulet. Notandum est autem hoc canticum cani non posse nisi a renovatis. Nam ab intimo cordis affectu proficisci debet. Spiritu ergo duce atque impulsore opus est ut laudes istas vere cantemus. Porro non unum tantum aut alterum populum, sed omnes orbis terrarum nationes ad id hortatur: quoniam omnibus etiam Christus destinatus est.

11. (*Exclament.*) Quum propheta omnes orbis partes comprehendat, eas praecipue nominat quae magis notae Iudaeis erant. Nam ab occidente Iudaea mare habuit, ab oriente desertum et Arabiam. Quum enim loquitur de tentoriis Cedar, deserto et rupibus, Arabiam designat: sed est synecdoche, qua totum orientem comprehendit. Perinde igitur est ac si diceret, a solis ortu ad occasum usque audiendas esse has laudes: quoniam ubique coletur Dominus, quum antea in Iudaea tantum coleretur. Itaque immutabitur rerum status, atque in extremis terrae partibus laus ista audietur. *Villas* Cedar nominat, quoniam Arabes scenitae, ut satis notum est, sub tentoriis habitabant. Atqui urbes nominat, quum de deserto loquitur. Notandum est igitur *desertum* vocari non tantum vastam solitudinem, quae inter Iudaeam et Arabiam erat: sed ulteriores regiones, quas vulgus a viciniore parte censebat: quemadmodum nonnulli montana vocant etiam eas planities quae trans montes sitae sunt. Nam vulgus in eius quod propius est conspectu ita occupatur, ut caetera quae longius absunt, similia esse putet. Quanquam gratiae Dei magnitudinem hinc illustrat et extollit propheta, quod ad gentes etiam incultas et barbaras, quarum immanis feritas nota erat, penetrabit.

12. (*Dent gloriam.*) Significat qualis hic clamor futurus sit, nempe ad celebrandas Dei laudes: quoniam ubique bonitas eius et clementia sentietur. Contenta igitur voce celebrari iubet redemptionem, sicuti fructus eius communis erit omnibus populis. Atque hinc monemur hodie quoque vehementi affectu clamandum, quum laudes Dei praedicamus: ut et accendamur ipsi, et alios ad idem faciendum exemplo nostro invitemus. Nec enim susurrare solummodo possunt, aut tepere, aut sibi canere, ut aiunt, et Musis, qui verum divinae gratiae gustum habent.

13. (*Iehova tanquam gigas.*) Quae nunc subiicit Isaias, ad superandas piorum tentationes pertinent. Deo enim robur et fortitudinem adscribit, ut satis firmum in eo praesidium sibi fore intelligant. Nam ideo laboramus in adversis, quod dubitemus an Deus ad opem nobis ferendam sufficiet: praesertim ubi cunctando videtur vota nostra quodammodo frustrari. Ideo propheta magnifice extollit potentiam Dei, ut omnes in eum spem locare et recumbere discant. Egressus autem cuius fit mentio metaphorice capitur: quia latere visus fuerat Deus, quo tempore suos affligi et opprimi absque

ulla auxilii specie passus fuerat. Tantundem igitur valet ac prodire in medium ferendae opis causa, quod idem sequentibus confirmat. Nam quod excandescentia Deo tribuitur, ut tanquam bellator contra hostes irruat: similitudines sunt anthropopathicae, quibus declaratur nobis firmum auxilium Dei, cuius vis alioqui non satis nos afficeret. Sese igitur ad captum nostrum accommodat, quemadmodum saepe dictum est: ut sciamus quanto servandi nostri studio ardeat, et quam indigne ferat pios affligi et opprimi: deinde quam formidabilis sit eius iracundia, quoties ad pugnam se accingit. Semper autem notanda est temporis circumstantia quam spectavit propheta, ad quam haec vaticinia accommodari debent. Nam quum magis ac magis ferocirent hostes, miseroque populo insultarent: aliud omnino pio considerandum erat, quam quod oculis intuebatur: atque statuendum satis esse potentiae Deo ad subigendos hostes, ut ipsos ex eorum manu eriperet. Nec tantum exsilii tempore operae pretium fuit hac promissione leniri eorum tristitiam, sed fere usque ad Christi adventum: quia subinde duriter confligendum fuit cum gravibus molestiis, sicuti ex historiis patet.

14. (*Tacui a multo tempore.*) Occurrit propheta tentationibus, quae multum molestiae nobis facessere solent, quum Deus auxilium suum differt. Tentamur impatientia, vanaque promissa esse suspicamur. Deum enim silere, ac veluti dormire, quum sese efferunt impii: frigere dum illi nocendi libidine inflammati sunt: et sceleribus eorum connivere, dum strenue per omnem saevitiam grassantur, absurdum esse iudicamus. Afflictos igitur ac paene fractos animos sustinere voluit propheta, ne se destitutos a Deo esse putarent, quamvis desperata omnia viderentur. Et consulto notatur diuturnitas, ne morae taedio languefierent animi: nam quum a morte Iosaphat continuis fere cladibus attriti fuissent, septuaginta exsilii annos transigere valde asperum et triste fuit. Neque tunc quoque malorum contigit finis. Ideoque sedulo moneri necesse fuit, quamvis non statim Deus succurrat, nihil tamen damni esse in tarditate: modo patienter exspectent fideles. Incredulos etiam his verbis increpat, qui freti eius tolerantia, quidvis licentiae sibi sumebant. Negat igitur Deus, quamvis se continuerit, et quietus fuerit spectator, se ideo fuisse orbatum virtute.

(*Tanquam parturiens.*) Hac similitudine mirum dilectionis ardorem, et tenerrimum affectum exprimit. Matri enim sese comparat quae partum unice amat, quamvis summo cum dolore ipsum ediderit. Haec quidem convenire Deo non videntur: sed non potest aliter vehemens ipsius erga nos amor exprimi quam istis figuris. Necesse est igitur ipsum similitudines mutuari a rebus notis, ut ea quae nobis incognita sunt declaret. Nam alioqui longe est alia ratio amandi Deo: id est, integrior et perfectior quam hominibus. Et quamvis superet humanos omnes affectus, nihil tamen habet turbulentum. Caeterum simul notare voluit redemptionem populi, speciem quandam partus fore, quo scirent Iudaei sepulcrum sibi fore pro utero: atque ita in media putredine spem salutis conciperent. Etsi autem absque dolore et nixu tunc sibi peperit novam ecclesiam, quo tamen gratiam suam in hac renascentia melius commendet, non abs re clamorem feminae parturientis ad se transfert. Quoniam autem similitudo illa parturientis aliquid minuere poterat de maiestate et potentia Dei, alterum hic affectum adiungere voluit propheta. Quantum ad amorem igitur, similis matri esse dicitur: quantum ad potentiam, similis leoni aut giganti.

15. (*In solitudinem.*) Significat propheta omnes munitiones et copias, quibus efferuntur impii, impedimento non fore Deo quominus populum suum in libertatem vindicet. Atque hoc prioribus rursus addi necesse fuit. Nam quum videmus hostes pollere viribus, ac paene invictos esse, expavescimus, nec apprehendimus auxilium Dei, quo ad fidei constantiam opus esset. Quamobrem propheta in hoc insistit, ut ostendat nullas omnino vires aut copias Domino obstare posse quum suos liberare vult. Talem denique rerum conversionem fore ostendit, ut qui antea potentissimi erant frangantur, nec quidquam omnia tentando adversus ipsum efficiant. Ac mihi simplex videtur huius loci sensus: nec subtilius philosophari opus est, ut nonnulli, qui dum haec allegorice interpretantur, per *montes* et *colles*, urbes designari putant: per *herbam*, homines qui eas incolunt: sed nihil opus est eiusmodi argutias sectari. Nam simpliciter declarat satis esse Deo potentiae ad implenda promissa et ecclesiam liberandam, quia omnes difficultates quae se oculis nostris ingerunt, facile superabit. Et respondet haec sententia aliis vaticiniis quae ante vidimus, ubi docebat propheta naturalibus mediis non obstrictam esse Dei potentiam simul ac suos iuvare decrevit, sed miraculis perrumpere cuncta obstacula quae transitum claudere videntur.

16. (*Et educam caecos.*) Postquam ostendit hostium robur obstare Deo non posse quominus liberet populum suum, pergit in ea consolatione quam prius attigerat. Caecos autem vocat eos quibus res adeo perplexae sunt et difficiles, adeoque turbulentus rerum status, ut ignorent quo se vertere, quo confugere debeant: quibus denique nullus exitus, sed profundi gurgites undique apparent. Nam sicuti dum res nobis satis commode fluunt, via plana et aequabilis oculis nostris exposita est: ita in rebus duris et asperis, praesertim quae sine spe remedii minantur nobis interitum quasi tristi caligine offusae,

hebetamur. Quum igitur nihil nobis suppetit consilii, tunc vel maxime sperandum, auxiliumque a Domino exspectandum esse docet. Nostra etiam saepe interest nullam nobis patere viam, ubique angi et constringi, atque etiam excaecari, ut discamus a solo Dei auxilio pendere, atque in ipso recumbere. Nam dum aliqua superest tabula, quam apprehendere nos posse existimamus, ad eam toto animo convertimur. Ita fit dum huc et illuc rapimur, ut coelestis gratiae memoria nobis evanescat. Itaque si Deum nobis adesse atque adversis rebus opem ferre cupimus, caecos nos esse necesse est, id est, oculos avertere a praesenti rerum statu, iudiciumque nostrum cohibere, ut promissis eius penitus acquiescamus. Haec caecitas tametsi minime iucunda est, mentisque nostrae imbecillitatem ostendit, si a fructu suo aestimetur, non admodum fugienda est: quia longe praestat caecos Dei manu regi, quam nimia perspicacia labyrinthos nobis fingere. Lucem pro tenebris se daturum promittens confirmat quod iam dictum est. Ergo tametsi ne scintilla quidem lucis nobis appareat in adversis, tamen de auxilio Dei desperandum non est: sed tunc vel maxime promissa amplectenda sunt. Dominus enim facile tenebras in lucem convertet, flexuosos anfractus diriget, atque in viam ducet ut tuto ambulemus. Agnoscamus interea haec solis fidelibus promitti, qui se Deo committunt, seque ab eo regi sinunt: qui denique cognita caecitate sua ipsum libenter sequuntur ducem, et in afflictionum tenebris gratiae auroram patienter exspectant. His enim solummodo porriget manum qui promissionibus adhaerent: non autem astutis, qui vel invito ipso cernere volunt, vel qui per illicita consilia praecipites feruntur.

17. (*Agentur retrorsum.*) Hinc melius agnoscimus ad quos pertineat superior doctrina. Distinguit enim inter Dei et idolorum cultores. Dominus se ducem populo suo praestabit: interea vero pudefient qui idola colunt. Ac si diceret, optionem hic a Domino dari, vel ut salvi simus eius gratia, vel misere pereamus. Quotquot enim salutis spem locabunt in idolis peribunt: qui vero recumbunt in verbo Dei certi sunt de salute: quia etsi gravissime saepe laborent, spem tamen ipsorum pudefieri usque in finem non sinet, sed exitu probabit non frustra discrimen hoc a se fuisse positum. Certum porro est duabus quae sequuntur notis omnes idololatras designari, qui alio spem suam quam in unum Deum conferunt. Quia utcunque se coram idolis non prosternant idololatrae, ipsis tamen deitatem affingendo in verum et unicum Deum sunt sacrilegi: quia praecipua pars cultus divini in fide et invocatione sita est, quas hic designat propheta. Quaeri potest, an adeo stupidi fuerint, ut simulacro dicerent: Tu es Deus meus. Omnes enim superstitiosi Deum in coelis esse fassi sunt: neque palam lapidi aut ligno divinitatem tribuerunt. Eos igitur crassiores et stupidiores quam fuerint fingere videtur Isaias. Respondeo, omnes idololatras affingere simulacris potentiam Dei: tametsi eum in coelo esse agnoscant. Quum enim confugiant ad statuas et simulacra: quum vota iis faciant et reddant, haud dubie ad ea transferunt quod Dei est. Frustra ergo speciosis coloribus hanc crassitiem tegunt: quoniam ligna et lapides pro diis habent, summaque Deum iniuria afficiunt. Non est igitur hyperbolice loquutus propheta, nec falso idololatras insimulavit. Satis enim id testantur eorum voces et sermones, quibus idola sua et simulacra deos appellant. Ipsis etiam tacentibus palam se prodit eorum amentia, quod neque manum nec aurem Dei propinquam sibi esse putant, nisi prostrati coram simulacris concipiant sua vota. Haec autem ideo dicuntur, ut omnes intelligant neminem salvum fore nisi qui Deo soli confidet.

18. (*O surdi audite, et caeci.*) Nunc alio sensu caecos et surdos nominat quam prius, quum metaphorice eos designaret quibus nihil erat consilii, et qui sic erant obruti malorum congerie ut eos sua moestitia hebetaret. Nam hic *caecos* vocat eos qui in media luce caligant, nec opera Dei intuentur: *surdos*, qui ipsum audire nolunt, atque hebetes et ignavi desident in suae ignorantiae faecibus. Damnat igitur Iudaeos caecitatis, aut potius homines universos, quod mihi magis placet. Tametsi enim specialiter exprobret Iudaeis quod audiendo non audiant ac videndo non videant: tamen hoc aliqua ex parte ad gentes quoque pertinet, quibus se per creaturas patefecit: quarum etiam animis et conscientiis impressit notitiam sui, et quas deinde mirabilium operum suorum fecerat ac facturus erat conscias. Ac requirens attentionem significat nihil aliud impedimento esse, quominus Dei veritatem et potentiam percipiant, quam quod surdi et caeci sunt: idque non sine malitia et ingratitudine. Satis enim aperte docet, et satis luculenta virtutis testimonia praebet: sed animum neque in doctrinam eius, neque in admirabilia eius facinora quisquam intentum habet. Unde fit ut sponte caecutiant. Culpam ergo in solis hominibus haerere ostendit quod Dei potentiam non agnoscunt.

19. (*Quis caecus.*) Sic fere exponitur a nonnullis hic versus, ac si propheta referret convicia quae impii adversus prophetas iactare solent. Nam in servos Domini retorquent quae indigne ferunt reprehendi ab ipsis ac damnari: Quos accusas caecitatis? quos surdos vocas? Hoc tibi sume. Quis caecus nisi tu? Perinde igitur esse putant, ac si Dominus expostularet cum Iudaeis in hunc modum: Video prophetas meos vobis caecos ac surdos esse. Verum, hanc interpretationem con-

textui prophetae non quadrare mox videbimus. Docet enim postea cur caecos vocet. Nempe, quod quum videant multa, ea tamen non observant. Quod certe prophetis nullo modo convenit. Sequamur ergo simplicem ac genuinum sensum. Propheta damnaverat universos homines caecitatis: sed potissimum Iudaeos, quod acutius quam reliqui omnes cernere debuissent. Nec enim communi tantum luce et intelligentia fruebantur: sed verbo, quo se illis Dominus abunde patefecerat. Quamvis ergo reliqui omnes caecutirent, tamen hi cernere et Deum agnoscere debuerunt, quum lege ipsius et doctrina, tanquam lucidissima lampade, illustrarentur. Praeterea 60 cap. Isaias in hunc modum alloquitur Iudaeos: Surge, illuminare Ierusalem: quoniam tenebrae erunt super terram: in te autem Dominus refulgebit. Quum igitur Iudaei caecutirent in tanta luce, ideo peculiari hac obiurgatione ipsos compellat: perinde ac si diceret: Frustra contendo cum iis qui a me alieni sunt: nec adeo mirum est ipsos caecos esse: sed instar prodigii, hoc accidere servis meis (quorum oculis lux proposita est) ut obsurdescant ad doctrinam quae auribus ipsorum assidue insonat. Haec enim tam aperta sunt ut a caecis videri, tam clara, ut a surdis percipi possint: sed frustra ipsos alloquor. Nihil enim stupidius aut hebetius est: et quum maxime omnium videre et audire debuissent, nulli aut surdiores aut caeciores reperiri possunt.

(*Quem mitto.*) Gradatim progreditur Isaias ab universo genere hominum ad Iudaeos: deinde ad sacerdotes, qui praecipui omnium ac veluti summi erant. Eorum enim munus fuit enarrare legem, et praeire aliis vitae exemplo: denique salutis viam praemonstrare. Lex enim Domini ex ore sacerdotis requirenda erat. Conqueritur ergo caecos esse illos, quos praelucere aliis et viae duces esse oportuit. Alii nomen *servi* referunt ad Isaiam: alii etiam ad Christum: atque intelligunt ipsum caecitatis, quemadmodum et Isaiam, damnatum esse: sed nihil ad prophetae mentem. Amplificat ergo per comparationem quod nuper conquestus est de Iudaeorum socordia. Nam gravior in ipsis culpa erat quam in aliis: sed omnium gravissima in sacerdotibus, qui duces ipsorum erant. Proinde sciamus nos eo minus excusabiles fore, quo propius accesserimus ad Deum, atque in altiorem dignitatis gradum ab eo evecti fuerimus. Perfectos eodem respectu vocat, qui tales esse debuerant. Nam probrose meminit huius perfectionis a qua exciderant impia defectione, atque ita indigne profanaverant praestantissimum Dei donum. Quum enim perfectam iustitiae regulam haberent, per eos tantummodo stabat quominus eam sequerentur.

20. (*Videndo multa.*) Quale sit hoc genus caecitatis, de qua loquutus est, ipse exponit, eamque duplicem esse ostendit. Unde satis apparet ipsum de Iudaeis loquutum esse, qui scelesto contemptu suffocaverant Dei lucem. Duplex igitur erit reatus quum veniendum erit ad tribunal Dei, si quum lucem suam proponit, oculos claudamus: et quum docet verbo suo, non audiamus. Gentes quidem excusatione carebunt: sed Iudaei et alii quibus se tot modis patefecit Dominus, bis damnandi erunt, quod Deum intueri et agnoscere noluerint. Nos igitur quibus tot et tam insignia exempla hodie proponuntur, hoc iudicium metuamus. Nec enim minor caecitas aut pervicacia hodie in multis quam olim in Iudaeis deprehendetur, et nihilo plus erit excusabilis.

21. (*Iehova voluntarius.*) Nunc ut magis exaggeret Iudaeorum crimen, ostendit per Deum non stetisse quominus feliciter beateque viverent. Iam dixit, miserias et aerumnas quas sustinent poenas esse caecitatis, quam sponte sibi accersierunt: nunc auctarium et quasi cumulum ponit, quod levamen omne sua obstinatione repudient. Varie exponitur hic locus. Quidam, Dominus sic voluit: alii, Clemens est: ego, Dominus volens, id est, voluntarius ac propensus ad liberandum populum suum: idque amplificandae legis suae et extollendae iustitiae causa. Quod ergo indignis succurrere paratus sit Deus, rationem assignat, gloriam suam velle propagari in eorum salute, ut hoc modo conspicua sit eius iustitia, vigeat lex ipsius ac floreat. Quod autem Iudaei adeo calamitosi sunt, hoc ideo fit, quia sponte caeci esse, atque aerumnas sibi accersere, quam Deo parere maluerint. Nam Dominus alioqui ipsos ornare atque extollere voluisset. Alii sic accipiunt, Dominus vult legem suam magnificare, quod verax apparere velit, animadvertendo in Iudaeos, quemadmodum ipsis per legem minatus erat. Atque sic iustitiam referunt ad poenas et supplicia, quae divinitus impio populo irrogata sunt. Alii vertunt, Propter iustum suum: atque ad Christum referunt: sed hallucinantur in nomine צדק. Nec dubium est quin de iustitia loquatur, atque significet Dominum libenter ostensurum fuisse magnificentiam promissionum suarum, et documenta iustitiae suae editurum in populo conservando, nisi hic ingratum se et indignum praebuisset. Quidam existimant hic Dominum excusari, quod dum populus, quem adoptaverat, tot malis expositus sit, labascere veritas ipsius videatur: atque huic calumniae prophetam occurrere voluisse: sic enim diripi ipsum ac praedae esse, non quod Dominus eorum malis oblectetur, sed quod omnia posthabeat iustitiae suae. Ego simpliciter interpretor, Dominum ornandae legis causa propensum fuisse ad benefaciendum populo suo, ut in eo gloria ipsius ac iustitia refulgeret: sed populum indignum se tanto beneficio reddidisse: atque ita propria duritia morbos suos

fecisse insanabiles. Caeterum hinc colligendum est quorsum Dominus tot beneficiis ornet ecclesiam suam: nempe ut legem suam propaget, id est, ut homines adducat ad cultum suae maiestatis, magisque ac magis veritas ipsius elucescat. Quum Dominum velle ac propensum esse dicit, satis ostendit non aliunde impelli quam a se ipso: sed hoc magis exprimit quum addit, *propter iustitiam suam*. Excludit enim quidquid homines afferre possent. Nec vero alia de causa adducitur Dominus ad benefaciendum, quam quod iustus est. Nihil enim meriti aut dignitatis in hominibus reperietur. Specialis autem in Iudaeis erat ratio, quos solos adoptione dignatus erat.

22. (*Atqui hic populus.*) Iam declarat Isaias populum sua culpa miserum et exitio destinatum esse, qui Deum alioqui propensum ad beneficentiam repudiat, ac si data opera, neglectis omnibus remediis, ut solent desperati, mortem praeoptaret. Sic ergo Dominum excusat, ut graviter populum accuset, quod ingratitudine sua ipsum repulerit, paternaque eius indulgentia abusus sit. Quanquam, ut nuper attigi, non tam excusandi Dei causa haec adducit, quam dolenter commemorat gentiles suos in suam perniciem conspirasse: quia se quasi devotis animis in multas clades proiecerint. Ergo si dissipatam hodie et deformem ecclesiam videmus, hoc vitiis et sceleribus nostris imputandum, quo nobis a Deo benefieri non sinamus. Copulam ו nonnulli vertunt Itaque: ego malui vertere Atqui. Haec enim adversativa opponitur illi desiderio, quo se ductum fuisse asseruit Deus, ut populum suum tueretur, si quidem id passus esset. הפח, per gerundivum vertere malo, illaqueandus. Loquitur enim de populo, qui in captivitatem abducendus erat. בחורים, duas dictiones potius quam unam esse puto: id est, in speluncis. Nam pro iuvenibus accipere, mihi alienum videtur a contextu.

(*Erunt in direptionem.*) Qui exponunt de toto genere humano, cuius nemo praeter Christum liberator est, nihil afferunt quod menti prophetae conveniat. Simpliciter enim admonet populum interiturum sine ulla spe liberationis, quod respueret gratiam Dei. Hinc collige quid nobis accidere necesse sit, nisi oblatam Dei gratiam in tempore amplectamur. Digni profecto erimus qui destituamur omni auxilio, praedaeque et direptioni expositi pereamus.

23. (*Quis in vobis.*) Idem argumentum prosequitur Isaias. Nam Iudaeos adeo hebetes esse ac fore significat, ut ne admoniti quidem percipiant. Ac nominatim ipsos compellat, quod quum prae aliis instructi atque edocti esse debuissent, nihil tamen perciperent: nec iudicia Dei, quamvis apertissima, observarent. *In posterum*, id est, ut tandem malis domitus, quamvis sero, resipiscat. Videmus ergo ut haec admiratio crimen amentiae aggravet: quia semper futuri sint indociles. Interea discamus quis sit minarum et poenarum usus. Nec enim reprehendit Deus scelera nostra, vel poenas de iis sumit, quasi vindicta oblectetur, aut compensationem quandam requirat, sed ut nobis in posterum caveamus.

24. (*Quis dedit Iacob in praedam.*) Haec sunt quae a Iudaeis non observari conqueritur Isaias. Nam quae patiebantur, aut fortuito accidere existimabant, aut sibi non esse easdem vires ad resistendum quae fuerant patribus, atque ideo ab hostibus superatos esse. Denique in externis causis occupati interea non observabant ea quae toties minati erant prophetae, nec iudicia Dei animadvertebant. Ideo ad coeleste eos tribunal retrahit, pronuntians Deum esse autorem. Nec enim poterant persuaderi, clades quas sustinebant, tanquam iustas scelerum poenas, a Deo proficisci: ut hodie nihil difficilius persuaderi posse scimus. Deum quidem omnium rerum autorem nemo non fatetur: verum si quis roget an adversa omnia sint eius castigationes, hoc fateri pudebit: variis enim cogitationibus distrahuntur homines: et praeoccupati opinione fortunae in has et alias causas potius quam in Deum mentes et animos convertunt. Causam igitur tanti exitii notat Isaias, populi scelera, in quae merito Dominus animadvertit. Quemadmodum a Mose (Deut. 32, 30) satis ostensum erat: Quomodo fugerent mille a facie unius? annon Dominus vos persequitur, atque in hostium manus concludit? Miramur quotidie permulta accidere praeter opinionem nostram: nec interea causam in nobis haerentem agnoscimus. Urgeri ergo nos et vi adigi necesse est ut culpam nostram fateamur. Quamobrem doctrinam istam saepius proponi ac repeti admodum necesse est. Iam vero ne Deum insimulent saevitiae, simul addit, eum ex iusta causa hoc facere, quia non prosilit ad poenas exigendas nisi cogat necessitas, nec voluptatem ex malis nostris capit. Proinde duo hic distincte notanda sunt. Primum, nihil nobis mali nisi a Domino contingere: ne vel fortuito rerum casu, vel alia causa externa quidquam accidere existimemus. Deinde, nos nihil omnino mali, nisi iusta de causa, sustinere, quoniam in Deum peccavimus. Frustra ergo homines Deum crudelitatis insimulant. Nam iustum eius iudicium in poenis, quas merito infligit, agnoscendum est.

(*Nec voluerunt.*) Hic amplificat Iudaeorum crimen: sed personam mutat, quia prius se cum aliis annumerabat, quod membrum illius corporis esset, et reatum suum fatebatur: non quod similis esset vulgo hominum, aut eorum scelera probaret: sed quod in tanta vitiorum colluvie immunis esse non posset, quin, ut reliquae corporis partes, sic ipse contagione quadam inficeretur. Quum ergo

longe dissimilis esset vulgo hominum, personam mutat, atque subiicit: Noluerunt. Quo significat tantam contumaciam sibi displicere, ut nullo modo aut connivere, aut assensus significationem praebere liceat. Nec enim agitur hic de vitiis communibus: sed de contemptu et reiectione Dei, quod excusso illius iugo ferocirent. Hac enim ratione Isaias se ex eorum numero subducit. Quod si haec merito acciderunt Iudaeis, sciamus idem nobis et toti mundo impendere, nisi moniti resipiscamus. Videmus enim ut nos benigne Dominus ad se invitet, quot modis declaret benevolentiam suam, quam comiter se placabilem fore testetur quamvis offensus sit. Iam toties ac tam humaniter invitati a Deo, et clementiam eius experti, si audire nolimus, haud dubie exitium, quod istis accidit, experiemur commune esse omnibus immorigeris.

25. (*Itaque effudit.*) Quoniam admodum severae erant castigationes quibus Dominus in Iudaeos animadvertere coeperat, et quae postea continuandae erant, ideo vehementiam ipsarum metaphorice exprimit propheta. Nam Dominum ait furorem suum effundere, ac si fulmen aliquod cum impetu emitteretur, aut erumperent aquae, quae vicinas regiones longe lateque vastarent: quemadmodum in diluvio cataractis coeli ruptis apertisque fenestris aquae ingenti violentia et impetu eruperunt. Alia deinde figura utitur, Deum suas copias ad bellandum colligere, ut hostiliter contra populum grassetur. Si quis pro hostibus hoc capiat, quos Dominus adversus Iudaeos excitavit, non admodum contendo. Nam iudicio Dei excitatos fuisse certum est. Quid enim aliud erat Nabuchodonosor quam flagellum Dei? Ego vero metaphorice hoc adhuc accipiendum puto, Deum scilicet, ut armatum hostem, violenter irruere, et iram effundere in populum suum. Habet autem varias bellandi rationes: nunc enim fame, nunc bello, nunc peste suos castigat. Itaque omnis generis flagella hic comprehendi arbitror quibus Dominus in populum animadvertit. Quod si interdum nobis duriora atque acerbiora videantur, cogitemus quam gravia sint scelera nostra: nec eum in poenis irrogandis immodicum aut nimis acerbum esse reperiemus.

(*Nec advertit.*) Iterum invehitur in crassum illum stuporem, quo sic perculsi erant Iudaei ut malum suum non sentirent, nec oculos attollerent in coelum, ut Dominum ultorem atque autorem agnoscerent.

(*Neque posuit supra cor.*) Ponere supra cor est attente diligenterque considerare. Nam si veniret nobis in mentem haec cogitatio, animisque nostris probe insideret, Deus est iudex, merito in nos animadvertit: statim resipisceremus. Hodie tot calamitatibus premitur universus orbis, nullus fere angulus ab ira Dei immunis est, nemo tamen animadvertit: sed indomitis animis et praefractis adversus ipsum omnes irruunt. Nihil igitur mirum quod tam atroces poenas infligit hominibus, iramque suam ubique effundit, quum summa pervicacia mundus adversus ipsum sese obstinet.

CAPUT XLIII.

1. *Et nunc sic dicit Iehova creator tuus, Iacob: fictor tuus, Israel: Ne timeas, quoniam redemi (te), vocavi te nomine tuo: meus (es) tu.* 2. *Quum transieris per aquas, ego tecum (ero), in fluminibus: non inundabunt te. Quum transieris per ignem ipsum, non combureris: nec flamma ardebit in te.* 3. *Quoniam ego Iehova Deus tuus, Sanctus Israel, servator tuus: dedi pretium redemptionis tuae Aegyptum, Aethiopiam et Saba in vicem tuam,* 4. *Quia pretiosus fuisti in oculis meis, honoratus es, et ego dilexi te. Tradam hominem in vicem tuam, et populos in vicem animae tuae.* 5. *Ne timeas, quia ego tecum. Ab oriente adducam semen tuum: et ab occidente colligam te.* 6. *Dicam aquiloni: Da: et austro, Ne prohibeas. Adducito filios meos e longinquo, et filias meas ab extremo terrae.* 7. *Omnes vocati nomine meo: et ad gloriam meam creavi eos: formavi eos, adeoque feci eos.* 8. *Ut educam populum caecum, cui oculi: et surdos, quibus aures.* 9. *Omnes gentes congregentur simul, et colligantur populi. Quis est in eis qui istud annuntiet, ac priora nos audire faciat? Proferant testes suos, iusti pronuntientur: sed audiant, et dicent, verum est.* 10. *Vos testes mei, dicit Iehova, et servus meus quem elegi. Propterea scietis, et credetis mihi, et intelligetis quod ego sum: ante me non est formatus deus, nec post me erit.* 11. *Ego, ego sum Iehova, et nullus praeter me servator.* 12. *Ego annuntiavi, et servavi, et audire feceram: et non in vobis alienus. Vos ergo testes mei, dicit Iehova, quod ego sim Deus.* 13. *Etiam antequam dies esset, ego eram: et non est qui e manu mea eruat: faciam, et quis avertet illud?* 14. *Sic dicit Iehova redemptor vester, Sanctus Israelis: Propter vos misi in Babylonem, et descendere feci. Omnes ipsi fugitivi: et Chaldaeorum clamor in navibus.* 15. *Ego Iehova, Sanctus vester, creator Israel, rex vester.* 16. *Sic dicit Iehova, qui dat in mari viam, et in aquis violentis semitam.* 17. *Quum educit, currus et equus, exercitus et robur simul iacent, ut non surgant. Exstincti sunt: sicut linum exstincti sunt.* 18. *Ne recordemini priorum: et antiqua ne memoretis.* 19. *Ecce ego facio rem novam: iam orietur: an non eam cognoscetis? Hac vice*[1]) *ponam in deserto viam, flumina*

[1]) Vel, Utique.

in solitudine. 20. *Honorabit me bestia agri, dracones et pulli struthionis: quia dederim in deserto aquas, flumina in solitudine ad potandum populum meum, electum meum.* 21. *Populum hunc creavi mihi: laudem meam narrabit.* 22. *Et non me invocasti, Iacob: quin fatigatus es in me, Israel.* 23. *Non adduxisti mihi pecus holocaustorum tuorum, et sacrificiis tuis non honorasti me: non feci te servire in oblatione, nec laborare in suffitu.* 24. *Non emisti mihi pecunia calamum, nec adipe victimarum tuarum inebriasti me: sed me servire fecisti in peccatis tuis: et me laborare fecisti in iniquitatibus tuis.* 25. *Ego, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me: ideo peccatorum tuorum non recordabor.* 26. *Reduc mihi in memoriam, iudicemur simul: narra tu, ut iustificeris.* 27. *Pater tuus primus peccavit, et doctores tui in me praevaricati sunt.* 28. *Ideo polluam principes sanctuarii, et ponam in exsecrationem Iacob, et Israel in opprobrium.*

IN CAPUT XLIII.

1. (*Et nunc.*) Non satis constat an diversa sit concio, an eadem cum superiore. Nec enim prophetae, quorum scripta nobis relicta sunt, distinxerunt sermones suos in certa capita, ut scire possimus quid ab eis unoquoque die dictum sit. Mihi vero probabile est hanc doctrinam cum proxima cohaerere. Nam quum prius graviter in Iudaeos invectus esset, iisque exitium denuntiasset, acerbitatem illam temperare voluit. Semper enim piorum rationem habet Dominus. Nec vero unquam adeo grassatur impietas, quin suos interim conservet, ac eorum saluti prospiciat, ne mergantur simili exitio. Itaque copula ו mihi in adversativam resolvenda videtur: Et tamen consolationem aliquam Dominus relinquet piis qui superfuturi sunt. Est autem diligenter notandus hic locus. Nam etsi in perniciem nostram conspirasse videantur omnes, tametsi exardeat ira Domini, atque interitui proximi videamur: tamen si vel duo tantum, vel tres pii supersint, eis desperandum non est. Sic enim ipsos alloquitur Dominus: *ne timeas.* Et adverbium temporis *nunc,* quo hic utitur, magnum pondus habet: nam significat praesentem calamitatem, aut instantem: denique tempus quo omnia perdita et deplorata videbuntur: quia tunc quoque suos consolari Deus eorumque dolores suaviter lenire non desinit, ut in summa desperatione invictam spei constantiam retineant. Huc spectat praefatio, creator et fictor tuus: quia alioqui clausa fuisset istis vaticiniis ianua. Porro ex aliis locis colligere promptum est, Dominum hic non loqui de universali creatione, quae nobis cum reliquis hominibus communis est, et qua mortales nascimur, sed de regeneratione in spem coelestis vitae, ob quam etiam novae creaturae vocamur. Quo sensu Paulus (Eph. 2, 10) figmentum Dei nos appellat, ut iam prius satis declaratum est. Eodem etiam modo fictorem se vocat: ac si diceret, non ideo se ecclesiam suam formasse, in qua eniteat gloriae suae decor, ut deleat tam praeclarum opus. Unde observandum est ecclesiam nihil a se ipsa proprium habere, sed dono Dei, cui omnia quibus excellit accepta ferenda sunt. Quae additur ratio, *quoniam redemi te,* tam ad futurum quam ad praeteritum tempus commode spectare potest. Liberatio enim prima ex Aegypto alterius futurae spem dabat. Caeterum, quamvis futuram ab exsilio babylonico redemptionem designet, non male tamen convenit tempus praeteritum: quia Deus apud se nos redemit, antequam ad nos perveniat effectus redemptionis. Ideoque testari volens quid apud se decretum sit, nempe, ecclesiam suam redimere quae interiisse videbatur, praeteritum tempus proprie usurpat, *vocavi te nomine tuo.* Vocare nomine, hic est recipere in ius aliquod necessitudinis: veluti quum a Deo in filios adoptamur. Ratio huius loquutionis est, quod Deus sic reprobos abiiciat, ut eorum oblitus videatur. Unde etiam scriptura dicit, ab ipso non agnosci. Atque ex huiusmodi antithesi melius intelligimus quid sit vocari a Deo: quum scilicet nos, aliis praeteritis, peculiari honore dignatur, et ex alienis facere domesticos. Deinde ita in tutelam suam et curam recipit, ut nos omniaque instituta nostra dirigat. Eadem ratione addit, *meus es tu,* ut sciant fideles residuam fore aliquam ecclesiam in populo electo, quia Deus possessionis suae iure privari nolit. Denique eos sibi pretiosam haereditatem vendicat, qua se nunquam spoliari sinet.

2. (*Quum transieris.*) Occupatio est, qua significat non esse cur adversis rebus succumbant praesenti Dei auxilio freti. Atque ita expressius loquitur quam proximo versu: quia ecclesiam docens a miseriis et calamitatibus non fore immunem, sed assidue ipsi pugnandum fore, ad tolerantiam et fortitudinem animat, ac si diceret: Non redemit te Dominus ut delitiis et voluptatibus fruaris, aut languori et otio te dedas: quin potius ut ad omne genus malorum sustinendum parata sis. Per *ignem* et *aquam* intelligit omne genus miseriarum quibus in hac vita obnoxii sumus. Nec enim cum unius generis tantum calamitatibus nobis luctandum: sed variis et infinitis. Nunc per aquam, nunc per ignem transeundum est: sicuti fideles hortatur Iacobus (1, 2) ne deficiant quum inciderint in varias tentationes. Et certe multiplici examine opus habet fides: quia saepe contingit, qui victor emersit ab una pugna, alio tentationis genere obrui. Variis ergo exercemur aerumnis, sed tandem eripimur: fluviis impetimur, sed non obruimur: flammis etiam urimur, sed non consumimur. Nobis quidem est

idem doloris sensus cum aliis, sed sustinemur gratia Dei, atque spiritu patientiae fulcimur, ne deficiamus: donec porrecta manu sursum nos attollat.

3. (*Quoniam ego.*) Confirmat priorem sententiam ab experimentis prioribus. Sic enim Dominus antea populum suum iuverat, ut fideles tuto in eius gratia recumbere aequum et consentaneum esset. Semper autem tenendum est quod habuimus superiore versu: Ne timeas, quoniam redemi te, ego Dominus tuus. Haec enim coniunctim et uno tenore legi debent, quoniam eodem spectant. Nam si Dominus est Deus noster, sequitur ipsum nobiscum esse: servatorem igitur ipsum sentiemus. Verum si talem ipsum experiri velimus, necesse est nos partem Israelis esse, non tantum ut nudo simus titulo insigniti, sed ut vera pietatis documenta toto vitae nostrae cursu praebeamus. Hoc igitur fiduciae nostrae fundamentum est, quod Iehova sit Deus noster. Unde sequitur, eos misere semper trepidare qui Deum patrem non agnoscunt, nec in eius benevolentia conquiescunt. Lasciviunt quidem impii, atque etiam exsultant adversus Deum, sed eorum securitas ebrietas mentis est ac furor, quo magis praecipites in exitium suum ferantur. Hinc piis solis affertur certitudo, quod idem qui eos elegit perpetuo etiam Deus ipsorum esse, eosque servare velit: ideoque segregaverit in haereditatem suam. Atque hoc sensu vocat se *Sanctum* Israelis: quia quum universum genus humanum ab ipso alienum sit natura, populum suum selegit quem sibi seorsum colligeret. Quamvis autem externa segregatio levis est momenti, nisi electos virtute spiritus sui Deus sanctificet: quia tamen vulgo se polluerat Israel, pronuntiat Deus non fore tamen irritum foedus suum, quia sibi constet. Caeterum nomen sancti active sumi pro eo qui sanctificat, satis notum est. Itaque si de amore Dei erga nos certi esse volumus, semper occurrat testimonium adoptionis nostrae, quo in animis nostris, tanquam certo pignore, confirmemur, idque votis omnibus a Deo postulemus.

(*Dedi pretium.*) Non annoto istas repetitiones quae tritae sunt prophetae, et linguae hebraicae usitatae sunt. Nam dare pretium, et dare in vicem, pro eodem posuit. Diximus prophetam confirmare pios, adductis superioribus documentis gratiae Dei: ac si diceret: Iam experti estis Deum habere rationem vestrae salutis: qui enim factum esset ut Sennacherib vires suas in Aegyptum, Aethiopiam, aliosque populos converteret, nisi quia Dominus vobis pepercit atque alio impetum hostis vestri convertit? Quum igitur hactenus se tam sollicitum praebuerit vestra causa, non est cur in posterum sitis ipsi solliciti. Ita si quando obrepant nobis dubitationes de providentia Dei, aut eius promissis, beneficia quibus antea nos affecit in memoriam revocare debemus. Nam summae ingratitudinis damnandi erimus, si tot acceptis a Deo beneficiis de eius benevolentia in posterum dubitemus. Sed quaeritur, quo sensu Aegyptum et Aethiopiam pretium redemptionis ecclesiae vocet? Nec enim tanti sunt profani homines, ut filios Dei redimant. Sed hanc loquutionem a communi hominum more mutuatus est propheta: ac si diceret, Aegyptii, Aethiopes, Sabaei subierunt vicem tuam, et quasi permutatione facta cladem quae tibi impendebat, sustinere coacti sunt: ut enim te servarem, illos perdidi, atque tui loco in manum hostis redegi. Sed tenenda historia est: Quum Sennacherib toto impetu rueret in Iudaeam, repente Deus eum velut fraeno iniecto cohibuit, atque aliis bellis implicavit: ita ut exercitum reducere cogeretur. Itaque Aegyptii et Aethiopes magnam cladem passi sunt: interea vero populus Dei respiravit. Hodie eandem erga nos providentiam Dei, atque immensam misericordiam agnoscere promptum est, nisi plus quam hebetes simus, quum tyrannos, qui nos perditos vellent, imo ad nos vorandos eadem cupiditate simul inhiant, inter se committit: atque furorem quo in nos accensi erant, alio convertit. Hoc enim agendo nos conservat, ut alios det in pretium nostrae redemptionis. Dum ergo profanos homines tumultuando et mutuis bellis sese turbando cessare a nobis perdendis videmus, quando palam est non sponte hoc ab ipsis fieri: attollamus oculos in coelum, atque Deum, ut nobis parcat, mirabiliter alios in vicem nostram substituere sciamus. Eramus enim ut oves destinatae mactationi: gladii undique exserti, nisi eos excuteret ex impiorum manibus, aut alio adigeret. Hinc generalis doctrina colligenda est, sic Domino curae esse pios omnes, ut pluris ipsos quam universum orbem faciat. Tametsi igitur nullius pretii simus, tamen in eo gloriemur, quod Dominus nos magni aestimat, totique mundo praefert, e periculis eripit, atque adeo in media morte conservat. Quod si inter nos omnia pacata et composita essent, hanc Dei gratiam non perspiceremus: sed quum nobis mille videntur imminere mortes, nec ullum effugium patet, ac subito retro agit tyrannos, aut alio flectit, tunc experimur quod hic dicitur a propheta, atque inaestimabilem eius benevolentiam erga nos agnoscimus.

4. (*Quia pretiosus fuisti.*) Aliqui exponunt: Ideo fuisti honorabilis, quoniam te in honorem extuli: sed mihi videtur rationem reddere, cur Aegyptum et Aethiopiam eius loco tradiderit hostibus: nempe quod eum dilexerit, et carum habuerit. Sic ergo resolvi debet: Quoniam dilexi te, ideo hominem pro te dedi. Excludit autem his verbis omnem populi dignitatem, ne quid suo merito se fuisse adeptum glorietur. Et certe causa unica, et omnium beneficiorum quibus ornamur, gratuitus est Dei amor: idem omnis nostrae praestantiae

causa est: quia si nos aestimet propriis dotibus, ne unius quidem pili nos faciet. Tollenda est igitur omnis meritorum opinio aut dignitatis, quae nulla in nobis est, ut soli Dei gratiae omnia tribuamus. Amorem vero istum non vulgarem esse significat, dum nos pretiosos esse dicit. Unde etiam nos primogenitos suos et amicos vocat.

(*Tradam hominem.*) Hic nihil adiicit novi, sed potius explicat proximam sententiam. Hominem collective accipit pro hominibus: ac si diceret, nullum fore hominem, quem non tollat atque perimat Dominus, ut suos conservet. Pluris enim facit unius pii animam, quam totum mundum: interea admonet fideles redimi eorum dispendio qui nihil origine et natura differunt.

5. (*Ne timeas.*) Quod hanc exhortationem subinde repetit Isaias, supervacaneum censeri non debet. Scimus enim atque experimur quam proclivis ad diffidentiam natura nostra sit. Quantis vero terroribus concussa tunc fuerit ecclesia, vix ullis verbis potest exprimi. Simul vero atque incipimus in dubium revocare promissa Dei, mentes nostrae variis cogitationibus distrahuntur, terremur magnitudine et varietate periculorum, et assidue vexamur: tandem obstupefacti nullum gratiae Dei sensum admittimus. Ergo antequam animos occupet desperatio, non abs re toties inculcat *ego tecum sum*, ut etiam metum animis nostris inhaerentem vel penitus evellat, vel paulatim corrigat, quia ubi praevaluit nulla est eius sanandi ratio. Unde etiam observandum est, securitatem nostram non esse alibi locandam quam in praesentia Dei. Nam si absit, aut horrebimus metu, aut stupebimus, aut ebriosorum more praecipites feremur. Nec tamen vult nos Dominus sic carere metu ut ignaviae et torpori nos dedamus: sed quum ipsum nobis praesto adesse atque affuturum esse audimus, in mediis timoribus palmam obtineat fiduciae alacritas.

(*Ab oriente adducam.*) Hunc locum ex Mose desumptum esse constat Deut. 30, 3 sq. quemadmodum initio prophetas illius esse interpretes, doctrinamque suam ex eius libris haurire diximus. Accommodat igitur propheta locum illum ad circumstantiam eius temporis, cuius respectum habuit in hac concione. Sic enim praedixerat Moses: Convertet Dominus Deus tuus captivitatem tuam, et miserebitur tui, conversusque congregabit te de omnibus populis in quos te dispersit Deus tuus. Etiam si fueris eiectus usque in fines coelorum, illinc te colliget Deus tuus, atque inde te tollet. Quae in genere dicta fuerant a Mose propheta hic in specie confirmat, idemque immutatis paulummodo verbis pronuntiat. Summa est, quamvis nihilo facilius sit populum non modo discerptum, sed eiectum in remotissimas orbis plagas, quam cineres huc et illuc dispersos colligere: Deum tamen mirifica sua virtute facturum ut lacera haec membra rursus in unum corpus coalescant.

6. (*Dicam Aquiloni.*) His quatuor partibus universum orbem comprehendit, quemadmodum linguis omnibus satis usitatum est. Loquitur autem Isaias paulo magnificentius quam Moses: quia populum velut in rem praesentem adducere volebat. Cui rei aptissimae sunt istae hypotyposes, quae rem paene oculis subiiciunt. Poterat quidem id dicere uno verbo: sed hoc multo plus energiae habet. Adducit enim Deum summo iure imperantem omnibus creaturis, et universis mundi partibus, ut populum suum liberum dimittant.

(*Adducito filios.*) Significat totum Israelem colligendum non esse, sed eum tantummodo qui verus Israel est. Nec enim omnes qui secundum carnem ab Abrahamo originem ducunt, veri sunt Israelitae, sed spurii permulti. Ad verum igitur et genuinum semen haec pertinent. Nec enim immensa illa populi multitudo, sed reliquiae tantummodo salvae fuerunt, quemadmodum prius cap. 10 vidimus. Ingens populi numerus in captivitatem abductus est, pauci reducti. In his conservatum est semen, quod Dominus interire noluit, et foedus ratum quod cum patribus inierat. Haec autem admodum difficilia creditu fuerunt Iudaeis qui ab omnibus contempti, nec odiis tantum sed exsecrationibus totius fere mundi devoti, vix hominum numero habebantur. Ex solis igitur promissionibus ipsos pendere oportebat. Sciebant venturum Cyrum: sed quisnam esset, nondum animo concipere poterant, quum natus nondum esset. Eximia igitur et constanti fide ipsos armatos esse oportuit, quum multi haec vaticinia haberent pro fabulis, ut invicta spe Dominum exspectarent. Quo etiam exemplo discamus in solum Deum spectare: ne ipsum nobis adfuturum, atque in tempore promissis staturum dubitemus.

7. (*Omnes vocati.*) Sic resolvo hanc orationem, quoniam singulari numero pro plurali usus est propheta, quae loquutio fefellit interpretes. Sic enim exponunt: Quicunque vocati sunt nomine meo, illos ad gloriam meam formavi. Ego vero sic intelligo: Omnes vocati, id est, vocabuntur nomine meo: sicuti alibi dicit, Invocabitur nomen meum super eos. Cur ita? quoniam ipsos creavi, formavi, feci in gloriam meam. Prosequitur autem argumentum quod iam tractavit, de populo colligendo in unum corpus, tametsi in varias et longinquas orbis partes dispersus esset: perinde ac si diceret, Quod incredibile videtur hoc opus, non esse ex communi naturae ordine aestimandum, sed in potentiam ipsius spectandum esse. *Nomine* igitur *meo*, id est, auspiciis meis: sicuti iam alio loco dictum est nobis eum esse propitium, quia adoptionis iure censemur eius populus. Iam quia ipso duce et auspice, non hominum manu aut ope reducendi erant Iudaei, no-

men suum in hac liberatione illustre fore affirmat, idque ut discant iudicium non facere ex carnis opinione, vel ex naturalibus mediis.

(*Ad gloriam meam.*) Rationem addit propheta, quae vim non parvae confirmationis in se continet: quod scilicet gloriam suam in illis conspicuam esse velit. Testatur ergo sua interesse, populum habere salvum: non magis posse illius curam abiicere, quam nomen suum probro et ignominiae subiicere, quod nunquam facturus est: denique gloriam suam, cuius perpetuus est vindex, cum salute populi sui coniunctam esse. Amplificandi etiam causa idem pluribus verbis iterat, quo certius persuasum sit, opus quod incepit velle perducere usque ad finem. Eodem tendit particula אַף, quae significat adhuc, vel etiam: interdum vero quod dicimus, hac vice. Ideo talem sensum esse putant: Quemadmodum creavi populum istum et formavi: ita cupio ipsum in novum statum erigere, et restituere in pristinam libertatem. Potest etiam verti, Adeoque. Atque haec lectio, sicuti dixi, mihi magis probatur: non modo ut significet populum nihil habere nisi ex gratia sua, sed singulari sibi curae esse eius salutem, quia non possit opus suum, et quidem tam praeclarum et insigne, contemnere. Commendatur ergo nobis hoc loco singularis gratia Dei, qua non tantum nascimur homines, sed etiam ad imaginem ipsius reformamur.

8. (*Ut educam.*) Brevitas verborum sensum obscuriorem reddit. Nonnulli sic transferunt: Educam caecos, et eum cui sunt oculi: id est, tam caecos quam oculatos: tam surdos, quam qui audiunt. Alii exponunt *caecos*, qui oculos quidem habent, sed adeo hebetes ut arcana coelestis sapientiae percipere non possint. Sed quum omnia expendo, malo distincte quamvis de iisdem interpretari: Sic educam caecos, ut visum ipsis restituam: surdos ita liberabo, ut aures recuperent. Atque ita verba sonant: Educere caecos, et erunt oculi, surdos, et aures illis: resque postulat hic beneficium seorsum notari. Primum enim liberatur populus: deinde oculi et aures ipsi restituuntur. Hoc quidem praestitit Dominus, quum populum suum eduxit e Babylone: sed prophetam longius spectare non dubium est: nempe ad regnum Christi. Tunc enim non solum ex Chaldaea, sed ex omnibus terrae locis pii collecti sunt. Idque in prima Petri concione palam et insigniter apparuit, ubi ex variis regionibus permulti in eandem fidei confessionem coierunt. Sed et alii deinde, qui alienissimi esse videbantur, coaluerunt in idem corpus, seque filios Abrahae ostenderunt. Ergo si plenam huius prophetiae veritatem quaerimus, ad Christum veniendum est: quo solo eripimur e servitute diaboli, atque in libertatem vindicamur. Oculi nobis et aures ab ipso restituuntur, quum natura prius et caeci et surdi essemus. Caeterum memoria tenere convenit quod saepius iam admonui, cum reditu populi cohaerere ecclesiae renovationem, quae per Christum facta est. Nam quod Deus populum ab exsilio educens exorsus est, continuavit usque ad Christum, tuncque demum perfecit: atque ita una et eadem est redemptio. Unde sequitur beneficia quorum hic fit mentio non debere ad exiguum tempus restringi.

9. (*Omnes gentes.*) Hic propheta omnibus idolis, ut prius, sub persona Dei insultat. Est enim plus quam necessarium, ac maxime tunc pro temporis circumstantia fuit, verum Deum a falsis discernere. Deo quidem divinitatis gloriam tribuere facile est: sed admodum difficile sic ei soli ipsam vendicare, ut ficti omnes dii in nihilum redigantur, de quibus tunc magis confirmatus fuerat error: quia in clade populi, dati illis fuerant plausus ab incredulis non secus ac si verum Deum superassent. Suggerit ergo fidelibus propheta quod respondeant hostium suorum sannis: et quamvis turmatim prosiliant ad errores suos tuendos, exiguum numerum contra omnes copias firmum stare iubet. Prius diximus praescientiam et potentiam unius esse Dei: omnia enim habet in conspectu, atque omnia arbitrio suo moderatur. Ideo his duobus argumentis prius convicit alienos omnes deos vanitatis. Idem nunc quoque repetit, non ut gentes revocet ab hoc errore, apud quas tunc hae prophetiae non legebantur: sed ut Iudaeos in fide confirmaret, qui se solos verum Deum nosse intelligebant. Nunc quidem et gentibus et Iudaeis haec doctrina communis est: imo quum se indignos reddiderint Iudaei, ad gentes earum fructus manavit. Sed tunc Iudaeos potissimum compellabat Isaias, ut tametsi gentibus omnia ex voto succederent, tamen abhorrerent ab earum idolis et superstitionibus. Postquam vero incredulos citavit ad causam deorum suorum agendam, vel potius pro confesso sumpsit, quia nulla fuerit inter ipsos praedictio, frustra operam dedisse colendis idolis: adiungit nullos fore testes qui vere affirment ullum unquam vaticinium a falsis diis manasse: atque ita eorum causam destitui legitimo patrocinio. Nullum quidem fuit tempus, quo non multae fabulae de idolis referrentur, quemadmodum etiamnum innumeras spargi et celebrari audimus: nec minore pervicacia defendunt increduli sua mendacia quam futiliter ea vomunt. Verum si ad examen ventum fuerit, nullum in iis deprehendemus testimonium, sed meras nugas, et quidem insulse confictas. Ideo secure victoriam concedit propheta, si testes idoneos et fide dignos proferant. Sola igitur haec gloria penes Deum est, quod testes habet. Tandem quasi re satis probata confidentius exsurgit, ac indicit victis silentium. Caeterum audire iubens significat hoc tantum obstare hominibus qui veritatem non agnoscunt, quod errore

suo praeoccupati Deum audire non dignantur. Efficit enim hic contemptus ut non resipiscant, quin potius pervicaciter tueantur errorem suum. Dominus autem ad docendum paratus erat, si modo aequis animis ipsum audire voluissent. Eo magistro nullus melior quaeri potest: verum superbia et arrogantia eos verum cernere et Deum audire non sinit. Excusatione igitur carent: quia Deum palam docentem respuunt arroganter, nec eius doctrinae acquiescunt. Nam si probe attenderent, non abs re pronuntiat Isaias cessuros ut subscribere cogantur. Et certe quicunque dociles se praebebunt, facile veritatem Dei firmo et stabili iudicio, non vaga et suspensa opinione fundatam agnituri sunt.

10. (*Vos testes mei.*) Postquam in certamen provocavit Deus gentes, et vana commenta esse ostendit quae de suis idolis spargebant: nunc se ab eorum grege eximit, atque suos testes producit, ne eiusdem conditionis cum illis esse videatur. Suos igitur testes, eosque veraces habere se iure gloriatur: quia coelestibus oraculis edocti fuerant Iudaei quantum ad solidam certitudinem sufficeret. Interea ingratitudinem tacite illis exprobrat, nisi quaecunque ad gloriam Dei asserendam pertinent sibi comperta esse pleno ore praedicent. Contestatur certe eos et adiurat, ne silentio tegant vaticinia quibus vera religio probari poterat: quia hoc esset iniuste suo praesidio fraudare bonam causam. Per *servum* nonnulli intelligunt Isaiam: sed malo collective sumi pro omnibus prophetis: est enim mutatio numeri. Hoc vero nomen peculiariter impositum est prophetis, quos Dominus ad asserendam veritatem suam elegit. Nec tamen dubium quin dum singulari numero usus est potissimum spectarit in Christum, in quo prophetiae omnes clauduntur ac perficiuntur. Eo quoque, ut summo teste, omnes homines maxime convinci certum est. Notandum tamen est illud quod dixi consilium, Iudaeos advocari in testes, ut ingratitudinis ipsos insimulet, nisi libere proferant quod postulat ipsorum fides, qui tot tamque insignibus documentis acceptis Dei potentiam et bonitatem ignorare non poterant, vel in dubium sine perfidia summa revocare. Interea generaliter ostendit ecclesiam a Domino electam esse, ut testimonium reddat eius veritati. Quo etiam nomine vocatur a Paulo columna et firmamentum veritatis. Officium igitur ecclesiae est, veritatem tueri et propagare, ut a posteris in omne aevum colatur: non quod Dominus hoc adiumento egeat, sed quia apud homines hoc modo veritatem suam testatam esse ac stabiliri velit. Omnes autem fideles hic complectitur Isaias, quando omnibus hoc testimonii ferendi munus incumbit: sed praecipue ministris, qui velut antesignani esse ac caeteris exemplo praeire debent. Ideo et peculiaris eorum fit mentio: in genere tamen nemo fidelis censeri debet qui notionem Dei intus occultat, nec unquam erumpit in confessionem veritatis.

(*Propterea scietis.*) Ne videatur Dominus testimonium petere de re ignota, subiungit: Scietis, credetis, intelligetis: qua verborum serie ostendit fidem confessione priorem esse. Si igitur confessio ex summis labris prodeat, non ex animo, frivola et inanis est. Nec vero talem postulat Dominus, nec probat. Superest tamen in ordine istorum verborum nescio quid difficultatis, scire, credere, intelligere. Nec enim qui sciunt, credere dicuntur: nec vulgari loquendi more, ubi scientia est, illic fides esse potest. Deinde ambigitur quid intelligentia, quae fidei subiicitur quasi posterior, a scientia differat. Sed propheta hoc loco ostendit quandam esse fidei praeparationem, qua Deus verbo suo reverentiam conciliat, ubi tali adminiculo opus esse videt. Fidei quidem initium est humilitas, qua sensus nostros Deo captivos subiicimus: sed quia doctrinam nobis oblatam non ea certitudine amplectimur qua opus est, experimentis nos Deus confirmat, ut solide credamus. Sic Iohannes (Ioh. 20, 8) refert se et Petrum credidisse scripturis, quum viderent resurrectionis Christi signa in sepulcro. Sic alibi (Ibid. 2, 22) dicit in Christum discipulos credidisse, ubi impletum fuit quod ex ore eius audierant. Summa igitur est, Iudaeos re ipsa sensuros, ubi signis adiuta fuerit eorum fides, veracem Deum colere. Interea discernitur solida fides a credulitate, quae leves homines temere abducit: ac semper donat electos suos Deus scientia et iudicio, quo verum a falso distinguant. Sequitur deinde fides et firma certitudo, ut quidquid a Domino dictum est sine dubitatione amplectantur. Fides deinde intelligentiae lucem magis ac magis in mentibus accendit: imo secundum gradus profectus crescit etiam et clarius effulget cognitio. Haec autem sensu nostro non fiunt, sed virtute spiritus sancti, quatenus ab ipso illuminamur.

(*Quod ego sum.*) Significat hoc loco, requiri ad fidem ut sciamus quisnam sit Deus noster, atque eum esse quem colimus, non alium: ne stulte vagetur atque aberret mens nostra, omniaque admittat quae hominum iudicio probabuntur. Non est igitur fides quae aliquid arbitrio suo confingit, aut temere cuivis dicto adhaerescit, aut dubia vacillat, sed quae sic fundata est in firma certitudine, ut in unius veri Dei obsequium se addicens factitios omnes Deos quasi ex alto despiciat, animosque liberet et eximat ab erroris metu. Hinc perspicimus quid de implicita papistarum fide iudicandum sit. Homines enim hebetes atque intelligentiae vacuos, qui vix stridere aliquid de ignoto vel incerto Deo poterunt, fideles iudicant, modo profiteantur se idem credere quod sancta mater ecclesia. Atqui Dominus rem adeo frivolam non commendat, sed fidem cum

intelligentia coniunxit: ne alterum ab altero seiungi posse existimemus. Praeterea nulla est fides, nisi Deum esse credas, qui pater est Domini nostri Iesu Christi, quique per prophetas et apostolos loquutus est. Vana enim et vaga imaginatio erit, non fides, nisi Deum illum teneamus. Et quo magis confirmet quod nuper dixit, unicum se Deum esse, iterum addit non fuisse alium Deum priorem. Quanquam לא נוצר passive accipere licebit diverso sensu, pro creatura, vel fabrica, aut opere Dei. Sed quia sensus ille coactus videtur, libenter communi sententiae subscribo, quod non fuerit alius Deus ante formatus. In quo subest ironiae species, ac si dictum esset, nullum esse alium Deum qui non fuerit confictus et fabricatus a mortalibus: ideoque nullos posse conferri cum Deo aeterno. Adiungit posthac non fore, quia salvum et illibatum imperium semper retinet Deus, nec senio aut vetustate declinat. Huc tendit summa, donec in ipso acquiescimus nullam in nobis esse fidem. Qui norunt aliquod esse numen, nec quid sit intelligunt, perpetuo vacillant, mirisque involucris sese implicant. Hunc igitur Deum teneamus, qui quum solus sit, nec socium nec maiestatis suae consortem ferre potest.

11. (*Ego, ego.*) Hic quasi victor exsurgit Dominus. Prius satis disseruit unde cognosci debeat: nec ullum, se uno dempto, Deum esse ostendit: nunc ut confirmationem afferat huic doctrinae, exclamat *ego solus sum:* nullus praeter me Deus. Hinc apparet quam periculosum sit, aliquid de Deo arbitrio nostro comminisci. Nam simul atque nescio quid effingimus, idolum occurrit loco Dei. Quod igitur a Deo profectum est, id unice amplectendum: ne quid nobis licentiae in hac re concedamus. Postquam vero Deus se nobis patefecit, in eius notione proficere, atque in dies adolescere et confirmari debemus. Hoc enim vult ista repetitio, *ego ego.* Ne tamen existimemus aeternam solummodo essentiam eius commendari: sed potentiam quoque et bonitatem quibus assidue erga nos utitur, et se abunde patefacit. Additur epitheton quasi discretionis nota, quod solus sit servator. In hoc enim hallucinatur mundus, quod nudum et inane nomen Deo tribuit, atque interim eius autoritatem alio transfert. Quemadmodum in papatu nominatur quidem Deus, sed honore suo spoliatur, dum pars una Petro, alia Paulo, alia Guillelmo et Georgio tribuitur: hoc est, in tot partes distribuuntur eius officia ut nihil paene ipsi reliquum sit praeter nudum et inane nomen. Unum quidem se Deum colere iactant: sed quum ad officia ventum est, tot fingunt deos quot habent creaturas, quibus autoritatem et officium eius partiuntur. Atqui Dominus haec illibata et integra sibi esse voluit, nec sine horrendo sacrilegio alio transferri possunt. Solus enim benefacit: solus homines tuetur et conservat. Experimentalis ergo notitia in fine versus exprimitur, ne alibi quaeramus salutem quam in solo eius autore: unde colligimus praecipuam cultus Dei partem esse in fide, dum agnoscitur vitae initium et finis, dum ornatur servandi potentia, nec alio transfertur quod sibi proprium esse affirmat et in se solo residere.

12. (*Ego annuntiavi.*) Hic versus est veluti ἀνακεφαλαίωσις superiorum. Se enim praedixisse iterum futura recitat, ac re ipsa praestitisse ut praedixerat. Annuntiare ad praescientiam pertinet: servare, ad potentiam et bonitatem. In summa, significat se unum esse Deum, qui omnia et norit, et efficiat. Tametsi vero haec Iudaeis dicta sunt, sciamus tamen ad nos quoque ipsa pertinere. Quot enim vaticinia nobis relicta sunt, tot etiam documenta nobis esse debent divinae et scientiae et virtutis, ut in ipso solo recumbamus. Atque ut fugatis superstitionibus in solio coelestis suae doctrinae emineat, rursus commemorat se exseruisse potentiam suam, et dedisse gratiae signa, absque ullo adiutore. Unde sequitur nimis ingratos fore et perversos quicunque non erunt eo uno contenti. Quo tempore, inquit, nullum extraneum Deum colebatis, ego virtutem meam palam et aperte exserui. Ad fictos igitur deos quod meum est transferri fas non est. Neque tamen hic tam laudatur pietas, vel religio populi, quam excluditur alienum omne subsidium. Quasi diceret: Quum nullum alium Deum cognoscerent Iudaei, tot tantaque eius miracula conspicua fuisse, ut satis constaret nullum praeter ipsum Deum esse. Simul autem notat Isaias infidelitatem nostram obstare Deo quominus potentiam inter nos suam exserat. Facessant igitur omnes errores, vagaeque et incertae de Deo opiniones, si virtutem eius experiri velimus. Nam si mentes deflexerimus ad superstitiones aut idola, nos certe indignos eius auxilio et bonitate reddemus. Tandem ipsos rursus citat testes, malignae et scelestae ingratitudinis eos insimulans, si dissimulent quod abunde ipsis patefecerat. Quo enim pluribus et maioribus testimoniis Deus virtutem et potentiam suam nobis patefecerit, eo magis ad eam praedicandam astricti sumus.

13. (*Etiam antequam dies.*) Nunc loquitur de aeternitate Dei. Sed tenendum est consilium prophetae. Nam qui originem habet, nec a se ipso est, non potest imperio suo regere, et nutu moderari quae non creavit. Aeternum igitur se pronuntians Deus, admonet mundum esse suam fabricam: quia hic naturae ordo non temere exstitit: sed ex admirabili Dei consilio et sapientia manavit. Quo sensu paulo post addit, non esse qui eruat e manu sua. Unde clarius videbimus ab aeternitate probari summam et immensam potentiam. Nisi enim aeternus esset, neque omnia manu sua con-

tinere, nec populi vindex esse, nec creaturis pro arbitrio uti posset: at quum aeternus sit, omnia ipsius imperio subdita esse necesse est. Eodem pertinet quod dicit, non posse quidquid facere decrevit ullo obstaculo averti: ne Iudaeos terreant ac debilitent hostium copiae ac vires.

14. (*Sic dicit Iehova.*) Docet propheta Cyrum fore quasi mercenarium militem, qui operam suam Domino impendat ad populum liberandum. Cyrum quidem non nominat: sed loquitur de exercitu, quem in manu habet ad Babylonios subigendos. Hoc autem a Cyro et Dario effectum esse scimus, idque auspiciis Dei, a quo iam longo prius tempore id praedictum erat. Nec tantum alloquitur eos in quorum conspectu haec impleta sunt, sed alios omnes quos sustinere voluit Dominus hac spe liberationis, quam nulla ratione animo concipere potuissent. Captivos enim compellat, qui dura illa Chaldaeorum tyrannide oppressi nulla ratione eripi posse videbantur: quibus haec promissa ridicula videri poterant, quod nulla spes redemptionis humano iudicio appareret. Hic autem honos est deferendus verbo, ut credamus ea quae alioqui incredibilia sunt: ut in spem contra spem erigamur. Talis enim est vis fidei ut in externarum rerum conspectu haerere non debeat, sed supra coelos evehi, et ad Deum usque ipsum penetrare. Emphatice autem asserit se propter eos misisse Babylonem, quia quum ambitio et inexplebilis dominandi cupiditas Cyrum impelleret, ac multae essent belli causae, nihil minus vulgo creditum fuit quam illius monarchiae ruina concussum fuisse orbem, ut in patriam redirent Iudaei qui tunc abiectissimi erant in hominum oculis. Atqui testatur Deus se faciles daturum victorias Persis, ut Orientem subigant, quia propitius erit suae ecclesiae. Hac ratione praefatur se esse redemptorem populi, et sanctum, quo melius persuadeat caros sibi et pretiosos esse quos elegit in populum peculiarem. Haec tamen videntur pugnare cum iis quae prius vidimus cap. 33: Vae qui praedaris, quoniam praedae eris expositus. Significabat enim Dominus se crudelitatem Babyloniorum ulcisci, atque vices ipsis rependere quas promeriti erant. Nunc vero pronuntiat se Persas mittere, ut liberet populum suum. Verum haec facile conciliari possunt: quamvis enim Dominus animadverteret in Chaldaeos, simul tamen populi sui rationem habebat. Nam ut providentia Dei extenditur per universum orbem, ita praecipuam rationem habet ecclesiae suae. Atque ut singulari amore prosequitur electos, ita omnia in eorum salutem disponit. Non frustra igitur dicit se misisse gratuito favore impulsum, quia vellet suorum esse servator. Eodem sensu adiungit suo iussu descensuros: quia etsi Persae ac Medi aliud spectabunt eorum tamen expeditio coelesti instinctu gubernabitur: atque sic in tempore testatam facere voluit electo populo suam gratiam, ne sub multis tristissimis cladibus deficeret. Haec igitur promissio insignem fidelibus consolationem afferre debuit, quod licet contemptui, odio, atque etiam horrori essent omnibus, tamen Deo cari essent: quia tandem ipsis affuturus erat, atque eorum causa Babyloniorum regnum deleturus. Fugitivos autem fore dicens, talem successum se daturum Cyro ostendit, ut eius adventu expavescant Chaldaei, atque trepide armis abiectis fugam arripiant. Saepe enim contingit bellum suscipi ab aliquo principe potentissimo atque instructissimo, infeliciter tamen geri. Quare non satis erat Cyrum cum valido exercitu mitti, nisi prosper quoque successus ei daretur. Et quo melius exprimat fugam praecipitem, addit fore clamorem vel tumultum in navibus: nec enim terra fugere poterant. Commodissimum autem fluvium habebant: nempe Euphratem coniunctum Tygri, quo facilius poterant evadere. Quanquam hac etiam in parte eos frustrata est sua opinio propter siccatum alveum.

15. (*Ego Iehova sanctus.*) Hic versus nullam sententiam continet: tantum ostendit quis loquatur, quanta sit eius vis et maiestas, deinde quam propensus erga populum electum amor, ut plus ponderis habeat superior promissio. In summa est veluti sigillum proximae sententiae, quo magis ratum sit quod antea dictum est, Deus est qui promittere se affirmat. At quis Deus? Sanctus vester, creator Israelis, rex vester. *Sanctus*, quia populum delegit atque segregavit, quem sibi consecraret. Nam hoc titulo in memoriam revocat adoptionem, qua sibi peculiariter ipsos coniunxit: ut eum sibi patrem ac servatorem fore intelligant. Atque eadem ratione nos hodie Deum sanctum nostrum agnoscere debemus, quia nos segregavit ut membra ecclesiae essemus: cuius rei certiores reddimur ex vocatione. *Creatoris* nomen non est referendum ad universalem creationem, qua infideles etiam formantur: sed ad reformationem, ob quam etiam vocamur ipsius τὸ ποίημα: sicuti iam aliis locis dictum est. *Rex vester:* Hoc quidem absurdum videbatur: nec enim regni species apparebat, nec quidquam spectabatur in Iudaeis nisi probrosum et ignominiae plenum, quum omni ope et auxilio nudati essent. Dandus tamen fuit locus fidei, ut regni huius, quamvis in specie deleti atque prorsus exstincti, instaurationem sperarent, Deumque regem suum agnoscerent.

16. (*Sic dicit Iehova.*) Iterum repetit ac confirmat quod alioqui incredibile fuit. Et quo plus autoritatis habeat haec confirmatio, induit personam Dei. Revocat autem priora beneficia in memoriam, ut quum potentem ipsum atque beneficum experti fuerint, eum non minus in posterum sibi propitium fore statuant, nec minus potentem ad ipsos liberan-

dos. Ac si diceret, Dominus qui loquitur, re ipsa ostendet quanta sit potentiae ipsius magnitudo. Patres vestri experti sunt: vos non minus experiemini. Ingrati autem sumus Deo nisi ex prioribus beneficiis spem etiam in posterum concipimus: praesertim ubi certum et illustre continui erga nos favoris documentum edere voluit. Hac autem lege eduxerat Iudaeos ex Aegypto, ut nunquam intercideret liberationis effectus. Deum igitur quasi in re praesenti locat, et eundem esse admonet qui obstacula quaelibet virtute sua superavit, ut esset populi sui redemptor. Tunc enim viam stravit per mare: deinde per aquas violentas, id est, per Iordanem, quem, tametsi rapidissimus esset, Dominus exsiccavit. Atque stupenda haec miracula nominatim commemorat, quoniam existimare poterant praeclusum sibi in Iudaeam reditum, atque fabulosum esse quidquid de eo promittebatur.

17. (*Quum educit, currus et equus.*) Ostendit nullas vires aut copias impedimento fore quominus populum suum liberet, quum ei visum erit. Mare quod intermedium erat obstare Deo non potuit quominus educeret populum suum: sed medium eius cursum divisit, atque insequentes hostes cum suis copiis et curribus demersit. Est igitur hic amplificatio: perinde ac si diceret: Tametsi universus orbis in exitium vestrum conspiret, atque liberationem ecclesiae meae impedire conetur, nihil tamen efficiet. Quia non modo viam inveniet Deus per abyssos ubi visum fuerit, sed profligabit et evertet omnes adversos conatus: et quidem eos ita conteret, ut in posterum se non efferant. Nam fieri potest, ut qui in uno praelio victus fuerit redintegret in altero vires, atque superior evadat. Hic autem Dominus perpetuam victoriam promittit: sic enim hostes prostratum iri significat, ut omnino exstinguantur. Et lini similitudine magis exprimit subitum hostium interitum. Nam linum ardere quidem ac lucere potest, sed protinus consumitur.

18. (*Ne recordemini priorum.*) Hactenus ostendit propheta quanta fuerit potentia Dei in populo liberando, nunc significat omnia miracula, quae Deus edidit in prima illa redemptione parvi momenti fuisse prae insignioribus quae paulo post edenda erant: nempe tantam fore gloriam secundae huius liberationis ut priorem illam obscuret. Nec enim vult tanti beneficii immemores esse Iudaeos, quod omnibus saeculis celebrari, perpetuisque monimentis consignari iussit. Nam et initio legis praefatur in hunc modum: Ego sum Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Aegypti, de domo servitutis. Filiis etiam a patribus hoc saepius inculcari, atque nepotibus et posteris de manu in manum tradi voluit. Hoc igitur per comparationem intelligi debet: quemadmodum illud Ieremiae (23, 7): Ecce dies veniunt, inquit Dominus, et non dicetur ultra, Vivit Dominus qui eduxit filios Israel de terra Aegypti: sed, Vivit Dominus qui eduxit et adduxit semen domus Israel de terra aquilonis, et de cunctis terris ad quas eieceram eos: et habitabunt in terra sua. In summa posteriorem hanc redemptionem, si cum priore comparetur, longe illustriorem fore ostendit. Unde sequitur perperam vaticinium hoc restringi ad paucos annos: quia progressus a suo exordio non separat propheta, sed fructum reditus ad Christum usque extendit, qui suo adventu vere erexit sacerdotium et regnum.

19. (*Ecce ego facio rem novam.*) Hinc clarius liquet quid voluerit propheta superiore versu. Opus enim novum, id est, inauditum atque insolitum fore pronuntiat, et quod prae magnitudine et excellentia sua omnium aliorum famam obscuret: non aliter ac solis fulgor, dum coelum et terram occupat, stellas a conspectu subducit. Et iam exoriturum dicens significat non longum fore tempus. Atqui non tam cito haec impleta sunt. Verum, si Deum respicimus, quadringenti aut etiam mille anni instar momenti coram ipso aestimantur, quo minus septuaginta annorum mora debuit eorum animos taedio frangere? Quum addit, *an non eam cognoscetis?* haec interrogatio plus vehementiae atque efficaciae habet, quam affirmatio simplex. Est autem Hebraeis frequentior quam Graecis aut Latinis. Transitum in deserto promittens, alludit ad desertum illud quod inter Iudaeam et Babylonem medium erat: quia de reditu populi concionatur. Ideo viae adiungit flumina. Nam iter faciendo per aridam regionem, siti arescere ac perire potuissent. Propterea Dominus aquas et omnia ad commeatum necessaria suppeditaturum se dicit, perinde ac si diceret: Prosequar vos viatico, ut me duce in patriam redeatis. Sed videtur immodicus esse propheta, atque hyperbolice omnino loqui, dum tantopere liberationem hanc extollit. Nec enim legimus conversa in sanguinem flumina, tenebras in aerem sparsas, primogenitos caesos, immissa insecta quae totam regionem depasta sint, et alia eiusmodi portenta, quae in Aegypto acciderunt. Nihil enim tale in Babylone editum est. Quid ergo sibi vult haec nova redemptio? Hoc omnes fere interpretes christianos coëgit simpliciter hunc locum de adventu Christi interpretari. Qua in re haud dubie falsi sunt. Falluntur item Iudaei, quum ad redemptionem babylonicam restringunt. Ergo ut iam aliquoties monui, omne tempus illud quod redemptionem babylonicam sequutum est, usque ad Christi adventum, simul hic comprehendi debet. Redemptio ex Aegypto, velut prima ecclesiae nativitas fuit: quia populi corpus collectum est, et stabilita ecclesia, cuius nulla ante species erat. Haec autem liberatio non restringitur ad tempus quo populus ex Aegypto abiit, sed continuatur usque ad possessionem terrae

Chanaan, quae eiectis regibus populo tradita est. Idem περὶ ταύτης παλιγγενεσίας, qua populus e Babylone ereptus atque in patriam reductus est, censeri debet. Nam instauratio illa ad exitum e Babylone restringenda non est, sed ad Christum usque extendenda: quo toto tempore magnae res procul dubio et stupendae evenerunt. Annon admirabile fuit captivo populo, quem ut vile aliquod mancipium omnes contemnebant, imo vero ut scelus exsecrabantur, ab ethnicis regibus libertatem et redeundi facultatem dari? neque hoc tantum, sed commeatus praeberi, atque alia quae tum in itinere, tum domi ad res constituendas, ad aedificandam civitatem, ad exstruendum templum necessaria forent? Sed multo maiora sequuta sunt, quum pauci redire vellent, sicque animis fracta esset maior pars ut miseram servitutem praeferret beatae libertati. Quum, inquam, prae ingenti illa multitudine, quae abducta fuerat, pauci in Iudaeam redirent, maxima adhuc impedimenta illata sunt. Conspirationes enim factae, inflammata odia in populum antea plus satis exosum, interruptum opus, omnesque viae tentatae quibus omnino prohiberi posset. Itaque frustra eos reduxisse videbatur Dominus, quum multo graviora ipsis pericula imminerent. Exstructo templo haud tranquillioris status potiti sunt. Erant enim gravissimis et infestissimis hostibus undiquaque obsepti, a quibus magna saepe incommoda sustinebant. Postea aerumnis, cladibus variisque persequutionibus afflictati sunt, ut enecti, obruti ac prorsus deleti putarentur. Et tamen in mediis caedibus et flammis mirabiliter a Deo conservati sunt. Quod si miserum et infelicem eorum statum, et graves tyrannorum persequutiones consideremus, mirabimur vel unum tantum ex ipsis reliquum esse potuisse. Ut ergo intelligamus quanta posterioris huius redemptionis praestantia fuit, quo modo priorem superavit, ad Christum usque continuanda et deducenda est, a quo ingens prioribus beneficiis tandem cumulus additus est. Ita minime dubium quin secunda redemptio primam longo intervallo superet. Haec interpretatio nihil habet coacti, et usitato prophetarum stylo consentanea est. Semper enim Messiam pro fini habent, atque in eum perpetuo intendunt. Sed hoc apertius reddet, quod refertur ab Haggaeo. Nam quum instaurari coepisset templum, senes, qui prisci illius gloriam viderant, ingemiscentes hoc nihil prae illo esse aiebant: parumque aberat quin se destitutos a Deo, atque irritas promissiones esse arbitrarentur. Haggaeus vero, ut ipsos consoletur, et maiorem novi huius templi gloriam fore confirmet, quamvis aedificii structura longe esset inferius, ipsos ad redemptorem adducit. Sic ait Dominus exercituum, inquit (2, 7), Adhuc semel, idque brevi: ego commovebo coelos, et terram, mare, et continentem, et omnes gentes, et veniet desiderium omnium gentium, impleboque domum istam gloria, dicit Dominus exercituum. Meum est argentum, meum est aurum, dicit Dominus exercituum. Maior erit gloria domus istius posterioris quam prioris. Quemadmodum igitur Haggaeus instaurationem templi ad Christum usque continuat, et veram eius gloriam ad ipsum refert: ita haec liberatio (res enim coniunctae aut potius eaedem sunt) ad Christum usque propagata fuit. Atque ita nihil mirum si aegyptiacam antecelluit omnibus modis.

20. (*Honorabit me bestia agri.*) Exornat superiorem sententiam. Nam in tanta rerum desperatione, Dei virtutem magnifice extolli oportuit, ut suppleretur verbo quod rei deesse videbatur. Significat autem virtutem Domini tam apertam et conspicuam fore, ut ipsae bestiae eius sensu perculsae Deum agnoscant ac venerentur. Respondet hoc vaticinium cantico: Mare vidit et fugit, Iordanis versus est retrorsum: montes exsilierunt ut arietes, et colles sicut agni ovium: a facie Domini contremuit terra (Psal. 114, 3). Eundem hic sensum attribuit Isaias brutis animalibus: quia arcano instinctu cedere cogentur, ut securum populo transitum praebeant. Quanquam longius patet causae redditio: quod scilicet velut attonita subsistent visis miraculis. Significat in summa Deus, se non passurum ut populus rebus necessariis destitutus iter retro flectat: sed hyperbolice commendat suum erga Iudaeos amorem, ut spei suae altitudine mundum transscendant. Nos quoque dum haec audimus, ne metiamur Dei potentiam ex rerum natura: sed fide supra omnia quae cerni aut apprehendi possunt evehamur. Iam vero ne alienationis signa a spe coelestis gratiae et auxilii miseros exsules arceat, revocat illis adoptionis suae memoriam: quasi diceret eos in tristissima dissipatione manere tamen populum Dei: quia consilium non mutet qui semel eos elegit. Ergo quoties animandi erimus ad bene sperandum, occurrat nobis Dei vocatio: tametsi enim indigni sumus, sufficere tamen debet, quod nos Dominus tanto honore dignatus est.

21. (*Populum hunc creavi mihi.*) Significat Dominum necessario facturum quod prius dixit, quoniam interest gloriae ipsius populum, quem sibi delegit, conservari. Proinde haec quoque verba ad populi consolationem pertinent: An putatis me passurum ut gloria mea concidat? atqui ea saluti vestrae coniuncta est. Vestra igitur salus mihi curae erit. Scitote denique vos fore salvos, quoniam interire non potestis quin gloria simul mea intereat. Eritis ergo superstites: quia gloriam meam a vobis perpetuo celebrari volo. Quum ait se populum creasse, intelligamus id a supernaturali gratia proficisci, quod populus Dei sumus. Nam tenendum illud principium de quo antea diximus: hic non agi

de communi hominum natura, sed de reformatione spirituali, vel de adoptione qua ecclesiam segregat a reliquo mundo, et quidem cum suis appendicibus. Ne quis ergo sibi regenerationem suam, aut ullis hominum meritis arroget: sed tantum beneficium misericordiae Dei omnino acceptum ferre discamus.

(*Laudem meam narrabit.*) Tametsi prophetae consilium sit demonstrare quod dixi, salvum ideo fore populum quia id gloriae Dei intersit: tamen hinc quoque discimus electionis nostrae finem esse, ut Dei gloriam modis omnibus illustremus. Sunt quidem et reprobi instrumenta gloriae Dei: sed ea longe aliter dicitur in nobis relucere. Nos enim elegit, inquit Paulus (Eph. 1, 4), ut essemus sancti et irreprehensibiles coram ipso per caritatem: qui praedestinavit nos, ut adoptaret in filios per Iesum Christum, in sese, iuxta beneplacitum voluntatis suae, ut laudetur gloria gratiae suae, qua caros reddidit nos per illum dilectum. Huc etiam pertinent Petri verba, quum ait, nos e tenebris eductos esse in admirabile regnum Dei, ut eius virtutes enarremus (1. Petr. 2, 9). Item Zachariae, ut sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus ipsi cum sanctitate et iustitia, omnibus diebus vitae nostrae (Luc. 1, 74). Hic igitur est finis nostrae vocationis, ut consecrati Deo eum tota vita nostra laudemus ac celebremus.

22. (*Et non invocasti me.*) Confirmat non sine obliqua exprobratione quod proxime dixit, se nullis populi meritis provocatum fuisse, ut tam humaniter cum eo ageret. Nulli igitur alii causae haec liberatio quam bonitati Dei assignanda est. Ut hoc probet ait: Tu me non invocasti. Invocationis nomine totum Dei cultum comprehendit, cuius praecipua pars est invocatio. More igitur scripturae usitato per synecdochen loquutus est. Satis vero ostendit Dominus alibi, se potissimum coli invocatione. Nam Psal. 50 (v. 15), postquam sacrificia et externas caeremonias se respuere dixit, subiungit: Invoca me, etc. Unde etiam scriptura, quum de cultu Dei loquitur, invocationis praecipue mentionem facit. Moses enim quum restitutum Dei cultum significat: Tunc, inquit (Gen. 4, 26), coepit invocari nomen Domini. Particulam כִּי in secundo membro versus, pro adversativa accipio: Quin potius taedio mei affectus es. Alii vertunt: Quia laborasti: ac si diceret, cum fastidio suscepisti quidquid a me praecipiebatur, quod eodem fere recidit. Quemadmodum vero Dominus obedientiam requirit, ita alacres et promptos esse vult qui ipsum colunt: sicuti Paulus testatur (2. Cor. 9, 7), hilarem datorem ipsum diligere: qui autem inviti parent, veri et probi cultores dici non possunt, neque ab ipso censentur. Ut ergo demonstret se cultum a Iudaeis non fuisse ut decebat, invitos id fecisse dicit. Quod si cui magis libeat causae esse redditionem, atque ita vertere: Tu me non invocasti, quandoquidem nullum mihi cultum exhibuisti sine molestia, et quasi vi extortum: quia quoad rei summam parum interest, non admodum repugno: quod tamen reddidi, significantius exprimere videtur prophetae mentem. Caeterum antithesis causae quoque redditionem in se continet. Si igitur officia nostra Deo accepta esse volumus, prompto illi animo obsequamur.

23. (*Non adduxisti mihi.*) Quaeritur cur propheta hoc exprobret Iudaeis, quos constat sedulo atque ex praescripto legis sacrificia obtulisse. Quidam hoc referunt ad tempus captivitatis, quo tametsi voluissent sacrificia offerre Deo, tamen nequivissent: quoniam id nusquam facere praeterquam Ierosolymae licebat. Non poterant igitur Deum sacrificiis promereri. Ego vero potius universalem exprobrationem esse puto. Nam eo ipso tempore quo populus sacrificabat, merita sua aut dignitatem iactare non poterat, quasi Deum sibi hoc modo obstringeret: quandoquidem deerant sacrificiis quae praecipue a Deo commendantur: nempe fides et obedientia, sine quibus nihil Deo gratum esse potest. Nulla erat animi integritas: manus eorum sanguine redundabant: rapinis et fraudibus omnia referta erant: nec ullus erat iustitiae aut aequitati locus. Quamvis igitur quotidie in templum pecudes adducerent easque immolarent, tamen merito negat sibi quidquam offerri. Nec enim accepta Deo esse poterant sacrificia, quum a veritate seiuncta erant: et cuivis potius quam Deo offerebantur. Nam ea per se non requirebat, sed quatenus populus in fide et obedientia exercebatur. Unde colligimus nihil novi prophetam dicere, sed insistere in eadem doctrina, repudiari scilicet a Deo tam serviles, quam alios omnes vitiosos cultus.

24. (*Non emisti.*) Calamum intelligit ex quo fiebat unguenti pretiosi confectio, cuius non erat vulgaris usus: quemadmodum refertur Exodi 30 (v. 25). Nam eo summi sacerdotes, deinde tabernaculum conventionis, et arca testimonii cum suis instrumentis ungebantur. Ait igitur: Tametsi calamum mihi emas pecunia, tamen hoc mihi expensum ferre non debes, quasi ratum habeam. Ludebant enim operam suam in omnibus istis caeremoniis, quia in rectum finem non intendebant, quando minime exercebant sese in fide, nec Deum colebant pura conscientia. Quod adiungit, se non fuisse inebriatum, legali loquendi formae respondet, ubi testatur Dominus sacrificia epulas sibi gratas ac suaves esse: non quod ex animalium caede voluptatem caperet, sed quod talibus exercitiis ad veram obedientiam populum suum ducere vellet. Hic igitur e converso significat populum haud rite sacrificia obtulisse, quoniam impietate omnia conspurcabat. Itaque significat se quodammodo famelicum

et vacuum fuisse: quia nihil recte oblatum est: sed omnia corrupta et insipida. Continuo post amplificat propheta gravitatem mali istius, quod non tantum populus defuerit officio suo, nec se Deo subiecerit: quin imo Deum sibi subiicere conatus sit, ut eius voluntati aut potius libidini inserviret. Qui hunc locum de Christo exponunt, sensum prophetae torquent: quare simplicior mihi videtur haec interpretatio. Conqueritur enim Dominus quod homines eum peccatis suis molestum onus subire coegerint, qui tamen reverenter se ei subiicere debuissent. Nam quum insurgimus adversus Deum, eum quasi servum protervia et petulantia nostra reddimus. Hoc autem melius exponit, quum ait se *laborasse:* id est, varia taedia devorasse ob nequitiam populi sui. Ipsum enim quodammodo vulneramus et configimus, ut inquit propheta (Zach. 12, 10), quum respuimus ipsius vocem, neque ab eo regi nos patimur. Alludere autem videtur ad id quod prius dixerat de taedio vel molestia populi in colendo Deo. Nam ex adverso testatur Deus multas sibi a populo molestias exhibitas fuisse.

25. (*Ego, ego sum.*) Hoc epiphonemate priorem sententiam concludit. Ac si diceret, se iure suo posse gloriari, quod iniquitates populi sui deleat, eumque in libertatem vindicet: nulla enim esse merita, quibus id impetrare possit: quandoquidem gravissima poena, imo vero exitio dignus erat. Bis vero idem repetit, ut ingratitudinem hominum magis castiget, qui ad se rapere suum unius honorem, aut quovis modo obscurare solent. הוּא demonstrativum est loco substantivi, ut saepe alias. Frigide ac dilute accipiunt prophetae verba qui Deum sibi ius et potestatem asserere putant in remittendis peccatis: quia potius suam misericordiam aliis omnibus causis opponit, quasi negaret aliunde se induci cur peccata remittat: sed contentum esse mera sua bonitate, ideoque vel meritis, vel ullis piaculis perperam adscribi redemptionem, cuius ipse gratuitus est autor. Summa huc tendit, sperandum esse reditum populo non alia de causa, nisi quia Deus gratis ignoscet peccatis, et clementia sua ultro placatus paternam manum porriget. Hic agitur de remissione peccatorum. Videndum qua occasione. Nec enim dubium quin propheta gratuitam redemptionem fore significet. Remissionis igitur potius quam redemptionis mentionem facit: quia quum gravis poena ipsorum peccatis inflicta esset, veniam prius dari necesse erat quam liberarentur. Causam enim morbi tolli oportet, si morbum ipsum curare velimus, et quamdiu durat ira Domini, tamdiu etiam flagella durabunt. Prius igitur eam mitigari, nosque Deo reconciliari necesse est, quam a poenis liberemur. Atque haec loquendi forma diligenter notanda est, adversus puerilem sophistarum distinctionem, qui remitti quidem a Deo culpam aiunt, sed poenis satisfaciendum esse contendunt. Hinc satisfactiones, indulgentiae, purgatorium et infinita alia commenta prodierunt. Propheta vero de culpa sola non loquitur, sed nominatim de poena, quae remittitur, quod gratuito peccata remissa sint. Quod clarius exprimitur addita particula *propter me.* Certum est omnibus meritis hanc exceptionem opponi, Deum videlicet rationem nostri, aut ullius rei quae in nobis sit non habere, ut peccata nobis remittat: sed bonitate sua tantum ad id impelli. Nam si respectum haberet nostri, quodammodo debitor esset, nec gratuita esset remissio. Itaque apud Ezechielem exprimitur antitheton: Non propter vos hoc faciam domus Iacob, sed propter me. Unde sequitur, Deum sibi autorem esse, et ultro ad remittenda peccata propensum: quia in hominibus causam non reperit.

(*Ideo peccatorum.*) Hoc ad consolationem piorum addidit propheta, qui delictorum suorum conscientia in desperationem ruere alioqui poterant. Propterea ipsos in meliorem spem erigit, et confirmat in ista fiducia: nempe, tametsi indigni essent, tamen remissurum ipsis peccata, indeque eos liberaturum. Hinc utilis doctrina colligenda est, neminem scilicet de impetranda venia certum esse posse, nisi recumbat in mera Dei bonitate. Eos enim qui opera sua respiciunt, identidem vacillare, et tandem desperare necesse est: quia nisi eos deludat crassa hypocrisis, semper occurret illis sua indignitas, quae de amore Dei ambigere coget. Quod autem ministri quoque peccata remittere dicuntur, cum hoc loco non pugnat, quoniam testes sunt huius gratuitae remissionis. Vulgaris distinctio est, Deum potentia sua remittere peccata, ministros vero, ministerialiter. Sed quum ea distinctio minime explicet prophetae mentem, tenendum est quod admonui, Deum non modo pro imperio remittere peccata, sed quidquid sperandum est bonorum fluere ex fonte merae eius liberalitatis. Sic autem Dominus evangelii praedicationem atque eius ministros ornavit, ut plenam sibi autoritatem reservaret.

26. (*Reduc mihi in memoriam.*) Quia non facile corrigi potest hominum superbia, Dominus hoc argumentum urget: ac pluribus insistit, ut Iudaeos deiecta omni operum fiducia humiliores reddat. Defert autem eis libertatem quidvis dicendi ac proferendi, ut causam ipsi suam probent, nisi se victos fateantur. Per concessionem sibi in memoriam revocari iubet, ac si diceret: Si obliviosum me putas, narra tu ipse: fac ut reminiscar, si quid boni proferre potes. Habe locum dicendi, ego tacebo. Ac forma quidem ista loquendi magis insultat hominibus, quam si id quod res habet more suo pronuntiaret. Homines enim quum aliquid sibi arrogant, stultissimos esse ostendit. Nam etsi libertas eis

detur sese iactandi, inanes et vacui reperientur, nec quidquam habebunt quo suam causam tueri possint.

(*Ut iustificeris.*) Id est, ut causam tuam obtineas, atque superior sis, permitto tibi dicere quidquid voles. Vehemens insultatio est qua hominum ora melius obstruuntur, quam si in persona et pro imperio iudicis sententiam ferret. Notandum interea prophetae consilium est: quia necesse habuit Iudaeis detrahere larvam dignitatis, quo submissi ac subacti gratiam Dei exciperent.

27. (*Pater tuus.*) Omnes fere hunc locum de primo parente Adamo intelligunt. Alii de Abrahamo interpretari malunt: ac si diceret: Non peccastis soli, sed pater vester Abraham, tametsi eximiae sanctitatis esset, ipse peccavit. Per *doctores*, Mosem et Aaronem intelligunt, qui quum mirifica sanctitate pollerent tamen peccarunt: quanto magis vos qui longe inferiores estis? ut sit argumentum a maiore ad minus. Ego vero aliter accipio. Nam *patris* nomine non unum tantum aut alterum ex maioribus comprehendit, sed plures. Est enim enallage numeri, quae plurimum Hebraeis usitata est. Quae obiurgatio satis frequenter occurrit in prophetis et psalmis. Nam quum scirent divinitus se censeri genus sanctum, quasi hic honor patrum excellentiae vel meritis debitus esset, contra Deum ipsum ferociebant, ac ius haereditarium illis inflabat animos. Hac ratione prophetae patrum flagitia per singulas aetates detegunt, et Stephanus eos sequutus, dicit semper restitisse spiritui sancto (Act. 7, 51): perinde ac si diceret: Non incipitis nunc primum esse perversi, iampridem patres vestri nequam et scelerati fuerunt. A malo corvo malum ovum prodiit. Vos autem longe peiores estis, atque patres vestros superatis nequitia: ita ut si vos tantummodo spectassem, iamdudum perditi atque in universum deleti essetis. Doctores autem simul adiungit, ut ostendat non in sola plebe culpam haerere. Qui enim aliorum duces esse debuerant impegerunt primi, atque alios in errorem duxerunt: nempe sacerdotes et prophetae. Denique ostendit nullum ordinem a vitiis et corruptelis immunem esse. Eant nunc et glorientur suis virtutibus, atque rationem vel minimam proferant, dempta bonitate mea, ob quam eos tutari debuerim. Si quis obiiciat, nullam esse causam cur patrum scelera ipsis exprobrarentur, quod scriptum sit, animam quae peccavit, morituram, nec filios puniri pro patribus: responsio facilis erit. Nam Dominus parentum peccata rependit in filios, quum ipsi similes sunt patribus. Neque tamen pro alienis peccatis poenas luunt: nam peccarunt et ipsi. Et quum Dominus in totum corpus animadvertit, patres cum filiis pari iugo coniungit, ut omnes eidem condemnationi subiiciat.

28. (*Ideo polluam.*) Copula ו hic pro illativa capitur: praeteritum vero in futurum resolvi debet, tametsi in praeterito quoque verti possit. Sed futurum malui, ut conferatur in tempus captivitatis. Eos enim proprie compellat qui sub captivitate victuri erant. Si quis ad diversas clades, quibus populum suum ignominia affecerat Deus, extendere hoc malit, et simul coniungere exsilium babylonicum, nihil erit incommodi. Et forte melius conveniet narrari quid pridem et saepius illis acciderit, ut in posterum commonefiant, nullo iure tam bene se esse munitos, quin rursus cum summo dedecore poenas suae ingratitudinis luant. Huius ergo exitii causam ostendit: quoniam scelera patrum et filiorum puniri oportebat, quum scilicet nullus esset peccandi finis, sed quotidie iram Dei contra se accenderent, donec tandem in ipsos animadvertit. Polluere autem vel profanare ecclesiam suam dicitur Dominus, quum eam, ceu rem vilem, contemnit et prostituit. Sicuti Psalmo 89 (Vers. 39), et aliis pluribus locis. Ut enim segregati ab ipso et sanctificati sub fide et tutela ipsius degimus, quamdiu sancti sumus: ita quum destituimur, dicimur profanari: quia desinimus ipsi esse sacri, atque ipsius tutela indigni reddimur, et quos antea christos suos vocabat, atque tangi prohibebat, hostium praedae exponit. At indignum videbatur sacerdotes, qui vices Christi gerebant, profanari: verum haec causa est, quod praevaricati sint, quum aliorum doctores esse debuissent. Ubi *in exsecrationem* posui, nomen hebraicum est חרם, quod excidium, sed exsecrationem quoque significat: atque hoc secundum melius huic loco convenire mihi visum est. Nam postea sequitur, *in* opprobria. Haec autem ex Mose mutuatur propheta: cuius lineamenta sic refert ut stylum Mosis in his verbis facile sit agnoscere: nec quidquam novum aut alienum proferri a prophetis. Sic enim Moses (Deut. 28, 37): Erisque in stuporem, parabolam, et fabulam omnibus populis ad quos te duxerit Dominus. Denuntiat ergo se ita afflicturum populum ut exsecrabilem ipsum reddat omnibus: ut qui exsecrari volet ipsum exempli loco adducat, sitque formula exsecrationis: ita ludibriis hominum expositurum, ut in ore omnium qui deridere volent sit loco proverbii. Quemadmodum hodie videmus Iudaei nomen, quamvis honorificum per se, tamen probri atque ignominiae plenum esse. Proinde horrenda ista per Isaiam minatus est Dominus, ut intelligerent satis grave supplicium ipsis pro scelerum atrocitate irrogari non posse: ne quum in ipsos animadverteret, quererentur se graves nimium poenas sustinere, neve nimium acerbas prophetae reprehensiones esse existimarent.

CAPUT XLIV.

1. *Nunc tamen audi Iacob serve meus, et Israel quem elegi.* 2. *Sic dicit Iehova factor tuus, et formator tuus ab utero: tibi auxiliabitur. Ne timeas serve meus Iacob, dilecte quem elegi.* 3. *Quia effundam aquas super sitientem, et flumina super aridam. Effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super germina tua.* 4. *Et germinabunt quasi inter herbam, quasi salices iuxta rivos aquarum.* 5. *Hic dicet, Ego sum Iehovae: et ille vocabitur nomine Iacob: alius scribet manu sua, Iehovae (sum), et nomine Israel cognominabitur.* 6. *Sic dicit Iehova, rex Israel, et redemptor eius, Iehova exercituum: Ego primus, et idem novissimus, et praeter me non est Deus:* 7. *Et quis sicut ego vocabit, annuntiabit hoc, et ordinabit hoc mihi, ex quo constitui populum saeculi? et quae pendent, et quae ventura sunt, illis annuntient.* 8. *Ne timeatis et ne terreamini. An non ex tunc audire te feci, et annuntiavi? Itaque vos testes mei, quod non sit Deus praeter me: et non sit fortis quem ignorem.* 9. *Fictores sculptilis omnes vanitas: et desiderabilia eorum nihil prosunt: et testes eorum ipsi, quod non vident, nec cognoscunt: ideoque confundentur.* 10. *Quis formator Dei? et quis sculptilis conflator, quod nullam ad rem usui est?* 11. *Ecce omnes socii eius pudefient, et artifices ipsi sunt ex hominibus. Ut conveniant omnes, ac stent, pavebunt et pudefient simul.* 12. *Faber ferrarius limam*[1]) *sumet: operabitur in prunis, malleis formabit illud: operabitur in eo, brachio virtutis suae: etiam famelicus, ut deficiant vires: non bibat aquam, ita ut fatiscat.* 13. *Faber lignarius extendit regulam, illud delineat filo tincto, aptat planulis, circino figurat: facit illud secundum formam viri, secundum effigiem hominis, ut sedeat in domo.* 14. *Succidet sibi cedros, tollet ilicem et quercum: roborabitur ad ligna sylvae*[2]): *plantabit pinum, quam pluvia enutriet.* 15. *Tum erit homini in incendium: nam accipiet ex illis et calefaciet se: praeterea furnum accendet et coquet panes: Deum quoque efficiet atque adorabit: finget idolum et prosternet se coram eo.* 16. *Partem eius comburet igni, ex parte carnem comedet: assabit assaturam et saturabitur. Deinde calefaciet se ac dicet, Ohe calefactus sum et vidi ignem.* 17. *Reliquias eius in Deum vertit in sculptile suum: incurvat se coram eo: adorat et precatur illud dicens, Libera me, quia Deus meus es.* 18. *Nescierunt, nec intellexerunt: quia oblevit oculos eorum, ne videant, et cor eorum, ne intelligant.* 19. *Non redit ad cor suum, non est sensus, nec intelligentia, ut dicat, Partem eius combussi igni, etiam super prunas eius coxi panem: assavi carnem et comedi: residuum eius in abominationem vertam: coram trunco ligni incurvabo me.* 20. *Pascit cinerem, cor seductum inclinat eum, ut non liberet animam suam, neque dicat: annon mendacium in dextera mea?* 21. *Memor esto horum Iacob, et Israel, quia servus meus es, formavi te: servus meus es: Israel ne obliviscaris mei.* 22. *Delevi, ut nubem, iniquitates tuas: ut nebulam, peccata tua. Revertere ad me, quia redemi te.* 23. *Laudate coeli, quia fecit Iehova: iubilate inferiora terrae: erumpite montes in laudem: sylva et omnis arbor quae in ea est: quoniam redemit Iehova Iacob, et in Israel glorificabitur.* 24. *Sic dicit Iehova, redemptor tuus, et fictor tuus ex utero. Ego Iehova faciens omnia, extendens coelos solus, expandens terram mea virtute*[1]). 25. *Dissipans signa divinatorum, ariolos dementans, convertens sapientes retrorsum, et scientiam eorum infatuans.* 26. *Suscitans verbum servi sui: et consilium nuntiorum suorum perficiens: dicens Ierosolymae, Habitaberis: et civitatibus Iuda, Exstruemini: et ruinas eius erigam.* 27. *Dicens profundo, Exsiccare, et flumina tua arefaciam.* 28. *Dicens Cyro, Pastor meus, et omnem voluntatem meam perficiet: dicendo etiam Ierosolymae, Aedificaberis: et templo, Fundaberis.*

[1]) Aut, forcipem. [2]) 1551: sumet animum ad optima sylvae.

IN CAPUT XLIV.

1. (*Nunc tamen audi.*) Quum nuper Isaias exagitaverit populi scelera, et omnes pariter aeterno interitu dignos esse pronuntiaverit, quod et principes et plebeii omnia sceleribus polluissent: nunc illam poenarum atrocitatem mitigat et populum consolatur. Nam hoc loco particulam ו pro adversativa capio, ut saepe alias, ac si diceret: Tametsi graves aerumnae tibi immineant, nunc tamen audi quid ego tua causa facturus sim. Hic enim versus cum superiori argumento coniungi debet: quia declarat Dominus se nunquam passurum ut populus omnino intereat, tametsi graviter affligatur. Hinc collige, Deum nunquam ita irasci ecclesiae suae, quin aliquem misericordiae locum relinquat: ut saepe iam vidimus. Hinc fit, ut quoties prophetae minati sunt, semper consolationem aliquam, velut temperamentum, subiungant. Sed ne existimemus homines id officiis suis promeritos esse, ideo subiungit *quem elegi.* Nec enim servimus Deo, quod digni simus, aut ipsum promereamur, sed quia nos electione gratuita idoneos reddit. Sunt igitur hoc loco synonyma servus et electus: sic tamen ut electio ordine praecedat. Ideo David se Dei servum fuisse dicit antequam nasceretur, quia iam ab utero matris cooptatus erat in eius familiam (Psal. 116, 16 et 71, 6).

[1]) Vel, a me ipso.

2. (*Sic dicit Iehova factor tuus.*) Quamvis asperius tractaverit Iudaeos, ut prava omni fiducia exinaniti suppliciter ad Dei gratiam confugerent, nunc amico blandoque sermone eos suaviter demulcet, ut sciant nullam se facere iacturam sibi ipsis renuntiando. Itaque subaudiendae hic sunt antitheses: Tu quidem Iacob nullus in te es, sed Deus fictor tuus non contemnet opus suum: nulla te nobilitas generis ab interitu eximeret, sed adoptio, qua te dignatus est coelestis pater, satis superque valebit ad te redimendum. Porro tenendum est quod saepe antehac dixi, non loqui prophetam de prima creatione qua homines nascimur: sed de regeneratione quae est electis propria et peculiaris ut locum in ecclesia Dei obtineant. Ne vero homines sibi quidquam arrogent, quasi ipsum provocarint ut eis benefaceret, addit *formator tuus ab utero.* Quibus etiam verbis foedus haereditarium illis proponit, quo Deus nondum genitos sibi in peculium segregaverat. Quod ad personam Iacob quidam hoc referunt, quia fratris pedem tenendo insigne electionis suae specimen ediderit, coactum est. Ego itaque latius interpretor: nempe Dominum populo suo beneficum et liberalem ab initio fuisse, et antevertisse omnia merita: quia gratuito ipsum formavit, ac deinceps omnia ei beneficia gratis praestitit.

(*Auxiliabitur.*) Alii subaudiunt relativum *qui*: ac si diceret Auxiliator tuus: commodius tamen videtur seorsum accipere. Clarius fuisset in prima persona: Auxiliabor tibi. Sed in re ipsa nihil est discriminis. Summa huc tendit, eundem qui populi creator est, praesto fore ad eius auxilium ubi opportunum tempus advenerit. Itaque liberum sit unicuique lectionem eligere quam volet. Malui tamen simplicem ac minus coactum sensum sequi, ut nihil subaudiatur. Dictio ישרון varie exponitur. Alii enim a ישר deduci volunt, quod est Rectum esse, vel Placere: alii a שור: alii ab אשר. Sed potius iis assentior qui Dilectum vertunt, ac deducunt a radice ישר: quo etiam titulo Moses populum illum insignit in cantico suo, Deut. 32 (v. 15). Quamvis enim illic rectum quidam vertant, sicut et hoc loco, melius convenit vetus interpretatio: Incrassatus est dilectus. His autem titulis ornat populum suum, ut ex praeteritis beneficiis spem in posterum Iudaei concipiant. Haec enim perpetua regula apud omnes pios vigere debet, ut quum beneficentiam Dei erga se experti sunt, in futurum quoque ipsam exspectent. Alioqui nimium ingrati erunt, nec se in promissis Dei acquiescere ostendent: quae quum animis nostris inhaerent, haud dubie tranquillitatem et securitatem adferunt: non ut omni timoris sensu vacui simus, sed ut omnem metum ac diffidentiam eluctemur. Ideoque rursus inculcat: Ne timeas, Iacob. Eodem pertinet Christi consolatio: Ne timeas pusille grex, quia patri meo in te complacitum est (Luc. 12, 32). Et certe inter discrimina quae undique mortem minantur non aliud est ad sedandos metus remedium, nisi quod Deus favore suo nos complecti dignatus est, ut in perpetuum servet. *Dilecti* ergo nomine magis inculcat, hoc a gratia et libertate Dei pendere. Ad se enim revocat, sibique omnino adscribit quidquid populo inerat boni.

3. (*Quia effundam aquas.*) Pergit in eodem argumento: ac simul explicat quale futurum sit auxilium illud quod promisit. Semper autem memoria tenendum est, in illud triste et calamitosum tempus conferri has prophetias cuius ante meminit: nempe quum deploratissimo rerum statu populus omnino se destitutum arbitrari poterat, omnesque Dei promissiones inanes esse. Huic dubitationi occurrit Isaias: atque populum comparat aridae et siticulosae terrae, cuique nihil omnino superest humoris. Qua similitudine David etiam miseriam suam declarat (Psal. 143, 6). Ergo utcunque malis exhaustos deficeret vitalis humor, ne tamen animum in extremis angustiis abiicerent, hanc prophetae sententiam sibi proponere debuerunt. Nos quoque quum in summa pericula adducemur, nec quidquam aliud quam praesentem mortem animo comprehendemus, ad haec promissa peraeque confugere oportet, quibus adversus omnes tentationes sustineamur. Interea ariditatem nostram et inopiam a nobis sentiri ac percipi necesse est, ut istam aquarum irrigationem famelicae animae excipiant. Quid per aquas et fluenta intelligat, ipse exponit: nempe spiritum suum. Alibi quoque spiritus Dei vocatur aqua, sed alia significatione. Quum Ezechiel (36, 25) tribuit spiritui sancto aquarum nomen, simul purgationis intuitu aquas mundas appellat. Postea etiam Isaias spiritum aquas vocabit, sed alia ratione: quod scilicet arcano virtutis suae succo animas vegetet. Verum latius patent haec prophetae verba, quia hic non simpliciter agitur de spiritu regenerationis, sed allusio est ad universalem gratiam quae per omnes creaturas expansa est: et cuius mentio fit Psalmo 104 (v. 30). Emitte spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terrae. Sicut enim illic praedicat David animari omnes mundi partes quatenus arcanum illis vigorem Deus inspirat, deinde instruit Deum virtute et potentia, qua repente quoties visum fuerit collapsum coeli et terrae statum instauret: ita nunc eadem ratione aquam vocat Isaias subitam ecclesiae renovationem: ac si diceret in arbitrio Dei esse ecclesiae restitutionem, non minus, quam steriles et prope aestu torridas terras rore vel pluvia foecundat. Ita spiritus aquae confertur, quia sine ipso ariditate omnia deficiunt ac pereunt: totumque mundum arcana virtutis suae irrigatione vivificat.

Deinde, quia sterilitati ex siccitate aestuque contractae sic medetur, ut nova facies appareat. Hoc etiam magis explicat benedictionis nomen quod subiunxit.

4. (*Et germinabunt.*) Nihil aliud hic continetur quam quod ex Psalm. 104 citavi: Spiritu Dei emisso universam terrae faciem renovari, atque virescere et florere quae prius aestu exaruerant: quemadmodum post irrigationem pluviarum herbae succrescunt. His enim similitudinibus rem amplificat, atque apertius declarat Deo non minus esse facile nova sobole augere orbatam ecclesiam, tristique solitudine deformem, quam terrae instillare vim germinandi. Caeterum, quamvis de regeneratione non loquatur, tamen ad eam transferre hanc sententiam possumus: quoniam de instauranda ecclesia loquitur, cuius praecipua pars est reformatio, qua in electis imaginem suam Dominus restituit. Haec quidem doctrina deduci ac fusius tractari potest: sed prius exprimenda est mens prophetae, atque simplex et genuinus sensus patefaciendus est.

5. (*Hic dicet.*) Hactenus metaphorice loquutus est propheta: nunc sine figuris rem ipsam aperte declarat. Qualia enim sint ea germina et herbae de quibus loquutus est ostendit: quia scilicet Dominus ex omnibus populis colliget suos, et qui prius alieni erant, in ecclesiam suam deducet: eamque, quum nulla prius esse videretur, instaurabit atque augebit. Nam undiquaque omnes ad ipsam convenient, atque piorum numero censeri volent, quemadmodum etiam Psalm. 87 (v. 4), Ecce Philistaea, Tyrus, Aethiopia, ille natus est ibi. Qui locus etsi interpretum errore obscurus antehac visus est, illustrandae tamen huic prophetiae optime convenit: quia non nisi exiguum numerum ab exsilio reversum esse scimus, sua paucitate terreri et pudefieri poterant fideles, quominus spe comprehenderent praeclaram et magnificam illam redemptionis gratiam quae celebrata fuerat a prophetis. Occurrit igitur propheta quisquis fuerit psalmi autor, pronuntiatque Babylonios et Aegyptios fore ex ecclesiae domesticis: venturos Aethiopas et Tyrios, et quicunque tunc alieni erant, ut inserantur in populum Dei. Nunc, inquit, deserta est Ierosolyma: sed Deus non tantum dispersos aliquando colliget, sed undique etiam accerset, ac in unum coadunabit qui nunc maxime dissident, ut glorientur se esse cives Ierosolymae, nec minus pertineant ad corpus electi populi, quam si indigenae essent. Idem hoc loco docet propheta noster, ex quo haud dubie mutuatus est psalmi autor sententiam illam. Summa est, ingentem fore concursum hominum, qui fide simul coalescent in obedientiam unius veri Dei. Quoniam autem in censu agendo nomen suum quisque dictat, vel inscribit, ad hunc morem respiciens propheta usurpat has loquendi formas: Scribet ille manu sua: Ego sum Dei, et cognomen Israelis assumet: ille profitebitur se esse Dei, et vocabitur nomine Iacob. Novum enim et insolitum aliquid designat: quia gloriabitur se a Deo adoptatum, qui prius nihil habebat cum ipso commune. Vocari hoc loco significat quod vulgo dicimus, *Se reclamer.* Ut prius cap. 4, Invocetur nomen tuum super nos (id est, nomine tuo censeamur) quum de feminis sermo esset, quibus instar umbrae est virorum nomen. Etsi autem videtur Isaias hic distinguere inter eos qui disertis verbis profitebuntur se esse ex populo Dei, et censeri volent ex nomine Iacob, ad eosdem tamen refertur utrumque membrum, quia individuo nexu coniuncta sunt haec duo, esse filium Dei et esse Israelitam: quia Deus suis omnibus filiis matrem ecclesiam destinat. Sed notandum est, non alios esse legitimos ecclesiae cives nisi qui se Dei imperio subiiciunt. Si praeterito Dei nomine propheta Iacob et Israelem dixisset, incipiendum tamen esset a capite, unde omnis cognatio tam in coelo quam in terra manat. Sed ne qua ambiguitas maneret, ordinem hunc bis expressit, non reputari in semine Iacob, nisi qui se Deo addixerint. Ex his facile apparet quae sit mens prophetae. Ostendit enim ecclesiam, quamdiu benedictione Dei destituta est, arescere, ac paulatim ad interitum tendere: ubi vero spiritus Dei effusus est, vegetari, atque vires tandem colligere non modo ad recuperandum pristinum statum, sed ut miris incrementis praeter spem augescat. Caeterum, meminerimus non de naturae ordine loqui prophetam, quasi novi ecclesiae filii tales ab utero nascantur, quia tantam dignitatem sibi nemo propria industria acquirit: sed ubi fide regeniti fuerint qui prius alienigenae erant, dicit nomen certatim daturos, ut se filios Dei esse testentur. Itaque describitur mutatio quae naturam et omnes humanos sensus exsuperat, dum ex maledicto genere Adae spiritualis Israel efficitur. Quidam existimant hic paucitatem fidelium notari, quum ait, *ille* vocabitur, alius scribet. Sed argumentum illud minime firmum est, et eorum error facile refellitur ipso contextu. Ac meo quidem iudicio potius intelligendum est, turmatim ex variis nationibus ac dispersis ecclesiam collectum iri: quia Deus alienos sub imperium suum coget, atque excitabit, ut re vera non inanibus verbis se ex eius populo esse iactent. Est etiam notandum, veram fidem stare non posse quin protinus in confessionem erumpat. Nam huc pertinent haec quatuor verba, invocari nomine Israel, scribere, cognominari, dicere Ego Domini sum. Nec enim obmutescere oportet qui vere Deum colunt: sed quod intus in animo gerunt factis etiam et dictis testari. Profitentur se Dei servos esse, et eius nomine toto vitae suae cursu gloriantur.

dum est, electum populum ordine praecellere profanas gentes quo prius ad Deum accedit qui fons est aeternitatis. *Annuntient.* Haec permissio ostendit homines frustra ab idolis revelationem exspectare, quae si quid nuntient, praestigiis aut flexuosis ambagibus deludent suos consultores, ut iam antea dictum est.

8. (*Ne timeatis.*) Nunc exponit Isaias quorsum antea de potentia Dei loquutus sit, nempe, ut fidem populi confirmaret. Hoc enim ex superioribus concludit: Quum Dominus adeo potens sit, atque omnia nutu suo gubernet, populo quem protegendum suscepit, extimescendum non esse. Deinde repetit quod iam dixerat, Deum non solum occulte Iudaeis opem tulisse, et repente quasi e machina, ut dicunt, apparuisse, quum minime exspectaretur, sed fidem eorum aluisse multis vaticiniis: denique luculenta signa dedisse paterni favoris, ut non obscura esset sua divinitas. Nihil enim prodesset nobis, Deum scire et posse omnia, nisi etiam patefaceret quantum intersit nostrae salutis. Tametsi ergo multa nobis incognita esse velit, tamen omnia communicat quae nobis cognitu utilia sunt, et nos scire nostra interest. מאז, longum tempus significat: aut si cui magis placet, designat opportunitatem. Nam Dominus revelat arcana sua electis, quum tempus opportunum videt. Sed altera interpretatio mihi simplicior videtur.

(*Itaque vos testes mei.*) Significat id quod iam attigi, populum ignorantiam praetexere non posse, quominus contentus sit unico Deo: quandoquidem sese illis abunde patefecit, ut testimonium de ipso reddant. Huc enim spectat notio gloriae Dei, ut veritatem eius profiteamur coram hominibus, ut iam ante dictum est, nisi lumen quod nobis per spiritum suum attulit, exstingui velimus. Caeterum testes Deo esse non possumus, nisi veritate ipsius confirmati. Nec enim testimonium ex opinione dubia valere posset. Nos ergo Dei verbo doceri necesse est, ut certam et indubiam salutis spem habeamus. *Fortis* nomen, ut saepe alias, tribuit Deo: quia non sufficit aeternam Dei essentiam agnoscere, nisi fortitudinem quoque ipsi tribuamus. Alioqui nihil ipsi relinquetur praeter nudum et inane nomen: sicuti faciunt impii, qui ore tenus Deum fatentur, ac deinde huc atque illuc transferunt potentiam ipsius.

9. (*Fictores sculptilis.*) Ex adverso nunc ostendit Dominus quam miseri sint idololatrae, qui vagantur in suis figmentis, nec in aeterna Dei veritate fundati sunt. Nihil enim sensus aut sanae intelligentiae habent. Sicut enim merito nuper damnavit populi ingratitudinem, nisi gratiae Dei documentis ad fidem animaretur: ita nunc contra omnes gentium superstitiones armat et munit. Quia vero tam multitudine et turba quam opibus pollebant increduli, dicit omnes esse nihilum: deinde in toto splendore nihil esse nisi fallaciam. Per *desiderabilia*, non solum idola, sed omnem eorum cultum, ornatum, honorem, obsequium, quae stulti homines ipsis impendunt, comprehendit: eaque admodum proprio nomine significat. Nam quum praecipuum sit in vita, Deum agnoscere et venerari (hoc enim uno maxime differimus a beluis), eum rebus omnibus vel praestantissimis praeferri decet: ut omnia vota nostra, omnes denique animi cogitationes in eum conferamus. Non frustra igitur scriptura, quum de cultu Dei agitur, hoc vocabulum usurpat. Sed hic de perverso cultu agitur, et insano idolorum desiderio, quo homines transversi rapiuntur. Propterea quidquid exoptant, aut studiose agunt, vanum et inutile esse dicit. Saepe etiam desiderium hoc comparatur amori meretricio, quo fascinati homines ac penitus excaecati, turpitudinem suam non cernunt, nec ulli rationi parent. Sed de his prius cap. 1 tractavimus. Quod statim addit, testes eorum esse, etc. nonnulli exponunt, idola adversus sese testimonium ferre, atque aperte docere quam vana sint, ut stupidissimos homines esse oporteat qui id non animadvertant. Sed illa expositio nullo modo placet. Malo eos sequi qui ad cultores idolorum hoc referunt, qui ipsi conscii sunt tantae vanitatis. Illa enim nihil videre aut intelligere sciunt. Atque hoc loco est antithesis inter testimonia populi Dei et idololatrarum. Ille insigne testimonium reddet gloriae Dei ab operibus, a promissis et vaticiniis: hi obmutescere cogentur, nisi falsa et vana commenta tradere velint, quia prorsus nihil certitudinis habent. Iactant quidem impii magno supercilio suos cultus, eosque magnopere commendant: sed conscientia eorum testis est quam incerta et vana sint quae agunt: semper enim trepidant, nec ulla in re conquiescunt, licet sua pervicacia tumultuose ferantur. Ergo ipsi adversus idola sua testimonium ferent. Quemadmodum si quis indocto magistro utatur, testis inscitiae eius esse potest: ita deos suos nihil aut scire aut posse testabuntur. Nam lapide aut ligno aut alia materia fabricatos vident, nec quidquam ab iis aut sentiri aut intelligi posse. Soli ergo fideles verum Deo suo testimonium reddent, quod omnia norit, ordinet atque administret. Caeteros tandem pudefieri necesse erit, tametsi nunc furioso impetu errores suos tueantur. Nam conscientia ipsorum testis est quod nihil praeter opinionem et vanam imaginationem mentes eorum captivas tenet.

10. (*Quis formator Dei.*) Deridet hominum insaniam qui deos fingere audent. Est enim horrendum dictu et abominandum, homines tantum sibi arrogare ut deum creent. Nemo profecto erit qui tantam dementiam non magnopere detestetur. Et tamen homines promiscue insana libidine ferun-

ac si quis ignavus ad focum torperet, vel decumberet in lecto.

14. (*Succidet.*) Non tantum ardorem et impetum furiosum idololatrarum, sed etiam pervicaciam et obstinationem exprimit propheta. Nam quum dicit ipsos succidere cedros, et plantare pinus, ostendit eos diutissime insaniam suam persequi, non repentino quodam impetu rapi ad deos effingendos. Non solum, inquit, deligunt arbores quae iam excreverint, sed etiam ipsas plantant, irrigant, excolunt atque exspectant donec ad iustam magnitudinem pervenerint, ut aptae sint conficiendo idolo. Quum haec legimus, de hac horribili insania admoniti sciamus nobis quodammodo manum iniici a Deo ut nos ab ea retrahat: deinde ut nos contineat in vera pietate. Mature quidem obviam ire convenit, ne mora longior morbum reddat insanabilem: quia semper timendum simul ac nos abripuerit stulta cupiditas ad impios cultus, ne in voraginem istam praecipitemur. Omnes enim huius furoris semen aliquod gerimus, quod nullo modo evelli potest: imo emergit assidue, ac pullulat, nisi spiritu Domini repurgemur. Praeterea animadvertendum est, quum idololatrae tanto impetu ferantur ad colenda idola, pudore nos affici debere, qui in vero Dei cultu frigemus. Pudeat nos, inquam, adeo negligentes esse ac frigidos, imo conglaciatos, quum ita ardent idolorum cultores: nobisque reddendam esse rationem cogitemus. Qua rabie perciti sunt Turcae, quum de tuendis Mahometi sui deliriis agitur, pro quibus et sanguinem et vitam suam libenter effundunt? quo furore incitantur papistae ad suas superstitiones? nos interea vix tepemus, atque interdum scintillas ardoris exstinguimus, quas in nobis Dominus excitavit. Huc etiam pertinet illa Ieremiae exprobratio (2, 11 sq.): An est ulla gens quae reliquerit deos suos? Populus vero meus me reliquit, fontem aquae vivae, et fodit sibi cisternas, quibus aqua contineri nequit. Haec igitur comparatio diligenter notanda est, ut non minus constantes simus in veritate tuenda quam illi pertinaces in vanitate.

15, 16 et 17. (*Tum erit homini.*) Inscitiam coarguit, quod crassa experientia non colligant truncum ligneum non esse deum: eam ingratitudinem etiam perstringit quod verum Deum, cuius virtus in ipsis arboribus refulget, suo honore fraudant. Ligna enim in usus multiplices aptari nequeunt, quin se oculis ingerat Dei liberalitas, quoties in furno panis coquitur, vel caro in olla, vel assantur edulia ad prunas: quoties nos calefacimus, vel quaelibet ex ligno commoditas a nobis percipitur, inexcusabilis est stupor noster, nisi reputamus quam benigne nobis Deus prospexerit, ne quod deesset necessitatibus nostris subsidium. Huc pertinent haec verba: Ohe, calefactus sum: quibus exprimitur eorum laetitia qui omni incommoditate molestiaque levati quodammodo triumphum agunt. Quid autem magis indignum vel praeposterum, quam homines dum suaviter fruuntur Dei beneficiis sibi plaudere et gratulari: interim autori nullas agere gratias? imo largis eius copiis abuti ad violandum eius honorem? In ciborum coctione aliisque commodis agnoscunt homines lignum suo imperio subiectum esse et addictum: qui fit ergo ut coram lignea hominis effigie se prosternant? nonne hoc modo suo iure spoliatur Deus? Quum vero simulacra invocant, nonne Deo eripiunt quod maxime exigit sacrificium? A profanis etiam scriptoribus derisa fuit olim haec vesania, quod ex corruptibili materia, quam prius spernebant, deos suo arbitrio auderent formare. Inde illud Horatii [1],

> Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
> Quum faber, incertus scamnum faceretne Priapum,
> Maluit esse Deum: Deus inde ego.

Sed fons impietatis non fuit vere ab illis cognitus quod animos non adiicerent ad considerandam unius Dei bonitatem et potentiam, quae in omnibus creaturis sese exserit. Quum autem propheta in hunc modum invectus est adversus idolorum cultores, atque stuporem eorum et insaniam patefecit, minime dubium est quin ipsi conquesti sint immerito se traduci, et speciosis coloribus fucaverint suos errores, quod faterentur deos in coelis esse, ut scriptis etiam prodiderunt, neque lapidem aut lignum Deum esse vellent: quemadmodum etiamnum papistae eandem cum ipsis causam adversum nos tuentur, nec patiuntur se damnari tam crassae caecitatis. Sed iam diximus prophetam non immorari in nuda Dei essentia: quae si tantum relinquatur Deo, inane erit spectrum. Omnia ergo quae ipsi propria sunt illibata manere vult: praescientiam, potestatem, administrationem, iustitiam, salutem et reliqua eiusmodi. Nunc quum impii erigunt statuas aut simulacra, atque ad ea opis petendae causa confugiunt, et quoties ea ante oculos posita habent et alloquuntur, a Deo se audiri putant, nonne salutem suam perperam illis alligant? Verum hic stupor inde oritur, quod ignorent qualis sit Dei natura. Nam quum simplex atque spiritualis sit, eam crassam atque carnalem esse fingunt. In quo nimis maligne de ipso sentiunt, et gloriam eius abiiciunt atque conspurcant, dum rebus terrenis atque caducis similem reddunt. Nihil enim tam alienum a maiestate Dei, quam simulacra: quae qui colit, Deum in iis includere, atque suo arbitrio tractare nititur. Merito ergo in eiusmodi corruptelas invehitur propheta, atque acriter furiosum superstitiosorum stu-

[1] Sat. I. 8.

dium insectatur, quum nihil detestabilius dici aut cogitari possit.

18. (*Nescierunt, nec intellexerunt.*) Concludit fieri non posse ut homines ratione praediti ita hallucinarentur, nisi caeci prorsus ac dementati essent. Si qua enim mica rationis iis reliqua esset, perspicerent quam absurdum ac ridiculum sit, adorare partem eius ligni quod combusserunt ipsi, et oculis suis viderunt consumi et redigi in cineres. Sed quum nihil animadvertunt, nec ullas rationes audiunt, ostendunt profecto se in pecudes degenerasse. Tantundem enim valet istud nescire quod illis exprobrat Isaias, ac si diceret mente esse captos, omnique intelligentia privatos. Etsi autem plerosque valde acutos ac perspicaces fuisse certum est, hac tamen in parte bruta eorum insulsitas satis superque convicta fuit. Ratio quae subiicitur non ad extenuandam culpam spectat, sed admonet quam detestabile sit prodigium: quia nunquam ita desiperent homines, nisi coelesti vindicta proiecti in sensum reprobum. Aliqui hic subaudiunt Deum: alii pseudoprophetas, atque hi populum caecum esse aiunt, quod a pseudoprophetis seductus sit: quia nisi eorum imposturis delusus nunquam tam foedis erroribus se immergeret: impiae enim doctrinae oculos perstringunt. Alii accipiunt in neutra significatione. Posset etiam ad diabolum referri. Sed quoniam diversa expositio magis usitata est scripturis, ego potius eam sequor, Deum videlicet ipsos iusto iudicio excaecasse: nisi quis malit de ipsis accipere, quod sponte et mentes et oculos sibi perstringant. Atque tunc numeri mutatio esset, quae non infrequens est Hebraeis. Caeterum dixi quid mihi magis placeat: et satis tritum est Hebraeis, ubi fit Dei mentio, eius nomen subticere. Quomodo vero Deus excaecare, atque in reprobum sensum tradere dicatur, patet ex variis scripturae locis: nempe, quum lucem spiritus sui aufert, et fraena laxat hominum libidini, ut nulla amplius ratione cohiberi possint. Satanam quoque armat efficacia erroris, ut neque ab eius insidiis caveant, et fallaciis obnoxii sint qui recusarunt veritati parere. Quid enim tunc in nobis reliquum esse potest, praeter densissimas tenebras et crassam ignorantiam, ut intus et extra grassetur pro sua libidine tyrannus ille mendacii et tenebrarum pater? quia in nobis non modo nulla reperietur lucis scintilla, quae erroris nebulas discutiat, sed spiritu vertiginis, quo Deus reprobos percutit, impulsi prodigiosum in morem feremur ad nutum Satanae. Nec vero culpa huius caecitatis in Deum reiicienda est. Semper enim iustam habet causam, tametsi non semper oculis nostris pateat: nec est cur eam anxie inquiramus, et in arcanum illius consilium penetremus, nisi poenas dare velimus nostrae temeritatis. Saepius vero notissimae sunt causae: nempe ingratitudo hominum et contumacia in Deum: quemadmodum satis docet Paulus Roman. (1, 28), Eorum enim iusta poena excaecatio est. Nihil ergo excusationis habent homines, etiamsi ignorantiam obtendant. Nunquam enim tam crassis erroribus implicarentur, nisi essent ob scelera sua a Domino excaecati. Certissimum autem argumentum duci potest a iudiciis Dei ad scelera hominum: Deus enim iustus est, nec sine iusta causa in quempiam animadvertit: neque hominem, nisi merentem et sponte oculos sibi obstruentem, excaecat. Itaque culpa in solis hominibus haeret, qui caecitatem sibi sua sponte accersierunt: nec dubium est quin huc tendat prophetae consilium, homines qui divinitus regendi erant, ut naturaliter praediti sunt aliquo iudicio, derelictos esse a patre luminum, ut sint Satanae mancipia.

19. (*Non redit ad cor suum.*) Confirmat proximam sententiam, et omnes excusationis ansas praescindit: quia sponte ignorantiam suam foveant increduli. Nam quod naturaliter homines circumspecti sunt ac providi in terrenis negotiis, in Dei cultu autem prorsus caecutiunt, non aliunde fit nisi quia ad privatas suas utilitates satis superque sunt attenti: regni autem coelestis non magna cura tanguntur. Neglectum pietatis hinc coarguit propheta, quod nec post longos quidem circuitus secum expendant increduli, an rectam viam teneant, an vero frustra se fatigent in perversis erroribus. Socordiam quidem minime excusabilem esse docet, quum ita superstitionibus suis indulgent. Nam si animum paulisper adiicerent ad rem considerandam, nihil facilius esset quam crassum illum stuporem animadvertere: quum non videant, sequitur ipsos velle decipi, atque sibi in errore suo placere. Nulla ergo tergiversatione, nullo praetextu se a reatu eximent, nec ignorantiam obtendere poterunt, quoniam ad veritatis inquirendae studium animum applicare non dignantur. *Redire ad cor* accipit pro reputare secum et attendere. Nemo enim puer tam rudis est, qui non idoneus iudex futurus sit tam insignis dementiae. Sibi igitur nimis licentiose indulgent superstitiosi, nec simplici ignorantia labuntur. Neque hoc vitium primae hominis corruptioni tantum, sed pervicaciae imputandum est.

20. (*Pascit cinerem.*) Hoc etiam versu superior sententia confirmatur. Pascere cinerem idem est quod pasci cinere: quemadmodum pascere ventum pro pasci vento. Utrumque enim dicitur: sicut e converso, pasces veritatem, pro pasceris veritate, id est, satiaberis Psalmo trigesimo septimo (v. 3). Alii exponunt: Administrabis pabulum spirituale: alii, Fideliter pasces: sed priorem illam interpretationem sequi malo. Hic autem significat homines quidem inflatos esse et tumidos: sed nihilominus inanes et vacuos esse: quoniam referti tantum sunt

imposturis, quae nihil firmi aut solidi habent. Crepabunt potius tali fastu homines, quam satientur. Deinde rursus utrumque complectitur, fallacibus blanditiis captos nihil cernere: et tamen sponte et libenter se coniicere in vanas decipulas. In hoc plurimum insistit propheta, ut ostendat homines non aliunde impelli ad perversos et impios cultus, quam quod illuc sponte feruntur. Non est igitur quod aliis hoc vitium imputent, quum fontem reperiant in semetipsis, quem ipsi studiose fovent ac tuentur. Mira arrogantia efferuntur adversus Deum, turgent falsa persuasione superstitionum suarum, denique impii omnes crepant ac disrumpuntur superbia. Nos interea solido veritatis pabulo vescamur, nec ullis praestigiis abduci nos sinamus. Tamen exaggerat, quod in re tam seria blanditias sibi faciant. Quis enim negligentiae ignoscat ubi de salute agitur? Videmus quam sollicite singuli pro caduca vita laborent: ubi periclitatur aeterna animae salus, quid minus ferendum est quam secure torpere qui eam adhibito studio redimere poterant? Liberare porro animam suam dicitur qui resipiscendo ex diaboli laqueis se eripit: sicut dicuntur alii alios servare, dum sanctis admonitionibus reducunt in viam errantes. Unde ergo fit ut idololatrae in exitium suum praecipites ruant? quia velut incitato cursu eo festinant, obstinant animos, nec se revocari sinunt. Tandem in fine versus breviter modum ostendit quo se homines ab exitio liberare possunt: ubi scilicet expendunt opera sua, neque sibi adulantur. Quisquis ergo sibi in errore suo placet, nec inquirit an rectum sit institutum suum, is nunquam animam suam liberabit. Quemadmodum papistae rationem cultus sui inquirere nolunt, eamque stupiditatem tegunt nomine simplicitatis: ac si Deus vellet nos esse beluas, nec distingui iuberet inter cultum quem probat, et eum quem reiicit: ac diligenter inquiri quae sit ipsius voluntas, ne omnia sine discrimine probentur. Omnia enim ad regulam quam nobis praescripsit examinari debent. Hoc si fiat, exitium facile vitabimus: sin minus, quia sponte volumus perire, nec ullo modo moneri, aut in viam reduci nos patimur, nobis ipsis exitium nostrum imputemus.

21. (*Memor esto horum Iacob.*) Nunc accommodat in usum populi quae toties dixerat de gentium superstitionibus et mendaciis quibus homines non probe edocti falluntur in colendo Deo. Nec tantum saeculi sui hominibus haec scribit, sed posteris maxime, qui quum abducendi essent in Babylonem, diuturna Chaldaeorum consuetudine corrumpi, atque a vero Dei cultu abduci poterant, nisi Dominus ipsos fraenis istis cohibuisset. Admonet igitur propheta, ut quum tenebuntur captivi, exhortationes istas in memoriam reducant, iisque animos suos in gravibus aerumnis illis sustineant.

(*Tu es servus meus.*) Hanc rationem subiungit, cur harum promissionum memores esse et cavere a communi aliorum contagione debeant: quoniam minus tolerabile fuisset, electum populum, quem legis suae cancellis Deus circumdederat, ut ab aliis segregaretur, sese promiscue et nullo discrimine miscere gentium inquinamentis: ac si diceret, Chaldaeos vagari in suis erroribus nil mirum est: sed tu iis dissimilis esse debes. Nam formavi te ut mihi servires: regeneravi te ac sanctificavi, ut haeres vitae aeternae esses. De hac creatione prius abunde dictum est, eam scilicet ad reformationem animae pertinere. Hoc autem argumento saepius utitur scriptura: Ad sanctificationem, non ad immunditiem vocati estis. Ambulate ut filii lucis in medio nationis pravae ac tortuosae, et eiusmodi. Hinc colligendum est nos duplices poenas daturos, si lumen quo nos illustravit Dominus negligentia vel torpore suffocare contingat. Crimen enim longe atrocius erit, quam in aliis quos simili gratia non ornavit. Dabunt quidem poenas profani homines, nec ulla ignorantiae excusatio ipsos iuvabit, sed longe graviores dabunt qui gratia Dei abutentur.

(*Ne obliviscaris.*) Significat fieri non posse ut qui semel in rectam viam ingressi fuerint abducantur, nisi oblivionem Dei inducant. Nunquam enim errores et imposturae praevalere possunt, quamdiu memoria Dei animis nostris haeret. Malitiae ergo suae imputet quisquis a Deo avertitur, atque in superstitionem aut impietatem declinat. Apostasiae igitur causa diligenter notanda est: nempe, oblivio Dei, quae sensim nos a recto abducit, donec penitus alienemur. Caeterum hoc remedio a defectione tutos fore admonet, si se continua meditatione exerceant: quia facile sua segnitie rubiginem, ut ita loquar, contrahunt mentes nostrae, quae omnem Dei notitiam inficit ac corrumpit, donec prorsus aboleatur.

22. (*Delevi ut nubem.*) Promittit Dominus populo suo futuram liberationem. Nec enim animi nostri vere in Deum erigi possunt, nisi ipsum nobis propitium esse sentiamus. Ut ergo populum quem sibi semel devinxit, retineat, promissionem adhibet qua ipsum consolatur, ut certo statuat non fore perpetuum exsilium: quia Deus, ut est indulgentissimus pater, correctiones suas sic temperat ut semper ignoscat filiis suis. Quod se iniquitates eorum delevisse dicit, hoc proprie ad captivos pertinet, qui scelerum suorum poenas dabant. Consequens autem erat ipsos placato Deo liberatum iri. Est enim demonstratio a causa ad effectum: remissa est culpa, ergo similiter poena remissa est. Poena enim quae ob culpam infligebatur levati sunt Iudaei simul ac reconciliati fuerunt Deo. Subest autem tacita exhortatio ad poenitentiam, ut non modo ge-

mant sub duro onere castigationis, sed iustas scelerum poenas se dare cogitent, quia Dei iram provocarunt. Et certe quoties asperius nos Deus tractat non simpliciter optanda est levatio a molestia et dolore, sed exordium a venia facere convenit, ut Deus imputare nobis peccata desinat. Interea hinc evertitur distinctio sophistarum, qui remitti culpam fatentur, poenam vero negant: ut iam aliis locis plenius dictum est. Similitudo nubis tantundem valet ac si diceret Dominus, se nolle ipsos amplius iudicio suo persequi, aut poenas sumere: quod remissa culpa sint ipsi reconciliati. Quemadmodum ubi coelo redditur serenitas, delentur et evanescunt nubes quae solis lucem terris abstulerant. Explodenda igitur diabolica hominum commenta, quae totam hanc de remissione peccatorum doctrinam convellunt, quum aperte prophetarum doctrinae adversentur. Quod addit, *Revertere ad me*, bifariam accipi potest: vel ut Dominus populum hortetur ad poenitentiam: vel ut erigat in spem liberationis. Uterque vero sensus optime quadrare potest. Diximus communem scripturae usum esse, quoties redemptionis mentionem facit, ad poenitentiam hortari. Vult enim Dominus nos ad se hoc modo revocare, ut ad percipienda sua beneficia idoneos reddat. Caeterum quia populus infidelitate sua longe a spe salutis aberat, potest etiam pro confirmatione accipi: ut populus statuat se haud dubie reversurum: ac si diceret: Tametsi me alienum a te esse existimes, tamen scito me curam tui habiturum. Atque hic posterior sensus mihi magis placet, et aptior contextui videtur. In hoc enim maxime laborat propheta ut promissiones Dei confirmet, ac penitus animis infigat. Reverti vero ad se Iudaeos iubet, quibus exsilium obstaculo erat quominus eum fore liberatorem sperarent. Quasi diceret: Quamvis a vobis alienatus videar, confidite tamen, quia mihi decretum est vos redimere.

23. (*Laudate.*) Nunc hortatur Iudaeos ad reddendam gratiarum actionem: non tantum ut gratitudinem suam testentur, sed etiam ut spem illam liberationis certiorem ipsis reddat. Adducit ergo fideles in rem praesentem, ac si iam essent a Domino liberati. Magis vero afficiuntur animi nostri huiusmodi loquutionibus, quam si promissiones nudae offerrentur. Quum igitur dubitare possent fideles de salute sua, quod interea tabescerent in miseriis suis, ac paene mortui essent, excitat eos propheta: nec modo canticum illis dictat, quo vota sua persolvant, sed tale opus Dei fore ostendit, ut coelum et terram et mutas creaturas magnitudine sua et novitate commoveat.

(*Erumpite montes.*) Possemus simpliciter interpretari: Coelum sursum et terram deorsum: sed quum mentionem faciat de montibus, inferiora terrae vocat loca magis demissa, planities scilicet et convalles: ut omnes quaquaversum regiones ad laudem et celebrationem nominis Dei incitentur. Subiicit deinde opus illud in cuius admirationem omnes excitabat, ecclesiae redemptionem esse: atque significat futurum, ut in eo gloria Dei magnifice reluceat. Porro tenendum est quod alibi admonui, non modo celebrari populi reditum in patriam, sed finem ipsum comprehendi: quia hac lege redimendi erant ab exsilio babylonico, ut Deus tandem sub uno capite ecclesiam ex toto orbe colligeret.

24. (*Sic dicit Iehova.*) Propheta suo more virtutem Dei et potentiam mox describet: quia promissiones nudae parum autoritatis et fidei haberent, nisi occurreret potentia Dei, quae omnem ex animis nostris dubitationem eximeret. Solemus autem diffidentia et pervicacia nostra virtutem Dei et bonitatem minuere, hoc est, minus ei tribuere quam deceat. Atque ideo propheta insignibus elogiis, quae paulo post videbimus, pios animabit ut supra spem sperare discant. Incipit tamen a commendatione bonitatis paternique favoris quo Deus ecclesiam complexus est, vultque prosequi usque in finem. Nam praedicatio potentiae et virtutis eius parum apud nos efficeret, nisi ad nos ipse accederet, atque certiores redderet de benevolentia sua. Non est igitur initium faciendum a maiestate ipsius: nec tam alte conscendendum, ne obruamur: sed bonitas, qua nos ad se comiter invitat, amplectenda est. Nomen redemptoris hoc loco refertur ad tempus praeteritum, quia Iudaei, qui incredibili miraculo semel ex Aegypto quasi ex abysso emerserant, redemptionis illius memoria confirmari debebant in spe continui progressus. Fictorem vocat eo sensu quo diximus antea: quia scilicet spiritu suo regenerans quos adoptat facit novas creaturas. Ideo vero obiter commemorat priora beneficia quae experti erant, ut ex his in posterum statuant, Deum promissis suis staturum.

(*Ab utero.*) Hoc addidit ut agnosceret populus gratuita fuisse beneficia omnia quae a Deo accepit. Eum enim praevenit misericordia sua, priusquam ipsum vel solummodo invocare posset. Hac consolatione David in extremis angoribus animum suum erigebat, Tu is es qui me ex utero extraxisti: in te fisus sum pendens ab uberibus matris meae: in te coniectus sum a partu: ab utero matris meae Deus meus es tu (Psal. 22, 10). Quanquam hic non agitur de generali gratia, qua Deus in lucem quoslibet mortales producit, sed foedus suum commendat quo adoptaverat semen Abrahae in mille generationes. Neque enim dubitare fas erat, quin opus suum tueri vellet usque in finem. Sequuntur postea virtutis elogia, quod coelorum et terrae spatia suo arbitrio dimensus sit. *Expansionis* autem

nomine significat se administrationem habere totius mundi, nec quidquam esse non sibi subiectum. Sic enim potentia Dei cum verbo ipsius coniungi debet ut nunquam separentur.

25. (*Dissipans signa.*) Hoc nominatim addidit propheta, quod Babylon non solum vi armorum, copiis et praesidiis caeteras nationes anteibat: sed etiam singulari quadam prudentia, qua in coelos usque penetrare videbatur. Quid enim incommodi accidere poterat iis qui futura longe praevidebant, et pericula imminentia facile, ut vulgo existimabatur, poterant declinare? nam astrologi, qui apud ipsos celebres erant, omnia praedicebant. Ab ipsis enim orta est astrologia adulterina, quam iudiciariam vocant, qua etiamnum praeclara ingenia permulta corrumpuntur. Usurparunt autem mathematicorum nomen, quo se magis populo venditarent. Eius scientiae autores se esse gloriabantur Aegyptii, quod antiquiores essent, eamque priores tradidissent: sed eis suum certamen relinquamus. Certum est Chaldaeos eiusmodi artem iam ab initio tractasse, atque ei plurimum tribuisse, ita ut Chaldaeorum nomen eiusmodi astrologis tum a Graecis, tum a Latinis inditum sit. Quum igitur multum fiduciae ponerent in ea scientia, Dominus omnia quae ad ipsam pertinent, se dissipaturum denuntiat.

(*Signa.*) Hoc nomine notat positus, concursus, et varios aspectus siderum, de quibus astrologi philosophantur: postea se eos infatuare dicit. בדים accipiunt nonnulli pro mendaciis, quasi diceret in divinationibus, quas astrologi venditant, non nisi meras esse imposturas: sed malo accipere pro divinis, quemadmodum saepius in ea significatione reperitur. Quaeritur an Chaldaeorum astrologiam in universum damnet, an abusum et corruptelam? Respondeo, hic simpliciter damnari signa illa ex quibus vaticinabantur Chaldaei, et se futura nosse existimabant: ea enim vanissima esse Dominus pronuntiat. Nec abs re vetuit ne populus Chaldaeos, astrologos, divinos, coniectores, aut alios eiusmodi vates consuleret: neve quispiam qui artem istam exerceret in populo toleraretur (Deut. 18, 10). Quod si aliquid certi colligi posset ex astrorum situ et aspectu, haud dubie Dominus eam scientiam non ita damnaret. Quum ergo sine exceptione vetuerit, ostendit profecto eam nihil praeter meram imposturam continere, a qua omnes pii abhorrere debent. At vero huius vanitatis patroni allegant sidera et stellas in signa a Domino data esse. Ut ego principium illis hoc concedam, respondeo, quarum rerum signa sint animadvertendum. Nec enim damnamus astrologiam illam quae cursus siderum contemplatur, in quibus admirabilem Dei maiestatem agnoscere debemus: sed curiosos homines, qui ex iis iudicare volunt quam diuturnus futurus sit aliquis principatus, quid huic civitati aut populo aut etiam hominibus singulis venturum sit. Nam illi modum excedunt et signis abutuntur: quae non ea ratione dantur ut nobis sint praesagia rerum futurarum. Fateor quidem nos coelestibus signis interdum admoneri, ut provocatam a nobis iram Domini aut impendentia flagella conspiciamus: sed non ut singula ex iis definire aut statuere audeamus, atque adeo res arcanas et occultas quas scrutari et investigare nefas omnino est. Praecipue tamen notanda est impietatis causa et origo: quia simul ac invaluit error ille, astrorum imperio gubernari hominum vitam, evertitur Dei tribunal, ne mundi sit iudex in poenis infligendis, vel sua misericordia perditos in vitam restituat. Nam qui sidera irrevocabili motu suo trahere hominum vitam existimant, simul obdurescunt ad imaginationem fati, ut iam Deo nihil reliquum faciant. Ita sepultis Dei iudiciis exstinguitur pietas, et aboletur omnis invocatio. *Sapientes et scientiam*, per concessionem vocat, quoniam illi sapientiae titulo admodum gloriabantur, quum proferrent ea quae ex astris didicerant, ac si in consilium Dei essent admissi. Significat ergo inanes istas sapientiae larvas impedimento non fore quominus omnem eorum statum Dominus evertat: nam omnia eorum consilia et astutiae in nihilum redigentur.

26. (*Suscitans verbum.*) Nunc propheta instituto suo accommodat id quod prius dixit. Tametsi enim generaliter loquutus est, certum tamen scopum habuit, ut ad praesentis causae circumstantiam aptaret quidquid dicebat, ne scilicet populus falsa illa Chaldaeorum sapientia perturbaretur, aut dubitaret quin Deus ipsos aliquando esset liberaturus. Vanas ergo eorum praedictiones promissionibus Dei opponit, ne monarchiam illam ab omni periculo immunem esse existimarent. Talis autem erat promissio: Babylon corruet, populus vero meus in libertatem restituetur. Has promissiones ridebant Chaldaei: Quasi vero ex astris praevidere non possimus quid nobis venturum sit. Ideo dicit Dominus se suscitaturum, id est, re ipsa comprobaturum quod promisit, atque ea effecturum quae sapientes illi nec praevidere, nec animo concipere poterant. Quod enim nuntiabant prophetae, impii pro inani sonitu habebant, qui mox concideret. Huic opinioni excitandi verbum opponit: quo significat Deum facturum ut constet dictis fides. *Servi* nomine intelligit omnes prophetas: nisi velimus Isaiam praecipue designari, qui luculentus prae aliis huius liberationis nuntius ac testis fuit. Sed ad unum id restringere minime opus est, quoniam ad omnes pertinebat, quos etiam communi nomine vocat legatos Dei, vel angelos, quia plures miserat, ut uno omnium consensu melius fulciret populi sui fidem. Consilii nomine decreta quidem Dei intelligit, sed non quaelibet. Nefas enim est de ar-

CAPUT XLV.

1. *Sic dicit Iehova Meschiae suo Cyro, cuius apprehendi dexteram ad subigendas coram eo gentes: itaque lumbos regum dissolvam, ad aperienda coram eo ostia: ideo portae non claudentur.* 2. *Ego te praecedam, et tortuosa dirigam, ostia aenea confringam, et vectes ferreos comminuam.* 3. *Et dabo tibi thesauros tenebrarum et arcana latebrarum: ut scias quod ego sim Iehova, vocans te nomine tuo: nempe, Deus Israel.* 4. *Propter servum meum Iacob et Israel electum meum vocabo, inquam, te nomine tuo: cognominabo te, quamvis non noveris me.* 5. *Ego Iehova, et nullus praeter me: non est praeter me Deus: accinxi te, utcunque non noveris me.* 6. *Propterea scient ab ortu solis, et ab occasu, quod non sit praeter me. Ego Iehova, et nemo praeter me.* 7. *Formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum: Ego Iehova faciens omnia haec.* 8. *Rorate coeli superne, et nubes stillent iustitiam: aperiatur terra, et proveniant salus et iustitia: proferat eas simul. Ego Iehova creavi eum.* 9. *Hei litiganti cum fictore suo. Testa ad testas terrae. An dicet lutum fictori suo, Cur fecisti me? et operi suo non sunt manus.* 10. *Hei qui dicit patri, Cur genuisti? et mulieri, Cur parturis?* 11. *Sic dicit Iehova, Sanctus Israel, et fictor eius: de futuris interrogate me: super filiis meis, et super opere manuum mearum praecipite mihi.* 12. *Ego feci terram, et hominem super eam creavi: ego cuius manus extenderunt coelos, et toti militiae eorum praecepi.* 13. *Ego excitavi illum in iustitia, et omnes vias eius dirigam. Ipse exstruet urbem meam, et captivitatem meam dimittet, non pretio nec munere, dicit Iehova exercituum.* 14. *Sic dicit Iehova, Labor Aegypti, merces Aethiopiae et proceri Sabaei ad te transibunt, et tui erunt: ibunt post te, in compedibus transibunt, et adorabunt, (atque) te obsecrabunt. Utique*[1]) *in te est Deus: et nullus ultra praeter Deum.* 15. *Vere tu Deus abscondens te, Deus Israel servator.* 16. *Pudore afficientur atque etiam erubescent omnes ipsi, simul cum pudore abibunt omnes fabricatores sculptilium.* 17. *Israel servatus est in Iehova salute aeterna: non afficiemini pudore, neque erubescetis usque in saecula.* 18. *Quia sic dicit Iehova creans coelos, ipse Deus fictor terrae, qui fecit eam, paravit eam: non inanem creavit, ad inhabitandum formavit eam: ego Iehova, et nullus praeter me.* 19. *Non in abscondito loquutus sum, in loco terrae tenebrarum: non frustra dixi semini Iacob, Quaerite me: ego Iehova loquens iustitiam, annuntians recta.* 20. *Congregamini, venite, accedite simul, abiecti*[2]) *gentium. Nihil intelligunt, qui efferunt lignum sculptilis sui, et orant Deum qui non servat.* 21. *Annuntiate, et adducite, etiam consultent simul: quis audire fecit hoc ab initio, et iam olim nuntiavit? annon ego Iehova? et non est ultra Deus praeter me, Deus iustus, et servator non est praeter me.* 22. *Respicite ad me, et salvi eritis omnes fines terrae: quia ego Deus, et non est amplius.* 23. *Per me iuravi: egressum est ex ore meo in iustitia verbum, quod non revertetur, quod mihi flectetur omne genu, iurabit omnis lingua.* 24. *Utique in Iehova mihi dicet, iustitiae et robur: ad eum usque veniet: pudefient autem omnes qui provocant eum.* 25. *In Iehova iustificabuntur et gloriabuntur totum semen Israel.*

[1]) Vel, tantum. [2]) Vel, remoti.

IN CAPUT XLV.

1. (*Sic dicit Dominus.*) Prosequitur argumentum quod tractare coepit. Ostendit enim se non frustra liberationem populo promisisse, quoniam eius ratio apud ipsum decreta omnino et constituta est. Nam ubi agitur de salute nostra, semper modum et rationem inquirimus. Etsi autem saepe nos Deus suspensos tenere mavult, atque ita modum quem in promptu habet nobis abscondit, hoc tamen loco suorum indulget imbecillitati, atque modum declarat quo ipsos liberaturus est, eumque nominat cuius manu ipsos reducet. Nam quum aliis tentationibus satis acriter examinanda esset ipsorum fides, hac in parte occurrere voluit dubitationi, ne ob difficilem rei eventum labascerent. Et quo plus efficaciae habeat hic sermo, ad Cyrum sese convertit: Ego te mihi regem elegi: apprehendam manum tuam, atque gentes in potestatem tuam redigam: ita ut tibi aditum patefaciant ac sponte se dedant. Haec enim verba magis afficiunt quam si Dominus populum suum alloqueretur. Absurdum tamen videri posset, quod Meschiam vocat Cyrum. Sic enim vocati sunt reges Israel et Iuda, quod Christi personam sustinerent: ideoque proprie loquendo unicus est Christus Domini. Egressus est Dominus, inquit Habacuc (3, 13), cum Christo suo in salutem populi sui. Nam in persona Davidis erectum fuerat regnum, quod imaginem Christi et figuram prae se ferebat. Unde et prophetae ipsum passim Davidem et filium Davidis appellant. Specialis quidem fuit unctio, quae sacerdotale illud regnum ab omnibus profanis distingueret. Quum ergo solis Iudaeae regibus conveniret hic titulus, absurdum videri posset quod hic ethnico regi et idola colenti tribuitur. Nam etsi edoctus est a Daniele Cyrus, non legimus tamen ipsum religionem mutasse. Deum quidem Israelis reverebatur, eumque summum esse censebat: verum serio animi affectu ad eum colendum impulsus non est: nec unquam eo progressus est ut superstitiones et im-

pios cultus abnegaret. Meschiam ergo suum vocare dignatur non perpetuo epitheto, sed quod ad tempus redemptoris officio functus sit: quia et Dei ecclesiam ultus est ab hostibus Assyriis, et eam liberavit: quod munus ad Christum proprie spectat. Atque ordinaria haec regum appellatio ad hanc circumstantiam restringi debet, quod populum Dei in libertatem restituit. Unde observandum est quanti sit apud Deum ecclesiae salus: quia vel huius tantum beneficii gratia Cyrus, homo ethnicus, Meschias nominatur.

(*Cuius apprehendi dexteram.*) Hac loquutione significat omnia Cyro prospere cessura: quoniam auspiciis Dei bellum geret. Itaque in gratiam ecclesiae, ut eam liberet, omnia ei prospera a Deo concessum iri pronuntiat Isaias: atque iterum hic commendat Dei providentiam, ut inter turbulentos motus certo statuant Iudaei, Deum e sublimi cuncta sic regere ut electis suis consulat. Iam quia non facile erat Cyro, quum ad frangendos eius conatus conspirasset tota Asia, Babylonem usque penetrare, testatur propheta quidquid virium opponent mortales liquefactum iri a Deo. Quoniam vis tota in renibus sita est, ideo lumbos aperiri aut dissolvi, pro viribus destitui Hebraei accipiunt. Possemus etiam paulo aliter, nempe quod Dominus lumbos eorum nudabit aut dissolvet, more scripturae usitato, quo reges discingi balteo dicuntur, insigni videlicet regio, quum exautorantur. Qua etiam loquutione utitur Iob (12, 18), ac mox ipse Isaias subiunget, Accingam te. Quamobrem sensum istum magis amplector, ut melius constet ratio antitheseos. Hinc apparet tantum roboris et virium esse regibus, quantum eis Dominus tribuit ad conservationem uniuscuiusque gentis. Ubi enim vult transferre eorum principatus, nullis armis aut gladiis statum suum tueri possunt.

(*Ad aperienda coram eo ostia.*) Hac loquutione significat nullas munitiones obsistere Deo. Quod quidem fatentur omnes: sed non desinunt vanam in propugnaculis ac munitionibus fiduciam locare. Ubi enim muris bene cinctae sunt urbes, et portae occlusae, illic se homines in tuto esse putant. Contra vero propheta omnia praesidia inutilia esse ostendit, ac frustra omnes aditus obstrui, ubi Dominus viam hostibus patefacere vult. Etsi autem portas fuisse clausas et bene obseratas certum est, quia tamen aeque pernici cursu penetravit Cyrus ac si perviae fuissent omnes urbes, iure propheta nihil fore clausum dicit.

2 et 3. (*Ego te praecedam.*) Hi duo versus nihil novi continent: sed in summa ostendit victoriam Cyro facilem et expeditam fore, quod Dominum ducem itineris sui habiturus sit. Ideo promittit *tortuosa* omnia directum iri, quia obstacula omnia Deus avertet. Iam quia pecunia nervi sunt bellorum, Cyrus autem ex aridis et egenis Persarum montibus prodibat, thesauros, qui pridem reconditi fuerunt et occulti, venturos dicit in eius manum, ut opimis praedis locupletatus ad sumptus quoslibet sufficiat. Nam thesauros tenebrarum intelligit qui in tutis et profundis custodiis quasi defossi latebant. Haec omnia accidisse ex historiis abunde patet: quia Croeso rege Lydiae capto, qui tunc omnium erat ditissimus, ingentibus pecuniis potitus est. Nec vero quisquam sperasset tam faciles ei fore victorias. Ratio autem hic adiungitur tantae felicitatis, quod Dominus ipsum vocavit ac direxit, ut insigne ipsi potentiae suae documentum daret. Subiungit enim *ut scias:* Cyrus quidem, ut antea dictum est, licet Deum Israel verum Deum esse agnoverit, atque admiratus sit: non est tamen ad ipsum conversus, nec unquam purum eius cultum ex legis regula amplexus est. Haec igitur particularis cognitio fuit: quatenus scilicet ecclesiae interfuit, ad quam liberandam ipse destinatus erat: unde necesse fuit ipsum hac notitia tangi, ut hoc Dei opus exsequeretur. Non loquitur ergo de cognitione qua illuminamur, aut de spiritu regenerationis, sed de particulari notione, qualem profani homines habere possunt.

(*Vocans te nomine tuo.*) Hanc loquutionem frigide quidam interpretari solent: antequam nasceretur Cyrus, nomine suo vocatum divinitus ac designatum esse: sed ante vidimus eadem loquendi forma aliud prophetam intellexisse. Deus enim nomine vocare dicitur quos elegit, atque ad certum opus aliquod destinat, ut sint a vulgo segregati. Notatur enim hac voce propior et magis familiaris communicatio. Sic pastor dicitur oves vocare nomine, quia distincte singulas cognoscit. Hoc quidem fidelibus maxime convenit, quos Deus in grege suo, et inter ecclesiae domesticos censet, qua gratia Cyrum dignatus non est: sed quia ipsum ducem constituens tam praeclarae liberationis, singulares ei virtutis suae notas insculpsit, iure in eum transfertur eximiae vocationis elogium.

(*Deus Israel.*) Hoc diligenter notandum est: quia superstitiosi homines idolis suis victorias acceptas ferunt, et, quemadmodum ait Habacuc (1, 16), Immolant quisque deo suo. Vagantur ergo in suis cogitationibus, et numen qualecunque animo concipiunt, quum Deus solus ac verus agnoscendus sit. Quod de Cyro dictum est nobis multo magis accommodari debet: ne qualemcunque Dei notitiam concipiamus, sed ita discernamus ab idolis ut eum unice amplectamur, atque in solo Christo agnoscamus: extra quem nihil praeter idolum aut etiam diabolum coli potest. In eo igitur Cyrum vincamus, cui notitia Dei patefacta est, ut abiectis superstitionibus omnique impio cultu pure ipsum atque integre veneremur.

4. (*Propter servum meum.*) Ostendit quem in finem tam felices et praeclaros successus daturus sit huic principi: nempe, ut populum suum conservet. Perinde ac si diceret Dominus: Tu quidem potieris insigni victoria, sed rationem meorum potius quam tui sum habiturus, nam in eorum gratiam reges ac populos in potestatem tuam redigo. His quidem vaticiniis Dominus piorum animos erigere voluit, ne in angustiis illis desperarent: sed dubium non est quin Cyrum quoque permovere voluerit, ut agnosceret se illi populo debere omnia quae consequutus erat, quo propensior ad praestandam omnem humanitatem foret. In secundo membro repetitio est qua causam illam magis inculcat. Interim ostendit quo iure servos suos Israelitas censeat: nempe quia gratis eligere dignatus est. Neque enim est in hominum arbitrio se facere Dei servos, vel proprio marte tantum honorem acquirere. Exegetice ergo additum est hoc membrum, ut antea. Sed interim notatur quoque electionis finis. Nam quum simus naturaliter mancipia Satanae, ideo vocamur ut in libertatem vindicati Deo serviamus. Eo tamen honore, quemadmodum dixi, neminem dignum esse ostendit nisi qui ab ipso eligitur. Quis enim dignum se iactabit tanto munere? aut quid a nobis Deo praestari vel offerri potest? Non sumus ergo idonei ex nobis: sed nos Dominus idoneos reddidit, ut inquit Paulus (2. Cor. 3, 5). Itaque initium salutis nostrae est gratuita electio Dei: finis est, obsequium quod ei praestare debemus. Tametsi vero hoc ad historiam Cyri restringitur, tamen generalem ex eo doctrinam colligere possumus. Quum variae accidunt in orbe mutationes, Deus interim salutem suorum procurat, et turbulentis temporibus mirabiliter ecclesiam conservat. Nos quidem in operibus Dei caecutimus, atque hallucinamur: hoc tamen certo nobis statuendum est, quum temere omnia volvi sursumque ac deorsum ferri videntur, Deum nunquam oblivisci ecclesiae suae: quin potius occultis modis promovere eius salutem, ut tandem ipsius tutor ac defensor appareat. Iosephus (Libr. 11, c. 3) memorabilem historiam narrat de Alexandro, qui quum obsideret Tyrum, legatos Ierosolymam misit ad petendum tributum, quod a Iudaeis Dario solvebatur. Iaddus pontifex, qui iuraverat se tributum illud soluturum, in potestatem Alexandri venire noluit, eique tributum denegavit. Indigne tulit Alexander, atque elatus ferocia Ierosolymam perdere statuit: ac victo tandem Dario ad eam contendit, quasi ipsam deleturus. Obviam ei prodiit Iaddus cum aliis sacerdotibus et sacrificis, indutus sacerdotali ornatu: quem quum vidisset Alexander, desiliens ex equo velut supplex ad eius pedes procidit. Rem adeo insolitam atque ab eius animo alienam quum mirarentur omnes, eumque desipere existimarent: Parmenioni, qui solus ex omnibus ipsum rogavit, respondit se non hunc hominem adorasse, sed Deum cuius officio fungebatur. Sibi vero, dum adhuc in Dio civitate Macedoniae esset, talem hominis atque ita ornati tanquam Dei speciem, in somniis oblatam esse, qui eum ad capiendam Asiam incitabat, seque ducem exercitus fore pollicebatur, ne ullo modo de victoria dubitaret. Itaque eius conspectu se non potuisse non vehementer commoveri. Proinde liberata est hoc modo Ierosolyma e faucibus immanis illius praedonis, qui nihil aliud quam caedes et incendia cupiebat. Imo maiorem quam antea libertatem, dona etiam et privilegia ab ipso obtinuit. Hoc exemplum adduxi, ut ostendam ecclesiam Dei novis et insolitis rationibus in mediis periculis conservari. Tunc enim turbulentissima tempora fuerunt: nullus propemodum terrae angulus quietus fuit. Iudaea autem inter alias terras direptioni quodammodo addicta. En ecclesia mirabili quadam et nova ratione eripitur, dum alii delentur populi, atque universa propemodum orbis facies immutatur. Quod additur in fine versus, *neque tamen novisti me*, ad maiorem amplificationem valet: non modo ut intelligat Cyrus nullis hoc suis meritis concedi, sed ne Deum Israël quamvis sibi incognitum contemnat. Nos quidem saepe hac de re monet Dominus, se praevenire quidquid est in hominibus industriae, ut omnem carnis altitudinem retundat: sed alia in Cyro ratio est: nam si in suam ipsius gratiam haec sibi concessa a Domino esse existimasset, neglexisset Iudaeos, iisque veluti mancipiis abusus esset. Propterea testatur nullo ipsius merito id accidere: sed tantum in gratiam populi, quem statuit e manibus hostium liberare. Deinde nihil proclivius fuit homini caeco, quam rapere ad sua idola quod proprium erat veri Dei: quia pravis superstitionibus imbutus obscuro et incognito Deo non libenter locum dedisset, nisi hoc vaticinio edoctus.

5. (*Ego Iehova.*) Confirmat superiorem sententiam: nec vero supervacanea repetitio est. Nam oportuit Cyro inculcari unum esse Deum, cuius manu omnes principatus et populi administrantur, ut ab omnibus fallaciis retractus mentem converteret ad Deum Israël. Deinde clarius exprimitur non alibi quaerendam esse deitatem, ac si diceret: Cave ne idolis tribuas hanc victoriam, aut confusum aliquod numen concipias, quale homines imaginantur: scito Deum Israel unicum huius victoriae autorem esse. Etsi autem non eousque in hac admonitione profecit Cyrus, ut idolis suis valere iussis vero Deo se addiceret, perculit tamen eius animum, ut summum eius imperium et numen suspiceret: interea domesticos ecclesiae hanc doctrinam amplecti oportuit, ut fictitios omnes deos audacter spernerent.

(*Accinxi te.*) Accinctio ista respondet nuditati cuius antea meminit, quum aperiri regum lumbos diceret. Accingere enim dicitur eos quos viribus et fortitudine munit, atque victores reddit. Unde colligendum est, nullos esse animos hominum, nisi quum Dominus vim iis suam et fortitudinem inspirat: nihil effici armis aut copiis ullis, nisi adsit: denique praeesse bellis omnibus, atque iis quibus visum est victoriam dare, ne quis fortuito ipsam evenire putet. Iterum repetit, *tu me* non novisti: ut magis confirmet haec in gratiam ecclesiae Cyro concedi, quo gratum se et memorem praebeat, atque populo Dei pro tam insigni beneficio gratiam referat.

6. (*Propterea scient.*) Significat tam insigne hoc beneficium fore ut ab omnibus nationibus celebretur: quod quidem statim impletum non est. Nam etsi longe lateque pervagata sit fama victoriae istius, pauci tamen intellexerunt Deum Israelis autorem esse: sed vicinis hoc statim patefactum est: deinde aliis atque aliis, donec ea fama per totum orbem spargeretur. Nec enim praedicit quid mox, sed quid in posterum futurum sit: tametsi haec diu latuerint. Deus ergo minime passus est huius rei memoriam deleri: sed perpetuis monimentis tradi voluit, ut per omnes aetates a remotissimis etiam nationibus usque in finem mundi celebraretur. Tenendum etiam est quod prius docui, quia populi reditus futurae redemptionibus praeludium fuit, prophetam ultima primis contexere: atque ita de solida ecclesiae instauratione loqui. Adde quod ubi contingit ingratitudine et malitia hominum sepeliri praeclara Dei opera, non tamen verum hoc esse desinit, perspicua fore toti mundo: quia etsi caecos praetereant, palam nihilominus refulgent.

7. (*Formans lucem.*) Ac si diceret, eos qui prius aut fortunae aut idolis omnia tribuere solebant, Deum verum agnituros, ut ei soli potentiam omniumque rerum administrationem et gloriam attribuant. Non loquitur de perfecta cognitione: tametsi ad eam haec intelligentia requiratur. Sed quum ethnicis etiam hoc palam fore dicat propheta, nempe omnia Dei arbitrio regi atque administrari, pudere debet eos qui christianum nomen gerunt, quum nudant eum sua potentia, ut ad varios gubernatores transferant, quos sua libidine finxerunt: sicuti in papatu fieri videmus. Nec enim agnoscitur Deus quum tribuitur ei nudum et inane nomen, sed quum plena autoritas defertur. *Lucis et tenebrarum* nomine tam pacem et bellum, quam adversa et commoda quaelibet metaphorice designat. Pacem vero hebraico more ad prosperos omnes successus extendit, idque ex antitheto abunde patet: quia pacem non tantum bello opponit, sed adversis quibuslibet. Fanatici homines hanc *mali* vocem detorquent, ac si Deus mali, id est, peccati autor esset. Sed facile apparet quàm praepostere hoc prophetae testimonio abutantur. Antithesis enim id satis explicat: cuius membra inter se referri debent. Nam opponit pacem malo, id est, aerumnis, bellis, rebusque omnibus adversis. Quod si iustitiam malo opponeret aliquid haberent coloris: verum haec contrararium inter se rerum oppositio aperta est. Ideo vulgaris distinctio non improbanda est, Deum mali esse autorem, non culpae, sed poenae. Sed eam sophistae perperam exponunt: quia dum fatentur famem, sterilitatem, bellum, pestem aliaque flagella a Deo proficisci: negant, dum nobis ea ab hominibus accidunt, Deum autorem esse. Quod falsum atque huic doctrinae omnino adversum est. Improbos enim excitat Dominus, ut nos eorum manu castiget: quemadmodum ex variis scripturae locis perspicuum est. Dominus quidem ipsis malitiam non inspirat, sed ea utitur ad nos castigandos, atque officio iudicis fungitur: quemadmodum Pharaonis atque aliorum malitia usus est, ut in populum suum animadverteret. Itaque tenenda haec doctrina est: Deum unum omnium rerum autorem esse: id est, adversa et prospera ab eo immitti, etiamsi hominum manu utatur: ne quis aut fortunae aut alii causae quidquam tribuat.

8. (*Rorate coeli superne.*) Hic quidam precationis formam subiici putant, qua uti debuerunt fideles interea dum redemptionem, de qua hic agitur, exspectabant: atque sic hunc versum cum superioribus coniungunt: Non tam cito vos liberabit Dominus, sed interea vestri officii est precibus diligenter incumbere. Ego vero aliter interpretor: nempe prophetam semper Dei nomine loqui: nam pro suo imperio coelum et terram compellat, ut operam ecclesiae restitutioni impendant. Atque hic versus multum habet energiae ad confirmandos pios in spe futurae redemptionis. Quocunque enim populus intuebatur, nihil praeter desperationem videbat. Si in coelum convertebat oculos, illic ira Dei: si in terram, illic etiam plagae et flagella apparebant. Nihil ergo usquam bonae spei ostendebatur. Quamobrem eos confirmat propheta: atque coelum et terram, a quibus nihil praeter minas et terrores imminebat, salutem et iustitiam producere iubet. Quod magis emphaticum est, quam si promitteret hoc futurum, ubi omnibus elementis, quae ad Dei obsequium praesto sunt, edicitur quid ipse fieri velit. Atque ita continuus erit tenor sententiae, quae alioqui abrumpetur, si de precibus hunc locum intelligamus. Haec autem loquendi forma satis usitata est scripturis: quemadmodum Psal. 72 (v. 3), Et afferent montes pacem populo, et colles iustitiam. Item Psal. 85 (v. 11), Pietas et veritas sibi obviam factae sunt, iustitia et pax osculatae sunt: veritas de terra germinabit, et

iustitia de coelo prospexit. Ubi describitur a Davide regnum Christi et eius felicitas: atque in eo iustitiam, pacem, misericordiam, veritatem, simul coniuncta fore ostenditur. Idem hic quoque agitur. Alludit autem ad ordinarium hominum victum, qui pane et aliis fructibus sustinentur: talibus enim adminiculis indiget eorum vita. Ut autem terra fruges producat, necesse est e coelo vim suam concipiat, atque e nubibus aquam hauriat, qua foecundetur: ac deinde herbas et fruges et hominibus et animantibus producat. *Iustitiae* vero nomine nihil aliud intelligit quam fidem, qua Dominus suos tuetur et conservat. Sic enim Dominus stillat e coelo iustitiam, hoc est, ordinem rite compositum: cuius fructus est salus. Tractat enim de liberatione populi e Babylone, in qua Dominus se eius vindicem fore ostendit. Ubi porro genuinum prophetae sensum tenemus, descendere convenit ad regnum Christi: ad quem anagoge facienda est. Nec enim restringit Deus has promissiones ad paucos annos: sed beneficia sua prosequitur usque in adventum Christi, in quo haec omnia abunde impleta sunt. Non dubium igitur quin aeternam quoque iustitiam et salutem commendet, quae nobis affertur per Christum: sed prius simplex illa interpretatio de reditu ab exsilio babylonico observanda est.

9 et 10. (*Hei litiganti.*) Locum hunc varie exponunt. Quidam enim de rege Balthasar intelligunt, qui, ut ex Daniele constat, superbe insultabat Deo, quum vasa templi profanaret. Verum nimis coacta est illa expositio: probabilior videri posset altera, Dominum longe plura concedere filiis suis, quam homo mortalis liberis, aut artifex operi suo concedat. Nam huiusmodi comparationem fieri existimant: Si filius insurgat in patrem, et contendat cum ipso, non audietur. Pater enim potestatem suam retinere volet, ac merito filium coercebit. Eodem modo si lutum in opificem consurgat. Deus autem patitur se interrogari: ac liberaliter se offert ad satisfaciendum populo suo: quin etiam ultro se interrogari iubet. Atque ita decimum et undecimum versum simul contexunt, ac volunt hinc apparere indulgentiam Dei, quod humanius nobiscum agat, et magis familiariter se dimittat quam mortales erga filios solent. Haec quidem expositio plus coloris habet: sed utraque a mente prophetae aliena est. Itaque simplicior hic mihi videtur sensus: ut intelligamus prophetam cohibere hominum querimonias, qui in rebus adversis obmurmurant et litigant cum Deo. Tempestiva autem haec admonitio fuit, ut patienter, et compositis animis crucem ferendo consolationem sibi oblatam admitterent Iudaei. Nam quoties nos suspendit Deus, caro nos ad obstrependum sollicitat, Cur non citius faciat quod facturus est? quid eum iuvat sua cunctatione nos torquere? Ut igitur propheta hanc proterviam castiget, ait, An testa contendit cum figulo? an filii litigant cum patribus? annon penes Deum est ita nos tractare ut visum erit? Quid restat, nisi ut aequo animo feramus poenas quas nobis infligit? Est igitur permittendum Deo quod ipsius est, nec eius potestati atque autoritati derogandum. *Hei*, accipio hic pro interiectione obiurgantis et castigantis.

(*Testa ad testas.*) Id est, quod vulgo dicere solemus *Que chacun se prenne à son pareil*, Testa cum testis terrae contendat. Homines enim ad sui similes relegans temeritatem et audaciam eorum obiurgat, quod non reputant non posse certamen cum Deo nisi exitiale suscipi: ac si diceret, cum quo putant sibi esse negotium? sciant enim se Deo non fore pares, ac tandem cedendum esse. Quod si suae fragilitatis immemores gigantum more coelum impetunt, experientur tandem non fuisse bellandum cum opifice suo, qui vasa quae formavit nullo negotio in frusta comminuere, adeoque in pulverem conterere potest. Alii חרשים, interpretantur opifices aut figulos: atque sic intelligunt, an testa in figulum insurget? Verum ii punctum immutant ac legunt Schin pro Sin, quod quidem variare et facile mutari posse fateor: sed usitatam lectionem sequi, et simplicem hunc sensum amplecti malo.

(*An lutum dicet fictori suo.*) Conceditur figulo ut vas aliquod quacunque forma voluerit effingat: patri ut filiis imperet: annon plus iuris erit concedendum Deo? Proinde reprehendit eos qui rebus adversis cum Deo expostulant, nec patienter aerumnas ferre possunt. Audienda est igitur Petri monitio, dum iubet ut discamus nos subiicere Deo, atque humiliare sub potenti manu ipsius, ut feramus eius imperium: nec, si quando variis nos aerumnis exerceat, cum ipso litigemus (1. Petr. 5, 6). Hoc enim ipsi merito tribuendum est, ut nos arbitrio suo regat. Si ad disceptationem veniendum sit, tam firmas quidem ac solidas habebit rationes ut convictos obmutescere cogat. Neque vero compescit hominum proterviam, quod ratione destituatur: sed quod nos eius arbitrio totos regendos tradere ac committere aequum ac rectum sit: sed interea hanc sibi potestatem iure vendicat, ne a suis figmentis vocetur ad rationem reddendam. Quid enim magis indignum quam non probari eius iudicia, nisi hominibus placeant? Paulus (Rom. 9, 21) eandem similitudinem usurpat: sed maiori in re. Disputat enim de aeterna Dei praedestinatione: atque stultas hominum cogitationes reprimit, qui cum Deo contendunt, cur hos eligat, illos reprobet ac condemnet. Hanc enim saltem Deo potestatem tribuendam esse ostendit, quae figulo aut opifici tribuitur. Propterea exclamat: O homo, quis es,

qui respondes Deo? an lutum dicet figulo, cur me ita fecisti? Quis tam audax ut se Deo opponere, et litem cum eo suscipere audeat? Optime ergo convenit cum propheta: tametsi in re dissimili et magis ardua hanc similitudinem usurpet. Uterque enim asserit plenam esse Deo in homines potestatem, ut se ab eo regi et gubernari sinant, atque omnia adversa aequo animo patiantur. Hoc tantum discrimen est, quod de praesentis vitae cursu disserit Isaias: Paulus vero ad coelestem et aeternam transscendit.

(*Non sunt manus.*) Usitato more loquitur propheta, ut dicimus Apponere extremam manum, quum res perficitur: deesse vero manus, quum opus indigestum, confusum aut imperfectum est. Sic quoties obmurmurant Deo homines quod ipsorum votis non obsequatur, vel ignaviae vel inscitiae eum insimulant.

11. (*Sic dicit Iehova.*) Iam mihi non placere dixi, quod versum hunc ita cum proximo quidam coniungunt, ac si Deus iure suo cedens liberum faceret Iudaeis inquirere plus quam inter homines liceat. Non multum absimilis est alter sensus, ideo miseros esse Israelitas, quod voluntatem Domini ignorent, imo nec scire quidem velint: quod non requirant consolationem, ac ne admittant quidem: denique vitio populi accidere, quod in suis aerumnis extrema tristitia opprimitur: quia scilicet os Domini non interrogant: quod si recipimus, tenendum esset de alia inquirendi ratione nunc agi. Nam sicuti nefas est in arcana Dei consilia prorumpere, ita quatenus expedit liberaliter quid facturus sit aperire suis dignatur, merito autem ubi sacrum os aperit aures sibi aperiri iubet, attenteque excipi quidquid pronuntiat. Iam quod veteri populo exprobrat Isaias ipsi quoque experimur. Sed magis consentaneum est sententiam hanc a proxima pendere, ut sit applicatio similitudinis hoc sensu: Filio non licebit litem patri intendere, nec luto ius cum figulo suo disceptandi dabitur, quanto minus tolerabilis haec licentia est, dum praescribunt mortales Deo qualiter filios suos tractare debeat? Nam alioqui suspensa esset ac mutila sententia. Concinne autem haec duo membra inter se aptantur: Figulus suo arbitrio lutum formabit, qui genitus est ab homine mortali non audebit cum patre expostulare, mihi qui summus sum omnium pater et opifex, similis potestas in filios meos et figmenta negabitur? Si arrideat prior sensus, exprobrat hominibus ignaviam suam, quod Deum interrogare non dignantur, atque ex ipsius ore intelligere quae ad consolationem eorum pertinebant. Nam ex prophetiis intellexissent se Deo curae esse: atque exitum miseriarum suarum agnovissent. Et certe nullum remedium maius in adversis, quam si os Domini interrogemus: ne oculos defigamus in praesentem rerum statum, sed futuram salutem animo comprehendamus, quam Dominus pollicetur. Fidelis est Dominus, qui non patietur nos tentari ultra id quod ferre possumus: sed dabit cum tentatione etiam exitum, gratiamque suam in nobis adaugebit. Et quod addit paulo post, *praecipite mihi*, hic non est ex imperio capiendum: nec enim nostrum est praecipere Deo, aut ipsum importune urgere. Nec quisquam proficere poterit in verbo Dei, nisi qui humilem animum afferet. Verum ita se offert Dominus, ut ab ipso petamus quae scire nostra interest: perinde ac si diceret, Mandate mihi: ego ad ea patefacienda sum paratus quae vos scire plurimum refert ut ex eis consolationem percipiatis. Sed quoniam coactus esset hic loquendi modus, simplicior est illa querimonia quam dixi, Deum spoliari paterno iure, nisi absque controversia ecclesiam sub disciplina contineat. Ita interrogandi verbum in sinistram partem accipitur, dum homines omnis modestiae obliti non dubitant Deum quasi obstrictum interpellare, et causam ab eo exigere cuiusque facti: quod melius patet ex praecipiendi verbo, quasi diceret: Vestrum scilicet erit mihi praefigere quam formam operi meo dari oporteat. In summa, prophetae consilium est ad sobrietatem et tolerantiam hortari homines: quia simul ac disceptare cum ipso incipiunt, detrahere e coelesti solio conantur. Iudaeos autem solos non compellat, quia blasphemias, quae passim tunc etiam inter incredulos volitabant, compescere opus fuit: perinde ac si Deus ius suum asserere volens totius mundi obtrectationes ita refelleret: Quorsum tandem prosiliet vestra arrogantia, ut me non sinatis in officina mea dominari? et familiam meam prout visum est regere?

12. (*Ego feci terram.*) Videtur simpliciter adstruere Dei potentiam, ut iam antea fecerat: ut sit obliqua antithesis inter Deum et idola, quae a superstitiosis coluntur. Stulti enim homines interrogant idola, perinde ac si eorum nutu orbis regeretur: Deus e converso nos ad se revocat, quum ait se creasse terram, et hominem in ea collocasse, coelos expandisse, etc. Sed meo iudicio melius conveniet totum hunc sermonem accommodare ad circumstantiam huius loci. Quid enim magis praeposterum, quam homines stare in suo gradu, Deum autem cuius maiestas coelos superat, proterve interrogari, et trahi in reatum? Oblique itaque perstringit hominum vesaniam, qui supra coelos ipsos efferre se non dubitant. Admonet tamen interea, si ad legitimam disquisitionem venire oporteat, Deo quod pro sua causa respondeat minime defore. Nam si universum mundum administrat, certe peculiarem quandam pro suis sollicitudinem gerit, nec curat alienos, ut domesticos suos vagari ac dissipari sinat. Sic igitur intelligo hunc versum: Egone, cuius im-

mensa et incomprehensibilis sapientia et virtus in coelo et terra refulget, non solum humanis legibus obstringar, sed detrudar infra communem sortem? Quod si de aequitate mea ambigitur, ego qui omnia manu mea rego atque administro, annon sollicitus ero de iis quos in familiam meam adoptavi? annon excubabo pro eorum salute? ut sit argumentum a minori ad maius. Atque hic sensus scripturae consentaneus est. Scimus enim nos ita adoptatos a Deo, ut in tutelam ipsius recepti manu eius protegamur: nec quisquam nobis, nisi eius permissu, nocere possit. Nam si passerculus iniussu eius in terram non cadit, ut ait Christus, an nos, quos pluris aestimat, temere furori hostium et crudelitati exponet? Itaque quum Deus omnes creaturas sua providentia foveat, ecclesiam quam toti orbi anteponit negligere non potest. Quare ad hanc providentiam rebus vel deploratissimis confugiendum: neque ullis tentationibus, quibus nos varie adoritur Satan, cedendum est.

13. (*Ego excitavi.*) Nunc prosequitur argumentum quod initio capitis ingressus erat. Nam quum hoc sibi proposuerit Isaias, ut afflictionem temperet, quae dura admodum atque acerba erat, spem liberationis affert, et manum illis porrigit, ut certissimam redemptionem exspectent: Tametsi videamini periisse, Dominus tamen vos ab exitio vindicabit. Quorsum autem interposita fuerit obiurgatio quam vidimus, ex re ipsa colligere promptum est: quia nisi in eam abrupto sermone digressus esset Isaias, impatientiae suae fervore Iudaei ad desperationem rapti essent. *In iustitia,* tantundem valet ac iuste et veraciter, et relative accipiunt, quia causam assignat cur Cyrum excitare statuerit Deus: nempe quia fidelis est ecclesiae suae custos, nec cultores suos frustratur. Alii exponunt, in iustitia, id est, ut puniat Chaldaeos: alii, ut iustus regnet: sed propheta nihil tale voluit. Saepius vero iustitia in scripturis pro fide accipitur: quod Dominus promissa praestando et tuendo servos suos iustitiam suam declaret. In eo enim potissimum relucet iustitia Dei, quod suos servando summae et perfectae rectitudinis specimen edat. Nam etsi nullum sit Dei opus cui non insculpta sit iustitiae nota, multo insignius tamen ac luculentius testimonium visitur in ecclesiae salute. Significat igitur se Cyrum excitasse, ut in eo iustitiam suam declaret: quem populo reducendo ducem atque autorem constituit.

(*Urbem meam.*) Ierosolymam intelligit, quam suam vocat, quod ibi memoriam nominis sui fieri voluisset, atque sibi peculiariter consecrasset: quemadmodum etiam Deus ipse monuerat: Ubicunque memoriam fecero nominis mei, veniam ad te, et benedicam tibi. Nulla autem erat alia urbs, quam ad sacrificia et vota, ad invocationem nominis sui designasset. Quamobrem Psalmo 46 (v. 5) etiam dicitur civitas Dei, sanctum tabernaculum Altissimi: quoniam Deus in medio ipsius: et alibi (Ps. 132, 14), Haec requies mea in saeculum saeculi. Cyrus autem non exstruxit hanc civitatem manu sua: sed edictis vetuit ne quis eam instaurari prohiberet: viatica etiam et sumptus populo suppeditavit. *Non pretio,* id est, gratis. Hoc autem insolitum est. Nam si captivi dimittantur a victore, aut exigitur pretium, aut conditiones iis graves imponuntur. Nihil tale a Cyro factum est. Unde sequitur, hanc liberationem divinitus, non ab humana voluntate accidisse. *Captivitas* autem hoc loco collective pro captivis accipi debet.

14. (*Sic dicit Iehova.*) Loquitur adhuc de restitutione quae auspiciis Cyri postea facta est: sed memoria tenendum quod prius diximus: istas promissiones longius extendendas esse. Universum enim tempus comprehendit quod sequutum est usque ad Christi adventum. Quod si quis recte consideret, et usitatum prophetae sermonem perpendat, nihil immodicum in eius verbis reperiet, neque hyperbolice loquutum existimabit. Alludit autem propheta ad sumptus quos Cyrus exstruendo atque ornando templo suppeditavit. Tunc enim impletum est quod dicit, laborem Aegypti ac mercedem Aethiopiae ad Iudaeos pervenisse: quoniam Aegyptus et Aethiopia tributariae erant, et subditae regi Persarum. Ex illis tributis templum Ierosolymae instauratum est. Sed quemadmodum instauratio illa praeludium tantummodo fuit eius quae a Christo facta est: ita etiam obsequium exterarum nationum quae populo Dei servierunt, initium tantum fuit eius obsequii quod variae nationes, postquam mundo patefactus est Christus, ecclesiae Dei praestiterunt. Caeterum, sub nomine Aegypti, Aethiopiae et Sabaeorum, qui eo tempore floruerunt, reliquas etiam nationes comprehendit, perinde ac si diceret: Vos nunc tyrannide alienarum nationum oppressi estis: sed aliquando accidet tempus quo vobis subiicientur. Hoc statim adimpletum non est: sed tunc demum quum adveniens Christus subegit sibi ferreas et prius indomitas animas, ut mansuefactae iugum impositum susciperent. Ideo vero Dominus populum suum redemit e Babylone, ut aliquam ecclesiam conservaret usque in adventum Christi, cuius imperio populi omnes subiiciendi erant. Ideoque nihil mirum si de reditu populi verba faciens propheta ad finem et consilium Dei simul orationem suam dirigat, faciatque unicam redemptionem. Quod autem Israelitas gentium omnium dicit fore victores, ex mutua capitis et membrorum communicatione pendet. Quia enim unigenitus Dei filius sic fideles suos sibi associat, ut simul unum sint: saepius quod illius proprium est ad ecclesiam, quae eius corpus est ac complementum, transfertur. Hoc

Quisquis enim intelliget Deum, quum servator est, esse absconditum, non mirabitur impios prospero rerum statu frui, pios vero abiectos esse et miseros, variisque aerumnis exerceri. Sic Dominus probat fidem et patientiam nostram: nec quidquam interim nobis deperit de aeterna salute: tandem vero peribunt qui nunc videntur salvi centies ac beati. Quidquid nunc boni obtinent, in gravius ipsis exitium cedet: quia beneficiis Dei abutuntur, atque ut praedones in aliena invadunt: etiam si optimo iure sibi videantur omnia possidere. Proinde quoties oboritur animis haec cogitatio: Impiis bene est, ergo Deus ipsis favet, inania sunt promissa quibus nitimur: ad hanc prophetae sententiam, velut ad certissimam anchoram confugiamus, eaque muniamur, Dominus non frustrabitur nos exspectatione nostra: liberabimur tandem: tametsi nunc probris, iniuriis, ludibriis et saevitiae impiorum expositi simus.

18. (*Quia sic dicit Iehova.*) Hic versus ad superiorum confirmationem pertinet. Vult enim propheta Iudaeis omnino persuasum esse, ipsos tandem liberatum iri a Domino: tametsi misera servitute oppressi sint. Ideo nonnulli per *terram* hic Iudaeam intelligunt: sed puto argumentum esse a minore ad maius, ut prius versu duodecimo diximus: quod quum Dei providentia ad omnes in universum creaturas extendatur, multo magis ad eos pertineat quos adoptavit pro filiis: eos enim potissimum curae habet. Tale denique est argumentum prophetae: Quum Deus terram crearit ut in ea homines sedem et domicilium haberent, multo magis ut sit aliquis ecclesiae locus: maiori enim curae ecclesiam habet, quam reliqua omnia. Si igitur firmavit terram, si formam ei usumque certum tribuit ut ex frugibus quas produceret homines alerentur: haud dubie primum locum, et summum honoris gradum filiis attribuit. Hoc non semper oculis nostris patet: quamobrem spe erigendi et sustinendi sunt animi nostri, ut adversus omnes tentationes invicti stemus. Denique quamdiu stabit terra, tamdiu ecclesia Dei futura est: quamdiu sol et luna erunt, non deficiet. Postea utetur etiam maiore argumento: Si pactum quod Dominus cum Noe iniit de stato huius mundi ordine firmum est: multo magis quod de ecclesia iniit firmum esse debet. Mundus enim caducus et corruptibilis est: ecclesia vero, id est regnum Christi, aeterna futura est. Quae igitur ad ipsam spectant promissiones haud dubie firmiores et constantiores reliquis omnibus fore consentaneum est. Quia vero praecipuus terrae ornatus est habitari ab incolis, addit non ideo fuisse creatam ut sua inanitate deformis ac vasta esset. Si quis obiiciat contra, terram inanem et vacuam fuisse quum creata est, ubi eodem nomine utitur Moses quo hic propheta, תהו scilicet, quod informe et vacuum significat: solutio facilis est. Nec loquitur propheta de initio creationis, sed de consilio Dei quo terra in usum et habitationem hominum destinata est. Nihil igitur hic contrarium est iis quae a Mose dicuntur: quoniam Isaias finem et usum spectat. Quod vero sequitur, *ad inhabitandum*, haec quidem sententia extenditur ad omne genus humanum. Nam omnibus terra ad habitandum destinata est. Unde enim fit ut Dominus nos alat, omniaque necessaria suppeditet, impios etiam sustineat, nisi quod stare voluit decretum suum, quo terram hominibus inhabitandam dedit? Est enim alioqui stupendum quomodo tot scelera et flagitia sustineat, nec in universum deleat humanum genus: sed consilii sui rationem habet, non nostrae dignitatis. Hinc ergo stant regna et principatus: hinc ordines et politiae etiam inter barbaros et infideles conservantur. Quanquam enim propter hominum peccata in vastitatem terras quasdam saepe redigit Dominus, et quasi salsugine aspergit ut sterilescant, nec alere possint amplius suos incolas: hoc tamen semper temperamentum adhibet, ut habitetur terra: quia hoc eius decretum inviolabile est. Interea retinendum est quod iam dixi, fieri non posse, quamdiu habitabilis erit terra, quin suos cultores foveat Deus, a quibus invocetur. Caeterum hinc maximam consolationem pii omnes percipere debent: quod tametsi contemptibiles mundo, pauci atque exigui sint, et dum impii numero, potentia atque autoritate superant, ipsi tam abiecti sint ut infra mundi excrementa esse putentur, tamen Deo pretiosi sint: quoniam ipsos in numero filiorum habet, nec eos perire unquam patietur. Quod repetit se Deum esse, non tantum ad asserendam essentiam spectat, sed ut se discernat ab omnibus idolis, Iudaeosque in pura fide retineat. Nam et superstitiosi fatentur unum esse Deum: sed eum pro libidine sua fingunt. Agnoscendus ergo Deus qui se patefecit patribus, atque per Mosem loquutus est. Nec enim tantum hic agitur de aeterna essentia Dei, ut nonnulli putant, sed de officiis omnibus quae ad ipsum solum pertinent, ne ulla ex parte ad creaturas transferantur.

19. (*Non in abscondito.*) Nunc revocat populum ad doctrinam legis, quoniam Deus hominum sensu comprehendi non potest. Verum ut absconditus est intelligentiae carnis, ita abunde se in verbo patefacit, atque remedium praebet. Quod igitur nobis deerat, suppeditatur ex verbo, ne quid amplius desideremus. Hoc si deesset, nihil haberemus spei: ac penitus animo conciderenus. Testatur autem se non frustra nos invitare, etiamsi differat auxilium suum: certissimum enim esse quod promisit. Ut aperte docuit quo nobis confugiendum, in quo conquiescendum esset: ita re ipsa comprobaturum, non inanem fuisse eorum

spem qui in eius verbo acquieverunt. Hinc apparet quam impiae sint eorum voces qui nihil certi ex verbo colligi posse aiunt, atque nasum cereum esse fingunt, ut ab eius lectione alios absterreant. Sic enim blasphemant scelerati homines, quod errores suos sola verbi doctrina detegi ac convinci vident. Sed respondemus cum Davide (Psal. 119, 105): Lucerna pedibus nostris verbum tuum Domine, et lumen semitis nostris. Respondemus cum Isaia et reliquis prophetis, nihil obscurum, ambiguum aut fallax a Domino traditum esse. Respondemus etiam cum Petro, firmiorem esse propheticum sermonem: cui dum attenditis, inquit, ceu lucernae ardenti in loco caliginoso, recte facitis: donec dies illucescat, et lucifer exoriatur in cordibus vestris (2. Petr. 1, 19). Quod si haec de lege et prophetis dicta sunt, quid de evangelio dicemus, quo lux clarissima nobis patefacta est? Annon dicemus cum Paulo (2. Cor. 4, 3), si obscurum est evangelium, iis qui pereunt obscurum esse, quos princeps huius mundi Satan excaecavit? Se ipsos igitur accusent caeci et luscitiosi homines, quum hunc splendorem verbi nequeunt sustinere. Nos vero quantascunque tenebras offundere conentur, in hac coelesti luce stabiles et fixi simus. Porro videtur propheta alludere ad vaticinia quae ex antris et tripodibus idolorum dabantur. Nam incerta et fallacia erant: quum nihil tale in responsis Dei reperiatur. Palam enim loquitur, nec quidquam aut fallax aut flexiloquum tradit. Atqui experientia docet scripturam esse difficilem et subobscuram. Hoc quidem verum est, sed hebetudini sensus nostri et tarditati, non scripturae imputandum: nec enim accusandus est sol a caecis aut luscitiosis, quod eum intueri non possint. Interea fixum hoc manet, quicunque dociles et morigeros se praebent Deo, non frustra operam consumere: quia Deus fideliter optimi doctoris officio fungitur erga humiles et parvulos. Iam quamvis non omnes ad summum gradum perveniant, nunquam tamen profectu carebit eorum studium qui Deum ex animo quaerent. Atque hoc verbo praecipuum legis finem et usum notat Isaias, ut homines ad Deum invitet. Et certe haec solida eorum est felicitas, coniungi cum Deo: sacrum vero coniunctionis vinculum fides est ac sincera pietas. Porro hoc secundo membro non modo perspicue et sine ambagibus se loquutum fuisse affirmat, sed praedicat firmitatem et constantiam verbi sui, ac si diceret se non fallendi causa liberaliter promittere, nec verbis lactare famelicos, sed re ipsa praestare quidquid pollicitus est. Hinc convincitur eorum ingratitudo qui vocati non respondent: quando non aliud Deo consilium est, nisi ut nos bonorum omnium participes reddat, quorum alioqui inanes et vacui sumus. Quod mox sequitur, Deum loqui iustitiam, exegeticum est: quasi diceret nulla fraudis macula aspersum esse sermonem quo sibi conciliat electos suos, sed rectissimam puritatem continere. Eloquia Domini, ut inquit David (Psal. 12, 7), munda sunt, ut argentum excoctum catino terreo, septies purgatum. Lucidam ergo iustitiam habemus in verbo Dei, quae sublatis tenebris statim animis nostris illucescet.

20. (*Congregamini*). Provocat omnes superstitiosos iisque veluti diem dicit, ut aequo arbitrio sese submittant: sicuti antea aliis locis vidimus: ut ostendat nihil ab iis obtendi posse quod non facile evertatur. Nunc quidem sibi placent in superstitionibus suis: sed facile discutientur omnes eorum fumi, si veniant ad dicendam causam: nulloque negotio convincentur. Colligant igitur se turmatim omnes ac conspirent, fraudibus, minis ac terroribus omnia moliantur: veritas tandem superior evadet. Haec confirmatio valde necessaria fuit Iudaeis, quum ubique gentium et locorum grassari viderent impios errores quibus obruebatur veri Dei cultus. Ad hoc igitur praesidium hodie quoque confugiendum est, quum paucitatem nostram et tenuitatem cernimus. Turcae magnam orbis partem obtinent: papistae longe lateque erectis cristis triumphant: nos interim pauci ac tenues vix habemur numero hominum: sed veritas tandem praevalebit, omnemque celsitudinem prosternet qua nunc hominum oculi perstringuntur. פליטי, alii vertunt abiectos, alii profugos, vel, qui evaserunt: ac putant Iudaeos qui ab exsilio redierant compellari. Verum sensus ille nimis coactus est. Magis receptum est ut intelligat abiectos gentium, quia פלט significat abiicere. Non quod designet obscurum vulgus, vel hominum quisquilias: quin potius sermonem ad eos convertit qui dignitate, opibus, potentia, scientia inter gentes praecellebant. Eos enim *abiectos* vocat, quod in conspectu Dei nihili sint: tametsi ab hominibus magni aestimentur. Quod enim altum est coram hominibus, coram Deo abominabile est. Quanquam si quis malit accipere pro remotis, non admodum repugno. Ac si diceret: Conveniant ab extremis terrae.

(*Qui efferunt.*) Ostendit quanta dementia occupet idololatras, qui simulacra adorant, quae ipsis humeris gestant, et thensis circumferunt. Vel efferre hic accipiemus pro collocare in edito et eminenti loco. Quemadmodum haec Satanae astutia fuit, erigere statuas in columnis et altioribus locis, ut homines raperet in admirationem, et solo earum respectu ad cultum et venerationem adduceret. Verum simpliciter interpretari possumus de omni cultu qui statuis exhibetur: ut eum vanitatis et insaniae convincat. Sciunt enim superstitiosi, idola hominum ope et auxilio potius indigere, quam homines idolis: quae sine hominum opera consistere non possunt. Atque huc tendit quod proxime se-

quitur, Orare Deum qui non servat. Quid enim insulsius quam vota et preces dirigere ad lignum vel lapidem? et tamen salutis petendae causa ad mortuas statuas cursitant increduli.

21. (*Annuntiate.*) Provocat hic iterum eos omnes qui poterant Iudaeis molesti esse, ac eorum fidem concutere suis ludibriis. Semper enim hoc habet propositum, ut fidem populi adversus omnes gentium insultus muniat. Nam in multis tentationibus, iisque gravissimis, periculum erat ne labascerent Iudaei misere afflicti, nisi validae rationes contra fuissent oppositae, quae eos in cultu ac fiducia veri Dei retinerent. Permittit ergo ut proferant atque adducant homines profani quaecunque habebunt causae suae adiumenta. Quod sequitur, *ineant consilium*, maioris fiduciae causa additum est. Significat enim propheta, quantumvis inter se consultent ac conspirent, nihil profecturos, ut iam dictum est. Quanquam simul forte notare voluit evanidam esse speciem et fucum, quidquid excogitant increduli ad excusandos suos errores. Ergo utcunque splendida ostentatione venditent sua figmenta, docet propheta in verbo Dei satis fulturae esse, ne labascat piorum fides. Provocat autem eos ad serium examen, ut cum lege et vaticiniis conferatur quidquid increduli a suis idolis praedictum fuisse iactant. Libenter amplector quod communiter receptum est, prophetam loqui de populi redemptione: sed quia simul coniuncta erat eversio monarchiae babylonicae, eam simul comprehendi sentio. Quoniam autem repetitio est eiusdem sententiae, מקדם et מאז idem valent: ac si diceret, ab initio et iam olim. Hoc enim vaticinium multo antequam res accideret editum fuit. Unde certo colligere poterant fideles, Deum loquutum esse: Praescientiae adiungit potentiam, ut prius: quanquam simul exprimit quorsum sit potens: nempe ad servandum populum suum.

22. (*Respicite ad me.*) Hactenus solos Iudaeos alloquutus erat, ac si salus ad eos solos pertineret: nunc latius sermonem suum extendit. Universum enim orbem invitat ad spem salutis. Et simul ingratitudinis damnat cunctos populos, qui suis erroribus dediti quasi data opera vitae lucem fugiebant. Quid enim magis indignum quam salutem suam ultro respuere? Iubet igitur omnes in se respicere: atque praecepto promissionem addit, quae plus momenti habet: atque magis confirmat, quam si mandato simplici usus esset. Itaque hic habemus insigne testimonium vocationis gentium: quod diruta maceria, qua Iudaei a gentibus disiuncti erant, omnes promiscue Dominus ad se invitet. Caeterum hic etiam monemur quae sit vera ratio consequendae salutis: nempe quum respicimus in Deum, totoque animo ad ipsum conversi sumus. Respiciendus est autem oculo fidei, ut salutem omnibus propositam in Christo amplectamur. Sic enim Deus mundum dilexit ut filium suum unigenitum daret: ut omnis qui in eum credit non pereat. Quum autem hortatur omnes fines terrae, simul ostendit mortales omnes hactenus esse vagatos, neque respectum veri Dei habuisse. Nam ubi est infidelitas, ibi certus Dei aspectus esse non potest, qui eum distinguat ab inanibus larvis. Denique hanc omnibus exitii causam esse docet, quod circumagantur pravis suis commentis, atque ita a vero Deo deficiant, ex cuius notitia certa et aeterna salus manat. Porrigit ergo manum Dominus, ut omnes eripiat atque rationem ostendat obtinendae salutis. Unde apparet evangelii doctrinam non temere nationibus omnibus praedicatam esse, sed decreto Dei, a quo iam olim id statutum erat. Quanquam, ut paulo ante attigi, socordiam gentium accusat, quod sensus suos huc illuc, quocunque tulit libido, flectant ac versent. Etsi enim naturaliter ad Deum accedere non poterant, imo una cum lacte imbiberant superstitiones quibus erant excaecati, iure tamen illis impium gratiae suae contemptum obiicere Deus potuit: quia semper ignorantiae implicita est hypocrisis, dum homines vanis blanditiis decipi malunt, quam recta ad Deum tendere.

23. (*Per me iuravi.*) Subiicit apertiorem confirmationem proximae sententiae. Quod enim insolita esset et portento similis haec vocatio, iusiurandum adhibet: sicuti rebus novis et difficilibus creditu fieri solet. Poterant enim repugnare Iudaei, quod soli nomine electi populi censerentur. Sed quum iureiurando id confirmat, tollitur omnis controversia. Collimat quidem adhuc propheta in eundem scopum, nempe in ecclesiae instauratione sic conspicuam fore Dei gloriam ut totum orbem ab ortu solis usque ad occasum in sui admirationem expergefaciat: vel, ut brevius dicam, insigne ac magnificum fore hoc specimen virtutis Dei, quod populos omnes metu percellat. Interim recte ex his verbis colligitur quod dixi, gentes videlicet exaequandas esse Iudaeis, ut Deus sit communis omnium pater, et ubique regionum colatur. Deus vero per se ipsum iurat: quia non potest alium habere satis idoneum testem veritatis. Ipse enim solus veritas est. Homines, ut inquit apostolus (Hebr. 6, 16), per maiorem se iurant: Deus vero, quum maiorem non haberet, per se ipsum iuravit. Causa iurandi notanda est, quia infirmitati suorum succurrere voluit, ne dubii fluctuarentur. Mira certe indulgentia, quod ut medeatur diffidentiae nostrae vitio non gravatur nomen suum quasi pignoris loco in medium proferre: quo turpior magisque scelesta est nostra incredulitas, si ne iusiurandum quidem nobis sufficit. Porro quum Deus omnem veritatis confirmationem ad se revocet, diligenter cavendum

est, ne in iureiurando, quum ad ipsum adigimur, alia nomina aut divorum aut ullius creaturae admisceamus: sed qua decet reverentia nomen ipsius usurpantes integrum ei et illibatum honorem suum servemus.

(*Egressum est verbum.*) Significat firmum et stabile esse quod promulgari iussit a propheta suo, ac si diceret non temere vel inconsiderate ex ore suo fluxisse hoc edictum. Atque hoc sensu iustitia saepius accipitur in scripturis: nempe pro verbo non fallaci, cuius certissima constabit fides: itaque irrevocabile decretum esse ait. Quo etiam pertinet altera loquutio, Non revertetur. Nempe quia suos habebit progressus donec effectu ipso pateat, a iusto, verace et omnipotente Deo progressum esse. Revertitur enim aliquis quum longius progredi aliqua difficultate prohibetur: at quia nihil obstare Deo potest quominus exsequatur quod decrevit, merito colligit propheta nihil esse quod cursum huius verbi impediat, aut retardet. כי hoc loco pro expositiva particula accipi debet: nempe, hoc verbum est, *mihi flectetur omne genu.* Hac loquutione significat gentes omnes fore Deo supplices, quia mirifica ecclesiae liberatio cunctis incutiet terrorem. Inde tamen etiam sequitur cultum eius ad omnes gentes propagandum esse. Nec enim vere possumus coram Deo curvare genu, nisi prius nobis innotuerit. Deo quidem ignoto homines cultum aliquem exhibere possunt: sed fallax est atque inanis. Hic autem loquitur de vera professione, quae ex notitia Dei penitus animis insita nascitur. Nam ubi nulla est fides, nullus Dei cultus esse potest. Fides autem non est rei ignotae aut incertae. Proinde rem a signo notavit, ut saepius fieri solet. Unde observandum est, externum etiam cultum requiri a Deo. Nec enim propheta externam professionem religionis ab interiore animi affectu disiungit. Frustra igitur fanatici quidam se Deum colere et venerari iactant, dum coram idolis sese prosternunt. Frustra, inquam, obtendunt mentem suam in Deum erectam esse: quoniam animi cultus ab externa professione dividi non potest: sicuti anima dicari Deo et addici nequit, ut interim corpus diabolo addicatur. Utrumque enim Deo consecrari debet, atque ita cum animi cultu externa quoque professio coniungi. Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem. Unde etiam Dominus pietatem suorum atque integritatem probans ait, eos non flexisse genu ante Baal. Paulus (Rom. 14, 11) hunc Isaiae locum extremo iudicio accommodat, dum ad tribunal Christi omnibus standum esse dicit: quum tamen hic de populi redemptione et publicatione evangelii et stabiliendo Christi regno agatur. Verum id pro confesso sumit quod omnibus notum esse debet, quae ad regnum Christi pertinent ad aliquam eius partem restringenda non esse: sed ad totum eius cursum patere, donec ad cumulum et perfectionem ventum erit. Flectitur genu Christo dum paretur eius doctrinae, atque evangelii praedicatio admittitur. Sed multi adhuc repugnant, et secure ipsum contemnunt: plurima molitur Satan, et assidue bellum cum ipso gerit. Longe ergo absumus ab huius prophetiae complemento. Tunc ergo vere flectetur Christo omne genu, quum victis et funditus deletis hostibus triumphabit, maiestatemque suam omnibus conspicuam reddet, quae nunc a Satana et impiis oppugnatur. Itaque docet Paulus, dum Christus tribunal ad iudicandum orbem conscendet, completum iri quod fieri coepit ab evangelii exordio, et quotidie adhuc fieri cernimus. Verbum iurandi synecdochice pro cultu, reverentia, vel subiectione positum est. Iusiurandum species est honoris qui debetur Deo. Eo enim fatemur et agnoscimus ipsum autorem esse et patrem veritatis, et legitimum eius vindicem, omniaque nuda ipsi et aperta esse. Quum igitur hic honos transfertur ad idola, exsecrando sacrilegio violatur maiestas Dei. Ergo per ipsius solummodo nomen ii iurant, qui pure ipsum colunt. Sed de hac re alibi dictum est.

24. (*Utique in Domino.*) Ostendit qualis sit vera fides, verusque Dei cultus: nempe quum non tantum agnoscimus, aut mente comprehendimus aliquem esse Deum, sed etiam sentimus qualis erga nos esse velit. Quisquis enim contentus erit nuda notitia, plurimum aberrat a fide, quae nos Deo ita coniungere debet ut ipsum sentiamus in nobis: sicuti Paulus Christum vult habitare in cordibus piorum per fidem (Ephes. 3, 17). Nec enim qui Deum imaginatur otiosum in coelo sedere, vel coram ipso sincere humiliabitur, vel in seriam professionem erumpet.

(*Iustitiae et robur.*) Quia haec duo praecipua sunt salutis nostrae capita, dum utrumque a Deo se habere fideles profitentur, solidam beatae vitae laudem in eum transscribunt. Quod autem eius gratiae ferunt acceptum, sibi deesse testantur. Itaque agnoscunt sibi nihil aut iustitiae aut virium ex se ipsis esse: sed in solo Deo quaerunt, ut iure suo non fraudetur.

(*Ad eum usque veniet.*) Hic variant interpretes. Ego tamen simpliciter intelligo hunc locum de fidelibus qui se Deo subiiciunt, ut constet ratio antitheseos inter ipsos et rebelles, qui contumaciter Deo obsistere non desinunt. Sic igitur expono: Qui iustitiam suam in Deo locatam esse fatebuntur, ad eum accedent. Significat enim accessum patere ad Deum per fidem: ut praesentem eum sentiant quicunque iustitiam suam in ipso sitam esse agnoscunt. Et certe nemo nisi Deo reconciliatus libenter unquam ad eum accedet: quin potius

longissime refugient omnes quibus formidabilis erit eius maiestas. Hic ergo iucundissimum gratiae fructum commendat propheta: quia Deo coniunget homines quos ante abigebat sua impietas. Cui respondet quod legitur Psalmo 65 (v. 3), Tu Deus exaudiens precationem, ad te omnis caro veniet. Postquam autem testatus est Deum alienos ex dissipatione velle colligere, ut eos familiariter sibi conciliet, vindictam denuntiat contemptoribus, qui sine Deo lasciviunt, eoque spreto ingurgitant se mundi delitiis. Nam quemadmodum sola fide obedimus Deo, ita sola incredulitate ipsius iram provocari docet Isaias: dum hac nota insignit omnes incredulos, quod Deo sint immorigeri, imo eum ad certamen lacessant: quamvis ergo triumphos suos nunc agant, ignominia pudefactum iri pronuntiat.

25. (*In Domino iustificabuntur.*) Nunc breviter occurrit obiectioni quae afferri poterat, quod absurdum videretur gentes a Domino vocari, quae semper alienae fuissent: An frustra Dominus elegit semen Abrahae? an irrita est promissio toties ab ipso repetita? Ut dubitationem hanc tollat, significat Dominum nihilominus promissis suis staturum esse: quamvis gentes eligat, foedus tamen quod cum patribus inierat, non fore irritum, quia gradum suae praerogativae tenebit electus populus. Neque enim hic, ut saepius alibi, de reiectione illius gentis agitur: sed propheta simpliciter docet gratiam Dei, quae se diffundet per totum orbem, orituram ab illo fonte. Quod maiorem numerum Deus abdicavit, non redegit tamen in nihilum foedus Dei: quia reliquiae adoptionis semper fuerunt verus et legitimus Israel: et quamvis pauci essent numero, fuerunt tamen primogeniti in ecclesia. Deinde quicunque ex gentibus insiti fuerunt in corpus illud, censeri etiam coeperunt filii Abrahae, sicuti ante vidimus: Hic dicet, Pertineo ad Iacob: ille scribet manu sua, Ego sum progenitus ab Israele: atque hoc iure nunc reputamur genuinus Israel Dei, quamvis ab Israele progeniti non simus. Hoc igitur addidit propheta, tum ne Iudaei foedus Domini irritum esse existimarent, tum ne in genere suo gloriarentur ac gentes despicerent.

(*Totum semen Israel.*) Latius extendit hoc semen, ne ad genus Abrahae restringendum esse putent. Colligit enim Dominus populum suum promiscue ex Iudaeis et gentibus: atque hic in universum de toto genere humano loquitur. Observandum etiam quod propheta dicit nos iustificari et gloriari in Domino. Nec enim alibi iustitia aut gloria quaerenda est. Gloriam coniunxit, quia dependet a iustitia, eique annexa est. Unde etiam Paulus (Rom. 3, 27), Ubi est gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Operum? Non: sed per legem fidei. Item (Rom. 4, 2), Si operibus iustificatus est Abraham, gloriam habet, sed non apud Deum. Sequitur ergo eos solos merito gloriari qui in Deo iustitiam suam quaerunt, neque in se ipsis ullam gloriae materiam esse agnoscunt.

CAPUT XLVI.

1. *Incurvatus est*[1]) *Bel: depressus est Nebo. Simulacra eorum bestiae et iumento erunt, gestantia vos a vobis onerata*[2]), *pondus ad lassitudinem.* 2. *Incurvata sunt, depressa sunt pariter*[3]), (*et*) *non potuerunt se subtrahere oneri: et anima eorum in captivitatem abiit.* 3. *Audite me domus Iacob, omnes reliquiae domus Israel, qui gestamini ab*[4]) *utero, qui portamini a vulva.* 4. *Et usque ad senium ego idem, et usque ad canitiem ego portabo. Ego feci, et ego feram, ego portabo et servabo.* 5. *Cui similem me facitis et aequatis, et comparatis me ut similis sim?* 6. *Promentes aurum ex sacculis, argentum in statera ponderantes, conducent aurifabrum, ut ex eo faciant deum, cui se incurvent, et quem adorent.* 7. *Portabunt super humerum, deferent, ponent in loco suo, illic stabit, loco suo non movebitur. Ad haec, si quis clamet ad eum, non respondebit, neque ex tribulatione eius liberabit eum.* 8. *Recordamini hoc, et erubescite*[5]): *redite praevaricatores ad cor.* 9. *Recordamini priora a saeculo: quia ego Deus, et nullus praeterea deus, et nihil mihi simile.* 10. *Nuntians ab initio novissimum, et a vetustate quae nondum facta erant: dicens, Consilium meum stabit, et quidquid voluero, faciam.* 11. *Vocans ab oriente avem*[6]), *e terra longinqua virum consilii mei. Loquutus sum, ideo adducam hoc: cogitavi, idem faciam,* 12. *Audite me praefracti corde, qui procul estis a iustitia.* 13. *Appropinquare faciam iustitiam meam, nec elongabitur, et salus mea non morabitur. Et ponam in Sion salutem, et in Ierusalem gloriam meam.*

IN CAPUT XLVI.

1. (*Incurvatus est Bel.*) Idem argumentum prosequitur Isaias. Nec enim sectionem capitum morari debemus, quae non semper apte divisa fuerunt: sed ipsas sententias expendere, quae inter se quo dixi modo optime cohaerent. Quanquam si quis exordium esse malit novae concionis, quia de ruina Babylonis mox vaticinium subiiciet, non ad-

---

1) *In margine:* Vel, prostratus est. 1551: Iacuit ...... concidit. 2) 1551: oneribus vestris gravata. 3) *Ibid.* corrueruut, prostrata sunt. 4) *Ibid.* a me in. 5) Vel, roboramini. 6) Vel, cogitationem. 1551: *in margine:* consilium.

modum pugnabo. Bel et Nebo idola erant quae a Chaldaeis colebantur: ac veluti patronos eorum summos fuisse verisimile est: ut semper idololatrae praecipuos quosdam divos habere solent, sub quorum tutela se esse arbitrantur. Nebonem quidem istum quasi secundarium deum fuisse consentaneum est, qui Belo summo deo adiungebatur, ut Mercurius Iovi. Sub horum nomine caetera etiam idola comprehendit: atque significat omnes gentium superstitiones et cultus impios subversum iri, ubi Deus prostratis eorum cultoribus triumphum aget: quia tunc patebit eum esse iustum ecclesiae suae vindicem. Nam quum falsorum deorum praesidio superbe gloriarentur Chaldaei, fallacem illam confidentiam retundit propheta: quia Deus Israelis non modo impiam illam gentem profligabit, sed eius quoque deos ignominiose deiiciet. Propterea iumentorum onera fore dicit: quoniam plaustris imposita alio transferentur, et quidem sine honore proiecta, prout aurigis placuerit. Hoc enim valet Deprimi, quia deos illos quibus sublimis prius erat statura, raptores in densum acervum compingent. Hoc quidem impletum esse dubium non est, quum Babylonem Persae et Medi expugnarunt. Translata enim monarchia, haec idola, ut pars praedae, ablata sunt. Sed quamvis hoc praediceret, longius tamen spectavit Isaias: nempe ad Christi adventum, quo impii cultus submovendi ac delendi erant. Nam stabilito eius regno, idola omnia statim concidunt: nec fieri potest ut cum eius notione, falsa religio et impii cultus retineantur. Omnes tenebras suo fulgore discutit, ut nullum falsis diis aut superstitionibus locum relinquat. Quid enim Christo cum Belial? ut inquit Paulus (2. Cor. 6, 15): Quid luci cum tenebris? Simul notandum est prophetam habuisse rationem temporis, quo Iudaei captivi tenebantur. Videbant enim Chaldaeos idolis suffitum facientes, summamque tribuentes potentiam, quasi summa rerum ab iis penderet. Deus autem Iudaeorum ludibrio habebatur, quasi populum suum tueri non posset, aut contemneret. Propterea tantam rerum conversionem fore ostendit, ut dii Chaldaeorum concidant, qui tantopere evehebantur: Deus autem, qui videbatur iacere, exsurgat et suos vindicet.

2. (*Non potuerunt se subtrahere.*) Vanitatem talium deorum ridet, qui nullum aut vigorem aut motum habent, nec se tueri aut sustinere possunt: qui denique iumentorum viribus egent, a quibus deferantur. Subest igitur tacita antithesis inter idola et verum Deum, qui nullius omnino rei eget. De iumentis quidem interpretor: sed ignominiam amplificat propheta, iumentis quoque ipsis molestum fuisse onus, et quod libenter excussissent: itaque falsos deos, ubi inutiles fuerunt suis cultoribus, iumenta quoque fatigasse.

(*Anima eorum.*) Loquutio est hebraica. Perstringit autem illos deos quibus neque anima neque sensus inest. Haec igitur ironice in vana et muta idola dicit: nempe futurum ut cum sua anima in captivitatem abducantur. Sed videndum est, annon haec in verum Deum retorqueri possint: cuius arca a Philistaeis capta est, in qua praesentiae suae testimonium dabat. Sic enim Dominus quodammodo captivus esse videbatur. Huic obiectioni facilis responsio est: quia etsi Dominus volebat arcam praesentiae suae testimonium esse, tamen Iudaeos in eam defixos esse atque haerere vetabat: sed iubebat in coelum evectos esse, ut illic Deum quaererent, atque venerarentur. Semper enim spiritualiter coli voluit, neque adorabatur arca pro Deo: sed symbolum erat, quo populus ad Deum veluti manu sursum ducebatur. Gentes vero in idolis haerebant, iisque affigebant potestatem numinis. Posset etiam dici Philistaeos tandem poenas dedisse sui sceleris, atque agnovisse sibi cum vero Deo esse negotium: sed ea responsio non sufficeret, quoniam aliquamdiu passus est Dominus arcam suam ludibrio haberi: ut satis ex historiae contextu patet. Vera igitur solutio est: tametsi Dominus se nobis per symbola et sacramenta communicet, tamen in coelo quaeri velle. Huc accedit, quod memorandis vaticiniis palam fecerat, se non trahi captivum a victoribus, sed hostium libidini sponte exponere sua sacra, ut populi scelera ulcisceretur. Neque poterant Iudaei, quum templo direpto et incenso vasa Babylonem translata sunt, ambigere, eundem illum Deum quem coluerant, esse huius poenae autorem, quando toties per suos prophetas minatus fuerat quod tunc accidit.

3. (*Audite me.*) Hic eleganter ostendit propheta quantum verus Deus differat ab idolis. Prius enim dixit plaustris et vehiculis trahendos esse deos babylonicos, quia constent ex mortua materia: nunc longe alias partes attribuit Deo Israelis, nempe quod populum suum vehat: imo instar matris in utero gestaverit, et inde egressum perpetuo gestet in sinu suo. Compellat autem Iudaeos ut respondeant sua experientia. Hoc enim vehementius eos afficere debuit, quum re ipsa sentirent se et sua onera eum sustinere. Aptissima ergo antithesi utitur, atque ex superioribus concludit: Agnoscite me verum esse Deum, et valde dissimilem idolis, quae inania sunt et mortua pondera: quandoquidem vobis nota est ac comperta mea virtus ex assiduis beneficiis quibus non destiti vos ab utero prosequi. Nec enim sibi tantum potens est Dominus: sed potestatem suam diffundit per omnes creaturas, ut vim et efficaciam ipsius sentiamus.

(*Gestamini ab utero*). Expressior est similitudo, qua Deus matri foetum in utero gestanti sese comparat. Loquitur autem de praeterito tempore,

quo gratiae suae testimonia ipsis dare coepit. Quanquam simplicius possent accipi verba, quod Deus populum illum tanquam infantem a matris utero exceptum suaviter aluerit, ac portaverit in suo gremio, sicut dicitur Psalmo 22 (v. 11). Sed quia non solum ex quo natus est populus ille patrem et nutritium Deus se praestare coepit, sed etiam spiritualiter genuit: non displicet eousque verba extendi quod velut ex Dei visceribus in novam vitam et spem aeternae haereditatis editi fuerint. Si quis obiiciat, Deum ubique vocari patrem, atque aptiorem hunc ei titulum esse: respondeo, nullis figuris singularem Dei erga nos affectum exprimi posse. Immensus enim est atque multiplex: adeo ut si in unum congerantur omnia quae de amore dici aut cogitari possunt, ea tamen sua magnitudine superet. Nulla igitur similitudine incomparabilis eius bonitas exprimi potest. Si simpliciter intelligas, ex quo genuit eos Deus in sinu suo molliter portasse et fovisse, optime conveniet quod legitur in cantico Mosis (Deute. 32, 11): Sustulit eos, et portavit tanquam aquila pullos in alis suis. Denique huc tendit consilium prophetae, nisi suae originis oblivisci velint Iudaei, aliter statuere non posse, quam se non frustra genitos: ac Deum, qui se illis et patrem et matrem praebuit, semper affuturum. Deinde ita expertos esse continuo successu eius virtutem ut minime debeant idolis se addicere. Reliquias vocando significat, ut supra, magnam partem sua defectione alienatam fuisse ab ecclesia, ut spes liberationis non nisi ad paucos pertineret. Ideo audientiam ab illis exigit: quia increduli non minus quam profanae gentes prorsus ad eius vocem obsurduerant. Quamvis autem tunc non esset integer status, sed ex populi dissipatione exiguus numerus restaret, Deus tamen iubet eos reputare quam mirabiliter huc usque servati fuerint, ne dubitent, ut iam olim, patris et matris officio erga ipsos functurum. Quum vero audientiam sibi fieri postulat, ostendit verum, imo unicum esse remedium aerumnis et calamitatibus nostris, si ab eius ore pendemus, et sumus attenti ad promissiones gratiae: tunc enim nobis satis fore animi ad omnia toleranda: sin minus, desperationi viam parari: nec quidquam aliud quam exitium exspectandum esse.

4. (*Et usque ad senium.*) ו hic pro illativa particula accipio, Itaque. Et diligenter illatio ista notanda est. Sic enim concludit: Genui vos ac peperi: deinde, infantes adhuc teneros gestavi brachiis, itaque custos vitae vestrae in finem usque sum futurus. Sic etiam ratiocinatur David: Tu is es qui me ex utero extraxisti: in te confisus sum pendens ab uberibus matris meae: in te coniectus sum a partu: ab utero matris meae Deus meus es tu (Psalm. 22, 10). Promittit ergo Iudaeis se patrem perpetuo fore: unde videmus certo colligendam esse fiduciam salutis, ex quo eam semel i nobis Dominus inchoavit. Vult enim opus suu persequi usque in finem. Dominus, inquit Davi perficiet quod inchoavit in me. Item, Domine tu benignitas sempiterna est, nec deseres opera manuu tuarum (Psalm. 138, 8). Particula הוא multum h habet ponderis, meo iudicio, quamvis alii interpr tes simpliciter vertant per demonstrativum pron men: sed eundem, ac sui similem perpetuo Deu esse significat, non tantum in essentia sua, se respectu nostri, ut eundem ipsi sentiamus. Qu dicit, *usque ad senium*, posset absurdum vider quia ubi nos ab infantia extulit Deus adolesce convenit. Verum si quisque se probe excutia reperiemus nullos unquam esse tantos profect quin Dei virtute sustentari opus sit: quia alioq vel perfectissimus quisque singulis prope moment deficeret: sicuti alibi etiam David testatur: N deseras me tempore senectutis, ubi declinat virt mea ne te subducas. *Ego feci et gestabo.* Eode modo iterum ratiocinatur. Deus non respicit qu mereamur, sed gratiam suam prosequitur in nobi Itaque hinc fiducia colligenda est, Tu nos creas non ut homines tantum, sed ut filii tui essemu Ergo in cursu paternae et maternae sollicitudin tibi usque ad finem constabis.

5. (*Cui similem me facitis, et aequatis.*) H propheta introducit Dominum expostulantem cu Iudaeis, quod ipsi diffiderent, atque dubitarent eius potentia: quod denique ipsum parem facere idolis, atque etiam idola ipsi anteferrent. Na quum viderent Chaldaeos prospero rerum sta frui, inanem fuisse spem suam, exstinctamque m moriam foederis, ac vix Deum in coelo esse, curam sui agere arbitrabantur. Propterea conqu ritur Dominus, quod idolis tribuant aliquid pote tiae, atque ita potentiam suam obscurent. Ide argumentum prius tractatum est capite quadrag simo secundo, quadragesimo tertio, et sequentib quamobrem singula repetere minime necesse e Ne ergo ex praesenti rerum statu potentiam D metirentur, animos altius tolli iubet. Ut si hod dum videmus papistas feliciter agere, dubitarem an veram religionem haberent, eadem monitio revocandi essemus. Hoc enim esset Deum confer cum idolis. Atque diligenter notanda haec circun stantia est, qua praeterita et neglecta multi frigi interpretes extenuant hanc sententiam, dum exist mant prophetam simpliciter invehi in superstitioso qui ligno aut lapidi numen aliquod tribuunt: qu ita deformetur gloria Dei, dum rebus mortuis co paratur. Sed non dubito quin perversum illud malignum iudicium coarguat, quod scilicet populu quum rebus adversis premeretur, Deum Babyloni propitium esse fingeret. Nam si propitius ips esset, sequeretur idolorum cultum ab ipso proba

11. (*Vocans ab oriente avem, e terra etc.*) Postquam propheta de praescientia et virtute Dei loquutus est, accommodat generalem sententiam qua usus est ad institutum suum. Iudaeos enim consolari volebat, atque ostendere non ita esse in exsilium abductos, quin spes maneret aliqua liberationis. Speciem ergo subiungit, atque Cyrum venturum promittit, tametsi id incredibile videretur. Ubi ego cogitationem reddidi, interpretes fere vertunt avem: et certe haec genuina est vocis significatio. Sed quum ex Danielis secundo (v. 14) colligere liceat pro consilio interdum sumi (nam epenthesis illa in nomine עיט Chaldaeis usitata est) malo hanc interpretationem sequi, ut Hebraeis quibusdam probatur. Interea fieri potest ut alludat ad avem, ac si diceret subitum fore consilium: nec repugno quin celeritatem adventus Cyri notare velit. Quod rursus Cyrum *virum* consilii sui vocat, repetitio est frequentissima Hebraeis: unde etiam patet priore membro nomen עיט pro cogitatione vel decreto esse positum. Virum autem consilii vocat, quia decretum Domini exsequetur. Si cui tamen placet nomen avis, ego non contendo. Elegans enim metaphora est: nam adeo repentinus atque inopinatus Cyri adventus fuit, ut tanquam avis advolasse videretur. Repente invasit Babylonem atque expugnavit, quum tamen Chaldaei nullum ei aditum patere existimarent. Potest etiam dici, si cui magis haec interpretatio placet, Isaiam alludere ad auguguria, quibus valde intenti erant Chaldaei. Ut enim astrologia iudiciaria utebantur, ita avium volatus et garritus observabant, atque existimabant certam esse scientiam rerum futurarum. Dominus vero se avem, quam non praeviderant, missurum denuntiat. Mihi tamen prior expositio magis placet: nempe ut alludat ad celeritatem Cyri: atque significet nullas ei vias praeclusas fore, nullas munitiones obstaturas quominus in Babylonem statim penetret. Quum dicit *ab oriente*, hoc non solum pertinet ad certitudinem promissionis: sed ut sciant nulla distantia vel longinquitate tardari posse opus Dei: ideoque secundo membro expositionis vice additur, *e terra longinqua.* Hinc discamus in quem finem conferri debeant quaecunque passim de praescientia et virtute Dei legimus in scripturis. Nec enim dicuntur ista ut haereamus suspensi, sed ut in usum nostrum accommodemus. Iam tacite opponit consilium Dei nostris cogitationibus: quoniam ita liberat suos, ut non possit ratio ab hominibus comprehendi. Tametsi ergo incredibile videtur quod promittit Deus, dicit tamen sibi facile viam patefacturum, ne tam ardua eius consilia ingenio nostro metiamur.

(*Cogitavi.*) Alii vertunt formavi: sed magis quadrare videtur, ut יצר hoc loco cogitare significet. Confirmat autem quod antea dixit: nempe hoc ita a se constitutum, ideoque fore stabile et irrevocabile. Quod autem addit, *loquutus sum et adducam*, perinde valet ac si diceret, nihil a se frustra praedictum esse, atque hoc vaticinium, quod promulgari iussit, habendum pro re completa. Primum igitur hoc membrum posuit ad adstruendam sibi fidem: altero autem coniungit cogitationes suas cum verbo praedicato. Quod diligenter notandum est: quoniam variis cogitationibus distrahimur, ac dubitamus an Deus ex animo loquutus sit: eumque nobis similem, id est, duplicem aut simulatorem esse suspicamur. At nihil a se exire pronuntiat nisi quod iam antea apud se statuerit: ita ut praedicatio verbi nihil aliud sit quam certum testimonium occulti eius consilii, quod nobis patefieri iubet. Nos ergo simul atque Dominus vocem aliquam protulit, de eius effectu certi esse debemus.

12. (*Audite me praefracti.*) Iterum obiurgat Israelitas, quod fidem habere Deo non possent, nec ullas consolationes admitterent in rebus adversis. Dura quidem et acerba est ista obiurgatio, sed ea dignissimi erant, quorum animi nulla promissione, nulla Dei ultro se offerentis quantumvis benigna invitatione leniebantur. Duo epitheta, quibus hic utitur, notanda sunt, quibus significat miseros et afflictos ianuam claudere auxilio Dei propter suam contumaciam: quia tumultuando vel fremendo excutiunt timorem Dei, et ita se in desperationem proiiciunt, ut palam ferociant contra Deum. Alloquitur Iudaeos, qui tametsi propemodum oppressi essent, tamen fastu et arrogantia turgebant, et abiecto Dei timore, insaniebant magis ac magis quemadmodum hodie multis usu venit, qui aerumnis et calamitatibus pervicaciores redduntur. Nullam ergo medicinam, nullum angoribus suis remedium admittebant. Si cui magis placeat iustitiam pro Dei auxilio, ut mox proximo versu, sumi, fruatur suo sensu. Nec vero male convenit, eo quod Deum repellunt, eiusque gratiam respuunt obstinati homines, qui promissis eius adhaerere non sustinent. Sibi enim a Deo benefieri non patiuntur, qui opem ipsis suam offerebat.

13. (*Appropinquare faciam.*) Si magis arridea[t] quod nuper dixi, vocari remotos a iustitia qui ca[pa]ces non sunt Dei gratiae, eadem manebit significatio: sin vero recipimus procul fuisse a iustitia Iudaeos, quia ut solent desperati homines sceleribus dediti erant, erit concinna antithesis inter hominum et Dei iustitiam. Quamvis ergo ab omni studio pietatis defecerint, et alienati sint Iudaei, Deus tamen suam iustitiam affirmat propinquam esse. Quasi diceret, incredulitatem maximum quidem impedimentum esse: sed tamen eiusmodi ut Deo obstare non possit, quin veritatis suae vim tandem patefaciat. Nec enim, ut ait Paulus (Rom. 3, 3) incredulitas hominum, veritatem Dei irritam facere

potest: atque ut mendaces sint homines, Deus semper verax erit. Et certe nisi malitiam hominum bonitate sua superaret, omnes ad unum interiremus. Quis enim Deum admittit, eiusque gratia utitur ut decet? Quod igitur beneficia sua non prosequitur in nobis, non aliunde evenit, quam quod alieni sumus a iustitia ipsius: et tamen invitis et repugnantibus nobis appropinquat, ut iustitiam suam exserat, quantumlibet indigni simus. Hoc autem ita efficit, ut impii nihil omnino fructus ex ea percipiant: neque enim impios apostatas complexus est propheta, ac si futuri essent salutis quam promittit consortes: sed tantum dicit rationem Deo esse in promptu qua emergat ipsius iustitia. Hic vero considerandum qualis fuerit populi status, cui haec dicebantur: nam omnia infidelitate corrupta erant, pauci admodum haerebant promissis Dei: et qui ex electorum numero erant, interdum praefractos se praebebant, ut eadem impietatis lue cum caeteris abrepti viderentur. Totum igitur populum obiurgat: tum ut convincat reprobos, tum etiam ut electos castiget, atque in viam reducat: praesertim tamen insultat incredulis, ut dixi, qui velut ex professo arcebant spem omnem gratiae.

(*Et salus mea.*) Hinc magis perspicuum est quid sub iustitiae nomine voluerit: nempe auxilium, quod Dominus populo suo promittebat. Idem ergo significat salutis et iustitiae nomine: quia hoc maxime est illustre specimen iustitiae Dei, ubi conservat suos, tutatur atque eripit. Quod dicit non *elongari*, nec *morari*, supervacaneum non est: quia maiorem in eo clementiam exprimit, quod reluctante et paene invito populo Dominus iustitiae suae cursum nihilominus absolvit.

(*Et ponam.*) ו hic ponitur loco causalis particulae: quia ponam. Est autem altera confirmatio sententiae superioris: quia semel constituit Dominus Ierosolymam servare, non posse hoc bono eam fraudari. Gloriam vero suam coniungit cum piorum salute: quemadmodum etiam gloria a Paulo pro misericordia usurpatur (Ephes. 1, 6 et 3, 16). Tunc enim maxime conspicua est gloria Dei, quum vindicat suos ab interitu, atque in libertatem asserit: quia voluit ecclesiae salutem insolubili vinculo cum sua iustitia coniunctam esse.

CAPUT XLVII.

1. *Descende et sede in pulvere, virgo filia Babel. Sede super terram: non est solium filiae Chaldaeorum. Quoniam non fiet amplius ut te vocent teneram ac delicatam.* 2. *Tolle molas et mole farinam, dissolve cincinnos tuos, denuda pedes, discooperi crura ut transeas flumina.* 3. *Retegetur turpitudo tua, et videbitur probrum tuum: ultionem sumam, et non occurram homini*[1]). 4. *Redemptor noster, Iehova exercituum nomen eius, sanctus Israelis.* 5. *Sede quieta, ingredere in tenebras filia Chaldaeorum: quoniam non fiet amplius ut te vocent dominam regnorum.* 6. *Iratus fui in populum meum, profanavi haereditatem meam, et tradidi eos in manum tuam: non praestitisti illis misericordias: super senem*[2]) *aggravasti iugum tuum valde.* 7. *Et dixisti, Ero in aeternum domina. Hactenus non applicuisti huc animum, neque recordata es finis eius.* 8. *Nunc vero audi hoc delicata, sedens confidenter: quae dicit in corde suo, Ego sum, et nihil amplius: non sedebo vidua, nec sciam orbitatem.* 9. *Atqui venient tibi ista duo repente, die uno: orbitas et viduitas: ad perfectionem suam venient super te, ob multitudinem*[3]) *divinationum tuarum, et copiam augurum tuorum.* 10. *Nam confisa fuisti in malitia tua: dixisti, Nemo me videt. Sapientia tua, et scientia tua ipsa seduxit*[4]) *te. Et dixisti in corde tuo, Ego, et non amplius.* 11. *Itaque veniet super te malum, cuius diluculum ignoras: cadet super te contritio, quam non poteris avertere. Veniet repente vastatio super te, quam nescis.* 12. *Sta nunc inter divinationes tuas, et in multitudine augurum tuorum, in quibus fatigasti te a pueritia tua: si forte possis proficere, si forte robores te.* 13. *Fatigata es in multitudine consiliorum tuorum, stent nunc et servent te colligatores*[5]) *coelorum, speculatores astrorum, qui lunationes docent, ab iis quae ventura sunt super te.* 14. *Ecce erunt quasi stipula: ignis comburet eos: non liberabunt animam suam e manu flammae: non pruna ad calefaciendum: lumen ad quod sedeatur.* 15. *Sic tibi erunt cum quibus te fatigasti: negotiatores tui a pueritia tua. Quisque in plagam suam errabit: nemo erit qui te servet.*

IN CAPUT XLVII.

1. (*Descende et sede in pulvere.*) Nunc fusius exponit Isaias quod de consilio Dei et eius exsequutione breviter attigerat. Babylonis enim excidium aperte exprimit: quia nulla omnino spes de reditu populi concipi poterat, quamdiu stabat monarchia Babylonis. Proinde haec duo simul con-

[1]) Vel, homo. [2]) 1551: semen. [3]) Vel, in multitudine. [4]) 1551: avertit. [5]) *Ibid.* scrutatores.

iunxit: nempe eversionem illius monarchiae, et populi, quae deinde sequuta est, liberationem. Nam urbis illius altitudo profundum veluti sepulcrum fuit, ubi defossi erant Iudaei: quo aperto Dominus populum suum in pristinam vitam revocabit. Quod imperandi verbo utitur, plus efficaciae habet, quam si nudis verbis et simplici narratione idem significasset: nam magnifice et veluti e tribunali ipsam compellat: quia mandata Dei profert: ideoque audacter pro imperio promulgat quod futurum est: quemadmodum scimus hanc a Deo autoritatem prophetis datam esse. Ierem. 1 (v. 10): Ecce ego te hodie constitui super gentes et regna, ut evellas et exstirpes, perdas et subvertas, aedifices et plantes. Nulla enim est potestas quae autoritati verbi non subiiciatur. Denique Iudaeos in rem praesentem adducere voluit: quia vix mutatio ista concipi poterat, nisi Deus e coelo tonaret.

(*Filia Babel.*) Haec figura satis usitata est Hebraeis, populum videlicet aliquem filiae nomine appellare. *Virginem* vocat, non quod pudica aut casta esset, sed quod molliter et delicate instar virginum educata, nullam vim passa esset ab hostibus: quemadmodum prius de Sidone dictum est. Atque hodie idem de Venetiis et aliis quibusdam dici posset, quae opibus abundant et delitiis et beatissimae, hominum iudicio, existimantur. Nam haec rerum conversio non minus ipsis quam Babyloniis extimescenda est: etiam quum longissime a periculo abesse videntur. *Quia non fiet amplius:* id est, non amplius applaudent tibi homines, qui te beatam esse existimabant.

2. (*Tolle molas.*) Tota haec descriptio eo spectat, ut summam apud Chaldaeos mutationem fore demonstret: ut quae in summo prius honore erat, extrema ignominia et omne genus contumeliis affecta insigne irae Dei spectaculum praebeat. Haec enim sunt indicia extremae servitutis: sicuti olim vilissimi servi in pistrinum abdebantur. Durissimam ergo captivorum, qui eo redigebantur, sortem esse oportebat. Nam alioqui honestius et liberalius interdum tractari solebant captivi a victoribus. Hic vero miserrima proponitur conditio, ne dubitent fideles sibi liberum fore exitum, ubi ergastulis inclusi fuerint Chaldaei, a quibus tunc constricti tenebantur. Etsi autem non legimus regni proceres tam ignominiose fuisse deiectos, hoc ad complendum vaticinium satis valuit, quod servilibus operis addictos Cyrus effeminavit, et ingenuis artibus coegit renuntiare. Iam quia suis lautitiis absque modo luxuriati fuerant, iterum per cincinnos alludit ad virginum habitum. Scimus autem puellas plus satis curiosas esse in capillis concinnandis, et reliquo ornatu. Hic ex adverso statum atque habitum valde dissimilem describit: nempe a vertice ad calcem usque ignominia, squalore et sordibus contectum iri qui prius exquisita elegantia nitebant. Virgines vix solent ambulare in publico, saltem viis bene stratis iter facere: at Chaldaeis flumina transeunda esse dicit, et quidem nudis cruribus.

3. (*Retegetur turpitudo tua.*) Concludit superiorem sententiam. Quamdiu florenti rerum statu potita est Babylon, retinuit existimationem suam, summoque honore affecta est. Nam sub opibus et potentia, tanquam sub velis, ulcera saepe quamplurima latent: quae sublatis velis conspicua redduntur, nec sine maxima ignominia apparent. Atque, ut ait Demosthenes, de statu Philippi loquens [1]), ὥσπερ γὰρ τοῖς σώμασιν ἡμῶν, ἕως μὲν ἂν ἐῤῥωμένος ᾖ τις, οὐδὲν ἐπαισθάνεται τῶν καθ' ἕκαστα σαθρῶν· ἐπ' ἂν δὲ ἀρρώστημα συμβῇ, πάντα κινεῖται, κᾂν ῥῆγμα, κᾂν στρέμμα, κᾂν ἄλλο τι τῶν ὑπαρχόντων σαθρῶν ᾖ, οὕτω καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν τυράννων. Reteguntur enim probra quae latebant, quum perturbatur eorum status, opibusque et copiis spoliantur. Quia et saevitia, et fraudes, et rapinae, et periuria, et iniustae vexationes, et alia scelera, quae in prospero successu honori dabantur, in dedecus cedere incipiunt.

(*Ultionem sumam, et non occurram homo.*) Nonnulli hic כ suppleri volunt, *ut* homo, ac si diceret: Ne putes tibi cum homine esse negotium, cuius impetum sustinere possis. Et certe aliis locis quum loquitur de manu hominis, moderationem aliquam designat. Hic autem significat nullum remedium relinqui, quod Deus ipsos in nihilum redacturus sit. Alii vero transferunt: *Non* occurram homini: id est, occursum hominis non recipiam: quisquis occurrat, aut intercedat, eis non parcam, nec poenas remittam, nec mitigabo. Atque hic sensus optime congruit: sed aliquid coacti habet in constructione. Sic enim אפגע accipiendum esset passive, quod vix tolerari posset. Praeterea non simpliciter ait propheta, quod non rogabitur, sed quod placari non poterit. Prior itaque expositio melius fluit, quod ad verborum contextum attinet. Liberum tamen unicuique sit eam eligere quam volet. Quamcunque enim expositionem sequaris, summa est, Dominum Chaldaeos deleturum, nec ullum omnino misericordiae locum fore. Tantum dico priorem mihi magis probari, quod textui melius conveniat.

4. (*Redemptor noster.*) Ostendit propheta in quem finem Dominus poenas sumpturus sit de Chaldaeis: nempe in salutem populi sui, sicuti prius monuerat. Verum haec sententia multo plus energiae habet, quod veluti ex abrupto et quasi e somno quodam expergefactus loquatur, quum dirutam Babylonem videt, quae prius alias nationes subigere, ac pedibus calcare solita erat. Atque hoc nulla alia de causa accidere demonstrat, quam quod Do-

---

[1]) Ol. 1 (al. II) § 21 Bremi; p. 24 Reisk.

Dicere hic capitur pro statuere in animo, sicuti paulo post clarius patebit. Nec enim sic palam loquuntur superbi homines, sed ita persuasi sunt, tametsi dissimulent. Est autem intolerabilis vecordia, dum homines fragilitatis suae obliti a communi sorte se eximunt: quia hoc modo se homines esse obliviscuntur. Fidelibus quidem sua est securitas, quia protegente manu Dei, intrepide ad omne discrimen exspectandum parati sunt. Interim tamen reputare non desinunt, quia nihil stabile est in mundo, multis incommodis se esse obnoxios. Deo igitur insultant profani homines, quoties stulta imaginatione inter assiduas mundi fluctuationes firmam quietem sibi promittunt. Iam amplificandi furoris causa addit, ne longo quidem temporis progressu moderatiores esse factos. Parta enim victoria statim elatos fuisse haud adeo mirum est: sed ferocire in dies magis ac magis, et captivis insultare immane prorsus atque intolerandum. Hoc autem ex superbia, ut dixi, oriebatur: quod vicissitudinem rerum tandem fore, et praeclarum illum statum mutari posse non cogitarent. Itaque haec secunda causa est, cur Dominus monarchiam Babyloniorum everterit.

(*Neque recordata es finis eius.*) Aliqui personae mutationem hic esse putant, sed hoc nimis coactum videtur. Mihi vero dubium non est quin de fine Ierosolymae loquatur, ut etiam magis receptum est. Dominus enim saepe de ecclesia, κατ' ἐξοχήν, sine expressione nominis, loqui solet: ut quum erga aliquem vehementer affecti sumus. Impii vero finem ecclesiae ignorant, et quorsum in eam Dominus animadvertat. Piorum calamitati insultant: quia prorsus deletos vellent ac perditos, nec eos curae Deo esse considerant. Si quis obiiciat, hoc Babyloni notum esse non potuisse, nihil ad rem pertinet: nec enim poterat iis ignotus esse Deus quem colebant Israelitae. Quum ergo magis efferrentur in Iudaeos, ac ferocirent, Deum ipsum afficiebant iniuria: ac si ipsum et foedus quod cum populo inierat data opera conculcassent.

8. (*Et nunc audi.*) Hic propheta iterum denuntiat exitium Babyloni: atque verbis appositis utitur ad animos piorum confirmandos, ne prospero Babyloniorum statu stupefacti animum despondeant: neque tamen alloquitur Babylonem ut eam afficiat, sed ut pios consoletur. Delitiis vero ebriam fuisse adiungit: quia prosperitas, ut Dei donum est, non erat per se damnanda: sed quam proclive sit filiis saeculi a lautitiis ad arrogantiam prolabi plus satis notum est. Ad haec iam exponit ipse quale sit illud *dicere*, de quo superiori versu tractavimus: nempe persuadere sibi atque statuere ita futurum ut superbi et arrogantes solent, qui tamen hoc saepe ficta modestia dissimulant, nec palam fieri volunt.

(*Ego sum, et nihil amplius.*) Intolerabilis ha arrogantia est, qua se toti orbi praefert. Primun quod se esse putet: deinde, quod reliquum orbe sibi imparem esse arbitretur: tertio, quod pollice tur sibi tranquillitatem aeternam. Ac primum qu dem vere esse nemo dicitur, nisi solus Deus, c hoc proprium est, Ego sum qui sum. Hac eni nota discernitur a creaturis. Eripit igitur D suum honorem qui se putat sua virtute subsister atque ita Babylon sese attollens cum Deo bellu gerebat. Praeterea universum mundum afficieb contumelia, quum ei sese praeferret. Ita super homines incipiunt a Deo, ut eum sibi hostem co stituant: atque in homines desinunt, ut nemi dempto omnes sibi infestos reddant suo fastu. Te tium membrum et quasi cumulus superbiae e quod statum suum aeternum fore putet, neque co sideret imbecillitatem rerum humanarum: nam q altius evecti fuerint homines, eo interdum gravi deprimuntur.

9. (*Atqui venient.*) Quum Babylon se ext omnem periculi aleam esse existimaret, extrema ei calamitatem propheta denuntiat. Quum dicer se nec viduam nec orbam fore: contra, utramq ei cladem venturam significat, ita ut misere des tuta probroso sit spectaculo. Addit *ad perfectione* id est, in solidum, ut nihil omnino desit orbita ac tacita est antithesis inter mediocres poenas, qu rum sperari potest aliqua mitigatio, ac horribile Dei vindictam, cuius non alius est finis quam i teritus. Nam quo maiore confidentia elati fueri impii homines, eo gravius puniuntur.

(*Ob multitudinem divinationum.*) Alii vertu Divinatorum: sed mihi videtur nomen hoc rem a vitium notare potius, quam personas. ב exponu *propter*, et accipiunt pro causali: quo sensu pleru que occurrit in scripturis: quanquam posset co mode exponi, Chaldaeis nihil opis vel subsidii fo in fallaci, qua turgebant, divinationum scientia: p eo quod dicimus vulgo, non obstante: ac si dicer Non impediet divinatorum vel augurum copia haec Babyloni accidant. Ridet enim fiduciam qua locabant in vanis suis auguribus, a quibus futu praevideri existimabant: quia tamen paulo post hac parte magis insistet, libenter recipio hic rece seri inter causas vindictae, quod talibus praestig confisi nihil timuerint.

10. (*Nam confisa es.*) Explicat id quod di superiore versu, tametsi latius extendi possit: nem ut fraudes et iniurias, vim et iniustas artes pe stringat, quibus Chaldaei in tantam potentiam eve sunt. Nam amplis omnibus fere regnis accidit qu archipirata ille dicebat, magna esse latrocinia. N enim aliter amplificant ditiones suas quam per vi et iniuriam aliis extorquendo, atque iustos posse sores expellendo e suis sedibus, ut soli late imp

rent. *Malitiam* autem vocat, quam postea magis speciosis nominibus ornabit, sapientiae videlicet et scientiae. Sic enim suas astutias fucare solent tyranni, dum posthabito recti et aequi respectu callide populos circumveniunt: sed deprehenduntur a Domino atque deteguntur, ut palam sit eos frustra nequitiam suam inanibus velis contexisse. Ita Iob (5, 13), postquam sapientes in sapientia sua deprehendi dixit, eam explicans, astutiam vocat. Quod mox sequitur, Babylonem putasse flagitia sua non conspici, ad peccandi licentiam spectat: quum enim homines contineat metus vel pudor in officio, qui neque Deum testem veretur, neque homines fore conscios putat, perrumpit in omne genus scelerum. Verum quidem est, pessimos quosque conscientiae aculeis interdum pungi: sed oculos claudendo in torporem non secus atque in latebras se demergunt, sensus denique suos omnes obdurant: praesertim videmus Deo audacter illudere, ac si sua vafritie oblinere possent eius oculos. Nam quoties simplices fraudare volunt, satis esse putant si non deprehendantur: quasi Deo imponere possint. Sed frustra sibi blandiuntur in astutia: Dominus enim larvam ipsis facile detrahet. Detestanda igitur ab omnibus haec sapientia, qua homines se ipsos fallunt, atque exitium sibi accersunt. *Ego, et non amplius.* Iterum repetit illas blasphemias, ut quam exsecrandae sint Deo omnes aperte intelligant, et quam propinquum sit exitium omnibus qui gradum suum transscendunt.

11. (*Itaque veniet.*) Prosequitur argumentum quod prius attigerat, vanam Babyloniorum fiduciam ridens, qui ex astrorum situ putabant se omnia praevidere. Illis ergo instare dicit quod generaliter cunctis Dei contemptoribus denuntiat scriptura, nempe quum dixerint Pax et securitas, ut eos repentinus obruat interitus: ac diluculo ignotum illis fore quod vesperi complebitur. Atque ita accidisse ex Daniele aperte liquet.

12. (*Sta nunc inter divinationes.*) Sic loquitur propheta, ut cum hominibus deploratis soliti sumus, quibus nullae monitiones prosunt, Age ut soles: tandem res ipsa te docebit: scies quid tibi augures ac divinatores prosint. Porro standi verbo alludit ad augurum morem, qui defixi uno in loco manent donec signum aliquod apparuerit. Sic et astrologi regiones suas in coelo designant ad minima usque puncta. Si quis de hominibus accipere malit, quia nomen בחברים ambiguum est, non admodum contra pugnabo. *Si forte robores.* Ac si diceret: Non poteris cladem quae tibi imminet augurum tuorum opera amoliri. Insultat enim perversae eorum confidentiae: quia ubi omnia experti fuerint, nullus sequetur profectus.

13. (*Fatigata es.*) Nunc etiam apertius declarat ea quae prius aliquantum obscure indicaverat: nempe omnia consilia, quae iam olim inierat Babylon, ipsi exitio fore. Vanam enim fiduciam intus conceptam fovebat ex persuasione potentiae et sapientiae suae, ac si nulla res ei nocumento esse posset. Nec tantum consilia vocat, sed multitudinem consiliorum: ut significet frustra inflari ipsos atque efferri, quantumvis ingeniosi ac periti sint fallendi artifices: quoniam astuta eorum consilia quo plura et speciosiora fuerint, eo plus ipsis molestiae exhibebunt. Generalis est sententia adversus eos qui ingenio suo freti consilia hinc inde captant et excudunt: prudentiaque sua nixi quidquid potest excogitari doli vel noxae coacervant ad opprimendos alios. Deus enim omnes eorum machinas dissipat, fraudesque discutit: sicuti capite 30 infaustum illicitis omnibus mediis eventum minatus est. Audent, inquit, consilium capere, sed non ex me: telam ordiuntur, sed non ex spiritu meo. Atque ideo pessime cedit multorum institutis, quod Deum in consilium minime adhibeant: a quo omnis sapientia petenda erat. Nam quo plus satagunt, eo maiores subeunt molestias: nec fructum ullum consequi possunt. Praeclare Solomon frustra laborare dicit (Psal. 127), qui mane surgunt, et sero eunt cubitum, comeduntque panem doloris. Nam de infidelibus loquitur, qui non reiiciunt curas suas in Dominum: sed industria sua freti multa audacter suscipiunt. Hanc confidentiam ridet Dominus, atque efficit ut tandem frustrati sentiant quam nihili sint perversa studia et conatus, atque hoc modo poenas luant suae temeritatis: quum interea placide dormiant dilecti Dei: quemadmodum illic habetur: non quod molestiis omnibus eximantur, sed quod non fatigent se inani labore, atque eventum omnium rerum suarum Deo commendent.

(*Stent nunc.*) Hic perspicimus quos potissimum consiliarios intelligat propheta: nempe divinatores illos, qui vano scientiae nomine sese populo venditabant, quasi futura omnia tenerent ex astrorum conspectu. Sed de iudiciaria ista astrologia et eius vanitate prius diximus. Si quis obiiciat, istorum non fuisse pericula quae impendebant amoliri: respondeo, horum monitu id facturos fuisse Babylonios, si cladem praevidissent. Quum non praeviderint, sequitur vanissimam ipsorum esse artem. Frustra vero nonnulli obtendunt inscitiam artis, non artem ipsam exagitari a propheta. Alloquitur enim Chaldaeos, a quibus haec scientia profecta est. Salse autem dicit, coelos ab ipsis sociari: quia perinde proferunt sua decreta, ac si stellarum colligatione et complexu constrictum tenerent humanum genus. Quanquam si quis malit incantatores vertere, sensus non male conveniet: et verbum חבר utrumque significat. Etsi vero astrorum ordinem speculari per se malum non est, longius quam liceat prorumpere dicit propheta, qui obscuros rerum

eventus inde colligunt: ac videtur oblique speculatores istos opponere prophetis, quo magis detestabiles reddat: quia divinas omnes praedictiones exstinguant. Ubi enim fatalis necessitas stellis affigitur, necesse est excidere omnia Dei iudicia.

14. (*Ecce erunt quasi stipula.*) Hic etiam acrius invehitur in astrologos illos, qui Babyloni superbiam inani sua iactantia adaugebant. Solent enim eiusmodi impostores omnem Dei timorem ex animis hominum eximere, dum omnia astris attribuunt, ita ut nihil providentiae Dei relinquatur. Hinc contemptus Dei omniumque minarum ipsius: quia poenae non attribuuntur iudicio Dei, sed cuidam fato et complexui rerum quem stulte imaginantur. Hac ratione tam vehementer invehitur in Chaldaeos, eosque similes fore dicit stipulae accensae, quae cito consumitur. Nec enim ligno comparat, cuius aliquis ad calefaciendum est usus: sed stipulae, ut nihil levius aut vanius esse ostendat.

15. (*Sic tibi erunt.*) Postquam astronomis illis cladem denuntiavit, iterum revertitur ad Babylonios: ac denuntiat non esse iis exspectandam opem unde existimabant: nec recumbendum esse in vanis consiliis illis, quibus frustra se diu multumque torserunt. *Negotiatores* vocat, quos dicimus vulgo *des practiqueurs:* metaphora sumpta a mercatoribus, qui infinitas artes fallendi, omnisque generis imposturas noverunt. Nec enim pro sua dignitate consultant principes, sed pudendis artibus negotiantur. Etsi autem ad socios omnes a quibus adiuti fuerant Chaldaei, extendere hoc licet: divinos tamen praecipue respicit propheta. Quum addit *a pueritia*, amplificat scelus Babylonis, quod a prima vetustate vana illa persuasione imbuta sit, atque hunc errorem ingenitum habuerit.

(*Quisque in plagam suam.*) Existimant hic prophetam loqui de fuga astrologorum, quod unusquisque saluti suae consulet. Et ego certe assentior. Sed allusionem simul esse arbitror ad plagas coeli, quas astrologi dividunt ac metiuntur, ut ex iis prognostica sua deducant. Ridet igitur vanam eorum iactantiam: Divertent in plagas suas, sed errabunt: nec ullus erit praesidio locus. Si quis ad eorum defectionem trahere malit, quorum opem praesto sibi fore paratam putabat Babylon, non repugno.

CAPUT XLVIII.

1. *Audite hoc domus Iaçob, qui vocamini nomi*
Israelis, qui de aquis Iuda exierunt, qui iurant
nomine Iehovae, et Dei Israel recordantur, non
veritate, neque in iustitia. 2. *Quoniam ab urbe sanc*
denominantur, et innituntur Deo Israel, cuius nom
Iehova exercituum. 3. *Priora iam olim annuntia*
ex ore meo egressa sunt: publicavi ea, repente feci,
venerunt. 4. *Quia cognovi quod durus sis, et nerv*
ferreus cervix tua, et frons tua aenea. 5. *Annuntia*
tibi iam olim: antequam venirent indicavi tibi,
forte diceres, Idolum meum fecit haec: sculptile meu
et conflatile meum praecepit ea. 6. *Audisti, vide or*
nia. Et vos nonne annuntiabitis? feci te iam nu
audire nova et abscondita, quae nesciebas. 7. *Nu*
primum creata sunt, non iam olim, neque succes
temporis: non audieras ea: ne dicas, Ecce noverai
8. *Certe non audieras: certe non noveras: certe n*
fuit pridem aperta auris tua: quia sciebam qu
transgrediendo transgressurus esses. Ideo rebelle
ab utero vocavi te. 9. *Propter nomen meum differa*
furorem meum, et in laudem meam moderabor mi
erga te, ut te non succidam. 10. *Ecce examinavi*
et non instar argenti: elegi te in fornace afflictioni
11. *Propter me, propter me faciam. Nam quomo*
profanabitur nomen meum? Et gloriam meam alte
non dabo. 12. *Audi me Iacob, et Israel vocate n*
Ego ipse, ego primus: adhuc ego novissimus. 13. *U*
que manus mea fundavit terram: et dextera m
palmo mensa est[1]) *coelos. Vocante me eos, adstant*
pariter. 14. *Congregamini vos omnes, et audi*
Quis in eis annuntians ista? Iehova dilexit eu
Et voluntatem eius exsequetur in Babylone, et br
chium[3]) *eius in Chaldaeis.* 15. *Ego, ego loquut*
sum, utique vocavi eum, adduxi eum: ideo prospe
habebit in via sua. 16. *Accedite ad me, audite h*
Non ab initio in abscondito loquutus sum. Ex q
res facta est, ibi fui. Et nunc Dominus Ieho
misit me, et spiritus eius. 17. *Sic dixit Iehova r*
demptor tuus, Sanctus Israelis: Ego Iehova De
tuus, docens te utiliter: dirigens te per viam qua i
cedis. 18. *O si attendisses ad mandata mea! Tu*
fuisset uti fluvius pax tua: et iustitia tua ut fluct
maris. 19. *Fuisset ut arena semen tuum, et fi*
uteri tui ut lapilli eius. Non succideretur, neq
aboleretur nomen eius a conspectu meo. 20. *Exite*
Babel, fugite a Chaldaeis. Voce exsultationis annu
tiate hoc, divulgate, efferte usque ad extremum terre
Dicite, Redemit Iehova servum suum Iacob. 21. *It*
que non sitierunt quum per solitudines duxit eo
aquam fecit illis fluere e petra, scidit petram,
fluxerunt aquae. 22. *Non est pax, dixit Iehova impi*

[1]) Vel, sustinuit. [2]) Vel, astabunt. [3]) Vel, opus.

IN CAPUT XLVIII.

1. (*Audite hoc.*) Nunc sermonem convertit ad Iudaeos, ut etiam ipsorum praecipue rationem habuit in toto proximo capite. Nec enim missus erat Babyloniis, sed ita ipsos compellat ut a Iudaeis audiri velit, quibus potissimum destinatus erat. Babyloniis ergo excidium nuntiavit, ut Iudaei liberationem placide exspectarent, nec interea ipsorum magnitudine et potentia terrerentur, atque his promissis freti, adversus omnes tentationes invicti starent. Quum autem praefracti essent Iudaei, nec promissis istis fidem haberent: atque praevideret Isaias qualis futura esset in exsilio quoque ipsorum durities et contumacia: ideo vehementius ipsos obiurgat. Quanta porro fuerit eorum incredulitas, magis ex Ezechiele patet: quum obloquerentur Deo, omnemque fiduciam abiicerent, nec pluris facerent promissa Dei quam inanes fabulas (Ez. 33, 31). Non abs re igitur hac vehementia usus est Isaias, ut ostenderet ab iis summam Deo fieri iniuriam, quod in gratia ipsius recumbere nollent. Alloquitur Israelem, sed qui re ipsa degener titulo tenus tunc erat Israel. Nec enim honorificum hoc nomen usurpat honoris causa: sed potius ut falsam eorum iactantiam convincat, quod frustra illustri hoc titulo gloriarentur, a cuius veritate erant admodum alieni. Cur enim hoc nomine a Deo insignitus est Iacob, nisi quod se fortem et invictum in adversis praestitisset? quod lucta illa in qua congressus est cum Deo, significabat. Nam quum Dominus variis nos aerumnis exercet, quodammodo in certamen nobiscum venit. Qui igitur hoc nomen conveniebat posteritati, si rebus adversis fracta omnem ex animo spem abiiciebat? Exprobrat deinde quod quum originem ducant a sanctis patribus, sint tamen prorsus ipsis dissimiles. Nam per aquas Iuda metaphorice intelligit fontem et scaturiginem ex qua Iudaei orti erant. Nec enim assentior Iudaeis qui aquarum nomine sperma intelligunt, quod liquidum et aquosum sit (hoc enim puerile est) sed apte fit similitudo ab aquis ducta quae alicunde oriuntur. Ubi vero eos perstrinxit, quod sanctorum patrum degeneres essent ac perversi filii, adiungit fallaciter obtendere Dei cultum, et speciem pietatis a qua longe sunt remoti. Quia vero iusiurandum species est cultus Dei, speciem hic pro universo genere ponit, synecdochice. Quemadmodum enim idololatrae Deum afficiunt contumelia, dum per idola sua iurant: ita veri Dei cultores Deum honore afficiunt, eius nomen adhibendo in iuramentis. Profitentur enim se unum habere Deum, cuius nomine gloriantur. Hic autem invehitur in hypocritas, qui plenis buccis detonabant nomen Dei, eiusque saepius mentionem faciebant: interea vero animis erant ab ipso valde alieni. Propterea dicit, *non in veritate, neque in iustitia.* Iustitiam autem accipit pro integritate cordis et sinceritate, sine qua nihil Deo acceptum esse potest: vel iustitia et veritas synonyma sunt: quasi diceret, meram esse simulationem et fucum, quod profitebantur se populum esse veri Dei: quia eorum perfidia mendacium aperte coarguebat.

2. (*Quoniam ab urbe sancta.*) Idem argumentum prosequitur, et aliis verbis refellit mendacem iactantiam: quia falso iactabant se urbis sanctae cives, quam flagitiis et sceleribus suis foedabant. Sancta debuit esse Ierusalem, quum Deus eam sibi consecrasset: sed tot tantisque inquinamentis constuprata fuit ut nihil fere sancti haberet. Quales autem deceat esse veros Ierosolymae cives, Psalmo 15 (2), et 24 (4), videmus. Sed quum Iudaeis nullus esset pudor Deo illudere, satis erat protegi templi umbra. Quod dicit Iehovae inniti, non loquitur de vera fiducia, sed confidentia inani. Nam ut pii recumbunt in Deo, totoque animo conquiescunt: ita hypocritae falso nomen eius obtendunt, vanaque persuasione inebriantur, et securi omnia contemnunt: confidenter etiam iactant istas voces, Deus nobis aderit, non reiiciet populum suum: ac si Deus ipsorum nequitiae favere vellet. Denique eum pedibus calcando, magnifice praedicant sibi esse salutis futuram. Atqui ne existiment ludibrium hoc sibi impune fore, admonet propheta, dum ita transfiguratur Deus ab hypocritis, nihil minui de eius imperio. Nam quod Deum exercituum vocat, hoc addit ad comminationem, ut intelligerent Deum, cuius nomen falso obtendebant, satis potentem fore ad ipsos puniendos, ac minime tandem passurum se ita ludibrio haberi.

3. (*Priora iam olim.*) Accusat Iudaeos ingratitudinis: quod diffidant Deo, qui nullum non specimen edidit suae bonitatis, ut eos in vera fiducia confirmaret. Omnem ergo iis excusationem adimit, quum se priora annuntiasse dicit. Videtur autem loqui, non de exitu babylonico, sed de aliis beneficiis quae Dominus in gentem illam contulerat: ac si diceret Deum iam multo prius tempore coepisse praedicere populo suo quae ventura erant, nec quidquam promisisse quod re ipsa non praestiterit: nec tamen populum post tot experimenta liquidae et indubiae veritati fidem habere. Potest etiam dici, prophetam non solum eos qui tunc vivebant, sed qui postea in exsilio victuri erant, alloquutum esse: ut quum accidisset haec calamitas, iam antea praedictam esse cogitarent. Hanc enim prophetiam Deus celebrem esse voluit, ut tempore exsilii scirent haec fortuita non esse, et consolationem aliquam perciperent. Eos igitur obiurgat Isaias, quod quum veritatem rei cognoscant ex ipso eventu: tamen opus Dei agnoscere, eique fidem

habere non possint. Ac merito sane in ipsos acerbe invehitur, et eorum pervicaciam accusat. Deo enim manum porrigenti obstiterunt, atque ipsius gratiam respuerunt: reditum sibi in Iudaeam permissum iri non credebant: et quum patefacta est via, vix paucis animus redeundi fuit. Alii sibi melius esse existimabant in Babylone, quam molestias et pericula itineris subire. Alii suspicabantur astute edici a Cyro ut redirent: ut detectis eorum animis, vel opprimeret ipsos, vel durius tractaret: neque considerabant haec a Deo praedicta, necessario ventura esse, nec posse ulla hominum potentia impediri. Sic itaque accipio istas praedictiones de quibus loquitur propheta, ut vetera quidem oracula comprehendantur, quibus praedixit Dominus Abrahae, semen eius captivum fore, postea vero restituendum in pristinam libertatem. Deinde suo ordine accedant alia vaticinia, quae etiam diverso tempore sequuta sunt: nam hoc ipsum subinde aliis atque aliis temporibus confirmatum est. Nihil ergo unquam a Domino praedictum esse ostendit quod non eventus rei comprobaret.

4. (*Quia cognovi quod durus sis.*) Ad verbum est, Propter scire meum, vel a meo scire. Hic Dominus testatur per prophetam se ob duritiem populi de rebus futuris loquutum esse: ac si diceret, se plus ei praestitisse quam debebat, non quod unicum hunc finem spectaverit: quia scimus praecipuum doctrinae usum ad pios referri, qui placide ad obsequium flectuntur, et libenter obediunt: sed Isaias, cui negotium erat cum praefractis hominibus, merito dicit, nisi insanabilis esset eorum pravitas, Deum optimo remedio usum esse multis subinde vaticiniis legem suam comprobando. Quemadmodum igitur futura praedixerat patribus, ita se eundem cursum sequi ostendit, ut pervicaciam populi et duritiem vincat vel emolliat. Cervicem eorum *nervum* ferreum vocat: quia flecti nequit. Nervi quidem duri sunt, sed tamen flexiles: hic nullum flexum esse dicit: quia sunt indomiti. Addit *frontem* aeneam ut impudentiam notet. Duo autem sunt quibus in officio retineri possumus: primum, si dociles sumus, et recte monenti aut iusta praecipienti obtemperemus: deinde, si quum in aliquam turpitudinem lapsi sumus, tangat nos ingenuus pudor, ut nos facti nostri poeniteat. Ubi haec desunt, perditae nequitiae signum est. Haec igitur duo argumenta deploratae gentis notavit, quod indocilis esset, atque impudens. Et tamen Dominus quum aliter mederi non potest, pravitati quoque nostrae eousque indulget, ut de futuris rebus admonitos velit. Ita sese quodammodo vertit in omnes partes, ut nos ad se revocet atque in viam reducat.

5. (*Annuntiavi tibi.*) Iterum repetit eandem sententiam, ut quum populus ereptus esset e Babylone, agnosceret beneficium Dei, nec idolis aut fortunae hanc liberationem tribueret. Si quaeratur, cur idolorum mentionem faciat propheta, quum unius Dei cultum Iudaei profiterentur: respondeo, sic iam depravatos fuisse consuetudine gentium, et degenerasse in superstitiones, ut Dei prorsus obliti essent. Qua de re conqueritur Ezechiel, in ea visione qua videbatur sibi Ierosolymam transvectus, sanctuarium Dei variis idolis conspurcatum intueri (Cap. 8). Non abs re igitur ad unum Deum autorem ipsos revocat, ut ab eo se redemptos esse agnoscant.

(*Ne forte dicas.*) Significat inexcusabiles fore Iudaeos, nisi agnoscant beneficium Dei, quum emissi fuerint e servitute. Quod enim tam longo prius tempore praedictum erat, fortuito accidere non potuit. Dei igitur praescientiam coniungit cum virtute: ac non tantum haec ab ipso praevisa, sed etiam praestita esse significat. Hic autem quasi in speculo nobis statuitur ingenii nostri malignitas, quae semper excogitat quomodo Deum spoliet sua laude. Quoties vel nobis opitulatur, vel ulla in parte beneficum se praestat, quasi porrecta manu ad se nos invitat. Interea mundus, quasi data opera refragari velit alio derivat quod a Deo profectum est: ut videmus in papatu omnia Dei beneficia sanctis mortuis perinde adscribi ac si Deus altum somnum dormiret. Quare necesse est fulgere doctrinae lucernam, quae iudicium nostrum regat. Nam in operibus Dei considerandis perperam semper errabimus, nisi ipse verbo suo praeluceat. Sed nunc quoque multis idem contingit quod in gente sua deplorat Isaias, ut ne admoniti quidem idola sibi fabricare desinant, quae vestiant Dei spoliis. Clara voce testati sunt Petrus et Ioannes se non meritis aut pietate sua miracula edere (Act 3, 12): videmus tamen ut invitos et reluctantes onerent papistae. Etsi autem quae eveniunt non ante praedicit Deus, non minus tamen ad damnandam nostram ingratitudinem valebit legis et evangelii doctrina, quam si opera, quorum autorem se illic asserit Deus, vaticiniis testata essent.

6. (*Audisti: vide omnia.*) Hinc magis perspicuum est, prophetam loqui de exsilio futuro, et redemptione quae postea sequutura erat: in quo voluit tum sui temporis hominibus, tum posteris consulere: ut si non proficerent ii qui tunc vivebant, posteritas saltem monita resipisceret. Fit enim saepenumero ut prophetarum doctrina praesentes atque audientes parum moveat: interdum etiam ludibrio habeatur: posteri vero meliore animo ipsam admittant. Quod aspicere iubet, nonnulli existimant prophetam ita eventum rei proponere, ac si diceret, nihil a Deo dictum esse cuius veritas non constaret. Sed ego hanc dictionem חזה aliter interpretor, nempe, Quum Dominus loquutus sit, officii tui est expendere verba, et te attentum praebere. Unde obser-

cipit pro discernere. Eligimus enim quod conservare et tueri cupimus, quemadmodum prius in eadem significatione dixit, eligere bonum et reprobare malum. Hoc igitur verbo docet quantum differant poenae quae irrogantur piis, ab iis quas impii sustinent. Illis enim in exitium cedunt: nos vero tametsi urat atque secet Dominus, tamen acceptos habet, atque benevolentiam erga nos suam retinet in mediis afflictionibus: imo efficit ut inde exeamus probatiores, atque sacrificium boni odoris ipsi simus. Denique intelligit Deum etiam ubi videtur suos consumptioni addicere, nihilominus esse illis propitium.

11. (*Propter me.*). Idem repetit quod antea dixerat, sed interrogationem subiungit, qua utuntur Hebraei, quum de rebus absurdis verba faciunt: Fierine potest ut profanetur nomen meum? Secundum membrum quod addit, *gloriam* meam alteri non dabo, est vice expositionis. Nunc ergo pluribus exornat Isaias quod antea perstrinxerat paucis, atque altius paulo assurgit. Nec est nuda explicatio prioris sententiae, sed potius exornatio ad maiorem confirmationem. Significat autem his verbis, homines quantum in ipsis est profanare nomen Dei, et gloriam ipsius alio transferre: sed Dominum admirabili providentia sua occurrere huic malo, atque efficere ne gloria sua concidat. Tametsi ergo nostra culpa prostituamus gloriam Dei, tamen ipsam tuebitur, dum nostri vindex erit. Hinc mira consolatio ad nos redit: quod Dominus salutem nostram coniungit cum sua gloria: ut iam aliis locis annotavimus.

(*Non dabo.*) Id est, non patiar mihi eripi gloriam meam. Hoc futurum erat, si deleto ac perdito populo derisus esset Deus Israel. Ut solebant impii eiusmodi blasphemiis insultare populo Dei, dum opprimebatur, Ubi est Deus eorum? Similem porro rationem afferebat Moses (Deut. 32, 27), cur Dominus populum in universum delere nollet: Ne forte, inquit, hostes eorum id sibi arrogent: ac dicant, Manus nostra excelsa, et non Dominus fecit haec omnia. Et certe ubi Dominus irae suae signa proferens terrorem incutit fidelibus, unicum hoc asylum restat, eum adoptionis suae fore memorem, ne impiorum maledictis sacrum suum nomen exponat. Neque solum his verbis propheta ad gratitudinem hortatus est populum suum, ut fateretur mera Dei gratia se esse incolumem, sed precandi materiam suggessit piis, et clypeum quem desperationi obiicerent.

12. (*Audi me Iacob.*) Quorsum aeternitatem suam praedicet Dominus, antea dictum est: nempe ut ipsum sibi perpetuo constare intelligamus, nec eum ex ingenio nostro metiamur. Admonet autem ut ipsum audiamus: quoniam ideo hallucinamur, et abducimur falsis opinionibus, quod ei aures accommodare nolimus. Quum Israelem a se vocatum dicit, tacite opponit hanc sententiam reprobationi, cuius meminit initio capitis. Ostendebat enim Iudaeos sibi falso arrogare hoc nomen, eoque inaniter gloriari, quod veros se Israelitas non praeberent. Hic vero pronuntiat Israelem esse vocatum suum. Perinde ac si pater aliquis filium suum obiurgans spurium vocaret, ac deinde nihilominus ipsum pro suo agnosceret: ita Dominus Iudaeos sic degenerasse ostendit, ut merito ipsos reiiciat: sed quamvis indigni sint tanto honore, tamen habere rationem suae vocationis, quam nulla hominum ingratitudo aut nequitia irritam facere potest. אַף continuationem significat hoc loco. Nihil enim aliud docet, quam Deum sibi perpetuo constare, nec variare more hominum, aut consilium mutare. Propterea dicit se primum esse ac novissimum. Caeterum, hic etiam notandum est, Isaiam non concionari de aeterna Dei essentia, sed hanc doctrinam ad usum nostrum accommodare, ut eundem erga nos ipsum fore sciamus qui semper fuit: deinde ut discernere eum ab idolis meminerimus, ne mentes nostrae vagis figmentis abstractae ab eius timore excidant.

13. (*Utique manus mea.*) Hic clarius explicat propheta quid voluerit superiore versu. Postquam enim de perpetua et constanti erga nos Dei voluntate concionatus est, eius quoque potentiam praedicat ab operibus quae ipsi quotidie intuemur. In iis Dominus se quodammodo nobis conspiciendum praebet, atque e sacrario suo prodiens, ad nos ipse per ea appropinquat. טפחה sive *mensa* est, sive *sustinuit* vertamus, idem sensus erit: nec multum in verbi interpretatione laborandum est. Nam metiendi verbo admirabilis Dei sapientia notatur, quod immensum coelorum spatium tam apta proportione undique aequaverit, ut neque terrae propius esset, neque ab ea remotius, quam ut utile ad ordinis conservationem esset, ac in tanta vastitate nihil esset hiulcum vel deforme. Si magis arrideat verbum sustinendi, est hoc quoque non vulgare sapientiae et virtutis Dei elogium, quod ingentem coelorum molem in continua agitatione sustinet, ne labascat vel inclinet in hanc vel illam partem. Sed posterius membrum, ubi praesto omnia ad suum mandatum adesse dicit, plus quiddam habet difficultatis: nam potest referri vel ad primam creationem, vel ad perpetuam administrationem mundi. Si ad primam creationem referamus, futurum יעמדו, erit loco praeteriti: Simul atque iussit Dominus ut exstarent, protinus obsequuta sunt. Sicut habetur in Psalmo trigesimo tertio (v. 9): Dixit et facta sunt. Atqui si placet hic sensus, quod subiungit *pariter*, non satis convenire videtur cum historia creationis quam Moses refert. Nec enim coelum et terra uno momento creata et ornata sunt: primum enim res erant inconditae et confusae quas Dominus postea digessit. Solutio facilis est, quia nihil

tate, aliisque vitiis: et qualis esset, infelix eius exitus demonstravit. Intelligit ergo propheta Deum Cyro propitium esse, ut eum externa benedictione prosequatur, non ut ipsum adoptet, atque ea gratia dignetur qua electos solet. Spectanda enim causa est cur eum his nominibus vocet: nempe quod eius ministerio ad liberandam ecclesiam utatur, sicuti iam antea dictum est.

16. (*Accedite ad me, audite hoc.*) Iterum compellat Iudaeos, eosque accedere iubens, quasi obviam prodit ut eos humaniter excipiat. Interim tamen oblique perstringit eorum defectionem, quod sanae doctrinae capaces non essent, nisi se colligerent ab errore. Hoc porro non leve crimen fuit, a Deo tam procul remotos esse, cui familiariter coniuncti esse debuerant. Longe vero aberant non loci intervallo, sed animi consensu. Hic ergo accessus est, ut positis affectibus nostris ad ipsum audiendum parati simus. Atque hoc ab eius gratia proficisci necesse est. Nec enim ita comparati esse possumus, nisi nos ad se adducat.

(*Non ab initio.*) Hunc locum varie exponunt interpretes. Multi ad Christum trahunt, quum tamen nihil tale voluerit propheta. Cavendae autem sunt nobis violentae et coactae interpretationes. Alii de propheta ipso interpretantur: sed nihilo magis convenit. Nec enim hic sermo homini congrueret. Existimo igitur Deum loquentem ab Isaia introduci ut ingratitudinem populo exprobret, quod ab initio, id est, ex quo se patefacere coepit patribus eorum, haud obscure aut clam loquutus sit. Unde sequitur, quidquid in illis fuit ignorantiae, debuisse eorum malitiae imputari, quia lucem sponte fugerunt. Quod dicit se adfuisse quum res facta est, tantundem valet ac perfectum fuisse eius virtute et manu quod ore prodiderat. Merito itaque praedicat se dedisse praesentiae suae signa, quum omnia praestando non solum vaticinia comprobavit ipso eventu, sed monstravit suo arbitrio gubernari quae fortuita putantur. In summa commemorat vetustas Dei promissiones et complementum ipsarum, ut Deum sui similem perpetuo fore ostendat. Qui dicunt Isaiam adfuturum spiritu, quum Dominus populum suum reducet, torquent prophetae verba, nec quidquam afferunt quod eius menti conveniat.

(*Et nunc Dominus Iehova misit me, et spiritus eius.*) Nunc de se subiungit Isaias, atque superiori doctrinae accommodat hanc sententiam, ac testatur Deum illum, qui ab initio loquutus est, per ipsum loqui. Itaque sic habendam esse fidem iis quae nunc Deus per ipsum loquitur, ac si palam adesset. Hinc utilis doctrina colligenda est: nempe, miracula omnia quae edidit Dominus in memoriam revocanda esse, ut veritatem ipsius in animis nostris obfirmemus. Nec enim leve argumentum est, quod Dominus ab initio certum habuit populum, cui se patefecit, quem docuit, cui certa promissa dedit, ac praestitit, nec eum unquam vel minima in re fefellit. Omnia enim suo tempore praestita atque impleta sunt. Ad haec igitur exempla, quoties incidit aliqua dubitatio, confugiendum est: Deus semper adfuit suis: non est nunc primum loquutus: nec vero obscuris ambagibus populum suum delusit: sed plane et aperte loquutus est. Testatur ergo propheta se nihil adferre suum: sed missum a Deo, qui se fidelem comprobavit. Spiritus mentionem facit, non quasi diversum aliquid a Deo significet, quum eiusdem sit cum ipso essentiae. Nam in una Dei essentia agnoscimus tres hypostases: sed ideo spiritum nominat, quod sit unicus magister ac director omnium prophetarum. Paulus ait neminem posse Iesum Christum dicere, nisi in spiritu (1. Cor. 12, 3). Atque paulo post, diversa Dei dona esse ait: sed unum et eundem spiritum esse, qui omnia efficit in omnibus. Hic etiam aperte probatur divinitas spiritus, quum ab eo prophetae mittantur. Nam eos mittere solius Dei est: quemadmodum sola principis autoritate legati mitti solent. Id quum spiritus faciat, quum dirigat ipsos, atque vim et efficaciam iis praebeat, procul dubio Deus est. Colligimus etiam ex hoc loco, eos qui hac spiritus directione carent, tametsi se a Deo missos iactent, repellendos esse: veluti papisticas illas luporum cohortes, quae pastorum et doctorum nomine gloriantur, et missionem impudenter iactant, quum alienissimi sint a spiritu Dei et eius doctrina. Frustra enim iactant se a Deo missos aut inauguratos, quum donis spiritus instructi non sint, quae necessaria sunt ad tale munus exsequendum. Porro spiritus afflatum obtendere, quum fide prorsus vacui sint, ac ne minima quidem doctrinae scintilla praediti, nimis putidum est: sedebunt scilicet cornuti episcopi: nota erit maioris partis inscitia: imo vix ex trecentis decem reperientur qui modice gustaverint rudimenta pietatis. Quid stultius est, quam iactare talem consessum regi a spiritu?

17. (*Sic dicit Iehova.*) Hunc versum cum quatuor proximis una coniungo, quod eodem pertineant, atque iis Dominus liberationem populo suo promittat: sed ita ut prius ostendat ipsum culpa sua in servitutem redactum esse: ne scilicet obloqueretur populus, atque obiiceret, satius fuisse ipsum in patria retineri, si Dominus ei adesse vellet, quam abductum reduci. Nam minor gratia habetur medicis qui curant morbum quem praecavere potuissent. Occurrit igitur propheta, ac dicit hoc populi culpa accidisse, qui poterat hoc excidium vitare, si ad mandata Domini attendisset. Hanc igitur iustam nequitiae populi mercedem esse ostendit. Nec enim pridem steterat per Dominum quin populus bene haberet, sed eius gratiam respuerat. Et tamen Dominum bonitate sua hanc nequitiam

superaturum docet, quod populum suum perire nolit, tametsi ad tempus ipsum affligat.

(*Docens te utiliter.*) Intelligit talem esse doctrinam Dei, ut populum sartum et tectum (quod aiunt) servare possit, si modo in ea conquiescere vellet. Docet autem nos Dominus non sua causa, sed ut saluti nostrae consulat. Quid enim utilitatis ei afferre possemus? Ergo per doctrinam unicuique nostrum prospicit: ut ea instructi prospero rerum statu fruamur. Sed quum ingratitudine nostra respuimus beneficium ultro oblatum, quid superest nisi ut misere pereamus? Merito itaque exprobrat Iudaeis Isaias, nisi se ipsos fraudassent doctrinae fructu, nihil quod utile esset in salutem fuisse illis celatum. Quod si de lege haec dicta sunt, Dominum per eam utiliter populum suum docuisse, quid de evangelio dicemus, quo plenissime omnia quae nobis utilia sunt declarantur? Hinc etiam apparet, quam exsecranda sit blasphemia papistarum, qui periculosam ac noxiam esse sacrae scripturae lectionem aiunt, ut simplices ab eius lectione absterreant. An vero arguent Deum mendacii, qui utilitatem eius praedicat ore prophetae? an sibi potius quam Deo fidem haberi volunt? Ut blasphemias suas impudenter evomant, nos certe ab hoc studio abduci non decet. Nam re ipsa experiemur quam vere loquutus sit Isaias, si sacras literas pie reverenterque tractemus.

(*Dirigens te.*) His verbis clarius ostenditur utilitas cuius nuper meminit. Significat enim salutis viam nobis monstrari, si Deum loquentem audiamus. Paratus enim est se nobis praebere ducem toto vitae nostrae cursu, si modo ipsi morem gerere velimus. Hoc modo testatur Moses (Deut. 30, 19) se populo vitam et mortem proposuisse. Item, Haec est via, ambulate in ea. Nam regula bene vivendi continetur in lege, quae fallere non potest. Ego, inquit Moses (Deut. 30, 16), praecipio tibi hodie ut diligas Dominum Deum tuum, ambules in viis eius, et praecepta eius custodias, statuta et iudicia eius, ut vivas et multipliceris, et benedicat tibi Dominus in terra ad quam possidendam pergis. Summa est, non destitui vel luce intelligentiae, vel consilio, quicunque ad parendum sunt dociles.

18. (*O si attendisses ad mandata mea!*) Quum populus conqueri posset quod in exsilium duceretur, propheta murmuribus occurrere volens causam notat: quod scilicet doctrinae salutari non dedit locum, nec ullum ex ea fructum percipere sustinuerit. Dubium vero non est quin alludat ad Canticum Mosis, ubi eadem fere loquendi forma habetur: O si saperent, atque intelligerent! (Deut. 32, 29). לוּא optantis est, O si! vel Utinam. Non tantum expostulat Dominus cum Iudaeis, quod neglexerint utilitatem quae ipsis offerebatur: sed ut pater filiorum miseriam deplorat. Nec enim voluptatem capit ex malis nostris, neque severus est, nisi quum malitia nostra ipsum cogimus. Est igitur hic anthropopathia, qua Deus commiseratur exitium eorum qui sponte perire, quam salvi esse maluerunt. Nam paratus erat ad beneficia omnis generis praestanda, nisi nostra contumacia ipsum repelleremus. Interim velle ad arcanum eius consilium penetrare, et sciscitari cur non addiderit verbo externo spiritus efficaciam, praeposterum esset: quando hic non de eius potentia agitur, sed tantum arguitur hominum durities, ut reddantur inexcusabiles. Certe quoties nos ad se Deus invitat, in eius verbo constat plena felicitas, quae maligne a nobis repudiatur. Pacis nomine prosperos omnes successus significari alibi diximus. Perinde ergo est ac si diceret: Tibi uberrima bonorum omnium copia large fluxisset, nec timenda fuisset ulla mutatio, quia nunquam exarescit Dei benedictio erga pios. *Iustitiam* vero, quam paci coniungit, possemus exponere ius, quod vulgo dicimus, *Ton bon droict.* Sed malo iustitiae nomine intelligere statum reipublicae optime constitutum, in qua scilicet omnia rite atque ordine administrantur: ac si diceret: Omnia domi bene composita habuisses, atque abundasses copia rerum omnium. Ac merito hunc statum paci coniungit. Nam eversa politia omnia pessum eunt atque evertuntur: nec fieri ullo modo potest ut pace fruamur si iustitia, id est, aequabilis et moderata rerum administratio desit. Ergo si pacis studiosi sumus, simul felicem hunc statum optemus, cui Dominus benedicat. Quidam hic philosophantur de iustitia spirituali, et remissione peccatorum: sed vagantur extra prophetae mentem, quae simplex et aperta est.

19. (*Fuisset tanquam arena semen tuum.*) Hoc quoque ad felicem vitam pertinet, quum soboles succrescit, cuius ope senum labores subleventur, et quae resistat adversariis in porta. Liberos enim eiusmodi sagittis valida manu missis Psaltes (127, 5) comparat: ac beatum pronuntiat eum qui pharetram ex iis suam implevit: id est, talium liberorum copia abundat. Quum *arenae* mentionem facit, alludere videtur ad promissionem quae Abrahae data est: Multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli, et velut arenam quae est in litore maris. Ac repetit eandem sententiam diversis verbis more hebraico, pro semine ponens filios et lapillos pro arena. In summa, ostendit populum obstitisse Deo quominus promissionis illius fructum perciperet. Postea ad interruptionem gratiae descendens, clarius exprobrat, quum mirabiliter collecti essent Dei manu, quaesitam ab illis fuisse dissipationem. Nam per *nomen* intelligit legitimum populi statum, qui semper floruisset, nisi benedictionis cursus fuisset aversus. Quod autem *succisum* populum esse dicit, id

respectu terrae Chanaan intelligendum est, e qua eiectus populus Dei, velut e domo patris abdicatus esse videbatur. Templum enim quo privatus erat, symbolum fuit praesentiae Dei, terraque ipsa pignus vel arrha beatae haereditatis. Abactus ergo in exsilium populus quodammodo a conspectu Dei eiectus ac profligatus erat, nec ullum divini auxilii testimonium habebat, nisi promissionibus istis Dominus eorum miseriam sublevasset. Haec autem miseria diligenter nobis consideranda est, quod ablegati in longinquam regionem, templo, sacrificiis et conventibus sacris carerent: ut quibus hodie nulla forma, nullus sacramentorum usus, nulla verbi administratio est, cogitent se quodammodo a conspectu Dei eiectos esse, atque votis ardentibus instaurationem ecclesiae optare et assidue postulare discant.

20. (*Exite e Babel, fugite a Chaldaeis.*) Hoc secundum membrum est huius expostulationis, quo testatur Dominus se populo, quamvis indigno et ingrato, redemptorem fore. Postquam enim se boni doctoris officio functum testatus est, populum vero attendere noluisse, ita ut propria culpa exsilii poenam sibi accersiverit, iam infatigabilem tolerantiam praedicans subiungit se nihilominus ei adfuturum, ut ipsum e servitute educat. Iubet igitur ipsos excedere e terra Babylonis, ubi captivi erant. Unde perspicimus Deum pro ineffabili sua indulgentia, quamvis iustam nobiscum expostulandi causam habeat, malis tamen nostris succurrere, atque opitulari indignis, adeoque iis qui gratiam ipsius proterve reiecerant. Quod sequitur de *voce exsultationis*, pertinet ad confirmationem liberationis. Fidem enim facere voluit promissioni, quae incredibilis omnino erat. Ut ergo dubitationem omnem tolleret beneficium hoc magnifice commendavit.

(*Annuntiate.*) Magnitudinem fiduciae exprimit, qua Iudaeos erigi volebat. Solemus enim pleno ore et audacter ea iactare de quibus certi sumus: quod si dubitemus, vix audemus proferre, atque obmutescimus. Sic autem de re futura loquitur Isaias ac si coram adesset: ut populus maiorem fiduciam ac firmiorem animo conciperet. Atque imperandi verbo utitur, quod multo plus efficaciae habet, et vehementius permovet animos, quam si nudis verbis hoc ipsum retulisset.

21. (*Itaque non sitierunt.*) Quoniam via Iudaeis ad reditum non patebat, magnaeque solitudines et periculosae intercedebant, ideo propheta virtutem Dei praedicat, eiusque exempla proponit, ne ulla difficultate terreantur. Ipsos ergo considerare iubet, num satis potentiae fuerit Deo ad eripiendos ipsorum patres e servitute Aegypti per vastas solitudines, ubi ipsis cibaria, aquas, omniaque alia necessaria suppeditavit. Iudaei pro more suo stultas hic fabulas comminiscuntur, et miracula fingunt, quae nunquam edita sunt. Neque id ignorantia fit ab ipsis, sed audacia, qua sibi quidquid plausibile est, etiam si omni ratione careat, facile permittunt. Hoc autem fuit prophetae consilium: nempe in memoriam revocare exitum illum priorem ex Aegypto, et miracula quae tunc a Domino edita fuerunt: sicuti moris esse prophetis iam antea monuimus, quum opera Dei summopere commendare volunt. Quemadmodum David, quum victorias quas obtinuerat celebraret, ait (Psalm. 18, 8) montes tremuisse, ac defluxisse, aerem esse diffissum, Dominum apparuisse e coelo, quum tamen id nusquam ipsi acciderit: sed descriptionem aegyptiacae redemptionis imitatur, ut ostendat Deum qui eius autor fuit, sibi etiam in vincendis hostibus autorem ac ducem fuisse, nec minus virtutem eius in sua victoria, quam in illis signis et portentis agnoscendam esse. Ita nunc propheta vult a populo miracula illa considerari, ut incredulitatem suam corrigat, neque ulla diffidentia tentetur. Sancti enim Dei servi semper in liberationem illam oculos coniicere solebant, ut tanti beneficii memoria omnium animos in spe ac fiducia confirmarent: sicuti alibi dictum fuit saeculis omnibus sperandum fuisse redemptionis illius fructum, ut Dominus continuo progressu populi redempti custos esset. Dominum ergo facile superaturum impedimenta omnia significat, patefacturum viam quae clausa est, aquas abunde suppeditaturum, ne siti pereant, quemadmodum iam olim stupendo miraculo e rupe eduxit, quum populus de se actum esse existimaret. Itaque nullam esse causam cur de reditu desperent, si potentiam Dei quam experti sunt contemplari atque animo complecti velint.

22. (*Non est pax.*) Nonnulli includunt parenthesi haec verba: Dicit Dominus: sed possumus hunc contextum retinere: quod Dominus pacem impiis neget qua indigni sunt. Atque hoc nominatim additum est ne hypocritae suo more inanem ex his promissionibus fiduciam conciperent. Eas enim ad ipsos pertinere negat, ut excludat omnino a spe salutis. Sed et aliud respexisse videtur Isaias. Nam quum maior populi pars impietate laboraret, atque hoc beneficium repudiaret, infirmi ac debiles permulti vacillare poterant, ac terreri iudicio multitudinis: quemadmodum hodie videmus infirmas conscientias turbari, quum a maiore hominum parte salutis doctrinam contemni vident. Quum igitur plerosque periclitari videret, avertit eorum mentes ab eiusmodi tentatione, ne impiorum atque incredulorum multitudine turbentur, qui gratiam Dei et prosperum hunc statum reiiciunt: sed nulla eorum habita ratione amplectantur ipsi hoc beneficium, atque eo fruantur.

praecedere: nam est initium et fundamentum nostrae electionis. Proinde minus dicere quam res habeat videri posset Isaias, quum ab utero vocatum dicit: nam multo prius tempore vocatus erat. Sed facilis est responsio: quoniam hic non agitur de aeterna electione, qua adoptamur in filios: sed tantum de ordinatione vel inauguratione, qua Christus ad hoc munus destinatur: ne quis eum temere illuc irrupisse putet. Nemo enim, ut inquit apostolus (Heb. 5, 4), usurpat sibi honorem: sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron. Sic et Christus non glorificavit semetipsum, ut pontifex fieret: sed qui loquutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Caeterum non definit propheta initium temporis, quasi Deus ab utero demum coeperit ipsum vocare: sed perinde est ac si diceret: Priusquam ex utero prodirem, statuerat Deus me subiturum hoc munus. Quemadmodum etiam Paulus se ab utero segregatum dicit (Gal. 1, 15), quum tamen ante creationem mundi electus esset. Ieremiae etiam dicitur (1, 5): Antequam prodires ex utero cognovi te. Denique summa est, consilio patris Christum carne nostra indutum fuisse, ut munus redemptoris, cui destinatus erat, impleret. Eodem respicit posterius membrum. Nominis enim recordatio tantundem valet ac familiaris notitia. Discernit ergo se a vulgo hominum, quia ad rarum et singulare munus electus sit.

2. (*Et posuit os meum.*) Duplici similitudine utitur: nempe gladii et pharetrae, ad vim et efficaciam doctrinae exprimendam: atque ostendit quorsum vocatus, ac tam praeclaro et celebri nomine insignitus sit: nempe ut doceat. Hoc enim *oris* nomine significat. Christus ergo constitutus est a patre, non ut principum more vi et armis imperet, aliisque externis munitionibus instructus formidabilem se populo suo praebeat: sed totum eius imperium consistit in doctrina, in cuius praedicatione quaeri atque agnosci vult: nusquam enim alibi reperietur. Vim autem oris sui praedicat, id est, doctrinae quae ab ipsius ore proficiscitur, dum gladio ipsam comparat. Vivus enim est Dei sermo et efficax, et penetrantior omni gladio utrinque incidente: ac pertingens usque ad divisionem animae simul ac spiritus, compagumque ac medullarum, et discretor cogitationum, et intentionum cordis (Heb. 4, 12). Sed et sagittae comparat, quod non solum cominus, sed etiam eminus feriat, et ad eos usque penetret qui procul abesse videntur. Postquam vero Isaias de efficacia doctrinae loquutus est, adiungit Deum virtute sua Christum et doctrinam eius protegere, ut nihil eius cursum impedire possit. Idque addi pernecessarium erat. Nam simul atque apertum est os Christi, id est, evangelium docetur, undique insurgunt adversarii, innumerique hostes conspirant ad ipsum opprimendum: ita ut efficacia quam tribuit doctrinae, non sufficeret, nisi accederet ipsius tutela, qua adversarios submoveret. Caeterum non disputatur hic de persona Christi, sed de toto ecclesiae corpore. Est quidem a capite initium faciendum: sed deinde ad membra descendendum est: atque omnibus verbi ministris applicandum quod hic de Christo praedicatur. Datur enim iis haec efficacia verbi, ut non inaniter aerem feriant eorum voces, sed penetrent in animos, ac serio percellant. Efficit quoque Dominus ut non uno tantum in loco, sed longe lateque per universum orbem vox evangelii personet. Denique quia sub fideli custodia eos tuetur, quamvis expositi sint multis iniuriis et undique eos impetat Satan et mundus, non tamen desistunt a suo cursu: idque nobis usu satis compertum esse debet. Omnes enim ad unum iamdudum sublati essent coniurationibus et insidiis adversariorum, nisi Dominus ipsos praesidio suo munivisset. Et sane instar prodigii est, unicum evangelii praeconem inter tot pericula reliquum esse. Hoc ergo fit quod Dominus ipsos umbra sua defendit, atque abscondit velut sagittas in pharetra sua, ne pateant hostium iniuriis ac perdantur.

3. (*Servus meus es Israel.*) Hunc versum superioribus coniungere operae pretium est, quoniam ex eo apparet non de uno tantum homine, sed de universo populo agi: quod interpretes minime observarunt. Nec enim ad Christi personam restringendus est hic locus, neque ad Israelem solum referri debet, sed observanda hac in parte scripturae ratio est. Nam quum de toto ecclesiae corpore agitur, Christus velut in medio collocatur, qui omnes Dei filios comprehendat. Audimus quid dicat Paulus (Gal. 3, 16), Abrahae datae sunt promissiones et semini eius. Non dicit, et seminibus, ut in multis: sed tanquam ex uno: Et semini tuo qui est Christus. Nec enim totam liberorum multitudinem, qui ab ipso Abraham secundum carnem orti sunt, comprehendit: quum omnes benedictionis participes non fuerint. Reiectus est Ismael, reprobatus Esau, aliique multi resecti sunt. Quum ereptus est e Babylone populus, exiguae tantum reliquiae collectae sunt: maior pars insigne Dei beneficium repudiavit. Ubi ergo semen? In Christo, qui caput est, ac reliqua sub se membra continet. In eo enim connectitur universum semen, atque indissolubili nexu coniungitur. Eodem modo Isaias *Israelis* nomine, quo Christum significat, totum populi corpus, veluti membra sub capite comprehendit. Neque id novum videri debet. Nam et Paulus quum de unione loquitur, adducta similitudine corporis humani, subiungit: Ita et Christus (1. Cor. 12, 12). Illic enim Christi nomen tribuitur Israeli, id est, universo coetui fidelium, qui Christo, ceu capiti membra, adhaerent. Denique hoc nomine insignit Dominus ecclesiam, quae sponsa Christi est, quem-

admodum uxor viri nomine et titulo insignitur. Israelem autem *servum* vocat, id est, ecclesiam ministram suam: quia columna est et firmamentum veritatis. Nam sermonem suum apud ecclesiam deposuit, ut eius ministerio per universum orbem propagetur. Tandem in fine versus ostendit quis sit huius ministerii finis, et quorsum evangelii doctores a Deo vocentur: nempe ut gloriam ipsius studiose illustrent, atque etiam apud alios promoveant, quod etiam Christus docet in evangelio, pater glorifica filium tuum, ut Filius glorificet te (Ioh. 17, 1). Summus vero est hic honos, quo Dominus nos homunciones, tametsi corruptos et impuros, ad procurandam gloriam suam constituit: eoque nos animari decet, ut fideliter operam ei nostram et obsequium praestemus. Quanquam plus aliquid exprimere voluit Deus, quidquid moliatur Satan cum omnibus impiis, victricem fore Dei potentiam, ut gloriose triumphet Christus, et in eius evangelio refulgeat Dei maiestas.

4. (*Ego autem dixi.*) Gravem hic propheta querimoniam subiungit nomine ecclesiae: sic tamen ut initium a capite fieri debeat, sicuti antea diximus. Conqueritur ergo Christus cum suis membris, quod operam ludere videatur. Nam quum antea magno et memorabili encomio praedicarit vim et efficaciam verbi quod proficiscitur ab ore ipsius, atque interea parum aut nihil promoveat, nec reluceat haec gloria, quam Deus ab eius ministerio requirit: ideo ecclesiam introducit conquerentem, quod frustra operam suam consumat, quia scilicet praedicatione coelestis doctrinae non resipiscant homines. Et certe hoc a propheta subiici valde necesse fuit: primum, ut sciamus fructum illum, cuius meminit, non semper oculis hominum patere. Nam alioqui veritatem verbi in dubium revocare possemus, ac suspicari num sermo Dei esset qui tanta protervia a multis contemnitur. Deinde, ut invicto et constanti animo pergamus, atque laborem nostrum Domino commendemus, quem tandem inutilem esse non sinet. Periculosae ergo tentationi occurrere voluit propheta: ne propter hominum pervicaciam animum in medio cursu despondeamus. Et certe sic a querimonia incipit Christus, ut asserat nihil sibi fore obstaculo ad munus obeundum. Clarior hoc modo esset oratio: Quamvis irritus sit labor meus, imo viribus prope exhaustus sim absque profectu: mihi tamen satis est probari obsequium meum Deo. Atque eo pertinet quod subiungit, *sed iudicium meum coram Iehova.* Tametsi palam nobis minime constet fructus laboris nostri, tamen eo contenti esse iubemur, quod servimus Deo, cui obsequium nostrum gratum est. Christus enim pios doctores ad strenue luctandum hortatur et animat, donec supra hanc tentationem victores emergant, et posthabita mundi malitia pergant alacriter in officio, nec taedio flaccescant eorum animi. Ergo si Dominus eousque fidem et patientiam nostram probare velit, ut frustra nos fatigare videamur, in hoc tamen conscientiae nostrae testimonio acquiescere convenit. Quod si nos deficiat haec consolatio, certe non ducimur puro affectu: nec Deo, sed mundo et ambitioni nostrae servimus. Itaque in eiusmodi tentationibus nobis ad hanc sententiam confugiendum est. Observandum est interea hic a Christo et ecclesia universum mundum accusari ingratitudinis. Nam sic conqueritur ecclesia apud Deum, ut cum mundo expostulet, quod evangelii doctrina, quae per se efficax ac potens est, nihil apud ipsum efficiat. Sola autem culpa haeret in contumacia et ingratitudine hominum, qui oblatam sibi a Deo gratiam respuunt, ac sponte perire volunt. Eant nunc, et Christum accusent, qui exiguum evangelii fructum exstare dicunt, atque impiis calumniis doctrinam verbi traducunt: et labores nostros, ut vanos et inutiles subsannant, indeque potius excitatas turbas, atque licentiam peccandi maiorem arreptam esse aiunt. Considerent, inquam, cum quo sibi negotium sit, et quid proficiant sua impudentia: quum soli homines accusandi sint, qui inutilem (quantum in ipsis est) verbi praedicationem reddunt. Pii vero ministri, quibus valde acerbum est homines tam misere sua culpa perire, quique se interdum exedunt, et moerore conficiunt, dum tantam pervicaciam experiuntur, hac consolatione animos suos erigant: neque ita perturbentur, ut clypeum et hastam (tametsi satius nonnunquam ipsis videatur) abiiciant. Cogitent sibi hanc causam cum Christo communem esse. Nec enim de se tantum loquitur Christus, sicuti antea dictum est: sed omnium qui fideliter ipsi serviunt causam suscipit: ac veluti procurator omnium nomine accusationem intendit. Conquiescant igitur in eius patrocinio, atque ipsum causam suam tueri sinant. Provocent ad diem Domini, sicuti Paulus facit (1. Cor. 4, 4): neque adversariorum calumnias, probra, aut convitia morentur. Nam iudicium ipsorum apud Dominum: quia ut centies vituperentur a mundo, Deus tamen fidelis quam impendunt operae approbator erit ac vindex. Contra impii et contemptores verbi atque hypocritae contremiscant. Nam accusante Christo, nullus erit defensioni locus: nec quisquam eo condemnante absolvet. Danda igitur est opera ne fructus qui ex evangelio manare debet culpa nostra intereat. Nam ideo gloriam suam patefacit Dominus, ut efficiamur Christi discipuli, et plurimum fructum afferamus.

5. (*Et nunc dicit Iehova.*) Confirmat hoc versu superiorem sententiam: atque pleniorem consolationem affert, vocationem illam repetens, et conscientiae testimonium, quod nobis instar propugnaculi esse debet. Nihil enim est quod nos magis

torqueat atque anxios reddat quam si dubitemus quo autore, quibusve auspiciis institutum aliquod aggrediamur. Propterea nos ad certitudinem vocationis nostrae revocat Isaias. Ac primo pii doctores cum principe suo Christo divinitus se formatos esse dicunt: quia semper necessariis dotibus instruit et ornat Deus quoscunque ad munus docendi vocat. Nam quibuscunque donis excellant, ab uno spiritus fonte prodeunt omnia. Sic unigenitum filium signavit pater: deinde alios suo quemque gradu praeparat, ut idonei sint ad obeundum munus. Ostendit simul finem vocationis: nam in hunc finem constituti sunt et apostoli, et doctores ecclesiae, ut dissipatum gregem Domini colligant, quo omnes in idem corpus sub Christo coalescamus. Nam in mundo misera dissipatio est: in Christo vero omnium ἀνακεφαλαίωσις, ut inquit apostolus (Eph. 1, 10): neque enim aliud vinculum unitatis esse potest. Quod attinet ad verbum creandi vel formandi, frustra hic nonnulli philosophantur de humana Christi essentia, quae creata est. Luce enim clarius est, formationem ad officium referendam esse.

(*Atque ut Israel non colligatur.*) Iudaei interrogative haec legunt: Annon reducam Iacob, et Israel non colligetur? atque supplent particulam ה. Verum illa lectio nimis coacta est: nec spectant Iudaei quid voluerit propheta: sed quantum in se est, textum depravant, ut tegant ignominiam suae gentis. Alii exponunt, Non perdetur, vel, Non peribit. Nam אסף interdum significat quod dicimus vulgo *Trousser.* Colliguntur enim ea quae servanda sunt: item quae consumenda. Unde saepius quum aliquem e medio sublatum significamus, dicere solemus vulgo *Il est troussé.* Nec male conveniret hic sensus: Missus sum, ne Israel pereat: sed malo diversam interpretationem sequi, nempe: Tametsi Israel non colligatur, tamen gloriosus ero. Nam opponi hoc loco res inter se contrarias probabile est. Si destinati sunt ministri verbi in salutem hominum, gloriosum ipsis est multos ad eam adduci: sin minus, hoc ipsis dedecori et ignominiae cedit. Paulus enim vocat eos quos lucrifecit Christo, gloriam et coronam suam (Philip. 4, 1, 1. Thes. 2, 19). Contra vero, ubi homines pereunt, nihil praeter pudorem et ignominiam reportamus: quoniam videtur Deus maledicere laboribus nostris, neque nos dignari tanto honore, ut regnum ipsius opera nostra provehatur. At propheta nihilominus eos qui Christo servierint, gloriosos fore pronuntiat. Loquitur enim tum de capite, tum de membris, ut iam antea dictum est. Quamvis igitur Israel colligi nolit, tamen ministerio Christi integra manebit sua gloria: quoniam hominum pravitati et nequitiae imputabitur, quod non sint collecti. Hac ratione Paulus quamvis evangelii praecones odor sint mortis in mortem reprobis, bene tamen et suaviter coram Deo spirare affirmat, cui placet impios hoc modo magis reddi inexcusabiles. Bis quidem glorificatur Deus si votis successus respondeat: sed ubi nihil omiserint verbi ministri, quamvis merito ipsis doleat infructuosum esse laborem, non est tamen cur eos poeniteat Deo placuisse, cuius approbatio hic perversis totius mundi iudiciis opponitur, ac si diceret propheta: Quamvis pessime audiant inter homines, multisque probris onerentur, facile tamen ac aequis animis hoc illis esse devorandum: quia Deus aliter statuat, et corona decoris dignetur eorum tolerantiam, quae petulanter ab improbis traducitur. Eodem sensu mox sequitur, sufficere quod Deus sit fortitudo, ne terreantur hostium suorum multitudine aut potentia, quum robur suum habeant in Deo constitutum.

6. (*Et ait, leve est.*) Ulterius etiam progreditur Isaias: atque laborem Christi et totius ecclesiae non tantum coram Deo, sed etiam coram hominibus gloriosum fore ostendit. Quamvis énim initio vanus et inutilis videatur, Dominus tamen efficiet ut tandem aliquis fructus praeter opinionem hominum emergat. Iam satis erat laborem nostrum a Deo probari: sed quum addit non inanem fore etiam apud homines, hoc etiam nos magis consolari atque acrius incitare debet. Unde sequitur, bene de successu sperandum esse, sed Dei ipsius arbitrio esse permittendum, ut benedictio quam promittit suo tempore, quantum quoque modo videbitur, appareat. Addit praeterea non tantum efficacem fore hunc laborem in populo israelitico, sed etiam in gentibus, atque ita re ipsa evenit. Imo quum Iudaeis parum prodesset evangelii praedicatio, atque pervicaciter ab iis Christus reiiceretur, gentes in eorum locum suffectae sunt. Atque ita Christus in lucem gentium constitutus, atque extremis orbis terrae partibus salus eius patefacta est. Haec autem consolatio valde necessaria fuit tam prophetis quam apostolis, qui pervicaciam Iudaeorum magis ac magis experti sunt. Poterant enim dubitare num irritae essent istae promissiones, quum nullus earum fructus exstaret. Sed quum intellexerunt Christum etiam gentibus missum esse, animos colligere ad perseverantiam non ita difficile fuit. Hoc autem incredibile, imo prodigiosum erat: sed Dominus ita praeter opinionem omnium operari solet. Paulus hoc arcanum a saeculis absconditum fuisse dicit: nec angelis quidem ipsis compertum, nisi quum re ipsa in ecclesia Dei patefactum fuit (Ephe. 3, 5). Quum ergo soli Iudaei sapere viderentur: nunc aequantur gentibus, nec ulla apud Deum Iudaei et Graeci distinctio est. Iudaei hunc versum interrogative legunt, *an leve est?* ac si diceret satis esse: nihil maius aut amplius esse petendum. Sed naturalem prophetae sensum malitiose corrumpunt: atque imaginantur se aliquando fore dominos gen-

tium, longeque et late imperaturos. Verus autem prophetae sensus est, hoc quidem opus per se illustre ac magnificum fore, ut erigat et restituat tribus Israel, quae collapsae iacebant: sed honorem istum magna accessione se locupletaturum: quia gentes Iudaeis adiunget, ut in eundem populum coalescant, et Christi nomine censeantur. Neque enim hoc loco de repudio veteris populi agitur, sed de propaganda ecclesia, ut gentes cum Iudaeis consentiant. Verum quidem est, ubi a foedere exciderunt Iudaei, gentes quasi in vacuum locum ingressas esse: ita illorum defectio causa fuit, ut qui prius extranei fuerant, reciperentur in filios: sed hic, sicut aliis locis praedicit Isaias ampliorem fore ecclesiam ubi accesserint gentes, et coniunctae fuerint Iudaeis in fidei unitatem. Etsi autem lucis nomine intelligitur felicitas vel gaudium, non dubito tamen quin proprie alludat propheta ad evangelii doctrinam, quae animas illustrat, et ex tenebris educit. Hanc vero lucem quam afferet Christus, salvificam fore docet. Quemadmodum Christus via, veritas, et vita nominatur, quod per veritatis notionem, vitam consequamur: ita hoc loco dicitur *lux* gentium et salus, quoniam animis nostris illucet per evangelii doctrinam, ut nos ad salutem perducat. Duo igitur notanda sunt. Primum, aperiri nobis oculos Christi doctrina: deinde, nos qui perieramus, vitae, aut potius nobis vitam restitui.

7. (*Sic dicit Iehova.*) Idem argumentum prosequitur Isaias, ut populus, quum gravi illa clade affligeretur, spem melioris status animo conciperet. Atque ut magis confirmet, Deum qui haec promisit, redemptorem et sanctum Israelis vocat. Obiiciet aliquis, haec esse pugnantia: Deum scilicet redemptorem vocari eius populi quem opprimi sinebat. Ubi enim haec redemptio, ubi sanctificatio est, quum populus obiicere posset se miserum ac perditum esse? Respondeo, veteris historiae memoriam hic proponi, ut materiam fiduciae et spei. Nam quum Iudaeos urgeret desperatio, occurrit propheta, et admonet, Deum a quo olim redempti fuerant eorum patres, eadem adhuc virtute pollere. Ergo quamvis ad exercendam piorum fidem ad tempus salutem suam absconderet, iubentur fideles erectis animis stare, quia in illius manu certa sit redemptio. Interea ipsos concipere oportuit quae longissime ab humano sensu remota erant. Insignis locus, ex quo colligitur quanta fides habenda sit Deo loquenti: tametsi non statim ea praestet quae promisit, sed languere nos atque diutius affligi sinat. בזה, alii contemptum, alii contemptibilem vertunt: ego contemptibilem malo. Hoc autem miseriam illius populi auget, quod *in anima* apud se ipsum contemptibilem esse dicit. Multi enim despiciuntur ab aliis, qui tamen ob dotes suas honore digni sunt, vel non desinunt superbia turgere, et aliorum fastum calcare maiore fastu. Sed hunc populum non magis ab aliis quam a se ipso contemni dicit. Extremam igitur ignominiam et infelicissimum statum designat, et simul deiectionem animi complectitur, ut sciant maturum Deo fore tempus opis ferendae quum penitus humiliati fuerint. Nullam video rationem cur nonnulli in voce gentis numerum mutarint, quum propheta utatur singulari, גוי: et certum sit peculiariter ad genus Abrahae sermonem dirigi. Addit *servire* dominantibus: quasi diceret opprimi a validis tyrannis: nam משלים, vocat eos quibus tantum est roboris ac potentiae ut non facile sit eorum manus effugere. Iam quum dicit reges visuros, magnifice loquitur de liberatione populi sui: sed interea ipsum veluti in fornace examinari sinit, ut eius patientiam ac fidem probet. Nulla enim alioqui experientia fidei esset, si statim ea praestaret quae promisit, sicuti iam antea dictum est. In nomine principum repetitio est usitata Hebraeis. Sic autem loqueremur, reges et principes videbunt: consurgent et adorabunt. *Adorandi* verbo explicat quod dixerat: consurgent. Consurgimus enim honoris causa. Summa est, summos quosque mundi principes experrectum iri ut sentiant populi restitutionem praeclarum esse Dei opus, et reverentia dignum.

(*Quia fidelis est.*) Haec est causa tantae admirationis, atque honoris quem principes Deo exhibebunt: quia scilicet agnoscent fidem et constantiam Domini in promissis suis. Vult autem Dominus agnosci verax, non nuda quadam et simplici imaginatione: sed ipsa experientia, id est, in eo quod populum quem adoptavit conservat. Itaque hinc discamus non esse aestimandas promissiones Dei a nostro statu, sed a veritate ipsius: ut quum nihil praeter exitium et mortem imminebit, huius sententiae meminerimus, qua Dominus contemptibiles atque abominabiles compellat. Hinc etiam observandum est, quam magnificum et admirabile sit opus Dei, ecclesiae liberatio: quod reges, tametsi superbos, et nihil fere dignum suo conspectu vel pretiosum ducentes, aspicere, admirari, stupescere, atque etiam invitos Dominum revereri cogat. Hoc igitur novum atque inusitatum opus nobis unice commendatur. Quale autem ipsum et quantum sit, ex nobis ipsis iudicemus. Nam ut omittamus veteres historias, qua ratione e misera Antichristi tyrannide liberati sumus? Somnium profecto nobis esse videbitur, ut etiam ait Psaltes (126, 1), si attentius paulo consideremus: adeo stupendum et incredibile opus a Deo in nobis, qui Christo nomen dedimus, editum est. In fine autem versus repetit quod ante attigerat, segregatum fuisse hunc populum Deo. Sed in electione initium sanctificationis notatur: quia ideo haereditas sacra fuit populus ille, quod Deus mero beneplacito eum eligere digna-

tus esset. Arcanam igitur Dei voluntatem indicat Isaias, a qua sanctificatio manat: ne Israel putaret se merito suo segregatum. Perinde ac si diceret: Dominus qui te elegit, re ipsa in te comprobat electionem suam, eamque ab effectu demonstrat. Quemadmodum igitur agnoscenda est veritas Dei in salute nostra: ita salus gratuitae ipsius electioni tantummodo adscribenda est. Interea qui tanti beneficii participes esse volent, sint pars Israelis, id est, ecclesiae: extra quam nec salus nec veritas esse potest.

8. (*Sic dicit Iehova, in tempore placiti.*) Ex hoc versu iterum apertius colligitur id quod initio huius capitis tractavimus: nempe, prophetam sic totum ecclesiae corpus alloqui, ut a Christo incipiat, qui caput est. Quod diligenter observandum esse monui. Nam ab interpretibus animadversum non est: nec tamen aliter poterit hoc caput eodem tenore explicari. Hoc facile ostendit Paulus, qui hanc sententiam ad totam ecclesiam accommodat (2. Cor. 6, 2). Interea vero quod subiicit propheta, *dabo te in foedus*, nemini alteri quam Christo convenit. Quomodo haec inter se conciliabimus? nempe, si consideremus Christum non tam esse suum, quam nostrum: quia nec venit, nec mortuus est, nec resurrexit sibi. Ipse enim in salutem ecclesiae missus est: nec quidquam sibi proprium quaerit, quum nulla omnino re indigeat. Itaque promittit Deus universo ecclesiae corpori. Christus, qui veluti sponsor intermedius est, recipit has promissiones: nec sibi privatim stipulatur, sed toti ecclesiae, in cuius salutem missus est. Christum igitur non separatim compellat, sed quatenus corpori suo adhaeret, eique perpetuo coniunctus est. Immensus autem est hic honor, quo nos dignatur coelestis pater, quum nostra causa filium exaudit: imo dum sermonem ad filium convertit, ubi de salute nostra agitur. Inde enim apparet quanta sit inter nos et Christum coniunctio. Sustinet personam nostram, nec quidquam a nobis separatum habet: atque nostra causa a patre exauditur. Sub voce placiti fraenum, ut ita loquar, iniicit, ne festinent in suis desideriis fideles, sed patienter exspectent dum praefixum a Deo tempus advenerit: quo sensu a Paulo adventus Christi vocatur tempus plenitudinis (Gal. 4, 4). Vult ergo suspensos esse a Dei arbitrio, ut interea placide et compositis animis sustineant eius iram. Caeterum, quamvis prophetae consilium sit hortari ad tolerantiam pios, ut discant affectus suos Deo subiicere, simul tamen docet salutem nostram fluere a gratuita Dei benevolentia. רצון enim, quam Graeci εὐδοκίαν vocant, id est, bona Dei voluntas, fundamentum est salutis nostrae: salus vero illius gratiae effectus est. Salvi enim sumus, quia placemus Deo, non dignitate nostra aut meritis, sed liberali eius gratia. Interea vero ostendit certam nobis esse salutem, ubi certum gratiae Domini testimonium habemus. Omnis enim dubitatio tollenda ubi Dominus de placito suo testatus est. Hic locus valet ad commendationem verbi, extra quod de salute inquirere fas non est: sicuti admonet Paulus in evangelii praedicatione certo nobis patere Dei beneplacitum: atque ita impleri quod hic scribitur de die salutis. Tertio propheta nos admonitos voluit, ubi nobis evangelium mittitur, certum proferri pignus favoris Dei: quia nostri misertum esse apparet, ubi comiter nos ad se invitat, ne huc atque illuc circumspectemus ad quaerendam hanc lucem, quae a gratuita Dei voluntate solummodo exspectanda est: vel agitemur dubitatione, quam nobis Deus eximit. Caeterum meminerimus hoc totum a libero Dei consilio pendere. Quum ergo quaeritur, cur hoc tempore potius quam olim nobis illuxerit Dominus, haec ratio reddenda: quoniam ita visum est, ita placuit Deo. Ad hanc enim rationem redit Paulus eo loco quem citavimus: Ecce nunc tempus acceptum, ecce dies salutis. Qui locus nos plurimum in tenenda Isaiae mente iuvare potest: ut discamus coniungere salutem nostram cum placito Dei: cuius testimonium nobis datur in praedicatione evangelii. Observandum etiam, haec vaticinia ad certam aetatem restringenda non esse: quum ad universam ecclesiam omnibus saeculis pertineant. Nam ut initium fiat a redemptione babylonica, ad redemptionem Christi pergendum est, cuius illa initium ac veluti praeludium fuit. Et quum multae adhuc servitutis reliquiae nobis supersint, ad diem extremum progrediendum est, quo omnia instaurabuntur.

(*Constitui te in foedus.*) Hinc confirmatur, quidquid antea dictum est Christo, non privati eius commodi causa sed in nostram gratiam, promissum esse. Nam constitutus est sponsor foederis, quod Iudaei suis peccatis divortium fecissent a Deo, qui aeternum foedus cum illis pepigerat. Foederis ergo, quod cassum vel abruptum erat, renovatio Christo tribuitur. Quanquam simul tenendum est illud Pauli (Ephe. 2, 14 sq.), Christum esse omnium pacem, ut reconciliet tam remotos quam propinquos. Sed proprie respexit Isaias ad tristem illam dissipationem, cuius remedium a solo Christo sperandum erat. Porro hanc gratiam ad nos transferre convenit, quod prae Iudaeis, antequam prodiret evangelium, inimici atque alieni a Deo essemus, nec aliter possemus ipsi reconciliari. Christus ergo in foedus populi datus est, quod nulla ad Deum via quam per ipsum pateret. Populus tunc erant Iudaei: sed diruta maceria omnes et gentes et Iudaei in idem populi corpus coaluimus. *Ut suscites terram*, quae scilicet tunc vasta et deserta erat. Reditus enim populi nova quaedam fuit creatio, ut alibi vidimus. Huc quoque pertinent prophetae verba, ut intelli-

gamus nihil praeter dissipationem et vastitatem in mundo esse. Mittitur enim Christus, ut quae prostrata sunt et diruta instauret. Si integra essent omnia, frustra Christus ad nos mitteretur. Itaque diligenter consideranda est nostra conditio: quoniam alieni a Deo, vita destituti, atque ab omni spe salutis exclusi sumus. Sed a Christo restituimur in integrum et patri coelesti reconciliamur. Adiungit etiam Isaias beneficia quae per Christum consequimur, postquam Deo reconciliati sumus.

9. (*Ut dicas vinctis.*) Describitur his verbis mutatio quae Christi adventu contigit. Neque tamen dubium est quin propheta Iudaeis solatium afferre velit in rebus perditis, ne restitutio in melius illis sit incredibilis: quia se excidio fere devotos esse videant. Interea in genere ostendit quale sit officium Christi: ac definit quid sit restituere haereditates desolatas. Nam priusquam adveniat Christus, sub misero iugo vincti, atque in tenebris constituti sumus. His similitudinibus significat nos, quamdiu caremus Christo, malorum omnium congerie esse obrutos. Nam per *tenebras* excludit omnia quae ad regnum Christi pertinent: fidem, iustitiam, veritatem, innocentiam, et eiusmodi. Sumus ergo in tenebris, donec Christus dicat *ostendite vos*. Sumus vincti, donec dicat *exite*. Plurimum vero inest ponderis in verbo לֵאמֹר, *ut* dicas. Ostendit enim praedicationem evangelii modum esse quo liberamur. Si ergo libertatem, si lucem regni Dei optamus, audiamus Christum loquentem: alioqui perpetua Satanae tyrannide opprimemur. Ubi nunc est arbitrii nostri libertas? Quisquis enim sibi lucem aut rationem et intelligentiam arrogat, hanc Christi liberationem experiri non poterit. Libertas enim non aliis promittitur, nisi qui se captivos esse agnoscunt: lux et salus, qui se in tenebris demersos esse confitentur. Porro ubi promittit pascua filiis Dei fore pervia, et super montium cacumina, his metaphoris significat eos bene habituros qui sub tutela Christi erunt. Est enim pastor diligens ac sollicitus, omnia gregi necessaria suppeditans, ut nihil ad summam felicitatem desit. Haec vero admonitio non parum fuit utilis eo tempore quum per squalidas regiones et aridas iter facturi essent Iudaei, ut demum in terram incultam et desertam redirent: dicit igitur propheta, quamvis terrena media non suppetant, esse tamen satis largam copiam Deo qua eorum inopiae subveniat: ideoque pro communi scripturae more comparat fideles ovibus, ut suae imbecillitatis conscii curae pastoris se totos committant. Interea probabile est oblique moneri fideles ne appetant nimias lautitias: quia nunquam tanta suppetet ubertas, quin multae difficultates permixtae sint. Deinde ne defluant in mollitiem, qua periculis futuri sint obnoxii. Nam vias hostium et praedonum incursibus expositas et cacumina montium ut plurimum arida esse scimus. Ita gubernatur ecclesia a Christo, ut non procul absit ab incursu et iniuria hostium: sic pascitur, ut in horridis tamen et incultis saepe locis habitet. Caeterum, quamvis immineant hostes, Dominus ab eorum vi et iniuria nos tutatur. Si esurimus aut laboramus inopia, praesto est ad subministranda abunde omnia quae ad victum et cultum necessaria sunt. Atque in huiusmodi difficultatibus et periculis melius sollicitudinem eius et curam perspicimus, quam si extra omnem periculi aleam constituti essemus.

10. (*Non esurient.*) Confirmat quod dictum est superiore versu, esse in Dei manu alimenta, ne in itinere Iudaeos viaticum deficiat. Nec dubium est quin revocet in memoriam, quum in deserto panis et ciborum omnium penuria mortem patribus minitaretur, Deum per XL. annos quotidie manna e coelo dedisse, sicuti etiam continuo post de umbra contra solis aestum loquens alludit ad historiam quae refertur a Mose de columna nubis, qua Dominus populum suum tegebat, ne solis ardore torreretur. Hoc enim solenne prophetis esse diximus, ut commemorent exitum populi ex Aegypto, quoties beneficentiam Dei et publice erga omnes, et privatim erga unumquemque confirmare volunt. *Super scaturigines.* Alludit etiam ad aquas illas quae ex rupe fluxerunt, quum populus fere siti periret. Nec enim ista acciderunt in redemptione babylonica, sed commemoratione priorum beneficiorum potentia Dei in procuranda salute ecclesiae praedicatur.

11. (*Et ponam omnes montes.*) Hic proprie ac nominatim de reditu populi tractat: nam frustra tantam ecclesiae felicitatem promitteret, nisi in pristinam libertatem restituendus fuisset populus. Significat autem se sublaturum impedimenta omnia, et difficultates quae poterant populi reditum prohibere: atque montes pervios redditurum, qui invii esse videbantur: denique complanaturum et montosa et concava loca, ut facilis in Iudaeam reditus esse possit. Quum igitur restituenda est in integrum ecclesia, nulla impedimenta, quantumvis magna et ardua, obstare Deo possunt quin superior tandem evadat. Montes porro vocans *suos* non modo significat posse illis pro suo iure se imperare ut populo transitum praebeant: sed exprimit profectionis se fore ducem, ac si una cum Iudaeis pergeret, ac commune iter faceret: sicuti alibi dicitur peragrasse Aegyptum, ac equitasse super eius excelsa in exitu populi. Hic vero exprimitur singularis Dei erga ecclesiam amor, quod se cum ea peregrinari dicit, ac in se suscipit omnium necessitatum curam, ac si ipse sibi prospiceret dum suis opitulatur.

12. (*Ecce isti e longinquo venient.*) Quod nonnulli quatuor mundi plagas hic significari putant,

satis quidem firmum non est. Ego tamen non repudio, quia et probabile est, et convenit multis aliis locis. Certe primum dicit venturos e longinquis mundi plagis, species deinde, id est, aliquas partes subiungit ad generalis eius sententiae explicationem. *Loco Sinis* alii Sinim legunt: atque apud ipsos Hebraeos varia lectio est. Hieronymus meridionalem plagam designari putat (quae sententia magis recepta est) a monte Sinai, quae ad austrum sita erat. Alii Sienem esse putant, quod sita sit sub tropico Cancri. Verum haec diversitas nihil ad prophetae sensum, qui per se planus et facilis est. Nec enim dubium quin propheta significet eos qui variis in locis dispersi atque dissipati erant, sive ab aquilone, sive a mari colligantur. Sic porro reditum e Babylone promittit Isaias, ut simul ad tempus Christi hoc vaticinium extendat: quemadmodum ex superioribus facile colligitur. Memoria enim tenendum, quod prius diximus, hic secundam ecclesiae nativitatem describi. Nec enim tantummodo promittit Iudaeos Ierosolymam redituros, ut templum instaurent, sed colligendos ex omnibus terrae plagis qui prius ab ecclesia fuerant alieni.

13. (*Laudate coeli, et exsulta terra.*) Tametsi pios omnes ad gratiarum actionem hortatur atque incitat, tamen hoc simul respicit, ut confirmet promissionem quae dubia videri potuisset. Rebus enim afflictis turbantur conscientiae nostrae, atque ita vacillant ut non adeo facile sit in Dei promissiones solide recumbere. Denique homines aut suspensi haerent, aut trepidant, aut penitus labascunt, imo deficiunt. Interea quantisper occupat metus, vel anxietas, vel moeror, vix ulla consolatio admittitur: ideoque variis modis ipsos confirmari necesse est. Propterea tam mignifice beneficium huius liberationis praedicat Isaias: ut tametsi pii nihil omnino praeter mortem et exitium intuerentur, animum tamen spe melioris status erigerent. Eos igitur paene in rem praesentem adducit, ne dubitent amplissimam ipsis gaudendi materiam fore: tametsi nunc nihil praeter moerorem et luctum cernerent. Meminerimus ergo, quoties Dominus aliquid promittit, coniungendam esse a nobis gratiarum actionem, qua magis animos nostros excitemus: deinde, attollendas esse mentes ad potentiam Dei, qua longe lateque imperat omnibus creaturis. Nam simul atque manum exserit, coelum et terra commoventur. Quod si ubique signa apparent admirabilis eius potentiae, praecipuum specimen et maxime illustre agnosci vult in ecclesiae salute. Hac autem figura docet, nullum esse potius obsequium quod Deo praestent coelum et terra, quam si conspirent, et operas simul conferant ad ecclesiam iuvandam. Caeterum, ne fatiscant sub malorum onere fideles, antequam consolationem illis a Deo promittat, ad miserias placide ferendas hortatur. Nomine enim *pauperum* significat ecclesiam multis aerumnis in hoc mundo obnoxiam esse. Ut ergo misericordiae Dei participes simus, discamus sub cruce multisque molestiis cum gemitu et lacrymis ad eam eniti.

14. (*Atqui dixit Sion, Dereliquit me etc.*) Quo magis gratiam suam amplificet Deus, conqueritur adeo angustos et restrictos fuisse Iudaeorum animos, ut sibi fere via clausa fuerit, nisi malignas eorum cogitationes ingenti bonitate vicisset. Simul tamen vitium hoc corrigere studet, ut liberationem sibi oblatam et quasi obviam apertis animis excipiant, et sicuti propensus est ad ipsos iuvandos, sic etiam vicissim se comparent ad bene sperandum. Iam ad nos quoque pertinet haec doctrina, quia omnes fere, ubi Deus auxilium suum differt, misere angimur ac cruciamur: putamus enim nos desertos et abiectos. Ita facile obrepit desperatio, cui occurrere necesse est ne gratia Dei privemur. Et certe in hac dubitatione se prodit ac detegit nostra incredulitas, quod in Dei promissis non acquiescimus, ut moderate feramus vel castigationes, quibus nos ad poenitentiam sollicitat Deus: vel fidei probationes, quibus nos ad tolerantiam erudit, vel quascunque afflictiones, quibus nos humiliat. Merito itaque expostulat Deus cum Iudaeis, quod prava sua diffidentia oblatam salutem respuant, nec sustineant se iuvari. Neque vero restringit hoc vitium ad paucos, sed totam fere ecclesiam comprehendit, ut ostendat se erga Iudaeos beneficum ac largum fore ultra mensuram fidei ipsorum: imo cum ipsis se luctari, ut cum salute sua perrumpat obstacula omnia quibus eam arcebant. Videant ergo singuli nostrum, ne sibi in eo indulgeant aut adulentur. Litigat enim Dominus cum tota ecclesia, quod huiusmodi voces edat quae ex diffidentiae fonte manant.

15. (*An obliviscetur mulier.*) Ut diffidentiam istam corrigat, expostulationi exhortationem subiungit plenam suavissimae consolationis. Nam apta similitudine ostendit quantam sollicitudinem pro suis gerat, matri sese comparans, cuius adeo sollicitus atque anxius est amor in foetum suum, ut paternum etiam longo intervallo superet. Non satis ergo ipsi fuit patris exemplo uti (quod alioqui frequentissime usurpat) sed ut ardentissimum affectum suum exprimeret, matri se conferre maluit: nec liberos solum nominat, sed foetum in quem propensior affectus esse solet. Incredibilis enim est matris affectus in foetum quem fovet sinu suo, lactat, et sollicite curat: adeo ut insomnes ducat noctes, seque continuo maceret, et sui ipsius obliviscatur. Atque haec sollicitudo non tantum in hominibus apparet, sed etiam in feris bestiis: quae tametsi immanes sint natura, tamen hac in parte mansuescunt. Quum vero interdum contingat matres sic degenerare in monstra, ut immanitate feras superent, et foetus sui obliviscantur: subiungit Domi-

nus, etiam si id contingeret, se tamen nunquam populi sui obliturum. Nam affectus ipsius erga nos matrum omnium amorem ardore et vehementia longe exsuperat. Et tenendum illud Christi: Si vos, quum mali sitis, nostis bona dare filiis vestris, quanto magis pater coelestis? (Matth. 7, 11). Homines, tametsi pravi natura et amantes sui, curam liberorum habent: quid Deus, qui ipsa est bonitas? an affectum paternum exuere poterit? Minime vero. Quamvis igitur accidat matres (quod instar prodigii est) abiicere foetum suum: Deus tamen, cuius amor constans et perpetuus est in filios suos, nunquam eos abiiciet. In summa: describitur hic nobis immensa Dei cura, qui assidue pro nostra salute vigilat, ut eum nunquam defuturum nobis certo persuasi simus: tametsi multis magnisque aerumnis affligemur.

16. (*Ecce super palmas.*) Alia similitudine declarat immensam illam sollicitudinem quam pro nobis gerit Dominus. Vulgare est proverbium, nos aliquid tanquam proprios digitos tenere, quum rem memoriae penitus et serio infixam habemus. Et Moses, quum assiduam legis meditationem commendat, ligabis ea, inquit, in signum super manum tuam (Deuter. 6, 8): nempe ut Dei praecepta semper oculis suis proposita haberent. Nunc eandem similitudinem usurpat: perinde ac si diceret: Non possum intueri manus meas, quin te illic quoque contempler: te in animo meo insculptum gero, ut nulla oblivione deleri queas: tui denique oblivisci non possum, quin mei ipsius obliviscar. Deus quidem neque manus, neque corpoream figuram habet: sed ita tenuitati ingenii nostri sese accommodat scriptura, ut magnitudinem divini erga nos amoris exprimat. Quoniam vero ecclesia passim domicilium, vel urbs Dei nominatur (unde etiam aedificationis metaphora passim occurrit in scripturis) ideo murorum similitudinem adducit: qua incolumem ecclesiae statum significat, ac si diceret sibi curae semper fore ut vigeat ac floreat Ierusalem. Notandum tamen est murorum nomine metaphorice rectum ordinem politiae et disciplinae notari, cuius sedulum et indefessum custodem se Deus fore affirmat. Meminerimus autem hanc prophetiam habuisse locum in misera illa vastitate, quum diruti essent muri Ierusalem, quae viva ecclesiae imago fuit, templum excisum, eversa politia: denique, pessumdata ac propemodum deleta funditus omnia erant. Nam mox promittit futurum ut omnia instaurentur.

17. (*Festinant structores tui.*) Declarat quod breviter dictum fuerat superiore versu. Vana enim videri potuisset illa sententia de assidua sollicitudine quam gerit Dominus de ecclesia sua et muris eius, quos dirui atque everti sinit. Propterea subiunxit explicationem, quod devastabitur illa quidem, sed deinde in integrum restituetur. *Structores.* Hinc colligere licet quae sit vera instaurandae ecclesiae ratio: nempe, si Dominus architectos mittat a quibus exstruatur: deinde, si procul abigat vastatores qui eam diruunt. Etsi enim per se et praeterita hominum opera ecclesiam erigere posset Deus, dignatur tamen eorum manus interponere: et quanquam solus arcana spiritus virtute totum hoc aedificium complet, benedicit tamen illorum laborem, ne sit inutilis. Ab ipso igitur petendi et exspectandi sunt architecti: quum eius proprium sit idoneos reddere (quemadmodum admonet Paulus [2. Cor. 3, 6]) et cuique assignare suas partes. Rogandus est etiam non modo ut mittat operarios in messem suam: sed ut virtutem suppeditet et efficaciter dirigat, ne frustra operi incumbant. Nam singulari eius beneficentia accidit ut cum aliquo fructu evangelii doctrina praedicetur. Sed neque hoc sufficeret, nisi procul abigeret vastatores. Satan enim innumeris artibus ecclesiam invadit atque oppugnat: nec desunt ei ministri et satellites, qui nervos omnes in id intendunt, ut Domini aedificium diruant, vel corrumpant, vel impediant. Petendum igitur assidue ut eorum conatus avertat. Quod si minus ex animi nostra sententia id succedat, vitia ipsi nostra et ingratitudinem accusemus: nam Dominus haec beneficia abunde in nos conferre paratus erat.

18. (*Leva per circuitum oculos tuos.*) Excitat quasi re praesenti ecclesiam ad magnificum opus hoc contemplandum, et cernendos hominum coetus, qui undiquaque ad ipsam confluent. Sicuti autem collectio haec pios animos fulcire debuit in dissipatione: ita qui eius oculati fuerunt testes ad gratitudinem incitari oportuit. Unde apparet vaticinium hoc utroque tempore fuisse utile, quum et res adhuc sub spe esset abscondita, et postquam eventu comprobata fuit. Tametsi vero generaliter universam ecclesiam compellet, tamen ad singulos quoque pertinet hic sermo, ut et communiter omnes, et seorsum singuli haec promissa amplectantur. Quum autem oculos attolli iubet, significat nos ideo animis deiici, quod non attente, ut decet, opus Domini inspiciamus: sed tanquam velum oculis oppositum habeamus, quod ea quae ante pedes posita sunt intueri vetat. Hinc accidit ut nihil concipiamus fiduciae, sed in rebus confusis desperatione propemodum obruamur. Quod si haec toti ecclesiae dicuntur, reputet secum unusquisque quantum laboret hoc vitio: et subinde se sollicitet atque expergefaciat ad opera Domini intuenda, ut toto animo in promissis eius conquiescat. Electos ecclesiae congregari dicens significat, ut sint unum corpus sub Christo, ac velut unum ovile sub eodem pastore, quasi eodem sinu oportere colligi: quia non alios pro suis ducit Christus ac censet, nisi qui fidei

unitate in corpus unum coalescunt. Quisquis ergo in numero filiorum Dei haberi volet, sit filius ecclesiae. Semper enim alieni erunt a Deo qui ab ipsa segregantur.

(*Quasi ornamento.*) Ostendit propheta quis sit verus ecclesiae ornatus: nempe, si liberos quamplurimos habeat, qui fide ad ipsam aggregentur, et regantur spiritu Dei. Hic verus splendor: haec ecclesiae gloria est: quibus si careat, deformis ac squalida, imo veluti lacera ac discerpta erit. Unde perspicimus quam belle teneant papistae quomodo rite ipsam ornari oporteat. Toti enim in pictis tabulis, in statuis, in lapidum structura, in auro, gemmis, et vestibus pretiosis, hoc est, in puppis, tanquam pueri, occupantur. At vera ecclesiae dignitas, quatenus spiritus sancti donis constat, interior est. Deinde in fidei et pietatis profectu sita est. Unde sequitur, suis ornamentis praeclare instructam esse, quum populus fide coniunctus ad Deum rite colendum in eius sinu convenit. Quo autem plus certitudinis habeat haec promissio, Dominus iusiurandum adhibuit: nempe, ut nos a diffidentia revocet: et quum interitum eius instare putabimus, de restitutione ipsius atque instauratione certi simus. Quod si unquam haec doctrina necessaria fuit, hoc maxime tempore necessaria est. Quocunque enim oculos convertimus, nihil occurrit praeter horrendam vastitatem. Quid ergo nobis agendum est, nisi ut hoc Dei iureiurando suffulti eluctemur ex desperatione? nec terreamur paucitate nostra quae nos contemptibiles mundo reddit: nec dubitemus quin multi ex electis dispersi vagentur, quos tandem Deus in ecclesiam aggregabit. Ergo erigendi sunt animi, atque attollendi fide oculi, ut non solum in unam aetatem, sed in longissimum tempus spem nostram prorogemus.

19. (*Quoniam desolationes tuae.*) Confirmat aliis verbis quod iam vidimus, mutationem quam promisit in manu Dei esse, ut ecclesia, quae diu vastata ac dissipata fuit, brevi multos habeat incolas: ita ut sit angustior locus quam ut omnes capere possit. Utitur similitudine urbis vastatae, cuius muri et aedificia instaurantur, ad quam cives tam magno numero redeunt ut dilatanda sint eius pomoeria, quod prior ambitus omnes continere nequeat. Non solum ergo intelligit reductionem populi e Babylone, sed restitutionem quae per Christum facta est: quum scilicet ecclesia non tantum per Iudaeam, sed etiam per universum orbem longe lateque propagata est. Addit etiam praesidium fore paratum si qui eam hostes infestent: imo quietam fore ab eorum iniuriis et molestiis, quia Deus procul ipsos abiget: non quod ecclesia unquam in totum pacata fuerit, et ab omni hostili violentia immunis: sed tamen Deus suorum infirmitati parcens impios prohibuit, eorumque impetus repressit, aut discussit, ne saltem ex ecclesiae ruinis regnum Satana cresceret.

20. (*Adhuc dicent.*) Idem argumentum pros quitur Isaias: atque restitutionem ecclesiae sub di versa figura promittit. Eam autem mulieri vidua aut potius sterili comparat, ut miserum et calami tosum eius populi statum declaret. Tot enim pr mebatur angustiis, ut memoria gentis penitus dele videretur. Nam permixta Chaldaeis, qui captiva illam tenebant, in aliud propemodum corpus tran ierat. Non mirum igitur si eam sterili matri con parat, quum nulli in futurum tempus liberi gign rentur. Prius floruerant Iudaei: sed collapsum e regnum et concidit totus vigor: nomen deniqu fere exstinctum est, quum in exsilium eiecti sun Promittit ergo futurum ut emergat ex squalo ecclesia, et quae nunc solitaria est eum statum r cuperet quem prius habuerat. Atque hoc includit sub voce *adhuc*, ne diffidant in arbitrio Dei es reddere quod olim dederat, quamvis ad temp ablatum fuerit. Quod nonnulli per *filios* orbitat filios orbatos intelligunt, non satis convenire put Nam orbitas et sterilitas potius ad ecclesiae pe sonam refertur. Ideo amplificandi causa sic voc qui praeter spem orbae et sterili dati fueru *Secede alio mihi*, id est, in gratiam meam. N quod piis conveniat fratres suos extrudere vel m vere loco: sed loquendi formam ex vulgari sermo mutuatus est propheta, ut significet nullam inco moditatem fore obstaculo quin multi admitti cupia et sibi locum aliquem dari. Hoc autem factum e quum Dominus ex toto orbe innumeros homin collegit. Nam subito et praeter spem hominu repleta est ecclesia, quae prius vacua erat: amp ficati eius fines longeque et late extensi sunt.

21. (*Et dices in corde tuo.*) His verbis admir bilem, de qua nunc agit, ecclesiae restitution fore denuntiat, atque ideo introducit admirant ipsam, atque obstupescentem, quod inusitata atq inopinata ratione restituta sit. Nec profecto huiu modi descriptio supervacanea est. Nec enim nova soboles quotidie succrescit hominibus, q genus humanum propagatur, ita nascuntur filii D et ecclesiae, qui non ex carne et sanguine, s arcana virtute Dei, in novas creaturas reformant Natura enim a regno Dei alieni sumus. Si qu ergo novum hoc opus atque insolitum consideret, qua ratione propagetur ecclesia et duret, obstup scere cogetur. Hanc autem admirationem ha fictam fore, ut saepe ab adulatoribus proficiscunt eiusmodi voces, sed ex animo profecturam e ostendit: quoniam iusta erit causa admirandi, qu Dominus servarit ecclesiam in tantis periculis, no que et inexspectata sobole propagarit. Quis en putasset, quo tempore contemptissimi erant Iuda omnique probrorum et miseriarum genere obru

hic aliud argumentum tractat Isaias. Nec enim agit de universali hominum salute, sed de ministerio verbi, cuius vindex erit Dominus adversus impiorum insultus: nec eorum fraudibus aut iniuriis servos suos opprimi sinet. In fine versus clarius demonstrat se non in umbra et otio iactare fortitudinem, ac si nullus facesseret negotium: sed quamlibet infestis copiis gravetur, se tamen fortiter in gradu stare: quia paulo post sua fragilitate concident et evanescent quicunque cum verbo Dei bellantur. Et quasi rem oculis cerneret, demonstrativa particula utitur: Ecce instar vestium consumpti a vermibus peribunt. Eadem similitudine utitur Psaltes, dum huius saeculi homines comparat cum filiis Dei. Illi enim, tametsi speciosi sint, ac luceant instar vestium splendidarum, peribunt: qui vero nunc in sordibus iacent fideles novo splendore donati tandem fulgebunt ut stellae. Hic vero proprie de protervis canibus loquitur, qui infesti sunt piis doctoribus, iisque insultant. Tametsi enim magni aestimentur ab hominibus, summamque apud ipsos autoritatem obtineant, concidet tamen atque evanescet eorum splendor, ut vestium quae a tineis eroduntur.

10. (*Quis in vobis.*) Postquam concionatus est de invicto Dei praesidio quo muniti sunt omnes prophetae, sermonem convertit ad pios, ut se verbo Dei regi patiantur, atque dociles sese praebeant. Unde colligere licet quatenus sese extulerit pia iactantia contra suos obtrectatores. Nam quum tunc inter Iudaeos numero et multitudine longe praevalerent impii, periculum erat ne fidem paucorum obruerent. Et interrogans ubi sint timentes Deum, paucitatem eorum notat. Interea seorsum eos compellat, ut se a promiscua turba explicent, nec consentiant pravis et damnatis consiliis: sicuti ca. 8 vidimus: Ne dicatis, Conspiratio etc. Quamvis ergo suo numero ingentem exercitum conficiant Dei adversarii, quosdam tamen residuos esse non dubitat Isaias, apud quos proficiet eius doctrina. Eos autem alloquitur qui Deum timent: quoniam ubi nulla religio ac Dei timor, nullus etiam doctrinae aditus patere potest. Videmus enim quam proterve eam reiiciant qui alioqui acuti ac perspicaces haberi volunt, nam quia fastu inflati, a modestia et humilitate abhorrent, in hac Dei sapientia plus quam stupidi sunt. Non abs re igitur hoc fundamentum statuit: nempe timorem Dei, ut verbum eius attente diligenterque audiatur. Unde etiam apparet nusquam esse verum Dei timorem, nisi ubi datur audientia verbo ipsius: nam hypocritae quidem magno supercilio iactant pietatem et timorem Dei: sed produnt pervicacem contemptum, quum evangelii doctrinam omnesque pias monitiones reiiciunt. Haec enim certa ipsorum probatio est, ut fucus quem facere volunt detegatur.

(*Audiat vocem servi eius.*) Poterat simpliciter dicere vocem Dei: sed nominatim dixit *servi.* Deus enim audiri non vult nisi ministrorum voce, quorum opera utitur ad nos docendos. Primum autem de se loquitur Isaias: deinde etiam de omnibus aliis, quibus eadem provincia iniuncta est: ac subest tacita antithesis inter audientiam quam exigit, et licentiam spernendae doctrinae, quam profani homines dum vilipendunt, sua etiam petulantia multos vanos et futiles inducunt ad similem contemptum. Quia fidelibus licebat contra excipere non sibi constare fructum suae pietatis, sed misere affligi, perinde ac si perdite vixissent: praevertit et occupat propheta hanc querimoniam, affirmans pios, quamvis hactenus duriter tractati fuerint, tamen non frustra parere Deo et verbo ipsius. Nam si in tenebris ambularunt, futurum esse tandem ut luce Domini fruantur. Per tenebras hic intelligit propheta non ignorantiam aut caecitatem humanae mentis: sed afflictiones quibus filii Dei propemodum opprimuntur. Atque haec consolatio est cuius antea meminit, quum testatus est sibi linguam eruditorum datam esse, ut verbum lasso administraret. Ita hic promittit futurum ut consolationem capiant, qui hactenus tot miseriis deiecti ac fere oppressi fuerunt.

11. (*Ecce vos omnes.*) Exprobrat Iudaeis quod propriam sibi lucem accendere quam accedere ad lucem Dei malint. Hic locus male expositus fuit: quod si verum eius sensum tenere velimus, notanda est antithesis inter lucem Dei et lucem hominum: id est, inter consolationem quae affertur per verbum Dei, et vana hominum solatia, dum rebus inanibus ac nihili conantur ac satagunt angores suos allevare. Nam quum prius de luce et tenebris loquutus sit, ac piis lucem promiserit, qui vocem Domini audiunt: hanc lucem a Iudaeis reiectam esse docet, ut aliam sibi accenderent: atque futurum denuntiat ut ipsi tandem hac luce, velut incendio, absumantur. Sic exprobrat Christus Iudaeis (Ioh. 5, 33), quod in luce Iohannis exsultarent: quoniam eius persona ab obscurandam aut potius exstinguendam Christi gloriam abutebantur. Obiicere enim personam Iohannis, quae Christi gloriae tenebras obduceret, nihil aliud erat quam lucem Dei in homine mortali fulgentem exstinguere, ut aliam sibi accenderent: non quae viam monstrando ipsos dirigeret, sed in qua praepostere exsultando praecipites huc et illuc ferrentur. Dicens autem, circumdatos scintillis, perstringit varias ipsorum cogitationes, quibus incitati huc atque illuc incerti ferebantur: vanitatemque eorum hoc modo deridet, quod in quamcumque partem eos traherent vanae illecebrae libenter et cupide currebant.

(*Ite.*) Ac si diceret: Experiemini quam inanis et evanida sit lux vestra ubi vos spes de nihilo

enim vocari putant, quod effoetus esset: Saram cavernam, quod esset sterilis. Sed utrique meo iudicio falluntur: nam simplex metaphora est, sumpta a lapicidinis, atque ipsos ex Abrahamo et Sara eductos esse dicit, ut lapides e rupe et caverna exciduntur. Hac doctrina et admonitione fulciri pios in clade gentis plus quam operae pretium fuit. Semen Abrahae promiserat Deus fore sicut stellas coeli et arenam maris: exciderat haec in speciem promissio in ea vastitate, ubi qui residui erant nihil fere differrent a paucis acinis post peractam vindemiam. Sed quum iam experti essent quam efficax esset Dei virtus ad creandum e nihilo ingentem populum, bene sperare iubet propheta, ne Deo sint ingrati: et sermonem directe convertit ad fideles, quibus molesta erat haec tentatio. Nec enim omnes alloquitur. Sed eos tantum qui promissioni locum dare poterant, nempe quos vocat sectatores iustitiae. Nam incredulis et hypocritis scatebat regio, qui pridem a studio pietatis defecerant: quo maiori laude digna fuit eorum perseverantia qui sequi quod rectum est non destiterunt. Ubi vero est iustitiae studium, illic datur Deo audientia: ubi est incredulitas, nulli promissioni locus esse potest. Quamvis ergo iactarent se filios Abrahae, tamen non omnes huius doctrinae capaces erant. Rationem autem sectandae iustitiae docet, nempe, si quaeramus Dominum. Eos enim qui specimen iustitiae prae se ferunt, nec intendunt in hunc scopum, tota via errare necesse est. Sunt igitur haec duo inter se coniungenda: nempe, studium iustitiae et inquisitio Dei.

2. (*Quoniam unicum vocavi eum.*) Haec applicatio satis demonstrat quorsum pertineat haec prophetae exhortatio, nempe ad erigendos piorum animos in spem melioris status. Unicum vocasse dicit, non tantum quod nullos secum haberet, quum evocatus est e patria sua: sed quia Dominus ipsum in terra Chanaan absque liberis ad effoetam usque senectutem habitare passus est: ita ut nulla spes ipsi esset suscipiendae prolis, praesertim quum sterilis quoque esset Sara: tandem filius unus quasi in orbitatis solatium illis datus, paulo post ad mactationem trahi videtur. Eum tamen Dominus magno liberorum numero auxit ac locupletavit. Quam necessaria fuerit Iudaeis haec consolatio, nuper attigi: et facile est ex misero et infelici eorum statu, quemadmodum historiae satis testantur, iudicare. Hodie quoque nobis in hac ecclesiae dissipatione pernecessaria est, ne frangamur animis ob paucitatem nostram: et Deum inusitatis modis ecclesiam suam adaucturum speremus. Nam huius rei speculum hic apertissimum et lucidissimum in benedictione, qua Dominus Abrahae ad extremum usque senium orbi et solitarii sobolem adauxit, contemplamur. Nec enim ad Iudaeos tantum pertinet ista promissio, sed ad reliquas gentes: ob quam etiam causam non Abram, sed Abraham vocatus est.

3. (*Utique consolabitur Iehova Sion.*) Ostendit propheta exemplum in persona Abrahae editum fuisse, quod omnibus saeculis conveniat: nam ut Dominus tantam sobolem repente ex uno homine genuit: sic etiam miris et incognitis rationibus ecclesiam suam populosam redditurum: non semel tantum, sed quoties orba et solitaria esse putabitur. Sic etiam Paulus ad Romanos capite quarto (v. 24), postquam de fide Abrahae loquutus est, atque ipsius excellentiam praedicavit, eam doctrinam unicuique nostrum accommodat: Quod in spem contra spem crediderit: neque in varias partes mens eius distracta sit: sed persuasum habuerit, Deum quae promiserat simul efficere posse, tametsi incredibilia atque ab omni ratione aliena viderentur. Quod addit, *vastitates eius*, posset resolvi: Dominus consolabitur ecclesiam suam, non tantum quum florebit, sed etiam quum vasta erit et in solitudinem redacta. Vastari enim et deformibus ruinis fere ad interitum usque corrumpi oportuit, antequam sentiret hoc de quo agitur auxilium. Quod sequitur, ex deserto fore *quasi locum delitiarum*, alludit propheta ad locum Mosis, ubi refert hominem initio in horto Eden, id est, in loco delitiarum collocatum esse: unde expulsus est sua culpa. Nunc vero nos qui privati sumus illa Dei benedictione quam in primum parentem contulerat, in universo orbe exsulamus, atque delitiis illis privamur. Proinde quoties accidunt magnae clades, atque invertitur ordo rerum, et misere vastantur omnia ac dissipantur, nos infidelitatis nostrae ac vitiorum, quae magna sunt, poenas dare intelligamus: ac meminerimus illius sententiae quae in primum parentem, aut potius in universum genus humanum lata est. Idque quum in omnibus vitae nostrae partibus, tum vero maxime quum dissipatum atque eversum ecclesiae statum cernimus. Terra enim, quae alioqui omnium bonorum genere abundaret, nostra culpa in solitudinem redacta, ecclesia quae ubique floreret diruta atque dissipata est. *Laetitia et gaudium.* Significat tantam fore mutationem ut non amplius gemat aut conqueratur ecclesia. Nihil enim praeter moerores et gemitus in ea audiri poterat, quum dura captivitate premeretur. Nunc instaurata exsultabit, et gratias aget Deo: qua in re simul gratitudinis admonemur, ut prorumpamus in laudem Dei et gratiarum actionem, quum eius bonitatem experti sumus.

4. (*Attendite ad me popule mi.*) Non abs re sibi toties audientiam fieri petit Dominus. Satis enim experimur quam simus tardi ad ipsum audiendum, praesertim rebus adversis: quum vel maxime consolatione opus esset, eam respuimus impatientia nostra, ac deficimus. Debet igitur unusquisque

Dei, saepe tamen ianuam claudunt iustitiae eius, ne ad ipsos usque perveniat, dum praeoccupati rebus adversis occludunt aures, ac prope animum despondent. Ut ergo admittant promissa, ut dent consolationi locum, excitat eos atque erigit propheta. Notanda est autem sermonis series. Exprimit enim qualem Dominus populum habere velit: nempe qui iustitiam norit: deinde qualis haec notio sit, ipse explicat: quum scilicet insitam atque infixam cordi legem habet. Nulla enim iustitia sine verbo Domini esse potest: nullae hominum leges, quamvis bene constitutae, nos ad veram iustitiam adducent. Adumbrare quidem poterunt, sed nunquam vere expriment. Simul vero ostendit quomodo proficiendum sit in lege Domini: nempe quum eam animo complectemur. Sedes enim legis huius non in cerebro, sed in corde est, ut coelesti doctrina imbuti penitus innovemur.

8. (*At iustitia mea.*) Quoniam piis Dei servis varia probra et vituperia sustinenda sunt ab hostibus verbi: ideo propheta ipsos hortatur ac incitat ad ea fortiter sustinenda. Saepe enim magis ignominia hominum et convitiis, quam gladiis et flammis commovemur: sed laudi et gloriae ducendum est, quod iis contemptui atque exsecrationi sumus. Porro hinc exsurgit magnanimitas, quod tametsi nos veluti quisquilias aut scobes reiiciat mundus, Deus nos in pretio habet: quia communem cum ipso causam sustinemus. Praeferamus ergo cum Mose opprobrium Christi thesauris Aegyptiorum. Laetemur cum apostolis, qui alacres et laeti discedebant a conspectu concilii, quod digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur. Porro quia levis esset nobis consolatio ex interitu impiorum, nisi salvi essemus, ostendit qualis conditio nostra futura sit: nempe, quod nunquam destituemur iustitia et salute Dei. Sed videtur parum apta huiusmodi comparatio, dum impiorum exitium cum iustitia sua confert. Poterat enim multo commodius et apertius dici: Tametsi reprobi exsultent, tamen propediem peribunt: pii vero, tametsi videantur mortui, vivent. Sed quum nullam nostri mentionem faciat, ac perpetuitatem iustitiae Dei solummodo commendet, obiici potest, nihil inde nos iuvari, qui fere oppressi sumus. Verum his verbis admonet propheta, petendam esse inde consolationem in aerumnis nostris, quod incolumitas et salus nostra quodammodo| in Deo inclusa sit. Nam quamdiu in se ipsis haerent homines, vel subsidunt, nihil bonae spei omnino concipere possunt, quod non statim excidat. Ad Deum igitur convertendi sunt animi, cuius misericordia manet a saeculo usque in saeculum super timentes eum, ut inquit David (Psal. 103, 17): et iustitia eius super filios filiorum. Quoniam ergo salus in bonitate Dei fundata est, eo nos revocat Isaias, ut in nihilum redigantur homines, atque in Deo solo fiducia locetur. Sic enim colligendum est: salutem esse in Deo, non qua se ipsum, sed qua nos conservet: iustitiam, quam in defensionem nostri et conservationem exserat. Proinde ex perpetuitate salutis et iustitiae divinae colligendum est, Dei servos interire nullo modo posse: quemadmodum etiam nuper citavimus ex Davide (Psal. 102, 29): Tu idem es, et anni tui non deficient: filii servorum tuorum habitabunt, et posteritas eorum in saeculum firmabitur. Itaque videmus ut perpetuitatem illam filiis Dei applicet, qui non in se ipsis, sed in Deo subsistunt, et in eo salutis suae fundamentum habent.

9 et 10. (*Suscita te.*) Hic docet propheta, quum Deus nos erigit suis promissis, simul precibus instandum nobis esse, ut praestet ea quae promisit. Nec enim ideo nos consolatur ut socordes reddat, sed ut studio precandi maiore accendamur, fidemque nostram assidue exerceamus. Loquitur autem propheta ex sensu nostro: quia Deum dormire existimamus quamdiu inopiae nostrae non succurrit. Et eousque nobis indulget Dominus, ut nos pro sensu infirmitatis nostrae loqui et orare sinat. Petunt ergo pii a Domino ut expergefiat, non quod eum otiosum in coelo iacere putent: sed potius fatentur tarditatem ac ruditatem suam, quod nequeant aliud de Deo concipere, quamdiu opem eius non sentiunt. Sed interea, tametsi caro eum dormire aut miserias nostras negligere putet, altius assurgit fides, atque perennem eius virtutem apprehendit. Excitari ergo et indui fortitudine dicitur, quum virtutis suae documenta praebet, quod alioqui eum iacere aut quiescere existimemus. Interea propheta brachium Dei quod absconditum erat compellans, quasi in eius conspectum pios adducit, ut statuant non alia de causa misere et duriter se affligi ab hostibus, nisi quia Deus auxilium suum subduxit. Cunctationis autem causa alibi ostensa fuit, quod se ab eo alienaverat. Per dies antiquos memoria repetendum esse docet quidquid iam olim Dominus pro salute suorum egit. Tametsi enim cessare videatur, et abiicere curam nostri, idem tamen Deus est qui olim praeerat ecclesiae suae. Proinde quos in tutelam suam recipit, eos nunquam deserere aut abiicere potest.

(*Saeculis olim praeteritis.*) Haec repetitio melius exprimit, non solum consideranda esse quae nuper, sed quae iam olim acciderunt. Nam ad vetustissimas usque aetates extendere animos nostros convenit, ut emergant supra tentationes, quibus alioqui facile esset eos obrui. Testimonia igitur gratiae, quae Deus variis aetatibus multa ediderat, hic coacervat propheta, ut si pauca non sufficiant, ipsa tamen multitudo penitus confirmet ecclesiae fidem. Caeterum quia nimis longum fuisset integrum catalogum texere, praecipuum illud specimen

et prae aliis memorabile producit in medium, quod scilicet semel ex Aegypto mirabiliter redemptus esset populus. Nec enim mihi dubium est quin per Rahab intelligat superbam et ferocem Aegyptum: quemadmodum etiam Psalmo 87 (v. 4), Memor ero Rahab, et Babylonis inter familiares meos. Similiter Ezechiel (29, 3) regem Aegypti draconem vocat: Ecce ego ad te Pharao rex Aegypti, draco magne, qui habitas in medio fluviorum tuorum. Satis constat, atque inter omnes convenit, hic in memoriam reduci mirificam liberationem populi ex Aegypto. Si tunc superbia illa Aegypti domita ac compressa est, si profligatus draco, cur non idem nobis quoque sperandum erit? Quaerendo annon illud sit idem brachium ratiocinatur a natura Dei: nec enim posset hoc de hominis brachio praedicari, cuius vires, tametsi magnae fuerint, tempore minuuntur ac pereunt. Milo, qui robustissimus fuerat, senio confectus, brachia sua intuens, gemebat, quod priscis illis viribus suis destitueretur. At non est ita in Deo, cuius vires nullo aevo minui possunt. Hoc enim legendum est ἐμφατικῶς, Annon illud es? quoniam ostendit eundem esse Dominum qui olim fuit, quum immutabilis maneat. Tametsi autem non omnia miracula referat Isaias, quae edita sunt a Deo quum e servitute Aegypti populum suum eduxit, tamen paucis comprehendere voluit omnia quae a Mose referuntur, ut quam variis modis Dominus potentiam suam demonstrasset, Iudaei paucis admoniti observarent. Ponitur autem maris rubri exsiccatio, non modo propter insignem miraculi praestantiam, sed quia in hunc finem tot iam miracula praecesserant, ut populus ab iniusta vi et tyrannide ereptus in terram sibi promissam transiret. Ideo specialiter commemorat propheta viam redemptis patefactam esse. Atque hoc exemplo nobis reputandum est qualis erga nos fuerit Deus, ut eum non dissimilem sui fore in posterum quoque statuamus, sicut ex contextu patet.

11. (*Ergo redempti.*) Nunc clarius exprimit quod breviter attigerat: postquam enim magnifica Dei opera retulit, quibus olim potentiam suam ostendit in Aegypto, ut populum suum liberaret: colligit nec mare, nec altas rupes, nec abyssos, ne inferos quidem ipsos obstare posse quominus populum e Babylone educat. Atque ut magis confirmet, et exemplum illud accommodet, redemptos vocat, ut id ad se pertinere intelligant, quod se liberatorem populi sui nominat: nec dubitent quin tale in ipsis liberandis exemplum editurus sit quale iam olim spectatum fuerat, quum eadem sit ratio.

(*In Sion.*) Nempe in eum locum ubi nomen suum voluit invocari, ut instauretur templum et purus Dei cultus restituatur. Nam quum Iudaeis in exsilio babylonico idem auxilium sperandum esset quod experti fuerunt patres: quia Deus similiter ipsorum quoque esset redemptor, una in re superiores erant patribus, quod tunc montem Sion elegerat Deus, ubi pollicitus fuerat aeternam sibi fore requiem. Quoniam vero mirabile futurum erat opus Dei quod promittit Isaias, ideo populum hortatur ad laudem et gratiarum actionem. רנה quidem simpliciter pro exsultatione accipi potest: sed quum saepe laudem significet quae Deo tribuitur, quum eius beneficia agnoscimus, malo in hac significatione hoc loco accipere. Magnam vero et insperatam mutationem fore significat, ita ut amplissimam gaudii et gratiarum actionis materiam habeant. Gaudium super caput fore dicens, alludit ad coronas quibus sese ornabant in laetis conviviis. Addit gaudium apprehensuros, quo firmam et solidam fruitionem denotat. Postremo amplificandi causa addit profligatum iri omnem moerorem, ne metuant quod accidere solet, ut celeri conversione facta, extrema gaudii luctus occupet. Interim admonet propheta, tametsi gemant ac versentur in moeroribus, patienter exspectent hunc exitum quem promittit.

12. (*Ego, ego sum.*) Hic non tantum gratiam et salutem pollicetur Iudaeis, sed cum ipsis expostulat Dominus, quod fidem sibi derogent, suamque potentiam minoris faciant quam decebat. Est enim prorsus indignum, sic expavescere ad hominum minas, ut auxilium Dei pro nihilo ducatur: quia in hunc finem attollit suam potentiam, ut nos saltem contra omnes impetus fulciat. Quare homines nimium metuendo prodimus Dei contemptum. Unde apparet quam iniquum sit, Deo ad quietem vocante, ad hominum terrores tumultuari. Et certe mira est hominum ingratitudo, qui dum audiunt a parte sua Deum stare, nullam ex tam magnificis eius promissis spem concipiunt, ut intrepide exclamare audeant: Si Deus pro nobis, quis contra nos? Itaque in periculis haerent attoniti: ac multo plus homini mortali tribuunt potentiae in nocendo quam Deo in iuvando. Merito ergo exprobrat Iudaeis, quod se his promissis non muniant, atque invictos se praebeant adversus omnia pericula. Nam summa contumelia afficitur Deus, quum de ipsius veritate dubitatur: quia scilicet ita nos exanimant humani terrores ut in eius promissis conquiescere nequeamus. Haec autem repetitio magis afficit: Ego, ego. Is enim consolationem promittit qui verax est, in quem nihil hominum vires aut consilia efficient. Quum ei diffidis, sequitur te non cogitare quisnam sit. *Ut timeas ab homine.* Quam fragilis, caduca, fluxa et vana sit hominum conditio commemorat, quo magis amplificet socordiae crimen, ubi umbra et fumus Deo praefertur. Ostendit autem homines quamdiu memores sunt Dei, metu exanimari non posse. Quum ergo periculis ingruentibus obstupescimus, sequitur nos Dei oblitos esse. Ideoque subiicit,

13. (*Et oblita es.*) Nec vero satis est imaginari aliquem esse Deum, sed eum agnoscere ut nostrum, et amplecti debemus. Quod *factorem* vocat, ad universalem creationem referendum non est, sed ad regenerationem spiritualem: sicuti iam aliis locis monuimus. Quo sensu vocamur etiam a Paulo (Ephes. 2, 10) τὸ ποίημα Dei, quod ad omne opus bonum ab ipso creati simus. Ergo si creationis nostrae et adoptionis memores sumus, ex principiis continuum progressum licebit sperare, ne ingrati simus Deo, ubi veracem se certa experientia probavit. Porro speciali benevolentiae qua Deus populum illum amplexus erat, simul adiungit immensam eius potentiam, quam opponit hominum imbecillitati, quos antea foeno comparavit. Eam autem ab operibus demonstrat, ut stupidissimos esse oporteat qui eam non animadvertant: nec enim oculos ullam in partem convertere possumus, quin amplissima divinae bonitatis et potentiae testimonia sese offerant: quae tamen per synecdochen breviter designat, quum dicit coelos ab eo expansos fuisse, terramque fundatam. Summae igitur vecordiae et ignaviae est, ipsius oblivisci, quum tot signis atque monumentis in memoriam hominum revocetur.

(*Et formidasti.*) Persequitur eandem comparationem. Quid enim sunt homines, inquit, ut eos reformides, si cum Deo compares, qui auxilium tibi suum promittit? Atrox certe fit iniuria Deo, nisi potentiorem ipsum ad nos servandos, quam hostes ad perdendos esse intelligamus. Vult ergo considerari Dominus a nobis quisnam et qualis sit, quam longe et late pateat eius potentia, ne mortalis hominis furorem, qui turbinis aut fumi instar evanescit, metuamus.

14. (*Festinat exsul.*) Versiculus hic varie exponitur: nam aliqui ad Cyrum referri putant, atque ita dictionem צעה transitive accipiunt, atque exponunt, Migrare faciens. Sed magis receptum est, ut pro vincto et oppresso, aut exsule accipiatur qui vagus et inquietus errat. Nec vero tantum exsulabant Iudaei, sed ita captivi erant ut liber in patriam reditus ipsis esse non posset. Itaque de Iudaeis hoc interpretor. Sed adhuc bifariam intelligi potest: aut quod nimiam ipsorum festinationem castiget propheta, quod impatienter reditum appeterent: aut quod mature reditum in patriam adventare significet, ut ne taedio exanimati succumbant: quasi diceret, tempus mox venturum quo se ad profectionem accingant. Atque haec secunda expositio magis recepta est: quam libenter sequor, quoniam optime quadrat contextui prophetae. Sed absurdum videri posset, quod brevi rediturum significet populum, cuius tam diuturna fuit captivitas: atqui Deus non abs re id mox venturum dicit, quod differt in opportunum tempus. Tametsi enim longum nobis videatur, quia tamen aptum et idoneum, breve est. Et certe breve fuit tempus, si monarchiae illius statum consideres, quae tam ampla, tamque firma erat, ut nullo aevo dirui posse videretur. Quae ergo nobis videntur diuturna in promissis Dei brevia videbuntur, modo ne oculos in coelum attollere pigeat. Sensum hunc confirmat quod proxime sequitur: Ne moriatur in fovea captivus. Haec igitur Dei festinatio est, ad suos liberandos mature occurrere, ut ex profundo emergant incolumes: nec promittit Dominus populo suo repentinum quoddam auxilium, ut eum solummodo e vinculis educat, sed etiam ut liberatum beneficentia sua prosequatur: nam omnia ei ad victum et cultum necessaria promittit, ut se perpetuo curae Deo fore confidat: nec enim ad momentum opitulari suis, sed perpetuo adesse solet.

15. (*Et ego Iehova.*) Iterum potentiam suam praedicat Dominus: quoniam tanta est hominum diffidentia et tarditas, ut quamvis saepius praedicetur, tamen de ea non satis esse persuasos levissima quaeque tentatio demonstret. Subinde enim ad se redeunt, dum premuntur malis: nec ad se pertinere putant quod audiunt penes Deum esse. Porro non loquitur generaliter, sed profert specimen illud, cuius antea frequenter meminit: quia patres semel redimendo posteris aeternae salutis spem dederat. Proinde merito exclamat se eundem esse Deum qui pridem secuit mare: miraculum etiam illustrat, fluctus quamlibet sonoros suo nutu se datos esse dicens. Nullos ergo fluctus quamlibet turbulentos esse sciendum est, quos Dominus non componat ac tranquillet liberandae ecclesiae suae causa. Ipse enim virtute sua placat, et tranquillum reddit mare (ut inquit Iob [26, 12]) tametsi furioso ruat impetu: impellit etiam et commovet, quum ei visum est: quamvis proprie alludat, sicut attigi, ad historiam redemptionis. *Iehova exercituum.* Ornatur hoc titulo Dominus, ut quam late pateat eius potestas intelligamus. Eam autem demonstrat quoties vult ecclesiae suae opem ferre.

16. (*Et posui verba mea.*) Iterum redit ad doctrinam quam prius attigerat: nempe Dominum consolari ecclesiam suam: Ego, ego sum qui te consolor: ita nunc se prophetarum ori inseruisse dicit quod dicturi essent. Unde colligere licet haec non proficisci ab homine, qui fallax esse solet, sed a Deo qui mentiri nequit. Alloquitur autem prophetas omnes: primum, Isaiam: deinde reliquos suo ordine: sed tandem ad Christum veniendum est. Nec enim haec aut ad Isaiam aut ad Christum restringi, sed ad omnes prophetas extendi debent. Vult autem Dominus consolationes ita audiri a prophetis, ac si coram ipse loqueretur: imo se palam ipsorum ore loqui significat. Unde etiam colligendum, nullos alios ad consolandam ecclesiam accedere debere, quam qui ex ore Domini loquuntur. Nam

sunt consolationes nisi doctrina poenitentiae antecedat. *Faeces* igitur non eodem modo hic accipi debent, ut Ierem. 25 (v. 15) ubi sermo habetur de reprobis, quos Dominus calice suo praefocat ac perdit: sed pro iusta et absoluta ultione, cui Dominus modum statuere voluit. Quum ergo Dominus poenas sumpsit de nobis quas volebat, atque miseriis nostris finem imponit, faeces exhaustas esse pronuntiat: sicuti visum est capite 40.

18. (*Non est qui regat.*) Describit extremam ecclesiae calamitatem. Nam omnium gravissimum atque omnino extremum est, quod nihil allevationis aut consolationis percipit a liberis quos ipsa enixa est. Summam autem hanc miseriam describit, ut quamvis deploratus sit eius status, consolationem nihilominus a Deo exspectet, qua nunquam suos cultores, etiamsi ad inferos usque ipsos demersi sint, fraudabit. Quamvis ergo destituta sit ab hominibus ecclesia, atque adeo ab iis quos sinu suo fovit et complexa est, tamen auxilium a Deo sentiet. Nulla autem acerbior calamitas matri accidere potest, quam quum derelinquitur a liberis, qui vicem ei mutuam reddere debuissent. Haec ingratitudo atque inhumanitas ei profecto longe gravior est quam furiosa et quantumvis effraenis hostium saevitia. Nam quorsum filios gignit atque extollit, nisi ut vicissim ab iis alatur? Quum vero filii officio suo desunt, quid superest, nisi ut eos se frustra genuisse et educasse putet? Quamvis igitur ecclesia matris officio functa sit, ac liberos extulerit ad iustam usque aetatem, ab ingratis tamen nihil opis vel solatii sperandum esse pronuntiat. Quanquam longius patet sermo prophetae, degeneres scilicet ac perversos esse filios illos, qui matri suae auxilium non tulerunt, quo scilicet eorum iacturam aequiore animo ferat. Durum ac triste fuit ecclesiam penitus spoliari tota sua prole, et redigi ad orbitatem: quod tamen accidit. Atqui propheta indignos esse admonet, pro quibus luctum suscipiat mater: ideoque potius expetendam esse novam sobolem: sicut in Psal. (102, 19) dicitur, Populus qui creabitur laudabit Deum. Quod hic describit propheta, ad nostram omnino aetatem pertinet. Nam multi se filios ecclesiae iactant: sed quotusquisque de matris aerumnis sollicitus est? quis de eius ruina angitur? quis ita commovetur ut humeros suos ei supponat? quam multi eam produnt, ac crudelius persequuntur huius tituli praetextu, quam publici et aperti hostes? Itaque post alias aerumnas, hic veluti miseriarum cumulus additur. Deinde qui censeri volunt in ecclesia primi, nec tantum se pro filiis venditant, sed superbiunt patrum nomine, perfide eam deserunt ubi implorat eorum fidem. Quare nihil mirum si eos Deus exterminet, ut probis et legitimis filiis augeat ecclesiam suam.

19. (*Duo haec.*) Idem fere capite 47 de Babylone asseruit: Subito die uno tibi haec duo evenie[n] orbitas et viduitas. Sed hic diversum tande[m] eventum ecclesiae promittit Isaias: quia Domin[us] eam ex profundissima abysso eripiet. Denuntiat autem extrema miseria, ut se ad tolerantiam co[m]parent fideles, neque desinant ex suis angustiis v[o] et preces sursum emittere. Summa est, ecclesia omnis generis malis ita oppressum iri ut prors obterenda esse videatur: quia foris sustineat gr vissimas aerumnas, intus vero nihil opis aut all vationis a suis habeat. Haec duo acerbissima ma sunt quae refert propheta. Sed non satis congr videtur ista partitio, postquam enim malum unu retulit, quod nemo ei condoleat, nemo consolet quatuor species enumerat: vastitatem, contritione gladium, famem. Nonnulli exponunt ecclesiam i tus fame confici, foris vero vexari ab hostib Ego vero aliter interpretor, ut iam perstrinxi. Sa enim usitata est Hebraeis interrogatio, quum aliqu simpliciter negare volunt. Idque apud ipsos elega est: tametsi apud Graecos aut Latinos ineptu foret. Duo igitur haec mala recenset Isaias, unu externum: quia et belli cladibus et fame ad int ritum usque aut vastitatem redigetur, quod p quatuor illas species significavit: alterum internu quod destituatur consolatione, ac nemo ipsi co doleat. Interrogatione enim negat ullam ei cons lationem futuram esse. Atque hic versus respond superiori, ubi iam declaravimus quorsum tam calan tosus ac miser ecclesiae status a propheta describat

20. (*Filii tui exanimati sunt.*) Luctuosum miserum illum ecclesiae statum magis declar quum liberos eius prostratos iacere dicit. Null autem esse potest matri dolor magis acerbus, qu si in conspectu eius iugulentur liberi: nec sol unus aut alter, sed quorum strage ob multitudin plenae sint viae. Similitudo additur ab ursis a aliis feris sumpta: qua etiam robustissimos quos velut in plagas coniectos esse significat. *Ple* vero *furore Domini* esse dicens diserte admonet hil horum fortuitum esse, ne quid temere accidis putent: neque Dominum saevitiae accusent, qu gravius in ipsos animadvertat: quia rectum iustum ipsius iudicium est. Idque significat, qu hoc supplicium ab increpatione Domini profect esse dicit. Interea tenendum est eius consiliu quod attigi, nempe spem gratiae abiiciendam n esse fidelibus, quamvis innumerae clades ad desp rationem eos sollicitent, et impellant.

21. (*Itaque nunc audi.*) Nunc ostendit aperti quorsum de calamitatibus ecclesiae loquutus s Nempe ut fideles non dubitent quin parata sit a Domino consolatio, tametsi extrema quaeque p tiantur. Sed cur ecclesiam miseram vocat, qu nihil felicius sit quam Dei esse, nec ea felicit aerumnis ullis adimi possit? Nec enim frust

9. *Laudate, exsultate pariter solitudines Ierusalem: quoniam consolatus est Iehova populum suum, redemit Ierusalem.* 10. *Nudavit Iehova brachium sanctitatis suae coram oculis omnium gentium: et videbunt omnes fines terrae salutem Dei nostri.* 11. *Discedite, discedite, exite inde, immundum ne attingite, exite e medio eius, mundamini qui fertis vasa Iehovae.* 12. *Quoniam non infestinatione exibitis, neque in fuga erit iter vobis: quandoquidem praecedet vos Iehova, et congregabit vos Deus Israel.* 13. *Ecce prosperum successum habebit servus meus, exaltabitur, elevabitur, et valde sublimis erit.* 14. *Quemadmodum obstupuerunt super te multi, adeo deformata fuit ab hominibus species eius, et forma eius a filiis hominum:* 15. *Sic asperget gentes multas: super eum reges claudent os suum: quia quod non fuerat ipsis narratum, videbunt: et quod non audierant, intelligent.*

IN CAPUT LII.

1. (*Excitare.*) Confirmat superiorem doctrinam, ut populum magis excitet, qui moestitia et angore oppressus erat. Haec enim velut stimulos addi necesse fuit, quo magis doctrina in animos sopitos atque obstupefactos penetraret. Nam alloquitur ecclesiam, quae velut attonita atque obstupefacta est: eamque excitari iubet, ut colligat vires, et animum resumat. Idque secundo repetit: nec frustra: quando excitari ac colligi difficile est eos quorum animi irae divinae sensu perculsi sunt, vel etiam prostrati.

(*Indue fortitudinem.*) Ac si diceret: Tu prius exanimata in sordibus et squalore iacuisti, nunc te ad beatum et felicem statum compara, in quem te Dominus restituet. Fortitudinem ergo opponit fracto animo, qualis rebus desperatis esse solet: *Vestes* decoris, squalori et sordibus. Causam subiicit, quia non permittet Deus ut posthac impii ad eam vastandam libidinose grassentur. Liberata ab eorum tyrannide ecclesia iam habet cur gaudeat, securitas vero in posterum solidam ei gaudii et laetitiae materiam praebet. Nos interea ad communem gratulationem cohortatur Isaias, ubi ecclesiae suae reconciliatur Deus. Et certe si quid est in nobis pietatis, nos eius statu vehementer affici decet, ut prospero laetemur, et adverso doleamus. Denique summa laetitiae nostrae esse debet, ut etiam ait Psaltes (Psal. 137, 6): Haereat lingua faucibus meis si non tui meminero, et si non sis caput laetitiae meae. Veniendi autem verbo id significat quod vulgo dicimus *Avoir entree.* Dominus impiis praecludet viam, ne iis impune, ut antea, irrumpere et grassari liceat. Per *incircumcisos* et immundos, intelligit profanos omnes qui pervertunt cultum Dei, et conscientias opprimunt tyrannide. Vulgare fuit, incircumcisos vocari omnes qui al erant ab ecclesia: cuius symbolum erat circumc qua omnes pii signabantur. Sed quia perm quamvis hac foederis nota insigniti, meliores non erant: ut omnem dubitationem tolleret, ad *immundum.* Nam circumcisionis nota per se est: atque in praeputium (nisi adsit puritas an ut inquit Paulus [Gal. 5, 6; Rom. 2, 25]) reput Talibus ergo non fore amplius in ecclesia lo significat: ut sublatis corruptelis et restituto cultu plenissimo gaudio perfruatur. Quanquan hostes exteros restringi non displicet, quos od nominibus appellat, ut ipsa poenae atrocitas Iud commonefaciat de scelerum suorum gravitate.

2. (*Excute.*) Liberationem ecclesiae fusius ponit, ac per hypotyposim illustrat. Quod ip iubet excutere pulverem, ac surgere, ne exist mus ideo libertatem nostram penes nos ipsos ut eam, ubi visum erit, consequamur. Unius Dei est attollere nos e pulvere, erigere iacente vinculis abruptis vel solutis vindicare in liberta Cur ergo utitur imperativis propheta, quando nime consentaneum est exigi quod efficere possumus? Respondeo, verbum imperandi n plus efficaciae habere ad excitandum, quam si ratione simplici usus esset. Itaque pronuntiat ut in pristinam libertatem a Deo restituta e s bus emergat. *Sedendi* verbum integritatem st designat: atque opponitur verbo iacendi, quo trema calamitas significatur. Interdum qui sedere significat prostratum esse, ut quum Babyloni diceret: Sede in pulvere: sed hic significatio est. Nam quum iusserit eam sur simul addit, *Ut sedeat:* id est, ne amplius ia sed pristinum statum recuperet, nec in poste ab hostibus prosternatur.

3. (*Quia sic dicit Dominus.*) Male expo est hic versus a plerisque qui subtiliter hic p sophari voluerunt. Nam multa somniarunt pr mentem prophetae. Convenit autem cum eo prius capite 50 docuerat: Cui ex creditoribus vendidi vos? Nam hic eodem modo dicit: G venditi estis, ac si diceret, se nihil pretii accep nec obstrictum esse creditori, qui possit eos v iure mancipii retinere. Hoc autem plurimun confirmandam promissionem facit: quia dub poterant Iudaei de libertate quae ipsis promitt tur, quod iam diutina possessione ipsos Cha tenuissent, atque potentissimi essent omnium n num. Huic dubitationi occurrit Dominus: Ego eis non vendidi, neque alienavi: gratis ve estis: possum igitur vos iure meo reposcer vendicare: proinde ne reputetis quantae sint cultates, dum libertatem vobis promitto, n rationibus humanis de hac re disseratis: nullo iure Chaldaei vos retinere, aut libertatem ves

ut qui turgent superbia aut falsa persuasione iustitiae suae, vel carnis illecebris non secus ac veterno sunt occupati, gratiam Dei aversentur vel respuant. Sitis ergo, id est, ardens in nobis desiderium requiritur, ut tantorum beneficiorum participes esse possimus.

(*Absque pecunia.*) Non intelligit esse aliquos qui pecunia abundent, sed ita resolvendum: Tametsi egeni sint, et summa laborent inopia, tamen aditum eis patere ad Christum, per quem gratis haec beneficia praestantur. Sed qualis, dicet quispiam, emptio absque pretio futura est? Respondeo, impropie emptionem vocari rationem qua aliquid comparamus. Et שבר hic pro comparare accipitur: pretium autem pro labore aut industria, aut alia via qua homines aliquid adipiscuntur. Nos autem inopes ac penitus vacuos esse ostendit: nec quidquam habere quo possimus Deum promereri: sed benigne invitari, ut gratis omnia largiatur absque ulla compensatione.

2. (*Quare expenditis.*) Conqueritur de hominum ingratitudine et dementia, quod Dei ultro omnia offerentis beneficentiam respuant vel fastidiant: atque interim sese multum torqueant in variis nugis quae nullum ipsis fructum afferre possunt. Sic enim fascinati sunt a diabolo homines, ut errare per deserta, et frustra se ipsos cruciare malint, quam in oblata Dei gratia quiescere. Satis vero huius saeculi experientia docet prophetam non modo expostulasse cum gente sua, sed in omnes homines, cuiuscunque saeculi fuerint, invectum esse. Omnes enim posteri Adae hac dementia abrepti sunt, ut in quaerenda coelesti vita omnino errent, et vanas opiniones suas potius quam Dei vocem sequantur. Non queritur propheta de eorum ignavia, qui sui ipsorum et Dei prorsus obliti de spirituali animae vita non cogitant, cuiusmodi sunt permulti: sed de iis qui vitam quidem appetunt, nec tamen eius adipiscendae rationem aut viam tenent, et incerti per deserta et invia loca vagantur. Hic ergo damnantur omnes rationes quas excogitant homines extra verbum Domini pro salute obtinenda: atque sumptus inutiles vocantur. Nam *pecuniae* nomine, quidquid est homini industriae, studii aut laboris, designat. Non quod unius assis aestimet Deus quidquid frustra obtrudimus ad eum colendum: sed quia labores stulte susceptos sensus carnis pretiosos ducit.

(*Non in panes.*) Videmus hic panis nomine idem significari quod prius per aquas. Item *laboris* nomine quod prius pecuniam dixit. Quasi diceret, sine profectu satagere homines: quia ubi sequuntur sua commenta, quantumvis strenue se fatigent ac macerent, nulla speranda sit merces. Ideo saturari posse negat qui inconsiderate satagunt. Qui enim relicto Deo novas salutis rationes tentant, nunquam satiari possunt. Pascuntur enim vento, ut inquit Hoseas (12, 2). Poterunt quidem sibi videri saturi, quum vana fiducia turgebunt, sed quemadmodum ii qui vento tumidi non sentiunt inediam suam: atqui praestaret eos urgeri fame et siti, quae ad invocandum serio Dominum incitaret. Sicuti in Psalmo (143, 6) dicitur: Anima mea sicut terra arida coram te. Nec vero solus panis aut sola aqua ad satietatem sufficeret, nec altero eorum vita sustineretur. Propterea variis nominibus usus est propheta, ut ostendat omnia quae ad vitam necessaria sunt a Domino abunde suppeditari: ne aliunde subsidia nobis quaerenda esse existimemus. Caeterum, quia suo quisque consilio trahitur in errorem, et praeterito Deo evanescunt omnes in perversis studiis, hic remedium subiicit propheta: nempe, ut toti pendeamus ab ore Dei. Quisquis enim se eius verbo subiiciet, verendum non erit ne in rebus nihili operam suam consumat. Perspicitur autem hic mira bonitas Dei gratiam suam, tametsi ingratis et indignis hominibus, offerentis. Sed adiungit conditionem: nec enim aliter ad vitam ingressus patet, quam si ipsum audiamus. Atque ut exitii nostri causa est quod obsurdescimus ad verbum Dei, ita aditus ad vitam patet, si aures ei accommodemus. Eandem autem monitionem repetit, quo magis commoveat, atque idem verbum ingeminat, Audite audiendo. Et quo nos blandius alliciat, testatur non nisi per nos stare quominus ad satietatem usque omni bonorum copia nos oblectet.

3. (*Inclinate aurem.*) Clarius ex hac verborum congerie patet quod nuper attigi, Deum scilicet nihil omittere, quo nostram cunctationem corrigat et excitet. Quanquam subest obiurgatio, quia nimis socordes esse oportet qui tam benigne vocati non statim obtemperant. Insignis locus, ex quo apparet totam felicitatem nostram in eo sitam esse si verbo Dei pareamus. Quum sic loquitur Deus, hunc finem propositum habet ut nos ad vitam adducat. Culpa igitur penes nos solummodo haeret, quia salutare et vivificum hoc verbum negligimus. Caeterum si tantummodo praeciperet Deus quid agendum sit, obtinendae vitae rationem praescriberet ipse quidem, sed absque utilitate. Lex enim ex ore Dei profecta ministra est mortis: sed quum nos ad se invitat, quum adoptat in filios, quum remissionem peccatorum et sanctificationem promittit, hinc fit ut qui audiunt vitam ab ipso obtineant. Consideranda est igitur doctrinae species quae vitam continet, ut salutem inde nostram petamus. Hinc colligimus nullam esse spem salutis, nisi Deo et eius verbo obsequamur. Atque hinc convincitur omne humanum genus, ut nullam possit ignorantiae excusationem obtendere. Nam qui audire non dignatur, nihil firmi ad causae suae patrocinium afferre potest. Hae vero, ut dixi, repetitiones pa-

tientiam Dei in nobis vocandis exprimunt. Nos enim haud semel invitat: sed ubi tardos esse videt, iterum atque iterum monet, ut duritiem nostram pervincat. Non reiicit ergo protinus eos qui ipsum respuunt, sed postquam saepius invitavit. Exprimitur etiam hic fidei natura, quum nos ad se venire iubet. Sic enim audiendus est Dominus ut fructus sequatur. Nam qui fide verbum Dei percipiunt, abiectis cupiditatibus et contempto mundo, quasi ruptis vinculis, ad Deum alacres et prompti accedunt. Sed fides concipi non potest sine auditu, hoc est, sine intelligentia verbi Dei. Ideo prius audire quam accedere iussit. Quoties igitur fidei mentio fiet, meminerimus eam cum verbo coniungendam esse, in quo fundamentum suum habet.

(*Et percutiam.*) Quaeritur annon prius Iudaei foedus cum Deo aeternum inierant? Videtur enim novum quiddam et insolitum promittere. Respondeo, nihil hic promitti novi, quod antea Deus cum populo non pepigisset: sed renovatio foederis et confirmatio est, ne Iudaei ob diuturnum exsilium foedus Dei irritum esse existimarent. Nam quum exsularent a regione sibi promissa: quum templo, sacrificiis, atque omnibus foederis notis, praeter circumcisionem, carerent: quis de illis actum esse non iudicasset? Hanc ergo loquendi formam Isaias ad populi captum accommodavit: ut pactum, quod Deus cum patribus inierat, ratum, firmum atque aeternum, non mutabile aut temporale esse intelligerent. Idem intelligit per misericordias Davidis, sed hac voce gratuitum esse foedus admonet: quia non alibi fundatum est quam in mera Dei bonitate. Quoties ergo foederis nomen occurrit in scripturis, simul nobis gratiae nomen in mentem venire debet. In hac vero se veracem fore pronuntiat: et simul oblique significat se veracem ac constantem esse: nec argui posse mendacii, quasi foedus suum violarit: Iudaeos potius foedifragos esse et perfidos, quoniam ab ipso desciverunt: se vero pacti aut promissi sui poenitere non posse. *Davidis* vocat quoniam hoc foedus, cuius nunc solennis confirmatio fit, in manu Davidis percussum erat. Pepigit quidem Dominus cum Abrahamo, deinde per Mosen confirmavit, postremo in manu Davidis sanxit hoc idem foedus, ut aeternum esset. Quoties ergo Iudaei de redemptore, hoc est, de salute sua cogitabant, memores esse Davidis, quasi interpretis gerentis personam Christi, oportuit. Nec enim David ut privatus quispiam, sed cum eo titulo et persona hic considerandus est. Interim tenenda est illius temporis ratio. Nam quum in exsilio babylonico exstincta esset regni dignitas, et obscurum ac vile nomen regii generis, per illius familiae ruinam videri poterat collapsa esse Dei veritas: ideo solium Davidis quod dirutum fuerat fide inspicere iubet.

4. (*Ecce testem.*) Nunc melius exprimit propheta cur Davidis meminerit: nempe quod in eius manu deposita fuerat promissio de venturo redemptore. Ac posset quidem ad illius personam aptari hic sermo, quatenus foederis sponsor fuit: quia proprium negotium non egit: sed interpositus fuit quasi Dei et populi interpres. Minime tamen dubium est quin ad Christum recta nos ducat Isaias, ad quem facilis fuit transitus a Davide: ac si diceret: Prodibit ille Davidis successor, per cuius manum promissa est perfecta salus ac felicitas. Testem vocando foedus quod iniit verum et ratum in Christo fore significat. Subest autem pondus in nomine testis: nam huius foederis comprobationem in Christo fore demonstrat, a quo veritas Dei patefiet. Testabitur enim Deum minime fallacem esse: sed hoc testimonium in doctrina positum est: quae si non accederet, parum fructus perciperemus ex adventu Christi: sicut dicitur Psalmo secundo (v. 7), Promulgabo edictum. Quo sensu etiam alibi dixit idem Isaias, Christo os fore instar gladii vel sagittae. Ideoque *ducem et praeceptorem* fore addit, quo attentionem eius doctrinae conciliet: quia nisi loquentem audiamus, certaque fide amplectamur quod nobis affirmat de patris beneplacito, exinanitur eius virtus. Sicuti nomen Christi satis personat in papatu: sed quum eo doctore et praeceptore uti nolint, nec eum praeterquam ex solo nomine agnoscant, inanis et vana est eorum iactatio. *Populis.* Hoc ad amplificationem additum est, quia ecclesia in pristinam dignitatem restitui non potuit, nedum augeri, nisi collectis gentibus: ideoque vocem Christi penetrare oportuit usque ad ultimas terras: quia universo generi humano testis, dux et praeceptor est constitutus.

5. (*Ecce gentem.*) Fusius explicat Isaias quod prius attigit uno verbo. Ducem enim Christum fore significat, non unius populi, sed cunctorum. *Vocare* hic possessionem designat. Est enim mutua relatio inter vocandi et respondendi verbum. Vocat igitur Christus pro imperio, ut qui potestate summa praeditus est. Vocat autem gentes, ut eas in ordinem cogat et subiiciat verbo suo. Praesto autem ad obsequium fore dicit, quamvis hactenus ignotae fuerint, non quod eas filius Dei, per quem creatae fuerant, nescierit, sed quia habita non fuit earum ratio donec censeri in ecclesia coeperunt. Deus enim peculiariter vocaverat Iudaeos: gentes exclusae videbantur, quasi nihil ad ipsum pertinerent. Nunc vero Christum alloquens promittit fore ut eas sibi obtemperare cogat, quantumvis alienae prius ab eius imperio fuissent. Hoc idem in progressu apertius declarat, ubi etiam ad numerum pluralem transit, quo melius exprimat ex variis populis collectum iri ecclesiam, ut qui prius dispersi erant, in unum coeant. Nam currendi verbum ad

fidei consensum refertur. Alio autem sensu nunc dicit gentes ignorasse Christum, quam nuper dixerat Christo fuisse ignotas. Proprie enim profanis omnibus et incredulis tribuitur ignorantia: quia coelestis doctrinae luce privantur, sine qua non potest Dei notitia haberi. Quamvis enim omnium animis naturaliter impressa sit notitia Dei, tamen adeo confusa et obscura est, variisque deliriis involuta, ut nisi accedat lux verbi Deum noscendo non agnoscant, sed misere errent in tenebris. Hic habemus insigne Dei testimonium de vocatione gentium, quibus Christus non minus quam Iudaeis destinatus est. Unde etiam colligimus Deum habere curam nostri, si sub imperium eius redacti simus, nec solum eam curam quam de omnibus creaturis, sed qualem pater pro filiis habet. Quanquam sub voce cursus melius exprimitur efficacia huius vocationis. Hic enim finis est ut pareamus Deo, ut prompto et alacri animo sistamus nos coram ipso dociles, paratosque ad excipiendum quemlibet eius nutum: quemadmodum Paulus Rom. 1 (v. 5) et ultimo (16, 26) finem vocationis nostrae obedientiam esse ostendit. Sed quia longissime distabant gentes a Deo, oportuit strenue eniti ut abruptis omnibus impedimentis ad eum rursus accederent.

(*Propter Iehovam.*) Ostendit unde sit haec promptitudo et celeritas: nempe quia gentes intelligent negotium sibi cum Deo esse. Nam si Christum ut hominem solummodo consideremus, non multum movebimur eius doctrina: sed quum apprehendimus in ipso Deum, miro ardore inflammamur. Describitur autem hic nobis Christus tanquam minister destinatus a Deo, ut opus eius perficiat. Induit enim personam servi simul cum carne nostra: atque hoc respectu non absurde quasi unus ex aliorum numero subiicitur patri. Caeterum memoria tenendum est quod iam saepius vidimus de capitis et membrorum coniunctione: quia ad totum corpus pertinet quod de Christo nunc dicitur. Ideoque glorificatio toti ecclesiae communis est. Quanquam primatum semper obtinet Christus, qui in sublime evectus, supra totum mundum eminet, ut ad eum concursus fiat omnium gentium. In summa, ostendit homines ideo parere Christo, et doctrinae eius se subiicere, quod Deus ipsum extulerit, et eius excellentiam cunctis mortalibus velit notam esse. Parum enim alioqui prodesset evangelii praedicatio, nisi Deus per spiritum doctrinae suae vim et efficaciam daret.

6. (*Quaerite Iehovam*). Postquam concionatus est de profectu evangelii inter gentes, quae prius alienae fuerant a regno Dei, stimulat Iudaeos, ut ipsos pudeat currentibus aliis desidere. Nam quum vocati sint priore loco, postremos esse turpe est. Haec igitur exhortatio proprie ad Iudaeos pertinet, quibus proponitur gentium exemplum, ut ipsas aemulentur. Quemadmodum etiam Dominus praedixerat se ad aemulationem Iudaeos per gentem stultam provocaturum esse. Tempus inveniendi non prorsus ita capitur ut Psalmo 32, sed quo sese Deus offert, sicut alibi certum beneplacito suo et saluti diem praefixit. Quanquam facile admitto, simul etiam notari tempus, quo necessitas urget ad expetendum Dei auxilium. Sed illud praecipue tenendum est, opportune quaeri Deum, ubi ultro prodit obviam: quia torpidi et ignavi frustra deflebunt se gratia quam respuerint privatos esse. Tolerat aliquamdiu Dominus tarditatem nostram, et nos sustinet: sed si tandem nihil proficiat recedet, atque alio transferet gratiam suam. Quamobrem admonet Christus ambulandum esse quum dies est: venturam enim esse noctem, qua facultas itineris faciendi nobis auferetur. Eximiam hinc consolationem percipere debemus, quum audimus non frustra a nobis Deum quaeri. Quaerite (inquit Christus) et invenietis: pulsate, et aperietur: petite, et dabitur vobis. Potest hic invocandi verbum generaliter accipi: sed mihi videtur quaerendi Dei speciem designare, quae inter alias praecipua est, ac si iuberet votis et precibus ad eum confugere. Prope autem esse dicit, dum apertis foribus ad se familiariter invitat: vel prodit in medium, ne per longos circuitus quaerendus sit.

(*Dum prope est.*) Tenenda autem est Pauli definitio (Rom. 10, 8) qui evangelii praedicationem notari docet. Prope enim est Dominus, et se nobis offert, quum personat vox evangelii. Nec est procul quaerendus, nec longa circuitione opus est, quali infideles utuntur. Offert enim sese verbo suo, ut nos vicissim ad ipsum accedamus.

7. (*Derelinquat.*) Confirmat superiorem sententiam. Nam quum prius ad recipiendam Dei gratiam homines vocaverit, nunc eius recipiendae modum plenius describit. Scimus enim ut hypocritae plenis buccis Deum inclament quoties levationem expetunt in suis malis, interim pervicacia sua animos obserent. Ergo ne fucum faciant Iudaei in quaerendo Deo, ad sinceram pietatem eos hortatur. Unde colligimus poenitentiae doctrinam cum promissione salutis perpetuo coniungendam esse: quia non aliter possunt homines gustare bonitatem Dei, quam si displiceant sibi in peccatis suis, sibique et mundo renuntient. Nec vero quisquam Deo reconciliari et remissionem peccatorum consequi serio appetet, nisi qui vero resipiscendi studio tactus fuerit. Tribus autem loquendi formis naturam poenitentiae declarat: Derelinquat impius viam: deinde, Vir iniquus cogitationes suas: tertio, Revertatur ad Dominum. *Viae* nomine totam vitae rationem comprehendit, atque ita exigit, ut fructus iustitiae proferant novitatis suae testes. Addendo *cogitationes* significat non solum externos actus corrigendos esse,

10. (*Certe quemadmodum.*) Postquam de tenerrimo Dei erga nos affectu et incredibili indulgentia disseruit, rursus in medium affert promissiones, quibus freti nihil est quod vereamur supra mala omnia emergere. Parum enim prodesset nobis sermonem haberi de natura vel arcano consilio Dei, nisi ad verbum quo se patefacit revocaremur. Deus autem aperte nobis loquitur, ita ut longius inquirere operae pretium non sit. Ad verbum igitur veniendum est, in quo non obscure voluntas eius declaratur: modo intra has metas se contineant omnes sensus nostri. Suspensi enim alioqui haeremus, ac ambigimus quid de nobis constitutum sit, etiamsi centies Dominus se hominibus longe dissimilem esse dicat. Ut enim id fateantur homines, volunt tamen de se et salute sua certi esse. Propterea diligenter notandus est ordo quem propheta tenet. Sic etiam Moses populum ad verbi notitiam revocabat (Deut. 30, 12), Ne dicas, quis ascendet in coelum, aut quis in abyssum descendet? Prope est verbum in ore tuo, et in corde tuo. Hoc est verbum fidei (inquit Paulus [Rom. 10, 8]) quod praedicamus. Utitur comparatione sumpta ex quotidiano usu et mire apposita. Nam si in pluvia, quae terram irrigat ac foecundat, magnam efficaciam videmus, multo maiorem in verbo suo Deus exseret. Pluvia enim caduca et corruptioni obnoxia: verbum aeternum, immutabile et incorruptibile est, nec potest instar pluviae evanescere. Ut melius prophetae verba intelligamus, tenendus est finis in quem spectat. Dubitant homines an re ipsa facturus sit Deus quod promittit verbo. Nos enim verbum, velut in aëre suspensum, sine effectu consideramus. Quam indignum hoc sit, demonstrat ex ipso ordine naturae. Minus enim tribui verbo quam mutae creaturae, absurdissimum est. Itaque docet, verbum nunquam carere suo effectu. Quidam intelligunt praedicationem evangelii nunquam inanem esse, quin fructum aliquem producat. Quod quidem per se verum est: operatur enim Dominus per spiritum suum, et incrementum dat, ne inanis sit ministrorum labor: sed aliud voluit propheta, nempe Deum non frustra iactare aut in aërem spargere promissiones suas: sed nos earum tandem fructum percepturos, si modo ipsi incredulitate nostra non obstemus. Duos autem commemorat effectus quos producit aquae pluviae irrigatio, quae terram foecundat: primum, ut homines abundent cibo quo se sustentent: deinde, ut sit etiam unde seratur in sequentem annum. Si igitur in rebus caducis tanta est Dei virtus, quid de verbo censendum est?

11. (*Sic erit verbum.*) Sic egreditur verbum ex ore Dei, ut simul ex ore hominum egrediatur. Nec enim loquitur palam e coelo Deus, sed hominibus tanquam organis utitur, ut eorum ministerio voluntatem suam declaret. Sed melius asseritur promissionum autoritas, ubi ex sacro Dei ore prodire audimus. Quamvis ergo testes adhibeat e terra, pronuntiat quidquid promiserint firmum et ratum fore: ac quo melius vim et efficaciam praedicationis mentibus hominum infigat, non temere semen illud pretiosum se proiicere admonet, sed destinare in certum usum: ideoque non esse ambigendum de effectu. Nihil enim proclivius est quam ut Deum ex se aestiment mortales, ut fidem abrogent eius voci. Saepius ergo repetenda haec doctrina, atque inculcanda fuit: ut Deum facturum intelligamus quod semel loquutus est. Quum igitur promissiones Dei audimus, in iis perspiciendum eius consilium est: ut quum promittit gratuitam peccatorum remissionem, nos per Christum reconciliari non dubitemus. Quemadmodum vero efficax est verbum Dei in salutem piorum, ita satis efficaciae habet ad impios damnandos. Quemadmodum etiam docet Christus (Ioh. 12, 48), Sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eos in extremo die.

12. (*Itaque cum laetitia.*) Concludit propheta argumentum huius capitis. Quod enim de clementia Dei concionatus est, eo spectabat ut persuasum haberent Iudaei, Dominum ipsos liberaturum. Nunc ad institutum suum accommodat quod de immensa Dei bonitate disseruit: atque ostendit eius cogitationes ab humanis longe dissimiles esse. Atque haec vera docendi ratio est, nempe ut generales sententias in praesentem usum accommodemus. Denique agit de populi restitutione, quae ex gratuita Dei misericordia pendebat. Per *montes et colles* significat omnia quae in itinere obvia erunt, tametsi alioqui noceant, adiumento futura iis qui Ierosolymam redibunt. Sunt enim similitudines quibus ostendit omnes creaturas annuere voluntati Dei, applaudere, et conferre opem suam, ut opus eius promoveant. Alludit autem ad aegyptiacam liberationem, ut moris esse solet prophetis. Sic enim describitur Psalmo 114: Montes exsilierunt ut arietes, et colles ut agni ovium: quid est tibi, o mare, quod fugisti: et Iordanis, quod actus es retrorsum? Nam quum restitutio ecclesiae sit veluti renovatio totius orbis, coelum et terra, quasi converso ordine, immutari dicuntur. Hoc vero totum ex prioribus vaticiniis pendebat, quibus iam facta spes fuerat reditus.

13. (*Pro rubo.*) Extollit adhuc potentiam Dei quae in restitutione populi conspicua futura erat. Talem enim docet conversionem fore ut facilis ad reditum via pateat. Nonnulli allegorice exponunt: ac rubos accipiunt pro hominibus qui nocere student, atque alios pungunt: hos futuros *abietes*, id est, frugiferos et utiles proximo: sed nimis arguta est eiusmodi interpretatio. Quod autem haec ad regnum Christi pertinere, ideoque spiritualiter intelligenda esse dicunt, ego fateor. Nam initium

dat a fructu. Ergo ut omni mora valere iussa celeriter ad iustam vitam se comparent fideles, exclamat felices esse quibus ita sapere datum fuerit. Diximus proximo versu iustitiae et iudicii vocibus secundae tabulae officia contineri: hic vero sabbati mentionem facit, quod ad primam tabulam spectat. Respondeo, quemadmodum prius attigi, eos qui innocenter ac pie cum proximis vivunt, testari se Deum colere. Non est igitur mirum prophetam, ubi posteriorem attigit tabulam, prioris quoque mentionem facere: quoniam utraque simul coniungi debet. In summa significat Isaias eum qui se Deo subiiciet, ut integre legem observet, beatum fore. Nam ad illum salus et iustitia Dei pertinebunt. Quum vero temere vagentur homines in studiis suis, et varias ineant rationes quibus se applicent Deo, unicam tantummodo esse ostendit: nempe quum homines vitam suam ad praescriptum legis componere et formare student: nam alioqui frustra sese aliis in rebus fatigabunt. Denique insignis est hic locus, quo ostenditur nihil Deo praeter legis observationem placere. Si quaeratur an homines suis operibus iustitiam et salutem consequi possint, facilis erit responsio: nec enim offert nobis salutem Dominus, quasi meritis nostris praeventus sit, (nam potius ab ipso praevenimur) offert sese nobis gratuito, ac tantum postulat ut nos vicissim ad ipsum accedamus. Quum igitur accersat ultro, quum gratuitam iustitiam offerat, adhibenda est omnis opera ne tanto beneficio privemur. Porro quia sabbatum (ut legitur apud Mosen, Exodi capite trigesimo primo [v. 13 sq.], et Ezechiel vigesimo capite [v. 12] repetit) praecipuum divini cultus symbolum erat: ideo per synecdochen omnia pietatis exercitia sub se continet. Sabbatum vero intellige cum circumstantiis suis. Deus enim externam caeremoniam non moratur, nec delectatur otio nostro: sed seriam nostri abnegationem exigit, ut totos sibi addictos teneat. Postea subiicitur altera synecdoche ad notandam caritatem. Summa est, Deum non aliter rite coli nisi vera pietate et vitae innocentia, sicuti etiam bene vivendi regulam duabus his partibus distinxit. Denique explicatio est verae iustitiae quam lex Domini comprehendit, ut in ea conquiescamus. Frustra enim aliam perfectionis viam inquirunt. Atque hic concidunt omnes fictitii cultus et superstitiones: denique quidquid homines excogitarunt praeter verbum Dei. Ubi vertunt interpretes, Ut non violet illud, ad verbum est, A non violando: ideo particulam Ita interponere visum est, ne qua esset ambiguitas.

3. (*Et ne dicat.*) Ostendit propheta talem fore hanc gratiam Dei, ut etiam qui prius alieni fuerant ab ipso, et quibus aditus quasi praeclusus erat, obtineant novam sortem, vel in integrum restituantur. Atque eorum querimoniae occurrit, ne dicant se reiectos esse, indignos atque alienos, aut aliqua nota prohiberi: quia Dominus omnia impedimenta tollet. Potest autem hoc tam ad Iudaeos referri, quos temporalis abdicatio similes reddiderat exteris gentibus, quam ad profanas ipsas gentes. Ego libenter ad utrosque extendo, ut conveniat cum vaticinio Hoseae (1, 10): Vocabo plebem meam, quae non erat plebs mea. Caeterum ubi dicit coniunctos Deo, admonet hanc consolationem ad eos duntaxat pertinere qui Deum vocantem sequuti fuerint. Multi enim sunt eunuchi, quos Deus gratia sua non dignatur: multi alienigenae qui ad populum Dei non accedunt. Restringitur ergo haec promissio ad eos qui fuerint vocati et paruerint. Iam *alienigenas et eunuchos* nominans, utraque specie designat omnes qui videntur indigni quos Deus in populo suo censeat. Peculiarem enim sibi populum segregaverat Deus, quem deinde haereditate sua expulerat. Gentes ab eius regno prorsus exclusae erant, ut satis constat ex universa scriptura. Paulus ad Ephesios capite secundo (v. 12): Eratis alieni a republica Israelis, et extranei a testamentis promissionis: spem non habentes Deoque carentes in mundo. Nunc autem per Christum Iesum, vos qui quondam eratis longinqui, propinqui facti estis per sanguinem Christi. Poterant ergo gentes initio dubitare, an adoptionis beneficium ad se pertineret, quod Iudaeis proprie destinatum erat. Et videmus quantopere id refugerint apostoli, quum Dominus iuberet evangelium praedicari per universum orbem. Putabant enim doctrinam Dei profanari, si promiscue gentibus ut Iudaeis communicaretur. Eadem et populum electum anxietas torquere poterat, ex quo signum repudii fuerat exsilium a terra sancta. Propheta igitur has dubitationes facessere iubet.

(*Eunuchus.*) Per synecdochen omnes comprehendit qui notam aliquam ignominiae gerebant, qua a populo Dei submoverentur. Nam eunuchi, et ii quibus nulla erat proles, videbantur reiecti a Deo, et exclusi a promissione qua Dominus Abrahae dixerat, sic fore semen eius ut stellas coeli et arenam maris. In summa, omnes revocat a consideratione sui ipsorum, ut mentes suas in vocationem Dei penitus defigant: atque ita imitentur fidem Abrahae, qui neque emarcidum corpus suum respexit, nec effoetam vulvam Sarae, ut per incredulitatem secum disceptaret de potentia Dei: sed supra spem omnem speravit. Contemptibiles autem et probrosos alloquitur propheta, ne diffidant: quia non est acceptio personarum apud Deum, ut inquit Petrus (Act. 10, 34): sed in quavis gente qui timet ipsum, et operatur iustitiam, is acceptus est illi.

4. (*Quoniam sic dicit.*) Sequitur confirmatio: quia puri Dei cultores, qui sabbata observarint, atque adhaeserint legis iustitiae, tametsi eunuchi sint, aut aliud impedimentum habeant, locum nihilomi-

Itaque nihil est quod nunc prohibeat gentes ministrare Deo, quum in templum, hoc est, in piorum coetum vocatae sint. Imo nuper vidimus a tribu levitica sacerdotium non modo ad totum populi vulgus, sed ad ipsos exteros transferri. Quantum Iudaei abhorreant ab hac sententia, satis notum est. Nam etsi legant haec prophetae verba, tamen pro summo portento ducunt, gentes ad tantum Dei beneficium vocari quod peculiariter ipsis destinatum erat. Est tamen aperta prophetae sententia: ut nequeat, nisi summa impudentia, in dubium revocari. Gratiam hanc a fructu commendat: quia haec sit vera et solida felicitas, propitio Deo frui. Scimus quidem impios laetitia diffluere: sed quae vertitur in stridorem dentium, quia maledicta est a Deo. Caeterum Deus corda piorum suavissimo gaudio perfundit, non solum se illis placatum esse ostendens, sed ubi prospero rerum successu benevolentiam suam ac favorem declarat, praecipuum tamen est gaudium illud ex pace conscientiae, quod Paulus adscribit regno Dei, quo scilicet fruimur quum Deo per Christum reconciliati sumus. Promittit etiam sibi grata fore sacrificia, quoniam hac lege vocati sunt omnes ut se et sua omnia offerant Deo. Intelligit autem sacrificiorum nomine spiritualem cultum Dei qualis in evangelio praescribitur. Nam propheta usitatum sui temporis morem sequutus est, quo cultus Dei variis caeremoniis involutus erat. Nunc vero pro sacrificiis laudes, gratiarum actiones, bona opera, nos denique ipsos offerimus Deo. Quod grata fore significat, ne ex dignitate aut praestantia ipsorum id accidere putemus: sed gratuita Dei benevolentia. Merito enim reiicere posset, si per se ipsa aestimaret. Hoc autem velut stimulo nos vehementer ad studium divini cultus incitari decet, quod opera nostra, quae nihili sunt, ut pura sacrificia Deo accepta esse cernimus. Addit *super altare:* quia non poterant aliter accepta esse Deo, nisi in altari, ex quo sanctificationem suam habebant. Ita quidquid offerimus impurum erit, nisi ex Christo altari nostro sanctificationem mutuetur.

(*Quoniam domus mea.*) Prius solis Iudaeis destinatum erat templum, a quibus peculiariter voluerat Dominus invocari. Nam quum Paulus (Rom. 9, 4) ostendit Iudaeos antecellere gentibus, ait ipsorum esse λατρείαν, id est, cultum Dei. Singulari igitur privilegio templum apud ipsos constitutum erat: quum reliquis nationibus idem permissum non esset. Nunc vero sublato discrimine, omnibus hominibus, cuiuscunque gentis aut loci fuerint, in templum, hoc est, in domum Dei accessus patet. Est enim adeo amplificatum ut per omnes totius orbis partes extendatur. Omnes enim nationes vocatae sunt ad cultum Dei. Hic apertum discrimen habemus legis et evangelii. Unus enim populus sub lege verum Dei cultum tenuit, cuius gratia peculiariter ei templum dicatum erat: nunc omnibus promiscue patefactus est aditus in templum Dei ut pure in ipso, id est, ubique adorent. Notanda est autem loquendi forma, quae prophetis usitata est et familiaris: utuntur enim figuris quae aetati suae conveniunt, sicuti iam diximus, atque sacrificiorum et templi nomine purum Dei cultum designant. Depingit enim spirituale Christi regnum, sub quo puras ubique manus tollere, ac Deum invocare licet: nec iam in templo illo, ut inquit Christus apud Iohannem (4, 21), adorandus est Deus, sed veri adoratores ipsum adorant in spiritu et veritate. Quamobrem apertae huius prophetiae complementum cernimus: quod scilicet omnibus populis domus Dei facta sit orationis domus, ut ab omnibus invocetur Abba pater, id est, quavis lingua: ne deinceps soli Iudaei se Deum habere glorientur. Itaque prophetas sermonem suum accommodare suo tempori et usitato ritui necesse fuit, ut ab omnibus intelligerentur. Nec enim aderat tempus plenae revelationis, sed cultus Dei variis figuris convestitus erat. Caeterum dubium non est quin templum, quod nomini Dei consecratum erat, vere fuerit domus ipsius. Nam per Mosem testatus erat, ubicunque nomini suo memoriam faceret, ibi se affuturum (Exod. 20, 24). Et Solomon in dedicatione templi: Quum venient oraturi in domo ista, tu exaudies in coelis, in habitaculo mansionis tuae (1. Reg. 8, 33). Atque ideo Christus exprobrat Iudaeis (Matth. 21, 13), quod domum patris converterint in speluncam latronum: atque istum locum coniungit cum Ieremiae loco (7, 11). Vocat autem Christus templum orationis domum, habito eius temporis respectu, quo evangelium nondum publicatum erat: nam etsi advenerat ipse, nondum tamen innotuerat, nec ritus legis abrogati erant. Quum autem velum templi scissum est, atque annunciata est remissio peccatorum, haec templi encomia cum aliis caeremoniis cessarunt. Ab omnibus enim populis Deus ubique invocari coepit. Hic interea notandum est, ideo nos in ecclesiam vocari ut Deum invocemus. Nam inaniter gloriantur, qui neglectis precibus et vera invocatione, locum in ecclesia obtinent. Quocunque igitur in loco simus, ne hoc fidei exercitium a nobis negligatur: quando ex verbis Isaiae colligimus summum et excellentissimum hoc esse sacrificium quod Deus exigit: sicut etiam dicitur Psalmo quinquagesimo (v. 15), ut in eo statuatur templi sanctitas si illic vigeant preces.

8. (*Dicit Dominus Iehova.*) Iterum confirmat Isaias quod prius de restitutione populi testatus est. Nam magnifice quidem extulit gratiam Dei, qua populum liberaturus erat: sed talis erat ecclesiae status ut ridicula eiusmodi promissa viderentur. Non sunt igitur supervacaneae eiusmodi repetitiones,

ministrandas, sunt tamen validi ad cibum capiendum. Alii longius extendunt prophetae verba, quod scilicet tyrannice dominentur. Quod vitium Ezechiel (34, 4) nominatim coarguit. Ferocire enim solent pseudoprophetae, atque inhumaniter et barbare se gerunt erga populum Dei. Verum si quis propius expendat, intelliget prophetam loqui de insatiabili eorum cupiditate: quam etiam postea exprimet pluribus verbis. *Respiciunt ad vias suas:* hoc est, intenti sunt rebus suis: quisque quod suum est quaerit. Denique significat neminem esse qui aliis praeferri non velit, ac si sibi quisque natus esset. מקצהו varie exponunt. Nam alii, In fine suo, hoc est, in suis partibus: quasi legeretur בקצהו: sed non convenit sensui prophetae. Alii, A termino eius avaritiae. Simplicior autem mihi videtur interpretatio, A fine suo, id est, a parte sua: quod vulgo dicimus *Chacun en son endroict.* Unusquisque ergo avaritiae intentus ad se trahit omnia et applicat, et neglecto officio, studet commodis suis. Hinc colligimus neminem servire Deo posse, qui pravis cupiditatibus addictus est: qui vero studebit opibus congerendis, animum aedificandae ecclesiae Domini non apponet. Nullum caecitatis genus deterius esse potest avaritia: quo magis fugienda est pastoribus, si fideles se Deo servos praestare velint. Quum videmus prophetam conqueri de malis pastoribus sui temporis, ne turbemur quod idem nobis hodie usu venit: neque insolitum putemus quod tam pauci in opus Domini serio incumbant.

12. (*Venite.*) Postquam de avaritia et socordia pastorum loquutus est, deploratam eorum nequitiam et pervicaciam ostendit. Inducit enim ipsos loquentes, et praefractas eorum voces in medium profert: ex quibus apparet ipsos nullis monitionibus aut minis in viam reduci potuisse, sed omnia secure contempsisse. Retulit alio loco propheta irrisorum verba, qui servis Dei ad saccum et cinerem hortantibus ad epulas et pocula sese invitabant: Edamus et bibamus, cras enim moriemur: quid nobis molesti sunt isti prophetae? nunquam bene nobis erit, si aures ipsis accommodemus. Et eiusmodi quae capite 22 et 28 vidimus. Similem his querimoniam repetit Isaias, quod pastores obstinarent sese, ac veluti callum obducerent adversus iudicia Dei. Nec vero tantum reprehendit eos quod vinum et siceram biberent, quod per se malum non est: sed mentis ebrietatem et ferociam, qua superbe et arroganter contemnunt homines verbum Dei. Aliis locis damnatur abusus vini et ebrietas: sed hic invehitur propheta adversus insanam proterviam, qua pastores elati in Deum omnes minas, monita, reprehensiones, omnem denique religionem proculcabant. Quamquam non dubium est crassum illud turpeque flagitium notari, quod se vino et epulis intempestivis quasi data opera obruerent, ne quis pudor vel metus, ne qua Dei vel hominum reverentia eor securitatem turbaret: sicuti impii quibuscunq possunt illecebris se obstupefaciunt, quo audaci magisque effraeni licentia se praecipitent. Hoc aut horrendum ac stupendum exemplum est, talem s licet Dei et religionis contemptum intueri, non exteris, non in plebecula, sed in ducibus ipsis primariis viris, qui caeteros exemplo suo doce debuissent, in sacrosancto illo ordine qui imagin Christi referebat: nam et reges et sacerdotes typu eius et imaginem gerebant. Quam intoleranda ve sit haec superbia, qua homines sese furiose ver opponunt, satis notum est. Deplorati enim sum et perditi, quum hanc medicinam, quae extre est, respuimus: nec enim a Domino reduci nos p timur. Propterea denuntiavit alio loco fore ut ha nequitia nunquam expietur. Proinde hic notat extrema impietas: et diligenter expendere oper pretium est illa verba *sicut hodie, ita crastinus di* Id est, si bene nobis hodie est, cras melius erit: simus miseri ante tempus. Crimen enim exagge quod Dei lenitatem et patientiam ludibrio haben sibi impunitatem promittant, ac si dormiret De vel delitiis vacaret in coelo, quoties poenas susp dit. Ut hodie quoque diabolicis eiusmodi proverb homines conscientias sopire, imo fascinare stude ut liberius se volutent in omni genere voluptatu flagitiisque et sceleribus suis indulgeant. Ne igi in horrendum hoc iudicium Domini incidamus, vocet se unusquisque ad calculum, ac procul ir Dei animadvertat, ne ab ipsa repente atque ex i proviso opprimatur.

CAPUT LVII.

1. *Iustus periit, et nemo est qui cor adiic Viri misericordiae colliguntur, nec est qui anim vertat, quod a facie mali colligatur iustus.* 2. *Ve pax, quiescent in cubilibus suis, quisquis amb coram eo.* 3. *Et vos accedite huc filii veneficae, sen adulteri et meretricis.* 4. *Super quem oblectati est super quo aperuistis os, exseruistis linguam? an vos filii praevaricatores, semen mendax?* 5. *Inc scentes in quercubus*[1]) *sub omni arbore frondosa, molantes pueros in convallibus, sub prominentiis pium.* 6. *In politis lapidibus vallis*[2]) *pars tua: i ipsi sors tua. Etiam ipsis fudisti libamen, obtul sacrificium: an super his oblectationem capiam* 7. *Super montem excelsum et elevatum posuisti st tum tuum. Etiam illuc ascendisti ad immoland victimam.* 8. *Post ostium et postem posuisti me*

[1]) Vel, cum diis. [2]) Vel, in partibus torrentis. [3]) V poenitentia ducat.

2. (*Veniet pax.*) Describit propheta qualis sit impiorum conditio in morte: quoniam impii, qui nullam aliam vitam quam praesentem putant, eos periisse arbitrantur: nihil enim aliud in morte quam interitum apprehendunt. Ideo dicit venturam pacem, quae mille turbulentis vitis sit optabilior: ac si eos conferret militibus emeritis, quibus placidum otium colere licet. Addit similitudinem somnii, ut ostendat ab omni curarum inquietudine solutos fore ac liberos, perinde ac si tuto et suaviter dormirent in stratis suis. Quod sequitur, *quisquis ambulat*, hoc participium non refero ad nomen שלום, sicut alii, qui hunc volunt esse sensum: quod pax antecedet pios, ut sit illis quasi dux viae. Sed ego fideles potius designari arbitror: ac si diceret: Quisquis ambulat coram Deo, is fruetur pace. Iusti ergo quum moriuntur, variis laboribus exantlatis, quasi confecto spatio, ad quietem et pacem vocantur. Quiescunt autem in stratis suis, quia nondum plena beatitudine et gloria fruuntur: sed extremum resurrectionis diem exspectant, quo plenissime omnia instaurabuntur: idque mihi videtur significasse Isaias. Dicet quispiam, annon iusti fruuntur hac pace dum vivunt? nam fructus fidei est ut in patientia possideamus animas nostras. Respondeo, Quamvis fides generet pacem in animis nostris, tamen nos variis motibus et turbulentis agitari: nec unquam in vita sic quietos et placidos esse, ut quum nos ad se Dominus recipit. Placida igitur et quieta est mors iustorum, quum in conspectu Dei pretiosa sit: impiorum vero turbulenta. Hinc etiam colligere possumus immortalitatem animorum: nam si nullus inesset animis sensus (sicuti fanatici quidam somniarunt) pace frui non possent. Fruuntur ergo pace et quiete quoniam in Christo vivunt.

3. (*Et vos.*) Postquam de beata et tranquilla piorum morte loquutus est, invehitur summa vehementia adversus impios, qui flagitiose et nequiter vivere non desinebant, nec piorum morte movebantur. Ut enim pace frui pios dixerat, sic istis implacabile bellum denuntiat. Imo sanctis Dei cultoribus mortem docuit fore instar latibuli, quod eos a turbine et procella aliisque tempestatibus protegat, ut protervis Dei contemptoribus extrema quaeque minitaretur. Est enim hic notanda antithesis inter pios qui coram Deo ambulant, et impios qui contumaciter Deo resistere non desinunt. Illi fruentur pace mortui: hi et in vita inquieti futuri sunt et in morte diros sentient cruciatus. Prodire iubet ad Dei tribunal, quod suis integumentis effugere se posse confidunt. Negat igitur tergiversando quidquam proficere, quia inviti trahentur. Caeterum quo magis obduruerant, acrioribus stimulis configi necesse fuit. Quare non potuit nimia prophetae esse asperitas tam in vellicando eorum stupore, quam in sternendo fastu. Et certe quam insolenter sese efferrent Iudaei ob genus suum satis nc est: ideo prophetis eorum arrogantiam et superl retundere solenne fuit, ac negare ipsos esse Abrahae, quum degeneres ac perfidi essent. ratione vocat ipsos Isaias *semen* adulteri et meret Eodem modo exprobrat ipsis Ezechiel (16, 3): F tuus Amorrhaeus est: mater tua Hethaea. Et sim similes loquendi formae occurrunt. Intolerab igitur ipsorum audaciam retundit, atque invitc reluctantes in medium protrahit, ne tribunal D effugere posse existimarent.

4. (*Super quo.*) Ostendit propheta nullam causam cur Iudaei tantopere superbirent praet generis sui, quum ludibrio haberent Deum et phetas. Putabant autem sibi negotium esse hominibus, quum respuerent verbum: sicuti h videmus impios, dum secure contemnunt doctri Dei et subsannant ministros, nihilominus obten Dei nomen, eoque inaniter gloriari. Haec caus cur propheta vehementius urgeat ipsos atque agitet. Verba huc tendunt: quum linguam exse in Deum, atque illuditis eius verbo, an putatis gotium vobis cum homine mortali esse? Illud *super quo* significat eos subterfugia captasse et tegumenta quibus impietatem suam velarent. enim fatentur impii se rebelles esse Deo: imo vem sibi iniuriam fieri obtendunt: sed protrah sunt in lucem, ac convincendi suae impietatis. si quis in coelo Deus est, bellum cum ipso ge dum eius verbum oppugnant, aut reiiciunt, et bent pro fabula. *Aperire os et exserere linguam,* eodem accipit, nisi quod his loquutionibus in dentiam magis notavit: quod non solum reiice Deum, sed etiam ludibrio haberent. Interior contemptus animi ipsos in apertas subsannati et protervas impulerat, ut nullus dedecoris m eos tangeret. Tandem concludit ipsos esse praevaricatores: semen mendax: atque merito exprobrasse, quod filii essent meretricis. Nec posset eiusmodi contemptus in filios Abrahae petere. Hinc discimus quomodo tractandi sint pii, et quam severe arguendi sint, ne sibi place et quo magis despiciunt omnia quae proponu Dei nomine, sacrilega ipsorum impietas deteg atque in medium proferenda est.

5. (*Incalescentes.*) Alii vertunt, delectatio capientes, vel consolationem: sed propheta usu similitudinem quae passim scripturae usitata praesenti vero causae maxime apta. Nam Dom ardorem quo feruntur idololatrae conferre solet meretricio amore, quo leves ac miseri homines flammati caeco impetu ruunt. Nihil enim ha moderationis idololatrae, nec ullis rationibus ab sania sua se revocari sinunt. Est autem idolol coram Deo foedissimum genus scortationis. alii deos, alii quercus vertunt. Liberam cu

7. (*Super montem excelsum.*) Iterum similitudinem illam repetit quam prius attigimus. Scortantur enim superstitiosi cum idolis suis: quia derelicta simplicitate verbi, fidem sacri coniugii quod Deus cum ipsis iniit abrumpunt, seque Satanae prostituunt. Nunc vero plus quiddam exprimere voluit Isaias. Nam quum dicit ipsos *lectum* in sublimi loco statuisse, nihil iam ipsos suae turpitudinis pudere significat: quemadmodum prostituti pudoris scortum hominum conspectum non veretur, nec existimationem suam curat: ita hi palam et sine pudore in conspicuo et eminenti loco scortati sunt. Altaria vero et lucos stratis comparat, in quibus exsecrandum illud flagitium admittitur: homines vero qui in iis sacrificant scortis impudentibus et desperatis. Neque enim quod alii de lectisternio afferunt satis firmum est. In fine versus absque figura declarat genus scortationis quod reprehendit, quod scilicet victimas idolis immolarent. Atqui putabant se obsequium illud impendere Deo: Dominus vero repudiat quidquid confingitur arbitrio hominum, atque lasciviam istam exsecratur.

8. (*Post ostium.*) Amplificat scelus de quo iam dictum est, ne sibi amplius in figmentis suis populus blandiatur. Verisimile autem est Isaiam alludere ad verba Mosis: quibus praecipiebat Dominus ut semper legem sibi propositam haberent, affigerent postibus domus, descriptamque brachiis suis, et fimbriis vestium involverent, ut assidue officii sui monerentur. Contra vero Iudaei inquinabant ostia et postes aedium suarum notis idololatriae, nec ullum apud se angulum ab eiusmodi inquinamentis vacuum aut purum relinquebant. Ita oblivio Dei et legis passim inducta erat. In eius vero locum substituerant irritamenta suae libidinis.

(*Dilatasti lectum.*) Iterum repetit quod prius dixerat: atque ad illam clausulam redit, Iudaeos cum idolis impurissime scortari, quum se Deum colere putant: quia regulam verbi non sequuntur. Idem enim est ac si mulier derelicto viro se prostitueret in lupanari, et promiscue quoslibet admitteret, ac si lectus esset lata planities, et capax magnae turmae. Propterea eam *discoopertam* a se ipso dicit: quia reiecto coniugii pudore ab aliis stuprari se ac violari passa est. Deus enim viri locum obtinet, cui subiecta esse debuerat, sed novos quaesiit maritos et coniugii foedus violavit. Crimen exaggerat quod Iudaei ultro se obtulerint idolis, ac si proterva mulier caeco impetu virum appeteret. Alia etiam figura praecipitem illum amorem coarguit, quia scilicet uno intuitu subito et ferventer abrepti fuerint ad quemlibet locum. Arguit interea temeritatem hominum, qui se perspicaces putant in colendo Deo, et locos arbitrio suo deligunt. Est autem diabolica haec perspicacia, quia Dominus oculos nostros in se et verbum suum defixos esse iubet, ut ad reliqua omnia occludantur.

9. (*Et profecta es ad regem.*) Hic aliud vitium priori affine taxat propheta. Varios enim errores parit impietas, atque in perplexas et graves molestias impellit leves animos et timore Dei vacuos: quia aequum est agitari, vel potius raptari sursum et deorsum qui in Deo quiescere recusant. Exprobrat ergo Iudaeis, quod multum diuque se fatigarunt in quaerendis subsidiis impiorum. Nempe dum Assyriis opponere Aegyptios tentarunt, deinde spe sua fraudati confugere coeperunt ad Babylonios. Nam ubi alienati sunt animi a Deo, aliunde sibi auxilia quaerunt, magnoque sumptu et labore sibi maiores molestias accersunt. Interim dum suis Dominus quietem praebet, ut placide peragant opus suum, impii se frustra cruciant, mane surgunt, sero cubitum eunt, comedunt panem doloris, ut dicitur Psalmo 127. Nec tamen hilum proficiunt: quia Deo autore vel auspice nihil agunt. Hanc vero poenam ipsis infligit Dominus ut incerti et dubii perpetuo vagentur et fluctuent, nec unquam animo conquiescere possint.

10. (*Fatigata es.*) Significat homines supervacaneos et inanes labores suscipere, quum Deum non sequuntur. Frustra enim se torquent, sicuti iam dictum est: quia nunquam prospere succedere potest quod adverso Deo tentatur. Et salse deridet perversa eorum studia qui satagendo se totos consumere malunt, quam composite progredi quo Dominus vocat. *Desperatum est:* id est, tametsi videas irritos esse labores tuos, tamen obstinato pergis animo, atque instituta tua persequeris: atqui ubi male cedunt consilia sua stultis, poenitentia duci solent. Obstinatos igitur et deploratos homines esse oportet, ubi malo et infelici rerum successu non moventur, ut aliquando secum cogitent, Quid agis? Hanc pervicaciam attingit Ieremias (18, 12): sed aliis verbis. Nam Iudaeos adeo praefractos fuisse tradit ut dicerent actum esse: nempe, Sequemur cogitationes nostras: hoc constitutum est apud nos: nec immutari potest nostra sententia. Hic vero perstringit stuporem illum quo sic erant attoniti ut stultitiam suam agnoscere et poenitentia ducti rursum reflectere non possent.

(*Invenisti vitam.*) Vitam hic nonnulli pro victu accipiunt: ac si diceret propheta: Perinde gratus tibi fuit hic labor, ac si victum tibi manu tua compares. Alii victum manus pro delectatione aut summa voluptate. Atque eodem redit utraque interpretatio. In hoc vero paulo plus est difficultatis, an serio an ironice loquatur. Nam si simplex oratio, talis erit sensus: Ideo non doluisti, quia fortuna tibi ad tempus favere visa est. Ubi enim prospere cedit infidelibus, tunc sibi magis in sua infidelitate placent: atque, ut vulgo dici solet, homines secunda

mentes fluvios quaereret, a quibus tandem mergeretur. Quod etiam re ipsa evenit. Nam Assyrii et Aegyptii, et tandem Chaldaei, quibus se societate iunxerunt Iudaei, non tantum inutiles ipsis, sed etiam exitiales fuerunt. Sequitur antitheton, ubi ipsos revocat ad fiduciam Dei, quod remedium malis omnibus opponendum est: sicuti etiam mala omnia ab incredulitate et diffidentia oriuntur. Quod vero sperantibus in Deum promittitur haereditas huc pertinet, Quid aliud quaeritis, quam ut stetis incolumes, atque haereditas vestra salva sit? Meum est hoc praestare. Quis enim vos in hanc regionem induxit? quis possessionem eius asseruit? Et tamen confugitis in Aegyptum: atque inania ab hominibus auxilia quaeritis, atque negligitis opem meam. Non dubito quin haereditatis nomine Iudaeam intelligat, in qua cupiebant Iudaei manere incolumes. Nam postea nominat *montem* sanctitatis suae, in quo videlicet templum situm erat. Iudaei igitur non tribuebant Domino officium suum, quum ad Assyriorum aut Aegyptiorum potius quam ad eius opem confugerent. Hinc colligenda est universalis doctrina: nempe res nostras praeclare habituras si in Domino speremus: quod si abiiciamus eius fiduciam mirum certe non est si fluctuemus atque variis modis agitemur. Quum *montem sanctitatis* nominat, in quem reducendi sunt Iudaei, significat vitam et omnia eius commoda per se optabilia non esse, nisi ut Dominum colamus. Hic enim finis est humanae vitae, ut sit aliquis Deo populus a quo pure invocetur. Ergo in cultum et obsequium Dei semper defixi sint oculi nostri, si vitam, aut liberationem, aut alia vitae commoda optamus.

14. (*Et dicet, sternite.*) Quoniam ridicula videri poterat haec promissio, possessuros terram, qui in Domino sperarent (quum ex ea paulo post eiiciendi essent), in gratiam piorum qui adhuc restabant, subiungitur secunda haec promissio, qua spondet fore ut quamvis eiecti e terra Chanaan, et in longinquam regionem ablegati sint, in eam tamen reducantur. Occurrit igitur dubitationi quae oriri poterat: ne pii in duro illo et diuturno exsilio animum desponderent, aut fallacem esse promissionem Dei existimarent. Nonnulli exponunt, Dominum missurum veros et fideles prophetas, qui ecclesiam ab offendiculis suis repurgent, quae a pseudoprophetis et malis ducibus corrupta erat: sicuti prius exitii causam ab iis ortam esse ostendit: atque ita meliorem et optabiliorem statum hic promitti putant. Sed nimis coacta est eiusmodi interpretatio: quare priorem sequi malo: Quamvis scilicet ad tempus terra illa privandi essent Iudaei, tamen in ipsam restitutum iri a Domino, qui vias complanari iubebit, ut ipsos reducat. Convenit autem hic locus cum eo quem prius cap. 40 vidimus: ubi Dominus consolationem afferri populo suo, edici et publicari reditum in Iudaeam, et vias repurgari iubebat. Nam quum in Babylone velut in sepulcro conclusi essent, quum longa et difficilis esset via, magnaque solitudo intercederet, vix spes erat ipsos in patriam reverti posse. Proinde non leviter hoc ab Isaia praetereundum fuit: ut neque interpositos montes, nec mare intermedium, nec ulla alia impedimenta reformidarent. Alloquitur autem Cyrum et Darium, quorum mentibus inspiravit Dominus ut Iudaeis viam patefacerent ac munirent. Ac si diceret, Dominum missurum ministros, qui nunc ipsis ignoti sunt, quorum opera viam sternet, ac populum educet. Et apostrophe qua ipsos compellat plus habet vehementiae, quam si in tertia persona loquutus esset. Tolli offendicula iubens, ostendit nullam esse causam cur terreantur difficultatibus et impedimentis viarum, quae Dominus facile tollet, quum ei visum erit. *E via populi.* In hoc inclusa est spes reditus, quod Dominus populum suum reducem in terra Chanaan iterum locare velit. Ergo quamvis nulla alioqui via esset, eam tamen esse oportet, perfringique omnia claustra et obstacula: quod Dominus reditum promiserit, atque ideo sit dux profectionis.

15. (*Quoniam sic dicit.*) Confirmat superiorem sententiam de restitutione populi ab exsilio: sed bifariam hic versiculus exponi potest: vel quod propheta occurrat dubitationi quae obrepere poterat animis piorum, atque ita recenseat res inter se oppositas: vel quod ratiocinetur a natura Dei, ut debiles animos confirmet. Ut haec clarius exponamus, primum scimus his cogitationibus saepenumero distrahi animos nostros, Deum quidem in coelo esse, sed magno abesse intervallo, ac negligere res humanas, aut despicere: denique nullam ei esse curam nostri. Ut propheta hanc imaginationem corrigat, ait Deum quidem habitare in loco sublimi: sed non ideo minus spectare hunc mundum ac gubernare providentia sua. Est enim sollicitus de hominum salute: atque habitat cum afflictis, et iis qui contrito sunt et humili corde sicuti legitur Psalmo 138 (v. 6): Excelsus est Iehova, et humilem respicit: et aliis locis. Alter sensus est, quod propheta ostendit Deum valde dissimilem a nobis esse. Nam ideo trepidamus in rebus adversis, quod eum modulo nostro metimur, Qui opem ferret nobis Dominus, qui oppressi sumus? Deinde negligi solent et contemni miseri homines. Ita nos apud Deum nullo in pretio esse existimamus: quoniam ipsum fingimus ex natura nostra. Atqui longe aliter de ipso sentiendum est. Ideoque ipsum in coelis habitare dicit: ut significet ipsum humanis affectibus obnoxium non esse. Constat enim sibi omni tempore, nec consilium unquam mutat. Quemadmodum igitur semel promisit restitutionem populo suo, ita praestabit. Hic sensus mihi non displicet: nec priorem reiicio, qui plenior atque uberior est:

Hoc enim sufficit ad reatum, quod Deus iudex animorum sit: nec tantum in externa scelera, sed etiam in pravos affectus et cupiditates animadvertat. Caeterum iure plecti admonet, ut culpae conscii suppliciter veniam deprecentur.

(*Percussi eum, abscondi.*) Significat gratiam suam ad tempus quodammodo remotam et absconditam fuisse. Loquitur autem ex sensu hominum: quod infensum nobis et adversum Deum apprehendamus quum ulciscitur scelera nostra: sicuti iam dictum est. Atque ita a nobis apprehendi ipsum ac concipi necesse est, ut in veram peccatorum nostrorum agnitionem veniamus. Nunquam enim ipsa serio agnosceremus, nec pungeremur, nisi reputaremus ipsi nobiscum, atque intelligeremus iram Dei a nobis provocatam esse. Verum ut nobis expedit hoc modo ad poenitentiam institui, rursus cavendum est, ne si adversum a nobis Deum fingamus et inexorabilem, tristitia nos absorbeat. Hos ergo immodicos horrores temperat propheta, vetatque Deum ex ingenio nostro aestimare. Quamvis enim poenas de nobis sumat, non desinit paterno affectu et amore prosequi quos semel complexus est.

(*Ipse autem.*) Haec est pervicacia quam propheta reprehendit et accusat, quod populus nihilo melior redditus sit, ac perstiterit in nequitia sua. Ostendit enim desperatos esse, quod extrema remedia quae Dominus expertus est eos in viam reducere non potuerint.

18. (*Vias eius vidi.*) Hic Dominus ex adverso amplificat misericordiam suam, quod isti populo, tametsi obstinato et pervicaci, sit propitius, eumque gratia et misericordia sua praeveniat. Ac si diceret: Ego populum hunc flagellis meis ad poenitentiam revocare nisus sum: quum praeceps in cupiditates suas rueret: sed contumacem et indomitum se praebuit: nihil profeci. Possem equidem merito ipsum perdere: sed sanare et conservare malo. Hoc autem fieri non potest nisi summa et incomparabili misericordia. Desinam ergo in ipsum animadvertere. Proinde gradatim amplificat misericordiam Dei, quem velut medicum inducit considerantem quae remedia sanando huic populo aptissima sint. Insanabiles autem sunt morbi nostri, nisi nos misericordia sua Dominus praeveniat. Nulla quantumvis gravia flagella nos ad resipiscentiam cogent, nisi Dominus spiritu suo nos impellat. Sequetur enim maior pervicacia, atque obstinatiores reddemur. Itaque in populi huius exemplo humani generis imaginem contemplari licet: ut quae sit pervicacia et contumacia nostra in Deum, et quae remedia morbis nostris curandis necessaria sint, planius intelligamus: quod morbidi et fere perditi sanamur, reducimur in viam, deinde in ea perstamus. Significat autem hoc totum proprium Dei opus esse, ut pergamus in recto cursu. Hinc sequitur consolatio. Quod si desit poenitentia, nulla ibi fides, nulla consolatio esse potest. Qui enim sibi non displicent in vitiis suis, nihil aliud quam iram Dei, terrores et desperationem concipere queunt. Contextus ergo prophetae notandus est, qui sanationi consolationem non temere subiungit. Quorum enim curati sunt morbi, simul animi laetitiam et consolationem percipiunt, qua fuerant privati. Ubi vero adiungit *lugentes*, videtur specialiter notare pios, qui numero pauci erant: ut satis constat ex prophetarum querimoniis, qui in stuporem quo passim correptus erat populus invehuntur. Eos ergo designat quos in communi reatu serius dolor ad luctum cogebat, et qui non modo populi mala deflebant, sed anxie gemebant sub onere irae Dei: quum alii secure delitiarentur.

19. (*Creo fructum.*) Explicatio est superioris sententiae, qua videlicet ratione Dominus consolationem huic populo praebebit: hoc est, quia pacem ei promittet atque offeret. Nam per *fructum labiorum* significat se effecturum ut ipsi audiant laetos nuntios de pace, a quibus exhilarentur. Mihi enim loqui videtur de publicatione pacis, quod ministerium prophetis commissum erat: ac deinde apostolis et aliis ministris evangelii mandatum est: sicuti docet Paulus (2. Cor. 5, 20), ipsos legatione fungi pro Christo, ad reconciliandos homines Deo. Repetitio in voce pacis non modo ad certitudinem, sed continuum etiam tenorem notandum valet, ac si diceret: Nihil nunc auditis praeter horribiles minas. Silet doctrina gratiae et salutis: quia non estis capaces. Ea est contumacia vestra, ut terroribus et minis vobiscum agendum sit. Sed aliquando restituam doctrinam pacis: et labia prophetarum aperiam, qui ipsam vobis annuntient.

(*Longinquis.*) Hoc ideo additum est, quod populus qui in exsilium abductus erat, haec ad se pertinere non putaret, quia longe aberat: sed ad eos fortasse qui domi erant. Nam exsilium erat veluti species abdicationis. Atqui denuntiat propheta, quantumvis longe dissiti sint, huius tamen gratiae fore participes. Finis demum vel effectus additur, quod velit Deus populum sanare, hoc est, salvum praestare et incolumem. Unde colligimus quod nuper attigi, quidquid ad plenam et solidam ecclesiae felicitatem pertinet, merum esse Dei donum. Paulus videtur hunc locum attigisse, Ephes. 2 (v. 17) ubi dicit Christum attulisse pacem iis qui prope et iis qui procul. Loquitur autem de gentibus et Iudaeis. Nam Iudaei propinqui erant: propterea quod Deus cum ipsis foedus inierat: gentes remotae, quod ab eo foedere alienae essent. Atqui propheta de Iudaeis tantummodo videtur loqui. Respondeo, a Paulo retineri verum prophetae sensum, si modo rite omnia expendantur. Ideo enim longinqui dicuntur hoc loco Iudaei, quod Do-

minus videretur ipsos e domo sua expulisse: atque in eo similes erant gentibus. Quum igitur abdicationis illius tempore nihil inter ipsos et gentes discriminis esset: merito Paulus, velut in eodem gradu utrosque locans, illos gentibus adaequavit: atque ita iis accommodavit quod propheta de Iudaeis protulerat. Sicuti non absimili modo alibi locum Hoseae ad gentes transfert (Rom. 9, 25).

20. (*Impii autem.*) Quum prius de pace loquutus sit qua pii fruentur, impiis contra bellum assiduum et perpetuas animi exagitationes atque perturbationes denuntiat: ut scilicet pii insigne pacis beneficium pluris aestiment: deinde, ut reprobi sciant sic filiis Dei promitti pacem, ut nihilo melior eorum conditio futura sit. Quoniam autem reprobi falso obtendunt nomen Dei, et inaniter in eo gloriantur, propheta ostendit nullam esse causam cur sibi huius promissionis nomine placeant, aut quidquam sibi arrogent, quum pacis nullo modo participes esse possint: nec eis quidquam profuturum sit, quod Deus populi sui misertus ipsum recipiat in gratiam, eique iubeat pacem nuntiari.

(*Tanquam mare.*) Elegans est ista maris similitudo, et aptissima ad explicandam inquietudinem impiorum. Nam in se ipso turbatur mare: tametsi a vento non impellitur, tempestatibus horrendis agitatur: fluctus reciproci sibi in eo bellum mutuo gerunt, et facto gravi impetu sese frangunt. Eodem modo impii turbantur intestino malo, quod in ipsorum animis defixum est. Terret enim et conturbat ipsos conscientia: qua nullum gravius tormentum, nullus saevior carnifex esse potest. Furiae agitant et insectantur impios non ardentibus taedis, ut in fabulis, sed angore conscientiae, et fraudis cruciatu. Nam sua quemque fraus, et suus terror maxime vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suae malae cogitationes, conscientiaeque animi terrent. Aptissime igitur impios procelloso mari et turbulento comparavit. Quisquis autem has perturbationes et diros animi cruciatus effugere velit, pacem quam Dominus ipsi offert ne reiiciat. Hic nihil medium esse potest. Nisi enim abiectis cupiditatibus hanc pacem admiseris, angi te misere cruciari necesse erit.

21. (*Non est pax.*) Confirmat superiorem sententiam: nempe reprobos frustra paci quaerendae daturos operam, quia ubique bellum ipsis occurret. Nempe Deus est qui bellum denuntiat: nullus igitur est paci locus. Impii quidem pace frui vellent, eamque vehementer optant. Nihil enim magis cupiunt quam securi esse, et sopire conscientias suas, ut libere delitientur, et vitiis suis indulgeant. Repellunt cogitationes de iudicio Dei stuporemque et indolentiam accersunt, easque optimas rationes et vias pacis esse putant: sed nunquam ipsa fruentur. Donec enim reconciliati fuerint Deo, conscientia ipsorum iis molesta esse, ac bellum gerere non desinet. Deum ergo unicum pacis autorem inducit, qui horribili denuntiatione delitias extorqueat Iudaeis: et Deum suum vocat adversus inanem iactantiam illorum qui falso nomen eius obtendebant. Nec enim possunt agnoscere Deum, quamdiu prophetam eius et doctrinam respuunt. Ideo propheta intrepide pronuntiat se mandatum habere a Deo, ut bellum ipsis perpetuum indicat.

CAPUT LVIII.

1. *Clama in gutture, ne cohibeas: quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia populo meo peccatum suum, et domui Iacob iniquitatem suam.* 2. *Me tamen quotidie quaerunt, et scire vias meas volunt: quasi gens quae iustitiam fecerit, et iudicium Dei sui non intermiserit: sciscitantur ex me iudicia iustitiae, appropinquare Deo volunt.* 3. *Quare ieiunavimus, et non adspexisti? humiliavimus animas nostras, et nesciisti? Ecce quo die ieiunatis, invenitis voluntatem, et omnes facultates vestras exigitis.* 4. *Ecce, ad litem et contentionem ieiunatis: atque ut percutiatis pugno impio. Ne ieiunetis sicut hodie, ut audiri faciatis in excelso vocem vestram.* 5. *An tale est ieiunium quod elegi? ut die affligat homo animam suam, et quasi iuncus demittat caput suum, sternat saccum et cinerem? An hoc vocabis ieiunium et diem gratum Iehovae?* 6. *Annon hoc est ieiunium quod elegi? solvere colligationes impias, dissolvere fasciculos graves, oppressos dimittere liberos, atque ut omne iugum abrumpatis?* 7. *Annon ut partiaris esurienti panem tuum, et pauperes vagos inducas domum? Si videris nudum, operias eum, et a carne tua ne te abscondas?* 8. *Tunc profertur ut aurora lux tua: et sanitas tua protinus germinabit: iustitia anteibit faciem tuam, et gloria Iehovae colliget te.* 9. *Tunc invocabis, et Iehova exaudiet: clamabis, et dicet: Ecce adsum: si abstuleris e medio tui onus, et emissionem digiti, et sermonem vanitatis* [1]). 10. *Si effuderis famelico animam tuam, et animam afflictam satiaveris, orietur in tenebris lux tua, et caligo tua erit sicut meridies.* 11. *Et deducet te Iehova semper, et saturabit in siccitatibus animam tuam, et ossa tua saginabit. Et eris quasi hortus irriguus et scaturigo aquarum, cuius aquae non deficiunt.* 12. *Et erunt ex te qui instaurent deserta saeculi: fundamenta generationis et generationis excitabis. Et vocaberis rupturae reparator, director semitarum ad inhabitandum.* 13. *Si averteris a sabbato pedem tuum, nec facias voluntatem tuam, in die sancto meo, et vocaveris sabbatum delitias ad*

---

[1]) Vel, inutilem.

consecrandum Iehovae, eo quod sit honorabile, et honorem illi tribueris, ut non exsequaris vias tuas, nec inveniatur voluntas tua, nec loquutus fueris verbum: 14. *Tunc delectaberis in Iehova, et equitare te faciam super excelsa terrae: et pascam te haereditate Iacob patris tui: quia os Iehovae loquutum est.*

IN CAPUT LVIII.

1. (*Clama.*) Male fuit divisum hoc caput: quoniam haec superioribus cohaerent. Quare, si tenere mentem prophetae velimus, sic a nobis haec legenda sunt, ac si nulla sectio facta esset. Testatus est propheta sic puniendum esse populum, ut tamen pacis spes reliqua esset: deinde impiis qui supino fastu Deum eludunt, bellum perpetuum indixit. Nunc confirmat eam doctrinam: ac divinitus sibi has partes docet esse iniunctas, *ut clamet gutture,* hoc est quod vulgo dicimus *A plein gosier.* Quorsum id? nempe ut annuntiet populo peccata sua. Non loquitur de sola contentione vocis, sed vehementiam verbi et severitatem intelligit, qua maxime hypocritae opus habent, ac si Deus fulmina e coelo iacularetur. Sibi enim placent in vitiis suis, nisi arguantur severius, atque in lucem pertrahantur: imo nisi violenter prostrati cadant. Quod addit *ne cohibeas*, modus est loquendi valde tritus Hebraeis: Loquor et non taceo. Vulgo dicimus *Crie sans espargner.* Diximus prophetam non loqui de simplici vocis sono, sed obiurgationem severam et asperam significare, qua hypocritas percelli operae pretium est. Exempli gratia, si prophetae de lege Domini solum verba facerent, atque ostenderent quae sit regula bene et sancte vivendi, commendarent cultum Dei, vitia quoque reprehenderent nulla adhibita vehementia, quid efficerent apud hypocritas, quorum conscientia sic sopita est ut nequeat nisi admotis aculeis excitari? Itaque simplex docendi ratio non sufficeret, nisi acrius instarent, atque fulmina verborum in ipsos contorquerent. Paulus etiam imitatus prophetas, postquam universum genus hominum damnavit, maiore vehementia insurgit in eos qui speciem aliquam sanctitatis prae se ferebant, et abutebantur patientia Dei, Ecce, tu Iudaeus cognominaris, et acquiescis in lege, et gloriaris in Deo, et nosti voluntatem, ac probas eximia, institutus ex lege: confidisque te ipsum ducem caecorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, doctorem imperitorum, habentem formam cognitionis et veritatis per legem. Qui igitur doces alium, te ipsum non doces: qui praedicas non furandum, furaris, etc. (Rom. 2, 17). Talibus iudicium Dei et horrendam ultionem denuntiat: quod bonitate eius abusi sint, atque inaniter eius nomine se iactent. Ita hoc loco propheta nominatim adversus Iudaeos stylum stringit, qui Dei nomine gloriabantur, se tamen adversus ipsum efferebant. Haec igitur ratio tenenda est adversus hypocritas, qui inanem prae se ferunt speciem sanctitatis, si modo rite atque utiliter officio nostro fungi velimus. Quemadmodum Dominus hoc belli genere exercuit prophetas, ita et nos hodie exerceri necesse est, ne dissimulemus, aut perfunctorie arguamus ipsos: sed omni contentione invehamur. Obiici posset, Si Dominus iubet argui peccata populi, cui promittit pacem: dubium non est quin reliquam voluerit ei facere spem salutis. Et tamen certum est ista reprobis, quibus antea bellum indixerat, designari. Respondeo, tunc pios exiguo fuisse numero: pauci enim oblatam sibi pacem amplectebantur. Quum ergo propinquae pacis spem facit Isaias, exiguum illum gregem spectat: quum bellum indicit, multitudinem terret, quae aliena erat a Deo, omniaque monita contemnebat. Is enim erat populi status, ut vix quidquam puri aut integri maneret, quemadmodum cap. 1 vidimus. Merito igitur nominavit *domum Iacob,* quum maior populi pars corrupta est. Ac sedulo in prophetis notanda est haec distinctio, quod nunc voces spargunt in totum vulgus, nunc sermonem restringant ad paucos fideles. Nec vero absque falsa et amara subsannatione populum suum et filios Iacob nominat, qui ab origine sua exciderant, et turpiter desciverant a patrum fide. Quare ironica est concessio. Ac si diceret nullam praerogativam obstare quo minus audiant quod merentur.

2. (*Me tamen quotidie quaerunt.*) Hic omnem obloquendi materiam adimere voluit hypocritis, quibus exceptiones istae in promptu erant, Nos timemus Deum, colimus, amamus, atque eum quaerimus toto affectu. Cur nos tanquam impios obiurgas? nam instituere vitam nostram volumus ex praescripto legis. Ut occurrat huic exceptioni, negat quidquam ab ipsis pure aut sincere agi: omnia ficta esse et simulata: itaque nullius esse momenti apud Deum, qui integrum animum requirit. Notandus est hic ordo quem propheta sequutus est: postquam enim bellum denuntiavit impiis et hypocritis, severe iam ipsos arguit: atque praetextus adimit, et fucos quibus se obtegebant. Sic enim tractandi sunt hypocritae, et velut educendi e latebris: quia nihil apud ipsos alioqui doctrina proficere posset. Nec tantum hic ordo piis doctoribus tenendus est: sed unusquisque in usum suum hanc docendi rationem accommodare debet, ne sibi placeat, aut vitiis suis blandiatur: ne fucum sibi faciat, aut praestigiis Satanae illudi patiatur. Integrum ergo et purum animum afferat, si proficere in doctrina verbi et Deo gratus esse velit. Etsi autem perfidis et mendacibus concedit Isaias aliquam sanctitatis speciem: rursus tamen amarulenta figura eos perstringit, ac

nia, manet nihilominus veritas: quia Christus mortuus est, ac resurrexit, ut perpetuum sabbatum habeamus: hoc est, feriemur ab operibus nostris, ut spiritus Dei potenter in nobis agat.

14. (*Tunc delectaberis.*) Videtur alludere ad nomen delitiarum. Verbum enim תתענג, quo utitur propheta, deducitur ab ענג, quo ante usus erat, quum summam ex vera sabbati observatione voluptatem Dominum capere diceret. In summa, significat populum nullam ex Deo oblectationem percipere, quod ipsum provocet, nec eius voluntati pareat: nam si vitam nostram componeremus in obsequium Dei, nos eius velut delitiae essemus, ipse vicissim nobis delitiarum loco esset. Pronuntiat igitur non nisi per Iudaeos stare quominus Deo propitio freti hilarem et laetam vitam degant. Quibus verbis tacite exprobrat eos sibi propria culpa multas molestias accersere. Addit equitaturos super excelsa terrae: quibus verbis reditum in patriam et securam illic habitationem promittit. Scimus enim Iudaeam edito in loco sitam fuisse supra vicinas regiones: quum Babylonis situs inferior atque demissior esset, ubi etiam populus quasi in spelunca trepide latebat. Apertius mox declarat quid significaverit verbo *equitandi*. Possessionem enim promittit eius regionis quae promissa et data fuerat patribus, et qua ipsi tunc fruebantur, deinde ad tempus privati fuerunt.

(*Quia os Domini.*) Hoc addidit, ut absque controversia haec omnia vera esse intelligerent: atque hoc referendum non solum ad promissiones istas, sed etiam ad initium capitis. Obiurgavit enim hypocritas, qui iustam sibi causam tueri videbantur, ac merito suorum scelerum poenas luere ostendit. Frustra etiam litigare cum Deo et opponere opera sua, quae vana prorsus et inania erant. Itaque reducit ipsos ad veram sabbati observationem, et bene habituros demonstrat si pure Deum coluerint. Tandem concludit non esse ipsis negotium cum homine mortali, sed Deum esse iudicem qui ista pronuntiat.

CAPUT LIX.

1. *Ecce non est mutilata manus Iehovae, quin servet: neque aggravata auris eius, quin audiat.* 2. *Sed iniquitates vestrae dissidium fecerunt inter vos et Deum vestrum: et peccata vestra operuerunt faciem eius a vobis, ne audiat.* 3. *Nam manus vestrae pollutae sunt sanguine, et digiti vestri iniquitate: labia vestra protulerunt mendacium, lingua vestra iniquitatem loquuta est.* 4. *Nemo est qui clamet pro iustitia, nemo qui disceptet pro veritate: confidunt rebus vanis: loquuntur inania, concipiunt*
molestiam, pariunt iniquitatem. 5. *Ova reguli*
cludunt, et telas aranearum texunt: qui comeder
ovis eorum, morietur: si comprimantur, exibit vi
6. *Telae eorum non erunt in vestimentum: neq*
tegent eorum operibus. Nam opera eorum sunt o
iniquitatis[1]*): et opus violentiae*[2]*) in manibus eo*
7. *Pedes eorum ad malum currunt, et properan*
fundendum sanguinem innoxium: cogitationes van
vastitas et contritio in viis eorum. 8. *Viam*
non noverunt, nec iudicium est in gressibus eo
semitas suas perverterunt sibi: quisquis graditur
eas, nesciet pacem. 9. *Propterea longe recessit*
bis iudicium: nec apprehendit nos iustitia. Exsp
vimus lucem, et ecce tenebrae: splendorem, et ec
caligine versamur. 10. *Palpamus sicut caeci p*
tem: sicuti qui oculis capti sunt, palpamus. In
gimus in meridie tanquam noctu: in locis solit
tanquam mortui. 11. *Nos omnes quasi ursi*
feramur: et quasi columbae susurrando susurra
Exspectavimus iudicium, et non apparet: saluter
longe stetit a nobis. 12. *Quoniam multiplicatae*
iniquitates nostrae coram te, et peccata nostra te
sunt contra nos[4]*). Quoniam iniquitates nostrae n*
cum sunt, et peccata nostra cognoscimus. 13. *In*
egimus, et mentiti sumus Iehovae et abducti sum
tergo Dei nostri, loquentes calumniam et defectio
concipientes et proferentes ex corde verba mend
14. *Et actum est retrorsum iudicium, et iustitia*
cul stetit. Quoniam corruit in platea veritas et a
tas non potuit prodire. 15. *Defecit, inquam, ver*
et qui recessit a malo, praedae fuit expositus.
vidit Iehova, ac displicuit oculis eius, quod non
iudicium. 16. *Vidit, inquam, quod non esset vi*
admiratus est, quod nemo intercederet[5]*). Itaqu*
lutem ei attulit brachium suum[6]*): et iustitia*
ipsa stabilivit eum[7]*).* 17. *Et induit iustitiam,*
loricam, et galeam salutis capiti suo. Induit, inq
ultionem quasi vestem, et indignatione amictus
vice pallii. 18. *Quasi propter retributiones, quas*
reddendam vindictam, hostibus suis indignatio
vicem inimicis suis, insulis vicem reddet. 19.
inde timebunt ab occidente nomen Iehovae, et ab
solis gloriam eius: quia veniet quasi flumen h
et spiritus Iehovae impellet[8]*).* 20. *Et veniet*
redemptor, et iis qui redierint ab iniquitate in I
dicit Iehova. 21. *Et ego cum ipsis hoc foedus n*
(sancio) dicit Iehova. Spiritus meus qui super t
et verba mea, quae posui in ore tuo, non receder
ore tuo, neque ex ore seminis tui, neque ex or
minis seminis tui, dicit Iehova, ab hoc tempore u
in aeternum.

---

[1]) aut, vanitatis. 1551: vana. [2]) 1551: iniqu
[3]) Vel, iniquitatis. [4]) Vel, respondent nobis. [5]) Vel, c
reret. [6]) Vel, salutem illi fecit brachium suum. 1551:
tem sibi fecit brachio suo. [7]) 1551: sua stabilivit se. [8])
fugabit eum.

in nobis est, arceamus. Et certe quisquis permittit quod prohibere licet, quodammodo iubet: ut silentium quaedam sit species consensus. Eodem pertinet quod subiicitur membrum. נשפט alii passive accipiunt, et talem prophetae sensum esse putant: Nemo iuste iudicatur, quia omnia plena sunt corruptelis, interea nemo repugnat. Sed activa significatio melius convenit, quia inter se cohaerent haec duo, neminem clamare pro iustitia: et veritatis aut rectitudinis nullum esse vindicem. Nam quod alii vertunt, Nemo se ipsum iudicat vere, paulo durius est. Caeterum quia multis locis hoc verbum in Niphal pro disceptare capitur, contextus hic aptius fluere visus est, neminem se interponere pro iure tuendo, ut iustitiam libere et clara voce defendat, et litiget cum improbis: nisi forte clamare pro iustitia ad miseros qui iniuste vexantur referre placeat: quasi diceret eos obmutescere, quia nihil proficerent clamando. Sed hoc quoque asperum esset. Quod si tam severe damnantur a Deo qui iustas hominum causas negligunt, nec succurrunt laborantibus, quid nobis fiet si nullus zelus tuendae gloriae Dei nos ad scelerum obiurgationem incitet? si conniveamus ludibriis quibus impii sacram doctrinam Dei subsannant, nomenque eius profanant: si machinationes quibus perdere conantur ecclesiam Dei negligamus, annon merito perfidiae damnabitur silentium nostrum? In summa, rectum ordinem nostra culpa pessum ire dicit Isaias, nisi improbis quoad in nobis est resistimus. Deinde admonet hanc esse extremam confusionem, ubi nemo exsurgit iustitiae patronus. Dicens eos confidere rebus vanis significat coacervare perversas fiducias, quibus callum obducant. Est autem hic nequitiae cumulus, dum blanditias hinc inde captando, sponte se obdurant ad contemptum Dei: et talibus illecebris demulcet Satan reprobos, donec prorsus eos fascinet, ut omni timore Dei excusso non modo despiciant sana consilia, sed fastu inflati audacter subsannent. Quoniam igitur praecipites nos rapit audacia, ubi falsas spes opponimus Dei iudicio, propheta fiduciam hanc, sub cuius integumento sese occultant vafri homines, non abs re ponit quasi desperatae malitiae notam: quia insatiabilem esse morbum constat, ubi palam improbi sibi adulari non dubitant, fretique sua protervia sibi quidvis licere putant. Addit in eorum sermone palam conspici quales sint eorum affectus et mores, sicuti proverbio dicitur, linguam esse effigiem mentis. Quanquam haec particula bifariam exponi potest, vel quod nihil loquantur sincere, sed eorum linguae ad fallendum continuo usu formatae sint: vel quod erumpat eorum improbitas in apertam iactantiam: quod secundum magis mihi probatur.

(*Concipiunt.*) Elegantes sunt istae metaphorae, quibus comparat impios mulieribus quae foetum in utero alunt ac deinde emittunt. Ita impios, dum machinantur intus suas fraudes, quasi gravidos esse dicit, donec pariant suo tempore: id est, quum occasiones et opportunitates nacti sunt. Dicit autem concipere nocendi consilia, ut deinde simplices inique vexent: quasi diceret, coquere longa meditatione sua scelera, et semper paratos esse ad noxam aliquam: quia non cessant hinc inde accersere obliquas rationes quibus exhibeant quietis negotium.

5. (*Ova reguli.*) Longius progreditur Iudaeos comparans non tantum mulieribus, sed virulentis bestiis: quo magis constet quidquid ab ipsis prodit mortiferum ac letale esse. Primo igitur dicit excludere ova reguli: quia sicuti vipera ovum ponere nequit, nisi veneficum: ita eos pravitate sic imbutos esse ac refertos, ut nihil nisi noxium emittant. Per *telas aranearum*, significat ita steriles esse et vacuos boni, ut ipsa quoque virtutum specie fallant. Duabus enim notis impios designat: primum, quod opera quae edunt referant corruptam eorum naturam: deinde, quod nulli rei sint utiles: nihil humanitatis, officii, caritatis, fidei praestent iis inter quos versantur. Scio aliter exponi ab aliis: nempe impios, dum aliis moliuntur exitium, se ipsos perdere, dum putant se industrios, frustra et inaniter laborare: irretiri suis ipsorum laqueis, cadere in foveam quam foderunt. Sed existimo prophetam voluisse quod iam dixi: impios scilicet, ubique, semper atque in omnibus rebus nocere, prodesse nunquam. Quisquis negotium habuerit cum ipsis exitiales ac pestiferos sensurum. Huc pertinet quod dicit in ovis latere exitiale venenum: si vero frangantur exiturum esse serpentem.

6. (*Telae eorum.*) Idem repetit ac confirmat: quidquid aggrediantur vel suscipiant, semper esse humano generi inutiles: quia destinato abhorreant ab omnibus humanitatis officiis. Hoc autem perditi ingenii signum est, ita se maleficiis addicere, ut nulla prorsus commoditas speranda sit ex eius vita qui omnis iustitiae vacuus et sterilis esse appetit. Alii exponunt, quod sine profectu acquirere divitias studebunt, et assurgere in honorem. Sed ego simplicius accipio: Nemo se eorum operibus teget, quia in eorum textura nihil est solidi vel firmi. Variis autem loquutionibus rem eandem inculcat, ut demonstret eorum opera nihil omnino afferre utilitatis. Atqui in hoc nati sumus ut ope nostra iuvemus proximos, et in communem utilitatem aliquid vicissim conferamus. Efferatae igitur sunt belluae, nec homines appellandi sunt, qui tantum ad nocendum solertes summa industria cavent ne quid prosint. Statim absque figura subiicit, iniquitati esse deditos et quasi devotos.

7. (*Pedes eorum ad malum.*) Variis modis imaginem impietatis quasi extremae nobis depingit: ubi scilicet homines excusso timore Dei, et procul

10. (*Palpamus.*) Aliis loquutionibus idem exponit: nam quum graves in populo querimoniae audirentur, nihil praetermittere voluit quod faceret ad exprimendas eius calamitates. Forte per modum concessionis haec commemorat, perinde ac si diceret, res nostrae ad extremam miseriam redactae sunt: sed causa potissimum spectanda est, quandoquidem haec et graviora meriti sumus. Sed non male conveniet, stupidos expergefieri ut mala sua expendant. Etsi enim plus satis sunt queruli, diabolus tamen torporem obducit, ne eos signa irae Dei ad poenitentiam sollicitent. Alludit autem ad metaphoram illam, qua usus erat proximo versu, quum diceret populum in tenebris et caligine versari, nec ullum reperire exitum: ac significat eum destitui consilio, et tanta anxietate premi ut nullum perfugium aut remedium habeat. Quum levius malum urget, circumspicimus atque exitum aliquem speramus: verum in maioribus angustiis oppressi desperatione nihil videmus, nec iudicamus. Propterea dicit in labyrinthum coniectos palpare.

(*Impingimus.*) Eodem spectat, atque etiam gravius quiddam exponit haec loquutio, si pedem moveant, varias offensiones undique occurrere: et quidem nihil relaxationis esse ipsorum malis, ac si dies in noctem conversus esset. Per loca solitaria intelligo vel abyssos, vel deformes et squalidas terras. Hoc enim loco libenter Hieronymi versionem sequor, qui dictionem אשמנים deducit ab אשם. Iudaei, qui a שמן duci volunt, mihi pueriliter argutari, nec quidquam solidi habere videntur. Viros enim significare putant, quod שמן unguentum significet: atque aiunt gentes hoc nomine designari. Sensus autem verus prophetae est, in solitudinem redactos esse Iudaeos, ut extra consortium hominum similes sint mortuis, nec ullam exitus spem habeant.

11. (*Nos omnes quasi ursi.*) Exprimit duas formas eorum qui miserias suas taciti ferre nequeunt, quin externis signis demonstrent. Alii enim ululant vehementius tanquam ursi: alii tanquam columbae gemunt. Hac posteriore similitudine usus est cap. 38, quum Ezechiae gemitus narraret. Hoc enim accidit, quum dolorem nostrum comprimere conamur, nec tamen ita continere possumus, quin invitis nobis externa doloris signa erumpant. Summa est, nunc vi doloris extortos illis fuisse clamores, nunc susurris et obstreperis vocibus conquestos esse: sed utrumque sine profectu, quia nulla in melius contigerit mutatio. Proinde iterum repetit frustra iudicium et salutem exspectasse, significans populum auxilio Dei privatum esse, quod maxime cupiebat. Atque usus est salutis nomine, ut id melius ac plenius exprimeret quod prius iustitiae, et nunc iterum iudicii nomine designat. Hinc collige nos culpa nostra esse miseros, atque senescere et contabescere in miseriis nostris: quantisper ad Deum convertimur. Poterimus quidem gemere et ululare, sed nullam doloris allevationem sentiemus sine poenitentia. Nullus enim malorum finis esse potest, quamdiu provocamus iram Domini, nec reconciliari ipsi toto animo studemus.

12. (*Quoniam.*) Confirmat id quod prius dixit: nempe populum iniuste facere, quod Deum crudelitatis accusat, nec intelligit se iustas scelerum suorum poenas dare, quorum alta congeries in coelum usque eminet: quo sensu dicit multiplicata esse. Multum etiam ponderis habet haec particula, Coram te: descendit enim propheta in se ipsum, et iustum Dei iudicium agnoscit, quod absconditum erat hominibus. Voluit ergo tacitam antithesin annotare inter iudicium Dei, et iudicium hominum. Hi enim sibi blandiuntur, nec reputant peccata sua: sed non eo minus arguuntur a Deo qui iustus est iudex, nec vanas excusationes, quibus tegere se volunt, moratur. Proinde non satis ei fuit populum simpliciter damnasse: sed dicit *multiplicasse* peccata sua, hoc est, multis nominibus reum esse coram Deo. Agnoscit ergo iustum esse Dominum, et optimi iudicis officium agere, quum nihil apud homines recti aut iusti reperiatur. Ideo addit non citari testes, vel produci e coelo, sed Iudaeos conscientiae testimonio constringi ac damnari. Diligenter notanda est ista loquutio: quia multis probationibus apud Deum opus non esse docet, quandoquidem peccata nostra nos satis convictos tenent. Non est igitur cum Deo litigandum, quasi immerito puniat, aut gravius animadvertat: quia peccata nostra aperte produnt quales simus, nec aliis apud Deum testimoniis opus erit. Pro *nobiscum* alii vertunt supra nos: sed malo proprietatem verbi retinere. Homines subterfugiunt variasque formas induunt ut iusti videantur: sed frustra, quia secum gerunt iniquitates suas, e quibus nequeunt sese explicare, sicuti pronuntiat Deus in damnatione Cain, peccatum excubias agere pro foribus: ut frustra elabi tentet sua contumacia quisquis iudicium Dei spernit. Ubi dicit Iudaeos cognoscere sua peccata, non intelligit ipsos vere intus affici, tunc enim sequitur poenitentia: sed declarat eos, tametsi iudicium Dei effugere cupiant, proprio conscientiae testimonio constrictos esse et confixos, ut frustra tergiversentur aut excusationem quaerant. Quod autem loquitur in prima persona, ac se quasi unum e vulgi numero constituit, satis usitatum est. Interea ostendit hoc malum sic per universum corpus grassari, ut nullum membrum integrum aut immune sit: et quamvis Deo causam suam probare possit, tamen quia pervagata sit per omnes corporis partes iniquitas, se velut unum ex membris putridis, ac communi contagione infectum esse fatetur. Nec vero secum pugnat, quod hactenus se exemerit

propheta sequutus est. Primum enim Iudaeos coargui necesse fuit, ut poenitentia tacti et prostrati desinerent expostulare cum Deo: deinde mitigationem poenarum cum salute promitti, ne abiicerent animos, sed auxilium a Domino exspectarent, qui ecclesiam suam perire non vult. Sic enim ad tempus animadvertit in suos ut ipsos deleri ac perdi non sinat. Quanquam si quis taedium hoc Dei vel displicentiam restringere ad iudicium malit, quod scelestum populum merito sit abominatus, non repugno: quasi diceret, Deum nihil in populo illo vidisse praeter odii materiam. Unde sequitur, non alia causa fuisse adductum ad opem ferendam nisi quia res erant prorsus perditae.

16. (*Vidit.*) Idem argumentum prosequitur Isaias: sed magis exprimit et enarrat fusius quod breviter attigerat. Poterat enim obscurum esse id quod dixerat superiore versu, displicuisse Domino quod nullum esset iudicium. Repetit hoc loco Dominum vidisse quod nemo esset qui opem ferret ecclesiae, et admiratum esse. Utitur verbo *hithpael*, quo significat Dominum sibi causam stuporis fuisse: ac si diceret, Fecit se obstupescere. מפגיע nonnulli deprecatorem vertunt: sed puto hunc esse sensum, quod nemo esset qui opem afferre studeret rebus afflictis: nullus esset medicus, qui manum huic morbo admoveret, propterea Deum mirari. Cur vero hanc admirationem Deo tribuat colligere promptum est. Hac enim exprobratione pudorem infligere voluit Iudaeis, ne suo more fucum obtenderent tegendis suis peccatis. Quia vero res incredibilis et portento similis erat, nullum reperiri in sancto et electo populo, qui se iniustitiae opponeret, Deum novitate attonitum inducit, ut Iudaeos tandem sui pigeat ac poeniteat. Cuius enim proterviae esset non pudefieri, quum sua malitia Deum in admirationem impellant? Simul eorum hypocrisin perstringit, si fingant apud se pietatem et sanctimoniam vigere, quum Deus sollicite quaerendo ne unum quidem rectum hominem invenerit. Porro hinc extollit atque illustrat ingentem Dei misericordiam, quod populum tam deploratum, quasi ex profundis inferis eripere dignetur. Neque enim dubium est his verbis admonitos fuisse Iudaeos quomodo speranda esset redemptio: nempe quia Deus ad servandum quod perierat, mirabiliter surgere velit. Ad haec mirandi verbo paternam quoque Dei sollicitudinem designat. Certum est in Deum non cadere istos affectus, ut aliquid quasi novum aut insolens miretur, sed ita se nobis accommodat ut malorum nostrorum sensu serio tacti sortem nostram exhorreamus. Quum igitur ait Dominum vidisse, significat nihil opis esse in nostra industria: quum *admirari*, significat nos plus quam hebetes esse ac stupidos, quod mala nostra nec agnoscimus nec curamus. Nec tamen obstare negligentiam nostram quominus ecclesiae suae Dominus opem ferat.

(*Itaque salutem.*) Significat his verbis desperandum non esse, tametsi nihil auxilii ab hominibus feratur. Interea omnibus aliis adminiculis in nihilum redactis primas et ultimas partes gratuitae Dei bonitati et merae potentiae assignat in salute gentis suae, atque adeo totius generis humani. Sicuti ergo Deum sibi abunde sufficere affirmans satisque valida potentia instructum ad redimendos Iudaeos, debilibus manum porrigit: ita nihil afferre homines posse dicens in salutis suae subsidium omnem altitudinem prosternit, ut fiducia operum suorum exinaniti ad Deum accedant. Atque hoc prophetae consilium observandum est: nec enim dum prophetas et apostolos legimus, solummodo quid, sed quem in finem et quo consilio dicant, spectandum est. Hic igitur potissimum attendere debemus consilium prophetae, satis in uno Deo ad implendam salutem nostram esse virtutis, ne huc et illuc circumspectemus: quia ad extrinseca adminicula nimium sumus propensi: sed spem salutis non alibi quam in Dei brachio locandam esse: et verum ecclesiae stabilimentum in eius iustitia: perperam facere qui aliunde pendent, quando nihil extra se mutuatus est Deus. Ac latius patet huius doctrinae utilitas, quia tametsi omnia remedia saepe nos deficiant, tamen satis auxilii in brachio suo Dominus inveniet. Quoties igitur hominum auxilio destituti sumus, omnisque generis aerumnis obruimur, nec quidquam aliud quam interitum cernimus, confugiamus ad istam doctrinam: ac certi simus satis esse praesidii in Deo ut nos conservet: et quum aliena ope non indigeat, tuto in eius ope recumbere et acquiescere discamus. Interim tenenda est universalis doctrina: nempe redemptionem ecclesiae admirabile solius Dei esse beneficium, ne quid hominum viribus aut industriae tribuamus. Detestanda enim illorum arrogantia est qui partem ullam eius laudis quae ad Deum pertinet, ad se rapiunt: quando in ipso solo et causa et effectus est nostrae salutis. *Brachium* hic potentiam et virtutem designat: *iustitia* rectitudinem, qua utitur in procuranda suorum salute, quum est ipsorum vindex, atque ab interitu liberat. Quod dicit brachio Dei *salutem* ei fuisse partam, hoc ad Deum restringendum non est: nec passive legi debet, quasi Deus se ipsum servarit: sed active, ut salus ista ad ecclesiam referatur, quam ab hostium manibus liberavit.

17. (*Et induit.*) Hic Deum instruit armis suis, tum ut magis ac magis piorum fiduciam confirmet, tum ut omni propriae virtutis fiducia exuat cunctos mortales. Summa enim huc tendit, Deo nihil ad hostes debellandos et pariendam victoriam deesse: quia ex sua iustitia, virtute et gratia, et ardentissimo populi sui amore πανοπλίαν sibi conficiat. At-

suo, ut vitia sua detestentur et vitae genus immutent. Papistae totam salutis doctrinam evertunt, dum remissionem peccatorum miscent ac confundunt cum poenitentia: nec tantum ii, sed et alii qui acutiores videri volunt. Fatentur enim gratis hominem iustificari per Christum: sed addunt, quia per ipsum renovamur. Ita partem iustitiae nostrae in remissione peccatorum, partem in poenitentia constituunt. Atqui sic nunquam tranquillae erunt conscientiae nostrae: quia longe absumus a perfecta renovatione. Sic igitur haec distinguenda sunt ut ne separentur nec misceantur: atque ita solidum nostrae salutis fundamentum retineamus. Paulus hunc locum citat (Rom. 11, 26 sq.), ut demonstret spem adhuc aliquam restare in Iudaeis: tametsi ex indomita eorum obstinatione colligi posset prorsus reiectos esse, et aeternae morti devotos. Sed quia Deus perpetuo memor est foederis sui, et sine poenitentia sunt dona et vocatio ipsius: merito colligit Paulus fieri non posse, quin aliquae tandem reliquiae ad Christum conveniant, partaque per eum salute potiantur. Tandem igitur Iudaeos simul cum gentibus colligi oportebit, ut ex utrisque unum ovile sub Christo fiat. Atqui propheta tractat de redemptione babylonica. Hoc quidem verum est: sed diximus eum simul complecti regnum Christi et redemptionem spiritualem. Ad eam enim hoc vaticinium pertinet. Unde colligere Paulum diximus, redemptorem mundi esse non potuisse, quin ad aliquos Iudaeos pertineret, quorum patres elegerat, et quibus nominatim haec promissio destinata est. In fine versus ascribitur obsignatio tam praeclarae sententiae.

21. (*Et ego cum ipsis.*) Quoniam difficile erat creditu quod hactenus propheta docuit, ideo pluribus modis confirmare Iudaeos studet, ut certa fiducia recumbant in hac promissione salutis, tantumque honoris tribuant Deo ut in eius verbo acquiescant. Et diligenter notandum est verbum *foederis* quo propheta magnitudinem et praestantiam huius promissionis designat. Promissiones enim latius patent, et sunt veluti lapides aedificii, cuius fundamentum est foedus quod totam molem sustineat. Hoc igitur nomine usus est, ne putarent hic vulgare aliquid contineri: atque istas confirmationes adiungit, ut quamvis haec non statim praestaret Dominus, nihilominus firma et indubia spe exspectarent. Ac videtur subesse antithesis, ut alacrius aspirent fideles ad foedus novum, quod sanciendum erat in manu Christi. Videtur tamen dilutum esse ac ieiunum quod postea additur, ubi iubet ecclesiam verbo et spiritu contentam esse: quasi vero haec magna sit felicitas, suspensos haerere in solis Dei promissionibus. Sed mihi dubium non est, quanquam doctrinae praestantiam ac pretium commendat propheta, non tamen eam disiungi a suo effectu. Sed quia sic gratiam suam temperat Deus ac dispensat, ut fideles quamdiu in mundo versentur exerceat semper ad patientiam, nec respondeat eorum votis omni ex parte, ideo eos ad doctrinam revocat: quasi diceret: Tu quidem senties me variis modis beneficum, sed nulla tibi potior erit, vel magis expetenda felicitas, quam me sentire praesentem verbo et spiritu. Unde colligimus, hunc singularem esse ecclesiae thesaurum, quod sibi domicilium in ea elegit, ut in cordibus piorum per spiritum suum habitet: deinde conservet apud eos evangelii sui doctrinam. Denique praedicit fore, ut nunquam Dominus destituat populum suum, quin ei semper et spiritu suo et sermone adsit. Spiritus coniungitur verbo, quoniam sine efficacia spiritus nihil efficeret praedicatio verbi, sed maneret infructuosa. Similiter verbum a spiritu seiungendum non est, ut fingunt homines fanatici, qui spreto verbo nomine spiritus gloriantur, et turgent inani fiducia suarum imaginationum. Est enim Satanae spiritus qui divellitur a verbo, cui spiritus Dei perpetuo coniunctus est. Ubi vero externam doctrinam vivificat, ut radices agat in animis nostris, etiam in multis miseriis beata est nostra conditio: nec mihi dubium est quin propheta consulto pronuntiet, quamvis Deus liberaliter agat cum ecclesia sua, vitam tamen eius ac salutem repositam fore in fide. Atque ita discernitur novus populus a veteri: quia sicuti spirituale est Christi regnum, ita ex quo surrexit a mortuis, fideles animas sursum attolli cum eo convenit. Iam vero promittit inaestimabili hoc bono ecclesiam nunquam privatum iri, quin spiritu sancto regatur et fulciatur coelesti doctrina. Parum enim esset nobis semel offerri evangelium nosque spiritu donari, nisi apud nos residerent.

(*In ore tuo.*) Ostendit Deum sic nos alloqui, ut hominum ministerio et opera uti velit. Posset quidem e coelo ipse loqui, aut angelos mittere: sed in eo magis nostri rationem habuit, quod per homines nostri similes compellat et convenit, ut eorum voce et sermone magis familiariter nos ad se alliciat. Hunc ergo ordinem in ecclesia statuit, ut frustra iactent se Deo parere velle, qui eius ministros reiiciunt. Ergo verbum et doctrinam ex ore prophetarum et doctorum, qui eius nomine et iussu docent, peti iubet, ne novas revelationes stulte venemur. Verbum *non recedent* alii vertunt in imperativo, pro quo etiam futurum saepius accipi notum est. Sed hic verbum imperandi aut hortandi non convenit: quia promittitur a propheta quod Deus praestare vult. Hinc quidem exhortatio deduci potest: sed promissio priores obtinere debet. Est autem eiusmodi, Dominum sic affuturum ecclesiae, sicque eius curam habiturum, ut eam privari doctrina nunqum sinat. Eo igitur semper respiciendum

curae fore ut eum variis beneficiis exornet. Ostendit ergo lucem gratiae et favoris, cuius meminit, promiscuam omnibus non fore, sed peculiarem populo Dei. Diximus splendoris nomine prosperum ecclesiae statum designari. Sed ne hunc statum ab externa specie aestimemus: altius enim conscendit propheta, nec mihi dubium quin de spirituali luce et splendore concionetur. Alioqui non conveniret ea loquutio qua postea usurus est, Ambulabunt gentes ad splendorem tuum: et contextus huius capitis cum superiore id facile ostendit. Dicit enim foedus hoc contineri verbo et spiritu. Denique ex antitheto facile colligitur aliam ecclesiae felicitatem quam in cibo et potu, vel otio et pace, et aliis commodis promitti. Certe nunquam deinde sequutum est tempus quo malorum caligo gentes omnes obrueret tranquillis laetisque Iudaeis. Quum ergo separetur ecclesiae conditio a toto orbe, beneficium, in cuius possessionem Isaias ecclesiam mittit, spirituale est, et spiritualis splendor quem promittit. Itaque ad spirituale Christi regnum haec pertinent, quo lumen evangelii per omnes orbis partes refulsit, eoque extraneae gentes illustratae sunt. Atque huc pertinet quod sequitur, *super te orietur dominus.* Etsi enim claris signis et effectis favorem Dei appariturum ostendit, non tamen omittit quod praecipuum est, fideles vere sensuros eum patrem, ut salutem ab eo exspectent. Hinc collige nos tenebris oppressos esse donec cum adoptionis gratuitae testimonio affulgeat nobis Deus. Loquor de toto genere humano. Nam a solo Deo vivificam hanc lucem prodire docet Isaias, ut significet peculiare esse Dei beneficium. Secundo loco notandum est, solam ecclesiam compotem esse huius splendoris: hoc est, electos Dei. Unde sequitur, non promiscuum esse aut naturale donum: sed quo Dominus communem naturae humanae defectum sublevat. Unde etiam perspicimus nusquam lumen aut splendorem esse quam in ecclesia. Reliqui enim homines tametsi in luce esse ac splendere sibi videantur, obruuntur tenebris: e quibus non aliter quam lumine evangelii eripi possunt. Adiungit nomen *gloriae*, quia postquam semel nos Dominus complexus est gratia sua, sic nos prosequitur ut beneficia sua in nobis magis ac magis adaugeat.

3. (*Et ambulabunt gentes.*) Confirmat quod iam diximus: non aliam esse hominum lucem, quam quum illis Dominus verbo suo affulget. Hoc quidem fatentur omnes: sed non tanti faciunt hoc beneficium quanti debent, ac vulgare quiddam esse putant, quod naturaliter in omnes homines competat. Atqui supernaturalem esse hanc gratiam ostendit. Distingui ergo debet a natura, idque repetitio huius vocis, *super te*, qua prius usus est, satis ostendit. Primum igitur tenendum, solius Dei esse hoc beneficium: deinde non omnes promiscue ipsius participes, sed electos tantum: quibus scilicet gratuito favore Dominus affulget, ut a vulgo hominum eximantur. Hoc autem fit per Christum qui vocatur sol iustitiae, quoniam eius veluti radiis illustramur. Caeterum gratiam longe lateque a Iudaeis diffusum iri docet: sicuti sonant verba foederis: In semine tuo benedicuntur omnes gentes. Neque enim si unus tantum populus frueretur luce, quidquam aliis prodesset: sed quatenus sparsa est evangelii doctrina per totum mundum, praeluxit Iudaea gentibus ante excaecatis ad viam monstrandam. Nam unius populi splendorem proprium faciens ostendit non aliter mundum illuminari, atque in huius beneficii societatem pervenire potuisse, quam si lucem peteret ex verbo illo quod prodiit a Iudaeis, et Ierosolymae auditum est: ubi accensa fuit lampas Domini, ubi exortus est sol iustitiae, ut inde in omnes terrae fines lumen suum diffunderet. Sicuti ante vidimus: Ex Sion prodibit lex. Nulla igitur est lux quam ex prophetarum doctrina: ut frustra se iactent in luce ambulare qui ab ea recedunt.

(*Ad fulgorem ortus tui.*) Alludit ad auroram quia sicuti lucifer diem inchoat ab una tantum coeli plaga, statim vero sol totum mundum irradiat: ita primum diluculum fuit in Iudaea, unde lux orta atque per universum orbem deinde expansa est. Nullus enim est terrae angulus, quem non Dominus hac luce illustraverit. *Reges* autem nominat ne vulgus ignobile solummodo venturum ad hoc lumen putarent, sed principes et magnates, qui alioqui sibi vehementer in sua dignitate placent. Summus vero hic honor est quem ecclesiae tribuit, quod tanto fulgeat splendore ut populos et principes ad se convertat. *Lumen* ecclesiae vocat, non quod a se quidquam habeat luminis, sed a Christo tanquam luna a sole mutuetur.

(*Leva in circuitu.*) Pluribus confirmat promissionem illam de restituenda ecclesia, quae incredibilis omnino videbatur. Nec enim facile erat in tam misero et perturbato rerum statu haec Iudaeis persuadere. Tunc regnum Iuda solummodo restabat, idque adhuc in dies minuebatur, donec prorsus concideret. Ubi vero in exsilium tractus fuit populus in horrenda illa dissipatione et tristibus ruinis, adeo desperata erant omnia ut putaretur de ecclesia penitus actum esse. Pluribus ergo confirmanda fuit haec doctrina, ne animi natura propensi ad diffidentiam amplius dubitarent. Propterea adducit Iudaeos velut in rem praesentem, tametsi procul abesset: ut nihilo magis haesitent quam si iam ob oculos ipsorum poneretur. Iubet autem fideles *attollere oculos in altum*, id est, supra humanam cogitationem. Nam quamdiu defixi sumus in externum statum, fructum harum promissionum percipere non possumus. Addit *in circuitu*, ut certo teneant non ab una tantum plaga, sed undique

venturos populos, qui in corpus unum coalescant: Nec vero tantum dispersionis quae futura erat remedium ac finem promittit, sicut alibi dicitur: Dispersos Israelis congregabit, sed latius extenditur haec collectio. Significat enim mirabilem fore in mundo conversionem, ita ut qui prius fuerant dissipati et extranei, in unum corpus coalescant. Denique notatur ecclesiae propagatio in ultimos terrae fines. Subest etiam tacita antithesis, qua miserum et calamitosum statum denotat, in quo prius erat mundus quam auspiciis Christi colligeretur. *Filii tui.* Quidam per *filios* allegorice intelligunt robustiores ac firmiores in fide: per *filias* infirmiores. Sed non existimo tam subtiliter prophetam loquutum esse. Itaque simplicius accipio, fore scilicet ut filii ut filiae ad ecclesiam concurrant: hoc est, non tantum domi gignantur, sed etiam foris: atque adeo in extremis partibus mundi. Uterum ecclesiae non iam aliquo mundi angulo constrictum iri, sed tam longe et late se extensurum quam patet universus orbis.

5. (*Tunc videbis.*) Haec prima specie videntur aliquantum inter se pugnare, quod prius in praesenti loquutus sit: nunc vero futurum denuntiet. Sed prius de oculis fidei loquebatur, quae apprehendit ea quae sub hominum sensus non cadunt: nunc autem de ipso rei eventu. Vel certe praesenti tempore certitudinem notare voluit: nunc vero, ut se in tolerantia contineant fideles, restringit eandem sententiam. Caeterum etsi quae Dominus promittit ad tempus lateant oculos hominum, tamen a piis fide cernuntur: ut certissime eorum successum exspectent, utcunque aliis incredibilia videantur.

(*Splendesces.*) Quia נהר tam splendere quam affluere significat, ideo utroque modo verti potest. Referre enim possumus ad gaudium quo perfunditur ecclesia atque diffluit, quum in hunc modum augetur: vel ad ornatum, quo splendet ac refulget. Sed hoc alienum videri posset a contextu, quod pavoris mentionem facit, atque eum splendori vel gaudio permiscet. Atqui non dubito quin hoc verbo admirationem et veluti stuporem notare voluerit, quo rapietur ecclesia, quum se insolito et inopinato honore affici, atque in tam sublimem honoris gradum evectam cernet. Ac si diceret: Tanta erit operis magnitudo ut opinionem tuam superet. Non est igitur pavor qui concipitur ex periculo aliquo, vel re tristi, sed qualis in maximis rebus, quae ingenii nostri captum excedunt, evenire solet, dum attoniti somniare quodammodo nos putamus: atque haec trepidatio cum laetitia optime convenit.

6 et 7. (*Copia camelorum.*) Describit propheta figurate gloriam ecclesiae, atque sermonem suum tempori accommodat, et personis quibuscum ipsi negotium erat. Est enim memoria tenendum quod saepius diximus, prophetas habuisse rationem populi quem docebant: ideoque res usitatas, et notas caeremonias commemorasse, ut sub earum figuris spiritualem Dei cultum designarent. Illi enim primum instituendi fuerunt: deinde gentes, ad quas istarum rerum veritas pervenit. Perinde ac si diceret, populos longe dissitos cum suis opibus venturos in Dei potestatem. Nam quod ecclesiam locupletandam praedicit, referri non debet ad hominum personas, sed propter unitatem capitis et membrorum, quod Dei et Christi proprium est ad ecclesiam transfertur. Stulte ergo Iudaei huius vaticinii praetextu devorant inexplebili sua cupiditate omnes terrae divitias, nec minus perperam papistae verba haec ad luxuriosam suam opulentiam pompasque detorquent. Camelorum autem, thuris, auri, ovium ideo mentionem facit quod spectet quid unaquaeque regio proferat: ut ostendat omnes consecraturas Deo quidquid penes sese habuerint, seque et sua omnia velut in sacrificium oblaturas. Unde colligendum est, non posse nos vere converti ad Dominum: quin omnes ei facultates nostras offeramus. Hae enim sunt spirituales hostiae, quas requirit, et quae negari ipsi non possunt, si corda vere dicata ipsi et consecrata fuerint. Impii abutuntur beneficiis Dei ad luxum et intemperantiam, atque ea, quantum in se est, indigna profanatione corrumpunt. Pii vero, dum iis utuntur pura conscientia, Domino ipsa consecrant. Nemo igitur Dei esse potest, quin ei simul omnia sua addicat ac devoveat. Quod attinet ad regiones quas hic recenset propheta, quo quaeque loco sita sit, exponere minime necesse est. Obiter tamen notandum, eas hic commemorari quae ad orientem spectabant: potissimum vero Arabiam et vicina loca: quae per Cedar et Nabaioth designat. Papistae abusi quoque sunt hoc loco, ut probarent reges ab oriente venisse ut dona Christo offerrent. In quo se nimium ridiculos praebent, quum propheta de omnibus ordinibus loquatur. Verum sine iudicio congerunt omnes huiusmodi locos, in quibus auri vel thuris fit mentio quasi prophetae intelligant ea dona quae magi obtulerunt. Hic vero nihil obscurum est: significat enim futurum ut Deus ubique invocetur, atque exteri omnes ad eius cultum conveniant.

(*Ascendent.*) Alii vertunt, ascendent in beneplacito super altare meum: atque hypallagen esse putant. Neque id inepte prorsus, meo iudicio: ut significet propheta istas victimas quae offerentur a gentibus gratas fore Deo. Alii sic interpretantur רצון, ac si adiectivum esset: quod proprietati linguae non convenit. Nam רצון significat benevolentiam vel favorem. Quare praeferendum censeo quod reddidi: nempe quod ascendent hostiae ad beneplacitum altaris. Ac sic resolvi poterit oratio: Ascendent ad placandum Deum: sicut in hoc ordi-

natum est altare, et offeruntur sacrificia, ut homines Deum sibi propitium ac faventem habeant: et Deus etiam iuxta suam promissionem sacrificia ex altari suo grata habet. Nam tunc altare ad obtinendum Dei favorem accessus erat. Tria hic distincte exprimit propheta. Primum enim dum *sacrificia* ascendere dixit, allusit ad veterem caeremoniam, qua olim in sacrificiis utebantur. Nam attollebant victimas: quo significabant erigendos esse omnium animos, ne in terra fixi haererent, aut victimam solummodo spectarent. Deinde ea sacrificia grata fuisse Deo, ut a profanis oblationibus gentium distinguantur, quae carebant fide. Tertio, in altari: quod solum oblationes sanctificare potest. Quidquid enim extra ipsum offerebatur impurum ac detestabile erat. Caeterum haec figura nos ad veritatem ducere debet. Christus enim est altare Dei, atque in ipso offerendum, si victimas nostras Deo acceptas esse velimus. Porro sub templi glorificatione veram populi instaurationem declarat. Haec enim praecipua felicitatis pars erat ut staret templum in quo Deus pure invocaretur. Nam initium hinc faciendum est ut Deus inter nos regnet, quo vere beati simus. Propterea Dominus, quum ecclesiam instauratum iri significat, templi mentionem facit, quod eius gloriam restituet: ac si diceret, domus mea nunc ludibrio gentium exposita est, sed gloriam tandem, qua nunc spoliata est, ei restituam. Apparet autem ex Zacharia, Aggaeo et Malachia non statim a populi reditu hoc fuisse completum. Nec vero in sumptuosa illa mole, qua Herodes astute favorem sibi acquirere voluit, veram dignitatem fuisse putandum est: ideoque non ante emersit dignitas aut decus, cuius fit hic mentio, quam ubi ianuam coelorum Ierosolymae aperuit Deus, et inde palam vocavit omnes gentes ad spem aeternae salutis.

8. (*Qui sunt isti.*) Quoniam propheta in exprimendo hoc Dei beneficio sibi satisfacere non potest, ipse in admirationem raptus exclamat *qui* sunt isti? hoc enim multo plus habet vehementiae quam si simpliciter dixisset advolare infinitam multitudinem: iisdemque similitudinibus etiam usus esset. Plenius ergo exprimere voluit quam magnifica foret ista propagatio, quum verba non repetit quibus rem ipsam exponat. *Instar nubis volant.* Hic apostolos notari putant, qui incredibili celeritate usque ad ultimos fines mundi penetrarunt: et nonnihil coloris habet eiusmodi interpretatio. Sed propheta loquitur de universa ecclesiae aggregatione: quia undiquaque homines propere et alacriter ad ipsam accurrent. Columbarum similitudo qua utitur huic rei aptissima est. Nam quum in agris sparsae sunt nihil a feris avibus differre videntur: sunt tamen domesticae, et columbarium suum habent in quod se recipiunt, atque in eo nidulantur. Ita pii fide illuminati agnoscere incipiunt coetum suum, quo ab horrenda dissipatione recipiant. Quam necessa fuerit haec monitio, facile agnoscent omnes statum illius temporis horrendum ac miserum putabunt. Nam si prophetae tot annis quibus a due instituerant Iudaeis, nihil aut parum admod efficere potuerunt, quid sperandum erat de genti penitus a Deo alienis? Annon erat paradoxon, aliquando in ecclesiam venturas? Non est tan hyperbolice loquutus propheta: sed ita obstupe ut nos etiam in eandem admirationem adducat.

9. (*Me certe insulae.*) Postquam Isaias qui potuit elogiis insigne illud instaurationis benefici extulit, Deum ipsum introducit loquentem, quo p autoritatis habeat oratio. *Exspectationem* hic nonn accipiunt pro desiderio, ac si diceret, hoc ideo f quod transmarinae gentes, velut famelicae ips appetent, quia sentient se salute et vita esse de tutas. Alii simpliciter accipiunt pro sperare. S interdum quoque significat observare. Atque usurpat David Psal. 56 (v. 7) Impii exspect animam meam: id est, vitae meae insidias tend In qua significatione hoc loco accipi potest. spectabunt, id est, observabunt nutum meu quemadmodum servi a Domini arbitrio pend solent. Nolite ergo mirari, quod tam multi c fluent in ecclesiam: quoniam insulae quae n partim me contemnunt, partim oppugnant, sic n attentae erunt ut quidquid mandavero exsequant Et certe ex reliquo versu patet de tali obseq nunc agi.

(*Naves tharsis.*) Hic, si cui placeat, supp potest particula similitudinis כ: hoc sensu, que admodum naves Tharsis olim commeabant in dacam, atque advehebant res ad templi structur et usum hominum necessarias, ita futurum ut r sus commeent, atque abrupta illa navigatio curs suum recuperet. Per Tharsis, id est Ciliciam, q opposita erat Iudaeis, συνεκδοχικῶς intelligit om navigationes et commercia quae cum exteris na nibus exercebantur. Potest etiam simpliciter acc naves Tharsis, quae nunc superbe despiciunt ec siam meam, imperio meo subiicientur, atque ipsam filios e longinquis regionibus adduc *Aurum cum ipsis.* Iterum repetit quod antea d erat, sic venturas gentes in obsequium Dei, ut et sua omnia ipsi offerant. Papistici doctores, nuper attigi, summam impudentiam produnt, qu his testimoniis abutuntur ad tuendas tyrannicas theatrales pompas quibus Antichristus romanus eius asseclae perlucent et conspicui reddi volu Quum affluant luxu auroque et gemmis niteant, meretricio cultu sese ornent, non pudet ipsos hu nequitiae spiritum sanctum autorem facere: ut q ties auri et argenti mentio fit in prophetis luxum suum id transferant. In hoc certe persimi

bilia enim prorsus ista erant: et nos ipsi, quamvis ab eventu rerum satis habeamus confirmationis (nam omnium oculis patefacta sunt) tamen, nisi spiritu Domini regeremur, vix ea animo concipere possemus. Ostendit igitur nullam esse causam cur Iudaei de instauratione templi dubitent, quoniam gentes ipsos pro sua virili adiuvabunt. Sed hic altius quiddam spectat Isaias, quam structuram visibilis templi. Intelligit enim obsequium quod reges nobilesque et plebeii homines praestant ecclesiae, dum puram doctrinam quantum in se est propagant: imo longius progreditur, idque magis confirmat dum regna et gentes deletum iri pronuntiat, quae ipsi ecclesiae non ministrabunt. Quod si tam horrendum in eos qui ecclesiam non iuverint iudicium est, quid dicemus de tyrannis qui furioso impetu in ipsam ruunt, totisque viribus diruere conantur? Si ignavis et negligentibus impune non est, annon dira ultio manet impios, qui opus Domini turbant atque evertunt? Quod autem in singulari dixerat mox repetit in plurali: ut significet, etiam totum mundum, si in eadem fuerit culpa, simul periturum. Nec enim multitudo obstare poterit quominus cuncti qui sunt a Deo alieni intereant. Nec quidquam excusationis erit impiis, quod se mutuo impediunt, seque ad impietatem et nequitiam cohortantur. Servire autem, ut ante vidimus, dicuntur reges et populi ecclesiae, non quod imperium aliquod ipsa per se exerceat, sed quia Deus sceptrum verbi sui quo dominatur apud eam deposuit.

13. (*Gloria Libani.*) Iterum usurpat Isaias metaphoram qua prius usus est, dum ecclesiam Dei aedificio aut civitati comparavit. Ea enim recitat quae ad aedificandum necessaria sunt: abietem scilicet, pinum, buxum, quae in Libano nascebantur, quam sylvam eximiis arboribus convestitam fuisse scimus. Quidquid ergo excellens aut exquisitum in ea fuerit, in ecclesiam invectum iri significat. Sed ab his figuris tenenda est anagoge ad spiritualem Dei cultum. Nam sanctuarii titulo ornat Dominus ecclesiam suam, quia in medio eius residet. Semper tamen alludit ad templum: ut se tempori et mori usitato accommodet. Exemplar ergo templi, quod Ierosolymis exstabat, nobis proponit, ut sub eius imagine consideremus templum spirituale, cuius vivi lapides vivaque materia sumus. Iam per *locum pedum* significat se ita residere in templo, ut tamen maiestas eius in eo inclusa non sit. Nec enim tam angusto in loco continetur. Pedes igitur tantum ac velut infimam partem illic esse, ut conscendamus in coelum, nec in externis hisce signis haereamus, quibus pro modulo nostro erudimur. Sic etiam in Psalmo (99, 5 et 132, 7) Adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctum est. Item, Adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius: non quod sursum et deorsum essentia Dei in partes divisa sit, sed quia talibus vehiculis servos suos veluti a pedibus ad caput attollit.

14. (*Et venient ad te.*) Prosequitur idem argumentum. Ostendit enim quam magnificum opus hoc redemptionis futurum sit: venturos scilicet eos qui ecclesiam persequebantur aut spernebant: ut humiliter sese ad eam prosternant, totoque animo sese submittant. Per *filios* affligentium, persequutores intelligit et hostes qui eam vexabant. Hoc quidem impletum est aliqua ex parte, quum Iudaei in patriam redierunt: sed is reditus obscura quaedam umbra fuit liberationis quam per Christum adepti sumus. Haec igitur vere impleta sunt in regno Christi: sic tamen, ut solidum omnium complementum in secundo ipsius adventu exspectandum sit: sicuti iam alio loco dictum est: Quaeret aliquis, annon hic honos, de quo loquitur propheta, nimius sit, ac maior quam ut ecclesiae debeatur? nam incurvare sese et prosternere, signa honoris sunt, quem nemo hominum admittere debet. Respondeo, hunc honorem non membris, sed capiti exhiberi: nempe Christo, qui adoratur in ecclesia: atque hunc cultum exhibent ii qui ipsum prius oderant atque insectabantur. Dicimus autem Christum adorari in ecclesia, non ut papistae, qui honorem quo afficiunt idolum illud romanum, Christo exhiberi putant. Reiiciunt enim ac respuunt doctrinam, cuius gratia haec dicuntur. Nam honore afficiunt Christum qui parent eius doctrinae: atque hoc intelligit propheta, qui ab ea prius alieni erant sese toto animo submissuros, ut Christo morem gerant. Si qua enim est Christi maiestas, ea relucet in doctrina, quam opera hominum administrat.

(*Vocabunt te civitatem.*) Ecclesia prius ornata fuerat hoc titulo: sed prope deletus erat, quum urbs eversa, dirutum templum, populus in exsilium abductus esset. Nulla erat Ierosolyma, nec in ea quidquam apparebat praeter horrendam vastitatem. Eam igitur sic instaurandam esse significat, ut omnes civitatem Dei esse agnoscant. Loquitur postea de templo, ut omnes intelligant hanc dignitatem, respectu templi, tribui Ierosolymae: hoc est, propter cultum Dei quem illic Dominus instituit.

15. (*Pro eo quod.*) Propheta respicit tempus illud intermedium quod iam instabat. Nam paulo post eius mortem populus haereditate sua privatus atque in exsilium abductus est, ita ut omnes de salute ipsius actum existimarent. Ne igitur haec cogitatio obreperet animis fidelium, qua ad desperationem adigi poterant: Nulli sumus: rebus tam perditis nullum esse potest remedium, nec speranda melior conditio: ostendit graves illas calamitates obstare non posse Deo, quominus ipsos restituat, nam etsi ad tempus quodammodo destituti erant, quum Dominus in ipsos animadvertebat, tamen in

deletis exactoribus non aliam fore praefecturam quam pacis et iustitiae: Qui potestatem in te obtinebunt iustitiam et pacem colent. Hoc plenius factum est: quum per Christum a tyrannide diaboli erepti sumus. Nam per evangelium erexit regnum iustitiae, nondum tamen absolvit: sed exspectandus est ultimus adventus, ut in eum simus intenti: atque interea primitiis istis contenti simus.

18. (*Non audietur amplius.*) Hic clarius exprimit quod iam diximus. Nempe dum propheta concionatur de felici ecclesiae statu, tacite opponere miserias et calamitates quibus varie afflicta fuerat. Promittit igitur fore, ut nunquam in posterum tantas clades accipiat. Atqui variae nihilominus postea acciderunt. Hoc quidem verum est: sed nunquam ita dissipatus est populus, quin aliqua superesset ecclesiae forma, atque ita frueretur pace, et sentiret se manu Dei protegi ac servari. His autem verbis non promissa fuit immunitas ab omni molestia et incommodo: sed per comparationem solatium hoc adhibitum fuit malis futuris, quia ecclesiae suae parcet Deus, sub eius protectione tutam fore. Atque huius pacis, quam celebrat propheta, specimen apparuit non obscurum in ipso redemptionis cursu. Denique semper memoria repetendum, quod toties diximus: nos ista omnia ex parte duntaxat experiri: quia regnum Christi nondum impletum est.

(*Et portas tuas.*) Alludit ad templi structuram aut civitatis: sicuti iam aliquoties dictum est. Et docet non muris, aut turribus aliisve clausuris tutam fore ecclesiam: sed quamvis absint terrena praesidia satis fore salutis et tranquilli gaudii in uno Deo. Coniungit autem ecclesiae salutem cum laude vel gaudio. Salva enim et incolumis exsultat: quum antea obtrita et desperata iaceret in silentio.

19 et 20. (*Nec erit.*) Docet felicitatem ecclesiae non temporariam sed perpetuam fore. Eam enim discernit a communi hominum conditione, inter quos nihil stabile aut perpetuum est. Quia nihil sub sole est, quamvis bene constitutum, quod variis mutationibus obnoxium non sit: sed ecclesia ex praesentis vitae periculis aestimanda non est, quoniam in mediis fluctibus conservatur. Ac si diceret: Ne aestimes salutem tuam ex praesenti rerum specie, sed in Deo repositam esse scias. Deus erit sol tuus, ita ut lumen a sole aut luna mutuari necesse non sit: ne ergo mutationem ullam aut vicissitudinem rerum pertimescas, lucem enim perpetuam atque immutabilem habebis. Non intelligit propheta his verbis filios Dei communibus vitae bonis privandos esse. Nam quum ea Dominus promiscue omnibus hominibus largiatur, certe filiis quoque suis ea destinavit. Imo in gratiam ipsorum omnia a Deo creata sunt, quum peculiarem de iis curam gerat. Sed propheta notare voluit maius aliquod bonum, quod soli filii Dei fruunt lucem videlicet coelestem: quam ut oderunt im ita percipere nequeunt. Nam etsi fruuntur sole aliis bonis, stabilis tamen et firma eorum felici esse non potest. Quia ut sunt insipidi, non gust quod praecipuum erat, Deum sibi esse in patre Itaque conditionem ecclesiae et piorum a comm sorte hominum distinguit, ne eam a vicissitud rerum et mutatione aestimemus: deinde ut scia inter densissimas quasque tenebras fulgere paternum Dei favorem, qui eos exhilaret. Et ce quamvis elementa omnia vel officium suum sub cant, vel tristi aspectu nobis minentur, suffic tamen debet Deum nobis esse propitium. Nom autem solis et lunae synecdochice comprehen omnem statum humanum, qui subinde immutat

21. (*Populus tuus.*) Hic ostendit quae vera constitutio ecclesiae: nempe, quum ab impiis p gata est, et soli iusti in ea locum habent. At scimus hypocritas semper veris Dei filiis in eccle admixtos esse. Diximus hic describi univers Christi regnum: non quale singulis temporum ticulis futurum est, sed in sua perfectione. E coepit facere Christus suo adventu, quum eccles repurgavit. Unde etiam evangelium cribrum ap lat, quod eo paleae a grano separentur. Sed per quotidie in ea purganda, atque perget usque diem messis. Interim multas quisquilias tri admixtas esse necesse est, quae demum illo tollentur. Adde quod subest tacita antithesis in profanam illam et impuram turbam, quae suis s dibus sanctuarium Dei ante polluerat. Plurali et numero videtur notari collectio gentium, ubi po los omnes dicit fore iustos. Quod addit haere fore terrae in saeculum, non dubito quin ad daeam respexerit, et tacite opposuerit restitutio tempus cum tempore exsilii quod proxime insta Ac si diceret: Tametsi populum meum ab haere tate sua expellam, tamen post septuaginta an ipsum restituam, ut perpetuam eius possession obtineat. Notandum praeterea est, quum pro sionem, quae ad populum Sionis spectabat, restr git ad iustos, subesse correctionis speciem, hypocritas excludat, qui falso et inaniter ad trahere solent quod de veris Dei filiis dicit Convenit ergo haec sententia cum initio Psalmi Quam bonus Israeli Deus, iis qui recto sunt cor Ubi propheta nomen Israelis, quod promiscue o nibus in ore erat, solis probis Dei cultoribus v dicat. In hoc loco *Populus tuus:* nempe resi illa portio quae a sordibus purgata erit. Hoc est per omnia impletum in Iudaeis: sed initi ab iis factum est, quum restituti sunt in patri ut deinde universae terrae possessio ipsis, hoc Dei filiis, eorum opera daretur. Nam ut prius instauratione templi loquutus est, quae plena Ie

10. *Gaudens gaudebo in Iehova, exsultabit anima mea in Deo meo: quoniam induit me vestibus salutis: indumento iustitiae circumdedit me: quasi sponsum ornavit me, et quasi sponsam ornatam monilibus suis.* 11. *Quoniam sicut terra profert germen suum, et sicut hortus germinare facit semen suum: ita Dominus Iehova germinare faciet iustitiam et laudem coram omnibus gentibus.*

IN CAPUT LXI.

1, (*Spiritus Dei.*) Quoniam Christus hunc locum de se ipso exponit Luc. 4, ideo interpretes sine controversia ad ipsum haec restringunt. Sumunt autem hoc principium, induci Christum loquentem, quasi ipsi soli haec omnia conveniant. Hoc rident Iudaei, quod inconsiderate trahantur ad Christum quae aliis quoque prophetis congruunt. Sic itaque sentio: hoc caput veluti sigillum addi superioribus, ut quae hactenus dicta fuerant de restituenda ecclesia Christi confirmentur: atque in hunc finem testari Christum, se a Deo unctum esse: quo fit, ut sibi hoc vaticinium merito accommodet. Nam quae alii obscure tradiderunt, clare et aperte exhibuit. Sed hoc non repugnat, quin aliis quoque prophetis, qui a Domino uncti sunt, conveniat haec sententia. Nec enim loquuti sunt privato suo nomine, dum hanc sibi autoritatem vendicarunt: ac potissimum Christi munus ostenderunt: cuius non tantum ista publicare, sed etiam praestare est. Sic igitur intelligendum est hoc caput, ut Christus, qui caput est prophetarum, principem locum obtineat, et solus exhibeat ista omnia: Isaias vero caeterique prophetae et apostoli suam operam Christo impendant: atque singuli partes suas agant in publicandis eius beneficiis: ut quae Isaias per Christum complenda esse dixit, nunc re ipsa completa cernimus.

(*Ob id unxit me Iehova.*) Secundum hoc membrum additum est vice expositionis. Primum enim fuisset obscurius si tacuisset in quem finem praeditus erat Dei spiritu: nunc ostenso usu longe clarius est, dum se publico munere fungi declarat, ne tanquam privatus quispiam censeatur. Quoties autem scriptura spiritus Dei mentionem facit, eumque in nobis habitare dicit, ne quidpiam inane aut vacuum, sed virtutem eius et efficaciam consideremus. Itaque postquam propheta de spiritu Dei loquutus est, unctionem subiungit, qua virtutes quae ab ipso manant intelligit, sicut docet Paulus (1. Cor. 12, 4) diversa quidem esse dona, sed unum esse spiritum. Diligenter observandus est hic locus. Nemo enim docendi ius aut potestatem sumere potest in ecclesia Dei, nisi ostendat se Dei spiritu ad id fuisse excitatum: sicuti idem Paulus tradit neminem posse dicere Dominum Iesum, nisi in spiritu sancto (1. Cor. 12, 3). Atqui, dicet quispiam, videmus fere omnes iactare spiritum Dei. Nam et papa, et Anabaptistae, aliique haeretici et fanatici homines semper in ore habent eius nomen, quasi ab ipso gubernentur. Unde ergo iudicabimus aliquem missum esse a Deo, ac regi spiritu ipsius? Ab unctione: hoc est, si donis praeditus sit quae ad eam functionem requiruntur. Si ergo institutus a Domino polleat gratiis spiritus et facultate quam postulat vocatio, is vere spiritum habet. Quod si magistrum profiteri velit, nec quidquam habeat doctrinae, pro impostore habeatur.

(*Ad praedicandum.*) Non prius vendicat sibi propheta ius et autoritatem docendi quam ostenderit se a Domino missum esse. Autoritas in eo fundata est quod unctus, hoc est, necessariis donis a Deo instructus sit. A nobis igitur non tanquam privatus homo, sed tanquam publicus minister e coelo profectus audiri debet.

(*Afflictis.*) Alii vertunt, mansuetis: et utrumque significat nomen עֲנָוִים. Sed malui retinere priorem significationem, quod propheta de captivis et vinctis loquatur. Videtur tamen mihi utrumque comprehendere: quoniam intelligit eos qui, quum destituti sint omnino ac reiecti, apud se etiam miseri sunt. Iis enim solis promittitur Christus qui mansuefacti sunt, et malorum suorum sensu confusi nihil altum spirant, sed in humilitate et modestia se continent. Atque hinc colligimus Isaiam proprie de evangelio loqui. Lex enim ideo data est ut superbos et turgentes inani fiducia animos prosternat: evangelium vero afflictis destinatur: id est, iis qui se omni bono vacuos esse sciunt, ut colligant animos ac sustentent. Quorsum enim prophetae et apostoli aliique ministri uncti ac missi, nisi ut doctrina gratiae erigant afflictos ac consolentur?

(*Ad obligandum.*) Plures sunt metaphorae quibus utitur propheta ad eandem rem planius explicandam. Per *obligare* nihil aliud intelligit quam mederi. Sed plus quiddam hic exprimit quam superiore membro. Ostendit enim praedicationem verbi non esse inanem sonum, sed efficacem medicinam, cuius effectum sentiunt non robusti et ferrei homines, sed vulneratae conscientiae.

(*Ad publicandam captivis libertatem.*) Hic quoque finis evangelii, ut qui captivi sunt in libertatem vindicentur. Sumus ergo vincti et captivi donec Christi beneficio liberemur: quum vero Dominus vincula nostra abrumpere velit, ne oblatam nobis ab ipso gratiam respuamus. In genere hoc notandum est, haec quae commemorat bona, nobis coelesti doctrina conferri: ad eorum vero fruitionem non alios esse idoneos nisi qui inopiae suae conscii auxilium Christi cupide appetunt, sicut dicit

ipse: Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos.

2. (*Ad publicandum.*) Hic nominatim tempus impertiendae tam insignis gratiae commemorat ut dubitationes tollat quae oriri poterant. Multas enim obrepere et ancipites curas quibus varie distrahuntur animi, experientia ipsa quotidie discimus. Praeconem vero futurae gratiae se esse affirmat, cui tempus praescribit ex Dei beneplacito. Nam sicuti gratuito favore futurus erat ecclesiae redemptor, ita merito in eius arbitrio fuit tempus deligere. Forte ad iubilaeum alludit, sed haud dubie pronuntiat exspectandum esse placidis et quietis animis, donec placeat Deo manum suam exserere. Hunc annum Paulus plenitudinis tempus vocat, Gal. 4 (v. 4) et Rom. ult. (v. 26). Item ante vidimus: Ecce nunc tempus acceptum, ecce dies salutis: quod Paulus ad suam praedicationem accommodat (2. Cor. 6, 2). Nam dum per evangelium nos compellat Dominus, patefit nobis ianua coeli, ut iam velut in possessionem bonorum Dei ingrediamur. Non est igitur procrastinandum: sed tempus et occasionem urgere debemus, quum tanta nobis beneficia offerantur. Sed videntur haec inter se contraria: nempe, dies beneplaciti et dies ultionis. Cur tam diversa coniunxit Isaias? quia Deus non potest liberare ecclesiam suam, quin se iustum iudicem ostendat, atque ultionem sumat de impiis. *Beneplacitum* ergo ad electos, *diem* ultionis ad impios refert, qui ecclesiam insectari non desinunt, ideoque poenas ipsos dare in liberatione ecclesiae necesse est. Sicuti etiam Paulus loquitur (2. Thess. 1, 6), iustum esse coram Deo relaxationem dare afflictis, rependere vero mercedem piorum hostibus qui iniuste eos affligunt. Nec vero sperare malorum exitum poterant Iudaei nisi profligatis suis hostibus. Interea notanda est causa nostrae liberationis: soli enim misericordiae, non meritis nostris, dignitati aut industriae tribuenda est. Videtur quidem, ut nuper attigi, alludere ad annum iubilaei, sed hoc praecipue observandum, salutem nostram in gratuita Domini voluntate omnino sitam esse. *Ad consolandum.* Repetendum memoria quod prius attigimus, finem evangelii esse ut eripiamur e malis omnibus, atque in pristinam libertatem restituti abstergo moerore fruamur spirituali gaudio. Quod si tanti beneficii participes non simus, incredulitati nostrae et ingratitudini imputandum est, qua Deum nobis sponte se offerentem arcemus ac reiicimus.

3. (*Ad constituendum.*) Pergit in eodem argumento. Significat enim talem fore poenam quae populo infligenda erat, ut tamen veniae sit locus. Et quo melius hoc persuadeat, hanc sibi provinciam a Domino coniunctam esse dicit, ut hanc liberationem nuntiet: nec sibi tantum, sed etiam aliis, donec adveniat praecipuus nuntius: nempe Christus, qui re ipsa praestet atque exhibeat quod tunc Deus iubebat in futurum tempus promulgari. Interea significat luctum impedimento non fore, quominus laetitiae materiam suggerat Deus ubi visum fuerit. Nam constituere tantundem valet ac tempus praefigere, ne morae taedio exanimentur. Rursus dandi verbo commendat vaticinii efficaciam, ut certo persuasi sint de eventu. Alludit autem ad veteres ritus Iudaeorum, qui quum premebantur aliqua clade, cineribus conspergebant capita, et saccum induebant. His squalorem et luctum significat, quae miserum populi statum necessario sequuntur: eaque opponit gaudio et laetitiae, qua fruentur quum in libertatem restituti erunt. Non videtur autem mihi praetereunda allusio quae est in vocibus פאר et אפר: transpositis enim solummodo literis res diversissimas significare, atque eleganti inversione status mutationem notare voluit.

(*Arbores iustitiae.*) His verbis restitutionem populi designat, ac si diceret, eos quum prius eradicati ac similes arido trunco essent, plantandos et stabiliendos esse. Eos igitur revocat ad contemplationem divinae virtutis, ut quamvis enecti sint atque mortui, tamen confidant se ita restituendos, ut radices agant, viresque et incrementa accipiant. Hinc colligenda est universalis doctrina: nos scilicet non aliter in vitam restitui quam quum a Domino plantamur. Vocamur quidem eius plantatio, quia nos elegit ab initio: sed alia quoque species est plantationis quae priorem illam sequitur, vocatio scilicet, qua inserimur per fidem in Christi corpus. Hoc hominum opera et ministerio evangelii efficit Dominus: sed totum illi tribuendum est, quia solus est qui dat incrementum. Nam anagoge semper tenenda est a prima liberatione ad spirituale regnum Christi. Arbores iustitiae vocat in quibus relucet Dei iustitia vel rectitudo ordinis. Sciamus tamen nos hac lege cooptari a Domino ut novae creaturae efficiamur, veraque in nobis iustitia regnet. Atque hinc sequitur, nos pravos ac corruptos esse natura, neque aliter fructum afferre posse quam si nos mutarit Dominus ac plantaverit. Hinc diluitur vana et arrogans persuasio papistarum, qui vel praeparationes vel liberi arbitrii adminicula quaelibet fingendo usurpant quod solius Dei est. Nam si plantamur a Domino, sequitur, natura nos aridos et infructuosos esse. *Ad glorificandum.* Hic finis est nostrae plantationis. Sed de iis iam superiore capite dictum est, versu vigesimo primo.

4. (*Et aedificabunt.*) Amplificat illam ecclesiae instaurationem: atque in id potissimum intendit, ut Iudaei certam redemptionis spem animo concipiant, quoniam haec promissa incredibilia esse omnino videbantur. Atque haec causa est cur beneficium illud redemptionis amplis et magnificis verbis ex-

ornet. Falluntur qui haec verba, *saeculi et multarum* aetatum, ad futurum tempus referri volunt, ac si diceret, firmum et stabile fore aedificium de quo loquitur. Fuit enim longe alia mens prophetae: siquidem demonstrat (ut alio loco notavi) diuturnas urbis ruinas impedimento non fore, quominus de integro surgat. Nam quum alicuius urbis incolae huc atque illuc dispersi diutissime abfuerunt, nulla spes esse potest illius instaurandae: quemadmodum hodie nemo sollicitus est de instaurandis Athenis. Ita quum in longinquam regionem ablegati essent Iudaei, et septuaginta annis deserta fuisset Ierosolyma, quis eam aedificatum iri ab ipsis civibus sperasset? Propterea vocat Isaias deserta saeculi, priscas solitudines, urbes vastitatis, solitudines multarum aetatum, ut ostendat haec obstare non posse, quominus opportuno tempore urbem Dominus restituat electis suis habitandam. Caeterum haec etiam ad tempus nostrum accommodari debent, ut quamvis patiatur Dominus ecclesiam suam, ubi collapsa fuerit, diu in ruinis suis iacere, nec ulla eius instaurandae spes reliqua sit, tamen his promissionibus animum obfirmemus: quia proprium Dei munus est erigere et renovare quae pridem diruta fuerant, et quasi aeternae putredini addicta. Sed de iis prius capite quinquagesimo octavo tractavimus.

5. (*Et stabunt alieni.*) Significat exteros et alienigenas praesto futuros ad obsequium eis praestandum. Nam quum tunc divisi essent a reliquis gentibus, nemo erat qui ipsos iuvare vellet. Alienos igitur stare dicit, hoc est, paratos esse ut occurrant ipsis atque opem ferant. Quod de pascendis ovibus addit, agrisque et vitibus colendis, metaphoricae sunt loquutiones. Propheta enim tractat de regno Christi, quod spirituale est: sed plenam eius felicitatem declarat his typis, ut melius ipsam ab exemplis earum rerum quae nobis cognitae sunt percipiamus. Intelligamus ergo tunc nos demum vere beatos fore, quum Christus imperium in nos suum obtinebit: quia hoc modo multa adminicula hinc inde praeter spem accedent, quibus merito privantur filii Adae.

6. (*Vos autem sacerdotes.*) Hic versus aliquanto plus lucis affert superiori: quia secunda parte praedicit fore, ut pii opibus gentium fruantur, atque in gloriam evehantur ac succedant. Iudaei quidem huiuscemodi sententias avide rapiunt, et iam cupiditate devorant omnium populorum bona, quasi aliquando ipsa possessuri sint: atque ita insultant quasi totius orbis ad eos perventura sit gloria. Sed duo potissimum observanda sunt, ut ista melius intelligamus. Primum prophetas, dum regni Christi gloriam et felicitatem exprimere volunt, similitudines mutuari a rebus humanis: deinde, quum de ecclesia loquuntur, sic caput coniungere cum membris ut ipsum magis interdum quam membra considerent. Nec enim haec bonorum alienorum fruitio sic intelligenda est, quasi aliorum bona, gloriam aut dignitatem ad se rapiant qui conversi fuerint ad Christum, quod a pietate alienissimum est: sed quia omnia redigenda sunt sub potestatem Christi, ut solus ipse imperium et dominationem obtineat. Atque id est quod iam dixi, non tam membra quam caput ipsum spectari. Sed quum veniunt in potestatem Christi, dicuntur nostra, quia nihil ab ecclesia sua separatum habet. Eodem modo alibi dicuntur hostes Christi exosculaturi pedes ipsius, et veniam deprecaturi: quum tamen id fiat in ecclesia, in qua Christum agnoscunt, et doctrinae ipsius subiiciuntur. Itaque docet Isaias quid daturus sit pater filio, cuius legitima est in universum orbem potestas, cuique omnia subiici debent. Interea non omittendum quod nuper dixi, Deum electos suos liberaliter alere in mundo, ut sentiant sibi longe melius esse quam incredulis. Nam utcunque multis indigeant, pauxillo tamen contenti Deo hilariter gratias agunt, ut ipsorum esuries qualibet saturitate infidelium melior sit.

(*Sacerdotes.*) His verbis conditionem populi multo praestantiorem fore quam antea demonstrat, ac si diceret: Hactenus vos delegerat Dominus in peculium suum: sed multo praestantioribus donis vos ornabit: quia sacerdotii honore omnes dignabitur. Etsi autem totus populus regnum erat sacerdotale, scimus tamen unicam solummodo tribum leviticam hoc munere functam esse: propheta in posterum commune fore omnibus denuntiat. Hoc autem exhibitum non est nisi sub regno Christi. Coepit quidem instauratio ecclesiae ex quo populus e Babylone reversus est: sed adventu demum Christi hac dignitate fideles ornati atque insigniti sunt. Omnes enim sancti consecrati sunt Christo, atque isto sacerdotii munere funguntur. Quo pertinet illud Petri (1. Pet. 2, 9): Vos estis gens sancta, regale sacerdotium, etc. Quale vero sit hoc sacerdotii genus diligenter observandum est. Nec enim immolandae sunt amplius victimae terrestres Deo, sed homines ipsi offerendi sunt atque mactandi in obsequium Christi: quemadmodum Paulus se gladio evangelii mactasse gentes significat (Rom. 15, 16), ut deinceps Domino obedirent. Hinc collige quam pueriliter ineptiant papistae, qui abutuntur hoc loco ad sacerdotium suum probandum. Instituuntur enim a papa et eius asseclis sacerdotes ut immolent Christum, non ut plebem doceant. Atqui semetipsum Christus aeterna redemptione obtulit, et solus ipse semel hoc sacerdotio functus est. Sacrificii autem fructum offerri nobis iubet evangelii doctrina. Sacrilegi ergo sunt qui hoc munus usurpant, et quod ab ipso perfectum est iterare volunt. Sed unusquisque Deo se ipsum offerre in sacrificium

9. (*Et cognoscetur.*) Hic clarius disserit propheta de propagatione ecclesiae, quae tunc velut in angusto terrae angulo conclusa erat, atque postea valde imminuta et accisa est: quemadmodum capite primo et decimo vidimus. Disserit ergo Isaias de ecclesia post talem imminutionem propaganda per totum orbem, ita ut conspicua sit omnibus gentibus. Quod tamen ne sub regno quidem Solomonis acciderat, dum opibus et dignitate maxime florebant Iudaei. Hoc autem omnino incredibile videbatur. Ideoque tantopere in eo persuadendo laborant prophetae, ac subinde hoc inculcant, ne suo sensu aut praesenti rerum aspectu restitutionem hanc metiantur. Nunc quaeritur quando haec evenerint. Respondeo (ut iam saepe alias) haec coepisse quum populus in patriam rediit: quia et tunc et subinde temporis progressu beneficentiam Dei multiplicem erga se expertus est. Sed quia tenues solummodo scintillae emicarunt: plenissimum splendorem in Christo refulsisse, in cuius regno haec cumulate praestantur. Nam ubi summa erat pietatis sterilitas, pullulavit Abrahae soboles: quia per fidem insiti sunt extranei in electum populum: ita exterae nationes et barbarae agnoverunt Iudaeos semen Dei ac benedictum esse, dum ipsis in eandem fidei confessionem coaluerunt. Neque semel tantum hoc impletum est, sed quotidie impletur. Quod autem Iudaei praecellunt, atque priorem locum in foedere Dei obtinent, hoc misericordiae Dei, non eorum dignitati tribuendum est, sicuti docet Paulus Rom. 3 (v. 2). Postquam enim ipsos natura a gentibus nihil differre ostendit, atque eidem condemnationi subiecit, simul docet eos hac praerogativa excellere, quod primi omnium sermonem Dei et promissa acceperint. Hoc autem ex gratuito Dei beneficio, non ex meritis ipsorum aut dignitate profectum est.

10. (*Gaudens gaudebo.*) Inducit ecclesiam gratias agentem Deo, quo magis persuadeat ea quae prius dixit: est enim velut hypotyposis, qua res oculis hominum quasi depicta subiicitur, ut omnem dubitationem tollant. Nam sumus ad diffidentiam proclives natura, atque adeo leves ut figmentis hominum potius quam verbo Dei fidem habeamus: ac de hac confirmationis forma diximus tam capite 12, quam 26, et aliis locis.

(*Quoniam induit me.*) Haec quidem longe adhuc remota erant: sed oculis fidei cerni ac percipi oportuit: ut certe attollendi fuerunt oculi in coelum, quum propheta de salute et iustitia concionetur. Nihil enim hic visibile, ac multo minus sensu apprehendi potuit tanta felicitas, quum omnia ad interitum vergerent. Sed quia ne hodie quoque tale apparet ecclesiae decus: imo sub deformi crucis habitu contemptibilis est mundo, fide hic opus est, quae coelestia invisibilia comprehendit. *Iustitiam* coniungit cum salute, quoniam alterum ab altero seiungi non potest. Notae hae sunt metaphorae *vestium et indumentorum.* Perinde est ac si diceret Collatam in se iustitiam et salutem. Quum vero haec beneficia conferat Dominus, sequitur ab ipso solo petenda atque exspectanda esse.

(*Ornavit me decore.*) Metaphora sumpta putatur ab ornatu sacerdotali: atque ideo nonnulli de sacerdotio Christi philosophantur. Sed non existimo tam subtiliter loquutum esse prophetam, quum sponsi et sponsae similitudinem adducat. Prius ecclesia in situ et squalore erat, et passim ab omnibus contemnebatur, quasi repudiata mulier: nunc in gratiam a marito recepta miro splendore fulget. Respondet locus Hoseae 2. capite (v. 19 sq.) Hoc praestitum est Christi adventu: sed quotidie simul nobis praestatur, dum iustitia et salute suos Dominus exornat. Plenissime vero ad extremum Christi adventum, ut iam saepius dictum est, omnia perficientur.

11. (*Quoniam sicut.*) Eleganti similitudine propheta confirmat superiores promissiones. Revocat enim Iudaeos ad ordinariam potentiam Dei, quae refulget in ipsis creaturis. Terra enim quotannis profert germen suum, horti post sationem virescunt: denique herbae et plantae, quae mortuae hyeme videntur, reviviscunt ad vernam temperiem, vigoremque suum recipiunt. Haec autem testimonia sunt et certissima documenta divinae potentiae et beneficentiae erga nos: quod quum ita sit, an homines de ipsa dubitare convenit? Qui hanc vim et facultatem terrae praebuit, annon ipsam magis exseret in populo suo liberando? et electum semen, quod promisit aeternum fore in mundo, pullulare faciet?

(*Coram omnibus gentibus.*) Iterum ostendit terminos ecclesiae non fore amplius tam angustos, quam antea fuerunt. Efficiet enim Dominus, ut ipsa orbem universum repleat. *Iustitiae* mentionem facit, cuius plena fuit demonstratio, quum Dominus populum suum redemit: sed potissimum apparuit iustitia Dei, quum Christus mundo patefactus est: non quod usque ad tempus illud Deus suppressam tenuerit iustitiam suam, sed quod eam homines non agnoverint. Perinde ergo est ac si diceret: Sic Deus liberabit ac restituet populum suum, ut omnes ipsum iustum esse agnoscant. Nam redemptio illustre est specimen iustitiae Dei. Subiungit *laudem:* quia tale beneficium gratiarum actio sequi debet. Finis iustitiae est ut detur gloria Deo. Proinde hortatur nos ad gratitudinem: quia plus quam indignum est nos acceptis beneficiis Dei mutos esse.

CAPUT LXII.

1. *Propter Sion non tacebo: et propter Ierusalem non quiescam, donec egrediatur ut splendor iustitia eius, et salus eius sicut lampas ardeat.* 2. *Et videbunt gentes iustitiam tuam, et omnes reges terrae gloriam tuam, et vocabitur tibi nomen novum, quod os Iehovae nuncupabit.* 3. *Et eris corona gloriae in manu Iehovae: et diadema regni in manu Dei tui.* 4. *Non dicetur tibi amplius derelicta, nec terrae tuae dicetur amplius desolata: quia vocabunt te beneplacitum meum in ea, et terram tuam maritatam. Quia beneplacitum Iehovae in te, et terra tua maritabitur.* 5. *Quoniam sicut adolescens maritat sibi virginem, ita maritabunt te sibi filii tui: et gaudio sponsi super sponsa gaudebit super te Deus tuus.* 6. *Super muros tuos Ierusalem ordinavi custodes, qui tota die et tota nocte iugiter non tacebunt. Qui memores estis*[1]) *Iehovae, ne silentium sit vobis.* 7. *Et ne detis silentium illi donec reparet, et donec ponat Ierusalem laudem in terra.* 8. *Iuravit Iehova per dexteram suam, et per brachium roboris sui: Si dedero frumentum tuum amplius cibum inimicis tuis, et si biberint filii alienigenae vinum tuum pro quo laborasti.* 9. *Nam qui congregaverunt illud, comedent, et laudabunt Iehovam, et collectores eius bibent vinum in atriis meis sanctis.* 10. *Transite, transite per portas: repurgate viam populo: complanate, complanate iter: sternite lapidibus, levate signum ad populos.* 11. *Ecce Iehova publicavit usque ad extremum terrae: dicite filiae Sion: Ecce servator tuus venit, ecce merces eius cum eo, et effectus operis eius coram ipso.* 12. *Et vocabunt vos populum sanctum, redemptos Iehovae. Et te vocabunt quaesitam urbem, non relictam.*

IN CAPUT LXII.

1. (*Propter Sion.*) Quum triste illud exsilium immineret, quo universae propemodum gentis nomen delendum erat, pluribus verbis confirmari, atque animari pios necesse fuit, ut firma et certa fiducia in his promissionibus sub crucis onere perstarent. Hic igitur propheta fungens eo munere quod sibi iniunctum erat aperte pronuntiat se officio suo minime defuturum: nec loquendi finem facturum, donec erigat piorum animos spe futurae salutis, ut intelligant ac persuasum habeant, Deum ecclesiae suae liberatorem fore. Poterat enim frangi ipse quoque incredulitate populi illius, atque animum despondere, quum res videret quotidie in peius collabi, et acerbam illam ultionem animo praesumeret. Sed adversus tantas difficultates se nihilominus perstiturum in officio declarat, ut intelligant omnes, neque internecionem populi, nec diffidentiam obstare posse Deo, quominus promissa sua in tempore exsequatur. Haec autem saepius repeti necesse fuit: quoniam ea est ingenii nostri pravitas, ut statim promissorum Dei obliviscamur. Quum se nullum finem loquendi facturum dicit, simul alios admonet officii sui, ut colligant animos, certaque fiducia restitutionem exspectent, tametsi in longum tempus differatur: imo ut continuis Dei vocibus respondeat infatigabilis eorum attentio. Id quam necesse sit experimur in dies, quum modis omnibus Satan nos a recto cursu avertere conetur. Simul ostendit quale piorum doctorum studium esse debeat: nempe ut se totos impendant ac profundant in ecclesiae utilitatem. Nam quum ait *propter Sion,* significat praecipue curandum nobis esse ut salva sit ecclesia, nec probos aut fidos esse doctores nisi quibus tam cara est eius salus ut nullis laboribus parcant. Nonnulli exponunt de precibus: sed ego ad doctrinam referre malo: et hoc melius convenit, prophetam nullo taedio nullisque molestiis fatigatum iri, et nullis obstaculis cessurum, quin pergat in officio docendi quod Deus mandavit de redemptione ecclesiae. Nam si tristissimae cladi fuisset superstes, multis haud dubie conviciis eum exagitasset incredulum vulgus, ut alios prophetas. Verum quidquid acciderit, invicta se constantia instructum dicit, ut nunquam pudore obmutescat, sed strenue nitendo pergat in suo cursu. Porro hac loquendi forma fidem conciliat ac vendicat suis vaticiniis, ut ipso quoque mortuo sonare non desinant in auribus piorum. *Iustitiam* accipit pro iure ecclesiae: quia tempore calamitatis damnata esse videbatur. Emergit ergo iustitia ipsius quum restituitur in integrum et pristinum statum recuperat. Latebat enim tempore exsilii. *Salutem* iustitiae coniungit: quia quos iustificat Deus, vel quibus suum ius asserit, simul illi salutem recuperant. Unde colligimus nos ideo miseros esse, absque auxilio, quantisper ab indignis gratiam suam Deus subducit: ideoque alibi saepius vocavit iustitiam Dei, quam hic dicit esse ecclesiae. Interiimus ergo dum caremus iustitia Dei: hoc est, dum in peccatis nostris torpemus, et Deus severum iudicem vindicando se ostendit. Porro verbum *exeundi* significat iustitiam ecclesiae aliquamdiu fuisse absconditam et quasi sepultam: nulla quidem esse merebatur coram Deo, quin potius immensae eius iniquitates ita praevaluerant ut nihil quam iusta Dei ultio superesset. Verum hic respectus habetur ad homines, qui afflictam ecclesiam pro perdita iam ducebant, et fastu suo probrisque ad inferos fere deiiciebant. Denique eam cum mundo comparat, et mundi respectu iustam fore dicit, ubi purgatis eius vitiis, causam eius susceperit. His verbis docet propheta semper de instauratione ec-

[1]) Vel, memoriam celebratis.

esiae bene esse sperandum, quamvis sub tetra ligine atque in sepulcro demersa sit: quia tamsi ad tempus oppressa lateat, Deum nihilominus ndicem in coelo habet: qui postquam moderate m castigaverit, tandem sibi eam fuisse curae tendet. Et sane illustrem et conspicuam esse ortet iustitiam eius: idque in eorum salutem os sibi in populum et peculium delegit.

2. (*Et videbunt gentes.*) Nunc apertius declarat, r antea dixerit se non taciturum: nempe ut pii rto persuasum habeant non frustra sibi salutem omitti. *Gloriam* hic accipit pro salute. Quo gumento sese ad constantiam instruere debeant ophetae, hic perspicimus: quod scilicet fidelis sit ominus, atque tandem praestabit quod semel llicitus est, tametsi aliquamdiu differat.

(*Reges.*) Hoc ad amplificationem valet: ac si ceret, non solum plebeios ac vulgares conspecturos que admiraturos gloriam Dei, sed etiam reges sos, qui e sublimi despicere solent quod alioqui etio et honore dignum erat. Excaecat enim eos us splendor, et altitudo dementat, ut non libenter iidquam dignitatis extra se conspiciant. *Nomen* orro *novum* accipit pro celebritate. Sic enim spersus erat populus ut certum corpus nullum set, ac penitus interiisse videretur. Tametsi enim gens multitudo in exsilium traducta erat: quia men inter Babylonios dissipati quasi laceri corpris membra exsulabant, vix retinebant nomen puli: quod etiam illis denuntiatum fuerat. Quum item reducti sunt ab exsilio coeperunt rursus in rpus unum coalescere: atque ita nomen recuperant quo privati fuerant. Quanquam novum pro solito capitur: ac si diceret propheta, singularem prius inauditam fore gloriam populi: quod scimus ctum esse temporis successu: quia exigua illa poli manus, quum precario habitaret in patria, nulla signi praestantia acquirere sibi potuit tantam lebritatem: sed promulgata demum evangelii ctrina innotuit atque excelluit iudaicum nomen. onfirmat autem quod difficile alioqui creditu fuisset, eum huius gloriae fore autorem promittens: neque im in hominum arbitrio fuit, ignobilem et infamia opertam ecclesiam sic extollere, sed Deo qui paueres erigit ex stercore, difficile non fuit nova fama corare suam ecclesiam. Quemadmodum ante adraginta annos nulla erat ecclesiae facies: et amvis semen aliquod haberet Dominus, tamen a confusum atque obrutum erat ut certus Dei poilus non appareret. Nunc restituit ecclesiae nomen ıum quum eam verbo evangelii aggregavit. Hoc itur magnificum Dei opus nos in eo confirmare bet, ut sciamus ipsum nunquam ecclesiae defutum: et quamvis nos maledictis lacerent impii, sullent, conspuant, modisque omnibus foedare conenr, meminerimus Deo minime eripi ius suum, ut nos in mundo illustret, quorum nomina dignatus est in coelis scribere. Alii subtilius exponunt: nempe quod pro Israelitis vocandi essent Christiani. Sed ego superiorem illum sensum prophetae contextui et usitato eius sermoni convenientiorem puto. Diligenter autem observandae sunt hae loquendi formae, quae peculiares sunt prophetis, ut eorum stylo assuescamus. Summa est, populum restitutum iri, tametsi deletus videatur: novumque nomen non ab hominibus, sed a Deo consequuturum.

3. (*Et eris corona.*) Idem argumentum prosequitur Isaias. Nec mirum: nemo enim carnis sensu rem tantam concipere ac sperare potuisset: deinde voluit piorum animos intentos esse in regnum Christi, quod splendidis hisce elogiis eo magis ornari ac praedicari necesse fuit, quia adhuc et obscurum, et procul remotum erat. Duplex enim periculum antevertere opus fuit, ne Iudaei longissime adhuc se abesse videntes a pristino honore, gratiam Dei contemnerent, vel subsiderent in ipsis primordiis: atque ita posthabito Christo tantum commodis terrenis addicti forent. Admonet igitur propheta, reditum in patriam quasi praeludium esse summae dignitatis, quae exhibito Christo speranda erat. Quod ad prius membrum spectat, nihil praeter desperandi materiam exsules et servi apprehendere poterant, quum externum rerum statum intuebantur: quum etiam reversi in patriam ac restituti, parum admodum in aedificando templo promoverent. Eos ergo in Deum respicere iubet, ut ab eo exspectent gloriam a sensu carnis absconditam: et quia se apud ipsum caros et pretiosos esse norunt, hoc uno sint contenti, donec per Christi manum liberalius ipsos exornet. Ecclesiam vocat coronam Dei: quia Deus vult gloriam suam lucere in nobis. In quo inaestimabilem Dei bonitatem suspicere et admirari par est: quod nos tametsi natura sordidos et corruptos, atque sterquiliniis foediores, tamen ita exornet, ut diadema regni sui esse velit. Excitemur ergo hac Dei bonitate ad studium bene vivendi, ut in nobis imago ipsius magis ac magis reformetur.

4. (*Non dicetur.*) Occurrit dubitationi quae obrepere poterat animis piorum, quum derelicti ac destituti essent qui interea diadema et corona vocarentur. Haec enim ridicula videri poterant, quum exosi atque exsecrabiles essent omnibus nationibus, prostrati etiam interdum iacerent sub pedibus hostium, nec usquam auxilium appareret: evehi tamen ad coelos, et locari in Dei manu. Significat ergo populum, tametsi ad tempus sit instar repudiatae ac derelictae mulieris, tamen ita restitutum iri ut conditionem ac nomen mutet: ac si diceret, Repudium hoc perpetuum non erit: Deus te tandem ad se recipiet. Tametsi ergo abiecta videatur ecclesia, atque speciem gerat mulieris repudiatae, tamen Dominus aerumnis eius ac miseriis finem imponet.

silere vetat, quia vult sedulos ac diligentes esse: in quo ostendit quantopere sollicitus sit de ecclesiae salute. Testatur etiam hic locus singulare Dei beneficium esse, quod fidos habemus pastores, qui curam nostri gerant. Nam periculis omnis generis expositi sumus et patemus insidiis Satanae, nisi nos Dominus praesidiis suis tueatur. Quare semper rogandus est, ut nos quibus videt opus esse praesidiis muniat.

7. (*Et ne detis.*) Hactenus loquutus est propheta de munere et studio docendi: sed quoniam hoc non sufficeret nisi preces quoque accederent, ad eas ministros verbi hortatur: nam ego particulam לו ad Deum referendam puto. Instare igitur apud Deum, et contendere assiduis precibus convenit, ut successum aliquem praebeat laboribus nostris, qui inutiles alioqui forent. Et quum nos totos impenderimus in praedicanda doctrina, nosque fortiter opposuerimus Satanae omnia machinanti, simul mentes nostras convertere discamus ad Deum, ne labores nostros irritos esse patiatur. Quemadmodum igitur initio capitis silentium ad doctrinam retulit, quum diceret Non tacebo, ita hoc loco ad preces refert, quibus fructum aliquem doctrinae a Deo obtinemus: quin etiam ad hoc precandi studium suo exemplo angeli quoque nos incitant, sicuti legimus Zachariae primo (v. 12), angelum ardenter pro ecclesiae reparatione precari.

(*Donec reparet.*) Hinc collige duo esse distincta beneficia: fidos habere pastores qui vigilent pro ecclesiae salute: deinde ecclesiam erigi et conservari ipsorum opera in suo statu. Deus autem qui hic loquitur, haec beneficia sibi proprie vendicat, quemadmodum et plerisque aliis locis. Quomodo praedicabunt, inquit Paulus, nisi mittantur? Est igitur Dei solius ordinare pastores: nemo enim alioqui ad tantam adeoque difficilem provinciam idoneus esset: deinde etiam solus ipse promovet eorum opera ecclesiae instaurationem: irriti enim prorsus et vani essent ipsorum conatus, nisi Dominus felicem iis successum daret. Atque hic videmus externam hominum operam coniungi cum effectu spiritus sancti. Quamvis enim solus agat Dominus et efficiat, tamen organa adhibet, quibus utitur aedificio ecclesiae instaurando. Hinc monemur non esse abiiciendos animos, etiam quum nihil praeter ruinas et dissipationem miseram intuemur: sed nostrum est orare ut Dominus eam instauret: quod etiam se facturum promittit. Quod addit *donec ponat laudem*, tantundem valet ac reddere ecclesiam gloriosam, ut illinc materia laudis effulgeat. Nam quum nihil praeter severitatem Dei sentimus, muti reddimur et obruimur pudore: quum vero nos liberat ab aerumnis nostris ac recreat, simul nobis os aperit: quia nobis subministrat materiam laudis et gratiarum actionis.

8. (*Iuravit Dominus.*) Persequitur similitudines quibus antea usus est: nam quum pro modulo carnis nostrae Christi regnum exprimi nequeat, sub figuris ipsum depingi oportuit. Quemadmodum igitur prius abundantiam rerum omnium, deinde fidam custodiam promisit, qua tuta sit piorum conditio, ita hic pacem et quietem, qua placide fruantur bonis suis, neque in posterum iis fraudentur: ac si diceret, Quidquid habuisti in manibus antea praedae et direptioni expositum fuit: nunc sarta tibi et tecta erunt omnia, atque libere frumento et vino tuo vesceris, tranquilla denique erit tua felicitas. Quoniam vero ea est naturae nostrae pravitas, ut Deo quamvis large et munifice promittenti diffidamus, ideo iurantem ipsum introducit. Nam eousque Dominus indulget nobis ut iusiurandum adhibeat, quo magis diffidentia et pervicacia nostra corrigatur. Iurat autem Dominus per se ipsum, quia maiorem se non habet, ut inquit apostolus (Heb. 6, 13). *Brachii* vero dextri mentionem fecit, hoc est, virtutis Dei, quoniam id praesenti orationi congruebat: quasi diceret: Si qua est mea potentia, eam in salute vestra proferam, ac ne in re ardua torpeant mentes vestrae, per invictam manum meam et omnium victricem iuro, quaecunque difficultates occurrant, me tamen vindice vos fore incolumes. Quoties ergo salutem promittit, de virtute ipsius et potentia cogitemus.

(*Si dedero.*) Ecliptica est formula loquendi, qua docemur quam sancte et religiose iurandum sit. Atque idem valet ista oratio ac si diceret, sibi in posterum fidem haberi nolle, nisi rerum eventus haec promissa comprobarit. Pacatam tritici et vini fruitionem promittens, suo iudicio factum esse significat, non fortuito casu, quod ecclesia frumento et vino spoliata fuit: nam quoties grassantur hostes ac praedantur, id permissu Dei fieri certissimum est: sicuti in lege minatur. Rursum peculiaris est haec eius benedictio, ut quisque secure comedat sub vite sua et sub ficu sua.

9. (*Nam qui congregaverunt.*) Exegesis est ac confirmatio superioris sententiae: postquam enim testatus est se non passurum amplius ut bona ecclesiae sint praedae exposita, subiungit fore ut ipsa bonis suis fruatur. Interea ostendit frumentum et vinum iure nostrum vocari, quum iusto labore ipsi comparavimus. Nam qui ad se rapiunt alienum panem, aut illicitis artibus eum acquirunt, ipsum a Domino non habent, nec benedictioni eius possunt ascribere, quasi legitima esset possessio. Cui respondet quod in Psalmo legitur (128, 2): Laborem manuum tuarum comedes, beatus es, ac bene tibi erit. Sed quum terrae cultoribus victum assignet, cur dicit gratias Deo acturos? Cur vero homines Deum laudant, si ipsi labore suo congregant frumenta, et vina colligunt? Videtur enim ficta esse

cat sanctum fore populum suum Deus, quum apparuerit servator ac redemptor. Quemadmodum enim profanari dicitur, quum afflictus et vexatus ludibriis impiorum in sordibus iacet: ita sanctificari, quum re ipsa Dominus se eius saluti praeesse ostendit, quod mirifica redemptione impletum fuit: ac tunc etiam testatum fecit Deus sibi haereditatem suam cordi esse, quam in hominum oculis quasi derelictam neglexerat: nam in his vocibus: *quaesita, non derelicta*, antithesis notatur inter tempus quo divortium fecit Deus cum populo: deinde quo sibi iterum reconciliavit quos abiecerat.

CAPUT LXIII.

1. *Quis est iste qui venit ab Edom, rubicundus in vestibus a Bosra: iste decorus in vestitu suo, gradiens in multitudine virtutis suae? Ego qui loquor in iustitia, multus*[1]) *ad servandum.* 2. *Quare ruber est vestitus tuus, et indumenta tua sicut prementis in torculari?* 3. *Torcular pressi solus: neque ex populis quisquam fuit mecum. Calcabo enim eos in ira mea, et conculcabo eos in furore meo: et spargetur sanguis eorum super vestes meas, et omnia indumenta mea inquinabo.* 4. *Quia dies ultionis in corde meo, et annus redemptorum meorum venit.* 5. *Itaque adspexi, nec erat auxiliator: et admiratus sum, nec erat qui fulciret: itaque salutem mihi fecit brachium meum, et ira mea fulsit*[2]) *me.* 6. *Et conculcabo populos in ira mea, et inebriabo eos furore meo, et prosternam fortitudinem eorum in terram.* 7. *Misericordias Iehovae memoria repetam: laudes Iehovae tanquam super omnibus quae contulit nobis Iehova, et multitudine beneficentiae erga domum Israel, quam contulit illis secundum misericordias suas, et secundum multitudinem miserationum suarum.* 8. *Nam dixit: Certe populus meus sunt, filii qui non mentiuntur: itaque factus est illis servator:* 9. *In omni angustia eorum illi fuit*[3]) *angustia: et angelus faciei eius servavit eos: in dilectione sua et clementia sua ipse redemit eos: portavit eos et extulit, omnibus diebus saeculi.* 10. *Verum illi rebelles fuerunt, et irritaverunt spiritum sanctum eius. Ideo conversus illis in hostem pugnavit ipse contra eos.* 11. *Et recordatus est dierum priscorum, quibus Moses fuit cum populo eius: Ubi est qui ascendere fecit eos e mari, cum pastore gregis sui? Ubi est qui posuit in medio eius spiritum suum sanctum?* 12. *Qui duxit ad dexteram Mosis brachio magnificentiae suae, qui divisit aquas coram ipsis, ad comparandum sibi nomen perpetuum?* 13. *Qui fecit eos ingredi per abyssos, tanquam equum in deserto, ut non impegerint.* 14. *Tanquam iumentum in planitiem descendit spiritus Iehovae, requiem illi praestitit: sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriosum.* 15. *Adspice e coelo: vide ex habitaculo sanctitatis et gloriae tuae. Ubi zelus tuus, et fortitudo tua? multitudo viscerum tuorum, et misericordiarum tuarum erga me cohibuerunt se.* 16. *Certe tu pater noster es, etiam si Abraham nesciat nos, et Israel nos non agnoscat: tu tamen pater noster es, redemptor noster: a saeculo nomen tuum.* 17. *Quare fecisti nos errare Iehova a viis tuis? recedere fecisti cor nostrum a timore tui? Convertere propter servos tuos, ad tribus haereditatis tuae.* 18. *Ad exiguum tempus possederunt populus sanctitatis tuae: adversarii nostri conculcarunt sanctuarium tuum.* 19. *Fuimus a saeculo, quibus tu non dominatus es, super quos non est invocatum nomen tuum: O si*[1]) *disrumpas coelos: descendas, et a facie tua montes diffluant!*

[1]) Vel, validus. [2]) *lege fulcivit, ut habet* 1551. [3]) Vel, non fuit.

[1]) Vel, si forte.

IN CAPUT LXIII.

1. (*Quis est iste.*) Hoc caput violenter torserunt Christiani, quasi ad Christum haec pertinerent: quum propheta simpliciter de ipso Deo pronuntiet: atque finxerunt hic rubicundum Christum, quod sanguine proprio madidus esset quem in cruce fuderit. Atqui nihil tale voluit propheta. Simplex sensus est, Dominum hic rubicundis vestibus prodire in populi conspectum, ut omnes intelligant ipsum ultorem suorum ac vindicem esse. Nam quum infinitis malis premeretur populus, atque interea Idumaei aliique hostes, quasi extra omnem periculi aleam positi, impune lascivirent, periculose tentari poterat, quasi fortuito haec ei acciderent, aut negligeretur a Deo, aut acerbe nimium castigaretur. Nam si in Iudaeis puniebatur Dei contemptus, multo magis in Idumaeis, aliisque apertis nominis Dei hostibus puniendus erat. Huic gravissimae tentationi occurrit Isaias, quum introducit Deum vindicem ab Idumaeorum strage redeuntem, quasi madeat eorum sanguine. Est autem viva et efficax descriptio huiusmodi, *quis est iste?* nam ista interrogatio in admirationem rapit auditorum animos, atque magis afficit quam simplex narratio. Quamobrem ad excitandos Iudaeorum animos, qui velut sopiti ac stupefacti erant, ea propheta usus est. Scimus Idumaeos quodammodo sanguine coniunctos fuisse Iudaeis: quoniam ab iisdem maioribus originem ducebant: sic enim vocati sunt ab Esau, qui Edom quoque dictus est. Ii quum purum Dei cultum corrupissent, tametsi eandem circumcisionis notam gererent, Iudaeos hostili odio

voluit Deus, Idumaeos non impune laturos quod ecclesiam Dei persequuti erant.

4. (*Quia dies ultionis.*) Priore membro huius versiculi significat Deum in officio suo non cessare, tametsi protinus iudicia sua non exsequatur: quin potius differre in tempus opportunum, quod ipse melius novit. Neque vero nostrum est ei praescribere quando aut quomodo hoc vel illud agere debeat: sed arcano eius consilio deferendum est ut omnia pro arbitratu suo administret. Ne ergo, dum cunctatur, interea ipsum dormire aut iacere existimemus. Posteriore membro haec omnia in gratiam piorum fieri demonstrat, quum ait *annus redemptorum*. Diem et annum hic pro eodem accipit: sed per vocem anni notatur exsilii diuturnitas, ne desperent Iudaei aut taedio deficiant, si longius protrahatur redemptio. Dominus ergo punit impios et profligat, ut pios liberet, atque ecclesiam suam redimat, cuius potissimum rationem habet. Denique per illorum strages et excidia viam gratiae suae sternit. Atque haec ad consolationem nostram pertinent, ut quoties exstant signa irae Dei adversus impios, fructum poenarum quas ipsi ferent ad nos perventurum sciamus: quia hoc modo clare apparet exauditos fuisse nostros gemitus, ut Deum, ubi vult afflictis succurrere, armatum esse viribus ad profligandos omnes ecclesiae suae hostes. Itaque quamvis nobis grave sit crucis onus, patienter tamen ferendo discamus spe attollere animos ad annum, quem Deus vindictae suae praescripsit.

5. (*Aspexi, nec erat.*) Tametsi destituti essent omni auxilio Iudaei, nec quisquam eos aut verbis aut re iuvaret, tamen solum Domini brachium sufficere ostendit ad puniendos hostes: ipsos vero in libertatem vindicandos. A solo igitur Deo exspectandam esse salutem docet: ne huc atque illuc circumspiciant, sed in Deum penitus defixi sint, qui aliena ope non eget. Itaque Deum introducit obstupescentem, quod nemo sit qui manum ei porrigat quum iudicia sua exsequi vult, quo magis hanc doctrinam animis piorum infigat, Deum scilicet humanae opis non egere, ac per se sufficere ad salutem populo suo comparandam. Atque hac circumstantia magis illustrat quam statuerat populo suo opem ferre, partim ut diffidentiam corrigat, partim ut in posterum ad gratitudinem hortetur: alienam enim personam induit Deus, quum dicit se quasi attonitum stetisse: quia hic stupor proprie erat in Iudaeis, qui vix credebant quod humanitus fieri non poterat. Itaque omnibus adminiculis brachium suum opponit, cuius inexpugnabili potentia se fore contentum dicit, tam ut suorum servator appareat, quam ut dissipet ac prosternat omnes impios.

6. (*Et conculcabo.*) Concludit ex proxima sententia iram Dei satis validam esse ad perdendos impios, ut aliunde subsidia non accersat, idque eo consilio ne Iudaeos a bene sperando deterreant adversae vires. *Inebriare* hic alio sensu accipi debet, quam prius aliquot locis. Interdum inebriari nos vidimus, quum Deus furore aut dementia percellit aut spiritu vertiginis, vel denique in reprobam mentem nos coniicit. Sed hic nihil aliud significat quam replere, et ad satietatem usque percutere: ut vulgo dicimus *tout leur saoul:* qua etiam metaphora non raro utuntur prophetae.

(*Prosternam fortitudinem*): id est, tametsi inexpugnabiles se esse putent, tamen ipsos deiiciam ac delebo. Summa est, Iudaeos quum affliguntur saluti suae diffidere non debere, quasi Deo exosi essent: nec obstupescere in poenis quas sustinent, quasi fortuito contingant. Alios enim populos, a quibus nunc vexantur, poenas daturos: futuram rerum vicissitudinem, nec evasuros tandem qui triumphum sibi canunt ante tempus. Producit autem in exemplum Idumaeos, quod viciniores essent reliquis, et notiores, atque etiam prae omnibus molesti.

7. (*Misericordias.*) Consolationem affert Isaias populo suo in rebus miseris et calamitosis: ac iubet exemplo suo Iudaeos, dum angustiis prementur, in memoriam revocare pristina Dei beneficia, et ad preces confugere: ne similes sint hypocritis, qui prosperis solum rebus bonitatem Dei sentiunt, adversis vero sic deiiciuntur ut nullius beneficii meminerint. Atqui ubi nos castigat Dominus, eius beneficia commemorare et celebrare debemus, atque in posterum melius sperare: quia Dominus semper idem est, neque consilium aut animum mutat. Proinde si locum eius misericordiae damus, nunquam destituemur. Haec ratio contextus esse mihi videtur: tametsi aliter alii accipiant: nempe, prophetam antehac de exitio populi loquutum se ipsum consolari hac misericordiae fiducia, quod Deus aliquos servare velit. Sed in eo falluntur quod putent Isaiam hactenus loquutum de Iudaeis: ac si Deus ipsos tantum puniret, quum testatus sit eum de aliis quoque gentibus poenas sumpturum, ne solos se exosos Deo esse existimarent: atque ideo nunc ipsos hortatur ad celebrandam memoriam beneficiorum quae Deus in patres olim contulerat, ut eorum exemplis amorem Dei erga se melius apprehendant. Et ex contextu clarius patebit Iudaeos patribus suis coniungi, ut commune foedus in eos ad bonam spem animet.

(*Tanquam.*) Usus est particula similitudinis, ut ostendat nobis in rebus adversis statim occurrere debere ea beneficia quibus populum suum affecit Dominus, ac si ob oculos posita essent, tametsi longa vetustate sepulta videantur: quia nisi ad nos pertineant, frigida et inutilis erit eorum recordatio: quod etiam confirmat particula *Nobis*. Nam quia

primarium fuisse angelum, sub cuius manu, custodia et patrocinio incolumis stetit ecclesia.

(*In dilectione.*) Ostendit quae tantorum beneficiorum fuerit causa: nempe amor ipsius et gratuita beneficentia: sicuti etiam docet Moses. Qui factum est, inquit (Deut. 4, 37 et 7, 8), ut Deus susceperit patres tuos, nisi quod amavit eos, et cor eius ipsis adglutinatum fuit? Vult enim Moses omnem opinionem tollere quam de se ipsis concipere poterant, quod essent arrogantes et fastuosi, et sibi plus aequo tribuerent. Nullam itaque aliam esse causam tantorum bonorum quam meram et gratuitam Dei bonitatem ostendit. Eandem postea metaphoram usurpat, qua utitur Moses in Cantico suo (Deut. 32, 11), Deum non secus populum suum portasse quam aquilam pullos suos alis fulcire docet: nisi ad oves forte referre libeat, sicut alibi vidimus, foetas ipse gestabit. Quanquam matris similitudo optime quadrat, quae non modo foetum gestat in utero, sed evehit in iustum robur. Summa est, non semel modo populum quum redemptus est expertum fuisse Dei gratiam, sed continuo vitae cursu, ut omnia ei soli accepta ferri debeant. Ideoque additur *diebus saeculi:* id est continua serie multorum annorum. Nec enim fatigatur Dominus benefaciendo, nec uni duntaxat aetati clementiam suam ostendit: nunquam enim cessavit ecclesiam suam ornare variis donis ac locupletare.

10. (*Verum illi rebelles fuerunt, etc.*) Nunc descendit ad secundum membrum quo significat ideo desiisse Dominum benefacere populo suo, quod desciverit ille atque aversus sit. Summa est, Deus longo tempore prosequutus est beneficentiam suam erga patres nostros: cur eandem ipsi non experimur? an dissimilis est sibi? Minime: sed nos ipsi perfidia nostra bonitatem eius abiicimus, imo repellimus. Quanquam propheta non tantum saeculi sui homines accusat, sed damnat etiam superiores aetates. Videmus enim ut duce etiam Mose murmurarint adversus Deum ac rebellarint. Hinc effectum esse docet ut Deus, qui amicissimus ipsis erat, eorum contumacia hostis redditus sit. Se ipsos igitur accusent, quod scelerum suorum poenas luunt. Deus enim ad beneficentiam propensus est natura: nec quidquam ei gratius est quam si beneficia sua prosequatur. Porro *sanctum Dei spiritum* malitia nostra exacerbare dicimur humano more, quo magis detestabile sit nobis peccatum, quod iram et odium Dei provocat. Iam quum idem sit spiritus per quem Deus operatur salutem nostram, admonet propheta peccata nostra Deum alienare a nobis, abrupto coniunctionis vinculo: quo pertinet illud Pauli, Ne contristetis spiritum Dei, quo obsignati estis, etc. (Eph. 4, 30). Est etiam hic notandum, non esse cur homines accusemus qui nobis infesti ac molesti sunt, quum Dominus bellum gerat, atque eorum manu scelera nostra ulciscatur. Ea igitur accusanda potius ac damnanda sunt, quum malis omnibus quae patimur causam praebeant.

11. (*Et recordatus est.*) Hic est finis castigationis, ut populus excitetur e veterno suo, atque in memoriam revocet ea quae prius oblitus erat. Sic enim inebriamur rebus prosperis, ut Dei penitus obliviscamur. Hanc igitur cogitationem, quae in nobis deleta erat, flagella reducunt: Ubi est Deus qui tot olim beneficia in patres contulit? nam ad praeteritum tempus haec refero: atque ideo verti *priscorum*: nam *saeculi* hoc loco non convenit, quum ea tempora commemoret quibus Moses praeerat populo Dei. Itaque verus hic prophetae sensus est, Iudaeos dum misere premerentur, de temporibus priscis cogitasse, quibus Dominus exserebat potentiam suam ad populum suum vindicandum. Quod nonnulli ad Deum referunt, ac si luctatus sit cum populi malitia, quia maluerit beneficia sua apud ingratos male locare, quam non implere quod coeperat, videtur esse asperius et nimis remotum: potius ergo gemitus et querimonias miseri populi recitet propheta, ubi ex flagellis didicit quam miserum sit a Dei protectione excidere. *Pastorem* intelligit Mosen: nec video cur in plurali potius quam in singulari vertendum sit. Modum quoque exprimit, quod ipsum donaverit singulari spiritus gratia: nam ponere spiritum in medio eius tantundem valet atque exserere spiritus sui virtutem. Alii ad populum referre malunt: cui sententiae non repugno. Sed quum Dominus Mosen delegerat ac constituerat totius populi ducem, dicitur in eo potissimum spiritum suum posuisse. Dederat autem ei spiritum suum totius populi bono, ut ei esset insignis gratiae minister, ipsumque in libertatem vindicaret. Simul autem in medio totius populi apparuit spiritus Dei potentia.

12. (*Qui duxit.*) Prosequitur hic mirificam populi liberationem, qui Mosis auspiciis ex Aegypto eductus est: ac pergit in referendis querimoniis, quae Iudaeis afflictis in mentem venire poterant. Hic duo simul coniuncta videmus: nempe dexteram Mosis et brachium magnificentiae Dei. Sic autem utitur hominum opera et ministerio Dominus, ut nihil de eius laude et gloria imminui vel obscurari debeat. Sic enim haec duce Mose gesta sunt ut Deo omnia tribuantur. Ut quum hodie ministri evangelii dicuntur remittere peccata, quod tamen solius Dei est, an id de autoritate eius et maiestate imminuit? Minime vero: nam organa tantummodo sunt, et operam suam accommodant Deo, cui laus integra tribuenda est. Et sane quid praestitisset unius hominis manus, nisi a Dei brachio emissa? Ideo finem diserte addit, mirabiliter tunc egisse Deum ut sibi nomen aeternum pararet: quo si eum

alias omnes fiducias valere iubeant. Quod si Iudaeos animum ad Abraham et Iacob, quibus tot tantaeque promissiones datae erant, convertere non docuit propheta ut exaudirentur a Deo, certe nos ad Petrum, Paulum et alios multo minus confugere debemus. Nec enim haec unius vel alterius hominis privata est oratio, sed publica et universalis totius ecclesiae: ac si propheta communem formam praescriberet. Atque sic fundata esse debet fiducia nostra in paterno favore et clementia Dei, ut oculos nostros ad omnia hominum aut viventium aut mortuorum patrocinia claudamus. In summa, profitentur fideles se non circumspicere huc aut illuc, sed conquiescere in solo Deo. Quaeritur nunc, cur Abraham et Iacob potissimum nominet, praeterito Isaac? Haec ratio est, quoniam fuit magis solennis cum iis duobus sanctio foederis. Isaac quidem foederis non minus particeps fuit: sed non tam amplas tamque frequentes promissiones accepit.

(*Redemptor noster.*) Exprimitur hic redemptio, quasi testimonium illius adoptionis. Hoc enim documento Deus se patrem populi ostenderat. Constanter igitur ac secure fideles invocant Deum patrem, quoniam insigne specimen paterni erga ipsos affectus ediderat quo ad fiduciam animabantur. Sed non satisfecisset simplex et nuda redemptio, nisi promissio simul addita fuisset. Quemadmodum ergo semel redemit, ita se perpetuo patrem fore pollicitus est. Per nomen *saeculi* ostenditur stabilitas et firmitudo paterni eius nominis. Nec enim filiorum nomen promeriti sumus: sed immutabilis est eius voluntas qua nos semel in filios adoptavit. Quum igitur Dominus habeat aeternum nomen, sequitur titulum et gratiam, quae simul coniuncta est et ab illa aeternitate fluit, stabilem ac perpetuam fore.

17. (*Quare fecisti nos errare Iehova.*) Quoniam durae et asperae videntur hae loquutiones, nonnulli putant incredulos hic introduci obstrepentes Deo, atque blasphemiis lacessentes, ut est furiosa eorum pervicacia, quum desperant. Sed nullo modo patitur id contextus horum verborum: nam propheta ostendit fructum qui ex calamitatibus et aerumnis Iudaeorum sequuturus erat, quia subacti et domiti ferocire atque sibi in vitiis suis placere desinent. Eos igitur piget superiorum temporum, quod ita abalienati fuerint a recta via, et culpam ipsi suam agnoscunt. Et certe dum mala sua assignant irae Dei, culpa se liberare aut reatum delere nolunt. Sed trita loquendi forma usus est propheta: satis enim usitatum est scripturis, ut dicatur Deus in errorem impellere, coniicere in reprobum sensum et obdurare. Quum autem fideles ita loquuntur, nolunt Deum erroris aut sceleris facere autorem, quasi sint innoxii, aut culpam suam elevare: sed altius spectant, ac potius agnoscunt se culpa sua alienari a Deo, atque destitui spiritu ipsius: atque hinc fieri ut praecipitentur in omne genus malorum. Qui dicunt Deum nos inducere in errorem privative, hoc est, quia nos privat spiritu suo, ad scopum usque non pertingunt. Deus enim ipse indurare dicitur et excaecare, quum Satanae excaecandos tradit, qui irae ipsius minister atque exsequutor est. Alioqui libidini Satanae expositi essemus: sed quum nihil per se efficere possit iniussu Dei, cuius imperio subiacet, Deum excaecationis et indurationis autorem recte dicemus: quemadmodum etiam scriptura passim testatur. Nec tamen propterea autor culpae dici aut nominari potest, quia ingratitudinem hominum eiusmodi excaecatione ulciscitur. Ita fatentur hic fideles se relictos a Deo, sed culpa sua: atque iustam Dei vindictam in se agnoscunt. Sic Moses ubi dicit hactenus Deum populo non dedisse oculos ad videndum et cor ad intelligendum (Deut. 29, 4), non onerat eum crimine, sed Iudaeos admonet unde socordiae, cuius convicti erant, petendum sit remedium. Atqui videntur hic aliud obtendere dum causam inquirunt, atque expostulare cum Deo, quod aliter agere et mitius ipsos tractare debuerit. Sed respondeo, fideles semper intueri bonitatem Dei, etiam quum fatentur se merito pati ob suas aerumnas. Quidam referunt haec verba ad exsilium: quasi quaerantur pii quod Dominus eos tamdiu in exsilio languere sinat: ac si diceret, maiorem obstinationis causam esse, quod Dominus nullum gratiae suae gustum iis praebeat. Periculosa enim tentatione turbantur pii quum vident impune grassantes impios, ac propemodum desperant: sicuti praeclare a Davide scriptum est, Psalmo centesimo et vigesimo quinto (v. 3). Sed videtur mihi generalior prophetae sententia: nam agnoscunt fideles se errasse quod spiritu Dei gubernati non fuerint: nec expostulant cum Deo, sed exoptant spiritum illum, a quo dum olim regebantur patres prospera omnia obtinebant. תקשיח nonnulli vertunt Indurasti: sed quia non conveniret hoc verbum cum eo quod sequitur *In timore tuo:* malui vertere, Recedere fecisti. Nam et קשח significat removere et elongare. Quod sequitur, *convertere propter servos tuos*, aliqui putant ad universalem populum spectare, sicuti plerumque servos Dei nominat scriptura omnes ecclesiae domesticos. Sed proprie ad Abraham, Isaac et Iacob referri puto, idque multo probabilius est: non quod niteretur populus intercessione illorum, sed quia Dominus cum ipsis foedus pepigerat, quod de manibus in manus ad posteros transmitterent: non ergo ipsos tanquam homines sibi proponunt, sed tanquam ministros ac depositarios, vel internuntios foederis, quod fundamentum fiduciae ipsorum erat: quemadmodum in cantico illo (Psal.

diffluant: hoc est: ita ut maiestas tua palam appareat, atque eius sensu perculsa elementa cedant ac obtemperent: quemadmodum plenius statim sequetur.

CAPUT LXIV.

1. *Tanquam incendio ignis liquefactionum, ignis aquas ebullire fecit, ad manifestandum nomen tuum hostibus tuis: a facie tua gentes tremebant.* 2. *Quum faceres terribilia, quae non exspectavimus, descendisti: a facie tua montes defluxerunt.* 3. *A saeculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit Deum praeter te, qui faciat*[1]) *exspectanti se.* 4. *Occurristi laetanti et facienti iustitiam. In viis tuis recordabuntur tui: ecce tu iratus es, et nos peccavimus: in ipsis saeculum, et salvabimur*[2]). 5. *Et fuimus quasi immundus nos omnes, et tanquam vestimentum inquinatum omnes iustitiae nostrae. Et decidimus instar folii omnes nos, et iniquitates nostrae, quasi ventus, abstulerunt nos.* 6. *Non est qui invocet nomen tuum, nec qui se excitet ut te apprehendat: quia abscondisti faciem tuam a nobis, et tabescere nos fecisti in manu iniquitatis nostrae.* 7. *Et nunc Iehova, tu es pater noster, nos lutum, et tu figulus noster: opus, inquam, manuum tuarum sumus omnes.* 8. *Ne irascaris Iehova ultra modum, ne in saeculum memineris iniquitatis. Ecce respice quaeso: nos omnes populus tuus sumus.* 9. *Urbes sanctitatis tuae fuerunt desertum: Sion desertum fuit, Ierusalem solitudo.* 10. *Domus sanctuarii nostri, et gloriae nostrae, in qua te celebrarunt patres nostri, fuit in combustionem ignis: et omnia nostra desiderabilia in vastationem.* 11. *An super his te continebis Iehova? tacebis, et affliges nos ultra modum?*

IN CAPUT LXIV.

1. (*Tanquam incendio.*) Haec omnia in futuro, aut etiam in subiunctivo legi possunt, ac si diceret: Domine, si descenderes, gentes tremerent ad conspectum tui: hostes tui protinus liquescerent. Sed quod verti mihi videtur simplicius. Est enim certissimum, prophetam hic alludere ad montem Sinai, ubi palam se populo Dominus patefecit. Unde etiam apparet quam praepostera sit capitis sectio, quando haec narrantur in eius voti confirmationem, quod potius initio locari debuerat. Vidimus autem alibi, ubi Deum populo suo auxiliatum fuisse prophetae commemorant, specimen in historia redemptionis proferre. Quoties vero prophetae mentionem huius historiae faciunt, omnia beneficia complectuntur quae Deus unquam in populum suum contulit: non solum quum liberavit eum a tyrannide Pharaonis, quum in monte Sinai apparuit, sed etiam per quadraginta annos omnia necessaria ei subministravit in deserto, quum profligatis hostibus induxit eum in possessionem terrae Chanaan. Denique omnia testimonia comprehendunt quibus se propitium populo suo, formidabilem vero hostibus olim praebuerat. *Igne* liquefactionum aquas efferbuisse dicit, quia praeter morem imbribus violentis ignes et fulgura permixta erant: quasi diceret igne Dei liquefactam fuisse summam quamque duritiem, aquas vero fervore consumptas. Eodem spectat quod addit montes fluxisse a conspectu eius: quia per ardua quaeque obstacula transitum patefecit populo suo. Dicit etiam vidisse Israelitas quod minime sperabant: quia etsi eos praemonuerat Deus, iamque multiplicem virtutis suae gustum dederat, humani tamen ingenii captum et omnes sensus longe superat formidabile illud spectaculum de quo agitur.

3. (*A saeculo.*) Confirmat hic versus quod iam antea dictum est: fideles nihil novum hic aut insolitum petere: sed tantum ut Deus se talem erga ipsos praebeat, qualem se erga patres olim praebuit: atque beneficentiam suam prosequatur. Quumque ipsi usitatum sit succurrere suis, atque certa dare signa praesentiae suae, ne cesset in posterum, ut virtus et potentia ipsius magis ac magis elucescat. Sic enim fideles precantes Deum introducit, ut se confirment memoria praeteriti temporis, eoque maiore animo ad opem Dei confugiant.

(*Oculus non vidit.*) Non dubium est quin prophetae ingentem Dei bonitatem celebrare propositum sit, quum tot beneficia commemorat, quibus olim populum suum affecit. Atque hoc splendidissimum est elogii genus, quod raptus in admirationem ipsorum exclamat, nullum praeter ipsum Deum esse: inaudita atque inusitata esse ea quae Dominus in populi sui gratiam designavit. Sed bifariam haec legi possunt. Nam אלהים vel in accusativo vel in vocativo legitur: Domine, nemo vidit praeter te quae facis exspectantibus te. Sed altera lectio magis recepta est, Nemo unquam vidit aut etiam audivit talem Deum. Atqui in hac lectione particulam similitudinis subaudire oportet, quoniam aliter sententia non constaret. Nam verbum יעשה absolute positum est: Nulla auris audivit, nec oculus vidit talem Deum, qui sic faciat. Atque ita discernitur Deus ab idolis, a quibus superstitiosi homines putant se bona omnia obtinere. Illa enim mera sunt hominum figmenta, nec prodesse possunt, nec obesse, quum Deus beneficiis omnis generis cultores suos prosequatur. Paulus videtur aliter exponere hunc

[1]) Vel, Deus quae facit. [2]) Vel, salvati sumus.

recordatio. Contra vero, si iratum sentiamus Deum, eius commemoratione absterremur.

(*Et nos peccavimus.*) Causae redditio est: quod enim tam dissimilem experiuntur Deum, non obmurmurant adversus ipsum, sed omnem in se culpam transferunt. Hinc discamus, nunquam de flagellis quae Dominus infligit cogitandum esse, quin simul peccata nostra nobis in mentem veniant: ut nos iustas poenas dare fateamur, et reatum nostrum agnoscamus. *Saeculum* nihil aliud est hoc loco, quam diuturnitas: sed referri potest vel ad peccata, vel ad vias Domini. Ad peccata hoc modo: Tametsi obstinati fuimus in peccatis nostris, ac digni quos centies perderes, tamen misericordia tua hactenus servati sumus. Si de viis Domini intelligamus, erit causae redditio, cur non perierit populus: quia perpetuae et stabiles sunt viae Domini, nec unquam cessat misericordia ipsius. Atque hic sensus magis quadrare videtur huic loco. Supplent nonnulli, fundatum esse in viis Domini saeculum. Sed malo simpliciter accipere verba ut sonant: quemadmodum Psal. 30 (v. 6), ubi significat David Dominum non nisi ad momentum irasci, placabilem esse ac perpetuo misereri. Nec enim vel cito, vel immodico fervore abripitur iracundia, more hominum: sed constans in benevolentia et favore est. Nondum tamen integram prophetae sententiam tenemus. Servatum enim populum dicit, qui tamen in exsilium, velut in sepulcrum, abductus suam calamitatem deflebat. Itaque praeteritum accipio loco futuri. Votum enim aut precatio potius quam affirmatio est. Nec gloriantur sancti se adeptos salutem, sed deplorantes miseriam suam ad perpetuas Dei misericordias confugiunt. Praedicant ergo quod optant, non quod iam consequuti sunt.

5. (*Et fuimus.*) Pergunt fideles in sua querimonia: deplorant enim statum suum, quod Deus nullam ipsorum rationem habere videatur. Non consentiunt Hebraei in expositione vocis בגד עדים. Certum est tamen rem vilem et nullius pretii significari, imo quae sua immunditie foetet hominibus. Caeterum hic duo notari debent: primum, fideles reatum suum fateri ac merito se poenas dare: deinde, nihilominus conqueri de gravitate poenarum quas sustinent: non ut expostulent cum Deo, sed ut ipsum ad clementiam provocent: quemadmodum ubi reus iudicem flectere conatur, miserias ei suas et calamitates exponit. Hic se nonnulli torquent, quod propheta de scelerum inquinamentis loquens sine exceptione Iudaeos omnes exprimat, in quibus tamen nonnulli restabant puri Dei cultores, sed frustra: quia non loquitur de singulis, sed de universo corpore: quod quum infra omnes homines abiectum atque extrema clade affectum esset, panno sordido comparat. Hic locus citari a quibusdam solet, ut probent adeo nihil esse meriti in operibus nostris, ut coram Deo putida ac foetida sint. Sed hoc mihi videtur alienum a prophetae sententia, quum de toto genere humano non loquatur: atque eorum querimoniam describat, qui in exsilium missi iram Domini in se sentiebant: ideoque se cum iustitiis suis panno inquinato similes esse fatebantur. Ac primum hortatur ipsos ad confessionem peccati sui, ut reatum suum agnoscant: deinde, ut nihilominus veniam a Deo postulent, cuius impetrandae ratio est, quod dum miserabiles et calamitosos nos esse querimur, simul nos iustas scelerum nostrorum poenas dare agnoscimus. *Et decidimus.* Pulcherrima comparatio est, qua ostenditur homines marcescere omnino ac concidere, quum iratum sibi Deum sentiunt, quemadmodum praeclare descriptum est Psal. 90 (v. 5) et 103 (v. 15), idque etiam cap. 40 notavimus. Merito ergo foliis comparamur, quos iniquitates, tanquam ventus, abripiunt.

6. (*Non est qui invocet.*) Confirmat id quod antea dictum est. Hortatur enim fideles, tametsi gravis illa Dei ultio videretur, tamen ut se eiusmodi poena dignos esse statuant. Commemorat autem gravia peccata: et quoniam longum fuisset omnia sigillatim referre, fontem ipsum designat, ac neglectum Dei cultum esse dicit. Nam invocationis nomine comprehendit universum cultum Dei, ut satis usitatum est scripturis: quoniam hoc praecipuum est in colendo Deo ut ipsum invocemus, ac fiduciae in ipsum nostrae testimonium demus. Certum quidem est preces et vota semper fuisse in usu: sed quia cor remotum erat, fictas omnes caeremonias pro nihilo ducit. Idque clarius explicat proxima particula, ubi dicit neminem serio animum adiicere et operam dare quaerendo Deo: sed omnes diffluere, suaque segnitie dissipari. Ac primo quidem ostendit nihil magis esse optabile quam ut penitus Deo simus coniuncti. Nam quum sumus ab ipso alieni, omnia nobis infeliciter cedere necesse est. Sumus autem tardi et segnes natura: quamobrem stimulis opus habemus ad nos excitandos. Quum pigritiae nostrae indulgeamus natura, audiendum est consilium prophetae, ne omnino torpeamus: quia fiet tandem ut nos vicissim repudiet vel prae fastidio abiiciat. Describit enim propheta deploratum populi statum, in quo nullum quaerendi Dei studium, nulla cordis ad pietatem excitandi ratio erat. *Tabescere.* Iterum queruntur se obrui mali gravitate, nec quidquam allevationis obtinere a Deo. Nam totius populi nomine haec praedicat Isaias: ac precatur Deum, ne in tantis miseriis ipsum diutius tabescere sinat.

7. (*Et nunc Domine.*) Postquam de miseriis suis conquesti sunt quibus prope obruti erant, iam apertius veniam a Domino et malorum allevationem petunt, et maiore fiducia obiiciunt Deo se tamen esse eius filios. Sola enim adoptio ad bene spe-

lamentabilis ruina dolorem et lacrymas piis omnibus elicit, olim personuisse Dei laudes, quum benigne et suaviter populum suum foveret.

11. (*An super his.*) Confirmat se populus certa fiducia, quod Deus gloriam suam conculcari non sinet, etiamsi infinitis hominum sceleribus provocetur. Hinc nihil omnino consolationis ad hypocritas redire potest, sed ad eos solum haec pertinent qui vero misericordiae divinae sensu tanguntur: hi statuunt ac certo persuasum habent, quamvis interitus immineat, tamen Deum habita gloriae suae ratione reliquis saltem propitium fore, ne exstinguatur semen.

(*Et affliges.*) Ostendit fieri non posse quin Deus memor sit misericordiae suae: nec enim se ipsum abnegare potest. Est autem cum eius gloria coniuncta nostra salus: quod diligenter hic notandum est. Postquam enim loquutus est de gloria Dei subiungit, Non affliges nos ultra modum. Moderabitur ergo castigationes suas Dominus: quia nos a morte salvos emergere interest gloriae ipsius, quam negligere non potest. Ad hanc igitur deprecationem confugiamus quoties ab hostibus nostris invadimur: non hypocritarum more, qui plenis buccis gloriam Dei iactant, cuius nullum habent gustum: sed cum poenitentia et fide, ut solidum eius fructum percipiamus.

CAPUT LXV.

1. *Patefeci me iis qui non interrogabant, inventus sum ab iis qui non quaerebant me: dixi, Ecce ego, ecce ego, ad gentem quae non invocabat nomen meum.* 2. *Expandi quotidie manus meas ad populum rebellem, gradientes via non bona post cogitationes suas.* 3. *Populus qui me irritat semper in faciem meam, qui sacrificat in hortis, et suffitum facit super lateres.* 4. *Qui manent in sepulcris, in desertis pernoctant, qui comedunt carnem suillam, et ius pollutorum in vasis eorum.* 5. *Qui dicunt: Mane apud te, ne accedas ad me, quia sanctificarem te*[1]*): isti fumus in furore meo, ignis ardens tota die.* 6. *Ecce scriptum est coram me: non tacebo, quin reddam et rependam in sinum eorum.* 7. *Iniquitates vestrae et iniquitates patrum vestrorum simul, dicit Iehova. Quia suffitum fecerunt in montibus, et super colles probro me affecerunt, ideo remetiar opus eorum vetustum in sinum eorum.* 8. *Sic dicit Iehova, Quemadmodum si quis inveniat mustum in botro, et dicat, ne perdas illud, quoniam est benedictio in eo: ita faciam propter servos meos, ut non perdam totum.* 9. *Et educam e Iacob semen, et e Iuda haeredem montium meorum: et haereditate obtinebunt eam electi mei, et servi mei illic habitabunt.* 10. *Et erit Saron habitaculum pecudum, et vallis Achor locus ad accubitum armenti, populo meo qui quaesierunt me.* 11. *At vos desertores Iehovae, qui obliviscimini montis sanctitatis meae: qui paratis exercitui mensam, et impletis numero libamen.* 12. *Itaque numerabo vos ad gladium, et omnes in caedem corruetis: eo quod vocavi, nec respondistis: loquutus sum, nec audistis, fecistisque malum in oculis meis, et in quibus voluptatem non cepi, elegistis.* 13. *Propterea sic dicit Dominus Iehova: Ecce servi mei comedent, et vos esurietis: ecce servi mei bibent, et vos sitietis: ecce servi mei laetabuntur, et vos erubescetis.* 14. *Ecce servi mei iubilabunt prae hilaritate cordis, et vos clamabitis prae dolore cordis, et prae angustia spiritus ululabitis.* 15. *Et relinquetis nomen vestrum in exsecrationem electis meis: interficiet te Dominus Iehova, et servos suos vocabit nomine alio.* 16. *Qui benedixerit sibi in terra, benedicet se in Deo veraci, et qui iuraverit in terra, iurabit in Deo veraci: quia oblivioni traditae sunt afflictiones priores, et absconditae ab oculis meis.* 17. *Quia ecce ego creabo coelos novos, et terram novam: priorum non erit memoria, neque in cor adscendent.* 18. *Sed gaudete et exsultate in perpetuum iis quae ego creo. Nam ecce ego creo Ierusalem exsultationem, et populum eius gaudium.* 19. *Et exsultabo in Ierusalem, et gaudebo in populo meo, nec audietur in ea amplius vox fletus, et vox clamoris.* 20. *Non erit illic amplius infans dierum: nec senex qui non impleat dies suos. Quoniam filius centum annorum morietur adolescens: et qui peccat filius centum annorum, maledicetur.* 21. *Aedificabunt domos, et inhabitabunt: plantabunt vites, et comedent fructum earum.* 22. *Non aedificabunt ut alius inhabitet: non plantabunt ut alius comedat: quoniam secundum dies arboris, dies populi mei: et opus manuum suarum perpetuabunt electi mei.* 23. *Non laborabunt frustra, nec parient in terrore: quoniam semen benedictorum Iehovae erunt, et soboles eorum cum ipsis.* 24. *Et erit, antequam clament ego exaudiam: adhuc illis loquentibus ego audiam.* 25. *Lupus et agnus pascentur simul, et leo sicut bos comedet paleam, et serpenti pulvis erit panis suus. Non affligent, neque nocebunt in universo monte sancto meo, dicit Iehova.*

[1]) Vel, sanctior sum quam tu.

IN CAPUT LXV.

1. (*Patefeci.*) Propheta nunc transit ad aliam doctrinam. Ostendit enim iustam esse Deo rationem cur repudiet atque abiiciat Iudaeos: quia scilicet apud ipsos nihil aut monitiones aut minae profuerunt, ut a suis erroribus in viam reducerentur. Iam vero ne putarent foedus Domini propterea

tis errarent: nunc fructum huius licentiae ostendit, quia fraenum suis cogitationibus laxantes everterint purum Dei cultum. Et certe haec omnium superstitionum origo est, quod sibi placent homines in suis inventionibus, sibique sapere malunt quam fraenare sensus suos sub Dei obsequio. Frustra allegant superstitiosi suas devotiones, quas vocant, et bonas intentiones: quas sic Deus exhorret ac detestatur, ut qui eas sequuti fuerint rei sint foederis violati ac laesae maiestatis. Nihil enim a nobis proprio sensu aggrediendum, sed iubenti Deo parendum est. Denique initium et perfectio legitimi cultus est docilitas. Irritandi verbo impudentiam populi notat, qui velut ex professo Deum provocavit, nec reveritus est maiestatem ipsius ut imperio se subiiceret. Idque magis auget, quum dicit *in faciem*. Nam quum veluti praesentem intueantur Deum qui verbo eius monentur, longe gravius peccant, maiorisque pervicaciae et impudentiae rei sunt, quam alii qui nunquam verbum audierunt. *Hortos* nominat quos consecraverant suis idolis: atque in iis se provocatum dicit. *Lateres* hic nonnulli per contemptum nominari putant, et oblique opponi altari, in quo tantummodo sacrificari Deus volebat: atque ita existimant hic commemorari tecta in quibus superstitiosi solebant immolare, quoniam lateribus constabant. Sed ego simpliciter altaria quae exstruxerant idolis notari puto. Tametsi enim specioso praetextu non carerent, quod formam illam altaris a Deo praestitutam imitari vellent: Deus tamen quia a verbo suo alienum erat, abominabatur.

4. (*Qui manent.*) Enumerat alia genera superstitionum, quae etsi propter brevitatem obscura sunt, qualia tamen fuerint ex aliis locis colligere promptum est. Nam ut necromantice passim recepta fuit apud gentes profanas, ipsi quoque Iudaei in sepulcris et desertis consulebant daemones, quum Deum solum consulere debuissent: et quasi a mortuis peterent responsa, daemonum praestigiis falli periucundum ipsis erat. Quam vero sancte id Dominus vetuisset, ex cap. 18 Deuter. et aliis locis manifeste liquet. Vidimus etiam nonnihil capit. 8. Generaliter autem docemur nihil esse quod Dominus requirat praeter obedientiam: quam victimis et sacrificiis anteponit.

(*Comedunt carnem suillam.*) Ante conquestus est inquinari Dei cultum adventitiis commentis: nunc addit confundi omne discrimen, ut inter mundum et immundum non discernant: ac speciem unam producit, quod non abstineant a carne suilla. Atqui hoc leve videbatur. Minime vero. Nec enim ex nostra sed ex legislatoris sententia quam grave sit peccatum iudicandum est: nec leve quidquam censeri debet quod a Domino vetitum est. Hoc ad externam fidei professionem pertinebat, qua Iudaeos testari opertebat quantum a pollutione gentium alieni essent. Ab ea ergo regula, quam nobis Dominus praescribit, ne latum quidem unguem discedendum est.

5. (*Qui dicunt.*) Extremam impietatem notat in Iudaeis, quod indomitos se et contumaces opponerent Dei cultoribus, nec ullis monitionibus parere vellent. Est enim aliqua spes resipiscentiae quamdiu monitis et reprehensionibus locum damus: quod si eas respuamus, desperatos nos esse certissimum est. Etsi autem verba in speciem obscura sunt, summa huc redit, morose et ferociter hypocritas repellere pios monitores: quia vel sibi falsam sanctitatem arrogent, vel prae superbia non sustineant reprehendi. Nunquam enim hypocrisis moroso fastidio et superbia vacat. Ne miremur ergo eos qui hoc vitio laborant insolenter sese efferre, ac iactare virtutem et sanctitatem suam, aliisque omnibus sese praeferre: nosque idem experiri in nostri temporis hypocritis, quod Isaias de suis praedicabat. Nam eos excaecavit Satan, ut inani magniloquentia iactantes suam quam vocant devotionem verbum Dei vilipenderent. Existimant interpretes generalem hic esse sententiam, qua reprehenduntur Iudaei, quod se prophetis subiicere nollent: sed videtur mihi consideranda circumstantia, quam non satis perpendunt: quod continua serie haec superioribus coniungantur, atque vehementer reprehendantur Iudaei, quod non solum desciverint a vero cultu, sed etiam pervicaciter figmenta sua sequuti sint, ut facessere iuberent quisquis non applauderet. Nam istud *Mane apud te*, nihil aliud est quam apage, quasi negarent quidquam sibi negotii esse cum probis monitoribus.

6. (*Ecce scriptum est.*) Alludit ad communem iudicum morem, apud quos scriptae sunt alicuius rei inquisitiones, testimonia, acta et eiusmodi, ut quum iis uti opus erit, facile reus convincatur. Nam scribimus ea quorum in posterum memoriam exstare cupimus. Testatur ergo Dominus haec nulla oblivione deleri posse, quoniam scripta sunt. Quamvis enim ad tempus dissimulet, tamen non impune evadent impii, sed iustum tandem iudicem esse sentient. Hinc colligendum est non esse abutendum patientia Dei, quod diu nos tolerat, nec statim exserit manum ad nos puniendos: quia nihilominus apud ipsum descripta sunt omnia, quorum tandem poenas nos dare necesse erit, nisi resipiscamus. Dominus quidem scriptura, quasi subsidio memoriae, non eget: sed hac loquendi forma utitur, ne quid eum oblitum esse existimemus quum tardius iudicia sua exsequitur. Imo apud Ieremiam (Iere. 17, 1) expressius loquitur, Peccatum Iehudah scriptum esse stylo ferreo in ungue adamantino. Haec loquutio, rependere in sinum, satis usitata est scripturis: quoniam homines pec-

nem: nec in universum omnes eodem exitio deleat. Nec vero tantum intelligit pios fore salvos, sed aliquem populum superstitem fore, in quo nomen ipsius invocetur. Atque diligenter notanda est similitudo. Exiguas enim reliquias fore ostendit, prae ea multitudine quae tunc erat: sicuti iam antea 1. cap. declaratum est. Quod autem pii saepe cum reprobis dant poenas, ne immerito id fieri existimemus. Satis enim culpae in unoquoque nostrum reperiet Dominus, ut nos affligat ac puniat. Deinde vult nos erudire atque excitare flagellis suis: et quum alicui populo coniuncti, ac velut corpori insiti simus, mirum profecto videri non debet, si iisdem plagis ac doloribus afficimur, quum membra quodammodo morbosa simus. Interea temperat Deus poenas, ne electas plantas radicitus evellat.

9. (*Et educam.*) Explicat superiorem versum aliis verbis, atque ostendit Dominum velle sibi reservare aliquod semen a quo invocetur. Sic enim castigare solet Dominus populum suum, ut ecclesiam exstare velit, in qua veritas ipsius et pura religio conservetur. Ob quam etiam causam Paulus ipsam vocat columnam et firmamentum veritatis (1. Tim. 3, 15). Non est igitur aestimanda ecclesia ex praesenti rerum statu (quum hic nihil stabile esse possit) sed ex consilio Dei, qui eam everti aut deleri non patietur. Haec ergo diligenter nobis tenenda sunt, ne cladibus aut ruinis, aut ulla quantumvis deformi ecclesiae vastatione terreamur. Haeredes montium nominat qui ab exsilio reversi patriam rursus incolent. Erat autem montuosa Iudaeae regio, ut satis notum est. Rursus autem explicat quae obscuriora videri poterant. Significat enim redituros Iudaeos in pristinum statum, ut ea regione fruantur, tanquam haereditate sua, e qua eiecti erant. Redacta enim est paulo post Iudaea in summam vastitatem. Hoc non fore diuturnum testatur Dominus: et quo magis confirmet, summatim mentionem facit foederis, quo terra illa ipsis destinata est, ut eam haereditario iure possiderent. Tametsi ergo diu exsularent: tamen eos hoc haereditatis nomine excitari oportebat, ut se tandem eius possessionem recuperaturos esse confiderent. Sed notandum est ad electos et veros Dei cultores restringi hanc gratiam, ne eam promiscue ad se traherent quilibet.

10. (*Et erit Saron.*) His figuris nihil aliud docet quam rursus habitandam esse terram, quae deserta fuit. Subest enim tacita comparatio: tametsi incolis eius in longinquam regionem pulsis deserta fuerit et vasta, tamen ita denuo coletur ut pecoribus et armentis abundet, atque fertilia et compascua loca habeat, omniaque ad victum et cultum necessaria abunde subministret. *Saron* compascuus locus fuit, item *Achor:* sed ille pecoribus, hic armentis aptus erat. Videmus hic promissiones Dei non tantum futurae, sed etiam praesentis vitae beneficia continere, ut magis ac magis liberalitatem eius ac beneficentiam gustemus. His enim ad maiora ac praestantiora coelestis vitae beneficia invitamur. Quod Dominus liberalitatem suam in pecora usque et armenta extendit, nos eo magis confirmari decet ac certiores reddi de paterna eius cura et sollicitudine erga nos. Nam si pecorum rationem habet, quae in gratiam nostra creata sunt, multo magis omnia quae ad praesentem ac futuram vitam necessaria sunt suppeditabit. Quanquam simul tenenda est anagoge, de qua alibi diximus, a terrena benedictione Dei ad spirituale Christi regnum quod sub imagine prophetae adumbrant.

(*Populo meo.*) Hic quoque reprobos excludit, quos Dei nomine inaniter ac frustra gloriari non pudebat. Tametsi promissiones et sacramenta iactent confidenter, tamen nihil commune habent cum filiis, atque ab omni spe beneficiorum Dei exclusi mercedem suae iniquitatis recipiunt. Et addendo *qui quaesierunt me* apertius designat quinam horum beneficiorum participes futuri sunt, ut reprobos et hypocritas omnino abdicet, sicuti iam dictum est. Haec enim certa est nota, qua agni ab hoedis, legitimi filii ab adulterinis secernuntur, nempe *quaerere* Dominum. Nec enim satis est nomen et titulum obtendere, sed quaerendus Dominus pura conscientia, ut ei toto animo adhaereamus.

11. (*At vos desertores.*) Iterum ne hypocritae abutantur his promissionibus, aut ad se pertinere putent quae de restitutione populi dicta sunt, his verbis ipsos compellat: ac desertores vocat, quod montis Sion obliti sint, hoc est a vero Dei cultu discesserint. Nam metonymice per *montem* sanctitatis significat regulam bene vivendi, quae verbo Domini praescripta erat. Quandoquidem templum exstructum erat Domini iussu, ut illic invocaretur: item altare in quo Dominus sacrificia offerri volebat. Impura igitur erant ea sacrificia et libamina quae aliis in locis aliisve diis fiebant, vel aliter quam ex puro legis ritu. Nihil enim arbitrio suo aggredi fas est hominibus: quia Dominus nihil praeter obedientiam requirit. Obedientia autem nulla est sine fide. Fides vero nulla est sine verbo, nec extra ipsum inquirere de Deo aut cogitare licet.

(*Qui paratis.*) Enumerat eorum superstitiones. Dictio גד varie exponitur. Alii enim Iovem, aut stellam Iovis, alii Fortunam significari putant. Hieronymus vertit: Qui ponitis mensam Fortunae: existimat enim notari prosperos successus. Sed probabilius mihi videtur גד accipi pro copia seu turba, aut etiam exercitu. Atque etymologiae vocabuli et contextui satis convenit. Est locus inter alios notatu dignus, Genes. 30 (v. 11)

occupari pios non decet, satis est gustu aliquo fidem eorum foveri. Quod si interdum premantur inopia, tamen modico victu contenti Deum patrem eiusque beneficentiam nihilominus agnoscunt: atque in sua tenuitate regum et magnatum opes superant. Impii vero, tametsi abundent bonis omnibus, quoniam illis bona conscientia frui nequeunt, sunt omnium hominum miserrimi. Respicit ergo propheta purum usum donorum Dei. Nam qui pure Deum colunt, tanquam filii ex manu patris omnia vitae subsidia accipiunt: alii vero ea tanquam fures et sacrilegi praedantur. Nunquam impiis satisfacit quatumvis magna rerum copia: semper diffidunt ac trepidant, nec tranquilla esse potest eorum conscientia. Nihil igitur hic promittit quod non re ipsa praestet: neque ab externo rerum statu haec felicitas aestimanda est. Quod etiam ex sequentibus melius patet, ubi laetitiae et gratiarum actionis fit mentio. Nec enim dubium est quin breviter admoneat propheta, satietatem positam in rerum copia non esse, sed in tranquilla pace animi et spirituali gaudio, quia incredulis insipida sunt omnia: fideles autem sensus paterni Dei amoris suavius condimentis omnibus oblectat. Interea notemus felicitatem omnem a solo Deo exspectandam esse, qui suis nihil omnino eorum quae ad beatam vitam pertinent deesse sinet.

15. (*Et relinquetis.*) Prosequitur eandem doctrinam: ac docet, Deum tandem hypocritas separaturum a veris servis. Nec certe mirum est prophetam tantopere hanc partem urgere: quia nihil difficilius persuadetur hypocritis, qui superbia inflati se ipsos fallunt atque excaecant. Exsecrabile vero eorum nomen fore asserit, quia semen sanctum se existimabant, nec ullum aliud sub coelo esse dignum memoria. Ac eodem spectat verbum relinquendi, quasi diceret violenter excussum iri falsam iactantiam, cui tantopere affixi erant. Proinde ne sibi in gloria temporali et mox peritura placeant, Dominus arrogantiam illam retundit: ac se alios servos habiturum declarat, quibus isti exsecrationi erunt. Ut etiam in solenni exsecratione hoc exemplum sumatur, Deus tibi ut Iudaeis maledicat.

(*Vocabit nomine alio.*) Refellit confidentiam eius gentis, quae nullum Deo populum fore arbitrabatur, si posteris Abrahae careret. Testatur enim se cooptaturum novum populum: neque ita se Iudaeis adstrictum esse quin alios facile inveniat, quos populi sui nomine exornet. Quod nonnulli per aliud nomen intelligunt christianum, nimis coactum est. Et prophetam alio spectasse ex circumstantia ipsa apparet. Nam quia Iudaei antiquitatem sui nominis superbe iactabant, atque insolescebant, quod iamdudum essent electi a Deo, ac si Deus ipsis carere non posset: ostendit alium populum ab ipso eligendum atque adoptandum esse: nec tamen propterea argui posse inconstantiae :
levitatis: quasi consilium mutarit. Consilium en
suum et iusta iudicia exsequetur in eos qui fa
nominis eius praetextu gloriam eius obscurant,
tamque pietatem corrumpunt.

16. (*Qui benedixerit.*) Hic opponitur orbis u
versus angulo Iudaeae, in quo cultus Dei quoda
modo conclusus erat. Postquam enim patefac
est ubique Deus, non iam in certa aliqua regio
sed omnibus in locis sine discrimine colitur. Que
admodum etiam docet Christus: Venit h
quando neque in monte hoc, neque in Ierosolyn
adorabitis patrem. Et Paulus (1. Tim. 2, 8): V
inquit, viros in omni loco sustollere puras man
absque ira et disceptatione. *Terrae* igitur nom
quo hic universum orbem designat, tacite Iuda
opponit. *Benedictione et iureiurando* universum I
cultum notat. Iusiurandum est species cultus D
ut antea vidimus: eo enim iudicium omne def
mus Deo: eumque testem et conscium rerum o
nium quae aguntur agnoscimus. Benedicimus ve
quum omnia prospera ab ipso optamus, eique :
ferimus accepta. Denique non aliter nobis be
esse fatemur, quam ex mera eius liberalitate. I
Deum verum, fidelem in suis promissis et stabil
in suo consilio intellige: quanquam forte sub
obliqua antithesis inter veracem Deum et falla
gentium deos.

(*Quia oblivioni.*) Haec promissio ad solos fi
les pertinet. Significat Deus se finem aerumnis
malis impositurum, ne sit perpetua ecclesiae ca
mitas, quod fieri coeptum est, quum e Babylo
eductus est populus. Tametsi enim variis adh
modis et in itinere et domi afflictus sit, simul
men adiuncta fuit gravibus poenis moderatio: q
reditus in patriam, templi instauratio, restitu
politiae, leniebat dolores animosque bona spe f
ciebat usque ad Christi adventum.

17. (*Quia ecce.*) His metaphoris promittit
signem rerum mutationem, ac si diceret Deus, s
in animo esse, atque etiam in manu, non m
restituere ecclesiam suam, sed ita restituere, ut
vam vitam obtinere, atque in novo mundo habit
videatur. Hyperbolicae sunt hae loquutiones:
non potuit aliter exprimi tanti beneficii magnitu
quod adventu Christi exhibendum erat. Nec v
de primo tantum adventu intelligit, sed de unive
regno, quod ad extremum usque adventum prote
debet: sicuti iam aliis locis dictum est. Itaq
per Christum mundus quodammodo renovat
Unde etiam apostolus ad Hebr. saeculum nov
appellat: nec dubium quin hanc prophetae sent
tiam spectarit. Atqui loquitur propheta de resti
tione ecclesiae post reditum e Babylone. E
quidem verum est: sed restitutio illa manca
nisi ad Christum usque extendatur. Atque

21 et 22. (*Non aedificabunt domos.*) Commemorat his versibus quod in lege dictum est (Levi. 26, 10; Deut. 28, 30), Nam hae sunt benedictiones legis, ut qui obsequuti fuerint Deo, habitent in domibus quas aedificarint, colligant fructum ex arboribus quas plantarint: contra, immorigeri expellantur a domibus quas exstruxerint, atque alienigenis cedant, et fructibus arborum quas plantaverint spolientur. Dominus, inquit Isaias, vos ab ista maledictione eximet, ut rebus vestris fruamini. Proponunt autem prophetae ea quae ad praesentem vitam pertinent, atque ex iis similitudines mutuantur: sed ut altius conscendere nos doceant, atque aeternam et beatam vitam amplecti. Non est enim in caducis hisce bonis haerendum: sed iis veluti scalis utendum est, ut in coelum evecti aeternis et immortalibus bonis frui possimus. Merito autem regenitae ecclesiae, et quae mero Dei beneplacito innititur et gratuito favori, promittitur eorum bonorum fruitio quibus se increduli privaverant. Quod mox additur, secundum dies arboris, quidem hic aeternam vitam promitti putant: ac si homines haberent arborem vitae. Sed argutia coacta est et nimis remota a prophetae sensu. Ac miror equidem interpretes in huius loci explicatione tantopere laborare. Quoniam propheta non solum de vita, sed de tranquillo vitae statu loquitur: ac si diceret, Plantabitis vineas, et vescemini fructu ipsarum: nec prius eripiemini e vita, quam fructum percipiatis: nec tantum vos, sed liberi quoque vestri et posteri iis fruentur. Arboris vero similitudinem usurpat, quod prius de vineis plantandis loquutus esset. Itaque promittit futurum ut populus tranquille fruatur et domibus et vineis suis, neque ab hostibus aut praedonibus infestetur: nec minus diuturna sit haec tranquillitas quam vita arboris.

(*Opus suum.*) Opus continuari aut perpetuari dicitur, quum prosperum successum habet. Nam alioqui frustra se diu multumque fatigarent homines, nisi Dominus successum daret. Aut enim hostes diripient, aut vastabunt quod instituimus, neque perfici poterit. Continuari ergo proprie dicitur, non quum aliqua solum est progressio, sed quum absolvitur. Hic observandum est, non aliter rite nos posse compotes esse rerum nostrarum, et tranquillitate legitime frui, quam si degamus in regno Christi qui solus est mundi haeres, atque eius corpori insiti simus. Impii quidem multos annos frui bonis huius vitae poterunt: sed perpetuo inquieti erunt, seque misere exedent, ut ipsa quoque possessio exitialis sit ac mortifera. Quaecunque enim pertinent ad beatam vitam fide solum apprehendimus, qua qui carent Christi membra esse non possunt.

23. (*Non laborabunt.*) Enumerat alias benedictionum species quas Deus regno Christi promittit. Nam etsi populo suo semper benedixit Dominus, tamen suspensae quodammodo erant benedictiones usque ad Christi adventum, in quo solida et plena apparuit felicitas. Summa est, tam Iudaeos quam gentiles omni ex parte beatos fore sub regno Christi. Quemadmodum autem signum irae Dei et maledictionis est, quum nullum ex labore nostro fructum percipimus: ita ex adverso benedictionis signum est, quum laboris nostri fructus nobis constat. Propterea dicit non frustra laborem consumpturos, nec lusuros operam qui ab exsilio reversi erunt, ut potiantur vera et plena redemptione. Lex minatur orbitatem, bella hostilia, privationes bonorum, terrorem in animis: ex adverso hic promittitur foecunditas, pax, fructus laboris, tranquillitas. Atque huiusmodi benedictiones diligenter notandae sunt. Nam pauci sunt qui in suis laboribus benedictionem Dei reputent, ut ei soli omnia attribuant, ac persuasum habeant se nihil omnino effecturos nisi Dominus prosperum successum donet. Ergo ut omnis benedictio optanda est a Deo, ita ei soli acceptam ferre convenit. Quod sequitur, Non parituras mulieres in terrore, quidam ita exponunt, partum non fore tristem, vel formidolosum, quia expertes erunt doloris. Scimus hanc poenam inflictam esse mulieri ob peccatum, ut pariat cum labore, ac periculum mortis subeat. Generantur enim liberi cum metu et trepidatione, quum aliqua est suspicio belli: et probabile est huc potius respicere prophetam, nempe eam fore tranquillitatem, ut neque mulieribus, neque viris trepidandum sit. Nam ad utrosque parentes hoc referendum est, qui posteris suis non metuent, ut fieri solet quoties impendet aliquid discriminis.

(*Quia semen benedictum.*) Optime convenit haec ratio. Unde enim metus ac terrores, unde inquietudines, nisi ex maledictione Dei? Sublata igitur maledictione merito dicit propheta parentes cum sua sobole immunes fore a formidine et anxia cura: quoniam persuasi erunt propitio Deo se tutos semper fore et salvos. *Soboles.* Hoc contrarium est orbitati quae inter maledictiones Dei numeratur. Idem ergo est ac si diceret: Non privabo amplius eos filiis quos genuerint: sed efficiam ut iis, cum reliquis beneficiis quibus ipsos ornabo, perfruantur.

24. (*Et erit.*) Insignis promissio. Nihil enim optabilius est, quam ut Deum propitium habeamus, atque nobis ad eum facilis accessus pateat. Nam etsi infinitae aerumnae et calamitates nos circumstant, tamen miseri esse non possumus quamdiu nobis ad Dominum confugere licet. Hic igitur promittit Dominus nos non frustra precaturos. Atqui hoc etiam patribus sub lege promissum erat. Certum est enim exauditos ab initio mundi fuisse patres, quicunque ipsum invocarunt. Nam hic praecipuus fidei fructus est. Sed hoc magis ac

quibus non oblector [1]) *elegerunt.* 5. *Audite verbum Iehovae, qui tremitis ad verbum eius. Dixerunt fratres vestri odio vos habentes, reiicientes vos propter nomen meum: Glorificetur* [2]) *Iehova. Atqui videbitur cum laetitia vestra: illi autem pudefient.* 6. *Vox tumultus ex urbe, vox e templo: vox Iehovae reddentis mercedem hostibus suis.* 7. *Antequam parturiret, peperit: antequam veniret illi dolor, enixa est masculum.* 8. *Quis audivit huic simile? quis simile huic vidit? An parietur terra die uno? An nascetur gens vice una? Quoniam simul doluit ad partum, simul peperit Sion filios suos.* 9. *An ego foetus emitto, et non pariam? dicit Iehova. An ego parere facio, et cohibebor? dicit Deus tuus.* 10. *Laetamini cum Ierusalem, et exsultate in ea omnes qui diligitis eam: gaudete cum ea gaudio omnes qui lugetis super eam.* 11. *Ut sugatis et saturemini ab ubere consolationum eius: ut mulgeatis et delectemini splendore gloriae eius.* 12. *Quoniam sic dicit Iehova: Ecce ego derivo super eam quasi fluvium pacem: et quasi torrentem inundantem gloriam gentium. Sugetis itaque, super latus portabimini, et super genua delectabimini.* 13. *Sicuti virum quem consolatur mater sua, ita ego consolabor vos, et super Ierusalem erit vobis consolatio.* 14. *Et videbitis, et laetabitur cor vestrum, et ossa vestra quasi herba florebunt: et cognoscetur manus Iehovae erga servos suos, et indignabitur hostibus suis.* 15. *Quoniam ecce Iehova in igne veniet, et quasi turbo quadrigae eius, ut reddat in furore iram suam, et increpationem suam in flamma ignis.* 16. *Quoniam in igne Iehova iudicabit, et in gladio suo omnem carnem: et multi erunt interfecti Iehovae.* 17. *Qui sanctificant se, et qui se purificant in hortis post unam in medio: qui comedunt carnem suillam et abominationem et murem, simul tollentur, dicit Iehova.* 18. *Nam ego opera eorum et cogitationes eorum. Quia venit tempus ut congregem omnes gentes et linguas: et venient, et videbunt gloriam meam.* 19. *Et ponam in illis signum, et mittam quosdam ex illis servatos ad gentes Tharsis, Pul, et Lud, qui trahunt arcu, Thubal et Iavan, insulas remotas: quae non audierunt nomen meum, et non viderunt gloriam meam, et annuntiabunt gloriam meam in gentibus.* 20. *Et adducent omnes fratres vestros ex omnibus gentibus oblationem Iehovae in equis, et quadrigis, in vehiculis, et mulis, et celeribus animalibus, ad montem sanctum meum Ierusalem, dicit Iehova: quemadmodum adferunt filii Israel in vase mundo in domum Iehovae.* 21. *Adeoque assumam ex illis aliquos in sacerdotes et Levitas: dicit Iehova.* 22. *Nam sicut coeli novi et terra nova, quae ego facio, stant coram me, dicit Iehova: ita stabunt semen vestrum, et nomen vestrum.* 23. *Et accidet, ut e mense in mensem eius, et ex sabbato in sabbatum eius veniat omnis caro, ut adoret coram me, dicit Iehova.* 24. *Et egredientur, et videbunt cadavera hominum qui praevaricati sunt in me: quia vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt nausea omni carni.*

[1]) 1551: voluptatem non capio. [2]) Vel, gravis est: vel, onerosus: vel, glorificabitur.

IN CAPUT LXVI.

1. (*Sic dicit.*) Haec concio diversa est a priore. Nam hic propheta invehitur in Iudaeos, qui inani sacrificiorum et templi fiducia elati secure delitiabantur, sibique in peccatis suis sub hoc praetextu placebant. Atque hanc fiduciam non modo stultam et inanem, sed diabolicam et exsecrandam esse ostendit: quoniam Deo crasse illudunt, qui externo ritu ipsum colere et placare student. Itaque ipsis exprobrat quod idolum loco Dei fabricare nituntur, dum templo ipsum includunt. Postea de ecclesiae renovatione disserit, eiusque propagatione per totum orbem. Porro larvatis vel fucatis Dei cultoribus delitias excutere volens ab eius natura exordium sumit. Nam coelum pro domicilio assignans significat maiestatem Dei omnia implere, ubique esse diffusam, nulloque loco includi aut circumscribi: tantum abesse ut templo includatur. Saepe docet scriptura, Deum esse in coelo, non quod illic inclusus sit, sed ut mentes extra mundum evehamus, nec quidquam humile aut carnale aut terrenum de ipso cogitemus. Solus enim coeli aspectus nos altius evehere, atque in admirationem rapere debet. Interea testatur infinitis locis, se nobiscum esse, ubique diffusam suam potentiam, ne coelo inclusam esse imaginemur. Hoc videtur carere omni controversia, atque tunc apud omnes pro confesso receptum erat. Quis enim nesciebat coelum et terram impleri maiestate Dei? Obiicere ergo poterant: neminem deturbare Deum e coelo velle, frustraque excandescere prophetam, et tam vehementer invehi. Nec dubium est quin magno cum fastu hanc prophetae doctrinam repudiarint, et summa indignatione exarserint, quasi fieret sibi gravis iniuria. Sed in promptu est exceptio, quum homines suo arbitratu placare Deum student, alienum prorsus ab eius maiestate idolum fingere. Hi confisi frigidis caeremoniis suis probe se functos officio putabant, quum frequentarant templum, votaque et sacrificia in eo fecerant. Propheta non esse hoc modulo metiendam Dei maiestatem ostendit, ac meras esse nugas quidquid sine cordis puritate obtruditur. Nam quum ex coelorum habitatione constet spiritualem esse Dei naturam, nisi respondeat cultus, vitiosum et perversum esse certum est. *Templi* nomine caeremonias omnes comprehendit in quibus constitutum Dei cultum esse putabant. Quia ergo Deum et eius cultum metiebantur pro templi ratione, pro-

rum hoc profanis contemptoribus non dicitur quos nulla ecclesiae cura tangit, sed qui pio studio eius se filios esse declarant. Vivendi verbo certam experientiam exprimit ne de eventu fideles dubitent, sed vaticinium hoc plena certitudine amplexi ecclesiae orbitatem patienter ad tempus ferant. Similitudine hoc idem illustrat, ossa eorum dicens recuperatura novum vigorem, sicuti herbae emortuae reflorescunt. Ossa vero nominat, quae ut tristis spiritus desiccare, ita alacer et laetus replere et vegetare solet. Vehementem ergo et incomparabilem laetitiam designat: ac videtur alludere ad tristitiam qua pii in exsilio fere contabuerant ut aridi mortuisque hominibus similes redditi essent. Eos ergo consolatur Dominus, atque florentem bonisque omnibus abundantem ecclesiam promittit, ac si ossa succo carentia novum vigorem recuperarent: sicuti herba, quae hyeme emortua videtur, quotannis germinat. Postea iterum, ut fiduciam concipiant, assurgere ad Deum iubet, qui tunc patefaciet suum auxilium. Sequitur autem non semper cognitam fuisse Dei manum, sed aliquamdiu ignotam latuisse, ac si nullam suorum curam haberet. Nam in specie videbatur ipsos abiecisse, quum Daniel aliique pii non minus quam Zedechias in exsilium abducti essent. Ergo ubi illuxerit serenitas, discrimen bonorum et malorum tale fore dicit, ut conspicua sit haec manus quae prius quodammodo abscondita erat: quia non dissimulabit amplius, nec impios grassari sinet, sed aperte ostendet quantam pro suis curam gerat. Ergo si ad tempus praevalent, atque impune grassantur hostes: si negligi ac destitui omni auxilio videmur, ne desperemus: quia veniet tempus quo se patefaciet Dominus, nosque ab eorum iniuriis et tyrannide vindicabit.

15. (*Quoniam.*) Haec hypotyposis eo spectat ut, quum pii sceleratos homines in eorum miseriis exsultare magisque ac magis insolescere vident, ne propterea deflectant a recta via, aut animum despondeant: nec enim solummodo voluit percellere impios qui nullis moventur minis, omniaque subsannant, sed pios consolari ut se beatos esse sentiant quod sub tutela Dei sint, nec propterea se adiungant impiis quod prospere iis omnia succedunt. His ergo potissimum consulit, ut Dei tutela et gratia contenti sint. Caeterum an extremum quoque iudicium comprehendat cum temporalibus poenis, quibus iam impios persequi incipit, ambigi potest. Ego vero non dubito quin illud quoque simul cum iis complecti velit, quae aeterni iudicii tantummodo praeludia sunt.

(*Veniet.*) Hoc fieri coepit quum populo Babylonem abducto hostes domesticos ultus est Deus. Ex quo autem impletum fuit redemptionis tempus, armata manu impias gentes durius aggressus est, nec destitit alia etiam et varia sui adventus documenta subinde dare, quibus se electo populo praesentem ostendit, atque in igne venit ad iudicandos hostes. Tandem scimus eum ultimo venturum in igne ut omnes impios ulciscatur. Sed hic locus ad extremum iudicium restringendus non est quin reliqua etiam complectamur. Quanquam has minas, ut paulo post videbimus, peculiariter stringit contra larvatos Iudaeos. Metaphoricae vero hae loquutiones satis usitatae sunt scripturis: non enim aliter horrendum hoc iudicium Dei animo comprehendere possemus quam si prophetae ex rebus notis et usitatis similitudines adferrent. His autem sensus nostros serio afficere student prophetae, ut vero Dei timore perculsi non aemulemur impios, quibus tam horribilis imminet vindicta. Unde apparet quam frivolae et inutiles sint speculationes sophistarum, qui de qualitate et subtilitate illius ignis disserunt, quum scriptura eo tendat, ut horribile iudicium Dei nobis sub figuris demonstret, quod alioqui nec cogitatione complecti, nec animo comprehendere possemus. Quod etiam melius liquet ex nomine gladii, quia eadem est ratio.

16. (*Quoniam in igne.*) Hic nihil adfert novi: sed tantummodo confirmat superiorem sententiam: ac formidolosum hoc iudicium fore demonstrat, ne quis rem levis momenti esse putet. Illum igitur horrorem amplificat ut metuant impii, pii vero se puros et castos conservent, atque ab eorum consortio se subducant: interea aequo animo sustineant iniustos et crudeles hostium impetus, donec armatus prodeat e coelo vindex. Cladem vero denuntiat cunctis mortalibus, ut multa sit cadaverum congeries. Et diserte hoc addidit, quia passim regnaret impietas, ac periculosam tentationem pii ob felicitatem impiorum sustinerent. Nam quae ingenii nostri est levitas, prava consuetudine abduci nos sinimus, et multitudo nos conturbat, ac si ad prohibendam Dei manum sufficeret. Pravum hunc metum corrigit propheta: quia scilicet quo magis grassabitur impietas, et maior sceleratorum copia futura est, eo magis accendetur ira Domini, ut plures ac maiores strages edat: nec impiorum turba et conspiratio impediet quin eodem exitio ipsos tollat.

17. (*Qui sanctificant.*) Nunc hostes illos designat quibus Deum infestum fore docuit. Nam dubium esse poterat, exterosne et professos hostes notaret, an vero sermonem dirigeret ad Dei contemptores, qui tamen electis et sanctis permixti erant: aperte ergo falsos et degeneres Iudaeos compellat: nec mihi dubium est quin priore loco hypocritas perstringat: secundo autem ubi dicit, *qui* comedunt carnem suillam, sceleratos designet: hoc est, eos qui palam et crassiore licentia impii erant. Sanctificabant se hypocritae, hoc est, falsas sancti-

tatis larvas induebant: atque hoc praetextu fallebant multos. *Purificabant* se in hortis, hoc est, variis superstitionibus se polluebant, quibus tamen se puros reddi coram Deo arbitrabantur. Alii sine ulla dissimulatione Deum religionemque omnem spernebant. Est igitur generalis sententia, qua omnes impios, cuiuscunque generis sint, comprehendit: nempe tam eos qui nequitiam suam aperte produnt, quam qui variis integumentis tegunt et occultant. Quod dicit, *post* unam in medio, quidam interpretes subaudiunt piscinam, ac si in medio horti reposita esset aqua sacra ad ablutiones. Sed non minus conveniet alter sensus, quia proprium sibi quisque Deum eligeret, suam quoque arborem cuique fuisse ex multis.

18. (*Nam ego opera eorum.*) Confirmat quod dixit superiore versu: nempe sumendas esse poenas de omnibus impiis, ut quamvis ad tempus eos impune peccare sinat Dominus, eos tamen poenas aliquando daturos esse persuasi fideles ab eorum exemplis abstineant. Dominus hic testatur se opera ipsorum videre et observare, ac se aliquando re ipsa ostensurum neminem latere ipsius oculos posse. Alii intelligunt nihil ab impiis designari posse sine permissu Dei: quae quidem sententia vera est, sed huic loco non convenit. Nemo enim non videt hanc sententiam coactam et a contextu prophetae alienam esse. Solum enim confirmat quod prius dixit, hypocritas et sceleratos tandem impune evasuros non esse, quia Deus omnia eorum facinora, instituta et cogitationes animadvertit: nec quidquam tergiversando proficere, quasi nunquam in iudicium trahendi essent.

(*Quia venit tempus.*) Hoc etiam magis confirmat quod dictum est. Iam enim tempus appropinquare dicit quo omnes gentes convocabit, ut reiectis hypocritis et impiis populum ex illis colligat et sibi adoptet. Iudaei efferebantur superbia omnesque alias nationes ut impuras despiciebant. Dominus autem eas se adoptaturum significat, ut eius gloriae sint participes, cuius se indignos Iudaei praebent. Insignis est hic locus, quo docemur Deum alicui populo obstrictum non esse, quin eos eligat quos volet, reiectis incredulis quos prius ad se vocavit: sicuti luculente docet Paulus Rom. 10, et 11, ubi ostendit nos veluti in vacuam possessionem venisse, postquam Iudaei sua incredulitate reiecti sunt. Hoc eis iam minatur Isaias: Ne existimetis Deum populis carere quum defeceritis vosque indignos reddideritis eius gratia. Alios enim habiturus est: ipse vero iudicem se ostendet, nec vos tanta licentia abuti tandem patietur. Venturos dicit, quia fidei consensu insiti in ecclesiam coalescent cum veris Iudaeis, qui ab adoptione non desciverint: nam quia propinqui Deo erant Iudaei, gentes quae remotae erant accedere ad eos oportuit, ut dissidio sublato fierint simul unum corpus. *Videre* gloriam Domini nihil aliud est quam ea frui gratia qua Iudaeos dignatus erat. Hoc enim speciale illius gentis privilegium fuit, ut gloriam Dei intuerentur, atque eius praesentiae signa haberent. Nunc gentes, quae his bonis caruerant, visuras dicit et conspecturas illam gloriam: quia Dominus sese omnibus patefaciet sine exceptione.

19. (*Et ponam.*) Hoc dupliciter accipi potest, vel quod Deus aliquod signum porrigat: vel aliquo symbolo aut tessera suos insigniat ut salvi evadant. Prior expositio magis recepta est: sed nonnulli in ea pueriliter argutantur de signo crucis: alii vero ad praedicationem evangelii referunt: utrique meo iudicio hallucinantur. Videtur enim potius alludere ad id quod Moses scribit factum esse in exitu et liberatione populi: atque in Apocalypsi refertur: Quotquot signati fuerint a Domino salvos fore, etiam quum ira eius grassabitur per universum orbem: quemadmodum ii quorum signatae erant postes in Aegypto salvi evaserunt. Atque ita ostendit neminem effugere posse iram Dei, praeter electos, quibus signum et notam Dominus impresserit. In summa, propheta amplificat quod iam dictum est de gravi et dira ultione quam Deus sumpturus erat de impiis. Omnes enim perituri essent promiscue, nisi Dominus aliquos nota sua insigniret. A communi igitur exitio totius gentis exiguum aliquem numerum se reservaturum dicit. Atque hic verus prophetae sensus est: quemadmodum etiam alibi dixerat se quasdam reliquias velut a communi incendio erepturum. Ex hac residua manu dicit quosdam fore sibi praecones ad celebrandum in gentibus nomen suum: sicuti videmus paucorum opera longe lateque promulgatam fuisse salutis doctrinam.

(*Tharsis.*) Hoc nomine Ciliciam designat: atque totum littus maris mediterranei Iudaeae oppositum comprehendit. Alii Africam et Cappadociam significari putant: sed priorem sententiam magis amplector. Per *Lud* nonnulli Lybiam, et alii Asiam minorem intelligunt. Per eos *qui* trahunt arcu Parthos: quoniam experti erant in arte sagittandi. Per *Thubal et Iavan* Italiam et Graeciam: per *insulas* vero, ignotas regiones designat. Nam insularum nomine quidquid ultra mare erat Iudaei significabant: ut iam antea saepius dictum est. *Quae non audierunt.* Significat spargendam esse notitiam Dei per universum orbem: nam Graeci, Itali, Parthi, Cilices, aliique populi nihil de pura religione et sincero Dei cultu audierant: atque universus orbis profundissimis ignorantiae tenebris demersus erat. Notam ergo ubique terrarum fore gloriam Dei promittit. Subest autem emphasis in nomine *gentium:* quia tunc Dominus uni tantum populo notus erat, nunc omnibus se patefecit.

20. (*Et adducent.*) Hic aperte exponit quod prius dictum est: nempe omnes qui evadent ac superstites erunt, quamvis sint pauci numero, tamen sacerdotes fore qui undique victimas Deo adducent. Alludit autem ad veterem ritum legis: tametsi notat discrimen quod inter istas oblationes et veteris legis sacrificia futurum est. Nam instituit novum sacerdotii genus, et nova sacrificia. Quemadmodum vero dixerat se omnes gentes collecturum, ita nunc ostendit non inanem sacerdotum, quos constituerat, laborem fore: quia Dominus prosperum studiis eorum successum dabit. *Fratres* vocat qui prius alieni erant: quia novam coniunctionem respicit quae constat fide. Scimus enim exteras gentes per fidem in genus Abrahae insitas esse. Quanquam alii diversum sensum eliciunt, quem non prorsus reiicio: Ubi Deus novum populum sibi ex alienis gentibus colliget, Iudaeos qui huc et illuc fuerant dispersi aggregandos esse: quod etiam impletum est. Videtur tamen aptius hoc referri ad vocationem gentium: quia tunc sublato discrimine fraterna coniunctio esse coepit inter omnes quos adoptare voluit Deus in filios. Abraham fuit pater unius gentis, nec tamen omnes qui ab eo originem duxerunt secundum carnem filii eius censentur: nam Ismaelitae et Idumaei reiecti sunt. Tunc ergo demum pater multarum gentium factus est, quum Deus cooptavit gentes ac foedere sibi coniunxit, ut fidem Abrahae sequerentur. Atque ita videmus quorsum propheta vocet nos Iudaeorum fratres, qui prius alieni ab ecclesia Dei fueramus, quia falsos et reprobos fratres prius deiecerat suo loco. Notandus est hic fructus qui sequitur ex piis laboribus eorum qui Domino operam suam impendunt: nempe quod a mortiferis erroribus ad Deum vitae fontem adducant fratres suos: qua consolatione animos suos erigere, atque in aerumnis et molestiis quas ferunt sustentare debent. Dominus ex suis neminem perire sinit. Quum itaque opera nostra uti vult ad eripiendos fratres nostros, felices et beati sumus.

(*Ex omnibus gentibus.*) Significat nullum amplius discrimen inter Iudaeos et gentes fore: quia Deus maceriam diruet, atque ecclesiam constituet ex omnibus gentibus. Atque ita impletum est illud Davidis de Christo: Postula a me: dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae (Psal. 2, 8). Quum *montem sanctum* nominat, accommodat se usui et consuetudini illius temporis: quia Deus Ierosolymis in templo colebatur. Nunc diffusum est ubique templum: quia puras ad Deum manus tollere ubique licet, nec iam ullus habetur locorum delectus. Oblationum quoque mentionem facit, et sacrificiorum quae in templo fiebant: quanquam sacrificia quae nunc offerenda sunt a priscis illis longe differant. Sed prophetas a rebus usitatis similitudines mutuari necesse fuit: sicuti iam saepius dictum est. Prius animalia et pecudes pro victimis erant: at apostoli aliique sacerdotes Christi homines ipsos mactarunt, vivumque sacrificium Deo per evangelium obtulerunt. Paulus hoc se sacerdotio functum testatur, quum gentes mactavit gladio evangelii, ut fierent oblatio acceptabilis Deo, sanctificata per spiritum sanctum (Rom. 15, 16). Non est igitur sacerdotium legale, nec papistico simile, quo Christum immolari dicunt: sed evangelicum, quo mactantur homines, ut renovati spiritu Domino offerantur. Quoscunque ergo lucrifacere possumus Christo eos in sacrificium offerimus, ut toti Deo consecrentur. Sacrificat etiam unusquisque quum se devovet et addicit Deo, atque integrum obsequium illi offert. Hanc enim hostiam Paulus etiam rationalem vocat (Rom. 12, 1). Ita vocationis nostrae finis ostenditur, ut abstersis pollutionibus et nobis mortui nos colendae sanctitati addicere discamus.

(*In equis et quadrigis.*) Quidam hic allegoriam quaerunt: atque prophetam ideo *adducendi* verbo usum putant quod evangelium non cogat metu homines, sed blande potius alliciat, ita ut sponte se conferant ad Deum, ac properent alacriter hilari conatu. Ego vero simplicius hunc locum accipio. Quia enim subire poterat haec dubitatio in animos multorum: Qui fiet ut homines e tam longinquis regionibus ad nos accedant? respondet, equos, quadrigas et vehicula defutura non esse. Nam omnia adminicula Dominus in promptu habet ut iuvet suos atque ad propositum finem perducat. Caeterum non repugno quin evangelium possit vehiculum dici, quum nos ad spem vitae aeternae vehat: sed mihi simpliciter videtur innuere propheta, nihil obstaturum Deo quominus colligat ecclesiam suam: et sibi praesto fore adminicula, ne quis ex electis quos vocaverit in medio cursu deficiat.

21. (*Adeoque.*) Amplificat id quod iam pronuntiavit de insolita Dei gratia. Colligendam enim Dei ecclesiam ex populis omnibus significaverat, ita ut superatis omnibus impedimentis et molestiis longinquae etiam nationes accederent. Nunc vero longius progreditur: nec enim solummodo cooptandas a Deo gentes, sed etiam in summum honorem evehendas esse docet. Iam magnus erat hic honor quod immundae et spurcae gentes censerentur in sacro populo: nunc vero longe admirabilius est quod in summum dignitatis gradum evehuntur. Hinc apparet longe aliud esse sacerdotium sub Christo quam sub lege fuit. Nam sub lege una tantummodo tribus ad sacerdotium admittebatur: gentes, ut immundae, prohibebantur ab ingressu templi, tantum aberat ut isto sacerdotio fungi possent: nunc vero omnes promiscue admittuntur. Nonnulli generaliter exponunt hunc locum, quod gentes sacerdotes erunt, hoc est, se ipsas offerent Deo:

PROLEGOMENA.

Commentarii in Ieremiam rarius in Thesauro epistolico mentio fit, et quae ibi passim de hoc opere leguntur fere unice ad Dedicationem spectant, Friderico electori Palatino inscriptam, quae apud nos exstat Opp. Tom. XX p. 72 sub N. 3986 d. d. 23 Iulii 1563.

Initio eiusdem mensis Calvinus Bullingerum de consilio suo certiorem fecit. Sic enim scribit ad eum d. d. 2. Iulii (l. c. p. 55 N. 3974): *Quia meae in Ieremiam praelectiones proximis nundinis edentur, librum placuit Palatino dicare. In praefatione breviter complector totius controversiae summam.* Quo animo haec summa conscripta fuerit tu suo loco legisti et non est quod hic te pluribus moneamus. Non mirum igitur est Bullingerum, qui facile quid rei esset praesentiebat, enixe rogasse ut a consilio desisteret. Sed eius admonitio serius Genevam venit quam ut aliquid efficere potuisset, et vix nobis persuademus eam aliquid effecturam fuisse si vel citius allata fuisset.

Epistola illa scripta est a. d. VII. Kal. Augusti (l. c. p. 107 N. 3992) et inter alia haec habet: *Hoc ignorares nolui ex aula principis Electoris Palatini semel et iterum a fidelibus ad nos scriptum esse, ne quid librorum nostrorum Principi inscribamus, quod quidem ipsi parum gratum sit futurum, non quod non ex animo veritatem complectatur, sed quod nolit ansam praeberi calumniatoribus qui clamant ipsum Zwinglianum et Calvinianum factum. Haec moneo quod intelligam te Ieremiam tuum illi dedicaturum. Gaudeo quod huius prophetae interpretationem a te simus habituri. Verum scrutare prius an grata sit futura tua Principi inscriptio. Si nollet ille sibi inscribi commodius alteri dedicares.*

Cui Calvinus pridie Idus Augusti haec respondit (l. c. p. 134 N. 4007): *Sero mihi redditae sunt tuae literae, quibus monebas ne Palatino meas in Ieremiam praelectiones dicarem. Res enim iam erat transacta. Consilium satis tempestive a Gasparo* [Oleviano] *nostro petieram. Nescio qui factum sit ut non responderit. Caeterum si qua erit offensio facile diluetur, nec magnopere laboro quum gratiam non captaverim.* Scilicet dedicatio ipsa iam a. d. X. Kal. Aug. prelo tradita fuerat, ut patet ex typographi praefatione.

Praeterea, ne quid omittamus, etiam haec testimonia natalium operis hic commemorare lubet. Ex Colladoni Vita (g. 4. Opp. XXI. 95) constat Calvinum lectiones in Lamentationes, adeoque in totum Ieremiam, absolvisse die 19 Ianuarii 1563. Menses vernos igitur eiusdem anni schedis tachygraphorum retractandis impendit, ita ut mense Iulio liber in publicum emitti potuerit. Cave id serius demum factum fuisse credas, quia Ionvillaeus Wolphio d. d. 19 Iulii (N. 3982. Opp. XX. 66) praesenti tempore usus scribit: *Miraris quid hic typis excudatur ..... Commentarii D. Calvini in Harmoniam quatuor Mosis librorum eduntur a H. Stephano, Praelectiones eiusdem in Ieremiam prophetam et Lamentationes a Crispino. Haec ut spero proximis nundinis venum exponentur.* Quo animo hic novus autoris labor a Lutheranis

grederer, sed mihi est aliud negotium quo vocatus sum etiam ante lectionem — Reliqua in crastinum — Sed non possem nunc absolvere. — Postrema lectione conquestus est Deus — Sed hac de re cras adhuc dicendum erit — Ego non ulterius progrediar ob negotium aliquod — Cras non vacabit legere quia habebitur consistorium. — Proxima hebdomade ego legam Bezae loco — Sed iam sonat horologium. — Miror horam tam cito sonuisse: non puto me legisse horam integram — etc. Ita etiam nullo negotio constitui potest numerus lectionum quibus haec Ieremiae explanatio absoluta est. Sunt nimirum ducentae et undecim.

Denique et hoc addere non abs re erit, Nostrum non solum lectionibus academicis Ieremiam illustrasse, verum etiam concionibus e suggestu sacro habitis. Notitiam praebent catalogi bibliothecae Genevensis: *S'ensuivent les Sermons qui ont este faictz les aultres iours de la sepmaine. 1549. Premierement sus le livre des revelations du prophete Ieremie 91 sermons fourniz ez mains de Mr. de Normandie (comme aussi les sus escriptz) les dits sermons non reliez et non suivans l'ung l'aultre commenceant le 1r d'iceulx le mardi 12 iour de novembre 1549. Item sus les Lamentations de Ieremie 25 sermons suivans l'ung l'aultre et reliez en ung volume commencez le Samedi 6 iour de Septembre 1550.*

In quodam eiusdem bibliothecae codice MS. invenimus inter alia triginta sermones super Ier. cap. XV—XVIII. habitos mense Iunio 1549. De quibus habeas quae iam saepius de similibus summi viri reliquiis homileticis diximus.

PRAELECTIONES IN IEREMIAM.

Postquam expositis duodecim prophetis minoribus, pervenimus tandem ad finem Danielis, iam suscepi librum Ieremiae explicandum, modo tamen vita suppetat, et detur otium. Quod si per Dei gratiam otium dabitur, restabit unus ex prophetis Ezechiel, cui utinam contingat magis idoneus interpres, ut spero. Quantum ad Ieremiam pertinet, hoc primo observatu dignum est, coepisse fungi prophetae officio, regnante Iosia, et quidem anno decimotertio regni eius. Nam etsi rex ille sincerus erat Dei cultor, tamen res tunc valde confusae erant. Perierat enim liber legis. Ita poterat quisque pro sua libidine fingere multos impios errores. In tanta licentia minime dubium est, quin multi homines turbulenti conati fuerint pervertere Dei cultum, et puram doctrinam: et quisque sibi fabricatus sit multas nugas. Nam si vellent sacerdotes recte docere, tota eorum scientia pendebat ex lege. Etsi autem probabile est, non prorsus fuisse abolitam eius memoriam, tamen restabant duntaxat quaedam fragmenta, ut certo colligere non possent, qualis ratio ecclesiae gubernandae divinitus fuisset tradita. Nam refertur in sacra historia, librum fuisse repertum anno decimo octavo Iosiae. Itaque a toto quadriennio iam docere coeperat Ieremias, imo quinquennio. Hoc autem exemplum satis demonstrat quanta sit hominum incuria et segnities in studio pietatis. Iusserat Deus per Mosen non tantum sancte et diligenter servari in templo legis exemplar, sed etiam apud ipsos reges: deinde additum fuerat praeceptum ut festis solennibus recitaretur tota lex populo. Sed postquam reges coeperunt desciscere a vero Dei cultu, nullum apud eos exstitit legis exemplar. Tandem etiam lex ipsa prorsus intercidit. Nec dubium est, quin hoc acciderit per tyrannidem regis Manasse, qui crudeliter saeviit tam in sacerdotes quam in reliquos Dei servos. Ubicunque enim micabat tantum aliqua scintilla pietatis, erat intentus ad caedes, ita ut flueret sanguis per totam Ierosolymam, quem-

admodum testatur sacra historia. Non mirum i
tur est si ex templo ipso rapuerit quaecunque p
lam exstabant legis exemplaria, ut omnem ver
doctrinae memoriam exstingueret. Tamen repert
fuit liber qui latuerat a sacerdote Helkia, ut etia
illic refertur. Hoc primo notandum fuit de te
poris exordio. Quum enim religio sic esset co
rupta, et cuique pro arbitrio liceret fabricare vari
errores, difficile et arduum munus sustinuit Ie
mias. Deinde finis etiam spectandus est. Dicit
a tempore illo prosequutum esse munus prophetan
usque ad transmigrationem. Ergo perrexit ann
quadraginta in suo cursu. Iam quam dura cert
mina obeunda illi fuerint videbimus in progress
Sed etiam si populus magis fuisset docilis, n
potuit tamen exsequi quod Deus iniunxerat si
maximo dolore et simili etiam taedio. Videbim
enim paulo post qualis fuerit doctrinae summ
quam perferre iussus est. Ergo quum per continu
quadraginta annos assiduus fuerit in hoc labo
hinc perspicimus quam heroico spiritu fuerit pra
ditus. Caeterum si expendimus quantae tempe
tates excitatae fuerint, quae eum deiicerent e grad
imo abstraherent prorsus a recta via, hinc clari
fulgebit invicta constantia animi et zeli ipsius, qu
tamen non destitit prosequi officium illud sibi i
iunctum. Simul etiam notandum est, postqua
excisa fuit urbs, et incolae Ierusalem traducti fu
runt in exsilium babylonicum, non tamen tu
cessasse Ieremiam. Tractus enim fuit in Aegyptu
ut colligere promptum est ex fine libri, praeserti
ex cap. 44, imo ipse per vim illuc abreptus fu
quum tamen maledixisset omnibus Iudaeis, q
latebras sibi in Aegypto quaerebant. Dum coact
est ipse quoque illuc proficisci, poterat hoc multu
diminuere ex eius autoritate, quemadmodum scim
impios undecunque arripere ansam maledicend
erat aliquis speciosus color: Hic scilicet maledi
omnibus qui in Aegyptum proficiscebantur: atq
nunc ubi habitat? in Aegypto cum aliis transfug

super cunctos Iudaeos. Ex contextu postea videbimus hic proponi breviter summam doctrinae, quae Ieremiae mandata fuit. Est quidem haec dimidia pars, ut diximus. Nam voluit etiam Deus consulere electis suis: et ita eos terruit ut tantum domaret, et subiiceret sibi, non autem coniiceret in desperationem. Interea tamen dimidia pars prophetiae haec fuit: iam non sperandum esse veniam, quia Iudaei sua obstinatione nimis provocaverant iram Dei, et ita abusi fuerant eius patientia, ut eorum impietas non esset amplius tolerabilis. Ergo quod alii prophetae denuntiaverant, nunc Ieremias apertius iterum confirmat, et rem quasi digito ostendit. Postea sequitur,

15. *Quoniam ecce ego voco omnes familias regnorum aquilonis, dicit Iehovah, et venient: ponent quisque solium suum in ostio portarum Ierosolymae, et super omnes muros eius in circuitu, et super omnes urbes Iehudah.*

Hic versus continet explicationem proximi. Deus enim clarius et magis specialiter exprimit quod prius attigerat, nempe malum venturum esse ab aquilone. Dicit se fore autorem huius mali: sed de calamitate loquitur, *Ecce ego,* inquit, *clamo ad omnes familias regnorum aquilonis.* Non adeo efficax fuisset vaticinium, nisi diserte fuisset addita haec denuntiatio, nempe Dei auspiciis venturos esse Chaldaeos. Solent enim homines semper transferre in fortunam quidquid accidit, et postea videbimus in Lamentationibus ita fuisse stupidos Iudaeos, ut casus fortuitos obiicerent in cladibus suis, et in templi et ipsius urbis excidio, et interitu regni. Ideo severe cum illis Deus expostulat, quod ita caecutiant in re clara, neque iudicia sua agnoscant. Propheta igitur postquam testatus est venturum esse malum a septentrione, iam addit hoc malum minime fortuitum fore, sed eius belli quod Chaldaei inferent Deum fore summum ducem, qui colliget undique milites, et conficiet sibi exercitum ad perdendos Iudaeos. Clamandi verbo utitur propheta, *Ecce clamo,* inquit, *ad omnes cognationes* vel familias. Variis loquendi formis utitur Deus, quum docere vult ita sub manu sua et arbitrio esse cunctas gentes, ut moveat bella quoties ita visum est. Dicit: Ecce sibilabo ad Aegyptios, et comparat interdum ipsos apibus. Deinde alibi, Ecce clangam buccina et convenient Assyrii. Sed huc spectant omnes loquutiones: dum tumultuantur homines, et totum orbem perturbant, Deum tamen omnia dirigere pro summo imperio, nec quidquam geri nisi eius auspiciis et ductu. Videmus ergo iam non historice prophetam loqui, neque etiam simpliciter vaticinari quid futurum sit, sed simul adiungere doctrinam. Hoc fuisset nudum et simplex vaticinium, malum erumpet ab aquilone: sed nunc, quemadmodum iam dixi fungitur doctoris officio, ut vaticinium utile sit, ubi affirmat Deum fore summum ducem in hoc bello. *Ecce ergo clamabo ad omnes familias regnorum aquilonis.* Tunc quidem unica erat monarchia: sed quoniam tanta erat securitas in Iudaeis, atque etiam inde socordia, ut sibi non metuerent ab ulla clade: quo eos expergefaciat Deus, et corrigat illum stuporem, dicit se facturum, ut conveniant omnes familiae regnorum. Et certe tunc multa erant regna, quae Deus quasi uno impetu proiecit contra Iudaeos. Et videtur etiam spectasse ad inanem illam fiduciam, qua Iudaei se fallebant quum putarent Aegyptios semper fore praesto ad ferendas suppetias. Quoniam ergo solebant instar clypei, imo instar montis opponere Aegyptios, Deus hic perstringit eorum stultitiam, quod Aegyptiis confisi putarent se probe munitos esse contra vim et arma totius monarchiae chaldaicae. Hac igitur ratione primum familias, deinde etiam regna aquilonis ponit. Sequitur, *Et venient, et ponent quisque* (vir, ad verbum) hoc est singuli ponent, *sua solia ad ostium portarum.* Hic propheta significat tantum fore potentiae in Chaldaeis, ut audeant figere sua tentoria ante ipsas portas, neque id modo, sed etiam ut claudant minores portas. Dicit enim, *Ostia portarum.* Et quum loquitur de singulis, magis et acrius pungit ipsos Iudaeos. Nam freti Aegypti auxilio putabant se pares fore ad resistendum, quum tamen Chaldaei devictis Assyriis essent insuperabiles. Dicit igitur, Non tantum exercitus ipse castra metabitur ante portas, sed singuli statuent illic, atque erigent sua solia, quasi in loco tranquillo. In summa significat Deus, Chaldaeos et Assyrios fore victores, ut dominentur, et consideant tanquam domi suae in ipso agro, et ante portas urbis Ierosolymae. Haec postea clarius dicentur, et addentur multae etiam circumstantiae. Sed Dominus ab initio voluit proferre hanc sententiam contra Iudaeos, ut sentiant actum esse de suo statu. Dicit, *Et super muros eius in circuitu, et super omnes urbes Iehudah.* Denique hinc denuntiat propheta vastationem totius regionis: ac si diceret, Iudaeos frustra confidere propriis viribus, et alienis auxiliis, quoniam Deus pugnabit contra ipsos, et quia armati erunt Chaldaei et Assyrii ab ipso, fore victores, quidquid opponant ex adversa parte Iudaei. Sequitur,

16. *Et loquar* (vel proferam) *iudicia mea cum ipsis super omni malitia eorum: quia* (nam אשר hic ponitur vice כי, valet causalem particulam, quia) *dereliquerunt me, et suffitum fecerunt diis alienis, et prostrati fuerunt* (vel se prostraverunt) *coram operibus manuum suarum.*

cum Ieremia, sed apud ipsum deposuit quae volebat eius voce perferri ad totum populum. Ideo sequitur, *Et tu.* Videmus ergo prophetam fuisse edoctum a Domino, ut posset certo et intrepide proferre quae postea videbimus. Coniunctim ergo haec legenda sunt, nempe, quod Deus velit conscendere tribunal, ut quam distulit ultionem exsequatur: deinde quod velit Ieremiam praeconem esse vindictae, ad quam ipse paratus est. *Tu ergo.* Illative hoc additur: copula enim ita debet resolvi, *Tu ergo,* hoc est, quia audisti me iam fore ultorem scelerum populi, et instare tempus vindictae: deinde quia scis hoc tibi fuisse dictum, ut ipsos admoneas, quo magis reddantur inexcusabiles: *tu* igitur *nunc accinge lumbos tuos.* Videmus quorsum Deus privatim alloquutus sit servum suum Ieremiam, nempe ut publice deinde exsequeretur munus doctoris. Et hinc colligimus etiam, quicunque vocati sunt ad regendam Dei ecclesiam non posse eximi a culpa, nisi ingenue et audacter proferant quidquid sibi mandatum est. Ideo dicit Paulus se esse mundum a sanguine, quia per domos singulas et publice annuntiaverat quaecunque acceperat a Domino, Act. 20, 26. Et alibi dicit, Vae mihi nisi evangelizem: munus enim mihi est iniunctum (1. Cor. 9, 16). Quod iubet Deus *prophetam accingere lumbos suos,* hoc referri debet ad vestitum, qui tunc in usu fuit Orientalibus, sicuti adhuc manet. Nam utuntur longis vestibus: quoties autem volebant aggredi opus aliquod, vel quoties suscipiebant aliquam profectionem, solebant se accingere. Dicit igitur, *Accinge lumbos tuos,* hoc est, suscipias hanc expeditionem, quam tibi iniungo. Interea strenuitatem ab eo exigit ut expeditus ad opus pergat. *Surge,* inquit, *et loquere ad ipsos quaecunque tibi praecepero.* Denique his verbis significat Deus nolle se ad extremum descendere, donec adhuc tentaverit an aliqua spes resipiscentiae sit in illo populo. Sciebat quidem prorsus esse desperatos: sed voluit eorum contumaciam magis detegere, quum ultimo loco Ieremiae praecepit, ut proferret hanc ultimam sententiam damnationis. Iterum repetit quod ante dixerat *Ne timeas a facie ipsorum.* Et haec exhortatio valde fuit necessaria, quum Ieremias subiret provinciam non parum odiosam. Perinde enim est ac si esset fecialis, qui bellum indiceret nomine Dei. Quum ergo Ieremias praecise ostenderet actum esse de populo, quoniam tanta fuerat eius pervicacia, ut Deus negaret se posthac fore exorabilem, fuit hoc valde asperum auditu: praesertim si reputamus quanta fuerit superbia in Iudaeis. Gloriabantur enim sancto suo genere: deinde, ut postea videbimus, templum erat illis quasi inexpugnabilis munitio adversus Deum. Quum ergo praefractis essent ingeniis, necesse fuit prophetam non semel confirmari a Deo, ut munus suum obiret intrepide. Ideo repetitur haec exhortatio, *Ne timeas coram ipsis.* Postea addit, *Ne timere te faciam,* vel conteram. חת significat interdum timere, significat conterere. Hieronymus corrupit prophetae sensum quum dixit, Nunquam faciam te timere. Est quidem pia haec doctrina, Deum prophetae suo daturum fortitudinem, ut perstet invictus contra omnes hostes. Et certe frustra nos hortaretur, nisi etiam spiritu suo nos ad fortitudinem instrueret, hoc quidem est verum: sed particula פן non patitur hunc locum ita exponi. Quid ergo sibi vult Deus? Sive vertamus conterere, sive timere te faciam, ut sit verbum transitivum אחתך, optime sensus conveniet. Deus enim, postquam prophetam suum iussit esse alto et invicto animo, iam adiungit, Cave tibi, nam si timidus sis, ego faciam te serio timere, vel re ipsa conteram te a facie ipsorum. Significat ergo his verbis, prophetam satis fore munitum, si ipse agnoscat se missum esse a Deo, et ita agat tanquam pro summa potestate, neque sibi metuat ab ullo homine mortali. Caeterum subest hic comminatio: Vide, si strenue te geras, adero tibi, et quantumvis primo intuitu sint formidabiles qui se tibi opponent, nihil tamen proficient. Quod si timidus sis et pusillanimis, ego te reddam probrosum: hoc est, non tantum eris animo timidus, sed etiam faciam ut sis apud omnes despicabilis, vel ut conspuant omnes tibi in faciem: quia non eris dignus, pro quo ego pugnem, et cui suppeditem fortitudinem et virtutem ad hostes tuos profligandos. Ergo videmus quorsum hoc spectet, *Ne timeas, ne timere te faciam,* hoc est, sis forti et alacri animo, ne sis merito probrosus, et non usque adeo metuas ipsos, ut merito etiam metuas, neque id modo, sed ut ipsi te conterant, et pedibus audeant calcare, quia indignus eris cui suppeditem fortitudinem spiritus mei. Locus hic continet utilem doctrinam, ex qua discimus nunquam deesse virtutem servis Dei, ubi concipiunt animi magnitudinem, quia agnoscunt se Deum autorem habere suae vocationis. Ubi ergo ita sunt magnanimi, Deus suppeditat illis invictum robur et fortitudinem, ut sint formidabiles toti mundo. Si autem restricti sunt ac timidi, et huc et illuc flectuntur, ac moventur terrore hominum, Deus reddit illos probrosos, et facit ut ad minimam quamque auram trepident, et penitus conterantur. Quare? indigni enim sunt quos Deus efferat, et quibus porrigat manum, et quos muniat armis suis, et quibus, quemadmodum iam dictum est, suppeditet fortitudinem animi, qua possint terrere et diabolum, et totum mundum.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando semel dignatus es servum tuum Ieremiam ita munire invicta virtute

19. *Pugnabunt autem tecum* (vel praeliabuntur contra te) *sed non praevalebunt tibi, quia tecum ego* (quia sum tecum), *dicit Iehovah, ad te liberandum.*

Hoc versu breviter admonet Deus servum suum, quamvis inexpugnabili virtute sit instructus, tamen instare multas molestias, ut non peragat munus suum ludendo, quemadmodum vulgo dicunt. Ostendit igitur quorsum futurus sit similis *urbi invictae, et columnae ferreae, et muro aeneo*, nempe ut viriliter pugnet, non autem ut procul a se abigat omnia discrimina, omnes pugnas, et quidquid durum et grave erit secundum carnem. In summa, videmus usum promissionis huc spectare, ut Ieremias fretus Dei auxilio non dubitet sese opponere universis Iudaeis: et qualiscunque sit eorum rabies, ut tamen non frangatur animo. Iam hinc colligi potest utilis doctrina, nempe quoties Deus promittit servis suis victoriam contra hostes, non debere ipsos hoc trahere ad fovendum torporem vel ignaviam: sed potius ad colligendos animos, ut scilicet forti et infatigato studio pergant in cursu vocationis suae. Denique promittit Deus se fore illis liberatorem: sed simul etiam illos hortatur ad sustinendos omnes impetus hostium. Dicit igitur, *Pugnabunt ipsi, sed non praevalebunt, quia tecum ego, ut te liberem.* Ex quibus verbis dicimus ita armatum fuisse Ieremiam, ut non debuerit expavescere, quum videret proposita sibi esse discrimina. Neque enim Deus hic pronuntiat se fore illi instar muri, ne quos insultus sustineat: sed dicit, *ut te liberem*, quasi diceret, Compara te ad tolerantiam, quia nisi tibi essem liberator, actum esset de tua vita, ac centies perires: sed inter mille mortes, non est quod quidquam periculi exhorreas, ubi ego tibi praesto sum liberator. Sequitur,

CAPUT SECUNDUM.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*

2. *Vade, et clama ad aures Ierusalem, dicendo, Sic dicit Iehovah, Recordatus sum tui propter misericordiam adolescentiae tuae, et dilectionem desponsationis tuae, quum me sequuta es* (quum venisti post me, profecta es post me) *in deserto, in terra non seminata.*

Hic iam mandata iniungit Deus servo suo, quae ad regem et sacerdotes, et totum vulgus perferat. Nam per *aures Ierosolymae* intelligit omnes incolas. Tacite autem hic significat Deus, indignos esse Iudaeos, quorum amplius gerat curam, sed alia causa se adduci, ne ipsos in totum reiiciat, donec expertus fuerit deploratam eorum malitiam. Sic ergo praefatur, *Recordatus sum tui propter misericordiam adolescentiae tuae et amorem desponsationis tuae.* His verbis docet se non spectare quid meriti sint Iudaei, neque etiam agnoscere ullam in ipsis dignitatem, cur sollicitus sit de eorum salute, et eos in viam reducere studeat prophetae sui opera: sed hoc dare prioribus suis beneficiis. Vertunt quidam, Recordatus sum pietatis, vel misericordiae adolescentiae tuae, et *Lak* ita posset resolvi, sicuti quibusdam aliis locis. Alii autem omittunt particulam *Lak:* alii vero subaudiunt copulam, Recordatus sum tui et misericordiae. Nullus autem, meo iudicio, assequutus est prophetae mentem, quum tamen nulla sit obscuritas in verbis, si subaudiatur particula, quod scilicet Deus recordetur populi sui, propter misericordiam qua ipsum complexus est, propter amorem quo prosequutus est eum ab initio. Hunc ergo genuinum prophetae sensum esse arbitror, quod scilicet Deus hic tollat omnem materiam superbiae et gloriationis Iudaeis: quasi diceret, ipsos esse dignos, quorum nulla sit ratio, sed se adhuc illis esse patrem, quoniam nolit perire sua beneficia, quae in ipsos pridem contulerat. Denique hic est causae redditio, cur Deus mittat Ieremiam post alios prophetas: quasi diceret, Hoc vobis testimonium erit paternae curae, qua vos prosequor, dum mitto prophetam, qui spem veniae vobis faciat, si in viam redieritis, et sitis mihi reconciliati. Unde autem fit, ut ego adhuc de vobis cogitem, quum tamen sitis mei obliti, et abieceritis omnem curam meae legis? nempe quia volo continuare mea erga vos beneficia. Vocat *Misericordiam adolescentiae*, passive. Nam his verbis non intelligit misericordes fuisse Iudaeos olim, sed expertos fuisse Dei misericordiam. Notanda autem est similitudo, qua utitur. Nam hic Deus sponso adolescenti se comparat, qui uxorem duxit teneram, et in flore aetatis, et summa pulchritudine. Et hic loquendi modus passim occurrit apud prophetas. Ego non immoror in explicatione, quoniam alibi fusius de ea re tractandum erit. Quum ergo Deus sibi desponsaverit israeliticum populum, ubi eum redemit et eduxit ex Aegypto, dicit *se nunc recordari populi propter illam misericordiam, et propter amorem.* Praeponit amori misericordiam, vel beneficentiam. Nam חסד proprie est gratuitus favor, vel humanitas, quae miseris praestatur, vel beneficentia. Amoris voce pluribus aliis locis Deus intelligit etiam gratuitam electionem, qua complexus fuerat totum illum populum. Sed clarior est expressio, ubi statuitur in priore gradu misericordia, vel gratuitus favor: deinde etiam amor adiungitur. Nihil quidem additur novi, sed expressius declarat propheta, populum illum fuisse dilectum a Deo non alio respectu nisi misericordiae. Est autem hic insignis

eos, inquit Iehovah. Postea clarius explicat usum huius doctrinae.

4. *Audite sermonem Iehovae domus Iacob, et omnes cognationes* (vel familiae) *domus Israel.*

5. *Sic dicit Iehovah, Quid invenerunt patres vestri in me iniquitatis, quia alienati sunt a me, et ambulaverunt* (vel profecti sunt) *post vanitatem, et facti sunt evanidi?* (vel evanuerunt).

Hic explicat Deus quorsum protulerit in medium quod vidimus, nempe se Israelem sibi dicasse in populum peculiarem, et velut in primitias. Saepe Deus beneficia sua erga nos praedicat, ut hortetur nos ad bene sperandum, ut certo simus persuasi, quidquid acciderit, semper nos fore salvos, quoniam sumus sub eius fide, ex quo nos elegit. Sed hoc loco et aliis compluribus recenset Deus quantum sibi debeant Israelitae, ut inde melius pateat crimen ingratitudinis. Dicit igitur, *Audite sermonem Iehovae.* Hac praefatione sibi attentionem conciliat. Nam significat se verba non facturum de re aliqua vulgari. *Audite ergo domus Iacob, audite omnes familiae domus Israel,* inquit. Quasi diceret Ieremias, Ego hic secure prodeo in medium Dei nomine, quia non vereor ne ulla possit afferri a vobis defensio, quae refellat Dei obiurgationem: et secure exspecto quid sitis dicturi: quia scio vos fore mutos. Ego igitur libenter instar buccinae clamabo sonora voce, me venire ad vos damnandos: si quid est quod respondeatis, ego liberum vobis facio: sed coget ipsa veritas vos obmutescere, quia crimen vestrum nimis est exsecrabile, et nimis etiam convictum. Huc igitur spectat exhortatio, quum iubet *attente audire.* Iam sequitur ipsa accusatio, *Quid invenerunt criminis in me patres vestri, ut me relicto ambulaverint post vanitatem, et evanidi facti sint?* Duo crimina hic obiicit Ieremias populo, nempe quod a Deo vero desciverint, quem experti erant liberatorem: deinde *evanuerint in suis figmentis,* hoc est, quod fuerint apostatae nulla de causa. Crimen enim exaggeratur, quod illis oblata non fuerit occasio, cur Deum relinquerent, et se ab ipso alienarent. Quum ergo Deus ipsos humaniter tractaverit, ipsi autem iugum excussissent, et non esset quem Deo conferrent, non poterant dicere, fuimus decepti. Et quare? *Nam sequuti,* inquit, *estis vanitatem:* et sola vanitas in causa fuit, ut a me deficeretis. Ego longius prosequerer, sed mihi est aliud negotium quo vocatus sum etiam ante lectionem.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando hodie non cessas et mane et vesperi nos ad te vocare, et assidue nos hortaris ad resipiscentiam, te etiam exorabilem nobis fore testaris, si modo ad misericordiam tuam confugiamus, ne obstructis auribus respuamus hanc tuam benignitatem, sed memores gratuitae electionis tuae, quae principium tibi est omnium gratiarum, quibus nos dignaris prosequi, studeamus ita nos tibi addicere, ut glorificetur nomen tuum tota vita nostra: et si contingat nos aliquando abs te declinare, ut tamen cito redeamus in viam, et morigeri simus sanctis tuis admonitionibus, ut ita appareat nos sic semel abs te electos esse, et voca os, ut cupiamus permanere in spe illius salutis, ad quam nos invitas, et quae nobis parata est in coelo, per Christum dominum nostrum, Amen.

Heri audivimus Dei querimoniam, qua expostulabat cum populo suo. Dicebat in summa, Si veniendum sit coram aliquo iudice, sibi esse iustas causas damnandae eorum ingratitudinis: ipsos vero carere omni praetextu, quia profecti sint post vanitatem, et facti sint evanidi, hoc est, nulla occasione ipsum deseruerint, et tantum abrepti sint post sua figmenta. Nunc sequitur,

6. *Et non dixerunt* (hoc est, non cogitarunt apud se), *Ubi est Iehovah, qui eduxit nos e terra Aegypti, et proficisci fecit nos per desertum in terra solitaria* (vel vasta) *et squalida, in terra horribili, et umbrae mortis: in terra per quam vir non transiit, et in qua non habitavit homo?*

7. *Et introduxi vos in terram fertilem ad comedendos fructus eius* (vel ad comedendum fructum eius, in singulari), *et ubertatem eius* (ad verbum est, ad bonum eius), *et ingressi estis, et polluistis terram meam, et haereditatem meam posuistis in abominationem.*

Prosequitur eandem sententiam propheta. Deus enim hic populo suo non leve crimen obiicit: quia venerint sua beneficia in oblivionem. Atqui redemptio tam admirabilis, digna erat quae celebraretur omnibus saeculis, non tantum in una gente, sed per omnes orbis plagas. Quum ergo Iudaei ita sepelierint memoriam tam insignis et inaestimabilis gratiae, in eo deprehenditur foeda eorum impietas. Si non experti fuissent Dei virtutem et beneficentiam, vel si tantum sensissent eam vulgaribus modis, poterat extenuari eorum culpa. Sed quum Deus e coelo manifestasset virtutem insolitam, et maiestas eius versata fuisset ante oculos populi, quanta fuit illa barbaries, quod postea obliti sunt Dei sui, qui palam ipsis, et quidem talibus documentis innotuerat? Tenemus ergo sensum prophetae quum dicit *ipsos non dixisse.* Nam hic Deus perstringit socordiam in Iudaeis, quod non reputaverint se in perpetuum esse obstrictos eius beneficentiae, quoniam ita mirabiliter eos liberasset e

terra Aegypti. Quum dixit *non dixisse, ubi est Iehovah?* significat se fuisse illis praesentem, vel propinquum: sed fuisse caecos: et ideo nullum illis esse praetextum ignorantiae, quoniam non procul quaerendus fuerit, vel per longas ambages. Si ergo hoc tantum illis venisset in mentem, an non Deus semel nos redemit? non poterant deficere post suas vanitates. Unde ergo tantus error vel potius tanta amentia, quod idola sequuti sunt? Nempe quia non placuit ipsis conferre studia sua, vel animos adiicere ad Deum quaerendum vel respiciendum. Hic ergo propheta occurrit hypocritis, qui poterant excipere se fuisse deceptos, et lapsos ignorantia: quemadmodum semper in promptu sunt tergiversationes, ubi in iudicium vocantur qui peccarunt. Ergo ne quid tale obtenderent Iudaei, propheta hic ostendit non errore fuisse deceptos, sed malitia abreptos fuisse post mendacium, quia Deum ultro contempserint, neque voluerint inquirere de ipso, quum satis esset ipsis propinquus. Locus hic notatu dignus est, quia nihil est magis vulgare, quam ut impii ubi convicti sunt, capiant hanc latebram, nempe se bono animo fecisse, quum fuerunt superstitionibus suis addicti. Discutit ergo propheta nunc fucum, et ostendit, ubi semel cognitus fuit Deus, non posse deleri eius nomen et gloriam nisi hominum pravitate [illegible]

Dei manu, et quidem modo inusitato. Neque enim panis erat, quo alerentur, neque etiam aqua. Deus e rupe illis aquam eduxit: deinde saturavit eos coelesti pane: et vestes eorum attritae non fuerunt tam longo illo tempore. Videmus ergo exaggerari eorum crimen circumstantia temporis. Nunc sequuntur quae dixi. Nam propheta vocat desertum, terram aridam vel vastam, *terram squalidam, terram horridam, terram obscuritatis mortiferae:* quasi diceret populum fuisse conservatum in media morte, imo inter multas mortes. *Quia vir non addebat transire per terram illam, nec quisquam in ea habitabat,* inquit Deus, unde igitur vobis salus est profecta? Ex quo fonte? nempe ex morte, inquit. Nam desertum quid aliud fuit, quam spectaculum horribile, ut quo cernere liceat vos circumdari non ab una specie mortis, sed a centum? Quum igitur Deus virtute sua incredibili eduxerit vos ex Aegypto, et per annos 40. vos aluerit praeter naturae ordinem [illegible]

fuit indignitas defectionis, quum populus ipse sprevit tantam bonorum Dei copiam et varietatem. Ideo subiicit, *Et polluistis terram meam, et haereditatem meam posuistis in abominationem*, inquit: quasi diceret, Haec fuit merces qua compensata fuit mea erga vos liberalitas. Ego enim vobis terram hanc dedi, sed certa lege, nempe ut in ea pure me coleretis: polluistis autem ipsam, inquit. Vocat *terram suam*, ac si diceret se ita dedisse terram Israelitis, ut tamen maneret eius Dominus, quoad proprietatem, licet usum ipsis et fructum concederet. Ostendit igitur eos impie abusos fuisse bonitate sua, quod terram illam polluerant, quae tamen sacra erat eius nomini. Eodem sensu *haereditatem suam* vocat: quasi diceret, iure haereditario ipsos adeptos fuisse terram illam, sic tamen ut haereditas esset a patre coelesti. Debebant igitur expendere se ideo ingressos fuisse terram illam, quoniam data esset Abrahae, et filiis eius in haereditatem. A quo? Deus erat autor huius beneficentiae. Ergo ingratitudo eorum magis hinc fuit detestabilis, *quod posuerint haereditatem illam Dei in abominationem.* Sequitur,

8. *Sacerdotes non dixerunt, ubi Iehovah? et qui tenebant* (vel servabant) *legem* (ad verbum est apprehendentes, vel tenentes legem) *non cognoverunt me: et pastores perfide egerunt mecum: et prophetae prophetarunt in Baal* (hoc est, per Baal), *et post ea quae non prosunt ambulaverunt* (vel profecti sunt).

Hic specialiter Deus aggreditur ipsos doctores, et alios quibus commissum erat populi regimen. Saepe enim continget vulgus ipsum dilabi: et tamen manebit aliqua sinceritas in praefectis. Sed Deus ostendit talem fuisse defectionem in populo, ut tam sacerdotes quam prophetae, et proceres ipsi omnes desciverint a vero cultu, et ab omni iustitia. Quum autem stylum ita Ieremias stringit in doctores et sacerdotes, et reliquos, non excusat plebem, neque extenuat crimina, quae tunc passim fuisse grassata videbimus ex contextu: quemadmodum multi putant se obiicere Deo clypeum, ubi obtendunt se non pollere tanta doctrina, ut discernant inter lucem et tenebras, sed regi a suis praefectis. Propheta ergo hic non derivat culpam a populo in ipsos praefectos: sed potius amplificat atrocitatem impietatis: quoniam a minimo usque ad maximum omnes Deum et legem eius abnegaverant. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Et discendum est ex hoc loco stulte et inepte facere eos omnes, qui existimant levari se aliqua parte, dum excipiunt simpliciter se incedere, et aliena culpa trahi in errorem. Nam hinc apparet omnia esse perdita, ubi Deus coniicit sacerdotes et praefectos in sensum reprobum. Neque enim dubium est, quin totus populus Dei vindictam in se provocaverit, ubi ita corrumpitur omnis ordo tam politicus quam spiritualis. Hanc ergo iustam poenam Deus rependit delictis totius populi, dum excaecat sacerdotes et prophetas, et alios praefectos. Hoc consilio nunc dicit Ieremias *Sacerdotes non reputasse ubi esset Iehovah.* Dicit, *Qui tenent legem.* תפש significat tenere et comprehendere, significat etiam operire interdum. Ita poterit duplex esse sensus, quod sacerdotes tenuerint legem, vel quod ipsam habuerint clausam velut sub custodia. Neque tamen quadraret, suppressam ab ipsis fuisse legem: quia per concessionem hic honorifice loquitur de ipsis Deus, quanquam hinc ostendit magis esse sceleratos, quod nullam gesserint curam officii sui. Dicit ergo, *Qui legis meae erant custodes*, non quod re ipsa custodirent legem Dei, tanquam apud illos vigeret purus zelus, sed quia hoc profitebantur. Volebant enim censeri quasi nomophylaces, qui reconditum haberent thesaurum coelestis doctrinae, quia interrogandi erant quasi spiritus Dei organa. Quum ergo iactarent se tenere, et custodire legem, ideo propheta magis acerbe eos perstringit, quod non cognoverint Deum ipsum. Et videtur Paulus sumpsisse ex hoc loco quod dicit 2. ad Rom. cap. (v. 20 sq.): Tu qui tenes formam legis, tu qui praedicas non scortandum esse, moecharis: et qui damnas idola, ipse es sacrilegus: nam tu observas legem, acquiescis in ipsa, gloriaris in Deo, penes te est cognitio et scientia. Paulus his verbis detegit hypocritarum flagitia, quod scilicet magis sint detestabiles dum ita inflati sunt fallaci gloria: et interea profanant sacrum Dei nomen, dum obtendunt se esse eius praecones, et quasi prophetas. Iam videmus hoc secundum de sacerdotibus dici, et ideo vocari custodes legis, quia ad hoc creati erant, quemadmodum cognoscimus ex Malachia. Postea adiungit, *Pastores perfide egisse cum Deo.* Possumus hoc transferre tam ad consiliarios regis, quam ad omnium urbium praefectos. Nec dubito, quin propheta complecti voluerit eos omnes, qui praediti erant aliquo imperio, ut populum Dei regerent. Communiter enim tam reges et eorum consiliarii, quam prophetae vocantur pastores. Dicit etiam *Prophetas prophetasse per Baal.* Nomen propheticum per se sacrum est: caeterum καταχρηστικῶς hoc loco Ieremias, ut multis aliis, prophetas nominat, qui tamen erant impostores. Deus enim abstulerat illis omnem lucem verae doctrinae. Sed quoniam illam existimationem adhuc tenebant in populo, ac si essent prophetae, ideo ab officio, et vocatione elogium hoc illis concedit propheta: quemadmodum hodie vocamus et episcopos, et praelatos, et primates, et patres, qui in papatu gloriantur se fungi munere pastorali: et tamen scimus esse partim lupos, partim vero canes mutos: concedimus illis titulos quibus superbiunt, quoniam duplex con-

demnatio impendet eorum capitibus, dum ita usurpant impie ad se, et sacrilega audacia sacros titulos, et spoliant Deum iusto suo honore. Sic ergo nunc Ieremias, quum de prophetis loquitur designat impostores, qui impie tunc populum fallebant. Dicit *ipsos prophetare in Baal*, hoc est, plus deferre autoritatis idolis, quam vero Deo. Scimus venisse tunc nomen Baal in communem usum. Saepe plurali numero prophetae vocant Baalim, quaelibet idola: sed quum Baal significet patronum, quum loquuntur prophetae vel de Baal in singulari numero, vel de Baalim in numero plurali, intelligunt omnes minores deos, qui tunc coacervati erant a Iudaeis: quasi Deus non esset contentus sola sua virtute, sed opus haberet sociis et auxiliaribus: quemadmodum hodie in papatu fatentur quidem unicum esse summum Deum: sed interea nihilo plus illi deferunt quam suis idolis, quae sibi fabricant pro libidine. Idem etiam vitium tunc regnavit apud Iudaeos, imo apud omnes gentes. Fuit enim haec simplex et ingenua omnium confessio, unum esse supremum numen: sed interea erat innumera deorum turba: omnes illi erant Baalim. Ergo quum propheta hic dicit doctores fuisse ministros Baal, opponit hoc nomen vero et unico Deo: quasi diceret, fuisse doctrinam ab ipsis corruptam quia transsilierint fines suos, neque acquieverint in pura legis doctrina: sed admiscuerint corruptelas hinc inde, nempe ex turba illa deorum, quam sibi confinxerant profanae gentes. Neque hic propheta insistit in ipso nomine. Fieri enim potest ut falsi illi doctores prae se tulerint nomen aeterni Dei, sed falso: at Deus non est sophista. Non est igitur quod putant papistae hodie se esse dissimiles veteribus illis impostoribus, quia unius Dei nomen obtendant. Id enim semper factum est: neque hodie primum coepit Satan se transfigurare in angelum lucis. Sed omnibus saeculis semper doctores omnes isti in calice aureo propinarunt suum venenum, hoc est, omnes errores et fallacias. Tametsi igitur tunc prophetae iactarent se divinitus esse missos, et plenis buccis detonarent se esse servos Dei Abrahae, hoc tamen totum inane fuit. Nam miscebant suas corruptelas, quas sibi accersiverant ex impiis gentium erroribus. Sequitur, *Et post eos qui non prosunt profecti sunt.* Iterum obliqua comparatione exaggerat eorum crimen, quod scilicet spreverint ipsum, quem cognoverant tot documentis esse patrem suum et salutis autorem, cuius palpaverant quasi manibus immensam potentiam: deinde sequuti sunt sua figmenta, quia scilicet nihil erat in omnibus idolis, quod alliceret Israelitas. Quum ergo inanes et nullius utilitatis fallacias sequuti sint, hinc atrocius redditur eorum crimen. Postea sequitur,

9. *Propterea adhuc contendam* (vel, disceptabo) *vobiscum, dicit Iehovah, et cum filiis filiorum vestrorum disceptabo.*

Non caret pondere particula עוד, quia subindicat propheta, si Deus poenas iam ante exegerit de perfidia et sceleribus populi, se adhuc retinere ius suum integrum: quasi diceret, Ne putetis vos esse defunctos poenis omnibus, si hactenus severe ultus sum scelera patrum vestrorum et obstinationem. Nam quum pergatis in eodem cursu, et nullus sit apud vos peccandi modus, neque finis, ego etiam non desistam a iure meo, sed persequar usque ad extremum et vos, et filios vestros, et alias etiam generationes. Nunc ergo intelligimus quid velit propheta: nam hoc solenne est hypocritis, crasse reiicere omnem metum, praesertim ubi semel castigati sunt a Domino. Putant enim hoc ei sufficere, quod poenam sumpserit de sceleribus. Atqui non cogitant Deum mediocriter punire hominum peccata, ut alios ad poenitentiam invitet, et sic esse asperum et severum ut tamen se retineat, quo sit locus spei: atque ita dum veniam exspectant qui peccarunt, alacrius sese recipiant in viam. Hoc non cogitant hypocritae: sed putant Deum exserere primo impetu omnem suum rigorem, ita promittunt sibi impunitatem in futurum tempus. Exempli gratia, Si Deus castiget urbem aliquam, vel regionem bello, aut peste, aut fame, in mediis malis aliquis est terror et anxietas, gemunt et suspirant, atque etiam ululant plerique, quos Deus ita affligit. Caeterum simul atque data est aliqua relaxatio, excutiunt iugum, et immemores scelerum suorum iterum ad vomitum redeunt tanquam canes. Sic igitur necesse est hypocritis denuntiari quod videmus fieri nunc a Ieremia, nempe Deum sic ulcisci hominum peccata, ut tamen in futurum tempus non desinat ius suum persequi, ubi videt homines ipsos ita esse praefractos, ut nihil proficiat suis ferulis. *Adhuc igitur*, inquit. Nec dubium est quin haec comminatio exacerbaverit animos gentis. Nam quum auderent Deo obstrepere, sicuti videmus multis locis, et dicerent spinosas esse eius vias, non parcebant prophetis, et hoc etiam videbimus suo loco. Nam odiosum nomen imposuerant prophetis, Quid? isti prophetae nihil aliud crepant quam onera, onera, quasi Deus semper fulminaret contra nos: satius esset habere clausas aures, quam assidue nos ita terreri ipsorum vocibus. Ergo certum est, fuisse hoc durum Iudaeis quum diceret propheta, *Adhuc Deus vobiscum disceptabit.* Sed oportuit ita fieri. Discamus igitur ex hoc loco, si Deus aliquando nos coarguit non tantum verbis, sed etiam re ipsa, et scelerum nostrorum nos admonet, non ideo defungi una culpa ut securi simus in posterum, sed donec ex animo resipiscamus,

semper insonet auribus nostris haec particula, *Adhuc Deus vobiscum disceptabit.* Disceptatio autem haec realis intelligitur, quia non loquitur Ieremias de nuda doctrina, sed significat Iudaeos tractum iri ad Dei iudicium, quoniam non desinant eius iram provocare: et idem etiam pronuntiat de filiis ipsorum, et de tertia generatione. Postea sequitur,

10. *Nempe* (vel, Nam) *transite ad insulas Chitim* (Graeciae, hoc est, ad omnes regiones transmarinas) *et videte, et in Kedar* (hoc est, in oppositam partem, nempe versus Arabiam), *mittite, et considerate diligenter, et videte an factum sit sicut hoc* (id est, an factum sit aliquid simile):

11. *An mutaverit gens deos: et ipsi non sunt dii: et populus meus mutavit gloriam suam in id quod non prodest.*

Hic comparatione amplificat gentis suae malitiam et ingratitudinem, nempe quia superaverit levitate omnes profanas gentes. Dicit enim ita sibi constare omnes populos in una religione, ut quisque sequatur quod accepit a patribus. Unde igitur fit ut Deus Israel ita respuatur et repudietur a populo suo? Si tanta est constantia in errore, cur veritas non obtinet fidem apud eos, qui edocti sunt ex ore ipsius Dei, ac si in coelum ipsum penetrassent? Haec igitur summa est quum propheta dicit, *Ite ad insulas Chitim*, *et mittite in Kedar.* Hic Graeciam ab una parte designat, ab altera Orientem, sed per synecdochem. Nam Chitim, ut vidimus apud Danielem, vocant Hebraei Graecos: tametsi existimant quidem proprie spectare hoc nomen ad Macedones. Sed non dubium est quin totam Graeciam comprehendat sub hoc nomine, nec tantum insulas mediterranei maris, sed etiam quidquid est in Europa. Ita extenditur hoc nomen ad has partes, ad totam Galliam et Hispaniam. Distinguitur quidem interdum hoc nomen, sed ubi generaliter ponitur, quemadmodum dixi, solent Hebraei ita loqui de Gallis, de Hispanis, de Germanis, ut de Graecis. Quod autem insulas vocant regiones quae procul a mari dissitae sunt, hoc ideo fit, quoniam non exercebant commercia cum remotis gentibus. Ergo quidquid erat ultra mare, putabant esse insulas: et ex vulgi consuetudine ita loquuntur prophetae. Iubet igitur ipsos *transire ad insulas*, vel ad partes tam meridionales quam septentrionales: deinde ex opposito etiam iubet ipsos mittere, qui explorent statum totius Orientis tam in Arabia, quam apud Indos et Persas, et in aliis regionibus. Nam sub nomine Kedar designat omnes orientales populos: sed quia populus ille magis erat barbarus, ideo per ignominiam hic Kedar potius in medium profert, quam vel Persas, vel Medos, vel alios qui magis erant celebres. *Ite*, ergo, *vel mittite in omnes partes* mundi, *et videte, et diligenter considerate, videte etiam atque etiam:* quasi diceret tantum esse stuporem in Iudaeis, ut non possint expergefieri uno verbo, neque simplici admonitione. Haec igitur ratio est cur iubeat eos sollicite inquirere, et tamen res erat in medio. Sed quemadmodum iam dixi, haec sollicita inquisitio non refertur ad obscuritatem ipsius rei, sed ad damnandum stuporem illius gentis tam perversae, quae sibi tam crassae impietatis conscia, adhuc tamen vitiis suis blandiebatur. Dicit ergo: *Certe transite ad insulas:* postea, *Videte an sit sicut hoc:* id est, nusquam reperietur tale et tam exsecrabile prodigium. Sequitur explicatio, quia scilicet *nulla gens mutavit deos, et tamen non sunt dii*, hoc est, religio apud omnes populos firma est ut subinde non mutent deos, sed colant qui traditi sunt per manus a patribus: *Et tamen ipsi non sunt dii*, inquit. Si tantum hoc fuisset dictum, nulla gens mutavit deos, non ita graviter perstricta fuisset populi israelitici impietas: sed propheta sumit hoc pro confesso, gentes omnes mero errore trahi ad deos fictitios, et tamen constanter manere in errore. Non proponit autem hoc Deus instar virtutis, non intelligit illam obstinationem in gentibus esse dignam laude, quod non discedant a suis superstitionibus: sed respectu electi populi, haec constantia potuit videri utcunque laudabilis. Nunc ergo videmus hoc complexim legendum esse quum dicit, Quamvis nulla ex gentibus colat verum Deum, tamen religio apud omnes firma perstat: vos autem me perfide deseruistis: et non deseruistis figmentum aliquod, *sed gloriam vestram.* Hic opponitur fallaciis vanorum deorum gratia Dei quum dicit *Populus meus mutavit gloriam suam.* Sciebat enim populus, neque tantum edoctus erat per legem, sed experimentis certis didicerat, Deum esse suam gloriam: et tamen ab ipso descivit. Ergo perinde est ac si diceret Ieremias, Israelitis omnes gentes die ultimo fore iudices, quoniam pertinacia illa in errore ostendet Iudaeos eo magis esse sceleratos, quod apostatae desciverint a vero Deo, et Deo qui virtutem suam illis manifeste demonstraverat. Iam si quaerat quispiam, an non mutata fuerit apud multos populos religio? primum scimus hoc principium ubique valuisse, nempe, ne quid novarent in religionis forma. Et Xenophon etiam hoc oraculum Apollinis magnifice extollit, qui respondit eos deos rite coli, qui traditi essent a maioribus. Diabolus ita fascinaverat omnes populos: nulla novitas placebit Deo, sed contenti estote usitata consuetudine, quae a maioribus ad vos descendit. Hoc igitur principium apud Graecos, et Asiaticos, et in Europa etiam valuit. Ergo ut plurimum verum fuit quod nunc dicit propheta. Scimus autem ubi comparatio aliqua additur, satis esse si explicetur quod fit ut plurimum ἐπὶ τὸ πολὺ, quemadmodum dicit

se vocavit fontem aquarum viventium, talem hodie experiemur nisi per nostram malitiam steterit. Caeterum adiungit propheta secundum crimen. Nam ubi deficimus a Deo, fallent nos omnes nostrae fiduciae, et quamvis primo intuitu appareant nobis putei vel fontes, ubi tamen sitis nos urgebit non reperiemus guttam aquae, sed aridas tantum cavitates in omnibus nostris figmentis. Sequitur,

14. *An servus Israel? An* (si) *genitus domi?* (hoc est, an verna? Accipiunt enim puerum domi natum pro verna) *quare factus est in praedam?*

15. *Super eum rugient* (vel rugiunt) *leones:* (Alii vertunt catulos leonum: et saepe significat minores leones hoc nomen, sed ubi adiungitur reliquis: ubi autem solum ponitur, ego semper interpretor generaliter pro leonibus) *miserunt vocem suam: posuerunt terram eius in vastitatem, urbes eius exustae sunt* (vel destructae: nam ה tantundem valet atque ו hoc loco) *absque habitatore.*

16. *Etiam filii Noph* (hoc est, Mempheos: vocant enim Hebraei Noph urbem quae fuit olim metropolis Aegypti) *et Thaphanes* (vel Thaphis, ut vertunt Graeci) *frangent tibi verticem.*

17. *An non hoc fecit tibi, deserere tuum* (hoc est, quod deserueris) *Iehovam Deum tuum, quo tempore ducebat te per viam?*

Coniunctim legendi sunt hi versus: quia initio docet propheta Israelem non esse sua conditione tam miserum, sed hoc fieri nova causa: deinde causam ipsam assignat. Interrogat igitur primum, *An servus sit Israel, aut verna.* Deus adoptaverat sibi hunc populum, et pollicitus fuerat se ita fore erga eum liberalem, ut modis omnibus beatus esset, atque adeo exemplar quoddam felicitatis: In te benedicentur omnes gentes, dicebat. Videmus ergo qualis fuerit conditio Israelis, nempe qua excelleret prae aliis omnibus gentibus, quia erat populus Deo peculiaris, erat eius haereditas, erat regale sacerdotium. Propheta igitur per admirationem quasi de re nova et absurda sciscitatur, *An servus est Israel?* atqui erat liber prae cunctis gentibus: erat enim filius primogenitus Dei. Necesse est igitur quaerere aliam causam, cur adeo miser sit. Nam dicit postea, *Rugire contra eum leones, et vocem suam emittere*: dicit *urbes eius comburi*, aut destrui: dicit *terram redigi in vastitatem.* Postea tandem adiungit, *An non hoc tibi fecit?* Iterum hoc interrogative. Sed bis affirmat; quoniam eximit omnem dubitationem: quid causae esse dices, cur tantopere sis miser, ita ut omnes tibi sint infesti, et obnoxius sis omnium iniuriis? unde hoc fieri dices, nisi propter malitiam tuam? Nunc ergo tenemus prophetae sensum. Sed quo clarior sit doctrina, notandum est hic probrose in memoriam reduci beneficia, quae contulerat Deus in populum illum. Quum ergo ornati essent filii Abrahae tot singularibus donis, ita ut primatum tenerent in toto orbe, haec dignitas in medium proponitur, sed contumeliose: quasi diceret, Deus non te fefellit quum pollicitus est se fore tibi beneficum: adoptio eius non est fallax neque irrita. Tu igitur beatior esses cunctis gentibus, nisi tua malitia te miserum redderet. Videmus nunc in quem finem propheta interroget *an servus sit Israel, aut verna.* Erant quidem pares aliis populis, quantum ad naturam spectat: sed quoniam electi fuerant divinitus, et Deus illos dignatus fuerat insigni illa praerogativa, ideo quaerit propheta *an servi sint:* quasi diceret, Quid obstat, quominus in vobis refulgeat illa beatitudo, quam Deus vobis promisit? neque enim Deus voluit vos frustrari. Sequitur ergo vos esse miseros vestra culpa. Et quum dicit, *Cur factus est in praedam*, ostendit nisi nudatus esset Israel Dei praesidio, non ita futurum libidini hostium suorum obnoxium fuisse. Non igitur factus est in praedam, nisi quoniam deseruit eum Deus, quemadmodum dicitur in Cantico Mosis (Deut. 32, 30), Quomodo persequeretur unus mille, et decem fugarent totidem millia, nisi Deus nos captivos dedisset, nisi conclusi essemus eius manu? Nam Moses illic etiam oblique admonet populum quoties et quam mirabiliter victorias retulerit de hostibus suis: atque ita posteris qui affligendi erant considerandum relinquit unde haec mutatio, quod unus persequitur mille: hoc est, quum sint in maximis copiis, tamen fugentur ab hostibus: unde hoc? neque enim soliti erant antehac terga dare, sed hostes suos fugare: sequitur tunc fuisse captivos ipsius Dei, et non hominum, qui eos persequebantur. Sic etiam ostendit hoc loco propheta non expositum fuisse Israelem in praedam, nisi quoniam nudatus erat auxilio Dei. Postea addit, *Super eum rugiunt leones.* Videtur propheta non simpliciter conferre hostes Israelis leonibus ob truculentiam, sed per contemptum: quasi diceret Israelem non tantum sentire homines sibi infestos, sed etiam ipsas beluas. Hoc autem magis est probrosum, ubi Deus nos permittit laniandos feris bestiis. Perinde igitur est ac si diceret, Israelem ita misere tractari, ut non tantum iuguletur manu hostium, sed etiam expositus sit feris bestiis. Et hic addit, *Miserunt vocem suam:* quasi diceret, nunc Israelem, quem Deus solebat manu sua et virtute protegere, esse cibum ferarum: et leones quasi certatim rugire contra ipsum. Postea sine metaphora adiungit, *Terram eius positam in solitudinem, et urbes eius exustas absque habitatore.* Neque enim hoc quadraret leonibus, aut aliis saevis bestiis: sed quod figurate dixerat, nunc simpliciter exponit, *Terram vastatam fuisse, urbes vel excisas*, vel exustas. Hoc autem, quemadmodum diximus, fieri non potuit, nisi quoniam Israel defecerat a

caecitas, ut quum impetebatur ab Assyriis, fugeret in Aegyptum, hoc est, peteret auxilium ab Aegyptiis, et foedus cum illis percuteret: postea, si qua mutatio contingeret, expetebat foedus cum Assyriis, et emebat etiam maxima mercede. Hanc igitur vesaniam nunc propheta castigat quum dicit, *Quid tibi ad viam Aegypti?* hoc est, quid proficis? quanta est illa stultitia, dum sentis manifeste iram Dei, et te affligi tot malis? quoniam Deus tibi est adversus, et interea non cogitas de reconciliatione. Haec erat tua sanitas, ad Deum confugere, et habere illum propitium: tu autem quid agis? interea confugis ad Assyrios et Aegyptios. Quam misera est ista conditio, et quanta est haec stultitia, quod ita te fatigas, et sine profectu? Discamus autem ex hoc loco quoties Deus delicta nostra castigat, quaerendum esse remedium, et non acquiescendum esse in vanis solatiis, quibus nos subinde inescat Satan: tales enim illecebrae inducent tandem nobis veternum, et morbi qui erant curabiles mali accessione lethales reddentur. Quid ergo nobis agendum est? simul ac sentimus ferulas Dei, quaeramus cum ipso redire in gratiam: ita studium nostrum profectu non carebit. Si autem circumspiciamus in diversas partes, adeo non mitescent mala nostra, ut potius exasperentur. Bibere aquas Nili, et bibere aquas Euphratis, nihil aliud est quam petere hinc et inde suppetias. Alludit quidem ad legationes quae missae fuerant: quoniam in Aegyptum proficiscentes bibebant aquas Nili, alii vero Euphratis. Interea tamen allegorice loquitur: quasi diceret: Deus paratus erat tibi opitulari si ad eius misericordiam te reciperes, quasi ad asylum: tu autem eo neglecto, putas magis tibi utile fore subsidium, quod afferent vel Aegyptii, vel Assyrii: tu igitur quaeris potum in longinquis regionibus: atqui Deus dat tibi aquas. Et videtur respicere ad similitudinem, quam paulo ante posuit. Vocaverat Deum fontem aquarum viventium: quasi diceret, Deus est tibi fons irriguus et perennis, et nunquam deesset tibi aquarum copia, si in eo acquiesceres: tu autem vis bibere aquas Nili et aquas Euphratis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Et procul dubio loquitur de aquis Nili et Euphratis, quoniam in speciem uterque populus pollebat et divitiis, et omni genere opulentiae, et copia etiam hominum. Quum ergo populus Israel confideret talibus praesidiis, propheta hic obiurgat eius ingratitudinem, quod non contentus sit Dei auxilio, tametsi non ita visibile et conspicuum est. Deus enim habet quantum nobis sufficit, et si uno ipso essemus contenti, certe suppeteret ad satietatem larga bonorum copia: et quia non fatigatur in sua beneficentia, suppeditaret nobis quidquid esset optabile. Sed quoniam non possumus conspicere oculis carnis eius beneficentiam, ideo rapimur post mundi illecebras. Discamus itaque non esse appetendum nobis potum vel ex Nilo, vel ex Euphrate, hoc est, ex mundi illecebris, quae prae se ferunt magnam pompam: sed potius bibendum esse ex arcano illo fonte, qui ideo nobis reconditus est ut fide ipsum quaeramus. Iam sequitur,

19. *Castigabit te malitia tua, et aversiones tuae* (vel defectiones tuae) *poenam de te exigent: et cognosces et scies, quod malum et amarum tuum derelinquere* (ad verbum, hoc est, quod reliqueris) *Iehovam Deum tuum, et quod timor meus super te non fuerit, dixit Dominus Iehovah exercituum.*

Hic propheta iterum confirmat quod prius dixi, nempe populum tandem, velit nolit, sensurum quid sit a Deo deficere: quasi diceret, nisi hactenus satis edoctus fuisti tot experimentis, perfidiam tuam esse tibi malorum causam, Deus mala malis cumulabit, ut tandem vel invitus cognoscas te recipere iustam mercedem tuae malitiae. Haec igitur summa est. Sed primo dicit, *Castigabit te* malitia tua: quasi diceret, etiam si Deus non conscenderet tribunal, neque manum suam exsereret ad poenas infligendas populo, tamen iudicium palam fore in ipsis sceleribus. Et hoc vehementius est, ac plus habet efficaciae, quam si propheta simpliciter diceret Deum iustas poenas exigere de populo. *Malitia igitur tua castigabit te,* inquit: quemadmodum apud Isaiam eadem fere est loquutio: Stabit, inquit, ex adverso malitia tua: quasi diceret Deus, Etiam si ego quiescam, et non sumam mihi partes iudicis, etiam si non aliunde surgat accusator, etiam si nullus tibi litem intendat: malitia tua stabit ex opposito, et incutiet tibi ruborem. Sic etiam hoc loco, *Malitia tua castigabit te.* Tenenda autem est ratio cur propheta hoc dicat. Nam scimus tunc in ore multorum fuisse querimonias, ac si Deus nimium severus fuisset ac rigidus. Quum ergo ita subinde obstreperent Deo, propheta repellit tales calumnias, ac dicit malitiam sufficere, ut vindictam contra illos exerceat. Idem de aversionibus: sed quod generaliter dixerat nunc melius exprimit, quod scilicet populus sese subduxerit a cultu et obedientia Dei. Ergo designat hic speciem malitiae: quasi diceret non opus esse aut accusatore, aut testibus, aut iudice: sed solas populi defectiones satis valituras ad poenam sumendam. Postea adiungit, *Scies et videbis quam malum sit et amarum relinquere Deum tuum Iehovam.* Sunt loquutiones durae: sed iam ante exposuimus quid hoc significet, derelictio tua, vel derelinquere, hoc est, defectio tua, quod scilicet dereliquisti Deum tuum: *et timor meus super te,* vel *in te non fuit.* Hic rursus propheta quasi digito scelera populi demonstrat. Loquutus est de aversionibus: sed nunc ponit defectionem, quod populus plane et aperte desciverit a vero Deo. Re-

tinebat quidem semper aliquem cultum in templo: sed quum tota religio vitiata esset multis superstitionibus, deinde quum nulla esset fides, nulla sinceritas: quum etiam miscerent vero Deo sua idola, hoc fuit plane a Deo ipso deficere, qui aemulus est sui honoris, quemadmodum dicitur in lege, neque admittit ullos rivales. Tenemus ergo nunc prophetae consilium. Iam dicit, *Cognosces quam malum sit et amarum.* Hoc ad poenas referri debet: sed continuat superiorem sententiam, nempe mala quae tunc patiebatur populus, non fortuito contingere, et quum premeretur multis acerbis doloribus, non procul quaerendam esse causam, quia scilicet haec amaritudo, et quidquid calamitatum erat fluebat ex impietate. *Cognosces ergo* ipsa mercede, ipsa experientia te convincet quid sit deficere a Deo, et dicit, *A Iehovah Deo tuo*, vel derelinquere Iehovam Deum tuum. Nam si Deus non patefecisset suam gratiam Israelitis, non fuisset tam detestabilis eorum perversitas: sed quum sensissent Deum sibi esse patrem, et quum tam liberaliter ipsos tractasset, quum dignatus fuisset foedus suum cum illis percutere, fuit inexcusabilis eorum malitia. Et postea persona mutatur, *Et non timorem meum super te fuisse*, subaudiendum est. Hic tandem propheta significat populum caruisse omni sensu pietatis. Nam per timorem Dei notatur reverentia. Scimus saepe labi homines errore, et circumveniri Satanae astutia, ita ut miserabiles sint quum sunt miseri. Sed propheta hic ostendit populum esse indignum omni venia. Quare? nullus enim fuit timor Dei in te, inquit: hoc est, non potes obiicere te fuisse deceptum, vel praetexere aliquem colorem, quo tegas tuam malitiam: apparet te impudenter et improbe fecisse, quum reliquisti Deum tuum, quia nullus erat apud te timor Dei. Et tandem subiicit, *Dicit Iehovah exercituum:* quibus verbis propheta conciliat plus autoritatis suae doctrinae. Erat enim haec sententia valde acerba populo: et poterant multi capita concutere, ut solebant. Scimus enim quanta fuerit pervicacia in plurimis. Ideo propheta hic palam affirmat se non esse autorem huius sententiae, sed praeconem duntaxat, et hanc sententiam esse profectam a Deo, et se nihil aliud loqui nisi quod Deus ipse iniunxit.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando tot beneficiis antehac nos prosequutus es, ex quo semel dignatus es nos amplecti tuo favore, ne obliti tantae tuae bonitatis abripiamur post Satanae blanditias, et figmenta nobis accersamus, quae tandem cedent in exitium nostrum, sed defixi in te perstemus: et sic quotidie te invocemus, et bibamus ex plenitudine tuae liberalitatis, ut interea etiam studeamus te ex animo colere, et glorificare nomen tuum, et ita testari nos totos tibi esse addictos, quemadmodum vere nos devinxisti, quum voluisti nos adoptare in filio tuo unigenito, Amen.

20. *Quia a saeculo confregi iugum tuum, disrupi vincula tua: et dixisti, Non serviam* (vel non transgrediar, est enim duplex lectio), *quia super omnem collem excelsum, et super omnem arborem frondosam tu discurristi meretrix.*

Quoniam apud Hebraeos duplex est lectio (quidam enim putant esse verbum עבר, alii עבד, ut est magna affinitas inter ד et ר) ideo etiam sensus elicitur diversus. Nam si legimus, non transibo, vel non transgrediar, ut sit verbum abad[1]), sensus erit, Quum ego disrupi iugum tuum, hoc est, liberavi te a tyrannide Aegyptiaca, tunc mihi dedisti fidem. Fuit enim tunc mutuus contractus inter Deum et Israelitas: quia sicuti illos recepit Deus in fidem suam, ut esset eorum quasi patronus: ita vicissim polliciti sunt se fore sub eius imperio. Si recipimus hanc lectionem, erit expostulatio, quasi Deus hic damnaret populum ingratitudinis et perfidiae. Sed videtur propheta aliud velle: et ideo mihi magis probatur altera lectio, non serviam. Sed interea repudio quod adducunt interpretes: nec dubito quin locus hic corruptus fuerit: quoniam invaluerat illa expositio, Non serviam idolis, et videbant qui praediti erant aliquo iudicio non quadrare hunc sensum, sed esse coactum, vel procul petitum, ideo fieri postest, quod mihi est probabile, ut hac ratione corrupta fuerit litera, ut loquuntur. Nam sic omnes exponunt, Dixisti non serviam idolis. Atqui hoc est nimis coactum. Ego autem potius existimo, Deum hic conqueri, quod libertas, quam populo suo dederat, conversa fuit in licentiam: et hoc optime convenit, quemadmodum patebit ex ipso contextu. *Quoniam a saeculo confregi*, inquit, *iugum tuum, et disrupi vincula tua, ideo dixisti* (nam ו hic debet resolvi in particulam illativam: Ideo dixisti) *Non serviam*, hoc est, quum deberes te mihi addicere, qui eram redemptor tuus, putasti partam esse tibi licentiam. Et causae etiam redditio optime convenit, *Quia super omnem collem excelsum, et subtus omnem arborem frondosam discurrebas meretrix.* Ostendit igitur Deus male collocatum fuisse beneficium redemptionis erga impios, qui abusi sunt sua conditione. Nam hinc factum est, ut se proiecerint ad omnem lasciviam. Si cui magis placeat diversa lectio, ego non contendam: et tunc sensus erit, Ego pridem excussi iugum tuum, et disrupi vincula tua: tu vero dixisti, hoc est, mihi pollicita es (nam de populo illo quasi de muliere loquitur, et ideo est femineum genus, et hoc

[1]) *Sic edd. lege* abar.

ideo fit quia Deus sustinet personam mariti erga populum illum: et quoties accusat populum defectionis, perinde agit atque maritus cum muliere impudica, quae sese prosternit adulteris). *Tu ergo, mihi dixeras,* hoc est, mihi pollicita fueras te non transituram, hoc est, tu promiseras te fore mihi fidelem, et dederas fidem mutuae castitatis. Hoc modo particula כי, quae causalis est apud Hebraeos, ponetur loco adversativae, ut aliis quibusdam locis: *Atqui super omnem collem excelsum, et subtus omnem arborem frondosam discurristi quemadmodum solent scorta,* quae sibi quaerunt conditiones. Sed quemadmodum iam dixi, mihi magis probatur, Deum hic expostulare cum populo, quod arripuerit gratiam libertatis in occasionem licentiae et lasciviae. Sic enim bene fluit contextus, et omnia membra inter se bene aptantur. Quod autem commemorat *Deus se rupisse vincula et iugum fregisse,* hoc quidam restringunt ad unicam redemptionem. Sed mihi non displicet quod alii afferunt, nempe prophetam loqui de multis liberationibus. Scimus enim non semel duntaxat populum eductum fuisse ex Aegypto, sed quum subinde oppressus fuit, porrectam illi fuisse manum. *Deus ergo a saeculo,* sed multis vicibus, *iugum populi excusserat,* quemadmodum satis apparet ex libro Iudicum. Quum ergo non esset liber populus nisi Dei beneficio, qui eum redemerat, nonne debuerat se addicere in obsequium redemptori? nam hac lege et fine redemptus fuerat populus a Deo, ut se totum illi consecraret. Deus ergo nunc ingratitudinem populi accusat, quod putaverit sic excussum sibi esse iugum, ut esset similis bestiae indomitae, quemadmodum postea videbimus. Quo mens prophetae familiarius nobis pateat, tenendum est quod docet Paulus sexto ad Romanos capite (v. 16 sq.), nempe dum servimus peccato, nos esse quodammodo manumissos a iustitia Dei. Vagamur enim post nostras libidines, et nullo fraeno cohibemur. Ubi autem Deus nos vere manumittit a misera illa servitute peccati, incipimus eius servi esse, et iustitiae. Liberi ergo a peccato, servi sumus iustitiae: hic est finis nostrae redemptionis. Sed multi convertunt gratiam Dei in occasionem licentiae, et se ita proiiciunt, ac si nulla esset lex vel regula pie et honeste vivendi. Hoc Deus conqueritur factum esse in populo israelitico: *Tu autem dixisti, non serviam:* haec est foeda ingratitudo, quod non reputasti primo loco me esse tuum redemptorem: deinde, hoc consilio me tam humaniter tecum egisse, ut meus esses. Nam qui redemptus est alterius beneficio, non est sui iuris. Populum illum Deus redemerat. Ergo redemptio hanc secum obligationem trahebat, ut populus se ultro subiiceret imperio Dei. *Tu ergo dixisti, Non serviam.* Ita Deus conqueritur male locatam fuisse gratiam in populo illo, quod abusus fuerit ad lasciviam sua libertate. Et ratio quae subiicitur melius sensum explicat. *Quia tu discurristi meretrix,* inquit, *super omnem collem excelsum, et subtus omnem arborem frondosam.* Scimus enim Israelitas, quoties deficere a cultu Dei contigit, habuisse loca illa sibi selecta, quasi maior esset religio super colles, et sub arboribus, quam alibi. Et hodie etiam idem contigit papistis. Nam devotio illa, hoc est, diabolicus furor quo rapiuntur ad loca illa, similis est, O hic locus erit devotior, in hoc erit maior religio. Sic etiam Israelitae. Nam putabant se propinquos esse coelo, ubi conscendebant super montes: putabant etiam se habere aliquod familiare colloquium cum Deo ubi latebant sub obscuris umbris. Et videmus etiam eadem stultitia fascinatos fuisse omnes profanos homines. Nam in collibus sibi fingebant Deum esse propiorem: et in fontibus, et sub umbris arborum putabant etiam aliquod esse secretum numen. Quoniam igitur illa superstitio diu grassata fuerat apud Israelitas, hic exprobrat illis Deus, *quod discurrerint.* Sed interea notanda est similitudo. Comparat enim eos scortis, quae excusso pudore huc et illuc discurrunt, non tantum quia ardent insana libidine, sed etiam quoniam feruntur sua avaritia. Dicit igitur, *Tu scortum discurristi per omnes colles excelsos, et subtus arbores frondosas:* quasi diceret, Hoc profeci te reducendo, ut putares tibi concessam esse effraenem licentiam. Hinc ergo factum est, ut lascivires post improbas tuas concupiscentias. Sequitur,

21. *Et ego plantavi te vineam electam* (vineam nobilem, vel exquisitam: hoc enim significat nomen שורק), *totam fidelem semen* (hoc est semen probum), *et quomodo conversa es mihi degenerationes vitis alienae?*

Hic confirmat Deus proximam sententiam. Damnavit enim Israelitas, quod proterve discurrerint post suas superstitiones, quum tamen in hunc finem essent redempti, ut regerentur Dei manu. Dicit igitur, *Ego te plantavi quasi vineam electam,* hoc est, quum te redemi ab hostibus, non permisi ut te ita prostitueres absque ulla temperantia, absque pudore. *Ego enim te plantavi quasi vineam electam.* Similitudo satis nota est, et frequenter occurrit. Deus enim saepe confert ecclesiam suam viti. Generaliter vocat suam haereditatem, sive fundum: sed quoniam in praediis excellunt vites (solent enim et pratis et agris praeferri), quoniam igitur pretiosissima haereditas est vitis, ideo quo testetur Deus quanti aestimet ecclesiam suam, potius nomen vitis elegit, quam nomen prati, vel agri, ubi de ipsa loquitur. Sic etiam hoc loco, Ego te non liberavi ex Aegypto, ut postea abiicerem tui curam, sed volui ut ageres radices, et esses tan-

pietatis vel amentiae prolapsi sunt superstitiosi, quin semper confessi fuerint aliquod esse supremum numen: sed simul miscebant deos minores: sic etiam Baalim apud illos erant, et patroni, ut papistae vocant suos divos, quia non audent suis figmentis tribuere nomina deorum. Talis igitur fuit cavillatio apud Iudaeos. Dicit, *Quomodo ergo excusas te non ambulasse post Baalim? vide*, inquit, *vias tuas, vide quid egeris in valle, et cognosce tandem quomodo te gesseris dromedaria velox.* Nam propheta non potuit satis exprimere furiosos illos impetus, qui regnabant tunc in populo, nisi conferret dromedariis. Quoniam autem sub femineo genere alloquitur populum, ideo etiam ponit dromedariam feminam. Vocari autem velocem non tantum propter celeritatem cursus interpretor, sed propter impetuosam libidinem, quemadmodum postea videbimus. Hic autem locus docet, ita obduruisse populum illum, ut impudenter repelleret omnes obiurgationes propheticas. Impietas palam nota erat: et tamen audebant semper obiicere suos praetextus, quasi immerito ipsos prophetae damnarent. Nec mirum est tantam fuisse contumaciam in veteri illo populo, quum hodie papistae non minus pervicaciter resistant clarae veritati. Nam etsi apparet quam crassa sit et turpis eorum idololatria, tamen putant se elapsos esse uno verbulo, quum dicunt statuas et picturas non esse idola: populum quidem israeliticum damnatum fuisse, quod sibi statuas fabricaverit: sed hoc ideo esse factum, quod propensus esset ad superstitionem. Ita deinde clamitant contra nos, et dicunt nos impie calumniari cultus illos, qui apud ipsos recepti sunt. Videmus, et pueri etiam intelligunt, ut in papatu nullum genus superstitionis non grassetur: et tamen volunt videri esse immunes et puri ab omni culpa. Idem etiam factum olim fuit. Et quoniam manebat templum, et illic populus offerebat sacrificia, et manebat aliqua species pietatis, quoties prophetae coarguebant impias corruptelas, quae permixtae erant, et quae vitiabant purum Dei cultum, et erant quasi adulteria, quemadmodum passim loquuntur: Quid? Annon colimus Deum? Hanc igitur contumaciam nunc propheta refellit, ac subiicit, *Quomodo audes dicere, non sum polluta? et non ambulavi post Baalim?* sicuti hodie papistae dicunt, An non credimus in unum Deum? An fingimus diversos deos? atqui spoliant Deum omni virtute, et lacerant eum in mille frusta. Et tamen meretricio suo ore et fronte ferrea nobis obiectant se unum Deum colere. Sic ergo etiam Iudaei. Sed propheta hic coarguit stolidam illam vanitatem, *Vide*, inquit, *vias tuas in valle: vide quid egeris tu dromedaria velox.* Quoniam rationibus vinci non poterant, tanta erat illorum pervicacia: ideo comparat eos feris bestiis, Vos estis, inquit, quasi lascivae dromedariae, quas rapit sua libido, ut obliviscantur rerum omnium, ubi sequuntur vias suas. Sequitur,

24. *Onager* (sed adhuc retinet femineum genus), *femina igitur onagri assueta deserto, in appetitu animae suae* (hoc est, pro desiderio, vel cupidine animae suae), *colligens ventum occasionis suae* (vel occursus sui), *quis inde reducet eam? Quisquis persequitur eam non fatigabitur, in mense suo inveniet eam.*

Sicuti vocavit Ieremias populum dromedariam, ita nunc vocat asinum sylvestrem: Tu, inquit, et dromedaria es, et asina sylvestris. Nam si asina sylvestris collegerit *ventum pro desiderio animae suae*, hoc est, si pleno anhelitu appetiverit, et collegerit ventum occasionis suae, vel occursus sui fortuiti (nam voluit hac voce exprimere, nullam esse electionem, vel nullum iudicium, vel modum in bestiis illis), *ubi* ergo *collegerit ventum quocunque tulit fortuitus eventus, nemo poterit eam revocare a violento impetu: et qui eam persequetur, frustra se fatigaret, donec reperiat eam in mense suo.* His verbis significat propheta indomitum esse populi furorem, nec posse ullis modis cohiberi: quemadmodum asina sylvestris non potest cicurari, neque exuere suam feritatem, praesertim ubi collegit ventum. Nam si esset inclusa, adhuc possent claustra aliquid valere, ut non ita impetuose rueret: verum si asina sylvestris habeat cursum suum liberum per montes et sylvas, ubi collegit ventum, et collegit pro desiderio animae suae, hoc est, ubi poterit vagari huc et illuc, et nullum est obstaculum, quin discurrat in omnes partes: ubi igitur tanta est libertas permissa feris bestiis, ut ventum colligant, et ventum occasionis (vocatur ventus occasionis fortuiti eventus) quasi diceret propheta, nullam esse rationem in feris illis bestiis, neque etiam sibi statuere ullum modum. Si quis viam ingrediatur, inquiret quantum itineris possit conficere die uno, et fugiet lassitudinem, ac praeveniet quantum poterit: deinde postquam praescripserit sibi mensuram itineris, quaeret hospitium: tunc etiam de recta via sciscitabitur. Alius est impetus in feris bestiis. Nam ubi inceperunt currere, non eunt vel Lugdunum, vel Lausannam, sed proiiciunt se caeco furore. Deinde, etiam si fatigatae sint, non desinunt tamen pergere in cursu suo: libido enim eas rapit. Nunc tenemus consilium prophetae. Iam subiicit, *Quis revocabit eam?* quasi diceret, populum non posse retineri, vel reduci ad aliquam mediocritatem, quia scilicet occupat omnes eius sensus illa feritas, imo potius amentia. Postea sequitur, *Non est quod quisquam se fatiget, reperietur tandem in mense suo.* Consentiunt omnes interpretes hic mensem accipi pro tempore partui vicino:

ardore impiae cupiditatis sic abreptus fuerit, ut sitim sibi ultro accerseret, nempe longis itineribus. Quoniam ergo nihil aliud poscebat Deus a populo, nisi ut sibi consuleret, duplicatur crimen, quod noluerit tam salubri consilio obtemperare. Quemadmodum dixi, potuit in medium efferri probabilis excusatio, si Deus aliquid durius vel asperius exegisset a populo illo. Sed quum blande et suaviter fovere paratus fuerit in optima quiete, nihil potuit esse residuum excusationis. Et ideo sequitur, *Dixisti: Desperatum est: Non.* Hic ex altera parte ostendit propheta quam fuerit contumax ille populus, qui proterve reiecit tam amicas et blandas admonitiones. Primo dicunt, Actum vel *desperatum est* (nam יאש significat desperare, inde passivum) *Desperatum est:* nisi placeat vertere, Fatigatio est: quod etiam non male conveniet, hoc sensu: Satis superque me temere vexavi, ut lassitudo ipsa quiescere suadeat. *Non*, concise loquitur propheta, quo melius exprimat praefractos mores illius populi. Quum dicit *esse desperatum,* perinde est ac si procul repelleret omnes exhortationes. Postea adiungit, *Non fiet.* Nullum verbum hic ponitur, sed ecliptica oratio plus habet efficaciae, quemadmodum dixi, ad exprimendam ferociam illius populi. Alio sensu expostulat Isaias cap. 57 (v. 10) quod non dixerint, Desperatum est, et videntur inter se pugnare Isaias et Ieremias. Nam hic noster propheta obiurgat populum, quia dixerat, *Desperatum* est: Isaias aut, quia non dixerit. Sed ubi praecise hoc loco respondent Iudaei, *Desperatum esse,* intelligunt prophetas ludere operam, quoniam ipsis decretum sit persequi ad extremum quod coeperunt. Ergo in hoc verbo *Desperatum est,* notatur ultima pertinacia populi, quoniam nullam spem resipiscentiae superesse ostendit, quum palam, et sine ulla ambage dicit rem esse peractam. Isaias autem populum obiurgat, quoniam non dixerit esse desperatum, hoc est, quoniam non agnoverit longo usu se convictum esse sultitiae. Nam quum in Aegyptum saepe cursitassent, postea in Assyriam, Dominus re ipsa docuerat, quam essent male consulti: debebant igitur ex re ipsa colligere, Dominum frustrari ipsos, ut resipiscerent. Merito itaque Isaias dicit populum nimis stupidum esse, quod pergat semper caeca obstinatione, et non sentiat Deum quodammodo opponere multa obstacula, ut cogeret ipsos retrocedere, et abiicere vanas illas spes, quibus se ipsos deceperant. Nunc videmus optimum esse consensum inter duos prophetas, quamvis loquendi ratio sit diversa. Ieremias ergo hic populum inducit praecisis verbis loquentem, ut declaret suam pervicaciam. *Desperatum est*, hoc est, Vos prophetae non cessatis nobis aures obtundere, sed vanus est atque irritus labor vester: hoc enim nobis est semel decretum, neque poterimus unquam revocari. Quid autem Isaias? invehitur in populi dementiam, quod toties deceptus tam ab Aegyptiis quam ab Assyriis, non tamen sentiret se talibus experimentis quasi reduci in viam, et nimis pertinax esset in pravis suis consiliis. Quantum attinet ad locum praesentem, tenemus quid velit propheta, nempe Deum blande hortatum fuisse Iudaeos, ut quiescerent freti suo auxilio: ipsos autem non tantum fuisse dura cervice et obstipa, sed etiam proterve respuisse beneficium illud sibi oblatum. Iam sequitur, *Nam dilexi alienos, et post illos proficiscar.* Hic populi crimen exaggerat, quod scilicet addixerit se diis extraneis. Et retinet illam similitudinem, de qua prius dictum fuit. Sicuti enim Deus populum illum in fidem suam susceperat, ita mutua erat obligatio populi, ut erant quasi sacro vinculo utrinque coniuncti: quemadmodum ubi vir fidem dedit uxori, ipsa vicissim marito suo lege coniugii devicta est. Hic ergo prosequitur Ieremias illam similitudinem, ac dicit populum illum similem fuisse improbissimo scorto, quoniam mariti vocem non audierit, quum tamen sponte cuperet se reconciliare. Oportet autem prorsus esse desperatam mulierem, quae maritum suum respuit, qui tamen paratus est cum ipsa redire in gratiam, et ignoscere quidquid peccavit. Ostendit ergo propheta in hoc populo tantam fuisse, et tam deploratam impietatem, ut clausas aures habuerit Deo amice hortanti ad poenitentiam: deinde sine pudore iactaverit se velle colere idola et figmenta, reiecto vero et unico Deo. Sequitur,

26. *Sicut pudor* (vel probrum) *furis, quum deprehensus est, ita pudefacti sunt domus Israel, reges eorum, principes eorum et sacerdotes eorum et prophetae eorum.*

Alii vertunt in tempore futuro, Ita pudefient domus Israel: et existimant prophetam hic loqui de poena, quae adhuc impendebat populo: sed simpliciter interpretor verba ut sonant, nempe impietatem illius populi ita crassam esse, ut non opus sit subtiliter eam coargui, quoniam sit fere palpabilis. Comparat igitur propheta Iudaeos furibus manifestis: quasi diceret hypocritas in populo illo nihil consequi suis cavillis et tergiversationibus, quoniam in medio posita sit ipsorum impietas: quemadmodum si fur deprehensus fuerit, non poterit negare, neque occultare scelus suum. Dicit igitur ipsos esse deprehensos ἐπ' αὐτοφώρῳ, quemadmodum dicunt, hoc est, ita esse conspicua ipsorum flagitia, ut quidquid obiectent, non tamen possint sese purgare, quin turpitudo ipsorum nota sit omnibus. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Antea vidimus populum abusum fuisse multis excusationibus: sed hoc loco ostendit Ieremias ipsos nihil aliud consequi tergiversando, nisi quod magis ac magis

detegunt suam impudentiam, quum eorum improbitas sit in omnium conspectu, hoc est, sit ita manifesta, ut nullis coloribus possint eam tegere. Nec tantum de vulgo ipso loquitur, *sed reges, et proceres, et sacerdotes, et prophetas* accusat: quasi diceret a minimo usque ad maximum omnes ita esse corruptos, ut abiecto omni pudore, prae se tulerint manifestum et crassum Dei contemptum, ubi scilicet sequuti sunt sua figmenta, et superstitiones. Et tamen dubium non est, quin multis exceptionibus conati fuerint Iudaei se defendere: sed Deus hic discutit omnes illas fallacias, quibus putabant sua flagitia posse tegi: et dicit nihilominus esse fures manifestos. Caeterum quod propheta ante dixerat, Iudaeos aliter loquutos esse, et nunc traducit eorum impudentiam: haec inter se non discrepant, quoad sensum. Negabant Iudaei se esse apostatas, vel perfidos, vel deseruisse cultum Dei: negabant verbis, sed ubi nunc propheta producit in medium ipsorum impudentiam, non agit amplius de verbis. Habebant enim fallaces suos praetextus, quemadmodum ante dictum fuit: sed rem ipsam propheta nunc sumit, et dicit eos improbe et pervicaciter Deo resistere, ita ut eorum desperata sit malitia et obstinatio. Nunc sequitur,

27. *Dicentes ligno, Pater meus tu* (hoc est, tu es pater meus), *et lapidi, Tu genuisti me* (si legamus per י: si autem per ו: tu genuisti nos), *quia verterunt mihi cervicem* (dorsum alii vertunt, vel posteriora), *et non faciem: In tempore autem calamitatis suae dicent* (hoc est, dicunt), *Surge, et serva nos.*

28. *Et ubi sunt dii tui, quos fecisti tibi? Surgant an servent te tempore mali tui* (hoc est afflictionis tuae, sicuti prius), *quia secundum numerum urbium tuarum fuerunt dii tui Iehudah.*

Hic iam confirmat propheta quod prius dixerat de obstinata populi malitia. Ostendit igitur se non frustra dixisse nimis crassa esse ipsorum scelera, nec posse ullis cavillis excusari. *Dicunt enim*, inquit, *ligno, Tu es pater meus, et lapidi, Tu genuisti me.* His verbis intelligit propheta idololatriam ita fuisse grassatam in populo illo, ut palam transferrent veri Dei honorem ad statuas suas, sive ligneas, sive lapideas. Caeterum hic propheta designat quod maxime detestabile est in idololatria, nempe ubi transfertur honor Dei ad statuas, non tantum quoad externam caeremoniam, ubi scilicet genua flectuntur coram statuis, sed ubi salus expetitur ab ipsis. Et hoc diligenter notandum est: nam papistae hodie etiam si se prosternant coram suis picturis et statuis: tamen ubi premuntur, non agnoscunt hunc fontem idololatriae. Dicunt se colere statuas, non latria, quemadmodum loquuntur, sed tantum dulia, hoc est servitute, non autem cultu. Putant hoc modo se esse elapsos. Sed interea ut demus quidquid afferunt, tamen non poterunt negare se vertere preces, et vota dirigere ad statuas. Quum ergo salutem postulant ab ipsis statuis, quidquid postea cavillentur, penitus nugatorium est. Nam prophetae non damnant externum gestum, vel genuflexionem, vel alios ritus caeremoniales, quemadmodum loquuntur, ubi idololatras accusant. Quid igitur? nempe *quod dicunt statuis, Tu es pater meus*, hoc est, quod affigunt virtutem Dei statuis vel ligneis, vel lapideis. Certum quidem est, Iudaeos nunquam demersos fuisse in tanto stupore, ut disertis verbis profiterentur deos lapideos, vel ligneos esse sibi pares, neque ita loquuti sunt. Nec tamen calumniatur eos propheta, quum hunc sermonem illis adscribit: sed quemadmodum ex aliis locis satis clare patet, prophetae potius expendunt affectum quam verba. Nam Iudaei, quum se prosternerent coram statuis, idem agebant quod hodie papistas agere videmus. Dicebant se colere unum Deum, et ab ipso salutem petere: sed interea putabant virtutem Dei inclusam esse in illis statuis. Ideo dicebant, *Tu es pater meus, tu me genuisti:* ita etiam hodie papistae. Si quis se prosternat coram statua Catarinae, vel Christophori, dicet Pater noster: si volet hoc excusare, dicet fieri in honorem unius Dei. Sed ita absque iudicio ad statuam unam, deinde ad alteram transcurris: tu interea demurmuras Pater noster. Et minime dubium est quin hodie sit crassior superstitio in papatu, quam tunc fuerit apud Iudaeos. Atque ut hoc sileatur de papistis, quod scilicet demurmurant suum illud Pater noster coram statuis quibuslibet: tamen dum convertunt vota sua ad statuas, non dubium est, quin affigant illic Dei virtutem. Hoc igitur nunc tenendum est, non tantum damnari Iudaeos, quoniam suffitum fecerint idolis, vel sacrificia obtulerint, sed quia transtulerint gloriam Dei ad statuas suas, quum scilicet peterent illinc salutem. Quanquam autem hoc non fiebat apertis verbis, propheta hic producit in medium perversos eorum affectus, quod scilicet non erexerint mentes et sensus suos sursum ad Deum, sed ita conversi fuerint ad statuas. Postea sequitur, *Verterunt mihi cervicem et non faciem*, inquit. Deus his verbis iterum confirmat quod prius dixit, nempe apostasiam illam, vel defectionem fuisse magis apertam, quam ut posset fucari ullis coloribus. Postea addit, *Tamen* (nam copula ו hic debet resolvi in adversativam, tamen) *in tempore afflictionis suae dicent, Surge et serva nos.* Deus hic conqueritur, Iudaeos nimis perperam abuti sua facilitate, quod scilicet ad ipsum accurrant, ubi cogit eos gravior aliqua necessitas: Quid mihi vobiscum, inquit? vos addicti estis vestris idolis: vocatis illa patres vestros, et adscribitis illis salutis vestrae

gloriam, nempe dum res vobis sunt pacatae: ubi autem idola vestra in tempore non succurrunt, tunc ad me reditis, *Surge, et serva nos:* sed quamdiu idola vobis sunt patres, et inde salutem speratis: iam nihil mihi est negotii vobiscum: contenti estote vestris idolis, et me sinite quoniam ego a vobis sum desertus. Et ideo subiicit, *Ubi dii vestri?* inquit. Hic Deus subsannat perversam illam fiduciam, qua se fallebant Iudaei: *Ubi sunt dii vestri quos vobis fecistis? Surgant, videamus an vobis opitulentur in tempore afflictionis vestrae.* Nunc tenemus prophetae mentem. Ostendit enim populum nimis praepostere agere, ubi colit idola rebus securis: et postea vult Deum sibi habere obstrictum: atqui abnegat Deum verum, ubi deficit ad idola. Ostendit igitur nihil ipsis auxilii sperandum esse a vero Deo, quoniam spoliaverint ipsum propria virtute, ubi sibi idola fabricarunt. Nam semper retinendum est quod dixit, falsos deos habitos fuisse pro patribus et autoribus salutis a populo illo. Idem hodie fieri certum est in papatu: nam habent suos patronos: ubi autem sentiunt se nihil proficere stultis superstitionibus, postea vellent Deum sibi opitulari, et tamen nihil residuum illi faciunt: quoniam postquam rapuerunt illi omnes partes suae gloriae, et partiti sunt quasi spolia inter sanctos mortuos, tunc tamen vellent Deum sibi esse auxiliatorem. Sed videmus quid respondeat Deus ipse, *Ubi dii tui?* Hic autem est huius doctrinae usus, non esse exspectandum, donec re ipsa et ultima desperatione cogamur agnoscere lusoriam fuisse nostram operam, ubi opem speravimus, et precati sumus ab idolis, sed recta veniendum esse ad Deum ipsum, ut nobis opituletur in necessitate. Amplificat Deus illum sarcasmon, hoc est illam derisionem, qua usus est, *Ubi sunt dii tui? Surgant nunc, ut opitulentur tibi:* hoc est, vires suas experiantur an poterunt te iuvare. *Secundum numerum urbium tuarum fuerunt dii tui Iehudah,* hoc est, quoniam non fuit contentus populus uno Deo, unaquaeque urbs sibi patronum elegit. Quum ergo innumera deorum turba apud vos invocetur, qui fit ut non succurrant vobis? Videmus ergo hic acerbe perstringi populi diffidentiam, quia non acquieverat in solo Deo: sed voluerat sibi accersere deos innumeros: quum multae essent urbes in tribu Iehudah, totidem erant patroni. Unus Deus poterat in solidum illis sufficere, et poterat afferre plenam salutem, quoties opus esset: spreverunt unum Deum. Et singulae urbes fabricatae sunt sibi varios deos. *Veniant,* inquit, quandoquidem in illa multitudine confisi estis, *Surgant nunc, ut vobis succurrant:* nam ego, quia unus sum, a vobis contemnor. Nunc ergo tenemus etiam in hac parte prophetae consilium. Postea sequitur,

29. *Cur litigatis mecum omnes impie agentes in me?* (vel perfide) *dicit Iehovah.*

Concludit Ieremias superiorem doctrinam. Dicit enim Iudaeos nihil lucrari, dum excipiunt adversus Deum, se esse innoxios, et putant verbis posse effugere illius iudicium, nec tantum id faciunt, sed etiam prosiliunt eo impudentiae, ut Deum ipsum provocent, et velint reum facere. Uno autem verbo respondet Deus, ipsos esse perfidos. Summa igitur est, Iudaeos sibi male consulere, dum ita animos suos obdurant ad pertinaciam, quia convictos Deus tenebit impietatis, ut frustra hoc vel illud in medium afferant, excusationis causa. Est autem hic locus notatu dignus: scimus enim quam proclives natura simus ad hypocrisin. Ubi autem Deus nos ad tribunal suum citat, vix centesimus quisque est, qui agnoscat suum reatum, et se humiliando deprecetur veniam: sed maior pars obstrepit, imo fere omnes obmurmurant adversus Deum: postea colligunt etiam maiores spiritus, et superbe audent provocare Deum, et lacessere. Quum ergo ita in nobis regnet hypocrisis, et penitus infixa sit omnium fere cordibus: deinde quum hypocrisis generet impudentiam et superbiam adversus Deum: teneamus quod hic dicit propheta, nempe quicunque adversus ipsum disceptant nihil consequi suis excusationibus, quoniam tandem deteget ipsorum defectionem et perfidiam. Sequitur postea,

30. *Frustra* (in vanum) *castigavi filios tuos, correctionem non receperunt: voravit gladius vester prophetas vestros quasi leo vastator.*

Quidam ita exponunt principium versus, quod Deus castigaverit Iudaeos propter vanitatem, quoniam assueti erant mendaciis. Sed non respondet posterius membrum. Non dubium igitur est, quin Deus hic expostulet cum Iudaeis, quoniam ipsos conatus fuerit reducere in viam, et expertus fuerit esse prorsus indomitos: quemadmodum eadem fere expostulatio legitur apud Isaiam primo capite (v. 6), Frustra, inquit, castigavi vos: a planta pedis usque ad verticem capitis nulla est sanitas. Illic ostendit Deus se expertum esse omnia remedia, sed ut Iudaei praefracto erant ingenio, incurabiles fuisse eorum morbos. Idem nunc argumentum tractat Ieremias: et hoc modo iterum exaggerat Deus malitiam populi, quum testatur non tantum verbis se tentasse an essent dociles, sed etiam ferulis et castigationibus: verum utrumque laborem fuisse vanum. Nuper loquutus est de doctrina, Prohibe pedem tuum a discalceatione, et guttur tuum a siti. Hortati igitur fuerant prophetae Iudaeos, mandato Dei, ut quiescerent: doctrina fuerat ipsis inutilis et infructuosa. Iam adiungit Deus se etiam alio modo

tentasse an possent revocari ad sanam mentem: sed hoc etiam fuisse inutile et irritum. *Frustra* ergo *vos castigavi*, inquit, *quoniam correctionem amplexi non estis.* Sed loquitur de filiis, ut ostendat totum populum fuisse indocilem. Nam quamvis cupiditates magis ebulliant in aetate iuvenili, non tamen tanta est pervicacia, quanta in senibus apparet. Nam qui tota vita obduruit ad contemptum Dei, vix poterit unquam sanari ac ullam correctionem admittere: senectus enim per se est morosa, et difficilis, et senes etiam putant quodammodo sibi fieri iniuriam, dum obiurgantur. Ubi autem tanta est petulantia et obstinatio in ipsis adolescentibus, ut respuant omnem correctionem, hoc est magis prodigiosum. Propheta igitur ostendit nihil sanum vel sincerum fuisse in populo illo, quum filii etiam respuerint disciplinam. Nunc ergo tenemus eius consilium, nempe quoniam Deus prophetas suos miserat, et nihil profuerat ipsorum labor, iam ostendit non tantum surdas fuisse aures populi ad sanam doctrinam, sed fuisse rigido collo et indomabili, quoniam studuerat illos ferulis corrigere: et tamen nihil etiam hoc modo profecit. Sequitur, *gladium ipsorum vorasse prophetas.* Sed non possem nunc absolvere.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando quotidie nos paterna indulgentia ad te invitas, ne obdurescamus ad sanctas tuas et salubres etiam admonitiones: deinde si quando etiam ferulis nos castigas, ne rigido collo contra te obdurescamus, sed discamus nos placide verbo tuo subiicere, ac recipiamus tuam disciplinam, et ita proficiamus utroque modo, ne subiiciamur extremo tuo iudicio quod denuntias obstinatis: sed potius viam aperiamus paternae tuae clementiae, quo scilicet nos humaniter tractes, usque dum nos recipias in beatam illam quietem, quae nobis reposita est in coelo per Iesum Christum dominum nostrum, Amen.

Postrema lectione conquestus est Deus se operam lusisse in castigandis filiis Israel, quia prorsus essent indomito et praefracto ingenio, nec capaces disciplinae: Ergo, inquit, frustra conatus sum poenis eos revocare in viam. Nunc autem exaggerat crimen illud contumaciae, quod non tantum respuerint sanam doctrinam, sed fuderint sanguinem innoxium, et persequuti sint prophetas tanquam hostes, qui tamen missi erant divinitus, ut consulerent eorum saluti. Hic ergo Deus condemnat eos tam pervicaciae quam crudelitatis. Dicit enim se non fuisse adeptum quod volebat, nempe ut resipiscerent: deinde non fuisse tantum praefractos et indomitos, sed etiam saeviisse in ipsos prophetas, et scimus Ierosolymam fuisse carnificinam, ubi iugulati sunt multi prophetae. Hoc quidam exponunt de falsis doctoribus, quasi diceret propheta, imputandum esse sceleribus populi, quod prophetae iustas poenas dederint, quoniam falsi erant ac mendaces: et insistunt in voce una, nempe quia vocantur ipsorum prophetae: ideo dicit Hieronymus prophetas vestros, non meos: ac si Deus negaret mandatum ullum se illis dedisse. Sed hoc nimis est coactum. Tenendum igitur est quod dixi, nempe quum vellet Deus mederi populi sui vitiis, prophetas, qui salutis ministri erant, fuisse crudeliter a populo ipso occisos: et optime huic expositioni quadrat similitudo quae sequitur, *Quasi leo vastator.* Dicit enim Deus perinde saeviisse Iudaeos contra prophetas, ac si ingressi essent in aliquam sylvam plenam leonibus. Nunc sequitur,

31. *Generatio, vos videte verbum Iehovae, an desertum fui Israel? an terra caliginis? Quare dixerunt populus meus* (hoc est, dixit, sed plurali utitur, quia est nomen collectivum), *dominati sumus* (alii recessimus), *non veniemus amplius ad te?*

Non dubium est, quin personam admirantis suscipiat propheta, quo magis detestabile reddat crimen populi. Nam quasi attonitus dicit, *Generatio.* Nomen דור, quemadmodum satis notum est, significat aetatem. Perinde igitur est ac si dixisset, Ad quod tempus recidimus? vel quo saeculo, vel qua aetate nunc vivimus? Nunc ergo tenemus vim huius vocis. Postea adiungit, *Vos videte sermonem Domini.* Videtur hoc esse improprie dictum. Nam debuerat potius dicere, Attendite, vel auscultate, vel audite. Iubet ipsos videre, sed optime convenit haec loquutio: neque enim hic requirit a populo audientiam sed potius defert cognitionem: quasi diceret, Vos ipsi perspicite quale hoc sit quod Dominus pronuntiat, et emphatice etiam ponitur particula אתם, *vos ipsi*, inquit. Nam merito poterant damnari Iudaei a cunctis gentibus, si adducti fuissent in iudicium. Sed propheta ostendit quamlibet caeci sint, tamen posse oculis suis conspicere quod Dominus dicit. Non agitur hic de doctrina, sed de re ipsa: quasi diceret, Dominus per me vobiscum expostulat, etiam si nulli adsint testes: nemo iudex, vel arbiter, vos ipsi potestis cognoscere rem totam. Videmus ergo quam apte loquutus sit propheta, quum iuberet ipsos *videre sermonem Iehovae:* nam postea subiicit, *An desertum fui Israel?* ubi constituit Iudaeos ipsos huius causae arbitros ac iudices, an non experti sint Dei beneficentiam, ac deseruerint ipsum, quemadmodum ante conquestus est, quum tamen esset fons aquae vivae, et foderint sibi cisternas perforatas. Itaque dicit, Unde factum est, ut a me discesseritis? an frustra vobis promisi me fore liberalem et beneficum? an vos frustratus

sum, aut vestram exspectationem, quamdiu me coluistis? quum igitur vobis non fuerim terra sterilis, aut caliginosa, nempe quae non fruetur solis calore: sed quum tanta ubertas bonorum semper in me reperta fuerit, qui factum est ut ita a me discesseritis? Postea adiungit aliud crimen, *Quare dixit populus meus, dominamur?* Verbum רדנו varie exponunt interpretes: nam quidam deducunt a ירד, quod est descendere, et putant Iod primam literam absconditam esse sub puncto magno. Sed ipsi quoque inter se variant, nam alii hoc referunt ad calamitates, quibus afflicti erant Iudaei: alii autem ad defectionem ipsam. Sic ergo priores exponunt, Descendimus, hoc est, oppressi sumus miseriis: quid ergo nunc proficiemus invocando Deo, quando res nostrae prorsus sunt perditae? alii diversum sensum eliciunt: Recessimus, hoc est, non est quod prophetae nobis iam aures obtundant suis clamoribus: hoc enim semel nobis decretum est, nunquam redire ad Deum: abnegavimus eum semel, valeat ipse, et facessat cum suis exhortationibus quia non dabimus eis locum. Utrique sentiunt esse vocem desperationis. Sed videmus in quo differant, nempe quoniam alii hoc descendere accipiunt de calamitatibus populi: alii autem accipiunt de ipsa perfidia, quod scilicet semel vale dixissent Deo, neque vellent quidquam amplius sibi cum ipso esse commune, alii autem propius accedunt ad rationem grammaticae. Nam רדה et רוד significat dominari. Ego igitur potius eorum sententiam amplector, qui vertunt, *Nos dominamur*. Quod autem quidam volunt passivum esse verbum, nescio qua ratione adducti ita tradant. Dilutum etiam aliorum commentum, Nobis sunt reges et consiliarii. Sed potius existimo vocem esse superbiae, et vanae gloriationis, quod scilicet Iudaei se reges esse existiment, quemadmodum etiam idem Paulus exprobrat Corinthiis (1. Cor. 4, 8): Vos divites estis, et sine nobis regnatis, et utinam regnetis: nam Corinthii inflati pravo fastu propter urbis opulentiam, spernebant evangelii simplicitatem: expetebant argutias, et addicti erant rebus novis. Paulus ergo dum videt contemni apud ipsos Dei gratiam, ironice exagitat quod iam divites et reges sine ipso esse velint, cui tamen omnia debebant. Idem nunc vitium reprehendit Ieremias in populo suo, *Nos dominamur neque veniemus ad te:* quasi diceret, Hactenus vestra felicitas a me profecta est. Nam quidquid fuistis, et quidquid vobis datum est, debuit mihi adscribi, ac meae beneficentiae: Iam autem sine me (Deus enim ipse loquitur) vos estis reges: sed quo iure, vel titulo? et quid vobis est proprium? *Quare*, ergo *dixit populus meus, Non veniemus amplius ad te?* Nunc tenuimus genuinum prophetae sensum. Quantum ad rem ipsam primo loco, sicuti iam dixi, quodammodo obstupescit ad populi malitiam, ac si esset aliquod portentum: ideo exclamat, *O generatio*, quasi diceret incredibile esse quod videt. Postea adiungit, *Videte ipsi sermonem Iehovae.* Hoc longe fuit gravius, quam si eos citasset ad Dei tribunal. Nam hoc modo ostendit nimis crassam esse eorum malitiam, quod sine causa, imo sine ullo praetextu, et absque pudore ita Deum abnegassent, qui tam liberalem erga ipsos se praestiterat. Interea oblique ipsos perstringit, quod iam nullus sit ipsos docendi locus. Iubet igitur ipsos rem ipsam oculis perspicere, quia surdi sint, vel quia aures habeant clausas et obturatas ad omnem doctrinam. Nam ab ipso sermone ad rem ipsam revocat eos, quemadmodum diximus: et hoc interpretes non viderunt. Iam sequitur illa exprobratio, *Quod Deus non fuerit illis desertum*, sed, quemadmodum docuit ante propheta, profluxerit ab ipso omnis bonorum copia ad satietatem usque. Quum ergo Deus ipsos locupletasset sua benedictione, hinc crimen magis augetur, quod ipsum deseruerint. Iam in postrema parte versus Deus expostulat de ipsorum ingratitudine, quod putent se dominari. Nam regale quidem erant sacerdotium, sed Dei beneficio: non regnabant suo iure, non regnabant quod adepti essent imperium marte suo, vel industria, aut propria virtute, aut etiam felicitate: unde igitur? precario duntaxat. Quum ergo reges essent, modo subiicerent se summo regi, volebant separatim regnare, hoc est, pro sua libidine: et ita calcabant pedibus Dei gratiam. Hanc igitur pravitatem in ipsis accusat propheta. Et eodem etiam spectat clausula versus, *Non veniemus amplius ad te*, quasi non egerent auxilio Dei, quoniam putabant sibi suppetere quidquid ad statum suum fulciendum opus erat. Quum ergo ita turgerent pravo fastu, spernebant Dei gratiam, quasi non opus esset alieno subsidio. Sequitur,

32. *An obliviscetur puella ornamenti sui? sponsa ligaminum suorum?* (ad verbum: alii vertunt, murenulas, alii torques: sed nomen hoc deducitur a קשר, quod est ligare. Apud nos possemus vertere *tressures*, proprie) *populus autem meus* (nam Vau debet resolvi in adversativam particulam), *oblitus est mei diebus innumeris* (quibus non est numerus, ad verbum).

Hic confirmat Deus proximam sententiam, et pudorem vult incutere populo suo, quod minoris fuerit aestimatus, quam soleant puellae aestimare mundum suum muliebrem. Nam certe monilia virginum sunt merae nugae: et tamen videmus ita rapi puellas stulta cupiditate, ut non minoris faciant sua monilia, et nugas illas, quam propriam vitam. Quid ergo hoc sibi vult, inquit Deus, *quod populus meus oblitus est mei?* an reperietur tale aliquod ornamentum? an inter margaritas, et pretiosissimos

quosque lapillos reperietur quod mecum possit conferri? Hac igitur similitudine ostendit Deus, quam perverso ingenio fuerint Iudaei, quum ita abiecerint bonum illud inaestimabile, nempe habere Deum patrem, et florere sub eius regno. Nihil enim ipsis ad beatam vitam defuerat, quamdiu se reddiderant capaces paterni favoris, quo Deus ipsos complexus fuerat, et volebat ad finem usque prosequi. Quum ergo Deum experti essent tam beneficum, nonne oportuit esse plus quam amentes, qui ita abiecerint sponte eius gratiam? quum tamen puellae soleant mordicus affixos habere sensus omnes suis nugis, quae nullius sunt pretii. Sed propheta consulto hac similitudine usus est, ut sibi faceret transitum ad proximam sententiam. Volebat enim Iudaeos conferre mulieribus adulteris quae, dum feruntur effraeni sua libidine, rapiuntur post suos vagos amores. Ergo quum vellet obiicere hoc crimen Iudaeis, ex professo loquutus est de monilibus virginum, et ideo sequitur,

33. *Cur bonificas* (id est, paras, concinnas) *vias tuas ad quaerendum amorem? itaque etiam pravitates docuisti in viis tuis.*

Varie exponitur hic versus. Sed simpliciter intelligit propheta Iudaeos similes esse mulieribus lascivis: quae non tantum maritos suos domi contemnunt, sed discursant huc atque illuc: deinde fucant facies suas, et accersunt sibi multas illecebras impudicitiae. Dicit ergo Iudaeos ita fecisse: et hoc vocat *bonificare vias suas.* Nam hoc verbum apud Hebraeos late patet: accipitur enim pro parare, pro conciliare gratiam. Sed hic tantundem valet ac si dixisset propheta, Cur te ipsam fucas ac pingis, quemadmodum solent meretrices, quae ut alliciant stultos iuvenes, et inflamment eorum libidinem, multis artificiis utuntur? cur ergo tantum sumis laborem ad meretricium quaestum? Videbimus quorsum hoc dicat in fine capitis: nam obiiciet illis Assyrios et Aegyptios. Est autem haec trita doctrina apud prophetas, conferre scilicet amatoribus populos illos, quoniam Iudaei, quum deberent penitus affixi esse Deo (quemadmodum mulier casta non convertit oculos huc et illuc, neque vagatur, sed respicit solum maritum), tamen nunc putabant sibi ab Assyriis petendam salutem esse, nunc autem confugiebant ad Aegyptios. Hanc ergo pravitatem nunc in ipsis accusat propheta: et ideo metaphorice loquitur de ipsis tanquam de persona mulieris adulterae, quae marito suo spreto vagatur post quoslibet, et quaerit sibi adulteros et stultos adolescentes omnibus locis, et est exposita omnium libidini. Nunc tenemus prophetae sensum. Quantum ad verba spectat, dicit, *Cur ita concinnas vias tuas?* Sed studia hic confert etiam corpori meretricio: quasi diceret, Cur te ita paras? et cur undique tibi accersis nitorem et venustas elegantias, ut scilicet facies tua decipiat oculos simplicium? Nam poterant Iudaei manere salvi et incolumes sub Dei praesidio: et poterant hoc sine molestia. Quemadmodum enim maritus contentus est forma suae uxoris, neque appetit adventitias illas et exquisitas venustates: sic Deus nihil aliud exigebat a populo suo, nisi ut fidem servaret: quemadmodum maritus ab uxore exigit castitatem. Summa igitur est, quemadmodum mulier, si vere coniuncta sit marito suo, non opus habet multo labore, quoniam scit formam suam genuinam placere, neque multum laborat ut sibi conciliet animum mariti, quoniam optimum pignus est ipsa castitas: ita potuistis simpliciter me colendo, et servando legem meam, vivere sine aliqua molestia. Nunc qualis est ista castitas? estis quemadmodum mulieres libidinosae, quae volunt attrahere animos suorum adulterorum. Nam sicuti ardent libidine, ita etiam nullus est finis vel modus in ornatu quaerendo, et se ipsas excruciant, tantum ut devinctos sibi teneant adulteros. Tales igitur (inquit Deus) estis: nam multum impenditis operae et studii in quaerendis amoribus alienis. Postea adiungit, *Itaque etiam pravitates docuistis.* Alludit ad verbum illud quo usus fuerat, nempe, Bonificasti vias tuas. Postea, *Docuisti etiam,* inquit, *malitias in viis tuis.* Dicit Iudaeos peiores esse et Assyriis, et Aegyptiis, quemadmodum mulier lasciva longe deterior est omnibus adulteris, quos capit suis decipulis. Nam si adolescens non aliunde fallatur, nec diabolus admoveat facem, poterit castus et integer manere: si qua mulier procax et libidinosa ipsum alliciat, actum est. Dicit igitur propheta, Assyrios et Aegyptios respectu gentis suae esse innoxios. Quare? nam capti sunt, inquit, vestris blanditiis, quemadmodum pereunt adolescentes meretricum fallacibus illis ornamentis: perinde enim est ac si inciderent incauti in aliquas nassas. Ergo a vobis profectum est malum, et culpa in vobis residet. Nunc tenemus consilium prophetae. Accusat enim Iudaeos, quod scilicet praebuerint tam Assyriis, quam Aegyptiis mali occasionem, dum ipsorum favorem captabant ultro. Iam sequitur,

34. *Etiam in alis tuis repertus est sanguis animarum pauperum innocentum, non in suffossione repertae erant: sed super omnibus his* (alii vertunt, quia in omnibus illis: Et particula est causalis: sed tamen hic adversative debet resolvi, quemadmodum multis locis).

Repetit, meo iudicio, propheta quod prius dixerat, nempe fuisse prorsus desperatam gentis suae malitiam, quoniam non resipuerint moniti, sed

potius saevierint tanquam ferae bestiae adversus prophetas et sanctos doctores. Falluntur interpretes dum putant hic generaliter damnari saevitiam in Iudaeis: et hoc omnes faciunt. Sed propheta haud dubie crimen illud exaggerat, quod Iudaei non modo fuerint pertinaces in suis vitiis, sed etiam furiose adversus prophetas saevierint. Iterum ergo ostendit, Deum usum fuisse omnibus remediis ad sanandos Iudaeos, sed sine profectu. Quae enim medicina potuit melior offerri, quam ut prophetae coarguerent populum, et ostenderent quam impie a Deo suo deficerent? Deus ergo voluit hoc modo corrigere populi sui vitia. Adeo autem non profecit, ut Hierosolymae, et in tota Iudaea prophetae iugulati fuerint, et tota terra fuerit repleta et foedata etiam ipsorum sanguine. Dicit ergo, *Etiam in alis tuis repertus est sanguis animarum pauperum innocentum.* Alas vocat oras vestium: quasi diceret caedes illas non fuisse occultas, quoniam Iudaei respersi fuerunt sanguine usque ad extremas partes vestium: quasi diceret, Non est cur hic vobiscum agam subtiliter, nam foeditas vestra nimis apparet: non enim tantum rebelles fuistis doctrinae meae, sed crudeliter etiam prophetas meos occidistis. Si quaeritis, ubinam sunt illae caedes? nempe *in alis vestris* et oris inquit: hoc est, crimen vestrum plus quam notum est. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Ideo notandum est pondus huius particulae גם, etiam, inquit. Nam deterior fuit, et magis scelerata illorum crudelitas, quod ita insurrexerint contra suos medicos. Prophetae enim ministri erant salutis, quemadmodum dictum fuit. Quum ergo ita insanierint contra Dei gratiam, ut iugularent suos prophetas, hinc clarius patet, fuisse prorsus desperatos. Postea adiungit quod ad confirmationem valet, *Non fuerunt reperti in suffossione.* Quidam aliter exponunt: sed recte sentiunt qui putant prophetam alludere ad sententiam Mosis, Exod. 22, 2. Si fur repertus fuerit in suffossione, ipsum impune posse occidi. Nam similis est latroni propter audaciam, qui audet ita perfringere alienas domos: non tantum debet fur censeri, sed debet haberi pro homicida, et pro latrone. Dicit igitur Deus prophetas, qui occisi fuerunt a Iudaeis, *non fuisse repertos in suffossione,* hoc est, non fuisse reos ullius criminis, vel furti, vel caedis. (Ponit enim speciem pro genere.) *Sed fuisse super omnibus his,* hoc est, quod libere ausi fuissent vos coarguere, quod acriter reprehendissent vestra scelera, quod patefecissent vestram turpitudinem, quod hostes fuissent perfidiae vestrae, et omnium scelerum: quoniam igitur prophetae ita divino spiritu bellum gesserant cum vestris peccatis, ideo fuerunt a vobis occisi. Videmus quam bene fluat contextus. Modo hoc sumatur de solis prophetis, quemadmodum etiam Ieremiae consilium fuit, non tantum promiscuas caedes in Iudaeis reprehendere, sed ostendere ipsos fuisse hostes prophetarum, quia adversi erant omnibus bonis et sanis consiliis, et nullius doctrinae capaces. Aliorum error refellitur, quod in postremo membro neque coelum neque terram attingant. Sequitur,

35. *Et dixisti* (hoc est, dixisti tamen: nam copula hic accipitur pro tamen, dixisti tamen), *certe* (nam כי causalis particula hic audaciam notat, vel illam iactantiam plenam impudentiae, ut auderent asserere Iudaei se esse innoxios), *certe ego sum munda* (ego sum innocens), *tantum recedat furor eius a me. Ecce ego iudico te* (vel contendam tecum in iudicio), *quia dixisti, non peccavi.*

Hic propheta Iudaeos ostendit fuisse ita perfrictae frontis, ut non possent ad verecundiam adduci ullis monitionibus. Quum ergo essent similes mulieribus adulteris, et quum exercuissent meretricium quaestum cursitando in diversas partes: quum deinde iugulassent prophetas et sanctos Dei ministros, tamen quasi nullius mali sibi conscii essent, iactabant se innoxios. *Dixisti tamen,* hoc est, quomodo audes praetendere ullam innocentiam, quum sis convicta tam manifestis et crassis non indiciis, sed probationibus? denique propheta ostendit deploratum esse populi statum, quia non admittat ullam admonitionem, imo quum audeat, quasi ferrea fronte, obstinate gloriari se esse innoxium. *Dixisti* (sed semper loquitur in genere femineo, quasi de muliere) *Dixisti tamen, certe ego sum munda.* Sic hypocritae non tantum se excusant, et vanos adferunt praetextus, sed audent ipsi prodire in medium, et volitare, quasi elati essent sua confidentia, supra nubes. Quis audebit quidquam mihi obiicere? Ita hypocritae lacessunt sponte et procaciter omnes Dei servos, et volunt hac superbia os obstruere omnibus. Nunc propheta damnat talem proterviam in Iudaeis, quod scilicet ita manifeste convicti, tamen iactanter assererent se esse innoxios. *Modo* (אך hic accipio pro tantum) *recedat.* Hic alterum crimen propheta exprobrat Iudaeis, nempe quod dixerint sibi fieri a Deo iniuriam, quod tam poenis, quam obiurgationibus ipsos ad sanam mentem vellet revocare. Deus enim iam multas poenas Iudaeis inflixerat, quemadmodum satis notum est: deinde addebat serias obiurgationes. Duobus his modis experiebatur an sanabiles essent necne. Quid autem illi? Ego sum innoxius: sed Deus mihi sine causa irascitur: *Amoveat iram suam a me,* hoc est, modo ne Deus imperiose nobiscum agat, neque utatur summo iure, poterimus probare nostram innocentiam. Sic impii dum urgentur severis monitionibus, evomunt suas blasphemias contra Deum, O quid faciam? ego scio me non esse parem ad

resistendum: Deus pugnat cum umbra, dum me affligit. Ferenda quidem mihi est eius violentia quamvis me obruat: interea facit mihi iniuriam. Nam si vellet agere mecum iure, et aequis rationibus, ego probarem me indignum esse his malis. Sic ergo agebant Iudaei, *Modo recedat furor eius a nobis*, poterimus ostendere nos esse iustos, vel saltem excusabiles. Nunc etiam in hac parte tenemus prophetae consilium, quod scilicet Iudaei non tantum ausi fuissent improbe et fastuose sibi arrogare innocentiam, sed etiam litem intentare Deo non dubitaverant, quasi nimis imperiose ipsos urgeret, neque contenderet iudicio, sed proferret crudelem sententiam ad ipsos obruendos: *Ecce*, inquit: *iudicabo te, quia dixisti, non peccavi.* Quidam vertunt, Iudico te, vel damno. Sed non dubium est quin tacita sit antithesis inter furorem, et inter iudicium Dei. Populus enim dicebat Deum nimis rigide saevire: haec erat ira. Nunc opponit Deus suum iudicium: Non est, inquit, quod hic praetextus in medium a vobis proferatur: evanescet enim, *Quia iudicio contendam vobiscum*, hoc est, ostendam re ipsa me esse iudicem, non tyrannum, me exercere iustas poenas, et debitas legibus, non autem esse similem homini iracundo, qui vindictam sumit de suis hostibus, et facit hoc praecipiti et caeco affectu: ego ostendam me esse iudicem, inquit. Hinc colligere licet utilem doctrinam: ac primo loco notandum est, nihil magis Deum abominari, quam hanc pervicaciam, ubi scilicet volumus videri innoxii, quum tamen conscientia propria nos damnet. Deinde secundo loco notandum est, quicunque ita contumaciter insurgunt, et volunt improbe et impudenter tueri sua vitia, simul congredi cum ipso Deo. Nam falsae excusationes semper huc tendunt, ut Deus damnetur iniustae crudelitatis. Sed videmus quid tales proficiant. Ostendit enim Deus tandem se esse iudicem: et ita ostendit, ut palam retegat eorum crimina, qui putarunt subterfugiis et fallacibus cavillis se posse excusare. Qui ergo ita Deo contumaciter resistunt, tandem necesse est eos venire ad hunc finem, quemadmodum pronuntiat propheta, nempe ut agnoscere cogantur Deum non excanduisse nimis violento impetu contra eos, sed iustas poenas de ipsis exegisse.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quum tot vitiis simus referti, et toties, imo quotidie, et quidem innumeris modis te lacessamus, ne saltem obdurescamus ad tuas sanctas admonitiones, sed flexibiles simus, ac morigeri, et in tempore resipiscamus, ne cogat te nostra protervia et durities manum tuam potentem contra nos exserere: sed potius sicuti antehac experti sumus paternam tuam erga nos beneficentiam, ita in posterum simus eius capaces: atque ita magis ac magis assuescamus ad ferendum tuum iugum, donec tandem perfuncti nostra militia, perveniamus ad beatam illam quietem, quae nobis in coelo est reposita, per Christum Dominum nostrum, Amen.

36. *Quid discurris tantopere ad mutandum vias tuas? Etiam ab Aegypto pudefies, sicuti pudefacta es ab Assur.*

Prosequitur eandem sententiam propheta. Prius enim dixit populum similem esse mulieri perfidae, quae relicto marito, discurrit post suas libidines. Huius sententiae rationem nunc reddit. Nam poterat videri asperius agere cum populo illo, nisi res ipsa digito monstrata esset: quod nunc facit. Dicit enim discurrere, nec vulgari modo: sed ut appareat turpis levitas, quemadmodum in scortis, quae abiecto omni pudore quaerunt vel adulteros vel scortatores. Caeterum, iam paucis ostendi quid hic velit propheta. Iudaei enim quum aliquid instabat periculi, quaerebant auxilium nunc in Aegypto, nunc in Assyria. Atqui utrumque sciebant sibi esse vetitum: non quod per se malum aut vitiosum sit petere auxilium a vicinis, sed quia volebat Deus solidam laudem sibi manere, quod populus ille salvus et incolumis staret. Receperat enim illum in fidem suam. Ergo quum Iudaei essent Dei clientes, debuerant acquiescere in eius praesidio. Quum respectarent huc et illuc, signum fuit diffidentiae: et quantum dabant vel Aegyptiis vel Assyriis, tantum detrahebant Deo suo, qui promiserat illorum salutem sibi fore curae. Comparat igitur istas agitationes levitati meretriciae, ubi scilicet scorta huc et illud discurrunt. Oportet autem scortum esse foetidum, ubi ita vulgo conditiones sibi quaerit. Multae enim meretrices exspectant, dum veniat aliquis amator: sed quae se ita passim prostituunt, merito sunt abominabiles. Hoc igitur nunc significat propheta, Iudaeos cursitare, et quidem ita, *Ut mutent vias suas.* Nam in meretricibus saepe tamen residet aliquis nativus amor. Sed hoc signum est brutae, et pudendae, et prodigiosae etiam libidinis, ubi mulier, quemcunque conspexerit virum, appetit: vel ubi etiam vir aliquis, quum aliqua occurrit mulier, statim accenditur. Ubi igitur talis est impudentia, sequitur iam nihil esse residuum pudoris, vel etiam naturae, quoniam, sicuti iam dixi, merito prodigiosum hoc censeri debet, ubi mulier ita rapitur ad cuiusque aspectum. Et tamen hoc flagitium exprobrat propheta Iudaeis, quum dicit *cursitasse ad mutandas vias suas*, ita ut nusquam constiterit ipsorum amor, sed appetiverint obvios quosque, imo etiam huc et illuc profecti sint ad eos captandos. Haec tractat Ezechiel et saepius

et fusius, et videbimus eandem similitudinem etiam aliis locis. Sed satis est quod breviter complector prophetae mentem. Iam adiungit, *Etiam pudefies ab Aegyptiis, sicuti pudefacta es ab Assyriis.* Nam ante tempus Ezechiae foedus percusserant Iudaei cum Assyriis adversus Syrios et Israelitas, quemadmodum satis notum est: deinde rursus contra Aegyptios. Quum enim bellum aliquanto post tempore exortum esset ab Aegyptiis, qui fuerant confoederati, mutato consilio profecti sunt in Assyriam: et illic se reconciliarunt vetustis suis hostibus, atque hoc quoque secundum foedus infeliciter successit. Dicit igitur propheta eundem fore illis exitum, quem prius experti fuerant. Deus enim castigaverat ipsorum impiam defectionem, quum profecti essent in Assyriam. Iam dicit, nihilo melius tibi succedet quum venient Aegyptii ad opem tibi ferendam, quam dum Assyrii prius venerunt. Nam scimus semper expositos fuisse praedae Iudaeos, et plus iacturae passos fuisse a sociis suis, quam a manifestis hostibus. Haec fuit iusta merces impietatis ipsorum et defectionis. Deus igitur denuntiat se fore vindicem secundae defectionis, sicuti prioris ante fuerat. Sequitur,

37. *Et iam ab hoc* (ab hac re, hoc est propter hoc scelus) *egredieris et manus tuae super caput tuum, quia detestatur Iehovah confidentias tuas, et in illis non prospere tibi succedet.*

Clarius exprimit quod dixerat de probro gentis suae, nempe Iudaeos sibi accersere ultimum exitium, ubi putant sibi salutem esse repositam apud Aegyptios. Hoc quidem erat incredibile, nam quum Aegyptii essent vicini, tunc autem sibi tantum metuerent Iudaei ab Assyriis et Chaldaeis, qui longe remoti erant, putabant sibi optime esse prospectum: quid? hostes nostri absunt a nobis itinere viginti aut triginta dierum: qui autem parati sunt ad opem ferendam, praesto mox aderunt ubi fuerint admoniti. Putabant igitur Iudaei, quemadmodum diximus, rem suam esse in tuto. Sed propheta hic denuntiat longe ipsos falli, *Qnoniam propter hoc scelus*, hoc est, quoniam confusi impio illo et maledicto foedere sibi promittunt pacem ab hostibus, vel putant se nullo negotio hostibus fore superiores: *propter hoc*, inquit, *egredieris.* Nihil autem minus credibile erat Iudaeis, quam quod tunc dicebat propheta. Nam quum Aegyptii se opponerent Chaldaeis instar muri, et essent quasi inexpugnabiles, quis non putasset tranquillos fore Iudaeos in patria sua? Egredieris, inquit, *et manus tuae super caput tuum.* Hoc gestu significat ultimam desperationem. Mulieres enim vel plangunt, ubi adest aliqua clades, vel extendunt brachia sua: quemadmodum hodie quoque videmus saepe id fieri. Nam si qua mulier parum modesta vel maritum perdiderit, vel exspectet aliquod gravissimum malum, planget pectus suum, vel manus suas ita extollet. Hunc ergo gestum ponit Ieremias in signum extremae desperationis: quasi diceret, Adeo foedus, quod Iudaeos inflabat stulta superbia, non fore illis utile, ut potius ultimam cladem afferat cum ignominia. Notanda autem praecipue ratio est, quae sequitur, *Quoniam abominatur Iehovah confidentias tuas.* Ubi ostendit propheta, cur tam acerbe loquutus sit. Poterat enim videri illud hyperbolicum, quod diceret populum similem esse meretrici perditae, quae discurreret per omnes vias. Sed haec ratio satis valere debuit ad tollenda subterfugia, nempe quod perperam confiderent in illis fallacibus auxiliis, quae sciebant a Deo esse maledicta. Nam si hoc fuisset divinitus permissum, non tam severe obiurgati fuissent. Caeterum, quoniam Deus prohibuerat ne ad Aegyptios confugerent, haec primo fuit detestabilis confidentia: deinde hinc factum est, ut spernerent Dei auxilium, et quasi abiicerent omnes eius promissiones. Quum enim affixi essent eorum animi Aegyptiis, putabant illic salutem sibi esse certam: ita non tantum refrixit, sed prope exstincta fuit Dei invocatio. Videmus ergo non excedere modum prophetam, ubi tantopere excandescit contra Iudaeos, et tam ignominiose eos traducit, nempe quoniam transtulerant gloriam Dei ad Aegyptios, quum scilicet putarent eos sibi fore autores salutis: et ita contempserant Dei promissiones, nec ullum vigebat studium precandi apud eos. *Abominatur ergo Iehovah confidentias tuas*, inquit: Postea, *Non prosperaberis in illis.* Hoc diligenter notandum est, ubi quod instituimus Deo non placet, non posse feliciter cedere, quia Dominus evertet omnes spes nostras. Sciamus igitur hic proponi poenam omnibus incredulis, qui non contenti Dei praesidio, vagantur post vanas et fallaces suas fiducias, et malunt homines sibi habere propitios, quam Deum ipsum. Nunc sequitur,

CAPUT TERTIUM.

1. *Dicendo, si dimiserit vir uxorem suam, et profecta ab eo fuerit viri alterius* (hoc est, transierit ad alium virum), *an revertetur ad eam adhuc? Annon pollutione polluta est terra in hoc? et tu scortata es cum sociis multis: Revertere tamen ad me, dicit Iehovah.*

Putant multi hunc versum ex proximo pendere: et ita legunt uno contextu, Deum abominari pravas confidentias populi, quoniam dicat, etc. Sed non potest hoc (meo iudicio) quadrare. Novam enim

dicit propheta *terram fore pollutam in hoc:* quasi diceret non licere viris recipere uxores, etiam si valde propensi sint ad dandam veniam. Atqui ego nihil aliud expeto nisi ut ad me redeatis. Quod ad verba spectat, iam vidimus non frustra dicere prophetam *In hoc,* id est, si ita promiscue mulier una nunc sit unius viri, nunc alterius, et postea ad priorem virum redeat, quoniam hoc modo discerpitur societas humani generis, et laceratur: deinde abrumpitur sacra coniugii fides, quae tamen est praecipuum vinculum in retinendo politico ordine. Quod addit, *Tu autem scortata es* cum *sociis multis,* confirmat quod ante vidimus, nempe non uno tantum genere adulterii peccasse populum, sed similem fuisse scortis vulgaribus, quae sine ullo delectu se prostituunt, quemadmodum mox dicet. Vocat autem socios rivales, et dicit, *Revertere tamen ad me, inquit Iehovah,* hoc est, tibi parata est venia, modo resipiscas. Obiicitur tamen hic quaestio, quomodo Deus se facturum pronuntiet, quod lege sua fieri vetuerat? Sed solutio est in promptu, nempe quantum attinet ad ius humanae societatis, non potuisse aliud remedium dari, quum permissum esset viris uxores suas reiicere, nisi ut ne illis licentia daretur, quasi Deus foveret ipsorum levitatem et inconstantiam. Oportuit igitur mulctari viros nimium morosos et iniquos, ne scilicet postea ius ullum haberent repetendae uxoris, quam dimiserant. Alioqui poterat quisque tertio die, vel mense, vel anno mutare affectum amoris, et ita reposcere uxorem. Deus ergo voluit ipse quoque interponere ius illud divortii, ne vir, qui uxorem suam reiecerat, posset iterum ad se recipere. Atqui diversa est in Deo ratio. Non mirum est igitur cur hanc potestatem sibi vendicet, ut reconciliet se Iudaeis, modo resipiscant. Sequitur,

2. *Tolle oculos tuos ad loca excelsa* (hoc est, ad colles), *et vide ubi non scortata fueris: super vias* (vel iuxta vias) *sedisti illis* (hoc est ad illos captandos), *quemadmodum Arabs in deserto: et polluisti terram in scortationibus tuis et malitia tua.*

Quoniam obiecerat propheta Iudaeis, ipsos fuisse vulgo et promiscue scortatos, quemadmodum solent libidinosae mulieres, postquam excussus est omnis pudor: ne tergiversentur, et excipiant se non esse conscios tanti sceleris, constituit illos quodammodo iudices: *Tolle,* inquit, *oculos tuos ad loca excelsa, et vide,* hoc est, profero tibi satis manifestos testes. Nullus enim est collis in terra, ubi non te miscueris cum idolis. Nam diximus, et videbimus frequenter apud hunc prophetam, superstitiones censeri coram Deo adulteria. Atqui hoc Iudaeis erat in more solenni, ascendere in loca excelsa, quasi illic propiores essent Deo. Haec ratio est, cur propheta iubeat illos respicere omnes colles: *Vide,* inquit, *an ullus sit collis purus a scortatinonibus tuis.* Quemadmodum enim scorta sibi latebras quaerunt ad patrandam suam foeditatem, ita etiam colles erant Iudaeis quasi lupanaria vel lustra. Et eo etiam magis exsecrabilis erat eorum impietas, quod ita prodibant in lucem apertam: imo quod procul aspici vellent sua flagitia, quasi conscenderent aliquod theatrum. Scorta autem solent se occultare, ubi reperiunt adulteros, vel amatores. Hic ergo propheta abscindit omnes ansas tergiversandi Iudaeis, quum iubet *oculos attollere in loca excelsa.* Nam quum se prosternerent coram idolis, tantundem hoc valebat, ac si scortum sese proiiceret ad subeundam turpitudinem. Et addit *Sedisse super vias, quemadmodum solent Arabes in deserto.* Iterum repetit quod ante vidimus, nempe Iudaeos non fuisse adductos aliorum illecebris, ut ita violarent fidem coniugii, quam Deo dederant: sed potius sua lascivia fuisse impulsos, ut ultro appeterent foedos et impudicos amores. Dixerat enim: Etiam tu corrupisti alios tua malitia. Idem ergo nunc confirmat: *Tu,* inquit, *sedisti iuxta omnes vias.* Hoc etiam convenit impuris scortis quae, sicut dictum est, nullam habent pudoris rationem. Sed propheta amplificat hoc crimen alia similitudine: *Quemadmodum,* inquit, *Arabes in deserto insidias tendunt viatoribus,* ut eos praedentur et iugulent: *ita etiam tu sedisti super omnes vias.* Videmus ergo hic duplicem esse similitudinem. Altera sumpta est a meretricibus, quae dum quaestum pridem fecerunt, ubi vident se contemni, obsident omnes vias, et se procaciter ultro quibuslibet offerunt. Haec est una similitudo. Altera autem, quod fuerint quasi praedones, qui insidiabantur viatoribus: quasi diceret Chaldaeos et Aegyptios excusabiles esse prae Iudaeis, quoniam attracti fuerint perversis ipsorum artibus ad illicita foedera: quemadmodum si quis viator transeat, et incidat in latronem, ille paulatim ipsum corrumpet. Quid? Tu es miser, et si velles te coniungere mecum, et societatem inire, esset nobis parata spes optimi quaestus, et quotidie se nobis nova lucra offerrent. Latro ille veterator esset bis et ter sceleratus prae altero. Sic etiam propheta dicit Iudaeos fuisse tanquam veteranos latrones, qui obduruerant ad insidias, ad rapinas, et ad quodvis genus scelerum, et attraxerant ad se tam Aegyptios quam Assyrios. Postea sequitur,

3. *Et prohibitae sunt pluviae, et serotina non fuit: et frons mulieris meretricis fuit tibi, recusasti erubescere.*

Pergit Ieremias in severa illa obiurgatione, quod scilicet Iudaei perditae fuerint malitiae, quia sese ita proiecerant ad superstitiones, deinde ad pacta illicita, et in utroque Deum contempserant.

Nunc ostendit quanta fuerit, et quam pervicax eorum obstinatio. *Prohibitae,* inquit, *sunt pluviae, non fuit serotina: tamen frons meretricis tibi fuit:* quasi diceret, ne poenis quidem subactos fuisse Iudaeos. Hoc iam atrocissimum erat crimen, non praebere aurem sanctis monitionibus, quum clamarent assidue prophetae, et studerent illos revocare in viam. Quod ergo ita obtorpuerant ad voces propheticas, hoc fuit signum summae improbitatis. Sed Deus etiam conatus est illos ad se revocare, inflictis poenis gravissimis. Nam poenas sumpsit de ipsis in terrae sterilitate. Nec vero dubium est quin fuerit haec ariditas, de qua loquitur propheta, sic extraordinaria, ut possent sentire Iudaei, si qua fuisset gutta sanae mentis, sibi fuisse cum Deo bellum. Nam saepe continget nullam cadere guttam pluviae e coelo: quemadmodum videmus multas aestates esse fervidas et aridas. Non dubium est quin Deus tunc nos admoneat de peccatis nostris, et hortetur ad poenitentiam. Sed quoniam usus facit ut Dei iudicia apud nos obsolescant, interdum, quamvis rarius, novo et insolito exemplo etiam de nobis poenas exigit. Non dubito igitur prophetam, quum dicit *prohibitas fuisse ab illis pluvias,* notare aliquod extraordinarium exemplum vindictae Dei, unde perspicerent Iudaei, saltem nisi fuissent nimium stupidi, Deum ipsis esse adversum, et infestum. Summa est, Iudaeos non tantum vesano impetu discurrisse post suas libidines, sed non fuisse cohibitos manifestis poenis, quum Deus e coelo palam se vindicem ostenderet gloriae suae, et tanta esset siccitas, ut satis constaret impleri legis maledictionem in ipsis, Dabo vobis coelum ferreum et terram aeneam (Levit. 26, 19). Quod ad serotinam pluviam spectat, diximus aliis locis hoc nomine saepe designari pluviam quae cadit tempore messis. Vocatur autem serotina respectu messis. Nam quoniam magnus est aestus in illis orientalibus plagis, opus habent ante messem pluvia: alioqui grana consumit nimius solis ardor: ideo maxime exspectant pluviam serotinam, hoc est quae propior est messi. Nam altera pluvia, nempe Septembris et Octobris, respectu sationis vocatur pluvia tempestiva, quae scilicet madefacit semen ipsum, et humectat, ut possit agere radicem, et vigorem etiam colligere. Summa est, Deum e coelo palam ostendisse irae suae signa contra Iudaeos, et tamen sine profectu, quoniam frons illis esset meretricis, nec vellent erubescere: hoc est, nullis Dei iudiciis moverentur, vel se corrigi non sustinerent.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando semel dignatus es nos non tantum in filios adoptare, sed etiam tibi coniungere vinculo coniugali, et dare nobis pignus sacrae huius unitatis in filio tuo unigenito, ut maneamus in fide evangelii tui, et sincere ita fidem tibi datam colamus, ut vicissim etiam te, et maritum, et patrem nobis exhibeas, et usque ad finem experiamur eam in te beneficentiam, quae nos retineat in sancto timore nominis tui, donec tandem fruamur illa societate in regno tuo coelesti, per eundem Christum dominum nostrum, Amen.

4. *An non posthac clamabis ad me, pater mi, dux adolescentiae meae tu es?*

Postquam Deus exposuit scelera populi sui, et eum severe, ut dignus erat obiurgavit, nunc tamen blande ad poenitentiam eum invitat: *An non,* inquit, *dices mihi posthac, pater mi?* Quidam perperam vertunt, An dices mihi: Pater mi: quasi Deus vocem illam respueret. Sensum igitur hunc eliciunt, Iudaeos nimis improbe facere quod ita adhuc glorientur nomine Dei, a quo longe remoti sunt. Sed diversus est prophetae sensus. Deus enim mitigat asperitatem obiurgationis, quam vidimus, et ostendit se fore placabilem, si populus resipiscat: imo non exspectat resipiscentiam illam, sed ultro ipse occurrit, et blanditur perfidis illis apostatis: Quid? an non iterum inter nos erit coniunctio? inquit. Deus enim hic affectum dolentis suscipit, quoniam videret populum illum perire, vellet retinere si fieri posset. Hoc consilio quaerit, an non iterum *invocabitur tanquam pater et dux adolescentiae?* Hac autem periphrastica loquutione significat se maritum fuisse illius populi. Nam tenerrimus est amor ille, quo in primo aetatis flore adolescens complectitur puellam. Hac ergo comparatione nunc Deus utitur, et dicit se adhuc memorem esse amoris illius, quo prosequutus est populum suum. Denique hic paratam esse veniam ostendit, si populus reconciliationem quaerat: et confirmat hanc sententiam quum addit,

5. *An observabit in saeculum? an custodiet in perpetuum? Ecce loquuta es, et perpetrasti malitias* (vel scelera), *et potuisti.*

Ostendit Deus non nisi per Iudaeos stare, quominus illos recipiat in gratiam. Et hic argumentum sumit a sua natura. Loquitur autem in tertia persona de se, et perinde est ac si propheta interponeret hanc rationem: Deus non est inexorabilis: nam propensus est ad ignoscendum, sicuti est patiens: nunc ergo quid obstat, quominus iterum feliciter agatis sub eius imperio? nam parcet vobis, modo seriam resipiscentiam inveniat. Videmus ergo quid sibi velit nunc propheta. Nam quia Deus blande hortatus fuerat populum ad resipiscentiam, nunc propheta ipse generaliter disserit de

ipsius Dei natura, quod scilicet *non servet in perpetuum, neque custodiat in saeculum.* Haec verba, ubi simpliciter ponuntur, significant vindictam fovere in animo: et lingua nostra imitamur phrasim illam hebraicam, *Il luy garde.* Illud *garde* quum sine adiuncto ponitur, significat, quemadmodum iam dixi, vindictam in animo repositam fovere. Atqui nihil est magis contrarium naturae Dei, sequitur Iudaeis nullum maius esse obstaculum, nisi quod refugiunt Deum, et ut sunt addicti suae malitiae, ita nolunt amplecti veniam, quae ipsis liberaliter offertur. Quod ad secundum membrum spectat, duobus modis potest exponi. Nam possumus subaudire particulam adversativam, quamvis loquuta sis, et feceris, quasi diceret Deus se fore propitium Iudaeis, quantumvis atrociter peccaverint. Sed videtur alter sensus simplicior, quod scilicet hic Deus queratur nullam esse spem correctionis, quoniam obduruerint ad sua scelera. *Loquuta es,* inquit, *et fecisti, et potuisti.* Iterum etiam hic variant interpretes. Nam copula resolvitur a quibusdam in particulam similitudinis, vel כאשר, secundum quod, quoad potuisti, tu perpetrasti scelera: alii autem simplicius et rectius, meo iudicio: Tu fuisti praevalida, hoc est, toto impetu te proiecisti, ita ut experta sis omnes tuas vires in maleficiis, quemadmodum latine dicimus, pro virili, hoc est, quantum ferebat tua facultas, fuisti addicta sceleribus. Sic igitur interpretor: Deus postquam induit partes dolentis, et comiter hortatus est populum ad resipiscentiam, et se ad veniam propensum fore testatus est, et simul ostendit in genere, se ideo illis fore placabilem, quia natura sit propensus ad misericordiam: postquam igitur haec omnia exposuit, nunc subiicit se desperare de populo illo, quia scilicet gloriatus fuerit in sua malitia. Loqui enim et facere, tantundem valet, ac si dixisset populum fuisse tanta impudentia, ut iactaret se rebellem esse Deo, et auderet tenebras vocare lucem: quemadmodum scimus superstitiosos sine ullo pudore gloriari adversus Deum. Talis autem erat conditio illius populi: nam hoc praecipue Deus in illis damnabat per suos prophetas, quod corruperant purum legis cultum: illi autem meretricia fronte audebant opponere suas devotiones, et bonas intentiones, quemadmodum vulgo loquuntur. Quum ergo ita temere sua flagitia defenderent, hic conqueritur Deus, non esse ullo modo sanabiles, et ideo relinquit pro deploratis. Hanc existimo genuinam esse prophetae mentem. Et eodem etiam pertinet istud ותוכל. *Tu potuisti*, inquit, hoc est, nullus fuit tibi peccandi modus, sed potius effraeni licentia te proiecisti. Nunc sequitur,

6. *Et dixit Iehovah ad me in diebus Iosiae regis, an vidisti quid fecerit aversatrix?* (alii vertunt rebellem.) *Profecta est ipsa super omnem montem excelsum, et subtus omnem arborem frondosam, et scortata est illic.*

7. *Et dixi, Post facere ipsam* (hoc est, postquam fecit omnia haec) *ad me revertere* (alii in tertia persona reddunt, Revertetur), *et non reversa est: et vidit perfida eius soror Iehudah.*

8. *Et vidi, quod super his omnibus* (hoc est, quod propter haec, nempe אודות significat occasiones, vel causas), *quia scortata erat rebellis Israel, dimiserim ipsam* (repudiaverim), *et dederim librum repudiorum eius* (repudii eius) *illi, et non timuit perfida Iehudah soror eius, et profecta est, et scortata est etiam ipsa.*

Hic ingreditur propheta novum sermonem: refert enim quid sibi a Deo mandatum fuerit, sed tempus designat, nempe regnante Iosia. Porro satis notum est, tunc purgatam fuisse terram a superstitionibus: pius enim ille rex conatus est restituere verum Dei cultum, et abolere sordes omnes et inquinamenta, quibus corruptum fuerat templum, et tota religio. Strenue igitur in hanc rem incubuerat. Nec dubium est quin tunc aliqua melior species pietatis in terra vigeret. Sed videbimus magnam partem populi refertam fuisse simulatione et fallaciis, quemadmodum fieri solet ubi magistratus cupiunt cultum Dei integrum tueri, et purgare ab omni corruptela. Semper enim multi sunt hypocritae, qui ad tempus dissimulant: sed interea manet eadem obstinatio adversus Deum. Talis igitur fuit tunc populi status: et hoc diligenter notandum est, quia potuit videri Ieremias paulo durius et rigidius cum gente sua agere. Nam in ore omnibus erat reformatio: quemadmodum etiam hodie multi, qui relictis superstitionibus papatus visi sunt initio amplecti evangelii doctrinam, volunt nunc omnes esse contentos qualicunque reformatione, quam iactant: interea excutiunt iugum Christi, nec sustinent se subiicere disciplinae: cuperent denique eversum omnem ordinem: et tamen audent praetexere titulum reformationis: quoties coarguitur eorum impietas. Non dubium est quin hoc certamen sustinuerit Ieremias, quo hodie Dominus servos suos exercet. Ideo exprimit sibi *hoc fuisse mandatum diebus Iosiae regis,* quum scilicet rex conatus esset erigere purum Dei cultum, et nemo auderet resistere, quemadmodum videmus publico consensu tunc Deum fuisse invocatum absque externis corruptelis. Quid autem continet hoc mandatum? *Vidistine*, inquit, *quid fecerit aversatrix Israel?* Comparat hic Deus decem tribus cum regno Iehudah, cui dimidia tribus Beniamin coniuncta erat, ut satis notum est. Comparat igitur Israelem cum tribu Iehudah, ac dicit, *Nonne vides quid fecerit rebellis Israel?* Inducit autem sub per-

sona mulierum tam regnum Israel, quam regnum Iehudah. Nam Deus, quemadmodum ante visum est, sustinet mariti personam populi respectu. Dicit igitur duas sibi fuisse uxores, nempe Israelem et Iehudah: Deus quidem desponderat sibi totum semen Abrahae uno coniugio. Sed per concessionem hic loquitur Ieremias. Tametsi enim desciverant Israelitae a Deo, tamen non prorsus eos reiecerat. Fuit igitur adulterinum illud regnum Israel: sed Deus ad tempus toleravit vitium illud sic ut maneret foedus aliqua ex parte. Hac ratione agnoscit pro uxoribus suis tam Israelem, quam Iehudah. Dicit igitur, *Nonne vidisti, quid fecerit* משבה, quoniam hoc משבה deducitur a verbo שוב, quod significat nunc redire, nunc abire, ideo ubique Hieronymus vertit aversatricem: alii autem rebellem. Rectius gallice diceremus *desbauchee. Nempe,* inquit, *profecta est super omnem collem excelsum, et subtus omnem arborem frondosam, et illic scortata est.* In summa, conqueritur Deus decem tribus violasse fidem coniugii sacri, quoniam sese prostituerint idolis, et quidem *super omnes colles excelsos, et subtus omnes arbores frondosas.* Nam, ut iam diximus, solebant eligere loca illa, ac si quid esset sanctitatis vel in montibus, vel sub umbris arborum. Postea adiungit, *Dixi tamen.* Hic adiungit Deus se diu suspendisse iudicium antequam poenam exigeret de populo israelitico. Hic igitur commendat patientiam suam, quod non statim pro summo iure egerit cum Israelitis, sed toleraverit ipsos, et quieverit longo tempore, si forte essent sanabiles. *Dixi,* igitur, *postquam fecerat omnia haec,* inquit, ad me revertere. Si legimus in tertia persona, sensus erit: Speravi tandem in viam redituros, quamvis ita prolapsi essent: imo impia defectione me abnegassent et alienati essent a fide et pietate. Sed ego in diversam sententiam magis inclino, nempe quod Deus hic commemoret se per servos suos prophetas revocasse decem tribus, quamvis tot sceleribus provocassent iram suam. Hic ergo ostendit Deus, quam contumax fuerit ingenium Israelitis, quod expertus fuerit an posset illos iterum ad se reducere, et tamen perdiderit suam operam. Hoc igitur *Dicere* interpretor de doctrina prophetica. Quamvis ergo diversi essent Israelitae in suis impietatibus, tamen non propterea destiti tentare an a me reduci possent. Denique significat se fuisse dissimilem viris, qui non possunt reconciliari uxoribus, quoniam urit eos zelotypia, dum vident se tam gravi ignominia fuisse affectos. Deus ergo ostendit etiam ubi desciverant ab ipso Israelitae, tamen misisse suos prophetas, et ultro quaesiisse viam reconciliationis: illos autem non fuisse reversos. Postea addit, *Et vidi, quod super his omnibus, quia scortata est rebellis Israel,* id est, hoc totum vidit regnum Iehudah. Videbimus postea quorsum tendat comparatio. Nam amplificat scelus regni Iehudah, quod potuerit per otium inspicere quod iam retulit, et quasi etiam e specula procul videre, et ita adduci ad resipiscentiam: tamen viderit sine profectu. Vult igitur Deus ostendere quam obstinata fuerit durities in Iudaeis, qui viderant defectionem decem tribuum, viderant quam acriter fuissent obiurgati a prophetis. Postea addit, *Et vidi, inquit.* Quemadmodum dixerat regnum Iehudah vidisse quid fieret in Israele, ita nunc dicit se utrumque vidisse. *Vidi igitur.* Quid autem se vidisse pronuntiat? nempe Iehudah scortatam esse. Nunc enim quasi de muliere loquor. Dicit igitur Deus hoc sibi non fuisse occultum, quod scilicet Iehudah non per inscitiam vel errorem, sed deliberata malitia superaverit scelera sororis suae. *Vidi,* inquam, *quoniam super his, quum scortata est.* Pluribus verbis explicat quod breviter paulo ante attigit: dicebat tribum Iehudah vidisse, sed hoc poterat ob brevitatem esse ambiguum. Fusius explicat, *Vidit Iehudah me dedisse libellum repudii sorori suae, quoniam scortata fuerat: et tamen non timuit,* hoc est, non induxit in animum quum tale, et tam insigne vindictae meae exemplum propositum esset eius oculis, resipiscere: sed hic quaeritur, quomodo dicat datum fuisse libellum repudii Israelitis, quum neget per Isaiam prophetam se dedisse? verum hic alio sensu loquitur propheta: neque enim hic agit de tabulis repudii, quales solebant dari, ubi quis maritus uxorem repudiabat, quae tamen casta erat: sed loquitur de legitimo divortio, quum scilicet mulier convicta adulterii subiiciebatur capitali poenae. Apud Isaiam igitur negat Deus se dedisse libellum repudii: hic autem dicit se dedisse, nempe quia reiecerat mulierem adulteram. Hoc quidem non erat tunc in usu apud Iudaeos: facere cum adultera divortium, quin simul ad iudicium traheretur. Sed vidimus initio capitis discrimen inter Deum et maritos. Quoniam ergo Deus non egit summo iure cum Israelitis, neque sumpsit capitalem poenam, quemadmodum merito poterat, et fieri etiam solebat: ideo dicit se *dedisse libellum repudii,* hoc est, se divortium fecisse cum populo illo. Caeterum per tabulas repudii intelligit exsilium. Nam quum decem tribus abductae fuerunt, hoc perinde erat ac si Deus palam ostenderet sibi nihil esse coniunctionis cum populo illo. Nam quantisper habitarunt in terra sancta, et promissa haereditate, manebat adhuc coniugium aliquod: ubi autem dispersi sunt huc atque illuc, et cessavit apud eos omnis cultus, ubi denique excidit nomen regni israelitici, tunc Deus fecit divortium. *Vidit,* ergo, *soror eius Iehudah,* inquit, *et non timuit.* Fuit autem hic magnus stupor, non sapere saltem alieno dispendio: et haec querimonia passim occurrit apud prophetas, quod scilicet non fuissent stimulati ad

resipiscentiam Iudaei, quum illis parceret Deus: interea tamen exempla obiiceret eorum oculis, quae merito terrere ipsos debuerant. Quid enim statuendum illis fuit, nisi Deum fore vindicem tot transgressionum, quibus iram eius provocaverant, quoniam non pepercerat eorum fratribus? videbant regnum illud Israel abolitum: atqui omnes simul ducebant originem ab uno patre Abraham. Unde igitur factum est, ut tam secure contempserint iudicium Dei, quod tamen versatum fuerat longo tempore ante ipsorum oculos? Ideo conqueritur eos *non timuisse.* Nunc sequitur,

9. *Et factum est a velocitate* (vertunt tam Hieronymus, quam alii interpretes, facilitatem: nomen deductum est a קלל, quod significat interdum esse velocem: hic levitas notatur, vel petulantia), *factum est* (igitur) *a levitate* (aut petulantia) *scortationum eius, ut pollueret terram* (vel contaminaret: alii vertunt, peccare faceret: sed Hieronymus ubique fere reddit hoc verbum per contaminare, neque male quadrat), *et scortata est cum lapide et cum ligno.*

Hic complet sententiam suam propheta, tantum scilicet abfuisse, quin poenae illae, quas inflixerat Deus Israelitis, tangerent tribum Iehudah, ut superaret sua levitate et petulantia sororis suae scortationes. *Polluit,* inquit, *terram,* vel peccare fecit, hoc est, reddidit terram scelestam. Hoc autem crimen valde exaggerat, ubi dicitur terra fuisse obnoxia, vel contaminata. Scimus enim terram per se puram esse, neque contrahere ullas maculas ex sceleribus hominum: sed quo magis detestabilis reddatur hominum impietas, dicitur terra ab illis contaminari, dicitur etiam reddi obnoxia culpae. Quare? causam reddit cur terram contaminaverint, vel reddiderint scelestam, vel implicuerint suis vitiis, *nempe quia scortata est cum lapide et cum ligno.* De metaphora scortandi iam dicere non opus est, quia ab initio exposuimus hanc similitudinem toties repeti, quoniam Deus coniunxerat populum illum sibi, ac devinxerat quasi sacro coniugio. Quoties ergo defecit a puro Dei cultu populus, merito dicitur scortatus esse, quoniam violaverat fidem datam: nam simplicitas fidei est spiritualis castitas: ita etiam apostasia est impudicitia et perfidia, qua mulier fallit maritum suum, dum sequitur adulteros. Postea sequitur,

10. *Atque etiam in toto hoc* (vel, in his omnibus) *non reversa est ad me perfida* (vel fraudulenta, בגד est fraudare) *soror eius Iehudah in toto corde suo, sed in mendacio, inquit Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet Iudaei non tacti fuerint aliquo sensu timoris, quum viderent horribilem vindictam de peccatis fratrum suorum sumptam esse. *Soror eius,* inquit, *perfi non rediit ad me,* hoc est post tot admonition propheticas, atque etiam poenarum exempla. Add tamen correctionem, *Quod non redierit in toto cord sed fallaciter, atque in mendacio.* Anticipat eni hic propheta exceptiones, quas obtendere poteral Iudaei, Quid? tu negas nos esse reversos: an no purgata est terra idololatriis: an non Deus nu ex legis suae praescripto colitur? an ullum adh conspicitur altare vel sub umbris arborum, v super colles? Quum ergo possent ita tergiversa pro suo more, occurrit propheta, et dicit, Quamv in speciem dederint signa poenitentiae, tamen fecis duntaxat fucum, et mentitos esse Deo, quonia nulla fuerat integritas. Nunc clarius videmus qu ante tempus Iosiae notaverit, nempe quoniam fa laciter reversi tunc fuerant Iudaei ad Deum, quu in rege et paucis esset purus affectus, in aliis me simulatio. Ergo ostendit Deus in summa, se no morari illam reformationem, quae plena erat me dacio, sed quaerere integrum cordis affectum: id concludit:

11. *Et dixit Iehovah ad me, Iustificavit anima suam aversatrix Israel prae fraudulenta Iehud* (vel perfida, semper est משבה).

Nunc clare perspicimus quorsum contuler Ieremias decem tribus cum regno Iehudah, nem ut ostenderet Iudaeos, qui tamen censeri voleba aliis longe sanctiores, esse magis perfidos, et dign graviore poena, quoniam tantum fraude ageba cum Deo. Quaeritur iam cur deteriores pronunti Iudaeos Israelitis, quum tamen se semper continu rint in aliquo mediocri statu. Scimus regnum I hudah fuisse ita profanatum, ut fere nihil pietat esset illic residuum: semper autem stetit templu et sacerdotium Ierosolymae. Sed alias ob caus propheta condemnat Iudaeos prae Israelitis, nem quoniam debuerint sapere alieno malo, quoniam debu rint confirmari, quum viderent fratres suos prolaps esse a sincero Dei cultu: debuerant per otium ha omnia secum expendere. Tam supina igitur securit fecit, ut Deus illos diceret esse omnium deterrimo Adde quod superbia cumulus erat eorum damnationi ubi se gloriabantur manere integros, decem vero trib esse degeneres: et haec ratio est cur dicat, *Israele quamvis esset perfida mulier, tamen iustiorem es sorore sua Iehudah.* Impropria quidem est loquuti ubi dicitur, *Iustificasse animam suam.* Neque eni hic Deus excusat Israelitas, neque etiam libera vel absolvit a reatu (sumpserat enim de illis grav poenas) sed haec ratio loquendi satis trita est pr phetis, quod scilicet iusta sit Sodoma prae Ierusale quod Sidon et Tyrus iustae sint prae Iudaei *Iustificavit* ergo *animam suam praevaricatrix,* v

dum etiam in Psalmo (30, 6) dicitur, Momentum in ira eius, vita autem in bonitate et clementia: quasi diceret, iram Dei statim evanescere, modo resipiscamus: ipsum vero prosequi suam misericordiam pluribus saeculis. Nam hoc intelligitur vitae nomine. Postea prosequitur,

13. *Tantummodo* (vel atqui) *cognosce iniquitatem tuam, quia adversus Iehovam Deum tuum scelerate egisti, et dispersisti* (vel dissipasti, aut prostituisti vias tuas alienis) *sub omni arbore frondosa, et vocem meam non audivisti, inquit Iehovah.*

Deus hic conditionem apponit, ne bonitate eius freti hypocritae magis ac magis obdurescant, atque interea putent illum sibi esse obstrictum. Sic enim solent agere: Deus tanta facilitate nos ad se revocat, et ultro invitat etiam peccatores: ergo facile cum ipso transigemus. Sic perversis imaginationibus se deludunt hypocritae, dum existimant se posse Deo illudere, quoniam nihil aliud quaerat, quam ad se reducere peccatores. Semper igitur cum promissione gratiae coniungi debet exhortatio ad poenitentiam. Deus ergo hic admonet, longe falli Israelitas, si putent nullo negotio se posse pacisci de venia. Ergo dicit, *Agnosce iniquitatem tuam.* Particula אך, potest accipi pro tantummodo, vel pro sed, vel atqui. Ego secundum sensum magis probo, quoniam hic exceptio additur, quemadmodum exposui, ne Israelitae indormiant suis vitiis, si persuadeant sibi Deum esse quasi in sua manu et arbitrio. Videmus ergo per modum correctionis prophetam excipere: *Sed interea,* inquit, *agnosce iniquitatem tuam:* alioqui nulla pax tibi speranda est cum Deo. Sequitur, *quoniam scelerate egisti adversus Iehovam Deum tuum.* His verbis propheta coarguit Israelitas, ne tergiversando putent se effugere posse iram Dei. Nam scimus etiam qui apud se convicti sunt, non tamen libenter fateri sua peccata. Et mirum est homines ita esse stupidos, ut semper velint cum Deo litigare. Hac de causa prophetae, dum hortantur populum ad poenitentiam, simul in medium proferunt eius peccata. Si ingenuus esset pudor in hominibus, non essent ita urgendi: sed quoniam vel impudenter negant sua peccata, vel sunt ita hebetes ut non tangantur ullo metu, ideo necesse est ipsos acrius pungere, imo graviter vulnerare. Hoc nunc agit propheta, *Tu,* inquit, *scelerate egisti cum Deo tuo:* quasi diceret, Non frustra nunc te admoneo, ut peccata tua cognoscas: nam Deus ipse te damnat. Ne putes igitur subterfugiis tuis te posse quidquam consequi. Et speciem quoque adiungit, quo propius manum conserat, *Tu,* inquit, *vias tuas dissipasti, vel dispersisti alienis, subtus omnem arborem frondosam.* Comparat iterum Israelitas meretricibus, quae vulgo ita se prostituunt, ut ab uno loco ad alterum tran currant, invitent ac provocent quoslibet obvios. Si ergo propheta dicit Israelitas sese dispersiss Verecunde loquitur de re obscoena: sed ita sign ficat non fuisse contentos uno genere superstitioni vel uno idolo, sed permiscuisse quaslibet supe stitiones, et hinc inde sumpsisse errores vario quemadmodum vaga meretrix sese prostituit h minibus incognitis absque delectu. Et *alienos* voc omnes fictitios deos, quoniam sicuti iam saepi dixi, debebat tenere locum mariti: ergo quu Israelitae deflecterent ad alios deos, perinde era ac si mulier relicto marito se proiiciat et prostern quibuslibet adulteris. Est aut nimium vulgare, qui relinquunt purum Dei cultum, accersant sibi hi inde diversos errores, ita ut intemperanter se proiiciant ad omne genus superstitionum. Tande addit, *Et non audivisti vocem meam.* Hac circun stantia crimen eorum exaggerat propheta, qu scilicet instituti fuerant in legis doctrina, et ten bant rectam viam salutis. Unde igitur factum es ut sese ita corruperint multis superstitionibus? n potest hoc adscribi ignorantiae: est igitur manifes eorum pervicacia adversus Deum. Ostendit er propheta fuisse immorigeros et intractabiles, et id prolapsos esse ad idololatriam et pravos error quia excusserint iugum Dei, neque passi fuerint gubernari eius verbo. Nunc ergo tenemus summa huius sententiae: exigit primo loco Deus confessi nem scelerum ab Israelitis: et ita exprimit qu valeat conversio, cuius mentionem nuper fecera Donec enim peccator sentiat mala sua, nunqua vere ad Deum redibit, neque ex animo. Principiu igitur resipiscentiae est culpae agnitio: dein coarguit eos, ut tergiversationem illis praescinda tertio speciem ipsam demonstrat, ut eos teneat qua constrictos, nempe quod sese polluerint supe stitionibus: et adiungit non fuisse duntaxat simil mulieri adulterae, quae sequitur alienum viru sed scortis foetidis, quae cursitant huc atque ill neque discernunt inter notos vel ignotos. Postre ostendit hoc factum fuisse mera contumacia, qu scilicet abiecerint omnem Dei reverentiam, quonia lex illis fuerat data: deinde missi erant prophet fidi interpretes. Satis ergo tenebant quid placer Deo, et quid rectum esset. Unde igitur factum e ut ita erraverint? nempe quia clauserunt aur verbo Dei, neque passi sunt se ab ipso regi, s fuerunt prorsus indociles. Pergamus,

14. *Revertimini filii rebelles, dicit Iehovah, qu niam ego maritus vester* (vel dominatus sum in v bis, ut alii vertunt: alii, taedio affectus sum in v bis: dicemus postea de hoc verbo), *et assumam v unum e civitate, et duos e familia* (vel cognatio vel tribu), *et adducam vos in Sion.*

Aliis verbis eandem sententiam repetit Ieremias: sed Deus hac verborum congerie clarius ostendit quam sit futurus ad dandam veniam proclivis si Israelitae ex animo resipiscant. Satis fuerat semel atque uno verbo testari fore placabilem: sed Deus ubi videt illos esse tardos, atque etiam difficiles ad parendum, pergit in eadem exhortatione. Mira haec est indulgentia, quum Deus suam gratiam videns negligi, et quasi respui hominum segnitie, tamen non desistit: sed iterum et tertio ipsos invitat. Quis hominum ita patienter ferret gratiae suae et favoris fastidium? sed videmus Deum non statim reiicere tardos et pigros, sed novos stimulos adhibere, ut ipsos tandem permoveat: idque plus quam necessarium est. Qualis enim esset torpor noster? nisi quotidie Deus instaret, quotusquisque aurem praeberet eius admonitionibus? non mirum igitur est, si ignoscens nostrae tarditati, secundo, et tertio nos ad resipiscentiam invitat: quod etiam in ecclesia semper experimur. Haec ratio est igitur, cur idem nunc iteret propheta, *Revertimini nunc*, inquit, *filii rebelles.* Dixerat prius, Revertere Israel rebellis: postea addit, *Quoniam ego maritus in vobis.* Quidam existimant בעל tantundem valere, atque taedio affici, ubi in constructione ponitur, sicuti hic בכם בעלתי in vobis: sed non quadraret haec significatio praesenti loco: rectius igitur alii vertunt, Quoniam dominatus sum vobis: sed hoc dominium non debet promiscue sumi, quemadmodum apud Latinos: refertur enim proprie ad maritum, qui uxori suae praeest. Nec dubium est quin Deus continuet sermonem suum, et persistat in illa similitudine coniugii, de qua iam saepius dictum fuit. Accusat enim adulterii Israelitas, quoniam ab ipso desciverant. Ideo adiungit, *Ego tamen sum maritus vester.* Dixerat prius, Si quis uxorem repudiaverit, quae se addixerit postea alteri, nunquam volet cum ipsa reconciliari: ego autem ignosco vestrae perfidiae, vestris libidinibus: tantum colite posthac castitatem mecum, ego vicissim caste vobiscum me geram. Ita hoc loco, *Ego sum maritus vester:* hoc est, etiam si vos repudiaverim. Dixerat enim se dedisse libellum repudii: hoc est, quasi publicis tabulis se testatum fuisse, nihil amplius sibi esse coniunctionis cum populo illo. Nam exsilium erat instar divortii. Iam dicit, *Ego sum maritus vester.* Nam etiam si ego tam graviter laesus a vobis fuerim, quia fefellistis fidem mihi datam, tamen maneo in proposito, ut sim vobis maritus. Tenemus ergo nunc genuinum prophetae sensum. Quoniam poterat desperatio ita constringere Israelitas, ut horrerent accessum illum, ad quem hortatus ipsos fuerat propheta: ne terror impediat, quominus resipiscant, Deus hic pronuntiat se illis fore maritum, et se nondum oblitum esse illius coniunctionis, qua ipsos semel dignatus fuerat. Summa est, Ego semel complexus sum vos amore coniugali: estis quidem a me alienati, sed redite tamen, ego paratus sum ad veniam, et perinde ac si mihi semper fidem praestitissetis: *Iterum assumam vos*, inquit. Sed postea adiungit, *Unum ex urbe, duos ex familia.* Hic locus dignus est observatu, quia ostendit Deus non esse, cur alii alios exspectent: deinde etiam si corpus ipsum populi putrescat in suis peccatis, tamen si pauci ad ipsum redeant, se illis etiam fore placabilem. Et fuit hoc caput valde necessarium. Foedus enim Dei erat commune universo semini Abrahae. Poterant igitur coniicere foedus illud esse exstinctum, nisi totum populum colligeret. Neque enim elegerat duos, aut tres, aut centum, aut mille: elegerat totum semen Abrahae. Ergo quoniam haec promissio sine exceptione omnibus erat communis, poterat quisque ita ratiocinari, Quid mihi cum Deo, nisi quatenus sum progenitus ex genere Abrahae? atqui non sum solus, nam sumus omnes Abrahae filii: video autem neminem converti ad Deum: ita pereundum mihi est cum toto populo. Ergo ne haec cogitatio moretur pios, ideo nunc dicit, *Unum assumam ex urbe, et duos ex familia:* hoc est, etiam si unus tantum ex urbe una ad me veniat, reperiet apertam ianuam: si duo tantum ex una tribu ad me veniant, etiam ipsos admittam. Tenemus consilium prophetae. Interpretes quidem dicunt unum ex urbe, quoniam Deus etiam si multitudo pereat, non desinet ignoscere tribus, vel quatuor: sed non attingunt quod praecipue dignum erat notatu, nempe ideo sermonem ad duos et tres restringi, quoniam, ut dictum est, poterat ipsos haec cogitatio tenere perplexos, quod scilicet communiter omnes electi essent in sacrum populum. Hodie etiam utilitas huius doctrinae ad nos pertinet. Videmus enim multos hac stultitia vel excludi a spe salutis, vel sibi obstruere accessum, quoniam alii alios respiciunt, et multitudo tenet singulos implicitos. In papatu qui fit ut tam multi pertinaciter Deo resistant? nempe quia putant se tuto latere in turba. Et apud nos etiam videmus, ut alii aliis sint obstaculo. Veniat igitur semper nobis in mentem haec doctrina, Deum ubi brachia sua extendit, velle amplecti non tantum omnes simul, si uno consensu ad ipsum accurrant, sed duos, vel tres, si tantum ex una urbe ad eum veniant, vel ex toto populo. Adiungit, *Venire faciam vos in Sion.* Iam hoc semel dictum fuerat. Significat igitur Deus temporale fore exsilium, et iterum compotes fore Israelitas suae haereditatis, si appareat in illis vera et seria conversio. Sequitur,

15. *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, et pascent vos scientia et intelligentia* (hoc est, scienter et prudenter).

Hic promittit Deus se ita prospecturum saluti populi, postquam ab exsilio reductus fuerit, ne iterum pereat. Nam notanda est causa vindictae Dei, quae exprimitur ab Isaia quinto capite. Propterea abductus est populus meus, inquit, quia scientia caruit: propterea sepulcrum dilatavit animam suam, aut guttur suum. Dicit igitur hanc fuisse causam interitus populi, quia interciderat apud ipsos doctrina, et pastores vel fuerant canes muti, vel fuerant latrones. Hic ex opposito pronuntiat Deus se daturum illis fidos pastores, qui exerceant munus suum, sicuti decet. Fateor quidem comprehendi sub hac voce probos et cordatos magistratus: sed prophetas et sacerdotes praecipue designat, quorum partes erant idololatriae mederi. Unde colligimus, non posse diuturnum esse ecclesiae statum, nisi dum fidi pastores praesunt, qui viam salutis ostendant. Ergo in hoc consistit ecclesiae salus, si Deus excitet veros, et sinceros doctores, qui annuntient eius doctrinam. Ubi autem destituitur ecclesia probis doctoribus, necesse est statim omnia pessum ire. Deus enim haud dubie hac promissione significat se non tantum fore liberatorem populi, ut eum ab exsilio revocet, sed perpetuum custodem, ubi reversus fuerit populus ipse in patriam. Sequitur ergo ecclesiam Dei non tantum gigni opera sanctorum et piorum pastorum, sed etiam foveri, et ali, et confirmari etiam eius vitam usque ad extremum. Sicuti non satis est ordinem politicum semel erigi, nisi magistratus in officio perseverent: ita nihil magis exitiale ecclesiae, quam ubi Deus aufert bonos pastores. Non potuit quidem fieri, ut populus ad Deum rediret, nisi missi ante fuissent prophetae: sed hic loquitur Deus de continuo cursu, vel tenore doctrinae suae, et bene compositi regiminis: quasi diceret, Non tantum dabo vobis prophetas, qui vos ab errore ad me, et in viam salutis reducant, sed subinde vobis etiam praeficiam bonos et fidos doctores. Notandum vero est, non posse omnes eos qui praesunt, officio fungi nisi praediti sint prudentia. Deus vero paternum suum amorem subindicat, ubi bonos pastores dicit sibi caros fore. Postea sequitur,

16. *Et erit, quum multiplicati fueritis et fructificaveritis* (vel creveritis) *in terra diebus illis, dicit Iehovah, non dicent amplius, arca foederis Iehovae, et non ascendet in cor, et non recordabuntur eius, et non visitabunt, et non fiet amplius.*

Versum hunc torquent interpretes quia nemo assequitur prophetae consilium. Iudaei magna ex parte commentum frigidum et longe petitum afferunt, quod non deducent amplius arcam foederis ad sua proelia, quoniam nemo scilicet hostis ipsos invadet. Putant igitur promitti tranquillum statum populo, quia nulla vi hostili cogentur transferre huc atque illuc arcam foederis. Sed videmus verba nihil tale sonare. Est igitur illud prorsus alienum commentum. Alii autem dicunt hoc debere referri ad tempus Messiae: et nemo etiam ex Iudaeis hoc negat, quoniam sequetur postea, redituros Israelitas cum tribu Iehudah. Hoc hactenus non fuit impletum: sequitur ergo prophetam hic vaticinari de regno Christi. Sed Iudaei quum hoc fatentur, nihil intelligunt de abrogandis caeremoniis legalibus. Fere autem inter Christianos hoc receptum est, prophetam hic docere, ubi exhibitus fuerit Christus, finem impositum iri legalibus umbris, ita ut nulla amplius sit arca foederis, quoniam in Christo habitat deitatis plenitudo. Hoc quidem non videtur carere aliquo colore: sed existimo aliud prorsus esse prophetae consilium. Hic enim notat divortium illud, vel dissidium, quod fuerat longo tempore inter regnum Iehudah et regnum Israel. Nam quum regnum Israel et hominum numero, et terrae amplitudine, et opibus floreret, atque felicius esset regno Iehudah: hoc residuum tamen manebat Iudaeis, quod apud ipsos erat templum Dei iussu exstructum, quod locus ille fuerat electus a Deo, quod tenebant arcam foederis quae erat symbolum praesentiae Dei. Talis igitur fuit aemulatio inter regnum Iehudah et decem tribus, quod quum inflati essent Israelitae et copia hominum, et divitiis et aliis terrenis dotibus, Iudaei gloriabantur de templo et arca foederis. Quid autem nunc propheta? Pronuntiat talem fore concordiam inter Israelitas, et Iudaeos ut iam non dicturi sint Iudaei, arca foederis et templum Dei: quoniam Deus aderit similiter omnibus. Et melius confirmat deinde propheta quod iam dixi. Ergo coniungere necesse est etiam sequentes duos versus. Dicit igitur,

17. *Tempore illo vocabunt Ierusalem solium Iehovae, et congregabuntur ad eam omnes gentes ad nomen Iehovae, Ierusalem dico: et non ambulabunt posthac* (vel amplius) *post duritiem* (alii vertunt, obstinationem: est etiam interdum cogitatio, שררות, post duritiem) *cordis sui malam.*

Postea,

18. *In diebus illis venient domus Iehudah cum domo Israel, venient simul e terra aquilonis ad terram quam dedi in haereditatem patribus vestris* (vel, quam dedi possidendam iure haereditario patribus vestris).

Nunc clarius tenemus quod iam dixi: nempe prophetam hic promittere futurum consensum inter decem tribus et regnum Iehudah, ubi simul omnes reducti fuerint ab exsilio: quasi diceret, statum magis optabilem fore, quam ante fuerat, quia scilicet erat laceratum semen Abrahae, ex quo populus,

quem volebat Deus manere in sacra unitate, fuerat dissipatus foedo modo. Scimus enim fuisse capitale odium inter Iudaeos et Israelitas. Quum ergo talis et tam foeda fuisset dissipatio ad tempus inter filios Abrahae, nunc propheta ostendit fructum exsilii, quia scilicet, ubi temporali poena castigati fuerint a Domino, redibunt in patriam, non ut sit inter ipsos talis aemulatio qualem experti fuerant, sed ut omnes uno ore simul Deum invocent: ut Iudaei ipsi sint fratres Israelitis, et Israelitae etiam mutuam concordiam cum tribu Iehudah colant.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando hodie nobis clementer parcis, quum tamen variis modis provocemus iram tuam, ne adversus castigationes obdurescamus, sed tolerantia tua nos ad poenitentiam invitet, deinde etiam ferulae nobis prosint, et ita vere convertamur, ut tota vita testemur nos mutatos esse animis, et sic etiam alii alios incitemus mutuo, ut simul consentiamus in obsequium verbi tui, et studeamus quisque pro se glorificare nomen tuum, in Christo Iesu domino nostro, Amen.

Coepimus heri exponere quo sensu dicat propheta nullam fore amplius memoriam arcae foederis, postquam reversi fuerint Israelitae in patriam, et illic creverint, nempe quia nullum erit dissidium, quale fuerat antequam in exsilium essent abducti. Scimus enim decem tribus coluisse Deum suo more, quia defecerant a pura et simplici legis doctrina. Intelligit ergo propheta omnes fore veri et unius Dei cultores, et tantam fore unitatem fidei inter ipsos, ut non vocet Iudaeus Deum suum, et Israelita etiam alium sibi Deum fingat. Ideo subiicit, *Non ascendet super cor:* hoc est, nulla talis cogitatio, inquit, amplius illis veniet in mentem: *Et non recordabuntur:* hoc est, nulla monumenta pristinae dissensionis amplius inter eos exstabunt: *Et non visitabunt:* hoc est, non venient amplius furtim Ierosolymam qui volent sacrificia offerre Deo: *Denique, nihil tale fiet,* inquit, *Nam in tempore illo vocabitur Ierusalem solium Iehovae.* Posset videri propheta secum pugnare, quod tradat *Ierosolymam fore solium Dei,* et tamen Iudaeos non facturos mentionem arcae foederis. Sed optime cohaerent inter se haec membra, quoniam intelligit Ierosolymam fore sedem, ac domicilium aeterni Dei absque controversia. Ante exsilium iactabant Israelitae se retinere cultum veri Dei, et magnifica erat ostentatio, et multae pompae, sic ut Ierosolyma fere obscura esset, quantum ad illum externum splendorem. Propheta autem dicit nullum fore amplius discrimen, et non litigaturos Israelitas cum Iudaeis, quia omnes concedent Ierosolymam esse sanctuarium Dei: quasi diceret: Apud omnes sine exceptione vigebit pura religio, quod scilicet ante illud tempus usitatum non fuerat. Et hanc sententiam melius confirmat sequentibus verbis, *Congregabuntur,* inquit, *ad eum omnes gentes ad nomen Iehovae,* vel propter nomen Iehovae (ל est hic vice causalis particulae) propter nomen ergo Iehovae congregabuntur omnes gentes Ierosolymae. Videmus nihil esse ambiguum in his verbis, quia aperte exprimit propheta cultum Dei qualem lege sua instituerat, tantae fore autoritatis, ut gentes omnes paratae sint amplecti quidquid edoctae fuerint a Iudaeis. Caeterum, per gentes omnes rectum est intelligi decem tribus, quemadmodum multis locis vocantur plures populi. Si quis longius malit extendere, fruatur suo sensu. Et quemadmodum heri retuli, Iudaei existimant hic describi tempus Messiae, quoniam nunquam impletum fuit quod hic promittit Ieremias. Neque enim concursus ille gentium apparuit quum reversi sunt Iudaei ab exsilio in patriam: imo soli Iudaei reversi sunt. Hinc igitur colligunt non posse locum hunc aliter exponi quam de regno Messiae: quod verum esse fateor. Sed quia reditus ille, ac restitutio populi quoddam fuit regni Christi praeludium, ideo semper incipere convenit a tempore illo, quoties vaticinantur prophetae de nova ecclesia. Verum quidem est, reparationem totius mundi quaerendam esse in Christi adventu: sed iam tunc coepit Deus ecclesiam suam restituere, quum Iudaeis manum porrexit ut urbem exstruerent, et templum, donec prodiret Christus. Quantum ad praesentem locum spectat, sive per gentes intelligere libeat decem tribus, vel utrumque regnum: sive promiscue omnes orbis populos, sensus prophetae perinde clarus esset: ampliorem scilicet fore ecclesiam, ubi Deus populum reduxerit, quam prius fuisset: postea Deum facturum ut floreat vera pietas, et quidem absque aemulatione et litibus. Quod tamen sequitur confirmat diversam sententiam, nempe ut hoc exponatur de utroque regno, *Non ambulabunt,* inquit, *amplius post duritiem malam cordis sui.* Non solet hoc dici de profanis gentibus, quae semper alienae fuerunt a doctrina legis. Quoniam ergo hoc specialiter competit in Iudaeos et Israelitas: ideo videtur melius fluere illa expositio, *Cunctas gentes* hic vocari, vel decem tribus, vel totum populum. Postea sequitur eodem sensu, *In diebus illis venient domus Iehudah cum domo Israel.* Hinc apparet, prophetam magis de posteris Abrahae loquutum esse, quam de exteris gentibus. Nam expositive addit hunc versum. Poterat enim quaeri, quid hoc sibi vellet, omnes gentes venturas: nempe, inquit, *Quoniam domus Israel coalescet simul cum domo Iehudah:* hoc est, nulla erit amplius simultas inter duos populos, quoniam agnoscent se mutuo pro fratribus, et scient se ita ortos esse ab uno fonte, ut debeant manere

unus populus. Denique hic versus exponit quod iam dictum fuerat a propheta. Et notandum est quod addit, *Venient simul e terra aquilonis ad terram, quam ego dedi possidendam patribus ipsorum.* Nondum Iudaei in exsilium migraverant: propheta ipse alloquebatur eos, quum adhuc Ierosolymae et in reliqua terra quiescerent quasi in nido suo: neque unquam illis persuasit quod experti sunt magno suo damno, nempe instare illis simile exsilium, quale tunc cernebant in fratribus suis Israelitis. Perinde autem cum ipsis agit propheta, ac si essent extorres, et habitarent in terra aquilonari, sicuti Israelitae: *Venient simul*, inquit, *e terra aquilonari.* Poterant excipere, Atqui adhuc potimur nostra haereditate, neque hinc nos quispiam expellet, quoniam fieri non potest, ut Deo eripiatur templum suum: elegit sibi quietem perpetuam apud nos. Nec dubium est, quin auditae fuerint obstrepere istae voces. Sed propheta hic refellit vanam eorum confidentiam, ac dicit spem salutis in eo duntaxat positam esse, si exspectent restitutionem a Domino, postquam ad tempus exsulaverint. Hic autem propheta commendat illis fructum exsilii, aequiore animo deinde perferant poenam sibi inflictam. Poterant enim centies desperare, nisi spes haec fuisset illis residua, nempe temporale fore illud exsilium, quia iterum cum fratribus suis Israelitis colligendi essent. Nunc sequitur,

19. *Et ego dixi, quomodo ponam te in filios, et dabo tibi terram desiderii* (hoc est, desiderabilem), *haereditatem cupiditatis* (hoc est, quae concupiscitur), *exercitus gentium? Et dixi, Pater mi, clamabis ad me, et a me non recedes* (de post me, ad verbum, מאחרי).

Non est mihi propositum narrare omnium expositiones: sed sufficiet ostendere quid velit propheta. Si quando attingo sententias, quae non mihi placent, cogor hoc facere, quoniam si quis color subest, possent lectores falli: sed ubi veritas ipsa per se satis est conspicua, nolo operam frustra consumere in refutandis aliorum opinionibus. Hoc ergo sonant prophetae verba: Interrogat hic Deus, quomodo fieri poterit, ut iterum propagetur genus Abrahae postquam fuerit quasi emortuum: nempe, inquit, *Si me voces patrem, et a me non deflectas.* Interrogatio huc spectat, ut pungantur Iudaei, quasi prorsus deplorata esset ipsorum conditio. Et certe quum tanta et tam obstinata malitia provocassent Deum, poterant videri periisse. Deus ergo hic mirantis personam suscipit: quasi diceret, Vos quidem estis desperati, actum est de salute vestra: sed tamen quia mihi in animo est vos iterum restituere, volo nunc invenire rationem, qua iterum propagetur genus vestrum. Quomodo igitur hoc fiet? nempe ostendit hoc tantum se requirere, ut ipsum patrem invocent non ore, sed vero cordis affectu. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Nam humiliat Israelitas, quum hic admirationem Deo tribuit: quasi res esset factu difficilis: sed interea erigit ipsos in bonam fiduciam, quia salus illis parata sit, modo Deum sincero corde invocent, et agnoscant patrem suum, idque perseveranter, ne ab ipso unquam deflectant. Denique significat Deus Israelitas similes esse mortuis, et salutem eorum non esse sperandam absque resurrectione. Interea hac lege promittit ipsis salutem, si ipsum invocent, et faciant hoc non corde duplici, neque etiam ardore subito, qui statim evanescebat. *Non deflectes* igitur *de post me*, inquit: hoc est, semper subditi mihi estote, et ostendam non frustra me vocari patrem a vobis. Sequitur,

20. *Certe* (subaudienda est particula sicut) *perfide agit mulier a socio suo* (hoc est, perfide agit cum marito, ubi ab ipso discedit, vel se alienat), *sic perfide egistis, in me domus Israel, inquit Iehovah.*

Confirmat prius membrum proximi versus. Dixerat enim vix posse fieri, ut Iudaei recuperarent quod perdiderant, et iterum crearentur in novum populum. Rationem ostendit, quia similes erant mulieri adulterae, quemadmodum ante loquutus est. Sed non vult tamen spem illis excutere: tantum in hoc insistit, ut serio agnoscant peccata sua, quo sibi displiceant, et confugiant ad misericordiam Dei. Neque tam ipsorum causa hoc facit, quam gentis suae, apud quam manebat. Respicit enim, ut saepe dictum est, praecipue Iudaeos, qui sic obduruerant in suis vitiis, ut non putarent ad se pertinere hoc exemplum: quo tamen Deus eos terrere voluerat, ut ad poenitentiam flecteret dura eorum corda. Hac igitur ratione tam severe obiurgat Israelem, quia prius dixit Iudaeos illis esse deteriores. Postea adiungit,

21. *Vox super excelsa audita est, fletus precationum filiorum Israel, quia perverterunt viam suam, obliti sunt Iehovae Dei sui.*

Hinc clarius patet quod nunc dicebam, nempe hic statui Israelitas coram Iudaeis, ut agnoscant perversi illi, quibus Deus pepercerat, sibi eandem poenam impendere, nisi mature ad eum redirent. Narrat enim propheta, Israelitas esse in fletu et lacrymis, quod desciverint a Deo suo, et violaverint fidem ei datam. Quorsum hoc? nempe ut Iudaei, qui sibi in delitiis suis placent, expergefiant, et statuant, nisi occurrant iudicio Dei, paratas sibi esse similes lacrymas, et similem fletum. Nondum

cerent sibi hanc fuisse malorum omnium causam, quod se non continuerint in uno Deo, sed vagati fuerint post multitudinem deorum. Videmus ergo haec non posse simul coniungi, nempe ut verum Deum colamus, et adsciscamus nobis varios deos, et fabricemus nobis spes vanas, quemadmodum faciunt quibus non sufficit unus Deus. Sequitur,

24. *Et pudor* (vel probrum) *voravit laborem patrum nostrorum a pueritia nostra, oves eorum et pecora eorum, filios eorum et filias eorum.*

Confirmant pluribus eandem querimoniam, quod scilicet Deus manifestis documentis ostenderit peccata gentis, quoniam consumpserat eorum laborem, hoc est, quidquid labore suo acquisierant. Adiungit enim *oves et pecora*, deinde, *filios et filias:* Non tribuit quidem consumptionem hanc Deo, sed haec loquutio magis emphatica est quum dicit, *Pudor consumpsit laborem patrum nostrorum a pueritia nostra.* Nam per pudorem intelligit scelera, quorum ipsos pudere debebat. Sensus igitur est, non posse alio transscribi quidquid perpessi fuerant malorum, quoniam totum hoc imputandum erat eorum sceleribus. Pudor ergo noster, hoc est, flagitia scelerum nostrorum consumpserunt patrum nostrorum laborem. Sequitur,

25. *Iacuimus in pudore nostro, et operuit nos ignominia nostra, quoniam cum Iehovah Deo nostro scelerate egimus nos et patres nostri a pueritia nostra, et ad hunc diem usque: et non audivimus vocem Iehovae Dei nostri.*

Quoniam nihil hic novum dicunt Israelitae, sed continuant eandem sententiam, ego volui totum hunc contextum breviter perstringere, ne abrumperem. *Dicunt igitur se iacuisse in suis miseriis.* Quare? *quia scilicet scelerate egerant cum Deo.* Videmus exponi quod ante confessi fuerant, nempe laborem patrum suorum fuisse consumptum ab eorum pudore, hoc est, ab eorum sceleribus. Tribuunt autem sibi quod poterat transferri in patres, quoniam sciebant se iniquitatis ipsorum fuisse haeredes. *Iacuimus ergo*, inquiunt, *in pudore nostro.* Hic breviter fatentur se merito esse calamitosos, nec posse Deum accusari saevitiae, quoniam atrociter ipsos affligat. Quare? *Quoniam*, scilicet, *iaceant in suo probro, et operiat eos propria ignominia,* quasi dicerent residere malorum omnium causam in suis peccatis, neque alibi quaerendam esse: *Quoniam*, inquiunt, *scelerate egimus nos et patres nostri a pueritia nostra.* Hac voce significant se non uno tantum die, sed tam contumaciter, ut iam a primis annis imbiberint iniquitatem patrum, ut scilicet adderent mala malis. Dixerant prius consumptum fuisse patrum laborem a pueritia, quo verbo notabant diuturnum tenorem poenarum. Deus enim non uno tantum die ipsos castigaverat, sed repetiverat saepius easdem plagas: et tamen sine profectu. Nunc adiungunt: Sicuti *scelerate egimus a pueritia nostra cum Deo nostro*, ita etiam a pueritia nos admonuit, ut reverteremur ad ipsum: et per nos tantum stetit, quominus ad eum reverteremur. Ipse enim nos vocabat: quoniam nos ita fuimus obstinati, sic etiam Deus prosequutus est merito vindictam suam erga nos. Postea dicunt, *Ad hunc usque diem*, quo confirmant quod iam dixi, nempe fuisse ita obstinatos, ut nunquam destiterint a suis vitiis. Et fontem omnium scelerum simul designat, *Quod non audierint vocem Iehovae.* Nam si errassent et tacuisset Deus, poterat extenuari eorum culpa. Sed quum Deus quotidie prophetas submitteret, qui clamare eorum auribus non cessabant, et tamen surdi essent, inexcusabilis fuit eorum pertinacia in malis. Ergo videmus exaggerari crimen hac circumstantia, quod vocem Dei non audiverint: quasi dicerent, Deum suas partes egisse, ut illos revocaret ab interitu, sed tam fuisse obstinatos, ut negligerent gratiam illam, ideoque se merito dare poenas non tantum impietatis suae, sed etiam ingratitudinis, et simul obstinatae malitiae.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando tot beneficiis tuis provocati non tamen cessamus te sceleribus nostris provocare, ac si ex professo tibi bellum indiceremus, ut tandem admoniti exemplis, quibus nos ad poenitentiam invitas, corrigamus hanc nostram pravitatem, et mature resipiscamus, et ita nos tibi addicamus in obsequium, ut nomen tuum per nos glorificetur, et studeamus etiam eos nobiscum reducere in viam salutis, qui iam videntur perditi, ut misericordia tua sese in omnes partes extendat, atque ita salus per Christum unigenitum filium tuum quaesita effectum suum obtineat in cunctis gentibus, Amen.

CAPUT QUARTUM.

1. *Si revertaris Israel, dicit Iehovah, ad me revertere* (vel apud me quiesce), *et si abstuleris abominationes tuas a facie mea, et non fueris vagus* (alii, et non migrabis).

Non dubium est quin propheta exigat hic a populo sinceram conversionem: quoniam simulabant se agnoscere peccata sua, et dabant multa signa resipiscentiae: interea mentiebantur Deo. Quoniam

igitur saepius Deum et eius prophetas fefellerant, ideo Ieremias iubet eos abque fuco, aut bona fide reverti ad Deum. Quantum ad summam doctrinae spectat, hic est prophetae sensus. Sed in verbis est ambiguitas: quidam enim sic legunt, Si revertaris Israel ad me, dicit Iehovah: istud אלי coniungunt cum priore membro: postea separatim legunt תשוב, quiesces, et ita volunt esse repetitionem eiusdem sententiae, ubi statim sequitur, Si abstuleris abominationes tuas a me, non migrabis, hoc est, ego te non eiiciam, sicuti minatus sum. Alii verbum תשוב (quod bis repetitur) eodem sensu accipiunt, Israel, si revertaris, revertere ad me. Non dubium est quin propheta iubeat Israelitas bona fide et absque fuco converti ad Deum, non autem fallaciter agere, quemadmodum soliti erant. Retuli hactenus quid alii sentiant: sed hoc, meo iudicio, optime convenit. *Israel si revertaris, quiesce apud me, Arreste toy*, sicuti gallice dicimus. Quiesce igitur apud me: deinde additur definitio, nempe, *Si abstuleris abominationes tuas* (copula enim debet resolvi in particulam vel expletivam, vel exegeticam) *a facie mea, et non fueris vagatus.* Quod autem alii, sicut nuper retuli, ita exponunt: Israel si ad me revertaris, quiesces, quia videtur esse coactum, prorsus repudio: sed liberum permitto ut ita legatur, Israel si conversus fueris, quiescas apud me: vel, Israel si conversus fueris, convertere ad me. Neque enim magna est discrepantia: quoniam hic propheta perstringit simulationem, qua usi fuerant Israelitae, quum subinde profiterentur se paratos esse ad praestandum Deo obsequium: et tamen postea ostenderent se fallaciter ita fuisse loquutos. Quum ergo toties deprehensa fuisset in illis fallacia et vanitas, ideo hic propheta Dei nomine et mandato requirit, ut simpliciter et bona fide ad Deum redeant. Si placeat haec lectio, Israel revertere ad me, ratio erit, quoniam per circuitus hoc semper captabant, ne recto itinere se ad Deum converterent: hoc enim solenne est hypocritis, ut ostentent poenitentiam, interea autem fugiant Deum. Hoc igitur vult propheta, si hanc lectionem sequamur, Israel non est quod posthac existimes te quidquam proficere, dum poenitentiam ore iactas: *revertere ad me:* hoc est, scias tibi negotium esse cum Deo, qui non fallitur, quemadmodum etiam non fallit. Bona igitur fide redeas ad me, et sincera sit ac minime fallax tua conversio. Si autem secundo loco verbum תשוב aliter accipere placeat, tamen in sensu non erit magna diversitas, Israel, si revertaris, quiescas apud me, hoc est, Ne quidquam posthac sit tibi negotii cum idolis, et tuis perversis cupiditatibus. Ita breviter docet propheta modum conversionis non alium esse, nisi ut Israel acquiescat in solo Deo, neque amplius circumferatur vagis suis cupiditatibus, ut saepe fecerat: et ita bene respondebit quod sequitur, *Nempe si abstuleris*, nam dixi copulam posse resolvi, ut sit posita vice expositionis, *abominationes tuas a facie mea*, ולא תנוד, *et non amplius vageris.* Nam hoc praecipue vitium damnare voluit Ieremias, quod Israel, quum prae se ferret aliquam speciem pietatis, tamen vacillabat, neque poterat toto animo se Deo addicere, sed erat ambiguus consilii. Hoc igitur vitium merito damnat Ieremias, et ideo hanc expositionem libenter amplector, *Israel, si revertaris, quiesce in me*, hoc est, maneas firmus apud me. Quomodo autem hoc fiet? *Nempe si abstuleris abominationes tuas, et si non vageris*, quemadmodum levitas tua, et inconstantia hactenus plus satis cognita fuit. Quidquid sit, locus hic observatu dignus est contra hypocritas, qui non audent palam reiicere admonitiones propheticas, sed dum ostentant aliqua signa poenitentiae, per ambages fugiunt conspectum Dei: testantur quidem ore se quaerere Deum, sed interea effugia captant. Et ideo dixi hunc locum insignem esse ut sciamus non posse placari Deum fallacibus nugis, quas hypocritae ingerunt, sed requirere cor sincerum, et abominari omnem simulationem. Ideo etiam diserte exprimitur, *Si abstuleris abominationes tuas coram facie mea.* Hypocritae enim semper spectant theatrum, et volunt probari hominibus, et contenti sunt eorum suffragiis. Deus autem ad se revocat. Interea notandum est, ipsum non posse falli: quia est cognitor cordium. Sequitur,

2. *Et iurabis, vivit Iehovah, in veritate, in iudicio et iustitia: et benedicent se in eo gentes, et in eo gloriabuntur.*

Hic prosequitur eandem sententiam propheta: refellit enim illas blanditias, quibus putabant Deum posse placari. Nam quum in ore haberent eius nomen, putabant hoc sufficere ad probandam suam causam. Quid? nonne invocamus Deum? nonne deferimus ei debitum honorem, quia iuramus per eius nomen? Est enim synecdoche in prophetae verbis, quia iusiurandum accipit pro toto Dei cultu. Quum ergo nomen Dei obtenderent Israelitae putabant se omni reatu esse absolutos. Ideo dicit propheta: *Iurabis veraciter in nomine Dei*, inquit, hoc est, Vos quidem ideo securi estis, quia professio externa pietatis videtur vobis esse quaedam expiatio, quoties vultis Deo litare: iactatis vos esse Abrahae semen, et iuratis denique per nomen Dei: atqui estis sacrilegi, dum ita falso obtenditis Dei nomen. *Iurate*, ergo, *in veritate*, inquit. Nunc videmus quomodo inter se cohaereant prophetae verba: dixerat Israelem hactenus mentitum fuisse Deo, quoniam non praestiterat quod verbis pollicebatur. Erat enim semper vagus: iam adiungit non prodesse, quod Israelitae

palam Deum invocent, et externo cultu probent se esse eius populum: hoc nihil est, inquit, *nisi in veritate, et in iudicio et iustitia Deum colatis.* Veritas haud dubie hic accipitur pro integritate cordis, quemadmodum et 5. cap. videbimus. Quum ergo iubet eos per nomen Dei iurare in veritate, perinde est ac si diceret non rite coli Deum, nisi ubi animus omni fraude et mendacio purus est: denique significat nullum esse Dei cultum absque sincero cordis affectu. Sed veritas, de qua propheta loquitur, praecipue cognoscitur in iudicio et iustitia, ubi scilicet homines inter se fideliter agunt, et cuique redditur ius suum, neque alter alterius damno suum lucrum quaerit: Ubi ergo aequitas et rectitudo inter homines ita colitur, tunc impletur quod propheta hic requirit: quoniam non colunt Deum fallaciter, neque inanibus verbis, sed re ipsa ostendunt se absque fuco Deum timere et revereri. Quod sequitur etiam varie exponunt interpretes: sed non dubito quin propheta hic oblique perstringat Israelitas, quoniam Dei nomen tunc expositum erat multis probris et ludibriis, quum profanae gentes dicerent nihil esse potentiae in Deo Israelis: populus autem ipse cum Deo expostulabat, ac si iustam haberet litigandi causam. Quid? Deus pollicitus est nos fore exemplar benedictionis, atqui sumus expositi gentium contumeliis: quid hoc sibi vult? Quum ergo Israelitae sortem suam ita deflerent, et culpam coniicerent in Deum, respondet propheta, *Benedicent se gentes in Deo et gloriabuntur in eo.* Quidam hoc ad Israelem referunt, sed nimis coacte. Dictum quidem fuerat Abrahae: In semine tuo benedicentur omnes gentes, vel se benedicent: sed haec benedictio habebat suum principium, quod hic notatur a propheta. Spectanda enim erat causa ipsa benedictionis, vel fons. Quomodo poterant se benedicere gentes in semine vel filiis Abrahae, nisi Deus autor benedictionis gratiam suam proferret erga Abrahae filios? Optime igitur hic propheta, *Tunc,* inquit, *benedicent se in Deo omnes gentes, et in illo gloriabuntur,* hoc est, vos estis in culpa, cur Dei maledictio vos urgeat, et reddat probrosos cunctis populis: deinde etiam, cur nomen Dei accipiant ad probra et contumelias profanae gentes. Nam cogit vestra impietas Deum vobiscum agere durius quam vellet: esset enim propensus ad paternam clementiam, sicuti solitus est. Quid ergo nunc obstat, quominus se benedicant in Deo omnes gentes, et in ipso glorientur? hoc est, quominus vigeat pura religio in toto orbe, et gentes vobis accedant, et subscribant in verum unius Dei cultum? nempe vestra improbitas et malitia obstaculo est, quominus glorificetur Deus, et vestra etiam felicitas passim apud omnes populos celebretur. Nunc tenemus prophetae sensum, quod scilicet Iudaei perperam culpam Deo imputent, quod ita essent multis miseriis oppressi, quoniam contraxerant sibi omnes illas calamitates, et simul etiam causam dederant profanis gentibus, ut Dei nomen suis blasphemiis ita polluerent. Sequitur,

3. *Quoniam sic dicit Iehovah viro Iehudah* (hoc est, Iudaeis) *et Ierosolymae, Novate vobis novale, et ne seminetis super spinas.*

Adhuc prosequitur eandem doctrinam propheta: reprehendit enim hypocrisin in Israelitis, quoniam vellent defungi erga Deum externis duntaxat caeremoniis, quum tamen corda essent implicita et fraudibus et omni genere impietatis ac malitiae. Ideo dicit hoc Deum exigere a Iudaeis *ut novent sibi novale, neque seminent sibi inter spinas.* Aptissima est similitudo: nam scriptura solet nos conferre agro, ubi vocat haereditatem Dei, et in hunc finem electi a Deo sumus in peculiarem populum, ut fructum aliquem a nobis referat: quemadmodum paterfamilias colligit proventum ex agris suis. Deo quidem nihil per nos accedit, sed fructus quem postulat est, ut tota vita nostra referatur ad eius gloriam. Quidquid sit, Deus non vult nos esse otiosos vel steriles, sed proferre aliquem fructum. Iam quid agunt hypocritae? seminant, hoc est ostendunt aliquod studium, imo etiam simulant magnum ardorem, ubi Deus ipsos ad poenitentiam hortatur, vel ubi eos invitat. Satagunt igitur, sed corrumpunt omnia suis mixturis, perinde ac si quis semen suum spargeret inter spinas. Atqui nihil proderit semen ita proiicere inter spinas, nisi bene exculta sit terra. Deus ergo hanc praeposteram sedulitatem, qua se venditant hypocritae, deridet, ac dicit eos sine profectu satagere, quoniam perinde est ac si quispiam agricola semen suum perderet: ubi enim terra plena est spinis et sentibus, non potest semen, etiam si ad segetem perveniat, fructum tamen proferre. Iubet hac causa Deus Israelitas *novare sibi novale:* quasi diceret ipsos esse similes agro senticoso, qui plenus fuit spinis: ideo opus esse insolita, et minime vulgari cultura: quemadmodum si excreverint spinae et sentes in aliquo agro, quid proderit illic multum semen proiicere? imo solo aratro non potest ager bene excoli, ut frugem proferat: sed necesse est etiam plus laboris sumere: nempe quemadmodum in novalibus fieri solet. Vocamus hoc *essarter* lingua nostra. Significat igitur propheta obduruisse populum in suis sceleribus, nec tantum plenum esse multis vitiis, quemadmodum si ager per duos annos relictus fuerit incultus, sed esse magis recondita vitia, quae non possint solo aratro bene purgari, nisi radicitus extrahantur: quemadmodum ubi spineta, et arbusta, et vepres creverunt in aliquo agro per multos annos. Videmus ergo notari a propheta non tantum

impietatem et contemptum Dei, et alia scelera in populo israelitico: sed obstinationem: quoniam per multos annos ita obduruerant in suis sceleribus, ut opus esset non aratro tantum, sed etiam aliis instrumentis ad evellendas spinas, et eradicanda illa vitia, quae profundas radices traxerant. Sicuti ergo prius monuerat eos operam ludere, nisi sincero affectu redirent ad Deum, et in ipso acquiescerent: ita hic iubet penitus examinare vitam suam, ne proiiciant semen suum: quemadmodum defunctorie hypocritae agnoscunt sua mala. Iubet igitur penitus excutere vitia, quae latent, quemadmodum si evellerent spinas et sentes ex agro, qui diu caruerit cultura et labore. Iam sequitur,

4. *Circumcidimini Iehovae, et auferte praeputia cordis vestri, viri Iehudah et incolae Ierusalem: ne egrediatur tanquam ignis furor meus, et accendatur, et nemo exstinguat, propter* (a facie, ad verbum) *malitiam actionum vestrarum.*

Hic clarius exprimit propheta quod nuper metaphorice, vel sub figura dixerat: iusserat enim ipsos eradicare vitia, quemadmodum fieri solet in novalibus, nunc remota figura clare illis ostendit quid sit agendum, quanquam non caret etiam figura hoc membrum. Sed revocat eos ad circumcisionem, quae symbolum erat renovationis: quasi diceret satis ipsos tenere, nisi prorsus essent indociles, quomodo agere debeant. Quorsum enim, inquit, vobis praecepta est circumcisio? an non Deus hoc symbolo ostendit hominem, si recte ad pietatem aspiret, debere hinc facere initium, ut exuat omnes carnis suae affectus? se ipsum abneget, et quasi moriatur tam sibi, quam mundo? circumcisio enim hoc secum trahebat. Ergo ostendit propheta, Israelitas nihil habere excusationis, nec labi errore, vel inscitia: sed perverse, et fraudulenter agere cum Deo, quoniam circumcisio, qua initiati erant in cultu Dei, satis ipsos docebat, non rite nec veraciter coli Deum, nisi ubi homines se ipsos abnegant. Nunc ergo videmus quid his verbis propheta intelligit, quum iubet eos circumcidi Deo, et auferre cordis sui praeputia. Dicit, *Circumcidimini Deo,* quoniam circumcisio tunc erat unica ipsorum gloria, sed non nisi in hominum oculis: tantum enim apud ipsos regnabat ambitio, et vanitas, quum plenis buccis superbirent, et iactarent se esse sacrum Dei peculium. Propheta igitur iubet ipsos omittere tales nugas *et circumcidi Iehovae,* ut scilicet desinant plausum captare coram mundo: sed expendant sibi esse negotium cum Deo: et ideo adiungit, *Auferte praeputia cordis vestri:* quasi diceret, Quum Deus iussit circumcidi genus Abrahae, non quaesivit sacrificium in pellicula illa, sed altius spectavit, nempe ut circumcisi essetis corde. In summa, hic propheta docet quod Paulus (Rom. 2, 29) clarius explicuit, nempe, literam nullius esse momenti coram Deo, sed requiri spiritum. Paulus enim his verbis intelligit, externum signum esse frivolum, nisi accedat interior veritas: nam literalis circumcisio apud Paulum tantundem valet, atque externa illa caeremonia: quemadmodum literalis baptismus apud nos vocari potest, ubi nulla est poenitentia, vel fides: spiritus autem, vel spiritualis circumcisio est abnegatio sui, renovatio, denique vera ad Deum conversio, de qua hic propheta concionatur. Neque Moses hoc tacuerat: nam decimo capite Deuteronomii (v. 16) ostendit Iudaeos longe decipi, si existiment Deo satisfactum esse, ubi in carne sunt circumcisi: Circumcidite, inquit, corda vestra Domino. Alibi quidem admonet, hoc prorsus esse Dei opus: sed quamvis Deus corda circumcidat, tamen non est supervacua haec exhortatio, ut homines se ipsos circumcidant spiritualiter, quemadmodum etiam de baptismo potest dici. Nam dum Paulus hortatur fideles ad Dei timorem et vitae sanctimoniam, ponit illic baptismum. Interea certum est homines sibi non conferre quod Deus per signum baptismi figurat: sed admonet petendam esse gratiam spiritus a Deo, ne frustra insigniti sint externo baptismo: interea careant ipsa veritate. Ergo quum propheta iubet *Israelitas auferre praeputia cordis sui,* perinde est ac si diceret, ipsos quidem satis esse liberales in caeremoniis, et externo cultu, sed has esse inanes larvas, nisi praecedat interior cordis affectus. Et alloquitur Iudaeos, atque incolas Ierusalem, quoniam putabant se excellere supra Israelitas, de quibus iam gravem vindictam sumpserat Deus. Ostendit igitur tribum Iehudah, imo incolas ipsos, et cives Ierosolymae non esse aliis meliores, neque eximi quasi privilegio, quin ipsi etiam ad reddendam rationem cogantur, nisi mature, et quidem ex animo resipiscant. Postea addit, *Ne egrediatur furor meus tanquam ignis,* inquit, *et accendatur.* Hic severe denuntiat propheta, non esse exspectandum Iudaeis, donec Deus vindex prodeat, quoniam haec erit sera poenitentia, inquit. Denique iubet ipsos tempestive occurrere Dei iudicio, quoniam si semel egressus fuerit furor Dei, ardebit tanquam ignis, ut eos absumat. Non erit igitur tunc tempus exstinguendi incendii: sed si resipiscant, simul etiam proponit illis spem veniae, quia nondum furor Dei egressus fuerat. Postea adiungit, *Propter malitiam actionum vestrarum:* et his verbis iterum propheta eos durius coarguit, et ostendit eos nihil consequi suis tergiversationibus: quia ubi Deus tribunal suum conscenderit, et coeperit exsequi suam vindictam, tunc cessabunt omnes illae fallaces excusationes, quod nihil tale sint meriti, quod non tanta sit scelerum atrocitas: Deus, inquit, manu sua vos docebit, quam

gravis sit scelerum vestrorum atrocitas, non aget verbis tunc vobiscum. Postea sequitur,

5. *Nuntiate* (vel promulgate) *in Iehudah et Ierusalem facite audire:* (hoc est publicate) *et dicite, et clangite tuba in terra, vocate, colligite, et dicite, Congregamini, et intremus civitates munitas.*

6. *Tollite signum* (vel vexillum) *in Sion: congregamini* (vel confugite, alii vertunt, viriliter agite: deducunt enim hoc verbum ab עז, sed plures sequuntur diversum sensum ab עז, quod est fugere, vel se colligere metus causa), *ne stetis* (vel non stabitis), *quoniam malum ego accerso* (venire facio) *ab aquilone, et contritionem magnam.*

Hic Ieremias asperius tractat suos populares, quoniam videbat esse praefracto ingenio, et ita obstinatos in suis sceleribus, ut non possent sanis consiliis reduci in viam salutis. Ergo hic eos compellat tanquam homines desperatos, et apud quos inutilis est doctrina. Etsi autem more prophetico classicum canit terroris iniiciendi causa: videtur tamen ironia subesse, quum iubet *eos promulgare in Iehudah et Ierosolymae, et publicare:* quasi diceret, Ubi vos urgebit maior necessitas, tunc poteritis quidem experientia sentire Deum vobis esse infensum. Licet hodie non credatis meis monitionibus, sed ne tunc quidem violenta manu Deus vos ad se reducet, quoniam quaeretis vobis subterfugia, clangetis: Adsunt hostes, et imminent nobis. Ergo quisque se recipiat vel Ierosolymam, et urbem ingrediatur, et se conferat in Sion: hoc est, si non poterimus nobis consulere in urbe, saltem tuti erimus in illo propugnaculo Sionis. Atqui Deus, inquit, *accersit vobis malum ab aquilone*, et quidquid putabitis vobis prodesse ad salutem, hoc totum erit evanidum. Praecipue tamen expendere convenit prophetam quasi Dei fecialem solenni praeconio denuntiare bellum: et quamvis insultet eorum pertinaciae, describere tantum fore ubique terroris, ut salutem in fuga ponant. *Canite,* inquit, *in Iehudah, et publicate,* vel promulgate, *in Ierusalem* (הגידו annuntiate, ad verbum) *audire facite.* Hic non loquitur simpliciter, sicuti Iohel quum iubet clangere tuba: nam hortatur illic populum ad poenitentiam, sed Ieremias ironice, quemadmodum nuper attigi, hic populum perstringit propter obstinationem et contumaciam: quasi diceret, Video quid sitis facturi, quum vos premet Dei vindicta, ne tunc quidem resipiscetis: sed clangetis tuba in tota terra: Recipiant se omnes in Sionem: quasi illinc possitis hostes vestros repellere, et vitas vestras tueri. Itaque non iubet clangere, sed potius ostendit quid facturi sint. Male quidam vertunt, Implete, sed recepta est sententia, Congregate vos. Sed non videntur mihi interpretes spectasse etymologiam: est enim hoc verbum eiusdem significationis apud Hebraeos, cuius est, *Amassez-vous, Colligite vos, et dicite, Congregamini, et veniamus in urbes munitas.* Hoc quidem erit vobis propositum quaerere latebras, quae vos protegant ab hostium impetu: sit ita, *Tollite signum in Sion, et confugite*, sed Deus interea *accerset vobis malum ex aquilone.* אל תעמדו potest bifariam exponi, ne stetis, hoc est, properate celeriter, quemadmodum fieri solet in maximo pavore: vel, non stabitis, hoc est, etiam si putetis firmam vobis fore stationem in monte Sionis, tamen ne illic quidem consistetis. Prior tamen expositio mihi magis probatur, quia ad contextum aptior.

PRECATIO.

Da, omnipotens Deus, quando non desinimus abs te quotidie alienari nostris peccatis, et tamen nos comiter hortaris ad resipiscentiam, et promittis etiam te fore nobis exorabilem ac propitium, ne obstinate pergamus in nostris sceleribus, et ingrati simus tantae tuae humanitati: sed sic ad te redeamus, ut vita nostra testetur non esse fictam nostram poenitentiam, et ita in te solo acquiescamus, ne huc et illuc abstrahant nos pravae carnis nostrae cupiditates: sed maneamus fixi, et stabiles in recto proposito, et sic studeamus tibi obsequi toto vitae nostrae cursu, ut tandem percipiamus fructum nostrae obedientiae in regno tuo coelesti, per Iesum Christum dominum nostrum, Amen.[1])

7. *Ascendit leo ex densitate sua* (hoc est, ex occulto loco) *et vastator gentium profectus est, egressus est e loco suo ad ponendum* (ut ponat), *terram tuam in vastitatem: urbes tuae perdentur, ut non sit habitator.*

Pluribus verbis declarat propheta quid sibi vellet illa comminatio, quam heri breviter attigimus. Dicebat enim illic Deus, *Producam malum ex aquilone.* Quodnam sit genus mali nunc exprimit, et comparat regem babylonium leoni, et postea sine figura vocat *perditorem gentium.* Per similitudinem leonis intelligit Israelitas non fore pares ad resistendum: et quum addit *fore gentium vastatorem,* significat etiam perituros cum reliquis. Nam si Nabuchadnezer potuit sufficere ad delendos multos populos, quomodo Iudaei effugerent eandem calamitatem? *Veniet* igitur, inquit, *vastator gentium.* Sed praeteritum tempus usurpat in omnibus verbis ad certitudinem vaticinii: deinde ut plus terroris incutiat hominibus securis, et qui torpebant in sua hypocrisi, quoniam pro nihilo alioqui duxissent

[1]) *Precationes istas, utpote ubique sibi simillimas deinceps omittemus.*

minas omnes: quantisper enim illis parcit Deus, contemnunt eius iudicium, et sibi promittunt impunitatem in suis peccatis. Ergo propheta ut eos expergefaciat proponit rem in medium, quasi iam cum valido et instructo exercitu veniret Nabuchadnezer ad vastandam Iudaeam. Dicit autem *leonem ascendisse ex suis latebris.* Sed nomen hoc proprie significat densitatem perplexam, sicuti quum arbores sunt inter se implicitae, vel quum locus aliquis est obsitus multis spinetis. Optime autem quadrat similitudo, quoniam Iudaei nunquam putassent regem babylonium egressurum ex locis tam remotis, quoniam erat difficilis transitus, et valde molesta expeditio: dicit tamen propheta, *leonem venturum ex illis latibulis*, nec quidquam fore obstaculo quin perrumpat, ut prodeat in planitiem. Tandem concludit, *urbes deletum iri*, *ut non sit habitator.* Iam sequitur,

8. *Super hoc accingite vos saccis*, *plangite*, *et ululate: quia non aversus est furor irae Iehovae a nobis.*

Hic nondum videtur hortari propheta suos gentiles ad poenitentiam: statim sequetur clarior doctrina. Sed hic simpliciter admonet adesse gravissimum luctum, quoniam videbat demersos esse hypocritas illos in suis delitiis, nec posse ullo metu percelli: ideo dicit illos longe errare, si existiment se fore in tuto, quamdiu infestus est illis Deus: *Induite vos saccis,* inquit, *plangite et ululate.* Nam sequitur ratio, *quod non sit aversus furor irae Dei ab ipsis:* scimus enim ut soleant impii sibi Deum subiicere, ac si possent sua pertinacia avertere aut procul abigere eius iudicium, et quasi manum eius prohibere ab actu. Quoniam ergo ita insolescunt hypocritae adversus Deum, nominatim dicit propheta *furorem irae eius non esse aversum:* et hoc modo admonet, donec reconciliati sint Deo, fore omnibus modis miseros. Nunc tenemus consilium prophetae: confirmat enim proximam sententiam, ubi dixerat leonem esse egressum, et vastatorem iam adesse: confirmat, dico, illam sententiam, quia nihil illis sperandum sit, nisi Deo propitio: docet autem Deum esse iratum. Sequitur ergo infeliciter illis omnia cessura.

9. *Et erit die illo, dicit Iehovah, peribit cor regis*, *et cor procerum*, *et obstupescent sacerdotes*, *et prophetae mirabuntur* (vel attoniti erunt).

Quoniam adhuc stabat regia dignitas apud Iudaeos, quamvis opes valde essent diminutae, Iudaei regio nomine freti sperabant se habere certum praesidium: hinc fiebat ut non moverentur ulla denuntiatione. Nam erat illis quasi clypei instar regnum, quod manebat non prorsus incolume, sed tamen in aliquo mediocri statu: deinde scimus quanto fastu aulici turgeant. Nam sicuti magnifaciunt reges suos, ita etiam ostentant suam prudentiam et animositatem. Quum ergo et stulta illa imaginatio de rege et fallax iactantia procerum deciperet Iudaeos, ideo dicit propheta, *In illo die peribit cor regis et cor procerum.* Non dubium est quin cordis nomine mentem intelligat, sicuti pluribus aliis locis videmus nomen hoc ita sumi. Non dedit tibi hactenus Deus cor ad intelligendum, inquit Moses, Deut. 29. cap. (v. 4) et Latini etiam vocarunt homines cordatos qui pollent intelligentia et dexteritate ingenii. Sic ergo docet propheta, quod populus exspectet regem sibi fore instar invicti propugnaculi, esse inane et fallax commentum, Quia *rex,* inquit, *tunc intelligentia, et sensu privabitur:* consiliarii qui ostentant suum ingenium, etiam tunc reperientur prorsus vani: non est igitur cur haec fiducia vos decipiat. In summa, voluit propheta excutere perversam illam fiduciam, qua inebriati erant Iudaei, quum putarent sibi certam esse salutem in regis et procerum intelligentia. Idem etiam docet tam de sacerdotibus quam prophetis, nam in ordine sacerdotali multus erat splendor: neque enim tribus levitica sumpserat sibi honorem, Deus ipse praefecerat sacerdotes populo. Invaluerat igitur opinio illa, non posse destitui consilio et prudentia sacerdotes. Quod ad prophetas spectat, haud dubie Ieremias concedit nomen hoc impostoribus qui falso Dei nomen obtendebant: et haec loquendi ratio passim trita est apud prophetas. Non ergo intelligit veros et fideles Dei ministros, qui partes suas exsequerentur, sed eos qui tunc locum et titulum illum iactabant: dicit *omnes fore attonitos.* In summa, spoliat populum falsa illa persuasione, in qua obduruerat, ut non timeret Dei iudicium. Sed locus hic notatu dignus est, quia ostendit non alligari Dei gratiam vel ordinibus, vel titulis. Propheticum nomen fuit semper in pretio: deinde munus sacerdotale non debuit carere honore, quoniam fundatum erat in mandato Dei, sed pronuntiat nihilominus Ieremias, in sacerdotibus et prophetis nihil fore intelligentiae, quoniam stupidi erunt et attoniti. Quantum ad regem spectat, scimus gestasse Christi figuram: pronuntiat tamen idem de rege ipso et de consiliariis, nempe excaecatum iri iusta Dei vindicta, ita ut nihil cernant. Postea addit,

10. *Et dixi, Ha ha Domine Iehovah, certe decipiendo decepisti populum hunc*, *et Ierosolymam*, *dicendo*, *Pax erit vobis*, *et pertigit gladius usque ad animam* (tamen pertigit: nam hic copula vice adversativae ponitur).

Hunc locum quidam ita accipiunt ac si obiiceret propheta vulgi sermonem. Solent enim etiam scele-

ratissimi quique, dum urgentur Dei manu, reiicere in illum culpam, et querimoniis suis contendere, et rixari cum eo. Existimant igitur prophetam hic non ex sua persona, sed totius populi ita loqui, Domine, quid hoc sibi vult? tu certe nos decepisti. Alii paulo restrictius exponunt, quod propheta hic oblique expostulet cum Deo, quia passus sit pseudoprophetas blandiri populo, ita ut quasi sopirent omnium mentes: sed mihi magis probatur diversus sensus. Existimo ergo prophetam ironice hic perstringere illas perversas adulationes, quibus prophetae perdiderant miseros Iudaeos, quum illis promitterent veniam a Deo, et semper laeta vaticinia proferrent. Non dubium est quin Deus iustam mercedem rependerit Iudaeis, quum ita passus est eos decipi per impostores. Scimus enim mundum semper laborasse hoc morbo, ut appetiverit blanditias, quemadmodum exprobrat illis Deus per Micheam (2, 11), Quaeritis prophetas, qui vobis promittant amplam messem, amplas vindemias, inquit. Quum ergo Iudaei vellent parci suis sceleribus, et non tantum odio haberent veros et severos censores, sed etiam ipsos detestarentur, ideo, sicuti promeriti erant, voluit Deus multos errones sibi assumere propheticum nomen: ita factum est, ut Iudaei putarent sibi fore perpetuam pacem, et hoc, quemadmodum dixi, solenne est hypocritis. Iam propheta amarulento sermone hic perstringit fallacias illas, *Ha ha, Iehovah,* inquit, *certe tu decepisti populum hunc.* Neque enim vel propheta hic induit vulgi personam: vel conqueritur, quod Deus tantum licentiae permittat pseudoprophetis: sed insultat tam ipsis impostoribus, quam toti populo. Porro quoniam surdae erant omnium aures, convertit ad Deum sermonem: quasi diceret, Ecce Domine, digni erant hoc praemio, qui appetiverunt blanditias, neque locum dederunt sanctis admonitionibus servorum tuorum: quum ergo omnis illis correctio intolerabilis fuit, iam incipiant discere se fuisse ab aliis quam a te deceptos. Videmus ergo prophetam hic ridere stuporem illum, in quo diu obtorpuerant Iudaei: et ita simplex sensus est, *dixi,* hoc est, converti me ad Deum. *Dixi* ergo, *Domine Iehovah, certe tu decepisti populum hunc.* Certe, ironice ponitur, hoc est, Nunc apparet re ipsa fuisse deceptos: sed a quo? vellent quidem obstrepere tibi, sed convicti tenentur stultae credulitatis ut digni omnino erant quos fallerent pseudoprophetae. *Dicendo,* inquit, *Pax erit vobis.* Nunquam hoc profectum erat ex ore Dei: nam Ieremias quotidie tonabat, et minitabatur instare perniciem: erat quasi praeco coelestis, qui terrore omnia impleret, sed non audiebatur: interea plausum dabant Iudaei pseudoprophetis, qui mulcebant eos variis promissionibus. Videmus ergo nunquam ita loquutum fuisse Deum, Iudaeos autem non tantum libenter, sed nimis cupide arripuisse istas pollicitationes, quum pseudoprophetae illis gratificari vellent. Tribuit igitur Deo Ieremias, sed ironice, quod certum erat non competere nisi in illos impostores. Postea adiungit, *Et pertigit gladius usque ad animam:* hoc est, iam tamen configimur lethalibus plagis. Oblique autem opponit hic propheta perversas illas adulationes, in quibus sibi placebant Iudaei, et ostendit tandem re ipsa sensuros, quam fallaciter praetexuerint Dei nomen. Sequitur,

11. *In tempore illo dicetur populo huic* (hoc est, de populo hoc, ל enim hic accipitur pro ב), *et de Ierusalem ventus siccus* (alii transferunt vehementem) *in excelsis deserti* (in deserto, ad verbum), *versus viam filiae populi mei, non ad spargendum, neque ad purgandum.*

12. *Ventus plenior illis veniet mihi: nunc etiam ego loquar iudicia cum illis* (hoc est, proferam iudicia cum illis).

Continuat suum vaticinium Ieremias quum dicit *ventum turbidum instare, qui non dispergat tantum vel purget,* sed dissipet, atque evertat omnia. Exprimit ergo quanta et quam gravis futura sit clades, cuius ante meminit. Comparat eam vento sicco vel arido. Nam צח accipitur pro liquido interdum, et interdum etiam pro arido, quoniam maior est siccitas in locis sublimibus. Nec dubium est quin hic ventum intelligat, qui celeri impetu fertur, et conturbat totum aerem, ubi scilicet nullae sunt nebulae, ubi nullae arbores impediunt cursum. Et ideo loquitur de excelsis locis et desertis. Perinde est igitur ac si diceret, tam gravem fore impetum vindictae Dei, et tanta violentia eam erupturam, ac si ventus transiret per loca excelsa et per terram aridam, vel desertum aliquod. Dicit, *Ad viam filiae populi mei:* quasi diceret talem fore venti cursum, ut recta impetat Iudaeam. Nam haec loquutio satis nota est omnibus, qui mediocriter versati sunt in prophetis, filiam populi poni pro ipso populo. *Tendet* igitur *ille ventus,* aut spectabit *versus Iudaeam.* Postea addit, *Non ad spargendum, neque ad purgandum.* Solent enim agricolae ventilare triticum, quum sumitur ex area, ut volitent quisquiliae purgatae vento. Propheta autem dicit hunc ventum non fore ad purgandum, neque ad spargendum. *Erit enim,* inquit, *longe turbidior.* Denique significat Deum ita infestum fore Iudaeis, ut non amplius mediocriter ipsos castiget, vel adhibeat aliquam moderationem, sicuti ante fecerat, Deus enim iam saepius poenam exegerat de Iudaeis: sed adhuc agebat quasi medici partes: studebat enim sanare populi vitia. Quum ergo profectu caruissent illae correctiones, iam propheta dicit venturam Dei iram, quae non purget, sicut antea, neque quisqui-

lias spargat: sed quae absumat quidquid est in populo. Ideo adiungit, (cohaerent enim isti duo versus simul) *Ventus plenior*, inquit, aut perfectior, *illis veniet.* Alii vertunt, Ab illis locis, ita accipiunt מ: sed potius comparative sumitur, quod scilicet ventus hic multo erit asperior, aut saevior aliis ventis, qui solent purgare terram, vel excutere quisquilias, et separare a tritico. *Ventus* ergo *erit multo turbulentior. Et veniet*, inquit, *mihi.* Non dubito quin Deus hic loquatur. Alii putant prophetam hic repraesentare totum populi corpus, et exponunt venturum esse ventum, qui irruat contra ipsos. Sed hoc nimis coactum esset. Deinde refellitur illud commentum ipso contextu. Neque enim competeret in prophetam quod sequitur, *Nunc proferam iudicia contra ipsos.* Hic ergo Deus pro iudicis officio, pronuntiat ventum praesto sibi fore, quo dissipet atque evertat totam Iudaeam, non amplius purget. Atque ita docet, Chaldaeos non sponte venturos, sed paratos fore ad exsequenda sua iussa: quasi diceret se fore autorem malorum omnium, quae Iudaeis impendent. *Veniet* igitur *mihi ventus:* hoc est, praesto aderit, ut mandatis meis obtemperet. Tandem adiungit expositionis vice, *Tunc ego loquar iudicia cum illis.* Loqui iudicia est exercere partes iudicis, vel in ius vocare, vel citare ad dicendam causam: quemadmodum etiam reges dicuntur loqui iudicia, ubi reos cogunt ad dicendam causam. Significat in summa Deus se usum fuisse hactenus longa tolerantia erga Iudaeos: quoniam autem videt suam indulgentiam nihil prodesse, quin magis ac magis ferociant, pronuntiat se iam fore iudicem illorum, nempe qui scelera ulciscatur. Postea addit,

13. *Ecce tanquam nubes ascendet, et tanquam turbo currus eius: celeriores aquilis equi eius: vae nobis, quia perditi sumus.*

Hic propheta claudit suum vaticinium quod ad gravitatem vindictae exprimendam spectat. Multas autem similitudines hic ponit quae excitent Iudaeos, et cogant ad timorem. Dicit *currus Dei venturos tanquam nubes et tanquam turbinem:* deinde equos eius velociores esse aquilis. Quantum ad nubes spectat, et turbinem, et aquilas etiam (eadem enim est trium similitudinum ratio) non dubium est quin propheta celeritatem vindictae Dei designet: sed aliquid tamen est discriminis. Videmus ut nubes repente exoriantur, et occupent totum coelum. Hoc autem fit, ubi turbo aerem permiscet. Ergo dum nubibus et turbini confert Dei currus, tantundem hoc valet ac si diceret repentinum fore initium cladis: quia Deus ex inopinato consurget, quum visus fuerit diu dormire. Iam quum dicit *equos Dei celeriores fore aquilis*, significat nihil fore Deo negotii, ubi semel inceperit, quominus quasi uno momento, aut saltem exiguo tempore, totam Iudaeam perdat. Nam scimus quanta sit pernicitas in volatu aquilae. Dicit autem *equos Dei celeriores fore omnibus aquilis.* Nunc tenemus prophetae sensum. Nam quum Iudaei illuderent minis propheticis, iactabant hoc inter alia: O, nos saltem interea epulabimur laeti et hilares: prophetae isti non concedunt nobis inducias unius horae, atqui plures anni effluent antequam malum nos deprehendat: quemadmodum hodie videmus profanos homines ludere cum Deo. Nam etiamsi non possint in totum contemnere quod Deus illis minatur, tamen extrahunt tempus, et putant se aliquid facere lucri, dum suspendunt vindictae tempus. Haec igitur ratio est cur propheta dicat iam ascensuros esse currus Dei, *Quemadmodum nubes consurgunt repente*, inquit: deinde quemadmodum turbo exoritur sereno aere. Postremo *celeriores etiam fore aquilis*, nempe in continuo ipso tractu. Tandem propheta exclamat totius populi nomine, *Vae nobis, quia sumus perditi.* Hic concise loquitur ut doceat, tam pseudoprophetas, quam populum ipsum in perniciem suam errare, dum ita indormiunt suis malis, et existimant impune sibi fore illam socordiam. Exclamat igitur, quamvis omnes essent tunc stupidi, populum ipsum esse perditum. Tandem sequitur,

14. *Munda a malitia cor tuum Ierusalem, ut salva sis: quousque manebunt in medio tui cogitationes vanitatis tuae?* (Alii vertunt, doloris tui: alii, concupiscentiae tuae: alii, iniquitatis, ac si esset עונך.

Hic iam propheta diserte, et ex professo hortatur populum ad resipiscentiam. Quum autem iubet Ierusalem *lavare a malitia cor suum, ut salva sit*, ostendit nullum esse remedium, nisi reconcilientur Iudaei Deo: hoc autem non posse fieri, nisi resipiscant a suis sceleribus. Dixerat prius, irato Deo fieri non posse quin misere perirent: eandem sententiam nunc confirmat, *Ut salva sis, lava cor tuum a malitia:* quasi diceret, bellum esse Iudaeis cum Deo: minime autem sperandam esse salutem, quum armatus sit in illorum perniciem Deus, et vindicem se ostendat ad punienda eorum scelera: simul admonet qualis vera sit poenitentiae ratio, nempe *si lavet cor suum a malitia.* Hypocritae enim semper volunt litare Deo per externos ritus, vel gestus: propheta autem ostendit, non posse Deum placari, nisi ex animo ad ipsum redeant. Significat ergo initium verae poenitentiae esse in affectu cordis. Tenemus prophetae consilium. Caeterum, inscite ratiocinantur qui volunt poenitentiam esse causam salutis, quia dicitur, Ut salva sis, lava a malitia cor tuum. Et papistae arripiunt tales locos ut stabiliant liberum arbitrium, et ostendant satisfactionibus nostris aboleri peccata, et poenam redimi.

Hoc est nimis frigidum et nugatorium. Neque enim propheta disputat de causa salutis: sed hic, quemadmodum iam dixi, simpliciter docet, homines nimis socordes esse, dum sperant sibi quietum fore statum, ubi bellum gerunt cum Deo, et ille etiam armatus est ad se ulciscendum contra eos. Ergo hic non quaerendum est, an sua poenitentia redimat se peccator e manu Dei: sed tantum hoc unum vult propheta, non posse, nisi placato Deo, nos esse quietos et securos. Et simul ostendit, Deum non fore nobis propitium, donec resipuerimus, idque ex animo, vel ex puro cordis affectu. Postea addit, *Quousque manebunt in medio tui cogitationes vanitatis tuae?* Hic pungit hypocrisin gentis suae, quum dicit, Quidquid excusent, tamen convictos esse coram Deo, et tergiversationes eorum esse frivolas, quoniam Deus penetret usque ad intimos recessus cordium. Apposite autem loquitur, quia negotium erat cum hypocritis, qui putabant caeremonias suas placere Deo. Deinde quum obiicerent sua cavilla, putabant se debere absolvi, quoniam non possent coram terrenis iudicibus damnari: propheta deridet has fallacias, *Quousque manebunt cogitationes vanitatis in medio tui?* hoc est, etiam si te absolvat totus orbis, quid tamen proficies? *Nam cogitationes manent in medio tui:* hoc est, in ipsis penetralibus: illas autem Deus cognoscit, quia nihil est ab eo absconditum, Non est igitur quod putetis quidquam vos consequi externa specie, vel vestris excusationibus. Nam Deus cognitor est cordium. Ne igitur maneant in medio tui cogitationes. Vocat cogitationes vanitatis, און significat aliquando substantiam: sed significat etiam virtutem, interdum significat dolorem, et interdum vanitatem, vel molestiam. Hic non dubito, quin propheta vel molestiam, vel vanitatem intelligat. Nam quod alii exponunt concupiscentiam, nescio an satis firmum sit. Sed non male quadrabit utraque illa expositio, quanquam secunda melius: *Quousque* ergo *manebunt in medio tui cogitationes vanitatis?* hoc est, quibus te frustraris? Nam quum suspenderet Deus vindictam suam, putabant Iudaei se esse elapsos ex eius manu: simul tamen erant cogitationes molestiae ab effectu. Quid enim tandem futurum erat, nisi ut sentirent eos sibi accersere gravius iudicium, qui ita faciunt sibi illecebras ex Dei indulgentia vel tolerantia? Quod alii exponunt active cogitationes doloris, quoniam multas iniurias et vexationes iniquas intulerant suis vicinis Iudaei, hoc etiam nimis coactum est. Ego igitur non dubito quin propheta hic fallaces illas spes designet, quibus Iudaei obstinatiores erant adversus Deum, ut sibi a nulla poena metuerent.

15. *Quia vox annuntians e Dan et promulgans cladem* (vel poenam) *e monte Ephraim* (alii vertunt iniquitatem און).

Iterum repetit propheta quod dixerat, nempe Iudaeos pro sua pertinacia addictos esse ultimo exitio, quoniam toties et tam longo tempore exacerbaverint Deum, neque locum dederint sanctis monitionibus, quum Deus per servos suos et prophetas illis veniam offerret, si resipiscerent. Caeterum totus contextus quem nunc exponam repraesentabit ad vivum cladem quae tunc instabat: sicuti in hoc versu videmus esse hypotyposin. Nam subiicit propheta ante oculos quod non poterat verbis satis exprimi. Dicit *vocem annuntiare e Dan.* Erat autem extremus limes versus aquilonem. Dixerat prius malum instare a plaga illa: hoc est, a septentrione: quoniam Deus elegerat Chaldaeos vindictae suae exsequutores. Ideo dicit *vocem audiri e Dan*, non quod iam tunc exercitus paratus esset ad debellandos Iudaeos: sed Ieremias prophetico spiritu hic loquitur, quasi adduceret Iudaeos in rem praesentem, qui putabant sibi non imminere tam grave malum. Diximus enim heri, ubi Deus hypocritis ad tempus indulget, eos magis obdurescere, et protervo contemptu illudere eius prophetis. Ergo quum videret Ieremias sibi negotium esse cum stipitibus, ideo necesse habuit ornare doctrinam suam figuris, quae palam ostenderent non procul abesse iudicium, quod Iudaei imaginabantur non esse sibi metuendum. Dicit ergo *vocem audiri e Dan, et publicari,* און, hoc est, molestiam, vel poenam, vel cladem. Nam alia versio quam retuli durior est. און proprie quidem iniquitatem significat, sed accipitur etiam pro poena. Caeterum quoties usurpant hanc vocem prophetae, intelligunt non infligi clades a Deo, nisi iustis de causis: et admonent materiam et fontem esse in sceleribus hominum. *Clades igitur a monte Ephraim*, qui propinquior erat tribui Iehudah et Ierosolymae. Sed perinde est ac si diceret Ieremias, Deum e coelo iam tonare, nec quidquam profuturum Iudaeis quod aures suas obstruerent: quoniam etiam si essent surdi, tamen vindicta Dei paulo post in lucem proditura esset cum magno strepitu. Sequitur,

16. *Memorate in gentibus* (vel ad gentes): *Ecce promulgate super Ierusalem, obsessores veniunt e terra longinqua, et mittunt super urbes Iehudah vocem suam.*

Initium huius sententiae varie exponunt interpretes. Quidam vertunt, Recordamini gentium: et putant hoc prophetam dicere, quoniam ex gentibus multi essent praecones vindictae Dei, quam Iudaei spernebant, quia putabant esse meras fabulas quidquid denuntiabant veri Dei praecones. Sic igitur accipiunt hunc locum, ac si Ieremias remitteret Iudaeos ad gentes, indignos esse significans, quibus

Deus mitteret solitos doctores. Sed quoniam verbum est in coniugatione Hiphil, potius legendum est, *Memorate.* Alii autem sic exponunt, Memorate de gentibus: hoc est, annuntiate Chaldaeos properare, ut terram vastent, et diruant urbes Iehudah, et populum redigant in nihilum. Sed tertius sensus melius quadraret, meo iudicio. Dicit ad verbum, *Memorate gentibus, ecce promulgate super Ierusalem,* nempe quoniam propheta operam se perdere videbat apud socordem illum populum, et qui in sua pervicacia sic obstupuerat, ut nulla esset prorsus audientia, vel docilitas: convertit sermonem ad gentes, ac dicit, *Memorate gentibus:* quasi diceret, Ego pridem admonui hunc populum, Deus etiam habuit alios doctores: sed quid adepti sumus nostro labore, nisi quod populus subinde redditus est deterior? Quum ergo ita sit, *Iam nuntiate gentibus,* inquit, *de Ierosolyma*, hoc est, Iudaei nihil posthac audiant de clade sua, sed nota sit ac manifesta etiam profanis gentibus Dei ultio adversus eos. In hac expositione nihil est vel coactum, vel obscurum: et optime quadrat stylo prophetico. Non ergo amplius dignatur suos populares coelesti doctrina, quoniam hoc erat proiicere sanctum canibus: sed dirigit ad gentes sermonem: quasi diceret, In caecis et incredulis plus esse intelligentiae, quam in electo Dei populo. Nec obstat, quod postea longo tempore in cursu vocationis suae perrexit. Solent enim saepe prophetae zelo Dei accensi minari populo interitum: et tamen postea funguntur suo munere, et tentant adhuc an sanabiles sint, de quibus visi sunt desperare. Dicit *obsessores venire e terra longinqua.* Vertunt custodes נצרים: alii putant Ieremiam alludere ad nomen Nebuchadnezer, quod scilicet eius satellites venturi sint ad exscindendam Ierosolymam, et evertendas urbes Iehudah. Sed malo transferre *obsessores.* Quamquam נצר quidam putant interdum accipi pro perdere, aut vastare. Sed melius congruit alter sensus, quemadmodum proximo versu liquebit. Videtur mihi frigidum quod alii vertunt custodes, et tamen communi fere consensu hoc est receptum. Sed accipio *pro obsessoribus. Venient igitur obsessores,* inquit: quia נצר non tantum significat custodire, sed etiam claudere angustiis, et quasi premere. *Venient* igitur *obsessores e terra longinqua.* Hoc epitheton exprimitur, ne populus sibi promittat impunitatem ex patientia Dei, quemadmodum prius dictum est. Quum enim differret ultionem suam Deus, putabant iam se esse solutos omni metu: ideo dicit, quamvis nondum hostem cernant oculis, quamvis nondum audiant strepitum venientis exercitus: tamen non frustra Deum minari, quoniam momento accerset e terra longinqua, qui exerceant suam vindictam. Quod sequitur, *Edent vocem suam super urbes Iehudah,* additum est, ut Iudaei scirent nullis obstaculis se prohibituros quominus statim Deus celerrimo cursu adduceret Chaldaeos, qui voce urbes expugnarent. Intelligit quidem clamorem quo se ad proelium incitant milites: sed quia id fieri solet cum victoriae gratulatione: actum de Iudaeis esse pronuntiat, ac si iam milites triumphales plausus ederent. Sequitur,

17. *Sicuti custodes* (est aliud nomen, quam prius שמרים) *agri erunt super eam in circuitu: quia me exacerbavit, dicit Iehovah.*

Hic significat nullum fore effugium Iudaeis, ubi Chaldaeos adduxerit Deus, quoniam omnes aditus, omnes viae clausae erunt ne possint in alias terras migrare. Perinde est igitur ac si diceret talem instare cladem, quam effugere nequeant exsilio. Est quidem hoc iam triste, ubi nudi profugiunt homines, quasi ex incendio, et quaerunt locum apud gentes incognitas, ubi degant in miseria et egestate: sed propheta hic concionatur, tantam fore gravitatem poenae, quae iam parata est Iudaeis, ut ne exsilio quidem et fuga possint sibi consulere, quoniam Deus ab omni parte eos urgebit: quemadmodum si appositi essent custodes ad claudendos omnes aditus. Postea causam reddit, *Quoniam exacerbaverint Deum.* Iterum docet propheta, non esse Deum crudelem erga Iudaeos, neque etiam fortuito illos affligi tot et tam atrocibus malis: sed dare iustas poenas, quod iram Dei in se provocaverint. Hoc enim parum proderat, Iudaeos sibi metuere a clade propinqua, nisi agnoscerent Deum exigere poenas de eorum obstinatione. Huc igitur spectat causae redditio, ut Iudaei sentiant sibi infligi has calamitates a Dei manu: et in eandem sententiam subiicit,

18. *Via tua, et actiones tuae fecerunt hoc tibi: haec malitia tua, quoniam amarum: quoniam pertigit ad cor tuum* (vel quamvis amarum sit, et quamvis pertigerit ad cor tuum).

Quemadmodum nuper dixi, propheta confirmat suam doctrinam, quod scilicet Iudaei non laborent adversa fortuna, sicuti vulgo loquuntur: sed vocentur a Deo in iudicium, nempe ut tacti Dei timore resipiscant, vel saltem, si pereundum sit secundum carnem, ut tamen humiliati veniam obtineant, et salvi fiant spiritu. Dicit igitur, *Hoc illis fecisse suas actiones:* quasi diceret, Non est quod vertatis culpam in Deum, vel adversos casus, ut soletis, et faciunt etiam omnes profani. *Nam actiones vestrae vobis parient has clades.* Ita Deus fungetur quidem iudicis officio: sed quidquid accidet, imputandum erit vestris sceleribus. Et eodem sensu etiam adiungit, *Haec malitia tua.* Denique ostendit propheta

frustra Iudaeos causas suarum calamitatum transferre huc vel illuc, quoniam tota culpa penes ipsos resideat, et ipsi fabricaverint sibi interitum sua impietate et suis sceleribus. In secunda parte versus כי מר כי נגע, etc. significat propheta, quantumvis illis acerbum sit et penetret usque ad cor intimum quidquid patientur, tamen hoc ipsis debere adscribi. Solent enim hypocritae suis lamentis conflare Deo invidiam, vel saltem conqueri de fortuna. Propheta has tergiversationes refellit, docens quantumvis acerbum sit quidquid patiuntur Iudaei, etiam si Dominus ipsos penitus confodiat, et penetret usque ad viscera, et corda ipsorum, tamen eos esse malorum omnium sibi autores. Postea adiungit,

19. *Viscera mea, viscera mea doleo, parietes cordis mei* (ad verbum, hoc est, praecordia mea), *cor meum tumultuatur mihi* (hoc est, intra me): *non tacebo, quoniam vocem tubae* (vel clangorem tubae) *audivit* (vel audivisti) *anima mea: et clamor belli auditus est* (vel, clamorem belli audivit anima mea).

Quod existimant quidam interpretes prophetam hic tangi dolore humanitus, hoc est, quoniam videbat populares suos paulo post perituros, nescio an firmum sit. Verum quidem est, prophetas ita fuisse severos, quoties denuntiabant vindictam Dei, ut tamen non exuerint humanitatis sensum. Ita saepe deflerunt clades, de quibus tamen vaticinabantur. Et hoc clarius videbimus suo loco. Prophetis ergo fuit duplex sensus. Nam quum erant praecones vindictae Dei, necesse erat ipsos oblivisci omnium affectuum. Caeterum interea non obstabat illa magnanimitas quin deflecterent animos suos ad dolorem ex communi sensu: quoniam fieri non poterat quin sympathia illorum animos vulneraret, quum viderent fratres et carnem suam ita in exitium trahi. Sed hoc loco non tam videtur propheta lugere cladem populi, quam figuris uti, ut expergefaciat illorum stuporem, quoniam videbat prorsus esse torpidos, nec Deum metuere, neque etiam affici pudore ullo. Quum ergo talis esset in populo pervicacia, necesse fuit et Ieremiae, et aliis Dei servis ornare suam orationem, ut non simpliciter docerent, sed vehementia et impetu percellerent socordes illos animos. Hac ratione igitur dicit, *Viscera mea, viscera mea doleo.* Nam videbimus aliis locis prophetam ita lamentari, ubi agitur de Babylone, de Edom et aliis hostibus populi: et quorsum? Neque enim propheta privato dolore affectus fuit quum audiret perituros Chaldaeos: quum etiam idem illi testatus esset Deus de profanis gentibus, quae hostiliter persequutae fuerant populum sanctum: sed quemadmodum iam dixi, quoniam praetereunt secure homines quidquid illis minatur Deus e coelo, necesse est adiungi tales impetus, qui excutiant illis torporem. Sic interpretor hunc locum, quod propheta non privato dolore lugeat cladem populi sui, sed quod spiritu prophetico exaggeret quae ante docuit: quia scilicet videbat vel pro nihilo duci, vel non habere satis ponderis ad animos permovendos. *Viscera mea*, inquit. Infixus quidem haerebat dolor in eius visceribus, quoniam erat membrum populi: sed nunc tractamus de eius consilio, vel in quem finem ita loquutus sit. Non est igitur haec oratio privati luctus, sed potius exaggeratio, ut scilicet doctrina, quam vidimus, vulneret penitus eorum animos, qui secure ridebant Dei iudicium. Postea adiungit, *Tumultuatur*, vel sonat. Nam hoc verbum significat resonare: et inde etiam metaphorice accipitur pro tumultuari. Loquitur de palpitatione cordis, quae accidere solet in pavoribus. Sed vocat sonitum, vel tumultum: quasi diceret se iam non esse compotem sui, ut maneat sedato et tranquillo animo, quoniam Deus cor eius percellat horrenda formidine. Postea addit, *Non tacebo, quia vocem tubae*, vel clangorem *audivit*, vel audivisti *anima mea, et clamorem proelii.* Nam מלחמה hic potius accipitur pro proelio. Dicit *se non taciturum, quoniam clamor in corde eius personet.* Hinc colligimus etiam non lugere ex sensu humani doloris, sed praestare quod iussus fuerat a Deo. Fuerat enim electus praeco eius vindictae, quae tametsi propinqua erat, tamen non metuebatur a Iudaeis. Quidam hic existimant poni nomen animae pro spiritu prophetico, quia nondum clangebant tubae, nondum clamor proelii audiebatur. Existimant igitur subesse antithesin, quod Ieremias clangorem auribus suis non perciperet, sed corde, quoniam admonitus fuerat de iudicio Dei occulto. Sed nescio an haec argutia conveniat prophetae verbis. Ego itaque non dubito, quin significet Ieremias se loqui serio, quoniam non secus adspiciat Dei vindictam ac si iam pateret. Et hoc non parum valuit ad fidem doctrinae conciliandam, ut scirent Iudaei ipsum non referre, quemadmodum solent histriones in theatro agere personam sibi impositam: ut scirent ergo ipsum non referre quod Deus pronuntiaverat: sed ita esse Dei praeconem, ut metu territus audiret in animo suo vel corde tumultum belli, et tubarum clangorem. Sequitur,

20. *Afflictio super afflictionem vocata est, quoniam perdita est omnis terra, subito perdita* (vel destructa, est idem verbum) *sunt tabernacula mea, repente cortinae meae.*

Prosequitur eandem sententiam: sed amplificat terrorem nova circumstantia, quod scilicet Deus accumulet mala malis, et frustra Iudaei sperent statim finem adfore. Quum dicit, *Calamitas super calamitatem*, significat finem unius mali initium fore

alterius. Nam hoc etiam plurimum nocet miseris hominibus, quia putant non sibi fore continuas calamitates infestas. Imaginantur enim Deum fore contentum aliqua subita clade, quemadmodum si tempestas aliqua, vel procella transeat: et quum aliqua levatio apparet, putant se defunctos esse: atque ita redeunt ad pristinam ferociam, et derident Deum quasi iam elapsi essent ex eius manu. Hac ratione dicit propheta calamitates longo tractu fore continuas, ita ut nullus finis sperandus sit, donec in totum Iudaei perierint. Sed quum dicit vocari calamitates, breviter admonet Deum sedere pro tribunali, et postquam levem poenam sumpsit de peccatis hominum, graviores plagas addere: postremo, ubi videt esse desperatam malitiam, pergere ad extremum, ut scilicet deleat prorsus qui sunt insanabiles. *Vocata est* igitur afflictio *super afflictionem:* quomodo? *Nempe periit tota terra:* deinde, *Tabernacula mea repente destructa sunt, subito destructae sunt cortinae meae.* Existimant prophetam hic conferre tentoriis et cortinis urbes valde munitas, ut refutet stolidam confidentiam, qua turgebant Iudaei, quum putarent urbes illas esse firma obstacula contra hostes. Ergo existimant hic prophetam illis eripere vanam fiduciam, quum vocat urbes illas tabernacula. Sunt etiam qui putent ipsum alludere ad urbem suam Anathoth, vel ad genus vivendi. Et certe Ieremias pastoraliter saepe loquitur: hoc est, utitur rudi stylo et incomposito. Hoc igitur non esset absurdum, si dicamus ipsum induere pastoris personam, quum loquitur de tabernaculis. Quanquam utrumque potest simul coniungi, nempe quod usus fuerit sermone pastoribus usitato: interea tamen ostendere merum esse ludibrium, quod Iudaei putabant se probe elapsos esse, quum multae urbes munitae essent in finibus, quae hostium impetum arcerent. Sed non minus commode ita expones, nullum angulum fore salvum, quia ad deserta usque penetrabunt hostes et exiguas casas vastabunt, quas videntur protegere ipsi locorum recessus. Dicit *subito et repente,* ne ullas inducias sibi promittant Iudaei, atque ita procrastinent, et putent sibi fore satis temporis ad paciscendum cum Deo. Sequitur,

21. *Usquequo videbo vexillum? audiam vocem* (vel clangorem) *tubae?*

Claudit sermonem illum, quem diximus ornatum fuisse figuris ut vehementius afficeret tardos atque adeo torpidos animos. Sed confirmat quod dixit initio proximi versus, vel vigesimi, Afflictio super afflictionem vocata est. Repetit ergo aliis verbis eandem sententiam, *Quousque audiam vocem tubae? et videbo vexillum?* inquit: hoc est, Valde opinio vestra vos decipit, si putatis hostes, postquam exiguo tempore grassati fuerint in terra, redituros domum. Nam moles belli in longum tempus vobis incumbet, et Deus protrahet calamitates, ita ut continuus sit clangor tubarum, et vexillum subinde, vel singulis diebus proferatur. Nunc ergo tenemus quid velit propheta. Primo ostendit, etiam si procul dissiti sunt hostes, tamen repente advolaturos, quemadmodum heri dicebat perniciores fore equos Dei omnibus aquilis. Et postea de continuo progressu belli disserit. Nam hoc etiam operae pretium erat Iudaeis ostendere sicuti pervicaciter Deum contempserant, ita vindictam eius non fore momentaneam duntaxat, sed ita incubituram ut nullus esset finis. Sciendum autem est, non minus hodie esse tarditatis in mundo, quam tunc fuit apud Iudaeos. Ergo non sufficit hodie impios et sceleratos citari ad Dei iudicium, nisi etiam adhibeantur tales figurae, quae terrorem incutiant et cogant ipsos metuere, quamvis modis omnibus conentur obruere suam conscientiam et se obstupefacere, ut Deum suaviter contemnant. Necesse igitur est etiam hodie vehementius instare servos Dei, ut hypocritas et obstinatos expergefaciant a suo torpore. Postea sequitur,

22. *Quoniam stultus populus meus me non cognovit: filii insipientes ipsi, et non intelligentes ipsi)* (sunt, המה demonstrativum pronomen ponitur vice verbi), *astuti ipsi* (vel sapientes) *ad malum: sed ad benefaciendum non intelligunt.*

Iterum inculcat propheta, causam malorum oriri ab ipso populo, et in ipso residere, ut scilicet non transferat alio culpam. Dicit igitur, *Populus meus stultus.* Loquitur hic in Dei persona, quia continuo post sequitur, *Me non cognoscit:* hoc non posset competere in ipsum Ieremiam. Deus ergo hic conqueritur de stultitia populi sui, quem ita nominat non honoris causa, sed potius ut probrum duplicetur: nihil enim turpius, quam populum electum a Deo ut peculiaris esset eius haereditas, ita esse dementem. Quorsum enim Deus adoptaverat sibi filios Abrahae, nisi ut lucem salutis gestarent in mundo, quasi lucernae? Quis populus, inquit Moses (Deut. 4, 6. 7), tam nobilis in mundo, qui deos habeat sibi familiariter propinquos? haec est tua intelligentia et sapientia, et quae sequuntur. Ergo Deus hic quasi portentum aliquod ostendit, quod omnes abominentur, ubi vocat *dementem populum suum:* quasi diceret, Fierine potest ut populus, quem mihi elegi, et apud quem deposui foedus aeternae salutis, quem dignatus sum erudire verbo meo: ut populus ille ita furenter se praecipitet? *Populus* ergo *stultus, quia me non cognovit.* Hic exprimitur qualis fuerit illa stultitia, vel cae-

citas populi, nempe *quia Deum non cognovit:* nam eius cognitio vera est sapientia. Deus autem hoc modo ostendit inexcusabilem esse populi dementiam. Quare? patefecerat enim se tam familiariter, ut non deberent Israelitae quaerere (quemadmodum dicit Moses [Deut. 30, 12]): Quis ascendet in coelos? quis descendet in abyssos? nam sermo illis erat propositus coram facie. Quum ergo Deus se humaniter manifestasset Iudaeis, merito conqueritur se non fuisse ab illis cognitum. Ergo hic duo notanda sunt, nempe speciem insaniae notari, *quod populus Deum non cognoverit.* Unde etiam colligimus, tunc demum nos sapere, ubi Deum reveremur, et semper esse vesanos et socordes, ubi in illum non respicimus. Hoc est unum. Deinde sciendum est, tolli omnem excusationem inscitiae, vel erroris, quia Deus se patefecerat illi populo. Idem etiam ad nos pertinet: et merito nobis exprobrabit Deus extremo die, nos fuisse fatuos et dementes, nisi ipsum cognoverimus: quia hoc est nostrum intelligere, quemadmodum dixi. Deinde non est cur praetexamus ullam excusationem erroris nostri: quum Deus non sit loquutus in abscondito. Denique convincit his verbis Deus Iudaeos ingratitudinis et deliberatae malitiae: quoniam ipsum *non cognoverint.* Hodie autem quum Deus per evangelium nobis propius innotuerit, haec est, quemadmodum iam dixi, gravior condemnatio, et ita duplicatur poena, si Deum, qui nobis tam familiaris est, et tam comiter ad nos accedit, non cognoscimus. Postremo addit, *esse filios stultos, et non esse intelligentes.* Antitheses apud Hebraeos plus habent ponderis quam apud Graecos et Latinos. Hoc esset Latinis frigidum, et Graecis. Hic stultus est, et non sapiens. Videtur enim secundum membrum aliquid minuere: sed Hebraei aliam rationem habent. Significant enim hoc modo, adeo esse dementes, ut ne gutta quidem sanae mentis in ipsis maneat. Etiam qui stulti sunt et vecordes tamen retinent aliquid intelligentiae, quantumvis sit exiguum: unde etiam dicunt, Stultos saepe loqui opportuna. Sed propheta aliud significat, nempe Iudaeos non tantum esse vecordes et stupidos, sed etiam ita privatos omni sensu ut similes sint lapidibus vel brutis animalibus, et nihil in ipsis residuum sit vel sanae mentis, vel humanae intelligentiae. Reliqua differemus.

23. *Vidi terram, et ecce vasta, et deformis, et coelos, et nulla lux eorum.*
24. *Vidi montes, et ecce contremiscentes* (contremiscebant): *et omnes colles movebantur.*
25. *Vidi, et ecce nullus homo: et omnis avis coelorum evolarunt.*
26. *Vidi, et ecce regio foecunda* (vel Carmelus), *desertum, et omnes urbes eius destructae a facie Iehovae, et a facie excandescentiae irae eius.*

Propheta hoc loco multis figuris amplificat terrorem vindictae Dei, ut permoveat Iudaeos, qui stupidi erant ac socordes. Neque enim supervacua est repetitio, quod quater dicit se vidisse. Poterat de terra, et coelo, et hominibus, et locis fertilibus simul loqui: sed perinde ac si oculos vertisset in quatuor diversas plagas, dicit quocunque respiceret, apparuisse horrenda signa irae Dei, et quae minitarentur Iudaeis ultimum interitum. Nec mirum est, prophetam hac vehementia uti: scimus enim quam secure homines excipiant omnes minas, nisi violenter expergefiant. Et haec ratio docendi nobis debet esse satis trita. Nam quicunque mediocriter versati sunt in prophetis, vident hac in parte eos plurimum insidere ut permoveant hypocritas, vel contemptores Dei, qui velut contracto collo secundum cordis sui duritiem non punguntur ullo poenae sensu. Sed hic locus prae aliis insignis est: ideo expendere convenit quod inest pondus verbis prophetae. Dicit primo *se vidisse terram, fuisse* תהו *et* בהו. Iisdem vocibus utitur, quas usurpat Moses in historia creationis. Nam priusquam indita fuisset forma terrae, dicit eam fuisse תהו et בהו, hoc est, vastationem, vel chaos informe, et quod nulla pulchritudine posset allicere oculos videntium: perinde ac si diceret, ira Dei ordinem tam bene distinctum nunc evanuisse, ut ubique esset mera confusio, et hoc modo amplificat scelerum atrocitatem, perinde ac si diceret, homines eo prolapsos esse ut perverterint totam mundi formam, et permiscuerint coelum terrae, ut iam nulla sit rerum distinctio. Quantum ad coelos spectat, dicit *nullam fuisse lucem eorum,* vel illis: sed ponit relativum, et significat exstinctam fuisse quodammodo lucem solis, et lunae, et stellarum, quoniam indigni essent homines qui fruerentur tanto Dei beneficio: quasi solem et lunam puderet testes esse tot scelerum. Nunc ergo tenemus in summa quid velit Ieremias hoc primo versu. Dicit *se vidisse terram, et in ea nihil apparuisse praeter* horribile chaos et vastitatem: nullam fuisse formam distinctionis: quia ordinem naturae, et creationem Dei everterint Iudaei suis peccatis. Dicit *se vidisse coelos, nullam fuisse lucem in illis,* quia digni essent Iudaei, quos spoliaret Deus gratia illa, quam indidit soli et lunae. Est enim hoc singulare Dei beneficium, quod nobiles illae creaturae nobis serviunt. Denique significat propheta in coelo et terra apparuisse signa irae Dei, quae formidinem incuterent, ac si totus mundus permixtus esset. Haec ratio loquendi saepe occurrit etiam apud alios prophetas: praesertim insignis est locus 2. cap. Ioelis (v. 2). Sed quanquam hyperbolicae sunt loquutiones, non tamen excedunt modum, si repetamus quanta socordia laborent homines. Nisi enim Deus coelum et terram armet, et ostendat se paratum esse ad tollenda omnia beneficia quibus prosequitur

humanum genus, ridentur omnes eius minae, quemadmodum nuper dictum fuit. Descendit postea Ieremias a coelo ad montes, et dicit *contremuisse, et omnes colles fuisse commotos*, vel concussos. Alii vertunt destructos: sed nescio qua ratione. Neque enim dubium est quin propheta eandem sententiam confirmet novo genere loquendi. Sicuti autem dixerat montes tremefactos fuisse, ita etiam adiungit *colles concussos:* et etiam propria verbi significatio hoc requirit. Cur autem de montibus et collibus loquatur in promptu est ratio: nam illic apparet maior stabilitas, quam in locis planis, quia ut plurimum lapidosi sunt montes, et habent firmissimas radices in rupibus. Denique si totus orbis labascat, videntur tamen montes ita esse fundati, ut ad illos non perveniat ullus motus. Sed propheta dicit *fuisse contremefactos, et colles fuisse concussos.* In tertia visione ponit solitudinem: dicit enim *nullos fuisse homines, et omnes aves transvolasse.* Scimus praecipuum mundi ornatum esse in hominibus, et animantibus. Quorsum enim terra foecunditate praedita est, ut tot ac tam multiplices fructus gignat, nisi in hominum et animalium gratiam? quamvis ergo pulcherrima sit terrae species in arboribus et herbis, et omni genere fructuum, tamen praecipue eam exornant homines et animalia. Per synecdochen sub avibus propheta designat etiam animalia terrestria. Dicit igitur *terram vacuam fuisse habitatoribus.* Quarta visio aliud continet, nempe *quod conversae fuerint foecundae regiones in deserta.* Quanquam mihi probatur Carmelum hic proprie accipi: scimus enim partem illam terrae sanctae nomen sumpsisse a foecunditate. Carmel significat quemlibet locum foecundum, et pinguem: sed, quemadmodum iam dixi, hoc nomine vocata fuit illa regio, quod referta esset omni genere fructuum. Nam erant uberrima pascua, deinde agri valde feraces, et omni ex parte terra illa multa amoenitate praestabat. Libenter igitur accipio de Carmelo: et ratio etiam mihi constat, quoniam paulo post adiungit *omnes urbes eius fuisse destructas.* Hoc autem aptius praedicatur de Carmelo, quam competat generaliter in regiones omnes foecundas. Quantum ad me spectat, existimo prophetam de Carmelo loqui, sed tamen ut alludat ad etymologiam vocis. Etiam in hoc versu synecdoche: quasi diceret Carmelum, qui magna foecunditate praestabat, fuisse deserto similem. Isaias quum de instauratione ecclesiae loquitur, dicit (32, 15), Et erit desertum in Carmelum: quasi diceret tam uberem fore Dei benedictionem in toto mundo, ut deserta non secus fructificent ac Carmelus ipse, vel regiones quae prae aliis opimae erant. Hic autem Ieremias de maledictione disserens dicit *Carmelum fore similem deserto, et omnes urbes eius dirutum iri,* nempe *a facie Iehovae, a facie excandescentiae irae eius.* Vertunt furorem חרון: et haec quoque loquutio pondere suo non caret. Diximus enim homines, nisi Deus metum incutiat quasi fulminando, esse sopitos, nec agnoscere eius iudicium: ideoque inutiles esse apud eos omnes minas. Haec igitur ratio est, cur scriptura toties dicat furorem irae Dei, vel excandescentiam irae. Poterat quidem sufficere alterum: חרון significat furorem, vel excandescentiam: אף significat iram. Cur autem utrumque ponit? nempe ut iam dixi, quia necesse est quasi malleis conteri duritiem nostram: alioqui nunquam flecteret nos Deus ad timorem. Haec igitur repetitio ad domandam ingenii nostri pervicaciam valere debet: non quod in Deum cadant ulli turbulenti affectus, quemadmodum satis notum est. Sed quia non possemus aliter concipere quam formidabilis sit ipsius vindicta, necesse est eum nobis proponi iratum, et qui totus exardeat: quemadmodum etiam mors aeterna sub figura ignis nobis describitur. Nunc quod ad summam pertinet, non dubium est quin tunc adhuc fruerentur Iudaei et magna rerum copia, et suis delitiis: denique sibi placerent in praesenti statu. Sed propheta hic denuntiat procul se adspicere quod illi excaecati non cernunt, nempe instare propinquam Dei vindictam, quae eos spoliet opulentia, qua turgebant, atque adeo redigat eos omnes in vastitatem, ut sursum et deorsum nulla residua sit species, sed deformis confusio, qualis fuerat ante ordinem naturae, quum adhuc nondum distincta esset a coelo terra, et tantum massa illa confusa in se comprehenderet aerem, et terras, idque sine ulla luce. Postea adiungit,

27. *Quia sic dicit Iehovah, Desolata erit* (vasta, perdita erit) *tota terra, et finem* (vel consumptionem) *non faciam* (atque tunc copula resolvetur in adversativam, non tamen consumptionem faciam).

Hic breviter explicat propheta quid intellexerit per illas quatuor visiones, de quibus dictum fuit. Pronuntiat igitur quasi in persona Dei, fore in tota Iudaea horrendam vastitatem: *Vasta,* inquit, *erit omnis terra,* aut in tota terra erit vastitas. Quod postea sequitur, ita exponunt quidam, ac si mitiget asperitatem. Ergo secundum eos additur correctio, quae spe aliqua misericordiae sublevet fideles, ne prorsus despondeant animos. Et sane si praecise minetur, terrore poterit centum mundos absorbere. Ne igitur desperatio fideles ita obruat, ut non audeant confugere ad Dei misericordiam, saepe per modum correctionis additur Deum nolle totam terram consumere. Nomen כלה significat interdum perfectionem: sed pluribus locis pro consumptione accipitur. Nam verbum ipsum significat perficere et consumere, et eadem est ratio. Quanquam videntur haec duo inter se pugnare, tamen quod

consumitur dicitur esse perfectum, quia venitur semper ad finem. Nunc tenemus, si placeat haec expositio, cur neget *se facturum consumptionem*, quantumvis severe ulciscatur peccata populi sui, nempe ut aliquid spei residuum maneat fidelibus, neque prorsus exanimentur: quod fieret, nisi Deus promitteret se fore exorabilem, ac memorem foederis sui: nisi forte interrogative legere placeat, quo retundat impiorum superbiam, et excutiat iactantiam impunitatis: ac si diceret, Et adhuc negabitis me consumptionem facturum? Etsi autem prior expositio uberiorem continet doctrinam: mihi tamen magis probatur כלה pro fine accipi, ac si denuntiaret, nullum sibi fore modum persequendae vindictae, ac similis proximo capite occurret loquutio. Genuinus ergo sensus erit, Deum absque fine vastando perrecturum. Varie quidem loquuntur prophetae ubi de iudiciis Dei agitur: interdum denuntiant interitum, ubi nihil salvum apparet, interea tamen Deus semper occultum aliquod semen servat, quemadmodum dicitur et primo cap. Isaiae, et 10, ubi etiam satis constat quid intelligant prophetae per consumptionem facere. Nam illic minatur Deus: Ecce ego facio consumptionem: postea tamen addit, Consumptio illa aliquem fructum pariet, hoc est, quod reliquum erit ex consumptione. Alibi prophetae comparant ecclesiam Dei oleis vel olivis postquam excussae sunt, vel etiam vitibus post vindemias. Nam semper manent exiguae aliquae uvae, quae fallunt oculos vindemiantium: ita etiam quum oleae excutiuntur, manent in supremis ramis aliquae olivae: sic etiam Deus consumptionem quam facit in ecclesia sua, dicit similem fore vindemiis, vel excussioni olivarum, ut aliquid maneat reliquum, sed tamen quod fugiat oculos. Nos vero tenemus quid significet propheta, nempe exstare exitium toti populo ita ut nullum sit eius nomen, nulla forma: quod etiam accidit quum abstracti sunt in exilium babylonicum. Tunc enim populus ipse, quoad corpus totum, intercidit: ita nullus fuit finis. Fateor quidem minas Dei non posse nobis in salutem prodesse, nisi adiuncta sit veniae promissio, ut spe salutis erecti confugiamus ad ipsum. Nam quamdiu imaginamur Deum nobis esse inexorabilem, fugimus omnem accessum. Ita desperatio adigit nos in furorem diabolicum. Hinc etiam reprobi non tantum fremunt adversus Deum, ac tumultuantur, sed libenter eum detraherent e suo solio. Ergo necesse est nobis proponi spem veniae, ut tangamur resipiscentia. Ac quoniam haec perpetua est promissio, quidquid accidat, etiam si putemus coelum terrae esse permixtum, et undique interitus nos ad formidinem impellat, tamen tenendum est aliquid semper fore reliquum, sicuti citavimus ex primo et 10. cap. Isaiae. Verum quia nondum percipiendae consolationi maturus erat populus, secundam hanc partem differt propheta, et tantum poenae meminit. Postea adiungit,

28. *Super hoc lugebit terra, et nigrescent* (vel caligine, aut nigredine obducti erunt) *coeli desursum* (nescio tamen an posset verti, a transgressione, nam מעל significat etiam transgredi et inquietare), *quia loquutus sum, cogitavi et non poenituit, et non convertar ab hoc.*

Hic prosequitur Ieremias eandem sententiam, et semper Deum loquentem inducit, quo magis emphatica sit oratio. Dicit, *Super hoc terra lugebit.* Luctum terrae hic accipit pro squalore, sed respicit ad superiorem doctrinam. Non loquitur de terrae incolis: nam qui ita exponunt, multum diminuunt ex sermonis vehementia. Propheta enim hic tribuit mutis elementis terrorem et tristitiam, quod multo plus afficit, quam si diceret in luctu et moerore fore cunctos mortales. Et idem etiam de coelis sentiendum est: imo posterius hoc membrum ostendit eum non loqui de terrae incolis, sed de ipsa terra, quae licet sensu careat videtur tamen expavescere ad vindictam Dei. Et hoc modo propheta exprobrat hominibus socordiam, quod ubi Deus vindex apparet e coelo, non tamen tangantur ullo timore. *Lugebit* ergo *terra, et coeli caligine obducti erunt*, inquit: hoc est, etiam si homines stupidi maneant, tamen et coelum et terra sentient quam horribile sit Dei iudicium. Postea addit, *Quoniam loquutus sum.* Quidam subaudiunt relativum אשר in haec duo verba, Quoniam loquutus sum quod cogitavi, et, Non poenituit: sed abrupta oratio non male quadrabit. Significat Deus primo se protulisse sententiam quae manebit firma et stabilis: quasi diceret, Ego semel per servos meos denuntiavi quid facturus essem. Scimus enim prophetas fuisse vindictae Dei praecones: et quoniam saepe contempta fuit eorum doctrina, ut hodie quoque mundus contumaciter respuit, atque saepe deridet omnes minas: ita etiam tunc accidit. Sed hic Ieremias Deum ipsum loquentem inducit: quasi diceret, Spreti sunt a vobis servi mei, sed nihil loquuti sunt, quod non mandaverim: ego igitur sum autor eius sententiae qua vos percelli decuit. Hoc sensu testatur Deus se fuisse loquutum. Transfert enim ad se quod putabant Iudaei profectum esse a prophetis: et ideo putabant sibi liberum esse, pro nihilo reputare quidquid prophetae contra ipsos pronuntiaverant: *Ego sum ipse*, inquit Deus. Ita subest antithesis inter Deum et prophetas: quasi diceret frustra Iudaeos torpere in suis malis, quia putarent sibi esse negotium cum mortalibus: quando Deus autor fuerat servis suis, ut denuntiarent quod spernebatur exitium. Sed ne putent Deum sic loquutum esse, ut falso eos terreret, quemadmodum

hypocritae rursus blanditias sibi hoc praetextu faciunt, quia non putant Deum serio loqui: sed putant esse quasi terriculamenta, quae solent incuti pueris: dicit *se cogitasse*. Dixerat se loquutum, nempe quum respiceret prophetas: nunc per cogitandi verbum intelligit deprompta esse vaticinia, quibus denuntiaverat illis exitium ex arcano suo consilio. Hoc, inquit, apud me decretum est. Postea adiungit, *Non poenituit, et non convertar ab hoc:* denique ostendit iam addictos esse Iudaeos morti, ne existiment posse placari Deum quantisper prosequentur sua vitia, quoniam decretum sit Deo ipsos perdere, nec tantum palam hoc denuntiaverit per prophetas, sed etiam apud se statuerit. Per nomen poenitentiae intelligitur mutatio, Deus enim non est obnoxius poenitentiae, quia nihil ipsum latet: sed loquitur humano more, ut nuper dixi: et secundo verbo tollitur omnis ambiguitas, quoniam dicit, *Non convertar ab eo:* hoc est, non retractabo hanc sententiam. Sequitur,

29. *A voce equitis et iaculantis arcu fugiet omnis civitas: penetrabunt* (vel ingredientur) *in densitates* (alii, in nubes: עבים significat densitates, ut sunt loca arboribus perplexa, significat etiam nubes. Potius hic existimo accipi pro nubibus, quia sequitur), *ascendent in rupes* (postea), *omnis civitas relicta erit, et nullus vir habitator in illis.*

Quum dicit *a voce*, aut strepitu, *equitum et sagittariorum fore omnium fugam*, significat hostes tanto impetu venturos, ut non audeant ipsorum praesentiam exspectare Iudaei, quia statim huc et illuc diffugient, antequam sint vulnerati. Vox enim hic opponitur vulneribus haud dubie. Scimus quanta superbia turgerent. Igitur propheta deridet perversam confidentiam, qua erant inebriati, ut non metuerent Dei iudicium. *Solus*, inquit, *hostium strepitus vos expavefaciet*, ita ut omnes urbes relictae ab incolis sese ultro dedant, neque enim muri se defendent: imo erunt apertae portae. *Fugiet igitur omnis civitas:* hoc est, omnes civitates diffugient. Quod adiungit continuo post, *Ascendent in nubes*, vel in densitates, de hostibus posset exponi: adeo fore agiles et strenuos ut per nubes volitent, et rupes transscendant. Uno tamen contextu legere malo, in fuga trepida non fore nubes Iudaeis nimis arduas: quoniam culmina montium saepe obsita sunt densis arboribus, ut sint illic obscurae umbrae: potest ita exponi locus, quod fugient in sylvas densas. Quidquid sit, non dubium est quin propheta hic loca excelsa designet: ideo certior esset sensus, si placeret retinere nomen nubis. Quantum ad rem ipsam spectat, videmus quid velit: nempe hostes sua pernicitate pares fore aquilis, ut profligent Iudaeos: vel quod magis receptum est, tantum fore pavorem, ut non modo quaerant propinquos recessus, qui fugient ex suis urbibus, sed perrumpant in summa cacumina montium, ut illic lateant inter arbores, quasi inter nubes: deinde *ut ascendant in rupes praeruptas*, nempe quia aliter non putabunt se tutos fore ab hostium incursu. Postea adiungit *omnes urbes fore derelictas, ut nullus sit in illis habitator.* Videmus prophetam huc semper tendere, ut permoveat Iudaeos, qui surdis erant auribus, et corde lapideo, ita ut non sentirent mala sua, et Deum etiam secure contemnerent, ac si pactum ipsis esset cum morte, sicuti alibi dicitur. Postea subiungit,

30. *Et tu perdita* (aut vastata) *quid facies? Quamvis te induas coccino, quamvis te ornes ornamentis auri* (vel monilibus aureis, ut alii vertunt), *quamvis distinguas fuco* (aut stybio, ut alii vertunt) *oculos tuos, frustra te decorabis* (ad verbum, pulchrificabis), *abominabuntur te amatores tui, animam tuam quaerent.*

Hic insultat liberius propheta Iudaeis, ut deiiciat eorum superbiam et fastum: hic enim fuit scopus, ut corrigeret illam superbiam qua elati erant adversus Deum. Fieri id non poterat quin propheta altius insurgeret: ac multis figuris illustraret suam orationem. Est igitur hoc quasi epiphonema: exclamat, *Quid tu facies perdita?* nam Iudaei adhuc inflati erant Dei contemptu, nec animi eorum subacti erant. Quum ergo adhuc staret indomabilis ille fastus, haec ratio est cur propheta exclamet, *Tu perdita, quid facies?* inquit: quasi diceret frustra eos sibi blandiri, sibi promittere hinc inde auxilia, quoniam sint desperati. Postea addit, *Quamvis:* sic enim interpretor uno contextu hunc versum. Et videntur mihi recte sentire qui non dividunt haec prophetae verba. Nam illud esset frigidius quod alii afferunt, Quae nunc te ornas, quae nunc te vestis coccino, quae te ornas ornatu aureo, quae oculos tuos pingis stybio, et in vanum interiiciunt copulam, quae sensum prophetae corrumpit. Cohaerent igitur haec omnia inter se, et unum est principale verbum, nempe *frustra te ornas.* Et ideo particula כי debet resolvi in adverbium, quamvis. Quod autem referunt hoc quidam ad caeremonias, quibus hypocritae putant se protegi contra Dei iudicium, nimis coactum est, et prorsus alienum. Verum quidem est, hypocritis semper caeremonias esse speluncas latronum, ut alibi videbimus: sed hoc loco propheta respicit ad meretricium ornatum, quia populus, ut ante visum est, similis erat adulterae mulieri. Deus enim sacrum coniugii foedus pepigerat cum illis: defecerant: ergo illa perfidia similis fuit defectioni mulieris adulterae, quae relicto marito vagatur huc et

illuc, et prostituit corpus suum. Quum autem meretrices, ut alliciant adulteros, soleant se eleganter vestire, et fucare etiam faciem suam, et talibus illecebris tendiculas obiicere: ideo propheta rursus dicit, Frustra te ornabis, quamvis vestita sis coccino, quamvis auro sis insignis, et a capite usque ad pedes ornatus aurei refulgeant, tamen hoc totum erit supervacuum et inutile: quamvis accedet pictura ad fucandam faciem, hoc etiam nihil tibi proderit. Iam scimus quos intelligat per amatores, nempe tam Aegyptios, quam Assyrios. Iudaei enim quum premerentur ab Aegyptiis, solebant ab Assyriis auxilium petere: rursum, ubi infesti erant Assyrii, tunc supplices erant Aegyptiis. Prophetae hoc comparant meretriciis artibus: nam quoties ita vel his vel illis adulabantur, hoc erat corrumpere sacrum coniugium, quo devicti erant Deo, et perfide fallere datam fidem. Dicit igitur propheta: Etiam si Aegyptii tibi mira promittant, quemadmodum amator illectus et pulchritudine et fallaci ornatu meretricis, tamen te decipient. Etiam si Assyrii ostendant se fore paratos ad ferendas suppetias, illi etiam frustrabuntur spem tuam: ita eris quasi scortum destitutum, ubi scilicet ad ultimam necessitatem redacta eris. Non possem nunc absolvere. Differam igitur in crastinum.

Diximus heri quid intelligat propheta per *vestitum coccineum, per ornamenta aurea, et per fucum*, nempe fallaces illas capturas, quibus utuntur inter se principes et populi, dum coniungunt foedera: nihil enim illic fere agitur nisi perfide. Sed hoc etiam dictum fuit, prophetam respicere ad spirituale illud coniugium, quo Deus populum israeliticum sibi devinxerat. Nam fuit illa species adulterii, dum externa foedera captarent, quia hoc modo abnegabant Deum, nec contenti erant eius praesidio: quemadmodum mulier satis habet protectionis in marito suo, ita etiam debuerant Israelitae respicere ad unum Deum. Sed quum ita discurrerent vagis suis cupiditatibus, merito propheta comparat eos mulieribus adulteris. Dicit autem *illos fore abominationi amatoribus:* neque id tantum, sed etiam tam Aegyptios, quam Assyrios, quibus stulte confisi fuerant, fore illis deterrimos hostes: *Abominabuntur*, inquit, *te amatores tui, imo quaerent animam tuam*, hoc est, vires suas, quibus putasti te fore tutam et salvam, convertent in tuum interitum. Postea sequitur,

31. *Certe vocem parturientis audivi, afflictionem* (vel anxietatem) *quasi puerperae* (vel parientis primogenitum: nam proprie hoc significat nomen), *vocem filiae Sion: lugebit* (vel conqueretur, vel ingemiscet), *scindet* (vel extendet, ut alii vertunt, vel confliget) *manus suas: vae nunc mihi, quia defecit anima mea propter interfectos* (alii active, propter interfectores).

His etiam verbis confirmat Ieremias quod vidimus. Neque enim docendi causa tam prolixus est, sed quia videbat duros esse, et fere lapideos populares suos, ideo inculcat pluribus verbis, et pluribus etiam modis quod poterat uno verbo simpliciter dicere. Frigeret enim saepe doctrina, nisi accederent exhortationes vel minae: in hunc igitur finem nunc diversis verbis idem quod ante vidimus explicat: *Audivi*, inquit, *vocem tanquam parturientis.* Non dubium est quin hic auditus per hypotyposin sumi debeat: neque enim Ieremias aliter poterat audire, quam reliqui, nisi quod ex specula sua longius prospexit iudicium Dei, quod tunc negligebatur a toto populo, ut aliis repraesentaret. Dicit igitur *se audisse*, ac si in rem praesentem esset adductus: et exaggerat: pro voce קול ponit צרה anxietatem: deinde pro parturiente ponit mulierem, quae parit primogenitum, ubi plus est doloris. Ergo significat Ieremias instare extrema populo, qui tunc revocari non poterat a suis sceleribus: sed subindicat, quemadmodum etiam aliis locis spiritus loquitur, subitum fore interitum populi: Quum dixerint Pax et securitas, repentinus illis veniet interitus. Ita etiam propheta nunc denuntiat frustra Iudaeos obdurescere adversus Deum, ac si non tam vicina esset pernicies, quoniam dolor erit subitus: quemadmodum mulier hilaris potest epulari, vel ludere, sed corripiet eam subito dolor: sic etiam intelligit prophetam, non esse cur Iudaei existiment se repellere posse Dei vindictam perversa confidentia, quoniam praeter spem irrumpet illis pernicies. Tamen, quemadmodum dixi, magnitudinem, vel atrocitatem doloris exprimit hac similitudine: *Vocem*, inquit, *filiae Sion, quae queretur.* Potest enim suppleri relativum. Alii in secunda persona transferunt: Lamentaberis et extendes, vel scindes manus. Sed non potest hoc bene fluere, quoniam in tertia persona statim addit *manus suas.* Ergo dicit *vocem filiae Sion fore testimonium gravissimi doloris, quia lamentabitur:* et simul etiam adiungit conflictum manuum. Nam varie hoc verbum exponunt interpretes: sed quia פרש proprie significat scindere, vel dividere, ego existimo prophetam exprimere gestum mulieris dolentis: nam solent ita collidere manus suas inter se, et scindere quum interseruntur inter se digiti. Alii vertunt, Expandunt, quoniam manus scissae sunt, ubi ita in sublime tolluntur aut sustinentur. Quantum ad rem ipsam pertinet, non est ambiguus prophetae sensus: intelligit enim horribilem fore Dei vindictam, ita ut lamententur Iudaei, non vulgari modo, sed quemadmodum solent mulieres desperatae in maximo luctu. Postea concludit sententiam, *Vae mihi, quo-*

niam defecit anima mea propter interfectores. Hic propheta significat, etiam si alii omnes caecutiant in luce, tamen sibi conspicuum esse illud Dei iudicium, quod ridebant, vel saltem pro nihilo ducebant improbi et scelerati. Dicit *animam suam deficere propter interfectos*, et tamen nondum quispiam fuerat interfectus: sed in hac loquendi figura docet sibi iam proponi ante oculos quae aliis erant abscondita, et ideo non movebant eorum animos. Sequitur,

CAPUT QUINTUM.

1. *Circuite per vias* (alii vertunt, inquirite, vel explorate, vel investigate per vias) *Ierusalem, et videte, agedum* (hic enim נא est hortantis: proximo versu debuit verti, nunc, vae nunc mihi), *et cognoscite, et inquirite in vicis eius* (in compitis eius) *an invenietis virum, an erit qui faciat iudicium* (hoc est, rectitudinem), *qui quaerat veritatem, et parcam illi.*

Hoc versu, quemadmodum et aliis sequentibus, ostendit Deus se non esse nimis rigidum, vel severum, quamvis extrema denuntiet populo suo, quia eorum malitia prorsus sit insanabilis, neque possit inveniri alia ratio. Scimus enim quid saepe testetur in scriptura, nempe se esse patientem, et exspectare, dum resipiscant peccatores. Quum ergo Deus passim commendet suam clementiam, et promittat se fore exorabilem, etiam pessimis quibusque, si resipiscant: quum ultro etiam occurrat peccatoribus, posset hoc videri absurdum, ubi exsurgit tanta asperitate contra ecclesiam suam. Atqui scimus quam praefracti sint impii: itaque non dubitant expostulare cum Deo, et ultro accersere in iudicium, quasi illos crudeliter tractaret. Hanc igitur ob causam nunc ostendit Deus sibi non esse integrum, ignoscere populo: Etiam si velim, inquit, non possum. Loquitur quidem humanitus, sed hac ratione, quemadmodum dixi, ostendit se tentasse omnes vias, priusquam ad ultimam severitatem descenderet: verum nihil remedii amplius esse in desperata populi malitia. Et hoc etiam optime verba exprimunt, *Circuite*, inquit, *per vias Ierusalem, et videte, obsecro, cognoscite, inquirite per omnia compita.* Poterat uno verbo dicere Ieremias: Si repertus fuerit vir unus in urbe, ego paratus ero ad ignoscendum. Sed Deus hic permittit toti mundo inquirere diligenter et sedulo qualis sit status urbis sanctae, nempe quae hoc titulo gloriabatur. Nunc autem, quemadmodum et proximo versu, sermonem dirigit contra Ierosolymam. Loquutus fuerat de aliis etiam vicinis urbibus: sed quoniam sanctitas totius terrae tunc visa fuit habere sedem suam et domicilium Ierosolymae, ideo hic Deus convertit sermonem suum contra urbem illam, quae retinebat adhuc speciem aliquam sanctitatis, et excellebat prae aliis urbibus. Dicit igitur, *Inquirite, videte, cognoscite, inspicite an erit vir.* Permittit hic iudicium mortalibus: quasi diceret, Adsint omnes: si volunt mihi Iudaei creare invidiam, et queruntur de nimio rigore, quasi inhumaniter a me tractentur, veniant quicunque esse volunt iudices, inquirant, sciscitentur, percontentur: ubi autem hoc compertum fuerit, ne unum quidem virum esse iustum, quid aliud superest, nisi ut urbs illa pereat? nam quid fiet cum perditis et deploratis, nisi ut iudicium meum contra ipsos exerceam? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Vult enim hic occludere ora Iudaeis, et eorum calumnias refellere, ne Deo obstrepant, vel accusent iudicium eius, quasi modum excedat: et ostendit etiam si ad veniam propensus sit Deus, non esse tamen locum veniae, et clementiam eius excludi ab illa tam perdita obstinatione, quum iam nullus esset vir Ierosolymae qui rectitudini studeret. Hic tamen posset obiici quaestio, cur dicat Ieremias, ne unum quidem posse reperiri, quum ipse Ierosolymae esset, haberet etiam socium Baruch et alios quosdam, de quibus postea videbimus suo loco. Erant igitur in urbe nonnulli veri Dei cultores: et superstes erat adhuc in quibusdam pietas, quamvis esset exiguus numerus. Videtur ergo hoc esse hyperbolicum. Sed notandum est, prophetam hic cum populo agere, sepositis fidelibus. Hoc ut clarius fiat, tenendus est locus ille Isaiae capite octavo (v. 16): Obsigna legem, et liga testimonium discipulis meis. Ubi enim videt Deus se inutiliter mittere prophetam, et frustra laborem eius consumi apud homines perditos, Liga, inquit, testimonium, et obsigna legem inter discipulos. Videmus ut Deus quasi seorsum colligat paucos illos in quibus residuum erat pietatis semen, imo in quorum animis vigebat aliqua religio. Non erant igitur illi e populo. Sic etiam Ieremias non censet neque Baruch, neque alios in populo reprobo: sed alloquitur ipsum corpus, quemadmodum dictum fuit. Alii enim iam erant separati non tantum arcano Dei iudicio, sed aperta sententia. Ideo vere pronuntiat, *Ne unum quidem esse.* Spectare enim debemus cum quibus tunc esset illi certamen. Ab una parte rex et consiliarii, ut erant inflati promissionibus, quas tamen falso ad se trahebant, non putabant fieri posse, ut unquam concideret solium Davidis: Haec requies mea in saeculum saeculi. Quamdiu erunt sol, et luna in coelo, erunt mihi testes, ut nunquam intercidat semen tuum (Psal. 132, 14; Psal. 89, 37). Armati erant talibus elogiis: sed quemadmodum hypocritae falso obtendunt Dei promissiones, ita etiam nebulones illi iactabant Deum

stare a parte sua. Deinde certabat Ieremias, ut postea clarius videbitur, cum multis pseudoprophetis. Nam erat magna eorum turba, ut fere semper est in mundo. Cunctus ordo sacerdotalis erat corruptus. Et ex professo etiam bellum cum Deo gerebat: populus nihilo erat melior. Congreditur ergo Ieremias cum rege et consiliariis, cum pseudoprophetis, cum impiis sacerdotibus et cum scelerato populo. Ita dicit, *Ne unum quidem inter ipsos esse* qui se opponat ad placandam iram Dei. Quaerere iudicium tantundem valet atque operam dare rectitudini. Nam משפט nomen Hebraeis est rectitudo, aut aequitas, aut regula iuste agendi. Dicit ergo neminem esse qui exerceat iudicium, neminem esse qui quaerat veritatem. Veritas, sicuti paulo post, accipitur pro integritate: quasi diceret, omnes esse deditos mendaciis, et fraudibus, et perversis astutiis: ideo fieri non posse, ut propitius sit urbi. Nam לה relativum feminei generis non potest aliter exponi quam de Ierosolyma. Dicit ergo Deus se fore exorabilem, si reperiatur vir unus, nempe inter regis consiliarios, inter sacerdotes et prophetas: quoniam omnes conspiraverant adversus omnem iustitiam. Sequitur,

2. *Etsi, vivit Iehovah, dixerint, ob id in vanum* (vel fallaciter) *iurabunt.*

Hoc per modum anticipationis additum fuit: quoniam Iudaei, ut satis notum est, putabant se habere integumentum omnibus suis vitiis, quia nomen Dei apud ipsos volitabat in ore omnium. Quum ergo profiterentur se Deum Abrahae colere, putabant hoc praetextu posse obtegi omnia sua flagitia. Propheta occurrit, et docet nihili esse hunc fucum, quoniam profanent nomen Dei, quum ipso abutuntur. Caeterum est etiam exaggeratio: quia ostendit Ieremias, non tantum in communi vita Iudaeos esse prorsus alienatos a timore Dei, sed etiam si qua in specie maneat apud ipsos religio, esse illic sacrilegium. Hoc autem longe deterius est, quam ubi sepultum est Dei nomen, et miseri homines permittunt sibi peccandi licentiam, quasi possent se abscondere. Ubi autem ita ex professo lacessunt Deum, et quasi in eius faciem conspuunt, quam est detestabilis et prodigiosa haec impietas? Hoc ergo exprimit Ieremias, *Etiamsi dicant, Vivit Dominus, tamen ob hoc*, inquit, *iurabunt fallaciter.* Nunc tenemus consilium prophetae. Primo enim loco excutit hypocritis vanam fiduciam, quia putant sibi Deum fore propitium, modo eius nomen obtendant: neque interea expendunt quam pretiosum sit nomen Dei: ita susque deque habent, promiscue iurare per Dei nomen. Propheta vero non tantum hypocrisin damnat in Iudaeis, sed quemadmodum dixi, exaggerat eorum crimen, quod non dubitent ita sacrum Dei nomen prostituere, et quasi aperto marte illum impetere. Nam hoc fit ubi abutimur nomine eius in iureiurando. Quum dicit, *Si dixerint, vivit Iehovah*, hic usurpat verba, quibus pii etiam utuntur in suis iuramentis. Nam ubi citant Deum viventem, perinde est ac si se sisterent ad eius tribunal ac simul dicerent se cognoscere, etiam si ad tempus differat Deus ultionem, tamen reddendam esse rationem, quia semper vivet. Ita pii agnoscunt se nihil lucri facere in mora, quamvis Deus vindictam suspendat, si peieraverint. Sed quemadmodum iam dixi, propheta hoc transfert ad hypocritas, qui videntur plurimum honoris Deo deferre. Nam nihil magis speciosum quam eorum verba. Fel enim est in corde et mel in labiis. Ergo propheta deridet hanc fallaciam quum dicit, Etiam si sanctissime iurent, quoad verborum formulam spectat, et ostendant summum pietatis studium: *Tamen iurabunt ob hoc:* לכן. Alii transferunt vere, vel certe. Sed causalis est particula, ideo plenior sententia erit, si vertamus *ob id*, hoc est, in eam rem, vel in eam causam mendaciter iurabunt. Sequitur,

3. *Iehovah, oculi tui annon ad veritatem? Percussisti eos, et non doluerunt: consumpsisti eos, et renuerunt suscipere disciplinam* (vel correctionem), *obduraverunt facies suas magis quam petram* (vel lapidem, magis quam saxum), *renuerunt converti* (vel redire).

Principium versus coacte exponunt quidam, vel potius torquent, quasi diceret propheta, Deum non ideo deflectere oculos a rectitudine, quoniam tam rigidus sit ultor scelerum in populo suo. Sed hic prosequitur eandem sententiam Ieremias. Neque enim distinctio versuum pondus habet. Quisquis eos distinxerit, saepe inscite pervertit sententias: ideo claudendi sunt oculi, nisi quod memoriae causa tenendus est numerus. Sed quoad contextum, saepe impediet lectores observatio. Praepostere enim miscentur quae inter se divisa erant, et etiam divelluntur quae optime cohaerent. Hoc mihi nunc venit in mentem, et utilis est admonitio: sicuti hoc loco, propheta postquam dixit Iudaeos esse perfidos et duplices, et omni integritate vacuos, adiungit *Atqui oculi Dei fidem respiciunt:* quasi diceret, frustra eos obtendere Dei nomen, et fucum ex caeremoniis vel externa pietatis specie facere, quoniam Deus scrutetur corda, et non moretur externas istas larvas quibus capiuntur hominum oculi. Sed emphatice propheta convertit ad Deum sermonem, ad taedium hoc modo demonstrandum: quod videret se nihil proficere apud obstinatos. Nam si qua fuisset in Iudaeis docilitas, haud dubie hortatus ipsos fuisset ad integritatem. Poterat dicere, fal-

luntur qui dum iurant in nomine Dei sibi persuadent illum fore patrem: *Nam oculi eius fidem spectant*, vel rectitudinem cordis. Haec erat continua series: et erat etiam aptissima docendi ratio: sed Ieremias abrumpit sermonem et relinquit suos populares. *Deus, oculi tui fidem spectant:* quasi diceret, Quid mihi cum hoc perdito populo? ego verba facio iam apud lapides et saxa: et ideo valete et facessite: ego nunc me conferam ad Deum. Videmus nunc quanto plus vehementiae habeat haec apostrophe, quam si continua serie propheta loquutus esset apud Iudaeos, et functus fuisset officio doctoris. Nunc enim ostendit se fractum esse taedio, ubi videt inutilem esse suam operam, et praefractos esse omnes quibuscum loquutus fuerat. Neque tamen interea voluit spargere hanc vocem temere, ut nihil prodesset: imo potius voluit acrius pungere stupidos illos, quum viderent illum ita discedere, quoniam nihil spei in ipsis erat reliquum. Tenendum enim est quod alibi dixi, prophetas non ita fuisse concionatos ad verbum ut scripserunt: sed quum multis verbis egissent apud populum postea summam colligebant: et hinc prophetici libri. Ideo non dubium est, quin Ieremias prolixe disseruerit de poenitentia: quin adversus hypocritas invectus fuerit: quin detexerit fallacias gentis suae: quin severe etiam corripuerit contumaciam. Sed post haec omnia necesse fuit, illum quasi e medio cursu retrocedere, quoniam videbat nihil fructus posse ex opera sua et praedicatione sperari. Quum ergo hoc scirent Iudaei, decuit illos magis affici: quemadmodum nunc ubi videmus spiritum Dei exasperari nostra contumacia, quoniam hoc est horribile portentum: ideo nihil est, quod magis vulnerare debeat animos nostros: Quid hoc est? Deus nos quotidie familiariter invitat ad se: sed ubi videt tam dura nobis esse corda et capita, relinquit nos, quoniam moerore afficimus eius spiritum, quemadmodum dicitur apud Isaiam (63, 10). Ergo non fuit trita et communis haec docendi ratio, sed plus habuit efficaciae quam simplex doctrina, ubi propheta ostendit sibi non amplius esse tolerabilem populi sui malitiam. *Iehovah*, inquit, *oculi tui annon ad fidem?* Quum ita Deum alloquitur, antithesis subest inter Deum et homines. Nam scimus ut sibi placeant sceleratissimi quique, ubi possunt retinere famam et applausus mundi. Quantisper ergo manent in pretio, ita indormiunt suis vitiis. Propheta hanc stultam confidentiam deridet, ac ostendit alios esse oculos Deo quam mortalibus. Mortales enim vix ad tres digitos usque possunt adspectum suum extendere. Deus autem penetrat usque ad intimos et occultissimos recessus cordis. Sic ergo propheta loquitur de oculis Dei ut ostendat frivola esse hominum iudicia, quoniam praeter externum splendorem nihil quaerunt. Fidei nomine, sicuti et primo versu huius capitis, propheta intelligit cordis integritatem. Ergo abs re philosophantur qui volunt probari ex hoc loco, fide sola nos esse Deo gratos. Nam propheta hic de fide non loquitur, qua amplectimur gratuitam reconciliationem cum Deo, et qua fimus membra Christi. Ergo sensus minime obscurus est, nempe Deum non morari externum splendorem quo alliciuntur homines, quemadmodum etiam dicitur primo libro Samuelis, capite decimo sexto (v. 7), Homo videt quae extra apparent: Deus autem intuetur cor. Illic spiritus sanctus cordis nomine idem exprimit quod hoc loco per fidem aut veritatem. Nam Samuel ostendit falli patrem Davidis qui in medium proferret filios eleganti forma. Homo videt, inquit, quae extra apparent, Deus autem intuetur cor. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum, quod scilicet, postquam sibi blanditi fuerint hypocritae, et totus etiam mundus illos palpaverit suis adulationibus, hoc nihil illis profore, quoniam tandem veniendum erit ad iudicium Dei: coram Deo autem sola veritas locum et pretium obtinet. Postea adiungit, *Percussisti eos, et non doluerunt.* Hic duritiem populi obiurgat propheta, quod ne icti quidem resipuerint. Nam experientia, ut loquuntur, magistra est stultorum: et hoc veteri proverbio celebratum fuit, stultos malo accepto sapere. Saepe et poetae et historici usurpant hanc sententiam. Quum igitur ita praefracto essent ingenio Iudaei, ut ne flagellis quidem resipiscerent, fuit hoc signum ultimae pravitatis. Et ideo propheta hic subscribit superiori sententiae, ubi Deus se dicebat fore exorabilem, si vel unus quispiam inveniretur in tota urbe integer. Propheta confirmat hanc sententiam, ubi dicit, *Percussisti eos, non doluerunt.* Non dubium est quin Iudaei ingemuerint sub plagis, quin etiam ululaverint, et effuderint atroces querimonias. Scimus enim quam petulanter maledixerint Deo. Dolebant igitur: sed hic specialiter capitur nomen doloris, quemadmodum ubi Paulus de poenitentia disserit, eius principium docet esse tristitiam: Sic etiam hoc loco negat propheta doluisse eos, qui confusis erant animis, ita ut non sentirent sibi esse cum Deo negotium. Ergo tantundem significat hoc verbo atque alter propheta, ubi dicit eos non respexisse ad manum percutientis. Neque enim dicit fuisse tam socordes, ut non sentirent ictus: sed interea manus Dei erat illis abscondita. Atqui hoc est praecipuum in dolore nostro. Nam si caeco impetu clamamus nobis male esse, et repetimus, vae, centies, quid hoc est? tantum sunt brutae lamentationes. Ubi autem respicimus manum percutientis, ille est verus dolor, et recte formatus. Hoc sensu negat Ieremias Iudaeos doluisse, quia non senserunt se iuste castigari Dei manu. Postea amplificat hanc doctrinam, *Consumpsisti eos*, inquit,

et renuerunt accipere correctionem. Quum dicit *consumptos fuisse,* signum est ultimae pervicaciae. Nam si leviter nos Deus castiget, non mirum est, si pro nostra tarditate et ignavia non statim expergiscamur: sed si Deus ingeminet ictus, imo non tantum percutiat suis ferulis, sed etiam gladium suum exserat ad nos penitus consumendos. Ubi ergo nos ita tractat, et horrendis iudiciis exsequitur vindictam suam, si tunc torpemus adhuc in malis nostris, nec sentimus quam horribile sit incidere in eius iudicium, nonne oportet nos excaecatos esse a diabolo? Hunc ergo stuporem nunc deplorat propheta in Iudaeis, quod non tantum sensu doloris vacui fuerint, quum Deus eos percuteret, sed etiam consumpti non receperint neque admiserint correctionem. Et hoc secundo membro ostendit quod iam diximus, nempe dolorem de quo loquutus est, non debere promiscue accipi: sed de serio dolore, qui nobis proponit Dei iudicium, ita ut eum timere discamus. Adiungit, *Obduraverunt facies suas quasi petram, denique noluerunt reverti.* Propheta significat non tantum Iudaeos praefractos esse, sed etiam carere pudore. Etiam si omnia verecundiae signa dedissent, tamen fuisset frivolum, nisi cordis integritas praeisset, quemadmodum diximus. Sed ut plurimum accidit, etiam pessimos quosque, ubi intus pleni sunt impietate, et contemptu Dei, et contumacia, tamen retinere aliquid pudoris. Propheta ut ostendat prolapsos esse Iudaeos usque ad cumulum extremae impietatis, dicit *eos obduravisse facies suas:* hoc est, esse prorsus impudentes, quoniam abiecerint omnem rationem, et discrimen recti et honesti, perversi atque turpis. Quoniam ergo iam exuerant omnem humanum sensum, ideo dicit nihil aliud restare, nisi ut Deus, quemadmodum praedixit, exsequatur ultimam vindictam adversus eos. Et repetit quod dixit, *Nempe eos renuere converti.* Nam significat eos non errore vel inscitia peccare, vel esse abstractos: sed voluntaria malitia, et certa deliberatione abiicere omnem curam suae salutis, et quasi ex professo Deum repudiare, ita ut nolint perpeti vel doctrinam eius vel correctiones.

4. *Et ego dixi, Certe* (alii vertunt, forsan, אך) *pauperes sunt hi, stulte egerunt, quia non cognoscunt viam Iehovae, iudicium Dei sui.*

5. *Ibo ad optimates* (ad magnos, ad verbum), *et loquar apud eos: quia ipsi cognoscunt viam Iehovae, iudicium Dei sui. Atqui ipsi fregerunt iugum, ruperunt vincula.*

Quod quidam existimant prophetam hic excusare populum suum, et culpam extenuare quantum potest, in eo longe falluntur. Neque enim dubium est, quin hac comparatione clarius ostendat quam perditae res tunc fuerint. Summa igitur est, non in plebe duntaxat grassatas fuisse corruptelas, sed in ipsis proceribus, ut nihil residuum esset sanitatis a capite usque ad calcem, quemadmodum loquuntur. Et eadem fere sententia (quanquam aliis verbis) legitur apud Isaiam capite vigesimo octavo. Postquam enim invectus est generaliter contra populum, aggreditur ipsos duces: dicit esse inebriatos, non minus quam vulgus ipsum ignobile: dicit quidem a vino et sicera: sed sensus est, similes esse ebriis, quoniam nullus erat in illis pudor, ex quo intemperanter sese proiecerant ad turpissima quaeque flagitia. Eodem spectat nunc Ieremias quum dicit *se cogitasse* tenues esse, qui ita peccarunt, et homines obscuros, ac nullius pretii: sed in ipsis quoque ducibus se reperisse quod in vulgo ignobili. Poterat simpliciter dicere, Non tantum plebeii et gregarii homines, sed qui praecipui sunt, et qui debuerant aliis praeire, illi etiam sunt corrupti. Sed efficacior longe est ista comparatio, quum dicit, Forte miseri homines, qui non tenent legem Dei, ita peccarunt: neque mirum: sed maior in ipsis ducibus exstabit integritas. Quum ergo propheta sic loquitur, adducit lectores in rem praesentem, et ostendit non tantum quoslibet peccare in populo, sed sacerdotes et prophetas, et quicunque primatum tenebant. Patet igitur consilium prophetae. Dicit, *Ego dixi,* non quod ita senserit. Videbat enim omnia sic esse permixta, ut nihilo plus sperandum esset a proceribus, quam a vulgo: hoc satis perspectum erat prophetae: sed quemadmodum dixi, voluit hic quasi sub viva pictura ostendere quam misera esset totius populi conditio. Dicit, Certe: אך affirmat apud Hebraeos, vel est adversativa particula, ut vidimus proximo versu: hic quidam accipiunt pro אולי, forte: est hic vice concessionis. Demus hoc, inquit: sunt pauperes, sunt homines nullius pretii, et quasi quisquiliae, qui ita peccant: non mirum est, si ita stulte se gerant, *quia non tenent viam Iehovae et iudicium Dei sui.* Lex quidem omnibus promiscue posita fuit: ita nulla erat in plebe excusatio: sed morbus hic fere omnibus saeculis regnavit, ut pauci attenti essent ad legis doctrinam, quoniam nemo est qui non libenter iugum excutiat. Putant autem homines gregarii sibi aliquid excusationis suppetere, quoniam non datur otium, neque etiam nati sunt ad res magnas. Propheta ergo loquitur ex communi more: interea non extenuat culpam, si qui vellent inscitiam obtendere, quia non fuerunt edocti in scholis. Nam, ut dictum fuit, sine exceptione legem suam Deus prodesse voluit toti populo. *Per viam Iehovae et per iudicium Dei* idem significat propheta. Est repetitio satis trita Hebraeis. Nam Deus quum regulam vivendi nobis praescribit, perinde est ac si viam nobis monstraret. Vita enim nostra similis est cursui. Deus autem non vult nos fortuito currere, sed scopum nobis proponit. Deinde dirigit

nos certa via: quoniam hoc est legis officium, revocare nos ab errore, et deducere ad finem nobis propositum: ideo lex ipsa vocatur *Via Iehovae.* משפט autem, quemadmodum heri dictum fuit, significat rectitudinem, vel regulam. Priore membro dicit *viam Iehovae:* altero autem *iudicium Dei.* Et hoc modo ostendit non esse excusabiles, qui obiiciunt se esse miseros idiotas, et nihil cognoscere. Deus enim non minus ipsis, quam doctissimis voluit ostendere quomodo vivendum sit. Iam adiungit, *Ibo ad magnos.* Per magnates intelligit tam sacerdotes et prophetas quam regis consiliarios, imo regem ipsum. *Ibo* igitur *ad magnos,* inquit, *et loquar apud eos.* Perinde est ac si diceret, ubique se perdere operam, quia non tantum apud vulgus indoctum surdis loquitur, sed etiam apud proceres ipsos. Dixi prophetam non consultasse hac de re tanquam dubia: sed voluisse incutere pudorem ipsis proceribus. Et confirmatio est superioris sententiae, quod scilicet ne unus quidem posset reperiri Ierosolymae integer et rectus. *Ipsi enim,* inquit, *cognoscunt,* etc. Repetit affirmative eadem verba. Verum tenendum semper est, prophetam non ita fuisse persuasum, sed loqui de re probabili. Quis enim tunc putasset in ipsis proceribus tantum esse stuporem? Nam pollebant magna existimatione apud populum. Quum ergo haec opinio invaluisset, in lege optime esse exercitatos quicunque tunc primatum tenebant in populo: ideo ex communi sensu loquitur Ieremias, et dicit *tenere viam Iehovae.* Postea adiungit, *Imo* (nam אך hic adversative capitur, sicuti est propria huius particulae significatio, imo, vel atqui) *ipsi pariter fregerunt iugum, ruperunt vincula:* hoc est, si quis existimet meliores esse duces, quam vulgus, longe fallitur. Ego enim satis perspectum habeo qualiter se gerant. *Ruperunt* ergo *non minus quam rudissimi quique iugum Dei.* Qua repetitione magis confirmat eorum defectionem, et simul admonet quanta sit haec indignitas, quod prophetae, sacerdotes et iudices, qui tenebant gubernacula, fuerint effraenes in suis cupiditatibus. Sequitur,

6. *Propterea percussit eos leo e sylva, lupus solitudinum* (alii per ערבות intelligunt vesperas, quia deducunt ab ערב quod significat vesperum: ita vertunt, lupus vespertinus) *vastavit eos: pardus* (alii vertunt pantheram) *vigilans super urbes eorum, quisquis egredietur, discerpet* (aut lacerabit): *quoniam multiplices sunt iniquitates eorum, auctae sunt defectiones eorum.*

Hic tandem ostendit Deus se modum servare in suis iudiciis, ita ut frustra eum reprobi insimulent nimii rigoris, quemadmodum illis solenne est. Quidam vertunt in praeterito tempore haec verba, atque existimant talem esse sensum, quod propheta Iudaeis exprobret non frustra tot calamitatibus fuisse prius afflictos, quoniam graviores poenas fuerant promeriti. Sed potest etiam altera sententia probari. Scimus enim ut permutent Hebraei inter se tempora verborum: et libentius refero ad futurum tempus: quia non videtur hic propheta narrare quid antehac passi essent, sed quam atroces poenae illis immineant. *Percutiet* igitur eos *leo e sylva.* Quod ad verba spectat, diximus lupum vocari solitudinum: hoc est, prodeuntem e deserto. Quod alii vespertinum exponunt, tolerabile est. Scimus enim aliis locis lupos vespertinos vocari, qui sunt famelici. Nam ubi praedam quaesierunt toto die, et nulla illis occurrit, circiter vesperam sunt fere rabiosi: ita eos cogit esuries ruere huc et illuc. Posset igitur haec expositio ferri. Sed quoniam prius dixit *leonem e sylva venire,* magis probabile est, lupum etiam describi venientem ex deserto. Et quantum ad summam rei spectat, parum erit discriminis. Ponit hic tres belluas, leonem, et lupum, et pardum. Non dubium est quin metaphorice per has bestias intelligat hostes, qui magna saevitia erant paulo post irrupturi. Verum quidem est, Iudaeos ante tempus, quo concionatus est Ieremias, fuisse multis cladibus afflictos. Neque enim Deus uno die sumpsit de illis vindictam: sed saepius illos admonuit: et si qua fuisset spes resipiscentiae, poterant adhuc quum essent in statu mediocri incolumes manere. Sed videtur Ieremias vaticinari de futuris poenis: ideo intelligit non tantum Assyrios et Aegyptios, sed alios etiam hostes. Scimus enim fuisse exosum populum illum omnibus vicinis, atque etiam a cognatis fuisse passum gravissimas iniurias. Quum ergo ita plures gentes infestae essent Iudaeis, non mirum est, quod propheta hic tres belluarum species enumerat: quasi diceret undique venturos hostes, qui instar leonum, et luporum, et pardorum exerceant suum furorem contra eos, qui toties, et tot modis, et tam longo tempore provocaverant iram Dei. Interea hic Deus refellit perversas querimonias, quae solebant subinde obiici a reprobis: et ostendit se iustum esse iudicem: et quae sumit poenarum exempla de Iudaeis non posse reprehendi. Et huc pertinet particula על־כן. Ideo iam adiungit, *Pardum vigilare, ut discerpat quicunque egressi fuerint ex urbibus.* Non dubium est quin metaphorice significet, ubi hostes terram occupaverint, Iudaeos inclusos fore in suis urbibus, ne audeant prodire in apertum: quoniam ubique parata erunt pericula. In fine versus iterum repetit, et fusius prosequitur quid intellexerit per particulam על־כן, ideo. Dicit enim, *Quoniam multiplicatae sunt iniquitates eorum et auctae sunt defectiones eorum.* His verbis iterum inculcat quod dixit, nempe Deum aequum esse iudicem, ubi videtur

esse nimium severus: quia fieri non poterat, quin extremam vindictam exigeret de perdito illo et desperato populo. Neque simpliciter vocat sceleratos vel apostatas: sed dicit *multas esse ipsorum iniquitates*, vel scelera: *et defectiones esse auctas.* Et secunda voce amplificat damnationem. Nam tametsi פשע non simpliciter significet delinquere, sed scelerate agere: tamen deficere a Deo est gravius et atrocius. Unde colligimus, in Iudaeis hic damnari tantam pravitatem, quae non debuerit corrigi vulgaribus remediis, aut poenis mitioribus. Postea addit,

7. *Quomodo super hoc parcam tibi* (hoc est, parcerem: nam debet resolvi futurum tempus in modum potentialem: quomodo, inquit, parcerem tibi super hoc)? *filii tui dereliquerunt me: et iurarunt in non Deo: ego autem saturavi eos, et scortati sunt* (tamen scortati sunt) *et domus meretricis congregaverunt se* (vel in domum meretricis: ita subaudienda erit litera ב servilis).

Hic est communicatio, sicuti loquuntur rhetores. Deus enim hic quodammodo partem adversam cum qua litigat, vult ferre iudicium de causa tanquam satis liquida. Hoc autem est signum fiduciae. Et ideo quum rhetores volunt ostendere nihil esse ambiguum, vel obscurum, deliberant cum parte adversa: Quid? ego familiariter tibi rem propono. Habesne quod dicas? etiam si tibi esset liberum, et tuum esset arbitrium, nonne ratio te cogeret ita pronuntiare? Sic etiam nunc Deus ostendit se quadam necessitate constringi, ut tam severas poenas exigat de Iudaeis: ac sibi integrum esse negat aliter facere. Si ego sum iudex mundi, inquit, an impune effugient qui ita velut ex professo provocant me? nonne ludibrio exponerem meam gloriam? nonne etiam me exuerem iusta potentia? desinerem esse qui debeo, et abnegarem quodammodo me ipsum, nisi sumerem poenas de tam sceleratis et perditis. Tenemus ergo consilium prophetae. Alii subaudiunt ן, et אי accipiunt pro אין: et ideo vertunt, Non super hoc. Sed quia nulla ratio cogit aliquid mutare, et multi in hanc expositionem consentiunt, ego malo sequi quod magis receptum est. אי significat ubi apud Hebraeos: sed accipitur etiam saepe pro quomodo. Neque enim hic de loco debet intelligi, sed de re. *Quomodo* igitur *super hoc propitius essem tibi?* inquit. Videmus ut Deus cum adversa parte deliberet, imo deferat iudicium: Dic tu, etiam si tibi concederem tantum licentiae aut iuris, ut tibi poenam statueres, an ego qui iudex sum mundi iam tibi parcerem in tantis sceleribus? *Filii enim tui dereliquerunt me.* Hoc primum est crimen, Deus autem ubi conqueritur se esse derelictum, significat populum ultro, et certa malitia iugum abiecisse. Neque enim poterat idem dici de profanis gentibus. Verum quidem est, omnes (si respicimus ad initium) defectionis posse damnari, quoniam et Adae et filiis Noe Deus se manifestaverat: et quum prolapsi sunt ad superstitiones, fuerunt apostatae. Sed defectio populi iudaici multo erat recentior, et minus tolerabilis: imo quum gloriarentur se esse Dei populum, quis poterat obtendi praetextus ignorantiae? Nunc ergo videmus quid intelligat propheta quum dicit a populo derelictum fuisse *Deum.* Postea addit, *Iurarunt in non Deo.* Synecdochicῶs significat corruptum et vitiatum fuisse cultum Dei. Nam iusiurandum, ut heri dictum fuit, pars vel species est cultus Dei. Quoties enim iuramus per Dei nomen, profitemur nos esse sub eius manu, neque posse impune elabi, si mentimur: deinde tribuimus ei gloriam veritatis, tertio etiam testamur illum nihil fugere, vel ei nihil esse absconditum. Ergo quum hic dicit *iurasse Israelitas in non Deo,* significat se spoliatum fuisse suo iure. Erant quidem aliis sceleribus obstricti: sed quemadmodum dictum fuit, sub una specie complectitur propheta quidquid tunc fuit superstitionum in populo. Perinde igitur est ac si diceret coluisse idola, et deos quos sibi fabricati fuerant. Adiungit circumstantiam, quae scelus eorum exaggerat. *Ego autem,* inquit, *saturavi eos, et scortati fuerunt.* Elegans tamen est paronomasia, quae non debet omitti. Dixerat ישבעו, iurarunt: nunc dicit אשבע, ego saturavi: tantum discrimen est in puncto. Nam quum punctum ponitur in sinistro cornu, significat saturare: quum ponitur in dextro, significat iurare. Ergo propheta dicit *eos iurasse, et tamen fuisse saturatos.* Hic ostendit Deus quam foeda et impia fuerit populi ingratitudo, quod ad satietatem refertus omnibus bonis, tamen non agnoverit Deum suum, qui tam liberalis ac beneficus erat pater. *Ego* inquit, *eos saturavi: et scortati sunt.* Docet autem hic locus, eo magis indignos esse venia qui peccant, ubi Deus eos allicere voluit paterna indulgentia et dulcedine. Ubi ergo homines ita lasciviunt adversus Deum, quum ipsis clementer indulget, non dubium est quin sibi iram thesaurisent in die irae, quemadmodum dicit Paulus 2. cap. ad Rom. (v. 5). Ergo videndum est quantisper Deus nobis quasi blanditur, ne ipsi nobis blandiamur: et ipsa prosperitas nos ad lasciviam impellat. Sed quoniam ita comiter ac suaviter nos ad se Deus invitat, discamus sponte nos ei subiicere, et dum amabilem se ostendit, amare illum discamus. Dicit *scortatos esse.* Potest hoc metaphorice accipi: sed quoniam proximo versu invehitur contra vagas eorum libidines et adulteria, ideo posset hic locus simpliciter et ad literam exponi, ut dicunt: ego tamen existimo esse metaphoram, quod *scortati sint,* nempe quia nulla in ipsis fuit spiritualis castitas, quum tamen Deus ipsos

studeret retinere in officio. Dicit, *Et domus meretricis se ipsos congregaverunt simul.* Potest in nominativo casu accipi, ut Iudaei vocentur domus meretricis: quasi diceret propheta totam Ierosolymam et Iudaeam esse quasi lupanaria. Alii tamen subaudiunt כ, quod congregaverint se quasi in domum meretricis: et hoc modo alluderet ad templa. Est autem hoc signum impudentiae, ubi coeunt in unam domum plures adulteri vel scortatores: nam pudet etiam multos suarum scortationum, ita ut turpitudinem suam occultent. Ubi autem turmatim conveniunt quasi erecto vexillo, signum est, nihil amplius esse pudoris, sed eos qui ita prorumpunt, similes esse brutis pecudibus. Convenit igitur optime hic sensus, quod congregati fuerint simul in lupanaria, qui gloriabantur in suis superstitionibus et sacrilegiis. Sequitur,

8. *Equi saginati* (alii vertunt, armati, intelligunt phaleratos) *mane surgentes* (alii vertunt trahentes: deducunt a משך, sed rectius alii deducunt a שכם, et nomen esse existimant) *quisque ad uxorem proximi sui hinnit* (est quidem futurum tempus, sed significat continuum actum).

Nunc meo iudicio ad secundam tabulam descendit Ieremias, et speciem unam attingit: caeterum simpliciter ostendere vult, nihil esse pudicitiae, nihil fidei, nihil honestatis in populo illo. Comparat igitur eos equis lascivis et petulantibus, et ita traducit eorum infamiam, quia si dixisset eos insidiari unumquemque thoro fratris sui, hoc quidem erat per se grave, sed quum eorum libidinem vocat *hinnitum*, quum ipsos nominat *equos, et quidem bene saginatos, et qui mane surgunt,* postquam sunt saturi, non dubium est quin ostendat tantam esse in illis intemperiem, ut non sint tantum censendi scortatores vel adulteri, sed deterius sit in illis flagitium et turpius, quoniam ab equis salacibus nihil differant. *Equi saginati*, inquit: qui vertunt armatos, deducunt a radice זין, quod significat armari: alii autem potius originem volunt esse זון, quod significat comedere: unde מזון etiam pro cibo accipitur. Nec dubium est, quin hic significet equos saginatos: quorsum enim diceret phaleratos? Quod etiam alii dicunt surgere mane postquam scortati sunt, ut proferant suum dedecus, et glorientur de suis vitiis, hoc nimis est coactum. Sed intelligit equos robustos, qui agiles sunt, et ideo surgunt mane postquam fuerunt bene pasti. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Summa est, nullam esse castitatem in Iudaeis, quoniam ad suas vagas libidines prosiliant, non tantum ut solent adulteri vel scortatores, sed ut solent equi petulantes. Tamen, quemadmodum diximus, sub incontinentia hic designat et furta, et alias fraudes, et rapinas, et quidquid est tale. Neque enim dubium est quin reos peragat Iudaeos transgressionis, quod ad secundam legis tabulam attinet. Postea adiungit,

9. *An non super his* (vel an super hoc) *visitabo* (vel non visitarem), *dicit Iehovah? et an in gente quae talis est* (quae secundum hanc) *non se ulciscetur anima mea?*

Iterum Deus cum ipsis communicat, et facit in eum finem, ut compescat omnes eorum querimonias, et os illis occludat, ne excipiant se nimis duriter tractari. Ergo ne qua illis obiectio maneat, iterum repetit Deus se non posse remittere tam atrocia scelera. Sumit autem hoc principium, Fieri non posse quin poenas sumat de sceleratis qui non resipiscunt. Nam si Deus est iudex mundi, non potest magis abnegare suum iudicium, quam propriam essentiam. Quum igitur haec sint inseparabilia, maiestas Dei et officium iudicis, hic concludit propheta impossibile esse quod Iudaei putabant, nempe ut impune elaberentur, quum tamen tam horrendis sceleribus non desinerent Deum lacessere quasi aperto bello. *An ergo super hoc non visitarem, inquit Iehovah?* et hic proponit nomen Iehovae. Iudex terrenus posset dare veniam impiis, et pessimis quibusque: atqui non potest hoc cadere in Deum. Nam quoties ignoscit Deus, simul etiam peccatores ad poenitentiam adducit: ita nunquam patitur scelera impunita. Nam qui resipiscit, ipse est iudex suus, et hoc modo praevenit Dei iudicium. Ubi igitur est vera conversio, illic Deus non indulget sceleribus: sed ubi tanta est in peccatis obstinatio, ut qui monentur contemnant omnem doctrinam, certe fieri non potest, ut Deus hic ignoscat, alioqui renuntiaret suae gloriae: quod fieri non potest. *An non ergo visitarem, inquit Iehovah? et an in gente quae talis est non se ulcisceretur anima mea?* Hic Deus humano more loquitur, neque enim appetit vindictam: et quum de anima sua loquitur, etiam hoc est proprium, sed in re nulla est obscuritas. Significat enim se inimicum esse sceleribus, quemadmodum dicitur in Psalmo (5, 5) ipsum nolle, nec posse ferre iniquitatem. Quum ita sit, sequitur ergo vel e solio coelesti detrahendum esse, vel instare poenam reprobis, qui ita pervicaciter sese proiiciunt, nec faciunt finem vel modum peccandi. Ergo quoties obrepunt nobis blanditiae, et Satan suis illecebris studet nos adducere in oblivionem iudicii Dei, veniat hoc nobis in mentem, Deus non esset Deus, nisi puniret scelera. Ergo iam necesse est, aut eum punire peccata, aut ipsum nobis esse infensum. Denique, quemadmodum dictum fuit, non constaret ipse sibi, et esset etiam dissimilis naturae, quum nulla mutatio in ipsum cadat. Ergo vel intenta est eius manus ad poenas de nobis sumendas,

vel necesse est iudicium eius a nobis praeverti. Quae autem ista erit ratio? nempe ut discamus ferre in nos sententiam, displicere nobis in malis. Ubi igitur talis erit conversio, iam propitius erit Deus: et ita non parcet sceleribus nostris quasi ea probaret, quasi etiam non exerceret officium iudicis. Sed, quemadmodum iam dixi, haec doctrina proprie dirigitur ad eos, qui vel praefracti sunt, vel quibus Satan induxit torporem et oblivionem, ut non vocent se ad rationem reddendam. Denique haec doctrina vel inexcusabiles reddit impios, si pergant in sua obstinatione, vel debet expergefacere eos qui sunt sanabiles, ut se ipsos iudicent, neque exspectent donec Dominus extendat manum suam ad exigendas ultimas poenas.

10. *Ascendite muros eius, et diruite* (vel dissipate), *et consumptionem ne feceritis* (vel potius finem), *auferte propagines eius* (vel ramos, vel dentes murorum, ut alii vertunt: aut pinnas), *quia non sunt Iehovae.*

Hic Deus per os prophetae sui compellat hostes, quibus uti statuerat vindictae suae ministris. Hoc autem prophetis usitatum est, dum volunt magis afficere, vel acrius pungere animos. Scimus enim quanta sit hominum socordia, ubi Deus ad iudicium eos citat. Quum ergo videret Ieremias parum se proficere simplici doctrina, usus est hoc genere loquendi. Ergo in persona Dei alloquitur Chaldaeos, et iubet eos accurrere, ut oppugnent Ierosolymam. Saepe ita loquuntur prophetae. Sibilabit Deus ad Aegyptios, vel canet tuba, et accerset Chaldaeos. Sed haec figura efficacior est ad penetrandos animos, ubi propheta mandato Dei quasi coelestis praeco hostes ipsos convocat, et praecipit quid agere debeant, nempe ut exscindant totam urbem. Primo dicit, *Ascendite muros eius:* quibus verbis significat frustra gloriari Iudaeos in altitudine murorum, quia Deus attollet hostes, ita ut non sit illis difficilis ingressus. Sperabant enim tutos se fore, quoniam urbs bene munita erat. Dicit igitur eos falli, et coarguit eorum stultitiam, quia muri eos non protegent. Postea addit, *Finem ne feceritis.* Hoc membrum bifariam exponitur, quia alii accipiunt in bonam partem, ac si Deus mitigaret atrocitatem poenae, quemadmodum a quibusdam accipi proximo capite vidimus. Nam quamvis illic Deus terreret Iudaeos, tamen secundum eosdem correctionis vice addebat, Ego tamen non faciam consumptionem, hoc est, aliquid manebit residuum. Et solent ita loqui prophetae ubi docere volunt semper aliquod semen fore salvum, ne tota ecclesia penitus intereat. Ita etiam nunc exponunt iidem interpretes, ac si diceret Deus non talem fore ruinam Ierosolymae, quin superstes maneat ecclesia, quoniam non fieret consumptio. Alii autem accipiunt כלה pro fine: et sensus hic melius quadrat. Nam hoc versu Deus severe minatur Iudaeis interitum. Nec obstat quod alibi dicitur, non fore plenam consumptionem: satis enim patet prophetas non semper eodem modo loqui. Nam ubi vindictam denuntiant reprobis, nihil spei relinquunt, atque ita saepe occurrit haec loquutio. Consumptionem faciam: sed ubi dirigunt sermonem ad fideles, temperant rigorem illum hac correctione, quod scilicet Deus non faciet consumptionem. Ego itaque libenter eorum sententiae subscribo, qui hic consumptionem accipiunt pro fine: et כלל etiam significat finire. Sensus ergo erit, *Diruite urbem, et nullus sit finis,* hoc est, delete eam prorsus. Nam continuo post sequitur eodem sensu, *Tollite propagines eius,* vel ramos eius, vel dentes murorum, ut alii vertunt: ego tamen existimo prophetam hic respicere ad murorum latitudinem, quae est in ipsis fundamentis. Scimus enim sic exstrui muros, ut fundamentum latius pateat: nam vox qua utitur propheta significat propagines, quae longe sunt diffusae. Qui vertunt pinnas murorum non videntur satis assequi prophetae mentem, quia non hic de culmine ipso loquitur, sed de fundamentis: quasi diceret, Funditus evertite, vel delete muros urbis. Quare? subiicit, *non esse Dei.* Nam Iudaei turgebant hac inani fiducia, quod putabant se latere sub Dei praesidio: fingebant enim sibi Deum esse custodem urbis, quia illic erat sanctuarium, illic erat altare. Propheta igitur negat *muros esse Dei,* vel ipsa etiam fundamenta esse Dei. Neque potest opponi quod alibi dicitur, nempe fundatam urbem illam esse a Domino, quia Deus elegerat quidem illic sibi domicilium et sedem, sed hac lege ut pure coleretur a populo. Quum autem facta esset Ierosolyma spelunca latronum, Deus illinc discessit, quemadmodum dicitur Ezechielis 14. cap. Hic ergo propheta refellit stultam confidentiam, qua se fallebant Iudaei, quum putarent Deum sibi quodammodo obstrictum esse, ne unquam urbis custodiam desereret: negat muros et illorum fundamenta esse Dei. Locum enim illum sic profanaverant Iudaei suis sceleribus, ut non posset in tanto foetore Deus habitare. Sequitur,

11. *Quoniam transgrediendo transgressi sunt in me domus Israel, et domus Iehudah, dicit Iehovah.*

בגד significat fraudare et perfide agere. Ergo hic Deus Iudaeos condemnat perfidiae, quoniam ab ipso defecerant: neque enim tantum conqueritur, aliqua in parte ipsos peccasse, et ita se fuisse ab illis offensum: sed generalem defectionem in illis condemnat. Dicit ergo tam Israelitas quam Iudaeos fuisse perfidos et apostatas. Scimus tunc divisum fuisse populum in duo regna. Quanquam autem

Ieremias proprie datus fuerat doctor tribui Iehudah, simul etiam Israelitis debuit impendere suam operam. Aliqua iam ex parte conciderat regnum Israel. Abductae enim fuerant quatuor tribus: et regnum illud erat lacerum et debile: tamen voluit consulere quantum in se esset reliquiis. Ideo utrosque hic dicit esse impios apostatas, *quod perfide se gesserint erga Deum.* Et quoniam acerba erat haec querimonia, et poterat graviter vulnerare eorum animos, transfert in Deum quod vix ab ipso passi fuissent Iudaei sibi exprobrari: *Iehovah est qui loquitur*, inquit, hoc est, non est quod litigetis mecum, ac si asperius vobiscum agerem: sed litigate cum Deo ipso, quandoquidem ipse est qui pronuntiat vos omnes esse perfidos. Postea addit,

12. *Negarunt Iehovam* (alii vertunt, mentiti sunt Iehovae) *et dixerunt, Non est, et non veniet super nos malum: et gladium, et famem non videbimus.*

Clarius et pluribus verbis exprimit quod breviter dixerat. Haec igitur species fuit perfidiae, *quod Deum abnegarint.* Non reiicio in totum quod alii vertunt, nempe mentitos fuisse Deo. Sed quoniam hic ponitur ב, nescio an in hac constructione verbum כחש significet mentiri. Dicendum fuisset potius כחשו ליהוה. Sed quum dicit ביהוה, non dubito quin simpliciter pronuntiet *illos abnegasse Deum:* et contextus etiam videtur hoc requirere, se ipsum enim continuo post exponit, *quod scilicet dixerint non esse Deum.* Hoc certe non fuerit mentiri Deo, sed reiicere ac si non esset Deus. Quoniam igitur ille sensus esset frigidior, Deo fuisse mentitos, ego in diversam partem magis inclino, *quod scilicet Deum abnegaverint,* hoc est, Deum pro nihilo duxerint, vel studuerint abolere. Sequitur tamen ratio quae notanda est, *Dixerunt, Non est.* Ut hoc idem clarius explicet, gloriatos fuisse dicit de impunitate. Hoc videtur modum excedere, quum propheta dicit abnegatum fuisse Deum a Iudaeis. Sed ne tergiversentur, confirmat hanc sententiam, quod scilicet dixerint, *Deum non esse.* Interea videndum est, cur tam grave et atrox crimen illis exprobret: nempe quia iactabant se immunes fore a poenis, quas minitabantur prophetae. Videmus ergo quid obiiciat illis Ieremias, nempe contemptum una cum obstinatione: erant enim securi adversus omnes minas propheticas. Propheta dicit hoc nihil aliud esse, quam prorsus abnegare Deum. Si essemus iudices, definitio posset haec nobis videri nimis aspera: sed standum est atque acquiescendum spiritus sancti sententiae. Et hic locus insignis est, unde colligere licet quantopere abominetur Deus eorum socordiam, qui obdurescunt contra eius minas, et pro nihilo ducunt iudicium ipsius. Neque enim si illum esse Deum agnoscimus, detrahenda est illi iudicis potestas. Quid enim sibi vult nomen Dei? Certe qui imaginantur Deum manere quietum in coelo, et illic otium et delitias colere, illi etsi uno verbo non negant Deum, tamen illudunt facete. Interea nulla est in illis religio, et nullus sensus divinitatis. Diligenter ergo notandus est hic locus prophetae, ubi testatur Deum negari a nobis, nisi movemur eius minis: quia socordia in qua torpemus, ubi Deus iudicium suum nobis denuntiat, tantundem valet atque eius abnegatio. Neque est quod hic extenuent crimen suum qui Dei vindictam contemnunt. Nam semel hoc protulit spiritus sanctus, nempe quicunque prophetis illudunt, in animo suo dicere, non esse Deum. Spoliant enim ipsum sua virtute, et suo officio: relinquunt duntaxat nudam essentiam, hoc est, nescio quod figmentum et aliquod spectrum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Perfidiam enim, quam in Iudaeis condemnaverat, nunc amplificat pluribus verbis, *quod abnegaverint Deum, ac dixerint non esse,* nempe quia non putarunt sibi instare malum, quod prophetae denuntiaverant. Postea sequitur,

13. *Et prophetae erunt in ventum, et sermo non est in eis: sic fiet illis.*

Prosequitur eandem doctrinam propheta. Et ideo locus hic observatu dignus est, quia non vulgariter nobis commendat externam doctrinae praedicationem. Quid enim fingi potest magis detestabile, *quam negare Deum?* atque nisi defertur autoritas eius verbo, perinde est ac si contemptores illum e coelo detrahere vellent, et negarent Deum esse. Videmus ergo ut coniuncta sit Dei maiestas quasi individuo nexu cum externa praedicatione doctrinae. Et in eundem finem spectat hic versus, ubi refert Ieremias ludibria populi. Nam inducit Iudaeos loquentes, *Prophetae erunt in ventum, non est in ipsis sermo, et malum quod nobis minitantur recidet in eorum capita.* Fieri potest ut non evomuerint Iudaei plenis buccis tales blasphemias: sed tam crassus erat contemptus prophetarum apud eos, ut in tota eorum vita haec impietas satis conspicua esset. Quare propheta non abs re reos peragit tam foedae impietatis, quod scilicet dicerent *prophetas in ventum abituros.* Quemadmodum hodie etiam maior pars, ubi tonat Deus, et signa vindictae suae in medium profert per servos suos, ridet, ac secure depellit a se omnem metum. O, sunt verba: nam pro suggestu fortiter et horrendum in modum fulminant concionatores: sed hoc totum evanescet, et recidet in ipsorum capita quidquid nobis denuntiant. Hodie videmus vulgo multos impios, et profanos homines crepare huiusmodi ludibria. Quanquam, ut dixi, fieri potest, ut Iudaei non ausi fuerint tam aperte

conspuere adversus Deum: sed spiritus sanctus qui exercet suam iurisdictionem in corda et mentes, et arcanos affectus, merito damnavit tam crassae impietatis Iudaeos: quanquam ex aliis locis etiam colligi potest, eo progressos fuisse audaciae, ut non dubitarent ita suis sannis eludere minas propheticas. Quidquid sit, propheta demonstrat, quasi pingeret vivam imaginem, quanta fuerit populi contumacia adversus Deum. Est enim hic hypotyposis, hoc est, subiicit oculis quo prolapsi essent Iudaei ita ut petulanter aggredi auderent prophetas, et ultro eos damnare vanitatis: *Abibunt prophetae*, inquiunt, *in ventum*. Deinde, *Non est in ipsis sermo*. His verbis negabant Iudaei fidem esse prophetis habendam, utcunque nomen Dei obtenderent, quia falso iactabant hoc vel illud sibi divinitus esse mandatum. Sic ergo videmus omnem doctrinam fuisse calcatam pedibus, quemadmodum idem nunc quoque experimur. Qualis enim est passim reverentia verbi Dei? Ergo diligenter notandus est hic locus, quia velut in speculo ostendit quo audaciae et furoris prorumpant homines, ubi coeperunt abrogare fidem verbo Dei. Postea addunt, *Sic fiet illis*, vel sic fiat. Nam quidam putant esse imprecationem: quasi dicerent reprobi: Sentiant prophetae in suam perniciem quid sit gladius, quid sit fames, quid sit pestis, quoniam non desinunt nobis assidue aures obtundere his terroribus: ergo experiantur haec Dei flagella. Sed possumus retinere tempus, et modum verbi, *sic fiet illis:* quasi se opponerent Dei servis, et simularent se esse Dei prophetas: O, nos habemus oppositum vaticinium: terrent nos, gladium, et famem, et pestem denuntiando: nos vicissim retaliamus, et denuntiamus illis instare pestem, et bellum, et famem. Nam qua autoritate ita in nos insurgunt? an non idem in ipsos nobis licebit? Nunc ergo videmus quid sibi velit hoc postremum membrum. Iam sequitur,

14. *Ergo sic dicit Iehovah Deus exercituum, Quia protulistis verbum hoc, ecce ego dabo verba mea* (vel ponam verba mea) *in ore tuo quasi ignem* (vel in ignem): *et populus hic, ligna, et vorabit eos.*

Hic ostendit Deus quam intolerabilis sit illa protervia, ubi spernuntur prophetae, per quos vult audiri. Tametsi enim nondum protulerat illam sententiam Christus, qui vos audit me audit, et qui vos spernit me spernit: fuit tamen lex aeterna. Deus enim ab initio voluit non secus obtemperari servis suis, ac si palam ipse e coelo descenderet. Ergo non minus in Deum contumeliosi fuerunt Iudaei, quoties prophetas spreverunt, ac si ausi fuissent Deum ipsum impetere suis ludibriis. Nunc ergo ostendit Deus quantopere abominetur amentiam hanc, ubi nihil proficit servorum suorum opera. *Itaque sic dicit* יהוה צבאות. Praefatur Ieremias, quo efficacius permoveat Iudaeos. Nam si omissis his vocibus, *Sic dicit Iehovah*, ita coepisset, *Quoniam protulistis sermonem hunc*, *Ecce in ignem erit Dei sermo*, fuisset excepta eius doctrina quasi contemptim: nunc autem ubi proponit nomen Dei, nec illud simplex, sed exornat etiam Deum epitheto, et vocat *Deum exercituum*, et celebrat eius potentiam, ut plus incutiat formidinis: dicit ergo *sic loqui Iehovam Deum exercituum:* nempe *Quoniam loquuti estis*, inquit, *verbum hoc*. Hic mutat personas saepius, sed ita oportuit, quo plus esset vehementiae in ipsa doctrina. Debuerat in tertia persona dicere, Quoniam sic loquuti sunt, ecce ponam verba mea in ore tuo: sed nunc populum compellat: deinde convertit se ad Ieremiam servum suum. Dicit igitur, Vos quidem ita estis loquuti, hoc est, cum vestris ludibriis sic insultastis, ac si prophetae mei nihil haberent praeter inanem sonitum, vel strepitum verborum: *Ecce*, inquit, *ponam verba mea in ore tuo quasi ignem* (ita dirigit se ad prophetam), *Et populus hic erit ligna*, *et ignis vorabit eos*. Comparat Deus sermonem suum igni, non quemadmodum aliis locis, neque eadem ratione: sed specialis est huius similitudinis ratio, quod scilicet consumet sermo propheticus populum, quemadmodum ignis lignum aridum vel stipulam. Alibi vocatur sermo Dei ignitus, nempe quoniam accendit corda hominum, quoniam expurgat sordes, et excoquit. Sed hic non agitur de utilitate verbi Dei, nec fructu quem ex eo percipiunt fideles. Simpliciter enim pronuntiat Deus, doctrinam prophetae fore exitialem populo: et ideo diserte exprimit, *In ore tuo ponam verba mea quasi ignem*. Si dixisset, Ecce verba mea erunt tanquam ignis, populus hic erit stipula, hoc non fuisset satis dilucidum. Sed quoniam populus iam assueverat ad illas subsannationes, He, quid sunt prophetae? et quaenam sunt eorum verba? verberant aerem duntaxat: quoniam ergo sic loqui consueverant Iudaei, ideo ex adverso respondet, *Ecce ponam verba mea in ore tuo*, hoc est, lingua tua satis et super sufficiet ad delendum hunc totum populum. Idem nunc docet Ieremias quod Paulus aliis verbis quum dicit (2. Cor. 10, 4) nobis esse in promptu vindictam adversus omnem altitudinem, quae se extollit contra evangelium. Nam fuit vitium illud saeculis omnibus commune, ut vel negligerent servos Dei, vel prorsus aspernarentur: iam Paulus quia videbat evangelium a multis contemni, dicit sibi et aliis ministris vindictam esse in promptu: quasi diceret: Totidem verba quot proferimus, erunt gladii ad perdendos omnes impios: et quamvis nunc sua duritia repellant Dei iudicium, nihil proderit haec contumacia. Sentient igitur tantam efficaciam esse in verbo meo, ac si Deus palam manum suam e coelo exsereret, ac si iam

fulmina sua iacularetur. Idem nunc hoc loco intelligit Ieremias: *Ecce*, inquit, *ponam verba mea in ore tuo quasi ignem*, hoc est, tantum erit efficaciae in tuis verbis, ut agnoscant impii, sed suo malo, te esse exsequutorem meae vindictae. Hic locus diligenter nobis notandus est, ne ingratitudine nostra sic provocemus iram Dei in nos, ut sermo eius vertatur nobis in ignem, qui destinatur in cibum. Nam quorsum Deus evangelii sui ministros nobis destinat, nisi ut ad salutem nos invitent, atque ita suaviter reficiant animas nostras? et ideo sermo Dei nobis est instar aquae, qua animae nostrae irrigantur: est quidem ignis, sed in bonum nostrum, ignis purgatorius, et non consumens. Quod si perviciciter respuimus ignem illum, fieri aliter non potest quin cedat nobis in contrarium usum, nempe ut nos devoret, atque penitus absumat. Dicit autem *populum fore ligna*, quoniam impii, dum ferream suam frontem opponunt Deo, existimant se eius vindictam posse hoc modo procul arcere. Hanc amentiam deridet propheta, ac dicit *illos fore quasi ligna*, vel stipulam. Sequitur,

15. *Ecce ego adduco super vos gentem e longinquo, domus Israel, dicit Iehovah: gentem duram* (hoc est, quae dura erit, quia sequitur הוא), *gentem quae est a saeculo, gentem cuius non tenebis* (vel cognosces) *linguam* (nam relativum est ו) *et non audies quid loquatur.*

Hic ostendit propheta quomodo futurus sit populus similis stipulae, vel ligno arido, quia scilicet Deus adducet certam cladem, a qua sibi non timebant. Et notandus est hic contextus. Dixerat propheta sermonem in lingua sua fore instar ignis: iam hoc transfert ad Assyrios et Chaldaeos. Videntur haec quodammodo pugnare. Sed iam ante ostendimus, omnia Dei flagella pendere ab efficacia verbi. Ergo quum excisa fuit urbs ab Assyriis et Chaldaeis, tunc ignis ex Ieremiae ore erupit ad urbem ipsam perdendam et populum. In summa, significat Ieremias, quum advenient hostes, non respiciendum esse illorum robur, neque reputandas copias, nec quaecunque secum adferent belli auxilia: sed fore exsequutionem doctrinae, quae ab ore ipsius prodierat, quemadmodum alibi videbimus ipsum mitti a Deo, ut urbem obsideat. Sed quibus cum copiis? solus erat, et inermis: verum: sed fuit haec obsidio incognita reprobis, non tamen caruit effectu, quoniam sicuti loquutus est propheta, ita exsequutus est Deus, quod per os eius protulerat. Ergo hic videmus Chaldaeos quasi proiici ex ore prophetae: quemadmodum si hostis volens muros urbis diruere iacularetur, proiiceret balistas, et catapultis subverteret muros, quemadmodum hodie etiam sunt novae machinae, et tormenta bellica, quibus pugnatur ad urbes excidendas. Quid ergo sunt omnes bellicae machinae? sunt ignis ille, quem Deus iaculatur per ora servorum suorum: et doctrina quae ab ipsis profertur, simul secum habet machinas omnes quae non tantum urbem unam, et populum unum exscindant, sed totum mundum, quoties opus fuerit. *Ego* igitur *adduco super vos gentem e longinquo*. Diximus alibi cur designet propheta longam distantiam, nempe quoniam Iudaei putabant sibi non instare periculum a gentibus tam remotis: quemadmodum si hodie sermo esset de Turcis, O, pugnabunt cum aliis multis gentibus: sustineant Turcarum impetus qui sunt vicini: nam poterimus interea transigere tres aut quatuor vitas. Videmus talem hodie grassari socordiam in multis. Propheta igitur, ne hac inani fiducia se iactent Iudaei, dicit praesto fore hanc gentem, licet ex remotissimis locis veniat. Dicit *gentem hanc esse duram*, vel robustam, *et gentem esse a saeculo*. Non simpliciter intelligit fortem per aevum, sed intelligit duram aut ferocem: nam postea dicet omnes esse גברים, hoc est fortes. Hic ergo vocat gentem duram, quod esset truculenta: et barbariem etiam illius gentis exprimit postea. Sed primum dicit *esse a saeculo*. Nam hoc generat magis feroces spiritus, ubi diu, et ab ultima memoria gens aliqua dominata est, illa diuturnitas solet inflare animos superbia et reddere magis feroces. Dicit igitur *esse a saeculo*. Postea de barbarie loquitur, *Tu*, inquit, *linguam eius non tenebis, neque audies quid loquatur*. Scimus in lingua esse communicationem non tantum sermonis, sed etiam affectuum: lingua est character mentis, ut vulgo loquuntur: et ideo est etiam vinculum humanae societatis. Nam si non esset usus linguae, quid distarent homines vel differrent a brutis pecudibus? alii in alios saevirent: nulla denique esset inter ipsos humanitas. Quoniam ergo lingua conciliat homines inter se, ideo propheta ut terrorem iniiciat Iudaeis dicit gentem illam fore barbaram, quia nullus erit usus linguae, nulla communicatio. Unde sequitur, nullam etiam fore misericordiam ut parcant victis, etiam si centies implorent eorum fidem, neque etiam audientur miseri, et qui possent aliquid impetrare favoris, si intelligeretur eorum sermo.

16. *Pharetra eius tanquam sepulcrum apertum, omnes fortes.*

Coeperat propheta minari Iudaeis Dei vindictam, et eius ministros, atque exsequutores dixerat fore Chaldaeos. Iam sententiam eandem continuat, ac dicit *pharetras illorum similes fore sepulcris apertis*. Scimus populos orientales ut plurimum usos fuisse sagittis, et aliis iaculis. Nam illis non est stataria pugna, sed fugam simulant: deinde

subito conversi torquent sua iacula, vel sagittas adversus hostes. Propheta igitur respicit ad morem illum quum dicit *pharetras fore tanquam aperta sepulcra.* Videri posset dura similitudo primo intuitu: sed perinde est ac si diceret, ita peritos fore sagittandi, ut absorbeant quidquid erit obvium. Et adiungit *omnes fore robustos*, ut intelligat populus sibi fore certamen non leve: denique perinde est ac si diceret, bellum hoc illaturum Iudaeis certam cladem qua omnes intereant. Postea subiicit,

17. *Et vorabit messem tuam, et panem tuum: vorabunt filios tuos et filias tuas: vorabunt greges tuos, et armenta tua: vorabunt vitem tuam, et ficum tuam: ad inopiam redigent urbes munitionum tuarum, in quibus tu confidis, per gladium.*

Eodem sensu etiam loquitur de hostium saevitia: quasi diceret iam illis in manu esse victoriam, quia sint flagella Dei. Non proponit ergo Iudaeis bellandi molestias, sed concionatur tanquam apud victos: tantum ostendit, crudeles fore Chaldaeos in exercenda victoria. Sumit illud pro confesso, superiores fore Chaldaeos, quoniam armati erunt divinitus. Sed adiungit alterum, quod scilicet crudeliter saevient, et insolitis modis, ubi Iudaeos vicerint. Hac ratione dicit, *Comedent* (et comedet: nam mutat numerum verbi, idem tamen sensus manet) dicit, *Comedet messem tuam, et panem tuum:* hoc est, quidquid colliges, hoc totum in praedam cedet hostibus. *Per messem et panem* intelligit proventus quoslibet. Postea addit, *Filios tuos et filias tuas*, quod est atrocius. Est quidem illud durum, privari victu: sed ubi iugulantur liberi in conspectu parentum, hoc est horribile. Dicit tamen propheta, tantam fore barbariem in hostibus, ut non parcant pueris vel puellis. Idem etiam adiungit *de armentis et gregibus.* Postea adiungit *vitem et ficum:* quasi diceret nihil fore salvum apud Iudaeos, quoniam omnia sibi rapient hostes, nec contenti erunt cibo et potu, et reliqua praeda: sed ipsos etiam infantes occident. Quia autem Iudaei, quum essent illis urbes munitae, insolescebant contra prophetas, iterum insultat vanae eorum superbiae: ac dicit *redactum etiam iri urbes munitas ad pauperiem.* Postea addit, *In quibus tu confidis: haec omnia*, inquit, *per gladium cadent.* Nam hoc postremum בחרב refertur ad totum versum, et singulas partes: quasi diceret: iure gladii victores vastabunt totam regionem tuam, deinde vero omnes fortunas: imo filios etiam tuos ac filias iugulabunt. Sequitur,

18. *Atque etiam in diebus illis, dicit Iehovah, non faciam vobiscum finem* (alii vertunt consumptionem).

Non consentiunt interpretes in sensu huius versus, quia maior pars existimat hic spem relinqui fidelibus: imo fere huc omnes descendunt: nescio an quisquam aliter exponat. Putant ergo hic Deum temperare quod prius dixit, ac fiduciam dare servis suis, ne existiment talem fore interitum ecclesiae, ut nullum semen maneat salvum. Et כלה saepe hoc sensu capitur, ut heri dictum fuit. Sed dum propius expendo totum contextum, cogor in alteram partem potius descendere, quod scilicet Deus exaggeret vindictae suae gravitatem. Et huc pertinet particula גם *atque etiam:* quasi diceret: Ne putetis actum fore, ubi ita hostes spoliaverint vos omnibus fortunis, et orbaverint etiam liberis, et redegerint ad extremam inopiam: ne sic quidem eritis defuncti omnibus malis. Nam ego persequar ulterius vindictam meam. Postea sequentur promissiones, quae temperent minas, ne deficiant piorum animi. Sed hoc loco non dubito quin propheta inducat Deum iudicem et ultorem, ac si nullus esset misericordiae locus: *Tunc quoque*, inquit: nam particula גם augendi vim habet ac pondus, *Tunc etiam in diebus illis:* hoc est, ubi hostes ita nudaverint terram et frugibus, et omni genere animalium, et incolis, ne tunc quoque desinam, inquit Deus, vos persequi. *Non faciam igitur vobiscum finem*, quia adhuc restabunt flagella ubi putabitis quietem vobis esse datam, et finem venisse malorum, et calamitatum omnium. Sic Dominus agere solet cum reprobis, quia talis est eorum pervicacia, ut percussi magis ac magis obdurescant, ac fraenum mordeant, quemadmodum proverbio dicitur. Hinc autem durities illa, quod putant Deum esse quasi exarmatum, ubi poenas sumpsit de eorum sceleribus. Denuntiat igitur sibi esse in manu diversas species poenarum, et diversos puniendi modos. Et etiam in hunc finem postea adiungit,

19. *Et erit,* (quum) *dixeritis, Quare fecit Iehovah Deus noster nobis omnia haec? Tunc dices illis, Sicuti dereliquistis me, et serviistis diis alienorum* (alieni, ad verbum, sed est enallage numeri) *in terra vestra: sic servietis alienis* (subaudiunt alii interpretes deos: sed pervertunt sensum prophetae), *in terra non vobis* (hoc est, in terra quae non erit vestra).

Hinc apparet quod dixi, nempe prophetam non lenire quod asperum erat in comminationibus, quas vidimus: sed agere cum Iudaeis pro eorum pervicacia, quoniam videbat ipsos esse indomitos: et spiritus etiam dictabat tantam fore obstinationem in illis, ut donec essent prorsus fracti non flecterent cervices ad recipiendum iugum. Hic etiam causam assignat, ne cum Deo litigent: sicuti solent hypocritae, quoties Deus illos durius castigat, obstrepere adversus eum et conqueri, et causas etiam flagitare,

cur ipsos tam duriter tractet, ac si essent innoxii. Quoniam ergo hoc in ore habent hypocritae, hic propheta occurrit, *Erit*, inquit, *quum dixeritis:* alloquitur Iudaeos in persona Dei: postea statim sermonem Dei ad se ipsum convertit. *Quum dixeritis ergo*, *Quare fecit nobis haec omnia Iehovah Deus noster?* Hic tribuit hypocritis quod fere semper in ore ipsorum volitat quoties citantur ad iudicium. Nam perinde instructi sunt ad iurgandum, ac si optima esset eorum causa: et si ad rationem reddendam obstrictus foret Deus, possent eum convincere crudelitatis, vel immodici rigoris. Videmus ergo ut depingat hic graphice propheta homines praefractos, qui cedere nesciunt, et culpam agnoscere: sed fronte quasi ferrea insurgunt adversus Deum: quemadmodum similes locos alibi vidimus apud prophetas, praesertim apud Malachiam primo capite. Nam illic saepius repetebat propheta voces populi, In quo? in quo? quid hoc sibi vult? Sic etiam nunc Ieremias, *Quum dixerint*, *Quare nobis fecit haec omnia Iehovah*, ac si essent insontes. Nam reprobi quasi omnia sua scelera abluerent ore abstерso, sic prodeunt audacter in medium, et requirunt causam, cur Deus ipsos castiget. Sic etiam hic eodem sensu non dubitant vocare Deum suum, quasi vero non iam abnegassent Deum, quemadmodum heri visum fuit. Nam crassa illa impietas apud ipsos regnabat, quod omnia regerentur fortuito, quod Deus non iure ipsos plecteret. Quum ergo sua perfidia Deum dereliquissent, tamen hic propheta, ut traducat eorum proterviam, inducit eos hic loquentes, ac si Deum tenerent sibi obstrictum. *Tunc dices*, inquit. Deus ab una parte compellat populum, ab altera autem prophetam. Ubi ergo coeperint ita obmurmurare, *Tunc respondeas*, *Quia me dereliquistis*, quo plus ponderis habeat oratio, Deus vult prophetam loqui ex persona sua, Quia ergo *me dereliquistis*, ac si Ieremias non faceret verba ipse, sed Deus per os eius: *Et serviistis diis alieni*, hoc est, alienorum, *In terra vestra*. Hic breviter ostendit Deus quid meriti sint Iudaei: et contentus est ostendere genus unum peccati. Videbimus alibi, et iam aliquoties vidimus, fuisse aliis modis sceleratos, et reos coram Deo. Sed hic brevitatem sequitur propheta, et unum genus duntaxat perstringit: *Vos*, inquit, *servietis in terra aliena tyrannis*, qui crudeliter vos oppriment: *Quia serviistis diis illorum in terra vestra.* Hic exprobrat illis Deus suum beneficium, quod scilicet expulsis profanis gentibus terram Chanaan, quae tam amoena et fertilis erat, illis dederat possidendam, ita ut esset illis aeterna requies. Deus vocabat terram illam requiem suam, nempe quia protegeret illic Iudaeos: ac volebat esse quasi legitimos haeredes illius terrae, usque ad finem mundi. Nunc ergo dicit: Terra haec vestra erat. Haec memoria beneficii haud dubie ad crimen illorum amplificandum valet, quod iure optimo possidebant terram illam, quam tamen non acquisierant. Dicit, *In terra vestra coluistis deos*: nec dicit tantum deos alienos, sed deos alienorum. Saepe ita loquuntur prophetae, vocant deos alieni, aut populi alienigenae: sed emphatica est loquutio, quia illud turpius est, et minus excusabile, quod Iudaei, quum in medio ipsorum habitaret Deus, accersunt sibi hinc inde deos, quasi peterent deos a profanis gentibus precario: Date nobis deos vestros. Hoc igitur flagitium nunc propheta digito ostendit, *Quod servierint diis alienorum.* Postea adiungit, *Servietis alienis:* non intelligit deos, meo iudicio: et quemadmodum iam dixi, depravant sensum qui hoc transferunt ad deos: sed loquitur de ipsis tyrannis: quemadmodum alibi dicit, Dederam vobis leges meas bonas, quas qui servaverit vivet in ipsis: et noluistis obtemperare. Dabo igitur leges non bonas, hoc est, imponam vobis tyrannicum iugum, et diripient vos victores, et fortunas vestras barbari illi quorum sermo vobis erit incognitus: quia fuistis immorigeri et indociles. Sequitur,

20. *Nuntiate hoc in domo Iacob, et promulgate* (ad verbum, audire facite) *in Iehudah, dicendo,*
21. *Audite agedum hoc, popule stulte, et absque corde: oculi illis, et non vident, aures illis, et non audiunt* (et non audient, ad verbum).

Confirmat propheta superiorem doctrinam, ne scilicet Iudaei existiment se terreri duntaxat verbis, et non metuant interea sibi ab affectu. Dicit ergo, *Nuntiate.* Non dubium est quin alludat propheta ad morem consuetum. Solent enim bella indici per praecones, aut feciales: non statim hostes grassantur, sed bellum denuntiant, ut videri possit iusta ratio. Ergo hic Deus affirmat serio loquutum se fuisse per os Ieremiae, quemadmodum si more solenni et ritu bellum esset indictum, et iam instarent armati hostes. *Nuntiate* ergo *hoc.* Quidnam est hoc? *Audite, popule fatue*, inquit. Hic primo socordiam obiurgat in Iudaeis et Israelitis, quod scilicet careant etiam communi sensu. Nam cordis nomine mentem, vel intelligentiam significant Hebraei, ut alibi vidimus. Dicit ergo populum hunc vacuum esse omni intelligentia. Primo vocat *fatuum*, vel stultum: sed quoniam multi sunt tardi et hebetes, qui tamen non omnino carent communi sensu: ideo adiungit esse *populum hunc absque corde.* Videtur quidem addere per modum correctionis, illis esse aures et oculos: sed ironice amplificat quod dixi, nempe non minus stupidos esse, quam truncos vel lapides. Quare? vos estis auriti et oculati, sed sine visu et auditu. Alludit haud dubie ad idola, quibus addicti fuerant. Dicitur enim in Psalmo (115, 8),

Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in illis: quum prius dictum fuisset, Aures illis et non audiunt: oculi, et non vident. Ieremias ergo hic oblique perstringit Iudaeos, quod obstupefacti fuissent in suis superstitionibus, atque ita similes fuissent mortuis idolis. Nam est quaedam similitudo hominis in idolo, et distincta sunt membra: interea nullus sensus. Sic etiam dicit referre Iudaeos humanam speciem oculis et auribus, et externa effigie esse quidem homines: sed interea non minus esse stupidos quam si essent lapides vel trunci lignorum. Nunc sequitur ipsum praeconium.

22. *An me non timebitis, dicit Iehovah? an a facie mea non contremiscetis? Qui posui arenam terminum mari, statutum saeculi* (aeternum), *et non praeteribit illud* (vel, terminum illum: quidam enim ad proximum referunt, alii ad prius), *et movebunt se et non praevalebunt, et tumultuabuntur,* (vel resonabunt) *fluctus eius* (istud גליו extendunt ad duo verba) *et non transgredientur ipsum* (non transsilient, est idem verbum quod paulo ante usurpavit).

Hic ostendit Deus cur populum fatuum et absque corde esse dixerit. Fuit enim hic prodigiosus stupor, non expavescere ad conspectum Dei, quum tamen bruta elementa eius imperio subiaceant. Et sumit praecipue exemplum maris. Nam nihil magis terribile mari tempestuoso. Videtur enim fieri quaedam conversio totius orbis, ubi fluctus exsurgunt tanto impetu. Nemo est illic qui non trepidet. Mare autem ipsum, quod incutit formidinem omnibus, etiam constantissimis, placide obsequitur Deo. Nam quantumvis furiosi sint eius impetus, cohibentur tamen. Nunc si de modo quaeritur, certe est miraculum cuius ratio non potest exstare. Nam scimus mare esse ut reliqua elementa sphaericum: sicuti terra rotunda est, ita etiam et elementum aquae, sicuti et aer et ignis. Quum ergo sphaerica sit forma huius elementi, nunc videndum est, sitne inferius terra. Atqui levitas ipsa ostendit eminere super terram. Qui fit ergo, ut mare totam terram non statim obruat? est enim liquidum, nec posset consistere uno in loco, nisi retineretur aliqua arcana Dei virtute et instinctu. Sequitur ergo, ideo mare suo loco concludi, quia ita placuit Deo: quemadmodum etiam refert Moses, Appareat arida, inquit Deus. Nam ostendit submersam fuisse terram aquis, nec apparuisse digitum unum, quousque mare in ordinem coegit Deus. Nunc vox illa Dei, etiamsi non auditur a nobis, neque in aere resonat, a mari tamen auditur, quia mare conclusum est in suis finibus. Si mare esset tranquillum, semper tamen adhuc admirabile esset hoc opus Dei, quod aliqua pars terrae conceditur hominibus in hospitium. Sed quum tempestas mota est, quemadmodum iam dixi, ac videtur coelum terrae misceri: nemo est, qui non exhorreat, propinquus tali spectaculo. Illic ergo clarius apparet virtus Dei, et formidabilis potentia, quae ita compescit mare turbulentum. Nunc videmus quorsum spectent prophetae verba: Ostendit Iudaeos esse monstra, et indignos qui censeantur non modo inter homines, sed etiam inter bruta animalia. Plus enim est sensus et intelligentiae in mari tempestuoso et furioso, quam in hominibus, qui videntur corde et intelligentia praediti. Hic est finis comparationis. Sed quoniam gravis erat haec querimonia, propheta interrogatione usus est, *An me non timebitis?* quasi diceret Deus, Quid hoc sibi vult? qui fieri potest ut non metuar a vobis? Nam mare mihi obtemperat, et furor eius comprimitur arcano meo iussu, quia semel praecepi, ut mare intra suos limites maneat: quantumvis agitetur furiose et procellis et tempestatibus, non tamen excedet meum imperium. Vos, inquit, homines sensu praediti *non me timebitis? non pavebitis a facie mea,* vel contremiscetis, inquit? Dicit *se posuisse arenam terminum maris.* Hoc autem multo plus exprimit, quam si dixisset se mari terminos statuisse. Nam loquitur de arena, quae mobilis est, et flatu mediocri agitatur: deinde arena est penetrabilis. Si essent per omnia maris littora rupes, non esset miraculum tam illustre. Si ergo Deus validis obstaculis, et robustis compesceret maris impetum, hoc posset naturae adscribi. Sed quid est stabile in arena? nam si proiiciam aliquantum aquae, statim penetrabit per arenam. Qui fit igitur, ut mare cum illis impetuosis procellis non reiiciat arenam, quae sponte flexibilis est? Videmus ergo non esse supervacuum hoc nomen. Et similis est fere locus 38. cap. Iob (v. 11), ubi Deus de inaestimabili potentia sua disserens inter alia dicit: Et mare hucusque progrediatur, nec ultra. Nam haud dubie nulla tempestas exsurgit nisi volente Deo. Posset enim mare semper in uno statu continere. Non facit, sed quasi habenas laxaret, dicit, Hucusque progrediatur. Quum autem alti montes videntur minitari cunctis mortalibus, et terra non procul abest a periculo interitus, tunc subito concidunt, et reprimuntur in se ipsis tam impetuosi fluctus. Et dicit *statutum perpetuum.* Verum quidem est, mare interdum exundare: scimus enim absorptas fuisse multas urbes diluvio: sed vere tamen hoc dicitur, *statutum hoc*, vel decretum, *esse perpetuum*, quod Deus mare cohibet intra suas metas. Nam quoties mare occupat aliquam partem continentis, haud dubie hinc colligimus quid fieret absque fraeno illo, cuius hic fit mentio apud Ieremiam, et in illo 38. cap. Iob. Colligimus ergo nullum esse obstaculum mari, quin totam terram obruat, nisi quoniam obtemperat Deo. Interea in ipso statu gene-

rali manet haec perpetuitas, de qua propheta loquitur. Nam quamvis multae quotannis tempestates exsurgant, tamen concidit fervor ille, nec aliter quam Dei praecepto. Hoc ergo verum est, praescriptas fuisse metas mari, quas fluctus eius transgredi nequeunt. Et ideo dicit *Movebunt se, et non praevalebunt fluctus eius:* deinde, *resonabunt,* aut tumultuabuntur, *et non poterunt transgredi.* Tenemus nunc summam huius versus: conqueritur Deus tantum esse amentiae et stuporis in populo, ut saltem non respondeat obedientiae maris, et quidem turbulenti: ideo hic traducit Iudaeos, ac si essent portenta, quia nihil magis naturae contrarium quam plus esse intelligentiae in mari tempestuoso, quam in homine, qui creatus est ad imaginem Dei, et praeditus est aliquo sensu. Postea adiungit,

23. *Atqui populo huic fuit cor perversum et rebelle: deflexerunt et abierunt.*

Hic completur sententia, quoniam adhuc pendebat in illa interrogatione, quam vidimus. Sed nunc Deus clarius demonstrat quorsum protulerit quod dixit de mari: et adversative capitur hoc loco ו copula, itaque verti *atqui populo huic cor fuit perversum.* Nam סורר significat perversum. Alii vertunt declinans, quod frigidius est: et ex multis locis patet plus quiddam esse סורר quam declinans: ad haec melius quadrat versio ista contextui *fuit populo huic cor perversum,* deinde, *rebelle,* vel indomitum. Non dubium est quin comparet populi contumaciam, vel opponat obsequio maris: et ita simpliciter docet, plus esse furoris, et stuporis in populo hoc, quam sit in mari procelloso. Et ab effectu probat cor populi esse perversum, nempe *quoniam declinaverint, et abierint.* Si dixisset uno verbo ipsos declinasse, non erat plena probatio: sed abeundi verbo intelligit obstinationem: quasi diceret fuisse illorum pravitatem continuam, sicuti morbi incurabiles nullis remediis sanantur. *Declinarunt* ergo *et abierunt,* hoc est, non potui ipsos retrahere. Deus enim saepe tentaverat per servos suos, an possent reduci ad bonam frugem: sed magis ac magis se detexit ac prodidit perdita eorum obstinatio, *Quoniam abierunt,* ita ut nullus fuerit respectus poenitentiae. Sequitur,

24. *Et non dixerunt in corde suo, Timeamus agedum Iehovam Deum nostrum, qui dat pluviam, et imbrem matutinum et serotinum* (diximus de his verbis alibi) *tempore suo: hebdomadas perpetuas messis* (hoc est ad messem) *custodit nobis.*

Hic aliis verbis propheta convincit Iudaeos pervicaciae. Dicit non venisse illis in mentem ut apud se cogitarent timendum esse Deum. Videmus ergo haec omnia spectare in eundem finem, populum scilicet non minus socordem vel stupidum esse quam sint mortua elementa, imo plus in illorum cordibus esse stuporis et furiosae amentiae quam sit in omnibus creaturis. Dicere in corde tantundem valet apud Hebraeos atque reputare vel expendere secum. Latine dicendum esset, Non venit illis in mentem: hoc est, adeone fuerunt privati communi sensu, ut saltem non venerit illis in mentem, neque succurrerit haec cogitatio, *Timeamus Dominum?* Et hic tollit omnem ignorantiae praetextum, ne scilicet excipiant, hoc factum esse vel errore vel inscitia, quod Deum non coluerint: Atqui, inquit, erant vobis oculi, erant vobis aures et sensus alii corporei: Deus dedit vobis pluvias: nullus fuit annus quo terra non gigneret vobis suos proventus: quoties panem comeditis, annon se offert vobis Dei liberalitas? Et interea non reputatis ipsum esse colendum. Videmus ergo ut tollat omnem excusationem eorum ingratitudini quum dicit eos non fuisse attentos ad ea beneficia, quae tamen oculis cernebant et palpabant manibus, et contrectabant singulis corporis sui partibus. Sed hac de re cras adhuc dicendum erit.

Heri monstrata fuit eorum socordia, qui Dei beneficiis non moventur ad ipsum colendum. Propheta quidem produxit in medium quod promiscue beneficium largiri solet Deus bonis et malis, nempe quod det pluvias et vere et autumno: atque ita temperet omnes anni partes ut tandem fruges maturescant. Nam per *hebdomadas statutas* simpliciter intelligit, Deum ita disponere singulas anni partes, ut quidquid seminant homines ad maturitatem perveniat. Et huc etiam pertinet verbum *custodiendi.* Nam perinde est ac si diceret sic mutari tempora singulis annis, ut tamen continua series ordinatim procedat. Nunc ergo tenemus prophetae mentem. Nam Iudaeos ostendit nimis fuisse socordes, qui non expenderint in quotidiano victu paternum Dei favorem, ut hoc stimulo incitarentur ad ipsum colendum. Paulus etiam dum concionatur apud gentes profanas hanc rationem proponit. Deus, inquit (Act. 14, 17), nunquam se reliquit ἀμάρτυρον, absque testimonio, quia dedit pluvias et tempus serenum: hoc est, ita distribuit temporum vices, ut potuerit quasi in speculo cerni paterna eius cura, qua prosequitur humanum genus. Sed propheta voluit hic coarguere Iudaeos ingratitudinis, quia non reputarent quam liberaliter Deus cum ipsis semper egisset, praeter ordinarium modum. Neque enim tantum communi more illos ad se allexit beneficiis, sed voluit etiam raris et insolitis modis ipsos sibi addicere. Quum ergo speciali gratia ipsos prosequutus esset, eo foedior ingratitudo fuit, quod non reputarunt secum quotquot Deus beneficia in

ipsos contulerat, totidem esse incitamenta, vel illecebras, quibus eos sibi obstringeret. Nunc ergo tenemus sensum prophetae, ubi dicit, *Non dixerunt, Timeamus Iehovam qui dat nobis pluviam*, nempe pluviam vernam et pluviam quae antecedit messem, *idque etiam tempore suo.* Nam inde nobis refulget Dei providentia, quod dum seminant agricolae sequitur pluvia, quae humorem et succum terrae suppeditat: deinde antequam fruges maturescant, quod Deus pinguedinem rursus serotina pluvia inspirat. Et eodem pertinet quod sequitur, *Qui dat pluvias hebdomadas statutas* (statutorum, ad verbum). Sed dicit, *Ut tandem adveniat messis.* Nunc sequitur,

25. *Iniquitates vestrae averterunt haec, et scelera vestra prohibuerunt bonum a vobis.*

Quoniam, sicuti ante dictum fuit, subinde responsant Deo hypocritae, et obiiciunt hoc vel illud, propheta hic refellit quidquid afferre poterunt. Dicit enim *prohibitam fuisse ab illis beneficentiam Dei, et quidem eorum culpa:* poterant enim excipere, Tu quidem praeclare hic concionaris de paterna Dei liberalitate, quod suppeditet nobis victum: sed nunc aestus exurit fruges nostras, nunc intempestivae pluviae corrumpunt annonam: denique nihil certum, sed omnia sunt confusa. Ideo ut refellat illam obiectionem, dicit fieri eorum malitia et pravitate, ne Deus sic temperet singulas anni partes, ut oculis adspiciant continuam eius liberalitatem. *Iniquitates*, inquit, *vestrae abstulerunt haec, et scelera vestra prohibuerunt beneficentiam eius a vobis.* Haec sententia notatu digna est, quoniam non ita continuo tenore resplendet paternus Dei favor in quotidiano victu, quin multae nebulae impediant nostrum adspectum. Hinc fit ut profani homines existiment nunc steriles nunc foecundos esse annos fortuito casu. Nihil enim cernimus omni ex parte in mundo sic temperatum, ut absque nebulis vel obstaculis conspicua sit nobis Dei bonitas. Sed non consideramus unde haec perturbatio: nempe quia obstruimus Deo accessum, ne eius beneficentia ad nos usque perveniat. Turbamus et coelum et terram nostris peccatis. Nam si essemus rite compositi in Dei obsequio, certe omnia elementa nobis accinerent, atque ita cerneremus in mundo quasi angelicam melodiam. Sed quia tumultuantur nostrae cupiditates adversus Deum, imo bellum quotidie movemus, et nostra superbia, contumacia et obstinatione illum provocamus, necesse est ut sursum et deorsum omnia turbentur, et coelum nunc appareat nubilum, nunc pluviae assiduae corrumpant fruges, et nihil sit sincerum vel integrum in mundo. Ergo est imputanda haec intemperies omnium elementorum nostris peccatis. Hoc nunc intelligit propheta. Etsi autem obiurgatio haud dubie tunc directa fuit ad Iudaeos, hinc colligere oportet generalem doctrinam. Sunt igitur haec duo simul vera, nempe Deum non destitui testimonio, quoniam dat pluvias, dat tempus serenum, et terram foecundat, ut alimenta nobis suppetant: deinde aerem, et coelum, et terram saepe misceri et confundi, et multa intempestive accidere, ac si Deus nos non respiceret, quoniam peccatis nostris, dum tumultuamur adversus eum, confundimus et pervertimus ordinem naturae. Haec igitur duo simul coniungi debent. Nam in ordinario naturae cursu perspicere licet incomparabilem Dei bonitatem erga humanum genus: sed in vitiis accidentalibus simul etiam consideranda est causa, nempe quod non permittimus Deo regere mundum certo et aequabili ordine: sed turbamus eius providentiam, quantum in nobis est. Videmus ergo quam apposite adiungat hanc sententiam propheta, *Quod scilicet iniquitates populi arcerent Dei beneficentiam.* Postea sequitur,

26. *Quia inventi sunt* (aut inveniuntur) *in populo meo scelerati, aspicient* (hoc est, astute observabunt) *secundum ponere laqueos* (hoc est, ac si decipulas tenderent), *perditionem locant, in qua homines capiant.*

Confirmat proximam sententiam, quod scilicet Iudaei sua culpa privarent se paterno Dei favore. Nam alioqui semper fuisset illis in ore aliqua responsio: quoniam hypocritae, ut sunt protervi, non facile cedunt. Propheta igitur confirmat quod dixit, nempe *sceleratos esse in populo Dei.* Non debet hoc restringi ad partem aliquam, sicuti interpretes non videntur satis fideliter reddere quod voluit propheta. Neque enim tantum quosdam reprehendit vel accusat, sed dicit populum, qui electus a Deo fuerat, esse sceleratum. Generalis igitur est damnatio totius populi quum dicit *inventos esse in populo Dei sceleratos:* quasi diceret, Non sunt quaerendi scelerati inter gentes profanas, sed iniquitas sic dominatur in electo populo, ut nihil illic sanum sit, vel integrum. Quum dicit *inventos*, ego interpretor deprehensos esse et convictos. Significat enim non esse obscura eorum scelera, ut subterfugiis elabi queant. Nam dicit inventos esse, quemadmodum fures ἐν αὐτῷ φώρῳ, sicuti loquuntur. Negat igitur propheta hic opus esse longa disputatione, ac si Iudaeis suppeteret aliqua excusatio, quoniam deprehensi erant. Hoc autem multo fuit turpius quam apud caecos et incredulos. Nam hac lege populum illum Deus sibi adoptaverat, ut regnaret in eo sanctimonia et puritas vitae. Quum ergo essent non tantum peccatores, sed רשעים, hoc est, prorsus impii et scelerati: hoc, quemadmodum dixi, longe atrocius fuit. Et ita illis abstulit om-

nem tergiversandi ansam. Postea propius eos urget, quod scilicet *quisque adspiciat*. Nam hoc significat verbum ישור, *adspiciet:* mutat quidem numerum, sed sensus non redditur obscurior. Adspicere autem hic tantundem valet atque insidiari: *adspiciet* ergo, hoc est, quisque eorum insidias tendit, ac si tenderent decipulas, quemadmodum solent aucupes. Postea dicit eos *laqueis instructos esse, quibus trahant ad interitum homines, postquam eos ceperint*. Species hic pro genere ponitur. Nam propheta docere vult nullam tunc fuisse in populo fidem, vel integritatem, quoniam quisque fraudibus et pravis astutiis opprimeret simplices. Quum ergo ita alii aliis invicem perfidi essent, merito comparat eos aucupibus, qui laqueis circumveniunt simplices aves: et hoc clarius deinde exponit,

27. *Sicuti cavea plena est ave* (hoc est, avibus), *sic domus eorum plenae sunt fraude: propterea aucti sunt et ditati.*

Prosequitur suam doctrinam Ieremias. Nam usus fuerat similitudine aucupum, ut nuper diximus. Iam accommodat similitudinem illam ad Iudaeos, quod scilicet *domus eorum plenae essent dolo, quemadmodum cavea* (alii vertunt canistrum) *plena est avibus*. Nam aucupes quum venantur, ferunt secum vel saccos, vel caveas, vel canistra. Sic igitur dicit Ieremias illos undique coacervare praedam, ita ut domus eorum plenae sint fraudibus. Sed per fraudem hic intelligit spolia, quae sibi quaerebant malis artibus. Posset primo intuitu obscura esse loquutio: sed si accipimus nomen מרמה passive, nihil erit ambiguum. Non ergo dicit propheta proprie loquendo, domos eorum esse plenas dolo vel fraude, sed praedis, quas sibi acquisierant dolo et fraude. Quid ergo intelligit per fraudem? intelligit spolia, quibus ditati fuerant, quemadmodum paulo post se exponit. Nunc ergo tenemus prophetae sensum, nempe non longe quaerendam esse probationem, an Iudaei insidiis circumveniant miseros et pauperes, quoniam domus eorum refertae sint hoc genere praedarum, unde appareat ipsorum pravitas, quod scilicet undique corraserint sibi divitias, et ita exuerint miseros et pauperes sua substantia. Et hac ratione adiungit, *Super hoc*, inquit, *aucti sunt et ditati*. Nam probabile est, gloriatos fuisse suis opibus, quemadmodum praedones, qui totum mundum exspoliant. Ubi enim aucti sunt, existimant se evectos esse supra communem aleam: quemadmodum aulici, ubi et rapinis et fraudibus et tyrannica violentia traxerunt hinc inde alienas opes: ita ut unus acquisierit sibi annuum proventum usque ad sexaginta millia, alter usque ad centum millia, tunc eo magis ferociunt, quia non putant sibi reddendam rationem: excaecantur enim illo splendore opum suarum. Sed propheta hic deridet stolidam illam iactantiam, ac dicit, Ecce magni sunt in mundo, et ideo volunt se magnifieri: sed, inquit, *aucti sunt et ditati*, hoc est, si quis excutiat nunc eorum domos, reperiet quidem multos titulos, quibus fucum faciunt coram simplicibus: sed interea sunt rapinae, sunt praedae, sunt fraudes, sunt spolia, sunt furta, sunt denique latrocinia. Hoc intelligit simpliciter. Postea addit,

28. *Impinguati sunt* (nam שמנו deducitur ab oleo, perfusi sunt pinguedine, si latine et proprie reddere velimus), *postea nitent* (vel sunt candidi: alludit ad pingues et bene saginatos, quorum cutis est nitida), *etiam excedunt* (vel quamvis excesserint) *verba impii* (hoc est, scelera impiorum): *causam non iudicant, causam pupilli, et prosperantur, et iudicium pauperum non iudicant.*

Hic propheta aggreditur eos, qui et dignitate et gratia et opibus pollebant: deinde qui etiam volebant esse sacrosancti, propterea quod essent populi gubernatores. Loquutus fuerat in genere: sed nunc sumit quod erat magis eximium in populo, nempe consiliarios regis, sacerdotes, iudices, et quidquid autoritate erat praeditum. Dicit ergo ipsos *pinguedine turgere*, dicit *esse nitidos, quamvis excesserint*. Videmus ut confirmet quod brevius attigerat: quum enim illi se protegerent praetextu suarum opum, ne traherentur ad reddendam rationem, dicit per modum concessionis, Fateor, vos estis nitidi et splendidi, denique toti estis aurei: sed unde hic splendor? unde haec tam speciosa facies, quae oculos perstringit simplicibus? nitidi estis et pingues, *quamvis transgressi sitis verba impii*, hoc est, vias, studia et consilia impiorum. Denique significat nihil debere hoc impiis suffragari, quod adspectu suo omnes territant, quod conciliant sibi magnam reverentiam suis divitiis, quod denique terrorem omnibus incutiunt. Concedit propheta illis honores, opulentiam, splendorem, existimationem et famam, amplitudinem, dignitatem, et quidquid tale est: interea, inquit, *transgressi estis omnes vias impiorum*. Nam postea ipsos coarguit, *quod non iudicent iudicium*. Et hinc apparet, non agere prophetam cum vulgo, aut cum privatis hominibus, sed aggredi palam, et ex professo regis consiliarios et iudices: *Non iudicant*, inquit, *iudicium*, hoc est, nulla est illis cura aequitatis, sed impune licet grassari per latrocinia, et rapinas. Exaggerat etiam hoc crimen: dicit, *Non iudicant iudicium pupilli*. Nam misericordia erga pupillos etiam viget in multis alioqui crudelibus: aetas enim illa, deinde quod nudati sunt omni praesidio, afficit magis nostros sensus. Ubi ergo pupilli spoliantur impune, et nihil auxilii reperiunt in ipsis iudicibus, hinc

clarius apparet latrocinium. *Prosperantur*, inquit. Per concessionem iterum repetit, quod dixerat, nempe stultum esse hunc et inanem praetextum, quod suam opulentiam, suos honores, suas fortunas plenis buccis detonent. Quid hoc est, inquit? *Prosperantur: sed interea non iudicant iudicium pauperum*, hoc est, non succurrunt pauperibus, sed dissimulant, atque connivent ad omnes iniurias. Nunc ergo videmus produci in medium populi scelera, ut ne ipsi quidem proceres subterfugere queant: quoniam Dominus ostendit oblitos fuisse prorsus officii sui, atque etiam expertes humanitatis. Postea sequitur,

29. *An super hoc non visitabo, dicit Iehovah? an in gente quae talis est non se ulciscetur anima mea?*

Repetit quod ante vidimus: ita hic versus non opus habet expositione, sed non est supervacua repetitio, quia sic obtorpuerant Iudaei, ut apud ipsos lusoriae essent omnes obiurgationes et minae. Deus ergo ideo vehementius insurgit. *An non*, inquit, *visitabo super his:* et sumit pro confesso, quod nobis persuasum esse deberet, ipsum scilicet esse mundi iudicem. Proprium autem iudicis munus est, poenas exigere de sceleratis: deinde miseros et indigne oppressos levare, et reprimere audaciam eorum, qui sibi omnia permittunt. Deus ergo hic ratiocinatur a natura sua et officio: quasi diceret, Si sum Deus, an impune patiar ita grassari tantam impietatem, et proterviam populi mei? deinde *An in gente quae talis est non se ulciscetur anima mea?* Hic, quemadmodum alibi diximus, transfert Deus in suam personam quod proprie non competit, sed perinde est ac si diceret, nemo est inter terrenos iudices tam ignavus, qui feret tales contumelias. Ubi enim viderit iudex se ipsum ludibrio haberi ab improbis, an non acuetur tunc? *Ergo anima mea se ulciscetur:* quasi diceret, se non esse tam mollem, vel ignavum, vel socordem, quin tandem vindictam sumpturus sit de tam protervo contemptu. Sequitur,

30. *Stupor* (vel res stupenda) *et foeditas in terra* (vel res pudenda: שער, unde nomen deductum est, significat proprie cogitare, vel reputare: sed videtur per antiphrasin Deus hoc loco, ut aliis quibusdam, notare rem prodigiosam, quae non cadit sub sensum humanum: quasi diceret hoc non posse concipi, neque apprehendi hominis mente. Scio hoc posse videri novum, sed tamen subest optima ratio, ut mihi videtur. Postea addit)

31. *Prophetae prophetant in mendacio, et sacerdotes dominantur per manum ipsorum* (vel accipiunt in manus suas) *et populus meus voluit ita* (hoc est, ita vult, et appetit), *et quid facietis in novissimo eius?*

Propheta non contentus illa obiurgatione, quam nuper vidimus, ulterius invehitur in scelera populi. Dicit igitur ita deploratum esse statum, ut possit omnes obstupefacere. *Res*, inquit, *stupenda accidit*, res quae transscendit omnes humanos sensus, neque potest apprehendi. Duabus his vocibus significat impietatem populi non posse vel exprimi verbis, vel concipi sensu, quoniam sit horribile portentum. Haec est summa. Iam videamus quodnam portentum hic propheta designet, ac detestetur, nempe, inquit, *Prophetae prophetant mendaciter*. Hoc certe potuit attonitos reddere omnes, quum Ierosolymae, ubi Deus sedem ac sanctuarium sibi elegerat, illi impostores obtenderent nomen propheticum. Quanta et quam turpis fuit haec profanatio nominis Dei? Passim quidem tunc iactabant impostores se esse Dei prophetas: volitabant pluribus in locis oraculorum loco praestigiae Satanae: sed in ipso Dei sacrario, quod tunc in mundo erat unicum, videre diaboli ministros, qui mendacia sua spargerent, qui populum traherent in exitium, et interea obtegi Dei nomine, qui, ut iam dictum est, domicilium habebat, et sedem in illa urbe: an non fuit hoc prodigium, quod attonitos omnes redderet? Nam hodie etiamsi in papatu hoc sit detestabile, ubi et monachi et similes rabulae conscendunt suggestus, et illic improbissime se venditant quasi essent prophetae veri Dei, et optimi doctores: si tamen contingeret apud nos esse, qui corrumperent puram doctrinam suis erroribus, qui superstitionibus imbuerent populum, hoc esset duplex portentum. Ergo non abs re praefatus est Ieremias rem hanc esse stupendam, et incomprehensibilem, ut ita loquar, *quod prophetae in mendacio prophetent.* Iam adiungit, *Sacerdotes accipiunt in manus suas*, ita vertunt quidam. Sed potest esse duplex sensus: Iudicum 14 dicitur Samson sumpsisse in manus suas mel ex leone: et illic ponitur idem verbum, tamen quia fere accipitur pro dominari, ideo videtur melius congruere altera expositio, quod scilicet sacerdotes dominentur per manus falsorum prophetarum: quanquam si quis ita vertat, quod accipiant super manus suas, hoc est, quod dona undique contrahant et accumulent, etiam non male hoc conveniet. Quidquid sit, propheta ostendit fuisse mutuam collusionem inter falsos prophetas et sacerdotes. Nam falsi prophetae, inquit, populum decipiunt suis blanditiis. Quid autem sacerdotes? nam eorum esset se opponere: *Accipiunt*, inquit, *in manus*, hoc est, contenti sunt, quia vident in suum quaestum cedere illas fallacias: et ideo facile subscribunt pseudoprophetis. Idem hodie cernitur in papatu: nam monachi dum sese venditant apud

plebem, simul etiam fulciunt totum papatum: et ideo ausi sunt nebulones illi vocare se quadrigas papae: nam papa vehitur tanquam quatuor rotis, illis quatuor ordinibus mendicantium: Et hoc iactant, ubi volunt ostendere quantum possint ad mentiendum. Papa igitur vehitur quatuor illis mendicantium rotis: videmus ut privilegiis ornaverit, et quotidie etiam ornet mendicantes illos. Quare? fulciunt enim eius tyrannidem. Talis fuit tunc conditio populi. Nam sacerdotes sumebant praedam, et pseudoprophetae etiam rapiebant ad se partem, quemadmodum faciebant canes isti famelici: neque tamen tam violenter ut papa grassantur, sed lambunt eius tribunal, quemadmodum canes. Ille vorat magis opimas praedas cum suis cornutis episcopis. Ergo sensus ille non male quadrabit, quod scilicet acceperint in manus suas. Sed quantum ad summam rei spectat, optime conveniet si dicimus, *sacerdotes dominatos fuisse per manus illorum*, nempe quoniam sine falsis prophetis non poterant retinere ullam famam in populo: fuissent enim ab omnibus repudiati. Quum ergo regnarent per eorum manus, fuit mutua inter illos collusio. Iam addit, *Et populus meus sic voluit*, quoniam vulgus poterat reiicere a se omnem culpam: sicuti etiam hodie hunc clypeum obtendunt: O, nos sumus indocti homines, non versati sumus in scholis: et quid possumus, nisi sequi nostros praelatos? Hodie ergo eodem fuco homines obscuri et gregarii vellent a se depellere omnem culpam: sed propheta hic dicit *populum sic dilexisse*. Et certe semper verum illud reperiemus, quod dicitur Deuteronomii 13 (v. 3). Quoties veniunt pseudoprophetae, hoc esse verum examen, an populus Deum ex animo diligat. Deus ergo probationem sumit pietatis, quoties fraenum impostoribus et pseudoprophetis laxat. Quisquis enim vero affectu diligit Deum, ille retinebitur spiritu eius, ne rapiatur post errores. Ubi ergo falluntur homines imperiti, certum est eos dare iustam poenam sui contemptus, quia non satis attenti fuerint ad cultum Dei: imo voluerint sibi accersere impostores, quemadmodum etiam monachis fuit in ore, Mundus vult decipi, decipiatur in nomine diaboli. Illi impostores eo usque prolapsi sunt impudentiae, ut iactarent se esse Satanae ministros ad fallendum. Sed tamen proverbium illud verum fuit. Neque enim mundus unquam fallitur, nisi sponte, quia claudunt rudissimi quique oculos ad apertam lucem, et fugiunt Deum quantum in se est, et volunt latere in tenebris, quemadmodum etiam dicit Christus, Quisquis male agit odit lucem. Tandem addit propheta, *Et quid facietis in novissimo eius*, vel in fine eius? Quidam ה relativum omittunt: alii autem referunt ad pseudophrophetas et sacerdotes. Sed non dubium est mihi quin propheta Ierosolymam designet. *Quid facietis in fine eius?* Scimus enim quoniam Ierosolyma fundata erat manu Dei, et quoniam habebat illum praesidem ac custodem, fuisse securam: sed fuit prava securitas, ubi spreto Deo superbiebat in suis sceleribus. *Quid* ergo *facietis in novissimo eius?* inquit: quasi diceret: Fallit vos opinio, dum putatis aeternam fore urbem hanc, quia instat eversio eius vel ruina. *Quid* ergo *facturi estis*, quum urbs ipsa peribit, nisi quod vobis pereundum erit omnibus simul cum ipsa?

CAPUT SEXTUM.

1. *Congregamini filii Beniamin e medio Ierusalem, in Thekua clangite tuba, et in Beth-hacherem tollite signum: quia malum visum est ab aquilone, et afflictio magna.*

Vidimus iam aliquoties in hoc propheta non tantum proponi poenas quae instabant, sed quasi ante oculos subiici: et rationem ostendimus, quia non modo tardi sunt homines, sed socordes prorsus, quoties illis Deus minatur: nam obiurgationes apud ipsos frigent, minae etiam non satis eos pungunt, vel expergefaciunt. Necesse est igitur illis proponi vivas picturas, et quasi adduci in rem praesentem, ut loquuntur. Hanc rationem docendi adhuc prosequitur Ieremias: alloquitur tribum Beniamin, quia dimidia pars Ierosolymae sita erat in illa tribu. Et quoniam ipse erat ex Anathoth, populares suos et contribules potius compellat quam alios, quoniam maior erat libertas. Si enim recta aggressus fuisset Iudaeos, poterant illi molestius ferre. Sed dum incipit a proximis suis, nempe a tribu Beniamin, hoc fuit magis tolerabile. Quidam intelligunt Congregamini et fugiatis: alii vertunt: Satagite, nescio qua ratione adducti. Ego locum non interpretor de fuga: sed existimo potius ironice prophetam hortari tam cives Ierosolymae quam alios vicinos, ut prodeant in occursum hostibus suis, quemadmodum fieri solet. Quod etiam facile colligitur ex contextu: *Congregamini*, inquit, *e medio Ierusalem:* hoc est, expergefacti prodite in medium. Oblique autem perstringit eorum delitias, quoniam latuerant quasi in sinu matris suae: sicuti infantes in utero nihil concipiunt periculi, ita etiam Iudaei otium colebant, et nimium erant securi. Dicit igitur nunc, *E medio Ierusalem congregamini*, inquit, *et clangite tuba in Thekua.* Non dubium est quin soliti fuerint quoties aliquod instabat discrimen, tuba clangere in illo oppido, quemadmodum etiam cives Ierosolymae turmatim prodibant ad resistendum hostibus. Sequitur enim propheta receptum morem, et loquitur quasi

de rebus notis. *Et tollite signum super domum* הכרם. Non dubium est quin locus ille sic vocatus fuerit quoniam multae illic erant consitae vites. Ad verbum significat domum vineae. Est quidem nomen proprium, sed tenenda est etymologia. Quoniam autem vites solent conseri in collibus, ideo probabile est locum illum fuisse prae aliis excelsum: et inde potuit signum dari vicinis. Ideo dicit, *Tollite* משאת. Nomen hoc deducitur a verbo נשא, quod etiam hic ponitur. Sed quidam interpretes vertunt, ignem, aut pyram: alii vexillum, alii turrim. Qui turrim vel arcem transferunt, carent omni ratione. Neque enim poterant subito attolli arces: sed, quemadmodum iam dixi, probabile est, inde fuisse datum signum vicinis, quasi ex specula, quoties aliquid metuebatur. Ego igitur libenter accipio pro signo. Nam vexilli nomine nimis esset restrictum: ad verbum esset, Tollite elevationem. Ergo nomen signi optime conveniet. *Quoniam malum*, inquit, *ab aquilone visum est.* Designat propheta unde apparitura sit paulo post clades, nempe a Chaldaeis, quia Deus illos destinaverat tanquam ministros, et exsequutores suae vindictae, ut perderent Ierosolymam, et totum nomen Iehudah. Videmus ergo quid sibi propheta velit. Deridet Iudaeos, qui obtorpuerant in suis vitiis, quum sibi promitterent impunitatem, et pridem sprevissent omnia Dei iudicia. Nunc inquit, *Congregamini e medio Ierusalem:* quasi diceret, non fore tutos in urbe, nisi occurrant hostibus: *Clangite tuba in Thekua:* deinde tollant etiam signa incolae Beth-hacherem, hoc est, domus vineae, *quia malum vobis imminet et magna afflictio:* unde? a Chaldaeis: quo scilicet vaticinium plus obtineat apud ipsos fidei, dum hostes quasi digito monstrat. Postea sequitur,

2. *Quietae* (alii vertunt speciosam: sed alter sensus melius quadrat: quietae igitur) *et delicatae similem feci filiam Sion.*

3. *Super eam venient pastores, et greges eorum, figent adversus eam tabernacula sua in circuitu: pascent vir ad manum suam* (hoc est, quisque ad locum suum).

Quoniam locus unde oriundus erat propheta, erat pecuarius, ideo ex prima sua educatione retinuit multas loquendi formas. Neque enim Deus exuit omni sensu servos suos, quum praeficeret docendo populo suo. Propheta igitur hic ex consuetudine primae suae aetatis ac pueritiae loquitur. Dicit *filiam Sion esse similem puellae quietae*, vel in otio et delitiis habitanti: et tamen fore obnoxiam multis opprobriis, *quia venient pastores et in circuitu figent tabernacula*, et tota regio exposita erit quasi in praedam. Dubium autem est an dicat propheta filiam Sion posse conferri puellae tenerae et molli, et habitanti in otio et delitiis: an vero intelligat quietem ad tempus concessam fuisse populo. Videtur quidem nullum esse discrimen inter duas istas expositiones, est tamen aliquod: nam si accipimus verbum דמיתי pro comparavi, quemadmodum faciunt interpretes, perinde est ac si diceret propheta, videor in statu Ierosolymae cernere imaginem puellae tenerae et mollis: ita loquitur Ieremias in sua persona. Sed potest hoc verbum etiam optime in Deum competere, quod scilicet reddiderit filiam Sion tranquillam ad tempus, et dederit illi pacem ab hostibus, ita ut in delitiis ageret. Quanquam differunt hi duo sensus, tamen in re ipsa non multum est momenti. Neque enim dubium est quin propheta hic exprobret Iudaeis nimium torporem, quoniam abusi fuerant tranquillitate sibi divinitus concessa. Ostendit igitur eos nimis esse socordes, qui putent hanc suam mollitiem fore perpetuam, quia beneficium erat Dei, et quidem temporale: dicit igitur Iudaeos fuisse ad illum usque diem similes puellae tenerae. Quum enim vastata esset regio decem tribuum, et quum in exsilium essent omnes abducti, regnum Iehudah manebat adhuc salvum. Fuerant quidem spoliati ab hostibus: sed comparatione fratrum nimis clementer fuerant tractati. Haec igitur ratio est cur dicat similes esse molli et tenerae puellae. Sed postea adiungit, *Venient pastores*, inquit, hoc est, non est quod se decipiant Iudaei, si hactenus illis pepercit Deus, et si compescuit impetus hostium. *Nunc enim venient pastores.* Prosequitur suam metaphoram. Dicit pastores venturos cum suis gregibus, hoc est, duces exercituum cum suis copiis. Sed iam admonui, prophetam hic respicere ad urbem unde natus erat, et ideo loqui pastoritio more. *Venient* igitur *pastores cum gregibus suis, figent tabernacula sua, et pascent quisque ad locum suum.* Significat totam ditionem Ierosolymae fore ita expositam hostibus, ut deligant sibi libere quisque partem, vel certam plagam. Ubi enim est aliquis metus, tunc pastores contrahunt greges suos, ut alii aliis sint auxilio: sed ubi omnia illis licent, tunc sese dispergunt huc atque illuc. Haec ergo libertas significat nullum fore robur Iudaeis, et nullas suppetias, quin undique urbem ipsam circumdent atque obsideant pastores: *quisque ad locum suum*, inquit. Sequitur,

4. *Sanctificate super eam proelium: surgite, et ascendamus meridie: vae nobis, quia inclinavit dies, quia extensae sunt umbrae vespertinae.*

5. *Surgite, et ascendamus noctu, et demoliamur palatia eius.*

Propheta hic relinquit figuram qua nuper usus fuerat. Neque enim hic verba facit de pastoribus, sed aperte hostes describit, qui advenient magno

impetu, et quasi furiose oppriment ac vastabunt tam urbem quam totam Iudaeam. Prius fuerat quasi Dei fecialis, quum bellum indiceret: sed nunc est prosopopeia, quoniam inducit Chaldaeos invicem se hortantes ad proelium. *Sanctificate*, inquit, *proelium super eam.* Sic loquuntur Hebraei, quia scimus omnibus saeculis solenni ritu indicta fuisse bella: nec dubium est quin Deus hunc affectum indiderit cunctis gentibus, ut non statim prosilirent ad gerenda bella, sed secum expenderent, non summenda arma esse nisi ob legitimas causas. Nam indictio bellorum erat testimonium iustae et necessariae causae, cur alii alios impeterent. Verum quidem est temere et etiam nullis de causis saepe suscepta fuisse bella: sed tamen Deus voluit ritum illum vigere, et manere in usu perpetuo, quo tolleret excusationem saevitiae hominibus avaris, vel qui ambitione sua rapiebantur ad turbandum orbem et alios vexandos. Haec igitur ratio est loquutionis quum dicunt, *Sanctificate bellum:* perinde est ac si indicerent solenni caeremonia, et pronuntiarent iustum bellum. Ex communi usu propheta loquitur quum dicit, *Sanctificate proelium super ipsam:* quemadmodum lingua nostra posset dici, *Sommez-la.* Deinde sequitur hostium alacritas, imo celeritas incredibilis: ostendit enim fuisse pernicissimos, *Surgite, ascendamus meridie.* Nam qui veniunt ad oppugnationem urbis, solent eam mane aggredi: iam ubi invaluit aestus, quoniam fervor solis debilitat corpora, non est tempus illud opportunum. Quiescunt igitur hostes, si noctu advenerint, nisi oblata fuerit insperata quaedam commoditas, sed tamen ubi refecti sunt, collectis viribus mane surgunt ad proelium, conscendunt scalas, vel urbem aliis rationibus oppugnant, vel muros evertunt machinis. Sed meridie incipere, ubi urbs aliqua est oppugnanda, hoc non est ordinarium. Ergo propheta significat tam maturum esse Dei iudicium, ut ne paucis quidem horis exspectent Chaldaei simul atque accesserint ad muros urbis. *Surgite et ascendamus meridie.* Postea adiungit, *Vae nobis, quia inclinavit dies, et umbrae vespertinae extensae sunt.* Loquitur ex usu militari. Nam scimus milites ut plurimum esse vel feros, vel barbaros, et nunquam retinent modum in loquendo: semper erit in ore ipsorum, Vae nobis, vel erit aliquid contumeliosum adversus Deum vel adversus homines. Propheta ergo militariter loquitur, quoniam repraesentat Chaldaeos, et quemadmodum iam dixi, adducit Iudaeos quasi in rem praesentem, ut illis excutiat blanditias, in quibus nimis obtorpuerant. *Vae igitur nobis, quia iam inclinavit dies, iam umbrae vespertinae extensae sunt.* Qui vertunt, Nimis longae, quod solito magis declinent, non assequuti sunt prophetae sensum. Perinde est ac si dicerent, Iam nox propinqua est, et cur cessamus? et cur non irruimus tanto impetu, ut momento capiamus urbem? hic est genuinus sensus verborum. Postea addit, *Surgite et ascendamus noctu*, hoc est, quoniam non potuimus urbem capere sex horis (nam a meridie usque ad noctem erant sex horae: solebant enim dies suos partiri in duodecim horas, et ab ortu solis incipiebat prima hora, duodecima claudebat diem). Quoniam ergo sex horis non potuimus urbem capere, noctu prosiliamus. Videmus hic graphice depingi summum ardorem in hostibus, quoniam scilicet ferebantur arcano Dei impulsu. Nam hoc voluit exprimere Ieremias. Postea subiicit,

6. *Quia sic dicit Iehovah exercituum, Excidite ligna, et fundite super Ierusalem aggerem* (alii vertunt, balistam: sed nomen aggeris hic melius convenit), *ipsa est urbs visitationis* (hic variant interpretes, et quidam exercitati in lingua hebraea sic depravant sensum, ut pigeat referre quid ipsi ausi sint scribere), *tota oppressio* (vel rapina: nam עשק significat rapere, rapina ergo) *in medio eius.*

Iam propheta causam ostendit cur immineat proxima clades tam urbi, quam toti Iudaeae. Duo enim agenda fuerunt, quoniam Iudaei obduruerant in sua socordia, ut pro ludibrio haberent omnes minas propheticas, ideo necesse fuit corrigere illum stuporem. Hoc fecit hactenus propheta. Alterum vero necessarium fuit, ut scirent Iudaei non esse sibi negotium cum Chaldaeis, vel aliis gentibus, sed cum ipso Deo, cum quo nimis diu bellum gesserant. Postquam ergo propheta ante oculos posuit suis popularibus cladem quae tunc instabat, ostendit nunc Deum esse eius autorem. *Sic dixit Iehovah exercituum.* Hic revocat ipsos ad iudicium Dei, ne putent se posse superiores esse hostibus, etiam ubi et summa industria et summa fortitudine pugnaverint, quia non poterunt Deum vincere. *Sic ergo dicit Deus exercituum:* quasi diceret, Chaldaei quidem adducent suas copias, quae magnae erunt et validae, sed vobis nunc certamen est cum Deo: quem toties, et tam longo tempore, et tam pertinaciter provocastis. *Sic* ergo *nunc loquitur Deus exercituum, Excidite ligna:* hoc est, Chaldaei non sponte sua vos aggredientur, sed militabunt Deo, et dabunt illi operam tanquam conductitii milites: quemadmodum alibi vidimus Deum tuba clangere, vel sibilo accersere quoscunque vult, ita etiam nunc dicit Chaldaeos militaturos sub auspiciis et vexillo Dei. *Deus ergo mandat ut scindant ligna, postea proiiciant aggerem.* Scimus quidem confectas fuisse balistas ex ligno, sed hic nomen aggeris, quemadmodum satis patet, melius convenit. Sequitur, *Ipsa est urbs visitationis.* Hic Ieremias ostendit, merito Deum tam severe acturum cum Iudaeis, quia fere putruerint in suis vitiis. Hoc sensu *urbem visita-*

tionis vocat. Qui ergo vertunt, Ut vastetur, aut vastata est, sensum corrumpunt. Denique neque coelum neque terram attingunt: quia non expendunt consilium prophetae, et tantum subsistunt in verbis. Sed hoc certum est, vocari *Ierosolymam urbem visitationis*, quia Deus longa patientia usus fuerat, et suspenderat poenam, donec maturum esset vindictae tempus, ita ut non essent amplius tolerabiles, quoniam indulgentia Dei magis ac magis corrupti fuerant. *Est urbs visitationis*, inquit, hoc est, iam ventum est ad tempus ultimae vindictae, quoniam modis omnibus expertus sum an spes aliqua resipiscentiae esset: ego autem video centies esse desperatos. *Est* igitur *urbs visitationis:* hoc est, iam non potest suspendi vel uno die clades huius urbis: et quemadmodum iam dixi, propheta hic refellit omnes querimonias, quae semper in promptu fuerunt Iudaeis. Solebant enim obstrepere, si quod signum severitatis apparuerat: Deus crudeliter nobiscum agit, ubi est eius foedus? ubi illa paterna clementia, quam nobis pollicitus est? Quoniam ergo solebant Iudaei ita expostulare cum Deo, propheta dicit, *urbem esse visitationis*, et quidem totam, quoniam non erat aliqua pars duntaxat culpae obnoxia: sed quando nihil sincerum erat, ideo dicit non posse amplius ignosci. Et speciem unam adiungit, tamen per synecdochen significat (quemadmodum alibi dicitur) Ierosolymam fuisse cavernam latronum. Dicit igitur *plenam fuisse rapinis, et in ipsis visceribus fuisse oppressionem.* Sequitur,

7. *Sicuti scaturire facit puteus aquas suas* (hoc est, sicuti scaturiunt aquae ex fonte, vel puteo), *sic scaturire fecit malitiam suam: violentia et direptio* (aut vastatio) *audita fuit in ea coram facie mea assidue, dolor et percussio* (alii vertunt plagam: sed nomen percussionis melius convenit).

Exaggerat propheta quod dixerat proximo versu. Nam breviter sub una specie ostenderat Ierosolymam esse latronum speluncam, quoniam in medio eius residebat oppressio. Sed nunc comparatione amplificat sententiam illam, quod scilicet violentia, oppressio, vastatio et dolor et percussio scaturierint, quemadmodum solent scaturire aquae ex fonte. Fieri poterit, ut erumpant multa scelera ex uno loco, sed sequitur postea poenitentia: ubi autem non cessant homines, sed accumulant mala malis, hinc apparet turgere, et quasi crepare malitia, quoniam non possunt eam reprimere, quemadmodum fons semper ebullit, et non potest continere aquas suas. Videmus ergo consilium prophetae. בור significat fontem, et באר significat etiam fontem, et puteum, et non dubium est quin prorsus sint synonyma. Et coarguitur hinc error doctissimi ex Hebraeis, qui distinguit Bor a Beer, Quoniam sit cisterna, inquit, quae tantum aquas recipit, et non habeat scaturiginem. Illud esse falsum constat ex prophetae verbis. Neque enim cisterna emittit aquas, ubi nulla est scaturigo. Sed quantum ad summam doctrinae spectat, satis tenemus quid velit propheta, nempe Iudaeos ita fuisse addictos sceleribus, ut semper excogitarent novas artes nocendi, quemadmodum nunquam desinunt aquae scaturire ex fonte, et quemadmodum iam dixi, hoc signum est perditissimae gentis, ubi nulla est a maleficiis cessatio, nullae sunt a noxis induciae, sed semper ebulliunt homines in suis sceleribus. Quoniam autem poterant excipere Iudaei, non esse tantam scelerum atrocitatem, ideo propheta iterum assumit Dei personam. Dicit igitur *auditas fuisse oppressiones et percussiones coram facie Dei:* quasi diceret, eos nihil proficere tergiversando, quoniam si apud homines centies se excusaverint, ubi ventum fuerit ad Dei tribunal hoc totum erit inutile. Et iterum adiungit adverbium תמיד assidue, quod respondet perpetuae scaturigini aquarum. Sequitur,

8. *Erudire Ierusalem, ne discedat* (vel avellatur) *anima mea abs te: ne ponam te desertum* (vel solitudinem) *et terram inhabitabilem* (hoc est, quae non habitetur).

Quanquam sic loquutus est propheta, ac si nullum iam esset remedium malis, hortatur tamen Ierosolymam ad quaerendam pacem a Deo, et compellat perditos illos homines ipsius nomine. Perinde igitur est, ac si Deus in medio irae cursu resisteret. Quid hoc est? an ego perdam urbem a me electam? Tribuit igitur hic affectum paternum Deo, sicuti et pluribus aliis locis vidimus, Deum quasi invitum progredi ad ultimum rigorem, ubi poenam vult exigere de populo suo. Hei nunc ulciscar me de inimicis meis, dicit apud Isaiam (1, 24). Vocat inimicos, et merito: quoniam ut dictum fuit, non desierant adversus eum bellum gerere: sed dolenter tamen loquitur, Hei mihi: an mihi necesse erit vindictam sumere de hostibus meis? ego tamen libenter parcerem si fieri posset. Deus quidem non subiectus est vel dolori, vel poenitentiae: sed non potest aliter nobis exprimi incomparabilis eius bonitas, quam talibus loquendi formis. Sic etiam hoc loco videmus, ut Deus se ipsum cohibeat. Nam nuper iubebat hostes celeriter conscendere muros, diruere palatia, et perdere totam urbem: nunc, ac si ipsum poeniteret, *erudire Ierusalem*, inquit, hoc est, an non poterimus adhuc redire in gratiam? quemadmodum si pater offensus vellet poenam sumere de filio, tamen vellet moderari irae suae, et miscere aliquam indulgentiam una cum rigore. *Erudire* igitur, hoc est, adhuc erit locus reconciliationi, si velis, si ostenderis te deposuisse illam per-

vicaciam, qua hactenus me provocasti, ostendam me vicissim patrem. Nec dubium est quin propheticae omnes minae respexerint in hunc scopum, ut populus sentiret mala sua, et suppliciter veniam deprecaretur. Quorsum enim prodesset, minari incredulis, nisi ut Deus probaret an sint prorsus insanabiles? Verum quidem est, reprobos cognosci a Deo, et Deum non tentare, vel experiri quid sit in eorum animis, ac si non satis compertam haberet eorum obstinationem: sed, quemadmodum iam dixi, loquitur hic Deus humano more: deinde ostendit quis sit doctrinae usus, nempe ut homines invitet ad poenitentiam: quod fieri non potest, nisi oblata spe veniae et reconciliationis. Ergo propheta hic breviter ostendit quo consilio hactenus tam graviter minatus fuerit Iudaeis, nempe ut resipiscant tandem: *Ne avellatur anima mea abs te.* Hic clarius exprimit Deus se adhuc teneri aliquo amore. Non dubium est quin ad similitudinem illam respiciat, quae alibi visa est. Deus enim locum et personam sponsi sustinet erga ecclesiam: et ideo hic ostendit nondum amorem mariti se abiecisse, quo uxorem suam complexus fuerat. Nam maritus etiam si graviter offensus fuerit ab uxore, non tamen poterit statim exuere affectum coniugalem: manet semper aliquis sensus. Vidimus autem quarto capite Deum superare indulgentia omnes maritos. Dicebat enim illic, Si mulier repudiata quaesierit alterum maritum, an prior eam recipiet ad se? Revertere ad me scortum, revertere meretrix et adultera: et paratus ero ad dandam veniam. Nunc ergo idem prosequitur Deus, *Erudire Ierusalem ne anima mea prorsus abs te discedat:* quasi diceret, Etiam si nunc ardeo, et statui severe ulcisci tuam perfidiam et rebellionem, tamen adhuc ero placabilis, modo redeas: et adhuc, *ne ponam te terram desertam, terram inhabitabilem.* Denique ostendit propheta hoc versu quamlibet graviter excanduerit Deus adversus populum, tamen adhuc spem esse veniae, quoniam ipse erit exorabilis, si populus flectatur, et suppliciter agnoscat culpam suam, et studeat redire in gratiam cum Deo ipso. Sequitur,

9. *Sic dicit Iehovah exercituum, Racemando racemabunt quasi vitem reliquias Israel: reduc* (vel redire fac) *manum tuam quasi vindemiator ad canistra* (alii vertunt ad ramos).

Hic confirmat Deus superiorem sententiam: quasi diceret se horrere ad spectaculum illud tam triste et tam lugubre, quod tamen Iudaeis erat pro nihilo. Docet igitur se non frustra hortari Iudaeos, ut vel sero resipiscant, quoniam praevideat quam horribilis futura sit ipsorum clades. Dicit igitur, *Sic dicit Iehovah exercituum, Racemando racemabunt.* Nam verbum hoc non significat colligere vindemiam, sed racemare, *Grapiller,* post vindemias: quemadmodum post messem, ubi sequuntur pauperes, qui hinc inde spicas evellunt, nihil manet residuum in agro: ita etiam in vindemiis, ubi racematur (sic enim loquuti sunt Latini) nihil manet residuum, et ideo vetuit Deus in lege racemari vites. Voluit enim relinqui aliquantulum pauperibus. Sed hic dicit, *Racemando racemabunt quasi vitem:* non loquitur de populo, sed de reliquis. Nam decem tribus fuerant spoliatae, et tandem vastata fuerat tota regio: homines in exsilium abducti, sed pauci latebras ad tempus quaesierant: dicit autem similes fore racemis: Si pauci, inquit, sint acini, tamen hoc quoque sequetur. Proponit denique propheta Iudaeis horrendam illam vindictam Dei, quae iam ipsis innotuerat, quantum ad Israelitas, hoc est, ad decem tribus. Et tamen ostendit nondum completam esse Dei vindictam, quoniam adhuc aliquid manet residuum, nempe racematio. Quid ergo vobis fiet? quid? vidistis fratres vestros expilari, vidistis omnes iugulari una cum liberis, vidistis exerceri omnem saevitiam: et tamen postquam deletum fuit nomen Israel, et vastata fuit terra quae nunc deserta est, Deus tamen adhuc ulciscetur reliquias, et videbitis aliquod iudicium brevi adversus residuum: et quid adhuc exspectatis miseri? et quantus est iste torpor vester ad cessandum? cur non studetis vos reconciliare Deo, ubi vobis offertur talis opportunitas? Nunc ergo tenemus prophetae mentem. Et quum dicit, *Reduc manum tuam quasi vindemiator ad canistra,* vel ad cartallum: ecce vindemiatores alii aliis addent stimulos, ut nullus sit finis racemandi, et semper redeant ad canistra sua, donec excusserint quidquid erit, ut ne acinus quidem unus in vite maneat.

10. *Ad quem loquar? et quem contestabor, ut audiant? Ecce incircumcisa auris eorum, et non poterunt attendere: ecce verbum Iehovae fuit illis opprobrio, non acquieverunt in eo* (hoc est, non oblectati sunt: חפץ significat capere oblectationem: Ils n'y ont prins nul plaisir).

Hic propheta ostendit non esse cur operam diutius consumat in obiurgando populo, quoniam surdis loquatur. Dixerat enim hesterna lectione Deum adhuc fore placabilem, si resipiscerent Iudaei: nunc quasi ad se ipsum reversus dicit se verba perdere. Et ideo suscipit interrogantis personam, ut in re vel absurda, vel inopinata: *Quem alloquar?* inquit, *et quem contestabor?* Tamen iam hortatus fuerat suos populares ad poenitentiam, ut heri vidimus. Sed haec inter se non pugnant, quia voluit, quoad fieri posset, consulere saluti populi. Deus etiam hoc praeceperat: et quemadmodum heri dictum fuit, ipse Deus volebat hoc esse testatum, per

se non stare, quantum ad doctrinam spectat, quominus reconciliaretur populo suo. Nunc ergo videmus contextum bene fluere, quia Ieremias officio suo functus est, dum voluit tentare an sanabilis esset populus. Sed ubi videt tantam obstinationem, quae non admittat ullum remedium, exclamat quasi attonitus, *Quem alloquar? et quem contestabor?* Summa est, populum sic addictum esse impietati ut frustra prophetae in eo sanando consumant operam. Et hanc sententiam confirmat secundo verbo, ubi dicit, *Quem contestabor?* significat enim, non tantum contemni ab ipsis simplicem doctrinam, sed obtestationes, quibus tamen subest maior efficacia. Summa est, nullis remediis posse curari pravitatem, quae non tantum respuit doctrinam, et sanctas admonitiones, sed etiam pervicaciter resistit obtestationibus. *Ut audiant*, inquit, significat etiam si fideliter officium suum peragat, carere tamen laborem omni profectu, quia surdi sint omnes Iudaei. Et ideo subiicit, *Ecce incircumcisa est auris eorum.* Haec loquendi figura passim occurrit apud prophetas: vocatur auris incircumcisa, quae reiicit omnem sanam doctrinam: Cor incircumcisum, quod est pervicax, ac rebelle. Sed ratio tenenda est: quoniam circumcisio erat testimonium obsequii, ideo scriptura vocat incircumcisos qui sunt indociles, et qui abiecto Dei timore et omni sensu pietatis post suas concupiscentias rapiuntur. Hoc autem odiosum erat apud Iudaeos. Nam circumcisio dabat illis non vulgarem materiam fiduciae, quum esset symbolum et pignus adoptionis: et quum scirent ea se ab aliis gentibus segregatos esse, ut essent sacer Dei populus. Sed prophetae excutiunt inanem fiduciam, ubi vocant incircumcisos corde et auribus, quia mentiti fuerant Deo, quum polliciti fuerant se fore obsequentes. Nam signum illud externum per se nullius est momenti, nisi respiciatur finis. Voluit Deus circumcisione consecrare sibi veterem populum: ubi contenti erant signo visibili duntaxat, nulla manebat veritas, ergo profanabant foedus Dei. Quemadmodum hodie si baptismo superbiant, qui volunt censeri Christiani, interea ostendant se carere omni Dei metu, et vita eorum aboleat veram baptismi naturam: inde apparet esse sacrilegos, quoniam contaminant quod sanctum est. Et ideo Paulus (Rom. 2, 27) vocat literam circumcisionis, signum illud absque veritate: quemadmodum hodie potest vocari baptismus literalis in omnibus profanis, qui non respiciunt ad finem. Deus enim hac lege nos in suam ecclesiam recipit ut simus Christi membra, et gubernati eius spiritu renuntiemus cupiditatibus carnis nostrae. Ubi autem volumus sub praetextu baptismi miscere Deum cum diabolo, hoc est detestabile sacrilegium. Talis fuit, et tam supina securitas apud Iudaeos. Haec ratio est cur prophetae tam saepe illis exprobrent praeputium cordis, et praeputium aurium: Vos estis populus sacer Dei: probate: si vos iactatis esse circumcisos: certe pellicula illa ablata non satisfacit Deo: ostendite vobis circumcisa esse corda et aures. Atqui praeputium manet in corde, manet etiam in auribus vestris: ergo profani estis. Nunc ergo tenemus prophetae sensum, et simul cur toties scriptura loquatur de praeputio cordis et aurium, nempe ut Iudaeis exprobret profanationem illius signi, quod debebat esse pignus adoptionis, deinde simul valere ad professionem novae vitae. Non elevat eorum culpam Ieremias quum dicit, *Non potuerunt attendere.* Si quis obiiciat, an hoc debet vocari in crimen, quod non potuerint attendere? propheta, sicuti dixi, non extenuat eorum culpam: sed potius ostendit ita fuisse demersos in sua malitia, ut iam non essent sui compotes: quemadmodum ebrius non est compositae mentis, sed quia sibi contraxit hoc vitium intemperie sua, ideo error eius vel ignorantia non est excusabilis. Sic etiam propheta dicit, non posse Iudaeos attendere ad verbum Domini, nempe quia addixerant se diabolo, ut essent quasi eius mancipia: quemadmodum Paulus dicit eos, qui destituuntur gratia Dei, esse venumdatos sub peccato. Et scriptura etiam alibi ita loquitur. In summa hic Ieremias docet tantum fuisse, et talem habitum contractum a Iudaeis, ut non essent amplius liberi ad bene agendum: quia diabolus sua pro libidine huc et illuc ipsos trahebat, ac si essent vincti eius catenis. Et ita exprimit desperatam malitiam. Aristoteles, etiamsi nulla sit eius autoritas, quantum attinet ad principium voluntatis, quia statuit liberum arbitrium (nihil enim cognovit de peccato originali, et corruptela naturae) tamen fatetur eos, qui maxime liberi sunt, non posse bene agere, postquam ita obduruerunt in suis vitiis, ut ἀκράτεια in ipsis dominetur. Nam intemperantia est quasi tyrannus, qui ita subiicit sibi omnes affectus, et sensus hominum, ut nulla sit illic libertas. Nunc ergo videmus quid sibi velit propheta: non intelligit Iudaeos peccare, quia non sint praediti facultate: sed quia se ipsos demerserint in profundum malitiae, ut sint quasi venumdati diabolo, qui tenet illos sibi devinctos, et impellit furiose prout placuerit. Et hoc melius colligitur ex contextu. Dicit enim, *Ecce verbum Iehovae fuit illis opprobrio, et non complacuit ipsis.* Diximus enim de significatione verbi חפץ. Clarius nunc demonstrat propheta culpam residere in ipsis Iudaeis, quoniam contempserant Deum. Unde igitur illa impotentia, de qua loquutus est? nempe ex illa intemperantia, quod scilicet statuerint apud se pro nihilo ducere et Deum et eius prophetas. Quum ergo ita animi eorum essent obstinati ad impium doctrinae contemptum, inde factum est, ut non possent audire, quoniam privati erant omni intelli-

gentia. Unde hoc? nempe quia oculos clauserant, et obturaverant aures suas, et se addixerant prorsus diabolo, ut impelleret eos in quemlibet furorem. Denique in fine versus ostendit principium totius mali esse, *quod illis verbum Dei non placuerit*, hoc est, quod non adiecerint studium suum ad pietatem, quod non oblectati fuerint, quum venirent prophetae, et illis proponerent Dei gratiam. Quoniam ergo apud ipsos insipida fuerat doctrina, ita ut eam reiicerent, quum deberet summopere esse delectabilis, hinc factum est, ut stupidi essent prorsus, et carerent omni iudicio et ratione: hinc etiam praeputium aurium de quo nuper vidimus. Sequitur,

11. *Ergo indignatione* (vel ira) *Iehovae repletus sum* (copula hic ponitur vice illativae particulae, nisi adversative resolvere libeat, atqui, vel ego autem) *et laboravi continendo, ad effundendum super parvulum in compitis* (hoc est, in publico, foris) *et super consilium iuvenum* (בחורים sunt proprie electi nam בחר est eligere: sed ita vocantur iuvenes, qui sunt in flore aetatis) *similiter: quoniam etiam vir cum uxore capientur, senex cum pleno dierum.*

Hic altius exsurgit propheta, quoniam non satis fuit simpliciter proponere doctrinam apud homines praefractos: sed oportuit etiam acrius ipsos stimulare, et interdum etiam confodere, quia non poterant aliter affici: tanta erat illorum durities. Retinet igitur propheta illam rationem, de qua heri dictum fuit. Et ideo affirmat *se plenum esse indignatione Dei.* Posset hoc accipi passive et active, nempe quod propheta sancto zelo excandescat, quoniam sustinet causam Dei: vel quod exhorreret iudicium, de quo tamen minime solliciti erant Iudaei. Sed non dubium est quin hic loquatur ex spiritus sancti instinctu: quasi diceret se non proferre quod in animo suo concepit, sed quod dictatum fuit a spiritu Dei. Refertur in summa haec indignatio ad doctrinam: quasi diceret, Si vehementius ago vobiscum, ne putetis hominem iracundia corruptum oblivisci modestiae: nam spiritus Dei rapit me et impellit. Quidquid est igitur indignationis in lingua mea, quidquid est vehementiae, et asperitatis, et minarum, hoc est a spiritu Dei, non ex proprio hominis sensu. Hoc fine dicit *se repletum esse indignatione Dei.* Et quae sequuntur confirmant hanc sententiam. Dicit enim *se fatigatum esse continendo:* quasi diceret, tantum esse impetum irae Dei, ut quasi rumpatur, nisi erumpat in hanc vehementiam. Et hinc colligimus, quemadmodum dixi, nihil aliud prophetam testari, quam se non impelli vel indignatione propria, vel alio carnis suae motu: sed sequi necessario quo fertur instinctu arcano spiritus Dei: nempe ne doctrina eius spernatur: quemadmodum Iudaei pridem assueverant ad sua ludibria, ut dicerent inaniter se terreri quasi pueros. Ne igitur suo more Iudaei ita illudant, affirmat Ieremias se *turgere indignatione Dei*, nec posse amplius ferre, quin proiiciat in capita gentis suae quod Dominus deposuerat apud ipsum. Sed quia alibi videbimus similes loquendi formas, et magis expressas, ideo levius praetereo. Postea dicit, *Effundam.* Neque enim dubium est quin hic continuet eandem doctrinam. Dicit igitur, quoniam non possit amplius supprimere vindictam Dei, cuius erat praeco, se nunc *ipsam effundere: super parvulos*, inquit, *in compitis.* Non dubium est, quin significet his verbis, nihil esse in populo sincerum: quia pueri ipsi iam sub eodem essent reatu. Ubi igitur sic grassatur impietas, ut ne tenera quidem aetas puerorum sit ab ea immunis, signum est desperationis ultimae. Hoc intelligit propheta quum dicit *se effundere iram adversus parvulos.* Postea addit, *Et super coetum*, סוד significat congregationem et coetum, significat etiam consilium. Sed quoniam propheta loquutus est de plateis, videtur esse antithesis inter compita et inter consilia: quasi diceret, pueri ludunt in plateis, carent omni consilio: sed tamen ego involvam eos et senibus, et viris, quia obnoxii sunt ipsi quoque Dei iudicio. Postea adiungit, *Consilium iuvenum:* quia plus est prudentiae et moderationis in iuvenibus qui iam adoleverunt. Neque enim בחורים vocant Hebraei adolescentes quindecim annorum: sed viros qui iam sunt integrae aetatis et maturae: et nomen hoc, quemadmodum dixi, deducitur a delectu. Qui ergo sunt in aetatis flore illi vocantur בחורים, quoniam praediti sunt consilio, neque in compitis ita exsultant, ut pueri. Propheta hic dicit, Iam ira Dei tam super parvos se effundet quam super electos, qui adoleverunt usque ad annos viginti et triginta. *Quia*, inquit, *vir cum muliere comprehendentur, senex cum pleno aetatis.* Putant vocari plenum aetatis, dierum, qui iam sit decrepitus. Sed per זקן intelligo senem, qui iam propinquus est morti: per plenum aetatis intelligo omnes qui iam sunt maturi: quemadmodum ab anno 50 usque ad 80 possunt vocari pleni dierum. Significat in summa, neminem fore immunem a vindicta Dei, quoniam grassata fuerit impietas inter omnes status, et ordines, et aetates etiam. Sequitur,

12. *Et volventur* (quasi per circuitum, haec est propria significatio, vertentur) *domus eorum ad alienos: agri et uxores similiter: quia extendam manum meam super habitatores terrae, dicit Iehovah.*

Speciem unam vindictae exprimit duntaxat, quod scilicet spoliabuntur Iudaei terra, quam putabant sibi semper tranquillam fore. Quoniam enim dictum erat, Haec requies mea in saeculum saeculi,

hic habitabo (Psal. 132,14), putabant se non posse illinc evelli, et tam certum sibi esse domicilium in terra Chanaan imaginabantur, quam certa est sedes soli et lunae in coelo. Quum igitur stulta illa confidentia se deciperent, dicit propheta *fore circuitum*, ut Deus transferat illorum domos ad gentes exteras. Postea addit *et de agris et de uxoribus*. Erat hoc incredibile Iudaeis: sed oportuit tam graviter ipsis denuntiari Dei vindictam, ut tandem expergefierent. Et ideo subiicitur ratio, *Quod Deus extendet manum suam*. Propheta enim hic evertit eorum contumaciam, quia producit Deum hostem: quasi diceret, non esse cur sibi putent tranquillam fore possessionem terrae, quia Deus iam illis est infensus. Unde autem illis terrae possessio, nisi ex gratuito beneficio Dei? si iam Deus est illis adversus, quid spei residuum esse potest? Nunc ergo videmus causam reddi a propheta in fine versus, ut sciant Iudaei non esse incredibile quod dixit de transferendis eorum aedibus et agris et uxoribus. Sequitur,

13. *Quia a parvo eorum usque ad magnum eorum omnis* (vel, quilibet) *concupiscit cupiditatem* (hoc est, cupidus est lucri, vel addictus avaritiae), *et a propheta usque ad sacerdotem quilibet operatur mendacium* (hoc est, fraudulenter agit).

Nunc iterum propheta exprimit, non esse mirum si Deus tanta severitate statuerit agere cum populo illo, et infligere ultimam cladem: quia nulla pars sana erat, sed impietas occupaverat omnes ordines. Potest quidem hoc referri ad iuvenes et senes quum dicit, *A parvo usque ad magnum:* sed malo de pauperibus et ignobili vulgo intelligere membrum unum: alterum vero de proceribus, qui pollebant autoritate et divitiis in populo. Dicit igitur non tantum in parte una regnare contemptum Dei et omne genus scelerum, sed in toto corpore, ut nulla sit sanitas a capite usque ad plantas pedis. Nunc ergo tenemus consilium prophetae quum dicit, *A parvo usque ad magnum*. Et hoc etiam melius apparet ex fine versus, ubi dicit *a propheta usque ad sacerdotem*, ubi amplificat quod dixerat de parvis et magnis. Ergo videmus per magnos non intelligi homines aetatis maturae, vel provectae, sed qui erant in aliquo gradu et honore, et quorum existimatio vigebat, vel propter divitias, vel propter alias dotes. Ita etiam ex opposito parvos vocat non pueros, sed qui erant contempti, qui erant ex infima plebe, et quasi ex faece ipsa. Nam, sicuti iam dixi, amplificat quod dixerat, ubi producit in medium sacerdotes et prophetas. Etiamsi rex, et omnes eius consiliarii essent maxime scelerati: debuit tamen vigere aliquod pietatis studium in prophetis et sacerdotibus: saltem debuit manere aliquis pudor. Praefecti enim fuerant in hunc finem ut lucem aliis praeferrent. Quum ergo illi quoque essent apostatae vel degeneres ab omni Dei cultu, quid potuit cognosci in reliquo populo? Nunc ergo videmus hic obstrui os impiis, ne expostulent cum Deo, vel obstrepant eius severitati, quoniam pervenerant usque ad summum cumulum impietatis, quum scilicet sacerdotes ipsi et prophetae non minus essent corrupti quam vulgus hominum. Quod dicit *omnes concupiscere concupiscentiam*, extenditur ad omnes fraudes et turpem quaestum: denique comprehendit omnes partes avaritiae. Quum dicit *sacerdotes et prophetas operari mendacium*, vel agere fraudulenter, idem significat, sed aliis verbis, nempe quod nulla esset integritas etiam in ipsis doctoribus ac magistris qui debebant esse duces caecorum. Deus enim illos ordinaverat ut praeferrent lucem, quemadmodum dixi, et viam salutis monstrarent reliquis omnibus. Sequitur,

14. *Et sanarunt plagam filiae populi mei super levitate* (hoc est, super nihilo, de nihilo) *dicendo, Pax pax: et non pax.*

Hoc refertur ad solos sacerdotes et prophetas, quod scilicet non tantum malo exemplo corruperint populum, sed etiam excusserint omnem metum Dei, et suis imposturis perversaque iactantia abstulerint omnem reverentiam doctrinae propheticae. Dicit igitur *sanasse de nihilo*, vel super levitate, *plagam populi*. Per concessionem dicit *sanasse populi vulnera*. Neque enim hoc est curare, ubi malum augetur: quemadmodum solent imperiti, dum temere adhibent perversa remedia, gignere inflammationem, ubi mediocre aliquod erat malum: vel dum tantum incumbunt leniendis doloribus, generant putredinem intus, quae eo magis est exitialis quo est occultior. Hoc non est sanare, sed perdere. Sed propheta, quemadmodum dixi, concedit ipsis verbum sanationis: de re tantum disserit, quod scilicet sint carnifices, et non medici: *Sanant*, inquit, *plagam populi mei*. Loquitur quasi ex eorum ore, Vos scilicet estis boni medici, quia vestris blanditiis mulcetis populum meum: erat utendum non tantum acribus medicamentis, et quae pungerent atque adferrent dolorem: sed etiam cauteriis et sectionibus. Vos autem tantum adhibetis lenimenta: haec est vestra ratio medendi. *Sanatis* hoc modo *plagam populi mei*, vel emplastris, vel aliis medicamentis, quae malum intro pellunt: sed quis est profectus? Continuo post ostendit quaenam fuerit illa sanatio: *Dicendo*, inquit, *pax, pax*. Scimus hoc fuisse vetus malum, et fere commune omnibus saeculis: nec mirum. Nemo enim est qui non cupiat sibi afferri delitias: et quod cernimus quotidie in morbis corporalibus, idem etiam usum habet in spiritualibus

morbis. Nemo aegrotus libenter admittet consilium medici sui, si prohibeat usum eorum omnium quae appetit. Quid igitur faciam? praestat mori quam obtemperare huic consilio. Deinde ubi medicus iubet sumere potionem amaram, ego evomerem potius centies cor, quam haurirem potionem illam. Ubi etiam veniendum est ad secandas venas, et alia acerbiora remedia, sicuti sunt cauteria et eiusmodi, o, illic instat aegrotus, et vellet, si esset ipsi liberum, configere oculos medicis suis. Quod ergo experientia in morbis corporalibus docet, hoc idem usum habet in vitiis, ut dixi. Volunt omnes sibi imponi, et ita fit, ut appetant prophetas qui promittant largas vindemias et copiosam messem, quemadmodum dicitur apud alium prophetam, nempe Micheam (2, 11), Ecce, inquit Deus, vultis habere prophetas, qui vobis concionentur de opimo proventu, ac promittant omne genus affluentiae: et non vultis ipsos stillare malum, inquit: hoc est, non vultis vobis denuntiari poenas, quibus tamen digni estis. Quoniam ergo contemptores Dei cupiunt blanditiis se mulceri, et reiiciunt optima, et maxime salutaria remedia, hinc factum est, ut Deus ab initio laxaverit fraenum Satanae, et ita grassati fuerint impostores, qui dicerent, *Pax pax: sed super levitate:* hoc est, nihil est solidum in hac sanatione, dicit Dominus, *quia non est pax.* Quemadmodum quo quisque audacior est inter eos qui profitentur medicinam, et tamen sunt artis imperiti, eo etiam magis est exitialis. Ostendit igitur propheta hanc fuisse causam ultimae cladis, quoniam decepti fuerunt Iudaei a suis sacerdotibus et doctoribus. Interea, quemadmodum alibi dictum fuit, non excusat eos quasi posset reiici culpa in perversos doctores. Unde enim factum est, ut pseudoprophetae ita illos fascinaverint? nempe quia scientes et volentes perierunt. Nolebant enim admittere bonos et peritos medicos: ideo oportuit tradi carnificibus. Sequitur,

15. *An confusi sunt* (vel, an puduit eos) *quia abominationem patrarunt? etiam non puduit eos* (hoc est, nihil prorsus in ipsis fuit pudoris, etiam erubescere nescierunt): *propterea cadent inter cadentes, in tempore visitationis eorum ruent, inquit Iehovah.*

Iam convertit Ieremias sermonem ad totum populi corpus. Proximo versu tantum sacerdotes et prophetas aggressus est: nunc generalius loquitur, quod scilicet exuerint omnem pudorem: Ecce, inquit, satis convicti sunt suorum scelerum, manifesta est ipsorum pravitas: et tamen nullus est pudor: ignominia eorum est in conspectu coeli et terrae: angeli, et cuncti mortales testes sunt eorum pravitatis: sed sunt fronte meretricia, nec tanguntur ignominiae suae sensu. His verbis significat desperatum esse malum populi, quoniam scilicet pervenerant ad stuporem illum, de quo Paulus loquitur, quum vocat ἀπηλγηκότας eos qui obstinati sunt in suis sceleribus, et qui non discernunt inter rectum et iniquum, inter album et nigrum (Ephes. 4, 19). Hoc ergo nunc propheta significat quum dicit, *Annon erubuerunt?* Sed interrogatio magis emphatica est, quam si simplex fuisset exprobratio vel affirmatio: *Etiam*, inquit, *non erubuerunt:* in ipso pudore etiam nescierunt quid esset tangi aliqua verecundia: potest hoc quoque referri ad castigationes quibus non fuerant subacti: quasi diceret, data opera impudentiam suam prodere, quia non humilientur sub Dei manu, *Propterea cadent inter cadentes,* inquit, hoc est, iam non disputabo amplius cum illis, neque verbis contendam: sed exsequar meum iudicium contra eos. *Cadent* igitur *inter cadentes:* quasi diceret, Ego satis et super illis denuntiavi bellum: si fuissent adhuc sanabiles, debuit hoc ad conversionem valere, quod toties fuerunt admoniti: imo etiam quod asperius ipsos stimulavi ut ad me venirent: ergo nunc cessabo a verbis, et exsequar vindictam meam, ut edatur strages quam meriti sunt. *Et ruent,* inquit, *in die visitationis ipsorum.* Et ex hoc secundo membro clarius intelligimus quid sit, et quid significet cadere inter cadentes, nempe quod ruent in die visitationis, hoc est, quum Deus iam exserto gladio veniet ad ipsos perdendos, ubi fatigatus fuerit tot monitionibus.

16. *Sic dicit Iehovah, State super vias, et videte, et inquirite de semitis saeculi* (hoc est, antiquis), *quaenam via sit recta: et ambulate in ea, ut inveniatis requiem animae vestrae: et dixerunt, Non ibimus* (vel, non ambulabimus).

Hic docet propheta, non posse extenuari culpam populi quasi errore peccasset: quoniam satis superque admonitus a Deo fuerat. Eadem fere sententia legitur apud Isaiam, cap. 28 (v. 12): Haec requies, et noluerunt. Sed pluribus verbis propheta noster invehitur contra Iudaeos, nempe quia Deus *iusserit eos stare super vias, adspicere, et inquirere de omnibus semitis antiquis.* Similitudine utitur. Neque enim ambigere nos oportet ubi via nobis ostensa fuit ore Dei. Sed coarguitur populi impietas, quod non saltem aperuerit oculos, quum Deus monstraret viam, et permitteret liberum delectum. Nam hic Deum inducit non praecise iubentem, sed cum tanta indulgentia, ut liberum sit populo, eligere quam probabit viam, et putabit optimam esse: ubi Deus tam clementer agit cum hominibus et familiariter illis proponit quid utile sit, atque expediat, haec foedior est ingratitudo, respuere talem Dei indulgentiam. Tenemus ergo nunc prophetae consilium quum dicit *Deum loquutum esse, ut starent super vias, et considerarent* quid esset

factu optimum: *Respicite*, inquit, *et invenietis requiem:* hoc est, ut inveniatis requiem (nam copula hic denotat finem) *ut ergo inveniatis requiem animae vestrae.* Hic significat propheta, tantum stetisse per Iudaeos, quo minus fruerentur rebus prosperis et tranquillo statu: quoniam si obtemperassent consilio Dei, in promptu erat illis requies: denique significat sponte fuisse miseros, quia Deus proposuerat illis felicem statum: sed contemptam fuisse hanc gratiam ab ipsis, idque pervicaciter. Nam hoc sonant verba, ubi dicunt, *Non ambulabimus.* Videmus hic detegi populi contumaciam, quia alioqui poterant excipere se fuisse deceptos: et si fuissent tempore admoniti, obtemperaturos fuisse bonis et sanis consiliis. Ut ansam hanc praecidat Ieremias, dicit eos deliberata malitia respuisse oblatam sibi requiem a Deo. *Dixerunt*, *Non ambulabimus.* Hoc propositum facile demonstrat, contumaciter perstitisse in suis peccatis, ita ut non placuerit ipsis requies, quae tamen erat sub ipsorum manu. Locus hic continet utilem doctrinam, nempe fidem semper nobis adferre pacem coram Deo, neque id modo, quatenus in Dei misericordia acquiescere iubet, sicuti Paulus etiam docet hunc esse perpetuum eius fructum: sed quia unica Dei voluntas ad pacandas mentes nostras sufficit. Quisquis ergo amplectitur ex animo doctrinam a Deo profectam tranquillus est. Neque enim patitur Deus suos fluctuari, ubi in ipsum recumbunt: sed ostendit quanta sit in veritate sua firmitas. Quod si illud sub lege et prophetis valuit, quemadmodum etiam citavimus ex Isaia: multo magis nunc sub Christo requiem obtinebimus, si subiiciamus nos eius verbo: quemadmodum etiam ipse promittit, Venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos, et invenietis requiem animabus vestris, inquit. Ergo hic locus valet ad commendationem coelestis doctrinae, quod scilicet ad pacandas conscientias valeat, ut nulla sit perplexitas vel haesitatio. Sequitur,

17. *Et constitui super eos speculatores*, *ut attenderent ad vocem,* (hoc est, clangorem) *tubae: et dixerunt, Non attendemus.*

Est explicatio proximae sententiae, non tamen simplex: quoniam propheta similitudine aggravat contumaciam populi, qui non tantum surdus fuerit ad propheticas monitiones, sed non admiserit clangorem tubae, neque etiam attendere voluerit. Nam clangor tubae debet magis penetrare in animos ob duas causas, quoniam validior est, quam ulla vox hominis: deinde quia non solemus tuba clangere, nisi ubi instat periculum aliquod, et urget nos metus belli. Videmus ergo cur propheta postquam doctrinae meminit, adiungat *tubae clangorem:* quasi diceret non tantum contemptos fuisse prophetas, quum ore populum docerent, sed tubam ipsam non fuisse ab ipsis auditam, quum tamen denuntiaret propinquum bellum. Hinc melius coarguitur populi stupor, nec stupor tantum, sed illa pervicacia quam dixi, et quam exprimit propheta, quod scilicet proposuissent apud se non audire. Iam sequitur,

18. *Propterea audite gentes*, *et cognosce coetus quid in ipsis futurum sit.*

19. *Audi terra, ecce ego adduco malum* (hoc est, cladem) *super populum hunc*, *fructum cogitationum ipsorum, qui ad verba mea non fuerunt attenti, et legem meam spreverunt* (ad verbum, et legem meam spreverunt in ipsa: sed non est ambiguus sensus, quod scilicet vel abiecerint, vel spreverint, vel pro nihilo duxerint, verbum hoc significat reiicere et spernere, significat etiam reprobare. Iam semel hoc usus est propheta, et saepius utetur).

Nunc convertit sermonem ad gentes, quae tamen nihil unquam audierint de vera pietate. Sed haec apostrophe spectat in eum finem, ut Iudaeos pudeat suae socordiae et surditatis, quia plus reperiatur attentionis et intelligentiae in profanis gentibus. Hoc certe fuit magnopere pudendum. Iudaei fuerant familiariter edocti in lege et prophetis: Deus mane et vesperi non cessabat eadem apud ipsos repetere. Quod ergo gentes, quibus nunquam contigerat audire prophetam, et quibus lex non fuerat data, praeditae essent maiore intelligentia et iudicio quam Iudaei, hoc fuit turpissimum, et prodigio simile. Voluit hoc modo propheta ignominiam eorum detegere, quum gentes compellat: *Audite gentes,* inquit, *cognosce congregatio.* דעי, et עדה hic ponuntur, et quanquam inversae sunt literae, est tamen aliqua paronomasia, quae gratia non caret. Quod ad sensum pertinet, ostendit propheta se non reperire discipulos in electo populo, quoniam similes sunt brutis pecudibus, vel lapidibus, vel truncis, ideo convertit sermonem ad gentes, quia desperat de fructu laboris sui apud Iudaeos. *Gentes ergo audite, et cognosce coetus* (hoc refertur ad quemlibet populum) *quid futurum sit ipsis.* Alii interpretes referunt ad scelera, et vertunt, Quis sit illorum status, vel, quam atrocia scelera inter ipsos grassentur ac regnent. Sed malo referre ad poenas, tametsi non contendo: est enim altera expositio probabilis. Sed videtur propheta hic gentes accersere, ut testes sint iustae vindictae Dei, quia desperata sit populi impietas. *Audite ergo quae in ipsis,* nempe *fient.* Minatus fuisset Iudaeis, quemadmodum ante fecerat, et saepius faciet deinceps: verum hoc loco voluit probrose ostendere, quam essent indociles, quoniam sperat operam suam magis fructuo-

sam fore in gentibus. Et tandem adiungit, *Audi terra:* et generalis est loquutio, quasi diceret, Omnes incolae terrae audite, *Ecce ego adduco malum super populum hunc.* Debuerat recta Iudaeos alloqui, si fuissent aures: sed quoniam excaecaverat eos sua malitia, et contemptus Dei, necesse fuit sermonem potius ad terram dirigere. Testatur autem hic Deus se non fore crudelem, dum severe se ulciscetur de populo, quia rependet quod meriti sunt. Summa igitur est, quamlibet graves poenas infligat, populum tamen non posse conqueri de immodico rigore, quia iustam mercedem operum suorum recipiat. Sed non tantum de operibus loquitur Ieremias, *dicit fructum cogitationum*, nempe quia coxerant suam malitiam intus, ut non offenderent Deum levitate, vel inscitia. *Cogitationes* ergo vocat illam diuturnam meditationem, in qua obduruerant Iudaei. Sic ergo exprimitur et interior malitia et obstinatio. Et postea adiungit. *Quia ad verba mea non attenderunt, et pro nihilo duxerunt legem meam,* inquit. Videmus semper hac circumstantia augeri scelus in Iudaeis, quoniam Deus hortatus ipsos fuerat per servos suos: ipsi autem reiecerant omnem doctrinam. Quod ergo noluerunt attendere, deinde quod pro nihilo duxerunt legem et doctrinam, hinc apparet non posse excusari ullo colore eorum crimen, quia ex professo bellum cum Deo ipso gesserunt instar gigantum, quemadmodum loquuntur. Discamus ex hoc loco, nullum esse crimen magis detestabile coram Deo, quam contemptum doctrinae. Nam maiestas eius quodammodo calcatur sub pedibus, quae relucet in verbo: deinde, quod nimis foeda est ingratitudo, ubi ipse ad salutem invitat homines, eos sibi ultro accersere interitum, et reiicere eius gratiam. Non mirum est igitur, si intolerabilis sit apud Deum contemptus verbi, quo violatur, ut dixi, eius maiestas: deinde foeda ingratitudine respuitur bonitas eius, qua vult consulere saluti hominum. Postea addit,

20. *Ad quid hoc mihi thus e Sabaeis venit, et calamus bonus ex terra longinqua? holocausta vestra non sunt ad beneplacitum* (hoc est, non placent, neque grata sunt), *et sacrificia vestra non sunt suavia* (aut iucunda) *mihi.*

Hic occurrit propheta hypocritis, qui putabant sibi esse in manu piacula quum sedulo et suffitum et sacrificia offerrent, quasi id sufficeret ad cultum Dei: et ideo postea videbimus templum illis fuisse speluncam latronum, quia scilicet quum diligenter offerrent quotidie suffitum, et quum defungerentur aliis caeremoniis, putabant Deum esse placatum. Ita hypocritae semper ludunt in suis nugis, et existimant Deum nimis crudelem, si non sit contentus externa specie. Fuit ille perpetuus morbus, cum quo bellandum fuit prophetis, et ideo toties repetitur haec sententia, etiam apud hunc nostrum prophetam. Nolui sacrificia, non praecepi patribus vestris, quum porrigerem illis manum, et educerem eos e terra Aegypti, ut mihi offerrent holocausta: tantum ut obedirent voci meae. Sic apud alios prophetas: Si esuriero, non dicam tibi, Psal. 50 (v. 12): deinde apud Amos (5, 22), Quid abs te quaerit Deus, nisi ut te incurves coram ipso? non petit mille arietes, neque ex armentis tuis mille boves [1]). Et hodie videmus non posse aliter doceri homines, nisi bellum geratur adversus externum splendorem, quo volunt Deum esse contentum. Quoniam ergo sibi placent homines in talibus ludibriis, ideo necesse est, ostendere quam frivolae sint nugae, quaecunque obtrudunt Deo hypocritae absque sincero affectu cordis. Haec summa est doctrinae. Ergo minime dubium est quin Iudaei tunc se accurate exercuerint in sacrificiis, et coluerint ritus legales. Potuit videri haec laudabilis sanctimonia: Deus autem respondet: *Ad quid mihi thus ex Sabaeis,* inquit, *et calamus suavis,* hoc est, optimi odoris, *e terra longinqua?* Propheta hic ita anticipat, ut nihil relinquat hypocritis, quod obiicere possent. Nam dum impendunt largam pecuniam in suos cultus, putant Deum sibi esse obstrictum: et dum etiam multum consumunt operae, haec fatigatio non debet eorum iudicio esse supervacua et inutilis. Et in papatu id cernimus: si quis sumptuosum templum exstruat, deinde ornet auro et argento, et instruat etiam alia suppellectile, postea proventum statuat ad missas agendas, putat ille se tenere claves omnes regni coelorum, ut perrumpat etiam invito Deo. Talis est furor in papistis, quum suscipiunt suas peregrinationes: si sudent, putant singulos passus debere numerari coram Deo, et Deum esse iniustum nisi probet quidquid illi offertur cum aliqua molestia: talis etiam fuit superbia in Iudaeis. Quum ergo thus allatum ex Sabaeis, nempe ex Oriente, ex Perside, esset pretiosum, quia expenderant aliquam summam pecuniae: ideo volebant hoc valere ad satisfactionem omnium scelerum. Idem etiam de calamo: si calamus suavissimi odoris magno pretio emptus fuisset, volebant hoc venire in rationem coram Deo, et valere in compensationem omnium poenarum. Deus hanc stultitiam deridet, *Ad quid mihi*, inquit, *vestri sumptus?* ego ne assis quidem aestimo quantumcunque consumitis in emendo thure et calamo. Et ideo loquitur *de Sabaeis et terra longinqua.* Postea addit, *Non placent mihi holocausta vestra, et sacrificia vestra non sunt iucunda.* Sub hac una specie complectitur Ieremias totum legalem cultum, et ta-

[1]) *Haec ex memoria allata textui non omnino respondent.*

men praeceptus fuerat divinitus: verum est, sed in alium finem: ieiunium per se non displicet Deo, sed est illi abominatio, si fingitur esse opus meritorium: deinde si statuitur illic aliqua sanctimonia. Sic etiam de sacrificiis: nam spoliabant Christum suo honore, quum vellent placare Deum victimis: hoc erat transferre laudem gratiae Christi ad vitulum aut hircum. Quale hoc sacrilegium est, et quam detestabile? Quum ergo Iudaei in tanto pretio ducerent sua sacrificia, volebant primo cum Deo ludere pueriliter, quasi haec essent piacula ad ipsum placandum: deinde offerre holocausta, iugulare aliquod animal. Hoc erat transfigurare Deum: postremo hoc erat, quemadmodum iam dixi, spoliare Christum suo honore. Neque enim alibi quaerenda est expiatio, quam in sanguine illius, ut dum spiritus sanctus animas nostras eo aspergit puri simus ab omni macula. Sed quum hoc tribuerent suis sacrificiis, hoc erat substituere victimam vel arietem in locum Christi, quemadmodum dictum est. Iam in sacrificiis debebat esse admonitio ad poenitentiam: quum autem magis ac magis obdurescerent, et praetextu caeremoniarum putarent sibi plus licere, et Deum non posse amplius agere, ac si cum ipso transactum esset, fuit prorsus evertere consilium Dei. Nam quemadmodum dictum est, in hoc iussi fuerant offerre sacrificia, ut se exercerent ad poenitentiam. Nunc ergo videmus non frustra responsum a Ieremia fuisse, Deo non placere ipsorum sacrificia. Alibi etiam asperius loquitur, quod scilicet Deus nauseet, quod fatigatus sit ferendo, quod coactus sit laborare, dum ita profanant eius nomen. Verum eadem est summa, quod scilicet sacrificia per se nunquam Deus expetiverit, sed in alium finem: deinde quod omnes externi ritus sunt merae nugae et ludibria, imo profanatio nominis Dei: et ita adeo non possint eum placare, ut magis iram eius provocent. Sequitur,

21. *Propterea sic dicit Iehovah, Ecce pono huic populo offendicula, et offendent* (nam sunt ab eadem radice et nomen et verbum) *patres et filii similiter, vicinus et socius eius peribunt.*

Hic apertis verbis pronuntiat Deus qualem vindictam sumpturus sit de populo. Dicit primum *se ponere illis offendicula.* Non dubium est quin retibus aut plagis comparet iudicia, quae instabant, quia Iudaei sperabant se posse semper elabi. Dicit igitur iam esse illaqueatos: Quocunque, inquit, tendatis, occurrent vobis plagae, quibus vos Deus irretiet. *Cadetis* ergo *et patres, et filii, et vicinus, et socius eius.* Significat his verbis, quamvis omnes conspiraverint, simul fore obnoxios iisdem poenis. Nam ubi filii sequuntur patrum exempla, putant se esse innoxios: deinde ubi quisque multos habet consortes, securior est in sua licentia. Quoniam igitur consensus ille obdurat impios, ut sibi ab ira Dei non metuant, hac ratione propheta hic involvit filios cum patribus, et vicinum cum socio, ut simul pereant, ac promiscue. Est quidem in verbo offensionum metaphora: sed paulo post, hoc est proximo versu, propheta se ipsum absque figura explicat, quum dicit,

22. *Sic dicit Iehovah, Ecce populus veniet e terra aquilonis, et gens magna excitabitur e lateribus terrae.*

23. *Arcum et hastam* (alii vertunt, clypeum), *apprehendent: crudeles erunt, et non parcent: vox eorum quasi mare tumultuabitur, et super equos ascendent, erunt dispositi sicuti vir ad proelium, super te filia Sion.*

Non est supervacua repetitio, quum toties inculcat propheta *Deum loqui.* Poterat simpliciter dicere, Ecce gens veniet ab aquilone: sed praefatur se hoc afferre a Deo mandatum, neque id modo, sed inducit Deum loquentem, quod magis emphaticum est. Superiore versu etiam dixerat, *Sic dicit Iehovah,* et alibi: sed nunc ingeminat eandem vocem, ut scilicet sacrosanctum Dei nomen efficacius sit ad movendos illorum animos: *Ecce,* inquit, *populus veniet e terra septentrionis.* Per annos 40 non cessavit Ieremias bellum Iudaeis indicere, et aperte etiam exprimere nomen hostium: videmus tamen caruisse profectu tot eius conciones. Hoc est horrendum. Sed in hoc speculo perspicere licet, quanta sit nostra durities, quantus stupor, quanta etiam adversus Deum vesania, et quantus furor. Chaldaeos ergo hic designat per *gentem aquilonarem:* dicit *gentem illam esse magnam:* et tamen ostendit non sponte Chaldaeos venturos esse, *Excitabitur,* inquit. Refertur hoc ad Deum, quia tametsi ambitio et avaritia impulit Chaldaeos, ut ita vastarent longe et late omnes populos et terras, fuit tamen bellum illud gestum auspiciis Dei ipsius: armavit Chaldaeos et impulit, usus est denique ipsis tanquam flagellis irae suae. Hoc colligere oportet ex verbo יעור. Dicit, *A lateribus terrae,* quia longa erat locorum distantia. Sed significat propheta non fore ullum obstaculum Chaldaeis, quominus perrumpant usque in ipsam Iudaeam, et populum exscindant, ac profligent: deinde urbem diruant ac templum. Adiungit alias circumstantias, quo magis formidabiles reddat Chaldaeos: *Arripient,* inquit, *arcum et lanceam.* Qui vertunt scutum, non videntur satis attendere ad consilium prophetae. Neque enim hic defensionis fit mentio: sed perinde est ac si diceret propheta: Venient instructi arcu et hastis, ut procul iaculentur. כידון significat utrumque, nempe hastam et lanceam, et significat etiam cly-

peum. Sed hoc loco non dubito quin hastam potius intelligat propheta: quasi diceret: Vibrabunt ictus suos e longinquo, vel eminus. Postea addit *crudeles fore:* quemadmodum Isaias dicit (13, 17), Non appetent aurum neque argentum, ubi de Persis loquitur et Medis: et tamen populus ille erat rapacissimus. Verum est, sed intelligit utrumque propheta, quoniam exsequutores erant Persae et Medi coelestis vindictae, ideo venturos esse cum novo ingenio et stylo, ut spernant aurum et argentum et omnes praedas et appetant duntaxat sanguinem. *Ideo non miserebuntur,* inquit. Postea, *Vox eorum tumultuabitur quasi mare,* vel sonabit. Non dubito quin perstringat stuporem populi, quoniam non attenderat ad Dei vocem: nam per multos annos insonuit auribus eorum doctrina Ieremiae: praecesserat Isaias, et alii etiam: populus obsurduerat. Dicit, Vos audietis posthac alios magistros: neque enim vos monebunt, neque dabunt consilium, neque contenti erunt obiurgationibus et minis: sed venient quasi tempestas maris: *et vox eorum tumultuabitur.* Addit, *Ascendent super equos, et ordinati erunt tanquam vir ad proelium,* hoc est, senties, Ierusalem, tibi esse negotium cum viris militaribus. Denique significat propheta, Iudaeos nimis stulte confidere suis opibus, et ideo secure contemnere propheticas minas. Quoniam autem talis erat securitas, ideo dicit tandem experturos re ipsa, quam stolidi fuerint, quia venient Chaldaei horrendo impetu, et erunt instructi ad proelium. Quomodo? *Contra te filia Sion,* inquit. Ego non ulterius prosequar ob negotium aliquod.

24. *Audivimus famam eius, dissolutae sunt manus nostrae, angustia apprehendit nos, dolor tanquam parturientis.*

Prosequitur Ieremias suam loquendi formam, quia proponit iudicium Dei ante oculos Iudaeis, et trahit quasi invitos in rem praesentem. Hoc autem sicuti alibi dictum est, fecerunt prophetae, quia simplicibus verbis non movebant populi animos propter contemptum Dei, et longam contumaciam, in qua obduruerat. Dicit igitur *auditam fuisse famam hostis, et statim dissolutas esse manus.* Quo tempore loquutus est propheta, non putabant Iudaei tam propinquos esse hostes. Sed sic resolvenda est loquutio: Simul atque audieritis famam, manus vestrae solventur, et apprehendet vos angustia. Similitudo puerperae saepe occurrit in scripturis, sed pluribus locis intelligitur subitus dolor et inopinatus. Hoc autem loco propheta ad vehementiam potius respicit: quanquam non excluditur etiam quod iam dixi, quia probabile est, quum videret tantam esse duritiem et contumaciam in populo, aptasse similitudinem, ut ostenderet, quamvis securi poenas sibi debitas spernerent, non posse tamen effugere, quemadmodum puerpera subito dolore corripitur. Postea adiungit,

25. *Ne exieritis in agrum, et per iter ne ingrediamini: quia gladius hostis, terror undique* (vel in circuitu, מסביב).

Confirmat eandem sententiam. Nam Iudaei (quemadmodum dictum est) pro nihilo ducebant omnes minas: ideo necesse fuit, illos non simplicibus verbis doceri, sed cogi ad timorem, ut quasi re oblata ante oculos, saltem coacti conciperent aliquid terroris ex propinqua Dei vindicta. Propheta igitur hic bellum denuntiat, et dicit iam quasi esse obsessos: *Ne exieritis,* inquit, *in agrum, quia terror hostis, et undique pavor:* non quod iam Chaldaei vastarent Iudaeam, vel etiam profecti essent ex ditione sua. Sed exposuimus breviter consilium prophetae, nempe voluit apud populum durum, et pervicacem agere tanta vehementia, ut sentirent serio ipsum loqui, et non fore irritas eius minas. Sequitur,

26. *Filia populi mei accingere sacco, voluta te in pulvere, luctum unigeniti fac tibi, planctum amaritudinum: quia repente veniet vastator super nos.*

Videtur verbosus esse propheta, quoniam in re dilucida multum sermonis consumit. Sed tenendus est finis quem notavi, quod scilicet non poterat afficere Iudaeos, nisi asperius illos urgeret. Nota est, et satis trita loquendi forma, dum populus vocatur *filia populi: Filia,* inquit, *populi mei accingere sacco, et te voluta in pulvere,* etc. Dubium est, horteturne propheta suos populares ad poenitentiam, an vero luctum denuntiet perditis ac desperatis: saepe enim fit mentio cineris et sacci, ubi nulla est spes conversionis aut resipiscentiae. Tamen si cui placeat hic sensus, non repugno quin propheta adhuc sollicitet Iudaeos, an possint ad sanam mentem redire. *Filia,* inquit, *populi mei fac tibi luctum unigeniti.* Ita Hebraei loquuntur de maximo et acerbissimo luctu. Nam si quis unicum filium amittat, longe dolentius feret eius mortem quam si plures essent liberi: nam ubi aliqui restant, consolatio adhuc aliqua manet: sed si quis orbetur in totum, maior, quemadmodum dixi, luctus parentes cruciat. Hac ratione vocant Hebraei *luctum unigeniti,* ubi omnia sunt deplorata. Postea addit *planctum amaritudinum* eodem sensu: *quia repente veniet super nos vastator.* Si de poenitentia accipere placeat hunc locum, scimus saccum et cinerem per

se non magni esse momenti coram Deo, sed fuisse olim testimonia poenitentiae quum supplices deprecarentur iram Dei, et ideo prophetae rem saepe a signo ipso designant. Tenendum est interea quod dicit Ioel (2, 13), scindenda esse corda, non vestimenta. Sed prophetae sumunt hoc principium, non fallaciter agendum esse cum Deo, sed ex sincero affectu. Ergo per *saccum et cinerem* non intelligunt falsas protestationes, ut loquuntur: sed vera indicia, in quibus se exercent qui ad Dei misericordiam vere et ex animo confugiunt. Sed quoniam videtur hic propheta suscipere personam fecialis, qui bellum denuntiet, nescio an hic locus contineat doctrinam poenitentiae. Sic igitur potius interpretor, nihil restare Iudaeis praeter extremum luctum. Et huc etiam spectat quod dicit, *repente venturos esse perditores:* nam sic tolerantia Dei per multos annos abusi fuerant, ut putarent se impune peccare. Quoniam ergo ita pridem assueverant ad perversam indulgentiam, ideo propheta utitur voce hac פתאם, repente. Adiungit,

27. *Arcem posui te in populo meo, munitionem* (vel propugnaculum), *ut cognoscas, et probes vias ipsorum* (viam ipsorum).

Dicit propheta *se positum fuisse a Deo tanquam arcem speculatoriam*, et interea *munitam, ut observet* scelera populi. Quanquam ut plus autoritatis obtineat vaticinium, inducit Deum ipsum loquentem. Hactenus concionatus est in sua persona, nunc vero Deus ipse prodit in medium, et dicit, *Ego te posui arcem.* Hieronymus vertit probationem: בחן significat probare: et paulo post utitur hoc verbo Ieremias, *Ut probes*, inquit, *viam ipsorum.* Sed quoniam sequitur מבצר, non possumus aliter accipere quam pro arce, vel propugnaculo. Ego tamen non dubito proprie notari arcem speculatoriam: quasi diceret, prophetam esse instar speculae, unde potest uno intuitu conspici quidquid longe et late agitur. Nam e planitie non possumus procul cernere: sed qui in sublimi locati sunt longius extendunt suum adspectum. Sed additur etiam nomen *Munitionis*, quia oportuit Ieremiam intrepide speculari, et non esse obnoxium vel minis populi, vel calumniis, vel obstreperis vocibus quas iactabant. Duo enim significat requiri Ieremias in servis Dei, nempe prudentiam et infractam magnitudinem animi. Neque enim satis esset, prophetas acute perspicere quod opus est, nisi etiam constanter parati essent ad exsequendum munus. Utrumque videtur complecti, quum dicit *se positum fuisse in vicem speculae:* deinde, *in vicem munitae arcis.* Quomodo? *ut cognoscas*, inquit, *et probes viam ipsorum.* Iam videndum est quorsum hoc spectet. Haud dubie propheta hic sibi fidem vendicat, ut non tantum libere, sed etiam pro imperio populum coarguat: quia scimus fuisse semper illis in ore multas exceptiones, ita ut propheticam doctrinam contemnere sibi permitterent, ac si non esset a Deo profecta. Haec igitur ratio est cur hic pronuntiet Deus Ieremiam *instar arcis esse, et quidem munitae*, nempe, *ut observet ac cognoscat viam populi:* quia hinc sequitur, quantumvis sese contumaciter defenderent, nihil illis profore, quoniam praeditus sit Ieremias summa potestate, et divina, ut iudicis munus ad ipsos damnandos exerceat. Nam statim sequitur,

28. *Omnes perversi perversorum ambulantes in obtrectatione* (dicemus postea de hac voce), *aes* (aut chalybs, ut alii vertunt, vel ferrum), *omnes perditores* (vel corruptores) *sunt.*

Iam ostendit propheta quales deprehenderit Iudaeos, quorum mores et studia iussus fuerat observare. Si initio hoc dixisset, vel accensus fuisset furor populi, vel ludibrio habitum fuisset hoc iudicium. Sed ubi Deus ostendit quid cognoverit per servum suum, hoc plus habet gravitatis: deinde repressa etiam fuit dementia populi hoc modo, quum intelligerent se nihil proficere pugnando adversus Deum. Dicit *omnes esse defectores defectorum*, vel transgressores transgressorum. Alii שרי legunt per ש, et ita vertunt: Principes transgressorum. Sed primum, quia magis recepta est altera lectio, libenter eam amplector: deinde qui vertunt principes extorquent nescio quid ex verbis, et non eliciunt genuinum sensum. Nam dicunt esse principes transgressorum, quia nihilo melior sit populus ipsis gubernatoribus, et servi dominos suos imitentur in omni genere scelerum. Hoc autem coactum est, ut omnes vident. Quid ergo opus est quidquam mutare, quum optime constet sententia, ubi vocantur סרי סררים, apostatae apostatarum, transgressores transgressorum? Scimus enim superlativum gradum apud Hebraeos notari hac duplicatione, coeli coelorum, sancta sanctorum, Deus deorum. Vocat igitur non tantum sceleratos, sed maxime detestabiles, qui scilicet ad extremum pravitatis venerunt. Ubi enim impietas ipsa ad cumulum transscendit, possunt vocari homines סרי סררים. Nec dubito quin hoc intellexerit propheta. Postea adiungit, *Ambulare in obtrectatione.* Eadem etiam est loquutio Levitici 19. cap. (v. 16) nisi fallor: Non eas, vel non ambulabis in populo tuo cum obtrectatione. Quanquam potest etiam aliter hoc nomen exponi, quod scilicet ambulent in calumniis, vel quod pervertant omnia. Videtur enim hoc loco nimis frigidum esse obtrectationis nomen, quia magis designat propheta, meo quidem iudicio, audaciam populi, quod sibi licentiam

peccandi concesserit, et ita ambulaverit in sua malitia. Addit, *aes et ferrum.* Multi exponunt aes mixtum ferro, quod scilicet simul permixti essent tam nobiles quam vulgus ipsum, et communis esset inter ipsos conspiratio. Hic sensus non admodum mihi displicet: verum quia subtilior est, nescio an satis habeat firmitatis. Ego igitur malo referre ad duritiem, quod scilicet similes sint aeri et ferro, quoniam sint inflexibiles. Postquam ergo propheta vocavit transgressores, et qui se a Deo alienaverant, postquam dixit eos ambulare in sua pravitate, adiungit esse indomitos, quia non admittant ullam correctionem: et ideo comparat eos aeri, et ferro. Tandem addit ipsos *omnes esse corruptores.* Refertur hoc, meo iudicio, ad mores: nam sic vocantur hostes, qui omnia diripiunt, qui grassantur per strages. Sed hic corruptores vocat non tantum qui instar latronum diriperent omnium bona, sed quoniam alii aliis duces erant pravitatis: quemadmodum fieri solet, ubi a capite usque ad pedes omnia sunt perversa. Postea adiungit,

29. *Exaruit* (consumptum est) *sufflatorium* (vel, follis) *ab igne, integrum plumbum, frustra conflavit conflator* (vel excoxit excoctor) *quia* (nam copula hic pro causali particula ponitur) *quia mali non sunt purgati* (vel, et tamen, adversative, non sunt consumpti: uterque sensus non male quadrabit).

Dicit *consumptum esse follem ab igne, et sine profectu.* Tota haec sententia est metaphorica. Interpretes simpliciter de doctrina accipiunt. Ideo guttur prophetae existimant vocari follem, quo ignis accenditur: ita sensus esset, prophetam assidue clamando quasi combustum esse, sicuti follis, ubi immodice exercetur, tandem absumitur continuo usu, praesertim ubi ignis vehementius aestuat. Existimant ergo prophetam conqueri guttur suum exaruisse, quemadmodum si follis assiduo igne exustus iam non possit officium solitum praestare. Sed quid si hoc referamus ad poenas, et iudicia quibus Deus populum suum castigaverat, et tamen sine profectu? Sic enim conqueritur primo cap. Isaiae, et aliis locis, Frustra, inquit, castigavi eos. Dixit etiam prius Ieremias, Frustra castigavi filios meos, et disciplinam non receperunt. Sic etiam apud Isaiam cap. 1, 24: Hei vindictam sumam de inimicis meis: et quorsum? postea adiungit, sine profectu, quoniam insanabilis erat eorum malitia. Et tamen prior sensus non est repudiandus, quia hoc non male quadrat, detritam fuisse linguam prophetae clamore assiduo, guttur etiam fuisse prope exustum. Sed dixi quid mihi magis placeat: libera igitur sit electio. Si de prophetica doctrina hoc volumus esse dictum sensus quoque poterit elici a terrore Dei consumptum fuisse prophetae guttur: erat enim quasi incendium, toties Deum minitari populo ultimam cladem. Propheta ergo non abs re dicit exustum sibi fuisse guttur ab illo igne, hoc est, e Dei minis. Et postea etiam addit, *plumbum fuisse integrum.* Sed haec posterior pars ostendit potius Ieremiam loqui de iudiciis, quibus Deus conatus fuerat populum humiliare, et adducere ad poenitentiam. Neque enim hoc proprie competeret in doctrinam, aut verbum, *quod scilicet plumbum fuerit integrum.* Plumbi nomine ego intelligo scoriam: aliqui intelligunt argentum, et dicunt plumbum misceri argento, ut argentum facilius liquescat. Quia non sum peritus illius artis, nescio an hoc soleat fieri. Sed propheta dicit *plumbum fuisse integrum,* hoc est, nihil repertum fuisse praeter scoriam et sordes. Postea addit, *frustra conflatorem conflavisse, nam mali non sunt ablati,* hoc est, non potuit tolli excrementum, ut aliquid purum maneret: denique significat, in populo fuisse meras sordes et scoriam, et non fuisse guttam puri argenti. Hinc sequitur frustra fuisse conflatos. Atqui hoc magis convenit poenis, quam doctrinae, sicuti omnes vident. Non dubito igitur quin propheta hic ostendat non modo sceleratos esse Iudaeos et apostatas et contemptores Dei, sed ita obstinatos in malitia, ut Deus frustra saepius tentaverit ipsos purgare. Scimus autem hoc genus loquendi passim occurrere apud prophetas: et in tota scriptura, quod scilicet Deus conflare dicitur homines, vel purgare, vel excoquere, ubi eos castigat. Sed propheta dicit fuisse tantum excrementa in illo populo: repertum fuisse plumbum, et ipsos non fuisse liquefactos. Hinc autem colligitur quanta fuerit durities, quum ita examinati igne non tamen mollescerent, sed perstarent in sua pervicacia. Postea adiungit,

30. *Argentum reprobatum* (contemptibile) *vocarunt ipsos* (hoc est, vocabunt), *quia sprevit* (vel reprobavit) *ipsos Iehovah.*

Concludit Ieremias suam sententiam, nempe si centies coniecti fuerint Iudaei in fornacem, non tamen meliores fore, quia nunquam mollescent propter perditam eorum obstinationem. Per concessionem utitur nomine argenti. Neque enim digni erant hoc nomine: et iam audivimus nihil fuisse in ipsis molle aut fluidum. Quid ergo? saepe concedunt prophetae hypocritis aliquid, sed non sine specie ironiae, quemadmodum hoc loco: volunt esse argentum Iudaei, aut saltem videri: sint igitur, hoc est, praetendant sibi argenti nomen, iactando sacrum Abrahae genus, sed argentum est reprobum: quemadmodum vocabimus *Faux or, faux argent:* tamen neque argentum erit, neque aurum: sed nomen illud

καταχρηστικῶς ponitur: et postea ostendimus non esse argentum, quod tamen dignamur nomine argenti. Sic etiam propheta: Sunt argentum, suo iudicio, et hoc titulo superbiunt. *Sed argentum,* inquit, *reprobum.* Quare? *Reprobavit enim ipsos Dominus.* Ostendit penes arbitrium Dei esse, ferre sententiam de hominibus, et eos suis blanditiis nihil lucrari: deinde retinere aliquam existimationem coram mundo. Deus enim solus est idoneus iudex. Ergo propheta ostendit esse reprobum argentum, ut sciant Iudaei se de nihilo gloriari, dum iactant se esse Dei populum et haereditatem. Sequitur,

CAPUT SEPTIMUM.

1. *Sermo qui datus fuit Ieremiae* (qui factus fuit ad Ieremiam: qui datus fuit, ad verbum) *a Iehova dicendo:*

2. *Sta in porta domus Iehovae* (hoc est templi) *et clama illic hunc sermonem* (hoc est, vociferare hunc sermonem, vel cum clamore profer), *et dicas, Audite sermonem Iehovae cunctus Iehudah, qui ingredimini per has portas, ut adoretis Iehovam.*

3. *Sic dicit Iehova exercituum, Deus Israel: Bonas facite vias vestras et studia vestra, et habitabo vobiscum in hoc loco.*

4. *Ne confidatis vobis* (hoc est, ne vobis fiduciam ponatis, vel, ne adiiciatis vobis fiduciam) *ad verba mendacii, dicendo: Templum Iehovae, templum Iehovae, templum Iehovae sunt.*

Hic propheta concionem breviter perscribit, qua durius invectus est contra populum, quia scilicet inutilis fuerat eius labor, quum tamen satis graviter et severe illos obiurgasset. Dicit igitur *sibi fuisse divinitus mandatum ut staret ad portam templi.* Solebant hoc quidem facere prophetae: sed videtur Deus voluisse clarius ab omnibus exaudiri hanc obiurgationem. Dicit praeterea *sibi fuisse mandatum ut alloqueretur totam tribum Iehudah.* Unde probabile est et facile colligitur, concionem hanc fuisse habitam die festo, quum solennis esset conventus populi. Neque enim poterat quotidie sic loqui. Nam incolae urbis frequentabant templum: sed ex vicinis oppidis et ex tota ditione solebant confluere diebus festis ad legitimum Dei cultum, qui lege praeceptus fuerat. Quum ergo compellat Ieremias totum Iehudam, hinc colligimus verba fecisse non tantum ad cives urbis, sed etiam ad totam tribum, quae ad diem festum celebrandum convenerat. Summa autem concionis est, ut serio resipiscant, si velint Deum sibi placare. Hoc modo ostendit propheta, Deum non morari ipsorum sacrificia et externos ritus, neque hanc esse litandi formam, quemadmodum putabant. Nam postquam celebraverant diem festum, quisque domum redibat, quasi expiatione facta omnes Deum propitium haberent. Propheta hic demonstrat longe diversam esse rationem colendi Dei, nempe ut vitam suam mutent in melius: *Bonas,* inquit, *facite vias vestras et studia vestra, tunc habitabo in loco hoc.* Haec promissio continet tacitam antithesin. Significat enim propheta, non diu fore superstitem populum, nisi Deum alio modo placare studeat: *Habitabo in hoc loco,* inquit, *ubi vita vestra mutata fuerit.* Ergo ex opposito sequitur, Deus expellet vos in exsilium, nisi mutetis vitam vestram. Frustra igitur quaeritis vobis statum quietum, et felicem, ubi offertis vestra sacrificia. Deus enim pro nihilo ducit hunc externum cultum, nisi praecedat interior veritas: hoc est, nisi vitae integritas respondeat professioni. Hoc est unum. Deinde propheta propius ipsos urget quum dicit, *Ne fiduciam vobis ponatis in verbis mendacii.* Nisi enim hoc fuisset diserte expressum, poterant Iudaei adhuc tergiversari pro more suo. Ergo nos perdidimus operam, ubi tam sedulo celebravimus festos dies? ubi relictis aedibus nostris et familiis sistimus nos coram Deo? non parcimus sumptibus: adducimus hostias, et consumimus nostram substantiam: haec vero nullius essent pretii coram Deo? Nam hypocritae semper suas nugas magnifaciunt, quemadmodum dicitur Isaiae quinquagesimo octavo capite, ubi cum Deo expostulant, quasi ipsis sit ingratus, Nos de die in diem quaesivimus Dominum: sed Dominus respondet, Frustra me quaeritis de die in diem et scrutamini de viis meis. Deridet igitur Deus illam diligentiam, qua volebant hypocritae ipsum sibi reddere propitium absque vero cordis affectu. Hoc igitur consilio nunc addit propheta, *Ne fiduciam ponatis,* est enim anticipatio, qua praevenit quod obiicere poterant, et solebant etiam, Quid ergo? an frustra exstructum est templum? inquit: an frustra hic Deus colitur? *Sunt verba mendacii,* nempe ubi abest sincera pietas. Videmus ergo hic repudiari externos ritus, ubi homines fallaciter volunt acquirere gratiam coram Deo, et volunt redimere sua peccata falsis compensationibus, quum tamen maneat illis cor obstinatum. Posset pluribus verbis explicari haec doctrina: sed quoniam saepius occurrit apud prophetas, ego leviter praetereo: satis est tenere summam rei, dum scilicet Iudaei templo et caeremoniis, et sacrificiis contenti sunt, eos sibi ipsis esse impostores, quia sit haec fallax iactantia. Nam verba mendacii accipit pro stulta et inani gloriatione, qua turgebant quum vellent opponere vindictae Dei suos externos ritus: et interea non studerent cum ipso redire in gratiam vita in melius commutata. Quantum ad verba spectat, quidam sic

exponunt, verba esse mendacii, quum dicunt se venire ad templum: et ita aliquid supplendum esset, Quod veniant ipsi. Nam pronomen demonstrativum est pluralis numeri: ideo intelligunt de populo: non quod Iudaei se templum Dei vocarent, sed quia iactarent se venire ad templum et illic Deum colere. Ego autem potius aliis subscribo, qui hoc exponunt de tribus membris templi. Scimus enim fuisse atrium: deinde fuisse templum: postremo fuisse adytum illud interius, nempe sanctum sanctorum, ubi erat arca foederis. Saepius vocant prophetae templum singulariter: sed quum distincte loquuntur de forma templi, numerant atrium, quemadmodum dixi, ubi solebat populus offerre sacrificia: deinde sanctum, quod ingrediebantur soli sacerdotes: postremo adytum, quae pars erat magis abscondita, et vocata fuit sanctum sanctorum. Videtur ergo sic intelligendus esse locus prophetae, quod populus diceret et atrium, et templum et interius illud adytum esse templa Dei, quasi haberent triplex templum. Sed notandum est prophetae consilium quod relinquunt interpretes. Insistit autem propheta in hac repetitione praecipue quoniam erat templum quasi triplex munitio hypocritis: quemadmodum si urbs non tantum cincta sit uno muro, sed triplici: deinde simul habeat tres fossas coniunctas, videtur esse inexpugnabilis. Quum ergo opponerent Iudaei templum, quod constabat tribus illis membris, perinde est ac si obiicerent triplicem murum, et triplicem fossam Dei iudiciis: O, nos sumus invicti: quomodo penetrarent hostes ad nos? quomodo ulla clades nos attingeret? Deus enim habitat in medio nostri, et hic habet suum domicilium, neque id unum et simplex palatium, sed habet triplicia palatia, habet suum atrium, habet suum templum, habet sanctum sanctorum. Tenemus ergo nunc cur propheta usus fuerit hac repetitione, et simul etiam plurali numero.

5. *Certe si bonas faciendo bonas feceritis vias vestras* (bonificando bonificaveritis, ad verbum, si ita vertere liceret), *studia vestra: si faciendo feceritis iudicium inter virum et inter proximum eius:*

6. *Peregrinum, pupillum et viduam non oppresseritis, et sanguinem innoxium non effuderitis in hoc loco: et post deos alienos non ambulaveritis in malum vobis* (in malum vestrum):

7. *Tunc habitare faciam vos in hoc loco, in terra quam dedi patribus vestris, a saeculo usque in saeculum.*

Non consentiunt interpretes in sensu huius loci. Quidam enim כי אם vertunt, Quin potius, vel sed. Fateor quidem ita pluribus locis accipi, sed falluntur dum coniunctim legunt כי אם: quum potius repetat propheta quod iam dixit, nempe non aliter Deum fore propitium Iudaeis, quam si vita eorum veram poenitentiam testetur. כי אם aliquando coniunctim accipiunt Hebraei pro sed, verum: alibi etiam saepius leguntur hae duae voces separatae, quemadmodum iam vidimus secundo capite, Si te laveris nitro: et augendi causa saepe ponitur illa particula, certe, etiamsi. Sed hoc loco simpliciter intelligit propheta, falli Iudaeos, quoniam velint imponere Deo legem pro sua libidine, quum penes arbitrium eius sit vel probare vel reiicere eorum opera. Et sensus hic confirmatur ex secunda parte versus. Neque enim illic legitur כי אם sed אם, Si *faciendo feceritis iudicium:* deinde uno contextu adiungit, *si non oppresseritis peregrinum, pupillum et viduam:* tandem adiungit, *habitare* (ponitur hic copula, fateor, sed vice adverbii) *tunc habitare vos faciam.* Summa est, sacrificia coram Deo nullius momenti vel pretii esse, nisi qui offerunt simul etiam se totos consecrent Deo puro corde. Volebant Iudaei adstringere Deum suis legibus: ostendit se ita perperam cogi in ordinem. Apponit igitur illis conditionem: quasi diceret, Meum est vobis praescribere quid rectum sit. Facessant igitur caeremoniae, quibus putatis expiari peccata vestra, quoniam eas nihil moror, ac pro nihilo duco. Quid ergo superest? nunc ostendit: *Si composueritis vitam vestram ad rectitudinem,* inquit, *tunc habitabitis in loco hoc.* Nam heri hortatus est propheta populum ad conversionem: et usus est eodem verbo, quod nunc repetit. Iubebat ergo populum ad Deum accedere recto et puro animo: postea addiderat alteram sententiam, Ne ponatis vobis fiduciam ad verba mendacii, dicendo: Templum Domini, etc. Iam iterum repetit quod dixerat, *Si,* vel, *quod si feceritis bonas vias vestras.* Ostendit clarius non fieri populo iniuriam, quum Deus repudiat ipsorum caeremonias, quia exigit purum cor: et sine poenitentia externi ritus sint vani, et inutiles. Hoc est igitur consilium prophetae: Si videtur Deus nimium duriter agere vobiscum, promittit se fore vobis benevolum, ubi vitam vestram composueritis ad obedientiam legis: an hoc iniquum est? Conditio, quae vobis a Deo fertur, potestne subiecta esse ullis calumniis, quasi Deus vos inhumaniter tractaret? Hoc est ergo consilium prophetae, *Si feceritis bonas vias vestras,* hoc est, si vita vestra in melius mutata fuerit: *et si feceritis iudicium.* Ad species nunc descendit, ac primo quidem iudices compellat, quorum erat reddere singulis ius suum, compescere iniurias, et pronuntiare ex bono et aequo, quum lis aliqua exorta erat. *Si ergo,* inquit, *feceritis iudicium inter virum et fratrem eius:* hoc est, si iudicia apud vos recta fuerint, ut neque favor, neque odium, neque ullae corruptelae vos abducant ab aequo et recto: hoc est *facere iudicium inter virum et fratrem eius:* postea addit, *Non oppresseritis peregrinum, et*

pupillum, et viduam. Hoc quoque ad iudices pertinet. Sed minime dubium est quin Deus hic generaliter ostendat, in populo regnare iustitiam, ubi crudelitatem et perfidiam damnat in ipsis iudicibus. Quod attinet *ad peregrinos, et pupillos, et viduas,* haec loquendi ratio frequenter occurrit: quia subsidiis fere omnibus carent tam peregrini quam pupilli et viduae, et obnoxii sunt multorum iniuriis, quasi essent expositi in praedam: ideo quoties de recta gubernatione agitur, Deus nominat peregrinos, et viduas, et pupillos: quia hinc facile potest deprehendi qualis sit publica administratio. Nam si alii obtineant ius suum, hoc non mirum est, quoniam adsunt patroni, qui causam eorum defendant: deinde amici etiam advocantur. Sic quisque dum tuetur suam causam, saltem aliquam partem iuris obtinet. Sed ubi peregrini, et viduae, et pupilli non iniuste tractantur, hoc signum est verae integritatis: quia hinc colligitur non valere apud iudices προσωποληψίαν. Sed quia alibi hac de re dictum fuit, ego tantum leviter attingo. *Et sanguinem innocentem non effuderitis in loco hoc,* inquit. Hic atrocius insequitur propheta iudices, dum vocat homicidas. Neque tamen dubium est quin semper in ore habuerint aliquos praetextus, quum ita funderent purum sanguinem. Sed propheta quoniam hic loquitur in persona Dei, et ex spiritus sensu, totum illud negligit quasi evanidum, quod putarent iudices aliquid sibi esse excusationis. Quum dicit *in loco hoc,* ostendit quam stulta sit eorum confidentia: dum glorientur de cultu Dei et sacrificiis, et templo: quoniam templum polluerant suis impiis caedibus. Deinde transit ad priorem legis tabulam, *Si non ambulaveritis post deos alienos,* inquit, *in malum vobis.* Sub una specie per synecdochen hic omnes alias impietatis species damnat. Quid enim est ambulare post deos alienos, nisi deficere a puro et legitimo Dei cultu, et corrumpere ipsum superstitionibus? Videmus ergo quid sibi velit propheta. Revocat Iudaeos ad observationem legis, ut inde possit fieri rectum iudicium de ipsorum poenitentia. Probate, inquit, vos resipuisse ex animo: ostendit rationem probandi, nempe si legem Dei observent. Et, quemadmodum iam dixi, priorem legis tabulam designat synecdochice sub una specie. Quod attinet ad secundam tabulam, ponit etiam aliquas species, quae tamen huc spectant, ut ostendat violari iustitiam et aequitatem apud ipsos: deinde crudelitatem et perfidiam, fraudes et rapinas grassari. Sequitur posterior pars, *Tunc,* inquit, *habitare vos faciam.* Opponit Deus perversae populi fiduciae hoc membrum: quasi diceret, Vultis me vobis esse propitium: sed illuditis mihi, dum offertis sacrificia absque affectu cordis, absque ulla pietate: manetis semper vestri similes: interea putatis me esse vobis placatum, ubi in templum venitis cum inanibus pompis: sed sacrificia vestra polluitis impuris manibus. Ego igitur hanc conditionem non admitto: *Sed tunc habitare vos faciam in hoc loco, et in terra quam dedi patribus vestris, si,* hoc est, hac lege addita, si vere mecum redieritis in gratiam. Postrema pars versus, *A saeculo in saeculum,* contexi debet cum verbo שכנתי, *faciam vos habitare a saeculo in saeculum,* hoc est, sicuti habitarunt patres vestri iam olim in hac terra, ita etiam quieti manebitis in hac eadem, et manebit vobis tranquilla possessio, sed non aliter. Tenenda est antithesis quam heri notavimus. Denuntiat enim oblique Iudaeis exsilium, quia terram contaminent suis sceleribus, et tantum sacrificiis suis glorientur. Nunc sequitur,

8. *Ecce, vos fiduciam adiicitis ad verba mendacii* (vel, fiduciam vobis ponitis super verbis mendacii) *quae profectu carent.*

Iterum inculcat quod heri vidimus, nempe stultam esse populi gloriationem, dum templum et sacrificia Deo obtrudunt. Vocat verba mendacii, quemadmodum exposuimus, quod prorsus in contrarium verterent quae Deus instituerat. Volebat in templo sibi offerri sacrificia: quorsum? nempe ut foveret in toto populo fidei unitatem. Sacrificia autem quo tendebant? ut populus expenderet se reum esse aeternae mortis: deinde, ut confugeret ad misericordiam Dei: expiationem alibi quaereret, nempe in Christi sanguine. Atqui nulla erat poenitentia, non displicebant sibi in peccatis: imo, quemadmodum statim videbimus, plus licentiae sibi ex caeremoniis sumebant, quae tamen debebant esse poenitentiae exercitia. Fuerunt igitur verba mendacii, quum signa a suo fine evellerent. Debent quidem distingui veritas et signum: sed divortium illud non est tolerabile, quum homines signa nuda arripiunt, et negligunt rei veritatem. Veritas in sacrificiis illa fuit quam nunc dicebam, ut spectaculo illo admonerentur se reos esse aeternae mortis: deinde, ut poenitentiam meditarentur, et ita confugerent ad Dei misericordiam. Quum nulla esset Christi ratio, nulla cura resipiscentiae, nulla displicentia in peccatis, nullus timor Dei, nulla humilitas, hoc fuit impium divortium. Nunc ergo clarius videmus cur propheta appellet *verba mendacii,* perversam illam gloriationem quam hypocritae opponunt Deo, ubi volunt ipsum esse contentum nudis caeremoniis. Ideo adiungit *profectu carere verba illa:* quasi diceret: Sicuti vultis ludere cum Deo, ita etiam ipse vos frustrabitur. Certum enim est, Deo improbe fuisse mentitos, quum eius iudicio satisfacere vellent frigidis caeremoniis. Ostendit igitur mercedem illis esse paratam, quoniam sentient tandem nihil se fructus referre ex suis fallaciis. Sequitur,

9. *An furari, occidere, adulterium committere, iurare falso* (hoc est, peierare), *suffitum offerre Baal, ambulare post deos alienos, quos non cognoscitis?*

10. *Et venientes, et stantes coram facie mea in domo hac* (hoc est, in hoc templo), *super quam* (vel, super quod) *invocatum est nomen meum, dicetis, Liberati sumus ad faciendum* (ut faciamus) *omnes abominationes istas.*

11. *An spelunca latronum facta est domus haec* (vel templum hoc) *super quam invocatum est nomen meum, in oculis vestris? Etiam ego ecce video, dicit Iehovah.*

Videtur suspensus esse sensus in primo versu, ubi dicit, *An furari, occidere et adulterium patrare,* etc. tamen nulla est in re ipsa ambiguitas. Etsi enim aliquid est abruptum in verbis, colligimus tamen hanc summam, an licebit vobis? Et scimus verba infinitivi modi saepe resolvi in tempus futurum: An quum furati eritis, quum occideritis, quum fueritis adulteri, et suffitum obtuleritis Baal, etc. de re igitur ipsa convenit. Ostendit enim propheta stulte Iudaeos velle pacisci cum Deo, ut impune ipsum provocent tot sceleribus: et quum ingressi templum fuerint, cogatur ipsos recipere, quasi esset illa iusta reconciliatio. Et ideo stultitiam hanc propheta deridet. Quid enim est magis absurdum, quam Deum impune concedere hominibus, ut caedes, et furta, et adulteria perpetrent? Hoc non exprimunt claris verbis hypocritae: sed dum piacula obtrudunt in externis caeremoniis, et volunt hoc remedio sepelire gravissima scelera, annon trahunt Deum in suas partes? Annon faciunt quasi lenonem, quum volunt ipsum tegere adulteria? dum ex rapinis sacrificant quasi mercedem flagitii, annon faciunt consortem furum, redimendo praedas et rapinas sacrificiis? Crasse igitur hic propheta exprobrat hypocritis, quod nimis contumeliose cum Deo agant, quia ipsum implicent suis sceleribus, ac si esset socius furum, et latronum, et adulterorum, *An,* inquit, *licebit vobis furari?* deinde, *an licebit occidere et adulterium committere, et iurare mendaciter?* Haec quatuor respiciunt secundam tabulam, ubi vetuit Deus et furari et occidere, et scortari, et fallere proximos periuriis. Haec ergo quatuor ideo ponuntur, ut ostendat propheta omnia caritatis officia pro nihilo duci apud Iudaeos. Iam adiungit quae ad priorem tabulam pertinent, nempe *suffitum offerre Baal, et ambulare post deos alienos, qui tamen illis erant incogniti.* His duobus verbis coarguit eorum impietatem. Speciem unam ponit, *Suffitum offerre Baal,* in plurali numero saepe prophetae Baalim nominant patronos illos, quorum suffragiis putabant Iudaei se gratiam posse acquirere coram Deo: sicuti hodie in papatu angeli et mortui sunt Baalim. Neque enim ipsos existimant esse deos, sed conciliari sibi gratiam coram Deo, dum adhibent illos patronos. Talis superstitio apud Iudaeos regnavit. Sed hic propheta idola omnia designat per nomen Baal. Postea generaliter conqueritur Deum fuisse contemptum, et ipsos perfide ab eo descivisse, *quoniam ambularunt post deos alienos.* Et circumstantia etiam exaggerat crimen, quum dicit *esse incognitos.* Non dubium est quin propheta tacite opponat certitudinem, in qua fundata erat vera religio. Deus enim probaverat gloriam suam multis miraculis, quum redempti fuerant Israelitae. Postea multis beneficiis confirmaverat primum illud: et lex non fuerat promulgata sine multis signis et prodigiis. Non poterant igitur Iudaei obiicere erroris praetextum, quia in tot experimentis nulla erat excusatio inscitiae. Iam quod ad deos alienos pertinet, unde sciebant illos esse deos? nulla erat probatio, nulla ratio. Videmus ergo hic gravius damnari Iudaeos, quia desciverant a cultu veri Dei, qui se illis patefecerat multis miraculis, et qui sanciverat fidem legis suae, ita ut non posset vocari in dubium: et desciverant *ad deos incognitos.* Nunc adiungit propheta, *Venitis,* hoc est, postquam vobis permisistis et furari, et occidere, et adulteria patrare, et corrumpere totum Dei cultum, tandem *vos venitis, et statis coram facie mea in templo hoc.* Deus prosequitur eandem sententiam, quia non tantum vult hoc loco damnare Iudaeos tanquam homicidas, et fures, et adulteros: sed ultra progreditur, nempe quod accedat etiam haec impudentia, dum veniunt perfricta fronte, et templum ingressi volunt censeri Dei cultores. Quid hoc sibi vult? inquit. Affertis vobiscum caedes, et furta, et adulteria, et sordes impuras: vos estis tot probris contaminati: mox ingressi in templum putatis vobis omnia licere: quemadmodum etiam primo capite Isaiae, Deus conqueritur eos terere pavimentum templi sui, deinde afferre illuc manus sanguine pollutas. Sic etiam hoc loco, *Venitis,* inquit. Hoc per modum detestationis legendum est: *Statis etiam coram facie mea in templo hoc.* Tametsi enim Deus in templo illo inclusus non erat, scimus tamen arcam foederis fuisse symbolum praesentiae eius. Ideo subinde in lege occurrit haec loquutio, Stabitis coram facie mea. Hic ergo detestabile portentum ostendit Deus, quod auderent Iudaei prorumpere coram facie sua, ubi tot sceleribus polluti et contaminati erant. Et addit, *In domo hac, super quam invocatum est nomen meum,* hoc est, quae mihi dicata est. Invocari enim nomen Dei super templum, nihil aliud est quam templum ei consecrari, ut illic colatur. Si vere colitur Deus, qui ipsum quaerunt, sentiunt etiam ipsum praesentem gratia et virtute. Ergo quoniam templum iusserat Deus sibi exstrui, in quo coleretur, dicit illic *invocari nomen suum,* respectu scilicet illius primae et purae ordinationis.

Perperam invocabant Iudaei eius nomen, quoniam nulla erat in ipsis religio vel pietas: sed quantum ad institutionem Dei pertinet, invocabatur eius nomen super templum, quoniam templum illud sibi consecraverat. Revocat igitur eos Deus ad hanc primam institutionem, quae apud ipsos sancta et inviolabilis esse debebat. Nescitis locum hunc a me delectum esse, *ut illic nomen meum invocetur? Statis coram facie mea in sacro loco,* et statis polluti, et polluti non uno scelerum genere, sed quoniam tota lex mea a vobis violata est, et meae tabulae contemptae: *Statis adhuc.* Videmus ergo quorsum tendat prophetae consilium. Exprobrat enim Iudaeis impudentiam et proterviam, quod audeant ita prorumpere in conspectum Dei cum suis inquinamentis. *Et dicitis,* inquit, hoc est, postquam stetistis in hoc templo *dicitis, O nos sumus liberati ad faciendum omnes istas abominationes,* hoc est, putatis templum hoc vobis esse latibulum, quod tegat omnia vestra flagitia: atque ita putatis vos elapsos esse e manu mea, quasi non habenda esset amplius quaestio de omnibus vestris peccatis: quoniam templum meum vobis est instar asyli, sub cuius umbra delitescitis. Certum est, non ita loquutos fuisse Iudaeos. Nam si fuissent rogati, an vita eorum esset abominabilis, fortiter negassent. Sed propheta non respicit quid sentiant ipsi vel loquantur: de re ipsa disserit, et disserit in persona Dei pro mandato sibi iniuncto. Exprobrat ergo hypocritis, quod se liberatos esse existiment, quia venerint in templum: et putent cessuras sibi impune omnes suas abominationes, quarum ante meminit, quod scilicet adversus Deum impii essent, et iniusti adversus proximos. Postea adiungit, *An spelunca latronum est domus haec, super quam invocatum est nomen meum?* Conclusio est totius sententiae cum amplificatione. Iudaeis enim permiserat propheta iudicium, quemadmodum ubi de re non obscura vel dubia agitur: Ecce, vos ipsi sitis in propria causa iudices: licebitne vobis furari, occidere, et adulterium patrare? deinde, venire in hoc templum, et iactare vobis concessam esse impunitatem omnium malorum? Hoc quidem sufficere debebat: sed quoniam tanta erat in Iudaeis et obstinatio et stupiditas, ut non concederent nisi aegerrime et multis modis convicti, ideo propheta adiungit hanc sententiam, *An domus haec, super quam invocatum est nomen meum, spelunca latronum est?* hoc est, an ideo elegi mihi locum ubi me colatis, ut vobis plus liceat, quam si nulla esset religio? Quorsum religio? nonne ut hoc fraeno contineantur homines, ne lasciviant? nam certe cultus et timor Dei regula est omnis aequitatis et iustitiae. Nunc nonne praestaret nullum esse templum, et nulla sacrificia, quam plus dari licentiae hominibus ad peccandum, ubi praetextum sibi captant in caeremoniis? facessant caeremoniae: dictabit conscientia nefas esse violentiam afferre proximis, vel aliquam iniuriam: communi sensu omnes fateri cogentur adulterium esse rem foedam et detestabilem: idem etiam sentient de rapinis et de homicidiis. Quantum attinet ad superstitiones, ubi ostensus fuerit error, fateri omnes cogentur cultum Dei retinendum esse in sua puritate. Bene, si ergo nullum esset templum apud vos, maneret hic sensus penitus cordibus vestris infixus, Deum scilicet esse pure colendum. Nunc quia templum erectum est Ierosolymae, quia illic offertis sacrificia, estis fures, estis adulteri, estis homicidae: et putatis me quodammodo esse excaecatum, ut desinam esse vindex tot et tam atrocium scelerum. Ergo, inquit, *spelunca latronum facta est vobis domus ista?* sed interrogative hoc legendum est. An fieri potest, ut templum hoc, id est, sacrarium hoc sit spelunca latronum? Caeterum ratio comparationis tenenda est, quia latrones etiam si sint audacissimi et prorsus efferati, tamen in loco aperto non audent exserere gladium, non audent iugulare miseros homines. Quare? metuunt sibi a poenis legum, circumspiciunt. Sed ubi possunt deprehendere homines in occulto loco, illic est spoliarium, in quo plus datur licentiae: iugulant homines, postea excutiunt ipsorum crumenas. Videmus ergo ut speluncae et loca abscondita plus securitatis adferant latronibus. Optime igitur quadrat comparatio, ubi propheta dicit, Iudaeis templum Dei factum esse quasi speluncam latronum. Si enim nullum fuisset templum, fuisset retenta aliqua integritas, idque ex communi sensu. Quum autem sacrificiis tegerent suam turpitudinem, putabant se hoc modo effugisse omne iudicium. Et ideo Christus ad tempus suum accommodat hoc vaticinium: quoniam Iudaei etiam tunc templum profanaverant: et quum temere et falso invocarent Dei nomen, volebant tamen templum sibi asylum esse impunitatis, deridet Christus talem stultitiam, quemadmodum fecerat propheta. Postea adiungit, *Etiam ego ecce video, dicit Iehovah.* Non dubium est, quin ironice perstringat Ieremias stultam confidentiam, qua fallebant se ipsos Iudaei. Nam hypocritae videntur sibi perspicere quidquid necesse est. Hinc etiam quoniam putant se acutos esse, plus audaciae illis accedit: dum excogitant fallacias, quibus Deum et homines deludant. Et ideo false propheta hic ipsos pungit, quod scilicet Deum velint quasi caecum reddere: *Etiam ego ecce video,* inquit. Nondum satis pateret quam emphatica sit loquutio, nisi similis locus nobis esset instar clavis. Apud Isaiam vigesimo nono capite (v. 15) dicitur, Ego etiam sum sapiens. Dixerat propheta, Vae astutis et sapientibus, qui sibi excavarunt foveas. Illic invehitur adversus homines impios, qui existimant suis fallaciis posse Deum ipsum quodammodo decipi: quod videtur tamen esse prodigiosum, et est. Tamen communiter

inter homines regnat hoc vitium. Nam vix centesimus quisque reperietur, qui non integumenta quaerat, quibus sese abscondat ab oculis Dei: praesertim aulici et versuti homines sibi tantum arrogant perspicaciae, ut Deus prae ipsis nihil perspiciat: ideo per Isaiam respondet Dominus, Ego etiam sum sapiens. Si vos estis sapientes, relinquite mihi saltem aliquam partem, et ne putetis me prorsus esse stultum. Ita etiam hoc loco, *Coram oculis meis domus haec facta est spelunca latronum*, hoc est: Si quis vobis esset sensus, nonne constaret aperte, vos fecisse speluncam latronum ex templo meo? et interea ego caecutiam? Si putatis vos esse tam perspicaces, *Ego etiam video*, inquit Dominus. Videmus ergo quantum ponderis habeat particula גם, etiam, et particula אנכי, ego, et הנה, ecce. Nam hae tres voces simul cumulantur, ut ostendat Deus se non esse stupidum, ubi populus tam audacter prorumpit in omnia scelera: et vult interea suis fallaciis obtegere eius oculos, ne quid cernat.

12. *Nempe ite nunc* (vel agedum) *in locum meum, qui erat in Silo, ubi habitare feci nomen meum initio, et videte quid fecerim illic propter malitiam populi mei Israel.*

13. *Et nunc quia fecistis omnia opera haec* (id est, quia imitati estis Israelitas), *dicit Iehovah*, *et loquutus sum ad vos mane surgens, et quum loquerer non audistis, et inclamarem vos, non respondistis:*

14. *Faciam igitur domui huic*, *in qua* (super quam) *invocatum est nomen meum, de qua vos fiditis* (in qua vos confiditis: sequitur postea relativum), *et loco*, *quem dedi vobis*, *et patribus vestris*, *sicuti feci Silo.*

Exemplo confirmat propheta quod heri dixerat, nempe falli Iudaeos, quia existiment se protegi umbra templi, quum tamen se ipsos discooperiant, et quum totus orbis testis sit impiae ipsorum rebellionis. Producit igitur quod ante acciderat: nam arca foederis diu fuerat reposita in Silo, ut satis notum est. Iam templum per se non excelluit aliqua dignitate, nisi propter arcam foederis et altare. Accessit splendidior ornatus: sed tota sanctitas templi in arca foederis, et in altari et sacrificiis residebat: hoc idem fuit in Silo. Ostendit igitur Ieremias quam stulte Iudaei superbiant, quod apud ipsos sit arca foederis et altare, quoniam non protectus fuit locus ille prior, ubi oblata fuerant sacrificia in Deo. Haec summa est. Sed non frustra dicit, *Nempe ite in Silo.* Nam כי tametsi est causalis particula, hic videtur sumi expositive. Quanquam si cui magis placeat simplex affirmatio, non repugno, Sane ite in Silo. Sed affirmatio erit ironica: Vos templo gloriamini, scilicet ite in Silo, inquit. Et vocat Deus *locum suum*, ut intelligant Iudaei nulla in re se praestare. Fuerat quidem traducta in montem Sion arca foederis, et illic Deus sibi aeternum domicilium elegerat: sed alter ille locus saltem superior erat antiquitate. Haec ratio est, cur vocet *locum suum.* Et adiungit: *Et ubi feci habitare nomen meum*, hoc est, ubi volui arcam residere. Nam arca foederis, et altare cum suis ac cessionibus, erant proprie nomen Dei. Neque enim id factum fuerat fortuito, quod arcam reposuerant omnes tribus in Silo: sed ad tempus voluerat Deus illic coli. Dicit igitur locum illum sacrum fuisse ante Ierosolymam, et ideo paulo post exprimit בראשונה, initio, inquit, hoc est, non tantum Silonitae pares vobis fuerunt, sed ipsa antiquitas debuit illis plus acquirere honoris. Si fiat igitur comparatio, praecellunt illi, quod ad temporis vetustatem pertinet. *Videte*, inquit, *quid fecerim illi loco propter iniquitatem populi mei Israel.* Israel hic populum suum appellat non honoris causa, sed ut iterum commonefaciat Iudaeos, fuisse pares Israelitis: et tamen nihil ipsis profuisse, quod confluere solerent illuc omnes tribus ad cultum Dei. Nam ubi ratiocinandum est nobis ab exemplo, spectandum semper est, ne quid sit diversum. Ieremias ergo ostendit Israelitas fuisse Iudaeis pares, et si quid sibi praestantiae Iudaei assumant, hoc non facere merito, nec iure, quoniam Israel etiam fuerit populus Dei: quoniam Deus voluerit arcam foederis statui in eo loco, et sibi illic offerri sacrificia: deinde quod accedat etiam vetustas, quia antequam sciretur montem Sion divinitus electum esse, ut illic templum exstrueretur, alter locus iam sacer erat. Ideo concludit, *Nunc ergo quia fecistis omnia opera haec*, inquit, nempe quia similes fuistis Israelitis, *ideo:* et iam amplificat crimen eorum, quod scilicet non tantum scelera decem tribuum imitati sint, sed pervicaciter contempserint omnes admonitiones: *loquutus sum*, inquit, *ad vos, et mane surrexi.* Hac figura significat se fuisse ita sollicitum de conservando regno Iehudah, ut solent patres consulere saluti filiorum. Quemadmodum igitur pater mane surgit, ut dispiciat quid opus sit suae familiae: ita etiam Deus dicit se mane surrexisse, quoniam assiduus fuerat in illis exhortandis. Transfert in suam personam quod proprie competebat in prophetas. Sed quoniam illos excitaverat suo spiritu, et illorum opera etiam utebatur, merito sibi vendicat quidquid fecerat per illos tanquam per organa. Et hoc exaggerat crimen, quod ignavi fuerint, imo stupidi, quum tamen Deus sedulo incumberet ipsorum saluti. Adiungit, *Loquutus sum, et non audistis: clamavi ad vos, et non respondistis.* Pluribus verbis invehitur in eorum duritiem, quia si semel tantum eos monuisset, poterat obiici aliquis praetextus: sed quum Deus quotidie mane surgendo

studuerit ipsos ad se revocare: deinde quod non tantum doctrina usus fuerit, sed etiam clamore (haud dubie enim clamoris nomine intelligit exhortationes et minas, quae debuerant plus habere efficaciae ad ipsos permovendos) in hac contumacia summus furiosae audaciae cumulus apparet. Summa est, Deum omnes rationes expertum esse, quibus reduceret Iudaeos ad sanam mentem, nisi prorsus fuissent desperati. Neque enim semel tantum eos vocavit, sed saepius: deinde prophetas instruxit ea virtute ut strenue incumberent ad obeundum munus. Non tantum docuit per ipsos quid esset utile, *sed clamavit,* hoc est, addidit maiorem vehementiam, ut tarditas corrigeretur. Quum ergo nihil profuerit Deus omnibus modis, nihil restat, nisi ut male pereant, quando ita sunt perditi sua sponte. *Faciam igitur huic domui,* inquit, *in qua invocatum est nomen meum.* Non dubium est quin praeveniat omnes exceptiones quum dicit, Scio quid sitis dicturi, locum hunc sacrum esse Deo, et illic invocari eius nomen, et illic offerri sacrificia: haec omnia, inquit, profectu carebunt, quia *etiam in Silo invocatum fuit nomen Dei, et illic habitavit:* quamvis ergo stulte ponatis fiduciam vestram in hoc loco, non tamen effugiet poenam quae inflicta fuit priori. Adiungit, *Quem dedi vobis et patribus vestris:* sit ita. Haec omnia per concessionem legenda sunt: et simul accedit anticipatio, ut intelligant Iudaei nihil sibi prodesse, quod Deus in monte Sion voluerat sacrarium sibi exstrui. Erat enim illud incitamentum ad pietatem. Quum vero prorsus in diversam partem conversus esset locus ille, et quum indigne profanatum esset illic nomen Dei, dicit, Quamvis hunc locum et vobis et patribus vestris dederim, nihilo tamen melior eius conditio erit quam Silo. Sequitur,

15. *Et proiiciam vos a facie mea, sicuti proieci omnes fratres vestros, totum semen Ephraim.*

Concludit superiorem sententiam. Satis quidem se explicuerat propheta: sed confirmatio haec necessaria fuit apud tam praefracta capita. Nihil ergo novum affert, sed tantum ostendit nihilo plus popularibus suis fore praesidii adversus Dei vindictam, quam fuerit Israelitis. Et ideo nunc vocat *fratres ipsorum,* sicuti prius populum suum dixerat. Erat enim par conditio decem tribuum, donec voluit Deus arcam suam deferri in montem Sion, ut haberet sedem in tribu Iehudah. Sed omnes peraeque erant filii Abrahae: deinde superiores erant Israelitae, saltem numero et potentia, ideo dicit *totum semen.* Hoc emphatice additur: Iudaei enim habebant duntaxat dimidiam tribum Manasse secum: decem tribus perierant: non poterant igitur ulla in re se praeferre, et hac in parte erant inferiores, quod tantum constabant ex una tribu et dimidia: maior autem erat multitudo decem tribuum. Vocat *semen Ephraim* propter primum regem: deinde quoniam tribus illa nobilior fuit aliis novem. Et apud prophetas passim Ephraim ponitur pro Israel, hoc est, pro regno illo secundo, quod tamen opulentia magis florebat. Nunc tenemus consilium prophetae. Hinc vero colligenda est utilis doctrina, Deum nunquam sic fuisse obstrictum uni populo, vel loco, quin liberum esset poenas exigere de eorum impietate, qui eius beneficia vel aspernati fuerant, vel profanaverant sua ingratitudine et suis sceleribus. Hocque diligenter notandum est, quia videmus hoc vitium quasi nobis esse ingenitum, ut scilicet superbiamus quoties liberaliter nobiscum Deus egit. Sic enim abutimur eius beneficiis, ut putemus nobis plus licere, quia plus in nos contulit, quam in alios. Hac autem superbia nihil est magis perversum: et tamen ita insolescimus quoties nos Deus ornavit peculiaribus gratiis. Tenenda est igitur haec prophetae doctrina, nempe Deo semper liberum esse iudicium, ut vindictam sumat de impiis et ingratis. Hinc etiam apparet quam stulta sit papistarum iactantia: nam quoties opponunt nobis sedis apostolicae nomen, putant os occlusum esse Deo: putant omnem fidem verbo eius esse detractam: denique obdurescunt adversus Deum, quasi illis esset legitima possessio, quoniam semel praedicatum fuit Romae evangelium, et locus ille fuit quasi prima sedes ecclesiae tam in Italia quam in Europa. Atqui Deus nunquam illo privilegio insignivit urbem Romam, neque dixit illic sibi esse domicilium. Si haberet papa cum suis quod habebant tunc Iudaei (quod ad montem Sion pertinet) quis ferret eorum furorem, non dico superbiam? Atqui videmus quid pronuntiet Ieremias de monte Sion, de quo tamen dictum erat Haec requies mea in saeculum saeculi: hic habitabo, quoniam elegi eam. *Ite nunc,* inquit, *in Silo.* Nunc ex quo Silo, et Ierosolyma, et tot celeberrimae urbes, ubi olim floruit evangelium, nobis ereptae sunt, dubitandum non est quin horribilis ultio, et interitus maneat eos omnes qui salutis doctrinam respuunt, et qui vilipendunt thesaurum evangelii. Quum ergo tot documentis Deus ostenderit se non alligatum esse ullis locis, quam stolida est ista ferocia, quod volunt titulo sedis apostolicae Romanenses evertere et omnem doctrinam et omnem timorem Dei, et quidquid ad religionem spectat? Nunc pergamus.

16. *Et tu ne ores pro populo hoc, et ne eleves pro ipsis clamorem, et precationem, et ne occurras* (intercedas, est enim translatitium verbum. Nam פגע significat obviam ire, sed accipitur pro inter-

cedere: ne ergo intercedas) *apud me quia ego non exaudiam te.*

Ut Deus omni invidia exoneret servum suum, vetat preces concipere pro populo: quanquam potuit hoc fieri tam prophetae respectu, quam populi totius. Neque enim dubium est quin dolenter et acerbe tulerit Ieremias populi sui interitum, quemadmodum aliis locis videbimus: neque enim abiecerat omnes humanos sensus. Fuit igitur anxius de salute fratrum suorum: ideo condoluit miseris, quum videret iam exitio devotos esse, sed Deus eum confirmat, quo scilicet animosius exsequatur munus suum. Saepe enim misericordia dissolvit corda hominum, ut munus suum non exerceant sicut decebat. Poterat tardior vel frigidior esse Ieremias in denuntianda vindicta Dei, nisi exempta fuissent omnia impedimenta, quae tardabant eius alacritatem. Hac ratione igitur iubetur exuere sympathiam, ut scilicet exsurgat supra omnes humanos sensus, et meminerit se praefectum esse iudicem populo, vel praeconem, qui denuntiet extrema. Neque tamen dubium est quin Deus ad populum ipsum respexerit, ut cognoscerent Ieremiam cogi ad has partes, quamvis parum iucundae essent. Et ideo dixi invidiam ab ipso translatam esse, ne scilicet exasperaret gentem suam, quum tam aspere ageret. *Ne ores*, inquit, *pro populo hoc.* Deinde, *Ne attollas preces:* alii vertunt, *Assumas.* נשא proprie significat tollere. Diximus de hac loquutione alibi. Nam duae sunt diversae loquendi formae, quum de precatione agitur. Interdum scriptura dicit fideles preces abiicere coram Deo, atque ita designat humilitatem, ubi supplices accedunt, neque audent oculos sursum attollere: quemadmodum de publicano loquitur Christus. Dicimur ergo preces abiicere coram Deo, ubi suppliciter veniam precamur, et sistimus nos cum pudore et ignominia coram ipso. Dicimur etiam attollere preces alia ratione, nempe quia si subsidunt animi nostri, neque fide sursum ad Deum accedant, certum est preces nostras esse fictas. Ergo ob fervorem desiderii dicuntur fideles preces sursum levare. Sic etiam hoc loco, *Ne attollas pro ipsis clamorem et precationem: denique ne intercedas, quoniam non exaudiam te.* Neque tamen dubium est quin propheta, sicuti videbimus, perrexerit in suis precibus, sic tamen ut sciret non posse amplius a Deo impetrari incolumem urbis et regni statum. Bifariam enim potuit orare, nempe ut Deus retractaret suum decretum, quod facere vetitus est: vel memor foederis sui servaret aliquas reliquias, quod factum est: neque enim unquam abolitum fuit nomen populi, quamvis urbs una cum templo fuerit excisa. Fuit igitur aliquis populus superstes, sed tamen sine nomine. Unde etiam quum de instauratione ecclesiae agitur, Deus vocat novum populum, sicuti Psal. 102 (v. 19): Et populus qui creabitur laudabit Dominum, hoc est, populus novus, quasi significans exitium veteris populi in exsilio babylonico. Quidquid sit, tamen Deus mirabiliter servavit reliquias, sicuti disserit Paul. 10. et 11. cap. ad Rom. Ita pro toto corpore, pro statu regni non debuit orare propheta, quoniam sciebat iam actum esse de populo illo. Sed de hac re iterum alibi fusius dicendum erit. Sequitur,

17. *Annon vides tu quid ipsi faciant in urbibus Iehudah, et in compitis Ierusalem?*

18. *Filii colligunt ligna, et patres accendunt ignem, et mulieres ad ponendum, ut faciant placentas reginae coelorum, et fundant* (libent) *libamina diis alienis, ut me provocent ad iram.*

19. *An me ipsi ad iram provocant, dicit Iehovah? annon se ipsos ad erubescentiam facierum suarum?*

Hic primo ostendit Deus cur debeat implacabilis esse populo. Erat enim haec primo auditu valde dura sententia, quod prophetam vetaret precari: poterat enim obiici, quid si resipiscant? annon spes aliqua veniae restabit? Ostendit Deus ipsos esse prorsus desperatos. Quare? dicit, *An non vides?* Hic defert cognitionem servo suo Ieremiae: quasi diceret, Non est quod litiges mecum, tu ipse aperias oculos, et expendas quo prolapsi fuerint: nempe, inquit, *filii colligunt ligna, et patres eorum accendunt ignem, mulieres autem ad ponendum*, hoc est, ponunt conspersionem, massam farinae. Alii vertunt, subagitant pastam: sed ad verbum est, Ad ponendum conspersionem, *la paste.* Hic breviter significat Deus corruptum esse totum populum quasi facta impia conspiratione, ut viri, mulieres et pueri, omnes quasi vesano impetu ferantur ad idololatriam. Hic enim tantum de ipsorum superstitionibus concionatur. Ante illis obiecit adulteria, et caedes, et rapinas: hic autem exprobrat quod violaverint prorsus cultum Dei. Sed simul demonstrat fructum impietatis, quod scilicet sese omnes certatim proiicerent vesana aemulatione. *Nam filii*, inquit, *colligunt ligna.* Tribuit iuvenibus collectionem lignorum, quia hoc magis laboriosum erat opus. Quoniam ergo praestat robore aetas illa, *ligna coacervant, patres vero accendunt ignem:* mulieres quid? *subigunt farinam*, ita nulla pars innoxia est. Quid igitur faciendum? et quid mihi aliud residuum est, nisi ut populum hunc tam impium prorsus exscindam? Dicit, *ut faciant* כונים, vertunt placentas, et haec recepta est expositio. Alii putant significari accensionem, et deducunt a כוה, quod significat accendere, sed potius eorum sententiae

subscribo, qui deducunt a כון quod est parare, quoniam placentae sunt parabiles. Proinde non dubito, quemadmodum etiam ex aliis locis apparet, notari hic placentas. Ideo secundam interpretationem relinquo quasi nimis argutam. Quantum attinet ad vocem למלכת multi subaudiunt literam א, et existimant notari opificia: ita litera מ esset servilis. Sed alii volunt esse radicalem, et exponunt reginam, quod mihi est probabile. Quanquam non reiicio quod alii tradunt hic notari coeli opificium: alii tamen referunt ad stellam, vel lunam, vel solem. Fruatur quisque proprio sensu. Tamen quod ad me spectat, si placet nomen operis, existimo comprehendi totum coelestem exercitum, ut scriptura vocat, hoc est, omnes stellas: si autem magis placet nomen reginae, libenter ad lunam refero: et scimus quanta superstitio apud omnes populos grassata fuerit in cultu lunae. Placet igitur mihi ille sensus: tamen facile etiam admitto hic notari omnes stellas, et non unam duntaxat, et vocari ipsas opus coelorum, vel opificium. Et scimus Iudaeos etiam huic vesaniae nimis fuisse addictos. Nam quoniam sol orientalibus populis erat summus Deus, Iudaei quum arriperent hunc errorem, putarunt supremum et maxime venerabile numen esse in sole. Postea conversi sunt etiam ad reliquas stellas. Et saepius notatur haec perversitas tam in lege, quam in prophetis. Postea tandem adiungit, *Ut fundant libamina diis alienis, ut me provocent ad iram.* Quum Deus conqueritur se provocari, perinde est ac si diceret, Iudaeos ex professo bellum nunc cum ipso gerere: Non peccant errore, non etiam latet ipsos quantopere offendar istis corruptelis: sed quasi propositum ipsis esset me lacessere, et trahere in certamen, et bellum mihi indicere, ita proruunt ad suas impietates. Tandem subiicit, *An me provocant ipsi*, inquit, *et annon potius ad erubescentiam facierum suarum?* Deus hic significat, quamvis in se contumeliosi sint Iudaei, tamen nihil sibi inferri iacturae, quia possit carere ipsorum cultu. Cur igitur tam severe ipsis minatur? nempe respicit ipsorum scelera: sed interea demonstrat se nihil ipsos morari, vel eorum sacrificia, quoniam ipsis careat sine ullo detrimento. Ergo, inquit, accersunt sibi exitium, et recidet in ipsorum capita, quidquid machinantur: volunt me lacessere, sentient cum quo sibi fuerit negotium: et, quemadmodum dicitur apud prophetam Zachariam (12, 10), sentient quem pupugerint: ego autem integer maneo, et quamvis me provocent, quantum in se est, ego tamen contemno ipsorum pravitatem, quia me non attingunt. Neque enim me laedere possunt, neque quidquam mihi auferre. Sed *se ipsos*, inquit, *provocant:* hoc est, furor ipsorum vertetur in eorum capita: et hinc fiet, *ut erubescant facies ipsorum.*

20. *Propterea sic dicit Dominus Iehovah*, *Ecce ira mea*, *et furor meus* (vel excandescentia, nam verbum hoc significat) *conflata est super locum hunc, super hominem*, *et super animal* (brutum: alii vertunt, iumentum, bestiam), *super arborem agri*, *et super fructum terrae*, *et ardebit*, *et nullus exstinguet.*

Adhuc pergit Ieremias in eadem sententia, et pluribus verbis explicat quod prima lectione vidimus: nempe instare vastationem monti Sion et templo, sicuti prius Deus perdiderat Silo, ubi diu reposita fuerat arca. Sed quo plus gravitatis habeat comminatio, inducit rursus Deum loquentem, *Ecce*, inquit, *ira mea, et excandescentia conflata est super hunc locum.* Alludit ad metaphoram, qua ante usus fuerat. Et hinc etiam confirmatur quod tunc dixi, Deum scilicet non fuisse loquutum de prophetica doctrina, sed potius de poenis, quas iam inflixerat, et quas mox parabat infligere. Hac ratione dicit *iram suam*, aut vindictam (nam accipitur causa pro ipso effectu) dicit ergo *iram suam*, vel vindictam *conflatam esse super urbem Ierosolymam*, nempe ut cladem inferat tam iumentis quam hominibus: deinde etiam frugibus terrae. Certum quidem est bruta animalia fuisse extra noxam, sicut arbores, et terrae fructus: sed quoniam totus orbis creatus est propter hominem, et in ipsius usum: ideo non mirum est, si vindicta Dei se extendat etiam ad innoxia animalia et creaturas sensu carentes, Deus enim tunc non exigit poenam de brutis animalibus vel de frugibus terrae: sed ostendit quantopere infensus sit hominibus, ubi ita extendit signa irae suae, etiam in omnia elementa. Scimus totum mundum hodie aliqua ex parte ferre poenas quas meritus fuit Adam, et ideo dicit Paulus (Rom. 8, 30) omnia elementa parturire, quoniam adspirent ad liberationem. Dicit etiam creaturas obnoxias esse corruptioni non volentes, hoc est, non propria natura, sed culpa et vitio hominis. Non mirum igitur est, si Deus quotidie ubi vult terrere homines, proponat illis ante oculos multas et varias species suae vindictae, tam in animalia quam in arbores et frumenta. Summa est igitur, eousque iratum esse Deum, ut velit non tantum Iudaeos perdere, sed terram ipsam, quo scilicet posteri etiam agnoscant quam graviter peccassent, in quos ita exarserat iusta Dei vindicta. Non est igitur hic anxie disputandum cur Deus saevierit in arbores et bruta animalia. Nam ratio illa sufficere nobis debet, Deum scilicet proprie se non ulcisci de brutis animalibus, aut arboribus, sed hoc fieri respectu hominum, quo spectaculum tam triste illis metum incutiat. Postea subiicit,

21. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Holocausta vestra addite super victimas vestras, et comedite carnem.*

22. *Quia non loquutus sum cum patribus vestris, et non praecepi illis quo die eduxi eos e terra Aegypti super verbis* (hoc est rationibus. Nam דבר proprie significat rationem latine. Hebraei enim ita passim usurpant hanc vocem, sicuti Latini rationem, super rationibus ergo), *holocaustorum et victimae.*

23. *Quin potius* (sed, כי אם est adversativa particula, hoc est, hae duae voces ponuntur loco adversativae, sed) *verbum hoc praecepi illis, dicendo: Audite vocem meam, et ero vobis in Deum, et vos eritis mihi in populum, et ambulabitis in omni via* (hoc est, in tota via) *quam mandavero vobis, ut bene sit vobis.*

24. *Et non audierunt, et non inclinarunt aurem suam, et ambulaverunt in perplexis consiliis* (proprie accipitur in malam partem), *et in pravitate* (vel duritia) *cordis sui mali, et fuerunt retro, et non ad faciem.*

Hic subsannat propheta Iudaeos, qui sedulam operam dabant sacrificiis, quum tamen nulla esset pietatis cura. Ergo per modum ludibrii dicit, Offerte sacrificia vestra, et cumulate holocausta et victimas, et comedite carnem. Hoc postremum membrum ostendit, Deum pro nihilo ducere sacrificia, neque quidquam ferre acceptum, tametsi et magnos sumptus faciant Iudaei, et etiam non parcant laboribus. Ostendit ergo Deus haec omnia pro nihilo sibi esse. *Comedite carnem*, inquit, hoc est, sacrificatis vobis, non mihi. Est enim hic tacita antithesis, quoniam dum carnem comedebant, Deo tamen exhibebatur legitimus cultus, si rite oblata fuissent sacrificia. Deus autem hic se excludit: quasi diceret, Haec ad me nihil pertinent: vos dum adducitis sacrificia, vultis epulari: ergo comedite, et farcite ventres vestros: hoc ad me nihil spectat. Summa est, profana esse convivia, quae Iudaei celebrabant, tametsi praetexerent Dei nomen, et vellent ideo censeri sacra. *Comedite* ergo *carnem*, hoc est, ego repudio vestra sacrificia, nec est quod tegatis umbra templi mei vestras iniquitates: quoniam pollutiones vestrae impediunt ne acceptum feram quod putatis vos mihi offerre. Quum autem dicit, *Addite sacrificia victimis*, significat etiamsi mactent quidquid est animalium in tota terra, hoc tamen fore irritum, quia, ut iam dixi, quum putarent se offerre Deo sacrificia, tantum profano modo epulabantur: ratio est, quod non spectabant in rectum finem. Ideo subiicit propheta, *Non loquutus sum cum patribus vestris, et non praecepi illis quo die eduxi eos e terra Aegypti, non loquutus sum de sacrificiis, vel holocaustis: sed tantum praecepi, ut audirent vocem meam, et ambularent in tota via, de qua ipsis praecepi.* Videtur nimis praecise Ieremias damnare sacrificia. Scimus enim quorsum spectarint: erant exercitia poenitentiae. Nam quoties mactatum fuit animal coram altari, omnes admonebantur se reos esse mortis, dum animal subibat vicem hominum. Illic ergo Deus quasi in speculo repraesentabat Iudaeis horribile iudicium quod meriti erant: deinde sacrificia erant vivae Christi imagines: erant certa pignora expiationis, ut homines reconciliarentur cum Deo, ergo Ieremias videtur hic nimis contemptim de sacrificiis loqui, quae et sigilla erant gratiae Dei, et erant instituta ut homines adducerent ad poenitentiam. Sed loquitur ex eorum sensu, qui perperam vitiaverant Dei cultum. Nam quum sedulo operam sacrificiis impenderent Iudaei, negligebant quod erat praecipuum, nempe et fidem et poenitentiam. Ergo propheta hic sacrificia repudiat, quae adulteraverant perversi illi Dei cultores, quum scilicet tantum intenti essent in externas caeremonias, et negligerent finem ipsum, atque adeo contemnerent. Scimus enim ab initio, Deum voluisse spiritualiter coli: neque enim hodie mutavit naturam. Ergo quemadmodum hodie non alium cultum probat, quam spiritualem, sicuti ipse est spiritus: ita et sub lege voluit sincero corde se coli. Praepostere ergo Iudaei obtulerunt sacrificia, quasi hoc modo litarent Deo. Et haec ratio est, cur saepe asperius invehantur prophetae in sacrificia. Dicit se Deus nauseare, dicit se fatigatum esse sacrificiis, dicit nomen suum pollui, dicit perinde esse, ac si quis non tantum mactaret canem, impurum animal, sed si quis iugularet hominem. Sic loquitur per Isaiam (1, 14 et 66, 3). Quorsum mihi victimae, et sacrificia? dicit Amos. Passim igitur haec doctrina occurrit apud prophetas. Nempe sacrificia non tantum coram Deo nullius esse momenti, sed etiam esse quasi foetida stercora, quae abominetur, nempe ubi veritas separatur a signis. Haec igitur ratio est, cur Ieremias hic sacrificia prorsus reiiciat, nempe quoniam conqueritur de polluto et violato Dei cultu: ratio est, quod Iudaei obtruderent ipsi Deo spectra pro rebus. Sed videtur tamen hoc modum excedere, quod negat Deus se quidquam mandasse de sacrificiis. Nam antequam lex fuerit promulgata, voluit Deus sacrificia sibi offerri. Incepit a Paschate. Pascha enim fuit sacrificium, ut satis notum est: et ita etiam praedixerat antequam liberaret populum. Deinde ante latam legem semper fuit usus sacerdotii in populo, ut Moses demonstrat. Postremo videmus quam sollicite mandaverit de offerendis sibi sacrificiis. Cur ergo hic simpliciter negat se quidquam loquutum esse de sacrificiis? nempe quia sacrificia per se nihil moratus est. Discernit igitur signa externa a spirituali cultu, quoniam Iudaei suis corruptelis, quemadmodum prius dictum est, sic everterant quod

Deus ipse instituerat, ut non agnosceret hoc vel illud a se esse praeceptum. Et si verba haec accipimus ut sonant, omnino vera sunt, Deum nihil mandasse de sacrificiis per se. Haec distinctio solvit omnem scrupulum, nempe quod Deus nunquam oblectatus fuerit sacrificiis, quod noluerit externo ritu coli, quod nullius pretii fuerint vel holocausta, vel victimae, vel suffitus, et alia omnia eiusdem generis, per se. Ergo quum sacrificia non placerent nisi propter alium finem, hoc fixum manet, Deum nihil de sacrificiis mandasse. Tantum enim voluit Iudaeos commonefacere de suo reatu: deinde voluit illis modum reconciliationis ostendere. Videmus ergo ut Deus ab initio non exegerit sacrificia, quoniam exegit in alium finem: quemadmodum si hodie dicamus Deum nihil morari ieiunia: tamen scimus ieiunia nobis commendari. Verum est: sed non propter se. Nunc tenemus prophetae consilium. Hic autem locus continet utilissimam doctrinam, et quae eo magis observanda nobis est, quoniam eius contemptus obduxit horribiles tenebras: quia in papatu existimant Deum rite et optime coli, dum accumulant multas caeremoniarum pompas, nec potest illis persuaderi hoc totum esse frivolum. Quare? Deum enim aestimant ex proprio ingenio, et tamen omnes caeremoniae papales sunt commentitiae: nullum enim habent testimonium ex lege aut evangelio. Et quum Deus ita acerbe invectus fuerit in caeremonias, de quibus tamen praeceperat propter alium finem, quid hodie fiet stultis hominum commentis, ubi eadem est in populo impietas, quae tunc fuit in Iudaeis? Nam ubi papistae defuncti sunt suis nugis, ubi monachi et sacrifici suis clamoribus replerunt templa, ubi se exercuerunt in illis puerilibus ineptiis: deinde ubi se oblectarunt sua musica et suffitu, putant Deo satisfactum esse, quamvis tota eorum vita referta sit multis spurcitiis et foeditatibus. Obduruerunt tamen ad hanc perversam confidentiam, qua tunc inebriati fuerunt Iudaei. Ergo eo diligentius notanda est nobis haec doctrina, quod scilicet Deus spiritualem cultum ita probet, ut reliqua omnia pro nihilo ducat, nempe ubi separantur a cordis affectu. *Non praecepi ergo patribus vestris, neque mandavi quo die eduxi illos e terra Aegypti.* Revocat propheta Iudaeos ad primum ecclesiae exordium. Tametsi enim Deus pepigerat foedus suum cum Abraham, Isaac et Iacob, tamen formavit sibi tunc demum ecclesiam, vel expolivit, quum lex fuit promulgata. Deus ergo tunc ostendit quid sibi placeret, certam formam praescripsit, quae esset in futurum tempus quasi inviolabilis regula. Quia Iudaei non sequuntur hanc normam, propheta infert Deum vitiose et perperam ab ipsis coli. Haec ratio est, cur diserte hic de liberatione patrum loquatur. Postea sequitur clarior explicatio, qua tollitur omnis ambiguitas. Opponit enim Deus obedientiam sacrificiis: atqui sacrificia erant pars obedientiae. Verum est: sed quoniam necesse erat populum subiici legi in totum, hinc sequitur discerptum ab illis fuisse Dei cultum, quum nullum esset studium verae pietatis. Nunc certo tenemus prophetae mentem, deinde etiam tenemus, cur Deus tam praecise reiiciat sacrificia. Quod enim Deus coniunxit, non est penes homines separare. Haec est impia laceratio. Atqui Iudaei distraxerant sacrificia a suo recto et legitimo fine: ergo fuit sacrilegium et profanatio, quidquid tentabant. Iam ut melius proficiamus in hac doctrina, tenendum est principium, nempe pietatem fundatam esse in obedientia. Nisi enim praeluceat nobis Deus verbo suo, nulla est pietas, sed mera simulatio et superstitio duntaxat: quemadmodum profani homines, etiamsi multum et anxie satagant, ludunt tamen operam, et se inutiliter fatigant, quoniam Deus viam illis non monstrat. Denique hac nota semper discerni potest vera religio a superstitionibus, Si veritas Dei nos gubernat, illic proba est religio: quod si sequatur quisque proprium sensum, vel inter se conspirent homines, et opinione ducantur, quisque sibi finget superstitionem: sed nihil Deo placebit. Hoc est unum. Nunc secundo loco videndum est quid Deus maxime a suis cultoribus requirat. Postquam hoc principium nobis persuasum est, non posse Deum vere coli, nisi obediamus voci eius, considerandum est, quemadmodum dixi, quid Deus nobis voce sua praecipiat. Sicuti autem est spiritus, ita requirit sincerum cordis affectum. Deinde scimus Deum ita ad nos prodire, ut velit fiduciam nostram in gratuita sua bonitate prorsus locari, ut velit nos totos pendere a paterna sua clementia, velit a nobis invocari, velit etiam sibi offerri sacrificium laudis. Quoniam ergo Deus haec omnia diserte verbo suo exprimit, iam certum est, merito tanquam vitiosos reiici omnes alios cultus, ubi scilicet abest fides, ubi abest invocatio, quae primatum tenent in vero et legitimo cultu. Hic unus locus posset dirimere quidquid est hodie certaminum in mundo. Nam si hoc admitterent papistae, Deo pluris esse obedientiam quam omnia sacrificia, facile inter nos conveniret. Possent deinde certare de singulis capitibus: sed consensus tamen posset inveniri, si Dei verbo simpliciter et absque controversia subscriberent. Et videmus etiam pertinaciter in hoc principio ipsos insistere, non standum esse, neque acquiescendum verbo Dei, quia nihil certum sit illic: ideo pluris aestimant doctrinam patrum et perpetuum consensum ecclesiae catholicae, ut vocant, quam et legem, et prophetas, et evangelium. Neque enim audent congredi: et hoc prudenter faciunt, quia si lites, quae inter nos sunt, dirimerentur ex Dei verbo, quemadmodum

dictum est, facile essemus superiores. Sed quoniam ita se foventes in sua excaecatione lucem exstinguere conantur, et sibi sponte tenebras obducunt, sequamur quod hic spiritus Dei nobis ostendit, nempe hanc esse praecipuam partem veri et recti cultus, ubi audimus Deum loquentem: et pluris esse obedientiam quam omnes victimas, et omnia sacrificia, sicuti iam citavimus ex decimo quinto capite primi Samuelis. Postea addit, *Ero vobis in Deum, et eritis mihi in populum: et ambulabitis in tota via quam mandavero vobis, ut bene sit vobis.* Confirmat propheta quod iam nuper dixi, nempe si velimus obedire Deo, considerandum esse quid praecipiat. Deus autem nullam partem veri cultus omisit. Ergo nunquam aberrabimus a pietate, si tantum praebeamus nos dociles. Unde ergo fit, ut laborent anxie homines, et nihil proficiant, nisi quia surdi sunt ad Dei vocem? Nam sicuti iam saepius dictum est, non tantum loquutus est Deus generaliter et confuse de obedientia, sed clare et perspicue docuit quid probet. Ergo placebit illi nostrum obsequium, si tantum discamus quid ipse velit. Et simul etiam addit hanc conditionem propositam fuisse Iudaeis, *ut bene et feliciter agerent*, si vellent tantum Deo obsequi. Hinc magis detegitur eorum perversitas, quod sponte voluerint esse miseri, ac sibi accersiverint interitum. Nam proposita illis erat beata vita, si tantum se Deo subiicerent. Quum hoc recusarint, quis non videt eos ultro se addixisse miseriis, quasi vellent iram Dei in se provocare, idque data opera? Nam statim sequitur, *Non audierunt et non inclinarunt aurem suam*, inquit. Hic ostendit propheta Iudaeos non tunc primum coepisse rebelles esse Deo et sermoni eius, quia imitati fuerint impiam patrum suorum contumaciam: et hoc deinde fusius prosequetur. Dicit nunc, Non praecepi de sacrificiis, sed tantum hoc unum petii a patribus vestris, ut mihi obedirent: *Noluerunt*, inquit. Quae potuit esse iustior postulatio quam ut Deo obedirent? Quanta igitur, et quam foeda est ista indignitas, quod abnuunt Dei imperium? *imo non inclinant aurem?* Nam hac loquutione significat propheta non modo contemptum verbi et socordiam, sed pervicaciam, quod scilicet fuerint obdurati adversus Deum. Nam hypocritae interdum aurem inclinant, et volunt scire quid dicatur, expendunt etiam aliqua ex parte. Propheta autem hic exprimit quasi furiosam contumaciam in Iudaeis, quod scilicet *ne aurem quidem inclinaverint Deo loquenti.* Subiicit postea, *ambulasse in suis tortuosis consiliis:* deinde, *in pravitate cordis sui mali.* Haec comparatio crimen aggravat, quod scilicet maluerint Iudaei sequi propriam libidinem, quam obtemperare Deo et eius praeceptis. Si aliquid fuisset illis obiectum, quod posset eos decipere, et quod obscuraret fidem legis, erat aliqua excusatio. Sed ubi nihil illis obstat, quominus imperio Dei pareant, nisi quod rapiuntur post stulta sua figmenta, hoc non est excusabile. Quid enim excipere poterant? Voluimus sapere supra Deum. Quantus est hic, et quam diabolicus furor? Atqui nihil hic residuum illis facit propheta praeter hanc unam excusationem, quae crimen duplicat. Putabant haud dubie cor suum esse bene compositum: sed hic non defert illis iudicium, quin praecise eos damnat sicuti meriti erant. Iam observandus etiam nobis est hic locus, quia hodie maior pars figmenta sua Dei verbo opponit. Papistae quidem obtendunt antiquitatem: dicunt a maioribus ita se fuisse edoctos: et simul obiiciunt concilia et statuta patrum: sed interim nemo eorum est, qui non addictus sit suis commentis, et qui sibi non permittat libertatem, imo effraenem licentiam reiiciendi quidquid visum est. Caeterum, si respicitur origo totius papalis cultus, qui primi excogitarunt tot superstitiones erraticas audacia et temeritate tantum fuerunt impulsi, ut verbum Dei pedibus calcarent. Hinc factum, ut omnia fuerint corrupta: ut obtruderent quaelibet cerebri sui figmenta. Et videmus papistas hodie tam pertinaciter defixos esse in suis erroribus, quia se et suas nugas Deo praeferunt. Et idem etiam reperietur in omnibus haereticis. Quid ergo restat? dixi obedientiam esse quasi fundamentum totius verae pietatis. Ergo ex opposito si volumus probari Deo cultum nostrum, discamus abnegare quidquid nostrum est, ita ut praevaleat eius autoritas omnibus nostris rationibus. Et interea etiam notemus, quam detestabile sit hoc sacrilegium, potius velle sequi pravitatem cordis nostri, quam Deo obtemperare, ubi viam salutis quasi digito nobis demonstrat. Notemus etiam, nihil nobis prodesse quum videmur nobis optime sapere, et quum applaudimus nobis in nostra stultitia. Deus enim hic pronuntiat *cor nostrum malum esse*, simul ac deflectimus a puro eius verbo. *Dicit fuisse retro et non ante:* qua loquutione significat Iudaeos tergum obvertisse, ne ad ipsum vel respicerent vel tenderent. Nam si quis se ducem viae nobis fore promittit, statim convertimus in eum oculos: si autem tergum obvertimus, signum est contemptus. Et ita Deus conqueritur se fuisse despectum a populo suo, quod non tantum surdi fuerint ad doctrinam propheticam et admonitiones, sed etiam in signum deterioris pertinaciae converterint vultus suos in diversam partem, ita ut ipsum relinquerent, et quasi iuberent eum facessere. Hoc valet postrema loquutio. Cras progrediemur.

25. *Ab eo die quo egressi sunt patres vestri e terra Aegypti usque ad diem hunc misi ad vos omnes servos meos prophetas, quotidie mane surgendo et mittendo.*

26. *Et non audierunt me, et non inclinaverunt aurem suam: et* (pro sed) *obdurarunt cervicem suam, perverse egerunt prae patribus suis.*

Conqueritur Deus de obstinata malitia populi, quod non uno tantam saeculo perdiderit operam eos ad resipiscentiam vocando: sed patribus in eadem pravitate filii successerint: atque ita continua fuerit imitatio. Posset quidem hoc valere in speciem ad extenuandam culpam, quemadmodum hodie papistae nullum habent magis speciosum praetextum, quam dum obiiciunt nobis patres et antiquitatem. Sed Deus hoc loco et similibus ostendit non excusari filios patrum exemplis, quin potius aggravari crimen, dum ita obdurescunt homines, ut scilicet putent valere ad praeiudicium quod diuturna fuit vitiorum possessio. Deus autem non ita patitur se iure suo deiici. Ergo notandus est hic locus ubi Deus non tantum eos accusat, qui tunc vivebant, et quos Ieremias alloquebatur, sed etiam coniungit illis mortuos, ut convincat maioris pervicaciae, quoniam ita fuerit quasi per manus tradita impietas. *Ex quo die*, inquit, *patres vestri exierunt e terra Aegypti usque ad hanc diem misi ad vos*, etc. Scimus quam intractabilis fuerit populus statim ab initio. Nam quantum in se fuit reiecit Mosen tam praeclarae et incomparabilis gratiae ministrum. Deinde quum esset liberatus, singulis fere momentis vel fremitus suos edidit contra Deum, vel palam tumultuatus et contra Mosen et Aaron, vel prosilivit ad crassam idololatriam, vel habenas laxavit suis cupiditatibus: denique nullus fuit peccandi finis. Tamen quotidie Moses eos ad Dei obsequium revocavit. Hanc igitur tantam contumaciam profert Deus in medium, ac dicit non hodie primum incipere Israelitas, sed fuisse semper tali ingenio, ut non possent ferre disciplinam, quemadmodum postea dicet. Non opus est hic exempla colligere, unde appareat fuisse populum hunc indomabilem. Hoc enim petendum est ex sacra historia. Sed satis est tenere, obiici patrum duritiem et pervicaciam filiis, ut intelligant se bis et ter reos esse coram Deo, quoniam imitentur contumaciam, quam tamen Deus severe ultus fuerat: neque enim incognitae illis erant poenae quas inflixerat Deus patribus. Hoc igitur erat nimis proterve Deum lacessere, quum spernerent tales et tam horribiles vindictas, quas exsequutus fuerat contra patres ipsorum. Videbimus similes sententias etiam alibi: imo haec docendi ratio passim occurrit apud omnes prophetas, quod scilicet genus ipsorum ab initio fuerit perversum et rebelle: deinde, quod omnibus saeculis respuerint Dei gratiam, et contumaciter restiterint prophetis. Quod autem hic Deus commemorat se ab eo die quo exierant e terra *Aegypti usque ad tempus Ieremiae nunquam cessasse*, haec eius perseverantia crimen populi longe magis aggravat. Nam si semel tantum loquutus fuisset Deus, hoc sufficere ad damnationem poterat. Quod autem toleravit perversos eorum mores, neque interea destitit de die in diem ipsos blande ad se revocare, et promittere illis veniam, et proponere salutem: quod ergo Deus ita perseveravit, hinc magis detegitur perdita impietas populi. Scimus enim quam horribilis poena maneat eos qui sic abuti audent Dei tolerantia, et palam illudunt eius verbo, dum centies et millies eos ad poenitentiam invitat. Postea addit *se misisse omnes servos suos.* Eodem etiam referri debet universalis particula כל. Si Deus unum prophetam duntaxat misisset, nulla restabat excusatio Israelitis: sed quum alios aliis assidue submiserit, ita ut instruxerit quasi exercitum: quanti furoris fuit per densam illam turbam perrumpere ad contemptum? Scimus enim nunquam populo defuisse prophetas, sicuti Moses illis promiserat Deuteronomii decimo octavo capite. Quoniam ergo Deus ita liberaliter egit cum populo, ut nunquam cessaverint prophetae, quin alii aliis succederent: hinc certe clarius detegitur foeditas impiae ipsorum contumaciae, quod non uno tantum die spreverunt Deum, nec unum, vel duos, vel tres prophetas pro nihilo duxerunt, sed ad extremum usque adversati sint omnibus prophetis, quum tamen magno numero missi essent. *Misi* ergo *omnes servos meos.* Deinde addit, *Quotidie.* Haec assiduitas eodem pertinet, quod scilicet Deus nunquam fuerat fatigatus, ipsi autem conflixerint quasi ex professo cum eius bonitate, quum tam comiter eos hortari non desineret ad poenitentiam. Dicit, *Mane surgendo et mittendo.* Nam, quemadmodum alibi dictum fuit, שכם proprie significat mane surgere. Hic commendat Deus autoritatem propheticae doctrinae, ubi in suam personam transfert quod non nisi in homines competit. Neque enim ulla mutatio in ipsum cadit, sicuti notum est. Improprie ergo dicit *se surrexisse:* sed quod mandavit servis suis, hoc ad se transfert, quemadmodum dixi: quo gravius exprobret ingratitudinem populo: quasi diceret, sedulo se fuisse intentum ad curandam eorum salutem, ipsos autem interea fuisse torpidos, imo socordes. Et hinc colligi debet utilis doctrina, Deum scilicet surgere ut nos invitet atque amplectatur, quoties verbum eius profertur in medium, quo testatur nobis paternum suum amorem. Ergo non tantum Deus tunc hominum opera utitur, ut nos ad se adducat, sed quodammodo prodit ipse nobis obviam, et surgit, quia sollicitus est de salute nostra. Haec commendatio doctrinae potest multum prodesse fidelibus, ut tuto et tranquillis animis recumbant in promissiones Dei: quia perinde valent, ac si ipsi coram nos alloqueretur. Sed convincitur etiam magis eorum impietas, qui stertunt ubi Deus ita

vigilat pro ipsorum salute: et qui aurem non porrigunt, ubi mane surgit, ut ad eos accedat, et eos etiam ad se trahat. Postea adiungit, *Et non audierunt.* Hic mutatur persona in verbis. Nam dixerat proximo versu, Ex quo patres vestri exierunt, misi ad vos servos omnes meos prophetas mane surgendo: iam adiungit, *Non audierunt me et non inclinarunt aurem.* Verum quidem est sermonem hunc referri ad patres: sed proximo versu complexus fuerat Deus populum, qui tunc superstes erat. Ergo non dubium est quin signum sit indignationis, quod mutat personam, et gravatur ipsos alloqui, quoniam videt se verba perdere apud tam stupidos. Quod etiam clarius patebit ex proximo versu. Dicit, *Non audierunt me, neque inclinarunt aurem suam.* Iam exposuimus haec verba, ac diximus hic praecludi Iudaeos ab omni excusatione erroris, vel ignorantiae, quoniam non praebuerint se dociles, neque attenti fuerint, sed potius obturaverint aures suas, sicuti postea dicit *obdurasse cervicem suam.* Quo certius exprimitur perversitas illa, quod scilicet velut ex professo Deum spernebant, et bellum gerebant cum eius gratia. Tandem addit, *Deterius egisse quam patres ipsorum.* Dixerat, patres vestros, nunc patres ipsorum. Videmus ergo sermonem ideo converti, quoniam sciebat Deus se nihil profecturum, quemadmodum nunc sequitur,

27. *Et dices illis omnia verba haec, et non audient te* (vel non auscultabunt tibi) *et clamabis ad eos, et non respondebunt tibi.*

Hic certius perspicitur quod ante dixi, nempe ideo relinqui Iudaeos, quoniam nullae illis erunt aures. Hic ergo Deus prophetam suum compellat, ac dicit, *Similes erunt patribus filii.* Nam tu quidem perferes mandata, quae tibi iniungo, sed absque profectu. *Neque enim ipsi audient: et quum clamaveris, non respondebunt.* Fuit haec gravissima tentatio: quod propheta sciebat se verba in aerem fundere, quae nihil prodessent. Quid enim residuum erat, nisi ut inde magis ac magis inflammaretur ira Dei adversus populum? Potuit igitur propheta hic animum despondere, quia haud dubie studebat utilitati gentis suae: et videbimus quam fuerit anxius, quum intelligeret instare ultimam cladem. Sed alibi diximus duplicem fuisse affectum in prophetis. Neque enim exuerant omnes humanos sensus, quin diligerent gentem suam, et maximo dolore tangerentur quum Deus pronuntiaret se iam adesse vindicem. Sed non obstitit haec sympathia et hic dolor quin tamen exsequerentur animose et infracto zelo quod Deus mandabat. Sic ergo animati fuerunt prophetae ut condolerent suis: interea tamen superarunt quidquid poterat vel morari, vel impedire quovis modo ipsos in peragendo suo munere. Ieremias hoc modo condoluit suis, quum sciret brevi perituros: sed interea debuit exsequi quod Deus iubebat, et parere eius vocationi. Ideo quantumvis acerba esset haec denuntiatio, *Loqueris ad eos, et non audient:* tamen perrexit Ieremias, quoniam sciebat Dei imperio morem esse gerendum, qualiscunque esset exitus. Sic hodie idem propositum esse debet piis omnibus verbi Dei ministris: quantum in se est, debent eniti ut populi salutem promoveant: interea etiam si videant cedere suam doctrinam aliter quam optarent, et esse mortiferum odorem toti mundo, nihilominus debent persequi suum cursum. Quare? sunt enim semper suavis et bonus odor Deo, qualiscunque sit eventus. Deus ergo hic praedicit servo suo quid futurum sit, ut invicta magnitudine munus suum exsequi non desinat, etiamsi nullus appareat profectus. Deinde voluit etiam ante tempus ostendere populo suam contumaciam, si qua forte esset spes, vel saltem, ut bis eos convictos teneret, qui erant insanabiles. Interea voluit etiam consulere paucis illis qui fovebant in cordibus suis pietatem, quamvis turba ipsa rueret in suum exituum. Quemadmodum hodie necesse est eodem modo fulciri pias omnes animas: quia dum insaniunt impii contra Deum, et totus fere mundus rapitur in eundem furorem, quid fieret nisi hoc iam meditatum haberent pii? nempe non esse novum exemplum, si hypocritae, qui tamen ore se iactant esse populum et ecclesiam Dei, reiiciant eius gratiam, et pro nihilo ducant omnes eius servos. Valeat ergo hodie, et usum eundem obtineat haec doctrina, ut non concidant animi nostri, neque etiam vacillent, dum videmus maxima ex parte surdos esse quos Deus alloquitur per servos suos. *Loqueris* ergo *ad eos haec omnia verba,* inquit. Non frustra dicit omnia haec verba. Nam si breviter tantum propheta illis denuntiasset quod audierat ex ore Dei, poterat minore taedio defungi suo munere. Sed quum subinde renovarentur mandata, hoc certe non caruit gravi molestia et taedio. Nam, quemadmodum initio diximus, non tantum unius anni, vel decem annorum operam impendit populo: sed concionatus est per viginti, triginta, quadraginta annos et ultra, prosequutus est eundem cursum. Quum videret doctrinam Dei ita respui a populo, an non potuit ipse concipere vicissim aliquod fastidium? Non frustra igitur exprimitur, quemadmodum dixi, electum esse, ut non tantum uno die, vel paucis mensibus, vel annis experiatur an possit in viam salutis populum revocare: sed pergendum esse per omnia obstacula, ita ut non deficiat, quidquid acciderit. *Non audient,* inquit, *te: clamabis ad eos, et non respondebunt.* Hoc etiam est emphaticum, quod praedicit Deus, si pleno gutture clamet propheta (quemadmodum id facere iubetur Isaias (58, 1), et in eius persona omnes docto-

res) atque ad raucedinem usque clamet, Deus tamen dicit non responsuros. Hoc certius ostendit eorum pervicaciam, quod non modo surdi sunt ad vocem Dei, et negligunt simplicem doctrinam, sed clamosas etiam exhortationes praetereunt absque ulla attentione. Postea adiungit,

28. *Et dices ad eos, Haec gens, quae non audierunt vocem Iehovae Dei sui, et non receperunt disciplinam: periit veritas, et excisa est ab ore eorum.*

Iam ostendit Deus agendum esse novo more, quia primae sunt doctorum partes proponere Dei voluntatem, ostendere quid rectum sit: hortari deinde si non sufficiat simplex doctrina. Hic autem significat Deus mutandum esse stylum, quoniam sint prorsus desperati. *Dices igitur hoc postremum:* quasi diceret, Ego quidem volui tentare, an possent corrigi in melius, et usus sum in hunc finem tua opera. Post longam patientiam, hoc est, ubi cognoveris longo usu operam tuam esse inutilem, *Dices illis vale postremum.* Nam quorsum tendunt haec verba, *Haec gens quae non audivit vocem Dei sui*, nisi quia propheta tandem multis experimentis cognovit, non utendum esse vel doctrina, vel exhortationibus? Non dubium est quin Deus respexerit ad ipsos Iudaeos. Voluit enim ignominiose traducere impiam eorum pervicaciam. Simul tamen solatus est servum suum, quia hinc cognovit, quamvis non prodesset suis auditoribus, laborem tamen suum esse gratum Deo, et non carere fructu. Nam doctrina Dei non tantum in salutem hominum fructuosa est, sed in mortem. Ostendit igitur Deus nihil decedere servo suo, etiam si non resipiscant Iudaei, quia scilicet erit ipsorum iudex, ac denuntiabit pro summa potestate interitum. Nunc tenemus consilium spiritus sancti, ubi dicit, *Tandem dices, Haec gens, quae non audivit vocem Dei sui.* Neque enim hic iubetur propheta Iudaeos alloqui, sed proferre sententiam, ut totus mundus sciat quam turpis fuerit ac detestabilis eorum contumacia, et quam sacrilega impietas, quod scilicet *non audierit tota natio.* Videtur nomen gentis hic in sinistram partem accipi. Multis quidem locis accipitur pro populo: sed aliis locis גוים opponit scriptura electo populo Dei. Et forte hoc nomen positum fuit, ut Iudaei scirent se frustra gloriari sua dignitate. Ostendit non antecellere reliquis gentibus, quia sint etiam ipsi ex numero גוים. *Haec gens*, inquit, *quae non audivit vocem Iehovae Dei sui.* Quum ita loquitur, haud dubie amplificat crimen. Quia enim Deus familiariter innotuerat Iudaeis, non poterant obtendere ignorantiam, nec ambigere de prophetica doctrina. Quum ergo destinato reiicerent Deum suum, hinc magis fuerunt detestabiles. Postea addit, *Non receperunt disciplinam.* Fontem rebellionis demonstrat, quia scilicet noluerint subire iugum. Hic ergo excludit omnes colores, quibus obtegere poterant Iudaei suam impietatem, qualiter solent hypocritae. Ideo exprimit, eos esse indociles, quia non recipiant disciplinam. Nomen מוסר accipitur saepe pro castigatione: sed generaliter etiam extenditur ad omnem eruditionem. Hoc loco quia agitur de doctrina, intelligit propheta eos sponte caecutire, quoniam scilicet nolint doceri. Hic autem summus est gradus impiae pertinaciae, ubi ita degenerant homines, ut sponte affectent esse similes brutis pecudibus, ne scilicet iugum Dei admittant. Subiicit postea *periisse veritatem*, aut fidem. Hic *nomen* אמונה potest bifariam accipi: quidam referunt ad Deum: ita esset religio, aut fides, aut pietas. Sed videtur propheta longius extendere, nempe quod nihil sit in ipsis sincerum, quod perfide agant non tam cum hominibus quam cum Deo ipso. Ergo אמונה simpliciter accipitur pro integritate: quasi diceret nihil manere in ipsis purum vel sincerum: sed ita esse corruptos ut Deo illudant, mentiantur hominibus, et mera apud ipsos simulatio praevaleat. Hunc sensum confirmat quod sequitur, nempe *excisam esse ab ore ipsorum.* Hinc enim colligimus eorum perfidiam traduci, quod fallaciter agerent: et sicuti cor eorum duplex erat, ita etiam duplex lingua. Breviter, intelligit non esse exspectandum ut resipiscant: quia si centies promittant Deo se fore morigeros, et ostentent etiam coram mundo aliquam speciem probitatis, effluent pollicitationes in merum mendacium et fallacias. Postea subiungit,

29. *Tonde comam tuam, et proiice et attolle super excelsa lamentationem: quia reprobavit* (vel vilipendit, sed verbum reprobandi magis placet hoc loco) *Iehovah, et reliquit aetatem indignationis suae.*

Hic rursus hortatur Ieremias suos ad luctum. Utitur autem genere feminino, quemadmodum populus vocatur filia Sion, et filia Ierusalem. Ergo ex communi loquendi usu quasi mulierem compellat totum populum. Iubet initio *tondere caesariem.* נזר accipitur pro caesarie, et deducitur a Nazaraeis, qui comam alebant: et potest esse concinna allusio ad Nazaraeos, qui Deo sacri erant: quasi diceret, populum illum profanum esse, ita non debere quidquam habere simile cum Nazaraeis. Inde etiam deducitur נזר, corona. Quamvis ergo de coma vel caesarie intelligi debeat hoc nomen, non tamen negligenda est allusio, quod scilicet populus a Deo reiectus comam iubetur tondere et abiicere. Deinde proiectionis verbo opponitur sublimitas luctus: *Attolle*, inquit, *super excelsa tua lamentationem.* Posset hic videri esse exhortatio ad poenitentiam: sed quemadmodum alibi factum vidimus, quamvis saepe populum ad spem veniae et reconciliationis invitent

prophetae, hoc loco non dubium est quin propheta denuntiet ultimam cladem, et ideo sit praeco luctus, quia desperata erat impietas. Non ergo fungitur hic simpliciter munere doctoris, sed quasi hostiliter denuntiat exitium. Nam sequitur statim, *Quia reprobavit Deus, et dereliquit generationem indignationis suae.* דור accipitur pro aetate, non pro tempore ipso, sed pro hominibus eiusdem aetatis: quemadmodum generatio nostra dicetur quae hodie degit in mundo: generatio patrum, quae iam mortua est: generatio posterior, quae nobis succedet. Verum quidem est, Israelitas saeculis omnibus fuisse dignos simili vindicta: sed non dubium est, quin Deus hic ostendat instare suam vindictam, quoniam patienter tulerit perversos populi mores, et suspenderit suum iudicium. Quoniam ergo ventum erat tunc ad extrema, ideo propheta aetatem illam destinat irae Dei. Scimus enim genitivum casum accipi pro epitheto apud Hebraeos. *Ergo generatio irae Dei* tantundem valet, atque generatio devota ultimae vindictae: quia scilicet intolerabilis erat eorum malitia Deo, quum diu indulgenter ipsos tulisset. Quo igitur magis distulerat suum iudicium, eo gravior instabat poena. Postea sequitur,

30. *Quoniam fecerunt filii Iehudah malum in oculis meis, dicit Iehovah. Posuerunt abominationes suas in domo super quam invocatum est nomen meum, ad polluendam ipsam.*

Ne obmurmurent Iudaei, et querantur Deum esse nimis rigidum, adiungit propheta non sine iustissimis causis ipsos esse exitio devotos. Quare? *Fecerunt malum.* Hic malum facere significat non tantum delinquere in una specie, sed sese addicere sceleribus et maleficiis. Perinde est igitur ac si diceret, ipsos ita esse corruptos, ut prorsus assueti sint ad maleficia, et contraxerint quendam habitum ex longo usu, quia scilicet non desierant provocare Deum. Sed quia sibi blandiebantur, ideo hic revocat eos propheta ad iudicium Dei: Satis est, inquit, quod iudex vos damnat. Nam si non perspicitis vestram malitiam, neque culpam agnoscitis, hoc tamen nihil vobis suffragatur, quia Deus interim pronuntiat vos convictos esse coram oculis suis. Videmus subesse antithesin inter oculos Dei et blanditias, quibus se demulcent hypocritae, dum tergiversantur, vel pertinaciter excusant sua peccata, vel per circuitus volunt elabi. Deus ergo hic ostendit sufficere suum unius adspectum, quantumvis homines ipsi caecutiant, et conniveat etiam totus mundus ad eorum peccata. Addit speciem unam, *quod scilicet posuerunt abominationes suas in templo*, hoc ad superstitiones refertur. Sed quemadmodum alibi vidimus, et saepius dicendum erit, prophetae frequenter synecdochice coarguunt peccata. Ergo hic quod maxime perversum erat in populo adducit in medium, nempe *pollutum fuisse ab illis templum superstitionibus.* Diximus autem quam intolerabile esset illud sacrilegium, pollui scilicet perversis inquinamentis templum, quod tunc unicum erat in mundo. Deus enim volebat uno in loco sibi offerri sacrificia: diligenter complexus fuerat quaecunque spectabant ad rectum cultum. Quum ergo templum illud polluerent Iudaei, quam exsecrabilis fuit haec profanatio? Ergo non abs re hic propheta profert quod maxime sceleratum erat in ipso populo, pollutam scilicet superstitionibus, et adulterinis multis caeremoniis domum Dei, et hoc modo etiam totum cultum eius vitiatum esse. Cras reliqua.

31. *Et aedificavit excelsa Topheth, quae in valle filii Hinnom, ut comburerent filios suos et filias suas igni: quod non mandavi, et non ascendit super cor meum.*

Ieremias hoc etiam versu invehitur contra superstitiones, quibus Iudaei verum et purum Dei cultum corruperant. Dicit eos *aedificasse excelsa.* Hoc iam lege prohibitum erat. Deus autem (quemadmodum prius dictum fuit) praefert obedientiam omnibus sacrificiis. Ergo merito eos reprehendit propheta, quod relicto templo excelsa sibi exstruxerint, hoc est, lucos, deinde altaria. Postea locum designat, nempe *Topheth in valle Hinnom.* Non dubium est, quin prophetae, ut detestabilem facerent locum, transtulerint תפת et גיא הנם ad inferos ipsos. Nam quum de aeterno impiorum supplicio loquitur Isaias, trigesimo capite (v. 33) nominat Topheth: et satis constat ex eadem radice deductum esse illud nomen. Iam quod ad vallem גיא הנם spectat, Gehenna corrupte a Graecis vocatur etiam mors aeterna, vel cruciatus, qui manet omnes reprobos: sicuti et nomen Paradisi metaphorice accipitur pro felici piorum statu, et pro aeterna haereditate. Deus enim sic locavit ab initio hominem in horto illo orientali, ut foveret eum quodammodo sub alis suis. Quoniam ergo benedictio Dei, et gratia fulgebat in loco illo, ubi primum habitavit Adam, ut esset quaedam imago coelestis vitae et solidae beatitudinis, ideo vocarunt Paradisum, gloriam, quae reposita est omnibus filiis Dei in coelo. Sic etiam contraria ratione prophetae vocarunt גיא הנם ipsos inferos, ut Iudaei exsecrarentur impios illos, et sacrilegos cultus quibus patres se polluerant. Eadem etiam est ratio in Topheth. Interea tradunt veteres fuisse locum in suburbio urbis. Non procul ergo solebant confluere ad illas abominationes, quum tamen esset in conspectu templum Dei, et scirent unicum illud altare probari Deo, et non esse fas alibi offerre sacrificia. Quum hoc scirent, et Deus tale spectaculum obiiceret eorum oculis, eo tamen

amentiae proiecti sunt, ut praeferrent antrum illud, in quo volebant arbitrio suo, vel potius libidine Deum colere. De hac tanta audacia nunc conqueritur Ieremias, quod scilicet *exstruxerint sibi excelsa in Topheth, nempe in valle:* interponitur nomen filii, sed vocatur גיא הנם, vallis Hinnom, unde sumptum est illud nomen Gehennae, quemadmodum diximus. Addit, *Ut comburerent filios suos et filias suas.* Fuit haec horribilis et prodigiosa etiam amentia, quod patres non pepercerint filiis suis, sed coniecerint in ignem: oportuit enim ita abripi diabolico furore, ut exuerent omnes humanos affectus. Et tamen fuit illis probabilis ratio, ut putabant. Nam hic zelus laude dignus erat Deum praeferri liberis. Quum ergo ita coniicerent in ignem suos liberos, potuit species illa zeli simplices decipere: deinde accessit etiam praetextus ab exemplo, quod scilicet. Abraham paratus fuerit filium suum mactare. Sed hinc apparet quid proficiant homines, ubi rapiuntur inconsiderato zelo. Hic enim ab exordio mundi fuit fons omnium superstitionum, ubi scilicet homines excogitarunt sibi varios cultus, et hanc licentiam sibi dederunt, ut quisque pro arbitrio Deum placaret. Quod ad exemplum spectat, excaecati fuerunt quum non distinguerent inter se et Abraham, quia ille iussus fuerat offerre filium suum: ipsi autem absque mandato idem tentabant. Haec fuit praepostera temeritas, quia si spectatur factum Abrahae, obedivit Deo: non potuit errare, quum sciret placere Deo tale sacrificium. Quum autem Iudaei aemularentur eius zelum, praeter stultitiam fuit etiam hoc in ipsis culpabile, quod Dei mandatum negligerent, vel pro nihilo ducerent. Quidquid sit, eousque abrepti sunt vecordiae, ut filios suos coniicerent in ignem: et sub obtentu pietatis, tanta et tam fera crudelitas apud eos grassata est. Hinc perspicimus, nullum esse finem peccandi, ubi homines sibi et suis commentis addicti sunt: Deus enim ipsos permittit Satanae, ut agantur spiritu vertiginis et amentiae et stuporis. Discamus itaque semper respicere quid Deus probet, et hoc sit nobis initium deliberandi, ubi aliquid aggredi oportet, nempe ut sciamus quid Deus praecipiat. Praesertim haec regula tenenda est in eius cultu: quia, ut nuper dictum fuit, religio maxime fundata est in fide: fides autem fundata est in verbo Dei. Et ideo tandem subiicitur, *Quae non mandavi, et quae nunquam mihi venerunt in mentem.* Haec ratio diligenter notanda est, quoniam hic Deus tergiversandi ansas praecidit hominibus, ubi hoc solo titulo condemnat quidquid tentabant Iudaei, quia non mandaverit ipsis. Non est igitur alia quaerenda ratio in coarguendis superstitionibus, nisi quod carent praecepto Dei. Ubi enim homines Deum colere sibi permittunt proprio instinctu, neque attenti sunt ad eius mandata, pervertunt veram religionem. Et si hoc valeret apud papistas, conciderent omnes fictitii cultus, in quibus perperam se exercent. Nam horribilis est illa carnificina, dum papistae volunt defungi erga Deum omnibus suis superstitionibus. Est enim immensa congeries, ut satis notum est, et libenter sese explicarent: interea non admittunt hoc principium, quod eriperet eos a tam profunda abysso, nempe quod parendum sit verbo Dei, si ipsum rite colere velimus. Ergo magnum pondus inest his verbis ubi dicit propheta *Deum nihil tale mandasse, et nihil tale sibi venisse in mentem:* quasi diceret nimium sapere homines, quum excogitant quae ipse nunquam quaesivit, imo quae nunquam voluit cognoscere. Certum quidem est, nihil occultum fuisse Deo, etiam antequam fieret: sed Deus hic suscipit personam hominis: quasi diceret esse sibi incognitum quidquid tentabant Iudaei, quia contentus esset lege a se data. Caeterum, quoniam ita abominabile fuit nomen Topheth, et nomen גיא הנם apud prophetas, hinc colligere licet quantopere displiceat Deo omnis idololatria, et profanatio veri et puri cultus: quoniam praeclaras illas operas, quibus tam strenue defuncti fuerant Iudaei, inferis ipsis comparat. Et ideo hodie ubi papistae iactant suas devotiones, ut vulgo loquuntur, merito excipere licet, totidem esse ianuas, quibus sese praecipitent in ipsos inferos, quot cultus confingunt, ut Deum sibi concilient. Sequitur,

32. *Propterea ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et non dicetur* (hoc est, quibus non dicetur) *amplius Topheth, et vallis filii Hinnom: sed vallis occisionis: et sepelient in Topheth, quia non erit locus.*

Poenam denuntiat propheta, quum Iudaei putarent sibi deberi mercedem: quemadmodum hodie papistae proterve se venditant, quum multas abominationes cumularunt. Existimant enim Deum quasi lege obstringi, ne pereat tanta illorum sedulitas. Sed propheta ostendit quantopere desipiant qui superstitiose Deum colunt, et absque eius verbo. Minatur enim hic gravissimam vindictam, *Non dicetur,* inquit, *amplius locus ille Topheth, neque vallis filii Hinnom: sed vallis occisionis vocabitur,* nempe quum caedibus repleta fuit tota terra. Adiungit, *Sepelient illic, quia alibi non erit locus.* Significat tantas fore strages, ut Ierosolyma non capiat mortuos. Ergo, inquit, sepulcra reperienda erunt in Topheth, sicuti etiam illic occidentur multi. Scimus cadaver fuisse immundum sub lege: deinde non fuisse fas, offerre Deo sacrificium iuxta sepulcra. Propheta igitur ostendit, quum stulte consecrassent locum illum Deo Iudaei, instare horrendam profanationem, quia totus ille locus refertus erit congerie cadaverum, deinde pollutus etiam hominum caede. Videmus ergo quid proficiant superstitiosi,

ubi sequuntur propria consilia, nempe quod provocant iram Dei. Nam ex gravitate poenae iudicium facere nobis licet, quantopere abominetur Deus omnes praeposteros cultus, quos scilicet sibi fabricant homines praeter eius legem. Nam tenendum est semper illud principium, *Non praecepi*, *neque venit mihi super cor*. Sequitur,

33. *Et erit cadaver populi huius in cibum avi coelorum* (avibus) *et bestiae terrae* (hoc est, bestiis), *nec erit qui absterreat* (hoc est, qui terrore abigat).

Gravius aliquid minatur Ieremias ipsa morte, quod scilicet Deus signa irae suae insculpet etiam cadaveribus. Verum quidem est illud quod dixit profanus poeta, Facilem esse iacturam sepulcri:[1]) sed etiam tenendum est ex opposito ius sepeliendi fuisse sanctum omnibus saeculis, quia erat ultimae resurrectionis symbolum. Ideo barbarae sunt illae voces: Da mihi baculum, si times ne aves comedant corpus, quum scilicet Cynicus ille iuberet proiici suum cadaver, derisit quod obiectum erat. Atqui vorabunt te et bestiae et aves: O, si adsit baculus, ego abigam: significans hac voce, se tunc cariturum sensu. Tamen ostendit se non tangi aliqua spe immortalitatis. Voluit autem Deus sepeliendi usum vigere apud omnes gentes, ut in ipsa morte occurreret tamen aliquod speculum vel imago ultimae resurrectionis. Ideo quum propheta hic denuntiat, sicuti aliis locis, sepulcro cariturος Iudaeos, haud dubie exaggerat Dei vindictam. Scimus quidem quosdam e sanctissimis non fuisse sepultos: nam prophetae expositi interdum fuerunt et bestiis et avibus. Conqueritur etiam tota ecclesia Psal. 79 (v. 2) proiecta fuisse cadavera piorum, et fuisse escam et avibus et bestiis. Potest hoc interdum contingere. Nam Deus saepe permiscet bonos malis in poenis temporalibus, sicuti oriri facit solem suum super bonos et super malos: sed tamen per se, et communiter ἐπὶ τὸ πολὺ, ut plurimum, hoc est signum maledictionis, ubi proiicitur hominis cadaver et caret sepultura. Hoc ergo nunc propheta significat quum dicit, *Erit cadaver populi huius in escam volucribus coelorum et bestiis terrae: nec erit qui absterreat*, hoc est, nullus erit qui praestet humanitatis officium in bestiis abigendis, quod etiam natura ipsa dictat. Si quis nunc obiiciat, non posse igitur discerni fideles a reprobis, facilis est solutio, nempe ubi non contingit honor sepulcri fidelibus, Deum fore vindicem: sed hoc non obstare quominus visibilem poenam sumat Deus de reprobis, et hoc modo ignominia eos efficiat, sicuti fuit ab ipsis contemptus. Postea addit,

[1]) Virg. Aen. II. 646.

34. *Et cessare faciam ex urbibus Iehudah, et ex compitis Ierusalem vocem gaudii, et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae: quia in vastitatem erit* (hoc est, redigetur) *terra*.

Semper contexit eandem doctrinam: denuntiat enim Iudaeis quas meriti erant poenas. Sed exprimit quod dixit proximo versu, de foeda et horribili deformitate, quae cladem sequutura erat, quia scilicet non tantum hostiliter vexabitur tota regio, sed vastabitur etiam. Ubi enim cessant voces gaudii et laetitiae, omnia referta sunt luctu: deinde ubi nullae nuptiae celebrantur, signum est solitudinis. Nam per synecdochen sub coniugio propheta designat quaecunque pertinent ad conservationem societatis humanae: perinde ac si diceret, Nulli iam erunt contractus. Neque enim potest stare genus humanum sine nuptiis. Ergo cessatio haec tantundem valet, ac si diceret immemores fore eorum omnium quae ad fovendum et tuendum humanum genus spectant. Ideo nihil adiungit novum, sed explicat clarius quod vidimus, nempe terram fore refertam cadaveribus, et tantum fore luctum ut abstineant homines ab omni solito et ordinario cultu. Deinde eandem sententiam fusius prosequitur.

Typis Eugenii Appelhansii, Brunsvigiae.

CORPUS REFORMATORUM.

VOLUMEN LXVI.

IOANNIS CALVINI OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

IOANNIS CALVINI

OPERA QUAE SUPERSUNT OMNIA.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

EX PARTE ETIAM

CODICUM MANU SCRIPTORUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS
ANNOTATIONIBUS CRITICIS, ANNALIBUS CALVINIANIS
INDICIBUSQUE NOVIS ET COPIOSISSIMIS

EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOLUMEN XXXVIII.

BRUNSVIGAE,

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM

(E. APPELHANS).

1888.

IOANNIS CALVINI

OPERA EXEGETICA ET HOMILETICA

AD FIDEM

EDITIONUM AUTHENTICARUM

CUM PROLEGOMENIS LITERARIIS

ANNOTATIONIBUS CRITICIS ET INDICIBUS

EDIDERUNT

EDUARDUS REUSS ALFREDUS ERICHSON GUILIELMUS BALDENSPERGER

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

VOL. XVI.

CONTINETUR HOC VOLUMINE:

PRAELECTIONUM IN IEREMIAM PROPHETAM

PARS ALTERA CAP. VIII—XXXI.

CAPUT OCTAVUM.

1. *In die illo, dicit Iehovah, extrahent ossa regum Iehudah, et ossa principum eius, et ossa sacerdotum, et ossa prophetarum, et ossa civium Ierosolymae* (habitantium) *e sepulcris suis.*

2. *Et expendent coram sole et luna et toto exercitu coelorum, quae dilexerunt* (nam relativum neutrum comprehendit et solem et lunam et exercitum: vel si magis placeat vertere, quos exercitus dilexerunt) *et quibus servierunt, et post quos ambularunt, et quos quaesierunt, et coram quibus prostrati sunt* (hoc est, se inclinarunt): *neque colligentur, et non sepelientur, in stercus in terrae superficie erunt.*

Dixi Ieremiam primo versu idem repetere, quod nuper dixerat, nempe privatum iri sepulcro Iudaeos, ut in mortuis etiam exstaret signum vindictae Dei: quasi diceret, ubi perierint sub manu hostium, tamen residuam fore hanc quoque poenam, ut iaceant ipsorum cadavera exposita bestiis et avibus. Dixi fideles nihil iacturae facere, si negetur illis sepulcrum: sed interea non contemnunt sepulturam, quatenus symbolum est resurrectionis. Quod si Deus patitur illos involvi hac ignominia cum reprobis, quemadmodum saepe contigit: tamen hoc non obstat quominus Deus vindictam suam exerceat adversus reprobos in poena temporali, quae fidelibus in benedictionem vertitur ac cedit. Non est igitur absurda haec denuntiatio, ubi dicit propheta tempus instare, quo ossa extrahentur e sepulcris. *Dicit ossa regum, et sacerdotum, et prophetarum et totius populi.* Nam putabant reges simul ac reconditi essent in suis sepulcris, sacra fore sua cadavera: idem etiam error valuit in proceribus et sacerdotibus. Propheta autem dicit nullum sepulcrum fore intactum, vel immune ab hostili violentia. Quibus verbis ostendit urbem dirutum iri funditus: quia si urbs maneret salva, etiam sepulcris parceretur. Non potuit igitur haec poena contingere quin hostes everterent a primis fundamentis ipsam urbem. Denique his verbis horrendam et ultimam cladem designat, sed finem simul ostendit cur tam graviter iusserit saevire Deus adversus Iudaeos: nempe, inquit, *quia servierunt soli et lunae et stellis,* ideo iusta Dei vindicta fiet *ut eorum ossa extrahantur e sepulcris,* quo scilicet sol et luna et omnes stellae testes sint iudicii Dei. His verbis oblique perstringit Ieremias populi vecordiam, quia putaret se praestare gratum cultum soli et lunae. Dicit igitur omnes stellas et planetas fore quasi spectatores vindictae quam exiget Deus: quasi diceret totum coelestem exercitum approbaturum poenam illam, quia nihil magis detestabile est creaturis quam dum ad illas transfertur opificis ipsius gloria. Verum quidem est solem et lunam et stellas carere sensu: sed propheta hic tribuit illis sensum, quo scilicet excutiat Iudaeis stuporem illum in quo obduruerant, dum putabant se gratum officium praestare soli et lunae. Interea alludit, quemadmodum etiam aliis locis visum est, ad poenam quae infligitur adulteris. Nam si scortum extrahatur, et producatur coram suis adulteris cum ignominia et probro, haec iustissima est poena: sic etiam, quoniam scortati fuerant Iudaei cum sole et luna et stellis, ideo ita loquitur propheta: quod scilicet detegetur eorum ignominia et turpitudo sub conspectu solis et lunae et stellarum. Postea dicit, *Quae dilexerunt.* Non dubium est quin alludat ad caecum illum fervorem quo rapiuntur idololatrae, ubi prosiliunt ad cultus illicitos. Est enim species effraenis ac furiosae libidinis, quemadmodum aliis locis visum est. Neque enim magis insanit scortator, quum appetit mulierem, quam idololatrae, ubi Satan illorum oculos perstrinxit, et mentes eorum fascinavit. De hoc igitur impuro amore nunc loquitur propheta: et interea oblique exprobrat quod alienati fuerint sine causa a Deo, qui legitimus erat maritus. Nihil autem minus tolerabile, quam dum homines a Deo perfide ita deficiunt, postquam eos sibi coniunxit, et postquam contraxit sacrum et inviolabile coniugium. Postea addit, *Quibus servierunt.* Hoc adhuc

turpius est, quod scilicet addixerint se soli et lunae et stellis in servitutem. Tertio loco ponit, *quod ambulaverint post ipsos.* Atqui Deus viam illis monstraverat et praeceperat ut ipsum sequerentur: atqui relicto Deo dicit propheta sequutos fuisse stellas coeli. Quarto loco ponit, *quod quaesierint:* quo verbo significat pertinaciam. Quod enim alii accipiunt pro consulere, mihi non placet, quia est coactum et longe petitum. Ego itaque non dubito quin propheta hic denotet continuum perseverandi studium in Iudaeis, quod non subito tantum impetu sequuti fuerint sua idola, sed obstinate se illis addixerint, et fuerint quasi affixa tam perversae cupiditati. Postea extremo loco ponit, *quod se prostraverint coram ipsis.* Hoc refertur ad servitutem. Idem enim est dare hoc signum reverentiae, ubi homines se prosternunt coram idolis, atque si servirent. Nam hoc totum sub cultu comprehenditur. Caeterum quum propheta uno verbo satis exprimere posset impietatem populi sui, plura verba simul coniunxit amplificandi causa, ut scilicet palam fieret turpis illa populi ingratitudo, quod maluisset sibi adsciscere deos sibi incognitos, et erigere perversos et fictitios cultus, quam praestare Deo vero obsequium et acquiescere in eius lege, quae erat certa regula, et quae fallere non posset. Postea adiungit, *Non colligentur, et non sepelientur: in stercus erunt super faciem terrae,* hoc est, in superficie terrae. Confirmat poenam illam, de qua nuper concionatus est, nempe quemadmodum contumeliosi fuerant adversus Deum, et sese prostituerant coram idolis, ita post mortem fore ignominiosos et detestabiles, ut scilicet mens a tali spectaculo et tam foedo abhorreat. Haec summa est. Sequitur,

3. *Et eligetur* (ad verbum esset, electa est) *mors* (sed debet resolvi in futurum tempus) *prae vita ab omnibus reliquiis, quae residuae erunt ab hac prava natione* (a natione hac mala), *in omnibus locis ubi residui fuerint, ad quae expulero eos* (ad quae illuc. Sed שם est supervacuum), *dicit Iehovah exercituum.*

Hoc versu significat, quicunque erunt superstites fore bis miseros, ut satius illis fuerit, semel mori, quam tabescere in diuturnis malis. Neque enim videntur mihi assequi prophetae sensum, qui alio torquent verba. Summa est igitur, quamvis formidabile sit iudicium illud Dei, quod scilicet edentur ubique strages, deinde extrahentur cadavera quae pridem sepulta fuerant, tamen hoc fore leve prae ea poena, quam Dominus infliget reliquis, quos tamen servabit superstites. Denique significat vitam miseriorem fore morte ipsa, vel etiam decem mortibus. Ergo ne existiment se quidquam fecisse lucri qui mortem effugient, dicit propheta, *Optabitur,* inquit, *mors prae vita ab omnibus reliquiis.* Hinc colligitur quam gravis fuerit illa vindicta Dei: si quidem nihil futurum sit melius, vel magis optandum quam defungi una, et simplici morte, quod scilicet vita nihil aliud esset quam continuus languor vel cruciatus. *Expetetur* igitur *mors in omnibus locis ubi fuerint superstites, ad quae loca ego expulero eos.* Ostendit causam duplicis miseriae: quoniam non dabitur illis vivere in patria, sed extorres erunt, atque in ipso exsilio sentient manum Dei sibi esse infestam, ac si huc et illuc eos persequeretur.

4. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah, An qui ciciderunt non resurgent? si quis aversus fuerit non revertetur?*

5. *Quare rebellis est populus hic Ierosolymae rebellione perpetua?* (forti, ad verbum), *adhaeserunt fraudi* (vel, apprehenderunt fraudem), *noluerunt reverti.*

Quanquam Deus prophetam suum admonuerat de eventu, tamen iterum Iudaeos ad resipiscentiam invitat, non quod sperandum sit posse revocari ad sanam mentem (dixit enim prorsus esse desperatos), sed ut minus excusabilis esset eorum pertinacia. Deinde voluit etiam consulere exiguo piorum numero, qui adhuc residui erant. Neque enim omnes ad unum usque defecerant ad impietatem, quamvis totum populi corpus esset corruptum. Deus ergo partim ut culpam impii populi aggravet, partim ut consulat fidelibus suis, hortatur ad poenitentiam eos qui tamen erant prorsus intractabiles. Et hic considerande est nobis Dei bonitas, qua quisquis abutitur, accersit sibi multo gravius iudicium. Quodammodo enim certat hic Deus cum malitia illius populi, quum proponit spem veniae si resipiscant. *Dices* igitur *ad eos,* hoc est, quamvis tibi iam fuerim testatus inutilem fore tuam operam, non tamen cessabis. *An qui ciciderunt resurgent?* Varie exponitur hic locus. Maior pars interpretum restringit ad solos Iudaeos. An Iudaei non resurgent postquam ciciderunt? Quod ad secundum membrum spectat, quidam ita exponunt, An si Israel revertatur non revertetur etiam Deus? nempe ab ira sua, hoc est, an erit propitius? vel, An si avertatur Israel, an non vicissim avertetur Deus? Alii utrumque membrum intelligunt de populo ipso: An si aversus semel fuerit populus, non redibit ad Deum? Nam hoc verbum שוב contrarias habet significationes. Accipitur enim pro deficere, pro rebellare, pro ire in contrariam partem: accipitur etiam pro reverti. Sed dum propius expendo et verba, et consilium prophetae, existimo generalem esse sententiam: quasi dixisset, Si quis ciciderit, statim cogitat de corrigendo lapsu: si quis declinaverit a recto itinere, postquam admonitus est de

errore suo, statim respicit ad viam. Hoc fieri solet. Quid ergo sibi vult tanta stupiditas, quod populus Ierosolymae non resipiscit, quum tamen debuerit pridem agnoscere lapsum suum et errorem? Quisquis sine contentione attenderit ad prophetae sermonem, agnoscet hunc esse genuinum sensum: quia secundo versu dicit, *Cur populus hic Ierosolymae:* incipit nunc primum loqui de populo, ut satis apparet. Sequitur ergo superiorem versum non debere ad populum restringi, sed illic poni communem sententiam. Denique hic amentiam populi coarguit Ieremias, quod non sequatur saltem eos, qui vel ceciderunt, vel declinarunt a via per errorem. Nam hoc naturaliter ingenitum est omnibus, ne sponte in malis suis pereant. Qui ergo cecidit, ille conatur statim resurgere: qui viam suam deseruit, postea si potest, tentat ad ipsam redire. Hoc ergo quod solent stultissimi quique facere, cur non imitatur populus? inquit Ieremias. Ergo ostendit hac comparatione hominum esse prodigia, quoniam pertinaciter inhaereant suis sceleribus, neque illis veniat in mentem, spem esse reconciliationis si ex animo ad Deum se convertant. Et emphatice ponit nomen Ierosolymae: quia si tanta fuisset obstinatio vel apud Chaldaeos, vel apud Aegyptios, fuisset quidem hoc inexcusabile, sed non adeo mirum. Ubi autem populus, cui lex destinata est, et cui Deus familiariter patefecit salutis doctrinam: ubi ergo populus ille ita obduruit, ut abiiciat omnes admonitiones, nonne hoc est portentosum? Tandem adiungit *ipsos esse rebelles rebellione pertinaci*, hoc est, non tantum levitate, vel incogitantia, vel subita aliqua cupiditate fuisse alienatos a Deo, sed ita pertinaciter ut frustra omnem operam consumant prophetae in illis docendis et hortandis: ideo vocat *rebellionem fortem*, quamvis hic sumatur pro perpetua, ut aliis multis locis. Causam autem assignat, quod scilicet *apprehenderint fraudem*, id est, mordicus adhaeserint fraudi. Verum fraudem accipit propheta, non qua fallitur, aut circumvenitur proximus, sed hypocrisin, qua se ita excaecant homines ut nolint aut attendere ad verbum Dei, aut oculos aperire ad claram lucem. Ubi igitur ita se demergunt homines certa malitia in tenebras, dicuntur *apprehendere fraudem:* quemadmodum Psal. 32 (v. 2) quum David praedicat beatum esse hominem, in cuius spiritu non est dolus, non accipit dolum, ut communiter solemus: sed accipit pro corde duplici. Nam dixerat prius beatos esse, quibus remissa sunt peccata, quibus non imputatur iniquitas: adiungit explicationis causa, modo non sit dolus in spiritu. Quare? nam profani homines videntur sibi esse beati: neque enim sentiunt suam miseriam, quoniam obtecti sunt suis involucris. Ille est dolus de quo loquitur David. Eodem sensu dicit propheta noster eos *fraudem apprehendisse*, qui ita sunt involuti tenebris, vel excaecati suis cupiditatibus, ut cupiant fallere Deum: sed fallunt se ipsos. Haec igitur causa est, cur nulla poenitentia tangantur, quos Deus corripit et castigat. Ubi scilicet sponte caecutiunt, vel claudunt oculos et obturant aures, et volunt decipi a diabolo: qui non attendunt ad sanctas admonitiones, quae illis destinatae erant in salutem. Ergo si cupimus sanari a vitiis nostris, semper incipiendum est ab hac parte, nempe ut excutiamus sedulo et cogitationes nostras et studia, et non placeamus nobis, neque fallamus inanibus blanditiis: sed appetamus excutere quidquid in nobis est reprehensione dignum aut vitiosum. Hoc est principium verae poenitentiae, discutere omnes fraudes et fallacias, et appetere claram lucem quae nobis retegat mala nostra. Postea sequitur,

6. *Attendi, et audivi: non loquentur recte, nemo est quem poeniteat* (ad verbum, non vir poenitens super malo suo: sed sensus clarior est, nemo est quem poeniteat) *malitiae suae, dicendo, Quid feci? omnis vertitur* (ad verbum, pro, omnes vertuntur) *ad cursus suos, sicut equus ruit* (ad verbum, inundat: sed metaphorica est loquutio. Sicuti ergo equus praeceps ruit) *in proelium.*

Possent haec verba accipi in persona ipsius Dei, quod scilicet e coelo expenderit qualis esset populi status. Sed commode hoc exponitur de propheta: fuerat enim quasi in specula positus, ut observaret qualiter se gereret populus cum Deo: iam testatur, postquam perspexit eorum studia et actiones, nihil se vidisse rectum. His verbis debuit populus magis affici. Scimus enim quam proclives simus natura ad captandos praetextus, ubi volumus in faece nostra manere quieti. Ita maior pars obiicere plerumque solet, O, tu me reprehendis, sed temere: nescis quid sit in animo meo. Ergo dicit propheta se diligenter reputasse qualis esset populus, et se loqui de re probe cognita et perspecta: *Audivi*, inquit, *et attendi: sed non loquuntur rectum.* Significat hoc verbo tantum abesse Iudaeos a vero et pleno effectu poenitentiae, ut ne ipsam quidem ore profiteantur. Minus est fateri sua vitia quam re ipsa corrigere: atqui propheta dicit ne ipsos quidem *loqui quod rectum est.* Hinc sequitur multum abesse a serio poenitentiae studio, quum linguis etiam suis ita proterviant, vel saltem non ostendant ullum tristitiae signum. Postea addit, *neminem esse quem poeniteat, dicendo.* Hoc membrum expositive additur, quia clarius demonstrat Ieremias, *eos non loqui rectum, quoniam non dicant, Quid feci?* Primo autem dicit, *neminem esse*, *quem poeniteat suae malitiae:* postea ostendit hoc primo requiri ad poenitentiam, ut peccator se ipsum ad rationem vocet: quia ubi securi desidemus in malis nostris,

non potest fieri ut nos unquam poeniteat. Necesse igitur est unumquemque sibi esse exactorem, ut se ad calculum vocet, et quodammodo citet ad tribunal Dei. Videmus ergo nunquam homines posse ad poenitentiam adduci, nisi ubi sibi ante oculos proponunt mala sua, ut sibi pudorem incutiant, et quasi cum terrore se ipsos interrogent quid fecerint. Nam haec interrogatio signum est consternationis. Scimus plurimos perfunctorie agnoscere sua peccata: sed hoc frivolum est, quia postea evanescit haec cognitio sine fructu. Ergo seria poenitentia necessario hoc requirit, ut peccator non tantum sibi displiceat, non tantum pudefiat: sed etiam quodammodo stupeat ad sua vitia, nam hoc sibi vult haec inquisitio, *Quid feci?* continet enim admonitionem. Nunc tenemus quid valeant prophetae verba. Dicit se non temere reprehendere populum, sed quia talem pervicaciam in ipso cognoverit, *ut nemo quod rectum est loquatur*, nemo tangatur resipiscentia, quoniam non reputant quales fuerint, neque vitam suam ad rationem exigunt, sed securi indormiunt suis sceleribus. Eandem sententiam prosequitur quum dicit, *omnes converti ad cursus suos*, hoc est, ad cupiditates suas. Verum per nomen cursus propheta violentos impetus designat: quasi diceret fuisse Iudaeos ita praecipites in suis cupiditatibus, ut quodammodo festinanter currerent: et comparat eos equis ruentibus ad proelium. Scimus quanta sit violentia in equis, ubi ita celeri cursu ad proelium festinant: videntur enim volare, et aerem scindere, et terram confodere suis unguibus. Ita optime convenit similitudo, quum dicit propheta Iudaeos sic rapi violenter post suas cupiditates, ut non minus sint impetuosi quam equi militares, ubi immissi sunt ad proelium. Iam sequitur,

7. *Etiam ciconia in coelis cognoscit tempora sua, et turtur, et hirundo* (alii vertunt picam: sed nomen hirundinis est aptius, quemadmodum statim patebit), *et grues observant tempus itineris: populus autem meus non cognoscit iudicium Iehovae.*

Hic rursus exprobrat Ieremias populo turpem socordiam, quod scilicet minus sapiat quam aves, quae tamen ratione et intelligentia non sunt praeditae. Dicit ergo Iudaeos magis fatuos esse quam grues et hirundines et ciconias. Non dubium est quin vulneraverit populum hac tam severa obiurgatione: sed oportuit contemptores Dei ita acriter affici, quia ex verbis satis constat quantopere obduruissent in suis sceleribus. Non mirum igitur est quod propheta affirmat magis esse insipidos quam grues et hirundines: quemadmodum Isaias similem amentiam illis exprobrat, quum dicit (1, 3) bovem cognoscere praesepe suum, et asinum stabulum domini sui: Deum autem non cognosci a populo. Illic autem Isaias deteriores facit Iudaeos bobus et asinis, quoniam sit aliquid simile memoriae in illis brutis animalibus, ut observent suum stabulum et praesepe. Ita nunc Ieremias de ciconiis loquens, *Ecce*, inquit, *ciconia cognoscit tempus quo migrare debeat ab una regione in aliam: idem etiam observant hirundines et grues.* Nam statis temporibus anni calorem petunt, hoc est, relinquunt frigidas regiones ut hyemis intemperiem effugiant in illo recessu: postea sentiunt quo tempore sibi redeundum sit. Ergo quum aves in aere observant sua tempora volitando, qui fit ut *populus meus non consideret iudicium Dei?* inquit. Quum nomen coelorum ponit, haud dubie alludit ad continuum volatum avium. Aves nihil fere habent quietis: nam perpetuo discursant per aerem. Ergo quum tantum sit prudentiae in avibus, quas tamen aer huc et illuc circumfert, qui fit ut populus, qui habitat in tranquillo domicilio, qui per otium potest meditari legem Dei, ut populus hic nihil intelligat? Videmus ergo esse amplificationem in voce illa *coelorum*, quae non fuit notata: et tamen posset scrupulum iniicere lectoribus. Nam in coelo non mirum est si aves plus habeant perspicaciae: propius enim accedunt ad solem et ad elementum ignis. Sed aliud prorsus voluit propheta, nempe quum assidua inquietudine laborent aves, tamen colligere apud se, quodnam sit tempus idoneum vel eundi vel redeundi. Hinc ergo magis exaggeratur populi socordia, qui dum sedet non potest tamen expendere domi et in otio quod Deus proponit. Et particula גם, emphatica est: *etiam ciconia*, inquit. Quid hoc sibi vult quod aves, quae intelligentia carent, tamen agnoscant tempus suum? *populus autem meus*, etc. Non dubium est quin propheta sub hoc honorifico titulo clarius exprimat flagitium gentis suae. Nam, quemadmodum nuper dixi, non fuisset adeo mira talis caecitas in profanis gentibus: sed quoniam populus ille sacer ac peculiaris erat Deo, hoc fuit longe foedius portentum, quod non agnoverint suum iudicium. Aliis verbis exprobrat Pharisaeis Christus (Matt. 16, 2. 3), quod non attenti fuerint ad tempus visitationis suae. Dicit enim, Vos soletis colligere qualis futura sit coeli facies in crastinum: quia si vespere coelum rubet, dicitis, cras serenum erit, et habetis etiam signa futurae et propinquae pluviae: Vos, inquit, estis praediti satis acuto iudicio in rebus externis, quae conducunt ad usum praesentis vitae: non autem cognoscitis visitationis vestrae tempus, et interea signa quaeritis: atqui si essetis attenti, Deus satis clare et quasi digito monstraret vobis iam instare tempus illud liberationis, quod fingitis vos expetere. Sed propheta asperius castigat Iudaeos, quum dicit plus esse fatuitatis vel amentiae in ipsis, quam sit in avibus. Dicit *autem eos non cognoscere iudicium Domini,*

quum tamen toties et tam longo tempore illis fuerit ostensum. Nam poterat quispiam excipere, Non mirum est si iudicium Dei non perspicimus: nam iudicia eius sunt abyssus multa. Et si haec superant mentes nostras, non est quod nobis vitio vertatur. Atqui propheta hic disserit non de arcanis iudiciis quae fugiunt hominum mentes, sed de poenis quarum toties fuerant admoniti. Quum ergo ita caecutirent in re clara et dilucida, merito propheta dicit magis esse insipidos quam grues et reliquas aves de quibus loquitur. Sequitur,

8. *Quomodo dicetis* (pro, dicitis: significat continuum actum), *sapientes nos* (hoc est, nos sumus sapientes), *et lex Iehovae nobiscum est* (vel, penes nos, melius): *certe ecce frustra aptavit stylum* (vel, calamum) *scriptor: frustra sunt scribae.*

Hic existimant interpretes prophetam dirigere verba ad sacerdotes et falsos prophetas, et reliquos populi duces, quia scilicet sibi superbe arrogabant notitiam legis. Sed potest hoc non minus apte extendi ad totum populum. Neque enim dubium est (quemadmodum paulo post videbimus) quin a minimo usque ad maximum iactarent omnes se satis sapere. Itaque existimo prophetam hic contra totum populum invehi, quoniam sine exceptione omnes respuerint eius doctrinam, quemadmodum videmus etiam hodie fieri. Nam quotusquisque est qui sustineat moneri et reprehendi? omnes dicunt se satis sapere: O, tu existimas me esse puerum: vel, quemadmodum etiam vulgo loquimur, existimas me esse gruem: scio quomodo vivendum sit, et non destituor ratione. Ita enim rudissimi quique opponunt suam prudentiam et ingenii acumen Deo et prophetis. Haud dubie talis audacia aut ferocia etiam regnabat saeculo Ieremiae. Nam quum durius tractaret ipsos, in promptu erat illis haec exceptio: O, tu agis hic tanquam cum bardis hominibus, quasi lex Dei sit nobis incognita, quasi non a prima pueritia fuerimus edocti qualiter vivendum sit. Nonne Deus in medio nostri habitat? Quum ergo hunc quasi clypeum opponerent Iudaei propheticae doctrinae, ideo vehementius hic contra illos insurgit, *Quomodo dicitis vos esse sapientes?* Postea definit qualem sapientiae formam sibi vendicent, nempe *quod lex Dei esset penes ipsos:* et certe haec est perfecte sapiendi regula, attendere ad legem Dei. Quod si hoc vere iactassent, nempe se habere legem, propheta non obiiceret ex opposito, eos bis desipere. Sed quoniam falso hoc sumebant, ideo dicit, Quomodo? Et hic interrogat quasi de re nimis absurda, *Quomodo ita desipitis*, inquit, *ut vos putetis sapere, quasi lex Dei sit penes vos?* Certe, si ita est, frustra scripta est lex. Ostenditis enim tota vita vos nunquam gustasse quid lex Dei nobis mandet vel proponat, et quorsum etiam tendat eius summa. Ergo ex eorum vita refellit Ieremias stolidam illam iactantiam, quod scilicet nullum signum darent suae sapientiae. Nam necesse est, ut qui se volunt probare discipulos Dei, proferant aliquos fructus in vita sua. Quum autem tanta apud illos esset impietas, tantus contemptus Dei, quum denique vita eorum clamaret ipsos prorsus esse insanos, dicit, *Frustra aptavit stylum*, nempe scriptor legis, *et frustra fuerunt scribae*, hoc est, doctores. Scribas enim secundo loco accipit pro doctoribus. Hunc locum paulo aliter expono, quam alii interpretes, nempe quia videtur subesse species ironiae, quemadmodum vulgo apud nos dicitur, *Il faut brusler tous les livres.* Deridet igitur illam stultitiam Ieremias, quod se dicerent probe tenere qualiter vivendum esset, quia fulgeret apud ipsos doctrina legis. Si ita est, inquit, quid est lex Dei? Nihil certe, quum tota sua doctrina pro nihilo hoc modo ducenda esset. Nunc ergo videmus hic salse perstringi Iudaeos, quoniam scilicet arriperent titulum legis, quasi umbram sine corpore, quum tamen nullam rectae intelligentiae guttam haberent. Postea addit,

9. *Pudefacti sunt sapientes, territi sunt, et capti sunt* (חתת significat proprie frangere, vel conterere: sed transfertur ad animum, et tunc significat terrere: dicit igitur esse territos, deinde illaqueatos: postea adiungit causam, nempe) *quia respuerunt in verbo* (sed ב est supervacuum. Verbum ergo) *Iehovae* (reprobarunt, aut repudiarunt) *et sapientia quid illis* (prodest, subaudiunt quidam interpretes: alii vertunt, et quid est in ipsis sapientiae? ego autem aliter accipio, ut statim dicam).

Dicit nunc *hos sapientes esse pudefactos et attonitos, et quasi laqueis captos.* Quibus verbis significat nihil proficere Iudaeos sua astutia, dum sibi arrogant sapientiam, et hoc obtentu reiiciunt omnes admonitiones, et volunt sibi parci. Nihil, inquit, prodest vobis haec sapientia. Deus enim vos deprehendet, sicuti alibi dicitur. Ergo *dicit esse pudefactos*, non quod iam tunc essent pudefacti: iam enim dixit sexto capite, et mox iterum repetet fuisse ita obduratos, ut non posset illis extorqueri ullus pudor. Carebant igitur erubescentia. Sed hic denuntiat poenam, quae proxime instabat: quasi diceret, Nunc estis fronte quasi ferrea, et putatis vos impune Deo et eius servis posse illudere. Atqui Deus vos deprehendet, inquit: et ita excutiet has larvas, sub quibus delitescitis, ut dedecus vestrum omnibus pateat. Ille est sensus. Eadem ratione dicit, Securi nunc estis, sed Deus brevi incutiet tantum terroris ut reddat prorsus attonitos. Significat ergo eos nihil facere lucri, dum ita in suis vitiis sibi placent, et magis ac magis obdu-

rescunt: quia Deus spoliabit eos sua astutia, et terrore deiiciet, quantumvis sint nunc securi et pervicaces. Tertio verbo modum exprimit, quia scilicet Deus habet suos laqueos, quibus illos capiat. Nam alludit ad effugia quibus confidunt hypocritae, qui ita superbe insurgunt contra Deum, dum putant suis artibus se posse elabi per hanc vel illam partem, et subinde excudunt aliquod novum consilium quo possint Deum fallere. Ergo propheta ad perversam eorum vafritiem alludens dicit Deum fore aucupem, qui ipsos illaqueet et teneat captos. Postea, ut dixi, rationem assignat, *quod scilicet repudiaverint*, vel aspernati sint, vel reprobaverint (nam haec omnia significat hoc verbum) *sermonem Iehovae*. Et utitur demonstrandi particula, Ecce, inquit, ne amplius tergiversentur, ut solebant: Res, inquit, satis nota est, et pueri ipsi possunt esse iudices vestrae impietatis, quod *scilicet respueritis verbum Iehovae*. Hinc colligit, *Quid ergo prodest illis sapientia?* vel, quae est ipsorum sapientia? uterque sensus est probabilis, quod scilicet inutiliter sapiant, dum ita provocant iram Dei impio contemptu verbi eius: Odi sapientem qui sibi ipse non sapit, ut dicitur veteri proverbio. Quum ergo male sibi consulerent Iudaei repudiando Dei sermonem, in quo tamen posita erat ipsorum salus, merito illis obiicit propheta, nihil illis prodesse sapientiam. Alii vertunt, Quaenam est ipsorum sapientia, ubi nullus est timor Dei? Et certe semper illud verum manet, timorem Deī esse caput sapientiae et summam. Quum ergo ita turpiter contemnerent Dei verbum, merito interrogat propheta, quaenam istorum sapientia sit. Sed tertius sensus apte convenit, nempe, *Et sapientia quid ad ipsos?* sic enim legitur ad verbum, Quid ergo ad ipsos sapientia: et ironice adhuc ipsos pungit: quasi diceret, Sunt quidem sapientes, sed suo iudicio: ideo non opus habent doceri. Quid ergo ad ipsos sapientia? hoc est, sic turgent suo fastu, ut nullam admittant doctrinam. Quare? nam excludunt sapientiam ipsam fallaci illa persuasione qua sunt inflati. Sed tamen libera sit electio: volui ostendere quid mihi magis placeret. Cras non vacabit legere, quia habebitur Consistorium.

10. *Propterea dabo uxores eorum alienis, et agros eorum possessoribus: quia a parvo usque ad magnum omnes cupiditatem concupiverunt* (vel cupiditate concupiverunt), *a propheta usque ad sacerdotem omnes egerunt fallaciter.*

Hic minatur Deus poenam, quando videt se nihil proficere, et sibi negotium esse cum populo obstinato. Nam tentaverat prius an aliqui essent sanabiles. Ubi autem videt suas exhortationes carere fructu, iam ad ultimam severitatem descendit: *Dabo*, inquit, *uxores eorum alienis.* Periphrastice designat clades, quae solent in bellis accidere. Nihil autem acerbius quam ubi uxor eripitur e sinu mariti. Nam si daretur optio, malent viri statim se privari vita quam perferre tale dedecus. Significat igitur Ieremias instare Iudaeis quod est devictis gentibus atrocissimum, nempe ut viri spolientur uxoribus. Postea idem adiungit de agris: ac pronuntiat Deus *se daturum agros illorum possessoribus:* quo genere loquendi significat non tantum ad breve tempus ipsos privatum iri agris suis, sed in perpetuum. Subest enim tacita antithesis: quia fieri interdum solet ut grassentur hostes et omnia diripiant: neque tamen diu possideant agros: quia postea succedit mutatio. Ubi autem hostes vocat possessores, intelligit talem fore calamitatem, ut diu, et per totam vitam exsulent Iudaei a patria, et careant suis possessionibus. Putabant terram ita sibi datam esse, ut non posset ullo modo eripi: et certe Dominus eos nunquam inde expulisset, nisi quia ipsam polluerant suis inquinamentis. Sed oportuit inde expelli propter scelera, quibus eam inquinaverant. Ita denuntiat propheta stultam esse ipsorum confidentiam: dum putant se aeternos fore terrae ipsius haeredes. Succedent, inquit, alii vobis, qui ipsam possideant quasi haereditario iure. Nunc tenemus prophetae consilium. Postea causam adiungit, cur statuerit Deus tam graviter in ipsos animadvertere, *Nempe quia a minimo usque ad maximum*, inquit, *addicti sunt avaritiae.* Significat nullam vigere aequitatem in populo: quia sub una specie complectitur omnes fraudes et rapinas, et quidquid est iniustitiae. Dicit igitur unumquemque addictum esse proprio lucro, ita ut inter se mutuas iniurias exerceant absque iusti et aequi respectu.

Et tandem amplificat hanc sententiam, *Quod a propheta usque ad sacerdotem omnes fallaciter agant.* Est etiam hic altera synecdoche. Sed variis loquendi formis exprimit Ieremias iniustitiam qua se ultro citroque homines fatigant. Neque enim excludit violentiam quum loquitur de fraude: sed perinde est ac si diceret, ipsos rectitudinis oblitos grassari per omne genus fraudis. Fuit autem hoc horribile, nihil aequitatis aut iustitiae manere in ipsis prophetis et sacerdotibus, qui debuerant facem aliis praeferre et viam monstrare, sicuti Deus constituerat ipsos duces. Quum ergo ipsi quoque fraudulenter agerent, oportuit in plebe ipsa, quae est instar faecis, grassari foedissimam iniustitiam. Ergo his verbis ostendit propheta non posse obiici Deo nimium rigorem, quasi in populum suum saeviat, quoniam eo pervenerat scelerum congeries, ut non possent amplius ferri. Sequitur,

11. *Et curarunt vulnus filiae populi mei super nihilo, dicendo, Pax, pax, et nulla pax.*

Repetit propheta quod vidimus capite sexto. Sed opus fuit surdis vel tardis saepius iterare quod iam effluxerat e memoria, vel quod non tetigerat ipsorum animos. Quoniam autem haec semel fuerunt exposita, breviter tantum perstringam capita, et summas rerum. Non dubium est quin hic accuset sacerdotes et prophetas. Loquutus est ante in genere de toto populo, A minimo usque ad maximum, dixerat. Sed quoniam amplificandi causa diserte expresserat prophetas et sacerdotes fraudibus esse deditos, ideo specialiter nunc in eos invehitur, quod non tantum ipsi Deum graviter offenderint, sed quod alios etiam deceperint suis blanditiis, ac si impune liceret peccare. Hoc iam inexcusabile erat crimen, quum deberent aliis praeire, ipsos tamen fuisse non minus perversos, quam vulgus ipsum: sed quod non tantum exemplo, sed etiam doctrina corruperint totum populum, ita duplicarunt scelus. Fuit igitur intolerabilis haec impietas, quod ausi fuerint fallacias obtendere, quibus populum abriperent ad contemptum Dei et legis. Dicit ergo *sanasse vulnus populi*, quum tamen ostenderet Deus signa irae suae. Et per concessionem loquitur, ut alibi dictum est: quasi diceret, fuisse praeposteros medicos, qui adhibuerint emplastra ad tegendam iram Dei. *Ecce*, inquit, *sanarunt vulnus populi, dicendo, Pax, pax:* et hac duplicatione propheta clarius demonstrat quam supina fuerit eorum securitas, quod scilicet non semel tantum deciperent, sed pergerent obstinate miseros decipere falsis illis promissionibus. Adiungit, *Quum tamen non esset pax.* Potest hoc bifariam sumi, vel, quod Deus ipso eventu refutaverit ipsorum dementiam: vel quum nulla esset prosperitas, tamen ipsos fallaciter pollicitos fuisse pacem: sicut etiam alibi conqueritur Deus blanditos fuisse prophetas populo: et iam aliquoties exposuimus tales sententias. Tandem subiicit,

12. *An pudor* (est enim interrogative hoc legendum, sicuti capite sexto diximus. Subaudienda igitur est particula An: An ergo pudefacti sunt) *quod abominationem patrarunt? etiam in pudore non pudefacti sunt: et erubescere non noverunt: propterea cadent inter cadentes, in tempore visitationis ipsorum impingent* (vel corruent), *dicit Iehovah.*

His verbis clarius adhuc exprimit propheta prorsus esse desperatos, quia scilicet exuerint omnem verecundiam. Est autem hoc signum perditae malitiae, ubi nullus superest pudor. Hic etiam versus fuit expositus sexto capite. Sed iterum tenendum est quorsum tendat propheta. Ergo haec summa est, insanabilem esse malitiam populi, quia sit ferreae frontis. Quaerit ergo, *An non erubuerint, quia patrassent abominationem:* quasi diceret, Convicti sunt suorum scelerum: an tamen potest illis extorqueri aliquis pudor? Respondet, *Etiam in pudore ipso non puduit eos.* Particula גם emphatice ponitur. Ergo sic resolvi debet loquutio, quod quum Deus obiiceret illis sua probra, et convictos teneret, ita ut non possent tergiversando effugere: quum ergo ita convicti essent, nullum tamen fuisse illis affectum pudoris. Quanquam de actuali, ut vulgo loquuntur, convictione potest locus exponi, quia miseriis prope confecti indomita pervicacia cum Dei iudicio luctati sint. *Ergo etiam in ipso pudore non fuit pudoris affectus.* Ratio additur, *nescierunt erubescere.* Hac ergo impudentia probat Ieremias ipsos esse homines perditos. Et ideo addit, *Propterea cadent inter cadentes, et in tempore visitationis ipsorum peribunt*, corruent. His verbis intelligit non esse amplius cum ipsis disceptandum, et iustam fore Dei vindictam, quum ipsos penitus delebit, quia frustra verbis ageret, frustra litigaret, frustra tentaret ipsos in viam reducere. Summa est igitur, hoc unum esse residuum ut pereant, quia sine pudore omnem doctrinam et omnes admonitiones reiiciant. Dicit autem, *Inter cadentes:* quoniam, ut fieri solet, quisque aliis autor erat contemptus et obstinationis. Quum enim viderent singuli alios sibi esse similes, hinc illis spes impunitatis, et inde etiam peccandi illecebra. Dicit igitur propheta instare simul omnibus perniciem. *Cadent inter cadentes*, inquit, *et corruent in tempore visitationis ipsorum.* Significat Deo esse iam praefixum diem quo ipsos perdat. Si autem ad tempus differat, non esse cur existiment secum melius agi, quia cumulent sibi sua pertinacia gravius iudicium. Denique utcunque ad tempus illis Deus parcat, propheta admonet hoc nihil profore, quoniam Deo statutum est visitationis tempus. Sequitur confirmatio,

13. *Colligendo colligam* (vel, perdendo perdam), *dicit Iehovah: non uvae in vite* (vel botri) *et non ficus in ficulnea: et folium decidet: et dabo illis, transibunt* (hoc est, quae dedero illis transibunt ab ipsis).

Confirmat, ut dixi, proximam sententiam. Dixerat fore stragem totius populi: eodem sensu nunc addit, *Perdendo perdam eos.* אסף significat proprie colligere: sed metaphorice capitur pro perdere, quemadmodum lingua nostra dicitur, *Trousser, Ie les trousseray tous ensemble.* Et hinc melius perspicitur prophetam exponere quod nuper dixi, nempe instare illis omnibus cladem, ita ut nemo futurus sit superstes, totius corporis respectu scilicet: quia servavit semper Deus aliquas reliquias. Alibi vero

diximus, et saepius dicendum erit, prophetas, dum respiciunt populum ipsum, sine exceptione minari omnibus interitum: ubi autem convertunt sermonem ad electos et fideles, addere correctionem. *Perdendo* igitur *perdam ipsos.* Postea modum explicat, *quod nullae erunt uvae in vitibus, quod nullae erunt ficus in arboribus ipsis.* Nam ficus tam pro fructu quam pro arbore ipsa capitur, ut satis notum est. Et quo magis amplificet vindictam Dei, dicit marcida etiam fore ipsa folia. Summa est, non procul abesse Deum vindicem, quamvis securi desideant Iudaei in suis sceleribus: et ostendit speciem vindictae, quae ipsos manet, nempe quod Deus privabit eos omnibus alimentis. Nam per synecdochen designat hic quidquid ad victum pertinet. Non loquitur de vino, et frumento, et oleo: sed per ficus et uvas, quemadmodum dixi, designat quodvis alimenti genus, ita ut folia etiam marcescant ac decidant. Secundo loco addit, *Etiam quae dedero illis transibunt.* Quidam hoc restringunt ad fructus in horreis et cellis repositos, quasi diceret, Etiam si annonam habeant reconditam in suis horreis et cellis, ita ut referti sint omni opulentia, tamen hoc totum nihil illis prodesse, quia ipsis auferetur. Nam transire saepe ita capitur: et ם finale tantundem valet ac si esset separatum מהם, ab ipsis. Quod quidam resolvunt ipsos praeteribunt, לעלהם nimis est coactum: dicunt praecepta fuisse data Iudaeis, quae evanuerint, vel praeterfluxerint. Sed hoc non potest quadrare. Et quantum ad primam expositionem pertinet, videtur mihi nimis restricta. Ego igitur sic accipio: Etiam si uvae et ficus ad maturitatem perveniant, tamen ablatum iri quod putabant iam paratum esse. Ergo intelligit propheta varios esse modos quibus ad esuriem et inopiam redigat Iudaeos, quia vel hostes spoliabunt eorum uvas et ficus, vel ipse sterilitatem immittet: vel etiam si existiment sibi victum esse in promptu, non tamen dabitur frui. Haec summa est. Sequitur,

14. *Ut quid nos sedemus? Congregate vos, et ingrediamur urbes munitas* (urbes munitionis, ad verbum) *et quiescamus illic. Certe Iehovah Deus noster silere nos* (vel quiescere nos) *fecit, et potavit nos aquis venenatis* (vel aquis fellis: nam ראש significat fel et venenum), *quia impie egimus contra Iehovam.*

Varie hunc versum et sequentes exponunt: sed breviter ostendam prophetae consilium. Mihi non dubium est quin hic suscipiat in se personam totius populi. Repraesentat igitur his verbis propheta quid volverent in suis mentibus, et quaenam consilia caperent Iudaei: deinde non dubium etiam est, quin his verbis ostendat ipsos, ut solent hypocritae, captare effugia, quasi possent sese protegere ab ira Dei. Nam qui existimant prophetam ex proprio sensu loqui, longe falluntur. Quin potius hic refert quaenam consilia agitaverint Iudaei: et simul perstringit eorum duritiem, quod scilicet huc et illuc deflectendo confiderent se posse iudicium Dei avertere. Nam hypocritae nunquam nisi coacti ascendunt ad primam causam, hoc est, non agnoscunt, neque reputant manum percutientis, quemadmodum alibi dicitur: sentiunt quidem mala sua, et cupiunt adhibere remedia: sed subsidunt in solatiis proximis, non student placare Deum, neque redire cum ipso in gratiam: sed ubi tantillum spei offertur, statuunt se fore salvos, si confugiant ad has vel illas latebras. Hunc affectum describit propheta, *Ut quid sedemus,* inquit, vel, Ut quid habitamus? Verum proprie hoc loco significat desidere. *Ut quid ergo desidemus?* quasi se ipsos damnarent ignaviae: quid sibi vult pigritia haec nostra? Sedemus in pagis, qui expositi sunt violentiae hostium. *Colligite* igitur, *vos, et ingrediamur urbes munitas: nos illic quiescemus.* Putant ergo se fore incolumes, si ingressi sint urbes munitas. Postea Ieremias ex opposito ostendit quam stulte confidant talibus asylis vel subterfugiis: *Certe,* inquit, *Deus noster silere nos fecit.* Dixerat prius, ונדמה שם, et illic quiescemus דמה significat silere: secundo loco repetit idem verbum, *Certe,* inquit, *Deus noster silere nos fecit:* sed contrario sensu. Est igitur concinna allusio, vel paronomasia in verbo דמם. *Iehovah ergo fecit nos silere,* vel quiescere: vel excidit nos, nam in hac coniugatione significat excidere. Videmus ergo ab una parte proferri quid animis Iudaei conciperent, nempe quaerendas esse munitiones, quae ipsos protegerent ab hostium impetu. Deinde propheta ex parte Dei ostendit eos longe falli, quia Deus ipsos quiescere fecerit diverso modo, nempe quia redegit in nihilum. Quiescere enim et silere dicuntur mortui. Denique tranquillum statum significat quum loquitur in persona populi: interitum vero designat quum loquitur ex Dei mandato. Idem postea metaphorice confirmat, quod scilicet *Deus potum illis dederit aquas fellis,* aut aquas venenatas. Et adiungit, *Quia impie egimus contra Iehovam.* Colligere licet ex hoc postremo verbo, prophetam hic obire munus suum. Populus enim nunquam sponte confessus esset se iustas dare poenas scelerum: sed propheta hic coarguit eos, quoniam sperent se fore tutos, si confugiant ad urbes munitas. Quasi vero Deus non possit eos illuc usque persequi. Dicit igitur vindictam Dei fore affixam ipsorum tergo: et ita, quocunque fugiant, ipsos fore malis omnibus obnoxius, quia secum ferent suas impietates, et ita secum trahent iram Dei. Sequitur,

15. *Exspectando pacem* (vel ad pacem) *et non bonum: ad tempus sanationis, et ecce terror* (aut turbatio).

Clarius se explicat hoc versu, nempe quod frustra se deludant Iudaei, dum ita concipiunt vanas spes. Dicit igitur non esse cur amplius se ipsos frustrentur, quia ubi centies sibi promiserint pacem, tamen exitium esse propinquum: ubi sperabunt tempus sanationis adesse, instare potius terrorem. Videmus ergo proximo versu non alio spectasse, quam ut stultitiam populi detegeret, qui putabat se fore salvum propinquis remediis: interea autem spernebat Dei iudicium. Sequitur,

16. *A Dan auditus est fremitus equorum eius, a voce hinnituum robustorum eius tremefacta est* (vel contremuit) *tota terra: quia venient* (nam copula hic resolvi debet in causalem particulam), *et comedent terram, et plenitudinem* (vel copiam) *eius: urbem, et habitatores eius.*

Dicit *auditum esse fremitum equorum a Dan:* erat unus ex terminis terrae Chanaan, sicuti notum est. Quidam existimant magnitudinem fremitus exprimi, quia ab ipsa urbe sancta auditus sit fremitus: e longinquo scilicet. Atqui nescio an possit hoc elici ex prophetae verbis. Simplicior ergo et rectior sensus est, quod si Ierosolyma secura sit, tamen in ipsis terrae finibus non sint quieti, quoniam scilicet *turbantur fremitu equorum hostilium. A Dan* igitur *auditus est fremitus:* quemadmodum si in urbe aliqua cives delitiis suis vacarent, et interea hostiliter impeterentur fines terrae, posset hoc merito dici, Quid hic otio indulgetis? nam vicini vestri, aut fratres iam sustinent graves insultus hostium. Bellum igitur in vestra terra gerendum est, quamvis nondum pervenerit ad portas, et muros vestros. Sic etiam hic loquitur propheta, *A Dan auditus est fremitus equorum eius.* Posset hoc relativum exponi de Assyriis. Nam Hebraei saepe relativum ponunt absque antecedente. Sed magis probabile est Ieremiam notare primum belli autorem, nempe Deum: quasi diceret, Deus iam emittet hostiles exercitus, qui tumultum afferent finibus terrae vestrae. Equos ergo Dei vocat, quoniam bellum illud non gerebant Chaldaei, nisi sub Dei auspiciis, quemadmodum alibi visum est, et saepius videbimus. *A voce hinnituum,* inquit, *robustorum eius.* אבירים vocat equos robustos. Sed quia non posuerat epitheton, nunc adiungit: nisi forte magis placeat de ipsis equitibus accipere: quod non male conveniet. Dicit *terram contremuisse a voce hinnituum robustorum eius.* Sed quoniam hinnitus equorum ponit, malo de equis ipsis intelligere. Dicit, *Venient et vorabunt terram, et plenitudinem, urbem et habitatores eius.* Hic est heterosis numeri. Urbem enim ponit pro urbibus, neque enim tantum minatur Ierosolymae, sed aliis etiam vicinis oppidis. Quidquid ergo erit *copiae in terra vorabunt hostes:* deinde *vorabunt et urbes et habitatores earum,* inquit. Sequitur,

17. *Quia ecce ego mitto in vos serpentes, regulos* (quidam tamen subaudiunt copulam, serpentes et regulos), *quibus nulla erit incantatio, et mordebunt vos, dicit Iehovah.*

Alia similitudine terrorem auget, quod scilicet non tantum violenter irruent hostes, sed etiam quod virulenti erunt ipsorum morsus. Loquutus fuerat de equis, et ita notaverat violentos impetus: nunc autem aliud exprimit, nempe bellum fore Iudaeis adversus viperas, et regulos. Dubium autem non est quin simpliciter docere velit propheta, non posse ipsos elabi: quia sicuti a serpentibus vix sibi cavent homines, praesertim ubi magna est eorum copia, et undique prosiliunt: ita significat exitiale fore Iudaeis hoc bellum, dum impetiti fuerint a serpentibus et viperis: *Mordebunt vos,* inquit, *et non illis incantatio,* hoc est, nullis artibus poterunt a vobis depelli. Si quis interroget an possint serpentes incantationibus abigi, responsio est in promptu, prophetam hic non respicere quid verum sit, sed loqui ex communi hominum sensu. Fuit autem hoc saeculis omnibus receptum, serpentes posse abigi incantationibus, vel occidi, vel spoliari nocendi virtute:

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.[1])

Quod dixit profanus ille poeta, etiam ab aliis gentibus fuit creditum: et quemadmodum iam dixi, fuit haec communis opinio recepta, nempe serpentes posse incantari. Quum ergo hoc vulgo persuasum esset, propheta dicit, Si putatis serpentes istos posse averti, et noxias quae ab illis prodeunt, fallit vos haec fiducia, *Neque enim erit illis incantatio,* quemadmodum etiam in Psalmo (58, 6) fit mentio incantationis. Sed quemadmodum iam dixi, prophetae accommodant verba sua ad communem hominum sensum: imo propheta hic oblique perstringit Iudaeos, et comparat ipsorum fallacias incantationibus: quasi diceret: Putatis posse hostes vel blanditiis, vel aliquo pretio mulceri, ut minus vobis noceant: putatis etiam vos habere ad manum varias rationes, quibus liceat avertere quae vobis impendent mala: frustra, inquit, spes istae vos decipiunt: nam omnes incantationes erunt frivolae et nullius momenti apud istos serpentes. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, et videmus ironice sub hac figura rideri ab ipso astutias populi et alia remedia, quae puta-

[1]) Virg. Eclog 8, 71. *Versio gallica versum hunc ita reddit:*

Le serpent froit par le charme est brisé
Dedans les prez, du charmeur avisé.

bat sibi fore in promptu, si hostes propius urgerent. Sequitur,

18. *Roborare meum* (vel quum vellem roborare me) *super dolorem: super me cor meum infirmum est.*

Varie hanc vocem exponunt Interpretes מבליגיתי. Quidam מ accipiunt pro ב. Sed alii, quibus potius subscribo, putant esse notam nominis. Est quidem servilis litera. Nam vox haec descendit a radice בלג. Sed videtur praefigi haec litera, ut indicet esse nomen, sicut ת in fine est litera servilis. Significat ergo propheta *se quaesisse robur super dolore: sed cor suum fuisse infirmum.* Non dubium mihi est quin hoc quoque versu in medium proferat perversos populi affectus, quod scilicet vellent sua pertinacia a se depellere omnes poenas. Neque enim hoc potest accipi de ipso vel eius similibus. Nam scimus quam teneri sint Dei cultores ad eius iram. Ut enim praevalet Dei timor in ipsorum cordibus, ita etiam facile terrentur et expavescunt ad eius iudicium. Sed hypocritae et profani homines semper affectant obdurescere, quantum in se est. Ergo sese roborant adversus Deum, et putant se hoc modo fore victores. Quum ita contumaciter certent adversus Deum, propheta hic in medium proponit quanta fuerit in populo durities, *Volui,* inquit, *roborare me super dolorem*: *atqui cor meum super me infirmum est*, hoc est, frustra haec remedia tentantur: frustra hactenus conati estis vos roborare et quaesiistis munitiones et propugnacula adversus Deum: nam praevalebit tandem moeror ipse, quia Dominus addet plagas plagis, ut necesse sit vobis tandem succumbere. Hoc significat quum dicit *cor suum fuisse infirmum super se.* Ego, inquit, oppressus fui dolore, quum tamen putarem mihi fore satis animi ad resistendum. Nam ita impii viriliter putant se agere, dum furiose resistunt Deo: sed tandem experiuntur ipso eventu frustra se quaerere tale robur: *Nam cor nostrum infirmum erit super nos*, inquit, et ipsa debilitas nos tandem opprimet atque obruet.

19. *Ecce vox clamoris filiae populi mei e terra longinqua, An Iehovah non est in Sion? an rex eius non est in ea? Quare provocarunt me ad iram in suis sculptilibus? in vanitatibus alieni?*

Hoc versu propheta suscipit diversas personas, primum cladem denuntiat, quae tametsi iam erat propinqua, non tamen metuebatur a populo: deinde repraesentat populum ipsum, et refert quae dicturus erat. Tertio adiungit responsionem Dei nomine, quae compescat obstreperas illas voces populi. Quum dicit *filiam populi sui clamare*, referri hoc debet ad futurum tempus. Nam Iudaei adhuc pertinaciter manebant in suis sceleribus, et ridebant omnes minas, et quidquid a prophetis dictum erat ducebant fere pro nihilo. Non intelligit ergo Ieremias populares suos clamare, ac si futuram calamitatem metuerent (erant enim nimium securi), sed perstringit eorum socordiam: quasi diceret, Vos quidem nunc delitias vestras colitis, et putatis hanc felicitatem fore perpetuam: atqui brevi audietur clamor vester. Quum dicit, *E terra longinqua*, exponunt hoc interpretes de Chaldaeis et Assyriis: quasi diceret propheta: Ideo quietem perpetuam speratis, quia procul remoti sunt a vobis hostes. Distantia igitur et mora profectionis parit vobis hanc securitatem, quia non videtur vobis credibile ut hostes vestri tantum itineris faciant magnis sumptibus, et magna molestia: sed fallit vos opinio. Quamvis ergo procul a vobis distent Chaldaei et Assyrii, tamen aderunt propediem, et cogent vos ad vociferationem. Non potestis nunc ferre propheticas admonitiones, vox mea non est vobis tolerabilis: Deus autem extorquebit a vobis longe alias voces: clamabitis enim, et quidem sine profectu. Hic sensus non caret ratione: et ideo si quis ita velit accipi prophetae verba, non contendo. Solent enim hypocritae fiduciam concipere ex praesenti adspectu: si vident ab omni parte omnia tranquilla, nihil periculi metuunt: quod si Deus illis minatur, et non ostendit statim sua flagella, derident aut spernunt. Et aliis locis vidimus similes sententias. Sed potest etiam alter sensus non male quadrare, quod scilicet describat Ieremias lamentationes populi iam exsulis, postquam abstractus erat in Chaldaeam et Assyriam. *Vox* ergo *filiae populi mei e terra longinqua*, nempe postquam privati fuerint patria, tunc incipient clamare: quoniam scilicet volebant sibi concedi quietem a prophetis, et non poterant ferre ullas obiurgationes. Conveniet etiam hic sensus: sed priorem magis amplector, quod scilicet populus brevi sensurus sit, quam stulte sibi fecerint delitias, quum Deus per servos suos minitaretur cladem et interitum. Et ideo utitur particula demonstrativa: *Ecce vox clamoris*, inquit. Et tamen magnum erat tunc silentium Ierosolymae: tametsi enim in suis voluptatibus edebant aliquas voces, tamen quod ad fletus et lamentationes spectat, tota urbs silebat. Demonstrat igitur propheta quod erat absconditum. Sed ita solet agere Deus, quemadmodum etiam postea iudicium suum repente exsequitur. Nam quum dicunt impii, Pax et securitas, interitus adest, et illos subito obruit. Addit secundo loco, *An non Iehovah in Sion? an non rex eius in ea?* Non dubium est quin hic exprimat propheta populi querimonias quum videret se tot ac tantis malis urgeri, et nullum sentiret auxilium e coelo. Nam hypocritae semper cum Deo ex-

postulant, quia scilicet non expendunt iuste se castigari, reiiciunt omnem notitiam, et abigunt quantum in se est: denique accersunt sibi stuporem, ut se fallant vanis blanditiis. Quia igitur hoc solenne est hypocritis, reiicere omnem sensum irae Dei, repraesentat ad vivum Ieremias talem contumaciam, *An non Iehovah est in Sion? an non rex eius in ea?* nam insimulant Deum mendacii, quasi ipsos deceperit, quum pollicitus fuerit se fore et urbis, et totius terrae praesidem. Quum ergo putarent Deum sibi obstrictum esse hac promissione, audacter fremebant adversus eum, Quid hoc sibi vult? Deus enim elegit sibi hunc locum, ubi eum coleret genus Abrahae: fuit hoc quasi terrenum eius regnum: nunc quid hoc sibi vult, quod hostes adventant? an Deus unquam permittet ipsos ita grassari? neque enim hoc fieri potest quin Deus ipse vincatur. Videmus ergo quorsum tendant prophetae verba. Nam hic imitatur pervicaciam populi sui, et recitat verba quibus sciebat magnam partem solere uti. Nam paulo ante vidimus, Nolite confidere in verbis mendacii, dicendo, Templum Domini, templum Domini, templum Domini, quoniam obstinate solebant obiicere Deo nomen templi, ac si esset clypeus ad repellendas omnes noxas. Ideo nunc dicit propheta, *An non Deus est in Sion?* deinde, *An non rex eius in ea?* Non tantum persuasi erant Iudaei Deum sibi fore propitium, sed dum oculos etiam vertebant in regem, non dubitabant se esse in tuto. Itaque iactabant has voces, ac si essent extra omnem aleam periculi, ut loquuntur. Nam scimus quid pronuntiasset Deus de regno, nempe aeternum fore, Quamdiu erunt sol et luna in coelo, manebit solium Davidis, et florebit eius posteritas (Ps. 89, 37. 38). Sic igitur adiungunt regem Deo, quasi dicerent, Hic colitur Deus, et virtus eius in templo habitat: deinde rex, quem nobis praefecit, certum pignus est eius gratiae, et perpetuitas regni nobis promissa est. Sequitur ergo, aut mendacem esse Deum, et nos fuisse deceptos vanis eius promissionibus, aut hostes frustra venturos: quia ubi omnia tentaverint, Deus, qui custos est salutis nostrae, ipsos facile repellet. Primo intuitu videtur hoc specimen esse fidei, dum populus statuit se fore salvum et incolumem auxilio Dei, et oculos etiam convertit in regnum illud, quod illustre speculum erat praesentiae Dei. Nam quum esset imago Christi David una cum suis posteris, non potuit aliud refugium quaeri a fidelibus, quam quod hic describitur. Sed scimus ut hypocritae turgeant vana confidentia, quum tamen vacui prorsus sint fide. Et ita proterve insolescunt quoties Deus illis minatur, quasi eum tenerent devinctum suo arbitrio. Quum ergo ita soleant impii abuti Dei nomine, non mirum est si lingua imitentur pios Dei cultores. Sed tamen nihil est simile. Quare? arripiunt promissiones, sed sine fide et poenitentia: Haec requies mea in saeculum saeculi: sequitur ergo nos fore semper salvos, quia Deus non potest vinci ullis armis, ulla violentia hostium, quum susceperit nos in suam tutelam, quid nobis metuendum est? sed interim Deum spernunt, et totam eius doctrinam. Videmus ergo fuisse stolidam iactantiam in populo illo, quum ita in aerem proiicerent sacrum nomen Dei, et turgerent duntaxat vento, quum animi ipsorum vacui essent fide et pietate. Imo semper notandum est quod nuper dixi, non tantum scilicet frustra confisos fuisse Iudaeos hoc inani praetextu, sed superbe insurrexisse adversus Deum, quasi falleret datam illis fidem. Promiserat enim sibi fore aeternam quietem in Sion. Nunc ipsum interrogant, cur non urbem tueatur, si habitat in Sion? deinde cur rex non sufficiat ad populi defensionem, quum tamen dictum esset, Quamdiu sol et luna erunt in coelo, stabit solium Davidis. Iam sequitur Dei responsio, *Cur ergo me provocarunt in suis sculptilibus, et vanitatibus alieni?* Hic retundit Deus perversas illas querimonias. Unde colligimus proximo membro descriptam fuisse a Ieremia contumaciam populi. Fremebat igitur adversus Deum, quod non succurreret in tempore. Deus ostendit quam perperam illi querantur et ipsum accusent. *Quare*, inquit, *provocarunt me?* nunc dicunt se esse derelictos, quasi nulla esset in me fides: ego eos non prodidi, neque deserui, sed ab ipsis derelictus sum. Nunc tenemus consilium prophetae. Videmus quidem abruptum esse contextum, quia propheta sustinet diversas personas: sed in summa rei nihil est ambiguum. Dicit autem Deus *se provocatum esse in sculptilibus:* hinc sequitur templum fuisse pollutum. Deus quidem promiserat se habitaturum in templo, sed certa lege, nempe si pure et legitimo ritu illic coleretur. Atqui populus suis inquinamentis polluerat templum. Ostendit igitur Deus iustam esse causam cur discesserit, quemadmodum hoc latius describitur apud Ezechielem cap. 10. Nam in visione ostendit Deus servo suo se templo renuntiare, quia scilicet non poterat misceri eius sanctitas impiis et foedis profanationibus. Primum in genere nominat *sculptilia*, deinde adiungit, *vanitates alieni populi:* et hic amplificat populi crimen, quod scilicet hinc inde ab exteris mutuati sint superstitiones patribus incognitas, perinde ac si vellent Deum e templo et tota terra expellere. Sequitur,

20. *Transiit messis, finita est aestas, et nos non sumus servati.*

Iam sub persona totius populi ostendit propheta qualis impendeat conditio. Quo tempore loquutus est Ieremias, Iudaei sibi Deum fore defensorem

confidenter iactabant: vel non putabant Chaldaeos ita paratos fore ad expeditionem. Sed quum ita inflati essent prava confidentia, hic propheta recitat quid paulo post sint dicturi, *Transiit messis, aestas est finita, et nos non sumus servati,* hoc est, putavimus tandem venturos nobis in auxilium esse socios, quibuscum foedus contraximus: sed decepti sumus hac opinione. Quoniam dicunt elapsam esse messem, quidam existimant sperasse auxilium ab Aegyptiis, postquam fruges essent collectae in horrea: tunc enim plus est otii: deinde suppetit annona, ut copiae traiici commodius possint. Sed videtur propheta complecti totum tempus idoneum bello gerendo: quasi dicerent, Quid fiet tandem nobis? nam si volebant Aegyptii opem ferre, utendum erat tempore anni: *atqui praeteriit messis, et aestas est iam finita.* An nunc advenient, quum rigor hyemis domi nos continet? perinde est igitur ac si dicerent, nihil sperandum esse auxilii, vel ab Aegyptiis, vel ab aliis foederatis, quoniam omnis occasio sit elapsa. Nihil minus erat credibile tunc Iudaeis. Nam sicut alibi visum est, non dubitabant semper obtrudere Aegyptios, et illos supponere in locum Dei: sed propheta inane nulliusque momenti esse docet quidquid polliciti fuerant Aegyptii: tandem sensurum experientia populum fuisse meras nugas, imo imposturas, et fallacias. Denique in persona populi, quo magis emphatica sit oratio, describit quod paulo post visuri erant, et tamen tunc non poterant credere. Sequitur,

21. *Super contritione filiae populi mei contritus sum, obtenebratus sum, stupor* (nam שמם est stupere, et attonitum esse: stupor ergo) *apprehendit me.*

Quoniam tanta erat durities in populo ut non afficerent illos minae, quas vidimus, ideo transfert nunc propheta in suam personam, quod nuper illis adscripsit. Videmus ergo ut propheta varie sermonem suum flectat in multas formas: sed optima ratio est, quoniam non poterat reperire vehementiam, quae penetraret in animos vel lapideos, vel etiam ferreos. Ne miremur ergo multiplices has figuras in prophetae sermone, quia necesse fuit nunc uno modo, nunc alio proponere iudicium Dei, ut tandem expergefieret torpor ille in populo. Dicit ergo *se esse contritum super contritione populi sui.* Non dubium est quin fuerit derisus a magna parte: O, condoleas malis tuis, nobis bene est, ac prospere: quis abs te petivit hanc misericordiam? ne ergo quidquam te favoris putes apud nos posse consequi, quia contenti sumus nostra sorte: defleas potius tuas calamitates, si tibi male est domi, sed sinas nos interea frui nostris delitiis: quoniam Deus est nobis propitius, et nobis indulget. Sic ergo derisus fuit propheta: sed interim oportuit sic commonefieri obstinatum populum, quo scilicet minus esset excusabilis. Dicit *se esse obscuratum:* quoniam tristitia nigredinem secum trahit, et facies hominum obscurat: est metaphorica loquutio. Tandem *dicit se esse attonitum.* Non dubium est quin stuporem hunc, quo erat correptus, opponat populi torpori et socordiae, quoniam scilicet nullus sibi timebat. Sequitur,

22. *An resina non est in Gilead* (aut, balsamus)? *an medicus non illic est? nam cur non ascendit sanitas filiae populi mei?*

His verbis significat propheta cladem hanc sic fore exitialem populo, ut frustra deinde remedia exspectet: quasi diceret morbum esse insanabilem, et prorsus letiferum. Neque enim dubium est, quin semper populus sibi finxerit multa subsidia, quemadmodum fieri solet communiter. Nam profani homines, ubi discrimen aliquod apparet, circumspiciunt in omnes partes, et si putant se posse protegi vel aliquo auxilio, vel mediis quae sibi fabricant, securi quiescunt ac liberi omni molestia. Propheta igitur ut excutiat tales persuasiones, dicit *non fore ullam resinam* quae sanet morbos. Resina liquor est qui defluit non ex arboribus quibuslibet, sed ex pinu et similibus. Potest autem colligi tam ex hoc loco, quam ex aliis similibus, optimam et pretiosissimam resinam fuisse in illa parte Iudaeae, nempe Gilead. Tota quidem Iudaea tulit resinam: sed quoniam in Gilead maior erat copia, deinde etiam magis odorifera erat resina illa, et medicamentis aptior, et efficacior, ideo locum hunc diserte exprimit. Quanquam צרי accipitur ab aliis pro balsamo: et hac in re sit liberum cuique iudicium, quoniam ne inter Iudaeos quidem ipsos satis convenit. Qui vertunt theriacam prorsus discedunt a sensu, et sunt ridiculi. Nam scimus theriacam componi ex multis medicamentis. Atqui resina fuit gummi non quodlibet, sed liquor, quemadmodum dixi, spissus, qui in arboribus haerebat, quemadmodum est nobis et resina, et mastiche, et multa alia eius generis: sunt enim liquores densi, vel qui densantur, postquam defluxerunt ex arboribus. Dicit ergo quasi per admirationem, *Annon est resina in Gilead? annon est medicus?* Sed propheta hoc praedicit ex spiritu, nempe cladem, quae instabat non posse remedio ullo vitari, et fore incurabilem. *Quare enim,* inquit, *non ascendit?* ratio additur, quod scilicet non speranda sit ulla sanitas populo, non quod iam hoc sentirent Iudaei, potius enim, quemadmodum dixi, gloriabantur de certa salute: sed hic propheta denuntiat instare letiferum morbum, qui consumat impios absque ullo auxilio. Postea sequitur,

CAPUT NONUM.

1. *Quis ponet caput meum aquas, et oculum meum fontem lacrymarum? et deflebo die et nocte* (hoc est, noctes et dies) *interfectos filiae populi mei.*

Prosequitur eandem sententiam: in rebus tranquillis, quum inter Iudaeos non audirentur nisi laetae voces, tamen deflet quasi in maximo luctu miserias populi, neque hoc contentus, dicit *Quis ponet*, vel statuet *caput meum aquam? et ex oculis meis faciet fontem lacrymarum?* His verbis significat interitum ita fore horribilem, ut neque mediocri, neque usitato luctu possit satis defleri: quoniam scilicet vindicta Dei excedet communem modum, et plus incutiet formidinis hominibus quam ferant aliae calamitates. Summa est, cladem populi fore similem portento, quoniam non possit satis defleri. Hinc apparet quantopere Iudaei obduruissent, quia propheta haud dubie non fuit oblectatus talibus figuris, ac si vellet rhetorice ornare sermonem suum: sed quia videbat inflexibiles esse animos: et refelli communem loquendi modum, vel nihil habere momenti et autoritatis: ideo coactus fuit sic transfigurare sermonem suum. Et hodie etiam non minus est socordiae in contemptoribus Dei: nam quamvis fulminent prophetae, donec illis parcit Deus et indulget, sibi etiam ipsi promittunt aeternam quietem. Hinc fit ut et Deum et servos eius rideant et insultent, etiamsi durius tractentur. Quum ergo hodie talis impietas in mundo non minus quam olim grassetur, hinc colligimus quanta vehementia necesse sit eos uti, quos Deus ad simile munus docendi vocat. Ergo simplex doctrina frigebit semper in mundo, nisi admoveantur acres stimuli, quemadmodum videmus hic prophetam facere. Adiungit,

2. *Quis statuet me in deserto, in diversorio viatorum?* (alii tugurium vertunt: sed nescio an reperiatur מלון in hoc sensu) *et relinquam populum meum, et discedam ab illis: quia omnes adulteri, conventus transgressorum* (vel perfidorum. Nam בגדים sunt perfidi, et apostatae, ut alibi vidimus).

Hic aliud votum concipit propheta. Prius optaverat sibi caput aqueum, quod difflueret in lacrymas, et optaverat pro oculis sibi dari lacrymarum fontes: nunc autem postquam expendit populi malitiam, exuit affectum illum humanitatis, et quasi exacerbatus cupit alio migrare, et relinquere populum, quoniam scilicet impietas sic praevaluerit, ut non possit illic diutius habitare. Certum quidem est, prophetam fuisse non vulgari dolore correptum, quum sentiret non procul abesse horribilem vindictam Dei. Certum etiam est, fuisse detestatione hac commotum et impulsum, ut cuperet alio se transferri. Sed non loquitur tantum sua causa: respicit enim suos populares, et proponit in medium hos affectus, ut possit efficaciter penetrare in eorum animos. Tenendum igitur est, fuisse talem sympathiam in propheta, ut nullis lacrymis fuerit contentus, quin cuperet totum caput diffluere in lacrymas. Certum etiam est, indignatione fuisse accensum, ut cuperet populum suum relinquere: sed quemadmodum dixi, voluit tentare an his modis reduceret aliquos in viam. Hoc igitur versu docet, tam detestabiles esse Iudaeos ut merito cupiant ab ipsis remotissimi esse omnes Dei cultores. *Quis* ergo *ponet me in deserto?* Nunc quaerit sibi dari aliam patriam: non vult habitare in loco amoeno, vel offerri commodum aliquod hospitium: *sed cupit statui in deserto, in diversorio,* inquit, *viatorum.* Non loquitur de diversoriis, quae erant in pagis et urbibus, sed *de diversorio* deserti: quemadmodum videbimus ubi per sylvas longum est et molestum iter, tuguria quaedam componi, si forte deprehensus fuerit viator tenebris noctis, ut possit latere, sub tecto scilicet, ne sub dio cubet. De hac ergo specie diversorii loquitur propheta. Ergo intelligit haud dubie tugurium: sed quantum ad vocem ipsam spectat, quemadmodum dixi, teneamus proprium sensum. Summa est, potiorem esse habitationem deserti inter feras belluas, quam in populo illo abominabili. Hoc voto in se accendit totius populi rabiem, vel maioris partis: sed oportuit ita vehementer insurgere, quia nullis sanis admonitionibus obtemperabant, nullis etiam consiliis: ideo pungendi erant hac vehementia, imo urgendi talibus probris. *Relinquam* igitur *populum meum.* Hoc emphatice dicitur, quia dulce est cuique natale solum, deinde dulce est habitare inter suos. Quum ergo propheta cupit se transferri in desertum, et ita populum suum relinquere, cognatos omnes et gentem ex qua erat oriundus, et ab ipsis deficere: hinc sequitur ventum fuisse ad extrema: et ratio etiam additur, *Quoniam omnes sint adulteri.* Metaphorice accipio vocem מנאפים, nempe quod defecerant omnes a Deo, et sese prostituerant impiis superstitionibus, vel quod ita vitiati erant et corrupti, ut nulla restaret integritas. Non ergo proprie vocat adulteros, qui addicti essent scortationibus, sed qui referti essent omnibus corruptelis. Postea vocat eos *conventum defectorum*, aut perfidorum: עצר significat prohibere, inde עצרה significat conventum condictum, ubi scilicet vel iureiurando, vel legibus coguntur homines, et postquam indictus est conventus, non audent discedere. Ergo propheta hac voce designat conspirationem, quae erat in populo illo: quasi diceret, non minus affixos esse suis sceleribus,

quam si ritu solenni, et iure, et legibus essent vocati, ac prohibitum sit ne quis alio discedat. Ergo videmus ut impiam conspirationem damnet in populo, et simul pertinaciam, quia scilicet non poterant ullo modo revocari. Et hac ratione etiam vocat eos בגדים, hoc est, transgressores. Nam hac voce Hebraei intelligunt non quoslibet qui peccant, sed qui prorsus sunt scelerati: et ideo prophetae quum loquuntur de apostatis, aut defectoribus, vocant semper eos בגדים, quemadmodum hoc loco. Non progrediar ulterius.

3. *Et iaculati sunt lingua* (quidam vertunt, et iaculari fecerunt: alii, intenderunt linguas suas) *arcum suum ad mendacia* (alii vertunt, arcum mendacii, sed male), *et non ad veritatem roborati sunt* (aut invaluerunt) *in terra: quia a malo ad malum egressi sunt, et me non cognoscunt, dicit Iehovah.*

Confirmat Ieremias quod prius dixit de propinquo excidio populi. Diximus enim risisse minas illas Iudaeos, quum putarent se procul abesse ab omni discrimine. Ostendit autem propheta a natura ipsius Dei fieri non posse quin brevi pereant: quia si Deus est iudex mundi eousque progressi sunt impietatis et scelerum, ut non sint amplius tolerabiles. Haec est summa. Primo autem loco dicit, *ipsos intendisse linguas suas tanquam arcum ad mendacia.* דרך significat ambulare, et saepe occurrit hoc verbum: sed significat etiam tendere, et saepe ad arcus refertur. Quoniam autem hic est in coniugatione Hiphil, ideo transitive quidam accipiunt. Debebat י apponi, sed aliis etiam locis talis mutatio reperitur: et sensus ille optime convenit, quod scilicet *linguas suas incedere fecerint,* vel quod iaculati sint linguis suis, tanquam arcu, mendacium. Diximus enim perperam alios vertere nomen שקר in genitivo casu: quasi diceret arcum mendacii: sed nullus sensus posset elici: deinde non quadraret praesenti loco arcus mendacii. Summa est, eos lingua sua tanquam arcu iaculatos esse mendacium, vel fecisse incedere mendacium, vel linguam suam tetendisse tanquam arcum ad mendacia. Si placeat haec versio, nempe quod linguas suas tetenderint, conferet propheta linguas arcubus, mendacia autem sagittis. Quod ad rem ipsam spectat, nihil refert sive legamus iaculatos fuisse mendacia linguis suis, sive tetendisse linguas suas ad mendacia. Nam simpliciter intelligit propheta linguas eorum fuisse acutas, quemadmodum postea dicet, ut fraudibus et fallaciis configerent alii alios: quemadmodum si quis arcum intendat et emittat sagittam. Ergo significat omnes eorum sermones fuisse mortiferos, quia intenti fuerint fraudibus, et imposturis, ita ut nullum esset commercium sine vulnere mortali. Postea addit, *non ad veritatem invaluisse.* Alii vertunt, invaluerunt, sed non pro veritate: alii, Neque ad veritatem, vel pro veritate invaluerunt. Sed ego existimo alium esse prophetae sensum, quod scilicet oppressa veritate plus licentiae sibi sumpserint: quasi diceret egisse suos triumphos, quum abolita esset omnis fides et rectitudo. Nam sub nomine אמונה haud dubie complectitur propheta fidem, qua inter se contrahere debent homines. Quum ergo nulla esset apud eos integritas, dicit eos grassatos fuisse quasi victores, quum pedibus calcarent omnem rectitudinem. Hoc autem signum est extremae impietatis, dum homines quidvis sibi permittunt, postquam prostraverunt fidem et aequitatem. Alii sic exponunt, dominatos fuisse, sed non propter fidem, aut propter virtutes, quia scilicet obrepserant, vel penetraverant ad honores malis artibus et perversis. Et certe propheta stylum dirigit non contra homines gregarios, sed contra ipsos proceres, qui dominationem illam occupaverant fraudibus. Sed contentus sum illo sensu, quem attuli, nempe, *quod invaluerint, quia nulla erat veritas:* quemadmodum si dicamus regnare caecos in tenebris, ubi nullum est discrimen. Summa est, non tantum addictos fuisse sceleribus, sed triumphasse de fide et iustitia, quum sibi quidvis licentiae permitterent, quia scilicet nemo audebat verbum facere ad ipsos cohibendos. Dicit *in tota terra sic invaluisse,* quoniam exprimit hic deploratum statum populi: quasi diceret, nullam esse residuam spem salutis, quoniam ubique oppressa sit veritas et fides. Sequitur explicatio, quod scilicet *a malo ad malum egrediantur,* hoc est, obstinate pergant in suis maleficiis. Nam *exire* tantundem valet atque transire. *Transeunt* igitur *a malo usque ad malum,* hoc est, si crimen aliquod patrarunt, nulla poenitentia subit eorum animos, ut retro se flectant: sed continuant sua scelera, et mala malis accumulant. Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta. Designat enim pertinaciam in maleficiis, et simul ostendit nullum esse signum correctionis, quoniam transitum sibi faciant ab uno perverso actu ad alium similem. *Et me non cognoscunt, dicit Iehovah.* Hic fontem omnium malorum ostendit, quod scilicet reiecerint omnem Dei notitiam et sensum. Scimus enim ubi serio cognoscitur Deus, fieri non posse quin simul animos nostros afficiat eius timor: et Dei cognitio semper parit reverentiam et pietatis studium. Verum quidem est, ab impiis etiam et reprobis Deum aliquatenus cognosci. Nam de ipso aliquid imaginantur: sed illa est evanida cognitio. Caeterum ubi hoc nobis persuasum est, Deum esse mundi iudicem, et accedit etiam cognitio bonitatis et paternae gratiae, fieri non potest quin illum et timeamus et sponte ac libenter colamus. Ergo ignoratio Dei est tanquam amentia quaedam, quae homines abripit ad quodvis impietatis genus. Hac ratione

conqueritur Deus *se non fuisse cognitum a populo*, quia scilicet nullus fuerit eius timor. Sequitur,

4. *Et vir a socio suo cavete* (hoc est, caveat: ad verbum, custodiat se. Caveat igitur sibi quisque a socio), *et super omni fratre* (ad verbum) *ne confidatis* (hoc est, nemo confidat proprio fratri): *quia omnis frater supplantando supplantat, et omnis socius fraudulenter incedit.*

Hoc versu describit propheta extremam populi malitiam. Etsi enim interdum grassantur furta, latrocinia, fraudes, caedes, periuria, veneficia: tamen aliquis manet respectus sanguinis. Hoc enim prodigiosum est, aboleri omnes affectus. Quum ergo etiam in hominibus perditis maneant aliquae storgae, ut loquuntur philosophi, sequitur homines prorsus degenerasse a natura, et conversos esse in feras bestias, ubi talis regnat astorgia. Haec igitur summa est. Idem fere legitur 7. cap. Michaeae (v. 5 sq.), quamquam haec sententia fusius illic explicatur: adiungit enim propheta, Ab ea quae dormit in sinu tuo custodias claustra oris tui. Nam filius insidiatur patri, et filia captat matrem suam ad mortem: et inimici praecipui hominis, domestici eius. Conveniunt ergo inter se duo prophetae, dum ostendunt nihil amplius reliquum esse humanitatis, quia filius oblitus officii sui insurgat contra patrem, et quisque perfidus sit erga socium, et frater etiam fratri germano non parcat. *Vir* ergo *custodiat se.* Hic non est admonitio, quasi propheta hortari vellet homines ad cavendum, sed simpliciter ostendit nullam posse fidem reperiri, quoniam quisque socio suo sit perfidus, et foedifragus, et frater etiam scelerate agat contra fratrem suum. Hinc sequitur traduci Iudaeos quasi portenta naturae. Merito enim detestabiles sunt quicunque ita reiiciunt omnem curam proprii sanguinis, et qui abolent quantum in se est omnem humanitatis respectum. Dicit *cunctos fratres supplantando supplantare*, hoc est, versutiis fallere, et circumvenire fratres suos. Verbum hoc עקב metaphoricum est: deducitur a planta, vel a calce pedis, et significat clandestinis artibus opprimere simplices. Dicit etiam *omnes socios fraudulenter incedere.* De hac loquutione aliquid diximus cap. 6. Nam illic etiam vidimus eandem querimoniam: et tunc propheta dicebat Iudaeos esse similes aeri et ferro, quod scilicet prorsus obduruissent ad omnem saevitiam. Loquutio haec frequenter occurrit, ubi coniungitur hoc nomen רכיל, cum verbo הלך: et qui linguae sunt peritissimi dicunt nusquam inveniri in tota scriptura hoc nomen, quin iungatur verbo incedere. Inde colligunt aliquid peculiare notari, quod scilicet vel velator, vel fraudulentus circumeat et oberret, et ut reperiat occasionem fraudandi cursitet huc atque illuc. Hic non potest accipi pro obtrectatione, sicuti et cap. 6 diximus hoc esse nimis frigidum. Reperitur quidem alicubi in hoc sensu, Levit. 19 (v. 16): Non incedes obtrectator in populo tuo: ubi alii vertunt susurronem. Sed mihi dubium non est quin propheta hic condemnet fraudes et perversas astutias quibus alii alios fallebant. Nam רכל significat mercatorem, et quia saepe accidit, ut negotiatores nimis sint vafri et exercitati in malis artibus, ideo רכיל Hebraei vocant hominem fraudulentum et perverse astutum, qui prorsus ad fallendum tendit. Et hoc loco videmus stare hunc sensum, quod scilicet alii alios circumveniant. Dixit enim propheta stultos esse, qui fratribus confidant aut sociis: rationem adiungit, *quia fratres alii alios supplantant, et socii incedunt fraudulenter.* Sequitur,

5. *Et vir proximo suo* (socio) *mentitur* (hoc est, quisque: nam איש ponitur indefinite apud Hebraeos pro nota universali. Quisque ergo proximum suum circumvenit, nempe mendacio: nam התל significat mentiri) *et veritatem non loquitur: docuerunt linguas suas loqui mendacium* (hoc est, linguas suas formarunt ad mendacia), *male agere fatigati sunt* (hoc est, male agendo fatigantur).

Prosequitur eandem sententiam Ieremias: dicit adeo periisse fidem apud Iudaeos, ut quisque proximum suum fallere conetur. Hinc sequitur fuisse omnis pudoris oblitos. Nam saltem manet aliqua verecundia in hominibus, ubi negotium est cum familiaribus amicis. Quamvis enim lucro prorsus sint addicti, et mendaciis indulgeant: tamen ubi ventum est ad socios, retinent aliquam aequitatem, et pudor saltem cohibet ipsorum malitiam. Ubi autem nullum est discrimen inter socios et alienos, sequitur belluinos prorsus esse mores. Hoc significat propheta: et addit *ipsos non loqui veritatem.* Nunc pronuntiat mendaces esse non in uno vel altero negotio, sed dicit in tota vita esse perfidos, et fallaciter semper agere. Non debet igitur restringi hoc membrum ad certas aliquas et speciales fraudes, sed perinde est ac si diceret ipsos nescire quid sit veritas, vel quid sit bona fide agere, et loqui cum proximis: quoniam scilicet imbuti sint fallaciis, nec possit exire ulla veritas ab eorum ore. Et eodem sensu dicit *ipsos docuisse linguas suas loqui mendacium.* Est maior expressio in his verbis: nam intelligit esse industrios ad fallendum, quia longo usu linguas suas formaverint. Lingua debet esse character mentis, ut veteri proverbio dictum est. Quorsum enim creata est lingua, nisi ut quisque cum aliis communicet? nam cogitationes sunt occultae: prodeunt autem in medium ubi loquimur alii cum aliis. Dicit igitur propheta inversum fuisse ab illis naturae ordinem, *quia linguas*

suas docuerint mentiri. Unde etiam colligimus nullam fuisse fidei partem apud ipsos salvam, quum scilicet linguae eorum ad fallacias ita edoctae essent: quemadmodum si quis usu aliquid didicerit. Statim illud occurrit: sicubi linguae formatae sunt continuo usu, et exercitatae ad mentiendum, nihil aliud possunt quam mentiri. Postremo dicit *fatigatos esse maleficiis.* Hoc quidem est hyperbolicum, sed interea aptissime exprimit propheta deploratum populi statum, quod scilicet exercerent se in maleficiis, usque ad fatigationem: quemadmodum ubi quis stulta cupiditate aliquo rapitur, non parcit labori, et sibi multum nocet, non sentit ipsam lassitudinem quantisper est in actu, quia fervor ipsum dementat: sic etiam dicit, *ipsos fatigatos esse maleficiis.* Si quis venator persequitur feram, plus subibit laboris, quam ullus opifex, vel ullus agricola. Videmus et reges ipsos et aulicos proceres quum sunt in venatione, ita esse excaecatos, ut etiam non cernant ullum periculum, nec sentiant lassitudinem. Ita videmus homines voluptuarios, dum libido huc vel illuc ipsos rapit, non sentire ullam molestiam ex maxima fatigatione. Hac igitur similitudine dicit propheta *fatigatos fuisse maleficiis*, quasi diceret, sic addictos fuisse, ut voluptas male agendi ipsos prorsus excaecaret et redderet amentes. Nunc tenemus consilium prophetae. Confirmat, quemadmodum dixi, superiorem doctrinam. Minatus enim fuerat populo ultimum interitum: omnes erant securi, et spernebant illas denuntiationes. Nunc a natura et officio Dei ostendit instare illis cladem, quam non metuunt, et a qua putant se satis superque esse protectos. Nam si Deus est iudex mundi, quemadmodum postea sequetur, qui fieri potest, ut conniveat usque ad finem ad tanta scelera? Et hac ratione etiam subiicit,

6. *Tu habitas in medio doli* (hoc est, inter homines dolosos: nam subaudiendum est nomen, quemadmodum saepe alibi vidimus genitivum casum poni pro epitheto, et subaudiri nomen substantivum. Tu igitur habitas inter homines dolosos), *in dolo renuunt cognoscere me, dicit Iehovah.*

Hic propheta inducit Deum loquentem, ut intelligant Iudaei sibi non esse cum homine mortali negotium. Poterant enim pro solita sua contumacia excipere, Tu quidem nos atrociter condemnas, et probrose traducis: sed quis te constituit iudicem? Ne igitur existiment verba quae hactenus protulit, esse hominis, hic Dei autoritatem interponit, *Tu*, inquit, *habitas in medio populi dolosi.* Sed interim notandum est, hanc admonitionem prophetae fuisse necessariam ob duas causas. Nam quum Deus examinet mentes et corda verbo suo, necesse est verbi ministros, qui exercent hanc iurisdictionem, praeditos esse prudentia et consilio et discretione. Verbum Dei, inquit Apostolus (Hebr. 4, 12), simile est gladio ancipiti, vel utrinque scindenti, quia penetrat usque ad corda, et mentes, et medullas ipsas. Et scimus etiam quid dicat Paulus (1. Cor. 14, 25), Si quis incredulus, inquit, veniat in coetum vestrum, examinatur eius conscientia: ita cogetur se prosternere et dare gloriam Deo. Et huc refertur etiam illud Christi dictum, Spiritus quum veniet iudicabit mundum (Ioan. 16, 8). Nam spiritus nomine designat evangelii praedicationem. Necesse est igitur verbi ministros admonitos esse, ut probe et cum fructu munere suo fungantur, tenere fallacias, et ambiguos recessus quibus solent homines fallere. Quoniam ergo multa sunt abscondita in cordibus hominum, qui volet efficaciter docere, necesse est ut teneat, excutiendos esse intimos cordium recessus. Ideo propheta audivit a Deo, populum, cui praefectus erat, fallacem esse, et refertum dolis ac fraudibus. *Tu* ergo *habitas in medio populi dolosi:* quasi diceret, Tibi negotium est cum hominibus perversis, et qui non tantum scelera sua aperte produnt, sed qui etiam fallunt, ubi simulant aliquid resipiscentiae, vel profitentur se fore Deo morigeros. Ergo ne blanditiis istis animum tuum debilitent, vel deliniant, statue tibi esse certandum cum illorum fraudibus. Haec est una ratio. Altera autem: quia sicuti necesse est servos Dei cognoscere eorum fraudes quos iubentur coarguere, ita opus est magnitudine, et constantia, ne scilicet terreat ipsos hypocrisis. Nam posset hoc venire in mentem servis Dei. Quid faciam? mihi enim occultae sunt hominum mentes: iam doctrina debet penetrare in omnes affectus: ego autem non divino quid in unoquoque lateat. Possent igitur ita animis debilitari pii doctores et frangi, vel prorsus concidere, nisi Deus ipsos fulciret. Hac igitur de causa audivit Ieremias sibi versandum esse cum populo doloso et fallaci. Postea addit, *in dolo renuunt cognoscere me.* Prius conquestus fuerat Deus se non cognosci a populo: nunc autem crimen illud exaggerat, quod scilicet astute subterfugiant omnem lucem: quasi diceret eos non posse obtendere errorem, aut levitatem aliquam. *Dolo* enim *renuunt me cognoscere,* inquit Deus, hoc est, quia prorsus sibi placent in fallaciis, ideo exstinguunt, quantum in se est, lucem data opera, vel consulto. Per dolum igitur intelligit illam obstinatam vafritiem, qua fiebat ut populus abiiceret omnem doctrinam. Postea sequitur,

7. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego examinabo eos* (vel, conflabo: ad verbum, examinans, vel conflans), *et probabo eos: nam quomodo agerem cum filia* (ad verbum a facie filiae) *populi mei?*

Concludit nunc Ieremias in Dei persona, necessariam esse castigationem, de qua loquutus fuerat: Et ex hoc versu clarius perspicitur quod ante dixi, nempe ideo proferre in lucem eorum crimina, ut sciant se non posse effugere manum Dei, qui iustus est vindex scelerum: quoniam ad extremum usque sua petulantia et obstinatione eum provocaverint. *Examinabo* igitur *eos*, inquit, vel conflabo, *et probabo eos.* Quoniam fallaci colore se venditabant, ideo dicit opus esse examine: quemadmodum si quis aurichalcum vel metallum aliud ostentet pro auro, examine habito refutabitur. Poterit alioqui impostor quilibet scoriam venditare pro argento: probetur metallum illud adulterinum, quod supponitur in locum auri et argenti, ac coniiciatur in ignem et confletur. Quoniam ergo putabant Iudaei se habere honestos praetextus, quibus suam turpitudinem obtegerent, ideo respondet Deus se tamen habere rationem qua ipsorum fraudibus occurrat: quasi diceret, Aurifex, vel aurifaber, si quis pro argento scoriam producat, vel aurichalcum pro auro, habet fornacem, examinat: *ego* igitur *vos probabo et conflabo*, quoniam putatis mihi posse perstringi oculos falsis coloribus: hoc, inquit, nihil vobis proderit. Denique significat Deus sibi in promptu esse rationes, quibus detegat ipsorum fraudes: ita hypocrisin nihil illis profore, quoniam iudicia sua sint instar fornacis. Ergo quemadmodum stipula vel lignum, si coniicitur in fornacem, statim exuritur: ita etiam hypocritae non ferent iudicium Dei. Habebunt quidem initio aliquid splendoris, nempe donec examinet eos Deus, sed tandem necesse erit fallacias eorum evanescere, et ipsos etiam consumi, ubi ventum fuerit ad seriam probationem. Haec est summa. Et ratio etiam additur. *Nam quomodo facerem cum filia populi mei?* Posset hoc referri ad personam Ieremiae, sed esset sensus coactus. Non dubito igitur quin sermonem continuet in persona Dei, *Quomodo igitur facerem?* hoc est, quomodo agerem *cum filia populi mei?* Hic Deus in forma deliberantis loquitur: et hoc modo gravius convincit Iudaeos, quia etiam si admittat ipsos iudices, aut consiliarios, non possint aliud respondere. Ergo videmus hanc interrogationem esse emphaticam, quia significat propheta, nisi ter et quater sint stupidi Iudaei, non posse amplius blandiri suis sceleribus: ut postulent se aliter tractari a Deo, quoniam toties, tam multis modis, et tam pertinaciter eius vindictam accersiverint. Sed hinc colligimus aequum esse ut iudicium incipiat a domo Dei, quemadmodum alibi dicitur. Deus quidem nihil inultum praeteribit. Ergo profanae gentes ad tribunal eius tandem cogentur se sistere. Sed quia ecclesiae suae propior est, ideo minus tolerabilis est impietas inter eos, qui profitentur se esse eius domesticos. Haec igitur ratio est, cur nominet *filiam populi sui:* quasi diceret, Ego vos elegi mihi in gentem peculiarem, et suscepi in fidem meam et praesidium: quum sitis intractabiles, quid mihi restat, nisi ut vos examinem, quando tam improbe mecum agitis? Sequitur,

8. *Sagitta tracta* (ut quidam vertunt: alii, occidens) *lingua eorum, mendacium loquitur: os eius pacem ad proximum loquetur, et in medio sui* (hoc est, intra viscera sua, intus) *ponet insidias.*

Iterum propheta de fraudibus linguarum conqueritur. Comparat autem eas sagittis mortiferis vel protractis. Aurum dicitur protractum, dum est magis subtile multiplici purgatione: ita etiam dum ad cotem acuuntur sagittae, magis sunt penetrabiles. Ergo dicit propheta linguas eorum esse similes sagittis vel mortiferis, vel acutis. Quare? quoniam scilicet semper loquantur dolum: vel quod alii aliis obtrectent, vel quod alii alios circumveniant. Sed generalis est loquutio: et non dubito quin propheta comprehendere velit omnes fallendi modos. Nam postea sequitur: *Ore loquuntur pacem,* hoc est, prae se fert quisque ore suo amicitiam, et verba sunt mellita: interim, inquit, *intus ponit,* hoc est, recondit *insidias.* Hic etiam aliis verbis denotat perfidiam, quoniam scilicet duplici erant corde et lingua. Aliud ergo lingua ostentabant, quam in corde esset reconditum. Ideo dicit *eos ponere insidias in medio sui,* vel in cordibus suis, *dum loquuntur pacem,* hoc est, prae se ferunt fraternam benevolentiam. Tandem iterum repetit:

9. *An super hoc non visitabo eos, dicit Iehovah? An in gente quae talis est* (quae est sicut haec) *non se ulciscetur anima mea?*

Alibi vidimus hunc versum: ideo satis erit breviter attingere summam ipsam. Ostendit ergo Deus nisi renuntiet sibi, se quodammodo necessitate compelli ad exigendas poenas de Iudaeis. Quare? sumit pro confesso se esse mundi iudicem. Quum ita sit, secundo loco dixit Iudaeos esse non modo in uno genere sceleratos, sed eo usque praecipites ad omne genus scelerum, ut in ipsis fatigentur. Quid ergo restat? Deus non esset similis sui, neque servaret constantiam naturae suae, nisi poenam exigeret de talibus: quia mutaret ingenium, nisi odio haberet gentem tam perversam. Sed loquitur humano more quum vindictae meminit, scimus enim non cadere ullas passiones in Deum, ut alibi dictum fuit: sed quoniam exsecratur scelera, ideo dicitur sese ulcisci, ubi iudex apparet, et castigat homines a quibus ad iram fuit provocatus.

10. *Super montes tollam* (vel assumam) *fletum et lamentationem, et super pascua* (vel loca amoena: alii vertunt tuguria) *deserti planctum: quia vastata sunt* (alii vertunt, incensa) *ita ut non sit vir transiens, et non audiunt vocem pecudum: ab ave coelorum* (hoc est, ab avibus) *usque ad bestiam migrarunt, abierunt.*

Hortatus fuerat propheta alios ad lamentationem et querimonias: nunc prodit in medium, ac si nullae fuissent aures quae exciperent illam admonitionem Quum ergo luctum in se et lamentationes suscipit, non dubium est quin stuporem populi totius oblique coarguat. Videbat spiritu prophetico quod reliqui omnes incredibile putabant, et ideo fabulosum. Nam quamvis attritum esset eo tempore regnum Iehudah, regnum vero Israel prorsus esset collapsum: adhuc tamen stabant securi qui debuerant exspectare in singulos dies, imo in singulas horas Dei vindictam. Quum ergo talis esset in populo stupor, propheta hic ad luctum et moerorem se accingit, *Tollam* ergo *luctum, et lamentationem super montes,* inquit. Possent haec verba exponi, Tollam luctum, qui ad montes usque conscendat. Sed potius videtur notari causa luctus. Nam paulo post sequitur, *Et planctum super pascua deserti.* Si non fuisset additum illud membrum, tolerabilis esset sensus ille, nempe luctum ita fore sonorum, ut penetraret usque ad montes ipsos, vel conscenderet usque ad sublimes illas partes. Caeterum, quia haec duo simul connectit Ieremias, *Super montes et super pascua deserti*, sensus ille multo aptior est, nempe stultam esse confidentiam populi, qui putat se habitare extra periculum, quum tamen sit in planitie. Nam hostes, inquit, nihil intactum relinquent: pervenient usque ad montes, et usque ad pascua deserti. Hinc sequitur, stultos esse qui sibi promittunt tranquillum statum in locis planis, et quo facile hostis perveniet. Nunc ergo tenemus prophetae sensum: opponit hic suum metum et sollicitudinem, totius populi stupori: *Levabo,* inquit, *fletum et lamentationem super montes:* alii autem securi iacebant in suis delitiis. Ostendit ergo dum illi caecutiunt, sibi apertos esse oculos, quibus prospiciat venturam cladem, et quae iam tunc instabat. Montes autem et pascua deserti opponit planis locis. Nam ubi vastatur aliqua regio, scimus tamen quaeri recessum in montibus: quia hostes sibi metuunt ab insidiis, et non adeo facilis accessus patet, ubi sunt angustae viae. Dicit ergo propheta montes non fore extra periculum, quia in illis etiam hostis grassabitur. Idem pronuntiat *de pascuis deserti.* Hinc colligitur quam stolida sit confidentia eorum qui existimant se fore tranquillos, quum tamen in planitie habitent, quae pervia est. Quantum attinet ad nomen נאות, נוה, ex quo verbo deducitur hoc nomen, significat habitare. Ideo נאות accipit pro locis amoenis, vel pro pascuis: alii vertunt tuguria. Eadem voce utitur David Psalmo vigesimo tertio (v. 2) ubi gratias agit Deo, qui dignatus fuerit fungi officio pastoris. Habitare, inquit, me facit in locis amoenis. Sed non dubium est, quin propheta hic pascua designet. Quod autem vocat *Pascua deserti*, scimus hoc nomen מדבר non accipi tantum pro locis vastis et sterilibus, sed pro locis montuosis. Quamvis ergo opima essent pascua in montibus: tamen deserti nomine solent comprehendere Iudaei loca illa: et ideo nulla est absurditas, quod vocat loca amoena, vel pascua deserti. Sed tenenda est illa antithesis, de qua admonui. Vult enim hic perstringere stultam confidentiam populi, qui putabat se in tuto habitare, quum tamen expositus esset hostibus, nec posset ullo obstaculo vel repellere, vel tardare impetus illorum. Dicit, *Quia vastata sunt.* Dixi iam de hoc verbo, nam potest accipi pro locis incensis: sed non quadraret. Dicit igitur *loca illa vastata esse, ut non sit qui pertranseat.* Significat non modo montes illos vacuos fore incolis, sed ita desertos, ac solitarios, ut nemo illac transeat. Nullus ergo hospes illuc accedet. Ergo sequitur, nullos fore incolas, a maiori ad minus. Et postea dicit, *Nullam vocem pecorum audiri*, quasi diceret hostes abducturos esse in praedam quidquid illic repertum fuerit. Nam divitiae montium sunt in pecoribus. Neque enim illic seritur, neque metitur: sed homines montani ex carne, ex corio, ex lacte, ex caseo, conficiunt sibi victum et quidquid opus est ad vitam tolerandam. Ubi ergo propheta denuntiat nullam fore vocem pecorum, tantundem hoc valet, ac si diceret montes illos prorsus fore vacuos: quoniam scilicet hostes abducent quidquid illic fuerit pecorum. Iam adiungit, *Ab ave coelorum usque ad terrestre animal migrabunt et discedent.* Hic videtur rursus oblique perstringere stuporem populi: quasi diceret aves sensuras esse Dei iudicium, quum tamen homines prorsus iaceant socordes: eundem fore sensum in brutis animalibus: quasi diceret plus fore intelligentiae in avibus et brutis animalibus quam in ipsis Iudaeis, qui tamen non modo creati erant ad Dei imaginem, sed fuerant illuminati in salutis doctrina: lucebat enim apud eos Dei veritas in lege. Ergo propheta ostendit foedissimum esse eorum stuporem, qui torpeant, quasi sensu et intelligentia privati: quum tamen aves agnoscant Dei vindictam, quum bruta animalia terreantur. Nunc videmus prophetae sensum. Sequitur,

11. *Et ponam Ierusalem in acervos, in locum draconum: et urbes Iehudah ponam vastitatem, ut non sit habitator.*

Iam descendit propheta ad Ierosolymam et urbes vicinas. Prius dixit cladem venturam usque

ad montes et ultimos recessus: iam adiungit, *Ponam Ierusalem in acervos.* Hoc fuit incredibile, quoniam urbs valde munita erat: deinde referta incolis, et poterat hinc inde accersere praesidia: ad haec scimus tunc Iudaeis fuisse foedus cum regno Aegypti. Fuit igitur haec denuntiatio valde aspera Iudaeis. Sed quamvis adhuc putarent se stare incolumes, propheta posuit illis ante oculos ultimam cladem. Duxerunt quidem hoc pro fabula: sed nimis sero experti sunt, nihil proficere Dei contemptores, ubi se obdurant adversus eius minas. De hac sententia alibi iterum videbimus, et ideo nunc levius praetereo. Dicit postea fore *in locum draconum:* quasi diceret locum illum non fore amplius habitabilem. Idem pronuntiat de urbibus Iehudah, *quod scilicet futurae sint omnes in vastitatem.* Hinc videmus quanta magnitudine et constantia animi praeditus fuerit Ieremias, qui ausus fuerit in media urbe ita concionari, et sese opponere tam regi quam eius consiliariis, et toti populo qui volebat se blanditiis mulceri: et assuefacti etiam erant ad falsos prophetas. Quum ergo Ieremias ita ausus est tanquam coelestis praeco denuntiare illis horrendam cladem, hinc colligimus fuisse instructum virtute Dei, nec humanitus loquutum esse: quia nisi praevaluisset Dei gratia centies haud dubie fuisset fractus, neque ausus fuisset vel minimum verbum proferre. Haec invicta fortitudo obsignat eius doctrinam, quia hinc certo colligimus, a Deo profectam fuisse ubi tam admirabilis efficacia spiritus sancti apparuit. Addit postea,

12. *Quis vir prudens ut intelligat hoc?* (ad verbum, et intelligens) *et ad quem loquutum est os Iehovae, ut annuntiet quare perierit terra, vastata sit instar deserti, ut nemo transeat?* (מבלי עבר, absque transeunte, ad verbum.)

Hic propheta asperius invehitur in socordiam populi, quoniam scilicet nemo erat qui attenderet ad Dei iudicia, et quum palam exstarent, nemo erat qui expenderet. Interrogatio enim ex admiratione nascitur, quia hoc fuit quasi horribile portentum, tam paucos esse in populo qui sentirent Deum fore vindicem scelerum, quae omnibus erant conspicua. Si fuisset in illis gutta sanae intelligentiae, nonne oportuit ipsos statuere, brevi instare horrendam cladem, quum tot modis non desinerent provocare Deum? Iam quum propheta clamando debuisset omnes afficere, quod labor eius caruerit profectu, nonne hoc fuit duplex portentum? Consumpserat enim multum temporis: nunquam destiterat vociferari: et tamen omnes surdi erant, imo ludibrio erat eius doctrina. Hinc igitur admiratio. Quum dicit, *Quis vir prudens?* nam ostendit vix centesimum quemque esse, quem moveat Dei timor. Ergo hoc notandum est, prophetam conqueri de eorum paucitate, qui sentirent, fieri non posse, quin Deus brevi exsereret manum suam ad ulciscenda scelera, quae passim tunc regnabant. Sed interea hortatur omnes electos et filios Dei, ut contempta multitudine, animos nihilominus colligant, et pluris faciant sermonem Dei quam omnium contumaciam. Haec igitur duo sunt membra huius sententiae. Nam interrogatio significat, nullos fere posse inveniri in populo, qui recte sapiant, et qui adiiciant animos et studia ad considerandum miserum populi statum. Sed ex opposito etiam ostendit hanc esse veram prudentiam, ne despondeant animos pii Dei cultores, et rapiantur post turbam. Ostendit igitur eos demum recte sapere, qui considerant Dei iudicia antequam palam ea proferat et exserat. Similis fere sententia legitur Psalmo 107 (v. 43). Nam postquam illic disseruit propheta de iudiciis Dei, quae in toto circuitu orbis possumus considerare, exclamat, Quis sapiens, ut haec intelligat? quasi diceret, posse quidem in singulis mundi partibus considerari opera Dei, quae et bonitatem eius et iudicium testentur: sed omnes caecutire. Propheta igitur illa exclamatione detestatur socordiam hominum, qui ita praetereunt Dei iudicia, quae tamen versantur illis ob oculos. Sic etiam hoc loco, *Quis sapiens?* Sed notandum est illud secundum quod attigi: nempe animari omnes electos, dum propheta docet hanc demum esse sapiendi regulam, ubi oculos aperimus ad Dei iudicia, quae mundo sunt abscondita: et quum alii rapiuntur post suas cupiditates, vel sunt demersi in suo stupore, ubi expendimus quae Dominus profert nobis in verbo suo, quemadmodum iam dixi, propheta docet hoc esse sapere. Unde sequitur, desipere omnes sapientes huius mundi, qui sese obdurant, ne cernant in verbo Dei quod nondum oculis ipsorum apertum est. *Quis ergo sapiens, et intelliget haec?* Postea adiungit, *et ad quem loquutum est os Iehovae ut annuntiet hoc?* Conqueritur hic nullos esse prophetas. Dixit initio versus nullos sapere, quoniam omnes secure contemnant et minas Dei et iudicia: nunc secundo loco addit, nullos esse qui expergefaciant socordem populum, et ita indormientem suis malis. Caeterum, hac sententia sibi autoritatem vendicat: quia etsi carebat sociis et adiutoribus, significat tamen suam doctrinam non ideo minoris debere fieri: Esto, inquit (nam per concessionem loquitur) esto, nullus est propheta, qui populum revocet a sceleribus, qui hortetur ad poenitentiam, qui terreat impios: quidquid sit, tamen Dominus praefecit me et docendo populo et hortando. Videmus ergo prophetam sibi asserere plenam et solidam autoritatem, etiam si solus denuntiet vindictam Dei. Multi quidem tunc iactabant nomen propheticum: sed erant meri et perversi adulatores. Quum propheta videret multos

titulo abuti, et nullum fideliter et sincere defungi suo munere, ideo se omnibus illis opposuit: quasi diceret, Satis sit quod Dominus hoc mihi mandavit: ego igitur denuntio vobis cladem, quam secure exspectatis, quia vos perversis suis adulationibus decipiunt falsi doctores. *Qui annuntiet*, inquit, *quare terra perierit, vastata sit instar deserti, ut non sit habitator?* Possumus hoc referre ad duo tempora. Nam quum loquebatur Ieremias, adhuc stabat regnum, et quemadmodum iam dixi, nondum eo redacti erant Iudaei, ut sese humiliarent coram Deo. Adhuc ergo placebant sibi in suis vitiis. Unde autem tanta indulgentia, nisi ex prospero rerum successu? et tamen propheta dicit *terram periisse*, et merito: quia non aestimat ex praesenti adspectu statum populi, sed ex iudicio, quod spiritu prophetico impendere videt. Possumus autem longius hoc extendere, nempe ac si dixisset Ieremias, Quum Deus populum sic afflixerit, ut possit esse quasi visibile spectaculum irae coelestis: tamen nulli tunc erunt prophetae, qui admoneant unde haec mala profecta sint: sicuti videmus quum urbs fuit partim exusta, partim excisa, templum dirutum: fuisse tantum contumaciae in populo, ut essent lapidea corda et ferreae mentes. Fuit igitur prodigiosa durities in illa clade. Clamabant quidem omnes ad mala: sed nemo erat qui sentiret Deum exsequutum esse quod per totos annos denuntiaverat. Nam diximus quam longo tempore Ieremias exercuerit munus docendi. Sed antequam inciperet, iam defatigatus fuerat Isaias: ante Isaiam Micheas fuerat vaticinatus. Tamen quum per centum continuos annos quotidie renovatae essent minae, et terrores inculcati, nemo tamen erat, qui attenderet. Potest igitur hic locus ita exponi: Ubi effectu apparuerit non irritas fuisse minas, tunc quoque stupidum fore populum, quoniam nemo attendet, neque considerabit Dei iudicium. Sentient quidem omnes malum, sed nemo respiciet ad manum percutientis, quemadmodum alibi diximus. Uterque sensus probabilis est. Sed meo iudicio propheta hic deplorat praesentem populi duritiem, et contumaciam: quasi diceret nullos esse, qui ultro considerent iudicia Dei, et nullum esse prophetam, qui torpidos excitet. Interim, sicuti iam dictum fuit, hoc modo ostendit sibi esse satis autoritatis, quamvis nemo accedat socius vel adiutor: quia electus sit a Deo, et missus ad hanc legationem ferendam. Sequitur,

13. *Et dixit Iehovah, Quia dereliquerunt legem meam, quam posui coram ipsis* (ad faciem ipsorum, ad verbum), *et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea* (hoc est, secundum ipsam):

14. *Et ambulaverunt post cogitationes* (vel, post contumaciam: nam utroque modo vertunt hoc nomen, post cogitationes ergo) *cordis sui, et post Baalim, quos docuerunt patres ipsorum:*

15. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce, ego cibans* (cibabo) *populum hunc amaritudine, et potabo aquis veneni* (vel, venenatis: alii vertunt, aquis fellis. Nam ראש utrumque significat).

Confirmat nunc Ieremias quod dixi, et plenius explicat, nempe etiam si nemo sit in terra vel doctor, vel discipulus: tamen satis esse in solo Dei verbo efficaciae, et non pendere iudicium ab hominum vel arbitrio, vel sensu. Postquam ergo conquestus est, omnes desipere, et nullos esse prophetas qui securitatem hanc et socordiam corrigant, adiungit, *Sic dicit Iehovah.* Opponit hic Deum reliquis hominibus, imo tam regi et eius consiliariis quam vulgo. *Quis* ergo *sapiens?* quasi circumspiceret: nemo est qui consideret: postea manet suspensus: et nemo est propheta, qui expergefaciat consuetum stuporem: adhuc manet suspensus: postea sese convertit ad Deum, *Atqui dixit Iehovah*, hoc est, esto, sunt similes brutis pecudibus, qui sibi arrogant multum sapientiae: tamen Deus loquitur, et acquiescendum est. Sileamus ergo nos, neque obstrepamus, utcunque nemo subscribat, nemo suffragetur loquenti Deo, in sola eius voce satis est autoritatis et effectus. Nunc ergo melius tenemus prophetae consilium. Nam ubi dixit omnes homines esse stupidos, et nullum esse prophetam: nunc ex opposito ostendit Deum tamen non tacere, neque dormire. *Dicit ergo Iehovah, quia populus hic dereliquit legem meam.* Causam omnium malorum ostendit esse defectionem a lege Dei. Hoc nemo sponte confessus esset: et muti etiam erant omnes prophetae: sed Ieremias hic dicit quaerendam esse causam a Deo cur tam graviter populum affligat. Sumit autem pro confesso quod verissimum est, Deum non frustra electo populo irasci. Hinc ergo sequitur, fuisse apostatas, et legem dereliquisse, in quos tam graviter ulciscitur Deus. Ergo utcunque nemo causam malorum percipiat, nemo ostendat: Deus ipse audiri debet, nempe quod *dereliquissent legem suam.* Deinde adiungit, *quam posui coram facie ipsorum.* Hic praetextum erroris illis excutit. Poterant enim excipere, legis doctrinam fuisse obscuram, et se fuisse inscitia deceptos. Propheta antevertit dicens, *legem fuisse positam coram ipsis*, hoc est, fuisse satis superque edoctos quid rectum esset, quid placeret Deo: itaque frustra nunc et mendaciter praetexere inscitiam, quoniam sponte erraverint: quod scilicet clauserint oculos ad lucem conspicuam. Hoc ergo intelligit quum dicit *legem fuisse positam coram facie ipsorum.* Et hoc saepius repetit Moses, Ecce posui coram te, ne scilicet populus sibi accerseret vanas excusationes ex errore, quemadmodum solet fieri. Caeterum, quanquam

tenenda est illa circumstantia, hinc tamen colligitur doctrina generalis, legem Dei non esse ita obscuram quin ex ea discere liceat quid rectum sit. Ergo simul atque profertur in medium Moses, et accedunt interpretes prophetae, non est cur tergiversemur, vel causemur, doctrinam illam nimis esse occultam, vel profundam. Lex enim ponitur nobis coram facie, ut patefiat nobis Dei voluntas. Quisquis ergo potest legere, et audire quod Deus per Mosen et prophetas semel mundo prodidit, ille est inexcusabilis, quia hic locus cum similibus docet, meram esse pervicaciam in omnibus, qui legem audierunt, nisi obediant: *posui* igitur *illam coram ipsis*, inquit: *et non audierunt vocem meam, et non ambulaverunt in ea.* Definit quid sit non audire vocem suam. Fingunt enim etiam hypocritae se audire, et annuunt etiam auribus quemadmodum asini: sed quia non obsequuntur loquenti Deo, hinc patet eos surdos esse. Dicit ergo *eos non ambulasse in voce sua*, hoc est non obedivisse voci suae. Hinc colligit fuisse surdos, quia vita testari oportuit ipsos audiisse vocem Dei loquentis. Postea addit, *Et ambulaverunt post duritiem*, aut contumaciam *cordis sui*, aut post cogitationes. Opponit cogitationes cordis, vel duritiem, voci Dei, quemadmodum aliis locis etiam videmus statui quasi contraria, nempe quidquid concipiunt hominum mentes, et quod Deus verbo suo rectum esse demonstrat. Est enim non minus repugnantiae inter regulam bene vivendi, et inter cogitationes hominum, quam inter ignem et aquam. Sciamus igitur non aliter posse rite vitam nostram componi, quam ubi renuntiamus nostris cogitationibus, et simpliciter nos addicimus voci Dei. Nam simul atque vel minimum tribuimus nostris cogitationibus, necesse est nos deflectere a recta via quam Deus nobis verbo suo demonstrat. Haec igitur antithesis diligenter notanda est inter legem Dei et cogitationes hominum, vel contumaciam. Et postea clarius designat in quo peccaverint, nempe *quod ambulaverint post Baalim.* Non addit propheta quidquam novum: sed sub hac specie ostendit quomodo sequuti sint Iudaei suas cogitationes, quia scilicet dediti fuerint impiis superstitionibus. Quid enim occurret hominibus, ubi relicto Dei verbo sibi permittunt sequi proprium sensum? Error, superstitio, imo abyssus omnium errorum. Denique propheta hoc membro voluit ansam praecidere omnibus subterfugiis, quia poterant tergiversari Iudaei, quemadmodum sophistice hypocritae agunt cum Deo: O, quid nobis obiicis nostras cogitationes? ubi sunt illae cogitationes? *Baalim*, inquit, hoc est, quum vobis finxeritis idola praeter unum Deum, hinc satis constat vos sequutos esse, relicto Dei verbo, proprias cogitationes. Addit *Baalim*, sicut. Nam אשר relativum accipitur pro כ sicuti, quemadmodum, *docuerunt eos patres ipsorum.* Hanc particulam differam in crastinum.

Heri exposuimus quod dicebat propheta, Iudaeos etiam si nemini eorum veniret in mentem cur tam severe illos affligeret Deus, non posse tamen elabi hoc modo, et frustra obtendere instar clypei errorem, quia saepius pronuntiaverat Deus se abominari eorum superstitiones. Ergo quamvis excaecati essent omnes, deinde nemo propheta ostenderet malorum causam: dicebat tamen Ieremias hoc unum sufficere, quod Deus loquutus esset, et pergeret etiam apud ipsos loqui. Dicebat non fuisse morigeros imperio Dei, sed *profectos fuisse post duritiem cordis sui, et post Baalim.* Adiungit, *ita edoctos fuisse a patribus.* Qua particula exaggerat gravitatem criminis: quia scilicet non incipiant nunc primum peccare, sed obstinati sunt in suis vitiis. Licet autem colligere ex hoc loco, quam stulte glorientur nunc papistae in imitatione patrum. Putant enim exempla sibi sufficere pro lege: imo non dubitant opponere Dei autoritati quod factum est ab hominibus. Sed videmus non modo frivolam esse hanc excusationem, sed crimen duplicari, quoniam scilicet magis excusabilis esset inscitia unius anni, vel exigui temporis, quam ubi accedit obstinatio. Et filii abominationes acceptas e manu patrum, postquam amplexi sunt, tradunt etiam vicissim suis posteris. Tandem concludit Deum fore vindicem: sed metaphorice loquitur, quod scilicet *cibabit eos Deus amaritudine.* לענה vertunt absynthium: sed quoniam est salubris herba, malo transferre amaritudinem: et nusquam fere in bonam partem legitur, ideoque non potest quadrare naturae absynthii similitudo, qua subinde utuntur et Moses et reliqui prophetae. Ego igitur malo vertere generaliter amaritudinem. Postea addit, *Potabo eos aquis venenatis:* quasi diceret Deus se horribilem vindictam sumpturum, ita ut appareat etiam in cibo et potu, quae tamen illustria sunt testimonia paternae eius erga nos benevolentiae. Nam bucellam panis non possumus edere, nec bibere aquae guttam, quin affulgeat nobis Dei bonitas, et cura, quam gerit de salute nostra. Et ideo gravissima illa imprecatio in Psalmo (Ps. 69, 22) ponitur, Vertatur mensa eorum in offendiculum: et David etiam, dum vult exprimere quasi barbaram saevitiam in hostibus suis, conqueritur sibi datum esse loco potus fel. Et videbimus etiam postea quid dicat Ieremias: nam accusans hostes suos dicit conspirasse in suam mortem, Ponamus lignum in panem eius. His ergo verbis exprimere vult Ieremias horribilem Dei vindictam, quia scilicet non tantum orbabit Iudaeos suis beneficiis, sed convertet illis panem in venenum, et aquam amaritudine corrumpet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: et simul notandum est

hoc epitheton, quo Deum insignit, vocans *Deum Israelis:* quia semper Iudaeos fallebat stulta illa gloriatio, quum obtenderent se esse progenitos ex Abraham, et proinde sanctum illius genus et electum a Deo. Ergo ut retundat propheta tales iactantias, dicit hunc Deum, qui loquitur, esse Deum, cuius falso nomen praetexunt, et eundem esse, qui sibi elegit filios Abrahae in populum peculiarem. Sequitur,

16. *Et dispergam eos inter gentes, quas non noverunt ipsi, neque patres eorum, et mittam post eos gladium, donec consumpsero ipsos.*

Quoniam dixerat sequutos fuisse Iudaeos quod acceperant a patribus, ideo nunc dicit *Deum illos dispersurum inter gentes, quae fuerant prius incognitae tam ipsis, quam patribus eorum.* Alludit ergo ad illam perversam traditionem. Nam patres imbuerant filios suos impiis erroribus, et abduxerant a Deo, ut esset nimis familiaris doctrina. Ergo antithesis notanda est inter cognitionem illam, qua patres inebriarunt filios suos, et inter ignorantiam linguae gentium. Deinde quia dixerat profectos fuisse post duritiem cordis sui, et post Baalim, dicit, *Ego mittam gladium post eos.* Videmus ergo in utroque membro prophetam alludere ad defectionem, de qua disseruit. Et adiungit, *Donec consumpsero eos*, ne scilicet sibi promittant castigationem fore temporalem et modicam. Denuntiat igitur Ieremias, quoniam nimis abusi fuerant Dei tolerantia, instare illis interitum, et Deum finem cladibus non facturum, donec eos in totum perdiderit. Sequitur,

17. *Sic dicit Iehovah exercituum, Attendite, et vocate lamentatrices, ut veniant, et ad peritas mittite, ut veniant:*
18. *Et festinent, et tollant super nos luctum, et descendant oculi nostri in lacrymas* (alii vertunt, descendant cum lacrymis, vel emittant lacrymas), *et palpebrae nostrae defluant in aquas.*

Hoc etiam loco propheta, ut aliis pluribus, per hypotyposin conatur serio afficere suos gentiles, quia videbat tam esse praefractos, vel socordes, vel securos. Quum ergo minae Dei aut spernerentur in totum, aut saltem parum efficaciter moverent animos populi, ideo necesse fuit ipsos adduci quasi in rem praesentem. Ad vivum ergo depingit propheta quod solet accidere in luctu. Quanquam videtur oblique perstringere Iudaeos, eo quod in verbo Dei non agnoscerent cladem, quae instabat: si quidem verbum Dei instar speculi esse debet, in quo perspiciant homines tam eius bonitatem in promissionibus, quam iudicium in minis. Quum ergo prophetiae omnes essent quasi lusoriae apud populum, ideo non sine specie subsannationis usus est hac descriptione, *Attendite*, inquit, *et vocate lamentatrices.* Nam omnibus fere saeculis regnavit mos ille perversus et stultus, ut conducerent praeficas: sic enim vocabant, quae exprimerent fletum omnibus. Nec dubium est quin haeredes, ut pietatem fictam ostentarent vulgo, mercede conduxerint ineptas illas feminas, quae de laudibus hominis mortui concionarentur: deinde ostenderent quantum iacturae factum esset in illius morte. Propheta non laudat morem illum. Et hoc nobis cognitum esse debet, scripturas saepe sumere ex vitiis populi, quasi ex faece, similitudines. Si quis ergo vellet ex verbis Ieremiae colligere lamentationes non esse vitiosas, ubi ducitur aliquod funus, hoc esset ineptum et puerile. Quin potius hic propheta mordet Iudaeos, quod scilicet praeterirent secure omnes Dei minas, ac interea molles essent et teneri ad nescio quas nugas, conspecto praeficarum luctu omnes sequerentur: quemadmodum si hodie quispiam fidelis doctor exprobret papistis stultitiam, quae inter ipsos regnat. Nam quum rabulae illi, qui occupant suggestus in papatu, flebiliter loquuntur, etiam si non proferant syllabam ullam ex verbo Dei, et simul etiam adiungunt inane aliquod spectaculum, vel potius spectrum, nempe si proferant imaginem crucifixi, aut simile aliquid, vulgi affectus rapiunt ut fletum extorqueant: quemadmodum solent histriones in theatris oculos afficere. Ergo quoniam papistae rapiuntur quasi vesano impetu, ubi ita gesticulantur eorum rabulae, si quis fidelis doctor dicat, Iam veniat quispiam, qui vobis proponat ante oculos vel effigiem mortui hominis, et dicat vos omnes brevi perituros, et similes futuros cadaveri quod demonstrat, tunc flebitis: nunc non vultis sentire quam horribile sit Dei iudicium, quod vobis denuntio: ego fideliter ex lege, ex prophetis, ex evangelio doceo, quam formidabilis sit Dei vindicta, et simul profero in medium quid sitis meriti: nemo autem ex vobis movetur, sed ludibrio est vobis haec doctrina una cum obiurgationibus et minis. Ergo ite ad vestros prophetas, qui vobis ostendant picturas et nugas similes. Ita nunc propheta: Video nihil me proficere, ergo Dominus dabit vobis non doctores, sed mulieres magistras. Quales? nempe, inquit, *lamentatrices,* vel praeficas, quae locant operam suam lugendo. Nunc ergo tenemus cur de praeficis loquatur propheta. *Attendite*, inquit. Quorsum? debuerant quidem esse attenti, vel intelligentes (nam בִּין significat intelligere proprie, et in coniugatione Hithpael accipitur pro considerare) debuerant igitur adiicere animos ad eius verba, sed quoniam videbat se rideri, aut contemni, et duci pro fabula omnes minas, quarum tamen Deus erat autor, *Nunc considerate*, inquit, *et vocate vestras lamentatrices.* Quia video tantam in

vobis pervicaciam, saltem praebete vos dociles mulieribus, quae solent vocari ad lugendum, et quae lacrymas suas habent venales. *Mittite*, inquit, *ad peritas, et veniant, festinent.* Hoc verbo clarius exprimere voluit non procul abesse cladem, quae tamen non metuebatur a populo. *Tollant*, inquit, *super nos luctum, et oculi nostri descendant in lacrymas, et palpebrae nostrae defluant in aquas.* Sunt hyperbolicae loquutiones, quae tamen non excedunt gravitatem vindictae: quoniam non frustra initio capitis dixit, Quis ponet caput meum aquas, et oculos meos fontem lacrymarum? Quoniam ergo nullis verbis poterat exprimi cladis atrocitas, ideo coactus fuit propheta interponere has hyperbolas: Ergo *tollant*, inquit, *super nos luctum, ut oculi nostri descendant in lacrymas*, quoniam siccis oculis videbat se audiri, et populum negligere quidquid denuntiatum fuerat, quum tamen omnes deberent percelli a minimo usque ad maximum. Quum ergo videret propheta talem, et tam brutum contemptu, ideo dicit, Quum venient lamentatrices, tunc erit lugendi tempus, non quidem opportunum, sed perinde est ac si diceret, tunc sensuros Iudaeos, quam fuissent socordes, quod non mature attenti fuissent ad considerandum Dei iudicium. Sequitur,

19. *Quia vox luctus audita est ex Sion, Quomodo perditi* (aut vastati) *sumus? pudefacti valde? quia dereliquimus terram, quia proiecerunt habitacula nostra* (quidam subaudiunt, proiecerunt nos).

Diximus ante, quum his verbis populum alloquebatur Ieremias, adhuc fuisse mediocrem statum, ut rex suis opibus confideret: consiliarii etiam putarent sibi venturum subsidium aliquod ex Aegypto, populus quoque delitiaretur. Sed propheta concionatur de rebus futuris, ac si iam digito ostenderet mala, quae adhuc abscondita erant. Nec vero potuit aliter docere cum aliqua autoritate: erant enim negotium cum mentibus ferreis. Quoniam ergo videbat doctrinam omnem frigere, et fere nullius esse pretii apud homines tam ignavos, ideo necesse habuit stylum ita formare, ut sensus omnes afficeret. Hac ratione dicit *vocem esse auditam*, *vocem luctus e Sion*, ubi tamen adhuc omnes exsultabant laetitia. Postea adiungit, *Quomodo sumus perditi, et pudefacti valde*? hoc putarunt esse fabulosum Iudaei, donec experti sunt se fuisse nimis duros et obstinatos. Sed hoc sero contigit: interea quamvis tunc vacarent suis voluptatibus, suggerit tamen illis lamentationes, ac si iam essent perditi. Dicit ergo *vocem fuisse auditam*, ac si Iudaei ipsi deflerent suam cladem, de qua tamen putabant prophetam nugari, quia nondum apparuerat certum discrimen. Sed, quemadmodum iam dixi, ut perfringat duritiem cordium, induit eos alia persona, quod scilicet iam defleant se esse perditos. Dicunt, *Dereliquimus terram*, in qua tamen putabant sibi fore perpetuum nidum: sic enim habitabant in terra, ut iactarent se nunquam posse inde excludi, quoniam pronuntiatum fuerat, Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo, quia elegi eam. Quoniam ergo Deus testatus fuerat quietem fore illud domicilium populo suo, putabant se triplici muro et fossa esse probe munitos, et urbem suam esse prorsus inexpugnabilem. Atqui inducit eos loquentes Ieremias quod iam dereliquerint terram suam, hoc est, quod in exsilium vel tracti fuerint, vel expulsi. Postea addit, *Quia proiecerunt.* Hoc videtur referri ad hostes, quod proiecerint, id est, prostraverint eorum domos. Alii, quemadmodum nuper dixi, subaudiunt, Eiecerunt nos, et habitacula nostra: sed prior ille sensus melius fluit, et ideo simpliciter accipio, quod deiectae fuerint et prostratae domus manibus hostium. Sequitur,

20. *Itaque audite mulieres sermonem Iehovae, et percipiant aures vestrae sermonem oris eius, et docete filias vestras luctum, et unaquaeque* (mulier, ad verbum) *sociam* (vel propinquam) *suam planctum.*

21. *Quia ascendit mors in fenestras nostras, intravit in palatia nostra ad excidendum infantem e platea* (e via publica), *electos* (hoc est, adolescentes, etiam in flore aetatis, et vigore) *in compitis.*

Prosequitur eandem sententiam, sed alia figura. Deflectit igitur paululum verba, quia prius iusserat conduci praeficas, quae fictis lacrymis omnes provocarent ad fletum, nunc autem compellat omnes mulieres in genere: quasi diceret, talem fore luctum, cui non possint sufficere conductitiae lamentationes, quia clades occupabit omnium animos, deinde serium non mercenarium fore luctum. *Audite*, inquit, *mulieres.* Cur potius mulieres compellat, possunt duae causae afferri, quia scilicet mollities, quae est in feminis, facilius eas deducit ad luctum: deinde potest etiam tacita esse exprobratio quod viri surdi sint et ita obdurati ut nullae minae ipsos terreant. Sed prior ratio videtur melius quadrare, modo simul teneamus serium luctum fictioni opponi. Ergo Ieremias a specie ad genus transit, hoc est, postquam loquutus est de praeficis, nunc complectitur omnes mulieres, quia luctus grassabitur per omnes urbes, deinde per singulas domos. *Audite* ergo *mulieres verbum Iehovae:* repetit, *et aures vestrae sermonem oris eius.* In secundo membro ponit, *Os Dei* ab una parte, et aures mulierum ab altera. Videtur quidem esse non tantum pleonasmos, sed supervacua repetitio. Si dixisset tantum, Audiant aures vestrae sermonem oris, iam erat pleonasmos in hac loquendi forma, sed prius simpliciter loquutus est de sermone Dei, Et audite: nunc adiungit,

Os Dei, et aures mulierum, ut diximus. Sed minime dubium est quin propheta perstringere velit duritiem illam, de qua iam aliquoties dictum fuit. Sermo Dei nullius fere momenti erat, ergo adiungit *os Dei*, ac si diceret, Deus quasi ore ad os vobiscum loquitur: tametsi enim utitur mea opera, ego tamen ita sum organum ipsius, ut facile vobis constet me nihil temere proferre, sed fideliter tradere quae ab ipso accepi. Videmus ergo emphaticam esse hanc repetitionem, quae posset videri primo intuitu supervacua: ubi scilicet propheta diserte exprimit *os Dei, et sermonem eius.* Et eadem etiam emphasis notanda est in *auribus mulierum:* quasi diceret fuisse hactenus nimium socordes, et tempus iam esse ut tandem arrigere aures incipiant. Adiungit, *Docete etiam filias vestras:* quasi diceret talem fore luctum, qui involvat non tantum vetulas, aut mediae aetatis feminas, sed etiam puellas, quae adhuc rudes sunt et ignarae. *Et unaquaeque*, inquit, *proximam suam doceat planctum.* Denique summa est, nullas vel mulieres, vel puellas immunes fore a fletu, quoniam omnes implicitae erunt communi dolore: ex quo scilicet pervenerit iudicium Dei ad omnes aetates, et sexus, et ordines, deinde penetraverit etiam in singulas domos. Et postea adiungit explicandi causa, *Quoniam ascendit mors in fenestras nostras*, inquit. Hic etiam species est subsannationis. Nam Iudaei, ut dictum est, fallaciter sibi promiserant aeternam impunitatem, et ideo propheta hic aptissimam similitudinem usurpat. Quemadmodum enim secure dormiunt qui clausis foribus videntur sibi esse extra omnem incursum, ita etiam Iudaei tunc spernebant Deum, et omnia eius iudicia, ac si clausae essent ipsorum domus. Dicit igitur propheta, *mortem ingressam esse per fenestras:* et ita deridet eorum stultitiam, quod scilicet confidant posse expelli manum Dei, ubi clausae sunt ianuae: quasi vero Dei potentia non conscendat supra nubes, et non possit ingredi per fenestras, ubi clausae sunt domus. Denique significat non aperiendas esse fores Deo, quia etiam si nolit eas perfringere, possit tamen consurgere statim ad ipsas fenestras. Tenemus nunc consilium prophetae, ubi dicit *mortem per fenestras fuisse ingressam.* Et eodem etiam pertinet quod addit *de planctu:* quasi diceret, Etiam si domus nostrae munitae sint, et si non tantum sint commodae habitationes, sed sint similes arcibus, tamen Deus non ideo poterit excludi. Nam manus eius potest et latitudinem et altitudinem murorum penetrare, ita ut palatium simile sit debili et caduco tugurio. Videmus ergo sub hac similitudine refelli stultam confidentiam, qua se Iudaei deceperant, et in qua adhuc erant inebriati. *Mors* ergo *ascendit in fenestras.* Postea addit, *Ad excidendum foetum*, vel ad excidendos parvulos, *e viis publicis, et adolescentes e compitis.* His etiam verbis cladis atrocitatem designat, quod scilicet non poterunt se tueri adolescentes robore suo. Nam per בחורים significat robustissimos quosque. Non poterunt igitur illi hostium impetum repellere: et quamvis adhuc sint in flore aetatis, tamen vigor quo excellunt eos non proteget: nec parcetur etiam pueris et infantibus. Videmus hic duo exprimi a propheta, nempe tam violentos fore hostium impetus, ut frustra occurrere conentur adolescentes, quia nihil proderit ipsis suus vigor: deinde tantam fore saevitiam, ut nulla habeatur ratio aetatis, quia trahentur ad mortem etiam teneri foetus. Sequitur,

22. *Loquere, Sic dicit Iehovah, Cadet cadaver hominis, tanquam stercus in superficie agri, et tanquam manipulus a tergo messoris, et nemo colligens.*

Tametsi continuat sermonem Ieremias, tamen inserit praefationem, quod scilicet iussus fuerit hoc etiam proferre, quia pro rei difficultate incredibile erat vaticinium. Poterat igitur uno tenore prosequi, et omittere has particulas דבר כה נאם יהוה, et incipere versum, *Cadet cadaver hominis.* Sed quemadmodum iam dixi, videbat a maiori parte vaticinium hoc pro nihilo duci, quasi esset fabula, ideo necesse fuit interponere has particulas, quod scilicet prodeat in medium, instructus mandato Dei: ubi simul ostendit se nihil ingerere proprium, sed Deum ipsum loqui. Tenemus ergo quorsum spectet haec interpositio paucorum verborum. Postea dicit *prostratum iri cadavera hominum instar stercoris.* Ignominiose loquitur: quasi diceret, sine honore omnes iri prostratum ab hostibus. Et addit similitudinem, *Cadent*, inquit, *in superficie agri*, hoc est, passim per omnes agros, *cadent tanquam stercus*, quod proiicitur, et quod etiam fere nauseam provocat vel adspectu, vel odore: ita propheta foetorem hic et simul deformem adspectum denotat sub similitudine tercoris: scimus autem quanta superbia inflati tunc fuerint Iudaei. Fuit igitur haec comminatio illis valde dura: sed quoniam sibi placebant in suis sceleribus, oportuit eo asperius tractari. Sic enim agendum est cum hypocritis, qui sibi delitias faciunt: et quo maiore fiducia insurgunt adversus Deum, eo etiam violentius deiicere ipsos oportet, ut tandem se humilient coram potenti manu Dei. Addit alteram similitudinem, *Quasi manipulus*, inquit. Hieronymus vertit, Foenum: quod si alibi reperiretur in hoc sensu עמיר, facile subscriberem et libenter. Sed potius existimo accipi pro spicis quae non comprehenduntur, dum messores colligunt suos manipulos. Non relinquunt quidem integros manipulos, neque proiiciunt: sed fiet interdum incuria ut paucae spicae ipsos fugiant. Ergo propheta dicit Iudaeos fore similes talibus spicis quas messores

praetereunt et relinquunt a tergo, et postea nemo est qui colligat. Spicae autem illae, quae sic manent in agro, vel putrescunt sponte, vel a pecudibus et bestiis vorantur. Significat ergo nihil residuum fore in populo, quia omnes a minimo usque ad maximum exitio sunt devoti. Haec summa est: et simul exprimit contemptum, quia etiam si messores non colligunt quidquid natum est in agro, sunt tamen pauperes, qui spicas hinc inde corradunt. Ubi autem spica pedibus calcatur, et nemo est qui colligat, hoc signum est contemptus: et id voluit etiam dicere propheta. Iam sequitur,

23. *Sic dicit Iehovah, Ne glorietur sapiens in sapientia sua, et ne glorietur fortis in fortitudine sua: ne glorietur dives in divitiis suis.*

24. *Sed in hoc glorietur qui gloriatur, cognoscendo et sciendo me, quod ego sum Iehovah faciens misericordiam* (clementiam), *iudicium et iustitiam in terra: quia in his complacuit mihi, dicit Iehovah.*

Locus hic insignis est, et etiam volitat frequenter in ore hominum, ut aliae celebres sententiae, quae tanquam proverbiales magis notae sunt. Sed interea pauci expendunt quomodo haec sententia cum superiori doctrina cohaereat. Ergo multi, quasi esset abruptus sermo, et quasi propheta aliquid novum dicere inciperet, contenti sunt simplici expositione, et subsistunt in his verbis. Sic autem pervertunt prophetae mentem, vel saltem multum diminuunt ex efficacia doctrinae. Nam propheta haud dubie respicit ad proximum contextum: videbat enim, ut iam saepius dixi, se verba facere apud surdos, quoniam sic intumuerant Iudaei perversa confidentia, ut Dei sermo apud ipsos vilesceret. Quoniam ergo alii ob divitias suas turgebant, alii autem putabant se magis esse perspicaces quam ut possent deprehendi ullo unquam modo: alii autem putabant se munitos esse divitiis et opibus ut facile depellerent omne incommodum: quoniam talis superbia occupaverat fere omnium animos, ideo propheta hic, ut confirmet suam doctrinam, pronuntiat stulte gloriari homines, dum vel divitias suas, vel robur suum, vel sapientiam Deo opponunt, quoniam haec omnia evanescant instar fumi. Nunc ergo tenemus cur propheta hic vetet ullos alibi gloriari, quam in solo Deo: et quomodo sententia haec non debeat abrupte legi, sed contexi cum doctrina illa, in qua denuntiaverat Iudaeis exitium, quod tamen non metuebatur, quia scilicet turgebant stulta illa et impia opinione, sibi esse satis superque praesidii vel in fortitudine sua, vel in divitiis, vel in sapientia. Cras reliqua.

Coepimus heri exponere quid sibi velit propheta, ubi vetat homines gloriari *vel in sapientia, vel in fortitudine, vel in divitiis.* Summa est, plurimum falli quicunque existimant se beatos, quum tamen remoti sint a Deo. Sed causam simul notavimus cur loquatur de sapientia et fortitudine et divitiis, nempe quia hoc vitium fere ingenitum est cunctis mortalibus, ut superbiant in sua excellentia. Quidquid putamus pretio aliquo dignum debuerat acceptum ferri Deo: iam si donum Dei est, quidquid praestantiae habemus, hoc valde praeposterum est, quod non discimus modestiam, quum Deus nos ita sibi obstringat: sed potius eius liberalitate abutimur ad superbiam. Haec tamen ingratitudo semper in mundo regnavit. Itaque haec ratio est cur propheta hic in nihilum redigat omnes mundi glorias. Nam quum inter Iudaeos alii essent divites, alii autem pollerent et prudentia et rerum usu, alii autem divitiis referti essent, ita fiebat ut nullius apud ipsos pretii esset coelestis doctrina. Quum ergo alii suas divitias opponerent ne accederet ad ipsos Deus, alii autem suam prudentiam, alii suam virtutem et alias opes: propheta hic denuntiat fumum esse quidquid gloriae sibi assumunt ex illis temporalibus Dei beneficiis. Hoc igitur residuum erat, ut Iudaei sentirent, nihil sibi prodesse fiducias omnes adversus Dei iudicium. Sed hinc etiam colligitur generalis doctrina. Et Paulus haud dubie primae ad Corinth. cap. 1 (v. 31) ad hunc locum respexit: docet illic Deum eligere quae stulta sunt in mundo, ut ita pudefaciat mundi sapientiam, et eligere quae sunt infirma, ut robur mundi evertat: adiungit, ut glorietur in Deo solo quisquis gloriatur. Non dubium est quin sumpserit hoc a propheta: et tamen non tantum illic de externo corporis robore, aut divitiis, aut civili prudentia loquitur, sed simul complectitur iustitiam, et quidquid videtur pretiosum et dignum honore apud homines. Vult ergo exinanire omnem carnis gloriam, ut sola Dei misericordia emineat. Ideo dixi, quamvis tres duntaxat species designet propheta, posse tamen hinc commode elici generalem doctrinam. Quod enim dicitur tam de sapientia quam de fortitudine et divitiis, ad falsam iustitiae opinionem, qua turgent hypocritae, referri potest, ac debet etiam. Nunc expendamus singula verba: *Sic dicit Iehovah, Ne glorietur,* inquit, *sapiens.* Per concessionem loquitur dum sapientes vocat, qui tamen vacui erant Dei timore, quod tamen scimus esse sapientiae principium: sed propheta ex communi sensu et aestimatione loquitur. Dicit, *Ne glorietur in sapientia sua* qui videtur sibi sapere. Sic enim resolvi debent verba. Deinde, *Sed qui gloriatur,* inquit, *in hoc glorietur cognoscendo et sciendo me.* Ex secundo versu apparet non ita spoliari homines omni gloria, ut in suo dedecore iaceant, sed ut induantur meliore gloria. Neque enim Deum oblectat hominum ignominia. Sed quoniam sibi plus arrogant quam utile

est, imo sese inebriant fallacibus blanditiis: ideo exuit ipsos ut quaerant veram gloriam, postquam agnoverint esse merum figmentum quidquid se existimant habere vel a natura, vel a se ipsis, aut aliis creaturis. Postea addit, *Intelligendo, et sciendo me.* Quanquam duobus verbis idem significat propheta, non tamen frustra duo haec verba eodem sensu posuit: quia quum vilipendant homines Dei cognitionem oportuit illos moneri, hanc esse summam perfectae sapientiae, ubi Deus cognoscitur. Voluit igitur corrigere perversum illum errorem, quo totus fere mundus laborat: quia dum singuli intenti sunt ad diversa studia, negligitur interea Dei cognitio. Videmus quo fervore rapiatur quisque post suos affectus, interea vix centesimus quisque dignatur dimidiam horam impendere singulis diebus Dei cognitioni. Et accedit etiam ex superbia alterum vitium, quod putant rem esse vulgarem, Deum cognoscere. Tenemus ergo cur propheta duobus verbis usus fuerit ad rem unam designandam, nempe ut hominum studia magis excitaret, quoniam videbat omnes fere torpere in hac parte, quae tamen totam vitam merito sibi vendicat: imo si centum vitae nobis suppeterent, hoc tamen unum agere sufficeret. Atqui ut dictum fuit, contemnitur res quae omnibus aliis praeferenda erat. Postea adiungit, *Quod ego sim Iehovah faciens iudicium. Se Iehovam* nominans, excludit haud dubie omnia figmenta, quae tunc Iudaeos abstraxerant. Terra enim corrupta erat multis superstitionibus, ita obscurum erat veri Dei nomen. Profitebantur quidem omnes se colere Deum Abrahae, et qui legem suam tradiderat per manum Mosis: sed quum multi errores permixti essent verae doctrinae, ita Deus suum gradum non tenebat. Vult igitur Deus ita se cognosci, ut solus excellat, et sit quasi in conspectu. Sed explicatio quae sequitur diligenter notanda est: Si enim hoc tantum dixisset, glorietur quisquis gloriari vult in cognitione mei, quod ego sim Iehovah, fuisset quidem plena doctrina: sed non satis perspicua vel facilis. Suspensae enim fuissent hominum mentes: O, quid hoc sibi vult? vel quorsum tendit quod Deus tanti aestimat sui cognitionem? Deinde putassent omnes satis esse, si faterentur unicum esse Deum. Ergo Deus hic revocat Iudaeos ad sensum suae divinitatis, ut serio intelligant ipsum esse Deum, nec inane illi nomen duntaxat tribuant. Ideo dixi diligenter notanda esse haec verba, *quod Deus faciat misericordiam et iudicium et iustitiam.* Videmus hodie in papatu iactari temere Dei nomen: nemo est qui non plenis buccis pronuntiet se colere unum Deum, sed interea profanant Dei nomen, quia scilicet postea quasi spolia Dei inter mortuos partiuntur. Docet igitur hic locus, nomen Dei per se nullius fore momenti, si nudatur sua virtute. Ergo haec vera est Dei cognitio, ubi non tantum agnoscimus ipsum esse mundi opificem, sed simul persuasi sumus, mundum ab ipso gubernari: deinde rationem quoque gubernationis tenemus, *quod faciat misericordiam et iudicium et iustitiam.* Hoc autem primum est in Deo, nempe ut beneficus et liberalis agnoscatur: quid enim nobis fieret sine Dei clementia? Itaque vera et recta Dei cognitio ab hoc capite incipit, dum scilicet ipsum sentimus erga nos misericordem. Nam quid nobis proderit cognoscere Deum iustum, nisi praecedat eius clementia et gratuita bonitas? Non possumus Deum cognoscere, nisi nobis cognitis: haec enim duo inter se sunt connexa. Iam si quis se ipsum excutiat, quid reperiet nisi materiam desperationis? Ita quoties veniet nobis in memoriam Deus, horrebimus, et quodammodo absorbebit nos desperatio: denique fugient omnes Deum, nisi dulcedo gratiae eius ipsos alliciat. Quare? iam dixi nostram miseriam nihil nobis afferre, nisi materiam horroris. Ergo non frustra Ieremias, quum iubet homines gloriari in Dei cognitione, statuit in primo et altissimo gradu misericordiam eius, postea adiungit *iudicium et iustitiam.* Quum haec duo simul iunguntur, designant perfectam gubernationem, quod scilicet Deus tuetur suos fideles, auxiliatur miseris et liberat iniuste oppressos: deinde quod compescit improbos, et non patitur grassari pro libidine adversus insontes. Haec igitur scriptura passim significat per voces iudicii et iustitiae. Iustitia Dei non accipitur, ut vulgo nos loquimur: et improprie loquuntur qui iustitiam Dei opponunt misericordiae. Unde proverbium vulgare, Provoco a iustitia ad misericordiam. Scriptura aliter loquitur: iustitiam enim accipit pro fideli custodia Dei, qua suos tuetur et conservat: iudicium autem pro rigore, quem exercet contra legis suae transgressores. Sed, sicuti iam dixi, iudicium et iustitia simul et coniunctim sumuntur pro legitima gubernatione, qua Deus ita temperat res in mundo, ut nihil sit nisi rectum et iustum. Et hinc melius confirmatur quod prius dixi, nempe non tantum in genere ipsum loqui, sed velle etiam mederi vitiis quae tunc obstabant, quominus reverenter exciperent Iudaei tam promissiones quam minas: falsa enim gloria omnes inebriabat, quum alius divitias suas putaret sibi esse instar invictae munitionis, alius sapientiam, alius fortitudinem. Quum ergo ita inani fastu pleni Deum spernerent, et coelestem eius doctrinam, oportuit hoc totum cogi in ordinem: imo exinaniri prorsus, ut discerent non alibi gloriandum esse, quam in cognitione Dei. Iam cognitio quae hic ponitur, duos fructus ex se parit, nempe fidem et timorem: nam si persuasi sumus penes Deum esse propitiationem, ut dicitur Psalmo 130 (v. 4) tunc in ipsum recumbimus, et non dubitamus ad ipsum confugere, et reponere in eius manu salutem nostram:

hoc unum est. Deinde, fides simul adducit timorem, ut illic dicitur, Propitiatio est apud te ut timearis. Sed utrumque membrum hic distincte propheta notat. Nam ubi Deus vult cognosci misericors, haud dubie invitat nos ad fidem, ut tranquillis animis invocetur, et non dubitemus ipsum nobis esse propitium, quia non respicit quales simus, ut rependat quod sumus meriti: sed indulgenter nobiscum agit pro sua clementia. Quum dicit *se facere iudicium et iustitiam*, haec duo debent animos nostros ad timorem eius et reverentiam formare et flectere. Quanquam ubi pronuntiat Deus se facere iustitiam, simul nobis suppeditat materiam fiduciae. Hoc enim modo promittit se fore salutis nostrae custodem. Nam, ut dixi, iustitia eius non est rependere cuique iustam mercedem: sed latius extenditur, quandoquidem accipitur pro fide. Quoniam ergo Deus nunquam suos deserit, sed in tempore ipsis auxiliatur, et sese opponit improbis, hac in parte vocatur iustus. Hinc ergo possumus etiam tutius et quietiore animo in ipsum recumbere, dum scimus talem esse eius iustitiam, ut nunquam nos destituat suo auxilio, quoties opus est. Postea addit, *Quoniam in his complacuit mihi, dicit Iehovah.* Hoc refertur ad homines: quasi diceret Deus se odio habere eos omnes qui praeterita notitia iustitiae et misericordiae eius et iudicii ferociunt, et sese efferunt vana spe vel propter divitias, vel propter sapientiam, vel propter fortitudinem, quemadmodum dicitur Psalmo 147 (v. 10): Non placet Deo fortitudo equi, neque delectatur cruribus viri: quasi diceret: Abominatur Deus fiduciam, qua sese temere extollunt homines, dum existimant vitam suam et salutem sibi esse in manu propria. Sic etiam hoc loco subest antithesis inter cognitionem clementiae, iustitiae Dei et iudicii, et inter sapientiam, fortitudinem, et divitias, et stultam gloriationem, qua inflati sunt homines, ubi suam beatitudinem in se ipsis quaerunt. Nunc etiam clare perspicimus quod ante dixi, nempe non tantum damnari his verbis iactantiam humanae virtutis et gloriam sapientiae, vel opum, sed homines exui prorsus omni fiducia, quam in se ipsis reponunt, vel petunt a mundo, ut sola Dei cognitio ipsis ad perfectam beatitudinem sufficiat. Nam propheta satis aperte demonstrat omnes homines extra Deum esse miseros. Hinc sequitur, non alibi quam in ipso esse felices. Modus nunc addendus est: quomodo felices sumus in Deo? nempe si ipsum cognoscimus erga nos misericordem: deinde si tradimus nos in eius custodiam et fidem, et sinimus nos ab ipso gubernari, et subiicimus nos etiam legi ipsius, quoniam metuimus eius iudicium. Posset quidem hic locus longe uberius tractari: sed mihi sufficit complecti summas rerum, more meo. Nunc sequitur,

25. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, ut visitem* (ad verbum, et visitabo) *super omnem circumcisum in praeputio,*

26. *Super Aegyptium, et super Iehudah* (vel super Aegyptum, tam de terra quam de hominibus potest accipi), *et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab, et super omnes finitos in angulo* (alii vertunt, attonsos comam, sed nulla ratio apparet), *habitantes in deserto: quia omnes gentes incircumcisae* (vel praeputiatae), *et tota domus Israel praeputiati sunt corde* (vel incircumcisi).

Postquam sustulit propheta obstaculum illud, quod videbat esse in Iudaeis quominus reverenter exciperent Dei doctrinam, iam severius insurgit, et fungitur officio praeconis in denuntianda vindicta, quae instabat. *Ecce*, inquit, *venient dies quibus visitabo super omnes incircumcisos in praeputio.* Duos sensus admittit hic locus. Quidam interpretes distincte accipiunt has duas voces מול, hoc est circumcisum, deinde בערלה in praeputio: quasi dixisset Ieremias, Visitabo tam super Iudaeos, qui sunt circumcisi, quam super gentes profanas, quae gestant praeputium suum. Alii coniunctim legunt, quod scilicet Deus minetur vindictam Iudaeis et gentibus, quia sint circumcisi, sed simul retineant praeputium. Potest tamen commode ita exponi locus, quoniam mixtura erat quae corrumperet sanctitatem circumcisionis, et faceret similem praeputio gentium: ac si dictum esset, *Visitabo circumcisum in praeputio*, hoc est mixtim et sine discrimine, quemadmodum dicimus lingua nostra *Pesle mesle.* Nam paulo post sequitur, *Omnes esse incircumcisos corde*, Iudaeos ipsos dico. Videmus ergo ut propheta permisceat circumcisioni praeputium, non quod vellet sacrum illud symbolum adoptionis profanare: sed respicit ad Iudaeos, qui, ut erant degeneres, ita adulteraverant foedus Dei, et simul violaverant circumcisionem, ut nihil differret a praeputio. Ego igitur sic existimo, Iudaeos ita recenseri cum gentibus, ut tamen tribuat etiam illis praeputium. *Visitabo igitur omnem circumcisum in praeputio*, hoc est, cuius circumcisio inanis est, et manet praeputio similis. Quidquid sit, propheta hic denuntiat cladem non Iudaeis tantum, sed etiam Aegyptiis, et vicinis aliis gentibus: sed respicit tamen populum suum, quia Aegyptiis non fuit destinatus hic sermo, neque Idumaeis, vel Moabitis. Sed quoniam solebant Iudaei ad Aegyptios se conferre, si quod discrimen instabat ab Assyriis et Chaldaeis, ideo propheta hic adiungit Aegyptios Iudaeis: eadem etiam est ratio aliarum gentium. Scimus quidem Idumaeos et Moabitas fuisse infensissimos hostes Iudaeis: sed ut erat diversa temporum conditio, ita nunc hostes, nunc amici

erant: et quum viderent nimis late dominari Chaldaeos, videbant etiam se expositos esse in praedam: hinc fiebat, ut libenter se adiungerent Iudaeis. Quum ergo hinc inde Iudaei sperarent vicinos sibi fore auxilio, ideo propheta dicit *instare omnibus visitationem.* Et hinc etiam confirmatur quod dixi. Non enim distinguit Iudaeos ab Aegyptiis et aliis gentibus, sed potius quemadmodum contraxerant inter se foedus, ita vult eos conflare in unum corpus. *Visitabo* igitur *super circumcisum,* inquit, *in praeputio.* Iudaei enim non tenebant Deum esse salutis suae praesidem, et se fuisse segregatos ab aliis gentibus. Ideo vocat eos circumcisos in praeputio, quoniam Aegyptii, et Idumaei, et Ammonitae, et Moabitae erant circumcisi propter foedus quod contraxerant cum Iudaeis: et Iudaei ipsi erant praeputiati, quum relicto Deo sese ita prostituissent. Verum quidem est, Idumaeos fuisse circumcisos, quia erant posteri Esau: et haud dubie retinuerant symbolum illud externum: sed circumcisio illa prorsus ludibrium erat, quum Esau descivisset ab ecclesia Dei. Circumcisio autem electi populi per se efficax erat, sed quoniam illi pariter ad superstitiones prolapsi erant, similes erant praeputio: quemadmodum etiam Paulus dicit pro nihilo ducendam esse literam circumcisionis, hoc est, externam speciem. Videmus ergo subesse non vulgarem gratiam in his verbis prophetae, quum ultionem denuntiat tam Iudaeis quam Aegyptiis: et simul vocat circumcisos in praeputio, quoniam alii attulerant praeputium, alii circumcisionem, et ita permiscuerant sacris profana, ut tamen nihil esset sincerum vel integrum. Et ideo subiicit, *Super Aegyptum, et super Iehudah, et super Edom, et super filios Ammon, et super Moab.* Diximus cur omnes hos populos enumeravit: quia scilicet alii ab aliis sperabant certam opem, ita ut omnes simul Deum spernerent. Postea addit, *Et super omnes finitos in angulo.* Nam קץ significat finem. Ergo קצוצים accipiunt hic pro extremis, pro his qui sunt in extremitate. פאה autem significat angulum et finem: Angulatos in angulo possemus vertere, si ita ferret linguae proprietas. Sed sensus minime ambiguus est, nempe etiam si Moabitae et alii haberent absconditos recessus, tamen non fore immunes a plaga. Perveniet igitur, inquit Ieremias, etiam ad ultimos ipsorum angulos, in quibus se tuto habitare putant, Dei vindicta. Et quod sequitur exegetice accipi debet, *super incolas deserti,* vel super eos qui habitant in deserto. Ostendit ergo quid intellexerit per קצוצי פאה. Nam quum incolerent loca magis remota, putabant se eo esse tutiores, et protegi suis latibulis: deridet hanc confidentiam propheta, et dicit simul ad poenam eos trahendos esse. Iam addit, *Quia omnes gentes incircumcisi sunt, et tota domus Israel sunt incircumcisi corde.* Quum dicit *omnes gentes esse praeputiatas,* haud dubie comprehendit Israelitas sub nomine gentium: et ita probrose aufert nomen electi populi: quasi diceret Israelem sic permixtum esse gentibus, ut faciat partem duntaxat. Negassent enim alioqui Iudaei se debere numerari inter gentes: sed propheta hac excusatione eos depellit, ac dicit esse unam gentem, quae nihil a reliquis differat. *Omnes ergo gentes sunt incircumcisae.* Et ideo potest ה היריעה demonstrativum pronomen accipi pro relativo, Omnes hae gentes. Loquutus autem fuerat non tantum de Aegyptiis et Idumaeis, et aliis vicinis populis, sed posuerat Iehudah. Simul ergo dicit *Omnes has gentes esse incircumcisas:* et quemadmodum iam dixi, exprobrat Israeli, quod quum Deus illum sibi consecrasset, tamen nihil differret a gentibus. Erat enim promiscua mixtura, quae alios aliis prorsus aequaret. Sed quoniam adhuc poterat exceptio aliqua afferri, ideo dicit: *Iudaei sunt incircumcisi corde.* Illos quidem iam comprehenderat sub gentibus, sed magis urgeri ipsos oportuit, quoniam circumcisio poterat ab illis proferri. Dicit ergo propheta, etiam si in carne symbolum illud visibile gestent, esse tamen corde incircumcisos, et ideo iure censeri inter gentes. Videmus ut acrius ipsos premat, quum diserte ab aliis gentibus eos separans tamen ostendat merito statui et censeri in numero gentium, quia Deus non moretur externum illud symbolum, sed respiciat quod praecipuum est, nempe circumcisionem cordis. Est autem haec trita loquutio apud Mosen et prophetas, vocare cor incircumcisum, praeputium cordis: et vocare etiam populum incircumcisum corde: quia circumcisio, quanquam erat testimonium gratuitae salutis in Christo, tamen simul debebat initiare Iudaeos in cultum Dei et timorem: debebat illos hortari ad novitatem vitae: denique erat signum et poenitentiae et fidei. Quum ergo Iudaei duntaxat proferrent signum illud, merito derisi sunt a Mose, et prophetis, quasi vellent Deum placare re illa nihili, nec spectarent finem: quemadmodum hodie si gloriemur solo baptismo, interea simus vacui poenitentia et fide, ridicula erit nostra iactantia. Et ideo Paulus (Rom. 2, 27) vocat literam circumcisionis externam illam speciem, ubi separatur signum a sua virtute et substantia: et ex opposito dicit veram circumcisionem esse, quae est in abscondito et in spiritu: sicuti etiam idem de baptismo licebit dicere, nempe literalem baptismum nihil prodesse hypocritis, qui arripiunt nudum illud signum: et ideo veniendum esse ad spiritum baptismi, nempe ad rem ipsam, quia interior virtus est renovatio, dum scilicet vetus homo noster crucifigitur in nobis, et resurgimus cum Christo in vitae novitatem. Postea subiicit:

CAPUT DECIMUM.

1. *Audite verbum quod loquitur* (sermonem quem profert) *Iehovah ad vos, domus Israel.*

2. *Sic dicit Iehovah, Viam gentium ne didiceritis, et a signis coelorum ne metuatis, quoniam metuunt ab illis gentes.*

Hic novam concionem ingreditur Ieremias. Quanquam non dubium est saepius inculcasse hanc doctrinam: sed tamen distinguo a superiore contextu, quoniam hic quasi de integro orditur concionem contra superstitiones, quibus Iudaei tunc nimium erant dediti. Hortatur autem, *Ut audiant verbum Iehovae,* quoniam ita obduruerant in erroribus, quos a gentibus contraxerant, et ita contagio illa invaluerat, ut non facile inde possent avelli. Haec igitur ratio est praefationis, quum dicit, *Audite verbum Iehovae, domus Israel, quod loquitur ad vos.* Reliqua differemus in proximam lectionem.

Coepimus proxima lectione exponere initium decimi capitis, ubi vetat Ieremias Iudaeos respicere ad superstitiones gentium, ut se illis implicent. Primo autem loco ponit errorem illum, quo imbuti erant Chaldaei et Aegyptii. Nam scimus fuisse maximos observatores astrorum. Hoc autem ideo diserte exprimitur, quia Iudaei spernebant Dei iudicia, quum tamen nimium essent meticulosi in stultis et frivolis imaginationibus. Nam si quis minatus fuisset cladem ex astrorum intuitu, statim fuissent perculsi. Quum autem Deus quasi clangore tubae denuntiaret illis cladem per suos prophetas, non movebantur. Sed praestabit verba ipsa prophetae expendere: deinde facilius erit colligere summam rei. *Ne dediceritis,* inquit, *viam gentium.* Nam אל accipiunt Hebraei grammatici pro את. *Ne ergo didiceritis viam gentium.* Scimus viam passim accipi pro omnibus institutis quibus vita humana regitur. Vetat ergo studium suum adiicere ad praecepta gentium. Speciem unam subiicit, *Ne metuant a signis coelestibus.* Postea ostendit quanta sit vanitas in gentium institutis, nempe quia idolis sunt addicti: lignum loco Dei adorant, postquam expolitum est artificio hominis. Sed in verbis hoc etiam notandum est, *Ne metuatis,* inquit, vel ne expavescatis *a signis coelorum, quia pavent gentes ab illis.* Triplex expositio affertur huius loci. Quidam particulam כי (quae proprie est causalis) accipiunt pro nota similitudinis כ, Quemadmodum gentes metuunt. Alii adversative exponunt, Quamvis, et כי saepe ita accipitur. Alii autem sic resolvunt, Quia gentium est ab illis expavescere: quasi diceret Deus, nimis perperam facere Iudaeos, si metuant sibi a signis coelestibus: quoniam debuerant hanc stultitiam, vel potius dementiam ablegare ad gentes. Nam gentes perinde aestimat Deus ac caecos. Veniamus tamen ad summam rei. *Ne discatis,* inquit, *viam gentium.* Hoc praeceptum est generale. Lex enim Iudaeis dabat certam regulam, ac si essent praefixae metae. Debebant igitur sequi quod Deus lege sua docebat, et non deflectere vel ad dextram, vel ad sinistram, quemadmodum etiam loquutus fuerat Moses. Atqui ut pruriunt semper humana ingenia, hinc inde nimis cupide appetebant scire quid observarent gentes. Ubi autem haec lascivia occupavit hominum animos, fieri non potest quin permisceant tenebras luci. Hac igitur ratione admonet Ieremias, non esse quidquam discendum a gentibus: quasi diceret, Vos acquiescere oportet in simplici legis doctrina: nisi enim contenti sitis Deo magistro, necesse erit vos in omnes partes abripi. Itaque nisi vultis ultro errare, tenete viam quae vobis monstrata est in lege, et ne declinetis ad ritus gentium. Postquam autem in genere praecepit, ut non deflecterent a simplici legis doctrina, adiungit illam speciem, *ne metuant a signis coelestibus,* hoc est, ne fortunam sibi fingant prosperam, vel adversam ex positu, vel adspectu astrorum. Videtur tamen esse quaedam species repugnantiae. Vocat enim astra signa: hinc sequitur, aliquid igitur notari ex positu astrorum. Et Moses etiam dicit solem, et lunam, et omnes stellas fore in signa praesertim vero planetas: quanquam in firmamento sunt duodecim signa, ex quibus praecipue iudicium faciunt astrologi. Quum ergo Deus statim ab initio creationis decreverit tam stellas fixas, ut vocant, quae sunt in firmamento, quam planetas fore in signa, videtur propheta non recte interdicere Iudaeis, ne sibi a talibus signis metuant. Nam signa haec coelorum vel conficta sunt hominum arbitrio, vel a Deo profecta. Atqui iam ostendimus, non stulta opinione hominum astra vocari signa, sed ex prima creatione hanc illis fuisse inditam naturam a Deo autore. Quod si astra nobis vel prosperam vel adversam fortunam praesagiunt, sequitur ab illis esse metuendum. Sed propheta hic improprie signa vocat, quia non respicit veram originem, sed accommodat potius sermonem suum ad perversos illos errores, qui tunc invaluerant. Ac tenendum est quod nuper attigi, Aegyptios et Chaldaeos fuisse deditos astrologiae, quam hodie vocant iudiciariam. Nam ipsum nomen per se debet facile admitti: sed pridem ab improbis nebulonibus fuit profanatum, quibus studium fuit quaestum facere ex meris fallaciis. Nec dubium est, quin et Aegyptii et Chaldaei fuerint veri astrologi, et tenuerint artem quae per se laudem meretur. Nam observatio astrorum quid aliud est, quam consideratio mirabilis illius opificii, in quo relucet tam potentia quam sapientia et bonitas Dei? Et

certe astrologia potest merito vocari alphabetum theologiae. Nam quisquis puro animo accedit ad considerationem opificii coelestis, fieri non potest quin totus rapiatur in admirationem tam sapientiae quam bonitatis et potentiae Dei. Non dubito igitur quin Chaldaei et Aegyptii didicerint artem ipsam, quae per se non tantum est probabilis, sed etiam utilissima, nec iucundissimas tantum speculationes in se continet, sed plurimum etiam conferre debet ad excitandam in hominum cordibus reverentiam Dei. Ideo Moses a pueritia fuit eruditus in illa arte: Daniel etiam apud Chaldaeos. Didicit Moses astrologiam, qualem tunc tenebant Aegyptii: didicit etiam Daniel, sed ars illa apud Chaldaeos erat tunc adulterata. Nam permiscuerant, quemadmodum iam dixi, stultas divinationes verae et genuinae scientiae. Ut ergo consilium prophetae nobis certo constet, principium illud fixum maneat, solem et lunam et reliquos planetas, deinde stellas fixas quae sunt in firmamento, esse in signa. Atqui simul hic notanda est relatio: quorsum igitur Deus voluit solem et lunam esse in signa? nempe ut cursus lunaris conficiat mensem unum, cursus solaris conficiat unum annum. Deinde ut respectus duodecim signorum etiam aliquid designet. Nam sol quum est sub Cancro non eiusdem est vigoris et efficaciae, ut est sub Virgine, ut est sub aliis signis. Denique quoad ordinem naturae astra tam planetae quam stellae fixae nobis sunt in signa, ut scilicet annos numeremus a cursu solari, menses a cursu lunari: deinde sol, prout respicit duodecim signa, nunc conficiat ver, nunc aestatem, nunc autumnum, nunc hyemem. Sunt etiam alii fines. Sed uno verbo complexus sum quidquid potest dici de signis coelestibus, nempe spectare ad ordinem naturae. Quisquis autem vult longius trahere haec signa, prorsus confundit ordinem a Deo positum, quemadmodum Chaldaei olim, et Aegyptii, quum vellent altius conscendere quam ratio ferebat, voluerunt coniicere quales essent eventus omnium gentium ex astrorum positu: deinde etiam descendere ausi sunt ad singulos homines: hinc orti sunt genethliaci. Ergo primum coeperunt subtilius philosophari, solem, quum esset sub signo illo, portendere cladem uni genesi, felices eventus alteri. Haec autem sunt extra consuetum naturae ordinem, quemadmodum iam diximus. Exempli gratia: Esse hyemem et aestatem, hoc est naturale, et ordinarium: bellum autem moveri ab una gente contra alteram, hoc non est ex consueto ordine, et non fit natura: sed ex ambitione et avaritia hominum. Regnat quidem occulta providentia Dei, sed loquimur de causis, quae a nobis expendi debent, et possunt etiam a nobis comprehendi, quia cadunt sub sensus nostros. Quanquam simul notandum est, cursum astrorum per se non habere quidquam momenti. Videmus enim ut Deus variet tempora. Neque enim est continuum temperamentum: non habemus aequales hyemes, neque aestates: nullus est annus qui non sit dissimilis priori: tertius qui sequitur etiam multum distat a secundo. Hinc ergo colligimus Deum ita hanc proprietatem indidisse et soli et lunae, et astris omnibus, ut tamen ipse imperet, et permutet tempora, quemadmodum decrevit. Hinc etiam et sterilitates, et pestilentiae, et reliqua eius generis. Aliquando aer videbitur temperatus, tamen grassabitur pestilentia: aliquando non reperietur causa cur annus sit minus fertilis, et tamen esurient homines. Ergo etiam in ipsa natura haec diversitas ostendit Deum non resignasse suam potentiam astris, sed ita operari per astra, ut tamen gubernacula teneat: deinde ut pro suo arbitrio aliter mundum temperet, quam possit vel acutissimus quisque divinare ex astris. Sed hoc non obstat, quominus tamen sit aliqua significatio, quemadmodum iam dixi. Caeterum, qui transscendunt fines a Deo positos, et volunt coniicere ex astris futurumne sit bellum in illa regione, futurane pax in altera: qui ergo volunt quae sunt extra naturae ordinem colligere ex astris, illi prorsus miscent coelum terrae. Nec dubium est quin propheta hanc dementiam castiget, quum vetat Iudaeos attendere ad signa coelorum, ut ab illis metuant. Sed simul observanda est ratio cur propheta tam graviter condemnet timorem illum, qui regnabat in gentibus, nempe quoniam ubi haec opinio invaluit, pendere omnes rerum eventus ex astris, tollitur timor Dei, et nihil tribuitur iudiciis eius, exstinguitur fides, et in nihilum redigitur Dei invocatio, et omnia pietatis exercitia. Nam omnes astrologi, qui hoc nomen tam honorificum falso sibi usurpant, nebulones istos dico, qui praetexunt suis imposturis nomen astrologiae iudiciariae, ita statuunt, debere fieri iudicium de vita hominis ex horoscopo, ac si ex astris penderet utraque fortuna. Si ergo quispiam hac hora natus sit, secundum eos, manebit ipsum haec vel illa conditio: ita fatum simul fingunt, nempe aliquam necessitatem, quae teneat hominem constrictum imperio solis et lunae et astrorum: Natus est enim quum sol esset in cauda illius signi, vel quum esset in capite alterius: haec genesis portendit talem fortunam, vel talem: hic erit brevis vitae, alter diuturnae: sic iudicant. Deinde, plus etiam colligunt postea audaciae, et pronuntiant de unoquoque die: Talis eventus manet hanc expeditionem: deinde illo anno hoc aggredietur infeliciter, vel illud bene succedet. Postea ubi genesis non venit in rationem, subiiciunt totum humanum genus necessitati astrorum: Ecce, si expeditionem aliquam suscipias hoc vel illo die, tibi bene erit: sed si festines ante meridiem, manet te infelix successus. Sic ergo divinant de tota hominum vita, et

singulis actionibus: quum tamen Deus non voluerit astra et stellas esse in signa hoc fine, vel hoc usu. Iam, quemadmodum dixi, hinc sequitur Deum non regnare: ita exstinguitur fides, et in nihilum rediguntur omnia officia pietatis. Nam quisquis persuasus est se constrictum esse hac necessitate, quoniam talis est horoscopus, necessario sibi pereundum hac hora, necessarium etiam esse perire hoc genere mortis: quisquis ergo ita persuasus erit, an invocabit Deum? an commendabit illi vitam suam? Deinde si quid adversi acciderit, an hoc acceptum feret suis peccatis? an agnoscet se vocari in iudicium a Deo? Si feliciter etiam habuerit, an excitabitur ad canendas Deo laudes? Videmus ergo ut haec divinatio exstinguat totam pietatem, quoniam nulla erit fides: deinde nulla erit agnitio poenarum, nulla agnitio beneficiorum Dei, et nullum studium precandi, si animos nostros semel occupaverit diabolicus ille error, subiectos nos esse astris, talem esse nostram genesim: deinde astra singulis diebus, et singulis momentis portendere aliquod mortis genus. Hoc igitur praecipue reputandum nobis est ubi propheta vetat *Iudaeos sibi metuere a signis coelestibus.* Neque enim dubium est, quin Chaldaei vaticinarentur sibi promitti novum imperium: ita miseros Iudaeos terrebant: Actum est de nobis: nam ita astrologi apud Chaldaeos loquuti sunt: deinde ab altera parte Aegyptii etiam vident hoc praedici ex positu astrorum. Sic fiebat, ut conciderent Iudaei quasi exanimes. Ita autem non veniebat illis in mentem, Deum toties, et tam multis annis minatum fuisse per prophetas suos, quum non desinerent iram eius in se provocare. Iudicium ergo Dei pro nihilo ducebant: et interea attonitos reddebat illa persuasio, quod Chaldaei iudicium fecissent ex astris, fore aliquam mutationem. Ergo propheta, ut revocet ipsos tam ad poenitentiam quam ad fidem, quae sunt duo pietatis membra, et continent in se omnem perfectionem verae sapientiae, dicit, *Ne metuatis vobis ab astris, sed metuite vobis a Deo.* Subest enim antithesis inter Deum et astra: quasi diceret, Si quid adversi vobis accidat, scitote vos castigari Dei manu, qui iustus est vindex scelerum. Haec doctrina ad poenitentiam spectat, nempe ut sentiant se merito poenas dare, quoniam fuerint obstinati in sua malitia. Deinde sequitur altera pars, nempe quamvis astra cladem et interitum illis minentur, tamen ut confugiant ad misericordiam Dei, nec dubitent se fore incolumes et salvos, modo Deus sit illis propitius. Tenemus igitur nunc prophetae consilium, ubi dicit non esse metuendum ab astris. Possent plura dici: sed ego brevitati studeo, quantum in me est: et videor breviter comprehendisse quod ad loci huius intelligentiam sufficeret. Scio quam multi hodie stulte curiosi sint: et ideo vellent locum aliquem dari astrologiae iudiciariae: et hoc delirium abripuit etiam quosdam et pios alioqui homines, et valde eruditos. Sed videmus quid hic pronuntiet Deus per servum suum. Et miror quosdam sic fuisse addictos astris, qui tamen de libero arbitrio nimis philosophice loquuntur. Nam volunt fortuitos esse rerum eventus: volunt homines libere agere in utramque partem, et fatum exhorrent et detestantur. Interea autem includunt Deum quasi in ergastulo, et volunt astra regnare. Hoc mihi est prodigium, non signum. Sed omnia illa relinquo: sufficiat nobis simplex doctrina prophetae, ubi dicit *non esse metuendum a signis, quia gentium est.* Ego enim libenter amplector sensum illum, quod scilicet propheta dicat speciem hanc esse caecitatis: Relinquite, inquit hanc stultitiam gentibus: non mirum est ita occupari multis deliriis, et erroribus, quoniam non lucet illis coelestis doctrina: vestrum autem est, timere Deum, et in eius misericordiam recumbere. Sequitur,

3. *Quoniam statuta populorum vanitas est. Nam lignum e sylva scindit, opus manuum artificis dolabra* (vel, in securi: nam ponitur ב, quae est nota instrumenti apud Hebraeos).

Videtur propheta abrumpere sententiam, et inepte etiam ratiocinari. Dixerat enim proximo versu, Ne discatis ritus gentium, et ne metuatis a signis coelestibus: *Quoniam statuta gentium vanitas: lignum enim conscindunt.* Videtur ergo quasi sui oblitus, transitum facere ad idola. Sed notandum est, Iudaeos fuisse commotos illa vetusta persuasione, quod scilicet Chaldaei et Aegyptii iactarent se solos sapere, et sibi acquisierant talem famam apud omnes gentes. Nam videmus etiam profanos scriptores, quum de origine omnium scientiarum loquuntur, referre ad Chaldaeos et Aegyptios. Nam apud ipsos nata dicitur astrologia, et omnes liberales scientiae. Non dubium igitur est quin Iudaei tantum autoritatis deferrent Chaldaeis et Aegyptiis, ut illo praeiudicio occupatae illorum mentes nihil cernerent. Propheta igitur excutit illis hanc socordiam, et monstrat insipidos esse illos, qui tamen soli volebant sapere, et alios prae se ducebant barbaros et socordes. Nunc ergo videmus cur propheta idololatriam contexat cum falsa illa et adulterina astrologia, cuius paulo ante meminit. *Leges*, inquit. חקות statuta proprie: חקק significat decernere vel scribere: unde etiam חקות vocant decreta. Quum legis nomen sit generale, inter species, quae passim occurrunt in scripturis, una est, statutum: alii vertunt edictum, et verbum significat saepe edicere: sed saepe ad caeremonias et ritus nomen hoc refertur. *Dicit igitur ritus gentium esse vanitatem.* Iam hoc probat, *quoniam scilicet scindunt sibi ligna e sylvis, et postquam expoliverunt artificio, putant esse*

deos. Quam detestabilis est hic furor, ubi truncum e sylva excisum putant Deum esse, simul ac formam aliquam accepit? Quum ergo tantus, et tam prodigiosus furor regnaret apud Chaldaeos et Aegyptios, quid potuit illis esse rectae intelligentiae vel iudicii? Stulte ergo Iudaei, quum putarent illos esse valde perspicaces: Sunt, inquit, bruta animalia. Nam hoc prorsus alienum est a ratione, fingere sibi Deum ex trunco mortuo. Quum ergo Chaldaei et Aegyptii vos rapiunt, et reddunt quasi attonitos stulta opinione, quae vobis de nihilo concepta est, solos illos sapere, nonne videtis vos bis et ter esse dementes? ubi enim reperietur sapientia, quum ita sibi deos fabricent ex truncis arborum? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed quoniam has circumstantias non expendunt interpretes, ideo tantum eliciunt frigidam doctrinam, et colligunt quidem generales sententias: sed si quis propius et diligentius examinet consilium prophetae, reperiet quam efficax sit haec doctrina, aliter autem non potest quisquam recte intelligere quid voluerit Ieremias. *Lignum* ergo *conscindit quisque.* Nam utitur singulari numero. Postea, *opus manuum artificis in dolabra.* Ostendit mutari perversa hominum imaginatione naturam ipsam, quia simul atque lignum novam formam accepit, videtur non amplius esse lignum. Arbor quum viret, quum profert suos fructus, non colitur loco Dei: ubi autem excisa est, truncus mortuus et aridus substituitur Dei loco: qua ratione? nempe *quia accessit dolabra.* Alii vertunt securim, vel asciam, *hache, ou doloire,* perinde est. Nam nulla est ambiguitas in ipso sensu, quod scilicet scindant ligna e sylvis, deinde postquam dolatum est lignum illud, et fit opus manuum artificis, quid sequitur?

4. *Argento et auro pulchrificant* (hoc est, exornant) *illud: clavis et malleis fortificant* (hoc est bene defigunt), *et non movebitur* (hoc est, ut non moveatur).

5. *Sicuti palma aequalis* (hoc est, stat effigies illa aequalis tanquam palma, id est, assurgit in rectitudinem), *et non loquuntur: et tollendo tolluntur, quia non ambulabunt* (hoc est, non possunt ambulare), *ne timeatis ab illis: quia non male faciunt, atque etiam bene facere non penes ipsos.*

Prosequitur eandem sententiam: et mutuatur etiam verba ipsa ex 44. capite Isaiae. Est enim prorsus similis locus. Ieremias autem, qui fuit posterior, libenter sumpsit ex altero, quo magis afficeret populares suos, quum viderent rem unam dici a prophetis duobus: ita habere plures testes. Dicit igitur sapientes illos, quorum admiratione stupebant Iudaei, *Ornare suas imagines,* vel statuas *argento et auro, postea clavis et malleis bene figere, ita ut non moveantur.* Quidam hoc referunt ad laminas, ne laminae discedant. Nam hoc verbum significat aliquando egredi. Sed simplicior sensus est, affigi clavis et malleis statuas illas, ne moveantur. Iam per concessionem addit propheta, *Sunt* quidem *rectae quasi palmae,* et in illis videtur esse aliquid conspicuum: *sed non loquuntur,* inquit: deinde *tollendo tolluntur,* hoc est, non possunt se movere loco, nempe *quia non ambulant. Ergo ne metuatis ab illis: quoniam neque male faciunt, neque penes ipsos est bene facere.* Nunc videmus quid voluerit docere propheta, nempe tam Chaldaeos, quam Aegyptios, quorum sapientia valde celebris erat in toto mundo, et excaecabat etiam ipsos Iudaeos, vel sic rapiebat, ut putarent nihil ab ipsis manare nisi optime cognitum et provisum. Ut ergo hunc errorem deleat et tollat, ostendit illos turpem in modum desipere. Quid enim magis pudendum, quam putare mutatam esse naturam ligni simul ac formam accepit? et unde? nempe a manu artificis. An autem erit in hominis arbitrio fingere Deum pro sua libidine? hoc riserunt etiam profani homines. Exstat sententia illa Horatii: Quum faber dubitaret faceretne Deum an scanmum, maluit esse Deum, inquit [1]). Poeta ille quia non audebat generaliter damnare amentiam, quae tunc regnabat in mundo, oblique detexit quam pudendus esset error ille, colere pro Deo truncum, quoniam ita libuerat fabro. Ditissimus quisque colebat ligneum deum, contemnebat autem opificem: qui non dignatus fuisset dare poculum aquae fabro, tamen prosternebat se coram deo, quem faber ipse fecerat deum. Hoc igitur nunc dicit propheta noster: *Ecce,* inquit, *auro et argento exornant truncos lignorum: erigunt quidem,* et illic apparet species quaedam: *nam sunt rectae statuae:* et palmae ideo eas comparat, quae in sublime semper assurgit: *sed non loquuntur, tolluntur etiam, quia carent omni sensu. Ergo ne timeatis.* Deinde adiungit, *Non possunt male facere, et non est penes ipsos bene facere.* Videtur improprie loqui propheta, quum ostendit non esse deos, qui non male faciunt. Nam hoc etiam alienum est ab unico et vero Deo, nempe male facere. Sed recepto more propheta hoc verbum accipit pro poenas infligere vel exigere. Dicitur ergo Deus male facere, non quia noceat, non quia inferat iniuriam mortalibus: sed quia eorum peccata castigat. Et loquutio haec sumpta est ex communi hominum sensu: vocamus enim mala, quae nobis adversa sunt: nam fames, morbi, et nuditas, frigus, calor, ignominia, et quidquid tale est, vocabitur res adversa. Iam propheta dicit idola gentium vel fictitios deos non male facere, hoc est, nihil habere potestatis, ut poenas infligant hominibus. Et hoc

[1]) Satir. l. I. 8.

quoque ex Isaia sumptum est: Deus enim duplici argumento utitur, dum vult sibi uni asserere deitatem. Dicit (Is. 48, 3 etc.), Solus sum qui praevideo res futuras et praedico: ergo solus sum Deus: deinde, Solus sum qui bene et male facio: ergo solus sum Deus. Dicit se esse qui male faciat, nempe quia est iudex mundi. Videmus ergo non accipi in sinistram partem hoc verbum, sed quemadmodum iam dixi, catachristicos accipi ex sensu carnis, quia scilicet poenas quae nobis divinitus infliguntur, putamus res esse malas, et ita vocamus. Sequitur,

6. *A non* (vel ab eo quod non, hoc est, ab ultimis temporibus non), *sicut tu Iehovah reperietur: magnus tu, et magnum nomen tuum in fortitudine.*

Quoniam frigeret doctrina illa, quae docet gentium deos mera esse figmenta, et nullius momenti, nisi accederet veri Dei cognitio, hac ratione propheta nunc verum Deum producit. Et altera etiam est ratio: nunquam enim quisquam agnoscet deos ligneos at lapideos pro nihilo ducendos esse, nisi refulgeat Dei veritas. Quisquis non tenet verum esse aliquem Deum, et non cognoscit quis sit, aut qualis ille, nunquam serio tangetur hac doctrina, Deos gentium esse daemonia, et omnes superstitiones esse sacrilegia. Nunc ergo videmus cur propheta se convertat ad verum Deum, nempe ut fulgor gloriae Dei discutiat tenebras illas, in quibus caecutiebant gentes: et simul ut vera religio serio afficiat corda hominum, ut quum agnoscunt unum esse Deum, cuius imperio subesse nos oportet, ita non solum contemnant et repudient omnia idola, sed etiam detestentur. Reliqua in crastinum.

Coepimus heri versum sextum, quem exposuimus, ubi dicit Ieremias *a nullo tempore repertum fuisse quempiam similem vero Deo, quoniam ipse magnus sit, et magnum eius nomen in virtute.* Videtur quidem frigida esse haec sententia, aut nimium vulgaris, dum negat *quemquam similem fuisse Deo omnibus saeculis.* Sed quia figmentis suis semper mundus obscurat veri Dei gloriam, ideo in hac sententia multum est ponderis, nempe ut Deus obtineat suum gradum, et emineat supra omnes fictitias deitates. Idem etiam censeri debet de secundo membro, *Tu magnus es*, inquit. Quis non concedet Deo magnitudinem? sed interea detrahitur illi ab omnibus: nam dum sibi quisque fabricat peculiarem deum, spoliatur Deus sua magnitudine, vel cogitur in ordinem, ac si esset unus e turba. Si respicimus quam maligne homines aestiment Dei gloriam, hinc colligere promptum erit, non frustra vocari hoc loco magnum, sicuti etiam aliis pluribus. Sed haec breviter tantum perstringo, quoniam alibi fusius disserui. Dicit *nomen Dei esse magnum in potentia:* nam et idolis erat celebris fama apud omnes populos, sed non in virtute. Tametsi enim multa fabulati sunt de suis idolis tam Graeci quam omnes Orientales, deinde Itali: certum tamen est nullam illis fuisse probationem, unde statuerent se colere veros deos. Ergo hic propheta ostendit competere in solum Deum magnitudinem nominis: quoniam potentia eius apparuit, et sibi asseruit firmam et certam gloriam. Iam sequitur,

7. *Quis non timebit te rex gentium? quia tibi convenit: nam inter omnes sapientes gentium, et in omnibus regnis eorum, a nullo tempore similis tibi* (vel sicut tu, ad verbum).

Exclamat propheta, *Quis te non timebit?* nam haec interrogatio emphatica est, ac si stomachose coargueret stuporem omnium, qui verum Deum non agnoscunt: quasi diceret, Unde hoc fit ut non metuaris in toto mundo? et certe si vel gutta una rectae intelligentiae esset in hominibus, agnoscerent unicum esse Deum: et comperta eius veritate sese subiicerent eius imperio. Quod ergo comminiscuntur sibi varios deos homines, deinde quod quisque rapitur huc atque illuc absque iudicio, hoc prodigiosum est: nam si propius urgeas etiam rudissimum quemque, fatebitur esse aliquod supremum numen, et tandem cogetur fateri unicum esse Deum. Cur ergo tanta est deorum turba, et varietas in mundo? unde fit ut qui principium illud tenent, colendum esse Deum, declinent ad plures deos, neque possint statuere vel quisnam sit Deus, vel quomodo sit colendus? Nunc ergo tenemus consilium prophetae, dum exclamat quasi per admirationem, *Quis non timebit te, rex gentium?* Scimus tunc verum Deum fuisse despectum a profanis gentibus: imo scimus legem eius non tantum fuisse ludibrio, sed etiam abominationi. Quid ergo sibi vult haec interrogatio? nempe, ut dixi, propheta exprimit non absque indignatione portento similem esse hanc vesaniam, quod homines non respiciant ad unicum Deum, sed vagentur in stultis suis figmentis. Et Deum vocat *regem gentium*, non quod imperio eius se gentes subiicerent: sed quia ubique ostenderet signa potentiae suae, quae possent etiam rudissimos quosque adducere ad eius reverentiam, nisi prorsus essent stupidi. Videmus ergo hoc non dici in gentium honorem, quod Deus regnet apud ipsas: sed potius perstringi non absque probro earum ingratitudinem, quod scilicet non revereantur Deum, qui tamen potentiam suam apud ipsas exserit. Et sequitur etiam ratio, quae hoc confirmat, *quia tibi convenit*, inquit. *Nam inter omnes sapientes gentium, et in omnibus regnis ipsorum a nullo tempore similis*

tibi fuit. Dicit *Deo convenire*, nempe ut ipsum timeat totus orbis. Quidam vertunt יאתה ac si esset nomen, et accipiunt pro decore: alii vertunt imperium, sed non potest hoc stare. Dicit ergo *Deo convenire.* Quid? quidam subaudiunt, Convenit tibi gloria, convenit tibi dominatio: sed refertur ad principium versus. Est ergo zeugma, quod scilicet Deus hoc mereatur saltem, ut ipsum omnes metuant. Loquitur ergo de timore, et dicit *convenire Deo.* Summa est, fulgere in ipso Deo gloriam, quae ad se trahat omnes sensus hominum, ideoque stupidos esse, quoniam eo relicto vel praeterito sese convertunt ad sua commenta, et deos sibi pro libidine sua fabricant. Confirmat ergo propheta quod iam diximus, nempe detestabiles esse cunctos mortales, qui verum Deum non colunt et metuunt: quia in ipsius gloria tantum fulgoris eminet, ut necesse sit constringi eos omnes, qui sensu aliquo tanguntur. Sequitur ergo plus quam stupidos et brutos esse, qui ita transferuntur ad varias superstitiones: quia Deus gloriam suam ubique conspicuam ostendit, quae occupet ac retineat in se omnes hominum sensus, nisi quia vanitate sua alio rapiuntur. Hinc etiam colligimus vanum esse ignorantiae praetextum in omnibus incredulis. Videntur quidem primo intuitu excusandi esse in suo errore, quia non fuerint edocti, neque unquam intellexerint quisnam esset verus Deus, sed tamen residet in ipsis culpa tam malitiae quam negligentiae, quod scilicet ipsis libuit negligere, vel contemnere verum Deum. Quoniam ergo oblectationem capiunt increduli in suis erroribus, ideo convicti tenentur. Et hoc voluit propheta quum dixit dignam esse hanc gloriam Deo, nempe ut metuatur ab omnibus. Et quo melius hoc confirmet, dicit, *Inter omnes sapientes, et in omnibus regnis,* hoc est, in proceribus qui videntur pollere singulari prudentia ad regendum totum mundum, non posse inveniri, alium deum esse ab omnibus saeculis. Nam iterum repetit illud מאין, de quo heri diximus: perinde est ac si diceret propheta: Prodeant in medium omnes sapientes et philosophi: prodeant omnes consiliarii, qui sibi nihil non prudentiae arrogant, afferant quidquid poterunt: certe Deus semper vendicabit contra ipsorum nugas suam gloriam: ita discedent confusi, nec si maxime velint, poterunt tamen quidquam contra excipere. His ergo verbis significat propheta frustra iactari rationes philosophicas, frustra etiam proferri in medium procerum consilia, qui in rebus politicis volunt censeri valde acuti. Nam discedent, inquit, omnes cum ignominia, et turpiter cogentur tacere, ubi Deus ostendit suam gloriam. Atqui gloria Dei passim ita conspicua apparet, ut rudissimi quique debeant ipsam comprehendere. Unde ergo fit ut sapientes qui supra coelos volitant, ut philosophi qui excutiunt omnia naturae arcana, non agnoscant quod omnibus est in propatulo, ut loquuntur? Deus enim se manifestat etiam idiotis, etiam mulierculis et pueris. Nunc tenemus consilium prophetae, ubi dicit *a nullis temporibus similem fuisse repertum Deo*, non tantum in ipsa plebe, vel in hominibus gregariis, sed in sapientibus, vel proceribus, vel regum consiliariis. Postea addit,

8. *Et in uno stulti sunt, et fatui sunt, eruditio vanitatum lignum est.*

Propheta hic ostendit uno verbo posse convinci maximae dementiae, vel duplicis stultitiae (quod idem est) sapientissimos totius mundi, nempe quoniam eorum consensu coluntur trunci lignorum, coluntur lapides. Nam sub una specie complectitur etiam alias. Nemo, inquit, est tam perspicax, qui non approbet superstitiones populi, qui non etiam genua flectat coram ligno aut lapide. Reperti sunt quidem pauci in mundo, qui riderent tantam crassitiem: sed nemo tamen ausus fuit palam corrigere: imo nemo aliquid melius attulit. Et Platonici etiam disputant, Graecos non abs re finxisse deos similes hominibus, et dicunt in barbaris non fuisse tantum iudicii ut affingerent diis formas aptas eorum naturae. Quidquid sit constat suffragiis omnium sapientum semper probatas fuisse crassissimas gentium superstitiones. Dicit ergo propheta, non opus esse longa disputatione, ut vanitas sapientum detegatur. *In uno*, *in uno*, inquit. Nam pondus est in hac voce, quum dicit *eos stultos esse*, *et fatuos in uno.* Subest enim antithesis: quasi diceret, Ego hic non contexam multa capita accusationis adversus eos, quibus refellam eorum stultitias: sufficiet unum caput, unum hoc verbum satis erit ad illos coarguendos: nempe quod *lignum est eruditio vanitatum.* Diximus quid sibi velit propheta, nempe desipere omnes sapientes, qui una cum vulgo adorant ligneos et lapideos deos. Sed simul notandum est pondus, quod subest huic loquutioni: *Eruditio*, inquit, *vanitatum est lignum.* Diximus esse synecdochen, quia sub ligno comprehendit Ieremias et lapides, et alias statuas cuiuscunque sint materiae: quasi diceret, Omnis forma, aut effigies corporea, quae Deo affingitur, *est eruditio vanitatum.* Sumit hoc quasi pro confesso: et tamen fuisset de hac re magnum et acre certamen cum sapientibus mundi, ut nuper diximus: sed propheta non dignatur cum illis congredi, et serio disceptare, quoniam res per se satis superque nota sit, nihil scilicet esse magis absurdum, quam coli truncum ligni vel lapidem. Iam ex hoc loco elicimus generalem doctrinam, nempe ubi sibi volunt homines Deum repraesentare sub aliqua visibili forma, eos se coniicere in fallacias et imposturas Satanae. Celebris est illa sententia

Gregorii ad Serenum episcopum Massiliensem: nam bonus ille vir deiecerat imagines, quas videbat prostare ad impium cultum, et purgaverat etiam omnia Massiliae templa illis inquinamentis: Gregorius quamvis esset pius vir, tamen rescripsit nimis stulte, recte fecisse et prudenter Serenum quod vetuisset imagines coli: sed tamen hoc fecisse inconsiderate, quod templa vacuasset: nam sunt, inquit, libri idiotarum: haec est clausula epistolae. Et papistis hoc semper est in ore, imagines esse libros idiotarum. Interea utinam saltem tenerent illud principium Gregorii, non esse colendas: colunt et adorant loco Dei, ut satis notum est. Sed iam dixi illud responsum Gregorii esse puerile et fatuum. Nam audimus quid dicat propheta, nempe in ligno et lapide, et in omni effigie externa esse vanitatem. Quemadmodum etiam Habacuk 2. cap. (v. 18) ubi loquitur de idolis, vocat in singulari numero מורה שקר, est doctor vanitatis: omnis statua, omnis imago, quibus putant stulti mortales Deum repraesentari est doctor mendacii. Eodem sensu dicit propheta noster esse doctrinam vanitatem in omnibus statuis, nempe quia hoc modo transfiguratur Deus. Quid enim simile est ligno aut lapidi cum immensa Dei potentia? cum incomprehensibili essentia et maiestate? Faciunt ergo homines gravem Deo iniuriam, dum ita ipsum deformant: quemadmodum etiam Paulus primo ad Rom. cap. (v. 25) dicit ita converti veritatem Dei in mendacium, ubi scilicet existimatur aliquid habere simile cum externis figuris, et quidem mortuis, quemadmodum idem Paulus ratiocinatur 17. cap. Act. (v. 29). An existimatis, inquit, ligno, vel lapidi, auro et argento similem esse Deum? et naturaliter illic disputat: quoniam negotium illi erat cum profanis gentibus, non adducit legem: poterat enim proferre caput Deuter. (4, 12 sq.) ubi admonet Deus se ita apparuisse populo, ut tamen non viderit faciem hominis: poterat etiam adducere ex Isaia, et Ieremia, et aliis prophetis testimonia. Sed quoniam apud profanos homines concionabatur, nempe Athenis, ideo dicit, Unus ex poetis vestris dixit nos esse genus Dei: si ergo sumus genus Dei, inquit, nonne detrahitis Deum e suo coelesti solio, quum vultis illum redigere ad vestra figmenta, ut lateat sub ligno, sub lapide, sub auro vel argento? nam saltem vigor aliquis apparet in hominibus, praediti sunt mente et intelligentia: ita referunt imaginem Dei. Sed lignum mortuum, lapis, qui sensu caret, aurum, et argentum, quae sunt metalla absque ratione, quibus nulla vita subest, an habebunt aliquid affine Deo? inquit. Hoc posset multo copiosius tractari, sed tantum expono mentem prophetae, et simul etiam ostendo quorsum pertineat haec doctrina, et quomodo aptari debeat in communem usum. Iam sequitur,

9. *Argentum percussum* (vel diductum, hoc est, malleo sic contusum, ut redactum sit in laminas. Hoc enim significat verbum רקע percutere, et ita contundere, ut res diducatur, vel protrahatur. Argentum ergo laminatum, ut ita loquar, vel malleo contusum) *e Tharsis affertur, et aurum ex Ophas, opus artificis, et manus conflatoris: hyacinthus, et purpura, vestes eorum: opus sapientum omnes.*

Propheta per anticipationem ostendit quidquid est splendoris, aut pompae in idolis, esse nugatorium, et plus quam puerile. Nam unde fit ut idolis tantum honoris deferat mundus, nisi quia pompa perstringit eorum oculos? et diabolus etiam hoc artificio semper delusit incredulos, nempe quia ostentavit in idolis nescio quid quod mentibus hominum quasi tenebras offunderet. Propheta igitur occupat has stultas cogitationes: et per concessionem *aurum*, inquit, *affertur e Tharsis*, hoc est, ex Cilicia. Nam hoc nomine scriptura designat totam illam regionem transmarinam, quae opposita erat Iudaeae. Scimus autem Ciliciam esse oppositam Iudaeae: nam finis maris mediterranei est inter Syriam, et Ciliciam. Vocant mare Tharsis partem illam, quae tendebat versus Cilices, et postea versus Asiam minorem. Dicit igitur propheta afferri e longinqua regione: bene, inquit. Est concessio: deinde aurum etiam afferri ex Ophas. Nomen hoc male quidam interpretati sunt aurum purum, vel obrizum. Nam ex hoc loco, et pluribus aliis patet esse nomen regionis, nempe Persidem: neque enim procul fuit a Perside: saltem est orientalis haec regio respectu Iudaeae. Deinde, *Affertur*, inquit, *aurum ex Ophas:* bene accedit etiam artificium: *nam opus artificis*, inquit, hoc est, non est aurum, vel argentum rude, sed lineamenta sunt ita eleganter expressa, ut facile alliciant ad se hominum oculos. Deinde *sunt manus* (nam in plurali loquitur) *conflatoris*, hoc est, argentum et aurum illud conflata sunt, et ita coeperunt formam aliquam induere. Accessit deinde artificium, quod magis ac magis expoliret formas illas, quae exierant e fornace. Postea, *Hyacinthus et purpura sunt vestes eorum*, id est, non sufficit pretiosa illa materia, et forma etiam concinne et affabre composita: sed induuntur etiam purpura et hyacintho. Postremo, *opus*, inquit, *sapientum*, hoc est, eliguntur eximii homines, et qui exquisitissime possint exprimere omnes lineas in corporibus illis. Denique nihil potest desiderari. Sed propheta quamvis in speciem concedat incredulis quidquid poterat gratiam acquirere eorum idolis, tamen ostendit esse meras nugas: Sunt, inquit, puppae: nam homo qui mortalis est, non potest fabricare deum. Deinde, quid ars, et industria, et labor hominis potest hac in parte? an mutabit rerum naturam? an faciet ex

auro aut ligno deum? vestis postquam circumdata fuerit idolo aureo vel argenteo, an poterit attollere illud supra coelos, ita ut sumat novam deitatem? Videmus ergo prophetam ita per concessionem loqui, ut tamen ironice loquatur, et derideat fatuas gentium ineptias, quoniam in eorum idolis nihil sit firmum, nihil sit denique probabile. Postea subiicit,

10. *Atqui Iehovah Deus veritas* (qui vertunt, Deus veritatis, non observant syntaxin hebraicam. Dixisset enim יהוה אלהי אמת. Iehovah ergo Deus veritas), *ipse Deus vita, et rex saeculorum: a furore eius contremiscet terra, et non sustinebunt gentes iram eius.*

Hic propheta exsultat, et triumphum agit Dei nomine, quasi erroribus gentium devictis et profligatis. Nam contemptim, ut visum est, disseruit de crassis illis erroribus, et ostendit sapientes mundi nimium esse insipidos, qui ita stupescant in ligno et lapide. Nunc ergo magnifice extollit Dei gloriam, quum dicit, *Atqui Iehovah est Deus,* inquit: hoc est, colant gentes suos deos, fabulentur de illorum virtute, et confingant multa miracula mendaciter: *Iehovah,* inquit, *est Deus.* Ubi omnia probe examinata fuerint, constabit unicum esse Deum: et omnes dii gentium sponte evanescent. Hic igitur est sensus prophetae: quasi diceret, Deum sibi sufficere ad omnes gentium errores profligandos, ubi in medium prodierit eius maiestas, quia tantus sit eius fulgor, ut omnia quae alioqui miratur mundus in nihilum redigat. Postea dicit, *veritas.* Hic veritatem opponit vanitatibus. Dixerat lignum esse doctrinam vanitatum: nunc dicit, *Deus aeternus est veritas,* hoc est, non opus habet adscititiis coloribus: fucantur idola gentium, vestiuntur, ornantur, inquit: sed haec omnia nihil habent solidum. *Iehovah autem Deus est veritas,* hoc est, Deus non aliunde mutuatur quidquam, sed contentus est se ipso, et virtus eius per se satis habet autoritatis. *Deus* ergo *est veritas, et Deus est vita,* inquit. Postquam dixit in essentia unius Dei veram et solidam esse gloriam, adiungit alteram probationem, quam sumit ab hominum sensu, nempe quod *Deus sit vita.* Nam etsi Deus per se est incomprehensibilis: tamen non tantum signa gloriae suae nobis ponit ante oculos, sed quodammodo praebet se palpandum, quemadmodum dicit Paulus 14. cap. Act. (v. 17). Intelligit autem, etiam si homines caecutiant, tamen palpando posse inveniri Deum. Caeci quamvis careant visu, tamen palpando reperiunt exitus, quum circumeunt per aulam, vel cubiculum, reperiunt ianuam palpando: deinde quum volunt ingredi, etiam palpando reperiunt ianuam. Sed non opus est exire a nobis, inquit Paulus. Quisquis excutiet se ipsum, intus reperiet Deum: nam in ipso vivimus, movemur, et sumus. Ergo si obiicimus Deum esse incomprehensibilem, et non posse nos conscendere ad altitudinem gloriae eius, vita certe in nobis est. Si vita in nobis, ergo testimonium deitatis. Quis enim ita desipiet ut dicat se vivere a se ipso? quum ergo a se ipsis non vivant homines, sed vitam aliunde precario obtineant, sequitur in ipsis habitare Deum. Nunc ergo propheta, postquam loquutus est de essentia Dei, descendit ad praxin ipsam. Et certe haec seria est Dei cognitio, ubi non speculamur in aere quod disputant philosophi: sed ubi experientia sentimus unum esse Deum. Quare? quia sumus. Non sumus proprie, sed subsistimus: si subsistimus, certe hypostasis consideranda est. Ergo esse reperietur penes unum Deum, proprie loquendo: unde sequitur vitam hominum esse luculentum specimen unicae deitatis. *Deus ergo vita est, et rex saeculorum.* Nam quod etiam mundus conditus est, deinde quod anni alii alios sequuntur: deinde quod in hac revolutione est tanta varietas, et tamen ordo aequabilis, et temperatus, quis non conspiciet gloriam Dei in hac mundi temperatura? Nunc ergo etiam tenemus cur propheta vocet Deum *regem saeculorum.* Tandem subiicit, *A furore eius contremiscet terra, et gentes non sustinebunt iram eius.* Quia lusisset operam inter gentes, hic admonet Iudaeos, ne provocent in se Deum, qui iudex erit totius mundi, et perdet etiam incredulos, quamvis caecutierint in tenebris. Admonet ergo Iudaeos, ne ita oculos claudant ad praesentem Dei gloriam, quae illis propius fuit patefacta. Nam gentes ex opificio mundi poterant agnoscere Deum, et fuerunt inexcusabiles: Iudaeis autem erat familiaris cognitio ex lege. Hac ratione dicit Ieremias: Etiam si nunc Deum increduli secure contemnant, tamen ubi apparuerit iudex mundi, tunc necesse erit totam terram expavescere, et non ferent eius conspectum, et praesentiam qui nunc ita superbe insultant verae religioni. Caeterum non abs re propheta tantum operae sumpsit in hac parte doctrinae: quoniam decem tribus adductae erant in exsilium, et Chaldaei et Assyrii triumphum agebant de ipso Deo, ac si devictus fuisset, quia non potuerat tueri regnum Israelis, quod erat sub eius tutela et praesidio: et miseri etiam Israelitae poterant despondere animos, quum viderent ita se afflictos esse, et tractari crudeliter, et oppressos tyrannide pudendum in modum, quid poterant statuere, nisi se non fuisse curae Deo, et vanas fuisse eius promissiones, vel non fuisse in eo satis auxilii ad ipsos servandos? Hac igitur de causa tam magnifice propheta extollit Dei virtutem et gloriam, ne calamitates deiiciant et prosternant fidem eorum qui putabant se fuisse derelictos: et hoc melius patet ex sequenti versu,

ubi notandum est loqui chaldaice prophetam: et unus hic versus est chaldaicus in toto libro. Multum autem differt lingua chaldaica ab hebraica. Nuper vidimus Danielem loqui chaldaice, ubi tractabat quae pertinebant ad Chaldaeos. Nam ubi concionatus est apud populum suum, et edidit vaticinia, quae peculiariter ecclesiam Dei respicerent, tunc hebraice loquutus est. Liber ergo Danielis scriptus est hebraice, nisi ex parte tertia, dum scilicet vult ab ipsis Chaldaeis intelligi: ita etiam propheta hoc loco.

11. *Sic* (secundum hoc) *dicetis illis* (inquit), *Dii* (prorsus diverso modo loquitur quam ante, et proximo etiam versu loquetur: dii ergo) *qui coelum et terram non fecerunt, pereant e terra, et de sub coelis istis.*

Ratio autem est cur iubeat Israelitas loqui lingua chaldaica, quoniam tracti fuerant in exsilium, et permixti Assyriis et Chaldaeis. Exigit ergo ab illis contemptis exsulibus apertam et liberam confessionem: quasi diceret, Etiam si nunc estis in miserrima servitute, et vos Chaldaei contumeliose opprimunt, quasi mancipia, tamen asserite gloriam Dei, et non desistite ab ingenua professione pietatis, et dicite illis quasi conspueretis contra ipsorum idola, *Dii vestri pereant e terra, et de sub coelis, quia non fecerunt coelum nec terram.* Nunc tenemus prophetae consilium. Sed reliqua in crastinum differam.

Coepimus heri exponere prophetae sententiam, ubi hortatur Israelitas ad constantiam, quia tunc dispersi erant inter Chaldaeos: deinde misera erat eorum conditio, quia servilis. Scimus enim quam petulanter dominentur victores ubi bello subactus est aliquis populus. Illi autem tracti fuerant in exsilium contumeliae causa. Ergo propheta hic eos animat, ne deficiant, sed perstent in puro Dei cultu, et eum ingenue profiteantur. Quantum ad summam rei spectat, dicit, *Pereant e terra, et e sub coelo dii qui coelum et terram non crearunt.* Sumit enim principium illud, Deum non debere censeri, nisi qui conditor est atque opifex coeli et terrae. Quis autem dicet ligneos et lapideos deos mundum creasse? nam lignum est materia corruptibilis, ita etiam lapis. Iam formam acceperunt a mortalibus omnes statuae, quae deorum loco habentur. Hinc patet deitatem non falso tantum, sed etiam stulte et prodigiose illis adscribi. Haec igitur ratio est cur dicat, *Pereant e terra dii qui non fecerunt coelum et terram.* Est quidem verbum futuri temporis, sed scimus ut plurimum resolvi in optativum modum apud Hebraeos. Si quis tamen malit simpliciter accipere, Dii qui non fecerunt coelum et terram peribunt, non contendo. Tamen altera expositio mihi magis probatur, quod scilicet imprecari debeant Israelitae exitium omnibus idolis. Iam quod lingua chaldaica utitur, diximus heri animadversione esse dignum. Tunc enim illis negotium erat cum Chaldaeis, qui proterve insultabant vero Deo, quum putarent se eius esse victores. Triumphum enim non secus de ipso agebant, ac si fuisset prostratus eorum gladiis. Iubet ergo propheta Israelitas fortiter et animose asserere veri Dei nomen et gloriam. Certum est hoc non potuisse fieri absque praesenti periculo mortis: sed oportuit veros Dei cultores praeferre eius gloriam propriae vitae, ita ut se exponerent hostium furori, qui tam ipsis dominabantur, et qui traxerant eos in terras longinquas. Videmus quanti faciat Deus fidei confessionem: et tota scriptura ostendit hoc sacrificium maxime ab ipso probari. Et hinc etiam apparet, quam inepte nugentur qui dicunt se fidem occulte fovere in animis, utcunque dissimulent coram mundo quod sentiunt. Videmus quam frigida sit, imo insipida eorum excusatio, dum scilicet perfido silentio volunt et vitam suam, et pacem redimere ab impiis. Hodie qui in papatu vivunt, putant hac obiectione se posse merito absolvi, quod non sit temere periclitandum de vita. Res autem ipsa ostendit ita furere hostes evangelii, ut si quis verbum faciat, statim trahatur ad supplicium. Sed comparemus veterem populum nobis, certe nihilo melior erat conditio decem tribuum, quum agerent in terra aliena, et essent illic mancipia. Quum ergo observarent eos Chaldaei, an non cernebant gladium quasi iugulo suo quotidie, imo assidue admotum? et tamen iubet Deus claudere oculos ad haec discrimina, et ingenue profiteri quod sentiunt: imo detestari idola, quod erat multo odiosius apud Chaldaeos. Neque enim iubet tantum dicere, Deus quem colimus, se patefecit Abrahae patri nostro, et eum colimus quia experti fuimus redemptorem, et perpetuum custodem salutis nostrae. Non tantum iubet hoc propheta dicere, sed, *Dii vestri pereant.* Hoc certe poterat Chaldaeos, etiam si alioqui fuissent modesti homines, accendere in rabiem: iam quum et superbia essent elati propter victoriam, et Iudaeos exosos haberent, fuit illis sermo intolerabilis. Quid ergo dicent Nicodemitae, qui hodie sibi blanditias faciunt? quia satis esse putant si non abnegent Deum ex animo, sed metu perterriti vel simulent se abnegare, vel palam ostendant se suffragari erroribus? In summa, videmus nullam esse pietatem in cordibus hominum, nisi accedat confessio: oportet enim mutuum esse consensum inter cor et linguam. Sed posset quispiam obiicere, An necesse est fidelibus per compita et vias urbis clamare, unicum esse verum Deum? respondeo hic non fuisse omnes electos ad munus propheticum, ut passim con-

cionarentur: sed hoc tamen omnibus sine exceptione mandari, ut detestentur idola, si videant gloriam Dei probrose traduci ab hostibus. Nam vult propheta eos opponere hanc responsionem contumeliis eorum qui tunc occasione sibi data poterant petulanter insurgere contra verum Deum. Nunc sequitur,

12. *Faciens terram in virtute sua, disponens orbem in sapientia sua, et in sua intelligentia extendit coelos.*

13. *Ad vocem dando sonitum aquarum* (vel potius copiam aquarum) *in coelis: et ascendere faciens elevationes ab extremitate terrae, fulgura ad pluviam creans* (faciens ut prius) *et educens ventum e thesauris suis.*

Nunc rursus Hebraice loqui incipit Ieremias. Consulto enim posuit chaldaicum sermonem, ut ostenderet non cedendum esse impiorum blasphemiis, si proterve subsannarent sacrum Dei nomen. Sed quia necesse est, confessionem oris prodire a fide, tanquam a radice fructum, ideo propheta hic admonet Israelitas, unicum esse Deum, quia praeter eum non reperietur qui terram creaverit, qui disposuerit orbem, qui extenderit coelos. Si ergo hoc non competit nisi in unum, sequitur omnes deitates, quas sibi mundus fabricat, esse falsas, et esse mera ludibria Satanae quibus mundo illudit. Et certe nemo cordate se opponet erroribus, nisi qui probe tenuerit Dei veritatem. Scimus fuisse olim quosdam inter philosophos, qui iocose et facete riderent vulgi deliria: sed nemo serio suscepit hanc causam: neque etiam poterant patrocinium suscipere gloriae Dei qui erat illis incognitus. Ergo necesse est, quemadmodum dixi, nos fundari in vera et sincera fide, ut accedat deinde aedificium. Nam professio, qua Deo tribuitur sua gloria, est quasi superficies: fides autem, quae latet intus in corde, est quasi fundamentum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: quum dicit unum esse, qui terram fecerit. Loquitur quidem abrupte, sed oratio plus habet vehementiae quum nomen Dei supprimit, ac virtutem eius in medium profert: quasi diceret, Unus est, unus est qui terram creavit, unus est qui disposuit orbem, et qui extendit coelos. Quum haec non competant in plures, sequitur homines perperam imaginari varios deos. Dicit *Deum creasse terram in sua virtute.* Alludit ad solidum terrae statum. Philosophi quidem ostendunt naturaliter stare terram in puncto, quoniam sit gravissimum elementum: et ostendunt rationem cur terra sic pendeat in medio aere, quia centrum mundi attrahit quod magis grave est. Et haec quidem scite disputant. Interea ulterius progredi necesse est. Neque enim centrum terrae est principium creationis. Sequitur ergo suspensam esse terram in aere, quoniam ita Deo placuit. Ergo quum fortitudinem Dei commendat propheta in terrae positu, non dubium est quin ad firmum eius statum alludat. Adiungit postea, *unus est qui disposuit in sapientia orbem.* Non exprimit esse unum, sed intelligit tacite. Quanquam vero nomen תבל accipitur pro orbe terrarum, potest tamen latius patere. Nec dubito quin saltem comprehendat propheta etiam mare. Et scimus non ita subtiliter loquutum fuisse spiritum in lege et prophetis, quoniam stylum formavit ad communem vulgi captum. Dicit ergo *orbem esse dispositum in sapientia Dei.* Est enim hoc admirabile, aquas sic terrae misceri, ut tamen habeant proprium domicilium, et coerceantur ut non obruant terram: et etiam in ipsa terra esse tantam varietatem. Adspicimus ab una parte montes, deinde occurrunt colliculi, sunt prata, sunt sylvae, sunt agri sativi. Accedit quidem ad hanc varietatem industria hominum: sed videmus ut Deus terram aptaverit in diversos usus. Hic ergo refulget admirabilis Dei sapientia. Postea ubi de coelis loquitur, dicit, *extendi*, vel extensos fuisse *Dei intelligentia.* Utitur quidem variis nominibus, sed rem unam designat, nempe considerari posse singularem Dei sapientiam in terra et in coelo. Quidam sequentem versum contexunt, et verbum נטה aliter interpretantur: quod scilicet Deus coelos extendat, quum obducit nubibus, quoniam sequitur verbum תתו, quod tantundem valet, atque dando multitudinem. Sed accipitur saepe infinitivus modus pro praeterito. Ergo quoniam haec expositio coacta est, et nimis longe petita, ego eam repudio. Nec dubium est quin propheta hic loquatur de nativa coelorum forma. Quum autem Deus coelos obducit nubibus, non apparet vera coelorum effigies. Deinde, Extendere torquetur, (hoc est, verbum hoc נטה) in alienum sensum, si accipitur pro obscurari nubibus: et qui sine contentione expendent locum, facile hoc admittent, nempe prophetam loqui de coelorum extensione: ut passim scriptura Dei sapientiam commendat in hoc artificio inaestimabili. Nam coelum dicitur esse expansum supra terram, quia undique ipso tegitur. Iam quamvis simpliciter coelorum nomen usurpet Ieremias, tamen complectitur miracula, quae in coelo apparent: quod scilicet sol quotannis conficiat proprium cursum: deinde quotidie rapiatur adverso motu: etiam planetae habeant duos motus diversos: praeterea quod huc et illuc deflectant in diversas partes: quod sol nunc videatur ascendere, nunc descendere. Denique arcana omnia astrologiae hic breviter commendat Ieremias quum dicit *expansos fuisse coelos a Deo,* idque singulari et incomparabili sapientia. Quamvis ergo breviter perstringit hoc insigne Dei opificium, vult tamen nos diligenter insistere in hac

meditatione: quia facile evanescent omnes errores et omnia figmenta, ubi probe expendemus virtutem et sapientiam Dei in creatione coeli et terrae, et in ordine totius mundi. Nunc descendit propheta ad alia Dei opera, nempe quae variis modis contingunt. Nam in natura est perpetuus status, quantum ad coelum et terram: deinde sunt multa accidentia: quoniam ubi Deus obtenebrat aerem, ubi excitat ventos et grandinem, ubi emittit pluvias, haec contingunt praeter stabilem illam mundi formam, de qua prius disseruit. Videmus ergo prophetam hactenus loquutum esse de perpetua et stabili gubernatione mundi, quantum attinet ad ordinem creationis. Iam sicuti dixi, nunc alteram speciem proponit, nempe *quod Deus voce sua det*, vel emittat *copiam aquarum e coelo.* המון vertunt quidam sonitum: sed potius hic accipitur pro multitudine aquarum, vel copia. Vocem porro Dei hic accipit pro tonitru. Quamvis enim saepe pluat absque tonitru, ubi tamen Deus e coelo tonat, fit subita conversio, et quae non modo aerem ipsum conturbat, sed animos etiam nostros percellit. Quoniam ergo in subita illa et inopinata mutatione melius relucet potentia Dei, propheta dicit, *Ad vocem dare copiam aquarum:* dicit postea, *Ascendere facit elevationes.* Videmus enim vapores exsurgere e terra, et sursum attolli. Philosophi ostendunt qua ratione id fiat: sed non poterit tamen excludi virtus Dei, ubi naturaliter aliquid fieri dicimus. Nam hinc melius cognoscitur quod docet hic propheta, nempe Deum ita disposuisse orbem, ut dum attollit vapores sursum, ostendat se dominari in coelo et in terra. Et dicit, *Ab extremo terrae.* Nam videbimus vapores oriri procul, et statim operient capita nostra. Nonne est hoc mirabile? et nisi usu vilesceret hoc miraculum, certe raperet nos in admirationem sui. Ergo propheta hic expergefacit homines a suo torpore, ut discant quod oculis ipsorum obiicitur considerare. Dicit, *Creans*, vel faciens, *fulgura ad pluviam*, vel cum pluvia. ל enim quidam hic accipiunt, ac si dixisset misceri fulgura pluviae. Et certe videmus res esse contrarias ignem et pluviam: et tamen ignis generat aquam: deinde habitat in media congerie aquarum. Pluet: et simul tamen accensus erit aer multis fulgetris. Quum ergo res contrarias Deus ita simul implicet, deinde ignem faciat originem et causam pluviae, nonne hoc miraculum deberet etiam lapides ipsos movere? Quantus ergo stupor est in hominibus, qui non attendunt ad tam dilucidum opus Dei, in quo poterant agnoscere eius gloriam tam in sapientia quam in potentia? Postea dicit, *Deum educere ventos e thesauris suis.* Vocat *thesauros Dei* loca recondita. Nam unde venti, nisi ex cavernis terrae? Quum ergo terra, ubi cava est, generet ventos, merito propheta dicit illos reconditos esse *in thesauris Dei.* Causam etiam reperiunt philosophi, cur venti e terra exsurgant. Nam sol attrahit tam vapores, quam exhalationes: ex vaporibus creantur nebulae, creantur nives, creantur pluviae, prout disposita est media regio aeris. Iam exhalationes etiam creantur, inde tonitrua, inde fulmina, inde etiam cometae, inde venti. Nam exhalationes distant a vaporibus tantum levitate et raritate. Vapor est crassus, deinde gravis. Ergo ex vapore pluvia: exhalatio autem levior est, deinde non adeo densa: ideo exhalationes generant tam fulmina quam ventos, prout scilicet plus est caloris, vel minus. Unde fit, ut eadem exhalatio nunc in ventum erumpat, nunc in fulmina? nempe quia concipit plus caloris exhalatio: deinde ubi densata est, assurgit in aerem: venti autem evanescunt, et ita infimam partem mundi conturbant. Haec dicuntur philosophice: sed interea caput ipsum philosophiae est, respicere in Deum ipsum, *qui ventos educit e thesauris suis*, quia tenet reconditos. Miramur subito oriri ventum ubi est serenitas: quis non agnoscat ventos Dei arbitrio creari: deinde huc et illuc adigi et impelli? Et ideo in Psalmo (104, 4) vocantur celeres nuntii Dei: qui facit spiritus nuntios suos. Sequitur,

14. *Stultus est omnis homo a scientia* (vertunt alii, praescientia, sed perperam, meo iudicio), *pudefactus est omnis conflator a sculptili: quia mendacium conflatile: et non est spiritus in illis.*

Quidam initium versus nimis argute accipiunt, quod scilicet homines infatuet proprium acumen, vel sapientia, quam sibi arrogant, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 1, 21) homines evanescere in suo sensu, ubi Deum concipiunt pro sua imaginatione. Sed magis populariter loquitur propheta. Dicit igitur *stultos esse omnes artifices.* Nam scientiae nomen hic accipit non pro liberali doctrina, sed pro scientia artificum, sive sint lignarii fabri, sive ferrarii, et quicunque vel conflant vel sculpunt, vel fabricant ligneos et lapideos et argenteos deos. Nam hoc colligitur ex secundo membro versus. Et nulla erit ambiguitas, si expendamus prophetae verba. Duobus enim modis rem unam exprimit, *quod stulti sint omnes artifices.* Postea addit speciem, *nempe*, inquit, *omnis conflator.* Videmus ergo prophetam hic non accipere stricte sapientiae nomen, sed extendere etiam ad artes manuarias. Quum autem dicit *artifices esse stultos*, non dubium est quin illis adiungat omnes falsorum deorum cultores. Sed sapientiam eorum traducit, qui applicant quidquid est in illis artis et scientiae ad res tam vanas: Ecce, inquit, putabit vel aurifaber, vel quispiam alius artifex se esse valde ingeniosum, si affabre exsculpat idolum aliquod: impendet quidquid est ingenii vel artis ad rem tam vanam. Quaenam

est ista stultitia? nam putat se Deum facere manu sua. Interea non mutat vel argenti vel auri materiam. Formam duntaxat adiungit: sed forma haec non continet vitam: et ideo subiicit tandem, *non est spiritus in illis*. Sed prius dixit eos qui conflant sculptile *pudefieri*, hoc est, deprehendi in sua stultitia: quemadmodum vocavit ipsos fatuos, aut brutos. Nam בער in coniugatione Hiphil significat stultum fieri: sed nomen בעור significat brutum animal. Ergo ignominiose comparat asinis, aut bobus, et aliis brutis animalibus praeclaros istos artifices, qui famam sibi comparant ex eleganti forma suorum deorum. Quidam vertunt istud נסך operimentum: sed non dubito quin significet conflatile. Repetit enim quod prius dixerat, nempe *pudefactos esse conflatores a sculptili*. In summa dicit *conflatile esse mendacium, quia non est in illis spiritus*, inquit. Mutat numerum, sed absque iactura sensus. Paulo ante vidimus idola esse eruditionem vanitatis: quia scilicet nimis crasse falluntur ac desipiunt qui volunt gloriam Dei includere vel lapidi, vel ligno. Dicent profani homines, sibi nunquam hoc venisse in mentem: sed res ipsa coarguit eos mentiri, et obtendere vanos praetextus. Nam cur fiduciam locant in idolis? cur se coram illis prosternunt? cur illuc dirigunt preces et vota? Volunt igitur Deum habere praesentem in forma aliqua visibili. Iam propheta dixit hanc esse eruditionem vanitatum, quia scilicet Deum transfigurant quicunque similem existimant auro et argento, et putant quidquam habere affine cum his mortuis elementis, quae sensu carent. Eodem consilio nunc repetit, *conflatile esse mendacium*. Quare? quia convertitur in mendacium Dei veritas, ut inquit Paulus (Rom. 1, 25). Haec igitur prodigiosa est deformitas, quum homines imaginantur vel lapidem vel lignum esse effigiem Dei. Nihil enim simile: nec potest hoc in animum subire sine gravi et atroci Dei contumelia. Et ratio etiam notanda est: *Non enim*, inquit, *spiritus est in illis*. Deus est vita vitarum, ut ita loquar. Iam vocare imaginem Dei rem mortuam, in qua nullus est sensus, nec vigor, nonne hoc est vertere lucem in tenebras? Ergo haec ratio nobis tenenda est, et debet nobis sufficere ad refutandos omnes errores: quum propheta dicit *non esse spiritum in idolis*, hoc est, in ligno, lapide, auro, et argento, ideoque esse mendacium, quia Deus non sustineat se conferri rebus mortuis, et quae sensu et vigore carent. Postea addit,

15. *Vanitas sunt opus illusionum, in tempore visitationis ipsorum peribunt.*

Confirmat eandem sententiam. Prius vocavit שקר mendacium, nunc vanitatem nominat הבל eodem sensu: *sunt*, inquit, *vanitas*. Dixerat esse mendacium, hoc est, homines nimis crasse decipi, dum volunt praesentiam Dei quaerere in rebus mortuis. Iam addit *vanitatem:* et sequitur, *esse opus illusionum*. Alii vertunt subsannationum, et passive accipiunt: ideo Chaldaeus vertit rem esse ludibrio vel risu dignam. Sed potius accipitur pro impostura vel deceptione. Quum dicit Iacob matri suae: Reperiar in oculis patris mei illusor (Gen. 27, 12), quidam etiam illic vertunt, Reperiar subsannator. Sed potius intelligit Iacob se deprehensum iri in mala fide, vel in dolo: quasi diceret, Ero impostor, et pater meus deprehendet fraudem. Sic etiam hoc loco vocat opus deceptionum, quo scilicet homines se ipsos infatuant. Non ergo simpliciter docet idola subsannatione digna esse, sed potius hoc refert ad eorum vesaniam, qui imaginantur deos esse, sicuti prius dixerat esse vanitatem et mendacium. Neque enim dubium est quin pluribus modis eandem sententiam repetat atque confirmet. Tandem adiungit, *In tempore visitationis eorum peribunt.* Relativum tam de ipsis idolis quam de Chaldaeis potest accipi: Quum advenerit tempus visitationis, nempe ut poenam de hostibus ecclesiae sumat Deus, tunc etiam peribunt eorum idola: vel, Quum advenerit tempus, quo idola visitabit Deus, etiam peribunt. Et uterque sensus tolerabilis est. Imo quod ad rem ipsam spectat, nihil fere interest. Poterant excipere Israelitae: Qui fit igitur, ut dii falsi, quos sibi homines fabricarunt, colantur, et sint magno in pretio, et celebretur eorum fama? quomodo hoc Deus patitur ac dissimulat? Poterant igitur Israelitae ita excipere. Ideo propheta occurrit, *Peribunt*, inquit, *sed in tempore visitationis.* Exhortatio est ad patientiam, ne animis frangantur aut debilitentur fideles, tametsi videant ferri hominum humeris argenteos deos, tametsi videant ligna et lapides locari in locis excelsis: deinde fieri illis suffitum, et offerri sacrificia. Quamvis ergo videant tanto in pretio idola esse, ne tamen ideo concidant, vel deficiant a vera pietate, quoniam exspectandum sit visitationis tempus, quo Deus exsequetur suum iudicium tam adversus falsos deos quam adversus ipsorum cultores. Nunc ergo tenemus cur de visitatione loquatur. Sequitur,

16. *Non sicuti illi portio Iacob, quia creator omnium est: et Israel virga haereditatis eius: Iehovah exercituum nomen eius.*

Diximus paulo ante, non posse ex animo et cordate reiici superstitiones, nisi postquam agnitus est verus Deus. Nam profani homines etiam si non probent opiniones vulgi, tamen disputant in utramque partem: et interea nihil est illis certo et solide persuasum. Necesse igitur est, ut praecedat veri Dei cognitio. Et ideo prophetae quoties de idolis loquuntur, ponunt verum Deum, quia parum

esset traducere stultitias illas, nisi Deus in gradu suo simul statueretur. Ergo ob hanc causam iterum dicit propheta, Deum qui est pars Israelis non esse similem idolis. Vocat Deum portionem Israelis, ut contineat populum in pura legis doctrina quam didicerat, et qua fuerat imbutus: et ita abstrahit Israelitas ab omnibus hominum vel gentium figmentis. *Portio* igitur *Iacob non est similis idolis.* Quare? *Est* enim *fictor omnium*, inquit, hoc est, opifex coeli et terrae. Deinde, *Est Israel virga haereditatis eius.* Sed virga etiam potest accipi pro decempeda: et mihi secundus hic sensus magis arridet, quoniam adiungit haereditatem. Deus autem similitudinem hanc sumit e communi usu, quemadmodum solemus metiri agros et haereditates decempeda: ideo dicit *Iacob esse virgam*, hoc est decempedam, vel baculum mensurarium, ut ita loquar, *haereditatis Dei.* Et tandem concludit *Iehovam exercituum esse eius nomen.*

17. *Collige e terra merces tuas quae habitas in munitione.*

18. *Quia sic dicit Iehovah, Ecce ego funda proiiciens habitatores terrae vice hac: et coarctabo eos* (vel, faciam ut obsideant eos) *ut inveniant.*

Primum versum quem recitavimus Hebraei, meo iudicio, perperam torquent ad Chaldaeos. Dixerat quidem Ieremias, stultas esse omnes gentes, quae sibi fabricant Deos lapideos, et ex corruptibili quavis materia: sed vidimus quo consilio, nempe quia necesse erat Israelitas, quum essent mancipia, et praeter ignominiam exsilii etiam essent valde exosi Chaldaeis et Assyriis: necesse igitur fuit eos confirmari, ne propterea desciscerent a vero Dei cultu, sed constanter assererent eius Dei gloriam, a quo sperabant restitutionem. Quod ergo exponunt omnes fere Hebraei hunc versum de Chaldaeis, omnino absurdum est, quia contexi debent duo versus, *Congrega merces tuas, nam sic dicit Iehovah.* Mirum est autem, interpretes illos secundum versum accipere de Israelitis, interea concise legere superiorem versum, ac si nulla esset coniunctio: quum tamen appareat, postea causam reddi cur iubeat contrahi omnes merces. Sensus autem simplex est, totam regionem obnoxiam fore libidini hostium, ut eam diripiant. Quoniam ergo instabat vastatio, ideo iubet propheta eos qui habitant in locis munitis contrahere merces suas, vel contractionem: postea enim de voce dicemus. Diximus autem iam pluribus locis, prophetas ironice perstringere torporem populi: quia frigebat simplex doctrina nisi ageretur cum ipsis quasi tumultuose. Propheta igitur suscipit personam hominis qui affert terrores bellicos, quemadmodum paulo post clarius videbimus. Sed hoc loco, ut alibi, denuntiat nusquam in Iudaea tutum fore locum, nisi in munitionibus, quae tamen ipsae non poterunt repellere hostium impetum, ut etiam suo loco dicetur. Quod attinet ad verbum, quidam exponunt, Congrega humiliationem tuam. כנע enim significat humiliari: sed referunt ad Babylonem, quasi diceret propheta, Iam desine subigere reliquas omnes gentes. Et ita verbum אסף accipiunt pro contractione, ubi modus aliquis imponitur. Sed iam dixi non posse exponi hunc versum de Babylone, nec de Chaldaeis. Quum ergo sermonem dirigat propheta ad Iudaeos, vel de negotiatione loquitur, aut mercibus: vel de rebus pretiosis quae solent colligi et recondi: quasi diceret, Collige contractionem tuam. Nam כנע significat etiam contrahere. Et illa est propria significatio: per translationem pro negotiari postea capitur. Sed de re ipsa videtur nulla esse ambiguitas, quoniam propheta ostendit, totam Iudaeam brevi vastatum iri ab hostibus: et quoniam exposita esset praedae, ideo agendum esse quod fieri solet, nempe ut colligatur quidquid est pretiosum in urbes munitas. In summa, propheta hic denuntiat bellum Iudaeis, et simul cladem, quae grassabitur per totam terram. Terrae enim nomine significat planam regionem: et opponitur terra urbibus munitis. Sequitur ratio, *Sic enim dicit Iehovah, Ecce ego funda proiiciam habitatores terrae:* terra hic alio sensu accipitur, nempe pro tota regione. Ubicunque ergo habitent Iudaei, extrahet eos Dominus, inquit propheta, *quasi funda proiiceret.* Nunc ergo videmus iterum denuntiari Iudaeis quam spernebant vindictam, quoniam securi iacebant in suis delitiis: et quo magis ac magis provocarent iram Dei, putabant fabulam esse quidquid dicebat Ieremias de illius iudicio. Comparat autem violentum exsilium proiectioni lapidis, et Deum comparat funditori. Scimus dum torquetur funda, et proiicitur lapis, quam violentus sit motus ille. Ergo talem iaculationem hic minatur Deus populo, quod scilicet huc et illuc illos violenter disiiciet, quemadmodum solent lapides e funda proiici. Dicit *vice hac*, nempe ut sciant Iudaei cladem fore instar subitae procellae. Nam saepius experti fuerant hostium insultus. Sed nunc se redemerant, nunc coacti fuerant Assyrii et Chaldaei ob alios motus cursum reflectere: vel mirabiliter fuerant liberati Dei auxilio: sperabant idem semper fore. Praesertim vero putabant, se bellum trahendo posse hostes ludificari, quemadmodum saepius fecerant. Postremo hinc inde exspectabant auxilia. Ergo propheta significat, sic abstractum iri, ut Deus illos simul omnes eiiciat a patria, et eiiciat quasi uno die. *Vice* igitur *hac proiiciam habitatores terrae,* inquit: *postea coarctabo eos.* Quidam transitive accipiunt, quoniam est in coniugatione Hiphil, Faciam ut obsideantur ab hostibus: deinde, ut inveniant eos hostes, subaudiunt. Sed videtur hoc nimis

coactum. Alii rectius exponunt, ut inveniant, nempe quae illis toties fuerunt praedicta. Diximus enim contemptos fuisse prophetas cum omnibus minis, quoniam obduruerant Iudaei ad impietatem: ergo probabilis est illa interpretatio. Sed malo generaliter accipere, *ut inveniant*, nempe quod captarunt. Nam provocaverant multis et variis modis iram Dei. Oportuit igitur eos tandem sentire quid adepti essent perversis suis studiis: quemadmodum etiam dicitur Isaiae quinquagesimo septimo (v. 10), Invenient fructum viarum suarum. Nihil minus volebant Iudaei quam accersere sibi cladem, quam Ieremias denuntiat: sed re ipsa diu hoc quaesierant, quia oportuit rependi illis mercedem suorum scelerum. Ergo ut inveniant, nempe mercedem operum suorum, ita subaudio. Sequitur,

19. *Hei mihi super contritione mea, dolore plena est percussio mea: et ego dixi, Certe* (vel, utique) *haec plaga mea, et feram eam.*

Non dubium est quin propheta hic suscipiat personam totius populi, quia videbat nullum moveri tam gravibus et severis minis. Et haec figura iam satis nota esse debet, quoniam haec loquendi ratio trita est omnibus prophetis. Compellant enim directe populum. Sed ubi vident se nihil proficere, per modum indignationis se ipsos colligunt, et secum loquuntur quasi coram Deo: ita exprobrant hominibus duritiem ac socordiam. Sic ergo nunc Ieremias, *Hei mihi super contritione mea.* Non dolebat sua causa privatim, sed quemadmodum dixi repraesentat affectum doloris qui debuerat esse in toto populo et tamen nullus erat. Quum ergo ita non tantum stupidi essent, sed superbe riderent Deum, et omnes eius minas, propheta hic quasi in speculo illis ostendit, quam gravis et acerbus luctus ipsos maneat. Tenendum igitur est, prophetam hic loqui non ex sensu populi, quoniam sic obtorpuerat, ut nihil prorsus sentiret: sed loqui ex re ipsa: quasi diceret, Si qua esset in vobis gutta prudentiae, omnes certatim deflerent propinquam cladem: pridem iudicium Dei coepit incumbere vestris capitibus: nemo autem movetur. Itaque solus lugebo, sed vestra causa. Interea dubium non est quin voluerit tentare modis omnibus an possent minae Dei penetrare in eorum animos. Dicit *percussionem suam plenam esse doloris.* Deinde adiungit, *Et dixi, certe haec plaga mea, et feram eam,* inquit. Quemadmodum nuper dixi, non refert quid vel cogitent, vel loquantur Iudaei: sed quid illis debeat in mentem venire, si vel tantillum saperent. Quidam hoc trahunt ad versum sequentem, quasi diceret propheta se putasse sufficere ad ferendum dolorem, sed fuisse deceptum, quoniam tandem coactus fuerit succumbere. Atqui illud quoque nimis est contor-

tum, et alioqui contextus optime fluit: quod scilic
propheta hic admoneat populares suos quo debea
esse affectu, ubi agnoscunt Deum sibi esse infensu
Neque enim dubium est, quin oblique adhuc p
stringat eorum socordiam, quia palam se exse
manus Dei ad illos castigandos: ipsi autem n
respiciant manum percutientis. Ideo refert qu
debeant apud se cogitare, ubi Deus signa irae su
demonstrat, nempe ut agnoscant hanc esse plaga
suam, et ideo ferendam esse. Haec enim optin
est ad poenitentiam praeparatio, ubi peccator agn
scit se iure plecti: deinde ubi etiam libenter iugu
recipit. Si ergo hucusque progredi quisquam pote
iam dimidia est illa conversio. Ergo propheta h
docet unicum superesse remedium Iudaeis, ut cer
statuant se meritos esse quas sustinent poenas, d
inde, ut patienter se subiiciant iudicio Dei: quer
admodum filius qui obsequens est patri suo, patit
se castigari quum deliquit. Psalmo 77 (v. 11) al
sensu dicitur, Meum est occidere. Hic dicit pr
pheta חלי: illic autem est חלותי. Varie quide
exponitur locus ille, sed videtur vox esse desper
tionis quum dicit, Meum est occidere, id est, actu
de me est. Hic autem propheta ostendit initiu
resipiscentiae hoc esse, si Iudaei intelligant se d
gnos esse plaga illa. Nam haud dubie fit co
paratio culpae et poenae in hoc loco: quasi dicer
propheta, Nos ita sumus promeriti: Deus ergo iu
tam rependit mercedem peccatis nostris. Hoc unu
est, nempe dare Deo gloriam, et fateri illum iust
poenas exigere. Sed nondum hoc sufficeret, n
accederet tolerantia: *perferam* igitur, hoc est su
iiciam me Deo. Multi enim, ubi convicti su
scelerum, tamen fremunt adversus iudicem, atq
etiam tumultuantur. Propheta igitur duo ha
simul coniungit, nempe confessionem culpae, dein
tolerantiam, dum scilicet placide subiiciunt se D
qui tamen experiuntur eius rigorem, quamdiu a
versus eos exercet officium iudicis. Postea add

20. *Tabernaculum meum vastatum est* (vel, dir
tum), *et omnes funes mei rupti sunt: filii mei egres
sunt a me* (particula נִי tantundem valet ac מִמֶּנִּי)
nulli sunt (hoc est, nulli restant amplius), *nemo q
extendat amplius tabernaculum meum, et erigat* (v
disponat) *cortinas meas.*

Potest esse metaphora sumpta a pastoribus:
videtur hoc non male quadrare. Quanquam sae
ecclesiam comparant prophetae tabernaculo. Et
enim alibi dicitur fundata esse ecclesia in montib
sanctis, et tribuitur illi magna soliditas, tamen qu
ad externum statum merito dicitur tabernaculo s
milis, quia nusquam fixa est statio filiis Dei i
terra. Coguntur enim subinde mutare locum. I
ideo etiam Paulus vocat fideles instabiles. Se

quoniam paulo post fiet mentio pastorum, ideo propheta videtur alludere ad tuguria pastorum. Quanquam generalius quidem postea accipiet hanc similitudinem, hoc est latius extendet: sed nihil obstat, quominus ad pastores respiciat, de quibus paulo post loquetur: et interea retineat communem illam figuram, quae passim occurrit apud omnes prophetas. Dicit igitur *tabernaculum suum esse dirutum, et omnes funes suos ruptos.* Quod tabernaculum quidam accipiunt de urbe Ierosolyma, coactum est, neque convenit: et iam diximus, prophetam hic loqui in persona totius populi, perinde ac si faceret populum similem viro et patrifamilias qui in tabernaculis habitat. Dicit, *Filii mei egressi sunt a me.* Conqueritur ergo populus se orbatum esse omnibus filiis, neque id modo, sed etiam huc et illuc esse dispersos, quod miserius est quam si morte ablati essent. Postea adiungit, *Et nullus est qui extendat tabernaculum meum, et qui erigat cortinas meas.* Significat Ieremias, populum sic orbatum iri, ut nemo auxilium ferat, et indigeat tamen omnium auxilio. Nemo tunc putasset hoc fore, et ludibrio habitus fuit Ieremias: alii etiam adversus ipsum frendebant: sed tamen ostendit quid futurum sit. Et quo plus vehementiae habeat oratio, et sit efficacior, loquitur quasi ex eorum persona: ac si avarum quidam poeta repraesentaret in theatro, et suggereret quae eius personae apta essent, accommodaret verba et gestus, ita ut posset ille quasi in speculo perspicere mores suos et ingenium. Sic etiam hic propheta quum videt simplici doctrina non tangi stupidum illum populum, dicit omnes debere et in animis hoc sentire, et lingua etiam testari, nempe quod sint solitarii, sint deserti a suis omnibus, nec iam quisquam illis opem ferat. Sed prosequitur metaphoram illam de qua diximus. Nunc sequitur,

21. *Quia infatuati sunt pastores, et Iehovam non inquisierunt: propterea non egerunt prospere* (alii, non intellexerunt), *et omne pascui eorum* (hoc est, quidquid in pascuis eorum erat) *fuit destructum.*

Primo loco causam assignat horrendae illius vastationis, de qua loquutus est, quia scilicet sensu et intelligentia caruerint pastores. Adhuc perseverat in sua metaphora, ut videmus. Quod restringunt quidam hoc ad reges Israel, mihi non probatur. Complector enim sub hoc nomine tam regem et eius consiliarios quam sacerdotes et prophetas. Non vult autem Ieremias populum eximere a culpa, dum peculiariter accusat pastores: sed tantum demonstrat primam originem et causam malorum, quod scilicet reges et prophetae et sacerdotes caecutiverint, atque ita perdiderint gregem Dei. Alibi etiam vidimus similes loquendi modos, ubi prophetae non extenuabant peccata populi, neque volebant absolvere vulgus ipsum. Sed quoniam ut plurimum contingit, plebeios et obscuros homines recumbere in proceres qui rerum potiuntur: ideo necesse fuit prophetas notare illud vitium. Et scimus etiam quanta sit superbia in regibus et in sacerdotibus, et aliis quibuscunque qui dignitate aliqua pollent. Putant enim se solutos esse omni lege, volunt sibi parci ac si essent sacrosancti. Hac igitur ratione propheta vehementius et acrius contra tales insurgit. Propterea dicit *pastores esse infatuatos:* sic enim tunc populus repudiabat prophetas, ut hodie videmus fieri in papatu. Nam etiam si praefertur clara et perspicua Dei veritas, multi tamen ut clypeum obiiciant, obtendunt se fidem habere episcopis suis et praelatis et regibus et aliis larvis. Quum ergo videret Ieremias puram Dei doctrinam ita opprimi inani illo splendore, necesse habuit detegere fucum illum et abstergere, ut ita loquar. Hac igitur ratione dicit *infatuatos esse pastores.* Quod si haec necessitas incubuit prophetis, hodie quid agendum est, ubi videmus eos omnes, qui plenis buccis iactant se esse ecclesiam repraesentativam, tamen esse meros impostores, et trahere miseras animas in exitium: quid obsecro agendum nobis est, quam quod a prophetis didicimus? deinde quam stulte et pueriliter ineptiunt papales episcopi, dum volunt se reddere immunes ab omni iudicio, quoniam penes ipsos sit potestas et ordinaria iurisdictio? Nam certe non possunt sibi plus sumere quam sacerdotes levitici olim: Deus enim genus illud sibi elegerat, et quicunque erant sacerdotes legales poterant iactare se creatos fuisse divinitus. Atqui videmus cogi ipsos in ordinem et vocari fatuos. Quum ergo papa cum omnibus suis non fuerit creatus a Deo, neque ullum habeat testimonium suae vocationis, etiam si omnia sibi arroget, idque videatur iure facere: non tamen potest excellere prae antiquis sacerdotibus. Ergo necesse est, ut subeat iudicium, quod denuntiat hic Deus per os prophetae sui. Causam reddit cur infatuati sint, *quia non inquisierunt Deum.* Videmus ergo ex opposito, hanc esse veram sapientiam ubi quaeritur Deus. Proinde ubi nullum est studium inquirendi Dei, necesse est, etiam qui videntur acutissimi esse, prorsus desipere. Hoc consilio etiam vocat insulsos vel insipidos Ieremias quicunque Deum non inquisierant. Hic locus docet hanc unicam esse legem rite gubernandi, ubi qui praesunt student dare gloriam Deo, et referunt ad eum omnia studia sua et actiones: ubi autem alio trahuntur necesse est desipere et infatuari, quacunque prudentia polleant. Hinc dicit *non egisse prospere.* שכל significat intelligere, significat etiam prospere agere. Non video rationem, cur hic vertamus: Ideo non egerunt prudenter. Hoc enim videtur

esse frigidum, nec video quis sensus possit inde elici. Sed propheta merito dicit, infeliciter gubernasse tam reges et eorum consiliarios quam sacerdotes et prophetas, *quia non quaesierint Deum*, et quoniam nulla esset illis cura pietatis, fatui fuerint. Et confirmat hanc interpretationem quod sequitur, *Et omne quod erat in pascuis ipsorum*, etc. Propheta enim videtur hic speciem subiicere generi, et ostendere gubernationem illam fuisse infaustam, et maledictam a Deo, quoniam neglecta fuerit pietas. Ergo specialiter dicit *pascua fuisse deserta*, hoc est, gregem qui erat in pascuis fuisse prorsus dissipatum. Sequitur,

22. *Vox rumoris ecce venit, et strepitus* (vel tumultus) *magnus* (commotio, alii vertunt) *e terra aquilonis, ad ponendas urbes Iehudah in vastationem, domicilium draconum.*

Hoc versu docet Ieremias iam non opus esse populo obstinato ulla prophetica doctrina. Neque enim dubium est quin tacita sit antithesis inter vocem Dei, quae debebat assidue personare in Iudaea, et inter tumultuosos clamores hostium. Nam prophetae alii post alios obiurgaverant populum illum, sed absque profectu. Nunc ergo quoniam surdi erant ad vocem Dei, propheta ostendit novos doctores iam instare, qui alio modo et insolito ipsos percellant. *Vox* ergo *clamoris audita est:* non vultis me et alios Dei servos audire, *sed vox clamoris venit ab aquilone*, hoc est, Chaldaei erunt vobis magistri, ego remitto vos ad eorum scholam, quando operam perdidi tot annis, et qui ante me sedulo conati sunt vos reducere in viam, et quorum opera usus est Deus, et qui tam fideliter volebant saluti vestrae consulere: neque enim illi sunt magis auditi quam ego. Non ergo docebunt vos amplius: iam vos ad Chaldaeos ablego, illi vos docebunt. Simplex est ille sensus. *Vox* ergo *rumoris*, vel auditus ad verbum. Dicit שמועה, auditum venire, hoc est, vocem quae audietur, quoniam scilicet aures propheticis admonitionibus occluserant. *Et tumultus magnus*, vel commotio e *terra aquilonis*. Nunc ergo videmus opponi Chaldaeos prophetis qui frustra laboraverant apud Iudaeos: quasi diceret Ieremias Iudaeos velint nolint fore attentos ad hunc tumultuosum clamorem, nempe *ad ponendas urbes Iehudah*, inquit, *in vastationem et domicilium draconum*. Sequitur,

23. *Novi Iehovah, quod non sit penes hominem via eius, non sit penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum.*

Restricte accipiunt hoc Iudaei de Sennacherib, qui statuerat pro suo arbitrio nunc Ammonitas, nunc Moabitas aggredi, et illos redigere in suam potestatem: sed postea quasi motu subito raptus fuerit in Iudaeam. Sed illud est nugatorium. Non dubito igitur quin propheta respexerit potius ad Iudaeos, qui pridem assueverant a se repellere omnem metum, quasi suis consiliis possent rebus suis optime consulere. Scimus enim, quoties aliquod discrimen impendebat ab Assyriis, solitos fuisse confugere vel in Aegyptum, vel in Chaldaeam. Ita ergo providi erant, ut putarent rebus suis optime esse prospectum, si hoc vel illud statuerant apud se. Deinde quum prophetae denuntiabant vindictam Dei, solebant tantum respicere quid prope instaret, quasi Deus momento uno non posset ab ortu solis usque ad occasum vibrare sua fulmina. Quum ergo haec securitas torporem et contumaciam obduceret Iudaeis, propheta merito hoc loco exclamat, *Scio, Iehovah, quod non sit penes hominem via eius, nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressus suos.* Nunc tenemus in quem finem tendat propheta: et hoc semper respiciendum est, si cupimus cum fructu legere quaecunque scripta sunt: nempe ut reputemus quale fuerit consilium spiritus sancti: deinde in quem scopum verba direxerit: ubi hoc tenemus, iam facilis est transitus ad reliqua. Sed qui non expendit finem, ille vagatur semper huc et illuc: etiam si multa dicat, non tamen attinget ipsam rei summam. Notandum autem est, prophetam, ut antehac fecit, loqui seorsum ac si Deum solum haberet testem, quia videt suos populares sic obduruisse, ut frustra apud eos verba fundat. Quoniam ergo videt tantam esse duritiem in populo, ut nihil sperandum sit, si ad ipsos verba faciat: ideo convertit se ad Deum, quod est signum desperationis, quantum pertinet ad hominum ingenia: quasi diceret, Iam nihil erit mihi negotii cum hoc tam perverso populo: nam hactenus satis superque expertus sum indomitam eius pervicaciam: ego igitur nunc cogor, o Domine, sermonem apud te facere, quasi solus essem in mundo. Haec ratio est cur dicat, *se Deum ipsum compellare.* Reliqua differemus in crastinum.

Diximus heri quo consilio exclamet propheta, *non esse penes hominem viam eius.* Nam quia sententia abrupta est, trahitur in diversas partes. Sed breviter exposui, prophetam securitatem populi sui perstringere, quia putabant se esse extra periculum, vel quia sperarent auxilium a vicinis et foederatis gentibus: vel quia putabant satis sibi esse fulturae et praesidii in opibus propriis. Ridet igitur propheta hanc stultam confidentiam, et dicit *non esse penes hominem viam eius: nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum.* Porro notandum est, hic non agi de consiliis, sed etiamsi prudenter homines rebus suis prospiciant negat propheta even-

tus esse in eorum manu et arbitrio, et ideo diserte loquitur *de viro ambulante.* Per concessionem dicit homines ambulare, qui tamen movere pedem non possent, nisi suppeterent vires a Deo. Nunc quando tenemus quorsum spectaverit propheta, superest ut generalem doctrinam hinc colligamus, nempe longe falli homines dum putant fortunam esse in manu sua, vel rerum eventus: quia etiam si consultent sapientissime, infeliciter tamen omnia contingent, nisi Deus benedicat eorum consiliis. Et hoc diligenter notandum est: quia videmus quam temere sibi homines hoc vel illud promittant: et vix potest corrigi haec superbia, dum sibi homines arrogant quod proprium est unius Dei. Multae sunt admonitiones in scriptura ad cohibendam hanc temeritatem: sed pergunt fere omnes suo more, nec possunt huc adduci, ut permittant se Deo regendos. Iacobus invehitur in hanc dementiam, quum dicit (4, 13) homines statuere in longum tempus quid facturi sint: mercator sibi proponet longam navigationem, non modo in tres vel quatuor menses, sed in complures annos: alius suscipiet bellum: alius audebit sibi hoc vel illud sumere: denique nullus est finis. Spiritus sanctus debuerat hac una sententia cohibere audaciam eorum qui plus iusto sibi tribuunt: sed, quemadmodum dixi, maior pars existimat eventus rerum esse in sua potestate. Hac ratione dicit Solomo (Prov. 16, 1), Hominem deliberare, sed Dei esse gubernare linguam. Ironice dicit priore membro, Hominis esse disponere vias suas, quia scilicet hoc persuasum est maiori parti. Nam quum aliquid aggrediuntur, de eventu non ita sunt solliciti, quin semper plus sibi promittant quam licet. Disponunt igitur homines, inquit, vel ordinant vias suas: sed Deus gubernat linguam, hoc est, non possent verbum facere, nisi Dominus laxaret fraenum linguae ipsorum: et tamen scimus multa futiliter dici ab hominibus, quae carent effectu. Si ergo vox sola non est in arbitrio hominum, sed pendet a nutu Dei, quid de effectu sentire oportet? Nunc ergo habemus doctrinam, quae colligi potest ex hoc loco, nempe homines sibi ipsis esse impostores, dum audent hoc vel illud aggredi, et sibi promittere felicem eventum. Sed interea notandum est, non modo eventus rerum esse in arbitrio Dei, sed ipsa etiam consilia: dirigit enim Deus corda, et mentes, ut visum est. Sed non omnia dicuntur omnibus locis. Propheta hic non disserit ex professo quid possint homines, sed concedit illis hanc partem ut consultent, ut decernant: exsequutionem tamen docet non esse in eorum manu. Ideo stulte quidam eliciunt ex hoc loco, esse aliquas partes hominis, et esse vim aliquam liberi arbitrii. Videntur quidem habere aliquid plausibile initio: Ieremias dicit non esse penes hominem viam eius, nec penes virum ambulantem, ut dirigat gressum suum: ergo relinquit hoc hominibus ut ambulent. Unde rursus sequitur liberum arbitrium non prorsus in nihilum redigi: sed ostendi defectum, quia per se homo non sufficiat, nisi divinitus adiutus. Sunt pueriles nugae duntaxat, quia, sicuti diximus, propheta hic non disputat quae sint vires liberi arbitrii, quae sit hominis facultas ad deliberandum: sed sumit partem illam, quod filii huius saeculi, dum videntur sibi acute omnia perspicere, et consilia sua capiunt, deinde praesidiis suis nituntur, falli tamen, quoniam omnes spes eorum discutiet Deus uno momento, penes quem est eventus rerum. Et ideo per modum concessionis hoc positum est, *virum ambulare:* quemadmodum etiam dicit Paulus (Rom. 9, 16), quamvis illic altius conscendat, tamen quum dicit non esse volentis neque currentis, videtur concedere hominibus et velle et currere. Sed subest aliqua ironiae species. Nam scimus homines nunquam spoliari vana et fallaci persuasione, qua turgent, dum putant suo marte se posse adipisci iustitiam. Non audent quidem in solidum iactare se esse autores suae salutis, et iustitiam esse in suo arbitrio, sed volunt esse Dei collegae: quamvis illum admittant socium, volunt tamen cum eo partiri. Paulus subsannat hanc stultitiam, et dicit non esse volentis neque currentis, sed solius miserentis Dei, hoc est, esse penes unam Dei misericordiam hominis salutem: non autem hoc positum esse in studio vel cursu hominis. Et Augustinus prudenter, quum Pelagiani hoc cavillo vellent eludere hanc Pauli sententiam, Non est currentis neque volentis: est igitur aliqua libertas in homine volendi et currendi. Si ita est, inquit Augustinus[1]), ergo ex opposito licebit inferre, non esse miserentis Dei, sed volentis et currentis. Quare? si dimidia ex parte cooperantur homines Deo, et est aliquis concursus humanae virtutis cum gratia et auxilio spiritus sancti, si haec sententia vera est, Non esse volentis neque currentis, ut subaudiatur tantum, ita etiam licebit dicere, non esse tantum miserentis Dei, sed etiam currentis et volentis. Quare? misericordia enim Dei non sufficiet, si advocentur humanae vires. Atqui illud est plus quam absurdum, ac nemo est qui non abhorreat, non esse in misericordia Dei positam hominum salutem, sed esse in ipsorum cursu et voluntate. Sequitur ergo, excludi prorsus omnes vires, et omnia studia illis verbis Pauli. Nunc propheta non agit de aeterna salute, sed tantum de actionibus vitae praesentis. Quoniam ergo Israelitae putabant sibi esse satis praesidii in sua prudentia, in suis opibus, in multitudine, deinde in foederibus gentium, dicit propheta ipsos decipi, quoniam sibi usurpent dominationem, quae residet

[1]) August. Epist. 107 ad Vitalem.

penes unum Deum. Nam quod homines vulgo fortunam appellant, nihil aliud est quam providentia Dei. Quum igitur Deus occulto suo consilio gubernet res humanas, sequitur omnes successus tam prosperos, quam adversos esse in eius arbitrio. Ergo quidquid homines moliantur et consultent et decernant, tamen nihil poterunt exsequi: Deus enim dabit talem exitum qualem volet. Nunc videmus qua de re disserat propheta: et simul videmus eum non attingere quaenam sint vires liberi arbitrii. Neque enim hic agit de voluntate hominis, sed tantum ostendit, postquam homines optime sua negotia ordinaverint, tamen omnia eorum consilia, omnes conatus, omnia studia evanescere, et Deum frustrari eorum confidentiam, quia ausi sunt sibi temere promittere plus quam licebat. Nunc sequitur,

24. *Castiga me Iehovah tantummodo in iudicio, non in ira tua, ne imminuas me.*

Rursus propheta oblique accusat, vel pungit populi stuporem, quia videbat sperni omnes suas minas. Tametsi enim iam aliquoties sumptae fuissent de illis poenae, putabant se esse elapsos, et quamvis ultima clades instaret, putabant Deum procul abesse, et ita fovebant se in perversis delitiis. Ergo propheta suscipit unus omnium personam, et inducit communem et publicum luctum: *Castiga me*, inquit, *Iehovah, sed in iudicio.* Hic certe propheta non de sua unius salute est anxius, nec privatim causam suam agit: sed deprecatur pro toto populo. Cur autem singulari numero loquitur? nempe, quemadmodum iam dixi, induit personam omnium, et ita coarguit eos suae socordiae, quoniam non magis attenti sint ad propinquum Dei iudicium. In summa, propheta hic docet qualiter deceret affectos esse omnes, nisi prorsus excaecati essent, et quasi in reprobum sensum coniecti. Et ita ostendit hoc solum ipsis esse residuum, ut suppliciter veniam petant a Deo, neque tamen prorsus repellant omnem castigationem: sed tantum postulent sibi aliqua ex parte ignosci, nempe ut Deus temperet rigorem suum, ne prorsus illos consumat. Hoc autem modo ostendit tam atrocia esse populi scelera, ut non debeant simpliciter et sine exceptione veniam petere a Deo, sed tantum vindictae moderationem. Nam si quis leviter deliquerit, potest confugere ad Dei clementiam, et uno verbo dicere, Domine ignoscas. Qui autem mala malis accumulant, et saepius admoniti non resipiscunt, ac si data opera vellent armare in se, et in suam perniciem Deum, illi an deinde poterunt in totum petere immunitatem ab omnibus poenis? hoc consentaneum non esset. Ergo propheta hic breviter ostendit, Iudaeos eo scelerum prolapsos esse, ut Deus non debeat illis ignoscere in totum: neque etiam ipsi debeant optare veniam absque ulla castigatione, sed tantum ut Deus rigorem suum temperet, quemadmodum dixi. David hoc idem profitetur, quamvis agat suam unius causam, non populi. Nam deprecatur iram Dei et furorem: non vult sibi ita ignosci ut nihil castigationis sentiat: sed quia exhorrebat iram Dei, eam quantum in se est, cupit avertere. Et ideo etiam alibi (Psal. 118, 18) gratias agit Deo, quod fuerit manu eius castigatus, sed leviter: Castigans castigavit me Dominus, et morti non addixit me. Sed hoc speciale notandum est in verbis Ieremiae, quod scilicet populus non debuerit petere veniam, nisi se subiiceret Dei correctioni: quia scilicet nimis graviter et nimis obstinate peccaverant. Caeterum hinc etiam colligitur generalis doctrina. Haec enim vera est ratio et natura poenitentiae, ubi subiicimus nos iudicio Dei, et patimur aequo animo eius castigationem, modo sit paterna. Nam si Deus summo iure agat nobiscum, omnis spes salutis exstincta est: ita fieri non poterit ut ex animo resipiscamus. Sciamus ergo hoc requiri ad poenitentiam, ut qui Deum offendit sistat se libenter et sponte ad eius tribunal, et sustineat eius castigationem. Nam qui ita sunt delicati, ut nullum ferulae ictum patienter ferant, eos apparet adhuc praefractos et rebelles esse. Ubicunque igitur erit verus poenitentiae sensus, simul coniuncta erit haec obedientia, nempe ut Deus castiget eum qui deliquit. Sed haec necessaria est moderatio, secundum promissionem: Castigabo eos, sed manu hominis: misericordiam vero meam non auferam ab illis. Hoc Deus pollicitus est Solomoni, sed scimus ad omnia Christi membra spectare. Quamvis ergo promiscue poenas exigat Deus de sceleribus totius mundi, est tamen magnum discrimen inter electos et reprobos, quia hoc privilegio electos suos dignatur, quod scilicet castigat eos paterna manu quasi filios: cum reprobis autem agit tanquam severus iudex, ita omnes poenae quas perferunt reprobi sunt exitiales: quia non possunt aliud concipere quam iram Dei in omnibus eius iudiciis. Electi autem habent semper consolationis materiam, quia agnoscunt Deum sibi esse patrem: ac quamvis primo intuitu refugiant iram eius, et quasi terrore perculsi cupiant dari sibi aliquas latebras, tamen postea gustu clementiae et misericordiae eius colligunt animos: et ita poenae, quamvis sint multo graviores quam quas perferunt reprobi, tamen non sunt illis mortiferae, quia Deus convertit eas in remedia. Nunc ergo videmus quisnam sit usus, et quae utilitas eius doctrinae, quum dicit propheta, *Domine castiga me, sed tantummodo*, inquit, *in iudicio.* Iudicium accipitur pro mensura, pro demenso: habet quidem multas significationes apud Hebraeos משפט:

hic autem accipitur pro mensura: non quod Deus unquam modum excedat in poenis exigendis, sed quia deficiunt homines, si exserat rigorem suum, ita ut nulla illis appareat spes veniae. Si ergo Deus tantum exsequitur officium iudicis, necesse est homines prorsus deficere: ita intelligit Ieremias non fore mensuram, hoc est, non fore sibi tolerabile Dei iudicium nisi clementer cum ipso agat. Et opponitur etiam contrarium membrum, *non in furore*, vel non in ira. Ergo hic non opponitur mensurae intemperies vel excessus, sed opponitur ira Dei. Scimus etiam in Deum non cadere ullas passiones, sed dum ira Dei vel rigor apparet, tunc necesse est homines non tantum perterrefieri, sed etiam in nihilum redigi. Et tamen multis locis legimus Deum irasci electis suis, et toti ecclesiae, sed hoc ad externum sensum refertur. Certum enim est, poenas quibus Deus castigat filios suos esse testimonia paterni eius amoris. Nam hoc modo consulit eorum saluti. Et ideo dicit apostolus (Hebr. 12, 8) spurios esse, quos Deus non dignatur correctione aliqua. Sed interim, quoad externam speciem, poenae quas Deus infligit electis nihil differunt a poenis quibus iram suam declarat, et exserit adversus reprobos. Ergo per catachresin vocantur semper omnes poenae testimonia, vel signa irae Dei. Sic ergo dicitur irasci ecclesiae suae. Sed propheta hic proprie loquitur, et distincte, dum opponit iram Dei iudicio, hoc est, moderationi qua utitur Deus erga suos electos, dum scilicet manum suam sustentat, quia alioqui statim ipsos prorsus obrueret: et ideo subiicit, *Ne imminuas me.* Imminuendi verbo consumptio debet intelligi, ut etiam quibusdam aliis locis. Neque enim fieri potest, quin Deus nos imminuat, etiam si leviter nos attingat extremo digito, quandoquidem scimus quam formidabilis sit eius potentia: neque opus est, ut e coelo fulminet, sed si tantum adversum vultum ostendat, actum est de nobis. Sed imminutionem hic accipit propheta pro interitu. Videmus ergo eum ita se, et totum populum subiicere Dei castigationi, ut tamen cupiat adhiberi aliquem modum: quoniam alioqui Dei rigor a minimo ad maximum omnes consumeret: quemadmodum etiam dicitur apud Isaiam (48, 10): Examinavi te, sed non quasi aurum et argentum: nam consumptus fuisses. Deus ergo ita indulget miseris peccatoribus, ut respiciat quid ferre queant, non autem quid meriti sint. Hoc simpliciter intelligit propheta. Sed hinc etiam colligimus, neminem esse, qui par sit ferendo Dei rigori. Ergo unicum esse asylum in eius misericordia, non ut ignoscat nobis in totum, quia nobis utile est castigari eius manu: sed ut tantum pro sua paterna clementia nos castiget. Sequitur,

25. *Effunde iram tuam super gentes quae te non noverunt, et super cognationes* (vel familias) *quae nomen tuum non invocaverunt: quia comederunt Iacob, comederunt, inquam, ipsum, et consumpserunt eum, et tabernacula eius vastarunt.*

Propheta confirmat suam precationem hac ratione: quod scilicet Deus habeat satis materiae ad vindictam suam exercendam adversus impios, et profanos homines, et qui ab eo sunt alieni. Non dubium autem est quin ad promissionem spectet, quam retulimus. Sciebat enim propheta quod semel dictum fuerat Davidi, hoc promissum esse toti ecclesiae in omnes aetates. Ergo hic reducit Deo in memoriam discrimen, quod statuit ipse inter domesticos et exteros: quasi diceret, Domine quamvis et rectum sit, et nobis etiam utile in salutem, castigari manu tua, tamen non sine delectu ulcisceris hominum peccata. Nam pollicitus es te paterno more castigaturum esse filios tuos: quantum ad extraneos spectat, tu es eorum iudex, nempe ut in totum perdantur. Ergo nunc Domine ostende illud non frustra esse dictum: et quoniam dignatus es nos adoptare in populum tuum peculiarem, ideo paterne nobis ignoscas. Nunc ergo videmus prophetam non temere hoc votum proiicere in aerem, sed amplecti promissionem Dei, et in ea quaerere discrimen illud quod placuit Deo statuere inter ecclesiam suam et incredulos. Dicit ergo, *Effunde iram tuam super gentes, quae te non noverunt.* Et exaggerat hanc sententiam, ubi dicit *Iacob fuisse devoratum ab illis profanis gentibus* tanquam a feris bestiis: quasi diceret, Nos quidem peccavimus Domine: sed an tu in nostrum interitum ostendes te esse mundi iudicem: et interea parces Aegyptiis, et Assyriis, et Chaldaeis, qui tam crudeliter nos vexarunt? imo qui non tantum lacerarunt nos, sed etiam prorsus vorarunt? Et ideo bis utitur verbo comedendi. Deinde addit, *Consumpserunt eum:* postremo, *Tabernacula eius vastarunt.* Quum ergo illi tam atrociter saevierint in populum tuum, an impune evadent, et interim nos abiicies, qui tamen sumus tui? etiamsi toties tibi praebuerimus causam nos puniendi: tamen adoptio tua valeat, et interea experiaris tuum iudicium potius adversus profanas gentes. Nec dubium est quin propheta, quisquis Ps. 79 composuit, mutuatus sit hoc testimonium Ieremiae, quod illic recitatur (v. 6): Effunde iram tuam super gentes, quae te non noverunt, et super regna quae nomen tuum non invocarunt: quia consumpserunt Iacob, et haereditatem eius. Potest fieri, ut Ieremias ipse Psalmum illum composuerit, postquam tractus fuerat in Aegyptum, postquam urbs fuerat excisa: tamen de tempore satis convenit, quod scilicet iam acciderat horribilis dissipatio, quum Psalmus ille compositus fuit in usum miserae et quasi perditae ecclesiae.

Verisimile est tamen fuisse compositum sub tyrannide Antiochi, vel quo tempore grassata fuit hostium Dei saevitia adversus populum. Quidquid sit, autor illius Psalmi repetere voluit quod sumpserat ex hoc loco. Iam quaeritur, liceatne male precari etiam impiis et reprobis, quia adhuc suspensi sumus et incerti de exitu. Deus enim non patefecit quid velit de ipsis tandem agere. Ergo regula caritatis potius alio flectere nos debet, nempe ut bene sperantes de eorum salute, petamus ut Deus illis ignoscat. Atqui propheta devovet eos simpliciter exitio, neque loquitur ex privato sensu, sed dictat omnibus piis votum, quod concipere debeant. Respondeo non posse nos ferre sententiam de hoc vel illo homine sigillatim, et ideo temeritate non carere praeiudicium, si singulos homines aeternae morti addicimus, deinde si male illis precamur. Sed in genere possumus concipere hanc precandi formam adversus obstinatos Dei hostes, sic ut maneat penes ipsum cognitio, nec tenemus in congeriem unam miscere quoscunque hodie novimus impios: illud, quemadmodum dixi, esset temerarium: quin potius convenit bene omnibus precari, et optare illis salutem, et quantum in nobis est pro ea esse sollicitos. Ubi autem ita impendimus affectum caritatis singulis, in genere tamen possumus ita precari, ut Deus prosternat, consumat et dissipet, et in nihilum redigat omnes suos hostes. Non dubium igitur est quin propheta hic sensum suum convertat ad iudicium Dei: quasi diceret, Domine, tuum fuit distinguere inter domesticos et extraneos: placuit tibi nos adoptare in populum: nunc quid restat nisi ut clementer agas nobiscum, quia sustines personam patris? quantum attinet ad gentes profanas, quoniam sunt abs te alienae, nec pertinent ad tuum gregem, ideo manet illas interitus: pereant igitur. Quum autem propheta de profanis gentibus loquitur, interea non antevertit iudicium Dei, quin libere decernat quidquid volet. Sed quemadmodum iam dixi, tantum ponit sibi ante oculos quod habebat ex verbo Dei, nempe alios esse electos alios esse reprobos. Electionem Dei aestimat ex vocatione, vel foedere, et ideo ex opposito reprobos omnes ducit, quos Deus privilegio illo paterni favoris dignatus non est. Nunc ergo soluta est illa quaestio: et hinc apparet quomodo liceat imprecari exitium reprobis, et Dei contemptoribus, nempe ita ut vota nostra non praeveniant iudicium Dei, ut dictum est, neque de singulis etiam statuamus in hanc vel in illam partem, sed tantum nobis occurrat illa distinctio, Deum esse patrem erga electos suos, iudicem erga omnes reprobos. *Effunde* ergo *iram tuam.* Nempe quia submiserat se et totum populum Dei castigationibus, ideo dicit, *Effunde iram tuam,* hoc est, agas summo iure adversus illos: sed interea temperes iram tuam erga nos, ne scilicet instar diluvii nos absorbeat.

Huc pertinet verbum effundere. Quum dicit, *Sup*
gentes, quae te non noverunt, quae non invocarunt n
men tuum: haec loquendi forma diligenter notan
est, qua docemur initium pietatis esse in Dei cogr
tione. Postea adiungit fructum vel effectum, nem
invocationem. Haec duo inter se cohaerent: s
ordo etiam tenendus est, quia non potest invoca
Deus nisi praeluceat eius cognitio. Invocant qu
dem passim omnes Deum: increduli etiam ad ipsu
clamant indifferenter, quum urget aliquod periculun
sed non dirigunt rite vota sua, neque etiam possu
preces suas offerre Deo, ut legitima sacrificia. Quar
Quomodo enim invocabunt in quem non crediderun
inquit Paulus (Rom. 10, 14). Ergo, quemadmodu
dixi, necesse est, ut viam nobis praemonstret De
ipse quoties invocare ipsum oportet: ac proinde u
nulla est Dei cognitio, nulla etiam est ratio pr
candi. Sed ubi Deus semel nobis affulsit, tunc v
nobis aperta est ad ipsum invocandum. Ergo i
vocatio fructus perpetuus est fidei, sicuti est tes
monium pietatis. Quanquam quicunque Deum n
invocant, et quidem serio, ostendunt se nunqua
gustasse elementa pietatis: et ideo si cupimus ri
precari, primum discamus quaenam sit Dei er
nos voluntas: postea sciamus tunc nos demum pr
fecisse, ut oportet, in salutis doctrina, dum ad Deu
confugimus, et nos exercemus in eius invocatior
Quod autem postremo adiungit, *Quia comederu*
Iacob, comederunt ipsum, consumpserunt eum, et tab
nacula eius vastarunt, duo nobis observanda su
Nam hic perspicimus quam tristis et misera tu
fuerit ecclesiae conditio. Non dicit multis iniur
fuisse affectos Israelitas, aut violenter, aut cont
meliose tractatos: sed dicit *fuisse voratos a gentib*
et bis hoc repetit: deinde adiungit *consumptos fuis*
et vastata eorum tabernacula. Quum ergo videm
tam duriter afflictos tunc fuisse filios Dei, ne mir
mur, si hodie etiam ecclesia subiaceat gravissin
calamitatibus, et ne expavescamus tanquam ad r
novam et insolitam: sed quoniam idem olim co
tigit patribus nostris, feramus aequo animo ha
exercitia. Alterum vero notandum est, nempe qu
propheta hic non carnis suae motu impulsus fue
ad precandum, sed instinctu spiritus, qui forma
hanc dictabat, posse hinc certo colligi, tametsi ho
triumphent hostes ecclesiae, et putent se omn
adeptos dum crudeliter affligunt innoxios: tam
tandem daturos esse poenas. Spiritus enim, q
gubernavit linguam prophetae, voluit hanc forma
et hoc votum nobis esse instar promissionis,
certo persuasi simus, quo atrocius saeviunt im
contra Dei filios, eo graviorem instare illis poena
et crudelitatis mercedem. Comedant igitur tanqua
ferae bestiae, ut hodie faciunt, sed Deus exse
aliquando manum suam, et ostendet quam pretios
sibi fuerit suorum sanguis.

CAPUT UNDECIMUM.

1. *Sermo qui directus fuit ad Ieremiam a Iehova, dicendo,*

2. *Audite verba* (sermones) *foederis huius, et dicite viro Iehudah* (viris Iehudah, Enallage est numeri) *et habitatoribus Ierusalem.*

3. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Maledictus vir, qui non audierit verba foederis huius.*

4. *Quae* (vel, quod foedus) *mandavi patribus vestris die quo eduxi eos e terra Aegypti, e fornace ferrea, dicendo, Audite vocem meam, et facite ea quae* (hoc est, quaecunque) *praecipio* (relativum sine antecedente), *secundum omnia quae praecepi vobis: et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum.* (Cohaerent haec omnia inter se, ideo non disiungo.)

5. *Ut statuam* (vel stabiliam: alii vertunt, suscitem, sed improprie) *iusiurandum quod iuravi patribus vestris ad dandum illis terram affluentem lacte et melle, secundum diem hanc. Et respondi, et dixi, Amen, Iehovah.*

Hic propheta docet Iudaeos etiam si obtendere non desinant sacrum Dei nomen, esse tamen perfidos, et prorsus descivisse a lege. Haec summa est huius concionis, Iudaeos quamvis glorientur Dei nomine, esse tamen foedifragos: quia violaverint fidem Deo promissam, et abiecerint prorsus doctrinam legis. Non dubium est quin Iudaei saepius excanduerint adversus Ieremiam, ac si propriam causam ageret: ideo necesse fuit illis proponi suam a lege defectionem, ut certo persuasi essent sibi non esse cum Ieremia certamen, sed cum Mose, et cum Deo ipso, qui erat autor legis. Nec dubium est quin exasperati fuerint hac doctrina: sed non potuit illis Ieremias parcere, quum videret tam esse obstinatos. Exemplo hoc melius poterit intelligi. Hodie papistae quamvis aperte repudient quidquid profertur ex lege et prophetis et evangelio, tamen dissimulant sibi esse hoc propositum: imo affirmant se amplecti quidquid a Deo profectum est. Quoniam ergo tergiversantur, et sine pudore, posset eodem modo agere cum illis quisquis hodie pure et fideliter cupit cultum Dei et pietatem restituere. Exempli gratia, si prodeat quispiam ex servis Dei in medium, poterit ita alloqui papistas: Ne sit iam disceptatio inter nos: sed audite quod olim Deus per Mosen praecepit: deinde quod magis ac magis confirmavit per prophetas suos: tandem per unigenitum filium, et per apostolos eius voluit sancitum esse, ut fas non sit amplius contra verbum facere. Nunc attendite ergo ad legem, ad prophetas. Iam tenemus quale fuerit consilium Dei, quum ita iussit loqui servum suum Ieremiam. Nisi enim expendimus qualis fuerit improbitas illius populi, mirabimur toties repeti nomen foederis, et videbitur hoc nobis esse frigidum. Sed propheta, quemadmodum iam dixi, quum videret suis cavillis tergiversari Iudaeos, non potuit aliter cum ipsis agere nisi ut ostenderet violasse foedus Dei, et ita esse apostatas, qui prorsus a lege desciverant. Dicit autem *sibi hoc fuisse mandatum a Deo.* Nec dubium est quin Deus non modo suggesserit hoc consilium servo suo, sed dictaverit ei loquendi formam, et quasi methodum praescripserit. Merito itaque Ieremias praefatur *sibi hunc sermonem fuisse datum.* Quod autem secundo versu pluralem numerum ponit, non dubium est quin paucos adiutores, qui restabant, simul cum ipso hortatus fuerit Deus, ut suffragium suum ipsi quoque adiungerent. Tametsi enim magna erat bonorum penuria, Ieremias tamen non in totum orbatus fuit collegis, qui cuperent studium suum coniungere ad confirmandam eius doctrinam. Inter eos fuit Baruch, fuerunt etiam alii similes. Hos ergo alloquitur Deus secundo versu quum dicit, *Audite verba huius foederis, et loquamini ad viros Iehudah, et cives Ierosolymae.* Sciebant quidem tam Ieremias quam reliqui se nihil afferre nisi ex lege sumptum: sed quamvis sibi probe conscii essent suae sinceritatis, et possent coram Deo et angelis testari se non haurire ex faece, sed ex fonte puro: tamen voluit illos Deus animare adversus populi contumaciam. Nam in promptu subinde erat haec exceptio, Vos quidem iactatis, quidquid placet vobis afferre, esse verbum Domini: nos vero negamus. Ergo quum prophetis subeundum esset tale certamen, ideo animare voluit eos Deus, ut primum sibi, deinde etiam aliis essent idonei et firmi testes suae doctrinae, ut constaret iusta autoritas: quoniam scilicet ex lege ipsa, non autem ex commentis hominum sumpta esset. Videmus autem quibus velit Deus hoc promulgari, *nempe viris Iehudah et civibus Ierusalem.* Nam decem tribus iam in exsilium fuerant tractae, ut alibi visum fuit. Hic autem erat flos electi populi. Et quia tot cladibus fuerant superstites, putabant se divinitus fuisse servatos, quod apud eos floreret pietas et Dei cultus: ita sese inebriabant falsis blanditiis. Ergo iubetur diserte propheta cum suis collegis denuntiare quod paulo post videbimus, civibus Ierosolymae et reliquis terrae incolis qui residui erant, et putabant se delectos esse a Deo qui permanerent incolumes, etiam si reliqua omnia periissent. Postea clarius docet propheta sibi praecipue datum fuisse hoc mandatum. Utitur enim numero singulari, *Tu dices ad eos.* Nec absurdum est, quod prius alios sibi adiunxit. Nam potuit Deus colligere paucorum suffragia qui optabant puram religionem in populo restitui: ut interea tamen prae-

cipuas partes sustineret Ieremias ipse, qui prae aliis excelluit. Nec dubium est quin sancto consensu alii studuerint confirmare eius doctrinam. Nulla enim inter eos fuit aemulatio: et ipse quamvis excelleret, libenter etiam admisit in societatem quoscunque videbat sibi esse coniunctos in tam pia et sancta causa. Communiter ergo loquutus est Deus proximo versu: quia volebat omnes servos suos addere suffragia sancto prophetae. Nunc autem prophetam solum alloquitur: quia scilicet maior erat illius autoritas. Sequitur: *Sic dicit Iehovah Deus Israel, Maledictus vir, qui non audierit verba foederis huius.* Quoties ponitur nomen ברית non dubium est quin Ieremias ansam praecidat omnibus subterfugiis, quibus paulo ante dixi usos fuisse Iudaeos. Neque enim unquam sponte confessi fuissent se quidquam legi detrahere: interea spernebant ipsum Ieremiam, qui erat verus et fidus legis interpres, qui nihil de suo admiscuerat: sed tantum accommodabat quod a Mose fuerat traditum ad usum praesentem populi. Subest igitur tacita antithesis inter nomen foederis et inter doctrinam Ieremiae. Non quod esset aliquid dissidii, vel repugnantiae, vel quod aliquid separatum haberet ipse Ieremias: sed sermonem ad captum populi format, et est species concessionis, ac si diceret, Iam non postulo a vobis audiri, sed audite saltem ipsam legem. Hactenus nihil in medium protuli, quod non Deus mandasset: deinde nihil alienum tradidi a Mose, nihil fuit addititium in mea doctrina. Sed quoniam hoc vobis non persuadeo, iam desino vobiscum loqui: loquitur ipse Moses, ipsum audite. Quod autem pronomen demonstrativum addit, quum dicit, *Audite hoc foedus*, perinde est ac si palam et quasi digito ostenderet, nullum esse dubitationi locum. Est igitur exprobratio, quum foedus demonstrat: quasi diceret, quid iuvat fingere, vel praetexere, ambiguum esse quod loquimur? et vos non certo tenere, an simus servi Dei? an loquamur ex eius spiritu? an nos ipse excitaverit? res est clara, inquit, *hoc est foedus.* Nunc ergo tenemus vim huius particulae demonstrativae. Caeterum, quod de maledictione concionatur: non dubium est quin duritiem populi hoc modo flectere voluerit. Potuit enim Deus, si dociles ac morigeri fuissent Iudaei, mitius incipere, et allicere eos blando sermone et amabili. Sed quoniam negotium erat cum praefractis ingeniis, ideo opus fuit ita praefari, nempe ut incuteret terrorem, et magis attentos redderet: deinde exprimeret ab illis reverentiam, quum soliti essent contemptim audire quidquid prius loquutus fuerat. Videmus ergo cur exorsus sit a maledictione. Deus in lege sequutus est diversum ordinem. Nam ante complexus est regulam bene vivendi, et etiam promissiones adiunxit, quae possent propensum affectum elicere a populo. Tandem subiicit maledictiones. Hic autem Ieremias praefatur *maledictos fore omnes qui non audierint verba foederis.* Quorsum hoc? nempe quia iam expertus erat populi duritiem et obstinatam malitiam. Ideo non simplicem doctrinam adhibet: sed ante omnia maledictionem Dei illis proponit: quasi diceret, Mirum est hactenus vos non fuisse commotos, quum toties denuntiata vobis fuerit Dei maledictio, quoniam ergo ita estis stupidi, iam antequam de praeceptis Dei disserere incipiam, praecedat maledictio, quae vestram socordiam expergefaciat. Caeterum ex responso prophetae colligimus eum alludere ad formam, quae dictata olim fuerat in lege. Nam postquam praecepta omnia complexus fuit Moses, subiicit, Maledictus omnis qui declinaverit ad deos alienos: et iubet populum respondere, Amen. Et, maledictus omnis qui maledixerit patri et matri: et iubet populum respondere, Amen (Deut. 27, 15 sq.). Postquam autem de singulis praeceptis loquutus est, tandem subiicit, Maledictus omnis qui non impleverit omnia verba legis huius: et respondeat totus populus, Amen. Ergo hac ratione nunc utitur Ieremias quum dicit, Tu denuntia populo, omnes esse maledictos, qui non obediverint praeceptis meis. Et postea addit propheta, *respondi, et dixi, Amen, Iehovah.* Sed notandum est, prophetam hic suscipere, ut antehac, personam populi: quasi diceret, Ego subscribo Dei iudicio: etiam si vos omnes contingat refragari, quemadmodum facitis. Ergo tametsi putatis vos posse elabi ex manu Dei, quasi vobis promptum esset maledictionem eius eludere, quae in lege pronuntiatur: ego tamen vestro nomine subscribo, et iam coram Deo ita respondi, *Amen, Iehovah.* Sed expendere etiam alia verba convenit: *Maledictus,* inquit, *quisquis non audierit verba foederis huius.* Audire hic pro obedire capitur, ut aliis pluribus locis. Postea de verbis disserit, vel de ipso foedere. Nam utrumque probe convenit: Deus enim foedus suum mandavit Iudaeis, et simul verba fecit. Libenter refero ad foedus. Dicit igitur *Deus se foedus mandasse:* quanquam plenior est altera illa expositio, *verba quae mandavi patribus vestris*, inquit, *nempe quo die eduxi eos ex Aegypto.* Hic a circumstantia temporis ostendit Deus quam inexcusabiles sint Iudaei. Dicit enim se legem dedisse quum erepti essent eorum patres ex morte praesenti. Nam erant quasi extracti e sepulcro, quum Deus transitum illis dedit per mare rubrum. Illa igitur redemptio debuerat penetrare in eorum animos, ita ut se totos Deo addicerent. Debuerat etiam tanti beneficii memoria defixa manere in eorum cordibus. Videmus ergo hic aggravari crimen ingratitudinis, quoniam lex data fuerit quum adhuc ante oculos versari deberent tot mortes quibus obnoxii fuerant Israelitae, unde Dominus mirabiliter eos eduxerat. Et ideo etiam vocant miserrimum

illum statum in quo fuerant *fornacem ferream*: quemadmodum Exodi tertio capite, et pluribus aliis locis. Fornaci ergo comparat servitutem Aegyptiacam: quoniam Iudaei erant instar ligni et stipulae in fornace ardenti. Vocat *fornacem ferream*, nempe quae posset liquefacere vel in nihilum redigere si quid esset durius quam lignum, vel aurum, vel argentum, vel metallum aliud. In summa hic exprimitur desperata populi conditio: et hac comparatione illustrat propheta gratiae magnitudinem: quod scilicet Deus praeter spem omnium a morte ipsos liberaverit. Quum ergo tanto beneficio sancita fuerit legis autoritas, hinc patet quanta impietas, et quam indigna etiam ac scelerata ingratitudo, fuerit populi, quum non passus est sibi iugum a Deo libenter imponi. Dicit *se mandasse illa*. Quemadmodum iam dixi, referri hoc debet ad verba legis, non ad ipsum foedus. Sed promiscue loquitur propheta nunc de foedere, nunc de capitibus foederis, hoc est de omnibus praeceptis quae illic continentur. Aliis etiam verbis exprimit quam inexcusabile sit populi crimen: quia in summa nihil aliud exegit Deus, nisi ut audiret vocem suam. Quid autem aequius quam ut liberatorem suum audiant qui ab eo redempti sunt? et quid magis detestabile ac prodigiosum, quam Israelitas respuere quod Deus suo iure postulat? Ergo tenemus prophetae consilium quum dicit *Deum hoc simpliciter mandasse redempto populo*, nempe *ut audiret vocem suam, et faceret quae mandabat*. Et simul adiungit promissionem, quae vel animos lapideos mollire debuerat: *Vos eritis*, inquit, *mihi in populum, et ego ero vobis in Deum*. Poterat Deus praecise exigere a Iudaeis quod natura omnibus ingenitum est. Nam agnoscunt etiam qui nunquam fuerunt edocti, Deum colendum esse. Haec autem vera est eius colendi ratio, ubi obsequimur eius praeceptis. Deus ergo potuit pro summo imperio ita iubere. Dicit ille, monosyllaba esse regum imperia: quoniam scilicet non utuntur blanditiis, neque ratiocinantur, neque dignantur uti persuasorio sermone. Quanto maior est Dei potestas, ut tantum nutu significet quidquid vult et postulat? Sed quasi e gradu suo descendit, et promissionibus interpositis studet sibi acquirere populum illum, ut libenter pareat. Conciliat ergo Deus gratiam legi suae, nec solum eius autoritatem asserit. Quum ergo ita comiter hortetur Deus populum, deinde ostendat tantam mercedem obedientiae, quam foeda est ac abominabilis contumacia, ubi repudiant homines eius legem? Ergo propheta hic clarius demonstrat cur tam aspere praefatus sit, *maledictos omnes qui non obediverint*, nempe quoniam nihil profecerant blanditiae, nihil ille amicus et suavis sermo, illa invitatio paterna qua Deus ante usus fuerat: quasi diceret, Deus certe non potuit mitius vobiscum agere quam dum paterna voce admonuit vos officii, et adhibuit etiam promissiones, quae vel durissimos animos mollirent. Quum hoc profectu caruerit, quid iam superest nisi ut fulminet Deus, et simpliciter efferat suas maledictiones? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed posset hic obiici, fuisse hoc totum inutile, et infructuosum: quia non poterant Iudaei subire iugum legis donec inscripta fuisset eorum cordibus. Respondeo hac de re fuisse simul admonitos. Quanquam ergo literalis doctrina non potuit nisi populum damnare, unde etiam mortifera vocatur a Paulo (2. Cor. 3, 6), tamen sciebant fideles sibi non negatum iri spiritum regenerationis, si a Deo peterent. Ergo primum stetit per eos quominus lex insculpta esset eorum cordibus. Deinde promissio gratuitae veniae accessit. Nam quorsum sacrificia et expiationes in lege, et tot caeremoniae quae ad Deum reconciliandum spectabant, nisi ut populus certo persuasus esset Deum sibi fore propitium et exorabilem, quamvis non satisfacerent legi? Non fuit igitur inutilis haec doctrina apud fideles: quoniam Deus quum exigeret quod debebant Israelitae, simul paratus erat inscribere legem eorum cordibus, et etiam ignoscere eorum peccatis. Sed quum obstinata malitia respuerent totam legis doctrinam, merito propheta hic ostendit incumbere illis certam Dei maledictionem: quia scilicet promissiones, ubi Deus testatus fuerat paternum suum favorem, ita indigne reiecerant. Adiungit, *Ut statuerem iusiurandum quod iuravi patribus vestris ad dandam illis terram affluentem lacte et melle, secundum diem hanc.* Hic non agitur de praecipuo scopo felicitatis: sed tantum terra Chanaam in medium profertur quasi pignus, vel arra gratiae Dei. Nam certe promissio haec longe altius spectat quam ad terram Chanaam. Deus quidem hanc haereditatem pollicitus fuerat Israelitis: sed quum dicit *se fore illis in Deum, et illos sibi fore in populum*, hic inclusa est promissio aeternae vitae, et gloriae coelestis: quemadmodum alibi dicitur, ipsum non esse Deum mortuorum, sed vivorum. Et tenenda est semper sententia illa prophetae Habacuk (1, 12), Tu Deus noster, non moriemur. Deus ergo aliquid excellentius promisit Israelitis quam possessionem terrae, quum diceret *se fore illis in Deum:* sed terra ipsa symbolum fuit paterni favoris, vel arra, vel pignus. Nam haec omnia probe conveniunt. Et hoc sensu etiam propheta adiungit, *Deum olim iurasse patribus* se daturum illis terram illam iure haereditario: et promissionem hanc praestitam fuisse eorum posteris. Si quis arriperet hoc solum, nempe favorem Dei perspectum fuisse in terra Chanaam, quia expulsis gentibus eam adepti fuerant Dei beneficio, hoc esset frigidum: et propheta multum diminueret ex illa promissione, quae superat quidquid concipi potest hominum sensu. Ergo, quemadmodum iam dixi,

quum loquitur de terra Chanaam, non dubium quin sermonem accommodans rudi et crasso populo, arram illam, vel pignus adiungat, ut cernant oculis etiam in hoc mundo, et hac caduca vita fuisse sibi exhibitum aliquod specimen illius gratiae, quae superat quidquid optabile est in mundo. Iam quum dicit, *Ut stabilirem iusiurandum quod iuravi patribus*, haud dubie ostendit Deus, quamvis obedirent Iudaei Deo, tamen non fuisse promeritos suis obsequiis haereditatem promissam antequam nati essent. Deus ergo hic demonstrat gratuitum esse suum beneficium, quod terrae sint haeredes. Quare? nondum enim creati erant quum iuravit Abrahae se illi et eius posteris daturum terram illam. Quum ergo promissio longe praecesserit, sequitur non posse adscribi meritis populi, quod tandem suo tempore terram illam adeptus est. Quantum attinet ad iusiurandum, commendat gratiam suam Deus hoc nomine, quod non tantum promiserit terram illam filiis Abrahae in haereditatem, sed etiam iusiurandum interposuerit, ut certius esset pactum illud. Sed interea tamen subindicat propheta illos si ingrati sint Deo, merito posse privari haereditate promissa: quasi diceret, Non est cur expostuletis cum Deo, ac si vos fraudaret, si eiiciat ex hac terra. Nam Deus ipse non vos exhaeredat: sed vestra iniquitas vos abdicat, ita ut iam indigni sitis, quos censeat Deus inter suos filios. Quamvis ergo hanc gloriationem adimat propheta, ne confidant Iudaei, rependi suis meritis quod terram possident: tamen simul admonet privatum iri terrae possessione, et quidem propria culpa, nisi Deo praestiterint quod debent obsequium. Hac ratione dicit, *ut stabilirem iusiurandum quod iuravi*, inquit, *patribus vestris*. Quod dicit, *terram illam affluere lacte et melle*, saepius occurrit haec loquutio apud Mosen. Nec dubium est quin terra fuerit a principio valde fertilis: sed probabile est, fuisse magis feracem adventu populi, quia renovata quodammodo fuit eius facies: et Deus etiam voluit visibili modo ostendere quanta esset vis foederis sui. Ergo non frustra Moses toties dicit terram illam affluere lacte et melle. Postea addit, *Secundum diem hanc*. Producit eos testes: quasi diceret, Deus fideliter egit vobiscum. Nam praestitit fidem datam patribus vestris, et iusiurandum suum complevit: sed nunc quando polluitis hanc terram ubi memoria gratiae Dei quasi sepulta est inter vos, imo calcatis pedibus legem illius: quum ergo tanta impietas eius benedictionem a vobis procul avertat, quid superest, nisi ut in exsilium vos proiiciat? Videmus ergo hic tacitam comminationem subesse, quum dicit Deum praestitisse quod pollicitus fuerat patribus, nempe hoc pacto interposito ut scilicet parerent eius praeceptis. Diximus iam de prophetae responso. Nam quum respondet Amen, non exspectat quid populus dicturus sit. Neque enim dubium erat quin maior pars obstreperet, et vellet cum Deo tergiversari: tanta fuit impudentia tunc ut subinde petulanter consurgerent adversus prophetas. Ergo quoniam sciebat tam praefractos esse, ipse omnium nomine subscribit Dei maledictioni. Sequitur,

6. *Et dixit Iehovah ad me, Clama* (hoc est, clamosa voce promulga) *verba haec in urbibus Iehudah, et in compitis Ierusalem, dicendo, Audite, verba foederis huius, et facite ea.*
7. *Quia contestando contestatus sum patribus vestris die qua feci ascendere eos e terra Aegypti usque ad diem hanc, mane surgendo, et contestando, et dicendo, Audite vocem meam.*
8. *Et non audierunt, et non inclinarunt aurem suam: et ambularunt quisque post pravitatem cordis sui mali: et* (ideo, copula hic illative accipitur) *venire feci* (hoc est, immisi) *super eos omnia verba foederis huius, quod mandavi, ut facerent, et non fecerunt.*

Hic clarius explicat propheta cur iussus fuerit promulgare verba foederis. Neque enim dubium est quin audacter excipere parata fuerit maior pars populi, Quid tibi vis? an non sumus Mosis discipuli? tu scilicet putas tibi esse negotium cum barbaro aliquo populo: annon a pueritia edocti sumus in lege Dei? annon quotidie sedulo nobis inculcatur: satis superque sumus imbuti hac doctrina, quam tu fingis nobis esse incognitam. Facesse hinc: et eas vel ad Chaldaeos, vel ad Assyrios, vel ad Aegyptios: nos enim tenemus quid lex doceat. Non dubium est ergo quin hac protervia repulsus fuerit Ieremias. Ideo ostendit iustam esse causam, cur illis proponat legem Dei: quia scilicet tanta obrepserat oblivio, ut nescirent quid olim Deus docuisset lege sua: deinde quia fuissent semper rebelles una cum patribus, ita ut subinde docendi sint: quemadmodum etiam conqueritur Isaias (28, 10 sq.) agendum esse cum populo illo sicuti cum pueris, A, A: B, B: et etiam si subinde repetenda sint eadem, ipsos tamen subsistere in rudimentis, et nunquam ulterius progredi. Quemadmodum ergo ignominiose traducit Isaias populi ignaviam in lege discenda: sic etiam nunc Ieremias ostendit non debere ipsos mirari, cur iubeat Deus promulgari apud ipsos legem suam, qua scilicet hactenus contempta fuisset. Reliqua differemus.

Proxima lectione vidimus querimoniam qua usus est Deus adversus populum: quod scilicet expertus fuerit omnia, quo posset illum sibi conciliare: et tamen perdiderit operam. Sed in verbis magnum est pondus, quia dicit *se contestando fuisse contestatum*, quasi hic se subiiceret arbitrio tertii. Nam solemus eos contestari qui sponte non accederent ad tribunal iudicis. Deus ergo mutuatur hanc

figuram a communi hominum more, et dicit se fuisse *contestatum*, neque id semel, sed repetitis vicibus. Postea addit se id non fecisse tantum uno saeculo, sed ex quo exierant ipsorum patres e servitute usque ad diem illum. Fuit autem haec nimis turpis obstinatio, quum Deus non desineret illos ad se vocare, et tamen verba faceret apud surdos. Sed quod sequitur magis est emphaticum, ubi dicit *se mane surrexisse.* Nam quod alii transitive accipiunt mihi non probatur. Dicit ergo Deus se ita fuisse sollicitum de ipsorum salute, ut mane surgeret ad ipsos vocandos. Non dubium est quin Deus ad se transferat quod proprie competebat in prophetas, quemadmodum etiam vicissim concedit servis suis quod proprium est ipsi, et non potest quadrare hominibus nisi per concessionis modum. Caeterum hic Deus commendat autoritatem verbi sui, quum dicit *se mane surrexisse:* et simul ingratitudinem eorum amplificat: quod scilicet contempserint eum, ubi videbant instar patris familias curare ipsorum salutem. Ergo hinc colligimus quanti Deus faciat sermonem suum, dum testatur se nihil diversum habere a servis suis, quorum opera utitur, quum vult ecclesiam suam docere. Deinde hinc etiam colligimus quam inexcusabilis sit pravitas, ubi Deum ita nobiscum familiariter loquentem reiicimus. Nunc ergo tenemus sensum huius loci. Sed potest etiam hoc tertio loco notari, frustra praetendi Dei nomen, nisi ubi ipse loquutus est: quemadmodum hodie papistae vellent sine controversia recipi quidquid effutiunt pro sua libidine. Deus autem hoc loco ostendit se non offendi, nisi ubi ipse spernitur: et simul declarat se ita coniunctum esse cum prophetis, ut illi nihil proprium, vel aliunde quam ab ipso profectum afferant. Iam adiungit *se hoc tantum postulasse a populo electo ut audiret vocem suam.* Aequitas huius praecepti ostendit quam indigna et scelerata fuerit impietas illius populi. Et simul ostendit Deus nullum esse praetextum erroris, vel inscitiae in populo illo. Nam haec una erat ratio tergiversandi, si obtenderent se non aliud cupere quam praestare Deo cultum debitum. Atqui regulam praescripserat lege sua, quae non posset eos fallere. Ergo sequitur sponte ipsos descivisse ad superstitiones, quando satis superque edocti fuerant ipsa lege, quid Deus probaret. Haec igitur ratio est cur toties hic repetat, nihil aliud se postulasse a filiis Abrahae nisi *ut audirent vocem suam.* Postea sequitur, *Non tamen audierunt* (videor enim mihi haec omnia legisse postrema lectione) *non tamen audierunt*, inquit, *et non flexerunt*, vel non inclinarunt *aurem suam.* Hic propheta non paucos tantum homines accusat contumaciae, sed dicit ex quo redempti fuerant, omnibus saeculis fuisse rebelles Deo. Et exaggerat crimen illud, quod *non inclinaverint aurem suam.* Neque enim dubium est quin hoc secundo loco additum fuerit ad emphasin: quasi diceret propheta, per eos duntaxat stetisse, quo minus via illis pateret: sed non dignatos fuisse aurem Deo praebere. Hoc autem signum est extremi contemptus, ubi non tantum repudiamus eum qui loquitur, et nolumus eius imperio vel consilio parere, sed ubi praecludimus omnem aditum, et quantum in nobis est vetamus ipsum loqui, hoc certe nimis est contumeliosum. Nam fieri potest ut quis alterum loquentem audiat, qui etsi non obtemperet tamen servabit aliquam humanitatem, ne queratur ille se non fuisse auditum. Haec enim est minime tolerabilis barbaries, ubi ne verbum quidem admittimus. Hic conqueritur Deus, non tantum Israelitas sibi fuisse immorigeros, postquam edocti fuerant, sed fuisse ita praefractos, ut contumeliose etiam procul reiecerint omnes propheticos sermones: quod non tantum foedae impietatis signum fuit, sed etiam barbarae contumaciae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Dicit *ambulasse unumquemque in pravitate cordis sui mali:* quia prius ostendit fuisse in tempore praemonitos, sequitur eos non errore sequutos fuisse impias superstitiones, sed quia reiicerent verum Dei cultum, nec locum darent propheticae doctrinae. Quum dicit *ambularunt vir*, id est, quisque, non dubium est quin propheta hic quasi uno fasciculo omnes simul involvat: quasi diceret non fuisse abreptos aliquo impetu, quemadmodum fieri plerumque solet, quum a paucis tumultus commotus est, plurimi deinde sequuntur, et rapit eos tempestas, et non expendunt quid agatur. Ita saepe terror quidam praeoccupat multorum animos, ut huc vel illuc pergant, et tamen nesciant quorsum debeant tendere. Sed propheta hic ostendit cuique fuisse suum consilium: quasi diceret, non tantum populi impetu fuisse cultum Dei ita reiectum, sed singulos captasse apud se consilia, et concoxisse hanc malitiam et hoc scelus ut Deum reiicerent. Plus ergo est efficaciae in hac loquendi forma quam si dixisset omnes ambulasse in pravitate cordis sui: et simul etiam ostendit a minimo usque ad maximum, sicuti loquuntur, omnes fuisse implicitos eadem impietate. Postea subiicit *Deum induxisse super eos verba foederis*, hoc est, minas. Neque enim per verba foederis intelligit doctrinam legis, vel praecepta: sed priore loco verba foederis posuit pro ipsis Dei praeceptis: nunc autem quia videbat negotium sibi esse cum hominibus praefractis, et qui non essent ullius doctrinae capaces, ideo descendit ad minas: Deus enim praescribit quid fieri velit. Hoc est primum in lege: et addit etiam non tantum blandas invitationes, sed quasi illecebras, ut conciliet sibi animos hominum. Sed ubi nullum est studium, nulla cura obediendi, tunc descendit ad minas. Propheta, quamvis promis-

siones omiserit, tamen ante disseruit de lege ipsa: nunc vero dicit Deum exsequutum esse quod illis denuntiaverat. Postea adiungit, *De quibus mandaveram ut facerent, et non fecerunt.* Haec quidem videntur nimis confuse dicta: nam quum dicit *verba foederis huius,* non dubium est quin minas intelligat, quemadmodum iam diximus: postea addit, et continuo post, quae *mandaveram ut facerent, et non fecerunt.* Sed, quemadmodum iam admonui, quandoquidem propheta satis antehac docuit, regulam fuisse in lege traditam pie et iuste vivendi, nunc magis insistit in minis. Ergo non mirum est, quod ita confuse loquatur. Nam populus legem Dei quodammodo perverterat. Haec quidem distincta sunt in lege, nempe doctrina, vel regula vivendi, et postea minae, quae tantum adduntur quasi stimuli ad excitandam pigritiem hominum, vel potius ad domandam ipsorum contumaciam. Sed quia non attenti fuerant Israelitae et Iudaei ad vocem Dei, propheta hic permiscet minas praeceptis. Nunc tenemus quid hoc loco sibi velit propheta: dicit se missum fuisse a Deo ut clamaret, *Audite verba foederis huius,* quia scilicet immemores erant verae pietatis: et ita oblivione, imo etiam impio contemptu obtriverant totam legem, ut docendi essent a primis rudimentis. Hoc est unum. Deinde ostendit quam sollicitus fuerit Deus de ipsorum salute, ut nullas partes optimi patris neglexerit, et tamen operam fuisse perditam: quia non tantum suis cupiditatibus alio rapti fuerant, sed etiam interior eorum malitia clauserat aures ipsorum, ita ut non dignati fuerint vocem Dei admittere: neque hoc tantum uno saeculo contigisse, sed ex quo egressi fuerant e terra Aegypti usque ad illum diem. Hinc sequitur, iuste ipsos plecti: quia Deus omnia expertus fuerat antequam ad hunc rigorem descenderet. Sed quum tentasset omnes vias, et quidem frustra, hoc tantum fuit residuum ut poenas exigeret de hominibus tam desperatis. Haec summa est. Nunc adiungit:

9. *Et dixit Iehovah ad me, Inventa est conspiratio* (ad verbum colligatio: nam קשר significat proprie ligare vel connectere: sed metaphorica est significatio quum transfertur ad conspirationem) *in viro* (hoc est, in viris) *Iehudah, et in civibus Ierusalem.*

10. *Reversi sunt ad iniquitates patrum suorum superiorum* (qui ante fuerunt), *qui noluerunt audire verba mea: et ipsi ambularunt post deos alienos, ut servirent ipsis: dissolverunt domus Israel, et domus Iehudah foedus meum, quod pepigeram cum patribus ipsorum.*

Hic propius manus conserit propheta cum hominibus aetatis suae, et dicit eos peiores esse patribus. Nam huc pertinet nomen colligationis. Quum enim turmatim concurrerent ad impias superstitiones Israelitae, magis hoc fuit excusabile initio, quia scilicet nondum altas radices egerant in vera pietate. Sed quum toties et tam variis modis per prophetas conatus esset Deus ipsos in viam reducere, et sedulitas eius, et assiduum illud studium caruisset profectu, hoc fuit signum perditae contumaciae. Dicit igitur detectam esse. Nam hoc sibi vult quum dicit *inventam fuisse.* Hoc verbo saepe in alium sensum utitur scriptura: sed hic tantumdem valet, ac si dixisset coniurationem populi esse deprehensam, esse convictam: quemadmodum fures dicuntur manifesti, ubi deprehensi sunt ἐν αὐτοφώρῳ, ut dicunt: ita etiam hic dicit Deus, non esse disputandum, an populus data opera et destinata malitia verum et legitimum cultum perverterit: *Coniuratio,* inquit, *est satis nota.* Nunc ergo tenemus prophetae sensum, ac si diceret, non partem populi duntaxat implicitam esse impietate, sed omnes quasi a primo ad ultimum esse simul coinquinatos: deinde hoc fieri, non stulto aliquo impetu, sed quasi meditato, *quod scilicet inter se fuerint colligati.* Postremo dicit *hoc esse satis manifestum,* ideo se non amplius litigare, quoniam scelus plus satis compertum sit. Dicit *inter Iehudah et inter Israel:* ubi subest acris obiurgatio. Nam scimus duo illa regna non tantum exercuisse occultam simultatem, sed hostiliter conflixisse. Quum ergo tale esset dissidium inter decem tribus et inter tribum Iehudah, et quasi vesanum odium, ut alii alios prorsus perditos cuperent, quum accerserent Iudaei Aegyptios, quum Israelitae et Syrios et Assyrios armarent in exitium tribus Iehudah: quum ergo ita capitaliter alii alios per tot saecula persequuti fuerint, quid hoc sibi vult: quale portentum est, ut ita inter se conspiraverint, ut cultum Dei everterent, ut perderent quidquid erat sincerum in pietate, ut idola sua erigerent? Nunc ergo tenemus quid sibi velit propheta, quasi diceret, in aliis omnibus fuisse hostes, et una tantum in re conspirasse, nempe ut bellum gererent cum Deo, ut everterent cultum eius, et ut dissiparent legem. Nunc ergo videmus quorsum tendat spiritus Dei, quum dicit *conspirationem fuisse compertam:* ne scilicet propheta hic multis verbis disceptet quasi de re ambigua. Iubet ergo Deus praecise ipsum ferre iudicium, quemadmodum si iudicis sententiam scriba recitaret: ita etiam ostendit Deus se agere cum Iudaeis, perinde ut agitur cum hominibus damnatis. Et simul adiungit *reversos fuisse.* Ostendit in quem finem conspiraverint, nempe, inquit, *ut redirent ad scelera patrum suorum, qui ante fuerant:* vertunt, Priores: sed non satis exprimitur prophetae sensus: quia intelligit statim a principio Israelitas fuisse ita praefractos, ut Deus nunquam

subigere potuerit eorum ingenia. Tamen notandum est non loqui de vetustissimis, quemadmodum הראשנים vocantur prisci, qui iam olim fuerunt: sed quoniam fuit continua successio, vel series impietatis, ideo propheta vocat hic patres superiores, qui ab egressu primo coeperant Dei iugum excutere usque ad illud tempus. Et iterum inculcat quod ante vidimus, quod scilicet *noluerint audire.* Nam ignorantia etiam si non prorsus absolvat, tamen aliquatenus extenuat culpam. Sed Deus ostendit iam a principio Israelitas fuisse immorigeros: nam satis aperte per manum Mosis ipsos docuerat: videmus tamen ut toties insurrexerint adversus Mosem. Si quaerimus originem, certe fuit mera et destinata impietas, quod scilicet noluerint se Deo subiicere. Postea adiungit, *Et ipsi ambularunt post deos alienos,* inquit, *ut servirent ipsis.* Semper antithesis notanda est inter Deum et idola. Deus satis multa signa dederat suae potentiae et gloriae: et ut uno verbo dicamus, satis probaverat se esse verum et unicum Deum. Unde igitur factum est ut Israelitae praetulerint deos fictitios? certe hic non potest obtendi error. Videmus ergo reiecto vero Deo sponte sequutos esse sua figmenta. Deinde adiungit, *Ut illis servirent.* Atqui iam Deus ipsos sibi addixerat quum illos redimeret. Quum ergo sese addicunt diis alienis, nonne hinc magis ac magis convincitur eorum ingratitudo? Tandem adiungit explicationis causa, *Domus ergo Israel, et domus Iehudah dissolverunt pactum meum,* inquit. Confirmat quod nuper dixi, nempe eos non errasse, ac si incognita fuisset via, sed quia fuerint praefracto et indomito ingenio, neque sustinuerint Deum audire, quum tamen familiariter ostenderet quid esset agendum. Sed nomen foederis plus exprimit: quod scilicet non tantum Deus praecepta sua tradiderat per manum Mosis, sed etiam illos adoptaverat sibi in populum, et simul obstrinxerat illis fidem suam. Ero vobis in Deum, estote mihi in populum. Quum ergo tam comiter alliceret eos ad se Deus, quam prodigiosa fuit illa rebellio, non audire eius vocem? Ergo huc pertinet nomen ברית, quod scilicet non tantum Deus tradiderat regulam bene vivendi, sed etiam ipsos adoptaverat in populum, si essent morigeri. Quum dicit *se pepigisse foedus cum patribus illorum*, respicit ad primum illud saeculum, quo populum eduxerat e terra Aegypti. Nam tunc coniunctum erat genus Abrahae. Erant quidem duodecim tribus inter se distinctae, sed unum erat caput in populo illo, unum sacerdotium, postea fuerat unum regnum. Ostendit ergo Deus, etiam si postea decem tribus sibi creaverint alterum regem, et tribus Iehudah tunc divisa fuerit, tamen in hoc divortio fuisse tantum speciales quasdam inimicitias, interea fuisse semper eodem ingenio, et ostendere quam similes essent patribus suis: quasi diceret, olim erant unus populus, nunc sunt duo. *Atqui iam inter se conspirarunt,* eadem est iniquitas, hac in re sunt coniuncti, et est colligatio inter eos, quemadmodum prius dictum est. Sequitur,

11. *Propterea sic dicit Iehovah, Ecce ego inducam* (inducens, vel induco) *super eos malum, a quo non poterunt exire* (hoc est, se explicare, ad verbum, quod non poterunt exire ab ipso), *et clamabunt ad me, et non audiam eos.*

Iam propheta illis cladem denuntiat: quia multis annis, ut probabile est, usus fuerat officio doctoris: minatus illis fuerat, sed frustra. Iam ergo confirmat quod ante vidimus, nempe impiam conspirationem satis superque notam esse et compertam, ut iam non vocandi sint, vel trahendi ad iudicis tribunal, qui ita palam sibi accersiverint suum interitum. Dicit ergo Deum iam quasi armatum esse, ut vindictam suam exsequatur. *Inducam,* inquit, *super eos malum, a quo non poterunt exire.* Postea addit, *Et clamabunt ad me, ego autem non exaudiam eos.* Hoc posteriore membro ostendit non relinqui ullam spem, ac si possent veniam impetrare a Deo: neque enim ipsum fore amplius exorabilem. Summa est, ita addictos esse exitio, ut frustra sibi quidquam promittant de misericordia Dei. Nam saepius testatus fuerat in lege se fore placabilem. Dicit autem propheta iam spes omnes illis praecisas esse, quoniam foedus Dei abiecerint: ideo quidquid Deus promiserat illic de sua clementia et misericordia ad ipsos non amplius spectare. Nunc discamus etiam accommodare ad nos hanc doctrinam: et primo loco notemus magnum esse discrimen inter nos, qui familiariter et tam longo tempore edocti sumus de vero et legitimo Dei cultu, et inter miseros qui caeci erant in tenebris: quia multo atrocius est crimen nostrum, et dignum poena graviore: deinde etiam hoc addamus, si Deus aliquamdiu nos sustinuerit, venturum esse totum illud tempus patientiae eius in rationem. Nullus est dies, quo nos non expergefaciat Deus, et ita mane surgit, et hoc modo ostendit quantam curam gerat salutis nostrae: si autem manemus sopiti in pigritia, haec comminatio hodie imminet capitibus nostris. Et praesertim si expendimus quanto propius ad nos Deus accedat, quam ad populum veterem. Hinc etiam colligere licebit quam minus tolerabilis sit nostra ingratitudo. Et ideo diligenter hoc notandum est, Deum armatum esse adversus eos, quibus sermonem suum non uno tantum die, sed multis annis proposuit, postquam expertus est se operam ludere, et offensus fuit obstinata eorum malitia, non esse amplius locum ullum remedio. Sed hic quaeri potest, quomodo neget Deus se propitium fore Israelitis, etiam ubi ad eum clama-

bunt. Nam saepe occurrit haec promissio, Invoca me, et ego te exaudiam. Quamvis non ubique utatur Deus his verbis, tamen plurimis locis hoc idem promittit. Iam ergo posset hoc videri absurdum quod ianuam claudit miseris qui ad eius misericordiam confugiunt. Sed proximo versu ostendit qualis futurus sit hic clamor. Nam si ex animo resipuissent, certe nunquam negata fuisset eis venia. Sed paulo post videbimus clamores eorum fuisse vagos et erroneos et confusos: ita ut non dirigerent preces suas ad Deum, neque etiam tenerent viam quae omnibus nobis monstratur, quia sine poenitentia et fide clamarent, quemadmodum sequitur. Dicit enim propheta,

12. *Et ibunt urbes Iehudah, et cives Ierusalem, et clamabunt ad deos quibus ipsi fecerunt suffitum, et servando non servabunt eos in tempore afflictionis.*

Ostendit ergo his verbis propheta non fuisse vero et sincero affectu resipiscentiae tactos, qui ita promiscue clamarunt ad Deum et ad idola. Sed posset hic moveri altera quaestio, qui potuerint ad Deum confugere, et simul ad deos alienos? Responsio facilis est, incredulos turbulento spiritu huc et illuc verti, ut nihil certum, aut stabile, et compositum etiam habeant. Hoc videmus in papistis. Papistae clamant ad Deum, et simul permiscent magnam deorum turbam. Sciamus ergo in omnibus incredulis esse quasi vertiginis spiritum, qui eos torquet in diversas partes, ita ut nunc invocent Deum, nunc autem ad idola sua confugiant. Naturaliter rapiuntur homines ad Deum, ubi angustia aliqua constrictos ipsos tenet. Invocant ergo Deum, sed postea non contenti uno ipso, feruntur ad sua figmenta, et accumulant sibi, quemadmodum dixi, ingentem turbam deorum. Hoc ergo quum hodie fiat in papatu, ne miremur idem olim fuisse factum, et exprobrari Iudaeis. Nam propheta nunc sermonem suum dirigit ad solos Iudaeos. Nuper loquutus est de Israelitis: nunc autem peculiariter docet populum suum. *Ibunt igitur urbes Iehudah, et cives Ierusalem.* Quomodo? *Clamabunt ad deos suos.* Videmus ergo vota eorum fuisse vaga, et quasi sparsa in aerem. Non potuit ergo Deus ipsos exaudire. Nam quoties Deus promittit se fore propitium, vel placabilem, requirit fidem et poenitentiam: atqui in hoc populo fuit impia pervicacia: deinde nulla fides, quia scilicet impliciti erant suis superstitionibus. Summa est, Iudaeos quum urgebit ipsos calamitas, vota facturos vero Deo, sed sine ratione, sine delectu, ac potius mente turbulenta: et hoc fore satis clarum, quoniam simul accersent sibi varia idola, sed nihil fore auxilii, neque in vero Deo, neque in ipsorum idolis. Quare? indigni enim erunt quos Deus exaudiat, quia ipsum non rite invocabunt, hoc est, sine fide et poenitentia: deinde idola non poterunt quidquam opis illis afferre. Hinc ergo sequitur eos prorsus fore desperatos.

13. *Quia pro numero urbium tuarum fuerunt dii tui Iehudah, et pro numero platearum Ierusalem posuistis altaria in opprobrium, altaria ad offerendum suffitum Baal.*

Hic propheta ostendit Iudaeos non tantum uno superstitionis genere fuisse pollutos, sed hinc inde adscivisse fictitios deos, et ita terram fuisse oppletam, et quasi obrutam innumeris superstitionibus. Dicit *pro numero urbium fuisse deos in regno Iehudah, et in ipsa urbe pro numero platearum fuisse erecta altaria*, nempe *ut offerrent suffitum ipsi Baal.* Videtur tamen aliqua esse repugnantiae species in verbis. Nam si colebant omnes unum Baal, ubi reperietur illa deorum turba, quam illis propheta exprobrat? sequitur ergo, vel fuisse ubique unam formam superstitionis, vel non oblatum fuisse suffitum uni Baal in omnibus locis. Sed ex hoc loco et aliis pluribus colligere licet fuisse hoc nomen vulgare. Nam quamvis singula idola suis nominibus distincte vocarent, tamen hoc erat nomen promiscuum et omnibus commune. Quid enim aliud est Baal quam patronus, vel deus inferior, qui conciliat gratiam apud summum Deum? Prophetae saepe utuntur numero plurali: vocant Baalim deos minores, vel deos illos inferiores, qui erant quasi mediatores, vel angeli. Sed etiam saepe per nomen Baal intelligunt omnia idola. Ergo est synecdoche in hac voce: quoniam propheta generaliter comprehendit omnes deos, quos sibi fabricaverant Iudaei, quamvis diversa essent illorum nomina. Quod autem propheta reprehendit in populo suo, videmus quotidie usu venire. Nullus enim est finis, ubi semel tantillum declinant homines a puro cultu unius Dei. Nam si quid comminiscuntur, statim error nascetur ex errore: ita cumulabunt sibi diversos errores, donec sese proiecerint in labyrinthum, unde nullus est exitus. Hoc clare perspicitur in papatu. Initio Satan speciosis coloribus homines abduxit a simplici Dei cultu et pura eius doctrina. Iam ut ingenita est omnibus curiositas, certatim quisque aliquid de suo addere voluit. Hinc ergo factum est ut tanta congeries errorum et superstitionum invaluerit. Non igitur mirum est si propheta exprobret Iudaeis non tantum ipsos descivisse a puro et legitimo Dei cultu, sed etiam fuisse apud eos tot idola quot erant urbes: deinde tot rationes colendi Dei quot erant compita, aut viae in ipsis urbibus. Et hinc etiam colligimus eandem esse radicem apud omnes populos omnium superstitionum. Tametsi enim differunt in speciem, prodeunt

tamen omnes ex hoc principio: quia quisque appetit habere Deum peculiarem. Ita fit ut unaquaeque urbs adoptet patronum: deinde singulae etiam familiae sibi fabricant proprios deos, quia nullus contentus est communi cultu. Ergo necesse est a nobis unum Deum pure coli, aut diabolus statim inducet alienos deos, et confusam turbam: ita ut facile appareat nos dare poenas impiae levitatis, quoniam relictus a nobis fuerit fons aquae vivae. Dicit *erecta fuisse altaria in opprobrium.* Posset hoc ad Deum referri, quod scilicet gravem contumeliam Deo intulerint, quoniam opposuerint profana sua altaria unico quod Deus sibi erigi in templo iusserat. Sed coacta esset illa interpretatio. Melius ergo convenit hoc referre ad populum, quod scilicet sibi altaria erexerit in opprobrium: quasi diceret, Iudaeos sibi fuisse autores malorum omnium, ut deberent hoc suae impietati acceptum referre quum Dominus poenam exiget: quasi diceret, Deus quidem vos castigabit ut digni estis: sed adscribite vobis ipsis totam culpam: quoniam altaria, quae manibus vestris erecta sunt, cedent vobis in opprobrium et pudorem. Tandem adiungit, *Ad suffitum offerendum Baal.* Non dubium est quin quaesierint summum Deum: sed quoniam fingebant sibi patronos, qui essent quasi mediatores coram Deo, quemadmodum platonicum illud figmentum omnibus saeculis regnavit: ideo propheta hic pronuntiat fuisse illis tot deos quot erant urbes, deinde quot compita. Neque enim Deus admittit sophisticas argutias, quibus elabi semper volunt hypocritae. Nam simul atque transfertur eius gloria alio, conqueritur novos deos inductos esse. Sequitur,

14. *Et tu ne ores pro populo hoc, et ne tollas pro ipsis clamorem, et precationem: quia ego non audiens* (non audiam) *in tempore quo clamabunt ad me pro* (vel super) *malo suo* (super afflictione sua).

Ut intelligant Iudaei certam cladem instare, et Deum non fore illis placabilem, vetatur etiam ipse propheta se interponere pro ipsis. Non dubium est quin ubi vel severissime arguebat populum, simul ad Deum vota sua direxerit, quia sustinuit duplicem personam. Quum enim in medium prodibat, illic erat quasi praeco coelestis vindictae. Ergo fulminabat contra impios et Dei contemptores. Sed interea suppliciter deprecabatur veniam, ut Deus etiam perditis et desperatis hominibus ignosceret: nisi enim fuisset ita anxius de salute populi, et nisi sedulo orasset, supervacuum erat prohibere ut desineret a precibus. Constat igitur prophetam in utroque fuisse diligentem, nempe ut populum duriter obiurgaret sicuti mandabat Deus: et tamen esset deprecator, ut Deus clementer ageret cum indignis. Hoc est unum. Iam ergo Deus prohibet ne amplius oret Ieremias. Hoc non facit tamen ipsius tantum causa, sed potius respicit totum populum, nempe ut sciant sententiam de se latam esse, et nihil spei esse reliquum. Videmus ergo ut praecise affirmet Deus sibi esse in animo populum perdere, ideoque non esse amplius locum precibus. Sed quaeritur, an propheta quum postea perrexit in suis precibus, Deum offenderit: videbimus enim fuisse adhuc sic affectum in curanda populi salute, ut non destiterit Deum precari. Et quod de Ieremia dicitur, pertinet etiam ad omnes alios. Atqui fideles semper orarunt pro impetranda venia, quamvis res ad extremum usque redactae essent. Sed notandum est Deum ubi ita simplici prohibitione utitur, saepe acuere suorum vota, quemadmodum legimus de Samuele. Ille enim etiamsi cognosceret ex ore Dei Saulem esse reiectum, non ideo tamen destitit amore ipsum prosequi, et pro ipso apud Deum intercedere. Sed minime dubium est quin prophetae respexerint consilium Dei, quod iam attigimus. Quoniam ergo Deus non privatim loquutus est Ieremiae causa, sed populi, ideo propheta non damnandus est vel audaciae, vel temeritatis, vel stultae obstinationis, vel inconsiderati zeli, quum postea precatus est, quia sciebat non tam hoc sibi esse dictum, quam universo populo. Sed aliud notandum est: neque enim vetitus est Ieremias orare pro reliquiis, hoc est, pro electis, et pro semine illo, unde exoritura erat deinde ecclesia: sed vetitus est orare pro illo corpore populi: et certe ab eo tempore hoc certo persuasum habuit, non posse amplius remedium adhiberi, quin populus trahendus esset in exsilium. Referri igitur hoc debet ad totam multitudinem. Interea potuit Ieremias pro electis Dei orare: deinde etiam pro nova ecclesia, hoc est, pro instauratione ecclesiae: quamvis non debuerit orare, quin Dominus exsequeretur vindictam, quae iam sic apud ipsum decreta erat, ut non posset ullis precibus flecti. Nunc ergo tenemus huius loci sensum, nempe quod Ieremias pro singulis hominibus quotidie precatus sit, deinde pro instauratione ecclesiae: tamen debuerit certo exspectare cladem illam exsilii, quia hoc coram Deo fixum erat. Quantum attinet ad hanc loquutionem, *Ne tollas pro ipsis clamorem* et precationem, alibi diximus duas loquendi formas in speciem esse diversas, quae tamen conveniunt, tollere precationem et proiicere. Dicuntur ergo sancti interdum proiicere orationem suam: Cadat oratio mea in conspectu tuo: quoniam scilicet nemo rite compositus est ad Deum invocandum, nisi qui in se ipso est deiectus et prostratus. Ergo dicuntur cadere preces sanctorum propter humilitatem: dicuntur etiam sursum attolli, nempe propter fervorem zeli, deinde propter fiduciam. Et quod rem unam pluribus verbis repetit, non caret pondere: quia tantundem

hoc valet ac si dictum esset: Tu nihil proficies orando, precando, intercedendo, supplicando. Confirmat igitur Deus pluribus verbis, iam posthac se non fore exorabilem. Sequitur, *Ego enim non exaudiam eos tempore quo clamabunt ad me.* Videtur non esse satis apposita haec causae redditio: nam potuit Deus prophetae suo concedere quod impiis illis et rebellibus negasset: verum simpliciter intelligit se fore iudicem severum in exigenda poena, ita ut nullus locus misericordiae supersit. *Non exaudiam igitur eos:* hoc est, etiamsi ipsi clament (argumentum est a maiori ad minus) *ego non exaudiam eos:* ergo multo minus te exaudiam pro ipsis. Sed cur non fuit Deus servo suo propitius? Respondeo, Deum magis propensum esse ad misericordiam ubi quisque ipsum invocat, quam ubi accedunt alii deprecatores. Summa est, sive ipsi precentur, sive adhibeant alios patronos, Deum non fore illis exorabilem. Quod autem possit hic obiici, alibi solutum fuit. Nam si ex animo et sincere Deum precati essent, procul dubio exaudisset illos. Neque enim fallit illa promissio: Propinquum esse Deum omnibus invocantibus eum, sed in veritate. Quoniam autem hic sermo habetur de hypocritis, qui fundebant preces vagas et erraticas, miscebant verum Deum cum suis idolis, non mirum est si Deus eorum vota repudiet: quia preces nostrae sanctificantur fide et poenitentia. Ubi ergo regnat incredulitas, deinde ubi cor est obstinatum in malitia, preces sunt pollutae et sacrilegae, quia illic profanatur nomen Dei. Non mirum est igitur si reiiciat eos Deus qui ficte ipsum invocant. Sequitur,

15. *Quid dilecto meo in domo mea? dum facit ipsa abominationem cum multis: et caro sanctuarii transierunt abs te: quia dum male fecisti, tunc gloriaris.*

Quoniam oratio est concisa, varie torquetur ab interpretibus hic locus. Brevitas semper obscura fere est. Sed haec omnium fere consensu expositio est recepta: quod propheta Deum appellet dilectum suum, *Quid* ergo *dilecto meo in domo mea?* Qui ita accipiunt verba prophetae putant etiam templum vocari domum eius, propter studium pietatis, quo singulariter ardebat. Quoniam ergo praetulerat templum Dei omnibus rebus terrenis, ideo putant ita loquutum esse, *Quid dilecto meo in domo mea?* Sed Ionathan multo rectius accipit in persona Dei: et certe quisquis prudenter expenderit prophetae verba, mirabitur doctos viros, et tam multos, ita in re non dubia fuisse deceptos. Non dubium igitur mihi est quin Deus hic loquatur: *et dilectum suum* appellat populum respectu adoptionis. Ironica autem est loquutio, si reputamus quanta fuerit populi impietas, et quam indignus hoc honore propter suam ingratitudinem: tamen mirum non est, vocari *dilectum*, ut aliis locis, nempe quoniam fuerat a Deo electus: quemadmodum etiam vocatur rectus in cantico Mosis (Deut. 32, 15): et tamen Moses illic enarrat quam scelerate populus desciverit a Deo suo: sed vocatur rectus, nempe respectu ipsius Dei. Nam quamvis homines vocationi suae non respondeant, tamen consilium Dei manet stabile, neque mutatur ipsa hominum malitia. Quamvis ergo tunc omnes fere essent apostatae, Deus tamen nunquam passus est aboleri foedus suum. Ideo Paulus quum de Iudaeis loquitur 11. ad Rom. cap. (v. 28), etiam si tunc omnes fere essent acerrimi hostes evangelii, et sua perfidia prorsus sese abdicassent, ita ut essent extranei: tamen dicit esse dilectos propter patres: Propter vos quidem inimici ad tempus, inquit, hoc est, quoniam Deus locum dare voluit gentibus, et illas sibi adoptare: tamen propter foedus manent adhuc, et manebunt dilecti, hoc est respectu primae illius adoptionis. Non cito alios locos similes: sed satis est tenere genuinum sensum. *Quid* ergo *dilecto meo in domo mea?* hoc est, quid iam simulant Iudaei se venire in templum ut mihi sacrificent? ut profiteantur se esse populum meum? quid illis cum domo mea? hoc est, quid illis cum ulla sanctitate? Ergo hic oblique perstringit Iudaeos duobus modis: quod scilicet sibi praeclusissent aditum, ne amplius sacrificia in templo offerrent: et simul etiam auget ipsorum crimen, quod quum essent amici Dei, hoc est, quum ipsos dignatus esset suo favore, quum amplexus esset tanquam pater filios, quod tamen cum ipso bello gererent tanquam professi hostes: quemadmodum etiam alibi dicitur, Hei sumam vindictam de hostibus meis (Isa. 1, 24). Nunc videmus sensum optime fluere. Ostendit Deus templum suum pollui a Iudaeis, quum illic perrumpunt ut offerant sua sacrificia: *Quid vobis*, inquit, *cum domo mea?* Quemadmodum etiam eadem fere sententia legitur primo cap. Isaiae (v. 12): illic enim subsannat Deus Iudaeos, quod tererent pavimentum templi sui: Ego scilicet multum vobis debeo. Nam venitis in atria mea: quorsum? tantum pavimentum templi mei conteritis: ergo manete potius domi vestrae, et ne putetis me vobis obstrictum, quia in templum venitis. Sic etiam hoc loco, *quid iam dilecto meo in domo mea?* Per concessionem loquitur, *Sed quid dilecto meo in domo mea?* quasi diceret, Estis quidem dilecti, et putatis Deum vobis obstrictum esse: freti enim foedere quod pepigi cum patre vestro Abraham, semper manetis in illa iactantia, Nos sumus populus Dei, et eius haereditas: nos sumus gens sancta, et regale sacerdotium: Estis dilecti, inquit, *sed quid vobis cum templo meo?* nempe *quia fecerit ipsa abominationem cum multis.* Hic mutatur genus no-

minis, quia relativum femininum hic ponitur. Sed haec loquendi ratio passim trita est, quod scilicet populus accipitur pro muliere, hoc est, repraesentatur nobis sub persona mulieris. Dicit ergo, *Ecce filia populi mei fecit abominationem cum multis.* Non poterant ingredi Iudaei templum, nisi manerent quasi defixi in puro eius cultu. Nam sicuti erat unicum templum, et unicum altare, ita oportuit illis unicum esse Deum: deinde oportuit unicam esse regulam ipsius colendi. Atqui hic dicit fecisse abominationem: et ita accusat eorum impia figmenta, quod scilicet accersiverint sibi adulterinos cultus, et ita discesserint a praescripta forma, ergo abominatio opponitur legi. Deinde adiungit *fecisse cum multis.* Videmus ergo clausam illis fuisse templi ianuam: quoniam templum non potuit separari a lege, neque nihilo magis etiam a Deo, cui dicatum erat. Iudaei relicta lege et adscitis innumeris idolis, in templum perrumpunt. Videmus ergo non sine causa Deum conqueri, quod adhuc veniant in templum. *Quoniam* ergo *fecerunt abominationem, et quidem cum multis,* iam nihil amplius illis est cum lege mea. Templum enim est viva imago unius Dei, deinde quasi sacrarium ipsius legis. Contemnunt ipsi legem, et iactant innumeros deos: ideo volunt misceri templi sanctitatem cum turba deorum, et cum suis corruptelis et figmentis. Dicit postea *carnem sanctuarii transiisse ab ipsis: caro sanctuarii transierunt.* Quod quidam hoc accipiunt de omnibus fidelibus, iuxta illud, Sileat a facie Dei omnis caro (Hab. 2, 20), nimis coactum est et etiam insipidum. Non dubium igitur est quin de sacrificiis loquatur: quasi diceret carnes sanctuarii, hoc est, sacrificia recessisse a populo. Dubium quidem non est, quin sedulo victimas tunc adhuc mactaverint: sed Deus rata non habet eorum sacrificia, quod scilicet iam corruperant verum eius cultum. Haec igitur ratio est, cur dicat *carnes sanctuarii recessisse a populo:* quemadmodum aliis locis negat sibi offerri. Et tamen Iudaei se volebant hoc nomine venditare: et non dubium est quin superbe prophetis obiectaverint suas victimas. Sed Deus hoc non fert illis acceptum, tametsi volebant illi impensum ferre: Mihi non offertis vestra sacrificia, inquit, sed idolis. Ita etiam hoc loco dicit *carnem sanctuarii ablatam esse ab ipsis,* quoniam polluta erant eorum sacrificia. Ergo erant putrida cadavera, quoniam necesse erat victimas in templo offerre: templum autem ipsi pollucrant, ut esset caverna latronum, et tanquam sterquilinium: denique ut esset lupanar, quemadmodum alibi loquitur scriptura. Non dubium igitur est iam nullas *fuisse carnes sanctuarii,* hoc est, nullum legitimum sacrificium, et quod Deus probaret. Sciamus ergo hypocritas, simul ac desciverunt a vero Dei cultu, etiamsi multum satagant, et sese fatigent in colendo Deo, nihil proficere: quoniam victimae ipsorum sunt abominabiles. Ergo si cupimus obsequia nostra grata esse Deo, et probari, maneat apud nos principium illud, nempe, pluris esse obedientiam coram ipso quam omnia sacrificia. Adiungit aliam querimoniam, quod *scilicet ubi male fecerunt, tunc glorientur.* Et tamen interponitur causalis particula: *Quoniam,* inquit, *gloriaris quum male fecisti.* Haud dubie ostendit propheta, nullo modo rite ipsos litare: quoniam non tantum corruperunt veram pietatem, sed etiam superbiant in suis superstitionibus et contemnant Deum, et opponant sua figmenta legi ipsius. Hoc autem intolerabile est, quum scilicet homines volunt Deum suo arbitrio, vel potius libidini subiicere. Nam fideles etiam non ita pure et perfecte Deo sacrificant, quin permixta sint aliqua vitia eorum oblationibus: sed Deus tamen recipit quae offerunt, quamvis permixtum sit aliquid inquinamenti. Quare? neque enim sibi placent in suis studiis, sed potius adspirant ad puritatem, etiam si ad eam non perveniant. Sed ubi hypocritae sese efferunt adversus Deum, et contemnunt superbe eius doctrinam, et volunt sua commenta praeferre, et audent etiam ea opponere eius autoritati, certe haec est diabolica superbia, quae contaminat quidquid alioqui esset sanctissimum. Sequitur,

16. *Olivam viridem, pulchram fructu, forma vocavit Iehovah nomen tuum, ad vocem sermonis* (alii vertunt tumultus) *magni accendit* (accendere fecit) *super eam, et fracti sunt rami eius* (alii vertunt transitive, et fregerunt ramos eius).

17. *Nam Iehovah* (copula enim hic accipitur vice causalis, quia Iehovah) *exercituum, qui te plantavit, loquutus est* (vel pronuntiavit) *super te malum, propter malitiam domus Israel, et domus Iehudah, quam fecerunt sibi ad provocandum me, ad faciendum suffitum Baal.*

Primo loco dicit propheta fuisse quidem Iudaeos ad tempus instar olivae fructiferae et speciosae: postea adiungit hanc pulchritudinem non fore obstaculo, quominus Deus et ramos frangat, et radicitus perdat ipsam arborem. Postea sententiam illam confirmat, *quoniam Deus qui plantavit possit etiam idem evellere,* quoties visum fuerit. Haec est summa duorum versuum. Non dubium est autem quin propheta hic derideat vanam confidentiam qua sciebat Iudaeos decipi. Nam sic inebriati erant donis coelestibus, ut auderent ipsum autorem despicere. Quum ergo prophetae eos sic aggrediebantur, Putatisne impune vobis cessura tot scelera? non desinitis in vos accendere iram Dei, polluitis eius templum, totum cultum corrumpitis, contemnitis legem: interea scilicet Dominus vobis semper indulgebit? Quum ergo ita cum ipsis agerent pro-

phetae, quid? Deusne templum suum relinquet, de quo iuravit, Haec requies mea in saeculum saeculi? nonne haec terra sancta? et nonne etiam ea haereditas eius est et requies? deinde, nonne sumus grex ipsius? nonne sumus filii? nonne sumus sanctum genus? Ergo quod solebant Iudaei arroganter praetendere, concedit illis propheta. Ita, inquit, vos estis oliva viridis, oliva pulchra et procera, oliva fructifera: haec omnia concedo, inquit: sed annon Deus poterit subiicere ignem, ita ut rami una ardeant, et ita tota arbor redigatur in nihilum? Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed connecti debet proximus versus: *Deus enim exercituum qui te plantavit:* quasi diceret: Pulchritudo vestra, et quidquid est in vobis pretiosum, an est a vobis? Certe tota vestra dignitas et excellentia pendet ex gratuito Dei beneficio. Scitote igitur vos nihil esse in vobis, sed in Deo et in beneplacito eius. *Ergo Iehovah qui vos plantavit* habet in suo arbitrio ut radicitus evellat arborem a se plantatam. Dicit igitur *esse olivam viridem, speciosam fructu et forma.* Quare? quoniam Deus dignatus fuerit illos tanto honore. Similitudo haec pluribus etiam aliis locis legitur, et tamen varie. Nam potuit hoc Dei respectu competere in totum populum: sed quoniam hypocritae digni sunt quos Deus spoliet et exuat suis ornamentis, ideo quod in commune omnibus erat oblatum, non potuit quadrare nisi solis fidelibus: quemadmodum dicit David (Psal. 52, 10), Ego autem olea fructifera in domo Dei. Non dubium est quin se illic ab hypocritis separet: quasi diceret, Volunt etiam hypocritae locum habere in templo Dei, et sunt quasi excelsae arbores, sed sunt infrugiferae: ego igitur ero olea viridis in domo Dei, illi autem arescent. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta Iudaeos olivae viridi comparat, respectu adoptionis et gratuiti beneplaciti, quoniam Deus illos extulerat in tantum gradum praestantiae. Atqui postquam loquutus est per modum concessionis, postea addit, *Ad vocem tumultus magni*, aut sermonis magni, inquit, *accendet ignem suum super eam, et frangentur rami eius* (alii vertunt, quemadmodum iam dixi, active) sed quantum ad summam rei spectat, nihil est ambiguum. Nam si active accipimus, aliquid subaudiendum erit, nempe quod hostes, qui erunt instar ignis, frangent eius ramos. Iam sequitur illa quam dixi, confirmatio, nempe *quod Iehovah qui plantavit eam, loquutus fuerit,* hoc est, pronuntiaverit *malum*, id est, calamitatem *super eam.* Ostendit ergo non esse cur confidant praesenti suae pulchritudini: neque enim a se ipsis habent illam, sed precario duntaxat possident: Deus enim qui plantavit, poterit etiam eos delere. Sed hac de re plura dicenda erunt.

Diximus heri cur propheta hic commemoret *Iudaeos fuisse plantatos a Deo*, nempe ut agnoscant se non stare propria virtute, neque alibi etiam habere radices, nisi in illo Dei beneplacito. Summa est: quoties Deus volet, statim ipsos perituros, quia non consistunt propria virtute, sed tantum eius gratia: quod alibi confirmat, Deum figulo, populum vasis fictilibus comparans. Tale est argumentum quod citat Quintilianus [1]) ex Ovidii Medea: Servare potui, perdere an possim rogas? Quoniam ergo Iudaei freti longa quiete, et suis opibus, putabant se esse extra omne discrimen, propheta hanc confidentiam deridet. Ostendit quam vana sit: quia scilicet Deus illos plantaverit, et ita idem possit eos facile evellere. Caeterum haec metaphora satis trita est in scripturis. Nam quoties dicitur ecclesia plantata esse a Deo, optime quadrat similitudo: nempe sicuti arbor ab occulta radice succum et vigorem ducit, ita etiam ab electione occulta Dei fideles vitam suam trahere. Sed hoc ad spem aeternae salutis spectat. Et hoc sensu dicit Christus Matthaei 15 (v. 13), Omnis plantatio, id est, omnis arbor, quam pater meus non plantaverit, eradicabitur. Dicit ergo solos electos plantatos esse divinitus, quia in abscondita vita Dei radices suas habeant. Sed hoc etiam longius extenditur, nempe ad externum ecclesiae statum, quemadmodum Psalmo 44 (v. 3). Evellisti gentes, et plantasti patres nostros: et Psalmo etiam 80 (v. 9 sq.), et aliis. Ergo sicuti electos suos plantat Deus, ita etiam dum ecclesiam aliquam sibi colligit externa specie, dicitur eam plantare. Sed qui plantati sunt hoc modo, possunt etiam deinde evelli, quemadmodum testatur propheta. Atqui electio arcana non potest mutari. Ergo tenendum est illud discrimen, quod radices habent filii Dei in aeterna eius electione, in quam non cadit poenitentia aut mutatio. Exterior autem ecclesiae status etiam confertur plantationi. Sed qui ad tempus ita florent, et sunt frondosi, atque etiam videntur fructum aliquem producere, possunt Dei manu evelli, si degenerent. Generalius etiam interdum accipitur haec loquutio, quemadmodum etiam proximo capite videbimus, et aliis scripturae locis satis constat. Quod autem propheta dicit *Deum loquutum esse propter malitiam Israel*, hoc ad doctrinam referri debet. Tametsi enim iam aliqua ex parte senserant Iudaei iustum Dei iudicium, tamen adhuc manebant securi. Ideo dicit instare illis cladem, quoniam Deus id pronuntiaverit per servos suos. Addit, *Propter malitiam utriusque regni*, ut scilicet facessant omnes querimoniae: quia scimus homines nimis ad obstrependum proclives esse, quoties illos Deus castigat. Vellent enim cum eo litigare. Propheta autem hic

[1]) Lib. VIII. c. 5.

ostendit, Deum tamen severe acturum esse cum Iudaeis, quoniam non destiterint provocare illius iram suis maleficiis. Ideo dicit *fecisse sibi:* subaudiunt quidam, Et ideo eveniet ipsis. Atqui videtur longe plus efficaciae subesse in prophetae verbis: quod scilicet sibi ipsis fecerint malum, hoc est, in suam perniciem. Addit, *Ad provocandum me*, hoc est, quum vellent me provocare. In summa, significat Deus se iustas poenas sumpturum de Iudaeis, quoniam sibi ipsis malum accersiverint: et simul tamen ostendit fontem mali, quia voluerint Deum provocare *offerendo suffitum Baal.* Sequitur,

18. *Et Iehovah ostendit mihi.* (cognoscere me fecit) *et cognovi: tunc patefecisti mihi opera ipsorum* (vel, instituta).

Scimus scelestissimos quosque, etiam si teneantur convicti, non tamen libenter cedere et agnoscere ac fateri culpam: sed fremere adversus Deum, et insurgere etiam adversus prophetas. Quia autem palam non audent evomere sua sacrilegia contra Deum, aggrediuntur servos eius, et volunt simul videri cum illis sibi esse negotium. Et hoc non fuit unius tantum saeculi vitium, sed hodie etiam idem experimur. Nam si liberius penetramus in arcana scelera, statim profani homines obganniunt: Quid? isti divinant: et quis illis patefecit? an habent hoc oraculum e coelo? Quasi vero nec sermo Dei, nec spiritus eius vim suam exserat, nisi ubi pueri possunt esse iudices. Sed tamen hoc consilio impii contra Dei servos insurgunt, ut impune liceat illis hoc vel illud agere, modo non possint trahi ad terrestre aliquod tribunal, et illic claris et pluribus testimoniis convinci. Hac ratione dicit propheta *patefacta sibi esse scelera gentis suae:* quasi diceret, Video hanc exceptionem vobis fore in promptu, quemadmodum soletis superbe vos opponere omnibus reprehensionibus et minis, quasi vobis tantum cum hominibus certandum esset. Atqui iam ante vobis testor, me nihil proprium afferre, neque divinare quid intus quisque vestrum cogitet: sed scitote Deum, qui cognitor est cordium, mihi mandasse has partes. Voluit igitur me esse praeconem suae vindictae, voluit me esse quasi fecialem ad bellum vobis denuntiandum: ita non venio neque ago meo nomine: ergo non est, cur vos fallatis pro more perpetuo, quasi ego vos temere coarguam, quum tamen scelera vestra sint abscondita. Hoc enim proprium est Dei munus, cognoscere quid in cordibus hominum lateat. Sunt quidem flexuosi cordium recessus, et sunt illic merae tenebrae: sed Deus acutius videt quam homines. Ergo desinite mihi obiicere quod soletis, nempe me esse temerarium, qui traham in lucem quae latent in caligine. Deus enim voluit me haec mandata ad vos perferre: et quemadmodum ipse est cognitor cordium, et quemadmodum nihil ipsum fugit, et quemadmodum penetrat in cogitationes et affectus: ita etiam voluit verbo suo quod in ore meo posuit, in medium proferri quae putatis esse occulta. Nunc ergo tenemus sensum prophetae. Alii autem secus accipiunt: quod scilicet Deus patefecerit servo suo Ieremiae impiam conspirationem, de qua postea loquitur: et ita connectunt simul duos versus. Sed non dubito quin propheta hic voluerit ostendere quale et quantum pondus haberet sua doctrina, cui Iudaei putabant se omnem autoritatem et fidem detrahere, quum iactarent hominem mortalem plus aequo sibi sumere, et afferre incertas divinationes. Ergo ut repelleret tales calumnias, testari voluit se nihil illis minari temere, neque etiam ex suspicionibus loqui, vel coniecturis, quum antehac disseruit de ipsorum sceleribus: sed tantum fideliter proferre quod divinitus iniunctum erat, et patefactum etiam a spiritu sancto: Haec est summa. Postea sequitur,

19. *Ego autem quasi agnus, bos ductus ad immolandum* (ad mactandum), *et non cognovi quod contra me cogitarent cogitationes* (hoc est, inirent consilia, nempe), *corrumpamus ligno panem eius* (ad verbum est, Corrumpamus lignum in pane: sed dicemus post de sensu verborum), *et excidamus eum e terra vivorum: et nomen eius non memoretur amplius.*

Hic adiungit, meo iudicio, propheta se non persequi privatas iniurias. Nam poterant etiam Iudaei hoc praetextu repellere eius doctrinam, ac si iracundia permotus ita acriter et aspere cum illis ageret. Et certe quisquis suis affectibus permittet vel minimum aliquid, non poterit sincere docere: quia necesse est eum qui se ad munus propheticum accingit, exutum omnibus carnis suae affectibus, afferre purum et liquidum (ut ita loquar) zelum: deinde etiam mentem rite compositam, ita ut nihil quaerat, aut habeat propositum praeter Dei gloriam et salutem eorum quibus praefectus est doctor. Quisquis ergo propriis affectibus impellitur, non poterit nisi turbulente agere: ita nec poterit probe, neque etiam cum fructu exsequi prophetae aut doctoris munus. Ergo propheta secundo loco nunc adiungit, se non agere propriam causam, neque habere respectum suae personae, ut loquuntur, *quia nesciverit quid machinati essent Iudaei contra ipsum.* Qui contexunt duos istos versus, putant se habere aliquid coloris, ac si propheta nunc exprimeret pluribus verbis quod ante breviter attigerat. Sed si quis probe expendat rem totam, facile intelliget non alio Ieremiam spectare, nisi ut asserat doctrinae suae fidem. Duplici autem ratione usos fuisse

Iudaeos probabile est, quum vellent abrogare sancto prophetae fidem: O, tu divinas, quemadmodum diximus hoc idem nunc quoque volitare in ore multorum. Ideo revocat hic Iudaeos ad coeleste Dei tribunal: et ostendit non esse mirum, si quae putabant esse abscondita proferat in lucem: quoniam scilicet hoc sibi patefactum sit a Dei spiritu. Quemadmodum etiam Christus loquitur: Spiritus quum veniet iudicabit mundum (Ioan. 16, 8). Non apparuit spiritus nisi in doctrina apostolica: sed exercuit per apostolos suam iurisdictionem. Et apostolus etiam videtur huc respexisse quarto capite ad Hebraeos (v. 12), quum dicit sermonem Dei esse similem gladio ancipiti, qui penetrat usque ad intimas cogitationes et absconditos sensus, usque ad medullas etiam ossium, et distinguere inter cogitationes et affectus. Ergo propheta primo loco ostendit non mirum esse, si conscendat supra humana iudicia: quoniam scilicet praeditus sit spiritus sancti autoritate. Deinde adiungit, se non afferre ullos carnis affectus, sed impelli puro Dei zelo: *Quoniam scilicet nesciverit perversa eorum consilia.* Dicit autem *similem se fuisse agno et bovi*, aut vitulo. Hic non interponitur copula, ideo quidam coniungunt utrumque nomen: Et ego sicut vitulus anniculus. Nam כבש vocant Hebraei agnum unius anni duntaxat: postea nominant arietem. Sed hoc meo iudicio esset coactum. Facile autem subauditur copula, vel disiunctiva particula. *Ego* igitur *quasi agnus, aut quasi vitulus,* qui *ducitur ad mactationem* (ad mactandum aut iugulandum). Hic propheta significat se non tumultuari, quemadmodum solent irati homines, quos rapit sua excandescentia vel dolor. Testatur ergo nihil in animo suo tale esse, quoniam nihil ab agno aut vitulo differat, qui trahitur ad mactationem. Amplificandi causa addit, *Imo non cognovi quod contra me cogitarent cogitationes*, hoc est, hoc non venit mihi in mentem. Poterat quidem propheta aliquid vel subolfacere, vel etiam cognoscere: sed quia se ipsum et propriam vitam negligebat, ideo hic testatur, se ita simpliciter egisse, ut non respexerit quid illi machinarentur. Iam addit, *Corrumpamus lignum in pane eius.* Recte sentiunt, meo iudicio, qui enallagen esse putant. Nam potius dicendum erat: Corrumpamus in ligno, vel ligno panem eius. Nam illa expositio nimis est frigida, Corrumpamus lignum, id est, perdamus lignum, quasi loquantur de re nullius pretii. Sed quid hoc ad rem? Potius si retinemus literam, ut loquuntur, sentiret propheta lignum esse corrumpendum in pane, nempe ut contraheret aliquam putredinem. Nam lignum in pane, nisi putrefactum, non noceret. Sed minime dubium est quin propheta hic metaphorice loquatur, quemadmodum et David Psalmo 69 (v. 22) quum dicit: Posuerunt in escam meam fel, et in siti mea potarunt me aceto. Ieremias etiam in Lamentationibus conqueritur veneno infectum fuisse cibum suum. Saepe eiusmodi similitudines occurrunt. Nam ubi victus ipse hominis corrumpitur, nullum amplius superest vitae subsidium. Summa est igitur, tam crudeliter egisse hostes prophetae, ut vellent quovis modo ipsum perditum, etiam si veneno exstinguendus esset. Quod lignum pro veneno quidam accipiunt, nescio an conveniat. Fingunt hic notari speciem ligni, quod vim toxici habeat. Sed illud est nimis argutum. Simpliciter igitur accipio: quasi dicerent, Corrumpamus ligno eius cibum, hoc est, demus lignum loco panis, quod sua duritie laedat dentes, quod exulceret guttur, quod non possit concoqui, neque verti in alimoniam. Hoc est igitur corrumpere in ligno panem, vel ligno corrumpere cibum, facere ut lignum corrumpat panem, nempe sua duritia, vel ubi putredinem contraxerit. In sensu nulla est ambiguitas. Quod autem veteres hoc loco abusi sunt, nimis fuit puerile, quum traherent ad corpus Christi. Et hodie tamen papistae mire superbiunt in hac allegoria, quae prorsus insipida est: dum volunt probare panem converti et transsubstantiari, ut ipsi loquuntur, in Christi corpus: adducunt Origenem, adducunt etiam Irenaeum, et similes: Ecce expositus est locus ille Ieremiae, Mittamus lignum in panem eius (sic enim habetur in vulgari translatione, Mittamus lignum in panem) quod scilicet corpus Christi fuerit crucifixum: et postea etiam addunt, quia dixit, Accipite, et comedite, hoc est corpus meum. Videmus quanta sit haec insulsitas. Certe est ridicula ipsis pueris. Sed tanta est papistarum improbitas et protervia, ut excusso omni pudore tantum thrasonice obtendant nomina veterum: et si quid stulte et futiliter dixerit Origenes, velint hoc haberi pro oraculo, nempe si inde confirmentur ipsorum errores. Verum etiam si demus prophetam fuisse typum Christi, quid hoc tamen ad similitudinem corporis, quum potius nunc loquatur simpliciter de cibo? quasi diceret corruptam fuisse quasi veneno suam alimoniam, et ita crudeliter fuisse contra se ab hostibus saevitum, ut etiam vellent ipsum perdere in pane ipso. Et statim sequitur, *Excidamus ipsum e terra vivorum.* Saepe haec loquutio etiam occurrit: terra vivorum, aut regio accipitur pro statu praesentis vitae. Postremo adiungit, *Et ne sit nomen eius in memoria amplius.* Denique his verbis exprimere voluit propheta extremam saevitiam, qua ardebant hostes: quod scilicet non contenti insidiis aut vi aperta veneficio vellent ipsum perdere et exstinguere, atque etiam delere eius nomen. Sequitur,

20. *Et Iehovah exercituum iudicans iustitiam* (aut, iudex iustitiae), *scrutans* (inquirens) *renes et*

cor, videam ultionem tuam de ipsis: quia tibi revelavi causam meam (litem meam, ad verbum).

Hic propheta postquam admonitus fuit de tanta populi impietate, ut videt se facturum verba apud surdos, ideo sermonem ad Deum convertit: *Tu ergo Iehovah*, inquit, *exercituum, qui iudex es iustus, qui scrutaris renes et corda, videam ultionem tuam de ipsis.* Videtur hic propheta secum pugnare. Nuper enim asseruit se esse similem agno aut vitulo, quasi vitam suam offerret in sacrificium spontaneum, ut loquuntur. Hic autem, quasi repente excandescat, implorat vindictam Dei. Haec certe videntur multum esse diversa. Nam si erat quasi victima, cur non placide exspectat eventum? cur tanto fervore accenditur? cur ita imprecatur illis Dei vindictam? Sed haec optime inter se conveniunt, si distinguimus inter privatum affectum, et inter zelum purum et recte compositum, quo non potuit turbari moderatio doctrinae. Nam quamvis propheta vitam suam negligeret, neque moveretur privatis iniuriis, non tamen ideo fuit quasi stipes: sed zelus Dei cor eius edebat, quemadmodum scimus hoc communiter dictum esse de omnibus Christi membris: Zelus domus tuae comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me (Psal. 69, 10; Ioan. 2, 17). Propheta igitur antehac a se depulit omnem suspicionem, quum diceret se ad mactationem esse paratum, ac si esset agnus, aut vitulus: nunc autem ostendit, se tamen non carere, aut vacuum esse zelo Dei. Ergo hic evomit novum fervorem, quum dicit, *Tu Iehovah, qui scrutaris corda et renes, videam ultionem tuam de ipsis.* Nec dubium est quin propheta hic solutus omni carnis affectu tantum instinctu spiritus pronuntiet quod legimus. Quum ergo dictaverit spiritus sanctus hanc precationem sancto viro, potuit esse voluntarium sacrificium: et tamen potuit etiam simul merito provocare ad tribunal Dei, ut de impietate reprobi populi poenam sumeret: neque enim omnes indifferenter involvit: sed de perditis et desperatis subscribit Dei iudicio. Verum quidem est, posse hoc exponi, quasi propheta praediceret quod iam sciebat impendere populo suo: et quidam ita exponunt, hoc est, volunt esse nudam praedictionem absque voto. Sed terrentur sine causa praetextu absurditatis. Putant enim hoc esse absurdum, si propheta cupiat populum suum esse perditum. Potuit enim id optare: sed quemadmodum dixi, zelo quem spiritus sanctus accenderat in corde eius, et verbis etiam quae idem spiritus dictaverat. Vocat autem *Deum iudicem iustitiae*, ut abstergat et discutiat fucos omnes quibus Iudaei gloriabantur, quum vellent causam suam probare. Hoc ergo significat, nihil ipsos consequi suis tergiversationibus, quoniam fumi illi evanescent antequam accedant ad Dei tribunal. Significat denique non posse consistere ipsos coram iudicio Dei. Iam adiungit, *Deum scrutari renes et cor*, non tantum ut testetur de sua ipsius integritate, quemadmodum alii volunt: sed ut hypocritas expergefaciat. Docet enim eos nunc consistere coram hominibus, quia occultent sua scelera: sed ubi ventum fuerit ad tribunal coeleste, tunc aliam fore rationem: quia scilicet *Deus probet*, aut examinet (nam hoc significat verbum בחן) *renes et cor*, hoc est, intimos affectus. Nam scriptura per renes intelligit omnes absconditos affectus. Dicit, *Quia tibi patefeci iudicium meum.* Non dubium est quin propheta hic provocet ad iudicium Dei: quoniam videt se destitui omnium patrocinio, videt sibi omnes esse adversos. Pauci quidem tunc pii restabant, quemadmodum alibi vidimus: sed hic propheta loquitur respectu multitudinis. Quoniam igitur in populo nemo tunc exstabat, qui non palam resisteret Deo, ita ut nullus esset aequitatis aut iustitiae patronus, ideo convertit se ad Deum: *Ego*, inquit, *tibi patefeci causam meam*, hoc est, Domine, tu scis qualis sit causa mea, et non ago quidquam simulate. Ego enim tibi fideliter et ex animo servio, quemadmodum tu scis: quum ita sit, *Ergo videam vindictam tuam de ipsis.* Docemur autem hoc loco, etiam si conspiret totus mundus ad opprimendam veritatis lucem, non debere tamen animis frangi prophetas aut doctores: neque etiam debere ab hominum iudicio pendere, quoniam fallax et falsa esset trutina: sed debere perstare in officio, et hoc uno contentos esse si Deo officium suum probent, et quasi sub eius conspectu exsequantur munus sibi iniunctum. Interea etiam discamus, frustra tergiversari omnes impios, et hypocritas, dum eludunt propheticam autoritatem: quia tandem trahentur ad coeleste iudicium. Ergo si videmus doctores rite et sincere perfungi suo munere, sciamus non posse nos effugere iudicium Dei, nisi eorum doctrinae nos subiicimus. Et ipsi quoque prophetae et pastores debent colligere ex hoc loco, quemadmodum nuper dixi, quamvis totus mundus adversetur, non tamen desistendum esse a constantia, neque ideo debere esse flexibiles: quin potius satis habeant si Deus probat eorum causam. Postea sequitur,

21. *Propterea sic dicit Iehovah ad viros Anathoth, qui quaerunt animam tuam, dicendo, Ne prophetes in nomine Iehovae, et non morieris in manu nostra* (hoc est, ne moriaris manu nostra).

22. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego visitans* (visitabo) *super eos: adolescentes eorum morientur gladio: filii eorum, et filiae eorum morientur fame.*

23. *Et residuum non erit ipsis* (hoc est, nihil erit ipsis residuum): *quia venire faciam malum*

super homines Anathoth anno visitationis ipsorum (alii vertunt, annum, sed male, meo iudicio).

Hic peculiariter vindictam Dei propheta popularibus suis denuntiat. Vidimus enim initio libri ipsum esse oriundum ex oppido Anathoth. Apparet autem ex hoc loco, non tantum fuisse bellandum sancto viro cum rege et eius consiliariis et sacerdotibus, qui Ierosolymae erant: sed etiam quum se reciperet in angulum illum, ut apud suos quietus ageret, ne illic quidem fuisse quemquam ei amicum, sed omnes eum hostiliter persequutos fuisse. Videmus ergo quam misera fuerit prophetae conditio, quod nusquam potuit quietus esse, etiam quum latebras quaereret, atque in patriam suam confugeret. Quod ergo illic tutus non fuit, hinc videmus quam duriter ipsum exercuerit Deus per tot annos, quibus sustinuit munus propheticum. Quoniam ergo cives Anathoth gravius peccaverant, ideo etiam denuntiatur illis peculiaris clades. Certum quidem est, non fuisse prophetam humanius acceptum Ierosolymae: imo illic habuit hostes crudelissimos, ut alibi videbimus: sed quum aliquid otii et relaxationis speraret sibi fore in patria, illic etiam exceptus fuit quemadmodum videmus. Haec ratio est, cur iubeat hic Deus cladem minari civibus Anathoth. Non possem omnia hodie absolvere.

CAPUT DUODECIMUM.

1. *Iustus es, Iehovah, si contendam tecum* (si litigem, vel, quando litigabo), *tamen iudicia loquar tecum* (hoc est, disceptabo iure tecum): *Quousque via impiorum prosperabitur* (vel, feliciter habebit), *quieti sunt omnes transgredientes transgressione?*

Scimus hac offensione graviter tentari atque etiam concuti piorum animos, dum vident bene et feliciter omnia cedere contemptoribus Dei. Et Psalmus 73 querimoniam illam pluribus verbis exponit. Illic enim propheta fatetur paene se lapsum esse, ac si fuisset in lubrico loco, dum videt Deum favere impiis, saltem non posse aliud fieri iudicium ex adspectu, quam ipsos a Deo amari et foveri. Et scimus etiam impios obdurescere: quemadmodum Dionysius ille dicebat Deum favere sacrilegis, quum prospere navigaret, postquam spoliaverat omnia templa, et exercuerat latrocinia in omnibus locis. Hoc modo derisit patientiam Dei. Et ideo Solomo (Eccles. 9) dicit, dum cernuntur ita res confusae in mundo, hinc animos hominum induci ad contemptum Dei, quia putant omnia fortuito volvi in terris, et Deo non esse curae humanum genus. Quantum autem ad fideles spectat, sicuti iam dixi, dum vident impios ita impune grassari in omnibus maleficiis et sceleribus, et quasi connivente Deo hic sibi regnum vendicare, fieri non potest quin vulnerentur graviter eorum animi. Et ita interpretes accipiunt hunc locum Ieremiae, quod scilicet turbatus felici impiorum statu cum Deo expostulet, quemadmodum Abacuk videtur facere initio primi capitis. Atqui videtur mihi haec sententia altius spectare. Diximus alibi, dum prophetae vident se inutiliter consumere operam apud surdos et immorigeros, sermonem convertere ad Deum quasi in rebus desperatis. Ego igitur non dubito quin hoc signum sit indignationis, quum propheta verba facit cum Deo, quasi hominibus relictis: quia scilicet videbat se verba apud surdos profundere sine ullo fructu. Hic igitur exasperat populi animos, ut sentiant tandem quod non poterat illis persuaderi, nempe se damnatos esse ac perditos coram Deo. Quum enim alloquebatur eos Ieremias ludibrio erant omnes minae: ideo nunc Deum ipsum compellat, quasi diceret sibi nihil fore amplius cum illis negotii, quia inutiliter apud ipsos laboret. Videtur ergo hoc fuisse prophetae consilium. Sed ne impii calumniandi ansam arriperent, voluit etiam sic temperare sermonem ut illis nulla esset maledicendi occasio. Praefatur itaque *Deum esse iustum*, vel fore, *si cum ipso litiget.* Hic ordo diligenter notandus est: quia si vel minimum concedimus passionibus nostris, statim abripimur, et non possumus in medio cursu cohibere nostrum impetum vel intemperiem. Ergo simul atque obrepunt cogitationes, quae nos possent abstrahere a metu Dei, vel obscurare reverentiam, quae illi a nobis debetur, munire necesse est mentes nostras, et opponere claustra, ne scilicet diabolus nos longius trahat quam optandum sit si expediat. Exempli gratia, si quis, dum videt hodie res in mundo incompositas, incipiat secum liberius disputare: Quid hoc sibi vult? quomodo tamdiu patitur Deus licentiam istam grassari? cur ita dissimulat? Simul ergo atque obrepserint istae cogitationes, si tangimur affectu pietatis, volemus corrigere illos vagos circuitus, et reducere nos in viam: sed non erit tam facile. Simul enim atque coepimus transsilire metas, iam nullus est modus, nulla ratio. Itaque propheta ab hac praefatione prudenter orditur, *Iustus es si contendam tecum.* Non aliorum causa duntaxat sic loquitur, sed etiam ut in tempore fraenet suos affectus, et non permittat sibi plus quam fas est. Tenendum tamen quod dixi, prophetam hic ad Deum verba sua dirigere, ut intelligant Iudaei se tanquam deploratos relinqui, et indignos quibus operam suam diutius impendat. Dicit, *Et tamen iudicia loquar tecum*, hoc est, disceptabo secundum rationem. Quod iudicia alii accipiunt pro poenis, quasi pro-

pheta vellet populum trahere ad supplicium, hoc non recipio. Nimis enim coactum est. Iudicia loqui nihil aliud est quam iure disputare, legitime agere, quemadmodum vulgo loquuntur. Ego non accumulo testimonia, quoniam haec phrasis satis trita est. Quum dicit, *Tamen iure disceptabo*, hic non excutit fraenum illud, quod ante sibi imposuit: sed postulat hoc sibi concedi quasi per indulgentiam, ut proponat Deo quod videri possit omnibus rectum et aequum. David, aut propheta quisquis fuerit autor illius Psalmi, in eo loco quem citavimus, etiam si proferat suos privatos affectus, et suam infirmitatem ingenue ostendat, tamen praefatur fere in eundem modum: sed illic loquitur quasi ex abrupto: Tamen iustus es: utitur eadem voce אך, quam usurpat Ieremias: sed hic ponitur in postremo membro: illic autem est exordium sermonis: Tamen bonus est Deus Israeli, nempe qui recto sunt corde. Non dubium est quin propheta varie fuisset agitatus ac distractus: sed postea sibi moderatus est. Ieremias vero aliter: quia scilicet hic non fatetur se fuisse tentatum, quemadmodum solent fere omnes pii: sed ut iam dixi, consulto, et spiritus sancti prudentia directus, Deum compellat: quia volebat stomachum facere Iudaeis, ut sentirent se reiici, et reiici tanquam indignos quorum salutem amplius curaret. Quod ergo dicit, *Tamen iure disceptabo*, non dubium est quin hic velit Iudaeos penitus confodere, quoniam fuerant nimium stupidi: Ecce, inquit, iam litigabo cum Deo: an ille vos absolvet? Tenemus igitur genuinum prophetae sensum, quod scilicet Iudaei frustra obtendant suam prosperitatem, ac si Deus esset illis propitius: quoniam hoc nihil aliud sit, quam abuti eius tolerantia. Vult ergo in summa ostendere Ieremias, quamvis ignoscat Deus ad tempus, tamen non debere impios ideo sibi blandiri, quoniam indulgentia eius non sit signum amoris: sed, quemadmodum videbimus, potius hoc modo accumulet graviorem vindictam: dum scilicet impii magis ac magis se obdurant, quum ita indulgenter eos sustinet. Haec igitur ratio est cur dicat propheta *se iure acturum*. Respicit enim potius homines ipsos quam Deum. Interea non opponit absolutae Dei potentiae hominum iudicia, quemadmodum sophistae in papatu tribuunt Deo absolutam potentiam, quae pervertat omne iudicium et omnem ordinem. Hoc foedum est sacrilegium. Propheta autem non hic vocat Deum ad rationem, quasi nulla esset regula, quae moderaretur opera eius et gubernationem totius mundi. Sed iudicia nominat, quemadmodum dixi, quod Deus in lege sua pronuntiavit. Nam scriptum est: Maledictus omnis qui non permanserit etc. (Deut. 27, 26). Iam ergo quum Iudaei essent legis transgressores, imo quum iram Dei provocare non desinerent suis sceleribus, certe ordinario iudicio oportuit ipsos statim e medio tolli. Ergo propheta hic dicit, *Iure tecum agam*, hoc est, si tractares populum hunc pro merito: nonne debuit iam saepius exstingui? Interea, quemadmodum diximus, non dubitat de rectitudine iudicii divini: tantum respicit homines ipsos qui sibi placebant, et secure etiam indulgebant suis vitiis, quoniam non statim exsequebatur Deus poenas illas quas transgressoribus legis suae minatur. Dicit ergo, *Quousque via impiorum prosperabitur? nam quieti sunt omnes qui transgrediuntur transgressione*, hoc est, qui non tantum mediocribus vitiis sunt infecti: sed qui ad extremum usque sunt scelerati. Qui ergo velut ex professo reiiciunt omnem pietatem, et omne studium iustitiae, qui fieri potest, *ut sint quieti, et via eorum prosperetur?* Nunc clarius tenemus quod dixi, nempe prophetam verba sua ad Deum vertere, quo stupidos illos magis afficiat, ut sentiant se quodammodo citari ad tribunal coeleste hac expostulatione. Nunc sequitur,

2. *Plantasti eos, etiam radicem egerunt: prodierunt, etiam fecerunt fructum* (produxerunt fructum): *prope es in ore ipsorum, et procul es a renibus ipsorum* (hoc est, ab intimo affectu: renes enim alibi diximus accipi pro affectibus arcanis).

Dum felicitas impiorum animos nostros conturbat, occurrunt duae perversae cogitationes: aut temere hunc mundum versari, et non gubernari Dei providentia: aut Deum non fungi officio boni et aequi iudicis, qui patitur ita lucem misceri cum tenebris. Sed propheta hic pro confesso sumit, Dei providentia mundum regi. Ergo non attingit perversam illam imaginationem, quae tamen sollicitat etiam pios animos: quod scilicet fortuna in terris dominetur. Nam satis notae sunt illae voces,

Sollicitor nullos esse putare deos.[1])

Putat non esse deos, quibus curae sit mundus, quia periit qui dignus erat longiore vita. Et sapientissimi ita loquuti sunt, Video fortunam quam tamen nulla ratio gubernat: video fortunam quae plus pollet quam ratio in his negotiis. Propheta igitur, qui procul remotus erat ab his profanis figmentis, tenet illud principium, nempe mundum regi a Deo. Sed nunc quaerit, quid sibi velit tam longa Dei patientia. Impii et leves atque inconsiderati homines dicerent hanc patientiam esse nimis dissolutam. Propheta autem, quemadmodum iam dixi, proponit quasi in tabula quid meriti sint Iudaei. Ergo *dicit plantatos esse a Deo*: quia non possent feliciter agere nisi illis Deus benediceret. Metaphora plantandi, quemadmodum paulo ante

[1]) Ovid. Eleg. 3 eleg. 8. *Sic quidem margo: imo Amor.* III. 9.

vidimus, frequenter occurrit, sed diverso sensu: quemadmodum ubi agitur de vita coelesti, dicitur Deus plantasse suos electos, quorum salus stabilis est. Sed dicitur etiam plantasse populum in terra quam illis dederat in haereditatem. Nunc ubi de reprobis habetur sermo, dicit propheta eos plantatos esse a Deo, nempe quia florent, quia sunt frondosi, quia etiam fructum proferunt. Denique ut variis modis scriptura confert homines arboribus, ita etiam utitur varie et secundum diversos respectus translatione plantandi. In summa, dicit propheta impios foveri a Deo. Et hoc certum est: quia nisi Deus ad tempus clementer cum ipsis ageret, statim perirent. Ergo prosperitas eorum signum est indulgentiae Dei. Hoc autem propheta miratur non tam privato suo affectu quam ut Iudaeis ostendat hoc esse quasi prodigium tamdiu a Deo ipsos tolerari, quum centies promeriti sint ultimum interitum. *Etiam*, inquit, *radicem egerunt.* Diuturnam felicitatem hac metaphora significat. Dicit *prodiise in altum*, hoc est, fuisse erectos et crevisse. Tandem adiungit *protulisse fructum.* Fructus hic de quo loquitur, nihil aliud est quam progenies: quasi diceret non tantum impios feliciter agere usque ad vitae finem, sed propagare etiam genus suum ut habeant filios superstites, ut domus eorum sint famosae. Sed huc tendit summa, Deum non tantum exiguo tempore ferre impios, sed extendere hanc indulgentiam in plures aetates, ut filii etiam in eadem opulentia et dignitate et potentia patribus mortuis maneant. Iam adiungit, *Tu quidem prope es in ore eorum*, *sed procul es a renibus eorum.* Haud dubie voluit antevertere Ieremias: quia sciebat statim exceptiones fore in promptu Iudaeis, Quisnam es, qui hic nos citas ad iudicium Dei? et qui litigas cum Deo, quod nos patienter nimis sustineat? annon sumus eius cultores? annon sacrificia quotidie offerimus in templo? annon sumus circumcisi? annon eam ut signum adoptionis gestamus in corpore nostro? annon regnum et sacerdotium penes nos est? haec autem sunt pignora paterni Dei in nos amoris: tu interea hic vis esse iustior ipso Deo: an Deus poterit se ipsum abnegare? atqui obstrinxit nobis fidem suam per signum circumcisionis, per templum, per regnum, per sacerdotium et per sacrificia: et si quid peccamus, tamen expiantur scelera nostra sacrificiis, et lavacris, et aliis caeremoniis. Quum ergo sciret propheta tam loquaciter Iudaeos et proterve etiam solitos defendere suam causam, dicit, O, video quid mihi dicturi sint, nempe quod solent: haec enim est illis trita cantilena, quod sint filii Abrahae, quod etiam sacrificent, et alios habeant modos placandi Dei: deinde quod penes ipsos sit sacerdotium, quod regno glorientur: haec, inquit, mihi nota sunt: sed Domine, tu scis esse verba, hoc est, tu scis illos fallaciter agere, et nihil aliud quam mentiri, dum ita obtendunt vanas tergiversationes: tu enim es καρδιογνώστης: ergo tu intelligis in ore ipsorum nihil esse rectum vel sincerum: *quia renes eorum procul abs te sunt*, et tu etiam longe abes a renibus eorum. Et hinc etiam certius cognoscimus quod dixi, nempe prophetam hic coram Deo litigare, ut Iudaei sentiant nullo modo se posse absolvi, ubi ventum fuerit ad illud tribunal. Sequitur,

3. *Et tu Iehovah cognoscis me* (cognovisti me), *videbis me* (vides me), *et probasti cor meum tecum* (hoc est, probasti quale sit cor meum apud te, vel coram te), *extrahe eos tanquam oves ad mactationem, et praepara eos ad diem occisionis.*

Propheta hic non est de se ipso privatim sollicitus, sed potius patrocinium suscipit sui muneris: quasi diceret se fideliter defunctum esse officio, quod divinitus iniunctum erat. Quamvis ergo iniuste eum persequerentur Iudaei, atque etiam cives Anathoth populares eius, tamen non commotus fuit privatis iniuriis, neglexit illud totum: sed interea non potuit deserere muneris sui patrocinium. Ergo hic non agit de privatis suis actionibus, sed tantum sibi fidem et sinceritatem vendicat coram Deo, in officio docendi: quasi diceret se exsequutum esse quod Deus mandaverat, et ideo Iudaeos non certare cum homine mortali, sed cum ipso Deo. Dicit ergo, *Tu autem Iehovah cognoscis me*, *et vides me*, *et probas cor meum tecum*, hoc est, scis quam sincere tibi serviam et studeam vocationi meae satisfacere, et ita parere tuo imperio. Postea quasi victor insultat, et dicit, *Extrahe eos tanquam oves ad diem mactationis*, *praepara ad occisionem*, inquit. Hic haud dubie propheta voluit Iudaeos non tantum pungere, sed acriter confodere, ut scirent se frustra et in suam perniciem ita fuisse hactenus securos, quoniam Deus illis parcebat. Qui existimant prophetam fuisse turbatum quia videbat impiis Deum esse propitium et clementem, putant, quasi ad se reversus esset, hinc materiam consolationis sumpsisse: quod scilicet instaret paulo post Dei iudicium. Sed non dubito quin propheta Iudaeos respexerit, ut iam admonui. Ergo quoniam videbat ipsos torpere in suis delitiis, voluit expergefacere ipsorum sensus quum diceret, Video quid sit, Domine, nempe tu quidem dissimulas, sed quid hoc aliud est quam illos saginare usque ad diem mactationis? Primo dicit, *Tu extrahes eos:* alii vertunt, Educes, et citant locum ex 20. cap. Iudicum, ubi verbum illud נתק accipitur pro educere: proprie significat violenter extrahere, quemadmodum ubi arbor evellitur: deinde ubi quispiam extrahitur praeter voluntatem, et optime convenit sensus ille praesenti loco. *Tu* igitur *extrahes illos*,

id est, repente extrahes ad occisionem. Significat ergo non esse causam cur Iudaei rebus prosperis indormiant, quia uno momento Deus poterit contra ipsos agere: et quemadmodum dolor parturientis subitus est, ita etiam quum dicunt impii Pax et securitas, illis impendet interitus. Hoc igitur nunc significat propheta: sed pergit in sua ratione docendi. Neque enim alloquitur homines, quoniam omnes erant surdi: sed alloquitur Deum ipsum, quo scilicet efficacior sit doctrina. *Tu* ergo *extrahes eos*, inquit, *et tu praepara.* Nam est rogantis: tu ergo praepara eos *ad diem occisionis.* Haec loquutio diligenter notanda est. Propheta quidem videtur hic turbulento affectu imprecari populo exitium: sed minime dubium est quin hic obeat munus suum: erat enim praeco vindictae Dei. Petit igitur, ut exsequatur Deus quod iussit denuntiari populo. Promulgaverat enim saepius quidnam statuisset Deus agere de populo: sed neminem moverat. Ergo nunc postulat ut Deus declaret ipso effectu quam vere praedixerit ipse Iudaeis, brevi perituros, quia nollent resipiscere. Interea colligimus ex hoc loco, dum accumulant opes impii, eos saginari quodammodo. Ubi boves arant, et oves pascuntur ut proferant lanam, et sobolescant, non ita pinguiter aluntur, sufficit enim mediocris victus: sed si quis velit ad lanienam parare verveces et boves, saginabit eos. Sic ergo pinguedo ipsorum nihil aliud est quam sagina: sagina autem praeludium est mactationis. Ideo dixi comprehendi valde utilem doctrinam in hac loquendi forma. Nam ubi videmus affluere rerum omnium copiam, et potentiam simul impiis et contemptoribus Dei, videmus illos quodammodo suis delitiis ita se ingurgitare ut crepent: sagina est. Ergo ne moleste feramus ipsos ita obrui sua pinguedine, quoniam parantur ad diem occisionis. Sequitur,

4. *Quousque lugebit terra, et herba omnis agri arescet prae malitia habitantium in ea: defecit bestiae* (hoc est, consumptae sunt bestiae), *et avis,* (hoc est, aves: est enallage numeri tam in verbo, quam in nomine), *quia dixerunt, Non videbit novissimum nostrum* (vel finem nostrum).

Confirmat superiorem sententiam Ieremias, et propius urget Iudaeos, qui poterant adhuc pervicaciter contemnere quod dicebat, Quid vultis? inquit. Nam in ipsis brutis animalibus, in avibus apparet Dei iudicium: aves quid sunt promeritae? pecudes etiam et armenta? vos scitis nihil esse culpae in miseris animalibus, et tamen maledictio Dei vobis illic proponitur: conspicitis Deum esse offensum brutis animalibus: culpa certe in vobis residet: et Deus parcet vobis, inquit, quum iam coeperit, et pridem etiam coeperit exigere poenas de animalibus innoxiis: quomodo vos ferret usque ad finem, qui pleni estis tot et quidem atrocissimis sceleribus? est ergo talis confirmatio superioris doctrinae. Et hinc etiam colligimus non tam sua causa loqui, neque tam exprimere arcanos suos affectus, quam esse patronum eius doctrinae, quam protulerat, ut sciant Iudaei Deum sibi infensum esse, nec sperandum esse ut semper dissimulet, quamvis ad tempus ignoverit. *Ergo quousque,* inquit, *lugebit terra?* hoc est, quousque lugeret terra? (sic enim debet resolvi) *et omnis herba aresceret.* Quid? nonne, inquit, iudicium Dei in herbis, et gregibus, et in bestiis, et in avibus conspicuum est? quum ita sit, et penes vos tota culpa resideat, an eritis sacrosancti? an Deus effundet totam iram in herbas, in pecudes et in armenta? interim vero eritis immunes ab eius iudicio? Et clarius exprimit suum consilium quum dicit, *Quia dixerunt, Non videbit finem nostrum.* Hic propheta uno verbo ostendit iram Dei conspici tam in herbis quam in brutis animalibus, quia contemptus fuit ab ipso populo. Quum igitur ab ipsis prodierit malum, annon revertetur in ipsorum capita? certe aliter fieri non potest. Sed diserte hic loquitur de fine, quoniam Iudaei ita obstupefacti fuerant felicitate praesenti, ut putarent se non fore amplius Deo obnoxios: He, quid nobis cum Deo? iam sumus extra omnem aleam. Quum ergo ita obstinate reiicerent Deum, hac ratione illis exprobrat quod non putaverint se iam posthac reddituros Deo rationem. Non est quidem verisimile, palam et plenis buccis, ut loquuntur, evomuisse talem blasphemiam: sed scimus scripturam saepius ita loqui: Non videbit Deus, non adspiciet Deus Iacob. Tametsi impii non ita impudenter loquantur, haud dubie tamen putant se posse Deo opponere multa claustra, ne eius manus ad eos usque perveniat. Ieremias ergo pro communi scripturae usu merito illos accusat quod confisi fuerint se iam esse quasi Deo incognitos, et esse extra eius curam, ita ut non videat ipsorum finem, hoc est, ut iam nihil negotii sibi esse cum Deo putent: quoniam scilicet erant ita undique muniti sua ope ut manus Dei ad eos usque pertingere non posset.

5. *Quia* (vel si) *cum peditibus* (significat proprie pedes, sed translatitie significat etiam pedites: si ergo cum peditibus) *cucurristi, et fatigarunt te, quomodo miscebis te equitibus? et in terra pacis tu confisus es, quid facies* (vel quomodo facies, vel faceres) *in altitudine Iordanis?*

Multi existimant Deum hic compescere audaciam Ieremiae, quasi modum egressus esset quum litigaret, quemadmodum vidimus quia patienter Deus ferret reprobos, neque statim de ipsis poenas exigeret. Ergo eliciunt hunc sensum ex verbis:

Tu hactenus pugnasti cum mortalibus, et confessus es te esse imparem certamini: nunc audesne me ipsum aggredi, qui longe maior sum toto mundo? pedites te fatigarunt, qui ambulabant in terra: tu autem nunc misces te equitibus, hoc est, mihi. Sed iam ostendit prophetam non suscepisse temere causam illam, neque caeco impetu fuisse abreptum, ut controversiam moveret Deo, sed zelo spiritus sic loquutum esse: imo fuisse divinitus impulsum, ut hac loquendi figura magis urgeret obstinatum populum. Nihil ergo opus fuit ipsum compescere, quia non aliud fuerat propositum quam ostendere quasi in pictura Deum iudicem Iudaeis, qui doctrinam spernebant, ac fere ducebant pro nihilo. Alii putant fieri comparationem inter cives Anathoth et inter cives Ierosolymae. Putant ergo animari Ieremiam ne succumbat tentationibus, quae ipsum manebant: quasi ita dictum esset, Cives tui, aut populares sunt similes peditibus, iam vides quantum te fatigaverint: neque enim potes ferre ipsorum petulantiam: quid igitur fiet, ubi Ierosolymam veneris? quia illic sicuti plus est potentiae, ita etiam plus arrogantiae. Erit tibi certamen cum rege et tota aula, et cum sacerdotibus, et cum populo illo, qui splendore suo excaecatus est. Erunt igitur equites, et erit tibi certamen equestre: ergo videas ut te compares, quia haec sunt duntaxat praeludia, de quibus tamen tam graviter conquereris. Sed dum omnia propius expendo, magis inclino in diversam sententiam, quam et Hieronymus attingit, et Ionathan etiam: sed obscure illi, et ita confuse ut non possit recte intelligi prophetae consilium: deinde etiam, quia non assequuti sunt quae hactenus exposuimus, ideo sensus quem afferunt, non videtur quadrare. Sed non dubito quin propheta hic populum castiget, atque improbet eis superbiam: quia putabat se ita multis praesidiis esse instructum, ut iudicium Dei contemneret. Ego igitur hoc accipio in persona ipsius Dei, quia hactenus accusator fuit Ieremias, et peregit totum populum reum coram Deo, et fuit etiam praeco iudicii: nunc quo plus gravitatis habeat sententia, Deus ipse prodit in medium, et ita loquitur, *Tu hactenus cucurristi cum peditibus, et fuisti fatigatus:* quid ubi ventum fuerit ad certamen equestre? Significat his verbis instare multo maiorem vim, quam hactenus experti fuerint Iudaei: afflicta fuerat eorum regio, urbs etiam prope ad extremum discrimen venerat, fuerat illud quasi pedestre certamen: nunc significat Deus, instare graviorem procellam, ubi equites irruent: quia scilicet concitandi erant Chaldaei et Assyrii maiore violentia, ut vastarent totam regionem, atque urbem ipsam perderent. Hoc ergo non dirigitur ad prophetam, sed potius ad populum: quasi diceret leviter proeliatos fuisse Iudaeos cum Assyriis, et tamen fuisse devictos, et multis calamitatibus afflictos: iam vero serio pugnandum esse, quoniam maior violentia illis impendet. *Quomodo ergo miscebis te equitibus?* inquit. Postea adiungit, *In terra pacis tu confisus es, et quomodo ages in elevatione Iordanis?* Terram pacis accipiunt pro oppido Anathoth, ubi propheta tranquille agere debuerat, quoniam degebat illic inter cognatos et affines. Accipiunt autem elevationem Iordanis pro violentis fluctibus: sed hoc nihil ad rem. Si ego probarem sensum illum, potius elevationem Iordanis acciperem pro fonte: scimus enim Iordanem oriri ex Libano monte, qui Ierosolymae vicinus est. Ego igitur sic interpretarer haec verba, et probabilis esset haec expositio: sed quoniam certo statuo haec verba non dirigi ad prophetam, sed ad populum, non dubito quin *terra pacis* sumatur pro terra exposita in praedam, hoc est, quae non sit munita: sicuti terra belli vocatur quae cincta est multis praesidiis: urbs belli, quae cincta est multis turribus et fossis et aggeribus. Ita terra pacis est, quae non potest hostes suos propulsare. Deridet propheta Iudaeos, quod nullis munitionibus freti tamen tanta arrogantia turgeant: *Vos estis*, inquit, *in terra pacis*, hoc est, estis imbelles, et non suppetunt vobis opes et copiae quae resistant hostibus vestris. Quum ergo tanto fastu in hac vestra egestate et inopia turgeatis, *quid fieret si essetis in elevatione Iordanis?* hoc est, si urbes vestrae sitae essent ad ripam Iordanis, ubi scilicet late diffunditur, ita ut non sit accessus? Nam elevatio hic accipitur pro amplitudine ipsa, vel magnitudine: nam גאון significat superbiam, et metaphorice etiam accipitur pro elevatione: sed hic est amplitudo ipsa Iordanis, hoc est, ubi Iordanis videtur habere summam vel praecipuam gloriam. *Quid faceres*, inquit, *in ipsa amplitudine Iordanis?* hoc est, si esset vobis flumen pro defensione adversus hostes? nam nihil est quod impediat hostes vestros, quominus ad portas vestras accedant, quominus feriant muros vestros suis machinis, et tamen vos gloriamini. Qualis est ista dementia, quum non sentitis vestram imbecillitatem? Videmus ergo toto hoc versu retundi stultas iactantias populi, quoniam superbiant sine causa: quum scilicet nudati sint omnibus praesidiis et auxiliis. Hunc ergo existimo esse genuinum sensum. Postea sequitur,

6. *Certe etiam fratres tui, et domus patris tui, etiam ipsi perfide agunt in te, etiam ipsi clamant post te plena voce* (vel turmatim מלא enim varie exponitur), *ne confidas ipsis, etiam si loquantur ad te* (hoc est, tecum) *bona* (id est, amice tecum loquantur).

Hic prophetam suum alloquitur Deus, ut confirmet totam causae actionem, quam vidimus.

Voluit enim Ieremias, quemadmodum diximus, repraesentare Dei iudicium: ergo suscepit accusatoris partes, et ostendit quam intolerabilis esset totius populi impietas. Postea ostendit se esse victorem in causa. Iam Deus ipse loquitur, et primo quidem obiurgat populum, et invehitur in vesanam eius superbiam: postea sermonem ad prophetam ipsum convertit, quasi diceret: Tu probe egisti causam, et quoniam perfidi sunt omnes tui populares, non est cur dubites me fore vindicem. Haec haud dubie iussus est propheta nomine ipsius Dei et pronuntiare et scribere: tamen populum respexit qui obduruerat ad communem sermonem, nisi efficacius demonstrasset Ieremias horribile Dei iudicium. Dicit ergo, *Certe etiam fratres tui, et domus patris tui.* Est amplificatio, quum dicit non tantum cives Ierosolymae, et totum populum conspirare in prophetam, sed ipsos quoque familiares, et fere domesticos. *Etiam* ergo *fratres tui*, *et domus patris tui*, *etiam ipsi*, inquit. Videmus emphatice loqui Deum, et tacite conferri cives Anathoth cum reliquis Iudaeis: quod scilicet nihilo humanius agerent cum fratre et populari suo, quam alii magis remoti. Tertio repetit, *Etiam ipsi clamarunt*, inquit, *post te*, hoc est, ita hostiliter te persequuti sunt, ut etiam quum cederes eorum furori, non tamen placati fuerint. Clamare enim post aliquem est signum obstinati odii. Nam si hostis nobis respondeat, et se constanter opponat, non mirum est si in ipsum irruimus: sed quum hostis vertit tergum, et fatetur se victum esse, neque vult conserere manus, apparet nos flagrare quasi furioso odio, si ipsum insectamur, et retrahimus invitum, etiam dum certamen fugit ultro. Tam caecum furorem exprimere voluit Deus, quum diceret *illos clamare post Ieremiam.* Adiungit מלא. Exponunt quidam plena voce: alii autem turmatim, vel in multitudine. Uterque sensus probabilis est: ideo non valde insisto: quia ad summam rei parum interest, sive dicamus eos magno clamore insequutos fuisse prophetam, vel turmatim conspirasse adversus eum. Postea adiungit, *Etiam si loquantur tecum bona*, hoc est, si amicos se simulent, et prae se ferant pacem, *ne tamen illis confidas.* Significat Deus his verbis, etiam si non aperte insaniant cives Anathoth contra Ieremiam, tamen plenos esse perfidia: denique significat vel lupos esse, vel vulpes, quia nunc fraude, nunc vi aperta pugnabunt cum propheta ipso. Videmus ergo ut Deus hic condemnet populum, et ostendat sibi probari quidquid dictum fuerat prius a Ieremia. Postea adiungit,

7. *Reliqui domum meam, deserui haereditatem meam, posui dilectionem* (aut desiderium) *animae meae in manum inimicorum eius.*

Confirmat quod iam dixi. Nam testatus est populum hunc vel palam furere, vel perfide, et fraudulenter agere: neque simpliciter dicere hactenus voluit iniuriam prophetae fieri: sed respexit ad doctrinam eius. Iam adiungit, *Deserui domum meam, et reliqui haereditatem meam.* Deus hic pronuntiat actum esse de populo, et quia inebriati erant vana fiducia: quod scilicet freti foedere quod pepigerat Deus cum patribus ipsorum, putabant ipsum sibi obstrictum esse. Volebant igitur Deo abuti pro sua libidine, et interea sibi permittere omnium scelerum licentiam. Concessiones ergo multas hic ponit propheta quasi diceret, Vos estis domus Dei, vos estis eius haereditas, vos estis eius delitiae, vos estis eius portio, et portio optatissima: sed haec omnia non impedient quominus iudex sit vester, et tandem in vos agat summo iure, et se ipsum ulciscatur. Tenemus ergo prophetae consilium. Sed quemadmodum nuper attigi, sermo plus habet gravitatis in persona ipsius Dei, quam si loquutus esset ipse Ieremias. Deus ergo quasi pro tribunali sedens, hic profert sententiam adversus Iudaeos, *Deserui domum meam.* Templum quidem hoc elogio ornatum fuit, sed respectu templi etiam tota regio erat Dei habitaculum. Nam obtegebatur Iudaea templo, et secura atque incolumis erat sub umbra templi. Ergo extenditur hoc nomen ad totam terram et populum, quum dicit Deus, *Deserui domum meam,* hoc est, etiamsi hactenus mihi domicilium elegerim apud Iudaeos, nunc tamen ipsos relinquo: postea, *reliqui* (nam נטש, et עזב fere idem significant, alterum relinquere, alterum deserere) *reliqui ergo haereditatem meam.* Hoc nomen valde honorificum erat Iudaeis: et ideo quantumvis quotidie accenderent adversum se iram Dei, putabant tamen se quodam privilegio salvos fore, quoniam erant Dei haereditas. Concedit illis nomen propheta, sed ostendit quam sit inane, quia tamen Deus ab ipsis discedit. Postea adiungit, *Dedi animae meae desiderium*, aut dilectionem, ידידות accipitur pro dilectione: sed latine poterimus vertere delitias. *Delitias igitur animae meae posui in manum inimicorum ipsarum delitiarum:* nam est relativum feminini generis. Videmus ergo quid hic agatur: voluit enim Deus spoliare perversa confidentia Iudaeos, et ita eos humiliare, atque domare, ut scirent in vacuis, et fallacibus titulis nihil sibi fore auxilii. Et titulos quidem ipsos concedit, sed non sine specie ironiae: quia simul demonstrat totum hoc quo gloriabantur nihil ipsis profore ubi Deus exserere volet suam vindictam contra ipsos. Sed tamen locus hic oblique Iudaeis exprobrat suam ingratitudinem, quod tam singularibus Dei beneficiis non fuerint retenti in obsequio. Nam cuius hoc fuit dignitatis, vocari haereditatem et domum Dei, imo delitias animae eius? nihil tale

fuerant promeriti. Quum ergo Deus complexus esset eos tam incomparabili amore, quum plus quam patrem se illis praebuisset, nonne haec fuit plus quam inexcusabilis pravitas, non respondere tanto amori, et quidem gratuito, deinde tantae liberalitati? quid enim ultra potuit Deus, quam vocare animae suae delitias? Ergo videmus exaggerari populi crimen his elogiis, quibus tamen solebant superbire: quasi diceret, Volitant quidem istae voces in linguis vestris, quod sitis Dei haereditas et sanctuarium, et amor eius: sed eo magis estis detestabiles, quod non respondetis amori, et beneficentiae Dei: dignatus est vos hoc incredibili amore, extulit in tantum honorem, et interea contemnitis ipsum, et contumaciter resistitis eius doctrinae, nec potestis ferre, ut vos gubernet. Nunc ergo videmus quae doctrina colligi debeat ex his verbis. Sequitur,

8. *Fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva, edidit contra me vocem suam, propterea odio ipsam habui.*

Nunc causam assignat Deus cur populum velit abiicere. Hoc enim poterat primo intuitu valde absurdum videri, foedus Dei fieri irritum, quod pepigerat cum Abraham et eius semine. Ergo hic ostendit se non esse nimis rigidum, etiam si grave supplicium exigat de Iudaeis, nec posse insimulari levitatis aut inconstantiae, quod ipsos reiiciat, aut repudiet: *nempe*, inquit, *fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva*, hoc est, non solum petulanter contra me egerunt, sed furiose ausi sunt me impetere, quemadmodum si leo in sylva rugiat contra hominem. Deus ergo hic conqueritur de contemptu sui: deinde exprimit quam furiosa fuerit impietas: quod scilicet Iudaei quasi belluino impetu fuerint correpti, ut non dubitaverint in ipsum ruere. Et haec coniunctio verborum amplificat crimen quum dicit, *Haereditas mea fuit mihi quasi leo in sylva.* Nam scimus ut quemque oblectet sua haereditas, et patrimonium: deinde ut tranquille quasi in nido agant qui possident praediolum aliquod, multo magis, qui latifundia possident. Nunc ergo Deus ostendit se in sua haereditate fuisse quasi in vasta et deserta sylva: deinde agros ipsos, qui debuerant esse oblectamenta, simul etiam vineas et prata fuisse in summum horrorem, quemadmodum si leo contra miserum hominem rugiat ac saeviat. Dicit *etiam vocem edidisse.* Quibus verbis accusat proterviam populi: qualis etiam hodie in mundo cernitur. Nam quam audacter blasphemias suas evomunt papistae adversus Deum? nebulones et quisquiliae plebis non dubitant pleno gutture contra Deum insolescere: aulici autem et Epicurei homines, et qui se ipsos mirantur propter splendorem et opulentiam, quanto fastu insurgunt? et quam contumeliose reiiciunt quidquid illis doctrinae proponitur? Ergo hoc misero nostro saeculo idem experimur quod deplorat propheta in hominibus suae aetatis, nempe quod voces suas ederent adversus Deum. Hinc concludit *se iure odio habere suam haereditatem.* Quum ergo, inquit, fuerint mihi Iudaei tanquam leones in sylva, quum pro oblectatione mihi horrorem intulerint, quid agam cum ipsis? an possum illic agere tanquam in patrimonio et haereditate mea? atqui fugarunt me sua improbitate: imo diabolico furore: non mirum igitur, si odio habeam ipsos, quamvis fuerint mea haereditas. Ita propheta docet, nihil prodesse Iudaeis quod olim fuerint adoptati, quum se ipsos abdicaverint, et fuerint alienati a patre ipso Deo. Et hinc etiam discendum nobis est, quamvis locum hodie obtineant hypocritae in ecclesia, tamen frustra ipsos gloriari: quia utcunque censeatur ad tempus Dei haereditas, exosi tamen sunt Deo, quoniam intus pleni sunt malitia et contumacia adversus ipsum: deinde ubi etiam premuntur, non dubitant virus suum evomere. Sequitur,

9. *An avis picta* (vel tincta, aut colorata) *haereditas mea mihi? an avis in circuitu super eam? Venite, colligite vos* (alii transitive accipiunt, congregate omnes bestias: sed subaudiendum est, congregate vos), *omnes bestiae agri* (hoc est, omnes bestiae agrestes), *venite ad devorandum ipsam.*

Principium versus varie exponitur. Divinant nonnulli hic designari quandam speciem avis, quae diversis coloribus sit variegata, et soleat in se concitare reliquas omnes aves. Sed illud est frivolum commentum. Alii autem exponunt, et maior pars inclinat in hanc sententiam, quod aves sint sanguine tinctae contra haereditatem. Sic ergo resolvunt verba: An avis tincta, nempe sanguine, haereditas, id est, circa haereditatem meam? et An avis in circuitu eius? Coniunctim haec legunt eodem sensu: ideo putant repeti idem diversis verbis, nempe quod aves in circuitu advolent contra Iudaeos: quemadmodum aves trahuntur odore cadaverum, et insiliunt turmatim, ut unaquaeque praedam suam accipiat: postea, sequuntur ferae bestiae. Sed mihi neutra expositio probatur, et certe non habet quidquam coloris. Ego igitur existimo conferri nunc avibus exteris populum, quemadmodum nuper illum contulit leonibus: quasi diceret, Ego hunc populum mihi elegeram, ut esset mihi familiaris, quemadmodum solent aves colligi in suas caveas, quemadmodum oves in suas caulas, boves etiam et alia animalia quae cicurantur continent se intra sua septa: ita ubi populum hunc mihi congregavi, putavi mihi fore tanquam oves domesticas:

nunc autem sunt aves pictae, hoc est, sunt aves ferae, vel sylvestres. Nam avem pictam, vel coloratam non dubito accipi pro ave insolita, quae scilicet novo adspectu concitat in se homines. *An* ergo *avis variegata*, aut sylvestris, *facta est mihi haereditas mea?* Scimus interrogationes esse in frequenti usu apud Hebraeos. Ergo hic simpliciter affirmat propheta, et sicut prius dixit, Fuit mihi haereditas mea quasi leo in sylva: ita nunc adiungit, *Fuit mihi haereditas mea tanquam avis picta.* Verum interrogatio plus habet vehementiae: quasi enim mirantis personam hic suscipit Deus: Quid hoc sibi vult, *quod haereditas mea mihi facta est tanquam avis aliqua sylvestris et extranea?* Mox subiicit, *Ergo omnes aves erunt in circuitu, et omnes bestiae agri.* Nunc videmus ut concinne fluat prophetae oratio: conquestus est Deus haereditatem suam sibi fuisse instar leonis in sylva: conquestus est fuisse instar avis extraneae et ferae quae terrorem ingerit: nunc dicit, *Ergo aves omnes convolent ad praedam, et omnes bestiae agrorum:* quasi diceret, Quoniam ita ausi sunt proterve agere, et belluino impetu ausi sunt impetere servos meos, deinde fuerunt vagae aves, et quae non possent mansuefieri, ego ostendam quid proficiant hac sua ferocitate: nunc enim accersam omnes aves coeli, et omnes bestias sylvestres, ut convolent celeriter, vel accurrant ad praedam. Quod autem ita necesse sit intelligere prophetae mentem, colligimus ex ipsis verbis. Non tantum dicit Deus, Avis picta fuit haereditas mea, sed addit, *Mihi*, quemadmodum prius dixerat, Fuit mihi haereditas mea quasi leo: ita nunc, *Haereditas mea an est mihi?* Ergo pronomen hoc diligenter notandum est, unde colligimus, quemadmodum iam dixi, damnari populi intractabile ingenium, quia non posset ullo modo mansuefieri. Sed posterius membrum etiam diligenter notandum est: tantundem enim valet ac si dixisset Deus: Ergo quoniam ita fert libido vestra, ut sitis mihi leones, ut sitis aves vagae et ferae, agite, inquit, sed ego tamen compescam vestram hanc barbaram et indomitam feritatem: ego enim habeo sub manu mea omnes aves coelorum, et omnes bestias agrorum: conveniant ergo ad hanc unam avem, et ad hanc unam bestiam: vos estis avis una: terretis quidem primo intuitu, quia estis plus quam omnes accipitres: sed estis una avis: in circuitu autem erunt omnes aves: quae vobis bellum inferant: estis tanquam leo unus in sylva, vel ursus, vel lupus: sed omnes truculentae bestiae convenient contra vos, et convenient ad vos devorandos. Locus hic observatu dignus est: quia hinc discimus, quam stulte desipiant homines, dum sese opponunt Deo, et pervicaciter excutiunt iugum, nec sustinent se corrigi eius verbo: sunt leones, sunt aves ferae: sed Dominus poterit nullo negotio ipsos perdere, nempe quia praesto aderunt ad obsequium omnes aves et omnes bestiae: et ideo sequitur,

10. *Pastores multi perdiderunt vitem meam, calcarunt* (aut, vastarunt: utrumque enim significat בוסס, sed hic verbum est quadratum: perdiderunt ergo) *portionem meam, dederunt portionem desiderii mei in desertum vastitatis.*

Explicat alia similitudine quod nuper vidimus: vocat pastores, quos ante comparavit feris bestiis. Nam quum diceret, Venite omnes bestiae agrestes, haud dubie intelligebat eosdem de quibus nunc loquitur. Et tamen vocat pastores: sed mordet Iudaeos, quia non potuerint ferre, ut ipse pastoris munere fungeretur erga ipsos. Debuerat Deus esse pastor electi populi: atqui fuerunt ferae bestiae. Ego deserui illos, inquit, ut digni erant. Quid nunc? venient alii pastores, sed longe dissimiles erunt, et atrociores, et longe saeviores ipsis lupis et quamlibet truculentis belluis. Quanquam autem hic diversas figuras miscet propheta, videmus tamen quomodo eandem sententiam continuet, videmus etiam cur ita mutet sermonem: et sic esse optimam rationem in singulis verbis. Certum quidem est, etiam vocari pastores duces qui venturi erant ex Assyria et Chaldaea: sed non dubium est, subesse tacitam illam antithesin, quam attigi: quasi diceret, Ego hactenus fui vobis pastor, et paratus eram idem semper praestare: sed quia non potestis me amplius ferre, aderunt alii pastores, qui vos tractent pro vestro ingenio.

Coepimus heri exponere quod denuntiat propheta, vastatum iri Iudaeos a pastoribus. Diximus autem subesse in hac voce ironiam, quia debuerant se permittere Deo regendos, qui functus fuisset erga ipsos officio pastoris: sed quia noluerant admittere talem gratiam, digni fuerunt quibus praeficeret Deus Assyrios et Chaldaeos, qui vocantur pastores. Interea tamen quoniam fit mentio vitis, alludit propheta ad pastores ovium vel pecorum. Nam si armenta vel greges quis in vineam inducat, haec erit non levis calamitas. Ergo haec etiam allusio potest non male quadrare. Quidquid sit, propheta significat, quoniam iugum Dei non sustinuerint, ideo venturos pastores quibus digni sunt. Et iterum repetit quod ante vidimus, nempe populum illum non modo fuisse כרם, vineam Dei, sed etiam portionem eius, vel haereditatem: deinde portionem desiderii. Nam Deus hoc testatum saepius esse voluit, nihil liberalitatis a se fuisse praetermissum erga Iudaeos, quominus excusabilis sit eorum ingratitudo. Quum ergo tanto amore complexus esset illos Deus, ut vocaret animae suae desiderium, et haereditatem desiderabilem, cuius pravitatis fuit non agnoscere

tale et tam incomparabile beneficium? Nunc sequitur,

11. *Posuit vastitatem, luxit super me* (vel, ad me) *vastata* (vel vastatio: quidam adiective accipiunt, quidam volunt esse nomen substantivum: sed proprie שממה secundum grammaticam est vastatio: sed appositive loco participii capitur, quemadmodum continuo post subiicit), *vastata est omnis terra: quia nemo posuit super cor* (hoc est, nemo animum adiecit, quemadmodum alibi vidimus, vel, tametsi).

Mutatio est numeri in verbo: שמה: sed nulla est in re obscuritas. Significat enim propheta Iudaeos fuisse expositos omnium libidini, ita ut unusquisque praedatus fuerit et vastaverit terram. Non ergo tantum de cunctis hostibus loquitur, vel de toto exercitu: sed simul etiam exprimit unumquenque fore dominum, ita ut pro suo arbitrio laceret, dissipet, devoret, atque in totum perdat. Denique exprimit vindictae atrocitatem: quod scilicet terra non tantum ab uno exercitu spoliabitur, sed etiam a singulis hominibus. Postea addit *terram fuisse in luctu coram se:* qua particula videtur mihi propheta torporem populi sui perstringere, quia nemo erat tunc qui in Deum respiceret: imo quum de poenis quae instabant saepius fieret apud ipsos sermo, ridebant. Dicit ergo Deus tandem ad se venturos, quum clades ipsos urgebit, et extorquebit ipsis luctum. Quia ergo rebus tranquillis, inquit, nolunt ad me accedere, sed ita sunt refractarii et indomiti ut nihil proficiam tot admonitionibus: venient, inquit, sed alio habitu et specie, nempe in extremo luctu. Tandem adiungit, *Nemo ponit super cor.* Quid sit ponere super cor, alibi diximus: sed particula כי, quae proprie est causalis, potest hic sumi adversative. Si accipimus in primo et genuino sensu, ratio hic additur cur cogendi sint Iudaei ad gravissimum luctum, nempe quia contempserint omnes prophetas, et duxerint pro fabula quidquid toties audierant ex ore Dei: et in hanc partem inclinat communis fere interpretum consensus. Potest tamen etiam adversative sumi, quemadmodum aliis pluribus locis. Tametsi nemo ponat super cor: et ita erit querimonia obstinati stuporis, quod scilicet manu Dei afflicti, non tamen sentiant se dare iustas poenas scelerum: non quod prorsus essent stupidi ad mala sua. Sed quid prodest vociferari et ululare, ubi non respicitur manus percutientis, quemadmodum alibi loquitur spiritus Dei? Debuerant igitur Iudaei, si qua fuisset scintilla prudentiae in ipsis, attendere ad sua peccata, deprecari veniam, et resipiscere, deinde amplecti gratiam sibi promissam. Sed quum obstinate peccata peccatis adderent, merito expostulat cum ipsis Deus, quod non adiecerint cor ad signa irae suae, quibus non tantum ipsos doceri, sed etiam subigi oportuerat. Sequitur,

12. *Super omnes oras* (vel, quomodo alii vertunt, super omnia loca excelsa: שפים uno verbo dicere licebit prominentias, accipitur etiam pro rupibus: sed loquitur de finibus extremis: ergo super fines extremos), *in desertum venerunt perditores: quia gladius Iehovae voravit a fine terrae usque ad finem terrae: non est pax universae carni.*

Hic longius progreditur Ieremias, nullum scilicet angulum fore immunem ab hostili incursu. Desertum non ponitur hic pro solitudine quae non habitetur, sed pro locis sublimibus: et quoniam loca illa ut plurimum pascuis apta sunt, ideo non dubium est, quin recessus hic denotet: de re tamen satis convenit, nempe oblique labia deserti opponi planis locis. Quum ergo hostes vagati essent in ipsa planitie, dicit propheta, ne recessus quidem occultiores fore tutos: quia illuc quoque penetrabit hostium violentia. Et hoc clarius confirmat in fine versus, quum dicit non fore pacem universae carni. Intelligit enim haud dubie omnes a minimo usque ad maximum fore miseros: quia pertinget ad singulos Dei vindicta, idque sine exceptione. Nam poterant qui captassent latebras adhuc aliquid sperare, quasi hostis contentus foret mediocri victoria. Sed propheta ostendit iram Dei sic arsuram esse, ut omnia consumat, nec ullam relinquat terrae partem, quin involvat et divites et pauperes, et agricolas et cives eodem interitu. Postquam ergo minatus est planis locis, quae magis obvia erant, et quo erat facilior accessus: iam adiungit etiam obnoxios fore montes et colles violentiae hostium. Simul etiam admonet, omnium cladium Deum fore autorem: quia si tantum loquutus esset de Chaldaeis, non sensissent Iudaei se trahi ad poenam divinitus propter sua peccata. Fuisset igitur illud frigidum, si putassent sibi certamen esse duntaxat cum Chaldaeis. Ergo revocat ipsos ad iudicium Dei: et ostendit quamvis adveniant hostes, quos impellit sua ambitio et avaritia et crudelitas, tamen divinitus etiam ipsos adduci, quia nimis diu provocaverint Iudaei in se Dei vindictam. In summa, significat Chaldaeos militare Deo, et illi impendere suam operam, quia dux sit praecipuus belli: ne scilicet existiment Iudaei, fortuito sibi accidere tantas calamitates. *Gladius* ergo *Iehovae voravit.* Loquitur quidem de rebus futuris, sed utitur praeterito tempore, quod satis tritum est prophetis. Iam sequitur,

13. *Seminarunt triticum, et spinas messuerunt: haereditatem adepti sunt* (vel fatigati sunt) *nec pro-*

fecerunt: et confusi sunt a proventibus vestris, a furore (vel excandescentia potius) *irae Iehovae.*

Hoc maior pars interpretum accipit de prophetis: quod scilicet fraudati fuerint, quum fideliter coluissent agrum Dei, et seminassent purum semen, natas tantum fuisse spinas, et crevisse vepres. Sed illud nimis est coactum. Non dubito igitur quin propheta designet maledictionem Dei, quam paulo post sensurus esset populus. Libenter quidem admitto metaphoricam esse loquutionem quum de satione et messe loquitur: sed non dubito, quin seminare Iudaeos dicat, dum sibi hinc inde accerserunt auxilia, dum foederibus sese muniunt, dum rationes omnes excogitant quibus a se repellant omnia pericula. *Dicit* igitur *eos seminasse triticum* per concessionem: nam perversa erant ipsorum consilia. Sed loquitur ex eorum sensu: quod scilicet sibi plauderent, quum viderent Aegyptios paratos esse ad ferendum auxilium: quum etiam alias munitiones hinc inde accerserent, putabant praeclare secum agi, et ita sibi placebant in prospero successu, propheta igitur ridet eorum vanam confidentiam: sed tamen verbo fatetur ipsos feliciter agere. Quemadmodum agricola, dum seminat, confidit sibi fore messem opimam: sic etiam Iudaei putabant se fructum recepturos, quum ita seminassent. Dicit igitur propheta longe ipsos decipi: quoniam vepres et spinae illis crescent pro tritico, quia scilicet non respondebunt eventus ipsorum consiliis. Ita optime fluit contextus prophetae. Exponere autem de prophetis nullo modo licet, quemadmodum iterum clarius patebit. *Seminarunt* ergo *triticum*, inquit. In plurali numero ponit, *Seminarunt triticum, et spinas messuerunt:* sed significat eos spem concipere optimae messis, quia opinione sua seminent triticum, id est, sapienter. Vel potius astute sibi prospiciant, dum nihil omittunt quod ad securitatem ipsorum pertineat: *Sed messuerunt*, inquit, hoc est, metent (loquitur enim de re futura) *vepres et spinas*, id est, Deus frustrabitur opinionem ipsorum: quia sentient qualis fuerit illa satio, de qua sibi tantopere polliciti sunt. Postea adiungit, *Haereditatem esse adeptos*, vel molestiam perpessos, *sed non fuisse ditatos.* Duriusculum est quod vertunt quidam, aegrotasse: quanquam facile condono asperitatem: modo de re conveniat. Nempe fuisse maceratos continuis laboribus, et aegritudinem contraxisse. Scimus enim eos qui sunt ad rem nimis attenti se ipsos conficere, et quodammodo sibi esse carnifices, idque praesenti loco probe conveniet. Si cui tamen placeat diversa expositio, etiam hoc loco translatitie propheta dicet illos fuisse auctos haereditate, non tantum quia Deus ipsis terram Chanaam dederat, ut haereditario iure in ipsa habitarent: quod opes magnas cumulaverint, atque ita creverint, nempe sua opinione, quum scilicet socios haberent Aegyptios, et multa etiam sperarent a vicinis gentibus: deinde quum putarent posse averti multis artibus Chaldaeos, ne tam prope accederent. Haec igitur erat ipsorum haereditas, nempe quum undique colligerent praesidia, quibus tuti essent, et procul repellerent omnia pericula. Concedit ergo Deus, illos haereditatem adeptos esse: sed quid tum? inquit: nihil illis hoc proderit, neque propterea locupletabuntur. In summa significabit hoc modo eos interim falli, quia confidant opibus tam diligenter et sedulo cumulatis: quoniam evanescent tam auxilia quibus confisi superbiebant, quam omnia etiam consilia ipsorum. Quoad summam rei, ridentur vani eorum conatus, quibus putabant se omnia adepturos. Et adiungit eodem sensu, *confusos fuisse a proventibus suis.* Subaudiunt qui intelligunt de prophetis, et fuerunt pudefacti prophetae a studiis vestris. Sed illud omnino remotum est. Ergo continuat eandem sententiam quod scilicet Iudaei pudefacti fuerint quum viderent successus esse contrarios spei conceptae. Nam ipsorum proventus vocat. Hoc enim nomen deducitur a בוא, quod est venire, vel ingredi. Transfertur etiam ad alios sensus. Sed proventum hoc nomine Hebraei appellant, quia singulis annis recurrat. Dicit ergo *pudefactos fuisse a suis proventibus:* quia scilicet fructus non reciperent quales putaverant. Et ita persistit Ieremias in sua metaphora, quod seminarint, sed spinae repertae sint pro tritico: deinde, haereditatem sibi acquisierint, vel magno se labore fatigarint, sed qui fuerit inutilis. Eodem modo nunc desponderant quidem sibi magnos et uberes proventus, sed tandem apparuit inanitas. Nunc ergo tenemus sensum verborum. Sed simul spectare convenit quorsum respiciat propheta. Non dubium est quin velit arrogantiam illam, qua excaecati erant Iudaei, illis excutere, quasi diceret, Video me parum proficere apud vos: quoniam adhuc integri sunt Aegyptii, qui venturi sunt vobis in auxilium: putatis illos esse accinctos iam ut Assyriis et Chaldaeis se opponant: deinde habetis etiam alia foedera. Quoniam ergo ita probe estis muniti, putatis vos esse extra periculum: sed Dominus vos pudefaciet in hac superbia. Proventus enim omnes vestri evanescent. Sed scimus proventus intelligi felices illos omnes successus, quibus ita turgebant, ut putarent sibi nihil posse nocere. Hoc est igitur prophetae consilium. Dicit, *Ab excandescentia irae Iehovae:* quoniam scilicet non poterant aliter expergefieri, quam si reputarent sibi Deum esse infestum. Ergo propheta, etiam ut totus mundus arrideat, dicit hoc nihil illis profuturum: quoniam scilicet Deo adverso pugnent. Simul tamen notanda est mutatio personae ubi dicit, *Confusi sunt a proventibus vestris.* Haec ratio est cur quidam torqueant ad prophetas

verbum בשו. Sed haec enallage satis frequenter occurrit et hoc loco emphatica est. Si enim dixisset in tertia persona, confusi sunt a fructibus suis, non ita vehementer poterat afficere eorum animos. Sed contemptim antehac loquutus est de Iudaeis, quoniam, ut dictum fuit, sciebat surdos esse: nunc autem obiter convertit ad ipsos sermonem, et dicit pudefactos esse: imo, inquit, *confusi estis a fructibus vestris.* Est igitur species correctionis, sed tantum ut propheta acrius pungat eorum animos qui opus habebant variis figuris: quum scilicet simplex oratio apud ipsos frigeret. Sequitur,

14. *Sic dicit Iehovah, super omnes vicinos meos malos qui tangunt haereditatem meam, quam haereditate obtinui, populum meum Israel, ecce ego evellam ipsos e terra ipsorum, et domum Iehudah evellam e medio ipsorum.*

Iam propheta incipit mitigare quae poterant ultra modum exacerbare populi animos: neque tam facit hoc vulgi causa, quam ut consulat electis: qui adhuc pauci restabant. Vidimus enim actum fuisse de ipso populo: et dictum fuerat ipsi Ieremiae, Ne ores, quia non exaudiam ipsos. Sciebat igitur propheta immutabile esse Dei decretum, quoad ipsum corpus. Nec vero hic voluit lenire quod tristius videri poterat in eius doctrina. Sed alibi diximus, et quidem saepius hoc fuit repetitum, prophetas simpliciter obiurgasse totum populum: deinde quasi seorsum loquutos fuisse cum electis. Nam semper fuit aliquis numerus residuus in populo illo: quia nunquam passus est Deus exstingui foedus suum. Ergo quia nondum interierat ecclesia illa, ideo propheta respexit semen illud occultum: et ideo permiscuit hanc consolationem tam diris et horrendis vaticiniis, quae ante vidimus. Hac igitur de causa nunc dicit Deum quoque vindicem fore crudelitatis, quam exercuerint vicini adversus Iudaeos. Nam poterat haec tentatio vehementer turbare pios animos: Quid hoc sibi vult, quod Deus tam rigide in nos saevit, et interea parcit profanis gentibus? nihilne vel Moabitae, vel Ammonitae, vel Idumaei sunt promeriti? cur ergo illis Deus indulget, et nos tam duriter persequitur? Occurrit igitur propheta, et denuntiat, etiam illis gentibus instare poenam, qualem meriti sunt, idque in gratiam electi populi. Nam si tantum dixisset venturos Moabitas et Idumaeos et reliquos ad tribunal Dei, ut etiam poenas darent suo tempore, hoc non levasset miseros Iudaeos. Est enim illa valde inanis consolatio, ubi accedunt multi socii ad nostras miserias. Sed adiungit etiam propheta, Deum ita fore propitium electis suis, et hoc signum fore favoris paterni, quod trahet ad supplicium omnes vicinos, a quibus inhumaniter tractati fuerant. Praefatur autem, *Sic dicit Iehovah:* dicit, *super omnes vicinos meos malos.* Loquitur hic in persona Dei, qui vicinos suos nominat tam Moabitas et Idumaeos quam alios omnes, quoniam terram Chanaam sibi elegerat in domicilium. Fuit enim, ut saepius patet ex prophetis, hoc prae aliis insigne pignus gratiae Dei, quod habitaret in populo illo. Non erat quidem inclusus vel templo, vel terra Chanaam: sed susceperat populum hac lege in patrocinium et fidem suam, ac si haberet extentas manus ad omnes illos tuendos. Nunc videmus cur nominet vicinas gentes Iudaeis, *malos suos vicinos.* Tametsi enim extremis quibusque malis digni erant Iudaei, manebat tamen illa promissio, Qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei. Postea addit, *Qui tangunt haereditatem meam.* Hic non loquitur ironice ut prius, sed respicit simpliciter electionem suam, quasi diceret, Qualescunque sint Iudaei, tamen ego mihi constabo, et non excidet propterea foedus meum: superabit enim veritas mea ipsorum perfidiam. Et interea notandum est quod nuper dixi, totam hanc doctrinam restringi ad electos, qui pauci erant numero, et latebant quasi viginti aut centum grana sub magna congerie paleae. Quoniam ergo propheta hic peculiariter electos Dei alloquitur, non mirum est si vocet eos Dei haereditatem, neque exprobrandi causa, quemadmodum prius fecit, sed quia Deus vere illos amabat, et volebat salvos esse. Et alia etiam ratio notanda est, quod Deus respexerit tam Idumaeos quam Ammonitas, Sydonios et Tyrios, qui iniuste persequebantur populum illum. Nam erat Ammonitis et Moabitis aliqua cognatio, quia scilicet originem ducebant a Loth nepote Abrahae. Quantum attinet ad Idumaeos erant posteri Esau, progeniti ex eadem familia. Sciebant autem Iudaeos esse divinitus electos. Ergo Deus hic ostendit se esse violatum, dum tales iniuriae illatae sunt populo suo. Proinde videmus cur hic Deus nominet *Israel haereditatem suam.* Dicit, *Quam haereditate possedi.* Hic tollit vicinis illis gentibus tergiversandi ansam: quasi diceret, Etiamsi peccarent Iudaei, tamen illos non esse iudices: deinde non debere iudicium fieri ex ipsorum improbitate. Ego tamen, inquit, eos volui mihi eligere in haereditatem. Ergo videmus verbum hoc emphatice fuisse additum: quasi diceret Deum vindictam sumpturum esse de iniuriis populo suo illatis, quoniam fuerat laesa sua maiestas, ubi non habuit quale debuerat pondus eius adoptio. Neque enim fas profanis gentibus fuit vocare in rationem, digni essent nec ne Iudaei: quia Deo placuerat eos in fidem ac patrocinium suscipere. Postea adiungit, *Ecce ego evellam eos e terra ipsorum, et domum Iehudah evellam e medio ipsorum.* Duplicem evulsionem hic ponit, nempe quod violenter extrahet Idumaeos, et in exsilium procul abiget. Nam hoc proprie

significat quum dicit, *evellam ipsos*, est enim נתש violenter extrahere. Verbum hoc saepissime repetitur in prophetis: praesertim ubi agitur de ipsa ecclesia: Plantavi et evellam: deinde vidimus antea, Posui te, ut plantes et evellas: quum scilicet ostenderet Deus efficaciam doctrinae propheticae. Hic autem dicit, Ego evellam: vel eradicabo ut alii vertunt: sed quoniam non est latinum verbum, retineamus Evellam: modo intelligas quod proprie significat, radicitus scilicet extrahere, idque violenter. *Evellam* igitur Idumaeos, et Ammonitas, et Moabitas, et reliquos omnes vicinos e terra ipsorum, *quoniam ita violarunt haereditatem meam, nempe populum a me electum:* ideo ipsi etiam in remotum exsilium trahentur, et in captivitatem: sicuti etiam alibi dicitur, Memento filiorum Edom, qui dicebant in die Ierusalem, etc. (Psal. 137, 7). Et videbimus postea suo loco hoc fuisse impletum. Nam propheta postea sermonem ad omnes populos convertet, ut sentiant Iudaei iudicium Dei fuisse in omnes terrae partes. Sed hic breviter propheta minatur ultionem gentibus illis, ut tristitiam levet illius exiguae partis, quae restabat. Nam diximus ipsum corpus populi fuisse desperatum: quia Deus omnes extremo exitio addixerat, sicuti digni erant. Sed quoniam reliquias semper aliquas servavit, dicit propheta hoc loco, *Domum Iehudah evellam,* inquit, *e medio ipsorum:* nempe quoniam alii profugerant ad Moabitas et reliquos: alii vero fuerant capti et abducti in servitutem. Scimus enim misere direptos fuisse Iudaeos, et partem fuisse venundatam gentibus illis vicinis. Ergo Deus hic promittit se tandem fore exorabilem populo suo, ut colligeret reliquias illas tam ex Moabitis quam Idumaeis, et aliis profanis gentibus. Itaque in bonam partem hic accipitur evulsio secunda: quia scilicet propheta liberationem electis Dei promittit. Et tamen apposite usurpat hoc verbum, ut saevitiam illarum gentium exprimat quae nunquam sponte cessissent, nisi violenter eripuisset Deus ex ipsorum tyrannide innoxios Israelitas, dico innoxios, illorum respectu. Ego igitur, inquit, violenter extraham: quasi diceret, quamvis obstinata sit crudelitas gentium omnium, apud quas captivus erit populus meus, ego tamen ero fortior, ita ut emittam captivos, quamvis totis viribus resistant qui sibi putant perpetuo servos fore. Et hoc etiam experti sumus nostro tempore. Nam quam dura fuit servitus nostra sub papatu? deinde tyrannis illa nonne fuit quasi insuperabilis? Sed Deus potentiam suam exseruit quum paucos extraxit ab illa violenta dominatione. Sic ergo olim promisit residuo populo, se ita fore misericordem ut eradicaret ipsos ex illa tyrannide. Sequitur,

15. *Et erit postquam extraxero illos, revertar, et miserebor ipsorum, et redire ipsos faciam* (vel, reducam), *unumquemque ad haereditatem suam, et unumquemque ad terram suam.*

Hic non tantum Iudaeis misericordiam Deus promittit: sed etiam profanis illis gentibus, quarum futurus erat iudex, ut vindictam exigeret in favorem populi sui. Extendi vero sermonem hunc ad exteros patet ex contextu. Subiiciet enim propheta continuo post: Et erit ubi didicerint vias populi mei, ut iurent in nomine meo, vivit Iehovah, sicuti docuerunt populum meum iurare in Baal, tunc, etc. Videmus ergo ut Deus non tantum reliquias electi populi clementer respiciat, sed etiam hostes ipsorum. Si quis excipiat, hoc modo obscuratam fuisse Dei gratiam, qua prosequebatur filios Abrahae, responsio facilis est, hoc plurimum valuisse ad spem piorum: quod scilicet non tantum speranda ipsis esset propria salus, sed etiam hostium, quos Deus vellet una cum ipsis colligere. Duplicavit igitur Deus suam gratiam erga Israelitas. Et propheta etiam hoc loco aptissime confirmat fiduciam piorum, quum dicit Deum misericordem fore etiam ipsorum hostibus, idque in gratiam eorum, quia salus omnibus communis erit. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quum pronuntiat Deum, ubi extraxerit gentes e sedibus patriis, postea futurum illis misericordem, nempe *ut reducat singulos ad suam haereditatem et ad proprium locum.*

Diximus postrema lectione Deum hic etiam gentibus exteris promittere veniam et salutem, si resipuerint, atque id facere ut magis confirmet promissiones suas erga electum populum. Scimus enim tunc exclusos fuisse omnes populos a foedere Dei: quum Deus misericordiam suam ad illos usque extendit, possunt certiorem fiduciam inde concipere Iudaei, qui iam Deo propinqui erant: quia scilicet illos sibi adoptaverat in peculium et haereditatem. Et hoc etiam promptum est colligere ex contextu. Nam pronuntiat Deus se extracturum electos suos ex illis populis. Deinde adiungit se progressurum longius, nempe ut etiam in favorem suum recipiat qui prius fuerant hostes. Ideo dicit, *Postquam extraxero eos, revertar, et miserebor ipsorum.* Loquitur hic de extraneis. *Et redire,* inquit, *faciam virum,* id est, unumquemque, *in haereditatem suam et in terram suam.* Nunc sequitur,

16. *Et accidet, si discendo didicerint vias populi mei ad iurandum per nomen meum, vivit Iehovah, sicuti docuerunt populum meum iurare* (ad verbum, ad iurandum) *per Baal, tunc aedificabuntur in medio populi mei.*

Videmus hoc proprie spectare ad gentes, quae prius alienae fuerant a gratia Dei: imo exercuerant

gravissima odia adversus populum electum. In summa pronuntiat Deus se clementem et propitium fore etiam miseris illis, de quorum salute nulla spes concipi poterat, quum et reiecti essent ab ipso, et toties, et tamdiu, et tam variis modis provocassent eius vindictam. Quanquam autem de vicinis loquitur, quemadmodum ante visum fuit, vaticinium tamen hoc generaliter pertinet ad totum orbem: et impletum fuit in ultima gentium vocatione: quia tunc sibi Deus ecclesiam promiscue collegit ex Iudaeis et gentibus. Sed conditio hic apponitur, nempe si gentes illae, quae verum Dei cultum prius oppugnaverant, legem fuerint amplexae. Scimus enim quantopere exosa fuerit religio, praesertim omnibus vicinis: quia acuebantur illorum odia, quum viderent superstitiones suas ab uno populo damnari. Quum ergo tam acriter infesti fuissent Deo, et purae legis doctrinae, nunc requirit mutationem. *Si* ergo *didicerint vias populi mei*, inquit. Per *vias populi* intelligit quod ipse praeceperat. Etsi enim populus Israel desciverat saepius a vera pietate, Deus tamen hic potius se ipsum respicit, quam perversa illorum odia, neque enim lex abolita fuerat malitia et ingratitudine populi. Videmus ergo per *vias populi* non intelligi commenta, quae sibi Iudaei finxissent, sed ipsam legem quam Deus illis tradiderat. Hinc igitur non potest statui hominum autoritas, quasi penes ipsos potestas sit religionis formandae: sed Deus simpliciter intelligit suis unius placitis edoctos fuisse Iudaeos quid rectum esset. In summa, *vias populi* passive Ieremias accipit, non quas populus ipse sibi finxisset, sed quas divinitus acceperat. Iam additur, *Ut iurent in nomine meo*. Loquutio est synecdochica. Nam sub una specie comprehenditur totus Dei cultus. Iusiurandum, ut alibi diximus, pars est cultus Dei et pietatis. Nam profitemur nos et vitam nostram esse in manu Dei quum iuramus per eius nomen: deinde iudicium illi deferimus, et agnoscimus vere esse Deum, quoniam sit cordium cognitor, et iudicet de rebus occultis. Haec enim omnia in se continet iusiurandum. Ergo non mirum est, si hoc loco, ut pluribus aliis, sub hac specie designatur tota religio: quemadmodum ubi dicitur, Iurabunt omnes in nomine meo, vivo ego, dicit Iehovah, mihi flectetur omne genu, et omnis lingua per me iurabit. Quemadmodum ergo alibi per altare cultus Dei notatur, ita hoc loco per iusiurandum. Summa est, si gentes ita conversae fuerint, ut subiiciant collum iugo legis, et permittant se Deo regendas, fore etiam participes eiusdem misericordiae, quam prius adepti fuerant Iudaei. Sequitur communis iurandi formula: *Vivit Iehovah*. Sic enim passim scriptura loquitur: et hoc verbo non simpliciter testantur homines se iurare per vitam Dei, sed etiam tribuunt ei aeternitatem: quasi diceret, unus est Deus. Nam alibi nusquam reperietur vita, quam in solo Deo. Dicuntur quidem et homines, et bruta etiam animalia, et arbores vivere: sed in arboribus tantum est vigor sine sensu, in brutis sensus sine ratione et intelligentia, in hominibus vero vita est lux: sed non vivunt in se, nec per se. Mutuantur itaque vitam a Deo: quemadmodum lucet quidem in terra: tamen scimus in hac regione, in qua habitamus, nullam esse lucem, sed instillari, et ad nos usque diffundi per solis radios. Sic itaque non dicetur residere vita in hominibus, quam Deus arcana sua virtute illis instillat. Angeli etiam ipsi non vivunt, proprie loquendo. Videmus ergo quid haec loquutio valeat, *Vivit Iehovah:* nam aeternitas Dei exprimitur: deinde etiam agnoscitur mundi iudex: praeterea quidquid sibi uni ipse vendicat, hoc testantur homines merito et iure ei deberi. Sequitur postea, *Quemadmodum docuerunt populum meum iurare per Baal*. Nam corruptelae gentium nimis grassatae fuerant in populo electo: et maior pars, quum videret prospere esse gentibus, abiecerat studium verae et sincerae pietatis. Quum ergo gentium superstitionibus ita addicti fuissent Iudaei, dicit propheta, si gentes, quemadmodum antehac docuerunt populum meum iurare per Baal, id est, quemadmodum traxerunt populum meum ad suas idololatrias, et fictitios ac perversos cultus, si nunc *ceperint iurare per nomen meum*, id est, me unum pure colere, *aedificabuntur in medio populi mei*. Aedificandi metaphora satis trita est: sed hoc loco nihil aliud significat Deus quam gentes fore e grege suo, si abiectis superstitionibus amplexae fuerint purum legis cultum. Neque hoc ad locum refertur, quemadmodum frigide quidam exponunt: *Sed in medio populi* tantundem valet ac si diceret, Ego censebo gentes illas in populo meo, ut sint pars ecclesiae meae: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (87, 3. 4), Quamvis illic et illic nati sint Tyrii, et Sydonii, et Aegyptii, et alii qui prius hostes fuerant: iactabunt tamen omnes se esse natos Ierosolymae, quando Deus eos agnoscet tanquam membra populi sui. Sequitur,

17. *Quod si non audierint, tunc evellam* (copula etiam hic accipitur pro adverbio temporis) *gentem illam, evellendo et perdendo, dicit Iehovah.*

Quemadmodum ostendit certam spem salutis populo suo, quando gentes etiam vellet misericordia sua complecti, ita etiam nunc minatur excidium gentibus ipsis, nisi resipuerint. Nam conditione interposita promiserat se fore misericordem erga gentes, *si didicerint vias populi mei*, dicebat, hoc est, si se imperio meo subiecerint: nunc autem, *Si non audierint*. Videmus ergo hic Deum ultimam vindictam minari etiam ipsis gentibus, si non sub-

iecerint se illius iugo ad obsequium praestandum. Voluit haud dubie non tam gentes illas, quam Iudaeos terrere: Si enim gentibus impune non cessit, Deum spernere, quamvis incognitum, quam inexcusabiles fuerunt Iudaei, qui a prima infantia imbiberant veram legis cognitionem? Si more gentium protervi essent, et intractabiles? In summa, videmus ab una parte Deum allicere suaviter Iudaeos, ut sponte obediant legi suae: et ab altera parte illis minari, quoniam ne gentium quidem contumaciam ferre possit, ideoque multo minus Iudaei se inultos fore debeant sperare. Haec igitur summa est. Nunc sequitur aliud vaticinium.

CAPUT DECIMUM TERTIUM.

1. *Sic dixit Iehovah mihi, Vade, et compara tibi cingulum lineum, et pone illud super renes tuos, et in aquas ne inferas illud.*

2. *Et comparavi mihi cingulum* (paravi, ad verbum) *sicuti mandaverat Iehovah, et posui illud* (vel applicui) *ad renes meos.*

3. *Et factus est sermo Iehovae ad me secundo, dicendo,*

4. *Tolle cingulum quod comparasti, quod est super renes tuos, et surge, proficiscere* (vel, surgens proficiscere) *ad Euphratem, et absconde illic in foramine petrae.*

5. *Et profectus sum, et abscondi in Euphrate, quemadmodum praeceperat Iehovah mihi.*

6. *Et accidit post finem* (a fine, ad verbum) *dierum multorum, et dixit* (hoc est, ut diceret) *Iehovah mihi, Surge, et proficiscere ad Euphratem, et tolle illinc cingulum, de quo praecepi tibi ut absconderes illic.*

7. *Et profectus sum ad Euphratem, et fodi, et sustuli cingulum e loco, ubi illic absconderam: et ecce corruptum erat cingulum, non proderat ad omne* (hoc est, ad quidquam).

8. *Et factus est sermo Iehovae ad me, dicendo,*

9. *Sic dicit Iehovah, In hunc modum corrumpam excellentiam Iehudah, et excellentiam Ierusalem magnam* (vel, altitudinem).

Dixi hoc loco narrari novum vaticinium: iubetur enim propheta *sibi emere cingulum*, vel baltheum: alii vertunt succinctorium, vel subligaculum: et quia fit lini mentio, illa etiam sententia est probabilis. אזר significat cingere, sed אזור significat tam subligaculum, quod tunc gestabant, quam baltheum et cingulum: quemadmodum etiam dicit Isaias fidem fore baltheum renum eius, ubi loquitur de regno Christi sub figura. Hic tamen potest tam de baltheo quam de subligaculo exponi: ad rei summam non multum interest. Iubetur ergo propheta sibi emere vel zonam ex lino, vel subligaculum: deinde iubetur *ire ad Euphratem, et abscondere in foramine cingulum illud:* tertio iubetur *rursus ire ad Euphratem, et extrahere e foramine cingulum:* tandem dicit *corruptum tunc fuisse.* Sequitur applicatio, quum pronuntiat Deus se ita facturum Iudaeis: quia scilicet eos habuerat instar balthei, sit tamen abiecturus: sicuti enim ipsos ornaverat, ita volebat sibi vicissim esse ornamento: nam gloria Dei in ecclesia refulget. Erant igitur Iudaei, ut dicit Isaias (62, 3), corona gloriae, et diadema regni in manu Dei. Ergo hic aptissime confert eos vel baltheo, vel cingulo. Quum ergo tam honorifica eorum conditio fuisset, minatur Deus se detracturum illos, ut absconditi contrahant putredinem in caverna Euphratis, hoc est, in Assyria et Chaldaea. Haec summa est prophetiae. Porro minime dubium est quin hic narretur visio, non autem res gesta, quemadmodum quidam volunt Ieremiam profectum fuisse illuc. Sed quid absurdius fingi potest? scimus quotidie functum fuisse docendi officio apud suos: si suscepta fuisset tam longa profectio, et quidem bis, non rediisset nisi post aliquot menses. Ergo contentiosus erit qui volet ita urgere verba, quasi propheta usque ad Euphratem venerit, et illic absconderit suum cingulum. Scimus autem hanc loquendi formam satis frequentem adeoque familiarem esse prophetis, ut visiones pro rebus gestis narrent. Iam hoc secundo loco tenendum est potuisse simpliciter, et absque figura Deum loqui: sed quoniam non rudes tantum, sed stupidi erant, oportuit externo symbolo corrigi eorum torporem. Haec igitur ratio fuit cur Deus insigniverit doctrinam prophetae sui etiam externo signo. Si ita dixisset Deus, Vos fuistis mihi hactenus loco balthei, eratis decus meum, et gloria mea non vestro quidem merito, aut vestra dignitate, sed quia vos mihi adiunxeram, ut essetis sanctus populus, et regnum sacerdotale: nunc autem abiicere vos cogor, et quemadmodum si quis cingulum sibi detrahat, et coniiciat in aliquod foramen, post longum tempus reperiet putrefactum: sic etiam eritis absconditi longo tempore ultra Euphratem, et illic tabes vos invadet, quae vos totos corrumpat, ut longe dissimilis futura sit vestra facies, ubi quis volet proferre quod residuum erit ex vobis. Hoc quidem poterat sufficere: sed in tanta securitate et hebetudine, quantam scimus fuisse apud Iudaeos, non tam efficaciter simplex doctrina penetrasset in animos, quam ubi propositum fuit hoc symbolum: Propheta igitur dicit *se fuisse accinctum baltheo,* deinde, *baltheum illum fuisse absconditum in foramine Euphratis, et fuisse illic putrefactum.* Postea adiungit, *Sic fiet vobis.* Haec doctrina, quemadmodum iam dixi, potuit acrius Iudaeos

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse.* Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse*, *ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem*, *Sic dicit Iehovah Deus Israel*, *Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi*, *Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse.* Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse.* Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עָבַר. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse*. Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עָבַד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse.* Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse*. Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent*: nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut essent mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum*. Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti [illegible] devinxit genus Abrahae, ut [illegible] stringeret. Fuit igitur quasi [illegible] vinculum illa Dei electio, ut [illegible] tamen [illegible] parari. Ideo dicit se illos ita sibi [illegible] *essent in nomen, deinde in laudem*, inquit, [illegible] Quamquam eodem pertinent omnia, non [illegible] tamen est, quin haec congeries verborum ad [illegible]ficationem posita sit. Voluit ergo Deus [illegible] magis crimen populi exaggerare, quum diceret [illegible] tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postea adiungit, *Non audierunt*. Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi [illegible], non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam [illegible] detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo [illegible] Iudaeis, ne expostularent cum [illegible] ipsum nimis rigidum esse, [illegible] provocaverunt: non tantum [illegible] eius, sed quod respuerunt [illegible] Sequitur,

12. *Dices etiam* [illegible] *Deus Israel*, [illegible] sermonem, [illegible] lagena [illegible] interea, [illegible] dicent tibi, [illegible] sciendo [illegible] tur vino?

13. *Tunc dices illis, Sic dicit Iehovah, Ecce ego implens* (vel impleo) *omnes habitatores terrae huius, et omnes reges qui sedent pro Davide super solium eius, et sacerdotes, et prophetas, et omnes incolas Ierosolymae, ebrietate.*

14. *Et collidam eos* (alii vertunt, dispergam: proprie significat violenter disiicere: hic apte reddetur collidere: collidam ergo) *quemque ad fratrem suum, et patres, et filios simul, dicit Iehovah: Non parcam, et non ero propitius* (idem significant, sunt synonyma) *et non miserebor a perdendo* (hoc est, quin perdam) *ipsos.*

Alia similitudine hic denuntiat propheta vindictam Dei: dicit enim *repletum omnes iri ebrietate.* Sed figuram simpliciter initio iubetur proponere. *Omnis lagena*, inquit, *implebitur vino.* נבל significat et utrem, quemadmodum iam dixi: sed hic melius convenit nomen lagenae. Solebant utres in illis regionibus impleri aqua et vino, sicuti hunc morem adhuc servant Orientales: qualiter videmus reponi hodie oleum in utribus, et ita advehi, sic utres sunt illic in vulgari usu ad vini et aquae vecturam. Sed quoniam sequitur, *Collidam eos inter se*, ideo de lagenis rectius exponitur hoc nomen. Potuit generalis haec sententia videri nullius ponderis: quid enim continet in se doctrinae, Omnis lagena implebitur vino? quemadmodum si quis diceret cantharum factum esse ut vinum in eo feratur, et crateres esse factos ad bibendum: hoc etiam pueris satis tritum est: deinde, quemadmodum dixi, poterant existimare hoc esse propheta indignum: He, quid nobis adfers? tu dicis lagenas esse vini receptacula, nempe quemadmodum pileus ad caput tegendum factus est, quemadmodum vestis ad arcendum frigus: sed tu videris hic ludere puerilibus ineptiis. Et videmus etiam ita exceptum fuisse prophetae sermonem: contemptim enim, atque adeo fastidiose respondent: Quid? *an nescimus lagenas in hunc usum destinatas ut vinum contineant?* sed quid tibi vis? tu iactas afflatum spiritus sancti: quale est hoc monstrum? tu quasi angelus esse e coelo delapsus, hic praetendis Dei nomen, et te venditas autoritate prophetica: quid hoc sibi vult lagenas impleri vino? Sed voluit consulto Deus ita expergefacere populum hunc, qui in suis delitiis sopitus erat, deinde etiam qui minus solebat ad spiritualem doctrinam attendere. Voluit igitur in rebus minimis, et quasi frivolis ostendere non tanta perspicacia ipsos esse praeditos ut vel quod debuerat illis notissimum esse cernerent. Hoc quidem tenebant omnes, lagenas fieri ad vinum capiendum: se interea non reputabant se esse lagenas, vel lagenis similes. Diximus enim fuisse inflatos tanta arrogantia, ut sibi viderentur similes saxeis rupibus, hinc igitur contemptus omnium minarum, quod non expendebant secum quales essent. Dicit igitur propheta *ipsos similes esse lagenis:* quoniam Deus quidem in praeclarum usum ipsos elegerat, sed obliti suae fragilitatis praestantiam illam corruperant, hoc est, nullus amplius erat illorum usus, nisi ut Deus illos inebriaret vertigine, deinde calamitatibus. Videmus ergo cur iusserit Deus tribus verbis proferri generalem doctrinam, quae frigide et contemptim accepta fuit: nempe ut occasio daretur prophetae pungendi stupidos illos homines, quibus incognita erat sua conditio. Dictum enim fuit illos similes fuisse montibus, quum fundati essent in gratuita Dei electione: sed quoniam nulla fuerat in illis firmitas, et constantia fidei, sed defluxerant, ideo liquefacta fuerat eorum gloria: et quanquam adhuc retinebant aliquam speciem, tamen similes erant vasis fictilibus, et ita eorum fragilitas exprimitur a propheta melius quam si uno sermonis tractu dixisset, Quemadmodum lagena impletur vino, sic etiam Dominus vos implebit ebrietate. Si ergo ita loquutus esset, non fuisset tanta efficacia vaticinii, sed dum illi respondent non sine fastidio, hoc pueris esse notum, audiunt quod magis ipsos urgeat, nempe *esse lagenis similes.* Nunc quaeritur qualis haec sit ebrietas, quam denuntiat propheta, duplex enim potest intelligi: vel quod Deus ipsos vellet coniicere in sensum reprobum: vel quod vellet inebriare malis et calamitatibus. Nam ubi Deus rectam mentem eripit hominibus, haec est praeparatio ad ultimam cladem. Sed propheta videtur longius spectare, nempe populum hunc devotum esse gravissimis cladibus, quae ipsum prorsus obstupefaciant. Quanquam ex contextu licet colligere, etiam priorem speciem notari. Dicit enim, *Faciam ut se mutuo allidant, et quisque confligat cum fratre suo:* deinde, *pater cum filio, et ita simul omnes frangantur.* Deus ergo non tantum cladem hic designat, quae instabat Iudaeis, sed etiam modum ipsum cladis: quod scilicet *quisque trahet fratres suos* in perniciem, quasi mutuis vulneribus se confoderent. Dicit autem primo in genere, *Replebo ebrietate omnes terrae habitatores:* postea modum illum, quem dixi, explicat. Sed postquam de toto populo in genere loquutus est, enumerat *reges et sacerdotes, et prophetas:* ita nullum ordinem quantumvis honorificum eximit. Et haec expressio valde fuit necessaria: reges enim non putabant se debere misceri cum vulgo. Sacerdotes etiam putabant se quasi sacrosanctos, et eadem erat superbia in falsis prophetis. Ieremias autem sine exceptione omnes quasi eodem fasciculo involvit: quasi diceret, Nec regum maiestas ipsos eripiet Dei iudicio, nec sua dignitate salvi erunt sacerdotes, nec quidquam falsis prophetis proderit iactare nobile illud et praeclarum munus quo funguntur. Non dubium est quin hoc vaticinium plus

quam inique acceptum fuerit. Scimus enim quibus elogiis ornasset Deus regnum Davidis. Quod ad sacerdotium spectat, scimus etiam fuisse typum Christi: deinde totam tribum leviticam fuisse sacram Deo. Fieri ergo non potuit quin Ieremias valde exasperaverit omnium animos, quum ita minitaretur tam regibus quam sacerdotibus. Sed hinc colligimus nihil esse in terra tam excelsum, vel illustre, quod non debeat cogi in ordinem, ubi asserenda est Dei potestas et gloria, et simul autoritas doctrinae coelestis. Oportet igitur quidquid est in mundo pretiosum et excellens evanescere, si vel minimum deroget gloriae Dei, et fidei doctrinae eius. Atqui reges et sacerdotes audebant se opponere verbo Dei. Non mirum igitur, si propheta illos detrahit e sua altitudine, et ostendit esse similes lagenis: et ita pedibus calcat fluxam illam gloriam, qua volebant obscurare Deum ipsum. Et quia nomen Davidis erat quasi sacrum in populo illo, propheta ut omnem fiduciam illis excutiat, dicit, Quamvis sedeant reges in solio Davidis, et sint eius successores ac posteri, non tamen illis parcet Deus. Et hinc etiam apparet quam stolide nobis hodie papalis clerus obtrudat sua privilegia, et suam dignitatem. Certe quidquid sibi arrogent illi nebulones, non possunt tamen se aequare leviticis sacerdotibus. Atqui videmus nihil illis profuisse, quod Deus illos sibi sanctificaverat, ex quo abusi fuerunt potestate sua. Non est igitur quod hodie papa cum suis, hoc est, cum tota sua faece superbiat. Nunc ergo tenemus summam verborum, quum Deus tam reges quam sacerdotes et prophetas nominat. Interea notandum est non hic agi de fidelibus prophetis, sed tantum eos intelligi qui larvam gestabant, quum tamen quisquilias afferrent loco tritici, quemadmodum alibi videbimus. Ergo catachristicos ponitur hic nomen propheticum, quia transfertur ad falsos doctores: quemadmodum hodie dum loquimur de bestiis illis, qui iactant se esse episcopos et praelatos et praesules: concedimus quidem illis titulum, sed interea non sequitur vere et merito censeri tales, quamvis verbo tenus sint episcopi. Ergo eadem ratione Ieremias de prophetis titularibus hic loquitur, qui tamen prorsus alieni erant ab illo munere. Postea adiungit quod nuper attigi de collisione mutua. *Faciam* ergo *ut sese conterant mutuo*, vel confringant. Qui vertunt, Dispergere, quomodo exponent quod mox subiicit? *Virum ad fratrem suum, patres et filios simul.* Certe dispersio non quadraret. Ergo videmus sensum longe melius fluere, *collidam ipsos*, nempe *unumquenque ad fratrem suum:* deinde, *faciam ut patres confligant cum filiis, atque ita conterantur mutuo quasi conflictu.* Et ideo dixi non tantum vaticinari Ieremiam de populi clade, sed modum etiam cladis designari: quia scilicet vacui prudentia sese ultro et citro perdent, quasi essent devoti in mutuam perniciem. Scimus fuisse etiam gloriatos sua multitudine: atqui ostendit propheta adeo nihil fore praesidii in multis copiis, et in magno numero hominum, ut haec potius futura sit causa interitus: quia scilicet Dominus illos excaecabit, ut inter se confligant, et ita pereant absque externo hoste. Postea subiicit, *Non parcam, non parcam, non miserebor.* Tertio repetit se non fore illis propitium. Satis fuisset hoc semel dicere, si tanta fuisset docilitas et attentio, ut animos arrigerent ad minas sibi propositas: sed in illo torpore oportuit saepius idem repeti, non quasi aliqua esset obscuritas in re, sed quia vix ulla vehementia efficax erat cordibus adeo obstinatis. Nunc ergo videmus cur propheta saepius idem dicat, et tamen non utatur supervacuo sermone: quemadmodum quoties inculcat Deus promissiones gratiae suae, non profundit verba temere, et sine delectu: sed quoniam videt tantam esse in nobis segnitiem, ut non sufficiat una promissio, haec ratio est cur nos pluribus verbis confirmet. Ita etiam ubi videt homines propter socordiam non moveri, neque terreri suis minis, illas inculcat, ut plus habeant ponderis. In summa denuntiat actum esse de hoc populo, nec iam se vocare adeo impios et rebelles ad poenitentiam, sed loqui tanquam cum hominibus desperatis. Haec summa est. Dicit *Donec consumam ipsos.* Hoc ad totum corpus pertinet: interea tamen potuit mirabiliter Deus, et occultis modis servare reliquias, ut alibi visum fuit. Sed tamen vindictam, quae hic denuntiatur, exegit Deus de toto populo: quoniam ille fuit quasi generalis interitus, quum omnes tracti sunt in exsilium et varie dispersi. Quemadmodum autem in tam horribili clade Dominus nunquam tamen oblitus fuit foederis sui, quin semen aliquod maneret salvum et incolume: ita etiam quod hic dicitur, *non miserebor donec consumam,* non pugnat cum illa Dei misericordia, quae alibi praedicatur. Pronuntiat enim se esse longae patientiae, et multum in misericordia. Deus ergo quamvis tam horrendo exemplo populum suum perdiderit, non tamen exuit tunc suam naturam, neque misericordiam suam abiecit, sed incomprehensibili modo ita exsequitur sua iudicia adversus reprobos, ut tamen nihil depereat ex eius perpetua misericordia, et simul etiam fidelis maneat in sua electione. Sequitur,

15. *Audite, et auscultate, ne elevemini, quia Iehova loquutus est.*

16. *Date Deo vestro gloriam priusquam obtenebrescere faciat, et priusquam offendant pedes vestri ad montes tenebrarum, speretisque lucem, et ponat in umbram mortis, et in caliginem.*

Hic propheta clarius ostendit quod diximus, nempe tam praefracta fuisse ingenia cum quibus agebat, ut necesse esset subigi diversis rationibus. Neque enim frustra hanc exhortationem adiunxit, quae in se continet indignationem: nec vero sine stomacho haec protulit, *Audite et auscultate, et ne elevemini, quia Dominus est qui loquitur:* Ergo hinc colligere licet fuisse vel derisum Ieremiam, vel non magno in pretio habitum eius sermonem apud Iudaeos. Hoc enim significat quum dicit *Deum loquutum esse*, quia si sponte fuissent persuasi, afferri ab ipso quod Deus iniunxerat, fuisset hoc supervacuum. Sed alibi videbimus fuisse existimatum quasi impostorem, et fuisse etiam vexatum multis conviciis et maledictis. Hic ergo vocationem suam ab illorum calumniis et probris vendicat quum dicit *Deum loquutum esse:* nam his verbis affirmat se nihil afferre proprium, sed loqui velut ex ore Dei, vel, (quod tantundem valet) se esse organum spiritus sancti pronuntiat, ut intelligant se frustra cum ipso contendere, quia certamen futurum sit illis cum Deo. Et huc etiam pertinet quod dicit, *Audite et auscultate.* Nam videbat non uno tantum modo esse surdos, vel torpidos, sed opus habere pluribus stimulis. Et simul etiam causam notat et fontem mali quum dicit, *Ne elevemini.* Ergo contumaciae illorum causa erat superbia, quod scilicet auderent obstrepere Deo: quemadmodum etiam principium obedientiae est humilitas, ubi homines agnoscunt se nihil esse, et deferunt Deo quod illi debetur.

16. *Date Iehovae Deo vestro gloriam priusquam obtenebrescere faciat* (tenebras immittat) *et priusquam offendant pedes vestri ad montes tenebrarum, et speretis lucem, et ponat in umbram mortis, ponat in caliginem.*

Prosequitur Ieremias sententiam illam, quam heri coepimus exponere: quoniam videbat Iudaeos parum moveri sua doctrina: iubebat ipsos reputare quidquid docebat profectum esse a Deo, ac nihil ipsos proficere sua superbia. Nunc subiicit eodem sensu, *Date gloriam Iehovae Deo vestro*, inquit. Dare gloriam Deo alibi accipitur pro verum profiteri, interposito eius nomine. Nam quum Iehosuah adiurat Achan, utitur his verbis, Da gloriam Deo, fili mi, hoc est, quoniam ego tibi propono Deum iudicem, cave ne mentiendo putes te posse effugere illius iudicium. Sed hic dare gloriam Deo, tantundem valet atque tribuere quidquid illi proprium est, vel agnoscere eius potestatem, ut se eius verbo subiiciant. Si enim fidem detrahimus prophetis, fraudamus Deum sua gloria: quia hoc modo non movemur eius potestate, etiam gloriam eius, quantum in nobis est, diminuimus. Ubi enim consistit Dei gloria, nisi quum agnoscimus esse fontem omnis sapientiae et iustitiae et virtutis? ac praesertim ubi ad sacrum eius os contremiscimus? Ergo quisquis Deum non timet, ac reveretur, quisquis fidem non adhibet eius verbo, ille spoliat eum sua gloria. Nunc ergo videmus omnes incredulos, etiamsi aliud ore testentur, re ipsa hostes esse gloriae Dei, et eam exinanire: quod diligenter notandum est: quia omnes horrent tale sacrilegium, et tamen nemo est qui sibi caveat. Videmus ergo quam doctrinam contineat haec loquutio, quasi diceret, hactenus Iudaeos contumeliose cum Deo egisse: quia coram ipso non tremerent, quia non haberent fidem eius verbo: nunc tempus esse, ut sibi proponant illum iudicem: deinde ut sciant, credendum esse quidquid pronuntiat per servos suos. Dicit, *Antequam tenebras inducat.* Alii accipiunt simpliciter pro obtenebrescere. Sed quia est verbum hiphil, active potius exponi debet. Quod quidam subaudiunt nomen solis, mihi videtur absurdum. Neque enim sol dicitur tenebras obducere suo occasu. Sed videtur etiam tolli omnis ambiguitas prophetae verbis: paulo post in secundo membro addit, *Et ponat lucem in umbram mortis, ponat in caliginem:* quibus verbis haud dubie propheta Deum designat. Similiter ergo subaudiendum initio versus nomen Dei. *Antequam ergo Deus tenebras immittat, et antequam offendant pedes vestri in montibus* נשף, obscuritatis: נשף significat vesperum, et crepusculum, significat etiam obscuram lucem ante exortum aurorae: sed capitur saepe pro tota nocte. Possumus vertere Montes densitatis. Sed non dubium est quin obscuritatem designet hac voce. Metaphorice quidam volunt per Montes intelligi Aegyptum: quia illuc confugere solebant Iudaei in rebus adversis: sunt autem in montibus tutiores recessus quam in planitie. Sed nescio an sensus hic satis conveniat. Malim potius exponere ac si esset similitudo: ac omnino ita convenit. Saepe autem omittitur particula כ, quae est nota similitudinis, Ne impingatis ergo, *vel ne impingant pedes vestri quasi in montibus obscuris.* Nam magis lucet in locis aequalibus, quam in montibus, quia saepe angustas vias occupant tenebrae: sol non potest illuc usque penetrare: deinde non tam cito vesperascit in locis planis, sicuti in angustiis montium. Neque enim summitates intelligit propheta sed valles contractas, quae vix obliquos solis radios paucis horis recipiunt. Verum quid si ita vertamus? *Antequam impingant, vel offendant pedes vestri ad montes caliginis.* Nam אל etiam hoc significat, quasi diceret propheta tam densam fore caliginem, ut montes sibi oppositos non cernant, sed quemadmodum in crepusculo vel tenebris viator offendit ad minimum lapidem, ita etiam ubi est crassior caligo, montes non cernuntur. Saepe igitur fiet, ut quis ad montes offendat, et

prius sentiat pedibus ac manibus obstaculum, quam oculis percipiat. Quantum ad me spectat, prorsus hanc expositionem existimo esse genuinam. *Antequam* ergo *offendant pedes vestri ad montes nocturnos,* hoc est, ad montes tenebrosos. Postea adiungit, *Ubi speraveritis lucem, ponat eam in umbram mortis:* nam צלמות, ut alibi diximus, grammatici putant nomen esse compositum a צל, umbra, et מות, quod mortem significat: et vertunt tenebras mortales. *Antequam* ergo *ponat Deus lucem in tenebras, ponat in caliginem,* inquit, *date illi gloriam.* Et hinc melius cognoscimus quod nuper attigi, nempe verbum יחשיך debere referri ad Deum. Sed haec summa est, posse ipsos occurrere iudicio Dei, si mature se illi permittant tanquam iudici suo: deinde reverentius amplectantur eius verbum, quam prius fecissent. Interea denuntiat spem illorum fore vanam, si lucem sibi promittant. Sciendum vero lucem hic metaphorice accipi, ut aliis pluribus locis, et tenebras etiam ex opposito. Tenebrae igitur significant res adversas, lux autem significat pacem et prosperum statum. Proinde dicit propheta Iudaeos falli, si putent felicitatem sibi fore diuturnam, dum ita spernunt Deum et eius prophetas. Quare? hoc enim tantundem est atque ipsum exarmare, vel exuere sua potentia, ac si non esset iudex mundi. Summa est, instare horribilem vindictam, nisi mature occurrant Iudaei, atque Deo se subiiciant. Nunc sequitur,

17. *Quod si non audieritis hoc in arcanis* (hoc est, in secreto), *lugebit anima mea a facie superbiae* (hoc est, propter superbiam), *et lacrymando lacrymabitur*, *et descendet oculus meus in lacrymas* (de hac loquutione vidimus cap. 9: diffluet ergo oculus meus in lacrymas: ad verbum, et descendet oculus meus lacryma), *quoniam abductus est grex Iehovae* (captus est).

Oblique minatus fuerat propheta: sed tamen reliqua spes erat veniae, si in tempore anteverterent Iudaei, et coram Deo se humiliarent. Nunc apertius denuntiat, cladem certissimam illis incumbere, *Si ergo non audieritis,* inquit, *lugebit anima mea in arcano.* Sed multum ponderis hoc habet dum propheta significat se finem loquendi facturum, quasi diceret, Nunc quidem adhuc hortari vos non desino, quia Deus ita mandavit: sed nullum erit remedium, si more vestro obdurescitis contra doctrinam. Nihil ergo mihi restabit, nisi ut me abscondam, inquit, in latebras, et illic plorem: quia propheticum munus apud vos cessabit tanquam indignos hoc Dei beneficio. Non ponit simpliciter, *Si non audieritis:* sed addit etiam demonstrativum pronomen, *Si non audieritis hoc.* Poterant enim excipere Iudaei se non esse Deo immorigeros: et habebant prophetas, quemadmodum heri visum fuit, qui suis blanditiis eos fallebant. Propheta ergo non loquitur confuse, quia fuisset illud nimis frigidum: sed diserte exprimit, *Nisi audiant quod dixerat* proximo versu. *Nisi ergo detis gloriam Deo,* ego, vobis relictis, inquit, aut valere iussis, abdam me in angulum aliquem, et illic deflebo vestras miserias. Ubi propheta nihil sibi relinquit praeter fletum. Significat actum esse de ipsis, et salutem eorum esse desperatam. Summa est, non semper habituros quod nunc spernunt, nempe ut moneantur a servis Dei: quoniam si perrexerint contemnere omnes prophetias, Deus subducet ab illis talem gratiam. Interea ostendit propheta quo affectu vaticinatus fuerit. Etsi enim quum sciret mandatas sibi esse praeconis partes, animose denuntiabat Iudaeis illam cladem, quam vidimus: tamen aliquid misericordiae semper vigebat in eius animo, ut defleret illorum obstinationem, quae futura illis exitialis erat. Ergo utrumque affectum coniunxit propheta, nempe ubi libero et intrepido spiritu denuntiaret Iudaeis vindictam: et tamen simul valeret apud ipsum humanitas et sympathia. Addit causam, nempe *quia captus sit grex Iehovae.* Potuit quidem Ieremias simul rationem habere sui sanguinis. Quum ergo videret gentem, ex qua oriundus erat, misere perire, fieri non potuit, quin luctu prosequeretur ipsorum cladem: sed praecipue respexit Dei gratiam: quod etiam videmus in Paulo. Nam quamvis commemoret genus se ducere ab Israelitis, et hanc causam assignet, cur anathema cupiat esse a Christo propter ipsos: alia tamen de causa tantopere commendatos fuisse apparet: quia paulo post subiicit, Quod illorum sit foedus, quod originem a patribus duxerint, quod ex ipsis descenderit Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in saecula. Paulus ergo tantum honoris ac pretii defert beneficiis illis quibus ornati fuerant Iudaei, ut cupiat se pro eorum salute quasi proiicere in mortem, imo cupiat esse anathema a Christo. Minime dubium est hoc etiam respectu Ieremiam nunc addere, se concedere in recessum, vel latebras, ubi deploret populi sui excidium, *quia sit grex Iehovae.* Videmus ergo ut ad lacrymas eum impellat foedus Dei, quod videt quodammodo intercidere populi culpa. Sequitur,

18. *Dic regi et dominae, Humiliamini* (descendite), *sedete* (hoc est, iacete), *quia descendet a capitibus vestris corona decoris vestri* (alii vertunt, descendet altitudines vestrae, pro altitudo vestra, et appositive legunt quod sequitur, corona decoris vestri.

Hic propheta iubetur sermonem recta dirigere ad regem Ioakim et matrem eius. Hic enim no-

men dominae non capitur pro regina, quae esset uxor Ioakim, sed pro matre, quae tunc erat imperii socia, et cuius autoritas multum pollebat. Minime autem dubium est quin Deus hoc modo magis excitare voluerit plebis animos, quum ostenderet se ne regi quidem et reginae parcere. Sed hinc etiam colligimus quod ante visum fuit, doctrinam propheticam excellere supra omnem mundi altitudinem. Dictum enim primus fuit Ieremiae, Argue montes, et corripe colles: deinde, Ecce ego constitui te super regna et super populos, ut diruas, ut evellas, et quae sequuntur. Hoc diligenter notandum est: quia reges, et quicunque in mundo eminent, putant singulari privilegio se non tantum solutos esse legibus, sed etiam immunes ab omni iugo modestiae et pudoris. Hinc fit, ut despiciant ex sua altitudine et Deum, et eius prophetas. Hic ergo ostendit Deus, se hac lege verbo suo instruere prophetas, ut claudant oculos ad omnem mundi splendorem, nec personas accipiant: sed detrahant omnem altitudinem, et quidquid in mundo excellit, in ordinem cogant. Paulus etiam docet (2. Cor. 10, 5) hac potestate omnes evangelii ministros esse praeditos: Data est, inquit, nobis potestas adversus omnem altitudinem quae se extollit contra Christum. Et hinc notandum est, quicunque electi sunt ad munus docendi, non posse probe implere suas partes, nisi et reges et reginas audeant libere aggredi, et intrepido spiritu: ne scilicet verbum Dei tantum ad plebeios, vel obscuros homines restringatur, sed subiiciat sibi omnes a minimo usque ad maximum. Fuit haud dubie haec prophetia non parum acerba tam regi quam toti populo: sed oportuit Ieremiam suo munere defungi. Et hoc etiam fuit necessarium: quoniam rex Ioakim, mater etiam eius putabant fieri non posse, ut unquam detraherentur ex regali solio. Iubet igitur *ipsos descendere, et iacere,* hoc est, iubet oblivisci pristinae suae magnitudinis. Neque enim simpliciter hortatur ipsos ad poenitentiam, sed ostendit, quando ita praefracti sunt in sua superbia, instare illis poenam ignominiae: quia Dominus invitos prosternet. Ergo non est exhortatio, qua propheta ipsos erudiat: sed tantum praedicit quod minime putabant, nempe, frustra eos gloriari, quia paulo post Dominus eos non sine probro deiiciet. Et hoc patet ex ratione addita: *Quoniam descendet,* inquit, *corona decoris vestri,* hoc est, detrahetur vobis ex altitudine vestra, ex eminentiis vestris, vel ex capitibus. Nam ראשה accipitur etiam pro capite interdum. Sed alii existimant, quemadmodum dixi, hic notari sublimitates, et appositive deinde adiungi coronam illam magnificam. Ego omiseram unum (nisi fallor) quod dixerat propheta de superbia, *Nisi audieritis et hoc in arcanis etc. a facie superbiae.* Subaudiunt interpretes a facie superbiae vestrae, hoc est, propter superbiam, qua turgebant Iudaei ipsi. Sed ego in diversam partem magis inclino: quod scilicet propheta loquatur de superbia, vel de magnifica potentia hostium, a quibus sibi tunc Iudaei nihil metuebant. Quum ergo tam essent securi, dicit propheta, Ego igitur seorsum deflebo, inquit, et anima mea lacrymando lacrymabitur: imo oculus meus defluet in lacrymas propter superbiam hostium, quae ita vobis est contemptibilis. Nunc pergamus.

19. *Urbes austri clausae sunt, et nemo qui aperiat: traductus est,* (vel transmigravit) *Iehudah totus, translatus est perfecte* (perfectione, hoc est, in totum abductus est in captivitatem).

Per *urbes australes* omnes fere intelligunt urbes tribus Iehudah, cuius portio vergebat ad meridiem: et exponunt urbes illas clausam iri, quoniam erunt desertae. Dicuntur enim apertae urbes quae frequentantur. Sed hic etiam cogor aliud sentire. Proprie igitur accipio *urbes austri* pro aegyptiacis urbibus. Scimus enim Iudaeos illuc spectasse quoties instabat tumultus ab Assyriis vel Chaldaeis. Quoniam ergo putabant sibi Aegyptum esse quasi asyli instar: ideo denuntiat propheta *clausum iri omnes illas urbes, nec fore qui eas aperiat:* quasi diceret, Dominus vos excludet, atque arcebit ab illo perfugio. Nam apertius certe loquutus fuisset de urbibus Iehudah: deinde quum esset Ierosolymae, fuisset haec loquendi ratio ambigua, et quasi contorta: et paulo post loquetur de Assyriis, quos dicet septentrionales. Nunc ergo admonet ipsos, Aegyptum fore illis clausam: quum tamen sperarent se fore illic in tuto, et tolerabile exsilium esse illis quasi in manu. Quum ergo stulte confiderent se receptum iri ab Aegyptiis, propheta dicit portas *illis fore clausas, et neminem etiam fore,* qui ipsas aperiat. Nunc sequitur, *Traductus est Iehudah totus,* traductus perfecte, hoc est, omnes in Assyriam migrabitis, et Babylonem, quae est septentrionalis regio, quemadmodum postea sequitur.

20. *Levate oculos vestros, et adspicite venientes ab aquilone. Ubi grex qui datus fuerat tibi? oves decoris tui?*

Videmus ergo hic conferri inter se Aegyptum, et Chaldaeam: quasi diceret propheta: Quoties aliquid vobis affertur de Chaldaeis, convertitis oculos in Aegyptum, quasi esset illic vobis tranquilla sedes. Atqui Deus vos arcebit ab accessu illius perfugii: *Sed aspicite, aspicite,* inquit, hostes, qui ex adversa parte veniunt, nempe a Chaldaea. *Tollite* ergo *oculos:* quoniam nimis affixi erant praesenti suae quieti, ideo iubet *oculos tollere,* hoc est, longius aspicere, quam soliti sint. Tandem dicit, *Ubi*

grex, qui datus fuerat tibi? et oves decoris tui? Per commiserationem propheta sic loquitur. Videt enim in spiritu totam terram desertam: et per admirationem quaerit, Quid hoc sibi vult, gregem esse dissipatum, qui tibi datus fuerat? (nam alloquitur populum sub persona mulieris, ut saepe alias.) In summa, confirmat quod ante dixit, nempe se venturum in latebras, si populus non moveatur eius doctrina, ut illic seorsum deploret cladem: sed aliis verbis, dum innuit se solum esse oculatum. Alii enim caecutiebant: quia Deus etiam abstulerat illis mentem et iudicium. Propheta ergo hic videt horrendam vastitatem, quae paulo post futura erat, et ideo quasi attonitus interrogat, ubinam sit grex ille, quo Deus locupletaverat terram? deinde, ubi sint oves, in quibus fulgebat magnificus decor? Sequitur,

21. *Quid dices, quum visitaverit super te? Et tu* (hoc est, atqui tu) *docuisti* (hoc est, assuefecisti) *illos super te duces in caput: annon dolores apprehendent te tanquam mulierem parturientem?*

Quoniam videbat propheta Iudaeos nondum affici, longius eos vocat, et proponit illis quod tunc erat incredibile, nempe cladem illam, a qua putabant se suis subsidiis facile posse defendi. Dicit ergo, *Quid tunc dices?* nam obstrepebant, et simul ac verbum facere coeperat Ieremias, audacter prosiliebant falsi doctores, et vulgus etiam ipsum proterve obganniebat. Quum ergo tam petulanter obsisterent Deo et eius doctrinae, significat propheta venturum tempus quo obmutescent prae pudore: *Quid dices*, inquit, *tunc?* hoc est, vos estis nunc nimium garruli, et Deus non potest a vobis impetrare aliquam audientiam: sed compescet hanc vestram proterviam, ubi hostis vos afflixerit. Tantundem valet ac si diceret, Tunc non erit vestrae loquacitati tempus: quia Dominus comprimet vos silentio. Quidam hoc ad Deum referunt, *quum visitaverit:* sed potius debet intelligi de Chaldaeis. Nam continuo post adiungit, *Tu vero assuefecisti illos.* Est quidem enallage numeri, sed quae satis trita est prophetis: quum singulari numero utitur, caput ipsum exercitus respicit: postea vero comprehendit omnes copias. *Quid ergo dices quum hostis te visitaverit?* Postea addit, *Et tu tamen*, hoc est, si velis alio conferre culpam, quum Assyrii et Chaldaei te obruent, frustra id conaberis. Nam patefecisti illis aditum, *et assuefecisti, ut essent duces tui in caput tuum*, inquit. Nam multo ante ab Israelitis acciti fuerant Assyrii: deinde foedus contraxerant Iudaei cum Chaldaeis adversus Assyrios antequam coniunctae essent illae monarchiae. Quum ergo illos in auxilium vocassent, assuefecerant regnare, et quasi imposuerant ipsos suis cervicibus. Quemadmodum si Turcae hodie in Europam traiicerent atque illic dominarentur, posset regibus Gallorum et eorum consiliariis dici: Cuius culpa ita facile ad vos penetrarunt Turcae: nempe quia stravistis illis iter per mare, nempe qui pretio eos comparavistis, deinde portus vestri illis fuerunt aperti: atqui adeo pro sua libidine exercuerunt magnam saevitiam adversus vestros subditos: haec omnia a vobis profecta sunt: estis igitur vos autores omnium malorum. Sic etiam nunc exprobrat propheta Iudaeis, *quod assuefecissent Chaldaeos, ut essent ipsorum duces:* et quoniam locaverant ipsos in suis capitibus: dicit non esse mirum, si nunc sint tam onerosi et graves. Postea dicit, *Annon dolores te apprehendent quasi mulierem parturientem?* Hac similitudine significat, Iudaeos nihil consequi vanis spebus: quoniam subito quum dixerint, Pax et securitas, obruet ipsos interitus, quem minime exspectant. Scimus saepe hanc similitudinem occurrere, quae aptissima est. Nam gravida mulier hilaris erit, et secure epulabitur, et ludet: corripiet autem ipsam repentinus dolor. Sic etiam impii non sustinent quidquam triste audire, et procul a se depellunt omnem timorem. Sed quo magis se obstupefaciunt, eo gravius persequitur illos Dei vindicta, idque repente, et praeter opinionem. Quoniam ergo incredibile erat Iudaeis, Chaldaeos paulo post venturos, qui terram vastarent: ideo dicit, *Certe dolores te apprehendent*, etsi eos non exspectas. Etiam mulier gravida non cogitat de propinquo dolore: et tamen dolor non ideo potest ab ipsa depelli: sic neque vos quidquam proficitis, dum ita secure vobis promittitis perpetuam pacem. Ego hodie non absolverem quod sequitur, si longius progrederer: differam igitur in proximam lectionem.

22. *Quod si dixeris in corde tuo, Cur* (vel, ut quid) *haec mala acciderunt mihi?* (occurrerunt mihi) *in multitudine* (hoc est propter multitudinem) *iniquitatis tuae: discoopertae sunt fimbriae tuae, et nudati calces tui* (vel plantae tuae nudatae sunt).

Iterum propheta iustum hoc fore Dei iudicium pronuntiat, de quo antehac vaticinatus fuit. Scimus enim hypocritas, donec saepius convicti fuerint, non facere finem rixandi cum Deo. Volunt enim semper, etiam si non possint in totum se excusare, tamen extenuare aliqua ex parte suam culpam. Propheta igitur hic tergiversandi materiam illis eripit, ac pronuntiat tali mercede esse dignos. Sed notanda est etiam loquutio qua utitur: *Si dixeris in corde tuo,* inquit. Neque enim hypocritae tantum sibi arrogant coram mundo iustitiam, sed se ipsos decipiunt, et diabolus falsa persuasione ipsos dementat, ut etiam coram Deo velint iusti censeri. Hoc igitur exprimit propheta quum dicit, *Si dixeris*

afficere, ut sentirent quod instabat Dei iudicium. Quantum ad similitudinem balthei vel subligaculi spectat, scimus quam superbe gloriati fuerint Iudaei, quum putarent Deum sibi esse devinctum: et erat re vera, si mutuo ipsi coluissent fidem. Sed quum tam fuissent immorigeri et ingrati, qualis erat Dei obligatio erga ipsos? sibi quidem elegerat ipsos in populum, sed hac lege addita, ut essent tanquam pudica uxor, ipse autem vicissim esset illis maritus, ut antea visum est: ipsi autem se prostituerant, et turpiter polluerant cum idolis. Quum igitur perfide descivissent a sacra illa coniugii fide, annon Deus fuit liber? quemadmodum dicit per Isaiam (50, 1), Non opus est vobis dare libellum repudii, mater enim vestra est adultera. Ergo propheta etiam hoc loco voluit breviter Iudaeis excutere vanas illas iactantias, quum plenis buccis dicerent se esse Dei populum, et sanctum Abrahae genus: verum, inquit, et plus vobis concedo, nempe vos fuisse Deo instar balthei, quo viri ornantur: sed quum Deus vos adoptaverit ut caste ipsum coleretis, nunc quia fecistis irritum eius pactum, detrahet sibi hunc baltheum, qui potius est opprobrio quam ornamento: et proiiciet in aliquam cavernam, ubi putrescat. Hoc igitur notandum est de similitudine balthei, vel subligaculi, ut postea clarius videbimus. Iam quod propheta recitat *se venisse ad Euphratem*, hoc ad confirmationem doctrinae valet. Neque enim intelligit se venisse, sed voluit quasi in rem praesentem adducere Iudaeos. Est igitur hypotyposis, quemadmodum rhetores, etiamsi locum non mutent, tamen proponunt viva descriptione rem ante oculos: ita etiam propheta, quoniam surdi erant Iudaei, ostendit conspicuum quod audire non poterant. Haec igitur ratio est cur dicat *se venisse*. Eodem etiam pertinet quod sequitur, *A fine dierum multorum Deum mandasse ut cingulum extraheret.* Hic etiam notatur exsilii diuturnitas. Quantum ad *foramen petrae*, ignominia notatur: quia scilicet sine ullo honore et pretio Iudaei in exsilio vixerunt. Perinde igitur est ac si coniecti fuissent in aliquam cavernam. Ergo per foramen notatur ignobilis et pudenda etiam ipsorum conditio: quod scilicet fuerint quasi remoti ab omnium conspectu, et ab ipsa communi luce. *Per finem multorum dierum*, ut dixi, notatur exsilii diuturnitas. Nam exiguo tempore non fuissent putrefacti: et nisi etiam hoc diserte fuisset expressum a propheta, nunquam persuasi fuissent sibi instare gravissimam illam cladem. Ergo dicit *multos fore dies*, ut putredinem contrahant in foramine absconditi. Quantum ad vaticinii applicationem spectat, pluribus verbis deinde eam prosequetur propheta: sed summam tamen satis dilucide complectitur quum dicit, *Sic corrumpam altitudinem Iehudah, et altitudinem Ierusalem magnam.* Alii interpretes vertunt uno consensu superbiam: sed quoniam גאון accipitur in utramque partem, ideo pro excellentia non dubito hic poni, quod melius patebit ex sequentibus. Nam גאון hic vocatur dignitas illa, qua Deus dignatus fuerat genus Abrahae, quum sibi ornamento esse vellet. Ita Exod. 15. cap. (v. 7) dicitur, In magnificentia tua gentes conteres: deinde Ponam te in excellentiam saeculi, Isaiae 60 illic certe non potest sumi nisi in bonam partem. Et haec inter se cohaerent: quod scilicet Deus aptaverit sibi Iudaeos quasi baltheum: deinde quod illos proiecerit in cavernam, ut luce et omni gloria ad tempus carerent. Summa igitur est: Quamvis *dignitas Iehudah et Ierusalem magna fuerit*, erat enim populus inclytus, quem Deus adoptaverat, quemadmodum dicitur Deuter. 4. cap. (v. 7. 8), quamvis ergo magna fuerit altitudo Iehudah et Ierusalem, *ego tamen illam corrumpam*, inquit. Videmus ut propheta Iudaeis eripiat pravam confidentiam, qua se ipsos fallebant. Poterant quidem in Deo gloriari, si id vere et ex animo fecissent: sed quum sibi arrogarent omnia, detraherent autem Deo imperium cui subiecti erant, quanta fuit haec vanitas et quam ridicula, semper sibi retinere nomen illud sacrum, Nos sumus populus Dei? quum tamen nullus apud illos esset Deus, hoc est, quum illum nullo loco ducerent, et contemptim, imo etiam contumeliose reiicerent eius iugum? Ergo videmus sic accipi nomen גאון in bonam partem, ut tamen ignominiose exprobret propheta illis, quod abusi fuerint Dei nomine et falso se venditarent pro illius populo et haereditate. Reliqua non possemus absolvere, cras prosequemur.

10. *Populus hic malus renuentes audire verba mea, ambulantes in pravitate cordis sui: et ambulant post deos alienos ut serviant ipsis, et adorent ipsos: Et erunt* (collectivum nomen populi est singulare) *tanquam baltheus hic, qui ad nihilum prodest* (qui ad quidquam non est utilis).

Dixerat heri propheta populum fore similem baltheo, quem absconderat in foramine, et quem invenerat putrefactum. Sed causa nunc exprimitur quare Deus tam severe cum populo agere statuerit. Dicit igitur se fore vindicem, quoniam renuerint Iudaei obedire voci suae, et praetulerint sua figmenta, *ut ambularent post duritiem*, aut pravitatem *cordis sui.* Videmus ergo cladis hanc fuisse causam quod populus reiecerit propheticam doctrinam. Hoc enim longe gravius est quam si errore et ignorantia fuisset lapsus: quemadmodum videmus saepe homines, ubi ablata est doctrina, misere vagari: sed ubi Deus viam demonstrat, et praecipit quid rectum sit, ubi per servos suos etiam hortatur, haec est inexcusabilis durities, si repudient homines tantum beneficium. Sed quoniam hac de re alibi

fusius dictum fuit, nunc leviter tantum attingo. Videmus itaque Deum minari ultimam cladem populo, quia non sustinuerit doceri per prophetas. Postea adiungit, *Quod ambulaverint post pravitatem cordis sui, et ambulaverint post deos alienos.* Priore loco conqueritur ipsos ita fuisse praefractos ut maluerint impiis suis cupiditatibus morem gerere quam regi bonis et salutaribus consiliis. Verum necesse fuit speciem ipsam criminis exprimi. Si enim tantum de illorum duritie loquutus esset propheta, illis in promptu fuissent exceptiones: sed ubi dicit *ambulasse post deos alienos*, nulla tergiversatio amplius locum habet. Verbum ambulandi respicit ad viam: est enim in hac metaphora relatio: non enim solent homines currere quin aliquorsum tendant. Necesse igitur est finem aliquem esse propositum, ubi nos in viam damus. Iam subest antithesis: quod scilicet populus contempserit viam sibi divinitus monstratam, et maluerit sequi errores suos. Deus paratus erat Iudaeos dirigere lege sua, sed maluerunt, quemadmodum dixi, velut data opera se proiicere in errores. Dicit *ambulasse post deos alienos, ut servirent illis, et coram illis se prosternerent:* nam hoc significat secundum verbum. Non dubium est quin idem repetat propheta: servire enim non est tantum parere, sed ad cultum refertur. Et hinc etiam refellitur stultitia papistarum, qui non putant duliam pugnare cum vera religione. Dicunt deberi uni Deo latriam, hoc est, cultum: sed duliam transferunt ad angelos, ad statuas, vel ad homines mortuos. Quasi vero Deus, ubi contra superstitiones invehitur, non subinde usurpet hoc verbum עבד. Sequitur ergo nimis ridiculos esse qui duplicem cultum sibi fingunt: unum, qui Deo sit peculiaris, alterum vero, qui communis sit tam angelis quam hominibus et mortuis idolis. Tenemus igitur summam huius versus: ideo infert propheta similes fore Iudaeos baltheo inutili, hoc est, putrefacto. Postea sequitur,

11. *Quia sicut adhaeret baltheus* (vel, coniunctus est) *renibus viri, sic coniunxeram mihi* (vel, coniunxi) *totam domum Israel, et totam domum Iehudah, dicit Iehovah, ut esset mihi in populum et in nomen, et in laudem, et in decus: et non audierunt.*

Confirmat quod iam heri vidimus, nempe Iudaeos stulte sibi confidere, et promittere perpetuam felicitatem, quia semel Deus illos sibi elegerat in populum. Fuisset quidem haec gloriatio firma in perpetuum nisi fidem violassent: sed ipsorum defectio irritum fecit Dei foedus, quoad ipsos. Etsi enim Deus nunquam passus est fidem suam excidere, quamlibet illi mendaces essent ac perfidi, nihil tamen illis profuit adoptio a qua desciverant. Sed quoniam putabant sibi inexpugnabile esse illud praesidium, propheta iterum repetit fuisse quidem ornatos singularibus donis, sed quia non steterint in fide, ideo ipsos spoliatum iri. Dicit vero per concessionem, *Sicuti adhaeret baltheus renibus viri, sic etiam adiunxi mihi totam domum Israel*, quia largitur quod obtendebant: sed interea admonet illos turgere vento duntaxat, quoniam eo minus tolerabilis sit illorum impietas, quod tam ingrati fuerint Deo. Quid enim turpius, vel minus excusabile quam ubi Deus illos tanto honore dignatus esset, ipsos respuere eius liberalitatem? Concedit igitur illis uno verbo Ieremias quod superbe iactabant, sed retorquet in ipsorum capita, et ostendit dignos esse graviore interitu, quoniam tot beneficia Dei respuerint. Heri autem diximus alibi conferri populum coronae et diademati, quasi diceret Deus nihil sibi magis pretiosum fuisse Abrahae filiis. Sed aliis verbis nunc idem exprimitur: quod scilicet eos aptaverit sibi instar cinguli, *ut essent*, inquit, *mihi in populum.* Haec iam erat magna dignatio: sed quod sequitur magis excellit: *Ut essent mihi in nomen*, inquit: hoc est, ut inter ipsos celebrarer: quemadmodum voluit se vocari Deum Israelis. Quid simile inter Deum et homines? et tamen quasi descenderet e coelesti sua gloria, ita sibi devinxit genus Abrahae, ut mutuo etiam se obstringeret. Fuit igitur quasi coniunctionis mutuae vinculum illa Dei electio, ut nollet a populo separari. Ideo dicit *se illos ita sibi adiunxisse, ut essent in nomen*, deinde *in laudem*, inquit, *et decus.* Quamquam eodem pertinent omnia, non dubium tamen est, quin haec congeries verborum ad amplificationem posita sit. Voluit ergo Deus magis ac magis crimen populi exaggerare, quum diceret se tantum detulisse huic populo, ut illic celebraretur, ut illic resideret laus sua, et decus suum. Postremo adiungit, *Non audierunt.* Si Deus mandasset quod iure poterat, iam fuisset inexcusabilis populi malitia, non parere imperio: sed quum tam liberaliter se totum, et sua omnia offerret, quam foedae et detestabilis fuit ingratitudinis, tot et tam praeclara dona respuere? Videmus ergo hic obstrui os Iudaeis, ne expostulent cum Deo vel querantur ipsum nimis rigidum esse, quoniam nimis iram eius provocaverant: non tantum quod reiicerent iugum eius, sed quod respuerent oblatas sibi gratias. Sequitur,

12. *Dices etiam illis* (hoc est annuntiabis) *hunc sermonem, Sic dicit Iehovah Deus Israel, Omnis lagena* (alii vertunt, utrem: sed hoc loco parum interest, omnis ergo lagena) *implebitur vino: et dicent tibi, Annon sciendo scimus* (hoc est, an nesciendo non scimus), *quod omnis lagena implebitur vino?*

quod spem in mendacio posuerit, hoc est, quod sibi accersiverit hinc inde vanas fiducias: et interea non respexerit ad Deum, imo putaverit se fore tutum, quum Deus esset infensus. Et ideo adiungit, *Tu oblita es mei.* Fieri enim non poterat ut Iudaei salutem peterent vel ab Aegyptiis, vel aliis profanis gentibus, vel etiam ab idolis suis, nisi abiecto Deo. Si enim hoc probe fuisset infixum eorum mentibus, Deum habere curam salutis ipsorum, haud dubie contenti fuissent eius praesidio. Ergo hinc potuit ingratitudo eorum convinci, quod ita transfugerent ad spes vanas et impias: quia hoc erat derogare tantundem Deo, et detrahere ex eius potentia, quasi non sufficeret ad eos servandos. Nunc sequitur,

26. *Et etiam ego nudabo* (vel discooperiam) *fimbrias tuas in faciem tuam* (super faciem tuam), *et aspicietur ignominia tua* (potest etiam in praeterito tempore exponi hic versus: sed quoniam vaticinium est, ideo non insisto curiose in verbis aut in syllabis: sed sensum duntaxat respicio: quanquam non male etiam conveniet, si vertamus in tempore praeterito, quasi propheta de re iam facta disserat).

Continuat suam doctrinam: quod scilicet Deus non sine iustissima causa tam severus sit adversus populum. Neque enim postulandum fuit, ut mitius ageret, quum populus, eo reiecto, sic raperetur post vanas fiducias. *Ego quoque*, inquit. Nam particula גם denotat aliquid mutuum: quasi diceret, Ego quoque vices meas habebo: nam ratio mihi est in manu, qua me ulciscar: quasi diceret, Ego retaliabo hanc tuam ingratitudinem: nam sicuti me contempsisti, ita ego te exponam probro, et ignominiae. Fuerat enim Deus indigne spretus a Iudaeis, quum in eius locum substituerent Aegyptios et sua idola. Potuitne maiore ignominia ab illis affici, quum eius gloriam transferrent ad impios, et ad sua figmenta? Videmus ergo pondus subesse in hac particula גם quum dicit, *Ego quoque nudabo*, vel discooperiam, *fimbrias tuas super faciem tuam*, hoc est, reiiciam fimbrias tuas super faciem tuam. Haec ratio loquendi saepe occurrit apud prophetas, quemadmodum iam exposui, significat retegere pudenda: quemadmodum si impudica mulier damnetur ad hoc dedecus sustinendum, nempe ut vestibus reiectis trahatur in publicum, ita ut omnes abhorreant a tam foedo spectaculo et pudendo. Deus, quemadmodum ante vidimus, locum mariti tenebat in populo illo. Quum ergo fuisset tam improbe contemptus, nunc dicit hanc ultionem sibi esse in promptu, ut reiiciat super faciem populi fimbrias: ut scilicet ignominia, vel turpitudo appareat in partibus pudendis. Postea sequitur,

27. *Adulteria tua, et hinnitus tuos, cogitationem scortationis tuae super montes in agro vidi, abominationes tuas: vae tibi Ierusalem: non mundaberis posthac? quousque adhuc?*

Hic pluribus verbis exsequitur propheta quod ante dixi, nempe populum iuste puniri a Deo, et quidem ita graviter, quoniam non uno in genere Deum provocaverat, ut diximus, sed diu et obstinate perstiterat in suis sceleribus. Porro quum variae essent scelerum species, propheta non enumerat omnes hoc loco. Nam alibi vidimus fuisse non tantum deditos superstitionibus, sed etiam fuisse et scortatores, et ebriosos, et addictos rapinis et violentiis: verum hic tantum de superstitionibus ipsorum loquitur, quod scilicet reiecto Deo sequuti fuerint sua idola. Nam per adulteria haud dubie metaphorice significat idololatrias. Neque enim hic loquitur de scortatione, quae tamen nimium regnabat in populo illo: sed tantum accusat populum, quia desciverat ad impios et perversos cultus. Et huc etiam spectat quod addit, *Hinnitus tuos.* Nam alibi etiam scimus hac similitudine probrose exprimi furiosum illum impetum, quo rapiebantur Iudaei ad sua figmenta. Significat quidem interdum exsultare: nam verbum צהל est exsultare. Sed hic, quemadmodum etiam cap. 8 vidimus, accipitur pro hinnitu. Dicit ergo, *Adulteria tua et hinnitus tuos.* Hoc autem longe turpius est, quam si dixisset cupiditates. Scimus enim exaggerari hac comparatione crimen: quod scilicet non vesana modo et tantum humana intemperie flagrarent, quemadmodum adulteri post scorta sua feruntur sed quod essent similes equis, vel tauris. *Adulteria* igitur *tua et hinnitus tuos.* Deinde, *cogitationem*, inquit, *scortationis tuae.* Nam זמה hic accipitur pro cogitatione: et haec est propria vocis significatio. Accipitur quidem saepe in malam partem: sed non dubito, quin propheta hic colorem abstergere voluerit quo se fucabant Iudaei, quum dicerent sibi in animo esse colere Deum, quamvis multos ritus cumularent, qui non erant in lege praescripti. Propheta igitur hic etiam magis ipsos urget, quod scilicet intus sint pleni impudicitia: quasi diceret, Non tantum de apertis flagitiis vos accuso, sed intus fervetis libidine: quia impietas sic occupat omnes sensus vestros, ut Deus nullo sit apud vos loco. Quemadmodum mulier impudica nihil aliud cogitat quam spurcos suos amores, et rapitur post suos adulteros: sic etiam vos prorsus addicti estis vestris scortationibus. Quidam legunt seorsum, et dicunt in nominativo casu, Adulteria tua, et hinnitus tui, et cogitatio scortationis tuae super montes. Postea addunt, *In agro vidi abominationes tuas.* Sed mihi magis probatur perpetuus contextus: ita comprehendo omnia sub verbo ראיתי. *Adulteria* igitur *tua*,

et hinnitus tuos, cogitationem scortationis tuae super montes in agro vidi, abominationes tuas: appositive lego hoc postremum. Hic autem inducit propheta Deum loquentem, ne tergiversentur Iudaei, atque se excusent. Ergo ostendit Deum, cuius proprium munus est scrutari et excutere corda, esse idoneum iudicem. Dicit autem, *Super colles, et in agro.* Scimus tunc altaria fuisse erecta in collibus: nam in lucis putabant melius coli Deum, et ideo nullus erat lucus, nulla sylva, imo fere nulla arbor in qua non imaginarentur aliquid divinum. Haec ratio est, cur propheta dicat, *abominationes eorum fuisse visas a Deo tam in collibus quam in planitie.* Adiungit *agros:* quasi diceret iam non sufficere ipsis colles ad perversos cultus, ubi profanent verum Dei cultum, sed etiam planos agros repleri iisdem abominationibus. Nunc ergo tenemus summam huius doctrinae: quod scilicet frustra Iudaei cavillis elabi studeant, quando ex adverso pronuntiat Deus *se vidisse:* quasi diceret, Desinite afferre in medium vestras excusationes: ego enim quidquid adduxeritis non admittam, quia res a me iam est cognita. Pronuntiat autem esse *abominationes,* deinde, *adulteria, et hinnitus:* tandem adiungit, *Vae tibi Ierusalem.* Hic confirmat propheta quod ante vidimus, nempe Iudaeos non habere causam iustae querimoniae: quia scilicet Deum nimis provocaverant. Ergo haec particula *Vae* significat iam exitio suo iuste esse addictos. Postea quaerit, *An nunquam resipiscent?* Quanquam autem varie exponitur postrema haec pars versus: et nescio an poterit hodie expediri: tamen ego breviter sensum perstringam. Hieronymus videtur legisse, אחרי Post me: Non ergo redibis post me? quasi Deus hic hortari vellet Iudaeos, ut tandem ad ipsum redeant, quia paratus esset ad reconciliationem. Sed quoniam est simpliciter, אחרי, et potuit legere sine punctis, ideo non discedam a recepta lectione. Sed in sequentibus etiam est alia difficultas: quia variant interpretes in voce מתי עד; hoc est, Quousque adhuc? Quocunque modo accipere libeat, satis refellit opinionem Hieronymi, quod mihi exciderat, nempe quod impropria esset illa maledictio et absurda: Vae tibi Ierusalem: non mundaberis post me: quid enim id sibi vellet? Ergo necesse est ita legere, ut habent omnes codices: *Non mundaberis posthac?* hoc est, tandem? quidam tamen affirmative legunt, Non mundaberis posthac, quasi dictum esset: Tu non poteris mundari, nisi quum te eiecero in exsilium. Sed sensus ille nimis est argutus, meo iudicio. Simpliciter igitur accipio, *Ierusalem, non mundaberis posthac? et quousque adhuc?* quasi Deus iterum argueret duritiem populi, quemadmodum vere arguit. Dicit ergo, *Non mundaberis tandem?* nam עד accipio pro tandem. Postea sequitur amplificatio מתי עד, Quousque adhuc? hoc est, non facies unquam finem? et non potero hoc tandem abs te impetrare, quum toties te exhorter, et quum videas me non facere hortandi finem? quousque tandem ista tua obstinatio me arcebit, ut non possim te ullis sanis monitionibus subigere? Haec est summa.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

1. *Quod fuit verbum Iehovae ad Ieremiam super verbis prohibitionum.*

Quanquam non exprimit propheta sibi fuisse divinitus praedictum quod nondum acciderat, potest tamen facile colligi probabili ratione, fuisse vaticinium, quod spectaret ad futurum tempus. De hac sterilitate nihil legitur in sacra historia. Dubium tamen non est quin Deus insolito modo Iudaeos afflixerit, quemadmodum prius contigerat tempore Achab. Quum ergo instaret siccitas, unde futura erat gravis penuria, voluit ante tempus hoc praedictum Iudaeis, ut sentirent non fortuito hanc siccitatem contigisse, sed esse signum vindictae Dei. Et scimus quoties aliquid adversi contingit, causas quaeri in mundo, ita ut nemo fere manum percutientis respiciat. Ubi autem annus est sterilis consulimus astrologiam, et putamus hoc fieri ex concursu stellarum. Ita iudicium Dei nobis evanescit. Quum ergo tot obstacula sibi fingant homines, quae ipsos impediant a considerando iudicio Dei, necesse fuit, antequam sterilitas, cuius hic fit mentio, accideret, prophetam aperte concionari, et rem ipsam quasi digito ostendere, quamvis adhuc esset abscondita. Dicit ergo *sermonem Dei sibi fuisse datum super sermonibus prohibitionum.* Quanquam דבר significat rem et negotium, ut satis scitur, videtur tamen hic notari mutuus respectus inter דבר, verbum Dei, et דברים. Dicit enim, על דברי הבצרות: quoniam scilicet Iudaei de illa sterilitate multos sermones ultro citroque inter se haberent, quemadmodum fieri solet: ubi aliquid rarum et inopinatum nobis contingit, quisque suam sententiam profert. Atqui propheta verbum Iehovae opponit hominum sermonibus: quasi diceret, Postquam hinc inde quaesierint penuriae illius causas, tamen hanc esse unam: quod scilicet Deus poenas exigere vellet de ipsorum sceleribus. *Prohibitiones nominat* sterilitatem: quia quamvis momento possit perdere ac corrumpere Deus quidquid ad maturitatem iam pervenit, ut tamen ostendat se praesto habere omnia elementa ad obsequium, retinet coelum quum ita placet: et ideo dicit, In illa die exaudiet coelum terram, et terra exaudiet segetem, et seges exaudiet

homines. Nam quia hic ordo nobis ante oculos positus est, fieri non potest quoties esurimus, quin oculi nostri ad triticum et panem se convertant. Atqui non nascitur triticum nisi ex terrae foecunditate: terra autem non potest ex se quidquam gignere, nisi succum et vigorem e coelo trahat. Sic etiam ex adverso dicit, Dabo vobis coelum aeneum, et terram ferream. Videmus ergo rationem huius vocis, quum *Prohibitiones* propheta nominat siccitatem coeli, et terrae sterilitatem: quia terra quodammodo viscera sua nobis aperit, quum gignit fruges in alimenta nostra: coelum etiam sese diffundit, quum inde pluvia fluit ad terram irrigandam. Sic etiam Deus coelum et terram cohibet, et claudit liberalitatem illam, ita ut ad nos non perveniant. Nunc sequitur,

2. *Luxit Iehudah, et portae eius debilitatae sunt* (vel dissipatae), *obtenebrati sunt in terra:* (referunt quidam ad portas, sed malo ad homines referre) *et clamor Ierusalem ascendit:*

3. *Et proceres eorum* (hoc est, qui pollent dignitate) *miserunt minores* (hoc est, homines plebeios et mercenarios) *ad aquas: venerunt ad cisternas, non invenerunt aquas, reversi sunt cum vasis inanibus* (vel reversa sunt vasa eorum vacua), *confusi sunt, et erubuerunt, et operuerunt caput suum.*

Propheta his verbis significat, fore tantam penuriam, quae sit apertum et illustre signum vindictae Dei. Nam si usitatis modis nos Deus puniat, plerumque referimus hoc ad fortuitos casus: et diabolus etiam semper occupat mentes nostras in causis inferioribus. Ergo propheta hic pronuntiat non posse rem insolitam adscribi naturalibus causis, ut terra in tantam penuriam incidat, sed esse extraordinarium aliquod iudicium Dei. Haec ratio est, cur tot figuris utatur. Poterat quidem uno verbo exprimere gravissimam fore in terra famen: sed vix centesimus quisque fuisset motus simplici illo sermone. Propheta igitur, ut corrigeret stuporem, vehementiore stylo usus est: ideo dicit, *Luxit Iehudah.* Quanquam de futuro tempore verba facit, more tamen suo et aliorum, praeteritum tempus usurpat certitudinis causa: significat tamen luctum fore in Iehudah. Postea, *Portae eius,* inquit, *debilitatae sunt,* vel dissipatae. Synecdoche est in nomine portarum: urbes enim designat. Sed quum iudicia solerent exerceri in portis, et illic essent frequentes hominum conventus, ideo dicit portas redigendas esse in solitudinem, ita ut vix unusquispiam illic appareat. Tertio adiungit, *Obtenebrati sunt ad terram,* vel affecti sunt moerore, per translationem: propria tamen haec est verbi significatio, quod *obtenebrati essent:* dicit: *ad terram:* quasi diceret sic proiectum iri ut iaceant in pulvere, neque audeant attollere capita, neque etiam possint: inedia scilicet ac fame attriti. Videmus ergo quid intelligat, nempe tantam fore penuriam, ut homines prostrati decumbant, et quodammodo quaerant sibi tenebras: quemadmodum fieri solet, ubi lucem fugitando proni in terram iacemus: testamur enim tunc nos frui nolle communi luce, quia nobis odiosa sit. Et hinc clarius elicere possumus quod dixi, nempe prophetam vehementer stylum attollere, quo magis Iudaeos afficiat, dum agnoscunt non fieri hoc naturali aliqua vel communi causa, quod terra tam sterilis est, sed esse signum vindictae Dei. Postea adiungit, *Clamor Ierusalem ascendit.* Hic exprimit desperationem, nam in rebus dubiis solemus deliberare et excogitare remedia. Ubi autem destituimur consilio, nec spes ulla nobis apparet, tunc perrumpimus in clamores. Videmus ergo hoc poni tanquam signum extremae desperationis: quod *scilicet clamor Ierosolymae ascendet:* quia non habebunt locum querimoniae, ut curas suas et dolores quisque in sinum proximi sui exoneret. Sed omnes eiulabunt. Postea subiicit, *Proceres eorum mittent plebeios ad aquas.* Aliquid etiam insolitum voluit propheta notare: quod scilicet magni, qui autoritate praediti erunt, vulgus impellent, et cogent ad hauriendam aquam. *Miserunt* ergo, inquit, pro imperio scilicet, qui poterant aliis praecipere, *miserunt eos ad aquas: venerunt,* inquit, *ad cisternas* (per גבים intelligit fossas profundiores) hoc est, *venerunt* ad puteos: alii vertunt cisternas. Sed quod ad summam rei pertinet, non dubium est quin propheta significet venturos esse ad puteos profundissimos, quemadmodum fieri solet in magna siccitate. Nam arescunt interdum multi fontes, putei etiam in excelso siti, sed in vallibus manet aliquid humoris: ideo illic solent hauriri aquae: deinde sunt aliqui putei ex quibus aqua perpetuo scaturit, neque unquam exhauritur illa fertilitas. Voluit igitur propheta notare tales puteos. *Venerunt* ergo, inquit, *ad puteos,* quibus putabant posse sibi aquam subministrari. Dicit, *Non invenerunt aquas, reversi sunt cum vasis suis inanibus,* aut vacuis. Nunc perspicimus quod dixi, nempe prophetam hic coarguere stuporis Iudaeos, quod non sentiant Deum sibi esse infestum, ubi naturae ordo, qui perpetuo fluere debebat, sic deficit. Saepe contingunt siccitates, quas in plerisque locis sequitur aquarum defectus. Verum ubi nullus puteus aquam suggerit, ubi etiam in locis humidissimis ne gutta quidem reperitur, hinc colligere oportet, Deum maledixisse populo, qui nusquam repetit potum: nulla enim in parte Deus liberalius egit cum mundo, quam in potu. Iam non agitur de vino: sed videmus ut fontes sponte passim scaturiant: deinde ut fluvii perlustrent regiones. Ad haec putei industria hominum fodiuntur: sunt etiam cisternae in quibus asservatur plu-

via, si forte locus aliquis sit aridior. Ubi autem neque in cisternis quidquam est residuum, et fontes etiam ipsi potum denegant, hinc certe cognoscitur extraordinaria Dei vindicta: quod hic exprimere voluit Ieremias. Ideo dicit *confusos fuisse, erubuisse et cooperuisse caput suum.* Iam sequitur,

4. *Propter terram afflictam* (contritam, vel scissam: quum enim verbum hoc proprie significet conterere, non dubito quin propheta hic terram vel pulverulentam, vel concisam significet), *quia non fuit pluvia in terra, confusi sunt agricolae* (vel pudefacti sunt: repetit illud verbum בוש), *et cooperuerunt caput suum* (etiam eandem dictionem repetit).

Dixerat propheta, Etiamsi totum vulgus ad aquas mittatur, tamen nusquam repertum iri: iam adiungit idem de agricolis: *Pudefient*, inquit, *agricolae, quia terra in pulverem vertetur*, et Deus ipsam conteret. Nam ubi coelum suppeditat aliquid succi, terra hoc modo soliditatem suam retinet: sed in gravissimo aestu videmus ut terra quasi liquescat in pulverem, perinde ac si in mortario pulvis esset attritus. *Propter terram*, inquit, *afflictam, quia non est pluvia, pudefient agricolae et cooperient caput suum*, nempe quia moeror non tantum ipsos constringet, sed etiam incutiet pudorem, ita ut lucem fugiant et conspectum hominum. Haec omnia tendunt in eundem finem, ut sentiant Iudaei non fortuito se carere aquis, sed quia Deus terrae ipsorum maledixerit, ne potum suggereret, etiam pro communi ratione naturae. Sequitur,

5. *Quin etiam cerva in agro peperit, et deseruit* (nempe foetum suum), *quia non fuit herba.*
6. *Et onagri steterunt super excelsa* (diximus de hoc nomine: super labia, vel eminentias, vel rupes) *traxerunt ventum* (hauserunt), *sicut serpentes: defecerunt oculi eorum, quia non fuit herba* (utitur alio nomine, posuerat דשא prius, nunc ponit עשב, sed eodem sensu).

Iam ad bruta quoque animalia descendit Ieremias: hactenus dixit homines fore siticulosos, deinde terram ipsam, ita ut attoniti sint agricolae. Nunc dicit etiam onagros et cervas fore consortes huius inopiae: *Cerva*, inquit, *peperit in agro*, quod fieri non solet: sed dicit tantam fore penuriam, ut cervae prosiliant usque ad loca plana. Scimus cervas errare in locis solitariis, et illic quaerere suum pabulum, et non ita se proiicere: quia ingenita est illis timiditas, ne se exponant periculo. Dicit autem, Cervae ipsae, quae gravidae erunt, cogentur tum venire in agros prae fame, et illic parient, deinde aufugient. Atqui praeferunt foetus suos propriae vitae. Sed propheta hic ostendit prodigium fore in illa Dei vindicta, quae instabat, ne Iudaei ignorent et coelum, et terram, et omnia elementa armari a Deo, quoniam ita meriti sint. Quin etiam *pariet*, inquit, *cerva in agro:* deinde, *deseret foetum suum.* Cur autem pariet in agro? nempe quia non reperiet in montibus, et in sylvis, et in solitis pascuis herbam. Idem etiam de onagris addit, *Onagri steterunt super rupes*, inquit: et tamen scimus hoc animal perferre diu inediam. Sed propheta, quemadmodum dixi, ostendere voluit perspicuas fore notas vindictae Dei in illa penuria. *Steterunt* ergo *onagri super rupes, et illinc hauserunt ventum tanquam serpentes.* Quia magnus est ardor in serpentibus propter calorem internum, coguntur ventum haurire, ut temperent interiorem aestum, quo uruntur. Dicit propheta *onagros fore similes serpentibus*, quia urentur, inquit, longa fame, ut quaerant cibum in ipso vento vel respiratione. Tandem subiicit, *Defecerunt oculi eorum, quia nulla est herba.* Nunc tenemus summam huius vaticinii: voluit scilicet Deus non tantum Iudaeis praedici quod futurum paulo post erat, sed etiam monstrari quasi digito suam vindictam, ne pro more suo ad causas inferiores se conferrent: sed scirent se iustas poenas scelerum dare, quoniam prodigiosa erat illa penuria, utpote quae modum naturae excederet. Nunc sequitur,

7. *Si iniquitates nostrae testificantur contra nos, Iehovah, fac propter nomen tuum: quia multiplicatae sunt aversiones nostrae, in te scelerate egimus.*

Non dubium est quin propheta hic hortari voluerit Iudaeos suo exemplo ad veniam deprecandam: neque tamen suscepit in se ita aliorum personam, ac si immunis esset ab omni culpa. Neque enim iustior erat quam Daniel, qui tamen, ut vidimus, testatur se non populi tantum, sed propria etiam peccata confessum esse coram Deo. Ieremias etiam quamvis non esset ex Dei contemptoribus, vel profanis illis, qui ita iram Dei provocaverant, tamen quia unus erat ex populo, coniunxit se cum reliquis: idque fecit sincero affectu, non per simulationem. Atqui poterat tacitas preces concipere domi suae: cur ergo hanc precandi formam promulgavit? cur voluit quasi publicis tabulis consignari? nempe ut populum, quemadmodum iam dixi, moveret suo exemplo, ut omnes suppliciter ad Dei misericordiam confugerent, et peterent scelerum suorum veniam. Hoc igitur fuit prophetae consilium. Ita videmus vaticinium de futura fame, et penuria fuisse editum, ut populus irae Dei obviam iret per poenitentiam. Scimus enim etiamsi Deus gladium arripuerit, posse tamen placari, ut est natura exorabilis. Deinde hic finis est omnium vaticiniorum, ut praeveniant homines conscii suorum

scelerum, praeveniant fide et poenitentia exitium, quod illis instat. Nunc ergo tenemus prophetae consilium in hoc loco. Primum dicit, *Etiamsi iniquitates nostrae testificantur.* Verbum ענה propie significat respondere: sed accipitur etiam pro testificari, sicuti hoc loco: Domine, inquit, hic non est cur litigemus tecum, vel expostulemus, vel quaeramus cur tam severe nobiscum agas: facessant omnes excusationes: *nam peccata nostra testificantur contra nos:* hoc est, etiam si neque angeli, neque homines nos accusent, tamen conscientia nobis sufficit ad nos damnandos. Quomodo enim iniquitates nostrae contra nos testificantur? nempe ubi sentimus nos esse obnoxios iudicio Dei, et teneri certo reatu. Quantum ad reprobos spectat, iniquitates eorum clamant in coelum, sicuti de Sodoma dicitur. Sed propheta hic videtur aliquid plus velle exprimere, nempe quod Iudaei non possent subterfugere, quin faterentur se dignos interitu. Dicit iam, *Propter nomen tuum facias.* Videmus ut initio propheta se et totum populum condemnet: quasi diceret, Domine, si nos ad dicendam causam cites, nihil melius est, quam nos damnari ore proprio: nam iniquitates nostrae ad damnationem sufficiunt. Quid igitur restat? hoc unum remedium sumit propheta, ut Deus propter nomen suum populum servet: quasi diceret, In nobis reperiemus tantum damnationis materiam: pete igitur a te ipso, ut nos absolvas: quoniam quamdiu nos respicies, necesse est ut nos abomineris, et ita sis rigidus iudex. Ergo desinas de nobis quaerere, et nos vocare ad rationem. Tu igitur mutuare a te ipso, inquit, ut nobis parcas. Postea addit, *Quia multiplicatae sunt aversiones nostrae, et in te scelerate egimus.* His verbis ostendit propheta se non defunctorie tantum, ut hypocritae solent, fateri peccata, sed serio agnoscere quot modis rei essent Iudaei, si Dominus iure cum ipsis agere vellet. Nunc quia tenemus summam verborum, discamus ex hoc loco: non aliam esse rationem placandi Dei, nisi ut propter nomen suum nobis sit propitius. Et hac doctrina refellitur quidquid stulte non minus quam superbe commenti sunt papistae de satisfactionibus. Sciunt quidem sibi opus esse Dei misericordia: nemo enim tam excaecatus est in papatu, qui non sentiat arcanos morsus propriae conscientiae. Ita sanctuli illi, qui angelicam perfectionem sibi arrogant, tamen coarguuntur a se ipsis, et necessitate urgentur ad petendam veniam: sed interea obtrudunt Deo suas satisfactiones, et opera supererogationis, quibus compensent sua peccata, et ita se redimant ex manu Dei. Hic autem est insignis locus ad refutandum illud diabolicum delirium, ubi propheta nomen Dei statuit in medio: quasi diceret hanc solam esse rationem, qua redire possimus cum Deo in gratiam, et consequi ut nos sibi reconciliet, nempe, *ut faciat propter nomen suum,* hoc est, ut a se ipso causam misericordiae sumat, quia nullam in nobis reperiet. Nam si de se ipso hoc praedicat Ieremias, et non ficte, cuius nunc dementiae erit, tantum nobis arrogare, ut Deo aliquid afferat quisquam nostrum, quo possit ad misericordiam provocari? Sciamus ergo, Deum ignoscere peccatis nostris, non respectu ullius compensationis, sed tantum quia in se ipso satis habet causae, ut nomen suum glorificet. Iam sequitur clarior expositio et confirmatio huius sententiae,

8. *Spes Israel* (vel exspectatio: קוה est exspectare) *servator es in tempore angustiae* (vel, tribulationis), *cur eris quasi peregrinus in terra? quasi viator divertens ad pernoctandum?*

9. *Quare eris quasi vir territus? quasi gigas, qui non potest servare? atqui* (copula enim valet hic adversativam) *tu in medio nostri Iehovah, et nomen tuum super nos invocatum est, ne deseras nos.*

Dixi confirmari his versibus superiorem sententiam. Quum enim propheta ingessit Deo nomen suum, notanda est causa fiduciae, qua suffultus fuit, nempe quoniam Deus populum illum elegerat: quoniam promiserat sibi fore in peculium. Iure ergo foederis nunc Deum appellat propheta, ut nomen suum glorificet. Non potuit haec precatio communis esse profanis gentibus. Tenemus ergo quomodo propheta ausus fuerit nomen Dei sic usurpare, ut diceret, *Facias propter nomen tuum.* Proximo loco Deum vocat *spem Israelis,* non quod in eum recumberent Israelitae, ut decebat. Nam decem tribus ab ipso pridem defecerant: deinde tanta invaluerat corruptio in Iehudah, ut vix millesimus quisque posset censeri inter fideles. Spes igitur fere exstincta erat in populo. Sed propheta hic ad perpetuitatem foederis respicit: quasi diceret, Etiam si indigni simus, quibus fidem serves, tamen quia pollicitus es te semper paratum esse ad opem nobis ferendam, *tu es spes nostra.* In summa, spei vel exspectationis nomen refertur ad promissionem Dei et ad fidei constantiam: non autem ad fidem hominum, quae fere nulla erat, saltem erat exigua, et in paucissimis. Addit eodem sensu, *servator eris in tempore afflictionis:* respicit ad tot documenta, quibus testatus fuerat Deus potentiam suam ad servandos fideles. Et diserte ponit nomen *afflictionis:* quasi diceret satis claris experimentis cognitum fuisse Dei auxilium, quoniam si populus nunquam eguisset auxilio Dei, fuisset obscurior gratia: sed quum saepe fuisset redactus in ultimas angustias, clarius potuit conspici bonitas et virtus Dei: quum ita ex maximis necessitatibus eripuit miseros. Postea addit, *Quare eris tanquam peregrinus in terra? tanquam viator, qui deflectit*

pauxillum ex itinere, ut noctem transigat? Hic notanda est antithesis inter similitudinem peregrini, et inter perpetuam stationem, de qua postea loquitur. Volebat enim Deus nomen suum invocari in Iudaea. Ergo necesse erat illic residere eius gratiam, et ideo terram illam vocabat quietem suam: deinde pollicitus fuerat per Mosen se fore semper in medio populi. Nec dubium est quin propheta sumpserit ex lege quod hic recitat, *Tu es in medio nostri Iehovah, nomen tuum invocatum est super nos.* Ratiocinatur igitur ab absurdo, ut veniam a Deo impetret, quia si esset inexorabilis, intercideret ac periret foedus ipsis, quod et absurdum erat, et nullo modo etiam poterat fieri. Dicit ergo, Domine, *quare esses quasi peregrinus, et quasi viator, qui tantum nocte una quaerit hospitium,* postea ulterius pergit? Deus, quemadmodum iam dixi, promiserat sibi fore aeternam quietem in terra illa, promiserat se fore in Deum populo: hoc ergo foederi non quadrabat, si Deus transisset per terram. Ergo quemadmodum olim defenderat Iudaeos, et semper salvos atque incolumes praestiterat, etiam in maximis periculis: ita nunc dicit propheta aequum esse, ut sibi constet, ac maneat semper sui similis. Quantum attinet ad sequentem versum, *Quare eris quasi vir attonitus*, vel territus? ego territum accipio pro homine sylvestri, quemadmodum si quis diceret nostra lingua, *homme sauvage.* Postea addit, *Quasi gigas qui non potest servare*, hoc est, auxiliator robustus, sed nullius consilii: qui fertur quidem magno impetu, sed deficit, quia frangitur sua mole. Ita etiam dicit propheta hoc non fore consentaneum, si Deus sit tanquam gigas turbulentus, qui cupiat quidem opem ferre, sed nequidquam. Et postquam haec dixit, nunc subiungit illa antitheta, quae dixi, nempe, *Tu autem in medio nostri es Iehovah, nomen tuum super nos invocatum est: ergo ne deseras nos.* Nunc ergo videmus prophetam, valere iussis omnibus aliis rationibus, tantum confugere ad foedus Dei gratuitum, et recumbere in eius misericordiam: *Tu es*, inquit, *in medio nostri.* Deus se ipsum obligaverat pacto suo: nemo enim potest eum obstringere. Deinde, *Nomen eius invocabatur illic.* An populus aliquid iactare poterat suum in hac invocatione? minime, sed invocatio etiam a gratuito foedere pendebat. Quum ergo propheta abiecerit omnem operum dignitatem, et satisfactionum fiduciam, neque aliud residuum sibi fecerit, quam Dei promissionem, quae etiam ipsa fundata erat in gratuito Dei beneplacito: discamus quoties exorare Deum cupimus, non ingerere nostras satisfactiones, quae mera sunt stercora, et foetent coram Deo: sed obiicere tantum illi nomen suum, et promissionem, atque adeo foedus, quod nobiscum pepigit in manu unigeniti filii sui, et sancivit eius sanguine.

10. *Sic dicit Iehovah ad populum hunc* (vel, de populo hoc, ל utrumque significat), *Sicut dilexerunt ad vagandum* (hoc est, sicut amarunt vagari) *pedes suos non cohibuerunt, ideo Iehovah non placuit sibi in illis, nunc recordabitur iniquitatum eorum, et visitabit peccata ipsorum.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam: sed propius urget Iudaeos, et ostendit quaenam fuerint eorum peccata. Dicit igitur fuisse deditos levitati: sed quum dicit לנוע, quod tantundem valet atque, Ad se movendum, non dubium est quin hanc levitatem opponat quieti, de qua loquitur Isaias capite trigesimo (v. 15), quum dicit, Ecce Dominus vobis praeceperat, in conversione et spe erit fortitudo vestra, in quiete, in tranquillo statu. Volebat igitur Iudaeos non agitare diversa consilia, neque raptari huc et illuc, quum aliquid periculi instabat: sed exspectare dum ipse illis succurreret, quemadmodum promiserat. Nunc ergo Ieremias eorum levitatem accusat, quod non potuerint Dei auxilio freti, stabiles manere in proposito, sed cursitaverint ad vana auxilia: deinde fervor ille diabolicus post idola ipsos rapuerit, quemadmodum et alibi dicit Isaias (47, 15), Fatigasti te in viis tuis, et absque profectu. Et haec doctrina saepe occurrit apud prophetas: quod scilicet fuerint similes vagis meretricibus, quae hinc inde quaerunt scortatores. Nam magna constabant illis foedera cum Aegyptiis et Chaldaeis: et tamen nullis sumptibus parcebant. Poterant tranquilli exspectare Dei auxilium, quod promissum fuerat. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *eos dilexisse motum*, vel inquietudinem, *et non cohibuisse pedes suos.* Primo enim intuitu hoc videri posset leve delictum: sed si fontem inspicimus, nempe quod Deo et eius potentiae diffisi salutem suam reposuerint in Aegyptiis, vel Chaldaeis, hoc fuit nimis indignum et intolerabile sacrilegium. Infidelitas igitur hic damnatur, quia Iudaei circumspectaverint ad diversa subsidia: interea Deo nihil fecerint residuum. Hic autem locus observatu dignus est, quia depingitur nobis ad vivum infidelitas. Certum quidem est etiam filios Dei non esse ita tranquillos, ut nunquam sibi metuant, non sint solliciti, vel anxii, nihil periculi exhorreant: sed tamen quamvis fideles conturbent multae inquietudines, et curae, et anxietates, et metus, Deus tamen semper ipsos retinet, et intus fidei soliditas salva est, quamvis contingat ipsos in speciem non tantum concuti, sed etiam titubare vel labascere. Sed Deus iustam mercedem rependit incredulis, qui derogant eius potentiae, dum salutem suam reponunt in hominibus, vel idolis: quia nusquam reperiunt ubi consistant. Fatigantur ergo, et sine profectu. Hac de causa dicit, *Propterea non placebit sibi Iehovah in illis,* hoc est,

Deus animum ad illos non adiiciet: imo, inquit, *Nunc recordabitur iniquitatum, et visitabit peccata ipsorum.* In summa, docet tantam gravitatem scelerum esse in populo illo, ut non sit locus misericordiae Dei. Postea subiicit,

11. *Et dixit mihi Iehovah, Ne ores in gratiam populi huius in bonum* (hoc est, ut benefaciam).

12. *Quum ieiunaverint, ego non exaudiam ad clamorem eorum, et quum obtulerint sacrificium et oblationem, ego non habebo gratum* (est idem verbum, in illis non placebit mihi, non placabor, non ero propitius): *quoniam in gladio, in fame, et peste ego consumam eos.*

Primo vetat Deus prophetam orare pro populo, quemadmodum prius etiam vidimus. Tenendum autem quod tunc dixi, debere hanc sententiam intelligi de exsilio. Quia ergo iam apud se decreverat Deus populum eiicere e terra promissa, ideo vetitus fuit propheta orare, quoniam immutabile erat illud decretum. Non igitur simplex est prohibitio, quasi non licuerit prophetae veniam a Deo precari vel totius populi nomine, vel saltem piorum, qui restabant. Potuit enim propheta orare pro toto populo in genere, nempe ut Deus temporali poena contentus, saltem miseris illis parceret, quoad aeternam vitam. Deinde potuit etiam orare pro reliquiis. Sciebat enim semen aliquod manere quamvis occultum: imo ipse erat unus e populo: nec sciebat modo aliquos adhuc superesse veros Dei cultores, sed habebat quosdam familiares, quorum pietas satis comperta illi erat. Non ergo praecise Deus exclusit omnes eius preces: sed hoc restringitur ad poenam exsilii, quae mox infligenda erat populo. Nisi hanc circumstantiam tenemus, posset videri haec prohibitio absurda. Scimus enim hoc esse praecipuum inter officia caritatis, ut simus alii pro aliis mutuo solliciti coram Deo, et ita quisque precibus suis commendet salutem fratrum suorum. Noluit igitur Deus prophetam spoliare hoc sancto et laude digno affectu, qui necessario coniunctus est cum pietate: sed voluit ostendere iam frustra agi secum, ut populo remittat poenam illam, quae erat constituta. Videmus ergo primum sub nomine populi non intelligi singulos, quia manebat residuum aliquod semen: deinde videmus non extendi hoc ad aeternam salutem, sed potius debere accipi de temporali poena. Et demonstrativum pronomen indicat contemptum, vel fastidium: quasi diceret, He, quid iam precaberis pro hoc populo, quem apparet indignum esse omni misericordia? pereat igitur ut dignus est. Ita quum dicit לטובה, in bonum, hoc etiam referri ad exsilium debet: hoc est, Ne speres quod semel apud me constitui de hoc populo, averti posse ullis precibus. Dabunt igitur quas meriti sunt poenas, quia eos profligabo e terra. Postea subiicit, *Etiam quum ieiunaverint non audiam ad clamorem eorum, et quum obtulerint sacrificium, et oblationem* (מנחה), *non placebit mihi in illis.* Minime dubium est quin perstringat hypocritas, qui etsi vacui erant omni sinceritate, tamen adhuc profitebantur se esse Dei cultores, et sacrificiis, et ieiuniis, aliisque externis caeremoniis volebant hoc testatum esse. Dicit igitur non fore se propitium, vel exorabilem, quamvis ieiunent, precentur et offerant sacrificia omnis generis. Dixi haec verba proprie dirigi ad hypocritas. Nam scimus sententiam illam manere fixam, Deum esse propinquum omnibus, qui eum invocant, sed in veritate. Quisquis ergo Deum puro corde invocat, fieri non potest, quin gratiam impetret. Nam alibi hoc Deo tanquam inseparabile tribuitur, quod exaudiat preces. Quemadmodum ergo vocatur Deus, ita non potest exuere illud quod in eius essentia quodammodo residet, nempe *ut preces exaudiat.* Sed hic ostendit nihil sincerum esse in populo: quia etiam si ieiunent et precentur, ac offerant sacrificia, tamen non vere ipsum colant: quemadmodum prius dixi, non posse magis ipsos exuere malitiam quae infixa erat in eorum medullis, quam Aethiops posset mutare pellem, vel panthera maculas suas: sic etiam ostendit hoc loco, quamvis satagant Deum placare externa professione, nihil tamen esse praeter mendacium: ideoque irritos fore ipsorum conatus: quia profanant nomen Dei, quum ita crasse illi mentiuntur. Haec summa est. Quod autem hic expressa fit mentio ieiunii, hinc apparet, etiam si nihil desit quoad externum splendorem, tamen Deum semper respicere fidem, quemadmodum vidimus capite quinto. Deus ergo non moratur quidquid magno in pretio est apud homines, et movet animos. Quare? nam respicit fidem cordis. Fides illic accipitur pro integritate. Sic ergo abominatur Deus cor duplex et perversum, ut hypocritae, quo maiori fervore feruntur ad suas caeremonias, eo magis eum provocent. Poterimus precari quotidie Deum: tamen non ieiunabimus quotidie. Verum quidem est, preces esse magis intentas dum sumus ieiuni: sed tamen Deus non flagitat quotidiana ieiunia: atqui idem exigit preces tam vespertinas, quam matutinas: imo singulis horis vult nos assurgere ad implorandam gratiam. Verum ubi coniungitur ieiunium cum precibus, tunc preces ipsae magis sunt seriae: quemadmodum fieri solet, ubi vel aliquod discrimen instat, vel aliquod apparet signum irae Dei, vel quum aliqua nos afflictio premit tunc non tantum precamur, sed etiam interponimus ieiunium, ut simus magis soluti et liberiores ad precandum. Deinde ieiunium etiam signum est deprecationis, dum fatemur nos esse reos coram Deo: et ita etiam qui peccarunt, se magis exstimu-

lant ad tristitiam, et alios poenitentiae affectus. Perinde igitur est ac si diceret, Etiam si precentur non vulgari more, et quotidiano, sed adhibitis ieiuniis, ita ut in illorum precibus appareat magnus fervor, et quaedam singularis attentio, tamen non exaudiam ipsorum clamores: nempe quia, ut dixi, cor perversum erat. Caeterum, colligimus ex hoc loco, ieiunium per se non esse officium pietatis, vel exercitium: sed referri in alium finem. Nisi igitur in hunc scopum respiciant quicunque ieiunant, ut maior sit ad precandum alacritas, deinde ut signum sit humiliationis ad fatendam culpam, praeterea ut studeant omnes cupiditates suas subigere: ieiunium res est frivola, imo est profanatio cultus Dei propter superstitionem. Videmus ergo non tantum profectu omni carere ieiunia, nisi ubi preces accedunt, et ubi finis ille, quem dixi, spectatur: sed provocare iram Dei, quemadmodum solent omnes superstitiones. Polluitur enim eius cultus. Atqui in papatu haec est ieiunandi ratio, ut Dei gratiam promereantur: volunt ipsum placare ieiunio quasi aliqua satisfactione: volunt ieiunium esse opus meritorium. Nunc non disputo de innumeris nugis, quae illic etiam corrumpunt ieiunium. Sed fingamus papistas non esse superstitiosos in delectu ciborum, in horis, in aliis etiam puerilibus ineptiis, quae sunt mera ludicra, imo ludibria etiam Dei: fingamus licet esse ab omnibus illis vitiis puros: tamen intentio, ut vocant, nihil aliud est quam diabolicus error, dum statuunt ieiunium esse opus meritorium, et satisfactionem, et genus expiationis. Sciamus ergo hic, quamvis Ieremias de hypocritis loquatur, tamen breviter notari rectum ieiunii finem quum loquitur de precibus. Sic etiam Christus quum ieiunium commendat, adiungit simul preces: idem facit Paulus septimo capite prioris ad Corinthios. Sed hic notandum est, quamvis hypocritae in hominum conspectu coniungerent rite preces cum ieiunio, tamen fuisse reiectos: quia nulla erat cordis sinceritas, sed tantum externa professio, hoc est, larva. Deus autem, ut vidimus, cor ipsum intuetur: et sola veritas ei placet. Eadem est sacrificandi ratio, *Quum obtulerint sacrificia*, inquit, vel, holocausta *et oblationem*, מנחה, id est, quotidianas illas oblationes, *non audiam illos*, vel, non placebit mihi in illis, dicit secundo membro. Certum est sacrificia sine precibus fuisse inania et frivola. Nam sicuti preces non erunt acceptae Deo sine sacrificio, ita si separetur sacrificium a precatione, est duntaxat inane spectaculum. Haec igitur cohaerent quasi individuo nexu, offerre sacrificia et precari. Dixi preces non posse Deo gratas esse absque sacrificio. Nam quid potest ab homine mortali exire, nisi foetidum coram Deo? necesse igitur est preces nostras sanctificari, ut Deo placeant. Sola autem ratio dedicationis est in sacrificio Christi. Quum sub lege afferrent sacrificia, adiungebant simul preces: et hac caeremonia profitebantur se indignos esse qui votum aliquod conciperent, nisi sacrificium intercederet. Ponit igitur hic propheta quaecunque Deus in lege praeceperat: sed ostendit hypocritas semper avellere quod praecipuum est ab ipsis externis signis. Signa quidem per se Deus non negligit, neque repudiat: sed ubi veritas separatur, haec corruptela est intolerabilis. Sciamus ergo, quamvis in externo cultu nihil possit desiderari, tamen abominabile esse Deo quidquid tentamus, nisi praecedat cordis sinceritas. Dicit, *Quin*, sic enim interpretor particulam כי, *quin consumam eos*, *nempe gladio*, *et fame*, *et peste*. Tria haec excidii genera commemorat, ut certo statuant Iudaei sibi esse pereundum, quemadmodum alibi dicitur, Qui evaserit a gladio, peribit fame, et qui famem superaverit, peribit peste. In summa, ostendit Deus se armatum esse variis poenarum generibus, ita ut non possint ullis effugiis se eripere ab excidio, qui sic eum provocarunt, ut abstulerint spem veniae. Poterat quidem Deus consumere eadem poena Iudaeos: deinde poterat generaliter, et nulla specie expressa illis minari: sed quoniam increduli semper sibi effugia promittunt: ideo voluit constrictos tenere a dextra et sinistra, ut scirent se undique esse conclusos, nec ullum posse effugium inveniri. Haec summa est. Sequitur,

13. *Et dixi, O, ho, Domine Iehovah: ecce prophetae dicunt illis, Non videbitis gladium, et fames non erit vobis: quoniam pacem veritatis* (id est, stabilem) *dabo vobis in loco hoc.*

Non dubium est quin propheta retulerit quod apud Deum deposuerat: sed tamen habet respectum populi. Precatus igitur fuit in hunc modum, ut refert, sed quae seorsum, et sine teste vota conceperat, nunc profert in medium, ut Iudaeos revocet ab impietate. Colloquium autem hoc Ieremiae cum Deo non parum valuit ad tangendos Iudaeos, quia perinde ac si ipsos adduceret in rem praesentem, proponebat quod ipse audierat ex ore Dei. Nunc igitur tenemus cur arcanas suas preces ita promulget. Non facit iactantiae causa, sed quoniam inde fructum poterant colligere Iudaei. Voluit igitur eorum utilitati consulere, dum illis patefecit quod prius sine ullo arbitro deposuerat in sinum ipsius Dei. *Dixi ergo, Ho Domine.* Hic utitur dolentis particula, Ho: et ita exprimit quanta populi sui cura tangatur, dum non aliter anxius est de illius interitu, quam suo ipsius. Potest tamen esse particula stupentis, quasi propheta ipse esset attonitus, *Quid hoc, o Domine?* Et certe non male conveniet haec admiratio, ut Iudaei exhorreant una cum ipso, quum vident fuisse quasi abreptum illis fallacibus

vaticiniis, quibus decepti fuerant. Dicit igitur, *Quid hoc, Domine Iehovah? nam prophetae dicunt illis.* Hic pondus habet nomen propheticum: quasi diceret, Non sponte ita insaniunt, ut sibi pacem promittant, te invito, sed ipsi etiam prophetae, qui nomen tuum proferunt, ac iactant, illi sunt autores huius tam crassae securitatis. *Dicunt enim, Non videbitis gladium, fames non continget vobis: imo dabo vobis.* Hic induunt personam ipsius Dei. Neque enim dicunt, Dabit vobis Deus pacem firmam: sed Dabo vobis. Vidimus ergo prophetam hic exhorrescere, dum falsa vaticinia comparat cum oraculo quod ex ore Dei acceperat. *Prophetae igitur dicunt.* Honorificum erat illud nomen, coniunctum etiam cum imperio, et autoritate ipsius Dei. *Prophetae* igitur ipsi, qui videntur praediti esse autoritate coelesti, et qui videntur abs te missi esse, ac si angeli essent, illi *promittunt pacem firmam*, neque vulgari modo, sed magnifice ac si te in medium sisterent, et si ex ore tuo proferrent suas fallacias, *Dabo vobis.* Nunc ergo tenemus quorsum tendat propheta. Oportuit enim Iudaeis excuti pravam illam confidentiam, qua ipsos inebriaverant falsi prophetae, qui simulabant se divinitus esse missos: et ita gloriabantur se esse servos Dei, se esse organa spiritus sancti. Quoniam ergo necesse erat hanc fiduciam detrahi Iudaeis, quae erat interitus causa, quod scilicet obdurescerent ad Dei contemptum, et omnes minas spernerent: ideo dicit, *Quid? ita loquuntur prophetae, Dabo vobis pacem firmam in hoc loco.* Hinc colligimus Ieremiam fuisse in continuo fere certamine. Nam antagonistae acerrimi prosiliebant statim in medium, quoties minitabatur populo vel exsilium, vel famem, vel alia Dei iudicia: Quid? securi estote: Deus enim elegit hunc locum, ubi colatur: fierine posset ut evelleret ecclesiam suam ab hac quiete? non est igitur timendum, ne unquam pereat hoc regnum, ne templum excidatur. Ergo conqueritur propheta, non quod fuerit unquam commotus talibus mendaciis: sed respicit populum ipsum, et vult, quemadmodum iam dixi, ab illis deceptionibus retrahere eos qui sunt adhuc sanabiles. Ideo sequitur,

14. *Et dixit Iehovah mihi, Mendacium prophetae prophetant in nomine meo: non misi eos, et non praecepi illis, et non loquutus sum cum illis: visionem mendacii* (hoc est mendacem) *et divinationem, et vanitatem* (vel rem nihili) *et fraudem cordis sui ipsi prophetant vobis.*

Nunc clarius videmus cur propheta retulerit suam querimoniam, et simul admirationem, cuius solus Deus fuerat testis: nempe ut populus attentior esset ad hanc admonitionem. Nam si tantum dixisset, prophetae vos decipiunt, et Deus vult hoc vobis esse notum, non tam efficax fuisset oratio, sicuti quum praecessit illa interrogatio, Domine Deus, quid hoc est? *Prophetae populo huic promittunt pacem:* deinde, vetant metuere a peste et bello. Quum ergo propheta hoc ex sensu tam suo, quam communi totius populi exposuisset, hoc responsum, quemadmodum dixi, multo vehementius est, et facilius penetrat in animos. Deus ergo sic respondet, *Mendacium prophetant prophetae in nomine meo.* Emphaticum est hoc nomen, *In nomine meo:* quia admonet Deus, cavendum esse ab omni mendacii praetextu, neque facile et temere, vel absque delectu credendum esse omnibus vaticiniis. Neque enim quidquid divinum iactatur, re ipsa tale est. Videmus ergo hunc insignem esse locum: quoniam Deus admonet habendum esse delectum in vaticiniis: ne scilicet temere arripiamus quidquid profertur sub praetextu divini nominis. Vult ergo nos prudenter discernere: et ideo dixi hoc observatu dignum esse: quoniam papistae hodie dum futiliter spargunt suos titulos, se esse repraesentativam ecclesiam: deinde, se esse pastores, ecclesiam Dei esse columnam veritatis, hoc modo obstupefaciunt simplices, ita ut tollatur omne iudicium, et recipiatur pro oraculo quidquid illis placuerit statuere. Hic autem Deus per os Ieremiae ostendit non temere credendum esse vaticiniis quibuslibet. Dicit, *In nomine meo prophetae prophetant:* quasi diceret, Nomen meum saepe impie profanatur ab hominibus. Quoniam ergo multi sunt qui se venditant pro servis meis et prophetis, et qui locum etiam occupant, et exercent ordinarium munus: quoniam ergo tanta est in hominibus pravitas, ut non pudeat ipsos nomine meo abuti, prudentia adhibenda est. Hoc est primum: ubi Deus significat non sufficere praetextum muneris prophetici, nisi etiam re ipsa probent se esse veros et fideles prophetas. Postea addit, *Non misi eos, et non praecepi eis, et non loquutus sum cum eis visionem mendacii,* etc. Hic detrahit fidem pseudoprophetis: quia neque ipsos miserit, neque praeceperit ita loqui, neque etiam loquutus sit cum ipsis. Hoc postremum generalius est: sed tamen haec tria diligenter notanda sunt, quoniam sufficiunt ad discernendos veros prophetas a falsis. Voluit igitur hic Deus certas notas proferre in medium, unde fiat discrimen inter veros prophetas et falsos. Primo dicit non vocatos esse, quia se ingesserunt. Requiritur itaque vocatio, quoniam Deus nihil vult esse confusum, vel inordinatum in sua ecclesia. Verum quidem est fuisse extraordinariam vocationem Ieremiae. Nam si status ecclesiae fuisset rite compositus, summus sacerdos religionis et purae doctrinae antistes fuisset, qui adversatus est sancto Dei servo. Imo alii, ut Amos, e plebe sumpti sunt. Atqui non alii magis idonei erant ad munus propheticum quam sacerdotes. Erant enim angeli Dei exercituum, quemadmodum dicitur apud Malachiam

(2, 4). Sed quum degenerassent illi, voluit Deus non sine ignominia excitare alios prophetas tam ex oppidulis obscuris quam e vulgo ipso. Fuit igitur interdum vocatio interior duntaxat: sed ubi ecclesia rite est composita, requiritur etiam externa et legitima vocatio. Quidquid sit, certum est falso et improbe eos obtendere Dei nomen, qui non vocati sunt ab ipso, sive ratione consueta et legitima, sive spiritus sancti ductu. Hoc est primum. Iam sequitur, *Non praecepi eis.* Hic apponitur secunda nota discretionis: quia testatur Deus non esse credendum prophetis, nisi quatenus fideliter de manu in manum tradunt quod illis mandatum est. Si quid ergo de suo propheta miscet, convincitur falsi, et ita indignus est ulla fide. Sciamus ergo prophetas non alia potestate esse praeditos, nisi ut quod divinitus ipsis mandatum est, fideliter exsequantur. Sed tertia nota adhuc clarior est, quum dicit Deus *se non fuisse cum illis loquutum.* Nam ita significat nullam hominis vocem audiendam esse in ecclesia, sed suam duntaxat. Cur ergo iubet deferri honorem et reverentiam prophetis suis? nempe quoniam non afferunt nisi quod ipse tradidit. Ergo videmus, ut Deus nihil hominibus permittat imperii in ecclesia gubernanda, sed velit sibi obsequium praestare, ut fideliter referant quod ipse mandavit. Proinde quod ad praeceptum spectat, refertur illud ad species: quum autem dicit, *Non sum loquutus cum ipsis,* complectitur genus ipsum: quasi diceret nefas esse prophetis et doctoribus quidquam in medium proferre, nisi quod e coelo acceperint. Hinc concludit *eos loqui mendacium, et imposturas, et divinationem, et vanitatem, et fraudem cordis sui.* Quare videmus hic, simul ac vel pauxillum declinant homines a verbo Dei, non posse aliud proferre quam mendacia, vanitates, imposturas, errores et fraudes: et quicunque hominibus temere fidem habent, nec respiciunt missine sint a Deo, et fideliter exsequantur quod ipsis mandatum est, eos omnes sponte sua perire. Sed de hac re adhuc plura dicenda erunt.

15. *Propterea sic dicit Iehovah super prophetas qui prophetant in nomine meo, et ego non misi eos, et dicunt: Gladius et fames non erit in terra hac: in gladio et fame consumentur prophetae illi.*

16. *Et populus cui ipsi prophetarunt* (illis, est supervacuum) *erunt proiecti in compitis Ierusalem a facie famis et gladii* (hoc est coram fame, et gladio, vel praelio), *et non erit qui sepeliat eos, ipsi, uxores eorum, et filii eorum, et filii eorum, et effundam super eos malum ipsorum.*

Postquam denuntiaverat Ieremias falsis prophetis, quoniam populum blanditiis suis deceperant, poenas daturos quas erant meriti: nunc convertit sermonem ad populum ipsum. Posset tamen videri parum humaniter agere Deus, quod tam duras poenas infligit miseris hominibus, qui aliunde decepti sunt. Sed solutio est facilis. Certum enim est, nisi ultro mundus appeteret mendacia, non tantam fore efficaciam diaboli ad fallendum. Quod igitur ita rapiuntur homines ad imposturas, hoc fit eorum culpa: quoniam magis propensi sunt ad vanitatem, quam ut se Deo et verbo eius subiiciant. Et tenendum est illud Pauli (Rom. 1, 28), omnes reprobos ideo excaecari, et coniici in reprobum sensum, quoniam mendacium ultro appetunt: veritati autem obedire non sustinent. Atque ideo pronuntiat Deus se examinare hominum corda quoties prodeunt in medium falsi prophetae. Nam quisquis sincere Deum timet, ille haud dubie non rapietur fallaciis Satanae et omnium impostorum. Quoties ergo homines nimium creduli sunt, et libenter amplectuntur imposturas, certum est, hypocrisin eorum hoc modo iuste a Deo puniri. Et notum est illud prophetae (Mich. 2, 11), Iudaeos semper optasse sibi prophetas, qui aures mulcerent, qui promitterent copiosam messem et optimas vindemias. Quoniam igitur ita pruriebant illis aures, necesse fuit dari Satanae licentiam, ut totam terram obrueret mendaciis, quemadmodum etiam factum est. Non igitur mirum, quod Dominus tam severus fuit in castigando populo, quia non decepti fuerant nisi propria culpa: quemadmodum hodie idem contingit. Nam etsi misericordia tangimur quum videmus grassari Satanae ministros, et fallere miserum vulgus: tamen hoc tenendum est mercedem rependi divinitus hominum impietati: qui Dei lucem, quantum in se est, vel exstinguunt, vel suffocant, et volunt demergi in tenebras. Haec igitur ratio est, cur Deus tam rigide animadvertit in Iudaeos, qui decepti quidem fuerant a falsis doctoribus: sed quoniam praecesserat eorum impietas et ingratitudo. Et hac etiam ratione in fine versus adiungit, *Effundam super eos malum ipsorum.* Putant quidam nomen רעה tam de poena exponi, quam de culpa, sicuti עון etiam accipitur puo utroque. Sed propheta videtur causam reddere, cur Deus horribile illud iudicium exsequi statuerit contra Iudaeos, nempe quoniam digni erant tali mercede. Malum igitur libenter interpretor de sceleribus: quasi diceret, Manet quidem horrenda clades hunc populum: sed ne querantur de mea saevitia, recipient mercedem suorum scelerum. Quidquid sit, non dubium est quin propheta hic os velit obstruere Iudaeis, ne tergiversari pergant, ac si Deus parum clementer ipsos tractaret. Hinc igitur apparet, Deum non temere convertere suam vindictam contra innoxios: sed involvi simili poena et falsos doctores, et totum populum, qui illis se oblectavit. Dicit autem, *Erunt proiecti in compitis Ierusalem a fame et gladio,*

vel prae fame et gladio. *Iacebunt* igitur, *omnes*, hoc est cadavera: nam proiectos accipit pro cadaveribus, quia paulo post subiicit, *Et nemo sepeliet ipsos*. Adiungit *uxores et liberos*, quod illi etiam nihilo magis possent se excusare. Vidimus enim capite 7 fuisse illis obiectum, quod filii colligerent ligna, patres vero accenderent ignem, et mulieres subigerent farinam, ex qua conficerent placentas suis idolis. Significat igitur propheta, neminem evasurum, quoniam eodem omnes scelere sunt impliciti, alii plus, alii minus, sic tamen ut impune cedere non debeat filiis, quod patres sequuti sunt, neque uxoribus, quod obsequutae sunt suis maritis. Sequitur,

17. *Dices igitur* (copula enim loco illativae particulae sumitur) *ad eos verbum hoc* (hoc est, annuntiabis illis hoc verbum), *deducent oculi mei lacrymam* (vertunt multi: alii, descendent oculi mei in lacrymam: hebraicum nomen est singulare) *nocte et die, et non quiescent: quoniam contritione magna contrita est virgo filia populi mei, plaga aegra* (vel acerba) *valde.*

Hoc loco Deus iterum ostendit quam tardus fuerit populus ille, vel etiam stupidus: quem scilicet nullae minae afficere poterant, ut rediret ad sanam mentem. Quum ergo secure negligerent omnes minas, ideo Deus proponi illis iubet triste spectaculum, quod merito et metum, et pudorem incutere ipsis debeat. Iubet enim prophetam suum ita loqui, *Ecce ego* igitur *defluam totus in lacrymas*, idque vestra causa. Non dubium est quin propheta ex animo fleverit, quum videret populares suos ita ultro accersere sibi iram Dei, et ultimum interitum: neque enim exuerat humanos sensus. Sed non agitur hic tantum de eius sollicitudine, sed Deus ipse iubet eum ita loqui, nempe ut tandem pudeat Iudaeos suae socordiae, quoniam siccis oculis calamitatem, quae prope illis instabat, vel rideant, vel contemnant: propheta autem unus pro ipsis luctum suscipiat. Diximus hac de re capite 9 et aliis locis. Quum enim illic propheta cuperet sibi dari fontes lacrymarum, haud dubie non tantum volebat curam, quam gerebat de gente sua, testari: sed tentare hoc modo an possent flecti ad resipiscentiam: quia tanta erat in illis durities. Hoc autem loco apertius idem ostenditur: quia Deus non tantum prophetam suum in angulo iubet lugere, sed proferre hoc ad totum populum, *Ecce oculi mei descendent in lacrymas, et nulla erit quies*, nullus modus. Nunc tenemus consilium spiritus sancti. Quia ergo tanta erat populi obstinatio, ut ne lacryma quidem exprimi posset, quamvis Deus horrendis minis subinde eos territaret, ideo in persona Ieremiae quasi in speculo necesse fuit proponi ante oculos ipsorum cladem illam, ut aliquando discerent sibi metuere. Quoties occurrunt tales sententiae, meminerimus hodie quoque perinde stupidos esse homines, ut non minus oporteat duriter ipsos urgeri: Deum in evangelio similiter addere vehementiam doctrinae et acres stimulos: quoniam talis est non modo pigrities in cordibus nostris, sed etiam duritia, ut necesse sit cogi qui sponte duci non sustinent. Quidam vertunt, quemadmodum retuli, Descendent lacrymae ex oculis meis: sed rectior est altera expositio, *Oculi mei descendent in lacrymas*, ut ב iungatur cum דמעה, vel ל: *nocte et die*, inquit, *quoniam filia populi mei contrita est contritione magna.* Adhuc quidem stabant Iudaei: verum propheta hanc hypotyposin voluit esse quasi vivam imaginem, ut scirent repentinum sibi instare exitium, quamvis confiderent adhuc suis subsiidis. Neque enim tangi poterant ullo Dei metu, donec excussa illis esset illa tranquillitas. Vocat *filiam populi sui virginem*, non laudis causa, sed quoniam Deus ad illum usque diem pepercerat Iudaeis. Virgo interdum accipitur in bonam partem: nam Deus quum loquitur de sacro coniugio, quo sibi devinxerat Iudaeos, comparat populum illum virgini. Sed saepe filia Babel vocatur etiam virgo, quoniam scilicet Chaldaei diuturna pace fuerant assueti ad delitias. Sic etiam hoc loco propheta per concessionem dicit populares suos esse molles et teneros: quia scilicet indulgentia Dei tolerati fuerint. Sed quemadmodum in bello rapiuntur virgines ad stuprum, et hostium libido grassatur sine pudore et moderatione, ita Deus voluit hic exprimere vindictae suae impetum: quasi diceret, Nunc quidem estis quasi tenerae et molles puellae: sed brevi mutabitur conditio vestra: neque est cur vos decipiat diuturna felicitas, qua hactenus potiti estis. Et eodem sensu adiungit *percussionem fore acerbam valde.* Oportuit enim pluribus verbis exaggerari vindictam illam, cuius nulla erat ratio apud populum. Nunc sequitur,

18. *Si exiero in agrum, ecce* (copula enim redundat) *occisi gladio: et si ingressus fuero in urbem, ecce dolentes fame* (alii volunt esse nomen substantivum, dolores famis, vel aegritudines): *quia tam propheta quam sacerdos circumeunt ad terram, et nesciunt* (alii vertunt, quam nesciunt).

Aliis verbis idem confirmat, non quod per se obscurum esset quod iam docuit: sed quoniam sciebat se verba facere apud surdos, vel tantam esse ignaviam, ut opus esset multis stimulis. Dicit in summa, neque urbem receptaculum fore populo, ubi tegatur a poenis quae imminent: et si forte exierint in agros, totam terram hostibus fore refertam, qui occurrent, ut strage compleantur omnes campi. Haec summa est. Dicit porro ac si rem

ubi autem nulla est spes sanitatis, videtur Deus irritum facere quod pollicitus est. Ergo pergit ratiocinari Ieremias ab absurdo: quasi diceret fieri non posse ut Deus tam duriter percutiat populum suum, quin relinquat locum veniae, ita ut tandem exoretur, et sanet quod percussit. *Exspectavimus pacem, et nihil boni, tempus sanationis, et ecce turbatio*, vel terror. Haec postrema pars versus confirmat quod nuper dixi: prophetam scilicet partim respicere Deum in hac precandi forma, partim vero Iudaeos perstringere: quoniam perversa fiducia decepti putabant se esse extra periculum, eo quod Ierosolymam sibi Deus consecrasset, ut illic invocaretur eius nomen, ac templum esset aeterna eius sedes. Quoniam ergo videbat quasi inebriatos esse suos populares hac stulta opinione, voluit illis breviter ostendere, fore Deo aliquam rationem incognitam, qua et fidem servaret, et tamen poenam sumeret de impiis et transgressoribus. Nam quod dicit, *Exspectavimus pacem, et non bonum*, certe non laudat fidem in populo, quod scilicet freti Dei promissionibus solatium quaesierint in suis malis, et speraverint Deum tandem fore exorabilem et propitium: non accipitur hoc nomen exspectandi in bonam partem, sed potius coarguit Iudaeos, quod pseudoprophetis nimium fidei adhibuerint. Ergo videmus ut perstringat vitiosam illam exspectationem, qua fuerant decepti. Hinc etiam colligimus quod dixi, Iudaeos stulte sibi promittere impunitatem, quoniam Deus apud illos domicilium sibi elegerat: nempe quia ostendet se non frustra minatum fuisse cladem per servos suos. Hoc sensu itaque dicit, *Exspectavimus tempus medicinae, et ecce terror.* Nunc sequitur,

20. *Cognoscimus, Iehovah, scelus nostrum, et iniquitatem patrum nostrorum: quoniam scelerate egimus in te* (חטאנו: quanquam רשע, et חטא idem fere sunt, tamen simpliciter concludit, quod scelerate egerint adversus Deum).

Hic propheta haud dubie praescribit Iudaeis quaenam sit ratio placandi Dei. Antea ita composuit preces, ut partim populum coargueret suae impiae obstinationis. Partim vero ostenderet piis et electis manere aliquid spei residuum: sed nunc simplex est forma precandi, quum dicit, *Domine, cognovimus.* Vix millesimus quisque tunc cognoscebat: sed propheta non suscipit personam totius populi. Quid igitur? haud dubie colligit se et pauculos fideles, qui restabant in populo. Deinde posteris etiam dictat veram precandi regulam, ut in exsilio sciant hoc sibi unum superesse, nempe ut fateantur peccata sua, nec aliter impetraturos veniam. Dicit igitur, *Cognovimus et scelus nostrum et iniquitatem patrum nostrorum, quod scilicet scelerati omnes simus adversum te.* Iam exposuimus paucis verbis prophetae consilium, nempe ubi Deus manum suam contra nos exseruit, non aliam esse spem salutis nisi in resipiscentia. Confessio autem hic ponitur pro ipsa poenitentia. Hypocritae ore quidem satis sunt liberales in confitendis peccatis: sed propheta hic loquitur de seria confessione: et per synecdochen, ut dixi, aliae partes poenitentiae hic notantur. Sed huc tendit summa, ut suppliciter ad petendam veniam confugiant: quod fieri non potest quin se ipsos condemnent coram Deo, ut ita praeveniant eius iudicium. De patrum iniquitate loquitur, non quod fideles extenuandae culpae causa hic inde socios accersant: sed haec est scelerum aggravatio, quum fatentur se non tantum coram Deo reos esse, sed ab utero attulisse hoc quasi haereditarium, ut digni essent interitu, quoniam ab impiis patribus erant progeniti. Hypocritae, dum exempla patrum in medium proferunt, putant vel se hoc modo posse absolvi, vel saltem leviorem esse suam culpam, quoniam hoc didicerint a prima pueritia, quod mala educatio ipsos perdiderit. Sed fideles longe aliter animati esse debent, nempe ut fateantur se dignos esse vindicta Dei, quamvis non inquirat in patrum scelera: deinde si Deus velit patrum scelera ulcisci adversus ipsos, iuste hoc facturum: et ideo se duplici vindicta esse dignos. Nunc ergo tenemus prophetae sensum: et hinc colligimus quam stulte opponant hunc clypeum Deo papistae, dum resonat subinde in ipsorum linguis nomen patrum. Nam debuerant potius et scelus suum, et patrum iniquitates agnoscere: quemadmodum hoc totum fusius explicatum fuit 9. capite Danielis, ubi dicebat se, et patres et reges scelerate egisse. Et in verbis etiam hoc notandum est: neque enim hic leve aliquod delictum notat Ieremias quum dicit, *Agnoscimus iniquitatem nostram, et patrum nostrorum:* sed ponit impietatem eorum qui vivebant: postea, *iniquitatem patrum:* et tertio adiungit, *Nos impie et scelerate egimus contra te.* Videmus ergo, ut non defunctorie agnoscat aliquod delictum: sed quasi pleno ore profiteatur omnes esse impios et transgressores legis Dei, et non tantum dignos esse mediocri castigatione, sed horribili interitu: quoniam sceleribus suis iram Dei sic provocaverant.

21. *Ne reiicias propter nomen tuum, ne reiicias* (נבל significat interdum respuere, floccipendere, significat etiam proiicere, et eadem est fere significatio alterius verbi נאץ: significat enim proiicere, et pro nihilo ducere, et vilipendere, ne ergo proiicias, vel vilipendas) *solium gloriae tuae: recordare, ne irritum facias* (alii vertunt, dissolvas) *foedus tuum nobiscum.*

Prosequitur Ieremias suam precationem, idque facit tam ex officio caritatis, quam ut incitet fideles, qui residui erant in populo, ad petendam veniam. Hic enim suscipit personam verae ecclesiae, quae tunc erat perquam exigua. Omnes gloriabantur se esse Dei filios, iactabant foedus cum Abraham percussum: sed vix millesimus quisque vere et ex animo Deum invocabat. Propheta igitur repraesentavit communem affectum exigui illius numeri, et adhuc prosequitur, quemadmodum dixi, suam precationem. Dicit igitur, *Ne abiicias, ne prosternas solium gloriae tuae:* vel eadem erit significatio utriusque verbi: quod mihi magis probatur. Sed propheta non tam ornatus causa, ut solent rhetores, duo verba simul coniunxit, quam ut vehementiam curae suae et anxietatis exprimeret. Videbat enim regnum Iehudah versari in ultimo discrimine. Ergo non vulgari modo occurrit Dei vindictae: sed accelerat velut ad incendium aliquod exstinguendum: quia difficilis erat impetratio veniae. *Solium gloriae Dei* nominat Ierosolymam, quia Deus urbem illam sibi elegerat, ubi invocaretur: non quod templo esset inclusus, sed quoniam illic erat memoria nominis eius: sicuti solet loqui, praesertim apud Mosem. Neque tamen Arca foederis inane erat signum, sed vere habitabat Deus in loco illo: quoniam praesentia virtutis et gratiae eius sese ostendebat claris experimentis. Caeterum quoniam haec loquutio saepe reperitur apud prophetas, ideo satis mihi est breviter attingere Ieremiae nostri consilium. Deus quidem coelum et terram implet, ut satis notum est: sed dat signa praesentiae suae ubicunque vult. Quoniam autem volebat coli in templo illo, vocatur eius solium, quemadmodum alibi vocatur scabellum. Nam diversis loquendi formis eandem rem scriptura designat. Saepe vocatur templum requies Dei, domicilium, sanctuarium, locus habitationis eius: alibi vocatur scabellum pedum eius, Adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius. Caeterum, in eundem finem referuntur istae formae, quamvis in speciem diversae appareant: nam ubi templum vocatur habitatio Dei, vel palatium, vel sedes, illic exprimitur virtutis praesentia, ac si familiariter Deus habitaret inter cultores suos: ubi autem vocatur scabellum pedum, tunc corrigitur superstitio, quae obrepere posset. Deus enim attollit mentes piorum altius, ne scilicet putent eius essentiam restringi ad locum aliquem. Tenemus ergo quid intelligat scriptura, et quid velit quoties vel solium, vel palatium Dei nominat Ierosolymam et templum. Sed notandum est diligenter quod inseritur a propheta. Propter nomen tuum, inquit. Scimus quoties sancti postulant exaudiri propter Dei nomen, abiicere omnem fiduciam propriae dignitatis et iustitiae. Quisquis ergo nomen Dei implorat ut impetret quod petit, ille abdicat se omnibus mediis, et plane fatetur se esse indignum qui Deum propitium inveniat. Neque enim potest haec loquutio consistere sine antithesi. Ergo quum propheta confugit tanquam ad unicum asylum, ad nomen Dei, inclusa est in his verbis confessio, qualem paulo ante vidimus, nempe quod Iudaei, quia scelerate egerant cum Deo, indigni essent omni misericordia, nec possent placare ullis suis satisfactionibus, nec quidquam haberent quod possent afferre ad favorem sibi acquirendum. Haec igitur summa est: et quoniam haec doctrina fusius alibi tractata fuit, mihi nunc satis est breviter monstrare quid velit propheta. Solium autem gloriae vocat, ut significet nomen Dei fore vel obscurum et ignobile, vel etiam probrosum, et contumeliis obnoxium, nisi parcat populo quem elegit. Scimus genitivum casum poni loco epitheti apud Hebraeos, in quo insistere supervacuum est: quoniam est ex primis rudimentis. Ergo propheta quum templum vocat solium gloriosum Dei, hoc est, in quo refulget eius maiestas, Deum ipsum quodammodo admonet, ut ne exponat nomen suum contumeliis, quia statim pro sua libidine impii blasphemias suas evomerent: atqui hoc modo nomen Dei esset contumeliosum. Postea adiungit, *Recordare, ne irritum facias foedus tuum nobiscum.* Hic etiam confirmat propheta suam precationem, revocando memoriam foederis. Poterat enim dici nihil Iudaeis commune esse cum sacro Dei nomine, cum eius gloria, et cum solio regali. Et certe digni erant a quibus Deus se procul disiungeret. Quoniam ergo divortium fecerant cum Deo, et prorsus erant ab omni sanctitate alieni, propheta hic proponit tamen Deo foedus suum: quasi diceret: Iam precatus sum ut gloriae tuae consulas, et parcas solio tuo: quoniam dignatus es tanto honore hunc locum, ut inter nos regnares: iam quia tanta est nostra impietas, ut merito nos abiicias, tamen tu non pepigisti foedus cum monte Sion, cum lapidibus templi, cum elementis denique: sed nobiscum. *Ergo ne irritum facias hoc tuum foedus.* Videmus ergo magnum subesse pondus in his verbis, quum propheta Deo supplicat, *ne irritum faciat*, vel dissolvat *foedus suum*, quod pepigerat cum populo. Etsi enim fidelis ac verax manebat Deus in suis promissis, etiam si totum populi illius nomen abolevisset, tamen debuit certare eius bonitas cum populi malitia, et fides cum perfidia. Neque enim pendebat foedus Dei a populi fide, aut probitate: fuit quidem mutua stipulatio, quia Deus pepigit foedus cum Abraham hac lege, ut integer cum ipso ambularet. Hoc verum est, et eadem stipulatio vigebat sub prophetis: interea tamen sumpsit Ieremias hoc principium, Non posse in totum deleri Dei gratiam: quia elegerat genus Abrahae, ex quo tandem nasceretur redemptor mundi. Sed Ieremias voluit longius extendere gratiam Dei,

quemadmodum ante dictum fuit, et iterum paulo post videbimus. Quidquid sit, habuit iustam rationem precandi, quum diceret, *Ne foedus tuum dissolvas nobiscum.* Sed Deo fuit alia occulta ratio: sic enim delevit, quoad sensum communem hominum, foedus illud, quo Iudaei putabant eum sibi esse obstrictum, ut tamen verax maneret: quoniam ex tenebris tandem refulsit eius veritas post finitum tempus exsilii. Nunc sequitur,

22. *An in idolis* (vel vanitatibus) *gentium, qui pluere faciat? et an coeli dabunt pluviam* (vel, et an ex coelis dabunt pluviam)? *annon tu ipse Iehovah Deus noster? et speravimus in te* (exspectavimus ad te), *quoniam tu fecisti omnia haec.*

Hic Ieremias ut Dei favorem sibi conciliet, dicit hoc in rebus extremis esse unicum remedium, et perinde est ac si proposita in medium desperatione vellet Deum flectere ad misericordiam: quasi diceret, Quid fiet nobis, nisi te propitium ostenderis? nam si tu manes implacabilis, gentes habent deos suos, a quibus salutem petunt: nobis autem fixum est salutem abs te uno et sperare et petere. Debuit autem hoc argumentum magni esse momenti, non quod monendus sit Deus: sed patitur secum ita familiariter agi. Nam si stoice volemus disputare, etiam vota nostra erunt supervacua. Quorsum enim precamur ut Deus nobis opem ferat? annon videt ipse quid nobis opus sit? annon satis est propensus ad ferendum auxilium? sed deliria illa prorsus aliena sunt a vero et serio pietatis affectu. Sicuti ergo ad Deum confugimus, quoties aliqua urget necessitas, sic etiam monemus quemadmodum si filius exoneret omnes suos affectus in sinum patris, ita in precibus ratiocinantur fideles cum Deo, et disputant, et causas omnes in medium adducunt, quibus placari queat: denique agunt cum ipso humanitus, ac si vellent persuadere quod tamen iam Deo ante mundi creationem decretum fuit: sed quia nobis absconditum est aeternum Dei consilium, debemus hic sobrie et pro fidei nostrae mensura sapere. Quidquid sit, propheta ex communi usu piorum hoc argumento sibi favorem Dei conciliat, nempe quod nisi clementer agat Deus cum populo illo, et pro sua paterna indulgentia ignoscat, actum esse: quasi diceret, Domine, tu unus es, a quo speranda nobis est salus: iam si abs te repudiamur, nullum nobis superest refugium: mittesne populum tuum ad idola et figmenta gentium? *atqui nos te unum exspectavimus.* Ergo vides non nisi in tua misericordia superesse nobis spem salutis. Sed propheta hic testatur fidelium nomine, etiam si extrema omnia miseros premant, non tamen posse ipsos quidquam petere ab idolis gentium. *An pluviam*, inquit, *dabunt?* Est synecdoche in hac loquutione: nam significat idola gentium destitui omni potentia. Ergo dare pluviam accipitur pro eo quod est fovere humanum genus, vel auxilium ferre, suppeditare quod necesse est, et largiri omnem bonorum copiam. Paulus etiam quum Deo vult asserere suam potentiam, loquitur de pluvia: et saepius Isaias utitur hoc loquendi genere. Dicit ergo, *An in vanitatibus gentium?* Hic probrose damnat omnes superstitiones. Neque enim vocat deos gentium, ut ambigua haec loquutio saepe apud prophetas ponitur: sed *vanitates gentium. An erit*, inquit, *qui pluere faciat? et an coeli dabunt pluviam?* Ego libentius interpretor: *An ex coelis dabunt pluviam?* non enim videtur mihi satis quadrare, si de coelis loquatur: tamen si cui magis placeat recepta illa expositio, sit liberum iudicium. Quod si de coelis hoc dictum sit, erit argumentum a minori ad maius. Ne coeli quidem ipsi dant pluviam, quomodo igitur vanitates? hoc est, figmenta hominum, quae tantum prodierunt ex stulto eorum cerebro? *An possent pluviam dare?* nam certe est aliqua virtus coelis indita. Atqui homo etiam si mille deos sibi fabricet, non tamen poterit fabricare guttam unam, quae distillet e coelo. Quum igitur coeli non sponte pluant, sed dum aperiuntur mandato Dei, quomodo idola gentium, et vana figmenta pluviam nobis e coelo emitterent? Consilium prophetae satis nunc liquet, nempe, quod si populum reiiciat Deus, et velit persequi scelera ultimo iure, et modo implacabili, desperatam esse omnium salutem, quia illis propositum non sit confugere ad idola. *Annon tu Iehovah*, inquit, *ipse es?* id est, solus es? *Annon ipse Iehovah et Deus noster?* Primum nomen Iehovae exprimit, quo notatur aeterna Dei et maiestas, et potentia, et virtus: deinde adiungit epitheton, quod sit Deus ipsorum, nempe *ut recordetur foederis sui. Ergo te exspectavimus quia fecisti haec omnia.* Hic etiam multi falluntur, meo iudicio: quia *haec omnia* interpretantur de coelo et terra, et omnibus elementis, quasi propheta Deum assereret esse mundi creatorem, et ideo omnia esse sub eius imperio. Sed ego minime dubito quin de poenis loquatur, quas Deus iam populo inflixerat et statuerat propediem infligere. Neque enim hic amplius loquitur de potentia Dei, quae refulget in mundi opificio: sed dicit, *Exspectavimus te, quoniam tu fecisti haec omnia*, id est, abs te uno salus nobis proveniet, quoniam tuum est mederi, qui inflixisti vulnus: sicuti alibi dicitur, Deus mortificat et vivificat, deducit ad sepulcrum et reducit. Perinde igitur est ac si diceret propheta: Nos Domine nunc ad tuam misericordiam confugimus, quia nemo praeter te unum nobis opitulari potest: tu enim poenam sumpsisti de sceleribus nostris. Quum ergo tu fueris iudex noster, tu idem etiam potes iam nos liberare ab his cladibus: nemo autem se tibi oppo-

net, quoniam summa est penes te unum potestas: concurrant omnes dii gentium, etiam conspirent omnia elementa, et omnes creaturae in nostram salutem: quid tamen proderunt nobis quaecunque afferent? Ergo quoniam tu fecisti haec omnia, id est, quoniam haec fortuito nobis non acciderunt, sed iusta tua vindicta: nunc quoniam iudex fuisti in poenis infligendis, iam sis medicus et pater: quoniam nos graviter afflixisti manu tua, iam etiam adhibeas solatium, et cures mala nostra, quae iuste perpetimur, et quidem tuo iudicio. Nunc tenemus genuinum prophetae sensum. Et hinc etiam colligi potest utilis doctrina, non esse cur nos exaniment poenae, quae signa sunt irae Dei, ita ut non audeamus ab ipso petere veniam: quin potius hic praescribi nobis precandi formam, quia si sentimus nos castigatos fuisse Dei manu, hoc modo stimulari nos ad sperandam salutem: quoniam eius sit mederi, cuius est vulnerare: eius sit restituere in vitam, cuius est occidere. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUMQUINTUM.

1. *Et dixit Iehovah ad me, Si steterint Moses et Samuel coram facie mea, non est anima mea* (id est, cor meum) *ad populum hunc: emitte a facie mea, et exeant.*

2. *Et erit, si dixerint tibi, Quo exibimus?* (vel egrediemur) *tunc dices illis, Sic dicit Iehovah, Qui ad mortem, ad mortem, et qui ad gladium, ad gladium, et qui ad famem, ad famem, et qui ad captivitatem, ad captivitatem.*

Iterum repetit Deus quod ante vidimus, nempe quoniam ad summum usque cumulum pervenerant impietates et scelera populi, non esse amplius locum veniae, nec misericordiae: etsi autem videtur penitus repudiare Deus servi sui preces, non tamen dicemus caruisse omni profectu: quoniam Ieremias optavit quidem eripere totum populum ab interitu: sed non ita inconsiderate et futiliter oravit, quin discerneret inter titularem ecclesiam, ut loquuntur, et inter semen electum. Sciebat enim multos esse degeneres Abrahae filios, neque ipsum latebat quod dicitur in Psalmo (15, 1. 2), Quis habitabit in tabernaculo tuo, et quis stabit in monte sanctitatis tuae? innocens manibus, et puro corde. Nam propheta illic ex professo ostendit frustra gloriari hypocritas, quod ingressus illis pateat in templum, quod sacrificent una cum fidelibus: requiri enim et cor mundum et manus puras: Ieremias certe hoc satis tenebat. Ergo quamvis extenderit suam sollicitudinem ad totum populi corpus, tamen cognovit esse aliquod electum semen: quemadmodum hodie dum precamur, debemus pro caritatis regula complecti omnes, quoniam nondum possumus statuere quos Deus elegerit vel reprobaverit: atque ita quantum in nobis est, debemus curare omnium salutem: interea scimus, sed confuse, multos esse reprobos, quibus prodesse nequeunt vota nostra: scimus hoc, sed non possumus notare unumquemque digito. Sic igitur precatio Ieremiae non fuit inutilis: sed in ipsa forma, ut loquuntur, non fuit exauditus: volebat enim, si fieri posset, totum populum esse salvum. Sed quoniam Deus statuerat perdere illos impios, et qui prorsus erant desperati propter indomitam contumaciam, tantum ex parte obtinuit Ieremias quod volebat, nempe ut Deus servaret ecclesiam suam, quae tunc erat quodammodo abscondita. Dicitur autem, *Si steterint coram me Moses et Samuel, non est anima mea ad populum hunc.* Summa est, etiam si prodeant in medium omnes patroni, nihil tamen profecturos: quoniam Deus populum illum reiecerit. Mosis et Samuelis hic fit mentio, alibi apud Ezechielem (14, 14), Iob et Daniel nominantur: sed eadem prorsus est ratio. Hic enim Mosis fit mentio, quoniam videmus ut se opposuerit, et optaverit etiam fieri anathema pro populo suo: Dele me e libro vitae, vel parcas populo huic (Exod. 32, 32). Quum ergo toties Moses placata ira Dei, ubi iam fere actum erat de populo, tamen eripuisset illum quasi e morte aeterna: idque satis notum, et passim vulgatum esset apud Iudaeos, ideo hic ponitur eius nomen. Quod ad Samuelem spectat, scimus quantopere excelluerit: deinde quoties etiam Deus ab ipso placatus fuerit in salutem totius populi. Tandem quum oraret pro Saule, Deus cohibuit quidem immodicum eius studium, Ne ores amplius, et tamen non destitit orare (1. Sam. 16, 1). Quum ergo tantus fuerit in Samuele fervor ut quodammodo luctatus fuerit cum Deo ipso, haec ratio est cur hic eum Mosi adiungat Deus. *Ergo si steterint illi duo coram me, anima mea,* vel cor meum *alienum est a populo isto,* neque unquam ero placabilis. Loquitur autem de illa perversa multitudine, quae ultimum sibi exitium toties quasi data opera accersiverat: nam alibi visum fuit, nunquam reiectum fuisse populum: sed distinguere oportet inter paleam et triticum. Erat tunc Iudaea quasi area Dei, ubi quoniam multitudo a pietate desciverat, apparuit magna paleae congeries: erant autem pauca grana quae latebant. Non fuit igitur *cor Dei ad populum,* id est, ad illos degeneres Abrahae filios, qui solo titulo superbiebant, quum tamen essent foedifragi, quum pridem defecissent a vero et sincero Dei cultu, et omni probitate. Non fuit igitur cor Dei ad illos: sed tamen mirabiliter servavit reliquias, et quidem occulto modo. Hic autem locus docet quod etiam scribit Iacobus (5, 16), multum valere preces iustorum

assiduas coram Deo. Producit exemplum Heliae, qui coelum clausit suis votis, ne plueret tam longo tempore: deinde coelum suis votis aperuit, quum a Deo pluviam postularet. Infert igitur multum valere preces iustorum assiduas, non tantum ubi pro se ipsis privatim orant, sed dum supplicant pro aliis: quemadmodum Helias non habuit peculiarem sui respectum, sed voluit toti populo succurrere. Certum igitur est, patrocinium hoc sanctorum plurimi fieri coram Deo: et ideo etiam iubemur alii aliis ultro et citro exponere nostras necessitates, ut mutuo sese omnes iuvent, et alii pro aliis precentur. Sed interea notandum est, non debere reddi securiores, qui existimant se commendari Deo aliorum precibus. Certum enim est, quemadmodum prosunt Christi membris piorum vota, sic etiam nihil impiis et hypocritis prodesse. Neque enim Deus iubet nos acquiescere in hac fiducia, quod alii pro aliis precentur: sed iubet unumquemque precari: deinde communicare suas preces, et vota cum omnibus ecclesiae membris. Quisquis ergo cupit sibi prodesse sanctorum preces, ille etiam adiungit suas. Verum est, fateor, aliquando prodesse sanctorum vota etiam impiis et extraneis. Neque enim supervacua fuit Christi precatio, Pater ignosce illis: nesciunt enim quid faciunt. Nec certe operam lusit Stephanus, quum idem precatus est. Et libenter etiam recipio quod dicit Augustinus, Paulum inter alios donatum fuisse Stephano [1]). Sed iam disputo quid nobis agendum sit quum audimus iuvari nos precibus omnium sanctorum, nempe ut quisque strenue in partes suas incumbat, et praestare studeat sollicitudinem, et curam fratribus, quam ab ipsis vicissim expetit. Hoc igitur controversia caret, non tantum singulos, pro se ipsis privatim dum orant, exaudiri, sed prodesse ultro et citro preces sanctorum etiam aliis. Sed plus quam ridiculi sunt papistae, dum hoc trahunt ad sanctos mortuos. Mortui erant Moses et Samuel, inquiunt, quum Deus hoc pronuntiavit: verum est: ergo tunc orabant. Consequentia digna talibus magistris, quae tantundem valet ac ruditus asini. Nam Deus hic prosopopoeia utitur, ac si diceret: Si nunc superstites essent Moses et Samuel, et se interponerent, ego tamen manebo implacabilis. Nam Ezechiel Danielem nominat, qui tunc vivebat: nominat etiam Iob. Videmus ergo hic non discerni vivos a mortuis. Ac proinde nimis stupidi et insulsi sunt papistae, dum ita nugantur, mortuos pro vivis orare, quoniam de Mose et Samuele hoc dictum sit. Ego non multum insisto in refellenda illa inscitia, quoniam per se fere evanescit: saltem sufficit brevis admonitio, ne quis tali cavillo fallatur. Postea iubet prophetam abiicere populum: *Abiice*, inquit, vel expelle *a facie mea*. Non dubium est, quin vulgari modo hic loquatur, Facessant a me. Sed simul tamen ostendit Deus quid prophetae suo mandaverit: quasi diceret, Tu fungere officio tuo, memineris quid tibi oneris imposuerim. Iussus autem fuerat Ieremias denuntiare populo exsilium, erat praeco divinae vindictae. Quum ergo sustineret illud onus, debuit exsequi quod Deus praeceperat. Ergo nunc tenemus quid sibi velint haec verba, *Expelle eos.* Sed iterum hic notandum est quod ante vidimus: commendat enim Deus efficaciam propheticae doctrinae, quemadmodum prius dictum fuit, Constitui te super gentes et regna, ut plantes et evellas, ut aedifices et destruas. Significat ergo Deus tantum esse efficaciae in ore servi sui, ut quamvis Iudaei derideant eius vaticinia, quasi inanes minas, quibus terrentur duntaxat pueri, tamen fore quasi fulmina: perinde ac si Ieremias ipse magno exercitu instructus, et magnis copiis, populum in exsilium expelleret: quemadmodum etiam dicit Paulus (2. Cor. 10, 5) potestatem nobis esse datam, qua deiiciamus omnem altitudinem quae se extollit adversus Christum. Quum autem tantum autoritatis vendicet Deus propheticae doctrinae, quoties minatur poenas incredulis, sciamus etiam hoc debere extendi ad salutis promissiones. Rursus itaque quoties Deus offert nobis gratiam per evangelium, et se propitium nobis fore testatur, sciamus coelos quodammodo nobis aperiri: nec aliam certitudinis rationem quaeramus quam in illo testimonio. Quare? nam sicuti data fuit prophetis haec potestas ligandi et solvendi, sic etiam hodie ecclesiae ministris eadem potestas data est, nempe ut ad salutem invitent eos omnes, qui adhuc sunt sanabiles: et denuntient ultimum interitum reprobis et obstinatis in sua malitia, quemadmodum dicitur a Christo (Mat. 16, 19 et 18, 18), Quodcunque ligaveritis in terra, ligatum erit in coelis: et quodcunque solveritis in terra, solutum etiam erit in coelis. Neque enim tantum ligandi mandato instruxit apostolos, sed etiam solvendi. Et Paulus etiam quum suam illam potestatem tam magnifice praedicat, adiungit: Ubi impleta fuerit vestra obedientia (2. Cor. 10, 6): quasi diceret evangelium non praedicari tantum in hunc finem, ut cedat reprobis in mortem, sed esse salutis pignus omnibus electis, et qui amplectuntur vera fide promissiones sibi oblatas. Iam confirmat etiam illam sententiam, *Si dixerint, quo exibimus? tunc dices illis, Qui ad mortem*, ad mortem: qui ad gladium, ad gladium: qui ad famem, ad famem: qui ad exsilium, ad exsilium: quasi diceret, Frustra querentur de suis miseriis. Neque enim dubium est, quin respexerit Deus ad obstreperas voces, quae spargendae erant in populo in gravissimis illis calamitatibus. Sic enim solent hypocritae. Nam quantisper parcit illis Deus, superbe insultant prophetis, et iactanter etiam proferunt sua subsidia,

[1]) August. Serm. 1 de Sanctis, in festo S. Stephani.

suas munitiones. Ubi autem urget ipsos manus Dei, tunc sunt plus quam facundi in querimoniis: He! quorsum tandem perget Deus? an nunquam erit finis? et quid hoc sibi vult? et cur nos tam duriter vexat? et cur non saltem sublevat nos aliqua miseriarum parte? Quoniam ergo tam queruli sunt hypocritae in suis miseriis, ideo praevenit Deus omnes illas expostulationes, *Si tibi dicant, quo effugiemus?* vel ad famem, vel ad gladium, vel ad exsilium, Deo perinde est: ac nihil refert, hoc est, nulla amplius vobis quaerenda est spes misericordiae: quoniam Deus vos abiecit. Ergo scitote actum esse de vobis, quoniam salus vestra nulla est coram Deo. Quocunque ergo mortis genere pereundum sit, vobis tamen pereundum est: non parcet vobis Deus: sive occurrat gladius, sive fames, sive aliud genus mortis, omnibus modis eritis desperati.

3. *Et praeficiam super eos quatuor familias, dicit Iehovah, gladium ad occidendum, et canes ad trahendum, et avem coelorum, et bestiam terrae ad comedendum et perdendum.*

Prosequitur eandem sententiam Ieremias. Heri dicebat populum illum non amplius curae esse Deo: itaque nihil restare, nisi ut omnes perirent alii aliis modis: levissima autem poena esset exsilium. Nunc vero confirmat eandem sententiam: quod scilicet Deus armabit adversus eos tam aves quam bestias, gladium et canes: quasi diceret omnia animalia fore illis inimica, quoniam exsequentur contra eos Dei vindictam. Alii verbum פקד perperam, meo iudicio, hic accipiunt pro visitare: saltem vertere debebant, Visitabo quatuor familias super ipsos: sed visitare quatuor genera poenarum absurde dicitur, nec ullus certe sensus potest commode elici. Atqui quum hoc verbum sumatur pro Praeficere, optime congruit praesenti loco: quod Deus praeficiet quatuor genera, quae vocat quatuor familias. Et subest antithesis: quia durum illis fuerat parere Deo, necesse iam esse ut habeant canes duces, et saevas bestias, et aves coelorum, et gladium ipsum. Summa est, nullum fore vindictae Dei et diversis poenis finem, donec penitus Iudaeos consumpserit. Sed interea significat sibi praesto fore multos irae suae ministros, quoniam in promptu habeat omnes creaturas. Quoniam igitur poterat uti et canum et volucrum, et animalium et hominum etiam obsequio: hinc Iudaeos statuere oportuit, frustra eos captare hoc vel illud effugium. Scimus enim homines semper maligne restringere Dei potentiam vel ubi agitur de ipsorum salute, vel de castigandis eorum peccatis. Si enim praeterierit aliquod incommodum putant se elapsos, et promittunt sibi impunitatem. Quasi vero Deus non possit singulis momentis depromere multa et varia flagella. Haec igitur ratio est cur propheta hic de quatuor familiis loquatur. Sequitur,

4. *Et ponam eos in commotionem omnibus regnis terrae propter Manasse filium Ezechiae regem Iehudah* (vel, regis Iehudah, parum interest), *propter ea quae fecit in Ierusalem.*

De exsilio nunc concionatur Ieremias. Hactenus de gladio loquutus est, et de fame, adiunxit etiam alias poenas: nempe quod trahenda essent cadavera a canibus, deinde lanianda ab aliis truculentis bestiis, et avibus coeli. Sed nunc speciem unam retinet, nempe quod Deus profligabit eos in exsilium. Videtur autem sumpsisse haec verba ex Mose. Nam ita loquitur 28. cap. Deuteronomii, nisi quod in nomine praeponitur ע literae ו. Sed conversio illa satis trita est. In reliquis prorsus convenit cum Mose: *Dabo*, inquit, *eos in commotionem omnibus regnis terrae*, hoc est, faciam ut vagi et trepidi errent. Amplificat gravitatem exsilii: quod scilicet nusquam illis erit tuta quies. Saltem qui solum vertunt exsilii causa, reperiunt angulum aliquem ubi respirent: sed Deus pronuntiat Iudaeos ubique fore vagos et instabiles, ut nullus locus illos recipiat. Hinc autem melius cognosci potuit Dei vindicta, quod nusquam contigit hospitium miseris illis, quum dispersi essent per varias terras. Etsi enim habitarunt in certis regionibus, quas placuit regi Babylonio illis attribuere, fuerunt tamen ubique inquieti. Ergo non frustra Moses minatus fuerat illis talem poenam: neque etiam frustra repetivit Ieremias quod dictum fuerat a Mose. Addit causam, nempe *propter Manasse:* atqui iam Manasse erat mortuus. Cur igitur transtulit Deus in posteros vindictam, quam ipse promeritus fuerat? Videtur enim hoc pugnare cum altero loco, ubi per Ezechielem dicit, Anima quae peccaverit, ipsa morietur (Ezech. 18, 4). Sed minime dubium est quin Deus iuste ultus fuerit scelera populi etiam post mortem illius impii regis: quia non destiterant mala malis cumulare. Quoniam tamen illo tempore maxime eruperat impietas, ideo praecipue notavit, ut intelligant Iudaei se pridem dignos fuisse interitu, nec fuisse poenam dilatam, nisi inaestimabili Dei misericordia, qui non statim voluit tractare illos, ut meriti fuerant. Commendat igitur longam Dei tolerantiam propheta, eo quod suspensa fuisset clades ad illud usque tempus. Et ex opposito demonstrat, non adeo severe illos tractari, quin digniores sint et pluribus poenis et atrocioribus: quia scilicet tanta obstinatione non destiterant accersere sibi multa exitia, quantum in ipsis fuit. Sed exoritur alia quaestio. Nam quamvis Manasse simulaverit poenitentiam: tamen Deus visus est ignoscere tam ipsi quam toti populo. Cur ergo

nunc pronuntiat se vindictam sumpturum de sceleribus illis, quae iam sepulta fuerant? sed facilis responsio est, quod scilicet ab eo tempore nihilo meliores fuerint Iudaei. Quum ergo scelera Manasse continuum cursum habuerint, necesse fuit tandem rependi obstinatis quod meriti erant: quia si vere fuissent conversi, sequuta fuisset mutatio aliqua in melius. Quum autem eadem semper impietas grassata fuerit, et iisdem sceleribus addicti fuerint Iudaei, hinc constat gravius illis instare iudicium, et quidem merito, quod abusi fuerint illa Dei clementia. Pepercerat enim tam regi quam ipsis omnibus, si modo amplexi fuissent veniam sibi oblatam. Sed quum ita obduruissent, debuit in rationem venire ipsorum ingratitudo et contumacia, ut Deus severius illos tractaret. Porro vocatur Manasse filius Ezechiae, ad augendum eius crimen. Nam quum religio fuisset recte constituta Ezechiae tempore, et pius ille rex non absque maximis laboribus et molestiis suas omnes vires convertisset ad restituendum Dei cultum, debuit Manasse patrem suum imitari. Ipse autem non modo erexit altaria idolis, et totam terram inquinavit superstitionibus, sed violavit ipsum quoque Dei templum. Fuit igitur horribilis, et plane diabolicus furor, quum tradita fuisset ratio Dei pure colendi, filium tam perditae mentis esse, ut statim everteret quidquid magno patris labore fuerat probe constitutum. Haec igitur ratio est cur probrose nomen patris commemoret Ieremias. Et hinc colligimus graviore dignos poena esse, qui probe educati a pueritia, postea tamen degenerant, et quum habuerint pios ac sanctos patres, sese proiiciant ad omne nefas. Qui ergo ita deficiunt a sanctis patribus, eos gravior poena manet. Et hoc colligimus ex verbis prophetae, qui hic per contumeliam vocat *Manasse filium Ezechiae:* quod tamen fuisset illi valde honorificum, si patri fuisset similis, et sequutus fuisset eius pietatem. Et interea minime dubium est quin propheta totum populum oblique accuset. Scimus enim quam multa odia sustinuerit pius Ezechias, et ut certaverit pro legitimo Dei cultu, ac si fuisset inter Assyrios vel Aegyptios. Nam summa pervicacia populi tunc apparuit, quum periclitatus est de regno, quia scilicet conatus fuerat purgare terram Iehudah omnibus sordibus et inquinamentis. Illic ergo sese prodidit et palam detexit populi impietas et ingratitudo. Iam Manasse momento evertit cultum Dei: et cum magno plausu statim omnes abrepti sunt ad superstitionem. Ergo videmus os Iudaeis fuisse obstructum, ne exciperent se morigeros fuisse regis mandato, quum sequuti essent perversas superstitiones. Sponte enim assensi sunt regi: et tamen vix et longis difficultatibus adducti fuerant ut paterentur restitui Dei cultum tempore Ezechiae. Caeterum ad superstitiones Manasse accessit etiam crudelitas: quia scimus non tantum vias urbis coopertas fuisse sanguine, sed fluxisse rivos sanguinis, quemadmodum narrat sacra historia. Quum ergo tam inhumaniter saevitum sit adversus prophetas tempore Manasse, et non solus rex fuerit autor huius saevitiae, sed consensu populi omnes veri Dei cultores tracti fuerint ad necem, hinc patet commune fuisse totius populi scelus. Et ideo dicit *Ierusalem*, nempe ut intelligant Iudaei sanctam illam urbem, qua gloriabantur, fuisse pridem cavernam latronum, et pollutum fuisse templum Dei impiis superstitionibus, totam vero urbem iniustis illis et barbaris caedibus. Nunc sequitur,

5. *Nam quis parcet tibi Ierusalem* (vel, quis miserebitur tui? sed חמל proprie est ignoscere, vel parcere: hic tamen accipitur pro indulgere, vel misereri: quis ergo miserebitur tui Ierusalem?) *et quis consolabitur te? et quis locum mutabit ad inquirendum de pace tibi?* (hoc est, tua? iungamus et alterum versum).

6. *Tu reliquisti me, dicit Iehovah, retrorsum abiisti: ideo extendam manum meam super te, et perdam te: fatigatus sum poenitendo.*

Hic propheta demonstrat, poenarum atrocitatem de qua concionatus est non posse vitio verti, quemadmodum queruli sunt homines, et semper expostulant cum Deo, et illum insimulant nimii rigoris. Ergo ne obstrepant Iudaei, breviter ostendit propheta quidquid illis malorum instat iure deberi, et ita esse promeritos, ut ne apud homines quidem invenire possint misericordiam. Scimus pessimos etiam quosque, ubi Dominus ipsos punit, habere tamen qui ipsis condolescant. Nemo est tam sceleratus cui non faveant propinqui, et quem non aliqui consolentur. Ostendit ergo propheta, non modo coram Deo inexcusabiles esse Iudaeos, sed etiam coram mundo indignos esse omni humanitate. Primo enim dicit, *Quis tui miserebitur?* deinde, *Quis te consolabitur?* Nam נוד significat proprie verbis adhibere aliquod solatium, quemadmodum ubi conveniunt ad communem luctum propinqui, et affines, et vicini, audiunt lamentationes, ipsi etiam addunt aliquod signum consensus. Dicit igitur neminem fore, qui fungatur hoc officio erga Ierusalem. Tertio addit, *Et quis recedet*, hoc est, locum mutabit proprie: *Quis* ergo *locum mutabit, ut inquirat:* alii vertunt, ad orandum. שאל est proprie petere: et tamen transfertur aliquando ad preces. Sic ergo multi vertunt, neminem fore qui preces suas opponat pro Iudaeis. Sed si syntaxin prophetae expendimus, potius loquitur de illo humanitatis officio, quod homines inter se colunt atque exercent, dum inquirunt de pace: Satisne salva

sunt omnia? quomodo habes? an recte est et tibi, ac tuis? Quum ita sciscitamur de cuiusque statu, ostendimus aliquod signum sollicitudinis nostrae. Nam amor est semper sollicitus. Dicit igitur propheta, *Quis ad te concedet, ut inquirat de pace tua,* hoc est, ut intelligat quomodo valeas, et quaenam sit tua conditio? Videmus ergo Iudaeos hic depelli ab omni querimonia: quoniam totus mundus cognoscet ipsos ea misericordia esse indignos. Non autem intelligit propheta, fore omnes crudeles erga Ierusalem, sed potius ostendit tanta esse eius scelera, ut nullus locus restet humanitati et communibus officiis, quae ultro citroque homines inter se observant. Et ratio sequitur, *Tu enim reliquisti me, dicit Iehovah.* Quum ergo reiectus fuisset Deus a Iudaeis, nonne talis defectio dignam mercedem retulit, quum destituti sunt omni humano auxilio? Postea addit, *Retrorsum abiisti.* Continuationem significat in illa impia defectione: quod scilicet non tantum ad tempus obliti fuerint Dei, sed procul ab ipso discessissent, ut essent in totum alienati. Iam sequitur, *Et extendam,* hoc est, ideo: nam copula hic ponitur vice illativae particulae. Potest hoc referri vel ad tempus praeteritum, vel ad futurum: partim enim afflixerat Deus populum illum, sed restabant graviores poenae. Ego libenter interpretor, esse vaticinium de futuris cladibus, nam sequitur in clausula, *Fatigatus sum poenitendo,* hoc est, toties me poenituit, ut iam non possim adduci ad ignoscendum: quia video me toties lusisse operam, ut non sustineam diutius falli. Alii quidem vertunt, Consolando me: et נחם significat utrumque: sed non videtur mihi quadrare alter ille sensus. Non dubito igitur quin propheta poenitentiam designet. Scimus vero Deum non mutare consilium. Nam poenitentia tanguntur homines: quia saepe frustratur eos opinio, dum aliud quam putaverant contingit: Deo nihil tale competit. Sed poenitentia Dei refertur ad sensus nostros. Poenituit igitur Deum severitatis quoties mitigatus est erga populum, quoties manum suam a vindicta quasi praesenti retraxit, quoties ignovit peccatis. Hoc autem saepius factum fuerat. Iudaei vero ludibrio habuerant talem Dei clementiam: et quo saepius illis parcebat, eo audacius provocabant iram eius. Dicit ergo *se fatigatum esse, quod toties poenituerit,* hoc est, quod toties illis pepercerit, et suspenderit suum iudicium. In summa, Iudaeos excludit ab omni excusatione, et demonstrat impie facturos, si obstrepant Deo: quoniam scilicet non dederint locum eius misericordiae, imo quum toties eum experti fuerint placabilem, tamen nimis indigne et contumaciter abusi fuerint eius tolerantia. Sequitur,

7. *Et ventilabo ventilabro ipsos in omnibus portis terrae* (id est, per omnes portas), *orbavi, perdidi populum meum: a viis suis non recesserunt,* (non reversi sunt, vel, non sunt conversi).

Hic confirmat eandem doctrinam. Potest hoc quoque verbum tam in praeterito tempore, quam in futuro exponi. Sed adhuc existimo esse vaticinium de futuro tempore. Caeterum, quod postea sequitur, *Orbavi, perdidi:* mihi non dubium est quin ad tempus praeteritum referri debeat. Dicit ergo, *Ventilabo eos,* vel dispergam: nam זרה significat dispergere. Quoniam autem sequitur, *In ventilabro,* (quod nomen deductum est ab eadem radice) ideo libenter illam anadiplosin retineo. *Ventilabo* igitur *eos ventilabro per omnes portas terrae.* Quod exponunt multi interpretes, Per urbes, mihi non adeo placet. Videtur enim esse frigida expositio: quin potius propheta portas terrae intelligit omnes agros. Nam Iudaei putabant se fore semper quietos in suis urbibus. Per synecdochen portae urbes quidem significantur ut alibi visum est: sed quum Iudaei confisi suis munitionibus non putarent se unquam posse evelli ab illis tranquillis nidis, eleganter transfertur nomen hoc ad quoslibet exitus. *Ego vos ventilabo,* inquit Deus: quomodo? *per omnes portas terrae,* vel, per omnes agros, et per omnia deserta, hoc est, quacunque patebit regio, erit vobis illac transeundum. Soletis ingredi per portas vestras, et egredi, et habetis illic quietas domos: sed aliae posthac erunt vobis urbes, vel portae, hoc est, omnes agri, et omnia deserta, omnes viae, denique et omnis transitus. Iam sequitur, *Orbavi, perdidi populum meum, nec conversi sunt a viis suis.* Hic haud dubie exprobrat Iudaeis socordiam, quod non resipuerint gravibus poenis admoniti, quas partim ipsis, partim fratribus Deus inflixerat. Nam regnum Israel erat excisum: quum vidissent trahi in exsilium decem tribus, nonne debebant terreri tali exemplo? Ideo etiam alter propheta dicit (Amos 6, 6), Nemo est qui lugeat super contritione Ioseph. Deus enim posuerat illis ante oculos triste speculum et horribile. Debuerant igitur in clade Israel agnoscere quid essent meriti, et converti ad Deum. Exprobrat igitur illis Deus caecam illam duritiem, quod quum orbasset populum suum, id est, decem tribus, et quum perdidisset: deinde etiam attritum esset magna ex parte regnum Iehudah, tamen non essent conversi a viis suis. Ergo hinc melius patet dignos esse gravissimis quibusque cladibus, quoniam sint prorsus desperati. Postea addit,

8. *Multiplicatae sunt mihi viduae eius supra arenam maris* (prae arena maris), *immisi illis* (venire feci illis) *super matrem iuvenis* (id est super turmam, vel multitudinem iuvenum) *vastatorem in meridie: et proieci* (cadere feci ad verbum) *super ipsam re-*

pente tumultum et terrores (quanquam de his vocibus postea erit aliquid dicendum).

Primo dicit *multiplicatas fuisse eius viduas,* quoniam viri fere omnes ceciderant in acie. Si loquitur propheta, supervacua erit particula לִי. Si autem refertur ad Deum haec loquutio: scimus sic populum illum fuisse sub imperio Dei, ut non abs re appellet viduas suas, quemadmodum et filios qui geniti erant Israelitis vocat suos. Sed in ea re parum est momenti, nisi quod si accipimus in Dei persona, sensus erit, Ecce me certe non latet in quam magna copia sint eius viduae: itaque quum misericors sim, non temere, nec promiscue passus sum tantas strages edi in populo isto. Vult propheta ostendere, fuisse tantam obstinationem in Iudaeis, ut obluctati fuerint omnibus Dei vindictis. Est autem hoc signum horrendae impietatis, quum ita desperatis animis ruunt homines, et stupidi sunt ad omnes poenas. Hoc autem intelligit propheta quum dicit *multiplicatas esse viduas populi.* Dicit, *prae arena maris.* Hoc certe fuit etiam auditu formidabile: sed quum tantas clades adspicerent suis oculis, quo palam fiat perdita illorum contumacia, dicit non fuisse commotos. Quod autem sequitur, non potest nisi ad Deum referri: *Venire feci illis super turmam iuvenum vastatorem,* inquit. Est explicatio eiusdem sententiae: quasi diceret, inde esse tot viduas, quoniam Deus perdiderit omnes viros. Sed quia poterant Iudaei hoc adscribere hostibus: ideo Deus pronuntiat se autorem esse omnium cladium quas perpessi fuerant. Ostendit igitur non fuisse fortuitas illas clades, quemadmodum imaginantur homines fortunam plurimum in bello valere: et ideo non tantum tribuunt et prudentiae et virtuti hominum quantum fortunae: quia scilicet ignorant Dei providentiam. Hic ergo Deus ostendit fuisse quidem totum florem populi excisum hostilibus gladiis: sed non venisse sponte Chaldaeos, vel proprio motu, aut Assyrios: sed impulsu arcano: quoniam scilicet voluerit poenas de populo illo desperato sumere. Haec igitur causa est, cur Deus non tantum hic loquatur de vastatore, sed dicat impulsos fuisse hostes suo consilio, et quasi militasse sub vexillo suo, et auspiciis, vel ductu. Dicit, *In meridie:* quum scilicet tunc melius cavere sibi possent Iudaei. Sed ostendit se illis fuisse adversum, quod non fuerint deprehensi hostium astu, quemadmodum saepe fieri solet: nec fuerint oppressi clandestinis consiliis, sed hostes palam et libere irruperint: quum tamen et multae urbes essent munitae, et populus confideret se habere satis multa praesidia. Quod ergo hostes in ipsis meridiebus (id enim valet hebraicum nomen) et in clara luce ita ausi fuerint grassari: inde certe clarius patefacta est Dei vindicta, quod non tam in rebus gerendis viguerit vel industria, vel consilium hominum, sed Deus manum suam quasi aperto modo et visibili e coelis exseruerit. Postea adiungit, *Et proieci super eos,* Cadere feci *repente.* Vertunt multi, urbem: alii, hostem: et עִיר significat urbem, sicut accipitur aliquando pro hoste. Sed potest alia esse probabilis expositio: quod scilicet Deus immiserit illis tumultum et terrores. Nam hoc nomen עִיר descendit a radice עוּר, quod est excitare: ideo pro tumultu potest sumi: et mihi magis arridet hic sensus, quia qui urbem vertunt, coguntur afferre expositionem coactam et longe detortam: Cadere feci repente urbem, id est, urbes super eos. Primum erit mutatio numeri: deinde, cadere feci urbes, id est, ruinas urbium super eos, videmus certe hoc violenter dici. Atqui optime conveniet sensus, si vertamus tumultum. Nam postea etiam sequitur, *Et terrores.* Alii tamen בהלות accipiunt adverbialiter, pro repente, et volunt idem bis dici. Dixerat enim paulo ante, *proieci super ipsam repente,* nunc festinationes: sic enim illi vertunt: sed non quadraret, quoniam coniungit עִיר cum בהלות, hoc est, tumultum cum terroribus. Ego igitur simpliciter interpretor, repente perculsos fuisse Iudaeos motu minime sperato: quoniam putabant hostes procul distare, nec quidquam sibi esse periculi. *Repente* ergo *immisi super eos tumultum ac terrores.* Postea addit,

9. *Debilitata est quae peperit septem: et exspiravit anima eius* (alii vertunt, afflicta fuit: sed נפח significat sufflare: videtur autem hic metaphorice poni pro exspirare: exspiravit ergo anima eius), *ingressus est sol eius* (hoc est, occidit sol) *in adhuc die* (id est, quum adhuc esset dies), *confusa est, et erubuit: et reliquias ipsorum gladio dabo* (ad gladium exponam) *coram inimicis ipsorum, dicit Iehovah.*

Pergit in eadem narratione. Dicit *foecundas mulieres fuisse debilitatas,* non quemadmodum fieri videmus. Nam frequentibus puerperiis scimus imminui vires mulierum. Sed hic de robore loquitur, quod matres sumunt a filiis. Nam polytechnia est fultura matrum. Quae igitur multos habet liberos, fortior videtur: quia totidem munita est clypeis. Quoniam ergo locare solent matres in sua sobole multum praesidii, dicit *debilitatas esse* suis viribus, nempe quia orbatae sunt omnibus liberis, ac si semper fuerint steriles. Postea addit, *quasi exspirasse animam populum ipsum.* Nam hic non de mulieribus loquitur, sed de toto populo. Sequitur enim postea, *Occidit sol eius quum adhuc esset dies,* hoc est, quum prosperitas illis certa esset, subito Deus involvit eos tristi calamitate, et quasi circumdedit illis tenebras, quum putarent sibi lucere prosperam fortunam. Tandem dicit *confusos fuisse et*

erubuisse: et simul denuntiat se tamen daturum quidquid residuum est gladio coram hostibus ipsorum: quasi diceret, Nondum sunt perfuncti omnibus poenis, quia non fuerunt subacti, quum tamen tam graviter ipsos castigaveram, et severe. Quoniam igitur fuerunt insanabiles, quod reliquum manet expellet gladius: neque enim desinam eos vindicta mea persequi, donec penitus consumpsero.

10. *Hei mihi, mater mea, quod genueris me virum rixae, et virum litis toti terrae. Non foeneratus sum, et non foenerati sunt mecum: quisque maledicit mihi.*

Non dubium est quin propheta quum videret laborem suum non ita prodesse, vel ita esse fructiferum, ut optasset, aliquid humanum passus fuerit. Simul tamen notandum est, sic retentum fuisse arcano spiritus sancti fraeno, ut non intemperanter rueret, quemadmodum multis contingit: sed intentus esset in rectum finem, ita ut eius dolores semper scopum illum spectaverint: nempe ut labor eius utilis esset populo. Huius rei clarum exemplum perspicitur in his verbis. Nam matrem suam implorat, quasi malediceret suae vitae: Quid hoc sibi vult? Cur me genuisti, mater mea? Vae mihi, quod natus sim vir rixae et contentionis. Colligimus ergo ex his verbis, prophetam non ita fuisse compositi et moderati animi, quin excandesceret, quum videret se minus proficere, quam vellet. Interim tamen patebit ex contextu, hoc totum fuisse factum in publicam utilitatem, nempe ut intelligerent Iudaei, sibi infeliciter cessuram esse duritiem cordis, quum spernerent sanctum Dei servum: imo etiam hostiliter ipsum oppugnarent. Haec summa est. *Se virum rixae et litis* nominat, non tantum quia fuerit coactus litigare cum populo. Nam hoc omnibus prophetis commune est: Deus enim illos non excitat, ut adulentur, vel blanditiis demulceant mundum. Necesse est igitur prophetas litigare cum mundo: quia nemo in ordinem cogitur, ut iugum Dei libenter et placide admittat, nisi qui convictus est. Ergo nunquam homines concedent in obsequium Dei, nunquam etiam subiicient se eius verbo, donec sentiant se quodammodo damnatos. Ideo dixi, prophetis omnibus communem fuisse hanc militiam, ut litigarent cum mundo. Sed *virum rixae et litis* Ieremias se vocat, quoniam pessime audiret in tota Iudaea, ac si sua morositate impelleret totum populum ad contentiones et rixas. Refertur igitur hoc ad perversa iudicia populi: quoniam nemo erat, qui non diceret esse hominem turbulentum, et quo sublato posset tranquillus esse status urbis et totius terrae. Quemadmodum hodie nobis idem obiicitur ab hostibus pietatis et sanae doctrinae: dicunt enim nos turbas frustra movere: quod si essemus quieti, fore laetam pacem in toto mundo, et dissidia atque contentiones tantum ex nobis oriri, nos esse flabella quibus accenditur totus orbis ad multas rixas. Ergo Ieremias conqueritur se natum esse virum rixae, non quod esset contentiosus, non quod daret ullam occasionem populo tam maligne loquendi. Sed hic non agitur de prophetae conscientia. Sciebat enim suam animositatem probari Deo: sed quoniam videbat se urgeri ac premi perversis illis iudiciis, ideo vocat se *virum rixae et virum litis* a דין, quod est litigare. Quod autem *matrem suam* inclamat, iam admonui signum esse intemperantis affectus: nam si composito animo loquutus esset, quid illi negotii erat cum matre, ut vocaret ipsam in societatem criminis? Videtur enim conferre partem culpae in matrem, quoniam ipsum genuerat. Hoc autem absurdum est. Sed interea facile colligitur, prophetam non abreptum fuisse tanta vehementia, quin consuleret publicae saluti, atque etiam hanc querimoniam referret ad eundem finem. Neque enim, etiamsi primo intuitu ita apparet, voluit matrem suam damnare: sed quum illa esset innoxia, ostendit etiam se iniuste gravari talibus calumniis, quod esset vir contentionis et rixae: quasi diceret, Agite cum matre mea, peperit me: an ab utero fui contentiosus? an mater mea etiam in causa est, cur me dicatis esse hominem turbulentum, et autorem rixarum? certe non potest quidquam matri meae imputari: ego igitur innoxius sum, ut illa. Nunc ergo videmus ut propheta oblique perstringat populi malitiam, quod illum calumniabantur, ac si moveret tumultus et rixas in tota terra. Et hoc ipsum melius confirmat sequentibus verbis: *Ego,* inquit, *non foeneratus sum, et illi non foenerati sunt mecum: tamen omnes maledicunt mihi.* Hic ostendit non privata causa se ita exosum fuisse toti populo, et onerari perversis iudiciis. Unde enim inter homines et odia, et rixae, et querimoniae, et lites, et iurgia, nisi quia male inter ipsos convenit, dum ultro et citro negotiantur? Dum igitur quisque privato commodo intentus est, ita indigne patitur quidquam sibi detrahi. Interea rarum est exemplum in mundo, ut qui negotia inter se tractant sint vere amici, et quisque alterum probet sine exceptione: nam, ut iam dixi, cupiditas ita praevalet, ut iudicium et aequitas evanescant in maxima hominum parte. Ergo dicit propheta *se non fuisse foeneratum.* Sub una specie comprehendit negotia, quae inter se agitare solent homines: quasi diceret, *Ie n'ay point traffiqué,* non fuit mihi, inquit, de re pecuniaria contentio: quia nec dedi mutuo pecuniam, neque etiam alii mihi dederunt. Quare ob privatum commodum nulla lis est cum populo, neque etiam illi iurgantur mecum, quasi intulerim aliquam iniuriam, vel eos fraudaverim, quasi damnum aliquod passi sint mea

causa: *tamen*, inquit, *omnes maledicunt mihi.* Videmus ut propheta hic testari velit se non subiisse invidiam vel propria culpa, vel ob privatum commodum, sed quia fideliter operam suam Deo impenderit et eius ecclesiae. Ergo gravissime hic populum condemnat, quod non gereret bellum cum homine mortali, sed potius cum Deo ipso. Tenemus nunc consilium prophetae. Sed hinc etiam monentur omnes probi doctores, si velint exsequi munus suum strenue et cordate ut decet, fieri non posse quin graventur multis probris, et quin vocentur tumultuosi, vel morosi, vel turbatores pacis. Munitos igitur esse oportet contra haec offendicula, ut constanter pergant in vocationis suae cursu: sed simul etiam cavere debent, ne ob privatas causas cuiquam sint inimici. Nam ut abstineant ecclesiae pastores ab omni negotiatione, tamen si litigent, ut oportet, cum mundo, statim clamabunt omnes, esse contentiosos et turbulentos. Quod si alterum illud accedat, nempe ut tumultuosi sint cum hoc vel illo in negotiis terrenis, fieri non poterit quin verbum Dei ipsorum culpa male audiat. Ergo danda est opera sedulo ut qui sustinent munus publicum docendi ne exerceant ullam negotiationem, atque ita cogantur de privatis suis rebus litigare: satis enim et super est illis negotii in sua militia, quam Dominus illis iniungit. Iam quum dicit propheta *omnes maledicere*, certe exemplum illud fuit valde triste. Neque enim loquitur de extraneis hominibus, sed de sacro Abrahae genere. Nulla erat tunc in mundo ecclesia nisi Ierosolymae, et tamen propheta illic erat contentiosus et rixator. Non mirum igitur nobis videri debet, si hodie etiam non tantum professi Christi hostes nos onerent multis convitiis: sed qui volunt censeri ecclesiae membra illi quoque nobis maledicant. Nunc sequitur,

11. *Et dixit Iehovah, Si non reliquiae tuae in bonum, si non occurrere fecero tibi in tempore mali, et in tempore afflictionis* (vel angustiae) *hostem.*

Non dubium est, quin Deus principio versus ostendat se propitium fuisse servo suo, et illi velle largiri quod petebat. Colligimus ergo exauditum fuisse prophetae votum: et hinc etiam patet quod dixi, prophetam non ita fuisse abreptum impetu doloris, quin praecipue respiceret populi utilitatem. Deus ergo sic propitius fuit eius voto, ut diceret *reliquias eius cessuras in bonum*, hoc est, residuum eius feliciter cessurum. Dissentiunt interpretes in secunda parte versus: quidam enim referunt ad populum quod dicitur, *Si non occurrere fecero tibi hostem in tempore mali, et in tempore tribulationis:* et ita eliciunt hunc sensum, quod Deus initio versus respondeat prophetae, et ostendat sibi ita accepta esse eius officia ut finis futurus sit melior ac felicior quam appareat: postea existimant Deum convertere sermonem ad populum: Quantum ad vos spectat, ego faciam vobis occurrere hostem in die afflictionis. Sed haec secunda expositio videtur esse coactior. Mihi igitur magis probatur, totum versum de propheta intelligi. Initio promittit Deus, reliquias eius fore prosperas. Per reliquias intelligit residuum tempus, vel finem actionum: quasi diceret, Ego tandem miserebor tui, ut haec quae te summo nunc moerore afficiunt cedant in laetitiam: finis ergo tuus prosperior erit quam putas: deinde *etiam in ipso tempore mali.* Videtur mihi esse confirmatio proximae sententiae. Poterat enim excipere propheta, Ergo vel populus immunis erit ab omni molestia, vel ego cladis partem non effugiam: respondet Deus, Tibi et aliis multa patienda erunt, *sed occurrere faciam tibi hostem*, hoc est, faciam ut hostis sit tibi placabilis, imo ultro te praeveniat. Quanquam adhuc variant interpretes in verbo הִפְגַּעְתִּי. Quidam accipiunt transitive, Occurrere faciam tibi hostem. Alii simpliciter exponunt, Occurram propter te hosti, vel faciam rogare hostem pro te. Nam פָּגַע significat interdum occurrere, sive in bonum, sive in malum, quemadmodum si quis hostiliter feratur in alterum, dicitur ita occurrere: si vero quis rursum deferat suum officium et signum benevolentiae ostendat, etiam dicitur hoc modo occurrere. Sed transfertur ad aliam significationem, et interdum accipitur pro rogare. Quidam igitur ita accipiunt, Ego mittam qui pro te roget. Sed hoc valde remotum est: neque enim Deus internuntios misit, qui placarent Babylonios servo suo Ieremiae. Ego malo ita interpretari: Vel occurram hosti pro te, vel faciam hostem occurrere tibi, id est, placabo, nempe arcano instinctu, ut tibi sponte parcat, et humaniter se gerat erga te, quemadmodum scimus fuisse completum: Ieremias enim exemptus fuit ex catenis, deinde permissa ei libertas, ut concederet quo vellet, ac putaret sibi esse utile. Quum ergo hostes tam liberaliter cum ipso egerint, hinc apparet, fuisse completum quod Deus ante pollicitus fuerat. Quantum ad summam rei pertinet, nulla est ambiguitas in verbis: promittit enim Deus felicem fore exitum Ieremiae, deinde etiam si necesse sit ipsum aliquid perpeti in communi totius populi clade, tamen hostem cum illo mitius acturum, ita ut potior et magis optabilis futura sit eius conditio quam aliorum. Cur autem hoc in medium protulit Ieremias? cur etiam descripsit? cur voluit referri in monumenta? nempe ut intelligerent Iudaei se iniuste facere, qui eum ita vexarent, quum non lacesseret eos ulla iniuria. Fuerant quidem ab ipso provocati, sed propter officii necessitatem: neque enim poterat negare Deo suum obsequium. Iam ergo voluit Ieremias pro-

ferre quod Deus solus ante sciebat, nempe ut afficeret eos si fuisset aliqua spes resipiscentiae. Et ideo etiam subiicitur haec Dei promissio: nam inde oportuit Iudaeos terreri, quum viderent prophetae exitum talem promitti a Deo. Nam quid illis accidere potuit, nisi ut sentirent Dei malodictionem ad extremum usque? Videmus ergo in hac prophetae querimonia, et in Dei responso, consultum fuisse populi saluti: quia querimonia haec continet gravissimam obiurgationem: responsum vero Dei minatur tristissimum interitum populo rebelli. Sequitur,

12. *An conteret ferrum, ferrum ab aquilone, et aes* (vel chalybem)?

Versus etiam hic non uno modo accipitur ab interpretibus: quidam enim nomen ferri, quod repetitur, in diverso casu accipiunt: An ferrum conteret ferrum? alii autem putant deesse subiectum in hac propositione, et subaudiunt populum, An ergo Iudaei conterent ferrum, et ferrum ab aquilone: nec modo ferrum, sed etiam chalybem, vel aes mixtum ferro? In re ipsa nulla est diversitas, sed tantum in verbis. Si ita legimus, An ferrum conteret ferrum ab aquilone, sensus erit, Quamvis magna sit in vobis durities, poteritne conterere illam, quae erit in Assyriis? neque enim pares eritis: magnifacite ut libet vestrum robur, tamen duriores erunt Chaldaei ad vos frangendos, quia si vos estis ferrum, ipsi erunt chalybs: et ita fieri non poterit, ut sustineatis illorum impetus. Quoniam de mente prophetae satis convenit, ego in verbis non adeo insistam: quanquam mihi magis arridet illa versio, *An conteret ferrum, ferrum* (ut sit iteratio nominis emphatica) *ab aquilone, et aes?* Videmus hic quoque propositum fuisse sancto viro, Iudaeis detrahere perversam fiduciam, qua superbiebant. Nam unde factum est, ut tam essent praefracti, nisi quod sibi non metuebant ab ullo incommodo? Quoniam ergo securi erant, ideo apud ipsos parum ponderis habebant prophetiae. Ergo propheta ut retundat illam ferociam, dicit maiorem fore duritiem in Chaldaeis: quia erunt similes ferro, imo etiam chalybi. Sequitur,

13. *Opes tuas et thesauros tuos in direptionem dabo, non in permutatione* (hoc est, absque pretio), *et propter omne scelus tuum, et propter omnem finem tuum* (vel terminum tuum, in omnibus terminis tuis, ad verbum: sicuti etiam in omnibus sceleribus).

Verum hic dissentio ab interpretibus in nomine גבול. Fateor quidem semper accipi pro termino: sed meo iudicio, si diversa vellet dicere Ieremias, uteretur etiam diversis formis: quoniam eadem prorsus est syntaxis, non video quomodo nomen hoc possit accipi pro finibus terrae. Ego igitur metaphorice positum arbitror pro consiliis: quasi diceret, propter omnia tua scelera, et propter omnes fines tuos, id est, propter omnia tua consilia, *ego ponam thesauros tuos et opes in direptionem.* Nam verum est illud profani poetae, Est aliquid quo tendis, et in quod dirigis arcum[1]): quandoquidem ubi aliquid suscipimus negotii, proponimus nobis certum finem. Scelera igitur nominat propheta tam adulteria quam fraudes, rapinas et violentias, et caedes et eiusmodi scelera: terminos autem vocat consilia, quae astute captabant, in quibus non tam perspicua erat illorum pravitas ac turpitudo. Primo igitur denuntiat, Deum fore iustum vindicem adversus scelera, et adversus omnes fines, quos ipsi Iudaei sibi proposuerant: et simul demonstrat vel designat poenae speciem: quod scilicet *Dominus dabit in praedam omnes illorum opes ac thesauros, idque sine permutatione.* Vertunt alii sine pretio, et intelligunt tam viles fore Iudaeos, ut nemo dignetur eos mercari. Sed illud est nimis argutum. Non dubito igitur quin significet propheta, expositum fore hostibus in praedam quidquid possidebant Iudaei, ita ut ab ipsis alienetur sine aliquo pretio, vel permutatione: quasi diceret, gratis diripient omnia vestra hostes, non licitabuntur a vobis, sed occupabunt tanquam sua, nempe victoriae nomine, quaecunque putatis apud vos sic esse recondita, ut nunquam auferantur. Postea subiicit,

14. *Et transire faciam ad hostem in terram quam non cognoscis: quia ignis accensus est in ira mea* (alii vertunt, in nare: אפי significat utrumque), *super vos ardebit.*

Prosequitur eandem sententiam. Dixerat expositos fore hostibus in praedam, ut omnes illorum opes impune diriperent: iam adiungit, *Ego vos traducam ad hostem,* hoc est, dabo vos in manum hostium, ut alio vos transferant. Postea adiungit circumstantiam, quae debuit exsilium illis tristius reddere: nam si quis locum mutet, interea non trahatur in longinquam peregrinationem, hoc erit magis tolerabile: verum si quis trans mare vehatur, vel in longissimas terras, hoc plus tristitiae secum afferet, quia nulla est spes reditus in patriam. Desperatio igitur exasperat moerorem: adde quod per se quoque hoc acerbum est, nihil audire de solo natali, ac si essemus in alio mundo. Tandem subiicit propheta: *Quoniam ignis accensus est in ira mea et in vos ardebit.* Significat Deum illis fore implacabilem, do-

[1]) Pers. Sat. 3, 60.

nec consumpti fuerint: quia ira eius accensa sit propter obstinatam eorum malitiam. Oportuit autem haec omnia illis praedici, ut scirent se iusta Dei vindicta plecti, quum devicti essent a Chaldaeis: nam putassent hoc factum fuisse fortuito, quemadmodum dicunt profani homines, incertos esse bellorum eventus, Martem esse communem[1]): sic reiiciunt in fortunam quidquid divinitus accidit. Ergo ut scirent Iudaei se affligi Dei manu, et iusta eius vindicta, testatum hoc illis oportuit: et ideo nunc de Chaldaeis loquitur, nunc autem de ipso Deo, cuius instrumenta erant Chaldaei: quoniam dirigebantur eius manu. Dixit ante, An conteret ferrum ferrum ab aquilone? hoc exposuimus de Chaldaeis: nunc autem ad Deum ipsum transfert, qui autor fuit illatae cladis, quoniam nihil poterant Chaldaei nisi eius ductu et impulsu. Dicit igitur *Transire eos faciam ad hostem, nempe in terram, quam non agnoscunt.* Et ratio quae sequitur valere debuit ad compescendas omnes querimonias. Scimus enim quam obstreperi fuerint Iudaei: nam subinde accusabant Deum saevitiae, quemadmodum ex aliis pluribus locis patet. Propheta igitur ut illos cohibeat dicit *ignem irae Dei esse accensum,* neque posse exstingui, quin ardeat super eos, id est, penitus eos consumat. Interea perstringit illorum obstinationem, quod scilicet non dederint locum misericordiae Dei, quum saepius admoniti fuerint. Poterant enim ipsum placare, si qua fuisset in illis poenitentia. Ergo pervicaciam illorum hic propheta damnat, quod coacervarint sibi gravius iudicium continuo progressu. Postea adiungit,

15. *Tu nosti, Iehovah, recordare mei, et visita me, et ulciscere me a persequutoribus meis, ne in prorogatione* (vel protractione) *irae tuae tollas me: cognosce sustinuisse me* (id est, quod sustinuerim) *propter te opprobrium.*

Iterum propheta se ad Deum convertit, ut ostendat se apud surdos verba facere. Haec abruptio in prophetae sermone plus multo vehementiae habet quam si uno tenore prosequutus esset sua verba. Si concionatus fuisset placide et ordine ad populum, minus efficax fuisset oratio, quam dum populum quasi stomachose alloquitur et severe obiurgat. Deinde statim alio vertitur, et compellat ipsum Deum, hominibus quasi valere iussis. De hac re alibi dictum fuit: sed iterum memoria repetere operae pretium est quod ante vidimus. Tenemus nunc prophetae consilium, cur ita abrupte a populo ad Deum transsiliat, et rursus a Deo transeat ad populum, nempe quia indigne ferebat se ludere operam, quum aures fere omnium occlusae essent: imo fere contraxissent callum, ita ut nullus restaret metus Dei, nulla reverentia doctrinae. Quum ergo propheta indigne ferret tantam populi malitiam, ideo necesse fuit ita tumultuarie ipsum loqui. Secundum hanc rationem nunc dicit, *Tu nosti, Iehovah,* inquit: *ergo recordare mei, et visita me, et ulciscere me de inimicis meis.* Videtur tamen propheta hic magis excandescere quam debeat: nam omnis vindictae cupiditas aliena esse debet a filiis Dei. Qui fit igitur ut propheta nunc tanto dolore exardeat contra populum ut vindictam expetat? Sed alibi diximus prophetas, quum exuti essent omni carnis affectu, potuisse merito vindictam de reprobis expetere. Nam distinguere oportet inter affectus publicos et privatos, deinde inter passiones carnis, quae nunquam modum servant, et inter zelum spiritus. Certum est, prophetam non habuisse rationem sui, quum ita loquutus est: sed non sufficeret, relicto et omisso sui respectu tantum agere causam Dei. Nam obrepit etiam saepe inconsideratus zelus, ut optemus omnes perditos, qui nobis non satisfaciunt: et talis fuit intemperies in discipulis, quum dicerent, Domine, iube, ut descendat ignis e coelo, et illos absumat quemadmodum factum est ab Helia. Atqui non tantum opus est moveri pio affectu, sed etiam gubernari recto consilio. Hoc igitur secundum etiam in propheta fuit, nempe ut non laxaret habenas zelo suo, sed eum subiiceret spiritus sancti gubernationi. Quum autem haec simul coniuncta sint, nempe rectus zelus secluso privato affectu, deinde spiritus prudentiae et rectum consilium: illic vindictam exposcere licet adversus reprobos, quemadmodum propheta facit. Interea tamen dubium non est quin misertus fuerit populi: sed erat quodammodo solutus omni humano affectu, atque exuerat quidquid nos perturbat et abducit a moderatione. Quoniam ergo propheta sic erat solutus et liber ab omni perturbatione, non dubium est quin reprobis optaverit ultimum iudicium: interea si qui essent sanabiles, quin voluerit esse salvos, et pro ipsis etiam sollicite precatus sit. Denique quoties prophetae tanto ardore feruntur, sciamus plenos esse spiritu Christi: et quum ita pleni sunt, sciamus eos dirigere totum suum ardorem contra reprobos, ita ut studeant quidquid salvum esse potest colligere. Et hac ratione etiam David, quum tam ferventer imprecatur exitium hostibus suis, non dubium est quin sustineat Christi personam, ut erat plenus eius spiritu. Ergo totam illam vehementiam convertit et vibrat contra reprobos. Ubi autem fuit aliqua spes salutis, illic etiam pro spiritu mansuetudinis voluit David reducere in viam salutis, qui iam videri poterant periisse. Nunc ergo quum dicit propheta: *Tu nosti, Domine, recordare mei, et visita me, et ulciscere me de persecutoribus meis:* haud dubie persequutores non quoslibet in-

[1]) Cicero ad Torquatum Epp. l. VI. 4.

telligit, sed qui addicti erant ac devoti exitio, et quos ipse sciebat reprobos esse. Postea ostendit quid sibi voluerit his verbis, *Recordare mei, et visita me.* Dicit enim, *Ne in prorogatione irae tuae tollas me.* Ita exponunt hunc locum: Dum toleras impietatem huius populi, et ad tempus vindictam tuam suspendis, ne interea rapiat me ira tua e medio. ארך significat differre et protrahere: diverso etiam sensu prorogare, vel extendere, vel continuare. Quare non male conveniet, *Ne tollas me in protractione irae tuae,* hoc est, quum non uno tantum die, sed in longum tempus protrahes iram tuam, *ne tollas me,* id est, ne me involvas eodem exitio, quo peribunt reprobi: quemadmodum etiam David idem precatur (Psal. 26, 9): Quum perdes impios, ne me simul involvas, inquit. Summa est, quod propheta postulat sui rationem haberi, ut Deus ipsum a reprobis discernat quum iram suam protrahet, hoc est, quum non brevi tantum tempore vindictam sumet de impietate populi, sed addet clades cladibus, accumulabit mala malis, et ita longo tempore ardebit ignis eius, donec consumpta fuerit tota terra. Et ego hunc sensum magis amplector: quamvis omnes interpretes in altero consentiant. Interea notandum est, prophetam in hac precatione non tam voluisse sibi consultum, quam illud spectasse, ut populus tandem expavesceret ad horribile iudicium quod instabat. Diximus enim quam supina esset securitas in tota Iudaea: deinde sperabant etiam fore brevem cladem, si qua accideret, ita ut defuncti postea in delitiis suis et quiete viverent. Ergo de *protractione irae Dei* loquitur propheta, ut sentiant, quemadmodum prius dixi, ignem qui accensus est non posse exstingui, donec omnes perierint.

16. *Inventi sunt sermones tui, et comedi eos, et fuit sermo tuus mihi in gaudium, et laetitiam cordis mei: quia invocatum est nomen tuum super me, Iehovah Deus exercituum.*

Dixerat proximo versu propheta se oneratum fuisse probris propter Deum: quia scilicet non ita versatus fuerat cum suis popularibus, ut esset illis odio ob privatam causam: sed quia fideliter officio suo perfunctus fuerat, hinc probra et calumniae. Iam confirmat eandem sententiam aliis verbis, et simul explicat quod poterat obscurius esse propter brevitatem. Hic ergo versus est exegeticus: quia ostendit propheta quid hoc sibi vellet, nempe quod gravatus esset probris, et contumeliis propter nomen Dei: *Quia sermones tui,* inquit, *mihi oblati sunt, et ego comedi eos, et conversi sunt mihi in gaudium cordis.* Hinc igitur dicit se fuisse exosum toti populo, quod studuerit ex animo et recto affectu Dei mandato obsequi, et partes sibi iniunctas peragere. Caeterum quod dicit *inventos fuisse sermones,* referri debet ad vocationem: quasi diceret se non quaesiisse, ut solent homines cupidi. Nam videmus permultos, dum satagunt captare hinc inde negotia, possent colere otium, et non esse cuiquam molesti: sed stulta quaedam intemperies ipsos impellit ut accersant sibi negotia, et deinde etiam multorum in se odia provocent. Propheta igitur hic testatur se non ambitiose captasse hanc provinciam, sed sibi divinitus oblatam fuisse. Quanquam possumus etiam aliter accipere hoc verbum: quod scilicet certo compertum habuerit propheta, Deum sibi esse autorem: nam ita saepe in scripturis capitur verbum inveniendi: ubi res aliqua deprehensa est et cognita, dicitur inventa esse. Sed prior expositio mihi probatur, quia simplicior est. Dicit igitur propheta se fuisse vocatum, quum nihil tale expeteret, et creatum fuisse prophetam: quia dum minime affectat se ipsum ingerere, occurrerit illi Deus, et quodammodo ipsum praevenerit: quod etiam vidimus capite primo. Dicebat enim excusandi causa: Ha, ha, Domine nescio loqui. Videmus ergo ut propheta conatus fuerit se subducere ab officio potius, quam expetiverit gradum aliquem honoris. Ita merito nunc pronuntiat, *sermones Dei fuisse inventos,* hoc est, fuisse sibi oblatos gratuito: quemadmodum Dominus per Isaiam (65, 1) dicit, Inventus sum ab his qui non quaerebant me, et manifestavi me his qui non interrogabant. Hoc quidem generaliter extenditur ad omnes: sed quantum ad significationem verbi spectat, videmus quam bene conveniat sensus ille: quod scilicet propheta non fuerit venatus honorem, neque quidquam tale expetiverit, sed quod Dei gratia ipsum anteverterit. Postea adiungit, *Comedi eos.* Hic testatur se ex animo et sincero affectu paruisse Dei mandato. Scimus enim multos garrire de mysteriis coelestibus: tales quidem gestant verbum Dei in lingua. Sed propheta dicit *se comedisse sermones Dei,* hoc est, nihil protulisse ex summis labiis, quemadmodum dicitur in proverbio, sed ex intimo corde loquutum esse, quum vocationi Dei paruit. Nota est comedendi metaphora, et satis frequenter occurrit in scripturis. Quum dicimur comedere Christum, certe hoc refertur ad coniunctionem, quae nobis est cum ipso, quoniam sumus unum corpus et unus spiritus: ita etiam dicimur comedere sermones Dei, quum non tantum gustamus ut statim respuamus, sicuti faciunt homines fastidiosi, sed dum recipimus intus, et concoquimus quod Dominus nobis proponit. Nam coelestis doctrina confertur cibo, et nos experientia fidei cognoscimus quam apta sit comparatio illa. Si ergo doctrina coelestis cibus est ad pascendas spiritualiter animas nostras, merito dicimur eam comedere, dum non respuimus: sed quum avide eam suscipimus, ita ut nobis sit in alimentum, probe eam concoqui-

mus et digerimus. Hoc igitur sibi voluit propheta, quod non luserit fabulam in theatro quum doceret populum, sed serio exsequutus sit partes sibi mandatas, non fuerit histrio, quemadmodum sunt multi, qui se iactant verbi ministros, sed fuerit sincerus Dei minister. Iam adiungit *sermonem Dei sibi fuisse in gaudium et laetitiam cordis*, hoc est, se oblectatum fuisse illo sermone: quemadmodum et David melli comparat tam Psalmo 19, 11 quam 119, 103. Apud Ezechielem fere eadem ratio loquendi habetur in fine secundi capitis, vers. 8 et initio tertii vers. 1. 2. 3: iubetur enim illic propheta comedere volumen sibi propositum: postea dicit sibi fuisse instar mellis ad dulcedinem: quia scilicet ardenti voto amplexus est doctrinam, et privatim profecit in Dei schola, ut deinde etiam publice utilis esset eius labor. Videmus quam similis sit inter Ieremiam et Ezechielem ratio: quod scilicet non tantum recitaverint, ut solent qui volunt aures mulcere, quod edocti fuerant, sed fuerint prius discipuli spiritus sancti quam essent plebis doctores. Quaeritur tamen quomodo potuerit sermo Dei tam dulcis et iucundus esse prophetae, quum tamen esset plenus amaritudinis. Nam alibi vidimus expressas fuisse multas lacrymas sancto viro, ita ut cuperet oculos suos defluere, ac si essent duo fontes. Quomodo igitur haec duo simul convenient, iudicia Dei tantum moeroris et tristitiae attulisse sancto viro: et tamen simul fuisse in gaudium et laetitiam? Diximus alibi, quamvis duo isti affectus primo intuitu repugnent, tamen simul coniungi, quum humanitus deplorant prophetae et lugent populi interitum, et tamen virtute spiritus funguntur suo officio, et Deo subscribunt, et approbant iustas eius vindictas. Sic igitur factus fuit prophetae *sermo Dei in gaudium*, non quod ipsum non tangeret populi clades, sed quia superabat omnes humanos affectus, ut libenter subscriberet Dei iudiciis: quemadmodum etiam dicit Oseas (14, 10), Rectae sunt viae Domini, iusti ambulabunt in ipsis, et impii semper impingent et corruent. Loquitur quidem illic propheta non de verbo ipso, sed exsequutione: caeterum in eundem finem uterque spectat. Nam propheta Oseas compescit proterviam populi, quia conquerebantur, Deum nimis esse rigidum et asperum: Rectae, inquit, sunt viae Domini: iusti ambulabunt in illis, hoc est, iusti consentient Deo, et agnoscent eum recte agere, etiam dum poenas exigit de peccatis: sed impii corruent, quemadmodum etiam alio loco Dominus loquitur (Ezech. 18, 25), An perversae sunt viae meae, ac non potius vestrae? Nam dicebant obliquas esse vias Domini, quoniam ut erant molles et delicati, non poterant ferre obiurgationes tam severas, quas tamen eorum malitia exprimebat sanctis prophetis. Respondet Deus vias suas non esse obliquas, nec spinosas, nec tortuosas: sed culpam esse in ipso populo. Nunc ergo tenemus genuinum sensum huius loci: quod scilicet propheta cognoverit nihil esse melius, quam amplecti quidquid a Deo profectum est. Et haec fuit dulcedo quam se testatur sensisse in sermone Dei. Postea adiungit, *Quia super me invocatum est nomen tuum*, *Iehovah Deus exercituum*. Loquutio haec saepe occurrit in scriptura, sed diverso sensu: invocatur enim nomen Dei promiscue super omnes qui censentur in eius populo, sicuti olim invocatum fuit super totum semen Abrahae: ita hodie invocatur super eos omnes qui initiati sunt sacro baptismo in eius nomen, et qui iactant se Christianos et filios ecclesiae: et hoc etiam extenditur ad Papistas. Invocatur super nos, quia scilicet dignatus est nos peculiari gratia: nam puritas veri et legitimi cultus inter nos viget, deinde errores sublati sunt, et manet simplex eius veritas. Tamen multi permixti sunt hypocritae Dei electis: ita etiam in vera ecclesia et bene composita invocatur Dei nomen super reprobos. Invocatur autem vere nomen Dei super electos, quemadmodum dicit Paulus (2. Tim. 2, 19), Discedat ab iniquitate quisquis invocat nomen Domini. Nam est mutua relatio: tandundem enim valet invocare nomen Dei atque invocari nomen Domini super aliquem. Videmus ergo nomen Dei invocari vere et re ipsa super eos qui non tantum ore se iactant fideles, sed etiam spiritu sancto sunt regeniti. Propheta autem hic ad munus suum respicit, quum dicit *nomen Dei invocatum fuisse super ipsum:* quia scilicet delectus fuerit ad officium docendi, nec tantum gloriatus fuerit titulo, sed Deo probatus fuerit. Nunc ergo tenemus quo sensu dicat *invocatum fuisse nomen Dei super se:* nempe quoniam Deus manum illi porrexerat, et voluerat eius opera uti ad populum docendum. Quoniam autem multi sunt in ecclesia mercenarii, et quamvis non palam corrumpant vel adulterent doctrinam Dei, tamen cauponantur, ut inquit Paulus (2. Cor. 2, 17). Notandum est, invocatum fuisse nomen Dei super Ieremiam, quia Deo cognitus fuerit verax et fidelis, et non tantum probatus fuerit hominibus, sed ipsius Dei iudicio fuerit electus in verum organum. Pondus est in his verbis, *Iehovah Deus exercituum:* neque enim dubium est, quin propheta hic magnificiat Dei gloriam, quo possit excelso animo despicere tot adversarios, qui superbe insultabant. Difficile enim fuit illi bellum gerere cum toto populo. Haec igitur ratio est, cur Dei gloriam ornaverit his magnificis elogiis, quum vocat *Iehovam et Deum exercituum.* Sequitur,

17. *Non sedi in consilio* (vel coetu) *derisorum*, *neque exsultavi*, *propter manum tuam seorsum sedi: quia indignatione replevisti me.*

Hic liberius propheta declarat se ideo esse odiosum toti populo, quia Deo placeat. Nam invehitur contra impietatem eorum, qui tunc dominabantur. Hic non plebem duntaxat coarguit, sed ipsos proceres, penes quos erat potestas et iudicium. Nam quum de coetu impiorum loquitur, haud dubie designat impios gubernatores. Nam סוד significat arcanum, significat etiam concilium. Et David (seu quisquis fuerit autor Psalmi sexagesimi noni) non dicit se ludibrio fuisse apud ignobiles, sed se derisum fuisse ab his qui sedebant in porta, hoc est, se contumeliose tractatum fuisse ab impiis iudicibus, penes quos erat magna autoritas. Sic etiam hoc loco negat Ieremias *se sedisse in concilio derisorum.* Aliud est verbum quam Psalmo primo. Nam accipitur interdum hoc nomen סוד in bonam partem: sed hic male sonat. Loquitur enim Ieremias de profanis Dei contemptoribus qui subsannant quidquid in medium affertur Dei nomine, Necesse autem fuit sancto viro ita exasperare impios illos. Nam pollebant et gratia et fide, et opinione etiam gravitatis apud populum: quemadmodum scimus qui rerum potiuntur, quodammodo perstringere vulgi oculos suo splendore. Ita quum fucum facerent simplicibus, propheta larvam illis detraxit, ex opposito clamans *se non sedisse in illorum concilio, neque exsultasse.* Describit autem ipsorum mores et ingenium, ubi negat se fuisse illis coniunctum. Significat igitur eos, quacunque dignitate polleant, tamen esse impios Dei contemptores, et tantum ludere: sicuti hodie cogimur recta impetere larvatos istos gubernatores, qui inflati sunt sua potentia, et populum etiam quasi fascinatum tenent. Neque enim usque adeo proterve illudunt Deo scurrae in ganeis et cauponis, sicuti faciunt aulici illi: dum consultant de statu totius terrae, et agitant de omnibus imperiis, videntur illic habere sub manu sua totam Dei potentiam. Interea autem scimus eos impie ludere. Nam aulas principum vix unquam ingreditur pietas, ac Dei reverentia, imo praesertim in illis conciliabulis regnat diabolus quasi desperato modo. Cogimur ergo saepe vehementius excandescere adversus nebulones illos, qui falso sibi usurpant Dei nomen, et hoc praetextu miseram plebem decipiunt. Hac etiam necessitate impulsus fuit Ieremias, ut negaret se fuisse in tali consessu. Postea addit, *Propter manum tuam* (a praesentia manus tuae) *seorsum sedi, quia indignatione replevisti me.* Hic Ieremias fatetur se discessionem quidem fecisse a populo, sed quoniam non poterat aliter Deo obsequi. Nam manum quidam interpretantur prophetiam, alii vero plagam: et ita saepe accipitur metaphorice. Sed libenter accipio pro imperio: *Propter manum tuam Domine,* hoc est, quia ego attentus fui ad tuum imperium, neque aliud mihi fuit in animo, quam tibi obsequi. Ergo *propter manum tuam,* hoc est, quia ego te spectavi, et volui me totum tibi subiicere et addicere: *Ideo seorsum sedi.* Hic locus notatu apprime dignus est. Nam propheta Ierosolymae erat inter sacerdotes, et unus etiam ex ipsis, quemadmodum initio vidimus. Sacerdos igitur quum esset, cogitur divortium facere, et renuntiare omnem societatem suis collegis et fratribus. Quum ergo hoc acciderit sancto prophetae, cur nos terrebunt papistae quum discessionem nobis obiiciunt, tanquam crimen atrocissimum? Vocant nos apostatas, quia defecerimus ab eorum coetu: nempe si apostata fuit Ieremias, ne pudeat nos sequi eius exemplum: sed si Deo probatus fuit, quum tamen separatus esset a toto populo, et impiis etiam sacerdotibus: hodie ingenue et intrepide idem fateamur, nos discessionem fecisse. Ergo est nobis divortium, et quidem irreconciliabile: et maledicti essemus, si vellemus manum porrigere papistis. Cogimur igitur illos palam et aperte repudiare, et turbare potius coelum et terram, quam ut illis assentiamur. Scimus hic legem nobis dictari a spiritu sancto per os Ieremiae. Ergo ad refutandas eorum calumnias, qui nobis discessionem obiiciunt, sufficiat hic locus. Ego seorsum sedi, verum est: et tamen non unus hoc hodie dicet. Nam Dominus collegit sibi et multos doctores, et plures etiam discipulos. Ergo qui hodie profitentur evangelium non sedent soli, quemadmodum Ieremias. Atqui utcunque omnes ipsum desererent: non dubitavit tamen se ab omnibus disiungere. Sed si opus esset unumquemque nostrum esse separatum, et seorsum vivere, si Dominus singulos dispergeret per omnes mundi plagas, ita ut nemo posset alterum confirmare et hortari: tamen standum esset in hac constantia, quod hodie propter manum Dei seorsum sedeamus. Ergo papistae conquerantur ut velint nos esse superbos, et turbasse pacem totius orbis, modo nobis in promptu sit haec responsio, nos tantum seorsum sedisse *propter manum tuam,* hoc est, quoniam voluimus parere Deo, et sequi ipsum vocantem, unde possumus intrepide et secure spernere ac ridere omnia probra quibus nos falso gravant. Postea adiungit, *Quia tu replevisti me indignatione.* Confirmat quod proximo versu dixit, nempe se comedisse sermonem Dei: non fuisse impulsum levi aliquo motu: sed quoniam zelo Dei accensus fuerit. Neque enim possumus cordate exsequi partes nobis mandatas, nisi simus repleti indignatione, hoc est, nisi zelus Dei urat nos intus, quia propheticum munus requirit talem ardorem. Postea addit,

18. *Ut quid erit dolor meus fortis* (vel durus), *et plaga mea aegra* (aut valida, aut insanabilis, doloris plena: dicemus postea de voce) *renuit curari?* (hoc est, non admittit remedium?) *eris mihi sicut*

mendacium aquarum non fidelium (alii vertunt, eris mihi mendax, aquae infideles, hoc est, tanquam aquae infideles).

Antequam de verbis dicam, breviter attingenda est summa. Ieremias nuper prae se tulit heroicam fortitudinem, quum despiceret totum splendorem mundi, pro nihilo etiam duceret omnes illos superbos qui obtendebant se esse praesules ecclesiae. Sed nunc suam infirmitatem fatetur: nec dubium est quin agitatus saepe fuerit inter diversas cogitationes et affectus. Hoc enim nobis contingere necesse est, quia caro semper militat adversus spiritum. Etsi enim propheta nihil humanum attulit, quum proferret Dei doctrinam, tamen non fuit in totum exutus et dolore et metu et variis carnis affectibus. Nam semper distinguere oportet, quum agitur de prophetis et apostolis, inter ipsam doctrinam, quae pura fuit ab omni sorde, et inter ipsorum personas, ut vulgo loquuntur, hoc est inter ipsos. Neque enim ita fuerunt perfecte renovati, quin adhuc maneret in ipsis aliquid carnis residuum. Sic ergo Ieremias privatim et anxius, et terrore perculsus, et taedio affectus fuit: et optasset excutere onus illud tam grave a suis humeris. Passus est igitur affectus illos, sed privatim: interea doctrina prorsus caruit omni naevo: quia spiritus sanctus et mentem eius, et sensus omnes, et linguam sic direxit, ut nihil esset illic humanum. Ergo hactenus propheta testatus est se divinitus fuisse vocatum, et sibi fuisse in animo partes a Deo iniunctas suscipere, et strenue obedire: nunc autem dum in se ipsum descendit, fatetur se agitari multis cogitationibus, quae carnis infirmitatem redoleant, nec careant omni vitio. Haec igitur summa est. Dicit, *Quare dolor meus est robustus*, vel durus. Significat non posse ulla mollitie leniri dolorem suum. Alludit enim ad ulcera, quae duritie sua repellunt medicinam. Et eodem sensu subiicit, *Plaga mea fuit:* quidam vertunt Debilem: nam est ab אנש inusitato: et inde etiam est nomen אנוש, quod capitur pro homine: sed nomen illud infirmitatem hominis designat: sicuti ארם designat originem: איש autem robur et magnitudinem animi. Alii vertunt: *Plaga mea est doloris plena:* alii vertunt Robustam, quemadmodum prius vocaverat dolorem suum fortem vel robustum. Postea explicat quid utrumque sibi velit: *Renuit*, inquit, *curari*, vel sanari. Non dubium est, quemadmodum iam attigi, quin propheta hic ingenue proferat perturbationes animi sui in medium, et ostendat se quodammodo vacillasse: tanta erat populi pravitas, ut non tam constanter posset exsequi munus suum, quam debebat. Addit, *Tu eris mihi sicut mendacium aquarum non fidelium.* Miror cur alii vertant, Tu eris mihi mendax sicut aquae infideles. Nam ad verbum est, *Tu eris mihi sicut mendacium.* Posset quidem adiectivum esse nomen, sed substantive haud dubie capitur, *Eris mihi tanquam mendacium:* postea, Aquarum non fidelium, hoc est, quae non perpetuo fluunt. Vocantur enim aquae fideles quae nunquam deficiunt: sicuti Latini vocant fontem inexhaustum, cuius scaturigo nunquam arescit: ita etiam fontem vocant fidelem Hebraei, ubi nullus est defectus, etiam in summo aestu et siccitate. Ex opposito vocant aquas non fideles quae exarescunt, quemadmodum si puteus non habeat venas perennes, arescet maxima aestate: torrentes etiam saepe arescunt. Videmus quorsum pertineat haec similitudo. Sed haec loquendi forma absurda est in speciem, dum propheta cum Deo expostulat, ac si ab eo fuisset deceptus: *Tu eris mihi*, inquit, *tanquam vana spes*, *et fallax aquarum*, quae deficiunt in summo calore, ubi maxime expetuntur. Si accipimus verba ut sonant, non carebunt blasphemia. Neque enim abs re testatus est Deus antehac, se esse fontem aquae vivae. Damnabat Iudaeos quod sibi foderent cisternas perforatas, et desererent ipsum qui erat fons aquae vivae. Talis haud dubie repertus fuit ab omnibus qui in ipsum sperarunt. Quid ergo hic sibi vult Ieremias, quum dicit Deum factum esse sibi quasi spem vanam et irritam aquarum non fluentium perpetuo tenore? Non dubium est quin propheta alios potius, quam se respiciat. Neque enim unquam excussa illi fuit fides, vel deleta ex eius animo. Cognovit igitur se non posse falli, quoniam Dei verbo innixus suam vocationem non tantum coram mundo magnifice extulerit, sed in ipso. Neque enim gloriatio, quam antehac vidimus, aliunde nata fuit, quam ex interiore cordis affectu. Semper igitur persuasus fuit propheta, quia in Deum recubuerat, non se posse pudefieri: sed hic, quemadmodum dixi, respicit potius alios. Et iam similes locos vidimus, et alii etiam sequentur postea. Neque enim dubium est quin hoc saepe iactatum fuerit, prophetam esse mendacem: Eat igitur, et nunc proponat nobis Deum suum: iam apparet fuisse inanem iactantiam quidquid hactenus ausus est de prophetico munere dicere. Quum ergo prophetam ita vexarent impii, merito conqueri potuit, *Deum fuisse sibi instar putei non perennis,* quoniam putabant omnes fuisse deceptum. Et semper tenendum est memoria quod heri dixi, prophetam hic non referre quae legimus sua unius causa, sed potius ut populi impietatem coarguat. Sequitur ergo,

19. *Propterea sic dixit Iehovah*, *Si conversus fueris*, *ego quoque convertam te: coram facie mea stabis* (hoc est, ut stes coram me), *et si separaveris* (eduxeris, ad verbum, hoc est, si discreveris) *pretiosum a vili*, *tanquam os meum eris: convertantur ipsi ad te*, *et tu non convertaris ad eos.*

Dei recipiant. Haec est summa verborum, prophetas in hunc finem mitti, non ut gratificentur hominibus, vel obsequiis suis illos demulceant, sed ut maneant stabiles et firmi in exsequenda sua provincia, et convertant ad se praefractos homines, non autem illis quidquam concedant. Et certe nisi haec servetur ratio, maiestas ipsa Dei subiicietur libidini hominum. Scimus enim primum, quanta sit superbia fere totius mundi: deinde accedunt etiam lautitiae. Nemo enim libenter patitur se corrigi. Quum ergo maior pars hominum tam sit superba et delicata, si sermo Dei inflectatur ad huius vel illius arbitrium, quid fiet? nulla certe supererit in coelesti doctrina vel reverentia vel maiestas. Nunc ergo videmus cur hoc membrum adiunctum sit: quia non posset discerni recto et legitimo iudicio pretiosum a vili, nisi prophetae manerent firmi in cursu suae vocationis, et bellum gererent cum hominum pervicacia. Ideo necesse est, omnes probos ecclesiae doctores ita se gerere ut non concedant hominum vitiis, neque foveant ipsorum delitias: sed ut cogant eos subire iugum Dei. Videtur tamen diversum sequutus fuisse Paulus. Dicit enim ad Galatas (4, 12), Estote sicut ego sum, quia ego sum sicut vos. Quoniam ergo studuerat se formare ad illorum mores, et toleranter ignoscere eorum infirmitatibus, hortatur ut vicissim respondeant: certum autem est, Paulum non fuisse dissimilem vel Ieremiae, vel aliis Dei servis. Sed solutio facilis est: quia testatur Paulus in eadem epistola (1, 10), si hominibus placeret, se non posse esse Christi servum. Ergo non venatus est mundi favorem, neque vel tantillum deflexit ab officio, ut hominibus obsequium aliquod praestaret: sed potuit ignoscere illorum infirmitatibus, vel eas tolerare, ita ut tamen eos ad se converteret, hoc est, ut semper revocaret ad Dei obedientiam. Nam quum ita loquitur Deus, *Non convertaris ad illos*, non intelligit hoc de persona Ieremiae, sed refert ad doctrinam. Summa est, veritatem Dei non debere flecti ad hominum arbitrium, quia Deus non mutatur, ita nec verbum eius ullam varietatem admittit. Quidquid ergo expetant homines, necesse est manere fixam et inviolabilem illam regulam, nempe ut se Deo subiiciant: ipse autem emineat, et redigat in ordinem quidquid est altitudinis et excellentiae ac superbiae in mundo. Postea sequitur,

20. *Et posui te huic populo in murum aeneum* (aeris, ad verbum), *munitum: ergo pugnabunt contra te, sed non praevalebunt tibi: quia tecum ego sum ad servandum te, et ad liberandum te, dicit Iehovah.*

Quoniam excipere poterat Ieremias onus illud nimis fore grave, si tantum intentus esset ad frangendam contumaciam populi: erat enim solus, et vidimus quanta esset ferocia, atque etiam crudelitas in tot adversariis. Poterat igitur refugere illud mandatum, quoniam longe superaret eius vires. Ergo Deus occurrit, et eum bona spe esse iubet, quoniam munitus sit coelesti auxilio: *Posui te*, inquit, *in murum aeris, aeneum, huic populo munitum:* est a בצר: si esset בצרה, a צור, quod est obsidere, forte melius quadraret praesenti loco. Nescio an locus fuerit corruptus: tamen non discedo a recepta lectione. Quoniam ergo in hoc conveniunt interpretes, nihil muto: et in re ipsa non est multum discriminis. Videmus ergo quid sibi velit Deus his verbis. Nam quoniam propheta fere erat solus, et iubebat ipsum Deus congredi cum magna copia hostium, et valida, ideo promittit se staturum ab eius parte: quasi diceret, Etiam si tu sis nudus et inermis, illi vero sint instructi et opibus, et magna potentia, tu tamen eris instar urbis bene munitae: denique eris inexpugnabilis contra omnes illorum impetus, quidquid conentur in te. Sed gradatim procedit Deus, quia primo affirmat prophetam suum fore *instar muri aenei et muniti*, hoc est, fore instar urbis invictae. Murus enim per synecdochen capitur pro urbe inexpugnabili. *Tu eris ergo murus aeneus.* Iam sequitur: *Ipsi quidem pugnabunt.* Haec admonitio fuit valde necessaria: quoniam optasset haud dubie Ieremias servire Deo, ita ut regeret homines dociles et mansuetos, et placide illos adduceret in obedientiam Dei. Sed Deus admonet fore illi multa et dura certamina cum populo rebelli: *Pugnabunt*, inquit, *contra te.* Videmus ut Deus hic non promittat Ieremiae suave otium, neque etiam spem faciat melioris in posterum fortunae: imo potius hortatur ipsum ad bellandum. Quare? nempe quoniam populus non poterit ferre iugum Dei: ideo accendetur in rabiem contra ipsum. Sed sequitur altera promissio, *Non praevalebunt tibi*, hoc est, non erunt superiores. Oportuit quidem Ieremiam ultro lacessere Iudaeos: nam illis nihil magis fuisset iucundum eius silentio: atque huc tendebant omnia eorum studia, ut ad desperationem adigerent. Sed non abs re dicuntur bellum ipsi inferre: quia hoc est praeter naturam, ut homines Deo resistant, et sese opponant, dum illos ad se invitat. Quid enim magis est naturale, quam ut accurrat totus mundus ad Deum? Iam ergo illud instar prodigii est, quum Deus homines comiter ad se vocat, eos contra niti, imo furiose insurgere. Haec igitur ratio est cur Iudaeos hic autores omnium turbarum faciat Deus. Nam quum illi gravarent prophetam improbissima calumnia quam vidimus, nempe ipsum esse hominem turbulentum, et sua morositate omnia confundere, Deus ex opposito hic ostendit debere illis imputari omnes motus, et omnia proelia: quoniam debuerant obe-

dienter amplecti doctrinam sibi propositam. Caeterum, quamvis hoc semel dictum fuerit Ieremiae, tamen hic quasi in speculo nobis repraesentatur conditio omnium servorum Dei: quia non poterunt praestare quod illis Deus iniungit, nisi sustineant multos et graves impetus: quia nunquam ita compositus erit mundus in obedientiam Dei quin maior pars ferociter repugnet, ac conetur quantum in se erit opprimere et verbum Dei et omnes eius ministros. Addit rationem, *Quia ego tecum sum ad servandum te et ad eripiendum te.* His verbis hortatur prophetam suum Deus ad preces. Nam scimus quam periculosa sit securitas quum omnibus Dei filiis, tum praesertim doctoribus. Quoniam igitur in singula momenta opus habent praesenti Dei auxilio: ideo excitandi sunt ad sollicitudinem et preces. Hoc volunt sibi verba quibus utitur Deus: *Ego sum tecum,* inquit, quasi diceret, Tu quidem per te vel propria industria non stabis, neque proprio marte victor eris, sed discas ad me confugere. Postea sequitur,

21. *Et liberabo te e manu impiorum* (sceleratorum), *et eruam te e manu* (est aliud nomen, sed eodem sensu capitur) *fortium.*

Nihil novum continet hic versus: sed confirmatio est eius promissionis quam vidimus. Pollicitus fuerat Deus prophetae se illi adfore: nunc ostendit satis esse auxilii in manu sua ad eum liberandum. Quantumvis ergo eum oppugnarent omnes Iudaei, hic Deus pronuntiat se unum sufficere ad omnes frangendos. Proinde videmus his verbis plus exprimi quam superioribus dixerat, *Ego ero tecum ad liberandum te:* iam actum ipsum quasi digito monstrat, *Ego igitur te liberabo,* inquit. Promiserat suum auxilium: nunc ostendit auxilium illud fore satis robustum, ut ipsum eripiat ex hostium manibus. Primum dicit *e manu improborum,* ut sciant Iudaei sibi nihil prodesse omnes fucos, quoniam ore Dei damnati sint. Secundo loco vocat *fortes,* ne scilicet prophetam illorum potentia terreat, quemadmodum fieri solet. Est enim nobis plus quam difficile, quum omni ex parte impetimur, quum minae et pericula sese ingerunt, non turbari. Deus ergo hic admonet in tempore Ieremiam, bellandum esse *cum fortibus* et robustis, sed totum illorum robur fore invalidum, quum in illum insurgent: quia scilicet auxilium coeleste futurum sit validius. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUM SEXTUM.

1. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*

2. *Non accipies tibi uxorem, et non erunt tibi filii et filiae in hoc loco:*

3. *Quia sic dicit Iehovah super filios et super filias qui nascentur in loco hoc, et super matres quae pepererint illos, et super patres qui genuerint illos in terra hac,*

4. *Mortibus aegritudinum* (vel aegrotationum) *morientur, non plangentur, et non sepelientur: in stercus* (id est, pro stercore) *super faciem terrae erunt: et in gladio et fame consumentur* (hoc est, per gladium et famem), *et erit cadaver eorum in cibum volucri coelorum et bestiae terrae.*

Haec est nova prophetae concio, quae tamen non multum absimilis est plerisque aliis, nisi quod hoc peculiare habet, *ne propheta sibi uxorem accipiat, vel gignat liberos in terra.* Nam quod ad summam rei, saepius idem dixit quod nunc repetit, et pluribus etiam locis idem confirmat. Sed quod prohibetur uxorem ducere, hoc plurimum efficaciae continet, ut scilicet in eius caelibatu omnes agnoscant se esse addictos exitio. Nam scimus qua lege conditi sint homines. Viget enim semper illud Dei mandatum, Crescite et multiplicamini. Ergo quoniam societas humani generis conservatur coniugio, hic ex opposito ostendit Deus terram illam indignam esse communi, vel potius generali illa benedictione, qua dignatus est totum humanum genus. Perinde est ac si diceret, Vivunt quidem adhuc, sed brevis interitus illos manet: quia ego eos privabo universali gratia, qua hactenus prosequutus sum cunctos mortales. Coniugium est conservatio generis humani: *Ne accipias tibi uxorem, et ne gignas liberos.* Videmus ergo, ut in persona Ieremiae Deus ostendere voluerit Iudaeis, ipsos esse dignos qui exterminarentur e numero hominum. Tenemus summam huius prophetiae. Iam tamen quaeri potest an uxore caruerit propheta? sed hoc nihil ad rem, quoniam per visionem hoc ei mandatum fuit: et quamvis non esset caelebs, tamen potuit hoc vaticinium promulgare, quod vetuisset eum Deus uxorem ducere, vel gignere ullam sobolem, Quanquam, meo iudicio, probabilius est, prophetam tunc fuisse caelibem. Nam quemadmodum incessit nudus, et quemadmodum gestavit in collo iugum: ita etiam caelibatus eius potuit quasi viva imago magis afficere Iudaeos. Sed, quemadmodum dixi, de hac re non est digladiandum. Liberum igitur sit cuique sentire quod volet, tantum admoneo quod magis sit probabile. Cur autem Deus prophetam suum vetet ducere uxorem, sequi-

tur ratio: quod scilicet omnes adiudicati sint exitio. Hinc colligimus non laudari hic caelibatum, quemadmodum stulti homines abusi sunt hoc testimonio. Sed perinde est ac si diceret Deus, Non est quod quisquam posthac operam det gignendae soboli, vel putet hoc sibi fore iucundum: quisquis sapiet, abstinebit a coniugio, perinde ac si mortem iam haberet ante oculos, vel quasi propinquus esset sepulcro. Interitum igitur totius populi, et vastitatem, ac solitudinem totius terrae Deus his verbis designat. Caeterum, non minatur illis simplex genus mortis, aut vulgare: sed dicit *morituros mortibus aegrotationum.* Denuntiat igitur diuturnum languorem, quo tabescent cum maximo dolore. Nam mors subita tolerabilior est. Atque ideo David Psalmo septuagesimo tertio (v. 4), dum conqueritur de felicitate impiorum, dicit non esse ligamina in ipsorum morte. Et eadem etiam sententia legitur in libro Iob (21, 13), quod in puncto vel articulo temporis descendant in sepulcrum: nempe quod vegeti sint tota vita, deinde moriantur sine longo cruciatu. Ideo Caesar Iulius pridie quam occisus est, vocabat genus illud εὐθανασίαν, nempe putabat se fore felicem, si subito exstingueretur. Et hoc est ingenitum hominibus a natura. Ut ergo hic vindictam Dei amplificet Ieremias, dicit *morituros mortibus aegrotationum*, hoc est, postquam confecti fuerint diuturnis moeroribus, et quasi contabuerint, tunc tandem morituros esse. Adiungit, *Non plangentur, et non sepelientur.* Vidimus alibi, et iterum videbimus signum hoc esse maledictionis, ubi sepultura carent mortui, et nullus prosequitur luctu eorum mortem: nam hoc est commune humanitatis officium, ut propinqui et cognati qui sunt superstites lugeant mortuos, deinde ut sepeliant. Sed videtur aliud etiam propheta velle. Ego quidem illud non excludo, quod Deus privabit eos et honore sepulcri et luctu: sed videtur etiam hoc velle, tantam fore stragem hominum, ut non possint alii aliis praestare mutuum humanitatis officium. Nam lugemus mortuos, quum datur nobis otium: si autem in bello multi interficiantur, nemo lugetur privatim: deinde cadavera iacent prostrata, et sepulcrum unum non posset sufficere tantae multitudini. Intelligit ergo propheta tantas fore strages in Iudaea, ut nemo sepeliatur, nemo etiam plangatur. Nam verbum quod ponit significat proprie plangere, quod est plus quam flere. Et alibi etiam diximus in partibus illis fuisse plus caeremoniarum quam apud nos. Omnes enim Orientales sunt dediti multis gesticulationibus: et ideo non contenti erant lacrymis, sed addebant etiam planctum, quasi essent desperati homines. Loquitur autem propheta ex communi more, non quod probet excessum illum doloris: verum quoniam solebant non simpliciter deflere mortuos suos, sed etiam planctu testari moerorem suum, dicit, Iam cessabunt haec officia, quia multis millibus non possent sepulcra sufficere: deinde si quis lugere velit, unde incipiet? et scimus etiam obdurescere hominum animos, quum ita passim moriuntur vel peste vel bello multi. Summa est, iram Dei non fore mediocrem, quoniam terram quodammodo exinaniet, dum omnes inde profligabit, ita ut nihil sit in populo illo residuum. Nam Deus servavit quidem electos, sed mirabiliter: deinde servavit eos in exsilio tanquam in sepulcro, quum simul ipsi quoque abrepti essent a patria. Postea adiungit *fore tanquam stercus super faciem terrae.* Ignominiose loquitur de ipsorum cadaveribus: quasi diceret, erunt putredo terrae. Quemadmodum ergo contaminaverant suis sordibus terram in sua vita, post mortem Deus pronuntiat illos fore foetidos, et comparat eos stercori. Hinc colligimus (quod paulo ante dixi) signum esse divinae maledictionis, quum proiecta iacent cadavera, neque sepeliuntur: quia sicuti Deus creavit nos ad suam imaginem, ita in morte vult manere aliquod testimonium huius dignitatis: ac praestantiae, qua nos dignatus est prae brutis animalibus. Interim tamen scimus poenas temporales posse etiam fidelibus contingere, et converti in salutem: quia Psalmus (79, 2) conqueritur proiecta fuisse cadavera piorum, fuisse escam volatilibus coeli. Hoc verum est. Sed tamen haec duo non male inter se conveniunt, nempe esse signum aliquod irae Dei, dum mortui non sepeliuntur, et poenas illas temporales non nocere Dei electis, quibus mala ipsa in bonum cedunt, quemadmodum satis notum est. Ideo adiungit, *Per gladium, per famem consumentur*, hoc est, alii gladio, alii fame peribunt, quemadmodum prius visum est: Qui ad gladium ad gladium, et qui ad famem ad famem. Tandem subiicit quod iam attigi, *cadavera ipsorum fore in escam bestiis terrae et avibus:* ubi significat manifesta fore signa vindictae suae, quum Iudaei in miseriis tabescent, quum alios consumet gladius, alios perdet fames, neque id modo, sed ubi post mortem quoque eos urgebit alia maledictio: quia Dominus ipsorum cadavera etiam persequetur, ut careant sepulcri honore. Quomodo illud intelligendum sit, iam dixi: nam conspicua sunt in reprobis Dei iudicia. Caeterum, si quando rapiuntur ad similes poenas etiam pii et iusti, Deus convertit illis in bonum quod per se signum est maledictionis. Quemadmodum fames signum est maledictionis, similiter et gladius: scimus tamen multos filios Dei perire vel fame, vel gladio. Sed in temporalibus poenis semper tenenda est haec moderatio: quod scilicet Deus ostendat se iustum esse iudicem adversus impios et sceleratos: rursum dum humiliat suos tamen non illis sit infestus, sed consulat eorum saluti, ut in adiumentum vertatur quod per se erat adversum.

5. *Quia sic dicit Iehovah, Ne ingrediaris domum luctus, et ne eas ad plangendum, et ne movearis propter illos: quia abstuli pacem meam a populo hoc, dicit Iehovah, clementiam et miserationes.*

Quemadmodum initio capitis vetitus fuit Ieremias uxorem ducere, quoniam paulo post instabat horrenda totius terrae vastitas, ita etiam nunc confirmat Deus quod prius dixit, tantas fore strages ut nulli fere possint defungi communi officio in mortuis lugendis: quanquam aliquid gravius nunc significat: nempe indignos esse qui peribunt omnibus humanis officiis, sicuti iam prius dixerat, Proiicientur cadavera eorum bestiis terrae, et avibus coeli exposita erunt: sic etiam hoc loco significat ignominiosas fore mortes, ut careant omnes sepulcri honore, et sepeliantur tanquam asini, quemadmodum alio loco dicitur. Quod autem prophetam suum Deus lugere vetat, non debet intelligi de excessu doloris, quemadmodum Deus vult temperatum esse dolorem, ubi aufert nobis vel parentes, vel cognatos, vel amicos: sed non agitur hic de privato affectu Ieremiae. Simpliciter pronuntiat Deus terram fore plenam vastitate, ut nullus fere sit superstes qui lugeat mortuos. Dicit, *Ne ingrediaris in domum luctus:* quanquam aliqui nomen מרזח accipiunt pro epulo lugubri, et probabile est, imo potest colligi ex contextu, celebrasse convivia, quum aliquis erat mortuus. Eundem etiam morem videmus servatum fuisse apud alios populos, sed diverso fine. Nam Romani, quum celebrabant aliquod lugubre epulum, volebant excutere dolorem, et quodammodo referre in numerum deorum suos mortuos. Ideo exprobrat Cicero Vatinio, quod atratus venisset ad epulum Q. Arii, et alibi[1]) Tuberonem dicit fuisse derisum, et passum repulsam, quod epulum quum daret Q. Maximus in morte Aphricani patrui sui, ille hospes straverat lectos pellibus hoedinis. Ergo convivia illa apud Romanos plena erant hilaritatis: sed apud Iudaeos, ut apparet, quum mortuos suos lugebant, qui erant proximi, invitabant liberos, uxores viduas, ut esset aliquod levamen doloris. Quidquid sit, hac figura significat Deus Iudaeos quum peribunt turmatim, carituros illo communi officio: quoniam indigni erant quos lugerent superstites. *Ne*, inquit, *ingrediaris ad plangendum, et ne movearis super eos.* Quare? *Ego enim abstuli pacem meam,* hoc est, omnem prosperitatem: nam pacis nomine comprehendunt Iudaei quidquid optabile est. Deus ergo se *pacem abstulisse dicit a populo, et pacem suam:* quia impiae genti maledixerit. Postea adiungit, *Clementiam et miserationes abstuli.* Poterat enim excipere propheta, hoc non esse consentaneum naturae Dei, qui testatur se esse propensum ad misericordiam: sed occurrit Deus, et significat iam non esse locum gratiae et miserationibus, quia desperata esset impietas populi. Sequitur,

6. *Et morientur magni et parvi in terra hac, non sepelient eos, et non plangent super eos, et non incidet se quisquam, et non fiet calvitium illis.*

7. *Et non complodent* (vel extendent) *illis* (quidam legentes לחם pro להם, vertunt, non frangent panem: sed non convenit. פרם significat frangere, et interdum dividere vel ostendere, vel dispergere: non dubium est quin propheta, sicuti alio loco vidimus, intelligat complosionem manuum, vel contorsionem, ubi in vehementi luctu ita brachia huc et illuc proiiciuntur, deinde complodunturmanus: hunc gestum hoc quoque loco exprimit quum dicit, Et non frangent, vel non complodent manus) *ad consolandum* (hoc est, ad unumquemque consolandum) *super mortuo, et non propinabunt illis calicem consolationum super patre suo, et super matre sua.*

Prosequitur eandem sententiam. Dicit enim promiscue omnes morituros tam ex plebe, quam ex proceribus: quasi diceret neminem fore immunem a clade: quoniam Deus magnos acervos trahet tam ex vulgo ignobili, quam ex primariis, et qui pollebant divitiis, honoribus et aliqua dignitate. *Morientur,* inquit, *omnes tam parvi quam magni.* Saepe enim contingit in aliqua mutatione magnos trahi ad supplicium: aliquando plebeii homines pereunt, et parcitur nobilibus. Deus autem pronuntiat tales ubique fore strages, ut hostes non discernant plebeios a nobilibus: quod si evadant manus hostiles, tamen pestem vel famem infestiores illis fore. Adiungit, *Non sepelient ipsos, et non plangent pectus suum super eos*: deinde, *non se incident, et non se depilabunt super eos.* Hoc non recitat propheta in laudem populi. Neque enim intelligit fore obsequentes legis praecepto, ubi Deus vetuerat Levitici 21. cap. ne imitarentur perversos mores gentium. Diximus enim aliis locis, Orientales populos fuisse magis deditos externis ceremoniis: ideo in eorum luctu nulla fuit moderatio. Quare Deus voluit corrigere illam intemperiem. Sed propheta hic non significat respectum aliquem fore illius praecepti, ut Iudaei sibi temperent in dolore. Quid igitur? nempe quemadmodum iam admonui tantas fore strages, ut secum afferant duritiem et barbariem quandam, quandoquidem obruent sensus sua mole. Ubi quispiam moritur, conveniunt amici et vicini, et praestant aliquod officium eius memoriae: sed ubi grassatur pestis, vel ubi intereunt omnes fame, maior pars obdurescit, et immemores sunt sui et aliorum, neque illic colitur amplius ulla humanitas. Deus ergo significat tantam fore

[1]) In Oratione pro Lucio Muraena, c. 36 (75).

vastitatem terrae, ut Iudaei quasi obducto callo desinant alii alios lugere. Denique significat una cum horrendis illis cladibus tantam fore socordiam et feritatem apud Iudaeos, ut nemo vir cogitet de uxore sua, nemo pater de liberis: sed quisque proprio malo sic obstupescat, ut sint quasi ferae bestiae. Nunc ergo tenemus summam huius loci. Dicit praeterea, *Non se incident*, *neque evellent capillos suos*, quemadmodum solebat fieri. Ita videmus multas loquutiones sumi ex vulgari consuetudine, nec tamen inde posse colligi hoc vel illud probari Deo, quia in scriptura hoc refertur. Deus ergo hic noluit sententiam ferre de planctu, de evulsione crinium, et de incisuris. Certum est gestus illos natos fuisse ex tumultuoso hominum impetu, et signa esse impatientiae: sed, quemadmodum iam dixi, non respicit Deus quid liceat, sed quid consueverint homines facere. Quantum attinet ad partem illam, ubi dixit *se abstulisse clementiam et miserationes*, non significat se mutasse naturam: sed potius praecidit ansam omnibus querimoniis: quoniam scimus homines plus satis facundos esse, quoties urget eos manus Dei, ut deplorent suas miserias odiose, ac si Deus nimis severe in ipsos animadverteret. Significat igitur ipsos indignos esse clementia et miserationibus. Interea simul admonet non esse cur quidquam spei concipiant hypocritae, quoniam toties commendat scriptura clementiam Dei et miserationes: nam ubi obstinate accumulant peccata peccatis, fieri aliter non potest quin Deus ipse ad extremam severitatem descendat. Quantum ad versum septimum pertinet, ex eo colligimus quod nuper attigi, nempe Iudaeos celebrasse lugubres epulas, ut filii et uxores viduae aliquid levationis perciperent. Nam *calicem consolationum* hic vocat propheta, quum se amice invitarent: quanquam fuerunt illae gesticulationes ridiculae. Neque enim dubium est quin etiam apud Iudaeos saepe sub persona lugentis delituerit risus. Sed videmus homines ambitiose lugere mortuos: quia pudet eos si non satis dolenter ferant suorum mortem: nam nisi lacrymae defluant, nisi accedat etiam eiulatus, qui proximi sunt mortuis putant se posse inhumanitatis damnari, hinc fit ut multa simulatio sit in luctu: et stulte etiam excogitatum fuit illud remedium, quod propinarent calicem consolationis. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta hic non disserit quid rectum sit, sed mutuatur ex communi loquendi usu has loquendi formas. Sequitur,

8. *Et domum convivii ne ingrediaris, ut sedeas cum ipsis ad edendum et ad bibendum.*

Hic de aliis conviviis loquitur propheta, nempe ubi vigebat hilaritas: sensus igitur est, populum illum addictum esse exitio, ita ut nihil sit melius quam longissime ab ipso recedere. Prohibetur itaque Ieremias ab omni accessu, ne vel laetitiae socius sit, vel doloris: quasi diceret, Nihil sit tibi amplius cum hoc populo: si lugeant suos mortuos, tu eos deseras: indigni enim sunt omni humanitate: si autem celebrent hilares epulas, etiam procul absis. Nam maledicta est omnis cum ipsis communicatio. Nunc ergo tenemus cur propheta loquutus de dolore, luctu et planctu, nunc laetitiam coniungat. Postea adiungit,

9. *Quoniam sic dixit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce ego auferens ab hoc loco coram oculis vestris, et in diebus vestris vocem gaudii, et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae.*

Hic versus rationem superioris sententiae continet, nempe quia maledicta esset omnis societas huius populi. Sed tamen aliquid expressius dicit, nempe tempus adesse, quo ostendat propheta iam illos privatos esse omni gaudio: nam impii etiam ubi Deus gravissime illis minatur, tamen sese confirmant ad securitatem. Voluit igitur Deus aliquod praesagium illis dare, ut ante tempus cognoscerent instare tristissimas clades, quae illis eriperent omne gaudium et laetitiam. Dicit igitur *sic Deum exercituum loqui et Deum Israel.* Hic Deus epitheta sibi aptat, quibus incutiat formidinem Iudaeis, quum se vocat Deum exercituum. Sed simul etiam spoliat eos omni fiducia, *Deum se Israelis nominans.* Solent enim hypocritae vel Dei potentiam vilipendere, vel eius bonitate abuti: nisi Deus illos constringat, pro nihilo ducunt quidquid minantur prophetae. Quare? nam quantum in ipsis est, extenuant Dei virtutem. Hac igitur ratione dicit *se esse Deum exercituum.* Sed ubi non possunt sua superbia et fastu Dei potentiam quasi infra se deiicere, tunc confugiunt ad aliud asylum: nam sibi promittunt illum indulgenter acturum, et ita faciunt sibi delitias. Ex opposito igitur hic se *vocat Deum Israel*, ut sciant sibi nihil profuturum, quod genus Abrahae sibi adoptaverit: quoniam non erant ipsi Abrahae filii, sed extranei, quandoquidem ab omni pietate et fide desciverant. Hoc valebat praefatio. Iam quum dicit הנני, hac demonstratione intelligit non esse cur Iudaei tempus extrahant, et sibi vana fiducia prorogent inducias, quoniam adsit iam ultio. *Ecce ego*, inquit. Ita scilicet quasi in medium prodit, et testatur se iam armatum esse ut exsequatur suum iudicium. *Ego*, inquit, *aufero ab hoc loco coram oculis vestris et in diebus vestris.* Plenius exprimit illam particulam הנני, quoniam continget clades, et brevi, et coram ipsorum oculis. *Auferam*, inquit, *vocem laetitiae et gaudii:* postea, *vocem sponsi et sponsae.* Hic per synecdochen significat potius

similes fore mortuis quam vivis: quia societas humani generis fovetur coniugio, dum in sobole quasi renascitur genus humanum, quod alioqui intereat quotidie necesse est. Ubi ergo iam non est tempus reliquum nuptiis, signum est ultimi interitus. Hoc nimirum significat propheta quum dicit Deum facturum, *ut cesset vox sponsi et sponsae*, hoc est, ut nullae sint amplius gratulationes. Sequitur,

10. *Et erit quum annuntiaveris populo huic omnia verba haec, tunc dicent* (vel si dicant) *tibi, Cur loquutus est Iehovah super nos omne malum hoc magnum? et quae iniquitas nostra? et quod scelus nostrum, quo scelerate egimus adversus Iehovam Deum nostrum?*

11. *Tunc dices illis, Quia dereliquerunt me patres vestri, dicit Iehovah, et profecti sunt post deos alienos, et servierunt illis, et adoraverunt illos* (vel sese inflexerunt coram illis) *et me reliquerunt, et legem meam non servarunt.*

12. *Et vos deteriores fuistis* (deterius egistis ad faciendum, vel perpetrandum) *quam patres vestri, et ecce vos profecti estis quisque post pravitatem cordis sui mali, et absque audire me* (hoc est, ita ut non audieritis me).

13. *Et expellam vos e terra hac ad terram quam non novistis vos, et patres vestri, et servietis illic diis alienis die ac nocte: quia non dabo vobis gratiam.*

Hic ostendit quod alibi vidimus, nempe populum illum sibi blanditum fuisse in vitiis, ita ut nullis monitionibus flecti possent, vel adduci ad poenitentiam. Haec est magna caecitas, imo amentia: quum percutimur Dei manu, non descendere in nos ipsos: nam statim conscientia nobis esset instar mille testium ad nos damnandos. Sed nemo fere reperitur qui vitam suam examinet: deinde quamvis convincat Deus sceleratos, vix centesimus quisque eius iudicio libenter et suppliciter se subiicit: quin potius maior pars obmurmurat, et obstrepit quoties sentit Dei ferulas. Hoc vitium Ieremias ostendit grassatum fuisse in populo, quemadmodum visum fuit 5. capite. Hanc ob causam igitur dicit, *Quum annuntiaveris populo huic, et dixerint tibi, Quare loquutus est Iehovah contra nos hoc tantum malum? quae iniquitas nostra? quod scelus, ut ita saeviat contra nos, quasi scelerate egerimus contra ipsum?* Non dubium est quin Deus mature obviam ire voluerit pervicaciae illius populi: sciebat enim indomita esse ingenia. Ergo quoniam scit fore praefractos, ut nullam admittant castigationem, confirmat prophetam suum: quasi diceret, Non est cur te debilitet illorum contumacia. Nam statim insurgent, et quasi illis facias gravem iniuriam, expostulabunt tecum, et negabunt se tantorum scelerum reos debere fieri. Si ergo ita petulanter reiecerint tuas minas, non est quod propterea frangaris: habebis enim in ore promptum responsum. Nunc videmus quid proficiant hypocritae, ubi vel tergiversantur, vel proterve sese efferunt adversus Deum, et eius prophetas. Interea monentur officii sui omnes doctores, ne scilicet sese inflectant, quum vident sibi negotium esse cum superbis hominibus et immorigeris, sicuti alibi visum est. Iubebat enim Deus prophetam sumere aeneam frontem, ut fortiter se opponeret contra omnes populi insultus. Sic etiam hoc loco, *Dicent tibi,* hoc est, quum tam duriter illis minatus fueris, illi non libenter cedent, sed intendent litem, quasi tu iniuste ipsos accuses: dicent enim, *Quod est peccatum nostrum? quae iniquitas? quod scelus, quo scelerate egimus contra Iehovam Deum nostrum, ut magnum hoc malum loquutus sit contra nos?* Videmus hypocritas non tantum violentiam suam proiicere adversus servos Dei, sed adversus Deum ipsum, non quod palam hoc et ingenue profiteantur. Sed quid refert, ubi non sustinent corrigi Dei manu, sed sese opponunt, et ostendunt se non aequo animo ferre correctionem? nonne satis apparet ipsos Deo rebelles esse? Caeterum hic graphice depingit Ieremias eorum mores qui Deo sic obluctantur. Neque enim audent prorsus negare se esse noxios, sed extenuant quantum in se est crimen suum: quemadmodum in exemplo Cain nobis idem ostenditur. Neque enim audet asserere se esse innoxium: quandoquidem erat sibi male conscius, et premebat eius conscientiam vox illa Dei, Ubi est frater tuus? sed interea non desinebat obstrepere. Maior est poena mea, quam ut ego sustineam, inquit. Sic etiam inducit Ieremias loquentem illum populum: *O, quaenam est iniquitas nostra? et quodnam scelus nostrum, quo scelerate egimus contra Iehovam Deum nostrum, ut loquatur malum hoc magnum contra nos?* Non dicunt ergo se prorsus extra noxam esse, tantum excipiunt non tantam esse atrocitatem scelerum, ut Deus saeviat tam inhumaniter contra ipsos, ac tam gravem poenam ipsis infligat. Exaggerant igitur poenam, ut sibi inducant aliquod tegumentum: deinde non dicunt se puros et solutos esse ab omni culpa: sed loquuntur de iniquitate et de sceleribus: quasi dicerent, Fatemur quidem esse aliquid quod Deus reprehendat: sed non agnoscimus tantam congeriem scelerum et iniquitatum, ut debeat sic contra nos fulminare. Postea autem dicit, *Tu respondebis illis, Quia reliquerunt me patres vestri, profecti sunt post deos alienos, coluerunt eos, et adoraverunt eos, et me reliquerunt, et legem meam non servarunt: vos autem deterius egistis,* inquit. Primo loco accusat Deus patres, non quod poena debuerit in filios coniici, nisi imitati fuissent scelera patrum suorum: sed

digni erant illius saeculi homines, quos traheret Deus in eundem interitum. Ad haec nota est etiam illa sententia, Quod reiiciat Deus iniquitates patrum in filios neque id facit immerito: quia potest iuste ulcisci scelera in totum humanum genus, quemadmodum dicit Christus, Super vos veniet sanguis omnium piorum ab Abel iusto usque ad Zachariam filium Barachiae. Sic igitur saepe denuntiat scriptura filios poenas daturos una cum patribus, quia Deus momento uno reposcet rationem omnium scelerum, et ita pensabit diuturnitatem: quoniam sicuti exspectat homines, et humaniter eos invitat sua tolerantia ad resipiscentiam, ita ubi videt nullam spem esse, tunc accumulat omnia flagella. Et ideo non mirum est si gravius plectantur filii, postquam grassata est multis saeculis iniquitas. Videmus ergo haec non male inter se convenire, quod Deus in societatem poenae filios cum patribus involvat, nunquam tamen puniat innoxios: videmus siquidem illud impleri: Anima quae peccaverit, ipsa morietur: non portabunt filii iniquitatem patrum, neque pater iniquitatem filii: quia Deus nunquam permiscet filios patribus, nisi sint socii scelerum. Sed interea nihil obstat quominus reiiciat Deus in sinum filiorum scelera admissa a patribus, nempe ubi semper in peius ruunt, et filii superant patres suos omni genere scelerum, ut postea videbimus. Caeterum discendum est ex hoc loco, falso praetextu eos abuti, qui patrum exempla obiiciunt: quemadmodum hodie fieri videmus in papatu. Nam hic est clypeus quem audacter opponunt Deo, se imitari patrum exempla. Deus autem duplici poena pronuntiat esse dignos, qui non resipuerunt, quum tamen vidissent patres suos impios et legis transgressores. Nunc notanda sunt crimina quae recenset Deus. Dicit *se fuisse derelictum*, quia non poterat obtendere errorem populus ille, quemadmodum miserae gentes, quibus nunquam contigerat ullus propheta, quibus nulla lex unquam data fuerat. Gentes ergo aliquanto plus excusationis habebant, quam Iudaei. Verum quidem est, omnes fuisse apostatas: quoniam Deus genus humanum sibi addixerat, et quicunque sequuti sunt suas superstitiones, illi crimen defectionis merito sustinent: verum tamen fuit maior atrocitas sceleris in populo iudaico, quoniam Deus proposuerat illis legem suam: fuerant quasi in eius schola educati: sciebant quaenam esset vera pietas: poterant verum Deum a fictitiis discernere. Nunc ergo tenemus quid sibi velit verbum *dereliquerunt me:* et bis repetitur, quoniam necesse erat Iudaeos sic coargui, ut os illis esset obstructum, quemadmodum vidimus, qua erant pervicacia, sic fuisse exagitandos, quia nunquam alioqui cessissent, neque culpam agnovissent, nisi coacti. Dicit *profectos esse post deos alienos, serviisse illis, et illos coluisse.* Iam comparatio ista crimen rursus amplificat: quod scilicet praetulerint Iudaei figmenta sua vero Deo, qui tot signis et testimoniis manifestaverat suam gloriam, et potentiam suam illustraverat apud eos. Quum ergo illis satis superque testata esset Dei virtus, minime tolerabilis fuit illa ingratitudo, quod *deos alienos sequuti sint*, de quibus tantum audierant. Iactabant enim futiliter gentes sua idola, et spargebant multas fabulas, ut allicerent miseros homines ad falsum et perversum cultum: sed Iudaei sciebant quisnam esset verus Deus. Quod maluerunt credere gentium fabulis quam legi, et propriae experientiae, nonne haec est nimis foeda impietas? Haec igitur ratio est cur hic queratur Deus *deos alienos ab ipsis cultos fuisse.* Iam addit, *Servierunt ipsis, coluerunt.* Idem verbum saepe apud Hebraeos accipitur pro cultu, quemadmodum alibi dictum fuit, et ita refutatur stultitia Papistarum, qui negant se esse idololatras, quia tantum picturas et statuas adorant *dulia*, quemadmodum dicunt, servitute, si ita loqui liceret, et non *latria.* Quasi non ubique scriptura quum idololatriam condemnat, non utatur hoc verbo: sicuti nunc Iudaeis exprobrat Deus: quod *servierint diis alienis*, quod scilicet fidem adhibuerint falsis et nugatoriis commentis gentium: deinde adiungit externum gestum, quod scilicet prostraverint se coram idolis. Iam in fine versus declarat quomodo fuerit derelictus, nempe quia *legem non servaverint.* Confirmat igitur quod iam dixi, fuisse eo deteriorem apostasiam in Iudaeis: quia scientes et volentes dereliquerant fontem aquae vivae, sicuti vidimus capite secundo. Ac proinde non reprehenditur simplex ignorantia, quasi peccarent errore et inscitia, sed quasi ex professo Dei cultum abiicerent. Reliqua diffedam in crastinum.

Heri coactus fui abrumpere contextum verborum prophetae. Dixerat *filios fuisse patribus deteriores:* et rationem addit, *quod sequuti sint pravitatem cordis sui mali, neque attenderint ad Deum.* Visus est antea idem de patribus dixisse. Posset igitur quaeri cur dicat filios peius egisse, quam patres, et pronuntiet graviora esse eorum scelera? Sed iam ante vidimus ingravescere peccata coram Deo, quum filii sese confirmant ad malitiam, idque exemplo patrum suorum. Deinde notandum est non modo propositam fuisse illis legem, sed prophetas subinde fuisse missos, qui obiurgationes adderent: et hoc etiam videtur exprimere Ieremias in fine versus, quum dicit *eos non audisse*, quum tamen quotidie revocarentur a prophetis. Ergo obstinatio in causa fuit cur Deus severius ipsos puniret: quoniam imitati fuerant malos patres: deinde non tantum spreverant, sed etiam obstinata malitia reiecerant omnes admonitiones propheticas. Sequitur deinde comminatio, *Eiiciam vos*, inquit, vel auferam *a terra hac in terram quam non novistis*

vos, neque patres vestri: quoniam sequuti fuerint deos incognitos, et abrepti fuerint post sua et aliorum figmenta. Nunc Deus pronuntiat se fore gloriae suae vindicem dum rapiet ipsos in terram incognitam et ipsis et patribus. Mox adiungit, *Illic coletis deos alienos die et nocte.* Notandum est hoc poenae genus: quia nihil peius accidere potuit Iudaeis, quam ut cogerentur ad impios et perversos cultus. Erat enim quaedam Dei et verae pietatis abnegatio. Quia videtur hoc primo intuitu asperum, quidam mitigant, quasi cultus deorum alienorum esset dura illa servitus, in quam redacti sunt, quum subessent idololatris: sed illud est nimis remotum. Ego itaque non dubito quin Deus eos prostituat, quoniam vitiaverant verum et purum cultum, et defecerant ad multas gentium immunditias: atque ita ostendat dignos esse qui omnibus modis sese contaminent, et quasi mergantur in profundum abominationum: et certe probabile est fuisse serviliter adactos ad impias caeremonias, quando liberum erat Chaldaeis abuti eorum obsequiis, ut tractari solent mancipia sine ulla humanitate. Hinc ergo probabilis coniectura elicitur, fuisse tractos ad superstitiones, adeoque nullum fuisse finem, ut non tantum coacti fuerint falsos deos colere, sed per ludibrium fuerint traducti: quia triumphos suos quotidie agebant de illis victores. Et hanc sententiam confirmat quod sequitur, *Quia non dabo:* אשר enim relativum hic pro causali particula sumitur: *Quia non dabo vobis gratiam,* vel misericordiam, hoc est, non flectam hostium vestrorum corda, ut sint vobis propitii vel exorabiles. Quibus verbis ostendit Deus non tantum se poenas de illis sumpturum, ubi eos hostibus subiiciet et eorum libidini, vel patietur ipsos rapi in exsilium: sed hanc fore poenarum accessionem, quod crudeliter in ipsos hostes saevient: quia Deus vel mansuefacit ferociam hominum, vel quum ita visum est, magis ad rabiem et saevitiam incitat, quum vult illis uti tanquam flagellis. Nunc ergo tenemus totum prophetae consilium: quod scilicet Iudaei, qui sponte non coluerant Deum in terra sua, trahentur in Chaldaeam, ubi cogentur velint nolint, alienos deos colere, idque absque fine et modo. Nunc sequitur,

14. *Propterea ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et non dicetur amplius* (hoc est, quibus non dicetur amplius) *Vivit Iehovah, qui eduxit* (ascendere fecit, ad verbum) *filios Israel e terra Aegypti:*

15. *Quin potius, Vivit Iehovah, qui ascendere fecit filios Israel e terra aquilonis, et ex omnibus regionibus, ad quas expulerat eos, et reducam ad terram eorum quam dedi patribus vestris.*

Hic videtur Ieremias promittere reditum Iudaeis: et ita communiter exponunt, quasi haec esset interposita consolatio, quae proprie spectaret ad solos fideles. Sed ego existimo sententiam hanc mixtam esse, quod partim severe denuntiet propheta horribile fore exsilium, de quo vaticinatur: tamen partim simul admisceat aliquid consolationis. Sed hoc posterius membrum videtur mihi oblique attingi a propheta. Ego igitur puto esse amplificationem. Hoc tenendum est. Dixerat ergo, Expellam eos ab hac terra, et mittam in terram quae fuit incognita tam ipsis quam patribus eorum: nunc sequitur circumstantia, quae gravitatem exsilii amplificat. Sciebant enim quam saeva fuisset illa servitus, e qua Deus eripuerat patres ipsorum: conditio illa fuit deterior centum mortibus, quum adigerentur ad serviles operas: deinde, quum omnis aequitas illis negaretur: quum statim ab utero matrum occiderentur foetus. Quum ergo tam duriter scirent patres suos fuisse tractatos ab Aegyptiis, haec comparatio, quae ponitur, melius ostendere potuit, quam formidabilis poena ipsos maneret, quod scilicet redemptio futura esset multo magis incredibilis. Nunc tenemus consilium prophetae: quasi diceret: Scitis unde patres vestri exierint, nempe e fornace aenea, quemadmodum alibi loquitur, et quasi ex profunda morte. Itaque redemptio illa debuit esse memorabilis usque ad finem mundi. Sed iam Deus coniiciet vos in abyssum, quae longe profundior erit illa Aegypti tyrannide, e qua erepti sunt patres vestri. Nam si inde vos redimat, erit miraculum longe excellentius ad posteros, ut fere exstinguat, vel saltem obscuret memoriam prioris illius redemptionis. *Non ergo dicetur amplius, Vivit Iehovah, qui eduxit filios Israel ex Aegypto.* Nam illa captivitas aegyptiaca fuit magis tolerabilis, quam futura sit haec posterior, quia eritis demersi velut in ipsis inferis: et si Deus vos inde extrahat, omnes sentient hoc esse opus incredibile. Ego hanc existimo esse genuinam prophetae mentem. Interea oblique simul gustum aliquem dare voluit futurae redemptionis: sed non fecit hoc ex professo. Debemus ergo expendere quorsum tendat propheta, nempe, quemadmodum dixi, vult incutere tantum terrorem Iudaeis, ut sciant instare sibi atrocius malum, quam perpessi essent eorum patres in Aegypto, qui tamen crudelissime oppressi fuerant illic. Itaque obscura reddetur, neque ita ut olim celebrabitur illa prior liberatio, quae tamen fuit testimonium inaestimabilis Dei potentiae: *Sed potius dicetur, Vivit Iehovah, quia populum suum eduxit e terra aquilonis:* quia scilicet minus spei vobis erit residuum, ubi Chaldaei vos suo imperio subactos dissipaverint quasi corpus lacerum: ubi exstinctum fuerit nomen Israel, cultus Dei eversus et templum excisum. Ubi igitur omnia fuerint iam desperata, illa captivitas erit multo magis horribilis, quam qua oppressi fuerunt patres vestri. Proinde si Deus vos reducat, hoc

erit etiam excellentius miraculum. Quod autem per occasionem propheta gustum aliquem dare voluerit gratiae Dei, colligitur ex fine versus, ubi dicit, *Et faciam eos reverti ad terram ipsorum:* quanquam copula debet resolvi in conditionalem: quasi diceret, *Si*, vel, *ubi ipsos reduxero in terram ipsorum, quam dedi patribus eorum.* Iam sequitur,

16. *Ecce ego mitto ad piscatores multos, dicit Iehovah, et piscabuntur: et sic* (post haec) *mittam ad multos venatores, et venabuntur eos de super omni monte* (hoc est, ex omni monte), *et ex omni colle, et foraminibus* (vel cavernis) *rupium.*

Quod exponunt quidam hoc de apostolis, prorsus alienum est: existimant Ieremiam hic prosequi quod coeperat dicere, quia non dubitant, quin proximo versu concionatus fuerit de futura, eaque propinqua, liberatione, quae in bonam fiduciam erigeret filios Dei. Sed iam repudiavi sensum illum. Ergo eorum expositio non est fundata in firma ratione. Quanquam si quis concedat, prophetam vaticinatum fuisse de liberatione populi, tamen non propterea sequitur, Deum pergere in illa sententia. Statim enim redit ad minas, ut videbitis. Et allegoria etiam haec remota est, quum loquitur de venatoribus et piscatoribus. Iam quod mentio fit collium et montium, hinc clarius apparet, prophetam hic minari potius Iudaeis, quam promittere ullam in miseriis levationem. Ego itaque simpliciter connecto omnia. Nam quum dixerit, exsilium quod paulo post passuri erant Iudaei, fore gravius captivitate aegyptiaca: nunc adiungit rationem, quae hoc confirmet: *Ecce ego*, inquit, *mittam ad eos piscatores multos*, ut eos undique contrahant in unum. Piscatores nominat, qui hinc inde attrahent in suas nassas filios Israel. Itaque piscatoribus comparat Chaldaeos qui sic grassati sunt per totam terram, ut nullos fere reliquerint, nisi ignobile aliquod vulgus, quod etiam postea inde ablatum fuit. Et ideo piscatoribus subiicit *venatores.* Quod quidam per piscatores intelligunt hostes armatos, qui gladio interficient victos, et venatores accipiunt pro his qui malebant vitae multorum parcere, et trahere in exsilium, haec argutia mihi non placet. Simplicius est quod dixi, nempe vocari Chaldaeos piscatores, quia totam terram exinanient incolis: deinde vocari eosdem venatores, quia postquam dispersi erunt Iudaei huc et illuc et profugi, tamen reperientur in cavernis petrarum aut rupium. Et optime conveniunt duae similitudines. Ostendit enim propheta non multum fore Chaldaeis negotii ad Iudaeos capiendos: quemadmodum piscatores retia tantum proiiciunt, non sese armant contra pisces, neque enim opus est: deinde quoscunque pisces capiunt, illis potiuntur, quia nulla est resistentia. Sic ergo ostendit facilem Chaldaeis victoriam fore, quia non secus corripient Iudaeos, quam pisces trahuntur in nassas. Hoc unum est. Iam secundo loco dicit, Etiam si sese conferant in recessus montium, si se abdant in cavernas vel foramina, quemadmodum solent venatores persequi feras in sylvis, et in aliis locis fere inviis, nec ullae vel salebrae, vel spinae, vel ulla impedimenta remoram iniiciunt, quin perrumpant, adeo violenter feruntur suo impetu: ita etiam nullus erit recessus montium absconditus Chaldaeis, nulla erit caverna, quae protegat Iudaeos, quin simul omnes capiantur. Ergo videmus confirmari superiorem sententiam duplici similitudine. Postea adiungit,

17. *Quia oculi mei super omnes vias ipsorum, non absconditae sunt a facie mea: et non sunt occultae iniquitates e regione oculorum meorum* (coram oculis meis: ad verbum est, de coram oculis meis).

Iam ostendit propheta gravem illam cladem, de qua disseruit, fore iustam mercedem, quam rependet Deus sceleribus populi. Scimus enim prophetas non tantum in hunc finem praeditos fuisse Dei spiritu, ut vaticinarentur de rebus futuris: hoc fuisset nimis ieiunum: sed simul coniunctam fuisse doctrinam vaticiniis. Ideo prophetae non tantum praedicunt quid facturus sit Deus, sed simul adiungunt causas. Ergo nunc subiicitur doctrina quasi condimentum vaticinii, quum propheta dicit instare Iudaeis interitum, quia nimis diu provocaverint iram Dei. Iam quoniam hypocritis nullus est tergiversandi modus, ut heri visum fuit: ideo hic Deus ipsos ad iudicium suum revocat: quasi diceret hoc unum sufficere, quod cognoscat eorum iniquitates. Se enim esse idoneum iudicem, ut frustra litigent, vel conentur excusare, vel extenuare culpam. Dicit igitur *oculos Dei esse super omnes vias ipsorum: et omnes vias* nominat: quoniam non semel, neque in una tantum specie deliquerant, sed addiderant scelera sceleribus: *Non sunt absconditae*, inquit: urget eos propheta, quoniam nunquam finem excusandi fecissent, si voluisset admittere eorum mendacia. Dicit igitur, *neque absconditas esse ipsorum vias, neque occultas eorum iniquitates coram oculis Dei.* Iam sequitur confirmatio,

18. *Et rependam ab initio duplum iniquitatum eorum, et scelerum eorum: quia polluerunt* (super polluere ipsos) *terram meam in cadaveribus abominationum suarum, et suis iniquinamentis repleruut haereditatem meam.*

Nihil novum dicit Ieremias: sed prosequitur quod vidimus proximo versu, nempe Deum non tam severum fore adversus Iudaeos, quod ipsum

oblectet nimius rigor, vel quod oblitus sit naturae suae, et foederis quod pepigerat cum Abraham: sed quia Iudaei nimis obstinati fuerint in suis sceleribus. Sicuti ergo dixerat *oculos Dei esse super omnes vias ipsorum:* ita nunc addit, *Rependam quod meriti sunt.* Sed notandae sunt singulae particulae: dicit ראשונה, quod interpretor, ab initio. Nam obscurius est quod alii reddunt, primum, rependam primum. ראשונה idem significat quod pridem, et refertur ad tempus. Non dubito itaque, prophetam hoc velle, quod etiam prius attigerat, nempe Deum poenas sumpturum de patribus et filiis, ut quasi in acervum colligat vetustas iniquitates. Citavimus ex lege, Deum rependere in sinum filiorum patrum scelera: deinde citavimus et illam Christi sententiam, Veniet super vos sanguis iustus ab Abel usque ad Zachariam filium Barachiae. Idem nunc repetit propheta, nempe quum Deus volet rependere mercedem Iudaeis, ipsum collecturum omnes iniquitates, quae pridem fuerant quasi sepultae, ut quasi uno fasciculo involvat patres cum filiis, et simul colligat omnia omnium scelera, ut quasi uno rogo ipsos consumat. Sic interpretor particulam, *ab initio.* Dicit postea, Duplum iniquitatum et scelerum ipsorum. Non intelligit propheta aliquem fore excessum severitatis, quasi Deus non satis ponderet quid homines meriti sint: sed *duplum* accipitur pro iusta et perfecta mensura, quemadmodum Isaiae 40 (v. 2), Rependit duplicia Dominus pro omnibus peccatis, hoc est, satis superque, ut dicunt Latini. Illic Deus induit personam patris, et pro sua indulgentia dicit Iudaeos satis superque fuisse punitos. Ita etiam hoc loco, quum de animadversione loquitur, vocat eam duplicem, non quod excessura esset modum, sed quia Dominus futurus erat alius, quam se ostenderat prius, quum patienter ipsos tulisset: quasi diceret, Ego ad extremum usque exigam de ipsis poenas, ita ut nulla sit remissio, nulla lenitas, nulla clementia. Videmus ergo hic simpliciter notari extremum rigorem, qui tamen carebat culpa: quia etiam si centuplo gravius puniret Deus qui visi sunt leviter peccasse: non tamen posset in ius vocari, quasi saeviret inhumaniter. Ergo quum Iudaei tot modis, et tam longo tempore, et tam graviter peccassent, non potuit Deus censeri nimis severus, quum illis mercedem rependeret. Sed duplum vocat, quia scilicet nihil omittet ad extremam severitatem. Forte etiam alludit ad hostes vindictae suae ministros, quorum saevitia atrocior futura erat quam putabant Iudaei, qui tanquam levibus malis vana remedia sibi fingebant. Sicuti dicimus, *Il n'y faudra plus retourner*, vel, *tout outre.* Addit, *scelerum et iniquitatum.* Nam prius Ieremias induxerat ipsos sic loquentes, Quae nostra est iniquitas? et quodnam scelus? quanquam enim non poterant prorsus se eximere a culpa, tamen non cessabant obtendere aliquos praetextus, ne viderentur in totum scelerati. Hic autem Deus pronuntiat, ipsos et sceleratos et prorsus impios esse. Et adiungit confirmationem, nempe, *quod polluerint terram in cadaveribus suarum abominationum.* Speciem designat propheta, quoniam si generaliter tantum loquutus foret, semper Iudaei obmurmurassent, se non esse tantopere sibi conscios. Ut ergo illos magis premat, ostendit quasi digito scelus minime excusabile, quoniam polluerant suis superstitionibus terram Dei: dicit, *terram meam polluerunt.* Hoc, crimen exaggerat *quod polluerint terram sanctam.* Dei quidem est terra, et plenitudo eius. Ergo posset hoc de toto orbe merito dici, pollui Dei terram, ubi homines se impie in ipsa gerunt. Sed hic terram Chanaan discernit Deus ab aliis, quoniam erat quasi dicata eius nomini. Quum ergo terram illam Deus sibi consecrasset, sicuti volebat in ea coli, merito dicit, *Terram meam polluerunt:* dicit, *in cadaveribus suarum abominationum.* Probabile est, cadavera hic vocari sacrificia. Nam quamvis in speciem similes essent superstitiones vero et legitimo Dei cultui: tamen scimus sacrificia quae Deus mandaverat fuisse condita eius verbo, tanquam sale. Erant igitur boni odoris et bonae fragrantiae coram Deo. Quod ad sacrificia quae offerebantur idolis spectat, erant foetida cadavera, erant mera putredo. Atqui caeremonia prorsus erat similis. Sed Deus non moratur externam speciem. Nam obedientia melior est coram illo, quam omnes victimae. Videmus ergo subesse antithesin inter cadavera, et inter bonam fragrantiam, quae fuit in legitimis sacrificiis. Quoniam enim sacrificia, quae rite offerebantur iuxta legis praescriptum, placebant Deo, dicuntur boni odoris. Quoniam autem in superstitionibus nullum erat Dei praeceptum, ideo victimae vocantur foetida cadavera. Et dicit postea, *Suis iniquinamentis repleverunt haereditatem meam.* Eodem sensu terra Chanaan vocatur haereditas Dei, quo nuper vocata fuit terra eius. Sed secunda hac voce plus aliquid exprimitur, quemadmodum scriptura etiam solet amplificare. Hoc quidem iam magnum erat, terram, quae sacrata fuerat Deo, fuisse pollutam: sed quum dicit, *Haec est mea haereditas*, hoc est, hanc terram mihi delegi ut residerem in ipsa cum populo meo, ut esset mihi quasi terrenum aliquod domicilium: quod terra haec repleta fuerit iniquinamentis, hoc non est tolerabile. Nunc ergo videmus Iudaeos ita constringi, ut frustra deinde elabi conentur, vel tergiversando existiment se posse quidquam lucri facere: quoniam intolerabilis erat eorum impietas, et digna quam Deus ad extremum usque persequeretur. Ego non pergam ulterius, quia est nova concio.

19. *Iehovah, robur meum et munitia mea, et refugium in die angustiae* (vel afflictionis) *ad te gentes venient e finibus terrae, ac dicent, Certe mendacium possederunt patres nostri, vanitas* (vanitatem) *et nihil in ipsis utile.*

Quod hactenus dixit propheta, poterat videri adversum Dei promissionibus, et quasi prorsus abolere foedus illud, quod pepigerat cum Abraham. Deus elegerat sibi populum unum ex toto orbe: nunc quid eo pessumdato potuit vel perfectissimus fidelium animo concipere, quam foedus illud esse irritum, ex quo Deus statuerat perdere Iudaeos, et delere ipsorum nomen? Fuit igitur haec gravissima tentatio, et quae posset concutere firmissimos animos. Ideo propheta nunc sese colligit et repellit tentationem istam. Quia autem videt homines desperatos, convertit se ad Deum: et de gentium vocatione concionatur, quae facile poterat absorbere illud, quod dixi, sandalum de electi populi defectione et interitu. Nunc tenemus prophetae consilium. Si quis legat totum hoc caput, putabit Ieremiam ex abrupto verba ad Deum facere: sed tenenda est ratio, quam dixi. Voluit enim et se et alios fideles munire contra illam cogitationem, quae alioqui fidem omnium labefactasset. Ostendit autem quid sit optimum factu in rebus turbulentis et confusis. Nam Satan nihil aliud venatur, quam ut nos implicet multis et contrariis disputationibus: et est argutus disputator, imo sophista. Nos autem plus satis sumus propensi ad hanc facilitatem, quod recipimus quidquid sese ingerit: et ita fit ut saepe nos obruant nostrae cogitationes, quas vel nobis accersimus, vel nimis libenter recipimus, quum Satanae artificio sunt oblatae. Nullum igitur aptius remedium est, quam abrumpere istas disputationes, et recta in Deum coniicere oculos, et omnes sensus nostros. Hoc facit propheta quum dicit, *Iehovah, ad te venient gentes.* Videmus nunc opponi conversionem gentium exitio, quod prius denuntiavit Ieremias. Nam sic coniuncta erat veritas Dei et misericordia cum salute populi electi, ut huius interitus videretur etiam prorsus illas delere. Propheta ergo hic opponit gentium conversionem: quasi diceret, Quamvis nunc pereat genus Abrahae, non tamen intercidet foedus Dei, nec quidquam minuetur ex eius gloria: quoniam gentes omnes ad se convertet. Si quis obiiciat, conversis gentibus, tamen non fuisse foedus Dei stabile et perpetuum, nisi posteri Abrahae haeredes essent gratiae, quam illi Deus promiserat: responsio facilis est, nempe quum Deus ad se convertit gentes, memorem fuisse promissionis suae, ita ut ecclesiam sibi colligeret tam ex Iudaeis quam ex gentibus: sicuti etiam scimus Christum venisse, ut pacem annuntiaret iis qui longe erant, et iis qui prope, quemadmodum docet Paulus. Ergo sub gentium vocatione comprehendit Ieremias quod alibi dicitur: semper fore salvas reliquias gratiae. Et argumentum est a maiori ad minus, Non tantum paucos homines Deus retinebit, sed qui nunc videntur dispersi per totum mundum, illos ad se colliget: multo igitur magis salvi manebunt ex genere Abrahae quicunque divinitus sunt electi: ac tametsi corpus ipsum populi intereat, Dominus tamen qui suos novit, non sinet illos perire etiam in rebus desperatis. Sed quoniam difficile erat certamen, *Vocat Deum, robur suum, et munitionem, et refugium.* Dicit עזי ומעזי *ma force et forteresse:* quia ab eadem radice veniunt haec duo, non possemus latine ita apte transferre. Vocat igitur *Deum robur suum, et munitionem suam:* sed utrumque a fortitudine dicitur. Postea adiungit, *refugium meum in die afflictionis.* Hic videmus pro circumstantia loci Deum ornari epithetis, quae possint nos fiducia instruere, et quasi armare ad sustinendos omnes tentationum impetus. Neque enim satis vehementiae fuisset in simplici illo sermone, *Iehovah, gentes ad te venient:* sed quoniam redactus erat propheta in maximas angustias et, quemadmodum iam dixi, poterat opprimi eius fides: ideo vocat *Deum fortitudinem suam, et munitionem suam, et refugium, nempe, in die afflictionis:* quasi diceret, Iam tempus est, quo experiar quid valeat tuum praesidium, tua virtus, tua potentia. Nam quamvis me exaniment praesentes miseriae, et ultima clades quae impendet, tamen tu eris mihi refugium. Dicit autem *venturas gentes a finibus terrae.* Hoc quoque antitheton notandum est, quia prius Iudaei coluerant Deum in obscuro angulo: dicit autem, Quum terra illa eiecerit suos incolas, venturos omnes populos non tantum e regionibus vicinis, sed etiam ab ipsis extremitatibus. Addit *gentes dicturas, Certe mendacium possederunt patres nostri, vanitas fuit, nihil in ipsis utile.* Possidere tantundem hic valet, atque amplecti loco haereditatis. Scimus enim suam cuique haereditatem pretiosam esse, et homines in suis fundis et agris sunt quasi defixi. Quoniam ergo gentes, antequam illuminatae essent, putabant summam felicitatis suae positam esse in superstitionibus: ideo per concessionem dicit propheta *possedisse mendacium:* quasi diceret, Putarunt patres nostri se felices ac beatos, quum idola sua et figmenta colerent. *Fuit* igitur *haec eorum haereditas,* hoc est, nihil putarunt sibi esse melius vel optabilius quam sua idola amplecti et suos errores: *sed fuit mendacium,* inquit, hoc est, quum putarent sibi esse praeclaram haereditatem, fuit stulta imaginatio: *Fuit denique vanitas,* inquit, *et nihil in ipsis utile.* Haec confessio ostendit gentium conversionem ab externis notis. Poenitentia, ubi Deum non occulte modo, sed malis exemplis offendimus, confessionem exigit. Ergo propheta ostendit

mutationem in gentibus, quia ultro agnoscent patres suos fuisse deceptos in superstitionibus: quia quum putarent secum praeclare agi, fuerunt merae illusiones ac praestigiae. Non dubium autem est quin propheta hic etiam oblique exprobret Iudaeis, quod non destiterant a sceleribus patrum, toties admoniti. *Gentes* ergo *venient*, neque illis obstabit patrum ignorantia, quominus fateantur et se et patres reos esse coram Deo. Quum ergo impedimentum illud ex deliberata malitia, quod tenuit Iudaeos, nullum fuerit apud gentes: hinc apparet, quanta fuerit illius populi contumacia, qui non potuerit revocari a malis patrum exemplis. Nunc tenemus, et quid velit propheta, et quo consilio interposuerit hanc precationem. Sequitur,

20. *An faciet sibi homo deos? et ipsi non sunt dii.*

Quidam frigide exponunt hunc versum, quasi diceret propheta homines bis stultos esse, qui ex ligno, lapide, auro vel argento deos sibi fabricant: quia non possint tamen mutare naturam. Quidquid igitur imaginentur homines, lapidem manere lapidem, lignum manere lignum. Hunc sensum eliciunt ex verbis prophetae, quod non sint dii qui fabricantur stulta opinione hominum. Sed potius aliter ratiocinatur propheta. Qui deus non est, an potest facere deum? hoc est, qui creatus est, an potest esse creator? Nemo dat quod non habet, ut dicitur vulgari proverbio: in homine vero non est deitas. Videmus enim quaenam sit nostra conditio: nihil est fragilius, nec magis caducum. Ergo quum homo plenus sit vanitatis, nihil habeat in se firmum, an poterit deum sibi creare? Hoc est argumentum, quod ducit propheta ab absurdo, ut homines tandem agnoscant, non modo suam temeritatem, sed amentiam, quae prodigiosa est. Nam quisquis rogatus fuerit de sua conditione, fatebitur, ut necesse est, se esse creatum: deinde se esse animal ephemeron, ut veteres dixerunt: vitam suam esse similem umbrae. Quum ergo res ipsa talem confessionem hominibus extorqueat, qui fit, ut non dubitent sibi fabricare deos? Deus non creat deum, creat homines, creavit angelos, creavit coelum et terram: sed tamen non exserit potentiam suam in creando novo deo. Homo autem quid est? nempe vanitas: et tamen deum creabit, quum deus non sit? Non dubium est quin propheta quasi collecto vigore, hic animosius insurgat contra Iudaeos. Nam haud dubie, quum illa tentatio impeteret eius animum, Quid hoc sibi vult? quid tandem fiet, si Deus abiiciat genus Abrahae quod elegit? convertit se ad Deum: nunc autem recuperata fiducia, invehitur contra impios: *An homo*, inquit, *sibi crebit deos? atqui ipse non est deus.* Mutatio autem numeri non debet videri absurda. Nam ubi est indefinita loquutio, saepe numerus mutatur tam apud Graecos quam apud Latinos. Si tantum sermo esset de uno certo homine, non dixisset propheta *Et ipsi non sunt dii:* sed quoniam generaliter vel indefinite loquitur de genere humano, haec optime fluunt, quod dicit, *An homo faciet deum? et ipsi*, hoc est, ipsi homines non sunt dii. Hoc addere volui, quoniam probabile est, eos qui de idolis intelligunt hoc postremum membrum, fuisse hallucinatos in re parva: quia diversus numerus turbavit eorum mentes. Sequitur,

21. *Propterea ecce ego cognoscere faciam ipsos hac vice, ostendam ipsis* (cognoscere ipsos faciam) *manum meam, et potentiam meam: et cognoscent quod nomen meum Iehovah.*

Iterum propheta minatur Iudaeis, quoniam inexcusabilis erat eorum impietas, praesertim quum accederet tanta obstinatio. Dicit ergo Deum iam adesse iudicem: *Ecce ego*, inquit, demonstrativa particula propinquam vindictam designat: *Ostendam*, inquit, *vice hac:* est etiam pondus in hoc verbo: quia tacite significat Deus, exsilium babylonicum fore illustri documento, ita ut superet omnia alia, quae praecesserant. *Vice hac* igitur: hoc est, si hactenus fueritis tardi vel stupidi: vel si poenae quas inflixi non fuerunt satis vehementes, *iam hac vice ostendam illis manum meam, et potentiam meam, et cognoscent quod nomen meum sit Iehovah.* Saepe haec loquutio in scripturis occurrit: sed Deus haud dubie castigat perversas opiniones, quibus imbuti fuerant Iudaei, et abstracti a vera pietate. Finxerant enim sibi complures deos. Dicit igitur, *Cognoscent nomen meum esse Iehovah*, hoc est, nomen illud esse mihi sacrum, nec debere ad alios transferri. Sed interea significat se ostensurum illis potentiam in ipsis perdendis, quam sentire noluerant in salute sibi promissa. Nam experti semper fuissent, Deum Abrahae esse unum, nisi se privassent eius gratia. Quum ergo ita vagati essent post suos errores, et sua figmenta, dicit nunc Deus, *Ostendam illis manum meam.* Nempe in perniciem, et iam suo malo agnoscent quod in suam salutem agnoscere recusarunt, me scilicet unicum esse Deum. Hic primo discamus furorem illum prorsus diabolicum esse, ubi homines Deum sibi fabricare audent. Nam si respicerent suam originem, et finem suum, haud dubie non eo perrumperent temeritatis et audaciae, ut fabricarent sibi aliquem deum. Si tantum hoc idololatris veniret in mentem, Quisnam es? undenam es ortus? quo tendis? et quis te exitus manet? statim conciderent omnes illae perversae imaginationes, Tibi fingendus est deus: et quisquis tibi sive hic, vel ille placuerit, tu illum coles. Unde igitur

fit ut homines prosiliant ad hanc amentiam, quod deos pro libidine sua fabricant, nisi quia se ipsos non agnoscunt? Non mirum igitur est, si mentibus sunt excaecati in quaerendo Deo, quum se ipsos non respiciant neque examinent. Hinc sequitur, non posse rite coli Deum, nisi ubi humiliati fuerint homines. Humilitas autem optima est ad fidem praeparatio, ut se verbo Dei subiiciant. Prae se ferunt quidem idololatrae aliquid humilitatis: sed postea sese proiiciunt in stuporem, ita ut nolint inquirere, ut etiam discrimen omne lucis et tenebrarum procul reiiciant. Sed vera humilitas facit, ut quaeramus Deum in verbo eius. Quod autem interrogat propheta, *An homo faciet sibi deum?* non intelligit tam rudes fuisse vel Aegyptios, vel Assyrios, ut putarent se posse conferre deitatem ligno vel lapidi: sed quidquid in Dei cultu audent homines sibi fingere, nihil aliud est, quam dei creatio. Simul ergo atque permittimus nobis hanc licentiam, ut Deum hoc vel illo modo colamus, vel ut imaginemur Deum esse talem, vel talem, totidem sunt deorum creationes. In hac etiam parte, ubi dicit, *Cognoscent quod nomen meum sit Iehovah:* notandum est, Deo auferri quod suum est, nisi in ipso acquiescimus, ita ut nullae aliae divinitates nobis obrepant, vel se ingerant: quia non retinet Deus ius suum, vel gloriam, nisi unicus sit ac censeatur. Nunc sequitur,

CAPUT DECIMUMSEPTIMUM.

1. *Peccatum* (vel scelus) *Iehudah scriptum est in stylo ferri* (ferreo) *et in ungue adamantino, exaratum super tabulam cordis eorum, et ad cornua altarium vestrorum.*

Propheta aliis verbis docet quod saepius iam vidimus, nempe frustra Iudaeos quaerere effugia: quoniam peccatum ipsorum pervenerit ad cumulum usque. Saepe enim continget, homines labi: sed Deus qui proclivis est ad misericordiam, ignoscit: deinde saepe levitate rapiuntur homines, et ita scelera eorum non sunt ita insculpta cordibus. Ieremias ergo dicit nihil aliud esse residuum, nisi ut exstinguat Deus gentem illam, quia sit desperata eius iniquitas. Nam si leviter aspersi essent vitiis, esset adhuc aliquod remedium. Sed ubi in corde, et in medullis, et ossibus insculptae sunt iniquitates, quid amplius restat? quemadmodum prius dixit, an poterit Aethiops mutare pellem suam? Et tamen etiam si Aethiops pellem mutet vel panthera, tu eris semper similis tui. Sic enim penitus imbiberant et contemptum Dei, et contumaciam, ut non possent ullo modo revocari ad sanam mentem. Nunc ergo tenemus quid sibi velit hoc loco propheta. Dicit *peccatum Iehudah scriptum esse stylo ferreo, in ungue adamantino:* quasi diceret, Non sunt leviter tantum iniquitate sua tincti. Nam esset aliqua sanatio. Sed iniquitas insculpta est in penitissimo affectu ipsorum, quemadmodum si quis insculpat aliquid in adamante, et insculpat stylo ferreo. Hinc ergo apparet, fuisse prorsus venia indignos, ut nullo modo iam essent capaces misericordiae: quamvis maxime vellet Deus ipsos recipere in gratiam: quoniam sua obstinatione clauserant viam saluti, nec poterant admittere promissiones, quae requirunt poenitentiam in peccatoribus. Postea adiungit *exaratum esse super tabulam cordis ipsorum,* quasi diceret ipsos sic addictos esse iniquitati, ut omnes eorum affectus ostendant impressa vestigia. Unde sequitur Iudaeos ita fuisse convictos, ut frustra tergiversarentur, quoniam propria conscientia ipsos damnabat. Quanquam ego prophetae verba tam de reatu interpretor, quam de culpa ipsa, et propensione ad malum. Significat igitur Iudaeos non vulgari modo peccasse, et transgressos esse legem Dei: sed fuisse sceleribus ita addictos, ut gestarent ipsam iniquitatem insculptam in cordibus suis. Tabulas cordis metaphorice appellat omnes affectus. Comparat enim cor tabulis: quemadmodum in lapide, vel in aere conspicitur scriptura incisa, ita etiam quum affectus sunt infixi cordibus hominum, ipsa iniquitas est exarata in tabulis cordis. Postea addit, *Et ad cornua altarium vestrorum.* De corde loquutus est, iam longius progreditur, quod scilicet testimonium iniquitatis occultae palam appareat. Si tantum facta fuisset cordium mentio, poterant excipere Iudaei, Quid tu penetras in corda nostra? an tu Deus es, qui excutias arcanos affectus? sed propheta adiungit, satis cognitam esse iniquitatem in altaribus ipsorum. Interea significat, frustra eos obtendere nomen religionis: quoniam hoc nomine maxime sunt scelerati coram Deo, qui vitiaverint purum eius cultum. Et ad confirmationem huius rei adiungit,

2. *Secundum recordari filios ipsorum* (hoc est, quum memores erunt filii ipsorum) *altarium ipsorum, et lucorum ipsorum super arborem frondosam, super colles excelsos.*

Non videntur mihi attingere interpretes prophetae mentem, saltem rem ipsam non satis perspicue designant. Prosequitur itaque, meo iudicio, quod dixit in fine proximi versus, nempe iniquitatem Iehudah inscriptam esse in altaribus, vel super cornua altarium: quomodo hoc? nempe quia transmittunt ad posteros quidquid ab ipsis excogitatum fuit ad impios cultus. En quomodo exarata sit

potest accipi pro vultu Dei. Etsi enim saepius significat excandescentiam: tamen quoniam dicit, Ignem accendistis, hic videtur melius convenire, *in vultu meo.* Ad haec, saeculi nomine significat Deum fore implacabilem Iudaeis: quia ita meriti sunt.

5. *Sic dicit Iehovah, Maledictus vir qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Iehovah aversum est cor eius:*

6. *Et erit quasi myrica* (sic vertunt communiter) *in deserto, et non videbit quum veniet bonum* (id est, foecunditas) *et habitabit in siccitatibus in deserto, in terra salsuginis, et quae non habitatur.*

Non dubito quin propheta hanc sententiam multis concionibus aptaverit: necesse enim fuit eam subinde repetere, quum tam praefracto ingenio essent Iudaei. Iam vidimus quam acriter invectus fuerit in perversam illorum fiduciam. Atqui necesse erat hoc principium sumere: ergo semel scripsit quod saepius dixit. Et hoc observatu dignum est: quia non satis intelligemus quid valeat haec doctrina, nisi consideremus circumstantias: quia propheta et expertus fuerat saepius negligi tam promissiones Dei, quam minas: et doctrinam vilipendi, et sibi esse negotium cum populo superbo, et qui fretus suis praesidiis, non tantum pro nihilo duceret quidquid propositum fuerat Dei nomine: sed quasi ex professo reiiceret. Haec igitur ratio fuit, cur propheta non semel tantum, sed quoties volebat hortari populum ad poenitentiam, hoc proposuerit, nempe *maledictos esse, qui confidunt in hominibus.* Quantum ad verba spectat, caro hic accipitur pro homine, quemadmodum potest facile colligi ex contextu: Hebraeis enim tritum est, idem bis dicere. Ergo quum priore membro nomen Adam posuerit, adiungit carnem: brachium vero pro virtute vel auxilio metaphorice capitur. Summa est, *maledictos esse omnes qui confidunt in homine.* Sed non dubium est quin per contemptum carnis nomen additum fuerit secundo loco, quemadmodum et capite 31 Isaiae (v. 3) apparet: dicit enim illic propheta, Aegyptius homo est, et non deus, caro, et non spiritus. Contemptim igitur carnem nominat Aegyptios: quasi diceret nihil in ipsis esse firmum vel stabile, sed auxilium quod ab ipsis sperabant Iudaei fore evanidum. Ita hoc loco, quamvis propheta ex communi linguae usu repetat secundo membro quod priore dixerat, plus tamen aliquid exprimit, nempe quod homines nimium desipiant, ubi salutem suam ita constituunt in re nihili: sicuti diximus in carne nihil esse solidum. Quum ergo homines subito evanescant, quid stultius fingi potest quam salutem ab ipsis petere? Sed notandum est, prophetam sic fuisse loquutum, quia Iudaei quum respicerent nunc in Assyrios, nunc in Aegyptios, putabant sibi fore satis praesidii adversus Deum ipsum, non quod diserte, vel etiam meditato Deum spernerent: sed videbimus postea non posse aliter fieri quin Deus pro nihilo ducatur, ubi salus petitur ab homine mortali. Ergo quoniam haec perversa fiducia obstaculo erat Iudaeis, ne recumberent in Dei gratiam, et minus etiam ad poenitentiam adducerentur, ita loquutus est propheta, *Maledictus est vir qui confidit in homine.* Videtur abrupta esse sententia: sed, quemadmodum iam dixi, notandum est, doctrinam prophetae non potuisse aliter confirmari, nisi excuteret suis popularibus superbiam illam qua erant excaecati: quum scilicet putarent Aegyptios sibi esse instar mille deorum. Sic igitur probe tenebimus prophetae mentem, si nobis ante oculos occurrat qualis fuerit tunc populi Iudaici conditio, et quas difficultates sustinuerit propheta ipse, ubi quotidie illis minitabatur, ac studebat eos revocare ad Deum: nullus autem erat profectus. Quare? nam frigebant omnes Dei promissiones, quia putabant se tutos semper fore et incolumes, quantisper Aegyptii erant illis propitii, et pollicebantur opem suam: deinde minae etiam frigebant, quia non dubitabant opponere non tantum pro clypeo, sed etiam pro multis munitionibus illud auxilium, quod sperabant ab Aegyptiis. Hoc igitur consilio coactus fuit propheta non semel, nec decies, sed millies clamare, *Maledictus sit qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum.* Est tamen generalis doctrina: nam hodie quoque sumimus sententias universales, quas accommodare oportet in privatum usum. Ergo generaliter pronuntiat hic spiritus, *maledictos esse omnes qui confidunt in hominibus.* Iam scimus variis modis decipi homines, dum in hominibus confidunt: incipiunt enim a se ipsis, atque ita hinc inde petunt securitatis materiam. Nam quisque inflatur vana et perversa confidentia vel prudentiae suae, vel dexteritatis, vel potentiae. Nemo igitur est qui non in se ipso prius confidat quam in aliis: loquor de miserrimis. Hoc quidem esset pudendum: sed nemo est tam contemptus qui non turgeat aliquo arcano fastu, ita ut se aliquo in pretio esse ducat: imo erigat sibi aliquem sublimem gradum. Postea qui videntur sibi prudentes captant hinc et illinc auxilia in quibus acquiescunt. Sed ubi respexerint homines sursum et deorsum, et collegerint sibi auxilia ex omnibus mundi partibus, circuitus tamen ipsorum erunt inutiles, neque id tantum, sed cedent illis in perniciem: quia Deus non tantum hoc loco irridet stultitiam eorum, qui confidunt in carne, sed pronuntiat *ipsos esse maledictos.* Haec autem Dei maledictio formidinem nobis debet incutere: nam hinc colligimus Deum esse infestum omnibus, qui

salutem suam volunt habere repositam in mundo et creaturis. Quod additur, *Et a Iehovah aversum est cor eius,* hypocritae traherent in suum commodum. Nemo enim est qui non excipiat se ita confidere in hominibus, ut tamen non attingat quidquam ex Dei gloria, neque delibet. Si interrogentur cuncti mortales a primo ad ultimum, quisque plenis buccis dicet se relinquere Deo suum honorem integrum, neque velle quidquam ex eo detrahere. Hic est communis sermo. Sed interea ubi reponitur fiducia in carne, spoliatur Deus honore suo. Sunt igitur haec duo non minus inter se contraria quam lux et tenebrae. Ideo propheta hic ostendere voluit, non posse haec duo simul coniungi, fiduciam ponere in carne et in Deo. Si aqua igni miscetur utrumque perit: ita si quis velit aliqua ex parte sperare in Deo, et alia ex parte sperare in hominibus, perinde est ac si vellet miscere terram coelo, et omnia pervertere. Hoc est igitur confundere naturae ordinem, ubi homines volunt sibi duas spes imaginari, et dimidiam partem salutis suae adscribere Deo, alteram vero adscribere et sibi et aliis hominibus. Hoc est consilium prophetae. Sciamus ergo omnes eos qui vel tantillum spei sibi in hominibus constituunt, deficere aliqua ex parte a Deo, et proinde averti. Denique spiritus sanctus breviter quidem, sed summa gravitate pronuntiat omnes esse apostatas et Dei desertores, quicunque inclinant in homines, ut illic spem suam defigant. Quod si haec sententia vera est quoad praesentem vitam: ubi agitur de aeterna salute, duplex certe erit amentia, si vel minimum tribuimus aut iustitiae nostrae, aut aliis virtutibus. Qui exspectat auxilium ab homine maledicitur a Deo, nempe si ab eo exspectet quod pertinet ad hanc caducam vitam, quae cito evanescit: nunc si speramus salutem aeternam, et haereditatem coelorum a nobis, aut aliis creaturis, quanto hoc magis est detestabile? Ergo notandi sunt gradus, ut haec prophetae doctrina nos in solo Deo retineat. Sed hic obiicitur quaestio, annon possimus sperare auxilium ab hominibus, quorum opera Deus nos adiuvat: et qui sunt non tantum instrumenta gratiae eius et auxilii, sed quasi manus? Quoties enim homines nobis opitulantur, hoc tantundem valet, ac si Deus manum nobis porrigeret e coelo. Cur ergo non exspectabimus ab hominibus auxilium, quos Deus nobis destinat ministros gratiae suae? Sed magnum est pondus in *verbo fidendi:* quia licebit quidem exspectare ab hominibus quod illis datum est, sed in solo Deo acquiescere nos oportet, et ab ipso omnia tam sperare quam precari. Et hoc postea clarius videbitur. Sed breviter nunc notandum est, quum petimus ab hominibus quod illis datum est a Deo, nihil detrahi eius potentiae, qui eligit quos vult ministros. Sed hoc rarum est exemplum: quia simul atque aliquid ab hominibus nobis offertur, obliviscimur ipsius Dei, et sensus nostri deorsum trahuntur ad homines, ita Deus perdit partem aliquam sui honoris. Ubi autem vel minimum aliquid ei eripitur, abnegat nos, ut sumus digni. Et notandum est quod hic pronuntiat, *aversum esse ab ipso cor hominis, simul atque spem suam constituit in carne.* Adiungit similitudinem confirmandae eius sententiae causa, *Erit sicut myrica,* vel iuniperus, sicuti alii vertunt. ערער arbustum est. Sed Iudaei etiam ipsi non consentiunt inter se, alii tamaricem esse putant, alii iuniperum, alii myricam. Sed teneamus quod certum est, nempe ערער esse arbustum inutile, et non frugiferum. Falluntur enim Hebraei, meo iudicio, qui putant esse iuniperum, quia nascitur aliquis fructus ex eius ramis. Sed existimo aliud esse genus arbusti nobis incognitum. Ergo dicit *eos fore similes arbustis, quae nascuntur in deserto, quae non vident foecunditatem, sed habitant in siccitatibus in terra salsuginis.* Terram salis vel salsuginis vocant Hebraei terram sterilem. Et amplificat quum dicit, *Quae non habitatur:* quia ubi nihil nascitur, inde fugiunt incolae. Voluit igitur simpliciter dicere propheta, spes eorum, qui in homines respiciunt, fore aridas: quia Deus frustrabitur ipsas, ut nunquam succedant. Sed notanda est etiam altera pars similitudinis. Noluit enim conferre propheta incredulos siccis ramis, sed arbustis, quae et radicem habent, et prae se ferunt aliquid vitae: ita increduli, dum arridet illis fortuna, quemadmodum loquuntur, existimant se beatos esse, et ita obdurescunt in suis perversis consiliis, et reiiciunt omnem doctrinam: et quasi essent immunes ab imperio Dei, superbe repudiant omnes eius prophetas. Ergo propheta per concessionem loquitur, quum dicit tales esse similes arbustis, quae radicem quidem habent, et folia, sed sine fructu, deinde arescunt ubi incalescit aestas. Quemadmodum ergo ardor solis consumit quidquid videtur esse succi, et coloris, et vitae in arbustis: ita etiam Deus exsiccat et arefacit omnes spes infidelium, quamvis putent se habere radicem, quae ipsos et ipsorum vitam tueatur: sicuti etiam in Psalmo (129, 6) dicitur, incredulos esse similes herbis, quae crescunt super tecta. Nam tales herbae eminent in sublimi loco: triticum autem nascitur in agris planis, imo calcatur pedibus: herbae autem illae quo magis eminent citius arescunt, et sine fructu pereunt. Sic etiam increduli ad tempus gloriantur, et insultant filiis Dei, despiciunt eos e sublimi loco: quia filii Dei sunt simplices et abiecti, sed quemadmodum ex segete nascitur nobis victus, et seges ipsa benedicitur, ita etiam electi proferunt fructus suos in illo abiecto et contemptibili statu: improbi autem illi, qui tam excelsum locum occupant, evanescunt sine ullo

fructu. Hoc idem nunc intelligit propheta: ideo notandae sunt duae illae partes similitudinis. Sequitur,

7. *Benedictus vir qui confidit in Iehovah, et cuius est Iehovah fiducia* (ad verbum, et erit Iehovah fiducia eius).

8. *Et erit tanquam arbor plantata prope aquas, et prope rivum, emittet* (hoc est, quae emittit) *radices suas, et non videbit quum veniet aestus, et erit folium eius viride, et anno prohibitionis non timebit, et non desinet a faciendo fructu* (hoc est, a proferendo fructu).

Notandus est hic ordo quem tenet propheta. Neque enim poterat concionari utiliter de secundo membro, nisi prius abstulisset perversam fiduciam, in qua nimis diu fuerant defixi Iudaei. Nam si quis proiiciat semen in terra inculta, quis erit fructus laboris? Sicuti igitur necesse est aratrum praecedere antequam semen iaciatur: sic etiam ubi volumus cum profectu docere, necesse est evellere vitia, quae iam occupant hominum animos: praesertim vero hoc locum habet ubi tractandum est de fide in solo Deo locanda, et de seria nominis eius invocatione. Prophetae autem specialis fuit ratio, quia iam pridem obduruerant Iudaei ad perversas illas fiducias, ut Deum negligerent in utramque partem, hoc est, vilipenderent eius minas, et pro nihilo etiam ducerent promissiones gratiae. Propheta igitur non potuit quidquam apud eos proficere, nisi tenuisset hanc methodum, nempe ut corrigeret vitium illud, quo iam pridem corrupti fuerant: quemadmodum tolluntur vitiosae herbae, ut locus sit vacuus bonae segeti. Sed si tantum negative loquutus esset propheta, hoc est, si damnasset perversam illam fiduciam, hoc non poterat sufficere. Dixissent quidem Iudaei se fuisse deceptos, quum ita omnes spes suas in Aegyptiis reponerent: sed hoc etiam contingit pessimis quibusque. Si enim alicunde speraverint auxilium, ubi opinio eos frustrata est, damnant quidem sua consilia: sed interim manent suspensi et anxii, neque Deum requirunt. Ergo videmus quam apposite propheta inceperit a sententia illa, quum damnavit Iudaeos, quia nimium recumberent in homines: deinde quam prudenter adiiciat hanc secundam partem, quia non satis fuisset, quemadmodum dixi, negative loqui, nisi illos revocasset ad Deum. Ita etiam hodie videmus multos ridere superstitiones, quae hactenus in papatu grassatae sunt, sed interea nulla emergit in ipsis religio: satis ipsis est ludibria illa cognoscere. Atqui praestaret ipsos retineri vel aliqua superstitione in timore Dei, quam ita licentiam arripere ex parte una doctrinae, et interea non respicere in Deum: quemadmodum praepostere fieret, si quis vitiosum aedificium tolleret, deinde relinqueret hominem sub dio: quorsum hoc? posset tamen ille qui eiicitur e domo sua, ad tempus aliquod sese tegere. Ergo non satis est diruere quod est perversum, nisi probum aedificium succedat. Hanc seriem et methodum nunc tenet propheta. Postquam ergo dixit *maledictos esse omnes qui confidunt in hominibus*, iam addit, *Beatus vir qui confidit in Iehovah:* quasi diceret homines esse prorsus inexcusabiles, dum ita sese addicunt vel sibi, vel aliis mortalibus, quum Deus ultro se illis offerat. Quid igitur obstat hominibus, quominus salus eorum sit in tuto? quia scilicet abiiciunt gratiam Dei, quae tamen illis obvia est, dum malunt se ipsos decipere, ubi sibi vel aliis arrogant quod proprium est Dei. Videmus ergo hic damnari totius mundi ingratitudinem, quum dicit propheta *beatos esse qui in Domino confidunt.* Nam si Deus procul se absconderet, esset aliquis praetextus ignorantiae: deinde haec saltem esset aliqua probabilis defensio, Quid aliud possumus? quaerimus auxilium quod nobis occurrit: si Deus nos ad se vocaret, vel si liceret nobis ad eum accedere, essemus quidem satis voluntarii: sed ubi ille nos destituit, certe hoc est ultimum desperationis refugium, apud nos reputare quid nobis expediat, vel hinc inde accersere nobis auxilia. Ergo propheta hic ostendit frivolas esse eiusmodi defensiones, quia Deus sponte nos ad se invitat. Frustra enim diceret *beatos esse qui confidunt in Iehovah*, nisi Deus nobis proponeret fiduciae materiam. Sed notandum est quod claram per se sententiam magis confirmat: *Et cuius Iehovah fiducia est.* Nihil videtur lucis accedere ad superiorem doctrinam: deinde quid ea in se ambiguitatis continet, ut explicatione indigeat? *Beatus vir qui confidit in Iehovah:* pueri hoc statim intelligent. Ergo aut supervacuus est sermo prophetae, aut aliqua est ratio cur rem adeo dilucidam repetat. Et certe incredulitas quam quisque nostrum in se experitur, optima erit magistra: quia etiam qui videntur sibi esse probe fundati in Deo, tamen ubi aliqua tentatio ipsos aggreditur labascunt. Quum ergo hoc nobis vulgare sit, circumspicere in varias partes, quoties aliquid periculi impendet, hinc facile cognoscimus nos non sperare in Deo. Quod ergo videtur esse tam facile, re ipsa cognoscimus esse difficillimum: et ideo propheta postquam dixit *beatos esse qui in Deo confidunt,* secundo loco posuit, *et quorum Deus fiducia est:* quasi diceret: Nescit mundus quid sit in Deo sperare. Nam quisque hoc secure testabitur, imo magnifice praedicabit se in Deo sperare: interea non reperietur vel millesimus qui hoc intelligat, imo qui vere gustaverit et ex animo quid sit in Deo sperare. Nunc ergo tenemus quam non supervacua sit ac frigida haec repetitio. Deinde adiungit similitudinem quae priori

opponitur: *Erit,* inquit, *sicut arbor plantata super aquas, et quae mittit suas radices supra rivum,* vel iuxta rivum, *quae non videbit quum veniet aestus.* Hic propheta discrimen notat inter veros Dei cultores, qui in ipso confidunt, et inter eos qui inflati sunt suis perversis imaginationibus, ita ut vel a se ipsis, vel ab aliis salutem quaerant. Nam de incredulis dixit, esse similes myricis, quae ad tempus virent, sed nunquam proferunt fructum, deinde quas aestus facile consumit. Quod autem ad fideles spectat, dicit *esse similes arboribus plantatis prope aquas, et quae radicem,* inquit, *mittunt.* Myricae habent speciem aliquam, sed interea nullus est succus, nullus humor in locis aridis: ita radix earum facile arescit. Quantum autem ad Dei cultores spectat, *plantati sunt,* inquit, *in loco humido,* cui suggeritur succus a continuo fluxu aquae. Ideo adiungit propheta, *Non timebit,* inquit, *arbor illa aestum quum veniet.* Oblique significat filios Dei non esse prorsus expertes rerum adversarum: sentiunt enim ardorem solis, quemadmodum arbores non possunt effugere hanc necessitatem: sed ex occulto loco suggeritur humor et succus, qui diffunditur in ramos, quemadmodum adiungit propheta *eos fore virides,* nempe ab illo humore, quem terra suppeditat, quae aquis abluitur. Ergo significat propheta, quamvis filii Dei sentiant magnos ardores, quemadmodum et increduli, quia communis est utrisque conditio, tamen fore semper salvos, quia etiamsi sol ardore suo summitatem torreat, paratum erit remedium: quoniam radix trahet humorem et succum ab aquae irrigatione. Radix enim semper abluitur. Nunc ergo videmus quam bene conveniat omni ex parte similitudo: ideo dicit *non fore sollicitam.* Nam דאג significat timere, et esse sollicitum: significat etiam interdum dolere: ideo quidam vertunt, Non dolebit, id est, peius habebit. Sed altera significatio videtur mihi melius fluere, quod scilicet *arbor quae plantata est prope rivos aquarum, non metuat sibi ab ardore:* et adiungit, *Neque desinet a proferendo fructu.* Eadem fere similitudo legitur Psalmo 1. Nisi quod illic timor Dei et studium legis ponitur pro fiducia: Beatus vir, etc. qui meditatur in lege Dei. Hic autem specialiter disserit Ieremias de fiducia, quae in solo Deo locari debet: sed tamen optime consentiunt inter se duo prophetae, quod maledictae sint spes omnes, quibus sese homines inebriant, dum salutem vel in se ipsis quaerunt, vel in mundo, et sua consilia, suas virtutes, suam potentiam, vel auxilia, quae sibi putant parata fore, pluris faciunt, quam Deum ipsum et eius promissiones. Nam qui serio meditatur die et nocte in lege Dei, ille hinc etiam cognoscit ubi locanda sit salutis fiducia tam aeternae quam temporalis. Sequitur,

9. *Insidiosum cor prae omnibus* (supra omnia), *et perversum* (vertunt quidam alii durum, alii aegrotum: possumus vertere vitiosum, vel morbidum), *quis cognoscet illud?*

10. *Ego Iehovah exquirens* (vel explorans) *cor, examinans renes ad dandum* (id est, ut dem, ut reddam) *cuique secundum vias eius, secundum fructum operum eius.*

Pendet haec doctrina ex superiori, et ideo uno contextu haec simul legenda sunt. Multi arripiunt has sententias, et mutilant, interea non accedunt ad prophetae consilium: hoc praeposterum est. Nam primo loco videndum quid spectaverint prophetae, et qua vel necessitate vel causa impulsi sint ad loquendum, qualis fuerit illis conditio: postea generalis doctrina inde colligi potest. Sed si volumus cum fructu legere prophetas, necesse est primum expendere cur unumquodque dicatur, deinde elicere generalem doctrinam. Sic opportune poterimus accommodare hunc locum ad usum communem, modo praecesserit illa observatio, nempe cur propheta dixerit *cor hominis esse insidiosum.* Non dubium est quin voluerit magis urgere Iudaeos, quia videbat tantum esse in illis pervicaciae et obstinationis, ut simplex doctrina non penetraret ad eorum animos. Haec quidem sententia debuerat illos satis movere, quum dicebat maledictos esse qui spem in hominibus ponunt, nullam esse beatitudinem sperandam, nisi in Deum recumbimus. Sed quum videret non satis esse vehementiae in illa loquendi forma, adiunxit, Video quid sit, *pravum est cor et vitiosum:* ita putatis in vobis tantum esse astutiae, ut impune rideatis Deum, et omnes eius ministros: *Ego, ego,* inquit Iehovah, *inquiram et examinabo:* meum est inquirere in corda. Videmus ergo hic tacitam esse exprobrationem, quum dicit *insidiosum esse cor vitiosum:* quasi diceret, Hic vos sapitis, sed interea Deus annon ipse quoque sapiens est? quemadmodum ironice dicit apud Isaiam (31, 1), Vae, inquit, illis, qui descendunt in Aegyptum, et sibi faciunt foedera clandestina, et qui sperant in equis, quasi possent me fallere: vos estis sapientes, ego etiam habeo partem sapientiae. Et notanda est particula etiam, id est, vos non soli sapitis, relinquite mihi aliquas partes sapiendi, ut ego vobiscum similiter sapiam. Ita etiam hoc loco: Vos estis fallaces et insidiosi, et putatis me posse decipi: quemadmodum astuti homines semper sibi placent in suis consiliis, et volunt Deo obiicere meros fumos: Vos, inquit, estis valde astuti, *sed ego Iehovah examinabo et corda vestra, et renes.* Non possem hodie omnia absolvere.

Coepimus heri exponere locum prophetae, ubi dicit *cor esse insidiosum,* vel fallax et vitiosum, ita

ut nemo possit in illas fraudes, quae in ipso sunt absconditae, penetrare. Diximus quo consilio ita loquatur propheta, nempe ut sciant Iudaei se frustra esse astutos, dum sibi fodiunt quasi sub terra cogitationes, hoc est, dum existimant perversis suis consiliis se tam Deum posse fallere, quam homines. Per concessionem igitur dicit, *Scio vobis esse cor fallax.* Hoc quidem ipsi non dicebant, sed erat speciosus praetextus, quum iactarent prudentiam pro fraude et dolo. Interea crasse loquitur propheta, et exprimit rem ipsam: Est igitur vobis cor fallax, inquit, et vitiosum: hinc fiducia, quae vos inebriat: quia putatis non posse detegi vestras fraudes. Per admirationem ergo interrogat, *Quis poterit scrutari?* sed continuo post respondet, *Ego, ego Dominus sum,* hoc est, meum est examinare corda et renes, itaque nihil me fugiet. Summa igitur est, dum homines Deo illudunt, nihil proficere: quoniam Deus novit deprehendere sapientes in sua astutia, et discutere omnes illorum dolos et fallacias. Postea adiungit in quem finem: *Ut reponam cuique secundum vias suas, secundum fructum operum eius.* His verbis significat, postquam diu et multum tergiversati fuerint, venturos tamen in iudicium, velint nolint, quia non poterunt Deum iure suo privare, quin sit iudex totius mundi, et ita rependat singulis mercedem operum. Hic supervacuum esset tractare, quomodo Deus iustis rependat fructum operum, quia propheta hic non disserit de meritis aut virtutibus, sed tantum ostendit, impios quantumvis sese occultent, non tamen posse effugere tribunal Dei, quin tandem illic reddant rationem vitae suae. Caeterum ex hoc loco generalis doctrina colligitur, nempe absconditos esse cordium recessus, ita ut non possit de homine fieri iudicium humano sensu. Nam scimus aliquam esse speciem virtutum in multis: sed Dei proprium est examinare corda et probare renes. Perperam igitur multi aestimant de natura hominis pro suo sensu, vel modo suae intelligentiae: quia cor hominis semper est perversum et fallax. Si quis excipiat Ieremiam loqui de Iudaeis qui tunc vivebant, in promptu est responsio Pauli (Rom. 15, 4): Quaecunque in lege scripta sunt, pertinere ad omnes. Ergo depingitur hic nobis imago totius generis humani, donec electos suos regeneret Deus. Quoniam ergo nulla est puritas nisi ex spiritu Dei, quantisper homines manent in sua natura, corda eorum plena sunt fallaciis et fraudibus. Ita pulcherrimus splendor nihil aliud est quam hypocrisis, quae abominabilis est Deo. Pergamus,

11. *Perdix quae congregat, et non parit, qui facit* (hoc est, acquirit, vel comparat) *divitias, idque non in iudicio* (id est, non recte) *in medio dierum suorum relinquet illas, et in exitu suo erit nihili.*

Non dubium est quin propheta simpliciter docere velit eos qui artibus illicitis ditescunt, vel coacervant magnas opes, tamen fore obnoxios maledictioni Dei, ut quidquid magno labore pepererint illis effluat: quia Deus exinaniet ipsos, et quidquid possident. Ergo in sensu prophetae, et in summa rei nulla est ambiguitas. Sed quantum ad verba spectat, interpretes non conveniunt inter se: maior tamen pars huc inclinat, quod sicuti perdix colligit aliena ova, quae non excludit, vel quae non peperit, sic etiam qui accumulat divitias, fore tandem vacuum, quia eum Deus spoliabit. Sed videtur mihi haec esse simplex sententia: *Quisquis facit,* hoc est, comparat, vel acquirit *divitias, idque non in iudicio,* id est, non recte, neque probe, sed malis artibus, *relinquet eas in medio dierum suorum, et tandem erit nihili,* vel erit ludibrio. נבל enim significat Nihili: alii vertunt stultum, et recte convenit. Nam saepe id significat. Iam addit similitudinem: Nempe, *sicut perdix colligit ova, et non parit.* Parere hic bifariam potest exponi, vel ut de pullis, vel de ovis hoc dicatur: et ideo quidam existimant notari sub voce קרא masculum. *Perdix* ergo, nempe mas, *congregat ova,* vel incubat ovis, *quae non peperit,* id est, non posuit. Sed parere potest etiam accipi pro excludere. Nunc quaeritur quomodo aptanda sit haec similitudo ad rem praesentem. Rabbini excogitarunt suo more fabulas. Fingunt igitur perdicem furari ova omnium avium quae occurrunt, et simul colligere in acervum: deinde pullos, ubi sunt exclusi, diffugere, quia arcano quodam sensu intelligunt non esse matrem. Sed neque Aristoteles, neque Plinius quidquam tale tradunt de perdicibus. Dicunt quidem avem hanc plenam esse vafritie, et enumerant multa exempla. Sed quod perdix ita cupide hinc inde ova colligat, neuter attingit. Sunt igitur fabulae, quibus habere fidem esset nimis frivolum. Sed de perdicibus hoc traditur magno consensu tam ab Aristotele et Plinio, quam ab aliis, nempe esse animal illud valde libidinosum. Tanta est igitur salacitas, ut mares post coitum inquirant ova, et ne femina illis incubet, frangunt suo rostro, vel pedibus ita volvunt, ne quando femina ad ea redeat. In ipsis feminis est etiam magna salacitas, ut dicunt: sed interea maior prolis sollicitudo: ideo ova sua occultant, nisi quod subinde etiam libido cogit illas redire ad mares, et ita ova pariunt in illorum conspectu. Mas autem ubi potest ovum unum deprehendere, frangit pedibus. Magna ergo est difficultas in sobole tuenda: quia antequam ova femina excludat, hoc est, pullos suos excludat ab ovis, saepe a maribus deprehenduntur. Non dubito quin hic sit genuinus sensus prophetae, quod dum perdices ita ardent amore prolis, simul etiam rapiuntur in diversam partem sua libidine: et dum colligunt ova, mas per insidias

illa furatur: sic est inutilis labor. Dicit propheta: *Eos omnes qui divitias coacervant crudeliter et inique, similes esse perdicibus: quia coguntur relinquere in medio dierum suorum divitias male partas.* Summa est, quisquis per iniustitiam, vel per iniuriam ditescere cupit, fore maledictioni Dei obnoxium, ut tandem non fruatur bonis male partis. Si quis obiiciat, multos tamen avaros et perfidos, et rapaces frui suis divitiis, respondeo non esse veram fruitionem, ubi nullus est usus, et nulla securitas. Iam si prudenter expendimus quomodo avari possideant quae rapuerunt, videbimus eos semper inhiare novis praedis, et esse perdicibus similes. Colligunt enim ova sua, interim nullus fructus apparet. Antequam ergo fructus aliquis proferatur, vel saltem ad ipsos perveniat, *destituuntur in medio dierum suorum*, quia semper sunt fallaces. Et quamvis permittat illis Deus divitias tenere suppressas, tamen nullam inde utilitatem percipiunt, quemadmodum satis notum est. Imo cupiditas illorum ut est inexplebilis, est hydrops: quia semper sitiunt, et ipsa congeries opum ita accendit illorum avaritiam, ut qui ditissimus eorum est, minus habeat quam qui contentus est mediocri fortuna, vel etiam tenui. Certum igitur est, eos qui ad mortem usque possident divitias male partas, non tamen illis frui, quia semper incubant ovis suis, et nulla utilitas, quemadmodum dixi, illis constat: deinde possunt etiam notari magis illustria Dei iudicia. Nam momento in summam pauperiem rediguntur qui fuerunt ditissimi: et qui putant etiam felices fore suos liberos, si relinquant amplum illis patrimonium, nihil aliud tota vita quam laqueos conficiunt suis liberis: quoniam cedunt illis opes in perniciem. Quidquid sit, quemadmodum veteri proverbio dictum est, Male parta male dilabi, hoc et usu et experientia satis probatur. Et hoc intelligit propheta, quum eos comparat perdicibus, qui opes accumulant *non in iudicio*, inquit. Exceptio haec notanda est. Potest enim fieri, ut quispiam ditescat qui fuerit iustus vir: quemadmodum Deus locupletavit Abraham. Sed ille non ditatus fuit rapinis, nec fraudibus, nec crudelitate: benedictio Dei illum ditavit. Sed qui peperam, et per nefas sibi opes accumulant, necesse est, illos tandem exinaniri a Deo. Dicit primum, *Medio dierum suorum derelinquet illas*, hoc est, etiam dum habet pecuniam clausam in arca, dum habet horrea sua referta, et cellas, tamen opes illae diffluunt. Videmus ubi maxima est rerum omnium copia, ut tamen dominus ipse sit famelicus: non potest ad satietatem pane vesci: et tamen posset alere centum homines. Sic igitur diffluunt et evanescunt divitiae inter illorum manus. Postea adiungit, *In fine suo nihil erit*, vel erit ludibrio, vel erit insipidus. Mundus quidem existimat illos solos sapere, qui providi sunt, et qui sunt ad rem attenti, et qui undique rapiunt, et tenaciter supprimunt quidquid semel in eorum manus pervenit. Sed Dominus hic stultitiae et vanitatis eos omnes condemnat. Quanquam existimo etiam pecuniarum mancipia vocari homines nihili, et contemptibiles. Sequitur,

12. *Solium gloriae excelsum* (vel, celsitudo: מרום enim tam adiective capitur, quam substantive) *ab initio locus sanctuarii nostri.*

Non dubium est quin propheta commemoret singularem gratiam, qua Deus Iudaeos dignatus fuerat, quum sibi eligeret apud ipsos domicilium. Fuit ergo hic honor incomparabilis, quod Deus voluit habitare in medio illius populi. Ergo exclamat propheta *solium gloriae*, *et celsitudinem esse locum sanctuarii*, quem sibi Deus in terra illa elegerat. Sed tenendum est prophetae consilium. Aliquando enim spiritus sanctus commemorat Dei beneficia, ut erigat hominum animos ad fiduciam, vel excitet ad sacrificia laudis. Hic est igitur duplex usus, dum scriptura nobis in medium proponit Dei beneficia, nempe vel ut certo persuasi simus, illum semper nobis fore patrem: quia qui incepit solet etiam perficere, quemadmodum dicitur in Psalmo (138, 8), Opus manuum tuarum non deseres. Aliquando scriptura nos hortatur ad reddendam gratiarum actionem, dum ostendit quam liberaliter nobiscum egerit Deus. Sed hic est exprobratio, quum propheta dicit *solium gloriosum Dei esse in Iudaea*, quemadmodum si Deus illic palam, et visibili forma appareret. Fuit enim Iudaea, ut ita loquar, quasi coelum terrestre, quia Deus sibi consecraverat montem Sion ubi habitaret. Nunc ergo tenemus cur propheta hic extollat dignitatem, ad quam extulerat Deus Iudaeos, quum iusserat sibi templum exstrui in monte Sion. Quidam subaudiunt particulam similitudinis. Sicut solium gloriae, hoc est, sicut coelum ipsum in sublimi, ita est locus sanctuarii nostri: sed possumus simpliciter accipere verba ut sonant. Interim repudiandum est illud rabbinicum commentum, quod Deus ante mundi creationem templum condiderit, sicuti Messiam et alia. Nugae illae sunt nimis insipidae. Tamen hic locus praebuit Iudaeis ansam fabulandi, quia dicitur, *ab initio* מראשון. Si solium Dei, hoc est, sanctuarium illud fuit ab initio, sequitur ergo fuisse creatum ante coelum et terram. Sed illud refellitur uno verbo, non agi hic de tempore, sed de ordine: ordinem vero ipsum non esse in rerum substantia, sed in providentia Dei. *Ab initio* igitur *fuit solium Dei gloriosum in Iudaea*, nempe quia Deus aeterno consilio statuerit eligere Abrahae genus: deinde erigere in gente illa solium Davidis, et inde excitare salutem toti mundo. Proinde illa

praedestinatio est antiquitas solii, de qua nunc propheta loquitur. Ergo optime convenit haec sententia: quod scilicet Deus ornaverit Iudaeos singulari honore et praerogativa: quoniam inter ipsos habitare voluerit, non secus atque in coelo: ita ut conditio illorum esset superior et excellentior omni humana gloria. Nunc sequitur,

13. *Spes* (vel, exspectatio) *Israel Iehovah*, *quicunque abs te discedunt* (vel qui te derelinquunt, עזביך: hoc verbo nuper fuerat usus de perdicibus loquens) *pudefient: qui deficiunt a me*, *in terra scribentur: quia dereliquerunt* (idem est verbum) *fontem aquarum viventium Iehovam.*

Et hoc versu melius liquet quorsum propheta nuper commendaverit excellentiam gentis suae, nempe ut per comparationem minus excusabilis esset eorum impietas. Nam quo liberalius nobiscum Deus egit, eo atrocius est ingratitudinis crimen. Quum ergo in sublime evecti essent Iudaei, ita ut eorum nobilitas fulgeret in toto mundo, fuit magis detestabilis eorum contumacia adversus Deum: deinde ingratitudo, quum reiecta illa, vel pro nihilo ducta gratia tam singulari, defecerint ad idola, ad spes vanas, ad perversa sua consilia. Perinde igitur est, ac si propheta diceret, Quid nobis prodest, Deum habere in medio nostri, et templum esse quasi domicilium eius terrestre, ut familiariter nobiscum versetur? quid hoc nobis prodest? quia nemo amplectitur hanc gratiam: imo sponte, et quasi deliberata malitia abiicimus tantam beneficentiam, quae ultro nobis offertur. Videmus ergo haec coniunctim debere legi, quod solium gloriae Dei esset in Iudaea: interim vero populus ille maligne et scelerate gratiam sibi oblatam abiiceret. Convertit autem se propheta ad Deum ut stomachum moveat Iudaeis, quia talis erat eorum pervicacia ut frustra eos doceret. Dicit autem, *Iehovah exspectatio Israel, quicunque te derelinquunt pudefient:* quasi diceret, Nihil proderit impiae multitudini, quae non amplectitur hanc dignitatem, qua genus nostrum excellit prae aliis gentibus. Deus enim in medio nostri habitat: sed vix centesimus quisque ei adhaeret: imo omnes perfide ipsum derelinquunt. Pudefient igitur cum sua gloria quicunque ita respuunt beneficium illud Dei. In summa propheta admonet frustra et temere gloriari Iudaeos, quia genus ipsorum Deus adoptaverit. Nam requirebatur aliquid mutuum, ut scilicet occurrerent ipsi Deo, et locum darent eius beneficiis. Quum autem perverse repudiarent eius gratiam, quid potuit illis residuum esse? Ergo dicit, *Pudefient omnes qui te derelinquunt.* Nam hoc verbo significat Iudaeos fuisse quaesitos a Deo. Neque enim potuit hoc dici eodem sensu vel pari gradu de gentibus. Nam gentes nunquam fuerant collectae a Deo in unum corpus: sed solos Iudaeos praevenerat singulari gratia. Quum ergo se illis manifestasset, et testatus esset se illis fore in patrem, ab illis fuit derelictus. Quare notatur hic defectio, cuius soli Iudaei tunc rei fuerunt, quoniam Deus illos sibi accersiverat: deinde accesserat ad ipsos, et percusserat cum illis foedus. Quum ergo ita propinqui essent Deo, defectio eorum magis fuit exsecranda. Hoc propheta intelligit. Iam addit, *Etiam qui deficiunt*, *in terra scribentur*. Ad verbum esset, Qui deficiunt a me. Nam י in fine est servilis litera, sicuti multi sentiunt. Quidam etiam existimant esse verbum, et י in principio esse notam futuri temporis: et putant legi י in fine pro ו, יסורו, Qui deficiunt. Alii volunt esse nomen, et יסורי legi, pro וסורים, Quoad sensum pertinet, satis constat prophetam hic Iudaeis excutere vanam gloriam, qua turgebant, quum gloriarentur se esse Dei populum, sanctum Abrahae genus, regale sacerdotium: haec omnia deridet tanquam vana: quasi diceret, Facessant istae iactantiae, quae plenae sunt mendacio: vos estis apostatae: ergo nomen vestrum scriptum erit in terra. Minime dubium est terram hic coelo opponi. Scriptura etiam interdum nomen impii dicit in terra probrosum fore: sed quoniam saepe acquirunt sibi nomen celebre, et honorificum in terra, per concessionem propheta dicit, Esto: censeat vos mundus esse sanctum genus Abrahae, et benedictum semen, et populum electum: denique arroget sibi quisque vestrum quidquid volet: sed nomen vestrum erit in terra, et delebitur in coelo, hoc est, nulla erit vobis haereditas, nulla portio in regno Dei. Denique significat, coram Deo et angelis eius nullo loco esse Iudaeos, quia indigni sunt quos Deus pro filiis suis censeat, quum ipsum impie abnegaverint. Concedit igitur illis nomen in terra: sed perinde est ac si diceret eos improbe mentiri, dum se iactant electum populum, quum ipsi in nihilum redigant Dei electionem, quantum in se est. Postea adiungit, *Quia dereliquerunt fontem aquarum viventium Iehovam.* Confirmat suam sententiam propheta, ne putent Iudaei se nimis severe castigari, quum deletur e coelis eorum nomen: *Dereliquistis*, inquit, *fontem aquarum viventium.* Quisnam est? Deus (quemadmodum dictum fuit capite secundo) Deus se vobis manifestavit: nonne in ipso vobis constat plena et solida felicitas? quid posset ab homine mortali amplius expeti, ubi fruitur Deo suo, in quo est bonorum omnium plenitudo? Deus se vobis obtulit, et semper vobis exposita est eius liberalitas, quemadmodum si fontem proferret, unde ad satietatem haurire liceret: vos autem *dereliquistis fontem hunc.* Ergo pereundum est vobis siti: et merito, quoniam tanta vestra ingratitudo fuit ut contempseritis insignes illas, imo inaestimabiles Dei gratias. Iam sequitur,

14. *Sana me Iehovah, et sanabor: serva me, et salvus ero, quia laus mea tu es.*

Hic propheta quasi perterritus abscondit se sub alas Dei, quoniam videbat passim grassari defectionem, et omne genus scelerum in terra: videbat praecipuos quosque suae gentis esse scelestos Dei contemptores, et tantum inaniter iactare genus suum: interea autem esse omni studio iustitiae et rectitudinis vacuos. Quum ergo videret terram ita infectam esse, ne ad ipsum usque penetraret labes, commendat se Deo: quasi diceret, Quid fiet mihi Domine? ego enim hic obrutus sum sceleribus, quocunque me vertam nihil reperio quod non me abripiat et abstrahat a pietate et sincero cultu nominis tui. Quid ergo si me deseras? nempe statim abripiar, et actum erit de me, quoniam nulla est in tota terra salus, neque ulla sanitas: quemadmodum si grassetur pestis, ita ut nemo audeat prodire in medium, ne sentiat aliquid contagionis. Ita enim propheta hoc loco dum videt totam terram inquinatam esse sceleribus, ut nullus angulus sit integer, confugit ad Dei auxilium, et dicit, Domine non possum esse salvus nisi me serves, non possum esse integer nisi abs te sit mea integritas. Nunc tenemus consilium prophetae, et quomodo hic versus cum aliis cohaereat. Primo dicit, *Sana me et sanabor*, quasi diceret se iam esse morbidum, quia contraxerit labem a perversa consuetudine. Sanitatem ergo quaerit in solo Dei auxilio, et quidem singulari. Quo sensu postea addit, *tunc demum se fore salvum, si a Deo servetur.* Caeterum docemur his verbis, dum ubique se ingerunt scandala, tunc maiore studio et ardore invocandum esse Deum. Nam quisque nostrum satis sibi conscius est propriae infirmitatis: etiam si pugnandum non esset, tamen levitas nostra non patitur nos integros stare. Quid igitur quum Satan oppugnat gravissimis machinis fidem nostram? Ergo quum omnia videmus in mundo nunc corrupta, atque ita posse nos mille modis abstrahi a vero Dei cultu: discamus exemplo prophetae nos abscondere sub Dei alas, et petere ut ipse nos sanet: quia erimus nos una tantum in specie vitiosi, sed multae corruptelae statim nos consument, nisi Deus ipse opem ferat. Ergo quo deterior est mundus, et quo maior est scelerum licentia, eo magis nos haec necessitas ad precandum sollicitet, ut Deus mirabiliter nos conservet, quasi in ipsis inferis. Colligitur etiam ex eodem loco doctrina generalis, Non esse in hominis arbitrio stare vel se tueri incolumem ut salvus sit, sed esse singulare Dei beneficium. Nam si qua esset hominis facultas ad se servandum, ut scilicet integer et impollutus maneat inter corruptelas: certe Ieremias praeditus fuisset dono illo. Atqui fatetur nusquam esse spem sanitatis et salutis, nisi in peculiari Dei gratia. Nam sanitas haec quid aliud est, quam integritas vitae? quasi diceret, Domine non est meum tueri in me integritatem quam requiris. Iam ergo hic dicit, *Sana me, et tunc sanabor.* Deinde quum de salute loquitur, non dubium est quin testari velit non sufficere si Dominus semel vel brevi tempore nobis auxilietur, nisi pergat usque in finem. Ergo tam initium quam totius cursus salutis nostrae progressum hic Deo tribuit. Unde sequitur, in nihilum redigi quidquid Sophistae garriunt de libero arbitrio. Fatentur quidem non esse in hominum potestate se ipsos servare: sed postea diruunt ac evertunt quod videntur fateri. Dicunt enim concurrere spiritus gratiam cum libero arbitrio, et hominem se ipsum servare: Deum vero cooperari. Sed illud nugatorium est: quia propheta non tantum hic implorat suppetias, ut Deus succurrat eius infirmitati, sed fatetur hoc unius Dei esse, ut sanetur et salvus fiat. Et hoc adhuc melius confirmat quum dicit, *Tu es laus mea.* Nam ita praedicat se nihil prorsus afferre, sed adscribere Deo solidam laudem suae salutis. Quomodo enim Deus laus nostra esse dicitur nisi ubi gloriamur in ipso solo? quemadmodum dictum fuit nono capite. Nam si vel tantillum sibi arrogant homines, non possunt vocare Deum laudem suam. Ergo propheta hic agnoscit, nihil sibi suppetere ad tuendam sanitatem, sed hoc totum esse in Deo positum. Deinde confirmat spem suam, ut non dubitet exauditum se iri a Deo, quia quaerat in ipso quidquid ad salutem erat necessarium. Ergo sit nobis haec generalis regula, si volumus impetrare et initium et finem salutis ab eo tribuendam ei esse laudem suam, nempe ut in ipso solo gloriemur. Si ergo agnoscimus nos destitui omnibus virtutis partibus, et conscii talis penuriae confugimus ad Deum, haud dubie obtinebimus quidquid opus erit. Sed si inflati sumus aliqua opinione propriae virtutis aut iustitiae, clausa est nobis ianua. Nunc ergo videmus quid valeat haec confirmatio, nempe ut certo statuant fideles, se in Deo reperturos quidquid ipsis deest: quoniam scilicet non obscurant Dei gloriam, in se transferendo quod eius proprium est: sed fatentur in ipso residere quod in se ipsis non inveniunt. Reliqua differam in crastinum.

15. *Ecce ipsi dicunt mihi, Ubi est sermo Iehovae? veniat nunc.*

Hic conqueritur Ieremias de obstinato populi contemptu. Nam expertus fuerat non solum immorigeros, sed etiam protervos adversus Deum, ut non dubitarent fidem abrogare omnibus vaticiniis, promissiones vilipendere, minas etiam secure reiicere. Saepius minitatus illis fuerat propheta: iam quum Deus prorogaret illis tempus, abutebantur

eius tolerantia, quemadmodum solent reprobi. Interea non satis erat semper addere scelera sceleribus, nisi etiam palam et petulanter illuderent Deo: *Ubi est hic sermo?* iam multi anni sunt elapsi ex quo tu non desinis vociferari de bello, de fame, de peste. Atqui interea manemus quieti, et Deus nobis parcit. *Ubi est igitur ille sermo Iehovae*, quem tu obtendis? Nunc ergo videmus quanta fuerit populi illius pervicacia, quod scilicet non tantum inutilis esset illis doctrina Ieremiae, sed haberetur ludibrio. Et tamen multo ante audierant ex ore Isaiae (22, 13), Vae quum Dominus vocat vos ad cinerem et cilicium, dicitis autem, Epulemur et bibamus, cras moriemur. Vivo ego, dicit Dominus, non remittetur vobis haec iniquitas. Iuraverat illic Deus per gloriam suam, hoc esse inexpiabile peccatum, quod ita pergerent obstinate in suis vitiis, nec quidquam terroris conciperent ex minis propheticis: tamen videmus semper in deterius fuisse prolapsos. Mortuus erat Isaias quum ita per contemptum et ludibrium loquuti sunt, *Ubi est sermo Iehovae? veniat nunc*, quasi data opera provocarent Deum, quemadmodum si quis hostem suum despiciat: Ho, tu es admodum formidabilis, si tibi creditur: sed experiamur vires tuas, ostende quidnam valeant. Sic contemptim illi suas sannas proiiciebant, quum Deus per servos suos illis ostenderet propinquum exitium quod meriti erant. Videmus in summa hic prophetam ostendere, ventum esse usque ad extremum desperationis. Sequitur,

16. *Ego autem non festinavi, ut essem pastor post te, et diem doloris non concupivi, tu nosti: quod egressum est e labiis meis, coram facie tua fuit.*

Propheta hic Deum implorat vindicem, ubi videt tam praefractos esse suos populares, ut nulla ratione possint ad sanam mentem adduci. Interea minime dubium est quin duplicare voluerit terrorem, quum ita testatus est se nihil proprium afferre, sed fideliter exsequi Dei mandata, se non temere fungi docendi officio, sed parere Dei vocationi: ac si diceret, quemadmodum alio loco videbimus, illos non facere iniuriam homini mortali, sed ipsi Deo. Ablegat igitur ad Deum: quasi diceret, Contendite cum Deo: quid enim mihi vobiscum negotii est, vel vobis mecum? Neque enim ago propriam causam, neque prorupi proprio motu: sed quia Deus iniunxit mihi hanc provinciam, necesse est mihi parere. Quum igitur tantum sim organum Dei, quid tandem vobis continget, ubi fueritis multum rixati? Certe Deus ostendet se vobis esse adversarium: poteritisne illum vincere? Nunc tenemus prophetae consilium. Diximus autem alibi prophetam ad Deum confugere, ubi nulla est in mundo aequitas, imo ubi omnes surdi sunt, et ita excaecati ut non sit aliqua spes impetrandae iustitiae. Ergo ubi homines ita perverso sunt iudicio, necesse est cum Deo agere. Sic ergo nunc propheta, ut prius vidimus ipsum fecisse, relictis hominibus dirigit verba sua ad Deum. Et haec apostrophe plus habet vehementiae, quam si illis obiiceret suam contumaciam. *Ego autem*, inquit, *non festinavi.* Hic variant interpretes. Nam אוץ significat interdum properare, et interdum tardare: sunt duae contrariae significationes. Accipitur etiam pro anxium esse et abominari: ideo quidam vertunt, Ego non sum abominatus ne essem pastor. Nam מן capitur apud Hebraeos saepe negative, Non fui anxius. Alii, Non moratus sum ne essem pastor. Sed ex contextu colligi potest melius quadrare diversum sensum, nempe quod propheta *non festinaverit.* Sequitur enim, *Et non concupivi:* respondent inter se haec duo verba, לא אצתי: deinde לא התאויתי. *Non festinavi* ergo, *et non concupivi:* utrumque refertur ad temeritatem. Nam multi sese ingerunt, quemadmodum videmus cap. 23 quos Deus non vocat, currunt sponte, et illi etiam feruntur stultis cogitationibus. Propheta primo dicit *se non festinasse:* ad verbum esset, ab esse pastorem post Deum. Nam in multis regnat ambitio, quae ipsos impellit, ut sibi plus sumant quam liceat. Neque enim respiciunt quid placeat Deo. Ergo propheta primo loco dicit *se non festinasse:* deinde adiungit *se non concupivisse*, non alio sensu nisi ut illud ipsum confirmet. Sed in primis teneamus hoc modo probare impietatem populi, quia Deum ipsum oppugnet, qui autor erat vocationis ipsius. Quare? si festinasset, hoc est, si praepostero zelo sese ingessisset, poterant merito Iudaei cum ipso litigare, et impune id fecissent. Caeterum, quia exspectaverat Dei vocationem, non fuit illis quidquam negotii cum ipso: sed quum Dei servo adversarentur, detecta fuit eorum impietas. Hic autem praescribit Ieremias legem omnibus prophetis et doctoribus, ne scilicet appetant munus illud: quemadmodum iam diximus, praevalet in multis ambitio. Ille igitur demum censeri meretur legitimus Dei minister et propheta et ecclesiae doctor, qui non fertur carnis suae impulsu, neque inconsiderato zelo, sed cui Deus manum porrexit, et qui vocatus duntaxat paret. Ergo initium fieri debet ab obedientia, si volumus nos probare legitimos doctores. Hoc est unum. Secundo loco ostendit eos, qui vocati sunt ad munus docendi, non ornari potestate regia, ut proferant quidquid visum est, sed esse pastores post Deum. Deus quidem vult prophetas suos praeire, ut viam monstrent reliquo populo: et ideo ipsos ornat non vulgari dignitate. Vult enim esse capita vel duces, vel antesignanos: sed tamen vult semper ipse gradum suum tenere. Ergo nemo unquam ecclesiae Dei sic praefuit, ut esset summus pastor: quia

Deus nihil sibi detrahit, quum transfert partes docendi in suos ministros, quin potius manet ipse integer: denique non resignat ius suum, quemadmodum loquuntur, sed substituit in vicem suam qui doceant, et sic quidem ut retineat quod sibi proprium est. Ergo notanda est diligenter haec loquutio, ubi dicit, *Ego non festinavi ut essem pastor post te*, nempe ut Deum sequeretur. Ergo quisquis sibi usurpat tantum licentiae, ut non sequatur Deum, sed ut feratur suo impetu, ille repudiandus est, neque meretur numerari inter legitimos pastores. Sed videtur pugnare hic locus cum Pauli sententia, ubi dicit (1. Tim. 3, 1), Qui episcopatum desiderat praeclarum opus expetere. Non damnat illic Paulus desiderium simpliciter, tantum admonet quam difficile sit et arduum episcopatu fungi. Responsio facilis est, Paulum illic non loqui de stulto fervore quo multi aguntur, dum non expendunt vires suas vel potius suam infirmitatem: sed dicit, Si quis se offerat Deo ad munus docendi, cogitet, et diu meditetur secum, rem esse non vulgarem. Ergo potius se ipsum contineat, dum reputaverit quam difficile sit implere omnes partes boni episcopi. Ieremias autem hic testatur quod vidimus primo capite. Nam exhorruit etiam propheticum munus, et confessus est se non posse loqui. Quum ergo obtenderet suam balbutiem, longe abfuit a praepostera cupiditate. Nihil igitur repugnantiae est in his verbis, quod non appetiverit Ieremias munus pastoris, et quod praeclarum opus expetat quisquis desiderat episcopatum. Iam adiungit confirmationem: *Diem doloris*, inquit, *non expetivi.* Quidam putant verbum esse absolutum: ego transitive verti cum aliis. Sed alii dicunt, Et dies afflictionis, vel doloris non fuit mihi optatus. Sed in summa rei nullum est discrimen. Confirmat quod dixit, quoniam satis perspectum habebat se trahi ad dura certamina, quum Deus prophetam ipsum eligeret: Quorsum, inquit, appeterem munus propheticum? esset vesana haec ambitio. Nam statim ab initio comperta fuit mihi conditio huius officii, nempe, quod mihi certandum esset cum toto populo et cum singulis. Noveram quanta esset omnium pervicacia: deinde, quanta esset crudelitas. Cur ergo optassem ultro periclitari, et me coniicere in tantas molestias, et in tantos dolores? Ergo a fine ipso ostendit Ieremias, se non fuisse impulsum praecipiti aliquo desiderio. Si quis excipiat, multos tamen abripi stulta cupiditate ut subeant quae praevideri possunt discrimina et molestias: respondeo, prophetam hic pro confesso sumere quod res erat, non modo sibi fuisse ab initio cognitum quidquid postea expertus est: quia probe meditatus erat qualis esset populus ille: sed etiam coactum Dei mandato fuisse ut sibi renuntiaret: multi festinant, quia non respiciunt difficultatem muneris. Hodie vix centesimus quisque secum reputat quam difficile sit ac laboriosum, fideliter defungi pastoris officio. Ergo multi tanquam ad rem levem, et nullius ponderis feruntur. Postea experientia sero ipsos docet, quam stulte appetiverint rem incognitam. Alii putant se praeditos esse magna dexteritate et industria: denique quidvis sibi promittunt de suo ingenio, de eruditione, de iudicio: postea experiuntur nimis tarde, quam curta sit sibi supellex, ut loquuntur. Destituit enim ipsos facultas in ipsis carceribus, non tantum in medio cursu. Alii, etiam si videant sibi fore multas et graves pugnas, tamen quia nati sunt ad contentionem ideo nihil formidant, sed opponunt ferreum pectus. Alii appetendo munus propheticum sunt mercenarii. Scimus quidem miseros esse omnes Dei servos, quoad mundum et communem sensum: nempe quia necesse ist illis bellum suscipere contra omnium affectus, et ita displicere hominibus ut placeant Deo. Mercenarii autem, quibus nulla est religio adulterare Dei verbum, expetunt munus illud. Quare? quia vident se placide posse transigere cum hominibus: quia sedulo sibi cavebunt ab omnibus offensis. Atqui in propheta nihil fuit tale. Ergo, quemadmodum iam dixi, sumit illud principium, Quod sincere versatus fuerit in officio docendi, nec alia ratione fuerit impulsus, quam ut incumberet in salutem populi. Iam dicit *se non festinasse.* Quare? ego fuissem, inquit, plus quam insanus, si abreptus fuissem inconsiderato fervore. Sciebam enim me trahi ad bellum, et mihi certandum esse non tantum cum uno homine duntaxat, sed etiam cum toto populo, et cum singulis. Ergo vocat *diem doloris* militiam illam, quae manet omnes veros pastores: quia si placeant hominibus, non erunt servi Dei. Sed huius rei testem facit Deum, *Tu nosti*, inquit: quia ventosi homines satis audacter profitentur sibi nihil aliud esse propositum, quam servire Deo, se non temere ingressos esse cursum. Sed hic propheta statuit se coram Dei oculis, et non studet se probare hominum iudicio: quia contentus est iudicio unius Dei. Deinde adiungit, *coram facie tua fuit quidquid egressum est e labiis meis:* his verbis intelligit se non futiliter loquutum fuisse quidquid veniret in buccam, sed sumpsisse ab ipso Deo: fuisse in conspectu Dei quidquid egressum est ex ore eius. Hinc colligimus, non satis esse si quis semel vocatus fuerit, nisi etiam fideliter per manus tradat quod a Deo ipso sumpsit. Nunc sequitur,

17. *Ne sis mihi in terrorem: protectio mea tu in die mali.*

18. *Pudefiant qui persequuntur me, et non pudefiam ego: terreantur illi, et non terrear ego. Inducas super eos diem mali: et duplici contritione contere eos.*

Iam propheta ubi Deum citavit testem suae integritatis, precatur ut sentiat etiam ipsum patronum et defensorem. Ergo hic rursus implorat Dei auxilium. Dicit, *Ne sis mihi in terrorem*, inquit, hoc est, ne permittas ut causam tuam agens maneam attonitus. Nam hoc verbo intelligit pavorem qui sensus omnes obstupefacit. Hoc autem esset absurdum, destitui constantia prophetas, quia proprium Dei est ipsos regere suo spiritu et gratia fulcire, ex quo iniunxit illis tale munus. Quum ergo nemo per se idoneus sit ad peragendas partes boni doctoris, necesse est Deum omnibus, quos vocat et mittit ad opus, succurrere et opitulari. Hoc nunc agit propheta quum dicit, *Ne sis mihi in terrorem*, hoc est, ne sis mihi causa pavoris, ut scilicet destituar constantia, et ita sim expositus omnium ludibriis. Quare? *Tu enim es protectio mea*, vel spes mea: nam utrumque significat hoc nomen. *Tu* igitur *es protectio mea* (et mihi magis placet hic sensus) *in die mali*, hoc est, ego te elegi a quo protegerer, tanquam esses mihi clypeus. Quum igitur mihi ita pollicitus fuerim tuum auxilium nunquam mihi defore, vide ne destituar, quum mihi pro te, et sub tuo vexillo pugnandum est. Ideo subiungit, *Pudefiant qui me persequuntur, et non pudefiam ego: terreantur illi, et non terrear ego.* Erat, ut vidimus, prophetae durum certamen non tantum cum uno homine, vel paucis, sed cum toto populo: deinde credibile est fuisse multas sectas. Nam si clamaret contra avaros, statim fiebat concursus eorum omnium qui ex rapinis vivebant: si autem de libidine multorum loquebatur, iam illa erat secunda conspiratio: si concionatus esset contra ebrietatem et intemperantiam, erat etiam nova turba, quae contra ipsum insurgeret. Videmus ergo ut omnes impii multis partibus, et ob varias causas undique aggressi fuerint prophetam, ideo coactus est precari, quemadmodum nunc facit, *Pudefiant illi qui me persequuntur*, nempe quia iam testatus est esse manifestos Dei hostes: quoniam non agebat ipse privatum negotium, sed fideliter parebat Dei mandato. Quum ergo sciret professos esse Dei hostes, non dubitavit etiam petere a Deo ipso, ut se illis opponeret. Interea notandum est quod aliis locis diximus, prophetam non tantum fuisse impulsum sancto et pio zelo, sed gubernatum spiritus prudentia. Hoc iterum repeto: quoniam multi sunt praeposteri imitatores, qui semper obiiciunt vehementiam, qua usi sunt prophetae, dum feruntur violento potius quam vehementi impetu. Atqui primo videndum est, an spiritus sanctus nos gubernet, ne effluant nobis imprecationes adversus ipsos electos: deinde semper cavendum est a privatis affectibus carnis, et timenda semper est intemperies: quoniam rarum hoc donum est ita flagrare zelo, ut simul coniuncta sit moderatio quae requiritur. Quoniam igitur semper aliquid est turbulentum in zelo nostro, ideo tenendum est prophetas non fecisse verbum ullum, nisi quatenus spiritus eorum linguas gubernavit: deinde, non habuisse privatum sui respectum. Et tertio, fuisse ita compositos in ardore illo, ut non excederent per intemperantiam. Nec dubium est quin propheta certo cognoverit omnes illos reprobos esse, quibus imprecatur talem Dei vindictam. Quia autem nostrum non est discernere inter electos et reprobos, discamus suspendere zelum nostrum, vel cohibere, ne scilicet nimis effervescat. Possemus enim subinde labi, si generaliter sequamur quod hic dicit propheta, *Inducas super eos diem mali, et duplici contritione contere eos.* Si indifferenter ita loquamur de omnibus, saepe impinget zelus noster in ipsos Dei filios. Ergo tenendum est, antequam propheta hanc imprecationem conciperet, fuisse edoctum a spiritu Dei, sibi negotium esse cum reprobis et perditis hominibus. Sequitur iam nova concio,

19. *Sic dixit mihi Iehovah, Vade, et sta in porta filiorum populi, per quam ingrediuntur reges Iehudah, et per quam egrediuntur* (ad verbum, e qua egrediuntur in ipsa: sed בו est supervacuum), *et in omnibus portis Ierusalem.*

20. *Et dic illis, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah, et totus Iehudah, et omnes incolae Ierusalem, qui ingredimini per has portas.*

21. *Sic dicit Iehovah, Custodite vos* (vel cavete vobis) *in animabus vestris, ne inferatis onus die sabbati* (ne tollatis), *et inferatis per portas Ierusalem.*

Non dubium est quin separanda fuerit haec concio a superiori: et quisquis partitus est capita caruit iudicio in multis, quemadmodum hoc loco. Summa autem est, tantum fuisse et tam crassum legis contemptum, ut negligerent etiam observationem sabbati. Et tamen scimus hypocritas hac in parte satis esse sedulos. Imo exprobrat sui temporis hominibus Isaias (1, 13), ipsos posuisse totam suam sanctimoniam in externa illa dierum observatione. Sed quemadmodum iam dixi, eo audaciae proruperant Iudaei tempore Ieremiae, ut palam violarent diem sabbati, quemadmodum vulgo dicimus homines esse desperatos, qui ne probitatem quidem ullam simulant. Tanta igitur erat tunc populi licentia, ut nullus esset pudor, imo sine discrimine ostenderent se abiecisse prorsus iugum Dei et legis ipsius. Hoc quum fieret Ierosolymae, quid putamus fuisse factum in pagis obscuris, ubi non vigebat tanta religio? Nam si quid erat doctrinae, si qua erat species pietatis, fulgebat Ierosolymae praesertim. Nunc ergo videmus prophetam a Deo fuisse missum, qui obiiceret crassum illum et foedum legis contemptum populo: quasi

diceret, Ite nunc, et simulate vos retinere saltem aliquam pietatem: atqui in re minima, hoc est, in observatione sabbati vos etiam deficitis, *quia infertis onera*, hoc est, negotiamini, quemadmodum aliis diebus. Quum ergo nulla sit apud vos sabbati sanctitas etiam externa, quid iam tergiversando proficitis? quandoquidem convicta tenetur vestra impietas. Nunc ergo tenemus quid agat propheta, et quorsum spectet tota haec concio, quae nobis exponenda est. Primo dicit *se esse missum*, quo mandatum hoc perferat. Antehac quidem fuerat electus propheta, sed hic loquitur de speciali quod subiicitur mandato. Dicit autem *se fuisse missum ad portam primariam urbis per quam reges egrediebantur et ingrediebantur*, *totus etiam populus:* et deinde, *se fuisse missum ad omnes portas.* His verbis significat Deum noluisse leviter tantum attingi illam sabbati profanationem, sed ubique vulgari, quo scilicet plus verecundiae incuteret tam regi quam toti populo. Solebant prophetae primum in templo concionari, deinde accedere ad portam, ubi erat maior hominum frequentia. Sed quum hic aliquid extraordinarium designet Ieremias, voluit haud dubie Deus exprobrare Iudaeis turpem illum et inexcusabilem contemptum sabbati. Iam addit, *Dices illis, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah, et audiat omnis populus*, *et audiant omnes cives Ierosolymae quicunque ingrediuntur per has portas.* Iussus est propheta incipere a rege ipso, qui debuerat reprimere tantam licentiam. Fuit igitur haec minime tolerabilis socordia, quum rex ipse tacitus ferret illum religionis contemptum, praesertim in re tam facili et aperta: neque enim poterat obtendere se fuisse celatum. Nam perinde erat ac si Iudaei vellent triumphum agere adversus Deum, quod lex eius nullo apud illos esset in pretio. Ergo profanatio sabbati fuit quoddam testimonium impudentiae, ut palam ostenderent se iam non morari aut Deum aut legem eius. Nam videbimus postea quantum esset momenti in illo scelere: sed differo in suum locum, quia nunc non possem absolvere, et in progressu commodior erit locus. Iubet autem *ipsos attendere*, vel cavere *in animabus suis.* Quidam exponunt, Quantum vobis pretiosae sunt animae vestrae. Ego autem animas hic non accipio pro vitis, sed pro affectibus cordium: quasi diceret, Cavete vobis diligenter ut hoc sit repositum in corde intimo. Nam נפש saepe accipitur pro corde, quia sedes est omnium affectuum. Deuteronomii 4 dicitur, Cavete vobis, לנפשותיכם, hic dicitur בנפשותיכם: illic dicitur, Pro animabus, vel ad animas vestras: sicuti etiam Iosue 23. capite (v. 11). Sed eodem spectant istae duae loquutiones, nempe ut intenti sint ad cavendum, et conferant illuc omnes suas curas, omnia studia, denique animae suae partes. *Cavete* ergo *diligenter*, inquit, *et cavete toto sensu, et pro facultate animae vestrae ne tollatis onus in die sabbati, et ne inferatis per portas Ierusalem.* Hoc non erat difficile observatu: deinde transgressio erat nimis foeda. Nam sicuti iam dixi, in re levicula profitebantur se aspernari Dei legem: et tamen observatio sabbati res erat magni ponderis. Verum est quantum ad rem ipsam: sed in ipso externo ritu nihil erat negotii. Ergo duplex apparuit populi impietas, quia contempserit singularem Dei gratiam, cuius testimonium erat dies septimus: deinde quia gravatus est otium colere die illo, et in re tam facili non dubitavit quasi Deo insultare, quemadmodum prius dictum fuit. Ergo haec etiam circumstantia notanda est, quum dicit, *Ne tollatis onus*, *et ne inferatis per portas Ierusalem.* Hoc etiam emphatice additur: quia non licebat etiam in agris, etiam in locis desertis quidquam agere die sabbati. Sed fuit illud magis probrosum, quum inferent onus per portas Ierusalem, ac si in theatro vellent Deo contumeliam inferre. Ierosolyma enim fuit illis instar theatri: quemadmodum si quis non contentus privatim aliquid dedecoris inferre proximo, et fratri suo, proferat in medium suam petulantiam, et velit in clara luce spectari. Sic non tantum fuerunt contumeliosi in Deum Iudaei, sed etiam in urbe illa tam celebri, in ipso denique sanctuario ausi sunt ostendere suam impietatem. Reliqua differemus.

22. *Et ne efferatis onus e domibus vestris die sabbati*, *et omne opus ne faciatis* (nullum opus faciatis), *et sanctificetis diem sabbati*, *quemadmodum praecepi patribus vestris.*

Diximus proxima lectione cur tam severe propheta reprehendat Iudaeos quod negligerent externam caeremoniam. Videtur enim res per se levis momenti quiescere die uno, et Deus per Isaiam satis declarat, nihil se morari cultum illum externum. Nam hypocritae se defunctos putabant quum feriati essent die septimo: Deus negat sibi tale obsequium probari, quoniam erat quasi puerilis lusus. Scimus quid Paulus dicat (1. Tim. 4, 8), nempe exercitia corporis non multu prodesse. Nondum hoc scriptum erat quum Ieremias loquutus est: sed tamen debebat scriptum esse in cordibus piorum. Ergo posset videri absurdum primo intuitu, quod propheta tantopere insistat in re non magni ponderis: sed causam breviter exposui, quia hinc potuit detegi crassa populi impietas, quod in re tam facili Deum contemnerent. Nam saepe homines excusationem arripiunt a difficultate, Ego cuperem, sed mihi nimis est onerosum. Non poterant hoc iactare de sanctificatione sabbati. Quid enim facilius est quam quiescere uno die? Iam quum efferrent suas sarcinas, et promiscue sua

negotia conficerent die sabbati, ut aliis diebus profanis, hoc erat quasi data opera excutere iugum, et palam ostendere se nihil deferre autoritati legis: quanquam alia etiam ratio notanda est, quam huc usque distuli. Neque enim Deus spectavit externum ritum duntaxat, sed potius finem, de quo loquitur tam Exodi 31. capite, quam 20. Ezechielis. Utroque loco admonet cur praeceperit Iudaeis feriari die septimo, nempe ut hoc esset illis symbolum sanctificationis. Ego, inquit, sabbata mea vobis dedi, ut sciretis me esse Deum vestrum qui vos sanctifico. Ergo si aestimemus diem sabbati a fine, non dicemus levem fuisse caeremoniam. Quid enim pluris esse debuit veteri populo quam agnoscere se divinitus esse segregatum a reliquis gentibus, ut esset populus sacer et peculiaris Deo? imo esset eius haereditas? Et ex aliis etiam locis apparet, fuisse praeceptum hoc umbratile: praesertim ex Paulo colligimus fuisse tantopere commendatum diem sabbati, ut populus respiceret in Christum: nam notus est locus Colossensium 2. cap. (v. 16) ubi dicit tam sabbatum, quam alias caeremonias fuisse umbras Christi venturi, in ipso esse solidum corpus. Et apostolus etiam in Epist. ad Hebraeos (4, 9) ostendit spiritualiter debere intelligi quod olim Deus in lege praecepit de septimo die, nempe ut homines quiescant ab operibus suis, quemadmodum Deus ipse quievit perfecto mundo a suis operibus: et Isaias illo capite, quod citavi, nempe 58 docet satis perspicue quorsum respiceret observatio sabbati, nempe ut voluntas populi desineret. Nam illa fuit quies, qua debuerant vere Deum colere, ut scilicet supersederent ab omnibus cupiditatibus carnis suae: et Deus non simpliciter vetat quidquam agere, sed dicit, Quiesces ab omni opere tuo. Nam venire in templum, offerre sacrificia, deinde circumcidere etiam infantes, certe erat aliquod opus: sed non dicemus fuisse opus humanum, circumcidere infantem: parebant enim imperio Dei, quum ita offerrent genus suum: deinde, quum venirent etiam ad canendas Dei laudes, et ad offerenda sacrificia. Tenemus ergo nunc fuisse hunc scopum propositum veteri populo, ut scirent quiescendum esse ab omnibus carnis operibus. Et Deus quo facilius eos ad obsequium flecteret, exemplum suum illis proposuit. Nihil enim magis est optabile, quam ut sit mutuus consensus inter nos et Deum. Hac ratione dicit Deus (Exod. 20, 11), Quievi septimo die ab omnibus operibus meis: ergo quiescite etiam nunc vos ab operibus vestris. Nec dubium est quin Deus septimum diem elegerit, ut homines studia sua omnia conferrent ad considerationem operum eius. Quidquid sit, videmus fuisse ex praecipuis capitibus cultus Dei septimum illum diem. Et profani etiam scriptores quoties loquuntur de sabbato, ponunt illud discrimen inter Iudaeos et reliquum orbem. Denique erat generalis professio cultus Dei, quum die septimo quiescerent. Nunc dum pro nihilo ducunt efferre sua onera, et violare sacrum illud otium, non dubium est quin proterve hoc fuerit abiicere Dei iugum, ac si palam gloriarentur se contemnere quidquid mandaverat. Ergo in violatione sabbati fuit quaedam generalis defectio a lege. Quum Iudaei apostatae essent, merito acriter invehitur in ipsos Ieremias, et dicit hinc coargui nimis crassae impietatis, quod ita vilipenderent diem septimum. Dicit ergo, *Ne efferatis onus e domibus vestris.* Sub una specie per synecdochen comprehendit omnia terrena negotia quibus violabant sabbatum: tametsi etiam postea genus ipsum addit, *Et nullum opus faciatis, sed sanctificetis diem sabbati, sicuti praecepi patribus vestris.* Sanctificare diem sabbati est discernere ab aliis diebus profanis: nam sanctificatio tantundem valet ac separatio. Non debebant igitur promiscue die illo peragere sua negotia, sicut aliis diebus: nam erat ille dies sacer Deo. Postea addit *se hoc mandasse patribus.* Non dubium est quin autoritatem hic conciliet legi suae a tempore ipso: quasi diceret se non hodie demum, vel heri legem illam tulisse, sed ex quo coepit populum sibi colligere, iam fuisse datum praeceptum de observanda quiete, quemadmodum satis constat. Nam ab initio Deus per Mosem ita loquutus est, Memento diei septimi, etc. Quum ergo concideret tota lex Dei, et tota religio in violatione sabbati, merito hic commemorat propheta *fuisse diem illum patribus commendatum.* Adde quod eos non latebat memorabilis poena, qua Deus sanciverat sabbati observationem, quum illius iussu lapidatus fuerat qui ligna ceciderat die illo. Nunc sequitur,

23. *Et non audierunt, et non inclinarunt aurem suam, et obduraverunt cervicem suam non audiendo, et non recipiendo disciplinam.*

Hic propheta crimen exaggerat, quod non incipiant nunc primum Iudaei contemnere praeceptum illud legis. Exprobrat ergo illis quod violatum fuerit sabbatum pridem ab eorum patribus. Diximus autem alibi minus excusationis hominibus restare, ubi filii sequuntur mala patrum exempla. Hoc quidem vulgo non existimat mundus: videmus enim ut hodie plurimi confidenter iactent patrum exempla, dum volunt reiicere et legem, et prophetas, et evangelium. Putant igitur se munitos esse bono clypeo, quum excipiunt patres aliter fecisse. Sed quam frivola sit haec defensio multis locis vidimus, et hic etiam confirmat Ieremias, nempe quum dicit atrocius esse crimen populi, quoniam multis ante saeculis patres inceperant Dei praeceptum contemnere. *Non audierunt*, inquit, *et*

non inclinarunt aurem suam, et obduraverunt cervicem suam. His loquendi formis clarius exprimit, non errore vel ignorantia peccasse patres, sed quoniam obduruerant ad contemptum Dei. Nam saepe continget, etiam si probe edocti sint homines, tamen inscitia labi, quoniam multis obstaculo est sua ruditas, ne percipiant quod audiunt. Sed ubi non inclinant homines aurem, quin potius cervicem suam obdurant, hic se prodit manifesta contumacia, quod scilicet scientes et volentes Deum repudient. Talem igitur pervicaciam pluribus loquendi formis explicat Ieremias, quemadmodum et aliis locis vidimus. Quod attinet ad *duritiem cervicis*, etiam alibi dictum fuit metaphoricam esse loquutionèm sumptam a bobus indomitis. Nam Deus legem suam comparat iugo, et optima ratione. Quemadmodum enim boves subiguntur ad laborem, et assuefiunt etiam ad obedientiam, quum imponitur illis iugum: ita etiam Deus obsequium nostrum probat, quum nos gubernat lege sua: nam alioqui vagamur post nostras libidines. Quum igitur Deus omnem intemperiem carnis in nobis corrigit lege sua, dicitur iugum nobis imponere. Iam si sumus intractabiles, et non admittimus imperium Dei, dicimur tunc cervicem obdurare. Postea sine metaphora loquitur Ieremias, *Quod non audierint, et quod non receperint disciplinam*, vel correctionem. מוסר significat eruditionem, vel correctionem. Summa est Iudaeos non tantum fuisse indociles, quum illis ostensa esset Dei voluntas satis aperte, sed ingenio praefracto et pervicaci. Nam quum doctrinae ad eos magis pungendos additae essent exhortationes, quum minae etiam accederent, tamen nullo modo potuit Deus domare illorum petulantiam. Nunc sequitur,

24. *Et erit, si audiendo audieritis me, dicit Iehovah, ne efferatis onus per portas urbis huius die sabbati, et ad sanctificandum diem* (hoc est, si sanctificetis diem) *sabbati, non agendo in eo quidquam operis.*

25. *Tunc* (copula enim hic accipitur pro adverbio temporis) *ingredientur per portas urbis huius reges, et principes, sedentes super solium David, vecti curru et equis, ipsi et proceres eorum, vir Iehudah, et incolae Ierusalem, et habitabitur urbs haec in perpetuum.*

Interposuit, quemadmodum docui, Ieremias exprobrationem illam de patribus, quo pudorem incuteret Iudaeis aetatis suae, ne scilicet pergerent in imitatione patrum, quos videbant fuisse Deo immorigeros: tamen ostendit Deum fore placabilem, si ex animo resipiscant: quasi diceret, Patres quidem vestri provocarunt multis annis, atque adeo saeculis Dei vindictam: sed ut est ipse ad misericordiam propensus, vobis ignoscere paratus est, modo relictis patribus ad ipsum redeatis. Denique promittit illis veniam temporis praeteriti, si se ad Deum convertant. *Si audiendo*, inquit, *audieritis, ne efferatis onus per portas urbis huius die sabbati, et ad sanctificandum:* pendet ex illo, *si audiendo audieritis.* Si ergo *audieritis ad sanctificandum diem sabbati, ne quidquam operis agatis in eo, tunc ingredientur per portas urbis huius reges et principes.* Primo loco promittit illis perpetuum regni statum. Haec autem erat praecipua felicitas populi, habere regem ex posteris Davidis. Nam ita cernebant quasi oculis praesentem Dei gratiam: David enim cum suis posteris erat quoddam visibile pignus gratiae Dei. Et simul tenendum est, regnum illud fuisse eius regni praestantioris imaginem, quod nondum plane ostensum fuerat. Ergo in posteris Davidis intuebantur Iudaei Christum, donec manifestaretur. Ideo dixi miseros fuisse absque rege: regnum autem fuisse illis praecipuam felicitatis suae partem. Haec ratio est cur nunc singularis beneficii loco illis proponat Ieremias aeternum fore regnum Davidis inter ipsos, si observent diem sabbati: et ita non tantum exigit praecise Deus quod iure suo poterat, sed etiam dulcedine promissionis ipsos allicit, quemadmodum facere solet. Posset quidem uno verbo mandare quod placet: verum indulget nostrae infirmitati, ubi nos promissionibus invitat. Sed posset hic quaeri an tanti fuerit quiescere die septimo, ut regnum illis perpetuum Deus promittat? responsio iam data est, nempe comprehendi sub caeremonia finem ipsum, qui spiritualis erat. Nam Deus iussit populum suum feriari, ut haberet certum symbolum suae sanctificationis, ut dictum fuit. Quum ergo nunc ita loquitur propheta, *Si non efferatis onus per portas urbis huius,* hoc est, si colatis diem sabbati, manebit regni perpetuitas apud vos: quum ita loquitur, ut dixi, haud dubie respicit ad veram observationem: quae non constabat nuda caeremonia: sed maius aliquid et praestantius in se continebat, nempe ut discerent abnegatione sui se tradere Deo regendos. Neque enim operabitur Deus in nobis, nisi prius desierimus sequi et propriam nostram nostram rationem, et proprios carnis affectus. Ideo sub observatione sabbati breviter comprehenditur summa totius pietatis. Dicit ergo, *Ingredientur reges et principes sedentes super solium Davidis.* Notanda est temporis circumstantia. Nam eo tempore res admodum collapsae erant, et regnum valde erat attritum, ut quotidie periclitarentur reges et totus populus. Quum ergo nihil aut parum esset praesidii in urbe tuenda, et conservando regni statu, Ieremias promisit tanquam singulare Dei beneficium, reges fore stabiles cum suis proceribus. Nam ex familia Davidis erant regii consiliarii, ut satis notum est: et

ideo communiter tam regi quam eius consiliariis tribuit, *sessuros esse super solium Davidis.* Dicit, *Vehentur curru et equis ipsi reges et proceres eorum:* deinde adiungit, *Vir Iehudah.* Extendit fructum huius promissionis ad totum corpus: postquam de proceribus loquutus est, simul adiungit plebem quoque fore sociam huius benedictionis, et gratiae Dei. Regnum enim ideo erectum erat, ut totus populus cognosceret se agere sub fide, et tutela Dei. Ergo non abs re Ieremias hic significat communem fore hanc beatitudinem toti populo. *Et habitabitur,* inquit, *haec urbs in perpetuum.* Eadem ratione hoc quoque adiungit: nam Ierusalem tunc erat in magno discrimine, imo quotidie novi terrores afferebantur, et omni ex parte erat horribilis vastitas: quoniam multis cladibus fuerat attrita tota regio. Nunc ergo Ieremias promittit quod erat quodammodo incredibile, urbem fore salvam, si vere et pie colant Deum, idque testentur observatione sabbati. Summa est, per eos stare, quominus experiantur satis sibi auxilii in Deo, quia etiam si undique obsideantur ab hostibus, tamen Deum illis fore certum praesidem salutis, si sint veri et puri eius cultores. Postea adiungit,

26. *Et venient ex urbibus Iehudah, et ex circuitibus* (hoc est, ex toto circuitu) *Ierusalem et ex terra Beniamin, et ex planitie, et ex monte* (hoc est, ex montibus, vel regionibus montanis) *et a meridie afferentes holocaustum, sacrificium, et oblationem* (מנחה) *et thus, et afferentes confessionem* (vel laudem) *in domum Iehovae.*

Hic secundam partem felicitatis adiungit: nam tota populi salus posita erat in regno et sacerdotio. Nam in utroque etiam fulgebat Dei gratia: quoniam tam rex quam sacerdos erant Christi imagines. Quum ergo in sacerdotio cognoscerent Deum sibi esse propitium, quod reconciliarentur ei per sacrificia: in regno autem cognoscerent Deum sibi salutis esse praesidem et custodem, haec fuit perfecta et solida beatitudo. Postquam ergo propheta membrum unum attigit, nunc descendit ad secundum, quod scilicet *venient ex urbibus Iehudah, et toto circuitu, ex terra Beniamin, et aliis locis venient qui offerent sacrificia in templo.* Per se quidem sacrificia non poterant populum servare: sed principium illud sumit Ieremias, non frustra promissam esse reconciliationem populo in sacrificiis. Nam expiabantur vere peccata, et Deus quasi in medium prodibat, ut colligeret ad se populum. Perinde est igitur ac si diceret Deum fore modis omnibus beneficum erga eos, si modo sabbatum observent, hoc est, si puro corde se addicant ad eius cultum. Erat, quemadmodum iam dixi, magna ex parte vastata regio: sed propheta postquam de urbe loquutus est, simul adiungit totam Iudaeam fore habitabilem: quoniam hinc inde in templum ascendent, qui offerent sacrificia. Postquam loquutus est de circuitu, adiungit *terram Beniamin*, cuius dimidia tribus, quemadmodum satis notum est, perstiterat in fide, nec desciverat a familia Davidis: imo pars urbis sita erat in tribu Beniamin. Postea adiungit *planitiem et montes:* quasi diceret ex tota vicina regione cultores Dei venturos, qui dies festos celebrent, et offerant sacrificia pro more. Tandem adiungit medium, ponit *holocaustum, sacrificium, et* מנחה, quae tres erant praecipuae species. Sed summatim docere voluit Ieremias Deum facturum, ut floreat religio ac vigeat apud ipsos, quemadmodum ante. Caeterum postquam loquutus est de externo cultu, finem simul designat, *Afferent,* inquit, *confessionem,* vel laudem, תודה, in templum. Hic una voce complectitur Ieremias quod maximum erat in sacrificiis, quemadmodum etiam colligitur ex Psalmo 50 (v. 14), ubi dicitur, Sacrifica Deo laudem. Deus illic repudiat sacrificia, quae offerebantur a Iudaeis sine recto affectu. Postea ostendit quid unice postulet: iubet ergo sibi offerri sacrificium laudis. Ita nunc Ieremias docet huc spectare omnia sacrificia, ut celebretur Dei nomen, hoc est, ut profiteantur Iudaei se omnia illi debere, ut vitam suam et salutem ferant ei acceptam: denique ut gratitudinem suam coram ipso testentur. Ita hodie nobis manet haec veritas residua, abolitis veteribus figuris: non mactamus vitulos, aut boves, aut arietes, sed sacrificium labiorum, dum confitemur ac praedicamus eius beneficia, quemadmodum loquitur apostolus ultimo cap. ad Hebraeos (13, 15). Sed quod hodie vigere apud nos debet sine umbris, fuit olim cum umbris coniunctum: interea tamen communis est illa veritas Iudaeis nobiscum, quod scilicet dum sacrificia sua obtulerunt sub lege, debebant his visibilibus symbolis testari suam gratitudinem. Pergamus.

27. *Quod si non audieritis me ad sanctificandum diem sabbati, et non tollendo onus, et ingrediendo per portas Ierusalem die sabbati, tunc accendam ignem in portis eius, et vorabit palatia Ierusalem, et non exstinguetur.*

Nunc ex opposito terret eos propheta, si promissionibus Dei non auscultent: Deus enim primo blande nos allicit: ubi autem videt esse refractarios, tractat nos pro ingenii nostri duritie. Ergo nunc minas opponit promissionibus. Dixerat felices Iudaeos fore, si Deum pure colerent, quoniam perpetuum illis esset sacerdotium et regnum: nunc adiungit, *Si non obediveritis,* inquit, *ut sanctificetis diem sabbati,* nempe *ut non faciatis quidquam operis in eo, et non ingrediamini per portas urbis huius,* id

est, negotiando: licebat enim illis egredi ex urbe, quemadmodum satis notum est. Sed per egressum intelligit promiscuam negotiandi rationem. *Si* ergo *non audieritis me in hac parte,* inquit, *tunc accendam ignem in portis urbis huius.* Tenemus consilium prophetae, nempe voluit Iudaeos bene sperare de salute sua, modo resipiscerent, et modo apud eos vigeret purus et integer Dei cultus: ex opposito voluit terrorem incutere, si in sua contumacia pergerent. Non dubium est quin haec comminatio graviter eos offenderet: nam scimus quam fuerint securi, et quam stolide gloriati fuerint non posse urbem illam dirui, in qua Deus habebat suum domicilium: tamen propheta hic denuntiat instare cladem urbi sanctae, si ita violent diem sabbati, ut consueverant. Sed ne poena haec videri posset asperior, ostendit inexcusabilem esse populum, si reiiciat tam apertas admonitiones. Dicit, *Si non audieritis me:* poterant enim alioqui obtendere se fuisse deceptos, quia non putabant tantum esse nefas in violatione Sabbati. Iam omnia haec subterfugia excludit Ieremias, quum dicit, Ecce ego adsum Dei nomine: si violatis sabbatum, ut hactenus, quaenam erit causa? nonne convicti eritis apertae impietatis? Deus enim loquitur: qui fit ut respuatis eius doctrinam? Videmus ergo quasi per anticipationem hoc fuisse dictum, *Si non audieritis me ad sanctificandum diem sabbati.* Iam addit, *Vorabit ignis portas urbis, et non exstinguetur,* hoc est, non exstinguetur donec consumpserit totam urbem et portas eius. Scimus autem tunc habitos fuisse conventus in portis, ideoque fuisse loca celeberrima. Quod ad nomen ignis spectat, metaphorice capitur pro clade, et interitu urbis: tamen scimus etiam ignem fuisse accensum a Chaldaeis, quia non satis illis fuit urbem diruere, nisi etiam grassati essent durius. Incensum igitur fuit templum, et domus consumptae igni. Simpliciter tamen exponere oportet verba prophetae, nempe vindictam Dei fore instar ignis, qui omnia perdat et consumat, ut ne portae quidem urbis futurae sint salvae. Solet etiam aliquid superesse quum urbes funditus diruuntur: sed Deus hic aliquid gravius minatur Iudaeis, quod scilicet non tantum communi more evertet ipsorum urbem, sed ita prorsus consumet, ut nihil maneat reliquum. Cras prosequemur.

CAPUT DECIMUMOCTAVUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam a Iehovah dicendo,*

2. *Surge, et descende in domum figuli, et faciam audire te verba mea.*

3. *Et descendi in domum figuli, et ecce ipse faciens opus super lapide* (super typo: alii vertunt, super rotam).

4. *Et corruptum fuit vas, quod ipse faciebat ex luto* (lutum, ad verbum) *in manu figuli: et reversus est, et fecit vas aliud sicut rectum fuit in oculis figuli, ut faceret.*

5. *Et fuit sermo Iehovae ad me dicendo,*

6. *Annon sicut figulus hic potero vobis facere domus Israel? dicit Iehovah. Ecce sicut lutum in manu figuli, ita vos in manu mea, domus Israel.*

Haec summa est huius doctrinae, quia Iudaei gloriabantur illo singulari Dei beneficio, quod tamen collatum illis fuerat in diversum finem: nempe ut essent sacra eius haereditas, oportuit eiusmodi fiduciam illis eripi, quoniam interea secure Deum spernebant, et totam legem. Atqui scimus in foedere Dei fuisse mutuam stipulationem, nempe ut genus Abrahae pure Deum coleret, sicuti Deus paratus erat praestare quaecunque fuerat pollicitus. Nam ilia fuit lex perpetua foederis, Ambula coram me, et sis integer, quae semel Abrahae lata, etiam ad omnes eius posteros spectabat. Quum ergo Iudaei putarent Deum inviolabili pacto sibi esse obstrictum, interea autem reiicerent superbe omnes eius prophetas, et polluerent, imo quantum in se erat, abolerent verum eius cultum: necesse fuit illis detrahere stultam hanc gloriationem, qua se fallebant. Propheta igitur iussus est descendere in domum figuli, ut ad totum populum referret quod illic viderat: nempe figulum pro suo arbitrio fingere vasa, ac refingere. Videtur quidem primo intuitu hoc genus dicendi esse rude et crassum: sed si quisque nostrum se ipsum examinet, fatebimur omnes non posse corrigi superbiam, quae nobis est ingenita, nisi Dominus trahat nos quasi violenter in rem praesentem, et ostendat quid simus. Propheta domi suae potuit audire loquentem Deum: tamen iubetur descendere in domum figuli, non sua causa: erat enim sponte docilis: sed ut populum moveret, quum doctrinae adderet signum istud quasi vice confirmationis. Refert igitur sibi hoc fuisse iniunctum, ut descenderet in domum figuli, deinde referret quid illic viderit, nempe *quum figulus vas formasset, fuisse illud corruptum,* vel dissipatum: deinde ex eodem luto finxisse aliud vas, et diversae formae, prout visum est. Nam in his verbis pondus est: *Sicut rectum fuit in eius oculis.* Postea adiungitur applicatio: *Annon sicut figulus iste potero vos mutare, domus Israel? certe in manu mea estis sicut lutum est in manu figuli,* hoc est, non minus habeo in vos potestatis, quam figulus in opus suum, et in vasa testacea. Nunc videmus quid haec doctrina contineat, stulte scilicet homines facere, dum praesenti et prospera fortuna superbiunt,

et existimant se quasi in tuto locatos esse: quia in singula momenta Deus potest deiicere quos extulit: deinde etiam extollere in altum qui prius humi iacebant. Hoc etiam satis vulgatum est inter homines profanos. Nam laudatur apud eos moderatio, quam ita definiunt, Ut nemo rebus prosperis infletur: nemo etiam succumbat adversis. Sed nullus vere tangitur hac cogitatione, nisi qui agnoscit nos regi Dei manu. Qui enim somniant fortunam dominari in mundo, opponunt suam prudentiam, et suas opes, et praesidia. Fieri igitur non potest, quin semper se decipiant vana aliqua spe. Donec igitur huc redigantur homines, ut sentiant se ita subiici Dei imperio, ut singulis momentis conditio ipsorum mutari possit pro arbitrio eius, nunquam humiliabuntur ut oportet. Ergo haec doctrina observatu digna est: praesertim si expendimus quam stulte abusi fuerint Iudaei praerogativa illa, qua Deus Abraham, et omnes eius posteros dignatus fuerat, iudicare promptum erit quam necessaria fuerit haec admonitio. Caeterum, si ad nos descendimus, idem quoque reperiemus, nempe violenter agendum ésse nobiscum, ut discamus nos humiliare sub potenti Dei manu, quemadmodum Petrus nos admonet (1. Pet. 5, 6). Quantum ad verba spectat, ubi dicitur האבנים, est nomen dualis numeri. Non dubium igitur est quin propheta exprimere velit typos, *des moules.* Nam qui vertunt, Super rotam, non videntur rem ipsam attingere. Sed propheta vel lapideos vel ligneos typos vel ex argilla fictos designat, et numerus hoc satis demonstrat. Vidit igitur figulum cum suis typis, *avec ses moules.* Ita quum finxisset vas unum fictile, corruptum fuit, sumpsit idem lutum, aliud vas formavit, et quidem pro suo arbitrio. Iam dixi cur utile fuerit prophetam descendere in domum figuli, nempe ut postea adduceret Iudaeos quasi in rem praesentem. Scimus enim quantum efficaciae habeant hypotyposes, ubi scilicet res ipsa subiicitur oculis. Nam doctrina poterat esse frigidior apud tardos, imo socordes homines. Sed ubi adiungitur obsignatio, accedit maior vehementia. Haec igitur ratio fuit, cur Deus prophetam suum voluerit spectare quid ageret figulus. Nunc in applicatione notanda sunt antitheta: Sicuti in arbitrio et potestate figuli est lutum, ita etiam in arbitrio Dei sunt homines. Ergo Deus confertur figulo. Non est autem comparatio inter paria: sed ratiocinatur propheta a minori ad maius. Deus ergo respectu hominum dicitur figulus, quia coram ipso sumus lutum. Iam notanda est formarum varietas: quod scilicet ex eodem luto nunc vas unum fingitur, nunc autem diversum, et dissimile a priori. Haec tria antitheta notanda nobis sunt. Ideo dicitur, *An sicut figulus hic non potero facere vobis, domus Israel?* Duo antitheta hic Deus complectitur. Nam confert se figulo, confert populum luto. Scimus longe plus esse potestatis Deo in homines, quam sit homini mortali in lutum. Figulus enim utcunque artifex sit vasorum, tamen non est creator luti. Ergo longe maius est Dei imperium in homines, quam sit figuli in lutum. Sed comparatio est, ut dixi, maioris et minoris: quasi diceret, Figulus potest lutum formare pro suo arbitrio, an ego ero inferior? vel, an potestas mea non saltem par erit opificis potestati, qui et mortalis homo est, et sortis abiectae? Postea addit, *Vobiscum*, vel vobis, *domus Israel:* quasi diceret, Confidite vestrae excellentiae, ut libuerit: tamen non estis praeferendi luto, si respicitis quid sim, et quid possim erga vos. Videmus ergo iam notari duo antitheta. Sequitur et tertium, nempe quod Deus vertere nos huc et illuc possit pro suo arbitrio. Ergo stulte homines praesenti fortunae confidunt, quia singulis temporum articulis potest mutari eorum conditio. Nihil enim in terra stabile. Sed memoria tenendum est quod dixi, refutatam fuisse confidentiam, qua Iudaei se fallebant, quod putarent Deum sibi esse obstrictum, et ita pollicebantur sibi perpetuum statum: et quasi impune contemnerent totam legem, iactabant semper haereditarium illud foedus, quo Deus adoptaverat genus Abrahae. Nunc propheta ostendit, sic haereditarium esse illud foedus, ut tamen debeant illud reputare Iudaei quasi adventitium bonum: quasi diceret, Quod Deus vobis dedit, poterit auferre singulis horis. Nihil ergo vobis est certum, nisi quatenus Deus propitius vobis erit. In summa admonet totam eorum salutem pendere ex gratuita Dei bonitate: quasi diceret, Nihil habetis proprium, sed quod Deus vobis contulit, id precarium est: potest vobis auferre hodie et cras quod heri dederat. Quorsum igitur spectat haec stulta iactantia, quum dicitis vos eximi a communi hominum sorte? Poterant quidem merito Iudaei despicere omnia mundi pericula, quoniam Deus ipsos collegerat sub fidem suam: tuti quidem erant eius praesidio, nempe si praestitissent mutuam fidem, ut vere essent eius populus, sicuti promiserat se illis fore in Deum: sed quum pro nihilo ducerent totam eius legem, et irritum facerent foedus illud, de quo stulte gloriabantur: videmus non abs re prophetam illis excutere fiduciam illam, qua se ipsos fallebant. Hinc colligi potest utilis doctrina, nempe quantum ad totum humanum genus spectat, nihil esse certum vel stabile in hac vita: quoniam Deus potest subinde nos versare, ut deiiciat e sublimi et divites, et quicunque excellunt: ut etiam erigat qui sunt omnium contemptissimi, quemadmodum in Psalmo (113, 7) dicitur. Neque hoc tantum verum esse cognoscimus in singulis, sed in gentibus, in regnis. Utcunque enim multi reges potentia sua sese efferant, ita ut existiment se esse extra omnem teli iactum: videmus tamen ut ipsos quasi subito turbine pro-

sternat Deus. Ita etiam gentibus robustissimis contingit. Ergo quantum attinet ad statum humani generis, Deus quasi in speculo, aut viva effigie nobis hic ostendit, subitas et frequentes esse conversiones in mundo, quae debeant nos expergefacere a torpore, ne quis audeat sibi promittere crastinum statum, aut etiam unius horae, vel unius momenti. Hoc unum est. Sed doctrina haec peculiarem usum habet apud nos: quia sicuti privilegio quodam singulari nos Deus exemit a reliquo mundo: ita etiam vult nos a mero suo beneplacito pendere. Fides quidem debet esse tranquilla, imo debet spernere quidquid potest afferre nobis aliquid aut terroris, aut sollicitudinis. Nam fides ubi habet sedem suam? nempe in coelo. Ergo haec magnanimitas requiritur in omnibus filiis Dei, ut despiciant quieto animo omnes mundi conversiones. Sed videndum est ubi fundata sit illa fidei tranquillitas, nempe in humilitate. Sicuti enim iacimus anchoram nostram in coelo, ita etiam, quantum ad nos spectat, debemus semper iacere prostrati et humiles. Quisquis igitur volitat inani fiducia, ille frustra iactat fidem, et mentitur se quidquam a Deo sperare. Ergo semper veniat nobis hoc in mentem, et recurrat etiam subinde, statum nostrum non esse in nobis ipsis firmum, sed in gratuita Dei bonitate. Nunc tenemus doctrinae praesentis usum. Sequitur postea apud prophetam:

7. *Subito loquar contra gentem, et contra regnum, ad evellendum et eradicandum* (alii vertunt, ad frangendum, vel conterendum), *et ad perdendum.*

8. *Et conversa fuit gens illa a malo suo* (hoc est, a malitia sua) *de qua* (vel, pro qua) *loquutus sum adversus illam: et* (potius tunc, copula valet hic adverbium temporis) *poenitebit me super malo, quod cogitaveram, ut facerem ei.*

9. *Et repente loquar super gentem, et super regnum ad aedificandum, et ad plantandum.*

10. *Quod si fecerit malum coram oculis meis, ut non audiat vocem meam, tunc poenitebit me super bono, quod loquutus fueram, ut benefacerem ei.*

Propior est applicatio doctrinae. Propheta enim generaliter dixerat, populum esse in manu Dei, sicut est lutum in manu figuli. Sed hic adiungit quod magis populare est, nempe in manu Dei esse cunctos mortales, ut nunc ornet gentem unam suis beneficiis, deinde spoliet: qui autem prius fuerant despecti, illos attollat. Dixi hanc partem doctrinae magis esse popularem, quia ad poenitentiam spectat. Paulus dum hanc similitudinem affert (Rom. 9, 21), nos esse in Dei potestate non secus atque lutum est in manu figuli, non loquitur ita populariter. Neque enim disputat de poenitentia, sed altius conscendit: nempe antequam creatus esset mundus, fuisse in arbitrio Dei statuere de singulis quid fieri vellet: nunc etiam nos formari pro eius arbitrio, ut alios eligat, alios reprobet. Paulus ergo illic neque fidem, neque poenitentiam attingit, sed concionatur de arcana Dei voluntate, qua alios ad salutem, alios ad interitum praedestinat. Et videtur etiam Isaias idem velle cap. 45 (v. 9) simpliciter enim illic dicit, Vae qui exsurgunt contra fictorem suum: annon potero statuere de hominibus, inquit Deus, sicut figulus quum varias formas e luto accommodat? Ergo tenendum est illud principium, sic homines formari Dei arbitrio, ut omnes obmutescere oporteat, quia sine profectu obstrepent reprobi, si excipiant, Quare me sic finxisti? Annon tanquam figulus habet potestatem, inquit Paulus, etc. Hoc ergo valere debet in arcana Dei praedestinatione. Sed Ieremias hic doctrinam suam accommodat populo, ut ostendat, Deum sic gratuito foedere elegisse et adoptasse Abrahae genus, ut tamen possit repudiare indignos, nempe quicunque spreverint tantam gratiam. Nunc videmus huius doctrinae multiplicem esse usum. Deus enim ante creationem mundi statuit quid fieri vellet de singulis hominibus. Sed hoc est arcanum eius consilium, et nobis incomprehensibile. Iam alter usus magis est familiaris, nempe quod Deus nunc sua beneficia auferat, nunc autem quasi e morte excitet homines, ut eos attollat in sublime, prout scilicet misertus fuerit eorum, qui vere et ex animo ad eum conversi fuerint, vel rursum offensus fuerit ingratitudine eorum qui abiiciunt oblatam sibi gratiam. Dicit igitur, *Repente loquar super gentem, et super regnum, ut evellam, ut eradicem*, vel exstirpem *et perdam.* Quum dicit *repente*, Iudaeis in memoriam reducit originem generis. Nam qualis erat eorum conditio, quum Dominus illis manum porrexit, et eduxit eos ex illa tam misera servitute, in qua erant obruti? quasi diceret, Reputate vobiscum unde vos Deus extulerit: deinde simul agnoscite hoc fuisse mirabiliter factum, et praeter sensum communem. Eodem enim die fuistis omnium miserrimi, et omnium beatissimi. Nox una non tantum vos a morte in vitam traduxit, sed ex abysso profundissima evexit supra omnem terrenam felicitatem, ac si in nubibus equitaretis. *Deus* ergo *repente loquutus est.* Sed simul etiam disserit de poenis: *Deus loquitur super gentem unam et super regnum unum, ut benefaciat.* Rursum loquitur Deus, *ut evellat, ut perdat gentem et regnum.* Qui fit igitur, ut pereant qui visi sunt ad tempus florere, et esse felicissimi? nempe quia Deus iustas poenas exigit de hominum ingratitudine. Qui fit etiam ut repente surgant qui iacebant sub pedibus omnium? nempe quoniam Dominus eorum miseretur. Sed priore loco propheta de poenis concionatur. *Repente*, inquit, *loquar super gentem, et super regnum, ut evellam et exstirpem, et*

perdam: hoc est, etiam qui videntur sibi esse immunes ab omni periculo, sentient se meo iudicio esse obnoxios, *Sed si gens,* inquit, *conversa fuerit a malitia sua, contra quam loquutus sum adversus eam, tunc poenitebit me super malum.* Non dubium est, quin propheta voluerit os Iudaeis obstruere, qui assidue litigabant cum Deo, quemadmodum ante vidimus. Nam persuaderi illis non poterat, iustas esse poenas scelerum, quum Dominus eos affligeret. Quoniam ergo ita erat obstinati in sua malitia, et hypocrisis etiam ipsos magis obdurabat, dicit hic propheta Dei nomine, *Si loquutus fuero contra gentem unam, et minatus fuero ultimum interitum, si resipiscat, statim reconciliabor ei:* hoc est, non est quod expostulent mecum Iudaei, quasi nimis duriter cum ipsis agam. Reperient enim me placabilem, si resipiscant ex animo. Sequitur ergo, eorum obstinationem in causa esse, ut Deus pergat in suis iudiciis. Nam poenitentia Dei nihil aliud significat, quam quod alibi dicit scriptura, ipsum esse misericordem et tardum ad iram, et facilem ad ignoscendum. Hic ergo testatur nihil aliud obstare Iudaeis, quam obstinationem propriam, quod non melius habeant. Quandoquidem affirmat ex opposito, perditos restitui in melius, *ubi repente loquitur Dominus super gentem et regnum, ut aedificet, et plantet:* ac si dictum esset, Non tantum ignoscam, sed paratus ero beneficiis prosequi quos prius reieceram tanquam mihi inimicos. Amplificat igitur Dei clementiam quum dicit non tantum peccatis hominum ignoscere, ut poenam remittat, sed etiam se paratum esse ad omnia beneficia largienda, si homines ad reconciliationem se offerant. Nunc sequitur oppositum membrum, *Quod si fecerit malum coram oculis meis, ut non audiat voci meae:* nempe ubi plantata fuerit gens meo beneficio (id enim postulat contextus) *tunc,* inquam, *poenitebit me,* etc. Qua denuntiatione significat, Deum quos singularibus donis ornaverat pessumdare, propter indignum abusum: ac si diceret, Si large et liberaliter pollicitus fuero genti, aut regno quidquid optari potest, nisi reperiat locum gratia mea et bonitas, *tunc poenitebit me super bono.* Haec est summa, semper locum veniae patere, ubi se peccator ad Deum convertit: rursum frustra gloriari homines Dei promissionibus, nisi cum timore et obedientia se illi subiiciant. Utrumque fuit necessarium, nempe ut cognoscerent Iudaei sibi Deum fore exorabilem, si resipiscerent: deinde promissiones eius non debere extendi ad crassum illum abusum, ut pro nihilo ducerent legem et prophetas. Mediam igitur rationem hic ponit propheta, nempe simul atque resipiscunt homines, posse tuto et intrepide sperare omnia a Deo, quia ad clementiam propensus est: deinde quamvis gens una excellat multis eius donis, non debere tamen stulte confidere, et trahere praesentem gloriam ad autoris contemptum: quoniam potest Deus eripere quod dedit. Hic est igitur genuinus sensus, non posse aliter nos frui Dei beneficiis, quibus ornati sumus, nisi perseveremus in fide, et in timore eius. Certum quidem est, non pendere Dei beneficia ab hominum dignitate: sed non vult tamen ludibrio esse suam liberalitatem, quemadmodum factum fuit apud Iudaeos, et hodie etiam hoc vitium nimis vulgare est in mundo. Iam sequitur,

11. *Et nunc* (agedum) *dic ad virum Iehudah* (hoc est, ad unumquemque), *et incolas Ierusalem, dicendo* (alloquere omnes Iudaeos, et incolas Ierusalem): *Sic dicit Iehovah, Ecce ego fingo super vos malum, et cogito super vos cogitationem: revertimini igitur quisque a via sua mala, et rectas facite vias vestras et studia vestra.*

12. *Et dixerunt, actum est: quia post cogitationes nostras ambulabimus, et quisque pravitatem cordis sui mali faciemus.*

Iam propheta iubetur sermonem convertere ad Iudaeos, ut doctrinam poenitentiae, quam nuper attigit, illis accommodet. Generalis enim doctrina minus afficit, quemadmodum satis notum est. Ergo hic quasi conserta manu agit cum suis popularibus. *Dic* ergo *ad Iudaeos et incolas Ierosolymae,* qui scilicet aliis debuerant viam monstrare, et erant omnium pessimi. *Revertimini,* inquit, *quisquis a via sua mala.* Hic ostendit Deus peculiariter in Iudaeos competere quod in genere nuper pronuntiaverat, nempe ipsum fore exorabilem, si peccator ad ipsum redeat: eos autem, qui illudunt eius bonitati, non posse impune effugere. *Revertimini,* inquit, *quisque a via sua mala, rectas facite vias vestras.* Quare? *Nam ecce ego fingo,* inquit, *super vos malum, et cogito super vos cogitationem,* hoc est, iam parata est vindicta, et vestris capitibus incumbit, nisi mature convertamini. Atqui si vere et ex animo resipiscatis, ego iam paratus sum vos amplecti. Videmus ut Deus utrumque membrum simul comprehendat. Dixerat prius, Si loquutus fuero contra gentem unam, et conversa fuerit a suis sceleribus, me statim poenitebit. Quod si pollicitus fuero me fore patrem genti aut regno, non patiar me et meam liberalitatem ita sperni, si homines ipsi reiiciant quod offero. Nunc autem dicit, *Ecce cogito.* Hoc ad prius membrum pertinet, nempe ad minas: deinde quum addit, *Revertimini quisque,* hic promittit veniam: quia ut alibi dictum fuit, et saepius, nulla esse posset exhortatio ad poenitentiam, nisi proposita spe gratiae. Deus enim timeri non potest, nisi apud ipsum sit propitiatio, quemadmodum in Psalmo (130, 4) dicitur. Hoc igitur versu ostendit Deus se iam paratum esre ad amplexandos Iudaeos, si resipiscant. Caeterum si pervicaciter agant, ut

soliti sunt, non cessurum illis impune, quoniam *cogitet super eos malum*. Ista autem cogitatio simul effectum et exsequutionem trahit, quoniam figulus est, in cuius manu sumus, et potestate. Iam propheta subiicit quam desperata fuerit populi impietas, nempe quoniam inutilis fuerit eius labor. Fuit quidem haec prodigiosa stupiditas, neque minis Dei terreri, neque allici tam blandis promissionibus. Sed propheta etiam voluit ostendere, Deum expertum esse omnia, ut populum illum ab interitu in vitam, et salutem reduceret: caeterum omnes vias frustra tentatas esse propter perditum populi ingenium. Non possem hodie absolvere: differam igitur reliqua in crastinum.

Postquam retulit propheta se denuntiasse Iudaeis vindictam Dei, nunc adiungit quam superbe contempserint minas illas. Et crimen hinc exaggeratur, quod restabat illis spes aliqua veniae, si modo converterentur ad Deum. Dicit autem propheta eos praecise negasse se quidquam facturos. *Dixerunt*, inquit, נואש: quod vertimus, Actum est. Quanquam maior pars interpretum exponit, Desperatum. Diximus de hoc verbo aliquid 2. cap. et eandem sententiam nunc repetit propheta, quod scilicet pertinaciter dediti fuerint Iudaei suis superstitionibus: deinde etiam perversis illis artibus, unde putabant se posse optime consulere suae saluti, et repellere omnia pericula, quum scilicet coniungerent se nunc Assyriis, nunc Aegyptiis. Sed quia verbum יאש potest etiam accipi pro Fatigare, sicuti colligitur ex duodecimo (*imo* 2) cap. Ecclesiastae, non incommode forte ita exponeretur, Nos sumus fatigati, hoc est, nolumus frustra consumpsisse tantum laboris. Nam hinc sumunt materiam obstinationis impii, quod diu et multum aliqua in re laboraverint. Superbia enim ipsos indurat, An hactenus lusimus operam? inquiunt. Non igitur male quadraret hic sensus, Sumus fatigati, hoc est, debueras initio nos revocare: sed nunc totum fere iter confecimus, et iam non longe distamus a meta. Non potest igitur fieri, ut redeamus ad carceres, quia hoc absurdum esset, tantum a nobis laboris frustra et inutiliter fuisse insumptum. Neque displicet eorum sententia, quia putant esse nomen: ac si diceret, Fatigatio est, id est, iam sero nos castigas, quia per multos annos sequuti sumus hanc viam. Quod ad summam rei spectat, parum interest. Sed sensus esset clarior, si ita placeat vertere, Iam satis superque laboris insumptum est: tu igitur non venis mature vel tempestive. Videtur Isaias capite 57 reprehendere in Iudaeis quod laudandum erat, si valet haec Ieremiae sententia. Nam ita loquitur, Fatigati estis in viis vestris, et nemo vestrum dixit, נואש. Hic exprobrat illis Ieremias, quod dixerint נואש: Isaias autem ex opposito, quod non dixerint. Videntur haec duo inter se pugnare. Sed quum Isaias ita loquitur, Iudaeis exprobrat socordiam, quod experientia saltem, quae stultorum magistra dicitur, non ipsos fatigaverit. Nam quum toties didicissent magno suo malo, se nunc ab Assyriis, nunc ab Aegyptiis deceptos fuisse, hoc fuit nimis crassae amentiae, non tandem colligere longo usu: Certe nos frustra laboravimus. Videmus ergo nunc quo sensu accuset illos Isaias, quod non dixerint, Fatigatio est, id est, quia non expenderint secum, laborem illum esse irritum. Sed aliud hic spectat propheta noster, quod scilicet Iudaei noluerint operam perdidisse, sed perrexerint contumaciter, quoniam obduraverant ad perversam consuetudinem peccandi. Sequitur, *Quia post cogitationes nostras ibimus, et quisque pravitatem cordis sui mali peraget.* Certum est, non ita palam fuisse loquutos. Neque enim ex professo gloriabantur, se esse impios, et Dei contemptores: sed propheta non respicit quid ipsi dixerint, sed potius rem ipsam. Atqui Iudaei solebant opponere sua figmenta et fallacias Satanae Dei verbo. Non mirum igitur est quod propheta illis obiiciat impias istas et sacrilegas voces: quod scilicet maluerint cogitationes suas sequi, et pravitatem cordis, quam Deo se subiicere, et obtemperare eius verbo. Videmus ergo hypocritas nihil proficere dum obtendunt inanes fumos, quia Deus non vult agi secum sophistice aut callide. Manet igitur damnatio omnes impios, quocunque fuco tegant sua scelera. Nam quidquid adversum est sanae doctrinae, est pravum figmentum, est Satanae fallacia, est denique impietas perversi cordis. Quicunque autem deflectunt a simplicitate prophetica, et a doctrina legis, illi sequuntur suas cogitationes, vel cordis sui figmenta. Hinc ergo sequitur, eos sine fructu tergiversari: quia si respuunt puram doctrinam, haud dubie opponunt sua commenta: et huc etiam pertinet quod dicit, לבו הרע. Nunquam fuissent confessi cor suum esse malum, vel sceleratum: et tamen propheta eos accusat, quod proruperint in hanc vocem. Nempe, ut dixi, rem ipsam considerat, et non subterfugia, quibus hypocritae libenter Deum fallerent. Iam sequitur,

13. *Propterea sic dicit Iehovah, Interrogate agedum inter gentes, quis audierit secundum hoc?* (quis unquam audierit aliquid simile?) *foeditatem* (vel, portentum) *patravit valde virgo Israel.*

Hic ostendit Deus Iudaeos prorsus esse desperatos, quia ad cumulum extremum impietatis pervenerint, dum ita audent reiicere oblatam sibi salutem. Quorsum enim spectabat propheta nisi ut eos ab interitu eriperet? Deus ipse per manum prophetae volebat consulere ipsorum saluti. Quanta igitur haec fuit ingratitudo, reiicere paternam illam

Dei curam, et non praebere aurem prophetae, qui futurus erat illis salutis minister? Quoniam autem plus quam surdi et stupidi erant, convertit se Deus ad gentes: *Interrogate*, inquit, vel quaerite, *inter gentes*, *an quis audierit aliquid tale?* quasi diceret, Non litigabo amplius cum istis brutis animalibus: nulla enim ratio locum habet, sed gentes, quae luce intelligentiae carent, poterunt testes esse tam crassae impietatis, quemadmodum capite etiam 2 dixit, Ite, peragrate insulas, et lustrate totum orbem, an ulla gens unquam reliquerit deos suos: et tamen non sunt dii: quasi diceret, Tantum valet religio apud miseros idololatras, ut maneant defixi in suis superstitionibus: quia horribile est illis, deum mutare: refugiunt igitur illud quasi portentum. Hinc fit, ut addicti sint suis superstitionibus: quia Deum quem semel amplexi sunt, nefas esse putant relinquere: non sunt tamen dii: populus autem meus reliquit me, qui sum fons aquae vivae. Idem nunc repetit aliis verbis Ieremias, quod scilicet non reperietur tale exemplum inter gentes profanas. Tandem subiicit, *rem foedam patravit.* Quanquam nomen שעררת vertunt quidam portentum, et posset ita metaphorice accipi, quoniam verbum שער significat reputare et cogitare. Inde ergo posset sumi haec significatio. Sed quoniam pluribus locis accipitur pro foeditate, non discedam a consensu illo. Dicit igitur hoc esse nimis foedum, quod derelictus fuerit a populo suo. *Et virginem Israel* non honoris causa nominat, sed magis ut augeat probrum. Deus enim, ut ante vidimus, desponderat sibi populum illum: et ita decebat servari fidem coniugalem, quemadmodum puella quae viro desponsa est, iam non debet huc vel illuc respicere: quia nulla ei conditio quaerenda est, postquam fidem suam obstrinxit. Populus autem Israel, qui debuerat esse quasi sponsa Dei, multo foedius peccavit, et cum maiori dedecore, et infamia, quum ita se prostituit tam superstitionibus, quam perversis consiliis. Nunc adiungit similitudines, quibus crimen magis amplificet.

14. *An relinquet e rupe agri nivem Libani? an relinquentur aquae alienae, et frigidae fluentes?*

15. *Quia oblitus est mei populus meus*, *frustra suffitum faciunt* (vel adolent), *dum corruere eos fecerunt* (copula enim explicative accipitur vel causaliter) *in viis suis* (vel ipsorum), *semitis saeculi*, *ut ambularent per semitas*, *viam non calcatam* (quanquam verbum כשל significat etiam impingere, vel offendere, ideo verti posset, et eos impingere fecerunt in viis suis.

Hic quemadmodum nuper attigi, crimen populi exaggerat Deus duplici similitudine. Nam si quis aquam haurire possit in agro suo, et illic reperiat fontem, quantae stultitiae erit, procul currere ad petendam aquam? Deinde, etiam si ex loco vicino aqua non scaturiat, tamen fluat e longinquo, ut retineat purum liquorem et frigidum, quis non contentus erit tali aqua? et si velit ipsam scaturiginem petere, nonne omnes ridebunt talem amentiam? Atqui Deus erat instar vivi fontis, et Ierosolymae erat scaturigo, unde poterant ad satietatem bibere Iudaei: deinde etiam quasi per canales fluebat ad ipsos Dei beneficentia, ita ut nihil ipsis deesset. Videmus ergo duplicem hic amentiam coargui in populo, quod spernebat praesentem Dei beneficentiam, ac si quis vicinus monti Libani nollet bibere aquas frigidas: vel si quis nollet haurire ex fluvio, sed vellet ire ad fontem ipsum. Quum igitur modis omnibus Deus se illis offerret, et exposita illis esset eius liberalitas, haec fuit nimis foeda et inexcusabilis dementia, reiicere aquas fluentes, et fontem ipsum. Nunc tenemus summam huius loci. Hoc certe naturaliter omnibus est ingenitum, ut contenti sint praesentibus bonis, praesertim ubi non alibi potest quidquam reperiri melius. Si quis habeat fontem in agro suo, cur alio proficiscetur ut bibat? hoc est prodigiosum. Aquane indiges? atqui Deus eam tibi suppeditat: tantum sume ex fonte tuo. Si excipiat quispiam, Fons iste mihi fastidio est: volo scire an aquae procul petitae sint meliores. Videmus hoc signum esse bruti stuporis: iam si cui displiceat aqua, quae fluit, et frigida est, et pura, quoniam velit fontem ipsum habere, etiam prodet ille, quisquis erit, suam vesaniam: quemadmodum hodie si quis nolit bibere aquam Rhodani, quae hic fluit, nolit etiam gustare ex fontibus, sed velit currere ad fontem Rhodani, et ipsam scaturiginem, nonne dignus est, qui et fame et siti pereat? Deus ergo ostendit Iudaeos ita privatos esse omni sensu et ratione, ut debeant omnibus esse detestabiles: et ideo in applicatione repeti debet utrumque membrum, quum dicit, *Populus meus oblitus est mei.* Hoc quidem per se obscurum esset, vel non satis explicitum: sed Deus hic ex superiore sententia repetit, se esse fontem aquae vivae, qui sit Iudaeis expositus: deinde suam beneficentiam, et quidem multiplicem fluere per canales instar aquae vivae et frigidae. Quoniam ergo populus Dei obliviscitur, bis ingratus est, nempe quoniam non dignetur bibere ex fonte ipso, et fastidiat aquas frigidas et fluentes, hoc est, non calefactas, unde contrahitur foetor: deinde puras et liquidas, quae nihil habent luti. Iterum vocat *populum suum*, sed probri causa: nam minus excusabilis fuit haec perversitas, qumm Deus peculiariter Iudaeis se offerret, illi autem respuerent oblatam eius liberalitatem. Si hoc factum fuisset a profanis gentibus, erat levius delictum: Deus enim non dignatus fuerat illas tam insigni praerogativa: sed quum electi essent prae aliis omnibus Iudaei,

hoc fuit quasi prodigiosum, *quod Dei obliti sint,* nempe quem cognoverant. Nam fuerat gentibus incognitus: patefecerat autem se Iudaeis. Oblivio igitur haec, quam accusat propheta non poterat ex errore nasci, sed potius ex destinata pervicacia. Postea adiungit, *Frustra mihi adolent suffitum, quandoquidem impingere* (ut copula resolvatur in causalem particulam) est occupatio, quum dicit *frustra eos suffitum facere.* Scimus enim ut suis caeremoniis confisi fuerint Iudaei: ita quoties arguebantur a prophetis, in promptu semper erat illa exceptio, Nos tamen sumus Dei cultores: nam sedulo ascendimus in templum, et pollicitus est suffitum quem adolebimus fore sibi boni odoris. Quanquam sub hac voce comprehendit etiam alia sacrificia: nam de omnibus generaliter dictum est, Ascendet odor suavis coram Domino. Ergo sub una specie cultum illum externum designat, in quo satis assidui erant Iudaei. Sed quoniam erat mera simulatio, quum abesset cordis integritas, ideo hic repellit vanam illam exceptionem propheta, et dicit frustra eos obtendere suas caeremonias, quod sacrificiis valde intenti essent, deinde non negligerent quidquid spectabat ad externum Dei cultum: *Frustra, frustra*, inquit: quemadmodum haec doctrina frequenter apud prophetas occurrit, et debet plus quam trita esse inter pios. Sed videmus quam difficile sit, eam persuadere mundo: semper enim praevalet hypocrisis, et homines existimant se peragere omnes officii sui partes, dum aliqua species pietatis inter ipsos fulget: Deus autem, ut ante vidimus, cor ipsum, aut veritatem respicit. Sed hoc mundus non potest capere. Ergo non temere omnes prophetae toties inculcant hanc doctrinam, quod scilicet sola interior pietas, quae coniuncta est cum cordis integritate, placeat Deo: totus autem externus cultus vanus sit et futilis, nisi coniuncta sit illa cordis sinceritas. Postea causam adiungit, nempe quod *impingere fecerint in viis ipsorum.* Non dubium est quin falsos doctores intelligat, qui populum abstraxerant a genuino et simplici Dei cultu, et corruperant sanam doctrinam multis figmentis. Et Hebraeis satis tritum est, nomen subaudire, quemadmodum alibi diximus. Quoniam igitur *fecerunt ipsos aut impingere aut corruere.* Summa est, non posse probari Deo populi sacrificia, quoniam vitiata sit apud omnes religio. Vitium autem exprimit propheta, nempe quod abstractus fuerit populus a recta via, hoc est, ab ipsa lege, quae unica est pie iusteque vivendi regula. Caeterum hinc colligimus quam frivola sit eorum excusatio, qui causantur se sequi quod didicerunt a patribus, deinde quod traditum est ab antiquis, et publico consensu receptum: Deus enim hic pronuntiat hanc fore causam exitii populo, quoniam deceptus fuerit a falsis prophetis. Quum dicit, *In viis ipsorum,* vel suis, dissentiunt hic interpretes, quoniam referunt ad pseudoprophetas multi istud relativum םה. Sed mihi magis probatur contraria expositio, nempe *quod impingere fecerint in viis suis rectis*, quoniam erroribus ipsos abduxerint a recto cursu. Quum ergo dicit *In viis suis*, haud dubie in bonam partem debet accipi: Deus enim monstraverat viam populo. Ergo legis doctrinam vocat populi vias, quibus assueverat. Iam sequitur, *Semitas saeculi:* pro eodem hoc etiam secundum membrum capitur. Et notanda est antithesis inter *semitas et viam non calcatam.* Haec brevitas posset esse obscura, ideo distinctius loquar: Vocat propheta vias populi, in quibus fuerat probe edoctus. Hoc autem abstulit omnem colorem defensionis, quum populus non posset excipere, se fuisse deceptum, ac si nunquam scivisset quid rectum esset. Atqui non tantum fuerat edoctus, sed etiam fuerat ductus quasi per manum, ita ut via legis deberet illi familiariter esse cognita. Hoc igitur unum est. Deinde adiungit *viam saeculi,* nempe quoniam lex non fuerat exiguo ante tempore lata, sed iam a multis saeculis. Antiquitas ergo illa debuerat stabilire legis Dei fidem. Nunc ergo videmus quid haec duo valeant, *quod corruerint*, vel offenderint Iudaei decepti a falsis doctoribus *in viis suis*, quibus scilicet assueverant: deinde *in semita saeculi*, hoc est, in doctrina iam olim recepta, et cuius autoritas pluribus saeculis stabilita fuerat. Ex opposito dicit tractos fuisse Iudaeos ad semitas, *et viam non calcatam,* hoc est, a recta via fuisse abductos in errorem. Et iterum aggravat eorum crimen, quod maluerint errare quam tenere viam, quae calcata erat, a patribus scilicet. Caeterum posset hic quaeri, an per se damnari debeat haec mutatio, dum vetustatem contemnimus, et potius reputamus quid rectum sit. Solutio facilis est: propheta enim hic loquitur Dei nomine. Ergo principium illud tenendum est, nullam esse viam, nisi quam Deus ipse monstravit: si quis venisset aliunde, et iactasset antiquitatem, propheta ludibrio habuisset illam iactantiam. Quare? nam quaenam est vetustas in hominibus, qui statim evanescunt? et ut coacervemus multa saecula, tamen inter homines non reperietur quidquam firmum. Illud igitur notandum est, Deum fuisse ducem eius viae, quam conqueritur propheta relictam esse a populo. Nunc quae sequuntur optime cohaerent, nempe quod populus a via aberraverit, quam diu tenuerat. Neque enim, ut iam dictum est, sequuti fuerant Iudaei aliquem ex mortalibus, sed Deum ipsum, qui dignatus fuerat manum illis porrigere et ostendere certam salutis viam: deinde notandum est, quales fuerint illorum patres, nempe qui Deo fuerant obsequuti: et quum tot haberent exempla, debebant magis ac magis ad imitandi studium incitari. Fuit igitur haec inexcusabilis pravitas, viam

longo usu probe compertam relinquere, *viam saeculi*, hoc est, quae fuerat illis probata tam longo tempore, et abire *in semitas non calcatas*, nempe quia nullo exemplo sanctorum qui soli erant veri patres fuerant adducti, ut sibi excogitarent novos et fictitios cultus: deinde ut desciscerent a simplici legis doctrina. Si quis respondisset, calcatas esse illas vias, quoniam haberent et Assyrios et Aegyptios socios superstitionum, non potuit haec exceptio admitti. Nam, quemadmodum iam dixi, propheta non promiscue de quibuslibet exemplis loquitur, sed de exemplis patrum, quos certum erat fuisse gubernatos a Domine. Sequitur,

16. *Ad ponendum terram eorum in vastitatem* (hoc est, ut ponam terram eorum in vastitatem), *in sibila perpetua: quisquis transibit per eam obstupescet, et movebit caput.*

Iam rursus denuntiat propheta poenam, quam meriti erant, nempe *quod immineat terrae ipsorum vastitas:* Haec, inquit, erit merces eorum, *quod redigetur terra in solitudinem, deinde in sibila perpetua*, vel in sibilos (utrumque enim genus reperitur). Hic ponitur etiam nomen עולם, quo nuper usus fuit propheta, sed diverso sensu: nam quum vocabat *semitas saeculi*, ad praeteritum tempus respiciebat: nunc autem de futuro tempore dicitur. Quoniam ergo Iudaei sese alienaverant a viis saeculi, hoc est, ab aeterna Dei veritate, ideo dicit *terram ipsorum fore materiam sibili perpetui*, quoniam non tantum paucis annis, sed usque ad finem mundi horribilis erit illa clades, quae tunc instabat. Et secundo membro clarius exprimit quid intelligat per *sibilos aeternos*, nempe *quia quisquis transibit per eam obstupescet, et movebit caput*, vel concutiet caput, quemadmodum solet fieri vel in stupore, vel in ludibrio, vel in detestatione. Haec loquutio frequenter occurrit apud prophetas. Terra Chanaan postquam data fuit Iudaeis, erat quasi excellentissimum theatrum omnis opulentiae: Deus enim in ea explicuerat inaestimabiles thesauros suae bonitatis, ut raperet ipso aspectu omnes in admirationem sui: ita ex opposito fuit materia horroris et sibilorum, quum Deus eam maledixit. Postea sequitur confirmatio,

17. *In vento orientali* (vel per ventum orientalem: quidam legunt כ loco ב, et dicunt, tanquam ventus orientalis: sed quod ad mentem prophetae spectat, nulla est ambiguitas: per ventum ergo orientalem) *dispergam eos coram facie inimici: cervicem, et non faciem ostendam ipsis* (videre ipsos faciam) *in die calamitatis ipsorum* (vel interitus, ut alii vertunt).

Quanquam non exprimitur nota similitudinis, si legimus ב non כ: tamen propheta similitudine utitur. Neque enim Deus impulit vento orientali Iudaeos, sed quoniam violenti sunt illius venti impetus in Iudaea, saepe ventus orientalis tantundem valet ac procella, vel turbo: ac si diceret, tanquam turbine, vel procella ego eiiciam ipsos: *dispergam*, inquit, vel dissipabo *coram facie inimici.* Significat venturos hostes, qui Iudaeos e terra sua exterminent: sed aliud adiungit, nempe plenos hostes fore terrore, quoniam Deus dabit illis vim turbinis, aut procellae, ut disiiciat, vel dissipet Iudaeos ipsos: quoniam scilicet expavefacti a Deo nusquam audebunt consistere. Sequitur altera comminatio, *quod Deus obvertet illis cervicem*, vel tergum, *et non faciem in die cladis.* Continget interdum nos duriter castigari a Deo, quemadmodum saepe exercet fideles suos, quum illos etiam subiicit impiorum libidini: sed tamen hoc remedium non aufertur fidelibus, quin reperiant aliquid solatii in Dei misericordia: nam sicuti deiicit ad inferos, ita etiam reducit: mortificat et vivificat, quemadmodum dicitur secundo capite primi Samuelis (v. 6). Hic autem Deus poenam denuntiat absque ulla venia, aut levatione: *Dispergam*, inquit, *eos, sed per ventum orientalem coram hostibus.* Deinde, frustra ad me confugient, et meam clementiam, licet alioqui omnibus sit exposita, frustra tunc implorabunt: quia decretum est ipsis non ignoscere. Ostendam, inquit, illis tergum meum, aut cervicem: nam ערף est posterior pars capitis, vel occiput, sed hic capitur pro tergo. Sentient ergo me aversum, ut iam non sint positi ante oculos meos. Nam haec est nobis inaestimabilis consolatio, dum adhuc dignatur Deus respicere nostras miserias. Sed aufert hanc spem Iudaeis, quia *obvertet illis tergum in die cladis.* Reliqua non prosequar nunc.

18. *Et dixerunt, Venite, et cogitemus contra Ieremiam cogitationes, quia non peribit lex a sacerdote, et consilium a sapiente, et sermo a propheta: venite, et percutiamus eum lingua, neque attendamus ad cunctos sermones eius.*

Hic recitat Ieremias quantus furor occupaverit eorum mentes, quibus denuntiaverat Dei vindictam. Erat certe illud horribile auditu, quum essent desperati, nihil tamen sperandum esse auxilii a Deo. Hoc enim valebat loquutio quam vidimus, In die calamitatis eorum ostendam illis cervicem et non faciem, vel, a tergo me videbunt et non a facie. Quum igitur nulla spes veniae illis esset residua, nonne fuit hic prodigiosus stupor, non moveri neque humiliari, quum viderent Deum sibi esse tam infestum? Ostendit autem propheta, secure contemptam fuisse illam denuntiationem: imo tantum

fuisse obstinationis in eorum malitia, ut tunc se animosius accingerent ad repugnandum. Dicit enim eos ex professo conspirasse, quum de illo tam horribili Dei iudicio essent admoniti: ac inducit eos sese mutuo hortantes, *Venite, et cogitemus cogitationes contra Ieremiam.* Videndum est quid opponant Dei iudicio, nempe sua consilia et decreta. Hoc in summa erat transferre a Deo autoritatem ad se ipsos. Spoliabant igitur Deum iure suo, et volebant occupare eius solium, ac si essent ipsi iudices, et possent subiicere suo arbitrio quidquid attulerat propheta. Probabile quidem est, non gessisse bellum cum Deo data opera, quoniam hypocritae semper obiiciunt sibi aliquas nebulas, quibus sponte se ipsos obtenebrant. Interea diabolicus furor ipsos impellit, ut non habeant ullam rationem Dei. Nam si expenderent apud se quale doctrinae genus est quod affertur, possent facile discernere. Unde igitur hic furiosus impetus, ut dum volunt conserere manus cum homine, impingant in ipsum Deum? nempe, sicuti iam dixi, excaecat eos sua impietas et superbia, ut Deo eripere non dubitent suum honorem, et ita substituant se in eius locum. Idem hodie exemplum cernitur in toto papatu. Nam dum inter se ad refutationem apertae veritatis conspirant, non interrogant os Dei, neque respiciunt quid scripturis traditum sit: sed contenti sunt putida decreta vel potius somnia ebuccinare, in quibus nihil est tam futile quod non velint haberi pro oraculo: ubi autem protulerint suas bullas, existimant se satis probe munitos esse, quasi Deus suo iure deiectus sit. Sed ex contextu clarius hoc patebit. Dicunt enim, *Quia non peribit lex a sacerdote.* Haec ratio quam subiiciunt ostendit unde tanta securitas, qua freti non dubitent repellere propheticum sermonem, quia scilicet *sunt sacerdotes et prophetae*, hoc est, quia occupant sedem in ecclesia: gloriantur titulis illis, quamvis merae sint larvae: quia susque deque reputant, non habere quod vocationi respondeat. Ita larvatos pontifices videmus contentos fuisse titulari vocatione, neque interea curasse an reddenda esset coram Deo ratio. Et ita saeculis omnibus hypocritae abusi sunt Dei donis. Clarius hoc cernitur in papatu. Nam certe ubi omnia discussa fuerint, videbimus his armis confidere papam cum tota sua caterva: ubi enim centies victi fuerint testimoniis scripturae, hoc tamen uno clypeo strenue se defendunt, ecclesiam non posse errare: repraesentari ecclesiam in papa et episcopis et toto clero. Deinde praelatos, ut vocant, esse successores apostolorum. Et ita plenis buccis detonant continuam successionem a Petro: unde tandem colligunt ecclesiam romanam esse matrem omnium fidelium: deinde illic spiritum sanctum residere: quia quisquis in locum Petri successit, et occupat eius cathedram, ille praeditus est eodem spiritu, et eadem autoritate. Videmus ergo ut papistae non aliis armis hodie certent nobiscum, nisi quibus olim omnes illi reprobi aggressi sunt Ieremiam. Primum dicunt, *sufficere, si habeant suas cogitationes,* hoc est, si inter se statuerint quid factu opus sit: quia sub hac voce comprehendunt tam deliberationes quam decreta: ac si dicerent, Nos praediti sumus iurisdictione ordinaria: Deus enim ecclesiae suae nos praefecit. Ergo quidquid a nobis prodierit, debet censeri inviolabile. Ratio, *Nam lex non potest perire a sacerdote, et consilium non potest perire a sapiente, et sermo a prophetis.* Haec tria poterant specioso colore obiicere contra Ieremiam. Neque enim negari poterat, quin essent legitimi sacerdotes quoad vocationem, deinde quin esset illic ecclesia. Iam seniores, qui coniuncti erant sacerdotibus, etiam merito iactabant suam dignitatem. Postremo nunquam caruit populus ille suis prophetis. Videmus ergo ut obtenderint contra Dei prophetam speciosos praetextus, et quibus poterant non magno negotio fallere omnes simplices. Si fiat comparatio, certe tota colluvies papalis non potest simili iure idem praetexere, sed Iudaeis longe est inferior. Nam quum dicunt se repraesentare ecclesiam, de eo disputandum est: et tandem venire cogentur ad illud principium, ut definiamus quid sit ecclesia. Iam ubi constiterit quid sit ecclesia, iterum quaeretur, an sint legitimi episcopi et praesules. Neque enim vocatio eorum fundata est in verbo Dei: quia omnes sunt schismatici, et hoc etiam constat ex eorum canonibus, quia hodie nulla viget canonica electio apud eos. Ergo sequitur, cessasse illam vocationem, de qua tam stolide et arroganter superbiunt. Sed ut demus illos esse legitimos ministros et vocationem eorum probari ex Dei verbo, tamen non sequitur propterea, esse veros Dei ministros, quoniam locum ordinarium teneant, et iurisdictionem in ecclesia. Nam omnibus saeculis videmus ecclesiam Dei fuisse obnoxiam huic malo, ut haberet lupos loco pastorum, haberet homines impios et perfidos, qui Deum oppugnare ausi sunt sub eius nomine. Quum ita olim contigerit, hodie non possunt discrimen ullum afferre, vel papa, vel omnes larvati eius episcopi, quin metuendum sit nobis a lupis. Quare? Fuerunt, inquit apostolus olim falsi prophetae: ita etiam et inter vos erunt falsi doctores (2. Pet. 2, 1). Ostendit hodie non minus cavendum esse a falsis episcopis et prophetis et doctoribus, et quocunque titulo sese insigniant, quam olim. Ergo quum papistae futiliter iactant, ecclesiam non posse errare, merito ridendi sunt: quia videmus quos sequantur: et quemadmodum olim manifesti Dei hostes congressi sunt cum Ieremia. Ita etiam illi palam Deum nunc oppugnant solo inani titulo: quia *sint sacerdotes, quia sint prophetae, quia sint seniores,* vel presbyteri,

hoc est, quia teneant iurisdictionem ordinariam. Hic igitur locus sufficere nobis debet ad refutandam eorum stultitiam, ubi verba pro re afferunt, et tantum nituntur hoc argumento, quod ecclesia non possit errare. Tantundem enim valet illud, ac quod nunc refertur a propheta, *non posse legem perire a sacerdotibus.* Atqui alibi videmus quid Deus minetur, nempe horribile illud iudicium instare, ut caecutiant sapientes, ut stulti sint, ac fatui sacerdotes et prophetae. Sed hinc discamus qua lege, et in quem finem Deus passim ornet ecclesiae ministros et pastores claris elogiis et insignibus: certe non ut superbiant falso praetextu, sed ut fideliter exsequantur munus suum. Quidquid sit, videmus perversam esse hanc confidentiam, ubi obiiciunt pastores non posse legem sibi excidere, neque sermonem, vel doctrinam: quia sint ac vocentur sacerdotes. Addunt, *Venite, et percutiamus eum lingua.* Rursus suam autoritatem magni faciunt: quemadmodum hodie papistae quasi e sublimi nos derident, quia non sit disputandum cum haereticis, quia non sint revocanda in dubium quae iam olim statuta sunt, et de quibus semel ecclesia pronuntiavit: nam videtur hoc illis plus quam absurdum, atque etiam indignum, ubi rogamus dari nobis audientiam, et controversias, quibus hodie turbatur mundus, volumus dirimi et decidi ex lege et prophetis, ac evangelio. Quid? ergo ecclesiae decreta in nihilum redigentur? Scriptura est nasus cereus: nihil habet certum, vel firmum: potest enim torqueri in quamlibet partem, et hypocritae semper abusi sunt Dei verbo: sequitur ergo nihil esse certum, neque perspicuum in scriptura. Hoc est lingua percutere: quemadmodum videmus actum fuisse cum Ieremia: Quid disputandum est cum isto homine, qui tam audacter nobis minatur, quasi excelleret supra alios? atqui unus est e populo tantum. Iam quid opus est longa disputatione? habemus enim autoritatem, et satis erit uno verbo statuere, quidquid affert esse repudiandum: ergo non est cur nos fatigemus longo certamine: lingua enim nostra habet ius decisivum, ut loquuntur. Videmus ut obiicere ausi fuerint impii illi sua decreta, quibus obruerent sermonem propheticum, et fidem derogarent Ieremiae. Quoties ergo huc se efferunt homines, ut percutere lingua sua velint servos Dei, et opprimere sermonem eius, qui per ipsos loquitur, tenemus quo loco habendi sint, et quantum ponderis secum habeant omnia eorum decreta, vel determinationes. Sed clausula versus clarius ostendit quam pervicaciter contempserint omnem doctrinam: hoc enim signum est desperatae contumaciae, non attendere ad sermonem propheticum. *Non attendamus*, inquiunt, hoc est, non moremur quid loquatur, et quidquid loquutus fuerit fortiter spernamus. Quemadmodum dixi, propheta hoc verbo ostendere voluit fuisse ita diabolico impulsu excaecatos, ut non dubitarent reiicere quidquid a Deo profectum erat, et aures occludere, et data opera negligere, ut solent improbissimi. Hodie non minor etiam contemptus apparet in papatu: nam si placide nos audirent, si expenderent tranquillis animis et mansuetis quod afferimus, certe statim esset inter nos transactum. Sed hoc unum illis propositum est, nihil audire: quia contenti sunt hoc fallaci praeiudicio: Si repraesentent ecclesiam, in suo arbitrio esse, damnare quidquid dicimus: et ubi nos damnaverint, iam non opus esse alia disquisitione. Caeterum, hinc monemur, etiam si multis vitiis laborent homines, semper tamen restare aliquam spem salutis, modo ne sint prorsus indociles, et praefracta fiducia reiiciant quidquid proponitur ex lege et prophetis, et evangelio. Nam quemadmodum multi morbi, etiam si graves sint, ac periculosi, tamen admittunt remedia: sic etiam statuendum est, sanabiles esse homines quamdiu sustinent doceri, et moneri, et corrigi: ubi autem clausis auribus, praetereunt omnem doctrinam, ubi spernunt omnia consilia, ubi pro nihilo ducunt minas Dei, et correctiones, desperata est eorum salus. Sequitur,

19. *Attende Iehovah ad me, et audi vocem litigatorum meorum* (hoc est, rixantium mecum).

Quia videt propheta suam operam esse inutilem apud homines, convertit se ad Deum, ut iam ante aliquoties vidimus eum facere. Nec dubium est quin plus vehementiae habuerit haec loquendi ratio, quam si continuo tenore ipsos fuisset alloquutus. Poterat quidem dicere, Miseri, quo ruitis? et quid sibi vult haec amentia? quem tandem finem putatis fore, ubi adversati fueritis Deo, contumaces adversus spiritum eius? neque enim potestis lucem exstinguere vestra pertinacia vel impudentia. Poterat hoc modo propheta eos obiurgare: sed plus vehementiae fuit, quum relictis hominibus Deum ipsum coepit alloqui. Haec igitur apostrophe diligenter nobis notanda est, quia hinc colligimus exprobratam fuisse Iudaeis extremam amentiam, ex quo non dignatus est propheta cum ipsis litigare. Sed interea dixit, Non attendunt ipsi, *attende Iehovah ad me.* Videbat se contemni ab illis Dei hostibus: hac autem precatione significat, suam tamen doctrinam vigere coram Deo, et retinere suum pondus, neque posse excidere. *Iehovah* ergo, inquit, *animadverte ad me, et audi clamorem litigantium mecum.* Hic duo postulat Ieremias, nempe ut Deus suscipiat causam suam, deinde ut vindictam exigat de illa pervicacia hostium suorum. Hic autem locus apprime notatu dignus est, quia haec est fultura, quae nunquam potest nobis excidere, quum scimus probari Deo nostrum obsequium: et ut nobis prae-

scribit quid dicendum sit, ita quae ab eo profecta sunt semper habitura pondus suum, nec posse fieri mundi ingratitudine, ut quidquam de fide coelestis doctrinae pereat, vel minuatur. Ergo quoties vel nos derident impii, vel eludunt, vel negligunt, sequamur prophetae exemplum: petamus a Deo ut nos respiciat. Hoc autem fieri non potest, nisi sincero animo studeamus exsequi quod nobis mandavit. Ergo conscientia pura aperiet nobis ianuam, ut possimus intrepide Deum vocare et sponsorem et vindicem, quoties contemnitur labor noster ab hominibus. Secundo loco postulat, *ut Deus audiat clamorem eorum qui cum ipso litigant.* Unde colligimus, impios adeo nihil proficere sua superbia, ut magis ac magis Deum provocent, quum ita sese opponunt purae eius doctrinae, et rixantur adversus eius prophetas et pios doctores. Quum ergo videmus impios nihil aliud consequi, nisi ut iram Dei magis accendant, eo animosius pergere nos oportet in officio: quia etiamsi ad tempus magnis clamoribus opprimant Dei veritatem, Dominus compescet eos, et ita compescet, ut eluceat illa doctrina quae nunc iniustis calumniis evertitur. Postea adiungit,

20. *An reddetur pro bono malum? quia foderunt foveam animae meae: recordare quod steterim coram facie tua ad loquendum pro ipsis in bonum, ad avertendam iracundiam tuam ab ipsis.*

Exaggerat hoc versu propheta crimen suorum hostium: quia scilicet non modo ferociant adversus Deum, sed etiam obliti humanitatis inique oppugnent ipsum prophetam. Impietas quidem magis est detestabilis quam inhumanitas, quo scilicet Deus magis excellit supra cunctos mortales: verum ipsa inhumanitas plus in se continet turpitudinis, quia est crassior, ut ita loquar, et melius perspicitur. Nam impii saepe occultant suam perfidiam: sed ubi agendum est cum hominibus, illic statim apparet ritene an secus nos geramus. Ergo propheta ubi detexit impietatem hostium suorum, nunc adiungit, ipsos, etiamsi vocentur ad humana iudicia, esse prorsus intolerabiles, quoniam scilicet rependant indignam mercedem homini innoxio, et qui sedulo curaverat eorum salutem. Nunc tenemus consilium prophetae. Quamvis autem saepe contingat rependi malum pro bono, et ingratitudo satis sit commune vitium: tamen natura ipsa abhorret ab ingratitudine: ideo dixit ille, nullam legem fuisse latam adversus ingratos, quia scilicet illud sit instar prodigii. Quum igitur natura dictet, rependi debere mercedem bene meritis, et hoc debeat omnium cordibus esse infixum, ratiocinatur propheta ab illo communi iure et sensu cunctorum mortalium. *An*, inquit, *rependetur pro bono malum? nam foderunt*, inquit, *foveam animae meae, et tamen precatus sum pro ipsis: conatus sum avertere iram Dei*, quum suppliciter me opposuerim deprecatorem pro ipsorum salute. Quanta est ista barbaries vel inhumanitas, quod me persequuntur? Caeterum quoniam videbat se frustra verba facturum apud surdos, ideo rursus Deum appellat testem suae integritatis: *Recordare*, inquit, *quod steterim coram facie tua ad loquendum pro ipsis:* quasi diceret, Etiamsi malignitas impediat homines ne cernant qualis sim, et qualiter me gesserim erga ipsos, Deus erit mihi optimus testis, ac proinde contentus ero illius iudicio. Postea sequitur,

21. *Propterea pone filios eorum ad famem* (hoc est, proiice, vel prostitue ad famem) *et diffunde* (vel diffluere fac) *eos ad manus gladii, et sint mulieres eorum orbae et viduae, et viri eorum sint percussi ad mortem* (lethaliter), *iuvenes eorum sint percussi gladio in proelio.*

Hic videtur propheta sese prae excandescentia proiicere ad imprecationes, quae absint a recto affectu: quia etiamsi nondum ore suo protulerat Christus, precandum esse pro his qui nobis maledicunt: tamen lex illa Dei semper cognita fuit a sanctis patribus. Non debuit igitur Ieremias perrumpere ad diras istas, ut imprecaretur ultimum interitum suis hostibus, quamvis ita essent meriti. Sed notandum est, non fuisse nisi spiritus instinctu commotum, ut ita excandesceret contra hostes suos. Neque enim excusabilis esset hoc colore, quod furor fiat saepius laesa patientia: debent enim filii Dei ad extremum usque tolerare omnes iniurias. Sed, quemadmodum iam dixi, propheta hic non temere quidquam protulit, neque etiam sibi permisit hoc vel illud optare, sed quod dictabat spiritus sanctus, obedienter promulgat, tanquam fidele eius organum. Diximus alibi, primo hoc observandum esse quum imprecamur aliquid adversi reprobis, non agendam esse privatam causam. Nam qui se ipsum respicit, semper abripietur nimio impetu: deinde etiam si essent rite composita vota nostra, tamen hoc semper damnandum est, si privatim consulimus nostris commodis, vel persequimur proprias iniurias. Hoc unum est. Deinde accedere debet prudentia, quae discernat inter electos et reprobos. Quoniam autem Deus suspendere nos iubet iudicium, ut certe non possumus statuere quid futurum sit die crastino, ideo non debemus imitari promiscue haec prophetica vota, ut Deus perdat impios, et dissipet etiam de quibus desperamus: quia, ut iam dictum est, incertum nobis est quid decretum sit de illis in coelo. Denique quisquis volet exemplo Ieremiae imprecari hostibus, regatur eodem spiritu, quemadmodum Christus discipulos suos admonet. Nam quoniam ad votum Eliae Deus

prostraverat impios, volebant apostoli, ut etiam statim eliceret Christus fulmen e coelo: Nescitis, inquit, quo spiritu regamini. Dissimiles erant Eliae: volebant tamen quasi simiae imitari quod ille fecerat. Sed, quemadmodum iam dixi, primo facessat omnis respectus vel utilitatis nostrae, vel iacturae, neque agamus propriam causam, si volumus excandescere adversus sceleratos: deinde adsit spiritus iudicii et discretionis. Postremo etiam facessant omnes turbulenti carnis affectus: quia simul atque admixtum est aliquid humanum votis nostris, semper reperietur aliquid confusum. In hac autem precatione Ieremiae nihil fuit turbulentum: quia spiritus gubernat eius mentem et linguam: deinde oblitus erat sui: postremo sciebat illos esse reprobos, et iam destinatos ad ultimum interitum. Ita non dubitavit spiritu prophetico illis imprecari quod hic legimus. Neque enim dubium est quin semper sollicitus fuerit pro reliquiis. Sciebat enim esse aliquos fideles: et quamvis essent incogniti, studuit tamen Deum illis placare. Sed hic fulminat contra reprobos, qui iam sponte devoti erant exitio. Haec igitur ratio est cur non dubitet petere *ut dentur ad famem, et ferantur ad manus gladii, vel fluant, ita ut sint orbae et viduae ipsorum mulieres: viri etiam ipsorum intereant ad mortem, et iuvenes ipsorum percutiantur gladio.* Nunc sequitur,

22. *Audiatur clamor ex aedibus eorum quum induxeris super eos exercitum repente: quia foderunt foveam ad capiendum me, et laqueos occultarunt pedibus meis.*

Pergit in sua imprecatione. *Optat* igitur *audiri clamorem ex aedibus eorum:* quasi diceret, nihil sit illis refugii, quum accidet calamitas. Nam sua cuique domus est quasi receptaculum in rebus miseris. Vult igitur propheta etiam quum domi latebunt, iugulari illic ab hostibus. Nam a posteriore intelligit caedem. Quorsum enim clamor, de quo loquitur, nisi quia ubi hostes irrumpent, et saevient adversus ipsos, nec poterunt tueri vitam suam, confugient tandem ad lamentationes et eiulatus? *Audiatur* ergo *ex aedibus eorum clamor, ubi induxeris exercitum super eos repente.* Addit, *Quoniam foderunt foveam ad capiendum me.* Videtur quidem propheta hic causae suae esse patronus: sed minime dubium est quin absque personae respectu abominetur eorum, de quibus loquitur, impietatem, quod insidiose ipsum oppugnaverint, quum tamen ageret negotium Dei. Propheta enim neque serebat, neque metebat sibi: sed tantum volebat obtemperare Deo. Quum igitur fraudibus ipsum adoriuntur, et circumveniunt, quid hoc est nisi aperte bellum Deo inferre? Tenendum igitur est prophetam hic non conqueri de molestiis quas sustinuit, nec de iniuriis: sed tantum agere publicam causam: quia scilicet impii illi perfide egissent adversus ipsum, quum tamen nihil aliud studeret quam operam suam impendere Deo, et quidem in ipsorum salutem. Tandem addit,

23. *Et tu Iehovah nosti omnia consilia eorum super me in mortem: ne propitius sis* (vel placabilis) *super iniquitate ipsorum: et peccatum eorum* (vel scelus ipsorum) *a facie tua ne deleas:* (quidam existimant המחי esse in Cal, et י poni loco ה) *et sint impingentes coram facie tua, in die excandescentiae tuae fac cum ipsis.* (Non possem hodie exponere hunc versum.)

Ultimum versum decimi octavi capitis heri ad verbum interpretati sumus: nunc videndum est quid his verbis significet propheta, et quem fructum ex ipsis colligere oporteat. Dicebat igitur Deum esse testem pravitatis hostium suorum, quod scilicet omnia eorum consilia tenderent in eius perniciem. Porro hic subaudienda est antithesis, quod propheta fideliter curasset eorum salutem, quemadmodum ante vidimus. Erat igitur haec turpissima ingratitudo, quod machinarentur interitum sancto prophetae, qui non tantum erat innoxius, sed optime etiam meritus de ipsorum salute. Hinc igitur colligit indignos esse misericordia: *Tu*, inquit, *nosti consilium, quidquid consultant inter se tendere ad mortem super me. Ergo ne propitius sis iniquitati eorum, et peccatum eorum ne deleas.* Diximus postrema lectione hanc vehementiam, quoniam dictata fuit a spiritu sancto, non posse damnari: sed non deberi trahi in exemplum, quia hoc singulare fuit in propheta, quum sciret iam illos esse reprobos: et simul ostendimus cur non debeat communis lex statui ex singularibus exemplis: quia Ieremias praeditus fuit spiritu prudentiae et iudicii: deinde quia zelus gloriae Dei ita dominatus est in eius corde, ut carnis affectus fuerint prorsus subacti, vel coacti in ordinem: quia scilicet non agebat privatam causam. Postremo diximus fuisse hoc oraculum, quia voluit Deus patefacere, reprobos esse illos et desperatos, qui ita pertinaciter oppugnabant veram doctrinam. Quoniam haec non omnibus contingunt, ideo promiscue non debemus imitari Ieremiam hac in precatione, quia semper nobis respondebitur quod dixit Christus suis discipulis, Nescitis quis spiritus vos gubernet. Et certe hoc etiam horrorem debet nobis incutere, quum audimus, *Ne propitius sis illis, et ne deleas peccata ipsorum.* Deus testatur tam multis locis se esse misericordem, propensum ad clementiam, et si quando irascitur, hoc non esse nisi ad momentum. Videtur ergo esse magnum dissidium inter hoc vaticinium prophetae, et inter illa testimonia, qui-

bus Deus suam naturam demonstrat. Sed iam diximus prophetae fuisse ostensum interitum populi, cui sic imprecatus est. Et simul tenendum est memoria quod diximus, nempe prophetam non complecti sine exceptione totum populum. Sciebat enim esse aliquod residuum semen in illa multitudine. Ergo restringit hanc imprecationem ad reprobos et desperatos: quia sciebat iam destinatos esse ad interitum, idque aeterno Dei consilio. Et quoniam se ipsos satis superque prodiderant, ideo secure pronuntiat Deum nunquam illis fore propitium. Eodem pertinet quod sequitur, *Semper impingant coram facie tua.* Faciem Dei hic ponit pro manifesto iudicio. Nam exsultant scelerati homines quamdiu illis parcitur. Vult igitur propheta Deum in solio sedere, ut iudex appareat, et ita compescat eorum proterviam, qui eius iudicium contemnunt, dum inviti sentiunt se non posse effugere. Est etiam hic subaudienda antithesis inter conspectum Dei et inter absentiam. Putant enim hypocritae abesse Deum quantisper illis indulget, neque sumit vindictam: ideo lasciviunt ac si permissum esset ipsum fallere. Sed ubi Deus cogit ipsos agnoscere quod nolent, dicuntur stare in conspectu eius, quia scilicet urgentur propius quam ut liceat amplius tergiversari, et velint nolint constricti teneantur: quoniam Dominus ostendit se ipsorum iudicem. Videmus ergo quid valeat haec loquutio, quum dicit propheta, *Impingant in conspectu tuo.* Postremo addit, *In tempore irae tuae fac cum ipsis.* Designatur modus praesentiae illius. Non tamen dubium est quin propheta hic et se ipsum et alios omnes pios suspendat, ne festinent, quemadmodum sumus nimium praecipites in votis nostris. Vellemus enim Deum singulis momentis fulminare e coelo. Haec celeritas temperanda est: et propheta hic nobis regulam moderationis praescribit, dicens, *In tempore irae tuae:* quasi diceret, Etiam si differas, ac interea videaris connivere ad haec tanta scelera: veniet tamen demum tempus, quo ultionem sumas de reprobis. Ergo quoties scriptura loquitur de tempore irae Dei, sciamus contineri sub hac loquendi forma exhortationem ad patientiam, ne scilicet immodicus fervor nos abripiat ultra iustum modum: sed exspectemus quietis animis donec opportunum tempus iudicii adveniat. Hoc est unum. Sed interea propheta etiam plus aliquid exprimit. Vult enim involvere reprobos illos de quibus loquitur aeterno iudicio, ita ut se nunquam expediant. Dicitur in Psalmo (106, 4), Memento mei Domine in beneplacito populi tui, hoc est, Domine tantum hoc postulo, ut adiungar populo tuo: quia etiamsi ecclesia tua affligitur et iudicatur misera, mihi tamen sufficiet, esse in eorum numero, quos dignaris paterno favore. Beneplacitum ergo populi Dei est favor ille paternus quo Deus prosequitur ecclesiam suam. Ita ex opposito *tempus irae* est iudicium quo Deus reprobos in aeternum interitum addicit, ita ut nulla sit illis spes salutis residua. *Fac* igitur *cum ipsis:* quando? nempe, *In tempore irae tuae*, hoc est, tractes illos, ut soles tractare hostes tuos desperatos, et quibus nunquam eris placabilis. Haec est summa. Nunc sequitur alia concio.

CAPUT DECIMUM NONUM.

1. *Sic dicit Iehovah, Vade, et acquire* (alii vertunt, posside, et קנה significat utrumque, sed hic non convenit verbum possidendi: acquire tibi) *lagenam figuli testaceam, et quidem cum senioribus populi, et cum senioribus sacerdotum.*

2. *Et egredere ad vallem filii Hinnon, quae est in introitu portae orientalis* (alii vertunt fictilis), *et clama illic* (hoc est, alta voce pronuntia) *sermones quos loquutus fuero ad te.*

3. *Et dices, Audite sermonem Iehovae, reges Iehudah et incolae Ierusalem: sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce adduco malum super locum hunc, de quo quisquis audierit, tinnient aures eius.*

Vidimus prophetam fuisse missum a Deo ut populo ostenderet, nihil esse firmitudinis in statu illo de quo hypocritae gloriabantur: quoniam Deus, qui dignatus fuerat singularibus beneficiis populum israeliticum, non minus retineat iuris penes se, quam figulus. Ostenderat igitur propheta Iudaeis figulum, qui vasa pro suo arbitrio formabat: deinde quum lutum sumpsisset, et vas non placeret, formabat aliud. Hoc vaticinium habet aliquid simile: tamen aliqua ex parte diversum est, ut videbimus tandem. Nam iubetur hic propheta emere vas testaceum a figulo, et in conventu populi vas illud frangere, ut omnes intelligant se similes esse vasis testaceis: atque ita fragilitatis suae admoniti non superbiant quasi de firma et perpetua felicitate. Eodem tamen spectat utraque visio. Nam Iudaei putabant se esse extra sortem hominum, quod electi essent in populum peculiarem: neque frustra gloriati essent de illo tam inaestimabili privilegio, si fuisset mutuus consensus inter Deum et ipsos. Sed quia erant foedifragi, fuit haec inanis et stolida iactantia: quum putarent Deum sibi esse obligatum. Nam quo iure poterant hoc obtendere? Deus quidem adoptaverat totum Abrahae genus, sed pactione illa interposita: Ambula coram me et sis integer. Quum autem essent omnes apostatae, quantum ad ipsos spectat, abolitum erat foedus. Ergo non poterant

Deum vocare in ius, ac si fidem ipsis violasset, qui nihil debebat. Erant enim alieni, quoniam ab ipso sua pravitate defecerant, et perfidia. Ergo voluit Deus illis ostendere quam inanis et perversa etiam esset illa fiducia, quum dicerent, Nos sumus sanctum genus, sumus haereditas Dei: quia desciverant prorsus a foedere quod Deus pepigerat cum ipsorum patribus. Sed in forma ipsa, quemadmodum dixi, est aliquod discrimen. Proposuit igitur propheta figulum, ut ostenderet non minus esse potestatis in Deo, quam in homine mortali, quoniam sumus lutum coram ipso, ut possit suo arbitrio formare et delere vasa sua. Sed hic propheta ostendit, etiamsi Iudaei fuerint formati ad tempus, et ita formati ut essent similes vasi praeclaro et eximio: tamen hoc non esse perpetuum. Et probabile est, quum prius audissent Deum posse instar figuli fingere et refingere, excogitasse cavillum, quemadmodum homines solent sophistice agere cum Deo: O, sit ita, figulus potest ex eodem luto formare vas pretiosum et vile. Sed nos sumus vas pretiosum, et Deus formam nobis indidit. Simul enim atque pepigit foedus cum Abraham, decoravit nos singulari ornamento: postquam vero eripuit patres nostros ex Aegypto, tunc accessit etiam melior forma: Et tandem quum erexit regnum apud nos cum hac promissione ut esset aeternum solium Davidis, fieri aliter non posset quin permaneamus in statu nostro. Ergo propheta hic plus exprimit quam priori vaticinio, quod scilicet non tantum Deus potestatem figuli retineat in formandis vasis, sed si vas fuerit iam formatum, et si habeat magnum splendorem, possit tamen confringi, ne statum illum diuturnum obiiciant Iudaei, in quo floruerant sub Davide et eius posteris. Dicit, Hoc nihil est. Vas enim testaceum etiamsi speciosum sit, et eleganti forma splendeat, tamen potest confringi non minus tertio vel quarto anno, quam eo tempore quo formatum fuit, et potest conteri in perpetuum, quemadmodum postea aptabitur similitudo. Quantum ad verba spectat, dicit, *Vade et acquire tibi vas testaceum.* Putant Hebraei nomen esse factitium, ut dicunt grammatici, nempe ab ipso sonitu, quoniam satis constat esse lagenam. Quia autem lagena est oris angusti, quum bibitur, resonat bakbuk, et putant inde deductum esse nomen. Tamen in re ipsa nulla est ambiguitas, quod scilicet lagena sit non tantum fictilis, sed etiam aut vitrea aut lignea. Nam quum dicit postea חרש nomen est speciale, בקבק autem est nomen generale. Sive igitur ex vitro, sive ex ligno, sive ex luto sit lagena, semper vocabitur בקבק. Dicit postea, *Ex ex senioribus*, ad verbum ita vertunt, et subaudiunt interpretes, Adduc tecum: et quod ad sensum spectat, ego illis subscribo. Postea enim videbimus: Coram his qui tecum veniunt confringes vas illud. Sequitur ergo, assumptos fuisse comites a Ieremia seniores, de quibus hic agitur. Sed quoniam particula מ, aliquando accipitur pro cum, quemadmodum Isaiae quinquagesimo septimo ubi dicitur, Pepigit מחם, cum ipsis: quanquam ad verbum est, Ab ipsis: accipi eodem sensu etiam hoc loco arbitror. Et certe videtur bene quadrare, quum dicit, *cum senioribus populi, et cum senioribus sacerdotum.* Addit, *Egredere ad vallem filii Hinnon, quae est in introitu portae orientalis.* Vertunt alii, Portae fictilis, non video rationem: relinquo hoc excutiendum magis exercitatis in lingua, nisi quod putarunt mutationem esse literae ש cum ס. Sed si accipimus verbum ut sonat, erit, Porta solaris. Nam חרס significat solem: inde חרסית adiectivum significat solarem. Vocatur autem excellentiae causa porta solaris, quae spectat solis ortum. Et tamen non repugno quin propheta alludat ad illud חרש, de quo dixerat, et ita vocet portam orientalem, ut tamen sit quasi porta fictilis. Nam ס et ש sunt literae affines, ut satis notum est. *Clama*, inquit, *illic sermones quos loquutus fuero ad te.* Nunc venio ad rem ipsam. Iubet Deus prophetam suum acquirere a figulo vas testaceum, idque coram senioribus: quia oportuit testes adhiberi ad rem seriam: et quoniam publica populi salus agebatur, ne haec prophetia contemneretur, voluit Deus adesse gravissimos testes, et idoneos, et classicos, ut loquuntur. Vocat autem *seniores populi et sacerdotum.* Neque enim dubium est quin ex magno numero delecti fuerint, etiam inter sacerdotes, qui praeessent. Levitae quidem suberant filiis Aaron, atqui etiam qui erant praecipui sacerdotes erant tunc in magna multitudine. Turba autem est turbulenta, ut loquuntur. Ideo fuerunt delecti ex ordine illo primario, qui gubernarent ecclesiam: eos vocat Ieremias *seniores sacerdotum.* Delecti etiam fuerunt ex populo, qui praeessent ecclesiae. Et scimus duos esse ordines publicos, vel duplex regimen, ut loquuntur. Sacerdotes erant praefecti ecclesiae, nempe quoad legem, ita ut spiritualis esset eorum gubernatio. Erant seniores populi, qui praeerant rebus politicis, utrisque vero quaedam inter se communia. Nunc ergo videmus quid sibi velit propheta, quod scilicet iussus fuerit vocare testes, qui spectarent quod postea videbimus, et fuisse assumptos partim ex sacerdotibus, partem autem ex populo. Dicit, *Egredere ad vallem filii Hinnon.* Vallis haec erat quasi in suburbio, et vocata fuit vallis תפת, ut postea videbimus. Existimant nomen fuisse impositum a tympanis: quod quum occiderentur pueri infantes, ne miserabilis esset ipsorum clamor, tympana streperent, ad tollendum omnem sensum humanitatis. Sed iterum aliquid dicetur de etymologia. In hac valle solebant mactare filios suos,

et offerre, quum tracti fuissent per ignem. Multi quidem levius defuncti sunt, utpote quibus satis erat lustrare filios, et circumferre per ignem, ita ut sentirent flammam, tamen salvi evaderent. Sed qui prae aliis volebant zelum suum ostentare, eos longius rapiebat ambitio, nempe ut filios suos iugularent, deinde comburerent. Et de hac re alibi dixi, quod nunc cursim transeo. Haec sententia vulgo recepta non est. Sed videor mihi posse colligere ex variis scripturae locis ita fuisse factum, quod scilicet multi filios suos mactarent, alii autem lustrarent duntaxat. Quidquid sit, sacrificium illud merito abominatus est Deus. Nam volebat uno in loco duntaxat sibi offerri sacrificia. Si quis etiam vitulum, aut agnum obtulisset alibi, quam Ierosolymae, erat hoc adulterinum sacrificium. Oportuit enim Iudaeos sequi quod Deus praescripserat, ita ut nihil temere susciperent: quoniam obedientia semper melior fuit, quam omnes victimae. Sed hic fuit duplex crimen, quod scilicet relicto templo, volebant quasi invito Deo obtrudere sua sacrificia. Deinde fuit etiam aliud crimen atrocius, ut nunc videbimus, quod scilicet immolarent filios suos Baalim, vel Baal, et non uni Deo (nam iugulationem cum exustione nunc praetereo). Haec igitur ratio est cur propheta iussus fuerit venire in locum illum. Quam vero detestabilis fuerit Deo cultus ille, satis apparet, quod prophetae גיא הנום, hoc est vallem Hinnon vocaverint infernum. Et scimus Christi tempore passim receptum fuisse nomen illud: et quoties Christus loquitur de Gehenna, utitur recepta illa voce more vulgi. Corruptum quidem fuit nomen apud Graecos, quoniam est proprie גיא הנום, vallis Hinnon. Quid autem significat in evangelio hoc nomen? ipsos inferos. Et unde origo? quia scilicet scimus quantus sit et quam insanabilis eorum furor, qui superstitionibus suis sunt addicti. Nam quamvis prophetae graviter damnarent locum illum, ut hic videmus: tamen populus in solita illa idololatria pergebat. Oportuit igitur foedum nomen imponi, quod locum magis abominabilem redderet. Nunc additur, *locum illum esse in introitu portae orientalis.* Quum esset maxime celebris porta, et quum illinc sol quotidie oriens moneret ipsos, spectandam esse lucem illam, quam Deus ipsis accenderat in lege, fuit hic prodigiosus stupor, in loco tam celebri et conspicuo quasi superbe calcare legem Dei, et cultum eius profanare, ac si palam ostendere vellent, se pro nihilo ducere quidquid Deus mandasset. Interea si quis existimet allusionem esse ad vocem חרש, de qua prius dictum fuit, non repugno, quod haec porta fuerit quidem orientalis, et tamen fuerit quasi porta fictilis. Dicit, *Illic clara voce pronuntia sermones, quos loquutus fuero ad te.* Non dubium est quin hoc diserte exprimat propheta, ut plus ponderis habeat vaticinium. Ipse quidem nihil aggressus est, nisi ex Dei iussu: sed quoniam non ita obtinuerat eius autoritas apud Iudaeos, hic testatur eorum causa se nihil esse dicturum nisi quod praeceperit Deus ipse. Haec igitur praefatio autoritatem vaticinio conciliat, ne Iudaei repudient quod affertur, quasi profectum ab ipso Ieremia. Sed hinc tamen colligi potest doctrina generalis, nihil proferendum esse nisi quod ministri ex Deo ipso didicerint. Nam si Ieremias tantus vir, et praeditus tam eximiis donis, tamen non debuit verbum unum, aut syllabam a se ipso proferre, quanta est eorum temeritas, qui volunt superare ipsum, et ingerendo sua commenta, interea postulant censeri pro oraculis? Hic igitur locus confirmat illam doctrinam Petri (1. Pet. 4, 21), Qui loquitur, inquit, loquatur tanquam sermones Dei. Nunc addit, *Audite sermonem Iehovae.* Confirmatio est superioris sententiae. Videmus ergo quorsum hoc dictum fuerit, *Clamabis*, vel clara voce pronuntiabis, *quae tibi dixero,* nempe ut sciant non loqui mortalem hominem proprio sensu, sed ipsum esse praeconem coelestem, qui referat quae Deus praecepit. *Audite,* inquit, *reges Iehudah et incolae Ierusalem.* Videmus ut propheta ne regibus quidem ipsis parcat, quemadmodum ante etiam iussit Deus ipsum libere agere, nec respicere personas. Exsequitur ergo fideliter munus suum, ubi non blanditur regibus, neque terretur eorum dignitate et potentia. Sed ipsos primum compellat, deinde populum, quoniam qui gravius peccabant, merito sustinent primos impetus. Videmus ergo quid sibi velit illud, Argue montes et increpa colles: deinde, Constitui te super gentes, et super regna: quia coelestis doctrina debet cogere in ordinem quidquid est excelsum in mundo, quemadmodum etiam dicit Paulus (2. Cor. 10, 5), ita ut omnis superbia hominum dometur. Aegerrime quidem ferunt reges secum ita libere agi. Nam vellent immunes esse ab omni lege, et soluti omni iugo. Sed si hodie non agnoscunt se Dei verbo subesse, tandem venient ad tribunal illud, ubi sentient quam perverse abusi fuerint sua potentia. Quantum ad doctores ipsos spectat, debent exemplo Ieremiae tam magnos quam parvos docere: deinde arguere ubi opus est, et increpare, ita ut respectus personae locum non habeat. *Sic dicit Iehovah exercituum et Deus Israel, Ecce ego adduco malum super hunc locum, de quo quisquis audierit tinnient aures eius.* Plus efficaciae habuit propheticus sermo quum adducti essent Iudaei in rem praesentem. Poterat idem in templo, vel in porta, vel in palatio regis dicere: sed non tam efficax fuisset vaticinium. Scimus enim quanta sit in hominibus tarditas. Sed erat tunc tanta obstinatio in Iudaeis, ut doctrina etiam si multum vehementiae haberet, tamen frigeret apud ipsos, quia negligebatur. Deus ergo

voluit quasi rem praesentem illis ostendere. Vocat *Iehovam exercituum et Deum Israel*, quemadmodum alibi diximus, ut sentiant sibi esse negotium cum Deo, cuius formidabilis est potentia etiam ipsis angelis. Et ut illis excutiatur stulta illa gloriatio, quod sese vocabant filios Abrahae: Hic Deus, inquit, satis habet potentiae ad vos castigandos: et tamen idem est Deus Israel, cuius nomen falso et perperam obtenditis. Haec tantum breviter attingo, quoniam alibi fusius exposui. Dicit *instare cladem loco quae cogat aures tinnire*, quemadmodum ubi est aliquis impetuosus fragor, aures nobis obstupescunt, et simul tinnitus aliquis resonat. Si iuguletur unus homo, si occidantur vel decem, vel duodecim, erit quidem formidabilis clamor: sed in maximo pereuntium tumultu, est talis auditus qui aures quodammodo obstupefaciat, quemadmodum loquuntur de cataractis Nili. Nam propter vehementem sonitum aures illic sunt quasi hebetes. Sic etiam hic loquitur propheta: *Ego*, inquit Deus, *adduco cladem super locum hunc*, quae non tantum terrefaciat eos qui audient, sed etiam reddat sic attonitos, *ut aures illis tinniant*, ut solet fieri in sonitu aliquo impetuoso et confuso. Sequitur causa:

4. *Propterea quod reliquerunt me, et alienarunt locum hunc, et suffitum fecerunt in eo diis extraneis, quos non noverunt ipsi, neque patres ipsorum, neque reges Iehudah: et implerunt locum hunc sanguine innocentium.*

5. *Et exstruxerunt excelsa* (aedificarunt excelsa) *ipsi Baal, ab comburendum filios suos igne in holocaustum ipsi Baal: quod non mandavi, et non loquutus sum, et non ascendit super cor meum* (vel in cor meum).

Exprimitur causa cur tam severe acturus sit Deus contra locum illum. Nam scimus hypocritas plus satis esse promptos ad responsandum. Simul atque minatur illis Deus, obganniunt, et afferunt suas tergiversationes. Propheta igitur hic demonstrat iustum fore illud iudicium, ne atrocitatis insimulent Iudaei. Primo conqueritur Deus se fuisse ab illis relictum, nempe quia mutaverant cultum qui praescriptus fuerat in eius lege. Et hoc diligenter tenendum est. Nemo enim tunc sponte fuisset confessus quod omnibus exprobrat Ieremias: Nos Deum non reliquimus, dixissent: nam sumus filii Abrahae: sed volumus hoc addere ad eius cultum: et cur nobis probro ducetur si non contenti simplici uno genere cumulamus etiam varias species, et colimus Deum non tantum in suo templo, sed etiam in loco hoc? deinde non parcimus filiis nostris? Sed Deus uno verbo ostendit frivolas esse illas obiectiones: quia scilicet non agnoscitur nisi dum obedienter recipitur quidquid praecipit ac iubet. Teneamus igitur Deum relinqui simul atque deflectunt homines a puro eius verbo, et omnes esse apostatas qui huc vel illuc declinant, et non sequuntur quod Deus probat. Dicit postea *locum illum alienasse:* nempe quia Deus consecraverat sibi totam Iudaeam. Nolebat quidem ubique sibi offerri sacrificia: sed si Iudaei ipsum coluissent, ut edocti fuerant a Mose et prophetis, tota terra erat quasi altare et templum. Ergo conqueritur Deus sibi ablatum fuisse imperium in illo suburbio: quasi diceret, Tota Iudaea est mei iuris et meae ditionis: Ierosolymae autem est regia sedes in qua volo habitare. Atqui vos miseri aufertis violenter quod est meae ditionis, et transfertis alio: quemadmodum si quis locum vicinum arci regiae daret latroni. Ita conqueritur merito Deus *alienatum fuisse locum illum*. Sed tenenda semper est ratio, quam continuo post confirmat, *quia scilicet suffitum fecerunt ipsi Baal*. Non dubium est quin praetexuerint nomen Dei: sed interea praepostera fuit illa superstitio, quum minores deos colerent, quemadmodum hodie faciunt papistae. Nomen Baal aliquando singulari numero ponitur apud prophetas: aliquando etiam plurali. Quid enim est Baal? nempe patronus. Sed non contenti erant uno patrono. Quisque enim proprium sibi patronum fabricabat. Ergo sub nomine Baal, vel Baalim, prophetae designant omnes cultus fictitios, ubi scilicet colebatur nomen Dei, patronis admixtis, qui cogniti non fuerant, quemadmodum etiam subiicit, *suffitum fecerunt in illo diis extraneis*. Postea deos extraneos vocat iterum Baal, quos neque ipsi, neque patres ipsorum, neque reges eorum noverunt. Quum dicit *deos illos fuisse tam ipsorum patribus quam ipsis et regibus eorum incognitos*, non dubium est quin revocet ipsos ad legis doctrinam, et tot certa experimenta, quibus probaverat se unicum esse Deum. Poterant excipere Iudaei, ut hodie faciunt papistae: Non illo primum die excogitatos fuisse cultus illos, quoniam a maioribus essent traditi. Sed Deus pro nihilo ducit reges illos et patres qui iam coeperant degenerare a vera et genuina pietate. Ubi hoc notandum est, veram scientiam coniunctam esse cum veritate. Nam qui primi erexerant cultus illos fictitios, certe sequuti fuerant stultas imaginationes: quemadmodum hodie si quis interroget papistas, cur tantopere se fatigent in suis superstitionibus: bona intentio semper erit loco clypei, O nos putamus hoc Deo placere. Ergo hic merito repudiat Deus figmenta illa, ut sponte evanescunt, quia in colore illo nihil est solidum. Et interea exprobrat Iudaeis, *quod reiecerint legem ipsam*, cuius autoritas stabilita apud ipsos fuerat, ut non deberent ambigere. Quantae enim ingratitudinis fuisset dicere, Nescimus quis legem tulerit? Deus autem sanciverat legem suam tot miraculis ut non posset vo-

cari in controversiam. Deinde multis simul experimentis probaverat se esse unicum Deum. Fuerat igitur cognitus tam patribus ipsorum quam regibus, nempe Davidi, et omnibus piis successoribus. Hinc ergo exaggeratur eorum crimen, quod sibi accersiverint deos illos extraneos. Et nunc videmus quam stulte papistae arripiant hunc locum et similes, ut antiquitatis praetextu suas abominationes commendent. Sunt enim evanidi fuci, quum dicunt, O nos ita edocti fuimus a maioribus: regum etiam autoritas accessit. Nam propheta hic non de quibuslibet patribus disserit: sed patres eos intelligit qui amplexi fuerant verum et purum Dei cultum, sicuti ex lege edocti fuerant. Reges etiam eos imitatione dignos praedicat, qui pie coluerant Deum ex doctrina legis. Et ita excludit omnes patres et reges qui degeneraverant a lege Mosis. Tandem subiicit, *locum illum fuisse impletum sanguine innocentium:* quoniam scilicet illic mactabant filios suos. Et hac circumstantia rursus amplificat Ieremias crimen populi, quod non tantum Deum spreverint, et legem eius, sed etiam crudeliter interfecerint miseros illos infantes. Et ita reos convincit non tantum impietatis et sacrilegii, quod Dei cultum vitiaverint: sed etiam immanis et barbarae saevitiae, quod non pepercissent sanguini innoxio.

6. *Propterea ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et non* (hoc est, quibus non) *vocabitur locus hic amplius Topheth, et vallis filii Hinnon, sed vallis interfectionis.*

Vidimus postrema lectione, prophetam iussu Dei missum fuisse ad tabernam figuli, ut inde lagenam testaceam acciperet, deferret eam in Topheth, et illic exponeret iudicium Dei, quod instabat propter violatum eius cultum. Ostendit autem quid reprehensione dignum fuerit in Iudaeis, nempe quod suffitum facerent Baalim, exstruerent sibi lucos et excelsa, traducerent filios et filias per ignem: nec solum impii essent adversus Deum, sed etiam crudeles in animas innoxias. Iam ne quid excusationis praetexerent, simul etiam addebat, nihil tale venisse unquam Deo in mentem: quod notatu dignum est, quoniam hoc uno verbo fulminat Deus contra omnia figmenta in quibus sibi placent homines. Ubi igitur nullum est praeceptum, sequitur frivolum esse et inutile quidquid tentatur. Iam denuntiat poenam, quum dicit *venire dies*, aut venturos. *Venient* igitur *dies*, inquit, *quibus non vocabitur locus hic amplius Topheth, neque vallis filii Hinnon:* sed *vallis interfectionis.* Hoc Iudaeis erat incredibile. Nam elegerant sibi locum illum, ubi superstitiones suas peragerent. Putabant igitur bonam partem salutis suae fundatam esse in illo perverso cultu. Quod ad nomen תפת pertinet, quidam putant simpliciter accipi pro inferis, aut pro morte aeterna. Sed illud non potest ullo modo admitti. Magis probabilis est eorum sententia, qui deducunt a תף, quod significat tympanum. Putant enim, quum iugularentur pueri tympana pulsasse, ut non exaudiretur eorum clamor. Sed quia simplex est coniectura, nescio an alia fuerit nominis ratio. Quidam deducunt a יפה, quod significat decorum esse, et pulchrum, et videtur haec etymologia aliquid habere coloris. Et forte ita debet accipi 17. cap. libri Iob (v. 6), ubi conqueritur sanctus vir se fuisse in parabolam, et in omnium conspectu se fuisse תפת. Quanquam sunt qui תפת illic exponant quasi portentum: ita in malam partem trahunt. Sed videtur potius esse antithesis, quod fuerit iucundum spectaculum prius, nunc autem sit omnibus detestabilis. Nam qui תפת illic accipiunt pro inferno certe omni ratione carent, quod scilicet Iob pereat videns et sciens, quemadmodum loquuntur, illud est coactum. Non dubito igitur quin dicat se fuisse prius תפת, hoc est, materiam laetitiae et plausus: nunc autem se esse triste et lugubre spectaculum. Et certum est inditum fuisse nomen תפת valli Hinnon, quoniam inde oriebatur hilaritas et gaudium populi. Putabant enim Deum sibi esse propitium, quum tam sedulo peragerent illic sua sacrificia. Atqui provocabant eius iram. Topheth igitur in bonam partem debet accipi, si respicimus primam originem. Verum quidem est 30. cap. v. 33 Isaiae Tophethe sumi pro gehenna: sed forte iam prophetae coeperant ita exsecrari locum illum, ut vocarent promiscue Gehinnon, et Tophethe, vel Topheth ipsos inferos. Nam et nomen gehennae, ut alibi diximus, inde sumptum est. Est quidem corruptum, sed origo non est ambigua. Cur autem ita vocaverint prophetae et alii fideles ipsos inferos, in promptu est ratio: quia scilicet diaboli regnabant in illo loco, ubi vitiatus fuerat Dei cultus, et tota religio eversa: maxime vero, quia altius infixa erat vulgi cordibus superstitio quam ut revelli posset, nisi hyperbolica vehementia. Quidquid sit, colligere licet tam ex hoc loco quam ex aliis, impositum fuisse nomen valli a laetitia: quod scilicet putarent se prorsus felices esse, quoniam Deus esset illis placatus. Quid autem Ieremias? *Non vocabitur*, inquit, *amplius locus ille Topheth, neque vallis filii Hinnon, sed vocabitur vallis interfectionis.* Hoc quemadmodum nuper attigi, Iudaeis fuit incredibile. Sed oportuit tamen prophetam libere illis denuntiare quod futurum erat. Postea sequitur,

7. *Et exinaniam consilium Iehudah et Ierusalem in loco hoc, et prosternam eos in gladio coram inimicis ipsorum, et in manu quaerentium animam eorum: et ponam cadaver eorum* (dabo) *in cibum volucri coeli*

(hoc est, avibus coeli, est enallage) *et bestiae terrae* (hoc est, bestiis).

Magis etiam exasperavit animos populi haec amplificatio, quod scilicet frustra confiderent, locum illum sibi fore instar munitionis. Nam sicuti iam diximus, persuasi erant sibi abunde sufficere reconciliationem cum Deo, ubi liberis suis non parcebant, et tam ardenter peragebant suos cultus. Et hypocritae hac fiducia semper fere superbiunt, quia praeferunt quod illis placet Dei placitis: non respiciunt quid lex iubeat, quid probet Deus ipse: sed sua ipsorum figmenta adorant. Quum igitur tali superbia inflati sint fere omnes superstitiosi, merito hic pronuntiat Deus *se exinaniturum consilia*. Certum quidem est nihil esse vel prudentiae vel consilii in miseris hominibus, dum ita excogitant novos et frivolos cultus. Haec enim sunt mera ludibria. Sed notandum est quod dicit Paulus 2. capite ad Coloss. (v. 23). Omnia figmenta quae sibi homines fabricant, habere speciem aliquam sapientiae. Scimus enim quo feratur nostrum ingenium: ideo sapimus nobis ipsis: et interea quidquid Deus praescribit est quasi insipidum. Concedit igitur propheta improprie nomen consilii frivolis illis et inanibus commentis: sed non sine causa, quoniam experientia plus satis docet homines semper sibi blandiri in suis superstitionibus: quia volunt Deum suo arbitrio quasi subiicere. Dicit igitur per concessionem, *irrita fore consilia totius populi, et praecipue urbis Ierusalem*, quae aliis magistra erat errorum, quum tamen illic fulgere deberet legis doctrina. Et forte etiam est allusio ad nomen illud, quod iam ante vidimus, et iterum postea repetet propheta בקבק. Nam significat hoc exinanire: tametsi putant quidam esse nomen factitium, quoniam dum evacuatur lagena reddit hunc sonitum bakbuk. Utcunque sit, tamen satis concinna est allusio. Subiicit postea, *Et prosternam eos in gladio coram inimicis eorum, et in manu eorum qui quaerunt animam ipsorum.* Secunda hac parte significat propheta non vulgare fore odium, quo Iudaeos persequentur sui hostes. Bella interdum geruntur sic ut contenti sint victores spoliis. Sed significat propheta fore tantam saevitiam in hostibus, ut vitam totius populi appetant, et ferantur ad mactationem: quasi diceret, fore hostes capitales et prorsus implacabiles. Iterum repetet postea hanc loquutionem, et eodem sensu. Postea addit, *Ponam cadaver eorum escam avibus coëli et bestiis terrae.* Diximus alibi, hoc etiam numerari inter poenas quae divinitus infliguntur, ubi post mortem cadavera manent insepulta. Nam hoc est ultimum humanitatis officium, sepelire mortuos. Et hoc etiam discrimen voluit Deus exstare inter homines et bruta animalia. Nam bruta animalia carent sepulcri honore. Hoc autem singulari privilegio concessum semper fuit hominibus ut sepelirentur: nempe in spem futurae resurrectionis. Ergo dum negatur sepultura, hoc est signum extremae ignominiae. Contingit quidem saepe ut sancti caruerint sepulcro: sed filiis Dei temporales poenae semper in salutem vertuntur. Quantum ad reprobos spectat, etiam hac in parte considerandum est nobis Dei iudicium, ubi proiicit eorum cadavera, ut nihil differant ab asinis, aut aliis brutis animalibus. Sed quoniam hoc alibi fusius tractatum fuit, nunc leviter tantum attingo. Sequitur,

8. *Et ponam urbem hanc in stuporem et sibilum: quisquis transibit per eam stupebit, et sibilabit super omnem plagam eius.*

Pergit in eadem denuntiatione Ieremias. Oportuit enim hanc amplificationem addi, ut penetraret in animos illos duros et obstinatos. Si enim tantum uno verbo et vulgari forma denuntiasset illis cladem et interitum urbis et totius terrae, non fuissent commoti. Pluribus ergo verbis insistit ad maiorem vehementiam, et semper loquitur in Dei persona, quo scilicet denuntiatio plus habeat ponderis. *Ponam* igitur: deinde secunda etiam ratio notanda est, quia non satis fuit praedici Iudaeis cladem, nisi simul adderetur, infligi Dei manu: et iustam esse poenam scelerum. *Ponam* igitur *urbem hanc*, inquit, *in stuporem.* Nam ita hoc loco nomen שמה vertere necesse est, quia sequitur postea ratio: *Stupebit quisquis transibit per eam.* Addit etiam, *in sibilum*, quod potius est detestationis signum quam ludibrii. Potuit enim et merito debuit terrorem omnibus incutere illa vastitas totius terrae, et ruina etiam sanctae urbis, in qua sibi Deus elegerat domicilium. Dicit, *Quisquis transierit stupebit, et sibilabit super omnem plagam eius:* quia scilicet non vulgaris futura erat calamitas, sed in qua perspicere liceret formidabile Dei iudicium. Sequitur,

9. *Et pascam eos carne filiorum suorum, et carne filiarum suarum: et vir carnem proximi sui comedent* (hoc est, singuli comedent carnem proximi sui) *in afflictione et angustia, qua angent* (vel, constringent) *eos hostes ipsorum, et qui quaerent animam ipsorum.*

Hic longius progreditur propheta: nempe tam atrocem fore cladem, ut ne patres quidem et matres abstineant a liberis, quin devorent ipsorum carnes. Hoc autem est prodigiosum. Contigit saepe, ut in ultima desperatione viri uxores suas et liberos iugularent, (volebant enim eos eximere a libidine hostium) vel accenderent ignem in medio foro, ut coniicerent liberos in rogum, et uxores suas, et

postea simul morerentur. Sed hoc est magis barbarum et immane, patrem filii carne vesci. Ergo hic designat propheta insolitam Dei vindictam, quae non possit numerari inter calamitates, quae contingunt generi humano. Scimus hoc etiam fuisse completum in ultima urbis obsidione. Iosephus enim multis verbis prosequitur, quod beluino impetu matres iugulaverint filios, atque adeo aliae aliis fuerint insidiatae, ut raperent frustum aliquod. Fuit hoc etiam iudicium horribilis Dei vindictae. Sed non mirum est Deum tam atrociter ulcisci scelera eorum, a quibus tot modis, et tam diu provocatus fuit. Nam si conferimus Iudaeos cum aliis gentibus, certe eorum impietas et ingratitudo et contumacia superavit scelera omnium gentium. Merito igitur exegit Deus tales poenas, quae nec hodie quoque possunt referri sine magno nostro metu: si quidem totum hoc eius iudicio tribuitur: quia is est qui cibavit patres carne filiorum: nempe, ex quo immolaverant filios suos et filias daemonibus, ut ante dictum est, oportuit manifestam Dei vindictam quasi digito monstrari. Hoc factum est, quum insculpsit Deus in corporibus puerorum notas quae possent animadverti etiam ab ipsis caecis. Subiicit, *In tribulatione et angustia, qua ipsos angent inimici.* Diximus saepe huc necessitatis fuisse adactos, qui diu obsessi fuerant, nec poterant pares esse ad resistendum, ut eximerent a contumelia et uxores, et liberos, et se ipsos: sed potrahere hoc modo vitam, prorsus est beluinum. Sequitur,

10. *Et conteras lagenam in oculis virorum qui proficiscentur* (vel, qui profecti fuerint) *tecum.*

Adhibuit Ieremias testes, ut haec confirmatio vaticinii testatior esset populo. Quod ad seriem historiae pertinet, initio missus est ad tabernam figuli, unde accepit lagenam: postea venit ad Thopheth, et illic concionatus est contra impias et perversas superstitiones: tandem ut obsignaret vaticinium, confregit lagenam coram testibus, quos secum adduxerat. Diximus autem ita agendum fuisse cum populo non tantum rudi et crasso sed, quod deterius est, pervicaci. In signo quidem illo non tantum momenti fuit, ut inde colligerent interitum urbis et totius terrae: sed tamen solennis haec obsignatio vaticinii non debuit carere pondere suo. Hac igitur ratione iussus est vas confringere, nempe ut in re praesenti ostenderet propinquam Dei vindictam, de qua nihil Iudaei suspicabantur. Sequitur,

11. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah exercituum, Ita confringam populum hunc et urbem hanc, sicut quis confringit vas figuli* (hoc est, vas testaceum, aut vas fragile, figulinum), *quod non poterit reparari amplius: Et in Thopheth sepelientur: quia non erit locus ad sepeliendum* (ad verbum, a non loco ad sepeliendum).

Iam iterum confirmat propheta quod ostenderat externo symbolo, idque facit ex novo mandato Dei. Scimus signa esse prorsus vana, ubi non praelucet sermo Dei: sicuti videmus superstitiosos homines semper uti multis caeremoniis: sed sunt histrionici lusus duntaxat. Deus autem nunquam prophetis suis mandavit, ut signum aliquod ostentarent, quin accederet simul doctrina. Hoc etiam videmus nunc fieri. Nam Ieremias concionem habuit contra impias superstitiones: deinde tanquam praeco coelestis denuntiavit poenam: obsignavit illud vaticinium fracta lagena. Sequitur iterum repetitio doctrinae. *Sic* ergo *dices ad eos.* Hic non loquitur de comitibus prophetae, sed relativum est sine antecedente, ut dicitur vulgo, *Loqueris ad eos:* hoc est, ad totum populum: *Iehovah sic dicit, Ego confringam populum hunc, et hanc urbem.* Addit nomen urbis, in qua putabant se habere inexpugnabile praesidium, quod illic esset templum Dei. Sed quoniam templum profanaverant, et urbem inquinaverant suis sceleribus, ideo Ieremias admonet nihil fiduciae, aut spei ponendum esse in urbe illa. *Sicut* ergo *quis confringit vas quod non potest reparari.* Hic etiam ostendit perituros in totum, ita ut non amplius resurgant. Scimus enim, etiam qui gravissime fuerunt aliquando afflicti, colligere tamen aliquas virium reliquias, et tandem restitui pristino vigori. Sed propheta ostendit instare cladem prorsus incurabilem. Nec obstat quod Deus populum ab exsilio postea reduxit, quod urbs aedificata est simul cum templo. Nam hoc nihil ad impios illos, quorum abolita fuit memoria. Incubuit igitur maledictio et vindicta Dei super eorum capita, qui ita obstinati fuerant in sceleribus. Et ideo qui ab exsilio reversi sunt, vocantur in Psalmo (102, 19), Populus iterum creatus: quasi exorti essent novi homines. Et populus qui creatus fuerit laudabit Dominum. Dicit postea, *Sepelientur in Thopheth, quia non erit locus alibi.* Locum illum elegerant ubi haberent testimonium aliquod favoris Dei, et proinde materiam laetitiae. Significat autem plenum fore locum illum cadaveribus. Nam turmatim illuc confugient. Deinde urbs etiam erit plena cadaveribus, ita ut non reperiant alibi sepulcrum quam in Thopheth. Sequitur,

12. *Sic faciam loco huic, dicit Iehovah, et incolis eius: et ad ponendum* (et ponam) *urbem hanc sicut Thopheth.*

Quia prius dixerat vallem illam fore locum stragis, ut inde nomen acciperet, idem nunc de

urbe ipsa pronuntiat. *Sicut* ergo *Thophet erit vallis interfectionis, ita et Ierusalem.* Non dubium est quin accensi fuerint in rabiem (ut videbimus etiam proximo capite) audito hoc vaticinio. Sed tamen voluit Deus, quoniam prorsus erant desperati, quamlibet refractarii essent, sentire ipsos quod instabat: et quamvis non crediderint verbis prophetae, tamen pupugit Deus, imo vulneravit lethaliter conscientias eorum, ut ante ipsam experientiam essent miseri. Eodem sensu etiam addit:

13. *Et erunt domus Hierusalem, et domus regum Iehudah, sicut locus Thopheth immundae: ad omnes domos in quibus suffitum fecerunt super tecta eorum universae militiae coelorum, et libarunt libamen diis alienis.*

Prosequitur, ut dixi, pluribus verbis quod breviter complexus fuerat. Loquutus enim fuerat de urbe. Sed quia difficile erat illud persuasu, iam species ipsas enumerat: quasi diceret, Ierosolymam esse urbem latam et splendide exstructam. Erant enim multae illic praeclarae domus et speciosae, erant regia palatia. Dicit autem non fore haec omnia obstaculo, quominus Deus totam urbem diruat. Et hoc notatu dignum est. Scimus enim Satanam perstringere nobis oculos quoties sese ingerunt aliqua quae spem faciant munitionis. Nam quidquid minetur Deus, putamus esse vanum, et quasi fabulosum, vel saltem friget apud nos. Ergo quum tam crassa hypocrisis regnaret in cordibus populi, merito excussit illis propheta quidquid poterat eos fallere: et ideo dicit *fore domos omnes Ierosolymae*, quarum magna erat copia, deinde magnus etiam splendor, fore domos regum Iehudah, hoc est, palatia omnia vel in urbe, vel extra urbem, *fore sicut locum Thopheth:* quoniam scilicet nulla domus immunis erit a strage: nullum palatium poterit suos habitatores protegere. Dicit *fore immundas*, nempe propter acervum cadaverum: quia ubique iacebunt homines occisi. Hoc autem pro pollutione vel inquinamento saepe scriptura accipit, ut satis notum est. *Ad omnes domos:* alii vertunt, Propter omnes domos: et ל saepe est causalis particula. Sed videtur potius expositive hic capi: et ideo vertere placuit, *Ad omnes domos,* ut propheta extendat suum sermonem ad omnes domos *in quibus suffitum fecerant.* Quoniam igitur nulla domus pura erat a sacrilegio, ideo dicit vindictam Dei penetraturam esse absque exceptione in omnes domos. Dicit etiam, *Super tecta*, ut illis exprobret suam impudentiam, quod scilicet turpitudinem suam extulerint instar vexilli, ut procul spectari posset. Putabant quidem Deum oblectari tali cultu: sed unde tam stulta persuasio, nisi ex legis contemptu? nisi etiam ex furiosa audacia, quod plus fidei habebant suis commentis, quam certae veritati? Ergo merito exprobrat illis propheta, quod pudore omni abiecto *conscenderint super tecta*, ut apertius esset ipsorum flagitium. Dicit, *Toti militiae coelorum.* Postea, *Etiam fudisse libamen diis alienis.* Videmus multas superstitionis species regnasse in populo illo. Nam loquutus est de Baal in numero singulari: posuit etiam Baalim pro patronis. Iam addit *totam coelorum militiam,* hoc est, solem, et lunam, et omnes stellas. Videmus ergo ut nullum fecerint modum Iudaei suis sacrilegiis: quod accidere etiam solet omnibus impiis. Nam simul atque deflectere coeperunt homines a puro et genuino Dei cultu, demersi sunt in profundissimas abyssos. Hanc igitur intemperiem nunc designat propheta, quum dicit cumulatos vel coacervatos fuisse varios cultus, ita ut totidem sibi fabricarent Iudaei deos, quot sunt in coelo stellae: sicuti etiam alibi dicitur, Secundum numerum urbium tuarum Iehudah, sunt dii tui. Ego statueram absolvere hoc caput, sed non possem.

14. *Et venit* (reversus est) *Ieremias e Thopheth, quo miserat eum Iehovah ad prophetandum: et stetit in atrio domus Iehovae: et dixit ad totum populum,*

15. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ecce ego adduco super urbem hanc, et super omnes urbes eius omne malum quod loquutus sum super eam, quia obduraverunt cervicem suam, ut non audirent sermones meos.*

Adductus fuerat Ieremias in rem praesentem, quum praedixit poenam, quae instabat propter superstitiones Thopheth, aut vallis Hinnon. Nam quo efficacior esset doctrina, voluit eum Deus concionari coram altari ipso, et in valle illa, quae tunc celebris erat propter impios et perversos cultus. Nunc narrat se venisse ad templum, et eadem se mandata pertulisse: hinc colligimus quantus fuerit stupor, et quanta vecordia populi: quia non supervacua fuit repetitio eiusdem vaticinii. Sed quia sciebat Deus Iudaeos plus satis tardos esse, voluit bis ipsos commonefieri a servo suo, et quidem diversis locis. *Reversus est Ieremias e Thopheth,* inquit, *quo miserat eum Deus ad prophetandum:* ne putemus scilicet habitam fuisse absque iudicio concionem illam in valle Hinnon. Deus ergo mandavit Ieremiae, ut illic quasi in re praesenti denuntiaret Iudaeis suum interitum. *Stetit in atrio domus Iehovae.* Nam quia non licebat populo ingredi in templum, solebant haberi sacri conventus in atrio ipso, quod erat pars templi. Ergo *stetit illic Ieremias*, quia non debuit cum paucis, vel in obscuro angulo verba facere, sed totum populum habere testem sui vaticinii. Caeterum, nihil novum hic legitur, quia ut dictum fuit, bis iussus fuit praedi-

cere futuram cladem, quoniam ita obduruerant Iudaei, ut non facile moveri possent. Quod alias urbes adiungit Ierosolymae, non mirum est. Sed significat totam terram obnoxiam esse iudicio Dei, et proinde vastitatem omnibus urbibus vel oppidis instare: quasi diceret, Non parcet Deus Ierosolymae, quamvis hactenus fuerit eius sanctuarium: sed quoniam minores urbes non sunt innoxiae, sentient etiam simul manum Dei cum ipsa Ierosolyma. Ratio subiungitur, *Quoniam obduraverint cervicem suam.* Iterum confirmat quod ante vidimus, eos scilicet non errore lapsos fuisse, sed contumacia: quoniam satis edocti erant ex lege quid rectum esset: deinde saepius admoniti fuerant a prophetis. Hinc igitur apparuit eorum pravitas et indomitum ingenium, quod non audierint sanam legis doctrinam, et tot monitores. Hic autem locus docet non relinqui veniae locum, ubi quasi ex professo reiicimus iugum Dei. Et hoc diligenter notandum est, quia videmus quam difficile sit subigere homines, etiam dum fatentur esse Dei sermonem quem audiunt. Quum igitur ingenita sit haec perversitas toti humano generi, ut vix centesimus quisque patiatur se gubernari Dei verbo, expendere convenit quod hic dicitur, nempe indignos esse misericordia qui cervicem suam obdurant: quemadmodum etiam dicitur Psalmo 95 (v. 8), Ne obduretis corda vestra, sicut patres vestri. Et sequitur etiam clarior definitio, *Ut non audirent sermones meos,* inquit. Nam etsi in cunctis mortalibus est aliqua durities, tamen ubi in medium profertur salutis doctrina, neque admittitur: illic magis se prodit impietas et superbia, quum scilicet audiunt loquentem Deum homines, et tamen volunt eum fraudare iure suo. Sequitur ergo, quo manifestius Deus veritatem suam profert, eo minus esse excusationis: quia tunc maxime detegitur impietas et indomabilis contemptus. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM.

1. *Et audivit Phassur filius Immer sacerdos, et ipse praefectus erat* (dux) *in templo* (in aede) *Iehovae, Ieremiam vaticinantem* (prophetantem) *hos sermones.*

2. *Et percussit Phassur Ieremiam prophetam, et posuit eum in cippum* (vel, in carcerem: sed mihi magis placet nomen carceris), *qui erat in porta Beniamin superiore, quae spectabat ad aedem Iehovae.*

Hic refert Ieremias qualem mercedem sui vaticinii retulerit, nempe quod percussus fuerit, et coniectus in carcerem, non a rege, vel eius consiliariis, sed a sacerdote, cui mandata erat templi cura. Fuit haec gravis et acerba tentatio, quum servus Dei videret hostiliter saevire unum ex ordine illo sacro contra se qui tribulis erat et collega. Neque enim sacerdotes, qui tunc erant, fuerant temere creati: sed Deus ipsos elegerat. Quum ergo autoritas eorum fundata esset in lege, et inviolabili Dei decreto, potuit Ieremias consternari animo. Nam haec cogitatio poterat subire in animum: Quid sibi voluit Deus, quum sacerdotes templo suo et toti populo praefecit ex tribu Levi? cur igitur non gubernat eos suo spiritu? cur non reddit ad obeundum munus idoneos? cur patitur ita profanari templum suum, et sacrum munus, quod tantopere lege sua nobis commendat? saltem cur non porrigit mihi manum qui et sacerdos sum, et versor sincere in mea vocatione? Scimus enim quid praecipiat Deus in lege, nempe ut summum iudicium sit penes sacerdotes, Quicunque non obedierit, ut morte plectatur. Si Deus voluit tanto iure praeditos esse sacerdotes, et tanta potestate, cur non igitur simul gratia sua eos direxit, ut probe exsequerentur munus sibi iniunctum? Neque solus Ieremias potuit moveri et concuti hac tentatione: sed etiam quicunque tunc vere colebant Deum. Exiguus quidem erat piorum numerus: sed certe nemo fuit quem non terreret tam horribile spectaculum. Non erat Phassur summus sacerdos, sed erat tamen ex ordine primario: deinde erat praefectus templi, hoc est, vicarius summi sacerdotis. Et probabile est, Immer eius patrem fuisse summum sacerdotem. Quidquid sit, excelluit ille non tantum inter Levitas, sed etiam inter praecipuos sacerdotes. Hic autem insurgit adversus Ieremiam eiusdem ordinis et familiae: nec tantum ore symmystam suum condemnat, sed tumultuose agit: quia percutit prophetam: hoc fuit indignum eius persona, et alienum a iure sacrae societatis. Nam si mala fuisset causa Ieremiae, debuit tamen sacerdos sequi aliquam moderationem: potuit coniicere in carcerem Ieremiam, ut causa cognita deinde damnaretur, si ita meritus esset. Percutere autem non est sacerdotis, sed tyranni, vel latronis, vel hominis furiosi. Hinc colligimus quanta fuit rerum omnium perturbatio illo tempore. Nam in republica bene constituta iudex non exsiliet e solio, ut percutiat eum qui dignus erit centum mortibus. Est enim legitima aliqua ratio servanda. Iam si iudex, quem Deus gladio armavit, non debet ita iram suam exserere, et sine iudicio uti gladio, certe hoc abhorret prorsus ab officio sacerdotis. Res igitur plus quam confusas tunc fuisse oportet, quum sacerdos ita se proiecit. Et ex hac praecipiti iracundia etiam colligimus quanta fuerit tunc penuria bonorum virorum. Electus fuerat qui praeesset templo. Ergo prae aliis excelluit non tantum gradu honoris, sed

etiam aliqua existimatione, et aliqua specie virtutum. Videmus autem quomodo eum diabolus abripiat. Haec exempla diligenter expendere convenit: quia contingit interdum ut in ecclesia Dei exoriantur magni tumultus: et qui debent esse moderatores, illi ferantur caeco, et quasi rabioso impetu. Possemus tunc labascere, et prorsus etiam concideret fides nostra: nisi succurrerent haec exempla, quae demonstrant olim etiam tentatos fuisse fideles, et exercitatam fuisse eorum fidem eiusmodi certaminibus. Nec supervacuum est quod dicitur, *Percussit Phassur Ieremiam prophetam.* Si quemlibet e vulgo percussisset, fuisset hoc magis tolerabile, quanquam semper indignum gravitate officii. Sed ubi ita insolescit adversus Dei servum, et qui pridie obierat propheticum munus, hoc minus excusabile est. Ergo haec etiam circumstantia notanda est, quod ausus fuerit sacerdos ille percutere Dei prophetam. Iam sequitur, *Quod coniectus fuerit ab ipso Ieremias in carcerem.* Sed notandum est etiam illud, *quod audierit,* priusquam ita impetuose contra ipsum insurgeret. Debuit certe moveri tali vaticinio: quod insanit, et non dubitat afficere iniuria prophetam Dei, hinc apparet quanta sit eorum stupiditas, qui semel obduruerunt ad Dei contemptum. Nam etiam pessimos quosque terrebit Dei iudicium ubi denuntiatur. Phassur autem audit Ieremiam denuntiantem quid immineat: et tamen adeo non movetur, ut magis ac magis sese proiiciat. Quum ergo ita intemperanter ruit contra Dei prophetam, audito eius sermone, hinc apparet, diabolico furore fuisse prorsus excaecatum. Simul etiam videmus Dei contemptores miscere lucem tenebris. Voluit enim Phassur tegere suam impietatem colore aliquo: et ideo coniecit Ieremiam in carcerem. Hoc enim modo testatus est se velle cognoscere de causa, quia postridie eum eduxit e carcere. Sic ergo impii semper integumentis suam impietatem conantur involvere: sed nihil proficiunt. Hypocrisis enim Phassur nimis fuit crassa, dum Ieremiam in carcerem coniecit, ut postea vocaret ad dicendam causam: quia iam ipsum percusserat. Insolentia igitur illa superior tollebat omnem rationem iudicii. Ergo quod Phassur deinde confugit ad aliquam formam iuris, hoc totum nimis frivolum est. מהפכת quidam vertunt compedem, alii cippum, et existimant fuisse ligna inter se compacta, sic ut foramen unum collum includeret, deinde alia duo includerent manus. Sed nescio an hoc conveniat. Dicit enim hic Ieremias, fuisse מהפכת in porta Beniamin superiore. Hoc certe neque de compedibus, neque de catenis, neque de cippo commode posset praedicari. Sequitur ergo fuisse potius locum carceris. Vocat *portam Beniamin,* quae tendebat ad tribum Beniamin. Scimus enim partem unam Ierosolymae fuisse attributam Beniaminitis. Duas habebant portas: porta haec fuit superior, versus orientem scilicet. Dicit *portam illam spectasse in aedem Iehovae,* quoniam praeter atrium erant in toto circuitu templi multa atriola: quemadmodum satis notum est. Sequitur,

3. *Et accidit postridie* (die crastino) *ut educeret Phassur Ieremiam e carcere: et dixit ei Ieremias, Non Phassur vocavit Iehovah nomen tuum, sed potius terrorem undique.*

Non dubium est quin Phassur alios ex ordine sacerdotali vocaverit, qui disquirerent melius de causa. Fuit igitur speciosus hic color: quasi non vellet temere nec indicta causa damnare sanctum prophetam. Sed breviter tantum narrat Ieremias se fuisse eductum ex carcere. Interea colligimus non fuisse dimissum, quia vocatus est in conspectum Phassur, ut illic rationem vaticinii sui redderet. Verum hic ostendit propheta, se neque fractum, neque debilitatum fuisse animo, quamvis tam contumeliose fuisset tractatus. Sustinuerat enim colaphos et verbera: deinde fuerat inclusus in carcere. Scimus ingenuis naturis tales iniurias esse ita acerbas, ut fere concidat si quid fuerit virtutis. Atqui suo exemplo nos docet Ieremias, non debere minui nostram constantiam, quamvis mundus multis probris nos oneret, ac fere obruat. Tenendum igitur est, magnitudinem animi non debere vel concidere, vel imminui in servis Dei, quantumvis inique et probrose tractentur a mundo. Nam Ieremias egressus e carcere multo liberius loquitur quam antea. Neque tamen erat extra periculum. Crescunt animi ubi quis potitus victoria potest tuto et secure insultare suis hostibus. Atqui Ieremias adhuc erat captivus, quanquam eductus esset e carcere. Poterat enim paulo post iterum coniici, et multo crudelius tractari quam ante. Sed neque iniuria quam perpessus est, neque metus etiam novae contumeliae ipsum deterret, quin libere denuntiet Dei iudicium impio sacerdoti. Talis ergo magnanimitas decet omnes Dei servos, nempe ut non erubescant, neque etiam mollescant, vel debilitentur animis, quum mundus indigne et probrose ipsos tractat, neque etiam expavescant ad ulla pericula: sed intrepide pergant in cursu sui officii. Secundo notandum est, Dei prophetam hic claudere oculos ad splendorem illum sacerdotalis officii, qui alioqui poterat obstare quominus pronuntiaret Dei iudicium. Et hoc diligenter notandum est. Scimus enim impios semper latere sub larvis: quemadmodum papa hodie cum toto illo putido clero quid aliud obtendit, quam nomen ecclesiae catholicae? et perpetuum sacerdotium? et apostolicam dignitatem? Certe Phassur erat ex ordine sacerdotali. Tota scriptura quid sit papatus non meminit, nec

docet, quin potius totam faecem illam repudiat. Sacerdotium autem leviticum, sicuti dixi, erat fundatum in lege Dei. Et tamen Ieremias, quia instructus est Dei mandato, non dubitat conspuere in faciem sacerdotis, et tractare eum ut meritus est. Tunc ergo rite et probe fungemur munere prophetico, si nullus sit apud nos respectus ullius personae: neque moremur externas larvas, quibus impii decipiunt simplices, et superbiunt adversus Deum, ubi arripiunt falso eius nomen. Dicit autem, *Iehovah non vocavit nomen tuum Phassur*, *sed terrorem undique.* Alii vertunt, Quia tibi terror erit undique: sed male. Sequitur enim proximo versu causae redditio, quae satis explicat prophetae sensum. Non dubium est quin Ieremias ad nomen Phassur respexerit: alioqui hoc esset frigidum, imo ineptum, *nomen tuum non vocabitur Phassur*, *sed terror undique.* Exponunt interpretes nomen Phassur principem crescentem, vel qui extendat principatum, et deducunt a פשה, quod est crescere, et in transitiva significatione extendere. Et addunt nomen שר, quod significat principem, extendens principatum, vel, princeps qui crescit: ita vertunt. Sed quia in puncto esset aliquid scrupuli, nescio an etymologia illa conveniat. Mihi certe magis placet deduci a פשח quod est scindere. Semel quidem invenitur in scriptura: sed apud Chaldaeos magis est receptum. Quidquid sit, פשח apud Ieremiam, nempe Lamentationum tertio capite, sumitur pro scindere. Hinc etiam per metaphoram significat aperire. Et potest quiescere א in secunda voce ut sit scindens, vel aperiens lucem. Haec ratio me movet, atque etiam cogit, ut ita interpreter. *Terror undique.* Non dicit fore terrorem: sed מסביב, hoc est, undique terrores ipsum obsideant, vel, undique ut nullus sit egressus. Quum ergo esset honorificum nomen Phassur quasi aperiret lucem, hoc est proferret (nam nota est illa metaphora, ubi scindendi significatio traducitur ad aperiendum). Quum ergo impositum esset illi nomen, quasi proferret lucem, dicit Ieremias, *Vocaberis posthac undique terror*, hoc est, terror, qui circumveniat atque obsideat, ut nullus pateat exitus. Videmus antithesin optime quadrare inter apertionem lucis, et inter terrorem, qui undique comprimat, ita ut nulla sit apertio vel exitus. Et sequitur ratio:

4. *Quia sic dicit Iehovah*, *Ecce ego pono te in terrorem tibi et omnibus amicis tuis: et cadent per gladium hostium tuorum*, *oculi tui videntes* (id est, oculis tuis videntibus), *et totum Iehudah tradam in manum regis Babylonis*, *et transferet eos* (vel traducet) *Babylonem*, *et percutiet eos gladio.*

Hic pluribus verbis explicat Ieremias, cur dixerit Phassur fore undique terrorem, quia scilicet erit et sibi, et suis omnibus amicis in metum. Videbit enim se urgeri Dei vindicta, et aliis omnibus erit spectaculo. In summa significat Ieremias, talem fore Dei vindictam, quae tam ipsi Phassur, quam aliis omnibus formidinem incutiat, quoniam Phassur agnoscet se manu Dei premi, neque poterit effugere: alii etiam omnes idem cernent. Sibi igitur, et aliis fuit spectaculo quoniam non potuit, quantumvis obduruisset, non sentire vindictam Dei: et hoc quidem aliis omnibus fuit conspicuum. *Ecce ego*, inquit, *te ponam in terrorem tam amicis tuis quam tibi: et amici tui cadent per gladium inimicorum*, *oculis tuis videntibus: totum etiam Iehudam tradam in manum.* Repetit quod dixerat. Nam Phassur volebat censeri patronus totius terrae, et praecipue urbis Ierosolymae. Quum ergo susciperet causam populi, quasi esset patronus omnium, ideo dicit Ieremias omnes Iudaeos fore captivos, neque id modo, sed etiam instare aliquid gravius: quoniam ubi rex Babylonis eos traduxerit in exsilium, etiam gladio percutiet, non quidem omnes, sed scimus editas fuisse atroces poenas tam in regem, quam in eius filios, et proceres, ut soli plebeii sua obscuritate tecti evaderent: ac qui ex vulgo elapsi sunt, quorum nulla erat nobilitas vel fama, id adscribere possent suae tenuitati. Sequitur,

5. *Et ponam totam fortitudinem urbis huius*, *et omnem laborem eius*, *et omne pretiosum eius* (vel omnem gloriam), *et omnes thesauros regum Iehudah ponam in manum inimicorum ipsorum*, *et spoliabunt ipsos*, *et tollent eos*, *et abducent eos Babylonem.*

Prosequitur eandem sententiam, sed pluribus verbis amplificat quod dixit ad confirmationem. Quanquam minime dubium est, quin magis exasperatus fuerit Phassur, quum audiret tam graves minas. Sed ita oportet accendi magis ac magis furorem omnium impiorum. Quamvis ergo centies crepare debeant, non tamen desistendum est a libera praedicatione. Haec ratio est, cur propheta nunc fusius describat futuram cladem urbis. *Ponam*, inquit, *totam fortitudinem:* sed metaphorice capitur interdum hoc nomen pro divitiis vel opibus. *Fortitudinem* igitur *ponam* vel substantiam, *urbis huius*, *et totum laborem eius.* Hoc secundum gravius est, ubi diripitur quod acquisitum fuit magno labore. Si quis enim citra molestiam sit dives, hoc est, si cui obvenerint divitiae vel iure haereditario, vel sine ullo sudore et cura, ille non adeo excruciatur, si contingat ipsum nudari. Sed qui tota vita cum magno sudore sibi peperit quod putabat sibi fore in subsidium vitae, ille magis angitur, atque etiam cruciatur si adveniant hostes, qui praedentur et diripiant omnia. Non dubium igitur est quin labor etiam ut aliis pluribus scripturae locis

ponatur hic ad amplificationem. Postea addit: *Omne pretiosum eius, atque adeo thesauros regum Iehudah traditum iri in manum hostium, qui transferent* non tantum divitias, laborem et thesauros, sed etiam ipsos homines, *et abducent Babylonem.* Reliqua in crastinum.

6. *Et tu Phassur*, *et omnes habitatores domus tuae* (hoc est, omnes domestici tui) *venietis in captivitatem: tu venies Babylonem*, *et illic morieris, et illic sepelieris*, *et omnes amici tui*, *quibus vaticinatus es in mendacio.*

Nunc Ieremias denuntiat ipsum Phassur documento fore, quam vere praedixerit excidium urbis, et vastitatem totius terrae. Prius quidem refutaverat eius vanitatem, sed nunc in medium proponitur eius persona: quia oportuit ipsum esse singulari exemplo, unde omnes cognoscerent, timendum fuisse iudicium Dei: quum ille impostor blanditias faceret. Denuntiat autem Ieremias, *venturum esse in captivitatem Phassur cum omnibus suis domesticis*, nempe ut tota familia sit quasi in theatro posita, et illic conspiciant omnes Iudaei quod Phassur conatus fuerat in nihilum redigere. Sciant ergo omnes Iudaei fuisse illum falsum vatem. Sed quod sequitur posset movere quaestionem: quia loco poenae denuntiat Ieremias Phassur sepultum iri in Babylone, postquam illic mortuus fuerit. Dixerat autem prius, Dabo cadavera eorum in cibum avibus coeli et bestiis terrae, nunc quod numerari debet inter Dei beneficia, absurdum est loco poenae a propheta censeri. Sed primo notandum est, Deum non semper aequales, vel simili modo sumere poenas de impiis. Vult aliquos proiici insepultos: quia indigni sunt communi illo beneficio generis humani: alios autem vult sepeliri, sed in alium finem. Nam in voce שָׁם, illic, est aliquod pondus, quia opponitur Babylon terrae sanctae. Quicunque sepeliebantur in terra Chanaan, etiam in morte ipsa habebant pignus aeternae haereditatis: quia ut satis notum est, hac lege Deus volebat ipsos quum viverent frui habitatione terrae, ut aspirarent in coelum. Sepulcrum igitur in terra Chanaan fuit quasi visibilis tessera adoptionis Dei, ac si colligerentur filii Abrahae in eius sinum, donec resurgerent in beatam et immortalem vitam. Ergo quum Phassur sepultus est in Babylone, fuit quasi extraneus ab ecclesia Dei. Et fuit haec quaedam forma abdicationis, quasi Deus palam afficeret eum nota infamiae. Si quis excipiat, idem etiam contigisse et Danieli, et optimis quibusque Dei servis, imo Ieremiam ipsum sepultum fuisse in Aegypto, quod longe deterius fuit: responsio facilis est, nempe temporales poenas, quae cedunt electis et filiis Dei in salutem, quodammodo mutare in ipsis naturam. Tenendum quidem est, poenas omnes esse testimonia irae et maledictionis Dei. Quidquid ergo accidit nobis malorum in hac vita, debet numerari inter fructus peccati, quasi Deus ostenderet se palam iratum. Hoc unum est. Ergo si considerentur in se paupertas, et fames, et morbi, et exsilium, et mors denique ipsa, semper dicemus esse Dei maledictiones, nempe quemadmodum dixi, ubi aestimantur in sua natura. Sed Deus consecrat in filiis suis poenas: ita ut vertantur in salutem, et desinant hoc ipso esse maledictiones. Quoties ergo pronuntiat Deus, Tu iacebis insepultus, non mirum est, si haec ignominia sit testimonium irae eius et signum maledictionis. Quoties etiam olim ita loquutus est, Tu sepelieris extra terram sanctam, fuit etiam illa maledictio: verum quantum ad reprobos. Interea Deus convertit in salutem electis suis quidquid alioqui erat maledictum. Et huc pertinet illa Pauli sententia (Rom. 8, 28): Omnia cedere in bonum et salutem fidelibus qui Deum diligunt. Nunc ergo tenemus cur dicat propheta *Phassur sepultum iri in Babylone.* Nec dubium est quin plus ignominiae fuerit in illa sepultura quam si proiectus fuisset, et statim voratum fuisset eius cadaver a belluis. Voluit enim Deum ipsum locare in sublime, ut diu omnes converterent oculos suos in ipsum: quemadmodum dicitur in Psalmo (59, 12), Ne occidas Deus, quia populus tuus posset oblivisci. Voluit igitur Deus memoriale quoddam in vita et morte Phassur statuere, ut ipsa diuturnitas magis populum afficeret. Quanquam si libeat sepeliendi verbum largius accipere, nihil erit absurdi: quasi dictum esset, Iacebit illic cadaver tuum donec computrescat. Deinde addit Ieremias, *Tu, et amici tui, quibus prophetasti in mendacio.* Hic etiam locus docet rependi iustam mercedem impiis qui cupiunt sibi fieri blanditias, ubi duplex Dei iudicium sustinent. En ergo quid proficiant omnes impii, dum quaerunt adulatores, qui ipsis mira promittant, nempe hoc modo accersunt sibi graviorem vindictam: ac quo magis student procul abigere Dei iudicium, non dubium est quin illud accendant ac duplicent. Haec ratio est, cur specialem poenam denuntiet propheta amicis Phassur, quibus vaticinatus fuerat: quoniam scilicet libenter arripuerant falsas illas promissiones quibus ipsis blanditus fuerat, ut Deum secure contemnerent. Quum ergo ita optassent ultro se decipi, oportuit converti in eorum perniciem blanditias illas quibus abutebantur, et quas solebant opponere quasi clypeum omnibus minis propheticis. Sequitur nunc,

7. *Decepisti me Iehovah*, *et deceptus sum: vim intulisti mihi: et fuisti superior: fui in ludibrium toto die* (vel, quotidie, hoc est, assidue), *omnes subsannant me.*

Quidam existimant haec non fuisse dicta spiritu prophetico: sed Ieremiam caeco et inconsiderato impulsu futiliter loquutum esse: quemadmodum etiam praestantissimi quique interdum rapiuntur nimio impetu. Quasi ergo tentatio labefactasset animum prophetae, existimant conquestum esse apud Deum: Quid Domine? ego te sequutus sum ducem: atqui tu mihi pollicitus fueras quae non experior: ergo videor iam mihi deceptus. Alii etiam durius exponunt, quod propheta fuerit deceptus, sicuti alibi dicitur (Ezech. 14, 9), Ego sum Deus, qui decepi prophetam illum. Sed minime dubium est quin ironica sit loquutio, quum dicit *se fuisse deceptum*. Suscipit igitur hostium suorum personam, qui iactabant illum temere vaticinari de urbis clade et interitu, quoniam nihil tale futurum esset. Propheta hic pronuntiat Deum esse autorem suae doctrinae, nec sibi posse quidquam exprobrari, quod non recidat in ipsum Deum: quasi diceret frustra Iudaeos litigare, ac si certamen illis esset cum homine mortali: quoniam palam suscipiunt bellum cum Deo, et furiose coelum ipsum impetunt quasi gigantes. Dicit igitur se fuisse deceptum, non quod ita sentiat. Nam erat sibi optime conscius: nec tantum habebat spiritum Dei testem vocationis suae, sed in corde gestabat firmam doctrinae obsignationem. Ac vero, quemadmodum iam dixi, refert eorum verba qui quum oppugnarent eius doctrinam negabant esse servum Dei, et detrahebant illi fidem, ac si esset merus impostor. Caeterum magis emphatica est haec loquutio, quam si absque figura dixisset: Domine non sum deceptus, quia tantum parui tuo imperio, et sumpsi abs te quidquid protuli in medium, neque ego me temere ingessi: neque adulteravi doctrinam, cuius me voluisti esse praeconem. Fideliter igitur functus sum meo munere. Si ergo ita loquutus fuisset propheta, minus fuisset vehementiae, quam dum ita coarguit blasphemias eorum, qui Deum audebant reum facere, dum fido eius servo obiicerent crimen pseudoprophetae. Nunc ergo tenemus cur ironice loquutus sit et expostulaverit libere cum Deo, quod esset ab ipso deceptus, nempe ut sentirent Iudaei se evomere convicium illud adversus hominem mortalem, sed Deum ipsum, qui futurus esset vindex tantae iniuriae. Si quis nunc interroget an debuerit propheta se ita facere Dei socium, in promptu est solutio, nempe fuisse causam eius ita coniunctam cum Dei causa, ut inseparabile esset vinculum. Neque enim loquitur hic Ieremias ut privatus quispiam, multo minus ut unus quilibet e vulgo: sed quia scit divinitus approbari suam vocationem, ideo non dubitat sibi Deum adiungere, ut commune sit opprobrium. Deus enim non potest divelli a veritate sua, nec vero quidquam ei fit reliquum si abstrahitur a suo sermone. Quare merum est figmentum quidquid homines animis concipiunt de ipso Deo, ubi negligunt speculum illud in quo se patefecit. Quin potius sciamus quidquid est in Deo potentiae, maiestatis, gloriae, ita fulgere in eius verbo, ut Deus nihil sit, nisi verbum ipsum maneat salvum et integrum. Quum igitur propheta instructus esset certo mandato, non mirum est quod tam audacter insultat hostibus suis, et dicit Deum esse impostorem, si ipse deceptus fuit. Huc etiam spectat Paulus, quum dicit (Gal. 1, 8), Si angelus e coelo descendat, et aliud vobis evangelium annuntiet, sit anathema. Certe Paulus erat inferior angelis: et scimus non fuisse ita superbum, ut detraheret angelos e coelo, ac sibi subiiceret: minime: sed non spectavit quisnam esset ipse, sed quia obsignata erat in corde eius evangelii veritas, cuius erat praeco, non dubitat verbum attollere supra omnes angelos. Ita etiam nunc Ieremias ostendit *Deum fuisse mendacem si ipse deceptus fuit.* Quare? Deus enim abnegaret se ipsum, si fidem detraheret verbo suo. Nunc ergo tenemus, prophetam non excessisse modum, ubi ausus est in sublime se efferre, ut quodammodo esset socius Dei, nempe in ipsa doctrina cuius Deus erat autor, ipse vero minister. Sed ex hoc etiam loco utilis doctrina colligitur: quicunque prodeunt ad docendum, debere ita esse certos suae vocationis, ut non dubitent provocare ad Dei tribunal quoties lis aliqua inciderit. Verum quidem est, etiam optimos Dei ministros posse aliqua in parte vel falli, vel suspenso esse iudicio: sed quantum ad summam vocationis et doctrinae, requiritur haec certitudo, quam nobis suo exemplo demonstrat Ieremias. Postea adiungit, *Tu vim mihi intulisti.* Quum diceret *se fuisse deceptum*, sic resolvi debet oratio: Deus, si ego sum impostor, tu me praecedis: si ego fefelli, tu me superas: quoniam abs te mutuatus sum quidquid habeo: sequitur ergo, te vocari in crimen, et minus esse excusabilem quam ego sum, si qua est in me culpa. Postea, quemadmodum dixi, auget illud, *quod Deus vim ipsi fecerit*, quemadmodum ante vidimus. Neque enim appetiverat munus propheticum, sed coactus illud obierat, quoniam non poterat reiicere impositum sibi onus, vel excutere. Duo igitur exprimit. Quod non protulerit sua commenta, neque fabricaverit pro suo arbitrio quod dicturus erat, sed fuerit organum spiritus Dei, et quasi de manu in manum tradiderit quod acceperat, hoc unum est. Deinde adiungit, si data illi fuisset libera optio, non suscepturum fuisse munus propheticum, quia nonnisi violenter tractus hac in parte obedierit Deo. Nunc ergo tenemus Ieremiae consilium. Si quis interroget, an hoc laudi sit ducendum, quod non nisi coactus obierit munus prophetae: responsio facilis est, hic non statui generalem regulam, quasi

omnibus sit necesse trahi invitos. Sed quoniam hoc habuit Ieremias, etiamsi hac in parte non caruerit vitio, potuit tamen merito id testari coram hominibus. Vidimus autem initio libri, quum Deus illum praeficeret doctorem ecclesiae suae, recusasse quantum in se erat. Ha, ha, ha Domine: nescio loqui, dicebat. Quoniam ergo imperio Dei coactus fuit et quasi violenter raptus, etiam si quid hac in parte fuerit vitii, vel infirmitatis: tamen hoc non abs re obiecit suis hostibus. Postea addit *se fuisse ludibrio assidue et derisum ab omnibus.* Hic non dubium est quin propheta tentaverit, an adhuc aliqua pars populi esset sanabilis. Fuit enim hoc ad movendos animos efficax quum audirent Deum fieri reum mendacii, vocationem eius everti libidine hominum et audacia. Quum ergo hoc audirent, certe si qua fuisset gutta verae pietatis vel sanae intelligentiae, debebant terreri. Voluit igitur propheta periculum facere an aliqui adhuc essent sanabiles. Sed interea voluit etiam ostendere inexpiabile esse eorum scelus, qui ita impie et superbe adversabantur doctrinae eius. Et hoc diligenter notandum est. Neque enim haec sententia tantum scripta est, ut erudiamur in timore Dei, sed spiritus sanctus assidue clamat contra omnes contemptores, et palam eos accusat, quod Deo contumeliam hanc tam atrocem inferant, ac si esset mendax et impostor. Sciamus igitur hic denuntiari horribile iudicium profanis omnibus qui Dei verbum contemnunt et ludibrio habent: quia spiritus sanctus per os Ieremiae apud tribunal Dei, quemadmodum dixi, aperte clamat Deum fieri reum mendacii. Postea sequitur,

8. *Quia ex quo loquutus sum, vociferor violentiam, et vastationem clamo: quia fuit sermo Iehovae mihi in opprobrium, et in contumeliam toto die* (vel, quotidie, assidue, ut dictum est).

9. *Et dixi* (itaque dixi: copula enim illativam valet), *non recordabor, et non loquar amplius in nomine eius: et fuit in corde meo quasi ignis ardens, clausus in ossibus meis, et fatigatus sum ferendo, et non potui.*

Hic propheta dicit se adeo nullum sentire fructum ex labore suo, ut videat omnes conatus et studia potius in contrarium cedere: quoniam exasperet cunctos Iudaeos, deinde inflammet eorum rabiem, et impellat eos ad maiorem peccandi licentiam. Itaque dicit *sibi fuisse propositum deserere munus illud sibi iniunctum*, sed impulsu arcano coactum fuisse ad perseverantiam: et ita non fuisse liberum desistere ab incepto cursu. Varie autem sumitur hic versus, *Ex quo loquutus sum, vociferor violentiam, et clamo vastationem.* Quidam enim ita accipiunt, quod ex quo coepit Ieremias docere, fuerit querulus: quia videbat se hostiliter impeti, et expositum esse omnibus iniuriis. Illud est, meo iudicio, nimis frigidum. Alii propius ad verum accedunt, quod scilicet non destiterit clamare contra violentias et rapinas, quum videret grassari omne scelerum genus in populo: quasi diceret, Ego non potui placide ipsos docere. Neque enim erant tali ingenio: sed coegit me ipsorum improbitas vehementius agere: quemadmodum omnes Dei servi debent prudenter respicere quid ferat ecclesiae status. Nam si in rebus tranquillis vellemus vociferari, esset haec affectatio putida: quemadmodum multi inconsiderate semper clamitant, et tamen sine materia. Caeterum, ubi videmus Satanam regnare, hic non cessandum est, neque agendum tanquam in media pace: sed quia apertum est bellum, ideo necesse est vociferari. Intelligunt ergo illi Ieremiam clamasse, quoniam videbat praefractum esse populum illum: deinde videbat eo rem esse prolapsam ut non possent revocari ad bonam' frugem sine maxima gravitate et vehementia. Verum potius existimo, prophetam alio genere tentationis fuisse perculsum, nempe quod accerseret maiorem Dei vindictam suis clamoribus, quasi diceret, Quorsum ego Deum armabo meis concionibus? quando nihil aliud proficio, nisi ut crescat ira eius, quae tandem fulminet, ac consumat totam hanc terram una cum populo. Dicit igitur *se clamare violentiam et vastationem*, quia ipsa impietas sit quasi quaedam hostilis violentia ad Deum provocandum. Summa est, prophetam non alium se videre fructum laboris sui, nisi quod homines redduntur insolentiores, et ex furibus latrones fiunt, et ex contumeliosis fiunt sicarii, ita ut magis accendant iram Dei, et se ipsos magis proiiciant. Est autem haec valde periculosa tentatio: ideo non mirum est quod dicit propheta: *Sibi in animum venisse, abiicere docendi munus.* Et hic locus apprime observatu dignus est. Neque enim soli doctores tanguntur hoc affectu, sed omnes pii sine exceptione. Nam ubi videmus verbo Dei homines quasi rapi in deterius: incipimus dubitare an expediat potius sepultam esse omnem Dei memoriam, et verbum eius exstinctum, quam dari hominibus plus licentiae, quum iam satis superque propensi sint ad peccandum. Ut hodie videmus doctrinam evangelii adeo non redigere omnes in obsequium, ut multi magis effraeni licentia sese proripiant, quasi iam ablatum esset iugum omnis disciplinae. In papatu fuit aliquis metus, fuit aliqua species obedientiae et subiectionis: nunc libertas evangelii quid aliud est multis, quam bruta licentia, ita ut impune peccent, et misceant coelum terrae? Alii etiam quum vident tot esse controversias, hoc praetextu abiiciunt omnem curam, et omne studium pietatis. Alii phrenetici spiritus sibi permittunt omnia in dubitationem trahere, et disputare an sit ali-

quis Deus. Quum igitur videmus non esse talem effectum doctrinae, qualis optandus esset, necesse est eos qui alioqui firmi sunt, tandem vel concuti, vel labascere. Ideo hic locus magis notandus est, quum fatetur Ieremias se fuisse consternatum, quia videbat sermonem Dei esse ludibrio, et ita voluerit e cursu vocationis suae desistere. Sciamus quoties idem in mentem nobis venit, fortiter esse resistendum. Et ideo haec simul connecti debent, *quod dixerit non recordabor amplius, neque loquar in eius nomine: sed fuerit sermo Dei quasi ignis ardens.* Videmus ergo ut Deus cohibuerit servum suum, ne praeceps rueret, vel succumberet tentationi. Absorptus enim fuisset statim hoc quasi profundo gurgite, nisi occursum fuisset divinitus. Ideo quoties nobis obrepunt eiusmodi tentationes, petamus a Deo ut nobis fraenum iniiciat: deinde ut nos sustineat, vel si iam fuerimus lapsi, ut nos attollat sursum: deinde confirmet spiritu suo. Ratio autem ostenditur, qua Deus opitulatus est servo suo, nempe *quod fuerit sermo Dei tanquam ignis ardens in corde eius:* deinde, *quod inclusus fuerit in ossibus eius*, ita ut fervore illo impelleretur, neque sui esset compos, donec perrexit in officii sui cursu. Concludit *se fuisse fatigatum*, vel se aegre tulisse *ferendo:* quasi diceret, non fuisse arbitrii sui vel supersedere a doctrina, vel exsequi quod mandabat Deus: quoniam fervor ille igneus ipsum impulerit ad pergendum. Interea dubium non est quin respexerit contemptores illos quibuscum habebat negotium. Tantundem igitur est ac si diceret se expertum fuisse quid sit habere totum mundum sibi adversum: *sed Deum fuisse superiorem.* Hoc autem ideo dicitur, quoniam profani homines hinc captant ansam securitatis, dum imaginantur prophetas et doctores esse quasi stupidos: O, quid morabimur fanaticos, qui non sunt praediti communi sensu? Nec vero mirum est, si pro suo stupore ita excandescant, si sint impetuosi, si susque deque habeant omnes alios, si nihil resipiant humanum. Quoniam igitur fingunt sibi quosdam stipites, dum loquuntur de servis Dei, qui privati sunt communi prudentia, ideo dicit propheta, Certe fallit vos opinio, ego enim non sum ita ferreus, quin tactus fuerim multis cogitationibus. Imo didici et scio quanta sit mea infirmitas, neque dissimulo me fuisse obnoxium et timori, et aegritudini, et aliis passionibus: *sed Deus praevaluit* Non est igitur quod putetis me tam intrepide loqui, quoniam nihil humanum vel patiar, vel sentiam: sed postquam luctatus sum. Postquam mihi omnia in mentem venerunt, quae possent debilitare animi mei fortitudinem: Deus tamen manum mihi porrexit: neque id tantum, sed coactus sum: ne scilicet hic arroget sibi, et glorietur de heroica aliqua fortitudine. *Ego*, inquit, *non fui superior*, sed quum Deo me subducerem, et quum cuperem renuntiare vocationi meae, tractus sum tamen, et Deus violenter mecum egit: *Quia sermo eius fuit tanquam ignis ardens in corde meo*, ita tandem ebulliente illa violentia spiritus, coactus sum progredi in officio meo. *Dixi igitur, non recordabor amplius, et non loquar in nomine Dei*, non quod propheta vellet sibi et aliis inducere oblivionem Dei, sed quia putabat se perdere operam, adeoque frustra tumultuari, quum clamaret sine profectu, neque id modo, sed etiam exasperaret improbos magis ac magis: quemadmodum ulcus dum premitur egerit purulentam materiam, sic etiam magis ac magis detegebatur impietas populi, quum propheta coargueret scelera, quae prius latebant. Iam ergo discamus exemplo prophetae, quoties nobis obiicit Satan, vel etiam caro nostra, desistendum esse a praedicatione coelestis doctrinae, quoniam non pariat iustos et legitimos fructus, nihilominus esse odorem bonum coram Deo, etiamsi lethalis sit improbis. Necesse est igitur evangelii doctrinam multis esse mortiferam: sed tamen non ideo vilescit opera nostra coram Deo. Scimus enim nos gratum offerre Deo sacrificium: et quamvis labor noster sit inutilis, respectu hominum, esse tamen fructuosum in gloriam Dei: et dum sumus odor mortis in mortem iis qui pereunt, Deo tamen gratam esse nostram operam hac quoque in parte. Cavendum etiam est ne Deo nos subtrahamus, sed etiam si multa occurrant, quae morentur cursum nostrum, ut tamen superemus spiritus eius virtute. Et simul metuendum est ne nostra ignavia sepeliamus fervorem, de quo hic propheta loquitur. Videmus quid ipsi Ionae acciderit. Eo prolapsus est, ut prorsus esset desertor officii sui, suffocando, quantam in se erat, Dei iudicium. Ac quum esset profugus, putavit se esse extra periculum, ac si remotus foret a Dei conspectu. Deus quidem videbat, sed interea sermo Dei non fuit quasi ignis ardens. Quum ergo tantus vir sua ignavia, quantum in se erat, exstinxerit lucem spiritus sancti, quantopere metuendum est, ne idem nobis contingat? Ergo excitemus scintillas fervoris illius, donec nos inflammet, ita ut nos totos Deo fideliter addicamus in obsequium: et si quando erimus pigri, nos ipsos exstimulemus, atque ita emergat haec vis spiritus sancti, ut usque ad finem persequamur munus nostrum, neque unquam resistamus: quin etiam insultemus constanter toti mundo, ubi scimus Deum nobis esse autorem, et exigere a nobis quidquid alii improbant.

10. *Quia audivi contumeliam multorum, terrorem undique, Nuntiate, et nuntiabimus ei: omnis vir* (id est, omnes homines, homo pacis ad verbum, אנוש omnes homines) *pacis meae* (id est, familiares mei, qui debuerant colere mecum amicitiam) *observant latus meum* (vel claudicationem metaphorice, et me-

lius) *si forte erret, et praevaleamus ei, et sumamus ultionem nostram ex eo.*

Prosequitur suum sermonem Ieremias, et coram Deo accusat hostes suos, quod indigne cum ipso litigent, quamvis nihil tale de ipsis sit meritus, quia studuerit consulere ipsorum saluti, quantum in se erat. Dicit igitur *se audivisse obtrectationem multorum:* quanquam posset etiam verti magnorum. Sed melius convenit prior expositio, quia sequitur continuo post *fuisse undique terrore circumdatum*, dum scilicet omnes uno consensu ipsum impetebant. Dicit igitur *se constrictum fuisse undique terrore*, quum videret tantam multitudinem sibi esse adversam, et infestam, solus autem staret a parte sua. Adiungit, hostes suos fuisse insidiatos, et captasse omnes occasiones eius perdendi. *Nuntiate, et nuntiabimus ei.* Hic autem suscipit illorum personam, et refert quod illi inter se agitabant. Non dubium est quin proceres et sacerdotes hic loquentes inducat, qui captabant materiam accusandi sancti viri: scimus enim quid fieri soleat in eiusmodi conspirationibus: discurrunt gregarii homines, et hinc inde aucupantur omnes ramusculos, postea deferunt, et ex eorum delatione capitur consilium. Quoniam ergo non decebat proceres et sacerdotes ista levitas, ut cursitarent, et inquirerent ex quibuslibet obviis quid dixisset Ieremias, ideo quasi sedentes hic loqui facit, *Ite, et referte ad nos: deinde nuntiabimus regi.* Est enim hic subaudiendum regis nomen, quia relativum ponitur sine antecedente. *Venite* igitur, *et nuntiate, et nuntiabimus ei.* Nunc tenemus qua de re expostulet Ieremias, nempe quod non tantum multos haberet hostes sibi obtrectantes, sed quod etiam insidiose illum circumvenire cuperent. Adiungit quod deterius est, nempe non tantum ab extraneis, vel qui palam erant inimici se fuisse tam iniuste tractatum, sed a suis familiaribus: vocant enim Hebraei homines pacis, domesticos et qui coniuncti sunt aliqua necessitudine: Homo pacis meae, in quo sperabam, dicitur in Psalmo (41, 10). Sed loquutio illa frequenter occurrit. Denique significat Ieremias, non modo se obrutum quodammodo fuisse ingenti copia hostium, sed fuisse etiam destitutum ab omnibus amicis: quia perfide ipsum prodebant. Dicit *observasse latus suum*, vel claudicationem: alii vertunt contritionem: sed claudicatio vel debilitas magis convenit. Et metaphora haec etiam aptissima est: ducitur a latere: qui autem vel claudicant, vel prae debilitate vacillant, illi inclinant nunc in unum latus, nunc in aliud. Ita dicit Ieremias *se fuisse observatum. Si forte*, inquiunt, *erret.* Iterum suscipit illorum personam: *Ergo observemus an claudicet vel aberret a via, et ita praevaleamus ei.* Denique ex his verbis colligimus, non modo crudeliter vexatum fuisse sanctum Dei servum aperto marte, et ab hostibus professis, sed etiam insidiose fuisse captatum, et perfide ab hominibus simulatis, qui fingebant se amicos, quum tamen essent hostes deterrimi. Ergo si nunc quoque adoriantur nos fraudulenti homines clandestinis suis artibus, et alii palam nos oppugnent, sciamus nihil novum nobis contingere: quia utroque genere pugnarum exercuit Deus Ieremiam: videmus etiam hoc fuisse tritum omnibus improbis, ut scilicet captarent aliquem praetextum calumniae in singulis syllabis: simul ac prophetae os aperuerant, nihil poterant dicere, quod non statim raperetur in sinistram partem: et ideo conqueritur Micheas se eodem etiam artificio fuisse petitum: quia si severe loquebatur, clamabant omnes ipsum esse autorem tumultuum in populo, et nihil aliud quaerere quam res novas, ita ut turbato urbis et regni statu pessumdaret omnia. Si ergo nunc patitur Deus nos exerceri talibus insidiis, aequo et quieto animo ferenda est talis indignitas: quia nemo propheta ab hoc incommodo, et ab hac molestia fuit immunis. Addunt *Sumamus ultionem nostram ex eo*, quasi vero ulla esset ipsis ulciscendi causa. Quid enim deliquerat Ieremias? qua in re ipsos offenderat? quum ergo nihil passi essent iniuriae, tamen se ipsos ad ultionem provocant. Sed non mirum est ita loquutos fuisse tunc impios, et Dei contemptores: scimus enim ut existiment se graviter laedi, quoties attrectantur eorum vulnera. Nam reprehensiones quantumvis sint iustae, et necessariae, convicia reputant. Hinc fit igitur, ut furor ipsos ad ultionem appetendam accendat, quum tamen nihil illis iniuriae fuerit illatum. Postea adiungit,

11. *Atqui Iehovah mecum tanquam gigas fortis* (aut terribilis), *propterea persequutores mei ruent, et non praevalebunt, pudefient valde, quia non prudenter agunt* (vel non prospere succedet illis), *opprobrium saeculi* (id est, perpetuum, subaudiendum est, quod) *non oblivioni tradetur.*

Hic propheta omnibus machinis opponit Dei auxilium. Quamvis ergo ab una parte clam ipsum captarent perfidiosi amici, ab altera autem palam eum oppugnarent manifesti hostes, non dubitat sibi in uno Deo satis fore praesidii. Et sic omnino agendum est, quoties Satan excitat improbos, qui vel fraudibus, vel aperta saevitia nos oppugnent, ut sit tunc nobis instar muri ahenei, quemadmodum loquuntur, unus Deus. Sed primo statuendum est, eum stare a parte nostra. Neque enim potentia Dei ad nos animandos quidquam valeret, nisi essemus fundati in hoc principio, nempe illum nobiscum stare. Quomodo autem concipi debeat haec fiducia, paulo post videbimus. Dicit *persequutores suos ruituros, ut non praevaleant, sed pudefiant.* Videmus

quam multi persequuti fuerint sanctum virum: deinde quibus armis instructi essent: pollebant enim magna potentia, deinde praediti erant dolis et insidiis. Propheta autem contentus est unius Dei auxilio, et intrepide colligit *ipsos ruituros:* quia fieri non possit, quin Deus superior sit. Ergo quoties nobis pugnandum erit cum mundo, et cum diabolo ipso eiusque mancipiis, hoc primo loco nobis occurrat, Deum stare a parte nostra, ut causam nostram defendat, et salutem nostram tueatur. Hoc posito, secure insultabimus et fraudibus et violentiae omnium hostium: quia fieri non potest, quin Deus dissipet, prosternat, evertat, imo etiam redigat in nihilum eos omnes, qui contra ipsum insurgunt. Et dicit *opprobrium quo tegentur fore perpetuum quod nunquam in oblivionem veniet.* Vidimus enim paulo ante etiam ipsum prophetam oneratum fuisse multis contumeliis. Sed quoties patitur Deus servos suos obnoxios esse maledictioni improborum, postea opportune succurrit, ideoque certo sperandum, ut brevi discutiat tanquam nebulas omnes illas vituperationes. Quoniam igitur Deus, quemadmodum dicitur in Psalmo (37, 6), producit innocentiam piorum instar aurorae, quae momento uno emergit, dum videtur terra quasi tenebris sepulta: ideo ex opposito propheta dicit *opprobrium illud aeternum fore, quo Deus operiet omnes impios.* Iam sequitur,

12. *Et* (vel, tu autem) *Iehovah exercituum probans iustum, videns renes, et cor: videbo ultionem tuam ex ipsis, quia tibi patefeci litem meam* (ius meum, causam meam).

Hic breviter demonstrat propheta quomodo audeat obiicere hostibus suis Dei nomen, et auxilium. Hypocritae enim saepe iactant, Deum sibi auxiliatorem fore, sed falso obtendunt eius nomen. Ergo haec ratio probe expendi debet, quum propheta ostendit se non falso, nec temere praetexere quod iam dixit, nempe Deum esse instar robusti gigantis, qui facile prosternet omnes improbos: quia scilicet audeat eum constituere et testem et iudicem suae integritatis. Ergo si cupimus nobis Dei nomen praesto esse ad repellendas omnes machinas, quae nobis intentantur a diabolo, discamus nos illi offerre probandos, ut vocet ad serium examen omnes sensus nostros et affectus. Iam primo loco tenendum est quod docet propheta, nempe nihil Deo esse absconditum. Nam huc etiam progredi non dubitant hypocritae, ut se Deo probandos offerant: sed interea non expendunt quod hic dicitur, Deo scilicet nihil esse absconditum. Sunt multi recessus in corde hominis, et scimus omnia illic plena esse involucris: interea autem Deus est καρδιογνώστης, probat corda et renes. Sub renum nomine Hebraei comprehendunt omnes sensus reconditos. Ergo hoc exordium tenendum est, quod scilicet propheta apud se agnoscit, Deo non posse fucum fieri, et homines fallaciter agendo nihil apud eum proficere, quoniam penetret usque ad intimos sensus, et discernat inter cogitationes et affectus. Adiungit *examinari iustos a Deo.* Subest antithesis, quia hominum iudicium fere est oculare: ubi enim apparet species aliqua probitatis, statim absolvitur qui talis apparet, etiam si cor eius sit duplex, et refertum multa perfidia. Significat igitur propheta, ubi ventum est ad tribunal Dei, neminem illic absolvi, nisi qui cor purum et sinceram integritatem afferat. Iam exsurgit ad maiorem fiduciam: dicit enim *se visurum ultionem Dei.* Nunc ergo videmus unde propheta conceperit materiam fiduciae, nempe quia penitus se ipsum excusserat idque coram Deo: non adhibuerat testes duntaxat terrenos, neque conscenderat theatrum, ut colligeret vulgi favorem: sed sciebat se Deo esse probatum, quod esset sincerus atque integer. Et merito simul adiungit *quod Deo patefecerit causam suam*, vel litem suam. Iterum subest antithesis: nam qui feruntur aura populari, non possunt acquiescere in Dei iudicio, et ambitio semper homines abripit tanquam ventus, ita ut non in se consistant. Hinc fit, ut non magni ponderis sit apud ipsos vel conscientiae testimonium, vel iudicium Dei. Propheta autem dicit *se patefecisse causam suam Deo.* Si quis obiiciat, idem et hypocritas facere: respondeo, Quamvis in illis cernatur quaedam aemulatio, tamen nihil esse firmum: quia quamvis iactent se Deum habere testem et approbatorem suae causae, futiliter loquuntur apud homines: nemo autem erit qui seorsum ita cum Deo agat. Quamdiu igitur ostentationi dediti sunt, non patefaciunt causam suam Deo, utcunque appellent Deum, et provocent ad eius tribunal, et asserant se nihil aliud habere propositum, quam ut eius gloriae serviant. Qui ergo haec ad suam commoditatem plenis buccis detonant coram mundo, non tamen manifestant Deo causam suam, sed obtendunt frivola et inani iactantia eius nomen. Quid est igitur Deo patefacere causam suam? nempe ubi nemo adest testis, sed unus Deus nobis occurrit ante oculos: si tunc in precibus audemus hoc in medium afferre: Domine, tu mihi conscius es integritatis meae, tu nosti nihil aliud latere in corde meo quam quod apud te nunc depono: hoc est vere Deo causam suam patefacere, ubi scilicet nullus habetur hominum respectus: sed contenti sumus unius Dei iudicio. In hunc modum recitat propheta *se Deo litem suam vel causam patefecisse.* Et id etiam oportuit, quia vidimus omnes ordines fuisse ei adversos. Quum igitur necesse haberet ad unum Deum confugere, merito etiam dicit se detulisse causam. Iam quod dicit *se visurum*

ultionem Dei, opponitur hoc ultioni perversae, cuius nuper facta fuit mentio. Dicebant enim scelerati, Sumemus ultionem nostram: dicit propheta, *Videbo ultionem tuam Domine.* Quum dicit *se visurum*, perinde est ac si manus haberet ligatas. Nam ita sponte sibi temperant fideles: quoniam sciunt se prohiberi Dei mandato, ne vindictam sumant de hostibus suis. Quantum igitur interest inter facere et videre, propheta hic se ab improbis et audacibus discernit, quod scilicet non sumpturus sit ipse vindictam pro iracundiae suae impetu, *sed quod tantum visurus sit:* deinde nominat *vindictam illam Dei:* quia homines spoliant Deum iure suo, quoties se ipsos ulcisci volunt pro sua libidine, quemadmodum etiam dicit Paulus (Rom. 12, 19), Date locum irae: ubi hortatur fideles ad tolerantiam, rationem illam proponit, non aliter dari locum iudicio Dei. Nam antevertimus quoties erumpimus ad vindictam, perinde ac si unusquisque nostrum conscenderet Dei tribunal et sibi arrogaret illius officium. Nunc ergo tenemus quid sibi velit loquutio illa. Caeterum simul notandum est, non appetendam tamen esse vindictam Dei, nisi de reprobis et desperatis. Neque enim dubium est quin propheta misertus fuerit hostium suorum, et si fuissent sanabiles, quin optaverit ut Deus quoque illis esset propitius et misericors, quemadmodum iam antea vidimus. Quid ergo sibi vult ultio, de qua hic loquitur? nempe spiritu prophetico agnovit illos prorsus esse deploratos: deinde etiam, quia animus eius erat compositus ad rectum zelum, potuit illis imprecari Dei vindictam. Nunc si quis prophetae exemplo velit omnes hostes suos esse perditos, et velit similiter Deum armare adversus ipsos, faciet hoc praepostere, neque enim nostrum est ante tempus statuere quinam sint reprobi et desperati. Donec nobis hoc compertum fuerit, debemus bene precari omnibus sine exceptione: et debet etiam quisque expendere quo zelo feratur, ne scilicet turbulenti affectus nos rapiant, ut fieri solet: ad haec, ne zelus noster sit inconsideratus. Denique nisi certum sit nobis zelum nostrum dirigi a spiritu rectitudinis et prudentiae, nunquam appetenda est nobis vindicta de hostibus. Postea adiungit,

13. *Canite Iehovae, celebrate Iehovam, quia eripuit animam miseri* (vel afflicti) *e manu sceleratorum.*

Hic propheta erumpit in apertam laetitiam, et non tantum privatim agit Deo gratias, quod liberatus sit ab insidiis et violentia malorum, sed alios etiam secum advocat, et hortatur ad canendas laudes: quasi diceret dignam esse hanc liberationis gratiam, de qua non tantum ipse gratus sit Deo, sed quae celebretur etiam omnium ore, quemadmodum etiam dicit Paulus primo capite secundae ad Corinthios: Ut per multos, inquit, ubique inter omnes ecclesias gratiae agantur Deo (2. Cor. 1, 11). Nec dubium est quin propheta expertus fuerit Dei auxilium, quod tam magnifice nuper extulerat. Quum ergo re ipsa sensisset Deum fuisse victorem, et eius invicta potentia defensam fuisse salutem contra omnes reprobos, hinc factum est ut plena fiducia erumperet in hoc canticum, et socios optaret habere omnes pios Dei cultores. Interea si quando in angustias redacti videbimur esse quasi reiecti a Deo ipso, exspectemus tamen patienter dum nos eripiat e manu sceleratorum: nisi enim praecederet miseria et afflictio, nunquam satis agnosceremus Dei potentiam in nobis servandis. Ita fatetur Ieremias se ad tempus fuisse miserum et oppressum, tandem ereptum fuisse, quum impii et scelerati putarent se esse victores. Iam sequitur exclamatio, quae videtur prorsus contraria:

14. *Maledictus dies, quo natus sum* (in eo, sed abundat), *dies quo peperit me mater mea, non sit benedictus.*

15. *Maledictus vir, qui nuntiavit patri meo, dicendo, Natus est tibi filius masculus: quoniam* (vel quando) *laetificavit eum* (hoc est, quum vellet exhilarare patrem meum).

16. *Et sit vir ille quasi urbes, quas perdidit Iehovah, et non poenituit et audiat clamorem mane, et tumultum tempore meridiano* (hoc est, in meridie ipsa).

Videtur, quemadmodum iam dixi, propheta secum pugnare. Nam a laetitia, et gratiarum actione mox prosilit ad diras et exsecrationes. Quid autem minus consentaneum? si dicimus fuisse impulsum nova tentatione, hoc parum videtur esse firmum, et tamen hunc nodum ita communiter solvunt interpretes. Sed mihi videtur haec levitas indigna esse sancto viro, quod ab illa celebratione gratiae Dei statim quasi sui oblitus ad imprecationes ita prorumpat. Ego itaque non dubito quin hic commemoret propheta, quam graviter fuerit vexatus suis cogitationibus. Pendet igitur hic totus locus a gratiarum actione, quia amplificat liberationem, cuius nuper meminit, quod scilicet retractus fuerit quasi ab ipsis inferis. Ita recitat posteriore loco quod ante acciderat: quasi diceret, Quum nunc praedico me fuisse ereptum divinitus e manu sceleratorum nondum satis exprimo magnitudinem gratiae, donec clarius intelligant omnes pii quantos et quam horribiles cruciatus perpessus fuerim, nempe ut maledixerim natali meo, et detestatus fuerim quidquid debebat me stimulare ad Deum laudandum. In summa, hic propheta docet, non tantum se fuisse oppugnatum ab hostibus, sed fractum etiam intus animo,

ita ut sine ratione et iudicio sequeretur turbulentos illos impetus, qui tamen cogebant ipsum erumpere usque ad foedas blasphemias. Neque enim extenuari potest quod hic dicitur, quin propheta gravissime peccaverit, ut esset contumeliosus in Deum: sunt enim desperati hominis voces, quum maledicit diei quo natus est. Soliti enim semper sunt homines celebrare suum natalem, et hoc fuit receptum olim communi usu, nempe ut quotannis agnoscerent se debere Deo inaestimabile bonum, quod producti essent in hanc lucem vitalem. Quum igitur haec sit materia gratiarum actionis, ubi convertimus in maledictionem, quod debebat nos incitare ad laudandum Deum: hinc apparet nos neque mentis, neque rationis amplius esse compotes, sed hunc esse quasi sacrilegum furorem et tamen eo usque delapsus est propheta. Ergo hinc colligimus, quanta sollicitudine debeat quisque nostrum circumspicere, ne abripiamur immodico affectu, ut sumus intemperantes. Interea fateor, et diligenter etiam notandum est, rectum fuisse principium huius zeli. Quamvis ergo propheta Deo oblique maledicat, tamen simul fontem considerare oportet. Neque enim maledixit natali suo, vel quod affligeretur continuis morbis, vel quod non posset ferre pauperiem, et inopiam vel quod privatis suis incommodis tangeretur: nihil tale fuit in propheta: sed quoniam videret se perdere operam, quum tamen fideliter studeret eam impendere in salutem populi: deinde quum videret doctrinam Dei obnoxiam esse probris et vituperationibus: quum videret impios ita procaciter insurgere: quum videret totam pietatem ita haberi ludibrio. Haec igitur fuit doloris causa: hinc factum est, ut sanctus vir angeretur. Unde satis apparet, rectum fuisse principium zeli. Sed ita monemur quantopere quisque nostrum debeat sibi esse suspectus. Nam ut plurimum, dum et vitae nos taedet, et mortem optamus, et detestamur mundum, et lucem hanc, et omnia Dei beneficia, unde ita impetuose impellimur, nisi quod vel fastidium in animis nostris regnat? vel non possumus aequo animo ferre contumelias? vel quod nobis dura est paupertas, vel quod aliae molestiae nos nimium gravant: nemo impellitur zelo Dei. Quum igitur propheta, qui neque se ipsum respexit, neque habuit privatam sui vel commodi vel damni rationem, tamen ita exasperatus fuerit et exarserit, imo correptus fuerit tam violento impetu: certe eo maiore cura intentos nos esse decet ad fraenandos nostros affectus et quamvis multa quotidie nobis accidant quae possent vel taedium vitae generare, vel obruere nos tanto fastidio: ut omnia sint nobis detestationi: militandum est contra affectus nostros. Quod si ne primo quidem congressu possimus nos domare, et subigere etiam illos violentos impetus, saltem exemplo prophetae sensim discamus nos corrigere, donec nos exhilaret Deus, ut liceat exsurgere in laetitiam et canticum gratiarum actionis.

Heri diximus describi hoc loco affectum prophetae prorsus incompositum: quia non dubium est quin ipse etiam fateri voluerit, se fuisse abreptum quadam intemperie, ita ut non esset sui compos. Redundat enim contumelia in Deum, ubi quispiam maledicit natali suo. Sed longius etiam progreditur quum addit, *Maledictus sit vir, qui nuntiavit patri meo filium masculum esse natum.* Nam hic non tantum in Deum insurgit, sed etiam ingratus est erga homines. Quid enim meritus erat qui primus nuntium patri eius attulerat, quod pater esset filii masculi? Haec ingratitudo minime fuit excusabilis. Et hinc etiam colligimus, nullam fuisse moderationem in affectu prophetae, sed prorsus caecum fuisse impetum, qui ipsum ad voces tam inconsideratas impulit. Nam in hoc toto sermone nulla pietas, neque humanitas apparet: sed, quemadmodum iam dixi, tam Deo, quam hominibus ingratus est propheta: et hyperbolicus sermo etiam magis exprimit illam violentiam, *qui nuntiavit patri meo natum esse filium masculum:* videtur enim hic data opera conspuere adversus Dei gratias. Scimus enim masculos praeferri feminis: propheta autem hic nomen masculi arripit, quasi vellet quod debuerat potius gratitudine prosequi, convertere in partem adversam. Addit, *Qui laetificando laetificavit eum.* Videmus ut misceat coelum terrae, quemadmodum vulgo dicitur: nam si fuisset in eius arbitrio, quum hic fervor occuparet eius mentem, certe turbasset omnia elementa. Sed gravius est quod sequitur, et magis inordinatum, *Sit vir ille,* inquit, *tanquam urbes quas Deus perdidit sine poenitentia.* Quorsum enim imprecatus est innoxio capiti Sodomae et Gomorrae interitum? Deinde non tantum loquitur de poena aliqua temporali, sed devovet illum quisquis fuerit, aeterno exitio. Hoc enim valet particula, *Neque poenituit ipsum:* quasi diceret, Deus saeviat in ipsum absque ulla clementia, et se ostendat prorsus implacabilem, quemadmodum semel perdita fuit Sodoma, ut nihil reliquum fuerit spei. Si de hoste aliquo capitali loquutus esset, debuit tamen regulam tenere, quae omnibus Dei filiis praescribitur: nunc non habet quod accuset in homine, qui nuntium talem attulit patri. Videmus ergo quam immaniter rapiatur quasi vesano impetu. Sed hinc discamus fraenare mature omnes affectus nostros, qui nunquam modum tenent, si illis indulgemus, et ebulliunt etiam quasi in furorem, quod certe prophetae contigit. Addit etiam, *Audiat clamorem mane et tumultum meridie.* Hic devovet perpetuae inquietudini hominem innoxium. Fit autem aurorae mentio, quia scimus pavores regnare noctu in tenebris. Si quid interdiu contingat, quaerimus animis

non ita expavefactis quid sit: sed simul atque increpuit aliquid noctu, terror omnes sensus nostros occupat. Aliquid ergo prodigiosum hic voluit exprimere propheta. Unde etiam melius colligimus quantopere efferbuerit illius indignatio, quod addixerit hominem innoxium tormentis etiam diurnis. *Mane*, inquit, *audiat clamorem, meridie audiat tumultum.* Si dixisset, perpetuo audiat, hoc non fuisset tam grave. Iam sequitur,

17. *Quare non occidisti me ab utero? et fuisset* (hoc est, ut esset) *mihi mater mea sepulcrum meum? et in utero eius conceptus saeculi* (id est, perpetuus, vel uterus eius fuisset in conceptu perpetuo: et haec posterior expositio videtur melius quadrare: ac si diceret, Fuisset uterus matris meae sterilis, ita ut non conciperet nisi post saeculum, id est, nunquam).

18. *Quare ex utero egressus sum ad videndam molestiam, et dolorem, ut consumantur in opprobrio dies mei?*

Postquam proiecit Ieremias suas imprecationes tam contra diem natalem suum, quam contra nuntium, qui patrem voluerat laetitia afficere, nunc expostulat cum Deo. Hinc igitur apparet quantopere insanierit: sic enim loquendum est. Nam si non pepercit Ieremias Deo, quomodo homini mortali parcetur? Non dubium igitur est quin exarserit furioso impetu adversus Deum. Nam haec expostulatio est hominis prorsus desperati. Quaerit, *cur non occisus fuerit ab utero:* quasi iam non duceret loco beneficii quod exierit vivus in lucem. Atqui vita haec, quamvis multis sit aerumnis obnoxia, tamen debet nobis esse testimonium inaestimabilis Dei gratiae. Quum ergo propheta non modo respuit illam Dei bonitatem, sed litigat cum Deo ipso quod creatus homo fuerit, et editus in hanc lucem, qualis est ista ingratitudo? Postea adiungit, *Fuisset mater mea sepulcrum meum*, hoc est, ego hanc lucem aspernor et vitam: cur ergo non moriebar in utero matris meae? et cur etiam me concepit? *cur egressus sum ab utero ut viderem molestiam et dolorem, et consumerentur dies mei in opprobrio?* Hic rationem affert, cur taedeat ipsum propriae vitae. Sed non potuit hoc praetextu absolvi, neque etiam hodie debet: quae enim potest nobis iusta esse litigandi causa adversus Deum? creatus fuit Ieremias ad dolorem et molestiam: haec communis est omnium conditio: an ideo trahetur Deus in crimen? consumpti sunt dies eius in opprobrio: hic non fuit novum exemplum. Multi enim quorum sanctimoniae testimonium Deus reddidit, passi fuerant multas iniurias et probra. Cur ergo ad eorum exempla non respexit potius ut moderato animo et composito ferret quod acciderat sanctis viris, sed voluit quodammodo theatrum conscendere, ut dedecus suum promulgaret, non tantum uni saeculo, sed usque ad finem mundi? Tenendum est interea eius consilium. Diximus enim prophetam non fuisse hoc tam violento affectu correptum, postquam Deo gratias egerat, et exsultaverat quasi victor: sed potius hac circumstantia amplificare gratiam Dei, quod ereptus fuisset ab ipsis inferis, in quibus se demersum fuisse fatetur: huc enim tendit tota descriptio: Eram perditus, nam animus meus nihil poterat concipere, nisi amarulentum, et pleno etiam ore evomui virus illud, et blasphemias adversus Deum. In hunc igitur finem tendit propheta, quo illustrius reddatur beneficium Dei, quando fuit e tam profunda abysso receptus iterum in lucem. Tales etiam loquendi formas usurpat Iob capite trigesimo. Sed Iob non habuit principium quale diximus Ieremiam habuisse. Neque enim Ieremias tactus fuit privato aliquo dolore, ut ita abriperetur vesano furore adversus Deum. Unde igitur hic tantus dolor? nempe quia videbat se esse contemptui, et totam pietatem pro nihilo duci apud populum: denique omnia videbat esse perdita. Zelo igitur gloriae Dei accensus fuit: deinde moerorem contraxit ex desperata populi malitia: Iob vero se ipsum duntaxat respexit: Ergo magnum fuit discrimen inter Iob et Ieremiam: et tamen scimus utrumque fuisse quasi angelica virtute praeditum. Iob enim inter tres iustos nominatur, qui videntur efferri supra totum humanum genus, et Ieremias, si fiat comparatio, hac in parte erit magis excusabilis. Et tamen videmus ut ambo fuerint accensi tam praepostero dolore, ut neque Deo, neque hominibus parcerent. Discamus igitur compescere nostros affectus, ne ita intemperanter ebulliant. Interea sciamus servos Dei, etiamsi excellerent eximia constantia, tamen non fuisse prorsus exutos multis vitiis. Et si quando nobis contingat tales punctiones in cordibus nostris sentire, ne exanimet nos haec tentatio: sed quantum in nobis erit, et quantum dabit Deus, conemur resistere, donec tandem emergat fidei nostrae constantia, quemadmodum videmus fuisse in Ieremia impletum. Quum enim obrutus esset tanta perturbatione, ita ut iaceret quasi mortuus in ipsis inferis, videmus fuisse tamen redditum in illam integritatem, ut exsequeretur postea animose suum munus: deinde gloriaretur de auxilio Dei, quemadmodum heri vidimus. Pergamus.

CAPUT VIGESIMUM PRIMUM.

1. *Sermo qui datus fuit Ieremiae* (factus fuit ad Ieremiam) *a Iehovah quum misisset ad eum rex Zedekias Phassur filium Malchiah, et Zephaniam filium Maassiah sacerdotem* (vel sacerdotis) *dicendo:*

2. *Interroga* (inquire) *nunc pro nobis* (aut consule pro nobis) *Iehovam: quia Nabuchadnezer rex Babylonis proeliatur contra nos, si faciat Iehovah nobiscum secundum omnia mirabilia sua, et ascendat a nobis.*

3. *Et dixit Ieremias illis, Sic dicetis Zedekiae,*

4. *Sic dicit Iehovah Deus Israel, Ecce, ego reduco* (alii vertunt, convertam: quidam minus apte, congregabo: bene vertetur, contraham, vel prohibebo) *omnia vasa* (id est, instrumenta) *bellica* (belli) *quae sunt in manibus vestris, quibus vos proeliamini* (in ipsis, sed abundat) *adversus regem Babylonis, et Chaldaeos, qui obsident vos ab extra murum* (hoc est, foris extra murum), *et colligam ipsos in medium urbis huius.*

Refert Ieremias quomodo exceperit regis legatos, qui petebant ab eo responsum, an aliquid solatii afferret in rebus perplexis, et fere desperatis. Duos ergo narrat fuisse missos nempe Phassur, non illum sacerdotem, cuius facta fuit mentio proximo capite: erat enim filius Immer. Sed hic apponitur distinctionis nota, quod fuerit filius Malchiah. Addit *missum etiam fuisse Zephaniam sacerdotem filium Maassiah.* Sed docet regem et eius consiliarios fuisse deiectos spe sua, quoniam aliquod laetum oraculum exspectabant, ac si Deus foret propitius Ierosolymae, propheta autem respondit quemadmodum iussus erat a Domino, actum esse de urbe ipsa, regno et tota gente. Videbimus etiam aliis locis Zedekiam non fuisse ex pessimis, quanquam neque serio timebat Deum, et implicitus erat multis perversis consiliis: tamen erat adhuc in ipso aliquid pietatis residuum, ut non contemneret Deum ex professo, quemadmodum faciunt Epicurei homines. Tales etiam hodie multi reperientur in mundo, quibus satis est fovere semisepultum Dei timorem, et studium qualecunque pietatis retinere, sed illud est fluxum, et evanescit etiam minima quaque occasione. Fuit igitur Zedekias quasi medius, ita ut neque serio Deum coleret, neque tamen aspernaretur. Hinc factum est, ut legatos suos mitteret ad Ieremiam. Sciebat, Deo infesto, nihil salutis sperandum esse. Atqui non tenebat rationem placandi Dei, neque etiam volebat ex animo se Deo reconciliare: quemadmodum hypocritae cuperent Deum sibi esse benevolum. Sed quum illis offertur Dei misericordia, etiam si palam non reiiciant, tamen nequeunt amplecti, quia non sustinent sibi renuntiare. Talis igitur fuit animus Zedekiae. Ideo rogat prophetam ut consulat Deum. Sed hoc simul notandum est, fuisse hanc legationem honorificam. Unde melius apparet non fuisse ex furiosis tyrannis Zedekiam, qui gigantum more vellent pugnare cum Deo. Nam quod misit duos legatos ad prophetam, et voluit ipsum adhibere patronum, qui a Deo impetraret aliquid veniae, hinc apparet quam non fuerit prorsus exstincta, neque etiam suffocata in ipso pietas. Et hinc etiam melius perspicitur quam animosa fuerit prophetae libertas, quod honore illo non fuit mitigatus, sed responsum dedit, quod posset regem exasperare, atque adeo adigere in rabiem. Sed hoc primo notandum est, quod non captant prophetam suis blanditiis, ut falsum aliquid respondeat, sed volunt Deum consuli. Hinc apparet ipsos fuisse persuasos de integritate Ieremiae, quod scilicet nihil futiliter vel a se ipso proferret, sed coelestium oraculorum fidelis esset interpres ac praeco. Et tamen videmus, et videbimus etiam pluribus locis, regem excanduisse adversus Dei prophetam. Sed hypocritae etiamsi Deum coguntur revereri, tamen huc et illuc feruntur, et nihil habent stabile: praesertim ubi sentiunt Deum sibi esse adversum. Neque enim flectuntur minis. Itaque fieri non potest quin tumultuentur, et conentur tanquam equi refractarii excutere suum sessorem. Ergo tale exemplum perspicitur in Zedekia. Nam agnoscit Ieremiam esse fidelem Dei servum. Neque enim dicit, Mentire nobis, vel in gratiam nostram, *sed sciscitare ex Deo pro nobis.* Postea addit, *Si faciat Iehovah nobiscum secundum omnia sua mirabilia.* Iterum videmus Zedekiam aliquid habere pietatis. Sed hoc fuit evanidum: quia non afficiebatur vivo sensu, quemadmodum hypocritae, ut dictum fuit, vellent sibi pacem esse cum Deo, nempe si daretur cum eo pacisci suo arbitrio. Sed quia non possunt se Deo penitus addicere, hinc fit ut circumeant et velint Deum ad se allicere, saltem ad eum non accedere nisi per ambages, non autem recta via. Hic ergo commemorat Zedekias miracula Dei, quae omnibus saeculis experti fuerant Israelitae: quasi diceret, Hactenus mirabiliter egit Deus cum electo populo suo, et quoties opem tulit patribus nostris edidit mira documenta suae virtutis: annon hodie etiam similiter aget nobiscum? Nam sumit principium illud, manere inviolabile foedus Dei: quod verum erat: sed perversa fuit accommodatio: si quidem debuerat Zedekias cum toto populo fidem Deo praestare. Nam si optabant Deum sibi esse propitium, cur non ipsi mutuo eum pro Deo suo colebant? quum autem essent foedifragi, quam stulte et futiliter producunt in medium foedus Dei, quod ipsi irritum fecerant? Sed hoc solenne est

hypocritis, ut ad se trahant quidquid unquam ostendit Deus favoris erga filios suos. Nam fallaciter usurpant titulum illum, ut sit quasi integumenti loco, se esse membra ecclesiae, eo quod Deus illos adoptaverit. Haec igitur ratio est cur Zedekias hic quaerat *annon facturus sit Deus secundum omnia sua mirabilia:* quasi diceret, Certe Deus semper sui similis manet: nos autem sumus populus eius: et quum liberavit ecclesiam suam toties, et tam variis rationibus, semper fuit admirabilis eius potentia: cur non ergo idem erga nos prosequetur? Tandem addit, *Ut ascendat a nobis,* hoc est, ut solvat rex Nabuchadnezer obsidionem: et relinquat nos liberos. Iam sequitur responsum Ieremiae: *Dicetis Zedekiae,* non venit ipse ad regem, sed contemptim legatis tradit mandata, quae perferant. Nec dubium est quin propheta consulto hoc fecerit, et instinctu spiritus sancti. Neque enim superbe contempsit regem suum: sed oportuit hac eum magnitudine animi deiicere regis superbiam, ut sciret sibi esse negotium cum Deo vivo, cui nimis proterve illuserat. *Sic dicit Iehovah Deus Israel.* Apponit epitheton, ut sciat Zedekias ad se et totum populum nihil pertinere illa miracula, quorum fiducia adhuc putabat fore incolumem suum statum: quasi diceret propheta, quamvis Deus non opituletur tibi et populo, non tamen a se ipso deficiet, vel excidet a foedere suo, sed manebit semper Deus Israel, et tamen te et totum populum perdet. Dicit, *Ecce ego:* ante aliter, Venit Nabuchadnezer, qui proeliabitur contra nos: nunc, *Ego sum,* inquit, *Deus,* quasi diceret Nabuchadnezer posset vinci, posset mutare consilium, posset vos relinquere morae taedio: sed scitote Nabuchadnezer pugnare sub imperio meo. *Ego,* inquit, *prohibeo* (sic enim libet vertere istud participium מסב). *Ecce, ego prohibeo cuncta instrumenta bellica, quae sunt in manibus, et quibus pugnatis contra regem Babylonis, et contra Chaldaeos:* quasi diceret, Quamvis sitis instructi armis et copiis, et suppetant quae faciunt ad urbis defensionem, ego tamen prohibeo arma illa, id est, compescam ne quid vobis prosint. Alii, quemadmodum nuper dixi, vertunt, Convertam in vos. Sed sensus hic videtur magis quadrare etymologiae, quod scilicet nihil proderunt arma quae suppetent Iudaeis, quia Deus prohibebit, ne perveniant ad ullum effectum. Postea addit, *Chaldaeos, qui pugnant foris ad murum contra vos.* Describit praesentem statum. Tunc enim urbs obsidebatur a Chaldaeis: erat murus interpositus, et putabant Iudaei se posse repellere hostiles illos incursus. Dicit autem Deus, Hodie Chaldaei exclusi sunt muro, *sed ego colligam ipsos in medium urbis huius,* inquit, hoc est, faciam irruptionem ne murus impediat ingressum, quominus occupent sinum urbis Chaldaei. Sequitur,

5. *Et proeliabor ego contra vos in manu extenta, et brachio robusto, et in ira et furore, et excandescentia magna.*

Concludit quod dixerat: et quanquam postea fusius prosequetur eandem sententiam, tamen confirmat quod nunc vidimus: nempe Deum huius belli esse ducem, et Chaldaeos esse quasi mercenarios eius milites: quos manu sua dirigit, et quibus dat signum pugnandi: *Ego,* inquit, *proeliabor vobiscum.* Opponit hoc miraculis: quae obtenderat Zedekias. Deus enim mirabiliter olim adfuerat ecclesiae suae, neque id semel, sed plus millies. Dicit iam, Si quid est in me potentiae, hoc erit vobis adversum. Ne quid ergo speretis a me auxilii, sed scitote me esse armatum, donec vos perdidero. Adiungit, *In manu extenta, et brachio robusto:* quasi diceret, Miracula senserunt patres vestri in suam salutem: vos autem experimento discetis quanta sit virtus mea ad vos perdendos. Denique significat quidquid est in Deo potentiae, materiam vel causam terroris esse Iudaeis, ac proinde non posse salvos evadere, quoniam nihil magis formidolosum sit, quam sentire manum Dei adversam. Huc etiam pertinet quod addit, *In ira, in furore, in iracundia magna.* Significat his verbis Deus se fore implacabilem, et ideo falli Zedekiam, dum putat finem malis instare. Poterat quidem uno verbo dicere, Pugnabo in manu extenta et in iracundia: sed quum tertio iram repetit, hinc apparet quod iam dixi, nempe excludi Zedekiam ab omni fiducia, ne se ipsum frustretur, quasi aliquando possit exorare Deum, qui iam addixerat urbem ultimo exitio. Caeterum, videbimus prophetam non destitisse ab officio docendi, et reliquum aliquid fecisse poenitentiae. Sed praecise ita respondit, quia non potuit aliter rex expergefieri. Videbimus quomodo se ipsum exposuerit, sed exordium illud fuit quasi fulmen ad prosternendam superbiam regis et populi. Obstupuerant in suis malis primo: deinde etiam talis erat eorum contumacia, ut vellent Deum sibi subiicere. Quum ergo talis esset vel stupiditas, vel obstinatio, non potuit propheta cum fructu hortari eos ad poenitentiam, et offerre misericordiam Dei, nisi prius ita perculsi fuissent, ut sentirent se iam esse perditos, et Deum ita irasci, ut non possent salvi manere humano modo. Sed reliqua differemus in crastinum.

6. *Et percutiam habitatores urbis huius, tam hominem, quam bestiam, peste magna morientur.*

7. *Et post sic* (postea) *dicit Iehovah, Tradam Zedekiam regem Iehudah et servos eius, et populum, et qui residui erunt in urbe hac a peste, a gladio, et a fame in manum Nabuchadnezer regis Babylonis, et*

in manum inimicorum ipsorum et in manum quaerentium animam ipsorum, et percutiet eos ore gladii: non parcet illis, neque ignoscet, neque miserebitur.

Prosequitur Ieremias eundem sermonem, quod scilicet statuerit Deus perdere Ierosolymam et populum, saltem ad tempus. Caeterum hic designat quid facturus sit, nempe quod consumet eos pestis, et tabescent fame, quantisper inclusi erunt in urbe: quasi diceret, Etiamsi ipsi Chaldaei urbem non statim capiant, obsidio tamen ipsa gravior erit urbis excidio: quoniam intus fames ipsos urgebit et conficiet. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Sed tenendum memoria est quod iam heri admonui, nempe Deum sibi uni sumere quod poterat Chaldaeis adscribi. Ergo autorem se facit omnium cladium. *Percutiam*, inquit, *habitatores urbis huius, et tam hominem quam bestiam, peste magna morientur.* Hoc fuit primum genus poenae, quod antequam hostis irrumperet in urbem pestilentia populum fere confecit. Iam mali atrocitas notatur hac circumstantia, quod non tantum homines peribunt, sed bruta quoque animalia. Nec mirum est extendi vindictam Dei ad equos et boves et asinos. Scimus enim omnia creata esse in usum hominis. Ergo quum Deus irae suae signa profert in ipsis brutis animalibus, vult incutere plus terroris hominibus, dum vident boves et asinos secum involvi similibus poenis, qui tamen sunt innoxii. Quid enim dicemus meritos fuisse equos et boves, dum vel morbis intereunt, vel privantur victu quotidiano? Sed Deus proponit tale spectaculum, ut homines magis tangantur, dum vident totum mundum maledictioni obnoxium esse propter sua peccata. Coguntur enim agnoscere quanta sit culpae gravitas, qua fit ut terra arida sit et sterilis, ut elementa sursum et deorsum officium suum non praestent, ut ipsa terrae sterilitas victu etiam orbet misera animalia, et aeris putredo ea interficiat. Sed hac de re alibi dictum fuit. Iam addit, *Post haec*, hoc est, ubi magna ex parte consumpserit eos pestis: *dabo*, inquit, vel tradam *Zedechiam regem Iehudah, et servos eius in manum Nabukadnezer.* Significat etiam si pertulerint magno animo inediam, nihil tamen hoc illis profore. Saepe contigit solvi obsidionem, quum tanta est pertinacia, ut famen et sitim superando qui sunt obsessi luctentur cum ultima necessitate. Nam qui eos premunt, existimant sibi esse certamen cum rabiosis feris: ita discedunt. Sed hic pronuntiat Deus alium fore eventum, quod scilicet Iudaei, postquam diuturna fame prope confecti fuerint, venient tamen in potestatem hostium. Ita significat patientiam illorum fore inutilem. Hoc autem miserrimum est, ubi spe liberationis multa adversa et gravia toleravimus, tandem hostem potiri imperio, et fieri arbitrium vitae et mortis nostrae. Sed hic ostendit Deus talem cladem manere Iudaeos. Et quum dicit, *tradam Zedechiam regem Iehudah*, non dubium est quin Iudaeis voluerit ostendere quam stulta esset ipsorum fiducia, quum putarent se fore semper salvos sub umbra regis. Rex ipse, inquit, non eximet se a periculo. Quid igitur vobis proderit habere regem? et ideo exprimitur nomen regis, ne Iudaei se posthac decipiant stulta illa opinione quod scilicet putabant satis firmum sibi esse praesidium in rege suo. Addit *servos eius*, id est, consiliarios. Servi enim regis vocantur omnes aulici et proceres et ministri. *Ministros* igitur *eius*. Nam in consiliariis multum erat superbiae, ideo erant infesti prophetarum hostes, quoniam excaecati stulta sua prudentia, spernebant et doctrinam, et omnes admonitiones. Haec igitur ratio est, cur etiam propheta dicat *venturos sub regis potestatem.* Addit, *et populum:* ultima copula quum dicitur ואת הנשארים, expositive accipitur. Neque enim enumerat alios qui separati sunt a populo: sed melius designat qualis futurus sit populus, nempe exigua portio. Sic ergo resolvi debet copula, *Eos scilicet qui residui erunt in urbe.* Nam adhuc florebat Ierosolyma civium multitudine quum habita fuit haec concio. Ostendit igitur postquam diminuerit Deus cives et redegerit ad exiguum numerum ex magna copia, tunc non fore malis finem, sed extremum malorum instare, ut scilicet vita ipsorum exposita sit hostis libidini. *Qui* ergo *residui fuerint in urbe.* Et respicit ad proximum versum, quia dixerat multos perituros inedia. Quanquam non tantum de fame hic agitur, sed etiam de gladio et de peste. Dicit enim: *Qui residui erunt a peste, et a gladio, et a fame.* Nam fames peperit pestem, ut fieri solet: deinde quum hostes quotidie urbem impeterent suis machinis, fieri non potuit quin multi occiderentur, nempe quia non possunt hostes repelli a muris sine aliquo conflictu. Significat igitur Deus fore Iudaeis negotium cum inedia, cum peste et cum hostili incursu, donec tandem vincantur et urbs capiatur a Chaldaeis. Postea adiungit, *In manum hostium ipsorum, in manum eorum qui quaerunt animam ipsorum.* Repetitio haec non est supervacua. Significat enim Deus quod clarius et pluribus verbis exprimitur apud Isaiam (13, 17), nempe Chaldaeos non fore contentos praeda, neglecturos aurum et argentum: quoniam ardebunt saevitia, neque aliud ipsis erit propositum, quam sanguinem fundere. Sic etiam hoc loco, ubi posuit nomen hostium, adiungit, *qui quaerunt animam ipsorum*, nempe qui capitali odio ferentur ad caedem, ita ut non possit placari eorum iracundia et crudelitas, donec omnes morti tradiderint. Ita ostendit sanguinariam fore victoriam, quandoquidem non tantum captivi ducentur Iudaei, ut fieri solet, eo quod victores non putabant se

operae pretium facere, si eos trahant quasi nihili mancipia: sed finem non alium fore, nisi ut omnes intereant. Ideo dicit *percutiet ipsos:* est mutatio numeri. Quanquam autem refertur ad regem ipsum, comprehenditur tamen totus exercitus sub capite. *Percutiet* igitur *ipsos ore gladii*, *non parcet*, *non ignoscet* (quanquam sint synonyma) *et non miserebitur*, quemadmodum etiam prius visum fuit. Deus ergo iram suam inexorabilem hic transfert ad Chaldaeos, qui erant eius ministri, quasi diceret, hostes erunt implacabiles, non poterunt flecti ad misericordiam: quoniam ita mandavi, et impellam ut exsequantur iudicium meum. Et hoc non debet videri absurdum, quod Deus implacabili iracundia voluerit populum hunc in nihilum redigere. Scimus enim quanta fuerit in sceleribus obstinatio. Quoniam igitur saepius Dei misericordiam repulerant, quodammodo praecluserant ianuam veniae. Hinc factum est ut Deus vellet Chaldaeos ita furere sine ullo sensu humanitatis. Postea sequitur,

8. *Et ad populum hunc dices, Sic dicit Iehovah, Ecce, ego propono coram vobis* (coram faciebus vestris) *viam vitae* (vitarum ad verbum) *et viam mortis.*

9. *Qui habitabit in urbe hac morietur gladio, et fame, et peste: qui autem egressus fuerit, et habitaverit* (vertunt quidam interpretes, qui ceciderit: sed dicemus de hoc verbo postea) *apud Chaldaeos, qui obsident vos, vivet, et anima illi erit in spolium.*

Hic Deus affirmat *se proponere viam vitae et viam mortis populo,* nempe ut certo sciant, quicunque manebunt in urbe, propinquam iis instare mortem: qui autem exibunt, et se ultro dedent hostibus, illos fore salvos. Moses alio sensu dicit se proponere viam vitae et viam mortis. Loquitur enim de lege (Deut. 30, 15), quae continet promissionem gratiae Dei, et minas adversus transgressores. Sed hic aliud sibi vult propheta, quod scilicet non alia sit spes salutis quam si collum iugo submittant Iudaei, et sponte tradant se hostibus: quoniam si pertinaciter velint defendere suum statum, Deus erit illis hostis, quoniam direxit Chaldaeos ad pugnandum et gubernat tam ipsorum consilia, quam manus. Confirmat autem superiorem doctrinam: sed simul minas illas ad usum accommodat: ut scilicet Iudaei deposita pervicacia, tandem agnoscant se non posse effugere castigationem, quam meriti sunt. Summa est, quoniam Chaldaei militant sub Dei auspiciis fore victores: ideo frustra Iudaeos resistere, quoniam non poterunt elabi, nisi Deo ipso victo, quod fieri non potest. Ergo relinquit spem unam, si temporali poenae se ultro subiiciant, et perferant aequo animo exsilium, suppliciter agnoscant iustum Dei iudicium. Haec igitur summa est. Non est autem diversa concio, sed tantum confirmat propheta quod prius dixit, et simul accommodat minas Dei ad populi usum, ut sese humilient, neque amplius existiment sibi utile fore, quod ita praefractis animis resistunt Deo, quoniam tandem ipsos succumbere oporteat. *Dices* igitur *ad populum hunc, Sic dicit Iehovah, Ecce ego propono vobis viam vitae et viam mortis.* Quae est via mortis? ecce, inquit, *Quisquis habitaverit in urbe hac morietur vel gladio, vel fame, vel peste.* Hoc fuit incredibile Iudaeis: nec dubium est quin fuerint accensi in furorem, quum audirent sibi pereundum esse in urbe sancta quam Deus protegebat. Nam illic habebat suum sanctuarium, erat eius requies. Sed iam propheta illis excusserat omnes istas fallacias. Itaque libere potuit illis minari, quamvis obiicerent suos illos praetextus: quandoquidem satis iustas causas reddiderat, cur nihil sperandum esset auxilii a Deo, quem toties, et tam obstinate, et tam diversis modis provocaverant. *Haec* igitur *via est mortis,* inquit, *si manetis in urbe.* Et recenset plures species, quasi diceret, Deum esse armatum non tantum gladio hostili, sed etiam fame et peste, ut alios gladio occidat, alios fame consumat, alios exstinguat peste. Ergo ostendit ita ipsos constrictum iri undique, ut frustra conentur elabi: quoniam si effugerint gladium, pestis illis occurret. Si etiam a peste servati fuerint, fames ipsos conficiet. Postea addit, *Qui autem egressus fuerit ad Chaldaeos, qui vos obsident,* hoc est, qui sponte se dediderint. Nam illud erat obedientiae signum, quum Iudaei placido animo reciperent correctionem: et simul erat testimonium poenitentiae, quoniam hoc modo fatebantur se qualibet gravi poena esse dignos. Haec ratio est, cur propheta nominet *viam vitae et salutis,* venire ultro et voluntaria deditione in hostis potestatem. Et quum dicit *qui vos obsident* הצרים עליכם, est anticipatio, quia vult occurrere obiectionibus, quas unusquilibet e populo afferre poterat: Quomodo audebo me proiicere? nam obsident nos Chaldaei: actum igitur erit de vita mea, si ego supplex ad ipsos veniam. Minime, inquit propheta, quamvis enim bellum gerant capitale cum hac urbe, quisquis tamen sponte ad ipsos transierit, ille manebit salvus, et reperiet ipsos propensos ad clementiam. Non promitteret hoc Deus, nisi haberet Chaldaeos in manu sua, ut flecteret eorum animos in utramque partem. Quantum attinet ad verbum נפל, significat proprie cadere: sed hic pro habitare positum interpretor, ut etiam alibi Geneseos 25 (v. 18): Habitavit Ismael in conspectu fratrum suorum, vel e regione. Qui exponunt esse mortuum, certe non tangunt neque coelum, neque terram. Alii vertunt, Cecidit

sors eius coram fratribus: sed coacta est etiam illa expositio. Non dubium igitur est quin נפל significet saepe iacere, et translatitie sumatur pro habitare. Et tamen non infitior prophetam alludere ad subiectionem. Nam tenendum est, qualis fuerit conditio eorum, qui transibant ad Chaldaeos. Oppressi enim fuerunt non sine contumelia. Ergo erat haec humiliatio: sed tamen proprie sumitur verbum hoc pro habitare. *Quisquis* ergo *ad Chaldaeos egressus fuerit ut se tradat, et qui apud ipsos habitaverit*, hoc est, qui passus fuerit se trahi in exsilium, vel pro eorum arbitrio migraverit e patria in alienam terram: *ille*, inquit, *vivet, et anima eius erit in spolium*, hoc est, eripiet animam suam, quemadmodum si quis praedam inveniat, quam corripiat furtim. Spolium enim hic accipitur pro lucro adventitio. Ergo, inquit, quisquis non gravatus fuerit sese Chaldaeis subiicere, *saltem servabit animam suam.* Denique significat Deus, eo usque progressam esse malitiam populi, ut non rectum sit illis ignoscere. Quid ergo reliquum facit? ut subeant aequis animis, et humiliter temporalem poenam, atque ita claudere desinant ianuam misericordiae Dei. Interea tamen docet non aliter sperandam ipsis salutem esse, donec castigati fuerint. Et hinc colligitur utilis doctrina, nempe si quando provocaverimus iram Dei nostra obstinatione, ut non possimus immunes esse ab omni poena, ne recalcitremus, si velit moderatam poenam de nobis exigere: ac modo consequamur aeternam misericordiam, patienter feramus paternas correctiones. Sequitur,

10. *Quia posui faciem meam contra urbem hanc in malum, et non in bonum, dicit Iehovah: in manum regis Babylonis tradetur, et exuret eam igni.*

Confirmat rursus quod dixit, nempe hanc fore viam mortis, si Iudaei manebunt defixi in urbe, quoniam hoc sit luctari adversus Deum. Dicitur enim *Deus ponere faciem suam in malum*, quum certo decrevit punire gentem hanc vel illam. Nam ponere faciem tantundem valet ac sese obfirmare. Negat igitur Deus posse hoc mutari, quod semel statuit de excidio urbis Ierosolymae. Iam quis erit tandem eventus, si quis existimet Deo invito se posse mortem effugere? Nempe, ut qui ad lapidem violenter impingunt, et crura et brachia, et caput ipsum sibi frangunt: ita qui furiose impingunt adversus Deum, sibi ultimam perniciem accersunt. Videmus ergo cur hoc addiderit propheta, ne scilicet Iudaei adhuc sibi fingerent vanas spes pro more suo: quoniam aliquid sperare tantundem erat atque certare cum Deo ipso: *Tradetur* ergo, inquit, *urbs in manum regis Babylonis, et exuret eam igni.* Significat, Nabuchadnezer non tantum fore populi victorem, et triumphos suos acturum in urbe capta, sed urbem destinatam esse exitio. Hoc enim gravissimum est, quum funditus urbs aliqua diruitur. Saepe capiuntur urbes, et victor transfert huc et illuc incolas, sed manet tamen locus habitabilis. Pronuntiat autem Deus se gravius acturum cum urbe Ierosolyma: quoniam peritura sit incendio. Sequitur,

11. *Et ad domum* (vel palatium) *regis Iehudah, Audite sermonem Iehovae:*

12. *Domus David, sic dicit Iehovah, Iudicate mane iudicium* (sunt quidem duo verba, sed utrumque significat iudicare: sensus autem est, iudicare mature, et proferre rectum et aequum iudicium: postea adiungit speciem unam), *liberate spoliatum e manu oppressoris, ne exeat tanquam ignis indignatio mea, et ardeat, et non sit exstinguens a facie malitiae studiorum ipsorum* (hoc est, propter malitiam scelerum ipsorum).

Nunc propheta narrat se fuisse missum ad regem et eius consiliarios. Hactenus promiscue et regem et totum populum alloquutus est: hic autem specialis legatio ei mandatur, *ut palatium regis adeat*, et denuntiet quod instat iudicium tam ipsi quam eius consiliariis. Hic autem non praecise minatur, ut antea, sed interposita conditione. Hortatur enim eos ad poenitentiam, et oblique veniam illis promittit. Frustra enim sermonem faceret de resipiscentia, nisi invitaret eos ad spem aliquam veniae et salutis. Interea non pugnat secum: quia etiamsi rex in captivitatem esset abductus, potuit tamen adhuc consequi aliquam gratiam: postquam scilicet defunctus esset paterna correctione. Ergo quamvis propheta hic regem et eius consiliarios ad poenitentiam hortetur, non tamen simpliciter immunes fore docet a poena: sed promittit aliquam mitigationem. Et hic locus admonet non debere nos desperatis animis ruere, quamvis undique immineat aliquid terroris, et iam ostendat Deus non posse in totum nos effugere poenam. Nihil enim absurdius quam metum, quo nos Deus ad se retrahit, esse desperationis causam, ut non resipiscamus: quia etsi non tollitur prorsus ira Dei, magnum tamen hoc est posse mitigari, ita ut levatio aliqua occurrat simul cum ipso malo. Denique significat propheta, adhuc posse iram Dei leniri, etsi in totum non placabitur, modo rex cum suis consiliariis, incipiat recte iudicare. Vocat autem *domum David*, non honoris causa, sed potius per ignominiam: neque proponit illis personam Davidis, ut quidam frigide exponunt, quia iuste fuerit dominatus, fuerit praestantissimus rex, atque integerrimus: sed respicit propheta ad foedus Dei. Nam scimus fuisse deceptos, quum putarent se quodam

singulari privilegio exemptum iri ab omni molestia: quoniam Deus familiam illam elegerat, et promiserat stabile fore regnum. Nam ita hypocritae semper rapiunt in suum commodum quidquid pollicitus est Deus: interea sine fide et poenitentia iactant illum sibi esse obstrictum. Talis igitur fuit superbia in rege et eius consiliariis. Nam qui erant Davidis posteri non dubitabant se segregatos esse a communi sorte, et quasi esse sacrosanctos ut loquuntur. Propheta igitur contemptim dicit, *domus David*, hoc est, iam cessent istae inanes gloriationes. Deus enim vobis non parcet, quamvis centies iactetis vos esse Davidis posteros. Et simul exprobrat iam prorsus esse degeneres quia Deus pepigerat foedus cum Davide, hac lege ut pure ipsum coleret. Posteri autem eius erant perfidi et apostatae. Ergo propheta obiicit illis nomen Davidis in maius probrum, quod essent tam dissimiles patri suo, a cuius pietate defecerant. *Sic dicit Iehovah*, *iudicate*, inquit, *iudicium*. Non dubium est quin fuerit magna praedandi licentia tam in rege quam in eius consiliariis. Neque enim propheta hic iudicium illis commendat, nisi quod omnis rectitudo exciderat apud ipsos. Quoniam igitur nulla erat cura aequitatis, ideo propheta hic iubet eos tandem agnoscere quid Deo eiusque populo debeant. Fuit autem haec gravissima tentatio omnibus piis, quum viderent sacram illam domum, in qua fulgere debebat viva Dei imago, esse instar spoliarii, illic habitare latrones, qui impune solerent grassari ad omnes spoliandos. Ergo ubi res sic erunt turbatae, ut iudices ipsi, quos Deus praefecit ecclesiae suae regendae, sint quasi latrones, sciamus idem olim contigisse. Nec dubium est quin Deus populi impietatem et scelera hoc modo ultus fuerit. Nam nunquam passus fuisset domum illam sic contaminari, et tot flagitiis repleri, nisi indignus fuisset populus tam bono ac probo rege quam sanctis consiliariis. Sciamus ergo prophetam hortari regem et eius consiliarios ad recte iudicandum, quoniam obliti fuerant muneris sui, et fuerant quasi lupi rapaces. Addit unam speciem, *Liberate spoliatum e manu oppressoris*. Quidam vertunt, e manu fraudulenti quasi עשק significet calumniis et malis, aut fraudulentis artibus opprimere, sed aliter accipitur. Distinguunt quidam inter haec duo verba: quod עשק significet retinere alienum tanquam depositum, aut mercedem, aut aliud quidpiam: גזל autem significet rapere violenter. Sed discrimen illud confunditur a propheta, quemadmodum apparet. Dicit enim, Liberate raptum, id est, spoliatum: e cuius manu? nempe oppressoris. Quum haec duo inter se respondeant, ego non dubito quin גזל promiscue significet rapere et praedari. Quanquam עשק saepe etiam accipitur pro fallaciter opprimere, sed non semper. Quidquid sit, significat Deus nullam fuisse regi et eius consiliariis pauperum curam, ut reprimerent vim et latrocinia et iniustas rapinas. Erant igitur quasi socii praedonum ipsi iudices, quoniam impune licebat rapere et praedari, ubi nullum erat auxilium in ipsis iudicibus, quum miseri homines ita improbe vexarentur. Nec tamen dubium est quin Deus voluerit simpliciter et absque ulla exceptione praestare suum officium erga divites et pauperes. Sed quoniam ut plurimum iniustitia in hac parte conspicitur, haec ratio est cur per synecdochem ponatur duntaxat una species. Postea addit, *Ne egrediatur indignatio mea, tanquam ignis ardeat, et non sit exstinguens.* Hic significat propheta, nisi in tempore et rex et eius consiliarii resipiscant, actum de ipsis fore. Ergo subest tacita antithesis inter illam correctionem paternam, de qua loquutus sum, et inter illum exitum, de quo nunc propheta loquitur. Iam accensa erat indignatio Dei, nec poterat statim exstingui. Sed quamvis aliquid passi essent, tamen exitus fuisset felix, et ex animi sententia. Hic autem denuntiat bellum irreconciliabile cum Deo, nisi mature studeant redire cum ipso in gratiam. Addit, *Propter malitiam studiorum ipsorum.* Est etiam hic personae mutatio, nisi placeat legere כם. Sed haec diversitas frequenter occurrit in scriptura. Nam quum ipsos propheta alloqueretur, adiungit nunc, *Propter malitiam studiorum ipsorum*, quasi finito sermone loquatur de ipsis absentibus, vel quasi Deus, postquam mandavit prophetae suo deinde adiungat, Hoc illis denuntio, quoniam ita meriti sunt.

13. *Ecce ego contra te, quae habitas in valle, petra in planitie* (vel, petrae planitiei, alii vertunt) *dicit Iehovah: qui dicitis, Quis descendet contra nos? et quis ingredietur habitacula nostra?*

14. *Et visitabo super vos secundum fructum studiorum vestrorum, dicit Iehovah: et accendam ignem in sylva eius, et consumet quidquid est in circuitu eius.*

Quoniam tota gens corrupta erat tempore prophetae, Ierosolyma tamen fuit caput et sedes omnium malorum: primo, quia plus illic erat licentiae: deinde non putabant prophetis dandum esse locum, quasi essent singulari quodam privilegio immunes ab omni reprehensione, postremo situs ipse urbis inflabat illis animos. Nam quum respiciebant altitudinem murorum, et turres suas, et alia propugnacula, putabant se esse extra iactum telorum. Hinc igitur securitas quam nunc propheta perstringit, et ideo vocat *habitatricem vallis*. Scimus Ierosolymam sitam fuisse in colliculis. Nam mons Sion erat quasi biceps: deinde erant etiam colles fere contigui, versus Libanum praesertim: tamen erat undique planities: deinde si ablatus

fuisset mons Sion, Ierosolyma sita erat in valle. Scimus enim circumdatam fuisse montibus: Montes in circuitu eius, ut dicitur in Psalmo (125, 2). Iam positus ipse loci dabat fiduciam civibus, quoniam accessus erant magis difficiles. Deinde non putabant hostes suos venturos in vallem illam, quae teneret ipsos inclusos multis angustiis, ac si essent obsessi. Haec igitur ratio est cur propheta urbem ipsam non appellet proprio nomine, sed dicat *eam habitare in valle:* deinde vocet *rupem in planitie.* Nam quia ישר est rectus, inde מישור significat locum aequabilem. Erat igitur tota regio quasi planities continua usque ad montes. Iam ipsa Ierosolyma habebat suos colliculos, ut iam diximus, erat igitur *quasi rupes*, aut petra, *in planitie.* Nunc videmus quo consilio propheta usurpet hanc periphrasin: quia scilicet gloriabantur Iudaei positu urbis suae, ac si esset inexpugnabilis: deinde quoniam vicinitas montium una cum planitie dabat plures commoditates. Scimus autem quam propensi sint homines ad perversam securitatem, ubi ante oculos nihil occurrit periculi, sed potius se offerunt multa praesidia, vel alia adiumenta quae possint spem auxilii facere. Ergo hanc falsam gloriationem propheta reprehendit, quum vocat *Ierosolymam habitatricem vallis.* Et adiungit *esse rupem in planitie* quod clarius exprimitur in contextu, *Qui dicitis, quis descendet contra nos? et quis intrabit in habitacula nostra?* Verbum יחת quidam vertunt, Quis conteretur super nos? deducunt enim a radice חתת: sed potius est a נחת, quod est descendere: et prior ille sensus nimis coactus foret. Loquitur autem propheta ex opinione populi, qui putabat satis superque se esse munitum contra omnes hostium impetus. Potest quidem fieri, ut non ita palam loquuti sint: sed propheta respicit occultos cordis affectus, quum tribuit illis hanc iactantiam, Se habitare locum inexpugnabilem, ita ut formidabilis esset accessus. Nam loquuntur secure, *Quis descendet ad nos? quis ingredietur domos nostras?* quasi nidum haberent in nubibus. Significant enim sibi tranquillum fore statum, quia non audebunt hostes propius accedere: vel si ausi fuerint, turpiter pellentur, quia sufficiet duntaxat portas urbis claudere. Deus autem ex adverso dicit, *Ego ad te*, vel, contra te, *et visitabo te*, inquit. Quanquam mutat numerum: dicit enim pluraliter, *Visitabo super vos*, quia iam coeperat dicere, האמרים *qui dicitis. Visitabo* igitur *super vos secundum fructum actionum vestrarum*, hoc est, tractabo vos ut digni estis, ut merentur vestra opera. Fructus enim hic accipitur pro mercede. Minatur ergo Deus se repensurum Iudaeis quod meriti erant, quia non destiterant iram eius provocare. Postremo adiungit, *Accendam ignem in sylva eius.* Quod sylvam metaphorice quidam accipiunt pro vicinis oppidis, videtur alienum esse a prophetae sensu. Non infitior quidem esse metaphoram in his verbis, sed tunc sylvae nomen non referendum erit ad oppida et pagos, sed potius ad aedificia urbis ipsius, quemadmodum et alibi etiam hac loquendi forma utuntur prophetae. Quoniam ergo domus erant exstructae ex magna congerie lignorum, deinde ex proceris arboribus, et electissimis: copiam illam propheta sylvae comparat. Tamen sic simpliciter exponere licebit, et nescio an magis dextre ac commode, ut propheta designet Libanum. Vocat igitur *sylvam urbis* arbores Libani, quas scimus fuisse apprime nobiles, nam celebratur passim earum proceritas: deinde etiam scimus fuisse valde fertiles. Quoniam ergo pars falsae gloriae erat in monte Libano, propheta diserte significat fore adiumento ad urbem ipsam exurendam: quia ubi Deus volet consumere Iudaeos, sumet ex loco propinquo materiam. Iam quia tenemus consilium prophetae, discamus usum huius loci. Diximus alibi, nihil magis exosum esse Deo, perversa confidentia: ubi homines innixi suis adiumentis sibi promittunt statum felicem et stabilem, et ita torpent in sua securitare. Sic enim fit ut contemnant Deum: neque dignentur ad ipsum confugere, derideant ipsius iudicia, deinde tandem rapiantur insano impetu ad omnem petulantiam. Haec ratio est cur toties prophetae, et tam acriter insurgant adversus homines securos, qui scilicet contra Deum superbiunt, ubi nulla sollicitudine et nullo metu tanguntur: Non ergo tantum faciunt Deo iniuriam, quoniam transferunt fiduciam salutis suae ad media, vel adminicula quibus perperam nituntur: sed non existimant se iam esse obnoxios Deo. Hinc fit ut sibi promittant impunitatem: atque ita obstupescant prorsus in suis vitiis. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

1. *Sic dicit Iehovah, Descende in domum regis Iehudah, et loquere illic sermonem hunc,*

2. *Et dices, Audi sermonem Iehovae, rex Iehudah, qui sedes super solium Davidis, tu, et servi tui, et populus tuus, qui ingredimini per portas istas.*

3. *Sic dicit Iehovah: Facite iudicium et iustitiam, et eripite spoliatum e manu oppressoris: peregrinum, pupillum et viduam ne fraudetis* (Hieronymus hoc verbum ubique vertit, contristari, vel tristitia afficere: significat autem potius inferre violentiam, aut fraudulenter nocere): *ne violentiam exerceatis* (alii vertunt, אל תחמסו), *et sanguinem innocentem ne fundatis in loco isto.*

Iterum iubetur propheta regem aggredi, et eius consiliarios: quanquam exhortatio ad totum populum extenditur. Sed oportuit a capite incipere, ut scirent plebeii homines et obscuri, non amplius ludendum esse, quum ne regi quidem ipsi et consiliariis Deus parceret: plus enim terroris incutitur hominibus gregariis, quum vident ipsam altitudinem prosterni. Ergo ut haec doctrina efficacius penetraret in animos omnium, iubetur propheta sermonem dirigere ad ipsum regem et eius consiliarios: postea secundo loco iubetur etiam complecti totum populi corpus. Hinc autem apparet spem gratiae fuisse adhuc residuam, si rex una cum toto populo amplexus fuisset admonitiones prophetae: et si vera fuisset resipiscentia et conversio, Deus ad ignoscendum fuisset propensus. Quanquam notandum est quod ante dixi, non potuisse effugere cladem, quae instabat: sed exsilium fuisset longe mitius: deinde reditus fuisset etiam certior, et modis omnibus experti fuissent se non fuisse reiectos a Deo, quamvis ad tempus fuissent castigati. Quum ergo nunc dicimus spem veniae fuisse illis propositam, non debet ita accipi quasi potuerint urbis cladem avertere. Nam semel fuerat hoc Deo decretum ut populus in temporale exsilium traheretur, deinde ut cessarent ad tempus sacrificia, et horribilis vastitas documento esset, populum fuisse Deo nimis ingratum: praesertim vero eius obstinationem non potuisse ferri, quum tamdiu contempti fuissent prophetae una cum Dei mandatis. Sed tamen speranda erat illis poenae mitigatio, si fuissent tacti aliquo sensu, ut studerent cum Deo redire in gratiam. Quoniam autem nihil profecit Ieremias tot exhortationibus, redditi sunt magis inexcusabiles. Nunc videmus quorsum tendat haec tota doctrina, nempe ut Iudaei toties convicti queri desinant se quidquam pati immerito, quoniam saepius, imo fere innumeris vicibus, fuerant admoniti, et Deus illis obtulerat misericordiam suam, si fuissent sanabiles. Iam venio ad verba: *Sic dicit Iehovah, Descende in domum regis.* Videmus prophetam fuisse praeditum ea magnitudine animi, ut splendor regii nominis non debilitaverit ipsum, quominus exsequeretur partes sibi iniunctas. Alibi etiam similia exempla vidimus: sed quoties occurrunt tales loci digni sunt observatu. Primum, ut servi Dei intrepide fungantur suo munere, neque blandiantur magnis et divitibus, neque quidquam remittant ex sua gravitate, dum occurrit aliquis splendor vel altitudo. Deinde, ut etiam discant qui videntur sibi excellere supra alios, non posse quidquid praestantiae obtendent illis prodesse, quin se subiiciant doctrinae propheticae. Nam antehac vidimus missum fuisse prophetam ut argueret summos quosque, et increparet, hoc est, ut personas omnes negligeret. Sic etiam hoc loco demonstrat sibi totum mundum fuisse quasi sub pedibus, quia non poterat aliter exsequi munus suum, quin assurgeret supra regem ipsum, et totam potentiam ipsius. Dicit autem *regem sedere super solium Davidis,* non honoris causa, ut ante attigi: sed potius ut crimen regis exaggeret, quod scilicet occupet sacram illam sedem qua plus quam erat indignus. Nam etsi dicitur (Psal. 82, 1) sedere Deus in medio deorum, quoniam per ipsum reges regnant: scimus tamen solium Davidis fuisse aliis omnibus excellentius, quia erat regnum illud sacerdotale, et erat imago coelestis regni, quod postea in Christo solide patefactum fuit. Ergo quum reges Iehudah, qui erant posteri Davidis essent Christi imagines, minus ferenda fuit eorum impietas, postquam immemores suae vocationis desciverant a patris sui Davidis imitatione, et facti sunt prorsus degeneres. Sic prophetae quum appellant domum Israel et domum Iacob, haud dubie exprobrant Iudaeis, quod dissimiles sint sancto patriarchae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quum dicit, *Audi sermonem Iehovae rex Iehudah, qui sedes super solium Davidis.* Caeterum ut iustum pondus habeat obiurgatio, diligenter propheta inculcat, se nihil proferre nisi quod divinitus mandatum est. Haec ratio est cur iterum repetat, *Dices, Sic dicit Dominus, Descende, loquere, et dices.* Iam a rege descendit ad consiliarios, et tertio ad totum populum, *Tu,* inquit, *et servi tui.* Per servos regis scriptura intelligit omnes eius ministros, qui sunt a consilio, qui praefecti sunt ad exercenda iudicia, et qui regiam potestatem exercent. Sed notandum est, quod tandem totum populum alloquitur. Videmus ergo doctrinam esse omnibus communem sed exordium fieri a rege et eius consiliariis, ne existiment plebeii, se fore impunitos, si contempserint hanc doctrinam, cui etiam reges oportet sese subiicere. Primo dicit, *Facite iudicium et iustitiam.* Hoc maxime ad regem, et iudices, ad praefectos spectat. Nam scimus privatos homines non esse armatos ad defensionem bonorum. Etsi enim quisque opponere se debet iniuriis et maleficiis, tamen specialiter hoc iniunctum est iudicibus, quos etiam in hunc finem Deus armavit gladio. *Facere iudicium* accipitur pro ius suum cuique reddere. Sed quum haec duo simul iunguntur, *Facere iudicium et iustitiam,* sub iustitiae nomine intelligi debet aequitas, ut cuique ius suum reddatur: sub nomine autem iudicii severitas in poenis exigendis. Neque enim satis est si iudex pronuntiet quid rectum sit, nisi etiam coerceat improbos, si quando audacius insurgant. Hoc igitur est facere iudicium, quasi armata manu tueri simplices et innoxios. Postea adiungit, *Eripite spoliatum e manu oppressoris.* Repetit quod vidimus capite proximo: et hic sub una specie comprehendit officium iudicum, nempe ut sese constanter opponant iniuriis, et reprimant improborum audaciam,

quia nunquam sponte adduci possunt ut se modeste et placide gerant. Quoniam ergo compescendi sunt violento remedio, dicitur, *Eripite spoliatum e manu oppressoris*. גזול, de qua voce alibi. Sed hac loquendi forma significat Deus non sufficere si iudex abstineat a tyrannide, a saevitia, non incitet improbos, nec illis faveat, nisi etiam agnoscat se a Deo praefectum esse hac lege *ut eripiat spoliatos e manu oppressoris*, nec dubitet subire odia et pericula dum studet officio suo non deesse. Adiungit nunc propheta alias species, quas non attigerat proximo capite: *Ne fraudetis peregrinum et pupillum et viduam*, inquit. Saepe haec loquutio occurrit in scriptura non quod fas sit quemquam fraudare. Neque enim Deus eximere vult a noxa solos pupillos et peregrinos et viduas: sed quoniam in pupillis nulla est ratio, nullum consilium, expositi sunt quasi in praedam: viduae etiam, quia nihil in se opis habent, et peregrini carent favore, nullos reperiunt amicos qui suscipiant eorum causam: ideo praecipue commendat Deus tam peregrinos quam pupillos et viduas. Deinde alia etiam est ratio. Nam quum ius redditur et pupillis, et peregrinis et viduis, non dubium est quin illic clarius reluceat aequitas. Nam si quis amicos secum adducit, et advocat ad causae suae defensionem, iudex movetur: qui etiam est indigena, habebit suos cognatos et propinquos qui suffragentur eius causae: qui dives est, et praeditus autoritate, etiam movebit iudicem, ne audiat notabilem aliquam afferre iniuriam. Sed ubi in medium prodit vel peregrinus, vel pupillus, vel vidua, iudex posset impune opprimere eos omnes. Ergo si recte iudicat, non dubium est quin magis conspicua sit eius integritas et rectitudo. Haec igitur ratio est cur Deus passim species istas enumeret quum agitur de rectis et aequis iudiciis. Postea adiungit, *Ne exerceatis violentiam, et ne fundatis sanguinem innoxium in loco isto.* Haec etiam proprie ad iudices spectant. Est autem hoc quasi horribile prodigium, sedem illam Davidis ita fuisse pollutam, ut esset quasi spelunca latronum. Ubicunque aliqua obtenditur species iudicii, debet illic esse quaedam reverentia vel pudor: sed, quemadmodum diximus, tribunal illud erat Deo sacrum peculiariter. Quum ergo rex et eius consiliarii fuerint quasi praedones, et ita occupaverint sedem Davidis ut grassata fuerit omnis impietas, nec dubitaverint hinc inde rapere, ac si essent in aliquo spoliario, hoc, quemadmodum dixi, fuit triste et foedum spectaculum. Sed eo diligentius notare hunc locum oportet, ut discamus nos confirmare adversus mala exempla, ne qua scilicet hominum impietas fidem nostram labefactet, quum videmus in ipsa Dei ecclesia res ita permixtas et confusas ut qui gloriantur Dei nomine, sint quasi latronibus similes, ne propterea alienemur a vera pietate. Detestari quidem necesse est eiusmodi monstra: sed ita cavendum est ne vilescat nobis sermo Dei hominum culpa. Tenenda est igitur illa Christi admonitio, dum sedent scribae et Pharisaei super sedem Mosis, ut ipsos audiamus. Sic oportuit Iudaeos venerari regium illud solium, cui Deus insculpserat certas notas suae gloriae. Quamvis autem viderent foedatum esse multis sceleribus hominum, et flagitiis, tamen debuit manere aliqua reverentia propter verbum illud, Haec requies mea in saeculum saeculi. Sed videmus interea regem fuisse graviter et severe obiurgatum, ut dignus erat. Itaque nimis stolide papa hodie se eximere conatur ab omni reprehensione, quod occupet sedem apostolicam. Ut demus quod postulat (quanquam frivolum est ac puerile) Romam censeri sedem apostolicam (quae nunquam vidit Petrum, ut arbitror) certe solium Davidis magis fuit venerabile, quam sedes Petri: tamen posteri, qui Davidi successerant, quamvis gestarent Christi imaginem et personam, non protinus fuerunt immunes a reprehensione, quemadmodum hic cernimus. Potest tamen quaeri, cur dicat propheta se missum fuisse ad totum populum, quando eius doctrina non nisi ad regem et iudices publicos dirigitur. Neque enim pertinet ad vulgus ipsum, aut privatos homines. Sed iam dixi, facile fuisse gregariis hominibus colligere quam metuendum esset Dei iudicium, quia audiebant poenam denuntiari etiam domui Davidis, quae tamen erat quasi sacrosancta. Quum viderent ergo citari ad Dei tribunal eos, qui erant quodammodo soluti legibus, quid poterant reputare nisi ut quisque in se ipsum descenderet, ac examinaret vitam suam? quia necesse erat tandem vocari ad reddendam rationem, postquam rex ipse cum suis consiliariis praecesserat. Nunc sequitur,

4. *Quia si faciendo feceritis* (alii vertunt, quin potius faciendo faciatis) *sermonem hunc* (hoc est, obediatis sermoni huic), *et ingrediemini per portas domus huius, reges sedentes pro Davide* (aut Davidi) *super solium eius, insidentes currui et equis, ipse, rex, et servi eius, et populus eius.*

5. *Quod si non obedieritis sermonibus istis, in me* (hoc est, per me) *iuravi, dicit Iehovah, quod in solitudinem* (aut vastitatem) *erit domus haec.*

Propheta clarius exprimit quod nuper dixi: nempe si ex animo Iudaei resipuissent, fuisse adhuc locum misericordiae. Promittit enim illis, Deum fore placabilem, si studeant se reconciliare: et allicit eos ad poenitentiam blandis verbis. כי אם possumus coniunctim legere, ut sit, Quin potius. Alios tamen sequutus sum qui sic transferunt, *Quia si faciendo feceritis hunc sermonem, tunc ingrediemini:* ita copulam resolvunt in adverbium temporis, ut saepe

fieri solet. Interea non male quadrat alter sensus, ut verbum futurum תעשו sit hortantis. Scimus enim futurum tempus accipi saepe pro imperativo apud Hebraeos. Quantum ad summam rei non multum interest. Nam eodem redit prophetae consilium, Deum scilicet fore Iudaeis exorabilem, si non fuerint prorsus immorigeri: *Tantum*, inquit, *obedite sermoni meo*, et salva res erit non quod impunitas speranda esset, quemadmodum ante dixi, sed quia experti fuissent, se non frustra fuisse Deo reconciliatos ob poenae mitigationem. Fuisset enim illis exsilium dulce, et Deus haud dubie placasset illis adversarios: multis denique modis ostensa fuisset illis misericordia. Porro significat propheta se non frustra eos vocare ad poenitentiam, sed simul gratiam Dei proponit in poenae mitigationem, et addit: *Ingrediemini per portas domus huius*, inquit, *tam reges quam eorum consiliarii:* sed mutatur numerus postea: *Ipse*, hoc est, quisque rex. Videtur quidem primo intuitu propheta retractare quod dixit de exsilio: sed coniungi debent ista duo, nempe fuisse aliquid spei residuum, si Iudaei locum dedissent Dei gratiae: deinde ferendam tamen illis fuisse poenam, quae semel decreta erat. Haec non male inter se conveniunt. Nam Deus statuerat abducere in exsilium Iudaeos, sed haud dubie non fuisset in solitudinem redacta tota Iudaea, quemadmodum factum est, ut postea in fine libri legitur, perdita eorum contumacia, quia poterant adhuc in patria habitare. Hoc unum est. Deinde post exsilium fuisset melior et felicior longe status. Atqui tunc prorsus pedibus calcatum fuit diadema, et quidquid fuerat dignitatis et potentiae in familia Davidis, id fuit quasi abolitum. Quum ergo dicit propheta, *Ingredientur reges in curru et equis*, deinde, *populus*, *et ipse cum consiliariis per portas urbis huius*, per portas non intelligit fore ita integros, ne Deus castiget eorum scelera, sicuti pronuntiaverat: sed fore aliquam speciem regni, et breve fore exsilium, deinde tandem fore restitutionem, ut redeant posteri Davidis quasi postliminio, et urbs ipsa instauretur, ita ut floreant tam opulentia quam aliis omnibus bonis. Haec est promissio. Interea adiungit ex opposito propheta, *Si non audierint, locum illum fore prorsus desertum.* Sed haec comminatio tractabitur die crastino.

Heri exposuimus sententiam illam prophetae, regnum scilicet rursus restituendum a Domino, si rex et eius consiliarii totusque populus resipiscerent. Nunc opponitur comminatio, si non audierint actum esse de palatio et de urbe. Saepius autem repetitur nomen domus, vel palatii, quia tametsi munitiones urbis inflabant animos populo, praecipue tamen superbiebat illa fiducia, quod pollicitus fuisset aeternum fore regnum Davidis. Ergo non putabant posse fieri ut unquam excideret regia dignitas, quamdiu sol et luna in coelo forent. Huic perversae fiduciae occurrit propheta, et dicit, *Si non audieritis hos sermones.* Mutat numerum: dixerat prius, את הדבר הזה, sermonem hunc: nunc dicit את הדברים sermones istos. Sed numerus singularis complectitur summam totius doctrinae. Plurali autem numero nunc utitur, quoniam hortatus illos fuerat ad vitae mutationem. Iam vero ne putent se inaniter terreri, pronuntiat *Deum per se iurasse.* Scimus hoc fieri propter hominum socordiam, quum Dominus iurat, vel ubi aliquid promittit, vel ubi denuntiat poenam peccatoribus. Vix enim simplex verbum pro sua incredulitate corda nostra admittunt nisi Deus modis omnibus ea purget impedimentum tollendo, et haec est utilitas iurisiurandi ubi Dominus non tantum simpliciter loquitur, sed quo nos certiores reddat salutis nostrae, sancit suam promissionem nomine suo quasi pignore interposito. Eadem etiam ratio est in minis, nam tanta est in peccatoribus securitas, ut surdi sint donec quasi violenter penetret Deus in ipsorum corda. Dicit igitur, *Deum per se iurasse*, quoniam incredibile erat apud Iudaeos, posse unquam perire familiam illam, quae divinitus segregata fuerat e mundo. Nunc sequitur,

6. *Quoniam sic dicit Iehovah super domum regis Iehudah, Guilead, tu mihi caput Libani, si non posuero te desertum, tanquam urbes quae non habitantur.*

Confirmat superiorem sententiam, et pluribus verbis prosequitur quod satis clare dictum fuerat: quoniam vix poterat excuti perversa illa gloriatio Iudaeis, quod putabant stabile fore regnum in familia Davidis, et exemptum esse ab omni mutationis periculo. Caeterum interpretes in sensu verborum dissentiunt: non referam singulas opiniones: neque opus est: tantum dicam de genuino sensu quod mihi videtur. Aliter quidem omnes reliqui, sed non dubito prophetam idem velle quod prius septimo capite vidimus. Dicebat illic: Ite in Sylo, et videte qualis sit facies illius loci. Nam per longum tempus illic habitaverat Arca foederis. Quum ergo putarent locum illum esse sacrosanctum, redactus tamen fuit in vastitatem, et ita debuit esse horribile spectaculum toti populo. Nunc eadem ratione, ut mihi videtur, propheta hic comparat. Libanum cum monte Galaad. Nam quod alii dicunt Guilead fuisse metropolim decem tribuum, nihil habet firmitatis. Sed tenenda est illius temporis conditio: regnum Israel prorsus excisum fuerat quo tempore hanc concionem et reliquas habuit propheta noster. Iudaea fuerat quidem multis cladibus attrita, sed stabat tamen quale cunque regnum. Ergo per montem Galaad non dubito

quin propheta designet totum regnum Israel per synecdochen, sed alio fine quam existimant interpretes, nempe quia tunc vastata erat terra Israel. Nam abducti fuerant omnes incolae in exsilium, et abactae fuerant omnes praedae, nihil effugerat libidinem et saevitiam hostium. Quum ergo terra Israel redacta esset in solitudinem, dicit Deus non fore sibi maiore in pretio Ierosolymam, et regnum Iehudah, quam fuerit tota regio decem tribuum, quae certe amplitudine et opulentia praestabat. Et hoc facile colligitur ex verbis: non dicit, Tu es sicut Galaad, caput Libani, sed, *Tu mihi Guilead caput Libani.* Vocat autem Ierosolymam caput Libani, quod regina esset illius terrae. Nam per montem Libani designat quidquid pretiosum fuit in terra illa, ut heri allata fuit ratio. Iam quod ad Galaad spectat, non existimo fuisse urbem illo nomine quam hic memoret propheta, sed potius synecdochice complectitur terram sub monte illo, quoniam refertus erat et multis fructuosis arboribus, et balsamo praesertim, et resina, et aliis multis herbis odoriferis: deinde etiam aromatibus, quae huc usque illinc hodie quoque advehuntur. Et ideo vidimus capite octavo, An non est resina in Guilead? hoc est, an nihil medicinae usquam reperietur ad sanandam ecclesiam? Cur facta tunc fuit mentio montis Guilead? nempe, quia illic nascebantur optima aromata: praesertim autem opobalsamum, deinde illic erant multae arbores odoriferae, et fructus pretiosissimi. Summa est igitur, Quid te putas esse? vel, quo iure tantopere tibi confidis? ego non peperci monti Guilead, et tam amplae terrae, quae multo excellentior fuit quam tu nunc sis. Quid ergo sibi vult haec stulta superbia, dum tibi persuades longe abesse omne periculum? *Tu eris* ergo *mihi tanquam Guilead*, hoc est, contemplare iudicium meum in monte Guilead, et in hac horribili vastitate terrae Israel: idem tibi continget quod illic potes nunc cernere. Iam tenemus quo sensu dicat propheta, *Coram Deo caput Libani* hoc est, Ierosolymam ipsam, quae dominabatur Libano, *fore sicut Guilead.* Deinde adiungit, *Si non posuero te in desertum.* Iterum iurat Deus, nam scimus eclipticam esse formam iurisiurandi, ubi exprimitur tantum particula אם si, subaudienda enim est imprecatio. Ne existimer Deus: vel, pro nihilo ducatur mea potentia: aut ne censear posthac verax et fidelis. Quidquid sit, iurat Deus *urbem illam fore in desertum, tanquam urbes quae non habitantur.* Et ita optime fluit contextus, quod scilicet Ierosolyma erit tandem similis terrae Israel, quia Libano non magis parcetur quam monti Galaad. Sequitur postea,

7. *Et praeparabo* (vertunt alii, sanctificabo, ut etiam קדש hoc significat: praeparabo igitur) *adversum te perditores* (aut vastatores: שחת significat perdere, et redigere in nihilum, et corrumpere, unde nomen משחתים, quod hic ponitur) *virum et arma eius* (aut instrumenta bellica, vasa, transferunt), *et exscindent electionem cedrorum tuarum* (hoc est, electissimas quasque cedros tuas), *et coniicient in ignem.*

Modum exprimit, quia simpliciter dixerat instare ruinam urbis Ierosolymae, adiungit, *venturos esse perditores, et quidem bene armis bellicis instructos, qui electissimas quasque cedros exscindant: et coniiciant in ignem.* Admonet autem, non sponte vel proprio motu venturos esse illos perditores, sed arcano Dei instinctu, quia si putassent Iudaei sibi esse cum Chaldaeis negotium, hoc nihil ad exercitium pietatis: sed propheta diserte exprimit Chaldaeos fore Dei ministros, quoniam ab ipso excitati erunt, quemadmodum haec doctrina subinde occurrit apud prophetas. Denique hic duo notanda sunt, nempe esse in promptu Deo multa media, quibus poenam exigat de Iudaeis. Nam hinc contemptus, quia somniant impii Deum esse exarmatum, neque semper habere ad manum paratam exsequutionem, ut loquuntur. Propheta igitur ostendit Chaldaeos praesto fore simul ac sibilaverit Deus, vel signum dederit. Hoc est unum. Deinde admonet Chaldaeos fore tanquam Dei flagella, ne Iudaei confligant veluti cum mortalibus, sed sciant se vocari ad reddendam vitae rationem, quoniam nimis diu fuerunt rebelles Deo et eius prophetis. Hoc ergo intelligi debet sub verbo *praeparandi.* Iam quod *ad cedros electas* spectat, rursus alludit propheta ad montem Libanum, et ad sylvam Ierosolymae, de qua heri dictum fuit. Potest tamen hoc referri ad ipsa aedificia. Nam tabulata ut plurimum Iudaei solebant exstruere ex lignis cedrinis, quemadmodum satis notum est. Ergo licebit transferre hoc ad splendidas et sumptuosas domos. Sed absque figura etiam possumus accipere de arboribus montis Libani. Erat autem illud praecipuum regionis decus, videre nobilissimas arbores in monte illo. Ergo per cedros haud dubie designat propheta quidquid erat splendoris Ierosolymae et in toto circuitu. Sequitur,

8. *Et transibunt gentes multae per urbem hanc, et dicent quisque socio suo* (vir ad socium suum, ad verbum): *Cur fecit Iehovah in hunc modum urbi huic magnae?*

9. *Et dicent, Quia dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui, et sese inclinarunt coram diis alienis, et coluerunt eos.*

Ostendit his verbis propheta quantopere in suam perniciem desipiant Iudaei, quum tam praefracte a se repellunt Dei iudicium. Neque enim

dubium est quin verba haec contineant duas antitheses. Nam comparat mortales homines cum Deo, deinde gentes multas cum ipso uno. Non potuerant Iudaei ferre Deum iudicem, et adhuc refragabantur, et volebant sua pertinacia vincere. Dicit ergo propheta, Quia non sustinent iudicari a Deo, venturos esse iudices, qui liberam de ipsis sententiam pronuntient. Quinam erunt? Profani homines inquit. Deinde quia non poterant uni Deo se subiicere Iudaei, propheta opponit uni Deo gentes multas. Videmus ergo quale sit pondus in his verbis: *Transibunt*, inquit, *gentes multae per hanc urbem*, hoc est, hactenus Deus hanc urbem decoravit suis beneficiis, ut esset instar miraculi extraneis hominibus. Nam conspicua fuit tanta dignitas illius urbis, ut converteret in se omnium oculos, et celebraretur eius fama longe et late. Nunc dicit urbem nudam fore omnibus ornamentis, postquam illinc Deus migraverit. *Transibunt* ergo inquit, *per hanc urbem gentes multae: et tunc inquirent quisque a socio suo, Cur sic fecit Iehovah huic urbi magnae?* Non dubium est quin oblique perstringat Ieremias non modo segnitiem, sed socordiam, quae sic dementaverat Iudaeos ut nunquam illis in mentem veniret Dei iudicium, neque unquam tot maledictiones legis illos tangerent. Ostendit ergo plus fore animi et prudentiae in gentibus: quia ubi viderint Ierosolymam dirutam, et funditus eversam, statuent hoc non fortuito contigisse, sed sibi proponi coelestis vindictae exemplar. Nunc ergo videmus ut Iudaeis exprobret suum stuporem, quia non reputabant apud se Dei iudicium, ubi gentibus tribuit saltem prudentiam et studium inquirendi: *Cur* ergo *sic fecit Iehovah huic urbi magnae?* Intelligent gentes, inquit, quod non capitis, nempe, hanc urbem esse spectaculum horribilis vindictae, et ita alii ab aliis inquirent: atqui dum nunc Deus ultro vobis praedicit, vos aures clauditis: certe longa inquisitione opus non foret in tanta luce: quia nisi essetis surdi et caeci, imo obstinati, Deus sponte vos praevenit. Quid ergo hoc sibi vult, quod Deus vobis praedicit, vos autem renuitis audire, nisi quia diabolus tenet vos fascinatos? Et dicit *urbem magnam*, quia clades fuit notabilior propter urbis magnitudinem. Si pereat aliquod oppidum ignobile, pro nihilo fere ducitur: sed urbs quae passim erat celebris tam propter amplitudinem, quam propter eximias Dei benedictiones, quibus pollebat, convertit in se omnium admirationem, quoniam exciderat quasi ex nubibus. Postea adiungit, Non tantum fore inquirendi studium in gentibus, sed ultro fore unumquemque iudicem totius populi. *Dicent* igitur, *Quoniam dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui.* Quum autem pronuntiat Ieremias singulos e profanis gentibus fore iudices populi, non dubium est, quin velit refellere stultam confidentiam, qua superbiebant. Interea dicit, *Dereliquerunt foedus Iehovae Dei sui*, ut tollat praetextum ignorantiae. Neque enim tantum eripuerant Deo aeterno ius suum, et imperium, sed fuerant etiam bis scelerati, quoniam Deus familiariter illis innotuerat. Quum ergo illis patefacta esset vera religio per legem, hinc colligitur eorum pravitas, et scelerata ac turpis ingratitudo, quod Deum ita cognitum reiecerint, *Et se inclinaverint coram diis alienis, et ipsos coluerint.* Ego levius haec attingo, quoniam alibi fuerunt exposita. Sequitur,

10. *Ne fleatis* (vel, ne lugeatis) *super mortuum, et ne condoleatis ei: flete flendo super eum, qui migrat, qui non revertetur amplius, et videbit* (hoc est, ut videat) *terram nativitatis suae.*

Versum hunc exponunt de rege Ioakim et de Iekania: sed potius arbitror generalem esse sententiam. Vult enim breviter docere propheta quam miserabilis futura sit populi conditio, quoniam melius et optabilius sit semel mori, quam vitam protrahere in continuo languore: de regibus postea loquetur. Sed haec verba cogit ratio extendere ad totum populum. Si quis populus aufugiat ubi non potest hosti resistere, in posterum sperat restitutionem. Ergo mortem magis exhorrent fere omnes quam exsilium et alias calamitates quae tolerantur in hac vita: nam qui adhuc sunt superstites, possunt utcunque emergere ex malis suis et aerumnis, vel saltem parte aliqua levari. Mors autem spes omnes abscindit. Sed propheta hic dicit mortem fore meliorem, quam exsilium. Quare? Nam praestabit, inquit, semel defungi uno interitu quam misere vitam trahere per multas contumelias, per multa taedia, denique per multas clades. Quum ergo dicit, *Ne lugeatis super mortuum, et ne condoleatis ei*, tantundem hoc valet, ac si dixisset, si lugenda est urbis huius clades, potius lugendi sunt qui manebunt superstites, quam qui morientur. Mors enim erit quasi requies, erit portus ad finienda omnia mala: vita autem longior nihil aliud erit quam continua miseriarum series. Hinc colligimus, non debere hoc restringi ad duos reges, sed generaliter pronuntiari de communi totius populi statu. Sequitur, *Quia non revertetur amplius, ut videat terram nativitatis suae.* Ostendit exsilium fore quasi tabem, quae paulatim consumat miseros Iudaeos. Ita mors fuisset illis dulcior longe, quam sic diu cruciari, et nihil habere relaxationis. Tollit igitur spem reditus, ut ostendat exsilium fore quasi mortiferum languorem, qui corrodet eos quasi vermis, ita ut centies mortem optent potius, quam ut maneant in dura illa et misera servitute. Nunc sequitur,

11. *Quia sic dicit Iehovah ad Sallum* (vel super Sallum) *filium Iosiae regis Iehudah, qui regnat pro Iosia patre suo, quando* (אשר est quidem relativum, sed non dubito quin sumatur hic pro adverbio temporis: et ideo obscurant sensum interpretes, dum vertunt, qui egressus est, et coguntur deinde mutare sensum verbi: sed hoc optime fluit, et saepe accipitur pro Quando) *egressus fuerit ex hoc loco, non revertetur amplius.*

12. *Quoniam in loco ad quem transtulerint ipsum, illic morietur, et terram hanc non videbit amplius.*

Quod de omnibus sine exceptione dixerat, nunc confert proprie, vel peculiariter in personam regis, ut certo agnoscant plebeii homines se non posse effugere poenam illam, a qua ne rex quidem ipse futurus erat immunis. Nec dubium est quin hoc tanquam prodigium reiecerint, quum audirent tam duram et acerbam fore sortem regis. Sed in eius persona voluit ostendere Ieremias instare omnibus quod nuper vidimus, nempe ut illis praestaret semel mori, quam diutius languere. Interea notandum est, hic non dici de rege quod continent isti duo versus, quasi in ipsum solum competeret: sed potius, et quisque ad se applicaret quod propheta dicebat de rege solo. Quantum attinet ad nomen Sallum, existimant ita vocatum fuisse Ioakim, qui et Iechonias dictus est, qui sponte regno cessit, et mortuus est in exsilio. Sed quod vocatur filius Iosiae, quaestionem parit. Nam si expendimus quod narrat sacra historia, probabilis coniectura erit non fuisse filium, sed nepotem potius. Dicitur enim successor electus patris sui Ioakim qui et Eliakim. Rursum tamen Matthaeus filium Iosiae vocat: et quidem ab eo genitum, una cum fratribus. Verum scimus communi usu hoc receptum esse apud Hebraeos, ut posteri omnes vocentur filii: praesertim ubi agitur de familia Davidis, propter successionis ordinem vocantur filii, qui suos antecessores proxime sequuntur. Ita legaliter potuit censeri filius Eliakim, cuius frater erat naturalis. Quoniam ergo hic successor erat Iosiae, ideo vocatur filius. Interea dubium non est quin Deus pium regem ostendat non fore patronum suo vel filio vel nepoti, et reliquis. Nam solent hypocritae sibi fabricare praesidium ex patrum sanctimonia. Et quoniam rex Iosias fideliter Deo servierat, putabant eius filii Deum quodammodo sibi esse obstrictum, quasi non hoc totum a pura Dei liberalitate manasset, quod Iosias coluerat tam sincere pietatem. Sed hypocritae, ut nunc dicebam, semper Deum volunt sibi reddere obstrictum. Ergo propheta huic perversae opinioni occurrit, et pronuntiat, Quamvis Deo gratus fuerit Iosias, tamen memoriam eius non tanti fore, quin poena sumatur de eius posteris. Deus quidem in lege promittit se usque in millesimam generationem fore misericordem erga eos, qui ipsum diligunt: sed impii perperam hoc arripiunt, quasi ipsum tenerent sibi devinctum. Nam ita imaginantur se posse illum exuere et potentia, et iudicio, et imperio etiam mundi. Haec igitur summa est, quod frustra sibi salutem promittit Sallum, quia progenitus sit ex sancto rege Iosia, qui exemplar fuerat eximiae pietatis. Neque enim hoc impediet, quo minus graviter puniatur, quia scilicet degeneravit a patre suo, quem debuerat imitari, quum sciret Deo fuisse probatum. Et haec etiam causa est repetitionis, quia non tantum vocat filium Iosiae, sed dicit, *Qui regnat pro patre suo Iosia.* Tametsi ergo successit tam pio regi, quia tamen est degener, et descivit a patris sui exemplo: *Ideo quum egressus fuerit ex hoc loco, non revertetur huc amplius.* Quum ergo excluditur rex a reditu, quid fiet vulgo, et faeci plebis? an melior erit ipsorum conditio? quomodo igitur audebunt Iudaei facere sibi delitias, quum animadvertant adeo horribile documentum irae Dei in ipso rege, unde pendebat eorum salus? Sequitur confirmatio, *Quoniam morietur in loco, ad quem eum transtulerint.* Significat violenter correptum iri, nec certe ita cessit quin videret necessitati parendum esse. Ergo propheta significat fore miserum exsulem, qui trahetur praeter animi sententiam. Deinde addit *illic moriturum, ut amplius non videat terram suae nativitatis*, hoc est, nihilo potiorem fore sortem illius, quam cuiuslibet e media plebe. Sequitur,

13. *Heus, qui aedificat domum suam in non iustitia* (hoc est, iniuste), *et coenacula sua in non iudicio* (hoc est, sine rectitudine et aequitate), *proximum suum servire facit gratis, et opus eius non reddit ei* (vel, quod ille operatus fuerit non reddit ei: quidam enim volunt esse verbum, alii nomen, sed idem manebit sensus).

Hic incipit propheta ostendere non posse aliter fieri quin exscindatur tam Ierosolyma, quam palatium regis, quoniam scilicet scelera usque ad cumulum pervenerant. Nunc autem, ut paulo post liquebit, patrem Iechoniae aggreditur. Dicit igitur fuisse urbem illam plenam latrociniis, et praesertim regis palatium. Quanquam non existimo prophetam loqui de solo rege, sed etiam de consiliariis et optimatibus. Interea memoria tenendum quod heri dixi, nempe non absolvi gregarios homines, dum rex prae ipsis damnatur: sed quoniam si quid erat dignitatis in populo illo, poterat conspici tam in rege quam in proceribus: ideo propheta producit quasi in theatrum ipsos duces, ut inde colligi possit quam omnia perdita sint in toto populo. Et

simul etiam addendum est, primo fuisse tractos in iudicium, quia non tantum quisque privatim deliquerat, sed corruperant pessimis exemplis totum populi statum: deinde, quia sumpserant sibi plus licentiae, quum nihil metuerent. Scimus enim tyrannice ideo grassari divites, quia sunt quasi soluti legibus. Haec igitur ratio est cur propheta specialiter hic maledictionem regi et proceribus denuntiet. Dicit autem *ipsos aedificasse iniuste:* ponit Non iustitiam, et Non iudicium pro crudelitate, fraudibus, rapinis: denique comprehendit omnes iniquitatis species sub his vocibus. Additur ratio, quia abusi fuerint proximis suis, hoc est, exegerint vel extorserint ab illis operas, et non retulerint ullam mercedem. Hic quidem de una parte iniquitatis disserit propheta: sed hinc potuit facile colligi, quam inique et scelerate dominati fuissent qui tunc pollebant imperio, quod scilicet abuterentur proximis suis tanquam mancipiis ad domos exstruendas, ad aedificanda palatia, quoniam negabant mercedem miseris hominibus. Nihil autem crudelius est, quam fraudare laboris sui fructu miseros homines, qui in diem victitant ex suo labore, quemadmodum etiam in lege praecipitur, ne merces operarii dormiat apud nos: perinde enim est ac si iugularentur. Huc etiam accedit altera indignitas: si latro iugulaverit hominem incognitum, vult potiri praeda: sed qui laborem extorsit ab homine misero, et suxit, ut ita loquar, eius sanguinem, dum postea amandat ipsum nudum et egenum, hoc atrocius est, quam si violenter interficeret hominem incognitum. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Sed quia eandem doctrinam adhuc continuat, differam in crastinum.

Postrema lectione coepimus exponere obiurgationem qua usus est propheta adversus regem Ioakim, quod scilicet miseros homines vexaret, ac multis molestiis opprimeret. Nam quum illi propositum esset exstruere splendida aedificia, adigebat plebem ad serviles operas. Hoc igitur vitium notavit propheta quum diceret, *Heus qui aedificat domum suam iniuste, et coenacula sua per iniquitatem,* in non iudicio, ad verbum. Caeterum, quia obiicere poterat Ioakim sibi hoc licere, quemadmodum reges existimant sua causa creatum esse totum mundum: revocat ipsum ad ius commune, quod essent tamen eius propinqui omnes Israelitae: quasi diceret, Quamvis excellas gradu, tamen tu unus ex genere Abrahae, et sumptus e medio fratrum tuorum. Non est igitur quod tibi usurpes tantum licentiae, quasi isti obnoxii tibi forent. Ergo tenemus prophetae consilium, ubi damnat crudelitatem in rege Ioakim, qui pro sua libidine magnifica palatia exstruere volens abusus fuerit misero populo, et extorserit plus quam fas erat. Nunc sequitur,

14. *Qui dicit, aedificabo mihi domum amplam* (mensurarum ad verbum, subaudiunt quidam interpretes, magnarum: sed illud frigidum est: simpliciter enim domus mensurarum tantundem valet, ac domus spatiosa) *et coenacula dilatationum* (ad verbum, vel respirationum, aut perflationum: nam רוח significat tam respirare quam dilatare: unde deducitur רוח, quod significat spiritum, et ventum), *et perforat sibi fenestras: et tecta* (vel cooperta) *est domus cedro, et uncta minio.*

Alii vertunt, et picta sinopide: sed minium est species sinopidis. Vocant autem sinopidem non cretam albam, sed rubricam. Quanquam ponunt tres species. Est enim sinopis rubicunda, est fusca, tertio est quaedam mixta ex variis coloribus: minium autem lucidius est. Quantum ad rem ipsam spectat, non est ambiguus prophetae sensus, quia reprehendit in rege Ioakim ambitionem et superbiam, quod scilicet mediocritate patrum suorum non contentus appeteret immodicas pompas, et quodammodo exstrueret sibi in nubibus palatium, quasi iam non haberet domicilium in terra. Splendor in aedificiis per se non potest damnari, sed quia fieri vix potest, imo fere nunquam contingit, quin cupiditas illa inexplebilis nascatur ex superbia, hinc fit ut prophetae vehementius exclament contra sumptuosas domos, et maledicant pompis illis, quia respiciunt originem et finem ipsum. Tale etiam consilium prophetae fuit hoc loco: et ideo inducit regem Ioakim. *Qui dicit, Aedificabo mihi domum amplam, et coenacula respirationum.* Istud enim *dicere* designat stultam illam cupiditatem, qua Ioakim fuerat fere inebriatus, ut pro nihilo duceret quidquid ante fuerat conspicuum in Ierusalem. Scimus palatia fuisse illis satis sumptuosa: deinde scimus quam splendide rex Iehudah habitaverit. Etsi enim Solomonis palatia non stabant in sua integritate, quod tamen residuum erat abunde sufficere poterat homini non ita superbo. Sequitur ergo in Ioakim regnasse luxuriam, quum despiceret palatium illud regium, et quidquid adhuc manebat post mortem Solomonis. Nam scimus Deum benedixisse et Ezechiae regi, et Iosiae, et aliis. Atqui sese continuerant illi intra metas. Quum ergo tale fastidium obreperet animo Ioakim, hinc apparet, hominem esse inflatum vana superbia: imo stoliditate potius fuisse ebrium. Haec igitur ratio est, cur asperius nunc eum castiget propheta. *Dicit* igitur, *Aedificabo mihi domum amplam, coenacula, vel respirationum,* vel perflationum. Postea adiungit, *Et perfodit sibi fenestras.* Nam haec erat pars luxuriae, quum coeperunt homines diffluere in suas lautitias. Antiquitus erant fenestrae exiguae. Nam tantum spectatus fuit usus ab hominibus frugi: sed postea invasit quasi furor quidam multorum mentes,

ut vellent quasi esse suspensi in aere. Hinc igitur coeperunt latius fenestras suas aperire. Per se, quemadmodum dixi, hoc non damnaret Deus: sed semper tenendum est, sicuti monui, nunquam ita homines luxuriari in rebus externis quin animus ipsorum infectus sit superbia, ita ut non respiciant quid utile sit, quid deceat, sed ferantur sua intemperie. Postea addit, *Et cooperta est cedro,* hoc est, domus erit obducta cedrinis tabulatis. Nam hic tectorium, meo iudicio, designat propheta quum dicit domum fore clausam, vel tectam cedro: quasi diceret, regem Ioakim fere pro nihilo ducere lapides quadratos et politos, nisi accedat etiam tectorium ad ornandos parietes ex cedrinis tabulis. Et eodem spectat *unctio ex minio.* Nam merito numerantur picturae inter immodicos et superfluos sumptus. Quum igitur pars luxuriae sit ornare variis pigmentis parietes, ac si appeterent homines mutare simplicem rerum naturam: ideo propheta hic excandescit adversus regem Ioakim. Nec dubium est, quin Deus circumstantiam temporis respexerit. Deus enim iam praemonuerat ipsum, et omnes Iudaeos de futuris cladibus. Hoc igitur fuit quodammodo ludibrio habere omnes Dei minas. Scimus autem quam graviter hoc ferat Deus: sic denuntiat apud Isaiam (22, 12), Vivo ego, nunquam delebitur haec vestra iniquitas: quia dum ego vos hortatus sum ad saccum et cinerem, dixistis, Epulemur, et bibamus, cras moriemur. Talis igitur fuit contumacia in rege Ioakim. Nam debebat quasi ante oculos eius versari propinqua clades: ipse autem quasi homo temulentus augebat splendorem regium, ita ut opes Davidis et Solomonis essent quasi quisquiliae prae illo immenso sumptu ad quem progressus fuerat. Nunc sequitur,

15. *An regnabis, quia tu permisces te in cedro?* (hoc est, quia te involvis cedro?) *pater tuus annon comedit, et bibit, et fecit* (hoc est, quum faceret) *iudicium et iustitiam? tunc bene fuit ei.*

Hic subsannat propheta stultam confidentiam regis Ioakim, quod opponeret fumos hostibus suis quasi firma praesidia. Nam solent reges suis delitiis animum adiicere, ubi otium est, et securitas, hoc est, si nihil metuunt, si nihil periculi apparet, tunc liberius sibi indulgent in suis delitiis: et hoc fere omnibus commune est. Sed videmus reges praecipue luxuriari, ubi nullum illis est bellum, nemo facessit molestiam, nemo etiam minatur. Atqui Ioakim si praeditus fuisset exigua gutta prudentiae, poterat sentire sibi metuendum esse a multis periculis. Iam quum adiiceret omnes suos sensus ad parietum picturam, deinde ad splendorem sui palatii, ad tectoria, et eiusmodi nugas, nonne oportuit ipsum existimare quasi hominem vesanum, et mentis non compositae? Hoc igitur vitium nunc perstringit Ieremias quum dicit, *An regnabis dum te involvis inter cedrina tabulata?* Hoc est, an hoc stabiliet tibi regnum? vel, an felicior eris hac parte, dum habitabis inter cedros? et melius colligitur sensus prophetae ex reliquo contextu. Subiicit enim continuo post, *Pater tuus an non comedit et bibit quum faceret iudicium et iustitiam?* quidam ita accipiunt ac si occurreret propheta obiectioni. Poterat enim Ioakim proferre exemplum patris sui Iosiae, qui non fuerat sordidus, sed ostenderat aliquid regiae dignitatis in tota vivendi ratione. Existimant igitur quidam interpretes prophetam refutare quod excipere poterat Ioakim: Quid? annon pater meus etiam regali sumptu usus est? et ita interpretantur verba, quasi propheta concedat initio, sed correctione adiuncta ostendat frivolam esse excusationem Ioakim: Fateor patrem tuum fuisse etiam ornatum regaliter: sed interea exercuit iudicium et iustitiam: cur non imitaris patrem tuum in virtutibus? Deus ignovit si quid fuit supervacuum, vel nimium, quemadmodum per indulgentiam multa patitur in regibus. Sed tu longissime distas a patre tuo, quia tyrannice extorques a miseris subditis serviles operas: deinde ex rapinis et praedis aedificas tua palatia. Non est igitur quod integumentum tibi quaeras a patre tuo, quoniam prorsus degeneras ab eius probitate. Alii diversum prorsus sensum eliciunt, quod scilicet Iosias sibi prorogaverit vitam, et conciliaverit gratiam Dei iuste regnando. Ita ergo coniungunt haec verba. Pater tuus annon comedit et bibit? Hoc est, annon feliciter egit, quia Deus illi benedixerat? Respice causam, nempe quoniam fideliter exsequutus fuerat partes suas. Nam fecerat iustitiam et iudicium. Quum igitur videas aequitatem, et moderationem, qua usus est pater tuus, fuisse causam beatae vitae, cur non etiam illum imitaris? Sed mihi videtur simpliciter hoc velle propheta: Pater tuus certe hilariter vixit, et nihil ei defuit quum exerceret iudicium et iustitiam. Sic enim constabit melius antithesis inter tyrannidem Ioakim, et integritatem patris Iosiae: quasi diceret, Tu nunc existimas fortunam tuam meliorem esse paterna, quoniam superas eum luxuria et immodico splendore. Quoniam ergo agis tuos triumphos in rebus vanis, ideo videris tibi patre felicior. Atqui pater tuus sorte sua contentus fuit: imo si reputatur eius conditio, Deus ornavit illum omni benedictionum copia et varietate. *Comedit* ergo *et bibit.* Per istud *comedere et bibere* nihil aliud intelligo, quam vivere hilariter, et frui prospera fortuna, suaviter degere in otio. *Comedit* igitur *pater tuus et bibit,* hoc est, nihil desideravit, et conditio eius fuit quasi exemplar coelestis gratiae, *quum exerceret iudicium et iustitiam.* Et non male etiam quadrat quod sequitur, *tunc bene*

fuit ei. Videmus ergo hic rideri stultam cupiditatem Ioakim, qui non putabat se esse regem nisi insaniret: quemadmodum hodie pudet reges aliquid prae se ferre humanum, sed omnes gestus accommodant ad tyrannidem: deinde excogitant quomodo se longissime ab usu communi, et vita hominum segregent. Quum ergo tam ingeniosi sint reges in suis illis ineptiis, quae videntur esse tanquam vela ne quid in ipsis humanum cernatur, propheta hic merito invehitur adversus Ioakim: *Bene fuit patri tuo*, inquit: et tamen civiliter agebat inter suos: neque tantum fuit in illo fastidium ut aspernaretur communem vitam. Quum ergo fuerit beatus, si respicias quae pertinent ad solidam beatitudinem, quid tibi tantopere places? quid habes illo melius, vel potius? Nunc ergo tenemus consilium prophetae eo spectare ut ostendat hanc esse unicam regum gloriam, et hoc summum decus, si fungantur suo officio, et in illis imago Dei reluceat, dum exercent iudicium et iustitiam: quod autem ambitiose appetunt superbiae instrumenta caeco impetu, istud esse nugatorium, nec quidquam facere ad beatam vitam quam stulte imaginantur. Eodem sensu addit,

16. *Iudicium iudicavit pauperis et egeni, tunc bene an non cognoscere me, inquit Iehovah.*

Clarius exprimit quod dixerat, nempe Iosiam frugaliter vixisse, et tamen fuisse in honore et pretio, quoniam in ipso refulsit regia maiestas. Ergo repetit aliis verbis quod dixerat, sed facit hoc ad explicationem, *Quod scilicet susceperit causam*, vel litem *pauperis et egeni.* Est synecdochica loquutio. Nam si quis humaniter se gerat erga pauperes: interea autem rapiat substantiam divitum, hoc non debebit censeri in laude: sed quoniam ut plurimum qui praesunt negligere solent pauperes et miseros, ab una specie totum genus designat propheta: quod scilicet rex Iosias fuerit probus, et aequus, et moderatus, neque tantum abstinuerit ab iniuria, sed etiam opem tulerit innoxiis, quos videbat opprimi, et ultro sese opposuerit, ne quis illis molestiam inferret. Ergo sub hac specie comprehendit quidquid pertinet ad munus recti et integri iudicis. Primum enim est ut abstineant iudices ab omni rapacitate et violentia: alterum vero ut miseris porrigant manum et ferant suppetias, quoties vident illos esse obnoxios aliorum iniuriis. *Iudicavit* ergo *iudicium*, vel causam suscepit *pauperis et inopis: tunc bene*, inquit, hoc est, quemadmodum ante exposui, fuit haec perfecta felicitas patris tui Iosiae, ita ut neque despectus fuerit a populo, neque etiam quidquam ultra appetiverit. Iam sequitur, *annon hoc est nosse me? inquit Iehovah.* Iterum propheta ostendit unde haec licentia regis Ioakim tam in luxuria et superfluo sumptu quam in rapinis et crudelitate et vexationibus, nempe quia omne pietatis studium abiecerit. Nam ubi viget seria Dei cognitio, necesse est homines esse compositos ad aequitatem et modestiam. Qui igitur ita saevit atrociter adversus propinquos suos, ostendit deletam esse ex corde suo omnem memoriam et omne studium pietatis. Denique significat propheta Ioakim non modo iniustum esse erga homines, sed convinci impietatis: quia nisi profanus esset Dei contemptor, non ita propinquos suos iniuste opprimeret. Est autem hic locus notatu dignus, quod scilicet pietas formet vitam hominum ad omnia caritatis officia. Ubi ergo cognoscitur Deus, etiam colitur humanitas: sicuti ex opposito colligere licet, exstinctam esse omnem curam Dei, et abolitum esse omnem eius metum, ubi homines ultro et citro sese laedunt, et alii alios conantur opprimere vel fraudare. Non dubium igitur est quin possit deprehendi crassa impietas ubi negliguntur officia caritatis. Nam quum pietatem Iosiae probat Ieremias ex eo quod exercuit iudicium et iustitiam, non dubium est quin perstringat Ioakim: quasi diceret esse perditum et deploratum apostatam: quia si vel scintillam unam retineret verae pietatis, aequior esset et humanior erga suum populum. Nunc sequitur,

17. *Quia non oculus tuus, et cor tuum nisi ad cupiditatem tuam, et ad sanguinem innoxium fundendum, et ad rapacitatem, et ad oppressionem, ad faciendum* (hoc est, ut exsequaris).

Hic clarius exprimit propheta quantum differat Ioakim a Iosia patre suo. Ostendit igitur prorsus esse dissimilem, quoniam Iosias studuerat aequitatem servare: hic autem omnes sensus suos ad fraudes, et rapinas, et saevitiam adiiciat. Nam per *oculum et cor* intelligit omnes partes animi et corporis. Praecipuus sensus corporum est in aspectu, ut satis notum est. Ergo hic quidquid est tam externum, quam absconditum in hominibus complectitur propheta quum dicit, *oculus tuus*, hoc est, omnes corporales sensus tui feruntur *ad cupiditatem:* deinde, *cor*, id est, omnes cogitationes tuae, omnes affectus, omnia consilia, omnia studia et conatus eodem etiam rapiuntur. Significat in summa, Ioakim corruptum esse et corpore et anima, ut reiecto omni Dei timore, sese proiiciat tam ad avaritiam, quam ad rapinas, et omnes iniustas oppressiones. *Oculus*, inquit, *tuus, et cor tuum non est nisi ad cupiditatem tuam.* Nam בצע significat concupiscere: inde deductum est hoc nomen, quod accipitur non tantum pro avaritia, sed etiam pro quolibet genere cupiditatis. Adiungit crudelitatem: quia fieri non potest quin sanguinarii sint quicunque laxant fraenum suis cupiditatibus. Tertio addit, *Ad rapacitatem*, vel occupationem. Nam עשק signi-

ficat rapere aliena bona: ita עשק est proprie rapacitas. Postremo sequitur *oppressio*, vel afflictio: quoniam בוין significat currere: ideo Hieronymus transtulit cursum operis tui, quasi ל coniuncta verbo עשות non esset litera servilis בכלם. Sed non potest hoc stare. Ergo satis clarus est prophetae sensus, quod Ioakim tantum intentus sit ad occupanda aliorum bona: deinde quod opprimat, et affligat quoscunque potest. Quum postremo additur (*ad faciendum*) verbum faciendi extenditur ad ea quae praecedunt, quod scilicet Ioakim applicet omnes suos sensus, et se totum exerceat in maleficiis, quod non tantum concipiat animo crudelitatem, et avaritiam, sed etiam opere ipso compleat quidquid apud se meditatus est. Sequitur,

18. *Propterea sic dicit Iehovah ad Ioakim* (vel, de, אל capitur pro de, ergo de Ioakim) *filio Iosiae regis Iehudah, non lugebunt eum, Heus frater mi, et, heus soror: non lugebunt eum, heus domine, heus gloria eius.*

19. *Sepultura asini sepelietur, ad trahendum, et proiiciendum ad extra ad portas* (ad verbum, hoc est, longe extra portas) *Ierosolymae.*

Postquam invectus est propheta adversus Ioakim, nunc ostendit qualis eum Dei vindicta maneat: alioqui sprevisset obiurgationem propheticam, sed ubi audit paratam sibi esse hanc mercedem, fieri non potest quin moveatur. Quoniam ergo fuerat stolida, et quasi ebria cupiditate gloriae ita correptus, ut omnem aequitatis curam reiiceret, ideo propheta denuntiat paratam ei esse ignominiam: et ideo comparat eum asino post mortem. *Sic* ergo *dicit Iehovah ad regem Ioakim,* vel, *de rege Ioakim filio Iosiae regis.* Non vocatur filius Iosiae honoris causa, sed hic acriter pungitur, quod degenerasset a sancto patre suo. Sed quoniam sperabat pietatem Iosiae sibi fore quasi integumentum, ideo propheta eius confidentiam deridet ac refellit. Tu, inquit, gloriaris te esse filium regis Iosiae: atqui nihil proderit tibi sanctus pater, quandoquidem visus es ex professo velle ostendere te esse prorsus ab eo alienum. Utcunque ergo originem a Iosia traxeris, utcunque etiam Deus te extulerit in solium regale, tamen non est quod confidas te fore salvum, quia haec Dei beneficia non obstabunt quominus ignominiose, ut dignus es, tracteris. Primo dicit, *Non lugebunt eum, Heus frater mi, heus soror.* Hic mimitice refert propheta lugentium voces. Scimus populum illum fuisse plus satis vehementem in exprimendo dolore. Et hoc tenendum est, quia quidam eo quod persuasi sunt nihil a prophetis referri, quod non possit trahi in exemplum: ita existimant hos lugendi ritus Deo probari. Sed vidimus antehac quid diceret propheta, Ingredientur per portas istas reges Iehudah, et duces ipsorum cum curribus. Atqui scimus prohibitos fuisse reges ab illis pompis: sed Deus non ita scrupulose respicit quid liceat, vel rectum sit, ubi loquitur de regio splendore. Ita etiam ubi agitur de exsequiis, non debemus legem statuere ex verbis prophetae, quasi fas sit lugere mortuos cum ululatu. Non dubium igitur est quin gesticulationes istae, quas refert propheta, fuerint non tantum ineptae, sed etiam prorsus damnabiles. Nam sumus saepe ambitiosi in luctu, et quum plus satis intemperanter doleant homines in suorum funeribus, accendunt se etiam quodammodo ad rabiem, ubi ita clamant, ac vociferantur: deinde ubi ita sese componunt ad simulationem moeroris, quasi agerent fabulam in theatro. Sed propheta hic simpliciter loquitur ex communi et recepto more, quum dicit, *Non lugebunt eum,* quemadmodum fieri solet, ubi alius alium amplectitur, ubi soror dicit, *Heus frater mi, et frater vicissim dicit, o soror mea: o domine, o rex, ubi est gloria tua?* ubi decus? ubi diadema? ubi sceptrum? ubi solium? Sunt igitur insulsae lamentationes, quas hic propheta refert. Sed iam dixi hoc nobis sufficere, quod sine approbatione narret ritus illos, qui tunc erant in vulgari usu. *Non lugebitur* ergo *rex Ioakim,* et non dicent, hoc est, in ducendo eius funere, *Heus frater, heus soror, heus domine, heus gloria eius:* nihil tale, inquit. Quare? *sepelietur enim asini sepultura.* Diximus merito hoc censeri inter Dei maledictiones, ubi proiicitur cadaver aliquod insepultum. Nam voluit nos Deus a brutis animalibus distinguere hac nota, etiam post mortem, quemadmodum in vita excellimus, et conditio nostra multo nobilior est, quam ferarum: sic etiam sepultura est quasi pignus futurae immortalitatis. Quum ergo reconditur hominis cadaver in terra, hoc quasi speculum est futurae vitae. Ergo quum sepultura sit testimonium gratiae, et favoris Dei erga humanum genus, signum maledictionis ex opposito vocatur, si sepulcrum negatur. Sed alibi etiam dictum fuit temporales poenas non debere semper ad summum rigorem exigi. Nam Deus passus est interdum suos fideles iacere insepultos, quemadmodum legimus querimoniam illam Psalmo 79 (v. 2) quod proiecta fuerint cadavera per agros, quod fuerint exposita in escam et bestiis terrae, et avibus coeli. Illic sermo habetur de veris et sinceris Dei cultoribus. Sed scimus poenas temporales saepe esse communes et bonis et malis. Idem igitur dicendum est de hac poena quod de fame et nuditate, quod de peste et bello. Clades urbis Ierosolymae fuit iusta castigatio scelerum: interim et Daniel et Ieremias una cum sceleratis, et impiis tracti sunt in exsilium, et pertulerunt multa opprobria, et denique sic fuerunt permixti impiis, ut conditio eorum externa nihil differat.

Sic ergo saepe res in mundo turbatae sunt ut non possimus discernere ex praesenti statu inter bonos et malos. Sed tamen semper principium illud tenere convenit, Ubi negatur homini sepultura, hoc esse signum maledictionis Dei. Hoc consilio nunc dicit propheta, *Sepelietur sepultura asini.* Asinum ponit hic pro sordido animali. Poterat vel equum vel bovem dicere, sed quoniam asinus est animal ignobilius et magis contemptum, perinde est ac si diceret, Proiicietur una cum canibus Ioakim. Hoc haud dubie vaticinium graviter vulneravit non tantum animum ipsius regis, sed etiam totius populi. Adhuc enim stabat solium, et omnes reverebantur familiam Davidis, et putabant regnum illud esse sacrosanctum, quia esset sub fide et custodia Dei. Sed propheta non dubitat denuntiare quod postea eventu comprobatum fuit. Ioakim enim sepultus fuit sepultura asini, quia proiectus est longe extra portas Ierusalem. Hic amplificat propheta ignominiam, quae inusta fuit regi Ioakim. Fieri enim poterat ut mortuus in itinere relinqueretur: sed hic aliquid gravius exprimit propheta, *Trahendo,* inquit, *proiicietur longe extra portas Ierosolymae,* hoc est, non tantum proiicietur Ioakim, sed trahetur tanquam asinus, vel canis, ne foetor eius perveniat usque ad urbem ipsam, quasi indignus esset non tantum sepulcro, sed etiam aspectu et vicinitate hominum. Et ideo hoc notandum est, quia hinc colligimus quanta fuerit pervicacia in spernendis Dei minis, quum propheta non potuit aliter regis animum percellere, et populum afficere aliquo metu, nisi exaggeraret hanc indignitatem. Nam si qua fuisset docilitas tam in rege quam in populo, contentus fuisset propheta simplici forma loquendi, Non sepelietur Ioakim, hoc est, Deus poenas etiam a mortuo exiget, non tantum maledictio Dei exstabit contra vivum et superstitem, sed etiam Deus prosequetur vindictam suam adversus mortuum: non contentus fuit hac forma loquendi, *Sed sepelietur tanquam asinus, et longe proiicietur,* neque id modo, sed etiam trahetur eius cadaver, ita ut sit quoddam aeternum documentum dedecoris et ignominiae.

20. *Ascende in Libanum, et clama, et in Basan ede vocem tuam, et clama a lateribus, quia contriti sunt omnes amatores tui.*

Insultat propheta Iudaeis, et deridet eorum superbiam, quod existiment se fore salvos, quamvis Deo adverso. Docet igitur longe ipsos falli quod sibi promittant impunitatem. Sed iubet eos *conscendere montem Libanum, et vociferari in monte Basan,* ut intelligant sibi nihil fore auxilii, ubi instabit Dei iudicium. Est autem totus hic versus ironicus usque ad finem. Nam frustra edituri erant clamores suos et ululatus. Verum propheta sic cum ipsis agit, quia videbat esse prorsus desperatos. Indigni igitur erant quibus daret consilium, et quos fideliter moneret. Ideo oportuit ironice rideri ipsorum dementiam, quod salutem sibi promitterent, quum tamen non desinerent provocare in se Dei vindictam. Sed interea sermonem accommodat ad eorum affectus. Neque enim dubium est, quin semper coniecerint oculos vel in Aegyptum, vel in Assyriam, unde sperabant aliquid auxilii. Dicit igitur, *Ascende super montem Libanum, clama illinc,* deinde, *clama etiam ex monte Basan, et vocem tuam circumferas huc atque illuc* (nam per latera intelligit omnes partes:) *Sed,* inquit, *nihil proficies, quia contriti sunt omnes amatores tui.* Ex fine colligimus, per ludibrium prophetam dixisse, *Ascende et clama.* Per amatores intelligit tam Aegyptios quam Assyrios, et alias vicinas gentes. Iudaei enim quum aliquid periculi metuebant, solebant confugere ad suos vicinos: Deus interea ab ipsis negligebatur, et hac ratione vocantur *amatores.* Deus enim desponderat sibi populum illum: ideo saepe vocat uxorem suam: et hic loquitur in genere femineo. Populus ergo confertur mulieri, et Deus suscipit mariti personam. Quum autem pro sua libidine populus circumageretur, vocatur levitas illa scortatio: nam simplicitas fidei est spiritualis nostra castitas. Quemadmodum enim mulier quae solum maritum respicit, colit fidem coniugalem et pudicitiam: ita ubi manemus defixi in solo Deo, haec est pudicitia, quam a nobis flagitat: ubi autem salutem hinc inde petimus, hoc est violare fidem quam Deo debemus. Ergo simul atque huc et illuc coniicimus animos nostros, hoc perinde est ac si mulier quaereret sibi vagas et extraneas conditiones. Nunc ergo tenemus rationem metaphorae, quum propheta comparat Aegyptios et Assyrios amatoribus, quia significat populum Israel hoc modo scortatum esse, quemadmodum aliis locis etiam dictum fuit. Sequitur,

21. *Loquutus sum tecum in pace tua* (vel quiete, vel felicitate tua): *dixisti, Non audiam: haec via tua* (id est, ratio, vel consuetudo) *a pueritia tua, quod non audieris vocem meam.*

Hic Deus ostendit populum esse dignum mercede illa, nempe ut lugeat et undique advocet auxilium, nec usquam reperiat. Saepe enim contingit ut nimia asperitas mariti alienet ab eius consuetudine uxorem, vel si maritus sua socordia alio trahitur, ut non curet res domesticas, atque ita labatur uxor, hoc aliqua ex parte ei imputandum est: si etiam conniveat, ubi videt uxorem suam tentari periculosis illecebris et blanditiis. Sed Deus ostendit se functum esse probi et fidelis

mariti officio: deinde non stetisse per ipsum, quominus populus in officio maneret: *Loquutus sum,* inquit, *tecum*, hoc est, non potes dicere te errore fuisse deceptum. Solent enim confugere ad hanc excusationem qui convicti sunt, Non putabam: si fuissem admonitus, paruissem bono consilio: sed in lubrico facile est cadere, praesertim ubi nemo porrigit manum, et nullum remedium adhibetur. Tollit igitur Deus vanos istos praetextus, et dicit *se fuisse loquutum:* quasi diceret, Ego te in tempore admonui: non igitur peccasti inscitia vel incogitantia: Denique hic Deus condemnat contumaciam in populo, quod sciens et volens sese proiecerit ad omne scelus. Locus autem hic notatu dignus est, quia videmus duplicari crimen ubi mature occurrit Deus et nos in viam revocat: quia nisi patimur nos ab ipso corrigi, inexcusabilis est nostra malitia. *Loquutus sum* ergo *tecum*, inquit, *in quiete tua.* Hac etiam circumstantia crimen aggravat Deus, quod non tantum per suos prophetas ostenderit populo quid rectum esset, verum suis beneficiis eum sibi conciliaverit. Nam si maritus hortetur uxorem, interea autem sit vel austerus vel morosus, uxor aspernabitur quidquid audiet, nam occupatus erit eius animus fastidio. Sed si maritus tractet uxorem suam humaniter, et testetur sua liberalitate amorem quo eam prosequitur, addat etiam simul prudentiam qua ipsam regat, certe necesse est perdito esse ingenio mulierem quae non movebitur et consiliis mariti et beneficentia et facilitate. Deus ergo ostendit se prophetas misisse, qui retinerent populum in fide et officio, deinde coniunctam fuisse suam bonitatem, ut dulcedine ipsa populus allici deberet ad obediendum. Ergo sub quietis nomine designat propheta clementiam Dei, qua dignatus fuerat populum. Verum quidem est hoc quod dicit Moses (Deut. 32, 15), nempe homines similes esse equis ferocibus, qui lasciviunt ubi sunt saginati. Pinguedo itaque et quies facit ut simus magis praefracti. Interea hoc ad excusationem valere non potest, ubi Deus blande nos invitat, et coniungit simul cum doctrina humanam et paternam benevolentiam, eamque comprobat ipsis effectibus et experimentis, nisi mansuescamus ad obsequium. Ita propheta ora occludit Iudaeis, si forte vellent excipere sibi nimis fervide denuntiari vindictam, et Deum subito contra ipsos irruere. Docet enim, quum in otio et prosperitate possent agnoscere paternum Dei affectum, fuisse iam tunc rebelles et abusos Dei indulgentia. *Loquutus sum* igitur *in quiete tua: tu autem dixisti, Non audiam.* Probabile quidem non est, Iudaeos tam petulanter loquutos esse, ut palam et claris verbis dicerent, se non fore obsequentes: sed propheta hic respicit eorum vitam potius quam verba. Quamvis ergo non exprimerent has syllabas Iudaei, se non fore Deo morigeros, ex moribus tamen ipsorum satis colligi potuit, obstinato fuisse animo, ut nollent Deo parere et eius consiliis. Adiungit tertio *hanc fuisse rationem populi a pueritia, non audire vocem Dei.* Hic est impietatis cumulus, ubi non uno tantum die, vel exiguo tempore sumus praefracti, sed persequimur hanc malitiam ad extremum usque. Interea significat Deus, ab initio se fuisse sollicitum de salute populi, sed frustra. Interdum contingit, ut qui obduruit in vitiis suis non sit adeo flexibilis, si incipiat doceri post annum vel tricesimum, vel quadragesimum. Contrahunt enim homines callum longo usu: videmus senes minus esse dociles. Quare? nam aetas ipsa illos quodammodo roboravit, ut non patiantur se regi. Hic vero ostendit Deus, tantam fuisse pravitatem in populo ut iam a pueritia esset rebellis: quasi diceret, Non potes excusare quasi ad longum tempus fueris sine ullo doctore, carueris omni consilio et ratione, te ideo occalluisse in malis. Nam expertus sum a prima pueritia te esse prorsus indocilem. *Haec* igitur *fuit tua consuetudo, ne audires vocem meam*, vel ut non audires vocem meam: ad verbum est, Quia non audisti vocem meam: sed ita resolvi debet. Neque enim כי est hic proprie causalis particula, sed potius expletiva vel exegetica. Sequitur,

22. *Omnes pastores tuos depascet ventus, et amatores tui in exsilium migrabunt: certe tunc pudefies, et erubesces ab omni malitia tua* (hoc est, propter cunctam malitiam tuam).

Quoniam praecipua culpa erat in ipsis ducibus, ideo ostendit Deus nihil fore defensionis in eorum prudentia et opibus, ubi ad extrema ventum fuerit. Hoc etiam nimis vulgare vitium est, quum vulgus hominum coarguitur, obiicere gubernatores pro clypeo. Nec dubium est, quin Iudaei opposuerint Dei prophetis, Quid hoc sibi vult, quod Deus passus est nos infeliciter regi a malis ducibus? exposuit nos in praedam lupis: nunc si exigit a nobis poenas, videtur id esse indignum, aliena culpa nos premi. Interea qui sic loquuntur securi sunt, et contemnunt Deum, quia existimant in suis ducibus sibi certam fore salutem. Propheta igitur hic excutit talem fiduciam Iudaeis: *Pastores*, inquit, *tuos ventus depascet.* Hic per pastores intelligit tam regem et eius consiliarios quam sacerdotes et prophetas. Verbum pascendi significat consumptum iri illos omnes a vento. Nam interdum dicuntur homines pasci vento, vel se pascere, ubi concipiunt stultas fiducias. Ventus igitur significat aliis locis spes frustratorias, ut loquuntur: sed alio sensu dicit propheta *depastum iri pastores a vento*, quia scilicet evanescent tanquam fumus, hoc est, Deus ostendet ipsorum superbiam et fraudes et perversas

imaginationes nihil aliud esse quam fumum et vanitatem. Addit postea de amatoribus, *migraturos in exsilium.* Nam initio Iudaei putabant se fore inexpugnabiles, quamdiu stabat solium Davidis: deinde ut scimus plebem facile trahi externo splendore, quum viderent tam sacerdotes quam prophetas et regis consiliarios esse praeditos astutia, turgere etiam magna superbia, secure spernebant quidquid minitabantur prophetae. Iam secunda materia erat in Aegyptiis, in Assyriis, postea in vicinis gentibus. Ergo postquam dixit Deus evanidos fore omnes pastores, addit etiam de Aegyptiis et similibus, illos in captivitatem tractum iri. Postea adiungit, *Certe tunc pudefies*, inquit, et *erubesces propter omnem malitiam tuam*, hoc est, tandem senties te iustas poenas dare scelerum, ubi Deus te nudaverit omnibus auxiliis, et ostenderit quidquid nunc tibi fiduciam dare solet, hoc totum esse inane. Exprimit autem *omnem malitiam*, quia non uno tantum in genere peccaverant Iudaei, sed addiderant mala malis, ita quasi immensa congerie scelerum accersiverant sibi Dei vindictam. Neque tamen notatur cognitio, quae ad resipiscentiam valitura sit, sed extorta: sicuti reprobi velint nolint sentire coguntur sua probra. Sequitur,

23. *Sedisti* (hoc est, sedem tibi posuisti) *in Libano*, *nidulata es in cedris*, *quomodo gratiosa fuisti* (alii vertunt, precata es) *in veniendo tibi dolores*, *dolorem quasi parturientis.* (Ad verbum: sed sensus est, quomodo gratiosa eris, ubi venerint tibi dolores, dolor quasi feminae parturientis?)

Confirmat eandem doctrinam propheta aliis verbis. Et hinc apparet quam difficile sit excutere hominibus perversam fiduciam, ubi addicti sunt rebus terrenis. Simul ergo atque radices egit in cordibus hominum perversa fiducia, non moventur vel ullis minis, vel ullis periculis, etiam si mors ipsa impendet, tamen stupidi manent, et ideo exprobrat illis Isaias (28, 15), Quod pepigerint foedus cum morte. Haec ratio est cur propheta insistat pluribus verbis, et maiore vehementia ad corrigendam illam pertinaciam, quae regnabat in Iudaeis, quum scilicet putarent se esse extra iactum telorum quae manus Dei iaculabatur. Dicit igitur *ipsos sedem sibi posuisse in Libano*, *et nidulatos esse in cedris.* Per translationem hoc accipiunt quidam interpretes, quia habitabant in aedibus cedrinis, hoc est, ornabant domos suas vel palatia pretiosis tabulatis, ut ante visum est. Sed simplicius accipio: quod scilicet Libanus fuerit illis quasi inexpugnabile aliquod propugnaculum. Comparat etiam eos avibus quae excelsas cedros sibi deligunt ad nidificandum. Summa est, Iudaeos fuisse nimis excaecatos sua superbia, quod putarent se Libanum habere quasi tutum refugium: deinde quod sibi fingerent nidos in ipsis cedris. Sed dubium non est, quin sub hac specie complecti velit propheta falsas illas, et fallaces fiducias, quibus inebriati fuerant Iudaei. Per concessionem vero loquitur, ac si diceret Iudaeos non terreri ullis Dei minis, quoniam circumferant oculos suos ad Libanum et cedros magis excelsas. *Sed*, inquit, *quomodo gratiosa eris*, hoc est, quam gratiam invenies, *quum tibi venerint dolores*, *dolor quasi parturientis?* Hic significat propheta quod saepe in scriptura repetitur, nempe ubi dicunt impii, Pax et securitas, repentinum interitum illis instare. Negat igitur Iudaeos quidquam proficere, dum sibi stationem fingunt tranquillam fore in Libano, dum nidos imaginantur in proceris arboribus, quia Deus corripiet illos subito dolore tanquam mulieres, quae rident et hilariter agunt, sed momento corripit eas dolor partus. Idem igitur pronuntiat Ieremias eventurum esse Iudaeis. Ego hanc sententiam leviter tantum attingo, quae tamen longa et accurata meditatione digna est. Sciamus ergo nihil magis esse intolerabile Deo, quam ubi nobis tranquillam quietem promittimus, quum tamen ipse bellum nobis denuntiet, et nos eum quasi data opera quotidie provocemus. Sequitur,

24. *Vivo ego*, *dicit Iehovah: quod si esset Caniahu filius Ioakim regis Iehudah annulus signatorius super manum dexteram meam* (hoc est, in manu dextera mea), *ego inde te evellam* (mutatio est personae).

Iurat hic Deus sibi statutum esse, poenam exigere de Iekania, qui alio nomine dictus fuit Iehoiakin. Dicit autem, Quamvis sedeat super solium Davidis, tamen fore miserum exsulem. Nam alibi vidimus Iudaeos fuisse quasi fascinatos, quum putarent Deum sibi esse obstrictum, et interea permitterent sibi peccandi licentiam hoc praetextu, quod pollicitus esset Deus regnum Davidis fore perpetuum, quantisper sol et luna manerent in coelo. Atqui non reputabant esse aliquid mutuum in foedere Dei: volebat enim ipsos sibi esse fideles vicissim: deinde non reputabant multos esse filios Abrahae secundum carnem, qui tamen non essent legitimi filii coram Deo. Quantum ad regem ipsum spectat, nunquam putasset fieri posse, ut traheretur in exsilium: erat enim Davidis successor, erat ordinatus a Deo. Haec igitur ratio est, cur nunc pronuntiet Deus, *Etiam si esset iste Choniah quasi annulus signatorius in digito meo*, *ego tamen inde ipsum evellam.* Quamvis ergo excelleret tunc Iekania, ostendit Deus illam dignitatem esse temporalem, et fore caducam: quia tandem detrahetur e solio suo, et conditio eius mutabitur. Nec dubium est,

quin mutilatum sit hoc loco eius nomen Canaiahu, pro Iekaniahu. Contemptim ergo propheta hic vocat Canaia: quemadmodum si nunc non digner integro nomine aliquem, sed sumam duas syllabas ex quatuor: sic propheta, quamvis Iechanias tunc regno potiretur, vocat tamen ipsum Canaia duntaxat. Docet autem hic locus, non esse ita superbiendum Dei beneficiis, quin semper memores simus sortis nostrae, ut ab ipso pendeamus, deinde ut sollicite ipsum invocemus singulis momentis. Nam securitas parit contemptum. Hinc fit, ut Deus spoliet nos ornamentis, quibus eramus vestiti: et haec est iusta merces ingratitudinis nostrae. Ergo quicunque excellunt, agnoscant sibi posse auferri singulis momentis quod datum est, nisi bona conscientia sit instar custodiae ad conservanda Dei beneficia, ne quando excidant vel effluant. Sequitur,

25. *Et ponam te* (tradam te) *in manum quaerentium animam tuam, et in manum eorum, a quorum facie formidas* (metuis) *et in manum Nebuchadrezer regis Babylonii, et in manum Chaldaeorum.*

Pendet hic versus ex proximo, sed explicat quod brevius fuerat dictum. Haec igitur detractio est annuli signatorii ex Dei manu, quum spoliatur gloria et decore regni Iekanias, et subiicitur regi babylonio. Quanquam autem pepercit rex ad tempus eius vitae, ut testatur sacra historia, tamen miser ille quum se dedidit, non aliter trepidabat, quam si videret gladium iugulo suo iam esse obiectum. Nihil enim misericordiae sperabat: sed trepidatio fecit ut urbe egressus traderet se in misericordiam hosti suo capitali. Summa est, regem Iekaniam venturum esse ad extrema, quia cogetur se nudum et inermem tradere hostibus, qui tamen crudeliter ipsum persequebantur. Et ideo pluribus verbis repetit hanc comminationem: *Tradam*, inquit, *in manum quaerentium animam tuam:* deinde, *in manum eorum a quorum facie metuis:* tertio, *in manum Nebuchadrezer*, (vocatur hic Nabuchadnezer rex Babylonis Nebuchadrezer, ut aliis locis) postremo, *in manum Chaldaeorum.* Ergo hic propheta quasi ordine recenset plures species mortis, ut discat tandem Iekanias sentire quam horribile sit Dei iudicium. Addit,

26. *Et proiiciam te, et matrem tuam quae genuit te, in terram alienam, in qua non estis geniti, et illic moriemini.*

Hic rursus confirmat propheta severam illam vindictam, quam Deus sumpturus erat de Iekania. Etsi autem 37. anno tandem e carcere eductus est, et admissus ad mensam regiam inter alios proceres: mortuus tamen est in exsilio, et fortasse melius fuisset degere usque ad mortem in foetore carceris, quam illecebris illis corrumpi, quum unus fuit e numero procerum: ita enim sese profanavit. Quidquid sit, mortuus est cum matre sua Nehusta in exsilio. Et ideo propheta exaggerat gravitatem poenae, quum dicit, *Migrare te faciam*, vel te proiiciam, *et matrem tuam, quae te peperit*, inquit. Hoc accessit ad indignitatem, quod mater regis simul fuit abducta: parcitur enim saepe sexui: deinde erat vetula. Sed Deus exercuit suum iudicium adversus illam, quae socia erat impietatis: *Transferam vos*, inquit, *in terram alienam, in qua non estis nati, et illic moriemini.*

27. *Et in terram, ad quam ipsi levant animum suum, ut revertantur illuc, non revertentur illuc.*

Iterum propheta personam mutat, et tamen non absque gratia. Loquitur enim hic quasi stomachose, et ideo compellat paucis verbis regem Iekoniam: deinde ipso quasi relicto pronuntiat quid Deus sit facturus. Ita quum vix aliquem dignamur alloqui, variamus sermonem: tribus quidem verbis ipsum aggredimur, sed postea abrumpimus cursum orationis nostrae. Propheta igitur talem indignationem exprimit, dum nunc Ioakim ipsum alloquitur: deinde pronuntiat quid facturus sit Deus de ipso: interea ipsum tanquam surdum praeterit, vel indignum cum quo misceatur ullus sermo. Nunc ergo tenemus causam huius varietatis in contextu prophetae. Dicit, *Ad terram, ad quam levant animum suum non revertentur.* Dixerat prius morituros tam regem quam matrem eius in terra aliena, sed nunc confirmat sententiam illam: quia non poterat nisi difficulter avelli ex eorum animis stulta illa opinio, regem babylonium tandem fore illis propitium. Nec dubium est quin agitassent inter se haec omnia: ubi viderit Nabukadnezer nos venire supplices, flectetur ad misericordiam: quid enim amplius exigit? non vult hic regiam suam figere: satis est, si habeat populum sibi tributarium: ubi autem expertus fuerit me esse hominem nullius animi, malet me regnare precario, quam creare novum regem. Haec igitur agitaverat rex cum suis consiliariis: inde stulta persuasio, quam nunc propheta evertit: *Tollunt*, inquit, *animum suum ad terram*, hoc est, existimant sibi fore tandem liberum reditum in patriam. Hoc enim est animum tollere, adiicere animum suum et cogitationem ad aliquid. *Tollunt* ergo *animum suum ad terram*, nempe ad terram Iehudah: *sed nunquam illuc revertentur, quidquid sibi promittant.*

28. *An simulacrum contemptum, contritum, vir iste Coniah? an vas, in quo non est oblectatio? ut*

quid disiecti sunt ipse, et semen eius, et proiecti super terram, quam non noverunt?

Quia vix poterat Iudaeis persuaderi quod ante propheta vaticinatus est de Iekania rege, confirmat eandem sententiam: sed hic loquitur tanquam de re incredibili. Suscipit autem ipse personam admirantis, ut alii mirari desinant. Interrogat igitur, fierine possit ut Iekania in exsilium trahatur, et illic misere pereat? Nunc tenemus consilium prophetae, nempe quia regnum illud putabant Iudaei fore perpetuum, oportuit illis excuti talem opinionem, ut scirent Deum non frustra minatum fuisse quod ante vidimus. Est autem in hac interrogatione ironia quaedam. Propheta enim asserere certo potuit, et simplicibus verbis: sed aliorum respectu per admirationem dubitat, vel dubitare videtur de prodigio illo. Dicit, *An simulacrum:* alii transferunt, Vas. Sed videtur proprie accipi hoc loco, ut pluribus aliis, pro simulacro. *An* ergo *simulacrum contemptum et contritum* (nam פוץ est nunc disiicere, nunc conterere) *vir iste Caniah?* Diximus primam syllabam detrahi ex nomine per ignominiam: interea quoniam regia dignitas sic tenebat Iudaeos excaecatos, ut non possent fidem habere vaticinio, de re quasi incredibili interrogat, sicuti dictum est. *An vas,* inquit. Scimus כלי, apud Hebraeos accipi pro re qualibet: nam et vasa etiam dixerunt veteres omnem supellectilem. Quaerit igitur *an sit vas contemptibile, an sit vas in quo nulla sit oblectatio?* sicuti ante dixerat simulacrum contemptum. *Ut quid disiecti sunt ipse, et semen eius, et proiecti sunt in terram, quam non noverunt,* hoc est, super terram remotam? et scimus hoc esse durius, ubi quis longe abstrahitur a patria. Non dubium igitur est quin propheta amplificet mali gravitatem quum loquitur de terra incognita. Zedekias enim qui solio impositus est, erat patruus. Ex posteris autem eius primus fuit Saalthiel in exsilio natus. Nunc sequitur,

29. *Terra, terra, terra, audi sermonem Iehovae:* 30. *Sic dicit Iehovah, Scribite virum hunc orbum* (vel solitarium), *virum, cui prospere non erit in diebus suis: quia prospere non habebit quisquam ex semine eius sedens super solium Davidis, et dominans adhuc in Iehudah.*

Confirmat melius propheta quod nuper attigi. Neque enim supervacua est repetitio, quum terram ter inclamat. Nam sicuti repetitis ictibus mallei contunditur ferri durities, ita propheta iteravit vocem terrae, ut contumaciam illam corrigeret, in qua Iudaei obduruerant, ut nullae Dei minae ipsos moverent. Neque enim affectavit hanc vehementiam, quemadmodum solent rhetores, et qui appetunt videri diserti: sed necessitas ipsum coegit ita insurgere adversus praefractam illam gentem, quae alioqui surdis auribus praeteriisset quod videbimus. Primo igitur hac praefatione ostendit propheta, se verba facturum de horribili Dei iudicio, et simul admonet Iudaeos de certitudine huius vaticinii, quamvis persuasi essent, regnum illud nunquam posse labefactari. Ita in hac repetitione videmus esse obliquam increpationem: quasi diceret surdos quidem ipsos esse, sed frustra: quoniam cogentur effectum sermonis sentire, cui nunc fidem abrogant. *Terra* igitur, *terra, terra audi.* Iam adiungit, *Scribite virum hunc solitarium,* vel orbum. Quod existimant quidam sermonem vel ad angelos, vel ad prophetas dirigi, nescio an firmum sit: potius haec loquutio videtur sumpta esse ex communi usu, quia scribi solent decreta, quae vigere debent longo tempore: nam si quod edictum promulgatur ad paucos dies, non solet redigi in monumenta publica. Sed ubi lex aliqua fertur, quae apud posteros suam autoritatem obtineat, scribitur in publicis tabulis. Significat igitur propheta, non posse hoc Dei iudicium fieri irritum, nec fore momentaneum, ut postridie negliguntur vel oblivioni traduntur decreta: sed fore certam et fixam eius stabilitatem. *Scribite* igitur *hunc virum orbum.* Orbitas autem haec opponitur Dei promissioni, in qua dictum erat, semper fore qui succederent in locum Davidis ex eius semine, quantisper essent sol et luna in coelo. Hic autem significat propheta illam promissionem de continua successione generis non fore ratam in Iekonia: et addit, *Scribite etiam virum, cui prospere non succedet in diebus suis:* imo particula כי videtur mihi hoc loco augere, quasi dictum esset, *Imo etiam nulli,* vel nemini *prospere succedet ex semine eius.* Tandem additur explicatio: *Quia nemo sedebit in solio Davidis, et nemo dominabitur in Iehudah.* Iam mirum non est, si Iudaei ab hoc Dei iudicio non secus atque a portento abhorruerint: hinc enim visus est Deus secum pugnare, quia testatus fuerat foedus suum nunquam fore irritum, et testes advocaverat solem et lunam. Ubi igitur deficit posteritas Davidis, vel saltem ubi solium diruitur, et nemo postea successor apparet, videtur fides promissionis esse abolita, quod est absurdissimum. Sed Deus qui mirabiliter agit, potuit talem poenam exigere de Iekania et eius similibus: interea autem arcano modo et incomprehensibili efficere, ne foedus quod pepigerat prorsus excideret. Fuit igitur abscondita Dei gratia ad tempus, sed nunquam exstincta fuit, quia tandem surrexit surculus e trunco Isai, quemadmodum dicitur apud Isaiam. Videntur tamen verba aliter sonare. Vocatur enim Iechania *solitarius,* deinde, *infelix,* postremo negat propheta fore quenquam ex eius progenie, qui sedeat in regio solio. Sed tenendum est verba haec restringi ad

temporalem vindictam, et usque ad Christi adventum, quanquam, ut postea videbimus, coepit rursus emergere posteritas Davidis in Zerubabel: sed fuit hoc obscurum et tenue praeludium duntaxat. Veniendum est igitur usque ad tempus Christi, si velimus conciliare haec duo simul, quae videntur pugnare, nempe quod Iechonias fuerit orbus: deinde, quod nunquam defuerit successor ex semine Davidis, nempe quia haec orbitas non fuit nisi temporalis. Fuit autem interruptio illa gratiae Dei velut interitus quidam: sed successu temporis apparuit, Deum semper fuisse memorem foederis sui, etiam quo tempore visus fuerat oblitus. Et ideo coniungi debet hoc vaticinium cum illo Ezechielis, Detrahite, detrahite, detrahite cidarim, vel diadema, usque dum veniat cuius est. Illic etiam Ezechiel tertio repetit illud detrahere: quasi diceret, non paucis tantum mensibus, vel annis regnum Davidis nullum fore, sed continua serie multarum aetatum. Non mirum igitur est quod hic denuntiat propheta, orbum fore Iechaniam, quia multis saeculis tristes illae ruinae poterant desperatione obruere fideles, quum viderent calcari solium Davidis cum ignominia et ludibrio. Haec igitur ratio est cur dicat *orbum fore*: deinde, *totam eius posteritatem fore maledictam*. Sed simul tenenda est illa exceptio, quae exprimitur apud alterum prophetam, Usque dum veniat cuius est diadema. Repositum enim fuit in Christi capite, quamvis ad longum tempus fuisset subiectum dedecori, et probris omnium gentium. Est autem hoc utile cognitu, quum docemur sic Deum sibi semper constare, ut nunquam excidat foedus, quod pepigit cum Christo, et cum omnibus eius membris: et tamen poenas de hypocritis sumat usque ad interitum: quemadmodum longo tempore si quis ecclesiam in mundo quaesiisset, nulla erat in speciem: Deus tamen ostendit se esse fidelem in suis promissis, quum subito emersit populus evangelio regenitus: quod ipsum non erat quidem mortuum, sed erat quasi sepultum. Veritas igitur Dei comprobata fuit ipso effectu, et tamen horribili modo ultus est hominum ingratitudinem, quum ita totum mundum excaecavit. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

1. *Vae pastoribus, qui perdunt et dissipant gregem pascuorum meorum, dicit Iehovah.*

2. *Propterea sic dicit Iehovah Deus Israel super pastores pascentes populum meum, Vos dissipastis gregem meum, et dispulistis, et non visitastis eos* (vel oves meas): *Ecce ego visitans* (hoc est, visitabo), *super vos malitiam actionum vestrarum, dicit Iehovah.*

3. *Ego autem colligam residuum ovium mearum ex omnibus terris, ad quas expulero eas, et reverti faciam eas ad caulas suas, et fructificabunt, et multiplicabuntur.*

Hic propheta restitutionem ecclesiae promittit: sed admonet non esse cur sibi propterea blanditias faciant hypocritae, praesertim rex, et consiliarii eius, et sacerdotes. Mixta igitur est haec prophetia ex promissionibus et minis. Deus enim promittit se tandem fore propitium miseris Iudaeis, postquam eos castigaverit, ut non intercidat genus Abrahae: tamen deiicit hypocritas ab inani fiducia, ne falso ad se trahant spem salutis, a qua se ipsos excluserant sua impietate. Est autem hoc notatu dignum, quia simul ac offertur Dei misericordia, hypocritae ad se rapiunt quidquid Deus promittit, et magis ac magis insolescunt, ac si tenerent illum sibi obnoxium. Impunitas enim magis illos impellit ad peccandi licentiam. Hinc fit, ut iactent se fore salvos: quia sint populus Dei. Ergo propheta hic docet, quidquid promittit Deus electis suis, non spectare promiscue ad omnes, nec debere extendi ad hypocritas, qui falso praetendunt eius nomen: sed peculiariter offerri electis, quamvis sint exiguus hominum numerus, deinde quamvis sint despecti. Primo autem dicit, *Heus pastores, qui perditis*. Haec inter se contraria sunt, pastorem esse et perditorem: sed concedit illis nomen istud, quod erat honorificum: interea deridet falsam eorum gloriationem, quod putarent sua flagitia sub hac fallaciae umbra tegi. Quamvis ergo pastores appellet, simul detrahit larvam, et ita ostendit de nihilo ipsos superbire, dum obtendunt nomen pastorum. *Pastores*, inquit, *et perditores, et qui dissipant*, vel dispergunt *gregem pascuorum meorum*. Hic Deus causam ostendit cur tam graviter succenseat contra istos perditores, quoniam quum tyrannidem exercebant adversus populum, non tantum laedebant homines, sed Deum ipsum, qui in suam fidem receperat electum populum. Verum quidem est, dignos fuisse omnes illa dissipatione. Nam vidimus iam pluribus locis, non posse excusari populum, ubi decipitur a malis et improbis ducibus, quia hoc modo rependitur omnibus iusta merces, eo quod a minimo usque ad maximum omnes in se iram Dei provocaverant. Sed non ideo excusabilis est impietas malorum pastorum, quia debuerant reputare quorsum impositum esset illis hoc onus: deinde, a quo essent praefecti. Deus ergo significat illatam sibi esse atrocem iniuriam, quum ita indigne dissipatus fuit populus. Volebat enim esse summus pastor, subrogaverat in locum suum tam regem et eius consiliarios quam etiam sacerdotes. Nunc quum om-

nes abusi fuerint suo munere, et licentiose dominati sint absque Dei respectu, merito hic illis exprobratur, *quod gregem pascuorum Dei perdiderint:* quemadmodum alibi etiam cum illis Deus expostulat, quod corruperint vineam suam. In summa, quum Deus Iudaeos nominat *gregem pascuorum suorum,* non respicit quid meriti sint, vel quales sint: sed potius commendat gratiam suam, qua semen Abrahae dignatus fuerat. Habet igitur hic respectum gratuitae suae adoptionis, etiamsi tanto beneficio reddiderant se indignos Iudaei. Postea adiungit, *Sic dicit Iehovah, Deus Israel, ad pastores, qui pascunt populum meum.* Eodem sensu nunc populum suum vocat, quo nuper gregem pascuorum suorum. Alienaverant se illi a Deo, et iam ipsos suo decreto abdicaverat: sed potuit Deus uno respectu censere ipsos extraneos: interea autem respectu foederis sui agnovit suos: et ideo vocat *populum suum.* Nunc igitur idem confirmat quod iam vidimus, nempe pastores istos non tantum fuisse fures et latrones, sed etiam sacrilegos, quia non tantum saevitiam exercuerunt adversus oves: sed quantum in se est violarunt Deum ipsum, qui susceperat curam illius populi. Est autem hic duplex concessio, quum dicit, *Super pastores, qui pascunt:* nuper dixerat ipsos perdere et dissipare: nunc autem dicit *pascere.* Sed scimus quo sensu: et videtur ironice hic eos perstringere, quoniam quum se iactarent pastores, putabant sua flagitia hoc integumento quasi sepulta esse tam apud Deum quam apud homines: quemadmodum hodie quum loquimur de papa et cornutis eius episcopis, et clero illo foetido, utimur nominibus receptis. Atqui nihil minus est Antichristus ille, quam pater: deinde scimus quam procul absint a munere episcopali quicunque se venditant illo titulo. Quantum attinet ad clericos, esset etiam sacrum illud nomen: sed multum abest quin sint Dei haereditas. Interea non moramur nudas voces: sed potius hoc aggravat eorum crimen, quod sint diaboli sub angelicis nominibus latentes, quod sint lupi et praedones et sacrilegi, qui Dei nomen perfide obtendunt, et sibi conciliant favorem ex speciosis elogiis, quasi sint pastores, episcopi, praelati, abbates et praesules, et quid non? Sic ergo propheta noster dicit ironice *pastores,* contra quos invehitur, *pascere,* hoc est, vocatos esse in hunc finem, ut pascant. Sed postea adiungit, *Vos dispersistis gregem meum, et dissipastis, et non visitastis.* Certe hoc non fuit pascere, quum nulla ovium cura ipsos tangeret. Nam visitare hic extenditur ad omnes partes inspectionis: quasi diceret neglectum et proditum, ac desertum ab illis fuisse gregem. Ergo videmus ipsos cessasse in munere pastorali. Sed alia duo peiora sunt, quod scilicet *disperserint et dispulerint gregem.* Non fuisset tolerabilis eorum ignavia, si grex tantum ab illis fuisset relictus: sed ubi accedit tanta crudelitas, ut gregem dissipent tanquam capitales inimici, hoc certe plus quam est intolerabile. Et tamen haec omnia illis exprobrat Ieremias. Videmus ergo fuisse tacitam subsannationem, quum illis prius concessit munus pascendi. Iudicium postea illis denuntiat, *Ego visitabo super malitiam actionum vestrarum.* Hic Deus pronuntiat poenam se de pastoribus sumpturum, quibus merito adscribi potuit populi dissipatio. Etsi enim nemo fuit a culpa immunis, ut ante dictum est, praecipuum tamen crimen residebat in ipsis pastoribus. Haec igitur causa est, cur Deus ultorem se fore affirmet, quia nolit impune gregem suum ita dissipari. Postea sequitur, *Et colligam gregem meum.* Sicuti illi dispulerant, ita promittit Deus sibi curam fore colligendi populi. Interea vero sibi tribuit quod illis imputaverat, nempe quod expulerit ipse gregem, sed diverso modo. Pastores igitur dissipaverant gregem non tantum sua ignavia, sed etiam crudelitate, quoniam fuerant lupi rapaces. Deus autem sumpserat poenas de populo. Nam omnes ad unum promeriti fuerant talem dissipationem. Videmus ergo impios exsequi Dei iudicium, neque tamen ideo posse excusari, ac si Dei ministri essent. Nihil enim minus est illis propositum. Interea Deus non potest trahi in societatem culpae, dum ita impios ad suum obsequium flectit, vel accommodat. In summa, dissipatio populi fuit iusta Dei vindicta, quoniam omnes a fide desciverant: abruperant vinculum illud sacrosanctum foederis, quo illos Deus sibi devinxerat. Fuit etiam crimen pastorum, quia avare et crudeliter dominati sunt. *Pastores* autem, ut dixi, nominat non tantum sacerdotes, sed regem et consiliarios. *Colligam* igitur, non simpliciter gregem, *sed residuum ovium,* inquit. Hic significat Deus se ita fore misericordem, ut tamen non omnes indifferenter recipiat in gratiam, sed exiguum illum numerum, qui constabat ex electis. Et ideo Paulus (Rom. 9, 27) attente distinguit inter populum, et inter reliquias gratiae, vel gratuitas. Visus enim fuit Christus adventu suo prorsus abolere foedus, quo sibi Deus adoptaverat filios Abrahae: Paulus hoc negat. Iam si quis obiiciat, maiorem partem populi excidisse ab ecclesia, fatetur: sed dicit manere foedus integrum in ipsis reliquiis: et producit etiam in medium exempla, quale hoc est de quo nunc agitur. Deus ergo semper fuit custos ecclesiae suae: et ita nunquam intercidit eius gratuita adoptio, qua elegerat genus Abrahae. Sed adoptio illa tantum valuit in reliquiis. Iam quod ad nomen pertinet, non tantum notatur paucitas eorum quos Deus statuerat ad se colligere, sed notatur simul ultio quae ordine temporis praecesserat. Deus enim visus fuerat perdere Iudaeos, quum ita essent disiecti in varias terras. Nullum enim ma-

nebat nomen: regnum et sacerdotium erant abolita. Fuit igitur clades illa quidam veluti interitus, ut nuper dixi. Sed Deus hic pronuntiat aliquid fore residuum, quemadmodum dicitur Isaiae capite 10, quod Deus paucos servavit quasi ex consumptione. Nam consumptionem nominat pauculos illos, qui fuerunt superstites, quum putassent omnes actum esse prorsus de illo populo, sine aliqua spe restitutionis. *Colligam* igitur *residuum ovium mearum ex omnibus terris ad quas expulero ipsos.* Iterum confirmat quod dixi, nempe non ante fore misericordiae locum, quam purgaverit ecclesiam suam tot et tam foedis inquinamentis quibus tunc scatebat. Dissipatio igitur populi in varias terras fuit ecclesiae purgatio: quemadmodum etiam Deus dicit se discernere quisquilias et paleam a tritico, dum populum suum castigat. Nam perinde ac dum ventilatur triticum in cribro, paleae volitant huc et illuc, et quisquiliae, manet autem triticum, quod postea in horreum reponitur: ita quum Deus expulit in varias terras populum suum, tunc ecclesiam purgavit. Si quis obiiciat, Ergo hoc quoque residuum erant quasi quisquiliae. Hoc verum est, quoad homines ipsos: sed Deus hic respicit se ipsum, *quum oves suas* nominat, qui indigni erant tanto honore. Postea addit, *Se reducturum ipsos ad caulas, ut illic fructificent,* hoc est, foetificent et augescant *et multiplicentur.* Non dubium est quin per caulas terram Chanaan intelligat. Nulla enim tunc fuit in mundo opulentia, quam deberent praeferre Iudaei haereditati sibi promissae: totus mundus erat illis exsilium. Deus enim terram illam elegerat in qua habitarent, et eam sibi consecraverat, quum destinaret ipsis in arrham, vel pignus aeternae haereditatis. Merito igitur nunc caulas appellat terram ipsam, quia illic degebant sub eius custodia et praesidio. Templum enim erat quasi pedum pastorale: sciebant illic Deum residere, ut virtute eius protecti in tuto manerent. Quum ergo ita esset illis salus sub Dei praesidio in terra Chanaan, dicit esse quasi eorum ovile. Postea, *ut illic foetificent et multiplicentur:* quia inter alias benedictiones erat haec multiplicatio non postrema. Postea adiungit,

4. *Et excitabo super eos pastores, et pascent eos* (hoc est, qui pascant) *et non timebunt amplius, et non pavebunt, et non deficient, dicit Iehovah.*

Confirmat promissionem, quia scilicet illis dabit fidos et probos pastores, qui munus suum obeant, quemadmodum oportet. Neque enim satis esset reduci oves in suas caulas nisi pascantur. Scimus enim animal illud esse fatuum: ideoque opus habere pastore a quo regatur. Significat ergo his verbis Deus, postquam gregem suum collegerit in ovile, sibi continuam fore eius curam, quia pastores ordinabit, qui munere suo aliter ac longe melius fungantur quam lupi illi, et sacrilegi praedones. Postea addit promissionem de fiducia quam differam in crastinum.

Diximus hesterna lectione, quum Dominus promittit se daturum pastores, hac loquendi forma notare gratiae continuationem, ac si diceret se non tantum redemptorem fore populi, sed habiturum curam salutis eorum quos liberaverit ab exsilio. Utrumque vero necessarium est, quia nihil prodesset semel nobis manum porrigi, nisi Deus prosequeretur gratiam suam erga nos usque in finem. Summa igitur huc tendit, postquam reducti fuerint Iudaei in patriam, fore sub Dei custodia, ut salus eorum stabilis sit, non momentanea. Iam quum addit, *Non timebunt, neque expavescent, neque deficient,* vel imminuentur, significat Iudaeos fore tranquillos sub pastoribus, quos illis praeficiet. Et scimus officium veri pastoris duabus partibus constare. Neque enim satis esset oves regere, nisi ipsas defenderet contra omnem violentiam, incursus latronum et luporum. Iam opponitur haec tranquillitas inquietudini, qua agitati fuerant Iudaei longo tempore. Scimus enim fuisse valde anxios propter assiduas incursiones hostium. Quoniam ergo assidue trepidabant quum audirent rumorem aliquem belli, promittit hic Deus meliorem statum, quemadmodum clarius paulo post videbimus. Nunc sequitur,

5. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et suscitabo Davidi germen iustum: et regnabit rex, et prudenter* (vel prospere) *aget: faciet iudicium et iustitiam in terra.*

6. *Diebus eius servabitur Iehudah, et Israel habitabit in fiducia* (hoc est, tranquille): *Et hoc nomen, quo vocabunt eum, Iehovah iustitia nostra.*

Confirmat propheta quod nuper dixit de ecclesiae instauratione. Nam hoc non fuisset per se satis firmum, promitti pastores qui fideliter officium suum exsequerentur, nisi propositus illis fuisset unicus ille pastor, in quo foedus Dei erat fundatum, et in quo etiam quaerendus erat effectus omnium beneficiorum, quae poterant sperari. Et hoc solenne est omnibus prophetis, quoties volunt spem salutis facere populo, adducere in medium adventum Messiae. Nam in ipso semper fuerunt omnes Dei promissiones Etiam et Amen. Hoc quidem nunc clarius apparet sub evangelio, sed patrum fides non potuit plena esse, nisi sensus suos dirigerent in Messiam. Quoniam igitur nec amor Dei certus esse potuit olim patribus, nec rata benevolentiae et paterni favoris testimonia absque Christo: haec ratio est, cur prophetae soleant statuere Chris-

tum ante oculos, quoties volunt erigere in bonam spem miseros, et qui alioqui opprimi dolore poterant, et desperatione obrui. Quod ergo tam frequenter occurrit apud prophetas observatu dignum est, ut sciamus promissiones Dei frigere apud nos, vel esse suspensas, vel etiam evanescere, nisi erigimus sensus omnes ad Christum, et in ipso quaerimus quidquid alioqui non posset nobis fixum esse. Secundum hanc regulam nunc dicit propheta *venire dies quibus excitet Deus germen iustum Davidi*. In genere loquutus erat de pastoribus, sed poterant adhuc subsistere in sua dubitatione Iudaei, et apud se dubitare an id sperandum esset. Deus ergo hic revocat ipsos ad Messiam: quasi diceret nihil salutis sperandum esse, nisi in mediatore qui promissus illis fuerat: ergo ipsos non satis consideratos esse, nisi mentes suas ad ipsum converterent. Iam vero, quia complementum salutis in mediatore sperandum erat, ostendit Deus non debere in dubium vocari hanc promissionem, quod scilicet daturus sit illis pastores. Itaque initio recte dixi, confirmari superiorem doctrinam hoc sermone, ubi Deus adventum mediatoris promittit. Et particula demonstrativa ad certitudinem valet, quemadmodum alibi vidimus. Oportuit autem Iudaeos ita confirmari, quia nondum tempus advenerat: scimus etiam quam graviter percelli eorum fides potuerit tot et tam continuis tentationibus, nisi huic fulturae fuissent innixi. Deus ergo quod longe adhuc remotum erat videtur digito monstrare: non quod breve tempus designet, sed causa certitudinis ita loquitur, ne scilicet in longa exspectatione deficiant. Dicit ergo *venturos esse dies, quibus excitet Davidi germen iustum*. Quanquam ל saepe est supervacua, tamen hoc loco videtur mihi Deus respicere ad pactum illud quod statuerat cum Davide. Et hoc consulto facit propheta, quoniam indigni erant Iudaei, quos Deus respiceret. Verum hic pronuntiat se fidelem fore in pactione illa, quae icta semel fuerat cum Davide: quoniam ipse David vicissim integer fuerat, et amplexus fuerat sincera fide promissionem sibi oblatam. Deus ergo quasi non esset sibi negotium cum illo perverso et perdito populo, sed cum servo suo Davide, dicit, *Suscitabo Davidi ipsi germen iustum*. Quasi diceret, Etiamsi centies indigni sint quibus exhibeam liberatorem, tamen manebit semper apud me integra Davidis memoria, sicut integer fuit et incorruptus in servando meo foedere. Nemini autem dubium est, quin loquatur hic propheta de Christo. Iudaei ut obscurent vaticinium hoc, malunt extendere ad omnes Davidis posteros, et ita imaginantur terrenum illud regnum, quale fuit sub Solomone et aliis. Sed certo potest colligi ex prophetae verbis, hic non haberi sermonem de multis regibus, sed de uno duntaxat. Nomen germinis est collectivum, fateor: sed quid postea dicitur? *Regnabit rex*. Possent etiam hoc utrumque torquere, quia regis nomen saepe capitur de regni successoribus: verum est, sed expendere convenit totum contextum. Dicitur enim *In diebus eius*. Hinc clare apparet, designari certum aliquem regem, et non debere extendi haec verba ad plures. Iam postremum membrum magis hoc confirmat, *Erit hoc nomen, quo vocabunt eum, Iehovah iustitia nostra*. Pervertunt etiam hic Iudaei ipsa verba, qui verbum indefinitum ad Deum restringunt: ac si dictum esset, Iehovah vocabit eum iustitiam nostram, quod est praeter omnem rationem. Et sane vident omnes hoc esse nimis coactum et violentum. Sed ita produnt miseri illi suam contumaciam, quia sine pudore pervertunt omnia testimonia, quae competunt in Christum: et satis est illis proterve eludere quidquid ipsos urget. Iam ergo hoc tenendum est, non posse praesentem locum aliter exponi quam de solo Christo: et consilium spiritus sancti ante ostendimus. Ab initio enim Deus pignus illud interposuit, quum vellet stabilire fidem suarum promissionum: quia extra Christum neque potest Deus pater et servator esse hominibus, neque potuit reconciliari Iudaeis, qui ab ipso defecerant: quomodo enim recepti fuissent in gratiam absque expiatione? Iam quomodo poterant sperare Deum sibi fore patrem, nisi essent reconciliati? Ergo sine Christo non poterant recumbere in salutis promissiones. Merito itaque dixi locum hunc debere ad Christi personam restringi. Et certe scimus eum solum fuisse iustum germen Davidis, quia etsi Ezechias et Iosias fuerunt legitimi successores, si respicimus alios, fuerunt quasi monstra. Certe praeter tres vel quatuor, omnes fuerunt degeneres et foedifragi: degeneres dico, quoniam nihil simile potuit reperiri inter ipsos et Davidem, qui debebat illis esse exemplar pietatis. Quum ergo fuerint prorsus dissimiles patri suo Davidi, non poterant censeri sub hoc elogio *Iusti germinis*. Deinde erant perfidi et apostatae, quoniam defecerant a Deo et lege ipsius. Videmus ergo subesse obliquam antithesin inter Christum, et inter tot quasi adulterinos filios, qui tametsi procreati fuerant ex semine Davidis, tamen indigni erat honorifico illo titulo propter suam impietatem. Proinde quoniam reges ipsi Dei iram adversus populum concitaverant, et fuerant causa exitii, dicit nunc propheta *Iustum fore germen tandem*, hoc est, quamvis illi conati essent evertere Dei foedus suis scelestis moribus, venturum tandem verum filium, et unicum, qui vocatur alibi primogenitus in tota terra, et illum *fore iustum germen*. Et hoc diligenter notandum est, quia tam Iosias quam Ezechias et similes, si in se reputentur, indigni tamen fuerunt sacro illo nomine, Ego illum pono primogenitum in terra: deinde, Filius meus es tu: hoc non potuit dici de

ullo homine mortali, si in se consideretur. Deinde, Ego ero illi in patrem, et ipse erit mihi in filium. Hoc, quemadmodum apostolus admonet, non potest angelis ipsis quadrare. Quum ergo haec dignitas superior sit angelica gloria, certum est neminem ex Davidis successoribus fuisse dignum tali elogio. Et ideo merito Christus dicitur *Iustum germen*. Quanquam, ut nuper admonui, videtur propheta opponere sinceram Christi integritatem eorum impietati qui sub umbra et fallaci praetextu dominati fuerant, quasi essent ex sacro illo genere de quo dictum erat, Ero illi in patrem et ipse erit mihi in filium. Sequitur, *Et regnabit rex.* Hoc etiam non sine causa fuit additum: paulo post tractus in exsilium fuit Iekania: deinde omni genere ignominiae affectum fuit totum genus regium. Diadema quidem ipsum proiectum fuit in terram, et turpiter calcatum fuit pedibus, ut ante visum est. Nulla igitur spes erat futuri regni, postquam nomen seminis Abrahae fuerat quasi exstinctum. Haec ratio est cur Deus promittat quod nunc audimus de restitutione solii: et satis colligere licet ex prophetis omnibus, salutem populi fuisse positam in regis persona: et ubicunque Deus populum bene sperare iubet, sicuti dictum fuit, proposuit illis ante oculos regem. Rex erit in capite eorum, quum Deus gubernabit eos. Nunc tenemus consilium prophetae, ubi dicit *regem regnaturum.* Quidam existimant opponi regis nomen tyrannidi, quia multi reges desciverant ab officio, et exercuerant latrocinium sub illo specioso nomine. Sed non dubito quin nomen regis fuerit expressum ne dubitaret populus de complemento huius vaticinii, quia si simpliciter dictum esset, Suscitabo Davidi germen iustum et regnabit, poterant quidem spem aliquam concipere, sed exiguam et non satis plenam. Scimus enim Zerubabel et alios excelluisse etiam aliqua praestantia, fuisse habitos in pretio ob memoriam Davidis: sed nullum tunc fuit regnum. Deus ergo hac loquutione testari expresse voluit fore tantam regni excellentiam ut nihil desiderari queat a Iudaeis, quia non erit potentia Christi inferior potentia Davidis. *Regnabit* igitur *rex*, hoc est, magnifice regnabit, ut non tantum appareant aliquae reliquiae pristinae dignitatis, sed ut rex floreat et vigeat et obtineat perfectionem qualis fuit sub Davide et Solomone, ac multo praestantior. Sequitur, *Prudenter aget, faciet iudicium et iustitiam in terra*, vel prospere aget. Nam שכל utrumque significat: videtur tamen hic potius loqui propheta de recto iudicio quam de felici successu, quia haec coniunctim legenda sunt, *prudenter aget*, deinde, *faciet iudicium et iustitiam.* Videtur ergo in summa hoc velle, Christum fore praeditum tam prudentiae quam rectitudinis et aequitatis spiritu, ut omnes numeros boni et perfecti regis impleat. Primo autem loco necessaria est prudentia: nam probitas non sufficeret in rege. In privatis quidem hominibus tenet mediocrem laudis gradum: sed in rege, si desit ingenium, probitas parum valebit. Ergo commendat hic propheta Christum a recta intelligentia, deinde adiungit studium aequitatis, et rectitudinis. Verum quidem est non satis splendide ornari Christum his loquendi formis: sed similitudo sumpta est ab hominibus quia prima dos regum est prudentia: deinde integritas accedit secundo loco. Scimus autem Christum saepe conferri terrenis regibus, vel proponi nobis terreni regis imaginem, in qua contemplemur Christum: quia Deus sese attemperat ruditati nostrae: et quia non capimus illam inaestimabilem Christi iustitiam, deinde sapientiam: ideo ut paulatim Deus nos ad Christum usque deducat, eum nobis adumbrat sub his figuris. Ergo quamvis non respondeat Christi perfectioni quod hic dicitur, non debet tamen videri absurda comparatio, nempe quia Deus loquutus est pro modulo ruditatis nostrae, et noluit statim paucis verbis exprimere qualis esset Christus. Caeterum tenenda est anagoge a regibus terrenis ad Christum. Tametsi enim confertur Christus terrenis regibus, non tamen notatur aequalitas: sed postquam concepimus in figura quod capere possunt mentes nostrae, debemus transscendere longius et altius. Ergo hic notandum est discrimen inter iustitiam Christi, et iustitiam aliorum regum. Nam qui bene praesunt, tamen non possunt aliter iustitiam et iudicium exercere, nisi dum student reddere cuique ius suum, ubi coercent improborum audaciam, tuentur bonos et innoxios: hoc tantum potest a regibus terrenis desiderari. Christus autem longe aliter: quia non tantum sapit ut dispiciat quod optimum est et rectum, sed donat etiam suos prudentia et intelligentia: iudicium et iustitiam facit, non tantum quia defendit innoxios et adiuvat eos qui opprimuntur, opitulatur miseris et compescit improbos, *sed exercet iustitiam*, quia regnerat nos suo spiritu: deinde *exercet iudicium*, quoniam fraenum iniicit diabolo. Nunc ergo intelligimus quid sibi velit quod dicebam, notandam esse anagogen a Christo ad reges terrenos, et simul analogiam: quia aliquid simile est, et aliquid diversum: longa est inter Christum et alios reges distantia, et tamen aliqua in parte apta est comparatio, dum proponuntur nobis reges terreni tanquam figurae et imagines ipsius. Sequitur postea, *Iehudam salvum fore in diebus illius regis.* Per *dies regis* non debet intelligi Christi vita, quam transegit in hoc mundo, sed perpetuitas, de qua Isaias loquitur, quum per admirationem interrogat, Aetatem eius quis enarrabit (Isa. 53, 8)? Nam semel mortuus est ut Deo vivat, quemadmodum dicit Paulus (Rom. 6, 10). Ergo fuit umbratile quoddam principium vitae, quum Christus manifestatus fuit mundo, et versa-

tus est cum hominibus: sed vita eius in perpetuum durabit. Perinde igitur est ac si diceret propheta, ubi advenerit Christus, et exhibitus fuerit a patre, salvam fore ecclesiam. Nunc si quaeritur. Usquequo salva erit? nempe quamdiu manebit ille rex, nullus autem est finis regno Christi: sequitur ergo, perpetuam esse ecclesiae salutem. Haec est summa. Iam quamvis loquatur propheta de liberatione populi, non dubium tamen est, quin praecipue designet quod proprium est regni Christi. Christus nobis praefectus est in regem, ut sit servator: nunc salus haec tametsi extenditur ad corpora, tamen proprie ad animas referri debet. Sicuti enim spirituale est regnum Christi, ita et quaecunque ex eo pendent. Ergo quum propheta dicit *salvum fore Iehudah*, tantundem hoc valet, ac si promitteret solidam felicitatem ecclesiae sub Christo. Addit, *Israel habitabit confidenter*, nempe quia hoc in beata vita primum est, ut simus quietis et tranquillis animis. Εὐθυμία enim non abs re tantopere olim commendata fuit. Nam si possent accumulari quaecunque expetunt homines, et existimant spectare ad beatam vitam: tamen si animus sit male compositus, omnia cedent misere. Non ergo sine causa hic adiungitur tranquillitas, ubi mentio fit salutis. Et experientia ipsa docet, non constare nobis salutem, nisi quia freti Christo mediatore pacem habemus apud Deum, sicuti etiam Paulus commemorat fructum illum fidei, et ostendit aliter nos semper fore miseros: Pacem, inquit (Rom. 5, 1), habemus apud Deum: et inde colligit etiam miserias ipsas nobis adiumento esse in salutem, quia afflictiones probant patientiam nostram, patientia spem exercet, spes autem nunquam pudefacit: et accedit etiam probatio, quoniam Deus re ipsa demonstrat se nobis adesse. Ergo videmus quam apte propheta connectat tranquillum animi statum beatitudini. Iam certum est, nondum nos potiri vel salute, vel pace, qualis hic promittitur: sed discamus quid sit salus per fidem: deinde, quid sit quies inter agitationes, quibus assidue turbamur: quia recumbimus in Deum, ubi proiicimus in coelum anchoram nostram. Quum ergo propheta hic dicit *salvum fore Iudam*, *et fore tranquillum Israelem*, sciamus complecti totum Christi regnum ab initio usque ad finem: ideo non esse mirum, si de perfecta felicitate loquatur cuius primitiae nunc apparent duntaxat. Postea addit, *et hoc nomen quo vocabunt eum*, *Iehovah iustitia nostra.* His verbis melius demonstrat propheta se non loqui de quibuslibet Davidis posteris, etiam si essent praestantissimi reges, sed de mediatore qui promissus fuerat, et ex cuius adventu pendebat salus populi. Dicit autem, *fore hoc eius nomen Iehovah iustitia nostra.* Iudaei qui videntur aliis modestiores, nec audent canina impudentia corrumpere totum contextum, eludunt hoc nomen Christi, etiam si in ipsum proprie competat. Dicunt igitur nomen Christo imponi, quia minister sit iustitiae Dei, quasi dictum esset, quoties rex ille spectabitur, agnoscent omnes fulgere in illo Dei iustitiam: et adducunt similes locos, quemadmodum ubi Moses (Gen. 33, 20) vocat altare, Iehovah est vexillum meum, aut protectio mea. Sed nihil prorsus simile inter altare et Christum. Eadem etiam ratio est alterius loci, quem citant ex ultimo capite Ezechielis (48, 35), ubi dicit, Et hoc nomen quo vocabunt Ierosolymam, Iehovah pax nostra. Nam nihil aliud voluit Moses, quam altare esse monimentum protectionis Dei: Ezechiel autem tantum docet, ecclesiam fore quasi speculum misericordiae Dei, ita ut illic quasi visibilis fulgeret. Sed non potest hoc eadem ratione conferri in Christum: statuitur hic redemptor. Nomen illi imponitur: quale nomen? nomen Dei. Atqui excipient Iudaei, fuisse Dei ministrum, et ideo potuisse transferri improprie hoc nomen Dei in ipsum, quamvis esset homo. Sed quicunque sine contentione et amarulentia iudicant, facile vident idem nomen competere in Christum, quatenus est Deus, sicuti nomen filii Davidis respectu humanae naturae ei tribuitur. Vocatur idem et unus redemptor tam filius Davidis quam Iehovah. Quomodo vocatur filius Davidis? nempe quia oportuit illum nasci ex genere illo. Quomodo igitur est Iehovah? hinc colligitur aliquid esse humana carne in illo excellentius: et vocatur Iehovah: quia unigenitus sit filius Dei, unius cum patre essentiae et gloriae, et aeternitatis et divinitatis. Ergo omnibus aequis et moderatis hoc constabit, Christum hic insigniri duplici elogio, ut in eo nobis commendet propheta tam deitatis gloriam, quam veritatem humanae naturae. Scimus autem quam necesse fuerit Christum prodire Deum et hominem, quia non potest sperari salus aliunde quam a Deo. Christus autem nobis debet salutem conferre, et non tantum esse eius minister. Deinde etiam quatenus est Deus, nos iustificat, nos regenerat, nos illuminat in spem vitae aeternae: vincere peccatum et mortem, certe haec propria sunt divinae potentiae. Ergo nisi Christus apparuisset Deus, non poterat praestare quod ab eo nobis exspectandum est. Oportuit etiam illum hominem nasci, ut nobis esset coniunctus. Neque enim nobis pateret accessus ad Deum, nisi essemus Christo familiares. Unde autem hoc nobis, nisi ex fraterna coniunctione? Itaque non sine magna necessitate propheta Christum hic nobis proponit ab una parte verum hominem et filium Davidis: ab altera autem Deum, vel Iehovam, quia unigenitus est filius Dei, et idem semper fuit eiusdem sapientiae, et eiusdem cum patre gloriae, quemadmodum testatur Iohannis caput 17. Nunc tenemus simplicem et genuinum sensum huius loci, nempe quod Deus restituet eccle-

siam suam, quia stabit firmum et ratum quod pollicitus fuerat de redemptore. Iam additur qualis futurus sit ille redemptor, et quid ab ipso exspectandum sit. Pronuntiat igitur fore verum Deum, et tamen filium Davidis: deinde iubet ab ipso sperari iustitiam, et quidquid ad perfectam et plenam felicitatem spectat. Iam quum dicitur *Deus iustitia nostra*, iterum propheta clarius exprimit iustitiam non residere in Christo, quasi esset ei propria: sed nobis esse cum Deo communem. Nihil enim habet a nobis separatum. Deus quidem semper iustus censebitur, etiamsi grassetur iniquitas in toto mundo. Non facient igitur homines, etiamsi omnes sint scelerati, quin Deus maneat iustus, imo quin maneat etiam integra eius iustitia. Sed interea Deus non est iustitia nostra quatenus in se iustus est, vel intus continet suam iustitiam: quia tunc erit iudex noster: ita iustitia eius nobis adversa erit. Sed Christi iustitia aliam habet rationem. Est igitur nostra, quia Christus non sibi iustus est, vel in se, sed iustitiam accepit, quam communicet nobiscum. Videmus itaque hic propria nota Christum insigniri, Quod non tantum venturus fuerit cum demonstratione divinae iustitiae, sed cum iustitia, quae valeret in salutem hominum. Nam si Deum in se reputamus, quemadmodum dixi, iustus quidem est, sed non erit iustitia nostra. Si ergo cupimus Deum habere iustitiam nostram, Christus nobis quaerendus est, quia hoc non nisi in ipso completur. Ergo Dei iustitia nobis exhibita fuit in Christo, et quicunque illinc deflectit, poterit quidem per multos circuitus se versare: sed nunquam reperiet Dei iustitiam. Et ideo dicit Paulus datum esse, vel factum nobis in iustitiam (1. Cor. 1, 30). In quem finem? Ut essemus Dei iustitia in illo. Quum ergo Christus factus fuerit iustitia nostra, et reputemur in ipso Dei iustitia, hinc colligimus quam proprie et scite dictum fuerit, *illum fore Iehovam*, nec tantum ut tueatur nos gloria suae divinitatis, sed ut in ipso iusti simus, quia non tantum est iustus sibi, sed iustitia nostra.

7. *Propterea ecce dies veniunt* (venient), *dicit Iehovah, quibus non dicetur* (ad verbum, et non dicetur, non dicent) *amplius, Vivit Iehovah, qui eduxit filios Israel e terra Aegypti.*

8. *Quin potius, Vivit Iehovah, qui eduxit, et adduxit* (ascendere fecit, et introduxit, ad verbum) *semen domus Israel e terra aquilonis, et ex omnibus terris, ad quas expuleram eos illuc: et habitabunt super terram suam.*

Postquam loquutus est propheta de redemptore qui mittendus erat, splendide nunc commendat singulare istud Dei beneficium, dicitque tam insigne et praeclarum fore, ut superior redemptio non accedat ad hanc magnitudinem et praestantiam. Quum educti sunt filii Israel ex Aegypto, scimus quot miraculis testatus fuerit Deus suam potentiam, quo eius gratia esset illustrior erga populum. Et merito prophetae quoties hortantur et animant fideles ad bene sperandum, revocant in memoriam quod tunc gestum fuit. Sed propheta noster secundam redemptionem amplificat hac comparatione, Quod posthac non celebrabitur illud Dei beneficium, quo populum suum dignatus fuerat, quum liberaret e captivitate Aegypti: sed aliquid fiet longe praestantius, ut omnes in ore habeant, ac praedicent immensum beneficium quod praestabit Deus populo suo, ubi eum liberabit ab exsilio babylonico. Dicit igitur *venturos esse dies quibus non dicetur, Vivit Iehovah, qui populum suum eduxit ex Aegypto, sed qui populum suum eduxit e terra aquilonis.* Interea non significat abolendam esse memoriam gratiae Dei, quam ostenderat erga Israelitas, quum per manum Mosis illos educeret ex Aegypto. Sed hic ratiocinatur a minori ad maius, quasi diceret fuisse illud testimonium gratiae Dei, quod nullis encomiis satis exprimi posset, quum scilicet eduxit populum suum e terra Aegypti. Ergo si per se aestimetur, erit dignum aeterna memoria: sed si incipiat conferri cum secunda liberatione, propemodum evanescet. Summa est, secundam redemptionem fore excellentiorem priore, ut obscuret eius memoriam, quamvis non prorsus exstinguat. Est autem hic locus notatu dignus, quia hinc colligimus quanti a nobis fieri debeat redemptio, quam adepti sumus per unigenitum Dei filium. Hinc etiam sequitur nos magis obstrictos esse Deo quam fuerint patres sub lege, quanto scilicet liberalius egit nobiscum, et virtutem suam erga nos efficacius exseruit. Deinde colligimus prophetam in hoc vaticinio non attingere paucos annos duntaxat, sed complecti totum Christi regnum et omnes eius progressus. Nam loquitur quidem de reditu populi in patriam et hoc fateri oportet, quia Christiani fuerunt nimis rigidi hac in parte. Praeterito enim toto illo tempore intermedio, inter reditum populi et Christi adventum, nimis violenter torquent has prophetias ad spiritualem liberationem. Non dubium igitur est quin propheta initium faciat a libero populi reditu: sed, quemadmodum dixi, non est separandus Christus ab hoc redemptionis beneficio: alioqui non constaret nobis effectus huius promissionis, quia exigua tantum portio reversa est in patriam. Deinde scimus fuisse vexatos multis et continuis molestiis, ut conditio eorum semper fuerit misera, quia nihil peius est inquietudine. Scimus etiam fuisse spoliatos, et quidem saepius: deinde redactos in servitutem. Scimus quam crudeliter tractati fuerint nunc ab Aegyptiis, nunc a regibus Syriae. Ergo plus esset

pollicitus Ieremias, quam Deus re ipsa praestiterit, nisi comprehendamus Christi regnum sub hoc vaticinio. Sed quia Deus ecclesiam suam sic restituit per manum Cyri, ut esset illud quasi praeludium duntaxat futurae redemptionis et perfectae, non mirum est si prophetae, quoties verba faciunt de reditu populi et de fine exsilii, in Christum respiciant et spirituale eius regnum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, cur dicat *venturos esse dies quibus non versabitur in ore populi prior redemptio*, tanquam singulare, vel praecipuum monumentum gratiae Dei et virtutis: sed superabit excellentia secundae redemptionis. Quod ad hanc formulam loquendi spectat, *Vivit Iehovah*, scimus veteres ea fuisse usos in solenni iureiurando. Deinde quoties volebant sese erigere ad bonam spem in rebus adversis. Quoties ergo videbant se ita premi, ut non esset alius exitus malorum quam in Dei gratia, dicebant eundem Deum, qui olim fuerat populi sui redemptor, adhuc vivere, et nihil diminutum esse ex eius potentia, quin decies, et centies, ac millies, si opus esset, opitularetur ecclesiae suae, ac singulis eius membris. Dicit, *ad quas expulero eos*, propter duas rationes. Mutatio personae non obscurat sensum. Dicit, *Vivit Dominus qui eduxit et adduxit populum suum e terra aquilonis, et ex omnibus terris ad quas expuleram:* sed nulla est in sensu ambiguitas. Caeterum, quod ad rem ipsam pertinet, primo voluit Deus admonitos esse Iudaeos de suis peccatis, ut haec cognitio esset ipsis transitus, vel praeparatio ad resipiscentiam. Nisi enim reputassent se fuisse ob scelera castigatos Dei manu, vel putassent exsilium suum esse fortuitum, vel obmurmurassent, ut saepe fecerunt. Sed Deus hic se autorem exsilii fuisse pronuntiat, ut sentiant Iudaei hanc poenam iuste se dedisse ob tanta et tam gravia scelera quae admiserant. Sed Deus similiter demonstrat in manu sua esse et arbitrio restituere quos afflixerat. Nam eiusdem fuit reducere a morte qui occiderat, quemadmodum alibi dicitur, Deus est qui mortificat, deinde vivificat. Possunt quidem perdere multi, qui non possent sanare vulnus, quod fecerunt: sed quantum ad Deum spectat, sicuti est iustus iudex, ita et misericors servator. Iam si mors est in eius potestate, quoties vult poenam exigere de sceleribus hominum: ita etiam vitam habet in sua manu et obsequio, quum vult misereri. Nunc ergo tenemus quo consilio dixerit propheta *expulsos fuisse Iudaeos a Deo*. Postea adiungit, *Habitabunt super terram suam*, quia oportuit usque ad Christi adventum Iudaeos sustineri hac fultura, quod videbant se fore in hac haereditate, quae promissa fuerat patribus tanquam aeternae vitae pignus et regni coelestis. Nunc sequitur,

9. *Propter prophetas* (alii, ad prophetas, et potest legi ita ad verbum) *contritum est* (confractum est) *cor meum in medio mei: commota sunt* (vel concussa) *omnia ossa mea* (proprie, luxata sunt, quia de ossibus agitur: quantum ad verbum spectat, significat agitari et moveri: sed quoniam nunc loquitur de ossibus, sermo erit aptior, luxata esse ossa), *fui tanquam vir ebrius super quem transiit vinum* (hoc est, tanquam vir obrutus vino), *a facie Iehovae, et a facie sermonum sanctitatis eius.*

Hic propheta iterum invehitur contra scelera populi: sed quia tunc prophetae suis blanditiis corruperant tam regem et proceres quam vulgus ipsum, ideo propheta dirigit ad eos sermonem, et dicit *turbatum fuisse cor suum propter prophetas.* Nam scimus ut homines putent se dimidia saltem ex parte absolutos, ubi nemo est qui severe ipsos coarguat. Quum ergo cessarent prophetae in officio, fuit etiam in toto populo magna securitas, ut nullus esset Dei metus. Haec ratio est cur nunc dicat propheta *turbatum esse cor suum ob tantam socordiam*, quia scilicet prophetae essent quasi muti canes, ut alibi dicitur: ignoscerent tam gravibus et atrocibus peccatis, non studerent populum in viam reducere. *Turbatum* igitur *dicit esse cor suum ob prophetas*, quia gravius iudicium ipsos manebat, quum deberent esse spiritus Dei organa, praecones iudicii eius: quum deberent suscipere ipsius causam in exhortationibus et reprehensionibus et minis. Interea non dubium est quin haec doctrina ad totum corpus populi extendi debeat. Sed voluit incipere Ieremias ab ipsis prophetis: quasi diceret hoc esse prodigiosum, quod prophetae iactarent se esse Dei ministros, et obmutescerent tamen in tanta scelerum licentia. *Ergo propter prophetas contritum est cor meum*, inquit. Deinde etiam dicit *ossa sua fuisse luxata.* Quum Genesis primo cap. dicit Moses spiritum agitatum fuisse super aquas, idem verbum ponitur, sed in alia coniugatione. Quidquid sit, optime convenit, luxata fuisse eius ossa. Scimus autem ossa sic ligata esse nervis, ut non mutent locum. Nam concussio unius ossis faciet ut totum fere corpus sit inutile. Ergo hac loquendi forma exprimere voluit gravissimam perturbationem: quasi diceret quidquid habebat firmissimum, vel robustissimum fuisse fragile et quasi evanidum. Postea comparat se homini ebrio: qua metaphora intelligit se fuisse prorsus attonitum, vel sensus omnes fuisse sibi ablatos. Et adiungit, *Super quem transiit vinum.* Nam עבר significat transire, sed hic ponitur pro transgredi. Qui autem immodico potu obrutus est, videtur esse quasi demersus: quemadmodum si quis cadat sub aquam, non magis mergetur quam ubi cerebrum suum suffocat vino: est enim ebrietas instar cuiusdam sepulcri, quia tenet totum hominem

nem hominum, sed montes ipsi et recessus. Terram enim dicit luctu afflictam esse, quia Deus passim exerceret sua iudicia tam in sterilitate agrorum, quam in aliis poenis quas solet infligere. Et loquutio haec valde concinna est, quum propheta luctum terrae assignat, quasi susciperet personam lugentis, ubi videt Deum infestum esse hominum sceleribus. Est igitur quaedam prosopopoeia, non quod inducat terram loquentem, sed quia hic pingit imaginem luctus in ipsa terrae sterilitate, deinde in grandinibus et procellis, et pluviis intempestivis, in siccitate et in aliis calamitatibus. Quoties ergo Deus manum suam attollit ad sumendas de peccatis hominum poenas, si non sentiant ipsi, terra ipsa quae sensu caret, debet pudorem incutere ipsorum dementiae. Luctus enim in terra ipsa apparet, quasi sentiret Deum sibi adversum. Quum ergo homines indormiunt suis peccatis, et ita negligunt Dei vindictam, hinc apparet quam prodigiosus sit eorum stupor. Iam si hoc est intolerabile in vulgo, quid nunc dicendum erit de ipsis prophetis, in quorum ore debebant resonare illae voces: Maledictus qui trasgressus fuerit praecepta legis huius, maledictus pui violaverit cultum Dei, vel qui versatus fuerit impie cum proximo suo, et quidquid tale est in lege? Nunc ergo tenemus quam emphatica sit loquutio, ubi dicit propheta *terram lugere.* Amplificat etiam hoc idem quum dicit *aruisse speciosa deserti:* quasi diceret in ipsis remotioribus locis conspici Dei iudicia, non tantum in planitie, et ubi est maior frequentia hominum, terram lugere: sed si quis conscendat montes ipsos, ubi tantum versantur pastores cum suis gregibus, illic etiam conspicua erit Dei ira, et montes ipsi clamabunt Deum esse iratum: et interea homines ipsi nunc sibi blandiuntur, qui tamen erant interpretes, qui erant ora Dei, et quibus mandaverat reprehensionum partes, quod illi obmutescant. Nunc ergo tenemus et quid verba contineant, et quis sit huius doctrinae usus. Addit *cursum eorum fuisse malum, et robur ipsorum non fuisse rectum.* Per cursum haud dubie intelligit omnia studia, et omnes actiones, imo quem habuerunt vitae finem sibi propositum. Nam vita nostra vocatur cursus, quia non creavit nos Deus ut iaceamus uno in loco, sed proposuit nobis aliquem vivendi finem. Ideo per cursum scriptura significat omnes actiones et ipsum vivendi institutum. Postea adiungit, *omnes vires fuisse perversas,* quod scilicet omnes suos conatus applicuerint ad nocendum. Hinc igitur apparet, nisi prophetae fuissent plus quam perfidi, tunc clamandi fuisse tempus, quum tanta scelerum audacia Deum provocarent homines. Sequitur,

11. *Quia tam propheta quam sacerdos impie egerunt: etiam in domo mea deprehendi* (vel reperi) *malitiam ipsorum, dicit Iehovah.*

Hic adiungit non debere tamen mirum videri, quod prophetae sileant quum esset fortiter clamandum: quia scilicet sibi erant male conscii. Unde autem libertas nisi ex bona conscientia? Saepe quidem hypocritae, qui sibi indulgent, adversus alios sunt severi, imo plus quam oportet: sed nemo ingenue audebit vociferari adversus scelera, nisi qui innoxius est. Nam qui alios accusat, legem sibi indicere videtur, quemadmodum dicit profanus ille scriptor.[1]) Propheta igitur hic docet cur prophetae non tantum ignavi essent, sed similes truncis vel lapidibus: quoniam si clamandum erat adversus scelera, necesse erat ipsos trahi in primum ordinem, quia vita eorum prorsus dissoluta erat. Quum ergo essent omnium sceleratissimi, non poterant libere adversus alios clamare: et ideo propheta illis exprobrat, quod eorum impietas impediat quominus fungantur officio. Potest enim fieri ut quis caste et honeste et innoxie se gerat, interea vero conniveat ad aliorum scelera. Sed propheta hic duplici nomine obiurgat prophetas et sacerdotes, quod scilicet muti essent, et non susciperent causam Dei, quum viderent terram pollutam esse omnibus inquinamentis. Postea ostendit fontem huius mali, hoc est, quod ita essent ignavi, et prorsus socordes: quia non audebant verbum proferre adversus scelera, quorum erant ipsi sibi conscii, imo quorum congerie erant onusti magis quam reliquum vulgus. Nunc tenemus quo consilio addiderit propheta *tam sacerdotes quam prophetas impie egisse:* quoniam scilicet contemptus Dei, quo referti erant, deinde improbitas abstulerat illis omnem libertatem. Iam adiungit, *Etiam in domo mea reperi malitiam ipsorum,* inquit Iehovah. Exaggerat quod dixit de impietate, Quod non tantum in communi vita, et in officiis secundae tabulae essent improbi et scelerati, sed etiam corrumperent totum Dei cultum, quod ab ipsis riderentur prophetae. Quid enim est deprehendi in ipso templo scelus sacerdotum, nisi quia nundinationem exercent praetextu sacerdotii? deinde vitiant et adulterant Dei cultum, et religio illis nihil aliud est quam occasio turpis lucri, vel quaestus? Dum ergo prophetae ita pessumdant Dei cultum, legis doctrinam corrumpunt et pervertunt, ut lucrum inde faciant, vel ut dominationem sibi acquirant:

---

[1]) *Margo addit:* Cicero in Salustium. *Verum in hac Declamatione pseudo-ciceroniana nihil tale legitur. Exstat autem simile aliquid in Actione II in Verrem, lib. III init. quod citatur in libro qui inscribitur M. T. Ciceronis sententiae illustriores autore Petro Lagnerio Lut. 1546 p. 174, ubi aliud quoddam apophthegma praecedit ex illa Resp. in Salustium excerptum, quod forte editori fraudi fuit.*

ipsorum impietas non tantum perspicitur in consuetudine vitae communis, sed etiam in ipso Dei templo, hoc est, in officio sacerdotali. Iam si verum illud fuit sub lege, non mirum est si hodie tam foedum exemplum cernatur. Et hinc etiam detegitur stultitia papistarum, qui existimant se ingeniose subterfugere quidquid obiicitur de sceleribus et papae et totius foetidi illius cleri: quum respondent papam quidem posse esse sceleratum, ut sunt fere omnes: et idem etiam posse dici de cornutis episcopis: sed papam, quatenus est papa, non posse errare: item episcopos, quatenus sunt episcopi, hoc est, in ipso regimine et officio, quoniam repraesentant ecclesiam, regi spiritu sancto. Sed an meliores sunt vetustis illis sacerdotibus, quos Deus ore suo constituerat, et quibus volebat praestari obedientiam a toto populo? Hic autem propheta non tantum dicit fuisse illos sceleratos, quod impie et scelerate agerent cum suis proximis, quod furtis et rapinis ad se traherent aliena, quod essent addicti violentiae et rapacitati, quod essent proiecti ad adulterium et omne flagitium: sed *dicit ipsorum malitiam fuisse deprehensam in ipso templo*, hoc est, in ipso sacro munere, quoniam non tantum vita ipsorum scelerata erat, sed etiam corruperant impie et perfide doctrinam Dei, et everterant eius cultum.

12. *Propterea erit via eorum ipsis tanquam lubricitates, in caligine impingent, et cadent in ea, quia inducam super eos malum, annum visitationis eorum, dicit Iehovah.*

Hic denuntiat falsis prophetis et improbis sacerdotibus, instare illis iudicium Domini, quoniam populum deceperint. Sed figurate loquitur, quum dicit *viam eorum fore illis tanquam lubricitas.* Per *viam* intelligit rationes quas putabant bene esse compositas, quemadmodum alibi eodem fere sensu vocatur mensa impiorum quidquid est ipsis delectabile, imo quidquid confert ad vitam sustinendam. Sensus igitur est: Quum putabunt sibi omnia prospere esse, ac si quis iter faceret per planitiem, tunc sentient se in lubrico versari. *Via* igitur *eorum erit illis tanquam lubricitates*, hoc est, ubi visi fuerint coepisse utile consilium, et omnia prudenter sic composuisse, ut nihil infeliciter contingere ipsis possit, *via haec erit illis lubricitas*, idque in caligine. Duplicat figuram. Etsi enim quis in lubrico versatur, potest tamen sibi cavere quum aspiciet oculis periculum. Sed ubi accedit ad lubricitatem caligo, vix fieri potest, quin is qui nec stare potest, nec se movere, cadat in hanc vel illam partem: ideo dicit, *impingent et cadent in ea.* Sequitur causae redditio: quia scilicet Dominus erit ipsis infensus. Non ergo effugient ruinam, quia erit ipsis negotium cum Deo. Sed quoniam impii ex Dei patientia colligunt materiam pravae confidentiae, ita ut in suis sceleribus gloriari audeant, adiungit, *Annum visitationis ipsorum.* Quamvis ergo non statim exserat Deus manum suam ad ipsos puniendos, adveniet tamen tempus: quia annus visitationis accipitur pro tempore opportuno, quod Deus apud se statuit. Differt quidem poenas, sed ubi diu abusi sunt hypocritae et contemptores eius tolerantia, incipit repente contra ipsos fulminare: hic est annus visitationis. Sequitur,

13. *In prophetis* (et in prophetis) *Samariae vidi fatuitatem* (vel insulsum, insulsitatem): *prophetant in Baal, et errare faciunt* (vel, decipiunt) *populum meum Israel.*

14. *Et in prophetis Ierusalem vidi pravitatem, adulterando, et ambulando in fallacia: et roborant manus improborum, ut non revertantur quisque a malitia sua: erunt mihi omnes tanquam Sodoma, et habitatores eius tanquam Gomorrha.*

Hi duo versus coniunctim legendi sunt, quia dubium non est quin propheta hic comparet falsos prophetas, qui corruperant Dei cultum in regno Israel, cum iis qui Ierosolymae volebant videri sanctiores, ac magis integri. Sic autem comparat ut eos pronuntiet longe deteriores esse, qui volebant censeri fideles Dei ministri. Nam dicit *se deprehendisse in prophetis Samariae fatuitatem, in prophetis vero Ierosolymae pravitatem.* Ideo falluntur meo iudicio, qui תפלה accipiunt etiam pro pravitate. Neque enim considerant hic exaggerari per comparationem scelus eorum, qui putabant se esse maiores omni exceptione, quemadmodum loquuntur. Quantum ad prophetas Samariae, hoc est, decem tribuum Israel, pridem damnati erant, nec Ierosolymae quisquam ausus fuisset defendere eorum causam. Aperte enim desciverant a Dei cultu, et abduxerant populum ab unico templo et altari. Ergo tunc in regno Iehudah habiti sunt apostatae, et perfidi, et nebulones. Sed regnum Iehudah adhuc volebat censeri purum et innoxium: et prophetae qui illic erant gloriabantur se esse incorruptos et puros ab omni macula. Propheta igitur dicit *repertam fuisse fatuitatem in prophetis Samariae*, nempe qui decem tribus corruperant, et illic vitiaverant purum Dei cultum: sed plus esse sceleris in prophetis Ierosolymae et regni Iehudah, quoniam non fuerint tantum insipidi, sed consulto everterint omnem pietatem, et permiserint licentiam omnium scelerum, ita ut quasi vexillum gestarent ad probandam omnem speciem nequitiae. Videmus ergo quodnam sit Ieremiae consilium, nempe prophetas regni Iehudah superare impietate alios prophetas, quos tamen superbe damnabant: quoniam non tantum insulsi fuerint ac fatui, sed conspiraverint data

opera adversus Deum, et fuerint manifesti hostes non tantum pietatis, sed legum omnium. Quantum ad verba spectat, dicit *se reperisse fatuitatem in prophetis Samariae.* Loquitur autem in persona Dei, qui solus est idoneus iudex. Et causam insulsitatis adiungit, *Quoniam scilicet prophetaverint in Baal, et errare fecerint populum Israel.* Si tantum de ipsis loquutus esset Ieremias, haud dubie exaggerasset illorum crimen: sed quia opponit ipsos deterioribus, contentus est fatuitatis nomine: quasi diceret, Si quis ipsos seorsum consideret, erunt quidem scelerati, et non poterunt satis atrociter puniri: verum si in comparationem veniant cum prophetis Iehudah, erunt fatui duntaxat, vel insipidi. Ergo sic resolvi debet copula, *In prophetis quidem Samariae vidi fatuitatem:* aliter vero in sequenti membro, *sed in prophetis Ierosolymae vidi pravitatem:* adversative legendus est hic versus, prior vero per concessionem. *In prophetis* ergo *Ierosolymae vidi pravitatem.* Sequitur, *Adulterium perpetrat, et ambulat in fallacia.* Interpretes existimant esse mutationem numeri. Sed quid si referantur istae duae voces ad populum? quasi diceret Ieremias, Si quis sit adulter, si quis ambulaverit in fallacia, hoc est, si quis sit fraudulentus, *roborant manus improborum.* Et certe sensus hic videtur esse rectior. Ostendit igitur Ieremias quomodo superent impietate alios prophetas, nempe quoniam ubi vident grassari ab una parte adulteria, ab altera autem fraudes, rapinas et periuria, dissimulant: neque id tantum, sed suscipiunt patrocinium sceleratorum, et roborant manus improborum, et addunt audaciam perverso furori. Nam ut metus debilitat manus, ita etiam verecundia. Quum ergo isti prophetae tam pudore quam metu tolerarent impios et sceleratos, *roborabant ipsorum manus,* hoc est, dabant ipsis plus fiduciae, ut se liberius et maiore licentia proiicerent ad omne malum. *Ne revertantur quisque a malitia sua,* inquit. Hoc ad explicationem additum est. Nam sicut dixi, vel Dei metus, vel hominum verecundia frangit ipsorum audaciam: ubi autem confirmantur, tunc perrumpunt, et sese obdurant ad obstinationem. *Ne* ergo *revertantur quisque a malitia sua.* Tandem subiicit, *Erunt mihi omnes tanquam Sodoma, et habitatores eius tanquam Gomorrha.* Videmus restringi hanc sententiam ad cives Ierosolymae. Dicit ergo Deus prophetas illos similes fore Sodomitis, et cives Ierosolymae fore similes civibus Gomorrhae. Hoc non debet tantum de sceleribus intelligi, sed de poena: quasi diceret, non plus sperandum esse veniae, quam Sodomitis, quoniam ad extremum usque provocaverint iram Dei, ut iam illis parcere nequeat. Nunc sequitur,

15. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum super* (vel, ad) *prophetas istos, Ecce ego cibabo eos amaritudine* (aut, veneno, alii vertunt, absynthio לענה: sed nomen absynthii non videtur quadrare: ubicunque enim ponitur haec vox, significat amaritudinem noxiam, et virulentam, et mortiferam): *et potabo eos aquis veneni,* (alii vertunt, fellis: diximus alibi de hac voce ראש), *quoniam a prophetis Ierusalem egressa est impietas in totam terram.*

Hic versus proprie dirigitur in prophetas regni Iehudah, sicuti ex fine colligitur: et ita confirmatur expositio, quam sequutus sum, nempe quod Deus culpam aliorum extenuet, dum loquitur de prophetis Ierosolymae, qui sibi arrogabant plus sanctitatis. Pronuntiat autem venenum illis fore pro cibo, et fel pro potu: quasi diceret, Ego ipsos persequar omni genere poenarum. Nec dubium est quin idem exprimat quod nuper dixi, nempe mensam ipsis fore in laqueum. Semper enim impii existimant se elabi posse suis artibus. Deus ex opposito pronuntiat, quamvis parata sit ipsis mensa, nihil illic reperturos, nisi venenum tam in cibo, quam in potu. Nam sicuti filiis Dei et sinceris eius cultoribus mala in salutem vertuntur, sic etiam impiis, ac sceleratis eius contemptoribus necesse est omnia cedere in perniciem, cibum scilicet, et potum, et viam, et quidquid tale est. Sequitur causa, *quod scilicet egressa sit impietas in totam terram a prophetis Ierusalem:* quibus verbis dicit, ipsos autores esse omnium malorum, ita ut prae ipsis prophetae Samariae possint censeri aliqua ex parte iusti. Nec vero dubium est quin duriter accepta fuerit haec doctrina. Sed videmus qua necessitate fuerit coactus Ieremias sic loqui: nempe quoniam adhuc manebat lucerna Dei Ierosolymae, sicuti pluribus locis dicitur, nec prorsus exstincta erat lux sanae doctrinae: profitebantur se perstare in obedientia legis, interea erant aliis multo peiores, quoniam scilicet non tantum corruptus erat Dei cultus in templo, et urbe, sed passim regnabant adulteria, fraudes, rapinae et alia genera scelerum. Addit,

16. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ne audiatis verba prophetarum, qui prophetant vobis: evanescere faciunt ipsi vos, visionem cordis sui loquuntur, non ex ore Iehovae.*

Haec etiam doctrina potuit videri asperior, et gravius offendere animos populi, quum vetaret Ieremias audire doctrinam prophetarum. Concedit enim illis propheticum nomen, quod sacrum erat: interea autem detrahit illis fidem, et abdicat omni dignitate. Non loquitur de magis, vel impostoribus, qui alieni essent a populo Dei: non loquitur de Aegyptiis vel Chaldaeis, vel similibus: non loquitur

etiam de prophetis Samariae: sed qui quotidie sese ostentabant in templo, et magnifice iactabant se divinitus electos esse, praeditos spiritu revelationis, nihil afferre nisi quod Deus mandaverat. Quum ergo tales vetaret audire Ieremias, fieri non potuit quin gravis perturbatio subiret praesertim animos simplicium. Quid hoc sibi vult? cur patitur Deus istos nebulones locum occupare in templo, et illic exercere munus propheticum: et tamen esse falsarios, et periuros, et impostores? Quemadmodum hodie videmus multos consternari propter dissidia, quibus hodie ecclesia scinditur, et quasi lacerata est: cogimur adversus eos confligere, qui arrogant sibi nomen catholicae ecclesiae, qui iactant se esse episcopos, vicarios Christi, successores apostolorum. Quum ergo rudes vident tam hostiles conflictus in medio sinu ecclesiae, fieri non potest, quin terreantur, et quin etiam hoc offendiculum graviter concutiat eorum fidem. Ideo locus hic apprime observandus est: quia etsi initio turbari potuit rude vulgus hac prohibitione: quisquis tamen serio timuit Deum, mentem suam collegit, ut discerneret inter veros et falsos prophetas: et Deus nunquam electos suos destituet spiritu iudicii, et discretionis, quum certabunt hinc inde doctores et magni tumultus ecclesiam fere pessumdabunt: quin tunc quoque, ut dixi, semper retinebit electos suos, modo pie et humiliter studeamus nos subiicere eius verbo: diriget etiam nos manu sua ne fallamur. Ergo quum Ieremiam Deus instruxerit hoc mandato, ut vetaret pseudoprophetas audiri, hodie ne miremur, si probi doctores, et qui cupiunt asserere veram et sinceram pietatem, cogantur insurgere adversus titularios istos, qui sub larvis pastorum et praesulum et episcoporum delitescunt, ut fucum faciant miseris et rudibus. *Ne audiatis*, inquit, *verba prophetarum, qui prophetant vobis.* Addit, *Quia evanescere vos faciunt*, hoc est, infatuant vos. Sed nondum hoc poterat sufficere, nisi addita fuisset certior confirmatio. Dicit igitur Ieremias ipsos proferre visionem cordis sui, non autem loqui ex Dei ore. Haec nota fallere nunquam poterit, nisi quis sponte se proiiciat in laqueos et insidias Satanae: quemadmodum multi ultro appetunt decipi, imo accersunt sibi mendacia: verum quisquis animum suum ad studium veritatis adiiciet, nunquam poterit decipi, si hac nota, quae nobis proponitur, discernat inter prophetas. Nam quisquis loquitur ex sensu proprio impostor est. Nemo igitur censeri debet bonus doctor nisi qui loquitur ex ore Dei. Sed hic poterit moveri quaestio, quomodo intelliget simplex vulgus, alios loqui ex Dei ore, alios autem proferre sua commenta? Respondeo, tunc legis doctrinam satis valuisse ad dirigendas populi mentes, modo ne oculos clauderet. Quod si lex sufficere potuit illo tempore, nunc certe Deus clarius nobis affulget tam per suos prophetas, quam per evangelium. Ergo ubi Deus semel testimonium reddidit, fieri non potest quin quisquis cupit se addicere in eius obsequium simul cognoscat quid rectum sit, quid sequi, vel fugere expediat. Nunc videmus quanta sit huius loci utilitas. Nihil enim miserius est, quam imposturis hominum huc et illuc raptari, et abduci a via salutis. Ergo nihil magis optabile est, quam certo tenere viam. Deus autem hic digito demonstrat viam, quum dicit posse tuto audiri quicunque loquuntur ex eius ore, alios autem esse repudiandos, utcunque nomen propheticum obtendant, et ita sub fuco autoritatis velint sibi subiicere quasi captivas hominum mentes. Et hoc hodie poterit sufficere ad dirimendas omnes controversias. Nam hinc certe pendet quidquid nunc quaestionum agitatur in mundo. Papistae volunt recipi pro oraculis sua commenta, obtendunt nomen ecclesiae: nos autem ex opposito dicimus, comprehendi perfectam sapientiam in lege, prophetis et evangelio. Ergo si attendere placeat ad os Dei, facile erit componere omnes lites. Et hinc etiam sequitur, papistas ideo decipi, quoniam non dignantur interrogare os Dei, sed malunt sese mancipare hominibus, et eorum mendaciis, quam sciscitari quid Deo placeat. Loquutus est enim ipse, et non loquutus est in abscondito, hoc est, non per ambages, nec obscure. Nihil enim est clarius eius doctrina, modo non malitiose caecutiant homines. Postea addit,

17. *Dicentes dicendo iis, qui me contemnunt, Loquutus est Iehovah, pax erit vobis, et omnibus qui ambulant* (cunctis ambulantibus, est quidem singularis numerus, ad verbum, cuique ambulanti) *in pravitate cordis sui, dicunt, Non veniet super vos malum.*

18. *Nam quis stetit in consilio Iehovae? et vidit, et audivit sermonem eius? quis attendit ad sermonem eius, et audivit?*

Aliam notam apponit Ieremias, qua dignosci possint falsi prophetae a veris, quod scilicet blandiantur improbis et sceleratis Dei contemptoribus. Repetit ergo quod nuper dixerat, nempe ipsos roborare manum improborum, ita ut obdurescerent in sua impietate, et abiicerent omnem poenitentiae studium. Etsi enim aliis verbis utitur: summa tamen eodem reddit, *quod promiserint pacem*, hoc est, prosperitatem, Dei contemptoribus. Nam nomen שלום tantundem valet ac bene esse, ac feliciter. *Dicunt* igitur *iis qui me vilipendunt*, vel reiiciunt. Nam נאץ utrumque significat. Duplicatio etiam non caret pondere, quum dicit אמרים אמור. Scimus enim quanto fastu pseudoprophetae audeant ingerere sua somnia. Nam aguntur spiritu superbiae, ut sunt filii diaboli. Hinc igitur illa securitas, ut

pronuntient perinde ac si delapsi essent e coelo. *Dicunt* igitur *dicendo*, hoc est, promittunt, et quidem impudenter, pacem fore omnibus Dei contemptoribus, neque id modo, sed praetexunt Dei nomen, *Loquutus est Iehovah.* Volunt igitur censeri organa spiritus sancti, quum tamen futiliter proferant suas imaginationes, ut prius dictum fuit. Et ideo improprie posuit Ieremias nomen visionis, quum dicit, *Loquuntur visionem cordis sui.* Est in hac voce concessio. Poterat enim simplicius dicere, Proferunt nugas duntaxat, nempe mendacia quae sibi fabricarunt. Sed ponit nomen חזון, quod per se debebat esse in pretio. Interea autem significat esse simias duntaxat prophetarum, ubi garriunt de visionibus, et plenis buccis praedicant se afferre spiritus revelationes. Concedit igitur illis improprie, ipsos videre: sed quid? nempe *quod cor ipsorum somniavit.* Ita etiam nunc perstringit eorum arrogantiam, quum inducit ipsos utentes hac praefatione, *Loquutus est Iehovah, pax erit vobis.* Deinde, *Promittunt*, inquit, *ambulantibus in pravitate cordis sui omnia feliciter cessura, Non veniet malum super vos:* quasi diceret, Promittunt impunitatem omnibus sceleratis. Versus qui sequitur, solet ita exponi, quod Ieremias exprobret falsis doctoribus incuriam, quia non attendant ad Dei sermonem, ac pro nihilo ducant quidquid lex continet. Sed videntur mihi certe hallucinari interpretes. Nam potius Ieremias uno contextu hic demonstrat, quam insolenter et proterve sese efferrent falsi doctores, quum auderent sese opponere bonis et fidelibus Dei servis, *Quis stetit in consilio Iehovae?* Non dubium est quin per subsannationem ita loquuti sint de veris prophetis, Quid? isti denuntiant vobis pestem, bellum, famem, quasi essent angeli, quos Deus e coelo misisset: *An steterunt in consilio Dei?* Contexo igitur hunc versum cum superiore: quia certo persuasus sum, hic referri petulantiam qua usi sunt falsi doctores ad veros refutandos. Et exemplum nostri temporis poterit hunc locum familiariter nobis exponere. Nam ubi papistae vident se redactos ad extrema, ut nihil obstrependo et mentiendo proficiant, decurrunt ad hoc cavillum, Ho, si oporteat statuere de religione tantum ex lege et prophetis et evangelio, quid illic certum reperietur? nam scriptura est quasi nasus cereus: est enim flexibilis in utramque partem, et nullus sensus potest certo elici: ita omnia manebunt perplexa et ambigua, si autoritas sit duntaxat penes scripturam. Videmus ergo ut hodie hostes veritatis, dum non possunt aliter tegere suam foeditatem, conentur omnia involvere, et detrahere verbo Dei fidem, et tales tenebras inducere, ut non differat album a nigro, ut lux permixta sit tenebris. Talis igitur fuit protervia in falsis illis doctoribus. Nam Ieremias et similes quum in medium prodirent, denuntiabant non posse amplius differri Dei vindictam, quoniam populus non desineret eam provocare: et profitebantur se esse praecones Dei, testes arcani consilii eius: nebulones autem isti ut sopirent conscientias, imo obstupefacerent, dicebant, He, *Quis stetit in consilio Iehovae? quis audivit? quis attendit? quis vidit?* omnia haec sunt incerta: et quamvis severe minentur isti vobis pestem, bellum, et famem, tamen non est quod metuatis: sitis ergo securi, et placide ac suaviter indulgete vobis, quia non tenent consilium Dei. Et hunc sensum videbimus postea confirmari quum dicit propheta, ואם עמדו בסודי, hoc est, Si stetissent in consilio meo, dicit Iehovah. Neque enim dubium est, quin retorqueat in ipsos quod perverse iactabant. Sed nunc sequitur,

19. *Ecce turbo* (vel tempestas) *Iehovae cum furore* (vel, cum iracundia) *egreditur, et turbo impendens super caput impiorum cadet* (vel, turbo cadens cadet: est participium התפעל, et postea est simplex verbum: sed eadem est radix utriusque. Differam in proximam lectionem. Cras non legam, quia nos occupabunt promotiones, ut scitis).

Repetendus est nobis versus quem postrema lectione coeperam interpretari, *Ecce tempestas (vel turbo) Iehovae cum furore egredietur, et turbo impendens super caput impiorum residebit*, vel cadet: יחול enim utrumque significat. Vehementius insurgit propheta contra falsos doctores: quia scilicet fere stupidi sunt. Nemo enim eo prorumpit audaciae, ut se Deo opponat, nisi qui iam excaecatus est a Satana. Agit igitur propheta noster cum falsis doctoribus, non secus ac cum phreneticis vel lethargicis. Dicit *iram Dei venturam instar turbinis.* Quamvis enim ponat priore loco nomen turbinis vel procellae, in sensu tamen nihil est ambiguum. Et adiungit non posse ipsos effugere, quin ira Dei ipsis incumbat, et tandem in ipsis resideat. Hic autem communis est scripturae usus, acrius agere cum hypocritis, praesertim cum falsis doctoribus: quia illic horrendum in modum regnat Satan. Et certe, quemadmodum iam dixi, nisi quis illis praestigiis esset fascinatus, nunquam auderet se Deo opponere. Non mirum igitur est, si propheta noster fulminet adversus impios illos doctores: quoniam ludus et iocus illis erat abuti sacro Dei nomine ad fallendum populum. Postea addit,

20. *Non revertetur iracundia Iehovae usque dum fecerit, et usque dum stabilierit cogitationes cordis sui: in extremitate dierum intelligetis hoc intelligentia* (hoc est, intelligetis huius rei intelligentiam, ad verbum).

Confirmat proximam sententiam, ne existiment hypocritae, quibuscum agit, fore levem aliquam castigationem, quae cito pertranseat. Quanquam enim videant saepe armatam Dei manum, fruuntur tamen hoc solatio, quod sperant brevem exitum. Ergo hic admonet Ieremias, ipsos longe decipi, si existiment posse discuti vindictam, quae instat, tanquam nebulam: quia Deus non desinet ipsos persequi, donec prorsus consumpserit. Alia etiam securitas fallit impios. Nam minis propheticis non moventur. Existimant enim Deum quodammodo ludere, quoties interitum ipsis denuntiat. Et certe quod tam secure sibi indulgent reprobi, non aliunde contingit, nisi quia non persuadent sibi Dei sermonem coniunctum esse cum effectu. Quoniam ergo terrorem non incutiunt hypocritis Dei minae, propheta hic pronuntiat, non esse cur se vana spe decipiant, quasi Deus tantum verba profunderet, nulla autem esset vindictae exsequutio. *Non revertetur*, inquit, *furor Iehovae, donec perfecerit et stabilierit cogitationes cordis sui.* Ostendit Ieremias, Deum non futiliter loqui per servos suos, quemadmodum multa hominibus temere excidunt: lingua enim saepe praeit mentem. Sed hic admonet, longe Deum ab hominibus differre, quia serio loquitur: et sermo propheticus certum est testimonium arcani eius consilii, ut paulo post iterum dicetur. Haec ratio est cur nominet *cogitationes cordis sui.* Interea non debemus imaginari Deum nobis esse similem, ac si animo hoc vel illud conciperet, et versaret multa consilia, et nunc unum, nunc aliud veniret in mentem: haec nimis crassa sunt, nec possunt cadere in Dei naturam. Sed metaphorice *cogitationes Dei* vocat Ieremias consilium eius certum et stabile, quod fideliter declarat per suos prophetas. Interdum quidem minatur Deus, ut revocet homines ad poenitentiam sed hoc tenendum est, ipsum nec varium esse, nec mutare consilia. Quidquid ergo proferunt in eius nomine prophetae, hoc manat ex arcano eius consilio: et perinde est ac si cor suum nobis in medium proferret. Et hoc ad commendationem propheticae doctrinae non parum valet, ubi Deus cor suum cum ore coniungit. Os Dei nomino ipsam doctrinam. Dicit autem eam proficisci ex profundo cordis affectu. Sequitur ergo, nihil in sermone Dei esse frustratorium, ut loquuntur: quia hic pronuntiat esse cogitationes cordis sui quaecunque mandavit servis suis. Stabilire autem hic ad exsequutionem refertur. Summa est, Deum nunc pronuntiare sententiam contra populum quae retractari nequeat, quoniam semel decreverit perdere tam obstinatos in suis sceleribus homines. Videtur autem respicere ad verbum יחול quod posuerat: significat, ut dixi, cadere, significat etiam residere, vel incumbere. Eodem sensu nunc dicit *iram Dei non reversuram*, ut cursum scilicet reflectat, *quousque compleverit quod iam decretum est*, nempe quod Deus apud se statuit de interitu populi. Adiungit, *In extremitate dierum intelligetis in hac re intelligentiam*, est ad verbum. Simplicius reddere licebit, Percipietis huius rei intelligentiam, vel, cognoscetis quid hoc sibi velit. Non dubium est quin propheta insultet eorum socordiae, qui affici tam sanctis monitionibus non poterant. Scimus quanta sit impiorum durities, praesertim quum eorum mentes et corda Satan occupat. Nullum igitur ferrum, nullus lapis tantam habet duritiem quanta est in reprobis: et quodammodo incursant adversus Deum cum sua obstinatione, ac si victores essent spernendo omnes eius admonitiones et minas. Ideo propheta deridens hanc socordiam, vel potius hunc furorem, dicit, *intelligetis, sed sero.* Nam per *extremitatem dierum*, intelligit tempus quod Deus irae suae destinaverat. Atqui Deus ipsos mature monebat, ut resipiscerent antequam venisset tempus iudicii. Perinde igitur est ac si relinqueret eos in suo stupore, ac diceret, non posse tamen effugere manum Dei sua pertinacia: quemadmodum quum Paulus dicit (1. Cor. 14, 38), Qui ignorat, ignoret, non dubium est quin pervicaciam eorum refellat, qui non admittunt vel sanam doctrinam, vel recta consilia. Sic ergo propheta hic docet, nihil lucrifacturos hypocritas, quum Deo opposuerint et contumaciam et improbitatem suam: quia sentient nimium sero Deum non frustra loquutum esse. Videmus ergo per *extremitatem dierum* intelligi tempus illud, quo clausa erit ianua, quia scilicet Deo non responderint mature, quum ipsos ad se invitaret et proponeret illis spem salutis. Nunc ergo tenenda est altera sententia, nempe, ut quaeramus Deum dum inveniri potest, invocemus eum, dum prope est. Nam si abutimur eius tolerantia, et hodie spernimus eum loquentem, sero sentiemus, et non sine gravissimo dolore, nos fuisse fascinatos a diabolo, quod non responderimus vocanti. Sequitur,

21. *Non misi prophetas, et ipsi cucurrerunt: non loquutus sum ad eos, et ipsi prophetarunt.*

Iterum propheta noster admonet Iudaeos, ne blanditiis falsorum doctorum corrupti minas Dei pro nihilo ducant. Diximus enim sopitas tunc fuisse populi mentes, quum impunitatem falsi doctores promitterent: et nulla est pestis deterior, quam ubi sub Dei nomine falsi doctores nobis delitias faciunt, et repellunt omnem metum et sollicitudinem. Morbus ille grassatus fuit in veteri populo, ut hodie quoque grassatur. Maior enim pars mundi semper appetit adulatores: et Deus ubi videt homines ita sibi parcere, et quodammodo accersere sibi decipulas, laxat fraenum Satanae, et

eius ministris, ut decipiant miseros, qui ita falli sponte cupiunt. Consilium igitur Ieremiae fuit, saepius reducere populo in memoriam, nihil aliud esse omnes blanditias, quam praestigias Satanae, aut venenum aliquod mortiferum, quo obstupefiunt omnes sensus. Quemadmodum enim si quis venenum propinet, quod exstinguat et sensus corporis, et intelligentiam animae, actum est de misero qui ita fuerit suffocatus: hoc idem cernere licet in falsis doctoribus, ubi demulcent miseros peccatores, et promittunt illis bene fore, quemadmodum postrema lectione vidimus. Quoniam autem difficile est expergefacere homines ab illo torpore, qui fere ingenitus est a natura: deinde quia subinde Satan repetit easdem insidias, necesse fuit sancto prophetae, insistere magis ac magis in hac doctrina. Dicit autem Deus, *se non misisse prophetas, et tamen ipsos cucurrisse.* Nam haec obiectio poterat in speciem videri sufficere adversus Ieremiam quod unus esset: ex opposito autem starent prophetae in magno numero. Naturae autem sensus hoc dictat, credendum esse centum hominibus potius quam uni. Unus ergo erat Ieremias, magna autem pseudoprophetarum copia. Deinde nomen propheticum erat commune omnibus. Ita necesse fuit occurrere exceptioni, quae poterat contemptibilem reddere sanctum Dei servum. Ergo discrimen ponit inter falsos doctores, quibuscum certabat, et inter se: quasi diceret, Ego quidem unus sum, sed missus a Deo: et probe mihi sum conscius legitimae vocationis: deinde re ipsa ostendere paratus sum, me non afferre commenta cerebri mei. Ne igitur vos fallat haec perversa comparatio unius hominis cum magna multitudine. Nam hic non agitur de hominibus, nec de eorum autoritate: sed quaerendum est, quisnam illis sit autor. Si Deus est mihi autor functionis meae, ego unus supero totum mundum: si illi non fundati sunt in vocatione Dei, etiam si essent plures centuplo, tamen evanescit quidquid iactant. Nam soli Deo habenda est fides. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum dicit *prophetas currere sed non fuisse missos: prophetare, sed non esse instructos ullis Dei mandatis.* Hic autem locus primo docet neminem dignum esse audientia, nisi qui Dei verus est minister. Duo autem necessaria sunt, ut quis se talem esse probet, nempe vocatio: deinde fides et integritas. Quisquis ergo se ingerit, quamvis obtendat nomen propheticum, potest tuto repudiari, quia Deus sibi uni hoc proprium vendicat, nempe ut audiatur. Iam simplex et nuda vocatio non sufficeret, nisi qui vocatus est fideliter operam Deo suo impendat. Utrumque hic notatur, quia dicit *prophetas currere, et tamen non esse missos,* deinde, *loqui, et destitui tamen Dei mandato.* Fateor quidem diversis verbis rem unam et eandem hic repeti ex communi linguae hebraicae usu: tamen maior est expressio in secundo membro, quia mittere proprie ad vocationem spectat, mandare autem ad ipsam exsequutionem. Deus enim priore loco eligit prophetas suos, et munus docendi illis iniungit: postea praecipit quid dicturi sint, et quasi illis verba dictat, ne quid a se confictum afferant, sed tantum praecones sint, quemadmodum alibi visum fuit. Iam hinc etiam colligimus, non promiscue aures nostras debere apertas esse impostoribus, qui Dei nomen audacter obtendunt: sed discernendum esse inter veros et falsos doctores. Neque enim hic cum paucis hominibus disputat Ieremias, sed alloquitur totum populum. Et finis huius doctrinae est, frustra sub ignorantiae praetextu velle elabi qui non attenti sunt ad puram doctrinam: quia nisi data opera et Deum et verbum eius negligerent, poterant cognoscere quibus habenda esset fides. Sequitur ergo frivolum esse effugium quod hodie quasi sacrum asylum multi esse putant, nempe dum causantur se deceptos fuisse a falsis doctoribus. Nam videndum est, et diligenter inquirendum quorsum Deus miserit: deinde, quinam prodeant ex eius schola, ne quid aliud doceant, nisi quod acceperint ex sacro eius ore. Hic de vocatione non disseram prolixius: si quis brevissimam definitionem quaerat, est duplex vocatio, una interior, altera vero quae ad ordinem pertinet, et ideo potest vocari externa, vel politica. Externa autem vocatio nunquam legitima erit, nisi praecedat illa interior. Neque enim nostrum est creare vel prophetas, vel apostolos, vel pastores. Hoc enim est speciale spiritus sancti donum. Proinde ut centies quis vocatus fuerit, et electus hominum suffragiis, non tamen poterit censeri legitimus minister, nisi vocatus fuerit ipse a Deo: quia requiruntur praeclarae dotes ad munus apostolicum et propheticum et pastorale, quae non sunt in hominum manu vel arbitrio. Videmus itaque semper necessario requiri arcanam Dei vocationem ut quis sit vel propheta, vel apostolus, vel pastor. Vocatio autem secunda ordini adiuncta est. Deus enim vult omnia inter nos geri rite, et non confuse. Hinc igitur mos eligendi. Sed saepe continget ut sufficiat, praesertim ad tempus, Dei vocatio. Nam ubi nulla est ecclesia, nisi Deus excitet extra ordinem doctores, nullum erit remedium malo. Ergo vocatio ordinaria, de qua nunc loquimur, pendet ex statu rite composito. Ubicunque igitur est ecclesia Dei, habet suas leges, habet certam rationem gubernationis: illic nemo debet sese ingerere, etiamsi angelos omnes aequaret sanctimonia, ad munus propheticum vel pastorale. Sed ubi nulla est ecclesia, Deus singulari modo excitat doctores, qui electi non sunt hominum suffragiis: quia hoc fieri non potest, ubi nulla est forma ecclesiae. Argumentum quidem hoc longe

fusius tractari meretur: sed quia non soleo digredi in locos communes, satis est tenere quod ad praesentem locum utile est cognitu, nempe nullos debere agnosci pro Dei servis et doctoribus ecclesiae, nisi qui missi sunt, hoc est, quibus Deus manum porrexit, ut has partes iniungeret. Iam quia vocatio interior Dei non potest certo dignosci a nobis, videndum est an qui loquitur sit organon spiritus Dei. Quisquis enim sua commenta futiliter afferet, ille indignus est audientia. Quare, qui loquitur, ostendat re ipsa se legatum esse Dei. Quomodo autem ostendet? nempe si loquatur ex ipsius Dei ore, hoc est, nihil proprium ingerat, sed fideliter quasi de manu in manum tradat quod divinitus accepit. Sed quoniam adhuc esset in ea re aliqua perplexitas, sequitur,

22. *Quod si stetissent in consilio meo*, *certe* (copula enim ita resolvi debet) *audire fecissent verba populum meum* (hoc est, docuissent populum meum sermones meos), *et reduxissent eos a via sua mala, et a malitia studiorum ipsorum.*

Hic versus est quasi explicatio proximi. Possent enim multi perplexi haerere, si tantum hoc diceretur, nullos esse idoneos, vel legitimos doctores, nisi qui missi sunt et qui instructi sunt certis Dei praeceptis. Ideo propheta hic nos ad doctrinam revocat, quae certa et manifesta esse debet. Deus enim tradiderat summam totius verae doctrinae in lege sua. Quum ergo tota sapientiae perfectio comprehensa esset in lege, sicuti inde hauserunt prophetae quidquid in ipsorum scriptis legimus, non potuit illa excusatio admitti, Unde sciemus prophetas loqui ex ore Dei? nihil afferre commentitium? habere mandata quae Deus probat? Propheta igitur revocat Iudaeos ad legem ipsam, ac si diceret, quemadmodum etiam Moses loquitur, Non opus esse transscendere nubes, vel descendere in abyssos, vel cursitare ultra mare. Nam lex, et verbum prope est in ore tuo, hoc est, Deus vobis proposuit quidquid necessarium est, ac utile cognitu. Hoc ergo vobis satis superque patefactum est. Nec iam ullius rei necessariae obscura erit cognitio, si attenti estis ad legem. Ergo ignaviae vestrae non modo crassus error causa est, sed etiam contumacia, ubi praeterita lege ultro manetis suspensi, et inquiritis ubinam est via? Haec est via, dicebat Moses, ambulate in ea. Nunc ergo tenemus consilium Ieremiae: dixerat non alios debere audiri, nisi qui missi essent, et qui loquerentur ex ore Dei: nunc autem explicat quid hoc sibi velit, nempe quia lex contineat totam sapientiae summam. Sed quia prius induxerat pseudoprophetas secure ridentes veros et sinceros Dei servos, quum obiicerent, Quis stetit in consilio Dei? fingunt isti se delapsos esse e nubibus, territant vos atrocibus minis: quasi vero essent angeli coelestes. Quum ergo pseudoprophetae ita contemptim loqui solerent de servis Dei, ac obiicerent non stetisse in Dei consilio, nunc retorquet adversus eos Ieremias: *Si stetissent*, inquit, *in consilio meo, certe loquuti essent ex lege mea:* quasi diceret, Detrahunt fidem servis meis, quia sunt homines, et non angeli. Negant igitur fuisse meos consiliarios: ita faciunt ut totus populus vilipendat salutis doctrinam. Atqui sunt tamen aliqui prophetae, quos ego misi: nunc si velint haberi tales, probent: quae erit vera probatio? *Si stetissent in consilio meo*, *certe notum fecissent sermonem meum populo meo;* et quisnam est ille sermo? Sequitur etiam definitio, nempe sermo legis: *Reduxissent a mala via populum errantem.* Videri posset locus hic obscurus, sed ex contextu ipso possumus colligere hanc fuisse genuinam prophetae mentem: quod scilicet voluerit coarguere falsos doctores, ne amplius iactarent Dei nomen, et falso praetexerent munus propheticum, et titulo illo gloriarentur. Dicit enim hinc facile probari, non esse Dei prophetas, quoniam non doceant fideliter quod debuerant petere ex lege. Certum quidem est, neminem fuisse Dei consiliarium, quemadmodum scriptura pluribus locis dicit, dum vult refellere eorum arrogantiam, qui pro sua curiositate penetrant in arcana Dei iudicia: et Paulus quum de aeterna Dei electione loquitur, quia hoc est incomprehensibile arcanum, exclamat (Rom. 11, 34), Quis consiliarius eius fuit? Et similiter loquitur prioris ad Corinthios capite secundo (v. 16). Quorsum? nempe ut compescat humanae mentis temeritatem, quae perrumpit longius quam fas sit. Sed postea per modum correctionis adiungit Paulus, Nos autem mentem Christi tenemus. Quare? consilium enim suum patefecit nobis. Quum igitur negarent pseudoprophetae servos Dei fuisse eius consiliarios, poterant quidem simpliciter hoc dicere, quatenus erant homines mortales: sed interea consilium illorum fuit detrahere fidem verbo Dei, et abrogare: ita non homines ipsos, sed Deum potius cogebant in ordinem. Haec fuit intolerabilis contumelia adversus Deum. Caeterum nunc propheta retorquet adversus eos: Nullus ergo in mundo erit Dei propheta? atqui fixum illud erat, semper fuisse aliquos Dei prophetas. Et nemo apud Iudaeos negare ausus fuisset, Mosen loquutum esse divinitus. Hoc igitur concesso nunc oblique perstringit eos Ieremias, Ubi erunt Dei prophetae? Quoniam sibi arrogabant hoc elogium, dicit, *Certe non stetistis* in consilio Dei. Quare? nam consilium Dei comprehensum est lege ipsa. Quia ergo disceditis a doctrina pietatis, quia nullum est aedificandi studium, quia doctrina vestra non instituit homines ad timorem Dei, et non adducit ad poenitentiam, sequitur vos non esse Dei consiliarios, neque prophetas. Ut

autem hoc melius pateat, tenendum est illud Mosis, nempe esse Deo sua arcana: sed quaecunque tradita sunt in lege, spectare ad nos, et ad filios nostros. Non est igitur per multas ambages quaerendum, quisnam sit verus Dei propheta. Illi enim extra controversiam audiri merentur tanquam angeli, qui fideles sunt legis interpretes: qui autem nos abducunt a lege, secure et audacter reiiciendi sunt. Sed definitio simul tenenda est quum dicit, *Reverti fecissent populum meum a via sua mala, et a malitia studiorum suorum.* Nam scimus pessimos quosque proterve obtendere sermonem Dei: quemadmodum hodie papistae quamvis inebriaverint totum mundum impiis deliriis, iactant tamen se esse Dei servos. Ergo propheta postquam in genere loquutus est de verbo Dei, addit specialem notam, nempe quod illa est Dei doctrina, quae aedificat, quae instituit, et format homines ad poenitentiam, ad timorem Dei, sicuti Paulus dicit scripturam esse utilem (2. Tim. 3, 16). Vult enim hoc verbo coarguere perversos omnes scripturae interpretes, ut multi tunc sese venditabant pro optimis doctoribus, quum tamen aures tantum pascerent eas titillando. Quoniam ergo tunc multi ostentationi potius quam aedificationi operam dabant, Paulus dicit scripturam esse utilem, et ideo conspuit adversus omnes expositiones, in quibus nulla est utilitas. Sic etiam hoc loco propheta hunc rectum esse usum scripturae et legitimum demonstrat, si homines revocentur a via sua mala. Est quidem synecdoche in hac loquutione, quia si tantum hortemur homines ad poenitentiam, non magnus erit profectus: et hoc esset mutilum, quia poenitentiae doctrina friget absque fide, et absque invocatione nominis Dei. Sed propheta hic noluit singulas partes sanae et utilis doctrinae recensere: satis habuit refellere falsos doctores, quod vellent soli in pretio haberi: interea autem nullum esset ipsis aedificandi studium, quia videbant omnia pessum ire, videbant scelera passim grassari, videbant horribilem Dei contemptum: caecutiebant ad haec omnia. Ergo hinc facile colligi potuit, neque fideliter ipsos operam suam Deo impendere, neque probe salutem ecclesiae curare: quia ita prodebant miseras animas, quibus videbant instare interitum. Tenemus ergo nunc totum prophetae consilium. Non dubium autem est, quin *viae malae* addiderit *malitiam studiorum*, ut magis detegeret socordiam eorum, qui in tanta necessitate silebant, et manebant ignavi: aliquando opus erit mediocri correctione: sed ubi populus sibi permisit extremam licentiam malorum, ubi impunitas omnia occupat, ubi etiam tales sunt corruptelae in communi vita, ut nihil prorsus maneat integrum, si cesset et constricta sit lingua doctoris, nonne merito dicetur ignavus canis, et mutus? Sic etiam propheta exaggerat socordiam, cuius hic accusat falsos doctores, quod silerent tanquam rebus bene compositis, quum tamen non modo vulgaribus delictis offendi deberent, sed tanta scelerum congerie, quia scilicet populus non uno genere duntaxat, sed in omnibus partibus sese prostituerat ad contemptum Dei et legis. Postea sequitur,

23. *An Deus e propinquo ego, dicit Iehovah? et non Deus e longinquo?*

24. *An absconderit vir in latebris, et ego non videbo eum, dicit Iehovah? an non coelos et terram impleo, dicit Iehovah?*

Primum hic excutit hypocritis suas delitias, quoniam ideo torpebant in vitiis, quod putarent se quodammodo posse oblinere oculos Deo. Non ita quidem loquuti sunt: sed nunquam tanta esset oscitantia in hominibus, si persuasi essent, Deo nihil esse absconditum, sed ipsum penetrare ad intimos quosque affectus cordis, discernere inter cogitationes et affectus, et non relinquere medullas ipsas intactas. Si ergo hoc infixum esset omnium cordibus, certe maiore reverentia sese Deo subiicerent, deinde expavescerent ad eius minas. Ergo quum tam secure torpeant, sequitur ipsos imaginari Deum hebetem, et qui tantum curat quae propinqua sunt: quemadmodum si quis lippitudine laboret, poterit quidem hoc vel illud aspicere, quum propius fuerit admotum: sed non poterit videre quae procul sunt remota. Talem igitur Deum somniant hypocritae, qui more hominum vel conniveat, vel caecutiat, vel saltem non cernat, nisi quae palpari possint manibus. Nunc ergo tenemus consilium prophetae, quum Deus testatur se Deum esse e longinquo.

An Deus e propinquo ego sum, dicit Iehovah? et non Deus e longinquo? An latebit vir in tenebris (in latibulis) *et ego non videbo eum,* hoc est, ut non videam eum, *dicit Iehovah? Annon coelum et terram ego impleo, dicit Iehovah?* Hic acrius invehitur propheta contra hypocritas, qui putabant se nullo negotio cum Deo transacturos, quemadmodum semper faciunt sibi delitias in suis peccatis. Etsi enim semper animos occupat principium illud, Deum esse mundi iudicem, et coram eo rationem aliquando reddendam esse: postea tamen tergiversando existimant se elapsos, ut Deus ipsis ignoscat. Denique solenne est hypocritis cum Deo quasi pueriliter ludere. Hac ratione irascitur Deus contra ipsos, et pronuntiat se longe alium esse quam ipsi imaginentur. Nam dum ita se constituunt arbitros, ut Deum subiiciant suis legibus, fingunt ipsum esse quasi hebetem, et nihil videre, vel parum. Dicit igitur *se non esse Deum e propinquo, sed e longinquo.* Alii referunt ad tempus, quasi negaret se nuper

esse natum, et ita existimant verum Deum et aeternum conferri idolis, quae homines temere sibi fabricant. Sed alter sensus longe melius quadrat, nempe *ipsum esse Deum e longinquo:* quoniam sicut alibi dicitur, in excelsis habitans conspicit tamen quidquid in terra geritur. Quoniam ergo nihil fugit Dei conspectum, ideo vocatur Deus e longinquo, quum hypocritae existiment ipsum esse Deum e propinquo, hoc est, ut Gallice dicimus, *De courte veue*, qui tantum cernat quae prope adsunt, et quasi subiecta oculis. Sed interrogatio plus habet vehementiae quam si dixisset simpliciter se non esse Deum e propinquo. Habet enim haec loquutio vim obiurgandi, quia nimium eius maiestati detrahunt hypocritae, ubi ita pro sensu suo fingunt eum non plus videre, quam hominem mortalem. Nunquam auderent ita loqui: sed si quis examinet omnia eorum consilia et actiones, reperiet nunquam tantum illis fore audaciae, nisi se ipsos deciperent hoc figmento, Deum scilicet posse decipi. Et ideo non refert Ieremias eorum verba, sed detegit malitiam, quae satis se prodebat in ipsis operibus, quamvis lingua aliud profiterentur. Hunc vero esse sensum melius liquet ex proximo versu, qui coniunctim legi debet: *An latebit vir in latebris*, inquit *ut non videam eum?* Hic versus expositive additus est. Itaque de longinquo et propinquo non est amplius dubitandum, quin Deus vocetur e longinquo, quoniam oculi eius penetrent usque ad profundissimas abyssos, nec quidquam eum fugiat. Mirum est Graecos interpretes tam crasse fuisse hallucinatos, quia prorsus mutarunt sensum, quod sit Deus e propinquo et non e longinquo. Primo non expenderunt interrogationem: deinde, quia non videbant quorsum hoc tenderet, ideo excogitarunt ex cerebro suo quod prorsus remotum est a prophetae verbis. Haec quidem sententia non male quadrat, Deum esse propinquum, et non longinquum: sed aliud sibi vult, nempe longe diversum esse acumen Dei, quam hominum, quoniam optime perspiciat quae longissime ab ipso distant, sicuti locum ex Psalmo (101, 20) citavimus, et alter etiam locus potest huc aptari ex Psalmo 139 (v. 7 sqq.) ubi dicit propheta, Quo fugiam a facie tua? nam si ascendero in coelum, tu illic es: si iacuero in ipsis inferis, illuc extendes manum tuam: si sumpsero pennas aurorae, et volitavero usque ad nubes, etiam manus tua illic deprehendet me: si quaesiero latebras, etiam nox ipsa erit tanquam lux coram te, et tenebrae tanquam lux fulgebunt. Si ergo iungamus duos istos locos, nihil amplius ambiguum erit in verbis Ieremiae, nempe quod Deus in profundissimas quasque abyssos penetret suo conspectu, ita ut nihil ipsum lateat. Iam non tantum explicat Ieremias sensum proximi versus, sed accommodat etiam ad communem usum: *An latebit*, inquit, *quispiam in latebris*, *ut ipsum non videam?* Dei enim conspectus pertinet ad iudicium, ideo omittendae sunt omnes frivolae speculationes, ubi scriptura dicit Deum omnia cernere: sed praecipue considerare oportet quorsum videat, nempe ut tandem vocet ad iudicium quaecunque geruntur ab hominibus. Est igitur applicatio doctrinae ad usum nostrum, ut quidquid agimus, quidquid cogitamus et loquimur, hoc totum referatur ad Dei cognitionem. Per latebras autem intelligit omnes occultas fraudes, quibus dum putant homines se posse tegere, nihil aliud proficiunt, nisi ut accersant sibi gravius iudicium. Latebrae igitur sunt omnes vanae cogitationes quibus sese hypocritae involvunt, et ita existimant se occultari, ut Deus non perspiciat eorum mentes. Ridet igitur Deus hypocritas, ac dicit, Ingrediantur in suas latebras, sese abscondant, ut libuerit: ego tamen non minus in latebris clare video, quam si mihi proximi forent. Ad confirmationem adiungit, *An non impleo coelum et terram, dicit Iehovah?* Hoc etiam non debet subtiliter exponi de immensa Dei essentia. Verum quidem est, extendi essentiam Dei per coelum et terram, ut est infinita. Sed scriptura non vult nos pascere frivolis illis et infructuosis cogitationibus, tantum docet quod prodesse nobis possit ad pietatem. Ergo quod hic pronuntiat Deus *se implere coelum et terram*, referri debet ad providentiam eius et potentiam: quasi diceret se non oblectari coelo, quemadmodum profani homines somniant vacare ipsum delitiis, et mundum non curare: sed dicitur implere coelum et terram, quatenus omnia gubernat, quatenus omnia veniunt coram ipso in rationem, quatenus denique est iudex mundi. Nunc tenemus quid sibi velit propheta. Et hic locus observatu dignus est, quia fere nobis omnibus ingenitus est hic error, ut fingamus Deum nobis similem. Hinc fit, ut tantum licentiae sibi permittant homines: nam leve est illis defungi erga Deum, quod scilicet non reputant qualis sit, sed eum aestimant ex sensu suo et natura. Quoniam ergo ita sumus crassi, expendere diligenter convenit hunc locum, ubi clamat Deus *se non esse e propinquo*, hoc est, se non esse nobis similem, obtuso scilicet intuitu: sed non minus videre in densis tenebris quam in clara luce: ideo nihil proficere eos omnes, qui fodiunt sibi cavernas, quemadmodum dicitur apud Isaiam, et qui sese demergunt in profundum labyrinthum ut ipsum fallant. Negat igitur ipsos quidquam proficere, et rationem adiungit: *Quoniam impleat coelum et terram*, id est, quoniam et providentia eius, et virtus, et iustitia diffusa sit ubique, ut quocunque homines sese transferant, non possint tamen ab eius oculis se abscondere. Sequitur,

25. *Audivi quod dicunt* (vel quid dicant) *prophetae prophetantes in nomine meo dicendo, Somniavi, somniavi.*

Iterum redit Ieremias ad illos impostores, qui suis blanditiis populum mulcebant. Quum ergo Ieremias et similes, qui fideliter exsequebantur munus suum, severe cum populo agerent, et coarguerent scelera, et minitarentur, ex opposito surgebant illi nebulones, ac sub nomine prophetico impiis Dei contemptoribus blandiebantur. Fuit, quemadmodum ante diximus, haec gravissima tentatio, quum in ipsa ecclesia sic ministri Satanae Dei nomen falso praetexerent. Poterant Iudaei secure contemnere et ridere quidquid iactabant vani prophetae gentium: sciebant enim nihil illis commune esse cum Deo: sed quum pseudoprophetae illi, de quibus nunc agitur, locum occuparent in ecclesia, et magnifice venditarent se pro Dei servis, potuit hoc percellere infirmos, et concutere eorum fidem, imo prorsus evertere, nisi Deus manum porrexisset. Itaque non mirum est, si hac in parte tantopere insistat Ieremias, quoniam morbus ille non potuit curari levi remedio: si tantum uno verbo dixisset pro nihilo ducendos esse illos, non acquievissent infirmi. Ergo saepius iterari hanc doctrinam oportuit, ut statuerent omnes delectu et iudicio opus esse, nec debere promiscue admitti pro Dei prophetis qui nomen eius obtenderent. Repetit igitur eandem quam prius vidimus sententiam, sed aliis verbis: *Audivi*, inquit Deus, *quid dicant prophetae prophetantes in nomine meo.* Est occupatio in his verbis, quia obiici poterat, Quid hoc sibi vult, quod prophetae inter se dissident? et quid opus est factu in istis dissensionibus? qui confligunt inter se, utrinque perstringunt nobis oculos titulo illo tam honorifico, ac fortiter affirmant se a Deo fuisse missos. Quum igitur talis sit inter prophetas conflictus, quid nobis agendum est? Deus occurrit huic dubitationi, et pronuntiat sibi non esse incognitum quid iactent pseudoprophetae. Addit *ipsos prophetare in nomine suo.* Hoc fuit offendiculum, quod maxime turbare poterat debiles animos, audire illam profanationem nominis Dei. Nam sicuti reverenter excipere nos oportet quidquid a Deo prodit, sic etiam non leve periculum est, ubi falso et mendaciter nobis obiicitur Dei nomen. Quoniam ergo poterant maxime fallaci isto praetextu boni quoque turbari, ideo diserte hic exprimitur, quod scilicet abusi fuerint nomine Dei: sed addit, *mendaciter.* Hinc colligimus quod dixi, non sine delectu recipiendos qui se prophetas esse affirmant, et fastuose obtendunt Dei nomen: sed adhibendum esse iudicium, quia scilicet omnibus saeculis Deus voluit probare servorum suorum fidem, quum permisit hanc licentiam Satanae et eius ministris, ut obtruderent sacrum eius nomen non sine mendacio. Et quoniam videmus huic malo semper obnoxiam fuisse ecclesiam, non est quod hodie turbemur, si idem accidat, quia nihil est novum. Discamus itaque obdurescere ad istos insultus, et quoties pseudoprophetae fidem nostram tentabunt, maneamus nihilominus firmi in hoc principio, prudenter considerandum esse an Deus ipse loquatur, an vero homines fallaciter se iactent pro eius servis. Somniare hic accipitur in bonam partem: quia, ut alibi vidimus, solebat Deus se patefacere servis suis per somnia. Non ergo quaelibet somnia hic debent intelligi, sed quae continent aliquod coeleste oraculum. Fallebant quidem pseudoprophetae sic loquendo: sed hoc perinde erat ac si testati essent se non afferre propria commenta, sed fideliter referre quod a Deo acceperant. Quemadmodum hodie papa praefatur se esse vicarium Christi, successorem Petri, dum tyrannidem sibi in ecclesia usurpat: sic etiam illi specioso praetextu fallebant simplices, quod scilicet non effutirent aliquid humanum, sed tantum testes essent oraculorum Dei. Sequitur,

26. *Quousque erit in corde prophetarum prophetantium mendacium, et prophetarum doli cordis sui?*

27. *Cogitantes ut faciant oblivisci populum meum nominis mei per somnia sua* (vel, in somniis suis, ad verbum) *quae narrant quisque socio suo: quemadmodum obliti sunt patres eorum nominis mei in Baal.*

Hic tam obiurgat Deus pseudoprophetas, quam populo suo promittit quod maxime optandum erat, nempe se purgaturum ecclesiam suam talibus inquinamentis. Ostendit igitur sibi cordi fore vindictam, quod tam impie, et audacter abuti audeant sacro eius nomine pseudoprophetae. Nam semper illud in mentem venit, Qui fit, ut Deus hoc permittat? an quia salutem populi sui negligit? an quia eum delectat hic lusus, dum videt veritatem misceri mendacio, et lucem tenebris? Deus ergo hic admonet se ad tempus ferre sacrilegam illam audaciam, quam sibi prophetae usurpant: sed tamen non ita connivere quin tandem poenam de illis sumpturus sit: *Quousque*, inquit? nam perinde est, ac si diceret, Non patiar in perpetuum: quamvis differam, tamen sentient se nimis perverse abusos esse mea patientia. Et aggravat etiam crimen, quum dicit, *Quousque erit in corde prophetarum prophetantium mendacium?* Nam hac loquendi forma significat, eos non errore labi, quemadmodum multi per inscitiam proferunt quae non tenent. Sed hic conqueritur Deus, prophetas illos quasi data opera surgere ad opprimendam veritatem. Ergo per *cor*

intelligi debet meditatio, quasi diceret, eos consulto praetendere fallaciter nomen suum, idque habere in corde suo repositum, ut populum decipiant. Addit, *esse prophetas doli cordis sui*. Opponitur hic dolus cordis purae doctrinae: et ita significat Deus, quidquid ex se ipsis in medium proferunt homines esse fraudulentum, quia scilicet nihil prodire ab ipsis possit nisi vanitas. Nec dubium tamen est quin perstringat stultam persuasionem, qua superbiunt pseudoprophetae, ac inflati sunt, ut existiment se solos sapere: quemadmodum hodie in papatu quam arroganter blaterant nebulones illi, quoties garriunt de suis figmentis? Nihil est magis insipidum, sed tamen putant se superare angelos et acumine et altis speculationibus. Talis igitur fuit arrogantia in veteribus pseudoprophetis. Sed Deus pronuntiat simpliciter esse *dolum cordis* quidquid fabricant homines, et quidquid excogitant, quod non acceperint ex ore eius. Et hoc diligenter notandum est: quia plausibiles sunt multae argutiae, in quibus tamen nihil subest firmum: imo sunt nugae duntaxat. Si quando igitur nobis arrideant inanes illae cogitationes, teneamus quod hic dicit Ieremias, quidquid a Deo non est profectum *esse dolum cordis:* deinde, quamvis totus mundus applaudat mendaciis et imposturis, sciamus tamen esse dolum quidquid non habet Deum ipsum autorem. Et sequitur clarior definitio, quod scilicet *populum suum oblivisci faciant nominis sui per somnia, quemadmodum patres eorum obliti fuerant per Baal.* Ex hoc versu colligere licet, non palam fuisse legis hostes, cum quibus certamen habuit Ieremias: nam tenebant multa principia pietatis: hoc illis commune erat cum optimis et sinceris Dei cultoribus, nempe, Deum unum esse colendum: deinde, unum esse legitimum eius altare, sacrificandum esse ex praescripto legis. De his ergo nulla erat controversia. Sed interim populum fallebant suis blanditiis, quia solebant quaestum facere ex munere prophetico. Ideo illis exprobrat Ieremias, quod *induxerint nomen Dei in oblivionem per sua somnia, sicuti patres eorum obliti fuerant nominis Dei in Baal:* quasi diceret, Somnia haec sunt tanquam fictitii et adulterini cultus, quibus olim eversa fuit pietas. Nam patres eorum coluerant Baal et Baalim, hoc est, asciverant sibi illos falsos deos: ita obruerant gloriam Dei suis figmentis. Non fuit tam crassa impietas in pseudoprophetis, qui regnabant tempore Ieremiae, sed fuit tamen obliqua defectio, quod scilicet ingererent sua somnia, et falso profiterentur se esse Dei servos, quum tamen nihil illis mandasset. Diximus autem alibi duplex fuisse crimen: primum quod non vocati currerent, neque missi: deinde, quod sua commenta supponerent pro Dei verbo. Et hic locus diligenter nobis notandus est, ut sciamus non tantum apertam defectionem non posse ferri, sed obliquas etiam corruptelas, quae nos furtim abstrahunt a Dei timore. Duae igitur pestes diligenter cavendae sunt in ecclesia, si cupimus manere integri in Dei obsequio. Una pestis est satis nota, quum scilicet quasi ex professo veritas convertitur in mendacium, ubi homines ad idololatriam et foedas superstitiones trahuntur. Sic Ieremias dicit *veterem populum oblitum fuisse nominis Dei in Baal.* Sed altera pestis occultior est, ideoque magis periculosa, quum scilicet species aliqua pietatis retinetur, sed per insidias abducuntur homines a timore Dei, vel a simplici eius cultu, et a pura doctrina, quemadmodum hodie videmus etiam in ecclesiis, quae profitentur se divortium fecisse a papatu ut amplectantur evangelii doctrinam, esse tamen permultos qui insidiose corrumpunt simplicem et genuinam doctrinam: videmus quam multi curiosi homines nunc omnia conturbent suis figmentis, et quam praepostere multi subtiles esse appetant: deinde, quam superbe multi pro oraculis vomant sua commenta. Ergo non tantum excubare nos oportet, ut cauti simus contra apertas abominationes, sed etiam ut retineamus purum et simplex Dei verbum, hoc est, ne permittamus falsis operariis quidquam per insidias vel corrumpere vel vitiare. Sequitur,

28. *Propheta apud quem est somnium, narrabit somnium, et apud quem est sermo meus, narrabit sermonem meum veritatis: quid paleae ad triticum? dicit Iehovah.*

Hic etiam versus attente legendus est, et continet certe doctrinam apprime utilem. Iam dixi hac machina posse labefactari multorum fidem, dum vident in templo Dei esse conflictus non tantum in ipso vulgo, sed inter prophetas. Deus e coelo non apparet, neque etiam mittit angelos suos, sed vult audiri per homines. Qui igitur accedunt in templum, exspectant dum illos doceant prophetae: illic apparent Satanae ministri, qui omnia corrumpunt et pervertunt: pauci sunt, qui cordate asserant Dei veritatem, et qui fideliter etiam explicent quod Deus mandavit. Quid hic facient miseri, qui parati sunt ad obsequium? et qui afferunt docilitatem? hinc fit, ut multi abiiciant omne pietatis studium et in desperationem se praecipitent. Quid hoc sibi vult? quid tot dissensiones, tot controversiae, tot contentiones, tot invectivae? quo nos igitur nunc conferemus? satius est nihil curare amplius. Multi igitur hanc occasionem arripiunt socordiae, et malint non se fatigare amplius, nec quaerere quid sit Deus, quid velit, ubi salus nobis sit posita, ubi spes figenda, quam se implicare molestis et spinosis disputationibus. Talis tentatio obrepere potuit tempore Ieremiae. Ergo remedium opportune adhibet quum dicit, *Propheta qui habet somnium*, hoc est,

apud quem est somnium, *ille narrabit somnium:* deinde, *Propheta apud quem est sermo meus, ille sermonem meum perferet:* quasi diceret Deus hoc esse nimis iniquum ut mendacium viam obstruat veritati. Atqui hoc accidere ut plurimum solet, quemadmodum dixi: ubi enim diabolus habet sua flabella, videtur obstaculum nos retinere ne pergamus amplius in via, nec curemus proficere in doctrina pietatis. Nam qui sunt recte animati, ut diximus, quum vident ipsos prophetas inter se litigare et iurgari et certare, illic subsistunt, imo flectunt retro cursum: Deus autem admonet hoc nimis absurdum esse. Tantundem igitur valet hic locus ac si diceret, Ne impediant suis fallaciis mendaces prophetae, quominus pergant servi Dei in cursu suo, et sermo eius reverenter audiatur. Nisi attendimus ad hoc prophetae consilium, frigebit locus: saepe citatur, sed circumstantia certe non fuit notata: ideo videndum est semper cur quidque dicatur. Pendet, inquam, haec sententia ex superiore contextu, et Deus respondet quaestioni, quae moveri poterat, Quid igitur nobis agendum, ubi mendacia confligunt cum veritate? respondet, inquam, Deus, hoc praeiudicio non debere gravari sermonem suum: quasi diceret, Ne quidquam impediat, quominus prophetae mei fructuose doceant, iubeo ipsos audiri. Hinc ergo colligimus, iniuriam facere Deo, qui dum obiiciunt controversias quibus scinditur et quasi laceratur religio, putant hoc modo sibi concedi impietatis licentiam: quia non debet valere haec ratio, ut deroget Satan cum omnibus suis ministris autoritati Dei et servorum eius. Quamvis ergo pseudoprophetae se insinuent, quamvis sese opponant veris et fidelibus Dei servis, nihilominus somnia, hoc est, revelationes propheticae obtineant suum pondus, *et apud quem est sermo Dei, ille loquatur sermonem Dei,* nempe ut audiatur. Referri enim hoc debet ad ipsos auditores, ut non desistant ab obedientia legis, utcunque Satan conetur ipsorum fidem evertere, dum ita conturbat unitatem fidei. Postea sequitur, *Quid paleae ad triticum?* Haec etiam additio valde fuit necessaria: nam iterum poterant multi excipere, non suppetere iudicium, quo discernerent inter veros et falsos prophetas. Deus hic respondet, non minus esse discriminis, si quis attente expenderit, inter veram et falsam doctrinam quam inter paleam et triticum. Et hac similitudine ostendit quam stulte et indigne etiam multi detrahant autoritati legis hoc praetextu, quoniam multi sint falsi interpretes. Si quis enim dicat se triticum repudiare quoniam opertum sit palea, nonne dignus est qui pereat fame? et quis eius miserebitur qui dicet se habere quidem in area triticum, sed permixtum paleae, ideo cibum non suppetere? quid ergo nugator, cur non discernis paleam a tritico? tu igitur mavis perire inedia quam purgare triticum, et habere quo vescaris? Sic etiam in templo saepe permixtum erit triticum paleae, dum pura Dei veritas inquinatur multis commentis, et pravis figmentis: sed interea, nisi per nos steterit, poterimus discernere inter triticum et paleam. Quod si negligimus, et putamus hanc esse iustam excusationem spernendi verbi Dei, quoniam ex opposito Satan ingerit suas fallacias, pereamus igitur in illa nostra ignavia, quemadmodum si quis non dignetur triticum seligere et conficere sibi inde panem. Sed hora non permittit plura dicere.

Vidimus heri, quamvis pseudoprophetae tanquam falsarii corrumpant veram doctrinam, tamen manere propheticum munus in gradu suo, ne quid ex eius fide decedat: ideo dicebat Ieremias fallacias omnes non debere esse obstaculo, quominus pergerent in cursu vocationis suae fideles Dei servi, et ne quis exciperet, in rebus tam confusis non posse statui quid fugiendum sit, vel sequendum. Dicebat facile discrimen esse inter triticum et paleas, modo homines non sponte caecutiant. Nunc adiungit,

29. *Annon ut sit sermo meus quasi ignis* (hoc est, annon sermo meus tanquam ignis)? *dicit Iehovah: et tanquam malleus conterens saxum?* (vel rupem).

Confirmat quod dixit de palea et tritico, sed aliis verbis. Fuit apta illa similitudo, quum Ieremias conferret sermonem Dei tritico, figmenta autem humana paleae: sed quoniam Iudaei sua ingratitudine effecerant, ut fructum non perciperent ex verbo Dei, nempe ut esset illis in alimentum spirituale, ideo dicit propheta *fore instar ignis et instar mallei:* quasi diceret, privari quidem Iudaeos iudicio, quoniam obstupuerint in sua malitia, sed verbum Dei tamen non posse exinaniri, vel saltem eius efficaciam non posse tolli, quia, ut dicit Paulus (2. Cor. 2, 16) si non est odor vitae in vitam, saltem est odor mortis in mortem his qui pereunt: et ideo etiam idem apostolus alibi (2. Cor. 10, 5) dicit vindictam esse in manu Dei servis, quia gladium spiritualem gestent, ut deiiciant omnem altitudinem, quae sese effert contra Christum: sed adiungit, postquam impleta fuerit piorum obedientia. Nam hic est prior usus verbi Dei, et quasi naturalis, ut salutem hominibus afferat, ideo vocatur cibus: sed vertitur reprobis in venenum: et haec ratio est tantae diversitatis. Prius dixerat sermonem Dei esse triticum, quia scilicet eo pascantur animae in coelestem vitam. Hoc epitheto nihil suavius quaeri potest. Nunc vero *ignem, et malleum esse* pronuntiat. In his loquutionibus quaedam est repugnantiae species. Verum distinguere oportet inter auditores. Nam qui verbum Dei amplexantur reve-

renter, ut decet, et pia docilitate fidei, sentiunt sibi esse in cibum: sed reprobi, quia indigni sunt tanto beneficio, longe aliud experiuntur. Sermo enim ille, qui erat natura vivificus, vertitur in ignem qui eos consumat et devoret: deinde est instar mallei ad illos frangendos et conterendos et dispergendos. Summa est, verbo Dei semper constare suam dignitatem: quod si contingat vilipendi ab hominibus, tamen non posse spoliari vigore suo et efficacia: quod si non sit in cibum salubrem, fore instar ignis et instar mallei. Duae ergo istae comparationes ad reprobos pertinent: quia sermo Dei alio sensu vocatur ignis, quum fit mentio fidelium, nempe quia excoquit et purgat cupiditates carnis, quemadmodum argentum et aurum igni purgantur. Sermo ergo Dei proprie et apte semper vocatur ignis, etiam fidelium respectu: sed non est ignis devorans, potius est ignis purgatorius. Verum ubi ad reprobos pervenit, necesse est ut ipsos perdat, quia scilicet non admittunt gratiam quae illic offertur. Deinde potest etiam proprie vocari sermo Dei malleus, quia subigit pravos carnis affectus, et qui Deo sunt rebelles, etiam in electis, sed non conterit electos: patiuntur enim se domari. Dicitur autem hic malleus confringere saxum, vel rupem, quia nunquam sustinent corrigi reprobi: necesse igitur est ut frangantur et dispergantur. Hac ratione etiam Paulus, dum sermonem dirigit ad praefractos dicit, Qui ignorat ignoret (1. Cor. 14, 38). Nam his verbis intelligit sensuros tandem quanta sit durities eius sermonis adversus quem audent confligere cordis sui contumacia. Sed locus ille quem citavi, optime explicat quod hic dicitur a Ieremia, nempe doctrinam natura salutiferam esse, sed verti in odorem mortis omnibus qui pereunt. Loquitur quidem illic Paulus de evangelio, sed potest hoc vere ad legem accommodari. Nunc sequitur,

30. *Propterea ecce ego ad* (vel super) *prophetas, dicit Iehovah, qui furantur sermones meos, quisque a socio suo:*

31. *Ecce ego ad* (vel super, vel, contra) *prophetas, dicit Iehovah, qui mollificant* (vel tollunt) *linguam suam, et dicunt, Sermo* (vel dictio).

32. *Ecce ego super* (vel ad, vel contra) *prophetantes somnia mendacii, dicit Iehovah, et narrant illis, et decipiunt populum meum in mendaciis suis, et in levitate sua: et ego* (hoc est, quanquam ego) *non miserim ipsos, neque mandaverim illis: et utilitate non proderunt* (proficiendo non afferent utilitatem) *populo huic, dicit Iehovah.*

Iterum revertitur Ieremias ad falsos doctores, qui malorum omnium autores erant, quod scilicet fascinaverant populum suis blanditiis, ita ut fere exstincta esset omnis reverentia sanae et coelestis doctrinae. Dum autem pronuntiat Deus se fore ultorem contra illos, non eximit populum a poena. Scimus enim iustam mercedem rependi reprobis, dum laxat Deus fraenum ministris Satanae, ut ita impune decipiant. Sed quoniam populus acquiescebat in illis fallacibus illecebris, dum ita severe minatur Ieremias falsis doctoribus, simul admonet quam stulte populus ad illorum umbram confugiens putet se fore incolumem. Primo dicit, *Ecce, ego ad prophetas, qui furantur sermones meos quisque a proximo suo.* Multi exponunt hunc versum, quasi perstringeret Deus pseudoprophetas, qui mutuabantur aliquid a veris, ut essent illorum aemuli et quasi simiae. Et certe ab initio semper aliquem praetextum captarunt impii doctores, ut censeri possent inter Dei servos. Sed videtur tamen illud coactum, quod furentur sermones a prophetis Dei, quoniam aliud sonant verba, *Quod furentur quisque a socio suo.* Non vocaret Ieremias fideles Dei servos hoc nomine. Ego potius existimo hic notari clandestinas eorum artes, quod inter se furtim conspirarent, et ex composito: deinde huc et illuc spargerent sua figmenta, quemadmodum fieri solet. Nam impii et perfidi, ut fidem sibi concilient apud simplices et imperitos, consultant inter se, et excogitant omnes astutias, quae non possint statim deprehendi: et ita alius ab alio sumit quod deinde proferat. Vocat autem Ieremias hoc furari, quia sese occultant, et perinde ad populum divulgant quod inter ipsos statutum est, ac si quisque oraculum e coelo hausisset. Non dubium igitur mihi est quin propheta perstringat occultas illas conspirationes, quum dicit, *Unumquemque furari a proximo suo.* Nam hoc idem videmus nunc in papatu. Monachi enim et eiusmodi nebulones habent suas fallacias: deinde quum suggestus conscendunt, illic quisque perinde loquitur ac si speciali aliquo dono esset praeditus. Sed tamen furati sunt quisque a socio suo: sunt enim tanquam aruspices, vel magi, qui fovent intus suas fraudes, et tantum inde decerpunt, quantum existimant esse utile ad fallendum miserum vulgus. Hoc igitur unum vitium demonstrat propheta in falsis doctoribus, quod scilicet nemo attentus esset ad vocem Dei, sed quisque furtim acciperet a socio suo, quod palam deinde profiteretur. Secundo loco addit, *Ecce, ego super prophetas, qui mollificant linguam suam.* Omnes ferre interpretes לקח accipiunt hoc loco pro dulce reddere, vel molle, et intelligunt damnari pseudoprophetas quod adulentur reprobis, quia scilicet tantum lucrum captant: si vero eos offenderent, vel exacerbarent, non possent ad se allicere. Existimant igitur mollificare linguam tantundem valere hoc loco atque linguam formare ad blanditias et adulationem. Alii autem secus exponunt, quod mollificent linguam suam, quia scilicet sese expoliant ad imitationem servorum Dei, ita

ut sermo eorum melle sit dulcior. Sed quoniam לקח significat accipere, et tollere, atque etiam efferre in sublime, interdum et portare, ideo posset in propria significatione sumi, nec video quid repugnet. Certe video nullam esse causam cur torqueant ad illam metaphoram quod simpliciter potest accipi, nempe quod tollant linguam suam, id est, sese efferant, et magnifice iactent sibi mandatum esse docendi munus. Scimus enim quam fastuose falsi doctores sese attollant. Ergo posset ita sumi haec sententia, quod Deus poenam sumpturus sit de illis impostoribus, qui linguam suam tollunt, id est, qui superbiunt et audacter arripiunt sibi autoritatem, quasi essent legati coelestes. Sequitur postea, *Et dicunt* נאם. Scimus hoc in communi usu esse omnibus prophetis, ut adiiciant confirmationis causa se nihil pronuntiare, nisi quod divinitus acceperint: נאם יהוה dictum Iehovae, aut sermo Iehovae. Et si uno contextu legimus hunc versum, reperiemus verum esse quod dixi, nempe verbum לקח non tam lenitatem vel blanditias hic notare, quam illam magniloquentiam, qua falsi doctores turgent, ubi scilicet volunt censeri organa spiritus sancti, et transferunt ad se quidquid Dei est. Nam haec est elatio, quod secure iactant Deum ipsum esse loquutum: *Sermo*, nempe ut careat controversia quidquid garriunt, quamvis satis constet eos perperam mentiri Dei nomen. Tertio addit, *Ecce, ego ad prophetantes somnia mendacii.* Necesse autem fuit interponi illud, nempe quamvis falsi doctores sibi arrogent quod proprie competit in solos Dei servos, tamen esse mendaces. Postea addit, *Narrant ipsis, et errare faciunt populum meum in mendaciis suis, et in levitate sua.* Summa est, quamlibet superbe obtendunt nomen propheticum, esse tamen impostores, qui populum decipiant, nempe quia *somnia narrant mendacii.* Hic etiam nomen somnii capitur in bonam partem: sed epitheton ostendit fallaciter eos iactare sua somnia. Et hoc iterum confirmatur ubi dicit Ieremias *eos decipere populum suis mendaciis.* Adiungit *levitatem:* alii vertunt blanditias. Sed non dubito quin potius designet eorum commenta, quae futilia sunt, quoniam nascuntur tantum ex inani temeritate. Addit, *Quum eos non miserim, neque mandaverim ipsis.* Haec adversativa notanda est, quia ostendit Deus unde fieri iudicium debeat, ubi quaestio movetur de veris aut falsis doctoribus. Quidquid ergo est praeter Dei mandatum, simile est vento, et sponte evanescit. Ergo nulla est nisi in Dei mandato soliditas. Unde sequitur eos omnes, qui loquuntur ex proprio sensu, mendaces esse: deinde quidquid proferunt nihil habere momenti, quia Deus haec duo inter se opponit, ab una parte mendacium et levitatem, ab altera autem mandatum suum et vocationem. Hinc sequitur, nisi quis simpliciter pareat Deo, et fideliter proferat quod ab ipso accepit, nullo loco habendum esse, quia tota eius gravitas levior erit pluma, et tota species sapientiae erit mendacium. Tandem addit *non profuturos populo:* quibus verbis admonet cavendum esse a tali peste. Nam videmus ut sibi mundus hac in parte indulgeat. Torpent enim qui volunt ignorantiae praetextu absolvi, et reiiciunt culpam in suos pastores: quasi vero ipsi extra noxam essent. Sed Dominus hic admonet, doctores pestiferos esse, dum eos recipit populus. Quanquam alia etiam ratione inutiles esse testatur, nempe ut excutiat vanam confidentiam Iudaeis, qui solebant clypeum opponere omnibus Dei minis, quum falsi doctores mira illis promitterent. Sequitur,

33. *Quod si interrogaverit te populus hic, vel propheta, vel sacerdos dicendo, Quod onus Iehovae? tunc dices illis, Quod onus Iehovae? Derelinquam vos, inquit Iehovah.*

Et hoc loco satis patet, tantam fuisse contumaciam in Iudaeis ut sibi hinc inde accerserent materiam socordiae, quasi possent impune spernere Deum, quum verbum eius reiicerent. Nam hoc etiam artificio fascinat diabolus reprobos, ubi vel odiosum illis verbum Dei reddit, vel contemptibile: et ubi potest exacerbare eorum animos, ne sermonem Dei audiant absque fastidio et amarulentia, adeptus est quidquid captat. Huc ergo tracti fuerant Iudaei ut verbum Dei odioso titulo notarent, ut scilicet alienarent se ab omni docilitate et ab omni pietatis studio. In summa, prophetae, ut satis notum est, passim usurpant hoc nomen משא, hoc est, Onus. Onus autem significat prophetiam, quae terret Dei contemptores, dum illis vindictam minatur. Iam ut animos suos exasperarent in odium verbi, quasi proverbiali figura coeperant vocare sermonem Dei משא, משא est Onus. Debuerant moveri ad Dei minas, et contremiscere quum audirent eum ipsis esse iratum. Ergo nomen oneris debebat eorum animos deiicere: sed potius sese inflabant, primum fastu, deinde indomabili contumacia, tertio accendebant se rabie. Nunc ergo videmus unde ortus fuerit hic sermo, quum omnes prophetias vocarent onera. Iam Deus severe invehitur contra furorem illum, quod scilicet non dubitarent impudentiam suam ita palam ostendere. Fuit certe illud pudendum, quasi per infamiam et dedecus sermonem Dei sic vocari in triviis ac compitis. Nam hoc modo erant satis aperte in Deum contumeliosi. Perinde enim erat ac si petulanter conspuerent contra eius sermonem. Non mirum est igitur, quod tanta vehementia obiurgat furorem istum quum dicit, *Si te interrogaverit populus, Quodnam est onus?* Hic enim mos sciscitandi erat plenus ludibriis, quum dicerent tam Ieremiae

quam reliquis Dei servis, Ubi est onus, hoc est, quidnam affers nobis, quod nos afficiat molestia? Non tantum contemptim loquebantur de sermone Dei, sed, quemadmodum iam dixi, quasi non sufficeret ipsorum malitia, se ipsos irritabant et exasperabant. *Si* ergo *te interrogent*, *Quodnam est onus?* Et non tantum de plebeiis loquitur, sed de prophetis ipsis, et sacerdotibus. Unde colligimus quantus Dei contemptus grassatus tunc fuerit, ita ut nulla esset integritas in ordine sacerdotali vel prophetico. Mirum quidem est, qua fronte ausi fuerint se iactare Dei servos, qui tamen sic petulanter obloquebantur: sed idem hodie etiam mundo contingit. Videmus enim ut Satanae ministri non alia ratione devinctum sibi mundum teneant, nisi quia deliniunt impiorum animos: et interea verbum Dei causantur esse plenum tristitia, et afferre non tantum molestias, sed etiam cruciatus. Ergo quum hodie suggestus occupant illi nebulones, qui ita gravant odio et dedecore veram doctrinam, ne miremur, quando videmus hoc idem factum fuisse in ecclesia veteri. Sequitur, *Si te interrogaverit propheta vel sacerdos, Quodnam est onus Iehovae? dices ad eos, Quod onus? Derelinquam vos, inquit Iehovah.* Haec est gravissima comminatio, sed quae non satis probe expensa fuit. Subest enim antithesis quam interpretes negligunt, inter praesentiam Dei, et absentiam. Iudaeis nihil fuisset gratius, quam Dei silentium. Atqui non alia ratione melius declarat se nobis esse patrem, ut gerat curam salutis nostrae, quam dum familiariter nos alloquitur. Ergo quoties sermo propheticus in medium affertur, habemus certum et clarum testimonium praesentiae Dei, ac si vellet nobis coniunctus esse. Ubi autem impii non tantum repudiant hoc tam singulare Dei beneficium, sed etiam quantum in se est furiose a se repellunt, expetunt Dei absentiam. Dicit igitur Deus, Non potestis ferre sermonem meum, quo symbolo significo me adesse vobis praesentem, *Ego vos derelinquam*, hoc est, ego id non patiar amplius, sed discedam a vobis, nulla posthac erit prophetia. Primo intuitu non fuit hoc grave Iudaeis. Quemadmodum enim dixi, impii nihil magis cupiunt quam Deum tacere, et existimant se adeptos esse summam felicitatem, ubi sopitis conscientiis sibi indulgent in suis sordibus. Ergo hoc est praecipuum votum impiis, ut Deus procul ab ipsis discedat. Sed tamen nihil est magis extimescendum. Propheta ergo hic ostendit eos plus nimio desipere, et prorsus fascinatos esse a diabolo, quoniam nihil magis cupiant quam quod erat summopere horrendum, ut scilicet Deus ab ipsis discedat: quasi diceret, Verbum meum est vobis fastidio, ego etiam vicissim nunc me ulciscar, quia taedio mihi est mea patientia, dum video vos non posse ullo modo sanari: et quum hactenus assiduus fuerim ad vos docendos, ubi experior indociles, iam vos relinquam vicissim. Sequitur,

34. *Et propheta, et sacerdos, et populus qui dixerit, Onus Iehovae, visitabo super virum illum* (hoc est, quicunque fuerit, sive propheta, sive sacerdos, sive homo quispiam vulgaris, visitabo super virum illum) *et super domum eius.*

Potuit quidem vocari prophetia onus, quum triste aliquid nuntiabat: sed potuit, ut homines sese expergefacerent ad Dei metum, deinde, ut se hortarentur ad poenitentiam: sed respicit Deus ad impiam illam consuetudinem, quod scilicet per ludibrium audebant vocare quamlibet prophetiem onus. Et hinc apparet sic omnes fuisse addictos suis peccatis, ut nomen ipsum iudicii Dei esset illis detestabile. Nunc tenemus quo sensu dicat propheta, Deum sumpturum poenam de omnibus qui vocaverint sermonem eius onus. Nam prophetae quoque ipsi ita loqui solebant: et videbimus multis locis Ieremiam hac voce fuisse usum. Non ergo hic indifferenter loquitur, sed vitium illud quasi digito monstrat, quod scilicet obduruerant ad odium sanae doctrinae Iudaei, quum dicerent, Ho, prophetae isti nihil aliud quam nos territant, minitando et nobis denuntiando exitium. Et quis tandem erit finis? Dicit Deus poenam se sumpturum de omnibus qui sic loquuti sint, et simul de ipsorum familiis. Unde apparet quantopere abominatus fuerit hanc blasphemiam. Et hinc etiam videmus quam pretiosus sit Deo honos sermonis sui. Neque enim de quolibet peccato agitur, ubi extenditur Dei vindicta usque ad posteros. Perinde est igitur ac si diceret Ieremias, hoc esse prorsus intolerabile, quum homines sese irritant et exasperant adversus Dei verbum. Et tamen hic morbus non fuit unius tantum saeculi. Videmus Israelitas semper fuisse conquestos de rigore Dei: unde etiam illud, Non sunt tortuosae viae Domini, sed vestrae potius, domus Israel (Ezec. 18, 25). Et hic notanda est pravitas humani ingenii. Nam Deus, quemadmodum ante dictum fuit, nihil aliud spectat nisi ut nos ad se vocando faciat participes aeternae vitae et salutis. Hoc igitur est Deo propositum nos amplecti in salutem nostram: hic est finis omnium prophetiarum. Ideo ante vocavit propheta sermonem Dei triticum. Quid autem homines? Aspernantur gratiam illam, neque id modo, sed convertunt cibum in venenum, nec desinunt in se provocare iram Dei. Cogitur ergo ipsis minari. Si repererit nos dociles, etiam alliciet nos ad se, et quidem paterna lenitate. Nos autem illum ad iram provocamus, et cogimus ipsum quodammodo induere alienam personam, quemadmodum dicit se praefractum fore erga praefractos. Interea conquerimur si Deus rigide nobis-

cum agat: non desinimus cum ipso bellum gerere: si autem reprimat et compescat illam nostram insolentiam, statim expostulamus cum ipso, quasi esset nimium severus, quasi sermo eius nos offenderet. Unde offensio? nempe ex obstinata malitia. Si finem facerent homines peccandi, Dominus mutaret stylum, et ipsos leniter aleret, ac foveret sub alis suis quasi pullos. Hoc non patiuntur, imo reiiciunt quantum possunt. Hinc fit ut Dei nomen exhorreant, et eius sermonem. Quae est igitur excusatio querimoniae, ubi dicunt Deum esse nimis rigidum, ac si eius sermo esset onus? Imo ipsi sunt praefracti adversus Deum, et sermo eius illis vertitur in malleum, qui confringat ipsorum capita, et ipsos disperdat ac dissipet. Nunc tenemus cur non tantum pronuntiet Deus se infestum fore impiis illis contemptoribus verbi sui, sed etiam vindictam eandem denuntiet eorum posteris.

35. *Sic dicetis quisque ad socium suum, et quisque ad fratrem suum, Quid respondit Iehovah? et quid loquutus est Iehovah?*

Hic clarius se explicat propheta: ostendit cur nolit Deus vocari sermonem suum onus. Quare? quodammodo enim sibi obstruebant aditum, ne quid proficerent in sermone Dei, quum sese occuparent et fastidio et odio. Nam nomen oneris erat quasi obstaculum, ne darent accessum Deo, ne aperirent aures ad audiendum eius sermonem. Deus ergo iubet ipsos venire vacuis et puris animis. Nam haec est vera praeparatio ad docilitatem, ubi scilicet cognoscimus verbo Dei fidem tribuendam esse: deinde, ubi non sumus occupati aliquo perverso affectu, qui praeiudicium nobis afferat, et quodammodo nos constringat, ne simus liberi ad recte iudicandum. Summa igitur huc tendit, ut Iudaei valere iussis blasphemiis sese comparent ad verbum Dei reverenter audiendum, quoniam scilicet danda est Deo audientia: deinde puris animis ita audiendus est eius sermo, ne vel taedium, vel superbia, vel odium, vel quispiam pravus affectus impediat, quominus verbum obtineat fidem suam, et reverentur audiatur ab omnibus. Hoc igitur significat propheta, quum dicit, Posthac mutabitis impium illum sermonem, et dicetis, *quid respondit Iehovah? et quid loquutus est Iehovah?* nempe ne sibi ipsi ianuam claudant, sed libere accedant ad scholam Dei mansueti ac dociles, ne quid ipsos impediat, quominus parati sint Deo tribuere honorem et amplecti eius verbum, ut terreantur eius minis: deinde promissionibus allecti se totos ei addicant.

36. *Et oneris Iehovae non recordabimini amplius, quia onus erit cuique sermo suus: et pervertistis sermones Dei vivi, Iehovae exercituum, Dei nostri.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, nempe dandam esse operam, ut quisque audiat placide et mansueto animo Deum loquentem. Dicebat heri quaerendum esse a prophetis, quid loquutus sit Deus, et quid responderit: quibus verbis significat afferendam esse docilitatem, ut sermo Dei apud nos et fidem et autoritatem et gratiam simul obtineat. Iterum repetit, vocem illam oneris non posse ferri a Deo: nam heri exposuimus, tritum fuisse hunc sermonem Iudaeis, ut sibi opponerent materiam odii, vel fastidii, ne amplexarentur salutis doctrinam. Quod autem vetat *eos recordari oneris*, tantundem valet ac si dixisset, Ne amplius haec loquendi forma sit in usu apud vos. Postea adiungit, *Nam cuique sermo suus erit onus:* quibus verbis significat, si quid sit acerbum in prophetiis, aliunde esse, vel accidentale. Nam Deus nihil aliud propositum habet, dum alloquitur homines, nisi ut eos vocet ad salutem. Ipse igitur sermo Dei per se suavis esse nobis debet. Unde igitur vel amarulentia, vel odium? nempe ex sola hominum pravitate: quemadmodum si quis aegrotus etiam si vescatur saluberrimis cibis, vertentur in veneum, quia causa mali in ipso est: sic etiam a nobis, et culpa nostra provenit quod sermo Dei vocatur onus. Caeterum propheta simpliciter hoc voluit, non esse cur Iudaei querantur graves sibi esse prophetias, et semper afferre aliquid molestiae, quoniam Deus cupiat homines blande alloqui et humaniter, sed cogatur eorum malitia asperius cum ipsis agere. Videtur tamen propheta etiam longius progredi, ac si diceret, Quamvis cessent prophetiae, tamen unumquemque sibi fore prophetam, quia quum obstrepant Deo, et non possint ferre eius iudicium, utcunque sileant omnes Dei ministri, satis tamen condemnationis secum ferre qui audent ita adversus Deum insurgere. Nunc tenemus prophetae consilium. *Non recordabimini* ergo *amplius oneris Iehovae,* hoc est, non versabitur amplius inter vos proverbium illud odiosum, et quod notam aliquam dedecoris inurit verbo Dei. Cesset igitur haec perversa consuetudo. Nam alioqui *unicuique vestrum onus erit sermo suus:* ita proprie acciperetur particula causalis, quia. Sed si placeat alterum sensum sequi, non repugno, quod scilicet debeant expendere cur Deus non agat mitius cum ipsis, quia scilicet sunt ingenio pervicaci: et ita non admittunt paternam illam dulcedinem, qua paratus esset uti, si modo ferre possent. Hic locus observatu dignus est. Nam videmus ut maior pars indigne ferat toties inculcari minas et terrores: hinc concipitur et contemptus, et odium coelestis doctrinae. Atqui nemo reputat, cur Deus toties terreat, ac minetur in verbo suo. Nam si finem facerent homines peccandi, desineret cum ipsis litigare: sed quum assidue eum provocent, an obmutescet? deinde, an prophetae

patientur impune violari omnem iustitiam, et Deum ipsum contemni? Sciamus ergo culpam in nobis residere, ubi Deus videtur erga nos esse rigidior, quia non admittimus paternum illum loquendi morem, quo semper vellet uti, nisi in nobis esset obstaculum. Addit etiam propheta, Quia corrupistis: nam copula debet ita resolvi: *corrupistis* ergo *sermones Dei vivi*, *Iehovae exercituum Dei nostri*, inquit. Hic merito eos accusat, quod perverterint sermones Dei, idque ob duas causas, nempe quoniam sua pravitate Deum coegerint aliter loqui quam vellet: deinde quia praeposteri essent interpretes. Nam quamvis Deus nos severe castiget, nostrum tamen est mansueto spiritu admittere eius obiurgationes, ut sunt nobis necessariae. Quum autem obstrepimus, ut faciunt refractarii, tunc pervertimus Dei sermonem. Videmus ergo non uno tantum modo sermonem Dei perverti, sed ubi nos furiose opponimus, ne clementer et humaniter nobiscum agat: deinde ubi non possumus nos subiicere eius obiurgationibus, sed fremimus adversus ipsum, quoties ad iudicium nos vocat. Et quoniam tanta est in hac parte hominum licentia, propheta hic emphatice opponit Dei potentiam. Primo dicit *ipsum esse Deum vivum:* quo epitheto admonet non impune cessurum impiis, dum ita evomunt adversus eum suas blasphemias: videte, inquit, quocum sit vobis negotium: nam certatis cum Deo vivo, haec audacia recidet in caput vestrum, ergo exitialiter pugnatis. Deinde adiungit *esse Iehovam exercituum*, qua voce iterum confirmat eius potentiam. Postremo addit, *esse Deum illius populi:* quasi diceret, non modo furiosam esse illam impietatem, dum ita audent cum Deo confligere, sed cum ingratitudine esse coniunctum, quia Deus illos sibi in populum adoptaverat, et pollicitus fuerat se illis fore in Deum. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: primo loco admonet, ne animos suos inficiant odio propheticae doctrinae: secundo loco ostendit totam culpam in ipsis esse, quod Deus sit asperior: et adiungit eos pervertere sermonem Dei, quia sinistri sint interpretes: deinde quia ianuam claudant eius humanitati, qua invitat omnes pios et dociles. Postremo attollit Dei potentiam, et commendat eius bonitatem, ut ita crimen populi aggravet, ubi audet bellum cum Deo ipso gerere, et dum contemnit gratiam sibi oblatam. Sequitur,

37. *Sic dices prophetae, quid respondit tibi Iehovah? et quid loquutus est tibi Iehovah?*

Repetit quod iam heri dixerat, et fere iisdem verbis. Summa est, si cupimus proficere in schola Dei, cavendum esse ne mentes nostrae occupatae sint ullo perverso affectu. Unde enim fit ut verbum Dei nobis non sapiat, vel etiam ut nos ad amarulentiam provocet? nempe quia sumus infecti perversa aliqua cupiditate, quae iudicium nostrum prorsus corrumpit. Vult igitur Deus nos accedere puros omni vitio, et ita esse dociles ut quaeramus tantum audire quid doceat, quid respondeat nobis. Nam quisquis ita erit solutus et liber, haud dubie sentiet doctrinam propheticam sibi esse salutarem. Una igitur causa est cur verbum Dei nobis non prosit, sed potius sit noxium et pestiferum, quia non quaerimus quid loquatur Deus, hoc est, non sumus dociles, nec accedimus ad discendum, sed dominatur in nobis vel ignavia, vel contemptus, vel ingratitudo, vel pervicacia, vel aliquid tale. Hic autem dicit, *Rogandos esse prophetas, quid Deus loquatur, et quid respondeat,* quibus verbis purgat fideles Dei servos: quia si auditor esset paratus ad obsequium, reperiret apud probum doctorem quod merito placeret. Denique ostendit in prophetis nihil esse vitii, ubi eorum doctrina nobis non arridet, sed hoc esse accidentale: quia non spectamus quod hic admonet Ieremias, audiendum scilicet esse Deum, ut discamus, et ut obediamus eius voci. Sequitur,

38. *Quod si onus Iehovae dixeritis, propterea sic dicit Iehovah, Ne dicatis hoc verbum* (hoc est, ne proferatis hunc sermonem) *onus Iehovae: et misi ad vos* (sed debet resolvi oratio, quum miserim ad vos), *et ne dicatis, onus Iehovae.*

39. *Propterea ecce ego, et tollam vos tollendo* (vel obliviscar vestri obliviscendo, ut alii vertunt: tertia est sententia, obliviscar vestri, ut tollam, vel, ad tollendum), *et evellam vos* (vel proiiciam, melius: alii vertunt, relinquam, male): *et urbem hanc quam dedi vobis, et patribus vestris, a facie mea.*

Hic confirmat propheta superiorem doctrinam. Poterat enim videri Deus nimium excandescere, quod de verbulo uno ita graviter offensus esset. Nam sumpserant Iudaei hoc ab ipsis prophetis, quum vocarent prophetias onera, sicuti dictum fuit, et multis locis videbimus. Iam quia multa est linguae lubricitas, etiamsi in una voce peccassent Iudaei, tamen potuit videri non esse haec satis iusta ratio cur tam minaciter Deus pronuntiet se de illis poenas sumpturum. Sed propheta hic ostendit Deum merito tam infestum ipsis esse, nempe quoniam ad eos miserit, et saepius admonuerit, ne uterentur hac loquendi forma, quae scilicet apertum erat testimonium eorum impietatis. Quum ergo ita Deo et eius monitionibus repugnarent, an fuit excusabilis error? In summa, ostendit Ieremias, non ipsos labi inconsiderate, quemadmodum saepe solet accidere his qui temere et futiliter loquuntur: sed nasci hunc perversum loquendi morem ex destinata malitia, quod scilicet velint aspergere

aliqua nota infamiae Dei sermonem: et ita sint in ipsum contumeliosi. Haec igitur summa est verborum, *Si dixeritis* ergo, quum ex opposito vos moneam, ne ita loquamini: si ergo perrexeritis in hac obstinatione, *Ecce ego*. Deus hic pronuntiat se fore vindicem. Iam quod ad sententiam spectat interpretes fere deducunt a radice נשה ut ה sit litera finalis. Sed nescio an hoc conveniat. Si tamen placeat haec expositio, tenendum nihilominus erit, prophetam alludere ad verbum tollendi, quod mox subiicitur. Sed ego magis inclino in diversum expositionem, quod scilicet *Deus tollendo ipsos tollet*. Iam notandum est, vocem משא, quae toties iam posita fuit, deduci ab eadem radice. משא igitur quod onus dicitur, venit a נשא, quod est tollere. Proinde quum in ore volitaret proverbium illud, propheticam doctrinam semper afferre aliquid oneris et molestiae, Deus respondet, *Ego vos tollam*, inquit, hoc est, sentietis quam grave et onerosum sit mihi vestrum scelus: sed tamen recidet in capita vestra: vos oneratis et gravatis invidia verbum meum, ego autem vos gravabor: sed quomodo? *ego tollam vos*, vel, *tollendo vos*. Si cui magis arrideat verbum obliviscendi, sequatur suum sensum: tamen videtur certe mihi illud frigidum, Obliviscar vestri, nisi secundo loco sumatur נשא, pro tollere, Obliviscar vestri, ut tollam vos, vel, ad tollendum vos. Addit *et evellam*. Qui enim vertunt, Relinquam vos, non videntur assequi quod voluit dicere propheta. Nam aliquid tristius et magis formidolosum denuntiat, quum dicit, *Ecce ego vos evellam*, et tamen mihi non satisfacit illa expositio. Verbum hoc נטש significat etiam extendere, et metaphorice accipitur pro longe proiicere: et videtur huic loco optime quadrare haec proiectio: quod scilicet Deus non modo Iudaeos tollet e suo loco, vel auferet, sed etiam eiiciet procul in longinquas regiones. Denuntiat igitur illis exsilium illud quo tracti sunt quasi in alienum orbem. Nam si habitassent in vicinia, fuisset hoc illis magis tolerabile. Sed dum rapiuntur quasi violenta procella in ultimos et remotissimos fines, hoc multo est atrocius. Postea addit, *Urbem quoque hanc quam dedi vobis, et patribus vestris*. Verbum proiiciendi et evellendi non satis quadraret lapidibus: sed quoad sensum spectat, optime hoc convenit, quod Deus tollet urbem una cum incolis, quasi raperet in ventum. Et hoc consulto additum fuit, quia Iudaei promissione illa freti, Haec requies mea in saeculum, hic habitabo, putabant fieri non posse, ut unquam illud Dei sanctuarium excideretur. Quum ergo deciperet illos vana fiducia, ac si semper statura esset urbs, quam Deus sibi in domicilium elegerat, ideo diserte addit propheta urbem ipsam perituram. Et additur etiam, *quod data fuerit ipsis, et patribus eorum*. Praevenit omnes exceptiones, et excutit Iudaeis vanam illam spem, qua erant inebriati, nempe urbem sibi esse datam, et Deum illic residere ut eos tueretur: Non obstabit, inquit, haec donatio, quominus et vos pereatis, et vobiscum etiam urbs ipsa. Addit, *a facie mea:* quia solenne illis erat obtendere Dei nomen, quum vellent obstinare animos suos contra omnes minas propheticas. Deus autem hic respondet de facie sua: quasi diceret, Vos frustra opinionem concipitis de perpetuitate urbis et templi: nam hoc positum est in meo arbitrio. Quoniam igitur vos statis mihi et caditis, pronuntio a facie mea vos eiectum iri, et sublatum iri penitus e medio. Sequitur,

40. *Et ponam super vos opprobrium aeternum, et opprobria* (est quidem aliud verbum, dedecora) *aeterna, quod oblivioni non tradetur* (potest referri ad utrumque membrum: nam in plurali numero ponit כלמות, et postea addit verbum singulare, oblivioni non tradetur: sed potest, quemadmodum dixi, hoc extendi ad totum complexum).

Summa est, quamvis merito ad tempus gloriati fuerint Iudaei se esse peculiarem Dei populum, hoc tamen nihil illis profore, quoniam exuerint se ornamento illo quo excelluerant, nempe post abnegationem verae pietatis. Hic ergo propheta eripit Iudaeis stultam illam iactantiam, qua inflati erant quum dicerent se esse Dei populum: et minatur Deum, ubi gloriam suam ab illis abstulerit, facturum ut iaceant sub perpetuo dedecore. Scimus autem tales minas restringi ad Christum usque. Nam ecclesia Dei non potuit obrui aeterno opprobrio. Sed quantum ad hypocritas spectat, sicuti nulla fuit eorum resipiscentia, sic nullam veniam adepti sunt. Deus autem liberavit suos ab aeterno illo opprobrio, quum Christus apparuit redemptor: sed intelligi debet quemadmodum dixi, et sermo etiam proprie dirigitur ad profanos Dei contemptores. Sequitur,

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

1. *Videre me fecit* (ostendit mihi visionem) *Iehovah, et ecce duo calathi ficuum positi coram templo Iehovae, postquam transtulerat Nabuchadnezer rex Babylonis Iechoniam filium Ioakim regem Iehudah, et principes Iehudah, et artificem, et inclusorem* (vel sculptorem) *e Ierusalem, et abduxerat eos Babylonem.*

2. *Calathus unus ficuum bonarum valde, sicuti sunt ficus praecoces: et alter calathus ficuum malarum*

valde, quae non comederentur propter malitiam (hoc est, adeo malae erant).

Huius visionis summa est, non esse cur sibi placeant impii, si perstent in suis sceleribus, quamvis ad tempus illos Deus toleret. Nam tunc abductus erat rex Iechoniah in exsilium una cum primariis viris et cum artificibus. Videri poterat tam regis quam aliorum conditio longe deterior, quoniam populus, qui in patria manebat, adhuc retinebat spem illam, quod posset restitui dignitas regia, et iterum florere omni genere bonorum civitas, quae fuerat prope exinanita: quidquid enim pretiosum illic fuerat, cesserat in praedam victori. Nam scimus quanta fuerit avaritia et rapacitas Nabuchadnezer. Urbs igitur tunc quidem erat fere deformis, et vasta prae superiori nitore: quia tamen illic erant residui poterant sperare aliquid melius: qui vero tracti erant in exsilium erant quasi mortua cadavera. Ergo in speciem miser ille Iechoniah, qui erat exsul, et abdicatus regno, potuit videri subiisse longe graviorem poenam, una cum suis comitibus qui simul abducti fuerant. Nec dubium est quin Iudaei qui manebant Ierosolymae, sibi placuerint, ac si Deus cum ipsis mitius egisset. Poterant quidem, si tacti fuissent vera poenitentia, gratias agere Deo, quod illis pepercisset. Verum quoniam abutebantur eius indulgentia, oportuit illis proponi quod hoc caput continet, nempe stulte ipsos ratiocinari, dum existimant Deum sibi esse magis propitium quam reliquis fuerit. Sed hoc sub visione ostenditur: videt propheta calathos duos, vel canistra duo, vel corbes, perinde est: videt ergo calathos plenos ficubus, idque coram templo Dei: sed aliae ficus erant dulces et sapidae: aliae autem amarae erant, ita ut gustus esset intolerabilis. Per ficus dulces Deus voluit notare Iechoniam et reliquos exsules qui patria carebant. Comparat autem eos ficubus praecocibus. Nam sicuti ficus praecoces sunt suavis gustus, aliae autem repudiantur propter amaritudinem: ita quamvis Iechonias et reliqui fuissent quasi absumpti, restarent autem aliae ficus, dicit melius actum esse cum his, de quibus Deus mature sumpsit poenam: quia alii sibi accumulent gravius iudicium sua obstinatione. Ex quo enim Nabuchadnezer urbem spoliaverat, et abduxerat quidquid erat illic pretiosum, reliqui non destiterant peccata peccatis addere, ita ut esset maior congeries vindictae Dei, quae instabat. Nunc ergo tenemus finem huius visionis. Dicit autem sibi visionem hanc oblatam esse a Deo, quia hoc valde fuit necessarium, ne doctrina eius pondere suo careret apud populum. Deus quidem saepius loquutus est, visione nulla interposita: sed diximus alibi quorsum spectarent visiones, nempe fuisse quasi sigilla. Nam quo plus autoritatis secum afferrent prophetae, non tantum simpliciter loquuti sunt, sed quasi obsignarunt suam doctrinam, ac si Deus suo digito notam aliquam certam insculpsisset. Sed quoniam alibi hoc prolixe tractatum fuit, nunc levius praetereo. *Ecce*, inquit, *calathi duo ficuum positi coram templo.* Circumstantia loci notanda est. Potuit quidem fieri ut propheta pedem non moverit ex suis aedibus: potuit etiam noctu in densis tenebris offerri haec visio: sed conspectus templi ostendit partem populi non temere fuisse abreptam, et aliam partem relictam in urbe: sed hoc profectum esse ab ipso Deo. Nam in templo se Deus manifestabat: et ideo saepe ubi volunt percellere animos impiorum prophetae, dicunt, Egredietur Deus e templo suo. Templum igitur hic accipitur quasi Dei tribunal. Ideo dicit locatas fuisse corbes vel calathos istos fuisse positos in templo: quasi diceret totum populum stare ad Dei tribunal: et qui in exsilium iam eiecti sunt, non tractos fuisse pro libidine hostium, sed quoniam Deus in ipsos animadvertere voluerit. Additur etiam tempus, *postquam abductus erat Iechoniah filius Ioachim.* Nam si hoc non fuisset adiunctum, fuisset obscura visio: et hodie nemo posset assequi cur Deus posuisset calathos istos in conspectu Ieremiae. Distinctio igitur hic notatur inter exsules, et inter eos qui adhuc fruebantur patria: et quanquam erant redacti in gravem penuriam, et carebat urbs suo splendore, nulla erat fere maiestas in templo, palatium ipsum erat spoliatum, et soboles Davidis non nisi precario regnabat. Quanquam ergo gravis erat urbis et populi calamitas, tamen, ut iam dictum fuit, putabant se quodammodo beatos esse Iudaei, qui in urbe manebant, prae fratribus suis qui erant mortuis similes, quod scilicet regem ipsum Deus eiecerat, et fuerat serviliter et contumeliose tractatus: fuerat etiam deterior aliorum conditio. Hoc igitur discrimen notatur inter captivos et inter eos qui manebant adhuc utcunque superstites. Iam addit, *unum ex calathis habuisse ficus valde bonas, et alterum habuisse ficus malas.* Si quaeritur, an per se Iechoniah probatus fuerit Deo, facilis responsio est, poenam dedisse suorum scelerum. Ergo comparative hic loquitur propheta, quum alios vocat bonos et alios malos. Deinde notandum est ipsum non tam loqui de personis ipsis, quam de poena: quasi diceret, Vos horretis quum mentio fit exsulum, qui privati sunt haereditate sibi divinitus promissa, videtur hoc vobis esse asperum. Atqui hoc suave est, si respicitis qualis exitus vos maneat. Ergo ficus bonas non vocat simpliciter Iechoniam et alios captivos: sed vocat ficus bonas, quia Deus illos castigaverit mitius quam Zedechiam et reliquos in animo haberet castigare. Ita vocat ficus malas Iudaeos superstites, non hac solum de causa, quod aliis essent sceleratiores: haec quidem ratio valere debebat ex parte:

sed respicit poenam quae illis instabat, quoniam maior futura erat Dei severitas erga illos quibus pepercerat, et contra quos non statim exsequutus fuisset suam vindictam. Tenemus consilium prophetae. Reliqua differemus in proximam lectionem.

3. *Et dixit Iehovah ad me, Quid tu vides Ieremia? et dixi, Ficus, ficus bonas, bonas valde: et malas, malas valde, quae non comedantur propter malitiam.*

4. *Et fuit sermo Iehovae ad me, dicendo,*

5. *Sic dicit Iehovah, Deus Israel, Sicuti ficus bonae istae, sic agnoscam captivitatem Iehudah, quam emisi ex hoc loco in terram Chaldaeorum ad beneficentiam.*

Postrema lectione coepimus exponere quorsum tenderet visio illa quam propheta recitavit. Diximus miseros exsules, quorum poterat videri deterior conditio, conferri tamen bonis ficubus: eos autem qui adhuc residebant in patria conferri ficubus malis et amaris. Exposuimus cur hanc visionem Deus ostenderit servo suo Ieremiae, nempe quia poterant captivi deficere, praesertim ob morae taedium, quia videbant fratres suos adhuc frui haereditate sibi divinitus promissa: ipsi autem abducti erant in longinquas terras, et quasi exhaeredati, ut nemo censeret ipsos in populo Dei. Quoniam itaque desperatio poterat obruere illorum animos, voluit Deus aliquid solatii dare. Ex altera parte, qui adhuc residui manebant, non tantum insultabant miseris exsulibus, sed tolerantia Dei abutebantur, ut pervicaciter resisterent omnibus minis, atque ita magis ac magis obdurescerent ad Dei iudicium. Quod ergo remotissimum erat a communi sensu, Deus pronuntiat magis optabilem esse eorum sortem, qui apud Babylonios captivi degunt, quam eorum qui adhuc quieti manent in suo nido. Diximus malitiam non debere exponi de culpa, sed de poena: et hoc ipsum confirmat Ieremias quum dicit, *Sicuti fuerunt ficus bonae, ita agnoscam in bonum,* vel in beneficentiam (טובה) *captivitatem.* Satis notum est nomen captivitatis accipi pro ipsis hominibus: atque ita esse nomen collectivum. *Agnoscam* igitur *captivos Iehudah quos expuli ex hoc loco*, ita ut incipiam rursus ipsis benefacere. Iam quoniam doctrina haec erat incredibilis, ideo revocat Deus Iudaeos ad finem ipsum: quasi diceret ipsos errare, quia subsisterent in praesenti rerum intuitu, non autem extenderent animos suos ad spem misericordiae. Nam ita ratiocinabantur, Satius est manere in patria, ubi colitur Deus, ubi est templum et altare, quam degere inter gentes profanas: satius est hic libertate aliqua frui quam esse sub tyrannide: satius est adhuc retinere aliquod nomen populi, quam esse dispersos huc atque illuc, ita ut nullum simus corpus. Ergo ex praesenti fortuna statuebant quid esset melius. Deus corrigit hoc praeposterum iudicium, quia scilicet debuerant potius spectare finem, et quis maneret exitus tam exsules et captivos, quam eos quibus rex Babylonis ad illud usque tempus pepercerat. Etsi autem propheta voluit lenire eorum dolorem qui traducti erant in Chaldaeam, maxime tamen respexit eos quibus praefectus erat magister ac doctor. Tunc erat Ierosolymae: iam scimus cum quibus ingeniis certandum illi fuerit. Nihil enim pervicacius fuit gente illa. Et quoniam Deus poenam distulerat, putabant se esse penitus elapsos, praesertim quum regi captivo datus esset avunculus successor. Hinc igitur minarum contemptus, hinc ad peccandum maior licentia, quod putabant Deum poenam sumpsisse de exsulibus, se vero fuisse servatos tanquam eximium florem. Propheta igitur ut frangeret hanc superbiam, quam flectere non poterat, exposuit hanc visionem, quae oblata fuerat divinitus. Nunc ergo videmus doctrinam maxime positam esse in his verbis, *Quod Deus agnoscet ad beneficentiam captivos:* quasi diceret praepostere fieri iudicium de calamitate paucorum annorum, sed exspectandum esse finem. Sequitur,

6. *Et ponam* (vel adiiciam) *oculum meum super eos in beneficentiam, et reducam eos ad terram hanc: et aedificabo eos, et non diruam, et plantabo eos, et non evellam.*

Confirmat quod dixit proximo versu, et utitur aliis verbis: quia difficile fuit persuasu feliciores esse qui erant similes perditis, quam qui adhuc retinebant mediocrem statum. Dixerat prius, *Ego agnoscam eos:* nunc addit, *Ponam oculum meum super eos.* Utitur figura quae frequenter in scripturis occurrit. Dicitur enim Deus avertere faciem suam, ubi favorem suum abscondit: dicitur etiam eodem sensu oblivisci, recedere, non curare, spernere, abiicere. Quoniam ergo videri poterat Deus nullam amplius curam habere illius populi dicit, *Ego oculos meos ponam in bonum,* inquit. Sed longius etiam progreditur, quia repetit sententiam quam attigerat proximo versu: dixerat se autorem esse exsilii, Ego eieci eos in terram Chaldaeorum. Nunc ergo idem confirmat, sed aliis verbis, quum dicit, *oculos meos ponam in bonum.* Dicitur enim visitare Deus homines non tantum quum suam gratiam erga ipsos exserit, sed ubi eos castigat et ulciscitur eorum scelera. Posuerat igitur oculum suum ad infligendas poenas: nunc dicit se alium fore, nempe ut clementer calamitosos illos respiciat. Postea addit, *Reducam eos.* Nam si ipse emiserat, fuit etiam in eius arbitrio reducere. Quum ergo vulnus sanare posset manu sua inflictum, valere debuit haec promissio, ut non dubitarent captivi de

pistae fingunt nos esse flexibiles in utramque partem, tam in bonum quam in malum: et ita putant nos sponte posse converti postquam a Deo defecimus. Sed propheta clare ostendit hoc peculiare esse Dei donum. Quod enim sibi vendicat Deus, certe non aufert hominibus, quasi privare eos velit ullo iure, quod ad ipsos pertineat: quemadmodum Pelagiani existimant, prope Deum esse invidum, ubi pronuntiat conversionem hominis esse in manu sua. Sed diabolicus est ille furor. Satis igitur nobis sit, quod Deus sibi vendicat id hominibus auferri, quia non est ipsorum. Quum ergo affirmat *se daturum illis cor ut intelligant*, hinc colligimus, homines natura caecos esse, deinde ubi excaecati sunt a diabolo non posse redire in viam, nec aliter lucis esse capaces, nisi dum mentes ipsorum Deus illuminat spiritu suo. Videmus itaque hominem ex quo cecidit, non posse resurgere, donec manum porrigat illi Deus, non tantum ut adiuvet (quemadmodum papistae, quoniam non audent sibi arrogare omnes poenitentiae partes, dimidiant inter se et Deum) sed ut a principio ad finem usque compleat: quandoquidem Deus hic non vocatur adiutor poenitentiae sed autor. Non dicit ergo Deus, Opem feram, ut quum ad me sustulerint oculos, habeant me statim obvium. Hoc non dicit: sed *dabo illis cor ad intelligendum.* Quum autem intelligentia principium sit resipiscentiae, sequitur hominem manere diabolo addictum, et quasi mancipatum, donec ipsum Deus e misera illa servitute extrahat. Denique statuendum est, simul atque diabolus nos abduxit a recta via salutis, non posse nobis quidquam venire in mentem quod non magis nos demergat in exitium, donec Deus antevertat, et ita nos reducat nihil minus cogitantes. Locus etiam hic ostendit non aliter posse nos ad Deum sincere converti, nisi ubi agnoscimus ipsum esse iudicem. Nam donec peccator se sistat ad tribunal Dei, nunquam tangetur ulla poenitentia. Sciamus igitur tunc nobis aperiri ianuam ad resipiscendum, ubi Deus cogit nos ad se respicere. Quanquam sub nomine *Iehovae* plus comprehenditur quam Dei maiestas. Nam sumit principium illud quod debebat satis notum esse toti populo, Deum verum esse, qui semen Abrahae sibi elegerat, qui legem suam promulgaverat per manum Mosis, qui foedus percusserat cum Abrahae posteris. Non dubium igitur est quin propheta intelligat Iudaeos, ubi illuminati fuerint, sensuros quod illis exciderat e memoria, nempe se defecisse a vero Deo. Tantundem igitur valet haec loquutio, ac si diceret, Ego aperiam ipsorum oculos, ut tandem agnoscant se fuisse apostatas, et ita humilientur, quum senserint quam grave crimen sit illa impietas, quod scilicet me dereliquerunt fontem aquae vivae, quemadmodum prius vidimus. Postea addit, *illos fore sibi in populum, et se vicissim fore illis in Deum, quia revertentur ad ipsum toto corde.* His verbis clarius demonstrat propheta quod nuper attigit, nempe tunc demum salutarem esse usum beneficiorum Dei, ubi recta ad ipsum autorem nos dirigunt. Quamdiu ergo subsistimus in Dei beneficiis, torpor ille facit ut quo liberalior est erga nos eo minus simus excusabiles. Sed ubi gustum percipimus bonitatis Dei, et paternae erga nos benevolentiae, tunc vere fruimur eius bonis. Hoc sibi volunt prophetae verba, quum dicit, *Ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.* Iam quid haec loquutio valeat, alibi dictum fuit. Tametsi enim dominatur Deus toti mundo, asserit tamen se Deum esse ecclesiae: et fideles, quos adoptavit, dignatur hoc elogio quod sint eius populus, ut statuant in eo sibi repositam esse salutem, quemadmodum dicitur 1. cap. Habakuch (v. 12), Tu Deus noster, non moriemur: nam Christus optimus est etiam interpres huius sententiae, quum dicit Deum non esse mortuorum, sed vivorum (Luc. 20, 38): probat ex testimonio Mosis, Abraham, Isaac, et Iacob post mortem fuisse superstites. Quare? nisi enim Deo viverent, non pronuntiaret se esse illorum Deum. Quum vero censeat ipsos ex populo suo, simul ostendit iam ipsis repositam apud se vitam. Denique videmus hic promitti a Deo non restitutionem exigui temporis, sed simul adiungi spem aeternae vitae et salutis: quia Iudaei non tantum redibunt in patriam, quum exitus e Chaldaea promissus illis fuerit, et data libertas urbis aedificandae, sed simul futuri sint vera Dei ecclesia. Additur etiam ratio, *Quia convertentur*, inquit, *ad me in toto corde suo.* Repetit quod iam vidimus, nempe fore cordatos et intelligentes, quum fuissent diu stupidi, et quum eos excaecasset diabolus, ita ut non essent capaces sanae doctrinae. Caeterum, quamvis necessario res sint coniunctae, Dei et hominum reconciliatio et poenitentia, tamen non ideo poenitentia debet existimari causa veniae, aut reconciliationis: quemadmodum multi perverse imaginantur, homines mereri veniam, quia resipiscunt. Verum quidem est Deum nunquam nobis esse propitium, nisi ubi ad ipsum convertimur: sed coniunctio non facit ut poenitentia causa sit veniae, ut iam dictum fuit: imo docet satis aperte hic locus, ex gratia Dei et mera misericordia pendere ipsam poenitentiam. Quod si verum est, sequitur ergo praeveniri homines a gratuita Dei beneficentia. Iam rursus hinc colligimus Deum esse nobis propitium non aliter quam pro suo beneplacito ut a se ipso tantum causam sumat. Unde fit ut peccator in viam redeat, ac quaerat Deum a quo fuerat alienatus? an quia proprio motu incitatur? imo quia Deus illuminat eius mentem, quia cor eius tangit, vel potius renovat. Qui fit ut Deus illuminet eum qui fuerat excaecatus? certe non

possumus causam aliam reperire quam gratuitam Dei misericordiam. Si Deus igitur propitius est hominibus, ut eos ad se convertat, nonne praevenit eos sua gratia? quomodo igitur vocabitur poenitentia causa reconciliationis, quum sit effectus? non potest esse simul effectus et causa. Diligenter ergo notandus est prophetae contextus. Nam tametsi dicat Iudaeos, ubi reversi fuerint, fore populum Dei, *Quia sese convertent ad ipsum toto corde:* prius tamen exposuit unde sit illa conversio, nempe quia Deus ipsorum miserebitur. Sed qui locos tales detorquent ad suum illud commentum, non ita exercitati sunt in scripturis, ut agnoscant bifariam nobis describi reconciliationem hominum cum Deo. Deus enim reconciliatur hominibus arcano modo, quoniam ubi ipsum contemnunt praevenit sua gratia, et intus illuminat eorum mentes, et corda reformat. Haec igitur prior est reconciliatio: quam illi non considerant. Altera autem est reconciliatio, quoad sensum nostrum, ubi scilicet sentimus iram Dei erga nos placatam esse, et quidem sentimus experimentis et effectu ipso. Et huc pertinent illa testimonia: Convertimini ad me, et ego convertar ad vos (Zach. 1, 3), hoc est, ego vobis videor severus ac rigidus: unde hoc? quia scilicet non desinitis me ad iram provocare: redite mecum in gratiam, et invenietis me facilem ad parcendum. Deus ergo non tunc primum incipit ignoscere peccatoribus, quum illis benefacit, sed quoniam ante placatus fuerat, exinde convertit eos ad se, et postea ostendit re ipsa se esse placatum. Iam per *cor totum* notatur integritas, sicuti per cor duplex, vel per cor et cor natatur simulatio. Certum est neminem ita ad Deum converti, ut pravos omnes carnis affectus exuat, ut renovetur uno die in imaginem Dei, ut purus sit ab omni macula. Talis ergo conversio nunquam invenietur in homine. Sed quum scriptura de toto corde loquitur, opponit totum cor simulationi: Ex toto corde meo quaesivi te, inquit David (Psal. 119, 10), abscondi eloquia tua, et custodiam: precatus sum faciem tuam, inquiram, etc. Requirent me toto corde suo, dicitur apud Mosem (Deut. 4, 29): non quod David unquam exuerit quidquid erat in ipso vitiosum, qui fatetur pluribus locis se adhuc multis vitiis laborare: sed clarus est sensus, quod scilicet Deus requirat integritatem. Denique totum cor nihil aliud est quam simplicitas. Ubi non agimus cum Deo simulate, sed cupimus ex animo nos illi addicere. Quemadmodum autem refutavimus eorum errorem qui putant poenitentiam esse causam, cur Deus nos sibi reconciliet, ita tenendum est non posse aliter Deum nobis esse propitium, nisi dum ipsum quaerimus. Est enim mutuum hoc vinculum coniunctionis, ut Deus nos praeveniat sua gratia, deinde ut ad se nos vocet: denique ut trahat, et sentiamus in nobis opus illud spiritus sancti. Nos quidem non convertimur, nisi conversi, nec sponte, vel propria industria nos convertimus, sed hoc est opus spiritus sancti. Interea quisquis sibi praetextu gratiae indulget, et Deum non curat, nec ullo poenitentiae studio afficitur, non potest iactare se esse ex populo Dei. Requiritur enim poenitentia, quemadmodum diximus. Sequitur: sed non possem hodie absolvere hanc partem. Loquitur enim de malitia ficuum, et reliquiis, quae adhuc manebant.

8. *Et sicut ficus malae, quae non comeduntur prae malitia* (id est, amaritudine) *sic certe* (est כי, sed abundat, certe sic) *dicit Iehovah: ita ponam Zedekiam regem Iehudah, et reliquias, et principes eius, et reliquias Ierusalem, quae residuae sunt in terra hac, et eos qui habitant in terra Aegypti.*

Postquam Deus se clementer acturum promisit cum captivis, nunc denuntiat se graviores poenas sumpturum de rege Zedekia, et toto populo qui adhuc in patria manebat. Diximus cur Deus hanc visionem exhibuerit prophetae suo, nempe ut fulciret eorum animos qui nihil cernebant praeter materiam desperationis: deinde, ut etiam ex altera parte corrigeret eorum superbiam, qui placebant sibi in sua sorte, quoniam Deus vindictam suam erga ipsos distulerat. Postquam ergo propheta solatium illud dedit miseris exsulibus, nunc invehitur adversus Zedekiam, et eius populum, qui gloriabantur Deum sibi fore propitium, et se fuisse non tantum felices, sed etiam prudentes, quoniam substiterint in patria sua. Dicit ergo *Zedekiam et principes eius, et quidquid residuum erat in Iudaea, esse ficus malas, quae non comeduntur propter amaritudinem.* Dixi hoc debere referri ad poenam, non ad culpam. Gravius quidem peccaverant, fateor: sed spectandum nunc est quorsum tendat propheta. Summa igitur est, quamvis in praesentia durior sit eorum conditio, qui in captivitatem sunt abducti, Deum tamen severius acturum esse cum reliquiis, quia ad tempus illis pepercerat, ipsi autem non resipuerant, sed magis ac magis obduruerant in suis sceleribus. Scimus autem Zedekiam fuisse impositum regno Iehudae, quum Ioakim sese dedidit regi Nabuchadnezer. Erat ille patruus Ioakim, et regnavit undecim annis: tunc debebat saltem alieno malo sapere. Nam castigatus fuerat Eliakim, qui idem vocatus fuit Ioakim, neque id semel, sed quum Nabuchadnezer spoliato templo, revertens in Chaldaeam fecisset sibi tributarium: tandem quum subinde non desineret fidem datam fallere, atrociter saeviit adversus ipsum: et filius eius, qui regnaverat cum patre, tertio mense post illius mortem, voluntaria deditione transiit in potestatem et arbitrium victoris. Postea regnavit Mathania, de quo

hic propheta loquitur. *Sic* ergo *dabo Zedekiam*, qui prius nomen habuerat Mathaniae, *regem Iehudah, et principes eius, et reliquias Ierusalem quae residuae sunt in terra hac*, quia scilicet maior pars populi tracta fuerat in exsilium: deinde *qui habitant in terra Aegypti*. Multi enim illuc confugerant, quia scimus fuisse Aegyptiis foederatos, et perversa illa fiducia toties fuisse rebelles. Et haec causa est etiam cur tam acriter prophetae ipsos increpent, quod recumbant in auxilium Aegypti, et lateant sub eius umbra. Quum ergo viderent se expositos esse libidini hostium, in Aegyptum fugerunt. Atqui potitus est etiam Nabuchadnezer postea Aegypto, ut videbimus: ita factum est, ut ad tempus visi fuerint esse extra periculum. Sed quemadmodum servi fugitivi postea retrahuntur, et tunc durius tractantur a suis dominis, ita etiam crudelior fuit saevitia regis Nabuchadnezer adversus ipsos. Nunc sequitur,

9. *Et ponam eos in commotionem* (vel strepitum, vel perturbationem, concussionem alii vertunt), *in malum omnibus regnis terrae: in probrum, et parabolam, et proverbium, et exsecrationem in omnibus locis quo eiecero ipsos* (vel expulero).

Hic propheta mutuatur verba ex Mose, quo plus autoritatis habeat vaticinium. Iudaeos enim pudebat reiicere Mosem, quia persuasi erant legem a Deo profectam esse: saltem fuisset detestabile apud ipsos, detrahere fidem legi. Interea secure repudiabant omnes prophetas, qui tamen erant fidi legis interpretes: quemadmodum hodie papistae, quamvis non audeant negare scripturam esse doctrinam coelestem: furiose tamen reiiciunt quidquid ex ea profertur in medium. Talis fuit pervicacia apud Iudaeos. Ideo prophetae ut sibi et suis verbis plus fidei concilient, saepe mutuantur verba ipsa ex Mose, quasi recitarent de scripto quod dictatum illis fuisset. Nam Deuteron. 28 (v. 37, cf. et 1. Reg. 9, 7) et aliis locis sic loquitur Moses de populo: Quod scilicet daturus illum esset Deus in concussionem, vel commotionem, in probrum, in proverbium, in fabulam omnibus populis terrae. Perinde igitur est ac si dixisset Ieremias, eo tandem ventum esse ut sensuri sint Iudaei, non frustra tot maledictiones fuisse a Mose praedictas. Legebant quidem Mosem, sed ut erant insipidi, nullus metus, nulla etiam religio ipsos tangebat, quum Deus terrorem istis verbis incuteret. Dicit igitur propheta propinquum iam esse tempus, ut certo experimento agnoscant Deum non frustra minatum esse. *Ponam* ergo *eos in commotionem*. זוע significat movere et tumultuari. Multi accipiunt hoc nomen pro strepitu, alii autem pro perturbatione, alii pro concussione capitis. Nam per ludibrium solemus caput concutere. Utcunque sit, coniunctim haec legenda sunt, *quod scilicet futuri sint Iudaei in opprobrium et terrorem et fabulam et exsecrationem cunctis gentibus*. Ideo dicitur, *in malum*, id est, propter malum. Nam ל hic diversis modis capitur, quum dicit, *in commotionem:* postea, *in malum*. Secundo igitur loco ל causalis est particula, nempe propter malum, quia scilicet tam severa et horribilis erit Dei vindicta, ut commoveat, ac perturbet omnes populos. Ponit *omnia regna*, sed eodem sensu. Postea addit *probrum*, nempe ut subituri sint iudicium omnium gentium. Noluerant acquiescere Dei iudicio, et quum ipsos pudefaceret in salutem, improbe restiterant. Oportuit igitur exponi gentium omnium opprobrio. Addit, *In proverbium et in fabulam*, vel in parabolam, ut alii vertunt, et proverbium. משל significat communem sententiam, sed hic transfertur ad dicteria: et eodem fere sensu adiungit לשנינה, fabulam. Utraque enim voce intelligit, quum volent increduli referre gravissimam aliquam cladem, sumpturos hoc exemplum: sic actum est cum Iudaeis, nihil fuit miserius gente illa. Et eodem etiam refertur maledictio. Significat enim fore typum et exemplar exsecrationis, Sic pereas quemadmodum Iudaei: Deus in te exerceat suam vindictam, sicuti in Iudaeos. Postea addit *hoc fore in omnibus locis, quocunque expulerit illos Deus:* quasi diceret propheta Deum non fore contentum exsilio, quod tamen per se grave et acerbum erat: sed quum tracti fuerint in longinquas terras, fore illic probrosos, ita ut omnes digito eos ostendant non sine ignominiae nota, et sumpturi etiam sint illorum nomen in exemplar exsecrationis. Addit postea,

10. *Et mittam in ipsos gladium, famem et pestem, usque dum consumantur e superficie terrae, quam dedi ipsis et patribus ipsorum.*

Confirmat superiorem sententiam, quod scilicet tunc Deus quasi extremam manum apponet in exigendis poenis, ubi permittet libidini hostium tam urbem quam incolas qui illic erant residui. Et adhuc loquitur Ieremias tanquam ex ore Mosis, ut gravius sit vaticinium, et magis percellat illos tam praefractos homines. Tria autem haec genera subinde occurrunt, genera dico poenarum, sub quibus alia etiam comprehenduntur per synecdochen. Sed quia ut plurimum Deus hominum scelera ulciscitur vel peste, vel fame, vel bello, ideo quum breviter vult complecti omnes poenas, coniungit tres istas voces. Addit, *usque dum consumantur e superficie terrae:* non dicit, usque dum consumantur in terra ipsa, sed dicit מעל, de super. Neque enim consumpti sunt Iudaei in patria, sed alibi paulatim ipsos confecit, ita ut tabescerent: deinde expulsi sunt in exsilium, et fuit ille ultimus interitus. Quid

sibi velit ultimum membrum alio loco exposui. Addit propheta: *Quam dedi illis et patribus ipsorum.* Vult enim excutere Iudaeis stultam fiduciam qua erant inebriati. Quum enim audirent terram, in qua habitabant, esse Dei requiem, et scirent datam sibi esse iure haereditario, sicuti patribus olim promissa fuerat: non putabant sibi posse unquam eripi. Perinde igitur torpebant in suis vitiis, ac si Deus illis esset obnoxius. Deridet propheta hanc stultitiam, quum dicit non obstare promissionem et gratiam Dei, quin privet ipsos terra et eius possessione, et abdicet etiam eos, ut sint tanquam extranei, quamvis ipsos prius adoptaverit in filios. Nunc tenemus summam utriusque membri. Propheta enim dolorem exsulum lenire voluit quum diceret, tandem exitum fore meliorem, atque ita promitteret, Deum exorabilem fore, postquam illos ad tempus castigasset. Atqui hoc non mediocre solatium est in malis, ubi coniicimus oculos in finem. Nam sicuti dicit apostolus 12. cap. (v. 11) ad Hebraeos, dum ferulas Dei sentimus, semper dolor obstat, quominus dulce sit pati. Ergo in praesentia semper castigatio tristis et acerba nobis erit et odiosa. Necesse est igitur, si volumus patienter nos Deo subiicere, respicere ad exitum. Nam donec incipiat peccator gustare gratiam Dei et misericordiam, fremet et tumultuabitur, vel erit stupidus: certe nunquam sentiet quidquam solatii. Postea ex opposito ostendit propheta, quamvis Deus nobis ad tempus parcat, non tamen ideo causam esse cur nobis placeamus, quoniam tandem pensabit moram gravitate poenae: et quo indulgentius nobiscum egerit, eo gravior et magis horribilis erit eius vindicta, ubi viderit nos tolerantia sua abusos esse. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM QUINTUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam, ad omnem populum* (sed על accipitur etiam hic diverso sensu. Sermo enim directus fuit ad Ieremiam, ut esset illius testis ac praeco: deinde ad populum, ut tandem perveniret ex ore Ieremiae ad omnes Iudaeos quod uni dictum fuerat) *anno quarto Ioakim filii Iosiae regis Iehudah: hic est annus primus Nabuchadnezer regis Babel.*

Non dubium est quin hoc vaticinium ordine praecedat visionem, quam nuper exposuimus, quae quidem oblata fuit Ieremiae, quum mortuus esset hic Iehoakim, et regnaret Zedecias loco Ioakim, qui fuit rex ultimus subrogatus in locum Ioakim nepotis. Nunc autem refertur vaticinium, quod iussus est promulgare Ieremias anno quarto ipsius Iehoiakim. Regnavit autem ipse quoque undecim annos, ut postea videbimus. Ergo colligimus confectum fuisse hunc librum ex variis concionibus, sed non fuisse semper ordinem temporis servatum. Summa autem est, quum videret Deus non posse ullis monitionibus populum sanari et revocari ad bonam mentem, denuntiasse ultimum interitum tam Iudaeis quam omnibus vicinis gentibus. Cur autem complexus fuerit gentes profanas, videbimus suo loco. Dicit igitur *fuisse sibi mandatum hoc vaticinium anno quarto Ioakim:* dicit *hunc eundem annum fuisse primum regis Nabuchadnezer.* Videtur hoc pugnare cum aliis locis, ubi pro anno quarto Ioakim ponitur tertius: deinde pro anno primo Nabuchadnezer ponitur longum tempus. Sed solutio non est difficilis, si quis consideret Nabuchadnezer subito reversum fuisse in Chaldaeam, quum rumor allatus esset de patris morte, ut stabiliret res domesticas. Timebat enim ne quis tumultus ipso absente, ut saepe solet fieri, exoriretur. Voluit igitur rebus suis consulere. Rebus autem compositis redegit in ordinem ipsum Ioakim, et quarto anno regni eius coegit aperire thesauros: deinde abduxit quoscunque voluit. Et tunc ipse Daniel una cum sodalibus suis tractus fuit in exsilium, simul cum pretiosis vasis templi. Quantum attinet ad annum primum regni Nabuchadnezer, prius regnaverat simul cum patre, postquam ad se traxit totam imperii summam, merito ponitur primus annus exordium quasi novi regni. Tametsi igitur rex fuerat creatus, tamen quoniam non potiebatur imperio, nisi post patris mortem, tunc coepit vocari rex in solidum. Haec ratio est cur fiat mentio primi anni. Iam notandum est quod dicit propheta, *sibi datum fuisse sermonem*, sed non privatim ipsius causa: quin potius ut esset publicus Dei praeco. Nunc sequitur,

2. *Quem sermonem protulit Ieremias propheta ad totum populum Iehudah, et ad omnes habitatores Ierosolymae, dicendo,*

Clarius hoc versu demonstrat quod nuper dixit, nempe non fuisse divinitus edoctum ut supprimeret quod audierat, sed ut promulgaret tanquam ex ore Dei: et ideo se ornat elogio prophetae, quasi diceret se venire instructum certis Dei mandatis et simul ornatum esse munere prophetico, ne quis spernere audeat eius doctrinam. Nunc sequitur ipsa concio.

3. *A tertio decimo anno Iosiae filii Ammon regis Iehudah ad hunc diem, hic tertius et vicesimus annus est, loquutus est Iehovah ad me, et loquutus sum ad vos, surgens mane loquutus sum, et non audistis.*

4. *Et misit Iehovah ad vos omnes servos suos prophetas, mane surgens et mittens: et non audistis, et non inclinastis aurem vestram ad audiendum.*

5. *Dicendo, Revertimini agedum quisque a via sua mala, et a malitia operum vestrorum: et habitate super terram, quam dedit Iehovah vobis et patribus vestris, a saeculo et usque in saeculum* (et quae sequuntur).

Nunc expostulat Ieremias cum Iudaeis, quod non tantum perfide a vero Dei cultu desciverint, et contempserint totam legis doctrinam, sed quod excusserint iugum, et data opera, imo impia obstinatione, repulerint omnes admonitiones, nec fuerint tandem commoti obiurgationibus vel minis. Ergo non simpliciter impietatem in illis accusat et ingratitudinem, sed addit crimen contumaciae, quod scilicet fuerint tanquam indomitae bestiae, nec potuerint ullis modis corrigi. Dicit igitur, *Ab anno decimo tertio Iosiae regis Iehudah usque ad hunc annum qui est vicesimus tertius*, non destiti exsequi fideliter munus mihi iniunctum: nihil autem profeci: hinc apparet quam desperata sit vestra improbitas. Vidimus initio libri prophetam fuisse vocatum a Deo anno illo decimo tertio regis Iosiae. Perrexerat autem in cursu vocationis suae iam per annos viginti tres, quemadmodum commemorat: luserat operam, sine profectu consumpserat multum laboris. Non mirum igitur est, si nunc ipsorum contumaciam accuset, idque Dei nomine. Neque enim agit propriam causam, sed ostendit quid meriti sint Iudaei, quum tantopere Deus laboraverit in ipsis sanandis, et tamen respuerint omnes eius monitiones, nec locum dederint remediis. Ergo *ab anno decimo tertio Iosiae*, inquit, *usque ad diem hanc:* postea per parenthesin dicit iam se defunctum fuisse munere prophetico per annos tres et viginti. Colligimus septemdecim annis ante urbis et templi excidium prophetam ita loquutum esse. Implevit enim 40. annos antequam populus traheretur in exsilium, et misere perirent qui putabant se esse elapsos. Pervenit enim usque ad mortem Iosiae: deinde accesserunt anni 22. aut circiter, quia regnavit Ioakim 11 annis: non numero tempus Ioakim quod perbreve fuit: Mathania vero, qui et Zedechias, etiam anno 11 tractus fuit, et cum magno dedecore et probro occisus. Sic ergo constat, prophetam fuisse in continuo labore per annos 40. Unde etiam colligimus, quam diabolicus fuerit populi illius furor, quod non resipuit toties admonitus. Etsi coniungimus illud alterum, quod paulo ante attigi, nempe multis exemplis fuisse simul edoctos: hinc clarius adhuc apparet morbum impietatis fuisse prorsus insanabilem in populo illo. Sed hic locus observatu dignus est, ut discamus statim Deo occurrere, ubi nos invitat. Fides enim habet suam promptitudinem. Ergo simul ac loquutus est Deus, convenit nos esse attentos, ut mox sequamur. Quod si Deus toto anno non desinat monere nos et hortari, ubi tunc quoque contemnitur eius doctrina, hoc est crimen intolerabile. Meminerimus ergo hic numerari dies propemodum, ubi numerantur anni, ut secum reputent quot sint dies sub singulis annis. Sciamus ergo hac de causa annos supputari a Ieremia, ut Iudaei sciant se omni excusatione privari, quod tam longo tempore Deus non destiterit ipsorum salutem curare: interea autem perstiterint in sua impietate, et fuerint ad extremum usque obstinati. Haec ratio est, cur propheta iterum commemoret quando coeperit exsequi munus propheticum, nempe *ab anno decimo tertio Iosiae.* Postea addit per se non stetisse quominus resipuerint: *Loquutus est*, inquit, *Dominus ad me, ego autem ad vos*, inquit. Quum dicit sermonem Dei fuisse apud se depositum, haud dubie vult suam autoritatem asserere adversus incredulos, qui obstrepebant, ipsum temere praetexere Dei nomen, quum non esset ab illo missus. Vidimus enim alibi, tunc ecclesiam fuisse misere laceratam, fuisse intestina dissidia, multos iactasse nomen propheticum: et iterum pluribus locis idem videbimus. Sic ergo non erat Ieremias acceptus toti populo, neque extra controversiam erat eius autoritas. Quoniam ergo litigandum erat cum multis impiis, ideo hic testatur se non venisse sua sponte, sed quum mandatum ipsi fuisset prophetae munus. Iam postquam vocationis suae fidem fecit, adiungit se fideliter serviisse saluti populi. Nam fidem ac diligentiam suam commendat quum dicit, *se loquutum esse, et mane surrexisse.* Nam mane surgere tantundem valet ac sedulo incumbere in opus. Propheta igitur ostendit se non fuisse tardum, vel ignavum, neque etiam defunctorie se fuisse loquutum, quemadmodum multi in speciem videntur praestare quod Deus praecepit: sed nullus est in ipsis fervor zeli, nulla etiam sedulitas. Propheta ergo postquam exposuit se divinitus missum esse, adiungit se adhibuisse fidem et diligentiam, ut Deo et ipsius ecclesiae strenue serviret: *Loquutus sum ad vos*, inquit, *sicuti ad me loquutus fuerat Dominus:* quomodo? *mane surgens:* postea: *Loquutus sum, et non audistis.* Hic conqueritur, quod opera sua fuerit inutilis, et simul demonstrat totam culpam residere in populo. Confirmat eandem sententiam, sed aliis verbis: *Misit Iehovah ad vos omnes servos suos prophetas, mane surgens.* Amplificat crimen, quod non tantum repudiaverint unum prophetam, sed multos. Deus enim non tantum solo Ieremia usus est ad ipsos docendos, sed alios coniunxit, quo magis essent inexcusabiles. Videmus ergo in hoc versu exaggerari crimen, quia non tantum in persona unius hominis contempserint Iudaei ipsum

Deum, sed reiecerint etiam omnes eius servos. Poterat quidem simpliciter dicere, Deum misisse servos suos, sed addit *prophetas*, ut ingratitudo melius appareat. Fuit hoc quidem nimis impium, negligere servos Dei: sed quum prophetia esset inaestimabilis thesaurus, et singulare gratiae Dei pignus ac symbolum, duplicatum fuit crimen, quum ita spreverint prophetas, quorum debebat illis sacrum esse nomen. Postea transfert ad Deum quod de se dixerat, *mane surgens*. Certum est, Deum non surgere, sicuti non dormit noctu, sed expressior est loquendi forma, et longe efficacior, quum *dicitur Deus ipse surgere*. Et non sine causa tam emphatice propheta loquutus est. Quamvis enim Iudaei satis convicti essent ingratitudinis, quod pro nihilo duxerant omnes Dei servos, tamen haec fuit quasi prodigiosa impietas, Deum non curare. Nam dum coarguuntur increduli, semper defigunt oculos in personas hominum. Ho, mihi negotium est cum homine mortali: absit ut ego unquam insurgam adversus Deum: sed quid tantopere hoc reprehenditur, si non statim paream? si non statim deiiciar ad nutum hominis? homo est qui loquitur: quid? non est liberum mihi inquirere, et disputare mecum, et in utramque partem volvere quod dicitur? cur ita imperiose se gerunt erga nos prophetae, ut nefas sit ambigere de ipsorum verbis? Sic ergo impii loquuntur. Sed Deus occurrit ex opposito, et dicit se sperni: quemadmodum etiam dicit Christus, Qui vos audit, me audit: et qui vos spernit, me spernit. Sic etiam nunc propheta Deum ipsum proponit, qui surrexerit mane, qui hortatus fuerit populum, qui fuerit sollicitus de illius salute. Haec igitur metaphorae ratio est quum dicit *Deum misisse ad eos, et mane surrexisse. Misit* ergo *servos suos, mane surgens*. Iam sicuti fulminat Deus contra omnes doctrinae suae contemptores, ita ex his verbis colligere licet non mediocre solatium: quia certo statuimus, Deum excubare pro salute nostra, quoties in medium prodeunt sani et fidi doctores, perinde est ac si descenderet ipse e coelo, ac si mane surgeret, ac si intentus esset ad curandam salutem nostram. Hoc ergo colligi debet ex verbis prophetae, quum dicit *Deum mane surgere*. Sed quo hoc suavius est testimonium favoris Dei, et paternae eius erga nos curae: ita horribilis vindicta manet eos qui hoc negligunt, qui dormiunt vigilante Deo, qui non audiunt ipsum loquentem, qui morantur in sua tarditate, ac ignavia torpent ubi Deus ipsis sponte occurrit, et ipsos tam comiter et suaviter ad se invitat.

Coepimus heri exponere querimoniam Dei, quod Iudaeos expertus esset tam praefractos et rebelles. Uno verbo dicit *eos non audiisse*: sed adiungit postea non *inclinasse aurem ad audiendum*: qua loquendi forma melius exprimitur perversus affectus, quod scilicet ex professo aures obturaverint. Plus enim est non inclinare aurem quam non audire. Significat igitur Ieremias eos obduruisse adversus propheticam doctrinam, ut data opera reiicerent quidquid propositum erat Dei nomine. Postea exponit quid ab ipsis postulaverit Deus, dicendo, *Revertimini agedum quisque a via sua mala, et malitia operum vestrorum, et habitate in terra, quam dedit Iehovah vobis et patribus vestris a saeculo et usque in saeculum*. Certe aequissima haec erat Dei postulatio, quum a Iudaeis nihil aliud impetrare vellet quam ut resipiscerent. Accessit etiam promissio: non tantum hortatus est ipsos Deus ad poenitentiam, sed voluit ipsis reconciliari, et deleta scelerum omnium memoria prosequi suam erga ipsos beneficentiam. Nisi fuissent plus quam saxei, oportuit tam blanda admonitione ipsos flecti ad obsequium. Poterat enim Deus graviter eos increpare, poterat minari, poterat denique praecidere omnem spem veniae: atqui tantum exegit ab ipsis resipiscentiam, et quidem interposita veniae promissione. Quum ergo talem gratiam aspernati fuerint, sequitur fuisse perdito ingenio et desperatis moribus. Quod iubet *ipsos resipiscere a via sua mala et malitia operum*, ad amplificationem valet. Propheta enim voluit tergiversandi ansam ipsis auferre, ne quaererent quaenam esset illa malitia, quaenam esset via mala. Ostendit igitur ipsos esse plus quam convictos. Huc pertinet duplicatio. Per *viam* designatur continuus cursus vitae: sed quoniam satis prodiderant se perversos esse multis operibus, fructus ipsos in medium profert: quasi diceret frustra ipsos litigare cum Deo, si forte inquirant quaenam fuerit via mala, quoniam tota ipsorum vita satis clare testetur fuisse prorsus addictos malitiae. Est autem concinna allusio in verbo שבו ושבו. Nam שבו significat interdum rebellare, significat redire in viam, et significat quiescere, vel habitare. Utitur eodem verbo, sed diversus tamen est sensus, quum dicit, *Redite a via et quiescite*. Sed emphatice etiam ponit nomen איש, quisque: significat virum proprie: sed Hebraei accipiunt pro quisque, vel pro singulis: *Singuli a via sua mala*. Nam propheta neminem eximit, ne forte putent culpam extenuari, quia sit aliquod commune malum. Dicit igitur *quemque pro se malitiae fuisse deditum*: quasi diceret impietatem non modo grassatam fuisse in toto populo, ut saepe fieri solet: verum etiam singulos fuisse corruptos, ita ut ne unus quidem sanus esset vel integer in toto populo. Et hoc notatu dignum est, quia frigide solemus fateri nostra peccata, et Deo supplicare ubi sumus convicti, nisi quisque proprio sensu tangatur, et seorsum agnoscat se Dei iudicio esse obnoxium. Nam dum quisque se involvit in turba, sic fit, ut serio nullus agnoscat

gravitatem malorum suorum. Ergo ad verum et sincerum poenitentiae studium requiritur hoc peculiare examen, ut quisque scilicet resipiscat, neque respiciat socios suos. Quum dicit, *Habitate in terra,* tametsi modus verbi est imperativus, tamen promissio est qua Deus affirmat se paratum fore ad recipiendos Iudaeos in gratiam, modo ipsi ex animo redeant. Symbolum paterni sui favoris proponit terrae habitationem. Nam terra illa erat quasi pignus adoptionis: et Iudaei, quum illic habitarent, poterant statuere Deum sibi esse patrem. Addit, *A saeculo usque in saeculum*: quasi diceret, Non uno tantum die, vel tempore exiguo paratus sum vobis benefacere, sed prosequar gratiam meam erga vos *a saeculo usque in saeculum.* Tantum ergo per vos stabit, quominus felices sitis, et felicitas haec transeat a vobis ad filios vestros et nepotes. Quo autem dulcior est haec invitatio, eo magis detestabilis fuit impietas populi, quemadmodum postea dicetur. Nunc adiungit,

6. *Et ne ambuletis post deos alienos ad serviendum ipsis, et ad vos incurvandum coram ipsis* (id est, ad eos adorandos), *et ne provocetis me in opere manuum vestrarum, et non malefaciam vobis.*

Hic speciem unam propheta ponit. Tametsi enim Iudaei pluribus modis, et prope infinitis iram Dei in se accenderant, tamen superstitionibus praecipue accersiverant sibi gravius iudicium. Nam scortando, furando et rapiendo prodebant quidem contemptum Dei, sed non tam directe. Quum autem sese ad superstitiones gentium proiicerent, hoc modo excutiebant iugum Dei, ac si palam testati essent non amplius sibi fore in Deum. Et scimus, Deo nihil esse pretiosius, quam purum et legitimum pietatis studium: et ideo priore legis tabula ad eius cultum instituitur ecclesia. Haec ratio igitur est cur propheta maxime commemoret, Iudaeos hac in parte fuisse Deo rebelles, quod non poterat ipsos revocare a pravis superstitionibus. Interea non absolvit eos, quantum ad alia peccata spectat: sed speciem hanc sumit, ut intelligant non tantum aliqua in parte se fuisse Deo rebelles, sed in totum: quia prorsus ab ipso desciverint, quum ita vitiarunt eius cultum impiis superstitionibus. Ergo hoc tenendum est, Iudaeos non damnari ob leve aliquod delictum, sed convictos esse gravissimi sceleris, quod fuerint foedifragi et apostatae, et Deum ipsum reliquerint una cum eius lege. Dicit, *Ne ambuletis post deos alienos, ut serviatis ipsis, et ipsos adoretis.* Quasi digito demonstrat quam crassa fuerit eorum impietas, quod scilicet se prostituerint idolis in foedam servitutem, quod ipsis se dediderint. Ergo non fuit error excusabilis, sed manifesta perfidia. Addit, *Ne provocetis me in opere manuum vestrarum.* Non dubium est quin hoc verbo confirmare voluerit propheta quod dixi, nempe idololatriam esse coram Deo scelus intolerabile. Et simul ostendit eos non peccasse inscitia, quoniam fuerant in tempore admoniti de atrocitate sceleris. Quod ergo non destiterant a suis superstitionibus, in eo convicti fuerunt diabolici furoris, quando non veriti fuerunt Deum in se provocare. Dicit, *In opere manuum:* et ita contemptim, vel probrose potius loquitur de idolis. Deos vocabant, non quia nescirent esse statuas fabrefactas ex ligno et lapide, vel alia materia: sed tamen putabant divinitatem illic esse inclusam, quoniam persuasum illis erat, Deum hoc modo rite coli. Nunc igitur vocat propheta *opus manuum,* quasi diceret, Si Iudaei ipsi nihil sint, idola esse minus quam nihil, quia sint opus manuum duntaxat. Et hic loquendi modus frequenter occurrit apud prophetas: quo vult Deus excutere socordiam hominibus, qui obstupescunt in suis figmentis. Quasi diceret, Si qua gutta sanae intelligentiae in vobis esset, annon sciretis hoc esse opus manuum vestrarum quod colitis? quid autem possunt manus vestrae? quinam estis vos? Nunc tenemus consilium prophetae in hoc verbo. Iterum promissio repetitur, *Non malefaciam vobis.* Nam his verbis pronuntiat Deus immunes fore ab omni molestia et incommodo, si maneant in vera pietatis regula: et ita significat, quidquid malorum antehac passi fuerant, et deinde passuri sunt, non posse imputari nisi eorum pervicaciae: quia ultro pollicitus fuerat Deus se illis parsurum, modo desisterent a suis sceleribus. Haec autem spes debet nos maxime animare ad resipiscentiam, ubi videmus Deum nobis occurrere, et quaerere reconciliationem nobiscum: deinde velle oblivisci omnium scelerum nostrorum, modo ad ipsum redeamus ex animo, ut qui non nisi invitus ad poenas exigendas procedit. Ergo hinc iterum gravius convincitur populi impietas, quod non potuit admittere tam optabilem gratiam Dei. Sequitur,

7. *Et non audistis me* (non auscultastis mihi), *dicit Iehovah, ut provocaretis me* (hoc est, quia voluistis me irritare) *in opere manuum vestrarum, in malum vobis.*

Inculcat quod prius dixit, nempe Iudaeos fuisse prorsus immorigeros, quum Deus tam comiter se ipsis offerret, et ostenderet se fore ipsis placabilem, modo ex animo converterentur. Quod ergo haec legatio non fuit admissa apud Iudaeos, signum fuit extremae et prorsus deploratae obstinationis. Et exaggerat crimen illud quum dicit, *Ut me irritaretis.* Significat enim voluntario affectu raptos esse ad malum, quasi vellent Deum ipsum provocare. Deliberatam igitur ipsorum malitiam hic accusat pro-

pheta quum dicit, *Ut me irritaretis.* Saepe enim continget homines errore labi, neque attendere ad rem ipsam, quia nemo illos admonet. Verum, quum toties hortatus esset Deus Iudaeos ad poenitentiam, non potuit aliud iudicium de ipsis fieri: nisi quod tanquam destinato volebant non tantum Deum spernere, sed provocare ad certamen. Et hoc diligenter notandum est: quia quisquis edoctus fuit de voluntate Dei, nisi pareat, non potest a se repellere crimen voluntariae obstinationis, quod scilicet in animum induxerit cum Deo bellum gerere. Hoc etsi impii non fatentur, res tamen ostendit: et Deus, qui idoneus est iudex pronuntiavit quo loco habendi sint qui doctrinam propheticam spernunt. Dicit autem, *in malum vobis*, ut sciant Deum non tam agere causam suam, ac si illorum obsequio indigeat, quam curare ipsorum salutem. Subest enim tacita antithesis, quasi dixisset propheta, Quid damni passus est Deus hac vestra contumacia? Conati quidem estis illi detrahere suam gloriam: nam ornastis eius spoliis vestra idola: sed non est in hominum arbitrio aliquid minuere ex iure Dei: manet semper integer. Cessit igitur hoc totum vobis in perniciem, quum fuistis rebelles. Ergo quum Deus nunc vos coarguit, non prosequitur ius suum, quasi aliquid commodi vel damni a vobis percipiat: sed hoc signum est misericordiae, quod non vult vos perire, tametsi videt rapi vesano impetu ad perniciem. Postea sequitur,

8. *Propterea sic dicit Iehovah exercituum, Eo quod non audistis ad sermones meos* (hoc est, non attenti fuistis ad sermones meos):

9. *Ecce ego mittam, et accipiam* (vel assumam) *omnes cognationes* (vel familias) *aquilonis, dicit Iehovah, et Nabuchadnezer regem Babylonis servum meum, et inducam eos in terram hanc, et in habitatores eius, et in omnes gentes istas in circuitu, et perdam eas: et ponam eas in stuporem, et sibilum, et in vastitates saeculi* (id est, perpetuas).

Hic sequitur poenae denuntiatio. Dicit igitur propheta iam non acturum esse amplius Deum verbis, quia maturuit eorum iniquitas, sicuti dicitur Genesis sexto (v. 3), Non litigabit spiritus meus, vel non disceptabit amplius cum homine: ubi Deus sese accingit ad sumendam vindictam de hominum sceleribus, dicit iam non esse tempus disceptationis. Ergo hic notatur matura exsequutio iudicii: simul vero poenam designat, postquam exposuit causam tantae severitatis, nempe *quod non audierint sermones Dei:* addit, *Ecce ego mittam, et assumam omnes cognationes aquilonis.* Mihi non dubium est, quin alludat propheta ad edicta regum. Ubi enim volunt conficere aliquem exercitum, promulgant sua edicta, iubent undique convenire qui vel nomen dederunt, vel qui militiae sunt adscripti. Ita Deus his verbis significat, sub manu sua esse Chaldaeos, ita ut praesto futuri sint, simul atque signum ipsis dederit, quemadmodum alibi usurpat alios loquendi modos, sed eodem sensu: Sibilabo: deinde, Canam classicum. Scriptura referta est eiusmodi loquutionibus, quae exprimunt paratos esse cunctos mortales ad Dei obsequium, quoties vult opera ipsorum uti: non quod ipsis propositum sit Deo servire: sed quoniam arcano instinctu ita eos gubernat, et linguas ipsorum, et mentes, et animos, et manus, et pedes, ut cogantur velint nolint se illius arbitrio et voluntati addicere. Et eadem ratione vocat *servum suum Nabuchadnezer.* Neque enim voluit crudelis ille tyrannus Deo suum officium offerre: sed Deus usus est illius opera, ac si fuisset mercenarius. Et alibi etiam videbimus eundem vocari servum. Et hoc notandum est, quia hinc colligimus multos esse Dei servos, qui tamen indigni sunt tam honorifico elogio: sed non vocantur ipsorum respectu. Nabuchadnezer putavit se bellum inferre Deo Israelis quum invasit Iudaeam: et mera ambitio et avaritia et crudelitas ipsum impulit ut tot bella susciperet. Ergo si consideramus ipsum et consilium eius, et omnes conatus et studia, non dicemus esse servum Dei: sed hoc ad Deum solum refertur, qui scilicet tam diabolum quam omnes impios gubernat potentia sua arcana et incomprehensibili, ut inviti etiam exsequantur quidquid apud se statuit. Magnum ergo inter illos discrimen est et inter servos Dei, quibus ubi aliquid mandatum est, cupiunt obedientiam praestare quam debent: tales sunt omnes fideles. Ergo vocantur servi Dei merito, quoniam mutuus est consensus inter Deum et ipsos: Deus praecipit, deinde ipsi obsequuntur. Sed haec quasi mutila et dimidia est servitus, quum scilicet impii trahuntur praeter animi sui propositum, et Deus tanquam instrumentis utitur, quum aliud cogitent et studeant. Interea notandum est, honoris causa improprie adscribi nomen hoc Nabuchadnezer, ut pudefiant Iudaei. Fuit enim illis hoc valde contumeliosum, quod profanus homo electus a Deo fuit, et quod obtinuit nomen servi, quum ipsi alieni essent. Non dubium igitur est, quin propheta voluerit pudorem ipsis incutere, quum extulit in hunc gradum honoris regem Babylonis. Deinde alia etiam fuit ratio, nempe ut quidquid passuri essent Iudaei, scirent sibi infligi Dei manu, nec aliter sentirent de Nabuchadnezer, quam esse Dei flagellum, ut ita agnoscerent sua peccata et humiliarentur. Nunc ergo tenemus sensum verborum. Dicit postea, *Inducam eos in terram hanc, et super habitatores eius:* quibus verbis confirmat quod nuper attigi, nempe in promptu esse Deo vindictam, simul ac voluerit Iudaeos pro merito tractare. Quemadmodum ergo dixit Nabuchadnezer et omnes

aquilonares populos sibi esse ad manum tanquam conductitios milites: ita nunc adiungit, victoriam esse in manu sua. *Inducam* igitur *eos*, inquit, *super terram:* deinde, *super omnes vicinas gentes*, *quae sunt in circuitu.* Cur propheta hic denuntiet aliis etiam gentibus poenam, videbimus suo loco. Iudaei enim inter alias perversas fiducias, hanc solebant sibi obiicere, quod si Nabuchadnezer invaderet alienas ditiones, omnes certatim contra eum insurgerent, et conspiratione facta facile esset ipsum obruere. Quum ergo Iudaei respicerent in omnes partes, et scirent Aegyptios sibi esse foederatos: deinde persuasi essent Moabitas, et Tyrios, et Syrios, et alios omnes tractum iri in belli societatem, hinc securitas, qua se fallebant. Haec itaque ratio est cur propheta diserte minetur etiam gentibus, quae erant per totum circuitum, non tam illarum causa, quam ut Iudaei a stulta illa confidentia desisterent. Dicit *Deus se positurum gentes omnes una cum Iudaeis in stuporem, in sibilum, et vastitates perpetuas.* Significat horrendam fore cladem, quae attonitos reddat solo rumore quicunque audierint: quemadmodum alibi dicitur, Solus auditus excitabit fremitum: ita hoc loco, *Ponam illas in stuporem.* Si qua mediocris calamitas nobis narratur, movemur quidem ad misericordiam: verum si fidem superat gravitas mali, tunc manemus quasi stupidi, et sensus omnes nostri evanescunt. Significat igitur propheta, cladem quam Deus infliget Iudaeis fore quasi prodigium, quod obstupefaciat omnes qui audient. Et tandem addit, *vastitates perpetuas.* Mitigabit quidem duritiem huius sententiae paulo post, ubi restringet Dei vindictam ad annos septuaginta: sed hic modus loquendi etiam familiaris est scripturis. Opponitur enim עולם brevitati temporis: nam varie accipitur pro circumstantia locorum haec dictio: interdum notatur perpetuitas, quemadmodum quum nuper dicebat propheta, *A saeculo usque in saeculum*, id est, per continuas aetates, vel per seriem annorum, quae perpetuo durabit: sed saeculum, vel עולם saepe accipitur pro statu populi usque ad Christi adventum: aliquando significat simpliciter diuturnum tempus, quemadmodum hoc loco et aliis pluribus. Sequitur,

10. *Et transire faciam* (hoc est, auferam) *ab ipsis vocem gaudii, et vocem laetitiae, vocem sponsi, et vocem sponsae, vocem molarum* (id est strepitum molarum) *et lumen lucernae.*

Hic confirmat quod nuper dixi, nempe Iudaeos non vulgari modo castigandos, sed prorsus affligendos. Nam quamvis non omnia prospere nobis fluant et ex voto, celebrantur tamen nuptiae, et manet aliqua hilaritas in hominibus: epulantur simul, et fruuntur huius vitae commodis, etiam si a delitiis abstineant. Sed hic propheta ostendit talem fore vastitatem terrae, ut cogitare de nuptiis non sit liberum, ut cessent omnis hilaritas et laetitia, ut non molant vel condimenta, vel esculenta, vel alia, vel triticum etiam, ut denique non celebrent convivia ad lucernam pro more. Ergo hic ad vivum describit illam vastitatem cuius nuper facta fuit mentio. Nec dubium est quin propheta oblique perstringat socordiam illam qua diabolus occupaverat mentes populi. Quamvis enim assidue prophetae illis minitarentur, tamen nullus erat finis vel modus exsultandi: quemadmodum videmus Isaiam conqueri de tali lascivia, quum dicerent, Epulemur, cras moriemur: deinde, Vocavi vos ad saccum et cinerem: vos autem ad citharam et ad epulas profecti estis. Quum ergo propheta hic *de voce laetitiae et gaudii, de strepitu molarum, de lampadibus* verba facit, non dubium est quin illis exprobret stupidam illam securitatem: quod scilicet nihil metuerent, et fingerent se esse extra omne periculum, quum tamen Deus quasi exserta manu se ostenderet ipsorum vindicem. Sequitur,

11. *Et erit tota terra haec in vastitatem, et in stuporem, et servient gentes hae regi Babylonis septuaginta annis.*

Hic propheta restrictionem illam adiungit, de qua nuper dixi, et ita mitigat poenae asperitatem, et ideo est quasi species correctionis, non quod quidquam mutet, sed tantum per modum correctionis exponit quid ante intellexisset per vastitates saeculi, vel perpetuas. Ergo dicit, *Et erit tota terra haec in vastitatem et in stuporem:* alii vertunt, Et desolationem. Nam שמם significat vastare, significat et obstupefacere: sed quia nuper hoc nomen posuit pro stupore, non video cur mutemus sensum, nisi quia coniungitur cum חרבה. Quod ad summam rei, non multum interest, quod terra futura sit in vastitatem, vel in stuporem: quia erit solitaria, quia erit redacta in desolationem vel desertum. *Et servient gentes hae regi Babylonis septuaginta annis.* Hic claudit propheta vaticinium illud de futura populi clade, quod scilicet terra in solitudinem redigenda esset, ut attonitos redderet quicunque per eam transirent, vel esset quasi formidabile spectaculum ob illam desolationem. Quod autem praefigitur numerus annorum 70 testimonium est paternae Dei clementiae erga populum, non promiscue erga totam multitudinem, sed reliquias de quibus alibi dictum est. Significat igitur propheta, quamlibet graviter peccaverint Iudaei, tamen Deum non nisi temporales poenas de ipsis sumpturum, quia post 70 annos, ut videbimus, reducet eos in patriam, et restituet quod perdiderant, nempe habitationem terrae promissae, et

urbem sanctam, et templum. Et hoc melius exprimitur proximo versu, ubi dicit,

12. *Et erit, quum impleti fuerint septuaginta anni, visitabo super regem Babylonis, et super populum eius, dicit Iehovah, iniquitatem ipsorum, et super terram Chaldaeorum, et ponam eam in desolationes saeculi* (id est, perpetuas).

Quemadmodum dixi, nunc clarius ostendit propheta quorsum definierit tempus captivitatis et exsilii, nempe ut scirent fideles, Deum non esse foederis sui oblitum, quamvis populum haereditate terrae privaret. Non dirigitur hic sermo promiscue ad totum populi corpus, quemadmodum ante aliquot locis admonuimus: sed propheta voluit consulere electis Dei, qui retinebant semper aliquod pietatis studium: centies enim desperassent, nisi addita fuisset haec promissio. Ergo specialis est haec doctrina tanquam panis filiorum: quia Deus quasi seorsum alloquitur solos electos et fideles. Dicit autem Deus *se visitaturum finitis annis 70 iniquitatem regis Chaldaei, et totius populi.* Hinc colligimus Nabukadnezer non fuisse vocatum Dei servum, quasi aliquid meritus fuerit suo obsequio: sed quoniam Deus ipsum invitum, vel nihil tale sentientem rapuit ad incognitum obsequium una cum subditis eius. Ergo quamvis Dominus utatur impiis ad exsequenda sua iudicia, tamen non ideo culpa eorum levatur, manent nihilominus obnoxii Dei iudicio. Et haec duo inter se optime conveniunt, quod diabolus et omnes impii Deo serviant, non sponte, sed quatenus ipsos trahit arcana sua potentia, et interea merito luant poenas, etiam si Deo servierint. Quamvis enim compleverint eius opus, tamen quia nihil illis mandatum est, ideo sunt damnabiles, quemadmodum hic docet propheta.

Exposuimus postrema lectione sententiam illam, ubi praedixit Deus se poenas sumpturum de rege babylonio et eius populo, propter saevitiam qua usi fuerant contra Israelitas. Diximus sermonem hunc peculiariter dirigi ad electos, quia multi ex populo perierunt absque ulla spe salutis: sed voluit Deus interea consulere reliquiis, et hac ratione finivit tempus exsilii, et praedixit se hostem fore Babyloniis, quia populi sui causam suscipiet. Unum duntaxat non potui exponere, quia propheta hic loquitur de opprobriis aeternis. Videtur autem hoc non fuisse impletum, quia etsi post annos septuaginta capta fuit Babylon, et redacta in servitutem, stetit tamen urbs ipsa salva, et nobilis, et multis post saeculis fuit in maximo splendore. Videtur ergo propheta modum excedere quum loquitur de vastitatibus istis, quia nihil tale apparuit quum urbs capta fuit a Medis et Persis. Sed alibi diximus, non debere restringi ad unum tempus quod passim occurrit apud prophetas de interitu Babylonis. Voluit enim Deus et diversis modis et diversis temporibus vindictam suam exercere adversus populum illum. Hoc autem constat ex historiis, magis fuisse optabile Babyloniis semel perire, quam tot subire clades. Nam aliquanto post defecit populus ille a Persis: urbs industria et astu Zopiri recuperata fuit: suspensi tunc fuerunt in patibulo omnes fere nobiles, ita ut nulla residua esset dignitas: tandem occupata fuit ab Alexandro: postea Seleucus illic dominatus est: eius tunc ruinis exstructa fuit urbs Ctesiphon, donec paulatim vetustate contabuit. Nulla autem contigit mutatio, quae non multum imminueret ex opulentia urbis. Et nihil potuit accidere magis probrosum, quam ubi arrepti sunt quicunque pollebant aliqua autoritate, et suspensi fuerunt in patibulis, ut refert Xenophon, et alii etiam historici. Nunc ergo tenemus quomodo locus hic intelligi debeat, ut alii similes: quia Deus non tantum de una vindicta loquitur, sed comprehendit tot iudicia quibus ultus est iniurias populo suo illatas. Nunc sequitur,

13. *Et adducam super terram illam omnes sermones meos quos loquutus sum super eam, quidquid scriptum est in libro hoc, quod prophetavit Ieremias super omnes gentes* (vel in quo prophetavit, si placeat referre ad librum).

Confirmat superiorem doctrinam, quod scilicet *adducet omnes suos sermones super Chaldaeam,* hoc est, quod daturus sit effectum prophetiis omnibus, ut facile appareat neque Ieremiam temere quidquam praedixisse, neque etiam Deum ipsum per os servi sui frustra minatum. Haec igitur summa est: ideo videmus quo sensu dicat propheta *Deum adducere sermones suos.* Nam tunc loquutus est. Sed quia impii existimant ludum esse et iocum quidquid profertur Dei nomine, et secure derident omnes minas: ideo *adducere sermones* tantundem valet, atque probare ipso experimento Deum non iniicere terrorem absque effectu: denique sermonum adductio est fidei probatio: et quemadmodum iam dixi, refertur hoc ad hominum socordiam, qui fidem detrahunt sermonibus Dei, donec convicti sint ipso eventu. Existimant enim verberari aerem duntaxat, ita non tanguntur ullo timore: sed Deus profert efficaciam verbi sui, quum exsequitur quidquid praedixit. Videmus ergo prophetam nihil aliud velle hoc toto versu, quam ut confirmet quod paulo ante dixit. Loquitur autem de Chaldaea: dicit, *Super terram hanc.* Et simul notanda est altera loquutio: dicit enim Deus *se pronuntiasse hos sermones:* postea dicit ministrum sibi fuisse Ieremiam, et quasi praeconem: deinde scribam simul nominat. Deus ergo

hic asserit se esse autorem totius doctrinae, quam Ieremias pertulerat. Interea autem relinquit suas partes ministro, quia necesse est autoritatem constare prophetis: alioqui nisi Deus palam e coelo descendat, vel homines promiscue admittent quidquid dictum fuerit, et absque iudicio recipient mendacium et veritatem, vel obdurescent prorsus, ita ut nulla sit apud eos fides propheticae doctrinae. Dicit, *Quidquid scriptum est in libro hoc.* Non dubium est quin propheta summas et capita rerum complexus fuerit. Nam alibi diximus, hunc fuisse prophetis morem, postquam verba fecerant apud populum, et prolixe concionati fuerant, ut brevem summam affigerent ad valvas templi. Librum igitur vocat Ieremias volumen illud, quod erat compositum ex eius concionibus: vulgo dicerent summarium. Iam adiungit, *In quo libro*, vel, quod prophetavit, ut idem significet quod prius dixerat, et ita subaudienda esset particula, nempe, quod prophetavit, sed non male conveniet illa expositio, *In quo prophetavit Ieremias super omnes gentes.* Sequitur,

14. *Quia fecerunt in illis* (vel quia coegerunt eos) *ad servitutem etiam ipsi, gentes multae* (vel robustae, vel validae) *et reges magni, et rependam illis secundum actionem suam, et secundum opus manuum ipsorum.*

Initium versus obscurum est. עבד ubi construitur cum ב existimant active sumi pro adigere ad serviles operas: significat proprie servire: sed putant in hac syntaxi esse verbum transitivum. Quod verterunt quidam, Utentur illis, frigidum est, et nimis ambiguum: dicuntur enim amici uti alii aliis familiariter, ubi sunt mutua officia. Ergo illi non satis exprimunt quod volunt. Sed erit periphrastice reddendus sensus, quod scilicet cogent eos ad servitutem: nondum tamen clare patet quid velit propheta. Nam potest istud עבדו, vel in praeterito vel futuro tempore sumi: est quidem temporis praeteriti, sed potest etiam sumi praeteritum loco futuri: ita diversus esset sensus. Si placeat retinere tempus praeteritum, hoc non poterit referri nisi ad Babylonios: quia ipsi usi sunt serviliter, vel ipsi coegerunt ad serviles operas ipsos Israelitas. Nam istud בם necesse erit intelligere de Israelitis, et scimus relativum saepe poni, ubi agitur de ecclesia, vel de electo populo. Ita ergo vertenda essent prophetae verba, Quoniam serviliter dominati sunt illis, nempe Israelitis, etiam ipsi, hoc est, vicissim Israelitae dominabuntur, subaudiendum esset. Mihi tamen simplicior videtur fore sensus, si uno contextu legamus, Quia dominabuntur illis etiam ipsi, nempe gentibus validis et robustis, et regibus magnis, *et rependam illis*, etc. Haec ratio me prope cogit ut ita interpreter. Dixerat enim proximo versu Ieremiam vaticinatum fuisse contra omnes gentes. Ergo sequitur explicatio, et breviter ostendit propheta, vel admonet quorsum tendant illa vaticinia, nempe quod illis etiam dominabuntur ipsi. Ergo relativum בם designat, meo iudicio, tam Babylonios, quam alias omnes profanas gentes: et hoc satis tritum est prophetis, ubi loquuntur de restitutione veteris ecclesiae, et de Christi adventu, promittere imperium filiis Dei, ita ut teneant sub pedibus suis totum orbem: et optime fluet oratio, quod scilicet dominabuntur: erit quidem mutatio temporis, sed quae satis usitata est Hebraeis. Dominabuntur ergo illis, id est, gentibus. Loquutus autem fuerat Ieremias de omnibus gentibus profanis. Dixerat, quidquid prophetavit super omnes gentes: et hoc erat incredibile: ideo ponitur particula גם, hoc est, etiam ipsi Israelitae: quasi diceret, Tametsi accidet praeter spem, ut videri possit absurdum et fabulosum, tamen Deus eventu ipso probabit se non frustra hoc mihi mandasse, ergo illi quoque habebunt suas vices dominandi, hoc est, Israelitae: quia cogent ad obsequium omnes gentes. Et quod sequitur confirmat meam sententiam: addit enim gentes (nam facile repetitur litera ב) quum dicit גוים רבים, possemus vertere, gentes multas. רבים enim utrumque significat: sed quia sequitur, et reges magnos, ideo libenter accipio pro gentibus validis. Ergo dominabuntur illis, nempe *gentibus validis, et regibus magnis.* Tandem subiicit, *Et rependam illis*, nempe tam regibus, quam populis, rependam, inquam, *secundum actionem suam, et secundum opus manuum*, quia scilicet exercuerant omne genus saevitiae adversus miseros Israelitas. Propheta ergo prosequitur eandem doctrinam, nempe quod Deus tandem re ipsa ostensurus sit, quum iratus fuit ecclesiae suae, non tamen spem omnem misericordiae fuisse ablatam, quia memor esset foederis sui. Mitigat hoc modo asperitatem superioris doctrinae, dum aliquid melius promittit quam possent miseri Iudaei sperare in illis extremis cladibus. Iterum colligere licet ex prophetae verbis sic Deum usum fuisse opera Nabukadnezer, et aliorum, ut non praestiterint obsequium aliquod dignum laude. Nam si fuissent extra culpam, Deus certe iniuste poenam de illis sumpsisset. Ergo docet hic locus, quum diabolus et reprobi exsequuntur Dei iudicia, nihil tamen laudis ex obsequio mereri, quia nihil tale illis propositum est. Nunc sequitur,

15. *Quia sic dixit Iehovah Deus Israel ad me, Sume calicem vini furoris* (vel iracundiae) *huius e manu mea, et propina illum cunctis gentibus, ad quas ego mittam te, ad eas* (sed hoc secundum redundat).

Nunc pluribus verbis explicat Ieremias quod propter brevitatem poterat esse obscurum. Loquutus fuerat de cunctis gentibus: sed abruptus fuerat sermo. Nam hactenus non palam docuit se missum fuisse a Deo praeconem, qui citaret omnes reges et populos ad eius tribunal, et denuntiaret quid futurum esset. Quoniam ergo nihil tale attigerat propheta sermo ille poterat esse ambiguus. Nunc ergo affirmat sibi porrectum fuisse calicem e manu Dei, quem propinaret cunctis gentibus. Videmus ergo nihil hic novum dici, sed prophetam esse quasi interpretem illius brevioris vaticinii. Porro quo plus ponderis habeat doctrina, refertur visio. *Sic mihi dixit Iehovah Deus Israel,* inquit, *Sume calicem vini iracundiae huius e manu mea.* Diximus aliis locis non abs re commendari effectum doctrinae propheticae: et ideo servos Dei ita armari, ac si parata esset eorum omnium quae proferunt exsequutio. Dicuntur hac ratione expugnare urbes, dicuntur evertere regna, quoniam tantus est hominum stupor, ut Deo fidem abrogent, nisi quasi in rem praesentem adducti fuerint. Sed quoniam haec alibi fusius tractavi, nunc tantum perstringo. Dicit igitur *sibi porrectum fuisse calicem e manu Dei:* quibus verbis significat se non prodire in medium, ut territet suo arbitrio tam Iudaeos quam alias gentes, sed fideliter promulget quod iniunctum est. Deinde significat Deum nihil nunc loquutum esse, quod non brevi exsequi velit: et hoc intelligitur nomine calicis. Vocat *calicem vini furoris,* vel iracundiae. Haec metaphora frequenter occurrit apud prophetas, sed diverso sensu. Dicitur enim aliquando inebriare Deus quum obstupefacit homines, et nunc adigit ad insaniam, nunc autem privat communi sensu et intelligentia, ut similes sint pecudibus: sed dicitur externis cladibus ipsos inebriare, quum reddit attonitos. Si nunc propheta *vinum iracundiae* vocat cladem, quae poterat esse instar ignis ad inflammandos eorum omnium animos, qui sine profectu castigabantur. Primo insania nihil aliud significat, quam desperationem eorum, qui sentiunt manum Dei sibi esse infestam, atque ita fremunt, et tumultuantur, et maledicunt tam coelo quam terrae, sibi et Deo. Hoc debet intelligi per nomen iracundiae. Vino comparat iracundiam illam, quia rapiuntur extra se qui ita percussi Dei manu, non resipiscunt, neque reputant sua peccata animo composito, sed sese proiiciunt ad furorem. Tenemus nunc cur propheta dicat *sibi datum fuisse calicem vini iracundiae.* Postea addit, *Et tu propina illum cunctis gentibus, ad quas ego mittam te.* Hic rursus confirmat quod nuper attigi, nempe munus suum longius extendi, quam ut doceat in media ecclesia, sed se quoque electum fuisse praeconem, qui promulget Dei iudicia contra omnes gentes. Fuit quidem aliter missus ad Iudaeos, quam ad profanas gentes: quia praefectus fuit illis doctor, idque in salutem, nisi fuissent prorsus ingenio perdito: ad gentes autem missus fuit, ut praecise minitaretur illis quod instabat: tamen missus fuit tam ad Iudaeos quam ad reliquos omnes, quemadmodum paulo post ordine distinctius ostendet. Nunc videmus quis sit huius doctrinae finis, et quaenam utilitas: ut conciliet fidem proximo vaticinio Ieremias, primo visionem, quae oblata fuerat proponit: deinde testatur se nihil afferre proprium, sed tantum morem Deo gerere, et fideliter perferre eius mandata, tertio significat se non tantum praefectum esse doctorem et magistrum ecclesiae Dei, sed testem vindictae eius adversus omnes populos. Sequitur,

16. *Et bibant, et moveantur, et insaniant* (ad verbum legendum esset, bibent, et inebriabuntur: est enim ubique ו conversivum. Sed potius resolvi debet copula in particulam finalem, ut bibant, et inebrientur, et insaniant) *a facie gladii, quem ego mitto in medio ipsorum* (inter ipsos).

Hic propheta magis inculcat quod ante diximus, nempe non esse vanos terrores, quum praedicit Dei iudicia contra omnes populos, sicuti vocamus minas pueriles, quae non habent suum effectum. Sed propheta hic affirmat, quamlibet pervicaciter resistant et Iudaei et alii omnes, non posse tamen effugere hanc necessitatem, quin Deus vindex sit omnium. Iubetur ergo propheta sumere calicem et propinare. Sed poterant adhuc obiicere Iudaei, Si quidem nobis placeat calicem sumere e manu tua: sed quid si respuimus? quid si proiicimus quod nobis propinas? Dicit igitur propheta, velint nolint, tamen calicem sumpturos ut bibant, et exhauriant quidquid destinatum est illis Dei iudicio. *Ut bibant* ergo. Postea addit, *Ut moveantur et insaniant.* Duo haec verba certum est referri ad poenae gravitatem. Significat enim fore quasi exanimes. Nam si Deus clementer nos castiget, ac moderatione paterna, poterimus tranquillis animis nos et subiicere, et simul confugere ad eius misericordiam: ubi autem tumultuamur, et fere cogimur ad insaniam, illic necesse est sentiri immodicum rigorem, ita ut nulla sit spes veniae. Exprimere igitur voluit propheta tam atroces fore clades, ut populi, quibus iratus erit Deus, futuri sint attoniti, et fere exanimes. Sed plus exprimit per *motum,* vel tumultum, *et insaniam,* quod scilicet sentient mala sua: interea autem erunt similes phreneticis, quia desperatio opprimet eorum mentes et sensus, ut non possint quidquam salutis sperare, neque etiam sese subiicere Deo, ut solent omnes perditi contra Deum insurgere, et evomere suas blasphemias. Dicit, *A facie gladii quem ego mittam inter*

ipsos. Videtur per vocem בינתם notare mutuos fore conflictus, ut alii alios perdant. Deus ergo mittet gladium suum: sed nunc porriget eum Chaldaeis, nunc Aegyptiis, nunc Assyriis, nunc aliis populis, ita ut eodem gladio alii alios conficiant, donec ventum sit ad ultimam omnium internecionem. Iam sequitur,

17. *Et sumpsi calicem e manu Iehovae, et propinavi cunctis gentibus, ad quas misit me Iehovah ad eas* (sed iterum supervacua est haec repetitio).

Nunc propheta adiungit se paruisse Dei mandato, quemadmodum antea aliquoties testatus est se fuisse coactum ad obeundum munus, quod libenter recusasset, si fuisset liberum: sed quia parendum fuit divinae vocationi, ideo ostendit se esse extra culpam, et iniuste etiam gravari a populo, si existimetur malorum autor. Nam scimus prophetas flagrasse invidia et infamia apud obstinatos et Dei contemptores, ac si ipsis imputandae essent omnes clades. Dicit Ieremias *se sumpsisse calicem, et propinasse,* hoc est, se nihil appetivisse, sed iniunctam sibi fuisse hanc necessitatem obeundi muneris. Nunc ostendit quaenam fuerint illae gentes:

18. *Ierosolymae et urbibus Iehudah, et regibus eius, et principibus eius, ad ponendum eos in vastitatem* (vel solitudinem), *in stuporem, in sibilum, et maledictionem, sicuti dies haec.*

Incipit a Ierosolyma, quemadmodum alibi dicitur iudicium incipere a domo Dei. Neque ulla est repugnantia in prophetae contextu. Quanquam enim nuper pollicitus est filiis Dei laetum finem malis, quae paulo post passuri erant: hic tamen quasi in tabula enumerat gentes omnes, quibus volebat Deus vindictam suam denuntiari. Primum igitur gradum obtinuit ecclesia in hoc catalogo, quia quamvis Deus sit totius mundi iudex, merito tamen ab ecclesia sua incipit propter duas praecipue causas, nempe sicuti pater familias invigilat suis liberis, et servis, et si quid domi peccatur, intenta maxime illic est eius sollicitudo: ita quoniam residet Deus in ecclesia sua non potest fieri, quin statim castiget suorum delicta. Deinde scimus minus excusabiles esse qui edocti de voluntate Dei nihilominus pergunt obsequi suis cupiditatibus: neque enim licet illis praetexere ignorantiam. Ergo impletur quod Christus pronuntiat, servos gravius vapulare, qui scientes domini voluntatem nihilominus contumaciter eam reiiciunt. Duplex igitur culpa est in membris ecclesiae. Neque enim possunt conferri incredulis, qui erant inter densas tenebras. Quando Deus praelucet in ecclesia sua, et ostendit viam, quemadmodum dicit Moses (Deut. 30, 15, 19), Ecce vobis propono viam vitae et mortis: testor igitur coelum et terram nihil vobis relinqui excusationis. Haec igitur secunda ratio est cur Deus maturius poenam exigat de peccatis fidelium, vel qui fideles censentur. Deinde pertinet ad exemplum, ut Deus ita filios suos castiget, ne videatur sua indulgentia ipsorum vitia alere et fovere. Haec tertia ratio est quodammodo accidentalis, ideo volui a duabus reliquis eam separare. Quum ergo Deus tam severe ecclesiam suam retinet in officio, colligere debent increduli, si hoc in viridi fiat, quid in arido fiet? Sed duae illae rationes, quas ante posui, sufficere nobis debent, cur scilicet Deus, dum suspendit suam vindictam adversus reprobos, poenam sumat tam de electis, quam de his omnibus, qui profitentur se esse ex eius ecclesia. Nunc tenemus cur Ieremias primo loco commemoret sanctam urbem, deinde omnes urbes Iehudah, reges eius, et principes: quoniam scilicet eos porrecto sinu Deus ad se invitaverit: provocaverant autem quasi destinata malitia eius iram ita spernendo et legem et prophetas. Postea adiungit, *Ad ponendum ipsos in devastationem,* vel in solitudinem. Fuit haec gravis denuntiatio, nec dubium est, ut postea videbimus, quin excanduerint plerique adversus sanctum virum, et furiose etiam conati sint illum exstinguere: sed intrepido animo protulit quod Deus iusserat. Addit, *in stuporem,* tertio in sibilum, nempe ut essent detestabiles omnibus. Sibilum enim accipit pro indicio contemptus, et probri, et contumeliae. Ponit quarto, *In maledictionem.* Diximus quid per hanc vocem significent prophetae, nempe Iudaeos fore quasi exemplar maledictionis, ut quisquis volet aliis maledicere, sumat formulam ab ipsis, Deus te perdat quemadmodum perdidit Iudaeos. Adiungit, *Sicuti dies haec.* Non dubium est quin propheta designet tempus excidii urbis. Iam tunc coeperat Deus atterere populum: sed videbimus postea adhuc fuisse turgidos animos magnae partis, ut cristas subinde erigerent, et circumspicerent ad res novas, et promitterent sibi auxilia ab Aegyptiis. Sed propheta hic designat quod nondum erat completum, et tamen ostendit quasi digito, quasi iam ventum esset ad diem illum, quo urbs excidenda erat, et templum exurendum. Ergo ad certitudinem vaticinii hoc refertur. Quidam existimant hoc fuisse scriptum postquam Ieremias in exsilium abductus esset. Sed divinatio illa parum firma est. Mihi igitur sufficit, quod Iudaeos excitet a sua securitate, et ostendat instare brevi complementum eorum omnium, quae praedicit, nec magis dubitandum esse quam si clades ipsa vobis nunc esset in conspectu. Sequitur,

19. *Pharaoni* (pendet enim a superiore versu, quod propinaverit calicem Pharaoni) *regi aegyptio, servis eius, et principibus eius, et toti eius populo.*

Hic quaeri potest cur Pharaonem Iudaeis coniungat, ac potius secundum et contiguum gradum assignet Aegyptiis, quam aliis gentibus: sed ratio est in promptu, quia scilicet Iudaei inde salutem sperabant: et haec fuit causa tam perditae obstinationis, quoniam corrigi non poterat perversa illa fiducia, qua semel diabolus ipsos fascinaverat. Desciverant a Deo, quum vellent amici esse Aegyptiis: deinde quum viderent se Assyriis impares, potius converterant spem suam ad Aegyptios, quam ad Deum: clamabant prophetae, sed sine profectu. Quum ergo causa ruinae electi populi profecta esset ex Aegypto, et Pharao esset quasi fons et causa interitus tam Ierosolymae quam totius populi, merito propheta postquam de Ierosolyma et aliis urbibus Iehudah loquutus est, statim citat secundo loco Pharaonem, quia socius erat Iudaeis, et causa eorum sic erat implicita, ut necesse esset simul trahi in exitium: quoniam alii alios corruperant, et alii etiam alios accenderant ad impietatem, et simul quasi coniunctis animis et conspiratione facta accenderant in se iram Dei. Non potuit igitur propheta loqui seorsum de Iudaeis, sed necesse fuit Aegyptios adiungi, quia ratio utriusque populi erat communis.

20. *Et promiscuae multitudini, et cunctis regibus terrae Uz, et cunctis regibus terrae Philistim, et Ascalon, et Gazae, et Echron, et reliquiis Azoth.*

Postquam de gente sua et Aegyptiis loquutus est Ieremias, nunc recenset populos omnes, qui fama noti esse poterant apud Iudaeos. Videbimus enim in catalogo notari quosdam procul dissitos. Non tantum ergo de vicinis gentibus loquitur, sed in summa docere vult, instare Dei vindictam, quae sese diffundet huc et illuc, ita ut comprehendat totum orbem Iudaeis cognitum. Haec summa est. Diximus heri cur coniunxerit Iudaeis Aegyptios: nunc autem non potest de singulis gentibus reddi certa ratio: sed in genere hoc tenendum est, Iudaeos moneri non tantum ut agnoscant Dei iudicium erga se, sed ut sensus suos longius extendant, et considerent omnes calamitates, quae accidunt tam propinquis quam longinquis gentibus, testimonia esse irae Dei, ut statuant non volvi res humanas fortuito casu, sed Deum esse iustum iudicem, et sedere in coelo, ut scelera hominum castiget. Vulgari proverbio dicitur, Solatium esse miseris quum vident sibi multos esse pares, ut loquuntur, vel socios: sed longe aliud spectavit propheta: noluit enim lenire dolorem populi sui, quod nullae usquam gentes immunes essent a cladibus: sed potius mature docere voluit, quidquid continget proficisci a Deo. Nam si hoc non fuisset praedictum, et Chaldaei potiti fuissent toto Oriente, dixissent vulgo ita mundum versari caeco impetu, et ita obduruissent magis ac magis in sua impietate. Nam haec causa est obstinationis, ubi homines imaginantur fortuito omnia contingere. Et hac ratione Deus severe invehitur in eos, qui non agnoscunt ipsum esse autorem omnium bellorum, famis et pestilentiae: et nihil adversi accidere, nisi ex eius iudicio. Ergo docendi fuerunt Iudaei ante tempus, ut quum Deus ipsos affligeret, et reliquas gentes, scirent hoc sibi fuisse praedictum: et ideo Deum esse autorem cladium: deinde ut in se ipsos descenderent, atque ita agnoscerent sua peccata. Nam qui somniant mundum temere volvi a fortuna, in rebus adversis non sentiunt Deum sibi iratum: ita nunquam statuent mala quae patiuntur esse iustas poenas. Multi quidem etsi fatentur Deum esse autorem poenarum, nihilominus ipsum accusant. Sed duo capita tenenda sunt, nempe nihil adversi fortuito accidere, sed Deum esse autorem eorum omnium qui existimant homines sibi esse mala, nempe quoniam iustus est iudex. Et hoc est secundum caput. Deus ergo ubi sibi vendicat rerum omnium eventus et pronuntiat mundum gubernari suo arbitrio, non tantum praedicat summam penes se esse potentiam, et summum imperium: sed ultra progreditur, nempe quod res prospere documenta sint bonitatis et iustitiae ipsius: res autem adversae declarent ipsum non posse ferre hominum scelera, quin de ipsis poenas exigat. Hoc fuit igitur consilium prophetae. Nunc dicit Deum *minitari promiscuae multitudini.* ערב significat apum examen, significat etiam quamlibet mixturam. Et ideo 12. cap. Exodi, quum dicit Moses cum populo profectos esse multos, utitur hac voce, quod scilicet multae hominum quisquiliae sese adiunxerint populo Dei. Et Nehemias dicit se tales mixturas segregasse a populo Dei, ne scilicet qui degeneres erant corrumperent veram pietatem. Ergo ut maneret vera et genuina ecclesia, dicit se abstulisse ערב, hoc est mixturam. Nunc quantum ad praesentem locum spectat non dubito quin propheta generaliter loquatur de vulgo ipso: et ideo extendo hoc nomen ad omnia regna de quibus postea loquetur. Addit continuo post, *Regibus omnibus terrae Uz.* Scimus illam esse terram orientalem: nescio cur Hieronymus verterit Ausiditis potius quam in libro Iob, quia idem nomen illic ponitur: atqui videmus Iob fuisse natum in parte orientali, quia spoliatus fuit a suis vicinis, qui omnes erant orientales. Quidam putant esse partem Armeniae: sed vix tam longinqua fuit regio. Nam Cilicia respectu Iudaeae intermedia est. Existimo igitur potius Uz recta

ad orientem tendere respectu Iudaeae. Addit, *et cunctis regibus terrae Philistim*. An Palaestina tunc habuerit plures reges, incertum est. Videtur quidem esse credibile, sed quod mihi dubium est in medio relinquo. Nec obstat quod vocat omnes reges, quando et paulo post dicit omnes reges Tyri et Sidonis. Atqui Tyrus non habuit plures reges, neque etiam Sidon. Fuerunt enim duntaxat duae urbes. Non dubium igitur est quin propheta quum de cunctis regibus terrae loquitur, intelligat etiam si aliis succedant, tamen certo hoc esse in coelo decretum, ut pereant omnes isti populi. Voluit igitur dubitationi occurrere, quia non statim completum fuit hoc vaticinium, sed populi, de quibus nunc agitur, retinuerunt statum aliquem mediocrem, ut videri posset mentitus esse propheta. Ergo diserte exprimit *cunctos reges*, ut fideles suspendant suum iudicium, donec tempus opportunum vindictae Dei acciderit. Dicit postea, *Ascalon*, quae fuit urbs non maritima, sed tamen non procul remota a mari: deinde עזה, quam vocamus Gazam, quia ע sic Graeci transtulerunt. Caeterum quod putarunt Graeci et Latini scriptores Gazam fuisse vocatam, quod illic deposuerat Cyrus suos thesauros quum bellum huc et illuc circumferret, prorsus est absurdum, ac fuit frivola divinatio, quoniam Gaza est thesaurus, et Graeci transtulerunt Aza, Gazam, ideo venit illis hoc in mentem: sed non satis considerate. Notus est situs urbis. Deinde subiicit *Accarum*, quae fuit urbs vicina, et non procul ab Azoto, quae subiungitur. Sed propheta dicit *Asdoth*, quod nomen Graeci transtulerunt Azotum, et Latini eos imitati sunt. Videmus ergo prophetam de tractu illo agere, qui tendebat versus Syriam. Sed quaeritur cur nominet *reliquias Asdoth*. Existimant aliqui notari urbes vicinas, quae non ita erant celebres, sicuti Geth, quae alibi nominatur: sed fuit urbs minus nobilis. Verum illa expositio mihi videtur et coacta, et absurda. Probabilis coniectura est, Azotum fuisse expugnatam, sed tamen quia magna erat commoditas loci, non fuisse desertam prorsus. Nam שארית dicitur quod est residuum, vel relictum ex aliqua clade. Quod ergo remanserit ex Azoto, id gladio Dei adiudicat, idque periturum, Sequitur,

21. *Eodem, et Moab, et filiis Ammon.*

Semper verbum repetendum est, quod scilicet propinet Ieremias calicem omnibus istis populis. Ponit *Idumaeos*, qui fuerunt posteri Esau, ponit *Moabitas*, qui ducebant originem a Loth: sicuti etiam Ammonitae. Aliqua erat cognatio inter tres istas gentes, et Israelitas: ideo videtur propheta consulto simul copulasse tres istos populos. Adiungit,

22. *Et omnibus regibus Tyri, et omnibus regibus Sidonis, et omnibus regibus insulae, quae est* (vel, qui sunt: nam verbum nullum ponitur. Potest igitur hoc tam ad reges ipsos, quam ad insulam referri: qui sunt ergo), *ultra mare.*

Et in nomine insulae mutatur numerus, quia propheta non unam duntaxat insulam designat: sed regiones transmarinas. Quidam hoc restringunt ad Cyprum, et Cretam, et Mitylenem, et alias insulas mediterraneas. Sed linguae hebraicae trita est loquutio, omnes regiones trans mare sitas vocari insulas. Reges insularum venient. Quosnam vocat illic propheta reges insularum? nempe qui navibus venturi erant in Iudaeam. Sic etiam hoc loco reges insulae possumus intelligere quicunque transmarini erant. Videmus nunc non unius tantum temporis reges citari ad Dei iudicium. Quorsum enim diceret propheta omnes reges Tyri et omnes reges Sidonis? an duae istae urbes poterant habere quatuor vel decem reges? Sed ratio illa notanda est quam adduxi, nempe admonitos fuisse filios Dei, ne nimis fervido impetu optarent sibi complementum huius prophetiae monstrari. Perinde igitur est ac si dixisset, quamvis non eveniat in rege Tyri vel Sidonis, qui hodie solio praesidet, tamen iam incumbit cunctis regibus Dei vindicta, quae suo tempore patefiet. Scimus Tyrum et Sidonem fuisse urbes Phoeniciae, et quidem nobilissimas: et Tyrus plures longe colonias habuit inter quas praecipua fuit Carthago: et illic quotannis etiam Carthaginenses munus offerebant honoris causa, ut agnoscerent se illinc oriundos. Tyrus autem erat colonia Sidonis ut narrant historici: sed praevaluit, et ita filia voravit matrem. Caeterum satis apparet Isaiae et Ieremiae tempore fuisse illic reges: sed tempore Alexandri erat liber status utriusque urbis. Nam multae contigerant mutationes ab eo tempore. Nunc simpliciter dicit propheta, Tyrum et Sidonem simul implicitas fuisse iisdem poenis, quas denuntiavit tam regibus quam populis. Sequitur,

23. *Et Dedan, et Thema, et Buz, et cunctis terminatis in angulo* (alii vertunt, attonsos coma, sicuti etiam 9. cap. sed illic de hac voce dixi quantum ferebat locus).

Tantum nunc breviter perstringam, nempe vocari extremos anguli, vel terminatos angulo qui fere incogniti erant Iudaeis propter locorum distantiam. Postquam igitur loquutus est de populis tam valde remotis, ne prolixo sermone taedium pariat, dicit *omnes extremos anguli*, hoc est qui terminati sunt ultimis finibus. Quod *ad Dedan*, *et Thema*, *et Buz* spectat, scimus regiones illas nomen sumpsisse a suis autoribus. Quis fuerit Dedan tenen-

dum est ex Mose, similiter quis fuerit Thema et Buz. Nam fuerunt duo filii Abrahae ex Cethura, et non opus est diutius insistere in his rebus, quia regiones illae hodie non possunt a nobis distingui, nec potest satis colligere ex geographis quanta, vel quam ampla fuerit unaquaeque regio. Nam nullus fuit locus, quo tempore coeperunt scribere profani homines, qui non pridem nomen mutasset, colligimus tamen fuisse etiam orientales populos. Sequitur,

24. *Et omnibus regibus Arabiae, et omnibus regibus* (vertunt iterum, Arabiae, sed mihi non placet, neque unquam mihi persuadebunt interpretes, qui tamen in hoc consentiunt, repeti proprium Arabiae nomen: cunctos reges, potius vertam promiscui vulgi, vel gentium hinc inde collectarum) *qui habitant in deserto.*

Nunc propheta loquitur de regibus Arabiae, qui vicini, sed alia ex parte, erant Iudaeis. Nam hactenus recensuit populos, qui ad mare vergebant. Posuit enim multas urbes maritimas, deinde alias, quae tametsi distabant aliquo spatio a mari, non tamen procul aberant. Nam erant intermediae illae urbes, vel regiones inter Iudaeam et Syriam vel Ciliciam, vel ultra tendebant, nempe versus Ciliciam. Nunc loquitur de Arabia, quae media erat inter Aegyptum et Babylonem respectu Iudaeae. Arabia autem quamvis sit triplex, tamen sterilis erat in illa vicinia. Ergo nulla fuit pars Arabiae, quae non posset vocari desertum. Caeterum propheta hic primo loco ponit *reges Arabiae*, deinde ponit *reges illos miscellaneos*, ut ita loquar, hoc est, qui dominabantur in regionibus desertis, et nullo fere erant nomine. Scimus enim fuisse latrunculos: et Arabes vocati sunt in una parte Schenitae, propterea quod habitabant in tabernaculis. Ego igitur per contemptum interpretor, hic vocari reges promiscui vulgi, qui non pollebant magna dignitate, vel opulentia, et ideo adiungit propheta, *qui habitant in deserto*, hoc est, qui sunt dispersi. Sequitur,

25. *Et omnibus regibus Zimri, et omnibus regibus Elam, et omnibus regibus Medorum.*

Nunc commemorat populos remotiores, sed quorum fama erat magis celebris apud Iudaeos. Scimus enim Elamitas, qui medii fuerunt inter Mediam et Persiden, fuisse semper magni nominis. Quantum ad Medos spectat, fuit illud regnum valde amplum, et opulentum, refertum omnibus delitiis: deinde scimus quam sumptuosi fuerint Medi. Quantum ad Zimri spectat, fuit populus ille ignobilis, si confertur cum Elamitis et cum Medis: tamen significat propheta, quidquid terrarum vel exiguo aliquo regno cognitum erat Iudaeis, fore obnoxium iudicio Dei, ita ut tota terra quaquaversum testis futura sit, Deum sedere in coelo iudicem. Sequitur,

26. *Et omnibus regibus aquilonis, tam iis qui propinqui sunt quam qui remoti, viro* (hoc est, cuique) *contra fratrem suum, et omnibus regnis terrae, quae sunt super faciem terrae* (mutatur quidem nomen, ponit הארץ, ponit האדמה) *et rex Sesach bibet post eos.*

Nunc loquitur propheta de regibus septemtrionis, qui vicini erant regi babylonio. Nam respectu Iudaeae, Babylon erat septemtrionalis. Vocat igitur omnes reges aquilonares, qui tendebant ad partem illam, vel plagam Chaldaeae. Postea dicit, *Sive propinqui sunt, sive remoti, quisque erit contra fratrem suum: omnia denique regna terrae super faciem terrae.* Non dubium est quin propheta ad ultimum locum reiecerit Chaldaeos cum rege suo, ut videbimus. Ergo probabile est, quidquid hic praedicit fuisse completum manu et opera regis babylonii, qui exsequutus est Dei vindictam contra hos omnes populos. Deus ergo elegit sibi regem Chaldaeae tanquam flagellum, et manu sua direxit ut poenas exigeret de omnibus terris quarum hic facta fuit mentio. Iam admonui non fuisse hoc praedictum Iudaeis, ut sentirent aliquam mitigationem doloris sui ex sociis, quia scilicet nihilo melior esset aliorum conditio: sed aliud fuisse Deo propositum, nempe ut in tanta rerum omnium perturbatione, quum viderent coelum terrae misceri, ut ita loquar, scirent tamen nihil caeco fortunae arbitrio versari. Deus enim quod facturus erat iam testatus fuerat per os servi sui: et ex ipso vaticinio colligere promptum erat illas omnes conversiones et turbulentos motus non aliunde proficisci quam a Dei iudicio. Postquam autem propheta docuit instare gravissimas clades populis omnibus, qui Iudaeis erant vicini, aut quorum fama ad eos pervenerat, postremo loco dicit, *Rex Sesach bibit post eos.* Hactenus propheta visus est eximere ab omni molestia et periculo regem Babylonis, collegit omnes populos, et quidem non tantum loquutus est de vicinis, qui fere contigui erant Iudaeae: sed de Persis et Medis et reliquis. Quorsum igitur hoc tendebat, si praeteritus fuisset rex Babylonis? Nam poterat quaeri, quomodo hoc esset consentaneum, ut tyrannus ille impune effugeret poenam, quum tamen esset omnium crudelissimus, et maxime sceleratus. Ergo nunc propheta dicit regem Babylonis, utcunque grassetur eius violentia per omnes populos, et impune lasciviat: tamen venturum suo tempore ad reddendam rationem. Summa igitur est, Deum poenam differre adversus Chaldaeos, donec eorum

opera usus fuerit ad perdendas omnes gentes, de quibus hactenus disseruit Ieremias. Cur autem vocet regem Babylonis *regem Sesach*, hic exoritur quaestio: et quidam malunt simpliciter accipere de rege ignoto, quoniam scimus proprium fuisse nomen viri: sicuti patet ex quibusdam sacrae historiae locis. Sed sententia illa nihil habet firmi: quia non dubium est quin propheta hic loquatur de insigni aliquo rege: deinde non dubium est quin moneat tanquam de re maxime seria, non esse cur mora contabescant piorum animi, si videant regem istum Sesach non statim una cum aliis trahi ad poenas. Alii divinant Sesach fuisse urbem praeclaram in Chaldaea. Sed nulla necessitas cogit tam leves et frivolas coniecturas arripere. Non dubito igitur quin recta sit illa sententia, quam sequutus est Chaldaeus interpres, quod scilicet Sesach sit Babel. Nam quod alphabetum hodie Iudaei nominant אתבש, non est novum commentum. Apparet ex Hieronymo fuisse illam diuturnam observationem. Nam petit illud tanquam ex ultima vetustate, quod scilicet haberent alphabetum retrogradum, ut ita loquar. Ponebant igitur loco א ultimam ת, hoc est, primo loco literam ת, ut deinde ponerent ש loco ב. כ autem est in medio alphabeto: et ideo Sesach vocatur Babel: et hoc optime convenit, quod scilicet propheta hic obscuro nomine designaverit Babylonem. Sed tollitur omnis ambiguitas ex alio prophetae loco. Nam 51. cap. dicit, Quomodo diruta est Sesach? quomodo haec gloria, vel laus totius terrae intercidit? quomodo Babylon eversa est? certe illic se ipsum explicat propheta. Nec opus est igitur aliunde petere interpretationem: quia scimus hoc satis tritum esse prophetis, ut aliis verbis idem repetant. Quoniam igitur priore membro posuerat Sesach, ne quid maneat ambiguum, ponit Babylonem. Sed hic exoritur alia quaestio, cur propheta scilicet non aperte, et ingenue denuntiaverit interitum tam regi quam populo chaldaico. Multi existimant prudenter hoc fuisse factum, ne crearet invidiam populo suo. Et Hieronymus adducit locum Pauli, sed perperam, quum dicit ad 2. Thessal. (2, 3): Donec venerit defectio: quoniam male intellexerat locum illum Pauli: Putabat enim hic agi de Romano imperio: et error traxit errorem, dum putavit Paulum fuisse cautum, ut non concitaret rabiem imperatoris romani adversus ecclesiam. Sed nihil tale est. Qui autem repudiant sententiam, quae verissima est, quod scilicet Sesach nihil aliud sit quam Babylon, utuntur hoc argumento, nempe non fuisse prophetam adeo timidum, quin palam de Babylonio diceret quid dicendum erat, sicuti ex aliis locis iam ante vidimus, et patebit iterum clarius. Ego autem non fatebor prophetam fuisse timidum, quem videmus intrepide obtemperasse Deo, ita ut inter ipsas medias mortes, ut ita loquar, firmus tamen steterit: sed alia de causa potius factum fuisse arbitror, ut obscurius nomen poneret, nempe ut Iudaei scirent non esse festinandum, quum praedicta fuisset poena Babyloni, quia hoc esset vaticinium quasi sepultum, ita ut nomen ipsum propheta reticeret. Noluit igitur consulere ecclesiae paci, neque reveritus est Chaldaeos, ne scilicet eorum rabiem adversus Dei populum accenderet, nihil tale spectavit, sed potius voluit fraenum iniicere nimiae festinationi: quia et ex contextu hoc apparet: *Bibet*, inquit, *rex Sesach post eos,* hoc est, necesse est omnes populos istos perire antequam Deus attingat regem Babylonis. Erit igitur non tantum otiosus spectator omnium cladium, sed grassabitur eius saevitia per omnes terras, donec pervenerit usque ad cumulum. *Tunc* autem *bibet post reliquos.* Potuit autem videri haec frigida esse consolatio, quod Deus tam longo tempore ignosceret regi babylonio. Sed oportuit tamen in hac admonitione acquiescere omnes Dei filios, nempe, ut quum reputarent ordine suo singulos populos manu Dei affligi, statuerent regi etiam babylonio fore suas vices, et ita se ipsos cohiberent, ne praecipiti desiderio ferrentur ad expetendam eius poenam, sed patienter tolerarent impositum sibi iugum tyrannidis, donec veniret maturum tempus de quo admoniti fuerant. Sequitur,

27. *Et dices ad eos, Sic dicit Iehovah exercituum Deus Israel, Bibite, et inebriamini, vomite, et cadite, et ne surgatis a facie gladii, quem ego mitto inter vos.*

Hic redit propheta ad superiorem sermonem. Dixerat calicem sibi fuisse porrectum e manu Dei, nempe ut eum propinaret cunctis gentibus. Idem ergo repetit nunc, et confirmat, non quod nuntium hunc pertulerit ad cunctas gentes. Diximus enim utilitatem ex his vaticiniis rediisse ad solos Iudaeos. Nunquam sciverunt vel Tyrii vel Sidonii se tunc affligi Dei manu, quum spoliati sunt ab hostibus, nunquam hoc illis venit in mentem, neque etiam edocti fuerant: ergo propheta non fuit illis doctor ordinatus, sed tantum debuit gentem suam monere. Quo tamen maior autoritas constaret vaticiniis, hic introducitur propheta tanquam Dei praeco, qui denuntiet cladem cunctis gentibus. *Tu* ergo *dices illis, sic dicit Iehovah.* Incognitus erat verus Deus profanis illis populis, nisi quod audierant Deum coli in Iudaea: sed interea spernebant, imo pessime abominabantur veram religionem. Sed quemadmodum iam dixi, propheta alloquitur suos gentiles, et solos Iudaeos, quamvis de exteris illis et remotis gentibus sermonem habeat. Non possem nunc ulterius progredi.

Coepimus heri exponere sententiam Ieremiae, ut iubet *gentes omnes bibere ex calice usque ad ebrietatem.* De metaphora calicis iam dictum fuit: ratio est, quia Deus pro immensa sua sapientia novit vel quid quisque sit meritus, vel quomodo rectum sit nunc levius nunc gravius castigari. Quoniam ergo non est aequalis modus, aptissime convenit similitudo calicis. Caeterum propinat Deus interdum calicem, ut tantum gustet qui non posset ferre gravius iudicium. Scimus enim Deum erga robustos et pervicaces agere multo durius: si quis autem debilior sit, tractatur clementer, et tantum libat vel gustat ex calice. Sed propheta hic dicit bibendum esse omnibus populis usque ad ebrietatem, quemadmodum alio loco dicitur, Etiam faeces ipsas exhaurient, quum de profanis gentibus agitur. Inebriat autem, ut ante dixi, homines Deus, vel quum illos excaecat, et mittit spiritum vertiginis, aut stuporis. Sed refertur nunc verbum inebriandi ad externas castigationes. *Bibite* ergo, *et inebriamini*, hoc est, ne putetis vos defunctos esse, ubi coeperit Deus exigere poenam de vobis: illa esset unica potio: sed Dominus vos penitus inebriabit: et ideo adiungit, *vomite et cadite.* Nam qui ita ebrii sunt, ut sese ingurgitaverint, et crapula fere sint turgidi, illos necesse est vomere. Vomitus autem generat concussionem cerebri, ita pedes officium suum amplius non faciunt, imo nulla corporis pars facultatem suam retinet. Summa est igitur, quia Deus longo tempore distulerat suum iudicium, et populi omnes obduruerant quum sua patientia illos invitaret ad resipiscentiam, nunc gravissimam vindictam instare omnibus illis, quae moram vel diuturnitatem compenset. Quod autem hinc colligunt quidam interpretes, nihil profuturas omnibus populis poenas esse, de quibus nunc concionatur propheta, hoc mihi firmum non videtur. Nam loquutus est de electo populo. Certum autem est, aliquos resipuisse, utcunque fuerint exiguus numerus. Deinde, videbimus promitti etiam gentibus profanis veniam, et salutem, postquam sua iudicia adversus illas Deus exercuerit. Simpliciter igitur interpretor haec verba, quod non tantum gustabunt ex calice Domini, sed bibent ultra satietatem, ut similes futuri sint ebriis, imo attonitis, quia gravitas poenarum illis mentem excutiet. Nihilo solidior est ratio Hieronymi, quum dicit tantum ad reprobos spectare prophetae sermonem, quoniam subiicit, *et ne surgatis.* Putat Hieronymus hoc verbo designari ultimam desperationem: sed propheta meo iudicio nihil aliud intelligit, quam fore adeo atrocem Dei vindictam adversus omnes populos, ut post diuturnum tempus maneant vestigia: quemadmodum quis ebrius non possit tota nocte, et toto die exhalare crapulam, sed stupidus sit usque ad taedium, vel etiam phrenetide laboret. Hoc idem intelligit propheta, quum dicit, *Ne surgatis.* Iam sequitur, *a facie gladii*, *quem ego mitto inter vos.* Sine figura nunc exprimit quod de ebrietate et vomitu dixerat, nempe quia tantus horror occupabit eorum mentes, ut iaceant prorsus attoniti. Sed gladium se pronuntiat Deus missurum adversus illos, ut intelligant Iudaei, quemadmodum iam ante dictum fuit, ubi omnia fere permixta fuerint, dominari tamen moderatum Dei iudicium. Nunc sequitur,

28. *Et erit, si renuerint ad sumendum* (hoc est, sumere) *calicem e manu tua ad bibendum, tunc dices ad eos* (copula enim debet resolvi in adverbium temporis), *sic dicit Iehovah exercituum, Bibendo bibetis.*

Hoc versu significat propheta, quantumvis refractariae sint gentes, nihil tamen sua contumacia profecturas, quia velint nolint cogentur bibere ex calice. Sed ut vehementior sit oratio, inducit ipsas renuentes: *Si recusaverint accipere calicem*, inquit Deus, *dices, bibendo bibetis.* Diximus antehac, prophetam non fuisse praefectum gentibus doctorem. Ergo haec doctrina nihil ad exteros: sed tota eius utilitas residere debuit in ecclesia Dei: ideo respectu populi Dei hoc dicitur, ut sciant, postquam Deus sumere de sceleribus hominum poenam decrevit, omnes qui obnoxii sunt eius iudicio non posse effugere. Sunt quidem saepe homines equis pervicacibus similes, qui calcitrant, et ferociunt, et tumultuantur adversus sessorem suum, et mordent etiam: sed propheta significat Deum instructum esse potentia, qua compescat talem contumaciam. Breviter tamen admonet quam sint immorigeri plerique, imo fere omnes, ubi castigantur Dei manu. Rarum enim est exemplum, ut qui peccavit, libenter et placide subiiciat se Deo, et agnoscat se iuste puniri. Imo qui fatentur se gravius aliquid meritos, fremunt nihilominus adversus Deum, quia exhorrent vindictam eius: non sentiunt autem misericordiam, neque quidquam sibi veniae promittunt. Non mirum est igitur quod propheta hic tribuit profanis hominibus, tam Iudaeis quam exteris, ingenium durum et rebelle, ut calcitrent adversus Deum, et conentur se subtrahere ex eius manu: denique modis omnibus studeant effugere iudicium eius. Haec ratio est cur dicat, *Si renuant sumere calicem e manu tua.* Ergo hoc videmus non debere referri simpliciter ad verba. Neque enim propheta cum illis extraneis loquutus est, sed rem ipsam, vel affectum potius spectavit. Nam fuit in illis gentibus aliquid potentiae: nec dubium est quin ferventer incubuerint ad defensionem suae salutis. Hoc igitur fuit renuere, de quo nunc loquitur propheta. Nam quum hostis aggressus est Moabitas, non statim cesserunt: idem etiam aliis contigit. Tyrus erat fere inexpugnabilis. Erat enim sita in medio mari: unde facillimum

fuit arcere omnes hostes ab accessu. Quum igitur pertinaciter resisterent suis hostibus, dicuntur *renuisse calicem e manu Dei*, quia visi sunt sibi posse depellere malum quod instabat. Sed utcunque putarent se fore invictos, et confisi sua potentia acriter sese opponerent hostibus, dicit tamen Deus irritos fore conatus illos, et inutiles: *bibendo*, inquit, *bibetis.* Sequitur ratio,

29. *Quia ecce in urbe in qua invocatum est nomen meum super eam, ego incipio ad maleficiendum* (ad malum inferendum), *et vos innoxii eritis? non eritis innoxii: quia gladium ego advoco super omnes incolas terrae, dicit Iehovah exercituum.*

Probatio ex comparatione minoris et maioris additur. Sic enim ratiocinatur propheta: Si Deus sanctae urbi non parcit, in qua sibi delegit templum, et voluit nomen suum invocari, quomodo ignosceret extraneis, quibus nihil unquam pollicitus est? quia ducebat pro alienis? ergo si lignum viride consumitur, aridum non manebit salvum. Haec summa est. Idem argumentum aliis verbis exsequitur apostolus (1. Pet. 4, 17). Postquam enim dixit iudicium incipere a domo Dei, continuo post subiicit, Quam horribilis ergo vindicta ipsius Dei apertos hostes manet? Atque hinc colligitur utilis doctrina. Si enim Deus non tantum promiscue se vindicem scelerum fore assereret, sed citaret primo loco ad tribunal suum ecclesiam quam elegit, posset videri deterior eius conditio quam aliarum gentium. Ergo possent piorum animi concidere, si ita secum reputarent: Videtur hoc singulare Dei beneficium esse, quod nos sibi propius adiunxit: atqui cedit hic honor in poenam duntaxat. Deus enim connivet ad scelera gentium, et videtur illa oblivione sepelire: simul autem atque lapsi sumus, sentimus signa irae eius. Praestaret igitur nos procul ab ipso distare, eumque non gerere tam sollicitam nostri curam. Fideles igitur hoc modo praeferrent sibi incredulos. Sed haec doctrina mitigat omnem acerbitatem doloris, qui alioqui posset nos ad amarulentiam provocare. Nam quum hoc nobis proponitur, Deum incipere ab ecclesia, ut longe gravius saeviat contra incredulos, ubi diu ipsos toleraverit, atque ita longe gravius pereant quam ipsi fideles, quemadmodum lignum aridum citius consumitur quam viride: quum ergo hoc nobis proponitur, certe habemus materiam non parvi solatii, nec vulgaris. Videmus ergo quorsum hoc addiderit Ieremias, nempe quantumvis gentes reluctentur adversus Deum, cessuras tamen velint nolint, quia Deus erit potentior: ratio? nempe quum Deus electo populo non parcat, quomodo impune illuderent ei profanae gentes, et non sentirent ipsum esse totius mundi iudicem? Ergo veniat nobis in mentem haec doctrina quoties caro nostra ad fremitum nos impellit, vel ad impatientiam, melius nobiscum agi, quod incipit Deus a nobis, quia tandem trahentur etiam suo ordine profanae gentes ad interitum: nos autem tantum temporalibus poenis defungi, ut Deus tandem pro paterno suo favore nos erigat. Et ideo etiam Paulus dicit (2. Thess. 1, 4) hanc esse demonstrationem iusti iudicii Dei, dum fideles subiiciuntur multis miseriis. Quum enim Deus filios suos castiget, quorum tamen obsequium probat, nonne quasi in speculo licet contemplari quod adhuc occultum est? nempe horribilem poenam incumbere omnibus incredulis. Deus ergo repraesentat hodie nobis interitum hostium suorum, dum nos paterno more castigat: et haec est certa demonstratio, aut viva imago iudicii eius, quod increduli non metuunt, sed secure rident. Dicit autem, *Ecce incipio ad malum inferendum.* הרע est malefacere proprie, et dura esset loquutio, quum Deus dicitur malefacere, nisi quod debet communis usus eam mollire. Qui mediocriter exercitati sunt in scriptura sciunt vocari mala res adversas, nempe hominum sensu. Dicitur ergo Dominus malum inferre hominibus, non quod noceat ipsis, vel quod inique aut crudeliter saeviat in eos: sed quoniam quidquid adversum est hominum animo, sentiunt et vocant malum. *Incipio* igitur *malefacere in urbe, in qua invocatum est nomen meum super eam.* Dicitur invocari nomen Dei super aliquem populum, ubi se promisit fore custodem et tutorem illius populi: dicitur etiam invocari nomen eius, quum homines ad eius fidem et tutelam se conferunt. Sed tenenda est genuina significatio, quod invocetur nomen Dei super aliquem populum, ubi populus censetur esse sub eius fide et custodia: quemadmodum nomen Dei invocatum est super filios Abrahae, quia pollicitus fuerat se illis fore in Deum, et gloriabantur se esse peculiarem eius populum, nempe adoptionis gratia. Ita invocatum fuit nomen Dei super Ierosolymam, quoniam illic erat templum et altare, et quoniam Deus vocabat quietem suam vel domicilium, ideo nomen eius fuit illic celebre, et hoc est quod gallice dicimus, *Se reclamer*, *il se reclame d'un tel*, nempe qui hunc vel illum sibi patronum esse asserit, ut sub eius praesidio lateat. Sic etiam Iudaei olim invocarunt nomen Dei, quum dicerent se ab ipso electos esse in populum. Imo etiam hoc refertur ad homines: invocatum fuit nomen Iacob, Isaac et Abrahae super duodecim tribus, quia scilicet quum vellent recumbere in foedus Dei, originem suam reputabant, et quia erant progeniti ex sanctis patribus, cum quibus pepigerat foedus suum Deus, et quibus pollicitus fuerat se semper fore illis in Deum: Israelitae omnes invocabant Abraham: non quod cultum illi offerrent, sed quia, quum essent eius

soboles, merito statuere poterant foedus gratuitum, quo Deus illos sibi adoptaverat, transmissum ad se fuisse. Sed etiam alio sensu potest sumi invocatio, quoniam scilicet quotidie sacrificiis Deum placabant et precibus: ubi salutem suam commendabant Deo, semper coniunctum erat sacrificium, et simul promissa erat illis expiatio. Posset igitur hoc modo sumi verbum Invocari, vel invocatum est, נקרא: quod scilicet Deum scirent sibi esse propitium, si ex animo resipiscerent. Quum ergo invocatum esset nomen Dei in urbe illa, qui fieri potuit ut gentes impune evaderent iudicium, cui subiecta fuerat sancta civitas? Sed prior expositio mihi magis placet. Et non dubium est quin Deus hic loquatur de gratuita adoptione, qua adoptaverat sibi populum illum: inde invocatio vel gloriatio de qua nunc agitur. Quoniam autem difficile erat persuadere Israelitis quod dixerat propheta, ideo inculcat: verbo eodem repetit rem satis per se claram: *Et vos,* inquit. Non dicit tantum תנקו, sed ponit הנקה, *an innoxii essendo eritis innoxii?* et ita refellit perversam contumaciam, qua poterant turgere gentes, quum et suas opes, et multitudinem, et alia spectarent: deinde quum spernerent quidquid prophetae Ierosolymae clamabant. Hoc enim nihil ad ipsos. Et interrogatio per se est emphatica, *Vosne? possetisne esse ullo modo innoxii?* נקה significat esse innoxium, sed transfertur ad poenam, sicuti עון significat ipsam iniquitatem: sed a culpa ad poenam transfertur. Sic dicitur non fore innoxius, qui non poterit se eximere a iudicio Dei neque immunis esse. Confirmat hanc sententiam quum dicit, *quia gladium ego advoco super omnes incolas terrae, dicit Iehovah exercituum.* Haec confirmatio minime supervacua est, quia creverat insolentia gentium ex tolerantia Dei quum longo tempore, imo multis iam saeculis fuissent quieti, et delitiis suis vacassent, et dormiissent quasi in suis faecibus, ut alibi dicitur. Propheta igitur nunc pronuntiat *Deum advocare gladium super omnes incolas terrae.* Nam saepius et variis modis populum suum castigaverat, quum gentes essent extra omne periculum, et extra omnem molestiam. Dicit autem nunc *se gladium advocare,* quo persequatur omnes illos quibus visus fuerat ignoscere. Dicitur autem Deus advocare tam gladium quam homines. Nam dicitur Nabuchadnezer pugnasse sub Dei auspiciis: dicitur fuisse quasi conductitius miles. Sed de gladio nunc loquitur Deus, ut sciamus in arbitrio eius esse movere bella et sedare quoties visum est: et ita gladium, tametsi gestatur manu hominis, non moveri tamen hominis arbitrio, sed Dei arcano impulsu. Sequitur,

30. *Et tu prophetabis ad eos* (vel, contra eos) *omnia verba haec: et dices illis: Iehovah ab excelso rugiet, et ex habitaculo sanctitatis suae edet vocem suam: rugiendo rugiet super habitaculum suum celeusma* (clamorem potius generaliter), *quasi prementium torcular respondebit super cunctos incolas terrae.*

Nomen הידד vertunt celeuma, vel celeusma: aliis magis placet vertere lugubrem cantionem: sed saepius occurrit quum agitur de vindemiis. Celeusma autem nauticum est, quemadmodum scitur. Etymologia quidem est generalis, et κελεύειν est hortari: et celeusma nihil est aliud quam exhortatio. Sed quoniam vox illa tantum de nautis reperitur, ideo mihi magis placuit ponere clamoris nomen. Dicit igitur, *Tu propheta contra eos hos omnes sermones, dicendo ad eos.* Iam admonui prophetae non fuisse datum mandatum, ut descenderet ad gentes, et singulas alloqueretur: denique ut obiret munus propheticum apud illas. Sed quamvis pedem urbe non moveret, effectus tamen prophetiae penetravit ad omnes terrae plagas. Non fuit igitur praeconium Ieremiae vanum, quia intellexerunt Iudaei ipso eventu in lingua sancti viri fuisse spiritus potentiam in salutem omnium piorum, et ad perdendos omnes incredulos. Hoc sensu igitur iterum mandat Deus, ac praecipit, *ut prophetet contra gentes, et ipsis dicat,* non quod sermonem ad illas direxerit: sed quum Iudaeos doceret, habuit eius doctrina effectum in omnibus populis. Dicit autem, *Deus ab excelso rugiet, et ex habitaculo sanntitatis suae edet vocem suam.* Metaphora rugitus satis trita est. Videtur quidem duriter hoc pronuntiari de ipso Deo: sed scimus quam tardi sint homines, et quam sibi indulgeant in sua socordia, quamvis Deus illis minetur. Ergo Deus hyperbolicas loquendi formas usurpans coarguit hominum stuporem, quia non possit eos loquendo movere nisi modum excedat. Haec igitur ratio est cur se leoni comparet, non quod imaginari oporteat esse quidquam in eo truculentum aut saevum: sed iam dixi, non posse aliter affici homines, nisi Deus alienam personam induat, et prodeat in medium tanquam leo, qui tamen non frustra alibi asserit se tardum ad iram, propensum ad misericordiam, et longae patientiae, et quod sequitur. Sciamus itaque damnari impium contemptum, quo fere omnes fascinati sunt, ubi Deus ita se transfigurat, et cogitur se facere similem leoni. Dicit autem, *Rugiet Deus ab excelso, et ex habitaculo sanctitatis suae dabit vocem suam.* Quum de excelso loquitur, probabile est designari coelum. Habitaculum autem sanctitatis saepe accipitur pro sanctuario vel templo. Sed aliis locis, ubi idem repetitur, vocatur etiam coelum habitatio sancta Dei, vel sanctitatis. Interea nihil erit absurdi si dicamus prophetam hoc loco alludere ad templum, et ita alludere ut Iudaeos attollat sursum, qui defixi erant in externo templi conspectu: imo circum-

stantia loci id postulat. Perperam quidem putabant Deum sibi esse alligatum, quia dictum fuerat, Haec requies mea in saeculum saeculi: hic residebit nomen meum et virtus. Perperam putabant nullum esse Deum, nisi inclusus esset in illo visibili et externo sanctuario. Hinc illa superbia, quam obiurgat Isaias (66, 1), et in quam severe invehitur quum dicit, Quisnam locus requieti meae? coelum est sedes mea, et terra scabellum pedum meorum. Quem locum igitur mihi aedificabitis? Illic propheta non simpliciter contra superstitionem disputat, ut multi existimant: sed potius retundit stultam arrogantiam, quod scilicet populus putabat Deum non posse ab illo materiali templo unquam avelli. Caeterum, modo tollantur vitia, non de nihilo templum nomen obtinuit regiae Dei sedis. Sic nunc propheta, quamvis Deum supra coelos attollat, simul ad sanctuarium visibile alludit, quum dicit, *rugiet Deus ab excelso, et ex habitaculo sanctitatis suae edet vocem suam*, hoc est, quamvis putent gentes Deum in angulo sedere et quiescere, solium tamen illius in coelo est. Nec obstat terrestre quod sibi elegit domicilium, quin sit imperium totius terrae penes illum, ideoque extendet vindictae suae documenta adversus omnes populos: verum in gratiam ecclesiae suae, ac si e templo prodiret, et iterum repetit: *Rugiendo rugiet super habitaculum suum.* Hieronymus solet vertere nomen hoc, decorem, pulchritudinem: et tamen locus hic satis convincit non posse aliter accipi quam de habitaculo, ut multi alii. Postea descendit ad aliam figuram: quod *scilicet respondebit clamorem tanquam prementium torcular super cunctos habitatores terrae.* Haec repetitio et varietas sermonis confirmat quod dixi, nempe Deum hyperbolice praedicare vehementiam suae vocis, ut terrorem securis et torpidis incutiat. Et videtur hic propheta innuere, quamvis nullus hortator accedat, tamen satis violentam fore Dei vocem. Qui enim torcular premunt invicem, et mutuo clamore sese incitant, alius alium advocat, et ita sese acuunt ad diligentiam. Est igitur mutuus aliquis consensus tam inter nautas, ubi canunt suum celeusma, quam inter operarios qui uvas premunt in torculari. Sed quamvis Deo nullus adsit hortator, ipse sibi sufficiet. *Respondebit* ergo. Poterat propheta aliud verbum ponere, sed dicit, *respondebit.* Et cui? nempe sibi ipsi, hoc est, etiamsi omnes conspirent ad exstinguendam Dei vindictam, tamen ipse superior evadet, neque opus habebit alieno subsidio. Tandem sequitur,

31. *Pervenit* (hoc est, perveniet) *sonitus* (vel impetus) *ad extremitatem terrae: quia lis Iehovae cum gentibus, iudicium* (id est, contentio, vel disceptatio) *ei contra omnem carnem: impios dabit ipsos* (tradet) *ad gladium, dicit Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam: dicit tam horribilem fore impetum, ut penetret usque ad extremas mundi partes. שאון significat strepitum, vel sonitum: accipitur tamen pro violentia, et impetu: et uterque sensus non male quadrat praesenti loco. *Sonitus* ergo, vel impetus, *perveniet usque ad extremas partes terrae.* Iam sequitur, quod lis sit Deo cum omnibus populis: ubi videtur propheta occurrere quaestioni quae moveri poterat, Quid hoc sibi vult, Deum tam repente tumultuari, quum multis saeculis fuerit quietus, nec signum aliquod dederit suae vindictae? Nam diximus gentes illas, quarum facta fuit mentio, diu fuisse tranquillas. Ergo respondet propheta obiectioni tacitae, et dicit *nunc litem esse Deo.* Non semper est litigandi tempus: qui adversarium suum non statim apud iudicem aggreditur, sed blande cum ipso agit, et cupit amice ab ipso impetrare quod rectum est, ille nihil remittit de iure suo. Nam ubi expertus fuerit talem contumaciam in adversario suo, ut nihil humaniter agendo proficiat, poterit tunc cum ipso litigare. Idem ergo nunc exprimitur a propheta, quod *scilicet Deus nunc litiget cum gentibus, et disceptet cum universa carne.* Deus quidem proprie loquendo iudex est mundi, neque vel in coelo vel in terra arbiter aut iudex reperietur coram quo disceptet: sed loquutio tamen haec digna est notatu, quia Deus omnes querimonias refutat, quibus solent contra ipsum insurgere homines. Nam qui centies male conscii sibi erunt, tamen obstrepent Deo, si severius ipsos puniat, et dicent se plecti ultra meritum. Deus ergo hac ratione dicit, quum poenam exigit, se non exercere potentiam tyrannicam, sed perinde esse ac si disceptaret cum peccatoribus. Interea commendat bonitatem suam a fine poenarum, quod scilicet nihil aliud spectet, ubi rigidus est in puniendis sceleribus, nisi ut ius suum impetret: et quia non potest hoc blande agendo, extorqueat quasi legum auxilio. Notemus ergo nihil detrahi potentiae vel summo imperio Dei, ubi dicit se disceptare vel litigare cum hominibus: sed ita refutari omnes obstreperas voces, quibus adversus ipsum fremunt impii, quasi sine modo in ipsos saeviret: deinde finis notatur omnium poenarum, quod scilicet Deus descendat tanquam pars adversa, et non aliud habeat propositum quam ut nos ad rationem et aequitatem adducat: quemadmodum qui experitur apud iudicem, ille certe vellet transigere, si fieri posset cum suo reo. Sed quia videt nihil esse spei, ideo ad remedium illud sese confert. Ita Deus nobiscum disceptat: quia nisi essemus prorsus desperati possemus tandem cum ipso redire in gratiam, et parata nobis esset reconciliatio, si tantum ius illi suum permitteremus.

32. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ecce malum egredietur a gente in gentem, et tempestas magna excitabitur a lateribus terrae.*

Prosequitur Ieremias sententiam quam coepimus exponere proxima lectione. Prius vaticinatus est de iudiciis Dei quae instabant multis gentibus, ita ut comprehenderent fere omnes regiones Iudaeis vicinas et cognitas: imo nominavit gentes quasdam procul dissitas. Summa fuit, Deum qui diu pepercerat sceleribus hominum, nunc fore vindicem, ut palam appareat quando differt poenas, non tamen ideo elapsos esse impios, quoniam trahentur tempore et loco ad rationem reddendam. Subiicit ergo in eundem sensum, *Egredietur malum a gente in gentem.* Exponunt, Quod gentes aliae aliis bellum inferent, ut se conficiant mutuis vulneribus: et sensus hic esset tolerabilis. Videtur tamen aliud velle propheta, nempe quod grassabitur vindicta Dei per omnes terras tanquam aliqua contagio. Et in eundem sensum subiicit metaphoram aut similitudinem procellae, aut turbinis, aut tempestatis. Nam si quando exorta est tempestas, non desinit in una regione, sed pervolando longe se diffundit: et ita docet propheta, etiamsi non statim arripiat Deus cunctas gentes, ut poenas de illis exigat, tamen fore omnium iudicem, quia transibit longe et late eius manus tanquam procella. Sic igitur interpretor, non quod gentes aliae bellum inferent: sed quod ubi Deus exsequutus fuerit iudicium suum in una gente, postea ad alteram transsiliet, ut finem non sit facturus, donec compleverit quod ante vaticinatus est Ieremias. Et ex secundo membro versus hoc videtur clarius posse colligi. Neque enim de bellis intestinis hoc exponi potest, *Quod excitabitur tempestas magna a lateribus terrae.* Videmus ergo Deum aliud velle, quod scilicet non fatigabitur, quum coeperit vocare homines ad iudicium, sed comprehendet hinc inde et ex terris remotis qui putabant se esse extra periculum: sicuti quum exsurgit tempestas, videtur tantum minitari exiguo spatio terrae, sed statim sese proiicit, et occupat totum coelum: sic etiam Deus *vindictam suam* dicit *venturam a lateribus terrae*, hoc est, a locis remotissimis, ita ut nulla distantia impediat quominus compleat quod praedixit per servum suum. Sed hoc etiam ad usum nostrum accommodari potest. Quoties enim videmus clade aliqua affligi hanc vel illam gentem, debet nobis venire in mentem haec sententia, quod Deus tempestive nos admoneat, ne scilicet abutamur eius patientia, sed eum praeveniamus antequam ab uno latere terrae ad nos usque transeat flagellum eius. Denique simul atque exserit Deus signum aliquod irae suae, statim nobis occurrat, posse uno momento diffundi per omnes terrae extremitates, ita ut nullus angulus futurus sit immunis. Nam si declarat suam potentiam in turbine, aut procella, quid fiet ubi clarius et propius volet ostendere suum iudicium, ac si manum suam visibili modo proferret? Haec igitur summa est huius versus. Postea sequitur,

33. *Et erunt interfecti Iehovae in die illa ab extremitate terrae ad extremitatem terrae. Non plangentur, et non colligentur, et non sepelientur: stercus in superficie terrae erunt* (id est, pro stercore).

Hic versus exponit quod nunc dixi. Unde etiam rursus apparet prophetam non fuisse loquutum de mutuis cladibus, quas gentes aliae aliis intulerint: sed simpliciter denuntiasse iram Dei instar procellae diffusum iri, ut involveret omnes populos et terras. Non dubium est quin propheta continuet suam sententiam: videmus autem quid hic dicat, *et interfecti Iehovae erunt in die illa:* revocat nos ad solum Deum, postea aliter loquetur. Hoc autem loco non proponit nobis ministros vindictae Dei, sed Deum ipsum quasi per se agentem. *Erunt* ergo *interfecti Iehovae:* alii ponunt vulneratos, et חלל significat vulnerare et occidere: melius convenit praesenti loco interitus. *Interfecti* igitur *Iehovae erunt ab uno extremo terrae usque ad aliud extremum:* ac si diceret, Deum non contentum fore ubi poenam sumpserit de tribus vel quatuor populis, donec per omnes terrae plagas sese ostenderit iudicem. Hic autem locus dignus est notatu, quia saepe miramur cur Deus conniveat ad tot hominum scelera, quae nemo nostrum tolerat. Sed si expendimus quam horribilis fuerit tempestas, de qua nunc propheta disserit, sciemus Deum quiescere ad tempus, quo magis inexcusabiles reddantur improbi et scelesti. Interea fuit certe hoc triste spectaculum, quum tot regiones et provinciae continuo tenore paterentur diversas clades: putabat aliquis populus secum esse actum paulo melius quam cum vicinis: sed paulo post videbat crudelius se tractari. Interea hoc tamen fuit generale, iram Dei diffundi per omnes terrae extremitates. Atrocitatem amplificat tribus verbis, *quod non plangentur, neque colligentur, neque sepelientur, sed erunt tanquam stercus, et ita iacebunt in superficie terrae.* Diximus aliis locis luctum nihil mortuis prodesse: sed quoniam officium est humanitatis, merito censeri inter poenas temporales: sicuti quum privatur aliquis sepultura, certe nihil conducet mortuo si eius cadaver in sepulcro reconditum fuerit. Scimus enim sanctos Dei servos saepe vel exustos fuisse, vel suspensos, vel expositos bestiis: et tota etiam ecclesia conqueritur iacuisse cadavera in circuitu Ierosolymae, et fuisse escam avibus coeli et bestiis terrae. Sed hoc non obstat quominus sepultura sit testimonium paternae Dei benevolentiae erga homines. Cur enim

voluit homines potius sepeliri, quam bruta animalia, nisi quod voluit exstare specimen immortalis vitae? Ergo quum sepultura tale sit favoris Dei signum, non mirum est si denuntiet saepe reprobis cadavera ipsorum proiectum iri, ut careant sepulcri honore. Sed tenendum est illud principium, poenas temporales communes esse tam filiis Dei quam extraneis: promiscue Deus extendit poenas temporales tam ad filios suos, quam ad incredulos, ut appareat spem nostram non debere esse in terra defixam. Sed quidquid sit, quum Deus hoc genere poenae utitur adversus incredulos, simul addit aliquam notam, ex qua possit intelligi non frustra nec temere hoc accidere, quod priventur sepulcro qui digni sunt quos Deus exterminet e terra, et quorum deleat memoriam, ita ut non reputentur inter homines. Sed diximus etiam alibi has loquutiones admittere alium sensum, qui tamen non est diversus, sed coniunctus, nempe quod tanta futura sit strages, ut nemo supersit qui exhibeat officium hoc socio suo, aut vicino, aut fratri. Nam si moriantur quatuor vel decem, vel centum, poterunt sepeliri: si autem Deus uno die ingentem multitudinem gladio interimat, nemo sufficiet ad curam sepulturae, quia pauci erunt superstites, qui etiam metuent sibi ab hostibus. Ergo prophetae quum dicunt carituros luctu, et sepulcro quos Deus interfecerit, intelligunt tantam fore turbam, ut iaceant omnes super terram, quia nemo audebit humanitatis officium erga mortuos praestare, et si omnes conferrent sua studia, non possent tamen sufficere, tanta erit multitudo. Ita confirmat Ieremias quod diximus, vindictam scilicet Dei comprehensuram esse omnes terras et populos, ut involvat nobiles cum vulgo, et vix relinquat exiguum numerum. Eodem pertinet quod addit, *futuros tanquam stercus in terra.* Ignominiose enim hoc additum est, quoniam vix credibile tunc fuisset posse tot splendidas et opulentas gentes, et robustas etiam, exiguo tempore ita consumi. Sed propheta, ut excutiat illam falsam opinionem, dicit fore instar stercoris, tametsi nunc magna sit eorum dignitas, et potentia, et magnae opes, magnum robur: tamen non posse effugere manum Dei: quoniam potest totius mundi gloriam in nihilum redigere. Nunc ergo tenemus genuinum prophetae sensum. Iam sequitur,

34. *Ululate pastores, et clamate, et volutate vos eximii gregis: quia impleti sunt dies vestri ad mactandum: et dispersiones vestrae* (vel afflictiones, confractiones), *et cadetis tanquam vas desiderii* (id est, pretiosum).

Non dubito quin propheta nunc peculiariter sermonem convertat ad gentem suam: quod interpretes non observant, ita non possunt assequi consilium prophetae. Vaticinatus est de iudiciis Dei, ut Iudaei cognoscerent se frustra sperare impunitatem, quoniam Dominus veniam non erat daturus caecis, et omnis doctrinae expertibus, qui poterant ignorantiam obtendere: deinde ut solatium hoc fulciret pios animos, quum viderent profanas gentes, quae erant in eadem noxa, subiici etiam simili iudicio: tandem ut cognito discrimine confugerent ad Dei misericordiam, et ad resipiscentiam animarentur, quum spem veniae conciperent. Postquam ergo generalem illam doctrinam tractavit, nunc sese ad populum reducit, cui destinatus erat doctor. Potuit quidem quasi e sublimi pronuntiare quidquid futurum erat in tota terra. Nam eo usque extendebatur quod Deus imposuerat praeconis munus. Et scimus quid dictum illi fuerit, Ecce ego constituo te super gentes et regna: ergo pro ratione officii sui potuit denuntiare cladem omnibus populis, sed non debuit omittere specialem curam electi populi. Et ita interpretor hunc locum, quod nunc iterum sermonem ad Iudaeos dirigat. Dicit igitur, *Vos pastores ululate, et clamate.* Per pastores, regem et eius consiliarios, sacerdotes et alios gubernatores intelligit: *per eximios gregis* videtur intelligere divites, quorum melior erat quam vulgi conditio. Quod subtiliter quidam exponunt vocari *eximios gregis* qui carebant intelligentia, nec erant similes scribis et sacerdotibus, et regis consilio: videtur hoc non satis esse firmum. Retineo igitur quod certius est, nempe vocari *eximios in grege,* qui pollebant divitiis et aliqua existimatione: neque tamen tenebant vel reipublicae gubernacula, vel ipsius ecclesiae. Quidquid sit, ostendit propheta simul ac coeperit Deus exserere manum suam ad puniendos Iudaeos, nullum ordinem fore immunem a luctu, quia incipiet ab ipsis pastoribus et eximiis gregis. Addit *impletos esse dies ipsorum,* qua particula oblique praevenit impiam securitatem, quae ipsos pridem obduraverat, ut spernerent omnes minas. Deus enim iam per annos complures clamitaverat, et submiserat prophetas alios aliis: quum viderent suspendi exsequutionem poenarum, putabant fuisse vana terriculamenta. Age, ne desinant prophetae terrores suos proiicere si libuerit: sed nullus erit effectus. Ita impii Dei tolerantiam convertunt ad materiam suae obstinationis. Quoniam ergo vitium Iudaeis commune erat, nunc dicit propheta per anticipationis modum, *impletos esse ipsorum dies.* Subaudienda est enim antithesis, quod Deus illis pepercerit, non quod clausos habuerit oculos, vel non animadverterit ipsorum scelera: sed quoniam voluerit dare spatium resipiscendi: quum autem videret malitiam eorum esse insanabilem, iam dicit *dies ipsorum esse completos.* Et addit, *ad mactandum.* Miror cur docti interpretes subaudiant, quo alii alios interficiant. Neque enim opus fuit quidquam

addere, quia propheta nihil tale exprimere voluit, neque restringere quod hic denuntiat Iudaeis ad bella domestica et intestina. Potius enim scimus interfectos fuisse ab exteris, nempe a Chaldaeis. Illud ergo coactum est, deinde repugnat historiae. Addit: *Et dispersiones vestrae etiam completae sunt*, vel confractiones. פוץ non tantum significat dispergere vel dissipare, sed significat affligere et conterere: et mihi magis placet nomen confractionis. Postea addit, *Cadetis tanquam vas pretiosum*. Videtur haec similitudo parum apta esse. Cur enim potius eos non comparat vasi testaceo, quod nullius est pretii, et facile proiicitur? Caeterum voluit notare diversitatem inter duos status, nempe quamvis dignatus esset Iudaeos longo tempore Deus ipse singularibus privilegiis: quod tota illa excellentia non praestabit ipsos salvos, quia saepe continget vas quamlibet pretiosum frangi. Non loquitur autem de vasis aureis vel argenteis, sed de vasis fragilibus, quorum magna olim fuit aestimatio. Ergo ut gravius eos vulneret, dicit fuisse hactenus vasa pretiosa, aut vas pretiosum. Loquitur enim in singulari numero de omnibus: tamen confractum iri: et hoc modo confirmat quod dixi proximo versu, nempe frustra hypocritas confidere praesenti fortuna, aut superioribus Dei beneficiis, quia poterit in ignominiam convertere quidquid gloriae ipsis contulerat. Sequitur,

35. *Et peribit fuga a pastoribus, et evasio ab eximiis gregis.*

Explicat quod nunc vidimus. Iubebat enim pastores ululare, et eximios gregis sese versare aut prosternere in pulvere: nunc causam adiungit, quod scilicet non poterunt vitam suam ignominiosa fuga servare. Hoc iam plus satis miserum est, ubi non potest quispiam aliter consulere suae vitae, quam si exsilium quaerat, ubi futurus sit inops et egenus et contemptibilis. Sed hoc quoque denegat propheta tam regi et eius consiliariis quam divitibus totius urbis et terrae. *Peribit* igitur *ab ipsis fuga*, inquit. Loquutio haec satis trita est linguae hebraicae: Periit fuga a me, dicit David (Psal. 142, 5), hoc est, non reperio ullum effugium. Sic etiam, *peribit fuga*, hoc est, dum spectabunt huc et illuc, ut sese eripiant a periculo, undique erunt constricti in tantis angustiis ut necesse sit tandem porrigere iugulum hostibus. Sequitur,

36. *Vox clamoris pastorum, et ululatus eximiorum gregis, quia perdidit Iehovah pascua eorum.*

Non tantum repetit eandem sententiam diversis verbis, sed aliquid etiam gravius adiungit, quod scilicet Deus in vastitatem rediget eorum pascua. Prosequitur suam metaphoram. Sicuti enim comparatione usus est, quum regis consiliarios et sacerdotes vocavit pastores, sic etiam nunc per *pascua* intelligit statum communem urbis et terrae, quasi diceret hactenus fuisse dominatos in terra illa, quae opima erat et fertilis, et in qua pollebant dignitate: sed nunc exutum iri bonis omnibus. Postea addit,

37. *Et peribunt* (vel, succidentur, vertunt alii) *pascua pacis* (tuguria pacis, hoc est, tranquilla) *a facie excandescentiae, vel furoris* (irae Iehovae).

Eandem sententiam prosequitur, nempe quod tabernacula, quae tranquilla prius fuerant, peribunt, vel perdentur. Consulto autem pacata vocat tuguria, quoniam Iudaei quum viderent hostes non esse sibi infestos, pollicebantur sibi eandem fortunam in futurum tempus. Et fideles quidem hoc optimo iure faciunt, et recte ex superioribus Dei beneficiis colligunt eundem erga se fore, hoc est, beneficum, qualem se praestitit. Sed praepostere hypocritae, qui sine ulla poenitentia existimant Deum sibi esse obstrictum, et quum eius iram quotidie provocent, tamen secure resident in fiducia pacis. Quoniam ergo Deus gravitatem irae suae ad illud usque tempus distulerat, propheta dicit, quamvis pacata fuerint eorum tabernacula, tamen non posse eximi ab interitu simul ac prodierit excandescentia irae Dei. Poterat sufficere alterum ex duobus חרון, vel אף: sed duplicavit propheta iram vel excandescentiam Dei, quo plus terroris incuteret reprobis, qui ut sunt obstinati in sua malitia, sic non moventur nisi Deus ingeminet ictus, et iram suam magis ac magis exprimat. Sequitur,

38. *Dereliquit tanquam leo tabernaculum suum: quia redacta est terra eorum in vastitatem a facie irae oppressoris* (aut, praedonis) *et a facie excandescentiae irae eius.*

Hoc ultimo versu admonet propheta, frustra Iudaeos confidere Dei praesidio, quoniam templum suum deseret una cum urbe. Hoc fuit quasi fabulosum. Dixerat enim, Haec requies mea in saeculum saeculi. Sed hypocritae non reputabant posse ipsum stare suis promissis, ut tamen non relinqueret ipsos impunitos. Non poterant igitur haec duo simul coniungere, Deum semper fore memorem foederis sui, et tamen futurum esse ecclesiae iudicem. Haec ratio est cur nunc dicat propheta: *Relinquet Deus quasi leo tabernaculum suum.* Quidam exponunt quod ad breve tempus egredietur, quemadmodum solent leones famelici, sed illud est nimis remotum. Ego igitur non dubito quin Dei potentiam commendet sub nomine leonis, quia formidabiles fuissent Iudaei cunctis suis hostibus, si Deus

stationem suam non mutasset. Verum quia eum suis sceleribus expulerant, ut apud ipsos non esset ei domicilium, hinc factum est ut obnoxii essent et expositi omnium gentium rapinis. Summa est igitur, Deum quamdiu habitavit in templo fuisse instar leonis, ut solo fremitu procul abegerit omnes populos, et defenderit filios Abrahae, sed nunc quamvis naturam non mutet, nec quidquam detractum sit vel diminutum ex sua potentia, Iudaeos tamen non fore salvos, quoniam ipsos deseret. Et subiicitur ratio, quae hoc clare confirmat, quod *terra eorum* (ad Iudaeos refertur), eorum igitur terra *in solitudinem erit.* Unde autem haec vastitas Iudaeae, nisi quia nudata fuit Dei auxilio? Si enim Deus illam protexisset, ut fecerat, poterat solo nutu longe hostes repellere. Sed quoniam alio migravit, hinc factum est ut aperti essent aditus: et ita redigeretur terra in solitudinem. Addit, *A facie excandescentiae oppressoris:* alii vertunt, columbae: sed non convenit. Interea excogitant argutum sensum, quod Deus vocetur columba propter clementiam et mansuetudinem: tamen tribuatur iracundia, quoniam cogatur alienam personam induere propter hominum pervicaciam, ubi videt se nihil proficere beneficiis erga ipsos. Sed est speculatio longe petita. Et יָנָה significat opprimere, ac rapere: et quoniam saepius accipitur in malam partem, malo hic referre ad hostes quam ad Deum ipsum. Multi quidem malunt exponere de Deo, sed non possum amplecti eorum sententiam: quoniam haec duo membra coniungit Ieremias, quod scilicet Deus templum suum deseret, quemadmodum si leo a caverna sua recederet: deinde quod venient hostes, qui reperient nudum et vacuum locum: Denique significat expositos fore hostium suorum libidini et rapinis, quoniam destituentur in tempore auxilio Dei. Et sicuti nuper loquutus fuerat de excandescentia irae Dei, idem nunc transfert ad hostes: et merito: quoniam exsequuntur eius iudicia. Ipsis enim adscribitur quod Dei proprium est, eo respectu quod sint eius ministri.

CAPUT VIGESIMUM SEXTUM.

1. *Principio regni Ioakim filii Iosiae regis Iehudah fuit sermo hic a Iehovah, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah, Sta in atrio templi Iehovae, et loquere ad omnes urbes Iehudah* (id est, omnes cives urbium Iehudah) *qui veniunt ad orandum in templum Iehovae, hos omnes sermones, quos mandavero tibi ad loquendum ad ipsos* (hoc est, ut loquaris ipsis), *ne diminuas verbum.*

Caput hoc continet memorabilem historiam, cui annexa est valde utilis doctrina, nempe quoniam concionatus est Ieremias de poenitentia, quod est unum ex praecipuis capitibus pietatis, et simul ostendit populum reiici a Deo, quia praefracte contemneret omnes admonitiones, nec ullo modo posset reduci ad sanam mentem. Utrumque videbimus in hoc capite. Dicit autem *sibi datum fuisse sermonem principio regni Iehoiakim,* de quo rege alibi diximus, ubi recitabat propheta alias conciones habitas ipso regnante. Unde colligimus librum hunc non fuisse certa serie contextum, sed collecta fuisse capita, deinde volumen inde fuisse confectum. Neque tamen frustra hic repetitur tempus, quia scimus etiam miseros aliquid spei concipere ex novitate. Si diu homines afflicti fuerint, et prope contabuerint in suis malis tamen ubi nova conditio offertur, existimant se fore beatos, et fingunt sibi spes vanas. Talis igitur potuit esse confidentia populi, quum coepisset Iehoiakim regnare, quoniam putabant posse res in melius ab illo restitui. Deinde alia etiam circumstantia notanda est, quod iam prope desperata erat populi conditio: tamen obduruerant contra Deum, ut contumaciter resisterent prophetis. Unde apparet reprobos magis ac magis exasperari Dei flagellis, neque unquam vere et sincero affectu humiliari. Haec igitur ratio fuit cur tam duriter loquutus fuerit Ieremias ex Dei mandato. Reliqua praetereo, *quod datus fuerit sermo a Iehovah.* Nam hoc modo nihil sibi arrogat, solum testatur ut necesse erat maxime apud illam praefractam gentem, se nihil afferre proprium, sed doctrinam suam e coelo profectam esse. Hic esset locus communis tractandus, Deum solum audiendum esse in ecclesia sua: deinde neminem posse sibi asserere prophetae aut doctoris nomen, nisi quem Dominus creaverit et praefecerit, deinde cui mandaverit has partes. Sed haec alibi et saepius, et satis prolixe fuerunt tractata: et non libenter insisto in locis communibus. Satis est tenere quorsum dicat Ieremias *sermonem sibi datum fuisse a Iehovah*, nempe ut autoritatem sibi conciliet. Atqui non iactat suam sapientiam, nec quidquam vel humanum vel terrestre, sed tantum dicit se loqui quod Dominus praecepit. Subiicit, *Sic dicit Iehovah, Sta in atrio domus* (ad verbum, sed domus accipitur pro templo) *Sta* ergo *in atrio domus Iehovae,* inquit: quia non licebat populo ingredi in templum, ideo iubetur propheta manere in eo loco, unde possit exaudiri ab omnibus. Erat, quemadmodum vidimus, ex ordine sacerdotali: sed parum iuvisset cum Levitis habere hunc sermonem. Oportuit igitur ipsum prodire in lucem, et perferre ad totum populum quae hic recitantur Dei mandata, nec modo ad cives Ierosolymae, sed etiam ad omnes Iudaeos quod etiam diserte exprimitur: *Alloquere omnes cives urbium Iehudah,* inquit. Postea

addit, *Qui veniunt ut adorent in templo Iehovae.* Videtur consulto Deus occurrere superbiae eorum, qui putassent sibi fieri iniuriam, quod tam duriter obiurgarentur: Quid? nos relictis uxoribus et liberis huc sumus profecti ad colendum Deum: deposuimus omnem curam privatae utilitatis: hic incommode habitamus: possemus apud nos tranquille agere, et frui nostris bonis: facimus magnos sumptus: iter est laboriosum: deinde, afferimus huc sacrificia et fraudamus nos quotidiano cibo, ut Deus colatur a nobis: interea tu severe in nos inveheris, et nihil ex ore tuo audimus praeter meros terrores: hocne aequum est? an Deus talem mercedem rependit servis suis? Poterant igitur ita litigare cum propheta. Sed praevenit illas obiectiones, et concedit illis quod poterant obtendere, venisse scilicet eos in templum ut sacrificia offerrent: sed aliud requiri a Deo: itaque non esse defunctos, quum in templum venissent, nisi fideliter obedirent Deo et eius legi. Nunc ergo videmus cur propheta exprimat *se missum fuisse ad eos omnes qui ascenderant Ierosolymam*, nempe ut Deum adorarent. Ipsa quidem actio per se non potuit vituperari imo non vulgari laude digna erat, quod scilicet ita sese exercerent in Dei cultu: sed quia non spectabant Iudaei quorsum iussisset Deus sibi offerri sacrificia, et quorsum etiam mandasset omnes illos externos ritus: ideo necesse fuit illis eripi hunc errorem, quo nimis imbuti erant. *Loquere hos sermones, quos mandavi tibi, ut loquaris ad eos.* Iterum confirmat propheta se non esse autorem huius doctrinae, sed ministrum duntaxat, qui fideliter perferat quod Deus mandavit. Atque ita non potuit obiicere populus esse eius commenta, quae postea in medium protulit, quia repulit a se hanc calumniam. Poterunt etiam falsi prophetae idem iactare: sed Ieremias habuit certa insignia suae vocationis, ut Iudaei, quum illum repudiarent, sibi ipsis essent iudices, quoniam conscientia tenebat ipsos satis superque convictos. Sed ex hoc loco et similibus semper colligere licet, neminem excellere vel ingenio, vel doctrina, vel sapientia, vel autoritate, qui propterea sit audiendus, nisi ostendat se esse Dei ministrum. Postea addit: *Non diminues verbum.* Quod alii vertunt, Ne prohibeas, durius est: et גרע proprie significat minui, atque consumi. Sed hoc eodem verbo utitur Moses duodecimo capite Deuteronomii (v. 32), quum dicit, Non addes, neque diminues, ubi vult populum acquiescere legi suae, et prohibet eam corrumpi ullis commentis. Ergo minuere ex sermone est aliquid subtrahere: Atqui notandum est, cur hoc Ieremiae dictum fuerit. Neque enim nunquam venisset in mentem sancto viro adulterare Dei sermonem: sed Deus hic hortatur ipsum ad fiduciam, ut intrepide peragat sua mandata. Minuere ergo aliquid ex sermone est mollire quod videri posset asperius, vel subticere quod offenderet ubi oblique aut frigide proponeret quod non potest prodesse absque vehementia. Ergo non dubium est quin hic Deus praeveniat vitium quo laborant maxima ex parte etiam probi doctores, quia dum vident teneras esse et delicatas aures, non audent tam vehementer obiurgare vitia, minari, damnare. Haec ratio est cur Deus hoc addiderit, *ne scilicet quidquam subtraheret Ieremias ex sermone:* quasi diceret, Tu clausis oculis et intrepide proferas quidquid ex ore meo audieris, et despicias e sublimi quidquid posset tibi animum minuere. Nunc facile colligitur huius doctrinae utilitas. Mittitur propheta non ad homines profanos, qui palam suam impietatem prodant, vel qui crassis flagitiis laborent: sed mittitur ad ipsos Dei cultores, qui externum eius cultum in pretio habebant, et hac causa relictis uxoribus, et liberis veniebant in templum, neque labori, neque sumptibus parcebant. Ergo quum ad illos mittatur, videndum est, ne indormiamus nostris vitiis, et putemus transactum esse cum Deo, ubi in speciem aliqua pietatis signa dederimus: quia nisi vere et sincere obediamus Deo, reliqua omnia coram ipso evanescent. Sequitur ergo,

3. *Si forte audiant, et convertantur quisque a via sua mala, et poeniteat me mali, quod ego cogitans ad faciendum* (id est, cogito facere) *ipsis, propter* (a facie, ad verbum) *malitiam actionum ipsorum.*

Hoc versu breviter ostendit Deus in quem finem mittat prophetam suum. Neque enim satis fuisset doctrinam ipsam proponere, nisi cognita fuisset Dei voluntas. Hic ergo asserit Deus se fore exorabilem populo, si obtineat quod ab ipsis exigit, nempe ut resipiscant. Ita hanc doctrinam testatur fore illis utilem, quia rationem habet ipsorum salutis. Non potest autem magis amabilis reddi doctrina quam ubi cognoscimus eam tendere ad salutem nostram. Deus ergo quia videbat populum ruere caeca desperatione ad omnem impietatem, voluit periculum facere, an aliqui essent sanabiles: quasi diceret, Quid facitis miseri? neque enim de vobis prorsus actum est: tantum obtemperate mihi, et paratum erit remedium malis vestris. Nunc ergo tenemus consilium Dei, nempe voluit spem misericordiae facere Iudaeis, qui tamen erant fere perditi, ne respuerent hanc doctrinam, quum audirent sibi esse salutarem. Sed hinc etiam colligi potest generalis doctrina, ubi maxime excandescit Deus, tamen hoc signum esse paterni eius favoris, quum dignatur nos prophetica doctrina. Neque enim vult ipsam fructu carere, nisi per nos steterit. Sed interea magis ac magis reddimur inexcusabiles, si reiicimus illam medicinam, quae certo nobis erit vivifica. Teneamus igitur quod hic propheta dicit,

nempe se missum fuisse, ut experiretur an Iudaei resipiscerent, quia Deus paratus erat ipsos recipere in gratiam. Quod dicit, אולי, *si forte*, ex communi loquendi usu sumptum est. Nam Deus satis perspectos habet omnes eventus, neque dubitat quidnam futurum sit, quum prophetae officium suum peregerint. Sed hic notatur, et odiose etiam perstringitur obstinatio populi: quasi diceret, hoc quidem esse difficile, ut sanentur, qui ita computruerunt in suis malis: tamen se adhuc velle tentare. Et hoc modo testatur Deus inaestimabilem suam bonitatem, quod scilicet non prorsus abiiciat homines fore perditos, et quorum videntur insanabiles morbi. Confirmat etiam prophetam suum, quia poterat ex longa experientia obiicere supervacuum fore laborem. Deus ergo hoc audit ut non desinat tamen pergere in cursu suae vocationis, quia quod videtur incredibile poterit tamen praeter spem accidere. Nunc videmus cur dictum fuerit, *si forte audiant:* postea additur, *et convertantur.* Ex contextu discamus, proficisci a doctrina non minus poenitentiam quam fidem. Unde ergo fit ut qui alienati fuerant a Deo sese recipiant, et agnitis suis peccatis mutent ingenium, mentem, animos? nempe hic est fructus doctrinae: non quod doctrina in omnibus sit efficax, sed agitur hic de electis, vel si omnes essent sanabiles, tamen Dominus ostendit hunc esse doctrinae suae usum et fructum, ut scilicet homines convertat, quemadmodum etiam dicitur apud prophetam (Mal. 4, 6), et repetitur primo capite Lucae (v. 17), Convertet multos filiorum Israel, etc. Quod addit, Quisque a via sua mala, pondere non caret. Significat enim Deus non satis esse si in speciem totus populus agnoscat se peccasse: sed requiri singulare examen in singulis. Quum enim turmatim quaerimus Deum, et quisque alios sequitur, id saepe fit nullo affectu. Poenitentia igitur est tunc demum vera et seria ubi singuli descendunt in se ipsos. Ergo est interior et arcana eius sedes in corde: haec ratio est cur dicat, *Si vir*, id est, quisque *resipiscat a via sua mala.* Quantum ad Dei poenitentiam spectat, cuius hic fit mentio, non opus est longa expositione: non cadit ulla mutatio in Deum, sed hoc ad sensum hominis refertur, quum dicitur Deus avertere iram suam: sicuti etiam quum occurrunt istae loquutiones, Poenitebit eum. Interea satis patet quid velit hic Deus, nempe simul ac vere conversi fuerint homines ad ipsum, se fore placabilem: et ita videmus non posse vocari homines ad poenitentiam, nisi proposita misericordia Dei. Unde etiam sequitur, res esse coniunctas, et perperam atque impio sacrilegio separari, nempe poenitentiam et fidem. Neque enim potest timeri Deus, nisi sentiat peccator ipsum sibi fore propitium. Quamdiu enim concipimus iram Dei, horremus eius iudicium: ita tumultuamur adversus ipsum, et necesse est nos praecipitari usque in ultimas abyssos. Ita in papatu non tantum insulse, sed etiam frigide concionantur de poenitentia, quia relinquunt suspensas animas et perplexas: imo tollunt omnem certitudinem. Teneamus ergo rationem spiritus sancti in docendo, quod scilicet poenitentia non possit recte doceri, nec cum fructu, nisi ubi hoc additum fuerit, Deum scilicet fore placabilem miseris hominibus, ubi ad ipsum conversi fuerint. Quantum ad verbum *cogitandi*, iam exposuimus Deum non agitare diversa consilia: sed hoc totum refertur ad homines ipsos qui digni erant horribili vindicta: perinde est ac si diceret, Maturuit iam ipsorum iniquitas: ego iam armatus sum ad ipsos ulciscendos: tamen redeant ad me, et sentient me patrem. Ergo non est quod diffidant, quamvis iam protulero signa vindictae meae. Haec summa est, sed repetit se irasci *propter malitiam actionum ipsorum*, quoniam scimus fuisse et superbos et contumaces, ideo oportuit illis os occludi ne obstreperent, Deum inique esse tam infestum, vel modum excedere. Ergo quidquid malorum instabat, Deus breviter ostendit esse ab ipsis, quoniam resideat causa in eorum sceleribus. Sequitur,

4. *Dices ergo ad eos, Sic dicit Iehovah, Si non audieritis me, ut ambuletis in lege mea, quam posui coram conspectu vestro,*

5. *Ad audiendum sermonem* (hoc est, ut audiatis sermones) *servorum meorum prophetarum, quos ego mitto ad vos, et mane surgendo, et mittendo, neque tamen audistis* (hoc postremum lego per parenthesin):

6. *Et* (id est, tunc) *ponam domum hanc* (id est, templum) *sicuti Silo, et urbem hanc ponam in maledictionem cunctis gentibus terrae.*

Nunc breviter comprehendit propheta summam doctrinae, quam iussus est perferre ad populum. Non dubium est quin pluribus disseruerit, ut necesse erat: sed satis habuit paucis verbis ostendere quale fuisset mandatum illud. Summa autem est, nisi audire incipiant Iudaei ut ambulent in lege Dei, et nisi morigeri sint prophetis, instare ultimam cladem et templo et urbi. Haec est summa. Sed singula expendere convenit. Quod dicitur, *Nisi audieritis me ut ambuletis in lege mea:* ostendit his verbis Deus se summopere requirere obedientiam, et sibi nihil esse pluris, quemadmodum dicit excellere prae omnibus sacrificiis: et hoc fusius tractatum fuit cap. 7 ubi dicebat: An ego praecepi patribus vestris quum egressi sunt ex Aegypto ut mihi offerrent sacrificia? hoc tantum volui, ut audiendo audirent vocem meam. Videmus ergo hanc esse unicam, pie iuste sancte perfecte vivendi re-

gulam, ut sinamus nos gubernari a Domino. Hoc est unum. Deinde quod sequitur etiam notatu dignum est, *Ut ambuletis in lege mea.* Deus enim hic testatur non ambiguam esse suam voluntatem, quia lege sua praescripsit quid rectum sit. Si centies ergo descendat e coelo Deus non aliud afferet quam se loquutum esse quod utile fuit cognitu, et legem suam esse perfectissimam sapientiam. Si hoc tantum dixisset, Ut audiatis me, poterant adhuc homines tergiversari, et profiteri se paratos esse ad discendum: Deus ergo hic hypocritas compescit, et dicit se nihil aliud dicturum, quam ut legem suam sequantur. Eodem etiam spectat quod mox addit, *Quam posui coram facie vestra.* Haec enim loquutio significat, legis doctrinam minime esse ambiguam, sicuti dicebat Moses (Deut. 30, 19), Testor hodie coelum et terram, me posuisse ante oculos vestros vitam et mortem. Postea alio loco (v. 12), Ne dicas apud te, Quis ascendet supra nubes? vel quis descendet in abyssos? quis traiiciet ultra mare? Verbum, inquit, est in corde tuo, et in ore tuo, hoc est, Deus abstulit vobis omnem excusationem, quia nulla est dubitandi ratio postquam familiariter vobis loquutus est, et exposuit quidquid utile erat. Et hinc refellitur impia illa papistarum blasphemia, qui non modo legem blaterant obscuram esse, sed etiam evangelium ipsum. Atqui Paulus clamat (2. Cor. 4, 4) evangelium non esse obscurum, nisi his qui pereunt, et quibus velum obiectum est, quia digni sunt tali excaecatione. Sed de lege, in qua non tanta est claritas, ut in evangelio videmus quid hic affirmet Ieremias, nempe positam esse in oculis omnium, ut aperte ex ea discant quid Deo placeat, et quid rectum sit. Sed quod sequitur in proximo versu diligenter observandum est. Haec enim necessario inter se cohaerent, quod Deus non aliud postulet, quam ut homines obediant legi suae, et tamen velit prophetas suos audiri: *Ut audiatis*, inquit, *sermones servorum meorum prophetarum quos ego mitto ad vos* (est in secunda persona). Hic videri posset aliqua esse species repugnantiae. Nam si lex Dei sufficit, quorsum igitur attinet prophetas audire? Sed optime inter se conveniunt, quod lex sola debeat audiri, et simul etiam prophetae, nempe quatenus sunt eius interpretes. Deus enim prophetas suos non misit, qui legem corrigerent qui aliquid in ea mutarent, qui adderent, vel detraherent, fuit enim decretum illud inviolabile, Non addas, neque minuas. Quis ergo fuit prophetiae usus? nempe ut legem Dei magis ac magis patefacerent, deinde ut accommodarent ad usum populi. Quoniam ergo prophetae non fabricant novam aliquam doctrinam, sed erant fidi legis interpretes: ideo haec duo non abs re Deus coniungit, se velle legem suam audiri: tamen simul cum ea prophetas, quia maiestas legis nihil derogat prophetarum autoritati. Prophetae enim legem sanciunt: tantum abest, ut aliquid ex ea detrahant. Imo hic locus docet, omnes eos qui repudiant quotidiana exercitia discendi, profanos esse homines, et exstinguere quantum in ipsis est, spiritus gratiam: ut nostro tempore fuerint multi fanatici inter Anabaptistas, qui spernerent omnem doctrinam. Iactabant enim hoc esse alphabetum: deinde somniabant fieri iniuriam spiritui sancto, quum homines ita attenti essent literae. Et aliqui crassius audent suas blasphemias evomere, dicunt sufficere nobis scripturam: imo haec duo capita, Deum time, ama proximum. Sed quemadmodum iam dixi, videndum est qualiter loquutus fuerit Deus per legem, an ut sibi viam praecluderet, ne clarius exponeret suam voluntatem per prophetas: neque accommodaret ad praesentem usum quod poterat alioqui frigidum esse? an vero ut doctrinam quae manat ex illo fonte per canales assidue derivaret? Atqui quum Deus legem suam dederit, et addiderit prophetas suos, quisquis prophetas reiicit, ille certe nihil fidei tribuit legi. Ita etiam qui non dignantur hodie proficere in Christi schola, et se exercere in auditu verbi, non dubium est quin Deum ipsum intus derideant, et pro nihilo ducant tam legem quam prophetas, et evangelium ipsum. Insignis est ergo hic locus, quum Dominus vult legem suam esse ducem et magistram: et tamen simul adiungit suos prophetas. Addit, *Quos misi ad eos et mane surgendo et mittendo*, quibus verbis exprobrat Iudaeis tarditatem et socordiam, quia ipsos expergefecit satis mature: deinde non semel, sed saepius: et tamen luserit operam. Nam *mane surgere* quum ad Deum transfertur, tantundem valet atque tempestive vocare ipsos homines: quasi diceret se non esse in culpa, quod Iudaei ita a recta via salutis discesserint, quoniam sedulo curaverit ipsorum salutem, et tempestive ipsos admonuerit. Videmus ergo ut propheta eorum tarditatem et socordiam accuset: deinde et duritiem quum dicit *Mittendo.* Nam hic notatur repetitio, vel assiduitas. Dixerat prius. *Quos ego mitto ad vos, et mane surgendo:* nunc quum addit, *Mittendo*, intelligit se non misisse unum prophetam, vel plures uno tempore, sed subinde alios aliis fuisse subrogatos, et tamen hoc caruisse omni profectu. Ego, quemadmodum dixi, finem versus per parenthesin lego (*Vos autem non audistis*). Siquidem uno contextu postea addit propheta *Tunc dabo* (nam copula resolvi debet in adverbium temporis). Quod ergo nunc dicitur, *Vos autem non audistis*, est anticipatio: quoniam Iudaei ut turgebant magna arrogantia, poterant statim excipere, He, quid affers novi? *Nisi audieritis vocem meam*, *inquit Iehovah*, *ut ambuletis in lege mea*, *quam posui coram conspectu vestro:* quasi vero totum hoc apud nos pueris quo-

que notum non sit. Tu autem hic simulas te esse praeconem singularis vaticinii: certe apud viros prudentes iactantia haec censebitur puerilis. Poterant ergo in hunc modum loqui. Sed propheta hic breviter retundit insolentiam illam stultae censurae, dicendo, *Vos autem non audistis:* quasi diceret se non frustra fuisse missum, qui de re tanquam nova et insolita verba faceret, quoniam scilicet Iudaei totam legem corruperant, dum fuerant immorigeri, et indociles, et increduli, et contempserant tam legem Dei quam prophetas.

Non potuimus heri absolvere prophetae sententiam, quia obstabat angustia temporis. Diximus autem prophetam sic denuntiasse vindictam Dei populo, ut tamen aliqua dulcedine leniret illam asperitatem, ne scilicet desperatio redderet eos magis contumaces, quos volebat flectere ad obsequium: et diximus non aliter posse verbi ministros recte et cum fructu concionari de poenitentia, nisi adiungant simul promissionem misericordiae Dei. Sed quia negotium erat prophetae cum hominibus praefractis et contemptoribus Dei, oportuit denuntiare quod tandem subiicit, nempe excidium urbi et templo instare, nisi statim resipiscant. Dicit autem *domum illam fore instar Silo*, ut exemplum tangat ipsorum animos, quia arca Dei fuerat diu in Silo: et locus ille poterat videri nobilior propter vetustatem. Excelluit quidem Ierosolyma, sed praecesserat Silo: iam locus ille desertus erat: imo erat triste et pudendum spectaculum. Itaque ipsis proponit ante oculos exemplum vindictae Dei, quod ipsos quoque manet. Et eandem sententiam vidimus cap. 7: Ite in Silo ubi fuit arca foederis. Nunc brevius loquitur propheta: quia minime dubium est quin saepius hanc doctrinam iteraverit. Postea addit, *Ponam urbem hanc in maledictionem*, vel exsecrationem *cunctis gentibus terrae.* Hoc magis intolerabile fuit Iudaeis, quum diceret Ieremias urbem illam tantam, quae erat sacrarium Dei et regia sedes, fore in maledictionem profanis gentibus: et tamen quia Deus id mandaverat, libere functus est suo officio. Nunc sequitur quid mercedis retulerit.

7. *Et audierunt sacerdotes et prophetae, et totus populus Ieremiam loquentem sermones hos in templo Iehovae.*

8. *Et factum est, quum finisset Ieremias loqui quaecunque mandaverat Iehovah, ut loqueretur toti populo, comprehenderunt ipsum sacerdotes, et prophetae, et totus populus, dicendo, Morte morieris.*

Hic recitat propheta qualis eventus contigerit, postquam pertulit Dei mandata, et fideliter populum obiurgavit minis additis, sicuti Deus iusserat. Dicit primo *se fuisse auditum*, quod non debet poni in laude, ac si patienter sacerdotes et prophetae audissent quod docebat. Nulla enim fuit in ipsis docilitas, neque etiam parati ad discendum venerant, sed pridem assueverant ad contumaciam, ut Ieremias illis esset tanquam professus hostis, et illi etiam audacter se opponerent omnibus eius minis. Sed quia pudebat ipsos reiicere quod dicturus erat propheta, ideo formam aliquam observant, quemadmodum hypocritis est solenne. Nam plus satis curiosi sunt in ipsa forma, ut loquuntur: sed quod praecipuum est negligunt. Notemus ergo, sacerdotes et prophetas non laudari quasi sese continuerint, donec perspecta causa proferrent suam sententiam: sed quoniam adstabat totus populus, ad tempus sibi moderati sunt: fuit tamen ficta illa modestia, quoniam turgebant eorum corda impietate et contemptu Dei, quemadmodum re ipsa patuit. Sed notandum est quod dicit *sacerdotes et prophetas audiisse.* Quantum attinet ad sacerdotes, non mirum est, si fuerint modis omnibus scelerati. Erat enim honor haereditarius. Sed mirum est de prophetis. Atqui Ieremias per concessionem ita nominat, qui iactabant se divinitus missos esse. Capite 23 prolixe invectus est contra eos: pluribus etiam locis perstrinxit eorum impudentiam, quod falso Dei nomen obtenderent. Tribuit ergo illis honorificum titulum, sed pro nihilo ducit: quemadmodum hodie possumus absque iactura vocare quasi per ludibrium praesules, et episcopos, et pastores, qui tales volunt censeri in papatu, modo simul larvam ipsis detrahamus. Ipsi autem arripiunt titulum, et volunt ita opprimere Dei veritatem ac si vocari episcopum pluris esset, quam angelum e coelo ipso venire. Atqui si angelus e coelo prodiret, tamen habendus esset nobis pro diabolo, si proferret foedas et exsecrabiles blasphemias, quibus videmus mundum hodie contaminatum esse ab illis nebulonibus. Tenendus est igitur hic locus, ut similes, titulos non sufficere nisi qui eos obtendunt demonstrent re ipsa tales se esse, hoc est, respondeant suae vocationi. Promiscue itaque vocatus fuit Ieremias propheta, et alii impostores, quibus tamen nulla erat religio corrumpere et pervertere legis doctrinam. Sed hoc dicitur respectu populi. Interea prudenter discernere convenit inter prophetas et doctores, quemadmodum etiam admonet apostolus (1. Ioan. 4, 1), nempe videndum esse an spiritus ex Deo sint necne. Tandem *dicit se fuisse damnatum a sacerdotibus et prophetis, et toto populo:* interserit tamen illam particulam, *se loquutum esse quaecunque Deus mandaverat:* ita breviter perstringit iniustitiam eorum, a quibus damnatus est, quod scilicet non spectaverint quid rectum esset, ut mox videbimus? sed ut attulerant conceptum odium, ita evomuerint quod non poterant diutius ferre. Postea sequitur,

9. *Quare prophetasti in nomine Iehovae, dicendo, Tanquam Silo erit domus haec, et urbs haec perdetur, ut non sit habitator?* (Congregatus autem erat totus populus ad Ieremiam in templo Iehovae) *hoc per parenthesin legendum est, et refertur ad sequentem contextum, ut suo loco dicemus.*

Hic additur ratio damnationis, quod scilicet Ieremias ausus fuit tam duriter minitari et sanctae urbi et templo. Non quaerunt an Deus mandaverit, an habuerit iustam causam: sed sumunt illud principium iniuriam fieri Deo: quum aliquid profertur contra templi dignitatem: deinde urbem esse sacrosanctam, ideoque nihil posse adversus illam dici, quin derogetur tot et tam eximiis Dei promissionibus, ubi testatur perpetuo fore incolumen, quia in medio eius resideat. Videmus ergo quo iure aut praetextu damnaverint Ieremiam sacerdotes et prophetae. Quod autem dicunt *in nomine Domini*, non dubium, quin accusent tanquam falsarium qui dixerit sibi hoc divinitus fuisse mandatum: quia ratiocinantur ab impossibili vel absurdo. Deus promiserat Ierosolymam fore sibi aeternum domicilium: verba Ieremiae erant, Urbem hanc ponam tanquam Silo. Posset videri Deus in speciem sibi contrarius, Haec requies mea in saeculum saeculi: hoc desertum erit. Videmus ergo non caruisse sacerdotes et prophetas illos aliquo specioso colore, ut Ieremiam damnarent. Pondus est igitur in eorum verbis: dicunt, Tune facies Deum sibi contrarium? quod enim denuntias eius nomine, aperte et directe confligit cum eius promissionibus. Deus autem perpetuo sibi constat: tu igitur falsarius es et mendax: et ita unus ex pseudoprophetis quos Dominus non patitur in sua ecclesia. Interea frivolum fuit quod iactabant: Deus enim non promiserat templum illud sibi fore perpetuum, ut licentiam inde sumeret populus ad omne genus scelerum. Noluit ergo Deus se obstringere impiis, ut nomen suum exponeret palam ludibrio. Unde apparet prophetas et sacerdotes fucum duntaxat facere, quum sumunt pro confesso quod debebat intelligi addita exceptione, nempe si illic pure coleretur, quemadmodum iusserat. Neque enim fas fuit distrahere illa duo, quum Deus exigeret pietatem et obedientiam a populo, deinde promitteret se fore custodem urbis, et templum etiam fore salvum sub suo praesidio: Iudaei autem sine fide et poenitentia iactabant quod dictum erat de templo: imo crepabant, ut alibi vidimus, verba mendacii, et ideo derisit ipsos propheta quum tertio repeteret, Templum Domini, templum Domini, templum Domini: quasi diceret, Haec est vestra futilitas, subinde plenis buccis clamare templum Dei: sed hoc totum nihil vobis proderit. Postea sequitur *populum fuisse congregatum.* Hic sibi transitum facit Ieremias ad reliquam partem historiae. Nam admonet principes et regis consiliarios non frustra commotos fuisse, ut ascenderent in templum. Si res acta fuisset inter paucos, vel occisus esset Ieremias, vel aliquo modo interceptus: vel poterat etiam fieri ut principes regem et eius consiliarios circumvenirent: hoc modo clam oppressus fuisset sanctus vir. Sed hic interserit particulam, quod scilicet totus populus congregatus esset erga ipsum. Hinc ergo factum est ut rumor in aulam regis perveniret: ita iussi sunt venire principes et consiliarii. In summa breviter docet Ieremias cur principes in templum venerint, quoniam ubique tumultuabatur civitas, quum scilicet sparsus esset rumor, novum aliquid et intolerabile fuisse prolatum. Rex ergo non potuit negligere hunc motum, quoniam periculosum est in tumultu populari cessare. Itaque postea addit Ieremias:

10. *Et audierunt principes Iehudah sermones hos, et ascenderunt e domo regis in domum Iehovae* (hoc est, e palatio regis in templum), *et sederunt in foribus portae templi Iehovae novae.*

Diximus principes fuisse commotos populari clamore: nec dubium est quin rex eos miserit, ut compescerent illum impetum. Primo notandum est, fuisse intentos aliis negotiis, ut solent homines aulici rarius dare operam audiendis prophetis. Verum quidem est sacras esse eorum occupationes, qui curam gerunt reipublicae, qui exercent iudicia, et quibus curae est publica utilitas: sed ita decebat tempus partiri, ut partem aliquam residuam Deo consecrarent. Atqui putant se quodam privilegio exemptos homines aulici, quum tamen magis necessaria sit illis doctrina quam vulgo hominum. Neque enim tantum cuique incumbit officium patris familias, sed Dominus eos praefecit toti populo. Si ergo privati homines indigent quotidiana doctrina, ut se et familias suas probe gubernent, quid fiet ipsis iudicibus, qui veluti patres sunt reipublicae? Sed quemadmodum iam dixi, solent se eximere a iugo fidelium. Hinc ergo factum est ut nullus principum adesset, quum tamen Ieremias iussus fuisset prodire in medium: non eo tantum die, quo pauci in templum venissent, sed quum ex cunctis urbibus Iehudah adessent, qui sacrificandi causa venerant Ierosolymam. Hoc igitur fuit nimis turpe, et signum crassi contemptus, neminem ex regis consiliariis in templo apparere, quum ex multis locis remotis adessent quos illuc religio et studium sacrificandi impulerat. Dicit autem venisse, ut cognoscerent de causa. Dicuntur enim *sedisse ad portam novam*, quam dicunt fuisse orientalem: et divinant vocari novam, quod instaurata esset, quoniam palatium regis ad orientem vergebat,

et porta orientalis erat eius tribunal: libenter amplector, *quod sederint ad portam orientalem.* Nunc sequitur,

11. *Et dixerunt sacerdotes et prophetae principibus, et toti populo dicendo, Iudicium mortis est viro huic, quia prophetavit contra urbem hanc quemadmodum audistis auribus vestris.*

Hinc colligimus, populum quum subscriberet sacerdotibus et prophetis, non egisse quidquam suo iudicio, sed turbulento motu cunctos omnium ordinum damnasse Ieremiam. Nunc vero ubi sacerdotes et prophetae ad ipsum quoque dirigunt sermonem, hinc apparet, suspensum illic fuisse populum, quod scilicet temere ad inconsideratum assensum proruperant, ut in turba saepe contigit clamare, Fiat, fiat, Amen, amen. Dixit quidem Ieremias se damnatum fuisse a toto populo, sed notandum est illud, populum esse instar maris, quod sponte tranquillum est: simul autem atque surrexit ventus aliquis, magna est commotio, et undae inter se confligunt: sic etiam contingit populo, qui sine flabellis pacatus esset: verum seditio facile movetur, si quispiam commoveat homines leves et flexibiles, et fluidos instar aquae, ut retineamus illam similitudinem. Hoc ergo nunc demonstrat Ieremias. Sed alterum quoque notatu dignum est, nempe quod vulgus patitur se trahi in omnes partes. Caeterum facile etiam reducitur ad sanam mentem, quemadmodum ille dicit[1]):

> Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
> Conspexere, silent arrectisque auribus adstant,

et caetera. Describit illic Vergilius popularem motum, quem comparat tempestati, et loquitur proprie de tempestate: sed addit comparationem illam ex communi usu. Ergo idem nunc ostenditur nobis a propheta: sacerdotes et prophetae, quum solis ipsis liceret magnifice iactare suam potentiam, et pro imperio loqui, cogebant quodammodo populum ad speciem consensus. Nunc ubi adsunt regis consiliarii, populus quasi mutatus est: et sacerdotes hoc sentiunt, et videbimus ex eventu fuisse completum quod dicit idem Poeta,

> Ille regit dictis animos et pectora mulcet.

Nam facile fuit consiliariis regis uno verbo corrigere stultum illum impetum populi. Videbimus enim statim sine controversia dixisse, Non est iudicium mortis huic viro. Unde palam fit quam facile secum pugnent miseri homines: sed hoc tribuendum est inconstantiae. Deinde notandum est quod dixi, nullum fuisse consensum, sicuti nullum erat iudicium. Premebat eos sacerdotum autoritas, ita serviliter confessi sunt quidquid videbant placere suis principibus: quemadmodum asinus auribus annuit. Nunc ubi retexenda est causa, soli sacerdotes et prophetae loquuntur tam ad principes quam ad totum populum Ieremiam esse reum mortis, quia prophetaverat contra urbem. Diximus fundatos fuisse in illis promissionibus, quas perperam trahebant ad confirmandam suam impietatem, quod scilicet Deus urbem illam elegerat ut in ea coleretur. Falsum illud erat principium. Et unde error? non ex mera inscitia, sed potius ex superbia, quemadmodum hypocritae nunquam falluntur nisi quia illis decretum est non obtemperare Deo, et quantum in ipsis est, reiicere eius iudicia. Quum ergo ferantur illo perverso et scelerato affectu, semper reperiunt quod habeat aliquid coloris: sed fucus est quemadmodum facile perspicimus ex hac historia. Sequitur,

12. *Et dixit Ieremias cunctis principibus et toti populo, dicendo, Iehovah misit me ad prophetandum contra domum hanc, et contra urbem hanc cunctos sermones, quos audistis.*

Opponit duntaxat Ieremias vocationem et mandatum Dei: et ita refellit praeposterum illud commentum, quo videbat se gravari, et nimis impudenter. Non dubium est quin pluribus verbis disseruerit: sed satis habuit complecti summam defensionis suae. Quod si texuisset longum sermonem, fuisset ipsa rei summa obscurior: nunc dilucide patet qualis fuerit utrinque status causae. Sacerdotes damnabant hoc nomine Ieremiam, quod in nihilum redigeret promissiones Dei, quia minitabatur excidium urbi et templo: Ieremias autem ex opposito respondet se nihil protulisse, nisi quod Deus iniunxerat. Opus fuit probatione, ut ostenderent sacerdotes Deum sibi esse contrarium si denuntiaret cladem urbis, quam susceperat in fidem et tutelam suam. Sed refutatio fuit in promptu, quod scilicet Deus se non obligaverit hypocritis et impiis: imo tota urbis excellentia et templi maiestas pendebat ab eius cultu: nec dubium est quin Ieremias haec potulerit. Sed quod praecipuum est, contentus fuit referre se divinitus fuisse missum. Ita oblique perstringit vanas eorum iactantias, quum dicerent Deum stare a parte sua: Atqui non venio nisi mandato Dei, inquit. Quanquam autem breviter et praecise dicit se a Domino fuisse missum, hic tamen offert se ad omnia probanda: et quemadmodum iam dixi, non dubium est quin solverit et discusserit frivolam illam quaestionem, in qua tamen fundati erant sacerdotes. Caeterum notatu etiam dignum est, quod compellat principes et populum: quia hoc modo ostendit surdos esse sacerdotes et

[1]) Virg. Aen. I. 151.

prophetas, neque se dignari eos alloqui, quoniam propositum illis sit Deum superbe despicere, et bellum gerere quasi ex professo cum eius servis. Nam haud dubie libenter etiam ipsos conatus fuisset revocare in viam salutis. Sed quia videbat clausam sibi esse ianuam, ideo ipsos praeteriit. Haec ratio est, cur dicat *sermonem direxisse ad solos principes* et populum, omissis illis apud quos operam lusisset. Et certe quum dixissent illum esse reum mortis, tali superbia ostenderant se non fore discipulos: deinde, crudelitas etiam obstabat, quominus mansuescerent. Sed fontem ipsum respexit propheta, quod scilicet volebant contumaciter et Deo et omnibus prophetiis se opponere. Quum dicit *se missum fuisse ad prophetandum quaecunque ipsi audierant*, statuit ipsos iudices, quanquam non loquutus fuerit cum principibus. Vidimus enim ipsos fuisse in regis palatio, et fuisse accitos quum metuerent sibi ab aliqua turba. Sed non dubium est quin sermo de integro fuerit repetitus. Statuit ergo ipsos iudices et arbitros Ieremias quum dicit se nihil retractare, sed quaecunque audierant, se fideliter pertulisse ex Dei mandato. Sequitur,

13. *Et nunc bonificate* (bonas facite) *vias vestras, et studia vestra, et obtemperate voci Iehovae Dei vestri, et poenitebit Iehovam omnis mali quod pronuntiavit contra vos.*

Hic non tantum confirmat suam doctrinam, sed obiurgat duritiem et obstinatam malitiam sacerdotum et prophetarum. Tametsi enim alloquitur principes et populum, tamen non dubium est quin voluerit acrius pungere impios illos, qui sese ingerebant contra Deum. Interea tamen extenditur sermo ad omnes, quum dicit, Quid peccavi? ego consului saluti vestrae: moriar igitur. Videmus ergo ut propheta non tantum confirmet suam doctrinam, sed ultro accuset ac condemnet suos adversarios ingratitudinis, quia nihil debebat ipsis esse magis amabile, vel suavius, quam vocari ad poenitentiam, ut Deus esset illis misericors. Quorsum spectat doctrina mea? nempe ut resipiscatis: resipiscentia quid affert? nempe salutem: Deus enim paratus est vobis ignoscere: nunc non potestis ferre, ut Deus sit vobis misericors: qualis est ista rabies? Iam ergo videmus quorsum tendat consilium prophetae. Et hic locus notandus est, quia omnibus impiis Deus mercedem rependet: non tantum quod obduruerint ad omnem doctrinam, sed quod fuerint manifesti et quasi iurati hostes propriae salutis: ex quo non admiserunt remedium sibi necessarium nec sustinuerunt se reduci in viam, ut ipsis ignosceret. Nunc ergo emphaticum est quod dicit, in doctrina sua nihil posse reprehendi, nisi quod vellicaverit impios vel pupugerit: sed interea posse ipsos placari, modo quaerant reconciliationem cum Deo. Addit, *Audite vocem Iehovae*, ut ostendat se nihil exigere novum a populo, se non imponere aliquod iugum durius: sed tantum revocare ipsos ad obedientiam legis. Et addit, *Obtemperate voci Iehovae Dei vestri:* ut tollat ipsis excusationem, ne scilicet obiiciant, sibi incognitum esse quod profert Ieremias. Hic ergo magnifice pronuntiat se nihil alienum docuisse a lege, et ideo inexcusabiles esse Iudaeos qui profitebantur Iehovam esse Deum suum, quum tamen non admitterent eius vocem, quae debuerat illis esse familiaris.

14. *Et ego, ecce ego in manu vestra, facite mihi sicuti bonum vel sicuti rectum erit in oculis vestris.*

15. *Verumtamen sciendo scite, quod si vos occideritis me, sanguinem purum* (vel innoxium) *vos ponetis super vos, et super urbem hanc, et super habitatores eius: quia in veritate misit me Iehovah ad vos, ut loquerer in auribus vestris cunctos istos sermones.*

Postquam hortatus est Ieremias principes et sacerdotes, et totum populum ad poenitentiam, et ostendit malo esse remedium, nisi sua obstinatione magis ac magis provocent iram Dei: nunc de se loquitur, et admonet, ut ne crudelitati suae indulgeant, sicuti iam ipsis decretum erat eum occidere. Protulerant enim sententiam, morte esse dignum. Videbat igitur rabiem ipsorum sic ardere, ut fere desperatum esset de eius vita. Hic vero minatur Deum fore ultorem si iniuste contra ipsum saeviant. Interea ostendit, se non adeo sollicitum esse de propria vita, ut negligat quod praecipuum est. Permittit enim se eorum libidini. Statuite de me ut voletis, inquit: videte interea quid agatis: Dominus enim non sinet sanguinem innoxium impune fundi. Quum dicit *se esse in manu eorum*, non intelligit se esse extra curam Dei: sed Christus etiam sic loquitur, quum hortatur suos discipulos, ne metuant eos qui possunt corpus occidere. Non dubium est quin capilli nostri sint numerati coram Deo. Ita fieri non potest, ut tyranni dum maxime saeviunt, attingant nos minimo digito: nisi quatenus illis permissum fuerit. Certum igitur est, vitam nostram nunquam esse in manu hominum, quia Deus est fidelis eius custos. Sed humanitus hoc dicit Ieremias *vitam suam esse in eorum manu:* quia Dei providentia nobis occulta est, neque possumus eam cernere nisi fidei oculis. Quum ergo hostes videntur sic nobis dominari, ut nullum sit effugium, per concessionem scriptura dicit nos esse in eorum manu, nempe quatenus sensus noster apprehendit. Interea tenendum est, nos minime esse expositos improborum libidini, ut statuant de nobis quidquid visum fuerit. Deus enim illos occulto fraeno regit,

et manus eorum et animos gubernat: et sententia illa manere fixa debet, vitam scilicet nostram esse in fide et custodia Dei. Nunc ergo videmus quo sensu dicat Ieremias *vitam suam esse in manu hostium*, non quod putet se abiectum esse a Deo, sed quia agnoscit eum laxasse habenas impiis, ut possint contra eum furere. Sed simul tenendum memoria est quorsum hoc dicat: postquam enim concessit vitam suam esse in eorum manu, addit, *Verumtamen sciendo sciatis, quod si occideritis me, ponetis sanguinem purum contra vos*, etc. interserit autem, *Ut statuant quidquid visum fuerit. Bonum, et rectum* accipitur non pro iudicio bene composito ad regulam aequitatis, sed pro iniusta libidine: sic loquuntur Hebraei vulgariter. Ergo testatur Ieremias se non esse anxium de vita, quoniam paratus sit se offerre quasi in sacrificium, si huc usque progressa fuerit hostium saevitia. Quod autem admonet eos, ut sibi caveant a vindicta Dei: hoc facit non tam respectu propriae salutis quam ut nos ad poenitentiam stimulet. Ingenue ergo dicit sibi mortem non esse metuendam, quia mox Dominus vindicem sese ostendet: interea sanguinem suum ita fore pretiosum Deo, ut tota urbs una cum populo poenam luat, si quid iniuste contra ipsum egerint. Tenenda est autem ratio quam adiungit: nempe quod *in veritate ipsum Deus miserit.* Sumit autem hoc principium, Fieri non posse, ut Deus servos suos deserat, quibus pollicitus est se fore auxilio quum inique oppressi fuerint ab impiis. Deus quidem hortatur semper ministros verbi sui ad tolerantiam: vult etiam ad mortem paratos esse quoties opus fuerit: tamen promittit se opem laturum ubi laboraverint. Ieremias ergo huic promissioni innititur, et ita sibi persuadet fieri non posse, ut Deus ipsum deserat: quoniam non potest frustrari suos, vel fidem illis datam non praestare. Quoniam ergo sibi probe conscius est suae vocationis, et Deum sibi esse autorem cognoscit totius suae praedicationis, ideo animose concludit, sanguinem suum non posse impune fundi. Hac fiducia omnes pii doctores se animare debent ad munus suum strenue obeundum, quod scilicet Deus, qui illis mandavit munus docendi, non possit ipsos destituere, quin opem ferat, quatenus utile fuerit. Nunc sequitur,

16. *Et dixerunt principes, et universus populus sacerdotibus et prophetis, Non est viro huic iudicium mortis: quia in nomine Iehovae Dei nostri loquutus est nobis.*

Hic ostendit Ieremias repente fuisse mutatum quidquid decreverant sacerdotes et falsi prophetae. Audierant quidem ipsum, et praebuerant speciem aliquam docilitatis, sicuti hypocritae ad tempus auscultant: sed se exasperant adversus Deum, et quum prius essent virulentis animis, redduntur multo deteriores ipso auditu. Ita contigerat sacerdotibus et falsis prophetis, et in illo caeco furore addixerant morti sanctum prophetam. Nunc dicit se absolutum fuisse a proceribus et regis consiliariis: adiungit populi suffragia. Atqui populus nuper ipsum damnaverat, nempe quoniam rapiebatur inani illo splendore: quum videbat sacerdotes et prophetas ita infestos esse Ieremiae, non poterat in animum inducere, cognoscendum esse de causa. Vulgus ergo praeiudiciis semper excaecatur, ita ut rem ipsam non audeat examinare: sic factum est, quum Ieremias fuit damnatus. Diximus vulgus per se quietum esse et pacatum: sed prophetae et sacerdotes erant quasi flabella. Sic ergo factum est, ut populus statim subscriberet: sed ubi adsunt principes, in contrariam partem descendunt. In summa, docet hic locus quam pestiferi sint gubernatores, ubi nulla est illis aequitatis vel iustitiae cura et ratio: docet etiam quam optabile sit, habere probos et moderatos gubernatores, qui tueantur bonas et iustas causas, et succurrant miseris et indigne oppressis. In vulgo autem videmus nihil esse firmum et stabile, sed circumagi huc et illuc, prout ventus ab una vel altera parte surgit. Sed notandum est istud membrum, ubi dicunt *Ieremiam non esse reum mortis: quia loquutus sit in nomine Domini.* Fatentur enim recipiendum esse quidquid a Deo profectum fuerit, et homines nimium insanire, ubi oppugnant servos Dei, quia in suam perniciem feruntur praecipites. Hinc igitur colligere licet utilem doctrinam, nempe sine exceptione reverenter esse excipiendum quidquid Dominus mandavit, et dignum esse eius nomen hac reverentia, ut nihil tentemus contra eius servos et prophetas. Loqui autem in nomine Domini, hic tantundem valet atque perferre fideliter Dei mandata: nam pseudoprophetae obtendunt Dei nomen, sed falso. Populus autem hic agnoscit Ieremiam pro vero propheta, qui temere se non ingessit, neque abusus est Dei nomine, sed qui sincere functus est officio suo. Sequitur,

17. *Et surrexerunt viri ex senioribus terrae* (ex senibus terrae), *ac dixerunt ad totum coetum populi* (vel loquuti sunt dicendo: est quidem semper verbum אמר: loquuti sunt ergo ad totum coetum dicendo):

18. *Micha Morasthites fuit prophetans diebus Ezechiae regis Iehudah ac dixit ad totum populum Iehudah, dicendo, Sic dicit Iehovah exercituum, Sion ager* (sed subaudienda est particula similitudinis, Sion ut ager) *arabitur et Ierusalem solitudines* (vel acervi) *erit* (hoc est, erit in solitudines, vel in acervos vel in ruinas), *et mons domus* (id est, templi) *in excelsa sylvae.*

19. *An occidendo occidit eum Ezechias rex Iehudah, et totus Iehudah? annon timuit Iehovam? et deprecatus est faciem Iehovae, et poenituit Iehovam mali, quod loquutus fuerat contra eos, et nos facimus malum grande adversus animas nostras.*

Incertum est an quae hic recitantur dicta fuerint ante absolutionem Ieremiae. Scriptura enim non semper curiose servat ordinem in rebus narrandis: et tamen probabile est, quum adhuc deliberarent, necdum satis pacati essent plebis animi, seniores interposuisse hunc sermonem, ut sedarent omnes turbas, et mitigarent iratos animos, ac reconciliarent Ieremiae, qui prius stulte adversus eum excanduerant. Neque enim dubium est quin sacerdotes et falsi prophetae omni artificio conati fuerint stultum vulgus contra prophetam irritare, ac proinde erat opus non uno genere remedii. Quum igitur viderent senes adhuc fervere iracundiam in populo, necdum satis compositos esse ad benevolentiam animos, usi sunt hoc sermone. Argumentantur igitur ab exemplo, quod Ieremias non fuerit primus testis, et praeco tam horribilis vindictae: quia Deus ante illud tempus, et pridem solitus fuerit loqui per alios prophetas adversus urbem et templum. Gravabant enim sacerdotes et prophetae Ieremiam colore novitatis, et interea fingebant se communi iure fretos tam acriter pugnare. Dixerat Ieremias, Deum non parsurum neque sanctae urbi neque templo. Hoc erat intolerabile: dictum enim fuerat de templo, Haec requies mea in saeculum saeculi, hic habitabo. Videmus ergo Ieremiam fuisse quasi uno verbo oppressum, quum falsi prophetae et sacerdotes illi obiicerent, Tu ergo irritas facies Dei promissiones tu pro nihilo duces sanctitatem templi? et interea fingebant neminem ex prophetis unquam ita fuisse loquutum. Quid nunc autem respondent senes? nempe fuisse alios prophetas, qui denuntiaverint urbi et templo interitum: ergo nunc perperam gravari sanctum virum hac infamia, ac si primus protulisset hoc Dei iudicium. Nunc ergo tenemus statum causae. Defenditur Ieremias quod neque solus, neque primus tam graviter fuerit minatus urbi et templo, sed habuerit alios autores, ex quorum ore loquutus sit, et quidem certos et legitimos Dei servos, et quibus non possit fides detrahi, qualis erat Micha. Iam quod hic refertur etiam legitur tertio cap. eius prophetae (v. 12). Nam certamen simile erat Micheae cum sacerdotibus et prophetis, quale postea Ieremiae fuit. Dicebant enim fieri non posse, ut Deus ita saeviret contra sanctam urbem et templum. Dicebant, הלא יהוה בקרבנו, Annon Iehovah in medio nostri? לא תבא עלינו רעה, dicebant, Non veniet super nos malum. Ergo erant ebrii tanta securitate, ut putarent se esse extra omne periculum, et despicerent omnes minas propheticas: quoniam putabant Deum sibi esse obstrictum. Sciamus autem hypocritas semper confisos fuisse promissione illa, Hic habitabo: et sumunt etiam ac mutuantur verba quasi ex ore Dei, sed pervertunt ut falsarii, Deus residet in medio nostri: non potest igitur quidquam adversi nobis contingere. Dicit autem propheta (eadem sunt verba quae nunc recitavimus) *Propter vos Sion ut ager arabitur: et Ierusalem in acervos erit, et mons domus huius in excelsa sylvae.* Nunc singula expendamus: primo dicitur *surrexisse senes ex populo ex terra.* Itaque probabile est non vocari senes, ut aliis compluribus locis, officii respectu, sed potius aetatis. Certum quidem est, praeditos fuisse autoritate, sed tamen non dubito quin provectae fuerint aetatis, ut possent quae multis annis ante contigerant referre ad populum. Quum addit *eos loquutos esse ad totum coetum* populi, hinc colligimus quod nuper dicebam, nempe sic tumultuatum fuisse vulgus, ut adhuc opus esset placida oratione ad mitigandum illum ardorem. Et certe ubi semel exorta est atque efferbuit seditio, non adeo facile est eam protinus sedare. Quum ergo viderent boni senes adhuc esse exulceratos vulgi animos, ideo usi sunt hac moderatione. Dicunt autem, *Micha Morasthites:* est nomen patriae: Micheas ergo *fuit prophetans in diebus Ezechiae regis Iehudah.* Notanda est circumstantia temporis: quia mirum videri posset, quum sanctus ille rex intentus esset toto studio ad promovendum Dei cultum, res adeo fuisse confusas, ut opus esset tam severa denuntiatione. Si quis unquam ex piis regibus vere et serio incubuit in studium pietatis, certe hic fuit quasi primum et praecipuum exemplar: nullis laboribus pepercit, nullum periculum, nullam molestiam unquam visus est refugere, quoties religio ita flagitabat: sed videmus quantumvis strenue laboraverit, tamen non potuisse consequi suo zelo et perseverantia, ut totus populus sequeretur tam praeclarum ducem. Quid ergo fiet, ubi frigidi sunt ac ignavi, qui aliis viam monstrare debent: interea exemplo Ezechiae sese confirment boni principes, ne labascant, vel deficiant animis quum vident successum non statim respondere suis laboribus, neque fructum exstare. Est enim haec gravis tentatio, et quae concutit etiam cordatissimos quosque, dum existimant se frustra conari, et inutiles esse suos labores, imo se quasi operam ludere. Sic enim fit ut multi cursum retroflectant, sed hoc exemplum Ezechiae, debet illis venire in mentem, ut pergant nihilominus, quamvis non affulgeat spes prosperi exitus. Neque enim destitit Ezechias, quamvis Satan modis omnibus obiecerit multa impedimenta, atque etiam in speciem everterit omnes eius labores, ne quem fructum proferrent. Hoc quantum ad tempus spectat, cuius hic fit mentio.

Dicunt seniores *loquutum fuisse Micheam ad totum populum, dicendo, Sic dicit Iehovah, Sion arabitur ut ager.* Iam vidimus qua occasione ita aspere loquutus fuerit Micheas, quum scilicet opponerent hypocritae perversam confidentiam, et falso obiicerent Dei nomen, ac si illum tenerent sibi obstrictum: *Propter vos,* inquit, *Sion arabitur ut ager.* Incipit ab ipso templo: deinde adiungit, *Et Ierusalem erit in acervos:* vel in solitudines: postremo, *Et mons domus, hoc est, templi.* Repetit quod iam dixerat. Quid enim aliud est mons templi quam Sion? sed quia vaticinium hoc vix poterat a Iudaeis admitti, ideo propheta bis idem dixit confirmationis gratia. Unde colligimus non esse supervacuum sermonem, sed ita incuti terrorem hypocritis, qui obduruerant contra omnes Dei minas: et putabant se fore salvos, etiamsi totus mundus rueret. Nunc postquam retulerunt quod denuntiaverat Micheas, adiungunt, *An occidendo occidit eum Ezechias rex Iehudah, et totus Iehudah?* Exemplo pii regis Ezechiae hortantur populum ad mansuetudinem et docilitatem, et ostendunt hoc honoris deberi tam Deo, quam eius prophetis, ut ne excandescamus contra eius obiurgationes et minas, utcunque acriter illis pungamur, atque etiam penitus vulneremur. Sed simul adiungunt, *Annon timuit Iehovam? et deprecatus est faciem Iehovae? et Iehovam poenituit?* Confirmant quod ante dixerat Ieremias non aliud superesse remedium, nisi ut se placide subiicerent doctrinae propheticae, et simul confugerent ad Dei misericordiam. Nam per Dei timorem hic designatur vera conversio. Quid enim aliud est timor Dei, quam reverentia, qua ostendimus nos esse morigeros eius placitis, quoniam et pater est, et Dominus? quisquis ergo Deum agnoscit et patrem et dominum, fieri non potest quin ex animo se eius arbitrio addicat. Ergo significant senes tam Ezechiam quam totum populum fuisse vere ad Deum conversos. Poenitentia autem, ut satis notum esse debet, continet in se duas partes, nempe ut sibi displiceat peccator in suis vitiis, et postquam sese abdicavit pravis omnibus carnis cupiditatibus, ut cupiat formare totam suam vitam, et eius actiones ad regulam iustitiae Dei. Sed addunt simul: *quod deprecati fuerint.* Tametsi enim utitur Ieremias, singulari numero, tamen complectitur populum simul cum rege: videtur tamen data opera singulari numero usus ad regis commendationem: cuius eximia et fere incomparabilis fuit pietas. Nec dubium est, quin aliis viam monstraverit ut resipiscerent: deinde ut suppliciter deprecarentur vindictam illam, quae merito percellere debebat eorum animos. Tribuit quidem hoc praecipue sancto regi: sed extenditur tamen idem studium ad proceres ac totum corpus populi: ut paulo post videbimus. *Annon* ergo *deprecatus est faciem Iehovae?* Hoc secundum membrum notatu dignum est: quia non potest etiam peccator ad Deum converti, nisi cum spe veniae et salutis. Nam semper horrebimus ad conspectum Dei, donec proposita fuerit nobis spes reconciliationis. Ideo scriptura quoties de poenitentia loquitur, simul adiungit fidem. Sunt quidem res distinctae, sed tamen non diversae, nec separari debent, ut quidam parum considerate faciunt. Nam poenitentia est conversio totius vitae et quasi renovatio: fides autem reos confugere docet ad Dei misericordiam. Sed tamen, ut notanda est distinctio inter poenitentiam et fidem, ita cohaerent inter se, ut qui alteram ab altera divellit, prorsus neutram relinquat. Hunc ordinem nunc sequitur propheta quum dicit *Ezechiam deprecatum fuisse faciem Dei.* Unde enim hic precandi affectus nisi ex fide? Non sufficiet igitur, si quis tangatur odio et displicentia scelerum suorum, et cupiat se formare ad Dei voluntatem, nisi de reconciliatione et venia cògitet. Ostendunt igitur senes remedium, et quasi digito monstrant: quia si populus exemplo Ezechiae et aliorum resipiscat, deinde simul ad misericordiam confugiat, et testetur fidem suam precibus, Deum fore exorabilem. Ideo sequitur, *Et poenituit Iehovam mali, quod loquutus fuerat super eos.* Nunc pluralem numerum usurpat propheta. Unde colligimus sub persona unius regis Ezechiae prius comprehendisse totum populum. *Poenituit ergo Deum mali.* Quantum ad formam loquendi spectat, non prolixe de ipsa disseram. Scimus in Deum non cadere mutationem. Unde enim poenitentia nisi quod multa eveniunt praeter spem, quae cogunt nos mutare consilium? aliquid agitaverat quispiam, sed putavit fore quod non est: ergo necesse est, ut retractet quod statuerat, poenitentia igitur est comes ignorantiae. Iam sicuti Deum nihil prorsus latet, ita fieri non potest, ut eum poeniteat. Quare? nihil enim statuit nisi ex certa providentia: quoniam omnia sunt sub eius oculis. Sed refertur haec loquutio ad sensus hominum, quod *Deum poeniteat,* ubi scilicet non exsequitur quod pronuntiaverat. Nec mirum est si Deus ita balbutiat nobiscum. Sed ubi molles et teneras aures offendit haec asperitas potius miremur Dei indulgentiam, quum ita ad nos usque descendere dignatur, et loqui pro captu nostrae ruditatis. Nunc tenemus quid sit Deum poenitentia affici, nempe ubi non exsequitur quod denuntiaverat: interim manet fixum eius consilium. Neque enim obumbratio ulla in eum cadit, quemadmodum dicit Iacobus (1, 17). Sed potest iterum obiici quaestio, quomodo tunc Deum poenituerit mali, quod minatus fuerat tam regi quam populo? nempe quia vindictam suam distulit. Neque enim simpliciter Deus abrogavit suum decretum, vel etiam promulgationem eius, sed pepercit Ezechiae et populo qui tunc erat.

Dilatio igitur vindictae Dei vocatur poenitentia, quoniam non expertus est Ezechias quod timuerat, neque enim vidit ruinas urbis, et triste ac horribile illud spectaculum, de quo vaticinatus fuerat Micha. Iam hoc etiam notandum est, pium regem hic laudari a spiritu sancto, quod passus fuerit sese tam duriter obiurgari, quum tamen sibi non male esset conscius, quemadmodum nuper dicebam: certe totus flagravit sancto zelo, et paratus fuit suscipere quaslibet molestias pro Dei cultu promovendo: tamen sustinuit placide et aequo animo prophetam, quum de ruinis urbis et templi loquutus est: quia scilicet videbat sibi opus esse tali adiutore. Nam quantumvis cordate sancti principes studia omnia sua conferant ad promovendam Dei gloriam, tamen Satan illis obsistit: ergo semper cupiunt, sicuti optandum est, habere veros et sinceros doctores, qui porrigant illis manum, et qui ipsos adiuvent, et qui confirment, et sese opponant eorum adversariis. Nam si doctores sileant et dissimulent, ita maior invidia redundat in bonos principes et magistratus. Nam si exserto gladio vindicent Dei gloriam et cultum, doctores autem ipsi sint canes muti, omnes vociferantur, O, quid sibi vult ista severitas? parcunt auribus nostris doctores: isti autem non parcunt etiam sanguini nostro. Optabile igitur semper erit bonis et sanctis regibus habere fortes et animosos doctores, qui clamitent pleno gutture, et confirment studium ipsorum principum. Talis igitur fuit affectus sancti Ezechiae, quemadmodum colligere licet ex hoc loco. Reliqua differam.

Heri vidimus exemplum quod protulerunt seniores, ut eriperent Ieremiam a morte, nempe quia non fuerat primus qui tam atrociter minatus fuerat urbi et templo: quoniam sub regno Ezechiae idem fecerat Micha, qui tamen non fuerat interfectus. Nunc concludunt hoc esse grave scelus si occiderint Ieremiam, quod non manebit impunitum. Dicunt ergo populum obstrictum fore gravissimo reatu, si Ieremiam occiderit, et simul adiungunt instare ultionem, quia Dominus rependet dignam mercedem, si ita saevierint in sanctum prophetam. Nunc sequitur,

20. *Atque etiam vir fuit prophetans in nomine Iehovae Urias filius Semeah ex Cariath-iarim, et prophetavit contra urbem hanc, et contra terram hanc secundum sermones Ieremiae.*

21. *Et audivit rex Ioakim, et omnes magnates eius, et proceres sermones eius, et quaesivit rex interficere ipsum, et audivit Urias, et timuit, et fugit, et transivit* (vel concessit) *in Aegyptum.*

22. *Et misit rex Ioakim viros in Aegyptum, Elnathan filium Achobor, et viros cum eo in Aegyptum:*

23. *Et eduxerunt Uriam ex Aegypto, et adduxerunt eum ad regem Ioakim, qui percussit eum gladio, et proiecit cadaver eius in sepulcra populi* (vel plebis potius).

Adducitur aliud exemplum partim diversum, partim simile: diversum, quoad regem, simile quoad prophetam: Uriam enim cuius hic fit mentio, functus est sua legatione fideliter: non potuit liberam eius praedicationem ferre Ioakim, itaque eum interfecit. Quidam exponunt uno contextu, quasi seniores voluerint ostendere impios nihil proficere, ubi adversantur Dei prophetis, nisi quod litigando magis ac magis se constringunt. Alii autem existimant sermonem hunc fuisse inductum a parte adversa: et videtur illis suffragari particula וגם, atque etiam. Nam potest sumi adversative, quasi dicerent, Atqui fuit alter propheta, qui non impune concionatus est de clade urbis et interitu templi. Videtur etiam confirmare hanc sententiam quod sequitur ultimo versu cap. אך יד אחיקם. Nam אך proprie significat verumtamen, aliquando sumitur pro saltem, vel tantum. Sed hoc loco, sicuti iterum paulo post dicam, retineo proprium sensum, quod scilicet affirmet propheta, quamvis esset in magno discrimine, tamen Achicam fortiter pugnasse, ita ut tandem fuerit causa superior. Quantum vero pertinet ad praesentem locum, utraque expositio probabilis est, vel quod improbi obiecerint mortem Uriae, ut ita opprimerent Ieremiam, vel quod Dei cultores ostenderint non esse hanc agendi rationem: quia res lapsae sint in deterius, ex quo tam crudeliter occiderat servum Dei rex Iehoiakim. Sed in primis notandum est tempus. Vidimus enim hoc vaticinim principio regni Iehoiakim fuisse mandatum Ieremiae, et simul promulgatum. Principium vero illud non debet restringi vel ad primum vel ad secundum annum: sed quia factus est tributarius regi babylonio, postea conatus est iugum excutere, et tandem fuit misere deiectus: ideo principium regni accipitur pro statu adhuc integro. Quum itaque retineret suam dignitatem Iehoiakim, iussus est haec mandata perferre Ieremias. Quidquid sit, rex Iehoiakim tunc regno tranquillo potiebatur, erat Ierosolymae: ideo hic non dicitur Uriam in diebus eius minatum fuisse urbi: sed narratur historia tanquam de re praesenti, hoc igitur unum est, sermonem hunc fuisse habitum, quum non procul abesset rex Iehoiakim. Erat enim palatium regis contiguum templo: aderant eius consiliarii, qui descenderant, quemadmodum vidimus, ob tumultum. Nam res non poterat esse occulta, quum ubique accenderent populi rabiem sacerdotes et falsi prophetae. Ergo venerant regis consiliarii ad turbas istas sedandas. Si haec oratio tribuitur Ieremiae defensoribus, certe oportuit illos instructos esse magna fortitudine animi et constantia, quod obiicerent regi nefandam caedem, et simul cum

sacrilegii damnarent, quod non tantum iniuriam fecisset sancto prophetae, sed oppugnasset ipsum Deum in eius persona. Utrinque probabiles sunt coniecturae: quia si sequimur sententiam hanc, nempe quod Dei cultores, qui favebant Ieremiae, et volebant ipsum eripere ex periculo, ita loquuti sunt: poterit obiici nihil tale exprimi. Nam uno contextu additur, *Atque etiam fuit vir.* Ubi autem loquuntur diversi homines, deinde ubi alii aliis repugnant, solet notari aliquod discrimen. Videtur ergo uno contextu hoc legendum esse, quod iidem illi, qui prius exemplum Micheae recitaverint ex opposito adiungant, Uriam dedisse quidem poenas, sed ita scelus sceleri fuisse additum, ut nihil profecerit Iehoiakim quum ita furiose persequutus est Dei prophetam. Quod autem non loquuntur de exitu, non debet videri absurdum, quia tunc nota erat omnibus urbis et populi conditio, et periculum gravius instabat. Potuit igitur proferri ab ipsis simplex historia: et quoniam non audebant exacerbare regis animum, ideo utilius fuit relinquere partem illam in suspenso. Si autem magis placeat contraria expositio, quod scilicet hostes Ieremiae hic contra insurgant, et opponant exemplum Uriae, etiam aliquis erit rationis color. Vivebat rex, aderant eius consiliarii, quemadmodum diximus. Potuit igitur fieri ut qui volebant Ieremiam perditum, recenti hoc exemplo abuterentur ad eius perniciem: Cur hic incolumis evadet, quum nuper occisus fuerit Urias, quando eadem prorsus est causa? Urias enim non longius progressus est quam Ieremias: visus est potius sumere sermones ex ore illius. Quum ergo rex illum occiderit, an parcetur nunc Ieremiae? cur poenam effugiet, qua ille defunctus est, quum gravior sit eius culpa? Hinc apparet posse non absurde defendi illam expositionem, quod scilicet hostes Ieremiae praeiudicio hoc gravare eum conati sint, quia iam rex supplicium de Uria sumpserat, cuius non absimilis fuerat causa. Et hanc quoque expositionem non reiicio. Si cui magis placeat, patronos Ieremiae prosequi suum sermonem, facile admittam: sed non audeo tamen repudiare simpliciter sensum istum, quod scilicet gravatus fuerit Ieremias praeiudicio, dum propositus est in exemplum Urias, qui ideo occisus fuerat a rege, quoniam vaticinatus fuerat contra urbem et templum. Nunc expendamus verba: *Fuit etiam vir prophetans in nomine Iehovae.* Si recipimus eorum sententiam, qui putant hostes Ieremiae loqui, nomen Iehovae hic sumetur duntaxat pro fallaci praetextu, ac si dicerent, Hoc iam nimis vulgare est, obtendere nomen Dei: nemo enim qui sibi vendicat docendi munus non iactat se divinitus esse missum, et sibi mandatum esse a Deo quidquid loquitur. Sic ergo oblique perstringerent Ieremiam, quod non sufficiat obtendere nomen Dei, quia Urias de quo loquuntur, etiam professus sit pleno ore se esse Dei prophetam, nec quidquam proprium afferre, sed habere certam vocationem. Quod si hic sermo tribuitur Dei cultoribus, et quibus propositum erat defendere ac tueri salutem Ieremiae, iam heri diximus quid sit in nomine Iehovae loqui, nempe non tantum gloriari de munere prophetico, sed fidem facere fidei, atque integritatis, ut re ipsa scilicet atque effectu probet se esse Dei prophetam, qui vult talis censeri. Postea addunt, *Prophetavit contra urbem hanc, et contra terram hanc secundum sermones Ieremiae.* Si adversarii prophetae loquuntur, videmus eum opprimi, quasi posthac supervacuum sit cognoscere de eius causa, quum alter iam damnatus fuerit, qui tamen nihil habebat ab eo dissimile, vel separatum. *Loquutus est* ergo *secundum sermones Ieremiae:* damnatus est: quid ergo dubitamus nunc de Ieremia? Videmus ut maligne torqueant in caput Ieremiae hoc exemplum, ac si praeiudicio iam esset damnatus in alterius persona. Si autem pii viri hunc sermonem habuerint, alia erit ratio, nempe quod si nunc interficiatur Ieremias, provocabitur vindicta Dei, quia plus satis fuit fundere innoxium sanguinem unius prophetae. Postea sequitur, *Et audivit rex Ioakim, et omnes eius magnates, et proceres sermones eius.* Hic versus videtur suffragari eorum sententiae, qui hic pios viros loquentes inducunt. Nam odiose loquuntur de rege et de eius consiliariis: *Audivit rex, et omnes eius magnates*, potentes, ad verbum: deinde *omnes principes, et quaesivit rex interficere ipsum.* Potest tamen etiam hic sermo quadrare improbis et sceleratis, nempe quia terrere volebant plebem, quum primo regium nomen proferrent in medium, deinde, magnates et proceres. Et istud quaerere potest etiam excusari, nempe quod rex non potuerit ferre tantam contumeliam, quin se ulcisceretur, dum videbat prophetam sibi tantum licentiae sumere, ut neque sanctae urbi neque templo parceret. *Audivit* ergo *rex et cuncti eius proceres, et magnates:* deinde, *quaesivit rex ipsum interficere: et audivit Urias, et timuit, et fugit.* Docet hic locus etiam probos Dei servos, et qui student munus suum bona fide exsequi, non tamen semper ita esse animosos, ut intrepide contemnant omnia pericula. Dicitur enim propheta timuisse, neque ideo damnatur. Non caruit quidem timor hic aliquo vitio, sed laboravit tali metu, ut tamen non desisteret a sua vocatione. Poterat enim placare regem: sed magis exhorruit talem perfidiam quam mortem. Sic igitur timuit, ut non deflexerit a recto cursu, neque abnegaverit veritatem, neque etiam indignum quidquam admiserit et gradu suo, et persona sibi imposita. Timor ergo tametsi vitiosus fuerit, non tamen abripuit prophetam, quin semper in sua vocatione fidem Deo praestiterit. Sed quod restabat,

fugit et concessit in Aegyptum. Hinc colligimus quanta fuerit regis iracundia et crudelitas, quod non potuit sanctus vir reperire angulum in tota Iudaea ubi lateret. Non potuit etiam in aliis regionibus. Ergo coactus est latebras quaerere in Aegypto. Postea additur, *misisse regem viros*, nempe *Elnatan*, qui princeps fuit legationis: quia dubium non est quin Iehoiakim miserit ad regem Aegypti, et conquestus fuerit hominem turbulentum fugisse, et se ab ipso petere ut traderet, quoniam esset fugitivus. Sic ergo retractus fuit non potentia, sed nefaria pactione, quoniam proditus fuit a rege Aegypti. Tandem additur, *Et eduxerunt Uriam ex Aegypto, et adduxerunt ad regem Iehoiakim, qui eum interfecit gladio, postea eius cadaver proiecit in sepulcra* plebis, nempe ignominiae causa. Nam hic sepulcra plebis vocat Ieremias quemadmodum gallice dicimus carnaria, *des charniers.* Honorifice divites et splendide hodie sepeliuntur, et cuique est suum sepulcrum: sed in magna turba cadavera proiiciuntur, quia nimius sumptus fieret, si singulis effoderetur sepulcrum. Videtur ergo talis fuisse consuetudo in Iudaea: et ideo vulgari modo sepultum fuisse Dei prophetam. Ita significant qui loquuntur, eo usque exarsisse regis iram, ut non tantum morte eum affecerit, sed prosequutus sit longius suam vindictam, ut etiam mortuo inureret novum dedecus, quia proiectus est cum obscuro et ignobili vulgo. Hactenus exposui hunc locum ita ut relinquerem in suspenso utrum probabilius sit, loquutos fuisse hostes Ieremiae, an vero eius patronos. Etsi autem, ut iam bis vel ter sum testatus, non reiicio diversam expositionem ab ea quam amplector: tamen mihi verisimilius est, habitum fuisse hunc sermonem a piis hominibus, qui causam Ieremiae sustinebant. Singulas rationes quibus moveor hic non adducam. Potest enim quisque apud se satis reputare, cur hanc expositionem magis amplectar. Movet etiam me communis fere interpretum consensus, a quo non libenter discedo nisi cogat necessitas, vel res ipsa ostendat illos errasse. Sed principio vidimus uno contextu referri haec duo exempla, et nihil medium interponi: unde coniicere liceat, hostes Ieremiae suas habuisse loquendi partes. Oratio igitur demonstrat eosdem, qui initio loquuti erant, sermonem suum prosequi. Quod autem non adiiciunt quorsum hoc exemplum protulerint, mirum non est. Erat enim impetus regis formidabilis: et iam specimen non vulgare ediderat in persona sancti prophetae, quam impatienter ferret suae dignitati quidquam detrahi. Ergo timide proponunt rem ipsam, et plus relinquunt colligendum singulis quam ipsi exprimant. Sed facile fuit ex eorum verbis statuere quidnam vellent, nempe timendam esse Dei vindictam, occisum fuisse prophetam unum: quid si nullus saevitiae sit finis? an Deus tandem non consurget in iudicium, ubi tam indigne tractati fuerint eius servi? Quoniam ergo haec oratio est abrupta, mihi probabile est, Dei cultores sic fuisse loquutos verecunde et timide, quia non audebant palam exprimere quidquid erat in animo. Iam haec etiam verba melius quadrant Ieremiae defensoribus quam improbis et sceleratis, *quod scilicet rex quaesierit eum ad mortem*, deinde, *quod miserit viros:* et nominant Elnathan, ut eum perpetua ignominia apud posteros infament. Postremo addunt *prophetam fuisse eductum.* Indignitas certe videtur hic ante oculos repraesentari, quod extractus fuerit e terra illa ad quam fugerat tanquam in asylum: deinde, quod adductus fuerit ad regem, quod percusserit eum gladio, hoc est, quod crudeliter eum occiderit: deinde, quod non contentus hac saevitia, etiam sepulcrum eius infamia notaverit. Haec, quemadmodum iam dixi, videntur magis competere in sanctos viros, qui causam Ieremiae tuendam susceperant. Nunc sequitur,

24. *Verumtamen manus Achicam filii Sapham fuit cum Ieremia, ne traderetur ipse* (vel ne traderent ipsum) *in manum populi ad interficiendum ipsum.*

Quod hic adversativa particula ponitur non fit absque iusta causa. Notatur enim contentio, quae ita efferbuerat, ut difficile fuerit sanctum prophetam eximere discrimini. Colligimus ergo Ieremiam ita graviter periclitatum fuisse, ut non sine magno et arduo certamine illum servaverit Achicam. Huius viri saepius fit mentio in sacra historia: et repetetur etiam postea aliis locis eius nomen. Relictus etiam fuit ut praeesset residuo populo post urbem dirutam. Et non dubium est quin perrexerit in studio pietatis, et fuerit vir integer, et cuius etiam virtutes in pretio essent apud Nabuchadnezer, qui eum dignatus est tali honore. Fuit paulo post occisus ab improbis et sceleratis sed nihil de ipso refertur nisi laude dignum. Hoc certe fuit eximium facinus, quod ita ausus fuit se opponere furori totius plebis, et compescere sacerdotes et falsos prophetas, qui conspiraverant in mortem sancti viri. Haec igitur ratio est cur postremo addatur, *cum Ieremia fuisse manum Achicam*, hoc est, tametsi populus furebat, deinde sacerdotes non poterant ullo modo placari quin persequerentur sanctum virum, Achicam tamen non flexum fuisse a sancto proposito, sed constanter defendisse bonam causam, donec salvus evaderet Ieremias. Ideo dicitur *manum eius fuisse cum Ieremia.* Nam per nomen manus scriptura designat conatum. Ubi enim nihil est negotii, vel difficultatis, non usurpat scriptura nomen manus. Sed hoc loco, quoniam certavit usque ad extremum Achicam, nec tantum verbo uno opitulatus est sancto prophetae, sed furorem populi re-

pressit, deinde restitit animose sacerdotibus et falsis prophetis, *ideo manus eius*, id est auxilium, *fuit cum Ieremia*, ne scilicet *traderetur in manum plebis.* Hinc etiam apparet, quemadmodum heri diximus, non fuisse statim compositum tumultum, quoniam virulentiam suam ita sparserant falsi prophetae et sacerdotes, ut fere implacabilis esset populus. Proponitur igitur hic nobis exemplum magnitudinis et constantiae: quia non satis est ubi nobis erit tuto liberum et integrum, patrocinari bonis causis, nisi etiam contempta omni invidia et spretis periculis opponimus nos improborum furori, et suscipimus certamina et pericula pro Dei servis, quoties opus est. Deinde simul etiam docemur quantum momenti positum sit in gravitate unius viri, si modo intrepide sustineat bonam causam, neque cedat vesaniae malorum, sed experiatur extrema quaeque potius, quam ut prodat tam veritatem Dei quam eius ministros. Sequitur nunc,

CAPUT VIGESIMUM SEPTIMUM.

1. *Principio regni Iehoiakim filii Iosiae regis Iehudah, fuit sermo hic ad Ieremiam a Iehovah, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah ad me* (mihi) *Fac tibi vincula et iuga, et pone ea super collum tuum.*

3. *Et mitte ad regem Edom, et ad regem Moab, et ad regem filiorum Ammon, et ad regem Tyri, et ad regem Sidonis per manum nuntiorum, qui venient Ierusalem ad Zedechiam regem Iehudah.*

4. *Et mandata dabis illis ad dominos suos, dicendo, Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Sic dicetis ad dominos vestros.*

5. *Ego feci terram, hominem et iumentum quod super faciem terrae est, in virtute mea magna, et brachio meo extento: et dedi eam illi qui placuit in oculis meis.*

Praefatur Ieremias hoc vaticinium sibi fuisse commissum principio regni Iehoiakim. Diximus autem principium hoc extendi ad statum regni prosperum et integrum. Quum ergo adhuc Iehoiakim retineret tranquillam regni possessionem, tunc iussus est Ieremias perferre hoc mandatum, non ad ipsum Iehoiakim, ut paulo post subiicitur tertio versu: sed ad Zedechiam, qui ne statim quidem suffectus fuit in eius locum, sed tandem rex fuit creatus post varias mutationes. Deposuit igitur Deus hanc prophetiam apud servum suum, nec voluit primo quoque die promulgari. Si quis roget, cur latere voluerit Deus tanto tempore quod tandem volebat in lucem proferri, responsio est, id fuisse factum in gratiam prophetae ipsius, quo scilicet alacrius perageret munus suum, quum certo cognosceret quod nemo unquam putasset posse accidere: et certe res erat incredibilis. Deus ergo voluit quasi seorsum prophetae suo in aurem hoc dicere, ut procul aspiceret quae nemo unquam putasset, sicuti nuper dixi posse fieri. Haec ratio est, meo iudicio, cur non statim haec prophetia vulgata fuerit, sed instar thesauri deposita fuerit in sinum prophetae, donec maturum adesset tempus. Differam igitur in crastinum summam huius vaticinii.

Heri exposuimus cur circiter initia regni Ioakim datum fuerit mandatum prophetae, quod tamen non debuit prius exsequi, quam ad tempus Zedechiae. Volebat enim Deus ipsum interea fulciri hoc vaticinio, ne deficeret in cursu. Nunc videndum est quorsum spectaverit hoc vaticinium, et quaenam sit eius summa. Videtur propheta alloqui legatos, qui hinc inde a vicinis regibus missi fuerant ad regem Zedechiam: et iubetur illis praecipere, ut denuntient singuli dominis suis, subeundum ipsis omnibus esse iugum regis babylonii. Porro non dubium est quin Deus praecipue et peculiariter voluerit Zedechiam et Iudaeos docere, quia legationes istae, quarum fit mentio, sic recreare poterant eorum animos, ut contentis omnibus prophetiis, putarent se esse extra periculum. Notandum enim est quorsum missae fuerint legationes a rege Sidonis, a rege Tyri, a rege Moab, et Ammon, quum scilicet viderent regem babylonium sibi fore intolerabilem, coeperunt vires suas coniungere. Principio quisque propriae utilitati studebat, neque videbat sibi opus esse mutuo auxilio: ita factum est, ut Chaldaei facile dissipatos fregerint. Experientia tandem docuit neque regem Iehudah, neque alium quempiam ex vicinis solum posse sustinere molem belli, nisi inter se coirent foedus et societatem. Sic ergo factum est, ut rex Tyri, rex Sidonis, rex Moab, rex Ammon offerrent copias et pecuniam regi Iehudah: ipse etiam vicissim promitteret se praesto fore, si eos aggressus esset Chaldaeus. Erat igitur nova occasio fiduciae Iudaeis, ut spiritus colligerent, et ita sese animarent ad resistendum, freti scilicet tot regibus vicinis. Hactenus superiores fuerant Chaldaei, nempe quoniam seorsum unumquemque oppugnaverant: sed quum omnes coniunctis viribus parati essent se opponere eorum potentiae, et cohibere impetum, vix credibile erat omnes simul posse vinci. Voluit igitur Deus prosternere falsam hanc confidentiam, et monere Zedechiam et totum populum, ne talibus illecebris caperentur, sed scirent patienter sibi ferendam esse poenam, quae divinitus infligenda erat. Haec igitur ratio est cur missus fuerit propheta ad legatos, qui Ierosolymam venerant. Non fuit illis

praefectus doctor vel magister, sed factum est hoc respectu Zedechiae et populi. Probabile tamen est, in conspectu regis haec mandata fuisse exposita, ut rex cognosceret perperam se fuisse deceptum, et stulte adhuc se confidere subsidiis, quae offerebantur. Colligere autem licet, quam durum fuerit regi et populo, audire hanc prophetiam. Quodammodo enim violabantur legati: reges, a quibus missi fuerant, poterant conqueri se affectos esse indigna contumelia. Rex igitur una cum populo graviter potuit excandescere adversus Ieremiam. Sed propheta mandato Dei intrepide functus est, quoniam ita necesse erat. Et postea videbimus verba potius directa fuisse ad regem Zedechiam quam ad profanos illos homines. Tenemus nunc consilium Dei, cur prophetam suum voluerit haec mandata exponere legatis, qui a profanis regibus missi fuerant ad regem Zedechiam, ut rex cognosceret meras esse nugas, quod reges illi sua auxilia pollicebantur: quoniam non erat negotium cum rege Chaldaeo, sed potius cum iudicio Dei, quod insuperabile est, et cui frustra homines reluctantur. Quum iubetur propheta praecipere legatis, *ut sic dicant regibus a quibus missi sunt*, *Deus Israel hoc vobis mandat*, poterant reiicere, et non sine stomacho, Quid? an ideo huc venimus, ut simus tui nuntii? deinde, quisnam es, ut nobis praecipias? ad haec, putasne adeo nos desipere, ut in gratiam tuam minemur regibus ac dominis nostris? denuntiemus illis quod tu iubes, fore illos paulo post servos regis Chaldaei? Poterant igitur legati ablegare non sine risu et ludibrio sanctum prophetam. Sed iam diximus hoc totum factum esse Zedechiae et populi respectu, ut propheta excuteret vanum illum splendorem et pompam, quibus videbat falli et Zedechiam et omnes Iudaeos. Putabant enim quasi altos et densos montes oppositos esse regi Chaldaeo et eius exercitui: Qua parte ad nos prorumpet, quum rex Tyri noster sit, rex Sidonis, rex Moab, rex Ammon? late illi dominabantur: et urbes quaedam inexpugnabiles erant. Sic ergo Iudaei statuebant se immunes fore ab omni molestia et incommodo. Atqui ne sese decipiant vana illa pompa, dicit Ieremias, Perferte vos legati ad dominos vestros quod Deus loquutus est, nempe ut subeant iugum regis Babylonis. Additur autem symbolum visibile ad confirmationem vaticinii. Propheta iubetur aptare collo iugum. In plurali numero loquitur. מוט significat vectem, significat iugum, significat lignum transversum. Non dubium autem est, quin ad collum ligna quaedam applicuerit, quemadmodum iugum bobus imponitur: deinde ligaverit iugum illud aut transversa ligna. Nam יסר significat vincire: ideo מוסרות vocantur vincula, מוסר vocatur etiam baltheus interdum. Sed hic accipitur pro vinculis, aut ligaminibus. Fuit illud triste spectaculum, quoties in medium prodibat Ieremias, conspici in eius collo servitutem regum omnium et gentium. Erat igitur vice omnium captivus ante tempus. Quum autem Deus iugum imposuit et Iudaeis, et aliis omnibus gentibus, liber tunc fuit Ieremias: sicuti quum pertulit hoc insigne servitutis, securo tamen animo exspectavit iudicium Dei, quum alii negligerent. Porro haec confirmatio magis inexcusabiles ipsos reddidit, quemadmodum ubi Deus, ut fidem conciliet, verbo suo adiungit vel sacramenta, vel alia adminicula, quae nos magis afficiant, ita ut non tantum aures nostras, sed etiam oculos doceat, atque omnes sensus. Quum ergo Deus nihil omittit quod valere queat ad fidem verbo suo adstruendam, gravior nos manet damnatio, si nihil prosint signa illa. Tenemus ergo cur propheta applicuerit ad collum suum insigne illud futurae servitutis: si qui fuerunt in populo dociles, utile illis fuit cernere oculis tale signum. Sed quoniam maior pars ad contumaciam obduruerat, ideo cessit illis in gravius iudicium quod debebat prodesse, ut scilicet mature sese humiliarent coram Deo, atque ita anteverterent eius iudicium. Sequuntur verba, *Ego feci* (nam heri transtuli hunc versum, *Ego feci*) *terram et hominem, et iumentum, quod super faciem terrae est, in virtute mea magna, et brachio extento.* Frigidum fuisset spectaculum, et fere inane, si tantum aptasset Ieremias collo suo iugum, nisi adiuncta simul fuisset doctrina. Scimus enim signa omnia esse quasi mortua, nisi verbo animentur. Quemadmodum ergo simulacrum non magnopere prodest, ita quidquid signorum posset obiici oculis nostris, esset vel frivolum, vel frigidum, imo quasi mortuum, nisi accederet doctrina tanquam anima. Et hinc etiam convincitur papistarum amentia, qui detinent plebis animos multis signis: sed nihil interea doctrinae subest. Unde sequitur mera esse figmenta, ut quae sine fructu evanescunt. Deus ergo perpetuo doctrinam suam signis adiunxit, quae ideo potest vere conferri animae, quae inspirat corpus ipsum, quod alioqui motu et vigore careret. Hac ratione docet Ieremias quid sibi velit iugum. Praefatur autem de potentia Dei, et summo imperio, quoniam reges, etsi fatentur Deum tenere mundi gubernacula, non tamen possunt animis concipere se momento posse everti, et deiici e gradu. Nam videntur sibi affixi nidis suis: ita promittunt aeternum statum, et imaginantur se non esse obnoxios communi sorti mortalium. Quoniam ergo ita inflati sunt reges superbia, Dominus praefatur se fecisse *terram et omnia animalia:* non loquitur de coelo, sed ponit *se fecisse terram, et hominem, et animalia quae sunt in superficie terrae.* Adiungit, *In virtute mea magna et brachio extento.* Quorsum hoc nisi ut expergiscantur homines, dum audiunt terram non manere in suo statu, nisi quatenus

fulcitur eadem Dei virtute qua semel creata est? eandem simul virtutem tueri homines et animalia, quoniam nihil salvum manere queat, nisi quatenus arcanam virtutem inspirat Deus e coelo? Haec igitur ratio est praefationis. Opponit Deus brachium suum et virtutem eorum superbiae, qui existimant se stare propria potentia: nec agnoscunt se pendere a solo Dei nutu, ut eos sustineat quantisper volet: deinde prosternat et redigat etiam in nihilum simul ac visum fuerit. Ad praxin igitur revocari debet haec doctrina. Neque enim generaliter et confuse concionatus est Ieremias de potentia Dei, sed accommodavit ad praesentem causam quod de potentia Dei dicebat, ut scilicet intelligerent homines nihil esse firmitatis in hoc mundo, sed Deum tueri et homines et animalia: ea tamen lege, ut possit singulis momentis solo flatu in nihilum redigere quidquid sunt, et quidquid habent. Sequitur,

6. *Et nunc ego dedi omnes terras istas in manum Nebuchadnezer regis Babylonis servi mei: atque etiam bestiam agri* (hoc est, bestias agrestes) *dedi illi ad serviendum ei.*

7. *Et servient ei omnes gentes, et filio eius, et filio filii eius usque dum venerit tempus terrae eius, atque etiam ipsius: et servient ei gentes multae* (vel magnae), *reges magni.*

Postquam asseruit Deus sibi imperium totius terrae, et ostendit sui arbitrii esse, transferre regna quoties ita placuerit: nunc pronuntiat decretum suum, quod scilicet subiecerit regi babylonio omnes vicinas terras, nempe Tyrum, Sidonem, regionem Moab, regionem Ammon, et regionem Edom, atque ipsam Iudaeam. Si hinc exorsus fuisset Ieremias, Deum dedisse regi Nabuchadnezer in potestatem terras illas, non tam facile admissum fuisset vaticinium, quoniam superbia fuisset quasi obstaculum ad observandas mentes et animos. Sed praefatio, ut dictum est, eo tendebat, ne putarent reges se posse stare invito Deo. Postquam ergo subegit altitudinem illam, quae infixa erat in eorum cordibus, nunc affirmat regem Nabuchadnezer fore dominum tam Iudaeae quam omnium regionum quae in circuitu erant, quoniam scilicet Deus illum terris illis praefecerit. Extendit autem subiectionem illam, de qua loquitur, ad bestias ipsas non sine causa. Hoc enim modo oblique perstringit duritiem hominum, si perstent reluctari: quasi diceret, Quid vos iuvabit praefractis animis conari iugum excutere? nam bestiae ipsae, tigres, lupi, leones, et quidquid est atrox et saevum in terra, sentient omnes illae bestiae regem Nabuchadnezer esse dominum, nempe arcano instinctu. Quum igitur bestiae ipsae pariturae essent regi Nabuchadnezer, quod divinitus erectus esset in illum gradum, quanta fuit hominum socordia, non agnoscere quod bestiae ipsae intelligebant? Videmus ergo quorsum spectet haec comparatio. Exprobrat enim propheta hominibus suam vesaniam, si persistant ferociter resistere regi Nabuchadnezer, quod scilicet maiore intelligentia polleant bestiae sylvestres quam ipsi. Unde enim bestiis terror, nisi quia Deus insculpsit certas notas regibus, quemadmodum dicitur apud Danielem? Quoniam igitur maiestas Dei refulget in regibus, bestiae ipsae quamvis ratione et iudicio careant, tamen arcano naturae sensu sponte flectuntur ad obsequium. Ergo inexcusabilis est hominum superbia, si saltem non imitentur bestias ipsas. Postea vocatur Nabuchadnezer *servus Dei*, non quod dignus fuerit tali elogio, sicuti nunquam propositum illi fuit Deo operam suam impendere: sed vocatur servus, quoniam Deus volebat uti eius ministerio: quemadmodum in Psalmo (82, 6) vocantur filii Dei, ad quos sermo Dei dirigitur, hoc est, quibus datur autoritas ad regendum. Sic etiam servus Dei fuit Nabuchadnezer, quia divinitus praeditus erat imperio. Hoc ipse non intellexit, neque hoc etiam in gloriam eius dicitur, neque ornatur tam honorifico titulo, ac si Deus illum inter suos censeret: sed refertur hoc ad Iudaeos, et alias omnes gentes: quo scilicet certo persuasi sint se Deo parere, quum se humiliabunt, et iugum suscipient regis babylonii, quoniam ita Deo placeat. Non enim est potestas nisi a Deo ipso, inquit Paulus (Rom. 13, 1): et sententia illa ducta est ex hoc principio, Potestas omnis est a Deo, nempe quia Deus manum porrigit quibus vult, et placet ut regnent ac dominentur. Quicunque ergo praediti sunt iure gladii et publica potestate, illi sunt Dei servi, etiamsi tyrannidem exerceant, et sint latrones: servi, non ipsorum respectu, sed quoniam Deus ipsos vult agnosci pro suis ministris, donec tempus ipsorum advenerit, quemadmodum sequitur, *Servient ei omnes gentes, et filio eius, et filio filii eius.* Maior pars existimat regi Nabuchadnezer fuisse tantum duos successores ex posteris, nempe Evilmerodah, et Belsazar: alii numerant quinque, et numerant duos medios inter Evilmerodah, et Belsazar. Qui non putant fuisse plures tribus, citant hoc testimonium prophetae, quia nominet duntaxat filium regis et nepotem. Sed non esset satis firma ratio. Ego tamen libenter sequor quod magis receptum est, nempe Belsazar, qui fuit rex ultimus Babylonis, et qui occisus est a Cyro, tertium fuisse a Nabuchadnezer. Sed hoc non est praecipuum. Insistit enim propheta in tempore tam monarchiae chaldaicae quam regis, *Donec advenerit tempus eius.* Tempus terrae vocat quod finitum erat coelitus: quemadmodum enim cuique nostrum suus limes praefixus est quem nemo potest transgredi, et ita de regnis sentire oportet.

Sicuti ergo finita est cuiusque privati hominis vita, sic Deus statuit quid fieri velit de imperiis totius terrae: ita vita et interitus cuiusque regni et gentis est in Dei manu et arbitrio. Hac ratione nunc dicitur, *venturum esse tempus Chaldaeae*, deinde addit, *et regis ipsius*. Hoc non debet restringi ad personam ipsius Nabuchadnezer: sed quoniam nepos ipsum repraesentabat, ideo quamvis improprie, apte tamen dicitur fuisse illud tempus, quod Deus terminaverat tam ei quam eius ditioni, quum scilicet capta fuit Babylon a Persis et Medis. Hoc tamen simul ad solatium piorum valere debuit. Neque enim voluit Deus destitui fideles aliqua levatione molestiae, ne ipsos oppprimeret moeror, quum viderent se opprimi a Chaldaeis, et quodammodo obrui, certe desperatio obrepere poterat: hinc fremitus, hinc blasphemiae sequutae essent adversus Deum. Ergo voluit Deus mitigare aliquam partem acerbitatis quum adiunxit *Venturum tempus ipsius Nabuchadnezer*, quo scilicet periret. Ergo quum viderent fideles ipsum potiri terris omnibus, et esse cunctis gentibus formidabilem, quum viderent esse quasi terrenum deum, ne tamen propterea desponderent animos, sed potius sensus suos extenderent ad tempus illud de quo vaticinatus erat Ieremias, ut perciperent aliquam levationem doloris sui, et ita aequioribus animis perferrent crucem sibi impositam. In hac igitur voce inclusa est promissio, quoniam spes exitus erat proposita, ut intelligant instare etiam suas vices regi Nabuchadnezer. Postea adiungit, *Servient illi gentes magnae*, vel multae (רבים utrumque significat) *et reges magni*. Hoc diserte exprimitur, ne conspiratio illa fallat Iudaeos, et reliquas gentes, quoniam simul coniuncti existiment se pares fore ad resistendum: Accumulate, inquit Deus, vires vestras et conatus: tamen hoc totum dissipabitur, quia sic apud me decretum est, *ut reges magni et gentes multae serviant Chaldaeis*. Sequitur,

8. *Erit autem ut gens et regnum, quae non servierint ei* (nempe) *Nabuchadnezer regi Babylonis, et qui non posuerit collum suum sub iugo regis Babylonis, gladio et fame et peste visitabo super gentem illam, dicit Iehovah, donec interfecero ipsos in manu eius.*

Postquam promulgavit Deus suum decretum per os Ieremiae, addit comminationem, ut scilicet placidis ac mansuetis animis ultro suscipiant iugum sibi impositum tam Iudaei quam alii. Proprie quidem respexit Iudaeos propheta, ut diximus: sed per accidens extendit vaticinium ad extraneos. Videmus ergo cur adiuncta sit poenae denuntiatio. Hoc quidem sufficere debebat, Nabuchadnezer Dei ministrum esse ad domandam Iudaeam: sed quia asperum erat Iudaeis, hostem illum admittere, nec poterant adduci, ut se subiicerent, oportuit addere hanc comminationem, Videte quid agatis: neque enim fortiores eritis Deo. Inclusa quidem erat haec comminatio in superiore sententia, sed scimus quam tardi sint homines ad discendum, praesertim ubi perversus aliquis affectus occupat eorum animos. Quum ergo refugerent Iudaei imperium Nabuchadnezer, quamvis testatus illis esset propheta esse servum Dei: non tamen dubitassent adhuc subterfugere et refragari, nisi fracta fuisset durities et obstinatio hac comminatione. *Erit* ergo *ut gens, vel regnum quae non servierint ipsi, nempe Nabuchadnezer, et non subiecerint collum suum iugo eius*, accidet *ut visitem gentem illam*. Loquitur Deus promiscue de quibuslibet populis: sed ratiocinari debebant Iudaei a minori ad maius. Si enim Deus tam severe ulturus erat superbiam gentium, si se subducerent a iugo Nabuchadnezer, quanto gravior vindicta, et magis horribilis metuenda erat, si Iudaei, qui admoniti fuerant a propheta, qui certo tenebant hoc non contingere fortuito, sed iustum esse Dei iudicium, quo puniebantur eorum peccata: si praefracte conati fuissent iugum illud a collo suo depellere, nonne hoc erat palam belligerari cum Deo? Nunc ergo tenemus prophetam sic loqui indifferenter de quibuslibet populis, ut tamen Iudaeos acriter pungat, et ostendat inexcusabilem fore eorum ferociam, nisi se sponte humilient. Quod bis repetitur, *Nabuchadnezer regis Babylonis*, videtur esse emphaticum. Poterant enim obiicere, Quid nobis cum rege tam longinquo? et quo iure nunc invadit nostras regiones? cur non contentus est suis finibus? cur non manet in sua urbe et terra? Et simul poterat odiosum esse nomen Babylonis, quoniam bellum gesserant cum multis gentibus, et sub iugum suum redegerant Assyrios, qui Iudaeis erant magis vicini: deinde Assyrii quodammodo coniuncti erant: et propter diuturna bella non dubium est quin fuerit detestabile illorum nomen Iudaeis. Ergo Deus hic occurrit, et ostendit quamvis odiosa sit Iudaeis Babylon, deinde quamvis Nabuchadnezer remotissimus sit a Iudaea, tamen quoniam ita divinitus statutum esset, subeundum esse eius iugum. Haec mihi videtur esse ratio cur repetat Ieremias epitheton istud, quod scilicet *Nabuchadnezer sit rex Babylonis*. Poenae autem denuntiatio est, quod *Deus visitavit gentem illam peste, fame et gladio*. Scimus has species passim occurrere in scripturis, quum Deus vult signa irae suae proferre. Habet quidem varios modos et innumeros, quibus nos castiget: sed haec sunt notissima eius flagella, et familiariter cognita ipso usu, pestis, gladius et fames. Dicit autem *se visitaturum gentes quae non paruerint regi Nabuchadnezer tribus istis flagellis:* et exitum simul demonstrat, *Donec*, inquit, *occidero*, vel con-

sumpsero *eos sub eius manu.* Non simpliciter ergo minatur pestem et famem et gladium: sed ostendit talem fore exitum, ut gentes quae initio pervicaciter obstiterint, tamen cogantur subire iugum, et agnoscere Nabuchadnezer regem et dominum. Haec ratio est igitur cur dicat, *in manu eius.* Nam poterat mors videri levior, si saltem elapsi fuissent e tyrannide Nabuchadnezer. Sed quum utrumque illis contigerit, nempe tabescere sub fame, sub gladio et sub peste, et interea non posse effugere necessitatem illam servitutis: hoc certe est miserrimum. Ergo nunc tenemus cur Deus loquatur de manu regis Nabuchadnezer, ut scilicet intelligant Iudaei se nihil agere quum omnia effugia captabunt, quoniam tandem velint nolint attrahentur sub manum et sub iugum regis illius.

9. *Et vos ne audiatis prophetas vestros, et divinos vestros, et somniatores vestros, et augures vestros, et incantatores vestros, qui dicunt vobis* (loquuntur vobiscum, dicendo: est quidem idem verbum, sed repetitio esset nimis dura): *Non servietis* (vel, ne serviatis), *regi Babylonis* (est verbum futuri temporis, sed quidam accipiunt in modo hortandi, ut satis tritum est in lingua hebraica).

Quoniam praedixerat Ieremias tam regi quam civibus non posse ipsos effugere poenam, quae instabat, nunc excutit illis vanam fiduciam, quae veluti obstaculum erat, ne tangerentur minis, et admitterent sanas admonitiones. Pseudoprophetae enim suis blanditiis eos fallebant, ac pollicebantur omnia prospere illis successura. Quoniam igitur videbat propheta clausas esse aures tam regis quam populi, ideoque se parum aut nihil proficere hortando et minando, adiungit quod necesse erat, nempe meras esse fallacias quidquid pseudoprophetae iactabant. Dicit ergo, *Vos ne audiatis prophetas vestros et divinos:* nam קסם est divinare. Postea adiungit, *somniatores vestros:* quarto loco, *augures vestros:* quinto, *praestigiatores*, vel incantatores. Quanquam עננים quidam accipiunt pro observatoribus temporis: quoniam עונה est tempus statutum: ideo qui coniiciunt hoc vel illo die sibi aliquid esse agendum, et feliciter aliquid suscipi negotii: tales igitur putant vocari עננים, quod horas et temporum momenta superstitiose observent. Sed quoniam ענן significat nubem, etiam possunt vocari עננים, qui ex astris divinant, et inde capiunt consilium quid sibi sit agendum. Sed nunc videndum est an de somniatoribus et reliquis loquatur Ieremias, qui erant in Iudaea, vel etiam comprehendat qui dispersi erant inter vicinas gentes. Mihi probabile est, debere totum hunc sermonem restringi ad Iudaeos. Emphatice enim accipio particulam vos. *Vos* ergo *ne audiatis, dicendo.* Sequetur postea explicatio, Secundum haec verba loquutus sum regi. Deinde adiungit se loquutum fuisse sacerdotibus et populo. Hinc ergo probabili ratione colligimus totum hunc sermonem dirigi ad solos Iudaeos. Lege quidem prohibitae erant divinationes, et auguria, et incantationes: verum satis cognoscimus quam saepe Iudaei se addixerint diabolicis praestigiis, contempta Dei lege. Non mirum igitur est si tunc temporis fuerint tam magi quam augures et divini, idque contra manifestam legis prohibitionem. Possumus tamen interpretari has voces, quod propheta comparaverit pseudoprophetas tam divinis quam auguribus et praestigiatoribus. Primo loco statuit prophetas ipsos: sed quum enumerat species, videtur ignominia eos notare, quod desciverint ab officio suo, et susceperint alienam personam, nempe ut populum decipiant, quemadmodum solebant decipi gentes a suis auguribus, et magis, et divinis. Hoc quidem certum est, sicuti antea admonui, prophetam concionatum fuisse non respectu aliarum gentium, sed ut Iudaeos redderet inexcusabiles: vel si qua spes esset resipiscentiae, ut illos moneret ne pergerent in cursu incepto. Tenemus ergo summam verborum, simul tenemus consilium prophetae, vel potius spiritus sancti, qui per os eius loquutus est. Primo dixi prophetam occurrere obiectioni, quae poterat fidem abrogare, vel detrahere doctrinae eius. Erat enim haec non levis tentatio, quod prophetae negabant quidquam instare mali. Propheticum enim nomen semper habitum fuit in pretio et reverentia apud Iudaeos. Sed videmus etiam hodie, et experientia satis docet quam propensiores sint homines ad errorem et vanitatem quam ad Dei verbum sint attenti: et idem tunc etiam contigit. Fingebant Iudaei se honorem illum deferre Deo, quod reverebantur eius prophetas. Sed si quis fideliter peragebat munus propheticum, saepe contemnebatur. Iudaei ergo arripiebant duntaxat nudum nomen, et putabant se defunctos esse, si dicerent audiendos esse prophetas, quum tamen secure despicerent veros Dei servos: sicuti hodie quum iactatur catholicae ecclesiae nomen in papatu, videtur hoc totum referri ad Deum. Sed ubi profertur sermo Dei, ubi ostenditur quid loquutus fuerit per apostolos et prophetas, hoc fere pro nihilo ducitur. Videmus ergo ut Deum a se ipso separent papistae, quemadmodum olim fecerunt Iudaei. Et hinc etiam perspicimus quam necessarium fuerit Ieremiae tollere tale offendiculum. Poterant enim pertinaciter insistere Iudaei in hac exceptione, Tu unus nobis minitaris auxilium: plures autem, qui etiam gloriantur nomine prophetico, securitatem nobis promittunt: visne potius fidem tibi uni haberi quam multis? Conflixit igitur propheta quum esset solus, cum illis pseudoprophetis. Et hodie idem fere certamen nobis est cum papistis. Gloriantur

enim sua multitudine: deinde obiiciunt nihil fore certi, si cuique liceat obtendere Dei sermonem. Hinc igitur concludunt simpliciter credendum esse ecclesiae, et recipiendum esse quidquid etiam sub praetextu scripturae in medium adducitur. Sed Ieremias fidem fecerat suae vocationis, et re ipsa demonstraverat se divinitus fuisse missum, deinde proferre se mandata quae acceperat ex ore Dei. Quoniam igitur certa documenta suae vocationis ediderat, liberum ei fuit insurgere adversus omnes pseudoprophetas, et eorum fallacias non tantum despicere, sed quodammodo calcare, sicuti facit. *Ne audiatis*, inquit, *prophetas vestros.* Concedit illis nomen honorificum: sed abusive. Est igitur catachristica loquutio, quum prophetas nominat: sed relinquit illis titulum, quia non litigandum est de vocibus. Interea autem ostendit minime dignos esse qui audiantur. Ergo nulla illis relinquitur autoritas, ubi conceditur per abusum simplex et inane nomen: sicuti hodie possumus vocare et sacerdotes, et episcopos, et presbyteros, qui larvis istis se obtegunt, interea ostendimus nihil esse in ipsis episcopale, nihil ecclesiasticum, nihil denique quod sapiat Christi doctrinam, vel ullum legitimum ordinem. Postea addit, *qui dicunt vobis*, *dicendo*, *Non servietis regi Babylonis.* Diximus hoc membrum a quibusdam verti in modo hortativo. Ne serviatis, quasi Iudaeos animarent falsi illi prophetae ad iugum excutiendum. Sed potest etiam retineri propria verbi significatio, *non servietis.* Scimus enim falsos illos prophetas, quum in medium prodirent, fuisse quasi Dei legatos, qui pacem et quietem, et omnia prospera Iudaeis promitterent: sic fingebant, quum tamen, ut iam dictum fuit, et paulo post rursus videbimus, Deus testatus esset non aliud esse remedium, nisi ut populus se subiiceret regi babylonio. Sequitur,

10. *Quia mendacium ipsi prophetant vobis*, *ut procul abducant vos e terra vestra*, *et eiiciam vos, et pereatis.*

Hic etiam versus confirmat quod dixi, sermonem hunc scilicet destinari Iudaeis, et esse peculiarem. Hoc enim non poterat profanis gentibus quadrare. Quidquid ergo nuper dictum est de auguribus, et magis, et divinis, haud dubie debuit intelligi de impostoribus illis, qui sub nomine prophetico miserum illum populum fallebant. Dicit *mendacium prophetare.* Non dubium est quin multi contra opposuerint sua subterfugia: Tibi igitur uni credetur? tu solus eris verax? unde probabis quidquid doces esse coeleste oraculum, istos autem fallere? Sic enim solent obstrepere impii, quemadmodum hodie videmus papistas sese tegere sub hac umbra. Nam quidquid abominationum est occultant hac sola cavillatione, quod scriptura obscura est, et incertum sit discrimen: ideo nihil esse credendum, nisi quod ecclesia decrevit: ita illis hominum determinatio, sicuti loquuntur, est unica fidei regula. Unde etiam pessundatur ab illis tota scripturae autoritas, quasi Deus frustra loquutus esset per suos prophetas et apostolos. Non dubium est quin obstreperis istis vocibus repulsa fuerit doctrina Ieremiae: perrexit tamen in cursu officii sui, ac secure damnavit prophetas, quod tantum suis mendaciis Iudaeos deciperent. Addit, *ut procul vos abducant e terra vestra.* Dixi non posse extendi ad alias gentes: sed Deus spem misericordiae fecerat populo, si tantum sponte parceret imperio regis Babylonis. Erat quidem haec non plena indulgentia: sed tamen pars clementiae, quod Deus non summo iure ageret cum Iudaeis, sed leniter et paterna moderatione ipsos castigaret. Fuit enim haec poena tolerabilis, in patria manere, et pendere aliquod tributum regi babylonio. Deus ergo mitigasset poenam populi, si tantum sponte subiisset iugum. Hoc est quod nunc dicit Ieremias. Pseudoprophetae hoc tantum captant, ut procul vos abducant a patria vestra, hoc est, putatis vos fore immunes ab omni poena: Deus autem paratus est vobiscum mitius agere, neque tamen vult in totum ignoscere vitiis vestris: sed haec castigatio vobis erit facilis toleratu, quia manebitis in patria: si autem creditis impostoribus, trahent vos in longinquum exsilium, *quia eiiciam vos*, inquit, *et peribitis.* Si rursum obiicitur Iudaeos non potuisse certum iudicium facere, potiusne Ieremiae habenda esset fides, quam pluribus aliis, responsio est in promptu. Sibi enim erant male conscii, nec opus erat per longos circuitus inquirere quidnam esset verum. Unusquisque enim in se habebat Dei iudicium. Nam defecerant a puro Dei cultu, et sese inquinaverant multis impiis superstitionibus: deinde grassata fuerat omnium scelerum licentia inter ipsos: admoniti fuerant non semel, nec uno die, sed a pluribus prophetis, deinde assidue et per longum tempus. Quum igitur ita provocassent obstinata malitia Dei vindictam, an poterant ambigere quin Ieremias vere quasi ex ore Dei, et coelestis praeco ipsis denuntiaret quod meriti erant? Et certe quoties obtendunt homines errore se labi, vel inscitia, semper poterunt deiici ab isto subterfugio: quia conscientia propria ipsos coarguit, et sufficit ad eos damnandos. Addit Deus *Iudaeos perituros*, nisi praeveniant extremum iudicium, hoc est, nisi sese subiiciant paternae castigationi. Hic locus dignus est notatu, quemadmodum paulo post iterum videbimus: quia hinc docemur nihil nobis esse melius, quoties ostendit Deus signum aliquod irae suae, quam nos parare ad tolerantiam, si velit poenam de nobis sumere, quia hoc modo dabimus semper locum et aditum misericordiae eius: perti-

nacia autem nihil aliud consequimur, nisi quod magis ac magis accendimus eius iram. Hoc igitur nunc intelligit Ieremias, quum denuntiat *perituros qui se non subiecerint imperio regis Babylonis.* Sequitur,

11. *Gens autem quae adduxerit cervicem suam sub iugum regis Babylonis, et servierit ei, relinquam eam in terra sua, dicit Iehovah: et colet eam, et habitabit in ea.*

Videtur quidem promiscue loqui de cunctis gentibus: sed admonitio pertinet ad solos Iudaeos, quemadmodum diximus, et ex contextu etiam satis apparet. Videtur tamen gentes ponere ut acrius pungat Iudaeos, quasi diceret, Quamvis Dei promissiones ad profanas usque gentes non extendantur, Deus tamen Tyriis et Moabitis parcet, si transegerint placide cum rege Babylonis, et susceperint iugum. Si profanis gentibus parcet Deus, quum tamen nihil illis fuerit pollicitus, quid sperandum est electo populo? Iam si poenam sumpturus est de gentibus, quae tamen errant in tenebris, quid fiet populo, qui sciens et volens Deo et iudicio eius resistit? Obstinatio enim illa quae fuit in Iudaeis erat quasi furiosa impietas, ac si ex professo vellent cum Deo bellum gerere. Sciebant enim Nabuchadnezer esse exsequutorem vindictae Dei. Quum ergo ferociter sese vellent eximere ab eius imperio, hoc erat cum Deo pugnare, ac si non essent subiecti eius ferulis. Nunc ergo tenemus cur Ieremias non tantum de Iudaeis, sed etiam generaliter de cunctis gentibus dixerit quod hic legimus, *Gens quae collum suum adduxerit ad iugum regis Babylonis, et servierit ei, relinquam eam in terra sua.* Interea tenendum est quod paulo ante dixi, proprie id non spectare nisi ad Iudaeos. Deus ergo, si eius beneficentiae locum dedissent, clementer illis pepercisset, ac potiti semper fuissent sua haereditate: sed obstinatio eorum fecit ut eiiceret procul in exsilium: et ideo adiungit, *Relinquam eam in terra sua, et colet eam.* Est concinna allusio in verbo. עבר significat servire, et simul colere terram. Sed subest antithesis inter culturam terrae, et inter subiectionem, ad quam hortatus est Iudaeos: quasi diceret, Servite regi Babylonio, ut terra serviat vobis: haec erit merces vestrae obedientiae, si potestis vos subiicere imperio regis Babylonis, quod terra vobis etiam parebit: eamque cogetis ad obsequium, ut victum vobis proferat. Videmus ergo ut promittat Deus terram fore servam populo, si ipsi non detrectent servire regi Babylonis. Et hinc colligitur utilis doctrina, omnia scilicet elementa fore nobis morigera, si Deo libenter pareamus: contra vero, coelum et terram, et omnia elementa nobis fore infensa, si contumaciter insurgimus adversus ipsum Deum. Sed proprie hic loquitur Ieremias de servitute, qua homines Deo se subiiciunt, ubi placide admittunt correctionem, et quum poenas illis infligit, agnoscunt se merito eas perferre, neque detrectant castigari eius manu. Ubi igitur ita Dei iudicio homines se submittunt, conciliant apud Deum sibi gratiam, ut terra et coelum, et omnia elementa ipsis serviant. Quo autem protervius exsultant homines, et cornua contra Deum attollunt, eo sentient plus servitutis, quia nihil aliud quam vincula sua fortius adstringunt, ubi ita luctantur cum Deo, nec se humiliant sub potenti eius manu. Hoc idem confirmat clarius propheta quum dicit,

12. *Ad Zedekiam ergo regem Iehudah loquutus sum secundum cunctos sermones istos, dicendo, Adducite colla vestra ad iugum regis Babylonis, et servite ei, et populo eius, et vivetis.*

Hic versus satis aperte demonstrat, quidquid hactenus vidimus soli populo electo peculiariter fuisse dictum. Hic enim narrat Ieremias se loquutum fuisse cum rege Zedechia. Tertio autem versu adiunget se loquutum fuisse cum sacerdotibus et populo. Non fuit ergo missus doctor ad Moabitas, et Tyrios, et alias extraneas gentes, sed Deus praescripserat ei suos fines, intra quos se continuit. Dicit ergo *se loquutum fuisse ad regem.* Unde colligimus quod ante dixerat, se praefectum fuisse regnis et gentibus. Omni enim terrena altitudine excelsior est doctrina prophetica. Ipse quidem Ieremias fuit unus ex populo, et non exemit se ab imperio regis, neque praetexuit se legibus solutum esse, quia pollebat summa illa dignitate, ut superior esset regibus, quemadmodum clerus papalis magnifice iactat suam immunitatem, quae nihil aliud est quam scelerum licentia. Propheta igitur continuit se in communi ordine: sed interea ubi Dei nomine exercenda spiritualis iurisdictio fuit, neque regi, neque eius consiliariis pepercit, quia sciebat doctrinam suam superiorem esse ipsis regibus. Supereminet ergo munus propheticum omnem regum altitudinem. Et scienter non minus quam cordate officium suum exercuit propheta, quum aggressus est primo loco regem, sicuti ad eum missus fuerat: hortatur tamen ipsum in plurali numero *adducite*, inquit, quoniam pendebat maior pars populi a regis sui arbitrio. Deinde addit, *serviatis populo eius.* Hoc fuit auditu valde asperum, ubi iussit propheta Iudaeos non tantum se regi babylonio subiicere, sed omnibus eius subditis. Ipsa igitur indignitas potuit illos exasperare: sed hoc consulto adiecit, quia videbat sibi negotium esse cum hominibus praefractis et indomitis. Quoniam ergo non erant flexibiles, ideo durius cum ipsis agit, ac si vellet frangere stultam

eorum superbiam. Non est igitur supervacua loquutio, quum iubet omnibus Chaldaeis Iudaeos parere, quia sic excaecati fuerant perverso fastu, ut longo tempore contra Deum et eius prophetas manerent quasi indomiti. Postea additur promissio, *Et vivetis*, quae confirmat doctrinam illam, quam nuper attigi, nempe hoc optimum esse remedium levandis malis, ubi agnoscimus nos merito plecti, et humiliamus nos sub forti Dei manu. Ita enim fit, ut poenae vertantur in medicinas, et hoc modo sint nobis salubres. Quidquid poenarum nobis infligitur ob peccata, sicuti signum est irae Dei, ita quodammodo mortem ponunt nobis ante oculos. Poenae igitur per se naturaliter nihil aliud possunt quam incutere terrorem, imo obruere nos desperatione. Loquor vel de poenis quibusque levissimis. Nihil enim patimur quod non admoneat nos de culpa et reatu, quasi citaret nos Deus ad suum tribunal. Hoc vero quam horribile est sustinere, et incidere in manus Dei viventis? Ergo si vel minimo digito nos Deus attingat, merito prae pavore concidemus. Sed hoc solatium nobis additur, nempe poenas nobis prodesse, quae naturaliter noxiae erant, et quasi lethales: siquidem admittimus Deum iudicem, et parati sumus perferre quidquid ei visum fuerit. Hoc significat propheta, quum promittit *Iudaeos victuros*, si regi babylonio se subiecerint: non quod sua obedientia vitam potuerint mereri, sed quoniam haec una est ratio qua Deum reconciliemus, et reddamus nobis ipsum placatum, ubi sponte nos ipsos iudicamus. Hoc enim est antevertere extremum eius rigorem, quemadmodum dicit Paulus (1. Cor. 11, 31), Si nos ipsos iudicaremus, non iudicaremur a Deo. Unde enim fit ut Deus tantopere exardeat contra impios, nisi quia vellent absolvi in suis malis? hoc autem est detrahere ipsum e suo solio, quia non esset iudex mundi si impune evaderent impii, et riderent omnes eius minas. Sic etiam ex opposito ubi cum vera humilitate nos offerimus Deo castigandos, statim nobis placatur. Hinc igitur vita cuius fit hic mentio. Sequitur,

13. *Quare peribitis tu et populus tuus gladio, fame et peste, quemadmodum loquutus est Iehovah super gentem, quae non servierit regi Babylonis?*

Hic additur comminatio, modis enim omnibus oportuit Iudaeos non tantum invitari, sed etiam stimulari ad resipiscentiam. Propheta obtulit illis veniam, si paterentur se clementer a Deo castigari. Haec vobis erit vita, dicebat, si Dominus suo arbitrio poenas de vobis sumat. Nunc quoniam non poterant illa dulcedine satis moveri, adiungit, Videte: nisi enim recipitis vitam quae vobis offertur, pereundum vobis est sponte. Ergo tu Zedechia te praecipitas in aeternum exitium cum populo tuo, si pergitis adversus Deum esse contumaces et obstinati. Videmus ergo nihil a propheta fuisse omissum, ut Iudaeos flecteret ad obsequium Dei, et adduceret ad resipiscentiam. Quum loquitur *de gladio, et fame, et peste*, significat nullum fore modum, donec penitus consumpti fuerint Dei vindicta, nisi passi fuerint, quemadmodum diximus, paterna eius clementia se ita castigari, ut hoc sit ipsis salutare.

Diximus heri, quia videbat propheta magnam esse socordiam in Iudaeis, ut fere pro nihilo ducerent omnes Dei promissiones, coniunxisse terrorem una cum spe misericordiae: ideo dicebat, *utquid peribitis, tu et populus tuus?* Neque enim dubium est quin coactus illa necessitate fuerit ad hanc loquendi formam, quae est asperior, quando blanda illa exhortatio, qua prius fuerat usus, minus valebat: et tamen Deus minando simul ostendit quantopere diligat populum, quia condolet, sicuti etiam alibi dicitur, ipsum nolle mortem peccatoris, sed quaerere ut resipiscant qui erant fere perditi, atque ita vivant. Idem nunc colligere licet ex verbis prophetae, quum Deus suscipit hominis ad succurrendum parati personam et compatitur miseriis populi, quem videt ita in suum exitium ruere. Nunc sequitur,

14. *Et ne audiatis verba prophetarum, qui dicunt vobis* (qui loquuntur vobiscum, dicendo), *Non servietis regi Babylonis: quia mendacium ipsi prophetant vobis.*

Repetit eadem verba quae ante vidimus: ideo non opus est hic longius insistere. Non est tamen supervacua repetitio, quia difficile ei certamen erat cum falsis prophetis, qui iam adepti erant magnam autoritatem. Quoniam ergo unus Ieremias turbam illam aggrediebatur, potuit maior pars obiicere in rebus perplexis, nihil esse certi vel liquidi. Proinde quia non facile erat Iudaeos persuadere, qui potius credebant pseudoprophetis, ideo necesse fuit saepius idem dicere, quemadmodum postea etiam videbimus. Nam subiicit,

15. *Quia non misi eos, dicit Iehovah, et ipsi prophetant in nomine meo ad mendacium* (id est, fallaciam), *ut vos eiiciam, et pereatis vos et prophetae, qui prophetant vobis.*

Confirmat suam exhortationem, quod non missi fuerint a Deo. Summa autem huc redit, ne Iudaei quidquid illis propositum fuerit sub Dei nomine, temere excipiant, sed adhibito iudicio et delectu. Est autem hic locus notatu dignus, quia semper diabolus falso praetexit Dei nomen: et quidquid

unquam errorum et falsitatum fuit in mundo, hoc non aliter obtinuit fidem, quam fallaci illo praetextu. Et hodie videmus plures sponte caecutire, quia putant se absolutum iri coram Deo, si obtendant simplicitatem, et dicant se fuisse non malitia credulos: sed quia non ausi fuerint curiose inquirere. Quoniam igitur multi sponte induunt laqueos, et cupiunt etiam decipi, notandum est quod hic dicit propheta, nempe discernendos esse veros prophetas a falsis: qua nota? nempe ut eos tantum amplectamur, et eorum dictis acquiescamus, qui a Domino missi fuerint. Nunc quaeritur unde haec discretio. Olim oportuit speciali privilegio excitari prophetas, quoniam speciale munus erat praedicere res futuras et occultas. Non fuit igitur propheticum munus ita ordinarium, sicuti sacerdotale. Promissio quidem illa semper viguit, prophetam suscitabo tibi e medio fratrum tuorum, Deuteronom. 18. capite. Sed quamvis perpetuum fuerit hoc Dei beneficium erga Israelitas, prophetae tamen specialiter semper vocati sunt: nec potuit quispiam sumere munus illud, nisi qui praeditus esset dono singulari. Ieremias quamvis esset sacerdos, non tamen fuisset propheta, nisi Deus illum creasset, quemadmodum ante vidimus. Sed quantum ad nos spectat, diversa est ratio, quia hodie non praedicit Deus res occultas, sed vult nos esse contentos suo evangelio, quia illic nobis patefacta est omnis perfectio sapientiae. Quoniam ergo sumus in plenitudine temporis, ideo non utitur Deus vaticiniis, ut hoc vel illud nobis in specie designet. Iam examen certum erit de doctrina, si ex lege et prophetis et evangelio iudicium facimus. Opus quidem est spiritu discretionis, sed nunquam fallemur, si pendeamus ex ore Dei: et sequamur Thessalonicenses, de quibus loquitur in Actis (17, 11) Lucas, quos dicit scripturas diligenter volvisse, et sciscitatos fuisse, an ita res haberet sicuti didicerant ex Paulo. Non fuit facta Paulo iniuria, quum inquirerent discipuli ad fidem suam confirmandam, an consentanea esset eius praedicatio legi et prophetis. Ita etiam nunc examinandae sunt nobis omnes doctrinae. Et si hanc regulam sequamur, nunquam errabimus. Quod ad veterem populum spectat, non potuit etiam falli, quemadmodum heri dictum fuit, quia tantum prophetae erant legis interpretes. Quod ad res futuras spectat, nunquam hoc vel illud praedictum fuit ab illis prophetis, nisi coniuncta doctrina, quae esset veluti condimentum, et saporem daret vaticiniis. Nam si quid laetum pollicebantur, erat fundata promissio in foedere aeterno Dei. Quum autem minitabantur populo, simul proferebant in medium scelera, ut necesse esset Deum paulo post exserere vindictam suam, quoniam malitia populi esset insanabilis. Ergo semper tenendum est quod etiam Deut. 13. cap. dicitur, Deum tentare populum suum, quoties habenas laxat pseudoprophetis: quia quisquis sincere et absque fuco ipsum diliget, gubernabitur ab eius spiritu. Haec est igitur certa experientia, quam Deus capit de suis fidelibus: sicuti etiam Paulus (1. Cor. 11, 19) confirmat testimonio Mosis, dum haereses emergunt, ut qui probi sunt et sinceri Dei cultores ostendant re ipsa suum affectum. Ubi non fluctuantur ad quamlibet auram doctrinae, sed manent firmi et constantes in pura fidei obedientia. Merito igitur dicit Ieremias non missos fuisse a Domino, qui spem dabant populo impunitatis, quum tamen quisque haberet conscientiam suam iudicem. Addit, *Ipsi prophetant in nomine meo mendaciter.* Videmus quam sedulo et prudenter cavendum sit, ne diabolus suis praestigiis nos fascinet, praesertim ubi obtenditur Dei nomen. Non satis est igitur audire, Sic loquutus est Deus, nisi certo simus persuasi eos qui sic praefantur, ab ipso esse vocatos, et proferre etiam certum testimonium suae vocationis, ut possimus statuere esse quasi spiritus organa. Profani homines hic obstrependi materiam reperient, quod scilicet Deus quodammodo lusum sibi faciat ex hominum anxietate. Posset enim mittere e coelis angelos, posset per se loqui: quum autem utitur opera hominum, et permittit falsis prophetis iactare hoc vel illud, quum tamen fucum faciant: videtur hoc modo quasi data opera miseros homines versare. Sed nihil nobis melius est quam agnoscere probari nostram obedientiam a Deo, ubi nos per homines alloquitur. Scimus enim nihil magis contrarium esse fidei quam superbiam: sicuti etiam humilitas verum est principium credendi, et verus ingressus in Dei regnum. Haec ratio est cur Deus hominum opera utatur. Interim dum sese insinuant impostores, et se venditant pro veris et legitimis prophetis, quanquam haec gravis est tentatio et valde metuenda: Deus tamen nos semper expediet, quemadmodum dixi, modo ne confisi proprio ingenio plus nobis sumamus quam licet ac fas est, nempe ut velimus ipsum esse iudicem, et sic subiiciamus omnes sensus nostros eius verbo: deinde si patimur nos a spiritu eius regi, suggeret semper prudentiam: et satis erit hoc ad discernendos veros ac falsos prophetas. Quidquid sit, videmus non esse novum, ut Satanae ministri prophetent in Dei nomine, hoc est, falso usurpent inanem titulum, quum re ipsa et veritate sint vacui. Postea adiungit, *Ut eiiciam vos, et pereatis tam vos quam ipsi.* Hic admonet Ieremias, prophetas qui tam confidenter populo impunitatem promittunt, non posse tandem elabi quin poenas luant non modo suae temeritatis, sed etiam eorum scelerum quibus iam in se provocaverant iram Dei cum toto populo. Duplex enim fuit illorum crimen, quod scilicet spreto Deo sibi permiserant omnem licentiam peccandi: deinde quod ausi sunt prodire

in medium, et obtendere nomen Dei: quum tamen neque vocati essent, neque mandatum ullum Dei proferrent, nisi falso, quemadmodum diximus: sed iterum repetit propheta diaboli artificio tales prophetas excitari, ut Dei iudicium gravius sit, nempe quia populus laetitia inebriatus addebat peccata peccatis, sicuti securitas solet homines impellere ad omne flagitium. Nihil ergo magis exitiale est, quam ubi falsi doctores peccatoribus adulantur, et eos ita deliniunt, vel demulcent, ut nullum sibi existiment fore negotium cum Deo. Nam tunc vere regnat diabolus, ubi ita exitiali veterno sopitae sunt conscientiae. Postea adiungit,

16. *Et ad sacerdotes, et ad populum hunc loquutus sum, dicendo, Sic dicit Iehovah, Ne audiatis sermones prophetarum vestrorum, qui prophetant vobis, dicendo, Ecce vasa domus Iehovae reducentur e Babylone nunc cito: mendacium ipsi prophetant vobis.*

Hactenus non privatim egit Ieremias cum solo rege, sicuti vidimus. Neque enim separabat illum a toto populo: sed quia sermo ad ipsum praecipue dirigebatur, ideo clarius nunc exprimitur quod poterat esse obscurum, nempe postquam a rege exorsus est propheta, complexum fuisse simul omnes Iudaeos. Oportuit autem ipsum a rege incipere, quia scimus ut sibi in sua dignitate placeant terreni reges: et pendebat etiam totus populus ab eius arbitrio: sicuti exprobrat illis Oseas (5, 11) quod nimis addicti fuerint edictis regiis, et Deum coluerint prout et regi et consiliariis eius visum fuerat dictare. Quoniam ergo regium nomen tam erat noxium ad perstringendos simplicium oculos, ideo quasi seorsum iussus est Ieremias regem ipsum alloqui. Nunc vero ostendit et sacerdotes et populum simul fuisse adiunctos. Fuit autem hoc quasi prodigio simile, sacerdotes, quos Deus volebat esse interpretes legis suae, sic fuisse stupidos, ut una cum vulgo temere reciperent quidquid audierant a falsis prophetis. Hoc certe minime convenit cum illo praeclaro elogio, quo ornantur apud Malachiam (2, 7), nempe labia sacerdotis custodient scientiam, et inde lex petetur, quia angelus Dei exercituum est. Quum ergo essent custodes legis, et scientiae, quum legatione fungerentur pro ipso Deo apud populum, quid sibi vult prodigiosus hic stupor, ut non discernerent inter verum et falsum, sed una cum idiotis raperentur simul ac loquuti erant pseudoprophetae? Hoc diligenter notandum est ne hodie nimium turbemur ubi videbimus munus pastorum occupari a rudibus asinis, et eos qui vocantur ac censeri etiam volunt ministri, adeo non esse in scripturis exercitatos, ut in primis rudimentis deficiant. Et videmus idem hodie contingere in papatu maxime, quod tunc impletum fuit in veteri populo. Nam episcopi papales maxima ex parte prorsus sunt stupidi et socordes. Multi reperientur vel agricolae, vel opifices, qui etiam si nihil unquam literaturae gustaverint, sed audierint nescio quid confusum, tamen certius loquentur de generalibus principiis fidei, quam magnifici illi praesules cum toto suo splendore. Unde hoc? nempe rependitur illis iusta merces suae ignaviae. Nesciunt enim se esse episcopos, et tamen gloriantur illo titulo. Nempe dum episcopatum non putant alibi situm esse, quam in proventu, deinde in vanis illis insignibus, si mitrati sint, et si gestent annulum episcopalem, et reliquas nugas: ita existimant se esse semideos. Hinc fit igitur, ut Deus illos prostituat in summam ignominiam. Id contigit sub lege sacerdotibus, quemadmodum nunc ostendit Ieremias, quod scilicet non puduerit ipsos suae ignorantiae, sed populum hortati sint, ut pseudoprophetis fidem adiicerent: sicuti hodie episcopi, dum monachos suos emittunt et similes rabulas, qui cursitando decipiant miserum populum, audientiam illis conciliant. Quae autem legationis summa? attendere iubent ad sanctam et catholicam ecclesiam. Quae est illa catholica ecclesia? si papa cogat synodum sedebunt quidem illic mitrati: sed quorsum? ut quod libuerit rabulis illis, quibus mandatur disputandi officium, decernant. Ergo videmus in papatu sic omnia hodie esse confusa, ut tamen haec horribilis dissipatio nihil differat a veteri. Et hoc dixi notandum esse ne fides nostra labefactetur quum videmus omnia esse permixta, et nullum fere esse residuum ordinem. Iam additur etiam clarior explicatio, quod scilicet admoniti fuerint Iudaei, ne vaticinium illud reciperent de vasis templi reportandis. Nam ut in posterum securi essent, hoc iactabant falsi prophetae, Brevi restituetur templi splendor, quoniam vasa, quae abstulit Nabuchadnezer una cum captivis redibunt, et ita etiam restituetur quidquid collapsum est. Dicit ergo Ieremias falso id promittere. Ergo ne credatis, inquit, quum dicunt vobis, *Ecce vasa domus Iehovae reportabuntur*, revertentur, hoc est, huc redibunt, quia scilicet vel rex Babylonis cogetur reddere quidquid rapuit, vel sponte restituet. Et addebant etiam, *Nunc cito*, ut brevitas ipsa temporis maior esset illecebra ad capiendos animos. Nam si tempus longum praescriptum ab illis fuisset, non erat plausibile vaticinium, et fuisset minime gratum populo. Sed dicebant: *Ecce, propediem vasa templi huc referentur*. Ieremias etiam, quemadmodum ante vidimus, et paulo post repetet, non destituebat populum spe aliqua: sed assignaverat annos septuaginta exsilio: illi autem, ut discuterent metum illum, dicebant, brevi restituentur vasa. Dicit autem *eos prophetare ipsis mendacium*. Sequitur,

17. *Ne audiatis ipsos, servite regi Babylonis, et vivetis: utquid erit urbs haec desolatio?* (hoc est, in vastitatem.)

Non mirum est, si toties idem dicat Ieremias. Nam ut vidimus, erat illi certandum cum pseudoprophetis. Si quis absque controversia concionetur, nec quisquam adversarius se opponat, poterit apud dociles placide agere, et transigere paucis verbis: sed ubi contentio exorta est, et nobis adversantur qui cupiunt eversum esse quidquid dicimus, illic maiore cura agendum est, quia paucis verbis non essent contenti qui sic agitantur in diversas partes. Quoniam ergo videbat Ieremias populum fluctuari: ideo necesse fuit confirmare pluribus verbis, non quod per se ad persuadendum sermonis prolixitas sufficiat: sed minime dubium est, quin efficaciter loquutus sit Ieremias, ut aliquam saltem populi partem afficeret: deinde in materia non admodum plausibili accuratius fuit insistendum: pseudoprophetae cum favore audiebantur, et maior pars cupide vorabat quidquid ab illis erat propositum. Nam spes impunitatis semper oblectat, et expetitur a mundo. Quid autem Ieremias? *Servite regi Babylonis*, hoc est, non vos alia manet conditio melior, quam ut tributum pendatis regi babylonio, vos subiiciatis imperio illius, quidquid vobis praescripserit feratis patienter. Erat certe hic sermo asperrimus. Nam subiectio non carebat ignominia: deinde iubebat eos sese crudelissimo hosti dedere, ac si iugulum porrigerent: postremo periculum erat ne spoliarentur omnibus suis fortunis. Doctrina igitur Ieremiae valde odiosa erat, quum ita hortaretur populum ad omnia perferenda. Haec igitur ratio fuit, cur non simpliciter, et uno verbo dixerit quod Deus mandaverat, quoniam difficile fuit illud persuasu, ut populus subiret iugum, atque adeo tyrannidem regis Babylonis. Videmus ergo fuisse duas iustissimas causas, cur tantopere incubuerit propheta in unam rem, et confirmaverit quod breviter dici poterat prolixo sermone. *Ne audiatis eos*, inquit, *servite regi Babylonis*, *et vivetis.* Iterum memoria tenendum est quod heri diximus, quum scilicet patienter humiliamur sub potenti Dei manu, hoc optimum esse remedium mitigandis poenis, et hoc etiam modo convertit poenas in medicinam: sicuti ex opposito, ubi sumus tanquam equi refractarii et feroces, quidquid poenarum infligit nobis Deus praeludium est aeterni interitus. Teneamus ergo hanc doctrinam, et assidue eam meditemur, nempe vivificas nobis fore poenas, si agnoscimus Deum esse iustum iudicem, et patimur nos ab ipso corrigi. Sed hoc breviter tantum attingo, quia heri disserui hac de re fusius. Adiungit, *Ut quid haec Urbs erit in vastitatem?* Proponit illis urbem, in qua erat Dei sanctuarium, et eius conspectu studet eos flectere ad resipiscentiam: quoniam hoc erat nimis barbarum, obdurescere ad omnes propheticas admonitiones, ut templum Dei exscinderetur: deinde ut redigeretur in vastitatem sancta illa civitas, in qua Deus volebat habere suum domicilium, sicuti dixerat, Haec requies mea in saeculum saeculi. In summa, denuntiat Iudaeis gravissimam damnationem incumbere, si urbem sua culpa perire sinant: fore autem autores interitus, nisi collum suum offerant ad subeundum iugum regis Babylonis. Sequitur,

18. *Quod si prophetae sunt, et si est sermo Iehovae cum ipsis* (id est, apud ipsos), *intercedant ipsi apud Iehovam exercituum, ne veniant vasa, quae supersunt in templo Iehovae, et in domo regis Iehudah, et Ierosolymae Babylonem.*

Hic stultam confidentiam deridet propheta, qua falsi prophetae turgebant, quum promitterent in tempus futurum omnia felicia. Dicit igitur, adeo ipsis non esse credendum de prospero illo successu, de quo vaticinabantur, ut potius metuenda esset longe gravior poena. Dicit igitur, *Si sint prophetae, intercedant apud Iehovam, ne quod adhuc residuum manet Ierosolymae auferatur:* Promittunt vasa reditura, quae Babylonem iam traducta sunt. Atqui quod adhuc restat in templo, et in palatio regis, et in tota urbe, hoc totum asportabitur Babylonem. Nunc tenemus consilium prophetae. Comparat enim futurum tempus cum praeterito, et ostendit adeo stulte promittere illos impostores aliquid melius, ut impendeat gravius Dei iudicium, quia scilicet urbs cum templo prorsus peribit. פגע significat occurrere, obviam ire: et per metaphoram accipitur pro intercedere. Qui enim occurrit quasi intercessor, ille quodammodo cohibet eum, cui se opponit. Et hoc verbo utitur scriptura quum dicit sanctos fuisse deprecatores apud Deum: proprium est verbum intercedendi. Ex hoc autem loco discimus coniunctas esse duas istas partes, nempe docendi et precandi. Ergo quem Deus ecclesiae suae doctorem praefecit, illum etiam vult assiduum esse in precibus. Et hoc dicebant apostoli quum agerent de creandis diaconis, se non posse operam dare mensis. Dicunt enim se occupari satis superque in doctrina, sed adiungunt simul preces. Idem etiam colligimus ex hoc loco, ubi veris et probis Dei servis, qui fideliter munus docendi exercent, attribuit etiam partes intercedendi Ieremias. *Si* ergo *prophetae sunt*, inquit, *intercedant apud Iehovam, ne reliqua vasa asportentur.* Simul notanda est definitio quam ponit. Nam hinc etiam ostendit quinam habendi sint pro veris prophetis, nempe apud quos est sermo Dei, sicuti vidimus capite vigesimo tertio, Propheta penes quem est somnium, et penes quem est sermo meus verus,

ille loquatur sermonem meum. Ex illis prophetae verbis diximus posse statui quinam mereantur nomen propheticum, nempe apud quos est sermo Dei. Idem confirmat Ieremias hoc loco quum dicit, *Si sunt prophetae, et si est sermo Iehovae apud ipsos:* haec coniunctim legenda sunt, quia posterior pars est exegetica, id est, expositiva prioris. Sed non possum nunc omnia absolvere: differam igitur in crastinum.

19. *Quia sic dicit Iehovah exercituum de columnis, et de mari, et de basibus* (המכנות), *et de residuo vasorum, quae supersunt in urbe hac,*

20. *Quae non abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis, quum abduxit captivum Iechoniam filium Iehoiakim regem Iehudah e Ierusalem, Babylonem, et omnes proceres Iehudah et Ierusalem:*

21. *Certe sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, de vasis, quae supersunt in domo Iehovae, et in domo regis, et in Ierusalem,*

22. *Babylonem transferentur, et illic erunt usque ad diem quo visitabo ea* (vel, eos, quod mihi magis placet), *dicit Iehovah: et ascendere faciam eos, et reducam eos ad locum hunc.*

Dixerat heri Ieremias potius optandum esse, ut quod residuum erat Ierosolymae Deus servaret, quam ut restituerentur quae ablata fuerant, quia nondum transierat poenae tempus: et ita exprobraverat falsis doctoribus, quod tam superbe et secure promitterent brevem reditum tam regis quam eorum qui simul cum ipso tracti in exsilium fuerant. Nunc confirmat eandem sententiam, ac dicit quidquid adhuc manebat residuum Ierosolymae, iam destinatum esse hostibus babyloniis, et illorum fore praedam. Pepercerat Nabuchadnezer aliqua ex parte templo et urbi: abstulerat vasa maxime pretiosa, sed non spoliaverat prorsus templum suo ornatu. Quum ergo adhuc illic conspiceretur aliquis splendor, poterant colligere Iudaei clementer secum fuisse actum. Iam dicit templum excisum iri, et simul urbem, quia potest etiam hoc colligi ex eius verbis, ubi dicit nihil prorsus fore residuum. *Sic* ergo *dicit Iehovah de columnis.* Non dubium est, quin magnos sumptus fecisset Solomo in columnis, sicuti etiam scriptura commendat opus illud. Addit, *de mari.* Erat autem vas amplissimum, unde aquam sumebant sacerdotes, qua se abluerent quoties templum ingrediebantur ad peragenda sacra. Erat autem ex aere fabrefactum: sed propter magnitudinem erat non levis aut vulgaris pretii: et ideo impositum fuerat maris nomen. Addit tertio loco *bases.* Hieronymus vertit Ad, quoniam hic ponitur אל: sed sumitur pro De, quemadmodum satis notum est. Pronuntiat igitur sententiam Dei tam de columnis quam de mari et basibus. Erant quidem adhuc alia vasa, sed species istas commemorat, ut rex una cum populo intelligat nihil fore prorsus reliquum in templo. Et adiungit etiam *residuum vasorum, quae adhuc supersunt in hac urbe.* Quum adiungit, *Quae non abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis*, hic oblique perstringit Iudaeos, quod non agnoscant temperatam fuisse saevitiam hostis divinitus. Scimus enim quam crudeles essent Babylonii, deinde quum inexplebilis esset eorum avaritia, an relictum quidquam fuisset in templo, nisi quia constrictae erant quodammodo ipsorum manus arcano Dei consilio. Debebant hoc secum expendere Iudaei: et ideo propheta hic ingratitudinem illis obiicit, dum narrat *Nabuchadnezer vasa haec non abstulisse*, quum tamen *traheret regem captivum, et omnes proceres tam urbis quam totius terrae.* Hic enim subest comparatio minoris et maioris: quasi diceret, non fuisset tam mansuetus Nabuchadnezer, nisi Deus moderatus esset eius affectum. Nam regi vestro non pepercit, traxit in exsilium omnes proceres vestros: qui factum est igitur, ut quidquam relictum fuerit in urbe? ut non sublatae fuerint columnae? an eas contempsit? atqui sunt raro artificio politae: materia etiam ipsa est pretiosissima. Videtis ergo Deum adhuc locum dedisse suae misericordiae, quod aliquid salvum maneat tam in urbe quam in templo. Vos autem repudiatis tale tantumque Dei beneficium. Quid ergo tandem vobis continget? Tenemus consilium prophetae in his verbis quum dicit *vasa non fuisse ablata*, quum tamen rex esset captivus, et proceres totius terrae in exsilium essent tracti. Hinc etiam colligitur utilis doctrina, quoties Deus nos castigat, semper reputandum esse quid ad extremas afflictiones desit. Nam hinc fremitus adversus eum, et saepe desperatio, quod putamus extremo rigore illum nobiscum agere. Sed hoc accidit maligno et perverso nostro iudicio: quia nunquam Deus tam duriter nos affligit, quin semper appareat aliqua pars clementiae et moderationis: denique iudicia eius semper sunt condita bonitate. Si quisque ergo prudenter in mentem revocaret quantum absit ab extremis malis, certe hoc ad leniendos dolores non parum prodesset. Sed quia reiicimus omnem gustum bonitatis Dei, et tantum apprehendimus eius severitatem, ideo vel obstrepimus, vel etiam furimus quodammodo adversus eum. Atqui docet hic locus, quum Deus aliquid residuum nobis facit, hoc testimonium esse paterni eius favoris: et ideo plus aliquid sperandum, modo ex animo resipiscamus. In hunc igitur finem tendebat haec prophetae admonitio, ut Iudaei amplecterentur residuam illam Dei gratiam, nec pergerent in sua obstinatione, usque dum iterum Deus manum suam exsereret ad illos perdendos. Secundo repetit, *Sic, inquam, dicit* (nam particula כי, hoc loco debet ita resolvi)

Sic, inquam, *dicit Iehovah:* et emphatice inculcat quod satis erat per se clarum, ut penitus infigat eorum animis hanc Dei sententiam: atque ita penetret aliquis terror in eorum animos, qui sic erant obdurati ut non facile esset quidquam proficere simplici doctrina. *Dicit* ergo *Iehovah de vasis, quae adhuc supersunt tam in templo Iehovae quam in palatio regis, Babylonem asportabuntur, et illic manebunt.* Significat Ieremias nihil sperandum esse Iudaeis quum ita pervicaciter Deo resistant, nec sustineant eius manu se castigari. Dicit, *usque ad diem, quo visitabo illa.* Potest enim hoc ad vasa commode referri. Sed quia Iudaeis satis tritum est, relativum ponere ubi agitur de re nota, quamvis nullum nomen vel subiectum, ut loquutur, praecesserit: ideo libentius interpretor de ipsis hominibus. Pendebat enim vasorum restitutio ab ipso reditu populi. Significat igitur vasa fore captiva, donec permiserit Deus liberum exitum populo, quod factum est edicto Cyri, postquam dominatus est in Chaldaea et Assyria. Perinde igitur est ac si commonefierent Iudaei de illo diuturno exsilio, quod praedictum ipsis fuerat, et stulte eos sperare quod falsi prophetae de vasis pollicebantur, quia vasorum non fuisset maior cura Deo, quam electi populi. Vasa enim in gratiam populi accepta erant Deo. Hic igitur confirmat quod alibi dixit Ieremias, et saepius, populum scilicet fore captivum usque ad diem visitationis, hoc est, usque ad finem septuaginta annorum. *Quum* ergo *visitabo ipsos Iudaeos,* inquit Deus, tunc quoque vasa secum referent, sicuti permissum fuit edicto Cyri. Nunc tenemus simplicem verborum sensum. Sequitur alia narratio.

CAPUT VIGESIMUM OCTAVUM.

1. *Factum est anno illo, principio regni Zedechiae regis Iehudah, anno quarto, mense quinto, loquutus est ad me Chananiah filius Assur, propheta qui erat e Guibeon* (oriundus e Guibeon) *in templo Iehovae, coram oculis sacerdotum, et totius populi, dicendo,*

2. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Confregi* (aut contrivi), *iugum regis Babylonis.*

Narrat hic propheta quanto fastu, atque etiam furore prosilierit falsus propheta Chananiah ad fallendum, et spargendas suas nugas, quum tamen male sibi esset conscius. Hinc certe apparet quanta sit eorum rabies, qui a Deo excaecati trahuntur diabolico impetu. Primum circumstantia loci ostendit quantus fuerit contemptus Dei in hoc impostore. Venit enim in templum, adsunt sacerdotes, adest populus: et illic in sacro coetu ante oculos habet sanctuarium, et arcam foederis. Et scimus passim arcam foederis vocari faciem Dei, quia Deus in illo symbolo quodammodo erat visibilis, quum certo testatam faceret praesentiam virtutis, et gratiae suae in templo. Quum ergo staret Chananiah ante Dei oculos, quanti stuporis fuit ita sese ingerere et mendacium impudenter proferre nomine ipsius Dei? Non dubitat tamen fallaciter se iactare Dei prophetam: et utitur Ieremiae verbis: *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel.* Certe haec verba debebant instar fulminis prosternere eius contumaciam, quamvis esset plus quam ferreus. Quid enim sonat Iehovah exercituum? Nam complectitur hoc nomen non modo aeternam Dei essentiam, sed potentiam eius, quae sese per coelum et terram diffundit. Annon igitur debuit contremiscere Chananiah, si quis alius nomen Dei protulisset? Nunc vero quum derideat, et ludibrio habeat tam munus propheticum quam sacrum Dei nomen: non dubitat tamen iactare se habere Deum autorem huius vaticinii, quod tamen erat mera impostura. Iam adiungit *Deum Israel,* ne hac etiam in parte sit inferior Ieremia. Fuit haec gravis tentatio non modo ad concutiendos populi animos, sed ad frangendam constantiam sancti prophetae. Videbat populus nomen Dei committi veluti certamen: erat hic horribilis conflictus: Loquutus est mecum Deus: imo mecum: quum inter se essent contrarii Ieremias et Chananiah (uterque obtendebat nomen prophetae): videre igitur talem conflictum, et nomen Dei trahi pro libidine, et proiici a diabolo quasi per ludibrium. Quantum ad Ieremiam spectat, fieri non potest quin graviter vulneratum fuerit cor eius quum videret impium illum nebulonem tam audacter abuti Dei nomine. Sed, quemadmodum iam dixi, Deus interea fulcivit omnes piorum animos, ita ut non fuerint prorsus deiecti, quamvis acciderit aliqua turbatio. Scimus enim filios Dei non esse vacuos sensu, quin moveantur talibus obiectis. Sed tamen sustinuit Deus eos omnes qui praediti erant vera pietate: quia facile illis fuit discernere inter Ieremiam et Chananiam, quum viderent Ieremiam perferre Dei mandata, illum vero nihil aliud captare quam favorem et plausum. Sed quod ad ipsum Chananiam spectat, nobis est insigne speculum caecitatis et amentiae, ubi non formidat conspectum Dei ipsius, sed templum ingreditur, ut illud suis mendaciis profanet, quum etiam ita contemptim usurpat Dei nomen, et gloriatur se esse eius prophetam, cum quo tamen nihil habebat commune. Ergo ne miremur si hodie multi conductitii rabulae sine ullo pudore et metu Dei nomen ferociter obiiciant, et perinde nobis insultent ac si Deus illis suggereret quidquid gar-

riunt, quum tamen satis et super convicti sint, se nihil proferre nisi mendacia. Deus enim ipsos merito excaecavit, quum ita profanent sacrum eius nomen. Nunc descendo ad verba ipsa: *Factum est*, inquit, *eodem anno*, nempe *anno quarto regni Zedechiae*. Videtur improprie vocari annus quartus, principium. Diximus alibi potuisse fieri, ut Deus deponeret hoc vaticinium apud Ieremiam, nec statim vellet promulgari. Sed nihil etiam in eo absurdi erit, si vocetur initium regni ipsa confirmatio. Nam Zedechias fuit impositus a rege Nabuchadnezer, quia populus non libenter tulisset regem extraneum. Poterat enim unum quempiam e suis satrapis praeficere toti regioni: poterat etiam regem constituere ex suis proceribus: sed videbat illud nimis fore odiosum. Satis ergo habuit si regem Iechoniam tolleret e medio, et substitueret in eius locum, qui non polleret magna potentia, nec magnis opibus, et qui esset eius tributarius, quemadmodum haec etiam imposita fuit conditio Zedechiae. Interea progressu temporis invaluit Zedechias, ut esset pacatus in statu regni sui. Scimus etiam fuisse praefectum vicinis regionibus, quum Nabuchadnezer putaret hoc sibi fore commodum, si devinctum illum haberet multis beneficiis. Ergo annus hic quartus non male potest censeri *principium regni*, quoniam res fuerant tribus annis sic turbatae, ut nulla esset in ipso dignitas, vix auderet conscendere solium. Haec igitur probabilis est sententia. Postea dicit *Chananiam secum loquutum fuisse coram oculis sacerdotum et totius populi.* Saltem debuerat Chananiah moveri quum videret Ieremiam ita loqui. Ipse nullum habebat suae vocationis testimonium: imo erat impostor, et sciebat se nihil aliud agere quam ut populum deciperet: et tamen audacter persistit in suo proposito, et se quasi ex professo ingerit, ut conserat manum cum propheta ac si bellum susciperet cum Deo. Dicit *confractum esse iugum regis Babel*, hoc est, tyrannidem illam, qua populum oppresserat *brevi fractum* vel contritum iri. Sed alludit ad iugum, quod induerat Ieremias, sicuti paulo post videbimus. Hoc est initium vaticinii, non esse cur formident Iudaei praesentem regis Babylonis potentiam, quia Deus cito illum evertet. Neque enim spem concipere poterant restitutionis suae, vel melioris status, donec pessumdata esset illa monarchia. Quantisper enim dominatus esset rex Babylonis, minime sperandum erat ut sponte remitteret tributum, ut Iudaeis redderet omnia templi vasa. Incipit igitur Chananiah ab hac parte, quod scilicet conteret Deus potentiam regis babylonii, ut cogatur velit nolit dimittere liberum populum, vel ut populus ipse impune sese eripiat ex subiectione eius. Postea adiungit,

3. *Adhuc* (in adhuc, ad verbum) *anni duo dierum* (hoc est, quum transierint anni dierum duo), *ego reducam ad locum hunc omnia vasa domus Iehovae* (id est, templi) *quae abstulit Nabuchadnezer rex Babylonis a loco hoc, et transportavit Babylonem.*

Nunc videmus spectasse in hunc finem Chananiam, ut promitteret populo impunitatem: neque id modo, sed etiam lactaret eum vana fiducia, ac si brevi regem suum recuperaturum esset populus una cum omnibus spoliis quae hostis abstulerat. Sed ideo exordium fecit a potentia regis, ne conspectus ille terribilis occuparet populi animos, quominus admitterent laetum illud vaticinium. Dicit ergo, *Adhuc quum praeterierint anni duo, reducam ad hunc locum omnia vasa, quae abstulit rex Nabuchadnezer.* Praefixerat Ieremias exsilio populi annos septuaginta, ut ante dictum fuit, et posthac saepius videbimus: hic autem pseudopropheta dicit post duos annos finem fore exsilio regis, et populi: deinde vasa esse reditura, quae ablata fuerant. Subiicit etiam de ipso rege,

4. *Et Iechoniam filium Iehoiakim regem Iehudah, et totam captivitatem* (hoc est, totam turbam captivam: et enim גלות nomen collectivum, ut alibi diximus: totam ergo turbam captivam) *Iehudah, quae profecta est Babylonem* (hoc est, qui abducti fuerunt, vel qui profecti sunt, sed violenter tracti tamen) *ego reducam ad hunc locum, dicit Iehovah: quia contrivi iugum regis Babylonis.*

Promittit Chananiah de ipso rege quod nuper de vasis templi et palatii praedixerat. Sed quaeritur, quomodo ausus fuerit spem facere restitutionis Iechoniae, quum illud minime gratum esset Zedechiae. Non potuit enim rursus adipisci Iechonia quod perdiderat, nisi abdicato Zedechia. Nunquam autem fuisset hoc aequo animo passus se cogi in ordinem, et fieri privatum hominem: eum vero, qui abdicatus erat illo gradu honoris, iterum redire. Sed minime dubium est quin confisus fuerit populi gratia, deinde quin certo persuasus fuerit etiam si indigne ferret Zedechias se ita diminui, tamen cogeretur alium affectum prae se ferre. Zedechias enim ipse sic regnabat ut eum puderet suae dignitatis, quia non sedebat in solio Davidis legitimo successionis iure. Impositus fuerat a tyranno, neque etiam audebat aliud signum dare populo, quam sese cupere ut rediret Iechonia, et potiretur regno quo exutus fuerat. Quum ergo sciret iste impostor regem nunquam esse ausurum ostendere aliquod iracundiae signum, suam vero prophetiam fore populo iucundam et plausibilem, ideo audacter promisit quod hic legimus de reditu Iechoniae. Ergo dicit in Dei persona, *Iechoniam filium Iehoiakim*

regem Iehudah, et omnem populum captivum, qui abducti sunt Babylonem, ego reducam ad hunc locum. Videmus ut inflatus semper sit eadem arrogantia, atque ut Deum pro nihilo ducat, cuius nomen sic profanat per ludibrium. Sed hoc totum ex illo fonte amentiae manat, quia excaecatus fuerat iusto Dei iudicio. Confirmat suum vaticinium, iterum repetens exordium illud, *Confregi iugum regis Babylonis.* Patefecerat sibi aditum quum diceret instare interitum monarchiae Babylonis: nunc postquam effutivit quod libuit de tota re, iterum reducit idem principium in memoriam. Quum igitur promitteret non diutius quam biennio posse monarchiam illam stare, hinc poterant coniicere Iudaei se fore liberos, et ita felicia omnia sperare. Atque hoc quidem fuit consilium impostoris. Quid autem respondet Ieremias? sese ingenue et constanter opponit: sed quia videbat se gravari invidia, ideo voluit occurrere, et antequam repetat quae de exsilio septuaginta annorum prius dixerat, ostendit se non cupide amplexum fuisse mandatum illud ac si alienus esset a populo, vel pro nihilo duceret eius salutem, vel etiam aliquo perverso affectu esset adductus, ut tristem illum et lugubrem nuntium afferret. Dicit igitur,

5. *Tunc dixit Ieremias propheta Chananiae prophetae coram oculis sacerdotum, et coram oculis totius populi, qui stabant in domo Iehovae* (hoc est, in templo).
6. *Et dixit Ieremias propheta, Amen, sic faciat Iehovah: stabiliat Iehovah sermones tuos, quos prophetasti ad reducendum* (hoc est, ut reducantur) *vasa templi, et tota captivitas ex Babylone ad hunc locum.*

Breviter admonui de prophetae consilio. Timendum enim erat, ne populus eum audire vellet: saltem vix poterat habere sibi propitios, quibus ita minitabatur, et quos duriter et aspere tractabat. Scimus homines semper blanditias appetere, ideo adulationes semper suaviter solent recipi. Tanta est hominum superbia, ut non sustineant se vocari ad reddendam vitae rationem: deinde ut graviter indignentur, dum vident sua crimina et flagitia proferri in lucem. Adde quod sunt etiam delicati, ideo fugiunt quantum in se est omnes adversos rumores: si quid illis terroris incutitur, statim contra insurgunt. Ieremias autem duplici mandato erat instructus, nempe ut traduceret scelera populi, et ostenderet indignos esse Iudaeos quos terra aleret, quum essent foedifragi, quum essent Dei contemptores et legis: deinde quum toties fuissent praefracti et contumaces. Alterum mandatum erat, non impune illis cessurum quod tam variis modis, et longo tempore non destiterant iram Dei in se provocare. Hoc totum odiosissimum erat populo. Avertit igitur falsam suspicionem Ieremias, qua poterat premi, et testatur se nihil magis cupere, quam populi salutem: *Amen*, inquit, *sic eveniat*, utinam essem falsus propheta: libenter ego facile retractarem cum magno pudore quidquid hactenus praedixi: tanta est mihi cura et sollicitudo publicae salutis: praefero enim meae existimationi totius populi salutem. Sed postea adiungit, quemadmodum videbimus, quam vana sit illa promissio Chananiae, et quam nihil populum sublevet a calamitate, quae proxime instabat.

Postrema lectione coepimus exponere Ieremiae responsum, quum dixit Chananiae, *Utinam Deus stabiliat verba tua, et vasa templi referantur in hunc locum, et redeant simul cum populo captivo.* Diximus breviter quod nunc iterum repetere necesse est, in prophetis fuisse duos affectus in speciem contrarios, sed qui tamen facile inter se conveniunt. Nam quidquid mandaverat Deus libere pronuntiabant, et ita obliviscebantur gentis suae, si quid denuntiabant adversi. Quum ergo prophetae minitabantur populo, et dicebant instare vel bellum, vel famem, non dubium est quin praediti fuerint heroica magnitudine animi, ut posthabito populi respectu pergerent in officio suo: ita strenue exsequuti sunt quidquid Deus illis praeceperat. Sed non erant prorsus exuti humano affectu quin condolescerent miseriis: et quanquam denuntiabant illis interitum, fieri tamen non potuit quin dolorem conciperent ex suis vaticiniis. Ergo nulla est repugnantia quum optat Ieremias ut vasa templi referantur et redeant exsules, et tamen maneat semper in proposito, quemadmodum postea videbimus. Si quis excipiat non potuisse hoc fieri quin Ieremias vanus esset ac falsus vates, responsio in promptu est, prophetas non ita subtiliter fuisse ratiocinatos, quum raperentur vehementia zeli: quemadmodum videmus Mosen optare, ut deleatur e libro vitae (Exo. 32, 32): Paulum etiam concipere simile votum, ut fiat anathema a Christo pro fratribus (Rom. 9, 3). Si quis distincte sciscitatus a Mose esset, Vellesne perire, et alienus esse a spe salutis? responsum fuisset in promptu, nihil minus sibi esse in animo, quam abiicere immutabilem Dei gratiam: sed ubi intentus est in Dei gloriam, quae exposita foret omnibus probris, si populus exstinctus fuisset in deserto: deinde quum adiungit aliud studium, et sollicitus est de salute gentis suae, illic se ipsum obliviscitur, et quasi extra se raptus dicit, Potius deleas me e libro vitae. Talis etiam fuit sensus in Paulo. Et idem sentire oportet de Ieremia quum dicit, Cuperem me esse falsum vatem, te autem praedixisse populo quod eventu tandem verum comperiatur. Sed Ieremias noluit vel minimum quidquam detrahere verbo

Dei quum hoc diceret: tantum concepit votum, et reliquit alteram curam Deo, nempe ut maneret salva et integra fides et autoritas vaticinii. Hoc ergo non sumpsit quasi deberet praestare si eventus forte non responderet eius vaticinio: sed deposuit hanc curam apud Deum, et ita sine obstaculo precatus est pro liberatione et reditu populi. Nunc autem sequitur,

7. *Verum, audi nunc* (vel agedum, hortantis) *sermonem hunc, quem ego pronuntio* (pronuntians sum) *in auribus tuis, et in auribus totius populi:*

8. *Prophetae qui fuerunt ante me, et ante te a saeculo, et prophetarunt super terras multas* (vel magnas) *et regna magna de proelio, de malo et de peste:*

9. *Propheta qui prophetaverit de pace* (hoc est, de rebus prosperis), *quum venerit sermo* (id est, quum eventu comprobatus fuerit sermo prophetae), *cognoscetur propheta quod miserit eum Iehovah in veritate.*

Postquam testatus est Ieremias se non appetere quidquam adversi, sed ex animo populo suo bene cupere, iam adiungit esse tamen quod praedixit verissimum. Hic melius perspicitur quod dixi de duplici affectu. Quamvis enim propheta consultum optet saluti populi, non tamen ideo desinit strenue parere Deo, et perferre mandata illa, quae tametsi tristia erant, non tamen Ieremias ideo tacere debuit, quin praeco esset iustae Dei vindictae adversus populum. Ab una igitur parte ostendit sibi nihil magis esse in votis quam ut populus maneat incolumis et integer: interea non esse in suo arbitrio, vel cuiusquam hominis mortalis, mutare decretum illud coeleste, quod pronuntiaverat. Videmus ergo ut Deus sic moderatus sit mentes et animos servorum suorum, ut non fuerint crudeles, aut barbari: interea praetextu humanitatis non fuerint molles, vel flexibiles, sed animose pertulerint quidquid Deus iusserat. Hac ratione dicit, *Verumtamen audi sermonem hunc quem ego pronuntio in auribus tuis, et in auribus totius populi.* His verbis oblique Ieremias perstringit vanitatem Chananiae, qui volebat populo blandiri, et per suas adulationes venari gratiam et favorem, ut solent tales impostores. Dicit igitur eum nihil proficere, quum populo spem aliquam facit propinquae liberationis: quoniam Deus consilium suum non mutaverat: et iam audacter et ingenue sese opponit Ieremias, quia satis repulit invidiam, qua poterat inique gravari: sicuti impostores semper reperiunt calumnias, quibus onerent fideles Dei servos. Initio poterat obiici Ieremiae, Tu alienus es a gente tua, non tangeris tot miseriis, quibus attriti antehac fuimus, neque etiam curas in futurum tempus quid de nobis fiet. Poterat igitur conflari aliquod odium Ieremiae, nisi se purgasset. Postquam autem testatus est se probe et humaniter esse affectum erga gentem suam, nunc insurgit contra impostorem illum: nec dubitat quod asperius visum fuisset proferre, nempe populum fore captivum. Tamen videtur hic Ieremias metu aliquo fuisse perculsus, quia non confirmat suum vaticinium, sed causam relinquit quasi in suspenso. At vero minime dubium est quin refutaverit mendacia Chananiae. Sed scimus non recitari quaecunque dicta sunt a prophetis, sed breviter notari duntaxat rerum summas et capita: et tamen, ut paulo post dicemus, Ieremias in magno populi tumultu non potuit agere ut optasset: loquutus enim fuisset surdis. Deinde quoniam Chananias occupaverat omnium fere animos, in illa perturbatione non fuisset auditus sanctus propheta. Ergo contentus fuit hac brevitate, quod scilicet Deus brevi ostensurus esset mentitum fuisse Chananiam, quum falso tam celerem reditum captivis atque exsulibus promitteret. Sed hic tantum ponitur generalis sententia, *Prophetae qui fuerunt ante me, et ante te,* inquit, *et prophetarunt contra terras multas,* vel magnas, *contra regna magna, vaticinati sunt de bello, de rebus adversis, de peste.* רעה ponit in medio, et tamen est genus positum inter duas species. Sed accipitur haud dubie hoc loco pro fame, quemadmodum ex aliis etiam locis satis patet. Deinde adiungit, mutato tamen numero, *Si quis etiam propheta de pace loquutus est,* et eventus tandem ostendit quisnam fuisset verus propheta: ipsa autem experientia brevi te coarguet mendacii: quia finito biennio, populus tamen, qui nunc est apud Babylonios, iacebit illic sub tyrannide, et nihilo erit melior residui populi conditio. Nam qui adhuc in urbe manent, et in tota Iudaea, illi cum fratribus suis trahentur in exsilium. Videtur autem Ieremias colligere eos solos habendos esse pro veris prophetis qui eventu demonstrant se missos fuisse divinitus: et non solum videtur hoc posse colligi ex verbis, sed posse quoque elici definitio veri prophetae, nempe ubi eventus vaticinio respondet, non esse dubitandum quin missus a Deo fuerit qui praedixit quod tandem accidit. Sed tenendum est memoria quod habetur Deuteronomii 13. capite (v. 1 sq.), ubi Deus populum admonet, etiam si eventus respondeat vaticinio, non tamen temere vel promiscue habendam esse fidem prophetis, qui vera praedixerint: Tentat enim te Deus tuus, inquit, hoc est, examinat fidem tuam, an facile rapiaris ad quamlibet auram doctrinae. Sed etiam apud Mosen sunt duo loci, qui primo intuitu videri possent inter se pugnare: iam recitavimus priorem ex 13. capite: alter habetur 18. Propheta qui verum praedixerit, ego illum misi: illic etiam videtur Deus agnoscere pro fidelibus servis quicunque verum aliquid praedicunt. Atqui paulo

ante admonuerat Moses etiam impostores aliquando verum dicere, neque ideo illis esse credendum. Sed tenendum quod saepe Deus pronuntiat apud Isaiam (44, 7), quum scilicet vendicat sibi uni omnium rerum praescientiam, Ite, inquit, et inquirite an dii gentium respondeant de rebus futuris. Videmus ut sibi hoc Deus quasi proprium attribuat, nempe praecognoscere res futuras, et de illis testimonium reddere. Et certe nihil liquidius est, quam de rebus occultis solum Deum posse loqui. Nam homines poterunt hoc vel illud coniicere: sed poterunt etiam saepe falli. Quantum ad diabolum spectat, relinquo argutas disputationes, in quibus se fatigat praecipue Augustinus. Nam prae aliis sudat hac in parte, quomodo diaboli patefaciant res futuras et occultas: quemadmodum dixi, speculatur nimis argute, sed solutio difficultatis, in qua nunc sumus, longe expeditior est: primo statuamus res futuras non posse nisi a solo Deo cognosci, et ideo sicuti penes ipsum solum est praescientia, ita non posse quidquam futurum vel occultum praedici, nisi ab ipso solo. Interea non sequitur quin Deus hanc licentiam diabolo et eius ministris permittat, ut scilicet verum aliquid praedicant. Quomodo? sicuti Balaam fuit impostor qui paratus erat vaticinia sua locare aut vendere, quemadmodum satis notum est: erat tamen propheta. Sed hoc fuit donum particulare, ut de rebus certis praediceret. Unde hoc habuit? non habuit a diabolo, nisi quatenus ita Deo placuit: sed tamen ipsa veritas non alium habet fontem ex quo proveniat quam Deum et eius spiritum. Quum ergo diabolus aliquid veri pronuntiat, hoc est quasi extraneum et adventitium. Iam quum diximus solum Deum esse veri autorem, hinc sequitur prophetas qui ab eo missi sunt, non posse falli: quia non egrediuntur metas vocationis suae: itaque non futiliter loquuntur de rebus occultis, sed dum hoc vel illud pronuntiant, habent eum autorem. Sed termini isti non sunt convertibiles, ut loquuntur, nempe verum praedicere et esse verum prophetam: quidam enim, quemadmodum dixi, praedicunt, quod postea usu et experimento deprehenditur verum esse, et tamen sunt impostores, nec Deus decimo illo octavo capite Deuteronomii voluit dare certam definitionem, qua designaret prophetas suos: sed quoniam videbat Israelitas nimis fore credulos, ut cupide arriperent quidquid esset dictum, voluit fraenare illam intemperiem, et corrigere fervorem illum immodicum. Iussit igitur eventum exspectare, quasi diceret, Si inter vos surgant qui hoc vel illud promittant nomine meo, ne statim amplectamini quidquid effutiverint: sed tamen eventus docebit an ego ipsos miserim. Ita etiam hoc loco Ieremias dicit efficaciter loquutos fuisse veros prophetas Dei, ut nihil praedixerint quod non ratum habuerit Deus, et re ipsa ostenderit a se profectum. Ergo sic tenendum est ἐπὶ τὸ πολὺ, hoc est, ut plurimum eos qui vera praedicunt, esse Dei prophetas. Hoc est generale quasi axioma: sed hinc non possumus inferre, quicunque hoc vel illud in specie praedicunt, esse a Deo missos, ut tota eorum doctrina vera sit. Speciale igitur unum vaticinium non sufficeret ad probationem totius doctrinae et ministerii: satis est quod Deus coarguit eorum vanitatem, qui ex proprio sensu vel cerebro loquuntur, ubi eventus non respondet. Interea insignit prophetas suos hac nota ut demonstret re ipsa se illis fuisse autorem, ubi completur quidquid ab ipsis praedictum fuit. Quantum ad pseudoprophetas spectat, specialis est causa cur Deus tantum illis permittat licentiae: quoniam scilicet dignus est mundus hac mercede, dum sponte sese offert decipiendum. Satan, qui pater est mendacii, tendit undique hominibus laqueos: illi autem obviam accurrunt, et appetunt sese proiicere in eius decipulas. Digni igitur sunt qui obtemperent mendacio: quia nolunt credere veritati, quemadmodum dicit Paulus (2. Thess. 2. 10. 11). Nunc ergo videmus quo spectet consilium Ieremiae: non vult probare omnes esse veros prophetas qui veri aliquid praedicunt, neque enim id agitur: sed sumit contrarium membrum, nempe convinci falsitatis quicunque hoc vel illud promittunt quod postea deprehenditur fuisse vanum. Si quis ergo praedixerit aliquid futurum, et res ipsa non evenerit, iam satis manifesta est eius temeritas. Hinc ergo apparet non fuisse missum a Deo, sicuti iactabat. Hoc est consilium Ieremiae, neque ultra progreditur: non enim disputat an quicunque praedicunt vera sint divinitus missi, et an habenda sit fides eorum doctrinae, ut sine exceptione illis credatur. De hac re non disputat Ieremias: sed ostendit Chananiam esse falsum prophetam, quia completo biennio satis constabit illum futiliter loquutum fuisse quod non habuerat a Dei spiritu. Et idem etiam vult Moses, quemadmodum nuper exposui. Quod autem dicit *prophetas qui fuerunt omnibus saeculis vaticinatos fuisse super terras multas, et super regna magna*, restringi debet ad veros prophetas. Tametsi enim profanis gentibus fuerunt semper aliqui vates, non tamen dignatus fuisset Ieremias illos tanto honore. Et hoc erat miscere sacra profanis, si eodem ordine locasset vanos illos praedictores, et veros prophetas. Sed scimus omnes Dei servos ita sermonem direxisse ad electum populum, ut tamen verba facerent de regnis externis, de longinquis regionibus. Et hoc non abs re expressum fuit: quia quum verba facerent de monarchia aliqua non poterant coniicere quid futurum esset. Ergo oportuit ipsos instinctu spiritus sancti ita loqui. Si vellem mihi plus sumere quam liceat, et obtendere speciale aliquod donum vaticinandi, potero facilius mentiri et fallere, si loquar de urbe una duntaxat,

et de statu qui est mihi sub oculis, quam si extendam mea vaticinia ad regiones longinquas. Quum ergo dicit Ieremias *prophetas loquutos fuisse de terris diversis et magnis, de regnis potentissimis*, significat eorum vaticinia non potuisse adscribi humanis coniecturis: quia si quis sit acutissimus, et superet ipsos angelos perspicacia, non tamen poterit praedicere quid futurum sit in terris transmarinis. Sed quidquid praedictum fuit a prophetis hoc Deus sancivit ipso rerum successu. Sequitur ergo, inde simul sancitam fuisse eorum vocationem, quasi Deus ratum haberet e coelo quidquid ipsi loquuti fuerant in terra. Sive ergo prophetae loquuti fuerint de pace, hoc est, de rebus prosperis, sive de bello, et fame, et de peste, quum experientia docuit verum esse quidquid dixerant, simul eorum autoritas fuit stabilita, quasi Deus ostenderet a se fuisse missos. Notanda est etiam particula באמת, *quod Deus*, inquit, *miserit eos in veritate.* Perstringit enim audaciam, qua semper abusi sunt impostores, quia superabant fideles Dei servos hac iactantia, quod missi essent. Quum ergo ita insolescerent, et fallaci vocationis praetextu deciperent miseros homines, propheta hic adiunxit particulam, quod non omnes missi sint in veritate. Concedit ergo titulum vocationis erronibus, sed ostendit tamen quantopere differant a servis Dei, quorum vocatio a Deo ipso obsignatur. Sequitur,

10. *Et abstulit Chananias propheta ligamen illud* (vinculum) *e collo Ieremiae prophetae, et confregit illud:*

11. *Et dixit Chananias in oculis totius populi* (hoc est, coram toto populo loquutus est) *dicendo, Sic dicit Iehovah, In hunc modum confringam iugum Nabuchadnezer regis babylonii quum adhuc* (id est, simul ac) *fuerint duo anni dierum, e collo omnium gentium. Et profectus est Ieremias propheta per viam suam.*

Non satis fuit impostori in faciem resistere sancto Dei servo, nisi etiam sacrilegas manus iniiceret signo visibili, quo Deus voluerat testari veram esse prophetae doctrinam. Quia enim tanta erat in populo tarditas, imo socordia, ut verbis parum moveretur, ideo adiunxit Deus signum illud. Gestavit enim Ieremias vincula aut ligamina in collo suo: et quanquam hoc erat ignominiosum coram hominibus, ut tamen populum afficeret, non recusavit suscipere hoc probrum. Ergo ligamen in collo Ieremiae erat instar sacramenti, quoniam erat signum visibile ad stabiliendam doctrinae fidem. Quid autem Chananias? postquam petulanter invectus est contra Ieremiam, et promisit populo liberationem post biennium, iam violenter confringit et dissipat vinculum illud, vel ligamen, quod gestabat Ieremias in collo suo. Videmus ergo quantus, et quam impetuosus sit eorum furor, quos impellit diabolus: quia ubi semel eo provecti sunt temeritatis, ut audeant sese opponere verbo Dei, si possent etiam detraherent eum e solio suo. Non parcunt igitur ullis insignibus potentiae eius et gloriae. Notanda est primum haec Chananiae vesania, quod non tantum se opposuit servo Dei, et vaticinium eius conatus est evertere, sed arripuit ligamen, ut opponeret fallaciam diaboli vero sacramento. Diximus signum illud valuisse ad confirmationem vaticinii, de quo audivimus. Quid autem Chananias? non tantum tollit e medio signum illud, sed frangendo vinculum erigit hominum sensus, ut quasi in rem praesentem adducti confidant se liberatum iri finito biennio. Duplex igitur fuit Chananiae furor, quod scilicet violavit illud signum quod Ieremias in medium protulerat ex Dei mandato: deinde quod signum eripit, quasi vellet Deo esse superior, et veritatem eius obruere acturus de illa triumphum: sicut etiam factum videmus in papatu. Nam scimus quidquid Christus iusserat fuisse ab ipsis vel corruptum, vel obscuratum, vel deletum: postea excogitarunt fictitia sacramenta et innumeras pompas, quibus fascinarent stultos homines vel temere credulos. Idem fecit Chananias: et ideo discipuli eius et imitatores sunt papistae, qui non tantum reiiciunt vel extenuant testimonia a Deo profecta, sed insultant plane eius sacramentis, quum sua commenta vel figmenta tam proterve obtrudunt. Et simul notandum est, quam callide sese insinuet hic impostor: videtur enim referre veros Dei prophetas, quum signum statuit ante oculos, deinde adiungit ipsam doctrinam. Papistae habent signa inania, atque ita duntaxat pascunt oculos: aurium autem nulla apud ipsos cura vel ratio. Sed Chananias propius accessit ad servos Dei, ita ut posset etiam non stupidos fallere. Quid enim desideremus in hoc homine, qui signum proponit? deinde adiungit nomen Dei, pronuntiat quid hoc sibi velit, quorsum spectaverit. *In hunc modum* igitur *confringam iugum Nabuchadnezer:* neque ex se ipso loquitur, sed sumit personam Dei, *Sic dicit Iehovah, confringam iugum Nabuchadnezer.* Sed quemadmodum alibi diximus, non debet haec praepostera aemulatio diaboli turbare pias mentes, quia Deus semper suppeditat suis spiritum discretionis, modo ipsum reverenter invocent: et ideo toties repetit Ieremias prophetae nomen, quod non magis sibi usurpat quam concedit Chananiae: quoties de Chanania loquitur, ornat eum praeclaro elogio, nempe quod fuerit propheta. Non latuit sanctum virum quanta sit haec vel materia vel occasio scandali, ubi propheta, qui agnoscitur in ecclesia Dei, est tamen Satanae minister, mendax et impostor. Sed voluit nos in tempore monere, ne ipsa novitas nos terreat, quum quispiam iactat

titulum prophetae. Sic papistae crepant nomina praesulum et episcoporum, seque successores apostolorum gloriantur: diabolus autem ille eorum princeps vocat se Christi vicarium in terris. Ergo consulto Ieremias toties attribuit prophetae nomen Chananiae, ut quum tale aliquid nobis acciderit, fides nostra non labascat quasi accideret aliquid novi. Non possem hodie absolvere postremam partem versus.

Postquam Chananias abruptis vinculis Ieremiae praedicit Deum exempturum esse tam Iudaeos quam reliquas gentes iugo regis Nabuchadnezer, tandem additur *Ieremiam profectum fuisse via sua*, quibus verbis significat propheta se loco cessisse, quia nolebat contentiose pugnare cum homine violento, vel potius cum bellua. Nam verisimile est, imo potest certo colligi Chananiam fuisse dominatum in templo, quoniam plausibiles erant eius prophetiae. Nam ut homines semper appetunt blanditias, quum audirent sibi promitti quod erat maxime optabile, nempe finem impositum iri omnibus suis malis et calamitatibus post biennium, omnes cupide amplexi sunt quod dicebat ille impostor. Deinde non lingua tantum pugnabat contra Ieremiam, sed manibus violenter etiam aggressus est sanctum virum, dum abrupit vincula. Non ergo aliter potuit agere Ieremias quam ut paulisper deflecteret ab illa tempestate: neque hoc fecit metu, sed quia videbat rixando superiorem fore adversarium: deinde non sperabat audientiam sibi fore inter strepitus et clamores. Videbat enim statim exoriturum gravem in populo tumultum, si coepisset loqui. Ergo necesse habuit se subducere ex populi conspectu. Unde etiam monemur videndum esse prudenter quid ferat opportunitas. Neque enim semper et ubique loqui necesse est vel expedit. Si ergo Dominus os nobis aperiat, illic nullae difficultates debent obstare, quominus strenue loquamur: sed ubi nulla spes est profectus, melius est interdum tacere quam movere magnas turbas absque ullo fructu. Verum quidem est illud Pauli (2. Tim. 4, 2), insistendum esse importune: sed intelligit ministros Christi quamvis interdum offendant et exasperent multorum animos, non debere tamen a constantia desistere. Verum Ieremias nullos habuit auditores: et totus populus sic infestus erat ut etiam morte sua non posset quidquam proficere adversus illum impostorem. Tacuit ergo, quoniam officio suo iam erat defunctus. Deinde potuit etiam se subducere quo veniret novis mandatis instructus, atque ita praeditus nova autoritate, quemadmodum postea sequitur,

12. *Et fuit sermo Iehovae ad Ieremiam postquam confregit Chananiah propheta iugum* (aut, vinculum) *e collo Ieremiae prophetae, dicendo,*

13. *Vade et loquere cum Chanania dicendo* (alloquere Chananiam dicendo), *Sic dicit Iehovah, Vincula lignea fregisti: fac autem tibi loco illorum vincula ferrea.*

Hinc apparet Ieremiam spectasse duntaxat communem populi utilitatem: deinde prudenter tacuisse ad tempus, ne proiiceret margaritas coram porcis, atque ita prostitueret quodammodo sacrum Dei nomen impiorum petulantiae. Exspectavit igitur dum posset rursus prodire cum novis mandatis ut sibi plus fidei acquireret. Nam si diutius pugnasset cum Chananiah, hinc inde exarsissent contentiones, non fuisset auditus in illo tumultu, et Iudaei etiam pro nihilo duxissent quidquid tunc fuisset loquutus. Sed dum se subducit e turba, et postea mittitur a Deo, non ita temere poterant vilipendere neque ipsum neque doctrinam Iudaei. Haec igitur fuit ratio cur ad breve tempus tacuerit. Quod si trepidaret inter illos motus, Deus tempestive eum confirmavit quum daret nova mandata. *Factus est*, inquit, *sermo ad Ieremiam postquam confregit Chananiah vinculum e collo eius.* His verbis significat, impios quantumvis proterve contra Deum insurgant, tamen semper discedere cum pudore et opprobrio. Nam Chananias non tantum oppugnaverat verbis et lingua Ieremiam, sed violenter fregerat et detraxerat vincula vel ligamina e collo eius. Hoc ergo nunc repetit propheta, ut digito ostendat Chananiam sua audacia nihil aliud esse adeptum, nisi ut vanitas eius magis innotesceret. Est autem abruptus sermo quum dicit, *Vade*, proficiscere, *dic dicendo*, *Sic dicit Iehovah*, *Vincula lignea confregisti, et fac tibi.* Neque enim continuo tenore prosequitur sermonem suum Ieremias: sed priore membro recitat quid iussus fuerit dicere Chananiae: secundo autem membro recitat Dei iussu se fecisse vincula ferrea. Sed in sensu nulla est obscuritas: quia minime dubium est quin propheta sermonem hoc modo contexuerit, Tu fregisti ligamina e collo meo: Deus autem praecepit, ut conficerem mihi nova ex ferro. Quamvis ergo hic tantum narret Ieremias se iussu Dei fecisse vincula ferrea, facile tamen est inde colligere, quum de vinculis ligneis loquutus est, simul addidisse de vinculis ferreis quod refert, sed alio modo. Nunc sequitur expositio,

14. *Quoniam sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Iugum ferreum imposui super collum omnium gentium istarum, ut serviant Nabuchadnezer regi Babylonis, et servient ei, atque etiam bestiam agri dedi illi.*

Fuisset inane spectaculum, si Ieremias solummodo attulisset catenam ferream, qua collum suum

obligaverat: sed quum simul expositionem signi addidit, potuit apud multos fidem acquirere suo vaticinio. Alios autem reddidit inexcusabiles, qui obduruerant in sua malitia. Sed notatu dignum est quod Deus pro ligneis vinculis supponit ferrea: et ideo hoc facit, quoniam totus populus stulto et perverso suo consensu approbaverat dementiam illius impostoris, qui ausus fuerat violare signum illud, quo Deus testatus fuerat se non frustra sed serio loquutum esse per os servi sui. Nam hinc elicitur utilis doctrina, impios scilicet adversus Deum latrando nihil aliud consequi, quam ut magis ac magis iram eius accendant, atque ita duplicent sua mala: quemadmodum ubi canis est illaqueatus, si contumaciter se eximere conetur a laqueis, et illos excutere, sese strangulabit: ita etiam impii quo maiore impetu Deo resistunt, hoc gravius iudicium accersunt sibi. Et ideo quoties denuntiat nobis Deus se esse offensum peccatis nostris, cavendum est ne dum cupimus confringere vincula lignea, ipse ferrea nobis contexat ac fabricet. Ergo semper deterior fiet nostra conditio, nisi suppliciter deprecemur iram Dei simul atque apparet: deinde patienter nos subiiciamus eius ferulis, dum castigat nostra delicta. Hoc ergo tenendum est de vinculis ligneis et ferreis. Addit, *Super omnes gentes*, quia ut ante dictum fuit, Iudaei sperabant uno momento posse Nabuchadnezer reiici ultra Euphratem, et missas facturum quas occupaverat alias ditiones: omnes autem gentes vicinae inter se conspiraverant, ultro et citro mittebant nuntios, et quum Ammonitae et Moabitae et reliqui spem facerent Iudaeis, vicissim etiam animabantur ut uno impetu ruerent omnes adversus Babylonios. Quoniam ergo talis conspiratio secreta animos inflabat Iudaeis, haec ratio est cur etiam de aliis gentibus loquatur propheta. Dicit, *Et servient regi Nabuchadnezer.* Atqui iam tunc subegerat omnes illas regiones: sed intelligit propheta diuturnam fore dominationem regis babylonii, quum diceret Chananias non staturam esse nisi ad biennium. Opponitur ergo diuturnitas exiguo tempori: quasi diceret propheta, Frement quidem gentes, sed manebunt sub iugo regis Nabuchadnezer, et frustra tentabunt se eximere, *quoniam Deus addixit illas in servitutem.* Quanquam potest etiam alio modo exponi servitus: tolerabilis enim erat illarum gentium conditio, quamdiu rex Nabuchadnezer tantum iubebat pendere tributum, et quum praefectos suos mitteret, non aliud erat consilium nisi ut retineret certam possessionem. Atqui quum vidit non posse aliter domari quam duriori servitute, coepit tyrannice saevire, quum antea fuisset tolerabilis dominus: quemadmodum etiam de Iudaeis potest dici. Scimus enim tunc fuisse tributarios regi babylonio: sed quoniam illis parcebat, eius humanitas potuit censeri quaedam species libertatis: ubi autem vidit non posse frangi durum illud lignum nisi duro cuneo, coepit violentius ipsos premere: tunc coepit servitus ista, cuius nunc fit mentio. Iudaei ergo tunc vere coeperunt regi babylonio servire, quum vidit eos non posse ferre tolerabile illud iugum quod imposuerat, sed sua pertinacia et superbia semper obluctari. Adiungit propheta, *Bestiam quoque agri ei dedi.* His verbis tacite exprobrat, quemadmodum ante admonuimus, Iudaeis suam pertinaciam, quod non sentirent factum esse iusto Dei iudicio, ut Nabuchadnezer tanquam victor illis leges imponeret. Defensi enim fuissent coelesti auxilio nisi se ipsos nudassent, quemadmodum dicitur apud Mosen (Deut. 29, 25). Quoniam ergo Dei praesidium longe reiecerant, hinc factum est ut Nabuchadnezer illos invaderet, atque illis esset superior. Nunc quum non desinant fraenum suum aut mordere aut rodere, propheta perstringit illam dementiam, quod non sese humilient sub Dei manu, quum bestiae agrestes, quae tamen ratione carent et iudicio, sentiant arcana et admirabili Dei providentia hoc esse factum, ut Nabuchadnezer occuparet illas terras. Haec igitur ratio est cur propheta diserte exprimat bestias agrestes: quasi diceret Iudaeos tam praefractos, ut minus sit in illis rationis et modestiae et sollicitudinis, quam in leonibus et ursis et bestiis similibus: arcano enim Dei instinctu parebant bestiae imperio regis Nabuchadnezer: interea Iudaei magis ac magis insolescebant. Haec fuit summa dementia non agnoscere Dei iudicium, cuius cognitio ad feras et sylvestres bestias pervenerat. Sequitur,

15. *Et dixit Ieremias propheta Chananiae prophetae, Audi agedum Chanania, non misit te Iehovah, et tu confidere fecisti populum hunc super mendacio* (vel in mendacio).

Non satis ponderis fuisset in simplici doctrina Ieremiae, nisi refutasset suum adversarium: quemadmodum hodie dum se protervi nebulones erigunt, et audent evomere suas blasphemias quibus obscurent aut infament pietatis doctrinam, necesse est manus cum ipsis conserere: alioqui frigeret quidquid docemus. Nam penderent multorum animi, simplices, inquam, fluctuarentur, quum viderent magnum conflictum inter duas contrarias partes. Ergo necesse fuit sancto viro refellere mendacia Chananiae, quoniam semper sese iactasset, ac fuisset gloriatus suis vaticiniis. Quid autem Ieremias? *Non misit te Deus*, inquit: notanda est haec refutatio ubi confligere nos oportet cum Satanae ministris et falsis doctoribus. Nam quidquid obtendant, quocunque fuco sua mendacia obducant, hoc unum satis superque sufficere debet ad prosternendas eorum iactantias, quod non missi sint a Do-

mino. Ieremias potuit longo sermone contendere cum Chanania. Fuisset enim satis disertus spiritu sancto suggerente ac dictante quidquid in rem fuisset. Caeterum, haec concisa brevitas multo plus habuit efficaciae, quam si magno splendore et longo circuitu verborum usus esset. Tenenda igitur est haec ratio, quoties incidit dubitatio aliqua de religione, semper inquirendum esse, an missus sit a Deo qui loquitur. Quidquid enim blateret etiam qui videtur esse argutissimus, quamvis proferat mysteria quae rapiant simplicium animos in admirationem, hoc totum nihil aliud est quam fumus, ubi Deus non est autor doctrinae. Sic etiam nobis breviter hodie transigendum est cum omnibus mercenariis papae canibus, qui latrant adversus puram evangelii doctrinam, nempe ut contenti simus hoc compendio, Deum non esse illis autorem. Quia autem nunc alia est nostra conditio quam veteris populi, notandum est, posse deprehendi quis missus fuerit a Domino, ubi exigitur eius doctrina ad regulam legis, et prophetarum, et evangelii. Si igitur scire cupimus quosnam Deus miserit, et quosnam approbet pro servis suis, veniamus ad scripturam, et sit illud legitimum examen: quisquis loquetur ex lege, et prophetis, et evangelio, habebit certam et minime dubiam notam suae vocationis. Qui autem non probabit se hausisse ex illis fontibus quod deinde in medium profert, quidquid ingesserit, repudiandus est tanquam pseudopropheta. Videmus ergo quam utilem doctrinam contineat hic locus. Postea adiungit, *Tu confidere fecisti populum hunc super mendacio.* Depravant sensum prophetae qui vertunt, Securum reddidisti populum hunc fallaciter: saltem extenuant dimidia ex parte quod voluit exprimere propheta. Neque enim tantum damnatur Chananias, quod frustra et fallaciter obtenderit nomen Dei, sed hic שקר ponitur pro ipsa materia, quasi diceret, Tu populum hunc pascis vana spe, quam fabricasti ex tuo cerebro. Figmenta igitur tua suppetunt huic misero populo materiam errandi. Ergo non tantum accusat Ieremias illum impostorem, quod suis figmentis populum deceperit, sed quod vaticinia protulerit Dei nomine, quae metum populo auferrent, et darent aliquid bonae spei, ut populus in sua securitate torperet. Discamus itaque ex hoc loco, cavendum summopere esse, ubi agitur de materia fiduciae, ne quid evanidum apprehendamus, quemadmodum miseri hypocritae devorant umbras duntaxat, et nihil postea reperiunt solidum in suis figmentis. Sed ubi agitur de fiducia, sit aliqua soliditas, in qua possimus tuto acquiescere. Scimus autem nos minime posse falli, si omnia a Deo expetamus, si recumbamus in solam eius misericordiam, si non alibi sit nobis quies et tranquillitas quam in Christo. Retineamus igitur illam materiam fiduciae, et sit haec unica fultura. Sequitur,

16. *Propterea sic dicit Iehovah, Ecce ego emitto te* (hoc est proiicio), *e superficie terrae huius* (vel terrae, potius indefinite accipitur hoc loco pro tota terra. השנה videtur quidem paulo post notare certum annum: sed in voce האדמה puto exprimi specialiter Iudaeam, imo potius totum orbem: atque hoc facile colligitur, quia denuntiat Ieremias sublatum iri Chananiam e medio, et non fore amplius superstitem in mundo): *morieris* (ergo) *hoc anno, quia defectionem loquutus es contra Iehovam.*

Additur hic poena quae confirmet vaticinium Ieremiae. Voluit enim Deus consulere multorum ruditati, qui alioqui semper titubassent, vel captassent praetextum suae ignorantiae, quia non poterant statuere uter missus esset a Deo, Chananias an Ieremias. Deus ergo voluit paterna indulgentia porrigere illis manum: voluit etiam inexcusabiles reddere magna ex parte incredulos, qui iam addicti erant diabolo, quemadmodum contigit. Nam maior pars non fuit commota eventu isto tam memorabili. Sequitur enim paulo post:

17. *Et mortuus est Chananias propheta anno illo mense septimo.*

Quodammodo ante oculos cernebant quicunque contempserant Ieremiam, iudicium Dei. Ergo non potuit expeti certior obsignatio, si qua fuisset gutta intelligentiae in Iudaeis, quam ubi viderunt sola voce Ieremiae occisum fuisse impostorem. Neque enim digito illum tetigit, neque effecit ut traheretur ad supplicium, sicuti dignus erat: sed tantum linguae suae sonitu ipsum expulit e mundo. Quum ergo in verbo sancti prophetae fuisset coelestis et divina efficacia, quasi Deus ipse palam fulminasset e coelo, vel manu armata occidisset illum impium, quantae fuit caecitatis non moveri? sed tamen non moti sunt. Ideo fingunt quidam Rabbini, dum volunt tegere more suo ignominiam suae gentis, discipulos Chananiae clanculum sustulisse eius corpus, et ita populum celatum fuisse. Sed quid opus est tergiversari? neque enim hoc dicit Ieremias, sed loquitur tanquam de re vulgo satis cognita et perspecta, quod scilicet eventus fuerit certum testimonium vocationis ipsius. Unde sequitur, id non fuisse obscurum Iudaeis: tamen sic magnam partem eorum excaecavit diabolus, ut nihilo plus tribuerent sancto viro, quam ante, quin potius vilipenderent omnes minas, quarum erat testis et praeco. Unde autem hoc apparet? quia saepe surrexit magna pars populi adversus eum velut sceleratum: fuit accusatus tanquam regni proditor: et vix crudelis regis clementia evasit, quum scilicet proiectus est in foveam tanquam semimortuus. Quum ergo ita pertinaciter insanierint Iudaei, hinc colligimus quod

toties illis minati sunt prophetae de spiritu vertiginis, et furoris, et amentiae, et stuporis, et ebrietatis. Caeterum, oportuit exiguam illam partem, quae non prorsus erat desperata, reduci in viam, quod factum est illa tam manifesta probatione vocationis Ieremiae. Oportuit etiam ex opposito incredulos magis constringi, ita ut damnati fuerint propria conscientia, quemadmodum Paulus (Tit. 3, 11) αὐτοκατακρίτους vocat haereticos, qui defixi sunt in sua pertinacia, et sese diabolo sponte et quasi ex composito mancipant. Nunc sequitur,

CAPUT VIGESIMUM NONUM.

1. *Hi sunt sermones libri* (vel epistolae) *quem misit Ieremias propheta Ierusalem ad reliquias seniorum captivitatis, et ad sacerdotes, et ad prophetas, et ad universum populum, quem captivum abduxerat Nabuchadnezer e Ierusalem in Babylonem.*

Hic novum sermonem orditur propheta, quod scilicet non tantum Ierosolymae assidue vociferatus sit, ut resipiscerent Iudaei, qui illic adhuc residui erant, sed etiam mitigaverit exsulum dolorem, et hortatus fuerit ad spem reditus, si patienter ferrent correctionem sibi impositam: quanquam duplex fuit prophetae consilium. Neque enim solatio duntaxat mitigare voluit tristitiam exsulum, sed simul voluit frangere obstinationem gentis suae, ut qui adhuc erant superstites Ierosolymae et in Iudaea scirent nihil sibi esse melius, quam sese aliis suis fratribus adiungere. Meditabantur autem Iudaei, quemadmodum visum fuit, et rursus videbimus pluribus locis, intempestivam liberationem, idque invito Deo. Deus enim illis praefixerat annos 70. Illi autem volebant statim prorumpere, et frangere iugum sibi impositum. Ergo Ieremias quum scriberet ad captivos et exsules, voluit accommodare hanc doctrinam ad Iudaeos, qui adhuc manebant Ierosolymae, et putabant secum praeclare esse actum, quod non simul abrepti essent cum rege suo, et cum alia turba. Sed interim voluit etiam prodesse miseris illis, qui poterant obrui desperatione, nisi aliqua ex parte lenitus fuisset ipsorum dolor. Propheta, ut videbimus, iubet eos respicere ad finem captivitatis. Interea autem hortatur ad tolerantiam, et vult esse quietos et placidos, et non tumultuari, donec manus Dei ad ipsos liberandos apparuerit. Dicit autem *se scripsisse librum ad residuos senes*, quia in illa aetate plures erant mortui. Sic enim fert natura ut senes, qui propius accesserunt ad metam vitae, priores moriantur. Dicit ergo *se scripsisse ad eos*, qui tunc manebant superstites. Unde etiam colligimus fuisse hanc prophetiam omnibus communem. Atqui postea dicit, Accipite vobis uxores et generate. Sed hoc, ut videbimus, restringitur ad eos, qui tunc erant idonei per aetatem ad coniugium. Interea tamen noluit excludere senes a solatio, cuius volebat Deus ipsos esse participes, quum scirent prosperum fore exitum suae captivitatis, si modo se tranquillis animis continerent, neque indigne ferrent se iustas poenas Deo pendere, quod toties et tam multis modis ipsum provocassent. Addit simul *sacerdotes et prophetas*, postea adiungit *totum populum:* Sed haec et reliqua differam.

Exposui heri breviter prophetae consilium, cur librum miserit ad Iudaeos exsules, nempe ut patienter tolerando crucem, darent locum misericordiae Dei: deinde ut Iudaei qui in patria relicti fuerant, cognoscerent diuturnum fore exsilium, et mentiri pseudoprophetas, qui post biennium pollicebantur illis omnia prospera. Notandum autem est quod non plebem duntaxat hortatur ad patientiam, sed sacerdotes quoque et prophetas. Etsi autem postea videbimus fuisse illic etiam impostores, qui falso iactarent nomen propheticum, probabile tamen est comprehendi hoc loco etiam qui praediti erant spiritu Dei ad vaticinandum: sive quia elangueret in illis spiritus, sive quia Deus non semper largitus est omnibus omnia. Potuit ergo fieri ut docendi essent prophetae, quibus hoc Deus non patefecerat, vel quorum mentes erant malis suffocati. Quantum ad sacerdotes pertinet, hinc colligimus fere a principio eos decidisse a suo munere, quoniam fuissent prophetae Dei, si fideliter exercuissent munus sacerdotale: et fuit illud quasi extraordinarium, quod Deus aliquos elegit prophetas, nec sine illorum ignominia, quum scilicet essent degeneres et ignavi, vel fuci, qui solo titulo gloriabantur, quum ipsa veritas eos destitueret. Haec igitur ratio fuit cur docendi fuerint promiscue simul cum vulgo hominum. Nunc sequitur,

2. *Postquam egressus fuerat Iechoniah rex, et domina* (id est, regina mater eius), *et proceres, principes Iehudah, et Ierusalem, et artifex, et sculptor ex Ierusalem.*

Tempus etiam designat quo missus fuit liber, nempe paulo post calamitatem, quae acciderat quum rex Iechoniah simul cum matre tractus fuit in exsilium, et successor Zedechias in eius locum praefectus fuit, ut paulo post videbimus. Ergo inter ipsa principia mutationis scripsit Ieremias ad captivos. Tunc autem omnia sic fervebant, ut alii plus quam satis esset metuerent, alii vero conciperent vanas spes, ut solet fieri in rebus turbulentis. Ergo in illa recenti calamitate scripsit Ieremias: et hoc

primum sonant eius verba. Poterat enim, ut alibi fecit, annum notare. Sed quum simpliciter narrat hoc esse factum post egressum Iechoniae, sensus satis liquet, nempe quod voluerit mature occurrere eorum moerori, qui alioqui succumbere poterant, nisi Deus quodammodo manum illis porrexisset. Scimus enim crudum dolorem esse difficilem toleratu: et hinc etiam translatio, quum vocant dolorem acerbum. Erat enim novitas molesta, quum violenter et subito extracti fuissent e quietis nidis. Tunc igitur voluit Ieremias ipsos solari: deinde videbat alios, qui relicti fuerant in Iudaea, satagere, et multa consilia identidem agitare. Necdum enim stabilitum fuerat Zedechiae regnum: et poterant eum contemnere, et appetere semper regem suum. Quum ergo domi res essent adeo confusae, et miseri exsules in prima illa perturbatione gravius affligerentur, Ieremias adhibuit tempestivum remedium. Haec igitur ratio est cur tempus hic designet. Scimus matrem Iechoniae simul cum eo fuisse abductam: et vocatur הגבירה, quia etsi non proprie regina erat, dominabatur tamen simul cum filio. סריסים transferunt eunuchos: sed malui vertere proceres: et ideo additur nomen שרי: hoc est, aulici vel proceres, qui populum gubernabant, neque urbem modo, sed totam Iudaeam. Addit etiam, *artifices et sculptores,* quia Nabuchadnezer florem delegerat. Spoliaverat enim urbem nobilibus, ne quis autoritate polleret inter Iudaeos, qui auderet moliri res novas: deinde quidquid erat pretiosum aut exquisitum abstulerat, ut ne sculptores quidem et artifices relinqueret. Nunc sequitur,

3. *Per manum Eleasah filii Saphan, et Gamariae filii Helchiae, quos miserat Zedechias rex Iehudah ad Nabuchadnezer regem Babylonis, Babylonem, dicendo,*

4. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, universae captivitati quam captivam adduxi e Ierusalem Babylonem,*

5. *Aedificate domos, et inhabitate: plantate hortos, et comedite fructus eorum.*

6. *Accipite uxores, et generate filios et filias: et accipite filiis vestris uxores, et filias vestras date nuptum viris, et generent filios et filias, et crescite* (aut multiplicamini) *illic, et ne minuamini.*

Haec summa est legationis, quam haud dubie pluribus verbis explicuerat propheta: sed breviter hic perstringitur quod scripsit ad captivos, nempe ut quietis animis perferrent exsilium usque ad tempus liberationis, non quale imaginabantur multi, sed quod Deus praefixerat. Celebre enim tunc erat vaticinium Ieremiae, neque tantum in Iudaea, sed innotuerat etiam captivis, nempe exsilium eorum non posse finiri breviori temporis spatio quam septuaginta annis. Quod autem dicit *se epistolam misisse per manum legatorum regis*, probabile est hoc factum fuisse ipsius Zedechiae permissu. Neque enim dubium est, quin legatos suos mittendo studuerit favorem acquirere aqud regem Nabuchadnezer, cuius etiam nutu ad solium pervenerat. Neque enim tantae erat dignitatis ut rex constitueretur, quamvis esset ex semine regio, nisi quia Nabuchadnezer putavit sibi hoc fore commodius. Nam si quem satrapam imposuisset Iudaeis, facile concitata fuisset seditio: voluit igitur illorum animos aliqua ex parte placare, quia sciebat plus satis alioquin esse praefractos. Quidquid sit, Zedechias precario tantum dominabatur, non privata aliqua potentia, non propriis opibus, sed quoniam ita victori placuerat. Misit igitur suos legatos, ut promitteret omnia obsequia, et experiretur quidnam sibi agendum esset in futurum tempus. Quoniam ergo non optabat reditum Iechoniae, permisit ut legati simul ferrent librum Ieremiae, non quod libenter pareret Deo. Non fuit igitur hoc sincerum pietatis studium, sed quia putabat sibi fore utile, si Iudaei manerent quieti in Chaldaea usque ad mortem Iechoniae. Sic enim sperabat stabile fore sibi regnum, quando ille erat quasi aemulus. Nec dubium est quin Nabuchadnezer voluerit quasi compede tenere religatum Zedechiam, quum posset singulis diebus restituere in pristinum statum Iechoniam, sicuti eum tenebat exsulem. Nunc ergo intelligimus cur non prohibuerit Zedechias ne ferretur hic liber Ieremiae ad captivos: quia scilicet putabat illud sibi esse utile ad tranquillam regni conservationem. Aliud autem spectavit sanctus propheta, quia voluit libere, non in gratiam regis, sed quoniam Deus ita mandabat, ostendere quam diuturna futura esset captivitas. Optasset quidem Zedechias permitti liberum reditum exsulibus, quia manebant duntaxat sordes, et quisquiliae in Iudaea: hoc erat non satis honorificum: et forte etiam hoc captavit quum legatos mitteret ad Nabuchadnezer, ne deformis maneret Ierosolyma, sed reverteretur saltem aliqua pars exsulum: deinde ut essent qui terram colerent, quae fere nudata erat suis colonis. Sed Ieremias quod minime gratum sciebat esse regi, pronuntiat, nempe frustra sperari reditum, nisi finitis septuaginta annis. Videmus ergo ut nihil loquutus sit in regis gratiam: interea tamen rex non aegre tulerit perferri eius epistolam ad sedandos omnes motus, et fraenandos omnes eorum impetus, qui alioqui fuissent nimium propensi ad res novas. Haec ratio est circumstantiae, quum dicit *se misisse librum*, vel epistolam, *per manum Eleasah et Gamariae.* Et simul adiungit *missos fuisse a Zedechia Babylonem*, nempe ut placarent regem Nabuchadnezer, vel saltem ut foverent eius amicitiam. Iam venio ad ipsam summam doctrinae:

Deus praecipit captivis, *ut domos aedificent in Chaldaea, hortos plantent,* deinde, *uxores ducant, generent filios et filias ac si essent domi.* Noluit quidem Deus animos suorum esse defixos in Chaldaea: quin potius oportuit ipsos semper intentos esse ad reditum: sed usque ad finem septuaginta annorum Deus quietos esse voluit, et non agitare hoc vel illud, sed perinde agere res suas, ac si essent in patria. Quantum ad spem igitur attinet, Deus voluit illorum mentes esse suspensas ad tempus liberationis. Pugnabant primo intuitu inter se, nempe Iudaeos transigere tempus septuaginta annorum ac si essent indigenae illius loci, et nunquam mutanda esset habitatio: et tamen erectos semper exspectare. Sed haec duo simul optime quadrabant. Hoc enim erat testimonium obedientiae quum agnoscerent se castigari manu Dei, et ita libenter se subiicerent usque ad 70 annos. Spes autem illorum, quemadmodum nuper attigi, debuit manere in suspenso, ita ut non agitarentur inquietudine, aut fervore aliquo raperentur: sed ita transigerent cum animis suis, ferendum esse exsilium, quantisper Deo placeret: et tamen bonam esse spem reditus, modo exspectarent 70 annos, quia sic Deo placeat. In hoc igitur argumento nunc versatur Ieremias quum dicit, *aedificate domos, et inhabitate: plantate hortos, et comedite fructus eorum.* Nam hic totus sermo referri debet ad tempus exsilii. Postea de reditu loquetur, ut videbimus suo loco. Sed Iudaei non poterant quidquam boni sperare: nisi fuissent compositi ad ferendam correctionem, et re ipsa etiam probassent se non reiicere correctionem sibi impositam. Videmus nunc quomodo non hortetur Ieremias Iudaeos ad delitias, nec suadeat illis ut sese demergant in Chaldaea: erat enim fertilis regio et amoena. Non ergo suadet ut illic delicate agant, sibi indulgeant, et obliviscantur patriae, minime: sed restringit hunc sermonem ad tempus captivitatis, hoc est, ad annos septuaginta. Illo igitur tempore vult frui Chaldaea et eius commodis perinde ac si non essent exsules, sed oriundi ex illo loco. In quem finem? non ut sese dederent ignaviae, sed ne tumultuando offenderent Deum, et quodammodo praecluderent ianuam eius gratiae, quia exspectandum erat tempus quod ille finierat. Nam ubi agimur praecipites fervore desiderii, quodammodo repellimus Dei gratiam, non patimur deinde ut agat prout decet. Ubi autem eripimus ei ius suum, et arbitrium, perinde est ac si nollemus admittere eius gratiam. Hoc factum esset nisi cladem quietis et tranquillis animis tulissent in Chaldaea usque ad tempus sibi divinitus praefixum. Nunc tenemus sermonem prophetae non spectare nisi ad tempus exsilii: tenemus etiam non tendere in alium finem nisi ut sese Deo subiiciant, et ita patientia sua ostendant se vera poenitentia esse tactos, simul vero non aliunde sperare reditum quam a mera Dei gratia. Quod iubet *filiis suis accipere uxores, et filias suas dare nuptum,* hoc est, ex legitimo naturae ordine, quia illud esset nimis praeposterum ut adolescentes et puellae pro libidine sibi accersant vel sponsos vel sponsas. Deus ergo hic loquitur ex communi regula, quum iubet adolescentes non aliter coniungi matrimonio quam mandato parentum: puellas etiam non nubere viris nisi quibus datae fuerint. Tandem addit, *Multiplicamini illic, et ne minuamini,* ac si diceret tam longum fore exsilii tempus ut generanda esset soboles, nisi vellent statim deficere. Deus autem hoc expressit, quia nolebat intercidere genus Abrahae. Fuit quidem species aliqua mortis, quum ita longe eos expulit, ac si abdicaret haereditate quam illis promiserat fore perpetuam: tamen hic solatium adhibet, quum vult eos propagari. Neque enim poterant eo esse animo nisi oculos direxissent ad spem reditus. Ergo gustum aliquem praebet suae misericordiae, quum vetat eos minui in Chaldaea. Tandem adiungit,

7. *Et quaerite pacem urbis ad quam transtuli vos illuc* (sed abundat) *et orate pro ea Iehovam, quia in pace eius erit vobis pax.*

Ultra progreditur Ieremias, nempe Iudaeos hac lege traductos fuisse Babylonem, ut sponte subiicerent se imperio regis Nabuchadnezer, idque testatum facerent etiam suis precibus. Non tantum iubet eos patienter ferre poenam sibi impositam, sed vult addictos esse victori: nec tantum vetat ne sint seditiosi, sed ex animo ita vult esse obsequentes, ut Deus testis sit spontaneae eorum subiectionis et obedientiae. Quum dicit, *Quaerite pacem urbis,* possit hoc de precibus exponi. Nam דרש significat saepe optare et precari: sed hoc loco commode, meo iudicio, exponemus de studio populi: ac si diceret Iudaeos debere quantum in se erit, studium suum impendere, ne quid adversi monarchiae chaldaicae accidat. Nam subiicitur paulo post, *precamini.* Posset quidem repeti eadem sententia duobus verbis: sed si quis rem propius expendat, facile mihi, ut opinor, subscribet, quod priore membro iubeat propheta ipsos esse fidos regi Nabuchadnezer, et eius monarchiae. *Quaerite* ergo *pacem.* Nomine pacis intelliguntur omnia prospera, quemadmodum satis notum est. Porro non contentus est externo studio, sed vult eos etiam coram Deo precari, ut prospere et feliciter succedat regi babylonio, nempe usque ad finem exsilii. Semper enim tenendus est scopus prophetae. Unde colligimus, non aliter hortatum fuisse exsules ad ferendum iugum regis babylonii quam pro captivitatis tempore, quia hoc erat repugnare Deo, si quid temere tentassent, et eatenus praecipere ut placide

sustineant tyrannicum illud imperium. Iterum repetit quod paulo ante dixerat, nempe *traductos fuisse:* omiseram verbum illud. Dixerat enim universae captivitati, quam feci migrare e Hierusalem, vel transtuli, vel captivam abduxi. Nunc ergo iterum confirmat eandem sententiam, אשר הגליתי, quod scilicet non debeant duntaxat respicere avaritiam vel ambitionem, vel superbiam regis Nabuchadnezer, sed attollere in coelum oculos, et agnoscere Nabuchadnezer fuisse Dei flagellum, et exsilio illo castigata fuisse eorum peccata. Deus ergo se autorem exsilii esse testatur, ne putent Iudaei sibi negotium esse cum mortali homine, sed potius intelligant se calcitrare adversus stimulum, si nimium indignentur et fremant, quod ita degant sub tyrannide alieni regis. Ergo ne turbentur vagis illis cogitationibus, Deus se statuit in medio, et dicit exsilium iusto suo iudicio ipsis esse impositum, ut agnoscant se nihil profecturos sua contumacia, nec agitentur anxia inquietudine, neque audeant aggredi quidquam novum, quia scilicet hoc erat repugnare Deo, et quasi bellum gerere cum coelo. Hic finiam.

Postrema lectione non absolvimus versum septimum, ubi dicebat propheta Iudaeos, quantisper Deus volet ipsos esse exsules, sic esse Babyloni affixos, ut debeant omnia habere coniuncta, quoniam scilicet sint ex eodem corpore. Nam quum dicit *fore illis pacem in pace Babylonis,* significat non posse quidquam illis esse separatum, donec completum fuerit tempus septuaginta annorum. Iubet igitur *ipsos orare pro statu prospero Babylonis.* Hoc primo intuitu durum erat. Nam scimus quam inhumaniter tractatus fuerit miser ille populus a Chaldaeis. Orare igitur pro saevissimis hostibus, videri tunc potuit absurdum et minime consentaneum. Sed propheta mitigat illam asperitatem quum dicit fore ipsis utile, si pro felici statu Babylonis precati fuerint, quoniam socii sunt eiusdem fortunae. Scimus quantopere ad persuadendum valeat utilitas, quum scilicet putamus nihil nos suscipere nisi quod nobis bene succedet. Hac igitur ratione propheta Iudaeos docet nihil ab ipsis exigi quod refugere debeant, quum Deus iubet ipsos orare pro Babylone, quia prosperitas illius regni sit in ipsorum salutem. Significat autem, quemadmodum nuper attigi, sic coniunctos esse Babyloniis, ut non debeant imaginari se fore immunes ab omni molestia et incommodo, si quid adversi Babyloniis acciderit, quoniam sint ex eodem corpore. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed hinc colligere licet optimam doctrinam, non modo parendum esse regibus sub quorum sumus ditione, sed illis etiam optandam esse prosperitatem, ut Deus testis sit voluntariae nostrae subiectionis. Nam si hac ratione oportuit Iudaeos bene precari Chaldaeis, quia addicti erant illis ad certum tempus, ubi vivemus sub legitimo aliquo principe, neque id ad paucos tantum dies, nulla erit excusatio nisi coram Deo testemur voluntarium nostrum studium. Qui autem Deum precabitur pro felici statu eius regionis, in qua vivit, certe non negliget reliqua officia. Hoc enim praecipuum est, ut testemur coram Deo qualis sit noster affectus: deinde accedant alia, quemadmodum promptitudo ad obsequia praestanda, et quidquid tale est. Nunc sequitur,

8. *Quoniam sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, Ne decipiant vos prophetae vestri, qui sunt in medio vestri, et divini vestri: et ne attendatis ad somnia vestra, quae vos somniatis.*

Quoniam occupati erant fere omnium animi, sicuti vidimus, vana illa et perversa fiducia, quam imbiberant ex falsis vaticiniis, quod scilicet redituri essent post secundum annum, occurrit propheta, et admonet ut sibi a talibus imposturis caveant. Atque ita videmus non sufficere, si quis doceat simpliciter quod rectum est, nisi etiam revocet ab errore qui iam sunt decepti, vel qui periclitantur. Asserere enim est tantum dimidia pars doctrinae, quia Satan semper excitat suos ministros qui puram doctrinam mendaciis corrumpant. Non satis igitur erit, si veritas ipsa in medium producta fuerit, nisi discutiantur omnes fallaciae diaboli, quemadmodum hodie exemplum satis manifestum est in papatu. Nam quum illic inebriatae sint omnium fere mentes multis pravis figmentis, si quis tantum ostendat hoc et illud rectum esse, certe nunquam hoc modo evellet errores ex cordibus hominum. Et ideo Paulus (Tit. 1, 9) iubet episcopos non tantum instructos esse doctrina, qua viam ostendant docilibus, sed simul armatos, ut resistant adversariis, et os illis occludant. Quoniam autem ab initio mundi non destitit Satan, quantum in se erat, omnia tentare et moliri ut corrumperet Dei veritatem, vel obscuraret multis tenebris, ideo semper necesse fuit servos Dei paratos esse ad utrumque, nempe ut fideliter docerent morigeros: deinde ut se fortiter opponerent hostibus veritatis, et eorum pervicaciam frangerent. Hanc regulam nunc sequitur propheta: hortatus est Iudaeos ad tyrannidem illam patienter ferendam, quoniam erat iugum Dei: sed quia ex opposito pseudoprophetae iactabant redituros esse elapso biennio, necesse fuit ipsum occurrere. In hoc igitur membro nunc insistit. Et quo plus ponderis habeat doctrina, rursus inducit personam Dei, *Ne decipiant vos,* inquit, *prophetae vestri qui sunt in medio vestri.* Nam quum Ierosolymae haberet Ieremias multos adversarios, diabolus etiam miseros exsules fallebat in Chaldaea. Admonet igitur non

esse credendum illis impostoribus. Quoniam autem per concessionem nominat eos prophetas, qui indigni prorsus erant honorifico illo elogio, postea per contumeliam divinos appellat. Ergo prius nomen refertur ad externam professionem qua se venditabant, quum iactarent se divinitus missos esse perferre Dei mandata. Concedit ergo illis nomen propheticum, sed catachristicos, improprie vel abusive, ut loquuntur: quemadmodum hodie non semper pugnamus de vocibus, et bestias illas, quae non debent numerari inter homines, vocamus tamen praesules, episcopos, praelatos: sic etiam ut saepius iam visum fuit, prophetae liberius loquuti sunt, nec dubitarunt prophetas vocare, qui iam obtinuerunt gradum illum existimationis in populo. Sed ne superbiant fallaci illa iactantia, postea designat illos proprio nomine, *et dicit esse divinos,* deinde vocat *somniatores: Ne attendatis ad somnia vestra.* Alloquitur hic totum populum: erant autem pauci, qui sub specie et colore prophetici spiritus vaticinia proferrent. Sed Ieremias non temere transfert ad totum populum, quod non nisi paucorum erat. Scimus enim diaboli ministros foveri non tantum stulta credulitate hominum, sed perverso appetitu. Mundus enim nunquam fallitur nisi sponte, et homines, quasi devoti essent exitio, accersunt sibi hinc et inde mendacia, et quum nolint decipi, tamen maxime appetunt. Si quis roget an mundus decipi velit, omnes a minimo usque ad maximum clamabunt nihil se magis fugere aut metuere. Interea unde fit ut Satan simul atque signum aliquod dedit, attrahat magnas catervas, nisi quia ad vanitatem natura sumus propensi? Deinde accedit aliud vitium, quod scilicet tenebras luci praeferimus. Non igitur facit iniuriam populo Ieremias, quum dicit cavendum esse a somniis, quae somniabant: quanquam istud מחלמים quidam accipiunt transitive, quoniam est in הפעיל, et hic debuerat scribi מחלימים potius: sed poterit etiam sumi in neutro genere. Quidquid sit, sensus prophetae minime ambiguus est, quia imputat omnibus Iudaeis quod inanibus somniis fallantur, neque posse culpam reiici in paucos impostores, quoniam omnibus commune sit illud vitium. Et emphaticum est pronomen אתם, vos, inquit, somniatis: nam opponit haec falsa somnia vaticiniis. Scimus enim Deum olim patefecisse suam voluntatem vel per visiones, vel per somnia. Erant igitur somnia quaedam divina, quorum Deus ipse erat autor. Sed hic ostendit populum sibi fabricare omnes illas imposturas, ita ut nihil iuvet obtendere prophetas esse Dei interpretes, et referre quod somniarunt. Multum enim interest, somnietne quispiam ex suo cerebro, an etiam Deus in somno patefaciat quod pro oraculo habendum est. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Sequitur,

9. *Quoniam fallaciter* (vel, in mendacio) *ipsi prophetant vobis in nomine meo, non misi eos, dicit Iehovah.*

Confirmat suam sententiam ratione, quod scilicet non vocati currant, sicuti vidimus cap. 23. Repudiat igitur illos pseudoprophetas, quoniam non loquantur ex ore Dei. Sed fuit valde obscurum discrimen, quum magnifice proferrent nomen Dei, et profiterentur se nihil in medium adducere nisi quod ab ipso didicissent. Caeterum, ut alibi diximus, nemo nisi volens et sciens potuit falli. Deus enim nunquam fideles suos destituit spiritu discretionis, modo ex animo et sincere se docendos offerant veris eius et legitimis servis. Et tunc debebant Iudaei examinare omnes doctrinas, et omnia vaticinia ad regulam legis. Quod si lex illis fuisset difficilis intellectu, quemadmodum iam dixi, debebant a Deo petere spiritum prudentiae et discretionis. Ergo non frustra Ieremias derisit quidquid iactabant pseudoprophetae ad famam et plausum populi captandum, quia non erant divinitus missi vel approbati. Sic etiam hodie quisquis certo discernere volet inter varias doctrinas quibus mundus agitatur, imo concutitur, se non difficulter expediet, modo offerat se Christo discipulum, et coniungat legem et prophetas simul cum evangelio, et hac amussi utatur ad probandas omnes doctrinas: interea non confidat proprio acumini, sed subiiciat se Deo, et petat ab ipso spiritum iudicii et discretionis. Interea notandum est hac una ratione satis superque refelli pseudoprophetas, dum ostendimus non esse missos a Deo. Convincimus autem eos vanitatis, si doctrina eorum pugnet cum evangelio et cum lege. Quidquid sit, principium hoc tenendum est, nullos esse audiendos nisi qui ostendunt se afferre a Deo mandata, et instructos esse eius verbo. Diximus alibi, ut quis censeri debeat missus a Deo, primo necessarium esse ut sit rite vocatus: deinde ut exsequatur fideliter munus suum. Nam quisquis se ingeret absque mandato Dei etiamsi vere et pure loquatur, tamen non meretur nomen prophetae aut doctoris. Deinde vocatio ipsa per se non sufficeret sine fide et integritate. Sed hoc loco praecipue insistit Ieremias in 2. capite, nempe quod non loquantur ex ore Dei qui populo tam brevem reditum pollicebantur. *Prophetant* igitur *fallaciter,* inquit, *in nomine meo:* quare? *quia non misi eos.* Sequitur,

10. *Quia sic dicit Iehovah, secundum mensuram* (nam מלאת accipitur metaphorice pro mensura: sed adhuc aspera esset loquutio, ideo simplicius vertendum est) *quia ubi impleti fuerint in Babylone septuaginta anni, visitabo vos, et suscitabo super vos sermonem meum bonum, ut reducam vos ad locum hunc.*

Ad refutationem somniorum, quibus falsi prophetae populum inebriaverant, iterum repetit quod dixerat, nempe finem exsilii non prius esse exspectandum, quam elapsis 70 annis. Et haec ratio docendi observatu digna est, quia veritas Dei semper valebit ad discutiendas omnes nebulas quibus Satan non desinit involvere puram doctrinam. Quemadmodum ergo ante vidimus, quum populus imbutus est aliquo errore, fortiter esse resistendum: ita etiam nunc videmus quibus armis pugnare debeant omnes servi Dei, ad evertendas omnes fallacias, quibus impetitur pura doctrina, nempe opponant verbum. Hinc enim rationem nobis suo exemplo praescribit Ieremias. Loquutus est de falsis prophetis, admonuit non esse illis credendum: sed quoniam poterant adhuc vacillare multorum animi confirmat suam sententiam, quod scilicet non fuerint divinitus missi, quia Deus nunquam varius est, neque instabilis, neque secum pugnat. Praefixit autem 70 annos vestro exsilio. Quisquis ergo labefactare conatur illam doctrinam, professus est et apertus hostis Dei. Nunc tenemus prophetae consilium. *Ubi* ergo *impleti fuerint* 70 *anni.* Propheta hic fraenum iniicit Iudaeis, ne ante tempus festinent: deinde spem etiam facit reditus, modo quiescant usque ad terminum a Deo praefixum. Duo igitur sunt membra huius sententiae, nempe populum male sibi consulere si festinet, ac sibi reditum promittat ante annos 70, deinde illo tempore finito spem reditus certam fore, quia Deus ita promiserit. Addit, *Et excitabo super vos sermonem meum bonum. Bonum sermonem* nominat qui poterat laetitiam afferre Iudaeis.. Nam sermo Dei etiam si exitialis sit incredulis, non tamen mutat naturam, semper bonus manet: atque ideo dicit Paulus evangelium esse mortiferum odorem multis, sed tamen suavem esse odorem illum coram Deo, quia transferri debet in eorum culpam qui pereunt, quod non percipiunt fructum ex doctrina evangelii in suam salutem. Sermo igitur Dei semper bonus est: sed refertur hoc elogium ad ipsam experientiam, quum scilicet Deus re ipsa demonstrat se esse propitium. Et brevior definitio potest dari, quod bonus sermo promissiones denotet, quibus Deus testatur paternum suum favorem. Rursum alibi vidimus minas vocari malum sermonem: Quomodo? non potest quidem quadrare hoc nomen sermoni Dei, ut nuper dictum est: ex sensus tamen nostri aestimatione vocatur malus sermo Dei, qui minatur exitium, quemadmodum dicit, *Ego sum qui creo bonum et malum.* Et disputatio haec prope supervacua est: si tenemus Deum voce mali percellere incredulos metu, nunc vero prophetam nihil aliud velle quam Iudaeis testari Dei gratiam: et ideo dicit experientia sensuros esse, non frustra Deum fuisse pollicitum quod iam ante retulit. Dicitur autem Deus *excitare sermonem suum*, ubi eius effectum producit ante oculos, quia ubi Deus tantum loquitur, et res ipsa nondum apparet, videtur quodammode iacere sermo, et esse inutilis. Atqui per 70 annos Iudaei nihil aliud concipere poterant, quam Deum esse infestum, et ita assidue terreri. Iacebat enim quasi otiosa promissio, quoniam effectus nondum patebat. Dicitur ergo Deus *sermonem suum excitare,* dum probat se non frustra aliquid fuisse pollicitum. Summa est, vaticinium quod retulit Ieremias, non esse vanum: quod si non statim hoc agnoscat populus, tamen Deum tandem, ubi tempus advenerit, re ipsa probaturum quam non fallat suos, vel lactet ipsos vana spe ubi aliquid promittit. Et se ipsum explicat propheta, nempe *ut reducat ipsos in patriam.* Hic enim bonus erat sermo, nempe promissio liberationis, sicuti sermo, quoad sensum populi, malus erat, et acerbus, et durus, quum Deus minatus fuerat se abdicaturum reprobos. Sed hoc accidentale est, quemadmodum dixi, ut sentiant homines sermonem Dei sibi esse malum vel adversum. Provenit enim hoc ex ipsorum culpa, et non ex natura verbi. Sequitur,

11. *Quia ego cognosco cogitationes meas, quas ego cogito super vos, dicit Iehovah, cogitationes pacis, et non in malum: ut dem vobis finem, et exspectationem.*

Confirmat pluribus verbis eandem sententiam, quia difficile erat collapsos animos erigere. Laborat enim semper mundus his duobus extremis vitiis, vel quod sese demergit in desperationem, vel se nimium attollit stulta superbia. Nulla, inquam, moderatio nisi ubi reguntur homines Dei spiritu, et recumbunt in eius sermonem, quia dum sibi fingunt vanas spes, statim rapiuntur supra nubes, volitant huc et illuc: denique putant se posse coelos transscendere, hic est excessus in vana et stolida hominum fiducia. Ubi autem deiecti sunt, tunc prorsus expavefacti concidunt, imo attoniti et exanimes carent omni sensu, non admittunt quidquam solatii, non possunt gustare quidquid promittit Deus. Et uterque morbus facile perspici potuit in Iudaeis. Vidimus quantopere laboraverint prophetae, ut illorum fastum et arrogantiam prosternerent. Ridebant enim omnes minas: securi semper manebant, quamvis Deus quasi armata manu, et gladio stricto ostenderet certam perniciem, tamen nihil eos movebat. Et quum iam tracti essent in exsilium, tamen nimium creduli erant, quum pseudoprophetae illis promitterent celerem reditum: interea quum Deus per servos suos se ostenderet fore illis placabilem, et finitis 70 annis se eorum liberatorem fore, erant surdi ad haec omnia, imo respuebant cum magno fastidio illas promissiones, Quid? Deus, scilicet, suscitabit mortuos! quemadmodum videmus apud Ezechielem.

Haec igitur ratio est cur propheta nunc prolixe concionetur de futura redemptione, quia difficile hoc erat persuasu Iudaeis. Nam quamvis putarent se paulo post redituros in patriam, non tamen poterant moram ferre, quum Deus tolerantiam ipsis praeciperet: interea nimium, ut diximus, audaces erant quum pseudoprophetae eorum animos inflaverant vana fiducia. Dicit igitur, *Ego novi cogitationes quae cogito super vos.* Quod quidam existimant Deum hic sibi vendicare tanquam proprium, omnia futura praescire, alienum est a prophetae sensu: est potius tacita antithesis inter certum Dei consilium, et vanas imaginationes quibus se ipsos ludebant Iudaei. Eodem sensu dicitur apud Isaiam (55, 9), Quantum distant coeli a terra, cogitationes meae distant a cogitationibus vestris, inquit Dominus. Solebant enim perperam Deum metiri ex proprio sensu. Nam quum aliquid promissum fuerat, disputabant apud se an illud firmum esset, et circumspiciebant huc et illuc. Ita non ratiocinabantur nisi ex proprio cerebro. Deus ergo ipsos obiurgat, et ostendit quam praepostere id faciant, et dicit *cogitationes suas magis esse remotas ab eorum cogitationibus quam coelum a terra.* Sic etiam hoc loco, tametsi non exprimitur utrumque membrum: tamen non alio tendit propheta, quam ut Iudaei se permittant Deo, et non appetant nimium esse arguti, ut intelligant quomodo hoc vel illud fieri possit, sed statuant quod Deus decrevit non posse mutari. Interea notandum est, Deum hic non loqui de arcano suo et incomprehensibili consilio. Nam quaenam sunt cogitationes de quibus nunc agit Ieremias? nempe liberatio postquam tempus impletum esset, quia pollicitus fuerat Deus tunc se fore propitium ecclesiae suae. Videmus ergo hic non esse movendam quaestionem de arcanis Dei consiliis, sed simpliciter agi de sermone illo, qui iam innotuerat Iudaeis, vel de vaticinio Ieremiae, quo praedixerat 70. annis Iudaeos fore exsules, et tandem sensuros poenam illam fuisse parvam duntaxat castigationem, quia esset temporalis. *Novi* ergo *cogitationes meas.* Sed interea oblique perstringit Iudaeos, quod non conciperent spem salutis, quia non cadebat hoc sub ipsorum sensus. Docet igitur hanc esse veram sapientiam, nos Deo subiicere et permittere: et si non assequimur eius consilium, quietis animis esse exspectandum, donec maturum tempus advenerit. Dicit esse *cogitationes pacis*, hoc est, cogitationes benevolentiae. Pax enim, quemadmodum saepe dictum fuit, accipitur pro felicitate, ut nuper: In pace Babylonis erit vobis pax: hoc est, si prospere fuerit Babyloniis, eritis participes eiusdem fortunae. Ita etiam hoc loco Deus pronuntiat *cogitationes suas esse pacis*, quia vellet re ipsa et effectu monstrare paterno se esse affectu erga populum. Postea adiungit, *ut dem vobis finem et exspectationem.* Per אחרית, quod significat Hebraeis postremum, hic finis intelligi debet: quasi diceret non esse habendum pro aeterno interitu, quod populus in alienam terram raptus fuerit. Nam haec non levis erat tentatio, quum Iudaei privati essent terra illa quae erat quies et haereditas Dei: perinde enim erat ac si resecti fuissent ab omni spe. Erat igitur externa quaedam species abdicationis, abdicatio autem erat etiam species mortis. Sed hic pronuntiat Deus se finem impositurum exsilio, ut sit temporale. Unde colligitur populum non periisse quum eiectus fuit in exsilium, sed castigatum leniter fuisse Dei manu. Addit, *exspectationem*, pro quo Hieronymus vertit patientiam, sed nimis coacte. Neque vero dubium est quin hac secunda voce melius et clarius expresserit propheta quod volebat per vocem אחרית, nempe finem optatum. *Dabo* igitur *vobis finem*, ut scilicet illis promissionibus fruamini, sicuti optatis et exspectatis, hoc est, debetis hoc sperare, quum Deus ita promiserit. Hic finem faciam.

12. *Et invocabitis me, et ibitis: et orabitis me, et exaudiam vos.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, nempe quod Iudaei postquam defuncti fuerint poena divinitus imposita, tandem redibunt in patriam, et sentient Deum misericordem, unde colligere licebit castigationem exsilii fuisse illis utilem. Hoc quidem iam satis aperte exposuerat proximo versu, sed modum nunc exprimit, quod scilicet invocabunt Deum. Quanquam utitur duobus verbis, *invocabitis me, et orabitis*, inquit. Verbum quod interponitur והלכתם omnes fere referunt ad rectum vitae cursum, quasi diceret propheta eos, qui prius vagati fuerant post suas concupiscentias, ambulaturos in via Dei, hoc est, in lege. Sed videtur mihi coacta expositio. Non dubito igitur quin propheta hic tacite perstringat socordiam populi, qui non statim agnovit se castigari Dei manu, ut mature resipisceret. *Ire* ergo vel ambulare tantundem valet, meo iudicio, ac si dixisset: Postquam pertuleritis non unius tantum anni exsilium, sed 70, tunc incipietis sapere. Fuit haec non tantum pigrities, sed stupiditas, quod non fuerint subacti Dei ferulis, ut ipsum invocarent. Sed quoniam tam rudi erant et praefracto ingenio, propheta hic breviter admonet opus esse multis annis ad ipsos domandos, quia non sufficerent viginti aut triginta. Nunc ergo intelligimus consilium prophetae, quantum ad verbum הלך, quod est ambulare. Summa est igitur, postquam profecerint in Dei ferulis, tunc venturos esse supplices, ut deprecentur iram eius. Additur autem promissio, *quod Deus ipsos exaudiet.* Videri tamen posset etiam in priore membro Deus promittere conversionem: et

certe poenitentiae fructus est oratio, quae nascitur ex fide. Poenitentia autem est donum Dei. Iam non possumus rite et pure invocare Deum, nisi spiritu sancto duce et magistro. Ille enim est qui non tantum verba dictat, sed etiam gemitus format in cordibus nostris. Et ita Augustinus accipit contra Pelagianos, dum probat non esse in arbitrio hominis vel converti vel orare. Frustra enim Deus promitteret quod esset in potestate hominis, inquit. Haec autem est promissio, *orabitis.* Sequitur ergo nos non proprio carnis impulsu orare, sed quum spiritus sanctus corda nostra dirigit, et quodammodo orat in nobis. Ego tamen nescio an propheta tam subtiliter loqui voluerit. Ex aliis locis scripturae probare facile est nostrum non esse Deum precari nisi nos spiritu suo praeveniat. Sed quoniam posset de hoc loco moveri controversia, malo simplicius accipere, quod *scilicet Deus exaudiet,* ubi ipsum precari inceperint, sed interea ostendit non fore tam brevi temporis spatio, quoniam scilicet fere erant indomiti, neque poterant resipiscere nisi post multos annos. Sequitur,

13. *Et quaeretis me, et invenietis, quia quaeretis in toto corde vestro.*

Idem aliis verbis confirmat: neque tamen supervacuus est sermo, quemadmodum heri diximus: quia sicut pervicaciter Iudaei respuerant omnes minas, sic difficile ipsis erat percipere aliquem gustum bonitatis Dei ex promissionibus. Haec igitur ratio est cur propheta pluribus verbis insistat in hoc capite. Quaerendi verbo metaphorice significat preces et vota, quemadmodum proximo versu dictum fuit. Et Christus etiam, quum suos discipulos ad orandum hortatur, dicit, Quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis. Non dubium est quin illic agat de precibus, tamen alios loquendi modos usurpat, quos sumit a vulgari consuetudine. Quaerimus enim quod nobis utile est. Quaerendi autem ratio, ubi opus habemus Dei gratia, non alia est quam precari. Dicit igitur propheta, *Tunc quaeretis me, et invenietis,* Quanquam autem Israelitas alloquitur, debet extendi haec doctrina ad totam ecclesiam, sicuti passim Deus testatur se exorabilem fore omnibus qui ad ipsum confugient. Sed quoniam hypocritae satis sunt clamosi, et videntur sanctos ipsos superare zeli ardore, si tantum spectetur externa professio, addit propheta, *quoniam quaeretis me in toto corde vestro.* Neque enim dubium est quin Iudaei millies singulis annis ingemuerint, quum tam duriter premerentur a Chaldaeis. Patiebantur enim omnes contumelias, deinde nihil erat ipsis tutum vel salvum. Necesse igitur fuit, nisi essent plus quam ferrei, ipsos concipere aliquas preces. Sed ostendit Deus nondum fore maturum tempus, donec preces eorum nascantur ex serio affectu. Hoc intelligit per *totum cor.* Certum quidem est, nunquam toto corde converti homines ad Deum, neque etiam totum cor unquam ita esse addictum studio precandi, ut deceret: sed propheta cor totum opponit duplici. Non ergo hic intelligitur perfectio, quae nulla posset reperiri in hominibus, sed duntaxat integritas vel sinceritas. Nunc tenemus summam verborum prophetae, nempe Iudaeos, ubi serio ad Deum confugere inceperint, sensuros ipsum propitium, modo id faciant recto affectu, et non simulato: deinde hoc non fore tam cito, quia maior erat ipsorum durities et obstinatio, quam ut tempore exiguo resipiscerent. Ideo admonet Deus opus esse pluribus malis, ut tandem flectantur, et exuant illam pervicaciam, cui nimium fuerant dediti. Haec autem tota doctrina ut nuper attigi, accommodari debet in usum ecclesiae. Promissio enim haec extenditur ad omnes pios, quod ubi in suis miseriis Deum invocaverint, ipsos exaudiet. Et videtur sumpsisse Ieremias ex Isaia hanc sententiam, Simulatque invocaveris me, inquit Isaias (58, 9), ego te exaudiam: antequam verba feceris, habebo manum extentam. Et notanda est circumstantia, alloquitur enim propheta Iudaeos, qui miserrime oppressi erant. Sciamus ergo sermonem hunc proprie dirigi ad calamitosos, qui videntur Deum habere adversum et infestum: et illud est opportunum etiam tempus, cuius fit mentio a Davide, Psalmo 32. Hic etiam locus docet non esse mirum si Dominus ingeminet sua flagella, neque statim nobis ignoscat, quia non tam sumus flexibiles, ut primo quoque die ad ipsum redeamus. Ergo cogitur nostra contumacia diutius nos castigare: et tamen haec promissio tenenda est, etiam si sero resipiscamus, Deum tamen semper fore nobis exorabilem, modo ne sibi hoc praetextu indulgeant reprobi in suis vitiis, quemadmodum videmus iocose profanos homines illudere Deo, et ita sceleste abuti paterna eius tolerantia. Cavendum est igitur ne peccator thesaurum vindictae sibi accumulet, si exspectet usque ad finem vitae. Caeterum, spes tamen haec proponitur his qui diu obtorpuerint in suis peccatis, si tandem veniant quamvis sero, tamen venturos opportune, quia Deus ipsos exaudiet. Sed diligenter observanda est haec exceptio, Deum non fore propitium nisi quaesitus fuerit ex toto corde, hoc est, sincero affectu. Ita non est quod miremur aures eius saepe clausas esse votis nostris, quia tantum simulamus nos ipsum quaerere: nulla vero interim sinceritate nos esse praeditos, ex vita apparet. Nunc sequitur,

14. *Et inveniar a vobis, dicit Iehovah, et reducam captivitatem vestram, et colligam* (vel congregabo) *vos ex omnibus gentibus, et ex omnibus locis*

quo expulero vos illuc, dicit Iehovah: et redire faciam vos ad locum e quo expuli vos illinc (abundat).

Nunc ad rem ipsam accommodat propheta quod visus est generaliter dixisse. Ostendit igitur fructum gratiae Dei, postquam reconciliatus fuerit populo, nempe *quod reducet captivitatem ipsorum, et colliget eos ex omnibus locis.* Hoc specialiter Iudaeis dictum fuit, sed superiores duo versus, quemadmodum dixi, generalem doctrinam continent. Dixerat prius, *invenietis me:* nunc autem, *inveniar a vobis*, vel ostendam me vobis. Est tacita antithesis inter occultationem et manifestationem. Deus enim sese quodammodo absconderat tempore exsilii, subito autem illuxit eius facies, et ita se manifestavit patrem, quum ante visus fuisset oblitus populi sui. Proprie autem hic loquitur propheta, quia etiamsi Dominus semper nos respiciat, non tamen vicissim ipsum respicimus: imo putamus procul abesse. Tunc vero demum apparet nobis dum sentimus ipsum gerere curam salutis nostrae. Quum dicit, *ex omnibus gentibus, et ex omnibus locis*, non dubium est quin occurrat dubitationi, quae alioqui obrepere poterat multorum animis, Qui fieri unquam poterit, ut Deus nos colligat, postquam ita sumus dispersi? neque enim data illis certa regio fuerat, in qua simul habitarent, ut species aliqua unius corporis illic appareret: sed disiecti fuerant quasi violento turbine, non secus ac quisquiliae, et Deus ita ipsos dispulerat, ut nulla esset spes collectionis. Quoniam ergo res erat incredibilis, populum ita dispersum colligere, ideo propheta dicit *ex cunctis gentibus*, *et ex cunctis locis.* Et eodem sensu etiam dicitur in Psalmo (147, 2). Dispersiones Israelis congregabit. Nam quum Iudaei ante oculos statuerent illam horrendam dissipationem, non poterant spem ullam concipere. Videmus ergo ut propheta eos ad bene sperandum hortetur, et iubeat ipsos luctari adversus illam tentationem. Et videtur sumpta esse sententia ex Mose. Nam dicit Deuteronom. 30. Si dispersus fueris per extremas mundi plagas, Deus tamen tuus te colliget. Videmus Mosen diserte illic coarguere populi diffidentiam, si de misericordia Dei et salute sua desperet, quia erit dispersus et laceratus. Ostendit igitur Dei potentiam satis superque valere ad ipsos coniungendos, etiam si disiecti essent ad ultimos coelorum cardines. Nunc tenemus consilium prophetae. Sed hinc etiam colligere licet utilem doctrinam, Deum scilicet mirabiliter ecclesiam suam, si quando distracta fuerit, colligere, ut iterum coalescat in unum corpus, quamvis nomen ad tempus perdiderit et formam ipsam. Et huius rei experimentum aliquod edidit nostro tempore. Quis enim unquam fore putasset quod nunc oculis nostris cernimus? nempe Deum occulta ratione congregaturum esse omnes suos electos, quum tamen ubique horrenda esset vastitas, et nullus esset angulus in mundo, ubi habitarent tres vel quatuor fideles. Videmus ergo non uno duntaxat tempore fuisse impletum hoc vaticinium, sed describi nobis Dei gratiam quam saepius antehac exseruit, et nunc adhuc exserit in congreganda ecclesia. Sequitur,

15. *Quoniam dixistis*, *Excitabit nobis Iehovah prophetas in Babylone,*

16. *Ideo sic dicit Iehovah regi sedenti super solium Davidis, et toti populo sedenti in hac urbe* (hoc est habitanti: nam יושב hic diversis modis accipitur) *fratribus vestris*, *qui non egressi sunt vobiscum in exsilium.*

17. *Sic dicit Iehovah exercituum, Ecce ego mitto in eos gladium, famem, pestem: et ponam eos tanquam ficus sordidas* (aut foetidas), *quae non comeduntur prae malitia* (id est, prae amaritudine).

Multi interpretes coniungunt hunc versum superioribus sententiis, quia dixistis, suscitabit, etc. Et videntur non temere ita sentire, quia non male convenit haec causae redditio si longius repetamus quod dixit propheta, nempe reditum Iudaeis minime sperandum esse, nisi completis septuaginta annis. Sed sensus quem ego amplector, magis est probabilis: bis repetitur particula כי: priore loco est causalis, secundo autem est illativa: et ex communi scripturae usu iudicium facient periti et exercitati, hunc genuinum esse prophetae sensum. Dicit igitur nimium desipere captivos, qui sperent finem instare suo exsilio, quia habeant pseudoprophetas, qui ipsis promittant. *Dixistis* ergo *vobis in Chaldaea datos esse prophetas*, et Deum illic misertum esse vestri, quoniam sunt qui vaticinentur de reditu ad breve tempus. Quoniam ergo tam stulte estis creduli, *Ideo sic dicit Iehovah fratribus vestris.* Postea convertet sermomem ad ipsos exsules, et hortabitur ut desinant sponte errare. Sed hic oblique eos coarguit, quod non possunt ferre meliorem fortunam, quam sit residui populi: quasi diceret, Quid sibi vult haec vestra intemperies, quod quum vobis omnes viae sint clausae, et tanta sit victoris potentia ut non possitis digitum tollere nisi eius nutu, ut tamen putetis vos fore liberos post biennium? Certe etiam si antehac fueritis securi, nunc calamitates debuerant vos humiliare. Atqui fratres vestri, qui adhuc videntur esse integri, quoniam habitant Ierosolymae (solus enim ille populus tunc erat superstes) fratres ergo vestri patientur longe atrociora quam vos passi fueritis. Nunc tenemus quo consilio propheta, postquam coepit alloqui captivos, transferat sermonem suum ad regem Zedechiam, et ad Iudaeos qui adhuc domi manebant, vel in patria, nempe ut hinc agnoscant captivi quanta sit de-

mentia reditum sibi promittere, postquam abrepti fuerant in longinquas terras, quum ultima clades immineat tam regi quam populo, qui adhuc quiescebant Ierosolymae. Dicit ergo *Iehovah ad regem, qui sedet super solium Davidis, et ad totum populum qui sedet in hac urbe.* Sedere, quemadmodum dixi, hic sumitur diverso sensu. Rex enim dicitur sedere in solio dum suam dignitatem obtinet: populus autem dicitur sedere dum quiescit vel tranquille habitat in aliquo loco. Nec abs re hic exprimitur nomen regis, quia exsules semper hoc sibi proponere solebant ad spem reditus: Manet adhuc templum, illic colitur Deus: deinde manet regnum: his salvis, non potest actum esse de gente nostra. Salus enim populi continebatur in regno et sacerdotio. Quum ergo sibi obiicerent regiam dignitatem ab una parte, deinde sacerdotium et sacrificia ab altera, simul statuerant non posse fieri quin Deus ipsos paulo post restitueret. Nam promiserat Deus perpetuum fore regnum Davidis quamdiu sol et luna in coelo fulgerent. Nisi igitur exstincto illo splendore, non poterant Israelitae prorsus humiliari: praesertim vero qui tracti fuerant in exsilium ex tribu Iehudah. Nunc tenemus cur expressa fiat regis mentio. Tametsi ergo adhuc sederet rex in solio Davidis, tamen duriorem eius et totius populi conditionem fore affirmat, quam fuerit captivae multitudinis. Dicit, *Persequar eos gladio et fame et peste.* Voluntaria fuerat Iechoniae deditio, quemadmodum alibi vidimus, ideo clementius fuerat exceptus a rege babylonio: tandem urbs expugnata fuit: et quum longa fuisset obsidio, gravius saevitum fuit adversus regem et totum populum, quia Chaldaeos sua pertinacia fatigaverant. Hinc igitur factum est, ut durius actum fuerit cum ipsis. Sed nihil accidit nisi iusta Dei vindicta. Tametsi enim exasperarunt Chaldaeos, non dubium tamen est quin Deus excaecaverit eorum mentes, ut ita accerserent sibi gravius iudicium. Fuit igitur haec poena divinitus illis inflicta: ideo non immerito testatur Ieremias Deum fore autorem harum calamitatum, quia alibi etiam vidimus Chaldaeos fuisse ministros et exsequutores vindictae Dei. Dicit ergo *Iehovah exercituum, Ecce ego persequar:* deinde, *et ponam eos quasi ficus sordidas.* Hic ficus vocat שערים: capite autem 24. vocavit malas, sed eodem sensu. Non dubium vero est quin repetat memoria vaticinium quod illic exposuimus. Propheta enim in duobus canistris viderat ficus, quarum alterae erant suaves gustu, alterae autem amarae: quaesivit Deus, quid vides? dixit, Ficus malas, malas valde, ficus bonas, bonas valde. Postea Deus addidit, Ficus bonae et suaves sunt fratres vestri captivi. Ego enim tandem eorum miserebor, et dabitur illis redeundi libertas. Erunt igitur ficus bonae, tametsi nunc aliud iudicatur, quia putabant se prae illis felices, qui adhuc Ierosolymae degebant. Ficus autem malae et amarae, inquit, populus hic qui superbit, propterea quod non fuerit tractus in captivitatem. Ego enim consumam eos fame, et peste, et gladio, dicebat illic propheta. Nunc ergo iterum commemorat tam Zedechiam regem quam totum populum fore ficus amaras et foetidas, quae non comeduntur prae malitia. Postea addit,

18. *Et persequar eos* (ad verbum est, post eos: persequar eos) *gladio, fame et peste: et ponam eos in commotionem* (vel concussionem) *cunctis regnis terrae, in exsecrationem, et in stuporem, et in sibilum, et in probrum inter cunctas gentes ad quas expulero eos* (vel quo expulero eos illuc),

19. *Propterea quod non audierunt sermones meos, inquit Iehovah, quos misi ad eos per servos meos prophetas, mane surgendo et mittendo: et non audistis, inquit Iehovah.*

Prosequitur eandem sententiam, quod scilicet non desinet eos urgere tam peste quam fame et gladio, donec eos penitus consumpserit, quemadmodum habetur in fine illius cap. 24. Postea adhuc quaedam repetit ex illo loco, et tandem quae desumpta sunt ex 28. capite Deuteronomii, et 29. Scimus enim prophetas ex fonte illo legis hausisse summam doctrinae suae: et proprie loquendo nihil novum protulerunt, sed accommodarunt Mosis doctrinam ad usum praesentem, quisque suo tempore. Ergo inter maledictiones legis refertur haec, *Ponam vos in commotionem vel concussionem.* Duobus modis potest hoc nomen exponi, vel quod gentes trepidabunt ad illud triste spectaculum, vel quod caput concutient. Haec secunda expositio, ut alibi dixi, mihi magis arridet. *Ponam* igitur *vos in commotionem*, hoc est, quisquis aspiciet vestras miserias, caput per ludibrium concutiet: quasi diceret, Omnes subscribent iustae Dei vindictae, et eritis ignominiosi etiam apud incredulos. Nemo enim erit qui non agnoscat vos iustissimas scelerum poenas dare. Deinde addit, *in exsecrationem.* אלה est proprie iuramentum, sed accipitur multis locis pro exsecratione, quae interponitur etiam vel subaudienda est quoties iuramus. Sed quoniam saepe homines sese offerunt ad dandam poenam periurii, ideo אלה ponitur pro exsecratione: et intelligitur exemplar exsecrationis, aut formula, quemadmodum alibi exprimitur: et vidimus quo sensu hoc dixerit propheta, nempe quod quisquis volet vel sibi, vel aliis maledicere, vel concipere aliquas diras, ut loquuntur, sumet Iudaeos pro exemplo: Deus tibi maledicat tanquam Iudaeis, vel, Deus depromat suum rigorem in perniciem tuam, sicuti deprompsit contra Iudaeos. Dicit igitur *fore in exsecrationem*, hoc est, fore tam miseros, ut sint quasi in communem for-

mulam iurandi. Postea addit, *et in stuporem:* quemadmodum loquutus est de concussione capitis, ita nunc addit *stuporem* quod gravius est, quod scilicet ubi occurret tale spectaculum, omnes subsistent tanquam attoniti, quia consequi non poterunt quid hoc sibi velit. Ponitur *sibilum,* quemadmodum alibi dicitur fore ipsos משל, fabulam, deinde fore proverbium: ita hoc loco pronuntiat Ieremias ipsos *fore in sibilum,* sicuti loquutus est de concussione capitis. Postremo addit *fore opprobrium* etiam cunctis *gentibus,* quia omnes dignos censebunt clade illa, quantumvis futura sit gravis, ubi scilicet fiet comparatio scelerum cum ipsa Dei vindicta. Sequitur ratio, *quod non auscultaverint Deo,* sed quam non possumus nunc absolvere.

Postquam denuntiavit propheta iudicium Dei tam exsulibus, quam aliis qui residui manebant in patria, rationem subiicit, *quod scilicet non audierint sermonem Dei:* et hoc est crimen gravissimum. Quanquam enim nulla est ignorantiae excusatio coram Deo, quin pereant qui legem non habent: tamen servus, qui voluntate domini sui cognita non desinit tunc quoque proterve se gerere, merito vapulatur in duplum vel triplum. Et quo excellentior est Dei gratia, dum nos dignatur revocare in viam salutis, eo etiam foedior est ingratitudo, si aures claudimus, et respuimus curam illam, quam ostendit se habere de salute nostra. Sciamus ergo nihil minus esse tolerabile, quam reiicere propheticum sermonem. Et notandum est quod sequitur, *nempe sermonem illum fuisse missum per prophetas:* alioqui promptum erat Iudaeis excipere, se non fuisse data opera rebelles Deo, quia multae erant tunc contentiones inter prophetas. Ergo ne tergiversentur hoc colore obducto, dicit sermonem quamvis eius ministri et testes sint prophetae, non minore reverentia esse dignum, quam si angeli e coelis ad nos descenderent. Et hic locus valet ad commendationem externae doctrinae, quam vilipendunt phrenetici homines qui dicunt sufficere arcanum sermonem, hoc est, quidquid somniant. Atqui Deus hoc modo probat fidei nostrae obedientiam, dum nos gubernat manu et opera hominum. Quisquis ergo reiicit fideles doctores ostendit se esse contemptorem ipsius Dei. Haec summa est, quum Deus sermonem definit non oraculum aliquod duntaxat, sed doctrinam, quae deposita fuit apud fidos doctores. Postea adiungit, *Mane surgendo et mittendo.* Metaphora est sumpta ab hominibus sedulis et promptis. Scimus enim Deum non expergisci, neque mutare locum: sed non poterat aliter exprimere paternam suam curam erga populum, quam si diceret sedulo se intentum fuisse ad ipsos monendos: et ita magis inexcusabilis redditur ignavia populi, quod Deus acceleravit, quasi mane surgeret, ut qui labori non parcunt, sed libenter fraudant se aliqua parte somni, ut compleant iter suum. Quum ergo Deus tantam diligentiam in curanda hominum salute demonstrat, eo turpior est segnities si homines ipsi surdi sint, vel non moveantur, maneant denique in sua pigritia. Nunc sequitur,

20. *Et vos audite sermonem Iehovae cuncta captivitas, quam misi Ierosolyma Babylonem:*

21. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, ad Achab filium Colaiah, et ad Zedechiam filium Maassiae prophetantes vobis in nomine meo mendacium: Ecce ego ponam eos* (vel tradam) *in manum Nabuchadnezer regis Babylonis: et percutiet eos coram oculis vestris.*

Profert Ieremias speciale vaticinium, sed in confirmationem superioris doctrinae. Idem igitur semper est finis, ne se blanditiis assuefaciant captivi quemadmodum coeperant, sed ut statuant ferendum sibi esse exsilium usque ad annos 70. Caeterum hic de tribus impostoribus loquitur Ieremias: duos simul coniungit, tertii postea fiet seorsum mentio. Dirigit primo sermonem ad omnes captivos, quia nunquam dignatus esset verbum facere in eorum gratiam, qui professi erant Dei hostes, et se diabolo mancipaverant ad fallendum: supervacuum igitur erat erga illos operam consumere. Sed alloquitur totum populum, et simul praedicit quid futurum sit duobus pseudoprophetis, nempe Achab et Zedechiae. Alterum nominat filium Colaiah, alterum filium Maassiae: quia nomen Achab erat tunc in frequuenti usu, et nomen Zedechiae ob memoriam pii et sancti regis [1]) erat tunc in pretio apud bonos. Ad tollendum igitur errorem, designat ipsorum genus. Haec autem summa est vaticinii, paulo post venturos esse in iudicium, ut occidantur a rege Nabuchadnezer: erant in exsilio, sed tanta eos dementia corruperat, ut non dubitarent provocare in se iram tyranni, quem sciebant saevum esse et sanguinarium. Ergo Ieremias pronuntiat, quoniam ita populum deciperent, brevi daturos esse poenas, quia Nabuchadnezer eos occidet. Neque tamen dubium est quin privato suo commodo prospexerit Nabuchadnezer: quia dum ad ipsum delati fuerunt, voluit compescere omnem materiam tumultus. Quum enim non cessarent hortari populum ad spem reditus, nisi obviam itum esset, non poterat aliter fieri, quin subinde exorirentur novae turbae. Nabuchadnezer igitur suae utilitati consuluit, ut solent terreni reges. Sed interea fuit minister Dei, quia ludibrio expositi fuerunt illi duo impostores, qui promiserant populo reditum. Mors igitur eorum refutavit ipsorum vanitatem, quia apparuit non esse

[1]) *Hic humani aliquid passus est autor.*

divinitus missos. Verum quidem est, fideles Dei servos saepe crudeliter tractari, imo etiam interfici ab impiis: sed alia fuit ratio in istis duobus. Neque enim convicti fuerunt falsitatis quia infeliciter illis cessit prophetasse, sed quia, quum praeferrent quasi vexillum, et dicerent populum mox rediturum in patriam, illic fuerunt occisi. Videmus ergo non temere praedici a Ieremia quod futurum erat, quoniam ex illorum morte colligere licuit, fuisse meras fallacias quidquid polliciti fuerant, quia fingebant se redituros. Occisi autem fuerunt, et quidem ante illud tempus quod praedixerant populo. Nunc tenemus summam: quod ad verba spectat, dicit, *Audite tota captivitas sermonem Iehovae.* Vult attentos esse Iudaeos, quia si occisi fuissent mille impostores, nunquam tamen abrogata fuisset fides eorum mendaciis, nisi ante tempus Ieremias pronuntiasset quod futurum erat. Sedet igitur hic tanquam iudex, quia etsi iussit eos interfici Nabuchadnezer, tamen satis apparet fuisse divinitus id ordinatum, et quidem ut populus resipiscere disceret. Videmus ergo Ieremiam fuisse ipsorum iudicem, postea Nabuchadnezer fuisse exsequutum quod Deus per os servi sui pronuntiaverat: haec ratio est cur sermonem destinet toti populo. Simul tamen adiungit *a Deo missos fuisse,* ut desinant imaginari fortuitum casum, vel adversam fortunam, et agnoscant iustas poenas sibi inflictas fuisse ob scelera, quum patria fuerunt orbati. Iam quod dicitur, *Dabo eos,* vel tradam, *in manum Nabuchadnezer:* clarius exprimit propheta quod iam dixi, nempe sic occisum iri iussu regis, ut Deus de ipsis statuerit quod volebat fieri. Et causam mortis assignat, ne scilicet Iudaei oculos defigant in consilium regis babylonii: quid spectavit Nabuchadnezer? nempe voluit habere pacatum imperium: videbat periculum esse tumultus si ignosceret duobus istis, qui populum conturbaverant. Ergo ne Iudaei tantum respiciant in consilium regis, Deus hic aliam causam altiorem proponit, nempe quia prophetaverant *in nomine ipsius fallaciter.* Sequitur clarior explicatio:

22. *Et sumetur ab ipsis maledictio apud omnem captivitatem Iehudah, quae est in Babylone, dicendo, Statuat te Iehovah ut Zedechiam et sicut Achab, quos combussit rex Babylonis igne* (vel ustulavit, vel frixit etiam, ut alii vertunt: קלה non tantum significat comburere, sed ustulare, vel paulatim urere, quod idem est. Sed Hieronymus vertit fuisse frictos).

Hic circumstantias notare oportet, quia si tantum loquutus fuisset Ieremias de ipsorum morte, adhuc poterant Iudaei ambigere an divinasset. Caeterum, ubi nunc adiungitur ipsa species supplicii, Ieremias quasi digito ostendit quod adhuc erat incognitum, imo incredibile. Potuit quidem accidere id captivis, ut rex iuberet illos occidi: sed non potuit hoc cadere sub sensum hominis mortalis quod affirmat Ieremias, nempe de frictione, *quod in igne ustulabuntur.* Videmus ergo Deum hic occurrere perversis ingeniis, ut nulla supersit tergiversandi occasio, quum speciem ipsam mortis designat. Sed primo loco dicit, *Sumetur ab ipsis maledictio,* hoc est, formula maledicendi. Ponebat heri אלה iuramentum, nunc ponit קללה· קלל autem est maledicere. Itaque sensus est, fore ipsos in exemplar maledictionis omnibus captivis quum dicent, *Ponat te Deus tanquam Zedechiam et tanquam Achab, quos rex Babylonis ustulavit.* Iterum repetitur causa mortis: et propheta in hoc non temere incumbit: ut oculos populi avertat a propinqua causa, et quae vulgo nota erat, quod scilicet Nabuchadnezer non fuerat passus aliquid turbarum moveri in sua ditione. Ut ergo agnoscant Deum esse autorem huius poenae, ideo dicit,

23. *Propterea quod fecerunt* (vel patrarunt) *flagitium in Israel, et scortati sunt cum uxoribus sociorum suorum, et loquuti sunt sermonem in nomine meo mendaciter: quod* (vel quem sermonem) *non mandaveram ipsis. Ego autem sum cognitor et testis, dicit Iehovah.*

Tenemus quorsum tendat propheta quum assignat causam mortis, ne scilicet Iudaei pro suo captu aestiment quod factum fuerat, sed statuant Deum ultum esse impietatem eorum qui falso praetexuerant eius nomen. Scimus enim semper nos circumspicere huc et illuc, et quum repetimus propinquam causam, negligere, et pro nihilo ducere Dei iudicia. Ergo ut pravitatem hanc corrigat Ieremias, iterum repetit Zedechiam et Achab poenas daturos non regi babylonio, sed Deo ipsi, *quia patraverant flagitium in Israel.* נבלה vertunt rem nefandam, vel abominationem: ego autem libenter accipio pro flagitio, hoc est pro turpitudine vel foeditate. *Patrarunt* ergo *foeditatem.* Postea generi subiicit duas species, *quod scortati sunt cum uxoribus sociorum suorum,* deinde, *quod fallaciter prophetarunt in Dei nomine.* In priore membro videmus quantus fuerit in populo stupor, qui non potuit animadvertere qualis esset eorum vita, qui fingebant se esse Dei testes, ac si essent angeli e coelo delapsi. Potuit quidem eorum scelus occultum esse, sed minime dubium est, quin obstupefacti fuerint Iudaei, quia libenter arripuerant vanas promissiones, quae dabant causam laetitiae. Quum ergo cupidi essent reditus, interea autem vellent quasi invito Deo restitui in patriam, vellent perfringere omnia obstacula suae contumaciae impetu: haec fuit iusta poena, quod sic fuerint excaecati, ut non perspice-

rent quod tamen potuit satis esse manifestum, nempe magnificos istos prophetas scortari, et tantam esse turpitudinem vitae ipsorum, ut certum esset non habere quidquam divinum vel coeleste. Iam adiungitur altera species, nempe *quod prophetaverint fallaciter in Dei nomine.* Fuit hoc crimen atrocius, quia ut Deo pretiosa est sua veritas, sic sacrilegium illud est intolerabile, ubi veritas convertitur in mendacium. Sed quia sic corrupti erant omnium animi, ut nemo vellet aperire oculos, ideo testatur Deus, quamvis scortationes eorum non sint populo cognitae, quamvis non deprehendatur eorum vanitas in falsis vaticiniis, hoc satis esse, *quod sit cognitor et testis.* Est autem hic locus notatu dignus, quia hypocritae, donec sentiant se constrictos coram hominibus, nihil metuunt, imo superbe sese efferunt, quando illis obiiciuntur quae sunt meriti. Quoniam ergo tanta est hypocritis durities et improbitas, ideo necesse est revocare ipsos ad Dei tribunal, ut intelligant posse quidem ipsos centies absolvi coram mundo, sed hoc nihil derogare iudicio Dei. Nunc sequitur,

24. *Et ad Semaiah Nehelamitem dices, dicendo* (sic dices),

25. *Sic dicit Iehovah exercituum, Deus Israel, dicendo, Propterea quod tu misisti in nomine meo literas ad totum populum, qui est Ierosolymae, et ad Zephaniam filium Maassiae sacerdotem, et ad cunctos sacerdotes, dicendo,*

26. *Iehovah posuit te* (constituit te) *sacerdotem, pro Iehoiada sacerdote, ut sitis praefecti domus Iehovae super omnem virum insanum* (vel arreptitium) *et prophetantem, ut ponas ipsum in carcerem* (alii vertunt in cippum) *et in compedes* (vel manicas, quod aliis magis placet).

27. *Et tu quare non increpuisti Ieremiam Anathotitem qui prophetat vobis?*

Hic Ieremias vaticinatur de tertio, qui literas scripserat sacerdotibus, et toti populo contra ipsum: deinde expostulaverat cum summo sacerdote, et cum aliis, quod Ieremias impune diu hortatus esset populum ad ferendam longi exsilii moram. Haec igitur summa est: sed de poena videbimus in fine capitis: nolui ulterius verba prosequi, quia non possem hodie absolvere hoc vaticinium. Sumpsi igitur priorem partem duntaxat, nempe quod iste Semaiah non tantum aliorum more populum hortatus esset ad spem reditus, et simul ad aliquid movendum, sed etiam sparserat venenum suum Ierosolymae, et conatus fuerat opprimere invidia Ieremiam, ut occideretur tandem quasi pseudopropheta, et hostis tam legis et templi quam salutis publicae. *Dices* igitur *ad Semaiah*, vel de Semaiah. אל enim utroque modo sumi potest. Nunc recitatur crimen eius: postea videbimus suo loco de poena. Hoc autem fuit crimen, *Scripsisti in nomine meo*, inquit. Si tantum fuisset flabellum crudelitatis, hoc iam nulla venia dignum erat: sed crimen fuit duplicatum, quod ausus est praetendere Dei autoritatem, et iactare se esse quasi eius scribam, quasi assereret dictatas fuisse sibi literas a spiritu sancto, se non proprio impulsu, vel temeritate loquutum: sed Deum non posse ferre tantam licentiam in Ieremia, quod quum assidue concionaretur de longo exsilio, sacerdos tamen ignosceret: deinde in toto ordine sacerdotali nemo se opponeret. Et simul etiam accusat tolerantiam populi. Quod ergo hoc fecit Dei nomine fuit longe gravius, quam si scripsisset instar privati hominis. Dicitur autem scripsisse ad totum populum, ut scilicet turmatim omnes conspirarent contra Ieremiam. Si enim tantum sacerdotibus literas misisset, poterant excipere sibi non esse integrum tam violenter agere contra Ieremiam, quia posset excitari aliqua seditio. Videmus ergo astutiam huius nebulonis, qui tametsi contempsit populum, ut tamen minimi quique adiutores essent sacerdotibus ad saevitiam, et ut fieret omnium conspiratio: ideo totum populum complexus est suis literis. Postea *ad sacerdotem, et omnes sacerdotes.* Nomen sacerdotis in singulari numero accipitur pro summo sacerdote: postea כהנים vocantur non tantum qui genus ducebant ab Aaron, sed etiam omnes Levitae. Erat summus sacerdos, deinde posteri Aaron erant praecipui et quasi collegae summi sacerdotis: Levitae autem minores erant honoris gradu. Sed hic per הכהנים intelligit etiam ipsos Levitas. Sequitur argumentum epistolae, *Iehovah posuit te sacerdotem*, et caetera. Hic insimulat ille impostor Semaiah summum sacerdotem ingratitudinis, quia fuisset suffectus in alterius locum. Probabile enim est tunc adhuc vixisse Iehoiadah, sed fuisse tractum in Chaldaeam cum aliis exsulibus. Quia ergo praeter spem et ante tempus contigerat tanta dignitas summo sacerdoti, eum obiurgat pseudopropheta, quod male agnoscat hoc Dei beneficium, quasi diceret ipsum iniquam mercedem Deo rependere, qui eum in illud summum fastigium evexerat: *Deus*, inquit, *posuit te sacerdotem loco Iehoiadae sacerdotis.* Ita ministri Satanae transfigurant se in angelos lucis: et tamen non possunt tam dextre aemulari Dei servos, quin fraus ipsorum statim patefiat. Multum enim astutia distat a recto et legitimo consilio. Deus instruit servos suos consilio et prudentia: Satan autem dolis et astu praeditus est. Ergo tametsi primo intuitu appareat aliquod artificium in epistola pseudoprophetae, tamen ex re ipsa colligitur, falso praetendi Dei nomen, falso in medium proponi quod suffectus fuerit summus sacerdos in locum Iehoiadae. *Iam ut sitis*, inquit:

compellat initio summum sacerdotem, sed postea simul comprehendit etiam alios: *ut sitis custodes domus Dei*, vel ut sitis praefecti. Etsi enim summa potestas erat penes unum sacerdotem, quia tamen non poterat unus subire omnia onera, necesse fuit alios etiam coniunctis studiis ipsum iuvare. Haec ratio est cur Semaiah non tantum dicat summum sacerdotem praefectum fuisse templo Dei, sed postquam locavit eum in supremo gradu, simul addat socios. Dicit *adversus omnem virum:* מְשֻׁגָּע vertit Hieronymus arreptitium, et non male meo iudicio. Proprie מְשֻׁגָּע significat insanum: sed hoc nomen impositum fuit falsis doctoribus, qui iactabant se esse quasi enthusiastas, hoc est, divina inspiratione correptos, ut non loquerentur ex proprio sensu. Hoc apparet ex nono capite Hoseae (v. 7), ubi dicit populum tandem agniturum prophetas, qui ipsis blanditi fuerant, fuisse vesanos, et viros spiritus fuisse amentes. Concedit illis utrumque nomen, quod fuerint prophetae et viri spiritus, hoc est, spirituales: sed demonstrat fuisse titulo tenus solum, non autem re ipsa. Nam prophetae vocati sunt viri spiritus, quia Deus afflabat ipsos suo spiritu. Iam impii, quum odiose vellent gravare veros prophetas, vocabant etiam arreptitios. Nam ita loquuntur qui erant cum Iehu, dum venit propheta ad ipsum ungendum, Quid sibi vult vesanus iste? etiam ponitur hoc nomen מְשֻׁגָּע: et probrose vocant arreptitium, qui tamen arcano spiritus afflatu loquutus fuerat. Sed ita impii rapiunt ad Dei contemptum quidquid reperitur in scriptura. Nam, sicuti dictum est, necesse fuit discernere inter veros Dei servos et titulares: quum multi gloriarentur se esse a Deo vocatos, et tamen impostores essent. Deus ergo vocavit illos vesanos et arreptitios. Iam quid impii? transferunt hoc probrum in legitimos Dei servos. Hoc autem loco iterum Semaiah dicit Ieremiam esse arreptitium, qui falso obtendat Dei nomen, et qui prophetet mendaciter. Adiungit, *ut ponas eum in carcerem*, id est, coniicias in carcerem, vel cippum, ut alii vertunt: postea, *in manicas*, hoc est, ut eum constringas, donec fuerit cognitum de eius impietate, ut tu eum in carcere detineas. Porro credibile est summos sacerdotes hoc iurisdictionis sibi sumpsisse in rebus confusis. Haec sententia quidem ducta est a bono principio. Nam Deus semper voluit bono ordine gubernari suam ecclesiam: ideo praecepit in lege (Deut. 17, 8), ut si qua exorta esset disputatio, vel quaestio, ut summus sacerdos esset iudex: sed quum hic fit carceris mentio, et manicarum, certe illud est praeter legem: ideo mihi credibile est fuisse hoc additum ad legem Dei, quum res essent turbatae, et status esset incompositus apud Iudaeos. Unde autem origo mali? nempe ex inscitia et desidia sacerdotum. Debebant esse angeli Dei exercituum, Legis interpretes, debebat peti doctrina ex eorum ore. Atqui erant canes muti: imo sic desciverant, ut nihil prorsus esset in ipsis sacerdotale: obliti erant legis, nulla apud eos vigebat religio. Quum ergo ipsi cessarent in officio, necesse fuit admittere alios prophetas. Et quemadmodum alibi diximus, fuit illud accidentale, ut Deus passim excitaret prophetas e media plebe. Oportuit quidem semper esse prophetas in veteri ecclesia: sed Deus sumpsisset eos ex Levitis, nisi consulto vellet eos infamia damnare coram toto populo, quum ipsos quoque bubulcos crearet prophetas, quemadmodum vidimus de Amos. Quum ergo passi essent sacerdotes transferri propheticum munus ad alios vulgares, excogitata fuit nova ratio, ne id fieret cum ipsorum iactura: quemadmodum in papatu scimus episcopos non alia ratione fuisse praefectos ecclesiae, nisi ut essent pastores et doctores. Quid autem poterant asini illi, quos scimus ut plurimum esse prorsus expertes omnis liberalis doctrinae? Quid fecissent etiam homines profani, et addicti suis delitiis et voluptatibus? denique quid fecissent et aleatores et lenones, ut omnes fere sunt papales episcopi? Ergo necesse fuit concedere rabulis et monachis has partes, Vos docebitis: quia suggestus vobis resignamus. Sed retinuerunt interea sibi iudicium: si qua controversia suborta esset, non poterant quidem vel rabulae illi qui clamitabant, vel mutae bestiae per se iudicare, quia alteros impediebat inscitia, alteris negata erat potestas. Quomodo autem episcopi damnarunt olim haereticos? et adhuc hodie damnant? nempe si quis erat Carmelita, advocarunt Franciscanos in iudicium: si quis erat Augustinianus, vocati sunt Dominicani. Nam, quemadmodum iam dixi, nihil fuit vel ingenii vel prudentiae in illis bestiis. Sed tamen retenta fuit quaedam maiestas penes episcopos, vel vicarios, qui proferrent sententiam haereticos damnando. Ita etiam probabile est factum fuisse in veteri populo, nempe accersitos fuisse eos qui munus propheticum obtenderent, idque autoritate summi sacerdotis, praetextu legis, sed non sine aliqua adventitia corruptione, quia scilicet neque compedes, neque manicas Deus tribuerat sacerdotibus, ut hoc modo compescerent, si qui turbarent vel corrumperent puram doctrinam. Sed quae supersunt differam in proximam lectionem.

Vidimus proxima lectione summam huius epistolae quam scripserat Semaiah ad summum sacerdotem. Reprehendebat eius segnitiem, quod non compesceret Ieremiam pro iure et ratione officii sui. Habuit hoc aliquid coloris, sed falsum erat principium quod sumebat, nempe Ieremiam praetexere Dei nomen, quum tamen non esset missus, neque haberet mandatum prophetandi: hoc, sicut dixi, falsum erat. Ergo merito nunc contra ipsum

insurgit propheta, et denuntiat quam meritus erat poenam. Sequitur ergo,

28. *Nempe quia misit* (vel quia ideo, ad verbum, quia ob id, vel propterea) *ad nos in Babylonem, dicendo, Longum est* (tempus exsilii): *aedificate domos et habitate, plantate hortos, et comedite fructum eorum.*
29. *Legerat autem Zephania epistolam hanc in auribus Ieremiae prophetae.*

Crimen obiicitur Ieremiae quod captivis induxerit torporem, ut abiecta spe liberationis patriam contemnerent. Atqui longe alio tendebat prophetae consilium, ne festinando anteverteret populus Dei promissiones, interea vero fiduciam suam protraheret usque ad finem praefixum. Quia duae causales particulae hic ponuntur, כי על כן, sic vertunt quidam interpretes, Quia ob hanc causam, nempe ut sibi acquireret prophetae nomen. Simplicior tamen sensus est, causam reddit cur segnitiem sacerdoti exprobret Zephania, nempe propterea quod captivos assuefecerat ad tolerandum exsilium. Odiose vero premit sanctum virum, quasi ex longa mora securitatem attulerit. Dixerat quidem Ieremias longum adhuc tempus restare: sed haec praecisa loquutio, *longum est*, aliud sonat, ac si vellet Ieremias oblivione sepelire reditus fiduciam: quia stultum esset tamdiu languere. Sequitur, *Legerat autem.* Praeteritum enim plusquamperfectum hic melius convenit, quia per parenthesin versus hic inseritur, ut dubitationi occurrat propheta, quae alioqui obrepere poterat. Ostendit ergo unde sibi innotuerit vaticinium, quia unus fuerat ex auditoribus dum recitabatur epistola. Probabile autem est, sacerdotem data opera vocasse Ieremiam, ut alio accusante reus fieret. Quidquid sit, voluit sanctum virum obiicere populi odio, vel potius furori: quo maiori laude digna fuit Ieremiae constantia, dum intrepide refutavit eorum omnium arrogantiam, quibus propositum erat vi et tyrannide opprimere Dei veritatem.

30. *Et fuit sermo Iehovae ad Ieremiam, dicendo,*
31. *Mitte ad totam captivitatem dicendo, Sic dicit Iehovah de Semaiah Nehelamita, Propterea quod prophetavit vobis Semaiah quum ego non miserim ipsum, et confidere vos fecit super mendacio:*
32. *Ideo sic dicit Iehovah, Ecce ego visitans* (id est, visitabo) *super Semaiah Nehelamitam et super semen eius, non erit illi vir qui habitet in medio populi huius: et non videbit bonum quod ego faciam populo meo, dicit Iehovah, quia aversionem* (vel defectionem) *loquutus est contra Iehovam.*

Praecise denuntiat Ieremias impostorem illum non impune laturum, quod ita ausus fuisset falso Dei nomen obtendere, et ex professo movere bellum contra Ieremiam. Hic ergo non longa disputatione utitur propheta, sed potius ex efficacia spiritus simpliciter pronuntiat quid futurum sit. Sustinet enim personam ipsius Dei, quia missus fuerat tanquam praeco, qui promulgaret hoc iudicium. Haec igitur causa est brevitatis, quia nulla debuit esse disceptatio, quum impostor ille ex opposito sese efferret, nec dubitaret labefactare apertam Dei veritatem, et quae sancita fuerat satis multis testimoniis. Haec autem summa est, Semaiam non visurum esse gratiam Dei, nec quenquam fore superstitem ex eius progenie. Fuit autem, ut satis notum est, haec maledictio sub lege, non relinquere ullum semen. Hanc igitur poenam denuntiat Ieremias Semaiae, quod nemo ex eius posteris superstes erit, sed orbus morietur. Deinde excludit eum a fruitione beneficii, quod Dominus statuerat populo suo praestare: volebat ipse ante biennium redire in patriam: Ieremias iubebat populum ferre patienter exsilium usque ad septuaginta annos, illud erat tempus liberationis. Quum ergo tempus legitimum contemneret Semaiah, ideo privatus fuit conspectu illius beneficii. Additur etiam ratio: primum quod abusus fuerit Dei nomine: *Prophetavit, et non miseram ipsum,* inquit Deus: secunda ratio est, quod deceperit populum inani fiducia. Mendacium per se dignum erat gravi poena, sed quum esset exitiale toti Dei populo, accessit gravius crimen, ideo dignum etiam poena duplici. Videmus autem ut pro nihilo ducat Ieremias se fuisse damnatum a Semaiah: retinuit enim gradum suum, quia tametsi impostor ille conatus fuerat evertere eius autoritatem, loquitur tamen propheta ac si esset integer, et si nunquam fuisset laesus, vel tactus ulla calumnia. Hanc animi magnitudinem debent retinere omnes pii doctores, ut despiciant tanquam e sublimi omnes improbos, et eorum garritus et maledicentiam, et pergant in cursu suo, tametsi petulanter contra insurgant Dei contemptores, et conviciis eos lacerent vel obruant. Hoc ergo prophetae exemplum imitentur quicunque volunt operam suam Deo et ecclesiae impendere, ne scilicet animis debilitentur, quum vident sibi esse cum improbis certamen. Iubetur autem Ieremias scribere ad omnes captivos: neque enim dignus erat Semaiah qui obiurgaretur, sed Deus consuluit publicae saluti exsulum, ubi eos admonet quid futurum sit. Probabile quidem est hoc vaticinium caruisse fructu, donec ipso eventu cognitum fuit Ieremiam non temere ita fuisse vaticinatum. Donec igitur mortuus est Semaiah, et quidem in orbitate, quum nullus esset ei successor, populus contempsit quod praedictum fuerat. Atqui tandem coacti fuerunt aliqui agnoscere Ieremiam non loquutum fuisse ex proprio sensu, sed instructum fuisse Dei mandato: quoniam Deus re ipsa

complevit quod per os prophetae sui praedixerat. Sequuntur duae illae rationes cur Deus poenam Semaiae infligere statuerit: prior est quod sine vocatione sibi arripuerit prophetae officium et munus. Et hinc colligimus, quod antea saepe visum est, perverti ordinem divinitus constitutum ubi quispiam se ingerit absque mandato. Sciamus ergo neminem debere censeri inter legitimos doctores, nisi qui in re ipsa monstrabit se esse divinitus vocatum. Dixi autem iam pluribus locis duas esse vocationis partes: nam vocatio interior praecipua fuit quum status ecclesiae esset confusus, ex quo sacerdotes abiecerant curam docendi, et desciverant prorsus ab omni ordine. Quum ergo ecclesia iam esset incomposita, Deus adhibuit remedium extraordinarium prophetas excitando: sed ubi ecclesia rite constituta est, nemo potest iactare se esse vel pastorem, vel ministrum, vel prophetam, nisi qui vocatus est etiam hominum suffragiis. Caeterum, quoniam fusius hac de re disserui in caput vigesimum tertium, ideo nunc leviter tantum attingo. Quod attinet ad praesentem locum, ubi exprobrat Deus Semaiae quod sese ingesserit non vocatus, intelligit protulisse sua somnia, quum nullo mandato esset praeditus: tunc enim specialis fuit prophetica vocatio. Ergo Semaiah hic reiicitur tanquam impostor: quia ex suo cerebro duntaxat protulit vaticinia, quae tamen fucavit Dei nomine, idque fallaciter. Hoc vero crimen fuit plus quam damnabile: sacrilegium enim est, Dei nomine abuti, quod fecit Semaiah. Sed atrocitatem sceleris propheta amplificat quum dicit vanas eius prophetias fuisse pestiferas et exitiales populo. Unde colligimus quantopere sollicitus sit Deus de salute populi sui, dum ita ulciscitur mendacia, quae tendunt in perniciem fidelium. Exitialem vero fuisse doctrinam Semaiae demonstrat Ieremias, quoniam populum inebriaverit perversa fiducia: *fecit vos confidere in mendacio,* inquit: pollicebatur enim brevem reditum quum Deus vellet Iudaeos perferre exsilium patienter usque ad annos septuaginta. Sed elicere ex hoc loco possumus utilem doctrinam, nihil scilicet magis esse pestiferum in ecclesia, quam ubi homines rapiuntur ad perversam aliquam fiduciam. Hoc enim est fundamentum totius pietatis, pendere ex ore Domini, et idem est fundamentum salutis nostrae. Sicuti ergo in fide et eius obedientia fundata est tam religio, quam salus hominum: ita etiam ubi abducimur ad aliquam perversam fiduciam tota religio concidit, et simul evanescit omnis spes salutis. Hoc diligenter notandum est, ut discamus amplecti eam doctrinam quae docet non fidendum esse nisi uni Deo, et repudiemus omnia commenta, quae nos vel tantillum inde abducunt, nempe ut circumspiciamus, et circumferamur huc vel illuc. Hac ratione, quemadmodum dixi, propheta denuntiat Semaiae orbitatem: deinde abdicat eum a fruitione beneficii quod Deus statuerat praestare populo suo, et fuerat etiam pollicitus. Hoc autem totum, ut admonui, dicitur populi respectu: quia nihil profuit Semaiae, vel eius posteris hoc vaticinium: sed debuit eius poena miseris illis exsulibus prodesse, ut resipiscerent, quamvis sero. Haec summa est. Sequitur nunc caput trigesimum:

CAPUT TRIGESIMUM.

1. *Sermo qui fuit ad Ieremiam a Iehovah, dicendo:*

2. *Sic dicit Iehovah Deus Israel, dicendo, Scribe tibi omnes sermones quos loquutus sum ad te in libro.*

3. *Quoniam ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et reducam captivitatem populi mei Israel, et Iehudah, dicit Iehovah: et reducam eos in terram quam dedi patribus ipsorum, et possidebunt eam.*

Hoc caput et proximum continent utilissimam doctrinam, ut videbimus, et ideo quo attentior esset populus, Deus voluit praefari in haec vaticinia. Multa loquutus est Ieremias quae postea a sacerdotibus et Levitis collecta fuerunt, et digesta in unum volumen, ut alibi visum fuit. Sed his verbis admonet Deus memorabiles fore prophetias, quae postea sequentur de liberatione populi. Simul tamen notanda est alia circumstantia. Vidimus enim tantam fuisse pervicaciam in populo illo, ut frustra Ieremias operam apud ipsos consumeret, quoniam surdos alloquebatur, vel potius truncos et lapides. Erant enim quasi obruti stupore ut nihil intelligerent: quia Deus etiam eos excaecaverat sicuti erant digni. Talis fuit populi conditio: deinde tenenda est etiam comparatio inter doctrinam Ieremiae, et figmenta eorum qui pascebant miserum populum blanditiis, quum spem facerent reditus post biennium. Deus sciebat quid futurum esset: nam usque ad praefixum tempus biennii populus non destitit bene sperare, et gloriari de reditu: ita contempsit Dei gratiam, quoniam tempus septuaginta annorum erat nimis serum: Quid? Deus promittit nobis reditum, sed post annum septuagesimum: quotusquisque nostrum tunc vivet? vix reperietur unus superstes: ergo nihil ad nos spectat tam frigida promissio. Interea, sicuti dixi, turgebant perversa confidentia tanquam vento, et insolescebant adversus Deum, et eius prophetas, ac si propediem redituri in patriam essent salvi et incolumes. Sed quemadmodum semper homines profani laborant duobus extremis: nunc inflati sunt superbia, dum vel prospere illis succedit, vel ostenditur spes aliqua prosperitatis, seque fastuose effe-

runt adversus Deum, ac si nihil posset adversi accidere: rursum ubi spes eos et perversa opinio frustrata est, tunc prorsus exanimantur, ita nihil solatii admittunt, sed sese demergunt in profundum desperationis. Videbat hoc Deus futurum in populo, nisi obviam ivisset. Ergo hic proponit optimum et aptissimum remedium, nempe ut propheta, quoniam nihil profecerat loquendo, scribat, et redigat quasi in acta quaecunque loquutus fuerat, nempe ut biennio elapso colligant animos, et postquam agnoverint se fuisse deceptos a nebulonibus, et ita merito poenas dedisse suae levitatis, ut tunc saltem incipiant respicere ad Deum, et amplecti liberationem promissam, neque prorsus despondeant animos. Haec igitur ratio est cur iussus fuerit propheta scribere sermones quos ore protulerat. Nunc quoniam tenemus Dei consilium, discamus si quando contigerit nobis errare, vagari post falsas imaginationes, non abiicere ideo spem salutis: quoniam videmus Deum hic manum porrigere errantibus, et qui sponte etiam sese proiecerant in exitium. Fuerant enim satis superque admoniti a veris et fidelibus prophetis: aures illorum fuerant obstructae, corda obstinata, et tamen quum voluerint perire quasi data opera, videmus ut Deus ipsos revocet nihilominus. Dicit autem Deum iussisse *ut scriberet in libro omnes sermones quos audierat:* et sequitur ratio, *quoniam ecce veniunt dies, dicit Iehovah, quibus reducam captivitatem populi mei Israel et Iehudah.* Subest antithesis inter restitutionem, cuius hic fit mentio, et illam de qua nugati fuerant pseudoprophetae, quum populum animarent ad fiduciam celeris reditus. Nam quemadmodum dixi, erat quaedam mentis ebrietas illa praepostera fiducia, quum intempestive Iudaei vellent redire in patriam. Nunc postquam viderunt se esse deceptos, tantum restabat desperatio. Hic ergo propheta eos ad moderationem revocat, nempe ut sciant Deum fore veracem postquam experti sunt se temere fuisse amplexos quod impostores ex suo sensu protulerant. Videmus ergo hic fieri tacitam comparationem certae liberationis quam pollicitus fuerat Deus, et illius perversae et stolidae spei qua imbutus fuerat populus. *Venient* ergo *dies.* Nam biennium visum fuerat abripuisse omnem fiduciam, quia affixi erant fallacibus illis vaticiniis, Deus vos restituet post biennium. Post finem illius temporis tota spes populi concidere poterat. Propheta igitur hic purgat errorem illum quo occupatae fuerant eorum mentes, et dicit *dies venturos, quibus Deus populum suum redimat,* et ita oblique deridet stultitiam populi, et perstringit eorum improbitatem qui ausi fuerant promittere tam celerem reditum. Nunc ergo videmus cur dicat *dies venturos:* quia exstincta erat omnis spes post finem biennii, nisi occurrisset Deus. *Venient* ergo *dies quibus reducam captivitatem populi mei Israel et Iehudah.* Scimus decem tribus abductas fuisse in exsilium: restabat tribus Iehudah, et dimidia tribus Beniamin: ponuntur ergo decem tribus, et totum regnum Israel priore loco hic statuitur, quoniam longius fuerat exsilium Israelis quam Iehudah. Postea sequitur,

4. *Hi vero sunt sermones, quos loquutus est Iehovah de Israele et Iehudah* (vel ad Israelem et ad Iehudam):

5. *Certe ita dicit Iehovah, Vocem trepidationis audivimus, pavorem, et non pacem* (vel pavoris, et non pacis):

6. *Inquirite, et aspicite an pariat masculus: quare vidi cunctos viros manibus suis super lumbos tanquam parturiens?* (solet mulier, subaudiendum est, vel sicuti solet mulier parturiens), *et conversae sunt omnes facies in pallorem* (vel in auriginem, ut alii vertunt: sed nomen palloris melius convenit).

Hunc locum tam Iudaei quam Christiani prorsus corrumpunt, quia torquent ad tempus Messiae, et quum vix uno in loco scripturae inter se alias consentiant, hic tamen mire inter ipsos convenit. Sed, quemadmodum iam dixi, longissime discedunt a genuino prophetae sensu. Referunt omnes hoc vaticinium ad tempus Messiae: sed si quis prudenter expendat totum contextum, facile mihi subscribet, prophetam scilicet complecti summam eius doctrinae, quam pridem populus ex eius ore audierat. Priore igitur membro demonstrat se concionatum fuisse de vindicta Dei, quae instabat populo. Breviter autem hoc membrum perstringit, quia praecipue volebat levare tristitiam populi afflicti: nam semper notandum est, quorsum propheta iussus fuerit mandare literis hanc doctrinae summam, nempe ut aliquid solatii suppeteret exsulibus postquam experti fuerant se fuisse nimis obstinatos, quum tam longo tempore nunquam fuissent flexi, vel adducti ad resipiscentiam. Propheta antehac prolixe disseruit de sceleribus populi, et invectus est multis verbis adversus eorum obstinationem, et simul ostendit quam graves et horribiles poenae ipsos manerent. Increpuit igitur propheta longo sermone populum, et quotidie iussus fuit repetere eandem cantilenam: sed non sibi, nec suae aetati praecipue, neque senibus: sed postquam Deus exciderat templum et urbem, voluit miseras conscientias fulcire, quae alioqui poterant desperatione obrui. Haec igitur ratio est cur paucis tantum verbis attingat propheta vindictam, quae populum manebat. Haec tamen brevitas plena est vehementiae, quemadmodum videbimus: sed longe uberior est in secunda parte, nempe ut populus non succumbat cladibus, sed in media morte bene speret, imo in-

cipiat sperare postquam viderit se poenas dedisse quibus dignus erat. Dicit autem, *Sic dicit Iehovah, clamorem*, vocem *trepidationis*, vel pavoris: sed חרדה proprie putant esse formidinem qua corpus ipsum contremiscit, ideo verti trepidationem. Deus loquitur, et tamen in persona populi. Quorsum? nempe ut socordiam exprobret: quoniam populus, ut erat obstinatus in sua malitia, non fuerat territus tot et tam gravibus minis. Deus ergo dictat illis verba, quoniam prorsus erant stupidi. Videmus nunc cur Deus suscipiat eorum personam qui securi erant, quum tamen Ieremias quotidie illis obiiceret quasi praesentem Dei vindictam. Summa est, quamvis populus indormiat suis vitiis, et existimet se esse extra omne periculum, etiam Deo infesto, tamen non fore irritas minas, quibus Deus conatus fuerat ipsos revocare ad poenitentiam. Deus ergo dicit, *Audivimus vocem pavoris*, hoc est, ridete ut voletis, vel manete stupidi in vestris delitiis, ut ebrii susque deque habent quidquid dicatur: quoniam et sensu et ratione et memoria privati sunt: tamen Deus extorquebit vobis hanc confessionem, et vocem trepidationis vel pavoris. Deinde addit, *Et non est pax*, quod emphatice additum est, ut propheta excuteret populo stultas delitias, quibus fuerat imbutus a pseudoprophetis. Dicit igitur frustra eos sperare pacem: quoniam terrorem et formidinem non effugient. Exaggerat formidinem illam quum dicit, *Inquirite et videte an masculus pariat.* Quidam nimis insulse vertit, An masculus generet, quo errore tam inscitiam prodidit, quam iudicii defectum: erat vir peritus linguae hebraicae, sed erat latinae expers: deinde vacuus iudicio. Propheta quidem hic tanquam de prodigio loquitur: est autem naturale ut masculus generet: sed hic per ironiam interrogat an pariat masculus, nempe, inquit, quoniam Deus non aliter cruciabit omnes viros, quam si essent puerperae. Quemadmodum ergo mulieres nervos omnes extendunt, et contorquent in illo extremo cruciatu, dum partus instat: sic etiam, inquit, viri omnes, et masculi manus suas habebunt extentas super lumbos prae horrore. Deinde, *omnes vultus vertentur in pallorem*, inquit, hoc est, Deus exanimabit omnes viros. Tenemus nunc prophetae sensum: nam quia Iudaeis incredibile erat iudicium Dei, oportuit eorum duritiem percellere, quemadmodum facit hic propheta. Etenim si usus fuisset communi loquendi forma, non fuissent commoti. Ergo respexit eorum pervicaciam: et ideo tantam vehementiam adhibuit. *Inquirite* ergo *et videte an pariat masculus*, inquit: atqui masculos omnes Deus coget ad gestum minime virilem, qualis solet conspici in puerperis, ubi in ultimo nixu sese torquent, sicut ille est summus et acerbissimus dolor. Prosilient ergo masculi ad indecorum gestum qui sit prodigii instar. Sequitur,

7. *Heus, quia magnus hic dies a non esse sicut ipsum* (hoc est, ut non sit similis, ut nunquam fuerit similis), *et tempus afflictionis* (vel angustiae) *hoc ipsi Iacob* (hoc est, populo israelitico), *et ab ea servabitur.*

Prosequitur usque ad finem versus propheta atrocitatem poenae, de qua populus non erat sollicitus. Nam vilipendebat omnes minas, sicut dixi, et iam multis annis obduruerat, ut pro nihilo duceret tot terrores. Haec igitur ratio est cur pluribus verbis insistat in hac denuntiatione. Exclamat igitur, *Heus, magnus hic dies.* Magnum accipit pro formidabili, ut non sit similis: fuit enim horribile illud spectaculum, ubi urbs fuit diruta, templum partim excisum, partim igne consumptum: rex cum tota nobilitate in exsilium tractus fuit, eruti sunt ei oculi, liberi iugulati, postea tractus fuit cum maxima ignominia, ut optandum esset illi potius centies mori, quam subire talem fortunam. Ergo propheta non abs re dicit *magnum fore hunc diem, ut nullus fuerit ei similis*, nempe ut excutiat torporem populo, qui putabat nunquam posse fieri, ut urbs illa sancta, ubi Deus sibi domicilium elegerat, excideretur, et templum simul periret. Dicit ergo *fore hoc tempus angustiae populo.* Tandem in fine versus gustum aliquem dare incipit misericordiae Dei, *quod scilicet ab ea liberabitur.* Nunc ergo videmus quorsum tendat hoc prophetae vaticinium. Cras non erit lectio propter consistorium.

8. *Et erit die illo, dicit Iehovah exercituum, confringam iugum e collo tuo, et vincula tua disrumpam, et non adigent amplius eum ad servitutem alieni.*

Prosequitur Ieremias quod proxima lectione attigi, nempe postquam Dominus castigavit populum suum, tandem daturum esse vices misericordiae suae, ut eum recipiat in gratiam. Dicit autem in summa captivitatem non fore perpetuam. Sed tenendum est quod ante diximus, nempe liberationem promitti fidelibus, qui se patienter et placidis animis subiecerint Deo, et non recusaverint paternam eius castigationem. Ergo si cupimus Deum nobis esse propitium, patiamur nos ab ipso paterne castigari: quia si calcitramus adversus stimulos, minime speranda est venia, quoniam velut data opera tunc provocamus Deum nostra duritie. Dicit igitur, *Die illo*, nempe postquam legitimum tempus completum fuerit: quia pseudoprophetae inflabant populum perversa fiducia, ac si liberandus esset post biennium: Deus iubet fideles manere suspensis animis, et non ita festinare. Diem igitur illis assignat, nempe annum septuagesimum, quemadmodum ante visum fuit. Dicit *iugum eius*, nempe regis babylonii: postea diverso sensu, *vincula tua.*

Iugum ergo Nabuchadnezer vocatur quod imposuit Iudaeis: vincula autem populi vocantur, quibus illum constrinxerat Nabuchadnezer. Tandem addit, *Et non dominabuntur amplius extranei.* Nam hic transitive capitur verbum עָבַד: constructio etiam hoc ostendit, et sensum penitus corrumpunt qui vertunt, Non servient alieni. Neque enim esset promissio, et prorsus hoc alienum est a contextu, neque opus habet refutatione propter crassam absurditatem. Si placebat verbum serviendi, fuit dicendum in dativo casu, alienis. Similis etiam loquutio ante visa est, nempe capite 25. ubi dicebat propheta neque reges, neque robustos populos amplius dominaturos esse Iudaeis: usus est hoc eodem verbo, et eadem forma loquendi. *Alieni* ergo *non facient eos amplius servire,* hoc est, non dominabuntur amplius illis, ut serviliter ipsos opprimant. Nunc tenemus consilium prophetae: hortatur enim Iudaeos ad tolerantiam: et ostendit, quamvis exsilium sit diuturnum, tamen liberationem certam fore. Sequitur,

9. *Et servient Iehovae Deo suo, et Davidi regi suo quem suscitabo ipsis.*

Promissio superior fuisset quodammodo mutila, nisi additum fuisset hoc secundum membrum. Neque enim sufficeret, homines vivere suo arbitrio, et libertatem ipsis promitti, nisi compositus esset eorum status. Praestaret enim nos esse feras bestias, et vagari in sylvis, quam absque regimine et legibus inter nos agere. Scimus enim quam furiosae sint hominum cupiditates. Ergo nisi fraenum aliquod iniiceretur, melior esset atque optabilior bestiarum conditio, quam nostra. Libertas igitur secum semper afferet interitum, si sit effraenis, neque habeat moderationem adiunctam. Ideo dixi additum fuisse hoc membrum, ut scirent Iudaei salutem suam curae esse Deo: quia promittit nihil illis defore. Haec igitur vera est ac solida felicitas, ubi non tantum nobis datur libertas, sed ubi Deus praescribit nobis certam regulam, et componit aliquem statum inter nos, ne omnia confuse misceantur. Postquam igitur pollicitus est Ieremias populo reditum in patriam, pollicitus est etiam fore, ut iugum excuteretur a cervice eius: adiungit, quum prius servierint alienis, fore sub imperio Dei et regis sui. Haec autem subiectio melior est omnibus imperiis mundi dum scilicet dignatur nobis praeesse Deus, et suscipit curam salutis nostrae, et fungitur gubernatoris officio. Videmus ergo hoc fuisse prophetae consilium, solari fideles non tantum promissa libertate, sed addito complemento, ut ad plenam felicitatem nihil desit, nempe quod illis Deus vellet praeesse. *Servient* igitur *Deo suo.* Additur *rex,* quoniam Deus volebat populum illum gubernare manu regis, non quod rex ipse substitueretur in locum Dei, sed adiungitur quatenus erat eius minister. Fuit autem hoc dictum longe post mortem Davidis. Nam antequam natus esset Ieremias pridem mortuus erat David, neque ab eo tempore revixit, ut dominaretur populo: sed nomen Davidis hic accipitur pro quolibet eius successore. Quoniam autem pepigerat Deus foedus suum cum Davide, et promiserat semper fore aliquem ex eius posteris, qui sederet in solio, ideo hic sub Davidis persona propheta designat omnes reges usque ad Christum: et tamen nemo postea successit. Nam abolitum fuit regnum ante mortem Ieremiae: et quum populus reversus est in patriam, nulla fuit regia dignitas. Zerubabel enim obtinuit duntaxat precariam dignitatem: paulatim progenies illa regia evanuit: et tametsi delecti fuerunt septuaginta ex semine Davidis, tamen nullum fuit sceptrum, nullum diadema, nullum solium. Necesse igitur est vaticinium hoc referre ad Christum: quia oportuit confringi diadema, et calcari etiam pedibus, dum veniret rex legitimus, quemadmodum dicit Ezechiel. Nam significat nullum fore regnum longo progressu temporis quum dicit, Proiice, proiice, proiice diadema. Iubet igitur aboleri regium nomen una cum suis insignibus, neque id ad breve tempus, sed aliquot saeculis, donec in medium prodeat qui merito poterat sibi vendicare diadema, vel cidarim regiam. Videmus ergo non posse aliter hunc locum exponi, quam de Christo, et ipsum vocari Davidem, sicuti etiam usus passim obtinuerat apud Iudaeos antequam apparuerit Christus mundo. Messiam enim quem exspectabant, vocabant filium Davidis. Nunc tenemus prophetae sensum. Sed hic colligitur apprime utilis doctrina, nihil scilicet nobis esse melius, quam Deo subiici: quia libertas nostra belluina esset, si Deus permitteret nobis agere quidquid ferret libido. Libertas igitur semper erit exitialis, donec suscipiat Deus curam nostri, et nos assuefaciat, ac formet ad ferendum iugum. Ubi igitur obsequimur Deo, haec solida est nostra felicitas. Itaque dum precamur, discamus non separare haec duo quae necessario coniungi debent, nempe ut Deus liberet nos a tyrannide impiorum: deinde ut nobis dominetur. Et convenit haec doctrina tempori nostro: quia nunc si tantum Deus confringeret papae tyrannidem, et inde eximeret suos, sineret autem vagari, ut cuique suum arbitrium esset instar legis, quam horribilis foret confusio? praestaret diabolum sub specie aliqua dominari hominibus, quam ipsos grassari sine lege, sine ratione ulla. Ergo tempus nostrum satis demonstrat quam non temere haec duo coniuncta fuerint, Deum scilicet fore liberatorem populi sui, ut iugum miserae servitutis excutiat, et disrumpat vincula: deinde fore regem qui populum

suum gubernet. Sed tertio etiam diligenter notandum est quod sequitur, Deum scilicet non aliter gubernare ecclesiam suam, quam per manum regis. Voluit huius rei specimen, vel praeludium aliquod dare sub lege, quum elegit Davidem et eius posteros. Sed maxime ad nos pertinet haec promissio, quia Iudaei propter suam ingratitudinem non senserunt fructum huius promissionis: Deus privavit eos inaestimabili beneficio, quod poterant iure et certo exspectare. Nunc quia ad nos translata est gratia, a qua exciderunt, proprie, sicuti dixi, ad nos dirigitur quod hic docet Ieremias, nempe Deum non aliter esse regem nostrum, nisi quum subiicimur Christo, quem loco suo praefecit, et per cuius manum vult nobis praeesse. Quicunque igitur iactant se libenter passuros esse iugum Dei, interea Christi iugum reiiciunt, refelluntur hoc vaticinio prophetae: quia Deus non vult immediate, ut ita loquar, regere suam ecclesiam, sed vult Christum esse interpositum, qui hic vocatur David. Nisi enim velimus damnare mendacii Ieremiam, necesse est accommodare ad personam Christi nomen Davidis. Si ita est, Deus ergo usque ad finem mundi non aliter nobis praeerit, quam si Christo pareamus, et offeramus nos in eius obsequium. Addit, *Quem ego suscitabo:* quia hoc etiam proprium fuit officium Dei Christum excitare, quemadmodum dicitur Psalmo secundo, Ego autem unxi regem meum. Nam semper veniendum est ad fontem misericordiae Dei, si velimus frui Christi beneficiis, quemadmodum dicitur, Deus ita dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret. Reperiemus quidem in Christo quidquid ad salutem nostram spectat: sed unde nobis Christus nisi ex immensa Dei bonitate? qui dum nostri misertus est, voluit nos servare per filium unigenitum. Salus igitur in Christo nobis reposita est, neque alibi quaerenda: sed semper tenendum est, salutem illam manare a misericordia Dei, ita ut Christus nihil aliud sit quam testimonium et pignus paterni erga nos Dei favoris. Haec ratio est, cur diserte addiderit propheta *Deum suscitaturum esse regem*, qui dominetur populo suo. Sequitur,

10. *Et tu ne timeas Iacob serve mi, dicit Iehovah, et ne paveas Israel quia ecce ego servans te e longinquo, et semen tuum e terra captivitatis eorum: et sedebit Iacob, et quiescet, et tranquillus erit, et nemo exterrebit* (nemo exterrens ad verbum).

Confirmat propheta suam doctrinam exhortatione. Neque enim sufficeret nos simpliciter certiores reddi de paterno Dei amore et beneplacito, nisi animaremur ad sperandum: quia experientia docet quam simus difficiles, et tardi ad amplexandas Dei promissiones. Haec igitur ratio est cur propheta hortetur atque animet fideles ad bene sperandum. Si ea esset in nobis promptitudo et alacritas quae debebat, contenti essemus uno verbo: quid enim desiderari potest ultra testimonium gratiae Dei? sed facit nostra socordia, ut opus sit multis stimulis. Quum ergo doctrina praecedit, necesse est accedere exhortationes quae nos exstimulent, et quae doctrinam ipsam confirment, ut efficaciter vigeat gratia Dei in cordibus nostris. Alloquitur Iacob et Israelem eodem sensu quemadmodum multis locis. Scimus enim istas anadiploseις, ut vocant, esse familiares linguae hebraicae: repetit enim unam rem duobus verbis, sed emphaticωςֹ: ut hoc loco plus est vehementiae quum duplex nomen ponit Ieremias, quam si dixisset simpliciter, Ne timeas Iacob, et ne metuas. Dicit ergo, *Tu Iacob ne timeas, tu,* inquam, *Israel.* Et hoc ideo facit, ut revocent Iudaei in memoriam Deum non semel duntaxat fuisse propitium patri suo Iacob, sed multis vicibus. Nam ab utero attulit signum eius primogeniturae, quam Deus ei destinaverat: deinde impositum fuit nomen Israel honoris causa. Quoniam ergo Deus tot modis, et continua serie ostenderat se beneficum erga Iacob, potuit inde plus spei concipere populus. Vocat *servum suum*, non quod digni essent Iudaei tam honorifico titulo: sed Deus se ipsum potius respicit, et gratuitam adoptionem, quam ipsorum merita. Non igitur vocat eos servos, quia fuerint morigeri. Scimus enim quam contumaciter reiecerint et ipsum, et eius prophetas: sed quoniam illos sibi adoptaverat. Sic David quum dicit (Psal. 116, 16), Ego servus tuus, et filius ancillae tuae, non iactat sua obsequia, neque sibi vendicat quidquam virtutis ad merendum, sed potius declarat antequam creatus esset in utero, iam se fuisse servum Dei gratuita adoptione. Ideo addit, Ego sum ancillae tuae filius: quasi diceret, Ego ad te pertineo haereditario iure, quoniam progenitus sum ex ea gente, quam eligere dignatus es in populum peculiarem. Nunc ergo videmus nomen servi non debere intelligi de populi meritis, neque hic laudari obedientiam, quasi probe et fideliter responderit vocationi Dei, sed tantum commendari gratuitam adoptionem. Addit, *Ego adsum, ut te servem e longinquo.* Primo denuntiat se praesto fore, ubi advenerit opportunum tempus populi servandi. Nam demonstrativum hoc pronomen certitudinis loco ponitur. Addit etiam, *e longinquo,* ne populus diffidat: quoniam fuerat abstractus in longinquum exsilium. Distantia enim locorum est nobis vice obstaculi. Si quis promittat nobis commodum hospitium, neque vocet in regionem aliquam incognitam, facilius amplectemur quod promissum fuerit: sed si quis dicat, Ego promitto tibi maximos reditus in Syria, et habebis illic quidquid ad vitam commode transigendam optari potest,

Quid? ego traiiciam mare, ut illic vivam? mihi satius est hic tenuiter vivere, quam illic esse regem. Ergo quoniam difficultas poterat Iudaeis obstare, quum viderent se abstractos esse in remotissimas plagas, ideo addit propheta id non fore impedimento, quominus Deus servet populum suum. *Ego* igitur *te servabo e longinquo:* quasi diceret manus sibi esse satis longas, ut possit eas extendere usque in Chaldaeam, et inde eos abstrahere. Postea addit, *Et semen tuum e terra captivitatis eorum:* quoniam longa erat exspectatio septuaginta annorum, ideo Deus ad semen transfert quod promittit. Et minime dubium est quin propheta admoneat Iudaeos, patienter exspectandum esse tempus a Deo praefixum, sicut Abraham, et Isaac, et Iacob, quamvis scirent se fore inquilinos in terra quam Deus illis promiserat, tamen ideo non spreverunt, vel pro nihilo duxerunt beneficium illud. Amplexus est Abraham certa fide quod audierat ex ore Dei, Dabo tibi terram hanc: et tamen sciebat se fore illic peregrinum et hospitem: eadem fuit patientia in eius filiis. Imo admonitus fuerat Abraham de longissima mora, quum Deus pronuntiasset semen eius fore captivum usque ad annos quadringentos. Ergo hic hortatur propheta populum aetatis suae, ut bene speret exemplo patris sui, neque ideo vilipendat Dei gratiam, quia non statim appareat effectus. Abraham enim non potitus est terra quamdiu vixit: et tamen praetulit eam patriae suae: idem fecit Isaac: sequutus est exemplum patrum suorum Iacob. Haec igitur ratio est cur propheta commemoret semen: quasi diceret, Etiam si ad vos non perveniat effectus redemptionis, Deus tamen non fallet spem vestram, quia posteri vestri sentient ipsum fuisse veracem. Si quis tunc excepisset, Quid hoc ad me? erat absurda obiectio. Cur enim pollicitus fuerat Deus posteris reditum in patriam? nonne ut hoc modo testatum faceret amorem suum erga ipsos? unde etiam libertas illa? et unde paternus amor Dei nisi ex foedere? Videmus ergo salutem patrum fuisse inclusam in hoc beneficio, quo potiti sunt filii ipsorum. Ac proinde tametsi fruitio ipsa visibili modo non fuit penes patres, tamen partem fructus inde percipere poterant, quia hoc erat illis certum, Deum in ipsa morte fore populi sui liberatorem. Addit quod summum est in beata vita, nempe quietos fore et tranquillos, ut nemo exterreat. Nam reditus in patriam fuisset non magni momenti, nisi tranquilla fuisset eius possessio. Postquam ergo dixit propheta Deum venturum in salutem populi sui, et longinquam distantiam non fore obstaculo, quominus praestet ac compleat quod promisit, nunc adiungit beneficium hoc fore stabile, quia Deus non amplius permittet ut alieni abducant Iudaeos in exsilium, vel tyrannice illis dominentur, ut fecerant. Ergo continuationem gratiae suae hic promittit Deus. Sed quum hoc Iudaeis non contigerit, iterum colligimus non posse exponi vaticinium hoc nisi de Christi regno. Et Daniel optimus fuit huius rei interpres. Dicit enim populum fore obnoxium multis miseriis et calamitatibus postquam reversus fuerit, nec sperandum esse, ut templum et urbem aedificent, nisi in maximis angustiis. Semper igitur exterriti fuerunt Iudaei. Scimus etiam quum templum aedificarent, tenuisse trullam una manu, gladium vero altera. Nam subinde patiebantur incursiones hostium. Quum igitur semper inquietudine vexati fuerint Iudaei usque ad Christi adventum. Ergo beneficium de quo hic vaticinatur propheta, peculiare est regno Christi. Nunc quoniam ex quo Christus exhibitus fuit mundo, videmus orbem fuisse agitatum multis procellis, imo omnia fere fuisse confusa: sequitur non posse hanc sententiam exponi de externa quiete, vel securitate terrena. Debet igitur accommodari ad naturam regni ipsius. Quum ergo spirituale sit Christi regnum, sequitur hic promitti statum tranquillum et quietum, non ut nulli sint hostes qui nos infestent, vel nobis sint molesti: sed quia maxime ea quiete fruemur apud Deum, et vita etiam nostra in tuto erit, quia protegetur manu et praesidio Dei. Spiritualis igitur tranquillitas hic intelligi debet, cuius fructum percipiunt fideles in suis conscientiis, quamvis semper mundus ipsos oppugnet: quemadmodum etiam Christus dicit, Pacem meam do vobis non qualem mundus dat: deinde, in mundo sustinebitis multas molestias: sed confidite, ego vici mundum. Sequitur,

11. *Quoniam ego tecum, dicit Iehovah, ad servandum te: nam faciam consumptionem in cunctis gentibus, ad quas dispergam te illuc: atqui tecum non faciam consumptionem, et castigabo te in iudicio, et mundando non mundabo te* (purgando non purgabo te, vel succidendo non succidam te: dicemus postea de verbo).

Repetit aliis verbis quod iam diximus: sed ut trepidos et vacillantes animos melius fulciat. Deus ergo promittit se fore praesentem populo suo, ut eum servet. Quoniam autem hoc erat difficile creditu, deinde si intuiti essent duntaxat praesentem statum Iudaei, poterant prorsus deficere: ideo comparationem adiungit propheta inter eos et profanas gentes. Nam septuaginta annis florebant Chaldaei et Assyrii omni opulentia, delitiis, honore, denique nihil illis deerat ad felicitatem terrenam. Quid ergo poterant reputare apud se Iudaei, nisi felices esse incredulos et Dei hostes, secum autem misere agi, quoniam premerentur dura illa servitute, obruti multis contumeliis? deinde victitarent tenuiter, et

essent quasi oves mactationi destinatae? Quum ergo haec omnia occurrerent ipsis ante oculos, nonne poterat statim obrepere desperatio? Deus ergo huic malo occurrit, et dicit *se facturum esse consumptionem inter gentes:* quasi diceret, Quum incipiam poenas sumere de profanis gentibus, perdam eas usque ad ultimum interitum, nihil spei residuum manebit. *Ego autem in te non faciam consumptionem,* inquit: ita discernit inter poenas, quibus ulciscitur reprobos et impios, et quibus castigat peccata populi sui: quoniam poenae quas infligit reprobis sunt exitiales: poenae autem quibus ecclesiam suam castigat, temporales sunt: ideo cedunt in medicinam et salutem. Nunc ergo tenemus consilium prophetae. Mitigat acerbitatem doloris in fidelibus, quoniam Deus non abiecerit prorsus ipsos. Et ostendit patienter ferenda esse eius flagella, quoniam finem sperare possint: sed aliud esse quum animadvertit in reprobos quoniam illis nihil reliquum facit spei. In summa, iudex severus est usque ad extremum contra incredulos: castigat autem suos ut pater. Videntur tamen pugnare alii loci, ubi pronuntiat Deus se consumptionem facturum etiam in ipso electo populo: sicuti Isaiae 10 (v. 23) et similibus. Sed solutio facilis est, quia illic respicit corpus ipsum populi, quod iam erat ab ipso alienum: sed hic peculiariter dirigitur sermo ad fideles, et reliquias gratiae, ut Paulus nominat (Rom. 11, 5). Semper ergo tenendum est quosnam alloquantur prophetae, quia nunc respiciunt promiscuum vulgus, nunc autem, quasi seorsum alloquantur fideles, promittunt salutem. Sic ergo antea vidimus Deum facturum fuisse consumptionem in populo, nempe in reprobis. Propheta autem hic sermonem convertit ad ipsam ecclesiam et ad semen quod Deus volebat salvum manere etiam populo ipso in speciem perdito et exciso. Quoties ergo nos sollicitat diabolus ad desperationem, quoties etiam exasperamur in animis nostris quum Deus severius quam vellemus nos tractat, veniat in memoriam haec consolatio, nempe Deum non facturum nobiscum consumptionem. Nam quod hic dicitur de ecclesia, etiam aptari potest ac debet ad singulos fideles. Deus enim illos duriter tractat prout videt ipsis esse utile: sed non consumit ipsos in totum. *Non faciam* ergo *consumptionem tecum*, inquit, *sed castigabo te in iudicio.* Hic copula debet resolvi in adversativam particulam. Iudicii vero nomen accipitur pro moderatione, sicuti Ieremiae 10 vidimus, Castiga me Domine, sed non in ira tua. Castiga igitur me in iudicio, dicebat. Eodem sensu nunc iudicium ponitur pro ea moderatione qua utitur Deus erga electos suos, ubi semper memor est suae clementiae, nec respicit quid meriti sint, sed quid possint ferre. Ubi ergo Deus ita manum suam retrahit, et indulgenter castigat suos, dicitur illos punire in iudicio, hoc est moderate. Neque enim iudicium hic pro rectitudine capitur, quia Deus nunquam modum excedit, ut possit damnari crudelitatis: sed iudicium opponitur etiam iusto rigori: saepe iudicium opponitur iniquitati: sed hoc loco tenenda est antithesis inter iudicium, et inter iustum Dei rigorem. Ergo iudicium nihil aliud est quam irae mitigatio. Tandem addit, *et mundando mundabo te,* vel, succidendo non succidam te. Verbum נקה significat interdum purgare, vel innocentem reddere: significat etiam in neutro genere esse purum et innoxium. Sed hic transitive capitur. Non potest igitur aliter verti quam *purgando non purgabo te*, vel non succidam te, quia significat etiam succidere: et uterque sensus satis bene quadrat. Si legere placeat, Non succidam te, erit contextus eiusdem sententiae: Castigabo te in iudicio, et ideo non succidam te, hoc est, non faciam consumptionem: erit igitur, ut videmus, optima series, et quae apte fluet, si legamus, Non succidam te. Sed altera etiam versio probabilis est, quanquam recipit duplicem sensum. Quidam enim adversative accipiunt, Quamvis non reddam te innoxium, hoc est, quamvis non parcam tibi, tamen castigabo te moderate. Et haec correctio valde est oportuna. Caro enim semper appetit immunitatem. Deus autem videt non esse nobis utile ita impune nobis ignosci cum deliquimus. Ergo necesse est tenere hanc doctrinam, Quamvis Deus non reddat nos immunes a poena, nec indulgeat nobis, sed ferulis suis nos percutiat, tamen ipsum esse moderatum in suis iudiciis erga nos. Alii autem referunt ad sententiam illam Isaiae (48, 10), Ego transire te feci per fornacem, et excoxi te, non tamen tanquam argentum, alioqui fuisses consumptus. Deus ergo examinat suos, vel purgat castigationibus: sed quomodo? vel quousque? non instar auri vel argenti, quia consumeret ipsos prorsus. Nam dum argentum purgatur a sua scoria, similiter et aurum, ita manet reliqua portio liquidior et purior: in hominibus autem quia nihil est praeter vanitatem, ideo evanescerent prorsus, si Deus vellet eos examinare tanquam aurum et argentum. Sed quoniam illa interpretatio subtilior est, ego libentius retineo alteram ex duabus primis, nempe quod Deus non succidet in totum suos, quamvis castiget, vel quamvis eos non reddat prorsus immunes, neque ipsis indulgeat ut impune evadant eius manum: tamen fore erga ipsos clementem et propitium, quia scilicet interponent castigationibus suis iudicium, ne sint immoderatae.

12. *Quoniam sic dicit Iehovah*, *Gravitas confractioni tuae* (vel fracturae: alii vertunt contritionem, quod idem est: nam שבר significat etiam conterere), *aegra plaga tua.*

Primo notandum est prophetae consilium. Pugnat enim cum illis impostoribus, qui spem dabant populo brevis reditus: quando exspectandi erant septuaginta anni, ut dictum fuit, propheta igitur voluit ostendere populo quam stulte speraret exitum malis suis tam exiguo tempore. Et hoc diligenter notandum est, quia non abs re insistit in hac parte propheta. Nihil enim difficilius est quam homines adducere ad seriam cognitionem iudicii Dei. Si quid adversi contingat, sunt quidem nimium teneri et molles in percipiendo sensu malorum: sed interea non respiciunt ad Deum, et solantur se vanis imaginationibus. Ergo necesse habuit propheta pluribus verbis inculcare hanc doctrinam, quia videbat Israelitas sibi promittere reditum exacto biennio, quum tamen admoniti fuissent a prophetis, ferendum esse flagellum Dei usque ad 70 annos. Haec igitur ratio est cur propheta hic de malorum gravitate concionetur, non quod Israelitae stupidi essent, sed quia nimium fuerant creduli, et adhuc erant in sperando reditu, ita ut se deciperent fallaci illo solatio. Dicit igitur *fracturam esse gravem.* Alii vertunt, Insanabilis vel desperata est tua contritio. Sed אנוש hic substantive accipitur, quia interponitur ל: nec potest aliter transferri quod dicit propheta, nisi quod gravitas sit contritioni, vel fracturae: postea adiungit plagam esse aegram, hoc est, difficilem curatu. Sic enim interpretor. Sed finis sperandus est, ne populus existimet finem exsilio suo adesse, quin potius se comparet ad tolerantiam usque dum finis a Deo praescriptus advenerit. Sequitur,

13. *Nemo iudicans* (hoc est, nemo est qui iudicet) *iudicium tuum* (hoc est, qui suscipiat causam tuam) *ad sanitatem medelae et curatio non sunt tibi:* (alii vertunt, nemo iudicans iudicium tuum, ut emplastrum adhibeat: sed hoc durius: deinde, medela et curatio non sunt tibi: sed videtur mihi simplex esse verborum sensus, quod nemo iudicet iudicium, deinde quod nihil ad curationem remedii suppetat).

Primo sine figura loquitur Ieremias, deinde simplicem sententiam illustrat metaphorica loquutione. Dicit *neminem esse qui suscipiat causam populi,* quasi diceret omni auxilio nudatum esse. Hoc quidem iam aliqua ex parte conspicuum erat, sed tam supina fuit populi securitas, ut quotidie novas spes sibi fingeret. Praedixit igitur Ieremias quod iam contigerat ex parte, sed adhuc impendebat: et ita coarguit stultitiam populi, qui sibi blanditias adhuc faciat in malis prope desperatis: Tu vides, inquit, neminem esse qui tibi manum porrigat, aut iuvare paratus sit auxilio suo: et tamen putas te fore propediem liberum: unde ista imaginatio? descendit postea ad metaphoram, *quod nemo sit ad obligandas medelas curationi.* Sub una specie comprehendit totum: Isaias 1. cap. dum idem tractat, plenius explicat suam sententiam. Nihil tamen est obscuritatis quum dicit propheta neminem esse qui medeatur malis populi. Tenendum semper est eius consilium, nempe populum nimia facilitate decipi, dum sperat se brevi rediturum in patriam. Sed colligenda est generalis doctrina, nunquam scilicet homines posse gratiam Dei percipere, donec fuerint subacti multis et duris obiurgationibus. Fugiunt enim semper Dei iudicium, deinde caecutiunt ad sua peccata, et sibi perperam blandiuntur. Postremo, si tantum uno verbo confessi fuerint se peccasse, existimant se esse satis superque defunctos. Ergo urgendi sunt ad meditationem et studium poenitentiae. Postea sequitur,

14. *Omnes amici tui obliti sunt tui, et non requirunt: quia plaga tibi,* (hoc est, percussi te), *castigatione crudelis* (hominis, aut saevi): *propter multitudinem iniquitatum tuarum, invaluerunt scelera tua.*

Iterum repetit propheta, Israelitis nihil residuum esse apud homines, quia nemo se ad ferendas suppetias offerat. Quidam ita exponunt verba quasi ex communi more propheta diceret amicos pudore latere, dum vident desperatum esse statum populi. Nam quamdiu possunt amici levare aegrotum, praesto adsunt, et sedulo impendunt sua officia: ubi autem vita prorsus desperata est, non amplius apparent. Sed non dubito quin propheta hic exprobret Iudaeis perversam fiduciam, qua diu fuerant quasi fascinati. Scimus enim nunc spem posuisse in Aegyptiis, nunc in Assyriis: et ita factum est, ut sibi multas clades accerserent. Vidimus autem alibi et pluribus locis foedera illa conferri impuris amoribus, quia quum populus nunc Aegyptios appeteret, nunc Assyrios, erat quaedam scortationis species. Deus enim Iudaeos receperat in suam fidem et patrocinium: incredulitas autem eos abripiebat, ut munirent se aliis auxiliis. Ita passim apud prophetas tam Aegyptii quam Assyrii et Chaldaei demum comparantur amatoribus. Et optime hic sensus conveniet, quoniam non satis erat ostendi populo suas miserias, nisi causa ipsa simul patefieret. Ergo propheta hic producit in medium perversa illa consilia, quae agitaverant Iudaei quum putarent se tutos et salvos fore si nunc Aegyptii, nunc Assyrii, nunc Chaldaei illis propitii forent. Hac ratione dicit *omnes amicos abolitos esse populi,* deinde, *non requirere,* hoc est, abiecisse omnem curam illius. Et additur ratio, quod scilicet *Deus populum ipsum percusserit plaga hostili.* Ubi iterum propheta eos citat ad Dei tribunal, ut discant expendere sibi haec mala non accidere fortuito, sed iusta esse testimonia Dei. Deus ergo hic in medium

prodit, et affirmat se omnium calamitatum esse autorem, quia sine profectu de miseriis populi concionatus esset propheta, nisi hoc principium fuisset penitus infixum illorum animis, sibi quum Deo esse negotium. Quod autem *Deus se hostem vocat*, et simul comparat *se hosti crudeli*, vel saevo, non ita debet accipi quasi abolitum esset foedus, quo filios Abrahae sibi adoptaverat. Semper enim misericordia sua complexus est aliquas reliquias. Deinde non debemus etiam intelligere excessum aliquem in severitate Dei, quasi crudeliter in populum saevierit ubi exercuit sua iudicia: sed hoc debet referri ad communem hominum sensum. Alibi etiam Deus hostes suos nominat Israelitas, sed non sine gemitu, Hei, inquit, iam vindicta mihi sumenda erit de hostibus meis: suscipit illic dolentis personam, quasi diceret se invitum progredi ad tantum rigorem, quia libenter populo parceret, nisi necessitas cogeret eum ad rigorem. Sed, quemadmodum iam dixi, ubi Deus se vocat hostem populi, hoc debet referri ad temporales poenas, vel debet exponi de perditis et reprobis, qui se prorsus alienaverant a Dei gratia, et quos Deus etiam resecuerat a corpore ecclesiae, ut putrida membra. Sed quum propheta hic dirigat sermonem ad fideles, minime dubium est quin Deus hostem se nominet, quia ex praesenti rerum statu non aliud statuere poterant Iudaei quam Deum sibi esse infestum. Quod ad saevitiam spectat, iam diximus hac voce notari excessum, quasi Deo adscribi debeat nimius rigor, vel crudelitas: sed non poterant aliter satis expergefieri Iudaei ad peccata sua reputanda: neque etiam poterant satis terreri, ut inciperent serio agnoscere iustum Dei iudicium. Et Deus ipse continuo post satis demonstrat, dum se confert homini crudeli aut saevo, non tamen posse quidquam reprehendi in suis iudiciis. Addit enim, *propter multitudinem iniquitatis tuae, quia invaluerunt scelera tua*. Nam quamvis Iudaei existimarint Deum atrociter agere, quum diuturno exsilio illos persequeretur, hic os illis obstruitur, dum obiicit *multitudinem iniquitatis*: quasi diceret, Statuite in trutina ab una parte gravitatem poenarum, de quibus conqueri voletis, et ab altera parte congeriem tot scelerum, quia subinde et tam longo tempore iram meam contra vos provocastis. Deus ergo *per multitudinem iniquitatis* ostendit sibi non posse vitio dari quod tam severe puniat Iudaeos quia scilicet ita promeriti sint. Et eandem sententiam confirmat aliis verbis, non quod esset ambigua, sed quoniam videbat propheta sibi negotium esse cum praefractis hominibus. Ergo ut corrigat eorum socordiam dicit *invaluisse scelera eorum*. Sequitur,

15. *Quid vociferaris propter confractionem tuam? aeger est* (vel gravis) *dolor tuus: propter multitudinem iniquitatis tuae, quoniam invaluerunt scelera tua feci haec tibi.*

Iam propheta occupat ne Iudaei cum Deo expostulent, quemadmodum satis constat, semper conquestos fuisse de nimia Dei severitate, quoniam indulgebant suis vitiis. Proinde simul ac Deus illos tractabat pro merito exardebant et fremebant adversus ipsum. Occurrit igitur nunc propheta perversis illis et iniustis querimoniis: et interrogat *cur clament super confractione.* Quasi diceret clamores eorum nimis fore seros, ubi praeterierit tempus resipiscentiae. Deus enim suspenderat ultimas minas: donec populus tantam obstinationem prodidit, ut iam locus non restaret clementiae. Ergo quum insanabilis esset populi malitia, tunc propheta denuntiavit exsilium, sicuti vidimus. Iam vero deridet tardum illum clamorem, quoniam nimis diu torpuerant in contemptu Dei. *Quid* ergo *clamas super confractione tua? gravis est dolor tuus:* vel, gravitas dolori tuo, *sed propter multitudinem iniquitatis tuae, et quoniam invaluerunt scelera tua haec feci tibi*, inquit. Hic Deus sese purgat a populi calumniis, et ostendit eos qui obmurmurant vel obstrepunt, iniuste facere quia non reputent quid meriti sint. Digni enim erant gravissimis poenis, quoniam non uno tantum modo accersiverant sibi exitium, et magis ac magis accenderant vindictam Dei: sed tam longa annorum serie obduruerant in suis vitiis: deinde tot modis sese ad omne scelus prostituerant, ut merito illis exprobret propheta *multitudinem iniquitatis*, deinde, *congeriem scelerum.* Dicit ergo Deus se non excessisse modum in poenis quas populo inflixit, quoniam ita cogebat desperata malitia et obstinatio. Sed subiicitur paulo post consolatio ubi dicit,

16. *Propterea omnes qui te devorant devorabuntur, et omnes hostes tui, omnes, inquam, in captivitatem ibunt: et erunt qui te diripiunt in direptionem, et omnes qui te praedantur erunt in praedam.*

Hic rursus propheta Deum promittit fore exorabilem populo suo, sed post longum tempus ubi scilicet domita fuerit illa pervicacia, quae non poterat tam cito curari. Ergo semper notandum est discrimen inter promissionem gratiae, cuius testis fuit ac praeco Ieremias, et inter inanes iactantias, quibus populum fallebant impostores, quum animarent ad brevem reditum, et dicerent adesse tempus liberationis. Et ideo discrimen hoc notandum est, quia colligi potest utilissima doctrina. Habent enim hoc commune cum veris et sinceris Dei servis nebulones, qui falso praetexunt eius nomen, quod utrique gratiam Dei proponunt. Sed

qui Dei nomine abutuntur, sepeliunt doctrinam poenitentiae. Volunt enim tantum populum mulcere fallacibus blanditiis: et quoniam favorem venantur, ideo doctrinam quae offendere posset, ac est minime suavis et iucunda carni, prorsus omittunt. Ieremias non ita duriter egit cum populo quin reliquam spem veniae faceret, et semper leniret quidquid erat asperitatis in poenitentiae doctrina. Sed interim noluit populi vitia fovere indulgendo, quemadmodum fieri solet a pseudoprophetis. Quid autem alii? nempe iactabant Deum esse misericordem, tardum ad iram, et statim reconciliari peccatoribus: hinc colligere promptum erat, non fore diuturnum exsilium. Sed interea, ut diximus, populo perfide adulabantur. Sic ergo tenendum est, nunquam nos esse idoneos ad amplexandam Dei gratiam, neque esse huius capaces, ut ita loquar, donec vere subacta fuerit omnis carnis superbia, deinde correcta etiam et purgata omnis securitas. Nunc videmus cur propheta subiiciat gratiae promissionem postquam severe concionatus est de horribili illo Dei iudicio. Sed videtur non quadrare illativa particula, לכן. Quomodo enim contexi poterit cum minis quas vidimus? *propterea qui te devorant devorabuntur.* Sed propterea repetit quod ante dixerat. Non mirum igitur est si inferat, postquam Deus ultionem sumpserit de sceleribus populi, fore etiam simul vindicem adversus hostes. Convenit igitur haec illatio, quia maturum erat misericordiae tempus, ex quo Iudaei subacti fuerant, ut sese coram Deo humiliarent, et sibi displicerent in suis peccatis. Est autem haec communis doctrina quae passim occurrit apud prophetas, Deum scilicet, postquam initium fecerit ab ecclesia sua, vicissim fore iudicem omnium gentium, quia si ne electis quidem suis et domesticis parcit, quomodo alienos relinqueret impunitos? Et haec perpetua est ecclesiae consolatio, quod scilicet Deus quamvis reprobis utatur quasi flagellis ad suos castigandos, nihilo tamen melior sit illorum conditio, quia ubi triumphos suos ad momentum egerint, Deus ipsos simul ad iudicium trahet. Non est igitur cur fideles invideant suis hostibus quum castigantur Dei manu: illi autem in delitiis suis exsultant, quia haec prosperitas statim diffluet, et eadem mensura Deus illis remetietur, ex quo inique tractaverint populum suum. *Quicunque* ergo *te devorant devorabuntur, et ibunt omnes hostes tui, omnes, inquam, in captivitatem.* Postremo, *qui te praedantur:* alii vertunt, Qui te conculcant erunt in conculcationem. Sed quoniam verbum sumitur pro diripere, ne sit repetitio eiusdem sententiae, ideo mihi magis placet prior sensus. *Qui* ergo *te spoliant erunt ipsi expositi in praedam, et qui te diripiunt erunt in direptionem.* Sequitur ratio,

17. *Quia adducam sanationem tibi, et a doloribus tuis sanabo te, dicit Iehovah: quoniam expulsam vocarunt te Sion, quam nemo requirit.*

Deus quum gratiam promitteret Iudaeis exorsus est ab hostibus, quoniam gravis illa erat tentatio, et quae alioqui non tantum turbasset et perculisset eorum animos, sed prorsus exstinxisset omnem eorum fidem, quum viderent hostes suos ita potiri suis votis, et illis prospere succedere quidquid tentabant, nisi addita fuisset haec consolatio, hostes tandem rationem tot scelerum in quibus gloriati fuerant reddituros: sed nunc exprimitur quod praecipuum est, nempe Deum, quum fuerit reconciliatus populo suo, sanaturum plagas quas inflixerat. Ipse est enim qui vulnera nobis infligit, et eiusdem est nos sanare: iudicium suum exercet in poenis, postea suscipit personam medici, dum nos ab omnibus malis liberat. Perinde igitur est ac si diceret propheta, ubi tempus iustum transierit, quod scilicet Deus populo definierat, certo sperandam esse liberationem: quia Dominus decreverat tantum ad tempus poenas de populo sumere, non autem ipsum prorsus abolere. *Adducam* igitur *tibi sanationem,* inquit, *et a plagis tuis sanabo te.* Et haec admonitio valde fuit necessaria, quoniam Iudaei fere computruerant in exsilio, quum Deus illos redemit. Ergo tunc poterant centies obruti esse desperatione. Sed Deus iubet ipsos sursum attollere mentes suas, ut e coelo auxilium exspectent quod nullum erat in terris. Et addit, *Quoniam vocarunt te expulsam Sion, quam nemo requirit,* hoc est, de qua, vel de cuius salute nemo est sollicitus. Confirmat quod nunc dixi, adeo scilicet non fore obstaculo extrema populi mala, quum Deus ipsum liberare volet, ut potius haec materia futura sit gratiae et misericordiae. Ubi ergo populus ita demersus fuerit in malis, ut omnes putent de eius salute actum esse, promittit Deus se tunc venturum redemptorem. Et hoc diligenter notandum est, quia circumspicimus huc et illuc quoties sperandum est aliquid auxilii: Deus autem ostendit se tunc maxime nobis fore propitium, ubi communi omnium opinione damnati erimus. Sequitur,

18. *Sic dicit Iehovah, Ecce ego reducens captivitatem tabernaculorum Iacob, et habitaculorum eius miserebor: et aedificabitur urbs super excelsum suum* (vel, super acervum suum, aut culmen), *et palatium in sua statione* (vel regula) *sedebit.*

Eandem sententiam prosequitur Ieremias, sed pluribus verbis insistit: quia ut difficile erat populum adducere ad seriam poenitentiae meditationem, ita difficile erat erigere collapsos animos, postquam cladium magnitudini succubuerant. Deus ergo

iterum pronuntiat se venturum, ut e captivitate reducat populum: *Ecce ego*, inquit, ac si iam exserta manu paratus esset ad liberationem populi. Notandum est prophetam non frustra asserere talem Dei praesentiam: sed minime dubium est quin respexerit ad populi diffidentiam, et eam voluerit corrigere. Quum ergo putarent Iudaei se prorsus derelictos, testatur propheta Deum adfore, et inducit ipsum loquentem, *Ecce ego*, quasi iam praesto esset populi liberator. Vocat *reductionem tabernaculorum et habitationum*, quia diu fuerant hospites in Chaldaea, et aliis regionibus, ad quas dispersi fuerant. Quum ergo haberent sua domicilia, admonet propheta, esse tamen inquilinos inter gentes, quia Deus restituere velit ipsos in patriam, quae erat vera eorum statio: haec ratio est cur de tentoriis et tabernaculis loquatur. Simul causam assignat redemptionis, nempe misericordiam, ut discant tandem Iudaei ad hoc unum asylum confugere, et sentiant nullum aliud remedium esse suis cladibus, quam si Deus ipsos respexerit pro sua misericordia, quoniam iure poterat in totum eos perdere. Denique admonet propheta dignos esse aeterno interitu, nisi quia tandem Dominus eorum miserebitur. Adiungit effectum pleniorem huius gratiae, quod scilicet iterum Ierosolyma exstruetur super suum acervum: vertunt alii collem, quoniam erat excelsior situs illius urbis, et eminebat supra reliquas partes Iudaeae. Sed videtur mihi propheta aliud velle, quod scilicet urbs exstruetur supra sua fundamenta. Acervos enim vel cumulos hic ponit pro reliquiis. Sic enim diruta fuerat civitas, ut tamen manerent aliquae reliquiae, et possent notari antiqua vestigia murorum. Perinde est igitur ac si diceret urbem, quamvis olim splendida et opulenta fuisset, tamen de integro sic restitutum iri, ut non minor foret eius dignitas quam olim. Sed de amplitudine verba facit quum dicit, *exstructum iri urbem super acervos*, id est, super vetusta fundamenta. Et hanc sententiam confirmat quod proxime sequitur: *Palatium*, inquit, *sedebit* אל משפטו *in sua regula*, vel statione: משפט proprie significat iudicium, sed accipitur pro regula, pro mensura, pro more, pro consuetudine. Hic non dubito quin propheta significet palatium regis aeque fore splendidum, sicuti fuerat, et in eodem loco. Quidam ארמון existimant pro templo poni: et hunc sensum non repudio: sed quoniam ut plurimum hac voce significant Hebraei aedes splendidas, et sumptuosas, vel sublimes, ideo magis inclino in priorem sensum, quod loquatur de palatio regio. *Stabit* igitur *palatium regis in sua regula*, vel in suo loco ac si nunquam excisum fuisset. Denique talem et urbis et regni instaurationem promittit, ut non minor Dei gratia speranda sit in secundo illo ecclesiae statu, quam prius fuisset, quia Deus exstinguet omnem memoriam cladium, ubi iterum ecclesia florebit, et regnum etiam in sua opulentia, honore, potentia et aliis praeclaris dotibus sic eminebit, ut facile appareat Deum ad tempus duntaxat fuisse iratum ecclesiae suae.

19. *Et egredietur ab ipsis laus, et vox laetitiarum: et augebo eos, et non minuentur, et decorabo eos, nec attenuabuntur.*

Confirmat propheta superiorem doctrinam. Diximus enim Iudaeos quum adhuc aliquid spei reliquum foret, fuisse contumaces adversus Deum: postquam autem redacti sunt ad extrema, nimis fuisse deiectos: quia coeperunt diffidere rebus suis, et ita despondere animos, ut nihil consolationis admitterent: ideo non satis fuit leviter et brevibus verbis promitti restitutionem, nisi magis ac magis confirmarentur. In hac igitur parte nunc propheta insistit, ideo *promittit exituram laudem et vocem laetitiae ab ipsis.* Hic notanda est antithesis inter suspiria, gemitus, querimonias, lamentationes, et inter gratiarum actionem. Nam quantisper detenti fuerunt in exsilio, non potuit audiri apud ipsos ulla laus insolita. Tristitia quidem non obstat quominus benedicamus Deo, etiam in extremis miseriis, sed non possumus pleno ore, ut ita loquar, Deum benedicere, nisi dum offertur nobis laetitiae materia: unde illud Iacobi: Laetatur quis inter vos? canat (Iac. 5, 13). Quum ergo de gratiarum actione loquitur propheta, significat gratiam Dei tantam fore, ut aboleat quidquid fuit moeroris et tristitiae apud Iudaeos. Sed oblique etiam hortatur fideles ad celebrandum Dei beneficium. Si dixisset simpliciter, Exibit ab illis vox laetitiae, fuisset quidem plena sententia, sed oportuit simul moneri fideles in quem finem Deus tam clementer ageret cum populo suo, nempe ut praedicarent eius bonitatem. Nam ad hunc scopum referre oportet quidquid bonorum percipimus e manu Dei. Coniungi ergo solet gratiarum actio cum laetitia, ubi de ecclesia fit mentio. Diximus autem fideles non posse tanta alacritate laudare Deum, ubi premuntur angustiis, sicuti dum exhilarat Deus eorum corda. Nam dolor tenet omnes sensus hominum constrictos: gaudium vero ex sensu paterni Dei favoris quasi animos dilatat. Hinc etiam linguae apertio: et hoc sensu dicitur Psalmo 51 (v. 17): Domine labia mea aperies, et os meum, etc. Neque enim aliud significat David, quam se obmutuisse ad tempus, quum Deus absconderet ab ipso faciem suam ita ut non posset gustare paternam eius bonitatem. Tunc ergo David sicuti habuit cor constrictum, ita et os clausum: sed precatur ut Dominus os sibi aperiat, hoc est ut porrigat materiam gratiarum actionis ex gaudio. Nunc ergo tenemus consilium prophetae: significat, etiamsi ad tempus angantur Iudaei, et gemant ac

lugeant, non fore tamen illud perpetuum, quia Deus tandem ipsos consolabitur, ut non tantum gaudeant, sed praedicent eius misericordiam ubi fuerint liberati. Adiungit, *Augebo eos, et non minuentur, decorabo eos:* alii vertunt etiam augere, sed tamen sunt verba diversa: et כבד significat interdum augere, et interdum decore vel honore afficere. Postea etiam sunt verba diversa מעט, et צער. Etsi autem eandem sententiam voluit repetere propheta, minime tamen dubium est quin simul illustret Dei gratiam hac varietate, quasi diceret tam insignem fore Dei misericordiam, ut Iudaei agnoscant in se compleri quod promissum fuerat patri eorum Abrahae, Erit semen tuum sicut arena maris, et sicut stellae coeli. Et perpetuitas etiam notatur vel continuatio gratiae, quum dicit, *non minuentur, non attenuabuntur.* Posset enim fieri ut populus quispiam cresceret exiguo tempore, sed illud saepe non est longae durationis, quemadmodum praeterit figura huius mundi. Ergo Deus promittit firmum et diuturnum statum ecclesiae, quoniam de die in diem, et ab anno in annum prosequetur suam gratiam. Haec summa est. Sequitur,

20. *Et erunt filii eius sicut ab initio, et coetus eius coram facie mea stabilietur* (vel dirigetur: nam כון utrumque significat), *et visitabo super omnes oppressores eius.*

Haec copia verborum qua utitur propheta minime supervacua fuit, quoniam semper debemus revocare in memoriam quam durae fuerint illae tentationes, quum per annos septuaginta nullum signum gratiae Dei appareret. Ergo necesse fuit animos malis obrutos multis fulturis sustineri, ne prorsus deficerent: et promissiones alias aliis adiungit, ut possint Iudaei quasi ex profunda abysso aliquam lucis scintillam cernere. Et hinc etiam colligi debet utilis admonitio. Etsi enim Dominus hodie nobis indulget, ne exerceamur tam molestis tentationibus, quisque tamen propria experientia cognoscit quam simus propensi ad diffidentiam: deinde ubi coepimus semel labascere, quam difficile sit nos in bonam spem erigi. Ergo discamus promissiones alias aliis coniungere, si una non sufficit, vel altera. Dicit autem *filios eius fore sicut ab initio.* Quidam subtiliter exponunt fore ecclesiae filios sicut ab initio, nempe ante legem, quia foedus gratuitum pepigerit Deus cum Abraham, antequam lex fuerit promulgata. Existimant igitur hic notari abrogationem legis: quasi diceret liberam fore ecclesiam Christi adventu, et iugum illud legis, quod erat servile, sublatum iri. Sed haec argutia mihi non placet, quia non existimo unquam venisse in mentem prophetae. Non dubito igitur quin ad regnum Davidis hoc debeat referri, quasi diceret statum ecclesiae non minus fore prosperum et felicem sub Christo, quam olim sub Davide floruerat. Si quis excipiat regnum Christi longe esse felicius, hoc fateor, sed prophetae semper comparant regnum Christi cum regno Davidis, et contenti sunt hac docendi ratione, quoniam hoc superabat spem populi. Neque enim credibile erat posse unquam redire Iudaeos in pristinum statum. Ergo quum hic dicit fore filios Iehudah *sicut ab initio,* mihi dubium non est quin respiciat illam promissionem, ubi dictum erat semen Davidis fore semper in eius solio, quamdiu lucebunt in coelo sol et luna. Summa est, quamvis horribili interitu regnum exstinctum foret, et tota eius dignitas, tamen Iudaeos Christi gratia recuperaturos quod perdiderant suis sceleribus, sua ingratitudine et contumacia. Postea adiungit, *Semen eius stabilietur coram facie mea, et visitabo super omnes oppressores eius.* Hic rursus confirmat Deus promissionem illam de perpetuitate ecclesiae. Dicit igitur *coetum populi fore stabilem coram ipso,* qua voce Iudaeos iubet mentes suas sursum attollere, quia in mundo non potuit occurrere nisi mera desperatio. Deus ergo Iudaeos ad se attollit, quum dicit ecclesiam fore stabilem coram facie sua. Et quoniam tanta erat potentia hostium, ut fideles possent merito obiicere omnes aditus gratiae Dei esse praeclusos, ideo adiungit Deum satis ex opposito habere potentiae, ut perdat et in nihilum redigat cunctos hostes. Et *omnes* exprimit, quoniam longe lateque patebat monarchia chaldaica, et constabat ex variis nationibus. Nulla autem pars erat quae non esset infestissima Iudaeis. Ergo quum viderent miseri exsules non tantum Chaldaeos sibi esse inimicos, sed alias gentes, ita ut exosi essent fere toti mundo, Deus occurrit, et pronuntiat se habere satis potentiae ad omnes hostes perdendos. Hinc colligenda est nobis utilis doctrina, ecclesiam sic esse perpetuam, ut tamen non sit aequalis eius conditio. Visus enim est saepe Deus cursum gratiae suae abrumpere ante Christi adventum. Quod tunc accidit accommodemus ad nostrum tempus. Quum ergo hic dicit propheta *filios ecclesiae fore sicut ab initio,* ne miremur si aliquando contingat ecclesiam dissipari, quemadmodum factum est in papatu. Ecclesia enim non tantum mortua erat, sed sepulta: et erat non tantum putridum cadaver, sed quasi pulvis qui prorsus evanuerat. Quales enim reliquiae poterant reperiri in tota terra ante quinquaginta annos? Videmus ergo compleri etiam sub regno Christi quod contigit sub lege, nempe ecclesiam aliquando obrui miseriis, et latere sine splendore et forma. Sed interea amplectamur hanc promissionem, quod scilicet erunt filii piorum sicuti olim, quia ut aliquando floruit regnum Christi, sic etiam sperandum est satis esse virtutis in Deo, ut recuperet ecclesia suum splendorem, ut regnum Christi

iterum exsurgat, et illic fulgeant omnes Dei benedictiones. Quoniam autem undique ecclesiam obsident multi hostes, et diabolus omni ex parte semper excitat motus aliquos et turbas, discamus et hoc secundum membrum adiungere, nempe Deum fore vindicem populi sui: ita utcunque totus mundus conetur gratiam eius calcare sub pedibus, ipsum tamen non passurum ut quidquam proficiant in suo furore, quia in manu eius est non tantum compescere ipsorum impetus, sed prorsus eos delere, et totam eorum memoriam. Hoc enim comprehenditur sub verbo visitandi. Postea sequitur,

21. *Et erit fortis eius* (vel magnificus) *ab ipso, et dominator eius e medio eius exibit, et appropinquare eum faciam, et accedet ad me. Nam* (vel certe) *quisnam hic qui applicet* (vel, qui adaptet) *cor suum, ut accedat ad me?* (alii vertunt, qui alliciat cor suum: dicemus postea de sensu), *dicit Iehovah.*

Non dubium est quin hic pluribus verbis explicet propheta quod nuper dixit de ecclesiae instauratione. Nam scimus ita Iudaeos fuisse edoctos, ut deberent totam salutis fiduciam reponere in Davide, nempe in rege, quem Deus illis praefecerat. Ergo ecclesiae felicitas, et salus semper fundata fuit in rege, quo sublato actum erat de ipsa ecclesia, sicuti dicitur (Lament. 4, 20), Christus dominus, in cuius spiritu erat spiritus noster. Ergo ab initio semper Deus voluit populum attentum esse ad regem, ut inde penderet: non quia David potuerit suapte virtute populum servare, sed quatenus gestabat Christi personam sub figura. Hodie non habemus terrenum regem, qui sit Christi imago: sed Christus per se ecclesiam vivificat. Tunc autem illud fuit umbratile, quod rex erat quasi anima communis vitae. Et antea vidimus, quum propheta Iudaeos ad spem bonam animaret proposuisse Davidem, postea filium Davidis. Eadem est ratio huius loci. Dicit, *erit fortis eius*, vel magnificus, *ex ipso.* Nam tenenda est conditio miseri illius et calamitosi temporis quum Deus abstulit omnem gaudii materiam, ex quo privavit populum omni illa dignitate, qua fuerat ornatus. Perinde est igitur ac si promitteret Ieremias resurrectionem quum Iudaei similes essent mortuis in exsilio. Conciderat enim spes publicae salutis rege abolito. Ergo hic iubet ipsos bene sperare, quia Dominus poterat illos excitare e morte in vitam. Et certe fuit admirabilis resurrectio cum Iudaei in patriam reversi sunt, postquam illis aperta fuit ianua. Erant enim quasi in alienum orbem tracti. Deinde quis unquam putasset posse tot obstacula perfringi, quum Chaldaei usque in Iudaeam dominarentur? nullum certe refugium erat miseris exsulibus. Ergo non frustra hic testatur Ieremias *fortem*, vel regem fore ex populo, deinde *exiturum esse dominatorem e medio ipsius.* Exitus hic non debet accipi pro egressu, ac si rex alio esset abiturus sed exire tantundem valet ac prodire. *Exibit ergo*, hoc est, tandem emerget *dominator e medio populi.* Quomodo hoc factum fuerit satis notum est. Sed Isaias praedixerat quod hic confirmat eius successor. Dicit enim cap. 11 (v. 1): Et exibit surculus e radice Isai, vel trunco, et virgula ascendet e radice arboris eius: nominat illic domum Isai, quae privata erat: poterat splendidiore elogio commendare gratiam illam, si posuisset nomen Davidis: sed quia tunc nullum erat regnum, ideo dicit, quemadmodum David prodiit ex caulis ovium quum esset ignobilis rusticus, ita etiam Dominus attollet surculum e trunco, ex arbore excisa. Videmus ergo quo sensu accipiat Ieremias verbum exeundi, quia Christus emersit praeter opinionem hominum, et emersit quasi surgeret surculus post arborem excisam, quum scilicet nulla esset species dignitatis in populo. Postea addit, *Appropinquare eum faciam, et accedet ad me.* Hoc vel ad caput restringi potest, vel ad totum corpus extendi: et haec secunda expositio mihi magis probatur. Nam populus fuit diu quasi remotus a conspectu Dei, quantisper scilicet exsulavit a patria. Deus ergo adiungit, *iterum appropinquare eum faciam, et accedet ad me.* Si quis tamen de capite ipso, hoc est de rege interpretari malit, non contendo. Docemur autem ex hoc loco, quoties Deus de restitutione ecclesiae verba facit, quoties pronuntiat se fore nobis exorabilem, denique quoties nos ad spem gratiae et salutis invitat, semper debere nos in Christum respicere, quia nisi ad illum dirigimus omnes sensus nostros evanescent omnes promissiones, quae non possunt alibi esse ratae. In Christo enim sunt Etiam et Amen, quemadmodum dicit Paulus 2. ad Cor. 1. cap. (v. 19 sq.). Sed quoniam haec doctrina saepius occurrit in prophetis, mihi satis est quod alibi fusius tractavi nunc obiter perstringere. Quantum ad secundam partem versus aliqua est ambiguitas. *Nam quis hic iste*, ponitur duplex pronomen demonstrativum זה, הוא, quisnam iste. Postea, ערב, *aptans cor suum:* ערב significat fide iubere: sed significat etiam aptare, vel accommodare, vel formare: aliquando significat suave reddere. Haec ratio est cur quidam transtulerint, Quis alliciet cor suum? Postea adiungit, *ut accedat ad me, dicit Iehovah.* Dixi hunc locum esse obscurum, et ideo torquetur in diversas partes ab interpretibus. Quidam de Christo accipiunt, quod ille unus sponte accesserit ad patrem. Alii autem subaudiunt negativam, quasi dictum esset, neminem cor suum aptare, ut ad Deum accedat. Alii hortative legunt, Quisnam est iste qui cor suum applicet, ut accedat ad me? Verum si admirative legamus, hic solus sensus genuinus erit meo iudicio. Nescio

an quispiam eum attigerit. Sed non dubito prophetam hoc in summa velle. Prius dixit, *faciam eum appropinquare ut ad me accedat.* Iam exposui partem illam de populo, qui fuerat procul reiectus. Deus ergo collectionem hic promittit: quasi diceret, Ad tempus ego dispersi huc et illuc populum tanquam quisquilias: nunc rursus colligam hanc dispersionem, et erunt sub fide mea et tutela, quemadmodum olim. Postquam hoc dixit, nunc perstringit hac interrogatione populi ingratitudinem, *Quis est qui ad me accedat?* qui formet cor suum ut mihi reconcilietur? Haec igitur admiratio non in alium finem tendit nisi ut sentiant Iudaei damnari suam duritiem et socordiam, quod ubi Deus tam suaviter ipsos invitat, respuant eius gratiam: quum cupiat ipsos amplecti suis ulnis, diffugiant procul. Sed posset obiici quaestio, Cur ergo promisit Deus se facturum ut Iudaei accedant? Respondeo variis modis hoc Deum praestare, vel complere hanc promissionem. Potuit enim Iudaeos ad se vocare externa invitatione, sicuti fecit quum data fuit libertas redeundi: ac tunc pauci quidem ex Iudaeis hac gratia usi sunt, omnes vero Israelitae iam assuefacti delitiis illarum regionum pro nihilo duxerunt quod Deus promiserat: ita paucissimi reversi sunt in patriam, et contemptui fuit illa restitutio, de qua tantopere fuerant prius anxii: Deus tamen tunc appropinquare fecit ad se populum. Nam porrexit brachia quasi vellet ipsos colligere, et fovere sub alis suis. Interea quoniam maior pars sprevit inaestimabilem illam gratiam, merito hic conqueritur Deus de tanta impietate, et quasi per admirationem exclamat, *quisnam est iste qui cor suum formet, ut ad me accedat?* Si fuisset simpliciter dictum, Quisnam est iste qui ad me accedat, fuisset obscurior sensus propter brevitatem: sed Deus hic satis clare distinguit inter duos accessus. Nam prior accessus erat quum data fuit libertas populo, et edicto Cyri permissum fuit illis templum et urbem exstruere. Deus ergo tunc appropinquare ipsos fecit, ut accederent. Hic est prior accessus. Sed iam adiungit, Iudaeos non formasse cor suum: loquitur quidem de futuro tempore, sed tamen accusat ingratitudinem. Quae tandem suo tempore fuit patefacta. Dicit igitur, *quis est iste, ut accedat?* hoc est, ego efficiam ut iterum coalescant in unum corpus, et me invocent, fruantur sua haereditate. Sic igitur hoc praestabo, *ut ad me accedant:* sed interea multi residebunt in suis faecibus, et praeferent Chaldaeam, et alias regiones templo et religioni. Ergo multi erunt qui cor suum non formabunt ut ad me accedant. Nunc tenemus sensum prophetae. Iam vero simul tenendum est, quum nuper dictum fuit, *appropinquare faciam ipsum ut ad me accedat,* Deum non loquutum fuisse de arcana spiritus sui efficacia. Nam eius est, ut statim iterum dicemus, simul ac placuerit corda hominum ad se trahere. Sed quum diceret, *appropinquare ipsum faciam*, tantum de externa restitutione loquutus est: nunc autem adiungit querimoniam, quod scilicet Iudaei maligne repudiabunt hanc gratiam, quia nemo cor suum aptabit. Interea videmus reiici totam culpam in Iudaeos, quod privandi essent patria. Non enim per Deum stetit quominus restituerentur, sed ipsi, ut erant addicti terrenis suis voluptatibus, pro nihilo duxerunt redire, et censeri in populo Dei. Consilium igitur prophetae est, adscribere Iudaeis totam culpam, quod gratia Dei non penetraverit usque ad ipsos, vel non fuerit efficax in maiori parte, quia scilicet non aptarent cor suum, vel formarent, ut ad Deum accederent, hoc est, ut compotes fierent inaestimabilis illius boni quod oblatum fuerat. Quod autem papistae arripiunt hunc locum, ut probent esse in libero hominis arbitrio ad Deum accedere, nimis ridiculum est. Nam quoties Deus damnat populi duritiem, certe non disputat quaenam sit hominum facultas, an flexibiles sint ad bene agendum, an possint corda sua dirigere: illud est nimis stultum. Quum dicitur in Psalmo (95, 8), Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut patres vestri in deserto: an quia obdurant homines corda sua dicemus esse flexibiles in ipsis motus, ut possint pro arbitrio suo eligere bonum, vel malum? illud est non dico puerile, sed nimis putidum. Videmus ergo papistas esse indignos refutatione, quum talibus testimoniis volunt liberum suum arbitrium probare. Obtenderent quidem aliquid coloris si reciperetur eorum expositio. Sic enim legunt, Quis est iste, quasi Deus laudaret hanc promptitudinem fidelium, qui sponte sese offerunt, et formant corda. Sed repugnat totus prophetae contextus. Unde apparet hoc esse remotissimum a consilio Ieremiae, quod Deus laudet piorum obedientiam: quin potius hic per admirationem exclamat, quemadmodum quum dicit Isaias (53, 1), Quis credidit auditui nostro, et brachium Domini cui revelatum est? certe non praedicat fidelium obsequium, quod prompto et alacri animo evangelium suscipiant, sed potius quasi portentum exhorret, quod mundus fidem non habebit evangelio, quum tamen illic offeratur aeterna vita et salus. Sic etiam hoc loco, *quisnam iste?* quid enim magis optandum fuit quam ut Deus quasi extentis brachiis Iudaeos ad se tandem colligeret? Ego volo ut ad me appropinquetis, fuistis ad tempus quasi a me exsules, ego vos abieceram in longinquas terras: atqui nunc paratus sum vos colligere. Quum ergo Deus tam suaviter et blande ipsos ad se alliceret, fuit certe detestabilis et prodigiosa haec ingratitudo, quod potius alio discesserint, et tergum obverterint Deo tam comiter ipsos vocanti. Ergo quum propheta hic duntaxat damnet

talem socordiam et obstinatam malitiam in Iudaeis, non est quod quaeramus probationem liberi arbitrii. Caeterum, hoc eodem verbo utitur David Psal. 119 (v. 73. 125) quum dicit, Appropinquare fac servum tuum ad te, ut discat mandata tua: alii vertunt, fideiube pro servo tuo, quoniam est illic etiam verbum ערב, quod hic ponitur, ideo posset locus apte torqueri in papistas, secundum quos penes hominis arbitrium est formare cor suum. Atqui David testatur proprium id esse Dei munus. Nam quod postulat ab eo certe fatetur non esse in suo arbitrio nec facultate. Postea sequitur,

22. *Et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum* (quod postea confirmat primo versu capitis 31 quum dicit, In tempore illo, dicit Iehovah, ero in Deum cunctis cognationibus Israel: et ipsi erunt mihi in populum).

Quoniam repetitio est eiusdem sententiae, convenit simul exponi duos versus. Dicit ergo *Iudaeos fore Deo in populum, et Deum vicissim fore illis in Deum.* Haec loquutio passim occurrit apud prophetas, et non abs re, quia complectitur omnes beatitudinis partes. Ubi enim nobis vita, nisi quum sumus populus Dei? Et tenendum est etiam illud Psalmi (144, 15) elogium, Beatus populus cuius Iehovah Deus est. Confirmat enim quod nuper dixi, nempe absolvi omnibus numeris beatam vitam, ubi Deus promittit se fore nobis in Deum, et nos vicissim in populum suscipit. Ergo non temere prophetae toties inculcant hanc sententiam, quia etiamsi nihil alioqui nobis desit, quod possit expeti, tamen donec certo persuasi simus Deum nobis esse patrem, et nos illi esse in populum, quidquid est felicitatis cedet nobis in miseriam. Sed clarius se exprimit propheta quum dicit tempore illo, nempe quum Deus ecclesiam suam restituet, *tunc fore se in Deum cunctis cognationibus Israel.* Sic enim dispersi fuerant, ut non essent quasi unum corpus: sed Deus promittit collectionem ecclesiae a qua exciderant decem tribus, quum defecerant ab obedientia familiae Davidis. Non possem nunc ultra persequi.

Heri contulimus duos versus prophetae, ubi promittit Deus *se fore adhuc populo in Deum.* Diximus quid haec promissio valeat. Sed posterior versus primo tempus praefigit, ut suspensis animis Israelitae exspectent gratiam, quamvis nondum appareat. Ideo dicitur, *in tempore illo.* Postea additur, *Ero in Deum cunctis cognationibus Israel*, quia sic fuerant dissipati, ut non repraesentarent faciem populi unius, sed essent quasi diversae gentes. Hic ergo promittitur collectio populi, ita ut rursum coalescant, et sint unum corpus sicuti ante dispersionem. Sequitur,

23. *Ecce tempestas* (sed subaudienda est nota similitudinis כ sicut tempestas) *Iehovae, furor* (iracundia) *egredietur, tempestas sese involvens, super caput impiorum residebit.*

Videtur ex abrupto loqui propheta, quoniam nihil suavius hac promissione, ubi Deus pronuntiat *se fore in patrem populo*, et continuo post dicit *exoriturum turbinem qui se involvat, et resideat super caput impiorum.* Haec primo intuitu non conveniunt inter se. Posset hoc transferri ad gentes, vel ad quoslibet hostes ecclesiae: quia quoties Deus apparet servator populi sui, vindicta eius sese profert, atque exserit contra reprobos. Hinc sententiae satis frequentes, Dies ultionis meae adest, et annus visitationis meae: utrumque coniungit Isaias (63, 4), Dei gratiam cum ultione: et hoc est etiam aliis prophetis familiare, ut videmus etiam misericordiam Dei non posse aliter clare et distincte perspici erga fideles, nisi ubi iudicium eius conspicitur ex opposito adversus reprobos. Posset etiam hic locus ita exponi: sed commode poterimus ita contexere prophetae verba, quod blande studuerit allicere populum quum offerret Dei gratiam: quia tamen videbat a maiori parte contemptum iri, sicuti heri diximus, tempestive nunc minari si respuerint Iudaei oblatam sibi gratiam, non posse ferri tantam ingratitudinem a Deo. Et haec etiam docendi ratio satis trita est ac familiaris scripturae. Nam Deus ab una parte sic benevolentiam suam declarat, ut interea exstimulet homines: et quoniam videt non tantum pigros esse ac tardos, sed etiam malignos et ingratos, ideo denuntiat non cessurum illis impune si gratiam suam contempserint. Bene ergo hoc conveniet superiori doctrinae quod nunc propheta dicit *exorituram esse iram Dei instar procellae tempestuosae:* postea adiungit, *tempestas sese contorquens*, vel involvens, proprie sese congregans: est a גור, sed duplicatur litera ר: deinde est in התפעל. Similis fere sententia alibi visa fuit cap. 23 sed tunc propheta alio verbo usus est, sicuti res ferebat. Vertunt quidam, Corruet. Nam גור significat cadere: et quadrabit etiam ille sensus, quod procella corruet, hoc est praeceps deiicietur, *ut tandem resideat super impios.* Sed prior expositio magis recepta est, et ego libenter eam amplector, quia hoc pertinet ad incutiendum terrorem, ubi tempestas dicitur fore similis turbini, quia sese contorquet atque involvit, ita non potest discuti. Sensus igitur erit, vindictam Dei fore exitialem omnibus reprobis. Caeterum רשעים poterimus accipere tam de exteris, quam de contemptoribus Dei, qui tamen iactabant eius nomen: et libenter extendo ad utrosque, nempe ad domesticos, et exteros Dei hostes, ac si diceret propheta nullum superesse remedium nisi ut confugiant ad Dei misericordiam. Postea sequitur,

24. *Non revertetur* (vertunt) *furor irae Iehovae, donec exsequatur ipsum et donec surgere faciat* (attollat vel stabiliat) *cogitationes cordis sui: in extremo dierum intelligetis in hac re.*

Confirmat proximam sententiam, et comparat iram aut vindictam Dei nuntio, vel ministro, qui mittitur ut perferat mandatum, vel etiam ut peragat quod praeceptum fuerit. De verbo Dei, hoc est tam de minis quam de promissionibus ita loquitur Isaias (55, 11), Verbum meum non revertetur ad me inane: sensus enim est quidquid promittit aut minatur Deus nunquam suo effectu carere. Nam perperam intelligunt multi verbum Dei non reverti inane, quia fructificat. Loquitur enim de ipso verbi effectu vel in salutem, vel in exitium. Sic etiam nunc Deus pronuntiat vindictam suam, postquam emissa fuerit, non redituram donec compleverit quidquid mandatum est. Postea addit, *et donec statuerit Deus:* nam proprie ita reddi debet hoc verbum הקימו. Donec ergo statuerit, vel stabilierit Deus *cogitationes cordis sui.* Cogitationes cordis nominat decreta: sed sumitur haec loquutio ab hominibus, et ideo est metaphorica, quoniam non competeret proprie in Deum, cogitare aut deliberare apud se. Sed quantum ad rem ipsam spectat, nulla est ambiguitas. Significat enim propheta ubi Deus vindictam suam emiserit, perituros omnes impios, quia ita decretum sit ab ipso Deo, cuius consilia nunquam sunt irrita. Probat igitur vindictam fore efficacem, quoniam Deus ita apud se statuerit. Sed hoc referri etiam debet ad doctrinam, quae testimonium est cogitationum Dei. Neque enim Deus simulat quum salutem promittit hominibus, vel denuntiat poenas quas meriti sunt: sed in medium producit cordis sui decreta. Ergo propheta hic perstringit stuporem omnium, qui putabant se posse effugere, quamvis toties audirent sese constringi tanto reatu, ut necesse foret tandem subire iudicium. Quamvis ergo hoc subinde audirent, erant surdi ad omnes admonitiones: hac ratione propheta loquitur de cogitationibus cordis Dei. Tandem addit, *In extremitate dierum intelligetis.* Hoc potest aptari fidelibus non minus quam reprobis. Nam quamvis fideles amplexi fuissent Dei promissiones, atque illis inniterentur, tamen ut certandum erat assidue cum gravissimis tentationibus, necesse fuit ipsos stimulari et animari simul ad patientiam. Potuit igitur hoc opportune illis dici, *Intelligetis hoc in novissimo dierum,* ut sit loco exhortationis: ac si diceret, Vos quidem putabitis impios felices, quia non statim prosiliet Deus, neque statim erumpet eius vindicta, ut fulminet contra ipsos: sed patienter ferendo vestras miserias tandem sentietis non frustra illis praedictum esse interitum: deinde mercedem referetis fidei et tolerantiae vestrae, si ad extremum usque quieti perstiteritis. Sed convenit etiam incredulis haec sententia, quoniam ex praesenti aspectu solebant iudicium facere. Propheta igitur deridet praeposteram hanc opinionem qua se decipiunt: et dicit sero intellecturos quod nolunt percipere. Ergo si de filiis Dei exponimus hanc sententiam, erit exhortatio, ut patienter ferant sua mala, donec appareat Deus vindex. Si autem accipimus de incredulis, erit subsannatio ipsorum socordiae, quia enim pro fabulis ducebant omnes minas. Propheta ex opposito clamat, Sapietis tandem, sed sero, nempe experientia magistra, ubi non erit amplius locus resipiscendi. Ego omittam primum versum cap. 31 quia iam expositus fuit: die illo, etc. Sequitur secundus versus.

CAPUT TRIGESIMUM PRIMUM.

1. et 2. *Sic dicit Iehovah, Invenit gratiam in deserto populus qui evaserant a gladio. Proficiscendo donec quietem daret ipsi Israeli* (vel profectus est Israel, donec se ad quietem conferret).

Quantum ad verba spectat, verbum הלוך, quod est infinitivi modi, accipitur praeteriti loco: et in eo conveniunt interpretes. Sed quidam referunt ad Deum, quod praefectus sit dux populo suo, donec ad quietem ipsum adduceret: et quoniam verbum להרגיעו ad quietandum ipsum, ut ita loquar, est in Hiphil, ideo videtur debere hoc Deo ascribi. Sed poterimus simplicius accipere, Donec se ad quietem conferret. Postea additur nomen Israelitis: et ita relativum vertemus per se, non, per ipsum. *Donec* ergo *se ad quietem conferret.* Nunc veniamus ad summam doctrinae, quam hic tractat propheta. Non dubium est quin reducat populo in memoriam prisca Dei beneficia, ut spem concipiant miseri exsules, nec dubitent quamvis sint quasi demersi in Chaldaea, et obruti quodam malorum diluvio, tamen Deum fore illis liberatorem. Haec ratio est cur *deserti* fiat mentio: deinde cur etiam addat Ieremias eos *qui tunc servati sunt elapsos fuisse a gladio.* Nam populus quamvis habitaret in regione amoena et fertili, erat tamen quasi in deserto, quantum attinet ad patriam. Quum ergo longe proiecti fuissent Israelitae in alienas terras, comparantur deserto omnes illae regiones in quibus tunc habitabant. Et similis etiam loquutio est apud Isaiam cap. 40 (v. 3) quum dicit, Vox clamans in deserto, Parate viam Iehovae, rectas facite in solitudine semitas. Quid intelligit illic per desertum? nempe foecundissimas illas regiones, Chaldaeam, Assyriam, et alias vicinas, sed respectu populi ita nominat quia exsilium semper miserum ac triste est. Sic igitur hoc loco

propheta, ut erigat animos exsulum ad fiduciam, dicit, Quamvis sint ablegati in regiones incognitas, tamen non obstare Deo distantiam, et quidquid aliud poterat videri contrarium eorum liberationi, quin ipsos restituat: quia olim patres ipsorum liberavit quum essent in Aegypto. Iam quoniam poterant rursus obiicere Iudaei se esse numero paucos: deinde iugulum semper porrectum esse gladio, quoniam habitarent inter victores saevissimos, dicit patres ipsorum non aliter quam miraculo servatos esse, perinde ac si erepti essent ex media morte. Nunc tenemus prophetae consilium, et paucis verbis licebit complecti summam huius sententiae, non esse metuendum quin Deus populum suum in tempore redimat, quia notissimum sit quum liberator fuit olim populi sui potentiam eius variis modis fuisse illustrem, imo incomprehensibilem, quando per annos 40 populum aluit in deserto, deinde exitum ipsum fuisse ac si mortui e sepulcris resurgerent, quia facile Aegyptiis fuerit iugulare totum populum: ereptos igitur fuisse a morte, quum adducti sunt in terram, quae promissa fuerat Abrahae: ergo non esse dubitandum quin Deus mirabiliter adhuc ipsos eripiat, et eandem potentiam demonstret in ipsis liberandis, quae olim clare apparuerat erga ipsorum patres. Hinc autem colligi debet utilis doctrina, quoties desperatio obiicitur ante oculos, vel miseriae nostrae ad eam nos sollicitant, reputanda esse beneficia Dei, non tantum quae ipsi experti sumus, sed quae contulit saeculis omnibus erga ecclesiam: sicuti etiam David Psalmo 143 (v. 5) dicit hoc unum sibi fuisse solatium in suo moerore, quum et extremis malis premeretur, et fere obrutus esset desperatione: Memor, inquit, fui dierum antiquorum. Non igitur tantum recensuit Dei beneficia, quae ipse senserat, sed quae audierat a patribus, quae legerat apud Mosem. Sic etiam propheta nos ad memoriam beneficiorum Dei revocat ubi videmur ab ipso esse derelicti, quia haec una cogitatio potest nos levare et attollere. Haec summa est. Iam sequitur,

3. *Ab antiquo Iehovah apparuit mihi: atqui dilectione perpetua dilexi te: ideo protraham* (vel protraxi, vel extendi) *ad te clementiam.*

Communiter vertunt, Ideo attraxi te in clementia: sed sensus ille est frigidus et ineptus. Itaque non dubito quin potius intelligat misericordiam Dei non fore evanidam, quin populum ipsum prosequatur ab anno in annum omnibus saeculis. Initio versus inducit propheta Iudaeos obstrepentes, ut solent increduli, qui dum repellunt Dei gratiam volunt tamen videri hoc cum ratione facere. Priore igitur loco narratur blasphemia populi. Nec dubium est quin voces istae impiae et diabolicae passim tunc auditae fuerint: Ho, Deus apparuit nobis, sed e longinquo: quemadmodum hodie quoque profani homines, dum proferimus exempla gratiae Dei e lege et prophetis et evangelio, *Ho, c'est du temps iadis:* ita facete derident quidquid testatus est unquam Deus verbo suo quasi vetustate obsoletum. Similiter ubi terrorem illis obiicimus ex veteribus exemplis, Ho scilicet olim factum est, sed iam olim. Semper ergo redeunt ad illud diabolicum proverbium, *Le temps iadis.* Et illud idem exprimere voluit Ieremias, *a longinquo apparuit nobis Deus,* hoc est, tu quidem magnifice praedicas redemptionem, qua patres liberati sunt: sed quid hoc ad nos? cur non potius ostendis nobis palam quid Deus velit? et cur non profers aliquam materiam praesentis laetitiae? cur non re ipsa probas Deum nobis esse propitium? sed tu de antiqua liberatione verba facis: et ista narratio est quasi obsoleta. Videmus ergo ab initio semper homines Deo fuisse ingratos, quia quantum in se fuit sepelierunt Dei beneficia: neque in eo modo detecta fuit ipsorum impietas, sed quod ludibrio fuerunt omnes veteres historiae, quae tamen monumentis proditae sunt in nostram salutem. Quidquid scriptum est, inquit Paulus, ad doctrinam nostram scriptum est, ut per patientiam et consolationem scripturae spem habeamus. Illic ostendit discendam esse nobis patientiam ab exemplis quae scriptura continet, et hanc esse nobis materiam consolationis optimae, ut foveamus spem nostram usque dum eripiat nos Deus ab omnibus miseriis. Quid autem profani homines? Ho, tu recitas quod scriptum est: sed hoc nimis remotum est a nobis, et longitudine temporis evanuit: antiquitas ista quid ad nos? Sed quum proruperint Iudaei in sacrilegam hanc vocem, discamus amplecti quidquid proponitur nobis e scriptura, dum nos invitat Deus ad spem misericordiae, et simul etiam hortatur ad tolerantiam: neque unquam excidat nobis haec blasphemia ex ore, imo ne animis quidem nostris obrepat, Deus apparuit ex longinquo. Ergo discamus exsecrari hanc ingratitudinem eorum, qui volunt Deum semper habere praesentem, et interea nihil tribuunt honoris veteribus eius beneficiis. Ideo respondet propheta, *Atqui:* nam copula ו hic ponitur loco particulae adversativae: quasi diceret, imo, vel, etiam. Nam posset etiam accipi pro גם, etiam *dilexi te dilectione perpetua.* Respondet igitur Deus impiis, et ostendit se, quod semel liberator fuerit populi, non id praestitisse aliquo momentaneo impetu, sed quia id promiserat Abrahae, quia populum ipsum adoptaverat. Quoniam ergo foedus Dei erat perpetuum, ideo hic refellit impiam illam calumniam, quod Deus tantum momento liberaliter egerit erga populum suum, et quod semel duntaxat illius miserias respexerit, ut succurreret: *Etiam,* inquit, *dilexi te dilectione perpetua.* Deus ergo hic redemptionem,

in qua exhibuerat insigne documentum suae misericordiae, ostendit fundatam fuisse in adoptione gratuita, quae non tantum unius anni erat, sed perpetuae durationis. Videmus ergo ut corrigat illam detestabilem populi blasphemiam, nempe quod adoptio causa fuisset liberationis. Et hic locus diligenter notandus est. Statim enim veniunt nobis in mentem perversae istae imaginationes quum legimus vel audimus quam varie et quot modis fuerit Deus misericors erga populum suum: Ho, id factum fuit olim, sed nescimus an idem maneat Dei consilium: deinde hoc contulit veteri populo, sed nescimus an ad nos extendi vel possit vel debeat. Sic diabolus ingerit nobis sua astutia perversas illas imaginationes, quae abripiant cursum gratiae Dei, ne ad nos usque perveniat. Ergo suffocatur Dei gratia quum ita nos separamus a patribus, et omnibus eius servis, erga quos se ita clementem praestat. Ideo haec doctrina apprime utilis est quum propheta ostendit quidquid unquam Deus bonorum contulit veteri populo, hoc debere trahi ad foedus gratuitum: foedus autem illud esse aeternum: et ideo non esse dubitandum quin Deus hodie paratus sit ad salutem omnium piorum. Nam manet semper idem, neque mutabilis est: deinde vult suam fidem et constantiam lucere in foedere, quod pepigit cum ecclesia. Quum ergo foedus Dei sit inviolabile, neque possit collabi, etiam si coelum et terra misceantur, ideo certo persuasi simus semper Deum fore nobis liberatorem: quare? manet enim eius foedus: manebit igitur eius potentia ad nos servandos. Hic est usus huius sententiae. Postea sequitur confirmatio, *Ideo protraxi erga te clementiam.* Dixi aliter verti et exponi hunc locum: sed nihil est dilutius, quam si dicamus, Abstraxi te clementia. Quid hoc ad perpetuitatem amoris, vel ad continuum tractum et progressum? Sed optime conveniet alter sensus, quod scilicet Deus protraxerit ad Israelem suam clementiam: subaudienda est tantum una litera: sed hoc sensum non impedit: et tales loquendi formae passim alibi reperiuntur. Dicit igitur, Quia complexus sit Israelem amore perpetuo, *ideo se traxisse*, vel extendisse *clementiam*, quia ex quo populum eripuerat e tyrannide Pharaonis, et aluerat 40 annis in deserto, fuerat multis aliis beneficiis prosequutus. Quibus enim victoriis ipsum donavit? deinde quoties misertus est ipsius? Non destitit igitur Deus a continuo tractu misericordiae ex quo semel populo manum porrexerat. Et hoc sensu optime dicitur traxisse clementiam, quia non tantum uno die vel anno propitium se ostenderit Israelitis, sed per quadringentos, quingentos, sexcentos annos se eundem exhibuerit: et ita etiam optime refellitur illa impietas populi, et blasphemia, quod olim apparuerat Deus: imo, inquit, nisi nimis maligne supprimas mea beneficia, intelliges longos et diuturnos, et multiplices fuisse progressus bonorum quae patribus tuis contuli. Nunc tenemus genuinum sensum prophetae. Si quis praeteritum tempus malit vertere in futurum non repugno, Ideo protraham vel extendam erga te meam clementiam: etiam ille sensus bene quadrabit. Sed ut sumantur simpliciter verba videmus cur adiiciat propheta Dei clementiam fuisse protractam, nempe ut Iudaeis ingratitudinem suam exprobret, quod beneficia tot saeculis praestita non expendant. Sequitur,

4. *Adhuc aedificabo te, et aedificaberis puella Israel: adhuc ornaberis tympanis tuis, et exibis in choros ludentium.*

Hoc versu prosequitur Ieremias quod ante dixit, nempe quamvis longum esset tempus annorum 70, Deum tamen fore ecclesiae liberatorem. Nam poterat diuturnitas temporis exstinguere populi fidem, ut fieri solet. Ubi enim nihil nobis apparet praeter nudum verbum, et de die in diem repetit Deus easdem promissiones, putamus hoc esse nullius momenti: deinde quum malum aliquod invaluit, putamus iam omnes vias Deo esse praeclusas, ne possit remedium afferre: metimur eius potentiam nostro modulo. Et quia sero ad nos occurrit, quia patitur hominem vel morbo vel aliis malis diu confici, ita etiam imaginamur Deum nunquam venturum in tempore, ubi diutius suspendit suam gratiam, ac differt quam vellemus. Ergo propheta hic dicit, *adhuc aedificabo te, et aedificaberis virgo Israel:* postea, *adhuc ornaberis tuis tympanis.* Opponitur hic gaudium moerori, quo populus opprimendus erat in exsilio, et aliqua ex parte iam oppressus erat. Fuerant enim multi in exsilium abducti. Caeterum figuratis loquendi formis gaudium et laetitiam exprimit Ieremias *per tympana et per choros ludentium.* Nam ubi prophetae denuntiant Dei vindictam, solent dicere, Cessabit omne gaudium inter vos, non ludetis amplius vel cithara, vel aliis musicis organis. Ita etiam hoc loco dicit Ieremias redituros esse ad tympana et choreas, ubi Deus ipsos restituerit in patriam. Interea non debemus torquere hoc prophetae testimonium ad excusandam profanam lasciviam, qua Dei beneficia corrumpunt profani homines. Neque enim possunt servare ullam temperantiam in laetitia, sed sese proiiciunt, et ita lasciviunt adversus Deum. Et huc tendunt omnes choreae, omnes sonitus tympanorum, quod scilicet sese obstupefaciunt profani homines. Noluit igitur propheta hanc licentiam dare populo. Nam semper memoria tenendum est quod heri dixit, exituram esse vocem laudis in gaudio. Per *tympana* igitur *et choros*, intelligit castam laetitiam, et quae coniuncta est cum laudibus Dei et cum sacrificio gratiarum actionis. Postea sequitur,

5. *Adhuc plantabis vites in montibus Samariae, plantabunt plantatores* (hoc est, plantabunt vinitores) *et profanabunt* (id est, conferent ad usum communem).

חלל significat profanare: sed significat etiam accommodare ad usum, et sumpta est loquutio ex lege, quia non licebat comedere ex fructu vitis, nisi post annos quatuor: quia quasi praeputium manebat in vite, ut fructus essent impuri. Deinde primi fructus offerebantur Deo: postea quisque fruebatur suis vindemiis. Sed interea respicit Ieremias ad maledictiones quae alibi leguntur, Plantabis vineam, et alii comedent fructum. Quid ergo intelligit his verbis? nempe regionem ad tempus sic fore desertam ut in montibus optimis et fertilissimis nullae sint vites. Nam montes Samariae erant vitiferi: et quum excisae essent illinc vites, fuit horribilis vastitas. Quum ergo dicit propheta, *adhuc plantabunt vineam*, significat ad tempus deformem fore terram: sicuti quum diceret *adhuc aedificabo te*, monebat Iudaeos, ut aequis animis perferrent iudicium Dei, quum nihil conspicerent praeter ruinas in tota terra. Hoc ergo significat vox *adhuc:* sed quum promisit adhuc fore vites in montibus Samariae, adiungit fructu potituros qui eas plantaverint. Hic autem est cumulus benedictionis, alioqui nihil prodesset plantare vites, vel conserere, nisi accederet haec Dei benedictio. Nam tristius longe privamur nostra possessione quam excoluimus, et in qua impendimus multum laboris. Qui ergo plantaverit magna diligentia vites, deinde qui coluerit terram, si eiicitur in exsilium, ubi videt alienos potiri, hoc gravius eius animum vulnerat. Ergo propheta hic significat certam fore Dei gratiam, quia non modo dabitur otium Iudaeis quum reversi fuerint ad vites plantandas, sed etiam quieti et tranquilli potientur illo fructu. *Profanabunt* igitur, hoc est, accommodabunt in usum suum quinto anno quum vites fructum suum protulerint: quasi diceret, Habitabunt absque molestia in sua haereditate ubi semel reversi fuerint.

6. *Quia erit dies, quo clamabunt* (sed subaudiendum est relativum) *custodes in monte Ephraim, Surgite, et ascendamus Sion ad Iehovam Deum nostrum.*

Propheta hic amplificat Dei beneficium, quia non tantum restituet tribum Iehudah, sed decem quoque tribus, quae prius abductae fuerant in exsilium. Hic ergo promittit plenam et solidam restitutionem ecclesiae. Prophetae non semper uno modo loquuntur de liberatione populi, aliquando restringunt suam doctrinam ad tribum Iehudah, ac si reliqui fuissent desperati: sed saepius ostendunt sua vaticinia ad totum populi corpus. Sic etiam hoc loco Ieremias complectitur una cum tribu Iehudah reliquas decem, et dimidiam tribum Beniamin, quia fuerant quidam ex tribu Beniamin residui, et qui nunquam desciverant a familia Davidis. Sed solent vocare regnum Israel decem tribus, et regnum Iehudah designant per tribum unam: sic absconditur tribus Beniamin, quae in duas partes erat divisa. Sensus ergo prophetae est, quum Deus redimet populum suum, non tantum Iudaeos in patriam esse redituros, sed simul alios Israelitas, de quibus fere desperatum erat, quoniam longo tempore habitaverant in exsilio: deinde quia reiecerant purum et legitimum cultum Dei, poterant censeri prorsus extra corpus ecclesiae. Nam sua perfidia sese abdicaverant, ut indigni essent tam honorifico titulo. Sic propheta hic denuntiat superiorem fore Dei gratiam malitia illa et obstinatione populi Israel. Dicit igitur *venturum diem quo clamabunt custodes in monte Ephraim.* Per nomen Ephraim, ut satis notum est, saepe intelliguntur decem tribus propter Iarobeam, qui primus illic regnavit. Sed semper notandum est, sub una specie comprehendi totum genus. Ergo quum loquitur nunc Ieremias de monte Ephraim, intelligit omnes custodes qui locati erunt in speculis per totum regnum Israel. Sed notandae sunt antitheses, quia Iarobeam intercluserat aditum Israelitis, ne ascenderent Ierosolymam. Timebat enim ne illic audirent de perpetuo Dei foedere, quod pepigerat cum Davide, et eius posteris. Sibi male conscius erat, quod acquisierat sibi regnum malis artibus. Deus quidem iusserat illum ungi in regem per manum prophetae sui: sed non sequitur, quod ad ipsum spectat, iuste regnasse. Recte Deus voluit ulcisci Rehabeam, et simul etiam poenas exigere de toto populo: perfidus vero ille qui fuerat autor defectionis quum vellet stabilire regnum apud posteros, vetuit ne quis Ierosolymam ascenderet: et ideo exstruxit templa et altaria in Dan et Bethel. Quamobrem propheta Hoseas (6, 9) conqueritur, quod obsiderent omnes vias instar latronum. Iugulabantur enim multi quum ascenderent Ierosolymam ad offerenda Deo sacrificia: alii diripiebantur, et remittebantur domum. Haec igitur antithesis est digna notatu quum dicit propheta, *Adhuc clamabunt custodes in monte Ephraim, Surgite, ascendamus in Sion ad Deum nostrum.* Nam quamvis in speciem tantum desererent posteros Davidis, simul tamen abnegabant verum et purum Dei cultum: et fuit adulterina illa religio quam sequuti sunt autore Iarobeam, quia oportuit tantum uno in loco offerri Deo sacrificia, sicuti in lege saepius repetitur, Tu venies ad locum, quem Dominus Deus tuus elegerit. Ipsi autem contempto loco, quem Deus sibi destinaverat, erexerant alibi altaria. Totus igitur ille cultus fuit mera superstitio: et quamvis cumularent

multa sacrificia, nihil tamen aliud quam provocabant iram Dei, quia nihil fas est tentare praeter regulam in lege praescriptam. Ideo dicit propheta, *Clamabunt custodes, surgite, ascendamus in Sion*, hoc est, non erit tale dissidium in populo quale prius fuit. Nam pauci Deum rite coluerunt in templo quod extructum erat ipsius iussu. Alii autem sese prostituerunt multis superstitionibus. Nunc igitur iterum coalescent in unum corpus. Denique hic promittit Ieremias redituros omnes filios Abrahae in fraternum consensum, et vinculum fore docet unitatem fidei, quia scilicet unanimes erunt in offerendis sacrificiis, nec finget sibi quisque deum proprium. Est autem locus hic apprime utilis, quia hinc colligimus quisnam sit verus ecclesiae status, ubi scilicet consentiunt omnes in unam fidem. Sed simul videndum est ubi fundata sit illa fides. Papistae quidem gloriantur de suo consensu, sed interea praetermittunt quod debebat tenere primum gradum, nempe ut omnes in Deum unum respiciant, quemadmodum edocti sunt eius verbo. Ergo propheta hic nominat montem Sion, qui electus fuerat divinitus, ut ostendat non aliam unitatem Deo placere, nisi dum homines simul a minimo usque ad maximum obtemperant eius verbo, neque sequuntur suas imaginationes, sed amplectuntur quod ille docet ac praescribit in lege sua. Haec summa est huius loci. Vocant igitur Israelitae *Deum suum*, a quo prius scelerate defecerant. Sequitur,

7. *Quia sic dicit Iehovah, Exsultate propter Iacob in laetitia* (vel cum Iacob: nam ל potest utroque modo accipi) *et iubilate in capite gentium: promulgate, laudate, et dicite, Serva Iehovah populum tuum, reliquias Israel.*

Confirmat propheta sententiam quam exposuimus: et necessarium fuit hoc addere, quia res erat fere incredibilis. Pluribus ergo verbis eam prosequitur. *Sic dicit Iehovah:* praefatur hoc modo, quemadmodum saepe admonui, ut doctrina plus obtineat ponderis. Nihil quidem unquam protulit Ieremias nisi quod didicerat ex ore Dei, et revelatione spiritus: sed opus fuit diserte interdum id testatum facere propter auditores. Iubet autem *eos exsultare laetitia et iubilare.* Notandum est hoc vaticinium fuisse prolatum quum iam non procul abesset extrema et populi et urbis et templi clades: sed voluit propheta mortuos, ut ita loquar, consolari in sepulcris, ut patienter exspectarent liberationem promissam, et certo statuerent nihilo difficilius esse Deo suscitare mortuos, quam aegrotos sanare. Ergo haec prophetia habuit suum usum quum tracti essent in exsilium Iudaei, et misere dispersi, ut nulla spes esset liberationis. Sed quo efficacius penetret doctrina in ipsorum animos, hortatur eos ad laetitiam, et ad iubilum et cantica, neque ipsos modo, sed etiam alienigenas. Etsi enim paulo post patebit non fuisse commune incredulis gaudium: videtur tamen propheta sermonem data opera ad extraneos dirigere, ut pudeat ipsos Iudaeos non amplecti oblatam sibi promissionem. Quid enim dicit propheta? *Vos gentes exterae iubilate propter Iacob:* quid interea faciet Iacob ipse? Nunc ergo videmus quorsum spectet haec prophetae vehementia dum iubet omnes laetari propter populi redemptionem, nempe ut non tantum hoc vaticinium solatii aliquid afferret miseris exsulibus, sed ut in media morte sentirent se victuros coram Deo, modo ne desperarent. Denique non tantum mitigare ipsorum tristitiam voluit, sed condire spirituali gaudio, ut non desinerent bene sperare, et ita erectis animis stare: et hilariter, non tantum patienter, ferre suas calamitates, quoniam Deus promitteret se fore illis propitium. Haec ratio est cur iubeat *et exsultare gaudio, et iubilare.* Adiungit, *in capite gentium.* Posset accipi haec loquutio ac si dixisset propheta gentes fore ita contemptibiles, ut libere possint illis insultare filii Dei. Sed simplicius interpretor, quod iubeat propheta *exsultare in capite gentium* ac si dixisset palam, ita ut gaudium vestrum omnibus perspectum sit. Quamvis enim bene sperarent Iudaei de reditu, vix tamen ausi fuissent signum aliquod fiduciae suae dare, quoniam hoc modo exacerbassent animos hostium suorum. Ergo oportuit prorsus iacere tacitos, et quasi exanimes. Nunc propheta opponit manifestum hoc gaudium timori qui paene cogebat Iudaeos mutescere, ita ut neque gestu neque verbis auderent proferre quod didicerant a sanctis Dei servis. Denique significat propheta liberationem fore ita splendidam, ut Iudaei metuere non debeant quidquam periculi, ubi praedicabunt quasi plenis buccis Dei beneficium. Hoc videtur notare per *caput gentium.* Postea adiungit, *Publicate, laudate et dicite Serva.* Hoc ad fideles proprie spectat, quia scimus non posse Deum invocari ab incredulis. Fides enim sola nobis aperit ianuam: et non potest ulla esse legitima precatio nisi quae ex fide nascitur. Ergo compellat hic filios Dei propheta quum dicit, *Promulgate, laudate.* Et certe quamvis omnes impii convicti fuerint certa experientia de admirabili Dei virtute, nullus tamen inter ipsos potuit esse gratiae Dei praeco. Hoc ergo munus proprie iniungitur fidelibus, ut celebrent Dei gratiam. Et adiungitur etiam gratiarum actio, ac si diceret propheta non posse rite promulgari Dei gratiam nisi laudetur eius bonitas, et offeratur sacrificium laudis. Sed hortatur simul ad precandum. Unde colligimus, promissionibus Dei sic debere nos animari ad fiduciam ut tamen non torpeamus. Nam multi sese exhilarant quum audiunt laetum aliquem nuntium: sed haec laetitia

parit in ipsis securitatem: ita fit ut fides suffocata sit, nec proferat suos fructus. Nam praecipuum fidei exercitium est invocatio Dei: qui autem securi sunt quia non cogitant de ullis periculis, ideo non confugiunt ad Deum, et ita praetermittunt officium illud pietatis, in quo praecipue debebant se exercere. Propheta igitur hic admonet sic laudandum esse Deum ut tamen simul precentur fideles. Summa est, quum Deus promittit se nobis fore propitium, suppetere nobis satis amplam materiam gaudii. Contenti igitur simus nudo Dei verbo quum affirmat se nobis fore in patrem, et quum promittit salutem nostram sibi curae fore. Sed interea, quemadmodum dixi, laetitia non debet reddere nos securos, ut fides otiosa iaceat, sed debet potius nos stimulare ad preces. Hoc igitur verum est ac spirituale gaudium, quod concipimus ex verbo Dei, quum alacres sumus ad precandum: frigus autem ac securitas signum est non fidei, sed socordiae: et promissiones Dei nunquam verae in nobis efficaces sunt, ut par est, nisi quum accenditur animus noster ad studium, imo ad fervorem precandi. Haec igitur ratio est cur propheta postquam iussit fideles laudare et celebrare Dei gratiam, simul addat precationem. *Dicite*, *Serva Iehovah populum tuum.* Ergo sic oportuit illos laetari, ut solliciti essent de restitutione ecclesiae. Et nunc etiam quoties Deus affulget nobis cum testimonio gratiae suae sic nos exhilarari convenit, ut interea non omittamus illud primum fidei exercitium, nempe precationem. Interea addit *reliquias Israel*, quia oportuit impleri quod praedictum fuerat ab Isaia (10, 22), Si populus tuus fuerit sicut arena maris, reliquiae tantum salvae fient. Quamvis ergo propheta loquutus fuerit generaliter de omnibus posteris Abrahae, et comprehenderit decem tribus, tamen hic per modum correctionis nominat *reliquias,* vel residuum Israel, ne desperent fideles ubi videbunt vix decimum, aut quinquagesimum etiam quemque redire ab exsilio. Scimus enim prae ingenti multitudine paucos reversos fuisse in patriam. Ergo hic posuit *reliquias Israel*, ut fideles non abiicerent spem in posterum tempus, quamvis non statim restitueret Deus totam suam ecclesiam. Deinde oportuit etiam hypocritas deiici ab inani confidentia, qua turgebant. Solebant enim arripere quidquid Deus promittebat per servos suos. Ergo Ieremias ipsos exclusit, ut scirent ad se nihil spectare hanc promissionem quemadmodum etiam Paulus multis verbis insistit in hac causa: et optimus est interpres huius loci, et similium, quum dicit Deum nunquam sic obstrictum fuisse populo israelitico quin potuerit libere eiicere quos volebat, ut tantum reliquiae incolumes manerent. Vocat autem reliquias illas gratiae, quoniam non alia ratione servatae sint quam mera et gratuita bonitate Dei. Et haec doctrina etiam debet accommodari ad tempus nostrum. Nam minime sperandum est, ut Deus ita constituat in mundo suam ecclesiam, ut omnes ad unum spiritu eius regeniti consentiant in veram pietatem: sed colligit undique ecclesiam suam, sic tamen ut semper appareat gratuita eius misericordia, quoniam erunt reliquiae duntaxat. Sequitur,

8. *Ecce reducens ipsos e terra aquilonis, et congregabo eos ex lateribus terrae: in ipsis erunt caecus, et claudus, praegnans et puerpera simul, coetus magnus revertentur huc.*

Confirmat rursus propheta eandem sententiam, sed cum amplificatione. Neque enim tantum praefatur hoc oraculum profectum esse a Deo, sed ut oratio sit vehementior, inducit ipsum Deum loquentem, *Ecce ego*, inquit, *reducam eos e terra aquilonis.* Nam Babylon erat septentrionalis respectu Iudaeae, ut satis notum est. Et quoties loquuntur prophetae de redemptione populi, semper nominat aquilonem: sicuti etiam quum minantur populo, dicunt exercitum venturum, vel calamitatem ab aquilone. Prius redempti fuerant a meridie. Nam talis erat situs Aegypti. Nunc autem propheta significat Deum instructum esse potentia ad ipsos iterum liberandos e terra septentrionis. Postea adiungit, *Et congregabo eos ex lateribus terrae.* Per latera intelligit extremas plagas, et angulos, ut ita loquar: quasi diceret, dispersionem non praecludere viam Deo, quin populum suum colligeret. Et eadem fere promissio legitur apud Mosen, quanquam aliis verbis, Deuter. 30. capite, Si dispersus fueris per quatuor mundi cardines, ego tamen inde te colligam: illic significat Deus locorum distantiam non fore obstaculo, quominus simul atque advenerit opportunum tempus, ecclesiam suam rursus colligat ex dissipatione. Ergo videmus quid intelligat propheta noster per *latera terrae.* Vult enim occurrere dubitationi, quae constringere poterat populi animos, quum quisque videret corpus lacerum et deforme. He, qui fieri potest ut iterum coalescamus? Ergo propheta ut medeatur huic dubitationi dicit Deum adfore, ut populum rursus congreget, non tantum ab uno angulo, sed ab omnibus extremis terrae plagis. Postea alio genere loquendi ostendit nullum impedimentum tam validum fore quod non superetur Dei potentia, ubi volet populum suum redimere. *Caecus*, inquit, *et claudus*, *praegnans et puerpera venient.* Caecus non potest movere pedem quin possit impingere vel cadere. Ergo caeci ad iter faciendum minime idonei sunt, quia nulla via illis aperta est: claudi autem ubi via ostensa est, non possunt progredi. Deus autem promittit talem fore liberationem, ut claudi etiam et caeci futuri sint eius participes. Adiungit *praegnantes et puerperas.*

Gravida mulier propter uteri pondus non potest longum iter suscipere: puerpera autem vix audet egredi ex lecto, quia debilitata est ex partu, deinde ex fluxu sanguinis. Deus autem promittit communem fore reditum et mulieribus gravidis et puerperis: ac si diceret non esse metuendum quin Deus restituat suam ecclesiam, quia virtus eius superior erit omnibus mundi impedimentis, ut confirmet debiles, ut dirigat caecos, ut sustineat claudos, ut confirmet gravidas et puerperas. Etsi autem propheta hunc sermonem direxit ad veterem populum, continet tamen perpetuam doctrinam. Nam hinc colligimus, praepostere facere eos qui aestimant Dei gratiam ex praesenti statu. Atqui hoc vitium fere ingenitum est nobis a natura, et occupat sensus omnes nostros: hinc tanta diffidentia: et hinc fit etiam, ut omnes Dei promissiones apud nos frigeant, vel saltem careant iusta aestimatione. Nam quum Deus aliquid promittit, circumspicimus quomodo fieri possit: et si mentes nostrae non comprehendunt modum et rationem, repudiamus quidquid profectum est ex ore Dei. Ergo assuescamus huic propheticae doctrinae, et quum videtur Deus promittere quod omnem fidem superat, imo quod minime consentaneum nobis videtur, occurrat nobis haec doctrina quae sit vice correctionis ad subigendas illas pravas cogitationes, ne praeoccupati falso illo et praepostero iudicio iniuriam faciamus Dei potentiae. Ergo si salus quam Deus nobis promittit est incredibilis, quoad sensum nostrum, meminerimus in eius manu esse positum ut caeci videant, claudi ambulent, gravida et puerpera iter faciant, quia superabit sua virtute quidquid erit obstaculorum, ita ut sentiamus fidem nostram victricem, modo discamus inniti Dei promissionibus, et firmi in illis manere. Nunc intelligimus quisnam sit huius vaticinii usus. Postea adiungit,

9. *Cum fletu venient, et in precationibus* (vel miserationibus) *adducam eos, deducam ad fluvios aquarum, in viam rectam, ubi non impingent* (non impingent in ea, ad verbum, sed בה debet resolvi in relativum): *quoniam ero Israeli in patrem, et Ephraim primogenitus meus ipse.*

Prosequitur adhuc propheta superiorem doctrinam, sed adiungit, quamvis cum fletu profecti sint in exsilium, tamen id non fore impedimento, quominus ipsos Deus iterum in patriam reducat. Nam adversative accipio principium huius versus, *in fletu venient:* quidam exponunt fletum pro vehementia gaudii: nam gaudium sicuti dolor aliquando lacrymas elicit. Existimant igitur quidam hunc esse sensum prophetae, tantam fore populi laetitiam in reditu, ut lacrymae ipsis defluant ex oculis. Sed potius existimo prophetam docere quod postea repetitum fuit in Psalmo (126, 6), Euntes ibant et flebant, venientes autem venient cum exsultatione gestantes manipulos suos. Comparat enim propheta sationi populi exsilium, quia nisi granum quod proiicitur in terram mortuum fuerit, manet aridum, et non germinat. Interitus ergo grani causa est productionis. Sic etiam oportuit populum exsilio ita proiici in terram, ut illa calamitas esset species interitus. Dicit autem Iudaeos quum proiicerent semen, hoc est, quum traherentur in exsilium mortificandi illa Dei ferula, *venisse cum fletu:* postea autem reversos fuisse cum laetitia in messe, quum scilicet data illis fuit redeundi libertas. Sic etiam propheta de Iudaeis adversative loquitur, meo iudicio: ut subaudiatur particula *quamvis*, postea, *in precationibus*, vel, in miserationibus *adducam eos.* תחנונים, quod fere semper legitur in numero plurali, significat precationes, sed nescio an sensus ille conveniat praesenti loco: et apud Zachariam (12, 10), quia coniungitur hoc nomen cum gratia, nec potest illic secus exponi, quam de misericordia, potius inclino in hanc sententiam, nempe fletum populi non fore obstaculo, quominus tandem Deus eius misertus fletum et lacrymas convertat in risum et gaudium. Si quis tamen malit vertere precationes, sensus non erit adeo absurdus, quod scilicet ubi inceperint supplices agnoscere peccata sua, et confugere ad Dei misericordiam, tunc venturum tempus laetitiae. Sed fletus tunc restringi debebit ad dolorem caecum, quia Iudaei nondum subacti fuerant, ut se Deo subiicerent, ut humiliarentur et ut resipiscerent. Fletus ergo accipiendus erit in malam partem pro dolore illo, qui mixtus erat contumaciae, quum fremerent adversus Deum: precationes autem accipiet propheta pro signo resipiscentiae, quod scilicet ubi Iudaei multis et diuturnis malis vere convicti fuerint, tunc incipient confugere ad Dei misericordiam. Sed videtur potius opponere Dei miserationes tristitiae, qua constricti fuerant Iudaei, quum Deus absconderet illis suam gratiam. Addit, *Adducam eos ad fontes aquarum*, quemadmodum etiam dicitur in alio Psalmo (84, 7) quod reperient fontes et puteos in itinere. Iter enim futurum erat Iudaeis per desertum et per steriles arenas: ita putabant se esse in alio mundo quum agerent in Chaldaea. Tenebant enim memoria quam vasta esset illa solitudo per quam transierant. Hinc ergo desperatio, ut non admitterent ullum solatium quoties prophetae ipsos hortabantur ad bene sperandum. Ergo promittit Deus se fore illis ducem itineris, ita ut non indigeant aqua in squalido deserto et arido. Et videmus prophetam multis figuris unum et idem semper velle, nempe quaecunque obstacula nobis occurrent, quominus gustemus Dei bonitatem, et amplectamur promissiones

salutis nostrae, fore evanida, si reputemus immensam Dei potentiam. *Deducam* ergo *eos per fontem aquarum:* deinde, *per viam rectam in qua non impingent,* quemadmodum dicitur quadragesimo capite Isaiae, Vox clamans in deserto, Parate viam Iehovae, rectas facite semitas Dei nostri: omnis vallis exaltetur, et mons humilietur, ut sint aspera in plana, et obliqua vel tortuosa in vias rectas. Videmus ergo ut conveniant inter se haec vaticinia, et debeant referri in eundem finem, Deum scilicet fore superiorem omnibus impedimentis quum volet servare ecclesiam suam, quia utcunque conspirent omnia elementa adversus salutem piorum, Deus tamen poterit uno flatu discutere omnia, et altissimos quoscunque montes qui occurrent deiicere, et dare fluvios per desertum, et terram aridam, et ita quidquid videtur contrarium esse saluti ecclesiae poterit cogere in suum obsequium. Postea adiungit, *Quia ero Israeli in patrem, et Ephraim primogenitus meus ipse,* vel erit, nam הוא accipitur loco verbi, ut satis notum est. Hic causam et quasi fontem demonstrat Ieremias liberationis, de qua hactenus disseruit, nempe quia Deus se reconciliabit populo. Significat autem simul causam exsilii, et omnium malorum hanc fuisse et fore quod Deum provocaverant suis sceleribus. Deus quidem adoptaverat sibi populum illum in persona Abrahae, sed significat propheta quandam interruptionem quum dicit, *Ero,* non quod abolitum fuerit unquam foedus Dei. Fuit igitur semper pater ecclesiae suae, sed non apparuit effectus huius adoptionis: et quantum attinet ad speciem externam, potuit videri populus quasi reiectus, sicuti etiam dictum fuit aliis locis: quo etiam spectat illud Hoseae capite secundo (v. 23), Dicam non consequutae misericordiam, tu consequuta es misericordiam: dicam non dilecto, tu es dilectus populus. Nam nihil aliud potuit statui de Iudaeis, quum expulsi essent e sua haereditate, nisi prorsus esse alienos a Deo. Tunc ergo non fuit illis pater, hoc est, non apparuit: quia non comprobavit se patrem esse re ipsa et experimento. Ergo coepit esse in patrem quum populus reversus est in patriam, quia refulsit Dei gratia, quae ad tempus quodammodo exstincta fuerat.

Heri exposuimus quomodo coepit Deus *esse pater Israeli* quum reduxit illum ab exsilio. Duravit quidem ipsius Dei respectu adoptio, quemadmodum dictum fuit, sed quoad opinionem hominum erat abolita. Coepit igitur de integro ita colligere populum suum, ut omnes effectu ipso cognoscerent ipsum esse patrem. Adiungit postea *Ephraim sibi fore primogenitum.* Minime dubium est quin per synecdochen Ephraim hic sumatur pro toto populo. Neque hic propheta discernit inter duo regna, sed complectitur etiam tribum Iehudah sub nomine Ephraim, ut multis locis hoc satis receptum est. Sed tamen hoc observare convenit, aliquando Ephraim sumi pro omnibus posteris Abrahae, aliquando pro regno Israel, et ita etiam synecdochica est loquutio: aliquando proprie accipitur pro ipsa tribu. Ubi autem distinguitur regnum Iehudah a regno Israel, tunc Ephraim comprehendit decem tribus. Sed hoc loco propheta noluit ponere discrimen inter tribum Iehudah et alias decem tribus: quia hoc esset absurdum Ephraim primogenitum vocari: Scimus enim reiectum fuisse Ephraim respectu Davidis, quemadmodum dicitur Psalmo 78 (v. 67) et detestatus est Deus tribum Ioseph, et tabernacula Ephraim reiecit: elegit tribum Iehudah quam dilexit: illic fit comparatio inter regnum Iehudah, quod Deus ipse erexerat addita promissione, et inter regnum Iarobeam, quod erat quasi adulterinum. Illa enim defectio a familia Davidis abruperat corpus ecclesiae, ita ut esset quasi mutilum. Hac ratione dicitur reprobatus fuisse Ephraim, quia scilicet Deus solum Davidem, et eius posteros paterno favore amplexus est: et de tota illa familia dictum fuit (Psal. 89, 27), Ipse invocabit me, pater meus tu: ego vicissim dicam, Tu es filius meus: Hoc igitur loco propheta generaliter de populo ipso loquitur, quasi diceret fuisse illud discrimen temporale quum decem tribus crearunt sibi proprium regem: nunc vero fore unicum populum, ita ut Ephraim nihil amplius differat a Iehudah. Hoc eorum sensu dicitur Hoseae 11. capite (v. 1), Quum puer esset Israel dilexi eum, et ex Aegypto vocavi filium meum: illic nominat propheta Israelem, tamen non designat solas decem tribus: sed constituit in primo gradu Davidem cum suis posteris. Siquidem prophetae dum vaticinantur de restitutione ecclesiae, oculos suos dirigunt ad primam unitatem, quam Deus statuerat in populo illo. Nam ille erat genuinus status, ut colerent fraternam societatem inter se tribus duodecim. Nunc ergo tenemus cur propheta dicat *Ephraim esse primogenitum Dei.* Sed posset hic quaeri, quorum respectu ita vocetur: nam probabile est alios esse filios Deo, si Ephraim inter ipsos est primogenitus. Sed ratio illa non satis firma est: dicitur enim Maria peperisse filium suum primogenitum, qui tamen fuit unicus. Alibi vocatur Christus primogenitus respectu omnium fidelium, ut esset primogenitus inter multos fratres (Rom. 8, 29). Sed Maria unicum duntaxat filium peperit. Ergo nomen primogeniti non demonstrat alios deinde sequi, secundum et tertium suo ordine, sed possemus dicere Ephraim vocari Dei primogenitum, gentium respectu, quae tandem consortes fuerunt gratuitae adoptionis. Sumus enim filii Abrahae, quia insiti sumus per fidem in electum populum. Sed illa etiam solutio videtur mihi arguta potius quam solida. Simpliciter igitur ita

interpretor, Ephraim vocari primogenitum, quia posthabitis cunctis gentibus, Deus populum illum dignatus fuerit eligere. Hoc ergo pertinet ad singulare privilegium seminis Abrahae: quia quum unum esset humanum genus, Deus sibi Abraham et eius posteros voluit eligere et adoptare. Nunc sequitur,

10. *Audite sermonem Iehovae gentes, et annuntiate in insulis e longinquo, et dicite, Qui dispersit Israel congregabit eum, et custodiet tanquam pastor gregem suum.*

Pluribus verbis insistit propheta in testanda redemptione, quae erat omnium opinione incredibilis, praesertim quum tot anni iam elapsi essent. Fuit enim quasi aetas humanae vitae, quum populus demersus esset in Chaldaea tanquam in sepulcro per septuaginta annos. Diuturnitas igitur ipsa potuit spem reditus praecidere: ideo non mirum est si propheta noster ita magnifice praedicet reditum populi. Exclamat igitur, *Audite gentes sermonem Iehovae:* deinde quasi Dei mandato mitteret huc atque illuc praecones ad promulgandam illam gratiam, *Ite,* inquit, *et annuntiate per insulas remotas.* His autem verbis significat liberationem populi fore insigne documentum potentiae Dei, quod celebretur per omnes populos. Nisi hoc fuisset dictum, spes populi sua debilitate fluxisset, ac redacta esset quasi in nihilum. Sed quum haberent vaticinium Ieremiae de memorabili Dei gratia, haec non vulgaris erat consolatio, Deum scilicet ita fore populi redemptorem, ut virtutem suam exsereret quae conspicua foret etiam remotis gentibus, imo cuius fama perveniret usque ad regiones longinquas. Nam per insulas prophetae significant regiones transmarinas: ita Iudaeis Italia, Hispania, Graecia, Gallia fuerunt insulae. Ergo insulas remotas hic propheta vocat omnes plagas mundi, quae procul distabant a Iudaea, et quae erant etiam transmarinae. Postea adiungit, *Qui dispersit Israelem congregabit eum.* Haec sententia confirmat spem liberationis: quoniam Deus potuit facile redimere populum suum, quum scilicet exsilium illud poena esset inflicta eius manu. Si Chaldaei adepti fuissent victoriam proprio marte, poterat coniicere populus actum esse de salute sua. Deus ergo hic populum hortatur ad bene sperandum, quia possit sanare plagas quas ipse inflixit: quasi diceret, Ego sum qui vos expuli in exsilium, an ego non potero vos reducere? si tracti essetis hostium virtute, nunc iaceretis absque fiducia salutis: sed quum nihil vobis acciderit nisi iusto meo iudicio, misericordia afferet remedium omnibus malis vestris. Colligit ergo Deus sibi facilem fore liberationem, quoniam Chaldaei non quidquam consequuti sint propria virtute, sed quantum ipsis permisit quum vellet castigare populum suum. Ratiocinatur igitur a contrariis, quod si dispersit, poterit ipse congregare. Nam si arbitrio vel libidine hominum dispersi fuissent Israelitae, poterat videri eorum salus esse extra Dei manum: sed quum castigasset, poterat, sicuti nuper dicebam, plagas manu sua inflictas sanare. Hinc autem colligitur utilis doctrina: quia propheta invitat populum ad resipiscentiam ubi admonet Deum fuisse qui dispersit: nisi enim hoc cognitum fuisset ac persuasum, non poterat confugere miser ille populus ad Dei misericordiam, nec poterat in ipsum respicere, nec adiicere animum ad fiduciam liberationis. Necesse igitur fuit poenitentiam ordine praecedere, ut posset amplecti populus oblatam sibi salutem. Haec ratio est cur dicat propheta *Deum fuisse qui dispersit Israelem.* Ratiocinatur quidem, ut dixi, a contrariis: sed non dubium est quin haec sententia exhortationem contineat, de qua nunc tracto, ut scilicet populus sentiat se iustas poenas dedisse: quoniam non fortuito, neque libidine hostium, sed iusto Dei iudicio in exsilium fuerit eiectus. Sequitur, *Et custodiet tanquam pastor gregem suum.* Propheta his verbis docet non momentaneam fore Dei gratiam, sed liberationem fore initium continuae salutis usque ad finem et hoc cognitu valde necessarium est. Quid enim prodest nobis, semel fuisse a Deo redemptos? nam hoc modo salus nostra esset evanida. Sed quum audimus in hunc finem nos liberari a Deo ex tyrannide hostium, ut prosequatur erga nos suam gratiam, et sit perpetuus custos, et pastor noster, haec solida est materia fiduciae. Haec igitur ratio est cur propheta postquam de redemptione populi disseruit, simul adiungat *Deum fore pastorem,* nempe ut populum perpetuo conservet. Sequitur,

11. *Quia redimet Iehovah Iacob, et redimet e manu* (est quidem aliud verbum, sed idem significant גאל et פדה redemit e manu) *potentis* (vel robusti) *prae ipso.*

Prosequitur eandem doctrinam: prius ostendit non fore difficile aut laboriosum Deo, populum suum redimere: nunc dicit, *Ipse ergo Iehovah populum suum redimet, et redimet e manu potentioris.* Rursus occurrit dubitationi Ieremias, quae poterat deiicere animos piorum. Nam semper haec cogitatio versata fuit ante ipsorum oculos, Quomodo nos redimeret Deus? nam potuit compescere Chaldaeos: atqui dominantur nunc in toto oriente: haec monarchia est veluti gurges quo absorptus fuit totus orbis noster. Quum ergo eo usque extulerit Deus Chaldaicam potentiam, sumus desperati. Poterant ergo, dum conferrent cum omnibus remediis malum illud, animos despondere. Sed propheta hic

confirmat quod nuper dixerat, Deum scilicet fore potentiorem Chaldaeis et omnibus aliis hostibus: ac si diceret, Quamvis robusti sint hostes vestri, et sitis oves in faucibus luporum, tamen nihil Deum impediet, quominus vos redimat. Et in hunc finem saepe Deus apud prophetas suos dicit, Gratis venumdati estis, et absque pretio redimemini: quasi diceret, Ego non sum obstrictus Chaldaeis: neque enim vos vendidi quasi mihi certa sit cum illis pactio: sed vendidi vos propter peccata vestra: quantum ad ipsos, nullo pretio me obligarunt: ideo ne quid vos terreat, quasi me invito possint obstare vestrae liberationi. Quare? nihil enim est penes ipsos iuris: itaque modo tantum detis gratiae meae locum, hoc robur, quod est tam formidabile, hostium vestrorum nihil morabitur vestram redemptionem. Haec ratio est cur exprimat Chaldaeos potentiores ac robustos esse prae Israelitis. Et haec etiam doctrina non parum utilis hodie nobis est: quia si respicimus quantae sint vires hostium nostrorum, statim obruet animos nostros desperatio: sed succurrat nobis haec promissio, ubi testatur Deus se ita fore liberatorem populi sui, ut potentia hominum nihil obstet, neque moretur opus eius. Sequitur,

12. *Et venient, et laudabunt in excelso Sion, et confluent ad beneficentiam Iehovae, ad triticum, et ad vinum, et ad oleum, et ad gregem pecudum,* (ad verbum, filios ovium), *et armenti* (vel pecoris: distinguit oves et arietes a bobus et vaccis), *et erit anima eorum quasi hortus irriguus, et non adiicient ad dolendum* (vel lugendum) *amplius.*

Dicit venturos, *ut canant laudes in excelso Sion,* quibus verbis promittit Ieremias templi restitutionem: et alioqui reditus in patriam Iudaeis non erat magni momenti, imo utilius illis fuisset manere in Chaldaea, si tantum attenti fuissent ad quietem, ad opes, ad delitias. Scimus enim quanta fuerit et foecunditas et amoenitas Chaldaeae. Ergo quantum attinet ad usum terrestris et caducae vitae, commodior erat Iudaeis illa habitatio: sed reditus in patriam maxime expetendus fuit, ut separati essent a profanis gentibus, et pure Deum colerent, et sic habitarent in haereditate promissa, ut interea essent in mundo peregrini, et respicerent ad coelestem quietem. Ergo quidquid hactenus dictum fuit de populi reditu, fuisset frigidum, nisi addita fuisset promissio de restituendo Dei cultu. Et simul ad gratitudinem Israelitas hortatur quum finem demonstrat liberationis, nempe *ut canant laudes in excelso Sion.* Scimus quidem templum fuisse conditum in summitate illius collis: sed propheta excelsum nominat, quoniam libera fuit gratiarum actio postquam reversi sunt Iudaei in patriam. Quum enim agerent in exsilio fuerunt tanquam muti. Ideo dicitur in Psalmo (137, 4), Quomodo cantabimus canticum Deo in terra aliena? et poterant esse adhuc timidi post reditum nisi data fuisset illis plenior libertas. Hoc igitur beneficium nunc designat propheta quum dicit celebraturos *Dei gratiam in excelso Sion,* non in obscuro aliquo angulo, sed ita ut vox eorum possit longe et late exaudiri. Adiungit, *Et confluent ad beneficentiam Iehovae ad triticum, vinum et oleum.* Notanda est loquendi forma quae passim occurrit apud prophetas. Describunt enim regnum Christi pro rudis populi captu, et ideo proponunt externas imagines: quemadmodum ubi agitur de regno Christi, fit mentio auri, argenti, omne genus opulentiae, magni splendoris et magnae potentiae. Scimus enim non posse humano sensu statim comprehendi quod est extra et supra mundum. Nam sumus hic quasi in ergastulis inclusi: non loquor de corporibus nostris, sed dum peregrinamur in terra non possumus mentes nostras sursum attollere, ut penetremus usque ad coelestem Dei gloriam. Quum ergo regnum Christi spirituale sit ac coeleste non potest comprehendi humanis mentibus nisi paulatim attollat suos, sicuti facit. Haec igitur ratio est cur prophetae depinxerint regnum Christi ita ut conferant terrenis imperiis. Deinde scimus hoc fuisse peculiare veteri Testamento, ut Deus obtegeret umbris quod postea in evangelio clare patefactum est: in Christo aperti sunt nobis coeli. Ergo nunc haec doctrinae forma non tantum supervacua nobis esset, verum noxia: quia nos a coelesti felicitate retraheret. Debemus enim distinguere inter nostrum et veteris populi statum. Paulus (Gal. 3, 23 sq.) admonet illos fuisse tanquam pueros sub paedagogo, et sub legis custodia: nos autem esse iam aetatis adultae, ideo servitutem illam cessasse adventu Christi, sub qua oportuit patres degere. Quamvis David praeditus esset singulari spiritus gratia, tamen continuit se intra suas metas: quia sciebat Deum velle tunc gubernare ecclesiam suam, ita ut puerilis esset doctrinae modus. Nunc autem postquam adolevimus in Christo, cessarunt figurae istae, et externae imagines. Etsi enim pietas habet promissiones tam praesentis quam futurae vitae, teste Paulo (1. Tim. 4, 8), nos tamen supra elementarem illam doctrinam assurgere oportet. Ergo quum prophetae vinum, et oleum, et triticum fidelibus promittunt, volunt paulatim, et per gradus attollere eorum mentes pro ratione vel pro captu puerilis aetatis. Et hoc diligenter notandum est, quia multi profani homines, dum legunt tales sententias, existimant populum illum addictum fuisse duntaxat praesentibus delitiis, et Iudaeos omnes fuisse tanquam ventris sui mancipia, et a Deo saginatos tanquam porcos vel boves. Illa autem opinio prorsus detestabilis est, quia non modo facit gravem iniuriam

sanctis patribus, quorum fuit eadem spes quae nostra est: quonim semper aspirarunt in aeternam haereditatem, sicuti admonet apostolus (Heb. 11, 13), dum peregrinati sunt in mundo: sed dissipat corpus ecclesiae: deinde exstinguit gratiam Dei, quae viguit iam olim a multis saeculis, quasi demum Christi adventu Deus coepisset hominibus proponere salutem aeternam. Sed tenendum est, sanctos patres non fuisse tam bruto sensu, ut metas sibi fingerent in hoc mundo. Sciebant enim se ideo divinitus fuisse adoptatos, ut fruerentur tandem coelesti vita, ideo vocarunt se peregrinos. Iacob qui diu habitaverat in terra Chanaam, dicit tamen totam vitam suam fuisse peregrinationem continuam (Gen. 47, 9). Et Apostolus hoc prudenter observat quum dicit ideo agnitos fuisse a Deo pro filiis, quia non erant defixi in hoc mundo. Sanctis ergo patribus eadem spes etiam erat quam hodie concipimus ex evangelio, sicuti illis communis idem fuit Christus. Sed discrimen est, quia Deus tunc gratiam suam proposuit sub figuris visibilibus, ideoque fuit obscurior, nunc autem figurae illae cessarunt, et Christus prodiit in medium, et apparuit nobis clarius. Ideo dixi hanc doctrinam prudenter debere in usum nostrum accommodari, ne scilicet appetamus saginam quum Deus nos ad participationem gratiae suae invitat: sed sciamus nos miseriores esse cunctis hominibus, si spes nostra inclusa esset in mundo, et tamen illo tempore haec ratio docendi fuit valde necessaria, quoniam hoc postulabat reditus populi, sicut dictum fuit. Nunc ergo quum dicit, *Confluent ad beneficentiam Iehovae*, *ad vinum, triticum et oleum*, sciamus promitti aliquid melius, et praestantius quam victum et saturitatem: sed quod spirituale est describi sub figuris, ut per gradus populus conscenderet ad spirituale Christi regnum, quod erat adhuc quasi implicitum umbris et obscuritate. Postea addit, *Replebitur anima*, *et anima eorum erit tanquam hortus irriguus:* significat opulentiam fore perpetuam. Si contingat annus fertilis, fruges quidem tunc exuberant, et maior est copia vini et tritici quam pro communi usu: sed si fertilis sit unus annus, postea sequetur sterilitas quae absorbeat omnes copias, idque frequenter contingit: quia homines sua ingratitudine quasi a se depellunt Dei benedictionem, ne continuo fluxu ipsos prosequatur. Sed Deus promittit hic *animas populi fore tanquam hortos irriguos:* quia scilicet non satiabuntur duntaxat ad exiguum tempus, sed ut nunquam sentiant inediam, vel famem, vel defectum. Et adiungit simul, *Non adiicient amplius ad lugendum.* Diversis loquendi formis eandem rem confirmat: sed summa huc redit, ubi liberatus fuerit Dei populus, continuam fore Dei benedictionem, ita ut non obnoxii sint fideles communibus hominum miseriis. Scimus enim qualis sit nostra conditio in hoc mundo: quia in singulas horas, imo fere in singula momenta mutatur gaudium in dolorem, risus in lacrymas. Sed Deus hic promittit se ita fore propitium ecclesiae suae ut habeat perpetuam materiam gaudii. Quomodo autem hoc fiat non facile capimus: quia etsi Deus palam in Christo nobis explicuit thesauros coelestis vitae, tamen semper reptamus in terra. Hinc fit, ut non assequamur quid valeant sententiae quae loquuntur de vera et solida felicitate piorum. Sic tamen in summa habendum est, gaudium nostrum perpetuum esse: quia quidquid malorum nobis accidat, Deus tamen affulget nobis per suam gratiam, et ita cedunt omnia nobis in bonum, et sunt adiumenta salutis nostrae, sicuti dicit Paulus 8 (v. 28) capite ad Romanos. Et ita non desinimus gloriari in miseriis et afflictionibus, ut idem tractat capite 5 et audemus etiam insultare tam frigori quam calori, nuditati et aliis omnibus miseriis usque ad mortem ipsam. Sed tenendum etiam est, regnum Christi inchoatum esse duntaxat in nobis, et reliquo mundo: ideo non esse mirum, si tenuiter gustemus haec beneficia, quae tam magnifice prophetae extollunt. Ergo si tentatio nobis obrepat quoties Deus asperius nos tractat quam vellemus, Quid hoc sibi vult? si esses unus ex filiis Dei, an non ageret tecum indulgenter sicuti promisit? ubi illa copia tritici, vini et olei, quum tu saepe esurias? tenuiter semper victites, nec tamen quidquam appareat melius tibi in crastinum, quum nunc spolieris, nunc venias in regionem aridam? et quaecunque possunt nos ad desperationem trahere, succurrat haec doctrina, Quid an regnum Dei in te perfectum est? si autem unusquisque nostrum videt se vix ingressum esse regnum Dei, ne miretur nondum se esse participem omnium bonorum quae Deus pollicitus est suis. Nam si debile est et infirmum Christi regnum in nobis, etiam aequum est, ut contenti simus illa tenuitate, quae nos ad diffidentiam sollicitat, eadem est totius mundi ratio. Non mirum est igitur, si Deus non compleat quae promisit sub Christi regno, quum homines non sint capaces tantae beneficentiae. Scriptum enim est (Psal. 81, 11), Aperi os tuum, et implebo illud: nos autem constricti sumus nostris angustiis. Hinc fit ut vix tenues guttae beneficentiae Dei ad nos perveniant. Postea sequitur,

13. *Tunc laetabitur virgo* (aut puella) *in choro, et adolescentes* (vel electi: sed significat proprie adolescentes) *et senes pariter*, *et convertam luctum eorum in gaudium, et consolabor eos, et exhilarabo a suo dolore.*

Confirmatio est superioris sententiae. Dicit enim gaudium commune fore tam puellis quam adolescentibus, et senibus ipsis. Loquutus est de

perpetuitate gaudii: nunc autem extendit gaudium ad utrumque sexum tam virilem quam muliebrem, et ad omnes aetates. De choro alibi diximus, non permitti scilicet lascivias in quibus sibi mundus indulget quum sese exhilarat. Nulla enim est temperantia gaudii in profanis hominibus. Sed prophetae sumunt loquendi formas ex communi usu, et habebant etiam Israelitae suos choros, ubi canebant Dei laudes: et haec erat casta laetitia, imo etiam sacra: quia erat species cultus Dei. Caeterum, vulgariter loquitur propheta hoc loco, ut multis aliis, quod tam puellae quam adolescentes gaudebunt in choro. Tandem subiicit, *Convertam luctum eorum in gaudium, consolabor eos et exhilarabo a suo dolore.* Hic propheta avertit animos Israelitarum a praesenti malorum conspectu, ne scilicet dolor obtenebret eorum mentes ita ut non gustent Dei bonitatem, quae illis promittitur. Ergo ut sensus praesentium malorum non impediat ipsorum animos, quin occurrant Deo et amplexentur eius gratiam: ideo loquitur de ipsorum dolore et luctu, et significat conversionem facilem fore in manu Dei, ubi placuerit ei populum suum redimere, et restituere in priorem statum, ita ut plena illi felicitas contingat sub Christo.

14. *Et satiabo animam sacerdotum pinguedine, et populus meus beneficentia mea salvabitur, dicit Iehovah.*

Pendet haec sententia a superiore. Nam quod propheta in genere de toto populo dixerat, nunc diserte exprimit de sacerdotibus, quia erant quasi cor populi, et in illo ordine Deus repraesentabat gratiam suam ad vivum. Haec ratio est cur scriptura dum commendat benedictiones Dei erga electum populum, praecipue loquatur de sacerdotibus, sicuti pluribus locis apparet. Significat igitur propheta Deum promiscue quidem beneficum fore erga omnes Israelitas, sed peculiarem eius gratiam fore conspicuam in sacerdotibus, quia status populi absque sacerdotio non erat perfectus. Sacerdotium enim erat quasi anima: vixissent ut gentes profanae, nisi Deus praescripsisset quomodo illic esset invocandus et colendus. Et quum fit mentio sacerdotum, non tantum agitur de ipsis personis, sed extenditur gratia Dei ad totum populum. Non ergo simpliciter in gratiam sacerdotum loquitur nunc propheta, sed intelligit populum Dei beneficentia fore beatum, ut interim reluceat simul peculiare illud beneficium in sacerdotio levitico: quemadmodum in Psalmo legitur: specialis benedictio promittitur sacerdotibus in communi piorum felicitate: et David quum sibi gratulatur de tot Dei beneficiis quibus ornatus erat, commemorat quidem lautitias mensae, et largam rerum omnium copiam: sed continuo post subiicit (Psal. 23, 6), Habitabo in domo Domini, qua clausula significat se pro nihilo ducere quidquid appetitur a profanis hominibus, nisi primas partes teneat cultus Dei. Nam haec etiam praecipua pars est nostrae felicitatis. Quorsum enim vivimus nisi ut, dum percipimus tot beneficia ex Dei manu, discamus illum nobis esse patrem et eius liberalitate nos exstimulari ad ipsum colendum, et simus prorsus addicti verbo eius? Nunc ergo tenemus consilium prophetae ubi dicit *sacerdotes fore saturos pinguedine.* Sicuti autem per vocem דשן, hoc est, pinguedinis designat rerum omnium copiam, ita etiam quum dicit, *Satiabo,* hoc verbo comprehendit omnes partes liberalitatis divinae. Vertunt, Inebriabo, sed impropria esset ac nimis dura loquutio, inebriare pinguedine. Sed רוה significat irrigare et satiare: unde etiam heri propheta dicebat animam fidelium fore similem horto irriguo, nam illic erat רוה. Sic etiam nunc intelligit Deus se ita liberalem fore erga populum, ut nihil prorsus desit ad plenam affluentiam omnium bonorum. Iterum de toto populo idem pronuntiat, *Populus meus satiabitur beneficentia mea,* inquit *Iehovah.* Videmus ergo nihil promitti sacerdotibus nisi respectu totius ecclesiae. Sequitur,

15. *Sic dicit Iehovah, Vox in excelso audita est, lamentatio fletus amaritudinum, Rachel plorans super filiis suis noluit* (renuit, vel non admisit) *ad consolandum* (hoc est, non admisit consolationem super filiis suis), *quia non ipsi* (hoc est, quia non sunt):

16. *Sic dicit Iehovah, Prohibe vocem tuam a fletu, et oculos tuos a lacrymis, quia erit merces operi tuo, dicit Iehovah, et revertentur e terra hostis.*

Hic priore loco describit propheta orbitatem terrae quum spoliabitur omnibus suis incolis, deinde adiungit solatium, quod scilicet Deus captivos ab exsilio reducet, ut terra iterum habitetur. Sed hic est prosopopoeia quam vocant, hoc est, fictio personae: quia propheta Rachelem excitat e sepulcro, et plorantem inducit: pridem erat mortua, et cadaver eius consumptum, sed plus vehementiae habet oratio quum tribuitur lamentatio feminae mortuae, quam si dixisset propheta fore tristem et lugubrem aspectum terrae: quoniam vasta erit et deserta: nam rhetores inter praecipuas virtutes commemorant prosopopoeiam, et Cicero ipse quum vult praecipere de summo splendore orationis, dicit nihil magis afficere auditores, quam dum excitantur ab inferis mortui. Propheta igitur quanquam non institutus fuerat in schola rhetorum, spiritus Dei instinctu sententiam hanc ornavit, ut scilicet efficacius penetraret in animos populi. Et haec prosopopoeia continet hypotyposin. Adducit enim Iudaeos et

reliquos Israelitas in rem praesentem, neque tantum illis depingit calamitatem quae instabat, et quae iam aliqua ex parte contigerat: sed proponit ante oculos vindictam Dei quae fuerat cognita in excidio regni Israel, quum primo quatuor tribus in exsilium fuissent abductae, deinde totum regnum perditum, et simul etiam proponit quod non putabant, neque metuebant Iudaei, nempe cladem ultimam, et interitum regni Iehudah, et sanctae urbis. Dicit ergo, *Sic dicit Iehovah, Vox in excelso audita est, nempe lamentatio fletus amaritudinum.* Inducit Deum loquentem, quia Iudaei quanquam viderant illam horrendam dissipationem fratrum suorum, securi tamen manebant: et ideo conqueritur alius propheta (Amos. 6, 6), quod nemo animum adiiciat ad cladem Ioseph. Videbant totam terram fere consumptam esse Dei vindicta, perinde ac si flagraret incendium omni ex parte: interea adhuc vacabant suis delitiis, quemadmodum etiam illis exprobrat Isaias. Haec igitur ratio est cur Deus sententiam pronuntiet: quia negotium erat cum hominibus prorsus stupidis. Ergo ut torporem illum expergefaciat propheta, praefatur Deum esse qui hoc pronuntiat. *Vox* ergo *audita est in excelso fletus:* quomodo? *Rachel,* inquit. Existimant interpretes hoc dictum fuisse, quia Rachel sepulta esset in Bethlehem: sed quia Ioseph, hoc est, posteris eius obtigerat sorte regio illa: mihi probabile est non respicere hic prophetam ad sepulcrum Rachelis, sed ad sobolem: quia regio illa quam adepti erant qui ducebant originem ab eius filio Beniamin vastata erat, ideo Rachelem inducit tanquam matrem totius regionis: et notum est, sub tribu Ephraim comprehendi alias novem. Nam frigidum est commentum de loco sepulturae. *Rachel* ergo *plorans super filiis suis renuit consolationem, nempe quia non sunt,* hoc est, non potuit admittere consolationem: deerat enim argumentum quum deleta esset atque exstincta eius posteritas. Citatur hic locus a Matthaeo (2, 18), ubi narrat pueros infantes occisos fuisse iussu Herodis infra bimatum: dicit tunc fuisse impletum hoc vaticinium, nempe quod Rachel iterum fleverit super filiis suis. Sed facilis solutio est, quia Matthaeus nihil aliud intelligit, quam idem accidisse adventu Christi quod pridem contigerat quum scilicet redacta fuisset in vastitatem tota illa regio. Evangelistis enim propositum fuit tollere offendiculum quod nascitur ex novitate. Scimus enim hominum mentes expavescere quum aliquid novum et inexspectatum, et nunquam ante auditum accidit. Ergo evangelistae in hanc partem saepe incumbunt, ut quod Christi tempore accidit non terreat vel conturbet animos quasi novum et inopinatum: quia scilicet idem experti fuerant olim patres. Et frustra se torquent interpretes, dum allegorice exponunt locum illum. Nam Matthaeus noluit quidquam detrahere ex vetusta historia: sciebat enim quo sensu hoc semel fuisset dictum. Sed tantum voluit monere non esse causam cur Iudaei expavescerent ad illam caedem, quia iam olim illa regio fuerat vastata et orbata omnibus suis incolis, ac si mater quae foecunda fuerat, omnes filios suos amitteret. Nunc ergo tenemus quomodo ad suum institutum accommodaverit Matthaeus hanc sententiam prophetae. Retinet proprium nomen Ramah, et locus etiam ita vocatus fuit: sed appellative potius sumitur, *quod vox audita fuerit in excelso:* quemadmodum heri vidimus, In excelso Sion. Editum igitur locum hic posuit Ieremias, quia luctus ille perventurus erat ad omnes plagas, quemadmodum vox edita in loco sublimi longius personat. Nunc etiam tenemus summam huius sententiae, quod scilicet regio quae obtigerat filiis Beniamin redigenda esset in solitudinem, ita ut mater tanquam orbata filiis suis in luctu suo tabesceret, quia nihil poterat suppetere solatii quum totum illud genus esset deletum. Nunc sequitur promissio, quae temperat gravitatem illius cladis. Et adversative legi debent duo isti versus, *Quamvis Rachel quum lugebit filios suos nullam habeat materiam solatii ad tempus,* tamen Deus ipsam consolabitur: et ita hortatur Iudaeos propheta ad poenitentiam priore versu, altero autem ad spem. Oportuit enim Iudaeos praemoneri de horribili clade, ut agnoscerent Dei iudicium: deinde oportuit erigi ipsorum animos fiducia. Nunc ergo propheta iubet esse bono animo, quia ubi Rachel diu filios suos absque ullo solatio defleverit, tandem sensura sit Dei misericordiam. Deus ergo post diuturnum luctum sic consolabitur Rachelem, *Prohibe vocem tuam a fletu:* est deductum a בכה, quemadmodum iam secundo loco posuerat hoc nomen, *lamentatio fletus amaritudinum:* sic etiam nunc repetit, *prohibe ergo vocem tuam a fletu,* hoc est, desinas conqueri et flebiliter lugere mortem filiorum tuorum, *et oculos tuos a lacrymis.* Sensus est, non fore perpetuum luctum Rachelis. Diximus induci personam mulieris mortuae: sed hoc totum facere ad splendorem et vehementiam, ut scilicet Iudaei quasi in rem praesentem adducti magis afficerentur. Sed si volumus reddere prophetae sensum absque figura, sensus erit non fore perpetuum luctum, quia redibunt exsules, et iterum habitabitur terra illa, quae contigerat tam filiis Beniamin quam filiis Ioseph. Dicit, *Quia erit merces operi tuo.* Significat molestiam Rachelis tandem cessuram esse feliciter, ut aliquid utilitatis pariat. Apud Isaiam dum queruntur fideles se absque spe ulla fuisse oppressos moerore, Parturivimus, inquiunt, et peperimus ventum: significant his verbis gravissimos dolores se sensisse: postea adiungunt, absque fructu, quemadmodum si mulier parturiat cum maximo

dolore et cruciatu, neque edat foetum, sed abortum faciat vel eiiciat molam, ut interdum contingit. Nam mulier quae peperit laetatur, quemadmodum dicit Christus, quia natus est homo (Ioan. 16, 21). Sed si mulier post longos dolores tantum eiiciat molam informem, aut aliquod monstrum, ille est cumulus doloris. Sic ex opposito dicit propheta laborem Rachelis, hoc est regionis illius, non fore absque fructu. *Erit* ergo *merces operi tuo.* Hac eadem loquutione utitur scriptura secundo libro Paralipomenon, ubi Azarias propheta alloquitur regem Asa (2. Chr. 15, 7): Viriliter agite et manus vestrae non debilitentur, quia merces erit operi vestro. Ergo per opus intelligitur molestia, per mercedem vero laetus et prosper successus. Summa est, quamvis tota regio ad tempus misere lugeat quum deserta erit, et nudata suis incolis, exitum tamen fore laetiorem, quia Dominus reducet exsules, ut terra sit quasi mater numerosae sobolis. Atque ita se oblectet in liberis suis, vel in sobole. Si quis autem hoc ad satisfactiones trahere velit, prorsus se faciet ridiculum, quemadmodum papistae dicunt poenis quas perpetimur redimi aeternam mortem, et ita placari Dei vindictam, et satisfieri eius iudicio. Sed quum affirmat propheta *mercedem fore operi,* non commendat fructum poenarum quibus Deus castigavit populum, ac si essent satisfactoriae, ut loquuntur: sed simpliciter admonet molestias non fore inutiles, quia tandem continget felicior exitus quam sperarent Iudaei. Hoc autem est gratuitum Dei donum, ubi est merces operi nostro, hoc est, ubi miseriae et clades quas nobis infligit, sunt adiumenta in salutem. Nam certe quidquid malorum perpetimur, testimonium est irae Dei: paupertas, frigus, fames, sterilitas, morbus et alia omnia sunt totidem Dei maledictiones. Quum ergo merces est molestiis nostris, hoc est, dum pariunt nobis aliquam utilitatem et fructum, perinde est ac si Deus converteret tenebras in lucem. Nam naturaliter, ut iam dixi, omnes poenae sunt maledictiones. Deus autem promittit nobis se benedicturum, ita ut omnes poenae cessurae sint in bonum et salutem, quemadmodum dicit Paulus 8. cap. ad Rom. (v. 28). Postea adiungit, *Redibunt e terra hostis,* quibus verbis significat restitutionem populi, ita ut Rachel iterum videat posteros suos habitare in terra promissa. Non est autem hic subtiliter disputandum an Rachel gavisa fuerit exsilio suae sobolis, an etiam luctuosa fuerit calamitas. Neque enim propheta, sicut dixi, vult hic docere an mortui conscii sint rerum nostrarum, sed figurate loquitur, quo vehementior sit oratio. Sequitur,

17. *Et erit spes novissimo tuo, dicit Iehovah: et redibunt filii ad terminum suum* (hoc est, in regionem suam).

Explicat brevibus quidem verbis, sed satis aperte quod dixerat. Nam semper memoria tenendus est ordo, quem notavi, quod scilicet posuerit Iudaeis ante oculos cladem ut sese humiliarent coram Deo: deinde spem fecerit reditus, ut certo statuerent Deum sibi fore propitium. Uno verbo utrumque nunc comprehendit, quum docet *spem fore novissimo.* Nam vox ista duo membra in se complectitur quod scilicet ad tempus lugebit tota regio: deinde quod vertentur lacrymae in risum, et dolor in tristitiam. Si enim fluxisset continuo tractu felicitas populi, non quadraret vox ista Novissimi. Refertur enim ad exitum. Ergo subest antithesis inter finem et inter principia. In summa hic docet Ieremias triste illud tempus, quo Deus affliget populum suum patienter ferendum esse. Sed postquam iussit manere suspensis animis, proponit illis felicem exitum. Continet autem hic locus utilem doctrinam, ne metiamur gratiam Dei praesenti rerum aspectu: sed discamus suspendere mentes nostras et sensus, quum Dominus videtur nobis irasci, et quum obiiciuntur nobis meri terrores, qui nos exaniment, ut scilicet foveamus in cordibus nostris spem ad quam nos hortatur propheta, et distinguamus inter praesentem statum et inter finem. Et hac ratione etiam Apostolus in epistola ad Hebraeos (12, 11) dum hortatur fideles ad tolerantiam, dicit in praesentia semper ferulam esse asperam pueris, sed castigationem esse utilem, si finis spectetur: ita quum apprehendimus Deum nobis infestum, fieri non potest quin eum exhorrescamus, simul etiam cupiamus nos eripere ex eius manu. Sed quemadmodum nuper dixi, debemus animos ad finem vel ad novissimum dirigere, sicuti hic locus docet. *Erit* ergo *spes novissimo tuo.* Sed posset hic moveri quaestio, an spes nulla fuerit intermedio tempore, quo Deus poenam sumpsit de Iudaeis. Solutio facilis est, quia hic propheta spem accipit pro materia spei. Si quis vocet spem actualem, vel in effectu positam, non repugno Sed non dubium est quin significet omnes clades, quas perferent Iudaei, tandem cessuras in salutem et fore adiumento. Ita videmus spem accipi pro spei materia, ut diximus. Et se ipsum propheta explicat, quod scilicet *filii redibunt ad terminum suum.* Hic per synecdochen capitur terminus pro tota ditione: quasi diceret procul nunc abesse a patria, sed iterum redituros in patriam illam, quae suis limitibus designata fuerat, nempe inter Euphratem, inter Aegyptum et mare, et Arabiam. Erant enim illi quatuor termini. Postea sequitur,

18. *Audiendo audivi Ephraim transmigrantem* (vel quum transmigravit, vel lamentantem, ut alii vertunt: dicemus postea de voce), *Castigasti me, et castigatus sum tanquam vitulus non edoctus:*

converte me, et convertar, quia tu Iehovah Deus meus.

Hic incipit clarius disserere propheta de felici illo exitu: et ostendit poenas quibus iam Deus castigaverat populum, et quibus adhuc paratus erat castigare tribum Iehudah, prorsus esse necessarias, ac si conferret medicinae. Nam quamdiu proponimus nobis iram Dei, quemadmodum iam dictum est, necesse est nos refugere, quia cupimus bene nobis esse, et quidquid est adversum, quantum in nobis est, procul reiicere conamur. Ergo nunquam poenae quas Deus infligit, nobis dulcescent, nunquam mitigabitur nostra tristitia in malis et rebus adversis, neque unquam placide subiiciemus nos Deo, nisi mentes nostras dirigamus ad fructum quem pariunt afflictiones et poenae. Nunc ergo tenemus prophetae consilium, quia Iudaei semper obmurmurassent, Cur Deus non parcit nobis? cur non mitius nos tractat? Propheta igitur ostendit Deum consulere saluti suorum, ubi eos castigat: quia si indulgeret eorum peccatis, cresceret superbia, et contumacia. Haec igitur summa est verborum, et in hunc finem loquitur propheta, ut agnoscant Iudaei poenas omnes, quae alioqui acerbae et graves erant esse totidem medicinas, quibus necesse erat sanari spirituales eorum morbos. Dicit igitur, *Audiendo audivi Ephraim.* Hoc participium מתנודד deducitur vel a נוד, vel a נדד, est in Hithpael: sed vertunt simpliciter alii transmigrantem, alii lamentantem. Nam נוד significat moveri, significat errare, et transmigrare e loco in locum: significat etiam interdum conqueri, vel referre res adversas: quanquam saepe refertur ad eos quibus propositum est solari miseros et lugentes. Si quis magis probet, Audivi Ephraim lamentantem, non contendo. Nam sensus ille satis est probabilis. Sed potest etiam tam a נוד quam a נדד sic deduci ut optime conveniat sensus iste, Postquam Ephraim in exsilium eiectus fuit, hoc est, factus est transmigrare, si ad verbum reddamus: hoc est, postquam Deus expulit Ephraim in exsilium, id est, decem tribus: postquam ergo Ephraim ita transmigravit, hoc est, tractus est in exsilium, tunc coepit dicere, *Castigasti me, et castigatus fui: eram enim vitulus indomitus. Ergo converte me, et convertar, quia tu Iehovah es Deus meus.* Non dubium est, quemadmodum iam dixi, quin propheta hic velit compescere obstreperas illas voces quae volitabant inter Iudaeos, quod Deus nimium rigidus esset ac severus. Ostendit non modo dignos esse gravissimis illis poenis, quas patiebantur, sed hoc esse testimonium gratiae Dei, quod velit purgare eorum vitia, quoniam alioqui in suis peccatis centies computruissent, nisi hoc modo Deus eos reduxisset ad sanam mentem. Interea proponit Ephraim in exemplum, ut Iudaei placide sequantur fratres suos, neque tam iniquis animis ferant exsilium, quia scilicet iam profuerat ipsorum fratribus. Quum ergo in reliquis Israelitis cernerent poenam fuisse utilem, et protulisse optabilem fructum, debebant libenter se Deo subiicere, et non fremere adversus ipsum quum poenas sumeret de ipsorum peccatis: sed scirent exsilium illud esse quasi paternam ferulam. *Audivi* ergo *Ephraim:* quo tempore? notanda est circumstantia, nempe *postquam transmigravit:* quia quum essent quieti in patria, erant similes vitulis indomitis, ut sequitur. Et prophetae etiam hac utuntur loquendi forma, quum loquuntur de Israelitis adhuc integris, vocant boves saginatos et pingues, quia scilicet affluentia gignebat in ipsis luxuriam, et luxuria superbiam. Quum ergo ita calcitrarent adversus Deum (sicuti etiam dicitur in cantico Mosis [Deut. 32, 15], Populus meus postquam saginatus est, recalcitravit), quum ergo tales essent, oportuit ipsos domari: et huc tendit circumstantia temporis, quod scilicet Ephraim postquam violenter proiectus fuit e patria, tunc coepit agnoscere mala sua, et tangi aliquo studio resipiscentiae, *Castigasti me,* dicit, *et fui eruditus.* יסר significat tam castigare quam erudire: dicitur enim de principibus, de consiliariis etiam, de patribus, de magistris. Castigandi verbum restrictius est apud Latinos: sed proprie יסר significat erudire: saepe tamen accipitur pro castigare, quia illa est species erudiendi. Dicit ergo diverso sensu se fuisse castigatum, quia priore membro, quum dicit *castigasti me,* proprie hoc pertinet ad poenas, quibus Deus humiliaverat populum suum. *Castigasti* igitur *me Domine,* deinde *eruditus fui,* hoc est, incipio nunc demum sapere: nam haec est sapientia stultorum, saltem non obdurescere ad plagas: qui autem obdurescunt, illi sunt prorsus desperati. Illud est caput sapientiae, agnoscere quid rectum sit ac sponte sequi. Atqui nisi sponte nobis consulimus, tunc Deus nos castigat. Si autem morbi nostri sunt sanabiles, tunc convertimur ad Deum. Reprobi autem mordent et arrodunt fraenum, et luctantur cum Dei iudicio. Sed hic propheta respicit solos fideles. Nam poenae non habent eundem usum in omnibus indifferenter. Deus quidem homines ad resipiscentiam poenis vocat, ita ut reprobi inexcusabiles reddantur, dum obstinant animos, nec proficiunt sub ferula. Sed peculiaris est usus poenarum erga fideles, quia Deus non tantum ipsos verberat, sed simul spiritu suo flectit eorum animos ad docilitatem, ut libenter se patiantur ab ipso corrigi. Ideo dixi hanc sententiam proprie spectare ad fideles, quum dicit propheta *Ephraim fuisse eruditum* postquam poenis admonitus fuerat, ut sese ad Deum converteret. Comparat se vitulo indomito, nam luxuriant vituli antequam assuefacti sint ad iugum. Talis est etiam hominum

protervia donec eos subigat Deus variis poenis, et reddat non tantum subiectos sibi, sed etiam morigeros. Proxima hebdomade ego legam Bezae loco.

Postrema lectione propheta narravit Ephraim donec castigatus fuit manu Dei, similem fuisse vitulo indomito, atque ita utile fuisse illi exsilium. Iam adiungit: *Converte me*, *et convertar.* Videtur hoc secundum membrum male quadrare superiori, prius enim confessi sunt Israelitae se fuisse conversos: nunc autem precantur ut Deus ipsos convertat. Quorsum id? quia supervacuum videtur petere quod iam sumus adepti. Sed facilis est solutio. Primum responderi posset nunquam ita resipiscere homines quin opus habeant continuo Dei auxilio. Nam renovamur de die in diem, et paulatim renuntiamus cupiditatibus carnis nostrae: neque uno die exuimus veterem hominem. Et quum de liberatione populi agit propheta in Psalmo (126) dicit fuisse illud miraculum, quod praeter spem reductus esset populus, Facti sumus sicuti somniantes: postea addit, Converte Domine captivitatem nostram, nempe quia Deus non nisi exiguum numerum reduxerat ab exsilio. Idem etiam contingit in spirituali conversione tam respectu totius corporis quam uniuscuiusque membri. Convertimur, quemadmodum iam dixi, paulatim ad Deum, et per certos gradus: quia poenitentia suos progressus habet. Itaque nihil erit absurdi, si dicamus prophetam sub persona decem tribuum petere a Deo, ut opus suum prosequatur. Sed quoniam solutio illa coacta esset, malo simpliciter ita interpretari, *Converte me, et convertar:* quasi diceret propheta, Domine, hoc est tuum opus. Non igitur simpliciter in futurum tempus respicit, sed praedicat Dei gratiam: quasi diceret homines non proprio motu converti, sed Deum operari arcana spiritus sui virtute, ut ipsos convertat. Prius confessi sunt Israelitae se utiliter castigatos fuisse Dei manu, quia poena ipsos erudierit: nunc autem adiungunt fuisse hoc singulare Dei beneficium. Nam, ut tunc attigimus, poenae sunt electis et reprobis communes: sed finis et fructus poenarum longe est diversus, quia reprobi magis ac magis obdurescunt, tantum abest ut se Deo subiiciant: electi autem subiguntur, quia Deus non tantum ferulis suis ipsos percutit, sed etiam intus ipsos domat, subigit eorum superbiam, denique flectit ad obsequium eorum corda suo spiritu. Nunc ergo intelligimus consilium prophetae. Nam sub nomine populi primum fatetur utilem fuisse poenam, quae divinitus fuerat inflicta: deinde adiungit hoc non factum esse hominum virtute, quia sponte redierint ad sanam mentem, sed Deum spiritu suo flexisse eorum corda, ut non obdurescerent ad poenas, neque contumaciter resisterent, ut plerumque fieri solet. Hinc ergo colligimus poenitentiam esse spiritus sancti opus. Deus quidem nos invitat, atque etiam sollicitat externis mediis ad poenitentiam. Quorsum enim tendunt omnes poenae, nisi ut resipiscamus? Sed interea tenendum est, si tantum Deus nos castiget, nihil aliud quam reddi magis inexcusabiles, quia hoc modo nunquam poterit corrigi pervicacia nostra. Necesse igitur est accedere secundam gratiam, nempe ut intus subigat nos Deus, et revocet ad suam obedientiam. Hoc testatur propheta noster quum dicit, *Converte me, et convertar:* quasi diceret, homines converti quidem ubi Deus ipsos admonet de suis peccatis, sed non facere id proprio motu, quia proprium est opus Dei. Et ideo adiungit, *Quoniam tu Iehovah Deus meus*, qua particula significat hoc privilegio Deum tantum suos electos dignari: quasi diceret non contingere hoc promiscue omnibus ut resipiscant, et se subiiciant Deo, ubi poenas exigit de ipsorum peccatis, sed peculiare esse electo populo beneficium. Notanda igitur est ratio, qua sententiam suam propheta confirmat: quia hinc colligimus discrimen manifestum esse inter electos et reprobos, quoniam alii calcitrant et ferociunt adversus stimulos, et obstinatis animis ruunt in suam perniciem: alii vero sese placide Deo subiiciunt: quia alii sunt reprobi, alii sunt electi. Nunc sequitur,

19. *Quia postquam convertisti me*, *poenituit me*, *et postquam cognitus sum mihi* (vel ostensum fuit mihi, vel agnovi me ipsum), *percussi femur meum: pudefactus sum*, *atque etiam confusus*, *quia tuli opprobrium adolescentiae meae.*

Iam prosequitur Ieremias quod brevius attigerat, nempe ut ostendat poenam quae inflicta fuerat Israelitis, non caruisse fructu. Et haec doctrina apprime est utilis cognitu. Semper enim refugimus quidquid carni nostrae durum est: ita si esset in nostro arbitrio, nunquam nobis placerent Dei castigationes. Ergo necesse est respicere in finem, sicuti etiam Apostolus in epistola ad Hebraeos nos admonet. Ubi autem perspicimus Deum consulere saluti nostrae, dum nos tractat paulo asperius, hinc mitescit ac lenitur dolor noster, praesertim ubi experientia hoc demonstrat, nobis utiles fuisse poenas, gratulamur nobis, et gratias agimus Deo, quod non fuerit passus nos penitus in vitiis nostris perire. Haec ratio est cur pluribus verbis hanc doctrinam tractet propheta. Dicit igitur, *postquam convertisti me, egi poenitentiam.* Confirmat quod iam dixit, nempe esse peculiare Dei opus quum resipiscit peccator, neque id posse humanis viribus adscribi: ac si homines proprio motu redirent in viam. Sed quomodo hoc factum est? *Postquam convertisti me.* Repetit ergo aliis verbis quod dixe-

rat, sed ad confirmationem superioris sententiae. Summa est, nunquam serio affectu nos tangi, ut displiceamus nobis in peccatis, donec converterit nos Deus ipse. Ergo hinc colligimus quam caeci fuerint papistae, qui dum loquuntur de poenitentia existimant hominem proprio arbitrio redire ad Deum, et hac de re maximum est nobis hodie certamen. Propheta autem totam hanc quaestionem breviter definivit. Nam quum ante dixisset non posse homines converti donec eos convertat Deus, iam adiungit se hoc re ipsa expertum, quia scilicet nunquam sibi displicuerit populus, etiamsi graves poenas Deus sumpserit de illius peccatis, donec conversus fuit non suo arbitrio, sed arcana operatione et instinctu spiritus sancti. *Ex quo* igitur *convertisti me, poenituit me.* Summa est, homines non posse concipere verum odium peccati nisi Deus illuminet eorum mentes et tangat animos. Quid enim est conversio, de qua nunc loquitur propheta? Renovatio mentis et cordis. Nam petenda est definitio a contrario, ut loquuntur. Aversio quid est? nempe quum alienati a Deo sumus tam mente quam corde. Ergo sequitur nos converti ubi renovamur intelligentia, deinde corde, id est, affectibus. Utrumque adscribit propheta gratiae Dei, quia dicit populum non ante sibi displicuisse in peccatis, quam fuerit conversus, id est, renovatus tam intelligentia quam corde. Quidam exponunt, Consolationem accepi: sed eorum error facile refellitur ex contextu, quia paulo post subiicitur, *Erubui, atque confusus sum.* Non dubium igitur est quin hic notetur displicentia quum peccator terretur Dei iudicio, ut vitiis suis renuntiet. *Postquam cognitus sum mihi,* vel postquam mihi fuit ostensum, vel, postquam cognovi, simpliciter. Nam possumus accipere, Postquam datum fuit ipsi Ephraim, ut se ipsum agnosceret, vel, postquam se ipsum cognovit. Alii vertunt, Postquam cognitus sum: et ita idem esset sensus horum verborum, qui est verborum Pauli, Postquam agnovistis Deum, vel potius cogniti estis ab eo, ad Galatas (4, 9). Sed vereor ne illa expositio nimium sit arguta. Malo igitur eos sequi qui exponunt, Postquam cognitus sum mihi, vel, postquam mihi res est patefacta. Non dubium est quin propheta hic commendet Dei gratiam, quoniam fuerit ablatum velum oculis populi, vel quia sanatus fuerit a sua caecitate: quasi diceret se diu fuisse excaecatum, quia placebat sibi in suis vitiis, et tota eius anima demersa erat in stupore: quemadmodum scimus eos qui a Deo relicti sunt esse prorsus socordes, et quasi similes bestiis. Fatetur ergo Israel se ad tempus hoc modo fuisse stupidum, et mentem suam fuisse excaecatam. Ergo hic celebrat gratiam Dei, quod tandem oculos aperuerit. Neque enim hic praedicat suam virtutem, quemadmodum diximus, sed agnoscit hoc totum profectum esse a gratuita Dei bonitate quod resipuerit. Quemadmodum ergo sub nomine conversionis complexus est renovationem totius animae, ita nunc specialiter dicit se praeditum esse recta intelligentia, quoniam Deus abstulerit velum quo obtecti erant eius oculi, et lucem novam contulerit. Summa est, non ante fuisse tactum vero timore Dei, quam praeditus fuit sana mente: sed interea testatur hoc se fuisse adeptum singulari Dei gratia. Videmus ergo ut propheta sub nomine decem tribuum agnoscat nihil esse positum in libero hominis arbitrio, sed sanam mentem et rectum cordis affectum esse opus spiritus sancti. *Percussio femoris* significat moerorem, qui contingit ex sensu timoris Dei. Quamdiu enim contemnimus Dei iudicium, fieri non potest quin Satan nos deliniat suis illecebris. Sed ubi Deus ostendit se nobis iudicem, et simul apparet nobis turpitudo nostra, tunc incipimus *femur percutere.* Et adiungit in eundem sensum, *Erubui, atque etiam sum confusus.* Miror cur interpretes multi neglexerint particulam גם: vertunt confuso ordine, Confusus sum et erubui. Atqui particula haec ostendit prophetam exaggerare magnitudinem tristitiae et pudoris sui quum dicit, *Erubui, aque etiam confusus sum.* Postea adiungit, *quia tuli opprobrium adolescentiae meae.* Hic repetit quod ante dixerat, nempe profuisse Israelitis poenam divinitus inflictam. Nisi enim fuissent hoc modo pudefacti, semper sibi fecissent delitias in suis malis, quemadmodum videmus impios sibi blandiri, et applaudere quantisper illis Deus parcit, atque indulget. Propheta igitur sub nomine populi dicit utilem sibi fuisse poenam. Sed tenendum est quod diximus, totum hoc profectum fuisse a spirituali Dei gratia. Nam reprobi quamvis Deus edat horrenda exempla suae vindictae adversus eos, manent tamen obstinati: nec ferunt opprobrium suum, hoc est, non agnoscunt se peccasse. Ferre igitur opprobrium peculiare est electis Dei, qui regeniti sunt eius spiritu, quia perveniunt usque ad causam malorum: sicuti quum videmus duos aegrotos, quorum alter phrenetide laborat, et ita stupidus est in suo malo: alter autem sentit suum dolorem, et eo afficitur: videmus iam aliquod discrimen. Sed aliud discrimen videmus inter alios aegrotos. Ponamus igitur tertium gradum, quia saepe continget ut qui dolore suo afficitur, tamen non conscendat usque ad causam. Qui ergo sanabilis est, ille intelligit unde ortum sit malum, et ita paratus est ad obsequium, et facile ac libenter admittit omnia remedia. Sic etiam multi furiose ruunt in suam perniciem: alii sentiunt quidem poenas esse amaras, sed non reputant causam, quod scilicet provocaverint in se iram Dei. Qui autem iam parati sunt ad recuperandam sanitatem, illi sciunt unde morbum acquisierint. Ergo propheta hic dicit *populum tulisse opprobrium*

suum, quia non tantum tristitia fuit affectus, sed fontem etiam simul reputavit, quod scilicet suis peccatis in se provocaverat iram Dei. Per *adolescentiam* metaphorice intelligit tempus quo luxuriati sunt Israelitae. Scimus enim quantus sit aetatis illius fervor. Nam in senibus plus est moderationis, sed adolescentes adhuc intemperanter lasciviunt. Metaphorica igitur loquutio, qua designat propheta Israelitas ad tempus luxuriasse adversus Deum, quoniam scilicet nondum ipsorum petulantia fuerat subacta, quemadmodum ante dixit similes fuisse vitulis indomitis. Sequitur,

20. *An filius pretiosus mihi Ephraim? an filius oblectationum? tamen ex quo tempore loquutus sum de eo, recordando recordabor illius* (אזכרנו, vel quia a tempore loquutus sum cum eo, recordando recordabor illius: dicemus postea de sensu), *propterea sonuerunt viscera mea, illi* (id est, super ipsum), *miserando miserebor illius, dicit Iehovah.*

Conqueritur hic Deus de Israelitis, quod parum apud ipsos profecerit immensa sua bonitate. Erat enim bonum inaestimabile adoptio qua ipsos dignatus fuerat. Atqui sua ingratitudine quodammodo exinanierant illam gratiam. Deus ergo hic interrogat quales fuerint Israelitae. Sed interrogatio magis affirmat, quoniam qui interrogat, ostendit se non loqui de re incerta, sed cuius cognitio magis conspicua sit omnibus quam ut negari queat. Perinde igitur est ac si diceret Ephraim indignum fuisse ullo honore vel pretio, nec fuisse delectabilem. Nunc ergo tenemus quid sibi velit Deus principio versus, nempe populum esse indignum ulla misericordia, quia, quantum in se fuit, abolevisset gratiam adoptionis. Nam filii nomine designat specialem illam foederis gratiam, qua amplexus fuerat semen Abrahae. Et priore loco vocat בן, filium: deinde ילד, quod deducitur a partu: sed tamen duplici nomine hic Deus significat populum illum fuisse sibi peculiarem, quemadmodum passim vocat filios suos quicunque genus ducebant ab Abraham. Circumcisio enim illis erat symbolum et pignus foederis: et ita notanda est circumstantia temporis, quia Deus hic non ostendit quales fuerint Israelitae antequam ipsos sibi cooptasset in populum. Sed quemadmodum iam dixi, accusat eorum ingratitudinem ex quo fuerant ab ipso adoptati in filios. Filios ergo per concessionem vocat, et respectu foederis: quemadmodum Ierosolyma vocatur urbs sancta, quoniam Dei erat domicilium. Concessio igitur est in illo nomine: sed postea adiungit *non fuisse filium pretiosum*, hoc est, dignum ullo honore, *non fuisse oblectabilem.* Quasi diceret fuisse tam perverso et maligno ingenio, ut non posset quidquam oblectationis ex ipsis capere: quemadmodum alia similitudine conqueritur apud eundem prophetam, ut vidimus, amaros sibi fuisse Iudaeos, Vinea mea, ego te plantavi: cur ergo conversa es mihi in amaritudinem? sic etiam nunc dicit filios quidem sibi esse Israelitas, sed filios pravi ingenii, filios immorigeros, filios qui tantum patrem exasperent, qui vulnerent eius animum, qui moerore ipsum conficiant. Postea adiungit, *Quia ex tempore loquutus sum in eo*, sic est ad verbum. Receptum est communi fere omnium consensu, uno contextu debere haec legi, quia ex quo tempore loquutus sum, et ita subaudiunt relativum אשר, sed ad verbum est, Quia a tempore loquutus sum cum eo: בו quoque vertunt, de eo. Sed possumus etiam commode interpretari, *loquutus sum cum eo:* postea contexunt, *recordando adhuc recordabor eius.* Locus hic propter brevitatem obscurus est, ideoque ambiguus. Sed opinio magis recepta est, Deum, quamvis non esset puer delectabilis Ephraim, tamen fore erga eum misericordem: et ita particulam כי adversative accipiunt, tamen. An puer pretiosus Ephraim? an filius oblectationum? tamen adhuc recordando recordabor eius: quasi diceret se non morari populi malitiam, quia pro sua immensa bonitate adhuc illius miserebitur, vel malitiam ipsam bonitate superabit. Sensus hic probabilis est, sed adhuc potest dubitari quid sit loqui de eo. Quidam exponunt, Ex quo loquutus sum de eo, id est, dum facio nunc verba. Sed nescio an illud satis firmum sit. Potius igitur eorum sententiae subscriberem, qui hoc ad minas referunt, quod scilicet ex quo tempore loquutus fuerit Deus, contra Israelem, tamen ipsis reconciliatus fuerit, sicuti dicit propheta Habacuc (3, 2), In ira misericordiae recordaberis. Sed potius hoc deberet intelligi de foedere: quasi diceret Deus, Ex quo tempore loquutus sum cum eo, recordabor illius, ut scilicet causam ostendat cur tam clementer agat cum populo. Nam quia tanta fuit illius malitia et pravitas, iam posset obrepere dubitatio, cur ergo tam patienter illum tulerit Deus? Hic igitur revocamur ad fontem gratuitae misericordiae, quod scilicet Deus ignoscat populi illius peccatis, quoniam semel illum elegit. Sed dum omnia propius expendo, potius arbitror diversum esse prophetae sensum. Distinguo igitur haec duo membra, *a tempore loquutus sum cum eo: recordando recordabor adhuc illius:* alioqui dura esset loquutio, a quo tempore loquutus sum, adhuc illius recordabor: quid hoc esset? Sed optime conveniet meo iudicio haec expositio, *a tempore loquutus sum cum eo:* ב significat cum. Ergo *loquutus sum cum eo*, id est, non destiti continuo tractu illum hortari ad poenitentiam, nihil tamen profeci, et tamen adhuc illius recordabor, hoc est, quamvis expertus fuerim populum hunc esse adeo perversum, et pridem multa experimenta dederit suae contumaciae,

quia loquutus sum cum eo a longo tempore, adhuc tamen eius recordabor. Dignus erat populus, quum toties admonitus fuisset, aeterno interitu: sed Deus pronuntiat se adhuc fore propitium, *quamvis a tempore loquutus sit,* hoc est, longo temporis spatio non destiterit per suos prophetas hortari populum illum, idque tentaverit absque fructu. Sic ergo distincte lego, *a tempore loquutus sum cum eo*, ut confirmet proximam sententiam, An filius pretiosus mihi, an filius oblectationum? quandoquidem potius fuisse conqueritur rebelles atque indomitos, ex quo non semel duntaxat voluerit ipsos adducere et lucrifacere, sed a multis saeculis id tentaverit. Confirmat igitur in populo illo nihil esse bonae spei, quoniam fuerint prorsus intractabiles a longo tempore. Adiungit adhuc, hoc est, quamvis ita sit, *adhuc recordando recordabor eius.* Et amplificat beneficium huius reconciliationis, *Propterea sonuerunt viscera mea super eum, miserando miserebor illius.* Hic transfert in se Deus humanos affectus. Viscera enim tumultuantur et strepunt immodico dolore, et trahimus suspiria et gemitus ex profundo, quum sumus constricti magna tristitia. Sic etiam ubi Deus suscipit in se teneri patris affectum, dicit *viscera sua sonuisse,* quoniam velit rursus populum ipsum recipere in gratiam. Hoc quidem proprie in Deum non competit, sed quia non potest aliter exprimere magnitudinem sui erga nos amoris, ideo crasse loquitur, ut se ruditati nostrae acommodet. Sequitur,

21. *Statue tibi titulos, pone tibi acervos, adiice* (vel applica) *cor tuum ad semitam, ad viam per quam ambulasti: revertere virgo Israel, revertere ad urbes tuas istas.*

Effectum misericordiae describit, quod scilicet tandem restituet Deus captivos, et reducet ab exsilio in patriam: prius tamen facta fuit gratiae mentio, ut sciamus non alia de causa restitutum fuisse populum, nisi quia Deus gratis eius misertus est. Fontem igitur redemptionis notavit propheta: nunc vero transit ad externum effectum, quo Deus probavit se reconciliatum fuisse populo. Dicit igitur, *statue tibi titulos.* Prius tenendum est prophetae consilium cur ita loquatur. Quum enim abducti fuerunt Iudaei in Chaldaeam et alias regiones, putarunt reditum sibi clausum esse. Ergo deposita patriae cura habitarunt apud exteras gentes tanquam mortui essent terrae Chanaam. Sciebant se abdicatos fuisse ab illa terra, sed non tenebant quod quoties illis dictum fuerat a prophetis, nempe poenam illam esse temporalem. Sicuti prius contempserant omnes minas, ita quum Deus coepit adversus illos fulminare, animos ipsorum obruit desperatio, ut de reditu nihil vellent audire. Quoniam igitur putabant sibi nunquam esse redeundum in patriam, ideo obliti fuerant viae: quemadmodum si quis migret in alium locum ubi habitare tota vita statuat, tantum quaeret de via, transitus sui respectu: sed non observabit commoda hospitia, ut deinde utatur, nec curabit qua transeundum sit, an declinandum sit ad dexteram vel ad sinistram: satis erit pervenire ad locum quo tendit. Sic etiam Iudaei statuerant sibi manendum esse in perpetuo exsilio proinde non erant solliciti de via, ut scilicet memoria tenerent qua transeundum esset. Ergo propheta nunc dicit, *statue tibi titulos*, quemadmodum qui aliquo peregrinantur, si de reditu cogitant, sciunt hoc esse commodum diversorium: deinde, tantum esse itineris inter hoc oppidum, vel inter hanc urbem et pagum illum: similiter esse rectiorem hanc viam, vel declinandum esse ad partem illam. Quum ergo de reditu cogitant etiam haec omnia concipiunt. In hunc finem dicit propheta, *statue tibi titulos,* hoc est, adiuves tuam memoriam, ut solent viatores, qui volunt redire per idem iter. *Statue* igitur *titulos, et erige tibi acervos,* vel lapides, quos vocamus *monioyes* lingua nostra: quasi diceret, Tu quidem hactenus putasti iter tibi esse clausum, ut nunquam redires in patriam: Deus vero tibi manum porriget, atque restituet in priorem statum. Videmus ergo similitudinem sumptam esse a communi hominum usu, sed tendere in hunc finem ut Iudaei non desperent de liberationis gratia, sicuti ante fecerant. Dicit, *Adiice cor tuum.* Se ipsum nunc explicat: *adiice cor tuum ad semitam, ad viam per quam transiisti.* Videmus ergo prophetam esse interpretem suorum verborum, quod scilicet populus rediturus esset eodem itinere, quamvis nihil tale animo conciperet. Et iterum confirmat aliis verbis eandem sententiam, *Revertere filia Israel, revertere ad has tuas urbes:* quasi diceret, Quamvis terra ad tempus esset deserta, et redacta in solitudinem, manere tamen urbes, quae iterum recipient suos incolas: et hoc fieri admirabili Dei gratia, ut terra adhuc exspectaret populum: et quamvis ipsum evomeret ad tempus, non tamen fore perpetuum exsilium, quia urbes quae manebant, erant adhuc sub iure populi, non quia esset dignus, sed quia Deus tempus praefixerat exsilio, et poenae, quemadmodum alibi visum est.

22. *Quousque vagaberis* (aut circuibis), *filia rebellis?* (immorigera), *quia creavit Iehovah rem novam in terra: Femina circumdabit virum.*

Quia pollicitus fuerat propheta reditum populi, nunc obiurgat praesertim Israelitas, qui huc et illuc circumspectabant, et non poterant acquiescere verbo Dei. Hoc enim commune est fere omnibus

incredulis, ut sibi molesti sint et quasi data opera concipiant multas inquietudines. Quum ergo Israelitae penderent ab eventis, et non possent quidquam sperare de reditu, nisi quum spes aliqua oblata erat, hoc vitium nunc propheta reprehendit. Vocat primo populum *filiam immorigeram*, vel rebellem. Nam saepius minis correpti fuerant: deinde obtulerat illis Deus spem veniae. Quum fuissent pervicaces quantisper Deus illis pepercit, deinde quum respuerent omnes promissiones, non abs re propheta ipsos vocat immorigeros vel rebelles. Per *circuitus* autem intelligit vagas illas speculationes, quibus solent increduli se ipsos fatigare. Nam verbum proprie significat circumire. Possumus quidem accipere pro vagari: nam idem est: sed quemadmodum iam dixi, propheta aptissime vocat circuitus, obliquas illas et tortuosas speculationes, quibus increduli agitantur. Et videtur subesse tacita antithesis inter rectam viam, quae nobis proponitur a Deo, et inter ambages, quibus miseri homines sese implicant, ubi Deum non sequuntur, sed rapiuntur post vanas suas conceptiones: quemadmodum Isaias etiam utitur eadem similitudine (57, 10). Dicit enim populum post suos errores sic abreptum fuisse ut frustra fuerit lassus, quia non progressus fuerit per rectam viam. Et hinc colligitur utilis doctrina, nos scilicet semper accedere ad metam salutis, ubi Deo obtemperamus, et ambulamus per viam quae nobis proponitur eius verbo: simul autem atque deflectimus a via, tantum per circuitus et errores huc et illuc distrahi, ut tandem labor noster sit inutilis, imo etiam noxius. Tenemus ergo nunc consilium prophetae. Quia enim incredulitas populi erat quasi ianua obserata, ut non admitteret Dei promissiones de liberatione et reditu, hic vult corrigere vitium illud, et increpat Israelitas quod vagentur quia sunt immorigeri. Postea addit, *Quia ecce creabit*, ad verbum creavit, sed praeteritum accipitur loco futuri, hoc vero ad certitudinem valet quum utitur tempore praeterito, ac si concionaretur de re iam completa. *Creavit* ergo *Iehovah rem novam.* Significat perperam facere Israelitas dum aestimant liberationem promissam ex suo sensu, deinde ex mediis quae apparent. Dicit enim gratiam, quae illis promittitur, fore admirabilem: hoc intelligi debet per *rem novam:* quasi diceret, Vos scilicet iudicatis ex more et communi usu quod Deus promittit vobis de reditu. Atqui erit miraculum. Ergo agitis perverse, dum vultis redigere Dei potentiam ad communem ordinem naturae: Deus autem vult superare quidquid est usitatum inter homines. Et hoc etiam notandum est, quia quod semel dixit Ieremias de redemptione populi extenditur ad aeternam ecclesiae salutem. Deus enim mirabiliter excitat mortuos, mirabiliter etiam conservat et tuetur ecclesiam suam, mirabiliter succurrit eius miseriis. Ergo quoties scriptura verba nobis facit de statu ecclesiae, conscendere oportet supra mundum, et supra sensus omnes nostros, et apprehendere miraculum quod nobis absconditum est. Iam sequitur miraculum, *femina virum circumdabit.* Christiani fere uno consensu hoc interpretati sunt de Maria virgine: et movit eos nomen miraculi: deinde forte nimis cupide arripuerunt quae visa sunt facere ad mysterium salutis nostrae. Dicunt igitur hanc esse rem novam, de qua loquitur propheta, quod virgo gestaverit utero suo Christum infantem, sed simul virum, quia scilicet plenus fuit divina fortitudine, quamvis secundum carnem creverit et statura, et sapientia, et virtute. Merito hoc ridetur a Iudaeis: tamen illi etiam, meo iudicio, non tenent genuinam prophetae mentem. Interpretantur hoc de populo israelitico quia erat tanquam mulier, quae divortium fecerat a marito. Dicunt igitur, Femina virum amplexabitur, quae scilicet alienata fuerat, et sese prostituerat multis adulteris. Videntur Iudaei sibi tenere quod voluit propheta: ego autem aliter existimo. Nam hic est comparatio inter feminam et virum, quam illi non expendunt. Neque enim simpliciter propheta hic de viro loquitur, sed nominat virum robustum. גבר enim sumitur a fortitudine. Quum igitur feminam viro comparet, non dubito quin significet propheta Israelitas, qui similes erant feminis, hoc est, carebant viribus, destituti erant omni auxilio: quin ergo dicat fore superiores hostibus suis, quorum potentia poterat toti mundo terrorem incutere. Scimus enim qualis fuerit monarchia Babylonis quo tempore Iudaei tracti sunt in exsilium. Ergo si consideremus quales fuerint Israelitae, dicemus fuisse feminas debiles, quum hostes eorum essent robusti et bellicosi. *Femina* igitur *circumdabit virum.* Nam סבב significat non amplecti, sed obsidere saepenumero: et accipitur compluribus scripturae locis in malam partem. Hostes circumdederunt me. Quum igitur notatur obsidio, scriptura hoc verbum usurpat. Perinde igitur est ac si dixisset propheta, Redigent feminae viros in angustias, ita ut ipsos captivos teneant. Sed utitur singulari numero: quasi diceret: Femina una praestabit multis viris, hoc est, singuli Iudaei praestabunt singulis Chaldaeis, ita Iudaei superiores erunt, quamvis magnum et terribile sit robur hostium. Ego hunc esse sensum prophetae existimo: et merito propheta celebrat hoc Dei miraculum, quia fuit quaedam mundi conversio, ubi ita Deus extulit servos suos ut qui ipsos subiugaverant, essent ipsis longe impares. Sequitur,

23. *Sic dicit Iehovah exercituum*, *Deus Israel*, *Adhuc dicent hoc verbum* (hoc est, pronuntiabunt hunc sermonem) *in terra Iehudah*, *et urbibus eius*,

ubi convertero captivitatem ipsorum, Benedicat tibi Iehovah, habitaculum iustitiae, mons sanctitatis.

Confirmat aliis verbis eandem sententiam, nec supervacua est repetitio, quemadmodum alibi diximus. Difficile enim fuit, Iudaeis persuadere quod iam statuerant non posse fieri. Nam sua obstinatione praecluserant omnes aditus Dei verbo. Quoniam ergo desperatio ita occupaverat et constrinxerat ipsorum animos, necesse fuit multis verbis insistere, ut tandem admitterent promissionem salutis. Haec igitur ratio est cur propheta eundem sermonem pluribus verbis contexuerit. Praefatur autem hoc se habere a Deo, et suscipit eius personam, ut res incredibilis obtineat fidem apud Israelitas et Iudaeos. *Adhuc* ergo *dicent in terra Iehudah*, *et in urbibus eius*, nempe *ubi convertero captivitatem eorum.* Adducit his verbis propheta Israelitas et Iudaeos in rem praesentem, ut quod putabant non posse fieri, intueantur quasi positum esset ante ipsorum oculos. *Quum* ergo *reduxero eorum captivitatem*, *adhuc dicent*, *Benedicat tibi Deus habitaculum iustitiae, mons sanctitatis.* Neque abs re his loquendi formis utitur propheta. Scimus enim Ierusalem funditus eversam fuisse, templum dirutum et consumptum etiam incendio. Quum ergo spectaculum illud omnibus metum et horrorem incuteret, hic describitur mirabilis conversio, quod scilicet *iterum Sion erit mons sanctitatis, Ierusalem habitatio iustitiae:* quum illic esset solitudo et vastitas. Et hic locus diligenter notandus est, ut sciamus Deum restituere suam ecclesiam ac si ipsam erueret ab inferis. Ubi ergo nulla species ecclesiae apparet, demus locum potentiae Dei, ut eam excitet. Unde? nempe ab ipsis inferis, quemadmodum dictum fuit. Sequitur,

24. *Et sedebunt* (vel habitabunt) *in ea*, (nempe in terra) *Iehudah, et omnes urbes eius* (id est, incolae eius), *simul agricolae, et proficiscentur cum grege.*

Prosequitur eandem sententiam, sed modum exprimit illius gratiae, de qua nuper loquutus est: quoniam scilicet *sedebunt rursus Iudaei in terra*, hoc est, quiescent et habebunt illic tranquillam stationem. Adiungit *urbes*, tantum ut amplificet gratiam Dei in numero et multitudine hominum: quasi diceret non paucos tantum redituros esse, sed magnam hominum copiam, quae urbes ipsas impleat. Id autem superabat spem omnium, quia videbant urbes desertas, et terram fere vacuam: quis putasset urbes adhuc fore populosas? Id autem confirmat propheta quum dicit, *Habitabunt illic Iehudah, et omnes urbes eius.* Addit, *Agricolae.* Extendit Dei gratiam ad pagos et villas: quasi diceret terram fore refertam incolis, non tantum in munitis urbibus, sed etiam per agros. Saepe continget urbes habitari, si quis immineat metus aut aliquod periculum ab hostibus. Nam qui in urbibus habitant, habent muros oppositos, et fossas, et alias munitiones. Si ergo propheta tantum loquutus fuisset de urbibus, non satis illustrasset Dei gratiam. Ideo adiungit *agricolas*, ac si diceret tutam fore habitationem in terra, etiamsi nullae sint portae, nulli muri, nullae turres, quoniam agricolae in suis tuguriis quiescent, non aliter ac si essent clausi moenibus. Nunc ergo tenemus prophetae consilium. Quidam ita vertunt, Agricolae, et qui ambulant cum grege, quasi distingueret propheta agricolas a pecuariis hominibus: sed videtur mihi illud esse ineptum. Ego itaque non dubito, quin significet agricolas cum suis armentis et pecudibus fore securos, quia sibi non metuent ab hostium incursu, sed degent in terra sub Dei praesidio et fide, ac si nihil esset ipsis adversum, vel infestum. Summa est, talem fore restitutionem ecclesiae, ut conditio eius non futura sit deterior, quam olim: deinde tranquillum fore eius statum, ut non minus secure habitetur terra in pagis et villis, quam in urbibus. Si quis autem interroget quando hoc impletum fuerit, tenendum est quod alibi diximus, nempe prophetas, dum concionantur de restitutione ecclesiae, complecti totum Christi regnum ab initio usque ad finem. Et in eo errant nostri, quod dum volunt restringere ad aliquod tempus istas promissiones, coguntur confugere ad allegorias, et ita torquere prophetias omnes, imo pervertere. Atqui, sicuti dictum est, prophetae comprehendunt omnes progressus regni Christi, quum loquuntur de futura populi redemptione. Coepit enim populus feliciter agere quum reversus est in patriam: sed paulo post angustiae, sicuti Daniel praedixerat: ergo necesse fuit exspectare Christi adventum. Iam gustamus haec Dei beneficia quamdiu versamur in mundo. Videmus ergo non compleri uno die, vel anno, imo etiam saeculo haec vaticinia, sed debere intelligi de initio et fine regni Christi. Sequitur,

25. *Quia irrigabo* (vel inebriabo) *animam sitientem, et omnem animam quae deficit implebo.*

Hoc versu tollit dubitationem, ne quis ideo respuat quod promisit de restitutione populi, quoniam Iudaei omnes et Israelitae erant tanquam mortui. Dicit igitur, *Irrigabo animam sitientem*, vertunt quidam lassam: sed metaphorice saepe accipitur נפש עיפה pro anima sitiente. Ita Psalmo 143 (v. 6) dicitur, Ego tanquam terra arida: lassitudo non congrueret terrae: et Isaiae 29 (v. 8), Sicuti somnians putat se comedere, postea ubi evigilavit, vacua est anima eius: et sicuti putat se bibere. Utitur eadem voce illic propheta, quoniam vix unquam lassitudo est absque siti: contrahimus sitim

ex lassitudine. Ergo per metaphoram vocatur anima עיפה, non lassa, sed potius siticulosa: et verbum respondet, quod significat inebriare et irrigare, quanquam saepe accipitur pro saturare. *Irrigabo* igitur, vel ad satietatem usque potabo *animam aridam, et omnem animam quae deficit:* sed quum דאב significet deficere, significat etiam interdum lassari. Hic defectum notat, quia sequitur, *Replebo animam quae deficit.* Accipitur ergo pro famelico. Summa est, quamvis Israelitae esuriant et sitiant, et ad tempus privati sint cibo et potu, non tamen obstare eorum inopiam, quominus illis Deus succurrat, quia in eius manu est et arbitrio satiare famelicos, et inebriare eos qui sitiunt, et deficiunt etiam prae siti. Nunc sequitur,

26. *Propterea expergefactus sum, et vidi, et somnus meus dulcis fuit mihi* (vel, utilis).

Hic propheta prodit in medium, et fideles suo exemplo hortatur ad fiduciam, ut scilicet recumbant in Dei promissionem, ac si iam fruerentur re ipsa, quae adhuc abscondita erat, imo incredibilis, ut dictum fuit. Dicit igitur *se fuisse expergefactum, et vidisse.* Haec metaphora referri debet ad contrarium affectum, quo propheta fuerat quasi attonitus. Nam quamvis nondum abducti essent in exsilium Iudaei, decem tamen tribus erant in misera illa servitute: regnum Israel conciderat ac perierat: instabat etiam ultima clades regno Iehudah. Quum igitur propheta attentus esset ad horribiles illas Dei vindictas, fuit quasi somno obrutus. Nunc dicit *se fuisse expergefactum:* quemadmodum in tenebris mentes hominum vigorem suum amittunt, et somnus etiam praevalet, ita ut non distinguant inter nigrum et album: sic etiam propheta fatetur se ad tempus fuisse quasi exanimem, postea dicit *se fuisse expergefactum,* ubi scilicet illuxit Dei gratia, non ipso effectu, sed in hoc vaticinio. Videmus ergo tanquam in speculo ipsum coguovisse quod adhuc longe aberat. Necdum enim inchoatum fuerat tempus septuaginta annorum: sed fides est visio rerum absconditarum, ut satis notum est, et hypostasis rerum absentium. Nisi enim hanc certitudinem in cordibus nostris obtineat verbum Dei, prodimus nostram incredulitatem. Propheta igitur fidem suam probavit, quod certo agnosceret quidquid praedictum fuerat divinitus, quamvis adhuc longe abesset, completum iri suo tempore. Nunc tenemus cur dicat *se expergefactum.* Iam adiungit, *et somnus meus dulcis mihi fuit.* Postquam dicit se vidisse opus Dei, quod tamen comprehendi non poterat humano sensu, nunc adiungit *dulcem sibi fuisse somnum,* qui tamen tristis et formidolosus fuerat: sicuti optimum condimentum omnis tristitiae est spes. Nam diximus conferri somno illam moestitiam, qua obruta fuerat ad tempus mens prophetae. Iam adiungit,

27. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et seminabo domum Israel, et domum Iehudah semine hominis, et semine animalis.*

Videmus prophetam nihil novum proferre, sed tantum animare Iudaeos ad fiduciam liberationis suae, et reditus. Utitur autem alia similitudine, quod scilicet *Deus seminabit rursus in terra Iehudah,* ut producat tam homines, quam pecora, et omne genus animalium. Diximus terram ad tempus fuisse squalidam et desertam. Quum ergo Deus hoc modo terram damnasset, ut possent omnes putare addictam esse solitudini et vastitati, ideo dicit propheta Deum facturum, ut rursus habitetur tam ab hominibus, quam a iumentis. Sed similitudo illa magis illustrat Dei gratiam. Tenenda est antithesis inter terram cultam et desertam: quemadmodum si quis dicat, Seretur in montibus, et metetur, ubi nunquam fuit ulla seges, ubi nunquam visum est aratrum. Si quis ergo promittat sationem et messem in terra illa deserta, hoc erit novum: et ideo vix poterit comprehendi: sic etiam propheta nunc dicit, *seminabo:* quasi diceret, Terra quidem ad tempus erit maledicta, ut neque homines, neque iumenta sustineat: sed iterum seminabitur. *Seminabo,* inquit, *semine tam hominum quam animalium:* quibus verbis occurrit quaestioni, quae in medium produci poterat, Qui fiet ut terra rursus habitetur, quum nunc deserta sit incolis? nempe *quia Deus illic seminabit.* Respondet igitur hic propheta quaestioni in hunc modum. Sed interea commendat Dei gratiam, ac si diceret non aliud fore remedium sterilitatis, quam si Dominus sua manu terram excolat, et in ea spargat semen: quasi diceret restitutionem terrae non fore opus humanae industriae, aut virtutis, sed admirabilis potentiae Dei. Sequitur,

28. *Et erit, sicuti vigilavi super eos ad evellendum, et conterendum, et ad confringendum, et ad perdendum, et ad affligendum, sic vigilabo super eos ad aedificandum, et ad plantandum, dicit Iehovah.*

His verbis confirmat propheta quod dixerat. Poterant enim semper excipere Israelitae et Iudaei cur Deus promitteret se fore populi liberatorem, quem passus fuerat tot atrocibus malis opprimi: facilius enim fuerat antevertere. Poterant igitur Iudaei obstrepere, Tu nobis hic facis bonam spem reditus: sed cur Deus passus est nos trahi in exsilium? cur ergo non adhibuit remedium in tempore? nam sero nunc pronuntiat se fore nobis auxilio post interitum. Quoniam ergo Iudaei pu-

tabant imtempestive sibi promitti restitutionem, ideo propheta dicit Deum fuisse, qui ipsos castigavit, et qui sumpsit poenas de eorum sceleribus: et ideo posse etiam succurrere, simul ac volet. Si enim Chaldaei pro sua libidine dominati fuissent, et victoriam adepti fuissent de Iudaeis, quis unquam sperasset posse Dei manu miseros liberari, qui ita perditi fuerant? Sed nunc propheta ostendit non esse cur Iudaei diffidant, ac si difficile esset Deo ipsos eripere ex tyrannide hostium, quia scilicet nihil ipsis accideret fortuito, vel hostium potentia, sed iusto Dei iudicio. Tenemus ergo nunc consilium spiritus sancti quum dicit propheta, *sicuti vigilavi contra eos ad evellendum et conterendum, et confringendum, et perdendum, et affligendum, ita vigilabo.* Deus ergo proponit se iudicem, qui poenas sumpserit de ipsorum peccatis, ut sibi persuadeat eundem quoque fore medicum: quasi diceret, Ego sum qui vulnus inflixi, potero igitur sanare: quemadmodum alibi dicitur, Deus est qui mortificat et vivificat, deducit ad sepulcrum et reducit. Utitur autem pluribus verbis: quia magna congeries tot miseriarum poterat Iudaeos quasi abysso desperationis submergere. Sed propheta occupat, et ostendit etiamsi ad extrema fuerint redacti, non posse tamen tot et tam duras calamitates obstare Deo quin ipsos reducat ubi ita placuerit. Interea tamen ipsos admonet, non frustra tam gravia passos fuisse. Deus enim non delectatur populi sui miseriis. Ergo colligere debuit populus se multis sceleribus fuisse obstrictum, quia tam severe et duriter castigatus fuerat. Nunc subiicit, *Ita vigilabo super eos ad aedificandum et plantandum.* Quod ad verbum perdendi, si legamus להרם, vertendum erit, ad tollendum: nam verbum רום significat elevare, ut satis notum est. Ergo metaphorice sumetur pro tollere e medio. Sed illa recepta est lectio, quemadmodum dixi ולהרם. Dicit *se vigilaturum ad ipsos aedificandos, et plantandos, sicuti vigilaverat in ipsorum interitum:* quasi diceret iam edoctos fuisse experientia, quanta sit potentia manus Dei tam ad perdendum quam ad servandum. Minas contempserant quantisper illis Deus pepercerat, et putabant se impune peccare: et videmus quam petulanter reiecerint omnes prophetas. Atqui Deus tandem ostenderat duris experimentis quam metuenda essent sua iudicia. Nunc ergo erigit eorum animos in bonam fiduciam, quia scilicet ipsius vigilantia non minus valebit ad servandum. Sequitur,

29. *In diebus illis non dicent amplius, Patres comederunt omphacium* (uvam acerbam), *et dentes filiorum obstupuerunt.*

30. *Quin potius vir* (hoc est, quisque) *in sua iniquitate morietur: omnis homo comedens* (hoc est, quisquis comederit) *uvam acerbam, obstupescent dentes eius* (aut omnis viri qui comederit dentes obstupescent).

Docet Ezechiel querimoniam illam vulgo fuisse iactatam in populo, quod luerent patrum suorum peccata, quemadmodum etiam loquitur Horatius ut homo profanus, et Dei contemptor (Od. III. 6):

> Delicta maiorum immeritus lues
> Romane.

Talis ergo fuit arrogantia apud Iudaeos, ut quasi litem Deo intenderent, ac si ipsos puniret innoxios: et proverbio hoc exprimebant, *Si patres nostri comederunt omphaces*, quaenam est ista ratio, ut dentes nostri hebetentur? Nam scimus dentes obstupescere, vel hebetari dum fructus immaturus comeditur. Sed proprie accipitur hoc nomen, quemadmodum patet ex aliis locis, de uva acerba, quam Graeci vocant omphacem, *de l'aigret.* Dicit igitur propheta, proverbium illud non fore amplius in usu, quia ubi malis domiti fuerint, sentient tandem Deum non fuisse adeo severum absque iusta causa. Nunc tenemus consilium prophetae. Dicit autem, *In diebus illis*, nempe postquam sumpserit Deus iustas poenas de populo, deinde complexus ipsum fuerit sua misericordia. Utrumque enim necessarium fuit, nempe ut subigeretur contumacia et fastus populi, et desinerent cum Deo expostulare: deinde ut gratuitus Dei favor illis manifestaretur. Tunc ergo, inquit, non utentur impio illo proverbio: *Patres comedisse uvam acerbam, et dentes filiorum fuisse obstupefactos: quin potius*, inquit, *singuli morientur in sua iniquitate: et quisquis comederit uvam acerbam, dentes eius obstupescent*, hoc est, tunc exaltabitur iustum Dei iudicium, ita ut iam locus non sit obstreperis illis vocibus et blasphemis: deinde misericordia etiam Dei patefaciet, homines suo exitio dignos esse, neque aliter liberari quam Dei bonitate gratuita.

31. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et percutiam cum domo Israel, et cum domo Iehudah foedus novum:*

32. *Non secundum foedus, quod percussi cum patribus eorum die quo apprehendi manum eorum, ut educerem eos e terra Aegypti, quod irritum fecerunt foedus* (inquam), *et ego dominabar illis, dicit Iehovah.*

Prosequitur Ieremias eandem sententiam, sed clarius demonstrat quanto uberior futura sit Dei gratia, et locupletior erga populum suum quam olim. Non igitur simpliciter restitutionem promittit dignitatis et opulentiae a qua exciderant, sed aliquid melius et praestantius. Videmus ergo necessario hoc spectare ad regnum Christi, quia extra Christum nihil potuit nec debuit sperari a populo,

quod superaret legem. Lex enim fuit regula perfectissimae doctrinae. Ergo si tollatur Christus, certum est, manendum esse in lege. Hinc ergo colligimus, prophetam vaticinari de Christi regno, quemadmodum etiam locus hic citatur ab apostolis, ut est insignis et dignus notatu. Sed tenendus est ordo et modus docendi. Propheta enim confirmat quod ante dixi, quia incredibile erat Iudaeis quod vidimus. Quum ergo iam ante verba fecisset de beneficiis Dei, quae vix poterant cadere sub sensum hominis, ut occurrat diffidentiae, adiungit, Dominum novo et insolito modo fore misericordem erga suos. Videmus ergo cur propheta hanc sententiam subiecerit superiori doctrinae. Nisi enim loquutus esset de foedere novo, semper vacillassent miseri illi, quos volebat erigere ad spem salutis: imo ut iam maior pars erat obruta desperatione, nihil profecisset. Ergo hic proponit foedus novum, ac si diceret debere ipsos longius et altius spectare, nec metiri beneficium Dei, de quo concionatus est, ex rerum praesentium aspectu, *quia velit Deus percutere foedus novum.* Interea non dubium est quin commendet Dei gratiam, quae postea manifestanda erat, nempe in plenitudine temporis. Deinde semper illud tenendum est, ex quo reversus est populus in patriam, fuisse gravissimis tentationibus oppugnatam eorum fidem, qui amplexi fuerant gratiam redemptionis. Satius enim fuisset manere in perpetuo exsilio, quam vexari hostiliter ab omnibus vicinis, et tot molestiis esse obnoxios. Si ergo tantum reductus fuisset populus ab exsilio babylonico, hoc erat non magni momenti: sed oportuit piorum animos adduci usque ad Christum. Et ideo videmus etiam prophetas, qui functi sunt munere docendi post reditum, in hoc incumbere, ut sperent aliquid melius quam appareat: neque propterea despondeant animos, quod videant se non frui quiete, et potius se tractos fuisse ad multa et gravia certamina quam liberatos a tyrannide. Scimus enim quid doceat Haggai de futuro templo, quid etiam Zacharias, quid tandem Malachias. Et idem fuit consilium prophetae nostro quum de foedere novo loquutus est: ut scilicet fideles postquam potiti rursus essent patria, non obstreperent Deo, quod non conferret illam solitam felicitatem quam pollicitus fuerat. Haec secunda ratio fuit cur propheta ageret de novo foedere quemadmodum prius, ita nunc repetit *venturos esse dies, quibus percutiat Deus tam cum Israele, quam cum Iehudah foedus suum.* Decem enim tribus, quemadmodum satis notum est, abductae fuerant quum adhuc staret regnum Iehudah: deinde quum discessionem fecerant a familia Davidis, transierant quasi in alienam gentem. Deus quidem non destitit illos aliquatenus agnoscere pro suo populo: sed quantum in ipsis erat, alienaverant se ab ecclesia. Deus ergo promittit rursus fore unum corpus, quia ipsos colliget ut simul coalescant, neque sint quasi diversae domus. Iam quod ad novum foedus spectat, non sic vocatur quia aliud sit a primo foedere. Deus enim secum non pugnat: neque est sui dissimilis. Qui ergo semel percussit foedus cum electo populo, non mutavit consilium, ac si oblitus esset suae fidei. Sequitur ergo, primum foedus fuisse inviolabile: deinde iam ante percusserat foedus suum cum Abraham: et lex fuit confirmatio illius foederis. Quum ergo lex pendeat a foedere, quod Deus cum Abraham servo suo pepigit, sequitur fieri non posse ut Deus unquam potuerit pacisci foedus novum, hoc est, aliud vel diversum. Unde enim salutem speramus nisi a semine illo benedicto quod promissum fuit Abrahae? deinde, cur filii Abrahae vocamur nisi propter commune fidei vinculum? cur dicuntur fideles colligi in sinum Abrahae? cur dicit Christus venturos esse ab oriente et occasu qui recumbant in regno coelorum cum Abraham, Isaac et Iacob? Haec certe omnia satis demonstrant Deum nunquam pepigisse aliud foedus, quam quod initio percusserat cum Abraham, et tandem consignavit per manum Mosis. Posset hoc argumentum longe fusius tractari, sed satis est breviter tenere, foedus Dei quod initio percussit esse perpetuum. Nunc videndum est cur promittat foedus novum populo. Non dubium est quin hoc referatur ad formam, sicuti loquuntur. Forma autem haec non tantum posita est in verbis, sed primum in Christo, deinde in gratia spiritus sancti, et tota docendi ratione externa: substantia autem eadem manet. Substantiam intelligo doctrinam, quia Deus in evangelio nihil profert, quod lex non contineat. Videmus ergo Deum ab initio sic loquutum esse, ne syllabam quidem postea mutaverit, quantum attinet ad doctrinae summam. Complexus est enim in lege regulam perfecte vivendi: deinde ostendit quaenam esset salutis via, et sub figuris populum adducit ad Christum, ut remissio peccatorum illic clare monstretur, et quidquid cognitu necessarium est. Quum igitur evangelium nihil addiderit ad legem, quantum attinet ad substantiam doctrinae, veniendum est, sicuti iam dixi, ad formam ipsam, quoniam nondum patefactus erat Christus, percussit Deus foedus novum, ubi sancivit per filium suum quidquid sub lege adumbratum fuerat. Nam victimae non poterant per se placare Deum, ut satis notum est, et quidquid lex tradiderat de expiationibus per se fuisset inutile et nullius momenti. Novum ergo foedus percussum est, ubi Christus in aqua et sanguine apparuit, et complevit re ipsa quod Deus sub figuris monstraverat, ut fideles gustum aliquem caperent suae salutis. Sed non satis erat Christum venisse nisi adiuncta fuisset regeneratio per spiritum sanctum. Fuit igitur haec quoque aliqua novitas, quod Deus

regenuit fideles spiritu suo, ita ut non esset literalis tantum doctrina, sed efficax, quae non tantum verberaret aures, sed in animos penetraret, atque vere formaret in obsequium Dei. Ratio etiam externa docendi nova fuit, quemadmodum satis apparet. Nam si conferimus legem cum evangelio, loquitur hodie nobiscum Deus familiariter tanquam facie ad faciem, non sub velo, sicuti docet Paulus (2. Cor. 3, 13) Mosen habuisse velum oppositum, ubi prodibat verba facturus Dei nomine. Non sic est in evangelio, inquit Paulus, sed velum ablatum est, et Deus in facie Christi se nobis conspiciendum proponit. Haec igitur ratio est cur propheta appellet *novum foedus*, sicut pluribus dicendum erit. Ego enim perstringo quae non possunt simul dici, ut possit totus prophetae contextus melius comprehendi. Nunc ergo pergamus in verbis. Dicit *foedus quod percutiet non fore quale fuerat illud quod percusserat cum patribus ipsorum.* Hic clare distinguit foedus novum a lege. Antithesis haec tenenda est: quia nemo ex Iudaeis putasset fieri posse ut Deus adderet aliquid melius legi suae. Tametsi enim fere pro nihilo ducebant legem: scimus tamen, ut hypocritae simulant magnum ardorem zeli, fuisse tantopere legi addictos, ut putarent coelum potius terrae posse misceri, quam aliquid posse mutari ex lege: et mordicus interea tenebant quae Deus ad tempus duntaxat instituerat. Necesse igitur fuit legem hic conferri cum novo foedere, ut scirent Iudaei gratiam, quae ipsos manebat, fore longe excellentiorem, quam quae manifestata olim fuerat patribus. Haec igitur ratio est cur dicat *non secundum foedus.* Postea addit, *quod percussi cum patribus eorum*, *quum apprehendi manum ipsorum.* Hic ostendit nunquam spem salutis fore firmam apud ipsos nisi Deus percutiat novum foedus. Talis enim erat eorum superbia, ut vix admitterent Dei gratiam nisi convicti. Semper enim hoc illis fuisset in ore, Annon Deus patrem se ostendit populo suo quum eum redemit? annon fuit illud testimonium paterni eius favoris? annon erexit statum ecclesiae quem manere perpetuum vellet? Ergo repulissent Dei gratiam, nisi propheta palam fecisset legem fuisse illis inutilem, et fore adhuc: et ideo opus esse novo foedere, aut alioqui esse ipsis pereundum. Nunc tenemus consilium prophetae. Et hoc diligenter observandum est, quia non satis esset scire quid dicat propheta, nisi etiam sciremus cur hoc vel illud dicat. Summa est igitur, non debere videri absurdum, quod Deus foedus novum percutiat, quoniam primum foedus fuerat inutile, et nihil profuturum esset. Iam hoc confirmat, quia Deus percussit foedus illud primum, ubi porrexit manum veteri populo, et fuit eius liberator. *Et tamen irritum fecerunt foedus illud.* Circumstantia temporis notanda est, quia memoria recentis beneficii debuit esse acerrimus stimulus ad obediendum. Quam turpis enim ingratitudo fuit, quum redempti essent admirabili Dei potentia, reiicere foedus, quando praeventi fuerant misericordia Dei? Quum ergo tunc irritum fecerint Dei foedus, hinc satis colligitur, nullum fuisse tempus quo non prodiderint suam impietatem, et fuerint foedifragi. Adiungit, *Ego tamen dominabar ipsis.* Quanquam verbum בעלתי, quidam restringunt ad imperium maritale: et hoc non male conveniet, quia Deus non simpliciter dominatus est tunc populo, sed fuit etiam maritus, quemadmodum frequenter utitur hac similitudine. Nescio tamen an illud satis firmum sit: ideo contenti simus generali doctrina, quod Deus sibi acquisierat populum, quasi diceret se tantum usum fuisse iure suo quum illos vellet regere, et quum illis praescriberet rationem vivendi. Quanquam foederis nomen magis honorificum est populi respectu. Nam si rex quispiam populo suo aliquid imperet, vocatur illud edictum. Sed Deus agit humanius cum populo suo, quia descendit, et constituit se in medio, ut scilicet se populo vicissim obliget, quemadmodum sibi populum obstringit. Videmus ergo in summa cur dicat Deus *se fuisse dominatum populo*, nempe quia illum sibi acquisierat: et tamen non fuerit potitus iure suo propter indomitum et pervicax ingenium populi. Interea notandum est, hic reiici culpam in populum, cur lex non fuerit firma neque satis valida. Voluit igitur propheta hic legem Dei ab omni nota infamiae asserere: quemadmodum videmus idem facere Paulum 7. ad Rom. cap. (v. 12) dicit, Lex sancta etc. Simul enim ac sermo habetur de legis infirmitate, maior pars aliquid sinistrum de lege arripit, et ita redditur ipsa lex contemptibilis. Ideo propheta hic dicit *ipsos fecisse foedus Dei irritum:* quasi diceret non in ipsa lege quaerendum esse vitium, quod opus sit novo foedere, quia lex satis superque sufficeret: sed populi tam levitatem quam perfidiam esse in culpa. Nunc ergo hoc quoque tenemus, nihil detrahi legis honori quum dicitur esse infirma et inefficax: quia accidentale est illud vitium, et provenit ab hominibus, qui mutuo non colunt fidem datam neque servant. Plura adhuc dicenda erunt, sed percurro nunc prophetae verba, ut dixi. Sequitur nunc,

33. *Quia hoc foedus quod percutiam cum domo Israel, post dies illos, dicit Iehovah, ponam legem meam in medio ipsorum* (id est, in visceribus), *et in corde ipsorum scribam eam: et ego ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.*

Discrimen nunc exprimit legis et evangelii, quia evangelium secum afferat gratiam regenerationis, ideoque non sit literalis eius doctrina, sed in

corda ipsa penetret, ac omnes sensus reformet in obsequium iustitiae Dei. Iam tamen potest moveri quaestio, an sub lege defuerit patribus gratia regenerationis. Hoc autem nimis absurdum est. Quid ergo sibi vult quod negat hic Deus legem fuisse in cordibus scriptam ante Christi adventum? Respondeo, patres qui olim regeniti fuerunt, id fuisse adeptos Christi gratia, ita possumus dicere illud fuisse quasi translatitium. Non igitur residebat in lege haec virtus, ut animos penetraret, sed fuit translatitium bonum ab evangelio ad ipsam legem. Hoc unum est, deinde scimus raram et obscuram fuisse gratiam Dei sub lege: in evangelio autem effusa fuisse dona spiritus, et Deum multo liberalius egisse cum ecclesia sua. Sed tamen illud est praecipuum, nempe reputare quid lex per se afferat, et quid proprium sit evangelii: praesertim ubi fit comparatio evangelii et legis. Nam ubi cessat comparatio illa, hoc non posset proprie competere in legem, sed respectu evangelii hoc dicitur, quod lex sit literalis, sicuti alibi vocatur, et haec etiam ratio est cur Paulus vocet literam in 3. cap. (v. 6) 2 ad Cor. Dicit, Litera occidit, intelligit per literam, non sicuti Origenes deliravit, et corrupit etiam locum illum sicuti totam doctrinam scripturae: non intelligit Paulus illic simplicem et genuinum sensum legis, sed vocat literam alia ratione, quia tantum proposuerit hominum oculis quid rectum esset, deinde etiam aures ipsas docuerit. Sed nomen literae refertur ad scriptum: quasi diceret, Scripta fuit lex in lapidibus. Fuit igitur litera. Evangelium autem quid? est spiritus, hoc est, Deus non tantum dirigit sermonem ad aures, et oculos hominum in evangelio, sed intus etiam docet corda ipsa et mentes. Haec igitur solutio est quaestionis, prophetam disserere de legis natura, ubi separatur ab evangelio, quia lex tunc mortua est, et caret regenerationis spiritu. Dicit postea, *Ponam legem meam in visceribus eorum.* Confirmat his verbis quod diximus, nempe novitatem cuius meminit antea non in substantia esse positam, sed in forma duntaxat. Neque enim dicit hic Deus, legem aliam dabo: Sed *scribam legem meam:* nempe eandem, quae tradita olim fuerat patribus. Nihil ergo diversum promittit quoad doctrinae summam: sed tantum diversitatem locat in ipsa forma. Ponit autem duas loquutiones, *Quod legem suam ponet in visceribus, et scribet in cordibus,* quia scimus quam difficile sit hominem sic formari in obedientiam iustitiae, ut consentiat eius vita cum lege Dei. Omnes enim affectus carnis totidem sunt inimicitiae, quemadmodum dicit Paulus 8, ad Rom. cap. (v. 7) quae pugnant cum Deo. Quum igitur omnes sensus nostri ita bellum gerant cum Deo, est quaedam mundi renovatio, ubi homines patiuntur se divinitus regi. Et scimus quid dicat scriptura, non fore nos Christi discipulos, donec renuntiaverimus et nobis, et mundo, et abnegaverimus nos ipsos. Haec ratio est cur propheta non fuerit contentus una voce duntaxat, sed dixerit, *Ponam in visceribus, scribam in cordibus.* Caeterum hinc colligimus quam insulsi sint papistae in commento liberi arbitrii. Fatentur quidem, nisi adiuvante Dei gratia non esse nos idoneos ad implendam legem: sed concedunt aliquid auxilio gratiae et spiritus: interea non tantum fingunt cooperari liberum arbitrium, sed praecipuas partes ei tribuunt. Propheta autem hic testatur hoc esse proprium opus Dei, scribere legem suam in cordibus nostris. Quod si Deus merito hoc beneficium esse suum pronuntiat, et vendicat sibi eius laudem, quanta est hominum arrogantia ad se illud idem trahere, *et scribere in cordibus* tantundem valet atque corda ipsa sic formare, ut lex illic dominetur, et nullus sit affectus cordis, qui non eius doctrinae subscribat atque consentiat. Hinc igitur satis clare apparet, neminem posse flecti ad legis obsequium, donec regenitus fuerit Dei spiritu: imo nullum esse motum in homine ad recte agendum, nisi Deus cor ipsum praeveniat sua gratia: denique literalem doctrinam fore semper mortuam, nisi eam Deus spiritu suo vivificet. Addit, *Et ero illis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum.* Generaliter hic Deus comprehendit summam foederis sui. Quorsum enim tendebat lex nisi ut populus ipsum invocaret, et ipse vicissim curam gereret populi sui? Quoties enim pronuntiat Deus se nobis fore in Deum, simul offert paternum suum favorem, et declarat salutem nostram sibi fore curae: dat nobis liberum aditum ad preces, iubet nos recumbere in sua gratia: denique haec promissio sub se continet omnes partes salutis nostrae. Iam hodie idem etiam spectat in evangelio. Quia enim alieni sumus a regno coelorum, sese nobis illic reconciliat: et ideo testatur se nobis fore in Deum. Inde pendet posterius quod dicit, *Erunt mihi in populum.* Neque enim alterum potest ab altero separari. Ergo his verbis breviter significat propheta huc tendere summam foederis Dei, ut sit nobis pater, a quo salutem petamus et exspectemus: et nos vicissim simus eius populus. De his iterum plura dicenda erunt: sed exposui causam cur nunc celeriter perstringam quae digna sunt maiori explicatione. Addit,

34. *Et non docebit amplius vir* (id est, quisque) *proximum suum, et quisque fratrem suum, dicendo, Cognoscite Iehovam: quia omnes cognoscent me a parvo ipsorum, et* (sed abundat copula) *ad magnum ipsorum, dicit Iehovah: quia ignoscam peccatis ipsorum et iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.* (Sed non possem longius pergere: quia sonat horologium.)

Et non docebit amplius quisque proximum suum, et quisque fratrem suum dicendo, Cognoscite Iehovam: quia omnes cognoscent me a parvo eorum usque ad magnum eorum, dicit Iehovah: quia ignoscam peccatis eorum, et iniquitatum eorum non recordabor amplius. Hic statuitur aliud discrimen veteris et novi Testamenti, nempe quod Deus, qui obscurius se patefecerat sub lege, plenum fulgorem emittet, ita ut eius cognitio futura sit familiaris. Sed hyperbolice extollit hanc gratiam quum dicit neminem opus habiturum doctore vel magistro, quia quisque satis edoctus erit. Tenemus ergo in summa consilium prophetae, nempe tantam fore lucem evangelii, ut satis appareat Deum liberalius agere cum populo suo, quoniam luceat eius veritas tanquam sol in meridie. Hoc idem promittit Isaias (54, 13) quum dicit omnes fore discipulos Dei. Verum quidem illud fuerat etiam sub lege, sed Deus praebuerat tenuem gustum duntaxat coelestis doctrinae: Christi autem adventu explicuit thesauros sapientiae et intelligentiae, ita ut in evangelio perfectio sit initii, quia scimus veterem populum fuisse similem pueris: et ideo sub rudimentis continuit illum Deus: nunc quia adolevimus, dignatur nos pleniore doctrina, et quasi propius ad nos accedit. Dicit igitur, *Non docebit quisque amplius proximum suum, et vir fratrem suum.* Dixi prophetam hic amplificare gratiam Dei. Et hinc colligimus quosdam fanaticos inscite et perperam abusos fuisse hoc testimonio, quum vellent tollere omnem doctrinae usum, sicuti nostro tempore quidam ex Anabaptistis reiecerunt omnem doctrinam: et quum sibi placerent in sua inscitia, tamen superbe iactabant se praeditos esse spiritu, et fieri Christo iniuriam si adhuc simus discipuli, quia scriptum est inter laudes et encomia novi Testamenti, *Non docebit quisque amplius proximum suum.* Hinc etiam factum est, ut horrendis deliriis fuerint inebriati. Diabolus enim quum turgerent tanta superbia, potuit eos fascinare pro suo arbitrio. Deinde etiam unumquemque propria superbia impulit, ut fingerent sibi somnia. Et multi nebulones traxerunt hunc locum ad privatam utilitatem. Nam quum se gloriarentur esse prophetas, et etiam simplicibus hoc persuaderent, tenuerunt multos sibi obstrictos, et quaestum fecerunt ex illa iactantia. Atqui propheta hic non designat enthousiasmum, qui excludat usum doctrinae: sed, quemadmodum iam dixi, tantum promittit clariorem fore evangelii lucem: sicuti Deus sub lege non ita perfecte populum suum docuit, sicut nos hodie. Et hinc etiam illud Christi (Luc. 10, 13), Beati oculi, qui vident quae vos videtis, et aures quae audiunt quae vos auditis: multi reges, et prophetae, etc. Christus ergo optimus est interpres huius loci, nempe quod Deus affulserit plenius per evangelii doctrinam: et ideo vocatur Christus apud Malachiam (4, 2) sol iustitiae. Significat enim illic propheta fuisse quidem aliquid lucis patribus, sed non uti nobis. Denique tenenda est comparatio, cuius heri mentio facta fuit, nempe quod Deus populum suum teneret suspensum exspectatione melioris status. Et ne longius petenda sit expositio satis erit verba probe expendere. Neque enim praecise et sine exceptione dicitur, Non docebit quisque proximum suum, sed, *dicendo*, *Cognoscite Iehovam.* Videmus ergo prophetam promittere cognitionem, ut non sint amplius alphabetarii. Nam hac particula, *Cognoscite Iehovam,* designat prima rudimenta fidei, vel coelestis doctrinae. Et certe si respicimus quanta fuerit veteris populi ruditas, erant tunc elementarii. Hodie autem qui minimus est inter fideles, eo usque progressus est, ut clarius multo cognoscat quidquid pertinet ad summam salutis, quam qui tunc fuerunt etiam non vulgares. Summa est igitur, omnes Dei electos fore etiam instructos dono intelligentiae, ut non subsistant in primis elementis. Iam si quis pervicaciter urgeat duntaxat membrum illud, *Non docebit quisque,* opponere expediet Isaiae locum (2, 3). Nam loquitur certe de regno Christi, ubi dicit, Apprehendet quisque manum proximi sui, et dicet, Venite, ascendamus in montem Domini, et docebit nos vias suas, etc. Nunc conciliemus haec duo vaticinia. Propositum est utrique celebrare Dei gratiam, quae manifestanda erat Christi adventu. Dicit unus, *Non docebit quisque:* alter autem, Apprehendet quisque manum proximi sui, et dicet, Venite, ascendamus in montem, ut Iehovah nos doceat. Haec autem ratio est conciliandi, quod Ieremias negat fore tam rudem populum sub novo Testamento, ut indigeat principiis doctrinae: Isaias autem dicit unumquemque apprehensurum manum proximi sui, quia mutuo alii alios iuvabunt, ut proficiant in cognitione legis Dei. Nunc soluta est illa quaestio: et simul videmus quam singulare sit beneficium, quo Deus suos dignatus est, quum ita illis familiariter apparuit. Dicit, *Omnes me cognoscent, a minimo usque ad maximum.* Non significat aequalem fore scientiae mensuram in omnibus. Experientia enim coarguit hoc falsum esse: deinde scimus ab initio Deum id fecisse testatum, sicuti etiam Paulus inter alios admonet, et ostendit modum dispensationis esse pro Dei beneplacito (Rom. 12, 2. 3). Sed intelligit propheta eos qui minimi erunt in populo Dei, vel postremi, tamen fore praeditos mediocri luce cognitionis, ut fere similes sint doctoribus. Eodem etiam pertinet vaticinium Ioelis (3, 2), Prophetabunt filii vestri, filiae vestrae visiones videbunt, et senes vestri somnia somniabunt. Promittit omnes passim fore prophetas et doctores, quia scilicet uberior hodie sit gratia Dei, et semper comparative haec intelligi debent. Etsi igitur multi nunc rudes sunt etiam inter Dei

filios, et qui sunt vere ex numero fidelium, tamen si respicimus quanta fuerit legis obscuritas, qui hodie minimi sunt inter discipulos, sunt non secus ac doctores, et magistri. Et eadem ratione dicit Christus (Matt. 11, 11), Qui minimus est in regno coelorum, esse maiorem Ioanne Baptista, qui tamen excelluit supra omnes prophetas. Ioannes Baptista in suo munere praestantior fuit omnibus prophetis, et superavit eos intelligentia: et tamen minimus evangelii professor et testis, maior est Ioanne Baptista, inquit Christus. Et hoc non tantum refertur ad personas, neque etiam ad eas restringi debet, sed potius ad claram et perspicuam docendi formam, quae in evangelio comprehenditur, quemadmodum heri citavimus locum ex 3. cap. 2. ad Cor. (v. 13) ubi dicit Paulus iam velum non oppositum esse, quin conspicere liceat Deum facie ad faciem in persona Christi. Sequitur, *Quia propitiabor peccatis eorum, et iniquitatum eorum non recordabor amplius.* Non dubium est quin propheta hic ostendat fundamentum huius beneficii, quia scilicet Deus redibit in gratiam cum populo suo, non imputando peccata. Ergo si originem novi Testamenti quaerimus, est gratuita peccatorum remissio, quia Deus populo suo se reconciliat. Et hinc colligimus, non aliam nobis causam esse fingendam, cur Deus apparuerit in filio suo unigenito, et usus fuerit tanta liberalitate: quia hic propheta in nihilum redigit omnem carnis gloriam, et prosternit omnia merita, quum dicit Deum tam liberalem fore erga populum suum, quia propitiabitur, gratis remittet peccata, non recordabitur iniquitatum. Ergo proprie non potest hic locus accipi de continua peccatorum remissione. Comprehenditur quidem sub generali doctrina, sed tenendum est consilium prophetae, nempe quod ab initio Deus, ubi ecclesiam suam respicit, non alia causa movetur, nisi quia peccata vult abolere. Apostolus in epistola ad Hebraeos (10, 17) hunc locum subtilius interpretatur, quia insistit in particula עוד, amplius. Dicit sub novo Testamento Deum propitium esse iniquitatibus, quia peracta sit expiatio, ut non opus sit in posterum sacrificiis. Nam sumit oppositum membrum, quod Deus iniquitatum recordatus sit donec pepigit novum foedus. Si recordatus est, inquit, peccatorum donec pepigit novum foedus, non mirum est, si tunc quotidianis sacrificiis oportuit ipsum placare. Nunc sub novo Testamento non amplius recordatur. Ergo cessant sacrificia, quoniam ubi peccata remissa sunt, iam non opus est satisfactione. Hinc colligit, sanguine Christi ita nos fuisse purgatos, et ita reconciliatos Deo, ut fiducia salutis nostrae debeat illic penitus quiescere. Sed tenendum est quod dixi, nempe prophetam proprie et primo loco disserere de initio misericordiae et gratiae quam promittit: ideo pronuntiat Deum fore tam benignum et beneficum erga suos, *quia non recordabitur iniquitatum.* Quid sibi vult ergo particula Amplius? nempe quia Deus ad tempus fuerat infensus populo suo, et vocabat eius peccata in iudicium. Dicitur enim revocare Deus peccata nostra in memoriam, dicitur nobis irasci, dicitur esse vindex iniquitatum nostrarum ubi poenas exigit, ubi signa dat sui rigoris et vindictae. Quantisper ergo Deus severe tractavit populum suum, visus est esse iniquitatum memor: ubi autem pepigit novum foedus, tunc iniquitates omnes fuerunt sepultae, et demersae in profundum maris sicuti loquitur alter propheta (Mich. 7, 19). Ergo apostolus abusus est prophetae testimonio? minime. Nam scite accommodavit ad causam quam agebat, quia Deus promittit se non fore amplius memorem iniquitatum, dum novum foedus percutiet cum populo suo: id factum est adventu Christi. Ergo Christus solus hoc praestitit, ut iniquitates nostrae non veniant amplius in memoriam coram Deo. Hinc optime colligitur quod etiam intendit apostolus, nempe desinere sacrificia expiandis peccatis. Haec profecto optime inter se conveniunt, et nihil est coactum, vel nimis argutum. Caeterum propheta hic non instituit plenam disputationem de discrimine veteris et novi Testamenti, sed tantum illud sumit, uberiorem fore Dei gratiam quam fuisset olim, ut fideles hac spe suffulti patienter ferrent suas miserias, et gravissimas tentationes cum quibus erat confligendum, neque animis deficerent usque ad Christi manifestationem, quemadmodum heri diximus. Hic ergo tractat de gratia regenerationis, tractat de dono intelligentiae, et simul promittit Deum fore propitium suis alio modo, et perfectius quam olim fuerat. Quod autem apostolus in illa epistola videtur hoc aptare ad caeremonias, id fit, quia sunt res coniunctae, abrogatio caeremoniarum et regeneratio spiritus, quae hic promittitur. Non ergo torquet apostolus prophetae verba: sed quoniam commendat novum foedus, quod futurum erat praestantius lege, hinc colligit non esse mirum, si caeremoniae non habeant nisi usum temporalem. Nam sumit illud principium, novum foedus succedet veteri: ergo fiet aliqua mutatio. Deinde novum foedus veteri opponitur: quod autem vetus est tendit ad interitum. Non poterant ferre Iudaei quidquam mutationis in figuris. Volebant enim eas manere fixas. Apostolus autem dicit nihil esse absurdi, si aliquid decedat: Nam certe Deus non abs re, inquit, testamentum, quod pepigit per manum Mosis, nominat vetus: ergo non semper manebit in suo vigore. Si ita est, nihil pugnat cum Dei veritate et constantia, caeremonias quoad usum desinere: et tamen legem ipsam manere firmam. Nunc ergo videmus apostolum fideliter interpretari consilium prophetae dum hoc testimonium ad caeremoniarum

abrogationem accommodat. Quoniam autem interpretor duntaxat prophetae verba, non opus est hic longius disserere de discrimine veteris et novi Testamenti, hoc est, quibus partibus inter se differant. Nam differunt vetus et novum Testamentum etiam in aliis. Sed propheta, quemadmodum dixi, satis habuit attingere, aliquid melius sperandum esse Christi adventu, quam experti fuerant patres omnibus saeculis. Et hoc modo, quemadmodum dixi, voluit lenire dolorem fidelium, quos Deus exercuit duris tentationibus antequam manifestatus fuit Christus in carne. Caeterum lex et evangelium inter se conferuntur, sicuti Moses et Christus. Vocatur ergo novum Testamentum praestantius lege, sicut Christus excelluit supra Mosen. Sed veniendum est ad illud Ioannis, ut certius teneamus cur dicat propheta aliam fore gratiam novi foederis, quam veteris fuisset. Dicit ergo Ioannes (1, 17), lex per Mosen data est, gratia autem et veritas per Iesum Christum facta est. Illic videtur Ioannes nihil legi relinquere praeter umbram evanidam. Nam si Christus demum veritatem nobis attulit, non fuit ergo in lege veritas: deinde nulla in lege etiam gratia. Atqui videtur hoc esse contumeliosum in legem. Sed heri aliqua ex parte soluta fuit haec quaestio. Nunc quia volo hunc locum absolvere, breviter tenendum est, quoties ita extenuatur lex, tantum celebrari Christi beneficium, ut sciamus quam inaestimabilis fuerit Dei misericordia quum nobis apparuit in filio suo unigenito. Nunc si obiiciat quispiam, Sed cur legem ante promulgaverat? et cur voluerat tam reverenter excipi, si gratia et veritate caruit? Respondeo, quemadmodum heri dixi, non caruisse prorsus legem iisdem beneficiis, quae hodie percipimus ex evangelio: sed illa beneficia fuisse tunc quasi adventitia, et proprie non quadrare legi: quia si separatur lex ab evangelio, perinde est ac si quispiam separet Mosen a Christo. Si Moses per se consideratur, non tanquam Christo oppositus, fuit praeco et testis paternae Dei benevolentiae erga populum suum: doctrina eius etiam continet promissiones gratuitas salutis, et ianuam aperit fidelibus ad Deum invocandum. Si autem Moses Christo opponitur, iam minister erit mortis: doctrina eius cedet in exitium, et erit mortifera litera, quemadmodum Paulus eam nominat: quare? quidquid enim daretur Mosi decederet Christo, quum Christus in solidum contineat in se omnium bonorum plenitudinem. Sequitur ergo in Mose nihil fuisse residuum, dum inter se comparantur: sed Deus promisit salutem veteri populo: deinde regenuit tunc suos, et illuxit per spiritum suum: non fecit hoc adeo liberaliter ut nunc. Quum ergo hodie locupletior sit Dei gratia, merito extollitur tam magnifice ab omnibus prophetis: deinde, quemadmodum iam dixi, quidquid tunc contulit Deus fuit quasi adventitium. Pendebant enim omnia illa beneficia a Christo et evangelii promulgatione. Nunc pergamus.

35. *Sic dicit Iehovah, Qui ponit solem* (vel posuit) *in lucem diei, et leges* (vel statuta, decreta) *lunae et stellarum in lucem noctis: scindens mare et resonant* (tumultuantur) *fluctus eius: Iehovah exercituum nomen eius.*

36. *Si remota fuerint decreta haec a conspectu meo, dicit Iehovah, etiam semen Israel cessabit* (vel deficiet), *ne sit gens coram facie mea cunctis diebus.*

Confirmat promissiones quas vidimus, quoniam difficile erat creditu, populum non modo recuperaturum esse quod perdiderat, sed fore longe beatiorem. Ecclesia enim erat prorsus desperata. Non ergo facile vel promptum fuit attollere quasi ex profundissima abysso miseros homines, et erigere ut possent superare horrendam illam tentationem: quoniam deformitas ecclesiae poterat singulis momentis centies iterum obruere mortuos, etiam si resurrexissent centies a mortuis, et manebant adhuc ipsos graviora certamina in futurum tempus. Haec igitur ratio est, cur propheta pluribus verbis in ea re probanda insistat. Dicit in persona Dei, Ego sum qui solem creavi, lunam et stellas: non cessavit continuus ordo a creatione mundi, quin sol peragat suum cursum: deinde etiam luna. Loquitur quidem de cursu diurno, quemadmodum scimus prophetas fuisse loquutos populariter et rudi stylo: quoniam si philosophati essent, quemadmodum astrologi faciunt de menstruo cursu lunae, de annuo solis, hoc non poterat ab omnibus capi. Ergo contentus est proponere quod pueri etiam ipsi cognoscunt, nempe solem quotidie circuire totum mundum, idem facere lunam, et stellas vicissim succedere, ita ut luna quasi principatum noctu teneat cum stellis, deinde sol regnet interdiu. *Ego sum*, inquit, *Dominus qui hunc ordinem posui*, qui firmus manet. Deinde, *Ego scindo mare*, inquit, hoc est moveo tempestates, *et tumultuantur*, vel resonant, *fluctus eius.* Ponit res quasi contrarias, quae tamen non pugnant: sed longe sunt diversae. Cursus enim solis et lunae, et stellarum est aliquid stabile: et ideo vocat חקת, et החקים, hoc est, decreta, quae non mutantur. Ergo in coelis consideramus ordinem ita compositum, et temperatum, ut nihil illic vel in hanc vel in illam partem declinet. Iam in tempestatibus videtur Deus velle mundum concutere, et evertere quidquid erat alioqui inviolabile. Nam rupes etiam ipsae quasi contremiscunt ubi mare violenter concitatum est, et tamen Deus tranquillat mare ipsum, et sic finem imponit procellis et tempestatibus, ut semper appareat aliquid firmum esse et continuum in natura. Iam adiungit,

Si remotae fuerint leges istae a conspectu meo, semen etiam Israel deficiet, hoc est, quam certa est ordinis naturae stabilitas, quae conspicitur in cursu solis et lunae, in mari ipso turbulento: tam certa erit salus ecclesiae meae, neque finiri unquam poterit. Tempestas maris videtur mundum concutere: manet tamen mundus. Sol et luna dum ita assurgunt possent obruere totam terram. Scimus enim quanto maior sit sol terra. Quum tantum corpus et fere immensum immineat capitibus nostris, et ita celeriter volvatur, quis non exhorreat? tamen sol per suos gradus procedit, et terra manet in suam stabilitate: quoniam ita placet Deo. Non est igitur metuendum, ne unquam excidat salus ecclesiae, quia nunquam cessabunt naturae leges vel decreta, hoc est, Deus qui ab initio statuit mundum gubernare, non abiiciet ecclesiae suae curam, in cuius favorem creatus est mundus. Nec vero mirum est, salutem ecclesiae hic ostendi tam firmam, quia potest merito praeferri etiam et cursui solis, et lunae, et aliis naturae ordinibus. Sed Deus hoc loco contentus fuit hac similitudine: quemadmodum etiam dicitur in Psalmo (89, 38), testes in coelo fideles, nempe luna et sol. Agitur autem etiam illic de foedere, quod Deus percussurus erat cum populo suo in manu unigeniti filii. Citat lunam testem in coelo. Sed, quemadmodum iam dixi alibi, attollit nos longe supra mundum, et supra omnia elementa, imo supra solem et lunam ubi agitur de certitudine salutis nostrae. Et certe ecclesiae conditio non pendet a natura mundi. Dicitur enim alio loco, Ipsi veterascent, tu autem in aeternum manebis, Psalm. 102 (v. 27 sq.). Et propheta illic confert coelos vestibus, quae usu atteruntur, et tandem putrescunt: ecclesiae autem, inquit, conditio, longe alia est: non exprimit quidem haec verba: sed postquam dixit, Tu idem es, ex aeternitate Dei, postea etiam descendit ad aeternitatem ecclesiae, filii filiorum tuorum manebunt. Nunc videmus ecclesiam posse praeferri toti mundo: sed Deus consuluit hoc loco populi sui infirmitati quum dixit tam stabilem fore gratiam suam erga populum, quam firma est ratio totius naturae. Quod quidam referunt particulam extremam versus 35 ad mare rubrum, quod Deus sciderit mare rubrum, illud prorsus est alienum a prophetae sensu, nec dignum etiam refutatione: sed tamen breviter attingere volui, ne quis erraret.

37. *Sic dicit Iehovah, Si mensurentur coeli sursum, et investigentur fundamenta terrae deorsum, etiam ego reiiciam* (vel spernam) *totum semen Israel, propter omnia quae fecerunt, dicit Iehovah.*

Alia similitudine confirmat eandem sententiam quam vidimus, nempe fieri non posse, ut prorsus excidat memoria foederis Dei, quin rursus colligat populum suum. Poterat enim exsilium videri aeternus interitus. Ita in nihilum redacta fuisset Dei veritas. Foedus enim irritum fieri non potuit, quin populus iure posset conqueri se fuisse deceptum. Scimus enim, quamvis adiecta fuerit conditio foederi, tamen ipsum non fuisse fundatum in hominum probitate. Et ideo dicitur, Deum non esse mendacem, quamvis omnes Iudaei fuerint perfidi. Ergo propheta hic docet, quamvis Deus severe ultus fuerit scelera populi, et ulcisci statuerit in posterum usque ad excidium urbis, fore tamen locum misericordiae ubi populus castigatus fuerit. Prius dixerat non magis posse deficere foedus Dei cum filiis Abrahae quam naturae leges. Nunc dicit, *Si quis possit coelum metiri. et pervestigare fundamenta terrae,* hoc est, penetrare usque ad ipsum terrae centrum, *tunc reiiciam semen Israel.* Sed Deus res absurdas et impossibiles in medium proponit, ut sciamus tandem fore populo suo exorabilem ubi iustas poenas sumpserit. Haec autem promissio non potuit quidquam afferre solatii hypocritis, quia Deus non complectitur totum semen Abrahae, sed dicit se non passurum, ut totum semen Abrahae intereat, quia scilicet manebit aliquid residuum: quemadmodum dicitur apud Isaiam (10, 22), Si populus tuus fuerit tanquam arena maris, reliquiae salvae fient. Deus ergo hic non affirmat se omnibus fore propitium, sed tamen fore aliquos superstites, ut maneat nomen ipsum populi immortale: denique promittit salvam fore ecclesiam, sed exiguo numero. Nunc tenemus prophetae sensum: nec dubium est quin respexerit fideles, qui poterant desperatione obrui quum viderent se procul abstractos a patria, et nullam esse spem reditus. Testatur ergo ita Deum curam gerere salutis fidelium, ut colligat dispersum semen. Sed tenendum est quod diximus, restringi scilicet hanc promissionem ad solos electos, quia soli etiam capaces erant huius gratiae. Quantum attinet ad incredulos, qui obstinati fuerunt in sua malitia, Deus potuit illos prorsus excidere, et tamen servare gratiae suae reliquias. Non est autem hic opus subtili disputatione, an possit investigari centrum terrae. Philosophi enim rationes probabiles afferunt de magnitudine coelorum: dimensio etiam terrae ab illis colligitur. Sed rudi stylo et populari voluit simpliciter dicere propheta aeternam fore et immensam Dei misericordiam erga filios Abrahae, sicuti immensitas terrae et coelorum superat captum humani ingenii. Addit, *propter omnia quae fecerunt,* hoc est, quamvis meriti sint centum aeternas mortes, ego tamen rationem potius habebo mei foederis et misericordiae. Consulto igitur propheta hic proponit scelera populi, ut sciamus superiorem fore Dei clementiam, nec congeriem tot malorum fore obstaculo, quominus Deus ignoscat. Haec igitur

ratio est cur dicat, *propter omnia quae fecerunt.* Nunc sequitur,

38. *Ecce dies* (addunt alii באים, veniunt), *dicit Iehovah, et aedificabitur urbs Iehovae a turri Chananeel usque ad portam anguli.*

39. *Et exibit adhuc funiculus mensurae coram ipso* (vel, coram ipsa porta), *et usque ad collem Gazeb, et circumdabit Goathath.*

40. *Et omnem vallem* (alii legunt in nominativo casu, et omnis vallis) *cadaverum et cineris, et omnes regiones* (vel agri) *ad torrentem Kedron, usque ad angulum portae equorum versus orientem, sanctitas Iehovae: non evelletur, et non destruetur amplius in perpetuum.*

Hic concionatur propheta de instauratione urbis. Nec dubito quin eius consilium sit docere non minorem fore urbis amplitudinem et splendorem post reditum populi, quam fuisset sub Davide in illo beatissimo statu, in quo floruerat. Prius tamen aliquid de vocibus dicendum erit, postea veniemus ad summam rei. *Ecce dies veniunt, dicit Iehovah, et aedificabitur civitas.* Nondum erat diruta, sed propheta docuit instare ultimam cladem: ideo nunc spem facit reliquam duntaxat in misericordia Dei, nempe postquam liberatus fuerit populus ab exsilio. *Aedificabitur ergo civitas Iehovae a turri Chananeel.* Non dubito turrim hanc fuisse positam in muro urbis. Idem fere vaticinium legitur Zachariae 14. cap. Tametsi aliqua est in verbis diversitas: sed eodem tamen spectat uterque propheta: Zacharias populum animare voluit, quia principia non respondebant urbis pulchritudini, et opulentiae, atque etiam latitudini, quae olim visa fuerat. Promittit igitur tandem eandem fore urbis gloriam, quae fuerat, et nominat illic turrim Chananeel: *usque ad portam anguli.* Vocatur in singulari numero הפנה, anguli: apud Zachariam (14, 10) plurali numero הפנים: et putant metaphorice ita vocari angulos, vel angulum, quia ostendit angulus duas facies dum eminet, et ita duae partes apparent. Sed sive fuerit porta anguli, sive angulorum, parum ad rem facit. Postea addit, *Adhuc egredietur funiculus mensurae coram ipso.* Quidam referunt hoc ad portam, quod ab ipsa porta funiculus extendetur *usque ad collem Gazeb, et circumdabit Goathath.* De propriis nominibus locorum non laboro vehementer, quia non tenemus antiquum urbis situm, et Iudaei etiam ipsi quum divinant de rebus incertis, produnt magis suam inscitiam: maior tamen pars interpretum intelligit urbem fore amplam, ac si Deus promitteret se extensurum longius pomoeria, et eliciunt hoc ex verbo יצא, *Egredietur funiculus mensurae.* Sed quum propheta dicit *adhuc*, potius comparat pristinam urbis magnitudinem cum ea quam promittit adhuc fore. Deinde videtur Zacharias non aliud promittere, quam talem fore urbis positum, ut contineat eandem mensuram: quia dicit, Habitabitur urbs subtus se, vel in loco suo. Quum ergo Zacharias promittat eundem fore urbis locum qui fuerat olim, non aliud colligo ex prophetae nostri verbis, praesertim quum adverbium *adhuc* idem significet. Quum dicitur, *coram ipso*, magis refero ad Deum quam ad portam: prius enim facta fuerat Dei ipsius mentio, *Aedificabitur urbs Iehovae.* Deinde addit, *coram ipso.* Nec dubium mihi est quin propheta hic iubeat Israelitas oculos ad Deum attollere, ut ab eo exspectent quod incredibile erat secundum hominum et carnis sensum. Ergo *coram ipso*, hoc est, quum Deus volet urbem restituere, *tunc egredietur funiculus*, hoc est, extendet ipse funiculum *usque ad collem Gazeb, et circumdabit*, vel circuibit *Goathath.* Postea addit, *Et omnem vallem:* alii legunt, omnis vallis erit *sanctitas Iehovae:* et potest ita commode accipi, nempe loca omnia vicina urbi fore sacra Deo. Sed potest pendere hic versus a superiori: quasi diceret, Extendetur funiculus *usque ad totam vallem cadaverum, et cineris.* דשן significat cinerem et pinguedinem, sed hic accipitur pro cinere: et existimant ita vocatum fuisse locum ubi reponi solebant cineres, qui collecti erant ab altari post combusta sacrificia. Quoniam ergo magna erat illic congeries cinerum, inde etiam locus nomen sumpsit. Alter locus etiam vocatus fuit cadaverum, quia illic caesus fuerat hostium exercitus ab angelo sub rege Ezechiah. Quum ergo magna illic et memorabilis edita fuisset strages, ideo existimant impositum fuisse loco nomen, ut Dei beneficium ad posteros maneret celebre. Si ergo nomen illud fuit monumentum gratiae Dei, non dubito quin Ezechias ipse autor fuerit. Iam additur, *Et omnes regiones usque ad torrentem Cedron.* Satis probabile est hic notari loca extra urbem, quia scimus torrentem Cedron non fuisse in urbe ipsa. Postea addit, *Usque ad angulum portae equorum.* Existimant hac porta egressos fuisse currus regios quum vellet equos exercere. Potuit etiam esse forum equestre: et tantum hic coniecturae locum habent, quia nemo potest pro certo asserere regem illic habuisse ludos equestres, vel exercuisse suos currus. Porta autem illa ad orientem spectabat. Dicit haec omnia *fore sanctitatem Iehovae:* deinde promittit quietum et perpetuum statum, *non excidetur, et non destruetur amplius usque in saeculum*, pro quo dicitur apud Zachariam non fore amplius חרם, hoc est, excidium. Nunc videamus quorsum tendat propheta: postquam loquutus est de reditu populi, simul etiam adiungit urbem iterum fore splendidam et opulentam, ut fuerat. Nam terra ipsa semper fuit deformis usque ad urbis restitutionem: illic enim Deus elegerat sibi domicilium: et

quoniam templum illic exstructum erat, debebant ubicunque habitarent Israelitae semper dirigere oculos ad templum ipsum, et sacrarium Dei, ut sub eius praesidio degerent. Nisi ergo urbs rursum fuisset exstructa, non erat solidum Dei beneficium. Semper enim versata fuisset ante populi oculos quaedam vastitas, quia urbs erat quasi vexillum, sub quo Deus ipsos protegebat. Haec igitur ratio est cur propheta expressum vaticinium ediderit de futura urbis instauratione. Iam quum dicit *urbem aedificatum iri Iehovae*, significat quod maxime expetendum erat Iudaeis, urbem illam adhuc fore sanctam, quia si tantum floruisset opibus, et potentia instar aliarum urbium, hoc erat solatium tenue Israelitis. Sed hic discrimen notat inter Ierosolymam, et alias profanas urbes. Deus enim voluit censeri urbis illius architectus, quemadmodum dicitur in Psalmo (87, 1. 5), Ipse est qui fundavit eam: deinde, Fundamenta eius in montibus sanctis. Hoc etiam debet de ipso intelligi. Summa est, Deum adhuc habiturum curam urbis illius, ut templum sit quasi sedes eius regia, et terrestre sacrarium. Porro dum affirmat propheta non minorem fore urbis amplitudinem quam fuerat, hinc statuimus vaticinium hoc necessario debere ad Christi regnum referri. Etsi enim excelluit Ierosolyma ante Christi adventum, et triplici muro cincta fuit: deinde in toto oriente fuit celeberrima, ut etiam profani scriptores eam aliis praeferant: tamen nunquam hoc completum fuit, ut scilicet urbs floreret sicuti sub Davide et Solomone. Ergo necesse est venire ad spiritualem urbis statum, et exponi hanc promissionem de gratia, quae contigit Christi adventu. Maxime vero notandum est quod dicitur *sanctitatem fore Iehovae:* deinde non esse metuendum amplius exitium, vel excidium. Si enim eadem fuisset populi electi conditio quae aliarum gentium, erat perquam exigua haec promissio, et fere nullius momenti, quia satius illis fuisset habitare in exsilio quum incolerent terram amoenam et fertilem. Sed propheta hic commendat privilegium, quo Deus filios Abrahae prae cunctis gentibus dignatus fuerat, quum scilicet eos adoptaverat in peculium. Subest tamen tacita antithesis inter profanationem quae tunc erat, et sanctificationem quae promittitur. Iudaei enim terram ita polluerant, ut nihil differret ab aliis regionibus: et Deus, quemadmodum etiam dicit Ezechiel, illinc migraverat. Et scimus vocari a prophetis templum speluncam latronum, adeoque urbem ipsam conferri Sodomae et Gomorrae. Propheta igitur hic promittit urbem cum tota vicinia fore Deo sacram, quia Deus purgabit eam ab omnibus inquinamentis quibus polluta fuerat: deinde eam sibi asseret, quia proprium eius opus est sanctificare. Additur promissio de perpetua gratia, quemadmodum et apud Zachariam. Neque enim sufficeret promitti nobis Dei misericordiam ad breve tempus, nisi accederet etiam perpetuitas. Propheta igitur continuam fore seriem beneficiorum Dei nunc promittit. Iam quod urbs a Tito rursus fuit excisa, deinde tandem nulla superficies relicta fuit ab Adriano, non pugnat cum hac promissione: quia sicuti diximus, praebuit Deus aliquem gustum huius gratiae in externo urbis aspectu usque ad Christi adventum. Postquam autem exhibitus fuit Christus, quaerenda fuit coelestis Ierosolyma: quoniam umbrae illae cessarunt et imagines. Haec igitur perpetuitas est de qua concionatur propheta, nempe quae respondet naturae regni Christi, ideoque spiritualis est. Caeterum docet hic locus aeternam fore ecclesiam, et quamvis graviter Deus permittat ipsam concuti hinc inde, tamen semper aliquod semen fore residuum quantisper fulgebunt sol et luna in coelo, et vigebit ordo naturae, ita ut omnia elementa, et quidquid oculis nostris conspicimus, testimonium reddant ecclesiae aeternitati, quod scilicet nunquam desinet: quia etiam si quotidie Satan, et totus mundus minetur ei interitum, Dominus tamen mirabiliter eam usque ad finem conservabit, ut non pereat in saeculum. Haec igitur summa est. Sequitur aliud vaticinium.

Typis Eugenii Appelhausii, Brunsvigiae.

Stanford University Libraries
3 6105 005 595 397

